పరాశరమాధవీయమ్

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

పరాశరమాధవీయమ్

ప్రథమో ’ధ్యాయః

టీకాకారోపక్రమణికా

[౧] వాగీశాద్యాః సుమనసః సర్వార్థానామ్ ఉపక్రమే।
యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్ తం నమామి గజాననమ్ ॥ ౧ ॥
సో ’హం ప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీమ్ ఆమ్నాయతీర్థే పరమ్
మజ్జన్ సజ్జనతీర్థసఙ్గనిపుణః సద్వృత్తతీర్థం శ్రయన్।
లబ్ధామ్ ఆకలయన్ ప్రభావలహరీం శ్రీభారతీతీర్థతో
విద్యాతీర్థమ్ ఉపాశ్రయన్ హృది భజే శ్రీకణ్ఠమ్ అవ్యాహతమ్ ॥ ౨ ॥
[౨] సత్యైకవ్రతపాలకో ద్విగుణధీస్ త్ర్యర్థీ చతుర్వేదితా
పఞ్చస్కన్ధకృతీ షడన్వయదృఢః సప్తాఙ్గసర్వంసహః।
అష్టవ్యక్తికలాధరో నవనిధిః పుష్యద్దశప్రత్యయః
స్మార్త్రోచ్చాయధురన్ధరో విజయతే శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః ॥ ౩ ॥
[3] ఇన్ద్రస్యాఙ్గిరసో నలస్య సుమతిః శైబ్యస్య మేధాతిథిర్
దౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యనృపతేః స్వౌజా నిమేర్ గౌతమిః।
ప్రత్యగ్దృష్టిర్ అరున్ధతీసహచరో రామస్య పుణ్యాత్మనో
యద్వత్ తస్య విభోర్ అభూత్ కులగురుర్ మన్త్రీ తథా మాధవః ॥ ౪ ॥
[౪] ప్రజ్ఞామూలమహీ వివేకసలిలైః సిక్తా బలోపఘ్నికా

మన్త్రైః పల్లవితా విశాలవిటపా సన్ధ్యాదిభిః షడ్గుణైః।
శక్త్యా కోరకితా యశోభిః సురభితా సిద్ధ్యా సముద్యత్ఫలా
సంప్రాప్తా భువి భాతి నీతిలతికా సర్వోత్తరం మాధవమ్ ॥ ౫ ॥
శ్రీమతీ జననీ యస్య సుకీర్తిర్ మాయణః పితా।
సాయణో భోగనాథశ్ చ మనోబుద్ధిసహోదరౌ ॥ ౬ ॥
యస్య బౌధాయనం సూత్రం శాఖా యస్య చ యాజుషీ।
భారద్వాజం కులం యస్య సర్వజ్ఞః స హి మాధవః ॥ ౭ ॥
స మాధవః సకలపురాణసంహితాప్రవర్తకః స్మృతిసుషమా పరాశరః।
[౫] పరాశరస్మృతిజగదీహితాప్తయే పరాశరస్మృతివివృతౌ ప్రవర్తతే ॥ ౮ ॥
పరాశరస్మృతిః పూర్వైర్ న వ్యాఖ్యాతా నిబన్ధృభిః।
మయాతో మాధవార్యేణ తద్వ్యాఖ్యాయాం ప్రయత్యతే ॥ ౯ ॥

నను నేయం స్మృతిర్ వ్యాఖ్యానమ్ అర్హతి, తత్ప్రామాణ్యస్య దుర్నిరూప్యత్వాత్। యత్ తు వేదప్రామాన్యకారణం జైమినినా సూత్రితమ్: “తత్ ప్రమాణం బాదరాయణస్యాన్యానపేక్షత్వాత్” (PMS ౧.౧.౫) ఇతి, న తత్ పౌరుషేయేషు మూలప్రమాణసాపేక్షేషు గ్రన్థేషు [౬] యోజయితుం శక్యతే। తర్హ్య్ అస్తు మూలప్రమాణమ్ ఉపజీవ్య ప్రామాణ్యమ్।

తన్ న, మూలస్య దుర్వణత్వాత్। న తావత్ ప్రత్యక్షం మూలమ్, తస్యాతీన్ద్రియత్వాత్। నాప్య్ అనుమానమ్, తస్య ప్రత్యక్షసాపేక్షత్వాత్। నాపి పురుషాన్తరవాక్యమ్, విప్రలమ్భకస్య పుంసో యథాదృష్టార్థవాదిత్వాభావాత్, అవిప్రలమ్భకరస్యాపి సంశయవిపర్యయసంభవాత్। నాపి చోదనా, తస్యా అనుపలబ్ధేః। న ఖలు స్మర్యమాణానాం శౌచాద్యాచారాణాం [౭] మూలభూతాం కాంచిచ్ చోదనాం ప్రత్యక్షత ఉపలభామహే। నప్య్ అనుమాతుం శక్యతే, శాక్యాదిప్రణీతచైత్యవన్దనాదిష్వ్ అతిప్రసఙ్గాత్।

అథోచ్యేత – మన్వాదిస్మృతీనాం శాక్యాదిస్మృతీనాం చాస్తి మహద్ వైషమ్యమ్, ప్రత్యక్షవేదేనైవ సాక్షాన్ మన్వాదిప్రామాణ్యాఙ్గీకారాత్। “యద్ వై కిం చ మనుర్ అవదత్ తద్ భైషజమ్” (TS ౨.౨.౬.౨) ఇతి హ్య్ ఆమ్నాయతే। న త్వ్ ఏవం శాక్యాదిస్మృత్యనుగ్రాహకం కించిద్ [౮] వైదికం వచో ‘స్తి। అతో నోక్తాతిప్రసఙ్గః ఇతి।

తన్ న, “యద్ వై కిం చ” ఇత్య్ అస్యార్థవాదత్వేన స్వార్థే తాత్పర్యాభావాత్, “మానవీ ఋచౌ ధాయ్యే కుర్యాత్” (TS ౨.౨.౬.౨) ఇత్ విధాయ తద్విధిస్ తావకత్వేన “యద్ వై కిం చ” ఇత్యాదేః పఠితత్వాత్ | తస్య చ విధేర్ అయమ్ అర్థః – ఇష్టివికృతిరూపే సోమారౌద్రే చరావతిదేశతః ప్రాప్తాసు సామిధేనీషు మధ్యే ప్రక్షేప్తవ్యౌ ధాయ్యాసంజ్ఞకౌ యౌ ద్వౌ మన్త్రౌ తౌ మానవౌ కర్తవ్యౌ ఇతి | తత్ర మానవత్వమ్ ఉక్తేనార్థవాదేన శస్యతే | అతో న స్మృతిప్రామాణ్యం వేదేనోక్తమ్ – ఇతి శాక్యాదిస్మృతివద్ అప్రమాణభూతా ఏవ మన్వాదిస్మృతయః | తథా చోక్తమ్ –

ప్రాయేణానృతవాదిత్వాత్ పుంసాం భ్రాన్త్యాదిసంభవాత్ |

చోదనానుపలబ్ధేశ్ చ శ్రద్ధామాత్రాత్ ప్రమాణతా || ఇతి |

అస్తు వా కథంచిత్ మనుస్మృతేః ప్రామాణ్యం తథాపి ప్రకృతాయాః పరాశరస్మృతేః కిమ్ ఆయాతమ్ | న హి మనోర్ ఇవ [౯] పరాశరస్య మహిమానం క్వచిద్ వేదః ప్రఖ్యాపయతి | తస్మాత్ తదీయస్మృతేః ప్రామాణ్యం దుర్నిరూపమ్ ఇతి |

అత్రోచ్యతే | ప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వాత్ అప్రామాణ్యే కారణాభావాచ్ చ స్మృతయః ప్రమాణమ్ | యత్ తు అప్రామాణ్యసాధకమ్ అనృతవాదిత్వాదిహేతుత్రయమ్ ఉపన్యస్తమ్, తద్ అసిద్ధమ్ | ఆజన్మసిద్ధేషు మను-పరాశరాదిషు అనృతవదనభ్రాన్త్యోర్ అత్యన్తానాశఙ్కితత్వేన హేతోః స్వరూపసిద్ధేః | న చ ఆజన్మసిద్ధావ్ ఏవ వివదితవ్యమ్ | పరాశరాదిసద్భావావబోధకానామ్ ఏవ మన్త్రార్థవాదేతిహసపురాణానాం తదీయసిద్ధిబోధకత్వాత్ | మన్త్రాద్యప్రామాణ్యే చ పరాశరాద్యసద్భావేనాశ్రయాసిద్ధిః కేన వార్యేత | మానాన్తరావిరుద్ధానామ్ అననువాదినాం మన్త్రాదీనాం స్వర్థే ప్రామాణ్యమ్ ఉత్తరమీమాంసాయాం దేవతాధికరణే [౧౦] (UMS ౧.౩. అధి. ౯) వ్యవస్థాపితమ్ | అర్థవాదాధికరణే తు (PMS ౧.౨. అధి. ౧) స్వార్థప్రామాణ్యనిరాకరణం విరుద్ధానువదయోః సావకాశమ్ | అతః “యద్ వై కిం చ” ఇత్య్ అర్థవాదస్య విధిస్ తావకస్య స్వార్థే ‘పి తాత్పర్యమ్ అస్తి – ఇతి న శాక్యాదిప్రతిబన్దీ యుక్తా | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య చతుర్వింశతిమతే శాక్యాదివాక్యానామ్ అనాదరణీయత్వమ్ ఉక్తమ్ |

అర్హచ్చార్వాకవాక్యాని బౌద్ధాదిపఠితాని తు |

విప్రలమ్భకవాక్యాని తాని సర్వాణి వర్జయేత్ || ఇతి |

న చ పరాశరమహిమ్నో ‘శ్రౌతత్వమ్, “స హోవాచ వ్యాసః పారాశర్యః” (TS ౧.౧.౩.౩౭) ఇతి శ్రుతౌ పరాశరపుత్రత్వమ్ ఉపజీవ్య వ్యాసస్య స్తుతత్వాత్ | యదా సర్వసంప్రతిపన్నమహిమ్నో వేదవ్యాసస్యాపి స్తుతయే పరాశరపుత్రత్వమ్ ఉపజీవ్యతే తదా కిమ్ ఉ వక్తవ్యమ్ అచిన్త్యమహిమా పరాశర ఇతి | కిం చ వాజసనేయిశాఖాయాం వంశబ్రాహ్మణే వేదసంప్రదాయప్రవర్తకగురుశిష్యపరమ్పరాయాం పరాశరస్య పుత్రపౌత్రౌ శ్రూయేతే:

“ఘృతకౌశికః పారాశర్యాయనాత్, పారాశర్యాయణః పారాశర్యాత్, పారాశర్యో జాతూకర్ణ్యాత్” [౧౧] ఇతి। తస్మాత్ పరాశరో ‘పి మనుసమాన ఏవ।

ఏష ఏవ న్యాయో వసిష్ఠ-అత్రి-యాజ్ఞవల్క్యాదిషు యోజనీయః, తత్తద్విషయశ్రుతీనామ్ ఉపలమ్భాత్। “ఋషయో వా ఇన్ద్రం ప్రత్యక్షం నాపశ్యన్। తం వసిష్ఠః ప్రత్యక్షమ్ అపశ్యత్” (TS 3.౫.౨.౫), “అత్రిర్ అదదాద్ ఔర్వాయ ప్రజాం పుత్రకామాయ” (TS ౭.౧.౮.౧), “అథ హ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వే భార్యే బభూవతుః” ఇత్యాద్యాః శ్రుతయః। న చైవం సతి మన్వాదిస్మృతౌ కుతో ‘నాదరః ఇతి శఙ్కనీయమ్, మన్వాదిస్మృతేర్ మేధాతిథ్యాదిభిర్ వ్యాఖ్యాతత్వాత్।

యా చ మూలభూతచోదనానుపలబ్ధిర్ ఉపన్యస్తా, సాప్య్ అసిద్ధా। “పఞ్చ వా ఏతే మహాయజ్ఞాః సతతి ప్రతాయన్తే సతతి సన్తిష్ఠన్తే – దేవయజ్ఞః పితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞో బ్రహ్మయజ్ఞః” (TĀ ౨.౧౦.౭) ఇత్యాదీనాం స్మార్తధర్మమూలభూతచోదనానామ్ ఉపలమ్భాత్। ‘సతతి’ [౧౨] సతతం నిత్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। యత్రాపి శౌచదౌ చోదనా నోపలభ్యతే తత్రాపి సా సంభావ్యతే। తథా చోక్తం భట్టాచార్యైః।

వైదికైః స్మర్యమాణత్వాత్ తత్పరిగ్రహదార్ఢ్యతః।

సంభావ్యవేదమూలత్వాత్ స్మృతీనాం మానతోచితా॥ ఇతి।

మనునాప్య్ ఏతద్ ఏవోక్తమ్।

శ్రుతిం పశ్యన్తి మునయః స్మరన్తి చ తథా స్మృతిమ్।

తస్మాత్ ప్రమాణమ్ ఉభయం ప్రమాణైః ప్రమితం భువి॥

[౧3] యో ‘వమన్యేత తే తూభే హేతుశాస్త్రాశ్రయాన్ నరః।

స సాధుభిర్ బహిష్కార్యో నాస్తికో వేదనిన్దకః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౧౧)

ఆనుశాసనికే ‘పి।

ధర్మం జిజ్ఞాసమానానాం ప్రమాణం ప్రథమం శ్రుతిః।

ద్వితీయం ధర్మశాస్త్రం తు తృతీయం లోకసంగ్రహః॥ ఇతి।

తస్మాత్ వ్యాఖ్యాతుం యోగ్యా పరాశరస్మృతిర్ ఇతి సిద్ధమ్।

[౧౪] పరాశరస్మృతావ్ అస్యాం గ్రన్థకృద్భిర్ వివిచ్యతే।

ద్వే కాణ్డే ద్వాదశాధ్యాయాః శ్లోకా అష్టోనషట్శతమ్॥

ఆచారాఖ్యాదిమః కాణ్డః ప్రాయశ్చిత్తస్య చాన్తిమః।

ఇష్టప్రాప్తిర్ అనిష్టస్య నివృత్తిశ్ చానయోః క్రమాత్ ॥
"ఏతే సర్వే పుణ్యలోకా భవన్తీతి" శ్రుతిర్ జగౌ ।
విహితాద్ ఆశ్రమాచారాద్ ఇష్టాప్తిం పారలౌకికీమ్ ॥
ప్రసక్తో నరకో 'నిష్టో నిషిద్ధాచరణేన యః ।
తన్నివృత్తిః స్ఫుటా శాస్త్రే ప్రాయశ్చిత్తాభిధాయినీ ॥
పరలోకప్రధానస్య ధర్మస్యైషా ద్వయీ గతిః ।
ప్రాయశ్చిత్తం తథాచారః శ్రౌతే ధర్మే తథేక్షణాత్ ॥
శ్రౌతో ధర్మో 'గ్నిహోత్రాదిర్ ఆచారస్ తదనుష్ఠితిః ।
అయథావిధ్యనుష్ఠానే ప్రాయశ్చిత్తం శ్రుతౌ శ్రుతమ్ ॥
కలసూత్రకృతః శ్రౌతే ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుష్ఠితమ్ ।
[౧౫] అసూత్రయన్న్ ఉభే ఏవ వ్యవహారం తు నాబ్రువన్ ॥
తద్వద్ ఏవాయమ్ ఆచార్యః పరలోకప్రధానకమ్ ।
స్మార్తం ధర్మం వివక్షుః సన్ కాణ్డద్వయమ్ అవోచత ॥
నను – చోదనయా గమ్యే వ్యవహారే 'పి ధర్మతా – ।
అస్తీతి చేద్ అస్తు, సా తు లోకే 'స్మిన్న్ ఉపయుజ్యతే ॥
కారీర్యాదిశ్రౌతధర్మో దృష్టైకఫలకో యథా ।
లాభ-పూజా-ఖ్యాతిమాత్రఫలా వ్యవహృతిస్ తథా ॥
జేతుర్ లాభాదికం తద్వత్ పరాజేతుశ్ చ దణ్డనమ్ ।
తావ్ ఏవ స్వర్గ-నరకౌ విహిత-ప్రతిషిద్ధజౌ ॥
[౧౬] నను – రాజ్ఞశ్ చ సభ్యానాం సాక్షిణాం చాన్యథాకృతౌ ।
ప్రత్యవాయాత్ వ్యవహృతిః పరలోకప్రయోజనా ॥
అదణ్డ్యాన్ దణ్డయన్ రాజా దణ్డ్యాంశ్ చైవాప్య్ అదణ్డయన్ ।
అయశో మహద్ ఆప్నోతి నరకం చాపి గచ్ఛతి ॥
[అ. ౮, శ్లో. ౧౨౮]

సభా చ న ప్రవేష్టవ్యా వక్తవ్యం వా సమఞ్జసమ్ ।
అబ్రువన్ విబ్రువన్ వాపి నరో భవతి కిల్బిషీ ॥
[అ. ౮, శ్లో. ౧౩]
సాక్ష్యే ‘నృతం వదన్ పాశైర్ బధ్యతే వారుణైర్ భృశమ్ ।
వివశః శతమ్ ఆజాతీః తస్మాత్ సాక్షీ వదేద్ ఋతమ్ ॥
[అ. ౮, శ్లో. ౮౨]
రాజాదేః ప్రత్యవాయో ‘స్తు వ్యవహారే క్రియాగతమ్ ।
వ్యవహారో న రాజాదేర్ అర్థిప్రత్యర్థినోస్ తు సః ॥
ప్రత్యర్థినో ‘ర్థినో వాత్ర ప్రత్యవాయో న హి స్మృతః ।
పరాజయనిమిత్తేన ప్రాయశ్చిత్తం చ న స్మృతమ్ ॥
[౧౭] ఋణాద్యైర్ నరకోక్తిర్ యా సాప్య్ ఆచారనిబన్ధనా ।
అస్తు వా నరకః శాస్త్రవిరుద్ధవ్యవహారిణః ॥
పరలోకప్రధానత్వమ్ ఏవాస్మాభిర్ నివార్యతే ।
ఏతల్లోకప్రధానో యః పరలోకోపసర్జనః ॥
స ధర్మో వ్యవహారః స్యాద్ ఆచారస్ తు విపర్యయే ।
ప్రాధాన్యే ‘ప్య్ అస్య లోకస్య స్యాద్ ఏవామ్నాయమూలతా ॥
గాన్ధర్వాద్యుపవేదేషు తాదృశేషు తదీక్షణాత్ ।
జగ్రాహ పాఠ్యమ్ ఋగ్వేదాత్ సామభ్యో గీతిమ్ ఏవ చ ॥
[౧౮] యజుర్వేదాద్ అభినయాన్ రసాన్ ఆథర్వణాద్ అపి ।
కిం బహూక్త్యాయమ్ ఆచార్యః పరలోకైకదృష్టిమాన్ ॥
వ్యవహారం తు నావోచత్ కిం తు సూచితవాన్ అముమ్ ।
రాజధర్మప్రసఙ్గేన క్షితిం ధర్మేణ పాలయన్ ॥
ఇతి బ్రువన్ రాజదృశ్యం వ్యవహారమ్ అసూచయన్ ।
సాక్షాద్ ఇష్టాప్తిహేతుత్వాద్ ఆచారః పూర్వమ్ ఈర్యతే ॥

ఆచారస్యాన్యథాత్వే తు ప్రాయశ్చిత్తగవేషణమ్ ।
ఇహాచారే త్రయో ‘ధ్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తే నవేరితాః ॥
ఆచారతశ్ చతుర్వర్ణధర్మౌ సాధారణేతరౌ ।
శిష్టాచారాన్వితస్ తత్ర ధర్మః సాధారణః స్మృతః ॥
[౧౯] షట్కర్మక్షితిరక్షాద్యాః వర్ణాసాధారణాః స్మృతాః ।
ఆచారే ప్రథమాధ్యాయే త ఏతే ‘ర్థాః ప్రకీర్తితాః ॥
కృష్యాదిజీవనోపాయా ద్వితీయే ‘ధ్యాయ ఈరితాః ।
చతురాశ్రమధర్మాశ్ చ సూచితా ఆశ్రమోక్తితః ॥
ఉక్తౌ తృతీయ ఆశౌచవిస్తారశ్రాద్ధసంగ్రహౌ ।
అధ్యాయత్రయగా అర్థాః ప్రోక్తా ఆచారకాణ్డగాః ॥
తుర్యే ప్రకీర్ణపాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం ప్రపఞ్చితమ్ ।
ప్రసఙ్గాత్ పుత్రభేదాది ప్రోక్తం చ పరివేదనమ్ ॥
[౨౦] ప్రకీర్ణశేషః సంస్కారః ఆహితాగ్నేశ్ చ పఞ్చమే ।
మలావహే చ సంకీర్ణే తథా చైవోపపాతకే ॥
ప్రాయశ్చిత్తం షష్ఠ ఉక్తం శుద్ధిశ్ చాన్నే రసే ‘పి చ ।
అవశిష్టద్రవ్యశుద్ధిః సప్తమఆధ్యాయ ఈరితా ॥
ప్రాయశ్చిత్తం గోవధే చ సామాన్యేనాష్టమే స్మృతమ్ ।
రోధనాదివిశేషేణ నవమే తద్ ఉదీరితమ్ ॥
అవగమ్యాగమనే ప్రాయశ్చిత్తం దశమ ఈరితమ్ ।
అభోజ్యభోజనాదౌ తద్ ఏకాదశ ఉదీరితమ్ ॥
‘ ద్వాదశః ప్రతిశేషః స్యాత్ కాణ్డయోర్ ఉభయోర్ తయోః ।
అత్రాన్యేషామ్ అనుక్తానామ్ ఉపలక్షణమ్ ఈక్ష్యతామ్ ॥
[౨౧] అనుపాతకముఖ్యేషు ప్రాయశ్చిత్తం క్వచిత్ క్వచిత్ ।
నోక్తం తథా రహస్యం చ ప్రాయశ్చిత్తం చ వర్ణితమ్ ॥

సౌమ్యవర్ణాదికృచ్ఛ్రాణి నోదితాన్య్ అత్ర కానిచిత్ ।
నోక్తః కర్మవిపాకశ్ చ తత్ సర్వమ్ ఉపలక్షితమ్ ॥
ఇత్థం నవభిర్ అధ్యాయైః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రపఞ్చితమ్ ।
కలిం ప్రతి ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తప్రపఞ్చనమ్ ॥
కలౌ హి పాపబాహుల్యం దృశ్యతే స్మర్యతే ‘పి చ ।
నరాః ప్రాయో ‘ల్పసామర్థ్యాస్ తేషామ్ అనుజిఘృక్షయా ॥
సమకోచయద్ ఆచారం ప్రాయశ్చిత్తం వ్రతాని చ ।
తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా యుగరూపా హి తే ద్విజాః ॥

[Pఅర్. Sమృ. ౧.33; ౧౧.౫౧]

[౨౨] ఇత్య్ ఉక్తిమ్ ఆదావ్ అన్తే చ ప్రాయుక్తైషా కృపాలుతా ।
వేదైకదేశాధ్యయనం కృష్యా విప్రాదిజీవనమ్ ॥
ఇత్యాదివచసాచారే సఙ్కోచో భాసతే స్ఫుటమ్ ।
పాజాపత్యం గోవధే స్యాత్ బ్రహఘ్నే సేతుదర్శనమ్ ॥
ఇతి ముఖ్యవ్రతోక్తేః సఙ్కోచో ‘త్రాపి గమ్యతే ।
స్మృత్యన్తానుసారేణ విషయస్య వ్యవస్థితిః ॥
కల్పనీయా ఇతి చేత్ బ్రూహి సర్వజ్ఞమ్ అన్యసాధకమ్ ।
యావత్యః స్మృతయస్ తాసాం సర్వాసామ్ అనుసారతః ॥
సాకల్యాత్ చేద్ అస్మదాదేస్ తత్ర శక్తిర్ న విద్యతే ।
స్వేన దృష్టాస్ తు యావత్యస్ తాసామ్ ఇత్య్ అప్య్ అయుక్తిమత్ ॥

[౨3] క్వచిత్ కదాచిద్ అన్యాసాం దర్శనాద్ అవ్యవస్థితేః ।
అల్పికాం మానిషీం బుద్ధిః సా చ న వ్యవతిష్ఠతే ॥
అత ఏవ నిబన్ధేషు దృశ్యతే నైకవాక్యతా ।
హన్తైవం ఖణ్డనే శాస్త్రం భవేద్ దత్తజలాఞ్జలి ॥
న ఖణ్డయే వారయే తు పణ్డితం మన్యతాం తవ ।

శృణు నిర్ణయమ్ అత్ర త్వం స్వతఃప్రామాణ్యవాదినః ||
ప్రతీతే ‘ర్థే ‘ఖిలం ప్రమాణం బాధయా వినా |
న పరాశరవాక్యస్య బాధః స్మృత్యన్తరే క్వచిత్ ||
[౨౪] వ్రతాన్తరోపదేశశ్ చ న బాధో ‘స్యానివారణాత్ |
ప్రియఙ్గు-కోద్రవ-వ్రీహి-గోధూమాదీన్య్ అనేకశః ||
సాధనాని యథైకస్యాస్ తృప్తేర్ దృష్టాన్య్ అబాధయా |
యథా చ స్వర్గ ఏకస్మిన్ విశ్వజిచ్ చాగ్నిహోత్రకమ్ ||
అగ్నిష్టోమశ్ చ దర్శాద్యా హేతవో బహవః శ్రుతాః |
యథా వా బ్రహ్మలోకస్య హ్య్ ఏకస్య ప్రాప్తిహేతవః ||
ఉపాస్తయో వికల్ప్యన్తే శాణ్డిల్య-దహరాదయః |
తథైవైకస్య పాపస్య నివృత్తౌ బహవః స్మృతాః ||
[౨౫] వ్రతభేదా వికల్ప్యన్తాం శ్రద్ధాజాడ్యం తు తే వృథా |
నను క్వ పఞ్చగవ్యాదిః కుత్ర వా మరణాన్తికమ్ ||
తయోః సమవికల్పత్వం వదతస్ తే ‘తిసాహసమ్ |
క్వ విశ్వజిత్ క్వాగ్నిహోత్రం స్వర్గం సాధయతోస్ తయోః ||
వికల్పం వదతస్ తే వా కుతో నైవాతిసాహసమ్ |
కర్మాధిక్యాత్ ఫలాధిక్యమ్ ఇతి న్యాయసమాశ్రయాత్ ||
[౨౬] సాహసం పరిహర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఏతద్ ఉభయోః సమమ్ |
న్యాయాశ్రయే త్వ్ అస్మదుక్తా వ్యవస్థా ద్విష్యతే కుతః ||
ఇతి చేద్ అవ్యవస్థోక్తా త్వయాతో ద్వేష్మి తే వచః |
దేశభేదాత్ కాలభేదాత్ పుంభేదాద్ అన్యథాన్యథా ||
విపర్యస్యతి శాస్త్రార్థ ఇతి పూర్వమ్ అవాదిషమ్ |
అతో ‘పాస్యార్థవాదాంశం విధివాక్యేషు యద్ యథా ||
[౨౭] ప్రతీతం తత్ తథా గ్రాహ్యం బాధం వాచనికం వినా |

స్మృతివ్యాఖ్యాతృభిః సర్వైర్ వచనానాం వ్యవస్థితిమ్ ||
బ్రువాణైర్ మన్దమతయో వ్యుత్పాద్యన్తే హి కేవలమ్ |
అన్యథాల్పస్య పాపస్య కృతే ద్వాదశవార్షికే ||
న స్యాన్ నివృత్తిస్ త్వత్రోక్తా వ్యవస్థా తాదృశీ యతః |
అథాల్పం మహతా నశ్యేన్ నాల్పేనాన్యత్ తదా వద ||
ఇదమ్ అల్పం మహచ్ చేదమ్ ఇతి తే కిం నియామకమ్ |
అల్పాయాసమహాయాసౌ యద్య్ అల్పత్వమహత్త్వయోః ||
[౨౮] హేతూ, మహావ్రతాస్ తర్హి భవేయుః కృషికాదయః |
సింహవ్యాఘ్రాదిమూత్రాదౌ ప్రయాసబహులత్వతః ||
పఞ్చగవ్యాత్ ప్రశస్తత్వం వ్రతాఙ్గత్వం చ తే భవేత్ |
ఇతికర్తవ్యబాహుల్యం మహత్త్వం చేత్ తదాల్పతా ||
జలాఙ్న్యాదిప్రవేశస్య ప్రసజ్యేత వ్రతాన్తరాత్ |
తస్మాచ్ ఛాస్త్రేణ యస్యోక్తా ప్రశంసా తన్ మహావ్రతమ్ ||
అస్తు వా చైవ దుఃఖస్య బహులత్వాన్ మహావ్రతమ్ |
యథాల్పనాశో మహతా మహన్నాశస్ తథాల్పతః ||
[౨౯] కిం న స్యాత్ విస్ఫులిఙ్గేన తృణరాశిర్ హి దహ్యతే |
విస్ఫులిఙ్గో వర్ధమానో దహత్య్ ఏవం న తు వ్రతమ్ ||
వర్ధతే ‘తో మహానాశో నిఃశేషో న భవేద్ యతి |
తర్హ్య్ ఏకదేశనాశో ‘స్తు తచ్ఛేషస్ తూపభుజ్యతామ్ ||
అమూర్త్తస్యాపి పాపస్య సన్తి భాగా యథోచితమ్ |
అన్యథైకేన పాపేన దుఃఖం బహువిధం కుతః ||
తథా మహావ్రతస్యాపి భాగేనాల్పే వినాశితే |
వ్రతశేషవిపాకేన స్మర్యతే బహులే సుఖమ్ ||
[30] అతో ‘ల్పం వా మహద్ వాపి వ్రతం పాపనివర్తకమ్ |

స్మర్తౄణామ్ అఖిలానాం చ వాక్యమ్ ఏవం సమఞ్జసమ్ ||
న మహావ్రతవైయర్థ్యం పాపస్యాశేషనాశనే |
అల్పనాశోర్ధ్వభావిన్యాం సుఖాప్తౌ చోపయోగతః ||
ఏవం చైకస్య పాపస్య వ్రతేషూక్తేష్వ్ అయమ్ పుమాన్ |
ప్రవర్తయతి విస్రమ్భాత్ యస్మిన్ కస్మింశ్చిద్ ఇచ్ఛయా ||
[3౧] అన్యథా నాస్య విస్రమ్భో విషయస్య వ్యవస్థితమ్ |
అజానతో జానతో 'పి వచనాన్తరశఙ్కయా ||
సంభావితేషు సర్వేషు వ్రతేషు మహతి వ్రతే |
ప్రవర్తమానః పురుషః శ్రేయః ప్రాప్నోత్య్ అసంశయమ్ ||
కలౌ పరాశరోక్తానాం వ్రతానామ్ ఏవ ముఖ్యతా |
తైర్ అల్పైర్ అపి తత్ పాపం నిఃశేషం వినివర్తతే ||
ఏతద్ ఏవ వివక్షిత్వా ప్రతిజజ్ఞే విశేషతః |
పరాశరేణ యత్ ప్రోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతీదృశమ్ ||
మున్యన్తరప్రణీతానాం స్వల్పానాం మహతామ్ అపి |
వ్రతానామ్ ఉపయోగః స్యాత్ కలౌ పూర్వోక్తనీతితః ||
[3౨] మునినైకేన యత్ ప్రోక్తం తద్ అన్యో న నిషేధతి |
ప్రత్యుతోదాహరేత్ తస్మాత్ సర్వోక్తిః సర్వసంమతా ||
హన్తైవం సతి మీమాంసా నిష్ఫలా తే ప్రసజ్యతే |
శాస్త్రాన్తరప్రణీతానాం గుణానామ్ అప్య్ అసంహృతేః ||
శృణు మీమాంసకమ్మన్య మునివాక్యేషు కిం బలాత్ |
ఉత్పాద్యాపి విరోధం తు పాణ్డిత్యం వ్యజ్యతే త్వయా ||
వ్రతాన్తరోక్తిమాత్రేణ న విరోధః ప్రసజ్యతే |
సముచ్చయే వికల్పే వా కా హానిస్ తత్ర తే భవేత్ ||
స్నానం దానం జపో హోమ ఇతి నైమిత్తికా యథా |

ఉపరామే సముచ్చేయాస్ తథా వ్రతసముచ్చయః ॥

[33] ఏకేన నాశితే పాపే ద్వితీయం చేన్ నిరర్థకమ్ ।
న తపోరూపతస్ తస్య స్వర్గహేతుత్వసంభవాత్ ॥
చాన్ద్రాయణాదావ్ అస్త్వ్ ఏవం తపస్త్వేన తదీక్షణాత్ ।
భిక్షాబ్రహ్మకపాలాదౌ స్యాత్ కథం నష్టపాప్మనః ॥
ఏవం తర్హీదృశే స్థానే వికల్పో ఽస్తు నిజేచ్ఛయా ।
న్యూనాధికత్వసందేహే దత్తమ్ ఏవోత్తరం పురా ॥

[3౪] సర్వథాపి త్వయా ప్రోక్తాం నిర్మూలాం బుద్ధికల్పితామ్ ।
కామాకామాదిభేదేన నాఙ్గీకుర్మో వ్యవస్థితిమ్ ॥
వచనేష్వ్ ఏవ కామాదివ్యవస్థా లభ్యతే యది ।
సుఖేనాభ్యుపగచ్ఛామో వాక్యైకశరణా వయమ్ ॥
కపిలో యది సర్వజ్ఞః కణాదో నేతి కా ప్రమా ।
ఇతి న్యాయః ప్రసజ్యేత బుద్ధిమాత్రవ్యవస్థితౌ ॥
మీమాంసకత్వమ్ ఏతత్ స్యాద్ వాక్యానుసరణేన యత్ ।
వ్యవస్థాపనమ్ అన్యత్ తు పాణ్డిత్యఖ్యాపనం పరమ్ ॥
ఇయం విశుద్ధిర్ ఉదితా ప్రమాప్యాకామతో ద్విజమ్ ।

[MDహ్ ౧౧.౮౯]

ఇత్య్ అకామకృతే పాపే నాశో నిఃశేష ఉచ్యతే ॥

[3౫] న తు కామకృతే శుద్ధేర్ అకించిత్కరతోచ్యతే ।
స్మృత్యన్తరేషు తచ్ఛుద్ధేః సామాన్యేనాభిధానతః ॥
విశేషాదర్శనం యావత్ తావత్ సామాన్యదర్శనమ్ ।
మానమ్ ఏవాన్యథా తే స్యాత్ సర్వజ్ఞత్వే ఽధికారితా ॥
గుణోపసంహృతిశ్ చైవం యథాదర్శనమ్ ఇష్యతామ్ ।
అదృష్టానుపసంహారేణాకించిత్కరతైవ తే ॥

యద్ యావత్ దృశ్యతే వాక్యం శక్తిశ్ చాత్రాస్య యావతీ ।

[౩౬] తావత్ కార్యం న తూపేక్షా యుక్తా వైగుణ్యశఙ్కయా ॥

ప్రాయశ్చిత్తే తథాచారే యాని స్మృత్యన్తరాణ్య్ అహమ్ ।

దృష్టవాంస్ తాన్య్ ఉదాహృత్య సంహరిష్యే గుణాంస్ తతః ॥

విషయస్య వ్యవస్థాం చ మన్దవ్యుత్పత్తిసిద్ధయే ।

ప్రవక్ష్యామి యథా పూర్వే నిబన్ధనకృతస్ తథా ॥

యత్ యస్మిన్ విషయే ప్రోక్తం తత్ర తస్య ప్రశస్తతా ।

వివక్షితా నేతరస్య నిషేధో ‘త్ర వివక్ష్యతే ॥

తద్వివేకాయ కుర్వే ‘హం వ్యాఖ్యాం పారాశరస్మృతేః ॥

(ఇతి టీకాకారోపక్రమణికా)

ప్రారీప్సితగ్రన్థే శ్రోతృబుద్ధిమనఃసమాధానాయ సంబన్ధాధికారివిషయప్రయోజనరూపమ్ అనుబన్ధచతుష్టయమ్ ఆదౌ శ్లోకద్వయేనోపనిబధ్నాతి –

[౩౭]

అథాతో హిమశైలాగ్రే దేవదారువనాలయే ।

వ్యాసమ్ ఏకాగ్రమ్ ఆసీనమ్ అపృచ్ఛన్న్ ఋషయః పురా ॥ ౧ ॥

మానుషాణాం హితం ధర్మం వర్తమానే కలౌ యుగే ।

శౌచాచారం యథావచ్ చ వద సత్యవతీసుత ॥ ౨ ॥

అథేతి । అథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థః । అనన్తరమ్ అపృచ్ఛన్ ఇత్య్ అన్వేతుం యోగ్యత్వాత్ । ఆరమ్భార్థతాయామ్, ఆరభ్య తే అపృచ్ఛన్ ఇత్య్ అనన్వయః స్యాత్ । ప్రశ్నార్థత్వే ‘పి స ఏవ దోషః । పృచ్ఛ్యతే అపృచ్ఛన్ - ఇతి పునరుక్తిశ్ చ । కార్త్స్న్యార్థతాయామ్, కృత్స్నమ్ అపృచ్ఛన్ – ఇతి సత్య్ అప్య్ అన్వయే సంబన్ధో న సూచితః స్యాత్ । ఆనన్తర్యార్థతాయాం తు తత్ప్రతియోగినః పూర్వవృత్తస్య ఉత్తరకాలీనప్రశ్నస్య చ హేతుహేతుమద్భావః సూచితో భవతి । [౩౮]

నను – “హృదయస్యాగ్రే ‘వద్యత్య్ అథ జిహ్వాయా అథ వక్షసః” (TS ౬.3.౧౧) ఇత్య్ అత్ర సత్య్ అప్య్ ఆనన్తర్యే హేతుహేతుమద్భావో నాస్తి ఇతి చేత్,

నాయం దోషః, తత్రాపేక్షితస్యానుష్ఠానక్రమమాత్రస్యాభిధానాత్ | ప్రకృతే తు సామగ్రీతత్కార్యయోః క్రమవిశేషః స ఏవ పరిగృహ్యతే, ముఖ్యత్వాత్ | విలమ్బవ్యభిచారయోర్ అభావేన హి ముఖ్యత్వమ్ | న ఖలు సత్యాం సామగ్ర్యాం కార్యం విలమ్బతే వ్యభిచరతి వా | ఏతచ్ చ “అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా” (UMS ౧.౧.౧) ఇత్య్ అత్ర వివరణకారేణ ప్రపఞ్చితమ్ | సామగ్రీ చ ప్రశ్నస్య, ప్రష్టవ్యవిషయం సామాన్యజ్ఞానమ్ | అత్యన్తమ్ అజ్ఞాతే విశేషేణ జ్ఞాతే వా ప్రశ్నాదర్శనాత్ | ధర్మవిషయం తు సామాన్యజ్ఞానమ్ “ధర్మేణ పాపమ్ అపనుదతి” (మ. నా. ఉప్. ౨౨.౧), “ధర్మం చర” (Tఐత్. Uప్. ౧.౧౧.౧) ఇత్యాదివేదవాక్యాధ్యయనాద్ ఉపజాయతే | తస్మాద్ అధ్యయనానన్తర్యమ్ అథశబ్దార్థః | అథ వా “వర్తమానే కలౌ యుగే” ఇతి విశేషణాత్ యుగాన్తరధర్మజ్ఞానానన్తర్యమ్ అస్తు | [3F]

నను – గ్రన్థారమ్భే మఙ్గలాచరణస్య శిష్టాచారప్రాప్తత్వాత్ మాఙ్గల్యమ్ అథశబ్దేన కుతో నాభిధీయతే | మృదఙ్గాదిధ్వనివద్ అథశబ్దశ్రవణమాత్రేణ మాఙ్గల్యసిద్ధిర్ ఇతి బ్రూమః | అత ఏవోక్తమ్,

ఓంకారశ్ చాథశబ్దశ్ చ ద్వావ్ ఏతౌ బ్రహ్మనో ముఖాత్ |

కణ్ఠం భిత్త్వా వినిర్యాతౌ తస్మాన్ మాఙ్గలికావ్ ఉభౌ || ఇతి |

ఏవం తర్హి ఓంకారో ‘త్ర ప్రయుజ్యతామ్ ఇతి చేత్ |

న, తస్య శ్రుతిమాత్రవిషయత్వాత్ | అత ఏవాచార్యైః ప్రపఞ్చసారే ‘భిహితమ్: “అస్య తు వేదాదిత్వాత్ సర్వమ్ అనూనాం ప్రయుజ్యతే హ్య్ ఆదయౌ” ఇతి | తతః స్మృత్యాదావ్ అథశబ్ద ఏవ మహర్షిభిః ప్రయుజ్యతే | అధికారిపర్యాలోచనేనాపి ఓంకారాథశబ్దయోర్ ఉక్తవిషయవ్యవస్థా సిద్ధ్యతి | త్రైవర్ణికమాత్రాధికారా హి శ్రుతిః ప్రసిద్ధా | ఓంకారశ్ చ తథావిధః | “సావిత్రీం ప్రణవం యజుర్ లక్ష్మీం స్త్రీశూద్రాయ నేచ్ఛన్తి” (౪౦) (Nఋసింహపూర్వతాపనీ ౧.3) ఇతి శ్రుతేః | అథశబ్దస్య పౌరుషేయగ్రన్థానాం చ సర్వవర్ణవిషయత్వాత్ స ఏవ తేషు యోగ్యః |

అతఃశబ్దో హేత్వర్థః | యస్మాద్ ఏకశాఖాధ్యాయినో నాశేషధర్మజ్ఞానం యస్మాచ్ చ యుగాన్తరధర్మావగత్యా న కలిధర్మావగతిః తస్మాత్, ఇతి హేతుర్ ద్రష్టవ్యః |

అశేషధర్మమూలభూతానాం విప్రకీర్ణానన్తవేదవాక్యానాం యోగిదృష్ట్యైవ గ్రాహ్యత్వాత్, తస్యాశ్ చ దృష్టేర్ యోగావస్థాయాం సంభవాత్ తదవస్థాయోగ్యం దేశావిశేషం పదద్వయేన నిర్దిశతి | హిమశైలాగ్రే దేవదారువనాలయే ఇతి | తత్ర హిమశైలాగ్ర ఇత్య్ అనేన సర్వప్రాణిదుర్గమత్వేన వివిక్తతామ్ ఆహ | తథా చ కైవల్యోపనిషది శ్రూయతే: “వివిక్తదేశే చ

సుఖాసనస్థః" (Kఐవ్. Uప్. ౪) [౪౧] ఇతి | క్షురికాయామ్ అపి శ్రుతమ్: "నిఃశబ్దం దేశమ్ ఆస్థాయ తత్రాసనమ్ ఉపాశ్రితః" (Kషు. Uప్. ౨) ఇతి | "దేవదారువనాలయే" ఇత్య్ అనేన మనో' నుకూలతామ్ ఆహ | అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరాణాం మన్త్రోపనిషది శ్రుతమ్:

సమే శుచౌ శర్కరా-వహ్ని-వాలుకా-వివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిః |

మనో 'నుకూలే న చ చక్షుఃపీడనే గుహానివాతాశ్రయణే ప్రయోజయేత్ || ఇతి |

(శ్వే. Uప్. ౨.౧౦)

చక్షుఃపీడనో మశకోపేతో దేశః |

నను – "యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్" (UMS ౪.౧.౭) [౪౨] ఇత్య్ అస్మిన్ అధికరణే (UMS ౪.౧. అధిక్. ౬) యోగాభ్యాసస్య దిగ్దేశకాలనియమో వారితః |

బాఢమ్ | అదృష్టహేతువైధనియమాభావే 'పి దృష్టస్య చిత్తైకాగ్ర్యస్య హేతుర్ నియమో న నివార్యతే |

"ఏకాగ్రమ్" ఇత్య్ అనేన పఞ్చవిధాసు చిత్తభూమిషు అతీన్ద్రియవస్తుదర్శనయోగ్యా చతుర్థీ భూమిర్ నిర్దిశ్యతే | తథా హి – పతఞ్జలిప్రోక్తానాం యోగసూత్రాణాం వ్యాఖ్యానే వైయ్యాసికభాష్యే భూమిపఞ్చకం ప్రదర్శితమ్: "క్షిప్తం మూఢం విక్షిప్తమ్ ఏకాగ్రం నిరుద్ధమ్ ఇతి చిత్తభూమయః' (యోగ్. భాష్. ౧.౧) ఇతి | తత్ర ప్రతిక్షణం కర్మవాయునా నానావిధేషు భోగ్యవస్తుషు వ్యగ్రతయా ప్రేర్యమాణం చిత్తం క్షిప్తమ్ | నిద్రాతన్ద్రాయుక్తం మూఢమ్ | కాదాచిత్కసమాధియుక్తం క్షిప్తాద్ విశిష్టం విక్షిప్తమ్ | యమనియమాద్యష్టాఙ్గాభ్యాసపాటవాద్ ఏకస్మిన్ [౪3] విషయే వృత్తిప్రవాహరూపేణ ప్రతితిష్ఠితమ్ ఏకాగ్రమ్ | అవృత్తికం సంస్కారశేషం నిరుద్ధమ్ | తత్ర క్షిప్తమూఢయోర్ యోగానుపయోగః ప్రసిద్ధః | విక్షిప్తే 'పి చేతసి విక్షేపోపసర్జనీభూతః సమాధిర్ న యోగపక్షే వర్తతే | విపక్షధర్మాన్తర్గతత్వేన దహనాన్తర్గతబీజవద్ అకించిత్కరత్వాత్ | "యస్ త్వ్ ఏకాగ్రే చేతసి సద్భూతమ్ అర్థం ప్రద్యోతయతి, క్షిణోతి చ క్లేశాన్, కర్మబన్ధనాని శ్లథయతి, విరోధమ్ అభిముఖం కరోతి, స సంప్రజ్ఞాతో యోగ ఇత్య్ ఆఖ్యాయతే" (యోగ్. భాష్. ౧.౧) | తత్ర సంయమవిశేషాత్ నానావిధయోగైశ్వర్యమ్ ఆవిర్ భవతి | [౪౪] ధారణా-ధ్యాన-సమాధిత్రయమ్ ఏకవిషయం సంయమ ఇత్య్ ఉచ్యతే | "శబ్దార్థప్రత్యయేష్వ్ అన్యోన్యవిభక్తేషు యః సంయమః తేనాశేషశబ్దాదిసాక్షాత్కారే సతి పక్ష్యాదిభాషా జ్ఞాయన్తే" ఇతి పతఞ్జలినోక్తమ్ | తేనైవ న్యాయేనానేకవిధవేదశాఖాజ్ఞానమ్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య "ఏకాగ్రమ్" ఇత్య్ ఉక్తమ్ |

ఐకాగ్ర్యాఙ్గతామ్ ఆసనస్య మత్వా "ఆసీనమ్" ఇత్య్ ఆహ | తథా చ వ్యాససూత్రమ్: "ఆసీనః సంభవాత్" (UMS ౪.౧.౭) ఇతి | శయానస్యాకస్మాద్ ఏవ నిద్రాభిభవాత్, ఉత్థితస్య

దేహధారణే చిత్తవ్యాపారాత్, గచ్ఛతో ధావతో వా విక్షేపబాహుల్యాత్, పారిశేష్యాద్ ఆసీనస్యైవ చిత్తైకాగ్ర్యసంభవాత్ ఆసీనో యోగమ్ అభ్యసితుమ్ ఉపాసీత ఇత్య్ అర్థః।

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రశ్నస్యావగత్యుపాయతామ్ అభిప్రేత్య "అపృచ్ఛన్" ఇత్య్ ఉక్తమ్। "తద్ విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా" (BhG ౪.౩౪) (౪౫) ఇత్య్ అన్వయః। "నాపృష్టః కస్యచిద్ బ్రూయాత్" (MDh ౨.౧౧౦) ఇతి వ్యతిరేకః।

ఋషిశబ్దో 'తీన్ద్రియార్థదర్శనమ్ ఆచష్టే। జ్ఞాస్యమానధర్మానుష్ఠానోత్తరకాలీనమ్ ఋషిత్వమ్। యథా భావిన్యా సంజ్ఞయా "కటం కురు" ఇతి వ్యవహారః తద్వత్। అన్యథా అతీన్ద్రియార్థం పశ్యతాం తేషామ్ అబుభుత్సుతయా ప్రశ్నో న సంగచ్ఛేత్। అథ వా స్వయమ్ అబుభుత్సూనామ్ అపి మన్దబుద్ధ్యనుగ్రహార్థమ్ ఆచారశిక్షార్థో వా ప్రశ్నో 'స్తు।

అపృచ్ఛన్ ఇత్య్ అనేనైవాతీతకాలత్వే సిద్ధే పురేతి శబ్దం ప్రయుఞ్జానః సర్వేష్వ్ అపి కల్పేష్వ్ ఈదృశీ ధర్మశాస్త్రప్రవృత్తిర్ ఆసీద్ ఇతి సూచయతి। తచ్ చ విశ్వాసాతిశయోత్పాదనే కారణమ్। అన్యాన్ [౪౬] మునీన్ ఉపేక్ష్య వ్యాసమ్ ఏవ పృచ్ఛతామ్ ఋషీణామ్ – వైదికధర్మే వేదవ్యాసః ప్రవీణ ఇత్య్ ఆశయః।

తద్ ఏవం చికీర్షితస్య గ్రన్థస్య మునిప్రశ్నేన సాక్షాత్ సంబన్ధః పిపృచ్ఛిషోత్పాదనద్వారేణాధ్యయనేన సంబన్ధ ఇతి సంబన్ధద్వయమ్ అస్మిన్ శ్లోకే ప్రతిపాదితమ్। అధికార్యాదిత్రయం తు ద్వితీయశ్లోకే ప్రతిపాద్యతే।

నను – "బ్రాహ్మణో బృహస్పతిసవేన యజేత। రాజా రాజసూయేన యజేత। వైశ్యో వైశ్యస్తోమేన యజేత" ఇత్య్ అధికారివిశేషో [౪౭] యథా శ్రూయతే న తథా పరాశరోక్తధర్మాః ఈదృశైర్ అనుష్ఠేయా – ఇతి కించిద్ వచనమ్ అస్తి। తత్ కథం నిర్ణయః –

ఇత్య్ అత ఆహ: "మానుషాణామ్" ఇతి, అర్వాచీనానాం పశ్వాదీనామ్ అసామర్థ్యాత్। ఉత్తమానాం దేవాదీనాం ధర్మానుష్ఠానే ప్రయోజనాభావాచ్ చ మనుష్యా ఏవ పరిశిష్యన్తే। విశేషానిర్ణయాత్ సర్వేషాం మనుష్యాణామ్ అధికారో 'స్తు।

నను – నక్షత్రేష్ట్యాదౌ దేవానామ్ అధికారః శ్రూయతే। "అగ్నిర్ వా అకామయత। అన్నాదో దేవానాం స్యామ్ ఇతి। స ఏతమ్ అగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిరవపన్" (TB ౩.౧.౪) ఇతి।

మైవమ్, మనుష్యస్యైవ కస్యచిత్ యజమానస్య భావినీం సంజ్ఞామ్ ఆశ్రిత్య ప్రథమాన్తేనాగ్నిశబ్దేన వ్యవహారాత్। అన్యథా యుగపద్ అగ్నిద్వయసంసృష్టిప్రసఙ్గాత్।

నను – యత్ర ద్వైగుణ్యదోషో నాస్తి తత్రాస్తు దేవతాధికారః। తథా హి శ్రూయతే। "బృహస్పతిర్ అకామయత శ్రన్ మే దేవాద్ అధీరన్ గచ్ఛేయం పురోధామ్ ఇతి। స ఏతం చతుర్వింశతిరాత్రమ్ అపశ్యత్। తమ్ ఆహరత్ తేనాయజత। తతో వై తస్మై దేవాః శ్రద్దధన్

అగచ్ఛన్ [౪౮] పురోధామ్" (TS ౭.౧.౧) ఇతి | "శ్రత్" విశ్వాసమ్ | "మే" మయి | "పురోధామ్" పౌరోహిత్యమ్ | "చతుర్వింశతిరాత్రమ్" – ఏతన్నామకం సత్రయాగమ్ ఇత్య్ అర్థః |

మైవమ్, అత్రాపి భావిసంజ్ఞాయా ఏవాదరణీయత్వాత్ | అన్యథా బృహస్పతేః కంచిత్ కాలం విశ్వసనీయత్వపౌరోహిత్యయోర్ అభావప్రసఙ్గాత్ | తచ్ చ శ్రుత్యన్తరవిరుద్ధమ్ | "బృహస్పతిర్ వై దేవానాం పురోహిత ఆసీత్" (TS ౬.౪.౧౧) ఇతి శ్రుత్యా పౌరోహిత్యపురఃసర ఏవ బృహస్పతిసద్భావః ప్రకాశ్యతే |

అథ వా – స్వోపయోగాభావే 'పి మనుష్యాన్ ప్రవర్తయితుం దేవాః కర్మాణ్య్ అనుతిష్ఠన్తు | "యద్ యద్ ఆచరతి శ్రేష్ఠస్ తత్ తద్ ఏవేతరో జనః" (BhG 3.౨౧) ఇతి న్యాయాత్ | అస్తు వా స్వోపయోగో 'పి | జగన్నిర్వాహే 'ధికృతానాం దేవానాం తద్ధేతోః తపసశ్ చరణీయత్వాత్ | "శరది వైశ్య ఆదధీత" (TB ౧.౧.౨) ఇతి విహితస్యాధానస్య దేవేష్వ్ అప్య్ అత్రైవర్ణికేష్వ్ ఇవాసంభవః ఇతి చేత్,

న, రథకారవద్ ఉపపత్తేః |

అథ మన్యసే – అస్తి రథకారస్య సమన్త్రకాధానవిధాయకం వచనమ్ "ఋభూణాం [౪౯] త్వా దేవానాం వ్రతపతే వ్రతేనాదధామీతి రథకారస్య" (TB 3౧.౬.౧౫) ఇతి శ్రుతేః | న త్వ్ ఏవం దేవానాం విధిర్ అస్తి, ఇతి | ఏవం తర్హి నిషాసస్థపతిన్యాయో 'స్తు | యథా నిషాదస్య ప్రభోర్ ఆధానవిధ్యశ్రవణే 'పి యాయో 'భ్యుపగతః తథా దేవానామ్ అభ్యుపేయతామ్ | "ఏతయా నిషాసస్థపతిం జాజయేత్" ఇత్య్ అస్తి నిషాదవిషయం వచనమ్ ఇతి చేత్ |

కిం త్వయా విస్మృతాని దేవవిషయాణి పూర్వోదాహృతవచనాని | తేషామ్ అర్థవాదత్వే 'పి మానాన్తరావిరోధాత్ అననువాదాచ్ చ స్వార్థే 'పి తాత్పర్యం కిం న స్యాత్ |

అథోచ్యేత – స్మృతీనాం ధర్మశాస్త్రత్వాత్ తాసు ధర్మమీమాంసా అనుసర్తవ్యా | తస్యాం చ న కస్యాప్య్ అర్థవాదస్య వాచ్యర్థే ప్రామాణ్యమ్ అభ్యుపగతమ్ ఇతి | తద్ ఏతద్ వచనం స్మృతినిర్వాహకమ్ అన్యస్య మీమాంసకమ్ అన్యస్య చానర్థాయైవ స్యాత్ | "మూషకభయాత్ స్వగృహం దగ్ధమ్" ఇతి న్యాయావతారాత్ | కస్యచిద్ అర్థవాదస్య స్వార్థే ప్రామాణ్యం భవిష్యతి – ఇతి భయేన అర్థవాదైకప్రసిద్ధానాం స్మర్తౄణాం మన్వాదీనాం మీమాంసాసూత్రకృతో జైమినేశ్ చ సద్భావస్యైవ పరిత్యక్తవ్యత్వాత్ అశేడేతిహాసలోపప్రసఙ్గాచ్ చ | తస్మాత్ ప్రామాణమ్ ఏవ భూతార్థవాదః | తథా చ సతి "తం పూషాధత్త | తం త్వష్టాధత్త | తం మనుర్ ఆధత్త | తం ధాతాధత్త" (TS ౧.౫.౧.౨–3) ఇత్య్ అర్థవాదవశాద్ [౫౦] ఆధానమ్ అపి దేవానాం కిం న స్యాత్ | బ్రాహ్మన్యాద్యభావే తు కామం వసన్తాదికాలవిశేషనియమో నాభూత్ | కిమ్ ఆయాతమ్ ఆధానస్య | కిం చ అన్తరేణాపి ఆధానం లౌకికే 'గ్నౌ యాగః క్వచిద్ ఉపలభ్యతే | "అవకీర్ణపశుశ్ చ తద్వద్ ఆధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాత్" (PMS ౬.౮.౨౨) ఇతి జైమినిసూత్రాత్ | "యో బ్రహ్మచారీ స్త్రియమ్ ఉపేయాత్ సో 'వకీర్ణీ | స గర్దభం పశుమ్ ఆలభేత" (BDh

౨.౧.౧.౩౦–౩౧) ఇత్య్ అవకీర్ణపశుః। యథా ఉపనయనహోమో లౌకికాగ్నౌ తథాసౌ పశుః ఇతి సూత్రార్థః। ఏతావతా ప్రయాసేన దేవానాం కర్మాధికారే సాధితే కిం తవ ఫలిష్యతి। తథా మీమాంసాయాం కిం ఛిద్యతే। అభినివేశః కేవలం శిష్యతే। ఫలం తు జగన్నిర్వాహః – ఇతి పూర్వమ్ ఏవోక్తమ్। అశేషాశ్ చ పురాణాదయ ఏవం సతి అనుగృహీతా భవన్తి। మనుష్యవద్ దేవానాం స్వర్గాయ కర్మాణి మాభూవన్ జగన్నిర్వాహాయ తు భవిష్యన్తి। తపసైవ తన్నిర్వాహః – ఇతి చేత్।

న, స్నానదానయాగహోమమౌనధ్యానాదివ్యతిరిక్తస్య తపసో ‘నుపలమ్భాత్। అత ఏవ సత్యసంకల్పో ‘పి పరమేశ్వరః రామకృష్ణాద్యవతారేషు లౌకికవైదికకర్మనటనేనైవ జగన్నిరవహత్। [౪౧]

దేవా అపి తథా నటన్తు – ఇతి చేత్,

ఏవమ్ అపి నటనీయకర్మాధికారో భవతాభ్యుపగమ్యతామ్।

ఏవం తర్హి “మానుషాణామ్” ఇతి కథమ్ ఉక్తమ్ ఇతి చేత్,

పౌరుషేయగ్రన్థాపేక్షయా ఇతి వదామః। న ఖలు స్వయంప్రభాతనిఖిలవేదానాం దేవానాం ధర్మజ్ఞానాయ పౌరుషేయగ్రన్థాపేక్షాస్తి। మనుష్యాణాం తు అతథావిధత్వాత్ అస్త్య్ అపేక్షా।

నను – పశూనామ్ అపి ధర్మే ‘ధికారః శ్రూయతే। “గావో వా ఏతత్ సత్రమాసతాశృఙ్గాః సతీః శృఙ్గాణి నో జాయన్తా ఇతి కామేన తాసాం మాసా నిషణ్ణా ఆసన్న్ అథ శృఙ్గాణ్య్ అజాయన్త। తా ఉదతిష్ఠన్న్ అరాత్ స్మ ఇతి అథ యాసాం నాజాయన్త తాః సంవత్సరమ్ ఆప్త్వోదతిష్ఠన్న్ అరాత్ స్మ” (TS ౬.౪.౧.౧) ఇతి శ్రుత్యా తిరశ్చాం గవాం సత్రానుష్ఠాతృత్వాభిధానాత్। “అరాత్ స్మ” ఇతి కామితార్థసిద్ధిం ప్రాప్తా ఇత్య్ అర్థః।

నాయం దోషః। అస్యాః శ్రుతేర్ అర్థవాదత్వాత్ । “య ఏవం విద్వాంసః సంవత్సరమ్ ఉపయన్తి” (TS ౭.౪.౧.౨) ఇతి ఋద్ధికామస్య సంవత్సరసత్రం విధాతుం ప్రథమతః “గోసత్రం వై సంవత్సరః’ (౪౨) (TS ౭.౪.౧.౧౨) ఇతి ప్రశంసా కృతా। తాం సంభావయితుం “గావో వా” ఇత్యాది పఠితమ్। న చైతస్యార్థవాదస్య “యద్ వై కించ మనుర్ అవదత్ తద్ భేషజమ్” ఇత్యాదివత్ స్వార్థే ‘పి తాత్పర్యం వర్ణయితుం శక్యమ్। ప్రత్యక్షేణ శ్రుత్యన్తరేణ చ విరుద్ధత్వాత్। తిరశ్చాం హి మన్త్రోచ్చారణే కర్మానుష్ఠానే చ సామర్థ్యాభావః ప్రత్యక్షసిద్ధః। శ్రుత్యన్తరం చ “అథేతరేషాం పశూనామ్ అశనాయాపిపాసే వా అభిజ్ఞానం వదన్తి। న విజ్ఞాతం పశ్యన్తి। న విదుః శ్వస్తనమ్” ఇతి పశూనాం వివేకాభావం దర్శయతి। అస్తు వా అస్యార్థవాదస్య స్వార్థే తాత్పర్యమ్। గోశబ్దేన గవాభిమానిదేవతానాం వివక్షితత్వాత్। అత ఏవ “అభిమానివ్యపదేశస్ తు” (UMS ౨.౧.౫) ఇతి సూత్రే భగవాన్ బాదరాయణః సర్వేషాం మృదాదివస్తూనాం

శ్రుతిమూలత్వేనాభిమానిదేవతాః ప్రతిపాదయామాస । తస్మాత్ సర్వథా మనుష్యమాత్రాధికారకం స్మృతిశాస్త్రమ్ ।

"హితమ్" ఇత్య్ అనేన శబ్దేన ప్రయోజనం నిర్దిశ్యతే । అభిమతఫలసాధనత్వం హి ధర్మస్య హితత్వమ్ । తచ్ చ ఫలం ద్వేధా । ఐహికమ్ ఆముష్మికం చ ఇతి । అష్టకాదిసాధ్యం పుష్ట్యాదికమ్ ఐహికమ్ । ఆముష్మికం ద్వేధా । అభ్యుదయో నిఃశ్రేయసం చ । తత్రాభ్యుదయస్య సాక్షాత్ సాధనత్వమ్ । నిఃశ్రేయసస్య తు తత్త్వజ్ఞానోత్పాదనద్వారేణ । తథా చ స్మర్యతే ।

[౫౩] ధర్మాత్ సుఖం చ జ్ఞానం చ జ్ఞానాన్ మోక్షో 'ధిగమ్యతే । ఇతి ।

అత్ర కేచిద్ ఆహుః – "నిత్యకర్మణాం ఫలమ్ ఏవ నాస్తి । అకరణే ప్రత్యవాయాద్ భీతైః కేవలమ్ అనుష్ఠీయన్తే । తత్ర కుతో 'భ్యుదయహేతుత్వం నిఃశ్రేయసహేతుత్వం చ" ఇతి ।

అపరే పునర్ అన్యథాహుః – "అభావాద్ భావోత్పత్తేర్ అదర్శనాత్ అకరణే ప్రత్యవాయో న యుక్తిసహః । నాపి తత్ర ప్రమాణమ్ అస్తి" ఇతి । నను – ఉపనయనాధ్యయనాదివిహితానామ్ అకరణే ప్రత్యవాయః స్మర్యతే:

అత ఊర్ధ్వం త్రయో 'ప్య్ ఏతే యథాకాలమ్ అసంస్కృతాః ।

సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా భవన్త్య్ ఆర్యవిగర్హితాః ॥ (MDహ్ ౨.3౯)

(౫౪) యో 'నధీత్య ద్విజో వేదమ్ అన్యత్ర కురుతే శ్రమమ్ ।

స జీవన్న్ ఏవ శూద్రత్వమ్ ఆశు గచ్ఛతి సాన్వయః ॥ (MDహ్ ౨.౧౬౮)

అకుర్వన్ విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్ ।

అనిగ్రహాచ్ చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమ్ ఋచ్ఛతి ॥ [౫౫]

మైవమ్ । ఏతాని హి వచనాని నిత్యకర్మాననుష్ఠాయినః ఆలస్యనిమిత్తం పూర్వసంచితం దురితం యత్ తత్ సద్భావం సూచయన్తి । ఏతచ్ చ తైత్తిరీయోపనిషద్వ్యాఖ్యానే భాష్యకార-వార్త్తికకారాభ్యాం ప్రతిపాదితమ్ । యది అకరణం ప్రత్యవాయస్యోత్పాదకం యది వా సూచకమ్ ఉభయథాపి నిత్యకర్మానుష్ఠానేన ప్రత్యవాయస్య ప్రాగభావప్రతిపాలనం ప్రధ్వంసాభావోత్పాదనం చ సంపద్యతే । దురితప్రధ్వంసిత్వం చ త్రిసంధ్యమ్ అనుష్ఠీయమానేషు – "సూర్యశ్ చ" (MNU ౧౪.౪), "ఆపః పునన్తు" (MNU ౧౪.౨), "అగ్నిశ్ చ" (MNU ౧౪.3) ఇతి మన్త్రేషు విస్పష్టమ్ అవభాసతే । ఏవం చ సతి ఉపభోగ్యఫలరహితానాం నిత్యకర్మణామ్ అభ్యుదయహేతుత్వం దురాపమ్ ఇతి । [౫౬]

అత్రోచ్యతే । అస్తు వా ప్రత్యవాయవిరోధిత్వమ్ । నైతావతా ఫలాభావః, మన్త్రలిఙ్గేన శ్రుతిస్మృతివాక్యాభ్యాం చ తత్ఫలావగమాత్ । "మయి వర్చో బలమ్ ఓజో విధత్త" ఇతి

మన్త్రలిఙ్గమ్ | ఛాన్దోగ్యవాక్యం చ ఆశ్రమత్రయస్య లోకహేతుతాం చతుర్థాశ్రమస్య మోక్షహేతుతాం దర్శయతి: “త్రయో ధర్మస్కన్ధాః యజ్ఞో ‘ధ్యయనం దానమ్ ఇతి | ప్రథమస్ తప ఏవ ద్వితీయో బ్రహ్మచార్య్ ఆచార్యకులవాసీ తృతీయో ‘త్యన్తమ్ ఆత్మానమ్ ఆచార్యకుల ‘వసాదయన్ | సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తి బ్రహ్మసంస్థో ‘మృతత్వమ్ ఏతి” (Cహ్Uప్ ౨.౨౩.౧) ఇతి | ఏతస్య చ వాక్యస్య ఆశ్రమపర్త్వమ్ “పరామర్శం జైమినిః’ (UMS 3.౪.౧౮) ఇత్యాదిభిర్ వ్యాససూత్రైః ప్రతిపాదితమ్ | స్మృతివాక్యం చైతత్: [౫౭] “తద్ యథా ఆమ్రే ఫలార్థే నిమిత్తే ఛాయాగన్ధ ఇత్య్ అనూద్యేతే | ఏవం ధర్మం చర్యమాణమ్ అర్థా అనూద్యన్తే” ఇతి | ఇదం చ వాక్యం నిత్యకర్మవిషయత్వేన వార్త్తికే విశ్వరూపాచార్య ఉదాజహార:

ఆమ్రే ఫలార్థ ఇత్యాది హ్య్ ఆపస్తమ్బస్మృతేర్ వచః |

ఫలవత్త్వం సమాచష్టే నిత్యానామ్ అపి కర్మణామ్ || ఇతి |

(BఋĀర్ Uప్ Bహాష్ Vఆర్త్. ౧.౧.౬౭)

తథా చ మనుః |

వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యాద్ అతన్ద్రితః |

తద్ ధి కుర్వన్ యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ || [౫౮] ఇతి | (MDహ్ ౪.౧౪)

కూర్మపురాణే ‘పి |

యథాశక్తి చరేత్ కర్మ నిన్దితాని వివర్జయేత్ |

విధూయ మోహకలిలం లబ్ధ్వా యోగమ్ అనుత్తమమ్ ||

గృహస్థో ముచ్యతే బన్ధాత్ నాత్ర కార్యా విచారణా || ఇతి | (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౨౮–౨౯)

నను – అస్త్వ్ ఏవమ్ | అభ్యుదయహేతుత్వం తు న సంభవతి, ప్రమాణాభావాత్ | ప్రత్యుత శ్రుతిస్మృతిభ్యాం తన్ నిషిధ్యతే: "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన" (MNU ౧౦.౫) ఇతి శ్రుతిః | “జ్ఞానాద్ ఏవ తు కైవల్యమ్” ఇతి స్మృతిః |

మైవమ్, పరమాత్మప్రకరణే నిఃశ్రేయసహేతువేదనేచ్ఛాసాధనత్వేన యజ్ఞాదీనాం విధానాత్, “తమ్ ఏతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి, యజ్ఞేన దానేన” ఇతి శ్రుతేః | నిషేధస్ తు సాక్షాన్ నిఃశ్రేయససాధనత్వం గోచరయిష్యతి | తస్మాత్ న ముక్తానామ్ అగ్న్యాధానాదికర్మాపేక్షా అస్తి | వేదనోత్పత్తౌ సా విద్యతే | ఏతచ్ చ ఉభయమ్ “అత ఏవ చాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా” (UMS 3.౪.౨౫) [౫౯] “సర్వాపేక్షా చ యజ్ఞాదిశ్రుతేర్ అశ్వవత్” (UMS

౩.౪.౨౬) ఇత్య్ ఆభ్యామ్ అధికరణాభ్యాం నిర్ణీతమ్ । తథా చ కర్మణాం పరమ్పరయా మోక్షహేతుత్వం వాయవీయసంహితాయామ్ అభిహితమ్ ।

కర్మాతిశయమ్ ఆసాద్య పశోః పాశపరిక్షయః ।

ఏవం ప్రక్షీణపాపస్య బహుభిర్ జన్మభిః క్రమాత్ ॥ (౬౯)

భవేద్ విషయవైరాగ్యం వైరాగ్యాద్ భావశోధనమ్ ।

భావశుద్ధ్యుపపన్నస్య శివజ్ఞానసమన్వయః ॥ (౭౦)

జ్ఞానధ్యానాభియుక్తస్య పుంసో యోగః ప్రవర్తతే ।

యోగేన తు పరా భక్తిః ప్రసాదస్ తదనన్తరమ్ ॥ (౭౧)

ప్రసాదాన్ ముచ్యతే జన్తుర్ ముక్తః శివసమో భవేత్ । [౬౦] ఇతి । (౭౬)

(ŚఇవPఉరాణ ౫.౧.౨.౬౯–౭౬)

నను – ప్రత్యవాయపరిహారాయ పుణ్యలోకప్రాప్తయే బ్రహ్మవేదనాయ చ ప్రతిదినం నిత్యకర్మణస్ త్రిఃప్రయోగః ప్రాప్తః ।

తన్ న, ఖాదిరవత్ సకృత్ప్రయుక్తస్యైవ వచనసంయోగభేదేన ఫలాభేదోపపత్తేః । “ఖాదిరో యూపో భవతి” (TB ౨.౪.౨౪) ఇతి వచనం పురుషార్థమ్ । తద్ ఏతత్ వచనద్వయం ఏకస్యైవ ఖాదిరస్య ప్రయోజనద్వైవిధ్యే హేతుః । “ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమ్” (PMS ౪.౪.౩౧) ఇతి జైమినిసూత్రాత్ । ఏవమ్ అత్రాపి పూర్వోదాహృఅవచనత్రయబలాత్ ప్రయోజనత్రైవిధ్యే ‘పి సకృద్ ఏవ ప్రయోగః । తచ్ చ “విహితత్వాచ్ చాశ్రమకర్మాపి” (UMS ౩.౪.౩౨) ఇత్య్ అస్మిన్న్ అధికరణే నిర్ణీతమ్ । న చ నిత్యస్యాపి ఫలవత్త్వే నిత్యకామ్యయోర్ భేదాభావః – ఇతి శఙ్కనీయమ్ । కరణే ఫలసామ్యే ‘పి అకరణే ప్రత్యవాయతదభావాభ్యాం తద్భేదాత్ । న ఖలు ఆయుష్కామ-వృష్టికామేష్ట్యాద్యకరణే కశ్చిత్ ప్రత్యవాయః శ్రూయతే । ఏష ఏవ నిత్యన్యాయో నైమిత్తికే ‘ప్య్ అవగన్తవ్యః । “స్కన్నే [౬౧] జుహోతి । భిన్నే జుహోతి” ఇత్యాది అనియతవేదవాక్యాధికారివిశేషణోపేతం నైమిత్తికమ్ ।

నిత్యవత్ కామ్యస్యాపి విహితత్వేన శుద్ధిహేతుత్వాత్ మోక్షసాధనత్వమ్ – ఇతి చేత్,

న, రాగప్రాధాన్యాత్ । శుద్ధిస్ తు ఉపసర్జనత్వేన రాగవిషయం భోగం సమ్పాద్యోపక్షీయతే । అత ఏవ గీతాయాం భగవతా ముముక్షోర్ అర్జునస్య ఫలాసక్తిర్ నిషిద్ధా –

యోగస్థః కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనంజయ ।

సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ (Bహ్G ౨.౪౮)

కర్మణ్య్ ఏవాధికారస్ తే మా ఫలేషు కదాచన ।

మా కర్మఫలహేతుర్ భూః ………… ॥ (Bహ్G ౨.౪౭) [౬౨]

ఇత్యాదినా । నిత్యకర్మణి తు బుద్ధిశుద్ధిః ప్రధానమ్ । ఫలమ్ ఉపసర్జనమ్ । అత ఏవ భుజ్యమానేనాపి ఫలేన తద్ అనిత్యత్వసాతిశయత్వదోషదర్శనరూపో వివేకో న ప్రతిబధ్యతే । తద్ ఉక్తం వార్తికకారేణ:

నిత్యేషు శుద్ధేః ప్రాధాన్యాత్ భోగో ఽప్య్ అప్రతిబన్ధనః ।

భోగం భఙ్గురమ్ ఈక్షన్తే బుద్ధిశుద్ధ్యనురోధనః ॥ ఇతి ।

(BఋఈĀ Uప్. Bహాష్. Vఆర్త్తిక ౧.౧.౬౦౮)

నిత్యం చ కర్మ ద్వివిధమ్, సంస్కారకం వివిదిషాజనకం చ । విహితత్వమాత్రబుద్ధ్యా క్రియమాణం సంస్కారకమ్ । తథా చ స్మర్యతే: "యస్యైతే ఽష్టాచత్వారింశత్ సంస్కారాః స బ్రహ్మణః సాయుజ్యం సలోకతాం గచ్ఛతి" ఇతి । ఈశ్వరార్పణబుద్ధ్యా క్రియమాణం వివిదిషాజనకమ్ । తచ్ చ భగవతా దర్శితమ్ ।

యత్ కరోతి యద్ అశ్నాతి యజ్ జుహోతి దదాసి యత్ ।

యత్ తపస్యసి కౌన్తేయ తత్ కురుష్వ మదర్పణమ్ ॥ (Bహ్G ౯.౨౭) [౬3]

ఇతి గీతాయామ్ అపి । తత్ర సంస్కారేణ చిత్తస్య వేదనయోగ్యతామాత్రం సమ్పద్యతే । వివిదిషా తు ప్రవృత్తిమ్ ఉత్పాద్య అవశ్యం వేదనం సంపాదయతి । తస్మాత్ ముముక్షోర్ ఈశ్వరార్పణం ప్రశస్తమ్ । తద్ ఏవ హితశబ్దేన ధర్మస్యాభిమతసాధనత్వాభిధానాత్ – అభీష్టసిద్ధిః ప్రయోజనమ్ – ఇత్య్ ఉక్తం భవతి ।

ధర్మశబ్దేన విషయో నిర్దిశ్యతే । అభ్యుదయనిఃశ్రేయసే సాధనత్వేన ధారయతి – ఇతి ధర్మః । స చ లక్షణప్రమాణాభ్యాం చోదనాసూత్రైర్ వ్యవస్థాపితః ।

నను – చోదనావగమ్యస్య న స్మృతివిషయత్వమ్ । సర్వత్రానన్యలభ్యస్యైవ విషయత్వావగమాత్ । అథ మన్యసే చోదనాగమ్యో ఽపి అర్థవాదపరిహారేణ శాఖాన్తరగతవిశేషోపసంహారేణ చ అనుష్ఠానక్రమసౌకర్యాయ సంగృహ్యతే ఇతి ।

తన్ న, కల్పసూత్రేషు తథా సంగృహీతత్వాత్ । అతో న ధర్మస్య విషయత్వమ్– ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ "శౌచాచారమ్" ఇతి । అయం భావః । ద్వివిధో ధర్మః: శ్రౌతః స్మార్తశ్ చ । తత్ర అగ్న్యాధానాదిపూర్వకో [౬౪] ఽధీతప్రత్యక్షవేదమూలో దర్శపూర్ణమాసాదిః శ్రౌతః । అనుమితపరోక్షశాఖామూలః శౌచాచమనాదిః స్మార్తః । తత్ర ఆధానాదేః కల్పసూత్రేషు సంగ్రహే ఽపి శౌచాదేర్ అసంగ్రహాత్ విషయత్వమ్ ఇతి ।

నను – స్మృత్యన్తరేష్వ్ అపి శౌచాదిర్ ఉక్తః – ఇత్య్ అత ఆహ: “వర్తమానే కలౌ యుగే” ఇతి। కలౌ యుగే వర్తమానే సతి యాజనాధ్యాపనాదీనాం జీవనాయ అసంపూర్తేః మానుషాణాం జీవనాయ అభ్యుదయాయ నిఃశ్రేయసాయ చ హితః సుకరో యో ధర్మః బ్రాహ్మణకర్తృకః కృష్యాదిః సో ‘త్ర ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యతే – ఇతి అనన్యలభ్యత్వాత్ విషయత్వమ్ ఇత్య్ అర్థః।

“యథావత్” ఇతి పదేన కార్త్స్న్యమ్ అభిధానః సంకోచం నివారయతి। న త్వ్ అన్యథాకథనం నివార్యతే। స్మర్తౄణామ్ అభ్రాన్త్యవిప్రలమ్భాభ్యాం తదప్రసక్తేః। అత ఏవ సత్యవతీసుత ఇతి సంబోధనమ్। యదా యోషిద్ అపి సతీ సత్యవతీ మాతా సత్యవాదినీ [౬౫] తదా కిమ్ ఉ వక్తవ్యం వేదాచార్యస్ తత్పుత్రః సత్యవాదీ – ఇతి। చకారేణ సుగ్రహత్వం సముచ్చినోతి।

అత్ర – ప్రోక్తానామ్ అధికారిప్రయోజనవిషయాణాం పరస్పరసంబన్ధో విస్పష్టః। తత్ర ప్రయోజనాధికారిణోర్ అర్థ్యమానార్థిత్వమ్। అధికారీ హి ప్రయోజనమ్ అర్థయతే। ప్రయోజనవిషయయోశ్ చ జన్యజనకభావః। జ్ఞాతే ధర్మే తదనుష్ఠానేనాభ్యుదయనిఃశ్రేయససిద్ధేః। అధికారివిషయయోశ్ చోపకార్యోపకారకభావః। విషయః ప్రయోజనమ్ ఉత్పాద్యాధికారిణం ప్రత్యుపకరోతి। విషయగ్రన్థయోశ్ చ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావః। తద్ ఏవమ్ అనుబన్ధచతుష్టయస్య సులభత్వాత్ సమాహితమనస్కైః శ్రోతృభిర్ అస్మిన్ గ్రన్థే ప్రవర్తనీయమ్ ఇతి శ్లోకద్వయస్య తాత్పర్యార్థః॥ ౧–౨॥

నను – పరాశరస్మృత్యవతారే వ్యాసం ప్రతి ప్రశ్నో వ్యధికరణ ఇత్య్ ఆశఙ్క్య శ్లోకద్వయేన పరిహరతి —

తచ్ ఛ్రుత్వా ఋషివాక్యం తు సశిష్యో ‘గ్న్యర్కసన్నిభః।

ప్రత్యువాచ మహాతేజాః శ్రుతిస్మృతివిశారదః॥ 3॥

న చాహం సర్వతత్త్వజ్ఞః కథం ధర్మం వదామ్య్ అహమ్।

అస్మత్పితైవ ప్రష్టవ్య ఇతి వ్యాసః సుతో ‘బ్రవీత్॥ ౪॥

తదిత్యాదినా | సుమన్తు-వైశమ్పాయన-జైమిని-పైలైః చతుర్వేదప్రవర్తకైః పురాణప్రవర్తకసూతసహితైః శిష్యైః సహ వర్తతే ఇతి [౬౬] సశిష్యః | యథా అగ్నిర్ జ్వాలాభిర్ ఉపేతః యథా చ సూర్యో రశ్మిభిః ఏవమ్ అసౌ స్వసమానవిద్యైః శిష్యైర్ ఉపేతః | అత ఏవ మహాతేజస్త్వమ్ | తేజఃశబ్దేనాత్ర బ్రహ్మవర్చసం వివక్షితమ్ | ఇతరేణ తేజసా ప్రయోజనాభావాత్ | తామ్ ఏవ వివక్షాం "శ్రుతివిశారదః" ఇత్య్ అనేన స్పష్టయతి | శ్రుతిస్మృత్యోః క్రమేణాగ్న్యర్కదృష్టాన్తౌ యోజనీయౌ | అగ్నిః సంనికృష్టమ్ ఏవ దహన్న్ అపి అహని రాత్రౌ చావిశేషేణ దహతి | ఏవమ్ అధీయమానప్రత్యక్షశ్రుతిషు కతిపయా ఏవ ధర్మా జ్ఞాయమానా యుక్తావస్థాయామ్ అయుక్తావస్థాయాం చావిశేషేణ జ్ఞాయన్తే | అర్కో దివైవ భాసయన్న్ అపి సంనికృష్టం విప్రకృష్టం చ అఖిలం భాసయతి | ఏవం యుక్తావస్థాయామ్ ఏవ స్మర్యమాణా అపి విప్రకీర్ణాన్ ఏకశాఖానిష్ఠధర్మాః సర్వే 'పి స్మర్యన్తే | అథ వా తపసా అత్యన్తపరిశుద్ధో 'యం ఇత్య్ అస్మిన్న్ అర్థే అగ్నిదృష్టాన్తః, "అగ్నిః శుచివ్రతతమః" (RV ౬.3.౪౦.౧) ఇతి శ్రుతేః | బహువిషయాభివ్యక్తిక్షమత్వే 'ర్కదృష్టాన్తః || 3 ||

నను – ఏవం సతి "న చాహం సర్వతత్త్వజ్ఞః' ఇతి వచనం వ్యాహతమ్ |

న – తస్య పితృప్రశంసారూపార్థవాదత్వాత్ | "అపశవో వా అన్యే గో-అశ్వేభ్యః' (TS ౫.౨.౯.౪) ఇతి వచనం యథా గవాశ్వప్రశంసాపరమ్ | న త్వ్ అజాదీనాం పశుత్వం నిషేధతి, ప్రత్యక్షవిరోధాత్, ఆగ్నీషోమీయాదిపశువిధివిరోధాచ్ చ | ఏవమ్ ఇదం వ్యాసవచనం న వ్యాసస్య సర్వజ్ఞత్వం నిషేధతి | కిం తు పితరం [౬౭] ప్రశంసతి | యద్ వా, గురువిషయే వినయః కర్తవ్యః – ఇత్యాద్యాచారశిక్షార్థమ్ ఇదమ్ ఉక్తమ్ | అథ వా "న చాహమ్" ఇతి వదతో వ్యాసస్యాయమ్ ఆశయః – సంప్రతి కలిధర్మాః పృచ్ఛ్యన్తే | తత్ర న తావద్ అహం స్వతః కలిధర్మతత్త్వం జానామి, అస్మత్పితుర్ ఏవ తత్ర ప్రావీణ్యాత్ | అత ఏవ "కలౌ పారాశరాః స్మృతాః" (Pఅర్Sమ్ ౧.౨౪) ఇతి వక్ష్యతే | యది పితృప్రసాదాత్ మమ తదభిజ్ఞానం తర్హి స ఏవ పితా ప్రష్టవ్యః | న హి మూలవక్తరి లభ్యమానే ప్రణాలికా యుజ్యతే ఇతి |

పాలనాత్ పితా | పాలకత్వం చ అత్ర కలిధర్మోపదేశేన ఇతి ప్రస్తావానుసారేణ ద్రష్టవ్యమ్ | అనయైవ వివక్షయా జనకతాతాదిశబ్దాన్ ఉపేక్ష్య పితృశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే | ఏవకారేణ అన్యే స్మర్తారో వ్యావర్త్యన్తే | యద్య్ అపి మన్వాదయః కలిధర్మాభిజ్ఞాః తథాపి పరాశరస్యాస్మిన్ విషయే తపోవిశేషబలాద్ అసాధారణః కశ్చిద్ అతిశయో ద్రష్టవ్యః | యథా కాణ్వ-మాధ్యన్దిన-కాఠక-కౌథుమ-తైత్తిరీయాదిశాఖాసు కణ్వాదీనామ్ అసాధారణత్వం తద్వద్ అత్రావగన్తవ్యమ్ |

"వ్యాసః సుతః' ఇత్యుక్తేర్ అయమ్ ఆశయః – కలిధర్మసంప్రదాయోపేతస్యాపి పరాశ్రసుతస్య యదా తద్ధర్మరహస్యాభిధానే సంకోచః [౬౮] తదా కిమ్ ఉ వక్తవ్యమ్ అన్యేషామ్ ఇతి | తద్ ఏవం వ్యాసముఖేన పరాశరే గౌరవాతిశయబుద్ధిమ్ ఉత్పాదయితుం పరాశరస్మృత్యవతారే 'పి వ్యాసం ప్రతి ప్రశ్నో న వ్యధికరణః ఇత్య్ అవగన్తవ్యమ్ || ౪ ||

యథావిధి గురూపసత్త్యా విద్యాప్రాప్తిః ఇత్య్ అభిప్రేత్య ఉపసత్తిం దర్శయతి –

తతస్ త ఋషయః సర్వే ధర్మతత్త్వార్థకాఙ్క్షిణః |

ఋషిం వ్యాసం పురస్కృత్య గతా బదరికాశ్రమమ్ || ౫ ||

ఇతి | సర్వత్ర వస్తుని సామాన్యేన జ్ఞాతే విశేషేణాజ్ఞాతే జ్ఞానాకాఙ్క్షా భవతి | ధర్మశబ్దో ऽత్ర సామాన్యమ్ అభిధత్తే | తత్త్వార్థశబ్దో విశేషమ్ | తత్ర సామాన్యమ్ అధీతవేదేన శ్రుతవ్యాకరణేన లక్షణ-ప్రమాణకుశలేన పురుషేణ జ్ఞాయతే | వేదో హి ధర్మసామాన్యం నిరూపయతి: "ధర్మో విశ్వస్య జగతః ప్రతిష్ఠా" (MNU ౧.౨౨) ఇతి | శాఖాన్తరాధ్యాయినస్ తు వ్యాకరణతలాత్ తదభిజ్ఞానమ్ | అభ్యుదయనిఃశ్రేయసే ధారయతి – ఇతి వ్యుత్పత్తేర్ దర్శయితత్వాత్ | ఔణాదికప్రక్రియాయాం కుశలశ్ చేత్ లక్షణేన జానాతు | అర్థత్వే తు – చోదనాగమ్యో ధర్మః ఇతి లక్షణమ్ | తత్ర అర్థశబ్దేన శ్యేనాద్యభిచారాణామ్ అనర్థానాం నివృత్తిః | [౬౯] "శ్యేనేనాభిచరన్ యజేత" ఇతి శ్రుత్యుక్తస్య శ్యేననామకయాగఫలస్య శత్రువధస్య "న హింస్యాత్ సర్వభూతాని" ఇతి నిషేధవిషయత్వేన అనర్థత్వాత్ తద్ధేతోః శ్యేనస్యాప్య్ అనర్థత్వమ్ | శ్యేనస్య స్వరూపతో నిషేధావిషయత్వాత్ విధేయత్వమ్ అప్య్ అనర్థత్వమ్ |

న చ – నిషేధవిషయత్వేన ఆగ్నీషోమీయవధస్యాపి అర్థశబ్దేన వ్యావర్త్యత్వాద్ అవ్యాప్తిః – ఇతి శఙ్కనీయమ్, తత్ర విశేషవిధినా సామాన్యనిషేధస్య అపోహితత్వాత్ |

చోదనాశబ్దేన ప్రత్యక్షాదేర్ వ్యావృత్తిః | "ఘటం కురు" ఇతి లౌకికవిధావ్ అతివ్యాప్తిః – ఇతి చేత్,

న, చోదనాశబ్దస్య వేదవిషయే ప్రసిద్ధత్వాత్ | పఙ్కజాదావ్ ఇవ అవయవార్థస్య ప్రవృత్తినిమిత్తమాత్రత్వాత్ | ఉక్తలక్షణాభిధానేనైవ "ధర్మే చోదనాప్రమాణమ్" ఇత్య్ అర్థాద్ అభిహితం భవతి | ఏవం లక్షణాదిభిః సామాన్యేన జ్ఞాతే ऽపి ఋషీణాం తద్విశేషజ్ఞానే భవత్య్ ఏవాకాఙ్క్షా |

తత్ర విశేషప్రశ్నకుశలత్వాత్ వ్యాసస్య పురస్కారః | [౭౦] కలికల్మషవిమోచనహేతుత్వాత్ అక్షయ్యఫలహేతుత్వాచ్ చ బదరికాశ్రమనివాసః | తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే |

బదర్యాశ్రమమ్ ఆసాద్య ముచ్యతే కలికల్మషాత్ |

తత్ర నారాయణో దేవో నరేణాస్తే సనాతనః ||

అక్షయ్యం తత్ర దత్తం స్యాజ్ జప్యం వాపి తథావిధమ్ |

మహాదేవప్రియం తీర్థం పావనం తద్విశేషతః ||

తారయేచ్ చ పితౄన్ సర్వాన్ దత్త్వా శ్రాద్ధం విశేషతః ||

(Kఊ౦Pఉ ౧.౨.3౬.౪౮–౪౯)

ఇతి || ౫ ||

నానాపుష్పలతాకీర్ణం ఫలవృక్షైర్ అలంకృతమ్ |

నదీప్రస్రవణోపేతం పుణ్యతీర్థోపశోభితమ్ || ౬ ||

మృగపక్షినినాదాఢ్యం దేవతాయతనావృతమ్ |

యక్షగన్ధర్వసిద్ధైశ్ చ నృత్యగీతైర్ అలంకృతమ్ || ౭ || ఇతి |

[౭౧]

అత్యుత్కటేన తపసా ఫలమ్ ఇహైవావిర్ భవతి | తథా సతి యాదృశం ఫలమ్ ఉత్కృష్టమ్ ఉపలభ్యతే తాదృశస్య తపస ఉత్కర్షో నిశ్చేతవ్యః | ఇహ చ తేషు తేషు ఋతుషు సంభావ్యమానానాం నానావిధానాం పుష్పాణాం నిరన్తరం సంకీర్ణత్వమ్ ఉపలభ్యతే | తతో దేవార్చనలక్షణం తపః పక్వమ్ ఇతి గమ్యతే | ఏవం ఫలవృక్షోత్కర్షాత్ ఆహారనియతేః పరిపాకో నిశ్చీయతే | ధర్మకాలే ఽపి అవిచ్ఛిన్నేన నదీప్రవాహేణ స్నాననియతిపాకావగమః | పుణ్యతీర్థం విష్ణుగఙ్గాది | పుణ్యతీర్థశోభయా చ ఆశ్రమస్యైతస్య తతో ఽతిశయజనకత్వే హేతుర్ ఉపన్యస్తః || ౬ ||

మృగాదీనామ్ అన్యోన్యవైరత్యాగేన నిర్భయాణాం విస్రమ్భో యో నినాదః తేన అహింసానుష్ఠానసిద్ధిర్ దర్శితా | తథా చ యోగశాస్త్రే పతఞ్జలిః యమనియమాదీనాం క్రమేణ సిద్ధిలిఙ్గాని సూత్రయన్ [౭౨] అహింసాసిద్ధిం సూత్రయామాస: "తత్సంనిధౌ వైరత్యాగః' (Yఓగ్Sఊ ౨.3౫) ఇతి |

పూర్వే మహర్షయో ‘త్ర తపశ్ చరన్తః ఏకైకం దేవాలయం స్వస్వకాలే నిర్మిమిరే | తైః సర్వైర్ ఆవృతత్వమ్ అస్యాశ్రమస్య తాపో’తిశయహేతుతాయాం సర్వసంప్రతిపత్తేర్ లిఙ్గమ్ | అథ వా చన్ద్రసూర్యాదయో దేవాః పూర్వస్మిన్ జన్మని మనుష్యాః సన్తో ‘త్రైవ నానావిధేష్వ్ ఆయతనేషు తపస్ తప్త్వా దేవత్వం లేభిరే – ఇతి వివక్షయా దేవానామ్ అఙ్కితైర్ ఆయతనైర్ ఆవృతత్వమ్ ఉక్తమ్ | యక్షాదయః పూర్వజన్మానుష్ఠితతపఃఫలదేవయోనిత్వమ్ అనుభవన్తో ‘ప్య్ అత్రాగత్య ఏతదీయతపో’తిశయం దృష్ట్వా హృష్యన్తో నృత్యన్తి గాయన్తి చ | అనేన దేవైర్ అపి అర్థనీయత్వమ్ ఆశ్రమస్య ప్రదర్శితమ్ | యుక్తం చైతత్, దేవజన్మనో ‘ప్య్ ఉత్తమస్య ఫలస్యాత్ర సంపాదయితుం శక్యత్వాత్ | అథ వా యక్షాదయో ముముక్షవః సన్తో ‘త్రాగత్య మోక్షసాధనత్వేన నృత్తగీతాభ్యాం ఈశ్వరం భజన్తే | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యేనేదమ్ ఉక్తమ్ |

[౭౩] వీణావాదనతత్త్వజ్ఞః శ్రుతిజాతివిశారదః |

తాలజ్ఞశ్ చాప్రయాసేన మోక్షమార్గం నిగచ్ఛతి || (YDహ్ ౩.౧౧౫)

ఇతి || ౭ ||

గురూపసత్త్యావ్ అనుష్ఠేయం ప్రకారవిశేషం దర్శయతి –

తస్మిన్న్ ఋషిసభామధ్యే శక్తిపుత్రం పరాశరమ్ |

సుఖాసీనం మహాతేజా మునిముఖ్యగణావృతమ్ || ౮ ||

కృతాఞ్జలిపుటో భూత్వా వ్యాసస్ తు ఋషిభిః సహ |

ప్రదక్షిణాభివాదైశ్ చ స్తుతిభిః సమపూజయత్ || ౯ || ఇతి |

“తస్మిన్” ఇతి ఆశ్రమోక్తిః | వక్ష్యమాణధర్మాణామ్ అశేషమునిసంమతత్వం దర్శయితుమ్ “ఋషిసభా” ఇత్య్ ఉక్తమ్ | ఋషిష్వ్ అపి విశేషేణ స్మృతికారాణాం గోత్రప్రవర్తకానాం చ అత్రి-యాజ్ఞవల్క్యాదీనాం సంపత్తిం వివక్షిత్వా ఆహ: “మునిముఖ్య” ఇతి | న కేవలం తపోవలేన పరాశరస్య మహిమా కిం తు [౭౪] విశిష్టజన్మనాపి ఇత్య్ ఆహ: “శక్తిపుత్రమ్” ఇతి | అయం చ మహిమా పరాశరశబ్దనిర్వచనపర్యాలోచనయా విస్పష్టమ్ అవగమ్యతే | తచ్ చ నిర్వచనం మహద్భిర్ ఉదాహృతమ్ |

పరాకృతాః శరా యస్మాత్ రాక్షసానాం వధార్థినామ్ ।

అతః పరాశరో నామ ఋషిర్ ఉక్తో మనీషిభిః ॥

పరస్య కామదేవస్య శరాః సంమోహనాదయః ।

న విద్యన్తే యతస్ తేన ఋషిర్ ఉక్తః పరాశరః ॥

పరేషు పాపచిత్తేషు నాదత్తే కోపలక్షణమ్ ।

శరం యస్మాత్ తతః ప్రోక్తః ఋషిర్ ఏవ పరాశరః ॥

పరం మాతుర్ నిజాయా యద్ ఉదరం తద్ అయం గతః ।

ఋచమ్ ఉచ్చార్య నిర్భిద్య నిరగాత్ స పరాశరః ॥ ఇతి ।

ముఖశబ్దేనైకాగ్ర్యం చ వివక్షితమ్ । చిత్తస్యాశేషవిక్షేపపరిహారేణైకాగ్ర్యం యథా భవతి తథోపవిష్టమ్ ఇత్య్ అర్థః । ఐకాగ్ర్య-ఆసీన-మహాతేజఃపదాని పూర్వం వ్యాఖ్యాతాని ॥ ౮ ॥

అఞ్జలిపదేన భక్త్యతిశయో ద్యోత్యతే । పరయా భక్త్యా గురూపదిష్టార్థతత్త్వమ్ ఆవిర్ భవతి । తథా చ శ్వేతాశ్వతరశాఖాయాం శ్రూయతే ।

యస్య దేవే పరా భక్తిర్ యథా దేవే తథా గురౌ ।

తస్యైతే కథితా హ్య్ అర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః ॥ (SవేUప్ ౬.౨౩)

[౭౫] ఇతి । అన్తరేణ గురుభక్తిమ్ ఉపదిష్టో ఽప్య్ అర్థో నిష్ఫలో భవతి । ఏతద్ అపి క్వచిత్ శ్రూయతే ।

అధ్యాపితా యే గురున్ నాద్రియన్తే విప్రా వాచా మనసా కర్మణా వా ।

యథైవ తే న గురుభిర్ భోజనీయాః తథైవ తాన్ న భునక్తి శ్రుతం తత్ ॥ ఇతి ।

(VఅDహ్ ౨.౧౧)

యథా గురుమ్ అనాద్రియమాణాః శిష్యాః న గురుణా పాలనీయాః తథా తత్ర్శ్రుతమ్ అపి తాన్ శిష్యాన్ స్వఫలదానేన న పాలయన్తి ఇత్య్ అర్థః । దేవవద్ గురోః పూజనీయత్వాత్ తస్మిన్ ప్రదక్షిణాదయో యుజ్యన్తే ।

తర్హి ఆవాహనాసనస్వాగతాదయో ఽప్య్ ఉపచారాః ప్రాప్యన్తే ఇతి చేత్,

ప్రాప్యన్తాం నామ, ప్రదక్షిణాదీనామ్ ఉపలక్షణత్వాత్ । అథ వా దూరాద్ ఆగత్య గురుదర్శనం కుర్వతామ్ ఉచితాః ప్రదక్షిణాదయ ఏవ ఇతి తావన్తో ఽత్ర నిర్దిశ్యన్తే ॥ ౯ ॥

ఉక్తోపసత్తేర్ యథావిధిత్వం ద్యోతయితుం గురోః పరితోషపూర్వకం కృపావిశేషమ్ ఆదర్శయతి –

తతః సంతుష్టహృదయః పరాశరమహామునిః ।

ఆహ సుస్వాగతం బ్రూహీత్య్ ఆసీనో మునిపుఙ్గవః ॥ ౧౦ ॥ ఇతి ।

[౭౬]

గురుసంతోషస్య శ్రేయోహేతుత్వమ్ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పురాణసారే ‘భిహితమ్ ।

గురావ్ అతుష్టే ‘తుష్టాః స్యుః సర్వే దేవా ద్విజోత్తమాః ।

తుష్టే తుష్టా యతస్ తస్మాత్ సర్వదేవమయో గురుః ॥

శ్రేయో’ర్థీ యది గుర్వాజ్ఞాం మనసాపి న లఙ్ఘయేత్ ।

గుర్వాజ్ఞాపాలకో యస్మాత్ జ్ఞానసంపత్తిమ్ అశ్నుతే ॥ ఇతి ।

ఆదరపూర్వకేణ స్వాగతప్రశ్నేన కృపావిశేషో దర్శితః । ఆదరార్థా సుశబ్దస్య ద్విరుక్తిః । అథ వా సుశబ్దేనైకేన ఆగమనే లౌకికం సౌఖ్యమ్ ఉక్తమ్ । ద్వితీయేన యథావిధ్య్ ఉపసత్తిలక్షణం శాస్త్రీయం సౌష్ఠవమ్ ఉచ్యతే । ఋషిష్వ్ ఆగతేషు పరాశరేణాభ్యుత్థాతవ్యమ్ – ఇతి శఙ్కాం వారయతి: “ఆసీనః” ఇతి । తత్ర హేతుత్వేన పరాశరో మహాముని-మునిపుఙ్గవశబ్దద్వయేన విశేష్యతే । మహాముని-మునిపుఙ్గవశబ్దౌ క్రమేణ వయసా విద్యయా చ జ్యేష్ఠత్వమ్ ఆహతుః । ఉభయవిధజ్యైష్ఠ్యాత్ న అనేనాభ్యుత్థాతవ్యమ్ ॥ ౧౦ ॥

ఆసీనేన యథా స్వాగతం పృష్టమ్ ఏవమ్ ఆగతేనాప్య్ అవస్థితస్య [౭౭] కుశలం ప్రష్టవ్యమ్ । అతః ప్రథమం తత్ పృష్ట్వా గురుణా స్వకీయకుశలే ‘భిహితే సతి పశ్చాత్ బుభుత్సితార్థం పృచ్ఛతి,

ఇత్య్ ఆహ –

కుశలం సమ్యగ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా వ్యాసః పృచ్ఛత్య్ అనన్తరమ్ ।

ఇతి ఉక్త్వా, "గురుముఖాత్ కుశలం శ్రుత్వా చ" ఇత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనీయమ్ ॥

బుభుత్సితార్థే ప్రశ్నప్రకారం దర్శయతి –

యది జానాసి భక్తిం మే స్నేహాద్ వా భక్తవత్సలః ॥ ౧౧ ॥

ధర్మం కథయ మే తాత అనుగ్రాహ్యో హ్య్ అహం తవ ।

ఇతి । ప్రియః శిష్యః పుత్రో వా రహస్యోపదేశమ్ అర్హతి । నేతరః । సో 'యమ్ అర్థః ఛన్దోగైర్ మధువిద్యాయామ్ ఆమ్నాయతే: "ఇదం వావ తజ్జ్యేష్ఠాయ పుత్రాయ పితా బ్రహ్మప్రబ్రూయాత్ ప్రణాయ్యాయ వాన్తేవాసినే । నాన్యస్మై కస్మై చన" (CహాUప్ ౩.౧౧.౫–౬) ఇతి । అతో 'త్ర వ్యాసస్య పుత్రత్వం శిష్యత్వం చాస్తి ఇత్య్ అభిప్రేత్య పక్షద్వయోపన్యాసః [౭౮] । యది లిఙ్గైర్ మదీయో మానసో భక్తివిశేషో 'నుమీయేత తదా తవ భక్తవత్సలత్వాత్ శిష్యబుద్ధ్యా మామ్ అనుగృహాణ । అననుమానే 'పి పుత్రస్నేహాత్ అనుగ్రాహ్యో 'హమ్ । సర్వథా 'ప్య్ ఉపదేష్టవ్య ఏవ ధర్మః ॥ ౧౧ ॥

నను – సన్తి బహవో ధర్మాః మన్వాదిభిః ప్రోక్తాః । తత్ర కో ధర్మో భవతా బుభుత్సితః । ఇత్య్ ఆశఙ్క్య బుభుత్సితం పరిశేషయితుం బుద్ధాన్ ధర్మాన్ ఉపన్యస్యతి ।

శ్రుతా మే మానవా ధర్మా వాసిష్ఠాః కాశ్యపాస్ తథా ॥ ౧౨ ॥

గర్గేయా గౌతమీయాశ్ చ తథా చోశనసా స్మృతాః ।

అత్రేర్ విష్ణోశ్ చ సంవర్తాత్ దక్షాద్ అఙ్గిరసస్ తథా ॥ ౧౩ ॥

శాతాతపాచ్ చ హారీతాత్ యాజ్ఞవల్క్యాత్ తథైవ చ ।

ఆపస్తమ్బకృతా ధర్మాః శఙ్ఖస్య లిఖితస్య చ ॥ ౧౪ ॥

కాత్యాయనకృతాశ్ చైవ తథా ప్రాచేతసాన్ మునేః। ఇతి।

[౭౯] మే శ్రుతాః మయా శ్రుతా ఇత్య్ అర్థః। సంబన్ధసామాన్యవాచిన్యాః షష్ఠ్యాః కర్తృకృతిలక్షణే విశేషే పర్యవసానాత్। అత్రేః ఇత్యాదీనాం పఞ్చమ్యన్తానాం పఞ్చమ్యన్తానాం శ్రుతాః – ఇత్య్ అనేనానుషక్తేన సంబన్ధః। ఆపస్తమ్బేన కృతాః ప్రోక్తాః ఇతి యావత్। శఙ్ఖస్య లిఖితస్య చ సంబన్ధినో ధర్మాః। తాభ్యాం ప్రోక్తత్వం తత్సంబన్ధిత్వమ్। ప్రచేతా ఏవ ప్రాచేతసః। వాయస-రాక్షసాదావ్ ఇవ స్వార్థే తద్ధితః। అస్తు వా ప్రచేతసః పుత్రః కశ్చిత్ ధర్మశాస్త్రకారః॥ ౧౨, ౧౩, ౧౪॥

నను – మానవాదయః స్మార్తా ధర్మాః శ్రుతాశ్ చేత్ తర్హి మా నామ తే బుభుత్స్యన్తాం శ్రౌతాస్ త్వ్ అగ్నిహోత్రాదయో బుభుత్సిష్యన్తే ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ।

శ్రుతా హ్య్ ఏతే భవత్ప్రోక్తాః శ్రుత్యర్థా మే న విస్మృతాః॥ ౧౫॥

అస్మిన్ మన్వన్తరే ధర్మాః కృతత్రేతాదికే యుగే।

ఇతి। యే ప్రత్యక్షశ్రుతీనామ్ అర్థాః అగ్నిహోత్రాదయో ధర్మాః ఏతే మయా శ్రుతాః। తద్ ఏతత్ తవాపి ప్రసిద్ధమ్ ఇతి ద్యోతనార్థో [౮౦] హిశబ్దః। తత్ర హేతుః భవత్ప్రోక్తాః – ఇతి। వ్యాసః పరాశరాద్ అధీతవాన్ – ఇతి పౌరాణికాః। శ్రుతానామ్ అపి విస్మృతిశ్ చేత్ పునర్ అపి స్మారణమ్ అపేక్షేత – ఇత్య్ ఆశఙ్క్య న విస్మృతాః – ఇత్య్ ఉక్తమ్। ప్రాయేణాగ్నిహోత్రాదీనాం కలౌ దుర్లభత్వమ్ అభిప్రేత్య "కృతత్రేతాదికే" ఇత్య్ ఉక్తమ్। ఆదిశబ్దేన ద్వాపరం గృహ్యతే। "అస్మిన్ మన్వన్తరే" ఇతి నిర్దేశః ప్రదర్శనార్థః। న తు మన్వన్తరాణ్య్ అతీతాన్య్ అనాగతాని వా వ్యవచ్ఛినత్తి, తద్వ్యవచ్ఛేదే ప్రయోజనాభావాత్। న హి నానావిధేషు మన్వన్తరేషు ధర్మం భిద్యమానం క్వచిద్ ఉపలభామహే। అస్మిన్ మన్వన్తరే కృతాదిషు త్రిషు యుగేషు ప్రాయేణ సంభావితానుష్ఠానాః ప్రత్యక్షశ్రుత్యర్థాః యే ధర్మాః తే ‘పి మానవాదిస్మార్తధర్మవత్ శ్రుతత్వాన్ న బుభుత్సితాః॥ ౧౫॥

ఇదానీం పరిశిష్టం బుభుత్సితం పృచ్ఛతి।

సర్వే ధర్మాః కృతే జాతాః సర్వే నష్టాః కలౌ యుగే ॥ ౧౬ ॥

చాతుర్వర్ణ్యసమాచారం కించిత్ సాధారణం వద । ఇతి ।

సర్వశబ్దో దేశకాలావస్థాదిభేదేన ధర్మాణాం బహువిధత్వమ్ ఆచష్టే । ఏతచ్ చ మహాభారతే ఆనుశాసనికే పర్వణి ఉమామహేశ్వరసంవాదే ప్రపఞ్చితమ్ ।

[౮౧] ధర్మా బహువిధా లోకే శ్రుతిభేదముఖోద్భవాః ।

దేశధర్మాశ్ చ దృశ్యన్తే కులధర్మాస్ తథైవ చ ॥

జాతిధర్మా వయోధర్మా గుణధర్మాశ్ చ శోభనే ।

శరీరకాలధర్మాశ్ చ ఆపధర్మాస్ తథైవ చ ॥

ఏతద్ ధర్మస్య నానాత్వం క్రియతే లోకవాసిభిః । ఇతి ।

తే చ సర్వే ధర్మాః ప్రాణిభిః కృతయుగే యథావద్ అనుష్ఠితా భవన్తి । యుగసామర్థ్యేన ధర్మస్య చతుష్పదో ‘పి అపరిక్షయాత్ । త్రేతాదిషు క్రమేణ క్షీయమాణా ధర్మాః కలియుగావసానే సర్వాత్మనా వినష్టా భవన్తి । తద్ ఏతత్ సర్వం పురాణసారే విస్తరేణ ప్రదర్శితమ్ ।

[౮౨] కృతే చతుష్పాత్ సకలో వ్యాజోపాధివివర్జితః ।

వృషః ప్రతిష్ఠితో ధర్మో మనుష్యేష్వ్ అభవత్ పురా ॥

ధర్మః పాదహీనస్ తు త్రిభిర్ అంశైః ప్రతిష్ఠితః ।

త్రేతాయాం ద్వాపరే ‘ర్ధేన వ్యామిశ్రో ధర్మ ఇష్యతే ॥

త్రిపాదహీనస్ తిష్యే తు సత్తామాత్రేణ తిష్ఠతే ॥ ఇతి ।

తిష్యః కలిః । తథా చ బృహస్పతిర్ అపి ।

కృతే ‘భూత్ సకలో ధర్మస్ త్రేతాయాం త్రిపదః స్థితః ।

పాదః ప్రవిష్టో ‘ధర్మస్య మత్సరద్వేషసంభవః ॥

ధర్మాధర్మౌ సమౌ భూత్వా ద్విపాదౌ ద్వాపరే స్థితౌ ।

తిష్యే ‘ధర్మస్ త్రిభిః పాదైర్ ధర్మః పాదేన సంస్థితః ॥ ఇతి ।

తథా లైఙ్గపురాణే కలౌ ధర్మనాశం ప్రస్తుత్య తద్ధేతుత్వేన పురుషదోష ఉపన్యస్తః ।

[౮3] ఆద్యే కృతే తు యో ధర్మః స త్రేతాయాం ప్రవర్తతే ।

ద్వాపరే వ్యాకులీభూతః ప్రణశ్యతి కలౌ యుగే || (Lఇజ్Pఉ ౧.౩౯.౭౦)

తిష్యే మాయామ్ అసూయాం చ వధం చైవ తపస్వినామ్ |

సాధయన్తి నరాస్ తత్ర తమసా వ్యాకులేన్ద్రియాః || ఇతి | (Lఇజ్Pఉ ౧.౪౦.౧)

విష్ణుపురాణే ‘పి |

వర్ణాశ్రమాచారవతీ ప్రవృత్తిర్ న కలౌ నృణామ్ |

న సామయజుఋగ్వర్గవినిష్పాదనహేతుకీ || ఇతి | (VఇPఉ ౬.౧.౧౦)

ఆదిత్యపురాణే ‘పి |

[౮౪] యస్ తు కార్త_యుగో ధర్మో న కర్తవ్యః కలౌ యుగే |

పాపప్రసక్తాస్ తు యతః కలౌ నార్యో నరాస్ తథా || ఇతి |

అతః కలౌ ప్రాంఇనాం ప్రయాససాధ్యే ధర్మే ప్రవృత్త్యసంభవాత్ సుకరో ధర్మో ‘త్ర బుభుత్సితః | స చ ద్వివిధః | చతుర్ణాం వర్ణానాం సాధారణో ‘సాధారణశ్ చ | తత్ర సాధారణో బృహస్పతినా నిరూపితః |

దయా క్షమానసూయా చ శౌచానాయాసమఙ్గలమ్ |

అకార్పణ్యాస్పృహత్వే చ సర్వసాధారణా ఇమే || ఇతి |

తథా విష్ణునాపి |

క్షమా సత్యం దమః శౌచం దానమ్ ఇన్ద్రియసంయమః |

అహింసా గురుశుశ్రూషా తీర్థానుసరణం దయా ||

ఆత్మవత్త్వమ్ అలోభత్వం దేవతానాం చ పూజనమ్ |

అనభ్యసూయా చ తథా ధర్మః సామాన్య ఉచ్యతే || (VఇDహ్ ౨.౧౬–౧౭)

[౮౫] అసాధరణో ‘పి బృహస్పతినా స్మర్యతే |

స్వాధ్యాయో ‘ధ్యాపనం చాపి యజనం యాజనం తథా |

దానం ప్రతిగ్రహశ్ చాపి షట్కర్మాణ్య్ అగ్రజన్మనః ||

ఇజ్యాధ్యయనదానే చ ప్రజానాం పరిపాలనమ్ |

శస్త్రాస్త్రధారణం సేవా కర్మాణి క్షత్రియస్య తు ||

స్వాధ్యాయో యజనం దానం పశూనాం పాలనం తథా |

కుసీదకృషివాణిజ్యం వైశ్యకర్మాణి సప్త వై ||

శౌచం బ్రాహ్మణశుశ్రూషా సత్యమ్ అక్రోధ ఏవ చ |

శూద్రకర్మ తథా మన్త్రో నమస్కారో ‘స్య నోదితః || ఇతి |

గీతాస్వ్ అపి భగవాన్ ఆహ | [౮౬]

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప |

కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్ గుణైః ||

శమో దమస్ తపః శౌచం క్షాన్తిర్ ఆర్జవమ్ ఏవ చ |

జ్ఞానం విజ్ఞానమ్ ఆస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్మ స్వభావజమ్ ||

కృషిగోరక్షవాణిజ్యం వైశ్యకర్మ స్వభావజమ్ |

శౌర్యం తేజో ధృతిర్ దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్య్ అపలాయనమ్ ||

దానమ్ ఈశ్వరభావశ్ చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్ |

పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్ || ఇతి | (BhG ౧౮.౪౧–౪౪)

ఏవం ద్వైవిధ్యే సతి సాధారణో ‘స్మిన్ శ్లోకే పృచ్ఛ్యతే | “కించిత్” ఇతి క్రియావిశేషణమ్ | తథా సతి కిమః సఙ్కోచవాచిత్వాత్ సంక్షేపేణేత్య్ అర్థః సంపద్యతే | యుక్తం చైతత్ | అసాధారణధర్మప్రశ్నే విస్తరాత్ || ౧౬ ||

అథ అసాధారణం ధర్మం పృచ్ఛతి — (౮౭)

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం కర్తవ్యం ధర్మకోవిదైః || ౧౭ ||

బ్రూహి ధర్మస్వరూపజ్ఞ సూక్ష్మం స్థూలం చ విస్తరాత్ || ఇతి |

ధర్మస్వరూపే వాదివిప్రతిపత్తేః తదీయవివేకస్య దుఃశకత్వాత్ చ తత్ర ప్రావీణ్యం వివక్షిత్వా ధర్మస్వరూపజ్ఞ ఇతి సంబోధ్యతే | తార్కికాస్ తావత్ ఆత్మగుణౌ ధర్మాధర్మౌ ఇత్య్ ఆహుః –

విహితక్రియయా సాధ్యో ధర్మః పుంసో గుణో మతః |

ప్రతిషిద్ధక్రియాసాధ్యః పుంగుణో ‘ధర్మ ఉచ్యతే || ఇతి |

మీమాంసకాస్ తు “చోదనాలక్షణో ‘ర్థో ధర్మః” (PMS ౧.౧.౨) ఇత్య్ అసూత్రయన్ | తత్ర భాట్టా మన్యన్తే |

ద్రవ్యక్రియాగుణాదీనాం ధర్మత్వం స్థాపయిష్యతే |

తేషామ్ ఐన్ద్రియకత్వే ‘పి న తాద్రూప్యేణ ధర్మతా ||

శ్రేయఃసాధనతా హ్య్ ఏషాం నిత్యం వేదాత్ ప్రతీయతే |

తాద్రూప్యేణ చ ధర్మత్వం తస్మాన్ నేన్ద్రియగోచరః || (TV ౧.౧.౨.౧౩–౧౪)

[౮౮] ఇతి | ప్రాభాకరాస్ తు కార్యనియోగాపూర్వశబ్దైర్ ఉచ్యమానం ధాత్వర్థసాధ్యం స్వర్గాదిఫలసాధనమ్ ఆత్మగుణం ధర్మమ్ ఆహుః | దుర్వివేచ్యత్వం చ మహాభారతే ధృష్టద్యుమ్నేనోక్తమ్ |

అధర్మో ధర్మ ఇతి చ వ్యవసాయో న శక్యతే |

కర్తుమ్ అస్మద్విధైర్ బ్రహ్మన్ అతో న వ్యవసామ్య్ అహమ్ || (MBh ఆ. ౧౯౬.౧౧.౧౨) ఇతి |

ఈదృశస్యాపి ధర్మస్య స్వరూపమ్ అవ్యాకులో జానాతీత్య్ అస్తి తత్ర ప్రావీణ్యమ్ | ధర్మస్వరూపం చ విశ్వామిత్ర ఆహ |

యమార్యాః క్రియమాణం తు శంసన్త్య్ ఆగమవేదినః |

స ధర్మో యం విగర్హన్తే తమ్ అధర్మం ప్రచక్షతే ||

ఈదృశస్య హి ధర్మస్య స్వరూపం వ్యాకులో న తు |

జానాతీత్య్ అస్తి తత్రాపి ప్రావీణ్యం ధర్మశాలినామ్ || ఇతి |

మనుర్ అపి | [౮౯]

విద్వద్భిః సేవితః సద్భిర్ నిత్యమ్ అద్వేషరాగిభిః |

హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాతో యో ధర్మస్ తం నిబోధత | ఇతి || (MDh ౨.౧)

నన్వ్ ఏవం ధర్మస్వరూపమ్ అనిరూపితమ్ ఏవ స్యాత్ | తథా హి విశ్వామిత్ర-మనువాక్యాభ్యాం తావత్ సామాన్యాకారః ప్రతీయతే | న తు ద్రవ్యగుణాదిరూపో విశేషాకారః | వాదినస్ త్వ్ అత్ర విప్రతిపన్నాః – ఇతి భవతైవోక్తమ్ | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య మహాభారేఅతే రాజధర్మ స్మర్యతే |

న కల్మాషో న కపిలో న కృష్ణో న చ లోహితః |

అణీయాన్ క్షురధారాయాః కో ధర్మం వక్తుమ్ అర్హతి || ఇతి |

నైష దోషః | ఉక్తవాక్యయోర్ అధర్మవ్యావృత్తస్యాకారవిశేషస్య స్ఫుటం ప్రతీయమానత్వాత్, వాదివిప్రతిపత్తేశ్ చ సమాధాతుం శక్యత్వాత్, స్వర్గాదిసాధనస్య శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్యాతిశయస్య ధర్మత్వేన సర్వసంప్రతిపత్తేః | స చాతిశయో ద్వివిధః: ద్రవ్యాదినిష్ఠః ఆత్మనిష్ఠశ్ చ | తత్రాత్మనిష్ఠస్యాతిశయస్య సాక్షాత్ [౯౦] ఫలసాధనత్వాత్ ఫలనిష్పత్తిపర్యన్తం చిరకాలమ్ ఉపస్థానాచ్ చ తద్వివక్షయా ఆత్మగుణో 'పూర్వశబ్దవాచ్యో ధర్మః – ఇతి తార్కిక-ప్రాభాకరావ్ ఆహతుః | ఉక్తస్యాపూర్వస్య ఫలోత్పత్తిదశాత్వమ్ అభిప్రేత్య తత్సాధనభూతో ద్రవ్యాద్యతిశయో ధర్మః – ఇత్య్ ఆహుర్ భాట్టాః | బ్రహ్మవాదినామ్ అప్య్ ఏతద్ అవిరుద్ధమ్, "వ్యవహారే భట్టనయః" ఇత్య్ అభ్యుపగమాత్ | ఏవం ధర్మస్వరూపే నిరూపితే సతి అవ్యాకులత్వేన తదభిజ్ఞత్వం సంభవతి |

చతుర్ణాం వర్ణానాం మధ్యే ధర్మకోవిదైర్ అసాధారణధర్మాభిజ్ఞైః కర్తవ్యం విస్తరాత్ బ్రూహి | స చ కర్తవ్యో ధర్మో ద్వివిధః | స్థూలః సూక్ష్మశ్ చ | మన్దమతిభిర్ అపి సుఖేన బుధ్యమానః శౌచాచమనసంధ్యావన్దనాదిః స్థూలో ధర్మః | శాస్త్రపారగతైః పణ్డితైర్ ఏవ బోద్ధుం యోగ్యః ఇతతేషామ్ అధర్మత్వభ్రాన్తివిషయో ద్రౌపదీవివాహాదిః సూక్ష్మో ధర్మః | తథా చ మహాభారతే ద్రుపదః ఏకస్యాః [౯౧] కన్యాయాః బహుపతిత్వం లోకవేదవిరుద్ధం మన్వానః అధిచిక్షేప | తత్ర లోకవిరోధః స్ఫుట ఏవ | తిర్యక్ష్వ్ అపి ఏకస్యాం గవి వృషభద్వయయుద్ధదర్శనాత్ | వేదే 'ప్య్ ఏవం శ్రూయతే: "ఏకస్య బహ్వ్యో జాయా భవన్తి నైకస్యై బహవః సహపతయః" ఇతి (TS ౬.౫.౪) | "యద్ ఏకస్మిన్ యూపే ద్వే రశనే పరివ్యయతి తస్మాద్ ఏకో ద్వే జాయే విన్దతే | యన్ నైకాం రశనాం ద్వయోర్ యూపయోః పరివ్యయతి తస్మాన్ నైకా ద్వౌ పతీ విన్దతే" ఇతి చ | తత్ర –

లోకవేదవిరుద్ధో 'యం ధర్మో ధర్మభృతాం వర | (MBh ఆ. ౧౯౫.౨౮)

[౯౨] ఇతి వదతః ద్రుపదస్య భ్రాన్తినివృత్తయే యుధిష్ఠిర ఆహ –

సూక్ష్మో ధర్మో మహారాజ నాస్య విద్మో గతిం వయమ్ | ఇతి | (MBh ఆ. ౧౯౫.౨౯)

ధర్మత్వం చ బహుపతిత్వస్య తత్రైవ బహుధా ప్రపఞ్చితమ్ | ఏవం ధర్మవ్యాధోపాఖ్యానే – విద్యాభ్యాసాత్ గరీయసీ మాతాపితృశుశ్రూషా | వినాప్య్ అభ్యాసం తచ్ఛుశ్రూషయైవ తస్య జ్ఞానోత్పత్తేః – ఇతి ప్రతిపాద్య సూక్ష్మత్వం ధర్మస్య నిగమతిఅమ్ –

బహుధా దృశ్యతే ధర్మః సూక్ష్మ ఏవ ద్విజోత్తమ | ఇతి (MBh వ. ౨౦౬.౪౨)

ఇత్థం స్థూలసూక్ష్మయోః సద్భావాత్ యుక్తస్ తదుభయవిషయః ప్రశ్నః || ౧౭ ||

ఉక్తప్రశ్నస్య వక్ష్యమాణోత్తరస్య చ అసాఙ్కర్యాయోత్తరమ్ అవతారయతి –

వ్యాసవాక్యావసానే తు మునిముఖ్యః పరాశరః ॥ ౧౮ ॥

ధర్మస్య నిర్ణయం ప్రాహ సూక్ష్మం స్థూలం చ విస్తరాత్ ॥ ఇతి ।

మునిముఖ్య ఇతి విశేషణేన సూక్ష్మనిర్ణయకౌశలం దర్శితమ్ । నను – కస్యాయం శ్లోకః । న తావత్ వ్యాసస్య, [౯౩] ప్రశ్నరూపత్వాభావాత్ । నాపి పరాశరస్య, ఉత్తరరూపతాయాః అభావాత్ । నను – అత్యల్పమ్ ఇదమ్ ఉచ్యతే । ఆద్యశ్లోకే ‘పి చ సమానమ్ ఇదం చోద్యమ్ । ఏవం తర్హి ఈదృశేషు సర్వేషు పరిహారో ‘న్వేష్టవ్యః ।

ఉచ్యతే । పరాశర ఏవ భావిశిష్యబుద్ధిసమాధానాయ స్వకీయవృత్తాన్తజ్ఞాపకాన్ ఈదృశశ్లోకాన్ నిర్మమే – ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । భారతాదౌ వ్యాసవృత్తాన్తశ్లోకానాం వ్యాసేనైవ నిర్మితత్వే సర్వసంప్రతిపత్తేః ॥ ౧౮ ॥

వక్ష్యమాణధర్మరహస్యగ్రహణాయ అప్రమత్తత్వం విధత్తే –

శృణు పుత్ర ప్రవక్ష్యామి శృణ్వన్తు మునయస్ తథా ॥ ౧౯॥ ఇతి ।

తత్ర మునిసంబోధనేనైవ పుత్రస్య సంబోధనే సిద్ధే ‘పి సంప్రదాయప్రవర్త్తకత్వేన విశేషతస్ తత్సంబోధనమ్ ॥ ౧౯ ॥

ధర్మే శ్రద్ధాతిశయాయ ధర్మస్య ప్రవాహరూపేణ అనాదితాం వక్తుం స్మృతిశాస్త్రస్య స్మర్తౄణాం చ సృష్టిసంహారౌ సంక్షిప్యాహ –

కల్పే కల్పే క్షయోత్పత్త్యా బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః ।

శ్రుతిస్మృతిసదాచారనిర్ణేతారశ్ చ సర్వదా ॥ ౨౦ ॥ ఇతి ।

కల్ప్యతే జగద్ అస్మిన్ కాలే ఇతి సృష్ట్యాదిమ్ ఆరభ్య ప్రలయోపక్రమపర్యన్తో జగదవిచ్ఛిన్నః కాలః కల్పః । స చ [౯౪] ద్వివిధః । మహాకల్పో ‘వాన్తరకల్పశ్ చ । మూలప్రకృతేర్ యః సర్గః తమ్ ఆరభ్య చతుర్ముఖాయుఃపరిమితో మహాకల్పః । చతుర్ముఖస్య దినమాత్రమ్ అవాన్తరకల్పః । తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే ।

బ్రాహ్మమ్ ఏకమ్ అహః కల్పస్ తావతీ రాత్రిర్ ఉచ్యతే ।

చతుర్యుగసహస్రం తత్ కల్పమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥ ఇతి ।

సో ‘యమ్ అవాన్తరః కల్పః । మహాకల్పస్ తు బ్రాహ్మేన మానేన శతసంవత్సరపరిమితః ఇతి పురాణాదిషు ప్రసిద్ధమ్ । “అల్పే అల్పే” – ఇతి వీప్సయా ద్వివిధానామ్ అపి కల్పానామ్ అసంఖ్యత్వం వివక్షితమ్ । తథా చ లిఙ్గపురాణే ।

ఏవం కల్పాస్ త్వ్ అసంఖ్యాతా బ్రహ్మణో ‘వ్యక్తజన్మనః ।

కోటికోటిసహస్రాణి కల్పానాం మునిసత్తమాః ॥ ఇతి । (LఇPఉ ౧.౪.౪౯)

తత్ర ద్వయోర్ ద్వయోః కల్పయోర్ మధ్యే క్షయో భవతి । స చ క్షయశ్ చతుర్విధః । నిత్యో నైమిత్తికః ప్రాకృతిక ఆత్యన్తికశ్ చేతి । తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే ।

నిత్యో నైమిత్తికశ్ చైవ ప్రాకృతాత్యన్తికౌ తథా ।

చతుర్ధాయం పురాణేషు ప్రోచ్యతే ప్రైసంచరః ॥

[౯౫] యో ‘యం సందృశ్యతే నిత్యం లోకే భూతక్షయస్ త్వ్ ఇహ ।

నిత్యః సంకీర్త్యతే నామ్నా మునిభిః ప్రతిసంచరః ॥

బ్రాహ్మో నైమిత్తికో నామ కల్పాన్తే యో భవిష్యతి ।

మహదాదివిశేషాన్తం యదా సంయాతి సంక్షయమ్ ॥

ప్రాకృతః ప్రతిసర్గో ‘యం ప్రోచ్యతే కాలచిన్తకైః ।

జ్ఞానాద్ ఆత్యన్తికః ప్రోక్తో యోగినః పరమాత్మని ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౪౩.౫–౯)

తత్ర ప్రాకృతః ప్రలయః స్కన్దపురాణే సూతసంహితాయామ్ ఏవం నిరూపితః ।

త్రిశతైః షష్టిభిః కల్పైర్ బ్రహ్మణో వర్షమ్ ఈరితమ్ ।

వర్షాణాం యత్ శతం తస్య తత్ పరార్ధమ్ ఇహోచ్యతే ||

బ్రహ్మణో ‘న్తే మునిశ్రేష్ఠాః మాయాయాం లీయతే జగత్ |

తథా విష్ణుశ్ చ రుద్రశ్ చ ప్రకృతౌ విలయం గతౌ ||

బ్రహ్మణశ్ చ తథా విష్ణోస్ తథా రుద్రస్య సువ్రతాః |

మూర్త్తయో వివిధాస్ తేషు కారణేషు లయం యయుః ||

మాయా చ ప్రలయే కాలే పరస్మిన్ పరమేశ్వరే |

సత్యబోధసుఖానన్తబ్రహ్మరుద్రాదిసంజ్ఞితే || (Sఊ Sఅం ౧.౮.౧౪–౧౮)

[౯౬] ఇతి | తథా చ కౌర్మే బ్రహ్మవిష్ణ్వాదిలయానన్తరం పఞ్చభూతాదిలయః పఠ్యతే |

సంస్థితేష్వ్ అథ దేవేషు బ్రహ్మవిష్ణుపినాకిషు |

గుణైర్ అశేషైః పృథివీ విలయం యాతి వారిషు ||

తద్వారితత్త్వం సగుణం గ్రసతే హవ్యవాహనః |

తేజస్ తు గుణసంయుక్తం వాయౌ సంయాతి సంక్షయమ్ ||

ఆకాశే సగుణో వాయుః ప్రలయం యాతి విశ్వభృత్ |

భూతాదౌ చ తథాకాశో లీయతే గుణసంయుతః ||

ఇన్ద్రియాణి తు సర్వాణి తైజసే యాన్తి సంక్షయమ్ |

వైకారికే దేవగణాః ప్రలయం యాన్తి సత్తమాః ||

వైకారికస్ తైజసశ్ చ భూతాదిశ్ చేతి సత్తమాః |

త్రివిధో ‘యమ్ అహంకారో మహతి ప్రలయం వ్రజేత్ ||

మహాన్తమ్ ఏభిః సహితం ప్రకృతిర్ గ్రసతే ద్విజాః || ఇఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౪౪.౧౪–౧౯)

ఏవం విష్ణుపురాణాదిషు ప్రాకృతప్రలయో ద్రష్టవ్యః | ఏవమ్ ఏవ ప్రలయమ్ అభిప్రేత్య భగవాన్ బాదరాయణః సూత్రయామాస: [౯౭] “విపర్యయేణ తు క్రమో ‘త ఉపపద్యతే చ” ఇతి (UMS ౨.3.౧౪) | అతో ‘స్మాత్ సృష్టిక్రమాత్ విపర్యయేణ ప్రలయక్రమో ‘భ్యుపగన్తవ్యః | సృష్టిక్రమస్య తత్రత్యేషు పూర్వసూత్రేషు విచారితత్వాత్ అతఃశబ్దేన పరామర్శః | ఉపపద్యతే హ్య అయం విపరీతక్రమః | ఉపాదానకారణభూతాయాం మృద్వ్యవస్థితాయాం కార్యస్య ఘటస్య విలీయమానత్వాత్ | యది సృష్టిక్రమ ఏవ ప్రలయే ‘ప్య ఆద్రియేత తర్హ్య అవస్థితే

ఘటే మృద్వినాశః ప్రాప్నుయాత్ | న త్వ్ ఏవం క్వచిత్ దృష్టమ్ | తస్మాద్ ఉపపన్నో విపరీతక్రమః | తథా సతి – సృష్టౌ పరమాత్మాద్యేతద్దేహాన్తస్య క్రమస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ప్రలయే తద్విపర్యయేణ అస్మద్దేహాదిపరమాత్మాన్తః క్రమో యుక్తః | ప్రాకృతప్రలయే ప్రకృత్యన్తః క్రమో వక్తవ్యః – ఇతి చేత్,

బాఢమ్ | ఉచ్యత ఏవాసౌ, పరమాత్మనః ప్రకృతిత్వాత్ | తథా చ బహ్వృచోపనిషది పరమాత్మనో జగత్ప్రకృతిత్వం శ్రూయతే – "ఆత్మా వా ఇదమ్ ఏక ఏవాగ్ర ఆసీన్ నాన్యత్ కించన మిషత్ | స ఈక్షత లోకాన్నుత్సృజా (?) ఇతి | స ఇమాన్ లోకాన్ అసృజత" (Aఇత్Uప్ ౧.౧) ఇతి | [౯౮]

నను – శ్వేతాశ్వతరోపనిషది మాయాయాః ప్రకృతిత్వం పరమాత్మనస్ తన్నియన్తృత్వం శ్రూయతే:

మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాన్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్ | ఇతి | (SవేUప్ ౪.౧౦)

నాయం దోషః, మాయాయాః పరమాతమశక్తిత్వేన శక్తిమతో 'ప్య్ ఆత్మనః ప్రకృతిత్వావశ్యంభావాత్, దహనశక్తియుక్తే 'గ్నౌ దాహకత్వవ్యవహారదర్శనాత్ | ఆత్మశక్తిత్వం చ మాయాయాస్ తస్యామ్ ఏవోపనిషది శ్రుతమ్ |

తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్

దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్ నిగూఢామ్ | ఇతి | (SవేUప్ ౧.3)

బాదరాయణశ్ చ ప్రథమాధ్యాయోపాన్త్యాధికరణే మాయావిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం నిమిత్తత్వం చ – ఇత్య్ ఉభయవిధకారణత్వమ్ ఉపపాదయామాస | కులాలవత్ చేతనత్వాత్ నిమిత్తత్వమ్ | ఘటే మృద ఇవ స్వకార్యే తస్యానుగమాత్ ప్రకృతిత్వమ్ | అనుగమ్యతే హి జగతి మాయావిశిష్టం బ్రహ్మ | తత్ర సచ్చిదానన్దత్వం బ్రహ్మణో లక్షణమ్ | వికారిత్వం తు మాయాయాః | తద్ ఉభయమ్ అపి హి జగత్య్ అవేక్షామహే | "ఘటో 'స్తి" ఇతి సద్రూపత్వమ్ | "ఘటో భాత్" ఇతి [౯౯] చిద్రూపత్వమ్ | "ఘటః ప్రియః" ఇత్య్ ఆనన్దరూపత్వమ్ | "ఘట ఉత్పద్యతే వినశ్యతి చ" ఇతి వికారిత్వమ్ | అయమ్ ఏవార్థః ఉత్తరతాపనీయే శ్రూయతే: "సచ్చిదానన్దరూపమ్ ఇదం సర్వం సధ్ ధీదం సర్వం సత్ సద్ ఇతి | చిద్ ధీదం సర్వం కాశతే చ" ఇత్యాది (Nఋ Uత్ Tఆ ౭) | తద్ ఏవమ్ ఔపనిషదే మతే బ్రహ్మణో మూలప్రకృతిత్వాత్ స్మృతిపురాణయోశ్ చ శ్రుత్యనుసార్త్వాత్ బ్రహ్మావశేషో జగద్విలయో 'త్ర వివక్షిత ఇతి అవగన్తవ్యమ్ | వైశేషికాదిమతసిద్ధస్ తు లయో 'స్మాభిర్ నాత్ర ప్రపఞ్చ్యతే | తస్య పురుషబుద్ధిరూపతర్కమూలత్వేన బుద్ధిమద్భిః స్వయమ్ ఏవోహితుం శక్యత్వాత్ |

సంప్రతి శ్రుత్యనుసారేణోత్పత్తిర్ అభిధీయతే | సన్తి హి సృష్టిప్రతిపాదికాః బహ్వ్యః శ్రుతయః | తత్ర "ఆత్మా వా ఇదమ్ ఏక ఏవాగ్ర ఆసీత్" (Aఇత్Uప్ ౧.౧) ఇత్యాది బహ్వృచోపనిషద్వాక్యం పూర్వమ్ ఉదాహృతమ్ | "సత్యం జ్ఞానమ్ అనన్తం బ్రహ్మ" (Tఐత్Uప్ ౨.౧.3) ఇత్య్ ఉపక్రమ్య "తస్మాద్ వా ఏతస్మాద్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" [౧౦౦] (Tఐత్Uప్ ౨.౧.౭) ఇత్యాదికం తైత్తిరీయవాక్యమ్ | "సద్ ఏవ సోమ్యేదమ్ అగ్ర ఆసీత్" (Cహ్Uప్ ౬.౨.౧) ఇత్య్ ఉపక్రమ్య "తద్ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్ తేజో 'సృజత" (Cహ్Uప్ ౬.౨.3) ఇతి ఛన్దోగవాక్యమ్ |

యథా సుదీప్తాత్ పావకాద్ విస్ఫులిఙ్గాః సహస్రశః ప్రభవన్తే సరూపాః |

తథాక్షరాద్ వివిధాః సోమ్య భావాః ప్రజాయన్తే తత్ర చైవాపి యన్తి ||

(Mఉన్Uప్ ౨.౧.౧)

ఇత్య్ అథర్వవాక్యమ్ | "తద్ ధేదం తర్హ్య్ అవ్యాకృతమ్ ఆసీత్ | తన్ నామరూపాభ్యామ్ ఏవ వ్యాక్రియత" (BఋĀUప్ ౧.౪.౭) ఇతి వాజసనేయవాక్యమ్ |

నను – నైతేషు వాక్యేషు సృష్టిర్ వ్యవస్థాపయితుం శక్యతే, విప్రతిపత్తేర్ బహులత్వాత్ | ఆత్మబ్రహ్మసదక్షరావ్యాకృతశబ్దైర్ వాచ్యాని వస్తూని కారణతయా శ్రూయన్తే | న చ ఏకస్య జగతో విలక్షణాని బహూన్య్ ఉపాదానాని యుక్తాని |

నైష దోషః | ఆత్మాదిశబ్దైర్ ఏకస్యైవ [౧౦౧] వస్తునో 'భిధీయమానత్వాత్ | ఆత్మబ్రహ్మశబ్దయోర్ తావద్ ఏకార్థత్వం స్పష్టమ్,| బ్రహ్మవాక్యశేషే "తస్మాద్ వా ఏతస్మాద్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః" ఇత్య్ ఉక్తత్వాత్ | సదాత్మశబ్దయోశ్ చైకార్థత్వం యుక్తమ్, ఆత్మశబ్దస్య స్వపరవాచికత్వాత్, సత్తాయాశ్ చౌపనిషదైః సర్వస్వరూపత్వాభ్యుపగమాత్ | అనుభూయతే చ సత్తాయాః సర్వస్వరూపత్వమ్, నరవిషాణాదీనామ్ అపి జ్ఞానజనకత్వస్వీకారేణ సత్స్వరూపత్వాత్ | అక్షరశబ్దశ్ చ "అశ్రుతః" ఇతి వా "న క్షరతి" – ఇతి వా పరమాత్మానమ్ ఆచష్టే | అవ్యాకృతశబ్దో 'పి తస్మిన్ యోజయితుం శక్యతే | వి-స్పష్టమ్ ఆ-సమన్తాత్ కృతమ్ – ఇతి వ్యుత్పత్త్యా జగతః ప్రతీతియోగ్యస్థూలత్వదశా వ్యాకృతమ్ | "న వ్యాకృతమ్" – ఇతి అవ్యాకృతశబ్దః సూక్ష్మత్వదశామ్ ఆహ | ఏకస్యైవ వస్తునః స్థూలసూక్ష్మదశే జగద్బ్రహ్మశబ్దాభ్యామ్ ఉచ్యేతే | వివర్త్వాదిభిః అఖణ్డైకరసస్య బ్రహ్మణో జగద్రూపేణ ప్రతిభాసాభ్యుపగమాత్ | తస్మాత్ అవ్యాకృతబ్రహ్మాదీనాం పఞ్చానాం శబ్దానాం ఏక ఏవార్థః | [౧౦౨]

నను – క్వచిత్ అసతో జగత్కారణత్వం శ్రూయతే: "అసద్ వా ఇదమ్ అగ్ర ఆసీత్ తతో వై సద్ అజాయత" (TS ౨.౭.౧.౨) ఇతి |

మైవమ్, తత్ర సదసత్శబ్దాభ్యాం వ్యాకృతావ్యాకృతయోర్ అభిధానాత్ | శ్రుత్యన్తరే “కథమ్ అసతః సజ్ జాయేత” (Cహ్Uప్ ౬.౨.౨) ఇతి శూన్యస్య కారణతాప్రతిషేధాత్ |

నను – ప్రతీయమానజగదాకారరహితం శూన్యాద్ అపి విలక్షణం చేత్ బ్రహ్మ తర్హి తత్ కీదృశం బుద్ధావారోపితవ్యమ్ ఇతి చేత్,

త్వయేదానీం ప్రష్టుం యాదృశమ్ అనూదితం తాదృశమ్ ఏవ తద్ ఇతి బుద్ధిం సమాధత్స్వ | దృష్టాన్తం చేత్ పృచ్ఛసి న వయం వక్తుం శక్నుమః, తత్సమస్య వస్త్వన్తరస్యాభావాత్ | తథా చ శ్రుతిః:

న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే

న తత్సమశ్ చాభ్యధికశ్ చ దృశ్యతే | ఇతి | (SవేUప్ ౬.౮)

యది శిష్యవ్యుత్పాదనాయ దృష్టాన్తాభాసో ‘పేక్షితః తర్హి అద్వైతాకారే సుషుప్తిర్ నిదర్శనమ్ | పురుషార్థస్వరూపత్వే చ విషయానన్దో నిదర్శనీయః | “ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్” (Tఐత్Uప్ 3.౫.౧), “విజ్ఞానమ్ ఆనన్దం బ్రహ్మ” (BఋుĀUప్ 3.౯.౨౮) [౧౦3] ఇత్యాదిశ్రుతేః | అశేషశఙ్కానివృత్త్యపేక్షా చేత్ బ్రహ్మమీమాంసాం పఠ ఇత్య్ అలమ్ అతివిస్తరేణ |

యావన్తం కాలమ్ అభివ్యక్తజగదాకారోపేతం బ్రహ్మ పూర్వమ్ ఆసీత్ తావన్తమ్ ఏవ కాలమ్ అనభివ్యక్తిదశాయామ్ అవస్థాయ పశ్చాద్ అభివ్యక్తౌ ప్రయతతే |

నను – మహాప్రలయే కాలో వా తదియత్తా వా కథం ఘటతే |

ఉచ్యతే | కం ప్రేత్య ఏతచ్ చోద్యమ్ | న తావత్ బ్రహ్మవాదినం ప్రతి | తన్మతే వియదాద్యనన్తభేదభిన్నజగత్ప్రతీతిం కల్పయన్త్యా మాయాయాః కశ్చిన్ మహాప్రలయః ఏతావత్కాలపరిమిత ఆసీత్ – ఇత్య్ ఏవంవిధప్రతీతిమాత్రకల్పనే కో భారః | పరమాణువాదే ‘ప్య్ అస్త్య్ ఏవ నిత్యః కాలః | ప్రధానవాదే పఞ్చవింశతితత్త్వేభ్యో బహిర్భూతస్య కాలతత్త్వస్యాభావాత్ ప్రధానమ్ ఏవ కాలశబ్దేన వ్యవహ్రియతామ్ | అతః ప్రలయకాలావసానే పరమేశ్వరః సృష్టిం కామయతే | తథా చ శ్రుతయః — “కామస్ తద్ అగ్రే సమవర్తతాధి” (NఋుPఊ ౧.౧), “సో ‘కామయత | బహు స్యాం ప్రజాయేయ” (Tఐత్Uప్ ౨.౬.౧) ఇతి, “తద్ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ ఇతి” (Cహ్Uప్ ౬.౨.3), “స ఈక్షాం చక్రే” (Pరశ్Uప్ ౬.3) ఇత్యాద్యాః |

నను – కామో నామ మనోవృత్తివిశేషః: “కామః సంకల్పో విచికిత్సా శ్రద్ధాశ్రద్ధా ధృతిర్ అధృతిః హ్రీర్ ధీర్ భీర్ ఇత్య్ ఏతత్ సర్వం మన ఏవ” (SవేUప్ ౧.౫.3) ఇతి శ్రుతేః | మనశ్ చ భౌతికమ్: “అన్నమయం హి సౌమ్య మనః’ (Cహ్Uప్ ౬.౫.౪) ఇతి శ్రుతేః | తథా సతి భూతోత్పత్తేః పూర్వమ్ అవిద్యమానే [౧౦౪] మనసి కుతః కామః |

ఉచ్యతే | న తావత్ సర్గసమయే చోద్యమ్ ఇదమ్ ఉదేతి, తన్మనసో భౌతికత్వాభావాత్ | నిత్యాయాః ఈశ్వరేచ్ఛాయాః మనో ‘నపేక్షత్వాచ్ చ | సిసృక్షాత్వం తు సర్గోపహితత్వాకారేణ నిత్యేచ్ఛాయామ్ ఉపపద్యతే | ఔపనిషదే మతే తు జీవేచ్ఛాయాః భౌతికమనఃకర్యత్వే ‘పి ఈశ్వరేచ్ఛాయాః మాయాపరిణామరూపత్వాత్ న మనసో ‘పేక్షా ‘స్తి | అన్తరేణాపి దేహేన్ద్రియాణి అశేషవ్యవహారశక్తిర్ అచిన్త్యా పరమేశ్వరస్య శ్రుతిష్వ్ అవగమ్యతే:

న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే

న తత్సమశ్ చాభ్యధికశ్ చ దృశ్యతే |

పరాస్య శక్తిర్ వివిధైవ శ్రూయతే

స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ || (శ్వేUప్ ౬.౮)

ఇతి,

అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా

పశ్యత్య్ అచక్షుః స శృణోత్య్ అకర్ణః | (శ్వేUప్ ౩.౧౯)

[౧౦౫] ఇతి చ | ఏవం చ సతి – అసఙ్గస్య కథమ్ ఉత్పాదకత్వమ్ | ఉత్పత్స్యమానాని వా వియదాదీని యోగ్యసామగ్రీమ్ అన్తరేణ కథమ్ ఉత్పద్యేరన్ – ఇత్యాదీని చోద్యాన్య అనవకాశాని | అచిన్త్యశక్త్యైవ అశేషచోద్యానాం దత్తోత్తరత్వాత్ | తస్మాత్ యథాశ్రుతి నిఃశఙ్కైః సృష్టిర్ అభ్యుపేతవ్యా | శ్రుతిశ్ చైవమ్ ఆహ: “తస్మాద్ వా ఏతస్మాద్ ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః | ఆకాశాద్ వాయుః | వాయోర్ అగ్నిః | అగ్నేర్ ఆపః | అద్భ్యః పృథివీ | పృథివ్యా ఓషధయః | ఓషధీభ్యో ‘న్నమ్ | అన్నాత్ పురుషః” (Tఐత్Uప్ ౨.౧.౭–`౪) ఇతి | తత్ర పురుషశబ్దేన శిరఃపాణ్యాద్యాకృతియుక్తో. దేహో ‘భిధీయతే | స చ దేహో బ్రహ్మాదిః స్తమ్బాన్తో బహుప్రకారః | తత్ర బ్రహ్మదేహస్య నిరతిశయపుణ్యపుఞ్జఫలరూపత్వాత్ ఇతరసకలదేహకారణత్వేన అనాదిత్వమ్ | తథా చ,

హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్రే

భూతస్య జాతః పతిర్ ఏక ఆసీత్ | (RV ౮.౭.౩.౧)

ఇతి శ్రుతిః |

బ్రహ్మా దేవానాం ప్రథమః సంబభూవ |

విశ్వస్య కర్తా భువనస్య గోప్తా || (MఉUప్ ౧.౧)

[౧౦౬] ఇతి చ |

స వై శరీరో ప్రథమః స వై పురుష ఉచ్యతే |

ఆదికర్తా స భూతానాం బ్రహ్మా ‘గ్రే సమవర్తత ॥ (Kఊర్Pఉ ౧.౫.౩౮)

ఇతి స్మృతిః ।

ఏతేన విష్ణు-మహేశ్వరదేహయోర్ అప్య్ ఆదిత్వం వ్యాఖ్యాతమ్ । ఏకేనైవ చేతనేన గుణత్రయవ్యవస్థాయై దేహత్రయస్య స్వీకృతత్వాత్ । తథా చ మైత్రశాఖాయాం శ్రూయతే: “తస్య ప్రోక్తా అగ్ర్యాస్తనవో బ్రహ్మా రుద్రో విష్ణుర్ ఇతి । అథ యో హ ఖలు వా వాస్య రాజసో ‘శో ‘సౌ స యో ‘యం బ్రహ్మా । అథ హ ఖలు వా వాస్య తామసో ‘శో ‘సౌ స యో ‘యం రుద్రః । అథ యో హ ఖలు వా వాస్య సాత్త్వికో ‘ంశో ‘సౌ స యో ‘యం విష్ణుః । స వా ఏష ఏకస్ త్రిధా భూతః ।” (Mఐత్Uప్ ౫.౨) [౧౦౭] ఇతి । తథోత్తరతాపనీయే మాయాం ప్రకృత్య శ్రూయతే: “సైషా చిత్రా సుదృఢా బహ్వఙ్కురా స్వయం గుణభిన్నాంకురేష్వ్ అపి గుణభిన్నా సర్వత్ర బ్రహ్మవిష్ణుశివరూపిణీ చైతన్యదీప్తా । తస్మాద్ ఆత్మన ఏవ త్రైవిధ్యం సర్వత్ర” (Nఋఉత్ ౯) ఇతి । సకన్దపురాణే ‘పి ।

ఏక ఏవ శివః సాక్షాత్ సృష్టిస్థిత్యన్తసిద్ధయే ।

బ్రహ్మవిష్ణుశివాఖ్యాభిః కలనాభిర్ విజృమ్భితః ॥ ఇతి ।

తద్ ఏవం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః తస్మిన్ మహాకల్పావసానే క్షీయన్తే । పునస్ తత్ తన్ మహాకల్పాదావ్ ఉత్పద్యన్తే ఇతి సిద్ధమ్ ।

అక్షరార్థస్ తు – క్షయసహితా ఉత్పత్తిః క్షయోత్పత్తిః తయోపలక్షితా భవన్తి – ఇతి । ఏవం తత్తదవాన్తరకల్పానామ్ అవసానే ప్రారమ్భే చ శ్రుత్యాదీనాం నిర్ణేతారః క్షయోత్పత్తిభ్యామ్ ఉపలక్ష్యన్తే । తత్ర శ్రుతినిర్ణేతారః – వేదవిభాగకారీ వ్యాసః, తత్తద్వేదశాఖాసంప్రదాయప్రవర్తకాః కఠ-కౌథుమాదయః, కల్పసూత్రకారాః బౌధాయన-ఆశ్వలాయన-ఆపస్తమ్బాదయః, మీమాంసాసూత్రకృతో జైమిన్యాదయశ్ చ స్మృతినిర్ణేతారో మన్వాదయః ప్రసిద్ధాః । తత్ర పైఠీనసిః ।

తేషాం మన్వఙ్గిరోవ్యాసగౌతమాత్ర్యుశనోయమాః ।

వసిష్ఠదక్షసంవర్తశాతాతపపరాశరాః ॥

విష్ణ్వాపస్తమ్బహారీతాః శఙ్ఖః కాత్యాయనో భృగుః ।

ప్రేచేతా నారదో యోగీ బౌధాయనపితామహౌ ॥

సుమన్తుః కశ్యపో బభ్రుః పైఠీనో వ్యాస ఏవ చ ।

సత్యవ్రతో భరద్వాజో గార్గ్యః కార్ష్ణాజినిస్ తథా ॥

జాబాలిర్ జమదగ్నిశ్ చ లౌగాక్షిర్ బ్రహ్మసంభవః ।

ఇతి ధర్మప్రణేతారః షట్త్రింశద్ ఋషయస్ తథా ||

నను – కిమ్ అయం పరిసంఖ్యా |

మైవమ్ | తథా సతి వత్సమరిచిదేవలపారస్కరపులస్త్యపులహక్రతుఋష్యశృఙ్గలిఖిత-ఛాగలేయారేయాదీనాం ధర్మశాస్త్రప్రణేతృత్వం న స్యాత్ | ఆశ్వమేధికే పర్వణ్య్ అపి తత్తన్మునిప్రోక్తధర్మానుక్రమణాత్ దర్మశాస్త్రకర్తారో ఽవగమ్యన్తే | "శ్రుతా మే మానవా ధర్మాః" ఇత్య్ ఉపక్రమ్య ఏవం పఠ్యతే |

[౧౦౯]ఔమామహేశ్వరాశ్ చైవ నన్దిధర్మాశ్ చ పావనాః |

బ్రహ్మణా కథితాశ్ చైవ కౌమారాశ్ చ శ్రుతా మయా || (౧౭)

ధూమ్రాయనకృతా ధర్మాః కాణ్వా వైశ్వానరా అపి |

భార్గవా యాజ్ఞవల్క్యాశ్ చ మార్కణ్డేయాశ్ చ కౌశికాః || (౧౮)

భరద్వాజకృతా యే చ బృహస్పతికృతాశ్ చ యే |

కుణేశ్ చ కుణివాహోశ్ వ విశ్వామిత్రకృతాశ్ చ యే || (౧౯)

సుమన్తుజైమినికృతాః శాకునేయాశ్ తథైవ చ |

పులస్త్యపులహోద్గీతాః పావకీయాస్ తథైవ చ || (౨౦)

అగస్త్యగీతాః సౌధన్యాః శాణ్డిల్యాః సౌలభాయనాః |

వాలఖిల్యకృతా యే చ యే చ సప్తర్షిభిః కృతాః || (౨౧)

[౧౧౦] వైయాఘ్రా వ్యాసగీతాశ్ చ విభాణ్డకకృతాశ్ చ యే |

తథా విదురవాక్యాని భృగోర్ అఙ్గిరసస్ తథా |

వైశమ్పాయనగీతాశ్ చ యే చాన్యే ఏవమాదయః || ఇతి | (౨౬)

"సదాచారః' హోలికోద్వృషభయజ్ఞాహ్నినైవుకాదిః | [౧౧౧] తస్య నిర్ణేతారస్ తత్తత్కులవృద్ధాః | చకారః ఉక్తానుక్తసముచ్చయార్థః | ఉక్తాః మన్వాదయః బ్రహ్మాదయశ్ చ స్మృతిశాస్త్రకర్తారః | అనుక్తస్ తు ధర్మః | తస్యాపి పూర్వకల్పాన్తే క్షీణస్యోత్తరకల్పాదౌ సృష్టిర్ భవతి | తథా చ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే సృష్టిప్రకరణే ప్రజాపతిమన్వోర్ మనుష్యాదిపిపీలికాన్తప్రాణినాం చతుర్వర్ణాభిమానిదేవతానాం చ సృష్టిమ్ ఆమ్నాయ అత్యుగ్రమ్ అపి క్షత్రియాదికం నియన్తుం సమర్థస్య ధర్మస్య సృష్టిర్ ఆమ్నాయతే – "స నైవ వ్యభవత్ | తత్ శ్రేయోరూపమ్ అత్యసృజత ధర్మమ్ | తద్ ఏతత్ క్షత్రస్య క్షత్రం యద్ ధర్మః

| తస్మాత్ ధర్మాత్ పరం నాస్తి" (BఋĀUప్ ౧.౪.౧౪) ఇతి | అస్యాయమ్ అర్థః | స ప్రజాపతిమన్వాదిరూపధారీ జగత్స్రష్టా పరమేశ్వరః ప్రజాః సృష్ట్వాపి తన్నియామకాభావాత్ కృతకృత్యతారూపం విభవం నైవ ప్రాప్తవాన్ | తతో విచార్య నియామకత్వేన శ్రేష్ఠం ధర్మమ్ అతిశయేనాసృజత్ ఇతి | అహో మహద్ ఇదం ధర్మస్య సామర్థ్యమ్ | యత్ క్షత్రియాదిర్ ఉగ్రో మారణే సమర్థో 'పి ధర్మాద్ భీతః కరప్రదానాద్యనుపయోగినం యాచకం విప్రాదికం న మారయతి | ప్రత్యుత తస్మై ధనం దదాతి | భటాశ్ చాతిశూరాః ధనుఃఖడ్గాదిధారిణో [౧౧౨] లక్షశః ఏకేన నిరాయుధేన ఉగ్రేణ స్వామినా అధిక్షిప్యమాణాస్ తాడ్యమానాః సన్తో 'పి స్వామిద్రోహాద్ బిభ్యతి | తతో ధర్మాద్ అప్య్ ఉత్కృష్టం న కించిన్ నియామకమ్ అస్తీతి |

ప్రలయకాలే ధర్మస్యాపి సంహారే భావిసృష్టేర్ ధర్మకార్యాయా అసంభవః – ఇతి చేత్,

న, పూర్వకల్పానుష్ఠానస్ంచితస్య ఫలబీజస్యాపూర్వస్య సంహారానఙ్గీకారాత్ | ద్రవ్యగుణక్రియారూప ఏవ హి ధర్మః సంహ్రియతే పునర్ ఉత్పద్యతే చ | "సర్వదా" ఇత్య్ అనేన సృష్టిసంహారప్రవాహస్యానాదితామ్ అనన్తతాం చ దర్శయతి || ౨౦ ||

యద్ అర్థం సృష్టిసంహారౌ సంక్షిప్యోక్తౌ తత్ ప్రవాహనిత్యత్వమ్ ఇదానీమ్ ఆహ |

న కశ్చిద్ వేదకర్తా చ వేదం స్మృత్వా చతుర్ముఖః |

తథైవ ధర్మాన్ స్మరతి మనుః కల్పాన్తరే 'న్తరే || ౨౧ || ఇతి |

స్మృతినిర్ణేతౄణాం మన్వాదీనాం స్మృతికర్తృత్వదర్శనాత్ తథైవ శ్రుతినిర్ణేతౄణామ్ అపి వేదకర్తృత్వమ్ ఆశఙ్క్య నిరాచష్టే | న తావత్ వ్యాసో వేదకర్తా, తస్య విభాగమాత్రకారిత్వాత్ | నాపి చతుర్ముఖః, ఈశ్వరేణ చతుర్ముఖాయ వేదప్రదానాత్ | [౧౧౩] నాపి జగదీశ్వరః, తస్య సిద్ధవేదాభివ్యఞ్జకత్వాత్ | తద్ ఉక్తం మత్స్యపురాణే |

అస్య వేదస్య సర్వజ్ఞః కల్పాదౌ పరమేశ్వరః |

వ్యఞ్జకః కేవలం విప్రాః నైవ కర్తా న సంశయః ||

బ్రహ్మాణం మునయః పూర్వం సృష్ట్వా తస్మై మహేశ్వరః |

దత్తవాన్ అఖిలాన్ వేదాన్ విప్రా ఆత్మని సంస్థితాన్ ||

బ్రహ్మణా చోదితో విష్ణుర్ వ్యాసరూపీ ద్విజోత్తమాః |

హితాయ సర్వభూతానాం వేదభేదాన్ కరోతి సః || ఇతి |

ఇతరేషాం తు తత్కర్తృత్వం దూరాపేతమ్ | ఉపపత్తయస్ తు వేదాపౌరుషేయత్వాధికరణే (PMS ౧.౧.౨౭) ద్రష్టవ్యాః |

నను – శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే (UMS ౧.౧.౩) బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తిత్వదార్ఢ్యాయ వేదకర్తృత్వం వ్యాసేన సూత్రితమ్ |

నను – తేనైవ దేవతాధికరణే వేదనిత్యత్వమ్ అపి "అత ఏవ చ నిత్యత్వమ్" (UPM ౧.౩.౨౯) ఇతి సూత్రేణ ప్రదర్శితమ్ | ఏవం తర్హి విరోధః పరిహర్తవ్యః |

ఉచ్యతే – వర్ణానాం పదార్థతత్సంబన్ధానాం వాక్యానాం చానిత్యత్వం వైశేషికాదయో వర్ణయన్తి తాన్ ప్రతి మీమాంసకాః ప్రథమపాదే కాలాకాశాదీనామ్ వర్ణాదీనాం నిత్యత్వం వర్ణయామాసుః | "వ్యవహారే భట్టనయః' ఇత్య్ అభ్యుపగమం సూచయితుం [౧౧౪] దేవతాధికరణే తద్ ఏవ వ్యావహారికం నిత్యత్వం సూత్రితమ్ | అతః కాలిదాసాదిగ్రన్థేష్వ్ ఇవ వేదేష్వ్ అర్థావబోధపూర్వికాయాః పదవిశేషావాపోద్వాపాభ్యాం ప్రవృత్తాయాః వాక్యరచనాయాః అభావాద్ అపౌరుషేయత్వం యుక్తమ్ | బ్రహ్మవివర్తత్వం వియదాదేర్ ఇవ వేదస్యాప్య్ అస్తి – ఇతి మత్త్వా శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే వేదకర్తృత్వం బ్రహ్మణో దర్శితమ్ | అత ఏవ భట్టపాదాః సత్య్ అపి పురుషసంబన్ధే స్వాతన్త్ర్యం నివారయామాసుః |

యత్నతః ప్రతిషేధ్యా నః పురుషాణాం స్వతన్త్రతా | ఇతి |

తస్మాత్ "స్వతన్త్రః కర్తా" (పా. సూ. ౧.౪.౫౪) ఇత్య్ అనేన లక్షణేన లక్షితః కర్తా న కో 'పి వేదస్యాస్తి |

చకారః తు – శబ్దార్థే వర్తమానో వైలక్షణ్యమ్ ఆహ | సన్తి హి బహవశ్ చతుర్ముఖమనుప్రభృతయః స్మృతికర్తారః | వేదకర్తా తు న కో 'పీతి వైలక్షణ్యమ్ | "వేదం స్మృత్వా" ఇత్య్ అత్ర వాక్యే అనుషఙ్గన్యాయేన ద్వితీయార్ధగతం పదత్రయమ్ అన్వేతవ్యమ్ | అనుషఙ్గన్యాయశ్ చ ద్వితీయాధ్యాయే ప్రథమపాదే వర్ణితః | తథా హి, జ్యోతిష్టోమప్రక్రియాయాం ఉపసద్హోమేషు త్రయో మన్త్రాః శ్రూయన్తే | "యాతే 'గ్నే 'యాశయా, [౧౧౫] రజాశయా, హరాశయా తనూర్ వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠా ఉగ్రం వచో అపావధీత్ త్వే ఏషం వచో అపావధీం స్వాహా" (VS ౫.౮.౮) ఇతి | తత్ర "అయాశయా, రజాశయా, హరాశ్యా" – ఇతి పదభేదాన్ మన్త్రభేదః | తత్ర ప్రథమమన్త్రస్య తనూర్ ఇత్యాది వాక్యశేషాపేక్షాస్తి | చరమమన్త్రః "యాతే 'గ్నే" – ఇత్య్ అముం వాక్యాదిమ్ అపేక్షతే | మధ్యమమన్త్రశ్ చాద్యన్తావ్ అపేక్షతే | తత్రైవం సంశయః – కిమ్ అపేక్షితార్థపరిపూరణాయ లౌకికః కియాన్ అపి పదసందర్భో 'ధ్యాహరణీయః | కిం వా శ్రూయమాణం పదజాతమ్ అనుషఞ్జనీయమ్, ఇతి | వాక్యాదేః ప్రథమమన్త్రేణైవ సంబన్ధాత్ వాక్యశేషస్య చ చరమమన్త్రేణైవ సంబన్ధాత్ లౌకికాధ్యాహారః – ఇతి పూర్వః పక్షః |

వైదికాకాఙ్క్షాయాః సతి సంభవే వైదికశబ్దైర్ ఏవ పూరణీయత్వాత్ అన్యమన్త్రసంబద్ధానామ్ అపి పదానాం బుద్ధిస్థత్వేనాధ్యాహార్యేభ్యః పదేభ్యః ప్రత్యాసన్నత్వాచ్ చ అనుషఙ్గ ఏవ కర్తవ్యో నాధ్యాహారః – ఇతి సిద్ధాన్తః।

ఏవం చ సతి ప్రకృతే ‘పి “కల్పాన్తరే ధర్మాన్ స్మరతి” ఇతి పదత్రయం [౧౧౬] పూర్వార్ధే ‘నుషఙ్గనీయమ్। చతుర్ముఖస్ తస్మిన్ మహాకల్పే పరమేశ్వరేణ దత్తం వేదం స్మృత్వా తత్ర విప్రకీర్ణాన్ వర్ణాశ్రమాదిధర్మాన్ సంకలయ్య స్మృతిగ్రన్థరూపేణ ఉపనిబధ్నాతి। తథా చ పితామహవచనాని తత్ర తత్ర నిబన్ధకారైర్ ఉదాహ్రియన్తే। చతుర్ముఖస్య స్మృతిశాస్త్రకర్తృత్వం మనునాప్య్ ఉక్తమ్:

ఇదం శాస్త్రం తు కృత్వాసౌ మామ్ ఏవ స్వయమ్ ఆదితః।

విధివద్ గ్రాహయామాస మరీచ్యాదీన్ అహం మునీన్॥ ఇతి। (MDh ౧.౫౮)

యథా చతుర్ముఖః తథైవ స్వాయంభువో మనుః తస్మిన్న్ అవాన్తరకల్పే వేదోక్తధర్మాన్ గ్రథ్నాతి। మనుగ్రహణేన అత్రి-విష్ణు-యాజ్ఞవల్క్యాదయః ఉపలక్ష్యన్తే। తద్ ఏవం ప్రతిమహాకల్పం తేన తేన చతుర్ముఖేన ప్రత్యవాన్తరకల్పం చ తైస్ తైర్ మన్వాదిభిః స్మృతిప్రణయనాత్ ధర్మాదేః ప్రవాహనిత్యత్వం సిద్ధమ్। ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య ఆశ్వమేధికే పర్వణి పఠ్యతే।

యుగేష్వ్ ఆవర్తమానేషు ధర్మో ‘ప్య్ ఆవర్తతే పునః।

ధర్మేష్వ్ ఆవర్తమానేషు లోకో ‘ప్య్ ఆవర్తతే పునః॥ ఇతి।

యుగభేదేన ధర్మవైలక్షణ్యమ్ అభిప్రేత్య “ధర్మాన్” ఇతి బహువచననిర్దేశః॥ ౨౧॥

[౧౧౭]

తద్ ఏవ వైలక్షణ్యం ప్రతిజానీతే –

అన్యే కృతయుగే ధర్మాస్ త్రేతాయాం ద్వాపరే యుగే।

అన్యే కలియుగే న్ణాం యుగరూపానుసారతః॥ ౨౨॥

అత్ర అన్యశబ్దో న ధర్మస్య స్వరూపాన్యత్వమ్ ఆచష్టే। కిం తు ప్రకారాన్యత్వమ్। అన్యథా ధర్మప్రమాణచోదనానామ్ అపి యుగభేదేన భేదాపత్తేః। న హి ఇయం చోదనా కృతే ‘ధ్యేతవ్యా

ఇయం తు త్రేతాయామ్ – ఇత్యాదివ్యవస్థాపకం కించిద్ అస్తి । ప్రకారాన్యథాత్వే త్వ్ అస్తి దృష్టాన్తః । ఏకస్యాప్య్ అగ్నిహోత్రస్య సాయం ప్రాతః కాలభేదేన అనుష్ఠానప్రకారభేదశ్రవణాత్: "ఋతం త్వా సత్యేన పరిషిఞ్చామి ఇతి సాయం పరిషిఞ్చతి । సత్యం త్వర్తేన పరిషిఞ్చామీతి ప్రాతః" (TB ౨.౧౧) [౧౧౮] ఇతి ।

నను – తత్రార్థవాదేన మన్త్రప్రకారభేద ఉపపాదితః: "అగ్నిర్ వా ఋతమ్ । అసావ్ ఆదిత్యః సత్యమ్ । అగ్నిమ్ ఏవ తద్ ఆదిత్యేన సాయం పరిషిఞ్చతి । అగ్నినాదిత్యం ప్రాతః స" (TB ౨.౧౧) ఇతి । ఏవం తర్హి అత్రాపి "యుగరూపానుసారతః' ఇత్య్ అనేన ప్రకారభేదః ఉపపద్యతే । యుగానాం స్వరూపమ్ అనుష్ఠాతృపురుషశక్తితారతమ్యోపేతమ్ । తదనుసారేణానుష్ఠానవైషమ్యం సంభవతి । "యథా శక్నుయాత్ తథా కుర్యాత్" ఇతి నిత్యకర్మసు నిర్ణీతత్వాత్ । తథా హి షష్ఠాధ్యాయే తృతీయపాదాదౌ (PMS ౬.3.౧) విచారితమ్ । "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సంశయః । కిం సర్వాఙ్గోపసంహారేణాధికారః । ఉత యదా యావన్తి శక్నోత్య్ ఉపసంహర్తుం తదా తావద్భిర్ అఙ్గైర్ ఉపేతం ప్రధానం కుర్వన్న్ అధిక్రియేత, ఇతి । సర్వాఙ్గోపేతస్య ప్రధానస్య ఫలసాధనత్వాత్ అఙ్గవైకల్యే ఫలానుదయాత్ సర్వోపసంహారః – ఇతి పూర్వః పక్షః । అత్ర హి జీవనమ్ అగ్నిహోత్రస్యైవ నిమిత్తతయా శ్రూయతే । అన్యథా నిమిత్తత్వాసంభవాత్ । తతో 'శక్యాఙ్గపరిత్యాగేన ప్రధానం కర్తవ్యమ్ । తావతైవ శాస్త్రవశాత్ ఫలసిద్ధిః – ఇతి । బౌధాయనశ్ చ స్మరతి ।

[౧౧౯] యథాకథంచిన్ నిత్యాని శక్త్యవస్థానురూపతః ।

యేన కేనాపి కార్యాణి నైవ నిత్యాని లోపయేత్ ॥ ఇతి ।

పురుషశక్తితారతమకృతమ్ అత్రానుష్ఠానవైషమ్యమ్ ఇతి వివక్షయా "నృణామ్" ఇత్య్ ఉక్తమ్ ॥ ౨౨ ॥

అథ ప్రతిజ్ఞాతం వైలక్షణ్యం షడ్భిః శ్లోకైర్ ఉపన్యస్యతి । తత్ర చతుర్షు యుగేషు ప్రాధాన్యేనానుష్ఠాతుం సుశకాన్ పరమపురుషార్థహేతూన్ ధర్మాన్ విభజతే ।

తపః పరమ్ కృతయుగే త్రేతాయాం జ్ఞానమ్ ఉచ్యతే ।

ద్వాపరే యజ్ఞమ్ ఏవాహుః దానమ్ ఏవ కలౌ యుగే ॥ ౨౩ ॥

[౧౨౦] ఇతి। తపః కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిరూపేణ ఆహారవర్జనమ్, “తపోనానశనాత్ పరమ్” (MNU ౨౧.౨) ఇతి శ్రుతేః। యద్య్ అపి దానస్యాపి తపస్త్వం శ్రూయతే: “ఏతత్ ఖలు వావ తప ఇత్య్ ఆహుః యస్ త్వం దదాతి” TS ౬.౧.౬.3) ఇతి। తథాపి నాత్ర తద్ వివక్షితమ్, దానస్య పృథగ్ ఉక్తత్వాత్।

నను – వ్యాసేన తపో ‘న్యథా స్మర్యతే:

తపః స్వధర్మవర్తిత్వం శౌచం సఙ్గనిబర్హణమ్। ఇతి।

నాయం దోషః। కృచ్ఛ్రాదేర్ అపి స్వధర్మవిశేషత్వాత్। “తప్ సన్తాపే” ఇత్య్ అస్మాద్ ధాతోర్ ఉత్పన్నస్య తపఃశబ్దస్య దేహశోషణే వృత్తిర్ ముఖ్యా। అత ఏవ స్కాన్దే ‘భిహితమ్।

వేదోక్తేన ప్రకారేణ కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః।

శరీరశోషణం యత్ తత్ తప ఇత్య్ ఉచ్యతే బుధైః॥ ఇతి।

యత్ తు తత్రైవోక్తమ్,

కో ‘హం మోక్షః కథం కేన సంసారం ప్రతిపన్నవాన్।

ఇత్య్ ఆలోచనమ్ అర్థజ్ఞాస్ తపః శంసన్తి పణ్డితాః॥ ఇతి।

సో ‘న్య ఏవ తపఃశబ్దః, “తప్ ఆలోచనే” ఇత్య్ అస్మాద్ ధాతోస్ తదుత్పత్తేః। తత్ తపో ‘త్ర జ్ఞానశబ్దేన సంగృహీతమ్। [౧౨౧] పరశబ్దః ప్రాధాన్యేనానుష్ఠేయతామ్ ఆహ। తర్హి – త్రేతాదిషు తపో నాద్రియేత। కృతే చ జ్ఞానయజ్ఞదానాని నాద్రియేరన్ – ఇతి చేత్,

న, ఇతరవ్యావృత్తిరూపాయాః పరిసంఖ్యాయాః అత్ర అవివక్షితత్వాత్। న ఖలు ఇదానీం కశ్చిద్ అనుష్ఠానవిధిః వక్తుమ్ ఉపక్రాన్తః యేన విధివిశేషః పరిసంఖ్యా శఙ్క్యేత। భవిష్యతి తు “షట్కర్మాభిరత” (Pఅర్Sమ్ ౧.3౮) ఇత్యాదినా తదుపక్రమః। యుగసామర్థ్యం కేవలమ్ అత్ర నిరూప్యతే। యథా వసన్తే పుష్పప్రాచుర్యం గ్రీష్మే సన్తాపబాహుల్యం ఇత్యాది ఋతుసామర్థ్యం తథా కృతాదిసామర్థ్యేన తపఆదిప్రాచుర్యం వివక్షితమ్। అత ఏవ “యుగే యుగే తు సామర్థ్యమ్” (Pఅర్Sమ్ ౧.౬౪) ఇతి వక్ష్యతి। సామర్థ్యజ్ఞానప్రయోజనం చాభిధాస్యతే:

తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా యుగరూపా హి తే ద్విజాః। ఇతి। (Pఆర్Sమ్ ౧.33)

ఏతత్ సామర్థ్యం బృహస్పతిర్ అపి దర్శయతి।

తపో ధర్మః కృతయుగే జ్ఞానం త్రేతాయుగే స్థితమ్।

ద్వాపరే చాధ్వరః ప్రోక్తస్ తిష్యే దానం దయా దమః॥ ఇతి॥ ౨3॥

[౧౨౨]

ధర్మాన్ విభజ్య తత్రప్రమాణాని విభజతే।

త్యజేద్ దేశం కృతయుగే త్రేతాయాం గ్రామమ్ ఉత్సృజేత్।
ద్వాపరే కులమ్ ఏకం తు కర్తారం తు కలౌ యుగే॥ ౨౫॥ ఇతి।

పతితః పుమాన్ ప్రాధాన్యేన యస్మిన్ ఏకేన రాజ్ఞా పరిపాలితే గ్రామసమూహాత్మని దేశే నివసేత్ స దేశః సర్వో ఽపి కృతే సామర్థ్యాత్ అధర్మాపాదకః। ఏవం గ్రామే ఽపి యోజ్యమ్। కులత్యాగో నామ పతితస్య కులే వివాహభోజనాద్యప్రవృత్తిః కర్తృత్యాగః సంభాషణాదివర్జనమ్॥ ౨౫॥

[౧౨౩]

త్యాజ్యదేశవత్ నిమిత్తాన్య్ అపి త్యాజ్యాని విభజతే।

కృతే సంభాషణాద్ ఏవ త్రేతాయాం స్పర్శనేన చ।
ద్వాపరే త్వ్ అన్నమ్ ఆదాయ కలౌ పతతి కర్మణా॥ ౨౬॥ ఇతి।

కృతాదిష్వ్ ఇవ కలౌ పతితసంభాషణాదినా న స్వయం పతతి। కిం తు వధాదినా కర్మణా పతితో భవతి॥ ౨౬॥

మహాపురుషతిరస్కారాదౌ తదీయశాపపరిపాకహేతుం కాలం విభజతే।

కృతే తాత్కాలికః శాపః త్రేతాయాం దశభిర్ దినైః।
ద్వాపరే చైకమాసేన కలౌ సంవత్సరేణ తు॥ ౨౭॥ ఇతి।

ధర్మస్య తారతమ్యాపాదకాని నిమిత్తాని విభజతే।

అభిగమ్య కృతే దానం త్రేతాస్వ్ ఆహూయ దీయతే।

ద్వాపరే యాచమానాయ సేవయా దీయతే కలౌ॥ ౨౮॥ ఇతి।

యత్ర ప్రతిగ్రహీతా వర్తతే తత్ర దాతా స్వయం గత్వా గురుమ్ ఇవ తమ్ అభిగమ్య కృతే దానం కరోతి। త్రేతాయాం తు ప్రతిగ్రహీతారమ్ ఆహూయ తస్మై దీయతే। త్రేతాసు ఇతి బహువచనం కృతద్వాపరాదిషు [౧౨౪] జాతావ్ ఏకవచనమ్ ఇతి ప్రదర్శనార్థమ్। ద్వాపరే ద్వయమ్ ఆగత్య యాచమానాయ ప్రతిగ్రహీత్రే దీయతే। కలౌ న యచ్ఞామాత్రేణ దీయతే, కింతు సేవయా। బృహస్పతిర్ అపి అముం విభాగమ్ ఆహ।

కృతే ప్రదీయతే గత్వా త్రేతాస్వ్ ఆనీయతే గృహే।

ద్వాపరే చ ప్రార్థయతః కలావ్ అనుగమాన్వితే॥ ఇతి॥ ౨౮॥

నిమిత్తకృతం తారతమ్యం దర్శయతి।

అభిగమ్యోత్తమం దానమ్ ఆహూయైవ తు మధ్యమమ్।

అధమం యాచమానాయ సేవాదానం తు నిష్ఫలమ్॥ ౨౯॥ ఇతి।

ఉత్తమత్వాద్యవాన్తరవిశేషః పురాణసారే ఫలద్వారేణోపపాదితః।

గత్వా యత్ దీయతే దానం తద్ అనన్తఫలం స్మృతమ్।

సహస్రగుణమ్ ఆహూయ యాచితం తు తద్ అర్ధికమ్॥

అభిగమ్య తు యద్ దానం యద్ వా దానమ్ అయాచితమ్।

విద్యతే సాగరస్యాన్తః తస్యాన్తో నైవ విద్యతే॥ ఇతి॥ ౨౯॥

కలిధర్మాణామ్ అస్మిన్ గ్రన్థే ప్రాధాన్యేన వక్ష్యమాణత్వాత్ కలిసామర్థ్యం విశేషతః ప్రపఞ్చయతి |

జితో ధర్మో హ్య్ అధర్మేణ సత్యం చైవానృతేన చ |

జితాశ్ చోరైశ్ చ రాజానః స్త్రిభిశ్ చ పురుషాః కలౌ || ౩౦ ||

[౧౨౫] సీదన్తి చాగ్ని హోత్రాణి గురుపూజా ప్రణశ్యతి |

కుమార్యశ్ చ ప్రసూయన్తే అస్మిన్ కలియుగే సదా || ౩౧ || ఇతి |

అధర్మస్య జయో నామ పాదత్రయోపేతత్వమ్ | ఏకేన పాదేన వర్తమానత్వం ధర్మస్య పరాజయః | తద్ ఆహ బృహస్పతిః |

తిష్యే 'ధర్మస్ త్రిభిః పాదైర్ ధర్మః పాదేన సంస్థితః | ఇతి |

సత్యానృతయోర్ ధర్మాధర్మరూపత్వే 'పి పృథగుపాదానం ధర్మాధర్మావ్ ఉదాహృత్య ప్రదర్శనార్థమ్ | యావత్ యావత్ కలిర్ వివర్ధతే తావత్ తావద్ అధర్మో వివర్ధత ఇతి వివక్షయా చోరాద్యుదాహరణబాహుల్యమ్ | తద్ ఉక్తం విష్ణుపురాణే |

యదా యదా సతాం హానిర్ వేదమార్గానుసారిణామ్ |

తదా తదా కలేర్ వృద్ధిర్ అనుమేయా విచక్షణైః ||

న ప్రీతిర్ వేదవాదేషు పాషణ్డేషు దయారసః |

తదా తదా కలేర్ వృద్ధిర్ అనుమేయా ద్విజోత్తమైః || (VఇPఉ ౬.౧.౪౫–౪౬)

ఇతి || ౩౦–౩౧ ||

తద్ ఉక్తం "తపః పరం కృతయుగే" ఇత్యాది, తత్ర హేతుమ్ ఆహ |

[౧౨౬] కృతే త్వ్ అస్థిగతాః ప్రాణాస్ త్రేతాయాం మాంసమ్ ఆశ్రితాః |

ద్వాపరే రుధిరం చైవ కలౌ త్వ్ అన్నాదిషు స్థితాః || ౩౨ || ఇతి |

ప్రాణశబ్దో వాయువిశేషం వృత్తిపఞ్చకోపేతం హృదయాదిస్థాననివాదినమ్ ఆచష్టే।
ప్రాణస్వరూపం చ మైత్రేయశాఖాయాం విస్పష్టం శ్రూయతే:

ప్రజాపతిర్ వా ఏకో ఽగ్రే ఽతిష్ఠత్ స నారమతైకః స ఆత్మానమ్ అభిధ్యాయన్ బహ్వీః ప్రజా అసృజత। తా అశ్మేవాప్రబుద్ధా అప్రాణాః స్థాణుర్ ఇవ సంతిష్ఠమానాః సో ఽపశ్యత్। స నారమత సో ఽమన్యత ఏతాసాం ప్రతిబోధనాయాభ్యన్తరం విశాని ఇతి। స వాయుమ్ ఇవాత్మానం కృత్వాభ్యన్తరం ప్రావిశత్ స ఏకో నాదాత్మకం పఞ్చధాత్మానం ప్రవిభజ్యోచ్యతే। యః ప్రాణో ఽపానః సమాన ఉదానో వ్యాన ఇతి। అథ యో ఽయమ్ అతిర్యగ్ ఊర్ధ్వమ్ ఉత్క్రామయతి ఏష వావ స ప్రాణః। అథ యో ఽయమ్ అవాఞ్చం సంక్రామతి ఏష వావ సో ఽపానో ఽథ యో ఽయం స్థవిష్ఠమ్ అన్నధాతుమ్ అపానే స్థాపయతి అణిష్ఠే చాఙ్గే సమం నయతి ఏష వావ సమానో ఽథ యో ఽయం పీతాశితమ్ ఉద్గిరతి నిగిరతి ఏష వావ స ఉదానో ఽథ యేనైతాః శిరా అనువ్యాప్తా ఏష వావ స వ్యానః। ఇతి। (Mఐత్Uప్ ౨.౬)

అశ్మేవ పాషాణవద్ ఇత్య్ అర్థః। వాక్చక్షురాదీనీన్ద్రియాణ్య్ [౧౨౭] అపి ప్రాణాధీనవ్యాపారత్వాత్ ప్రాణశబ్దేన వ్యవహ్రియన్తే। అత ఏవ ఛన్దోగా ఆమనన్తి: “న వై వాచో న చక్షూంషి న శ్రోత్రాణి న మనాంసీత్య్ ఆచక్షతే ప్రాణ ఇత్య్ ఏవాచక్షతే” ఇతి (Cహ్Uప్ ౫.౧.౧౫)।

తస్మాత్ ఇన్ద్రియవాయుసముదాయరూపం లిఙ్గశరీరం లోకాన్తరగమనాగమనక్షమం ప్రాణశబ్దేన వివక్షితమ్। తచ్ చ అస్థిమాంసాదిమయే స్థూలశరీరే కర్మరజ్జుభిర్ నిబధ్యతే। తచ్ చ బన్ధనం తత్ తద్ యుగసామర్థ్యాద్ అస్థ్యాదిషు వ్యవతిష్ఠతే। తథా చ కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాద్యర్థమ్ ఆహారపరిత్యాగాత్ మాంసాద్యపక్షయే ఽప్య్ అస్థ్నాం సహసానుపక్షయాత్ ప్రాణానామ్ అవ్యాకులతేతి కృతయుగే తపః సుకరమ్। త్రేతాదిషు మాంసాద్యపక్షయేణ ప్రాణానాం వ్యాకులత్వాత్ తపో దుష్కరమ్। యద్య్ అపి ప్రాణానాం మాంసాద్యాశ్రయేణ జ్ఞానాదిషూపయోగవిశేషో దుర్వ్రణః। తథాపి తపసో ఽసంభవం వక్తుం తద్వర్ణనమ్। అత ఏవ కూర్మపురాణే యుగాన్తరాభిప్రాయేణ తపో ఽనన్తరం వర్ణితమ్।

[౧౨౮] అహింసా సత్యవచనమ్ ఆనృశంస్యం దమో ఘృణా।
ఏతత్ తపో విదుర్ ధీరా న శరీరస్య శోషణమ్॥ ఇతి॥ ౩౨॥

ఇదానీం యుగసామర్థ్యవర్ణనస్య ప్రయోజనమ్ ఆహ।

యుగే యుగే చ యే ధర్మాస్ తత్ర తత్ర చ యే ద్విజాః ।

తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా యుగరూపా హి తే ద్విజాః ॥ 33 ॥ ఇతి ।

యుగరూపాః యుగానురూపాః కాలపరతన్త్రా ఇతి యావత్ । తద్ ఉక్తమ్ ఆరణ్యపర్వణి ।

భూమిర్ నద్యో నగాః శైలాః సిద్ధా దేవర్షయస్ తథా ।

కాలం తమ్ అనువర్తన్తే యథా భావా యుగే యుగే ॥

కాలం కాలం సమాసాద్య నరాణాం నరపుఙ్గవ ।

బలవర్ష్మప్రభావాది ప్రభవన్త్య్ ఉద్భవన్తి చ ॥ ఇతి ॥ 33 ॥

నను – ఏవం కలౌ పాపినామ్ అనిన్ద్యత్వాత్ కృత్స్నధర్మాధర్మవ్యవస్థాపకం శాఖం విప్లవేత । తథా హి "జితో ధర్మో హ్య్ అధర్మేణ" (Pఆర్Sమ్ ౧.౩౦) [౧౨౯] ఇతి యద్ ఉక్తం తత్ర "ధర్మం చర" (Tఐత్Uప్ ౧౧.౧) ఇతి శ్రూయమాణో విధిః పీడ్యేత ।

నాస్తి సత్యాత్ పరో ధర్మో నానృతాత్ పాతకం పరమ్ ।

స్థితిర్ హి సత్యే ధర్మస్య తస్మాత్ సత్యం న లోపయేత్ ॥

ఇతి రాజధర్మేషూక్తమ్ । తచ్ చ అనృతస్యానిన్ద్యత్వే బాధ్యేత ।

అదణ్డ్యాన్ దణ్డయన్ రాజా దణ్డ్యాంశ్ చైవాప్య్ అదణ్డయన్ ।

అయశో మహద్ ఆప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి ॥ (MDహ్ ౮.౧౨౮)

ఇతి వచనం చోరస్యానిన్ద్యత్వే బాధ్యేత ।

స్త్రీభిర్ భర్తృవచః కార్యమ్ ఏష ధర్మః పరః స్త్రియాః । (YDహ్ ౧.౭౭)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యోక్తిః ।

భర్తారం లఙ్ఘయేత్ యా తు స్త్రీ జ్ఞాతిగుణదర్పితా ।

తాం శ్వభిః ఖాదయేద్ రాజా సంస్థానే బహుసంస్థితే ॥ (MDహ్ ౮.౩౭౧)

ఇతి మనూక్తిః ।

పరిత్యాజ్యా త్వయా భార్యా భర్తుర్ వచనలఙ్ఘినీ ।

తత్ర దోషో న చాస్తీతి త్వం హి వేత్థ యథాతథమ్ ॥

[౧౩౦] సర్వలక్షణయుక్తాపి యా తు భర్తుర్ వ్యతిక్రమమ్ ।

కరోతి సా పరిత్యాజ్యేత్య్ ఏష ధర్మః సనాతనః ||

ఇతి బ్రహ్మపురాణే మహర్షీణామ్ ఉక్తిః | తద్ ఇదమ్ ఉక్తిత్రయం స్త్రీజితస్య అనిన్దాయాం బాధితం స్యాత్ | అచ్ఛిద్రకాణ్డే అగ్ని హోత్రప్రాయశ్చిత్తం బహుధా శ్రుతమ్ | ఆశ్వమేధికే పర్వణి చైవాప్య్ ఉక్తమ్ |

హోతవ్యం విధివద్ రాజన్ ఊర్ధ్వమ్ ఇచ్ఛతి యో గతిమ్ |

ఆజన్మసత్రమ్ ఏతత్ స్యాద్ అగ్ని హోత్రం యుధిష్ఠిర || (౮౮)

న త్యాజ్యం క్షణమ్ అప్య్ ఏతద్ గృహీతవ్యం ద్విజాతిభిః | (౮౯)

యద్ చైతన్యం పృథివ్యాం హి కించిద్ అస్తి చరాచరమ్ |

తత్ సర్వమ్ అగ్ని హోత్రస్య కృతే సృష్టం స్వయంభువా || (౫౬)

నావబుధ్యన్తి యే చైవం నరాస్ తు తమసావృతాః |

తే యాన్తి నరకం ఘోరం రౌరవం నామ విశ్రుతమ్ || (౭౯) ఇతి |

తద్ ఏతత్ శ్రుతిస్మృతిద్వయమ్ అగ్ని హోత్రావసాదస్యానిన్దాయాం బాధ్యేత |

గురోర్ అనిష్టాచరణం గురోర్ ఇష్టవివర్జనమ్ |

గురోశ్ చ సేవాకరణం జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్ ||

[౧3౧] ఆచార్యనిన్దాశ్రవణం తద్బాధస్య చ దర్శనమ్ |

వివాదశ్ చ తథా తేన జ్ఞానానుత్పత్తికారణమ్ ||

ఇతి స్కన్దపురాణవచనమ్ | ఏతచ్ చ గురుపూజాప్రణాశస్య అనిన్దాయాం బాధ్యేత |

ప్రాప్తే తు ద్వాదశే వర్షే యః కన్యాం న ప్రయచ్ఛతి |

మాసి మాసి రజస్ తస్యాః పితా పిబతి శోణితమ్ || (Yఅమ Sమ్ ౨౨)

ఇతి యమవచనమ్ |

పితుర్ గృహే తు యా కన్యా రజః పశ్యత్య్ అసంస్కృతా |

భ్రూణహత్యా పితుస్ తస్యాః సా కన్యా వృషలీ స్మృతా || (VఇSమ్ ౨౪.౪౧)

ఇతి వచనమ్ | ఏతద్ ఉభయం కుమారీప్రసవస్యానిన్దాయాం బాధ్యేత || 33 ||

తతః కథమ్ అనిన్ద్యా, ఇత్య్ అత ఆహ।

యుగే యుగే తు సామర్థ్యం శేషం మునివిభాషితమ్।

పరాశరేణ చాప్య్ ఉక్తం ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే॥ ౩౪॥ ఇతి।

శేషం అవశిష్టం తత్ తద్ యుగసామర్థ్యం మునిభిర్ అన్యైర్ విశేషేణ భాషితమ్। తథా చారణ్యపర్వణి పఠ్యతే।

కృతం నామ యుగం శ్రేష్ఠం యత్ర ధర్మః సనాతనః।

కృతమ్ ఏవ న కర్తవ్యం తస్మిన్ కాలే యుగోత్తమే॥ (౧౧)

[౧౩౨] న తత్ర ధర్మాః సీదన్తి న క్షీయన్తే చ వై ప్రజాః।

తతః కృతయుగం నామ కాలేన గుణతాం గతమ్॥ (౧౨)

కృతే యుగే చతుష్పాదః శ్వేతవర్ణః స చాచ్యుతః।

ఏతత్ కృతయుగం నామ త్రైగుణ్యపరివర్జితమ్॥ (౨౨)

పాదేన హ్రసతే ‘ధర్మో రక్తానాం యాతి చాచ్యుతః। (౨౩)

సత్యప్రవృత్తాశ్ చ నరాః క్రియాధర్మపరాయణాః।

తతో యజ్ఞాః ప్రవర్తన్తే ధర్మాశ్ చ వివిధాః క్రియాః॥ (౨౪)

స్వధర్మస్థాః క్రియావన్తో జనాస్ త్రేతాయుగే ‘భవన్। (౨౬)

విష్ణుః పీతత్వమ్ ఆయాతి చతుర్ధా వేద ఏవ చ। (౨౭)

సత్యస్య ఇహ విభ్రంశః సత్యే కశ్చిద్ అవస్థితః।

సత్యాత్ ప్రచ్యవమానానాం వ్యాధయో బహవో ‘భవన్॥ (౩౦)

కామాశ్ చోపద్రవాశ్ చైవ తథా దైవతకారితాః। (౩౧)

కామకామా హ్య్ అర్థకామా యజ్ఞాంస్ తన్వన్తి చాపరే।

ఏవం ద్వాపరమ్ ఆసాద్య ప్రజాః క్షీయన్త్య్ అధర్మతః॥ (౩౨)

పాదేనైకేన కౌన్తేయ ధర్మః కలియుగే స్థితః। (౩౩)

వేదాచారాః ప్రశామ్యన్తి ధర్మయజ్ఞక్రియాస్ తథా।

ఈతయో వ్యాధయస్ తన్ద్రీ దోషాః క్రోధాదయస్ తథా॥ (౩౪)

(MBహ్ Vఅన ౧౪౯.౧౧–౩౪)

[౧౩౩] ఇతి। తత్రైవ –

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యాః సంకీర్యన్తః పరస్పరమ్। (౧౭)

శుద్రతుల్యా భవిష్యన్తి తపఃసత్యవివర్జితాః॥ (౧౮)

స్వభావాత్ క్రూరకర్మాణశ్ చాన్యోన్యమ్ అభిశఙ్కినః। (౫౬)

భవితారో నరాః సర్వే సంప్రాప్తే యుగసఙ్క్షయే॥ (౫౭) (MBహ్ Vఅన ౧౮౯.౧౭–౫౭)

ఇత్యాది। బ్రహ్మపురాణే ‘పి।

దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం దారణం చ కమణ్డలోః।

గోత్రాన్ మాతుః సపిణ్డాత్ తు వివాహో గోవధస్ తథా॥

నరాశ్వమేధౌ మద్యం చ కలౌ వర్జ్యం ద్విజాతిభిః॥ ఇతి।

క్రతుర్ అపి।

దేవరాచ్ చ సుతోత్పత్తిర్ దత్తా కన్యా న దీయతే।

న యజ్ఞే గోవధః కార్యః కలౌ న చ కమణ్డలుః॥

[౧౩౪] ఇతి। వాయుపురాణే ‘పి।

ఊఢాయాః పునర్ ఉద్వాహం జ్యేష్ఠఃఆంశం గోవధం తథా।

కలౌ పఞ్చ న కుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్॥ ఇతి।

తథా అన్యే ‘పి ధర్మజ్ఞసమయప్రమాణకాః సన్తి। యథా।

విధవాయాః ప్రజోత్పత్తౌ దేవరస్య నియోజనమ్।

బాలికాక్షతయోన్యోశ్ చ వరేణాన్యేన సంస్కృతిః॥

కన్యానామ్ అసవర్ణానాం వివాహశ్ చ ద్విజాతిభిః।

ఆతతాయిద్విజాగ్ర్యాణాం ధర్మయుద్ధే చ హింసనమ్॥

[౧౩౫] ద్విజస్యాబ్ధౌ తు నౌయాతుః శోధితస్యాపి సంగ్రహః।

సత్రదీక్షా చ సర్వేషాం కమణ్డలువిధారణమ్ ||
మహాప్రస్థానగమనం సురాగ్రహణస్య చ సంగ్రహః |
అగ్ని హోత్రహవణ్యాశ్ చ లేహో లీఢాపరిగ్రహః ||
వానప్రథాశ్రమస్యాపి ప్రవేశో విధిచోదితః |
వృత్తస్వాధ్యాయసాపేక్షమ్ అఘసంకోచనం తథా ||
ప్రాయశ్చిత్తవిధానం చ విప్రాణాం మరణాన్తికమ్ |
సంసర్గదోషః స్తేనాద్యైర్ మహాపాతకనిష్కృతిః ||
వరాతిథిపితృభ్యశ్ చ పశూపాకకరణక్రియా |
[౧౩౬]దత్తౌరసేతరేషాం తు పుత్రత్వేన పరిగ్రహః |
సవర్ణాన్యాఙ్గనాదుష్టౌ సంసర్గః శోధితైర్ అపి ||
అయోనౌ సంగ్రహే వృత్తే పరిత్యాగో గురుస్త్రియాః |
అస్థిసంచయనాద్ ఊర్ధ్వమ్ అఙ్గస్పర్శనమ్ ఏవ చ ||
శామిత్రం చైవ విప్రాణాం సోమవిక్రయణం తథా |
షడ్భక్తానశనేనాన్నహరణం హీనకర్మణః ||
శూద్రేషు దాసగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణామ్ |
భోజ్యాన్నతా గృహస్థస్య తీర్థసేవాతిదూరతః ||
శిష్యస్య గురుదారేషు గురువద్ వృత్తిర్ ఈరితా |
ఆపద్వృత్తిర్ ద్విజాగ్ర్యాణామ్ అశ్వస్తనికతా తథా ||
ప్రజార్థం తు ద్విజాగ్ర్యాణాం ప్రజారణిపరిగ్రహః |
బ్రాహ్మణానాం ప్రవాసిత్వం ముఖాగ్నిధమనక్రియా ||
[౧౩౭] బలాత్కారాదిదుష్టస్త్రీసంగ్రహో విధిచోదితః |
యతేస్ తు సర్వవర్ణేషు భిక్షాచర్యా విధానతః ||
నవోదకే దశాహం చ దక్షిణా గురుచోదితా |
బ్రాహ్మణాదిషు శూద్రస్య పచనాదిక్రియాపి చ ||

భృగ్వగ్నిపతనైశ్ చైవ వృద్ధాదిమరణం తథా।

గోతృప్తిమాత్రే పయసి శిష్టైర్ ఆచమనక్రియా॥

పితాపుత్రవిరోధేషు సాక్షిణాం దణ్డకల్పనమ్।

యత్ర సాయంగృహత్వం చ సూరిభిస్ తత్త్వతత్పరైః॥

ఏతాని లోకగుప్త్యర్థం కలేర్ ఆదౌ మహాత్మభిః।

నివర్తితాని కర్మాణి వ్యవస్థాపూర్వకం బుధైః॥

సమయశ్ చాపి సాధూనాం ప్రమాణం వేదవద్ భవేత్।

[౧౩౮] ఇతి। తదుక్తమ్ ఆపస్తమ్బేనాపి: “ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణం వేదాశ్ చ” (Āప్Dహ్ ౧.౧.౧) ఇతి। ఏవమ్ అన్యద్ అప్య్ ఉదాహార్యమ్। యథా మునిభిస్ తత్ తద్ యుగసామర్థ్యం విధినిషేధాభ్యాం విశేషేణ భాషితమ్। తథా విహితాతిక్రమనిషిద్ధాచరణయోః ప్రాయశ్చిత్తమ్ అపి చిరన్తనేన పరాశరేణోక్తమ్। పర్యన్తే హి వృద్ధపరాశస్య వచనాని।

జరాయుజాణ్డజాశ్ చైవ జీవాః సంస్వేదజాశ్ చ యే।

అవధ్యాః సర్వ ఏవైతే బుధైః సమనువర్ణితమ్॥

నిశ్చయార్థం విబుద్ధానాం ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే।

అనస్థిశతమ్ ఏకం తు యది ప్రాణైర్ వియోజయేత్॥

ఉపోష్యైకాహమ్ ఆదధ్యాత్ ప్రాణాయామాంస్ తు షోడశ।

త్రిఃస్నానమ్ ఉదకే కృత్వా తస్మాత్ పాపాత్ ప్రముచ్యతే॥

అస్థిమద్వధే తు ద్విగుణం ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే।

అనేన విధినా వాపి స్థావరేషు న సంశయః॥

కాయేన పద్భ్యాం హస్తాభ్యామ్ అపరాధాద్ విముచ్యతే।

చతుర్గుణం కర్మకృతే ద్విగుణం వాక్యదూషితే।}

కృత్వా తు మానసం పాపం తథైవైకగుణం స్మృతమ్॥ ఇతి।

చకారో యాజ్ఞవల్క్య-మన్వాదిసముచ్చయార్థః। ప్రసిద్ధా హి తదీయగ్రన్థేషు ప్రాయశ్చిత్తాధ్యాయాః। పరాశరగ్రహణం తు [౧౩౯] కలియుగాభిప్రాయమ్। సర్వేష్వ్ అపి కల్పేషు పరాశరస్మృతేః కలియుగధర్మపక్షపాతిత్వాత్। ప్రాయశ్చిత్తేష్వ్ అపి కలివిషయేషు పరాశరః ప్రాధాన్యేనాదరణీయః। అతః పరాశర–మన్వాదిప్రోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం తత్ తత్

పాపపరిహారాయ విద్వత్పరిషదా విధీయతే | ఏతద్ ఉక్తం భవతి | నానామునిభిస్ తత్తద్యుగసామర్థ్యస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య చ ప్రపఞ్చితత్వాత్ తద్ ఉభయం పర్యాలోచ్య నిన్దానిన్దయోః వ్యవస్థా కల్పనీయా | యః పురుషో యుగసామర్థ్యమ్ అనుసృత్య విహితానుష్ఠానం ప్రతిషిద్ధవర్జనం ప్రమాదకృతపాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం చ కర్తుం శక్తో ‘పి న కుర్యాత్ తద్విషయాణి: “భ్రూణహత్యా పితుస్ తస్యాః సా కన్యా వృషలీ స్మృతా” (Vఇsమ్ ౨౪.౪౧) ఇత్యాదినిన్దావచనాని | అశక్తవిషయం “తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా” ఇత్యాదివచనమ్ | అత ఏవ శైవాగమే పఠ్యతే |

అత్యన్తరోగయుక్తాఙ్గరాజచోరభయాదిషు |

గుర్వగ్నిదేవకృత్యేషు నిత్యహానౌ న పాపభాక్ || ఇతి |

తస్మాత్ న కో ‘పి ధర్మశాస్త్రస్య విప్లవ ఇతి || ౩౪ ||

నను – ఉక్తప్రకారేణ యుగసామర్థ్యస్యాశేషస్యానేకగ్రన్థపరిచయమ్ అన్తరేణ దుర్బోధత్వాత్ కథం మన్దప్రజ్ఞానామ్ అల్పాయుషాం యుగసామర్థ్యానుసారిణశ్ చాతుర్వర్ణ్యసమాచారస్య నిర్ణయః, ఇతి అత ఆహ –

[౧౪౦]అహమ్ అద్యైవ తత్ సర్వమ్ అనుస్మృత్య బ్రవీమి వః |

చాతుర్వర్ణ్యసమాచారం శృణ్వన్తు ఋషిపుఙ్గవాః || ౩౫ || ఇతి |

అనుస్మృతస్య సర్వస్య సంకలయ్యాభిధానాత్ మన్దానామ్ అప్య్ ఏతత్ సుగ్రహమ్ | “అద్యైవ” ఇతి కాలవిలమ్బనిషేధాత్ అల్పాయుషామ్ అప్య్ అత్ర గ్రన్థే నిర్ణయః సులభః | చత్వారో వర్ణాశ్ చాతుర్వర్ణ్యమ్ | తస్య సమాచారో ధర్మః | ఆచారశబ్దః శీలాపరపర్యాయం లౌకికం వృత్తమ్ ఆచష్టే | సమీచీనః శిష్టాభిమత ఆచారో యస్య ధర్మస్య కారణత్వేన వర్తతే సో ‘యం యజనయాజనాదికర్మలక్షణో ధర్మః సమాచారః | అత ఏవ ఆచారధర్మయోర్ హేతుహేతుమద్రూపేణ భేదం వక్ష్యతి: “ఆచారో ధర్మపాలకః’ (Pఆర్Sమ్ ౧.౩౭) ఇతి | శ్రుతిశ్ చ ధర్మాచారౌ భేదేన వ్యపదిశతి: “యథాకారీ యథాచారీ తథా భవతి” (BఋĀ Uప్ ౪.౪.౫) ఇతి | శ్రుత్యన్తరే చ కర్మవృత్తయోర్ భేద ఆమ్నాయతే: “అథ యది తే కర్మవిచికిత్సా వా వృత్తవిచికిత్సా వా స్యాత్” (Tఐత్Uప్ ౧.౧౧.౩) ఇతి | యద్య్ అపి “శృణు పుత్ర ప్రవక్ష్యామి

శృణ్వన్తు మునిపుఙ్గవాః" ఇత్య్ అప్రమత్తత్వం పూర్వమ్ ఏవ ఉదితం తథాపి యుగసామర్థ్యప్రపఞ్చనేన వ్యవహితత్వాత్ తద్ ఏవ పునః స్మార్యతే | అథ వా పూర్వోక్తం [౧౪౧] యుగసామర్థ్యశ్రవణవిషయమ్ | ఇదం తు ధర్మశ్రవణవిషయమ్ | ఇత్య్ అపునరుక్తిః || ౩౫ ||

వక్ష్యమాణధర్మజ్ఞానస్య పరమపురుషార్థహేతుతాం కైముతికన్యాయేన అభిధాతుం గ్రన్థపాఠతదర్థజ్ఞానే ప్రశంసతి –

పరాశరమతం పుణ్యం పవిత్రం పాపనాశనమ్ |

చిన్తితం బ్రాహ్మణార్థాయ ధర్మసంస్థాపనాయ చ || ౩౬ || ఇతి |

పరాశరేణ ప్రోక్తం గ్రన్థజాతం "పరాశరమతమ్" | తచ్ చ పాఠమాత్రేణ పుణ్యప్రదమ్ | పుణ్యం చ ద్వివిధమ్ | ఇష్టప్రాపకమ్ అనిష్టనివర్తకం చ | తద్ ఉభయం పవిత్రపాపనాశనశబ్దాభ్యాం వివక్ష్యతే | తద్ ఏవం గ్రన్థజాతం "చిన్తితమ్" అర్థతో విచారితం సత్ పూర్వవత్ పుణ్యప్రదం భవతి | అర్థవిచారస్య ప్రయోజనం ద్వేధా, స్వానుష్ఠానం పరోపదేశశ్ చ | తద్ ఉభయం బ్రాహ్మణ–ఇత్యాదిపదద్వయేనోచ్యతే | బ్రాహ్మణస్యార్థో బ్రాహ్మణ్యనిమిత్తం స్వధర్మానుష్ఠానమ్ ఇతి యావత్ | ధర్మసంస్థాపనం పరేషాం ధర్మోపదేశేనానుష్ఠాపనమ్ | యదా గ్రన్థపాఠతదర్థజ్ఞానయోర్ అపీదృశో మహిమా తదా కిమ్ ఉ వక్తవ్యమ్ అనుష్ఠానం పురుషార్థహేతుః ఇతి | యుక్తం చైతత్ | పరాశరస్య [౧౪౨] పులస్త్య-వసిష్ఠప్రసాదలబ్ధవరేణ సర్వశాస్త్రహృదయాభిజ్ఞత్వమ్ | తథా చ విష్ణుపురాణమ్ |

వైరే మహతి మద్వాక్యాత్ గురోర్ అప్య్ ఆశ్రితా క్షమా |

త్వయా తస్మాత్ సమస్ తాని భవాన్ శాస్త్రాణి వేత్స్యతి ||

సన్తతేర్ న మమోచ్ఛేదః క్రుద్ధేనాపి తతః కృతః |

త్వయా తస్మాన్ మహాభాగ దదామ్య్ అన్యమ్ అహం వరమ్ ||

పురాణసంహితాకర్తా భవాన్ వత్స భవిష్యతి |

దేవతాపారమార్థ్యం చ యథావద్ వేత్స్యతే భవాన్ ||

ప్రవృత్తే చ నివృత్తే చ కర్మణ్యస్ త్వ అమలా మతిః |

మన్త్రప్రసాదాద్ అసందిగ్ధా తవ వత్స భవిష్యతి ||

తతశ్ చ ప్రాహ భగవాన్ వసిష్ఠో ‘స్మత్పితామహః |

పులస్త్యేన యద్ ఉక్తం తే సర్వమ్ ఏతద్ భవిష్యతి || (VఇPఉ ౧.౧.౨౮–౩౧)

ఇతి || ౩౬||

ఇత్య్ ఆచారకాణ్డే ప్రథమాధ్యాయే ఆచారావతారః సమాప్తః ||

|| గ్రన్థానుక్రమణికా చ సమాప్తా ||

[౧౪౩]

అథాచారో నిరూప్యతే | యత్ పృష్టమ్

చాతుర్వర్ణ్యసమాచారం కించిత్ సాధారణం వద | (Pఆర్Sమ్ ౧.౧౨)

ఇతి తత్రోత్తరమ్ ఆహ |

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానామ్ ఆచారో ధర్మపాలకః |

ఆచారభ్రష్టదేహానాం భవేద్ ధర్మః పరాఙ్ముఖః || ౩౭ || ఇతి |

ఆచారస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ ఐహికాముష్మికశ్రేయోహేతుత్వమ్ | ఆచారలక్షణం చ ఆనుశాసనికే పర్వణ్య్ అభిహితమ్ |

ఆచారాల్ లభతే హ్య్ ఆయుర్ ఆచారాల్ లభతే శ్రియమ్ ।

ఆచారాత్ కీర్తిమ్ ఆప్నోతి పురుషః ప్రేత్య చేహ చ ॥

దురాచారో హి పురుషో నేహాయుర్ విన్దతే మహత్ ।

త్రసన్తి చాస్య భూతాని తథా పరిభవన్తి చ ॥

తస్మాత్ కుర్యాద్ ఇహాచారం యదీచ్ఛేద్ భూతిమ్ ఆత్మనః ।

అపి పాపశరీరస్య ఆచారో హన్త్య్ అలక్షణమ్ ॥

ఆచారలక్షణో ధర్మః సన్తశ్ చాచారలక్షణః ।

సాధూనాం చ యథావృత్తమ్ ఏతద్ ఆచారలక్షణమ్ ॥ (MBh Anu. ౧౦౪.౬–౯)

[౧౪౪] ఇతి । హారీతో ’పి స్మరతి ।

సాధవః క్షీణదోషాః స్యుః సచ్ఛబ్దః సాధువాచకః ।

తేషామ్ ఆచరణం యత్ తు స సదాచార ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

మనుర్ అప్య్ ఆహ ।

యస్మిన్ దేశే య ఆచారః పారమ్పర్యక్రమాగతః ।

వర్ణానాం సాన్తరాలానాం స సదాచార ఉచ్యతే ॥ ఇతి । (MDh ౨.౧౮)

సన్తః శిష్టాః । తేషాం స్వరూపమ్ ఆహ భగవాన్ బౌధాయనః: “శిష్టాః ఖలు విగతమత్సరా నిరహంకారాః కుమ్భీధాన్యాః అలోలుపాః దమ్భదర్పలోభమోహక్రోధవివర్జితాః” ఇతి (BDh ౧.౧.౫) । ఆరణ్యపర్వణి ।

అక్రుధ్యన్తో ’నసూయన్తో నిరహంకారమత్సరాః ।

ఋజవః శమసంపన్నాః శిష్టాచారా భవన్తి తే ॥

త్రైవిద్యవృద్ధాః శుచయో వృత్తవన్తో యశస్వినః ।

గురుశుశ్రూషవో దాన్తాః శిష్టాచారా భవన్తి తే ॥ (NBh Vఅన ౨౦౭.౮౦–౮౯)

[౧౪౫] ఇతి । అత్ర సర్వత్ర – శిష్టానామ్ అభిమతో దయాదాక్షిణ్యవినయాద్యన్వితో వృత్తవిశేష ఆచారః – ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । స సదాచారః శ్రౌతం స్మార్తం చ ధర్మం పాలయతి । సతి సదాచారే ధర్మవిఘాతినాం నైర్ఘృణ్యక్రోధాదీనామ్ అభావాత్ । అసతి త్వ్ ఆచారే విరోధిసద్భావాత్ ధర్మ ఏవ న ప్రవర్తేత । కథంచిత్ ప్రవృత్తో ’పి పరావర్తేత । సో ’యం ధర్మపాలక ఆచారశ్ చతుర్ణాం సాధారణః ।

నను – “కించిత్ సాధారణం వద” ఇతి ధర్మః పృష్టః ప్రత్యుత్తరం త్వ్ ఆచారవిషయమ్ ఇతి న సంగచ్ఛతే, ఇతి చేత్,

న, నిమిత్తనైమిత్తికయోర్ ఆచారధర్మయోర్ అభేదస్య వివక్షితత్వాత్ || ౩౭ ||

ఇదానీం బ్రాహ్మణస్యాసాధారణం ధర్మం దర్శయతి –

షట్కర్మాభిరతో నిత్యం దేవతాతిథిపూజకః |
హుతశేషం తు భుఞ్జానో బ్రాహ్మణో నావసీదతి || ౩౮ || ఇతి |

యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదానప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి | తద్ ఆహ మనుః |

అధ్యాపనం చాధ్యయనం యజనం యాజనం తథా |
[౧౪౬] దానం ప్రతిగ్రహశ్ చాపి షట్కర్మాణ్య్ అగ్రజన్మనః || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౭౫)

తత్ర అధ్యాపనం కూర్మపురాణే ప్రపఞ్చితమ్ |

ఏవమ్ ఆచారసంపన్నమ్ ఆత్మవన్తమ్ అదామ్భికమ్ |
వేదమ్ అధ్యాపయేద్ ధర్మం పురాణాఙ్గాని నిత్యశః ||
సంవత్సరోషితే శిష్యే గురుర్ జ్ఞానమ్ అనిర్దిశన్ |
హరతే దుష్కృతం తస్య శిష్యస్య వసతో గురుః ||
ఆచార్యపుత్రః శుశ్రూషుః కర్ని ష్ఠో ధార్మికః శుచిః |
ఆప్తః శక్తో ‘ర్థదః సాధుర్ అధ్యాప్యా దశ ధర్మతః ||
కృతజ్ఞశ్ చ తథాద్రోహీ మేధావీ శుభకృత్తరః |
ఆప్తః ప్రియో ‘థ విధివత్ షడ్ అధ్యాప్యా ద్విజోత్తమైః || ఇతి | (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౩౭–౪౦)

విష్ణుర్ అప్య్ ఆహ: “నాపరీక్షితం యాజయేత్ నాధ్యాపయేత్ నోపనయేత్” (VఇDహ్ ౨౯.౪–౬) ఇతి | వసిష్ఠశ్ చ |

[౧౪౭] విద్యా హ వై బ్రాహ్మణమ్ ఆజగామ గోపాయ మా శేవధిష్ టే ‘హమ్ అస్మి |

అసూయకాయానృజవే ‘యతాయ న మాం బ్రూయా వీర్యవతీ తథా స్యామ్ || ఇతి | (VఅDహ్ ౨.౮)

అధ్యాపనే నియమమ్ ఆహ యమః |

సతతం ప్రాతర్ ఉత్థాయ దన్తధావనపూర్వకమ్ |

స్నాత్వా హుత్వా చ శిష్యేభ్యో కుర్యాద్ అధ్యాపనం నరః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

అధ్యేష్యమాణం తు గురుర్ నిత్యకాలమ్ అతన్ద్రితః |

అధీష్వ భో ఇతి బ్రూయాద్ విరామో ‘స్త్వ్ ఇతి చారమేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౭౩)

అధ్యేష్యమాణః శిష్యః | తం ప్రతి వేదమ్ ఉచ్చారయిష్యన్ ప్రతిదినమ్ అధ్యాపనప్రారమ్భే అతన్ద్రితః, “అధీష్వ భోః’ ఇతి బ్రువన్న్ ఆరభేత | సమాప్తౌ “విరామో ‘స్తు” ఇతి బ్రువన్న్ ఉపరమేత ఈశ్వరప్రీతయే | ఏతత్ సర్వమ్ అభిప్రేత్య శ్రుతిర్ ఆహ: [౧౪౮] “అష్టవర్షం బ్రాహ్మణమ్ ఉపనయీత | తమ్ అధ్యాపయీత” ఇతి |

అత్ర ప్రభాకరో మన్యతే – “ఉపన్నయీత” ఇతి నయతేర్ ఆత్మనేపదస్య ఆచార్యకరణే పాణినినా సూత్రితవాన్ (Pఆణ్ ౧.౩.౩౬) ఉపనయనాధ్యాపనయోశ్ చాఙ్గాఙ్గీరూపత్వేనైకకర్తృకత్వాత్ ఆచార్యత్వకామో ‘ధ్యాపనే ‘ధికారీ | అత ఏవ మనునా స్మర్యతే |

ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమ్ అధ్యాపయేద్ ద్విజః |

సకల్పం సరహస్యం చ తమ్ ఆచార్యం ప్రచక్షతే || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౪౦)

ఏవం చాధ్యాపనవిధౌ సుస్థితే సత్య్ అప్య్ అధ్యయనస్య పృథగ్విధిర్ న కల్పనీయో భవిష్యతి | విహితస్యాధ్యాపనస్యాధ్యనమ్ అన్తరేణానుపపత్తేర్ అధ్యయనస్యార్థే – సిద్ధత్వాత్ |

నను – నాధ్యయనవిధౌ కల్పనాదోషో ‘స్తి | క్లృప్తస్యైవ విధేః సత్త్వాత్, “స్వాధ్యాయో ‘ధ్యేతవ్యః” (Tఐత్ Āర్ ౨.౧౧) ఇతి శ్రుతేః |

మైవమ్ | అధికార్యశ్రవణేనాస్య విధేర్ అనుష్ఠాపకత్వాయోగాత్ |

అథోచ్యేత – విశ్వజిన్న్యాయేన రాత్రిసత్రన్యాయేన వాధికారీ పరికల్ప్యతామ్ | "విశ్వజితా యజేత" ఇత్య్ అత్ర "ఏతత్కామః" ఇతి నియోజ్యవిశేషణస్యాశ్రవణాత్ అనుష్ఠానఅప్రాప్తౌ స్వర్గస్య సర్వైర్ ఇష్యమాణత్వాత్ స [౧౪౯] ఏవ తద్విశేషణత్వేన పరికల్పితః | ఏవమ్ అత్ర స్వర్గకామో మాణవకో నియోజ్యో 'స్తు | రాత్రిసత్రే "ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా ఏతే య ఏతా రాత్రీర్ ఉపనయన్తి" ఇత్య్ అర్థవాదే శ్రుతాయాః ప్రతిష్ఠాయాః అత్యన్తమ్ అశ్రుతాత్ స్వర్గతః ప్రత్యాసన్నతయా ప్రతిష్ఠాకామో 'ధికారీ కల్పితః | ఏవమ్ అత్ర పయఃకుల్యాదికామో 'ధికారీ స్యాత్ | "యద్ ఋచో 'ధీతే పయసః కుల్యా అస్య పితౄన్ స్వధా అభివహన్తి | యద్ యజూంషి ఘృతస్య కుల్యాః | యత్ సామాని సోమ ఏభ్యః పవతే" (Tఐత్Āర్ ౨.౧౧) ఇత్య్ అర్థవాదాత్ – ఇతి |

మైవమ్, పయఃకుల్యాదేర్ బ్రహ్మయజ్ఞవిధిశేషత్వాత్ మాణవకస్యాప్రబుద్ధత్వేన స్వర్గకామత్వాసంభవాచ్ చ | కథంచిత్ సంభవే 'ప్య్ అన్యోన్యాశ్రయత్వం దుర్వారమ్ | అధీతే స్వాధ్యాయే పశ్చాద్ అధ్యయనవిధ్యవగమః | తదవగమే చాధ్యయనమ్ – ఇతి | తస్మాత్ అధ్యయనస్యాధ్యాపనప్రయుక్తత్వాద్ అధ్యాపనమ్ ఏవ విధీయతే నాధ్యయనమ్ ఇతి |

తద్ ఏతద్ గురుమతమ్ అన్యే వాదినో న క్షమన్తే | అనిత్యేనాధ్యాపనేన నిత్యస్యాధ్యయనస్య ప్రయోక్తుమ్ అశక్యత్వాత్ | అనిత్యం చాధ్యాపనమ్ | జీవనకామస్య తత్రాధికారాత్ | తద్ ఆహ మనుః |

షణ్ణాం తు కర్మణామ్ అస్య త్రీణి కర్మాణి జీవికా |

యాజనాధ్యాపనే చైవ విశుద్ధాచ్ చ పరిగ్రహః || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౭౬)

[౧౫౦] అధ్యయనం తు నిత్యమ్ | అకరణే ప్రత్యవాయస్య మనునా స్మృతత్వాత్:

యో 'నధీత్య ద్విజో వేదాన్ అన్యత్ర కురుతే శ్రమమ్ |

స జీవన్న్ ఏవ శూద్రత్వమ్ ఆశు గచ్ఛతి సాన్వయః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౬౮)

అతః స్వవిధిప్రయుక్తమ్ ఏవాధ్యయనమ్ | న చాస్త్య్ అన్యోన్యాశ్రయః | అధ్యయనాత్ ప్రాగ్ ఏవ సంధ్యావన్దనాదావ్ ఇవ పిత్రాదిముఖేన విధ్యర్థావగమాత్ | పిత్రాదినియమితత్వాద్ ఏవ మాణవకస్య న అప్రబుద్ధత్వదోషో 'స్తి | యద్య్ అపి తైత్తిరీయశాఖాయామ్ "స్వాధ్యాయో 'ధ్యేతవ్యః" ఇతి వాక్యస్య పఞ్చమహాయజ్ఞప్రకరణే పఠితత్వాద్ బ్రహ్మయజ్ఞవిధిరూపతా తథాప్య్ అశేషస్మృతిషూపనయనపూర్వకస్యాధ్యయనస్య ప్రపఞ్చ్యమానత్వాన్ మూలభూతా శ్రుతిర్ అనుమాతవ్యా | వివరణకారస్ తు – "అధ్యాపయీత" ఇత్య్ అత్రాపి ణిజర్థస్య జీవనార్థత్వేన రాగతః ప్రాప్తత్వాత్ ప్రకృత్యర్థస్యాధ్యయనస్య విధేయతామ్ అభిప్రేత్య "అష్టవర్షో బ్రాహ్మణ్ ఉపగచ్ఛేత్ | భో 'ధీయీత" ఇతి వాక్యం విపరిణమయ్య ఉపపాదయామాస

। సర్వథాస్తి నిత్యః స్వాధ్యాయాధ్యయనవిధిః “స్వాధ్యాయో ‘ధ్యేతవ్యః” ఇత్య్ ఏవమాత్మకః శ్రౌతః । తథా స్మృతిర్ అపి ।

[౧౪౧] తపోవిశేషైర్ వివిధైర్ వ్రతైశ్ చ విధిచోదితైః ।

వేదః కృత్స్నో ‘ధిగన్తవ్యః సరహస్యో ద్విజన్మనా ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౬౫)

అధిగతిర్ అర్థవిచారపర్యన్తమ్ అధ్యయనమ్ । తథా చ కూర్మపురాణే అధ్యయనతదర్థవిచారయోర్ అభావే ప్రత్యవాయః స్మర్యతే ।

యో ‘న్యత్ర కురుతే యత్నమ్ అనధీత్య శ్రుతిం ద్విజః ।

స వై మూఢో న సంభాష్యో వేదబాహ్యో ద్విజాతిభిః ॥

న వేదపాఠమాత్రేణ సంతుష్టో వై భవేద్ ద్విజః ।

పాఠమాత్రావసాయీ తు పఙ్కే గౌర్ ఇవ సీదతి ॥

యో ‘ధీత్య విధివద్ వేదం వేదార్థం న విచారయేత్ ।

స సాన్వయః శూద్రసమః పాత్రతాం న ప్రపద్యతే ॥ ఇతి । (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౮౬–౮౮)

అధ్యయనస్యేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

గురుం చైవాప్య్ ఉపాసీత స్వాధ్యాయార్థం సమాహితః ।

ఆహూతశ్ చాప్య్ అధీయీత లబ్ధం చాస్మై నివేదయేత్ ॥

హితం చాస్యాచరేన్ నిత్యం మనోవాక్కాయకర్మభిః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౬–౨౭)

విష్ణుపురాణే ‘పి । [౧౪౨]

ఉభే సంధ్యే రవిం భూప తథైవాగ్నిం సమాహితః ।

ఉపతిష్ఠేత్ తథా కుర్యాద్ గురోర్ అప్య్ అభివాదనమ్ ॥

స్థితే తిష్ఠేద్ వ్రజేత్ యాతే నీచైర్ ఆసీత చాసితే ।

శిష్యో గురోర్ నరశ్రేష్ఠ ప్రతికూలం న సంచరేత్ ॥

తేనైవోక్తః పఠేద్ వేదం నాన్యచిత్తః పురఃస్థితః ।

అనుజ్ఞాతశ్ చ భిక్షాన్నమ్ అశ్నీయాత్ గురుణా తతః ॥

వ్రతాని చరతా గ్రాహ్యో వేదశ్ చ కృతబుద్ధినా ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౯.౨–౫)

కౌర్మే ‘పి।

ఆహూతో ‘ధ్యయనం కుర్యాద్ వీక్షమాణో గురోర్ ముఖమ్।

నిత్యమ్ ఉద్ధృతపాణిః స్యాత్ సాధ్వాచారః సుసంయతః॥ ఇతి। (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౧–౨)

స్వకులపరమ్పరాగతాయాః శాఖాయాః పాఠో ‘ధ్యయనమ్। తద్ ఆహ వసిష్ఠః।

పారమ్పర్యాగతో యేషాం వేదః సపరిబృంహణః।

తచ్ఛాఖం కర్మ కుర్వీత తచ్ఛాకాధ్యయనం తథా॥ ఇతి। VఅDహ్ ౬.౪3)

స్వశాఖాపరిత్యాగం స ఏవ నిషేధతి।

యః స్వశాఖాం పరిత్యజ్య పారక్యామ్ అధిగచ్ఛతి।

స శూద్రవద్ బహిః కార్యః సర్వకర్మసు సాధుభిః॥

[౧౫3] స్వీయా శాఖోజ్ఝితా యేన బ్రహ్మ తేనోజ్ఝితం పరమ్।

బ్రహ్మహైవ స విజ్ఞేయః సద్భిర్ నిత్యం విహర్హితః॥ ఇతి।

స్వశాఖాధ్యయనపూర్వకం త్వ్ అన్యశాఖాధ్యయనం తేనైవాఙ్గీకృతమ్।

అధీత్య శాఖామ్ ఆత్మీయాం పరశాఖాం తథ్ః పఠేత్। ఇతి।

వేదవద్ ధర్మశాస్త్రమ్ అప్య్ అధీయీత। తద్ ఆహ బృహస్పతిః।

ఏవం దణ్డాదికైర్ యుక్తం సంస్కృత్య తనయం పితా।

వేదమ్ అధ్యాపయేత్ పశ్చాత్ శాస్త్రం మన్వాదికం తథా॥

బ్రాహ్మణో వేదమూలః స్యాచ్ ఛ్రుతిస్మృత్యోః సమః స్మృతః।

సదాచారస్య చ తథా జ్ఞేయమ్ ఏతత్ త్రికం సదా॥

అధీత్య చతురో వేదాన్ సాఙ్గోపాఙ్గపదక్రమాన్।

స్మృతిహీనా న శోభన్తే చన్ద్రహీనైవ శర్వరీ॥ ఇతి।

అత్ర అధ్యయనేన పఞ్చధా వేదాభ్యాస ఉపలక్షితః। తద్ ఆహ దక్షః।

వేదస్వీకరణం పూర్వం విచారో ‘భ్యసనం జపః।

తద్దానం చైవ శిష్యేభ్యో వేదాభ్యాసో హి పఞ్చధా॥ ఇతి।

హారీతో ‘పి |

మన్త్రార్థజ్ఞో జపన్ జుహ్వన్ తథైవాధ్యాపయన్ ద్విజః |

స్వర్గలోకమ్ అవాప్నోతి నరకం తు విపర్యయే ||

[౧౫౪] ఇతి | గురుముఖాద్ ఏవాధ్యేతవ్యం న తు లిఖితపాఠః కర్తవ్యః | తద్ ఆహ నారదః |

పుస్తకప్రత్యయాధీతం నాధీతం గురుసంనిధౌ |

భ్రాజతే న సభామధ్యే జారగర్భ ఇవ స్త్రియాః || ఇతి | (Nఆ Sఇ ౨.౧3)

అధ్యయనే వర్జనీయాన్ ఆహ మనుః |

నావిస్పష్టమ్ అధీయీత న శూద్రజనసంనిధౌ |

న నిశాన్తే ప్రతిశ్రాన్తో బ్రహ్మాధీత్య పునః స్వపేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౪.౯౯)

నారదో ‘పి |

హస్తహీనస్ తు యో ‘ధీతే స్వరవర్ణవివర్జితః |

ఋగ్యజుఃసామభిర్ దగ్ధో వియోనిమ్ అధిగచ్ఛతి || ఇతి | (Nఆ. Sఇ. ౨.౨౭)

వ్యాసో ‘పి |

అనధ్యాయేష్వ్ అధీతం యత్ యచ్ చ శూద్రస్య సంనిధౌ |

ప్రతిగ్రహనిమిత్తం చ నరకాయ తద్ ఉచ్యతే ||

ఇత్య్ అధ్యయనాధ్యాపనయోః ప్రకరణమ్

అథానధ్యాః | తే చ ద్వివిధాః నిత్యా నైమిత్తికాశ్ చ | తత్ర నిత్యాన్ ఆహ హారీతః |

ప్రతిపత్సు చతుర్దశ్యామ్ అష్టమ్యాం పర్వయోర్ ద్వయోః |

శ్వో ‘నధ్యాయే ‘ద్య శర్వర్యాం నాధీయీత కదాచన || ఇతి |

[౧౫౫] నైమిత్తికాన్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

శ్వక్రోష్టుగర్దభోలూకసామబాణార్త_నిఃస్వనే |

అమేధ్యశవశూద్రాన్త్యశ్మశానపతితాన్తికే ||

దేశే ‘శుచావ్ ఆత్మని చ విద్యుత్స్తనితసంప్లవే |

భుక్త్వార్ద్రపాణిర్ అమ్భోన్తరర్ధరాత్రే ‘తిమారుతే ||

పాంసువర్షే దిశాం దాహే సంధ్యానీహారభీతిషు |

ధావతః పూతిగన్ధే చ శిష్టే చ గృహమ్ ఆగతే ||

ఖరోష్ట్రయానహస్త్యశ్వనౌవృక్షేరిణరోహణే |

సప్తత్రింశద్ అనధ్యాయాన్ ఏతాంస్ తాత్కాలికాన్ విదుః || ఇతి | YDహ్ ౧.౧౪౮–౫౧)

అన్యే ‘ప్య్ అనధ్యానాస్ తత్ర తత్ర స్మర్యన్తే | తద్ ఆహ నారదః |

అయనే విషువే చైవ శయనే బోధనే హరేః |

అనధ్యాయస్ తు కర్తవ్యో మన్వాదిషు యుగాదిషు || ఇతి |

మన్వాదయో మత్స్యపురాణే ‘భిహితాః |

ఆశ్వయుక్ శుక్లనవమీ కార్తికే ద్వాదశీ తథా |

తృతీయా చైత్రమాసస్య తథా భాద్రపదస్య చ ||

[౧౫౬] ఫాల్గునస్య త్వ్ అమావాస్యా పౌషస్యైకాదశీ తథా |

ఆషాఢస్యాథ దశమీ మాఘమాసస్య సప్తమీ ||

శ్రావణస్యాష్టమీ కృష్ణా ఆషాఢస్యాపి పూర్ణిమా |

కార్తికీ ఫాల్గునీ చైత్రీ జ్యైష్ఠీ పఞ్చదశీ సితా ||

మన్వన్తరాదయశ్ చైతే దత్తస్యాక్షయ్యకారకాః || ఇతి | (Mఅత్స్Pఉ ౧౭.౬–౮)

యుగాదయో విష్ణుపురాణే వర్ణితాః |

వైశాఖమాసస్య చ యా తృతీయా నవమ్య్ అసౌ కార్తికశుక్లపక్షే |

నభస్య మాసస్య చ కృష్ణపక్షే త్రయోదశీ పఞ్చదశీ చ మాఘే || ఇతి | (VఇPఉ 3.౧౪.౧3)

కూర్మపురాణే |

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే త్రిరాత్రక్షపణం స్మృతమ్ |

అష్టకాసు త్వ్ అహోరాత్రమ్ ఋత్వన్తాసు చ రాత్రిషు ||

మార్గశీర్షే తథా పౌషే మాధమాసే తథైవ చ।

తిస్రో ‘ష్టకాః సమాఖ్యాతాః కృష్ణపక్షే తు సూరిభిః ॥ ఇతి । (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౭౭–౭౮)

గౌతమో ‘పి: “కార్త్తికీ ఫాల్గున్య్ ఆషాఢీ పౌర్ణమాసీ తిస్రో ‘ష్టకాః త్రిరాత్రమ్” ఇతి (GDహ్ ౧౬.౭)। [౧౫౭] ఉక్తపౌర్ణమాసీర్ ఆరభ్య త్రిరాత్రమ్ । తథా తిస్రో ‘ష్టకాః సప్తమ్యాదయః । తాస్వ్ అపి త్రిరాత్రమ్ అనధ్యయనమ్ ఇత్య్ అర్థః పైఠీనసిః: “కృష్ణే భవాః తిస్రో ‘ష్టకాః । మార్గశీర్షప్రభృతయ ఇత్య్ ఏకే” ఇతి । ఆపస్తమ్బస్ తు ఉపాకర్మారభ్య మాసం ప్రదోషే ‘నధ్యాయమ్ ఆహ: “శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామ్ అధ్యాయమ్ ఉపాకృత్య మాసం ప్రదోషే నాధీయీత” (Āప్Dహ్ ౯.౧) ఇతి । ప్రదోషశబ్దేనాత్ర పూర్వరాత్రిః వివక్షితా । త్రయోదశ్యాదిప్రదోషేష్వ్ అపి నాధీయీత । తథా చ ఆదిత్యపురాణమ్ ।

మేధాకామస్ త్రయోదశ్యాం సప్తమ్యాం చ విశేషతః ।

చతుర్థ్యాం చ ప్రదోషేషు న స్మరేన్ న చ కీర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

చతుర్థ్యాదితిథిద్వైవిధ్యే ప్రజాపతిః ।

షష్ఠీ చ ద్వాదశీ చైవ అర్ధరాత్రోననాడికా ।

ప్రదోషే న త్వ్ అధీయీత తృతీయా నవనాడికా ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

త్ర్యహం ప్రేతేష్వ్ అనధ్యాయః శిష్యర్త్విగ్గురుబన్ధుషు ।

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే స్వశాఖాశ్రోత్రియే మృతే ॥

సంధ్యాగర్జితనిర్ఘాతభూకమ్పోల్కానిపాతనే ।

సమాప్య వేదం ద్యునిశమ్ ఆరణ్యకమ్ అధీత్య చ ॥

[౧౫౮] పఞ్చదశ్యాం చతుర్దశ్యామ్ అష్టమ్యాం రాహుసూతకే ।

ఋతుసంధిషు భుక్త్వా వా శ్రాద్ధికం ప్రతిగృహ్య చ ॥

పశుమణ్డూకనకులశ్వాహిమార్జారమూషకైః ।

కృతే ‘న్తరే త్వ్ అహోరాత్రం శక్రపాతే తథోచ్ఛ్రయే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౪౪–౪౭)

మనుర్ అపి ।

చోరైర్ ఉపప్లుతే గ్రామే సంభ్రమే వాగ్నికారితే ।

ఆకాలికమ్ అనధ్యాయం విద్యాత్ సర్వాద్భుతేష్వ్ అపి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౪.౧౧౮)

కూర్మపురాణే।

శ్లేష్మాతకస్య ఛాయాయాం శాల్మలేర్ మధుకస్య చ।

కదాచిద్ అపి నాధ్యేయం కోవిదారకపిత్థయోః॥ ఇతి। (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౭౯)

ఉక్తానామ్ అప్య్ అనధ్యాయానామ్ అపవాదమ్ ఆహ మనుః।

వేదోపకరణే చైవ స్వాధ్యాయే చైవ నైత్యకే।

నానురోధో ఽస్త్య్ అనధ్యాయే హోమమన్త్రేషు చైవ హి॥ ఇతి।

వేదోపకరణాని అఙ్గాని। నిత్యస్వాధ్యాయో బ్రహ్మయజ్ఞః। శౌనకో ఽపి।

నిత్యే జపే చ కామ్యే చ క్రతౌ పారాయణే ఽపి చ।

నానధ్యాయో ఽస్తి వేదానాం గ్రహణే గ్రాహణే తథా॥ ఇతి।

[౧౫౯] కూర్మపురాణే ఽపి।

అనధ్యాయస్ తు నాఙ్గేషు నేతిహాసపురాణయోః।

న ధర్మశాస్త్రేష్వ్ అన్యేషు పర్వణ్య్ ఏతాని వర్జయేత్॥ ఇతి। (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౪.౮౪)

ఇత్య్ అనధ్యాయప్రకరణమ్

పూర్వమ్ అధ్యనాధ్యాపనే సేతికర్తవ్యతే నిరూపితే। అథ యజనయాజనే నిరూపయామః। తత్ర యజనస్య సృష్టిం ప్రయోజనం చాహ భగవాన్।

సహయజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః।

అనేన ప్రసవిష్యధ్వమ్ ఏష వో ఽస్త్వ్ ఇష్టకామధుక్॥

దేవాన్ భావయతానేన తే దేవా భావయన్తు వః।

పరస్పరం భావయన్తః శ్రేయః పరమ్ అవాప్స్యథ॥

ఇష్టాన్ భోగాన్ హి వో దేవా దాస్యన్తే యజ్ఞభావితాః।

తైర్ దత్తాన్ అప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః॥ ఇతి। (BహG ౩.౧౦–౧౨)

తస్య చ యజనస్య సాత్త్వికరాజసతామసభేదేన త్రైవిధ్యం స ఏవాహ।

అఫలాకాంక్షిభిర్ యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే।

యష్టవ్యమ్ ఏవేతి మనః సమాధాయ స సాత్త్వికః॥

[౧౬౦]అభిసంధాయ తు ఫలం దమ్భార్థమ్ అపి చైవ యత్।

ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్॥

విధిహీనమ్ అసృష్టాన్నం మన్త్రహీనమ్ అదక్షిణమ్।

శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే॥ ఇతి। (BhG ౧౭.౧౧–౧౩)

ఆశ్వమేధికే పర్వణి ద్విజాతిప్రభృతిసృష్టేర్ యజ్ఞార్థత్వప్రతిపాదనేన ప్రస్తూయతే।

యజనార్థం ద్విజాః సృష్టాస్ తారకా దివి దేవతాః।

గావో యజ్ఞార్థమ్ ఉత్పన్నా దక్షిణార్థం తథైవ చ॥

సువర్ణం రజతం చైవ పాత్రీకుమ్భార్థమ్ ఏవ చ।

ఇధ్మార్థమ్ అథ యూపార్థం బ్రహ్మా చక్రే వనస్పతీన్॥

గ్రామ్యారణ్యాశ్ చ పశవో జాయన్తే యజ్ఞకారణాత్। ఇతి।

హారీతో ఽపి అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యజ్ఞమహిమానం దర్శయతి।

యజ్ఞేన లోకా విమలా విభాన్తి యజ్ఞేన దేవా అమృతత్వమ్ ఆప్నువన్।

[౧౬౧] యజ్ఞేన పాపైర్ బహుభిర్ విముక్తః ప్రాప్నోతి లోకాన్ అజరస్య విష్ణోః।

నాస్త్య్ అయజ్ఞస్య లోకో వై నాయజ్ఞో విన్దతే శుభమ్।

అనిష్టయజ్ఞో ఽపూతాత్మా భ్రశ్యతి ఛిన్నపర్ణవత్॥ ఇతి।

యజ్ఞవిశేషాస్ త్వ్ అగ్నిహోత్రాదయః। తథా చ శ్రూయతే: "ప్రజాపతిర్ యజ్ఞాన్ అసృజతాగ్నిహోత్రం చాగ్నిష్టోమం చ పౌర్ణమాసీం చోక్థ్యం చామావాస్యాం చాతిరాత్రం చ" ఇతి। అగ్నిహోత్రాదీనాం సంస్కృతైర్ అగ్నిభిః సాధ్యత్వాత్ తత్సంస్కారకమ్ ఆధానమాదావ్ అనుష్ఠేయమ్। తత్ర ప్రజాపతిః।

సర్వసంస్థాధికారః స్యాద్ ఆహితాగ్నేర్ ధనే సతి।

ఆదధ్యాన్ నిర్ధనో ఽప్య్ అగ్నిం నిత్యం పాపభయాత్ ద్విజః॥ ఇతి।

అకరణే ప్రత్యవాయః కూర్మపురాణే దర్శితః।

నాస్తిక్యాద్ అథ వాలస్యాద్ యో ‘గ్నీన్ నాధాతుమ్ ఇచ్ఛతి |

యజేత వా న యజ్ఞేన స యాతి నరకాన్ బహూన్ ||

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన బ్రాహ్మణో హి విశేషతః |

ఆధాయాగ్నీన్ విశుద్ధాత్మా యజేత పరమేశ్వరమ్ || (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౨౪.౭, ౧౦)

[౧౬౨] ఇతి | శ్రుతిశ్ చ కాలాదివిశిష్టమ్ ఆధానం విధత్తే: “వసన్తే బ్రాహ్మణో ‘గ్నీన్ ఆదధీత | వసన్తో వై బ్రాహ్మస్యర్తుః | స్వ ఏవైనమ్ ఋతావ్ ఆధాయ బ్రహ్మవర్చస్వీ భవతి | గ్రీష్మే రాజన్య ఆదధీత | గ్రీష్మో వై రాజన్యస్యర్తుః | స్వ ఏవైనమ్ ఋతావ్ ఆధాయ ఇన్ద్రియావీ వీర్యవాన్ భవతి | శరది వైశ్య ఆదధీత | శరద్ వై వైశ్యస్యర్తుః | స్వ ఏవైనమ్ ఋతావ్ ఆధాయ పశుమాన్ భవతి” ఇతి | ఆశ్వమేధికే ‘పి |

వసన్తే బ్రాహ్మణస్య స్యాద్ ఆధేయో ‘గ్నిర్ నరాధిప |

వసన్తో బ్రాహ్మణః ప్రోక్తో వేదయోనిః స ఉచ్యతే ||

అగ్న్యాధానం తు యేనాథ వసన్తే క్రియతే నృప |

తస్య శ్రీర్ బ్రహ్మవృద్ధిశ్ చ బ్రాహ్మణస్య వివర్ధతే ||

క్షత్రియస్యాగ్నిర్ ఆధేయో గ్రీష్మే శ్రేష్ఠః స వై నృప |

యేనాధానం తు వై గ్రీష్మే క్రియతే తస్య వర్ధతే ||

శ్రీః ప్రజాః పశవశ్ చైవ విత్తం చైవ బలం యశః |

శరత్కాలే తు వైశ్యస్యాప్య్ ఆధానీయో హుతాశనః ||

[౧౬3] శరద్రాత్రః స్వయం వైశ్యో వైశ్యయోనిః స ఉచ్యతే |

శరద్య్ ఆధానమ్ ఏవం వై క్రియతే యేన పాణ్డవ ||

తస్య వై శ్రీః ప్రజాయుశ్ చ పశవో ‘ర్థశ్ చ వర్ధతే || ఇతి |

ఆధానపూర్వకాశ్ చ యజ్ఞాః దర్శాదయః | తథా చ వసిష్ఠః: “అవశ్యం బ్రాహ్మణో ‘గ్నీన్ ఆదధీత | దర్శపూర్ణమాసాగ్రయణేష్టిచాతుర్మాస్యపశుసోమైశ్ చ యజేత” ఇతి | హారీతో ‘పి |

పాకయజ్ఞాన్ యజేన్ నిత్యం హవిర్యజ్ఞాంస్ తు నిత్యశః |

సౌమ్యాంస్ తు విధిపూర్వేణ య ఇచ్ఛేత్ బ్రహ్మ చావ్యయమ్ || ఇతి |

తే చ గౌతమేన దర్శితాః: “అష్టకా పార్వణశ్రాద్ధం శ్రావణ్య్ ఆషాఢీ ప్రౌష్ఠపదీ చైత్ర్య్ ఆశ్వయుజీతి సప్త పాకయజ్ఞసంస్థాః | అగ్న్యాధేయమ్ అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసౌ

చాతుర్మాస్యాన్య్ ఆగ్రయణేష్టిర్ [౧౬౪] నిరూఢపశుబన్ధః సౌత్రామణీతి సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాః। అగ్నిష్టోమో ‘త్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశీ వాజపేయో ‘తిరాత్రో‌ప్తోర్యామః ఇతి సప్త సోమసంస్థాః” ఇతి (GDహ్ ౮.౧౮–౨౦)। అపరాంస్ తు మహాయజ్ఞక్రతూన్ దేవలో దర్శితవాన్: “అశ్వమేధరాజసూయపౌణ్డరీకగోదవాదయో మహాయజ్ఞక్రతవః” ఇతి। ఏతే సర్వే యజ్ఞాః యథాయోగం నిత్యనైమిత్తికకామ్యభేదేన త్రివిధా,

నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం త్రివిధం కర్మ పౌరుషమ్। (MఆPఉ ౩౪.౪)

ఇతి మదాలదోక్తేః। తత్ర యజ్ఞానాం నిత్యత్వం కుథుమశాఖాయాం శ్రూయతే: “మన్త్రేషు కర్మాణి కవయో యాన్య్ అపశ్యంస్ తాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని। తాన్య్ ఆచరథ నియతమ్” ఇతి (Mఉన్Uప్ ౧.౨.౧)। వాజసనేయిశాఖాయామ్ అపి: “కుర్వన్న్ ఏవేహ కర్మాణి జిజీవిశేచ్ ఛతం సమాః” ఇతి (IశాUప్ ౨), [౧౬౫] “ఏతద్ వై జరామర్యమ్ అగ్నిహోత్రం జరసా వా హ్య్ ఏవాస్మాన్ ముచ్యతే మృత్యునా చ” (MNUప్ ౨౫.౧) ఇతి చ। విధివాకేషు చ జీవనాద్యుపబన్ధస్ తు నిత్యత్వలక్షకః। తద్ యథా: “యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్,” “యావజ్జీవం దర్శపౌర్ణమాసాభ్యాం యజేత,” “వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత” ఇతి। అకరణే ప్రత్యవాయశ్ చ నిత్యత్వగమకః। తథా చాథర్వణే శ్రూయతే: “యస్యానగ్నిహోత్రమ్ అదర్శపౌర్ణమాసమ్ అచాతుర్మాస్యమ్ అనాగ్రయణమ్ అతిథివర్జితం వాహుతమ్ అవైశ్వదేవమ్ అవిధినా హుతమ్ ఆసప్తమాంస్ తస్య లోకాన్ హినస్తి” ఇతి (Mఉణ్Uప్ ౧.౨.౩)। తథా చ శ్రుత్యన్తరమ్: “యస్య పితా పితామహో వా సోమం న పిబేత్ స వ్రాత్యః” [౧౬౬] ఇతి। జీవనకామనావ్యతిరిక్తం గృహదాహాద్యనియతనిమిత్తమ్ ఉపజీవ్య ప్రవృత్తం నైమిత్తికమ్। తథా చ శ్రుతిః: “యస్య గృహాన్ దహత్య్ అగ్నిర్ అగ్నయే క్షామవతే పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపేత్” ఇతి। కామనయా ప్రవృత్తం కామ్యమ్। తద్ యథా: “వాయవ్యం శ్వేతమ్ ఆలభేత భూతికామః” (TS ౨.౩.౧) ఇత్యాద్యాః కామ్యపశవః। “ఐన్ద్రాగ్నమ్ ఏకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామః” (TS ౨.౨.౫) ఇత్యాద్యాః కామ్యేష్టయః। తత్ర కామ్యానాం కామితార్థసిద్ధిః ఫలమ్। నిత్యనైమిత్తికయోస్ తు యథావిధ్యనుష్ఠితయోర్ ఇన్ద్రలోకప్రాపకత్వమ్ ఆథర్వణే శ్రూయతే:

కాలీ కరాలీ చ మనోజవా చ సులోహితా యా చ సుధూమ్రవర్ణా।

స్ఫులిఙ్గినీ విశ్వరుచీ చ దేవీ లేలాయమానా ఇతి సప్త జిహ్వాః॥

[౧౬౭] ఏతేషు యశ్ చరతే భ్రాజమానేషు యథాకాలం చాహుతయో హ్య్ ఆదదాయన్।

తం నయన్త్య్ ఏతాః సూర్యస్య రశ్మయో యత్ర దేవానాం పతిర్ ఏకో ‘ధివాసః॥

ఏహ్య్ ఏహీతి తమ్ ఆహుతయః సువర్చసః సూర్యస్య రశ్మిభిర్ యజమానం వహన్తి।

ప్రియాం వాచమ్ అభివదన్త్యో ‘ర్చయన్త్య ఏష వః పుణ్యః సుకృతో బ్రహ్మలోకః॥

ఇతి (Mఉణ్Uప్ ౧.౨.౪) | ఆనుశాసనికే ‘పి |

సుశుద్ధైర్ యజమానైశ్ చ ఋత్విగ్భిశ్ చ తథావిధైః |
శుద్ధైర్ ద్రవ్యోపకరణైర్ యష్టవ్యమ్ ఇతి నిశ్చయః ||
తథాకృతేషు యజ్ఞేషు దేవానాం తోషణం భవేత్ |
తుష్టేషు దేవసఙ్ఘేషు యజ్వా యజ్ఞఫలం లభేత ||
దేవాః సంతోషితా యజ్ఞైర్ లోకాన్ సంవర్ధయన్త్య్ ఉత |
ఉభయోర్ లోకయోర్ దేవి భూతిర్ యజ్ఞే ప్రదృశ్యతే ||
తస్మాద్ యజ్ఞాద్ దివం యాతి అమరైః సహ మోదతే |
నాస్తి యజ్ఞసమం దానం నాస్తి యజ్ఞసమో విధిః |
సర్వధర్మసముద్దేశో దేవి యజ్ఞే సమాహితః ||

[౧౬౮] ఇతి | యది కథంచిన్ నిత్యకర్మాణి లుప్యేరన్ తదా తత్సమాధానమ్ ఆహ ప్రజాపతిః |

దర్శం చ పూర్ణమాసం చ లుప్త్వాథోభయమ్ ఏవ వా |
ఏకస్మిన్ కృచ్ఛ్రపాదేన ద్వయోర్ అర్ధేన శోధనమ్ ||
హవిర్యజ్ఞేష్వ్ అశక్తస్య లుప్తమ్ అప్య్ ఏకమ్ ఆదితః |
ప్రాజాపత్యేన శుధ్యేత పాకసంస్థాసు చైవ హి ||
సంధ్యోపాసనహానౌ తు నిత్యస్నానం విలోప్య చ |
హోమం చ నైత్యకం శుధ్యేద్ గాయత్ర్యష్టసహస్రకృత్ ||
సమాన్తే సోమయజ్ఞానాం హానౌ చాన్ద్రాయణం చరేత్ |
అకృత్వాన్యతమం యజ్ఞం యజ్ఞానామ్ అధికారతః ||
ఉపవాసేన శుధ్యేత పాకసంస్థాసు చైవ హి || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

పితృయజ్ఞాత్యయే చైవ వైశ్వదేవాత్యయే ‘పి చ |
అనిష్ట్వా నవయజ్ఞేన నవాన్నప్రాశనే తథా ||
భోజనే పతితాన్నస్య చరుర్ వైశ్వానరో భవేత్ || ఇతి | (Kఆత్Sమ్ ౩.౧౮.౧౯–౨౦)

విహితదక్షినాపర్యాప్తద్రవ్యాభావే ‘పి నిత్యం న లోపయేత్ | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

[౧౬౯]యస్య నిత్యాని లుప్తాని తథైవాగన్తుకాని చ |

విపద్య అపి న స స్వర్గం గచ్ఛేత్ తు పతితో హి సః ||

తస్మాత్ కన్దైః ఫలైర్ మూలైర్ మధునాజ్యరసేన వా |

నిత్యం నిత్యాని కుర్వీత న చ నిత్యాని లోపయేత్ || ఇతి |

నను – సంపూర్ణద్రవ్యసమ్ప్రత్తావ్ ఏవ సోమయాగః కార్యః | తద్ ఆహ మనుః |

యస్య త్రైవార్షికం విత్తం పర్యాప్తం భృత్యవృత్తయే |

అధికం వాపి విద్యేత స సోమం పాతుమ్ అర్హతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౭)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

త్రైవార్షికాధికాన్నో యః స హి సోమం పిబేద్ ద్విజః | ఇతి (YDహ్ ౧.౧౨౪)

త్రైవార్షికాన్నలాభే సోమయాగాద్ అర్వాచీనా దర్శాదయ ఏవ కార్యాః | ఏతద్ అపి స ఏవాహ |

ప్రాకౌసమికీః క్రియాః కుర్యాద్ యస్యాన్నం వార్షికం భవేత్ | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౨౪)

అల్పధనస్య యజ్ఞో మనునా నిషిధ్యతే |

పుణ్యాన్య్ అన్యాని కుర్వీత శ్రద్దధానో జితేన్ద్రియః |

న త్వ్ అల్పదక్షిణైర్ యజ్ఞైర్ యజేతార్థం కథంచన ||

ఇన్ద్రియాణి యజ్ఞః స్వర్గమ్ ఆయుః కీర్తిం ప్రజాః పశూన్ |

హన్త్య్ అల్పదక్షిణో యజ్ఞస్ తస్మాన్ నాల్పధనో యజేత్ || (MDహ్ ౧౧.౩౯–౪౦)

[౧౭౦] ఇతి | మత్స్యపురాణే ‘పి |

అన్నహీనో దహేద్ రాష్ట్రం మన్త్రహీనస్ తథర్త్విజః |

ఆత్మానం దక్షిణాహీనో నాస్తి యజ్ఞసమో రిపుః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౪౧)

ఏవం చ సత్య్ ఏతాని వచనాని “కన్దైర్ మూలైః” ఇత్యాదివచనేన విరుధ్యేరన్ – ఇతి చేత్,

మైవమ్, ఏతేషాం వచనానాం కామ్యయాగవిషయత్వాత్ | "సంపూర్ణానుష్ఠానశక్తౌ సత్యామ్ ఏవ కామ్యం కర్తవ్యమ్" ఇతి షష్ఠాధ్యాయే మీమాంసితమ్ | తథా హి "ఐన్ద్రాగ్నమ్ ఏకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామః" ఇత్య్ అత్ర కిం యథాశక్తిప్రయోగేణాప్య్ అధికారః, ఉత సర్వాఙ్గోపసంహారేణ, ఇతి సంశయః | నిత్యేషు యథాశక్తిప్రయోగస్య పూర్వాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ కామ్యేష్వ్ అపి తథా – ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః | నిత్యానామ్ అసమర్థేనాప్య్ అపరిత్యాజ్యత్వాత్ తత్ర యథాశక్తిప్రయోగః, అపరిత్యాజ్యాని హి నిత్యాని | జీవనాదినిమిత్తవశేన తత్ప్రవృత్తేః | నైమిత్తికం ప్రత్యప్రవర్తకత్వే నిమిత్తత్వమ్ ఏవ హీయేత | కామనా తు న నిమిత్తం యేనావశ్యమ్ ఇష్టిం ప్రవర్తయేత్ | అతో న కామ్యస్యాపరిత్యాజ్యత్వమ్ | తథా సతి ఫలసిద్ధ్యర్థమ్ ఏవ కామ్యస్యానుష్ఠేయత్వాత్ ఫలస్య చ కృత్స్నాఙ్గోపకృతప్రధానమన్త్రేణానిష్పత్తేః | యదా కృత్స్నాఙ్గానుష్ఠానశక్తిస్ తదైవ కామ్యమ్ అనుష్ఠేయమ్ – ఇతి సిద్ధాన్తః ||

ఇతి యజనకరణమ్

[౧౭౧]

ఇత్థం యజనం నిరూపితమ్ | యాజనే తు విధిః శ్రుయతే: "ద్రవ్యమ్ అర్జయన్ బ్రాహ్మణః ప్రతిగృహ్ణీయాద్ యాజయేద్ అధ్యాపయేద్ వా" | న చాయం నిత్యవిధిః | అకరణే ప్రత్యవాయాదినిత్యలక్షణాభావాత్ | అపి తు కామ్యవిధిః, ద్రవ్యార్జనకామస్య తత్రాధికారాత్ | తత్రాపి నాపూర్వవిధిః,| జీవనోపాయత్వేన యాజనస్య ప్రాప్తత్వాత్ | తద్ధేతుత్వం చ మార్కణ్డేయపురాణే దర్శితమ్ |

యాజనాధ్యాపనే శుద్ధే తథా శుద్ధః ప్రతిగ్రహః |

ఏషా సమ్యక్ సమాఖ్యాతా వివిధా తస్య జీవికా || ఇతి | [Mఆర్Pఉ ౨౮.౪]

నాపి పరిసంఖ్యా, నిత్యప్రాప్తేర్ అభావాత్ | తస్మాత్ పక్షే ప్రాప్తత్వాన్ నియమవిధిర్ అయమ్ | స చాయం నియమః పురుషార్థ ఏవ | న తు క్రత్వర్థః | ద్రవ్యార్జనవిధానస్య పురుషార్థత్వేన లిప్సాసూత్రే విచారితత్వాత్ |

తథా హి – ద్రవ్యపాప్తిః క్రత్వర్థా పురుషార్థా వా ఇతి సంశయః |

తత్ర పూర్వః పక్షః క్రత్వర్థేయమ్ | తథా సతి నియమస్యార్థవత్త్వాత్ | బ్రాహ్మణస్య యాజనాదినా క్షత్రియస్య జయాదినా వైశ్యస్య ఋష్యాదినా – ఇతి నియమః | స చ

పురుషార్థపక్షే ‘నర్థకః స్యాత్, [౧౭౨] ఉపాయాన్తరేణార్జితస్యాపి ద్రవ్యస్య క్షుత్తృప్తిఘాతాదిపురుషార్థసంపాదకత్వాత్ | క్రతుస్ తు నాన్యథా సిద్ధ్యతి | అతస్ తత్ర నియమో ‘ర్థవాన్ –

ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః | ద్రవ్యం హి సంపాదితం సత్ పురుషం ప్రీణయతి | అతస్ తస్య పురుషార్థత్వం ప్రత్యక్షదృష్టమ్ | క్రత్వర్థతా తు నియమాన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యతే | కౢప్తం చ కల్ప్యాద్ బలీయః | సతి చ పురుషార్థత్వే క్రతోర్ అపి భోజనాదివత్ పురుషకార్యతయా తదర్థతాప్య్ అర్థాత్ సంపద్యతే | నియమమ్ అస్తు పురుషార్థే ‘ప్య్ అర్జనవిధౌ కించిద్ అదృష్టం జనయిష్యతి | క్రత్వర్థత్వవాదినో జీవనలోపేన క్రతుర్ అపి న సిధ్యేత్ | అతః పురుషార్థో యాజనాదిః – ఇతి సిద్ధమ్ |

ఋత్విగ్భిర్ వినా యాజయితాన్యో న కో ‘ప్య్ అస్తి – ఇతి చేత్,

మైవమ్, ఆపస్తమ్బసూత్రే షోడశానామ్ ఋత్విజాం వరణమ్ అభిధాయ యా జయితుః సప్తదశస్య పృథగ్వరణాభిధానాత్, “సదస్యం సప్తదశం కౌషీతకినః సమామనన్తి | స కర్మణామ్ ఉపద్రష్టా భవతి” ఇతి | అత ఏవ వసిష్ఠవంశోత్పన్నస్య సాత్యహవ్యనామకస్య మహర్షేః ప్రశ్నవాక్యే దేవభాగస్య సృఞ్జయనామకాన్ బ్రాహ్మణాన్ ప్రతి యాజకత్వం తైత్తిరీయకబ్రాహ్మణే శ్రూయతే: “వాసిష్ఠో హ సాత్యహవ్యో దేవభాగం పప్రచ్ఛత్ సృఞ్జయాన్ బహుయాజినో యజే” (TB ౬.౬.౨) [౧౭౩] ఇతి | తథా కౌషీతకిబ్రాహ్మణే చిత్రనామకం ప్రతి శ్వేతకేతోర్ యాజకత్వమ్ ఆమ్నాతమ్: “చిత్రోద్భవో గార్గ్యాయణిర్ యక్ష్మాణ ఆరుణిం వవ్రే | స హ పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రజిఘాయ యాజయేత్” ఇతి | తస్మాద్ ఋత్వ్యభ్యో ‘న్యః సదస్యో యాజయితా | ఋత్విజో వా యాజయితారః సన్తు | సర్వథాప్య్ అస్తి బ్రాహ్మణానాం జీవనహేతుర్ యాజనమ్ |

తరేతికర్తవ్యతారూపేణ కృష్ణాజినవాససోర్ అన్యతరేణోపవీతిత్వం తైత్తిరీయకే విధీయతే: “తస్మాద్ యజ్ఞోపవీత్య్ ఏవాధీయీత యాజయేద్ యజేత్ వా యజ్ఞస్య ప్రసృత్యా అజినం వాసో వా దక్షిణత ఉపవీయ” (Tఐత్Ā ౨.౧) ఇతి | | మన్త్రేషు ఋష్యాదిజ్ఞానం చ యాజనాఙ్గత్వేన ఛన్దోగబ్రాహ్మణే సమామ్నాయతే: “యో హ వా అవిదితార్షేయచ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ యాజయతి వా అధ్యాపయతి వా స్థాణుం వర్చ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే వా మ్రియతే పాపీయాన్ భవతి | యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి | అథ యో మన్త్రే మన్త్రే వేద సర్వమ్ ఆఉర్ ఏతి | శ్రేయాన్ భవతి | అయాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి | తస్మాద్ ఏతాని మన్త్రే మన్త్రే విద్యాత్” ఇతి (Cహ్Bరా ౩.౭.౫) | [౧౭౪]

నను – క్వచిత్ యాజనస్య క్వచిత్ ప్రతిగ్రహస్య చ నిన్దితత్వాత్ తదనుష్ఠానవతః స్వాధ్యాయగాయత్ర్యోర్ జప ఆమ్నాయతే: “రిచ్యత ఇవ వా ఏష ప్రైవ రిచ్యతే యో యాజయతి ప్రతి వా గృహ్ణాతి | యాజయిత్వా ప్రతిగృహ్య వానశ్నన్ త్రిఃస్వాధ్యాయం వేదమ్ అధీయీత | త్రిరాత్రం వా సావిత్రీం గాయత్రీమ్ అన్వాతిరేచయతి” ఇతి (TĀ ౨.౧౫) |

తథాన్యత్రాపి: "దుహే హ వా ఏష ఛన్దాంసి యో యాజయతి స యేన యజ్ఞక్రతునా యాజయేత్ | సో 'రణ్యం పరేత్య శుచౌ దేశే స్వాధ్యాయమ్ ఏవైనమ్ అధీయన్న్ ఆసీత | తస్యానశనం దీక్షా, స్థానమ్ ఉపసదః, ఆసనస్య సుత్యా, వాగ్ జుహూః, మన ఉపభృత్, ధృతిః ధ్రువా, ప్రాణో హవిః, సామాధ్వర్యుః, స వా ఏష యజ్ఞః ప్రాణదక్షిణో 'నన్తదక్షిణః సమృద్ధతరః" ఇతి (TĀ ౨.౧౬) ఇతి చేత్,

నాయం దోషః, తస్య అజాజ్యయాజనవిషయత్వాత్ | జీవితాత్యయమ్ ఆపన్నస్య ప్రాణరక్షణార్థమ్ అయాజ్యయాజనమ్ అపి సంభావ్యతే | తథా చ వాజసనేయబ్రాహ్మణమ్: "ప్రాణస్య వై సమ్రాట్ కామాయాయాజ్యం యాజయతి అప్రతిగ్రాహ్యస్య వా ప్రతిగృహ్ణాతి" ఇతి (BఋĀUప్ ౪.౧.3) | తత్ర ప్రాయశ్చిత్తం ఛన్దోగా ఆమనన్తి: [౧౭౫] "తదా అయాజ్యయాజనే దక్షిణాస్ త్యక్త్వా మాసం చతుర్థకాలే భుఞ్జానః తన్మన్త్రాన్ గాయేత్" ఇతి (Cహ్Bర్ ౫.౧.3) | తథా సుమన్తుర్ అపి స్మరన్తి: "శూద్రయాజకః సర్వద్రవ్యపరిత్యాగాత్ పూతో భవతి | అభిశస్త-పతిత-పౌనర్భవబ్-భ్రూణహ-పుంశ్చల్య-అశుచి-శస్త్రకార-తైలిక-చాక్రిక-ధ్వజి-సువర్ణకార-వర్మకార-పఙ్కక-వర్ధకి-గణ-గణిక-సౌనిక-వ్యాధ-నిషాద-రజక-బురుడ-చర్మకారా అభోజ్యాన్నా అప్రతిగ్రాహ్యా అయాజ్యాశ్ చ" ఇతి | తథా చ వసిష్ఠః: "దక్షిణాత్యాగాచ్ చ పూతో భవతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి | తథా బౌధాయనో 'పి: "బహ్వప్రతిగ్రాహ్యస్య వా ప్రతిగృహ్య అయాజ్యం వా యాజయిత్వా [౧౭౬] నాద్యాత్ | తస్య చాన్నమ్ అశిత్వా తరత్సమన్దీయం జపేత్" ఇతి (VఅDహ్ ౨.౨,౫,౮) | అజ్యాజ్యయాజకలక్షణం దేవలేన దర్శితమ్ |

యః శూద్రాన్ పతితాంశ్ చాపి యాజయేద్ అర్థకారణాత్ |

యాజితో వా పునర్ తాభ్యాం బ్రాహ్మణో 'యాజ్యయాజకః || ఇతి |

ఇత్య్ యాజనప్రపకరణమ్

తద్ ఏవం యాజనం నిరూపితమ్ | అథ దానప్రతిగ్రహౌ నిరూప్యేతే | తత్ర దానవిషయా శ్రుతిః: "దానమ్ ఇతి సర్వాణి భూతాని ప్రశంసన్తి | దానాన్నాతిదుశ్చరం తస్మాద్ దానే రమన్తే" ఇతి (MNUప్ ౨౧.౨) | తథా వాక్యాన్తరమ్ అపి: "దానం యజ్ఞానాం వరూథం దక్షిణా లోకే దాతారం సర్వభూతాన్య్ ఉపజీవన్తి | దానేనారాతీన్ అపానుదన్త | దానేన ద్విషన్తో మిత్రా భవన్తి | దానే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ | తస్మాద్ దానం పరమం వదన్తి" ఇతి (MNUప్ ౨౨.౧) | ఆదిత్యపురాణే 'పి |

న దానాద్ అధికం కించిద్ దృశ్యతే భువనత్రయే |

దానేన ప్రాప్యతే స్వర్గః శ్రీర్ దానేనైవ లభ్యతే ||

దానేన శత్రూన్ జయతి వ్యాధిర్ దానేన నశ్యతి |

దానేన లభ్యతే విద్యా దానేన యువతీజనః ||

ధర్మార్థకామమోక్షాణాం సాధనం పరమం స్మృతమ్ || ఇతి |

ఏవం శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రశంసాపూర్వకో దానవిధిర్ ఉన్నీతః | యాజ్ఞవల్క్యస్ తు సాక్షాద్ దానం వ్యధత్త |

దాతవ్యం ప్రత్యహం పాత్రే నిమిత్తేషు విశేషతః |

యాచితేనాపి దాతవ్యం శ్రద్ధాపూతం తు శక్తితః ||

గోభూతిలహిరణ్యాది పాత్రే దాతవ్యమ్ అర్చితే |

నాపాత్రే విదుషా కించిద్ ఆత్మనః శ్రేయ ఇచ్ఛతా || ఇతి | (YDḥ ౧.౨౦౩, ౨౦౧)

ఏతయోర్ అన్యతరః స్వరూపవిధిః | ఇతరస్ తు గుణవిధిః | మనుర్ అపి |

దానధర్మమ్ నిషేవేత నిత్యనైమిత్తసంజ్ఞకమ్ |

పరితుష్టేన భావేన పాత్రమ్ ఆసాద్య శక్తితః || (MDḥ ౪.౨౨౭)

[౧౭౮] ఇతి | వహ్నిపురాణే చ అదానే విత్తవైయర్థ్యోక్తిపురఃసరం దానం విహితమ్ |

యస్య విత్తం న దానాయ నోపభోగాయ దేహినామ్ |

నాపి కీర్త్యై న ధర్మాయ తస్య విత్తం నిరర్థకమ్ ||

తస్మాద్ విత్తం సమాసాద్య దైవాద్ వా పౌరుషాద్ అథ ||

దద్యాత్ సమ్యగ్ ద్విజాతిభ్యః కీర్తనాని న కారయేత్ || ఇతి |

విష్ణుధర్మోత్తరే దానాభావే బాధమ్ ఆహ |

సీదతే ద్విజముఖ్యాయ యో 'ర్థినే న ప్రయచ్ఛతి |

సామర్థ్యే సతి దుర్బుద్ధిర్ నరకాయోపపద్యతే || ఇతి |

బ్రహ్మపురాణే 'పి |

సదాచారాః కులీనాశ్ చ రూపవన్తః ప్రియంవదాః |

బహుశ్రుతాశ్ చ ధర్మజ్ఞా యాచమానాః పరాన్ గృహాన్ ||

దృశ్యన్తే దుఃఖితాః సర్వే ప్రాణినః సర్వదా మునే।
అదత్తదానా జాయన్తే పరభాగ్యోపజీవినః॥ ఇతి।

వ్యాసో ‘పి।

అక్షరద్వయమ్ అభ్యస్తం నాస్తి నాస్తీతి యత్ పురా।
తద్ ఇదం దేహి దేహీతి విపరీతమ్ ఉపస్థితమ్॥

[౧౭౯] ఇతి। స్కాన్దే ‘పి।

దేహీత్య్ ఏవం బ్రువన్న్ అర్థీ జనం బోధయతీవ సః।
యద్ ఇదం కష్టమ్ అర్థిత్వం ప్రాగదానఫలం హి తత్॥
ఏకేన్ తిష్ఠతాధస్తాద్ అన్యేనోపరి తిష్ఠతా।
దాతృయాచకయోర్ భేదః కరాభ్యామ్ ఏవ సూచితః॥
దీయమానం తు యో మోహాత్ గోవిప్రాగ్నిసురేషు చ।
నివారయతి పాపాత్మా తిర్యగ్యోనిం వ్రజేత్ తు సః॥ ఇతి।

శాతాతపో ‘పి।

మా దదస్వేతి యో బ్రూయాద్ గవ్య్ అగ్నౌ బ్రాహ్మణేషు చ।
తిర్యగ్యోనిశతం గత్వా చాణ్డాలేష్వ్ అభిజాయతే॥ ఇత్।

దానస్య స్వరూపం తత్రేతికర్తవ్యతాం చ దేవలో దర్శయతి।

అర్థానామ్ ఉదితే పాత్రే శ్రద్ధయా ప్రతిపాదనమ్।
దానమ్ ఇత్య్ అభినిర్దిష్టం వ్యాఖ్యానం తస్య వక్ష్యతే॥
ద్విహేతు షడధిష్ఠానం షడఙ్గం షడ్విపాకయుక్।
చతుఃప్రకారం త్రివిధం త్రిణాశం దానమ్ ఉచ్యతే॥
నాల్పత్వం వా బహుత్వం వా దానస్యాభ్యుదయావహమ్।
శ్రద్ధాభక్తీ చ దానానాం వృద్ధిశ్రేయస్కరే హి తే॥

[౧౮౦] ధర్మమ్ అర్థం చ కామం చ వ్రీడాహర్షభయాని చ।
అధిష్ఠానాని దానానాం షడ్ ఏతాని ప్రచక్షతే॥

పాత్రేభ్యో దీయతే నిత్యమ్ అనపేక్ష్య ప్రయోజనమ్ ।
కేవలం త్యాగబుద్ధ్యా యత్ ధర్మదానం తద్ ఉచ్యతే ॥
ప్రయోజనమ్ ఉపేక్ష్యైవ ప్రసఙ్గాత్ యత్ ప్రదీయతే ।
తద్ అర్థదానమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ ఐహికం ఫలహేతుకమ్ ॥
స్త్రీపానమృగయాక్షాణాం ప్రసఙ్గాత్ యత్ ప్రదీయతే ।
అనర్హేషు చ రాగేణ కామదానం తద్ ఉచ్యతే ॥
సంసది వ్రీడయా తుల్యేష్వ్ అర్థో ‘ర్థిభ్యః ప్రయాచితః ।
ప్రదీయతే చ యద్ దానం వ్రీడాదానమ్ ఇతి స్మృతమ్ ॥
దృష్ట్వా ప్రియాణి శ్రుత్వా వా హర్షాద్ యద్ యత్ ప్రయచ్ఛతి ।
హర్షదానమ్ ఇతి ప్రాహుర్ దానం తద్ ధర్మచిన్తకాః ॥
ఆక్రోశానర్థహింసానాం ప్రతీకారాయ్ యద్ భయాత్ ।
దీయతే వాపకర్తృభ్యో భయదానం తద్ ఉచ్యతే ॥
దాతా ప్రతిగ్రహీతా చ శ్రద్ధా దేయం చ ధర్మయుక్ ।
దేశకాలౌ చ దానానామ్ అఙ్గాన్య్ ఏతాని షడ్ విదుః ॥
[౧౮౧] అపాపరోగీ ధర్మాత్మా దిత్సుర్ అవ్యసనః శుచిః ।
అనిన్ద్యజీవకర్మా చ షడ్భిర్ దాతా ప్రశస్యతే ॥
త్రిశుక్లః కృశవృత్తిశ్ చ ఘృణాలుః సకలేన్ద్రియః ।
విముక్తో యోనిదోషేభ్యో బ్రాహ్మణః పాత్రమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।
“త్రిశుక్లః” ఇతి త్రిభిర్ మాతాపిత్రాచార్యః శిక్షితత్వేన శుద్ధః ।
శౌచశుద్ధిర్ మహాప్రీతిర్ అర్థినో దర్శనే తథా ।
సత్కృతిశ్ చానసూయా చ దానశ్రద్ధేత్య్ ఉదాహృతా ॥
అపరాబాధమ్ అక్లేశం స్వయత్నేనార్జితం ధనమ్ ।
స్వల్పం వా విపులం వాపి దేయమ్ ఇత్య్ అభిధీయతే ॥
యద్ యత్ర దుర్లభం ద్రవ్యం యస్మిన్ కాలే ‘పి వా పునః ।

దానార్హౌ దేశకాలౌ తౌ స్యాతాం శ్రేష్ఠౌ న చాన్యథా ॥
అవస్థాదేశకాలానాం పాత్రదాత్రోశ్ చ సమ్పదా ।
హీనం వాపి భవేచ్ ఛ్రేష్ఠం శ్రేష్ఠమ్ వాప్య్ అన్యథా భవేత్ ॥
దుష్ఫలం నిష్ఫలం హీనం తుల్యం విపులమ్ అక్షయమ్ ।
నాస్తికస్తేనహింస్రేభ్యో జారాయ పతితాయ చ ॥
[౧౮౨] షడ్విపాకయుగుద్దిష్టం షడ్ ఏతాని విపాకతః ।
పిశునభ్రూణహన్తృభ్యాం ప్రదత్తం దుష్ఫలం భవేత్ ॥
మహద్ అప్య్ అఫలం దానం శ్రద్ధయా పరివర్జితమ్ ।
పరబాధాకరం దానం స్వీతమ్ అప్య్ ఊనతాం వ్రజేత్ ॥
యథోక్తమ్ అపి చేద్ దత్తం చిత్తేన కలుషేణ తు ।
తత్ తు సంకల్పదోషేణ దానం తుల్యఫలం భవేత్ ॥
యుక్తాఙ్గైర్ హి సకలైః షడ్భిర్ దానం స్యాద్ విపులోదయమ్ ।
అనుక్రోశవశాద్ దత్తం దానమ్ అక్షయతాం వ్రజేత్ ॥
ధ్రువమ్ ఆజస్రికం కామ్యం నైమిత్తికమ్ ఇతి క్రమాత్ ।
వైదికో దానమార్గో ‘యం చతుర్ధా వర్ణ్యతే బుధైః ॥
ప్రపారామతడాగాది సర్వకామఫలం ధ్రువమ్ ।
తద్ ఆజస్రికమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ దీయతే యద్ దినే దినే ॥
అపత్యవిజయైశ్వర్యస్త్రీబాలార్థం యద్ ఇష్యతే ।
ఇచ్ఛాసంజ్ఞం తు యద్ దానం కామ్యమ్ ఇత్య్ అభిధీయతే ॥
కాలాపేక్షం క్రియాపేక్షమ్ అర్థాపేక్షమ్ ఇతి స్మృతమ్ ।
త్రిధా నైమిత్తికం ప్రోక్తం సహోమం హోమవర్జితమ్ ॥
౧౮౩] తత్రోత్తమాని చత్వారి మధ్యమాని విధానతః ।
అధమాని తు శేషాణి వివిధత్వమ్ ఇదం విదుః ॥
అన్నవిద్యామధుస్త్రీణాం గోభూరుక్మాశ్వహస్తినామ్ ।

దానాన్య్ ఉత్తమదానాని ఉత్తమద్రవ్యదానతః ||

విద్యాద్ ఆచ్ఛాదనం వాసః పరిభోగౌషధాని చ |

దానాని మధమానీతి ఉత్తమద్రవ్యదానతః ||

ఉపానత్ప్రేష్యయానాని ఛత్రపాత్రాసనాని చ |

దీపకాష్ఠఫలాదీని చరమం బహువార్షికమ్ ||

బహుత్వాద్ అర్థజాతానాం సంఖ్యా శేషేషు నేష్యతే |

అధమాన్య్ అవశిష్టాని సర్వదానాన్య్ అతో విధుః ||

ఇష్టం దత్తమ్ అధీతం వా ప్రణశ్యత్య్ అనుకీర్తితాత్ |

శ్లాఘానుశోచనాభ్యాం వా భగ్నతేజా విపద్యతే ||

తస్మాద్ ఆత్మకృతం పుణ్యం న వృథా పరికీర్తయేత్ || ఇతి |

నిత్యనైమిత్తికకామవిమలాఖ్యాశ్ చత్వారో దానభేదాః పురాణసారే దర్శితాః | సాత్త్వికాదిభేదాన్ భగవాన్ ఆహ |

దాతవ్యమ్ ఇతి యద్ దానం దీయతే ‘నుపకారిణే |

దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్ దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్ ||

[౧౮౪] యత్ తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫలమ్ ఉద్దిశ్య వా పునః |

దీయతే చ పరిక్లిష్టం తద్ రాజసమ్ ఉదాహృతమ్ ||

అదేశకాలే యద్ దానమ్ అపాత్రేభ్యశ్ చ దీయతే |

అసత్కృతమ్ అవజ్ఞాతం తత్ తామసమ్ ఉదాహృతమ్ || ఇతి | (BhG ౧౭.౨౦–౨౨)

తత్ర ఫలవిశేషో విష్ణుధర్మోత్తరే దర్శితః |

తామసానాం ఫలం భుఙ్క్తే తిర్యక్త్వే మానవః సదా |

వర్ణసంకరభావేన వార్ద్ధకే యది వా పునః ||

బాల్యే వా దాసభావేన నాత్ర కార్యా విచారణా |

అతో ‘న్యథా తు మానుష్యే రాజసానాం ఫలం భవేత్ ||

సాత్త్వికానాం ఫలం భుఙ్క్తే దేవత్వే నాత్ర సంశయః || ఇతి |

తత్ర దానపాత్రమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

న విద్యయా కేవలయా తపసా వాపి పాత్రతా।

యత్ర వృత్తిమ్ ఇమే చోభే తద్ ధి పాత్రం ప్రచక్షతే॥ ఇతి। (YDh ౧.౨౦౦)

యమో ‘పి।

విద్యాయుక్తో ధర్మశీలః ప్రశాన్తః క్షాన్తో దాన్తః సత్యవాదీ కృతజ్ఞః।

స్వాధ్యాయవాన్ ధృతిమాన్ గోశరణ్యో దాతా యజ్వా బ్రాహ్మణః పాత్రమ్ ఆహుః॥

[౧౮౫] ఇతి। వసిష్ఠః।

కించిద్ వేదమ్ అయం పాత్రం కించిత్ పాత్రం తపోమయమ్।

పాత్రాణామ్ అపి తత్ పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే॥ ఇతి। (VaDh ౬.౨౬)

బృహస్పతిః।

ఆగమిష్యతి యత్ పాత్రం తత్ పాత్రం తారయిష్యతి॥ ఇతి।

విష్ణుధర్మోత్తరే।

పతనాత్ త్రాయతే యస్మాత్ తస్మాత్ పాత్రం ప్రకీర్తితమ్॥ ఇతి।

స్కన్దపురాణే పాత్రవిశేషో ‘భిహితః।

ప్రథమం తు గురోర్ దానం దద్యాచ్ ఛ్రేష్ఠమ్ అనుక్రమాత్।

తతో ‘న్యేషాం చ విప్రాణాం దద్యాత్ పాత్రానుసారతః॥

గురోర్ అభావే తత్ పుత్రం తద్భార్యాం తత్సుతాం తథా।

పౌత్రం ప్రపౌత్రం దౌహిత్రమ్ అన్యం వా తత్కులోద్భవమ్॥

తద్దానాతిక్రమే దానం ప్రత్యుతాధోగతిప్రదమ్॥ ఇతి।

యమో ‘పి।

సమమ్ అబ్రాహ్మణే దానం ద్విగుణం బ్రాహ్మణబ్రువే।

ప్రాధీతే శతసాహస్రమ్ అనన్తం వేదపారగే॥ ఇతి।

“ప్రాధీతః” ప్రారబ్ధాధ్యయన ఇత్య్ అర్థః। సంవర్తః।

[౧౮౬] ఉత్పత్తిప్రలయౌ చైవ భూతానామ్ ఆగతిం గతిమ్।

వేత్తి విద్యామ్ అవిద్యాం చ స భవేద్ వేదపారగః || ఇతి |

శూద్రే సమగుణం దానం వైశ్యే తద్ద్విగుణం స్మృతమ్ |

క్షత్రియే త్రిగుణం ప్రాహుః షడ్గుణం బ్రాహ్మణే స్మృతమ్ || ఇతి |

శూద్రాదీనాం పాత్రత్వప్రతిపాదనమ్ అన్నదానాదివిషయమ్, "కృతాన్నమ్ ఇతరేభ్యః" ఇతి గౌతమవచనాత్ | వ్యాసః |

మాతాపిత్రోశ్ చ యద్ దత్తం భ్రాతృస్వసృసుతాసు చ |

జాయాత్మజేషు యద్ దత్తం సో 'నిన్ద్యః స్వర్గసంక్రమః ||

పితుః శతగుణం దానం సహస్రం మాతుర్ ఉచ్యతే |

అనన్తం దుహితుర్ దానం సోదర్యే దత్తమ్ అక్షయమ్ || ఇతి | (VయాSమ్౪.౩౦–౩౧)

భవిష్యోత్తరే |

న కేవలం బ్రాహ్మణానాం దానం సర్వత్ర శస్యతే |

భగినీభాగినేయానాం మాతులానాం పితుః స్వసుః ||

దరిద్రాణాం చ బన్ధూనాం దానం కోటిగుణం భవేత్ || ఇతి |

శాతాతపో 'పి |

[౧౮౭]సంనికృష్టమ్ అధీయానమ్ అతిక్రామతి యో ద్విజమ్ |

భోజనే చైవ దానే చ దహత్య్ ఆసప్తమం కులమ్ || ఇతి |

మహాభారతే 'పి |

హృతస్వా హృతదారాశ్ చ యే విప్రా దేశవిప్లవే |

అర్థార్థమ్ అభిగచ్ఛన్తి తేభ్యో దత్తం మహాఫలమ్ || ఇతి |

అపాత్రమ్ ఆహ మనుః |

న వార్య్ అపి ప్రయచ్ఛేత్ తు బైడాలవ్రతికే ద్విజే |

న బకవ్రతికే పాపే నావేదవిది ధర్మవిత్ ||

త్రిష్వ్ అప్య్ ఏతేషు దత్తం హి విధినాప్య్ అర్జితం ధనమ్ |

దాతుర్ భవత్య్ అనర్థాయ పరత్రాదాతుర్ ఏవ చ ||

యః కారణం పురస్కృత్య వ్రతచర్యాం నిషేవతే |

పాపం వ్రతేన సంఛాద్య బైడాలం నామ తద్ వ్రతమ్ ||

[౧౮౮] అధోదృష్టిర్ నైకృతికః స్వార్థసన్ధానతత్పరః |

శఠో మిథ్యావినీతశ్ చ బకవ్రతచరో ద్విజః || ఇతి | (MDహ్ ౪.౧౯౭–౯౬)

శాతాతపో ‘పి |

నష్టం దేవలకే దత్తమ్ అప్రతిష్ఠం చ వార్ధుషౌ |

యచ్ చ వాణిజకే దత్తం న చ తత్ ప్రేత్య నో ఇహ || ఇతి |

దేవలకశ్ చ స్కాన్దే దర్శితః |

దేవార్చనరతో విప్రో విత్తార్థీ వత్సరత్రయమ్ |

స వై దేవలకో నామ హవ్యకవ్యేషు గర్హితః || ఇతి |

వృద్ధమనుః |

పాత్రభూతో ‘పి యో విప్రః ప్రైగృహ్య ప్రతిగ్రహమ్ |

అసత్సు వినియుఞ్జీత తస్మై దేయం న కించన ||

సంచయం కురుతే యశ్ చ ప్రతిగృహ్య సమన్తతః |

ధర్మార్థం నోపయుఙ్క్తే చ న తం తస్కరమ్ అర్చయేత్ || ఇతి |

విష్ణుధర్మోత్తరే |

పరస్వాదేర్ వృథా దానమ్ అశేషం పరికీర్తితమ్ |

ఆరూఢపతితే చైవ అన్యథాప్తైర్ ధనైశ్ చ యత్ ||

వ్యర్థమ్ అబ్రాహ్మణే దానం పతితే తస్కరే తథా |

గురోశ్ చాప్రీతిజనకే కృతఘ్నే గ్రామయాజకే ||

[౧౮౯] వేదవిక్రయకే చైవ యస్య చోపపతిర్ గృహే |

స్త్రీభిర్ జితేషు యద్ దత్తం వ్యాలగ్రాహే తథైవ చ ||

బ్రహ్మబన్ధౌ చ యద్ దత్తం యద్ దత్తం వృషలీపతౌ |

పరిచారేషు యద్ దత్తం వృథా దానాని షోడశ ॥ ఇతి ।

మహాభారతే ।

పఙ్గ్వన్ధబధిరా మూకా వ్యాధినోపహతాశ్ చ యే ।

భర్తవ్యాస్ తే మహారాజ న తు దేయః ప్రతిగ్రహః ॥ ఇతి ।

పాత్రోపేక్షణమ్ అపాత్రదానం చ మనుర్ నిషేధతి ।

అనర్హతే యద్ దదాతి న దదాతి యద్ అర్హతే ।

అర్హానర్హాపరిజ్ఞానాద్ దానాద్ ధర్మాచ్ చ హీయతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౩.౯౯)

భవిష్యోత్తరే దేయస్వరూపం నిరూపితమ్ ।

యద్ యద్ ఇష్టం విశిష్టం చ న్యాయప్రాప్తం చ యద్ భవేత్ ।

తద్ తద్ గుణవతే దేయమ్ ఇత్య్ ఏతద్ దానలక్షణమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౩.౧౧౯)

అశేషస్య దేయత్వప్రాప్తౌ విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

స్వకుటుమ్బావిరోధేన దేయం దారసుతాద్ ఋతే ।

నాన్వయే సతి సర్వస్వం యచ్ చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమ్ ॥

[౧౯౦] ఇతి (YDహ్ ౨.౧౭౫) । బృహస్పతిర్ అపి ।

కుటుమ్బభక్తవసనాద్ దేయం యద్ అతిరిచ్యతే । ఇతి ।

శివధర్మే ।

తస్మాత్ త్రిభాగం విత్తస్య జీవనాయ ప్రకల్పయేత్ ।

భాగద్వయం తు ధర్మార్థమ్ అనిత్యం జీవితం యతః ॥ ఇతి ।

“కుటుమ్బావిరోధేన దేయమ్” ఇత్య్ ఉక్తమ్ । తస్యాపవాదమ్ ఆహ వ్యాసః ।

కుటుమ్బం పీడయిత్వాపి బ్రాహ్మణాయ మహాత్మనే ।

దాతవ్యం భిక్షవే చాన్నమ్ ఆత్మనో భూతిమ్ ఇచ్ఛతా ॥ ఇతి ।

దేయవిశేషేణ ఫలవిశేషమ్ ఆహ మనుః ।

వారిదస్ తృప్తిమ్ ఆప్నోతి సుఖమ్ అక్షయ్యమ్ అన్నదః ।

తిలప్రదః ప్రజామ్ ఇష్టాం దీపదశ్ చక్షుర్ ఉత్తమమ్ ॥

భూమిదో భూమిమ్ ఆప్నోతి దీర్ఘమ్ ఆయుర్ హిరణ్యదః ।
గృహదో ‘గ్ర్యాణి వేశ్మాని రూప్యదో రూపమ్ ఉత్తమమ్ ॥
వాదోదశ్ చన్ద్రసాలోకమ్ అశ్విసాలోక్యమ్ అశ్వదః ।
అనడుహః శ్రియం జుష్టాం గోదో బ్రధ్నస్య విష్టపమ్ ॥
[౧౯౧] యానశయ్యాప్రదో భార్యామ్ ఐశ్వర్యమ్ అభయప్రదః ।
ధాన్యదః శాశ్వతం సౌఖ్యం బ్రహ్మదో బ్రహ్మ శాశ్వతమ్ ॥
సర్వేషామ్ ఏవ దానానాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతే ॥ ఇతి । (MDh ४.౨౨౯–33)

భవిష్యోత్తరే పాత్రవిశేషేణ దేయవిశేషో దర్శితః ।

తథా ద్రవ్యవిశేషాంశ్ చ దద్యాత్ పాత్రవిశేషతః ।
ఆర్తానామ్ అన్నదానం చ గోదానం చ కుటుమ్బినే ॥
తథా ప్రతిష్ఠాహీనానాం క్షేత్రదానం విశిష్యతే ।
సువర్ణం యాజకానాం చ విద్యాం చైవోర్ధ్వరేతసామ్ ॥
కన్యాం చైవానపత్యానాం దదతాం గతిర్ ఉత్తమా ॥ ఇతి ।

స్కాన్దే ‘పి ।

శ్రాన్తస్య యానం తృషితస్య పానమ్ అన్నం క్షుధార్తస్య నరో నరేన్ద్ర ।
దద్యాద్ విమానేన సురాఙ్గనాభిః సంస్తూయమానం త్రిదివం నయన్తి ॥ ఇతి ।

అఙ్గిరాః ।

దేవతానాం గురూణాం చ మాతాపిత్రోస్ తథైవ చ ।
పుణ్యం దేయం ప్రయత్నేన నాపుణ్యం చోదితం క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుధర్మోత్తరే ।

[౧౯౨] యస్యోపయోగి యద్ ద్రవ్యం దేయం తస్యైవ తద్ భవేత్ ॥ ఇతి ।

దాననిమిత్తాన్య్ ఆహ శాతాతపః ।

అయనాదౌ సదా దేయం ద్రవ్యమ్ ఇష్టం గృహే తు యత్ ।
షడశీతిముఖే చైవ విమోక్షే చన్ద్రసూర్యయోః ॥

సంక్రాన్తౌ యాని దత్తాని హవ్యకవ్యాని దాతృభిః ।

తాని నిత్యం దదాత్య్ అర్కః పునర్ జన్మని జన్మని ॥ ఇతి ।

వృద్ధవసిష్ఠో ‘పి అయనాదీన్ దర్శయతి ।

ఝషకర్కటసంక్రాన్తీ ద్వే తూదగ్దక్షిణాయనే ।

విషువే చ తులామేషౌ తయోర్ మధ్యే తతో ‘పరాః ॥

వృషవృశ్చికకుమ్భేషు సింహే చైవ యదా రవిః ।

ఏతద్ విష్ణుపదం నామ విషువాద్ అధికం ఫలమ్ ॥

కన్యాయాం మిథునే మీనే ధనుష్య్ అపి రవేర్ గతిః ।

షడశీతిముఖాః ప్రోక్తాః షడశీతిగుణాః ఫలైః ॥ ఇతి ।

విష్ణుధర్మోత్తరే ।

వైశాఖీ కార్త్తికీ మాఘీ పూర్ణిమా తు మహాఫలా ।

పౌర్ణమాసీషు సర్వాసు మాసర్క్షసహితాసు చ ।

దత్తానామ్ ఇహ దానానాం ఫలం దశగుణం భవేత్ ॥ ఇతి ।

మనుః ।

సహస్రగుణితం దానం భవేద్ దత్తం యుగాదిషు ।

కర్మ శ్రాద్ధాదికం చైవ తథా మన్వన్తరాదిషు ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౧౯3] శతమ్ ఇన్దుక్షయే దానం సహస్రం తు దినక్షయే ।

విషువే శతసాహస్రం వ్యతీపాతే త్వ్ అనన్తకమ్ ॥ ఇతి ।

భారద్వాజః ।

వ్యతీపాతే వైధృతౌ చ దత్తమ్ అక్షయకృద్ భవేత్ । ఇతి ।

విష్ణుః ।

దినక్షయో దినచ్ఛిద్రం పుత్రజన్మాది చాపరమ్ ।

ఆదిత్యాదిగ్రహాణాం చ నక్షత్రైః సహ సంగమః ॥

విజ్ఞేయః పుణ్యకాలో ‘యం జ్యోతిర్విద్భిర్ విచార్య చ ।

తత్ర దానాదికం కుర్యాద్ ఆత్మనః పుణ్యవృద్ధయే ॥ ఇతి ।

దినక్షయలక్షణమ్ ఉక్తం వసిష్ఠేన ।

ఏకస్మిన్ సావనే త్వ్ అహ్ని తిథీనాం త్రితయం యదా ।

తదా దినక్షయః ప్రోక్తః శతసాహస్రికం ఫలమ్ ॥

దినచ్ఛిద్రస్య తు లక్షణం జ్యోతిఃశాస్త్రే ‘భిహితమ్ ।

తిథ్యర్ధతిథియోగర్క్షచ్ఛేదాదీ రాశిపర్వణః ।

సదృశౌ దివసచ్ఛిద్రసమాఖ్యౌ ప్రాహ భార్గవః ॥ ఇతి ।

ఛేదాదికాలః కథితః తిథికృత్యోర్ ఘటిద్వయమ్ ।

ఋక్షాదిసంగమోపేతం తచ్ఛేదత్వఫలైర్ యుతమ్ ॥

[౧౯౪]పలైః షోడశభిర్ యుక్తం నాడికాద్వితయం యుతౌ ।

ఛేదాదిసమయః ప్రోక్తో దానే ‘నన్తఫలప్రదః ॥ ఇతి ।

దానస్య నిషిద్ధకాలమ్ ఆహతుః శఙ్ఖలిఖితౌ ।

ఆహారం మైథునం నిద్రాం సంధ్యాకాలేషు వర్జయేత్ ।

కర్మ చాధ్యాపనం చైవ తథా దానప్రతిగ్రహౌ ॥ ఇతి ।

స్కన్దపురాణే ।

రాత్రౌ దానం చ కర్తవ్యం కదాచిద్ అపి కేనచిత్ ।

హరన్తి రాక్షసా యస్మాత్ తస్మాద్ దాతుర్ భయావహమ్ ॥

విశేషతో నిశీథే తు న శుభం కర్మ శర్మణే ।

అతో వివర్జయేత్ ప్రాజ్ఞో దానాదిషు మహానిశామ్ ॥ ఇతి ।

తత్ర ప్రతిప్రసవమ్ ఆహ దేవలః ।

రాహుదర్శనసంక్రాన్తియాత్రాదౌ ప్రసవేషు చ ।

దానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావ్ అపి తద్ ఇష్యతే ॥ ఇతి ।

అత్ర సంక్రాన్తిశబ్దో మకరకర్కటవిషయః, స్మృత్యన్తరే సంక్రాన్తిషు రాత్రిదానాదినిషేధం ప్రక్రమ్య "ముక్త్వా మకరకర్కటౌ" ఇతి పర్యుదాసాత్ | మత్స్యపురాణే దానస్య ప్రశస్తా దేశవిశేషా నిర్దిష్టాః |

ప్రయాగాదిషు తీర్థేషు పుణ్యేష్వ్ ఆయతనేషు చ |

దత్త్వా చాక్షయ్యమ్ ఆప్నోతి నదీపుణ్యవనేషు చ || ఇతి |

తథా వ్యాసేనాపి |

[౧౯౫] గఙ్గాద్వారే ప్రయాగే చ అవిముక్తే చ పుష్కరే |

మకరే చాట్టహాసే చ గఙ్గాసాగరసఙ్గమే ||

కురుక్షేత్రే గయాతీర్థే తథా చామరకణ్టకే |

ఏవమాదిషు తీర్థేషు దత్తమ్ అక్షయ్యతామ్ ఇయాత్ ||

ఇతి దానప్రకరణమ్

తద్ ఏవం సేతికర్తవ్యం దానప్రకరణమ్ నిరూపితమ్ | అథ ప్రతిగ్రహో నిరూప్యతే | తత్ర శ్రౌతో విధిః పూర్వమ్ ఉదాహృతః: "ద్రవ్యమ్ అర్జయన్ బ్రాహ్మణః ప్రతిగృహ్ణీయాత్" ఇతి | తత్ర యాజనే యేయం చర్చా పూర్వమ్ అనుక్రాన్తా సేయమ్ ప్రతిగ్రహే 'పి యథాసమ్భవమ్ అనుసంధాతవ్యా |

నను – ప్రతిగ్రహో మనునా నిన్దితః |

ప్రతిగ్రహః ప్రత్యవరః స తు విప్రస్య గర్హితః | ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౦౯)

మైవమ్, అస్యా నిన్దాయా అసత్ప్రతిగ్రహవిషయత్వాత్ | తచ్ చోపరితనే వచనే స్పష్టీకృతమ్ |

ప్రతిగ్రహస్ తు క్రియతే శూద్రాద్ అప్య్ అన్త్యజన్మనః | ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౧౦)

యః ప్రతిగ్రహో నీచాత్ క్రియతే స గర్హిత ఇత్య్ అర్థః | సత్ప్రతిగ్రహస్ తు తేనైవాభ్యనుజ్ఞాతః |

నాధ్యాపనాద్ యాజనాద్ వాగర్హితాద్ వా ప్రతిగ్రహాత్ |

దోషో భవతి విప్రాణాం జ్వలతార్కసమా హి తే || (MDహ్ ౧౦.౧౦౩)

[౧౯౬] ఇతి । అగర్హితాద్ ఇతి ఛేదః । అగర్హితప్రతిగ్రహాద్ అప్య్ అప్రతిగ్రహః శ్రేయాన్ । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ప్రతిగ్రహసమర్థో ‘పి నాదత్తే యః ప్రతిగ్రహమ్ ।

యే లోకా దానశీలానాం న తాన్ ఆప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౧౩)

నను – యమః ప్రతిగ్రహం ప్రశంసతి ।

ప్రతిగ్రహాధ్యాపనయాజనానాం ప్రతిగ్రహం శ్రేష్ఠతమం వదన్తి ।

ప్రతిగ్రహాత్ శుధ్యతి జప్యహోమైర్ యాజ్యం తు పాపం న పునన్తి వేదాః ॥ ఇతి ।

మనుస్ తు తద్విపర్యయమ్ ఆహ ।

జపహోమైర్ అపైత్యేనో యాజనాధ్యాపనైః కృతమ్ ।

ప్రతిగ్రహనిమిత్తం తు త్యాగేన తపసైవ చ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౧౧౧)

నాయం దోషః, ద్విజాతిభ్యః ప్రతిగ్రహః ప్రశస్తః శూద్రాత్ ప్రతిగ్రహో నిన్దితః ఇత్య్ వ్యవస్థాయాః సువచత్వాత్ ।

నను – సత్ప్రతిగ్రహే ‘పి కియాన్ అపి ప్రత్యవాయః ప్రతీయతే, “ప్రతిగ్రహః శుధ్యతి జప్యహోమైః” ఇత్య్ ఉక్తేః ।

బాఢమ్ – అస్త్య్ ఏవ వేదపారగత్వాదిసామర్థ్యరహితస్య ప్రతిగ్రహే ప్రత్యవాయః । ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య స్కాన్దే వేదపారగస్య ప్రత్యవాయో నివారితః ।

[౧౯౭] షడఙ్గవేదవిద్ విప్రో యది కుర్యాత్ ప్రతిగ్రహమ్ ।

న స పాపేన లిప్యేత పద్మపత్రమ్ ఇవామ్భసా ॥ ఇతి ।

ఏష ఏవ న్యాయో యాజనాధ్యాపనయోర్ యోజనీయః । అయాజ్యయాజనభృతకాధ్యాపనదుష్టప్రతిగ్రహేష్వ్ ఏనోబాహుల్యమ్ । స్వస్మిన్న్ ఈషదధికారవైకల్యే సతి ప్రవర్తమానస్య స్వల్పః ప్రత్యవాయః । ముఖ్యాధికారిణో విహితయాజనాదిప్రవృత్తౌ న కించిద్ అప్య్ ఏన ఇతి వివేకః । సదసత్ప్రతిగ్రహౌ వివేచయతి వ్యాసః ।

ద్విజాతిభ్యో ధనం లిప్సేత్ ప్రశస్తేభ్యో ద్విజోత్తమః ।

అపి వా జాతిమాత్రేభ్యో న తు శూద్రాత్ కథంచన || ఇతి |

సతామ్ అసంభవే సతి అసతో ‘పి ప్రతిగ్రహశ్ చతుర్వింశతిమతే ‘భ్యనుజ్ఞాతః |

సీదంశ్ చేత్ ప్రతిగృహ్ణీయాద్ బ్రాహ్మణేభ్యస్ తతో నృపాత్ |

తతస్ తు వైశ్యశూద్రేభ్యః శఙ్ఖస్య వచనం యథా || ఇతి |

శూద్రప్రతిగ్రహే విశేషమ్ ఆహ అఙ్గిరాః |

యత్ తు రాశీకృతం ధాన్యం ఖలే క్షేత్రే ‘థ వా భవేత్ |

శూద్రాద్ అపి గ్రహీతవ్యమ్ ఇత్య్ ఆఙ్గిరసభాషణమ్ || ఇతి |

తత్రైవ విశేషాన్తరమ్ ఆహ వ్యాసః |

కుటుమ్బార్థే తు సచ్ఛూద్రాత్ ప్రతిగ్రాహ్యమ్ అయాచితమ్ |

[౧౯౮] క్రత్వర్థమ్ ఆత్మనే చైవ న హి యాచేత కర్హిచిత్ || ఇతి |

మనుర్ అపి |

న యజ్ఞార్థం ధనం శూద్రాద్ విప్రో భిక్షేత ధర్మవిత్ |

యజమానో ‘పి భిక్షిత్వా చాణ్డాలః ప్రేత్య జాయతే || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౪)

అసత్ప్రతిగ్రహోచితో ‘వస్థావిశేషః స్కన్దపురాణే దర్శితః |

దుర్భిక్షే దారుణే ప్రాప్తే కుటుమ్బే సీదతి క్షుధా |

అసతః ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ప్రతిగ్రహమ్ అతన్ద్రితః || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

ఆపద్గతః సంప్రగృహ్ణన్ భుఞ్జానో ‘పి యతస్ తతః |

న లిప్యేతైనసా విప్రో జ్వలనార్కసమో హి సః || ఇతి | (YDహ్ ౩.౪౧)

మనుర్ అపి |

వృద్ధౌ వా మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా సుతః శిశుః |

అప్య్ అకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మను అబ్రవీత్ || (MDహ్ ౧౧.౧౧)

జీవితాత్యయమ్ ఆపన్నో యో ‘న్నమ్ అత్తి యతస్ తతః |

ఆకాశమ్ ఇవ పఙ్కేన న స పాపేన లిప్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౦౪)

గారుడపురాణే ప్రతిగ్రాహ్యస్య ద్రవ్యస్యేయత్తా దర్శితా।

యావతా పఞ్చయజ్ఞానాం కర్తుర్ నిర్వహణం భవేత్।

తావద్ ఏవ హి గృహ్ణీయాత్ కుటుమ్బస్యాత్మనస్ తథా॥

[౧౯౯] ఇతి। వ్యాసో ‘పి।

ప్రతిగ్రహరుచిర్ న స్యాత్ యజ్ఞార్థం తు సమాచరేత్।

స్థిత్యర్థాద్ అధికం గృహ్ణన్ బ్రాహ్మణో యాత్య్ అధోగతిమ్॥

వృత్తిసఙ్కోచమ్ అన్విచ్ఛేన్ నేహేత ధనవిస్తరమ్।

ధనలాభే ప్రవృత్తస్ తు బ్రాహ్మణ్యాద్ ఏవ హీయతే॥ ఇతి।

అనాపది రాజప్రతిగ్రహే నిన్దతి యాజ్ఞవల్క్యః।

న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాద్ లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్రవర్తినః।

ప్రతిగ్రహే సూనిచక్రిధ్వజివేశ్యానరాధిపాః॥

దుష్టా దశగుణం పూర్వాత్ పూర్వాద్ ఏతే యథోత్తరమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౧౪౦–౪౧)

సంవర్తః।

రాజప్రతిగ్రహో ఘోరో మధ్వాస్వాదో విషోపమః।

పుత్రమాంసం వరం భోక్తుం న తు రాజపరిగ్రహః॥ ఇతి।

స్కాన్దే।

మరుదేశే నిరుదకే బ్రహ్మరక్షస్త్వమ్ ఆగతః।

రాజప్రతిగ్రహాత్ పుష్టః పునర్జన్మ న విన్దతి॥

బ్రాహ్మణ్యం యః పరిత్యజ్య ద్రవ్యలోభేన మోహితః।

విషయామిషలుబ్ధస్ తు కుర్యాద్ రాజప్రతిగ్రహమ్॥

రౌరవే నరకే ఘోరే తస్యైవ పతనం ధ్రువమ్।

వృక్షా దవాగ్నినా దగ్ధాః ప్రరోహన్తి ఘనాగమే॥

రాజప్రతిగ్రహాద్ దగ్ధా న ప్రరోహన్తి కర్హిచిత్। ఇతి।

విష్ణుధర్మోత్తరే।

[౨౦౦] దశసూనిసమశ్ చక్రీ దశచక్రిసమో ధ్వజీ |

దశధ్వజిసమా వేశ్యా దశ వేశ్యాసమో నృపః ||

దశసూనాసహస్రాణి యో వాహయతి సౌనికః |

తేన తుల్యః స్మృతో రాజా ఘోరస్ తస్మాత్ ప్రతిగ్రహః || ఇతి | (=MDహ్ ౪.౭౫–౭౬)

అధార్మికరాజవిషయేయం నిన్దా | తథా చ తత్రైవ విశేషితమ్ |

యేషాం న విషయే విప్రాః యజ్ఞైర్ యజ్ఞపతిం హరిమ్ |

యజన్తే భూభుజాం తేషామ్ ఏతత్ సూనోదితం ఫలమ్ ||

యేషాం పాషణ్డసంకీర్ణం రాష్ట్రం న బ్రాహ్మణోత్కటమ్ |

ఏతే సూనాసహస్రాణాం దశానాం భాగినో నృపాః ||

యేషాం న యజ్ఞపురుషః కారణం పురుషోత్తమః |

తే తు పాపసమాచారాః సూనాపాపోపభోగినః || ఇతి |

అదుష్టాత్ తు రాజ్ఞః ప్రతిగ్రహో న నిన్దితః | అత ఏవ ఛన్దోగశాఖాయాం ప్రాచీనశాలాదీన్ మహామునీన్ రాజప్రతిగ్రహే ప్రవర్తయితుమ్ అశ్వపతినామకేన రాజ్ఞా దోషాభావ ఉపన్యస్తః |

న మే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపః |

నానాహితాగ్నిర్ నావిద్వాన్ న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతః || (Cహ్Uప్ ५.౧౧.५)

[౨౦౧] ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యవచనే ‘పి రాజప్రతిగ్రహనిన్దాయాం “లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్రవర్తినః” ఇతి విశేషణాద్ అదుష్టరాజప్రతిగ్రహో న నిన్దిత ఇతి గమ్యతే | తథా నారదో ‘పి |

శ్రేయాన్ పరిగ్రహో రాజ్ఞాం నాన్యేషాం బ్రాహ్మణాద్ ఋతే || (౪౧)

బ్రాహ్మణశ్ చైవ రాజా చ ద్వావ్ అప్య్ ఏతౌ ధృతవ్రతౌ |

నైతయోర్ అన్తరం కించిత్ ప్రజాధర్మాభిరక్షణే || (౪౨)

శుచీనామ్ అశుచీనాం చ సంనివేశో యథామ్భసామ్ |

సముద్రే సమతాం యాతి తద్వద్ రాజ్ఞాం ధనాగమః || (౪౫)

యథాగ్నౌ సంస్థితం చైవ శుద్ధిమ్ ఆయాతి కాఞ్చనమ్ |

ఏవం ధనాగమాః సర్వే శుద్ధిమ్ ఆయాన్తి రాజని || ఇతి | (NSమ్ ౧౭.౪౧–౪౬)

దుష్టప్రతిగ్రహవత్ సత్ప్రతిగ్రహస్యాపి ఆపద్విషయతా కుతో న కల్ప్యతే, ఇతి చేత్,

తన్ న, బ్రహ్మాణ్డపురాణే సత్ప్రతిగ్రహస్య అనాపద్య్ అపి విహితత్వాత్ |

అనాపద్య్ అపి ధర్మేణ యాజ్యతః శిష్యతస్ తథా |

గృహ్ణన్ ప్రతిగ్రహం విప్రో న ధర్మాత్ పరిహీయతే ||

గృహ్ణీయాద్ బ్రాహ్మణాద్ ఏవ నిత్యమ్ ఆచారవర్తినః |

శ్రద్ధయా విమలం దత్తం తథా దర్మాన్ న హీయతే ||

[౨౦౨] ఇతి | కేషు చిద్ వస్తువిశేషేషు అయాచితేషు న ప్రతిగ్రహదోష ఇత్య్ ఆహ భారద్వాజః |

అయాచితోపపన్నేషు నాస్తి దోషః ప్రతిగ్రహే |

అమృతం తద్ విదుర్ దేవాస్ తస్మాత్ తన్ నైవ నిర్ణుదేత్ || ఇతి |

తత్ర భరద్వాజాభిప్రేతాన్ వస్తువిశేషాన్ నిర్దిశతి యాజ్ఞవల్క్యః |

కుశాః శాకం పయో మత్స్య గన్ధాః పుష్పం దధి క్షితిః |

మాంసం శయ్యాసనం ధానాః ప్రత్యాఖ్యేయం న వారి చ ||

అయాచితాహృతం గ్రాహ్యమ్ అపి దుష్కృతకర్మణః |

అన్యత్ర కులటాషణ్డపతితేభ్యస్ తథా ద్విషః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౧౪–౧౫)

మనుర్ అపి |

శయ్యాం కుశాన్ గృహాన్ గన్ధాన్ అపః పుష్పం మణిం దధి |

మత్స్యాన్ ధానాః పయో మాంసం శాకం చైవ న నిర్ణుదేత్ || (MDహ్ ౪.౨౫౦)

ఏధోదకం మూలఫలమ్ అన్నమ్ అభ్యుద్యతం చ యత్ |

సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్ మధు వాభయదక్షిణామ్ || (MDహ్ ౪.౨౪౭)

[౨౦3] ఇతి | ప్రతిగ్రహానధికారిణం స ఏవాహ |

హిరణ్యం భూమిమ్ అశ్వం గామ్ అన్నం వాసస్ తిలాన్ ఘృతమ్ |

అవిద్వాన్ ప్రతిగృహ్ణానో భస్మీ భవతి కాష్ఠవత్ || ఇతి | (MDహ్ ౪.౧౮౮)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

విద్యాతపోభ్యాం హీనేన న తు గ్రాహ్యః ప్రతిగ్రహః |

గృహ్ణన్ ప్రదాతారమ్ అధో నయత్య్ ఆత్మానమ్ ఏవ చ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౦౨)

విదుషస్ తు న కో ‘పి ప్రతిగ్రహో దోషావహ ఇతి వాజసనేయిబ్రాహ్మణే గాయత్రీవిద్యాయాం శ్రూయతే: “యది హ వా అప్య్ ఏవంవిత్ బహ్వ్ ఇవ ప్రతిగృహ్ణాతి న హైవ తద్ గాయత్ర్యా ఏకం చన పదం ప్రతి స య ఇమాంస్ త్రీంల్ లోకాన పూర్ణాన్ ప్రతిగృహ్ణీయాత్ సో ‘స్యా ఏతత్ ప్రథమం పదమ్ ఆప్నుయాద్ అథ యావతీయం త్రయీ విద్యా యస్ తావత్ ప్రతిగృహ్ణీయాత్ సో ‘స్యా ఏతత్ తృతీయం పదమ్ ఆప్నుయాద్ అథాస్యా ఏతద్ ఏవ తురీయం దర్శతం పదం పరో రజా య ఏష తపతి | నైవ కేన చ నాప్యం కుత [౨౦౪] ఉ ఏతావత్ ప్రతిగృహ్ణీయాత్” ఇతి (BఋĀUప్ ౫.౧౪.౫–౬) |

ఇతి ప్రతిగ్రహప్రకరణమ్

ఏవం నిరూపితానామ్ అధ్యాపనాదీనాం ప్రతిగ్రహాన్తానాం శబ్దాన్తరాధికరణన్యాయేన (PMS ౨.౨.౧) కర్మభేదమ్ అభిప్రేత్య “షట్కర్మనిరతః” ఇత్య్ ఉక్తమ్ | స చ న్యాయ ఇత్థం ప్రవర్తతే | యజతి దదాతి జుహోతీత్య్ ఉదాహరణమ్ | తత్ర సంశయః కిం సర్వధాత్వర్థానురక్తైకా భావనా ఉత ప్రతిధాత్వర్థం భిన్నా |

తత్ర భావనావచకస్యాఖ్యాతస్యైకత్వాద్ భిన్నానామ్ అపి ధాత్వర్థానామ్ ఉపసర్జనత్వేన ప్రధానభేదకత్వాసంభవాచ్ చైకైవ భావనేతి పూర్వపక్షః |

ధాత్వర్థానురఞ్జనమ్ అన్తరేణ కేవలాఖ్యాతేన భావనాయా అప్రతీతేః ఉత్పత్తిశిష్టధాత్వర్థేనైకేనానురక్త ఆఖ్యాతార్థే ధాత్వర్థాన్తరాణామ్ అననుప్రవేశాత్ ప్రతిధాత్వర్థం భావనాభేదః ఇతి సిద్ధాన్తః |

ఏవం చాధ్యయనాదిభిః షడ్భిర్ ధాత్వర్థః షోఢా భావనా భిద్యతే – ఇతి భవన్త్య్ ఏతాని షట్కర్మాణి | తేషు “అభిరతిః” శ్రద్ధాపూర్వకమ్ అనుష్ఠానమ్ | అశ్రద్ధాలునానుష్ఠితమ్ అప్య్ అఫలం స్యాత్ | తద్ ఆహ భగవాన్ |

[౨౦౫] అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్ తప్తం కృతం చ యత్ |

అసద్ ఇత్య్ ఉచ్యతే పార్థ న చ తత్ ప్రేత్య నో ఇహ || ఇతి | (BహG ౧౭.౨౮)

“నిత్యమ్” ఇత్య్ ఉత్తరత్రాన్వేతి న పూర్వత్ర, అధ్యాపనాదీనాం త్రయాణామ్ అనిత్యత్వాత్ | దేవతా చ అతిథిశ్ చ దేవతాతిథీ తయోః ప్రతిదినం పూజకో భవేత్ | దేవతాస్వరూపం చ

వాజసనేయిబ్రాహ్మణే శాకల్య-యాజ్ఞవల్క్యసంవాదే విచార్య నిర్ణీతమ్ | తత్ర శాకల్యః ప్రష్టా యాజ్ఞవల్క్యో వక్తా దేవతావిస్తారసంక్షేపౌ స్వరూపం చ ప్రష్టవ్యో ’ర్థః | తత్ర చైషా శ్రుతిః |

అథ హైనం విదగ్ధః శాకల్యః పప్రచ్ఛ | కతి దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి | స హైతయైవ నివిదా ప్రతి పేదే | యావన్తో వైశ్వదేవస్య నివిద్య్ ఉచ్యన్తే | త్రయశ్ చ త్రీ చ శతా త్రశ్ చ త్రీ చ సహస్రేతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కత్య్ ఏవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి | త్రస్ త్రింశద్ ఇతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కత్య్ ఏవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి | త్రయ ఇతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కత్య్ ఏవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేత్ | ద్వావ్ ఇతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కత్య్ ఏవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి | అధ్యర్ధ ఇతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కత్య్ ఏవ దేవా యాజ్ఞవల్క్యేతి | ఏక [౨౦౬] ఇతి | ఓమ్ ఇతి హోవాచ కతమే తే త్రయశ్ చ త్రీ చ శతా త్రయశ్ చ త్రీ చ సహస్రేతి || ౧ || స హోవాచ మహిమాన ఏవైషమ్ ఏతే త్రస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి | కతమే తే త్రయస్త్రింఅద్ ఇతి | అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యాస్ త ఏకత్రింశద్ ఇన్ద్రశ్ చైవ ప్రజాపతిశ్ చ త్రయస్త్రింశావ్ ఇతి || ౨ || కతమే తే వసవ ఇతి | అగ్నిశ్ చ పృథివీ చ వాయుశ్ చాన్తరిక్షం చాదిత్యశ్ చ ద్యౌశ్ చ చన్ద్రమాశ్ చ నక్షత్రాణి చైతే సవస ఏతేషు హీదం సర్వం వసు నిహితమ్ ఏతే హీదం సర్వం వాసయన్త తస్మాద్ వసవ ఇతి || ౩ || కతమే తే రుద్రా ఇతి | దశ వై పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశస్ తే యదాస్మాచ్ ఛరీరాద్ ఉత్క్రామన్త్య్ అథ రోదయన్తి యస్మాద్ రోదయన్తి తస్మాద్ రుద్రా ఇతి || ౪ || కతమ ఆదిత్యా ఇతి | ద్వాదశ ఏవ మాసాః సంవత్సరస్యైత ఆదిత్యా ఏతే హీదం సర్వమ్ ఆదదానాయన్తి తద్ యద్ ఇదం సర్వమ్ ఆదదానాయన్తి తస్మాద్ ఆదిత్యా ఇతి || ౫ || కతమ ఇన్ద్రః కతమ ప్రజాపతిర్ ఇతి | స్తనయిత్నుర్ ఏవేన్ద్రో యజ్ఞః ప్రజాపతిర్ ఇతి | కతమః (?) స్తనయిత్నుర్ ఇత్య్ అశనిర్ ఇతి | కతమో యజ్ఞ ఇతి | పశవ ఇతి || ౬ || కతమే షడ్ ఇతి | అగ్నిశ్ చ పృథివీ చ వాయుశ్ చాన్తరిక్షం చాదిత్యశ్ చ ద్యౌశ్ చైతే షడ్ ఏతే హీదం సర్వం షడ్ ఇతి || ౭ || కతమే తే త్రయో దేవా ఇతి | [౨౦౭] ఇమే ఏవ త్రయో లోకా ఏషు హీమే సర్వే దేవా ఇతి | కతమౌ తౌ ద్వౌ దేవావ్ ఇతి | అన్నం చైవ ప్రాణశ్ చేతి | కతమో ’ధ్యర్ధ ఇతి | యో ’యం పవత ఇతి || ౮ || తద్ ఆహుర్ యద్ అయమ్ ఏక ఇవైవ పవతే | స కథమ్ అధ్యర్ధ ఇతి | యద్ అస్మిన్న్ ఇదం సర్వమ్ అధ్యాత్ తేనాధ్యర్ధ ఇతి | కతమ ఏకో దేవ ఇతి | ప్రాణ ఇతి స బ్రహ్మేత్య్ ఆచక్షతే ఇతి” || BఋĀUప్ ౩.౯.౧–౯)

అస్యాః శ్రుతేర్ అయమ్ అర్థః | ఉపాసనార్థానాం దేవానాం సంఖ్యావిస్తారేణ కతీతి పృష్టో యాజ్ఞవల్క్యో విజిగీషుకథాయాం ప్రవృత్తత్వాత్ పరబుద్ధివ్యామోహాయ నివిదా ప్రత్యుత్తరం ప్రతి పేదే | నివిచ్ఛబ్దో వైశ్వదేవనామకే శస్త్రవిశేషే ’వస్థితానాం సంఖ్యావాచినాం పదానాం సముదాయమ్ ఆచష్టే ఇతి వైదికప్రసిద్ధిః | తతో యావన్తో దేవా వైశ్వదేవస్య నివిద్ ఉచ్యన్తే | తావన్త ఉపాస్యా ఇత్య్ ఉక్తం భవతి | తాని చ పదాని త్రయశ్ చ త్రీ చేత్యాదీని | శతత్రయం సహస్రత్రయం షట్కం చ దేవవిస్తారః | కత్య్ ఏవేత్య్ ఏవకారేణ తత్ర తత్ర దేవాన్తరశఙ్కా వ్యుదస్యతే | య ఏవ దేవాః పూర్వం విస్తృతాః త ఏవ సంక్షేపేణ కియన్త ఇతి తత్ర తత్ర

ప్రశ్నార్థః। కతీతి సంఖ్యాప్రశ్నః। కతమే త ఇతి స్వరూపవిశేషప్రశ్నః। తత్ర శతసహస్రసంఖ్యాకాయై [౨౦౮] దేవా ఉక్తాస్ తే సర్వే ప్రధానభూతా న భవన్తి। కిం తర్హి ప్రాధాన్యేన హవిర్భుజాం త్రయస్త్రింశద్ దేవానాం యోగమహిమ్నా స్వీకృతైచ్ఛికవిగ్రహా ఏవ తతో న తేషాం స్వరూపవిశేషః పురాణప్రసిద్ధేభ్యో వస్వాదిభ్యో ‘న్యే। తేషు శబ్దప్రవృత్తిర్ యౌగికీ। ప్రాణా బాహ్యేన్ద్రియాణి। ఆత్మాన్తఃకరణమ్। ఇన్ద్రప్రజాపతిశబ్దౌ లక్షణయా స్తనయిత్నుయజ్ఞయోర్ వర్తేతే। లక్షితలక్షణయా త్వ్ అశనిపశ్వోః। అన్నప్రాణౌ భోగ్యభోక్త్రభిమానినౌ। అధ్యర్ధశబ్దో రూఢ్యా సఙ్ఖ్యావాచీ। యోగేన తు సమృద్ధం వాయుం వక్తి। వాయుః సూత్రాత్మా, “వాయుర్ వై గౌతమ తత్ సూత్రమ్” (BఋĀUప్ ౩.౭.౨) ఇతి శ్రుతేః। అన్తే ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచకః। తద్ ఏవ స్పష్టయితుం స బ్రహ్మేత్య్ ఉక్తమ్। తత్శబ్దః పరోక్షవాచీ। అకృతబ్రహ్మవిచారం పురుషం ప్రతి బ్రహ్మణః శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాత్ పారోక్ష్యమ్ ఇతి। తత్ర ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవైకో ముఖ్యో దేవః। తత్స్వరూపం చ శ్వేతాశ్వతరా విస్పష్టమ్ ఆమనన్తి।

ఏకో దేవః సర్వభూతేషు గూఢః సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా।

కర్మాధ్యక్షః సర్వభూతాధివాసః సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్ చ॥

(SవేUప్ ౬.౧౧)

[౨౦౯] ఇతి। ఏతమ్ ఏవ దేవం శాస్త్రకుశలాస్ తైస్ తైః శబ్దవిశేషైర్ బహుధా వ్యవహరన్తి। తథా చ మన్త్రవర్ణః।

సుపర్ణం విప్రాః కవయో వచోభిర్ ఏకం సన్తం బహుధా కల్పయన్తి। ఇతి।

తే చ శబ్దవిశేషా విస్పష్టమ్ అన్యస్మిన్ మన్త్రే శ్రూయన్తే।

ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణమ్ అగ్నిమ్ ఆహుర్ అథో దివ్యః స సుపర్ణో గరుత్మాన్।

ఏకం సద్విప్రా బహుధా వదన్త్య్ అగ్నిం యమం మాతరిశ్వానమ్ ఆహుః॥ ఇతి।

నను – ఇన్ద్రమిత్రవరుణాదయః శబ్దా భిన్నదేవవాచినో న త్వ్ ఏకం దేవమ్ అభిదధతి। అన్యథా వారుణయాగే ఐన్ద్రో మన్త్రః ప్రయుజ్యేత్।

నాయం దోషః। ఏకత్వే ‘పి దేవతాత్వమ్, మూర్తిభేదేన మన్త్రవ్యవస్థోపపత్తేః। యథా శైవాగమేషు శివస్యైకత్వే ‘పి ప్రతిమాభేదేన దక్షిణామూర్తి-చిన్తామణి-మృత్యుఞ్జయాదయో మన్త్రా [౨౧౦] మూర్తివిశేషేషు వ్యవస్థితాః। యథా వా వైష్ణవాగమేషు గోపాలవామనాదయో మన్త్రాః తథా దేవే కిం న స్యాత్।

నను – ద్రవ్యదేవతే యాగస్య స్వరూపమ్। రూపభేదాచ్ చ కర్మభేదః ప్రతిపాదితః। “తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమ్” ఇత్య్ అత్ర

యథామిక్షావాజినయోర్ ద్రవ్యయోర్ భేదః తథా విశ్వేషాం దేవానాం వాజిభ్యో దేవేభ్యో భేదో ‘భ్యుపగన్తవ్యః ఇతి ।

బాఢమ్ । అభ్యుపగమ్యతే హ్య్ ఏకస్యైవ వాస్తవస్య దేవస్య కర్మానుష్ఠానదశాయామ్ ఔపాధికో భేదః । అత ఏవ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే ఇష్టిప్రకరణే కర్మానుష్ఠాతృప్రసిద్ధం దేవభేదమ్ అనూద్య తదపవాదేన వాస్తమం దేవైకత్వమ్ అవధారితమ్: “తద్ యద్ ఇదమ్ ఆహుర్ అముం యజేతాముం యజేతేత్య్ ఏకం దేవమ్ ఏతస్యైవ సా విసృష్టిర్ ఏష ఉ హ్య్ ఏవ సర్వే దేవా ఇతి” ।

న చైకస్మాద్ దేవాత్ ఫలభేదో దుఃసంపాద ఇతి శఙ్కనీయమ్, ఉపాస్తిప్రకారభేదేన తదుపపత్తేః, “తం యథా యథోపాసతే తద్ ఏవ భవతి” ఇతి శ్రుతేః । యథైకో ‘పి రాజా ఛత్రచామరాదిసేవాప్రకారభేదేన ఫలభేదే హేతుస్ తద్వత్ । [౨౧౧]

నను – దేవః ఫలం దదాతీత్య్ ఏతన్ మీమాంసకో న సహతే । తథా హి నవమాధ్యాయే విచారితమ్ । కిం యాగేనారాధితాయా దేవతాయాః ఫలమ్, ఉతాపూర్వద్వారకం యాగస్య ఫలసాధనత్వ్మ్ ఇతి సంశయః । తత్ర భఙ్గురస్య యాగస్య కాలాన్తరభావిఫలం ప్రతి సాధనత్వాయోగాద్ అవశ్యం ద్వారం కించిత్ కల్పనీయమ్ । దేవతాప్రసాదశ్ చ శ్రుతియుక్తిభ్యాం తద్ద్వారం స్యాత్ । “తృపత ఏవైనమ్ ఇన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్ తర్పయతి” (TS ౨.౫.౪.3) ఇతి శ్రుతిః । యుక్తిర్ అప్య్ ఉచ్యతే । క్రియయా ప్రాప్తుమ్ ఇష్టతమత్వాత్ కర్మ కారకం ప్రధానమ్ । తేన కర్మణా వ్యాప్యత్వాత్ సంప్రదానం తతో ‘పి ప్రధానమ్ । ఇన్ద్రాదిదేవతాశ్ చ సంప్రదానత్వేన ప్రాధాన్యాత్ పూజామ్ అర్హన్తి । యాగశ్ చ పూజారూపత్వాద్ అతిథేర్ భోజనమ్ ఇవ దేవతాయా అఙ్గం స్యాత్ । తస్మాత్ రాజాదివద్ దేవః ఫలం దదాతీతి పూర్వః పక్షః ।

అత్రోచ్యతే । యాగదేవతయోర్ యో ‘యమ్ అఙ్గాఙ్గీభావ ఉపన్యస్తః స తు శబ్దాకాఙ్క్షానుసారేణ విపర్యేతి । తథా హి – యజేతేత్య్ ఆఖ్యాతేన భావనాభిధీయతే । సా చ – కిం, కేన, కథమ్, ఇతి భావ్యకరణే ఇతికర్తవ్యతాలక్షణమ్ అంశత్రయం క్రమేణాకాఙ్క్షతి । తత్ర యాగస్య సమానపదోపనీతత్వే ‘ప్య్ అయోగ్యత్వాన్ న భావ్యతా । స్వర్గస్య తు వాక్యాద్ ఉపనీతస్యాపి పురుషార్థత్వేన యోగ్యత్వాత్ భావ్యతా స్యాత్ । తస్య చ స్వర్గస్య సాధనాకాఙ్క్షాయాం యాగః కరణత్వేనాన్వేతి । [౨౧౨] తచ్ చ కరణం సాధ్యరూపత్వాత్ స్వనిష్పాదకం సిద్ధం ద్రవ్యదైవతమ్ ఇతికర్తవ్యత్వేన గృహ్ణాతి – ఇతి । అతో యాగో ఽఙ్గీ దేవతా చ తదఙ్గమ్ । ఏవం చ సతి నాతిథివద్ దేవతా యాగేనారాధ్యతే । యా తు శ్రుతిః “తృప్త ఏవైనమ్” ఇతి నాసౌ స్వార్థే తాత్పర్యవతీ, ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్ । న హి కాచిద్ విగ్రవతీ దేవతా హవిర్ భుక్త్వా తృప్తా ఫలం ప్రయచ్ఛతీతి ప్రత్యక్షేణోపలభ్యతే । ప్రత్యుత తదభావః ప్రత్యక్షేణ యోగ్యానుపలబ్ధ్యా వా ప్రమీయతే । కిం చ అశ్వమేధే “గాం దంష్ట్రాదిద్రవ్యాణాం మణ్డూకాన్ దన్తైః” ఇత్యాదావ్ అశ్వావయవానాం దంష్ట్రాదిద్రవ్యాణాం హవిషాం భోక్తృత్వేన

గోమణ్డూకాదయస్ తిర్యఞ్చో ‘పి దేవతావిశేషాః శ్రూయన్తే | న చ తేషాం ఫలప్రదాతృత్వం సంభావ్యతే |

“ఓషధీభ్యః స్వాహా వనస్పతిభ్యః స్వాహా మూలేభ్యః స్వాహా” (TS ౭.౩.౧౯) ఇత్యాదావ్ అచేతనానామ్ ఓషధివనస్పతితదవయవానాం దేవతాత్వం శ్రూయతే | తత్ర కుతో హవిర్భోక్తృత్వం కుతస్తరాం తృప్తిః కుతస్తమాం [౨౧౩] ఫలదానమ్ | తస్మాద్ విగ్రహాదిమతాం దేవానామ్ అభావాన్ న దేవతాప్రసాదో యాగస్య ఫలద్వారమ్ | కిం తు శ్రూయమాణఫలసాధనత్వాన్యథానుపపత్తికల్ప్యమ్ అపూర్వం తద్ద్వారమ్ | మన్త్రార్థవాదేతిహాసపురాణేషు దేవతానామ్ అపి తపశ్చరణక్రత్వనుష్ఠానబ్రహ్మాస్త్రాదిమన్త్రప్రయోగేభ్యః సమీహితసిద్ధ్యనుకీర్తనాత్ | తస్మాన్ న దేవః ఫలప్రదః ఇతి సిద్ధమ్ | ఔపనిషదాస్ త్వ్ ఈశ్వరస్య ఫలదాతృత్వం మన్యన్తే | తథా హి తదీయే శాస్త్రే తృతీయాధ్యాయే విచారితమ్ | కిం ధర్మః ఫలం దదాతి | ఆహో స్విద్ ఈశ్వరః | ఇతి సంశయః |

తత్ర మీమాంసకోక్తన్యాయేన ధర్మః ఫలప్రద ఇతి పూర్వపక్షః |

సిద్ధాన్తస్ తు కిం ధర్మో ‘న్యానధిష్ఠిత ఏవ ఫలప్రదః | కిం వా కేనచిచ్ చేతనేనాధిష్ఠితః | నాద్యః, అచేతనస్య తారతమ్యానభిజ్ఞస్య యథోచితఫలదాతృత్వాయోగాత్ | ద్వితీయే తు యేనాధిష్ఠితః స ఏవ ఫలదాతాస్తు | న చైవం ధర్మస్య వైయర్థ్యమ్ ఇత్ శఙ్కనీయమ్ | వైషమ్యనైర్ఘృణ్యపరిహారాయ ధర్మాపేక్షణాత్ | అసతి తు ధర్మే కాంశ్చిద్ ఉత్తమసుఖం కాంశ్చిన్ మధ్యమమ్ కాంశ్చిద్ అధమం ప్రాపయన్న్ ఈశ్వరః కథం విషమో న భవేత్ | కథం వా వివిధం దుఃఖం ప్రాపయన్ నిర్ఘృణో న స్యాత్ | ధర్మాధర్మానుసారేణ తత్ ప్రాపణే గురుపితృరాజాదీనామ్ [౨౧౪] ఇవ న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రాప్నుతః | న హి దుష్టశిక్షాం శిష్టపరిపాలనం చ కుర్వతాం కుర్వాదీనాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే విద్యేతే | యద్ ఉక్తమ్ “గోమణ్డూకాదీనాం తిరశ్చామోషధివనస్పత్యాదీనాం చ స్థావరాణాం ఫలప్రదత్వమ్ అయుక్తమ్” ఇతి, తత్ తథైవాసు | ఈశ్వరస్య ఫలదాతృత్వే కః ప్రత్యూహః | యద్ అపి “తృప్త ఏవైనమ్ ఇన్ద్రః ప్రజయా పశుభిస్ తర్పయతి” (TS ౨.౫.౪.౩) ఇతి తత్రాపీన్ద్రదేవతాయామ్ అవస్థితో ‘న్తర్యామీ ఫలప్రదత్వేన వివక్షితః, “అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానామ్” ఇతి శ్రుతేః | తస్మాద్ ఈశ్వరస్య ప్రసాద ఏవ ఫలద్వారమ్ | న చ జైమినేయ-వైయాసికయోర్ మతయోర్ పరస్పరం విరోధః, వివక్షావిశేషేణ తత్సమాధానాత్ | యథా దేవదత్తస్యైవ ప్రకృత్వే (?) ‘పి సమ్యగ్ అభిజ్వలనం వివక్షిత్వా “కాష్ఠాని పచన్తి” ఇతి వ్యవహారః తథా పరమేశ్వరస్యైవ ఫలప్రదత్వే ‘పి తాతతమ్యాపాదననిమిత్తతయా ప్రాధాన్యం వివక్షిత్వా “ధర్మః ఫలప్రదః” ఇతి వ్యవహారః కిం న స్యాత్ | తస్మాద్ అవిరోధాత్ ఫలప్రదో జగదీశ్వర ఏక ఏవ సర్వత్ర పూజనీయో దేవ ఇత్య్ అలమ్ అతిప్రసఙ్గేన ||

ఇతి దేవతాస్వరూపనిరూపణప్రకరణమ్

అతిథేర్ లక్షణమ్ స్వయమ్ ఏవ వక్ష్యతి। ఉభయోః పూజనప్రకారమ్ ఉపరితనశ్లోకే నిరూపయామః। "దేవతాతిథిపూజకో నావసీదతి" [౨౧౪] ఇత్య్ ఉక్తేర్ అపూజాయామ్ అవసీదతి ఇత్య్ అవగమ్యతే। తథా చ కూర్మపురాణే।

యో మోహాద్ అథ వాలస్యాద్ అకృత్వా దేవతార్చనమ్।

భుఙ్క్తే స యాతి నరకం సూకరేష్వ్ అభిజాయతే॥ Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౮.౧౨౧)

అకృత్వా దేవపూజాం చ మహాయజ్ఞాన్ ద్విజోత్తమః।

భుఞ్జీత చేత్ స మూఢాత్మా తిర్యగ్యోనిం నిగచ్ఛతి॥ ఇతి। (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౮.౧౧౯)

మార్కణ్డేయః।

అతిథిర్ యస్య భగ్నాశో గృహాత్ ప్రతినివర్తతే।

స తస్య దుష్కృతం దత్త్వా పుణ్యమ్ ఆదాయ గచ్ఛతి॥ ఇతి।

దేవలో 'పి।

అతిథిర్ గృహమ్ అభ్యేత్య యస్య ప్రతినివర్తతే।

అసత్కృతో నిరాశశ్ చ స సద్యో హన్తి తత్కులమ్॥

[౨౧౬] ఇతి। పూజాయాం తు న కేవలం పాపాభావః కిం త్వ్ అభ్యుదయో 'ప్య్ అస్తి। తథా చ విష్ణుధర్మోత్తరే।

యే 'ర్చయన్తి సదా విష్ణుం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్।

సర్వపాపవినిర్ముక్తా బ్రహ్మాణం ప్రవిశన్తి తే॥ ఇతి।

కూర్మపురాణే।

వేదాభ్యాసో 'న్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియాస్ తథా।

నాశయన్త్య్ ఆశు పాపాని దేవానామ్ అర్చనం తథా॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

అతిథిం పూజయేద్ యస్ తు శ్రాన్తం చాదుష్టమానసమ్ ।

సవృషం గోశతం తేన దత్తం స్యాద్ ఇతి మే మతిః ॥ ఇతి । (VaDh ౨౭.౭)

విష్ణుర్ అపి ।

స్వాధ్యాయేనాగ్నిహోత్రేణ యజ్ఞేన తపసా తథా ।

నావాప్నోతి గృహీ లోకాన్ యథా త్వ్ అతిథిపూజనాత్ ॥ ఇతి । (ViDh ౬౭.౪౪)

వైశ్వదేవాధ్యర్థమ్ ఓదనం పాచయిత్వా తేన హోమే కృతే సతి యో ‘వశిష్ట ఓదనః స హుతశేషః । తమ్ ఏవ భుఞ్జీత న తు స్వభోజనార్థం పాచయేత్ । యద్ ఆహ భగవాన్,

[౨౧౭] యజ్ఞశిష్టాశినః సన్తో ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషైః ।

ముఞ్చతే తే త్వ్ అఘం పాపా యే పచన్త్య్ ఆత్మకారణాత్ ॥ ఇతి । (BhG 3.౧3)

“హుతశేషమ్” ఇత్య్ అత్ర హుతశబ్దో మహాభారతే వ్యాఖ్యాతః ।

వైశ్వదేవాదయో హోమా హుతమ్ ఇత్య్ ఉచ్యతే బుధైః ॥ ఇతి ।

తస్య శేషో హుతశేషః । స చ హుతశేషశబ్దో దేవర్షిమనుష్యాదిపూజోపయుక్తావశిష్టమ్ ఉపలక్షయతి । తద్ ఆహ మనుః ।

దేవాన్ ఋషీన్ మనుష్యాంశ్ చ పితౄన్ గృహ్యాశ్ చ దేవతాః ।

పూజయిత్వా తతః పశ్చాద్ గృహస్థః శేషభుగ్ భవేత్ ॥

అఘం స కేవలం భుఙ్క్తే యః పచత్య్ ఆత్మకారణాత్ ।

యజ్ఞశిష్టాశనం హ్య్ ఏతత్ సతామ్ అన్నం విధీయతే ॥ ఇతి । (MDh 3.౧౧౭–౧౮)

“బ్రాహ్మణో నావసీదతి” ఇత్య్ అత్ర వివక్షితస్య బ్రాహ్మణస్య లక్షణం మహాభారతే దర్శితమ్ ।

సత్యం దానం తపః శౌచమ్ ఆనృశంస్యమ్ దమో ఘృణా ।

దృశ్యన్తే యత్ర విప్రేన్ద్ర స బ్రాహ్మణ ఇతి స్మృతః ॥

జితేన్ద్రియో ధర్మపరః స్వాధ్యాయనిరతః శుచిః ।

కామక్రోధౌ వశే యస్య తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥

యస్య చాత్మసమో లోకో ధర్మజ్ఞస్య మనస్వినః ।

స్వయం ధర్మేణ చరతి తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః ॥

[౨౧౮]　యో ‘ధ్యాపయేద్ అధీతే వా యాజయేద్ వా యజేత వా।

దద్యాద్ వాపి యథాశక్తి తం దేవా బ్రాహ్మణం విదుః॥

క్షమా దయా చ విజ్ఞానం సత్యం చైవ దమః శమః।

అధ్యాత్మని రతిర్ జ్ఞానమ్ ఏతద్ బ్రాహ్మణలక్షణమ్॥ ఇతి।

తథా చ అనాహితాగ్నితాయామ్ అపి ఉక్తలక్షణలక్షితో బ్రాహ్మణో నావసీదతీత్య్ వాక్యార్థః పర్యవసితో భవతి।

"చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానామ్" ఇతి "షట్కర్మాభిరతః" ఇతి వచనద్వయేన సాధారణాసాధారణధర్మౌ సంక్షిప్యోపదర్శితౌ। యద్య్ అప్య్ అధ్యాపనాదిత్రయమ్ ఏవ విప్రస్యాసాధారణం నాధ్యయనాదిత్రయమ్। తస్య వర్ణత్రయసాధారణత్వాత్। తథాపి షట్కర్మాభిరతత్వం విప్రస్యైవేతి న కో ‘పి విరోధః॥ ౩౮॥

అథాత్ర సాధారణాధ్యయనాదిప్రసఙ్గేన బుద్ధిస్థం సాధారణమ్ ఆహ్నికం సంక్షిప్యాహ।

సంధ్యా స్నానం జపో హోమో దేవతాతిథిపూజనమ్।

ఆతిథ్యం వైశ్వదైవం చ షట్కర్మాణి దినే దినే॥ ౧.౩౯॥ ఇతి।

"సంధ్యా స్నానమ్" ఇత్య్ అత్ర యవాగూపాకన్యాయేన స్నానస్య ప్రాథమ్యం వ్యాఖ్యేయమ్। స చ న్యాయః పఞ్చమాధ్యాయే ప్రథమపాదే ప్రతిపాదితః। "యవాగ్వాగ్నిహోత్రం జుహోతి। యవాగుం చ పచతి" ఇతి శ్రూయతే। తత్ర సంశయః కిమ్ అగ్నిహోత్రయవాగూపాకయోర్ [౨౧౯] అనియతః క్రమః, ఉత నియతః। యద్ అపి నియతః తద్ అపి పాఠేన నియమ్యతే ఉతార్థేన। తత్ర విధ్యోర్ అనుష్ఠానమాత్రపర్యవసానాత్ క్రమస్య నియామకాభావాత్ అనియతః – ఇత్య్ ఏకః పూర్వః పక్షః। పూర్వాధికరణేషు "అధ్వర్యుర్ గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతి" ఇత్య్ అత్ర పాఠస్య నియామకత్వాభ్యుపగమాత్ అత్రాపి తత్సంభవాత్ యథాపాఠక్రమనియమః – ఇత్య్ అపరః పూర్వః పక్షః।

"యవాగ్వా" ఇతి తృతీయయా శ్రుత్యా హోమసాధనత్వావగమాద్ అసతి చ ద్రవ్యే హోమానిష్పత్తేర్ అర్థాద్ యవాగూపాకః పూర్వభావీ – ఇతి సిద్ధాన్తః। ఏవమ్ అత్రాపి స్నానస్య

శుద్ధిహేతుత్వాచ్ ఛుద్ధస్యైవ సంధ్యావన్దనాధికారిత్వాత్ స్నానం పూర్వభావి ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । తత్ర స్నానం తత్పూర్వభావినాం బ్రాహ్మముహూర్తో_త్థానహితచిన్తనాదీనాం సర్వేషామ్ ఉపలక్షణమ్ । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ।

బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ చిన్తయేద్ ఆత్మనో హితమ్ ।

ధర్మార్థకామాన్ స్వే కాలే యథాశక్తి న హాపయేత్ ॥ ఇతి । (YDహ ౧.౧౧౫)

మనుర్ అపి ।

బ్రాహ్మే ముహూర్తే_ బుధ్యేత ధర్మార్థవ్ అనుచిన్తయేత్ ।

కాయక్లేశాంశ్ చ తన్మూలాన్ వేదతత్త్వార్థమ్ ఏవ చ ॥ (MDహ ౪.౯౨)

[౨౨౦] ఇతి । "వేదతత్త్వార్థః" పరమాత్మా । తథా చ కూర్మపురాణే ।

బ్రాహ్మే ముహూర్తే_ ఉత్థాయ ధర్మమ్ అర్థం చ చిన్తయేత్ ।

కాయక్లేశం తదుద్భూతం ధ్యాయీత మనసేశ్వరమ్ ॥ ఇతి । (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౮.3)

విష్ణుపురాణే 'పి ।

బ్రాహ్మే ముహూర్తే_ ఉత్థాయ మానసే మతిమాన్ నృప ।

విబుధ్య చిన్తయేద్ ధర్మమ్ అర్థం చాస్యావిరోధినమ్ ॥

అపీడయా తయోః కామమ్ ఉభయోర్ అపి చిన్తయేత్ ।

పరిత్యజేద్ అర్థకామౌ ధర్మపీడాకరౌ నృప ॥

ధర్మమ్ అప్య్ అసుఖోదర్కం లోకవిద్విష్టమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౧౧.౫–౭)

సూర్యోదయాత్ ప్రాగ్ అర్ధప్రహరే ద్వౌ ముహూర్తౌ । తత్రాద్యో బ్రాహ్మో ద్వితీయో రౌద్రః । తత్ర బ్రాహ్మే చిన్తనీయార్థవిశేషం దర్శయతి విష్ణుః ।

ఉత్థాయోత్థాయ బోద్ధవ్యం కిమ్ అద్య సుకృతం కృతమ్ ।

దత్తం వా దాపితం వాపి వాక్ సత్యా వాపి భాషితా ॥

ఉత్థాయోత్థాయ బోద్ధవ్యం మహద్ భయమ్ ఉపస్థితమ్ ।

మరణవ్యాధిశోకానాం కిమ్ అద్య నిపతిష్యతి ॥ ఇతి ।

"ధ్యాయీత మనసేశ్వరమ్" ఇతి యద్ యుక్తం తత్ర ప్రకారవిశేషో వామనపురాణే దర్శితః ।

[౨౨౧] బ్రహ్మా మురారిస్ త్రిపురాన్తకారీ భానుః శశీ భూమిసుతో బుధశ్ చ ।

గురుశ్ చ శుక్రః శనిరాహుకేతవః కుర్వన్తు సర్వే మమ సుప్రభాతమ్ || (VఆPఉ ౧౪.౨3)

ఇత్యాది |

ఇతి బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఆత్మహితచిన్తనప్రకరణమ్

హితచిన్తనానన్తరం శ్రోత్రియాదికమ్ అవలోకయేత్ న తు పాపిష్ఠాదికమ్ | తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

శ్రోత్రియం సుభగం గాం చ అగ్నిమ్ అగ్నిచితం తథా |

ప్రాతర్ ఉత్థాయ యః పశ్యేద్ ఆపద్భ్యః స ప్రముచ్యతే ||

పాపిష్ఠం దుర్భగం చాన్ద్రం నగ్నమ్ ఉత్కృత్తనాసికమ్ |

ప్రాతర్ ఉత్థాయ యః పశ్యేత్ తత్ కలేర్ ఉపలక్షణమ్ || ఇతి | (KSమ్ ౧౯.౯–౧౦)

తతో మూత్రపురీషే కుర్యాత్ | తద్ ఆహ అఙ్గిరాః |

ఉత్థాయ పశ్చిమే రాత్రే తత ఆచమ్య చోదకమ్ |

అన్తర్ధాయ తృణైర్ భూమిం శిరః ప్రావృత్య వాససా ||

వాచం నియమ్య యత్నేన ష్ఠీవనోచ్ఛ్వాసవర్జితః |

కుర్యాన్ మూత్రపురీషే తు శుచౌ దేశే సమాహితః ||

[౨౨౨] ఇతి | తత్ర తృణనియమం విశినష్టి |

శిరః ప్రావృత్య కుర్వీత శకృన్మూత్రవిసర్జనమ్ |

అయజ్ఞీయైర్ అనార్ద్రైశ్ చ తృణైః సంఛాద్య మేదినీమ్ || ఇతి |

తత్ర కాలభేదేన దిఙ్నియమమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

దివా సంధ్యాసు కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్ర ఉదఙ్ముఖః |

కుర్యాన్ మూత్రపురీషే తు రాత్రౌ చేద్ దక్షిణాముఖః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౬)

కర్ణశ్ చ దక్షిణః

పవిత్రం దక్షిణే కర్ణే కృత్వా విణ్మూత్రమ్ ఉత్సృజేత్ |

ఇతి స్మృత్యన్తరే పవిత్రస్య దక్షిణకర్ణస్థత్వాభిధానాత్ | యజ్ఞోపవీతస్యాపి తద్ ఏవ స్థానం న్యాయ్యమ్ | అఙ్గిరాస్ తు వికల్పేన స్థానాన్తరమ్ ఆహ |

కృత్వా యజ్ఞోపవీతం తు పృష్ఠతః కణ్ఠలమ్బితమ్ |

విణ్మూత్రం తు గృహీ కుర్యాత్ యద్ వా కర్ణే సమాహితః || ఇతి |

తత్ర కర్ణే నిధానమ్ ఏకవస్త్రవిషయమ్ | తథా చ సాఙ్ఖ్యాయనః: “యద్య్ ఏకవస్త్రో యజ్ఞోపవీతం కర్ణే కృత్వా మూత్రపురీషోత్సర్గం కుర్యాత్” [౨౨3] ఇతి |

నను – ఉక్తో దిఙ్నియమో న వ్యవతిష్ఠతే, అన్యైర్ అన్యథాస్మరణాత్ | తత్ర యమః |

ప్రత్యఙ్ముఖస్ తు పూర్వాహ్ణే ‘పరాహ్ణే ప్రాఙ్ముఖస్ తథా |

ఉదఙ్ముఖస్ తు మధ్యాహ్నే నిశాయాం దక్షిణాముఖః || ఇతి |

అత్ర కేచిద్ వికల్పమ్ ఆశ్రిత్య వ్యవస్థాపయతి |

తద్ అయుక్తమ్, సామాన్యవిశేషశాస్త్రయోర్ వికల్పాయోగాత్ | సామాన్యశాస్త్రం హి యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్, దివసే కృత్స్నే ‘ప్య్ ఉదఙ్ముఖత్వవిధానాత్ | యమవచనం తు విశేషశాస్త్రమ్, ఉదఙ్ముఖత్వస్య మధ్యాహ్నవిషయత్వేనాత్ర సఙ్కోచప్రతీతేః |

మాస్తు తర్హి వికల్పః, యమవచనోక్తా తు వ్యవస్థా భవిష్యత్, ఇతి చేత్,

తద్ అపి న యుక్తమ్, ప్రాక్ప్రత్యఙ్ముఖత్వనిరాకరణాయైవ దేవలేన సదైవేతి విశేషితత్వాత్,

సదైవోదఙ్ముఖః ప్రాతః సాయాహ్నే దక్షిణామిఖః | ఇతి |

అత్ర ప్రాతఃసాయాహ్నశబ్దౌ దివారాత్రివిషయౌ | తథా చ మనుః |

మూత్రోచ్చారసముత్సర్గం దివా కుర్యాద్ ఉదఙ్ముఖః |

దక్షిణాభిముఖో రాత్రౌ సంధ్యయోశ్ చ యథా దివా || ఇతి | (MDహ్ ౪.౫౦)

ఏవం తర్హి యమోక్తయోః ప్రాక్ప్రత్యఙ్ముఖత్వయోః కా గతిః | సూర్యాభిముఖనిషేధగమకోక్తిర్ ఇతి బ్రూమః | తద్ ఉక్తం మహాభారతే |

[౨౨౪] ప్రత్యాదిత్యం ప్రత్యనలం ప్రతిగాం చ ప్రతిద్విజమ్ |

మేహన్తి యే చ పథిషు తే భవన్తి గతాయుషః || ఇతి |

యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

విణ్మూత్రమ్ ఆచరేన్ నిత్యం సంధ్యాసు పరివర్జయేత్ ।

ఇతి తన్ నిరుద్ధేతరవిషయమ్, "న వేగం ధారయేత్," "నోపరుద్ధః క్రియాం కుర్యాత్" ఇతి స్మరణాత్ । యద్ అపి మనునోక్తమ్,

ఛాయాయామ్ అన్ధకారే వా రాత్రావ్ అహని వా ద్విజః ।

యథాసుఖముఖః కుర్యాత్ ప్రాణబాధభయేషు చ ॥ (MDహ్ ౪.౫౧)

ఇతి, తద్ అపి నీహారాన్ధకారాదిజనితదిఙ్మోహనవిషయమ్ । దేశనియమో విష్ణుపురాణే 'భిహితః ।

నైరృత్యామ్ ఇషువిక్షేపమ్ అతీత్యాభ్యధికం భువః ।

దూరాద్ ఆవసథాన్ మూత్రం పురీషం చ సమాచరేత్ ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౧.౮–౯)

ఆపస్తమ్బో 'పి: "దూరాద్ ఆవసథాన్ మూత్రపురీషే కుర్యాత్ దక్షిణాం దిశమ్ అపరాం వా" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧౧.౩౧.౨) । మనుర్ అపి ।

దూరాద్ ఆవసథాన్ మూత్రం దూరాత్ పాదావసేచనమ్ ।

ఉచ్ఛిష్టాన్ననిషేకం చ దూరాద్ ఏవ సమాచరేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౪.౧౫౧)

స ఏవ వర్జ్యదేశాన్ ఆహ ।

౨౨౫] న మూత్రం పథి కుర్వీత న భస్మని న గోవ్రజే ॥ (౪౫)

న ఫాలకృష్టే న జలే న చిత్యాం న చ పర్వతే ।

న జీర్ణదేవాయతనే న వల్మీకే కదాచన ॥ (౪౬)

న ససత్త్వేషు గర్తేషు న గచ్ఛన్ నాపి చ స్థితః ।

న నదీతీరమ్ ఆసాద్య న చ పర్వతమస్తకే ॥ (౪౭)

వాయ్వగ్నివిప్రాన్ ఆదిత్యమ్ అపః పశ్యంస్ తథైవ గాః ।

న కదాచన కుర్వీత విణ్మూత్రస్య విసర్జనమ్ ॥ ఇతి ॥ (MDహ్ ౪.౪౫–౪౮)

పర్వతమస్తక ఇతి పునర్గ్రహణం దోషాధిక్యజ్ఞాపనాయ । యమో 'పి ।

తుషాఙ్గారకపాలాని దేవతాయతనాని చ ।

రాజమార్గశ్మశానాని క్షేత్రాణి చ ఖలాని చ ॥

ఉపరుద్ధో న సేవేత ఛాయాం దృశ్యం చతుష్పథమ్ ।

ఉదకం చోదకాన్తం చ పన్థానం చ వివర్జయేత్ ||

వర్జయేత్ వృక్షమూలాని చైత్యశ్వభ్రబిలాని చ || ఇతి |

హారీతః |

ఆహారం తు రహః కుర్యాత్ విహారం చైవ సర్వదా |

గుప్తాభ్యాం లక్ష్మ్యుపేతః స్యాత్ ప్రకాశే హీయతే శ్రియా ||

[౨౨౬] ఇతి | ఆపస్తమ్బో ‘పి: “న చ సోపానత్కో మూత్రపురీషే కుర్యాత్” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧౦.౩౦.౧౮) | యమో ‘పి |

ప్రత్యాదిత్యం న మేహేత న పశ్యేద్ ఆత్మనః శకృత్ |

దృష్ట్వా సూర్యం నిరీక్షేత గామ్ అగ్నిం బ్రాహ్మణం తథా || ఇతి |

తతో లోష్టాదినా పరిమృష్టగుదమేహనో గృహీతశిశ్నశ్ చోత్తిష్ఠేత్ | తథా చ భరద్వాజః |

అథాపకృష్య విణ్మూత్రం లోష్టకాష్టతృషాదినా |

ఉదస్తవాసా ఉత్తిష్ఠేత్ దృఢం విధృతమేహనః || ఇతి |

ఇతి విణ్మూత్రోత్సర్జనప్రకరణమ్

అథ శౌచప్రకరణమ్ | తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

గృహీతశిశ్నశ్ చోత్థాయ మృద్భిర్ అభ్యుద్ధృతైర్ జలైః |

గన్ధలేపక్షయకరం శౌచం కుర్యాద్ అతన్ద్రితః | ఇతి || (YDహ్ ౧.౧౭)

దేవలో ‘పి |

ఆ శౌచాన్తం మృజేచ్ ఛిశ్నం ప్రస్రావోచ్చారయోర్ అపి |

గుదం హస్తం చ నిమృజ్యాన్ మృదమ్భోభిర్ ముహుర్ ముహుః ||

[౨౨౭] ఇతి | దక్షో ‘పి |

తీర్థే శౌచం న కుర్వీత కుర్వీతోద్ధృతవారిణా | ఇతి |

అభ్యుద్ధరణాసంభవే వేశేషమ్ ఆహ వివస్వాన్।

రత్నిమాత్రాజ్ జలం త్యక్త్వా కుర్యాచ్ ఛౌచమ్ అనుద్ధృతే।

పశ్చాత్ తచ్ ఛోదయేత్ తీర్థమ్ అన్యథా హ్య్ అశుచిర్ భవేత్॥ ఇతి।

శౌచయోగ్యాం మృత్తికామ్ ఆహ యమః।

ఆహరేన్ మృత్తికాం విప్రః కూలాత్ ససైకతాం తథా। ఇతి।

తత్రైవ విశేషమ్ ఆహ మరీచిః।

విప్రే శుక్లా తు మృచ్ఛౌచే రక్తా క్షత్రే విధీయతే।

హారిద్రవర్ణా వైశ్యే తు శూద్రే కృష్ణాం వినిర్దిశేత్॥ ఇతి।

ఉక్తవిశేషాసంభవే యా కాచిత్ గ్రాహ్యా। తద్ ఆహ మనుః।

యస్మిన్ దేశే తు యత్ తోయం యా చ యత్రైవ మృత్తికా।

సైవ తత్ర ప్రశస్తా స్యాత్ తయా శౌచం విధీయతే॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౦.౪౭)

విష్ణుపురాణే వర్జ్యా మృద్విశేషా దర్శితాః।

వల్మీకమూషకోత్ఖాతాం మృదమ్ అన్తర్జలాత్ తథా।

శౌచావశిష్టాం గేహాచ్ చ నాదద్యాల్ లేపసంభవామ్॥

అన్తఃప్రాణ్యవపన్నాం చ హలోత్ఖాతాం న కర్దమాత్॥ (VఇPఉ ౩.౧౧.౧౫–౧౬)

[౨౨౮] ఇతి। అన్తర్జలమృత్తికాప్రతిషేధస్ తు వాపీకూపాదివ్యతిరిక్తవిషయః। అత ఏవ యమః।

వాపీకూపతడాగేషు హ్యాహరేద్ బాహ్యతో మృదమ్।

ఆహరేజ్ జలమధ్యాత్ తు పరతో మణిబన్ధనాత్॥ ఇతి।

దేవలో ఽపి కాశ్చిన్ నిషిద్ధా మృదో దర్శయతి।

అఙ్గారతుషకీటాస్థిశర్కరావాలుకాన్వితామ్।

వల్మీకోపరి తోయాన్తకుడ్యాఫాలశ్మశానజామ్॥

గ్రామబాహ్యన్తరాలస్థాం వాలుకాం పాంసురూపిణీమ్।

ఆహృతామ్ అన్యశౌచార్థమ్ ఆదదీత న మృత్తికామ్॥ ఇతి।

హస్తనియమమ్ ఆహ దేవలః।

ధర్మవిద్ దక్షిణం హస్తమ్ అధఃశౌచే న యోజయేత్।

తథా చ వామహస్తేన నాభేర్ ఊర్ధ్వం న శోధయేత్॥ ఇతి।

బ్రహ్మాణ్డపురాణే దిఙ్నియమో ‘భిహితః।

ఉద్ధృత్యోదకమ్ ఆదాయ మృత్తికాం చైవ వాగ్యతః।

ఉదఙ్ముఖో దివా కుర్యాద్ రాత్రౌ చేద్ దక్షిణాముఖః॥ ఇతి।

మృత్సంఖ్యామ్ ఆహ శాతాతపః।

ఏకా లిఙ్గే కరే సవ్యే తిస్రో ద్వే హస్తయోర్ ద్వయోః।

మూత్రశౌచం సమాఖ్యాతం శకృతి త్రిగుణం భవేత్॥

[౨౨౯] ఇతి। మనుర్ అపి।

ఏకా లిఙ్గే గుదే తిస్రస్ తథైకత్ర కరే దశ।

ఉభయోః సప్త దాతవ్యా మృదః శుద్ధిమ్ అభీప్సతా॥

ఏతచ్ ఛౌచం గృహస్థస్య ద్విగుణం బ్రహ్మచారిణః।

వానప్రస్థస్య త్రిగుణం యతీనాం తు చతుర్గుణమ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౩౬)

బౌధాయనో ‘పి।

పఞ్చాపానే మృదో యోజ్యా వామపాదే తథా కరే।

తిస్రస్ తిస్రః క్రమాద్ యోజ్యాః సమ్యక్ శౌచం చికీర్షతా॥ ఇతి।

వసిష్ఠో ‘పి।

పఞ్చాపానే దశైకస్మిన్న్ ఉభయోః సప్త మృత్తికాః।

ఉభయోః పాదయోః సప్త లిఙ్గే ద్వే పరికీర్తితే॥

ఏకస్మిన్ వింశతిర్ హస్తే ద్వయోర్ జ్ఞేయాశ్ చతుర్దశ॥ ఇతి। (VఅDహ్ ౬.౧౮)

వింశత్యాదికం బ్రహ్మచారివిషయమ్ “ద్విగుణం బ్రహ్మచారిణః” ఇత్య్ ఉక్తత్వాత్। ఆదిత్యపురాణే।

[౨౩౦] స్త్రీశూద్రయోర్ అర్ధమానం ప్రోక్తం శౌచం మనీషిభిః।

దివాశౌచస్య నిశ్య్ అర్ధం పథి పాదం విధీయతే ||

ఆర్తః కుర్యాద్ యథాశక్తి శక్తః కుర్యాద్ యథోదితమ్ || ఇతి |

బౌధాయనో ‘పి |

దేశం కాలం తథాత్మానం ద్రవ్యం ద్రవ్యప్రయోజనమ్ |

ఉపపత్తిమ్ అవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి | (BDహ్ ౧.౧.౧–౫౩)

వృద్ధపరాశరః |

ఉపవిష్టస్ తు విణ్మూత్రం కర్తుం యస్ తు న విన్దతి |

స కుర్యాద్ అర్ధశౌచం తు స్వస్య శౌచస్య సర్వదా || ఇతి |

ఆనుశాసనికే శౌచేతికర్తవ్యతా దర్శితా |

శౌచం కుర్యాచ్ ఛనైర్ ధీరో బుద్ధిపూర్వమ్ అసఙ్కరమ్ |

విప్రుషశ్ చ తథా చ స్యుర్ యథా చోరుం న సంస్పృశేత్ ||

బుద్ధిపూర్వం ప్రయత్నేన యథా నైవ స్పృశేత్ స్ఫిచౌ || ఇతి |

దక్షో ‘పి |

[౨౩౧] షడ్ అన్యా నఖశుద్ధౌ తు దేయాః శౌచేప్సునా మృదః |

న శౌచం వర్షధారాభిర్ ఆచరేత్ తు కదాచన || ఇతి |

మరీచిర్ అపి |

తిసృభిశ్ చాతలాత్ పాదౌ శోధ్యౌ గుల్ఫాత్ తథైవ చ |

హస్తౌ త్వ్ ఆ మణిబన్ధాచ్ చ లేపగన్ధాపకర్షణే || ఇతి |

యథావిధి కృతే శౌచే గన్ధశ్ చేన్ నాపగచ్ఛతి తదాహ మనుః |

యావన్ నాపైత్య్ అమేధ్యాక్తాద్ గన్ధో లేపశ్ చ తత్కృతః |

తావన్ మృద్వారీ దేయం స్యాత్ సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౨౬)

మనస్తుష్ట్యభావే తు దేవల ఆహ |

యావత్ తు శుద్ధిం మన్యేత తావచ్ ఛౌచం విధీయతే |

ప్రమాణం శౌచసంఖ్యాయాం న విప్రైర్ ఉపదిశ్యతే || ఇతి |

పితామహో ఽపి ।

న యావద్ ఉపనీయన్తే ద్విజాః శూద్రాస్ తథాఙ్గనాః ।

గన్ధలేపక్షయకరం శౌచమ్ ఏషాం విధీయతే ॥

[౨3౨] ఇతి । అత్ర స్త్రీశుద్రగ్రహణమ్ అకృతోద్వాహాభిప్రాయమ్, అనుపనీతద్విజసాహచర్యాత్ । మృత్పరిమాణమ్ ఆహ శాతాతపః ।

ఆర్ద్రామలకమాత్రాస్ తు గ్రాసా ఇన్దువ్రతే స్థితాః ।

తథైవాహుతయః సర్వాః శౌచార్థే యా చ మృత్తికా ॥ ఇతి ।

యత్ తు దక్ష-అఙ్గిరోభ్యాం పరిమాణాన్తరమ్ ఉక్తమ్ ।

అర్ధప్రసృతిమాత్రా తు ప్రథమా మృత్తికా స్మృతా ।

ద్వితీయా చ తృతీయా చ తదర్ధేన ప్రకీర్తితా ॥

ప్రథమా ప్రసృతిర్ జ్ఞేయా ద్వితీయా తు తదర్ధికా ।

తృతీయా మృత్తికా జ్ఞేయా త్రిభాగకరపూరణీ ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౫.౭)

తత్ర సర్వత్ర న్యూనపరిమాణేన గన్ధాద్యక్షయే సత్య్ అధికపరిమాణం ద్రష్టవ్యమ్ । సత్య్ అపి గన్ధక్షయే శాస్త్రోక్తసంఖ్యా పూరణీయైవ । యథాహ దక్షః ।

[౨33] న్యూనాధికం న కర్తవ్యం శౌచం శుద్ధిమ్ అభీప్సతా ।

ప్రాయశ్చిత్తేన పూయేత విహితాతిక్రమే కృతే ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౫.౧3)

ఏవముక్తశౌచకరణే ఽపి యస్య భావశుద్ధిర్ నాస్తి న తస్య శుద్ధిర్ ఇత్య్ ఆహ వ్యాఘ్రపాదః ।

శౌచం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం బాహ్యమ్ ఆభ్యన్తరం తథా ।

మృజ్జలాభ్యాం స్మృతం బాహ్యం భావశుద్ధిస్ తథాన్తరమ్ ॥

గఙ్గాతోయేన కృత్స్నేన మృద్భారైశ్ చ నిగోపమైః ।

ఆ మృత్యోశ్ చాచరన్ శౌచం భావదుష్టో న శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

శౌచస్య ద్వివిధస్యాపి సర్వకర్మాధికారహేతుత్వమ్ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దక్షో దర్శయతి ।

శౌచే యత్నః సదా కార్యః శౌచమూలో ద్విజః స్మృతః ।

శౌచాచారవిహీనస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౫.౨)

ఇతి శౌచప్రకరణమ్

అథ గణ్డూషవిధిః । తత్ర ఆపస్తమ్బః ।

ఏవం శౌచవిధిం కృత్వా పశ్చాద్ గణ్డూషమ్ ఆచరేత్ ।
మూత్రే రేతసి విట్సర్గే దన్తధావనకర్మణి ॥
[౨౩౪] భక్ష్యాణాం భక్షణే చైవ క్రమాద్ గణ్డూషమ్ ఆచరేత్ ।
చతురష్టద్విషట్త్ర్యష్టగణ్డూషైః షోడశైస్ తథా ॥
ముఖశుద్ధిం ప్రకుర్వీత హ్య అన్యథా దోషమ్ ఆప్నుయాత్ ।
పురస్తాద్ దేవతాః సర్వా దక్షిణే పితరస్ తథా ॥
పశ్చిమే మునిగన్ధర్వా వామే గణ్డూషమ్ ఆచరేత్ ।
గణ్డూషసమయే విప్రస్ తర్జన్యా వక్త్రతాడనమ్ ॥
కుర్వీత యది మూఢాత్మా రౌరవం నరకం వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।

ఇతి గణ్డూషవిధిః

అథాచమనవిధిః । తత్ర వృద్ధపరాశరః ।

కృత్వాథ శౌచం ప్రక్షాల్య పాదౌ హస్తౌ చ మృజ్జలైః ।
నిబద్ధశిఖకచ్ఛస్ తు ద్విజ ఆచమనం చరేత్ ॥
కృత్వోపవీతం సవ్యాంసే వాఙ్మనఃకాయసంయతః । ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

అన్తర్జానుః శుచౌ దేశే ఉపవిష్ట ఉదఙ్ముఖః ।
ప్రాగ్ వా బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజో నిత్యమ్ ఉపస్పృశేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౮)

గౌతమో ‘పి: “శుచౌ దేశే ఆసీనో దక్షిణం బాహుం జాన్వన్తరా కృత్వా యజ్ఞోపవీతీ ఆ మణిబన్ధనాత్ పాణీ ప్రక్షాల్య వాగ్యతో హృదయస్పృశః త్రిశ్ చతుర్ వాప ఆచామేత్ | ద్విః ప్రమృజ్యాత్ | పాదౌ చాభ్యుక్షేత్ | ఖాని చోపస్పృశేత్ శీర్షణ్యాని మూర్ధ్ని చ దద్యాత్” ఇతి (GDh ౧.౧౧) | తత్ర త్రిశ్ చతుర్ వేత్య్ ఐచ్ఛికో వికల్పః | బ్రహ్మతీర్థం తీర్థాన్తరేభ్యో వివినక్తి యాజ్ఞవల్క్యః |

కనిష్ఠాదేశిన్యఙ్గుష్ఠమూలాన్య్ అగ్రం కరస్య చ |

ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మవేదతీర్థాన్య్ అనుక్రమాత్ || ఇతి | (YDh ౧.౧౯)

ఏతద్ ఏవ శఙ్ఖలిఖితాభ్యాం స్పష్టీకృతమ్: “అఙ్గుష్ఠమూలస్యోత్తరతః ప్రాగగ్రాయాం రేఖాయాం బ్రాహ్మం తీర్థమ్ | ప్రదేశిణ్యఙ్గుష్ఠయోర్ అన్తరా పిత్ర్యమ్ | కనిష్ఠాతలయోర్ అన్తరా ప్రాజాపత్యమ్ | పూర్వేణాఙ్గులిపర్వణి దైవమ్” | [౨౩౬] ఇతి | ఆచమనీయమ్ ఉదకం విశినష్టి శఙ్ఖః |

అద్భిః సముద్ధృతాభిస్ తు హీనాభిః ఫేనబుద్బుదైః |

వహ్నినా న చ తప్తాభిర్ అక్షారాభిర్ ఉపస్పృశేత్ || ఇతి | (ŚaṅkhSm ౯.౬)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

అద్భిస్ తు ప్రకృతిస్థాభిర్ హీనాభిః ఫేనబుద్బుదైః |

హృత్కణ్ఠతాలుగాభిస్ తు యథాసంఖ్యం ద్విజాతయః ||

శుధ్యేరన్ స్త్రీ చ శూద్రశ్ చ సకృత్ స్పృష్టాభిర్ అన్తతః || ఇతి | (YDh ౧.౨౦–౨౧)

మనుర్ అపి |

హృద్గాభిః పూయతే విప్రః కణ్ఠగాభిస్ తు భూమిపః |

వైశ్యో ‘ద్భిః ప్రాశితాభిస్ తు శూద్రః స్పృష్టాభిర్ అన్తతః || ఇతి | (YDh ౨.౬౨)

ప్రచేతా అపి |

అనుష్ణాభిర్ అఫేనాభిః పూతాభిర్ వస్త్రచక్షుషా |

హృద్గతాభిర్ అశబ్దాభిః త్రిశ్ చతుర్ వాద్భిర్ ఆచమేత్ ||

[౨౩౭] ఇతి | తత్రాపవాదమ్ ఆహ యమః |

యాత్రాయామ్ ఈక్షితేనాపి శుద్ధిర్ ఉక్తా మనీషిణామ్ |

ఉదకేనాతురాణాం చ తథోష్ణేనోష్ణపాయినామ్ || ఇతి |

ఉదకస్య గ్రహణప్రకారం పరిమాణం చాహ భరద్వాజః।

ఆయతం పర్వతః కృత్వా గోకర్ణాకృతివత్ కరమ్।

సంహతాఙ్గులినా తోయం గృహీత్వా పాణినా ద్విజః॥

ముక్తాఙ్గుష్ఠకనిష్ఠేన శేషేణాచమనం చరేత్।

మాషమజ్జనమాత్రాస్ తు సంగృహ్య త్రిః పిబేద్ అపః॥ ఇతి।

స చ పాణిర్ దక్షిణో ద్రష్టవ్యః, "త్రిః పిబేద్ దక్షిణేనాపః" ఇతి పురాణవచనాత్।
ఉదకపానానన్తరభావినీమ్ ఇతికర్తవ్యతామ్ ఆహ దక్షః।

సంవృత్యాఙ్గుష్ఠమూలేన ద్విః ప్రమృజ్యాత్ తతో ముఖమ్।

సంహతాభిస్ త్రిభిః పూర్వమ్ ఆస్యమ్ ఏవమ్ ఉపస్పృశేత్॥

[౨౩౮] అఙ్గుష్ఠేన ప్రదేశిన్యా ఘ్రాణం స్పృష్ట్వా త్వ్ అనన్తరమ్।

అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం తు చక్షుఃశ్రోత్రే తతః పరమ్॥

కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠయోర్ నాభిం హృదయం తు తలేన వై।

సర్వాభిశ్ చ శిరః పశ్చాత్ బాహూ చాగ్రేణ సంస్పృశేత్॥ ఇతి। (DఅSమ్ ౨.౧౪–౧౭)

వృద్ధశఙ్ఖస్ త్వ్ అన్యథా స్పర్శనమ్ ఆహ।

తర్జన్యఙ్గుష్ఠయోగేన స్పృశేన్ నాసాపుటద్వయమ్।

మధ్యమాఙ్గుష్ఠయోగేన స్పృశేన్ నేత్రద్వయం తతః॥

నాభిం చ హృదయం తద్వత్ స్పృశేత్ పాణితలేన తు।

సంస్పృశేచ్ చ తతః శీర్షమ్ అయమ్ ఆచమనే విధిః॥ ఇతి। (Śఅఙ్Sమ్ ౯.౫–౭)

ఏవమ్ అన్యే ఽప్య్ అన్యథాన్యథా వర్ణయన్తి। తత్ర యథాశాఖం వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా।
ఆచమననిమిత్తాన్య్ ఆహ మనుః।

కృత్వా మూత్రం పురీషం వా ఖాన్య్ ఆచాన్త ఉపస్పృశేత్।

వేదమ్ అధ్యేష్యమాణశ్ చ అన్నమ్ అశ్నంశ్ చ సర్వదా॥ ఇతి (MDహ్ ౫.౧౩౮)

కూర్మపురాణే ఽపి।

[౨౩౯] చణ్డాలమ్లేచ్ఛసంభాషే స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్టభాషణే (భక్షణే?)।

ఉచ్ఛిష్టం పురుషం స్పృష్ట్వా భోజ్యం వాపి తథావిధమ్ ||

ఆచామేద్ అశ్రుపాతే వా లోహితస్య తథైవ చ |

అగ్నేర్ గవామ్ అథాలమ్భే స్పృష్ట్వాప్రయతమ్ ఏవ చ ||

స్త్రీణామ్ అథాత్మనః స్పర్శే నీలీం వా పరిధాయ చ || ఇతి | (Kూర్Pఉ ౧.౨.౧౩.౪–౮)

"స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్టభాషణే" ఇత్య్ ఏతజ్ జపాదివిషయమ్ | తథా చ పద్మపురాణే |

చాణ్డాలాదీన్ జపే హోమే దృష్ట్వాచమేద్ ద్విజోత్తమః | ఇతి |

మనుర్ అపి |

సుప్త్వా క్షుత్వా చ భుక్త్వా చ నిష్ఠీవ్యోక్త్వానృతం వచః |

రథ్యాం శ్మశానం చాక్రమ్య ఆచామేత్ ప్రయతో 'పి సన్ || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౪౫)

బృహస్పతిర్ అపి |

[౨౪౦]అధోవాయుసముత్సర్గే ఆక్రన్దే క్రోధసంభవే |

మార్జారమూషకస్పర్శే ప్రహాసే 'నృతభాషణే ||

నిమిత్తేష్వ్ ఏషు సర్వేషు కర్మ కుర్వన్న్ అపి స్పృశేత్ || ఇతి |

యమో 'పి |

ఉత్తీర్యోదకమ్ ఆచామేద్ అవతీర్య తథైవ చ |

ఏవం స్యాత్ తేజసా యుక్తో వరుణో 'పి సుపూజితః || ఇతి |

హారీతో 'పి: "నోత్తరేద్ అనుపస్పృశ్య జలమ్" ఇతి | వసిష్ఠో 'పి |

క్షుతే నిష్ఠీవనే సుప్తే పరిధానే 'శ్రుపాతనే |

పఞ్చస్వ్ ఏతేషు చాచమేచ్ ఛ్రోత్రం వా దక్షిణం స్పృశేత్ || ఇతి |

దక్షిణకర్ణస్పర్శనమ్ ఆచమనాసంభవే వేదితవ్యమ్ | తథా చ మార్కణ్డేయపురాణమ్ |

సమ్యగ్ ఆచమ్య తోయేన క్రియాః కుర్వీత వై శుచిః || (౬౭)

దేవతానామ్ ఋషీణాం చ పితౄణాం చైవ యత్నతః || (౬౮)

కుర్యాద్ ఆచమనం స్పర్శం గోపృష్ఠస్యార్కదర్శనమ్ |

[౨౪౧] కుర్వీతాలమ్భనం చాపి దక్షిణశ్రవణస్య వా || (౭౦)

యథావిభవతో హ్య ఏతత్ పూర్వాభావే తతః పరమ్ ।

న విద్యమానే పూర్వోక్తే ఉత్తరప్రాప్తిర్ ఇష్యతే ॥ ఇతి । (Mఆర్కPఉ ౩౪.౬౭–౭౧)

దక్షిణకర్ణప్రశంసా చ "ప్రభాసాదీని తీర్థాని" ఇత్యాదినా వక్ష్యతి । అథ వా బౌధాయనోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ ।

నీవీం విసృజ్య పరిధాయాప ఉపస్పృశేత్ ।

ఆర్ద్రం తృణం గోమయం భూమిం వా సముపస్పృశేత్ ॥ ఇతి । (BDహ్ ౧.౧౦.౧౬–౧౭)

షట్త్రింశన్మతే ద్విరాచమననిమిత్తం దర్శితమ్ ।

హోమే భోజనకాలే చ సంధ్యయోర్ ఉభయోర్ అపి ।

ఆచాన్తః పునర్ ఆచామేజ్ జపహోమార్చనాదిషు ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

స్నాత్వా పీత్వా క్షుతే సుప్తే భుక్త్వా రథ్యోపసర్పణే ।

ఆచాన్తః పునర్ ఆచామేద్ వాసో విపరిధాయ చ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౧౬)

బౌధాయనో ఽపి ।

భోజనే హవనే దానే ఉపహారే ప్రతిగ్రహే ।

హవిర్భక్షణకాలే చ తత్ ద్విరాచమనం స్మృతమ్ ॥

[౨౪౨] ఇతి । కూర్మపురాణే ఽపి ।

ప్రక్షాల్య పాణీ పాదౌ చ భుఞ్జానో ద్విర్ ఉపస్పృశేత్ ।

శుచౌ దేశే సమాసీనో భుక్త్వా చ ద్విర్ ఉపస్పృశేత్ ॥ (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౨.౬౪)

ఓష్ఠౌ విలోమకౌ స్పృష్ట్వా వాసో విపరిధాయ చ ।

రేతోమూత్రపురీషాణామ్ ఉత్సర్గే ఽయుక్తభాషణే ॥

జృమ్భిత్వాధ్యయనారమ్భే కాసశ్వాసాగమే తథా ।

చత్వరం వా శ్మశానం వా సమాగమ్య ద్విజోత్తమః ॥

సంధ్యయోర్ ఉభయోర్ తద్వద్ ఆచాన్తో ఽప్య ఆచమేత్ పునః ॥ ఇతి । (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౩.౧–3)

అయుక్తభాషణం నిష్ఠురభాషణమ్ | ఆచమనాపవాదమ్ ఆహ బౌధాయనః |

దన్తవద్ దన్తలగ్నేషు దన్తసక్తేషు ధారణా |

గ్రస్తేషు తేషు నాచామేత్ తేషాం సంస్థానవచ్ ఛుచిః || (BDహ్ ౧.౪.౧.౨౪)

[౨౪3] ఇతి | దన్తలగ్నదన్తసక్తయోర్ నిర్హార్యానిర్హార్యరూపేణ భేదః | అత ఏవ దేవలః |

భోజనే దన్తఛ్ఛనాని నిర్హృత్యాచమనం చరేత్ |

దన్తలగ్నమ్ అసంహార్యం లేపం మన్యేత దన్తవత్ ||

న తత్ర బహుశః కుర్యాద్ యత్నమ్ ఉద్ధరణే పునః |

భవేచ్ చాశౌచమ్ అత్యర్థం తృణవేధాద్ వ్రణే కృతే || ఇతి |

గ్రస్తేషు తేషు స్వస్థాచ్ చ్యుతేషు చ నిగీర్ణేష్వ్ ఇత్య్ అర్థః | తత్ర మనుః |

దన్తవద్ దన్తలగ్నేషు జిహ్వాస్పర్శకృతే న తు |

పరిచ్యుతేషు చ స్థానాన్ నిగిరన్న్ ఏవ తచ్ఛుచిః || ఇతి | (MDహ్ ??)

ఏతచ్ చ రసానుపలబ్ధౌ వేదితవ్యమ్ | యథాహ శఙ్ఖః: "దన్తవద్ దన్తలగ్నేషు రసవర్జనమ్ అన్యతో జిహ్వాభిస్పర్శనాత్" ఇతి | ఫలమూలాదిషు విశేషమ్ ఆహ శాతాతపః |

[౨౪౪]దన్తలగ్నే ఫలే మూలే భుక్తస్నేహావశిష్టకే |

తామ్బూలే చేక్షుదణ్డే చ నోచ్ఛిష్టో భవతి ద్విజః || ఇతి |

షట్త్రింశన్మతే 'పి |

తామ్బూలే చైవ సోమే చ భుక్తస్నేహావశిష్టకే |

దన్తలగ్నస్య సంస్పర్శే నోచ్ఛిష్టస్ తు భవేన్ నరః ||

త్వగ్భిః పత్రైర్ మూలపుష్పైస్ తృణకాష్ఠమయైస్ తథా |

సుగన్ధిభిస్ తథా ద్రవ్యైర్ నోచ్ఛిష్టో భవతి ద్విజః || ఇతి |

ఏతచ్ చ ముఖసౌరభ్యాద్యర్థోపభుక్తావశిష్టవిషయమ్, తామ్బూలసాహచర్యాత్ | "దన్తలగ్నస్య సంస్పర్శే" ఇతి అనిర్హార్యస్య దన్తలగ్నస్య జిహ్వయా సంస్పర్శే ఇత్య్ అర్థః | యాజ్ఞవల్క్యో 'పి |

ముఖజా విప్రుషో మేధ్యాస్ తథాచమనబిన్దవః |

శ్మశ్రు చాస్యగతం దన్తసక్తం త్యక్త్వా తతః శుచిః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౯౫)

ముఖనిఃసృతా బిన్దవో యద్య్ అఙ్గే పతన్తి తదా నాచమనాపాదకాః। తథా చ గౌతమః:[౨౪౫]
"న ముఖ్యా విప్రుష ఉచ్ఛిష్టం కుర్వన్తి తాశ్ చేద్ అఙ్గే నిపతన్తి" ఇతి (GDహ్ ౧.౧౬)।
ఆచమనబిన్దవస్ త్వ్ అఙ్గస్పృష్టా అపి మేధ్యాః। తథా చ మనుః।

స్పృశన్తి బిన్దవః పాదౌ య ఆచామయతః పరాన్।

భౌమికైస్ తే సమా జ్ఞేయా న తైర్ అప్రయతో భవేత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౪౨)

అత్ర పాదగ్రహణమ్ అవయవాన్తరస్యాప్య్ ఉపలక్షణార్థమ్। తథా చ యమః।

పతన్త్య్ ఆచామతో యాశ్ చ శరీరే విప్రుషో నృణామ్।

ఉచ్ఛిష్టదోషో నాస్త్య్ అత్ర భూమితుల్యాస్ తు తాః స్మృతాః॥ ఇతి।

శ్మశ్రువిషయే విశేషమ్ ఆహ ఆపస్తమ్బః: "న శ్మశ్రుభిర్ ఉచ్ఛిష్టో భవత్య్ అన్తరాస్యే సద్భిః యావన్ న హస్తేనోపస్పృశతి" ఇతి (ĀపDహ్ ౧.౫.౧౬.౧౧)। ఆచమనే వర్జ్యాన్ ఆహ భృగుః।

వినా యజ్ఞోపవీతేన తథాధౌతేన వాససా।

ముక్త్వా శిఖాం వాప్య్ ఆచామేత్ కృతస్యైవ పునః క్రియా॥

సోష్ణీషో బద్ధపర్యఙ్కః ప్రౌఢపాదశ్ చ యానగః।

దుర్దేశప్రగతశ్ చైవే నాచామన్ శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్॥ ఇతి।

బౌధాయనో ఽపి: "పాదప్రక్షాలనోచ్చేషేణ నాచామేత్। యద్య్ ఆచామేత్ భూమౌ స్రావయిత్వాచామేత్। నాఙ్గులీభిర్ న సబుద్బుదాభిర్ న సఫేనాబిర్ నోష్ణాభిర్ న క్షారాభిర్ న వివర్ణాభిర్ న దుర్గన్ధరసాభిర్ న కలుషాభిః। న హసన్ న జల్పన్ న తిష్ఠన్ [౨౪౭] న విలోకయన్ న ప్రహ్వో న ప్రణతో న ముక్తశిఖో న ప్రావృతకణ్ఠో న వేష్టితశిరా న బద్ధకక్ష్యో న బహిర్జానుః న త్వరమాణో నాయజ్ఞోపవీతీ న ప్రసారితపాదః శబ్దమ్ అకుర్వన్ త్రిర్ అపో హృదయంగమాః పిబేత్" ఇతి (BDహ్ ౧.౫.౧౨–౧౮)। దేవలో ఽపి।

సోపానత్కో జలస్థో వా ముక్తకేశో ఽపి వా నరః।

ఉష్ణీషీ వాపి నాచామేద్ వస్త్రేణాబధ్య వా శిరః॥ ఇతి।

ఆపస్తమ్బో ఽపి: "న వర్షధారాభిర్ ఆచామేత్" ఇతి (ĀపDహ్ ౧.౬.౧౫.౪)। యమో ఽపి।

అపః కరనఖస్పృష్టా య ఆచామతి వై ద్విజః।

సురాం పిబతి స వ్యక్తం యమస్య వచనం యథా॥ ఇతి।

బ్రహ్మాణ్డపురాణే ఽపి।

కణ్ఠం శిరో వా ప్రావృత్య రథ్యాపణగతో ‘పి వా।

అకృత్వా పాదయోః శౌచమ్ ఆచాన్తో ‘ప్య్ అశుచిర్ భవేత్॥ ఇతి।

గౌతమో ‘పి: [౨౪౮] “నాఞ్జలినా పిబేన్ న తిష్ఠన్ ఉద్ధృతోదకేనాచామేత్” ఇతి (GDహ్ ౯.3)। న తిష్ఠన్న్ ఇతి స్థలవిషయమ్। జలే తు తిష్ఠన్న్ అప్య్ ఆచామేత్। తథా చ విష్ణుః।

జాన్వోర్ ఊర్ధ్వం జలే తిష్ఠన్న్ ఆచాన్తః శుచితామ్ ఇయాత్।

అధస్తాచ్ ఛతకృత్వో ‘పి సమాచాన్తో న శుధ్యతి॥ ఇతి।

కౌశికో ‘పి।

అపవిత్రకరః కశ్చిద్ బ్రాహ్మణో ‘ప ఉపస్పృశేత్।

అకృతం తస్య తత్ సర్వం భవత్య్ ఆచమనం తథా॥

వామహస్తే స్థితే ధర్భే దక్షిణేనాచమేద్ యది।

రక్తం తు తద్ భవేత్ తోయం పీత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ఇతి।

మార్కణ్డేయస్ తు దక్షిణహస్తస్య సపవితతాం విధత్తే।

సపవిత్రేణ హస్తేన కుర్యాద్ ఆచమనక్రియామ్।

నోచ్ఛిష్టం తత్ పవిత్రం తు భుక్తోచ్ఛిష్టం తు వర్జయేత్॥ ఇతి।

గోభిలో హస్తద్వయే ‘పి పవిత్రం ప్రశంసతి।

ఉభయత్ర స్థితైర్ దర్భైః సమాచామతి యో ద్విజః।

సోమపానఫలం తస్య భుక్త్వా యజ్ఞఫలం భవేత్॥

[౨౪౯] ఇతి। స్నానానన్తరభావిన్య్ ఆచమనే దక్షో విశేషమ్ ఆహ।

స్నాత్వాచామేత్ తదా విప్రః పాదయు కృత్వా జలే స్థలే।

ఉభయోర్ అప్య్ అసౌ శుద్ధస్ తతః కార్యక్షమో భవేత్॥ ఇతి।

హారీతః।

ఆర్ద్రవాసా జలే కుర్యాత్ తర్పణాచమనం జపమ్।

శుష్కవాసా స్థలే కుర్యాత్ తర్పణాచమనం జపమ్॥ ఇతి।

స్థలవిషయే విశేషో దర్శితః స్మృత్యన్తరే।

అలాభే తామ్రపాత్రస్య కరకం చ కమణ్డలుమ్ ।
గృహీత్వా స్వయమ్ ఆచామేత్ నరో నాప్రయతో భవేత్ ॥
కరకాలాబుకాద్యైశ్ చ తామ్రపర్ణపుటేన చ ।
స్వహస్తాచమనం కార్యం స్నేహలేపాంశ్ చ వర్జయేత్ ॥
కరపాత్రే చ యత్ తోయం యత్ తోయం తామ్రభాజనే ।
సౌవర్ణే రాజతే చైవ నైవాశుద్ధం తు తత్ స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

ఏవముక్తలక్షణస్యాచమనస్య ప్రశంసామ్ ఆహ వ్యాఘ్రపాత్ ।

ఏవం యో బ్రాహ్మణో నిత్యమ్ ఉపస్పర్శనమ్ ఆచరేత్ ।
బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం జగత్ స పరితర్పయేత్ ॥

[౨౫౦] ఇతి । వృద్ధశఙ్ఖో ఽపి ।

త్రిః ప్రాశ్నీయాద్ యద్ అమ్బుస్ తు ప్రీతాస్ తేనాస్య దేవతాః ।
బ్రహ్మా విష్ణుశ్ చ రుద్రశ్ చ భవన్తీత్య్ అనుశుశ్రుమ ॥
గఙ్గా చ యమునా చైవ ప్రీయేతే పరిమార్జనాత్ ।
పాదాభ్యాం ప్రీయతే విష్ణుర్ బ్రహ్మా శిరసి కీర్తితః ॥
నాసత్యదస్రౌ ప్రీయేతే స్పృష్టే నాసాపుటద్వయే ।
స్పృష్టే లోచనయుగ్మే తు ప్రీయేతే శశిభాస్కరౌ ॥
వర్ణయుగ్మే తథా స్పృష్టే ప్రీయేతే త్వ్ అనిలానలౌ ।
స్కన్ధయోః స్పర్శనాద్ ఏవ ప్రీయన్తే సర్వదేవతాః ॥
నాభిసంస్పర్శనాన్ నాగాః ప్రీయన్తే చాస్య నిత్యశః ।
సంస్పృష్టే హృదయే చాస్య ప్రీయన్తే సర్వదేవతాః ॥
మూర్ధ్నసంస్పర్శనాద్ అస్య ప్రీతస్ తు పురుషో భవేత్ ॥ ఇతి । (శఙ్ఖస్మ్ ౯.౯–౧౩)

ఆచమనాకరణే ప్రత్యవాయో దర్శితః పురాణసారే ।

యః క్రియాః కురుతే మోహాద్ అనాచమ్యైవ నాస్తికః ।
భవన్తి హి వృథా తస్య క్రియాః సర్వా న సంశయః ॥ ఇతి ।

ఇతి ఆచమనప్రకరణమ్

[౨౪౧]

అథ దన్తధావనవిధిః తత్ర అత్రిః ।

ముఖే పర్యుషితే నిత్యం భవత్య్ అప్రయతో నరః ।

తదార్ద్రకాష్ఠం శుష్కం వా భక్షయేద్ దన్తధావనమ్ ॥ ఇతి ।

వ్యాసో ‘పి ।

ప్రక్షాల్య హస్తౌ పాదౌ చ ముఖం చ సుసమాహితః ।

దక్షిణం బాహుమ్ ఉద్ధృత్య కృత్వా జాన్వన్తరా తతః ॥

తిక్తం కషాయం కదుక్తం దుర్గన్ధం కణ్టకాన్వితమ్ ।

క్షీరిణో వృక్షగుల్మాదీన్ వర్జయేద్ దన్తధావనే ॥ ఇతి ।

విష్ణుః ।

కణ్టకిక్షీరవృక్షోత్థం ద్వాదశాఙ్గులసంమితమ్ ।

కనిష్ఠాఙ్గులివత్ స్థూలం పర్వార్ద్ధకృతకూర్చకమ్ ॥

దన్తధావనమ్ ఉద్దిష్టం జిహ్వోల్లేఖనికా తథా ।

సుసూక్ష్మం సూక్ష్మదన్తస్య సమదన్తస్య మధ్యమమ్ ॥

స్థూలం విషమదన్తస్య త్రివిధం దన్తధావనమ్ ।

ద్వాదశాఙ్గులకం విప్రే కాష్ఠమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥

క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనాం నవషట్చతురఙ్గులమ్ ॥ ఇతి ।

అఙ్గిరాః । [౨౪౨]

ఆమ్రపున్నాగబిల్వానామ్ అపామార్గశిరీషయోః ।

భక్షయేత్ ప్రాతర్ ఉత్థాయ వాగ్యతో దన్తధావనమ్ ॥

వటాశ్వత్థార్కఖదిరకరవీరాంశ్ చ వర్జయేత్ ।
జాత్యం చ బిల్వఖదిరమూలం తు కకుభస్య చ ॥
అరిమేదం ప్రియఙ్గుం చ కణ్టకిన్యస్ తథైవ చ ।
ప్రక్షాల్య భక్షయేత్ పూర్వం ప్రక్షాల్యైవ చ సంత్యజేత్ ॥
ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా కషాయం తిక్తకం తథా ।
ప్రాతర్ భూత్వా చ యతవాగ్ భక్షయేద్ దన్తధావనమ్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో దన్తధావనస్య కాష్ఠాభిమన్త్రణమన్త్రం దర్శయతి ।

ఆయుర్ బలం యశో వర్చః ప్రజాః పశువసూని చ ।
బ్రహ్మ ప్రజ్ఞాం చ మేధాం చ త్వం నో ధేహి వనస్పతే ॥ ఇతి । (KSమ్ ౧.౧౦.౪)

వర్జ్యాన్ ఆహ ఉశనాః ।

నాఙ్గులీభిః స్వకాన్ దన్తాన్ నరః ప్రక్షాలయేత్ సదా ।
దక్షిణాభిముఖో నాద్యాత్ నీలం ధవకదమ్బకమ్ ॥
[౨౫౩] తిన్దుకేఙ్గుదబన్ధూకమోచామరజబల్వజమ్ ।
కార్పాసం దన్తకాష్ఠం చ విష్ణోర్ అపి హరేచ్ ఛ్రియమ్ ॥
న భక్షయేత పలాశం కార్పాసం శాకమ్ ఏవ చ ।
ఏతాని భక్షయేద్ యస్ తు కార్పాసం శాకమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

వర్జ్యతిథ్యాదీన్ ఆహ విష్ణుః ।

ప్రతిపద్దర్శషష్ఠీషు చతుర్దశ్యష్టమీషు చ ।
నవమ్యాం భానువారే చ దన్తకాష్ఠం వివర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

యమో ‘పి ।

చతుర్దశ్య్ అష్టమీ దర్శః పూర్ణమా సంక్రమో రవేః ।
ఏషు స్త్రీతైలమాంసాని దన్తకాష్ఠం చ వర్జయేత్ ॥
శ్రాద్ధే జన్మదినే చైవ వివాహే ‘జీర్ణదోషతః ।
వ్రతే చైవోపవాసే చ వర్జయేద్ దన్తధావనమ్ ॥ ఇతి ।

వ్యాసో ‘పి |

శ్రాద్ధే యజ్ఞే చ నియమాన్ నాద్యాత్ ప్రోషితభర్తృకా |

శ్రాద్ధే కర్తుర్ నిషేధో ‘యం న తు భోక్తుః కదాచన ||

అలాభే దన్తకాష్ఠానాం నిషిద్ధాయాం తథా తిథౌ |

అపాం ద్వాదశగణ్డూషైర్ విదధ్యాద్ దన్తధావనమ్ || ఇతి |

వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః | [౨౫౪]

ఇష్టకాలోష్టపాషాణైర్ ఇతరాఙ్గులిభిస్ తథా

ముక్త్వా చానామికాఙ్గుష్ఠౌ వర్జయేద్ దన్తధావనమ్ || ఇతి |

ఇతి దన్తధానవప్రకరణమ్

అథ స్నానజపహోమాదేర్ దర్భపాణినా కర్తవ్యత్వాద్ ఆదౌ ధర్భవిధిర్ ఉచ్యతే | తత్ర హారీతః |

ఆచ్ఛిన్నాగ్రాన్ సపత్రాంశ్ చ సమూలాన్ కోమలాన్ శుభాన్ |

పితృదేవజపార్థం తు సమాదధ్యాత్ కుశాన్ ద్విజః ||

కుశహస్తేన యజ్ జప్తం దానం చైవ కుశైః సహ |

కుశహస్తస్ తు యో భుఙ్క్తే తస్య సంఖ్యా న విద్యతే || ఇతి |

పురాణే ‘పి |

కుశపూతం భవేత్ స్నానం కుశేనోపస్పృశేత్ ద్విజః |

కుశేన చోద్ధృతం తోయం సోమపానేన సంమితమ్ || ఇతి |

గోభిలో ‘పి |

కుశమూలే స్థితో బ్రహ్మా కుశమధ్యే జనార్దనః |

కుశాగ్రే శఙ్కరం విద్యాత్ త్రయో దేవా వ్యవస్థితాః || ఇతి |

కౌశికః ।

శుచౌ దేశే శుచిర్ భూత్వా స్థిత్వా పూర్వోత్తరాముఖః ।

ఓంకారేణైవ మన్త్రేణ కుశాః స్పృశ్యా ద్విజోత్తమైః ॥

[౨౫౫] ఇతి । ఉత్పాటనమన్త్రస్ తు ।

విరిఞ్చినా సహోత్పన్న పరమేష్ఠినిసర్గజ ।

నుద పాపాని సర్వాణి దర్భ స్వస్తికరో మమ ॥ ఇతి ।

వర్ణభేదేన వినియోగభేదమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

హరితా యజ్ఞియా దర్భాః పీతకాః పాకయజ్ఞియాః ।

సమూలాః పితృదైవత్యాః కల్మాషా వైశ్వదేవికాః ॥ ఇతి । (KSమ్ ౧.౨.3)

కుశాభావే శఙ్ఖః ।

కుశాభావే ద్విజశ్రేష్ఠః కాశైః కుర్వీత యత్నతః ।

తర్పణాదీని కర్మాణి కాశాః కుశసమాః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

యమో ‘పి ।

కుశాః కాశా యవా దూర్వాస్ తథా వ్రీహయ ఏవ చ ।

బల్వజాః పుణ్డరీకాశ్ చ సప్తధా బర్హి ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

వర్జ్యాన్ ఆహ హారీతః ।

చితౌ దర్భాః పథి దర్భా యే దర్భా యజ్ఞభూమిషు ।

స్తరణాసనపిణ్డేషు షట్ కుశాన్ పరివర్జయేత్ ॥

బ్రహ్మయజ్ఞేషు యే దర్భా యే ధర్భాః పితృతర్పణే ।

హతా మూత్రపురీషాభ్యాం తేషాం త్యాగో విధీయతే ॥

[౨౫౬] అపూతా గర్హితా దర్భా యే సంచ్ఛిన్నా నఖైస్ తథా ।

క్వథితాన్ అగ్నిదగ్ధాంశ్ చ కుశాన్ యత్నేన వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

కుశోత్పాటనే కాలనియమమ్ ఆహ హారీతః ।

మాసే నభస్యే అమావాస్యా తస్యాం దర్భోచ్చయో మతః ।

అయాతయామ్ ఆస్తే దర్భా నియోజ్యాః స్యుః పునః పునః || ఇతి |

శఙ్ఖో ‘పి |

దర్భాః కృష్ణాజినం మన్త్రా బ్రాహ్మణాశ్ చ విశేషతః |

అయాతయామాన్య్ ఏతాని నియోజ్యాని పునః పునః || ఇతి |

పవిత్రధారణే ఫలమ్ ఆహ మార్కణ్డేయః |

కుశపాణిః సదా తిష్ఠేత్ బ్రాహ్మణో దర్భవర్జితః |

స నిత్యం హన్తి పాపాని తూలరాశిమ్ ఇవానలః || ఇతి |

శాతాతపః |

జపే హోమే చ దానే చ స్వాధ్యాయే పితృతర్పణే |

అశూన్యం తు కరం కుర్యాత్ సువర్ణరజతైః కుశైః || ఇతి |

పవిత్రప్రకారమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

[౨౫౭] అనన్తర్గర్భిణం సాగ్రం కాశం ద్విదలమ్ ఏవ చ |

ప్రాదేశమాత్రం విజ్ఞేయం పవిత్రం యత్ర కుత్రచిత్ || ఇతి | (KSమ్ ౧.౨.౧౦)

మార్కణ్డేయో ‘పి |

చతుర్భిర్ దర్భపిఞ్జూలైర్ బ్రాహ్మణస్య పవిత్రకమ్ |

ఏకైకన్యూనమ్ ఉద్దిష్టం వర్ణే వర్ణే యథాక్రమమ్ ||

త్రిభిర్ దర్భైః శాన్తికర్మ పఞ్చభిః పౌష్టికం తథా |

చతుర్భిశ్ చాభిచారాంశ్ చ కుర్వన్ కుర్యాత్ పవిత్రకమ్ || ఇతి |

అత్రిః |

బ్రహ్మయజ్ఞే జపే చైవ బ్రహ్మగ్రన్థిర్ విధీయతే |

భోజనే వర్తులః ప్రోక్త ఏవం ధర్మో న హీయతే || ఇతి |

ఇతి దర్భవిధిప్రకరణమ్

[౨౫౮]

తద్ ఏవం "సంధ్యా స్నానమ్" ఇత్య్ అస్మిన్ వచనే స్నానశబ్దోపలక్షితాని బ్రాహ్మముహూర్తో_త్థానాదీని కుశవిధ్యన్తాని కర్మాణి నిరూపితాని | అథేదానీం మూలవచనోక్తస్నానం ప్రపఞ్చ్యతే | తత్ర కూర్మపురాణమ్ |

ప్రక్షాల్య దన్తకాష్ఠం వై భక్షయిత్వా యథావిధి |

ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యం ప్రాతఃస్నానం సమాచరేత్ || ఇతి | (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౧౮.౧౮)

వ్యాసః |

ఉషఃకాలే తు సంప్రాప్తే కృత్వా చావశ్యకం బుధః |

స్నాయాన్ నదీషు శుద్ధాసు శౌచమ్ కృత్వా యథావిధి || ఇతి | (Vయ్Sమ్ ౧.౨–3)

దక్షో ఽపి |

అస్నాత్వా నాచరేత్ కర్మ జపహోమాది కించన |

లాలాస్వేదసమాకీర్ణః శయనాద్ ఉత్థితః పుమాన్ || (౯)

అత్యన్తమలినః కాయో నవచ్ఛిద్రసమన్వితః |

స్రవత్య్ ఏవ దివారాత్రౌ ప్రాతఃస్నానం విశోధనమ్ || (౭)

ప్రాతఃస్నానం ప్రశంసన్తి దృష్టాదృష్టఫలం హి తత్ |

సర్వమ్ అర్హతి శుద్ధాత్మా ప్రాతఃస్నాయీ జపాదికమ్ || ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౭–౧౨)

వ్యాసః |

[౨౫౯] ఋషీణామ్ ఋషితా నిత్యం ప్రాతఃస్నానాన్ న సంశయః |

అలక్ష్మీః కాలకర్ణీ చ దుఃస్వప్నం దుర్విచిన్తితమ్ ||

ప్రాతఃస్నానేన పాపాని పూయన్తే నాత్ర సంశయః || ఇతి | (Vయాసమ్ ౧.౪–౬)

దక్షో ఽపి |

అజ్ఞానాద్ యది వా మోహాద్ రాత్రౌ దుశ్చరితం కృతమ్ |

ప్రాతఃస్నానేన తత్ సర్వం శోధయన్తి ద్విజాతయః || ఇతి |

స్నానప్రకారః చతుర్వింశతిమతే ‘భిహితః।

స్నానమ్ అబ్దైవతైర్ మన్త్రైర్ వారుణైశ్ చ మృదా సహ।

కుర్యాద్ వ్యాహృతిభిర్ వాథ యత్ కించేదమ్ ఋచాపి వా॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

యథాహని తథా ప్రాతః నిత్యం స్నాయాద్ అతన్ద్రితః।

దన్తాన్ ప్రక్షాల్య నద్యాదౌ గృహే చేత్ తద్ అమన్త్రవత్॥ ఇతి। (KSమ్ ౧.౧౯.౧)

అమన్త్రవద్ ఇతి మన్త్రసంక్షేపో ‘భిప్రేతః। యతః స ఏవాహ।

అల్పత్వాద్ ధోమకాలస్య బహుత్వాత్ స్నానకర్మణః।

ప్రాతః సంక్షేపతః స్నానం హోమలోపో విగర్హితః॥ ఇతి। (KSమ్ ౨.౧౨.౬)

కాలనియమమ్ ఆహ జాబాలిః।

సతతం ప్రాతర్ ఉత్థాయ దన్తధావనపూర్వకమ్।

ఆచరేద్ ఉషసి స్నానం తర్పయేద్ దేవమానుషాన్॥ ఇతి।

చతుర్వింశతిమతే ‘పి।

ఉషస్య్ ఉషసి యత్ స్నానం సంధ్యాయామ్ ఉదితే ‘పి వా।

ప్రాజాపత్యేన తత్ తుల్యం సర్వపాపప్రణాశనమ్॥ ఇతి।

ఉదితే ఇత్య్ ఉదయాభిముఖే ఇత్య్ అర్థః। ఉదయస్యాప్య్ ఉపరి స్నానం చేత్ సంధ్యాప్య్ ఉత్కృష్యేత। స్నానపూర్వకత్వాత్ సంధ్యాయాః। సంధ్యోత్కర్షశ్ చ యోగియాజ్ఞవల్క్యేన నిషిద్ధః।

సంధౌ సంధ్యామ్ ఉపాసీత నాస్తగే నోద్గతే రవౌ। ఇతి।

యథోక్తకాలే స్నానం కుర్వన్న్ అఘమర్షణమ్ కుర్యాత్। తథాహ శౌనకః।

స్నాత్వాచాన్తో వారిమధ్యే త్రిః పఠేద్ అఘమర్షణమ్। ఇతి।

బ్రహ్మాణ్డపురాణే స్నానాఙ్గతర్పణం విహితమ్।

[౨౬౧] నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం త్రివిధం స్నానమ్ ఉచ్యతే।

తర్పణం తు భవేత్ తస్య అఙ్గత్వేన ప్రకీర్తితమ్॥ ఇతి।

యమో ‘పి।

ద్వౌ హస్తౌ యుగ్మతః కృత్వా పూరయేద్ ఉదకాఞ్జలిమ్ ।
గోశృఙ్గమాత్రమ్ ఉద్ధృత్య జలమధ్యే జలం క్షిపేత్ ॥ ఇతి ।

కాఋష్ణాజినిః ।

నాభిమాత్రే జలే స్థిత్వా చిన్తయన్న్ ఊర్ధ్వమానసః । ఇతి ।

తర్పయేద్ ఇతి శేషః । నృసింహపురాణే ‘పి ।

స్వేన తీర్థేన దేవాదీన్ అద్భిః సంతర్పయేత్ తతః ।
దేవాన్ దేవగణాంశ్ చాపి మునీన్ మునిగణాన్ అపి ॥
పితౄన్ పితృగణాంశ్ చాపి నిత్యం సంతర్పయేత్ తతః । ఇతి । (NఋPఉ ౫౮.౮౮–౮౯)

చతుర్వింశతిమతే ।

(౨౬౨) స్నానాద్ అనన్తరం తావత్ తర్పయేత్ పితృదేవతాః ।
ఉత్తీర్య పీడయేద్ వస్త్రం సంధ్యాకర్మ తతః పరమ్ ॥ ఇతి ।

భరద్వాజో ‘పి ।

వస్త్రోదకమ్ అపేక్షన్తే యే మృతా దాసకర్మణః ।
తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన జలం భూమౌ నిపాతయేత్ ॥ ఇతి ।

వస్త్రనిష్పీడనమన్త్రస్ తు –

యే కే చాస్మత్కులే జాతా అపుత్రా గోత్రిణో మృతాః ।
తే గృహ్ణన్తు మయా దత్తం వస్త్రనిష్పీడనోదకమ్ ॥ ఇతి ।

ఇతి స్నానప్రకరణమ్

స్నానానన్తరం వాసః పరిదధ్యాత్ । తథా చ మత్స్యపురాణే ।

ఏవం స్నాత్వా తతః పశ్చాద్ ఆచమ్య చ విధానతః ।

ఉత్థాయ వాససీ శుక్లే శుద్ధే తు పరిధాయ చ || ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౧౨.౧3)

కర్మ కుర్యాద్ ఇతి శేషః | యోగియాజ్ఞవల్క్యః |

[౨౬3] స్నాత్వైవం వాససీ ధౌతే అచ్ఛిన్నే పరిధాయ చ |

ప్రక్షాల్యోరూ మృదాద్భిశ్ చ హస్తౌ ప్రక్షాలయేత్ తతః || ఇతి |

అత్ర విశేషమ్ ఆహ వ్యాసః |

నోత్తీర్యమ్ అధః కుర్యాన్ నోపర్యధస్థమ్ అమ్బరమ్ |

నాన్తర్వాసో వినా జాతు నివసేద్ వసనం బుధః || ఇతి |

అత్ర మార్కణ్డేయపురాణే విశేషో ‘భిహితః |

అవమృజ్యాన్ న చ స్నాతో గాత్రాణ్య్ అమ్బరపాణిభిః |

న చ నిర్ధునుయాత్ కేశాన్ వాసశ్ చైవ న నిర్ధునేత్ || ఇతి | (Mఆర్Pఉ 3౪.౨౫)

అత్ర కారణమ్ ఆహ గోభిలః |

పిబన్తి శిరసో దేవాః పిబన్తి పితరో ముఖాత్ |

మధ్యతః సర్వగన్ధర్వా అధస్తాత్ సర్వజన్తవః ||

తస్మాత్ స్నాతో న ప్రమృజ్యాత్ స్నానశాట్యా న పాణినా || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

తిస్రః కోట్యో ‘ర్ధకోటీ చ యావన్త్య్ అఙ్గరుహాణి వై |

వసన్తి సర్వతీర్థాని తస్మాన్ న పరిమార్జయేత్ || ఇతి |

జాబాలిః |

[౨౬౪]స్నానం కృత్వార్ద్రవాసాస్ తు విణ్మూత్రం కురుతే యది |

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా పునః స్నానేన శుధ్యతి || ఇతి |

వస్త్రవిషయే విశేషమ్ ఆహ భృగుః |

బ్రాహ్మణస్య సితం వస్త్రం నృపతే రక్తమ్ ఉల్బణమ్ |

పీతం వైశ్యస్య శూద్రస్య నీలం మలవద్ ఇష్యతే || ఇతి |

ప్రజాపతిర్ అపి |

క్షౌమం వాసః ప్రశంసన్తి తర్పణే సదశం తథా।

కాషాయం ధాతురక్తం వా నోల్బణం తత్ర కర్హిచిత్॥ ఇతి।

దేవలో ‘పి।

స్వయం ధౌతేన కర్తవ్యా క్రియా ధర్మ్యా విపశ్చితా।

న తు నేజకధౌతేన నాహతేన న కుత్రచిత్॥ ఇతి।

నాహతేనేతి సమస్తం పదమ్। అహతలక్షణమ్ ఆహ పులస్త్యః।

ఈషద్ధౌతం నవం శ్వేతం సదశం యన్ న ధారితమ్।

అహతం తద్ విజానీయాత్ సర్వకర్మసు పావనమ్॥ ఇతి।

బౌధాయనో ‘పి।

[౨౬౫] కర్తవ్యమ్ ఉత్తరం వాసః పఞ్చస్వ్ ఏతేషు కర్మసు।

స్వాధ్యాయోత్సర్గదానేషు భుక్త్యాచమనయోస్ తథా॥ ఇతి।

ఏతత్ సర్వకర్మోపలక్షణార్థమ్, అనుత్తరీయస్య కర్మమాత్రనిషేధాత్। తథా చ భృగుణోక్తమ్।

వికచ్ఛో ‘నుత్తరీయశ్ చ నగ్నశ్ చావస్త్ర ఏవ చ।

శ్రౌతం స్మార్తం తథా కర్మ న నగ్నశ్ చిన్తయేద్ అపి॥

నగ్నో మలినవస్త్రః స్యాన్ నగ్నశ్ చార్ద్రపటః స్మృతః।

నగ్నస్ తు దగ్ధవస్త్రః స్యాన్ నగ్నః స్యూతపటస్ తథా॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే ‘పి।

హోమదేవార్చనాద్యాసు క్రియాసు పఠనే తథా।

నైకవస్త్రః ప్రవర్తేత ద్విజో నాచమనే జపే॥ ఇతి। (VఇPఉ ౩.౧౨.౨౦)

గోభిలో ‘పి।

ఏకవస్త్రో న భుఞ్జీత న కుర్యాద్ దేవతార్చనమ్। ఇతి।

అత్రానుకల్పమ్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః।

అలాభే ధౌతవస్త్రస్య శాణక్షౌమావికాని చ।

కుతుపం యోగపట్టం చ ద్వివాసాస్ తు న వై భవేత్॥

[౨౬౬] ఇతి। కుతపం యోగపట్టం చ ధారయేద్ ఇతి శేషః।

ఇతి వస్త్రధారణప్రకరణమ్

అత ఊర్ధ్వపుణ్డ్రవిధిః। స చ బ్రహ్మాణ్డపురాణే దర్శితః।

పర్వతాగ్రే నదీతీరే మమ క్షేత్రే విశేషతః।
సిన్ధుతీరే చ వల్మీకే తులసీమూలమ్ ఆశ్రితే॥
మృద ఏతాస్ తు సమ్పాద్యాః వర్జయేత్ త్వ అన్యమృత్తికామ్।
శ్యామం శాన్తికరం ప్రోక్తం రక్తం వశ్యకరం భవేత్॥
శ్రీకరం పీతమ్ ఇత్య ఆహుర్ వైష్ణవం శ్వేతమ్ ఉచ్యతే।
అఙ్గుష్ఠః పుష్టిదః ప్రోక్తో మధ్యమాయుష్కరీ భవేత్॥
అనామికాన్నదా నిత్యం ముక్తిదా చ ప్రదేశినీ।
ఏతైర్ అఙ్గులిభేదైస్ తు కారయేన్ న నఖం స్పృశేత్॥
వర్తి_దీపాకృతిం వాపి వేణుపత్రాకృతిం తథా।
పద్మస్య ముకులాకారం తథైవ కుముదస్య చ॥
[౨౬౭] మత్స్యకూర్మాకృతిం వాపి శఙ్ఖాకారమ్ అతః పరమ్।
దశాఙ్గులప్రమాణం తు ఉత్తమోత్తమమ్ ఉచ్యతే॥
నవాఙ్గులం మధ్యమం స్యాద్ అష్టాఙ్గులమ్ అతః పరమ్।
సప్తషట్పఞ్చభిః పుణ్డ్రం మధ్యమం త్రివిధం స్మృతమ్॥
చతుస్త్రిద్వ్యఙ్గులైః పుణ్డ్రం కనిష్ఠం త్రివిధం భవేత్।
లలాటఏ కేశవం విద్యాన్ నారాయణమ్ అథోదరే॥
మాధవం హృది విన్యస్య గోవిన్దం స్కన్ధమూలకే।
ఉదరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణుర్ ఇత్య అభిధీయతే॥

తత్పార్శ్వే బాహుమధ్యే తు మధుసూదనమ్ ఉత్స్మరేత్ ।
త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే వామకుక్షౌ తు వామనమ్ ॥
శ్రీధరం బాహుకే వామే హృషీకేశం తు కర్ణకే ।
పృష్ఠే చ పద్మనాభం తు కకుద్దామోదరం స్మరేత్ ॥
ద్వాదశైతాని చ హోమే చ సాయం ప్రాతః సమాహితః ।
నామాన్య్ ఉచ్చార్యే విధినా ధారయేద్ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ ॥ ఇతి ।

సత్యవ్రతో ఽపి ।

[౨౬౮] ఊర్ధ్వపుణ్డ్రో మృదా శుభ్రో లలాటే యస్య దృశ్యతే ।
స చాణ్డాలో ఽపి శుద్ధాత్మా పూజ్య ఏవ న సంశయః ॥ ఇతి ।

ఇతి ఊర్ధ్వపుణ్డ్రప్రకరణమ్

అథ ప్రాతఃస్నానప్రసఙ్గేన స్నానాన్తరాణ్య్ ఉచ్యన్తే । తత్ర శఙ్ఖః ।

స్నానం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం గౌణముఖ్యప్రభేదతః ।
తయోస్ తు వారుణం ముఖ్యం తత్ పునః షడ్విధం భవేత్ ॥ ఇతి ।

తత్ర ముఖ్యస్నానస్య షట్ప్రకారతా ఆగ్నేయపురాణే దర్శితా ।

నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ ।
క్రియాస్నానం తథా షష్ఠం షోఢా స్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ ఇతి । (AగPఉ ౧౫౫.3–౪)

ఏతేషాం లక్షణమ్ ఆహ శఙ్ఖః ।

అస్నాతశ్ చ పుమాన్ నార్హో జపాగ్నిహవనాదిషు ।
ప్రాతఃస్నానం తదర్థం తు నిత్యస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥
చణ్డాలశవయూపాంశ్ చ స్పృష్ట్వాస్నాతాం రజస్వలామ్ ।

స్నానార్థస్ తు యదా స్నాతి స్నానం నైమిత్తికం హి తత్ ॥

[౨౬౯]పుష్యస్నానాదికం యత్ తు దైవజ్ఞవిధిచోదితమ్ ।

తద్ ధి కామ్యం సముద్దిష్టం నాకామస్ తత్ ప్రయోజయేత్ ॥

జప్తుకామః పవిత్రాణి అర్చిష్యన్ దేవతాః పితౄన్ ।

స్నానం సమాచరేద్ యస్ తు క్రియాఙ్గం తత్ ప్రకీర్తితమ్ ॥

మలాపకర్షణం నామ స్నానమ్ అభ్యఙ్గపూర్వకమ్ ।

మలాపకర్షణార్థాయ ప్రవృత్తిస్ తస్య నాన్యథా ॥

సరఃసు దేవఖాతేషు తీర్థేషు చ నదీషు చ ।

క్రియాస్నానం సముద్దిష్టం స్నానం తత్ర మతా క్రియా ॥

యద్య్ అపి మధ్యాహ్నస్నానస్య నేదానీమ్ అవసరస్ తథాపి ప్రాతఃస్నానవత్ తస్య నిత్యత్వాత్ ప్రసఙ్గేనాభిధీయతే । తస్య నిత్యత్వం చ వ్యాఘ్రపాదేనోక్తమ్ ।

ప్రాతఃస్నాయీ భవేన్ నిత్యం మధ్యాహ్నస్నాయీ భవేద్ ఇతి । ఇతి ।

కూర్మపురాణే ।

తతో మధ్యాహ్నసమయే స్నానార్థం మృదమ్ ఆహరేత్ ।

పుష్పాక్షతాన్ కుశతిలాన్ గోమయం శుద్ధమ్ ఏవ చ ॥

[౨౭౦] నదీషు దేవఖాతేషు తడాగేషు సరఃసు చ ।

స్నానం సమాచరేన్ నిత్యం గర్తప్రస్రవణేషు చ ॥

పరకీయనిపానేషు న స్నాయాద్ వై కదాచన ।

పఞ్చ పిణ్డాన్ సముద్ధృత్య స్నాయాద్ వాసంభవే పునః ॥ ఇతి । (KూPఉ ౧.౨.౧౮.౫౮–౬౦)

తత్రాధికార్యనధికారిణౌ వ్యాసో విభజతే ।

స్నానం మధన్దినే కుర్యాత్ సుజీర్ణే ‘న్నే నిరామయః ।

న భుక్త్వాలఙ్కృతో రోగీ నాజ్ఞాతే ‘మ్బుసి నాకులః ॥ ఇతి ।

ఆశ్రమభేదేన స్నానవ్యవస్థామ్ ఆహ దక్షః ।

ప్రాతర్మధ్యాహ్నయోః స్నానం వానప్రస్థగృహస్థయోః ।

యతేస్ త్రిషవణం ప్రోక్తం సకృత్ తు బ్రహ్మచారిణః ॥ ఇతి ।

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్నానస్య సమన్త్రతామ్ ఆహ వ్యాసః ।

మన్త్రపూతం జలే స్నానం ప్రాహుః స్నానఫలప్రదమ్ ।

న వృథా వారిమగ్నానాం యాదసామ్ ఇవ తత్ ఫలమ్ ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యః ।

[౨౭౧] మత్స్యకచ్ఛపమణ్డూకాస్ తోయే మగ్నా దివానిశమ్ ।

వసన్తి చైవ తే స్నానాన్ నాప్నువన్తి ఫలం క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

సమన్త్రత్వం ద్విజాతివిషయమ్ । యద్ ఆహ విష్ణుః ।

బ్రహ్మక్షత్రవిశాం చైవ మన్త్రవత్ స్నానమ్ ఇష్యతే ।

తూష్ణీమ్ ఏవ హి శూద్రస్య స్త్రీణాం చ కురునన్దన ॥ ఇతి ।

"స్నానార్థం మృదమ్ ఆహరేత్" ఇతి యద్ ఉక్తం తత్ర విశేషమ్ ఆహ శాతాతపః ।

శుచిదేశాత్ తు సంగ్రాహ్యా శర్కరాశ్మాదివర్జితా ।

రక్తా గౌరా తథా శ్వేతా మృత్తికా త్రివిధా స్మృతా ॥

కర్దమాఖూత్కరాల్ లేపాద్ జలాచ్ చ పథవృక్షయోః ।

కృతశౌచావశేషాచ్ చ న గ్రాహ్యాః సప్త మృత్తికాః ॥

మృత్తికాం గోమయం వాపి న నిశాయాం సమాహరేత్ ।

న గోమూత్రపురీషే తు గృహ్ణీయాద్ బుద్ధిమాన్ నరః ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో 'పి ।

[౨౭౨] గత్వోదకాన్తం విధివత్ స్థాపయేత్ తత్ పృథక్ క్షితౌ ।

త్రిధా కృత్వా మృదం తాం తు గోమయం తద్విచక్షణః ॥

అధమోత్తమమధ్యానామ్ అఙ్గానాం క్షాలనం తు తైః ।

భాగైః పృథక్ పృథక్ కుర్యాత్ క్షాలనే మృదసఙ్కరః ॥ ఇతి ।

శౌనకో 'పి ।

ప్రయతో మృదమ్ ఆదాయ దూర్వాపామార్గగోమయమ్ ।

ఏకదేశే పృథక్ కుర్యాత్ క్షాలనే మృదసఙ్కరః ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠః ।

మృదైకయా శిరః క్షాల్యం ద్వాభ్యం నాభేస్ తథోపరి ।

అధశ్ చ తిసృభిః కార్యం షడ్భిః పాదౌ తథైవ చ ॥

ప్రక్షాల్య సర్వకాయం తు ద్విర్ ఆచమ్య యథావిధి ॥ ఇతి ।

కాయప్రక్షాలనానన్తరభావికర్తవ్యమ్ ఆహ శౌనకః: "గాయత్ర్యా ఆదిత్యో దేవతా ఖ్యాతా 'అతో దేవా' [౨౭౩] ఇతి మృదమ్ అభిమన్త్రయేత్ । తతో 'యత ఇన్ద్ర', 'స్వస్తిదా విశస్పతిర్ విరక్షో విమృధ', 'ఇదం సుమేజరిత' ఇతి మృతం సంగృహ్య ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం క్షిపేత్ పూర్వాదిక్రమేణ్ । తతః సంమార్జనం కుర్యాత్ మృదా పూర్వం తు మన్త్రవత్" । "అశ్వక్రాన్తే" ఇత్యాదయో మృద్ధహణమన్త్రా యజుర్వేదే ప్రసిద్ధాః ।

పునశ్ చ గోమయేనైవమ్ అగ్రమ్ అగ్రమ్ ఇతి బ్రువన్ ।

అగ్రమ్ అగ్రం చరన్తీనామ్ ఓషధీనాం వనే వనే ॥

తాసామ్ ఋషభపత్నీనాం పవిత్రం కాయశోధనమ్ ।

త్వం మే రోగాంశ్ చ శోకాంశ్ చ పాపం చ నుద గోమయ ॥ (Ā 3.౫)

ఇతి గోమయమన్త్రః । దూర్వాగ్రహణే: "కాణ్డాత్ కాణ్డాద్ ఇతి ద్వాభ్యామ్ అఙ్గమ్ అఙ్గమ్ ఉపస్పృశేత్" ఇతి । దూర్వాద్వయేన ఇతి శేషః ।

అపాపమ్ అపకిల్బిషమ్ అపకృత్యామ్ అపోర్ అపః ।

[౨౭౪] అపామార్గ త్వమ్ అస్మాకమ్ అపదుష్టభయం నుద ॥

స్వాహేత్య్ అథాపామార్గేణ అఙ్గమ్ అఙ్గమ్ ఉపస్పృశేత్ ।

అథ హిరణ్యశృఙ్గమ్ ఆపో దేవీర్ అప్స్వ్ అన్తర్ ఇత్య్ అప ఉపస్థాయ "సుమిత్రియా న" ఇత్య్ అపః స్పృష్ట్వా "దుర్మిత్రియా న" ఇతి బహిః క్షిపేత్ । తతః ।

ఇన్ద్రః శుద్ధ ఇత్య్ ఋచాపః ప్రవిశ్య మనసా జపేత్ ।

తత్ర గాయేత్ సామాని అపి వా వ్యాహృతీర్ జపేత్ ॥

"శివేన మే" జపిత్వేదమ్ ఆప ఇత్య్ అప ఆప్లవేత్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠః ।

యే తే శతమ్ ఇతి ద్వాభ్యాం తీర్థాన్య్ ఆవాహయేద్ బుధః ।

కురుక్షేత్రం గయాం గఙ్గాం ప్రభాసం నైమిషం తథా ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖః ।

ప్రపద్యే వరుణం దేవమ్ అమ్భసాం పతిమ్ ఈశ్వరమ్ ।

యాచితమ్ దేహి మే తీర్థం సర్వపాపాపనుత్తయే ॥

[౨౭౫] తీర్థమ్ ఆవాహయిష్యామి సర్వాఘౌఘనిషూదనమ్ ।

సాంనిధ్యమ్ అస్మింస్ తోయే చ క్రియతాం మదనుగ్రహాత్ ॥

రుద్రాన్ ప్రపద్యే వరదాన్ సర్వాన్ అప్సుషదస్ తథా ।

ఆపః పుణ్యాః పవిత్రాశ్ చ ప్రపద్యే వరుణం తథా ।

శమయన్త్వ్ ఆశు మే పాపం రక్షన్తు చ సదైవ మామ్ ॥ ఇతి । (Śఅఙ్Sమ్ ౮.౩–౭)

వసిష్ఠః ।

ఆపోహిష్ఠేదమ్ ఆపశ్ చ ద్రుపదాదివ ఇత్య్ అపి ।

తథా హిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిర్ అన్తతః ॥

తతో ‘ర్కమ్ ఈక్ష్య చోఙ్కారం నిమజ్జ్యాన్తర్జలే బుధః ।

ప్రాణాయామాంశ్ చ కుర్వీత గాయత్రీం చాఘమర్షణమ్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి: “తతో ‘ప్సు నిమగ్నస్ త్రిర్ అఘమర్షణం జపేత్ । తద్ విష్ణోః పరమం పదమ్ ఇతి వా ద్రుపదాం సావిత్రీం వా । [౨౭౬] యుఞ్జతే నమ – ఇత్య్ అనువాకం వా । పురుషసూక్తం వా । స్నాతశ్ చార్ద్రవాసా దేవర్షిపితృతర్పణమ్ అమ్భస్థ ఏవ కుర్యాత్” ఇతి (VఇDహ్ ౬౪.౧౮–౨౪) । మేధాతిథిర్ అపి ।

తతో ‘మ్భసి నిమగ్నస్ తు త్రిః పఠేద్ అఘమర్షణమ్ ।

ప్రదద్యాన్ మూర్ధని తథా మహావ్యాహృతిభిర్ జలమ్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠః ।

స్నాత్వా సంగృహ్య వాసో ‘న్యద్ ఊరూ సంశోధయేన్ మృదా ।

అపవిత్రీకృతౌ తౌ తు కౌపీనాస్రావవారిణా ॥

యో ‘నేన విధినా స్నాతి యత్ర తత్రామ్భసి ద్విజః ।

స తిర్థఫలమ్ ఆప్నోతి తీర్థే తు ద్విగుణం ఫలమ్ ॥ ఇతి ।

తత్రానుకల్పమ్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః ।

యః ఏష విస్తృతః ప్రోక్తః స్నానస్య విధిర్ ఉత్తమః ।

అసామర్థ్యాన్ న కుర్యాచ్ చేత్ తత్రాయం విధిర్ ఉచ్యతే ॥

స్నానమ్ అన్తర్జలే చైవ మార్జనాచమనే తథా ।

జలాభిమన్త్రణం చైవ తీర్థస్య పరికల్పనమ్ ॥

అఘమర్షణసూక్తేన త్రిరావృత్తేన నిత్యశః ।

స్నానాచరణమ్ ఇత్య్ ఏతద్ ఉపదిష్టం మహాత్మభిః ॥ ఇతి ।

ఇతి మాధ్యాహ్నికస్నానమ్

[౨౭౭]

అథ నైమిత్తికస్నానమ్ । తత్ర మనుః ।

దివాకీర్తిమ్ ఉదక్యాం చ పతితం సూతికాం తథా ।

శవం తత్స్పృష్టినం చైవ స్పృష్ట్వా స్నానేన శుధ్యతి ॥ ఇతి । (MDh ౫.౮౫)

దివాకీర్తిశ్ చాణ్డాలః । అఙ్గిరాః ।

శవస్పృశమ్ అథోదక్యాం సూతికాం పతితం తథా ।

స్పృష్ట్వా స్నానేన శుద్ధః స్యాత్ సచైలేన న సంశయః ॥ ఇతి ।

గౌతమో ఽపి: "పతితచాణ్డాలసూతికోదక్యాశవస్పృక్తత్స్పృష్టిస్పర్శనే సచైల ఉదకోపస్పర్శనాత్ శుధ్యేత్" ఇతి (GDh ౭.౧౬) । పతితాదిస్పృష్టినం సమారభ్య తృతీయస్య సచైలం స్నానమ్ । చతుర్థస్య తు ఉదకోపస్పర్శనాచ్ ఛుద్ధిః । తథా చ మరీచిః ।

ఉపస్పృశేచ్ చతుర్థస్ తు తదూర్ధ్వం ప్రోక్షణం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు సంవర్తేన ద్వయోర్ ఏవ స్నానమ్ ఉక్తమ్,

[౨౭౮] తత్స్పృష్టినం స్పృశేద్ యస్ తు స్నానం తస్య విధీయతే ।

ఊర్ధ్వమ్ ఆచమనం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం ప్రోక్షణం తథా ॥ ఇతి ।

తద్ బుద్ధిపూర్వస్పర్శవిషయమ్ । తథా చ సంగ్రహకారః ।

అబుద్ధిపూర్వకస్పర్శే ద్వయోః స్నానం విధీయతే ।

త్రయాణాం బుద్ధిపూర్వే తు తత్స్పృష్టిన్యాయకల్పనా ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే ।

చాణ్డాలసూతికశవైః సంస్పృష్టం సంస్పృశేద్ యది ।

ప్రమాదాత్ తత ఆచమ్య జపం కుర్యాత్ సమాహితః ॥

తస్పృష్టిస్పృష్టినం స్పృష్ట్వా బుద్ధిపూర్వం ద్విజోత్తమః ।

ఆచమేత విశుద్ధ్యర్థం ప్రాహ దేవః పితామహః ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.33.౬౯–౭౦)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

ఉదక్యా సూతిభిః స్నాయాత్ సంస్పృష్టస్ తైర్ ఉపస్పృశేత్ ।

అబ్లిఙ్గాని జపేచ్ చైవ గాయత్రీం మనసా సకృత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ 3.30)

ఏతద్ దణ్డాద్యన్తరితస్పర్శవిషయమ్ । అన్యథా ద్వయోః స్నానమ్ ఇత్య్ అనేన విరోధః ప్రసజ్యేత । వస్త్రాన్తరితస్పర్శనే తు దణ్డాన్తరితన్యాయప్రాప్తావ్ ఆహ ప్రచేతాః ।

[౨౭౯] వస్త్రాన్తరితసంస్పర్శే సాక్షత్స్పర్శో ఽభిధీయతే ।

సాక్షాత్స్పర్శే తు యత్ ప్రోక్తం తద్ వస్త్రాన్తరితే ఽపి చ ॥ ఇతి ।

చతుర్వింశతిమతే స్నానస్య నిమిత్తాన్తరమ్ అప్య్ ఉక్తమ్ ।

బౌద్ధాన్ పాశుపతాన్ జైనాన్ లోకాయతికకాపిలాన్ ।

వికర్మస్థాన్ ద్విజాన్ స్పృష్ట్వా సచైలో జలమ్ ఆవిశేత్ ॥

కాపాలికాంస్ తు సంస్పృశ్య ప్రాణాయామో ఽధికో మతః ॥ ఇతి ।

చాణ్డాలాదిస్పర్శనిమిత్తస్నానే విశేషమ్ ఆహ విష్ణుః ।

స్నానార్హో యో నిమిత్తేన కృత్వా తోయావగాహనమ్ ।

ఆచమ్య ప్రయతః పశ్చాత్ స్నానం విధివద్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

తూష్ణీమ్ ఏవావహాహేత యదా స్యాద్ అశుచిర్ నరః ।
ఆచమ్య ప్రయతః పశ్చాత్ స్నానం విధివద్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।
గార్గ్యో ‘పి ।
కుర్యాన్ నైమిత్తికం స్నానం శీతాద్భిః కామ్యమ్ ఏవ చ ।
నిత్యం యాదృచ్ఛికం చైవ యథారుచి సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

[౨౮౦]
ఇతి నైమిత్తికస్నానప్రకరణమ్

అథ కామ్యస్నానమ్ । తత్ర పులస్త్యః ।
పుష్యే చ జన్మనక్షత్రే వ్యతీపాతే చ వైధృతౌ ।
అమావాస్యాం నదీస్థానం పునాత్య్ ఆసప్తమం కులమ్ ॥
చైత్రకృష్ణచతుర్దశ్యాం యః స్నాయాచ్ ఛివసంనిధౌ ।
న ప్రేతత్వమ్ అవాప్నోతి గఙ్గాయాం చ విశేషతః ॥
శివలిఙ్గసమీపే తు తత్ తోయం పురతః స్థితమ్ ।
శివలిఙ్గేతి విజ్ఞేయం తత్ర స్నాత్వా దివం వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।
యమో ‘పి ।
కార్త్త్యాం పుష్కరే స్నాతః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ।
మాధ్యాం స్నాతః ప్రయాగే తు ముచ్యతే సర్వకిల్బిషైః ॥
జ్యేష్ఠే మాసి సితే పక్షే దశమ్యాం హస్తసంయుతే ।
దశజన్మాఘహా గఙ్గా తేన పాపహరా స్మృతా ॥ ఇతి ।
విష్ణుః ।
సూర్యగ్రహణతుల్యా తు శుక్లా మాఘస్య సప్తమీ ।

అరుణోదయవేలాయాం తస్యాం స్నానం మహాఫలమ్ ||
పునర్వసుబుధోపేతా చైత్రే మాసి సితాష్టమీ |
స్రోతఃసు విధివత్ స్నాత్వా వాజపేయఫలం లభేత్ || ఇతి |

ఆదిత్యపురాణే ‘పి |

[౨౮౧] కార్త్తికం సకలం మాసం నిత్యస్నాయీ జితేన్ద్రియః |
జపన్ హవిష్యభుక్ దాన్తః సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ||
తులామకరమేషేషు ప్రాతఃస్నాయీ సదా భవేత్ |
హవిష్యం బ్రహ్మచర్యం చ మహాపాతకనాశనమ్ || ఇతి |

మత్స్యపురాణ్ē ‘పి |

ఆషాఢాదిచతుర్మాసం ప్రాతఃస్నాయీ భవేన్ నరః |
విప్రేభ్యో భోజనం దత్వా కార్త్త్యాం గోప్రదో భవేత్ ||
స వైష్ణవపదం యాతి విష్ణువ్రతమ్ ఇదం స్మృతమ్ || ఇతి |

మార్కణ్డేయో ‘పి |

సర్వకాలం తిలైః స్నానం పుణ్యం వ్యాసో ‘బ్రవీన్ మునిః |
తుష్యతామ్ అలకైర్ విష్ణుర్ ఏకాదశ్యాం విశేషతః ||
శ్రీకామః సర్వదా స్నానం కుర్వీతామలకైర్ నరః |
సప్తమీం నవమీం చైవ పర్వకాలం చ వర్జయేత్ || ఇతి |

విష్ణుః |

బాలాశ్ చ తరుణా వృద్ధా నరనారీనపుంసకాః |
స్నాత్వా మాఘే శుభే తీర్థే ప్రాప్నువన్తీప్సితం ఫలమ్ ||
మాఘే మాస్య ఉషసి స్నాత్వా విష్ణులోకం స గచ్ఛతి || ఇతి |

ఇతి కామ్యస్నానమ్

[౨౮౨]

అథ మలాపకర్షణస్నానమ్ । తత్ర వామనపురాణమ్ ।

నాభ్యఙ్గమ్ అర్కే న చ భూమిపుత్రే క్షౌరం చ శుక్రే రవిజే చ మాంసమ్ ।

బుధే చ యోషిత్ పరివర్జనీయా శేషేషు సర్వాణి సదైవ కుర్యాత్ ॥ ఇతి । (Vఆయ్Pఉ ౧౪.౪౯–౫౦)

జ్యోతిఃశాస్త్రే ఽపి ।

సంతాపః కాన్తిర్ అల్పాయుర్ ధనం నిర్ధనతా తథా ।

అనారోగ్యం సర్వకామా అభ్యఙ్గాద్ భాస్కరాదిషు ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

పక్షాదౌ చ రవౌ షష్ఠ్యాం రక్తాయాం చ తథా తిథౌ ।

తైలేనాభ్యజ్యమానస్ తు ధనాయుర్భ్యాం విహీయతే ॥ ఇతి ।

గర్గో ఽపి ।

పఞ్చదశ్యాం చతుర్దశ్యామ్ అష్టమ్యాం రవిసంక్రమే ।

ద్వాదశ్యాం సప్తమీషష్ఠ్యోస్ తైలస్పర్శం వివర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ఽపి ।

[౨౮3] అష్టమ్యాం చ చతుర్దశ్యాం నవమ్యాం చ విశేషతః ।

శిరో'భ్యఙ్గం వర్జయేత్ తు పర్వసంధౌ తథైవ చ ॥ ఇతి ।

గర్గో ఽపి ।

న చ కుర్యాత్ తృతీయాయాం త్రయోదశ్యాం తథౌ తథా ।

శాశ్వతీ భూతిమ్ అన్విచ్ఛన్ దశమ్యామ్ అపి పణ్డితః ॥ ఇతి ।

ఏవం సర్వాస్వ్ అపి తిథిష్వ్ అభ్యఙ్గస్య నిషేధే ప్రాప్తే తైలవిశేషేణాభ్యనుజానాతి ప్రచేతాః ।

సార్షపం గన్ధతైలం చ యత్ తైలం పుష్పవాసితమ్ ।

అన్యద్రవ్యయుతం తైలం న దుష్యతి కదాచన ॥ ఇతి ।

యమో ‘పి ।

ఘృతం చ సార్షపం తైలం యత్ తైలం పుష్పవాసితమ్ ।

న దోషః పక్వతైలేషు స్నానాభ్యఙ్గేషు నిత్యశః ॥ ఇతి ।

ఇత్య్ అభ్యఙ్గస్నానమ్

క్రియాఙ్గస్నానం తు నిత్యస్నానవద్ అనుష్ఠేయమ్ ।

ప్రాతః శుక్లతిలైః స్నాత్వా మధ్యాహ్నే పూజయేత్ సుధీః ।

ఇత్యాదికం క్రియాఙ్గస్నానం ద్రష్టవ్యమ్ । తస్య క్రియాఙ్గత్వం పురాణే స్పష్టీకృతమ్ ।

[౨౮౪] ధర్మక్రియాం కర్తుమనాః పూర్వం స్నానం సమాచరేత్ ।

క్రియాఙ్గం తత్ సముద్దిష్టం స్నానం వేదపరైర్ ద్విజైః ॥ ఇతి ।

ఇతి క్రియాఙ్గస్నానమ్

అథ క్రియాస్నానమ్ । తత్ర శఙ్ఖః ।

క్రియాస్నానం ప్రవక్ష్యామి యథావద్ విధిపూర్వకమ్ ।

మృద్భిర్ అద్భిశ్ చ కర్తవ్యం శౌచమ్ ఆదౌ యథావిధి ॥

జలే నిమగ్నస్ తూన్మజ్య చోపస్పృశ్య యథావిధి ।

తీర్థస్యావాహనం కుర్యాత్ తత్ ప్రవక్ష్యామ్య్ అతః పరమ్ ॥

ప్రపద్యే వరుణం దేవమ్ అమ్భసాం పతిమ్ ఊర్జితమ్ ।

యాచితం దేహి మే తీర్థం సర్వపాపాపనుత్తయే ॥

తీర్థమ్ ఆవాహయిష్యామి సర్వాఘవినిషూదనమ్ ।

సాంనిధ్యమ్ అస్మింస్ తోయే చ క్రియతాం మదనుగ్రహాత్ || ఇతి |

షట్స్వ్ అపి స్నానేషు ముఖ్యానుకల్పాభ్యాం జలవిశేషో విష్ణుపురాణే విరూపితః |

[౨౮౫] నదీనదతడాగేషు దేవఖాతజలేషు చ |

నిత్యం కిర్యార్థం స్నాయీత గిరిప్రస్రవణేషు చ |

కూపేషూద్ధృతయోజేన స్నానం కుర్వీత వా భువి || ఇతి | (VఇPఉ ౩.౧౧.౨౪–౨౫)

మార్కణ్డేయో ‘పి |

పురాణానాం నరేన్ద్రాణామ్ ఋషీణాం చ మహాత్మనామ్ |

స్నానం కూపతడాగేషు దేవతానాం సమాచరేత్ ||

భూమిష్ఠమ్ ఉద్ధృతా పుణ్యం తతః ప్రస్రవణోదకమ్ |

తతో ‘పి సారసం పుణ్యం తస్మాన్ నాదేయమ్ ఉచ్యతే ||

తీర్థతోయం తతః పుణ్యం తతో గాఙ్గం తు సర్వతః || ఇతి |

మరీచిః |

భూమిష్ఠమ్ ఉద్ధృతం వాపి శీతమ్ ఉష్ణమ్ అథాపి వా |

గాఙ్గం పయః పునాత్య్ ఆశు పాపమ్ ఆమరణాన్తికమ్ || ఇతి |

నిషిద్ధం జలమ్ ఆహ వ్యాసః |

అనుత్సృష్టేషు న స్నాయాత్ తథైవాసంస్కృతేషు చ |

[౨౮౬] ఆత్మీయేష్వ్ అపి న స్నాయాత్ తథైవాల్పజలేష్వ్ అపి ||

నద్యా యచ్ చ పరిభ్రష్టం నద్యా యచ్ చ వినిఃసృతమ్ |

గతప్రత్యాగతం యచ్ చ తత్ తోయం పరివర్జయేత్ || ఇతి |

శాతాతపో ‘పి |

అన్యైర్ అపి కృతే కూపే సేతౌ వాప్యాదికే తథా |

తత్ర స్నాత్వా చ పీత్వా చ ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్ || ఇతి |

ప్రతిప్రసవమ్ ఆహ మనుః |

అలాభే దేవఖాతానాం సరసాం సరితాం తథా |

ఉద్ధృత్య చతురః పిణ్డాన్ పారక్యే స్నానమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

ఉష్ణోదకం నిషేధతి శఙ్ఖః ।

స్నాతస్య వహ్నితప్తేన తథైవ పరవారిణా ।

శరీరశుద్ధిర్ విజ్ఞేయా న తు స్నానఫలం భవేత్ ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౨౮౭] యత్ తూష్ణోదకవిధానమ్,

ఆప ఏవ సదా పూతాస్ తాసాం వహ్నిర్ విశోధకః ।

తతః సర్వేషు కాలేషు ఉష్ణామ్బుః పావనం స్మృతమ్ ॥

ఇతి, యచ్ చ షట్త్రింశన్మతే ‘పి,

ఆపః స్వభావతో మేధ్యాః కిం పునర్ వహ్నిసంయుతాః ।

తేన సన్తః ప్రశంసన్తి స్నానమ్ ఉష్ణేన వారిణా ॥

ఇతి — తద్ ఆతురస్నానవిషయమ్ । తథా చ యమః ।

ఆదిత్యకిరణైః పూతం పునః పూతం చ వహ్నినా ।

ఆమ్నాతమ్ ఆతురస్నానే ప్రశస్తం స్యాత్ శృతోదకమ్ ॥ ఇతి ।

యదా తు నద్యాద్యసంభవస్ తదా అనాతురస్యాప్య్ ఉష్ణోదకస్నానమ్ అనిషిద్ధమ్ ఇత్య్ ఆహ యమః ।

నిత్యం నైమిత్తికం చైవ క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ ।

తీర్థాభావే తు కర్తవ్యమ్ ఉష్ణోదకపరోదకైః ॥ ఇతి ।

యద్ అపి వృద్ధమనునోక్తమ్,

[౨౮౮] మృతే జన్మని సంక్రాన్తౌ శ్రాద్ధే జన్మదినే తథా ।

అస్పృశ్యస్పర్శనే చైవ న స్నాయాద్ ఉష్ణవారిణా ॥

సంక్రాన్త్యాం భానువారే చ సప్తమ్యాం రాహుదర్శనే ।

ఆరోగ్యపుత్రమిత్రార్థీ న స్నాయాద్ ఉష్ణవారిణా ॥

పౌర్ణమాస్యాం తథా దర్శే యః స్నాయాద్ ఉష్ణవారిణా ।

స గోహత్యాకృతం పాపం ప్రాప్నోతీహ న సంశయః || ఇతి |

తత్ర ఉక్తేషు మరణాదిషు నోష్ణోదకైః స్నాయాత్ అపి తు పరకీయైర్ ఉద్ధృతోదకైర్ వేత్య్ ఉక్తమ్ ఇతి న విరోధః | ఉష్ణోదకస్నానే విశేషమ్ ఆహ వ్యాసః |

శీతాస్వ్ అప్సు నిషిచ్యోష్ణా మన్త్రసంభారసంభృతాః |

గేహే ఽపి శస్యతే స్నానం నదీఫలసమం విదుః || ఇతి |

గౌణం తు స్నానమ్ ఉత్తరత్ర స్వయమ్ ఏవ వక్ష్యతి |

ఇతి క్రియాస్నానమ్

అథ సంధ్యావిధిః | తత్ర సంధ్యాస్వరూపం దక్షో దర్శయతి |

అహోరాత్రస్య యః సంధిః సూర్యనక్షత్రవర్జితః |

సా తు సంధ్యా సమాఖ్యాతా మునిభిస్ తత్త్వదర్శిభిః || ఇతి |

యద్య్ అపి కాలవాచకత్వేనాత్ర సంధ్యాశబ్దః ప్రతీయతే తథాపి తస్మిన్ కాలే ఉపాస్యా దేవతా సంధ్యాశబ్దేనోపలక్ష్యతే | [౨౮౯] తథా చ దేవతాయా ఉపాసనమ్ ఉపలక్ష్య మూలవచనే కర్మపరత్వేన సంధ్యాశబ్దః ప్రయుక్తః | అథ వా సంధౌ భవా క్రియా సంధ్యా | అత ఏవ వ్యాసః |

ఉపాస్తే సంధివేలాయాం నిశాయా దివసస్య చ |

తామ్ ఏవ సంధ్యాం తస్మాత్ తు ప్రవదన్తి మనీషిణః || ఇతి |

తామ్ ఏవ క్రియాం విదధాతి యోగియాజ్ఞవల్క్యః |

సంధౌ సంధ్యామ్ ఉపాసీత నాస్తగే నోద్గతే రవౌ | ఇతి |

సా చ సంధ్యా త్రివిధా | తద్ ఉక్తమ్ అత్రిణా |

సంధ్యాత్రయం తు కర్తవ్యం ద్విజేనాత్మవిదా సదా | ఇతి |

తత్ర కాలభేదేన దేవతాయా నామభేదమ్ ఆహ వ్యాసః |

గాయత్రీ నామ పూర్వాహ్ణే సావిత్రీ మధమే దినే |

సరస్వతీ చ సాయాహ్నే సైవ సంధ్యా త్రిధా స్మృతా ||

ప్రతిగ్రహాద్ అన్నదోషాత్ పాతకాద్ ఉపపాతకాత్ ।

గాయత్రీ ప్రోచ్యతే తస్మాద్ గాయన్తం త్రాయతే యతః ॥

సవితృద్యోతనాత్ సైవ సావితీ పరికీర్తితా ।

జగతః ప్రసవిత్రీ వా వాగ్రూపత్వాత్ సరస్వతీ ॥

[౨౯౦] ఇతి । వర్ణభేదః స్మృత్యన్తరే 'భిహితః ।

గాయత్రీ తు భవేద్ రక్తా సావిత్రీ శుక్లవర్ణికా ।

సరస్వతీ తథా కృష్ణా ఉపాస్యా వర్ణభేదతః ॥

గాయత్రీ బ్రహ్మరూపా తు సావిత్రీ రుద్రరూపిణీ ।

సరస్వతీ విష్ణురూపా ఉపాస్యా రూపభేదతః ॥ ఇతి ।

ఉపాసనమ్ అభిధ్యానమ్ । అత ఏవ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమ్: "ఉద్యన్తమ్ అస్తం యన్తమ్ ఆదిత్యమ్ అభిధ్యాయన్ కుర్వన్ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ సకలం భద్రమ్ అశ్నుతే 'సావ్ ఆదిత్యో బ్రహ్మేతి । బ్రహ్మైవ సన్ బ్రహ్మాప్యేతి య ఏవం వేద" ఇతి । అయమ్ అర్థః – వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రాణాయామాదికం కర్మ కుర్వన్ యథోక్తం నామవర్ణరూపోపేతం సంధ్యాశబ్దవాచ్యమ్ ఆదిత్యం బ్రహ్మేతి ధ్యాయన్న్ ఐహికమ్ ఆముష్మికం చ సకలం భద్రమ్ అశ్నుతే । య ఏవముక్తధ్యాయేన శుద్ధాన్తఃకరణో బ్రహ్మ సాక్షాత్ కురుతే స పూర్వమ్ అపి బ్రహ్మైవ సన్న్ అజ్ఞానాత్ జివత్వం ప్రాప్తో యథోక్తజ్ఞానేన తదజ్ఞానాపగమే బ్రహ్మైవ ప్రాప్నోతి – ఇతి । వ్యాసో 'పి ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్యాహ ।

న భిన్నాం ప్రతిపద్యేత గాయత్రీం బ్రహ్మణా సహ ।

సో 'హమ్ అస్మీత్య్ ఉపాసీత విధినా యేన కేన చిత్ ॥ ఇతి ।

[౨౯౧] తత్ర ప్రాతఃసంధ్యాయాః కాలపరిమాణమ్ ఆహ దక్షః ।

రాత్ర్యన్త్యయామనాడీ ద్వే సంధ్యాదిః కాల ఉచ్యతే ।

దర్శనాద్ రవిరేఖాయాస్ తదన్తో మునిభిః స్మృతః ॥ ఇతి ।

ఆ సఙ్గవం ప్రాతఃసంధ్యాయా గౌణః కాలః । ఆ ప్రదోషావసానం చ సాయంసంధ్యాయాః । తద్ ఆహ బృహన్మనుః ।

న ప్రాతర్ న ప్రదోషశ్ చ సంధ్యాకాలో 'తిపత్యతే ।

ముఖ్యకల్పే 'నుకల్పశ్ చ సర్వస్మిన్ కర్మణి స్మృతః ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే సంధ్యోపాస్తిప్రకారో దర్శితః।

ప్రాగగ్రేషు తతః స్థిత్వా దర్భేషు సుసమాహితః।

ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్ సంధ్యామ్ ఇతి శ్రుతిః॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

ప్రాణాన్ ఆయమ్య సంప్రోక్ష్య తృచేనాబ్దైవతేన్ తు। ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౪)

బృహస్పతిః।

బద్ధ్వాసనం నియమ్యాసూన్ స్మృత్వా చర్ష్యాదికం తథా।

సన్నిమీలితదృజ్ మౌనీ ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్॥ ఇతి।

ప్రాణాయామలక్షణం మనుర్ ఆహ।

[౨౯౨] సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ।

త్రిః పఠేద్ ఆయతప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే॥ ఇతి। (MDహ్ ??)

యాజ్ఞవల్క్యః।

గాయత్రీం శిరసా సార్ధం జపేద్ వ్యాహృతిపూర్వికామ్।

ప్రతిప్రణవసంయుక్తాం త్రిర్ అయం ప్రాణసంయమః॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౩)

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

భూర్ భువః స్వర్ మహర్ జనస్ తపః సత్యం తథైవ చ।

ప్రత్యోఙ్కారసమాయుక్తస్ తథా తత్ సవితుః పరమ్॥

ఓం ఆపోజ్యోతిర్ ఇత్య్ ఏతచ్ ఛిరః పశ్చాత్ ప్రయోజయేత్।

త్రిర్ ఆవర్తనయోగాత్ తు ప్రాణాయమః ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

స చ ప్రాణాయామః పూరకకుమ్భకరేచకభేదేన త్రివిధో జ్ఞేయః। తథా చ యోగియాజ్ఞవల్క్యః।

పూరకః కుమ్భకో రేచ్యః ప్రాణాయామస్ త్రిలక్షణః।

నాసికాకృష్ట ఉచ్ఛ్వాసో ధ్మాతః పూరక ఉచ్యతే॥

[౨౯౩] కుమ్భకో నిశ్చలః శ్వాసో రేచ్యమానస్ తు రేచకః॥ ఇతి।

మార్జనమ్ ఆహ వ్యాసః।

ఆపోహిష్ఠేత్యృచైః కుర్యాన్ మార్జనం తు కుశోదకైః ।

ప్రణవేన తు సంయుక్తం క్షిపేద్ ద్వారి (?) పదే పదే ॥

విప్రుషో ‘ష్టౌ క్షిపేద్ ఊర్ధ్వమ్ అధో యస్య క్షయాయ చ ।

రజస్తమో మోహజాతాన్ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్ ॥

వాఙ్మనఃకాయజాన్ దోషాన్ నవైతాన్ నవభిర్ దహేత్ । ఇతి ।

ప్రజాపతిర్ అపి ।

ఋగన్తే మార్జనం కుర్యాత్ పాదాన్తే వా సమాహితః ।

అర్ధర్చాన్తే ‘థ వా కుర్యాచ్ ఛిష్టానాం మతమ్ ఈదృశమ్ ॥ ఇతి ।

మార్జనే తీర్థవిశేషమ్ ఆహ హారీతః: “మార్జనార్చనబలికర్మభోజనాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్” । తచ్ చ మార్జనం న ధారాచ్యుతౌ కార్యమ్ । తథా చ బ్రహ్మా ।

ధారాచ్యుతేన తోయేన సంధ్యోపాస్తిర్ విహర్హితా ।

పితరో న ప్రశంసన్తి న ప్రశంసన్తి దేవతాః ॥

[౨౮౪] ఇతి । కథం తర్హి మార్జనమ్ ఇతి తత్రాహ స ఏవ ।

నద్యాం తీర్థే హ్రదే వాపి భాజనే మృణ్మయే ‘పి వా ।

ఔదుమ్బరే ‘థ సౌవర్ణే రాజతే దారుసంభవే ॥

కృత్వా తు వామహస్తే వా సంధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

కృత్వా ఉదకమ్ ఇతి శేషః । మృణ్మయాదిపాత్రసద్భావే తు వామహస్తస్య ప్రతిషేధః ।

వామహస్తే జలం కృత్వా యే తు సంధ్యామ్ ఉపాసతే ।

సా సంధ్యా వృషలీ జ్ఞేయా అసురాస్ తైస్ తు తర్పితాః ॥

ఇతి స్మరణాత్, మృణ్మయాద్యభావే తు “కృత్వా తు వామహస్తే వా” ఇత్య్ అనేన వామహస్తవిధానాత్ । ఏవమ్ ఉక్తవిధినా మార్జయిత్వా “సూర్యశ్ చ” ఇత్య్ అపః పిబేత్ । తద్ ఆహ బౌధాయనః: “అథాతః సంధ్యోపాసనవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః । తీర్థం గత్వా ప్రయతో ‘భిషిక్తః ప్రక్షాలితపాణిపాదో విధినాచమ్య ‘అగ్నిశ్ చ మా మన్యుశ్ చ’ ఇతి సాయమ్ అపః పీత్వా ‘సూర్యశ్ చ మా మన్యుశ్ చ’ ఇతి ప్రాతః । సపవిత్రేణ పాణినా వసుమత్యా అబ్లిఙ్గాభిర్ వారుణీభిః హిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిర్ వ్యాహృతిభిః అన్యైశ్ చ పవిత్రైర్ ఆత్మానం ప్రోక్ష్య ప్రయతో భవతి” ఇతి (BDహ్ ౨.౪.౧–౨) ।

భరద్వాజః ।

సాయమ్ అగ్నిశ్ చ మేత్య్ ఉక్త్వా ప్రాతః సూర్యేత్య్ అపః పిబేత్ ।

ఆపః పునన్తు మధ్యాహ్నే తతశ్ చాచమనం చరేత్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి ।

శిరసో మార్జనం కుర్యాత్ కుశైః సోదకబిన్దుభిః ।

ప్రణవో భూర్ భువః స్వర్ ద్వౌ గాయత్రీ చ తృతీయికా ॥

అబ్దైవతఋచశ్ చైవ చతుర్థమ్ ఇతి మార్జనమ్ ॥ ఇతి । (KSమ్ ౨.౧౦.౪–౫)

మార్జనానన్తరం ప్రజాపతిః ।

జలపూర్ణం తథా హస్తం నాసికాగ్రే సమర్పయేత్ ।

ఋతం చేతి పఠిత్వా చ తజ్ జలం తు క్షితౌ క్షిపేత్ ॥ ఇతి ।

తతః సూర్యాయార్ఘ్యం దద్యాత్ । తథా చ వ్యాసః ।

[౨౯౬]కరాభ్యాం తోయమ్ ఆదాయ గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రితమ్ ।

ఆదిత్యాభిముఖస్ తిష్ఠన్ త్రిర్ ఊర్ధ్వం సంధ్యయోః క్షిపేత్ ॥ ఇతి ।

“ఉత్థాయార్కం ప్రతి ప్రోహేత్ త్రికేణాఞ్జలిమ్ అమ్భసామ్” (KSమ్ ౨.౧౧.౧౦) ఇత్య్ ఏతత్ కాత్యాయనవచనం మధ్యాహ్నసంధ్యాపరమ్ । హారీతో ‘పి: “సావిత్ర్యాభిమన్త్రితమ్ ఉదకం పుష్పమిశ్రమ్ అఞ్జలినా క్షిపేత్” ఇతి । అర్ఘ్యదానే మన్త్రాన్తరమ్ ఉక్తం విష్ణునా ।

కరాభ్యామ్ అఞ్జలిం కృత్వా జలపూర్ణం సమాహితః ।

ఉద్ ఉ త్యమ్ ఇతి మన్త్రేణ తత్ తోయం ప్రక్షిపేద్ భువి ॥ ఇతి ।

తతః ప్రదక్షిణం కృత్వా ఉదకం స్పృశేత్ । తద్ ఉక్తం వరాహపురాణే ।

సాయం మన్త్రవద్ ఆచమ్య ప్రోక్ష్య సూర్యస్య చాఞ్జలిమ్ ।

దత్త్వా ప్రదక్షిణం కృత్వా స్పృష్ట్వా విశుధ్యతి ॥ ఇతి ।

శ్రుతిర్ అపి: “యత్ ప్రదక్షిణం ప్రక్రమన్తి తేన పాప్మానమ్ అవధున్వన్తి” ఇతి । కూర్మపురాణమ్ ।

[౨౯౭] అథోపతిష్ఠేద్ ఆదిత్యమ్ ఉదయన్తం సమాహితః ।

మన్త్రైస్ తు వివిధైః సౌరైః ఋగ్యజుఃసామసంభవైః ॥ ఇతి ।

ఉపస్థానం తు స్వశాఖోక్తమన్త్రైః కార్యమ్,

ఉపస్థానం స్వకైర్ మన్త్రైర్ ఆదిత్యస్య తు కారయేత్ ।

ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్ । కూర్మపురాణే “ఉపస్థానం తు సూక్తైః” ఇత్యాదినా ప్రపఞ్చితమ్ ।

“ప్రాక్కూలేషు” ఇత్య్ ఆరభ్య ఆదిత్యోపస్థానపర్యన్తం ప్రాతఃసంధ్యాయాం యద్ ఉపవర్ణితం తదితరయోర్ ఉభయోర్ అపి సంధ్యయోః సమానమ్ । తత్ర మధ్యాహ్నసంధ్యాయాం విశేషో నారాయణేనాభిహితః ।

ఆపః పునన్తు మన్త్రేణ ఆపోహిష్ఠేతి మార్జనమ్ ।

ప్రక్షిప్య చాఞ్జలిం సమ్యగ్ ఉద్ ఉ త్యం చిత్రమ్ ఇత్య్ అపి ॥

తచ్ చక్షుర్ దేవ ఇతి చ హంసః శుచిషద్ ఇత్య్ అపి ।

ఏతత్ జపేద్ ఊర్ధ్వబాహుః సూర్యం పశ్యన్ సమాహితః ॥

గాయత్ర్యా తు యథాశక్తి ఉపస్థాయ దివాకరమ్ ॥ ఇతి ।

కాలవిశేషస్ తు శఙ్ఖేన దర్శితః ।

ప్రాతఃసంధ్యాం సనక్షత్రాం మధ్యమాం స్నానకర్మణి ।

సాదిత్యాం పశ్చిమాం సంధ్యామ్ ఉపాసీత యథావిధి ॥ ఇతి ।

స్నానకర్మణీతి మాధ్యాహ్నికస్నానానన్తరమ్ ఇత్య్ అర్థః । మధ్యాహ్నికసంధ్యాయా గౌణకాలమ్ ఆహ దక్షః ।

అధ్యర్ధయామాద్ ఆ సాయమ్ సంధ్యామ్ ఆధ్యాహ్నికీష్యతే ॥ ఇతి ।

సంధ్యాత్రయస్య తారతమ్యేన దేశవిశేషమ్ ఆహ వ్యాసః ।

[౨౯౮] గృహే త్వ్ ఏకగుణా సంధ్యా గోష్ఠే దశగుణా స్మృతా ।

శతసాహస్రికా నద్యామ్ అనన్తా విష్ణుసంనిధౌ ॥

బహిఃసంధ్యా దశగుణా గర్తప్రస్రవణేషు చ ।

ఖ్యాతా తీర్థే శతగుణా సాహస్రా జాహ్నవీతటే ॥ ఇతి ।

శాతాతపో ’పి ।

అనృతం మద్యగన్ధం చ దివామైథునమ్ ఏవ చ ।

పునాతి వృషలస్యాన్నం సంధ్యా బహిర్ ఉపాసితా ॥ ఇతి ।

బహిఃసంధ్యామ్ ఉపాసితాయాం యదా విహరణాద్యఙ్గలోపస్ తదా గృహ ఏవ సంధ్యాత్రయం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ అత్రిః।

సంధ్యాత్రయం తు కర్తవ్యం ద్విజేనాత్మవిదా సదా।

ఉభే సంధ్యే తు కర్తవ్యే బ్రాహ్మణైశ్ చ గృహేష్వ్ అపి॥ ఇతి।

యద్య్ అపి ప్రశస్తత్వాద్ బహిర్ ఏవ సంధ్యాత్రయం కర్తవ్యత్వేన ప్రాప్తం తథాపి శ్రౌతత్వేన విహరణస్య ప్రాబల్యాత్ తదనురోధేన సాయంప్రాతఃసంధ్యే గృహే 'భ్యనుజ్ఞాయేతే। సాయంసంధ్యాయామ్ ఉపస్థానే మన్త్రవిశేషమ్ ఆహ నారాయణః।

వారుణీభిస్ తథాదిత్యమ్ ఉపస్థాయ ప్రదక్షిణమ్।

కుర్వన్ దిశో నమస్కుర్యాద్ దిగీశాంశ్ చ పృథక్ పృథక్॥ ఇతి।

వారుణ్యశ్ చ "ఇమం మే వరుణ" (TV ౧.౬.౧) ఇత్యాద్యాః। యద్య్ అపి వారుణీభిర్ వరుణస్యోపస్థానం లిఙ్గబలాత్ ప్రాప్తం [౨౯౯] తథాపి శ్రుతేః ప్రాబల్యాత్ తయా లిఙ్గం బాధిత్వా ఆదిత్యోపస్థానే ఏవ వినియుజ్యన్తే। ఏతచ్ చ తృతీయాధ్యాయే విచారితమ్।

తథా హి, "ఐన్ద్ర్యా గార్హపత్యమ్ ఉపతిష్ఠతే" ఇతి శ్రూయతే। ఇన్ద్రో దేవతాత్వేన యస్యామ్ ఋచి మన్త్రలిఙ్గాత్ ప్రకాశ్యతే సేయమ్ ఋగ్ ఐన్ద్రీ, "కదాచన స్తరీర్ అసి నేన్ద్ర సశ్చసి" ఇత్యాదికా। తత్ర లిఙ్గాద్ ఇన్ద్రోపస్థానే మన్త్రస్య వినియోగః ప్రతీయతే। గార్హపత్యమ్ ఇతి ద్వితీయయా శ్రుత్యా తు గార్హపత్యోపస్థానే। తత్ర సంశయః। కిమ్ ఉభయం సముచ్చిత్యోపస్థేయమ్, ఉతైక ఏవ। తత్రాపి కిం యః కశ్చిద్ ఐచ్ఛికః, కిం వేన్ద్ర ఏవ, ఉత గార్హపత్య ఏవ, ఇతి।

తత్ర శ్రుతిలిఙ్గయోః సమబలప్రమాణత్వాత్ విరోధానుపలమ్భాచ్ చ సముచ్చయః ఇత్య్ ఏకః పక్షః।

ఏకోపస్థానే మన్త్రస్య నిరాకాఙ్క్షత్వాత్ నైరాకాఙ్క్ష్యలక్షణవిరోధాద్ అనన్తరనియామకాదర్శనాచ్ చైచ్ఛికః – ఇతి ద్వితీయః పక్షః।

శ్రుతేః శబ్దాత్మికాయాః అర్థసామర్థ్యానుసారిత్వాత్ సామర్థ్యస్య చోపజీవ్యత్వేన ప్రాబల్యాద్ ఇన్ద్ర ఏవోపస్థేయః – ఇతి తృతీయః పక్షః।

మన్త్రగతో హీన్ద్రశబ్దో రూఢ్యా శక్రమ్ అభిధత్తే। "ఇదిపరమైశ్వర్యే"ఇత్య్ అస్మాద్ ధాతోర్ ఉత్పన్నత్వాత్ స్వకార్యవిషయపరమైశ్వర్యోపేతం గార్హపత్యమ్ అభిధత్తే। "గుణాద్ వాప్య్ అభిధానం స్యాత్" ఇతి న్యాయేనోభయసాధారణత్వేన లిఙ్గస్య సందేహోపాదకత్వమ్।

అథోచ్యేత [౩౦౦] "రూఢిర్ యోగమ్ అపహరతి" ఇతి న్యాయేన శీఘ్రబుద్ధ్యుత్పాదికాయాః రూఢేః ప్రాబల్యాచ్ ఛక్ర ఏవోపస్థేయః – ఇతి। ఏవం తర్హి లిఙ్గాద్ ఇతి శీఘ్రబుద్ధ్యుత్పాదకత్వేన శ్రుతిర్ ఏవాత్ర వినియోజికా। తథా హ్య ఆచార్యైర్ ఉక్తమ్।

మన్త్రార్థం మన్త్రతో బుద్ధ్వా పశ్చాచ్ ఛక్తిం నిరూప్య చ।

మన్త్రాకాఙ్క్షాబలేనేన్ద్రశేషత్వశ్రుతికల్పనమ్॥

శ్రుత్యా ప్రత్యక్షయా పూర్వం గార్హపత్యాఙ్గతాం గతే।

నిరాకాఙ్క్షీకృతే మన్త్రే నిర్మూలా శ్రుతికల్పనా॥

తేన శీఘ్రప్రవృత్తిత్వాచ్ ఛ్రుత్యా లిఙ్గస్య బాధనమ్॥

తస్మాద్ గార్హపత్య ఏవోపస్థేయః ఇతి సిద్ధమ్। సంధ్యాం ప్రశంసతి యమః।

సంధ్యామ్ ఉపాసతే యే తు సతతం శంసితవ్రతాః।

విధూతపాపాస్ తే యాన్తి బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్॥

యద్ అహ్నా కురుతే పాపం కర్మణా మనసా గిరా।

ఆసీనః పశ్చిమాం సంధ్యాం ప్రాణాయామైస్ తు హన్తి తత్॥

యద్ రాత్ర్యా కురుతే పాపం కర్మణా మనసా గిరా।

పూర్వసంధ్యామ్ ఉపాసీనః ప్రాణాయామైర్ వ్యపోహతి॥

ఋషయో దీర్ఘసంధ్యత్వాద్ దీర్ఘమ్ ఆయుర్ అవాప్నుయుః।

ప్రజ్ఞాం యశశ్ చ కీర్తిం చ బ్రహ్మవర్చసమ్ ఏవ చ॥ ఇతి।

అకరణే ప్రత్యవాయో దర్శితో దక్షేణ।

సంధ్యాహీనో ఽశుచిర్ నిత్యమ్ అనర్హః సర్వకర్మసు।

యద్ అన్యత్ కురుతే కర్మ న తస్య ఫలభాగ్ భవేత్॥ (DఅSమ్ ౨.౨౦)

[౩౦౧] ఇతి। గోభిలో ఽపి।

సంధ్యా యేన న విజ్ఞాతా సంధ్యా యేనానుపాసితా।

జీవమానో భవేచ్ ఛూద్రో మృతః శ్వా చోపజాయతే॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే ఽపి।

ఉపతిష్ఠన్తి వై సంధ్యాం యే న పూర్వాం న పశ్చిమామ్।

ప్రజన్తి తే దురాత్మానస్ తామిస్రం నరకం నృప ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౧.౧౦౦)

కూర్మపురాణే ‘పి ।

యో ‘న్యత్ర కురుతే యత్నం ధర్మకార్యే ద్విజోత్తమః ।

విహాయ సంధ్యాప్రణతిం స యాతి నరకాయుతమ్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౩౧)

ఏతత్ సర్వమ్ అనార్తవిషయమ్ । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అనార్తశ్ చోత్సృజేద్ యస్ తు స విప్రః శూద్రసంమితః ।

ప్రాయశ్చిత్తీ భవేచ్ చైవ లోకే భవతి నిన్దితః ॥ ఇతి ।

అత్రిర్ అపి ।

నోపతిష్ఠన్తి యే సంధ్యాం స్వస్థావస్థాసు వై ద్విజాః ।

హింసన్తి వై సదా పాపా భగవన్తం దివాకరమ్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుపురాణే ‘పి ।

[౩౦౨] సర్వకాలమ్ ఉపస్థానం సంధ్యయోః పార్థివేష్యతే ।

అన్యత్ర సూతకాశౌచవిభ్రమాతురభీతితః ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౧.౯౭)

సూతకాదౌ తు సత్య్ అపి సామర్థ్యే సంధ్యోపాసనం న కార్యమ్ ఇత్య్ ఆహ మరీచిః ।

సూతకే కర్మణాం త్యాగః సంధ్యాదీనాం విధీయతే । ఇతి ।

యద్ అపి పులస్త్యేనోక్తమ్,

సంధ్యామ్ ఇష్టిం చ హోమం చ యావజ్జీవం సమాచరేత్ ।

న త్యజేత్ సూతకే వాపి త్యజన్ గచ్ఛత్య్ అధోగతిమ్ ॥

ఇతి, తన్ మానసికసంధ్యాభిప్రాయమ్ । యతస్ తేనైవోక్తమ్ ।

సూతకే మృతకే చైవ సంధ్యాకర్మ న సంత్యజేత్ ।

మనసోచ్చారయేన్ మన్త్రాన్ ప్రాణాయామమ్ ఋతే ద్విజాః ॥

ఏతద్ విదిత్వా యః సంధ్యామ్ ఉపాస్తే సంశితవ్రతః ।

దీర్ఘమ్ ఆయుః స విన్దేత సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ఇతి ।

ఇతి సంధ్యావిధిః

[303]

అథ సంధ్యాఙ్గజపవిధిః । తత్ర మనుః ।

ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యమ్ ఉభే సంధ్యే సమాహితః ।

శుచౌ దేశే జపన్ జప్యమ్ ఉపాసీత యథావిధి ॥ ఇతి ।

కథమ్ ఇత్య్ అపేక్షితే ఆహ శఙ్ఖః: "కుశబృశ్యాం సమాసీనః కుశోత్తరీయాం వఆ కుశపవిత్రపాణిః ఉదఙ్ముఖః సూర్యాభిముఖో వాక్షమాలామ్ ఆదాయ దేవతాం ధ్యాయన్ జపం కుర్యాత్" ఇతి । వ్యాసో 'పి ।

ప్రణవవ్యాహృతియుతాం గాయత్రీం చ జపేత్ తతః । ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యస్ తు అన్తే 'పి ప్రణవయోగార్థమ్ ఆహ ।

ఓంకారం పూర్వమ్ ఉచ్చార్య భూర్భువఃస్వస్ తథైవ చ ।

గాయత్రీం ప్రణవం చాన్తే జప ఏవమ్ ఉదాహృతః ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో 'పి ।

ఉభయతః ప్రణవాం సవ్యాహృతికాం జపేత్ ॥ ఇతి ।

నృసింహపురాణే జపయజ్ఞస్య భేదో 'భిహితః ।

త్రివిధో జపయజ్ఞః స్యాత్ తస్య భేదం నిబోధత ।

వాచికశ్ చ ఉపాంశుశ్ చ మానసస్ త్రివిధః స్మృతః ॥

[304] త్రయాణాం జపయజ్ఞానాం శ్రేయాన్ స్యాద్ ఉత్తరోత్తరః ॥ ఇతి । (NఋPఉ ౫౮.౭౮–౭౯)

వాచికోపాంశుత్వయోర్ లక్షణం పురాణే 'భిహితమ్ ।

యద్ ఉచ్చనీచోచ్చరితైః శబ్దైః స్పష్టపదాక్షరైః ।

మన్త్రమ్ ఉచ్చారయేద్ వాచా వాచికో 'యం జపః స్మృతః ॥

శనైర్ ఉచ్చారయేన్ మన్త్రమ్ ఈషద్ ఓష్ఠౌ ప్రచాలయన్ ।

అపరైర్ అశ్రుతః కించిత్ స ఉపాంశుజపహ్ స్మృతః ॥ ఇతి । (NఋPఉ ౫౮.౮౦–౮౧)

విశ్వామిత్రేణ మానసస్య లక్షణమ్ ఉక్తమ్ ।

ధియా యద్ అక్షరశ్రేణ్యా వర్ణాద్ వర్ణం పదాత్ పదమ్ ।

శబ్దార్థచిన్తనం భూయః కథ్యతే మానసో జపః ॥ ఇతి ।

త్రయాణాం తారతమ్యం చ తేనైవోక్తమ్ ।

[౩౦౫] ఉత్తమం మానసం జప్యమ్ ఉపాంశు మధ్యమం స్మృతమ్ ।

అధమం వాచికం ప్రాహుః సర్వమన్త్రేషు వై ద్విజాః ॥

వాచికస్యైకమ్ ఏకం స్యాద్ ఉపాంశు శతమ్ ఉచ్యతే ।

సహస్రం మానసః ప్రోక్తో మన్వత్రిభృగునారదైః ॥ ఇతి ।

జపనియమమ్ ఆహ శౌనకః ।

కృత్వోత్తానౌ కరౌ ప్రాతః సాయం చాధోముఖౌ తథా ।

మధ్యే స్కన్ధకరాభ్యాం తు జప ఏవమ్ ఉదాహృతః ॥

మనఃసంతోషణం శౌచం మౌనం మన్త్రార్థచిన్తనమ్ ।

అవ్యగ్రత్వమ్ అనిర్వేదో జపసంపత్తిహేతవః ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

పూర్వాం సంధ్యాం జపంస్ తిష్ఠేత్ సావిత్రీమ్ ఆర్కదర్శనాత్ ।

పశ్చిమాం తు సమాసీనః సమ్యగ్ ఋక్షవిభావనాత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౦౧)

మధ్యాహ్నే జపస్య నియమః వాయుపురాణే దర్శితః ।

తథా మధ్యాహ్నసంధ్యాయామ్ ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్ । ఇతి ।

వర్జ్యాన్ ఆహ వ్యాసః ।

[౩౦౬] న సంక్రామన్ న చ హసన్ న పార్శ్వమ్ అవలోకయన్ ।

నాపాశ్రితో న జల్పంశ్ చ న ప్రావృతశిరాస్ తథా ॥

న పదా పాదమ్ ఆక్రమ్య న చైవ హి తథా కరౌ ।

న చాసమాహితమనా న చ సంశ్రావయన్ జపేత్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

నాభేర్ అధః సంస్పర్శం కర్మసంయుక్తో వర్జయేత్ । ఇతి । (BDహ ౧.౫.౧౮)

వ్యాసో ఽపి ।

జపకాలే న భాషేత వ్రతహోమాదికేషు చ ।

ఏతేష్వ్ ఏవావసక్తస్ తు యద్య్ ఆగచ్ఛేత్ ద్విజోత్తమః ।

అభివాద్య తతో విప్రం యోగక్షేమం చ కీర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

యది వాగ్యమలోపః స్యాజ్ జపాదిషు కదాచన ।

వ్యాహరేద్ వైష్ణవం మన్త్రం స్మరేద్ వా విష్ణుమ్ అవ్యయమ్ ॥ ఇతి ।

సంవర్తో ఽపి ।

లోకవార్తాదికం శ్రుత్వా దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా ప్రభాషితమ్ ।

సన్ధ్యాం వినా చ యజ్ జప్తం తత్ సర్వం నిష్ఫలం భవేత్ ॥ ఇతి ।

ప్రభాషితం బహుభాషిణం పురుషమ్ ఇత్య్ అర్థః । గౌతమో ఽపి ।

[302] గచ్ఛతస్ తిష్ఠతో వాపి స్వేచ్ఛయా కర్మ కుర్వతః ।

అశుచేర్ వా వినా సంఖ్యా తత్ సర్వం నిష్ఫలం భవేత్ ॥

క్రోధం లోభం తథా నిద్రాం నిష్ఠీవనవిజృమ్భణే ।

దర్శనం చ శ్వనీచానాం వర్జయేజ్ జపకర్మణి ॥

ఆచామేత్ సంభవే చైషాం స్మరేద్ విష్ణుం సురార్చితమ్ ।

జ్యోతీంషి చ ప్రశంసేద్ వా కుర్యాద్ వా ప్రాణసంయమమ్ ॥

జ్వలనం గాశ్ చ విప్రాంశ్ చ యతీన్ వాపి విశుద్ధయే ॥ ఇతి ।

దేశనియమస్ తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తః ।

అగ్న్యగారే జలాన్తే వా జపేద్ దేవాలయే ఽపి వా ।

పుణ్యతీర్థే గవాం గోష్ఠే ద్విజక్షేత్రే ఽథ వా గృహే ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖో ఽపి ।

గృహే త్వ్ ఏకగుణం జప్యం నద్యాదౌ ద్విగుణం స్మృతమ్ ।

గవాం గోష్ఠే దశగుణమ్ అగ్న్యాగారే శతాధికమ్ ||

సిద్ధక్షేత్రేషు తీర్థేషు దేవతాయాశ్ చ సంనిధౌ |

సహస్రశతకోటీనామ్ అనన్తం విష్ణుసంనిధౌ || ఇతి |

కూర్మపురాణే ‘పి |

గుహ్యకా రాక్షసాః సిద్ధా హరన్తి ప్రసభం యతః |

ఏకాన్తే తు శుభే దేశే తస్మాజ్ జప్యం సదాచరేత్ || ఇతి | (KūP ౧.౨.౧౮.౮౨)

జపసంఖ్యామ్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః |

[౩౦౮] బ్రహ్మచారీ ఆహితాగ్నిశ్ చ శతమ్ అష్టోత్తరం జపేత్ |

వానప్రస్థో యతిశ్ చైవ సహస్రాద్ అధికం జపేత్ || ఇతి |

స్మృత్యన్తరే |

దర్శే శ్రాద్ధే ప్రదోషే చ గాయత్రీం దశ సంఖ్యయా |

అష్టావింశత్య అనధ్యాయే సుదినే తు యథాక్రమమ్ || ఇతి |

యమో ‘పి |

సహస్రపరమాం దేవీం శతమధ్యాం దశావరామ్ |

గాయత్రీం తు జపేన్ నిత్యం సర్వపాపప్రణాశినీమ్ || ఇతి |

ఆపస్తమ్బో ‘పి: “దర్భేష్వ్ ఆసీనో దర్భాన్ ధారయమాణః సోదకేన పాణినా ప్రాఙ్ముఖః సావిత్రీం సహస్రకృత్వ ఆవర్తయేచ్ ఛతకృత్వో ‘పరిమితకృత్వో వా” | ఇతి |

ఇతి జపవిధిః

జపాఙ్గభూతామ్ అక్షమాలామ్ ఆహ హారీతః |

శఙ్ఖరూప్యమయీ మాలా కాఞ్చనీభిర్ అథోత్పలైః |

పద్మాక్షకైశ్ చ రుద్రాక్షైర్ విద్రుమైర్ మణిమౌక్తికైః ||

[౩౦౯] రాజతేన్ద్రాక్షకైర్ మాలా తథైవాఙ్గులిపర్వభిః ।

పుత్రజీవమయీ మాలా శస్తా వై జపకర్మణి ॥ ఇతి ।

గౌతమో ‘పి ।

అఙ్గుల్యా జపసంఖ్యానమ్ ఏకమ్ ఏకమ్ ఉదాహృతమ్ ।

రేఖయాష్టగుణం పుత్రజీవైర్ దశగుణాధికమ్ ॥

శతం స్యాచ్ ఛఙ్ఖమణిభిః ప్రవాలైశ్ చ సహస్రకమ్ ।

స్ఫటికైర్ దశసాహస్రం మౌక్తికైర్ లక్షమ్ ఉచ్యతే ॥

పద్మాక్షైర్ దశలక్షం తు సౌవర్ణైః కోటిర్ ఉచ్యతే ।

కుశగ్రన్థ్యా చ రుద్రాక్షైర్ అనన్తఫలమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

అథాక్షమాలామణిసంఖ్యామ్ ఆహ ప్రజాపతిః ।

అష్టోత్తరశతాం కుర్యాచ్ చతుఃపఞ్చాశికాం తథా ।

సప్తవింశతికా కార్యా తతో న్యూనా న చ స్మృతా ॥

అష్టోత్తరశతా మాలా ఉత్తమా సా ప్రకీర్తితా ।

చతుఃపఞ్చాశికా యా తు మధ్యమా సా ప్రకిర్తితా ॥

అధమా ప్రోచ్యతే నిత్యం సప్తవింశతిసంఖ్యకా ॥ ఇతి ।

గౌతమో ‘పి ।

అఙ్గుష్ఠం మోక్షదం విద్యాత్ తర్జనీ శత్రునాశినీ ।

మధ్యమా ధనకామాయానామికా పౌష్టికీ తథా ॥

[౩౧౦] కనిష్ఠా రక్షణీ ప్రోక్తా జపకర్మణి శోభనా ।

అఙ్గుష్ఠేన జపేజ్ జప్యమ్ అన్యైర్ అఙ్గులిభిః సహ ॥

అఙ్గుష్ఠేన వినా జప్యం కృతం తద్ అఫలం భవేత్ ॥ ఇతి ।

గాయత్రీజపం ప్రశంసతి వ్యాసః ।

దశకృత్వః ప్రజప్తా సా త్ర్యహాద్ యచ్ చ కృతం ఖలు ।

తత్ పాపం ప్రణుదత్య్ ఆశు నాత్ర కార్యా విచారణా ॥

శతజప్తా తు సా దేవీ పాపౌఘశమనీ స్మృతా।

సహస్రజప్తా సా దేవీ ఉపపాతకనాశినీ॥

లక్షజాప్యేన చ తథా మహాపాతకనాశినీ।

కోటిజాప్యేన రాజేన్ద్ర యద్ ఇచ్ఛతి తద్ ఆప్నుయాత్॥ ఇతి।

యమో ఽపి।

గాయత్ర్యా న పరం జప్యం గాయత్ర్యా న పరం జపః।

గాయత్ర్యా న పరం ధ్యానం గాయత్ర్యా న పరం హుతమ్॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

యో ఽధీతే ఽహన్య్ అహన్య్ ఏతాం త్రీణి వర్షాణ్య్ అతన్ద్రితః।

స బ్రహ్మ పరమ్ అభ్యేతి వాయుభూతశ్ చ మూర్తిమాన్॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౮౨)

గౌతమో ఽపి।

[३౧౧] అనేన విధినా నిత్యం జపం కుర్యాత్ ప్రయత్నతః।

ప్రసన్నో విపులాన్ భోగాన్ భుక్త్వా ముక్తిం చ విన్దతి॥ ఇతి।

ఇతి సంధ్యాజపయోః ప్రకరణమ్

అథ హోమవిధిః। తత్ర కూర్మపురాణే।

అథాగమ్య గృహం విప్రః సమాచమ్య యథావిధి।

ప్రజ్వాల్య వహ్నిం విధివజ్ జుహుయాజ్ జాతవేదసమ్॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౫౦)

దక్షో ఽపి।

సంధ్యాకర్మావసానే తు స్వయం హోమో విధీయతే।

స్వయం హోమే ఫలం యత్ స్యాత్ తద్ అన్యేన న లభ్యతే॥

హోమే యత్ ఫలమ్ ఉద్దిష్టం జుహ్వతః స్వయమ్ ఏవ తు |

హూయమానే తద్ అన్యేన ఫలమ్ అర్ధం ప్రపద్యతే ||

ఋత్విక్ పుత్రో గురుర్ భ్రాతా భాగినేయో ‘థ విట్పతిః |

ఏతైర్ అపి హుతం యత్ స్యాత్ తద్ ధుతం స్వయమ్ ఏవ హి || ఇతి |

విట్పతిర్ జామాతా | స్వయం హోమ ఏవ ముఖ్యః | తదభావే ఋత్విగాదిహోమః | తత్ర విశేషః కూర్మపురాణే దర్శితః |

ఋత్విక్ పుత్రో ‘థ వా పత్నీ శిష్యో వాపి సహోదరః |

ప్రాప్యానుజ్ఞాం విశేషేణ జుహుయుర్ వా యథావిధి || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౫౧)

హోతృతారతమ్యం దర్శయతి శ్రుతిః |

[3౧౨] అన్యైః శతహుతాద్ ధోమాద్ ఏకః శిష్యహుతో వరః |

శిష్యైః శతహుతాద్ ధోమాద్ ఏకః పుత్రహుతో వరః ||

పుత్రైః శతహుతాద్ ధోమాద్ ఏకో హ్య ఆత్మహుతో వరః || ఇతి |

ఋత్విగాదిహోమే ‘పి యజమానసంనిధానేన భవితవ్యమ్ | తద్ ఉక్తం కాత్యాయనేన |

అసమక్షం తు దమ్పత్యోర్ హోతవ్యం నర్త్విగాదినా |

ద్వయోర్ అప్య్ అసమక్షం తు భవేద్ ధుతమ్ అనర్థకమ్ || ఇతి | (KSమ్ 3.౨౦.౧)

ఉభయోః సంనిధానం ముఖ్యమ్ | తదభావే త్వ్ ఏకతరసంనిధానేనాపి హోతుం శక్యమ్ | తథా చ స ఏవాహ |

నిక్షిప్యాగ్నిం స్వదారేషు పరికల్ప్యర్త్విజం తథా |

ప్రవసేత్ కార్యవాన్ విప్రో వృథైవ న చిరం వసేత్ || ఇతి | (KSమ్ ౨.౧౯.౧)

హోమకాలో ‘పి తేనైవ దర్శితః |

యావత్ సమ్యఙ్ న భావ్యన్తే నభస్య్ ఋక్షాణి సర్వతః |

లోహితత్వం చ నాపైతి తావత్ సాయం తు హూయతే || (KSమ్ ౧.౯.3)

[3౧3] ఇతి | ఆపస్తమ్బో ‘పి: “సముద్రో వా ఏష యద్ అహోరాత్రః తస్యైతే గాధతీర్థే యత్ సంధీ తస్మాత్ సంధౌ హోతవ్యమ్ – ఇతి శైలాలిబ్రాహ్మణం భవతి | నక్షత్రం దృష్ట్వా ప్రదోషే నిశాయాం వా సాయమ్” ఇతి | సముద్రత్వేన నిరూపితస్యాహోరాత్రస్య సంధిద్వయం

సుప్రవేశం తీర్థం తస్మాత్ సంధిర్ హోమకాలః – ఇతి ముఖ్యః కల్పః। నక్షత్రదర్శనాదయస్ త్రయః కాలాః సాయంహోమే ‘నుకల్పాః। ఏకనక్షత్రోదయో నక్షత్రదర్శనమ్, సర్వనక్షత్రోదయః ప్రదోషః, నిద్రావేలా నిశా। ప్రాతర్హోమకాలో ‘పి చతుర్విధస్ తేనైవ దర్శితః: “ఉషస్య ఉషోదయం సమయాధ్యుషితే ప్రాతః” ఇతి। మనుస్ తు ప్రథమద్వితీయావ్ ఏకీకృత్య కాలత్రయమ్ ఆహ।

ఉదితే ‘నుదితే చైవ సమయాధ్యుషితే తథా।

సర్వథా వర్తతే యజ్ఞ ఇతీయం వైదికీ శ్రుతిః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౧౫)

ఏతేషాం లక్షణమ్ ఆహ వ్యాసః।

రాత్ర్యాస్ తు షోడశే భాగే గ్రహనక్షత్రభూషితే।

కాలే త్వ్ అనుదితే ప్రాహుర్ హోమం కుర్యాద్ విచక్షణః॥

[౩౧౪] తథా ప్రభాతసమయే నష్టే నక్షత్రమణ్డలే।

రవిర్ యావన్ న దృశ్యేత సమయాధ్యుషితం చ తత్॥

రేఖామాత్రస్ తు దృశ్యేత రశ్మిభిస్ తు సమన్వితః।

ఉదితం తం విజానీయాత్ తత్ర హోమం ప్రకల్పయేత్॥ ఇతి।

ఆశ్వలాయనస్ తు అనుకల్పాన్తరమ్ ఆహ: “ఆసఙ్గవాన్తః ప్రాతః” ఇతి। హోమకాలః ఇత్య్ అనువర్తతే। అథ వా సర్వ ఏవైతే కాలవిశేషా యథాశాఖం ముఖ్యతయైవ వ్యవతిష్ఠన్తే। ఉదితానుదితహోమవత్। యదా తు కథంచిన్ ముఖ్యకాలాతిక్రమః తదా గోభిలోక్తం ద్రష్టవ్యమ్: “అథ యది గృహ్యే ‘గ్నౌ సాయంప్రాతర్హోమయోర్ దర్శపౌర్ణమాసయోర్ వా హవ్యం హోతారం వా నాధిగచ్ఛేత్ కథం కుర్యాద్ ఇతి। ఆసాయమాహుతేః ప్రాతరాహుతిర్ నాత్యేత్య్ ఆప్రాతరాహుతేః సాయమాహుతిః అమావాస్యాయాః పౌర్ణమాసీ నాత్యేత్య్ ఆపౌర్ణమాస్యమావాస్యా” ఇతి। బౌధాయనో ‘పి।

ఆ సాయం కర్మణః ప్రాతర్ ఆ ప్రాతః సాయకర్మణః।

ఆహుతిర్ నాతిపద్యేత పార్వణం పార్వణాన్తరాత్॥ ఇతి।

ఆపన్నస్ తు పక్షహోమం కుర్యాత్। తథా చ మరీచిః।

[౩౧౫] శరీరాపద్ భవేద్ యత్ర భయాద్ వార్తిః ప్రజాయతే।

తథాన్యాస్వ్ అపి చాపత్సు పక్షహోమో విధీయతే॥ ఇతి।

పక్ష హోమినః తత్పక్షమధ్యే ఆపన్నివృత్తౌ తదాప్రభృతి పునర్హోమః కర్తవ్యః। తద్ ఆహ మరీచిః।

పక్ష హోమాన్ అతో కృత్వా గత్వా తస్మాత్ నివర్తితః।

హోమం పునః ప్రకుర్యాత్ తు న చాసౌ దోషభాగ్ భవేత్॥ ఇతి।

ఏవం హోమమ్ అనుతిష్ఠతాపి సీమోల్లఙ్ఘనే కృతే పునరాధానం కర్తవ్యమ్। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

విహాయాగ్నిం సభార్యశ్ చేత్ సీమామ్ ఉల్లఙ్ఘ్య గచ్ఛతి।

హోమకాలాత్యయే తస్య పునరాధానమ్ ఇష్యతే॥ ఇతి। (KSమ్ ౩.౨౦.౨)

హోమకాలానత్యయే తు నాస్తి పునరాధానమ్। తద్ ఆహ శౌనకః।

ప్రోషితే తు యదా పత్నీ యది గ్రామాన్తరం వ్రజేత్।

హోమకాలే యది ప్రాప్తా న సా దోషేణ యుజ్యతే॥ ఇతి।

హోమద్రవ్యమ్ ఆహ స ఏవ।

కృతమ్ ఓదనసక్త్వాది తణ్డులాది కృతాకృతమ్।

వ్రీహ్యాది చాకృతం ప్రోక్తమ్ ఇతి హవ్యం త్రిధా బుధైః॥

హవిష్షు యవా ముఖ్యాస్ తద్ అన్వ్ వ్రీహయః స్మృతాః।

అభావే వ్రీహియవ్యోర్ దధ్నా వా పయసాపి వా॥

[౩౧౬] తదభావే యవాగ్వా వా జుహుయాద్ ఉదకేన వా।

యథోక్తవస్త్వసంప్రాప్తౌ గ్రాహ్యం తద్ అనుకారి యత్॥

యవానామ్ ఇవ గోధూమా వ్రీహీణామ్ ఇవ శాలయః।

ఆజ్యం హవ్యమ్ అనాదేశే ఆహుతీషు విధీయతే॥

మన్త్రస్య దేవతాయాస్ తు ప్రజాపతిర్ ఇతి స్థితిః। ఇతి।

ఆహుతిపరిమాణమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

ప్రస్థధాన్యం చతుఃషష్టిర్ ఆహుతేః పరికీర్తితమ్।

తిలానాం తు తదర్ధం స్యాత్ తదర్ధం స్యాద్ ఘృతస్య తు॥ ఇతి।

బౌధాయనో ఽప్।

వ్రీహీణాం వా యవానాం వా శతమ్ ఆహుతిర్ ఇష్యతే। ఇతి।

హోమప్రకారః స్వగృహ్యోక్తవిధినా ద్రష్టవ్యః। తద్ ఉక్తం గృహ్యపరిశిష్టే।

స్వగృహ్యోక్తేన విధినా హోమం కుర్యాద్ యథావిధి। ఇతి।

విష్ణుర్ అపి।

బహుశుష్కేన్ధనే చాగ్నౌ సుసమిద్ధే హుతాశనే।

విధూమే లేలిహానే చ హోతవ్యం కర్మసిద్ధయే॥

యో 'నర్చిషి జుహోత్య్ అగ్నౌ వ్యఙ్గారే చైవ మానవః।

మన్దాగ్నిర్ ఆమయావీ చ దర్ద్రశ్ చోపజాయతే॥ ఇతి। (=KSమ్ ౧.౯.౧౨)

ఏతచ్ చ జ్ఞాత్వైవానుష్ఠేయమ్। అన్యథా దోషశ్రవణాత్। తద్ ఆహ అఙ్గిరాః

[౩౧౭] స్వాభిప్రాయకృతం కర్మ యత్ కించిత్ జ్ఞానవర్జితమ్।

క్రీడాకర్మేవ బాలానాం తత్ సర్వం నిష్ప్రయోజనమ్॥ ఇతి।

చతుర్వింశతిమతే।

హతం జ్ఞానం క్రియాహీనం హతాస్ త్వ్ అజ్ఞానినః క్రియాః।

అపశ్యన్న్ అన్ధకారో దగ్ధః పశ్యన్న్ అపి చ పఙ్గులః॥ ఇతి।

శ్రౌతస్మార్తయోర్ అగ్నివ్యవస్థామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ।

దాయకాలాహృతే వాపి శ్రౌతం వైతానికాగ్నిషు॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౯౭)

వైతానికా గార్హపత్యాదయః। యస్య పునః శ్రౌతస్మార్తాగ్నిద్వయం తస్యానుష్ఠానప్రకారమ్ ఆహ భరద్వాజః।

హోమం వైతానికం కృత్వా స్మార్తం కుర్యాద్ విచక్షణః।

స్మృతీనాం వేదమూలత్వాత్ స్మార్తం కేచిత్ పురా విదుః॥ ఇతి।

శాతాతపో 'పి।

శ్రౌతం యత్ తత్ స్వయం కుర్యాద్ అన్యో 'పి స్మార్తమ్ ఆచరేత్।

అశక్తౌ శ్రౌతమ్ అప్య్ అన్యః కుర్యాద్ ఆచారమ్ అన్తతః॥ ఇతి।

ఉక్తస్యాగ్నేర్. నిత్యతామ్ ఆహ గర్గః ।

కృతదారో నైవ తిష్ఠేత్ క్షణమ్ అప్య్ అగ్నినా వినా ।

తిష్ఠేత చేద్ ద్విజో వ్రాత్యస్ తథా చ పతితో భవేత్ ॥

[౩౧౮] యథా స్నానం యథా భార్యా వేదస్యాధ్యయనం యథా ।

తథైవోపాసనం దృష్టం నాతిష్ఠేత్ తద్వియోగతః ॥ ఇతి ।

సత్యాం వైదికానుష్ఠానశక్తౌ న స్మార్తమాత్రేణ పరితుష్యేత్ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

యో వైదికమ్ అనాదృత్య కర్మ స్మార్తైతిహాసికమ్ ।

మోహాత్ సమాచరేద్ విప్రో న స పుణ్యేన యుజ్యతే ॥

ప్రధానం వైదికం కర్మ గుణభూతం తథేతరత్ ।

గుణనిష్ఠః ప్రధానం తు హిత్వా గచ్ఛత్య్ అధోగతిమ్ ॥ ఇతి ।

అశక్తం ప్రతి వ్యాస ఆహ ।

శ్రౌతం కర్తుం న చేచ్ ఛక్తః కర్మ స్మార్తం సమాచరేత్ ।

తత్రాప్య్ అశక్తః కరణే సదాచారం లభేద్ బుధః ॥ ఇతి ।

హోమం ప్రశంసత్య్ అఙ్గిరాః ।

యో దద్యాత్ కాఞ్చన మేరుం పృథివీం చ సమాగరామ్ ।

తత్ సాయం ప్రాతర్ హోమస్య తుల్యం భవతి వా న వా ॥ ఇతి ।

హోమాన్తే భస్మ ధార్యమ్ । తద్ ఆహ బృహస్పతిః ।

నర్యం భస్మాగ్ని హోత్రాన్తే ధార్యమ్ ఏవాగ్ని హోత్రిభిః ।

అనాహితాగ్నేర్ బ్రహ్మఖ్యమ్ ఔపాసనసముద్భవమ్ ॥ ఇతి ।

“హుత్వా చైవ తు భస్మనా” ఇత్యాదిస్మృత్యన్తరం చ ।

ఇతి హోమప్రకరణమ్

[౩౧౯]

తద్ ఏవం “సంధ్యా స్నానం జపో హోమః” ఇత్యస్మిన్ మూలవచనే హోమాన్తాని కర్మాణి నిరూపితాని । తాన్య్ ఏతాన్య్ అష్టధా విభక్తస్య దినస్య ప్రథమభాగే సమాపనీయాని । యద్య్ అపి మధ్యాహ్నస్నానాదీని నిరూపితాని తథాపి తేషాం ప్రాతఃస్నానాదిప్రసఙ్గేన నిరూపితత్వాత్ ఆద్యభాగే న కర్తవ్యతా । దివసస్యాష్టధా విభాగం తత్ర కర్తవ్యవిశేషం చ దక్షో దర్శయత్ ।

దివసస్యాద్యభాగే తు కృత్యం తస్యోపదిశ్యతే ।

ద్వ్ితీయే చ తృతీయే చ చతుర్థే పఞ్చమే తథా ॥

షష్ఠే చ సప్తమే చైవ అష్టమే చ పృథక్ పృథక్ ।

విభాగేష్వ్ ఏషు యత్ కర్మ తత్ ప్రవక్ష్యామ్య్ అశేషతః ॥ (DఅSమ్ ౨.3–౪)

ఇత్యాదినా ।

అథ మూలవచనానుసారేణ దేవతాపూజనం వక్తవ్యమ్ । తచ్ చ పూజనం ప్రాతర్హోమానన్తరమ్ – ఇతి కేచిత్ । తద్ ఆహ మరీచిః ।

విధాయ దేవతాపూజాం ప్రాతర్హోమాద్ అనన్తరమ్ । ఇతి ।

[3౨౦]

బ్రహ్మయజ్ఞజపానన్తరమ్ – ఇత్య్ అన్యే । తథా చ హారీతః ।

కుర్వీత దేవతాపూజాం జపయజ్ఞాద్ అనన్తరమ్ । ఇతి ।

కూర్మపురాణే ‘పి ।

నిష్పీడ్య స్నానవస్త్రం వై సమాచమ్య చ వాగ్యతః ।

స్వైర్ మన్త్రైర్ అర్చయేద్ దేవాన్ పత్రైః పుష్పైస్ తథామ్బుభిః ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౯౦)

తత్ర వయం జపయజ్ఞానన్తరం దేవపూజాం నిరూపయిష్యామః । ప్రాతర్హోమాద్ అనన్తరభావీతి బ్రహ్మయజ్ఞాన్తాని మూలవచనానుక్తాన్య్ అప్య్ ఆహ్నికక్రమప్రాప్తత్వాత్ తాన్య్ ఉచ్యన్తే । హోమానన్తరకృత్యమ్ ఆహ దక్షః ।

దేవకార్యం తతః కృత్వా గురుమఙ్గలవీక్షణమ్ ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౨.౨3)

మఙ్గలమ్ ఆదర్శాది । తద్ ఉక్తమ్ మత్స్యపురాణే ।

రోచనాం చన్దనం హేమ మృఅఙ్గం దర్పణం మణిమ్ |

గురుమ్ అగ్నిం చ సూర్యం చ ప్రాతః పశ్యేత్ సదా బుధః || ఇతి |

విష్ణుపురాణే ‘పి |

స్వాచాన్తశ్ చ తతః కుర్యాత్ పుమాన్ కేశప్రసాధనమ్ |

ఆదర్శాఞ్జనమాఙ్గల్యదూర్వాద్యాలమ్భనాని చ || (VిPఉ ౩.౧౧.౨౧)

[౩౨౧] ఇతి | బ్రహ్మపురాణే ‘పి |

స్వమ్ ఆత్మానం తు ఘృతే పశ్యేద్ యదీచ్ఛేచ్ చిరజీవితమ్ | ఇతి |

నారదో ‘పి |

లోకే ‘స్మిన్ మఙ్గలాన్య్ అష్టౌ బ్రాహ్మణో గౌర్ హుతాశనః |

హిరణ్యం సర్పిర్ ఆదిత్య ఆపో రాజా తథాష్టమః ||

ఏతాని సతతం పశ్యేత్ నమస్యేద్ అర్చయేచ్ చ యః |

ప్రదక్షిణం చ కుర్వీత తథా హ్య్ ఆయుర్ న హీయతే || ఇతి | (NSమ్ ౧౭.౫౪–౫౫)

మనుర్ అపి |

అగ్నిచిత్ కపిలా సత్రీ రాజా భిక్షుర్ మహోదధిః |

దృష్టమాత్రాః పునన్త్య్ ఏతే తస్మాత్ పశ్యేత నిత్యశః || ఇతి |

వామనపురాణే ‘పి |

హోమం చ కృత్వాలభనం శుభానామ్ తతో బహిర్ నిర్గమనం ప్రశతమ్ |

దూర్వాం చ స్పర్పిర్ దధి సోదకుమ్భమ్ ధేనుం సవత్సాం వృషభం సువర్ణమ్ |

మృద్ గోమయం స్వస్తికమ్ అక్షతాంశ్ చ తైలం మధు బ్రాహ్మణకన్యకాం చ |

[౩౨౨] శ్వేతాని పుష్పాణి తథా శమీం చ హుతాశనం చన్దనమ్ అర్కబిమ్బమ్ |

అశ్వత్థవృక్షం చ సమాలభేత తతశ్ చ కుర్యాన్ నిజజాతిధర్మమ్ || ఇతి | (VఆPఉ ౧౪.౩౫–౩౬)

భరద్వాజో ‘పి |

కణ్డూయ పృష్ఠతో గాం తు కృత్వా చాశ్వత్థవన్దనమ్ |

ఉపగమ్య గురూన్ న సర్వాన్ విప్రాంశ్ చైవాభివాదయేత్ || ఇతి |

బ్రాహ్మణసమవాయే ప్రథమం కస్యాభివాదనమ్ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ మనుః |

లౌకికం వైదికం వాపి తథాధ్యాత్మికమ్ ఏవ చ |

ఆదదీత యతో జ్ఞానం తం పూర్వమ్ అభివాదయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౧౭)

అభివాదనకాలే స్వం నామ కీర్తయేద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

అభివాదాత్ పరం విప్రో జ్యాయాంసమ్ అభివాదయన్ |

అసౌ నామాహమ్ అస్మీతి స్వం నామ పరికీర్తయేత్ ||

భోఃశబ్దం కీర్తయేద్ అన్తే స్వస్య నామ్నో ‘భివాదనే | (MDహ్ ౨.౧౨౨–౨౪)

[3౨3] ఇతి | “అభివాదాత్ పరమ్” ఇతి అభివాదయే – ఇతి శబ్దమ్ ఉచ్చార్య పశ్చాద్ ఏతన్నామాహం భోః – ఇతి శబ్దమ్ ఉచ్చారయేద్ ఇత్య్ అర్థః | అభివాదనప్రకారమ్ ఆహ ఆపస్తమ్బః: “దక్షిణం బాహుం శ్రోత్రసమం ప్రసార్య బ్రాహ్మణో ‘భివాదయీత | ఉరఃసమం రాజన్యో మధ్యసమం వైశ్యః నీచైః శూద్రః ప్రాఞ్జలిః” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౨.౫.౧౬–౧౭) | ఏకహస్తేనాభివాదనం నిషేధతి విష్ణుః |

జన్మప్రభృతి యత్ కించిచ్ చేతసా ధర్మమ్ ఆచరేత్ |

సర్వం తన్ నిష్ఫలం యాతి హ్య్ ఏకహస్తాభివాదనాత్ || ఇతి | (=MDహ్ ౨.౧౧౮)

ఏతచ్ చ ప్రత్యుత్థాయ కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ మనుః |

ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్య్ ఉత్క్రామన్తి యూనః స్థవిర ఆగతే |

ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్ తాన్ ప్రతిపద్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౨౦)

అభివాదితేన వక్తవ్యామ్ ఆశిషమ్ ఆహ స ఏవ |

[3౨౪] ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రో ‘భివాదనే |

అకారశ్ చాస్య నామ్నో ‘న్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౨౫)

పూర్వాక్షరం యస్యాసౌ పూర్వాక్షరః | పూర్వమ్ అక్షరం చ సామర్థ్యాత్ వ్యఞ్జనమ్ | స్వరాణాం స్వరపూర్వకత్వాసంభవాత్ | తతశ్ చ అభివాదకనామగతో వ్యఞ్జననిష్ఠో ‘న్తిమస్వరః ప్లావనీయః | అకారేణాన్తమస్వరమాత్రమ్ ఉపలక్ష్యతే, అశేషనామ్నామ్ అకారాన్తత్వాసంభవాత్ | తథా చ సతి ఏవం ప్రయోగో భవతి, ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్య దేవదత్తా3 – ఇతి | యస్ తు ప్రత్యభివాదనప్రకారం న జానాతి స నాభివాద్య ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

యో న వేత్త్య్ అభివాదస్య విప్రః ప్రత్యభివాదనమ్ ।

నాభివాద్యః స విదుషా యథా శూద్రస్ తథైవ సః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౨౬)

యస్ తు జానన్న్ అపి న ప్రత్యభివాదనం కరోతి తస్య దోషో భవిష్యత్పురాణే దర్శితః ।

అభివాదే కృతే యస్ తు న కరోత్య్ అభివాదనమ్ ।

ఆశిషం వా కురుశ్రేష్ఠ స యాతి నరకాన్ బహూన్ ॥ ఇతి ।

యమో ఽపి ।

[3౨౪] అభివాదే తు యః పూర్వమ్ ఆశిషం న ప్రయచ్ఛతి ।

యద్ దుష్కృతం భవేద్ అస్య తస్మాద్ భాగం ప్రపద్యతే ॥

తస్మాత్ పూర్వాభిభాషీ స్యాచ్ చణ్డాలస్యాపి ధర్మవిత్ ।

సురాం పిబేతి వక్తవ్యమ్ ఏవం ధర్మో న హీయతే ॥

స్వస్తీతి బ్రాహ్మణో బ్రూయాద్ ఆయుష్మాన్ ఇతి భూమిపః ।

వర్ధతామ్ ఇతి వైశ్యస్ తు శూద్రస్ తు స్వాగతం వదేత్ ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబన్ధుమ్ అనామయమ్ ।

వైశ్యం క్షేమం సమాగమ్య శూద్రమ్ ఆరోగ్యమ్ ఏవ చ ॥

పరపత్నీ తు యా స్త్రీ స్యాద్ అసంబన్ధా చ యోనితః ।

తాం బ్రూయాద్ బవతీత్య్ ఏవం సుభగే భగినీతి చ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౨౭, ౧౨౯)

"జ్యాయాంసమ్ అభివాదయేత్" (MDహ్ ౨.౧౨౨) ఇత్య్ ఉక్తం తత్ర కియతా కాలేన జ్యాయస్త్వమ్ ఇత్య్ అపేక్షితే ఆహ ఆపస్తమ్బః: "త్రివర్షపూర్వః శ్రోత్రియో ఽభివాదనమ్ అర్హతి" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౪.౧౪.౧3) । మనుర్ అపి ।

దశాబ్దాఖ్యం పౌరసఖ్యం పఞ్చాబ్దాఖ్యం కలాభృతామ్ ।

త్ర్యబ్దపూర్వం శ్రోత్రియాణామ్ అల్పేనాపి స్వయోనిషు ॥ (MDహ్ ౨.౧3౪)

[3౨౬] ఇతి । సమానపురవాసినాం దశభిః వర్షైః పూర్వః సఖా భవతి । తతో ఽధికో జ్యాయాన్ । కలాభృతాం గీతాదివిద్యావతాం పఞ్చాబ్దపూర్వః సఖా । శ్రోత్రియాణాం వేదాధ్యాయినాం

త్ర్యబ్దపూర్వః సఖా భవతి । తతో ‘ధికో జ్యాయాన్ । స్వయోనిషు భ్రాత్రాదిషు సర్వేషు స్వల్పేనాపి వయసా పూర్వః సఖా భవతి । తతో ‘ధికో జ్యాయాన్ ఇత్య్ అర్థః ।

నను – “ఏతే మాన్యాః” (YDహ్ ౧.౩౫) ఇత్య్ ఋత్విగాదీనాం యాజ్ఞవల్క్యేన పూజ్యత్వాభిధానాద్ యవీయసామ్ అపి తేషామ్ అభివాదనం ప్రాప్తమ్ – ఇతి చేత్,

తన్ న, ప్రత్యుత్థానసంభాషణాభ్యాం మాన్యత్వసిద్ధేః । అత ఏవ తేషామ్ అనభివాద్యత్వమ్ ఆహ గౌతమః: “ఋత్విక్శ్వశురపితృవ్యమాతులానాం తు యవీయసాం ప్రత్యుత్థానాభివాదనమ్” ఇతి (GDహ్ ౬.౪) । అభివాదనమ్ అభిభాషణమ్ । యథా చ బౌధాయనః: “ఋత్విక్శ్వశురపితృవ్యమాతులానాం తు యవీయసాం ప్రత్యుత్థానాభిభాషణమ్” (BDహ్ ౧.౨.౩.౪౫) [౩౨౭] ఇతి । ఏతచ్ చ బ్రాహ్మణవిషయమ్ । తథా చ శాతాతపః ।

అభివాద్యో నమస్కార్యః శిరసా వన్ద్య ఏవ చ ।

బ్రాహ్మణః క్షత్రియాద్యైస్ తు శ్రీకామైః సాదరం సదా ॥

నాభివాద్యాస్ తు విప్రేణ క్షత్రియాద్యాః కథంచన ।

జ్ఞానకర్మగుణోపేతా యద్య్ అప్య్ ఏతే బహుశ్రుతాః ॥

అభివాద్య ద్విజః శూద్రం సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్ ।

బ్రాహ్మణానాం శతం సమ్యగ్ అభివాద్య విశుధ్యతి ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి ।

సభాసు చైవ సర్వాసు యజ్ఞే రాజగృహేషు చ ।

నమస్కారం ప్రకుర్వీత బ్రాహ్మణాన్ నాభివాదయేత్ ॥ ఇతి ।

గుర్వాదౌ తూపసంగ్రహణ్కి ఆహ గౌతమః: “గురోః పాదోపసంగ్రహణం ప్రాతః” ఇతి (GDహ్ ౧.౧౯) । గురుర్ అత్రాచార్యః । యతః స ఏవాహ: “మాతృపితృతద్బన్ధూనాం పూర్వజాతానాం విద్యాగురూణాం తద్గురూణాం చ” ఇతి (GDహ్ ౧.౧౯) । ఉపసంగ్రహణలక్షణం మనుర్ ఆహ ।

వ్యత్యస్తపాణినా కార్యమ్ ఉపసంగ్రహణం గురోః ।

సవ్యేన సవ్యః స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేన చ దక్షిణః ॥ (MDహ్ ౨.౭౨)

[౩౨౮] ఇతి । గురోః సవ్యదక్షిణౌ పాదౌ స్వకీయసవ్యదక్షిణాభ్యాం పాణిభ్యాం స్ప్రష్టవ్యౌ ఇత్య్ అర్థః । బౌధాయనో ‘పి: “శ్రోత్రే సంస్పృశ్య మనః సమాధాయాధస్తాజ్ జాన్వోర్ ఆ పద్భ్యామ్”

ఇతి (BDస్ ౧.౨.౩.౨౭) । ఉపసంగ్రహణం కుర్యాద్ ఇతి శేషః । ఏతచ్ చ గురుపత్నీనామ్ అపి కార్యమ్ । తథా చ మనుః ।

గురువత్ ప్రతిపూజ్యాః స్యుః సవర్ణా గురుయోషితః ।

అసవర్ణాస్ తు సంపూజ్యాః ప్రత్యుత్థానాభిభాషణైః ॥

భ్రాతృభార్యోపసంగ్రాహ్యా సవర్ణాహన్య్ అహన్య్ అపి ।

విప్రోష్య తూపసంగ్రాహ్యా జ్ఞాతిసంబన్ధియోషితః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౨౧౦, ౧౩౨)

ఏవమ్ అవిశేషేణోపసంగ్రహణే ప్రాప్తే క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ స ఏవ ।

గురుపత్నీ తు యువతిర్ నాభివాద్యేహ పాదయోః ।

పూర్ణవింశతివర్షేణ గుణదోషౌ విజానతా ॥

అభ్యఞ్జనం స్నాపనం చ గాత్రోద్వర్తనమ్ ఏవ చ ।

గురుపత్న్యా న కార్యాణి కేశానాం చ ప్రసాధనమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౨౧౧–౧౨)

కిం తర్హి తత్ర కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అపేక్షితే స ఏవాహ ।

[౩౨౯] కామం తు గురుపత్నీనాం యువతీనాం యువా భువి ।

విధివద్ వన్దనం కుర్యాద్ అసావ్ అహమ్ ఇతి బ్రువన్ ॥

విప్రోష్య పాదగ్రహణమ్ అన్వహం చాభివాదనమ్ ।

గురుదారేషు కుర్వీత సతాం ధర్మమ్ అనుస్మరన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౨౧౬–౧౭)

అభివాదనే వర్జ్యాన్ ఆహ ఆపస్తమ్బః: "న సోపానద్ వేష్టితశిరా అనవహితపాణిర్ వాభివాదయీత" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౪.౧౪.౨౨) । శఙ్ఖో 'పి: "నోదకుమ్భహస్తో 'భివాదయేత్ న భైక్ష్యం చరన్ న పుష్పాన్నహస్తో నాశుచిః న జపన్ న దేవపితృకార్యం కుర్వన్ న శయానః" ఇతి । ఆపస్తమ్బో 'పి: "తథా విషమగతాయాగురవే నాభివాద్యమ్ । తథా అప్రయతాయ । అపరయతశ్ చ న ప్రత్యభివదేత్ । ప్రతివయసః స్త్రియః' (Āప్Dహ్ ౧.౪.౧౫, ౧౯, ౨౦, ౨౧) [౩౩౦] ఇతి । తథాన్యత్ర స ఏవాహ ।

సమిత్పుష్పకుశాజ్యామ్బుమృదన్నాక్షతపాణికః ।

జపం హోమం చ కుర్వాణో నాభివాద్యస్ తథా ద్విజః ॥

పాషణ్డం పతితం వ్రాత్యం మహాపాతకినం శఠమ్ ।

నాస్తికం చ కృతఘ్నం చ నాభివాదేత్ కథంచన ॥

ధావన్తం చ ప్రమత్తం చ మూత్రోచ్చారకృతం తథా।

భుఞ్జానమ్ ఆతురం నార్వం నాభివాదేత్ ద్విజోత్తమః॥

వమన్తం జృమ్భమాణం చ కుర్వతం దన్తధావనమ్।

అభ్యక్తశిరసం చైవ స్నాస్యన్తం నాభివాదయేత్॥

శ్రుక్పాణికమ్ అవిజ్ఞాతమ్ అశక్తం రిపుమ్ ఆతురమ్।

యోగినం చ తపఃసక్తం కనిష్ఠం నాభివాదయేత్॥ ఇతి।

శాతాతపో ‘పి।

ఉదక్యాం సూతికాం నారీం భర్తృఘ్నీం గర్భఘాతినీమ్।

అభివాద్య ద్విజో మోహాద్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి॥ ఇతి।

“గురోః పాదోపసంగ్రహణమ్” ఇత్య్ ఉక్తం తత్ర కీదృశో గురుర్ ఇత్య్ ఆశఙ్కాయామ్ ఆహ మనుః।

[33౧] నిషేకాదీని కర్మాణి యః కరోతి యథావిధి।

సంభావయతి చాన్నేన స విప్రో గురు ఉచ్యతే॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౧౪౨)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

స గురు యః క్రియాః కృత్వా వేదమ్ అస్మై ప్రయచ్ఛతి। ఇతి। (YDహ్ ౧.3౪)

అధ్యాపనం విప్రవిషయమ్। నిషేకాదికం తు సర్వవర్ణసాధారణమ్। పితృవ్యతిరిక్తానామ్ ఔపచారికం గురుత్వమ్ ఆహ మనుః।

అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః।

తమ్ అపీహ గురుం విద్యాత్ శ్రుతోపక్రియయా తథా॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౧౪౯)

హారీతో ‘పి।

ఉపాధ్యాయః పితా జ్యేష్ఠో భ్రాతా చైవ మహీపతిః।

మాతులః శ్వశురస్ త్రాతా (?) మాతామహపితామహౌ॥

వర్ణజ్యేష్ఠః పితృవ్యశ్ చ పుంస్వ్ ఏతే గురవః స్మృతాః।

[33౨] మాతా మాతామహీ గుర్వీ పితుర్ మాతుశ్ చ సోదరాః॥

శ్వశ్రూః పితామహీ జ్యేష్ఠా ధాత్రీ చ గురువత్ స్త్రియః। ఇతి।

అత్ర పితృమాతృగ్రహణం తద్వద్ ఏతే ‘పి మాన్యాః ఇత్య్ ఏతదర్థమ్ | అత ఏవాహ స ఏవ |

అనువర్తనమ్ ఏతేషాం మనోవాక్కాయకర్మభిః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

మాతామహో మాతులశ్ చ పితృవ్యః శ్వశురో గురుః |

పూర్వజః స్నాతకశ్ చర్త్విజ్ మాన్యాస్ తే గురువత్ సదా ||

మాతృష్వసా మాతులానీ శ్వశ్రూర్ ధాత్రీ పితృష్వసా |

పితామహీ పితృవ్యస్త్రీ గురుస్త్రీ మాతృవచ్ చరేత్ || ఇతి |

మనుర్ అపి |

పితుర్ భగిన్యాం మతుశ్ చ జ్యాయస్యాం చ స్వసర్య్ అపి |

మాతృవద్ వృత్తిమ్ ఆతిష్ఠేన్ మాతా తాభ్యో గరీయసీ ||

ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతం పితా |

సహస్రం తు పితౄన్ మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧33, ౧౪౫)

యత్ తు,

[333] ద్వౌ గురూ పురుషస్యేహ పితా మాతా చ ధర్మతః |

ధరా గురుతరా తావన్ మాతా గురుతరా తతః ||

తయోర్ అపి పితా శ్రేయాన్ బీజప్రాధాన్యధర్శనాత్ |

అభావే బీజినో మాతా తదభావే తు పూర్వజః ||

ఇతి పురాణవచనమ్, తన్ నిషేకాదిసమస్తసంస్కారపూర్వకాధ్యాపకపితృవిషయమ్ | అన్యథా “మాత్రైవ గరీయసీ” ఇతి వచనం విరుధ్యేత్ | తస్యా గరీయస్త్వమ్ ఉపపాదయతి వ్యాసః |

మాసాన్ దశోదరస్థం యా ధృత్వా శూలైః సమాకులా |

వేదనావివిధైర్ దుఃఖైః ప్రసూయేత విమూర్చ్ఛితా ||

ప్రాణైర్ అపి ప్రియాన్ పుత్రాన్ మన్యతే సుతవత్సలా |

కస్ తస్యానిష్కృతిం కర్తుం శక్తో వర్షశతైర్ అపి || ఇతి |

“ఉపాధ్యాయాన్ దశాచార్యః” ఇతి యద్ ఉక్తం తత్రోపాధ్యాయాచార్యయోర్ లక్షణమ్ ఆహ మనుః |

ఏకదేశం తు వేదస్య వేదాఙ్గాన్య్ అథ వా పునః ।

యో ‘ధ్యాపయతి వృత్త్యర్థమ్ ఉపాధ్యాయః స ఉచ్యతే ॥

ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమ్ అధ్యాపయేద్ ద్విజః ।

సకల్పం సరహస్యం చ తమ్ ఆచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౪౧, ౧౪౦)

ఆచార్యో ‘పి పితృమాత్రాద్యపేక్షయా గరీయాన్ ఏవ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

[33౪] ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్ గరీయాన్ బ్రహ్మదః పితా ।

బ్రహ్మజన్మ హి విప్రస్య ప్రేత్య చేహ చ శాశ్వతమ్ ॥ ఇతి (MDహ్ ౨.౧౪౬)

యస్ తు బాలో ‘పి వృద్ధమ్ అధ్యాపయతి సో ‘పి తస్య గరీయాన్ ఇతి స ఏవాహ ।

బాలో ‘పి విప్రో వృద్ధస్య పితా భవతి మన్త్రదః ।

అధ్యాపయామాస పితౄన్ శిశుర్ ఆఙ్గిరసః కవిః ।

పుత్రకా ఇత్ హోవాచ జ్ఞానేన పరిగృహ్య తాన్ ॥

తే తమ్ అర్థమ్ అపృచ్ఛన్త దేవాన్ ఆగతమన్యవః ।

దేవాశ్ చైతాన్ సమేత్యోచుర్ న్యాయ్యం వః శిశుర్ ఉక్తవాన్ ॥

అజ్ఞో భవతి వై బాలః పితా భవతి మన్త్రదః ।

అజ్ఞం హి బాలమ్ ఇత్య్ ఆహుః పితేత్య్ ఏవ చ మన్త్రదమ్ ॥

న హాయనైర్ న పలితైర్ న విత్తేన న బన్ధుభిః ।

ఋషయశ్ చక్రిరే ధర్మం యో ‘నూచానః స నో మహాన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౫౦–౫౪)

తథా చ విష్ణుః “బాలే సమానవయసి అధ్యాపకే గురువద్ వర్తేత” (Vఇsమ్ ౨౮.౩౧) [33౫] ఇతి । జ్యేష్ఠభ్రాతర్య్ అపి గురువద్ వర్తితవ్యమ్ ఇత్య్ అభిహితం పురాణసారే ।

జ్యేష్ఠో భ్రాతా పితృసమో మృతే పితరి భూసురాః ।

కనిష్ఠాస్ తం నమస్యేరన్ సర్వే ఛన్దోనువర్తినః ॥

తమ్ ఏవ చోపజీవేరన్ యథైవ పితరం తథా । ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

పితృవత్ పాలయేత్ పుత్రాన్ జ్యేష్ఠో భ్రాతా యవీయసః ।

పుత్రవచ్ చాపి వర్తేరన్ యథైవ పితరం తథా || ఇతి |

పరమ్గురావ్ అపి తథైవేత్య్ ఆహ స ఏవ |

గురోర్ గురౌ సంనిహితే గురువద్ వృత్తిమ్ ఆచరేత్ | ఇతి | (MDహ్ ౨.౨౦౫)

ఆచార్యానుజ్ఞామ్ అన్తరేణ మాతులాదీన్ అసమావృత్తో నాభివాదయేద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

న చానిసృష్టో గురుణా స్వాన్ గురూన్ అభివాదయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౨౦౫)

సమావృత్తస్య తో నానుజ్ఞాపేక్షా | తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః "సమావృత్తేన సర్వే గురవ ఉపసంగ్రాహ్యాః ప్రోష్య చ సమాగమే" (Āప్Dహ్ ౧.౪.౧౪.౭–౮) [33౬] "ఆచార్యప్రాచార్యసంనిపాతే ప్రాచార్యమ్ ఉపసంగృహ్యాచార్యమ్ ఉపజిఘృక్షేత్" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౨.౮.౧౯) | అభివాదనం ప్రశంసతి స ఏవ |

అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః |

చత్వారి తస్య వర్ధన్తే హ్య్ ఆయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౨౧)

ఇత్య్ అభివాదనప్రకరణమ్

అథ ద్వితీయభాగకృత్యమ్ ఉచ్యతే | తత్ర దక్షః |

ద్వితీయే చ తథా భాగే వేదాభ్యాసో విధీయతే | ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౨౬)

కూర్మపురాణే |

వేదాభ్యాసం తతః కుర్యాత్ ప్రయత్నాచ్ ఛక్తితో ద్విజః |

జపేద్ అధ్యాపయేచ్ ఛిష్యాన్ ధారయేద్ వై విచారయేత్ |

అవేక్షేత చ శాస్త్రాణి ధర్మాదీని ద్విజోత్తమాః || (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౫౫–౫౬)

[337] ఇతి | వేదాభ్యాసం ప్రశంసతి మనుః |

వేదమ్ ఏవ సదాభ్యసేత్ తపస్ తప్స్యన్ ద్విజోత్తమః |

వేదాభ్యాసో హి విప్రస్య తపః పరమ్ ఇహోచ్యతే ||

ఋషిదేవమనుష్యాణాం వేదశ్ చక్షుః సనాతనమ్ | ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౬౬–౬౭)

వ్యాసో ఽపి |

నాన్యతో జ్ఞాయతే ధర్మో వేదాద్ ఏవైష నిబభౌ |

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన ధర్మార్థం వేదమ్ ఆశ్రయేత్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి |

యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణామ్ |

వేద ఏవ ద్విజాతీనాం నిఃశ్రేయసకరః పరః || ఇతి | (YDహ్ ౧.४०)

తథా వేదవిహీనస్య సర్వక్రియావైఫల్యం మనుర్ దర్శయతి |

యథా షణ్ఢో ఽఫలః స్త్రీషు యథా గౌర్ గవి చాఫలా |

యథా చాజ్ఞే ఽఫలం దానం తథా విప్రో ఽనృచో ఽఫలః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౫౮)

ఏతస్మిన్న్ ఏవ భాగే కృత్యాన్తరమ్ ఆహ దక్షః |

సమిత్పుష్పకుశాదీనాం స కాలః సముదాహృతః | ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౨౮)

ఇతి ద్వితీయభాగకృత్యమ్

[33౮]

అథ తృతీయభాగకర్తవ్యమ్ | తత్ర దక్షః |

తృతీయే చ తథా భాగే పోష్యవర్గార్థసాధనమ్ | ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౨౯)

కూర్మపురాణే ఽపి |

ఉపేయాద్ ఈశ్వరం చాథ యోగక్షేమప్రసిద్ధయే |

సాధయేద్ వివిధాన్ అర్థాన్ కుటుమ్బార్థం తతో ద్విజః || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౫౭)

పోష్యవర్గశ్ చ దక్షేణ దర్శితః |

మాతా పితా గురుర్ భార్యా ప్రజా దీనః సమాశ్రితః |

అభ్యాగతో ‘తిథిశ్ చాగ్నిః పోష్యవర్గ ఉదాహృతః || ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౨౯)

యాత్రార్థం ధనసాధనం యథావృత్తి కార్యమ్ | తథాహ మనుః |

యాత్రామాత్రప్రసిద్ధ్యర్థం స్వైః కర్మభిర్ అగర్హితైః |

అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీత ధనసంచయమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౪.3)

అగర్హితాని కర్మాణి అధ్యాపనాదీని | తాని చ [33౯] నిరూపితాని |

నను – బ్రాహ్మణస్యైవైతాని కర్మాణి న క్షత్రియవిశోః | తదాహ మనుః |

త్రయో ధర్మా నివర్తేరన్ బ్రాహ్మణాత్ క్షత్రియం ప్రతి |

అధ్యాపనం యాజనం చ తృతీయశ్ చ ప్రతిగ్రహః ||

వైశ్యం ప్రతి తథైవైతే నివర్తేరన్న్ ఇతి స్థితిః | ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౭౭–౭౮)

అతో న తయోర్ అధ్యాపనాదిర్ అర్జనోపాయః |

బాఢమ్ | అత ఏవోపాయాన్తరం తేనైవోక్తమ్ |

శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషిర్ విశః | ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౭౯)

వణిక్ వాణిజ్యమ్ | పశుః పశుపాలనమ్ | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్ |

కుసీదకృషివాణిజ్యం పాశుపాల్యం విశః స్మృతమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౧౯)

ఉపాయాన్తర్ణ్యాహ మనుః |

సప్త విత్తాగమా ధర్మ్యా దాయో లాభః క్రయో జయః |

ప్రయోగః కర్మయోగశ్ చ సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ చ || (MDహ్ ౧౦.౧౧౫)

[3౪౦] ఇతి | దాయో ‘న్వయాగతం ధనమ్ | లాభో నిధిదర్శనమ్ | దాయలాభక్రయాన్వయాగమాశ్ చతుర్ణాం వర్ణానామ్ | జయః క్షత్రియస్యైవ | ప్రయోగో వృద్ధ్యర్థం ధనప్రదానమ్ | కర్మయోగః కృషివాణిజ్యమ్ | ప్రయోగకర్మయోగౌ వైశ్యస్యైవ | సత్ప్రతిగ్రహో విప్రస్యైవ | కూర్మపురాణే ‘పి |

ద్వివిధస్ తు గృహీ జ్ఞేయః సాధకశ్ చాప్య్ అసాధకః |

అధ్యాపనం యాజనం చ పూర్వస్యాహుః ప్రతిగ్రహః || (౨)

శిలోఞ్ఛం వాప్య్ ఆదదీత గృహస్థః సాధకః పునః | (౧౦)

అసాధకస్ తు యః ప్రోక్తో గృహస్థాశ్రమసంస్థితః ।

శిలోఞ్ఛే తస్య కథితే ద్వే వృత్తీ పరమర్షిభిః ॥ (౧౧)

అమృతేనాథ వా జీవేత్ మృతేనాప్య్ అథ వాపది ।

అయాచితం స్యాద్ అమృతం మృతం భైక్షం తు యాచితమ్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨౫.౧–౧౨)

మనుర్ అపి ।

ఋతామృతాభ్యాం జీవేత మృతేన ప్రమృతేన వా ।

సత్యానృతాభ్యామ్ అపి వా న శ్వవృత్త్యా కథంచన ॥

[3౪౧] ఋతమ్ ఉఞ్ఛశిలం జ్ఞేయమ్ అమృతం స్యాద్ అయాచితమ్ ।

మృతం తు యాచితం భైక్ష్యం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥

సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన చైవాపి జీవ్యతే ।

సేవా శ్వవృత్తిర్ ఆఖ్యాతా తస్మాత్ తాం పరివర్జయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౪.౪–౬)

పతితపరిత్యక్తైకకణోపాదానమ్ ఉఞ్ఛః । శాల్యాదేర్ నిపతితపరిత్యక్తబల్వరీగ్రహణం శిలమ్ । యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

కుశూలకుమ్భీధానో వా త్ర్యాహికో ‘శ్వస్తనో ‘పి వా ।

జీవేద్ వాపి శిలోఞ్ఛేన శ్రేయాన్ ఏషాం పరః పరః ॥ ఇతి ।

కుశూలం కోష్ఠకం తద్పూరితధాన్యసంచేతా కుశూలధాన్యః । త్ర్యహపర్యాప్తధాన్యసంచేతా త్ర్యాహికః । న శ్వస్తనచిన్తాప్య్ అస్తీత్య్ అశ్వస్తనః సద్యఃసమ్పాదక ఇత్య్ అర్థః । ఏతేషాం అశ్వస్తనాన్తానాం వృత్తయో మనునోక్తా వేదితవ్యాః । తథాహ ।

షట్కర్మైకో భవత్య్ ఏషాం త్రిభిర్ అన్యః ప్రవర్తతే ।

ద్వాభ్యామ్ ఏకశ్ చతుర్థస్ తు బ్రహ్మసత్రేణ జీవ్యతే ॥ (MDహ్ ౪.౯)

[3౪౨] అయమ్ అర్థః – ఏకః కుశూలధాన్యో యాజనాదిషట్కర్మా భవేత్ । అన్యో ద్వితీయః కుమ్భీధాన్యో యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహైర్ వర్తేత । ఏకస్ తృతీయస్ త్ర్యాహికః ప్రతిగ్రహేతరాభ్యామ్ । చతుర్థస్ త్వ్ అశ్వస్తనో బ్రహ్మసత్రేణాధ్యాపనేన జీవ్యతే ఇత్య్ అర్థః । శూద్రవృత్తిస్ తు ఉశనసా దర్శితా ।

శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా సర్వశిల్పాని వాప్య్ అథ ।

విక్రయః సర్వపణ్యానాం శూద్రకర్మేత్య్ ఉదాహృతమ్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తయాజీవన్ వణిగ్ భవేత్ |

శిల్పైర్ వా వివిధైర్ జీవేద్ ద్విజాతిహితమ్ ఆచరన్ || (YDహ్ ౧.౨౦)

[3౪3] ఇతి | అజీవన్న్ ఇతి ఛేదః | హారీతో ‘పి: “శూద్రధర్మో ద్విజాతిశుశ్రూషాద్యర్జనం కలత్రాదిపోషణం కర్షణం పశుపాలనం భారోద్వహనపణ్యాపణ్యవ్యవహారిచ్చిత్రకర్మనృత్య-గీతవేణువీణామృదఙ్గవాదనాని” ఇతి |

ఇతి తృతీయభాగకృత్యమ్

అథ చతుర్థే భాగే కర్తవ్యమ్ ఉచ్యతే | తత్ర దక్షః |

చతుర్థే తు తథా భాగే స్నానార్థం మృదమ్ ఆహరేత్ | ఇతి | (DఅSమ్ ౨.3౬)

మధ్యాహ్నస్నానవిధిస్ తు ప్రసఙ్గాత్ పూర్వమ్ ఏవ నిరూపితః | అథ బ్రహ్మయజ్ఞవిధిః | తస్య స్వరూపం తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే దర్శితమ్: “యత్ స్వాధ్యాయమ్ అధియీతైకామ్ అప్య్ ఋచం యజుహ్ సామ వా తత్ బ్రహ్మయజ్ఞః సంతిష్ఠతే” ఇతి | లిఙ్గపురాణే ‘పి |

స్వశాఖాధ్యయనం విప్ర బ్రహ్మయజ్ఞ ఇతి స్మృతః | ఇతి | (LఇPఉ ౧.౨౬.౧౬)

తస్య కాలమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

[3౪౪] స చార్వాక్ తర్పణాత్ కార్యః పశ్చాద్ వా ప్రాతరాహుతేః |

వైశ్వదేవావసానే వా నాన్యదర్తే నిమిత్తతః || ఇతి |

అత్ర వైశ్వదేవశబ్దేన మనుష్యయజ్ఞాన్తం కర్మ వివక్ష్యతే | యతః కూర్మపురాణే ‘భిహితమ్ |

యది స్యాత్ తర్పణాద్ అర్వాక్ బ్రహ్మయజ్ఞః కృతో న హి |

కృత్వా మనుష్యయజ్ఞం తు తతః స్వాధ్యాయమ్ ఆరభేత్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౦౪)

శ్రుతిశ్ చ దిగ్దేశకాలాన్ ఆహ: “బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యమాణః ప్రాచ్యాం దిశి గ్రామాద్ దక్షిణదిశ ఉదీచ్యాం ప్రాగుదీచ్యామ్ అచ్ఛదిదర్శనే చోదిత ఆదిత్యే” ఇతి। అచ్ఛదిదర్శణే ఇత్య్ అనేన శబ్దేన దేశవిశేషో లక్షితః। ఛదిర్ గృహాచ్ఛాదనం తృణకటాది యత్ర న దృశ్యతే తత్రేత్య్ అర్థః। ఉదితే ఆదిత్యే ఇత్య్ అనేనోదయాత్ ప్రాచీనం కాలం నిషేధతి। న తూదయానన్తర్యం విధీయతే, తస్య హోమకాలత్వాత్। మనుర్ అపి దేశాదీతికర్తవ్యతామ్ ఆహ।

అపాం సమీపే నియతో నైత్యకం విధిమ్ ఆస్థితః।

సావిత్రీమ్ అప్య్ అధీయీత గత్వారణ్యం సమాహితః॥ (MDహ్ ౨.౧౦౪)

[౩౪౫] ఇతి। [అవీతాదీతి కర్తవ్యతాం శ్రుతిర్ ఆహ: “దక్షిణత ఉపవీయోపవిశ్య హస్తావ అవనిజ్య త్రిర్ ఆచమేత్ ద్విః పరిమృజ్య సకృద్ ఉపస్పృశ్య శిరశ్ చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయమ్ ఆలభ్య” ఇతి, “ధర్భాణాం మహద్ ఉపస్తీర్యోపస్థం కృత్వా ప్రాగ్ ఆసీనః స్వాధ్యాయమ్ అధీయీత” ఇతి చ, “దక్షిణోత్తరౌ పాణీ పాదౌ కృత్వా సపవిత్రావ్ ఓమ్ ఇతి ప్రతిపద్యతే” ఇతి చ, “త్రీన్ ఏవ ప్రాయుఙ్క్త భూర్ భువః స్వర్” ఇతి చ, “అథ సావిత్రీం గాయత్రీం త్రిర్ అన్వాహ పచ్ఛో ‘ర్ధర్చశో ‘నవానమ్” ఇతి చ, “గ్రామే మనసా స్వాధ్యాయమ్ అధీయీత దివా నక్తం చ” ఇతి చ, “హస్తాశౌచ ఆహ్నో య ఉతారణ్యేవల ఉత వాచోదతిష్ఠన్న్ ఉత వ్రజన్న్ ఉతాసీన ఉత శయానో ‘ధీయీతైవ స్వాధ్యాయమ్” [౩౪౬] ఇతి చ, “మధ్యన్దినే ప్రబలమ్ అధీయీత” ఇతి చ, “నమో బ్రహ్మణే ఇతి పరిధానీయాం త్రిర్ అన్వాహాప ఉపస్పృశ్య గృహానేతి। తతో యత్ కించిద్ దదాతి సా దక్షిణా” ఇతి చ। దక్షిణతః ప్రదక్షిణం కృత్వేత్య్ అర్థః। తథా చ యోగియాజ్ఞవల్క్యః।

ప్రదక్షిణం సమావృత్య నమస్కృత్యోపవిశ్య చ।

దర్భేషు దర్భపాణిభ్యాం సంహతాభ్యాం కృతాఞ్జలిః।

స్వాధ్యాయం తు యథాశక్తి బ్రహ్మయజ్ఞార్థమ్ ఆచరేత్॥ ఇతి।

శౌనకస్ త్వ్ ఇతికర్తవ్యాన్తరమ్ ఆహ।

ప్రాణాయామైర్ దగ్ధదోషః శుక్లామ్బరధరః శుచిః।

యథావిధ్య్ అప ఆచమ్య ఆరోహేద్ దర్భసంస్తరమ్।

పవిత్రపాణిః కృత్వా తు ఉపస్థం దక్షిణోత్తరమ్॥ ఇతి।

ఉదాహృతశ్రుతౌ సకృద్ ఉపస్పృశ్యేత్య్ అస్యానన్తరం సవ్యం పాణిం పాదౌ ప్రోక్షేద్ ఇత్య్ అధ్యాహర్తవ్యమ్, ఉత్తరస్మిన్ ఫలవాక్యే తథానుక్రమణాత్: “యత్ త్రిర్ ఆచామతి తేన ఋచః ప్రీణాతి యద్ ద్విః పరిమృజతి తేన యజూంషి యత్ సకృద్ ఉపస్పృశతి తేన సామాని యత్ సవ్యం దక్షిణం పాణిం పాదౌ ప్రోక్షతి యచ్ ఛిరశ్ చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయమ్ [౩౪౭]

ఆలభతే తేనాథర్వాఙ్గిరసో బ్రాహ్మణానీతిహాసాన్ పురాణాని కల్పాన్ గాథా నారాశంసీః ప్రీణాతి" ఇతి। దర్భాణామ్ ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థః శౌనకేన దర్శితః: "ప్రాగ్ వోదగ్ వా గ్రామాన్ నిష్క్రమ్యాప ఆప్లుత్య శుచౌ దేశే యజ్ఞోపవీత్య్ ఆచమ్యాక్లిన్నవాసా దర్భాణాం మహద్ ఉపస్తీర్య ప్రాక్కూలానాం తేషు ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిష్యోపస్థం కృత్వా దక్షిణోత్తరౌ పాణీ పాదౌ సంధాయ పవిత్రవన్తౌ ద్యావాపృథివ్యోః సంధిమ్ ఈక్షమాణః సంమీల్య వా యథాయుక్తమ్ ఆత్మానం మన్యేత తథాయుక్తో 'ధీయీత స్వాధ్యాయమ్ ఓంపూర్వా వ్యాహృతయః సావిత్రీమ్ అన్వాహ పచ్ఛో 'ర్ధర్చశః సర్వామ్ ఇతి తృతీయమ్ ఇతి శౌచః" ఇతి। శౌచః శుచేః పుత్రః ఆహ్నాయ ఏవం నాసక ఋషిర్ ఇత్య్ ఆహ। ఆత్మేతి శ్రుతేః సంబన్ధః।

గ్రామే మనసాధీయీత ఉత ప్రబలే 'రణ్యే।

మనసా 'ధీయీత ఉత వా దివా నక్తం వా

తిష్ఠన్ వ్రన్న్ ఆసీనః శయానో వా।

సర్వథా స్వాధ్యాయమ్ అధీయీతైవ। న త్వ్ అఙ్గాశక్త్యా ప్రధానమ్ పరిత్యాజ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। బ్రహ్మయజ్ఞే జప్యం ఆశ్వమేధికే దర్శితమ్।

వేదమ్ ఆదౌ సమారభ్య తథోపర్య్ ఉపరి క్రమాత్।

యద్ అధీతే 'న్వహం శక్త్యా తత్ స్వాధ్యాయం ప్రచక్షతే॥

[3౪౮] ఋచం వాథ యజుర్ వాపి సామగాథామ్ అథాపి వా।

ఇతిహాసపురాణాని యథాశక్తి న హాపయేత్॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి।

వేదాథర్వపురాణాని సేతిహాసాని శక్తితః।

జపయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం విద్యామ్ ఆధ్యాత్మికీం జపేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౧౦౧)

గ్రహణాధ్యయనవత్ బ్రహ్మయజ్ఞాధ్యయనస్యానధ్యాయదినేషు పరిత్యాగప్రాప్తౌ మనుర్ ఆహ।

వేదోపకరణే చైవ స్వాధ్యాయే చైవ నైత్యకే।

నానురోధో 'స్త్య్ అనధాయే హోమమన్త్రేషు చైవ హి॥

నైత్యకే నాస్త్య్ అనధ్యాయో బ్రహ్మసత్రం హి తత్ స్మృతమ్।

బ్రహ్మాహుతిహుతం పుణ్యమ్ అనధ్యాయవషట్కృతమ్॥ (MDహ్ ౨.౧౦౫–౦౬)

[3౪౯] ఇతి। బ్రహ్మైవాహుతిద్రవ్యం తేన హుతమ్। అధీయతే ఇత్య్ అధ్యాయో యాజ్యాదిమన్త్రసమూహః। తేన వషట్కారేణ చ సహితం హుతమ్। యతో నాస్త్య్ అనధ్యాయః।

అత ఏవ శ్రుతిర్ అనధ్యాయవిశేషాన్ అనూద్య తేషు జపం ప్రశంసతి: “య ఏవం విద్వాన్ మేధే వర్షతి విద్యోతమానే స్తనయత్య్ అవస్ఫూర్జతి పవమానే వాయావ్ అమావాస్యాయాం స్వాధ్యాయమ్ అధీతే తప ఏవ తత్ తప్యతే తపో హి స్వాధ్యాయః” ఇతి | తేష్వ్ అనధ్యాయేష్వ్ అల్పమ్ ఏవ పఠనీయమ్ | తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః: “అథ యది వాతో వాయాత్ స్తనయేద్ వా విద్యోతేత వావస్ఫూర్జేద్ వైకాం వర్చమ్ ఏకం వా యజుర్ ఏకం వా సామాభివ్యాహరేత్” ఇతి (ĀపDహ్ ౧.౪.౧౨.౫) | ఆత్మదేశయోర్ అశుచిత్వే బ్రహ్మయజ్ఞో వర్జనీయః తథా చ శ్రుతిః: “తస్య వా ఏతస్య యజ్ఞస్య ద్వావ్ అనధ్యాయౌ యద్ ఆత్మాశుచిర్ యద్ దేశః” ఇతి | బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రశంసతి శ్రుతిః: [౩౫౦] “ఉత్తమం నాకమ్ అధిరోహతి ఉత్తమః సమానానాం భవతి యావన్తం హ వా ఇమాం విత్తస్య పూర్ణాం దదత్ స్వర్గం లోకం జయతి తావన్తం లోకం జయతి | భూయాంసం చాక్షయ్యం చాపమృత్యుం జయతి | బ్రహ్మణః సాయుజ్యం గచ్ఛతి” ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

> యం యం క్రతుమ్ అధీయీత తస్య తస్యాప్నుయాత్ ఫలమ్ |
>
> త్రిర్ విత్తపూర్ణపృథివీదానస్య ఫలమ్ అశ్నుతే || ఇతి | (YDహ్ ౧.౪౭–౪౮)

ఇతి బ్రహ్మయజ్ఞప్రకరణమ్

అథ తర్పణవిధిః | తత్ర వసిష్ఠః |

> ఋక్సామాథర్వవేదోక్తాన్ జప్యమన్త్రాన్ యజూంషి చ |
>
> జప్త్వా చైవం తతః కుర్యాద్ దేవర్షిపితృతర్పణమ్ || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

> బ్రహ్మయజ్ఞసిద్ధ్యర్థం విద్యాం చాధ్యాత్మికీం జపేత్ |
>
> జప్త్వాథ ప్రణవం వాపి తతస్ తర్పణమ్ ఆచరేత్ || ఇతి |

విష్ణుపురాణే ‘పి |

[౩౫౧] శుచివస్త్రధరః స్నాతో దేవర్షిపితృతర్పణమ్ |

> తేషామ్ ఏవ హి తీర్థేన కుర్వీత సుసమాహితః ||

త్రిర్ అపః ప్రీణనార్థాయ దేవానామ్ అపవర్జయేత్ ।

తథర్షీణాం యథాన్యాయం సకృచ్ చాపి ప్రజాపతేః ॥

పితౄణాం ప్రీణనార్థాయ త్రిర్ అపః పృథివీపతే ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౧.౨౬–౨౮)

వ్యాసః ।

ఏకైకమ్ అఞ్జలిం దేవా ద్వౌ ద్వౌ తు సనకాదయః ।

అర్హన్తి పితరస్ త్రీంస్ త్రీన్ స్త్రియశ్ చైకైకమ్ అఞ్జలిమ్ ॥ ఇతి ।

ఆగ్నేయపురా(ణే??):

ప్రాగగ్రేషు సురాంస్ తర్పేన్ మనుష్యాంశ్ చైవ మధ్యతః ।

పితౄంస్ తు దక్షిణాగ్రేషు చైకద్విత్రిజలాఞ్జలీన్ ॥ ఇతి ।

అత్ర అఞ్జలిసంఖ్యా యథాశాఖం వ్యవతిష్ఠతే । యత్ర శాఖాయాం న సంఖ్యానియమః శ్రుతః తత్ర వికల్పః । తత్రైవ బ్రహ్మసూత్రవిన్యాసవిశేషో దర్శితః ।

సవ్యేన దేవకార్యాణి వావేన పితృతర్పణమ్ ।

నివీతేన మనుష్యాణాం తర్పణం సంవిధీయతే ॥ ఇతి ।

సవ్యేనోపవీతేన వామేన ప్రాచీనావీతేన ఇత్య్ అర్థః । తథా చ శఙ్ఖలిఖితౌ ।

[౩౫౨] ఉభాభ్యామ్ అపి హస్తాభ్యాం ప్రాఙ్ముఖో యజ్ఞోపవీతీ ।

ప్రాగగ్రైః కుశైర్ దేవతాతర్పణం దేవతీర్థేన కుర్యాత్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి ।

తతః కృత్వా నివీతం తు యజ్ఞసూరమ్ అతన్ద్రితః ।

ప్రాజాపత్యేన తీర్థేన మనుష్యాంస్ తర్పయేత్ పృథక్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనః: “అథ దక్షిణతః ప్రాచీనావీతీ పితౄన్ స్వధా నమస్ తర్పయామి” ఇత్యాది (BDహ్ ౨.౫.౧౦.౧) । యత్ తు,

ఉభ్యాబ్యామ్ అపి హస్తాభ్యామ్ ఉదకం యః ప్రయచ్ఛతి ।

స మూఢో నరకం యాతి కాలసూత్రమ్ అవాక్శిరాః ॥

ఇతి వ్యాఘ్రపాదవచనం తచ్ ఛ్రఅద్ధాదివిషయమ్ । అత ఏవ కార్ష్ణాజినిః ।

శ్రాద్ధే వివాహకాలే చ పాణినైకేన దీయతే ।

తర్పణే తూభయేనైవ విధిర్ ఏష పురాతనః || ఇతి |

ఏతచ్ చ తర్పణం స్థలస్థో న జలే కుర్యాత్ | తథా చ గోభిలః |

నోదకేషు న పాత్రేషు న క్రుద్ధో నైకపాణినా |

నోపతిష్ఠతి తత్ తోయం యన్ న భూమౌ ప్రదీయతే ||

[3೫3]

అథ స్థలస్థో భూమావ్ ఏవ తర్పణం కుర్వీత న జలాదావ్ ఇతి | తథా చ విష్ణుః |

స్థలే స్థిత్వా జలే యస్ తు ప్రయచ్ఛేద్ ఉదకం నరః |

నోపతిష్ఠతి తద్ వారి పితౄణాం తన్ నిరర్థకమ్ || ఇతి |

అత్ర విశేషమ్ ఆహ హారీతః |

వసిత్వా వసనం శుష్కం స్థలే విస్తీర్ణబర్హిషి |

విధిజ్ఞస్ తర్పణం కుర్యాన్ నైకపాత్రే కదాచన ||

పాత్రాద్ వా జలమ్ ఆదాయ శుభే పాత్రాన్తరే క్షిపేత్ |

జలపూర్ణే ‘థ వా గర్తే న స్థలే తు విబర్హిషి ||

కేశభస్మతుషాఙ్గారకణ్టకాస్థిసమాకులమ్ |

భవేన్ మహీతలం యస్మాద్ బర్హిషాస్తరణం తతః || ఇతి |

యత్ తు కార్ష్ణాజినినోక్తమ్: “దేవతానాం పితౄణాం చ జలే దద్యాజ్ జలాఞ్జలిమ్” ఇతి, తద్ అశుచిస్థలవిషయమ్ | తద్ ఆహ విష్ణుః |

యత్రాశుచి స్థలం వా స్యాద్ ఉదకే దేవతాపితౄన్ |

తర్పయేత్ తు యథాకామమ్ అప్సు సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ || ఇతి |

పాత్రవిశేషమ్ ఆహ పితామహః |

[3೫೪] హేమరూప్యమయం పాత్రం తామ్రకాంస్యసముద్భవమ్ |

పితౄణాం తర్పణే పాత్రం మృణ్మయం తు పరిత్యజేత్ || ఇతి |

మరీచిః |

సౌవర్ణేన చ పాత్రేణ తామ్రరూప్యమయేన చ |

ఔదుమ్బరేణ ఖడ్గేన పితౄణాం దత్తమ్ అక్షయమ్ ॥ ఇతి ।

రిక్తహస్తేన న కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

వినా రూప్యసువర్ణేన వినా తామ్రతిలైస్ తథా ।

వినా మన్త్రైశ్ చ దర్భైశ్ చ పితౄణాం నోపతిష్ఠతే ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరే చ ।

ఖడ్గమౌక్తికహస్తేన కర్తవ్యం పితృతర్పణమ్ ।

మణికాఞ్చనదర్భైర్ వా న శూన్యేన కదాచన ॥ ఇతి ।

న చాత్ర సముచ్చయో నాపి సమవికల్ప ఇత్య్ అభిప్రేత్య మరీచిర్ ఆహ ।

తిలానామ్ అప్య్ అభావే తు సువర్ణరజతాన్వితమ్ ।

తదభావే నిషిఞ్చేత్ తు దర్భైర్ మన్త్రేణ వా పునః ॥ ఇతి ।

తిలగ్రహణే తు విశేషమ్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః ।

యద్య్ ఉద్ధృతం నిషిఞ్చేత్ తు తిలాన్ సంమిశ్రయేజ్ జలే ।

అతో ‘న్యథా తు సవ్యేన తిలా గ్రాహ్యా విచక్షణైః ॥ ఇతి ।

ఏతద్ అలోమకప్రదేశాభిప్రాయమ్ । తథా చ దేవలః ।

[3౫౫] రోమసంస్థాన్ తిలాన్ కృత్వా యస్ తు తపయతే పితౄన్ ।

పితరస్ తర్పితాస్ తేన రుధిరేణ మలేన వా ॥ ఇతి ।

వర్ణభేదేన తిలానాం వినియోగవిశేషం దర్శయతి స ఏవ ।

శుక్లైస్ తు తర్పయేద్ దేవాన్ మనుష్యాన్ శబలైస్ తిలైః ।

పితౄన్ సంతర్పయేత్ కృష్ణైస్ తర్పయన్ సర్వతో ద్విజః ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే ‘పి దేవర్షిపితృతర్పణే విశేషో దర్శితః ।

దేవాన్ బ్రహ్మఋషీంశ్ చైవ తర్పయేద్ అక్షతోదకైః ।

పితౄన్ భక్త్యా తిలైః కృష్ణైః స్వసూత్రోక్తవిధానతః ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౮౮)

తిథ్యాదివిశేషేణ తిలతర్పణం నిషేధతి వ్యాసః ।

సప్తమ్యాం రవివారే చ గృహే జన్మదినే తథా ।

భృత్యపుత్రకలత్రార్థీ న కుర్యాత్ తిలతర్పణమ్ ॥ ఇతి ।

పురాణే ‘పి ।

పక్షయోర్ ఉభయో రాజన్ సప్తమ్యాం నిశి సంధ్యయోః ।

విత్తపుత్రకలత్రార్థీ తిలాన్ పఞ్చసు వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

న జీవత్పితృకః కృష్ణైస్ తిలైస్ తర్పణమ్ ఆచరేత్ ।

సప్తమ్యాం రవివారే చ జన్మర్క్షదివసేషు చ ॥

[౩౫౬] గృహే నిషిద్ధం సతిలం తర్పణం తద్ బహిర్ భవేత్ ।

వివాహే చోపనయనే చౌలే సతి యథాక్రమమ్ ॥

వర్షమ్ అర్ధం తదర్ధం చ నేత్యేకే తిలతర్పణమ్ ।

తిథితీర్థవిశేషేషు కార్యం ప్రేతేషు సర్వదా ॥ ఇతి ।

తర్పణీయాన్ దర్శయతి సత్యవ్రతః ।

కృతోపవీతీ దేవేభ్యో నివీతీ చ భవేత్ తతః ।

మనుష్యాంస్ తర్పయేద్ భక్త్యా బ్రహ్మపుత్రాన్ ఋషీంస్ తథా ॥

అపసవ్యం తతః కృత్వా సవ్యం జాన్వ ఆచ్య భూతలే ।

దర్భపాణిస్ తు విధినా ప్రేతాన్ సంతర్పయేత్ తతః ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

బ్రహ్మాణం తర్పయేత్ పూర్వం విష్ణుం రుద్రం ప్రజాపతిమ్ ।

వేదాన్ ఛన్దాంసి దేవాంశ్ చ ఋషీంశ్ చైవ తపోధనాన్ ॥

ఆచార్యాంశ్ చైవ గన్ధర్వాన్ ఆచార్యతనయాంశ్ తథా ।

సంవత్సరం సవయవం దేవీర్ అప్సరసస్ తథా ॥

తథా దేవాన్ నగాన్ నాగాన్ సాగరాన్ పర్వతాన్ అపి ।

సరితో ‘థ మనుష్యాంశ్ చ యక్షాన్ రక్షాంసి చైవ హి ॥

పిశాచాంశ్ చ సుపర్ణాంశ్ చ భూతాన్య్ అథ పశూంస్ తథా ।

వనస్పతీన్ ఓషధీంశ్ చ భూతగ్రామాంశ్ చతుర్విధాన్ ||

సవ్యం జానుం తతో ‘న్వాచ్య పాణిభ్యాం దక్షిణాముఖః |

తల్లిఙ్గైస్ తర్పయేన్ మన్త్రైః సర్వాన్ పితృగణాంస్ తథా ||

[3౫౭] మాతామహాంశ్ చ సతతం శ్రద్ధయా తర్పయేత్ ద్విజః || ఇతి |

శౌనకో ‘పి: “అగ్నిర్ విష్ణుః ప్రజాపతిః” ఇత్యాది | యజుఃశాఖినాం తు కాణ్డర్షితర్పణమ్ ఉక్తమ్ |

అథ కాణ్డఋషీన్ ఏతాన్ ఉదకాఞ్జలిభిః శుచిః |

అవ్యగ్రస్ తర్పయేన్ నిత్యం మన్త్రైణైవాష్టనామభిః || ఇతి |

పితృతర్పణం ప్రకృత్య పౌఠీనసిః |

అపసవ్యం తతః కృత్వా స్థిత్వా చ పితృదిఙ్ముఖః |

పితౄన్ దివ్యాన్ అదివ్యాంశ్ చ పితృతీర్థేన తర్పయేత్ || ఇతి |

దివ్యాః వసురుద్రాదిత్యాః | అదివ్యాః పిత్రాదయః | యోగియాజ్ఞవల్క్యః |

వసూన్ రుద్రాంస్ తథాదిత్యాన్ నమస్కారసమన్వితాన్ | ఇతి |

తర్పయేద్ ఇతి శేషః | వస్వాదీనాం నామాని పైఠీనసినా దర్శితాని |

ధ్రువో ధర్మశ్ చ సోమశ్ చ ఆపశ్ చైవానిలో నలః |

ప్రత్యూషశ్ చ ప్రభాతశ్ చ వసవో ‘ష్టౌ ప్రకీర్తితాః ||

అజైకపాద్ అహిర్బుధ్న్యో విరూపక్షో ‘థ రైవతః |

హరశ్ చ బహురూపశ్ చ త్ర్యమ్బకశ్ చ సురేశ్వరః ||

[3౫౮] సావిత్రశ్ చ జయన్తశ్ చ పినాకీ చాపరాజితః |

ఏతే రుద్రాః సమాఖ్యాతా ఏకాదశ సురోత్తమాః ||

ఇన్ద్రో ధాతా భగః పూషా మిత్రో ‘థ వరుణో ‘ర్యమా |

అర్చిర్ వివస్వాన్ త్వష్టా చ సవితా విష్ణుర్ ఏవ చ ||

ఏతే వై ద్వాదశాదిత్యా దేవానాం ప్రవరా మతాః |

ఏతే చ ద్వియాః పితరః పూజ్యాః సర్వైః ప్రయత్నతః || ఇతి |

తతః స్వపిత్రాదీంస్ తర్పయేత్ | తత్ర ప్రకారమ్ ఆహ పైఠీనసిః |

స్వనామగోత్రగ్రహణం పురుషం పురుషం ప్రతి ।

తిలోదకాఞ్జలీంస్ త్రీంస్ త్రీన్ ఉచ్చైర్ ఉచ్చైర్ వినిక్షిపేత్ ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

సవర్ణేభ్యో జలం దేయం నాసవర్ణేభ్య ఏవ చ ।

గోత్రనామస్వధాకారైస్ తర్పయేద్ అనుపూర్వశః ॥ ఇతి ।

నామగ్రహణే ‘పి విశేషమ్ ఆహ ఆశ్వలాయనః ।

శర్మాన్తం బ్రాహ్మణస్యోక్తం వర్మాన్తం క్షత్రియస్య చ ।

గుప్తాన్తం చైవ వైశ్యస్య దాసాన్తం శూద్రజన్మనః ॥

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం పితౄణాం పితృగోత్రతః ।

పితృగోత్రం కుమారీణాం ఊఢానాం భర్తృగోత్రతః ॥ ఇతి ।

పితృతర్పణక్రమమ్ ఆహ సత్యవ్రతః ।

[౩౪౯] పితృభ్యః ప్రత్యహం దద్యాత్ తతో మాతృభ్య ఏవ చ ।

తతో మాతామహానాం చ పితృవ్యస్య సుతస్య చ ॥ ఇతి ।

విష్ణుపురాణే ‘పి ।

దద్యాత్ పైత్రేణ తీర్థేన కామ్యాన్ అన్యాన్ శృణుష్వ మే ॥

మాత్రే ప్రమాత్రే తన్మాత్రే గురుపత్న్యై తథా నృప ।

గురవే మాతులాదీనాం స్నిగ్ధమిత్రాయ భూభుజే ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౧.౨౯–౩౦)

హారీతో ‘పి: “పిత్రాదీన్ మాత్రాదీన్ మాతామహాదీన్ పితృవ్యాంస్ తత్పత్నీర్ జ్యేష్ఠభ్రాతౄంస్ తత్పత్నీః మాతులాంస్ తత్పత్నీః గుర్వాచార్యోపాధ్యాయాన్ సుహృత్సంబన్ధిబాన్ధవాన్ ద్రవ్యాన్నదాతృపోషకరిక్థినస్ తత్పత్నీశ్ చ తర్పయేత్” ఇతి (HఆSమ్ ౧౨.౪) ।
జీవత్పితృకతర్పణే విశేషమ్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః ।

కవ్యవాడ్ అనలః సోమో యమశ్ చైవార్యమా తథా ।

అగ్నిష్వాత్తాః సోమపాశ్ చ తథా బర్హిషదో ‘పి చ ॥

యది స్యాజ్ జీవత్పితృకస్ తాన్ విద్యాచ్ చ తథా పితౄన్ ।

యేభ్యో వాపి పితా దద్యాత్ తేభ్యో వాపి ప్రదీయతే ॥

[౩౬౦] ఏతాంశ్ చైవ ప్రమీతాంశ్ చాప్రమీతపితృకో ద్విజః। ఇతి।

తర్పయేద్ ఇతి శేషః। అవసానాఞ్జలిమ్ ఆహ కాత్యాయనః: "పితృవంశ్యా మాతృవంశ్యా యే చాన్యే మత్త ఉదకమ్ అర్హన్తి తాంస్ తర్పయామీత్య్ అయమ్ అవసానాఞ్జలిః" ఇతి (KSమ్ ౨.౧౨.౨)। ఆదిత్యపురాణే 'పి।

యత్ర క్వచన సంస్థానాం క్షుత్తృషోపహతాత్మనామ్।

తేషాం హి దత్తమ్ అక్షయ్యమ్ ఇదమ్ అస్తు తిలోదకమ్॥

యే మే కులే లుప్తపిణ్డాః పుత్రదారవివర్జితాః।

తేషాం తు దత్తమ్ అక్షయ్యమ్ ఇదమ్ అస్తు తిలోదకమ్॥ ఇతి।

మత్స్యపురాణే 'పి।

యే 'బాన్ధవా బాన్ధవా వా యే 'న్యజన్మని బాన్ధవాః।

తే తృపిత్మ్ అఖికా యాన్తు యశ్ చాస్మత్తో 'మ్బు వాఞ్ఛతి॥ ఇతి। (VఇPఉ ౩.౧౧.౩౫)

విస్తరేణ కర్తుమ్ అసమర్థస్య సంక్షేపేణ తర్పణమ్ ఉక్తం విష్ణుపురాణే।

[౩౬౧] ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యన్తం జగత్ తృప్యత్వ్ ఇతి బ్రువన్।

క్షిపేత్ పయో 'ఞ్జలీంస్ త్రీంస్ తు కుర్యాత్ సంక్షేపతర్పణమ్॥ ఇతి।

యమతర్పణం తు వృద్ధమనునోక్తమ్।

దీపోత్సవచతుర్దశ్యాం కార్యం తు యమతర్పణమ్।

కృష్ణాఙ్గారచతుర్దశ్యామ్ అపి కార్యం సదైవ వా॥

యమాయ ధర్మరాజాయ మృత్యవే చాన్తకాయ చ।

వైవస్వతాయ కాలాయ సర్వభూతక్షయాయ చ॥

ఔదుమ్బరాయ దధ్నాయ నీలాయ పరమేష్ఠినే।

వృకోదరాయ చిత్రాయ చిత్రగుప్తాయ తే నమః॥ ఇతి।

నియమస్ తు స్కన్దపురాణే నిరూపితః।

దక్షిణాభిముఖో భూత్వా తిలైః సవ్యం సమాహితః।

దైవతీర్థేన దేవత్వాత్ తిలైః ప్రేతాధిపో యతః॥ ఇతి।

ఏవం కుర్వతః ఫలమ్ ఆహ యమః।

యత్ర క్వచన నద్యాం హి స్నాత్వా కృష్ణచతుర్దశీమ్ ।
సన్తర్ప్య ధర్మరాజానం ముచ్యతే సర్వకిల్బిషైః ॥ ఇతి ।

మాఘశుక్లాష్టమ్యాం భీష్మతర్పణం కుర్యాత్ । తద్ ఆహ వ్యాసః ।

[3౬౨] శుక్లాష్టమ్యాం తు మాఘస్య దద్యాద్ భీష్మాయ యో జలమ్ ।
సంవత్సరకృతం పాపం తత్క్షణాద్ ఏవ నశ్యతి ॥
వైయాఘ్రపాదగోత్రాయ సాంకృత్యప్రవరాయ చ ।
గఙ్గాపుత్రాయ భీష్మాయ ప్రదాస్యే ఽహం తిలోదకమ్ ॥
అపుత్రాయ దదామ్య్ ఏతత్ జలం భీష్మాయ వర్మణే ॥ ఇతి ।

తర్పణప్రశంసా పురాణసారే దర్శితా ।

ఏవం యః సర్వభూతాని తర్పయేద్ అన్వహం ద్విజః ।
స గచ్ఛేత్ పరమం స్థానం తేజోమూర్తిమ్ అనామయమ్ ॥ ఇతి ।

అకరణే ప్రత్యవాయః పురాణే దర్శితః ।

దేవతాశ్ చ పితౄంశ్ చైవ మునీన్ యో వై న తర్పయేత్ ।
దేవాదీనామ్ ఋణీ భూత్వా నరకం స వ్రజత్య్ అధః ॥ ఇతి ।

యోగియాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

నాస్తిక్యభావాద్యస్ తాంస్ తు న తర్పయతి వై పితౄన్ ।
పిబన్తి దేహనిఃస్రావం పితరో ఽస్య జలార్థినః ॥ ఇతి ।

హారీతో ఽపి ।

దేవాశ్ చ పితరశ్ చైవ కాఙ్క్షతి సతిలాఞ్జలిమ్ ।
అదత్తే తు నిరాశాస్ తే ప్రతియాన్తి యథాగతమ్ ॥ ఇతి । (HఆSమ్ ౧౪.౭)

కాత్యాయనో ఽపి ।

[3౬3] ఛాయాం యథేచ్ఛేచ్ ఛరదాతపార్తః పయః పిపాసుః క్షుధితో ఽలమ్ అన్నమ్ ।
బాలో జనిత్రీం జననీం చ బాలం యోషిత్ పుమాంసం పురుషశ్ చ యోషామ్ ॥
తథా సర్వాణి భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ ।

విప్రాద్ ఉదకమ్ ఇచ్ఛన్తి సర్వే ‘ప్య్ ఉదకకాఙ్క్షిణః ||

తస్మాత్ సదైవ కర్తవ్యమ్ అకుర్వన్ మహతైనసా |

యుజ్యతే బ్రాహ్మణః కుర్వన్ విశ్వమ్ ఏతద్ బిభర్తి హి || ఇతి | (KSమ్ ౨.౧౨.౩–౫)

అత్ర పితృగాథాః |

అపి నః స కులే భూయాద్ యో నో దద్యాజ్ జలాఞ్జలిమ్ |

నదీషు బహుతోయాసు శీతలాసు విశేషతః || ఇతి |

తర్పణానన్తరం వస్త్రనిష్పీడనం కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః |

యావద్ దేవాన్ ఋషీంశ్ చైవ పితౄంశ్ చాపి న తర్పయేత్ |

తావన్ న పీడయేద్ వస్త్రం యో హి స్నాతో భవేద్ ద్విజః ||

నిష్పీడయతి యో విప్రః స్నానవస్త్రమ్ అతర్ప్య చ |

నిరాశాః పితరో యాన్తి శాపం దత్త్వా సుదారుణమ్ || ఇతి |

నిష్పీడనం తు స్థలే కార్యమ్ | తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే |

[౩౬౪] వస్త్రనిష్పీడితం తోయం శ్రాద్ధే చోచ్ఛిష్టభోజినామ్ |

భాగధేయం శ్రుతిః ప్రాహ తస్మాన్ నిష్పీడయేత్ స్థలే || ఇతి |

విష్ణుపురాణే |

ఆచమ్య చ తతో దద్యాత్ సూర్యాయ సలలాఞ్జలిమ్ |

నమో వివస్వతే బ్రహ్మన్ భాస్వతే విష్ణుతేజసే ||

జగత్సవిత్రే శుచయే సవిత్రే కర్మదాయినే || ఇతి | (VఇPఉ ౩.౧౧.౩౭–౩౮)

ఇతి తర్పణప్రకరణమ్

అథ దేవార్చనమ్ | ఇత్థం మూలవచనానుక్తాని తర్పణాన్తాని కర్మాణి నిరూపితాని | అథ మూలవచనోక్తం క్రమప్రాప్తం దేవతార్చనం నిరూప్యతే | తథా చ నృసింహపురాణమ్ |

జలదేవాన్ నమస్కృత్య తతో గచ్ఛేద్ గృహం బుధః।

పౌరుషేణ తు సూక్తేన తతో విష్ణుం సమర్చయేత్॥ (Nఋపఉ ౫౮.౧౨–౧౩)

[౩౬౫] ఇతి। ఆగ్నేయపురాణే ‘పి।

మన్త్రైర్ వైష్ణవరౌద్రైస్ తు సావిత్రైః శాక్తికైస్ తథా।

విష్ణుం ప్రజాపతిం వాపి శివం వా భాస్కరం తథా॥

తల్లిఙ్గైర్ అర్చయేన్ మన్త్రైః సర్వదేవాన్ సమాహితః॥ ఇతి।

కూర్మపురాణే ‘పి।

బ్రహ్మాణం శఙ్కరం సూర్యం తథైవ మధుసూదనమ్।

అన్యాంశ్ చాభిమతాన్ దేవాన్ భక్త్యా చాక్రోధనో నరః॥

స్వైర్ మన్త్రైర్ అర్చయేన్ నిత్యం పత్రైః పుష్పైస్ తథామ్బుభిః॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౯౦–౯౧)

స్మృత్యన్తరే।

ఆదిత్యమ్ అమ్బికాం విష్ణుం గణనాథం మహేశ్వరమ్।

ఇత్యాది। యద్య్ అపి పూర్వం మూలవచనవ్యాఖ్యానే పూజనీయో దేవ ఏక ఏవ – ఇతి మహతా ప్రబన్ధేన ప్రపఞ్చితం తథాపి దర్శనభేదమ్ ఆశ్రిత్య విష్ణుశఙ్కరాదిభేదోపన్యాసో న విరుధ్యతే దర్శనభేదశ్ చ పురాణసారే వర్ణితః।

శైవం చ వైష్ణవం శాక్తం సౌరం వైనాయకం తథా।

స్కాన్దం చ భక్తిమార్గస్య దర్శనాని షడ్ ఏవ హి॥

[౩౬౬] ఇతి। తత్ర వైష్ణవదర్శనానుసారీ పూజాక్రమ ఆశ్వమేధికే నిరూపితః।

శృణు పాణ్డవ తత్ సర్వమ్ అర్చనక్రమమ్ ఆత్మనః।

స్థణ్డిలే పద్మకం కృత్వా చాష్టపత్రం సకర్ణికమ్॥

అష్టాక్షరవిధానేన అథ వా ద్వాదశాక్షరైః।

వైదికైర్ అథ వా మన్త్రైర్ మమ సూక్తేన వా పునః॥

స్థాపితం మాం తతస్ తస్మిన్న్ అర్చయీత విచక్షణః।

పురుషం చ తతః సత్యమ్ అచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర॥

అనిరుద్ధం చ మాం ప్రాహుర్ వైఖానసవిదో జనాః।
అన్యే త్వ్ ఏవం విజానన్తి మాం రాజన్ పాఞ్చరాత్రికాః॥
వాసుదేవం చ రాజేన్ద్ర సఙ్కర్షణమ్ అథాపి వా।
ప్రద్యుమ్నం చానిరుద్ధం చ చతుర్మూర్తిం ప్రచక్షతే॥
ఏతాశ్ చాన్యాశ్ చ రాజేన్ద్ర సంజ్ఞాభేదేన మూర్తయః।
విద్ధ్య్ అధ్యాత్మపరా ఏవ మామ్ ఏవం చార్చయేద్ బుధః॥ ఇతి।

ఆగ్నేయే ఽపి।

[3౬2] అర్చనం సంప్రవక్ష్యామి విష్ణోర్ అమితతేజసః।
యత్ కృత్వా మునయః సర్వే పరం నిర్గుణమ్ ఆప్నుయుః॥
అప్స్వ్ అగ్నౌ హృదయే సూర్యే స్థణ్డిలే ప్రతిమాసు చ।
షట్స్వ్ ఏతేషు హరేః సమ్యగ్ అర్చనం మునిభిః స్మృతమ్॥
అగ్నౌ క్రియావతాం దేవో దివి దేవో మనీషిణామ్।
ప్రతిమాస్వ్ అల్పబుద్ధీనాం యోగినాం హృదయే హరిః॥
తస్య సర్వగతత్వాచ్ చ స్థణ్డిలే భావితాత్మనామ్।
ఋగ్వేదే పౌరుషం సూక్తమ్ అర్చితం గుహ్యమ్ ఉత్తమమ్॥
ఆనుష్టుభస్య సూక్తస్య త్రైష్టుభం తస్య దేవతా।
పురుషో యో జగద్బీజమ్ ఋషిర్ నారాయణః స్మృతః॥
ప్రథమాం విన్యసేద్ వామే ద్వితీయాం దక్షిణే కరే।
తృతీయాం వామపాదే తు చతుర్థీం దక్షిణే న్యసేత్॥
పఞ్చమీం వామజానౌ తు షష్ఠీం వై దక్షిణే న్యసేత్।
సప్తమీం వామకట్యాం తు అష్టమీం దక్షిణే తథా॥
నవమీం నాభిమధ్యే తు దశమీం హృదయే తథా।
ఏకాదశీం కణ్ఠమధ్యే ద్వాదశీం వామబాహుకే॥
త్రయోదశీం దక్షిణే తు తథాస్యే తు చతుర్దశీమ్।

అక్ష్ణోః పఞ్చదశీం చైవ విన్యసేన్ మూర్ధ్ని షోడశీమ్ ॥
యథా దేహే తథా దేవే న్యాసం కృత్వా విధానతః ।
[౩౬౮] న్యాసేన తు భవేత్ సో ‘పి స్వయమ్ ఏవ జనార్దనః ॥
ఏవం న్యాసవిధిం కృత్వా పశ్చాద్ యాగం సమాచరేత్ ।
పూర్వయావాహయేద్ దేవమ్ ఆసనం తు ద్వితీయయా ॥
పాద్యం తృతీయయా చైవ చతుర్థ్యార్ఘ్యం ప్రదాపయేత్ ।
పఞ్చమ్యాచమనం దద్యాత్ షష్ఠ్యా స్నానం సమాచరేత్ ॥
సప్తమ్యా తు తతో వాసో హ్య్ అష్టమ్యా చోపవీతకమ్ ।
నవమ్యా గన్ధలేపం తు దశమ్యా పుష్పకం తథా ॥
ఏకాదశ్యా తథా ధూపం ద్వాదశ్యా దీపమ్ ఏవ చ ।
నైవేద్యం తు త్రయోదశ్యా నమస్కారే చతుర్దశీ ॥
ప్రదక్షిణే పఞ్చదశీ నమనే షడ్శీ తథా ।
స్నానే వస్త్రే చ నైవేద్యే దద్యాద్ ఆచమనం తథా ॥
హుత్వా షోడశభిర్ మన్త్రైః షోడశాన్నస్య చాహుతీః ।
పునః షోడశభిర్ మన్త్రైర్ దద్యాత్ పుష్పాణి షోడశ ॥
తచ్ చ సర్వం జపేద్ భూయః పౌరుషం సూక్తమ్ ఉత్తమమ్ ।
షణ్మాసాత్ సిద్ధిమ్ ఆప్నోతి హ్య్ ఏవమ్ ఏవ సమర్చయన్ ॥
ధ్యేయః సదాసవితృమణ్డలమ్ అధ్యవర్తీ
నారాయణః సరసిజాసనసన్నివిష్టః ।
[౩౬౯] కేయూరవాన్ మకరకుణ్డలవాన్ కిరీటీ
హారీ హిరణ్మయవపుర్ ధృతశఙ్ఖచక్రః ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

అథాతో మహాపురుషస్యాహర్ అహః పరిచర్యావిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః । స్నాత్వా శుచిః శుచౌ దేశే గోమయేనోపలిప్య ప్రతికృతిం కృత్వా అక్షతపుష్పైర్ యథాలాభమ్ అర్చయేత్ । సహ పుష్పోదకేన మహాపురుషమ్ ఆవాహయేత్ । ఓం భూః పురుషమ్ ఆవాహయామి ఓం భువః

పురుషమ్ ఆవాహయామి ఓం సువః పురుషమ్ ఆవాహయామి ఓం భూర్ భువః సువః పురుషమ్ ఆవాహయామీత్య ఆవాహ్య ఆయాతు భగవాన్ మహాపురుష ఇతి । అథ స్వాగతేనాభినన్దతి, స్వాగతమ్ అధునా భగవతో మహాపురుషస్య । భగవతే మహాపురుషాయ ఏతద్ ఆసనమ్ ఉపక్లప్తమ్ అత్రాస్యతాం భగవాన్ మహాపురుష ఇతి కూర్చం దదాతి । భగవతో ‘యం కూర్చో దర్భమయస్ త్రివృద్ధరితసువర్ణస్ తం జుషస్వేతి । అత్రాధః స్థానాని కల్పయతి, అగ్రతః శఙ్ఖాయ కల్పయామి । పరతశ్ చక్రాయ కల్పయామి । దక్షిణతో గదాయై కల్పయామి । వామతో వనమాలాయై కల్పయామి । పశ్చిమతః శ్రీవత్సాయ కల్పయామి, గరుత్మతే కల్పయామి । [౩౭౦] ఉత్తరతః శ్రియై కల్పయామి, సరస్వత్యై కల్పయామి, పుష్ట్యై కల్పయామి, తుష్ట్యై కల్పయామి । అథ సావిత్ర్యా, పాత్రమ్ అభిమన్త్ర్య, ప్రక్షాల్య, త్రిర్ అపః పరిషిచ్య, అప ఆనీయ, సహపవిత్రేణాదిత్యం దర్శయేత్ ఓమ్ ఇతి । ఋతమ్ ఇతి స్నాపస్యన్, “త్రీణి పదా విచక్రమే” ఇతి పాద్యం దద్యాత్ । ప్రణవేనార్ఘ్యమ్ । అథ వ్యాహృతిభిర్ నిర్మాల్యం వ్యపోహ్యోత్తరతో విష్వక్సేనాయ నమ ఇతి । అథైనం స్నాపయతి “ఆపోహిష్ఠామయో భువః” ఇతి తిసృభిః “బ్రహ్మజజ్ఞానమ్” వామదేవ్యర్చా యజుః పవిత్రేణేత్య ఏతాభిః షడ్భిః స్నాపయిత్వా అథాద్భిస్ తర్పయతి । కేశవం నారాయణం మాధవం గోవిన్దం విష్ణుం మధుసూదనం త్రివిక్రమం వామనం శ్రీధరం హృషీకేశం పద్మనాభం దామోదరం తర్పయిత్వా, అథైతాని వస్త్రయజ్ఞోపవీతాచమనీయాన్య ఉదకేన వ్యాహృతిభిర్ దత్వా వ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమ్ ఉదకం పరిషిచ్య “ఇదం విష్ణుర్ విచక్రమే” ఇతి గన్ధం దద్యాత్ । “తద్ విష్ణోః పరమం పదమ్” ఇతి పుష్పమ్, “ఇరావతీ” ఇత్య అక్షతాన్, సావిత్ర్యా ధూపమ్, “ఉద్ దీప్యస్వ” ఇతి దీపమ్, “దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే ‘శ్వినోర్ బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం భగవతే మహాపురుషాయ జుష్టం చరుం నివేదయామి” ఇతి నైవేద్యమ్ । అథ కేశవాదినామభిర్ ద్వాదశ పుష్పాణి [౩౭౧] దద్యాత్ । శఙ్ఖాయ నమః, చక్రాయ నమః, వనమాలాయై నమః, శ్రీవత్సాయ నమః, గరుత్మతే నమః, శ్రియై నమః, సరస్వత్యై నమః, పుష్ట్యై నమః, తుష్ట్యై నమః ఇతి । అవిశిష్టైర్ గన్ధమాల్యైర్ బ్రాహ్మణాన్ అలంకృత్య అథైనం ఋగ్యజుఃసామాథర్వభిః స్తువన్ ధ్రువసూక్తం జపిత్వా పురుషసూక్తం వాన్యాంశ్ చ వైష్ణవాన్ మన్త్రాన్ ఇత్య ఏకే । ఓం భూర్ భువః సువర్ ఓమ్ భగవతే మహాపురుషాయ చరుమ్ ఉద్వాసయామీతి చరుమ్ ఉద్వాస్య । ఉద్వాసనకాలే ఓం భూః పురుషమ్ ఉద్వాసయామి, ఓం భువః పురుషమ్ ఉద్వాసయామి, ఓం సువః పురుషమ్ ఉద్వాసయామి, ఓం భూర్ భువః సువః పురుషమ్ ఉద్వాసయామీత్య ఉద్వాస్య । ప్రయాతు భగవాన్ మహాపురుషో ‘నేన హవిషా తృప్తో హరిః పునర్ ఆగమనాయ పునః సందర్శనాయ చేతి । ప్రతిమాస్థానేష్వ్ అప్స్వ్ అగ్నావ్ ఆవాహనవిసర్జనవర్జం సర్వం సమానమ్ । మహత్స్వస్త్యయనమ్ ఇత్య ఆచక్షతే మహత్స్వస్త్యయనమ్ ఇత్య ఆహ భగవాన్ బౌధాయనః” । ఇతి ।

కూర్మపురాణే ‘పి ।

న విష్ణ్వారాధనాత్ పుణ్యం విద్యతే కర్మ వైదికమ్ ।

తస్మాద్ దినాదౌ మధ్యాహ్నే నిత్యమ్ ఆరాధయేద్ ధరిమ్ ||

[322] తద్ విష్ణోర్ ఇతి మన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణ చ |

నైతాభ్యాం సదృశో మన్త్రో వేదేషూక్తశ్ చతుర్ష్వ్ అపి || ఇతి | (KūPu ౧.౨.౧౮.౯౪–౯౫)

ఏవం వైష్ణవదర్శనానుసారిపూజా జ్ఞాతవ్యా |

అథ వా దేవమ్ ఈశానం భగవన్తం సనాతనమ్ |

ఆరాధయేన్ మహాదేవం భావపూతో మహేశ్వరమ్ ||

మన్త్రేణ రుద్రగాయత్ర్యా ప్రణవేనాథ వా పునః |

ఈశానేనాథ వా రుద్రైస్ త్ర్యమ్బకేన సమాహితః ||

పుష్పైః పత్రైర్ అథాద్భిర్ వా చన్దనాద్యైర్ మహేశ్వరమ్ |

తథోన్నమః శివాయేతి మన్త్రేణానేన వా యజేత్ ||

నమస్కుర్యాన్ మహాదేవమ్ ఋతం సత్యమ్ ఇతీశ్వరమ్ |

నివేదయీత చాత్మానం యో బ్రహ్మాణమ్ ఇతీశ్వరమ్ ||

ప్రదక్షిణం ద్విజః కుర్యాత్ పఞ్చ బ్రహ్మాణి వా జపేత్ |

ధ్యాయీత దేవమ్ ఈశానం వ్యోమమధ్యగతం శివమ్ || ఇతి | (KūPu ౧.౨.౧౮.౯౭–౧౦౨)

బౌధాయనో ఽపి |

అథాతో మహాదేవస్యాహర్ అహః పరిచర్యావిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః | స్నాత్వా శుచౌ దేశే గోమయేనోపలిప్య ప్రతికృతిం కృత్వాక్షతపుష్పైర్ యథాలాభమ్ అర్చయేత్ | సహ పుష్పోదకేన మహాదేవమ్ ఆవాహయేత్ | [323] ఓం భూర్ మహాదేవమ్ ఆవాహయామి, ఓం భువో మహాదేవమ్ ఆవాహయామి, ఓం సువః మహాదేవమ్ ఆవాహయామి, ఓం భూర్ భువః సువః మహాదేవమ్ ఆవాహయామి – ఇత్య్ ఆవాహ్య ఆయాతు భగవాన్ మహాదేవ ఇతి | అథ స్వాగతేనభినన్దతి స్వాగతమ్ అనుస్వాగరం భగవతే మహాదేవాయ స్వాసనమ్ ఉపక్లప్తమ్ అత్రాస్యతాం భగవాన్ మహాదేవ ఇతి | అత్ర కూర్చం దదాతి, భగవతో ఽయం కూర్చో దర్భమయస్ త్రివృద్ధరితసువర్ణస్ తం జుషస్వేతి | అత్ర స్థానాని కల్పయతి | అగ్రతో విష్ణవే కల్పయామి, బ్రహ్మణే కల్పయామి | దక్షిణతః స్కన్దాయ కల్పయామి, వినాయకాయ కల్పయామి | పశ్చిమతః శూలాయ కల్పయామి, మహాకాలాయ కల్పయామి | ఉత్తరతః ఉమాయై కల్పయామి, నన్దికేశ్వరాయ కల్పయామి | ఇతి కల్పయిత్వాథ సావిత్ర్యా పాత్రమ్

అభిమన్త్ర్య ప్రక్షాల్య త్రిర్ అపః పరిషిచ్య పవిత్రమ్ అప ఆనీయ సహ పవిత్రేణాదిత్యం దర్శయేద్ ఓమ్ ఇతి । ఋతమ్ ఇతి స్నాపయ్యన్ త్వరితరుద్రేణ (?) పాద్యం దద్యాత్ । [౩౭౪] ప్రణవేనార్ఘ్యమ్ । అథ వ్యాహృతిభిర్ నిర్మాల్యం వ్యపోహ్యోత్తరతశ్ చణ్డేశాయ నమ ఇతి । అథైనం స్నాపయిత్వా "ఆపోహిష్ఠా మయోభువ" ఇతి తిసృభిః, "హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకా" ఇతి చతసృభిః, "పవమానః సువర్చన" ఇత్య్ అనువాకేన స్నాపయిత్వా అద్భిస్ తర్పయతి । భవం దేవం తర్పయామి, శర్వం దేవం తర్పయామి, ఈశానం దేవం తర్పయామి, పశుపతిం దేవం తర్పయామి, రుద్రం దేవం తర్పయామి, ఉగ్రం దేవం తర్పయామి, భీమం దేవం తర్పయామి, మహాన్తం దేవం తర్పయామి – ఇతి తర్పయిత్వాథైతాని వస్త్రయజ్ఞోపవీతాచమనీయాన్య్ ఉదకేన వ్యాహృతిభిర్ దత్త్వా, వ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమ్ ఉదకం పరిషిచ్య "నమస్ తే రుద్ర మన్యవ" ఇతి గన్ధం దద్యాత్ । "సహస్రాణి సహస్రశ" ఇత్ పుష్పం దద్యాత్ । "ఈశానం త్వాం భువనానామ్ అధిశ్రియమ్" ఇత్య్ అక్షతాన్ దద్యాత్ । సావిత్ర్యా ధూపమ్ । "ఉద్దీప్యస్వ" ఇతి దీపమ్ । దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవే ‘శ్వినోర్ బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యాం భగవతే మహాదేవాయ జుష్టం చరుం నివేదయామీతి నైవేద్యమ్ । అథాష్టభిర్ నామధేయైర్ అష్టౌ పుష్పాణి దద్యాత్ । భవాయ దేవాయ నమః, శర్వాయ దేవాయ నమః, ఈశానాయ దేవాయ నమః, పశుపతయే దేవాయ నమః, రుద్రాయ దేవాయ నమః, ఉగ్రాయ దేవాయ నమః, [౩౭౫] భీమాయ దేవాయ నమః, మహతే దేవాయ నమః । విష్ణవే నమః, బ్రహ్మణే నమః, స్కన్దాయ నమః, వినాయకాయ నమః, శూలాయ నమః, మహాకాలాయ నమః, ఉమాయై నమః, నన్దికేశ్వరాయ నమ ఇతి । చరుశేషేణాష్టభిర్ నామధేయైర్ అష్టాహుతీర్ జుహోతి । భవాయ దేవాయ స్వాహేత్యాదిభిర్ హుత్వావశిష్టైర్ గన్ధమాల్యైర్ బ్రాహ్మణాన్ అలంకృత్య అథైనం ఋగ్యజుఃసామభిః స్తువన్తి । "సహస్రాణి సహస్రశ" ఇత్య్ అనువాకం జపిత్వాన్యాంశ్ చ రౌద్రాన్ మన్త్రాన్ యథాశక్తి జపిత్వా ఓం భూర్ భువః సువర్ ఓమ్ ఇతి మహాదేవాయ చరుమ్ ఉద్వాసయామీత్యాదిభిర్ ఉద్వాస్య । ఉద్వాసనకాలే ఓం భూః మహాదేవమ్ ఉద్వాసయామీతి ప్రతిమన్త్రం రుద్రమ్ ఉద్వాస్య ।

> ప్రయాతు భగవాన్ ఈశః సర్వలోకనమస్కృతః ।
>
> అనేన హవిషా తృప్తః పునర్ ఆగమనాయ చ ॥

పునః సన్దర్శనాయ వేతి । ప్రతిమాస్థానేష్వ్ అప్స్వ్ అగ్నావ్ ఆవాహనవిసర్జనవర్జం సర్వం సమానమ్ । మహత్స్వస్త్యయనమ్ ఇత్య్ ఆచక్షత ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ బౌధాయనః ॥ ఇతి ।

శివార్చనం ప్రశంసతి నన్దికేశ్వరః ।

[౩౭౬] యః ప్రదద్యాత్ గవాం లక్షం దోగ్ధ్రీణాం వేదపారగే ।

> ఏకాహమ్ అర్చయేల్ లిఙ్గం తస్య పుణ్యం తతో ‘ధికమ్ ॥
>
> సకృత్ పూజయతే యస్ తు భగవన్తమ్ ఉమాపతిమ్ ।

తస్యాశ్వమేధాద్ అధికం ఫలం భవతి భూసురాః || ఇతి |

నిర్మాల్యగన్ధో ‘పి ధార్యః | “దేవాన్ అభ్యర్చ్య గన్ధేన” ఇత్యాదిస్మృతివిధానాత్ | దేవార్చనాకరణే దోషః కూర్మపురాణే ‘భిహితః |

యో మోహాద్ అథ వాలస్యాద్ అకృత్వా దేవతార్చనమ్ |

భుఙ్క్తే స యాతి నరకం సూకరేష్వ్ అభిజాయతే || ఇతి | (KూPఉ ౧.౨.౧౮.౧౨౧)

ఇతి దేవతాపూజాప్రకరణమ్

అథ గురుపూజాప్రకరణమ్ | ఇత్థం మూలవచనోక్తం దేవతాపూజనం నిరూపితమ్ | “దేవతానాం చ” ఇతి చకారేణ గురుం సముచ్చినోతి | గురోర్ అపి దేవతావత్ పూజనీయత్వాత్ | అత ఏవ శ్రుతిః |

యస్య దేవే పరా భక్తిర్ యథా దేవే తథా గురౌ |

తస్యైతే కథితా హ్య్ అర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః || ఇతి | (ŚవేUప్ ౬.౨౩)

శైవపురాణే ‘పి |

[322] యో గురుః స శివః ప్రోక్తో యో మన్త్రః స చ శఙ్కరః |

శివవిద్యాగురూణాం చ భేదో నాస్తి కథంచన ||

శివే మన్త్రే గురౌ యస్య భావనా సదృశీ భవేత్ |

భోగో మోక్షశ్ చ సిద్ధిశ్ చ శీఘ్రం తస్య భవేద్ ధ్రువమ్ ||

వస్త్రాభరణమాల్యాని శయనాన్య్ ఆసనాని చ |

ప్రియాణి చాత్మనో యాని తాని దేయాని వై గురోః |

తోషయేత్ తం ప్రయత్నేన మనసా కర్మణా గిరా || ఇతి | (Śఇవ్Pఉ ౫.౧.౧౯౧౬–౨౦)

మనుర్ అపి |

ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పితృభక్త్యా తు మధ్యమమ్ |

గురుశుశ్రూషయా చైవ బ్రహ్మలోకం సమశ్నుతే ||

సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః |

అనాదృతాశ్ చ యస్యైతే సర్వాస్ తస్యాఫలాః క్రియాః ||

యావత్ త్రయస్ తే జీవేయుస్ తావన్ నాన్యం సమాచరేత్ |

తేష్వ్ ఏవ నిత్యం శుశ్రూషాం కుర్యాత్ ప్రియహితే రతః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౨33–3౫)

ఇతి గురుపూజాప్రకరణమ్

[3౭౮]

అథ వైశ్వదేవప్రకరణమ్ | తత్ర పఞ్చమభాగకృత్యమ్ ఆహ దక్షః |

పఞ్చమే చ తథా భాగే సంవిభాగో యథార్హతః |

పితృదేవమనుష్యాణాం కీటానాం చోపదిశ్యతే || ఇతి | (DఅSమ్ ౨.౪౨)

యద్య్ అపి "ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ" ఇత్యాతిథ్యస్య పూర్వభావిత్వం మూలవచనోక్తం తథాపి వైశ్వదేవస్య దేవపూజానన్తరభావిత్వం నృసింహపుర్ణే 'భిహితమ్ |

పౌరుషేణ చ సూక్తేన తతో విష్ణుం సమర్చయేత్ |

వైశ్వదేవం తతః కుర్యాద్ బలికర్మ తథైవ చ || ఇతి | (NఋPఉ ౫౮.౬3)

తత్ర – "తతః" ఇతి పఞ్చమీశ్రుత్యా క్రమః ప్రతీయతే | మూలవచనే తు పాఠమాత్రేణ | పాఠాత్ తత్సంనిధిరూపాచ్ ఛ్రుతిర్ బలీయసీ – ఇతి శ్రుతిలిఙ్గసూత్రే (PMS 3.3.౧౪) వ్యవస్థాపితమ్ | తస్మాద్ వైశ్వదేవః ప్రథమం కర్తవ్యః | ఏవం చ సతి వేదపాఠో 'ప్య్ అనుగ్రహీతో భవతి | "దేవయజ్ఞః పితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞో బ్రహ్మయజ్ఞః" (Āశ్Gఋ 3.౧.౨) ఇతి స్మార్తాచ్ చ పాఠాద్ వైదికః పాఠో బలీయాన్ ఇతి విరోధాధికరణన్యాయేనావగమ్యతే (PMS ౧.3.౨) | తస్మాద్ అపి వైశ్వదేవస్య ప్రాథమ్యమ్ | తత్ర వైశ్వదేవం విధత్తే వ్యాసః |

[3౭౯] వైశ్వదేవం ప్రకుర్వీత స్వశాఖావిహితం తతః |

సంస్కృతాన్నైర్ హి వివిధైర్ హవిష్యవ్యఞ్జనాన్వితైః ||

తైర్ ఏవాన్నైర్ బలిం దద్యాచ్ ఛేషమ్ ఆప్లావ్య వారిణా |

కృతాపసవ్యః స్వధయా కవ్యం దక్షిణతో హరేత్ || ఇతి |

తతో దేవార్చనానన్తరమ్ ఇత్య్ అర్థః | నారాయణో ‘పి |

సభార్యస్ తు శుచిః స్నాతో విధినాచమ్య వాగ్యతః |

ప్రవిశ్య సుసమిద్ధే ‘గ్నౌ వైశ్వదేవం సమాచరేత్ || ఇతి |

కూర్మపురాణే ‘పి |

శాలాగ్నౌ లౌకికే వాథ జలే భూమ్యామ్ అథాపి వా |

వైశ్వదేవస్ తు కర్తవ్యో దేవయజ్ఞః స వై స్మృతః ||

యది స్యాల్ లౌకికే పాకస్ తతో ‘న్నం తత్ర హూయతే |

శాలాగ్నౌ తు పచేద్ అన్నం విధిర్ ఏష సనాతనః || ఇతి | (KūP ౧.౨.౧౮.౧౦౬–౦౭)

అఙ్గిరాపి |

శాలాగ్నౌ వా పచేద్ అన్నం లౌకికే వాపి నిత్యశః |

యస్మిన్న్ అగ్నౌ పచేద్ అన్నం తస్మిన్ హోమో విధీయతే || ఇతి |

శాతాతపో ‘పి |

లౌకికే వైదికే వాపి హుతోత్సృష్టే జలే క్షితౌ |

వైశ్వదేవస్ తు కర్తవ్యః పఞ్చసూనాపనుత్తయే ||

[౩౮౦] ఇతి | సూనాః పఞ్చ దర్శయతి యమః |

పఞ్చ సూనా గృహస్థస్య వర్తన్తే ‘హర్ అహః సదా |

కణ్డనీ పేషణీ చుల్లీ జలకుమ్భ ఉపస్కరః ||

ఏతాని వాహయన్ విప్రో బధ్యతే వై ముహుర్ ముహుః |

ఏతాసాం పావనార్థాయ పఞ్చయజ్ఞాః ప్రకల్పితాః || ఇతి |

సూనా హింసాస్థానాని | కణ్డనీ ముసలోలూఖలాదిః | పేషణీ దృషదుపలాదిః | చుల్లీ పకస్థానమ్ | జలకుమ్భః ఉదకస్థానమ్ | ఉపస్కరః శూర్పాదిః | అవస్కరః ఇతి పాఠే మార్జన్యాదిర్ ద్రష్టవ్యః | ఏతాః సూనాః స్వస్వకార్యం ప్రాపయన్ పాపేన యుజ్యతే ఇత్య్ అర్థః | తత్ర కాలద్వయే ‘పి వైశ్వదేవః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

సాయంప్రాతర్ వైశ్వదేవః కర్తవ్యో బలికర్మ చ ।

అనశ్నతాపి సతతమ్ అన్యథా కిల్బిషీ భవేత్ ॥ ఇతి । (KSమ్ ౨.౧౩.౧౦)

హోమప్రకారమ్ ఆహ ఆశ్వలాయనః: "అథ సాయం ప్రాతః సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్ । అగ్నిహోత్రదేవతాభ్యః సోమాయ వనస్పతయే అగ్నీషోమాభ్యామ్ ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం ద్యావాపృథివీభ్యాం ధన్వన్తరయ ఇన్ద్రాయ విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో బ్రహ్మనే స్వాహా" ఇతి (Āశ్Gఋ ౧.౨.౧.౩) । హవిష్యస్యేతి హవిర్యోగ్యస్యేత్య్ అర్థః । అగ్నిహోత్రదేవతాభ్యః సూర్యాగ్నిప్రజాపతిభ్య ఇత్య్ అర్థః । ఆపస్తమ్బో 'పి: [౩౮౧] "ఔపాసనే పచనే వా షడ్భిర్ ఆద్యైః ప్రతిమన్త్రం హస్తేన జుహుయాత్ । ఉభయతః పరిషేచనం యథా పురస్తాత్" (Āప్Dహ్ ౨.౨.౩.౧౬–౧౭) । ఆద్యైర్ అనువాకాదావ్ ఉక్తైః "అగ్నయే స్వాహా" ఇత్యాదిభిః స్విష్టకృదన్తైః । ఉభయతః కర్మాదావ్ అన్తే చేత్య్ అర్థః । పారస్కరో 'పి: "వైశ్వదేవాద్ అన్నాత్ పర్యుక్ష్య స్వాహాకారైర్ జుహుయాత్ । బ్రహ్మణే ప్రజాపతయే గృహ్యాభ్యః కశ్యపాయానుమతయే" ఇతి (Pఆర్Gఋ ౨.౯.౨) । అత్ర యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా । హోతవ్యాన్నసంస్కారమ్ ఆహ వ్యాసః ।

జుహుయాత్ సర్పిషాభ్యక్తం తైలక్షారవివర్జితమ్ ।

దధ్యక్తం పయసాక్తం వా తదభావే 'మ్బునాపి వా ॥ ఇతి ।

ద్రవ్యానుకల్పశ్ చతుర్వింశతిమతే దర్శితః ।

అలాభే యేన కేనాపి ఫలశాకోదకాదిభిః ।

పయోదధిఘృతైః కుర్యాద్ వైశ్వదేవం స్రువేణ తు ॥

హస్తేనాన్నాదిభిః కుర్యాద్ అద్భిర్ అఞ్జలినా జలే ॥ ఇతి ।

యద్ అద్యతే తేనైవ హోతవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం గృహ్యపరిశిష్టే: [౩౮౨] "శాకం వా యది వా పత్రం మూలం వా యది వా ఫలమ్ । సంకల్పయేద్ యదాహారస్ తేనైవ జుహుయాద్ అపి" ఇతి । క్షారలవణావరాన్నసంసృష్టేణాహవిష్యేణ హోమో 'గ్నౌ న కార్యః । కిం తూష్ణం భస్మాగ్న్యాయతనాద్ ఉత్తరతో 'పోహ్య తస్మిన్ హోతవ్యమ్ । తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః: "న క్షారలవణహోమో విద్యతే । తథావరాన్నసంసృష్టస్య చ । అహవిష్యస్య హోమ ఉదీచీనమ్ ఉష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ జుహుయాత్ తద్ ధుతమ్ అహుతం చాగ్నౌ భవతి" ఇతి (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౫.౧౪–౧౭) । పరిశిష్టే 'పి ।

ఉత్తానేన తు హస్తేన హ్య్ అఙ్గుష్ఠాగ్రేణ పీడితమ్ ।

సంహతాఙ్గులిపాణిస్ తు వాగ్యతో జుహుయాద్ ధవిః ॥ ఇతి ।

అనగ్నికస్య వైశ్వదేవే విశేషమ్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః ।

అనగ్నికస్ తు యో విప్రః సో ‘న్నం వ్యాహృతిభిః స్వయమ్ |

హుత్వా శాకలమన్త్రైశ్ చ శిష్టం కాకబలిం హరేత్ || ఇతి |

“దేవకృతస్యైనస” ఇత్యాద్యాః శాకలమన్త్రాః | విష్ణుర్ అపి |

అన్నం వ్యాహృతిభిర్ హుత్వా మన్త్రైశ్ చ శాకలైః |

ప్రజాపతేర్ హవిర్ హుత్వా పూజయేద్ అతిథిం తతః || ఇతి |

భూతయజ్ఞః కూర్మపురాణే దర్శితః |

[3౮3] దేవేభ్యస్ తు హుతాద్ అన్నాచ్ ఛేషాద్ భూతబలిం హరేత్ |

భూతయజ్ఞః స వై ప్రోక్తో భూతిదః సర్వదేహినామ్ || ఇతి | (KఊrPఉ ౧.౨.౧౮.౧౦౮)

హారీతో ‘పి: “వాస్తుపాలభూతేభ్యో బలిహరణం భూతయజ్ఞః” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౪.3) | కాత్యాయనో ‘పి |

ఉద్ధృత్య హవిర్ ఆసిచ్య హవిష్యేణ ఘృతాదినా |

స్వశాఖావిధినా హుత్వా తచ్ఛేషేణ బలిం హరేత్ || ఇతి | (KSమ్ ౨.౧3.౭)

గౌణకర్తౄన్ ఆహ అత్రిః |

పుత్రో భ్రాతాథ వా ఋత్విక్ శిష్యశ్వశురమాతులాః |

పత్నీశ్రోత్రియయాజ్యాశ్ చ దృష్టాస్ తు బలికర్మణి || ఇతి |

గృహే కర్త్రన్తరాభావే ప్రవసతా స్వయమ్ ఏవ కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ బౌధానః |

ప్రవాసం గచ్ఛతో యస్య గృహే కర్తా న విద్యతే |

పఞ్చానాం మహతామ్ ఏషాం స యజ్ఞైః సహ గచ్ఛతి || ఇతి |

బలిహరణప్రకారమ్ ఆహ ఆశ్వలాయనః: [3౮౪] “అథ బలిహరణమ్ | ఏతాభ్యశ్ చైవ దేవతాభ్యో ‘ద్భ్య ఓషధివనస్పతిభ్యో గృహాయ గృహదేవతాభ్యో వాస్తుదేవతాభ్యః | ఇన్ద్రాయేన్ద్రపురుషేభ్యో యమాయ యమపురుషేభ్యో వరుణాయ వరుణపురుషేభ్యః సోమాయ సోమపురుషేభ్యః – ఇతి ప్రతిదిశమ్ | బ్రహ్మణే బ్రహ్మపురుషేభ్యః – ఇతి మధ్యే | విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః | సర్వేభ్యో భూతేభ్యో దివాచారిభ్యః – ఇతి దివా | నక్తంచారిభ్యః – ఇతి నక్తమ్ | రక్షోభ్యః – ఇతి ఉత్తరతః | స్వధా పితృభ్యః – ఇతి ప్రాచీనావీతీ శేషం దక్షిణా నినయేత్” ఇతి (Āశ్Gఋ ౧.౨.3–౧౧) | ఆపస్తమ్బో ‘పి: “అపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యామ్ ఉదగపవర్గమ్ | ఉదధానసంనిధౌ నవమేన | మధ్యమే ‘గారస్య దశమైకాదశాభ్యాం ప్రాగపవర్గమ్ | ఉత్తరపూర్వదేశే ‘గారస్యోత్తరైశ్ చతుర్భిః | శయ్యాదేశే కామలిఙ్గేన | దేహల్యామ్ అన్తరిక్షలిఙ్గేన |

ఉత్తరేణాపిధాన్యామ్ | ఉత్తరైర్ బ్రహ్మసదనే | దక్షిణతః పితృలిఙ్గేన ప్రాచీనావీతీ | అవాచీనపాణిః కుర్యాత్ | [3౮౫] రౌద్ర ఉత్తరతో యథా దేవతాభ్యః | తయోర్ నానా పరిషేచనం ధర్మభేదాత్ | నక్తమ్ ఏవోత్తరేణ వైహాయసమ్" ఇతి (Āప్Dహ్ ౨.౨.3–౪, ౨౦, ౮) | మార్కణ్డేయపురాణే 'పి |

ఏవం గృహబలిం కృత్వా గృహే గృహపతిః శుచిః |

ఆప్యాయనాయ భూతానాం కుర్యాద్ ఉత్సర్గమ్ ఆదరాత్ || ఇతి | (Mఆర్Pఉ ౨౯.౨౨.–౨3)

కూర్మపురాణే చ |

శ్వభ్యశ్ చ శ్వపచేభ్యశ్ చ పతితేభ్యస్ తథైవ చ |

దద్యాద్ భూమౌ బహిశ్ చాన్నం పక్షిభ్యో 'థ ద్విజోత్తమాః || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౦౯)

మనుర్ అపి |

శునాం చ పతితానాం చ శ్వపచాం పాపరోగిణామ్ |

వాయసానాం కృమీణాం చ శనకైర్ నిర్వపేద్ భువి || ఇతి | (MDహ్ 3.౯౨)

అన్నమ్ ఇతి శేషః | అన్నోత్సర్గమన్త్రో విష్ణుపురాణే దర్శితః |

[3౮౬] దేవా మనుష్యాః పశవో వయాంసి సిద్ధాః సయక్షోరగదైత్యసఙ్ఘాః |

ప్రేతాః పిశాచాస్ తరవః సమస్తా యే చాన్నమ్ ఇచ్ఛన్తి మయాత్ర దత్తమ్ ||

పిపీలికాః కీటపతఙ్గకాద్యా బుభుక్షితాః కర్మనిబన్ధబద్ధాః |

ప్రయాన్తు తే తృప్తిమ్ ఇదం మయాన్నం తేభ్యో విసృష్టం సుఖినో భవన్తు ||

యేషాం న మాతా న పితా న బన్ధుర్ నైవాన్నసిద్ధిర్ న తథాన్నమ్ అస్తి |

తత్తృప్తయే 'న్నం భువి దత్తమ్ ఏతత్ ప్రయాన్తు తృప్తిం ముదితా భవన్తు ||

భూతాని సర్వాణి తథాన్నమ్ ఏతత్ అహం చ విష్ణుర్ న తతో 'న్యద్ అస్తి |

తస్మాద్ ఇదం భూతహితాయ భూమౌ అన్నం ప్రయచ్ఛామి భవాయ తేషామ్ ||

చతుర్దశో లోకగణో య ఏష తత్ర స్థితా యే కిల్ల భూతసఙ్ఘాః |

[3౮౭] తృప్త్యర్థమ్ అన్నం హి మయా విసృష్టం తేషామ్ ఇదం తే ముదితా భవన్తు ||

ఇత్య్ ఉచ్చార్య నరో దద్యాద్ అన్నం శ్రద్ధాసమన్వితః।

భువి భూతోపకారాయ గృహీ సర్వాశ్రయో గతః॥ ఇతి। (VఇPఉ ౩.౧౧.౪౭–౫౩)

పితృయజ్ఞః శ్రుత్యా దర్శితః: "యత్ పితృభ్యః స్వధాకరోత్య్ అప్య్ అపస్ తత్ పితృయజ్ఞః సంతిష్ఠతే" ఇతి। కాత్యాయనో ఽపి।

అధ్యాపనం బ్రహ్మయజ్ఞః పితృయజ్ఞస్ తు తర్పణమ్।

హోమో దైవో బలిర్ భౌతో నృయజ్ఞో ఽతిథిపూజనమ్॥

శ్రాద్ధం వా పితృయజ్ఞః స్యాత్ పిత్ర్యో బలిర్ అథాపి వా॥ ఇతి। (KSమ్ ౨.౧౩.౩–౪)

అత్ర యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా। శ్రాద్ధం చాత్ర నిత్యశ్రాద్ధమ్। తథా చ కూర్మపురాణమ్।

ఏకం తు భోజయేద్ విప్రం పితౄన్ ఉద్దిశ్య సత్తమ।

నిత్యశ్రాద్ధం తద్ ఉద్దిష్టం పితృయజ్ఞో గతిప్రదః॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౧౧)

మార్కణ్డేయే ఽపి।

[౩౮౮] కుర్యాద్ అహర్ అహః శ్రాద్ధమ్ అన్నాద్యేనోదకేన వా।

పితౄన్ ఉద్దిశ్య విప్రాంస్ తు భోజయేద్ విప్రమ్ ఏవ వా॥ ఇతి। (Mఆర్Pఉ ౨౯.౩౩)

నిత్యశ్రాద్ధప్రకారో మత్స్యపురాణే దర్శితః।

నిత్యం తావత్ ప్రవక్ష్యామి అర్ఘ్యావాహనవర్జితమ్।

అదైవం తద్ విజానీయాత్ పార్వణం పర్వసు స్మృతమ్॥ ఇతి। (Mఅత్స్Pఉ ౧౬.౫–౬)

ప్రచేతాః।

నావాహనాగ్నౌకరణం న పిణ్డో న విసర్జనమ్। ఇతి।

వ్యాసో ఽపి।

నిత్యశ్రాద్ధే ఽర్ఘ్యగన్ధాద్యైర్ ద్విజాన్ అభ్యర్చ్య శక్తితః।

సర్వాన్ పితృగణాన్ సమ్యక్ సహైవోద్దిశ్య భోజయేత్॥

ఆవాహనస్వధాకారపిణ్డాగ్నౌకరణాదికమ్।

బ్రహ్మచర్యాదినియమో విశ్వేదేవాస్ తథైవ చ॥

నిత్యశ్రాద్ధే త్యజేద్ ఏతాన్ భోజ్యమ్ అన్నం ప్రకల్పయేత్।

దత్త్వా తు దక్షిణాం శక్త్యా నమస్కారైర్ విసర్జయేత్ ।

ఏకమ్ అప్య్ ఆశయేన్ నిత్యం షణ్ణామ్ అప్య్ అన్వహం గృహీ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనస్ తు తత్రానుకల్పమ్ ఆహ ।

ఏకమ్ అప్య్ ఆశయేద్ విప్రం పితృయజ్ఞార్థసిద్ధయే ।

అదైవం నాస్తి వేద్ అన్యో భోక్తా భోజ్యమ్ అథాపి వా ॥

[౩౭౯] అభ్యుద్ధృత్య యథాశక్తి కించిద్ అన్నం యథావిధి ।

పితృభ్యో ‘థ మనుష్యేభ్యో దద్యాద్ అహర్ అహర్ ద్విజే ॥

పితృభ్య ఇదమ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా స్వధాకారమ్ ఉదాహరేత్ ।

హన్తకారం మనుష్యేభ్యస్ తదర్ధే నినయేద్ అపః ॥ ఇతి । (KSమ్ ౨.౧౩.౬౮)

ఉద్ధృతమ్ అన్నం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్ । తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే ।

ఉద్ధృత్య వా యథాశక్తి కించిద్ అన్నం సమాహితః ।

వేదతత్త్వార్థవిదుషే ద్విజాయైవోపపాదయేత్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౧౨)

త ఏతే దేవయజ్ఞభూతయజ్ఞపితృయజ్ఞాస్ త్రయో ‘పి వైశ్వదేవశబ్దేనోచ్యన్తే । యత్ర విశ్వేదేవా ఇజ్యన్తే తద్ వైశ్వదైవికం కర్మ । దేవయజ్ఞే చ “విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః స్వాహా” (Āశ్Gఋ ౧.౨.౨–3) ఇతి పఠిత్వాత్ తత్రైతన్నామ ముఖ్యమ్ । యేషాం తు శాఖాయాం భూతయజ్ఞే ‘ప్య్ అయం మన్త్రఓ ‘స్తి తేషాం తత్రాప్య్ ఏతన్ ముఖ్యమ్ । పితృయజ్ఞే [౩౮౦] తు ఛత్రిన్యాయేన తన్నామప్రవృత్తిః । అథ వా మూలవచనే “వైశ్వదేవం చ” ఇతి చకారేణ పితృయజ్ఞాదికమ్ అనుక్తం సముచ్చీయతే । యద్య్ అపి “సాయం ప్రాతఃసిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్” (Āశ్Gఋ ౧.౨.౧) ఇతి వచనేన వైశ్వదేవస్యాన్నసంస్కారతా ప్రతీయతే తథాపి పురుషార్థత్వమ్ ఏవాభ్యుపేయమ్, “తాన్ ఏతాన్ యజ్ఞాన్ అహర్ అహః కుర్వీత” (Āశ్Gఋ 3.౧.౪) ఇతి వాక్యశేషే తదవగమాత్ । న చోభయార్థత్వం శఙ్కనీయమ్, పరస్పరవిరోధాత్ । అన్నసంస్కారత్వే హ్య్ అన్నస్య ప్రాధాన్యమ్ । వైశ్వదేవస్య గుణతా । పురుషార్థత్వే తు తద్విపర్యయః । తథా చ సతి ఏకస్యైవ యుగపత్ ప్రాధాన్యం గుణత్వం చ విరుధ్యేయాతామ్ । తర్హ్య్ అస్త్వ్ అన్నసంస్కారతైవ । మా భూత్ పురుషార్థత్వమ్ ఇతి చేత్, తన్ న,

మహాయజ్ఞైశ్ చ యజ్ఞైశ్ చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః । (MDహ్ ౨.౨౮)

ఇతి మనునా పురుషార్థత్వస్మరణాత్ । యత్ తు “సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్” (Āశ్Gఋ ౧.౨.౧) ఇత్య్ ఉదాహృతమ్, తద్ అన్యథాప్య్ ఉపపద్యతే । తత్ర జుహుయాద్ ఇత్య్ ఉత్పత్తివిధిః । సిద్ధస్య హవిష్యస్యేతి వినియోగః । తాన్ ఏతాన్ అహర్ అహః కుర్వీతేత్య్

అధికారః । కిం చ అన్నసంస్కారపక్షే ప్రతిపాకమ్ ఆవృత్తిః ప్రసజ్యేత, [౩౯౧] "ప్రతిప్రధానం గుణావృత్తిః" ఇతి న్యాయాత్ । తస్మాత్ పురుషార్థత్వమ్ ఏవ న్యాయ్యమ్ । అత ఏవ గృహ్యపరిశిష్టే 'భిహితమ్ ।

ప్రోషితో 'ప్య్ ఆత్మసంస్కారం కుయాద్ ఏవావిచారయన్ । ఇతి ।

గోభిలో 'పి ।

యద్య్ ఏకస్మిన్ కాలే వ్రీహియవౌ పచ్యేయాతాం అన్యతరస్య హుత్వా కృతం మన్యేత । యద్య్ ఏకస్మిన్ కాలే పునః పునర్ అన్నం పచ్యేత సకృద్ ఏవ బలిం కుర్వీత । యద్య్ ఏకస్మిన్ కాలే బహుధాన్నం పచ్యేత గృహపతిమహానసాద్ ఏవైకం బలిం కుర్వీత ।

ఇతి । అయమ్ అర్థః – నానాద్రవ్యకాన్నపాకే పునః పునర్ అన్నపాకే 'పి బహూనామ్ అవిభక్తానాం భ్రాత్రాదీనాం పృథక్ పృథక్ పాకే 'పి ఏకస్మాద్ ఏవ ద్రవ్యాత్ సకృద్ ఏవ గృహపతిపాకాద్ ఏవ హోతవ్యమ్ ఇతి ।

ఇతి వైశ్వదేవప్రకరణమ్

అథాతిథ్యాపరనామకో మనుష్యయజ్ఞో నిరూప్యతే । ఆతిథ్యస్య మనుష్యయజ్ఞత్వం కాత్యాయనేనోక్తమ్ ।

అధ్యాపనం బ్రహ్మయజ్ఞః పితృయజ్ఞస్ తు తర్పణమ్ ।

హోమో దైవో బలిర్ భౌతో నృయజ్ఞో 'తిథిపూజనమ్ ॥ ఇతి । (KSమ్ ౨.౧౩.3)

శ్రుతిర్ అపి "యద్ బ్రాహ్మణేభ్యో 'న్నం దదాతి తన్ మనుష్యయజ్ఞః సంతిష్ఠతే" ఇతి । బౌధాయనో 'పి । [౩౯౨] "అహర్ అహర్ బ్రాహ్మణేభ్యో 'న్నం దద్యాద్ ఆ మూలఫలశాకేభ్యస్ తథైతం మనుష్యయజ్ఞం సమాప్నోతి" ఇతి (BDహ్ ౨.౫.౧౧.౫) । కార్ష్ణాజినిర్ అపి ।

భిక్షాం వా పుష్కలాం వాపి హన్తకారమ్ అథాపి వా ।

అసంభవే తథా దద్యాద్ ఉదపాత్రమ్ అథాపి వా ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే 'పి ।

హన్తకారమ్ అథాగ్రం వా భిక్షాం వా శక్తితో ద్విజః ।

దద్యాద్ అతిథయే నిత్యం బుద్ధ్యేత పరమేశ్వరమ్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౪౪)

భిక్షాదిలక్షణం మనుర్ ఆహ |

గ్రాసమాత్రం భవేద్ భిక్షా అగ్రం గ్రాసచతుష్టయమ్ |

అగ్రం చతుర్గుణీకృత్య హన్తకారో విధీయతే || ఇతి |

అతిథినిరీక్షణాయ గృహాఙ్గణే కంచిత్ కాలం తిష్ఠేద్ ఇత్య్ ఉక్తం మార్కణ్డేయపురాణే |

[3౯3] ఆచమ్య చ తతః కుర్యాత్ ప్రాజ్ఞో ద్వారావలోకనమ్ |

ముహూర్తస్యాష్టమం భాగమ్ ఉదీక్ష్యో హ్య్ అతిథిర్ భవేత్ || ఇతి | (Mఆర్Pఉ ౨౯.౨౪–౨౫)

విష్ణుపురాణే ‘పి |

తతో గోదోహమాత్రం వై కాలం తిష్ఠేద్ గృహాఙ్గణే |

అతిథిగ్రహణార్థాయ తదర్ధం వా యథేచ్ఛయా || ఇతి | (VఇPఉ 3.౧౧.౫౫)

ఇతి మనుష్యయజ్ఞః

తద్ ఏవం “సంధ్యా స్నానమ్” ఇత్య్ అస్మిన్ మూలవచనే స్నానాదీన్య్ ఆతిథ్యాన్తాని షట్ కర్మాణి నిరూపితాని |

న చాత్ర సప్తత్వప్రతిభానాత్ షట్త్వం విరుద్ధమ్ ఇతి శఙ్కనీయమ్ | సమ్మార్గన్యాయేనోద్దేశ్యగతాయాః సంఖ్యాయా అవివక్షితత్వాత్ | యాని కర్మాణి ఉద్దేశ్యగతాని తాని దినే దినే కర్తవ్యానీతి, తేషాం నిత్యత్వవిధానాత్ | సమ్మార్గన్యాయశ్ చ తృతీయాధ్యాయే ప్రతిపాదితః |

జ్యోతిష్టోమే “దశాపవిత్రేణ గ్రహం సంమార్ష్టి” ఇతి శ్రూయతే | తత్ర సంశయః – కిమ్ ఏకస్య సమ్మార్గః కిం వ సర్వేషామ్ ఇతి | తదర్థం చిన్తా – కిమ్ అత్రోద్దేశ్యగతా సంఖ్యా వివక్షితా ఉతావివక్షితా ఇతి | యథా “పశునా యజేత” ఇత్య్ అత్ర ఏకవచనశ్రుతిబలాద్ [3౯౪] ఉపాదేయపశుగతా సంఖ్యా వివక్షితా | తథైవ గ్రహమ్ ఇత్య్ ఏకవచనశ్రుతిబలాద్ ఉద్దేశ్యగతాపి సంఖ్యా వివక్షితా భవితుమ్ అర్హతి | తస్మాద్ ఏకస్యైవ గ్రహస్య సమ్మార్గే ప్రాప్తే

బ్రూమః। పశోర్ అనేనైవ వచనేన యాగసంబ(న్?)ధావగమాత్ యాగం ప్రతి పశోర్ గుణీభూతత్వాత్ యావద్ గుణం ప్రధానావృత్త్యభావాత్ కియతా పశునేత్య్ అవచ్ఛేదకాకాఙ్క్షాయాం తదవచ్ఛేదకత్వేనైకత్వసంఖ్యా సంబధ్యతే – ఇత్య్ ఉపాదేయగతాయాః సంఖ్యాయాః వివక్షితత్వం యుక్తమ్। గ్రహాణాం తు వాక్యాన్తరేణ యాగసంబ(న్?)ధావగమాత్ సమ్మార్గవాక్యే ద్వితీయాశ్రుత్యా సమ్మార్గం ప్రతి గ్రహస్య ప్రాధాన్యావగమాత్ ప్రతిప్రధానం గుణస్య సమ్మార్గస్యావర్తనీయత్వాత్ కియన్తో గ్రహాః సమ్మార్జనీయా – ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయా అనుదయాత్ ఉద్దేశ్యగ్రహగతా సంఖ్యా న వివక్షితా। తస్మాత్ సర్వే గ్రహాః సమ్మార్జనీయాః। ప్రకృతే ‘ప్య్ ఉద్దేశ్యసంధ్యాదిగతా షట్త్వసంఖ్యా న వివక్షితా।

అథోచ్యతే – అస్యాం పరాశరస్మృతౌ వాక్యాన్తరేణ సంధ్యాదీనాం నిరూఢ్యభావాద్ అనేనైవ వాక్యేన నిత్యత్వవిశిష్టానాం తేషామ్ ఉత్పాదనాద్ ఉపాదేయగతత్వేన పశ్వేకత్వవద్ వివక్షితత్వమ్ ఏవ సంఖ్యాయా యుక్తమ్ – ఇతి। ఏవం తర్హి సంధ్యాసహితం స్నానం సంధ్యాస్నానమ్ ఇతి సమాసే సతి అఙ్గేన స్నానేన సహితాయా అఙ్గీభూతాయాః సంధ్యాయా ఏకత్వేన పరిగణనాన్ నాత్ర షట్సంఖ్యా విరుధ్యతే – ఇతి గమయితవ్యమ్।

సంధ్యాదీనాం నిత్యత్వం చాగ్నిహోత్రాదివత్ యావజ్జీవకర్తవ్యతయావగమ్యతే। జీవనవద్ అధికారత్వం చ “దినే దినే” ఇతి [౩౯౫] వీప్సయావగమ్యతే। యథా “వసన్తే వసన్తే జ్యోతిషా యజేత” ఇత్య్ అత్ర వీప్సయా తదవగమస్ తద్వత్॥ ౩౯॥

“ఆతిథ్యం వైశ్వదేవం చ” ఇత్య్ ఉక్తమ్, తత్ర కీదృశో ‘తిథిర్ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ।

ఇష్టో వా యది వా ద్వేష్యో మూర్ఖః పణ్డిత ఏవ వా।

సంప్రాప్తో వైశ్వదేవాన్తే సో ‘తిథిః స్వర్గసంక్రమః॥ ౪౦॥

ఇష్టః సఖ్యాదిః। తస్య చ భోజనీయత్వం యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్।

భోజయేచ్ చాగతాన్ కాలే సఖిసంబన్ధిబాన్ధవాన్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౧౦౮)

ద్వేష్యస్య భోజనీయత్వం మనునా నిన్దితమ్।

కామమ్ అభ్యర్చయేన్ మిత్రం నాభిరూపమ్ అపి త్వ్ అరిమ్।

ద్విషతా హి హవిర్ భుక్తం భవతి ప్రేత్య నిష్ఫలమ్ || ఇతి | (MDహ్ ३.౧౪౪)

ఏవం సత్య్ అతిమిత్రవివేకో యథా క్రియతే తద్వైవాతిథావ్ అపి తత్ప్రసక్తౌ తన్నిరాకరణాయ "ఇష్టో వా యది వా ద్వేష్యః" ఇత్య్ ఉక్తమ్ | మూర్ఖస్య భోజనీయత్వం స్మృత్యన్తరే నిషిద్ధమ్ |

నష్టశౌచే వ్రతభ్రష్టే విప్రే వేదవివర్జితే |

దీయమానం రుదత్య్ అన్నం కిం మయా దుష్కృతం కృతమ్ || ఇతి | (Vయాsమ్ ౪.౫౨)

పణ్డితస్య భోజనీయత్వం మనునా ప్రశంసితమ్ |

[३౯౬] శ్రోత్రియాయైవ దేయాని హవ్యకవ్యాని దాతృభిః |

అర్హత్తమాయ విప్రాయ తస్మై దత్తం మహాఫలమ్ || ఇతి | (MDహ్ ३.౧౨౮)

ఏవం సతి శ్రాద్ధాదావ్ ఇవ వైశ్వదేవాన్తే ‘పి పణ్డితమూర్ఖవివేకప్రసక్తౌ తన్నిరాకరణాయోక్తం "మూర్ఖః పణ్డిత ఏవ వా" ఇతి | వైశ్వదేవాన్తశబ్దేన దేవయజ్ఞభూతయజ్ఞపితృయజ్ఞానామ్ ఉపరి ఘటికాపాదమాత్రపరిమితః కాలో వివక్షితః | తథా చ మార్కణ్డేయపురాణవచనమ్ ఉదాహృత: "ముహూర్త్తస్యాష్టమం భాగమ్" (Mఆర్Pఉ ౨౯.౨౫) ఇతి | అత ఏవ తస్మిన్ కాలే సమాగమనమ్ ఏవాతిథిలక్షణం నేతరద్విద్యాది | సంక్రమ్యతే ‘నేనేతి సంక్రమః స్వర్గస్య సంక్రమః స్వర్గసంక్రమః స్వర్గపాప్తిహేతుర్ ఇతి యావత్ | తథా చ అశ్వమేధికే |

క్షుత్పిపాసాశ్రమార్త్తాయ దేశకాలాగతాయ చ |

సత్కృత్యాన్నం ప్రదాతవ్యం యజ్ఞస్య ఫలమ్ ఇచ్ఛతా || ఇతి || ౪౦ ||

తమ్ ఏవాతిథిం విశినష్టి |

దూరాధ్వోపగతం శ్రాన్తం వైశ్వదేవ ఉపస్థితమ్ |

అతిథిం తం విజానీయాన్ నాతిథిః పూర్వమ్ ఆగతః || ౪౧ ||

[३౯౭]

దూరాధ్వోపగతం గ్రామాన్తరాద్ ఆగతమ్ | శ్రాన్తం క్షుత్తృష్ణాపరిపీడితమ్ | అత ఏవ వ్యాసః |

అతిదూరాగతః శ్రాన్తః క్షుత్తృష్ణాశ్రమకర్శితః |

యః పూజ్యతే ‘తిథిః సమ్యగ్ అపూర్వః క్రతుర్ ఏవ సః || ఇతి |

“నాతిథిః పూర్వమ్ ఆగతః” ఇతి తస్మిన్న్ ఏవ దినే ‘తిథిర్ నోత్తరే ద్యుర్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ మనుః |

ఏకరాత్రం హి నివసన్న్ అతిథిర్ బ్రాహ్మణః స్మృతః || ఇతి | (MDh 3.౧౦౨)

“వైశ్వదేవ ఉపస్థితమ్” ఇతి దివసాభిప్రాయమ్ | సాయం తు వైశ్వదేవకాలే కాలాన్తరే వా ప్రాప్తో ‘తిథిర్ ఏవ | తథా చ మనుః |

అప్రణోద్యో ‘తిథిః సాయం సూర్యోఢో గృహమేధినా |

కాలే ప్రాప్తస్ త్వ్ అకాలే వా నాస్యానశ్నన్ గృహే వసేత్ || ఇతి | (MDh 3.౧౦౫)

సూర్యోఢ ఇతి అస్తం గచ్ఛతా సూర్యేణ దేశాన్తరగమనాశక్తిమ్ ఉత్పాద్య గృహం ప్రాపిత ఇత్య్ అర్థః | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

అప్రణోద్యో ‘తిథిః సాయమ్ అపి వాగ్భూతృణోదకైః || ఇతి | (YDh ౧.౧౦౭)

ప్రచేతా అపి |

[౩౯౮] యః సాయం వైశ్వదేవాన్తే సాయం వా గృహమ్ ఆగతః |

దేవవత్ పూజనీయో ‘సౌ సూర్యోఢః సో ‘తిథిః స్మృతః || ఇతి || ౪౧ ||

దూరాధ్వపదవ్యావర్త్యమ్ ఆహ |

నైకగ్రామీణమ్ అతిథిం సంగృహ్ణీత కదాచన |

అనిత్యమ్ ఆగతో యస్మాత్ తస్మాద్ అతిథిర్ ఉచ్యతే || ౪౨ ||

న విద్యతే తిథిర్ యస్యాసావ్ అతిథిః | తథా చ యమః |

తిథిపర్వోత్సవాః సర్వే త్యక్తా యేన మహాత్మనా |

సో ‘తిథిః సర్వభూతానాం శేషాన్ అభ్యాగతాన్ విదుః || ఇతి |

మన్వాదియుగాదిప్రభృతిషు తిథివిశేషేషు ద్రవ్యలాభమ్ ఉద్దిశ్య యే ‘భ్యాగచ్ఛన్తి తే ‘భ్యాగతాః | తాదృశం తిథివిశేషమ్ అనపేక్ష్య యదా కదాచిత్ క్షుత్తృష్ణాదిపీడయా వా సమాగతో ‘తిథిః | ఏవం చ సతి ఏకగ్రామీణః ప్రతినియతేషు తిథివిశేషేషు చ సమాగచ్ఛతి నాసావ్ అతిథిః | యస్ తు గ్రామాన్తరాద్ అకస్మాద్ అసఙ్కేతితో బుభుక్షుః సన్న్ ఆగచ్ఛతి సో ‘నిత్యమ్ ఆగతః | తమ్ ఏవాతిథిత్వేన సంగృహ్ణీత నేతరమ్ | తథా చ విష్ణుపురాణమ్ |

> అజ్ఞానకులనామానమ్ అన్యతః సముపాగతమ్ |
>
> పూజయేద్ అతిథిం సమ్యక్ నైకగ్రామనివాసినమ్ ||
>
> అకించనమ్ అసంబన్ధమ్ అన్యదేశాద్ ఉపాగతమ్ | (VఇPఉ ౩.౧౧.౫౮–౫౯)

[౩౯౯] ఇతి | మార్కణ్డేయో ‘పి |

> న మిత్రమ్ అతిథిం కుర్యాన్ నైకగ్రామనివాసినమ్ |
>
> అజ్ఞాతకులనామానం తత్కాలే సముపస్థితమ్ ||
>
> బుభుక్షుమ్ ఆగతం శ్రాన్తం యాచమానమ్ అకించనమ్ |
>
> బ్రాహ్మణం ప్రాహుర్ అతిథిం స పూజ్యః శక్తితో బుధైః || ఇతి | (Mఆర్Pఉ ౨౯.౨౬–౨౭)

మనుర్ అపి |

> నైకగ్రామీణమ్ అతిథిం విప్రం సాఙ్గతికం తథా |
>
> ఉపస్థితం గృహే విద్యాద్ భార్యా యత్రాగ్నయో ‘పి వా || ఇతి | (MDహ్ ౩.౧౦౩)

ఏకగ్రామవాసీ అతిథిధర్మేణాగతో ‘ప్య్ అతిథిర్ న భవతి | తథా సాఙ్గతికః సఙ్గతేన చరః సఙ్గతపూర్వో దృష్టపూర్వః – ఇతి యావత్ | నాపి యత్ర క్వచన దేశే అతిథిర్ ధర్మేణాగతో ‘తిథిః | కిం తు యస్మిన్ స్వకీయే పరకీయే వా దేశే భార్యాగన్యో వా భవన్తి తత్రైవోపస్థితో ‘తిథిర్ భవతి

|| ౪౨ ||

అతిథేః స్వరూపం నిరూప్య తస్మిన్న్ ఆగతే సతి యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ |

> అతిథిం తత్ర సంప్రాప్తం పూజయేత్ స్వాగతాదినా |
>
> అర్ఘాసనప్రదానేన పాదప్రక్షాలనేన చ || ౪౩ ||

[౪౦౦]

శ్రద్ధయా చాన్నదానేన ప్రియప్రశ్నోత్తరేణ చ ।

గచ్ఛన్తం చానుయానేన ప్రీతిమ్ ఉత్పాదయేత్ గృహీ ॥ ౪౪ ॥

నిగదవ్యాఖ్యాతమ్ ఏతచ్ ఛ్లోకద్వయమ్ । తద్ ఏతద్ బ్రాహ్మణవిషయమ్, “యద్ బ్రాహ్మణేభ్యో ‘న్నం దదాతి” ఇతి, “అహర్ అహర్ బ్రాహ్మణేభ్యో ‘న్నం దద్యాత్” (BDహ్ ౨.౫.౧౦.౫) ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్ ఉదాహృతత్వాత్ । క్షత్రియాదయస్ తు న బ్రాహ్మణగృహే ‘తిథిసత్కారమ్ అర్హన్తి । కిం తు భోజనమాత్రమ్ । తథా చ మనుః ।

న బ్రాహ్మణస్య త్వ అతిథిర్ గృహే రాజన్య ఉచ్యతే ।

వైశ్యశూద్రౌ సఖా చైవ జ్ఞాతయో గురు ఏవ చ ॥

యది త్వ్ అతిథిధర్మేణ క్షత్రియో గృహమ్ ఆవ్రజేత్ ।

భుక్తవత్సు చ విప్రేషు కామం తమ్ అపి భోజయేత్ ॥

వైశ్యశూద్రావ్ అప్ ప్రాప్తౌ కుటుమ్బే ‘తిథిధర్మిణౌ ।

భోజయేత్ సహ భృత్యైస్ తావ్ ఆనృశంస్యం ప్రకల్పయేత్ ॥

[౪౦౧]ఇతరాన్ అపి సఖ్యాదీన్ సంప్రీత్యా గృహమ్ ఆగతాన్ ।

ప్రకృత్యాన్నం యథాశక్తి భోజయేత్ సహ భార్యయా ॥ ఇతి । (MDహ్ 3.౧౧౦–౧3)

ఆసనాదిదానే విశేషమ్ ఆహ స ఏవ ।

ఆసనావసథౌ శయ్యామ్ అనువ్రజ్యామ్ ఉపాసనమ్ ।

ఉత్తమేషూత్తమం కుర్యాద్ ధీనే హీనం సమే సమమ్ ॥ ఇతి (MDహ్ 3.౧౦౭)

॥ ౪3 – ౪౪ ॥

అతిథిసత్కారకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ।

అతిథిర్ యస్య భగ్నాశో గృహాత్ ప్రతినివర్తతే ।

పితరస్ తస్య నాశ్నన్తి దశ వర్షాణి పఞ్చ చ ॥ ౪౫ ॥

[౪౦౨]

కాష్ఠభారసహస్రేణ ఘృతకుమ్భశతేన చ ।

అతిథిర్ యస్య భగ్నాశస్ తస్య హోమో నిరర్థకః ॥ ౪౬ ॥

అహమ్ అస్య గృహే భోక్ష్యే – ఇత్య్ ఆశయా సమాగతో ‘తిథిర్ యది భోజనమ్ అప్రాప్య తద్గృహాన్ నివర్తేత తదా గృహిణా క్రియమాణం పైతృకం నిష్ఫలం స్యాత్ । తథా దైవికమ్ అపి విహితద్రవ్యాద్యఙ్గసంపన్నమ్ అపి నిష్ఫలం భవేత్ । తథా చ మనుః ।

శిలతో ‘ప్య్ ఉఞ్ఛతో నిత్యం పఞ్చాగ్నీన్ అపి జుహ్వతః ।

సర్వం సుకృతమ్ ఆదత్తే బ్రాహ్మణో ‘నర్చితో వసన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ 3.౧౦౦)

ఆశ్వమేధికే ‘పి ।

సాఙ్గోపాఙ్గాంస్ తథా వేదాన్ పఠతీహ దినే దినే ।

న చాతిథిం పూజయతి వృథా స పఠతి ద్విజః ॥

పాకయజ్ఞైర్ మహాయజ్ఞైః సోమసంస్థాభిర్ ఏవ చ ।

యే యజన్తి చ చార్చన్తి గృహేష్వ్ అతిథిమ్ ఆగతమ్ ॥

తేషాం యశో ‘భికామానాం దత్తమ్ ఇష్టం చ యద్ భవేత్ ।

వృథా భవతి తత్ సర్వమ్ ఆశయా హస్తయా హతమ్ ॥ ఇతి ।

అత్ర సుకృతహాన్యభిధానం దుష్కృతప్రాప్తేర్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్ । తథా చ విష్ణుః ।

[౪౦3] అతిథిర్ యస్య భగ్నాశో గృహస్థస్య తు గచ్ఛతి ।

తస్మాత్ సుకృతమ్ ఆదాయ దుష్కృతం తు ప్రయచ్ఛతి ॥ ఇతి ।

ఆశ్వమేధికే ‘పి ।

వైశ్వదేవాన్తికే ప్రాప్తమ్ అతిథిం యో న పూజయేత్ ।

స చాణ్డాలత్వమ్ ఆప్నోతి సద్య ఏవ న సంశయః ॥

నిర్వాసయతి యో విప్రం దేశకాలాగతం గృహాత్ ।

పతితస్ తత్క్షణాద్ ఏవ జాయతే నాత్ర సంశయః ॥ ఇతి ॥ ౪౫ – ౪౬ ॥

అతిథిసత్కారం ప్రశంసతి |

సుక్షేత్రే వాపయేద్ బీజం సుపాత్రే నిక్షిపేద్ ధనమ్ |
సుక్షేత్రే చ సుపాత్రే చ హ్య్ ఉప్తం దత్తం న నశ్యతి || ४२ ||

యథా సుక్షేత్రోప్తబీజం న వినశ్యతి కిం తు మహతే ఫలాయ కల్పతే | తథా సుపాత్రే 'తిథౌ దత్తమ్ అన్నాదికమ్ అక్షయ్యఫలమ్ ఇత్య్ అర్థః | తద్ ఆహ మనుః |

నైవ స్వయం తద్ అశ్నీయాద్ అతిథిం యన్ న భోజయేత్ |
ధన్యం యశస్యమ్ ఆయుష్యం స్వర్గ్యం చాతిథిపూజనమ్ || (MDహ్ ३.१०६)

[४०४] ఇతి | ఆశ్వమేధికే 'పి |

పాదాభ్యఙ్గామ్బుదానైస్ తు యో 'తిథిం పూజయేన్ నరః |
పూజితస్ తేన రాజేన్ద్ర భవామీహ న సంశయః || ఇతి |

శాతాతపో 'పి |

స్వాధ్యాయేనాగ్నిహోత్రేణ యజ్ఞేన తపసా తథా |
నావాప్నోతి గృహీ లోకాన్ యథా త్వ్ అతిథిపూజనాత్ || ఇతి || ४२ ||

ఆతిథ్యకర్తుర్ నియమమ్ ఆహ |

న పృచ్ఛేద్ గోత్రచరణే న స్వాధ్యాయం శ్రుతం తథా |
హృదయే కల్పయేద్ దేవం సర్వదేవమయో హి సః || ఇతి || ४८ ||

శ్రాద్ధే హ్య్ ఆదావ్ ఏవ బ్రాహ్మణః పరీక్షణీయ ఇతి మనునా దర్శితమ్ |

దూరాద్ ఏవ పరీక్షేత బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్ ।

తీర్థం తద్ ధవ్యకవ్యానాం ప్రదానే సో ऽతిథిః స్మృతః ॥ ఇతి । (MDహ్ 3.౧30)

యమేనాపి ।

పూర్వమ్ ఏవ పరీక్షేత బ్రాహ్మణాన్ వేదపారగాన్ ।

శరీరప్రభవైర్ దోషైర్ విశుద్ధాంశ్ చరిత్రవ్రతాన్ ॥ ఇతి ।

అతః శ్రాద్ధన్యాయేనాతిథ్యే ऽపి కర్మణి గోత్రాదిపరీక్షాప్రాప్తౌ [౪౦౫] తన్ నివార్యతే । గోత్రం వంశప్రవర్తకమహర్షిసంబన్ధః । చరణమ్ ఆచారః । శాఖావిశేషః స్వాధ్యాయః । శ్రుతం వ్యాకరణమీమాంసాది । ఏతద్ దేశనామాదీనామ్ ఉపలక్షణమ్ । అత ఏవ యమః ।

న పృచ్ఛేద్ గోత్రచరణే దేశం నామ కులం శ్రుతమ్ ।

అధ్వనో ऽభ్య ఆగతం విప్రం భోజనార్థమ్ ఉపస్థితమ్ ॥ ఇతి ।

న కేవలం గోత్రప్రశ్నాదివర్జనం కిం తర్హి దేవతాబుద్ధిర్ అపి కర్తవ్యా । తద్ ఉక్తం శాతాతపేన ।

చిత్తే విభావయేత్ తస్మిన్ వ్యాసః స్వయమ్ ఉపాగతః ॥ ఇతి ।

విష్ణుపురాణే ऽపి ।

స్వాధ్యాయగోత్రచరణమ్ అపృష్ట్వా చ తథా కులమ్ ।

హిరణ్యగర్భబుద్ధ్యా తం మన్యేతాభ్యాగతం గృహీ ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౧౧.౬౦)

దేవతాబుద్ధివిషయత్వే హేతుః సర్వదేవమయత్వమ్ । తచ్ చ పురాణసారే దర్శితమ్ ।

ధాతా ప్రజాపతిః శక్రో వహ్నిర్ వసుగణో యమః ।

ప్రదిశ్యాతిథిమ్ ఏతే వై భుఞ్జతే ऽన్నం ద్విజోత్తమ ॥ ఇతి ।

గోత్రాదిప్రశ్నే బాధో యమేన దర్శితః ।

దేశం నామ కులం విద్యాం పృష్ట్వా యో ऽన్నం ప్రయచ్ఛతి ।

న స తత్ ఫలమ్ ఆప్నోతి దత్త్వా స్వర్గం న గచ్ఛతి ॥ ఇతి ।

యథాతిథ్యకర్తా గోత్రాదీన్ న పృచ్ఛేత్ తథాతిథిర్ అపి [౪౦౬] న బ్రూయాత్ । తద్ ఆహ మనుః ।

న భోజనార్థం స్వే విప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్ ।

భోజనార్థం హి తే శంసన్ వాన్తాశీత్య్ ఉచ్యతే బుధైః ॥ ఇతి । (MDహ్ 3.౧౦౯)

|| ४८ ||

అతిథిదృష్టాన్తేన భిక్షుకయోర్ యతిబ్రహ్మచారిణోః పూజ్యతామ్ ఆహ |

అపూర్వః సువ్రతీ విప్రో హ్య అపూర్వశ్ చాతిథిర్ యథా |

వేదాభ్యాసరతో నిత్యం తావ్ అపూర్వౌ దినే దినే || ४९ ||

సుష్ఠు వ్రతం సువ్రతం మోక్షహేతుర్ యతిధర్మః సో 'స్యాస్తీతి సువ్రతీ యతిః | వేదాభ్యాసరతో బ్రహ్మచారీ | తదర్థత్వాత్ తస్యాశ్రమస్య | తావ్ ఉభౌ ప్రతిదినమ్ అపూర్వాతిథివత్ పూజ్యావ్ ఇత్య అర్థః తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

సత్కృత్య భిక్షవే భిక్షా దాతవ్యా సువ్రతాయ చ | ఇతి | (Yధ్ ౧.౧౦౮)

నృసింహపురాణే |

[४०२] భిక్షాం చ భిక్షవే దద్యాత్ పరివ్రాట్బ్రహ్మచారిణే |

అకల్పితాన్నాద్ ఉద్ధృత్య సర్వవ్యఞ్జనసంయుతామ్ || ఇతి | (Nఋపు ౫८.९८–९९)

మనుర్ అపి |

భిక్షాం చ భిక్షవే దద్యాద్ విధివద్ బ్రహ్మచారిణే |

యత్ పుణ్యఫలమ్ ఆప్నోతి గాం దత్త్వా విధివద్ గురోః |

తత్ పుణ్యఫలమ్ ఆప్నోతి భిక్షాం దత్త్వా ద్విజో గృహీ || ఇతి | (MDహ్ 3.९४–९५)

యమః |

సత్కృత్య భిక్షవే భిక్షాం యః ప్రయచ్ఛతి మానవః |

గోప్రదానసమం పుణ్యం తస్యాహ భగవాన్ యమః || ఇతి |

బ్రహ్మచారిణం స్వస్తీతి వాచయిత్వా తద్ధస్తే జలం ప్రదాయ భిక్షాప్రదానం కార్యమ్ | తద్ ఆహ గౌతమః: "స్వస్తి వాచ్య భిక్షాదానమ్ అప్పూర్వమ్" ఇతి (GDహ్ ५.२)

|| ౪౯ ||

[౪౦౮]

యతిబ్రహ్మచారిణౌ యదా వైశ్వదేవాన్తే సమాగచ్ఛతస్ తదాస్త్వ్ ఏవం యదా తు వైశ్వదేవాత్ పూర్వమ్ ఆగచ్ఛతస్ తదా కథమ్ ఇత్య్ అత ఆహ।

వైశ్వదేవే తు సంప్రాప్తే భిక్షుకే గృహమ్ ఆగతే।

ఉద్ధృత్య వైశ్వదేవార్థం భిక్షుకం తు విసర్జయేత్ || ౫౦ ||

సంప్రాప్తే ప్రసక్తే అననుష్ఠితే సతీతి యావత్। తథా చ నృసింహపురాణే।

అకృతే వైశ్వదేవే తు భిక్షుకే గృహమ్ ఆగతే।

అవశ్యమ్ ఏవ దాతవ్యం స్వర్గసోపానకారకమ్।

ఉద్ధృత్య వైశ్వదేవాన్నం భిక్షాం దత్త్వా విసర్జయేత్ || (NఋPఉ ౫౮.౧౦౦)

యావద్ వైశ్వదేవాద్యుపయుక్తమ్ అన్నం యావత్ పృథక్ కృత్త్వావశిష్టాద్ అన్నాద్ భిక్షాం దత్త్వా భిక్షుకం విసర్జయేత్ || ౫౦ ||

అకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ।

యతిశ్ చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినావ్ ఉభౌ।

తయోర్ అన్నమ్ అదత్త్వా తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ౫౧ ||

చాన్ద్రాయణస్య లక్షణం వక్ష్యామః ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణే। [౪౦౯] ప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్ ప్రత్యవాయో 'వగమ్యతే। తయోః పక్వాన్నస్వామిత్వాద్ అన్నాదానే ప్రత్యవాయ ఉపపన్నః। అత ఏవ పురాణే 'పి।

అహుత్వాగ్నిమ్ అసంతర్ప్య తపస్వినమ్ ఉపస్థితమ్ ।
అశిత్వా తు పరే లోకే స్వాని మాంసాని ఖాదతి ॥ ఇతి ॥ ౫౧ ॥

బహుషు భిక్షుకేషు ఆగతేష్వ్ అశక్తేన కిం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ ।

దద్యాచ్ చ భిక్షాత్రితయం పరివ్రాడ్బ్రహ్మచారిణామ్ ।
ఇచ్ఛయా చ తతో దద్యాద్ విభవే సత్య్ అవారితమ్ ॥ ౫౨ ॥

నిగదవ్యాఖ్యానమ్ ఏతత్ । యథావిభవం భిక్షాదానం కూర్మపురాణే దర్శితమ్ ।
భిక్షాం వై భిక్షవే దద్యాద్ విధివద్ బ్రహ్మచారిణే ।
దద్యాద్ అన్నం యథాశక్తి హ్య్ అర్థిభ్యో లోభవర్జితః ॥ ఇతి । (KూPఉ ౧.౨.౧౮.౧౧౭)
॥ ౫౨ ॥

యతిభిక్షాప్రదానే నియమమ్ ఆహ ।

యతిహస్తే జలం దద్యాద్ భైక్ష్యం దద్యాత్ పునర్ జలమ్ ।
తద్ భైక్ష్యం మేరుణా తుల్యం తజ్ జలం సాగరోపమమ్ ॥ ౫3 ॥
[౪౧౦]

స్పష్టమ్ ఏతత్ । తచ్ చ భైక్ష్యమ్ సతి విభవే బహులం దాతవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం బ్రహ్మపురాణే ।
యః పాత్రపూరణీం భిక్షాం యతిభ్యః సంప్రయచ్ఛతి ।
విముక్తః సర్వపాపేభ్యో నాసౌ దుర్గతిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ॥
॥ ౫3 ॥

యథా భిక్షుకస్య సమాగతస్యాతిథ్యమ్ అవశ్యం కర్తవ్యం తద్వద్ ఐశ్వర్యోపేతస్యాపి స్వగృహే సమాగతస్యాతిథ్యమ్ అభ్యుదయకామినా కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ।

యస్య ఛత్రం హయశ్ చైవ కుఞ్జరారోహమ్ ఋద్ధిమత్।

ఐన్ద్రం స్థానమ్ ఉపాసీత తస్మాత్ తం న విచారయేత్ ॥ ౫౪ ॥

యస్య ఛత్రహయౌ విద్యేతే తస్యాతిథ్యం కుర్వన్ ఐన్ద్రం పదమ్ అవాప్నుయాత్। ఏతస్మాద్ వచనాత్ పూర్వోత్తరవచనయోర్ ఆతిథ్యవిషయత్వాత్ తత్ప్రకరణాన్తఃపాతిత్వేనాస్మిన్ వచనే ‘నుక్తమ్ అపి “ఆతిథియం కుర్వన్” ఇతి పదద్వయం సన్దంశన్యాయేనాత్ర లభ్యతే। కుఞ్జరస్యారోహా యస్మిన్న్ ఐన్ద్రే పదే తత్ కుఞ్జరారోహమ్। ఋద్ధిర్ అమృతపానాప్సరఃసేవాదిర్ అస్మిన్న్ అస్తీత్య్ ఋద్ధిమత్। ఛత్రాదిమాన్ క్షత్రియాదిర్ అతిథిర్ జాతికులాచారైర్ యద్య్ అపి హీనః తథాపి తత్పూజాయాః స్వర్గప్రాప్తిహేతుత్వాత్ తమ్ అతిథిం హీనత్వబుద్ధ్యా – పూజ్యో ‘యమ్ న వా ? – ఇతి న విచారయేత్ న సందిహ్యాత్। కిం త్వ్ ఈశ్వరబుద్ధ్యా తం పూజయేత్।

యద్య్ అపి భిక్షుకవన్ నాయమ్ అస్మిన్ జన్మని తపస్వీ తథాప్య్ అతీతే [౪౧౧] జన్మన్య్ అనేన తపో ‘నుష్ఠితమ్। అన్యథేదృశస్యైశ్వర్యస్య ప్రాప్త్యసంభవాత్। అత ఏవ విభూతిమత ఈశ్వరాంశత్వం భగవతా దర్శితమ్

యద్ యద్ విభూతిమత్ సత్త్వం శ్రీమద్ ఊర్జితమ్ ఏవ వా।

తత్ తద్ ఏవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజో’ంశసంభవమ్ ॥ ఇతి। (BహG ౧౦.౪౧)

తస్మాద్ యుక్తమ్ ఐశ్వర్యోపేతస్యాతిథ్యమ్ ॥ ౫౪ ॥

యద్ ఉక్తం వైశ్వదేవాత్ పూర్వమ్ అపి యతిబ్రహ్మచారిభ్యాం భిక్షా దాతవ్యేతి తత్రోపపత్తిమ్ ఆహ।

వైశ్వదేవకృతం పాపం శక్తో భిక్షుర్ వ్యపోహితుమ్।

న హి భిక్షుకృతాన్ దోషాన్ వైశ్వేదేవో వ్యపోహతి ॥ ౫౫ ॥

వైశ్వదేవస్య పశ్చాత్కరణేన ప్రసక్తో యో దోషః స భిక్షాదానేన నివర్తతే । భిక్షాపరిహారేణ తు యో దోషః నాసౌ పూర్వకృతేనాపి వైశ్వదేవేన నివర్తతే । అత్ర భిక్షుశబ్దో విద్యార్థ్యాదీనామ్ ఉపలక్షకః । తథా చ తేషాం భిక్షుకత్వం వ్యాసేనోక్తమ్ ।

యతిశ్ చ బ్రహ్మచారీ చ విధార్థీ గురుపోషకః ।

అధ్వగః క్షీణవృత్తిశ్ చ షడ్ ఏతే భిక్షుకాః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

పురాణే ఽపి ।

వ్యాధితస్యార్థహీనస్య కుటుమ్బాత్ ప్రచ్యుతస్య చ ।

అధ్వానం ప్రతిపన్నస్య భిక్షాచర్యా విధీయతే ॥ ఇతి ॥ ౫౫ ॥

[౪౧౨]

వైశ్వదేవకృతమ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా బుద్ధిస్థత్వాద్ వైశ్వదేవస్యాకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ।

అకృత్వా వైశ్వదేవం తు భుఞ్జతే యే ద్విజాధమాః ।

సర్వే తే నిష్ఫలా జ్ఞేయాః పతన్తి నరకే ఽశుచౌ ॥ ౫౬ ॥

నిష్ఫలా యథోక్తఫలరహితాః । న కేవలమ్ ఇష్టప్రాప్త్యభావః కిం త్వ్ అనిష్టప్రాప్తిర్ అపి దర్శితా "పతన్తి నరకే ఽశుచౌ" ఇతి ॥ ౫౬ ॥

వైశ్వదేవవదృష్టాన్తేనాతిథ్యాకరణే ఽపి ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ।

వైశ్వదేవవిహీనా యే ఆతిథ్యేన బహిష్కృతాః ।

సర్వే తే నరకం యాన్తి కాకయోనిం వ్రజన్తి చ || ౫౭ ||

నరకో రౌరవాదిః | తమ్ అనుభూయ పశ్చాత్ కాకయోనిం వ్రజన్తి || ౫౭ ||

అతిథిత్వేన స్తువన్న్ అన్యాన్ అపి భోజనీయాన్ ఆహ |

పాపో వా యది చణ్డాలో విప్రఘ్నః పితృఘాతకః |

వైశ్వదేవే తు సంప్రాప్తః సో ‘తిథిః స్వర్గసంక్రమః || ౫౮ ||

పాపో గోవధాద్యుపపాతకీ | ఏతేషాం భోజనీయత్వమ్ ఏవ | న తు అశేషాతిథ్యసత్కారార్హత్వమ్ | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య అశ్వమేధికే వర్ణితమ్ |

చణ్డాలో వా శ్వపాకో వా కాలే యః కశ్చిద్ ఆగతః |

అన్నేన పూజనీయశ్ చ పరత్ర హితమ్ ఇచ్ఛతా || ఇతి |

విష్ణుధర్మోత్తరే |

చణ్డాలో వాథ వా పాపః శత్రుర్ వా పితృఘాతకః |

దేశకాలాభ్యుపగతో భరణీయో మతో మమ || ఇతి |

ఉక్తాన్ పఞ్చ మహాయజ్ఞాన్ ప్రశంసతి హారీతః |

దేవాన్ ఋషీన్ పితౄంశ్ చైవ భూతాని బ్రాహ్మణాంస్ తథా |

తర్పయన్ విధినా విప్రో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ४.२२)

పురాణే ‘పి |

యత్ ఫలం సోమయాగేన ప్రాప్నోతి ధనవాన్ ద్విజః |

సమ్యక్ పఞ్చ మహాయజ్ఞైర్ దరిద్రస్ తద్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

అకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ వ్యాసః |

పఞ్చయజ్ఞాంస్ తు యో మోహాన్ న కరోతి గృహాశ్రమీ |

తస్య నాయం న చ పరో లోకో భవతి ధర్మతః ॥ ఇతి ॥ ౫౮ ॥

పఞ్చమహాయజ్ఞానన్తరం భోజనవిధిమ్ అభిప్రేత్య తదనువాదేన తత్ర వర్జనీయాన్ ఆహ ।

యో వేష్టితశిరా భుఙ్క్తే యో భుఙ్క్తే దక్షిణాముఖః ।
వామపాదే కరం న్యస్య తద్ వై రక్షాంసి భుఞ్జతే ॥ ౫౯ ॥

[౪౧౪]

భోజనవిధిశ్ చ మనునా దర్శితః ।

భుక్తవత్సు తు విప్రేషు స్వేషు భృత్యేషు చైవ హి ।
భుఞ్జీయాతాం తతః పశ్చాద్ అవశిష్టం తు దమ్పతీ ॥ ఇతి । (MDహ్ 3.116)

విష్ణుపురాణే ।

తతః సువాసినీదుఃఖిగర్భిణీవృద్ధబాలకాన్ ।
భోజయేత్ సంస్కృతాన్నేన ప్రథమం తు పరమం గృహీ ॥
అభుక్తవత్సు చైతేషు భుఞ్జన్ భుఙ్క్తే సుదుష్కృతమ్ ।
మృతశ్ చ గత్వా నరకం శ్లేష్మభుగ్ జాయతే నృప ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.11.68–69)

మార్కణ్డేయపురాణే ‘పి ।

పూజయిత్వాతిథీన్ ఇష్టాన్ జ్ఞాతీన్ బన్ధూంస్ తథార్థినః ।
వికలాన్ బాలవృద్ధాంశ్ చ భోజయేద్ ఆతురాంస్ తతః ॥
వాఞ్ఛేత్ క్షుత్తృట్పరీతాత్మా యశ్ చాన్యో ‘న్నమ్ అకించనః ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ 29.32–38)

భోజనే ఇతికర్తవ్యతామ్ ఆహ బౌధాయనః ।

ఉపలిప్తే సమే స్థానే శుచౌ శ్లక్ష్ణాసనాన్వితే ।
చతురస్రం త్రికోణం వా వర్తులం వార్ధచన్ద్రకమ్ ॥

[౪౧౫] కర్తవ్యమ్ ఆనుపూర్వ్యేణ బ్రాహ్మణాదిషు మణ్డలమ్ ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖో ‘పి ।

ఆదిత్యా వసవో రుద్రా బ్రహ్మా చైవ పితామహః ।

మణ్డలాన్య్ ఉపజీవన్తి తస్మాత్ కుర్వీత మణ్డలమ్ ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే ‘పి ।

ఉపలిప్తే శుచౌ దేశే పాదౌ ప్రక్షాల్య వై కరౌ ।

ఆచమ్యార్ద్రాననో ‘క్రోధః పఞ్చార్ద్రో భోజనం చరేత్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౯.౪)

వ్యాసో ‘పి ।

పఞ్చార్ద్రో భోజనం కుర్యాత్ ప్రాఙ్ముఖో మౌనమ్ ఆస్థితః ।

హస్తౌ పాదౌ తథైవాస్యమ్ ఏషు పఞ్చార్ద్రతా మతా ॥ ఇతి । (LVయాSమ్ ౨.౭౨)

ఆశ్వమేధికే ‘పి ।

ఆర్ద్రపాదస్ తు భుఞ్జీయాత్ ప్రాఙ్ముఖశ్ చాసనే శుచౌ ।

పాదాభ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేన వా పునః ॥ ఇతి ।

తచ్ చ భోజనం శుద్ధపాత్రే కర్తవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే ।

[౪౧౬] ప్రశస్తశుద్ధపాత్రేషు భుఞ్జీతాకుపితో ద్విజః ॥ ఇతి ।

ప్రశస్తాని చ పాత్రాణి పైఠీనసినా దర్శితాని ।

సౌవర్ణే రాజతే తామ్రే పద్మపత్రపలాశయోః ।

భోజనే భోజనే చైవాతిరాత్రఫలమ్ అశ్నుతే ॥

ఏక ఏవ తు యో భుఙ్క్తే విమలే కాంస్యభాజనే ।

చత్వారి తస్య వర్ధన్తే ఆయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ ॥ ఇతి ।

తత్ర పద్మపత్రపలాశపత్రభోజనం గృహివ్యతిరిక్తవిషయమ్,

పలాశపద్మపత్రేషు గృహీ భుక్త్వైన్దవం చరేత్ ।

బ్రహ్మచారియతీనాం చ చాన్ద్రాయణఫలం లభేత్ ॥ (VయాSమ్ 3.౬3)

ఇతి వ్యాసస్మరణాత్ । కాంస్యపాత్రం తు గృహస్థైకవిషయమ్ । యత్యాదీనాం తన్నిషేధాత్ । తద్ ఆహ ప్రచేతాః ।

తామ్బూలాభ్యఞ్జనం చైవ కాంస్యపాత్రే చ భోజనమ్ ।

యతిశ్ చ బ్రహ్మచారీ చ విధవా చ వివర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

తచ్ చ పాత్రం భూమౌ స్థాపనీయమ్ । యద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే,

పఞ్చార్ద్రో భోజనం కుర్యాద్ భూమౌ పాత్రం నిధాయ తు ।

ఉపవాసేన తత్ తుల్యం మనుర్ ఆహ ప్రజాపతిః ॥ (KూPు ౧.౨.౧౮.3)

ఇతి, తచ్ చ స్థాపనం ప్రాణాహుతిపర్యన్తమ్ । పశ్చాత్ తు యన్త్రికామ్ ఆరోప్య భోక్తవ్యమ్ । తద్ ఆహ వ్యాసః ।

న్యస్య పాత్రం తు భుఞ్జీత పఞ్చ గ్రాసాన్ మహామునే ।

శేషమ్ ఉద్ధృత్య భోక్తవ్యం శ్రూయతామ్ అత్ర కారణమ్ ॥

విప్రుషాం పాదసంస్పర్శః పాదచైలరజస్ తథా ।

సుఖేన భుఙ్క్తే విప్రో హి విత్తర్ధం తు న లుప్యతే ॥ ఇతి ।

పైతృకభోజనే భూమిపాత్రప్రతిష్ఠాపనం న లోపనీయమ్ ఇత్య్ అర్థః । ఉక్తపాత్రనిహితమ్ అన్నం నమస్కుర్యాత్ తద్ ఉక్తం బ్రహ్మపురాణే ।

అన్నం దృష్ట్వా ప్రణమ్యాదౌ ప్రాఞ్జలిః కథయేత్ తతః ।

అస్మాకం నిత్యమ్ అస్త్వ్ ఏతద్ ఇతి భక్త్యాథ వన్దయేత్ ॥ ఇతి ।

వన్దనానన్తరకృత్యమ్ ఆహ గోభిలః: "అథాతః ప్రాణాహుతికల్పో వ్యాహృతిభిర్ గాయత్ర్యాభిమన్త్ర్య 'ఋతం త్వా సత్యేన పరిషిఞ్చామి' ఇతి సాయమ్, 'సత్యం త్వర్తేన పరిషిఞ్చామి' ఇతి ప్రాతః ।

అన్తశ్ చరసి భూతేషు గుహాయాం విశ్వతోముఖః ।

త్వం యజ్ఞస్ త్వం వషట్కార ఆపో జ్యోతీ రసో 'మృతమ్ ॥

త్వం బ్రహ్మ త్వం ప్రజాపతిః బ్రహ్మ భూర్ భువః స్వర్ ఓమ్ అమృతోపస్తరణమ్ అసి – ఇత్య్ అపః పీత్వా దశ హోతారం మనసానుద్ధృత్య త్వరన్ పఞ్చ గ్రాసాన్ గృహ్ణీయాత్ । ప్రాణాయ స్వాహేత్ గార్హపత్యమ్ ఏవ తేన జుహోతి । అపానాయ స్వాహేత్య్ అన్వాహార్యపచనమ్ ఏవ తేన జుహోతి । వ్యానాయ స్వాహేత్య్ ఆహవనీయమ్ ఏవ తేన జుహోతి । ఉదానాయ

స్వాహేతి సభ్యమ్ ఏవ తేన జుహోతి । సమానాయ స్వాహేత్య్ ఆవసథ్యమ్ ఏవ తేన జుహోతి" । ఇతి । ఏతే పఞ్చ మన్త్రాః ప్రణవాద్యాః కర్తవ్యాః । తథా చ శౌనకః ।

స్వాహాన్తాః ప్రణవాద్యాశ్ చ నామ్నా మన్త్రాస్ తు వాయవాః ।

జిహ్వయైవ గ్రసేద్ అన్నం దశనైస్ తు న సంస్పృశేత్ ॥ ఇతి ।

జిహ్వాగ్రసనే విశేష ఆశ్వమేధికే దర్శితః ।

యథా రసం న జానాతి జిహ్వా ప్రాణాహుతౌ నృప ।

తథా సమాహితః కుర్యాత్ ప్రాణాహుతిమ్ అతన్ద్రితః ॥ ఇతి ।

ప్రాణాహుత్ష్వ్ అఙ్గులినియమమ్ ఆహ శౌనకః ।

తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠలగ్నా ప్రాణాహుతిర్ భవేత్ ।

మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్ అపానే జుహుయాత్ తతః ॥

కనిష్ఠానామికాఙ్గుష్ఠైర్ వ్యానే తు జుహుయాద్ ధవిః ।

తర్జనీం తు బహిః కృత్వా ఉదానే జుహుయాత్ తతః ॥

సమానే సర్వహస్తేన సముదాయాహుతిర్ భవేత్ ।

[౪౧౯] ఇతి । పరిషేచనానన్తరభావివిశేషో భవిష్యపురాణే దర్శితః ।

భోజనాత్ కించిద్ అన్నాగ్రం ధర్మరాజాయ వై బలిమ్ ।

దత్త్వాథ చిత్రగుప్తాయ ప్రేతేభ్యశ్ చేదమ్ ఉచ్చరేత్ ॥

యత్ర క్వచన సంస్థానాం క్షుత్తృషోపహతాత్మనామ్ ।

ప్రేతానాం తృప్తయే ఽక్షయ్యమ్ ఇదమ్ అస్తు యథాసుఖమ్ ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే ఽపి ।

మహావ్యాహృతిభిస్ త్వ్ అన్నం పరిధాయోదకేన తు ।

అమృతోపస్తరణమ్ అసీత్య్ ఆపోశనక్రియాం చరేత్ ॥ ఇతి । (KూPు ౧.౩.౧౯.౨)

బౌధాయనస్ తు సర్వమ్ ఏతత్ సంగృహ్యాహ ।

సర్వావశ్యకావసానేషు ప్రక్షాలితపాణిపాదో ఽప ఆచమ్య । శుచౌ సంవృతే దేశే ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య ఉద్ధృతమ్ ఆహ్రియమాణం భూర్ భువః స్వర్ ఓమ్ ఇత్య్ ఉపస్థాయ వాచం యచ్ఛేత్ । న్యస్తమ్ అన్నం మహావ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమ్ ఉదకం పరిషిచ్య సవ్యేన పాణినావిముఞ్చన్

అమృతోపస్తరణమ్ అసి [౪౨౦] ఇతి పురస్తాద్ అపః పీత్వా పఞ్చాన్నేన ప్రాణాహుతీర్ జుహోతి | శ్రద్ధాయాం ప్రాణే నివిష్టో ’మృతం జుహోమి శివోమా విశాప్రదాహాయ ప్రాణాయ స్వాహేతి | అపానే వ్యాన ఉదానే సమానే నివిష్ట ఇత్యాదినా యథాలిఙ్గమ్ అనుషఙ్గః | ఏవం పఞ్చాన్నేన ప్రాణాహుతీర్ హుత్వా తూష్ణీం భూయో వ్రతయేత్ | ప్రజాపతిం మనసా ద్యాయన్ నాన్తరా వాచం విసృజేత్ ||

అథాప్య్ ఉదాహరన్తి |

ఆసీనః ప్రాఙ్ముఖో ’శ్నీయాత్ వాగ్యతో ’న్నమ్ అకుత్సయన్ |

అస్కన్దయంస్ తన్మనాశ్ చ భుక్త్వాగ్నిం సముపస్పృశేత్ || ఇతి |

సర్వభక్ష్యాపూపకన్దమూలఫలమాంసాని దన్తైర్ నావద్యేత్ | నతిసుహితః | అమృతాపిధానమ్ అసి ఇత్య్ ఉపరిష్టాద్ అపః పీత్వాచాన్తో హృదయదేశమ్ అభిమృశతి | ప్రాణానాం గ్రన్థిర్ అసి రుద్రో మా విశాన్తకస్ తేనాన్నేనాప్యాయస్వేతి | [౪౨౧] పునర్ ఆచమ్య దక్షిణపాదాఙ్గుష్ఠే పాణిం నిఃస్రావయతి |

అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో ’ఙ్గుష్ఠం చ సమాశ్రితః |

ఈశః సర్వస్య జగతః ప్రభుః ప్రీణాతి విశ్వభుక్ || ఇతి |

హుతాన్నానుమన్త్రణమ్ ఊర్ధ్వహస్తః సమాచరేత్ | శ్రద్ధాయాం ప్రాణే నివిశ్యామృతం హుతం ప్రాణమ్ అన్నేనాప్యాయస్వేతి పఞ్చ | బ్రహ్మణి మ ఆత్మామృతత్వాయేత్య్ ఆత్మానమ్ అక్షరేణ యోజయేత్ | సర్వక్రతుయాజినామ్ ఆత్మయాజీ విశిష్యతే | ఇతి | (BDహ్ ౨.౭.౧౨.౨–౧౫)

విష్ణుపురాణే |

అశ్నీయాత్ తన్మనా భూత్వా పూర్వం తు మధురం రసమ్ |

లవణామ్లౌ తథా మధ్యే కటుతిక్తాదికాంస్ తతః ||

ప్రాగ్ ద్రవం పురుషో ’శ్నీయాన్ మధ్యే చ కఠినాశనః |

అన్తే పునర్ ద్రవాశీ తు బలారోగ్యే న ముఞ్చతి || ఇతి | (VఇPఉ3.౧౧.౮3–౮౪)

భోజనే కవలసంఖ్యామ్ ఆహ ఆపస్తమ్బః |

అష్టౌ గ్రాసా మునేర్ భక్ష్యాః షోడశారణ్యవాసినః |

[౪౨౨] ద్వాత్రింశత్ తు గృహస్థస్య హ్య్ అమితం బ్రహ్మచారిణః || ఇతి | (Āప్Dహ్ ౨.౪.౯.౧3)

ఆశ్వమేధికే ‘పి।

వక్త్రప్రమాణపిణ్డాంశ్ చ గ్రసేద్ ఏకైకశః (?) పునః।

వక్త్రాధికం తు యత్ పిణ్డమ్ ఆత్మోచ్ఛిష్టం తద్ ఉచ్యతే।

పిణ్డావశిష్టమ్ అన్నం చ వక్త్రనిఃసృతమ్ ఏవ చ॥

అభోజ్యం తద్ విజానీయాద్ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్।

సదా చాత్యశనం నాద్యాత్ నాతిహీనం చ కర్హిచిత్।

యథాన్నేన వ్యథా న స్యాత్ తథా భుఞ్జీత నిత్యశః॥ ఇతి।

వృద్ధమనుః।

పీత్వా ‘పో’శనమ్ అశ్నీయాత్ పాత్రదత్తమ్ అగర్హితమ్।

భార్యాభృతకదాసేభ్య ఉచ్ఛిష్టం శేషయేత్ ద్విజః॥ ఇతి।

ఉచ్ఛిష్టశేషణం తు ఘృతాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్। తద్ ఆహ పులస్త్యః।

భోజనం తు న నిఃశేషం కుర్యాత్ ప్రాజ్ఞః కథంచన।

అన్యత్ర దధిసక్త్వాజ్యపలలక్షీరమధ్వపః॥ ఇతి।

ఏతచ్ చ భోజనం సాయం ప్రాతశ్ చ కర్తవ్యమ్। తద్ ఉక్తం మనునా।

[౪౨3] సాయం ప్రాతర్ ద్విజాతీనామ్ అశనం శ్రుతిచోదితమ్।

నాన్తరా భోజనం కుర్యాద్ అగ్నిహోత్రసమో విధిః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౫3)

గౌతమః: “సాయం ప్రాతస్ త్వ్ అన్నమ్ అభిపూజితమ్ అనిన్దన్ భుఞ్జీత” ఇతి (GDహ్ ౯.౪)। ఉదాహృతవచనసమూహేన ప్రసిద్ధం సాఙ్గభోజనం మూలవచనే “యో భుఙ్క్తే” ఇత్య్ అనూద్య వేష్టితశిరస్త్వాదికం ప్రత్యవాయాభిధానేన నిషేధయతి। ఏతచ్ చ వర్జ్యాన్తరాణామ్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్। తాని చ బ్రహ్మపురాణే దర్శితాని।

యస్ తు పాణితలే భుఙ్క్తే యస్ తు ఫూత్కారసంయుతమ్ (?)।

ప్రసృతాఙ్గులిభిర్ యచ్ చ తస్య గోమాంసవచ్ చ తత్॥

నాజీర్ణే భోజనం కుర్యాత్ కుర్యాన్ నాతిబుభుక్షితః।

హస్త్యశ్వరథయానోష్ట్రమ్ ఆస్థితో నైవ భక్షయేత్॥

శ్మశానాభ్యన్తరస్థో వా దేవాలయగతో ‘థ వా।

శయనస్థో న భుఞ్జీత పాణిస్థం న చాసనే ॥

నా(ర్ద్రవాసా నా(ర్ద్రశిరా న చాయజ్ఞోపవీతవాన్ ।

న బాహుసక్థిసంస్థశ్ చ న చ పర్యఙ్కమ్ ఆస్థితః ॥

[౪౨౪]న వేష్టితశిరాశ్ చాపి నోత్సఙ్గకృతభాజనః ।

నైకవస్త్రో దుష్టమధ్యే నోపానత్కః సపాదుకః ॥

న చర్మోపరిసంస్థశ్ చ చర్మావేష్టితపార్శ్వవాన్ ।

గ్రాసశేషం న చాశ్నీయాత్ పీతశేషం పిబేన్ న చ ॥

శాకమూలఫలేక్షూణాం దన్తచ్ఛేదైర్ న భక్షయేత్ ।

బహూనాం భుఞ్జతాం మధ్యే న చాశ్నీయాత్ త్వరాన్వితః ॥

వృథా న విసృజేద్ అన్నం నోచ్ఛిష్టం కుత్రచిద్ వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిః ।

న స్పృశేద్ వామహస్తేన భుఞ్జానో ‘న్నం కదాచన ।

న పాదౌ న శిరో బస్తిం న పదా భాజనం స్పృశేత్ ॥ ఇతి ।

ఉశనాః ।

నాదత్వా మిష్టమ్ అశ్నీయాద్ బహూనాం చైవ పశ్యతామ్ ।

నాశ్నీయుర్ బహవశ్ చైవ తథా నైకస్య పశ్యతః ॥ ఇతి ।

ఆదిత్యపురాణే ।

నోచ్ఛిష్టో గ్రాహయేద్ ఆజ్యం యజ్ఞోచ్ఛిష్టం చ సంత్యజేత్ ।

శూద్రభుక్తావశిష్టం తు నాద్యాద్ భాణ్డస్థితం త్వ్ అపి ॥ ఇతి ।

కూర్మపురాణే ‘పి ।

[౪౨౫] నార్ధరాత్రే న మధ్యాహ్నే నాజీర్ణే నా(ర్ద్రవస్త్రధృక్ ।

న భిన్నభాజనే చైవ న భూమ్యాం న చ పాణిషు ॥

నోచ్ఛిష్టో ఘృతమ్ ఆదద్యాన్ న మూర్ధానం స్పృశన్న్ అపి ।

న బ్రహ్మ కీర్తయిత్వాపి న నిఃశేషం న భార్యయా ॥

నాన్ధకారే న సంధ్యాయాం న చ దేవాలయాదిషు || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౯.౨౦–౨౨)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

న భార్యాదర్శనే ‘శ్నీయాన్ నైకవాసా న సంస్థితః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౩౧)

యత్ తు,

బ్రాహ్మణ్యా సహ యో ‘శ్నీయాద్ ఉచ్ఛిష్టం వా కదాచన |

న తస్య దోషమ్ ఇచ్ఛన్తి నిత్యమ్ ఏవ మనీషిణః ||

ఉచ్ఛిష్టమ్ ఇతరస్త్రీణాం యో ‘శ్నీయాద్ బ్రాహ్మణః క్వచిత్ |

ప్రాయశ్చిత్తీ స విజ్ఞేయః సంకీర్ణో మూఢచేతనః ||

ఇతి, న తత్ సర్వథా దోషాభావప్రతిపాదనపరమ్, కదాచనేతి వచనాత్ | అత ఏవ ఆదిత్యపురాణమ్ |

బ్రాహ్మణ్యా భార్యయా సార్ధం క్వచిద్ భుఞ్జీత చాధ్వని |

అసవర్ణస్త్రియా సార్ధం భుక్త్వా పతతి తత్క్షణాత్ || ఇతి |

వృద్ధమనుర్ అపి |

[౪౨౬]న పిబేన్ న చ భుఞ్జీత ద్విజః సవ్యేన పాణినా |

నైకహస్తేన చ జలం శూద్రేణావర్జితం పిబేత్ ||

పిబతో యత్ పతత్ తోయం భాజనే ముఖనిఃసృతమ్ |

అభోజ్యం తద్ భవేద్ అన్నం భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ ||

పీతావశేషితం తోయం బ్రాహ్మణో న పునః పిబేత్ |

పిబేద్ యది హి తన్ మోహాత్ ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి |

అత్రిః |

తోయం పాణినఖస్పృష్టం బ్రాహ్మణో న పిబేత్ క్వచిత్ |

సురాపానేన తత్ తుల్యమ్ ఇత్య్ ఏవం మనుర్ అబ్రవీత్ || ఇతి |

శాతాతపః |

ఉద్ధృత్య వామహస్తేన యత్ తోయం పిబతి ద్విజః |

సురాపానేన తత్ తుల్యం మనుర్ ఆహ ప్రజాపతిః || ఇతి |

ఆశ్వమేధికే ‘పి |

పానీయాని పిబేద్ యేన తత్ పాత్రం ద్విజసత్తమః |

అనుచ్ఛిష్టం భవేత్ తావద్ యావద్ భూమౌ న నిఃక్షిపేత్ || ఇతి |

శఙ్ఖః: “నానియుక్తో ‘ప్య ఆసనస్థః ప్రథమమ్ అశ్నీయాత్ | నాధికం దద్యాత్ | న ప్రతిగృహ్ణీయాత్” ఇతి | శాతాతపో ‘పి |

అగ్ర్యాసనోపవిష్టస్ తు యో భుఙ్క్తే ప్రథమం ద్విజః |

బహూనాం పశ్యతాం సో ‘జ్ఞః పఙ్క్త్యా హరతి కిల్బిషమ్ ||

[౪౨౭] ఇతి | గోభిలః |

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విప్రాణాం సహ భోజనే |

యద్య్ ఏకో ‘పి త్యజేత్ పాత్రం నాశ్నీయుర్ ఇతరే ‘ప్య అను ||

మోహాత్ తు భుఙ్క్తే యస్ తత్ర తప్తసాన్తపనం చరేత్ |

భుఞ్జానేషు తు విప్రేషు యస్ తు పాత్రం పరిత్యజేత్ ||

భోజనే విఘ్నకర్తాసౌ బ్రహ్మహాపి తథోచ్యతే || ఇతి |

వాగ్యమనం ప్రక్రమ్య పురాణే |

స్నాస్యతో వరుణః శక్తిం జుహ్వతో ‘గ్నిః శ్రియం హరేత్ |

భుఞ్జానో మృత్యుర్ ఆయుష్యం తస్మాన్ మౌనం త్రిషు స్మృతమ్ || ఇతి |

యత్ త్వ్ అత్రిణోక్తమ్,

మౌనవ్రతం మహాకష్టం హుంకారేణాపి నశ్యతి |

తథా సతి మహాన్ దోషః తస్మాత్ తన్ నియతశ్ చరేత్ ||

ఇతి, తద్ ఏతత్ కాష్ఠమౌనాభిప్రాయమ్ | ఏతచ్ చ పఞ్చగ్రాసాద్ అర్వాగ్ విషయమ్ | తథా చ వృద్ధమనుః |

అనిన్దన్ భక్షయేన్ నిత్యం వాగ్యతో ‘న్నమ్ అకుత్సయన్ |

పఞ్చ గ్రాసాన్ మహామౌనం ప్రాణాద్యాప్యాయనం మహత్ || ఇతి |

ఆశ్వమేధికే ‘పి |

మౌనీ వాప్య్ అథ వామౌనీ ప్రహృష్టః సంయతేన్ద్రియః।
భుఞ్జీత విధివద్ విప్రో న చోచ్ఛిష్టాని చర్వయేత్॥ ఇతి।

శాతాతపో ‘పి।

[౪౨౮] హస్తదత్తాని చాన్నాని ప్రత్యక్షలవణం తథా।
మృత్తికాభక్షణం చైవ గోమాంసాశనవతి స్మృతమ్॥ ఇతి।

పైఠీనసిర్ అపి।

లవణం వ్యఞ్జనం చైవ ఘృతం తైలం తథైవ చ।
లేహ్యం పేయం చ వివిధం హస్తదత్తం చ భక్షయేత్॥
దర్వ్యా దేయం ఘృతాన్నం తు సమస్తవ్యఞ్జనాని చ।
ఉదకం యచ్ చ పక్వాన్నం యో దర్వ్యా దాతుమ్ ఇచ్ఛతి॥
స భ్రూణహా సురాపశ్ చ స్తేయీ చ గురుతల్పగః॥ ఇతి।

ఆశ్వమేధికే।

ఉదక్యామ్ అపి చణ్డాలం శ్వానం కుక్కుటమ్ ఏవ చ।
భుఞ్జానో యది పశ్యేత్ తు తద్ అన్నం తు పరిత్యజేత్॥
కేశకీటావపన్నం చ ముఖమారుతవీజితమ్।
అభోజ్యం తద్ విజానీయాత్ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ఇతి।

కాత్యాయనః।

చణ్డాలపతితోదక్యా వాక్యం శ్రుత్వా ద్విజోత్తమః।
భుఞ్జీత గ్రాసమాత్రం తు దినమ్ ఏకమ్ అభోజనమ్॥ ఇతి।

గౌతమో ‘పి।

[౪౨౯]కాహలభ్రమణగ్రావ్ణాం చక్రస్యోలూఖలస్య చ।
ఏతేషాం నినదం యావత్ తావత్ కాలమ్ అభోజనమ్॥ ఇతి। (శ్లో. గౌ. స్మృ. ౫.3౧)

బృహస్పతిర్ అపి।

అప్య్ ఏకపఙ్క్త్యాం నాశ్నీయాద్ బ్రాహ్మణైః స్వజనైర్ అపి।

కో హి జానాతి కిం కస్య ప్రచ్ఛన్నం పాతకం భవేత్ ||

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం దుష్కృతం యద్ దురాత్మనామ్ |

సర్వేషాం తత్ సమం తావద్ యావత్ పఙ్క్తిర్ న భిద్యతే || ఇతి |

పఙ్క్తిభేదప్రకారమ్ అపి స ఏవాహ |

అగ్నినా భస్మనా చైవ స్తమ్భేన సలిలేన చ |

ద్వారేణ చైవ మార్గేణ పఙ్క్తిభేదో బుధైః స్మృతః || ఇతి |

యమో ‘పి |

ఉదకం చ తృణం భస్మ ద్వారం పన్థాస్ తథైవ చ |

ఏభిర్ అన్తరితం కృత్వా పఙ్క్తిదోషో న విద్యతే || ఇతి |

తద్ ఏవం మూలవచనోక్తవేష్టితశిరస్త్వాదివర్జనోపలక్షితా నియమవిశేషా దర్శితాః | దక్షిణాముఖత్వనిషేధో నిత్యభోజనవిషయః | కామ్యే తద్విధానాత్ | తథా చ మనుః |

ఆయుష్యం ప్రాఙ్ముఖో భుఙ్క్తే యశస్యం దక్షిణాముఖః |

శ్రియం ప్రత్యఙ్ముఖో భుఙ్క్తే ఋతం భుఙ్క్తే ఉదఙ్ముఖః || (MDహ్ ౨.౫౨)

[౪30] ఇతి | గోభిలస్ తు దక్షిణాముఖత్వం ప్రతిషేధతి |

ప్రాఙ్ముఖావస్థితో విప్రో ప్రతీచ్యాం వా యథాసుఖమ్ |

ఉత్తరం పితృకార్యే తు దక్షిణాం తు వివర్జయేత్ || ఇతి |

“వామపాదకరః” వామపాదే కరో యస్యాసౌ వామపాదకరః | యో వామపాదకరో భుఙ్క్తే యశ్ చ స్థిత్వా భుఙ్క్తే తైః సర్వైర్ యద్ భుక్తం తద్ రక్షాంసి భుఞ్జతే | న స్వయం ప్రాణాగ్నిహోత్రాదిఫలం ప్రాప్నోతీత్య్ అర్థః | భుక్తస్య రాక్షసగామిత్వం కూర్మపురాణే ‘పి దర్శితమ్ |

యో భుఙ్క్తే వేష్టితశిరా యశ్ చ భుఙ్క్తే విదిఙ్ముఖః |

సోపానత్కశ్ చ యో భుఙ్క్తే సర్వం విద్యాత్ తద్ ఆసురమ్ || ఇతి | (KూPఉ ౧.౨.౧౯.౧౯)

అభిప్రేతస్య భోజనవిధేర్ ఉదీచ్యాఙ్గాని ఉచ్ఛిష్టోదకదానాదీని కర్తవ్యాని | తత్ర దేవలః |

భుక్త్వోచ్ఛిష్టం సమాదాయ సర్వస్మాత్ కించిద్ ఆచమన్ |

ఉచ్ఛిష్టభాగదేయేభ్యః సోదకం నిర్వపేద్ భువి || ఇతి |

తత్ర మన్త్రః |

రౌరవే పూయనిలయే పద్మార్బుదనివాసినామ్ |

ప్రాణినాం సర్వభూతానామ్ అక్షయ్యమ్ ఉపతిష్ఠతామ్ || ఇతి |

గద్యవ్యాసో ‘పి: “తతస్ తృప్తః సన్న్ అమృతాపిధానమ్ అసీత్య్ అపః ప్రాశ్య తస్మాద్ దేశాన్ మనాగ్ అపసృత్య విధివద్ ఆచామేత్” ఇతి | స చాచమనప్రకారో దేవలేన దర్శితః |

భుక్త్వాచామేద్ యథోక్తేన విధానేన సమాహితః |

శోధయేన్ ముఖహస్తౌ చ మృదద్భిర్ ఘర్షణైర్ అపి || ఇతి |

తచ్ చ ఘర్షణం తర్జన్యా న కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ గౌతమః |

గణ్డూషస్యాథ సమయే తర్జన్యా వక్త్రశోధనమ్ |

కుర్వీత యది మూఢాత్మా రౌరవే నరకే పతేత్ || ఇతి | (శ్లో. గౌ. స్మృ. ౫.౨౮)

వ్యాసః |

హస్తం ప్రక్షాల్య గణ్డూషం యః పిబేద్ అవిచక్షణః |

స దేవాంశ్ చ పితౄంశ్ చైవ హ్య్ ఆత్మానం చైవ పాతయేత్ ||

తస్మిన్ నాచమనం కుర్యాత్ యత్ర భాణ్డే ‘థ భుక్తవాన్ |

యద్య్ ఉత్తిష్ఠత్య్ అనాచాన్తో భుక్తవాన్ ఆసనాత్ తతః ||

స్నానం సద్యః ప్రకుర్వీత సో ‘న్యథా ‘ప్రయతో భవేత్ || ఇతి |

కూర్మపురాణే ‘పి |

అమృతాపిధానమ్ అసీత్య్ ఉపరిష్టాద్ అపః పిబేత్ |

ఆచాన్తః పునర్ ఆచామేద్ ఆయంగౌర్ (?) ఇతి మన్త్రతః ||

ద్రుపదాం వా త్రిర్ ఆవృత్య సర్వపాపప్రణాశినీమ్ |

ప్రాణానాం గ్రన్థిర్ అసీత్య్ ఆలభేత్ హృదయం తతః ||

[౪౩౨] ఆచమ్యాఙ్గుష్ఠమాత్రేణ పాదాఙ్గుష్ఠే తు దక్షిణే |

నిఃస్రావయేద్ ధస్తజలమ్ ఊర్ధ్వహస్తః సమాహితః ||

హుతానుమన్త్రణం కుర్యాత్ శ్రద్ధాయామ్ ఇతి మన్త్రతః।

అథాక్షరేణ స్వాత్మానం యోజయేద్ బ్రహ్మేతి హి॥

సర్వేషామ్ ఏవ యోగానామ్ ఆత్మయాగః పరః స్మృతః।

యో ‘నేన విధినా కుర్యాత్ స యాతి బ్రహ్మణః పదమ్॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౧౯.౯–౧3)

అత్రిః।

ఆచాన్తో ‘ప్య్ అశుచిస్ తావద్ యావత్ పాత్రమ్ అనుద్ధృతమ్।

ఉద్ధృతే ‘ప్య్ అశుచిస్ తావద్ యావన్ నోన్మృజ్యతే మహీ॥

భూమావ్ అపి హి లిప్తాయాం తావత్ స్యాద్ అశుచిః పుమాన్।

ఆసనాద్ ఉత్థితస్ తస్మాద్ యావన్ న స్పృశతే మహీమ్॥ ఇతి।

శాతాతపో ‘పి।

ఆచమ్య పాత్రమ్ ఉత్సృజ్య కించిద్ ఆర్ద్రేణ పాణినా।

ముఖ్యాన్ ప్రాణాన్ సమాలభ్య నాభిం పాణితలేన చ॥

[౪33] భుక్త్వా నైవ ప్రతిష్ఠేత న చాప్య్ ఆర్ద్రేణ పాణినా।

పాణిం మూర్ధ్ని సమాధాయ స్పృష్ట్వా చాగ్నిం సమాహితః॥

జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం సమాప్నోతి ప్రయోగకుశలో నరః॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే ‘పి।

స్వస్థః ప్రశాన్తచిత్తస్ తు కృతాసనపరిగ్రహః।

అభీష్టదేవతానాం చ కుర్వీత స్మరణం నరః॥

అగ్నిర్ ఆప్యాయయత్వ్ అన్నం పార్థివం పవనేరితః।

దత్తావకాశో నభసా జరయేద్ అస్తు మే సుఖమ్॥

అన్నం బలాయ మే భూమేర్ అపామ్ అగ్న్యనిలస్య చ।

భవత్వ్ ఏతత్ పరిణతం మమాస్త్వ్ అవ్యాహతం సుఖమ్॥

ప్రాణాపానసమానానామ్ ఉదానవ్యానయోస్ తథా।

అన్నం పుష్టికరం చాస్తు మమాస్త్వ్ అవ్యాహతం సుఖమ్ ||

అగస్తిర్ అగ్నిర్ వడవానలశ్ చ భుక్తం మయాన్నం జరయత్వ్ అశేషమ్ |

సుఖం మమైతత్ పరిణామసంభవం యచ్ఛత్వరోగో మమ చాస్తు దేహః ||

విష్ణుః సమస్తేన్ద్రియదేహదేహిప్రధానభూతో భగవాన్ యథైకః |

[౪౩౪] సత్యేన తేనాన్నమ్ అశేషమ్ ఏతత్ ఆరోగ్యదం మే పరిణామమ్ ఏతు ||

విష్ణుర్ అత్తా తథైవాన్నం పరిణామశ్ చ వై తథా |

సత్యేన తేన మే భుక్తం జీర్యత్వ్ అన్నమ్ ఇదం తథా ||

ఇత్య్ ఉచ్చార్య స్వహస్తేన పరిమృజ్య తథోదరమ్ |

అనాయాసప్రదాయీని కుర్యాత్ కర్మాణ్య్ అతన్ద్రితః || ఇతి | (VఇPఉ ౩.౧౧.౮౭–౯౮)

మార్కణ్డేయో 'పి |

భూయో 'ప్య్ ఆచమ్య కర్తవ్యం తతస్ తామ్బూలభక్షణమ్ || ఇతి | (Mఆర్Pఉ ౨౯.౩౯)

అత్ర వసిష్ఠః |

సుపూగం చ సుపత్రం చ చూర్ణేన చ సమన్వితమ్ |

అదత్త్వా ద్విజదేవేభ్యః తామ్బూలం వర్జయేద్ బుధః ||

ఏకపూగం సుఖారోగ్యం ద్విపూగం నిష్ఫలం భవేత్ |

అతిశ్రేష్ఠం త్రిపూగం చ హ్య్ అధికం నైవ దుష్యతి ||

పర్ణమూలే భవేద్ వ్యాధిః పర్ణాగ్రే పాపసంభవః |

శీర్ణపర్ణం హరేద్ ఆయుః శిరా బుద్ధినివాశినీ ||

తస్మాద్ అగ్రం చ మూలం చ శిరాం చైవ విశేషతః |

శీర్ణపర్ణం వర్జయిత్వా తామ్బూలం ఖాదయేద్ బుధః ||

[౪౩౫] ఇతి | యద్ ఇదం భోజనం నిరూపితం తత్ గ్రహణకాలే ప్రతిషిద్ధమ్ | తద్ ఆహ మనుః |

చన్ద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాద్ అద్యాత్ స్నాత్వా విముక్తయోః |

అముక్తయోర్ అస్తగయోర్ దృష్ట్వా స్నాత్వా పరే 'హని || ఇతి | (MDహ్ ౪.౨౨౪)

గ్రహే గ్రహణకాలే। స్పర్శమ్ ఆరభ్య మోక్షపర్యన్తో గ్రహకాలః। తస్మిన్ కాలే న భుఞ్జీత। కిం తు రాహుణా చన్ద్రసూర్యయోః ముక్తయోః సతోః పశ్చాత్ స్నాత్వా భుఞ్జీత। యదా తు గ్రస్తాస్తమయస్ తదా పరేద్యుః విముక్తౌ తౌ దృష్ట్వా భుఞ్జీత। న కేవలం గ్రహణకాల ఏవ భోజనాభావః కిం తు గ్రహణాత్ ప్రాగ్ అపి। తద్ ఆహ వ్యాసః।

నాద్యాత్ సూర్యగ్రహాత్ పూర్వమ్ అహ్ని సాయం శశిగ్రహాత్।

గ్రహకాలే చ నాశ్నీయాత్ స్నాత్వాశ్నీయాచ్ చ ముక్తయోః॥

ముక్తే శశిని భుఞ్జీత యది న స్యాన్ మహానిశా।

అముక్తయోర్ అస్తగయోర్ అథ దృష్ట్వా పరే ‘హని॥ ఇతి। (ల.వ్యా.స్మృ ౨.౭౭.౭౮)

పూర్వకాలే భోజననిషేధే విశేషమ్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః।

గ్రహణం తు భవేద్ ఇన్దోః ప్రథమాద్ అపి యామతః।

భుఞ్జీతావర్తనాత్ పూర్వం పశ్చిమే ప్రథమాద్ అధః॥

రవేస్ త్వ్ ఆవర్తనాద్ ఊర్ధ్వమ్ అర్వాగ్ ఏవ నిశీథతః।

చతుర్థే ప్రహరే చేత్ స్యాత్ చతుర్థప్రహరాద్ అధః॥ ఇతి।

రాత్రౌ ప్రథమాత్ యామాద్ అపి ఊర్ధ్వం గ్రహణం చేత్ ఆవర్తనాన్ మధ్యాహ్నాత్ పూర్వం భుఞ్జీత। రాత్రిపశ్చిమయామే చేత్ [౪౩౬] రాత్రిప్రథమయామాద్ అర్వాక్ భుఞ్జీత। అహ్నశ్ చతుర్థప్రహరే రవిగ్రహశ్ చేత్ రాత్రేశ్ చతుర్థప్రహరాద్ అధో భుఞ్జీతేత్య్ అర్థః। నిశీథో మధ్యరాత్రిః। మధ్యాహ్నాద్ ఊర్ధ్వం రవిగ్రహణం చేత్ మధ్యరాత్రాద్ అర్వాగ్ ఏవ భుఞ్జీతేత్య్ అర్థః। శశిగ్రహణే యామత్రయేణ వ్యవధానమ్ అపేక్షితమ్। సూర్యగ్రహే తు యామచతుష్టయేనేతి తాత్పర్యార్థః। తథా చ వృద్ధగౌతమః।

సూర్యగ్రహే తు నాశ్నీయాత్ పూర్వం యామచతుష్టయమ్।

చన్ద్రగ్రహే తు యామాంస్ త్రీన్ బాలవృద్ధాతురైర్ వినా॥ ఇతి।

బాలవృద్ధాతురవిషయే విశేషో మత్స్యపురాణే।

అపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే మధ్యాహ్నే చేన్ న సఙ్గవే।

భుఞ్జీత సఙ్గవే చేత్ స్యాన్ న పూర్వం భోజనం చరేత్॥ ఇతి।

సమర్థస్య తు భోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం కాత్యాయనేన।

చన్ద్రసూర్యగ్రహే భుక్త్వా ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి।

తస్మిన్న్ ఏవ దినే భుక్త్వా త్రిరాత్రేణైవ శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

శశిగ్రహణే యామత్రయస్యాపవాదమ్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః ।

గ్రస్తోదయే విధోః పూర్వం నాహర్ భోజనమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

గ్రస్తాస్తమయే విశేషమ్ ఆహ భృగుః ।

గ్రస్తావ్ ఏవాస్తమానం తు రవీన్దూ ప్రాప్నుతో యది ।

తయోః పరేద్యుర్ ఉదయే స్నాత్వాభ్యవహరేన్ నరః ॥ ఇతి ।

వృద్ధగార్గ్యో ‘పి ।

[४३८] సంధ్యాకాలే యదా రాహుర్ గ్రసతే శశిభాస్కరౌ ।

తద్ అహర్ నైవ భుఞ్జీత రాత్రావ్ అపి కదాచన ॥ ఇతి ।

విష్ణుధర్మోత్తరే ‘పి ।

అహోరాత్రం న భోక్తవ్యం చన్ద్రసూర్యగ్రహో యదా ।

భుక్తిం దృష్ట్వా తు భోక్తవ్యం స్నానం కృత్వా తతః పరమ్ ॥ ఇతి ।

నను – మేధాద్యన్తర్ధానే చాక్షుషం దర్శనం న సంభవతి – ఇతి చేత్,

న, దర్శనశబ్దేన శాస్త్రవిజ్ఞానస్య వివక్షితత్వాత్ । తద్ ఆహ వృద్ధగౌతమః ।

చన్ద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాత్ తస్మిన్న్ అహని పూర్వతః ।

రాహోర్ విముక్తిం విజ్ఞాయ స్నాత్వా కుర్వీత భోజనమ్ ॥ ఇతి ।

ఏవం తర్హి – పరేద్యుర్ ఉదయాత్ ప్రాగ్ అపి శాస్త్రవిజ్ఞానసంభవాద్ గ్రస్తాస్తమయే ‘పి తత్రైవ భోజనం ప్రసజ్యేత ।

తన్ న,

తయోః పరేద్యుర్ ఉదయే స్నాత్వాభ్యవహరేన్ నరః ।

అహోరాత్రం న భోక్తవ్యం చన్ద్రసూర్యగ్రహో యదా ॥

ఇతి వచనద్వయేన తదప్రసక్తేః । యత్ తు స్కన్దపురాణే,

యదా చన్ద్రగ్రహస్ తాత నిశీథాత్ పరతో భవేత్ ।

భోక్తవ్యం తత్ర పూర్వాహ్ణే నాపరాహ్ణే కథంచన ॥

పూర్వం నిశీథాత్ గ్రహణం యదా చన్ద్రస్య వై భవేత్ ।

తదా దివా న కర్తవ్యం భోజనం శిఖివాహన ॥

ఇతి, తద్ ఇదం యామత్రయాభిప్రాయమ్, చన్ద్రగ్రహే తు "యామాంస్ త్రీన్" [౪౩౮] ఇతి విశేషస్య వృద్ధగౌతమేనాభిదానాత్ । పాపక్షయకామో గ్రహణదినమ్ ఉపవసేత్ । తద్ ఆహ దక్షః ।

అయనే విషువే చైవ చన్ద్రసూర్యగ్రహే తథా ।

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ ఇతి ।

పుత్రీ తు నోపవసేత్ । తద్ ఆహ నారదః ।

సంక్రాన్త్యామ్ ఉపవాసం చ కృష్ణైకాదశివాసరే ।

చన్ద్రసూర్యగ్రహే చైవ న కుర్యాత్ పుత్రవాన్ గృహీ ॥ ఇతి ।

గ్రస్తాస్తమయే తు పుత్రిణో 'ప్య్ ఉపవాస ఏవ, "అహోరాత్రం న భోక్తవ్యమ్" ఇతి భోజనప్రిషేధాత్ । క్వచిత్ తు గ్రహణవిశేషే స్నానాదికం న కర్తవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం షట్త్రింశన్మతే ।

సూర్యగ్రహో యదా రాత్రౌ దివా చన్ద్రగ్రహస్ తథా ।

తత్ర స్నానం న కుర్వీత దద్యాద్ దానం న చ క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చ భూభాగవిశేషవ్యవస్థితానాం గ్రాసమోక్షదర్శనయోగ్యత్వాభావే ద్రష్టవ్యమ్ ॥

ఇతి భోజనప్రకరణమ్

ఇత్థం నిరూపితేన భోజనాన్తేన కర్తవ్యజాతేనాహ్నః పఞ్చమభాగమ్ అతివాహయేత్ । ఏతేన భాగపఞ్చకకృత్యాభిధానేనావశిష్టదివసకర్తవ్యజాతమ్ ఉపలక్షణీయమ్ । తచ్ చ కర్తవ్యజాతం దక్షేణ దర్శితమ్ ।

భుక్త్వా తు సుఖమ్ ఆస్థాయ తద్ అన్నం పరిణామయేత్ ।

ఇతిహాసపురాణాద్యైః షష్ఠసప్తమకౌ నయేత్ ॥

అష్టమే లోకయాత్రా తు బహిః సంధ్యా తతః పునః ॥ (DఅSమ్ ౨.౫౨–౫3)

[౪3౯] ఇతి । అత్రిః ।

దివాస్వాపం న కుర్వీత స్త్రియం చైవ పరిత్యజేత్ ।

ఆయుఃక్షీణా దివా నిద్రా దివా స్త్రీ పుణ్యనాశినీ ॥

ఇతిహాసపురాణాని ధర్మశాస్త్రాణి చాభ్యసేత్ ।

వృథా వివాదవాక్యాని పరీవాదం చ వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుపురాణే ఽపి ।

అనాయాసప్రదాయీని కుర్యాత్ కర్మాణ్య్ అతన్ద్రితః ।

సచ్ఛాస్త్రాదివినోదేన సన్మార్గాద్యవిరోధినా ॥

దినం నయేత్ తతః సంధ్యామ్ ఉపతిష్ఠేత్ సమాహితః । ఇతి । (VఇPఉ 3.౧౧.౯౪–౯౫)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

అహఃశేషం సమాసీత శిష్టైర్ ఇష్టైశ్ చ బన్ధుభిః ॥

ఉపాస్య పశ్చిమాం సంధ్యాం హుత్వాగ్నీంస్ తాన్ ఉపాస్య చ ।

భృత్యైః పరివృతో భుక్త్వా నాతితృప్తో ఽథ సంవిశేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౧3–౧౪)

"ఉపాస చ" ఇతి చకారేణ వైశ్వదేవాదికం సముచ్చినోతి । సాయంసంధ్యాహోమౌ నిరూపితౌ । వైశ్వదేవాదౌ కశ్చిద్ విశేషో విష్ణుపురాణే దర్శితః ।

పునః పాకమ్ ఉపాదాయ సాయమ్ అప్య్ అవనీపతే ।

వైశ్వదేవనిమిత్తం వై పత్న్యా సార్ధం బలిం హరేత్ ॥

[౪౪౦] తత్రాపి శ్వపచాదిభ్యస్ తథైవాన్నం విసర్జయేత్ ।

అతిథిం చాగతం తత్ర స్వశక్త్యా పూజయేద్ బుధః ॥

దివాతిథౌ తు విముఖో గతే యత్ పాతకం నృప ।

తద్ ఏవాష్టగుణం పుంసాం సూర్యోఢే విముఖే గతే ॥

తస్మాత్ స్వశక్త్యా రాజేన్ద్ర సూర్యోఢమ్ అతిథిం నరః ।

పూజయేత్ పూజితే తస్మిన్ పూజితాః సర్వదేవతాః ॥

కృతపాదాదిశౌచశ్ చ భుక్త్వా సాయం తతో గృహీ ।

గచ్ఛేద్ అస్ఫుటితాం శయ్యామ్ అపి దారుమయీం నృప ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౧౧.౧౦౧–౦౭)

ఇతి అహఃశేషాదికృత్యమ్

అథ శయనప్రకారమ్ ఆహ హారీతః: "సుప్రక్షాలితచరణతలో రక్షాం కృత్వా ఉదకపూర్ణఘటాదిమఙ్గలోపేత ఆత్మాభిర్ ఉచితామ్ ఉపహతాం సుత్రామాణమ్ ఇతి పఠన్ శయ్యామ్ అధిష్ఠాయ రాత్రిసూక్తం జపిత్వా విష్ణుం నమస్కృత్య 'సర్పాపసర్ప భద్రం [౪౪౧] తే' ఇతి శ్లోకం జపిత్వా ఇష్టదేవతాస్మరణం కృత్వా సమాధిమ్ ఆస్థాయ అన్యాంశ్ చ వైదికాన్ మన్త్రాన్ సావిత్రీం చ జపిత్వా మఙ్గల్యం శ్రుతం శఙ్ఖం చ శృణ్వన్ దక్షిణాశిరాః స్వపేత్" ఇతి (HఆSమ్ ౭.3) । దక్షిణాశిరాః ఇతి ప్రదర్శనార్థమ్ । తథా చ విష్ణుపురాణమ్ ।

ప్రాచ్యాం దిశి శిరః శస్తం యామ్యాయామ్ అథ వా నృప ।

సదైవ స్వపతః పుంసో విపరీతం తు రోగదమ్ ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౧౧.౧౦౯)

గార్గ్యో 'పి ।

స్వగృహే ప్రాక్శిరాః శేతే హ్య ఆయుష్యం దక్షిణాశిరాః ।

ప్రత్యక్శిరాః ప్రవాసే చ కదాచిద్ ఉదక్శిరాః ॥ ఇతి ।

పురాణే 'పి ।

రాత్రిసూక్తం జపేత్ స్మృత్వా సర్వాంశ్ చ సుఖశాయినః ।

నమస్కృత్వావ్యయం విష్ణుం సమాధిస్థః స్వపేన్ నిశి ॥ ఇతి ।

సుఖశాయినో 'పి గోభిలేన దర్శితాః ।

అగస్తిర్ మాధవశ్ చైవ ముచకున్దో మహామునిః ।

కపిలో మునిర్ ఆస్తీకః పఞ్చైతే సుఖశాయినః ॥ ఇతి ।

శయనే వర్జనీయాన్ ఆహ మార్కణ్డేయః।

[౪౪౨]శూన్యాలయే శ్మశానే చ ఏకవృక్షే చతుష్పథే।

మహాదేవగృహే వాపి మాతృవేశ్మని న స్వపేత్॥

న యక్షనాగాయతనే స్కన్దస్యాయతనే తథా।

కూలచ్ఛాయాసు చ తథా శర్కరాలోష్టపాంసుషు॥

న స్వపేచ్ చ తథా గర్తే వినా విక్షాం కథంచన।

ధాన్యగోవిప్రదేవానాం గురూణాం చ తథోపరి॥

న చాపి భగ్నశయనే నాశుచౌ నాశుచిః స్వయమ్।

నార్ద్రవాసా న నగ్నశ్ చ నోత్తరాపరమస్తకః॥

నాకాశే సర్వశూన్యే చ న చ చైత్ర్యద్రుమే తథా॥ ఇతి।

విష్ణుర్ అపి: "నార్ద్రపాదః స్వపేత్। నోత్తరాపరావాక్శిరాః। న నగ్నః। నార్ద్రవంశే। నాకాశే। న పలాశశయనే। న పఞ్చదారుకృతే। న గజభగ్నకృతే। [౪౪౩] న విద్యుద్దగ్ధకృతే। న భిన్నే। నాగ్నిప్లుష్టే। న ఘటాసిక్తద్రుమజే। న శ్మశానశూన్యాలయదేవతాయతనేషు। న చపలమధ్యే। న నారీమధ్యే। న ధాన్యగోగురుహుతాశనసురాణామ్ ఉపరి। నోచ్ఛిష్టో న దివా సుప్యాత్ సంధ్యయోర్ న చ భస్మని। దేశే న చాశుచౌ నార్ద్రే న చ పర్వతమస్తకే"। ఇతి (VఇDహ్ ౭౦.౧–౧౭)। విష్ణుపురాణే ‘పి।

నావిశాలాం న వై భగ్నాం నాసమాం మలినాం న చ।

న చ జన్తుమయీం శయ్యామ్ అధితిష్ఠేద్ అనాస్తృతామ్॥ ఇతి। (VఇPఉ ౩.౧౧.౧౧౮)

ఉశనాః: "న చ తైలాభ్యక్తశిరాః స్వపేన్ నాదీక్షితః కృష్ణచర్మణి" ఇతి। దక్షః।

[౪౪౪]ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ వేదాభ్యాసరతో నయేత్।

యామద్వయం శయానస్ తు బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥ ఇతి। (DఅSమ్ ౨.౫౪)

"సంధ్యా స్నానమ్" ఇత్యారభ్య "యో వేష్టితశిరాః" ఇత్యన్తేన గ్రన్థసందర్భేణ శ్రుత్యుపలక్షణాభ్యామ్ ఆహ్నికం సంక్షిప్య నిరూపితమ్। ఏతస్య కరణే శ్రేయః అకరణే తు ప్రత్యవాయః। తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే।

ఇత్య్ ఏతద్ అఖిలం ప్రోక్తమ్ అహన్య్ అహని వై మయా।

బ్రాహ్మణానాం కృత్యజాతమ్ అపవర్గఫలప్రదమ్॥

నాస్తిక్యాద్ అథ వాలస్యాద్ బ్రాహ్మణో న కరోతి యః ।

స యాతి నరకాన్ ఘోరాన్ కాకయోనౌ ప్రజాయతే ॥

నాన్యో విముక్తయే పన్థా ముక్త్వాశ్రమవిధిం స్వకమ్ ।

తస్మాత్ కర్మాణి కుర్వీత తుష్టయే పరమేష్ఠినః ॥ ఇతి । (KూPఉ ౧.౨.౧౯.30–3౨)

॥ ౫౯ ॥

ఇత్థం చ “షట్కర్మాభిరతః” ఇత్యనేన బ్రాహ్మణస్యాసాధారణధర్మాన్ నిరూప్య తత్రత్యాధ్యయనాదిసాధారణధర్మప్రసఙ్గాతతమ్ ఆహ్నికం పరిసమాప్యేదానీం ప్రకృతాన్ ఏవ క్రమప్రాప్తాన్ అభిషిక్తస్య క్షత్రియస్యాసాధారణధర్మాన్ ఆహ ।

[౪౪౫]

అవ్రతా హ్య అనధీయానా యత్ర భైక్ష్యచరా ద్విజాః ।

తం గ్రామం దణ్డయేద్ రాజా చోరభక్తప్రదో హి సః ॥ ౬౦ ॥

క్షత్రియో హి ప్రజా రక్షన్ శస్త్రపాణిః ప్రదణ్డవాన్ ।

నిర్జిత్య పరసైన్యాని క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్ ॥ ౬౧ ॥

పుష్పం పుష్పం విచినుయాన్ మూలచ్ఛేదం న కారయేత్ ।

మాలాకార ఇవారామే న యథాఙ్గారకారకః ॥ ౬౨ ॥ ఇతి ।

ద్వివిధో హి రాజధర్మః దుష్టశిక్షా శిష్టపరిపాలనం చ । తత్రాద్యేన శ్లోకేన దుష్టశిక్షా ప్రతిపాద్యతే । వ్రతశబ్దేనాత్ర బ్రహ్మచారికర్తృకం మధ్వాదివర్జనమ్ అభిప్రేతమ్ । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః “వ్రమ్ అపీడయన్” (YDహ్ ౧.3) ఇత్య్ ఉక్త్వా వివక్షితం తద్ వ్రతం స్పష్టీచకార ।

మధుమాంసాఞ్జనోచ్ఛిష్టశుక్తస్త్రీప్రాణిహింసనమ్ ।

భాస్కరాలోకనాశ్లీలపరివాదాది వర్జయేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.33)

యద్ వా స్వగృహ్యప్రసిద్ధాని ప్రాజాపత్యాదీని చత్వార్య్ అత్ర వ్రతశబ్దాభిధేయాని । తదుభయవిధవ్రతరహితాః స్వాధ్యాయమ్ అప్య్ అనధీయానా బ్రహ్మచారిణో యత్ర గ్రామే

భైక్ష్యమ్ ఆచరన్తి తం [౪౪౬] గ్రామం దణ్డయేత్ | యతః స గ్రామశ్ చౌరసదృశేభ్యో భక్తమ్ అన్నం ప్రయచ్ఛతి | అనేన వచనేన విహితమ్ అననుతిష్ఠతాం ప్రతిషిద్ధమ్ అనుతిష్ఠతాం సర్వేషాం రాజ్ఞాం దణ్డనీయత్వమ్ ఉపలక్ష్యతే | అత ఏవ నారదః |

యో యో వర్ణో 'పహీయేత యో య ఉద్రేకమ్ ఆప్నుయాత్ |

తం తం దృష్ట్వా స్వతో మార్గాత్ ప్రచ్యుతం స్థాపయేత్ పథి ||

అశాస్త్రోక్తేషు చాన్యేషు పాపయుక్తేషు కర్మసు |

ప్రసమీక్ష్యాత్మనా రాజా దణ్డం దణ్డ్యేషు పాతయేత్ || ఇతి | (NSమ్ ౧౭.౬౭)

యాజ్ఞవల్క్యః |

కులాని జాతీః శ్రేణీశ్ చ గణాన్ జానపదాన్ అపి |

స్వధర్మాచ్ చలితాన్ రాజా వినీయ స్థాపయేత్ పథి || ఇతి | (YDహ్ ౧.3౬౧)

మనుర్ అపి |

పితాచార్యః సుహృన్ మాతా భార్యా పుత్రః పురోహితః |

నాదణ్డ్యో నామ రాజ్ఞో 'స్తి యస్ త్వ అధర్మేణ తిష్ఠతి || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి |

[౪౪౭] అపి భ్రాతా సుతో 'ర్ఘ్యో వా శ్వశురో మాతులో 'పి వా |

నాదణ్డ్యో నామ రాజ్ఞో 'స్తి ధర్మాద్ విచలితః స్వకాత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.3౫౮)

దణ్డ్యదణ్డనం ప్రశంసతి యాజ్ఞవల్క్యః |

యో దణ్డ్యాన్ దణ్డయేద్ రాజా సమ్యగ్ వధ్యాంశ్ చ ఘాతయేత్ |

ఇష్టం స్యాత్ క్రతుభిస్ తేన సమాప్తవరదక్షిణైః || ఇతి | (YDహ్ ౧.3౫౯)

అదణ్డ్యదణ్డనం నిషేధయతి మనుః |

అదణ్డ్యాన్ దణ్డయన్ రాజా దణ్డ్యాంశ్ చైవాప్య్ అదణ్డయన్ |

అయశో మహద్ ఆప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౨౮)

దణ్డశ్ చ ద్వివిధః శారీరో 'ర్థదణ్డశ్ చేతి | యథాహ నారదః |

శారీరశ్ చార్థదణ్డశ్ చ దణ్డశ్ చ ద్వివిధః స్మృతః |

శారీరస్ తాడనాదిస్ తు మరణాన్తః ప్రకీర్తితః |

కాకిణ్యాదిస్ త్వ్ అర్ధదణ్డః సర్వస్వాన్తస్ తథైవ చ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨౧.౫౩–౫౫)

రాజ్ఞో దణ్డయితృత్వం మహతా ప్రబన్ధేన సంభావయతి మనుః ।

అరాజకే హి లోకే ऽస్మిన్ సర్వతో విద్రుతే భయాత్ ।

రక్షార్థమ్ అస్య సర్వస్య రాజానమ్ అసృజత్ ప్రభుః ॥

ఇన్ద్రానిలయమార్కాణామ్ అగ్నేశ్ చ వరుణస్య చ ।

చన్ద్రవిత్తేశయోశ్ చైవ మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః ॥

[౪౪౮]యస్మాద్ ఏషాం సురేన్ద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః ।

తస్మాద్ అభిభవత్య్ ఏష సర్వభూతాని తేజసా ॥

తపత్య్ ఆదిత్యవచ్ చైవ చక్షూంషి చ మనాంసి చ ।

న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిద్ అప్య్ అభివీక్షితుమ్ ॥

సో ऽగ్నిర్ భవతి వాయుశ్ చ సో ऽర్కః సోమః స ధర్మరాట్ ।

స కుబేరః స వరుణః స మహేన్ద్రః ప్రభావతః ॥

బాలో ऽపి నావమన్తవ్యో మనుష్య ఇత్ భూమిపః ।

మహతీ దేవతా హ్య్ ఏషా నరరూపేణ తిష్ఠతి ॥

ఏకమ్ ఏవ దహత్య్ అగ్నిర్ నరం దురుపసర్పిణమ్ ।

కులం దహతి రాజాగ్నిః సపశుద్రవ్యసంచయమ్ ॥

కార్యం సో ऽవేక్ష్య శక్తిం చ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః ।

కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః ॥

యస్య ప్రసాదే పద్మా స్తే విజయశ్ చ పరాక్రమే ।

మృత్యుశ్ చ వసతి క్రోధే సర్వతేజోమయో హి సః ॥

యస్ తు తం ద్వేష్టి సంమోహాత్ స వినశ్యత్య్ అసంశయమ్ ।

తస్య హ్య్ ఆశు వినాశాయ రాజా ప్రకురుతే మనః ॥

తస్మాద్ ధర్మం యమ్ ఇష్టేషు స వ్యవస్యేన్ నరాధిపః ।

అనిష్టం చాప్య్ అనిష్టేషు తం ధర్మం న విచాలయేత్ ॥

[౪౪౯] తస్యార్థే సర్వభూతానాం గోప్తారం ధర్మమ్ ఆత్మజమ్ ।

బ్రహ్మతేజోమయం దణ్డమ్ అసృజత్ పూర్వమ్ ఈశ్వరః ॥

తం రాజా ప్రణయన్ సమ్యక్ త్రివర్గేణాభివర్ధతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.3–౨౭)

మహాభారతే ।

పరోక్షా దేవతాః సర్వా రాజా ప్రత్యక్షదేవతా ।

ప్రసాదశ్ చ ప్రకోపశ్ చ ప్రత్యక్షో యస్య దృశ్యతే ॥

రాజా మాతా పితా చైవ రాజా కులవతాం కులమ్ ।

రాజా సత్యం చ ధర్మశ్ చ రాజా హితకరో నృణామ్ ॥

కాలో వా కారణం రాజ్ఞో రాజా వా కాలకారణమ్ ।

ఇతి తే సంశయో మా భూత్ రాజా కాలస్య కారణమ్ ॥

రాజమూలో మహారాజ ధర్మో లోకస్య లభ్యతే ।

ప్రజా రాజభయాద్ ఏవ న ఖాదన్తి పరస్పరమ్ ॥ ఇతి । (MBహ్ Sఆన్, Rఆజ్ ౬౯.౭౯)

నను – "దణ్డయేద్ రాజా" ఇతి భూపాలస్యాపి దణ్డయితృత్వమ్ ఉక్తమ్ । తత్ కథం క్షత్రియస్యాసాధారణధర్మః ।

మైవ,। రాజశబ్దస్య క్షత్రియవిషయత్వేనావేష్ట్యధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ । తథా హి – ద్వితీయాధ్యాయే అవేష్ట్యధికరణే శ్రూయతే "ఆగ్నేయమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణా" ఇత్యాదినా రాజకర్తృకే రాజసూయే [౪౫౦] అవేష్టినామ్ అకేష్టిం ప్రకృత్య "యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం మధ్యే విధాయాహుతిం హుత్వా తమ్ అభిఘారయేత్ । యది రాజస్య ఐన్ద్రమ్ । యది వైశ్యో వైశ్వదేవమ్" ఇతి ।

తత్ర సంశయః । కిం బ్రాహ్మణాదీనామ్ అవేష్టౌ ప్రాప్తానాం వర్ణానాం రాజసూయే 'ధికారః । ఉత క్షత్రియస్యైవ – ఇతి । తదర్థం చ కిం రాజశబ్దః త్రయాణామ్ అపి వర్ణానాం వాచకః । కింవా క్షత్రియస్యైవ – ఇతి । తతో 'పి పునర్ విచారయితవ్యమ్ । కిం రాజశబ్దో రాజ్యయోగనిమిత్తః, క్షత్రియత్వనిమిత్తో వా – ఇతి । తత్ర రాజశబ్దో రాజ్యయోగనిమిత్త ఏవ, ఆర్యప్రసిద్ధేః । సర్వలోకప్రసిద్ధత్వాద్ అవిగానాచ్ చ । న తు క్షత్రియత్వనిమిత్తః । అనార్యప్రసిద్ధేర్ ఆర్యప్రసిద్ధాపేక్షయా దుర్బలత్వాత్ । ద్రవిడేషు విగానాత్ । తద్ అన్యేష్వ్ అప్రసిద్ధశ్ । తత్ర

స్యాత్ రాజయోగాత్ రాజానస్ త్రయో ‘పి భవన్తి | రాజ్యపదం తు రూఢ్యా జనపదరక్షణే వర్తతే | న రాజయోగమ్ అపేక్షతే |

నను – “కర్మణి” ఇత్య్ అధికృత్య “పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్” (Pఆణిని ౫.౧.౧౨౮) ఇతి వచనాత్ రాజశబ్దస్య తత్ర పాఠాద్ ఆచారాచ్ చ స్మృతేర్ బలీయస్త్వాత్ రాజయోగ ఏవ రాజ్యపదప్రవృత్తినిమిత్తం – ఇతి చేత్,

లోకప్రయోగస్యైవ శబ్దార్థావధారణే ప్రమాణత్వాత్ స్మృతేర్ అపి స ఏవ మూలం నాన్యత్ | ప్రయోగాచ్ చ రాజ్యశబ్దస్యైవ స్వాతన్త్ర్యం తన్నిమిత్తత్వం చ రాజశబ్దస్యావగమ్యతే | తతస్ తదనుసారేణ స్మరణం శబ్దాపశబ్దవిభాగమాత్రపరం [౪౫౧] వ్యాఖ్యేయమ్ | అతస్ త్రయాణామ్ అపి రాజపదాభిధేయత్వేన రాజసూయే ప్రాప్తానాం నిమిత్తార్థాని శ్రవణాని | యదిశబ్దో ‘పి రాజశబ్దస్య రాజ్యయోగనిమిత్తత్వే ప్రమాణమ్ | అన్యథా ప్రాప్త్యభావాద్ యదిశబ్దో ‘నుపపన్నః స్యాత్ | వైదికశ్ చ నిర్దేశః స్మృతేర్ అపి బలీయాన్ | తస్మాత్ నిమిత్తార్థాని శ్రవణాని – ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః |

న తావద్ వైదికనిర్దేశాద్ అత్ర నిర్ణయః శక్యతే, అన్యథాపి తత్సద్భావాత్ | “రాజానమ్ అభిషేచయేత్” – ఇతి హ్య్ అభిషేకవిధౌ ప్రాగ్ ఏవ రాజ్యయోగాద్ రాజశబ్దస్య క్షత్రియమాత్ర ఏవ ప్రయుక్తత్వాత్ | తేన రూఢమ్ ఏవ రాజపదం నిర్ణీయతే | యదిశబ్దస్ తు నిపాతత్వాద్ “యథా కథంచిద్ అపి నియమే న దుష్యతి” – ఇతి స్మరణాచ్ చ స్వతన్త్రమ్ ఏవ రాజపదమ్ | న చ తస్య నిర్మూలత్వమ్, ద్రవిడప్రయోగస్యైవ మూలస్య సంభవాత్ | అతో న యథార్థత్వే స్మరణస్య ప్రమాణమ్ అస్తీతి | తేనైవాభియుక్తప్రణీతేనాచారస్య సంభవాత్ | గౌణభ్రాన్త్యాదిప్రయోగప్రసృతస్య భాధాత్ రాజ్యయోగేన రాజశబ్దః | స్వతన్త్రస్ తు రాజశబ్దః క్షత్రియవచన – ఇతి బ్రాహ్మణాదేర్ అవేష్టౌ ప్రాప్త్యభావాత్ ప్రాపకాని వచనాని – ఇతి | ఏవమ్ అత్రాపి రాజశబ్దః క్షత్రియపరః |

నను – జనరఞ్జనాద్ రాజత్వం మహాభారతే ‘భిహితమ్: “రఞ్జనాత్ ఖలు రాజత్వం ప్రజానాం పాలనాద్ అపి” ఇతి |

బాఢమ్ | సంభవత్య్ ఏవం క్షత్రియస్యాపి రఞ్జకత్వమ్ | “క్షత్రియో హి” ఇత్య్ అనేన ద్వితీయశ్లోకేన శిష్టపరిపాలనరూపో ధర్మో [౪౫౨] ‘భిధీయతే | రాజధర్మేషు ప్రజారక్షణస్య ప్రాధాన్యేన వివక్షితత్వాత్ ప్రథమం ప్రజారక్షణమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రధానం క్షత్రియే కర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్ | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౧౯)

మనుర్ అపి తద్ ఏవాదౌ ప్రదర్శయతి |

ప్రజానాం రక్షణం దానమ్ ఇజ్యాధ్యయనమ్ ఏవ చ ।

విషయేష్వ్ అప్రసక్తిం చ క్షత్రియస్య సమాదిశత్ ॥ ఇతి । (MDహ ౧.౮౯)

శాన్తిపర్వణ్య్ అపి ।

నృపాణాం పరమో ధర్మః ప్రజానామ్ ఏవ పాలనమ్ ।

నిర్దిష్టఫలభోక్తా హి రాజా ధర్మేణ యుజ్యతే ॥

వర్ణానామ్ ఆశ్రమాణాం చ రాజా భవతి పాలకః ।

స్వే స్వే ధర్మే నియుఞ్జానః ప్రజాః స్వాః పాలయేత్ సదా ॥

పాలనేనైవ భూతానాం కృతకృత్యో మహీపతిః ।

సమ్యక్ పాలయితా భాగం ధర్మస్యాప్నోతి పుష్కలమ్ ॥

జయతే యద్ అధీతే చ యద్ దదాతి యద్ అర్చతి ।

రాజా షడ్భాగభాక్ తస్య ప్రజా ధర్మేణ పాలయన్ ॥

సర్వాంశ్ చ ప్రజా నిత్యం రాజా ధర్మేణ పాలయేత్ ।

ఉత్థానేన ప్రసాదేన పూజయేచ్ చాపి ధార్మికాన్ ॥

[౪౫3] రాజా హి పూజితో ధర్మస్ తతః సర్వత్ర పూజ్యతే ।

యద్ యదాచరతే రాజా తత్ ప్రజానాం స్మ రోచతే ॥ ఇతి ।

మార్కణ్డేయపురాణే ।

వత్స రాజ్యాభిషిక్తేన ప్రజారఞ్జనమ్ ఆదితః ।

కర్తవ్యమ్ అవిరోధేన స్వధర్మస్య మహీభృతా ॥

పాలనేనైవ భూతానాం కృతకృత్యో మహీపతిః ।

సమ్యక్ పాలయిత్వా భాగం ధర్మేష్వ్ ఆప్నోతి పుష్కలమ్ ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ ౨౭.౪–3౧)

బ్రాహ్మణ్డపురాణే ।

యద్ అహ్నా కురుతే ధర్మం ప్రజా ధర్మేణ పాలయన్ ।

దశ్వర్షసహస్రాణి తస్య భుఙ్క్తే మహత్ ఫలమ్ ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

సర్వతో ధర్మషడ్భాగో రాజ్ఞో భవతి రక్షతః |

అధర్మాద్ అపి షడ్భాగో భవత్య్ ఏవ హ్య్ అరక్షతః ||

రక్షన్ ధర్మేణ భూతాని రాజా వధ్యాంశ్ చ ఘాతయన్ |

యజతే ‘హర్ అహర్ యజ్ఞైః సహస్రశతదక్షిణైః ||

యో ‘రక్షన్ బలిమ్ ఆదత్తే కరం శుల్కం చ పార్థివః |

ప్రీతిం భోగం చ దణ్డం చ స సద్యో నరకం వ్రజేత్ || ఇతి |

రక్షణీయాశ్ చ ప్రజా భయమ్ ఆపన్నాః | భయం చ తాసాం ద్వేధా సంపద్యతే | చోరవ్యాఘ్రాదిభ్యః పరసైన్యేభ్యో వా | అతస్ తదుభయనివారణాయ [౪౩౪] “ప్రదణ్డవాన్” ఇతి “పరసైన్యాని నిర్జిత్య” ఇతి చోక్తమ్ | ఏతచ్ చ నివారణం క్షత్రియస్యైవ కుతో ‘సాధారణమ్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్య తద్ధేతుత్వేన శస్త్రపాణిత్వం వర్ణితమ్ | తచ్ చ క్షత్రియస్యైవ | తథా చ మనుః |

శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషిర్ విశః |

ఆజీవనార్థం ధర్మస్ తు దానమ్ అధ్యయనం యజిః || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౭౯)

ఆనుశాసనికే ‘పి క్షత్రియం ప్రకృత్య పఠ్యతే |

ఉత్సాహః శస్త్రపాణిత్వం తస్య ధర్మః సనాతనః | ఇతి |

శస్త్రపాణిత్వేన చ యుద్ధోపకరణాని సర్వాణ్య్ ఉపలక్ష్యన్తే | తాని చ శాన్తిపర్వణి దర్శితాని |

యష్టయస్ తోమరాః ఖడ్గా నిశితాశ్ చ పరశ్వధాః |

ఫలకాన్య్ అథ వర్మాణి పరికల్ప్యాన్య్ అనేకశః || ఇతి |

“ప్రదణ్డవాన్” ఇత్య్ అనేన చౌరాదిశిక్షా వివక్షితా | యద్య్ అప్య్ ఏషా పూర్వవచన ఏవోక్తా తథాపి తత్ర సా ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాదితా | అత్ర తు ప్రజారక్షణసాధనత్వేనేతి న పౌనరుక్త్యమ్ | దణ్డప్రకారమ్ ఆహ మనుః |

అనుబన్ధం పరీక్ష్యాథ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః |

సాపరాధమ్ అథాలోచ్య దణ్డం దణ్డ్యేషు పాతయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౨౬)

విష్ణుః |

[౪౩౫] ఆగఃస్వ్ అపి తథాన్యేషు జ్ఞాత్వా జాతిం ధనం వయః |

దణ్డం ప్రకల్పయేద్ రాజా సంమన్త్ర్య బ్రాహ్మణైః సహ || ఇతి | (VఇDహ్ ౩.౯౪)

బృహస్పతిర్ అపి।

వాగ్ధిగ్వధః స్వకం చైవ చతుర్ధా కల్పితో దమః।

పురుషే దోషవిభవం జ్ఞాత్వా సంపరికల్పయేత్॥

గురూన్ పురోహితాన్ విప్రాన్ వాగ్దణ్డేనైవ దణ్డయేత్।

వివాదినో నరాంశ్ చాన్యాన్ దోషిణో ‘ర్థేన దణ్డయేత్॥

మహాపరాధయుక్తాంశ్ చ వధదణ్డేన దణ్డయేత్॥ ఇతి।

తథా చ కాత్యాయనః।

మిత్రాదిషు ప్రయుఞ్జీత వాగ్దణ్డో ధిజ్ తపస్వినామ్।

యథోక్తం తస్య తత్ కుర్యుర్ అనుక్తం సాధుకల్పితమ్॥

అధార్మికం త్రిభిర్ న్యాయైర్ నిగృహ్ణీయాత్ ప్రయత్నతః।

నిరోధనేన బన్ధేన వివిధేన వధేన చ॥ ఇతి।

మనుః।

దశ స్థానాని దణ్డస్య మనుః స్వాయంభువో ‘బ్రవీత్।

త్రిషు వర్ణేషు తాని స్యుర్ అక్షతో బ్రాహ్మణో వ్రజేత్॥

ఉపస్థమ్ ఉదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పఞ్చమమ్।

చక్షుర్ నాసే చ కర్ణౌ చ ధనం దేహస్ తథైవ చ॥

[౪౫౬]మౌణ్డ్యం ప్రాణాన్తికో దణ్డో బ్రాహ్మణస్య విధీయతే।

పురుషాణాం కులీనానాం నారీణాం చ విశేషతః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౧౨౪–౨౫)

బృహస్పతిర్ అపి।

జగత్ సర్వమ్ ఇదం హన్యాత్ బ్రాహ్మణస్య చ తత్సమమ్।

తస్మాత్ తస్య వధం రాజా మనసాపి న చిన్తయేత్॥

అవధ్యాన్ బ్రాహ్మణాన్ ఆహుః సర్వపాపేష్వ్ అవస్థితాన్।

యద్ యద్ విప్రేషు కుశలం తత్ తద్ రాజా సమాచరేత్।

రాష్ట్రాద్ ఏనం బహిః కుర్యాత్ సమగ్రధనమ్ అక్షతమ్॥ ఇతి।

యమో ‘పి |

ఏవం ధర్మప్రవృత్తస్య రాజ్ఞో దణ్డధరస్య చ |

యశో ‘స్మిన్ ప్రథతే లోకే స్వర్గే వాసస్ తథాక్షయః || ఇతి |

పరసైన్యనిర్జయస్ తు శాన్తిపర్వణి దర్శితః |

చైత్రే వా మార్గశీర్షే వా సేనాయోగః ప్రశస్యతే |

పక్వసస్యా హి పృథివీ భవత్య్ అమ్బుమతీ తదా ||

నైవాతిశీతో నాత్యుష్ణః కాలో భవతి భారత |

తస్మాత్ తదా యోజయీత పరేషాం వ్యసనేషు వా ||

ఏతే హి యోగాః సేనాయాః ప్రశస్తాః పరబాధనే |

జలవాంస్ తృణవాన్ మార్గః సమో గమ్యః ప్రశస్యతే ||

చారైః సువిదితాభ్యాసః కుశలైర్ వనగోచరైః |

[౪౯౭] సప్తర్షీన్ పృష్ఠతః కృత్వా యుధ్యేయుర్ అచలా ఇవ ||

యతో వాయుర్ యతః సూర్యో యతః శుక్రస్ తతో జయః |

అకర్దమామ్ అనుదకామ్ అమర్యాదామ్ అలోష్టకామ్ |

అశ్వభూమిం ప్రశంసన్తి యే యుద్ధకుశలా జనాః ||

సమా నిరుదకా చైవ రథభూమిః ప్రశస్యతే |

నీచద్రుమా మహాకక్షా సోదకా హస్తియోధినామ్ ||

బహుదుర్గా మహావృక్షా వేణువేత్రతిరస్కృతా |

పదాతీనాం క్షమా భూమిః పర్వతోపవనాని చ ||

పదాతిబహులా సేనా దృఢా భవతి భారత |

రథాశ్వబహులా సేనా సుదినేషు ప్రశస్యతే ||

పదాతినాగబహులా ప్రావృట్కాలే ప్రశస్యతే |

గుణాన్ ఏతాన్ ప్రసంఖ్యాయ యుద్ధం శత్రుషు యోజయేత్ || ఇతి | (MBh ౧౨.౧౦౦.౧౦–౨౫)

మనుర్ అపి।

యదా తు యానమ్ ఆతిష్ఠేద్ అరిరాష్ట్రమ్ ప్రతి ప్రభుః।

తదానేన విధానేన యాయాద్ అరిపురం శనైః॥

మార్గశీర్షే శుభే మాసే యాయాద్ యాత్రాం మహీపతిః।

ఫాల్గునం వాథ చైత్రం వా మాసౌ ప్రతి యథాబలమ్॥

అన్యేష్వ్ అపి తు కాలేషు యదా పశ్యేద్ అధ్రువం జయమ్।

తదా యాయాద్ విగృహ్యైవ వ్యసనే చోత్థితే రిపోః॥

[౪౩౮] కృత్వా విధానం మూలే తు యాత్రికం చ యథావిధి।

ఉపగృహ్యాస్పదం చైవ చారాన్ సమ్యగ్ విధాయ చ॥

సంశోధ్య త్రివిధం మార్గం షడ్విధం చ స్వకం బలమ్।

సాంపరాయికకల్పేన యాయాద్ అరిపురం శనైః॥ ఇతి। (MDహ్ ౭.౧౮౧–౮౫)

బలస్య షడ్విధతా ఉశనసా దర్శితా: “మూలఫలం శ్రేణీబలం మిత్రబలం ధృతకమ్బలం శత్రుబలమ్ ఆటవికబలం చ” ఇతి। యుద్ధార్థం సైన్యసన్నాహరచనామ్ ఆహ మనుః।

దణ్డవ్యూహేన తన్ మార్గం యాయాత్ తు శకటేన వా।

వరాహమకరాభ్యాం వా సూచ్యా వా గరుడేన వా॥

యతశ్ చ భయమ్ ఆశఙ్కేత్ తతో విస్తారయేద్ బలమ్।

పద్మేన చైవ వ్యూహేన నివిశేత తదా స్వయమ్॥

సేనాపతిబలాధ్యక్షౌ సర్వదిక్షు నివేశయేత్।

యతశ్ చ భయమ్ ఆశఙ్కేత్ తాం ప్రాచీం కల్పయేద్ దిశమ్॥

గుల్మాంశ్ చ స్థాపయేద్ ఆప్తాన్ కృతసంజ్ఞాన్ సమన్తతః।

స్థానే యుద్ధే చ కుశలాన్ అభీరూన్ అవికారిణః॥

సంహతాన్ యోధయేద్ అల్పాన్ కామం విస్తారయేద్ బహూన్।

సూచ్యా వజ్రేణ చైవైతాన్ వ్యూహేన వ్యూహ్య యోధయేత్॥

[౪౩౯]స్యన్దనాశ్వైః సమే యుద్ధ్యేద్ అనూపే నౌద్విపైస్ తథా।

వృక్షగుల్మావృతే చాపైర్ అసిచర్మాయుధైః స్థలే ||
కౌరుక్షేత్రాంశ్ చ మాత్స్యాంశ్ చ పాఞ్చాలాఞ్ ఛూరసేనజాన్ |
దీర్ఘాన్ లఘూంశ్ చైవ నరాన్ అగ్రానీకేషు యోజయేత్ ||
ప్రహర్షయేద్ బలం వ్యూహ్య తాంశ్ చ సమ్యక్ పరీక్షయేత్ |
చేష్టాశ్ చైవ విజానీయాద్ అరీన్ యోధయతామ్ అపి ||
ఉపరుధ్యారిమ్ ఆసీత రాష్ట్రం చాస్యోపపీడయేత్ |
దూషయేచ్ చాస్య సతతం యవసాన్ నోదకేన్ధనమ్ ||
భిన్ద్యాచ్ చైవ తడాగాని ప్రాకారపరిఖాస్ తథా |
సమవస్కన్దయేచ్ చైనం రాత్రౌ విత్రాసయేత్ తథా ||
ఉపజప్యాన్ ఉపజపేద్ బుధ్యేచ్ చైవ హి తత్కృతమ్ |
యుక్తే చ దైవే యుధ్యేత యజప్రేప్సుర్ అపేతభీః ||
సామ్నా దానేన భేదేన సమస్ తైర్ అథ వా పృథక్ |
[౪౬౦] విజేతుం ప్రయతేతారీన్ న యుద్ధేన కదాచన ||
అనిత్యో విజయో యస్మాద్ దృశ్యతే యుధ్యమానయోః |
పరాజయశ్ చ సంగ్రామే తస్మాద్ యుద్ధం వివర్జయేత్ ||
త్రయాణామ్ అప్య్ ఉపాయానాం పూర్వోక్తానామ్ అసంభవే |
తథా యుధ్యేత సంపన్నో విజయేత రిపుం యథా ||
జిత్వా సంపూజయేద్ దేవాన్ బ్రాహ్మణాంశ్ చైవ ధార్మికాన్ |
ప్రదద్యాత్ పరిహారాంశ్ చ్ ఖ్యాపయేద్ అభయాని చ ||
సర్వేషాం తు విదిత్వైషాం సమాసేన చికీర్షితమ్ |
స్థాపయేత్ తత్ర తద్వంశ్యం కుర్యాచ్ చ సమయక్రియామ్ ||
ప్రమాణాని చ కుర్వీత తేషాం ధర్మాన్ యథోదితాన్ || ఇతి | (MDహ్ ౭.౧౮౭–౨౦౩)

ఉక్తప్రకారేణ పరసైన్యాని నిర్జిత్య జితామ్ ఏతాం పూర్వాం చ స్వకీయాం భువం రాజధర్మేణ పాలయేత్ | తద్ ఏవ ధర్మేణ పాలనం పుష్పం పుష్పమ్ – ఇతి తృతీయశ్లోకేన విశదీక్రియతే | యథా మాలాకార ఆరామే యదా యదా యత్ యత్ పుష్పం వికసతి తదా తదా తత్ తద్

విచినోతి । న తు పుష్పలతామ్ ఉన్మూలయతి । తథా ప్రజాభ్యః కరమ్ ఆదదానో రాజా యథోదయం షష్ఠం భాగం గృహ్ణీయాత్ । అఙ్గారకారకస్ [౪౬౧] తు వృక్షమ్ ఉన్మూల్య సర్వాత్మనా దహతి । న తు తథా ప్రజాః పీడయేత్ । ఏతచ్ చ శాన్తిపర్వణి దర్శితమ్ ।

మధుదోహం దుహేద్ రాష్ట్రం భ్రమరాన్ న ప్రవాసయేత్ ।
వత్సాపేక్షీ దుహేచ్ చైవ స్తనాంశ్ చైవ న కుట్టయేత్ ॥
జలౌకావత్ పిబేద్ రాష్ట్రం మృదునైవ నరాధిపః ।
వ్యాఘ్రీవద్ ఉద్ధరేత్ పుత్రం న దశేన్ న చ పీడయేత్ ॥
యథా చ లేఖకః పర్ణమ్ ఆఖుః పాదత్వచం యథా ।
అతీక్ష్ణేనాభ్యుపాయేన తథా రాష్ట్రం సమాపిబేత్ ॥
అల్పేనాల్పేన దేయేన వర్ధమానం ప్రదాపయేత్ ।
తతో భూయస్ తతో భూయః క్రమాద్ వృద్ధిం సమాచరేత్ ॥ ఇతి । (MBహ్ ౧౨.౮౮.౪–౭)

మనుర్ అపి ।

క్రయవిక్రయమ్ అధ్వానం భక్తం చ సపరివ్యయమ్ ।
యోగక్షేమం చ సంప్రేక్ష్య వణిజో దాపయేత్ కరాన్ ॥
యథా ఫలేన యుజ్యేత రాజా కర్తా చ కర్మణామ్ ।
యథావేక్ష్య నృపో రాష్ట్రే కల్పయేత్ సతతం కరాన్ ॥
౪౬౨] యథాల్పాల్పమ్ అదన్త్య అద్యం వార్యోకోవత్సషట్పదాః ।
తథాల్పాల్పో గ్రహీతవ్యో రాష్ట్రాద్ రాజ్ఞాబ్దికః కరః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.౧౨౭–౨౯)

మార్కణ్డేయో ఽపి ।

మాసాన్ అష్టౌ యథా సూర్యస్ తోయం హరతి రశ్మిభిః ।
సూక్ష్మేణైవాభ్యుపాయేన తథా శుల్కాదికం నృపః ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ ౨౭.౨౩)

ఏతచ్ చ కరాదానం మాలాకారదృష్టాన్తేన ప్రతిపాదితమ్ ఇతరేషామ్ అపి సర్వేషాం రాజధర్మాణామ్ ఉపలక్షణమ్ । తే చ ధర్మాః యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితాః ।

మహోత్సాహః స్థూలలక్షః కృతజ్ఞో వృద్ధసేవకః ।
వినీతః సత్త్వసంపన్నః కులీనః సత్యవాక్ శుచిః ॥

అదీర్ఘసూత్రః స్మృతిమాన్ అక్షుద్రో ‘పరుషస్ తథా ।

ధార్మికో ‘వ్యసనశ్ చైవ ప్రాజ్ఞః శూరో రహస్యవిత్ ॥

స్వరన్ధ్రగోప్తాన్వీక్ష్యాం దణ్డనీత్యాం తథైవ చ ।

వినీతస్ త్వ్ అథ వార్త్తాయాం త్రయ్యాం చైవ నరాధిపః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౦౯–౧౧)

త ఏతే ‘న్తరఙ్గా రాజధర్మాః । ఏత ఏవ రాజగుణా ఇత్య్ అప్య్ ఉచ్యన్తే । అత ఏవ “షట్త్రింశద్గుణోపేతో రాజా” [౪౬౩] ఇత్య్ అస్య సూత్రస్య వ్యాఖ్యానావసరే మహోత్సాహాదయః ఉశనసా పఠితాః । బహిరఙ్గా అపి రాజధర్మా యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితాః ।

సుమన్త్రిణః ప్రకుర్వీత ప్రాజ్ఞాన్ మౌలాన్ స్థిరాన్ శుచీన్ ।

తైః సార్ధం చిన్తయేద్ రాజ్యం విప్రేణాథ తతః స్వయమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౧౨)

మనుర్ అపి ।

మౌలాఞ్ ఛాస్త్రవిదః శూరాన్ లబ్ధలక్ష్యాన్ కులోద్గతాన్ ।

సచివాన్ సప్త చాష్టౌ వా ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్ ॥

తైః సార్ధం చిన్తయేన్ నిత్యం సామాదీన్ సంధివిగ్రహమ్ ।

స్థానం సముదయం గుప్తిం లబ్ధప్రశమనాని చ ॥

తేషాం స్వం స్వమ్ అభిప్రాయమ్ ఉపలభ్య పృథక్ పృథక్ ।

సమస్తానాం చ కార్యేషు విదధ్యాద్ ధితమ్ ఆత్మనః ॥

సర్వేషాం తు విశిష్టేన బ్రాహ్మణేన విపశ్చితా ।

మన్త్రయేత్ పరమం మన్త్రం రాజా షాడ్గుణ్యసంయుతమ్ ॥

నిత్యం తస్మిన్ సమాశ్వస్తః సర్వకార్యాణి నిఃక్షిపేత్ ।

తేన సార్ధం వినిశ్చిత్య తతః కర్మ సమారభేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.౫౪–౫౯)

ఆరమ్భణీయం చ కర్మ దేశవిశేషేషు దుర్గసంపాదనమ్ । తచ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితమ్ ।

[౪౬౪]రమ్యం పశవ్యమ్ ఆజీవ్యం జాఙ్గలం దేశమ్ ఆవసేత్ ।

తత్ర దుర్గాణి కుర్వీత జనకోశాత్మగుప్తయే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౨౧)

దుర్గభేదా మనునా దర్శితాః ।

ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమ్ అబ్దుర్గzమ్ వార్క్షమ్ ఏవ వా ।

నృదుర్గం గిరిదుర్గం చ సమావృత్య వసేత్ పురమ్ ॥

సర్వేణ తు ప్రయత్నేన గిరిగుర్గం సమాశ్రయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.౭౦–౭౧)

దుర్గసంవిధానప్రకారః శాన్తిపర్వణి దర్శితాః ।

దృఢప్రాకారపరిఖం హస్త్యశ్వరథసంకులమ్ ।

ఊర్జస్వినరనాగాశ్వం చత్వరాపణశోభితమ్ ॥

ప్రసిద్ధవ్యవహారం చ ప్రశాన్తమ్ అకుతోభయమ్ ।

శూరాఢ్యం ప్రాజ్ఞసంపూర్ణం బ్రహ్మఘోషానునాదితమ్ ॥

సమాజోత్సవసంపన్నం సదా పూజితదైవతమ్ ।

వశ్యామాత్యబలో రాజా తత్ పురం స్వయమ్ ఆవిశేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౨.౮౬.౬–౭)

మనుర్ అపి ।

[౪౬౫]తత్ స్యాద్ ఆయుధసంపన్నం ధనధాన్యేన వాహనైః ।

బ్రాహ్మణైః శిల్పిభిర్ యన్త్రైర్ యవసేనోదకేన్ధనైః ॥

తస్య మధ్యే తు పర్యాప్తం కారయేద్ గృహమ్ ఆత్మనః ।

గుప్తం సర్వర్తుకం శుభ్రం జలవృక్షసమన్వితమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.౭౫–౭౬)

దుర్గసంవిధానమ్ ఉక్త్వా యాగాదిధర్మాన్ అపి స ఏవాహ ।

తద్ అధ్యాస్యోద్వహేద్ భార్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్ ।

కులే మహతి సంభూతాం హృద్యాం రూపసమన్వితామ్ ॥

పురోహితం చ కుర్వీత వృణుయాద్ ఏవ చర్త్విజః ।

తే 'స్య గృహ్యాణి కర్మాణి కుర్యుర్ వైతానికాని చ ॥

యజేత రాజా క్రతుభిర్ వివిధైర్ ఆప్తదక్షిణైః ।

యజ్ఞార్థం చైవ విప్రేభ్యో దద్యాద్ భోగాన్ ధనాని చ ॥

సాంవత్సరికమ్ ఆప్తైశ్ చ రాష్ట్రాద్ ఆహారయేద్ బలిమ్ ।

స్యాచ్ చామ్నాయపరో లోకే వర్తేత పితృవన్ నృషు ॥ ఇతి । (MDహ్ ౭.౭౭–౮౦)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

పురోహితం ప్రకుర్వీత దైవజ్ఞమ్ ఉదితోదితమ్।

దణ్డనీత్యాం చ కుశలమ్ అథర్వాఙ్గిరసే తథా॥

[౪౬౬]శ్రౌతస్మార్తక్రియాహేతోర్ వృణుయాద్ ఏవ చర్త్విజః।

యజ్ఞాంశ్ చైవ ప్రకుర్వీత విధివద్ భూరిదక్షిణాన్॥

భోగాంశ్ చ దద్యాద్ విప్రేభ్యో వసూని వివిధాని చ।

సదానమానసత్కారైర్ వాసయేత్ శ్రోత్రియాన్ సదా॥ ఇతి। (YDh ౧.3౧3–౧౫)

మనుర్ అపి।

మ్రియమాణో ‘ప్య్ ఆదదీత న రాజా శ్రోత్రియాత్ కరమ్।

న చ క్షుధాస్య సంసీదేత్ శ్రోత్రియో విషయే వసన్॥

యస్య రాజ్ఞస్ తు విషయే శ్రోత్రియః సీదతి క్షుధా।

తస్యాపి తత్ క్షుధా రాష్ట్రమ్ అచిరాద్ ఏవ సీదతి॥

శ్రుతవృత్తే విదిత్వాస్య వృత్తిం ధర్మ్యాం ప్రకల్పయేత్।

సంరక్షేత్ సర్వతశ్ చైనం పితా పుత్రమ్ ఇవౌరసమ్॥ ఇతి। (MDh ౭.౧33–3౫)

ఆనుశాసనికే ‘పి।

శాలాప్రపాతడాగాని దేవతాయతనాని చ।

బ్రాహ్మణావస్థాశ్ చైవ కర్తవ్యం నృపసత్తమైః॥

[౪౬౭] బ్రాహ్మణా నావమన్తవ్యా భస్మచ్ఛన్నా ఇవాగ్నయః।

కులమ్ ఉత్పాటయేయుస్ తే క్రోధావిష్టా ద్విజాతయః॥

దుష్టానాం శాసనం ధర్మః శిష్టానాం పరిపాలనమ్।

కర్తవ్యం భూమిపాలేన నిత్యం కార్యేషు చార్జవమ్॥ ఇతి।

శాన్తిపర్వణ్య్ అపి।

బాలాతురేషు భూతేషు పరిత్రాణం కురూద్వహ।

శరణాగతేషు కారుణ్యం కుర్యాత్ తత్ర సమాహితః॥

భరణం సర్వభూతానాం రక్షణం చాపి సర్వశః।
యష్టవ్యమ్ ఋతుభిర్ నిత్యం దాతవ్యం చాప్య్ అపీడయా॥
ప్రజానాం రక్షణం కార్యం న కార్యం కర్మ గర్హితమ్।
ఆశ్రమేషు యథాకాలం చైలం భోజనభాజనమ్॥
స్వయం తూపహరేద్ రాజా సత్కృత్య విధిపూర్వకమ్।
ఆత్మానం సర్వకార్యాణి తాపసే రాజ్యమ్ ఏవ చ॥
నివేదయేత్ ప్రయత్నేన తిష్ఠేత్ ప్రహ్వశ్ చ నిత్యశః।
విక్రమేణ మహీం లబ్ధ్వా ప్రజా ధర్మేణ పాలయన్॥
ఆహవే నిధనం కుర్యాద్ రాజా ధర్మపరాయణః।
ఆహవే చ మహీం లబ్ధ్వా శ్రోత్రియాయోపపాదయేత్॥ ఇతి। (MBహ్ ౧౨.౮౬.౨౧–౨౬)

మనుః।

౪౬౮] మోహాద్ రాజా స్వరాష్ట్రం యః కర్షయత్య్ అనవేక్షయా।
సో ‘చిరాద్ భ్రశ్యతే రాజ్యాజ్ జీవితాచ్ చ సబాన్ధవః॥
శరీరకర్షణాత్ ప్రాణాః క్షీయన్తే ప్రాణినాం యథా।
తథా రాజ్ఞామ్ అప్ ప్రాణాః క్షీయన్తే రాష్ట్రకర్షణాత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౭.౧౧౧–౧౨)

దినచర్యా తు మనునా దర్శితా।

ఉత్థాయ పశ్చిమే యామే కృతశౌచః సమాహితః।
హుత్వాగ్నిం బ్రాహ్మణాంశ్ చార్చ్య ప్రవిశేచ్ చ సభాం శుభామ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౭.౧౪౫)

స్మృత్యన్తరే ‘పి।

ప్రాతర్ ఉత్థాయ నృపతిః కుర్యాద్ దన్తస్య ధావనమ్।
స్నానశాలాం సమాగత్య స్నాత్వా పూతేన వారిణా॥
అర్ఘ్యం దత్వా తు దేవాయ భాస్కరాయ సమాహితః।
తతో ‘లంకృతగాత్రః సన్ వక్త్రమ్ ఆలోక్య మన్త్రవత్॥
ఘృతపాత్రం తు విప్రాయ దద్యాత్ సకనకం నృపః॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

ఋత్విక్పురోహితాచార్యైర్ ఆశీర్భిర్ అభినన్దితః।

దృష్ట్వా జ్యోతిర్విదో వైద్యాన్ దద్యాద్ గాః కాఞ్చనం మహీమ్॥

నైవేశికాని చ తతః శ్రోత్రియేభ్యో గృహాణి చ॥ (YDహ్ ౧.33౨–33)

[౪౬౯] ఇతి। నైవేశికాని వివాహోపయోగీని కన్యాలఙ్కారాదీని। దానానన్తరకృత్యం మనుర్ ఆహ।

తత్ర స్థితః ప్రజాః సర్వాః ప్రతినన్ద్య విసర్జయేత్।

విసృజ్య చ ప్రజాః సర్వా మన్త్రయేత్ సహ మన్త్రిభిః॥

గిరిపృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వా రహోగతః।

అరణ్యే నిఃశలాకే వా మన్త్రయేతావిభావితః॥

మధ్యన్దినే ‘ర్ధరాత్రే వా విశ్రాన్తో విగతక్లమః।

చిన్తయేత్ ధర్మకామార్థాన్ సార్ధం తైర్ ఏక ఏవ వా॥

కన్యానాం సంప్రదానం చ కుమారాణాం చ రక్షణమ్॥

దూతసంప్రేషణం చైవ కార్యశేషం తథైవ చ।

అన్తఃపురప్రచారం చ ప్రణిధీనాం చ చేష్టితమ్॥

కృత్స్నం చాష్టవిధం కర్మ పఞ్చవర్గం చ తత్త్వతః।

అనురాగాపరాగౌ చ ప్రచారం మణ్డలస్య చ॥

అనన్తరమ్ అరిం విద్యాద్ అరిసేవినమ్ ఏవ చ।

అరేర్ అనన్తరం మిత్రమ్ ఉదాసీనం తయోః పరమ్॥

తాన్ సర్వాన్ అభిసందధ్యాత్ సామాదిభిర్ ఉపక్రమైః।

వ్యస్తైశ్ చైవ సమస్తైశ్ చ పౌరుషేణ నయేన చ॥

సంధిం చ విగ్రహం చైవ యానమ్ ఆసనమ్ ఏవ చ।

ద్వైధీభావం సంశ్రయం చ షడ్గుణాంశ్ చిన్తయేత్ సదా॥

[౪౭౦] ఆసనం చైవ యానం చ సంధిం విగ్రహమ్ ఏవ చ।

కార్యం వీక్ష్య ప్రయుఞ్జీత ద్వైధం సంశ్రయమ్ ఏవ చ ॥

ఉపేతారమ్ ఉపేయం చ సర్వోపాయాంశ్ చ కృత్స్నశః ।

ఏతత్ త్రయం సమాశ్రిత్య ప్రయతేతార్థసిద్ధయే ॥ ఇతి । (MDh ౭.౧౪౬–౨౧౫)

అష్టవిధత్వం తు కర్మణ ఉశనసా ప్రదర్శితమ్ ।

ఆదానే చ విసర్గే చ తథా ప్రైషనిషధయోః ।

పఞ్చమే చార్థవచనే వ్యవహారస్య చేక్షణే ॥

దణ్డశుద్ధ్యోః సమాయుక్తస్ తేనాష్టగతికో నృపః ॥ ఇతి ।

శుద్ధిః ప్రాయశ్చిత్తమ్ । పఞ్చవర్గస్ తు [౪౭౧] కార్పటికదామ్భికగృహపతివైదేహక-తాపసవ్యఞ్జనాశ్ చరాః । కర్మణామ్ ఆరమ్భోపాయః, పురుషద్రవ్యసంపత్, వినిపాతప్రతీకారః, కార్యసిద్ధిర్ ఇతి వా పఞ్చవర్గః ।

ఏవం సర్వమ్ ఇదం రాజా సహ సంమన్త్ర్య మన్త్రిభిః ।

వ్యాయమ్యాప్లుత్య మధ్యాహ్నే భోక్తుమ్ అన్తఃపురం వ్రజేత్ ॥

తత్రాత్మభూతైః కాలజ్ఞైర్ అహార్యైః పరిచారకైః ।

సుపరీక్షితమ్ అన్నాద్యమ్ అద్యాన్ మన్త్రైర్ విషాపహైః ॥

విషఘ్నైర్ అగదైశ్ చాస్య సర్వద్రవ్యాణి యోజయేత్ ।

విషఘ్నాని చ రత్నాని నియతో ధారయేత్ సదా ॥

పరీక్షితాః స్త్రియశ్ చైనం వ్యజనోదకధూపనైః ।

వేషాభరణసంశుద్ధాః స్పృశేయుః సుసమాహితాః ॥

ఏవం ప్రయత్నం కుర్వీత యానశయ్యాసనాశనే ।

స్నానే ప్రసాధనే చైవ సర్వాలఙ్కారకేషు చ ॥

భుక్తవాన్ విహరేచ్ చైవ స్త్రీభిర్ అన్తఃపురే సహ ।

విహృత్య తు యథాకాలం పునః కార్యాణి చిన్తయేత్ ॥

అలంకృతశ్ చ సంపశ్యేద్ ఆయుధీయం పునర్ జనమ్ ।

వాహనాని చ సర్వాణి శస్త్రాణ్య్ ఆభరణాని చ ॥

సంధ్యాం చోపాస్య శృణుయాద్ అన్తర్వేశ్మని శస్త్రభృత్ ।

రహస్యాఖ్యాయినాం చైవ ప్రణిధీనాం చ చేష్టితమ్ ||

[౪౭౨] గత్వా కక్షాన్తరం సమ్యక్ సమనుజ్ఞాప్య తం జనమ్ |

ప్రవిశేద్ భోజనార్థం తు స్త్రీవృతో 'న్తఃపురం పునః ||

తత్ర భుక్త్వా పునః కించిత్ తూర్యఘోషైః ప్రహర్షితః |

సంవిశేచ్ చ యథాకాలమ్ ఉత్తిష్ఠేచ్ చ గతక్లమః ||

ఏతద్ విధానమ్ ఆతిష్ఠేద్ అరోగః పృథివీపతిః |

అస్వస్థః సర్వమ్ ఏవైతత్ భృత్యేషు వినివేశయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౭.౨౧౬–౨౬)

ధర్మాన్తరమ్ ఆహ మనుః |

సంగ్రామేష్వ్ అనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్ |

శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమ్ ||

అలబ్ధం చైవ లిప్సేత లబ్ధం రక్షేచ్ చ యత్నతః |

రక్షితం వర్ధయేచ్ చైవ వృద్ధం పాత్రేషు నిఃక్షిపేత్ ||

అమాయయైవ వర్తేత న కథంచన మాయయా |

బుధ్యేతారిప్రయుక్తాం తుఅ మాయాం నిత్యం సుసంవృతః || ఇతి | (MDహ్ ౭.౮౮–౧౦౪)

శాన్తిపర్వణ్య్ అపి |

వ్యసనాని చ సర్వాణి నృపతిః పరివర్జయేత్ |

లోకసంగ్రహణార్థాయ కృతకవ్యసనీ భవేత్ || ఇతి |

తాని వ్యసనాని మనునా దర్శితాని |

[౪౭౩] దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధజాని చ |

మృగయాక్షా దివా స్వప్నః పరీవాదః స్త్రియో మదః |

తౌర్యత్రికం వృథాటాట్యా కామజో దశకో గణః ||

పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణమ్ |

వాగదణ్డజం చ పారుష్యం క్రోధజో 'పి గణో 'ష్టకః ||

కామజేషు ప్రసక్తో హి వ్యసనేషు మహీపతిః।
వియుజ్యతే ఽర్థధర్మాభ్యాం క్రోధజే స్వాత్మనైవ తు॥
ద్వయోర్ అప్య్ ఏతయోర్ మూలం యం సర్వే కవయో విదుః।
తం యత్నేన జయేల్ లోభం తజ్జావ్ హ్య్ ఏతౌ గణావ్ ఉభౌ॥
పానమ్ అక్షాః స్త్రియశ్ చైవ మృగయా చ యథాక్రమమ్।
ఏతత్ కష్టతమం విద్యాచ్ చతుష్కం కమజే గణే॥
దణ్డస్య పాతనం చైవ వాక్పారుష్యార్థదూషణే।
క్రోధజే ఽపి గణే విద్యాత్ కష్టమ్ ఏతత్ త్రికం సదా॥
వ్యసనస్య చ మృత్యోశ్ చ వ్యసనం కష్టమ్ ఉచ్యతే।
వ్యసన్య్ అధో హి వ్రజతి స్వర్ యాత్య్ అవ్యసనీ మృతః॥ ఇతి। (MDహ్ ౭.౪౯–౫౩)

మార్కణ్డేయో ఽపి।

[౪౭౪] వ్యసనాని పరిత్యజ్య సప్త మూలహరాణి చ।
ఆత్మా రిపుభ్యః సంరక్ష్యో బహిర్మన్త్రవినిర్గమాత్॥
స్థానవృద్ధిక్షయజ్ఞానషాడ్గుణ్యవిజితాత్మనా।
భవితవ్యం నరేన్ద్రేణ న కామవశవర్తినా॥
ప్రాగ్ ఆత్మా మన్త్రిణశ్ చైవ తతో భృత్యా మహీభృతా।
జేయాశ్ చానన్తరం పౌరా విరుధ్యేత తతో ఽరిభిః॥
యస్ త్వ్ ఏతాన్ అవినిర్జిత్య వైరిణో విజిగీషతే।
సో ఽజితాత్మాజితామాత్యః శత్రువర్గేణ బాధ్యతే॥ ఇతి। (Mఆర్Pఉ ౨౭.౫–౧౧)

తద్ ఏవముక్తధర్మకలాపేన సంయుక్తో రాజా ప్రజాః పాలయేత్। తద్ ఉక్తం మనునా।

ఏవం సర్వం విధాయేదమ్ ఇతికర్తవ్యమ్ ఆత్మనః।
యుక్తశ్ చైవాప్రమత్తశ్ చ పరిరక్షేద్ ఇమాః ప్రజాః॥ ఇతి। (MDహ్ ౭.౧౪౧)

ప్రజారక్షణే రాజ్ఞః శ్రేయోవిశేష ఐహిక ఆముష్మికశ్ చ శాన్తిపర్వణి దర్శితః।

స్త్రియశ్ చాపురుషా మార్గం సర్వాలంకారభూషితాః।

నిర్భయాః ప్రతిపద్యన్తే యదా రక్షతి భూమిపః ॥
ధర్మమ్ ఏవ ప్రపద్యన్తే న హింసన్తి పరస్పరమ్ ।
అనుగృహ్ణన్తి చాన్యోన్యం యదా రక్షతి భూమిపః ॥
[౪౭౫] యజన్తే చ మహాయజ్ఞైస్ త్రయో వర్ణాః పృథగ్విధైః ।
యుక్తాశ్ చాధీయతే వేదాన్ యదా రక్షతి భూమిపః ॥
యదా రాజా ధురం శ్రేష్ఠామ్ ఆదాయ వహతి ప్రజాః ।
మహతా బలయోగేన తదా లోకః ప్రసీదతి ॥ ఇతి । (MBహ్ ౧౨.౬౮.3౨–3౬)

రామాయణే ‘పి ।

యః క్షత్రియః స్వధర్మేణ పృథివీమ్ అనుశాస్తి వై ।
స లోకే లభతే వీర యశః ప్రేత్యేహ చైవ హి ॥ ఇతి ।

అపాలనే దోషః శాన్తిపర్వణి దర్శితః ।

యానం వస్త్రాణ్య్ అలంకారాన్ రత్నాని వివిధాని చ ।
హరేయుః సహసా పాపా యది రాజా న పాలయేత్ ॥
పతేద్ బహువిధం శస్త్రం బహుధా ధర్మచారిషు ।
అధర్మః ప్రగృహీతః స్యాత్ యది రాజా న పాలయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౨.౬౮.౧౬–౧౭)

ఇతి రాజధర్మప్రకరణమ్

[౪౭౬]

అథ వైశ్యధర్మప్రకరణమ్ । క్రమప్రాప్తాన్ వైశ్యస్యాసాధారణధర్మాన్ ఆహ ।

లాభకర్మ తథా రత్నం గవాం చ పరిపాలనమ్ ।
కృషికర్మ చ వాణిజ్యం వైశ్యవృత్తిర్ ఉదాహృతా ॥ ౬3 ॥

లాభార్థం కర్మ లాభకర్మ కుసీదాద్యుపజీవనమ్ ఇత్య్ అర్థః। రత్నం మణిముక్తాది। తేన చ తత్పరీక్షణక్రయవిక్రయా ఉపలక్ష్యన్తే। గవాం పాలనం తృణోదకప్రదానబన్ధనమోచనదోహనాది। కృషికర్మ భూమికర్షణబీజవాపనాది। వాణిజ్యం క్రముకధాన్యాదిక్రయవిక్రయౌ। కుసీదాదీనాం వైశ్యధర్మత్వమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

కుసీదకృషివాణిజ్యం పాశుపాల్యం విశః స్మృతమ్। ఇతి। (YDh ౧.౧౧౯)

మనుర్ అపి।

పశూనాం రక్షణం దానమ్ ఇజ్యాధ్యయనమ్ ఏవ చ।

వణిక్పథం కుసీదం చ వైశ్యస్య కృషిమ్ ఏవ చ॥ ఇతి। (MDh ౧.౯౦)

సమాదిశద్ ఇతి శేషః। వరాహపురాణే ఽపి।

స్వాధ్యాయం యజనం దానం కుసీదపశుపాలనమ్।

గోరక్షాం కృషివాణిజ్యం కుర్యాద్ వైశ్యో యథావిధి॥ ఇతి।

పశుపాలనమ్ అజాశ్వాదిపాలనమ్, గోశబ్దస్య పృథగుపాత్తత్వాత్। ఆనుశాసనికే విక్రేయద్రవ్యాణ్య్ అపి నిదర్శితాని।

[౪౭౭] తిలచర్మరసాశ్ చైవ విక్రేయాః పశువాజినః।

వణిక్పథమ్ ఉపాసీనైర్ వైశ్యైర్ వైశ్యపథి స్థితైః॥ ఇతి। (MBh ౧౩.౧౪౧.౫౬)

శాన్తిపర్వణి జాజల్యుపాఖ్యానప్రసఙ్గేన వైశ్యధర్మాస్ తులాధారేణోదితాః।

యద్ దదామి న తన్ న్యూనం యద్ గృహ్ణామి న చాధికమ్।

విక్రీణామి రసాంశ్ చాహం మద్యవర్జ్యమ్ అమాయయా॥

క్రీత్వా చైవ ప్రవిక్రీణే పరస్తాత్ తద్ ధనం బహు॥ ఇతి। (MBh ౧౨.౨౬౧.౭–౮)

పశుపాలనే విశేషమ్ ఆహతుః శఙ్ఖలిఖితౌ: "గా రక్షేత్। రాస్వ్ అపీతాసు న పిబేత్। న తిష్ఠత్సూపవిశేత్। న స్వయమ్ ఉత్థాపయేత్। శనైర్ ఆర్ద్రశాఖయా సపలాశయా పృష్ఠతో ఽభిహన్యాత్। న తీర్థే న విషమే నాల్పోదకే ఽవతారయేత్। బాలవృద్ధరోగార్తానాం శక్తితః ప్రతీకారం కుర్యాత్। అన్యథా విప్లవః" [౪౭౮] ఇతి। యాని లాభకర్మాదీని వాణిజ్యాన్తాని తాని సర్వాణి వైశ్యవృత్తిః వైశ్యస్య జీవనహేతుర్ ఇత్య్ అర్థః। తద్ ఉక్తం మార్కణ్డేయే।

దానమ్ అధ్యయనం యజ్ఞో వైశ్యస్యాపి త్రిధైవ సః।

వాణిజ్యం పాశుపాల్యం చ కృషిశ్ చైవాస్య జీవికా || ఇతి | (Mఆర్Pఉ ౨౮.౬)

అర్ఘవిజ్ఞానాదయో ‘పి వైశ్యధర్మత్వేన ద్రష్టవ్యాః | అత ఏవ మనునా వైశ్యధర్మేషు పఠితాః |

వైశ్యస్ తు కృతసంస్కారః కృత్వా దారపరిగ్రహమ్ |

వార్తాయాం నిత్యయుక్తః స్యాత్ పశూనాం చైవ రక్షణే ||

ప్రజాపతిర్ హి వైశ్యాయ సృష్ట్వా పరిదదే పశూన్ |

న చ వైశ్యస్య కామః స్యాన్ న రక్షేయం పశూన్ ఇతి ||

వైశ్యే చేచ్ఛతి నాన్యేన రక్షితవ్యాః కథంచన |

మణిముక్తాప్రవాలానాం లోహానాం తాన్తవస్య చ ||

గన్ధానాం చ రసానాం చ విద్యాద్ అర్ఘబలాబలమ్ |

బీజానామ్ ఉప్తివచ్ చ స్యాత్ క్షేత్రదోషగుణస్య చ ||

మానయోగాంశ్ చ జానీయాత్ తులాయోగాంశ్ చ సర్వతః |

సారాసారం చ భాణ్డానాం దేశానాం చ గుణాగుణాన్ ||

లాభాలాభం చ పణ్యానాం పశూనాం చ వివర్ధనమ్ ||

[౪౭౫] భృత్యానాం చ భృతిం విద్యాద్ భాషాశ్ చ వివిధా నృణామ్ |

ద్రవ్యానాం స్థానయోగాంశ్ చ క్రయం విక్రయమ్ ఏవ చ ||

ధర్మేణ చ ద్రవ్యవృద్ధావ్ ఆతిష్ఠేద్ యత్నమ్ ఉత్తమమ్ |

దద్యాచ్ చ సర్వభూతానామ్ అన్నమ్ ఏవ ప్రయత్నతః || ఇతి | (MDహ్ ౯.3౨౬–33)

కృషివాణిజ్యగోరక్షాః వార్తాశబ్దేనోచ్యన్తే | మానయోగా అఞ్జలిప్రస్థాదిసాధ్యాః | మూలవచనే “లాభకర్మ” ఇత్య్ అత్ర “లోహకర్మ” ఇతి కేచిత్ పఠన్తి | లౌహస్య సువర్ణరజతాదేర్ అర్ఘపరిజ్ఞానక్రయాదికం తత్ కర్మేతి వ్యాఖ్యేయమ్, లౌహానాం చేతి మనుపఠితత్వాత్ | యథోక్తధర్మానుష్ఠానే ఫలమ్ ఆశ్వమేధికే వర్ణితమ్ |

వణిగ్ధర్మమ్ అముఞ్చన్ వై దేవబ్రాహ్మణపూజకః |

స వణిక్ స్వర్గమ్ ఆప్నోతి పూజ్యమానో ‘ప్సరోగణైః || ఇతి |

వైపరీత్యే దోషః శాన్తిపర్వణి దర్శితః |

యః కరోతి జనాన్ సాధూన వణిక్కర్మణి వఞ్చితాన్ |

స యాతి నరకం ఘోరం ధనం తస్యాపి హీయతే ॥ ఇతి ॥ ౬౩ ॥

ఇతి వైశ్యధర్మప్రకరణమ్

క్రమప్రాప్తాన్ శూద్రస్యాసాధారణధర్మాన్ ఆహ ।

[౪౮౦]

శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా పరమో ధర్మ ఉచ్యతే ।

అన్యథా కురుతే కించిత్ తద్ భవేత్ తస్య నిష్ఫలమ్ ॥ ౬౪ ॥

అత్ర ద్విజశబ్దో బ్రాహ్మణపరః । తచ్ఛుశ్రూషాయాః పరమత్వమ్, నిఃశ్రేయసహేతుత్వాత్ । తద్ ఆహ

మనుః ।

విప్రాణాం వేదవిదుషాం గృహస్థానాం యశస్వినామ్ ।

శుశ్రూషైవ తు శూద్రస్య ధర్మో నైశ్రేయసః పరః ॥

శుచిర్ ఉత్కృష్టశుశ్రూషుర్ మృదువాగ్ అనహంకృతః ।

బ్రాహ్మణాద్యాశ్రయో నిత్యమ్ ఉత్కృష్టాం జాతిమ్ అశ్నుతే ॥ ఇతి । (MDh ౯.౩౩౪–౩౫)

విష్ణుపురాణే ‘పి ।

ద్విజశుశ్రూషయైవైష పాకయజ్ఞాధికారవాన్ ।

నిజాన్ జయతి వై లోకాన్ శూద్రో ధన్యపరః స్మృతః ॥ ఇతి ।

ఆనుశాసనికే ‘పి ।

రాగో ద్వేషశ్ చ మోహశ్ చ పారుష్యం చ నృశంసతా ।

శాఠ్యం చ దీర్ఘవైరత్వమ్ అతిమానమ్ అనార్జవమ్ ॥

అనృతం చాతివాదం చ పైశున్యమ్ అతిలోభతా ।

నికృతిశ్ చాప్య్ అవిజ్ఞానం జననే శూద్రమ్ ఆవిశత్ ||

దృష్ట్వా పితామహః శూద్రమ్ అభిభూతం తు తామసైః |

ద్విజశుశ్రూషణం ధర్మం శూద్రాణాం చ ప్రయుక్తవాన్ ||

[౪౮౧] నశ్యన్తి తామసా భావాః శూద్రస్య ద్విజభక్తితః |

ద్విజశుశ్రూషయా శూద్రః పరం శ్రేయో 'ధిగచ్ఛతి || ఇతి |

"పరమ్" ఇతి విశేషనాద్ అన్యే 'పి కేచన ధర్మాః సన్తీతి గమ్యతే | తే చ దేవలేన దర్శితాః: "శూద్రదర్మాస్ త్రివర్ణశుశ్రూషా కలత్రాదిపోషణం కర్షణపశుపాలనభారోద్వహన-పణ్యవ్యవహారచిత్రకర్మనృత్యగీతవేణువీణామురజమృదఙ్గవాదనాని" ఇతి | విష్ణుపురాణే 'పి |

దానం చ దద్యాచ్ ఛూద్రో 'పి పాకయజ్ఞైర్ యజేత చ |

పిత్ర్యాదికం చ వై సర్వం శూద్రః కుర్వీత తేన వై || ఇతి | (VఇPఉ 3.౮.33)

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి |

భార్యారతః శుచిర్ భృత్యభర్తా శ్రాద్ధక్రియాపరః |

నమస్కారేణ మన్త్రేణ పఞ్చయజ్ఞాన్ న హాపయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౨౧)

శాన్తిపర్వణ్య్ అపి |

స్వాహాకారనమస్కారమన్త్రః శూద్రే విధీయతే |

తాభ్యాం శూద్రః పాకయజ్ఞైర్ యజేతావ్రతవాన్ స్వయమ్ ||

[౪౮౨] సంచయాంశ్ చ న కుర్వీత జాతు శూద్రః కథంచన |

సేవయా హి ధనం లబ్ధ్వా వశే కుర్యాద్ గరీయసః ||

రాజ్ఞా వా సమనుజ్ఞాతః కామం కుర్వీత ధార్మికః || ఇతి | (MBహ్ ౧౨. ౬౦.౨౮–3౭)

ఆనుశాసనికే 'పి |

అహింసకః శుభాచారో దేవతాద్విజపూజకః |

శూద్రో ధర్మఫలైర్ ఇష్టైః స్వధర్మేణైవ యుజ్యతే || ఇతి | (MBహ్ ఆశ్వ. ౧౪౧.౫౯)

న కేవలం విప్రశుశ్రూషా నిఃశ్రేయసార్థా అపి తు వృత్త్యర్థాపి | అత ఏవ తస్య ప్రకల్ప్యమానా వృత్తిర్ మనునా దర్శితా |

ప్రకల్ప్యా తస్య తైర్ వృత్తిః స్వకుటుమ్బాద్ యథార్హతః |

శక్తిం చావేక్ష్య దాక్ష్యం చ భృత్యానాం చ పరిగ్రహమ్ ||

ఉచ్ఛిష్టమ్ అన్నం దాతవ్యం జీర్ణాని వసనాని చ |

పులకాశ్ చైవ ధాన్యానాం జీర్ణాశ్ చైవ పరిచ్ఛదా || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౨౪–౨౫)

శాన్తిపర్వణ్య్ అపి |

యశ్ చ కశ్చిద్ ద్విజాతీనాం శూద్రః శుశ్రూషుర్ ఆవ్రజేత్ |

ప్రకల్ప్యా తస్య తైర్ వృత్తిమ్ ఆహుర్ ధర్మవిదో జనాః ||

ఛత్రం వేష్టనమ్ ఔశీరమ్ ఉపానద్ వ్యజనాని చ |

యాతయామాని దేయాని శూద్రాయ పరిచారిణే || (MBహ్ ౧౨.౬౦.3౧–33)

[౪౮3] ఇతి | అన్యథా ద్విజశుశ్రూషామ్ అన్తరేణ యది కించిత్ పాకయజ్ఞాదికం కుర్యాత్ తత్ సర్వం నిష్ఫలం భవేత్ | తద్ ఉక్తం మనునా |

విప్రసేవైవ శూద్రస్య విశిష్టం కర్మ కథ్యతే |

యద్ అతో ‘న్యద్ ధి కురుతే తద్ భవేత్ తస్య నిష్ఫలమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౨3)

తస్మాత్ ద్విజశుశ్రూషైవ తస్య పరతో ధర్మః | క్షత్రియవైశ్యశుశ్రూషా తు కేవలవృత్త్యర్థత్వాద్ అపరమో ధర్మః | అత ఏవ మనునా విప్రశుశ్రూషాయా ఉభయార్థత్వమ్ ఇతరశుశ్రూషాయాః కేవలవృత్త్యర్థత్వం చ దర్శితమ్ |

శూద్రస్ తు వృత్తిమ్ ఆకాఙ్క్షన్ క్షత్రమ్ ఆరాధయేద్ యది |

ధనినం వాప్య్ ఉపారాధ్య వైశ్యం శూద్రో జిజీవిషేత్ ||

స్వర్గార్థమ్ ఉభయార్థం వా విప్రాన్ ఆరాధయేత్ తు సః |

జాతబ్రాహ్మణశబ్దస్య సా హ్య్ అస్య కృతకృత్యతా || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౨౧–౨౨)

|| ౬౪ ||

యదా ద్విజశుశ్రూషయా జీవితుం న శక్నోతి తదా కిం కుర్యాద్ ఇత్య్ అత ఆహ |

లవణం మధు తైలం చ దధి తక్రం ఘృతం పయః |

న దుష్యేచ్ ఛూద్రజాతీనాం కుర్యాత్ సర్వేషు విక్రయమ్ ॥ ౬౫ ॥

శుశ్రూషయా జీవితుమ్ అశక్తో జివనాయ లవణాదిషు సర్వేషు విక్రయం కుర్యాత్ ।

నను – లవణాదీని విక్రీయమాణాని విక్రేతుర్ దోషమ్ ఆవహన్తి । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఫలోపలక్షౌమసోమమనుష్యాపూపవీరుధః ।

తిలౌదనరసక్షారాన్ దధి క్షీరం ఘృతం జలమ్ ॥

శస్త్రాసవమధూచ్ఛిష్టమధులాక్షాః సబర్హిషః ।

మృచ్చర్మపుష్పకుతుపకేశతక్రవిషక్షితీః ॥

కౌశేయనీలిలవణమాంసైకశఫసీసకాన్ ।

శాకార్ద్రౌషధిపిణ్యాకపశుగన్ధాంస్ తథైవ చ ॥

వైశ్యవృత్త్యాపి జీవన్ నో విక్రీణీత కదాచన ।

లాక్షాలవణమాంసాని పతనీయాని విక్రయే ॥

పయో దధి చ మద్యం చ హీనవర్ణకరాణి చ ॥ (YDహ 3.3౬–౪౦)

[౪౮౫] ఇతి । హీనవర్ణః శూద్రః ।

మైవమ్, అస్య బ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ । అత ఏవ మనుః ।

సద్యః పతతి మాంసేన లాక్షయా లవణేన చ ।

త్ర్యహేణ శూద్రీ భవతి బ్రాహ్మణః క్షీరవిక్రయాత్ ॥ ఇతి । (MDహ ౧౦.౯౨)

శూద్రస్ తు లవణాదీని విక్రీణన్న్ అపి న దుష్యేత్ । “విక్రీణన్” ఇతి పదం వక్ష్యమాణశ్లోకాద్ అనుషజ్య యోజనీయమ్ । యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి శుశ్రూషయా జీవితుమ్ అశక్తస్య శూద్రస్య వాణిజ్యాదికమ్ ఆహ ।

శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తయాజివన్ వణిగ్ భవేత్ ।

శిల్పైర్ వా వివిధైర్ జీవేత్ ద్విజాతిహితమ్ ఆచరన్ ॥ ఇతి । (YDహ ౧.౧౨౦)

యైః కర్మభిర్ దిజ్వాతయః శుశ్రూష్యన్తే తైర్ ఇత్య్ అర్థః । మనుర్ అపి ।

అశక్నువంస్ తు శుశ్రూషాం శూద్రః కర్తుం ద్విజన్మనామ్ ।

పుత్రదారాత్యయం ప్రాప్తో జీవేత్ కారుకర్మభిః ||
యైః కర్మభిః సుచరితైః శుశ్రూష్యన్తే ద్విజాతయః |
తాని కారుకకర్మాణి శిల్పాని వివిధాని చ || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౯౯–౧౦౦)

|| ౬౫ ||

[౪౮౬]

శూద్రస్యాపి వర్జ్యాన్ ఆహ |

విక్రీణన్ మద్యమాంసాని హ్య్ అభక్ష్యస్య చ భక్షణమ్ |
కుర్వన్న్ అగమ్యాగమనం శూద్రః పతతి తత్క్షణాత్ || ౬౬ ||
కపిలాక్షీరపానేన బ్రాహ్మణీగమనేన చ |
వేదాక్షరవిచారేణ శూద్రశ్ చాణ్డాలతాం వ్రజేత్ || ౬౭ ||

మద్యం చ బహువిధం తాలపానసమాధూకఖార్జూరాదికమ్ | అభక్ష్యం గోమాంసాది | అగమ్యా భగిన్యాదయః | స్పష్టమ్ అన్యత్ || ౬౬–౬౭ ||

ఇతి శ్రీపరాశరసంహితాయాం చాతుర్వర్ణ్యాచారో నామ
ప్రథమో 'ధ్యాయః || ౧ ||

ప్రఖ్యాతా హి పరాశరస్మృతిర్ ఇహ స్మృత్యాగమఖ్యాపనం

ధర్మౌ వర్ణచతుష్టయీబహుమతౌ సాధారణాన్యాభిధౌ ।
[౪౮౭] ఆద్యస్ త్వ్ ఆహ్నికశిష్టనామవిహితః షట్కర్మపూతో ‘పరః
పూర్వాధ్యాయనిరూపితం తద్ అఖిలం వ్యాఖ్యత్ సుధీర్ మాధవః ॥ ౧ ॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గ-
ప్రవర్తి_కశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధ్వామాత్యస్య కృతౌ
పారాశ్రస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం ప్రథమో ‘ధ్యాయః ॥ ౧ ॥

అథ ద్వితీయో ‘ధ్యాయః

వాగీశాద్యాస్ సుమనసః సర్వార్థానామ్ ఉపక్రమే ।
యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్ తం నమామి గజాననమ్ ॥

ప్రథమే ‘ధ్యాయే వ్యాసేన పృష్టయోర్ వర్ణచతుష్టయసాధారనాసాధారణధర్మయోర్ మధ్యే సాధారణ్ధర్మం సంక్షిప్యాసాధారణధర్మః ప్రపఞ్చితః । అథేదానీం సంక్షిప్తః సాధారణధర్మో ద్వితీయే ‘ధ్యాయే ప్రపఞ్చ్యతే । అథ వా పూర్వాధ్యాయ ఆముష్మికధర్మప్రాధాన్యేన ప్రవృత్తః । అయం తు ఐహికజీవనహేతుధర్మప్రాధాన్యేన ప్రవర్తతే । తత్రాదావ్ అధ్యాయప్రతిపాద్యమ్ అర్థం ప్రతిజానీతే ।

అతః పరం గృహస్థస్య కర్మాచారం కలౌ యుగే ।
ధర్మం సాధారణం శక్త్యా చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాగతమ్ ॥ ౧ ॥
తం ప్రవక్ష్యామ్య్ అహం పూర్వం పరాశరవచో యథా ।

అతః పరం చాతుర్వర్ణ్యసాధారణధర్మసంక్షేపకథనాద్ ఉత్తరస్మిన్ కాలే స ఏవ విస్తరకథనస్యోచితో ‘వసరః | బహుగ్రన్థపాఠే శక్తిరహితాన్ మన్దప్రజ్ఞాన్ ప్రతి సంక్షేపేణాభిహితే సతి సమర్థానామ్ [౨] ఉత్తమప్రజ్ఞానాం బుద్ధిస్థత్వాత్ తాన్ ప్రతి విస్తరేణ కథయితుమ్ ఉచితత్వాత్ | అత ఏవాహుర్ ఆచార్యాః |

సంక్షేపవిస్తరాభ్యాం హి మన్దోత్తమధియాం నృణామ్ |

వస్తూచ్యమానమ్ ఏత్య (?) అన్తఃకరణం తేన వర్ణ్యతే || ఇతి |

యద్ వా అతః పరం ఆముష్మికప్రధానధర్మకథనాద్ అనన్తరమ్ | “షట్కర్మాభిరతః,” “సంధ్యాస్నానమ్” ఇత్యాదినా హ్య ఆముష్మికఫలే ధర్మే ‘భిహితే సతి ఐహికఫలస్య కృష్యాదిధర్మస్య బుద్ధిస్థత్వా తదభిధానస్య యుక్తో ‘వసరః |

వక్ష్యమాణస్య కృష్యాదిధర్మస్య బ్రహ్మచారివనస్థయతిష్వ్ అసంభవమ్ అభిప్రేత్య తద్యోగ్యమ్ ఆశ్రమిణం దర్శయతి గృహస్థస్య – ఇతి కృతత్రేతాద్వాపరేషు వైశ్యస్యైవ కృష్యాదావ్ అధికారో న తు గృహస్థమాత్రస్య విప్రాదేః అతో విశినష్టి కలౌ యుగే ఇతి | కర్మశబ్దో లోకే వ్యాపారమాత్రే ప్రయుజ్యతే | ఆచారశబ్దశ్ చ ధర్మరూపే శాస్త్రీయే వ్యాపారే కృష్యాదేస్ తు యుగాన్తరేషు కర్మత్వమ్ | కలావ్ ఆచారత్వమ్ ఇత్య్ ఉభయరూపత్వమ్ అస్తి | తథైవాశ్రమాన్తరేషు కర్మత్వం గార్హస్థ్యస్య చోక్తాచారత్వమ్ ఇత్య్ ఉభయరూపతా | తద్వివక్షయా కర్మాచారమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ | కలౌ గృహస్థస్య యాజనాదీనాం దుర్లభత్వాజ్ జీవనహేతుతయా కృష్యాదివిధానాద్ ఆచారత్వమ్ ఉపపన్నమ్ |

కృష్యాదేః సాధారణధర్మత్వమ్ ఉపపాదయతి – చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాగతమ్ [3] ఇతి | చతుర్వర్ణా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యమ్ | తచ్ చ సర్వత్ర ప్రసిద్ధమ్ | ఆశ్రమో గార్హస్థ్యరూపః | సన్తి హి శూద్రస్యాపి వివాహపఞ్చమహాయజ్ఞాదయో గృహస్థధర్మాః | ఏతచ్ చ సర్వమ్ అస్మాభిః ఉత్తరత్ర ఆశ్రమనిరూపణే విస్పష్టమ్ అభిధాస్యతే | తస్మిన్న్ ఆశ్రమే విధానాత్ సాధారణ్యమ్ | పరాశరశబ్దేనాత్రాతీతకల్పోత్పన్నో వివక్షితః | ఏతద్ ఏవాభివ్యఞ్జయితుం పూర్వమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ | పూర్వకల్పసిద్ధం పరాశరవాక్యం కలిధర్మే కృష్యాదౌ యథావృత్తం తథైవాహం సంప్రవక్ష్యామి | అతః సంప్రదాయాగతత్వాత్ కృష్యాదేర్ ఆచారతాయాం న వివాదః కర్తవ్యః ఇత్య్ ఆశయః | “గురుతరవిషయే వినయః కర్తవ్యః” ఇతి శిష్టాచారం శిక్షయితుం శక్త్యా సంప్రవక్ష్యామి ఇతి ఉక్తమ్ | న తు కస్మింశ్చిద్ ధర్మే స్వస్య అశక్తిం ద్యోతయితుమ్ | కలిధర్మప్రవీణస్య పరాశరస్య తత్రాశక్త్యసంభవాత్ || ౧ ||

ప్రతిజ్ఞాతం ధర్మం దర్శయతి |

షట్కర్మసహితో విప్రః కృషికర్మ చ కారయేత్ || ౨ ||

షట్కర్మాణి పూర్వోక్తాని యజనాదీని సంధ్యాదీని చ | తైః సహితో విప్రః శుశ్రూషకైః శూద్రైః కృషిం కారయేత్ | న చ [౪] యాజనాదీనాం జీవనహేతుత్వాత్ కిమ్ అనయా కృష్యా ఇతి వాచ్యమ్ | కలౌ జీవనపర్యాప్తతయా యాజనాదీనాం దుర్లభత్వాత్ | యత్ తు మనునోక్తమ్,

వైశ్యవృత్త్యాపి జీవంస్ తు బ్రాహ్మణః క్షత్రియో ‘పి వా |

హింసాప్రాయం పరాధీనాం కృషిం యత్నేన వర్జయేత్ ||

కృషిం సాధ్వ్ ఇతి మన్యన్తే సా వృత్తిః సద్విగర్హితా |

భూమిం భూమిశయాంశ్ హన్తి కాష్ఠమ్ అయోముఖమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౮౩–౮౪)

తత్ స్వయంకృతాభిప్రాయమ్, అన్యథా మనోః స్వవచనవిరోధాత్ | యతః తేనైవ కృషిర్ అభ్యుపగతా |

ఉభాభ్యామ్ అప్య్ అజీవంస్ తు కథం స్యాద్ ఇతి చేద్ భవేత్ |

కృషిగోరక్షమ్ ఆస్థాయ జీవేద్ వైశ్యస్య జీవికామ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౮౨)

నను – కూమపురాణే స్వయంకృతా కృషిర్ అభ్యుపగతా |

స్వయం వా కర్షణం కుర్యాద్ వాణిజ్యం వా కుసీదకమ్ |

కష్టా పాపీయసీ వృత్తిః కుసీదం తద్ వివర్జయేత్ || (KఊPఉ ౧.౨.౧౫.౪)

[౫] ఇతి |

తన్ న, అస్య వచనస్య కుసీదనిన్దాపరత్వాత్ | అత ఏవ నారదః |

ఆపత్స్వ్ అపి చ కష్టాసు బ్రాహ్మణస్య న వార్ధుషమ్ | ఇతి | (NSమ్ ౪.౧౧౧)

నను – బృహస్పతిః స్వయంకర్తృకాం కృషిమ్ అఙ్గీచకార |

కుసీదకృషివాణిజ్యం ప్రకుర్వీతాస్వయంకృతమ్ |

ఆపత్కాలే స్వయం కుర్వన్న్ ఏనసా (?) యుజ్యతే ద్విజః || ఇతి |

బాధమ్ । కారయితుమ్ అప్య్ అశక్తస్య తత్కర్తృత్వమ్, “ఆపత్కాలే” ఇతి విశేషితత్వా ।

నను – కారయితృత్వమ్ అప్య్ ఆపద్విషయమ్ ఏవ, కృషేర్ వైశ్యధర్మత్వాత్ విప్రస్య యాజనాదీనామ్ ఏవ ముఖ్యజీవనహేతుత్వాత్ । ఏవం తర్హ్య్ ఆపత్తారతమ్యేన వ్యవస్థాస్తు । అల్పాపది కారయితృత్వం అత్యన్తాపది కర్తృత్వమ్ ఇతి । అథ వా యుగభేదేన వ్యవస్థాప్యతామ్ । యుగాన్తరేషు కారయితృత్వమ్ ఆపద్ధర్మః కలౌ ముఖ్యధర్మః, ప్రాధాన్యేనోపక్రమ్య ప్రతిపాదనాత్ ।

తత్ర కృషౌ హలస్య ఏకస్య బలీవర్దసంఖ్యానియమమ్ ఆహ హారీతః ।

అష్టాగవం ధర్మ్యహలం షడ్గవం జీవనార్థినామ్ ।

చతుర్గవం నృశంసానాం ద్విగవం బ్రహ్మఘాతినామ్ ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౫.౧3)

తత్రాన్త్యౌ పక్షౌ హేయౌ ఇతరావ్ అపి క్రమేణ ముఖ్యానుకల్పౌ ద్రష్టవ్యౌ ॥ ౨ ॥

కృషౌ వర్జ్యాన్ బలీవర్దాన్ ఆహ ।

[౬]

క్షుధితం తృషితం శ్రాన్తం బలీవర్దం న యోజయేత్ ।

హీనాఙ్గం వ్యాధితం క్లీబం వృషం విప్రో న వాహయేత్ ॥ ఇతి ॥ 3 ॥

క్షుధాదయస్ తత్తల్లిఙ్గైర్ అవగన్తవ్యాః । హీనాఙ్గః పాదవికలః । క్లీబః పుంస్త్వరహితః ॥ 3 ॥

కీదృశస్ తర్హి వలీవర్దః కృషౌ యోజ్య ఇత్య్ అత ఆహ ।

స్థిరాఙ్గం నీరుజం తృప్తం సునర్దం షణ్డవర్జితమ్ ।

వాహయేద్ దివసస్యార్ధం పశ్చాత్ స్నానం సమాచరేత్ ॥ ఇతి ॥ ౪ ॥

స్థిరాఙ్గః పాదాదివైకల్యరహితః । నీరుజో వ్యాధిరహితః । తృప్తః క్షుత్తృష్ణాభ్యామ్ అపీడితః । సునర్దో హిసకో (?) దృప్తః శ్రమరహితః – ఇతి యావత్ । షణ్ఢేతి భావప్రధానో నిర్దేశః । షణ్ఢత్వవర్జితః పుంస్త్వోపేతః శక్తః – ఇతి యావత్ । దివసస్యార్ధం యామద్వయమ్ । పశ్చాత్ స్నానం సమాచరేత్ ఇతి బలీవర్దాన్ స్నాపయేద్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ హారీతః: "స్నాపయిత్వానడుహో 'లంకృత్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్" ఇతి (Hఆర్స్మ్ ౪.౧౦) । వాహనే విశేష ఆశ్వమేధికే దర్శితః ।

[౭] వాహయేద్ ధుంకృతేనైవ శాఖయా వా సపత్రయా ।

న దణ్డేన న యష్ట్యా వా న పాశేన చ వా పునః ॥

న క్షుత్తృష్ణాశ్రమశ్రాన్తం వాహయేద్ వికలేన్ద్రియమ్ ।

సుతృప్తేషు చ భుఞ్జీయాత్ పిబేత్ పీతేష్ చోదకమ్ ॥

అహ్నః పూర్వం ద్వియామం వా ధుర్యాణాం వాహనం స్మృతమ్ ।

విశ్రామ్యేన్ మధ్యమే భాగే భాగే చాన్త్యే యథాసుఖమ్ ॥

యత్ర వా త్వరయా కృత్యం సంశయో యత్ర చాధ్వని ।

వాహయేత్ తత్ర దుర్యాంస్ తు న స పాపేన లిప్యతే ॥

అన్యథా వాహయన్ రాజన్ నియతం యాతి రౌరవమ్ ।

రుధిరం వాహయేత్ తేషాం యస్ తు మోహాన్ నరాధమః ॥

భ్రూణహత్యాసమం పాపం తస్య స్యాత్ పాణ్డునన్దన ॥ ఇతి ॥ ౪ ॥

బలీవర్దస్నాపనానన్తరం కర్తవ్యమ్ ఆహ ।

[౮]

జప్యం దేవార్చనం హోమం స్వాధ్యాయం చైవమ్ అభ్యసేత్ ।

ఏకద్విత్రిచతుర్విప్రాన్ భోజయేత్ స్నాతకాన్ ద్విజః ॥ ౫ ॥

యథా బలీవర్దశ్రాన్తికృతదోషాపనయనాయ స్నాపనమ్ ఏవం ప్రాన్యుపఘాతదోషాపనయనాయ యథాశక్తి జప్యాదీనామ్ అన్యతమమ్ అనుతిష్ఠేత్ । ఏకం

ద్వౌ త్రీంశ్ చతురో వా విప్రాన్ స్నాతకాన్ యథాశక్తి భోజయేత్ । స్నాతకా నవవిధభిక్షుకాః । తద్ ఆహ మనుః ।

సాన్తానికం యక్ష్యమాణమ్ అధ్వగం సర్వవేదసమ్ ।

గుర్వర్థం పితృమాత్రర్థం స్వాధ్యాయార్థ్యుపతాపినమ్ ॥ ఇతి । (MDh ౧౧.౧)

సాన్తానికః సన్తానాయ వివాహోపయుక్తద్రవ్యార్థీ । సర్వవేదసః సర్వస్వదక్షిణం యాగం కృత్వా నిఃస్వత్వమ్ ఆపన్నో ద్రవ్యార్థీ తమ్ ఇత్య్ అర్థః । పితృమాత్రర్థం పితృమాతృశుశ్రూషార్థినమ్ । స్వాధ్యాయార్థీ స్వాధ్యాయప్రవచననిర్వాహాయ ద్రవ్యార్థీ । స్వాధ్యాయార్థిసహితః ఉపతాపీ స్వాధ్యాయార్థ్యుపతాపీ తమ్ ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః ॥ ౫ ॥

కృషౌ ఫలితస్య ధాన్యస్య వినియోగమ్ ఆహ ।

[౬] స్వయంకృష్టే తథా క్షేత్రే ధాన్యైశ్ చ స్వయమర్జితైః ।

నిర్వపేత్ పఞ్చయజ్ఞాంశ్ చ క్రతుదీక్షాం చ కారయేత్ ॥ ఇతి ॥ ౬ ॥

యాని స్వయంకృష్టే క్షేత్రే ఫలితాని ధాన్యాని యాని దాసైః కర్షితే క్షేత్రే స్వయమర్జితాని ధాన్యాని తైః సర్వైః స్మార్తాన్ పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ శ్రౌతీమ్ అగ్నిష్టోమాదిక్రతుదీక్షాం చ కుర్యాత్ । కారయేద్ ఇతి స్వార్థికో ణిచ్ । అథ వా స్వయం మహాయజ్ఞాన్ కుర్వీత । యియక్షుభ్యో ధాన్యం దత్త్వా తైః క్రతుదీక్షాం చ కారయేత్ । కూర్మపురాణే ‘ప్య్ ఏవం వినియోగో దర్శితః ।

లబ్ధలాభః పితౄన్ దేవాన్ బ్రాహ్మణాంశ్ చాపి పూజయేత్ ।

తే తృప్తాస్ తస్య తద్ దోషం శమయన్తి న సంశయః ॥ ఇతి । (KūPu ౧.౨.౨౫.౭)

॥ ౬ ॥

కృషీవలస్య తిలాదిధాన్యసంపన్నస్య ధనలోభేన ప్రసక్తస్ తిలాదివిక్రయస్ తం నివారయతి ।

తిలా రసా న విక్రేయా విక్రేయా ధాన్యతత్సమాః ।

విప్రస్యైవంవిధా వృత్తిస్ తృణకాష్ఠాదివిక్రయః ॥ ఇతి ॥ ౭ ॥

రసాః దధిమధుఘృతాదయః । యది ధాన్యాన్తరరహితస్య తిలవిక్రయమ్ అన్తరేణ జీవనం వా ధర్మో వా న సిద్ధ్యేత్ [౧౦] తదా తిలా ధాన్యాన్తరైర్ వినిమాతవ్యాః ఇత్య్ అభిప్రేత్య "విక్రేయా ధాన్యతత్సమాః" ఇత్య్ ఉక్తమ్ । యావద్భిః ప్రస్థైస్ తిలా దత్తాస్ తావద్భిర్ ఏవ ధాన్యాన్తరమ్ ఉపాదేయం నాధికమ్ ఇత్య్ అర్థః । తద్ ఉక్తం నారదేన ।

అశక్తౌ భేషజస్యార్థే యజ్ఞహేతోస్ తథైవ చ ।

యద్య్ అవశ్యం తు విక్రేయాస్ తిలా ధాన్యేన తత్సమాః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౪.౬౬)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

ధర్మార్థం విక్రయం నేయాస్ తిలా ధాన్యేన తత్సమాః । ఇతి । (YDహ్ ౩.౩౯)

తిలన్యాయో రసే ఽపి యోజనీయః । అత ఏవ మనుః ।

రసా రసైర్ నిమాతవ్యా న త్వ్ ఏవ లవణం రసైః ।

కృతాన్నం చాకృతాన్నేన తిలా ధాన్యేన తత్సమాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౯౪)

ఆపస్తమ్బో ఽపి: "అన్నేన చాన్నస్య మనుష్యాణాం చ మనుష్యైః రసానాం చ రసైః గన్ధానాం చ గన్ధైర్ విద్యయా చ విద్యానామ్" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౭.౨౦.౧౫) । రసవినిమయే విశేషమ్ ఆహ వసిష్ఠః: [౧౧] "రసా రసైర్ మహతో హీనతో వా విమాతవ్యాః" ఇతి (VఅDహ్ ౨.౩౭) । అన్నవినిమయే విశేషమ్ ఆహ గౌతమః: "సమేనాసమేన తు పక్వస్య" ఇతి (GDహ్ ౭.౩) ।

నను – తిలవిక్రయో ఽభ్యనుగతో మనునా ।

కామమ్ ఉత్పాద్య కృష్యాం తు స్వయమ్ ఏవ కృషీవలః ।

విక్రీణీత తిలాన్ శుద్ధాన్ ధర్మార్థమ్ అచిరస్థితాన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౯౦)

అత్ర కేచిద్ ఆహుః: తద్ ఏతద్ అవినియమాభిప్రాయమ్ ఇతి । అపరే తు మన్యన్తే: ఋణాపాకరణాద్యావశ్యకధర్మార్థే తిలవిక్రయో న విరుద్ధః । అయమ్ ఏవ పక్షో యుక్తః, వసిష్ఠవచనసంవాదాత్: "కామం వా స్వయం కృష్యోత్పాద్య తిలాన్ విక్రీణీరన్" ఇతి (VఅDహ్ ౨.౩౧) । వినిమయాభిప్రాయే తు వచనాన్తరేణ సహ పౌనరుక్త్యమ్ అపరిహార్యం స్యాత్ । యతో మనునైవ వచనాన్తరేణ "తిలా దాన్యేన తత్సమాః" ఇత్ నియమో దర్శితః । యత్ త్వ

అన్యస్మిన్ వచనే [౧౨] అర్థాత్ తిలవిక్రయనిషేధః ప్రతిభాతి | తథా హి మను-యమాభ్యామ్ ఉపదర్శితమ్:

భోజనాభ్యఞ్జనాద్ దానాద్ యద్ అన్యత్ కురుతే తిలైః |

కృమిభూతః శ్వవిష్ఠాయాం పితృభిః సహ మజ్జతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౯౧)

నాయం దోషః, ఆవశ్యకధర్మవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్ | యో 'యం తిలానాం ధాన్యసమత్వేన వినిమయః యశ్ చ తృణాదివిక్రయః సేయమ్ ఏవంవిధా విప్రస్య జీవనార్థా వృత్తిః | తథా చ నారదః |

బ్రాహ్మణస్య తు విక్రేయం శుష్కదారుతృణాది చ | ఇతి | (NSమ్ ౪.౬౪)

|| ౭ ||

ఇదానీం కృషావ్ ఆనుషఙ్గికస్య పాప్మనః ప్రతీకారం వక్తుం ప్రథమతస్ తం పాప్మానం దర్శయతి |

బ్రాహ్మణశ్ చేత్ కృషిం కుర్యాత్ తన్ మహాదోషమ్ ఆప్నుయాత్ | ఇతి |

కృషౌ హింసాయా అవర్జనీయత్వాత్ సావధానస్యాపి కృషీవలస్య దోషో 'నుషజ్యతే ఇతి | అత్ర "హింసాప్రాయామ్" ఇతి మనువచనం పూర్వమ్ ఏవోదాహృతమ్ |

[౧3]

ఉక్తస్య దోషస్య మహత్త్వం విశదయతి |

సంవత్సరేణ యత్ పాపం మత్స్యఘాతీ సమాప్నుయాత్ || ౮ ||

అయోముఖేన కాష్ఠేన తద్ ఏకాహేన లాఙ్గలీ | ఇతి |

లోహసహితేన లాఙ్గలముఖేన ప్రాణినాం చిత్రవధో భవతీతి మత్స్యవధాత్ పాపాధిక్యమ్

ఉక్తమ్ || ౮ ||

ఉక్తరీత్యా కర్షకమాత్రస్య పాపప్రసక్తౌ తద్ వారయితుం విశినష్టి |

పాశకో మత్స్యఘాతీ చ వ్యాధః శాకునికస్ తథా || ౯ ||

అదాతా కర్షకశ్ చైవ సర్వే తే సమభాగినః | ఇతి |

వాగురాం ప్రసార్య మృగాదిగ్రాహీ పాశకః | వ్యాధో మృగవధాజీవః | శాకునికః పక్షిఘాతీ | అదాతా ఖలే రాశిమూలమ్ ఉపాగతేభ్యో ఽప్రదాతా | తేషాం సర్వేషాం ప్రత్యవాయః సమానః | తతశ్ చ దృష్టాన్తత్వేన పాశకాదయ ఇహ వర్ణ్యన్తే | యథా పాశకాదీనాం పాపం మహత్ ఏవమ్ ఏవాదాతుః కర్షకస్యేత్య్ అర్థః || ౯ ||

యదర్థం కృషీవలస్య పాప్మా దర్శితః తమ్ ఇదానీం పాపపరిహారప్రకారమ్ ఆహ |

వృక్షం ఛిత్త్వా మహీం భిత్త్వా హత్త్వా చ కృమి కీటకాన్ || ౧౦ ||

కర్షకః ఖలయజ్ఞేన సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే | ఇతి |

[౧౪]

ఛేదనభేదనహననైర్ యావన్తి పాపాని నిష్పద్యన్తే తేషాం సర్వేషాం ఖలే ధాన్యదానం ప్రతీకారః | తథా చ హారీతః |

భూమిం భిత్త్వౌషధీశ్ ఛిత్త్వా హత్త్వా కీటపిపీలికాః |

పునన్తి ఖలయజ్ఞేన కర్షకా నాత్ర సంశయః ||

యూపో ఽయం నిహితో మధ్యే మేఢిర్ నామ హి కర్షకైః |

తస్మాద్ అతన్త్రితోదద్యాత్ తత్ర ధాన్యార్ధదక్షిణామ్ || ఇతి || (Hఆర్Sమ్ ౫.౧౪–౧౫)

|| ౧౦||

ఖలయజ్ఞాకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ।

యో న దద్యాద్ ద్విజాతిభ్యో రాశిమూలమ్ ఉపాగతః ॥ ౧౧ ॥

స చౌరః స చ పాపిష్ఠో బ్రహ్మఘ్నం తం వినిర్దిశేత్ । ఇతి ।

కర్షకస్యాయం ఖలయజ్ఞో నిత్యః కామ్యశ్ చ – ఇతి వచనద్వయబలాద్ అవగమ్యతే । అకరణే ప్రత్యవాయాత్ నిత్యత్వం ఛేదనాదిపాపనివర్తకత్వాత్ కామ్యత్వం చ । ఖలయజ్ఞస్య నిత్యత్వం శైవపురాణే దర్శితమ్ ।

అదత్వా కర్షకో దేవి యస్ తు ధాన్యం ప్రవేశయేత్ ।

తస్య తృష్ణాభిభూతస్య దేవి పాపం బ్రవీమ్య్ అహమ్ ॥

దివ్యం వర్షసహస్రం తు దురాత్మా కృషికారకః ।

మరుదేశే భవేద్ వృక్షః స పుష్పఫలవర్జితః ॥

తస్యాన్తే మానుషో భూత్వా కదాచిత్ కాలపర్యయాత్ ।

దరిద్రో వ్యాధితో మూర్ఖః కులహీనశ్ చ జాయతే ॥ ఇతి ॥ ౧౧ ॥

[౧౪]

దాతవ్యస్య ధాన్యస్య పరిమాణమ్ ఆహ ।

రాజ్ఞే దత్వా తు షడ్భాగం దేవానాం చైకవింశకమ్ ॥ ౧౨ ॥

విప్రాణాం త్రింశకం భాగం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ।

షట్సు భాగేష్వ్ ఏకో భాగ షడ్భాగః । ఏకవింశతిసంఖ్యాకేషు భాగేష్వ్ అన్యతమో భాగ ఏకవింశకః । తద్వత్ త్రింశకేషు భాగేష్వ్ అన్యతమో భాగస్ త్రింశః ఇతి జ్ఞేయమ్ । దేవవత్ పితృభ్యో 'పి దేయమ్ । తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే ।

దేవేభ్యశ్ చ పితృభ్యశ్ చ దద్యాద్ భాగం తు వింశకమ్ ।

త్రింశద్భాగం తు విప్రాణాం కృషిం కుర్వన్ న దోషభాక్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨౫.౮)

॥ ౧౨ ॥

విప్రస్య సేతికర్తవ్యాం కృషిమ్ ఉక్త్వా వర్ణాన్తరాణామ్ అపి తామ్ ఆహ ।

క్షత్రియో 'పి కృషిం కృత్వా దేవాన్ విప్రాంశ్ చ పూజయేత్ ॥ ౧౩ ॥

వైశ్యః శూద్రస్ తథా కుర్యాత్ కృషివాణిజ్యశిల్పకమ్ ।

[౧౬] ఇతి । యద్య్ అపి వైశ్యస్య కృషిః పూర్వాధ్యాయే విహితా తథాప్య్ అత్ర ఇతికర్తవ్యతావిధానాయ పునర్ ఉపన్యాసః । తథా కుర్యాత్ ఇత్య్ అతిదేశేన బ్రాహ్మణస్య కృషౌ విహితేతికర్తవ్యతా సర్వాప్య్ అత్ర విహితా భవతి । కృషివత్ వాణిజ్యశిల్పయోర్ అపి కలౌ వర్ణచతుష్టయసాధారణ్యం దర్శయితుం వాణిజ్యశిల్పకమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ ఇతి ॥ ౧౩ ॥

యది శూద్రస్యాపి కృష్యాదికమ్ అభ్యుపగమ్యేత తర్హి తేనైవ జీవనసిద్ధేః కలౌ ద్విజశుశ్రూషా పరిత్యాజ్యేత్య్ ఆశఙ్క్యాహ ।

వికర్మ కుర్వతే శూద్రా ద్విజశుశ్రూషయోజ్ఝితాః ॥ ౧౪ ॥

భవన్త్య్ అల్పాయుషస్ తే వై నిరయం యాన్త్య్ అసంశయమ్ । ఇతి ।

లాభాధిక్యేన విశిష్టజీవనహేతుత్వాత్ కృష్యాదికం వికర్మేత్య్ ఉచ్యతే । ద్విజశుశ్రూషయా తు జీర్ణవస్త్రాదికమ్ ఏవ లభ్యతే ఇతి న లాభాధిక్యమ్ । అతో 'ధికలిప్సయా కృష్యాదికమ్ ఏవ

కుర్వన్తో యది ద్విజశుశ్రూషాం పరిత్యజేయుస్ తదా తేషామ్ ఐహికమ్ ఆముష్మికం చ హీయేత || ౧౪ ||

ఇత్థం వర్ణచతుష్టయసాధారణం జీవనహేతుం ధర్మం ప్రతిపాద్య నిగమయతి |

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానామ్ ఏష ధర్మః సనాతనః || ౧౫ ||

అతీతేష్వ్ అపి కలియుగేషు విప్రాదీనాం కృష్యాదికమ్ అస్తీతి సూచయితుమ్ “సనాతనః” ఇత్య్ ఉక్తమ్ |

[౧౭] యద్య్ అపి స్మృత్యన్తరేష్వ్ ఇవ వాత్రాపి వర్ణధర్మానన్తరమ్ ఆశ్రమధర్మా వక్తుమ్ ఉచితాః తథాపి వ్యాసేనాపృష్టత్వాద్ ఆచార్యేణోపేక్షితాః | అస్మాభిస్ తు శ్రోతృహితార్థాయ తే ‘పి వర్ణ్యన్తే | న చ – పూర్వాధ్యాయ ఏవ కృతో న వర్ణితా – ఇతి మన్తవ్యమ్, తత్ర ప్రసఙ్గాభావాత్ | అత్ర తు “చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాగతమ్” ఇత్య్ ఆశ్రమశబ్దేన తేషాం బుద్ధిస్థత్వాద్ అస్తి ప్రసఙ్గః | తే చాశ్రమాశ్ చతుర్విధాః | తద్ ఉక్తం స్కాన్దే |

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్ చ వానప్రస్థో ‘థ భిక్షుకః |

ఏతే క్రమేణ విప్రాణాం చత్వారః పృథగ్ ఆశ్రమాః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్ చ వానప్రస్థో యతిస్ తథా |

ఏతే గృహస్థప్రభవాశ్ చత్వారః పృథగ్ ఆశ్రమాః || ఇతి | (MDహ్ ౬.౮౭)

గృహస్థప్రభవాః గృహస్థోపయోగిన ఇత్య్ అర్థః | తత్రోపనయనేన సంస్కృతో బ్రహ్మచారీ, “బ్రహ్మచర్యమ్ ఆగామ్ ఉప మా నయస్వ” ఇతి మన్త్రవర్ణాత్ | బ్రహ్మచర్యమ్ ఉద్దిశ్యాగాం మామ్ ఉపనయస్వ ఇత్య్ అర్థః | ఉపనయనం చ గర్భాధానాదిషు పఠితత్వాత్ బ్రాహ్మః సంస్కారః | తద్ ఆహ హారీతః: “ద్వివిధో హి సంస్కారో భవతి బ్రాహ్మో దైవశ్ చ | గర్భాధానాదిస్మార్తో బ్రాహ్మః | పాకయజ్ఞా [౧౮] హవిర్యజ్ఞాః సౌమాశ్ చ దైవః | బ్రాహ్మేణ సంస్కృత ఋషీణాం సమానతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి | దైవేనోత్తరేణ సంస్కృతో దేవానాం సమానతాం సాయుజ్యం గచ్ఛతి” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౧.౧–౫) | గర్భాదానాదయో గౌతమేనానుక్రాన్తాః |

గర్భాధానపుంసవనానవలోభనసీమన్తోన్నయనజాతకర్మనామకరణాన్న-ప్రాశనచౌలోపనయనమ్ । చత్వారి వేదవ్రతాని । స్నానం సహధర్మచారిణీసంయోగః । పఞ్చానాం యజ్ఞానామ్ అనుష్ఠానం దేవపితృమనుష్యభూతబ్రహ్మణామ్ ఏతేషాం చ । అష్టకా పార్వణశ్రాద్ధం శ్రావణ్యాగ్రహాయణీ చైత్ర్య్ ఆశ్వయుజీ చతి సప్త పాకయజ్ఞసంస్థాః । అగ్న్యాధేయో ఽగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసాగ్రయణచాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధాః సౌత్రామణీతి సప్త హవిర్యజ్ఞసంస్థాః । అగ్నిష్టోమో ఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశీ వాజపేయో ఽతిరాత్రాప్తోర్యామ ఇతి సప్త సోమసంస్థాః । ఇత్య్ ఏతే చత్వారింశత్ సంస్కారాః ।

ఇతి (GDహ్ ౮.౧౩–౨౦) । తత్ర గర్భాధానాదయశ్ చూడాన్తాః సంస్కారా బీజగర్భజనితదోషనివృత్త్యర్థాః । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః చూడాన్తాన్ సంస్కారాన్ నిరూప్యాహ,

[౧౯] ఏవమ్ ఏనః శమం యాతి బీజగర్భసముద్భవమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౩)

అతో బ్రహ్మచర్యాశ్రమాత్ ప్రాక్ తే వర్ణ్యన్తే । తత్ర ద్విజానాం గర్భాధానాదయః సమన్త్రకాః కార్యాః । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

> బ్రహ్మక్షత్రియవిట్శూద్రా వర్ణాస్ త్వ్ ఆద్యాస్ త్రయో ద్విజాః ।
>
> నిషేకాదిశ్మశానాన్తాస్ తేషాం వై మన్త్రతః క్రియాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౦)

గర్భాధానాదీనాం కాలవిశేషమ్ ఆహ స ఏవ ।

> గర్భాధానాదీనాం పుంసః సవనం స్పన్దనాత్ పురా ।
>
> షష్ఠే ఽష్టమే వా సీమన్తో మాస్య్ ఏతే జాతకర్మ చ ॥
>
> అహన్య్ ఏకాదశే నామ చతుర్థే మాసి నిష్క్రమః ।
>
> షష్ఠే ఽన్నప్రాశనం మాసి చూడా కార్యా యథాకులమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౧–౧౨)

రజోదర్శనదివసమ్ ఆరభ్య షోడశ దివసా ఋతుః । తద్ ఆహ మనుః ।

> ఋతుః స్వాభావికః స్త్రీణాం రాత్రయః షోడశ స్మృతాః ।
>
> చతుర్భిర్ ఇతరైః సార్ధమ్ అహోభిః సద్విగర్హితైః ॥
>
> తాసామ్ ఆద్యాశ్ చతస్రస్ తు నిన్దితైకాదశీ చ యా ।
>
> యుగ్మాసు చ శేషాః స్యుః ప్రశస్తా దశ రాత్రయః ॥
>
> యుగ్మాసు పుత్రా జాయన్తే స్త్రియో ఽయుగ్మాసు రాత్రిషు ।
>
> తస్మాద్ యుగ్మాసు పుత్రార్థీ సంవిశేద్ ఆర్తవే స్త్రియమ్ ॥ (MDహ్ ౩.౪౬–౪౮)

[౨౦] ఇతి | రజోదర్శనమ్ ఆరభ్య చత్వార్య్ అహాని సద్విగర్హితాని | యుగ్మాసు సమాసు | సంవిశేత్ గచ్ఛేత్ |

ఇతి గర్భాధానమ్

అథ పుంసవనమ్ | ఏవమ్ ఋతౌ గర్భాధానం కృత్వా గర్భచలనాత్ పురా పుంసవనం కార్యమ్ | తద్ చలనం ద్వితీయే వా తృతీయే వా భవతి | తద్ ఆహ బైజవాపః: "మాసి ద్వితీయే వా తృతీయే వా పురా స్పన్దనే" ఇతి | పారస్కరో 'పి: "మాసే ద్వితీయే తృతీయే వా | తద్ అహః పుంసా నక్షత్రేణ చన్ద్రమా యుజ్యేత" ఇతి (Pఆర్Gఋ ౧.౫.౧౪.౨–3) | పుంనక్షత్రాణి చ హస్తాదీని జ్యోతిఃశాస్త్రే ప్రసిద్ధాని | అనవలోభనమ్ ఆశ్వలాయనగృహ్యపరిశిష్టే 'వగన్తవ్యమ్ |

ఇతి పుంసవనమ్

[౨౧]

అథ సీమన్తోన్నయనమ్ | సీమన్తోన్నయనస్య యాజ్ఞవల్క్యోక్తకాలాద్ అన్యే 'పి కాలా మునిభిః దర్శితాః | తత్ర లౌగాక్షిః: "తృతీయే గర్భమాసే సీమన్తోన్నయనం కార్యమ్" ఇతి | ఆపస్తమ్బో 'పి: "ప్రథమే గర్భే చతుర్థే మాసి" ఇతి | బైజవాపో 'పి: "అథ సీమన్తోన్నయనం చతుర్థే పఞ్చమే షష్ఠే వాపి" ఇతి | సాఙ్ఖ్యాయనగృహ్యే 'పి: "సప్తమే మాసి ప్రథమే గర్భే సీమన్తోన్నయనమ్" ఇతి | శఙ్ఖో 'పి: "గర్భస్పన్దనే సీమన్తోన్నయనం యావద్ వా న ప్రసవః" ఇతి | విశేషాశ్రవణాత్ సకృద్ ఏవ కర్తవ్యం న ప్రతిగర్భమ్ | తథా చ హారీతః: "సకృత్ సంస్కృతసంస్కారా సీమన్తేన ద్విజస్త్రియః" ఇతి | దేవలో 'పి |

యా సకృత్ సంస్కృతా నారీ సర్వగర్భేషు సంస్కృతా | ఇతి |

గర్భసంస్కారపక్షే తు ప్రతిగర్భమ్ ఆవర్తనీయమ్ | తథా చ విష్ణుః |

[౨౨] సీమన్తోన్నయనం కర్మ న స్త్రీసంస్కార ఇష్యతే |
కేచిద్ గర్భస్య సంస్కారాద్ గర్భం గర్భం ప్రయుఞ్జతే ||

అనయోః పక్షయోర్ యథాగృహ్యం వ్యవస్థా। అకృతసీమన్తాయాః ప్రసవే సత్యవ్రత ఆహ।

స్త్రీ యద్య్ అకృతసీమన్తా ప్రసూయేత కథంచన।

గృహీతపుత్రా విధివత్ పునః సంస్కారమ్ అర్హతి॥ ఇతి।

ఇతి సీమన్తోన్నయనమ్

అథ జాతకర్మ। తత్ర జాతకర్మణః కాలో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః: "మాస్య్ ఏతే జాతకర్మ చ" ఇతి (YDహ్ ౧.౧౧)। ఏతే ఆగతే జాత ఇతి యావత్। విష్ణుర్ అపి।

జాతకర్మ తతః కుర్యాత్ పుత్రే జాతే యథోదితమ్। ఇతి।

స్వగృహ్యే ఇతి శేషః। తచ్ చ స్నానానన్తరం కార్యమ్। తథా చ సంవర్తః।

జాతే పుత్రే పితుః స్నానం సచైలం తు విధీయతే। ఇతి।

జాతకర్మ చ నాభివర్ధనాత్ ప్రాగ్ ఏవ కార్యమ్। తథా చ మనుః।

ప్రాఙ్ నాభివర్ధనాత్ పుంసో జాతకర్మ విధీయతే।

మన్త్రవత్ ప్రాశనం చాస్య హిరణ్యమధుసర్పిషామ్॥ (MDh ౨.౨౧)

[౨౩] ఇతి। వర్ధనం ఛేదనమ్। న చాశౌచశఙ్కయా కర్మానధికారః ఇతి వాచ్యమ్, నాభిచ్ఛేదాత్ ప్రాగ్ ఆశౌచాభావాత్। తద్ ఆహ జైమినిః।

యావన్ న ఛిద్యతే నాలం తావన్ నాప్నోతి సూతకమ్।

ఛిన్నే నాలే తతః పశ్చాత్ సూతకం తు విధీయతే॥ ఇతి।

విష్ణుధర్మోత్తరే।

అచ్ఛిన్ననాభ్యాం కర్తవ్యం శ్రాద్ధం వై పుత్రజన్మని।

ఆశౌచోపరమే కార్యమ్ అథ వా నియతాత్మభిః॥ ఇతి।

తచ్ చ శ్రాద్ధం హేమద్రవ్యేణ కార్యమ్। తద్ ఆహ వ్యాసః।

ద్రవ్యాభావే ద్విజాభావే ప్రవాసే పుత్రజన్మని।

హేమశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత యస్య భార్యా రజస్వలా ॥ ఇతి ।

ఆదిత్యపురాణే పక్వాన్ననిషేధో దర్శితః ।

జాతశ్రాద్ధే న దద్యాత్ తు పక్వాన్నం బ్రాహ్మణేష్వ్ అపి ।

యస్మాచ్ చాన్ద్రాయణాత్ శుద్ధిస్ తేషాం భవతి నాన్యథా ॥ ఇతి ।

తస్మిన్ దినే యథాశక్తి దానం కర్తవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం ఆదిపురాణే ।

దేవాశ్ చ పితరశ్ చైవ పుత్రే జాతే ద్విజన్మనామ్ ।

ఆయాన్తి తస్మాత్ తద్ అహః పుణ్యం పూజ్యం చ సర్వదా ।

తత్ర దద్యాత్ సువర్ణం తు భూమిం గాం తురగం రథమ్ ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖో ‘పి: [౨౪] “సర్వేషాం సకుల్యానాం ద్విపదచతుష్పదధాన్యహిరణ్యాది దద్యాత్” ఇతి । ఏతచ్ చాశౌచమధ్యే ‘పి కార్యమ్ ।

ఆశౌచే తు సముత్పన్నే పుత్రజన్మ యదా భవేత్ ।

కర్తుస్ తాత్కాలికీ శుద్ధిః పూర్వాశౌచేన శుద్ధ్యతి ॥ ఇతి ।

ఇతి జాతకర్మ

అథ నామకరణమ్ । తస్య చ యాజ్ఞవల్క్యోక్తకాలాద్ అన్యే ‘పి కాలా మనునా దర్శితా ।

నామధేయం దశమ్యాం తు ద్వాదశ్యాం వాస్య కారయేత్ ।

పుణ్యే తిథౌ ముహూర్తే వా నక్షత్రే వా గుణాన్వితే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.30)

కారయేద్ ఇతి స్వార్థికో ణిచ్,

తతస్ తు నామ కుర్వీత పితైవ దశమే ‘హని । (VఇPఉ 3.౧౦.౮)

ఇతి విష్ణుపురాణవచనాత్ । యద్ వా పితుర్ అభావే అయోగ్యత్వే వాన్యేన కారయేత్ । తద్ ఆహ శఙ్ఖః: “కులదేవతానక్షత్రాభిసంబన్ధం పితా కుర్యాద్ అన్యో వా కులవృద్ధః” ఇతి । భవిష్యత్పురాణే ।

[౨౫] నామధేయం దశమ్యాం చ కేచిద్ ఇచ్ఛన్తి పార్థివ |

ద్వాదశ్యామ్ అథ వా రాత్రౌ మాసే పూర్ణే తథాపరే ||

అష్టాదశే ఽహని తథా వదన్త్య్ అన్యే మనీషిణః || ఇతి |

గృహ్యపరిశిష్టే ఽపి: “జననాద్ దశరాత్రే వ్యుష్టే సంవత్సరే చ నామకరణమ్” ఇతి | తత్ర స్వగృహ్యానుసారేణ వ్యవస్థా | నామధేయస్వరూపం చ వర్ణభేదేన దర్శయతి మనుః |

మఙ్గల్యం బ్రాహ్మణస్య స్యాత్ క్షత్రియస్య బలాన్వితమ్ |

వైశ్యస్య ధనసంయుక్తం శూద్రస్య తు జుగుప్సితమ్ ||

శర్మవద్ బ్రాహ్మణస్య స్యాద్ రాజ్ఞో రక్షాసమన్వితమ్ |

వైశ్యస్య పుష్టిసంయుక్తం శూద్రస్య ప్రేష్యసంయుతమ్ ||

స్త్రీణాం సుఖోద్యమ్ అక్రూరం విస్పష్టార్థం మనోరమమ్ |

మఙ్గల్యం దీర్ఘవర్ణాన్తమ్ ఆశీర్వాదాభిధానవత్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.3౧–33)

మఙ్గల్యాదీని పూర్వపదాని | శర్మాదీన్య్ ఉత్తరపదాని | తథా చ నామాన్య్ ఏవంవిధాని సంపద్యన్తే – శ్రీశర్మా, విక్రమపాలః, మాణిక్యశ్రేష్ఠీ, హీనదాసః ఇత్యాది | స్త్రీణాం తు శ్రీదాసీత్యాది | సుఖోద్యం వదితుం శక్యమ్ ఇత్య్ అర్థః | అత్ర విశేషమ్ ఆహ బైజవాపః: “పితా నామ కరోత్య్ ఏకాక్షరం ద్వ్యక్షరం త్ర్యక్షరం చతురక్షరమ్ అపరిమితం వా ఘోషవద్ ఆద్యన్తరన్తస్థం దీర్ఘాభినిష్ఠానాన్తమ్” [౨౬] ఇతి | అయమ్ అర్థః – ఘోషవన్తి యాన్య్ అక్షరాణి వర్గతృతీయచతుర్థాని తాన్య్ ఆదౌ కార్యాణి | అన్తరస్థా య-ర-ల-వా మధ్యే కర్తవ్యాః | అన్తే ఽభినిష్ఠానో విసర్జనీయః | తథా చ – భద్రపాలో జాతవేదా ఇత్యాది నామ భవతి | యథోక్తనామకరణస్య ఫలమ్ ఆహతుః శఙ్ఖలిఖితౌ: “ఏవం కృతే నామ్ని శుచి తత్కులం భవతి” ఇతి |

ఇతి నామకరణమ్

అథ నిష్క్రమణమ్ | తత్ర మనుః |

చతుర్థే మాసి కర్తవ్యం శిశోర్ నిష్క్రమణం గృహాత్ | ఇతి | (MDహ్ ౨.3౪)

తత్ర కర్తవ్యమ్ ఆహ యమః।

తతస్ తృతీయ కర్తవ్యం మాసి సూర్యస్య దర్శనమ్।

చతుర్థే మాసి కర్తవ్యం శిశోశ్ చన్ద్రస్య దర్శనమ్॥ ఇతి।

లౌగాక్షిర్ అపి: [౨౭] "తృతీయే 'ర్ధమాసే దర్శనమ్ ఆదిత్యస్య" ఇతి। పురాణే 'పి।

ద్వాదశే 'హని రాజేన్ద్ర శిశోర్ నిష్క్రమణం గృహాత్।

చతుర్థే మాసి కర్తవ్యం తథాన్యేషాం చ సంమతమ్॥ ఇతి।

అత్రాపి యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా।

ఇతి నిష్క్రమణమ్

అథాన్నప్రాశనమ్। తత్ర యమః।

తతో 'న్నప్రాశనం మాసి షష్ఠే కార్యం యథావిధి।

అష్టమే వాపి కర్తవ్యం యచ్ చేష్టం మఙ్గలం కుల॥ ఇతి।

శఙ్ఖో 'పి: "సంవత్సరే 'న్నప్రాశనమ్ అర్ధసంవర్త్తర ఇత్య్ ఏకే" ఇతి। లౌగాక్షిః: "షష్ఠే మాస్య్ అన్నప్రాశనం జాతేషు దన్తేషు వా" ఇతి। తత్ర విశేషమ్ ఆహ మార్కణ్డేయః।

దేవతాపురతస్ తస్య ధాత్ర్యుత్సఙ్గతస్య చ।

అలంకృతస్య దాతవ్యమ్ అన్నం పాత్రే చ కాఞ్చనే॥

మధ్వాజ్యకనకోపేతం ప్రాశయేత్ పాయసం తు తమ్।

కృతప్రాశమ్ అథోత్సఙ్గాద్ ధాత్రీ బాలం సముత్సృజేత్॥ ఇతి।

ప్రాశనానన్తరం జీవికాపరిక్షా మార్కణ్డేయేన దర్శితా।

[౨౮] అగ్రతో 'థ ప్రవిన్యస్య శిల్పభాణ్డాని సర్వశః।

శస్త్రాణి చైవ వస్త్రాణి తతః పశ్యేత్ తు లక్షణమ్॥

ప్రథమం యత్ స్పృశేద్ బాలస్ తతో భాణ్డం స్వయం తథా ।
జీవికా తస్య బాలస్య తేనైవ తు భవిష్యతి ॥ ఇతి ।

ఇత్య్ అన్నప్రాశనమ్

అథ చూడాకరణమ్ । తత్ర యమః ।

తతః సంవత్సరే పూర్ణే చూడాకర్మ విధీయతే ।
ద్వితీయే వా తృతీయే వా కర్తవ్యం శ్రుతిదర్శనాత్ ॥ ఇతి ।

బైజవాపః: "తృతీయే వర్షే చూడాకరణమ్" ఇతి । శఙ్ఖో 'పి: "తృతీయే వర్షే చూడాకర్మ । పఞ్చమే వా" ఇతి । లౌగాక్షిర్ అపి: "తృతీయస్య వర్షస్య భూయిష్ఠే గతే చూడాకరణమ్" ఇతి । శౌనకో 'పి: "తృతీయే వర్షే చౌలం యథాకులధర్మం వా" ఇతి । తత్ర ఋషిభేదేన చూడానియమమ్ ఆహ లౌగాక్షిః: "దక్షిణతః కముంజా వాసిష్ఠానామ్ । ఉభయతో 'త్రికాశ్యపానామ్ । [౨౯] ముణ్డా భృగవః । పఞ్చచూడా అఙ్గిరసః । మణ్డనార్థం శిఖినో 'న్యే । యథాకులధర్మం వా" ఇతి । కముంజా కేశపఙ్క్తయః । అత్ర యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా । అత్ర యథోక్తాః చూడాకరణాన్తా అనుపనీతవిషయాః అతస్ తత్ప్రసఙ్గాద్ అన్యే 'పి కేచనానుపనీతధర్మాః కథ్యన్తే । తత్ర గౌతమః: "ప్రాగ్ ఉపనయనాత్ కామచారకామవాదభక్షః" ఇతి (GDహ్ ౨.౧) । కామచార ఇచ్ఛాగతిః । కామవాదో 'శ్లీలాదిభాషణమ్ । కామభక్షః పర్యుషితాదిభక్షణమ్ । విష్ణుపురాణే 'పి ।

భక్ష్యాభక్ష్యే తథా పేయే వాచ్యావాచ్యే తథానృతే ।
అస్మిన్ కాలే న దోషః స్యాత్ స యావన్ నోపనీయతే ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౩.౧౦.౯)

ఏతచ్ చాభక్ష్యభక్షణం మహాపాతకహేతుద్రవ్యవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । అత ఏవ స్మృత్యన్తరమ్ ।

స్యాత్ కామచారభక్ష్యోక్తిర్ మహతః పాతకాద్ ఋతే । ఇతి ।

యథా భక్ష్యాభక్ష్యాదినియమో నాస్తి ఏవమ్ ఆచమనాదికర్తవ్యానన్తరమ్ అపి నాస్తి । తద్ ఆహ వసిష్ఠః:

[30] న హ్య్ అస్య విద్యతే కర్మ కించిద్ ఆ మౌఞ్జీబన్ధనాత్ ।
వృత్త్యా శూద్రసమస్ తావద్ యావద్ వేదే న జాయతే ॥ ఇతి । (VఅDహ ౨.౬)

గౌతమో ‘పి: “యథోపపాద్మూత్రపురీషో భవతి | నాస్యాచమనకల్పో విద్యతే న బ్రహ్మాభివ్యాహరేద్ అన్యత్ర స్వధానినయనాత్” ఇతి (GDప్ ౨.౪–౯) |

ఇతి చూడాకరణమ్

అథాక్షరాభ్యాసస్ తు కర్తవ్యః | తద్ ఆహ మార్కణ్డేయః |

ప్రాప్తే తు పఞ్చమే వర్షే హ్య్ అప్రసుప్తే జనార్దనే |
షష్ఠీం ప్రతిపదం చైవ వర్జయిత్వా తథాష్టమీమ్ ||
రిక్తాం పఞ్చదశీం చైవ సౌరిభౌమదినం తథా |
ఏవం సునిశ్చితే కాలే విద్యారమ్భం తు కారయేత్ ||
పూజయిత్వా హరిం లక్ష్మీం దేవీం చైవ సరస్వతీమ్ |
స్వవిద్యాసూత్రకారాంశ్ చ స్వాం విద్యాం చ విశేషతః ||
ఏతేషామ్ ఏవ దేవానాం నామ్నా తు జుహుయాత్ ఘృతమ్ |
దక్షిణాభిర్ ద్విజేన్ద్రాణాం కర్తవ్యం చాపి పూజనమ్ ||
[3౧] ప్రాఙ్ముఖో గురుర్ ఆసీనో వరుణాభిముఖం శిశుమ్ |
అధ్యాపయేత్ తు ప్రథమం ద్విజాతీభిః సుపూజితైః ||
తతః ప్రభృత్య్ అనధ్యాయాన్ వర్జనీయాన్ వివర్జయేత్ |
అష్టమీద్వితయం చైవ పక్షాన్తే చ దినత్రయమ్ || ఇతి |

ఇతి గర్భాధానాదిచూడాన్తసంస్కారప్రకరణమ్

అథోపనయనమ్ | తత్ర మనుః |

గర్భాష్టమే ‘బ్దే కుర్వీత బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ |

గర్భాద్ ఏకాదశే రాజ్ఞో గర్భాత్ తు ద్వాదశే విశః ||

బ్రహ్మవర్చసకామస్య కార్యం విప్రస్య పఞ్చమే |

రాజ్ఞో బలార్థినః షష్ఠే వైశ్యస్యార్థార్థినో ‘ష్టమే ||

ఆ షోడశాద్ బ్రాహ్మణస్య సావిత్రీ నాతివర్తతే |

ఆ ద్వావింశాత్ క్షత్రబన్ధోర్ ఆ చతుర్వింశతేర్ విశః ||

అత ఊర్ధ్వం త్రయో ‘ప్య్ ఏతే యథాకాలమ్ అసంస్కృతాః |

సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా భవన్త్య్ ఆర్యవిగర్హితాః ||

నైతైర్ అపూతైర్ విధివద్ ఆపద్య్ అపి హి కర్హిచిత్ |

బ్రాహ్మాన్ యౌనాంశ్ చ సంబన్ధాన్ ఆచరేత్ బ్రాహ్మణః సహ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౩౬–౪౦)

ఆపస్తమ్బో ‘పి: [౩౨] “సప్తమే బ్రహ్మవర్చసకామమ్ అష్టమ ఆయుష్కామం నవమే తేజస్కామం దశమే ‘న్నాద్యకామం ఏకాదశ ఇన్ద్రియకామం ద్వాదశే పశుకామమ్” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧.౧.౨౦) | ఏతచ్ చ వర్ణత్రయస్య సాధారణమ్ | వర్ణవ్యవస్థయా కాలనియమమ్ ఆహ స ఏవ: “వసన్తే బ్రాహ్మణమ్ ఉపనయీత గ్రీష్మే రాజన్యం శరది వైశ్యమ్” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧.౧.౧౯) | వర్ణానుపూర్వ్యేణోపనయనస్యేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ మనుః |

కార్ష్ణరౌరవబాస్తాని చర్మాని బ్రహ్మచారిణః |

వసీరన్న్ ఆనుపూర్వ్యేణ శాణక్షౌమావికాని చ || ఇతి |

కార్ష్ణాదీని చర్మాణి ఉత్తరీయాణి | తథా చ శఙ్ఖః: “కృష్ణరురుబస్తాజినాన్య్ ఉత్తరీయాణి” ఇతి | వసిష్ఠో ‘పి: “కృష్ణాజినమ్ ఉత్తరీయం బ్రాహ్మణస్య | రౌరవం రాజన్యస్య | గవ్యం బస్తాజినం వా వైశ్యస్య” ఇతి (VఅDహ్ ౧౧.౬౧–౬౩) | తథా చ పారస్కరః: “ఐణేయమ్ అజినమ్ ఉత్తరీయం బ్రాహ్మణస్య | [౩౩] రౌరవం రాజన్యస్య | ఆజం గవ్యం వా వైశ్యస్య | సర్వేషాం వా గవ్యమ్” ఇతి (Pఆర్Gఋ ౨.౫.౧౭–౨౦) | శాణాదీన్య్ ఉత్తరీయాణి | తత్ర ఆపస్తమ్బః: “వాసః | శాణక్షౌమాజినాని | కాషాయం చైకే వస్త్రమ్ ఉపదిశన్తి బ్రాహ్మణస్య | మాఞ్జిష్ఠం రాజన్యస్య | హారిద్రం వైశ్యస్య” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧.౨.౩౯–౪౧, ౩.౧–౨) | వసిష్ఠః: “శుక్లమ్ అహతం వాసో బ్రాహ్మణస్య | కార్పాసం మాఞ్జిష్ఠం క్షౌమం వా క్షత్రియస్య | హారిద్రం కౌశేయం వా వైశ్యస్య” ఇతి (VఅDహ్ ౧౧.౬౪–౬౬) | మేఖలామ్ ఆహ మనుః |

[3౪] మౌఞ్జీ త్రివృత్ సమా శ్లక్ష్ణా కార్యా విప్రస్య మేఖలా।

క్షత్రియస్య తు మౌర్వీ జ్యా వైశ్యస్య శణతాన్తవీ॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౪౨)

త్రివృత్ త్రిగుణా। యమో ‘పి।

విప్రస్య మేఖలా మౌఞ్జీ జ్యా మౌర్వీ క్షత్రియస్య తు।

శాణసూత్రీ తు వైశ్యస్య మేఖలా ధర్మతః స్మృతాః॥

ఏతాసామ్ అప్య్ అభావే తు కుశాశ్మన్తకబల్వజైః।

మేఖలా త్రివృతా కార్యా గ్రన్థినైకేన వా త్రివృత్॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

ముఞ్జాభావే తు కర్తవ్యాః కుశాశ్మన్తకబల్వజైః।

త్రివృతా గ్రన్థినైకేన త్రిభిః పఞ్చభిర్ ఏవ వా॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౪3)

దణ్డమ్ ఆహ మనుః।

బ్రాహ్మణో బైల్వపాలాశౌ క్షత్రియో వాటఖాదిరౌ।

పైలవోదుమ్బరౌ వైశ్యో దణ్డాన్ అర్హన్తి ధర్మతః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౪౫)

అనుకల్పమ్ ఆహ యమః।

ఏతేషామ్ అప్య్ అభావే తు సర్వేషాం సర్వయజ్ఞియాః। ఇతి।

మనుర్ దణ్డపరిమాణమ్ ఆహ।

[3౫] కేశాన్తికో బ్రాహ్మణస్య దణ్డః కార్యః ప్రమాణతః।

లలాటసంమితో రాజ్ఞః స్యత్ తు నాసాన్తికో విశః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౪౬)

గౌతమో ‘పి: “మూర్ధలలాటనాసాగ్రప్రమాణాః” ఇతి (GDహ్ ౧.౨౮)। దణ్డలక్షణమ్ ఆహ మనుః।

ఋజవస్ తే సర్వే స్యుర్ అవ్రణాః సౌమ్యదర్శనాః।

అనుద్వేగకరా నౄణాం సత్వచో నాగ్నిదూషితాః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౪౭)

గౌతమో ‘పి: “అపీడితా యూపవక్రాః సశల్కాః” ఇతి (GDహ్ ౧.౨౭)। యజ్ఞోపవీతమ్ ఆహ మనుః।

కార్పాసమ్ ఉపవీతం స్యాద్ విప్రస్యోర్ధ్వవృతం త్రివృత్।

శణసూత్రమయం రాజ్ఞో వైశ్యస్యావికసూత్రకమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౪౪)

పైఠీనసిర్ అపి: “కర్పాసమ్ ఉపవీతం బ్రాహ్మణస్య । క్షౌమేయం రాజన్యస్య । ఆవికం వైశ్యస్య” [౩౬] ఇతి । ఉక్తోపవీతాలాభే యథాసంభవం గోవాలాదికం గ్రాహ్యమ్ । తద్ ఆహ దేవలః ।

కార్పాసక్షౌమగోవాలశణవల్కతృణాదికమ్ ।

సదా సంభవతః కార్యమ్ ఉపవీతం ద్విజాతిభిః ॥ ఇతి ।

ఋష్యశృఙ్గః: “అపి వా వాససీ యజ్ఞోపవీతార్థం కుర్యాత్ తదభావే త్రివృతా సూత్రేణ” ఇతి । తచ్ చ నవతన్తుకం కార్యమ్ । తద్ ఆహ దేవలః ।

యజ్ఞోపవీతం కుర్వీత సూత్రేణ నవతన్తుకమ్ । ఇతి ।

కాత్యాయనః ।

త్రివృదూర్ధ్వవృతం కార్యం తన్తుత్రయమ్ అధోవృతమ్ । ఇతి । (KSమ్ ౧.౧.౨)

ఊర్ధ్వవృతస్య లక్షణమ్ ఆహ సంగ్రహకారః ।

కరేణ దక్షిణేనోర్ధ్వం గతేన త్రిగుణీకృతమ్ ।

వలితం మానవైః సూత్రం శాస్త్రే ఊర్ధ్వవృతం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

ఊర్ధ్వం గతేన దక్షిణేన కరేణ యద్ వలితం తద్ ఊర్ధ్వవృతమ్ ఇత్య్ అర్థః । యజ్ఞోపవీతప్రయోగమ్ ఆహ దేవలః ।

గ్రామాన్ నిష్క్రమ్య సంఖ్యాయ్ షణ్ణవత్యఙ్గులీషు తత్ ।

తావత్త్రిగుణితం సూత్రం ప్రక్షాల్యాబ్లిఙ్గకైస్ త్రిభిః ॥

దేవాగారే ‘థ వా గోష్ఠే నద్యాం వాన్యత్ర వా శుచౌ ।

సావిత్ర్యా త్రివృతం కుర్యాన్ నవసూత్రం తు తద్ భవేత్ ॥

[౩౭] బిల్వాశ్వత్థాదియజ్ఞియవృక్షస్యాన్యతమస్య తు ।

బధ్నీయాత్ తత్ సజీవం తు పితృభ్యో నమ ఇత్య్ అథ ॥

వ్యామం నావేక్షితవ్యం స్యాత్ పితౄణాం తృప్తిదం హి తత్ ।

త్రిస్ తాడయేత్ కరతలం దేవానాం తృప్తిదం హి తత్ ॥

సవ్యే మృదం గృహీత్వాస్మిన్ స్థాపయేద్ భూర్ ఇతి బ్రువన్ ।

పత్రం పుష్పం ఫలం వాపి వ్యాహృతిభిః ప్రతిక్షిపేత్ ॥

అభిమన్త్ర్యాథ భూర్ అగ్నిశ్ చేతి వృత్త్రం త్రిభిః |

హరిబ్రహ్మేశ్వరేభ్యశ్ చ ప్రణమ్యైవధారేయేత్ || ఇతి |

అవధారణమన్త్రస్ తు “యజ్ఞోపవీతమ్” ఇత్యాదిః | గ్రన్థినియమమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

త్రివృతం చోపవీతం స్యాత్ తస్యైకో గ్రన్థిర్ ఇష్యతే || ఇతి | (KSమ్ ౧.౧.౨)

యజ్ఞోపవీతపరిమాణమ్ ఆహ స ఏవ |

పృష్ఠవంశే చ నాభ్యాం చ ధృతం యద్ విన్దతే కటిమ్ |

తద్ ధార్యమ్ ఉపవీతం స్యాన్ నాతిలమ్బం న చోచ్ఛ్రితమ్ || ఇతి | (KSమ్ ౧.౧.3)

దేవలో ‘పి |

[3౮] స్తనాద్ ఊర్ధ్వమ్ అధో నాభేత్ కర్తవ్యం కదాచన | ఇతి |

ఉపవీతసంఖ్యామ్ ఆహ భృగుః |

ఉపవీతం బటోర్ ఏకం ద్వే తథేతరయోః స్మృతే |

ఏకమ్ ఏవ యతీనాం స్యాద్ ఇతి శాస్త్రస్య నిశ్చయః || ఇతి |

ఏతచ్ చ నిత్యాభిప్రాయమ్, బహుషు కామశ్రవణాత్ | తద్ ఆహ దేవలః: “బహూని చాయుఃకామస్య” ఇతి | ఏతద్ ఉపవీతం సదా ధార్యమ్ | తద్ ఆహ భృగుః |

సదోపవీతినా భావ్యం సదా బద్ధశిఖేన చ |

విశిఖో వ్యుపవీతశ్ చ యత్ కరోతి న తత్ కృతమ్ ||

మన్త్రపూతం స్థితం కాయే యస్య యజ్ఞోపవీతకమ్ |

నోద్ధరేచ్ చ తతః ప్రాజ్ఞో యదీచ్ఛేచ్ ఛ్రేయ ఆత్మనః ||

సకృచ్ చోద్ధరణాత్ తస్య ప్రాయశ్చిత్తీ భవేద్ ద్విజః || ఇతి |

ఉపవీతే విశేషమ్ ఆహ దేవలః |

సూత్రం సలోమకం చేత్ స్యాత్ తతః కృత్వా విలోమకమ్ |

సావిత్ర్యా దశకృత్వో ‘ద్భిర్ మన్త్రితాభిస్ తద్ ఉక్షయేత్ ||

విచ్ఛిన్నం వాప్య్ అధో యాతం భుక్త్వా నిర్మితమ్ ఉత్సృజేత్ | ఇతి |

యజ్ఞోపవీతాదీనాం త్రోటనాదౌ ప్రతిపత్తిమ్ ఆహ మనుః |

మేఖలామ్ అజినం దణ్డమ్ ఉపవీతం కమణ్డలుమ్ |

అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృహ్ణీతాన్యాని మన్త్రవత్ || (MDహ్ ౨.౬౪)

[౩౯] ఇతి | అథ దణ్డాదిధారణానన్తరమ్ ఆదిత్యోపస్థానం కార్యమ్ | తథాహ మనుః |

ప్రతిగృహ్యేప్సితం దణ్డమ్ ఉపస్థాయ చ భాస్కరమ్ |

ప్రదక్షిణం పరీత్యాగ్నిం చరేద్ భైక్ష్యం యథావిధి || ఇతి | (MDహ్ ౨.౪౮)

దణ్డగ్రహణాన్తేతికర్తవ్యతాయుక్తమ్ ఉపనయనం ప్రాప్య గాయత్రీమహావాక్యార్థభూతం భాస్కరమ్ ఉపస్థాయ సో 'హమ్ ఇత్య్ ఏవం జ్ఞాత్వా అగ్నిం పరిచర్య భైక్ష్యం చరేద్ ఇత్య్ అర్థః | అగ్నిపరిచర్యా మనునా దర్శితా |

దూరాద్ ఆహృత్య సమిధః సంనిదధ్యాద్ విహాయసి |

సాయం ప్రాతశ్ చ జుహుయాత్ తాభిర్ అగ్నిమ్ అతన్ద్రితః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౮౬)

విహాయసి అన్తరిక్షే స్థాపయేన్ న తు భూమావ్ ఇత్య్ అర్థః | సమిదాహరణే విశేషమ్ ఆహ బైజవాపః: "పురాస్తమయాత్ ప్రాగ్ ఉదీచీం దిశం గత్వా అహింసన్న్ అరణ్యాత్ సమిధమ్ ఆహరేత్ | శుష్కా బ్రహ్మవర్చసకామ ఆర్ద్రాస్ త్వ్ అన్నాద్యకామ ఉభయోర్ ఉభయకామః" ఇతి | సమిల్లక్షణమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

నాఙ్గుష్ఠాద్ అధికా కార్యా సమిత్ స్థూలతయా క్వచిత్ |

న వియుక్తా త్వచా చైవ న సకీటా న పాటితా ||

ప్రాదేశాన్ నాధికా న్యూనా తథా న స్యాద్ విశాలికా |

న సపర్ణా నాతియామా హోమేషు తు విజానతా ||

[౪౦] విశీర్ణా విమలా హ్రస్వా వక్రా సుసుషిరా కృశా |

దీర్ఘా స్థూలా గుణైర్ దుష్టా కర్మసిద్ధివినాశికా || ఇతి | (KSమ్ ౧.౮.౧౭–౧౯)

సమిన్నియమ ఉక్తో వాయుపురాణే |

పాలాశ్యః సమిధః కార్యాః ఖాదిర్యస్ తదలాభతః |

శమీరోహితకాశ్వత్థాస్ తదలాభే 'ర్కవేతసౌ || ఇతి |

అగ్నికార్యాకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ హారీతః |

పురా జగ్రాహ వై మృత్యుర్ హింసయన్ బ్రహ్మచారిణమ్ |

అగ్నిస్ తం మోచయామాస తస్మాత్ పరిచరేచ్ చ తమ్ ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౨.౨౭)

భిక్షాచర్యాప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

బ్రాహ్మణేషు చరేద్ భైక్ష్యమ్ అనిన్ద్యేష్వ్ ఆత్మవృత్తయే ।

ఆదిమధ్యావసానేషు భవచ్ఛబ్దోపలక్షితా ।

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భైక్ష్యచర్యా యథాక్రమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౯–30)

బ్రాహ్మణేష్వ్ ఇతి స్వస్వజాతీయోపలక్షణమ్ । అత ఏవ వ్యాసః ।

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశశ్ చరేయుర్ భైక్ష్యమ్ అన్వహమ్ ।

సజాతీయగృహేష్వ్ ఏవ సార్వవర్ణికమ్ ఏవ వా ॥ ఇతి ।

సార్వవర్ణికత్వమ్ ఆపద్విషయమ్ । అత ఏవ భవిష్యత్పురాణే దర్శితమ్ ।

[౪౧] చతుర్వర్ణం చరేద్ భైక్ష్యమ్ అలాభే కురునన్దన । ఇతి ।

ఆపద్య్ అపి న శూద్రాత్ పక్వం గృహ్ణీయాత్ । తద్ ఆహ అఙ్గిరాః ।

ఆమమ్ ఏవాదదీతాన్స్మాద్ అవృత్తావ్ ఐకరాత్రికమ్ ।

ఆమం పూయతి సంసారే ధర్మ్యం తేభ్యః ప్రతిష్ఠితమ్ ॥

తస్మాద్ ఆమం గ్రహీతవ్యం శూద్రాద్ అప్య్ అఙ్గిరాబ్రవీత్ । ఇతి ।

అనాపది స్వజాతీయేష్వ్ అపి ప్రశస్తేష్వ్ ఏవ భైక్ష్యమ్ ఆచరేత్ । తద్ ఆహ మనుః ।

వేదయజ్ఞైర్ అహీనానాం ప్రశస్తానాం స్వకర్మసు ।

బ్రహ్మచార్య్ ఆహరేద్ భైక్ష్యం గృహేభ్యః ప్రయతో ఽన్వహమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౮3)

"ఆదిమధ్యావసానేషు" ఇతి – అయమ్ అర్థః: భిక్షాప్రవర్తనావాక్యే వర్ణక్రమేణ ఆదిమధ్యావసానేషు భవచ్ఛబ్దః ప్రయోజ్యః । తథా చ మనుః ।

భవత్పూర్వం చరేద్ భైక్ష్యమ్ ఉపనీతో ద్విజోత్తమః ।

భవన్మధ్యం తు రాజన్యో వైశ్యస్ తు భవదుత్తరమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౪౯)

ఉక్తేషు కేషుచిద్ అపవాదమ్ ఆహ స ఏవ ।

గురోః కులే న భిక్షేత న జ్ఞాతికులబన్ధుషు ।

అలాభే త్వ్ అన్యగేహానాం పూర్వం పూర్వం పరిత్యజేత్ ॥

[౪౨] సర్వం వాపి చరేద్ గ్రామం పూర్వోక్తానామ్ అసంభవే ।

నియమ్య ప్రయతో వాచమ్ అభిశస్తాంస్ తు వర్జయేత్ ॥ ఇతి । (MDhŚ ౨.౧౮౪–౮౫)

యత్ తు,

మాతరం వా స్వసారం వా మాతుర్ వా భగినీం నిజామ్ ।

భిక్షేత భిక్షాం ప్రథమం యా చైనం న విమానయేత్ ॥ (MDhŚ ౨.౫౦)

ఇతి తద్ ఉపనయనాఙ్గభిక్షావిషయమ్, అన్యథా దోషశ్రవణాత్ । తద్ ఆహ యమః ।

ఆహారమాత్రాద్ అధికం న క్వచిద్ భైక్ష్యమ్ ఆహరేత్ ।

యుజ్యతే స్తేయదోషేణ కామతో ‘ధికమ్ ఆహరన్ ॥ ఇతి ।

తచ్ చ భైక్ష్యం గుర్వనుజ్ఞాపురఃసరం భోక్తవ్యమ్ । తద్ ఆహతుర్ మను-యమౌ ।

సమాహృత్య తు తద్ భైక్ష్యం యావద్ అర్థమ్ అమాయయా ।

నివేద్య గురవే ‘శ్నీయాద్ ఆచమ్య ప్రాఙ్ముఖః శుచిః ॥ ఇతి । (MDhŚ ౨.౫౧)

గుర్వసంనిధౌ తద్భార్యాదిభ్యో నివదయేత్ । తద్ ఆహ గౌతమః: [౪౩] “నివేద్య గురవే ‘నుజ్ఞాతో భుఞ్జీత । అసంనిధౌ తద్భార్యాపుత్రసబ్రహ్మచారిభ్యః” ఇతి (GDhŚ ౨.౩౫–౩౬) । గుర్వనుజ్ఞాతం భైక్ష్యం సత్కృత్య భుఞ్జీత । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

కృతాగ్నికార్యో భుఞ్జీత వాగ్యతో గుర్వనుజ్ఞయా ।

ఆపోశనక్రియాపూర్వం సత్కృత్యాన్నమ్ అకుత్సయన్ ॥ ఇతి । (YDhŚ ౧.౩౧)

సత్కారశ్ చ హారీతేన దర్శితః: “భైక్ష్యమ్ అవేక్షితం పర్యగ్నికృతమ్ ఆదిత్యదర్శితం గురవే నివేదితమ్ అనుజ్ఞాతమ్ అమృతసంమితం ప్రాహుః । యద్ అశ్నాతి బ్రహ్మచారీ బ్రహ్మసిద్ధిమ్ అవాప్నోతి” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౩.౬–౭) । గౌతమో ‘పి: “సాయంప్రాతస్ త్వ్ అన్నమ్ అభిపూజితమ్ అనిన్దన్ భుఞ్జీత” ఇతి (GDhŚ ౯.౩౦) । ఏకాన్ననిషేధమ్ ఆహ మనుః ।

[౪౪] భైక్ష్యేణ వర్తయేన్ నిత్యం నైకాన్నాదీ భవేద్ వ్రతీ ।

భైక్ష్యేణ వ్రతినో వృత్తిర్ ఉపవాససమా స్మృతా ॥

వ్రతవద్ దేవదైవత్యే పిత్ర్యే కర్మణ్య్ అథర్షివత్ ।

కామమ్ అభ్యర్థితో ‘శ్నీయాత్ వ్రతమ్ అస్య న లుప్యతే ॥ ఇతి । (MDhŚ ౨.౧౮౮–౮౯)

అకరణే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ స ఏవ ।

అకృత్వా భైక్షచరణమ్ అసమిద్ధ్య చ పావకమ్ ।

అనాతురః సప్తరాత్రమ్ అవకీర్ణివ్రతం చరేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౮౭)

ఉపనీతస్య నియమమ్ ఆహ యమః ।

దణ్డం కమణ్డలుం వేదం మౌఞ్జీం చ రశనాం తథా ।

ధారయేద్ బ్రహ్మచర్యం చ భిక్షాన్నాశీ గురౌ వసన్ ॥ ఇతి ।

వేదో దర్భముష్టిః । గురౌ గురుగృహే ఇత్య్ అర్థః । యమః ।

మేఖలామ్ అజినం దణ్డమ్ ఉపవీతం చ నిత్యశః ।

కౌపీనం కటిసూత్రం చ బ్రహ్మచారీ చ ధారయేత్ ॥ ఇతి ।

మనుః ।

అగ్నీన్ధనం భైక్ష్యచర్యామ్ అధఃశయ్యాం గురోర్ హితమ్ ।

ఆ సమావర్తనాత్ కుర్యాత్ కృతోపనయనో ద్విజః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౦౮)

సుమన్తుర్ అపి ।

[౪౫] బ్రహ్మచర్యం తపో భైక్ష్యం సంధ్యయోర్ అగ్నికర్మ చ ।

స్వాధ్యాయం గురువృత్తిశ్ చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ ఇతి ।

గురువృత్తిప్రకారమ్ ఆహ వ్యాసః ।

జఘన్యశాయీ పూర్వం స్యాద్ ఉత్థాయీ గురువేశ్మని ।

యచ్ చ శిష్యేణ కర్తవ్యం యచ్ చ దాసేన వా పునః ॥

కృతమ్ ఇత్య్ ఏవ తత్ సర్వం కృత్వా తిష్ఠేత్ తు పార్శ్వతః ।

కింకరః సర్వకారీ చ సర్వకర్మసు కోవిదః ॥

అభుక్తవతి నాశ్నీయాద్ అపీతవతి నో పిబేత్ ।

న తిష్ఠతి తథాసీత నాసుప్తే ప్రస్వపేత్ తథా ॥ ఇతి ।

విశ్వామిత్రః ।

తద్భార్యాపుత్రయోశ్ చైవ వృద్ధానాం ధర్మశాలినామ్ ।

శుశ్రుషా సర్వదా కార్యా ప్రణామాదిభిర్ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

వర్జ్యాన్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

మధుమాంసాఞ్జనోచ్ఛిష్టశుక్తస్త్రీప్రాణిహింసనమ్।
భాస్కరాలోకనాశ్లీలపరీవాదాది వర్జయేత్॥ ఇతి। (YDహ ౧.33)

మనుర్ అపి।

వర్జయేన్ మధు మాంసం చ గన్ధం మాల్యం రసాన్ స్త్రియః।
శుక్తాని యాని సర్వాణి ప్రాణినాం చైవ హింసనమ్॥
[౪౬] అభ్యఙ్గమ్ అఞ్జనం చాక్ష్ణోర్ ఉపానచ్ఛత్రధారణమ్।
కామం క్రోధం చ లోభం చ నర్తనం గీతవాదనమ్॥
ద్యూతం చ జనవాదం చ పరీవాదం తథానృతమ్।
స్త్రీణాం చ ప్రేక్షణాలమ్భమ్ ఉపఘాతం పరస్య చ॥
ఏకః శయీత సర్వత్ర న రేతః స్కన్దయేత్ క్వచిత్॥ ఇతి। (MDహ౨.౧౭౭–౮౦)

యమః।

ఖట్వాసనం చ శయనం వర్జయేద్ దన్తధావనమ్।
స్వపేద్ ఏకః కుశేష్వ్ ఏవ న రేతః స్కన్దయేత్ శుచిః॥ ఇతి।

కూర్మపురాణే।

నాదర్శం వై సమీక్షేత నాచరేద్ దన్తధావనమ్।
గురూచ్ఛిష్టం భేషజార్థం ప్రయుఞ్జీత న కామతః॥ ఇతి। Kూ‌Pఉ ౧.౨.౧౪.౨౦–౨౧)

ఆపస్తమ్బో ’పి: “పితుర్ జ్యేష్ఠస్య చ భ్రాతుర్ ఉచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యమ్” ఇతి (Āప్Dహ ౧.౧.౪.౧౧)। గురుపుత్రాద్యుచ్ఛిష్టం తు న భోక్తవ్యమ్। తద్ ఆహ మనుః।

[౪౭] ఉత్సాదనం చ గాత్రాణాం స్నాపనోచ్ఛిష్టభోజనే।
న కుర్యాద్ గురుపుత్రస్య పాదయోశ్ చావనేజనమ్॥
అభ్యఞ్జనం స్నాపనం చ గాత్రోత్సాదనమ్ ఏవ చ।
గురుపత్న్యా న కార్యాణి కేశానాం చ ప్రసాధనమ్॥ ఇతి। (MDహ ౨.౨౦౯, ౨౧౧)

బ్రహ్మచర్యకాలావధిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

ప్రతివేదం బ్రహ్మచర్యం ద్వాదశాబ్దాని పఞ్చ వా ।

గ్రహణాన్తికమ్ ఇత్య్ ఏకే కేశాన్తశ్ చైవ షోడశే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౬)

కేశాన్తః గోదానాఖ్యం కర్మ । తచ్ చ షడశే వర్షే కార్యమ్ । తద్ ఆహ మనుః ।

కేశాన్తః షడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ।

రాజన్యబన్ధోర్ ద్వావింశే వైశ్యస్య ద్వ్యధికే తతః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౬౫)

యమః ।

వసేద్ ద్వాదశ వర్షాణి చతుర్వింశతిమ్ ఏవ వా ।

షట్త్రింశతం వా వర్షాణి ప్రతివేదం వ్రతం చరేత్ ॥ ఇతి ।

ఏతత్ త్రివేదగ్రహణాభిప్రాయమ్ । అత ఏవ మనుః ।

షట్త్రింశదాబ్దికం చర్యం గురౌ త్రైవేదికం వ్రతమ్ ।

తదర్ధికం పాదికం వా గ్రహణాన్తికమ్ ఏవ వా ॥ ఇతి । (MDహ్ ౩.౧)

ఏవముక్తలక్షణో బ్రహ్మచారీ ద్వివిధః । ఉపకుర్వాణకో [౪౧] నైష్ఠికశ్ చ । ఉపకుర్వానకస్యోక్తా ధర్మాః । నైష్ఠికస్యోచ్యన్తే । తత్రాహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ తు వసేద్ ఆచార్యసంనిధౌ ।

తదభావే ‘స్య తనయే పత్న్యాం వైశ్వానరే ‘పి వా ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౪౯)

మనుర్ అపి ।

యది త్వ్ ఆత్యన్తికో వాసో రోచేతాస్య గురోః కులే ।

యుక్తః పరిచరేద్ ఏనమ్ ఆ శరీరవిమోక్షణాత్ ॥

ఆచార్యే తు ఖలు ప్రేతే గురుపుత్రే గుణాన్వితే ।

గురుదారే సపిణ్డే వా గురువద్ వృత్తిమ్ ఆచరేత్ ॥

ఏతేష్వ్ అవిద్యమానేషు స్థానాసనవిహారవాన్ ।

ప్రయుఞ్జానో ‘గ్నిశుశ్రూషాం సాధయేద్ దేహమ్ ఆత్మనః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౨౪౩–౪౧)

ఏతచ్ చ సద్వృత్తబ్రాహ్మణగుర్వాదివిషయమ్ । అన్యథా దోషః । తద్ ఉక్తం తేనైవ ।

నాబ్రాహణే గురౌ శిష్యో వాసమ్ ఆత్యన్తికం వసేత్ ।

బ్రాహ్మణే వానసూచానే కాఙ్క్షన్ గతిమ్ ఉత్తమామ్ || (MDహ్ ౨.౨౪౨)

[౪౯] ఇతి | వసిష్ఠో ‘పి:

బ్రహ్మచార్య్ ఆచార్యం పరిచరేద్ ఆ శరీరవిమోక్షణాత్ | ఆచార్యే చ ప్రేతే ‘గ్నిం పరిచరేత్ | సంయతవాక్ | చతుర్థషష్ఠాష్టమకాలభోజీ | భైక్ష్యమ్ ఆచరేత్ | గుర్వధీనః | జటిలః శిఖాజటో వా | గురుం గచ్ఛన్తమ్ అనుగచ్ఛన్న్ ఆసీనం చేత్ తిష్ఠన్ శయానం చేద్ ఆసీన ఉపాసీత | ఆహూతాధ్యాయీ | సర్వం లబ్ధం నివేద్య తదనుజ్ఞయా భుఞ్జీత | ఖట్వాశయనదన్తధావనప్రక్షాలనాఞ్జనాభ్యఞ్జనోపానచ్ఛత్రవర్జీ | స్థానాసనశీలస్ త్రిర్ అహ్నో ‘భ్యుపేయాద్ అపః — ఇతి (VఅDహ్ ౭.౪–౧౭) |

అహని త్రిషవణస్నాయీ స్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | అగ్నిపరిచర్యా హారీత-శఙ్ఖలిఖిత-యమైర్ నిరూపితా:

యజ్ఞియాః సమిధ ఆహృత్య సంమార్జనోపలేపనోద్బోధనసమూహనసమిన్ధన-పర్యగ్నికరణపరిక్రమణోపస్థాన[౫౦]హోమస్తోత్రనమస్కారాదిభిర్ అగ్నిం పరిచరేత్ | నాగ్నిమ్ అధితిష్ఠేత్ | న పద్భ్యాం కర్షేత్ | న ముఖేనోపధమేత్ | నాపశ్ చాగ్నిం చ యుగపద్ ధారయేత్ | నాజీర్ణభుక్తో నోచ్ఛిష్టో వాభ్యాదధ్యాత్ | వివిధైర్ హవిర్భిశ్ శైషైర్ ఆగ్నేయైర్ అహర్ అహర్ అగ్నిం సమిన్ధేత్ | ఆమన్త్ర్య గచ్ఛేత్ | ఆహృత్య నివేదయేత్ తన్మనాః | శరీరోపరమాన్తే బ్రహ్మణః సాయుజ్యం గచ్ఛతి – ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౩.౫–౧౪)

ఏవం కుర్వతః ఫలమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అనేన విధినా దేహం సాదయన్ విజితేన్ద్రియః |

బ్రహ్మలోకమ్ అవాప్నోతి న చేహ జాయతే పునః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౫౦)

మనుర్ అపి |

ఆ సమాప్తేః శరీరస్య యస్ తు శుశ్రూషతే గురుమ్ |

స గచ్ఛత్య్ అఞ్జసా విప్రో బ్రహ్మణః సద్మ శాశ్వతమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౨౪౪)

నను – నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యాఙ్గీకారే గార్హస్థ్యం నిర్విషయం స్యాత్ |

తన్ న, గార్హస్థ్యస్య రాగివిషయత్వాత్ | తద్ ఆహ జాబాలిః: [౫౧] “యది గృహమ్ ఏవ కామయేత్ తదా యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్” ఇతి |

అత్ర కేచిత్ నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యం కుబ్జాదివిషయం మన్వానా గార్హస్థ్యస్య తదితరవిషయతామ్ ఆహుః। ఉదాహరన్తి చ తత్ర విష్ణువచనమ్।

కుబ్జవామనజాత్యన్ధక్లీబపఙ్గ్వార్త్రోగిణామ్।

వ్రతచర్యా భవేత్ తేషాం యావజ్జీవమ్ అసంశయమ్॥ ఇతి।

తన్ న, నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యస్య కుబ్జాదిష్వ్ ఏవ నియతత్వే సమర్థం ప్రత్యైచ్ఛికత్వమ్ ఉచ్యమానం విరుధ్యేత। ఐచ్ఛికత్వం చ వసిష్ఠేన దర్శితమ్: “చత్వార ఆశ్రమాః బ్రహ్మచారిగృహస్థవానప్రస్థపరివ్రాజకాః। తేషాం వేదమ్ అధీత్య వేదౌ వేదాన్ వావిశీర్ణబ్రహ్మచర్యో యమ్ ఇచ్ఛేత్ తమ్ ఆవసేత్” ఇతి (VఅDహ్ ౭.౧–3)। భవిష్యత్పురాణే ‘పి।

గార్హస్థ్యమ్ ఇచ్ఛన్ భూపాల కుర్యాద్ దారపరిగ్రహమ్।

బ్రహ్మచర్యేణ వా కాలం నయేత్ సంకల్పపూర్వకమ్॥

వైఖానసో వాపి భవేత్ పరివ్రాడ్ అథ వేచ్ఛయా।

[౫౨] ఇతి। తస్మాత్ రాగివిషయత్వేనైవ గార్హస్థ్యం వ్యవస్థాపనీయమ్ ఇతి।

ఇతి బ్రహ్మచారిప్రకరణమ్

అథ గృహస్థాశ్రమం నిరూపయితుం తదధికారహేతు స్నానమ్ ఆదౌ నిరూప్యతే। తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః।

గురవే తు వరం దత్త్వా స్నాయీత తదనుజ్ఞయా।

వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్య ఉభయమ్ ఏవ వా॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౫౧)

తత్ర దాతవ్యో వరో మనునా దర్శితః।

న పూర్వం గురవే కించిద్ ఉపకుర్వీత ధర్మవిత్।

స్నాస్యంస్ తు గురుణాజ్ఞప్తః శక్త్యా గుర్వర్థమ్ ఆహరేత్॥

క్షేత్రం హిరణ్యం గామ్ అశ్వం ఛత్రోపనహమ్ ఆసనమ్।

ధాన్యం వాసాంసి శాకం వా గురవే ప్రీతిమ్ ఆవహేత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౨౪౫–౪౬)

అయం చ వరో గురుప్రీత్యర్థో న తు విద్యానిష్క్రయార్థః, వేదవిద్యార్థస్య మూల్యస్యాసంభవాత్ | తథా చ ఛదోగశ్రుతిః: “యద్య్ అప్య్ అస్మై ఇమామ్ అద్భిః పరిగృహీతాం ధనస్య పూర్ణాం దద్యాద్ ఏతద్ ఏవ తతో భూయః” ఇతి (CహU ३.౧౧.౬) | తాపనీయశ్రుతిర్ అపి [౫३]: “సప్తద్వీపవతీ భూమిర్ దక్షిణార్థం న కల్పతే” ఇతి (NఋుUTఆ ౫.౨) | హారీతస్మృతిర్ అపి |

ఏకమ్ అప్య్ అక్షరం యస్ తు గురుః శిష్యే నివేదయేత్ |

పృథివ్యాం నాస్తి తద్ ద్రవ్యం యద్ దత్వా త్వ్ అనృణీ భవేత్ || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨.౨౧)

“వా వేదం వ్రతాని” ఇత్య్ అనేన స్నాతకత్రైవిధ్యం దర్శితమ్ | తత్ర వేదమాత్రపరిసమాపక ఏకః | వ్రతమాత్రపరిసమాపకో ద్వితీయః | ఉభయపరిసమాపకస్ తృతీయః | వ్రతశబ్దేనాత్ర గృహ్యప్రసిద్ధాన్య్ ఉపనయనవ్రతసావిత్రీవ్రతవేదవ్రతాని వివక్షితాని | స్నాతకత్రైవిధ్యం హారీతేనోక్తమ్: “త్రయః స్నాతకా భవన్తి | విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో విద్యావ్రతస్నాతకః” ఇతి (Hశ్Sమ్ ४.౧–౨) | వేదం పారం నీత్వేత్య్ అత్రార్థావగతిర్ అపి వివక్షితా | అత ఏవ కూర్మపురాణే |

[౫४] వేదం వేదౌ తథా వేదాన్ వేదాన్ వా చతురో ద్విజః |

అధీత్య చాధిగమ్యార్థం తతః స్నాయాద్ ద్విజోత్తమాః || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౫.౧)

స్నానప్రకారశ్ చ గృహ్యే ప్రసిద్ధః | స్నాతకధర్మాః కూర్మపురాణే దర్శితాః |

యజ్ఞోపవీతద్వితయం సోదకం చ కమణ్డలుమ్ |

ఛత్రం చోష్ణీషమ్ అమలం పాదుకే చాప్య్ ఉపానహౌ |

రౌక్మే చ కుణ్డలే వేదం కృత్తకేశనఖః శుచిః ||

స్వాధ్యాయే నిత్యయుక్తః స్యాద్ బహిర్మాల్యం చ ధారయేత్ ||

శుక్లామ్బరధరో నిత్యం సుగన్ధః ప్రియదర్శనః |

న జీర్ణమలవద్వాసా భవేత్ తు విభవే సతి ||

న రక్తమ్ ఉల్బణం చాన్యధృతం వాసో న కన్థికామ్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౫.३–౭)

ఇతి స్నాతకప్రకరణమ్

అథ వివాహః । తత్ర మనుః ।

గురుణానుమతః స్నాత్వా సమావృత్తో యథావిధి ।

ఉద్వహేత ద్విజో భార్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్ ॥ ఇతి । (MDh 3.4)

యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ।

[౫౫] అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో లక్షణ్యాం స్త్రియమ్ ఉద్వహేత్ ।

అనన్యపూర్వికాం కాన్తామ్ అసపిణ్డాం యవీయసీమ్ ॥

అరోగిణీం భ్రాతృమతీమ్ అసమానార్షగోత్రజామ్ ॥ ఇతి । (YDh ౧.౫౨–౫౩)

లక్షణ్యాం బాహ్యాభ్యన్తరలక్షణయుక్తామ్ । బాహ్యాని లక్షణాని మనునా దర్శితాని ।

అవ్యఙ్గాఙ్గీం సౌమ్యనామ్నీం హంసవారణగామినీమ్ ।

తనులోమకేశదశనాం మృద్వఙ్గీమ్ ఉద్వహేత్ స్త్రియమ్ ॥ ఇతి । (MDh 3.౧౦)

వర్జ్యామ్ ఆహ స ఏవ ।

నోద్వహేత్ కపిలాం కన్యాం నాధికాఙ్గీం న రోగిణీమ్ ।

నాలోమికాం నాతిలోమాం న వాచాలాం న పిఙ్గలామ్ ॥

నర్క్షవృక్షనదీనామ్నీం నాన్త్యపర్వతనామికామ్ ।

న పక్ష్యహిప్రేష్యనామ్నీం న చ భీషణనామికామ్ ॥ ఇతి । (MDh 3.౮–౯)

కపిలా రక్తతణ్డులవర్ణా । పిఙ్గలా అగ్నివర్ణా । అన్త్యేతి మ్లేచ్ఛనామ్నీ । విష్ణుపురాణేఽపి ।

న శ్మశ్రువ్యఞ్జనవతీ న చైవ పురుషాకృతిమ్ ।

న ఘర్ఘరస్వరాం క్షామాం తథా కాకస్వరాం న చ ॥

నానిబద్ధేక్షణాం తద్వద్ వృత్తాక్షీం నోద్వహేద్ బుధః ।

యస్యాశ్ చ రోమశే జఙ్ఘే గుల్ఫౌ యస్యాస్ తథోన్నతౌ

[౫౬] గణ్డయోః కూపకౌ యస్యా హసన్త్యాస్ తాం చ నోద్వహేత్ ।

నాతిరూక్షచ్ఛవిం పాణ్డుకరజామ్ అరుణేక్షణామ్ ॥

ఆపీనహస్తపాదాం చ న కన్యామ్ ఉద్వహేద్ బుధః ।

న వామనాం నాతిదీర్ఘాం నోద్వహేత్ సఙ్గతభ్రువమ్ ||

న చాతిచ్ఛిద్రదశనాం న కరాలముఖీం నరః || ఇతి | (VಇPఉ ३.౧౦.౧౮–౨౨)

ఆన్తరాణి తు లక్షణాన్య్ ఆశ్వలాయనగృహ్యే ‘భిహితాని |

దుర్విజ్ఞేయాని లక్షణానీతి | అష్టౌ పిణ్డాన్ కృత్వా – ఋతమ్ అగ్రే ప్రథమం జజ్ఞ ఋతే సత్యం ప్రతిష్ఠితం యద్ ఇయం కుమార్య్ అభిజాతా తద్ ఇయమ్ ఇహ ప్రతిపద్యతాం యత్ సత్యం తద్ దృశ్యతామ్ – ఇతి పిణ్డాన్ అభిమన్త్ర్య కుమారీం బ్రూయాద్ ఏషామ్ ఏకం గృహాణేతి | క్షేత్రాచ్ చేద్ ఉభయతః సస్యాద్ గృహ్ణీయాద్ అన్నవత్య్ అస్యాః ప్రజా భవిష్యతీతి విద్యాద్ | గోష్ఠాత్ పశుమతీ | వేదిపురీషాద్ బ్రహ్మవర్చస్వినీ | అవిదాసినో హ్రదాత్ [୬౭] సర్వసంపన్నా | దేవనాత్ కితవీ | చతుష్పథాద్ విప్రవ్రాజినీ | ఈరణాద్ అధన్యా | శ్మశానాత్ పతిఘ్నీ” ఇతి (Āశ్Gఋ ౧.౫.౪–౬)

విప్రవ్రాజినీ వివిధం ప్రకర్షేణ వ్రజతీతి విప్రవ్రాజినీ స్వైరిణీత్య్ అర్థః | అనన్యపూర్వికామ్ ఇతి దానేనోపభోగేన వా పురుషాన్తరాగృహీతామ్ | అనేన పునర్భూర్ వ్యావర్త్యతే | అత ఏవ కాశ్యపః |

సప్త పౌనర్భవాః కన్యా వర్జనీయాః కులాధమాః |

వాచా దత్తా మనోదత్తా కృతకౌతుకమఙ్గలాః ||

ఉదకస్పర్శితా యా చ యా చ పాణిగృహీతికా |

అగ్నిం పరిగతా యా చ పునర్భూప్రసవా చ యా ||

ఇత్య్ ఏతాః కాశ్యపేనోక్తా దహన్తి కులమ్ అగ్నివత్ || ఇతి |

బౌధాయనః: “వాగ్దత్తా మనోదత్తాగ్నిం పరిగతా సప్తమం పదం నీతా భుక్తా గృహీతగర్భా ప్రసూతా చేతి సప్తవిధా పునర్భూః తాం గృహీత్వా న ప్రజాం న ధర్మం విన్దేత్” ఇతి | నారదో ‘పి |

కన్యైవాక్షతయోనిర్ యా పాణిగ్రహణదూషితా |

పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునఃసంస్కారకర్మణి || ఇతి | NSమ్ ౧౨.౪౬)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

[୬౮] అక్షతా చ క్షతా చైవ పునర్భూః సంస్కృతా పునః | ఇతి | (YDహ్ ౧.౬౭)

కాన్తాం కమనీయాం ఉద్వోఢుర్ మనోనయనానన్దకారిణీమ్ | అత ఏవ ఆపస్తమ్బః: “యస్యాం మనశ్ చక్షుషోర్ నిర్బన్ధస్ తస్యామ్ ఋద్ధిః” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.३.౨౦) | అసపిణ్డామ్ ఇతి – సమాన ఏకః పిణ్డో యస్యాః సా సపిణ్డా, న సపిణ్డా అసపిణ్డా, తామ్ | సపిణ్డతా చ సప్తమపురుషపర్యవసాయినీ | తత్రైకః పిణ్డదాతా త్రయః పిణ్డభాజః

పితృపితామహప్రపితామహాః । త్రయో లేపభాజః వృద్ధప్రపితామహాదయః । తథా చ మత్స్యపురాణే ।

లేపభాజశ్ చతుర్థాద్యాః పిత్రాద్యాః పిణ్డభాగినః ।

పిణ్డదః సప్తమస్ తేషాం సాపిణ్డ్యం సాప్తపౌరుషమ్ ॥ ఇతి । (Mఅత్Pఉ ౧౮.౨౯)

మార్కణ్డేయో 'పి ।

పితా పితామహశ్ చైవ తథైవ ప్రపితామహః ।

పిణ్డసంబన్ధినో హ్య ఏతే విజ్ఞేయాః పురుషాస్ త్రయః ॥

లేపసంబన్ధినశ్ చాన్యే పితామహపితామహాత్ ।

ప్రభృత్యుక్తాస్ త్రయస్ తేషాం యజమానస్ తు సప్తమః ।

ఇత్య్ ఏష మునిభిః ప్రోక్తః సంబధః సాప్తపౌరుషః ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ ౩౧.౩–౪)

ఏతద్ ఉక్తం భవతి – సప్తానాం పురుషాణామ్ ఏకపిణ్డక్రియానుప్రవేశః సాపిణ్డ్యహేతుః । తథా చ దేవదత్తస్య స్వకీయైః పిత్రాదిభిః [౪౯] షడ్భిః సహ సాపిణ్డ్యమ్ । తథా పుత్రాదిభిః షడ్భిః సహ సాపిణ్డ్యమ్ – ఇతి ।

నను – ఏవం సతి భ్రాతృపితృవ్యాదిభిః సహ సాపిణ్డ్యం న స్యాత్, పరిగణితేష్వ్ అనన్తర్భావాత్ ।

మైవమ్, ఉద్దేశ్యదేవతైక్యేన క్రియైక్యస్యాత్ర వివక్షితత్వాత్ । దేవదత్తకర్తృకక్రియాయాం యే దేవతాత్వేనానుప్రవిశన్తి తేషాం మధ్యే యః కో 'పి భ్రాతృపితృవ్యకర్తృక్రియాయామ్ అప్య్ అనుప్రవిశతీత్య్ అస్తి తైః సహ సాపిణ్డ్యమ్ । ఏవం భార్యాణామ్ అపి భర్తృకర్తృకపిణ్డదానక్రియాయాం సహకర్తృకత్వాత్ సాపిణ్డ్యమ్ ఇతి । తద్ ఇదం నిర్వాప్యసాపిణ్డ్యమ్ ।

అపరే పునర్ అన్యథా సాపిణ్డ్యమ్ ఆహుః । తథా హి – సమాన ఏకః పిణ్డో దేహావయవో యేషాం తే సపిణ్డాః । తత్ర పుత్రస్య సాక్షాత్ పితృదేహావయవాన్వయేన పిత్రా సహ సాపిణ్డ్యమ్ । తథా పితామహాదిభిర్ అపి పితృద్వారేణ తచ్ఛరీరావయవాన్వయాత్ । సాక్షాన్మాతృశరీరావయవాన్వయేన మాత్రా । మాతామహాదిభిర్ అపి మాతృద్వారేణ తచ్ఛరీరావయవాన్వయాత్ । తథా పితృవ్యపితృష్వస్రాదిభిర్ అపి పితామహదేహావయవాన్వయాత్ । తథా మాతృష్వసృమాతులాదిభిః సహ

మాతామహదేహాన్వయాత్ । పత్న్యా సహ ఏకశరీరారమ్భకతయా పత్యుః । ఏవం భ్రాతృభార్యాణామ్ అప్య్ ఏకశరీరారమ్భకైః స్వస్వపతిభిః సహైకశరీరారమ్భకత్వేన । ఏవం తత్ర తత్ర సాక్షాత్ పరమ్పరయా వా ఏకశరీరావయవాన్వయేన సాపిణ్డ్యం యోజనీయమ్ ।

ఉక్తం ద్వివిధం సాపిణ్డ్యం యస్యా నాస్తి సేయమ్ అసపిణ్డా తామ్ ఉద్వహేత్ ।

నను – ఏవం సతి న క్వాప్య్ ఉద్వాహః సంభవేత్, సర్వత్ర సాపిణ్డ్యస్య కథంచిద్ యోజయితుం శక్యత్వాత్ । విధాతృశరీరానువృత్తేర్ దుష్పరిహరత్వాత్, [౬౦] "బహు స్యాం ప్రజాయేయ" (ChU ౬.౨.3) ఇతి శ్రుతేః ।

నైష దోషః, అవిశేషేణ ప్రాప్తస్య సాపిణ్డ్యస్య సప్తసు పఞ్చసు చ పురుషేషు సఙ్కుచితత్వేన తదూర్ధ్వం సాపిణ్డ్యనివృత్తేః । తథా చ గౌతమః: "పిణ్డనివృత్తిః సప్తమే పఞ్చమే వా" ఇతి (GDh ౧౪.౧3) । యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

పఞ్చమాత్ సప్తమాద్ ఊర్ధ్వం మాతృతః పితృతస్ తథా । ఇతి । (YDh ౧.౫3)

మాతృపక్షే పఞ్చమాత్ పితృపక్షే సప్తమాత్ పురుషాద్ ఊర్ధ్వం "సాపిణ్డ్యం నివరతే" ఇత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనీయమ్,

సపిణ్డతా తో పురుషే సప్తమే వినివర్తతే । (MDh ౫.౬౦)

ఇతి మనుస్మరణాత్ । ఏతద్ ఉక్తం భవతి । పితృపక్షే కూటస్థమ్ ఆరభ్య తత్పుత్రాదిగణనాయాం సప్తమాద్ ఊర్ధ్వం వరవధ్వోర్ వివాహో న దుష్యతి । మాతృపక్షే చ కూటస్థమ్ ఆరభ్య తత్పుత్రాదిపరిగణనాయాం వరవధ్వోర్ మాతా చేత్ పఞ్చమీ భవతి తదా తయోః సాపిణ్డ్యనివృత్తేర్ వివాహో న దోషాయేతి । యత్ తు విష్ణుపురాణవచనమ్,

[౬౧] పఞ్చమీం మాతృపక్షాత్ తు పితృపక్షాత్ తు సప్తమీమ్ ।

గృహస్థ ఉద్వహేత్ కన్యాం న్యాయ్యేన విధినా నృప ॥ ఇతి । (ViPu 3.౧౧.౨3)

తత్ర సప్తమీం పఞ్చమీమ్ అతీత్యేత్య్ అధ్యాహార్యమ్, అన్యథా "పఞ్చమాత్ సప్తమాద్ ఊర్ధ్వమ్" (YDh ౧.౫3) ఇతి వచనవిరోధాత్,

పఞ్చమే సప్తమే చైవ యేషాం వైవాహికీ క్రియా ।

క్రియాపరా అపి హి తే సర్వతః శూద్రతాం గతాః ॥

ఇతి మరీచివచనవిరోధాచ్ చ । యద్య్ అపి పైఠీనసినా కల్పద్వయమ్ ఉక్తమ్: "పఞ్చమీం మాతృతః పరిహరేత్ సప్తమీం పితృతః । త్రీన్ మాతృతః పఞ్చ పితృతో వా" ఇతి । శఙ్ఖ ఆహ ।

యద్ వ్యేకజాతా బహవః పృథక్క్షేత్రాః పృథగ్ధనాః ।

ఏకపిణ్డాః పృథక్శౌచాః పిణ్డస్ త్వ్ ఆవర్తతే త్రిషు ॥ ఇతి ।

అయమ్ అర్థః – యేషామ్ ఏకః పితా మాతరో భిన్నజాతీయాస్ తే మాతృభేదాద్ అసమానజాతీయాః తథాపి పిత్రైక్యాద్ అస్తి తేషాం సాపిణ్డ్యమ్ । తచ్ చ త్రిషు పురుషేష్వ్ అతీతేషు నివర్తతే ఇతి ।

నను – ఏవం సతి పితృపక్షే ‘పి త్రిభిః పురుషైః సాపిణ్డ్యనివృత్తేః “పఞ్చ పితృతో వా” ఇతి వచనం విరుధ్యేత । ఏవం తర్హి [౬౨] “త్రీన్ మాతృతః పఞ్చ పితృతో వా” ఇతి పైఠీనసివచనం సజాతీయేష్వ్ ఏవార్వాఙ్నిషేధపరమ్ । అనుకల్పో వాస్తు । “మాతృతః పితృతస్ తథా” (YDహ్ ౧.౫౩) ఇతి పితృశబ్దేన బీజినో ‘పి సంగ్రహః । తథా చ గౌతమః: “ఊర్ధ్వం సప్తమాత్ పితృబన్ధుభ్యః । బీజినశ్ చ । మాతృబన్ధుభ్యః పఞ్చమాత్” ఇతి (GDహ్ ౪.3–౫) । యో హి నియోగాత్ పుత్రమ్ ఉత్పాదయతి స బీజీ । పితృమాతృబాన్ధవాః స్మృత్యన్తరే ।

పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్ మాతృష్వసుః సుతాః ।

పితుర్ మాతులపుత్రాశ్ చ విజ్ఞేయాః పితృబాన్ధవాః ॥

మాతుః పితృష్వసుః పుత్రా మాతుర్ మాతృష్వసుః సుతాః ।

మాతుర్ మాతులపుత్రాశ్ చ విజ్ఞేయా మాతృబాన్ధవాః ॥ ఇతి ।

నను – అసపిణ్డామ్ ఇతి న వక్తవ్యమ్ । వక్ష్యమాణేన “అసమానార్షగోత్రజామ్” ఇత్య్ అనేనైవ సపిణ్డాయా వివాహనిషేధసిద్ధేః ।

సత్యమ్, తథాపి మాతుర్ అసపిణ్డా భవతి సైవోద్వాహకర్మణి ప్రశస్తేతి వక్తుమ్ । తథా చ మనుః ।

అసపిణ్డా చ యా మాతుర్ అసగోత్రా చ యా పితుః ।

సా ప్రశస్తా ద్విజాతీనాం దారకర్మణి మైథునే ॥ (MDహ్ 3.౫)

[౬3] ఇతి । యా మాతుర్ అసపిణ్డా అసగోత్రా చ, యా పితుర్ అసగోత్రా చకారాద్ అసపిణ్డా చ సా మైథునే మిథునసాధ్యే దారకర్మణి ద్విజాతీనాం ప్రశస్తా పరిణేయేత్య్ అర్థః ।

నను – అత్ర మాతృగ్రహణమ్ అనర్థకమ్ । పితృగోత్రసాపిణ్డ్యనిషేధేనైవ మాతృగోత్రసాపిణ్డ్యనిషేధసిద్ధేః । తస్యాః పృథక్ పిణ్డగోత్రయోర్ అభావాత్,

ఏకత్వం సా గతా భర్తుః పిణ్డే గోత్రే చ సూతకే ।

స్వగోత్రాద్ భ్రశ్యతే నారీ వివాహాత్ సప్తమే పదే ॥

ఇతి వచనాత్ ।

మైవమ్, గాన్ధర్వాదివివాహేషు కన్యాప్రదానాభావేన పితృగోత్రసాపిణ్డ్యయోర్ అనివృత్తేః । తథా చ మార్కణ్డేయపురాణమ్ ।

బ్రాహ్మాదిషు వివాహేషు యా తూఢా కన్యకా భవేత్ ।

భర్తృగోత్రేణ కర్తవ్యా తస్యాః పిణ్డోదకక్రియా ॥

గాన్ధర్వాదివివాహేషు పితృగోత్రేణ ధర్మవత్ । ఇతి । (GAPఉ ౨.౨౬.౨౧–౨౨)

ఏతేన మాతులసుతావివాహవిషయే వివాదో ‘పి పరాస్తః । తథా హి – తన్నిషేధవచనాని గాన్ధర్వాదివివాహోఢవిషయాణి । తత్ర సాపిణ్డ్యనివృత్తేర్ అభావాత్ । తదనుగ్రాహకశ్రుతిస్మృతి-సదాచారాత్ న బ్రాహ్మాదివివాహోఢజవిషయాణి । తత్ర సాపిణ్డ్యనివృత్తేః । తాని చ నిషేధవచనాని యథా । తత్ర శాతాతపః ।

మాతులస్య సుతామ్ ఊఢ్వా మాతృగోత్రాం తథైవ చ ।

సమానప్రవరాం చైవ ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి ।

పైఠీనసిర్ అపి: [౬౪] “పితృమాతృష్వసృదుహితరో మాతులసుతాశ్ చ ధర్మతస్ తా భగిన్యః । తా వర్జయేద్ ఇతి విజ్ఞాయతే” ఇతి । సుమన్తుర్ అపి: “పితృపత్న్యః సర్వా మాతరః । తద్భ్రాతరో మాతులాః । తద్భగిన్యో మాతృష్వసారః । తద్దుహితరశ్ చ భగిన్యః । తదపత్యాని భాగినేయాని । అన్యథా సఙ్కరకారిణ్యః” ఇతి । వ్యాసః ।

మాతుః సపిణ్డా యత్నేన వర్జనీయా ద్విజాతిభిః । ఇతి ।

నను – అవిశేషేణ ప్రవృత్తానామ్ ఏషాం వచనానాం కథం విశేషవిషయతా ।

విశేషవచనబలాద్ ఇతి బ్రూమః । తథా చ మనుః ।

పైతృష్వసేయీం భగినీం స్వస్రీయాం మాతుర్ ఏవ చ ।

మాతుశ్ చ భ్రాతుర్ ఆప్తస్య గత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥

ఏతాస్ తిస్రస్ తు భార్యార్థే నోపయచ్ఛేతు తు బుద్ధిమాన్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౭౨–౭౨)

భగినీపదం పైతృష్వసేయాదివిశేషణమ్ | ఆప్తస్యేతి మాతుర్ భ్రాతృవిశేషణమ్ | తత్ర సుతామ్ ఇత్య్ అధ్యాహారః | ఆప్తస్య సంనికృష్టస్య సపిణ్డస్య గాన్ధర్వాదివివాహోఢాయాః మాతుర్ భ్రాతుర్ ఇత్య్ అర్థః | పైతృష్వస్రేయీమ్ ఇత్య్ అత్రాప్య్ అనివృత్తసాపిణ్ఢ్యా గాన్ధర్వాదినోఢా పితృష్వసా వివక్షితా | తథా చ సతి తద్దుహితుర్ భగినీతి విశేషణం సార్థకమ్ | బ్రాహ్మాదివివాహేషు సాపిణ్డ్యనివృత్తేః [౬౫] భగినీపదం నాన్వియాత్ | అయమ్ ఏవ న్యాయో మాతృష్వస్రీయాయామ్ అపి యోజనీయః | తస్మాద్ భగిన్యాప్తపదోపేతమనువచనబలాద్ అవిశేషే నిషేధో విశేషవిషయ ఏవోపసంహ్రియతే |

నను – బ్రాహ్మాదివివాహవిషయే మాతులసుతాయా ఇవ మాతృష్వసృసుతాయా అపి వివాహః ప్రాప్నుయాత్ |

తన్ న, శిష్టగర్హితత్వేన తత్ర నిషేధస్మృతికల్పనాత్ | శిష్టగర్హితస్యానుపాదేయత్వం యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

అస్వర్గ్యం లోకవిద్విష్టం ధర్మమ్ అప్య్ ఆచరేన్ న తు | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౫౬)

యద్య్ అపి మాతులసుతాపరిణయనమ్ ఉదీచ్యశిష్టగర్హితం తథాపి దాక్షిణాత్యశిష్టైర్ ఆచరితత్వేన నావిగీతో 'యమ్ ఉదీచ్యానామ్ ఆచారః | న చ దాక్షిణాత్యానాం రాగమూలత్వం శఙ్కనీయమ్ | విధినిషేధపరీక్షకైర్ ఏవ తద్వివాహకరణాత్ | మాతృష్వసుః సుతావివాహస్ తు అవిగీతేన శిష్టాచారేణ గర్హితః | మాతులసుతావివాహస్యానుగ్రాహకాః శ్రుత్యాదయః | తత్ర మన్త్రవర్ణః |

ఆయాహీన్ద్ర పథిభిర్ ఈళితేభిర్ యజ్ఞమ్ ఇమం నో భాగధేయం జుషస్వ |

తృప్తాం జహుర్ మాతులస్యేవ యోషా భాగస్ తే పైతృష్వసేయీ వపామ్ ఇవ || ఇతి | (RV ౭.౪.౩.౨౨.౬)

అయమ్ అర్థః – హే ఇన్ద్ర పథిభిర్ ఈడితేభిః స్తుత్రైః సహ [౬౬] నో 'స్మాకమ్ ఇమం యజ్ఞమ్ ఆయాహి | ఆగత్య చ అస్మాదిభిర్ దీయమానం భాగధేయం జుషస్వ | తృప్తామ్ ఆజ్యాదినా సంస్కృతాం వపాం త్వామ్ ఉద్దిశ్య జహుః త్యక్తవన్తః | తత్ర దృష్టాన్తద్వయమ్ | యథా మాతులస్య యోషా దుహితా భాగినేయస్య భాగః భజనీయా భాగినేయేన పరిణేతుం యోగ్యా, యథా చ పైతృష్వసేయీ పౌత్రస్య భాగః తథాస్య తే తవ భాగో వపాఖ్యః ఇతి | వాజసనేయకే 'పి: "తస్మాద్ వా సమానాద్ ఏవ పురుషాస్ అత్తా చాద్యశ్ చ జాయతే ఉత తృతీయే సంగచ్ఛావహై చతుర్థే సంగచ్ఛావహై" ఇతి | సమానాద్ ఏకస్మాత్ పురుషాత్ అత్తా భోక్తా అద్యశ్

చ భోగ్యః ద్వావ్ అప్య్ ఉత్పద్యేతే | తౌ న మిథః సంకల్పయతః కూటస్థమ్ ఆరభ్య తృతీయే చతుర్థే వా పురుషే సంగచ్ఛావహై వివహావహై ఇత్య్ అర్థః |

యద్య్ అప్య్ అయమ్ అర్థవాదః తథాపి మానాన్తరవిరోధాభావాత్ స్వార్థే ప్రమాణమ్, విరోధివచనానామ్ అభావాత్, మాతృసపిణ్డావిషయత్వస్య వర్ణితత్వాత్ చ | తస్మాద్ అవిరుద్ధార్థవాదేనానూదితత్వాద్ ఉపరిధారణవద్ విధిః కల్పయితుం శక్యతే | తథా హి ప్రేతాగ్ని హోత్రే (PMS Vఅర్త్. ౩.౪.౧౫) శ్రూయతే: "అధస్తాత్ సమిధం ధారయన్న్ అనుద్రవేత్ ఉపరి హి దేవేభ్యో యజ్ఞం ధారయతి" ఇతి | తత్ర పైతృకస్య హవిషో ʼధస్తాత్ సమన్త్రకం సమిద్ధారణం విధాయ తద్వాక్యశేషేణ సమిధో హవిరుపరిధారణం దైవే కర్మణి శ్రుతం తత్ కిమ్ అర్థవాదః, ఉత విధిర్ అయమ్, ఇత్య్ సంశయః | [౬౭] తత్రాధోధారణవిధిస్ తావకత్వేన తదేకవాక్యతాలాభాద్ అర్థవాద ఇతి – పూర్వః పక్షః | ప్రసిద్ధం హ్య్ అర్థమ్ అనూద్య తేన స్తుతిర్ యుక్తా | ఉపరిధారణం తు న క్వాపి ప్రసిద్ధమ్ | అతస్ తావకత్వాయోగాద్ వాక్యభేదమ్ అభ్యుపగమ్యాప్య్ అపూర్వార్థత్వాద్ విధిః కల్పితః |

ఏవం "తృతీయే పురుషే సంగచ్ఛావహై" ఇత్యాదావ్ అపి అపూర్వార్థత్వేన మాతులసుతాం వివహేత్ – ఇతి విధిః కల్ప్యతే | తస్మాచ్ ఛ్రుతావ్ అనుగ్రహీతో ʼయమ్ వివాహః | స్మృతయస్ తు బ్రాహ్మాదిషు సాపిణ్డ్యనిరాకరణేన మాతులసుతావివాహప్రాపకతయా దర్శితాః | శిష్టాచారశ్ చ దాక్షిణాత్యానామ్ అవిగీత ఉదాహృతః |

కేచిత్ తు – ఆసురాదిష్వ్ అపి దేశవిశేషేణ మాతులసుతావివాహో ధర్మ్య – ఇతి మన్యన్తే | ఉదాహరన్తి చ వచనాని | తత్ర బౌధాయనః |

పఞ్చధా విప్రతిపత్తిర్ దక్షిణతః | అనుపనీతేన భార్యయా చ సహ భోజనం పర్యుషితభోజనం మాతులదుహితృపితృష్వసృదుహితృపరిణయనమ్ ఇతి | తథోత్తరత ఊర్ణావిక్రయః సీధుపానమ్ ఉభయతోదద్భిర్ వ్యవహారః ఆయుధీయకం సముద్రయానమ్ ఇతి | ఇతరద్ ఇతరస్మిన్ కుర్వన్ దుష్యతి ఇతర ఇతరస్మిన్ | తత్ర తత్ర దేశప్రామాణ్యమ్ ఏవ స్యాత్ | (BDహ్ ౧.౧.౨.౧–౬)

[౬౮] ఇతి | ఇతరో దాక్షిణాత్య ఇతరస్మిన్ ఉత్తరదేశే మాతులసంబన్ధం కుర్వన్ దుష్యతి | న స్వదేశే | తథేతర ఉదీచ్య ఇతరస్మిన్ దక్షిణదేశే సీధుపానాదికం కుర్వన్ దుష్యతి | న స్వదేశే | కుతః | దేశప్రామాణ్యాత్ | దేశనిబన్ధనత్వాద్ ఆచారప్రామాణ్యస్యేత్య్ అర్థః | తథా చ దేవలః |

యస్మిన్ దేశే య ఆచారో న్యాయదృష్టః సుకల్పితః |

స తస్మిన్న్ ఏవ కర్తవ్యో న తు దేశాన్తరే స్మృతః || ఇతి |

భృగుః |

యస్మిన్ దేశే పురే గ్రామే త్రైవిద్యే నగరే ʼపి వా |

యో యత్ర విహితో ధర్మస్ తం ధర్మం న విచాలయేత్ || ఇతి |

నను – శిష్టాచారప్రామాణ్యే స్వదుహితృవివాహో ‘పి ప్రసజ్యేత, ప్రజాపతినా తథాచరణాత్ | తథా చ శ్రుతిః: “ప్రజాపతిర్ వై స్వాం దుహితరమ్ అభ్యధ్యాయత్” ఇతి |

మైవమ్, “న దేవచరితం చరేత్” ఇతి న్యాయాత్ | అత ఏవ బౌధాయనః |

అనుషిష్ఠం తు యద్ దేవైర్ మునిభిర్ యద్ అనుష్ఠితమ్ |

నానుష్ఠేయం మనుష్యైస్ తద్ ఉక్తం కర్మ సమాచరేత్ || (BDహ్ ౧.౧.౨.౧౨)

[౬౯] ఇతి | తద్ ఏవం పూర్వోక్తబ్రాహ్మాదివివాహవ్యవస్థయా దేశభేదవిషయవ్యవస్థయా చ మాతులసుతావివాహో “అసపిణ్డామ్” ఇత్యాదిశాస్త్రాద్ ఏవ సిద్ధః | తత్ర వయోన్యూనతాయా ఇయత్తామ్ ఆహ మనుః |

త్రింశద్వర్షోద్వహేత్ కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశవార్షికీమ్ |

త్ర్యష్టవర్షో ‘ష్టవర్షాం వా ధర్మే సీదతి సత్వరః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౯౪)

బృహస్పతిర్ అపి |

త్రింశద్వర్షో దశాబ్దాం తు భార్యాం విన్దేత నగ్నికామ్ |

ఏకవింశతివర్షో వా సప్తవర్షామ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

విష్ణుపురాణే ‘పి |

వర్షైర్ ఏకగుణాం భార్యామ్ ఉద్వహేత్ త్రిగుణః స్వయమ్ | ఇతి | (VఇPఉ ౩.౧౦.౧౬)

అరోగిణీమ్ అచికిత్స్యరాజయక్ష్మాదిరోగరహితామ్ | భ్రాతృమతీం జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో వా భ్రాతా యస్యాః సా భ్రాతృమతీ | అనేన పుత్రికాశఙ్కా వ్యుదస్యతే | అత ఏవ మనుః |

యస్యాస్ తు న భవేద్ భ్రాతా న విజ్ఞాయేత వా పితా |

నోపయచ్ఛేత తాం ప్రాజ్ఞః పుత్రికాధర్మశఙ్కయా || ఇతి | (MDహ్ ౩.౧౧)

యస్యాః పితా పుత్రికాకరణాభిప్రాయవాన్ వా న వా ఇతి న విజ్ఞాయతే తాం నోపయచ్ఛేత్ | యత్ర తు నైషా శఙ్కా తామ్ [౭౦] అభ్రాతృకామ్ అప్య్ ఉపయచ్ఛేద్ ఇత్య్ అభిప్రాయః | “న విజ్ఞాయేత వా పితా” ఇత్య్ ఉక్తేః వరేణ సహ సంప్రతిపత్తిం వినాపి పితుః సంకల్పమాత్రేణ కన్యా పుత్రికా భవతీతి ద్రష్టవ్యమ్ | తథా చ గౌతమః: “అభిసంధిమాత్రాత్ పుత్రికేత్య్ ఏకేషామ్ | తత్సంశయాన్ నోపయచ్ఛేద్ అభ్రాతృకామ్” ఇతి (GDహ్ ౨౮.౧౮.౨౦) | మనుర్ అపి |

అపుత్రో ’నేన విధినా సుతాం కుర్వీత పుత్రికామ్ ।

యద్ అపత్యం భవేద్ అస్యాం తన్ మమ స్యాత్ స్వధాకరమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౨౭)

వరేణ సహ సంప్రతిపత్తికరణం తు పుత్రికాకరణే స్పష్టమ్ ఏవ విజ్ఞాయతే । సా చ సంప్రతిపత్తిర్ వసిష్ఠేన దర్శితా ।

అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యామ్ అలంకృతామ్ ।

అస్యాం యో జాయతే పుత్రః స మే పుత్రో భవేద్ ఇతి ॥ ఇతి । (VаDహ్ ౧౭.౧౭)

“స నౌ పుత్రో భవేద్” ఇతి క్వచిత్ పాఠః । అస్యాశ్ చ పుత్రికాయా గాన్ధర్వాదావ్ ఇవ స్వపిత్రాదిభిః సహ న సాపిణ్డ్యసగోత్రత్వనివృత్తిః । అత ఏవ లౌగాక్షిః ।

మాతామహస్య గోత్రేణ మాతుః పిణ్డోదకక్రియామ్ ।

కుర్వీత పుత్రికాపుత్ర ఏవమ్ ఆహ ప్రజాపతిః ॥ ఇతి ।

తద్ ఏవమ్ అభిహితాం పుత్రికాం శఙ్కమానః పుత్రార్థీ భ్రాతృమతీమ్ ఏవోద్వహేత్ । “అసమానార్షగోత్రజామ్” ఋషేర్ ఇదమ్ ఆర్షం ప్రవరః గోత్రప్రవర్తకస్య మునేర్ వ్యావర్తకమునిగణ ఇత్య్ అర్థః । తద్ యథా – [౭౧] గోత్రప్రవర్తకస్య భరద్వాజస్య వ్యావర్తకావ్ అఙ్గిరో-బృహస్పతీ । అత ఏవ ఆఙ్గిరస-బార్హస్పత్య-భారద్వాజగోత్రో ’హమ్ ఇతి ప్రయుజ్యతే । ఏవమ్ అన్యద్ అప్య్ ఉదాహార్యమ్ । గోత్రం తు వంశపరమ్పరాప్రసిద్ధమ్ । యస్యా వధ్వా వరేణ సహ ప్రవరైక్యం గోత్రైక్యం వా నాస్తి సా వధూర్ వివాహమ్ అర్హతి । క్వచిద్ గోత్రభేదే ’పి ప్రవరైక్యమ్ అస్తి । తద్ యథా – యాజ్ఞవల్క్య-వాధూల-మౌన-మౌకానాం భిన్నగోత్రాణాం భార్గవ-వీతహవ్య-సావేతసేతి ప్రవరస్యైక్యాత్ । అతస్ తత్ర వివాహప్రసక్తౌ తద్వ్యవచ్ఛేదాయ అసమానార్షజామ్ – ఇత్య్ ఉక్తమ్ । క్వచిత్ ప్రవరభేదే ’పి గోత్రైక్యమ్ । తద్ యథా – ఆఙ్గిరసామ్బరీష-యౌవనాశ్వ-మాన్ధాత్రమ్బలీష-యౌవనా-శ్వేతి-అత్రాఙ్గిరస-మాన్ధాతృప్రవరభేదే ’పి యౌవనాశ్వగోత్రమ్ ఏకమ్ । అతస్ తత్ర వివాహో మా భూద్ ఇత్య్ అసమానగోత్రగ్రహణమ్ । గోత్రప్రవర్తకాశ్ చ ప్రాధాన్యేనాష్టౌ మునయః । తే చాగస్త్యాష్టమాః సప్తర్షయః । తథా చ బౌధాయనః ।

విశ్వామిత్రో జమదగ్నిర్ భరద్వాజో ’థ గౌతమః ।

సప్తర్షీణామ్ అగస్త్యాష్టమానాం యద్ అపత్యం తద్ గోత్రమ్ ఇత్య్ ఆచక్షతే ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరే ’పి ।

జమదగ్నిర్ భరద్వాజో విశ్వామిత్రో ’త్రిగౌతమౌ ।

[౭౨] వసిష్ఠకశ్యపాగస్త్యా మునయో గోత్రకారిణః ।

ఏతేషాం యాన్య్ అపత్యాని తాని గోత్రాణి మన్వతే || ఇతి |

ఏతేషాం చ గోత్రాణామ్ అవాన్తరభేదాః సహస్రసంఖ్యాకాస్ తేషాం గణాస్ త్వ్ ఏకోనపఞ్చాశత్ | తథా చ బౌధాయనః |

గోత్రాణాం చ సహస్రాణి ప్రయుతాన్య్ అర్బుదాని చ |

ఊనపఞ్చాశద్ ఏతేషాం ప్రవరా ఋషిదర్శనాత్ || ఇతి |

ప్రవరగోత్రయోః సమానత్వాసమానత్వే బౌధాయన-కాత్యాయన-విశ్వామిత్ర-గర్గాదిప్రణీతేషు ప్రవరగ్రన్థేషు ప్రసిద్ధే | న చాత్ర మిలితయోర్ గోత్రప్రవరయోః పర్యుదాసనిమిత్తత్వం శఙ్కనీయమ్, ప్రత్యేకం దోషాభిధానాత్ | తద్ ఆహ బౌధాయనః: "సగోత్రాం చేద్ అమత్యోపగచ్ఛేన్ మాతృవద్ ఏనాం బిభృయాత్" ఇతి | శాతాతపో 'పి |

పరిణీయ సగోత్రాం తు సమానప్రవరాం తథా |

కృత్వా తస్యాః సముత్సర్గం తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ || ఇతి |

ఆపస్తమ్బః |

సమానగోత్రప్రవరాం కన్యామ్ ఊఢ్వోపగమ్య చ |

తస్యామ్ ఉత్పాద్య చణ్డాలం బ్రాహ్మణ్యాద్ ఏవ హీయతే || ఇతి |

ఇత్థం కన్యాలక్షణం పరీక్ష్య కులమ్ అపి పరీక్షణీయమ్ | అత ఏవ మనుః |

మహాన్త్య్ అపి సమృద్ధాని గో'జావిధనధాన్యతః |

స్త్రీసంబన్ధే దశైతాని కులాని పరివర్జయేత్ ||

[౭౩] హీనక్రియం నిష్పురుషం నిశ్ఛన్దో రోమశార్శసమ్ |

క్షయ్యామయావ్యపస్మారిశ్విత్రికుష్ఠికులాని చ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౬–౭)

హీనక్రియం యాగాదిక్రియారహితమ్ | నిష్పురుషం స్త్రీమాత్రశేషమ్ | నిశ్ఛన్దో 'ధ్యయనవర్జితమ్ | యమో 'పి |

చతుర్దశ కులానీమాన్య్ అవివాహ్యాని నిర్దిశేత్ |

అనార్షేయం బ్రాహ్మణానామ్ ఋత్విజాం చైవ వర్జయేత్ ||

అత్యుచ్చమ్ అతిహ్రస్వం చ అతివర్ణం చ వర్జయేత్ |

హీనాఙ్గమ్ అతిరిక్తాఙ్గమ్ ఆమయావికులాని చ ||

శ్విత్రికుష్ఠికులాదీనాం కుర్యాద్ విపరివర్జనమ్ ।

సదాకామికులం వర్జ్యం రోమశానాం చ యత్ కులమ్ ॥

అపస్మారికులం యచ్ చ యచ్ చ పాణ్డుకులం భవేత్ । ఇతి ।

అనార్షేయం అవిజ్ఞాతప్రవరమ్ । ఏతచ్ చ హీనక్రియాదివర్జనం తథావిధాపత్యపరిహారార్థమ్, "కులానురూపాః ప్రజాః సంభవన్తి" (Hఆర్Sమ్ ౨.౧౩) ఇతి హారీతవచనాత్ । పురాణే 'పి ।

మాతులాన్ భజతే పుత్రః కన్యకా భజతే పితౄన్ ।

యథాశీలా భవేన్ మాతా తథాశీలో భవేత్ సుతః ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

పితుర్ వా భజతే శీలం మాతుర్ వోభయమ్ ఏవ వా ।

న కథంచన దుర్యోనిః ప్రకృతిం స్వాం విముఞ్చతి ॥

[౭౪] ఇతి । హేయకులమ్ ఉక్తమ్ । ఉపాదేయం తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

దశపూరుషవిఖ్యాతాత్ శ్రోత్రియాణాం మహాకులాత్ । ఇతి । (YDహ్ ౧.౫౪)

మాతృతః పితృతః పఞ్చ పఞ్చ పురుషా విఖ్యాతా యస్మిన్ కులే తద్ దశపురుషవిఖ్యాతం తస్మాత్ మహాకులాత్ పుత్రపశ్వాదిసమృద్ధాత్ కన్యామ్ ఉద్వహేద్ ఇత్య్ అర్థః । మనుర్ అపి ।

ఉత్తమైర్ ఉత్తమైర్ నిత్యం సంబన్ధాన్ ఆచరేత్ సహ ।

నినీషుః కులమ్ ఉత్కర్షమ్ అధమాన్ అధమాంస్ త్యజేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ४.౨४४)

అత్రోత్తమాన్ స ఏవాహ ।

విశుద్ధాః కర్మభిశ్ చైవ శ్రుతిస్మృతినిదర్శితైః ।

అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యా మహాకులసమన్వితాః ॥

మహాకులైశ్ చ సంబన్ధా మహత్స్వ్ ఏవ వ్యవస్థితాః ।

సంతుష్టాః సజ్జనహితాః సాధవః సమదర్శినః ॥

లోభరాగద్వేషామర్షమానమోహాదివర్జితాః ।

అక్రోధనాః సుప్రసాదాః కార్యాః సంబన్ధినః సదా ॥ ఇతి ।

అధమాన్ ఆహ స ఏవ ।

తే స్తేనాః పిశునాః క్లీబా యే చ నాస్తికవృత్తయః ।

వికర్మణా చ జీవన్తో వికృతాకృతయస్ తథా ||

[౭౫] ప్రబద్ధవైరాః శూరైర్ యే రాజకిల్బిషిణస్ తథా |

బ్రహ్మవ్వదననిత్యాశ్ చ కదర్యాశ్ చ విహర్షితాః ||

అప్రజా యేషు వంశేషు స్త్రీప్రజాప్రసవస్ తథా |

పతిఘ్న్యశ్ చ సువాసిన్యః తాశ్ చ యత్నేన వర్జయేత్ || ఇతి |

కన్యాదానే వరనియమో గౌతమేన దర్శితః: "విద్యాచారిత్రబన్ధులక్షణశీలసంపన్నాయ దద్యాత్" ఇతి (GDహ్ ౪.౫) | యమో 'పి |

కులం చ శీలం చ వపుర్ వయశ్ చ విద్యాం చ విత్తం చ సనాథతాం చ |

ఏతాన్ గుణాన్ సప్త పరీక్ష్య దేయా కన్యా బుధైః శేషమ్ అవిన్తనీయమ్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యః |

ఏతైర్ ఏవ గుణైర్ యుక్తః సవర్ణః శ్రోత్రియో వరః |

యత్నాత్ పరీక్షితః పుంస్త్వే యువా ధీమాన్ జనప్రియః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౫౫)

ఏతైః కన్యకాయామ్ ఉక్తైర్ గుణైర్ యుక్తః | పుంస్త్వపరీక్షోపాయస్ తు నారదేన దర్శితః |

యస్యాప్సు ప్లవతే వీర్యం హ్రాది మూత్రం చ ఫేనిలమ్ |

పుమాన్ స్యాల్ లక్షణైర్ ఏతైర్ విపరీతైస్ తు షణ్ఢకః ||

[౭౬] చతుర్దశవిధః శాస్త్రే షణ్ఢో దృష్టో మనీషిభిః |

చికిత్స్యశ్ చాచికిత్స్యశ్ చ తేషామ్ ఉక్తో విధిః క్రమాత్ ||

నిసర్గషణ్ఢో వధ్రిశ్ చ పక్షషణ్ఢస్ తథైవ చ |

అభిశాపాద్ గురో రోగాద్ దైవక్రోధాత్ తథైవ చ ||

ఈర్ష్యాషణ్ఢశ్. చ సేవ్యశ్ చ వాతరేతా ముఖేభగః |

ఆక్షిప్తో మోఘబీజశ్ చ శాలీనో 'న్యాపతిస్ తథా || ఇతి | (NSమ్ ౧౨.౧౦–౧౩)

నిసర్గషణ్ఢః స్వభావతో లిఙ్గవృషణహీనః | వధ్రిః ఛిన్నముష్కః | పఞ్చదశ దినాని స్త్రియమ్ ఆసేవ్యమానః సన్ సకృద్ధోగషమః పక్షషణ్ఢః | గురుశాపషణ్ఢాదయస్ త్రయః స్పష్టాః | ఈర్ష్యయా పుంస్త్వమ్ ఉత్పాద్యతే యస్య స ఈర్ష్యాషణ్ఢః | స్త్ర్యుపచారవిశేషేణ పుంస్త్వశక్తిర్ యస్య స సేవ్యషాణ్ఢః | వాతోపహతరేతస్కో వాతరేతాః | యస్య ముఖ ఏవ పుంస్త్వశక్తిః న యోనౌ స

ముఖేభగః । రేతోనిరోధాత్ షణ్ఢీభూత ఆక్షిప్తషణ్ఢః । గర్భాధానాసమర్థబీజః మోఘబీజః । అప్రగల్భతయా క్షోభాద్ వా నష్టపుంస్త్వః శాలీనః । యస్య భార్యావ్యతిరేకేణాన్యాసు పురుషభావః సో ‘న్యాపతిః । ఏతచ్ చ పరీక్ష్య జ్ఞేయమ్ । అత్ర కారణమ్ ఆహ స ఏవ ।

అపత్యార్థం స్త్రియః సృష్టాః స్త్రీ క్షేత్రం బీజినో నరాః ।

క్షేత్రం బీజవతే దేయం నాబీజీ క్షేత్రమ్ అర్హతి ॥ (NSమ్ ౧౨.౧౯)

[౭౭] ఇతి । షణ్ఢవద్ అన్యాన్ అపి వర్జనీయాన్ నరాన్ ఆహ కాత్యాయనః ।

దూరస్థానామ్ అవిద్యానాం మోక్షమార్గానుసారిణామ్ ।

శూరాణాం నిర్ధనానాం చ న దేయా కన్యకా బుధైః ॥ ఇతి ।

కీదృశాయ తర్హి దేయా ఇత్య్ అత ఆహ మనుః ।

ఉత్కృష్టాయాభిరూపాయ వరాయ సదృశాయ చ ।

అప్రాప్తామ్ అపి తాం తస్మై కన్యాం దద్యాద్ యథావిధి । ఇతి । (MDహ్ ౯.౮౮)

అప్రాప్తామ్ అపీతి అప్రాప్తవివాహసమయాం బాలికామ్ అపీత్య్ అర్థః । ప్రాశస్త్యమ్ ఆహ మరీచిః ।

జన్మతో గర్భాధానాద్ వా పఞ్చమాబ్దాత్ పరం శుభమ్ ।

కుమారీవరణం దానం మేఖలాబన్ధనం తథా ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

దద్యాద్ గుణవతే కన్యాం నగ్నికాం బ్రహ్మచారిణే ।

అపి వా గుణహీనాయ నోపరున్ధ్యాత్ రజస్వలామ్ ॥ ఇతి । (BDహ్ ౪.౧.౧౧)

యత్ తు యమేనోక్తమ్,

కామమ్ ఆ మరణాత్ తిష్ఠేద్ గృహే కన్యర్తుమత్య్ అపి ।

న త్వ్ ఏవైనాం ప్రయచ్ఛేత గుణహీనాయ కర్హిచిత్ ॥ (MDహ్ ౯.౮౯)

[౭౮] ఇతి, తద్ గుణవతి సంభవతి గుణహీనాయ కన్యాం న దద్యాద్ ఇత్య్ ఏవంపరమ్ । న తు సర్వథా గుణహీననిషేధపరమ్ । నో చేత్ “అపి వా గుణహీనాయ” (BDహ్ ౪.౧.౧౧) ఇతి బౌధాయనోక్తో ‘నుకల్పో నిర్విషయః స్యాత్ । “ఋతుమత్య్ అపి తిష్ఠేత్” (MDహ్ ౯.౮౯) ఇతి వచనమ్ ఉక్తరీత్యా న స్వార్థే తాత్పర్యవత్ । యతః “నోపరున్ధ్యాద్ రజస్వలామ్” (BDహ్ ౪.౧.౧౧) ఇత్య్ అనేన విరుధ్యేత । అత ఏవ వసిష్ఠో ‘పి ।

ప్రయచ్ఛేన్ నగ్నికాం కన్యాం ఋతుకాలభయాత్ పితా ।

ఋతుమత్యాం హి తిష్ఠన్త్యాం దోషః పితరమ్ ఋచ్ఛతి ॥ ఇతి ।

సంవర్తో ‘పి ।

రోమకాలే తు సంప్రాప్తే సోమో భుఙ్క్తే తు కన్యకామ్ ।

రజఃకాలే తు గన్ధర్వా వహ్నిస్ తు కుచదర్శనే ॥

తస్మాద్ ఉద్వాహయేత్ కన్యాం యవన్ నర్తుమతీ భవేత్ ॥ ఇతి । (Sఅంసమ్ ౧.౬౫, ౬౭)

కన్యాశబ్దేన లజ్జాద్యభిజ్ఞానరహితవయోయుక్తా వివక్షితా । తథా చ వాయుపురాణమ్ ।

[౭౯] యావన్ న లజ్జయాఙ్గాని కన్యా పురుషసంనిధౌ ।

యోన్యాదీన్య్ అవగూహేత తావద్ భవతి కన్యకా ॥ ఇతి ।

సంగర్హకారో ‘పి ।

యావచ్ చైలం న గృహ్ణాతి యావత్ క్రీడతి పాంసుభిః।

యావద్ దోషం న జానాతి తావద్ భవతి కన్యకా ॥ ఇతి ।

వయోవిశేషేణ దాతుః ఫలవిశేషమ్ ఆహ మరీచిః ।

గౌరీం దదన్ నాకపృష్ఠం వైకుణ్ఠం రోహిణీం దదన్ ।

కన్యాం దదద్ బ్రహ్మలోకం రౌరవం తు రజస్వలామ్ ॥ ఇతి ।

గౌర్యాదిశబ్దార్థః సంవర్తేన దర్శితః ।

అష్టవర్షా భవేద్ గౌతీ నవవర్షా తు రోహిణీ ।

దశదర్షా భవేత్ కన్యా అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా ॥ ఇతి । (Sఅంసమ్ ౧.౬౬)

యమో ‘పి ।

అష్టవర్షా భవేద్ గౌరీ నవమే నగ్నికా భవేత్ ।

దశమే కన్యకా ప్రోక్తా ద్వాదశే వృషలీ స్మృతా ॥ ఇతి ।

ముఖ్యానుకల్పభేదేన దాతృవిశేషాన్ ఆహ నారదః ।

పితా దద్యాత్ స్వయం కన్యాం భ్రాతా వానుమతే పితుః ।

మాతామహో మాతులశ్ చ సకుల్యో బాన్ధవస్ తథా ||

[౮౦] మాతా త్వ్ అభావే సర్వేషాం ప్రకృతౌ యది వర్తతే |

తస్యామ్ అప్రకృతిస్థాయాం కన్యాం దద్యుః సనాభయః ||

యదా తు నైవ కశ్చిత్ స్యాత్ కన్యా రాజానమ్ ఆవ్రజేత్ || ఇతి | (NSమ్ ౧౨.౨౦–౨౧)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

పితా పితామహో భ్రాతా సకుల్యో జననీ తథా |

కన్యాప్రదః పూర్వనాశే ప్రకృతిస్థః పరః పరః ||

అప్రయచ్ఛన్ సమాప్నోతి భ్రూణహత్యామ్ ఋతావ్ ఋతౌ |

గమ్యం త్వ్ అభావే దాతౄణాం కన్యా కుర్యాట్ స్వయంవరమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౬3–౬౪)

గమ్యం గమనార్హం సావర్ణ్యాదిగుణయుక్తమ్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ నారదః |

సవర్ణమ్ అనురూపం చ కులశీలవయఃశ్రుతైః |

సహధర్మం చరేత్ తేన పుత్రంశ్ చోత్పాదయేత్ తతః || ఇతి | (NSమ్ ౧౨.౨3)

“సవర్ణం వరం ప్రాప్య” ఇత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనీయమ్ | ఏతచ్ చాసతి రజోదర్శనే ద్రష్టవ్యమ్ | దృష్టే తు రజసి సత్స్వ్ అపి పిత్రాదిషు కంచిత్ కాలం పితుః శాసనం పరీక్ష్య తదుపేక్షణేన సవ్యమ్ ఏవ వరం వరయేత్ | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

[౮౧] త్రీణి వర్షాణ్య్ ఋతుమతీ కాఙ్క్షేత పితృశాసనమ్ |

తతశ్ చతుర్థే వర్షే తు విన్దేత సదృశం పతిమ్ ||

అవిద్యమానే సదృశే గుణహీనమ్ అపి శ్రయేత్ || ఇతి | (BDహ్ ౪.౧.౧౪)

మనుర్ అపి |

త్రీణి వర్షాణ్య్ ఉదీక్షేత కుమార్య్ ఋతుమతీ సతీ |

ఊర్ధ్వం తు కాలాద్ ఏతస్మాత్ విన్దేత సదృశం పతిమ్ ||

అదీయమానా భర్తారమ్ అధిగచ్ఛేద్ యది స్వయమ్ |

నైనః కించిద్ అవాప్నోతి న చ యం సాధిగచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౯.౯౦–౯౧)

సా యం భర్తారమ్ అధిగచ్ఛతి సో ‘పి నైనో ‘ధిగచ్ఛతీత్య్ అర్థః | యత్ తు విష్ణునోక్తమ్,

ఋతుత్రయమ్ ఉపాస్యైవ కన్యా కుర్యాత్ స్వయంవరమ్ ।

ఇతి, తద్ గుణవద్వరలాభే సతి ద్రష్టవ్యమ్ ।

నను – ఋతుమత్యాం కన్యాశబ్దః కథం ప్రయుక్తః, యతో యమేన "దశవర్షా భవేత్ కన్యా" ఇత్య్ ఉక్తమ్ । న చ దశమే వర్షే ఋతుః సంభవతి ।

నాయం దోషః, గౌర్యాదిశబ్దవత్ కన్యాశబ్దస్యాపి యమేన పరిభాషితత్వాత్ । సా చ పరిభాషా ఫలకథనాదావ్ ఉపయుక్తా । తచ్ చ పూర్వమ్ ఏవోదాహృత: "కన్యాం దదద్ బ్రహ్మలోకమ్" ఇతి । లోకప్రసిద్ధస్ తు కన్యాశబ్దో వివాహరహితస్త్రీమాత్రమ్ ఆచష్టే । ఏవం చ సతి శాస్త్రేషు బహవః కన్యాశబ్దా అనుగృహీతా భవన్తి । తథా చానుశసినికే 'ష్టావక్రోపాఖ్యానే వృద్ధస్త్రియాం ప్రయుక్తః ।

[౮౨] కౌమారం బ్రహ్మచర్యంమే కన్యైవాస్మి న సంశయః । ఇత్ । (MBహ్ అను. ౨౦.౨౨)

శల్యపర్వణ్య్ అపి వృద్ధస్త్ర్యాం నారదేన ప్రయుక్తః ।

అసంస్కృతాయాః కన్యాయాః కుతో లోకాస్ తవానఘే । ఇతి । (MBహ్ శల్య ౫౧.౧౦)

ఉమామహేశ్వరసంవాదే 'పి ।

ఋతుస్నాతా తు యా శుద్ధా సా కన్యేత్య్ అభిధీయతే । ఇతి ।

నను – "అసంస్కృతాయాః" ఇతి వచనే వివాహరహితాయా ఉత్తమలోకాభావ ఉక్తః సఓ 'నుపపన్నః । వివాహరహితానామ్ అపి బ్రహ్మవాదినీనామ్ ఉపనయనాధ్యయనాదిభిః ఉత్తమలోకసంభవాత్ । అత ఏవ హారీతేనోక్తమ్: "ద్వివిధాః స్త్రియః । బ్రహ్మవాదిన్యః సద్యోవధ్వశ్ చ । తత్ర బ్రహ్మవాదినీనామ్ ఉపనయనమ్ అగ్నీన్ధనం వేదాధ్యయనం స్వగృహే చ భిక్షాచర్యా ఇతి । సద్యోవధూనాం తూపస్థితే వివాహే కథంచిద్ ఉపనయనమాత్రం కృత్వా వివాహః కార్యః" (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౨౩) [౮౩] ఇతి ।

మైవమ్, తస్య కల్పాన్తరవిషయత్వాత్ । తథా చ యమః ।

పురా కల్పే కుమారీణాం మౌఞ్జీబన్ధనమ్ ఇష్యతే ।

అధ్యాపనం చ వేదానాం సావిత్రీవాచనం తథా ॥

[౮౪] పితా పితృవ్యో భ్రాతా వా నైనామ్ అధ్యాపయేత్ పరః ।

స్వగృహే చైవ కన్యాయా భైక్ష్యచర్యా విధీయతే ॥

వర్జయేద్ అజినం చీరం జటాధారణమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

“అష్టవర్షా భవేద్ గౌరీ” ఇత్యాదినా వివాహకాల ఉక్తః। అథ వివాహభేదా ఉచ్యన్తే। తత్ర మనుః।

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం ప్రేత్య చేహ హితాహితాన్।
అష్టావ్ ఇమాన్ సమాసేన స్త్రీవివాహాన్ నిబోధత॥
బ్రాహ్మో దైవస్ తథైవార్షః ప్రాజాపత్యస్ తథాసురః।
గాన్ధర్వో రాక్షసశ్ చైవ పైశాచశ్ చాష్టమో ‘ధమః॥ ఇతి। (MDహ 3.౨౦–౨౧)

ఏషాం క్రమేణ లక్షణమ్ ఆహ స ఏవ।

ఆచ్ఛాద్య చార్చయిత్వా చ శ్రుతశీలవతే స్వయమ్।
ఆహూయ దానం కన్యాయా బ్రాహ్మో ధర్మః ప్రకీర్తితః॥
యజ్ఞే తు వితతే సమ్యగ్ ఋత్విజే కర్మ కుర్వతే।
అలంకృత్య సుతాదానం దైవం ధర్మం ప్రచక్షతే॥
ఏకం గోమిథునం ద్వే వా వరాద్ ఆదాయ ధర్మతః।
కన్యాప్రదానం విధివద్ ఆర్షో ధర్మః స ఉచ్యతే॥
సహోభౌ చరతాం ధర్మమ్ ఇతి వాచానుభాష్య తు।
కన్యాప్రదానమ్ అభ్యర్చ్య ప్రాజాపత్యో విధిః స్మృతః॥
జ్ఞాతిభ్యో ద్రవిణం దత్త్వా కన్యాయై చ స్వశక్తితః।
కన్యాప్రదానం స్వాచ్ఛన్ద్యాద్ ఆసురో ధర్మ ఉచ్యతే॥
[౮౪] ఇచ్ఛయాన్యోన్యసంయోగః కన్యాయాశ్ చ వరస్య చ।
గాన్ధర్వః స చ విజ్ఞేయో మైథున్యః కామసంభవః॥
హత్వా ఛిత్త్వా చ భిత్త్వా చ క్రోశన్తీం రుదతీం గృహాత్।
ప్రసహ్య కన్యాహరణం రాక్షసో విధిర్ ఉచ్యతే॥
సుప్తాం మత్తాం ప్రమత్తాం వా రహో యత్రోపగచ్ఛతి।
స పాపిష్ఠో వివాహానాం పైశాచః కథితో ‘ష్టమః॥ ఇతి। (MDహ 3.౨౭–౩౪)

నారదో ‘పి।

బ్రాహ్మస్ తు ప్రథమస్ తేషాం ప్రాజాపత్యస్ తథాపరః।

ఆర్షశ్ చైవాథ దైవశ్ చ గాన్ధర్వశ్ చాసురస్ తథా ||

రాక్షసో ’నన్తరస్ తస్మాత్ పైశాచశ్ చాష్టమో మతః || ఇతి | (NSమ్ ౧౨.౩౮–౩౯)

వర్ణానుపూర్వ్యేణ వివాహనియమమ్ ఆహ మనుః |

షడానుపూర్వ్యా విప్రస్య క్షత్రస్య చతురో ’వరాన్ |

విట్శూద్రయోస్ తు తాన్ ఏవ విద్యాద్ ధర్మ్యాన్ అరాక్షసాన్ | ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౩)

ఆదితః షడ్వివాహా విప్రస్య ధర్మ్యాః | ఆసురాదయశ్ [౮౬] చత్వారః పాశ్చాత్యాః క్షత్రియాణాం ధర్మ్యాః | రాక్షసవర్జం త ఏవ వైశ్యశూద్రయోర్ అపి | ఏతేషాం బ్రాహ్మాదీనాం మధ్యే ప్రశస్తాన్ ఆహ స ఏవ |

చతురో బ్రాహ్మణస్యాద్యాన్ ప్రశస్తాన్ కవయో విదుః |

రాక్షసం క్షత్రియస్యైకమ్ ఆసురం వైశ్యశూద్రయోః || ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౪)

స్మృత్యన్తరే ’పి |

చత్వారో బ్రాహ్మణస్యాద్యాః శస్తా గాన్ధర్వరాక్షసౌ |

రాజ్ఞస్ తథాసురో వైశ్యే శూద్రే చాన్త్యస్ తు గర్హితః || ఇతి |

గర్హితో న కస్యాపి ప్రశస్త ఇత్య్ అర్థః | అన్యవివాహాలాభే బ్రాహ్మణాదీనాం పైశాచమ్ అప్య్ అనుజానాతి వత్సః |

సర్వోపాయైర్ అసాధ్యా స్యాత్ సుకన్యా పురుషస్య యా |

చౌర్యేణాపి వివాహేన సా వివాహ్యా రహఃస్థితా || ఇతి |

బ్రాహ్మాదీనాం ఫలమ్ ఆహ మనుః |

దశ పూర్వాన్ పరాన్ వంశ్యాన్ ఆత్మానం చైకవింశకమ్ |

బ్రాహ్మీపుత్రః సుకృతకృన్ మోచయత్య్ ఏనసః పితౄన్ ||

దైవోఢాజః సుతశ్ చైవ సప్త సప్త పరావరాన్ |

ఆర్షోఢాజః సుతస్ త్రీంస్ త్రీన్ షట్ షట్ కాయోఢజః సుతః ||

బ్రాహమాదిషు వివాహేషు చతుర్ష్వ్ ఏవానుపూర్వశః |

బ్రహ్మవర్చస్వినః పుత్రా జాయన్తే శిష్టసంమతాః ||

[౮౭] రూపసత్త్వగుణోపేతా ధనవన్తః యశస్వినః |

పర్యాప్తభోగా ధర్మిష్ఠా జీవన్తి చ శతం సమాః ॥

ఇతరేష్వ్ అవశిష్టేషు నృశంసానృతవాదినః ।

జాయన్తే దుర్వివాహే తు బ్రహ్మధర్మద్విషః సుతాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ३.३८–४१)

ప్రశస్తేష్వ్ అపి చతుర్షు వివాహేషు పూర్వః పూర్వః ప్రశస్తతరః । తత్ర బౌధాయనః ।

తేషాం చత్వారః పూర్వే బ్రాహ్మణస్య తేష్వ్ అపి పూర్వః పూర్వః శ్రేయాన్ ।

ఉత్తరేషామ్ ఉత్తరోత్తరః పాపీయాన్ । ఇతి ।(BDహ్ ౧.౧౧.౨౦.౧౦–౧౧)

నను – ఆసురవ ఆర్షో ఽపి పాపీయాన్ । క్రయప్రాప్తత్వావిశేషాత్ । అత ఏవ కశ్యపః ।

క్రయక్రీతా తు యా నారీ న సా పత్న్య్ అభిధీయతే ।

న సా దైవే న సా పిత్ర్యే దాసీం తాం కశ్యపో ఽబ్రవీత్ ॥ ఇతి । (Kఆశ్Sమ్ ४८)

బ్రాహ్మదీనామ్ ఆసురాన్తానాం మధ్యే బ్రాహ్మదైవప్రాజాపత్యాః [౮౮] త్రయో ధర్మ్యాః, క్రయాభావాత్ । ఆర్షాసురౌ ద్వావ్ అధర్మ్యౌ, క్రయక్రీతత్వాత్ । తయోర్ అప్య్ ఆసురః పైశాచవద్ ఆపద్య్ అపి న కర్తవ్యః – ఇతి ।

తన్ న, పఞ్చానామ్ ఇతి వచనస్య మతాన్తరోపన్యాసపరత్వాత్ । కుత ఏతత్ । యతః స్వయమ్ ఏవోత్తరత్ర గోమిథునస్య శుల్కత్వం మతాన్తరత్వేనానూద్య నిషేధతి,

ఆర్షే గోమిథునం శుల్కం కేచిద్ ఆహుర్ మృషైవ తత్ ।

అల్పో వాపి మహాన్ వాపి విక్రయస్ తావద్ ఏవ సః ॥ ఇతి । (MDహ్ ३,५३)

గోమిథునం శుల్కమ్ ఇతి యత్ కేచిద్ ఆహుః

తన్ మృషైవ, న హి తస్య శుల్కత్వం సంభవతి, తల్లక్షణాభావాత్ । క్రయసాధనం హి మూల్యం దేశకాలాద్యపేక్షయా అల్పం వా మహద్ వా భవతి । ప్రకృతే తు పరిమాణం నియతమ్ । యతః ఆర్షస్ తావతైవ గోమిథునేనైవ సంపద్యతే న త్వ్ అన్యథా । అతః క్రయక్రీతత్వాభావాద్ ధర్మ్య ఏవార్షః । అత ఏవ దేవలః ।

పూర్వే వివాహాశ్ చత్వారో ధర్మ్యాస్ తోయప్రదానికాః ।

అశుల్కా బ్రాహ్మణార్షాశ్ చ తారయన్తి ద్వయోః కులమ్ ॥ ఇతి ।

న చ – గాన్ధర్వాదివివాహేషు సప్తపదాభిక్రమణాద్యభావాత్ పతిత్వభార్యాత్వాభావః – ఇతి శఙ్కనీయమ్ । స్వీకారాత్ ప్రాక్ తదభావే ఽపి పశ్చాత్ తత్సద్భావాత్ । తద్ ఆహ దేవలః ।

[౮౯] గాన్ధవాదివివాహేషు పునర్ వైవాహికో విధిః।

కర్తవ్యశ్ చ త్రిభిర్ వర్ణైః సమర్థేనాగ్నిసాక్షికమ్॥ ఇతి।

గృహ్యపరిశిష్టే ‘పి।

గాన్ధర్వాసురపైశాచా వివాహా రాక్షసశ్ చ యః।

పూర్వః పరిగ్రహస్ తేషు పశ్చాద్ ధోమో విధీయతే॥ ఇతి।

హోమాకరణే తుఅ న భార్యాత్వమ్। అత ఏవ వసిష్ఠ-బౌధాయనౌ।

బలాద్ అపహృతా కన్యా మన్త్రైర్ యది న సంస్కృతా।

అన్యస్మై విధివద్ దేయా యథా కన్యా తథైవ సా॥ ఇతి। (VఅDహ్ ౧౭.౭౩; BDహ్ ४.౧.౧౫)

తస్మాద్ గాన్ధర్వాదిష్వ్ అపి సప్తపదాభిక్రమణసంభవాద్ అస్తి భార్యాత్వమ్। బ్రాహ్మదిషు వివాహేషు యద్ దానమ్ ఉక్తం తత్ సకృద్ ఏవ। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

సకృత్ ప్రదీయతే కన్యా హరంస్ తాం చోరదణ్డభాక్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౬౫)

మనుర్ అపి।

సకృద్ అంశో నిపతతి సకృత్ కన్యా ప్రదీయతే।

సకృద్ ఆహ దదానీతి త్రీణ్య్ ఏతాని సతాం సకృత్॥ ఇతి।

ఏతచ్ చాదుష్టవరాభిప్రాయమ్। యద్ ఆహ నారదః।

[౯౦] దత్త్వా న్యాయేన యః కన్యాం వరాయ న దదాతి తామ్।

అదుష్టశ్ చేద్ వరో రాజ్ఞా స దణ్డ్యస్ తత్ర చోరవత్॥ ఇతి। (NSమ్ ౧౨.౩౨)

కిమ్ అయమ్ ఉత్సర్గః। నేత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

దత్తామ్ అపి హరేత్ పూర్వాచ్ ఛ్రేయాంశ్ చేద్ వర ఆవ్రజేత్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౬౫)

ఏతద్ వాగ్దానాభిప్రాయమ్। యస్మై వాచా దత్తా తతో ‘న్యశ్ చేత్ ప్రశస్తతరో లభ్యతే తతస్ తస్మై దేయా న తు దుష్టాయ పూర్వస్మై। తథా చ గౌతమః: “ప్రతిశ్రుత్యాప్య్ అధర్మసంయుక్తాయ న దద్యాత్” ఇతి (GDహ్ ४.౫)। వరదోషాస్ తు కాత్యాయేనోక్తాః।

ఉన్మత్తః పతితః కుష్ఠీ తథా షణ్డః సగోత్రజః।

చక్షుఃశ్రోత్రవిహీనశ్ చ తథాపస్మారదూషితః॥

వదోషాస్ తథైవైతే కన్యాదోషాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఇతి ।

యస్ తు ఊఢాయాః పునరుద్వాహో యమ-శాతాతపాభ్యాం దర్శితః ।

వరశ్ చేత్ కులశీలాభ్యాం న యుజ్యేత కథంచన ।

న మన్త్రాః కారణం తత్ర న చ కన్యానృతం భవేత్ ॥

సమాచ్ఛిద్య తు తాం కన్యాం బలాద్ అక్షతయోనికామ్ ।

పునర్ గుణవతే దద్యాద్ ఇతి శాతాతపో ఽబ్రవీత్ ॥

[౯౧] హీనస్య కులశీలాభ్యాం హరన్ కన్యాం న దోషభాక్ ।

న మన్త్రాః కారణం తత్ర న చ కన్యానృతం భవేత్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ఽపి ।

స తు యద్య్ అన్యజాతీయః పతితః క్లీబ ఏవ వా ।

వికర్మస్థః సగోత్రో వా దాసో దీర్ఘామయో ఽపి వా ॥

ఊఢాపి దేయా సాన్యస్మై సప్రావరణభూషణా ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

నష్టే మృతే ప్రవ్రజితే క్లీబే చ పతితే తథా ।

పఞ్చస్వ్ ఆపత్సు నారీణాం పతిర్ అన్యో విధీయతే ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.౯౭)

సో ఽయం పునర్ ఉద్వాహో యుగాన్తరవిషయః । తథా చ ఆదిత్యపురాణమ్ ।

ఊఢాయాః పునర్ ఉద్వాహం జ్యేష్ఠాంశం గోవధం తథా ।

కలౌ పఞ్చ న కుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ॥ ఇతి ।

యస్ తు కన్యాదోషమ్ అనభిధాయ ప్రయచ్ఛతి స రాజ్ఞా దణ్డయితవ్య ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

యస్ తు దోషవతీం కన్యామ్ అనాఖ్యాయ ప్రయచ్ఛతి ।

తస్య కుర్యాన్ నృపో దణ్డం పూర్వసాహసచోదితమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.33)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

అనాఖ్యాయ దదద్ దోషం దణ్డ్య ఉత్తమసాహసమ్ । (YDహ్ ౧.౬౬)

[౯౨] ఇతి । కన్యాదోషాస్ తు నారదేన దర్శితాః ।

దీర్ఘకుత్సితరోగార్తా వ్యఙ్గా సంస్పృష్టమైథునా ।

దృష్టాన్యగతభావా చ కన్యాదోషాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.3౬)

న కేవలం దోషమ్ అనాఖ్యాయ దదతో దణ్డః అపి తు సాపి పరిత్యాజ్యేత్య్ ఆహ మనుః ।

విధివత్ ప్రతిగృహ్యాపి త్యజేత్ కన్యాం విగర్హితామ్ ।

వ్యాధితాం విప్రదుష్టాం వా ఛద్మనా చోపపాదితామ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౭౨)

నారదో ‘పి ।

నాదుష్టాం దూషయేత్ కన్యాం నాదుష్టం దూషయేద్ వరమ్ ।

దోషే సతి న దోషః స్యాద్ అన్యోన్యం త్యజతోస్ తయోః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.3౧)

ఏతత్ సప్తమపదాభిక్రమణాద్ అర్వాగ్ వేదితవ్యమ్, తత్రైవ భార్యాత్వస్యోత్పత్తేః । అత ఏవ మనుః ।

పాణిగ్రహణికా మన్త్రా నియతం దారలక్షణమ్ ।

తేషాం నిష్ఠా తు విజ్ఞేయా విద్వద్భిః సప్తమే పదే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౨౭)

యమో ‘పి ।

నోదకేన న వా వాచా కన్యాయాః పతిర్ ఇష్యతే ।

పాణిగ్రహణసంస్కారాత్ పతిత్వం సప్తమే పదే ॥

[౯3] ఇతి । పాణిగ్రహణసంస్కారాత్ పూర్వం పరిణేతుర్ మరణే ‘పి న కన్యాత్వం హీయతే । తథా చ వసిష్ఠః ।

అద్భిర్ వాచా చ దత్తాయాం మ్రియేతాదౌ వరో యది ।

న చ మన్త్రోపనీతా స్యాత్ కుమారీ పితుర్ ఏవ సా ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౧౭.౭౨)

వరణానన్తరం దేశాన్తరగమనే విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

వరయిత్వా తు యః కశ్చిత్ ప్రణశ్యేత్ పురుషో యదా ।

ఋత్వాగమాంస్ త్రీన్ అతీత్య కన్యాన్యం వరయేద్ వరమ్ ॥ ఇతి ।

నారదో ‘పి ।

ప్రతిగృహ్య తు యః కన్యాం వరో దేశాన్తరం వ్రజేత్ ।

త్రీన్ ఋతూన్ సమతిక్రమ్య కన్యాన్యం వరయేద్ వరమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.౨౪)

శుల్కం దత్త్వా యది వరో మ్రియతే తదా కిం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అత ఆహ మనుః।

కన్యాయాం దత్తశుల్కాయాం మ్రియతే యది శుల్కదః।

దేవరాయ ప్రదాతవ్యా యది కన్యానుమన్యతే॥ ఇతి। (MDహ్ ౯.౯౭)

దేశాన్తరగమనే తు విశేషః కాత్యాయనేనోక్తః।

ప్రదాయ శుల్కం గచ్ఛేద్ యః కన్యాయాః స్త్రీధనం తథా।

ధార్యా వా వర్షమ్ ఏకం తు దేయాన్యస్మై విధానతః॥ ఇతి।

ఏవం చ వాగ్దానాద్ ఆరభ్య సప్తమపదాభిక్రమణాత్ ప్రాక్ [౯౪] దోషదర్శనే మరణాదౌ వా కన్యామ్ అన్యస్మై దద్యాద్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి। అత ఏవ కాత్యాయనః।

అనేకేభ్యో హి దత్తాయామ్ అనూఢాయాం తు తత్ర వై।

పుత్రాగతశ్ చ సర్వేషాం లభేత తద్ ఇమాం సుతామ్॥

అథాగచ్ఛేత వోఢాయాం దత్తం పూర్వవరో హరేత్। ఇతి।

అనూఢాయాం యస్మై పూర్వం ప్రతిశ్రుతా స ఏవ కన్యాం లభతే। అన్యేనోఢాయాం తు స్వదత్తం శుల్కమాత్రం హరేత్ న కన్యామ్ ఇత్య్ అర్థః। "లక్షణ్యాం స్త్రియమ్ ఉద్వహేత్" (YDహ్ ౧.౫౨) ఇతి యద్ ఉక్తం తత్రోద్వహనీయా కన్యా ద్వివిధా। సవర్ణా చాసవర్ణా చ। తయోర్ ఆద్యా ప్రశస్తా। తద్ ఆహ మనుః।

సవర్ణాగ్రే ద్విజాతీనాం ప్రశస్తా దారకర్మణి।

కామతస్ తు ప్రవృత్తానామ్ ఇమాః స్యుః క్రమశో ఽవరాః॥ ఇతి। (MDహ్ ౩.౧౨)

అగ్రే స్నాతకస్య ప్రథమవివాహే। దారకర్మణి అగ్నిహోత్రాదౌ ధర్మే। సవర్ణా వరేణ సమానో వర్ణో బ్రాహ్మణాదిర్ యస్యాః సా। యథా బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణీ క్షత్రియస్య క్షత్రియా వైశ్యస్య వైశ్యా ప్రశస్తా। ధర్మార్థమ్ ఆదౌ సవర్ణామ్ ఊఢ్వా పశ్చాద్ రిరంసవశ్ చేత్ తదా తేషామ్ అవరాః హీనవర్ణాః ఇమాః క్షత్రియాద్యాః క్రమేణ భార్యాః స్మృతాః। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౯౫] తిస్రో వర్ణానుపూర్వ్యేణ ద్వే తథైకా యథాక్రమమ్।

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం భార్యా స్వా శూద్రజన్మనః॥ ఇతి। (Yధ్ ౧.౫౭)

మనుర్ అపి।

శూద్రైవ భార్యా శూద్రస్య సా చ స్వా చ విశః స్మృతే।

తే చ సా చైవ రాజ్ఞః స్యుః తాశ్ చ స్వా చాగ్రజన్మనః॥ ఇతి। (MDహ్ ౩.౧౩)

నారదో ‘పి ।

బ్రాహ్మణస్యానులోమ్యేన స్త్రియో ‘న్యాస్ తిస్ర ఏవ తు ।

శూద్రాయాః ప్రాతిలోమ్యేన తథాన్యే పతయస్ త్రయః ॥

ద్వే భార్యే క్షత్రియస్యాన్యే వైశ్యస్యైకా ప్రకీర్తితా ।

వైశ్యాయా ద్వౌ పతీ జ్ఞేయావ్ ఏకో ‘న్యః క్షత్రియాపతిః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౨.౫–౬)

వసిష్ఠ-పారస్కరావ్ అపి: “తిస్రో బ్రాహ్మణస్య వర్ణానుపూర్వ్యేణ । ద్వే రాజన్యస్య । ఏకా వైశ్యస్య । సర్వేషాం వా శూద్రామ్ అప్య్ ఏకే మన్త్రవర్జమ్” ఇతి (VaDహ్ ౧.౨౪–౨౫; PaGృ ౧.౪.౮–౧౧) । పతిఠీనసిః: [౯౬] “అలాభే కన్యాయాః స్నాతకవ్రతం చరేత్ । అపి వా క్షత్రియాయాం పుత్రమ్ ఉత్పాదయీత । శూద్రాయాం వేత్య్ ఏకే” ఇతి । విష్ణుర్ అపి ।

ద్విజస్య భార్యా శూద్రా తు ధర్మార్థం న భవేత్ క్వచిత్ ।

రత్యర్థమ్ ఏవ సా తస్య రాగాన్ధస్య ప్రకీర్తితా ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౨౬.౫)

ఏవం తావద్ ఏతేషాం మతేన ద్విజానామ్ ఆపది శూద్రాసంగ్రహణం రతిమాత్రఫలమ్ అపి దోషమాన్ద్యాద్ (?) అనుజ్ఞాతమ్ । ఇదానీమ్ అపరేషాం మతేన బ్రాహ్మణక్షత్రియయోః తావచ్ ఛూద్రావర్జనమ్ ఏవ యుక్తతరం నోద్వాహః ఇత్య్ ఉచ్యతే । తత్ర మనుః ।

న బ్రాహ్మణక్షత్రియయోర్ ఆపద్య్ అపి హి తిష్ఠతోః ।

కస్మింశ్చిద్ అపి వృత్తాన్తే శూద్రా భార్యోపదిశ్యతే ॥

హీనజాతిస్త్రియం మోహాద్ ఉద్వహన్తో ద్విజాతయః ।

కులాన్య్ ఏవ నయన్త్య్ ఆశు ససన్తానాని శూద్రతామ్ ॥

శూద్రావేదీ పతత్య్ అత్రేర్ ఉతథ్యతనయస్య చ ।

శౌనకస్య సుతోత్పత్త్యా తదపత్యతయా భృగోః ॥

శూద్రాం శయనమ్ ఆరోప్య బ్రాహ్మణో యాత్య్ అధోగతిమ్ ।

జనయిత్వా సుతం తస్యాం బ్రాహ్మణ్యాద్ ఏవ హీయతే ॥

వృషలీఫేనపీతస్య నిఃశ్వాసోపహతస్య చ ।

తస్యాం చైవ ప్రసూతస్య నిష్కృతిర్ న విధీయతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ३.౧౪–౧౯)

ఆశ్వమేధికే ‘పి ।

[౯౭] శూద్రాయోనౌ పతద్ బీజం హాహాశబ్దం ద్విజన్మనః ।

కృత్వా పురీషగర్తేషు పతితో ఽస్మీతి దుఃఖితమ్ ॥

మామ్ అధః పాతయన్న్ ఏష పాపాత్మా కామమోహితః ।

అధోగతిం వ్రజేత్ క్షిప్రమ్ ఇతి శప్త్వా పతత్ తు తత్ ॥ ఇతి ।

నను – "తాశ్ చ స్వా చాగ్రజన్మనః" (MDహ్ ౩.౧౩) ఇతి మనునా శూద్రావివాహో విప్రస్యాభ్యనుజ్ఞాతః । పునశ్ చ తేనైవ "న బ్రాహ్మణక్షత్రియయోః" (MDహ్ ౩.౧౪) ఇతి స నిషిద్ధః అతో వ్యాహతిః, ఇతి చేత్,

మైవమ్, మతభేదేన యుగభేదేన వా వ్యవస్థోపపత్తేః । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యేన మత భేదః స్పష్టీకృతః ।

తద్ ఉచ్యతే ద్విజాతీనాం శూద్రాద్ దారోపసంగ్రహః ।

నైతన్ మమ మతం యస్మాత్ తత్రాయం జాయతే స్వయమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౫౬)

ఆనుశాసనికే ఽపి ।

అపత్యజన్మ శూద్రాయాం న ప్రశంసన్తి సాధవః ।

రత్యర్థమ్ అపి శూద్రా స్యాన్ నేత్యాహుర్ అపరే జనాః ॥ ఇతి ।

యుగభేదేన వ్యవస్థా చ స్మృత్యన్తరే స్పష్టీకృతా ।

[౯౮] అసవర్ణాసు కన్యాసు వివాహశ్ చ ద్విజాతిభిః ।

ఇత్యాదిమ్ అనుక్రమ్య,

కులౌ యుగే త్వ్ ఇమాన్ ధర్మాన్ వర్జ్యాన్ ఆహుర్ మనీషిణః ।

ఇత్య్ ఉపసంహారాత్ । వివాహవిధిస్ తు మనునాభిహితః ।

పాణిగ్రహణసంస్కారః సవర్ణాసూపదిశ్యతే ।

సవర్ణాస్వ్ అయం జ్ఞేయో విధిర్ ఉద్వాహకర్మణి ॥

శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్యః ప్రతోదో వైశ్యకన్యయా ।

వాసోదశా శూద్రయా తు వర్ణోత్కృష్టస్య వేదనే ॥ ఇతి । (MSమ్ ౩.౪౩–౪౪)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: “ఇషుం గృహ్ణీతి రాజన్యా | ప్రతోదం వైశ్యా | దశాన్తం శూద్రా | బ్రాహ్మణస్ తు సవర్ణాయాః పాణిం గృహ్ణీయాత్” ఇతి | పైఠీనసిః: “సాఙ్గుష్ఠం బ్రాహ్మణ్యాః పాణి గృహ్ణీయాత్ | క్షత్రియా శరమ్ | వైశ్యా ప్రతోదమ్ | శూద్రా వస్త్రదశామ్ | పరిక్రమో బ్రాహ్మణస్యోక్తో రాజన్యవైశ్యయోర్ ఆచార్యపరిక్రమః” ఇతి | కృతోద్వాహస్యోపగమనియమమ్ ఆహ మనుః |

[౯౯] ఋతుకాలాభిగామి స్యాత్ స్వదారనిరతః సదా |

పర్వవర్జం వ్రజేచ్ చైనాం తద్వ్రతో రతికామ్యయా || ఇతి | (MDహ్ ౩.౪౫)

రజోదర్శనప్రభృతి షోడశాహోరాత్రాత్మకః కాలో గర్భగ్రహణసమర్థో హి ఋతుః | తస్మిన్ ఋతావ్ అపత్యార్థీ సదా స్త్రియమ్ ఉపగచ్ఛేత్ | తచ్ చాభిగమనం స్వదారేష్వ్ ఏవ | ఋతావ్ అపి పర్వతిథిం వర్జయేత్ | అనృతావ్ అపి తయా స్త్రియా ప్రార్థితో వినాప్య్ అపత్యోద్దేశం తామ్ అభిగచ్ఛేత్ | యథానిర్దిష్టమ్ ఋతుం యాజ్ఞవల్క్యో దర్శయత్ |

షోడశర్తుర్ నిశాః స్త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్ |

బ్రహ్మచార్య్ ఏవ పర్వాణి ఆద్యాశ్ చతస్రశ్ చ్ వర్జయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౯)

తస్మిన్ ఋతౌ పర్వాణి ఆద్యాశ్ చతస్రో రాత్రీశ్ చ వర్జయిత్వా యుగ్మాసు సమాసు షష్ఠీప్రభృతిషు గచ్ఛేత్ పుత్రార్థమ్ | అయుగ్మాసు స్త్రీజన్మభయాద్ అగమనమ్, న తు ప్రతిషిద్ధత్వాత్ | యుగ్మాస్వ్ అపి రాత్రావ్ ఏవోపగమనం నాహని, ప్రతిషిద్ధత్వాత్ | తథా చ అథర్వణీ శ్రుతిః: “ప్రాణం వా ఏతే ప్రస్కన్దన్తి | యే దివా రత్యా సంయుజ్యన్తే బ్రహ్మచర్యమ్ ఏవ తద్ యద్ రాత్రౌ రత్యా సంయుజ్యన్తే” ఇతి (PరశUప్ ౧.౧౩) | శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: [౧౦౦] “నార్తవే దివా మైథునం వ్రజేత్” ఇతి | “ఋతుకాలాభిగామీ స్యాత్” ఇత్య్ అత్ర నియమద్వయం వేదితవ్యమ్ | ఋతౌ గచ్ఛేద్ ఏవ న తు వర్జయేత్ – ఇత్య్ ఏకో నియమః | ఋతావ్ ఏవ గచ్ఛేన్ నానృతౌ ఇత్య్ అపరః | అత ఏవ దేవలః |

స్వయం దారాన్ ఋతుస్నాతాన్ స్వస్థశ్ చేన్ నోపగచ్ఛతి |

భ్రూణహత్యామ్ అవాప్నోతి గర్భం ప్రాప్తం వినాశ్య సః || ఇతి |

బౌధానయో ‘పి |

త్రీణి వర్షాణ్య్ ఋతుమతీం యో భార్యాం నోపగచ్ఛతి |

స తుల్యం భ్రూణహత్యాయా దోషమ్ ఋచ్ఛత్య్ అసంశయమ్ ||

ఋతౌ నోపైతి యో భార్యామ్ అనృతౌ యశ్ చ గచ్ఛతి |

తుల్యమ్ ఆహుస్ తయోః పాపమ్ అయోనౌ యశ్ చ సిఞ్చతి || ఇతి | (BDహ్ ౪.౧.౧౭, ౧౯)

పర్వవర్జమ్ ఇత్య్ అనేన నిషిద్ధతిథినక్షత్రాణ్య్ ఉపలక్ష్యన్తే | నిషిద్ధపర్వ త్వ్ అమావాస్యా పౌర్ణమాసీ చ | తత్ర స్త్రీగమనం శ్రుత్యా నిషిద్ధమ్: "నామావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చ స్త్రియమ్ ఉపేయాత్ యద్య్ ఉపేయాన్ నిరిన్ద్రియః స్యాత్" ఇతి (TS ౨.౫.౬.౪) | అన్యాశ్ చ నిషిద్ధాస్ తిథయో 'ష్టమ్యాదయః | తత్ర మనుః |

అమావాస్యామ్ అష్టమీం చ పౌర్ణమాసీం చతుర్దశీమ్ |

బ్రహ్మచారీ భవేన్ నిత్యమ్ అప్య్ ఋతౌ స్నాతకో ద్విజః || (MDహ ౪.౧౨౮)

[౧౦౧] ఇతి | అమావాస్యాదయో యాస్ తిథయః తాసు "స్త్రీసఙ్గత్యాగేన" ఇత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనీయమ్ | ఋతుకాలే 'పి దినషట్కం వర్జ్యమ్ ఇత్య్ స ఏవాహ |

తాసామ్ ఆద్యాశ్ చతస్రస్ తు నిన్దితైకాదశీ చ యా |

త్రయోదశీ చ శేషాస్ తు ప్రశస్తా దశ రాత్రయః || ఇతి | (MDహ ౩.౪౭)

నిషిద్ధం నక్షత్రం యాజ్ఞవల్క్యో దర్శయతి |

ఏవం గచ్ఛన్ స్త్రియం క్షామాం మఘాం మూలం చ వర్జయేత్ | ఇతి | (YDహ ౧.౮౦)

క్షామాం లఘ్వాహారాదినా కృశామ్ ఇత్య్ అర్థః | అత ఏవ బృహస్పతిః స్త్రీపుంసయోర్ ఆహారవిశేషం సనిమిత్తమ్ ఆహ |

స్త్రియా శుక్రే 'ధికే స్త్రీ స్యాత్ పుమాన్ పుంసో 'ధికే భవేత్ |

తస్మాత్ శుక్రవివృద్ధ్యర్థం స్నిగ్ధం వృష్యం చ భక్షయేత్ ||

లఘ్వాహారాం కుర్యాద్ ఏవం సంజనయేత్ సుతమ్ || ఇతి |

మనుర్ అపి |

పుమాన్ పుంసఓ 'ధికే శుక్రే స్త్రీ భవత్య్ అధికే స్త్రియాః |

సమే 'పుమాన్ పుంస్త్రియోర్ వా క్షీణే 'ల్పే చ విపర్యయః || ఇతి | (MDహ ౩.౪౯)

అపుమాన్ ఇత్ ఛేదః | సంక్రాన్తిశ్ చ పఞ్చపర్వాన్తఃపాతిత్వాద్ వర్జనీయా | తద్ ఉక్తం విష్ణుపురాణే |

[౧౦౨] చతుర్దశ్య్ అష్టమీ చైవ అమావాస్యా చ పూర్ణిమా |

పర్వాణ్య్ ఏతాని రాజేన్ద్ర రవిసంక్రాన్తిర్ ఏవ చ ||

తైలస్త్రీమాంసభోగీ చ పర్వస్వ్ ఏతేషు వై పుమాన్ |

విణ్మూత్రభోజనం నామ ప్రయాతి నరకం నృప || ఇతి | (VిPఉ ౩.౧౧.౧౧౪–౧౫)

దేశాశ్ చ వర్జ్యాస్ తత్రైవ దర్శితాః।

చైత్యచత్వరసౌధేషు నైవ దేవచతుష్పథే।

నైవ శ్మశానోపవనసలిలేషు మహీపతే॥

గచ్ఛేద్ వ్యవాయం మతిమాన్ మూత్రోచ్చారప్రపీడితః॥ ఇతి। (VఇPఉ 3.౧౧.౧౧౮–౧౯)

స్వదారనిరత ఇత్య్ అనేన మనసాపి పరదారగమనం నిషిద్ధతయా వివక్షితమ్। ఏతద్ అపి తత్రైవ దర్శితమ్।

పరదానాన్ న గచ్ఛేత మనసాపి కథంచన।

పరదారరతిః పుంసామ్ ఉభయత్రాపి భీతిదా॥

ఇతి మత్వా స్వదారేషు ఋతుమత్సు వ్రజేద్ బుధః॥ ఇతి। (VఇPఉ 3.౧౧.౧౨౧–౨3)

అన్యద్ అపి వర్జ్యం తత్రైవ దర్శితమ్।

నాస్నాతాం తు స్త్రియం గచ్ఛేన్ నాతురాం న రజస్వలామ్।

నానిష్టాం న ప్రకుపితాం నాప్రశస్తాం న రోగిణీమ్॥

[౧౦3] నాదక్షిణాం నాన్యకామాం నాకామాం నాన్యయోషితమ్।

క్షుత్క్షామాం నాతిభుక్తాం వా స్వయం చైతైర్ గుణైర్ యుతః॥

స్నాతః స్రగ్గన్ధధృక్ ప్రీతో వ్యవాయం పురుషో వ్రజేత్॥ ఇతి। (VఇPఉ 3.౧౧.౧౧౧–౧3)

తద్వ్రతః ఇత్య్ అనేన శ్రౌతం వరం స్మారయతి। తథా చ శ్రుతిః: "స స్త్రీషం సాదమ్ ఉపాసీదదద్ అస్యై బ్రహ్మహత్యాయై తృతీయం ప్రతిగృహ్ణీతేతి తా అబ్రువన్ వరం వృణామహా ఋత్వియాత్ ప్రజాం విన్దామహై కామమ్ ఆ విజనతోః సంభవామేతి తస్మాద్ ఋత్వియాత్ స్త్రియః ప్రజాం విన్దన్తే కామమ్ ఆ విజనతోః సంభవన్తి వారే వృతం హ్య ఆసాం తృతీయం బ్రహ్మహత్యాయై ప్రత్యగృహ్ణన్త్ సా మలవద్వాసాభవత్" ఇతి (TS ౨.౫.౧.౫)। అయమ్ అర్థః – ఇన్ద్రః కిల విశ్వరూపనామ్నః పురోహితస్య వధాత్ బ్రహ్మహత్యామ్ ఉపాగతామ్ అఞ్జలినా స్వీకృత్య సంవత్సరం ఘృత్వా లోకాపవాదాద్ భీతస్ తాం త్రేధా విభజ్య ప్రథమమ్ భాగం పృథివ్యై ద్వితీయభాగం [౧౦౪] వనస్పతిభ్యో వరపూర్వకం దత్వా తృతీయభాగదానాయ స్త్రీసమూహమ్ ఉపాగమత్। తాశ్ చ వరమ్ అయాచన్త। ఋతుకాలగమనాత్ ప్రజాం లభేమహి ఆ ప్రసవమ్ అనృతావ్ అపి యథేచ్ఛం సంభవామేతి। వరం లబ్ధ్వా తృతీయం భాగం ప్రత్యగృహ్ణన్। స చ భాగో రజోరూపేణ పరిణతః। తతః ప్రభృతి మాసి మాసి యోషిన్ మలవద్వాసాః సంపన్నేతి। యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

యథాకామీ భవేద్ వాపి స్త్రీణాం వరమ్ అనుస్మరన్ |

స్వదారనిరతశ్ చైవ స్త్రియో రక్ష్యా యతః స్మృతః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౮౧)

బృహస్పతిర్ అపి |

ఋతుకాలాభిగమనం పుంసా కార్యం ప్రయత్నతః |

సదైవ వా పర్వవర్జం స్త్రీణామ్ అభిమతం హి తత్ || ఇతి |

ఋతుకాలాభిగమనమ్ ఇత్య్ అత్ర కేచిద్ ఏవమ్ ఆచక్షతే – అజాతపుత్రస్యైవైష నియమో న తు జాతపుత్రస్య ఇతి | ఉపపాదయన్తి చ | తత్ర కూర్మపురాణమ్ |

ఋతుకాలాభిగామీ స్యాద్ యావత్ పుత్రో ‘భిజాయతే | ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౫.౧౧)

ఋణాపాకరణార్థం హి పుత్రోత్పాదనమ్ | తథా చ శ్రుతిః: “జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్ త్రిభిర్ ఋణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః [౧౦౫] ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ యజ్వా బ్రహ్మచారివాసీ” ఇతి (TS ౬.౩.౧౦.౫) | మన్త్రవర్ణో ‘పి |

ఋణమ్ అస్మిన్ సంన్యయత్య్ అమృతత్వం చ గచ్ఛతి |

పితా పుత్రస్య జాతస్య పశ్యేచ్ చేజ్ జీవతో ముఖమ్ || ఇతి | (Aఇత్Ā ౭.౩.౪)

తద్ ఏతద్ ఋణాపాకరణమ్ ఏకపుత్రోత్పాదనేన సంపద్యతే, తావతాపి పుత్రత్వసిద్ధేః | తథా చ మనుః |

జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణ పుత్రీ భవతి మానవః |

పితౄణామ్ అనృణశ్ చైవ స తస్మాత్ సర్వమ్ అర్హతి ||

యస్మిన్ ఋణం సంన్యయతి యేన చానన్త్యమ్ అశ్నుతే |

స ఏవ ధర్మజః పుత్రః కామజాన్ ఇతరాన్ విదుః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౦౬—౦౭)

నను – బహుపుత్రత్వమ్ అపి క్వచిత్ శ్రూయతే,

ఇమాం త్వమ్ ఇన్ద్ర మీఢ్వః సుపుత్రాం సుభగాం కృణు |

దశాస్యాం పుత్రాన్ ఆధేహి పతిమ్ ఏకాదశం కృధి || ఇతి | (RV ౮.౩.౨౮.౫)

క్రీడన్తౌ పుత్రైః | ఇతి | (RV ౮.౩.౨౮.౨)

[౧౦౬]రయిం చ పుత్రాం చాదాత్ | ఇతి చ | (RV ౮.౩.౨౮.౧)

సత్యమ్ । నాయం విధిః । కిం తు బహ్వపత్యప్రశంసా । తస్మాద్ అజాతపుత్రస్యైవాయం ఋతుగమననియమః ఇతి । ఏతద్ అపరే న క్షమన్తే । యద్య్ అపి పుత్రిత్వమ్ ఆనృణ్యం చైకేనైవ పుత్రేణ సంపద్యతే తథాప్య్ అస్తి బహుపుత్రత్వవిధిః: "ఏతమ్ ఉ ఏవాహమ్ అభ్యగాసిషం తస్మాన్ మమ త్వమ్ ఏకో 'సీతీహ కౌషీతకిః పుత్రమ్ ఉవాచ । రశ్మీంస్ త్వం పర్యావర్తయాద్ బహవో వై తే భవిష్యన్తి" (CహU ౧.౫.౨) ఇతి ఛన్దోగైర్ ఆమ్నానాత్ । తస్య చాయమ్ ఏవార్థః కౌషీతకిర్ నామ మునిః స్వయమ్ ఆదిత్యమణ్డలమ్ ఏకమ్ ఏవోపాసీన ఉద్గానం కృత్వా తత్ఫలత్వేన పుత్రమ్ ఏకం ప్రతిలభ్య తమ్ ఉవాచ అహమ్ ఏతమ్ ఏకమ్ ఏవాదిత్యం ధ్యాయన్ గానమ్ అకార్షం తస్మాద్ దోషాన్ మమ త్వమ్ ఏక ఏవ పుత్రో 'సి । ఏకపుత్రత్వం చ న ప్రశస్తమ్ । అతస్ త్వం బహుపుత్రతాయై రశ్మీన్ బహూన్ ఉపాసితవేలాయామ్ ఆవర్తయ ఇతి ।

మహాభారతే 'పి ।

అపత్యం నస్ త్వమ్ ఏవైకః కులే మహతి భారత ॥

అనపత్యం త్వ్ ఏకపుత్రమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ ధర్మవాదినః ॥

చక్షుర్ ఏకం చ పుత్రశ్ చ అస్తి నాస్తీతి భారత ।

చక్షుర్నాశే తనోర్ నాశః పుత్రనాశే కులక్షయః ॥

[౧౦౭] అనిత్యతాం చ మర్త్యానాం మత్వా శోచామి పుత్రక ।

సన్తానస్యావినాశం తు కామయే భరద్ అస్తు తే ॥ ॥ ఇతి । (MDహ ఆది ౧౦౦.౬౧–౬౪)

నను – జ్యేష్ఠేనైవ పుత్రేణానృణ్యసిద్ధేర్ నిరర్థకం పుత్రాన్తరోత్పాదనమ్ ।

తన్ న, సర్వేషాం పుత్రాణామ్ ఆనృణ్యహేతుత్వాత్ । న హి పుత్రజననమాత్రేణ పితుర్ ఆనృణ్యమ్ । కిం తర్హి సమ్యగ్ అనుశిష్టేన పుత్రేణ శాస్త్రీయేషు కర్మస్వ్ అనుష్ఠితేషు పశ్చాద్ ఆనృణ్యం సంపద్యతే । అత ఏవ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే పుత్రానుశాసనవిధిః సమామ్నాతః: "తస్మాత్ పుత్రమ్ అనుశిష్టం లోక్యమ్ ఆహుస్ తస్మాద్ ఏనమ్ అనుశాసతి । స యద్య్ అనేన కించిద్ అక్ష్ణయాకృతం భవతి తస్మాద్ ఏనం సర్వస్మాత్ పుత్రో ముఞ్చతి । తస్మాత్ పుత్రో నామ స పుత్రేణైవాస్మింల్ లోకే ప్రతితిష్ఠతి" ఇతి (BఆU ౧.౫.౧౭) । అస్యాయమ్ అర్థః – అస్తి కించిత్ సంప్రతిపత్తినామకం కర్మ । యదా పితుర్ మరణావసరో భవతి తదా పుత్రమ్ ఆహూయ వేదాధ్యయనే యజ్ఞే లౌకికవ్యాపారే చ యద్ యత్ కర్తవ్యజాతం తస్య సర్వస్య పుత్రే సంప్రదానం కర్తవ్యమ్ । సేయం సంప్రతిపత్తిః । తస్యాం చ [౧౦౮] సంప్రతిపత్తౌ యస్మాద్ అనుశిష్ట ఏవ పుత్రో 'ధికారీ తస్మాద్ అనుశిష్టం పుత్రం పరలోకహితమ్ ఆహుః శాస్త్రజ్ఞాః । అత ఏవ పుత్రానుశాసనం కుర్యుః పితరః । స చానుశిష్టః పుత్రః యత్ కించిత్ స్వపిత్రా శాస్త్రీయం

కర్మ అక్ష్ణయా వక్రత్వేన శాస్త్రవైపరీత్యేన కృతం భవతి తస్మాత్ సర్వస్మాత్ పాపాద్ ఏనం(?) స్వపితరం స్వయం శాస్త్రీయం కర్మ సమ్యగ్ అనుతిష్ఠన్ మోచయతి | తస్మాత్ పున్నామ్నో నరకాత్ త్రాయతే – ఇతి వ్యుత్పత్త్యా పుత్రో నామ | స చ పితా స్వయం మృతః పుత్రశరీరేణైవాస్మిన్ లోకే యథాశాస్త్రం కర్మ కుర్వన్న్ అనుతిష్ఠతి – ఇతి |

ఏవం సతి బహూనాం మధ్యే యథావదనుశాసనం ప్రజ్ఞామాంద్యాదిప్రతిబన్ధబాహుల్యాత్ కస్యచిద్ ఏవ సంపద్యతే | అనుశిష్టేష్వ్ అపి బహుషు యథావదనుష్ఠానం కస్యచిద్ ఏవ | అతో జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో వా యస్ తాదృశః స ఏవానృణ్యహేతుః | అత ఏవ పురాణే ‘భిహితమ్ |

ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రా యద్య్ ఏకో ‘పి గయాం వ్రజేత్ | ఇతి | (VఇDహ్ ౮౫.౬౭)

“దశాస్యాం పుత్రాన్ ఆధేహి” (RV ౧౦.౮౫.౪౫) [౧౦౯] ఇత్యాదిమన్త్రాశ్ చైవం సతి బహుపుత్రత్వవిధిమ్ ఉపోద్బలయన్తి | యత్ తు “కామజాన్ ఇతరాన్” ఇతి మనునోదాహృతం తదననుశిష్టవిషయమ్ | తస్మాత్ జాతపుత్రో ‘ప్య్ ఋతావ్ ఉపేయాద్ ఏవ | బహూనాం పత్నీనామ్ ఋతుయౌగపద్యే క్రమమ్ ఆహ దేవలః |

యౌగపద్యే తు తీర్థానాం విప్రాదిక్రమశో వ్రజేత్ |

రక్షణార్థమ్ అపుత్రాం వా గ్రహణక్రమశో ‘పి వా || ఇతి |

తీర్థమ్ ఋతుః | తద్యౌగపద్యే సత్య్ అసవర్ణాసు వర్ణక్రమేణ సవర్ణాసు వివాహక్రమేణ గచ్ఛేత్ | యదా తు కాచిద్ అపుత్రా పుత్రవత్య ఇతరాః తదా అపుత్రాం అగ్రతో గచ్ఛేత్ | ఋతావ్ అపి జాతిభేదేనోపగమనకాలసఙ్కోచమ్ ఆహ దేవలః |

బ్రాహ్మణ్యాం ద్వాదశాహం స్యాద్ వేదోక్తమ్ ఋతుధారణమ్ |

దశాష్టౌ షట్ చ శేషాణాం విధీయన్తే ‘నుపూర్వశః || ఇతి |

పఞ్చమదివసమ్ ఆరభ్య ద్వాదశాహాదిసంఖ్యావగన్తవ్యా | చతుర్థే తు దివసే గమనం వైకల్పికమ్, విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్ | తథా చ హారీతో విదధాతి: “చతుర్థే ‘హని స్నాతాయాం యుగ్మాసు వా గర్భాధానమ్” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౭.౯) | వ్యాసో నిషేధతి |

[౧౧౦] చతుర్థే సా న గమ్యాహ్ని గతాల్పాయుం ప్రసూయతే | ఇతి |

వ్యవస్థితవికల్పశ్ చాయమ్ ఉదితానుదితహోమవత్ | రజోనివృత్తౌ చతుర్థ్యాం విధిః తదనువృత్తౌ ప్రతిషేధః | తథా చ మనుః |

రజస్య్ ఉపరతే సాధ్వీ స్నానేన స్త్రీ రజస్వలా | ఇతి | (MDహ్ ౫.౬౬)

సాధ్వీ గర్భాధానాదివిహితకర్మయోగ్యేత్య్ అర్థః। దినవిశేషేణోపగమనే ఫలవిశేషో ‘భిహితో లిఙ్గపురాణే।

చతుర్థే సా న గమ్యాహ్ని గతాల్పాయుం ప్రసూయతే।

విద్యాహీనం వ్రతభ్రష్టం పతితం పారదారికమ్॥

దారిద్ర్యార్ణవమగ్నం చ తనయం సంప్రసూయతే।

కన్యార్థినైవ గన్తవ్యా పఞ్చమ్యాం విధివత్ పునః॥

షష్ఠ్యాం గమ్యా మహాభాగా సత్పుత్రజననీ భవేత్।

సప్తమ్యాం చైవ కన్యార్థీ గచ్ఛేత్ సైవ ప్రసూయతే॥

అష్టమ్యాం సర్వసంపన్నం తనయం సంప్రసూయతే॥

నవమ్యాం దారికార్థం స్యాద్ దశమ్యాం పణ్డితం తథా।

ఏకాదశ్యాం తథా నారీం జనయత్య్ ఏవ పూర్వవత్॥

ద్వాదశ్యాం ధర్మతత్త్వజ్ఞం శ్రౌతస్మార్తప్రవర్తకమ్।

[౧౧౧] త్రయోదశ్యాం జడాం నారీం వర్ణసఙ్కరకారిణీమ్॥

జనయత్య్ అఙ్గనా తస్మాన్ న గచ్ఛేత్ సర్వయత్నతః।

చతుర్దశ్యాం యదా గచ్ఛేత్ సుపుత్రజననీ భవేత్॥

పఞ్చదశ్యాం చ ధర్మిష్ఠాం షోడశ్యాం జ్ఞానపారగమ్॥ ఇతి। LఇPఉ ౧.౮౯.౧౦౯–౧౮)

ఋతుకాలానభిగమనే యో దోషో ‘భిహితః తస్యాపవాదమ్ ఆహ వ్యాసః।

వ్యాధితో బన్ధనస్థో వా ప్రవాసేష్వ్ అథ పర్వసు।

ఋతుకాలే ‘పి నారీణాం భ్రూణహత్యా ప్రముచ్యతే॥

వృద్ధాం వన్ధ్యామ్ అవృత్తాం చ మృతాపత్యామ్ అపుష్పిణీమ్।

కన్యాం చ బహుపుత్రాం చ వర్జయన్ ముచ్యతే భయాత్॥ ఇతి।

భ్రూణహత్యా భ్రూణహననమ్। ఉక్తరీత్యా యస్యాం వృద్ధత్వాదిదోషరహితాయామ్ ఋతుకాలోపగమనమ్ అవశ్యంభావి యస్యాం చ వృద్ధాదౌ నావశ్యంభావి సా సర్వాపి సమ్యక్ పాలనీయా। తథా చ మనుః।

పితృభిర్ భ్రాతృభిశ్ చైతాః పతిభిర్ దేవరైస్ తథా।

పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్ చ బహుకల్యాణమ్ ఈప్సుభిః ||

యత్ర నార్యస్ తు పూజ్యన్తే రమన్తే తత్ర దేవతాః |

యత్రైతాస్ తు న పూజ్యన్తే సర్వాస్ తత్రాఫలాః క్రియాః ||

[౧౧౨] శోచన్తి జామయో యత్ర వినశ్యత్య్ ఆశు తత్కులమ్ |

న శోచన్తి తు యత్రైతా వర్ధన్తే తద్ ధి సర్వదా ||

జామయో యాని గేహాని శపన్త్య్ అప్రతిపూజితాః |

తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యన్తి సమన్తతః ||

తస్మాద్ ఏతాః సదాభ్యర్చ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః |

భూతికామైర్ నరైర్ నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ ||

సంతుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవ చ |

యస్మిన్న్ ఏవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౫౫–౬౦)

పూజ్యత్వం చావృత్తావ్యతిరిక్తాసు ద్రష్టవ్యమ్ | అవృత్తాయాస్ తు ప్రాణయాత్రామాత్రభోజనమ్ | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

హృతాధికారాం మలినాం పిణ్డమాత్రోపజీవినీమ్ |

పరిభూతామ్ అధఃశయ్యాం వాసయేద్ వ్యభిచారిణీమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౦)

యథా విన్నా సాధ్వీ భర్తవ్యా తథైవాధివిన్నాపి | తద్ ఆహ స ఏవ |

అధివిన్నాపి భర్తవ్యా మహద్ ఏనో ’న్యథా భవేత్ | ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౪)

అధివేదనం భార్యాన్తరపరిగ్రహః | అధివేదననిమిత్తాన్య్ అపి స ఏవాహ |

[౧౧౩] సురాపీ వ్యాధితా ధూర్తా వన్ధ్యార్థఘ్న్య్ అప్రియంవదా |

స్త్రీప్రసూశ్ చాధివేత్తవ్యా పురుషద్వేషిణీ తథా || ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౩)

సురాపీ మద్యపీత్య్ అర్థః | సురాపానే తు నాధివేదనమాత్రమ్ | అపి తు త్యాగ ఏవ, “తథా మహతి పాతకే” (YDహ్ ౧.౭౨) ఇతి త్యాగహేతుత్వేనాభిధానాత్,

పతత్య్ అర్ధం శరీరస్య యస్య భార్యా సురాం పిబేత్ | (VаDహ్ ౨౧.౧౫)

ఇతి వచనాచ్ చ | అత ఏవ మనుః |

మద్యపాసాధువృత్తా చ ప్రతికూలా చ యా భవేత్ |

వ్యాధితా వాధివేత్తవ్యా హింస్రార్థఘ్నీ చ సర్వదా || ఇతి | (MDహ్ ౯.౮౦)

వ్యాధితా దీర్ఘరోగిణీ | బ్రహ్మపురాణే ‘పి |

ధర్మవిఘ్నకరీం భార్యామ్ అసతీం చాతికోపినీమ్ |

త్యజేద్ ధర్మస్య రక్షార్థం తథైవాప్రియవాదినీమ్ || ఇతి |

త్యజేద్ అధివిన్దేత | న తు భోగం పరిత్యజేత్ |

[౧౧౪] అధివేదనకాలవిశేషో మనునా దర్శితః |

వన్ధ్యాష్టమే ‘ధివేద్యాబ్దే దశమే తు మృతప్రజా |

ఏకాదశే స్త్రీజననీ సదస్ త్వ్ అప్రియవాదినీ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౮౧)

వ్యాధితాయాం విశేషమ్ ఆహ స ఏవ |

యా రోగిణీ స్యాత్ తు హితా సంపన్నా చైవ శీలతః |

సానుజ్ఞాప్యాధివేత్తవ్యా నావమాన్యా తు కర్హిచిత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౮౨)

అధివేదనం ద్వివిధమ్ | ధర్మార్థం కామార్థం చ | తత్ర పుత్రోత్పత్త్యాదిధర్మార్థే పూర్వోక్తాని మద్యపేత్యాదీన్ నిమిత్తాని | కామార్థే తు న సాన్య్ అపేక్షణీయాని | కిం తు పూర్వోఢా తోషణీయా | తథా చ స్మృత్యన్తరే |

ఏకామ్ ఉత్క్రమ్య కామార్థమ్ అన్యాం లబ్ధుం య ఇచ్ఛతి |

సమర్థస్ తోషయిత్వార్థైః పూర్వోఢామ్ అపరామ్ వహేత్ || ఇతి |

యద్య్ అసౌ స్వయం న తోషయేత్ తదా తత్తోషణాయ రాజా ద్రవ్యం దాపయేత్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

ఆజ్ఞాసంపాదినీం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీమ్ |

త్యజన్ దాప్యస్ తృతీయాంశమ్ అద్రవ్యో భరణం స్త్రియాః || (YDహ్ ౧.౭౬)

[౧౧౫] ఇతి | సధనస్య తృతీయాంశదానం నిర్ధనస్యాశనాచ్ఛాదనాదినా పోషణమ్ ఇతి | యా తూక్తద్రవ్యాపరితోషణాత్ ప్రకారాన్తరేణ వా నిర్గచ్ఛేత్ తాం ప్రత్య్ ఆహ మనుః |

అధివిన్నా తు యా నారీ నిర్గచ్ఛేద్ రుషితా గృహాత్ |

సా సద్యః సంనిరోద్ధవ్యా త్యాజ్యా వా కులసంనిధౌ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౮౩)

త్యాగో నామ తదీయజనకకులప్రేషణమ్ | “పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్ చ” (MDహ్ ౩.౫౫) ఇతి యద్ ఉక్తం తత్ర బహుపత్నీకస్య పూజాక్రమమ్ ఆహ మనుః |

యది స్వాశ్ చావరాశ్ చైవ విన్దేరన్ యోషితో ద్విజాః |

తాసాం వర్ణక్రమేణ స్యాజ్ జ్యైష్ఠ్యం పూజా చ వేశ్మని ||

భర్తుః శరీరశుశ్రూషాం ధర్మకార్యం చ నైత్యకమ్ |

స్వా స్వైవ కుర్యాత్ సర్వేషాం నాసజాతిః కథంచన || ఇతి | (MDహ్ ౯.౮౫–౮౬)

బహ్వీషు పత్నీషు సహధర్మచారిణీం నిర్ధారయతి యాజ్ఞవల్క్యః |

సత్యామ్ అన్యాం సవర్ణాయాం ధర్మకార్యం న కారయేత్ |

సవర్ణాసు విధౌ ధర్మ్యే జ్యేష్ఠయా న వినేతరాః || (YDహ్ ౧.౮౮)

[౧౧౬] ఇతి | సవర్ణయైవ సహ ధర్మం చరేత్ నాసవర్ణయా | అలాభే తు సవర్ణాయా ఇతరయాపి సహ ధర్మం చరేద్ ఇత్య్ అర్థాల్ లభ్యతే | న చ – ఏవం సతి శూద్రయాపి సహధర్మచరణం ప్రసజ్యేత – ఇతి వాచ్యమ్, వసిష్ఠవచనేన తన్నిషేధాత్: “కృష్ణవర్ణా యా రామా రమణాయైవ సా న ధర్మాయ” ఇతి (VఅDహ్ ౧౮.౧౮) | సవర్ణానేకత్వే తు ధర్మానుష్ఠానే జ్యేష్ఠయా వినా మధ్యమా కనిష్ఠా చ న యోక్తవ్యే | కిం తు జ్యేష్ఠయా కనీయస్యో వినియోక్తవ్యాః | తథా చ బౌధాయనః: “ఏకైకామ్ ఏవ సాన్నాహ్యేద్ ఏకైకాం గార్హపత్యమ్ ఈక్షేత్ ఏకైకామ్ ఆజ్యమ్ అవేక్షయేత్” ఇత్యాది | కాత్యాయనః |

నైకయాపి వినా కార్యమ్ ఆధానం భార్యయా ద్విజైః |

అకృతం తద్ విజానీయాత్ సర్వా న అన్వారభన్తి యత్ || ఇతి | (KSమ్ ౧.౮.౫)

యద్ యస్మాత్ సర్వా న అన్వారభన్తే తస్మాద్ ఏకయా కృతమ్ అప్య్ అకృతమ్ ఏవ |

కేచిద్ అత్ర “జ్యేష్ఠయా న వినేతరాః” (YDహ్ ౧.౮౮) [౧౧౭] ఇతి వచనమ్ అన్యథా వ్యాచక్షతే | జ్యేష్ఠైవ సహధర్మచారిణీ నేతరాః – ఇతి | ఉదాహరన్తి చ తత్ర విష్ణువచనమ్:

అగ్నిహోత్రాదియజ్ఞేషు న ద్వితీయా సహాచరేత్ |

అన్యథా నిష్ఫలం తస్య స్విష్టైః క్రతుశతైర్ అపి || ఇతి

ఏతద్ వ్యాఖ్యానం బౌధాయన-కాత్యాయనవచనవిరోధాన్ నాదరణీయమ్ | విష్ణువచనం త్వ్ అసవర్ణద్వితీయావిషయమ్ | సత్స్వ్ అగ్నిషు యా పరిణీతా తద్విషయం

వా। నష్టేష్వ్ అగ్నిషు పునరాధానే తస్యా అపి కర్తృత్వాద్ అగ్నిహోత్రాదిషు సహాధికారః। తత్రైవ విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

> అగ్నిహోత్రాదిశుశ్రూషాం బహుభార్యః సవర్ణయా।
>
> కారయేత్ తద్బహుత్వే చ జ్యేష్ఠయా గర్హితా న చేత్॥
>
> యా వా స్యాత్ వీరసూర్ ఆసామ్ ఆజ్ఞాసంపాదినీ చ యా।
>
> దక్షా ప్రియంవదా శుద్ధా తామ్ అత్ర వినియోజయేత్॥
>
> దినక్రమేణ వా కర్మ యథాజ్యైష్ఠ్యం స్వశక్తితః।
>
> విభజ్య సహ వా కుర్యుః యథాజ్ఞానం చ శాస్త్రవత్॥ ఇతి। (KSమ్ ౨.౧౯.3–౫)

యది జ్యేష్ఠా న గర్హితా తదా తయా కారయేత్। గర్హితా చేత్ కనిష్ఠయా వీరసువా కారయేత్। వీరసువో ‘పి బహ్వ్యశ్ చేత్ తాసామ్ అపి మధ్యే ఆజ్ఞాసంపాదనాదిగుణయుక్తాం [౧౧౮] వినియోజయేత్। ప్రతిదినమ్ ఏకా కర్తుమ్ అశక్తా చేత్ తదా దినక్రమేణ యథాజ్యైష్ఠ్యం కారయేత్। ఏకస్మిన్న్ అపి దినే యద్య్ ఏకా కృత్స్నం కర్తుమ్ అశక్తా తదా సర్వాస్ తత్ కర్మ యథాజ్ఞానం విభజ్య కుర్యుః। యత్ తు కాత్యాయనేనైవోక్తమ్,

> ప్రథమా ధర్మపత్నీ స్యాద్ ద్వితీయా రతివర్ధినీ।
>
> దృష్టమ్ ఏవ ఫలం తత్ర నాదృష్టమ్ ఉపపద్యతే॥

ఇతి, తద్ విష్ణువచనేన సమానార్థమ్।

ఇత్థం సవిశేషో వివాహో నిరూపితః

అథ సవర్ణాసవర్ణావివాహప్రసఙ్గేన బుద్ధ్యారూఢానామ్ అనులోమప్రతిలోమజాతానాం వ్యవహారోపయోగిసంజ్ఞాప్రతిపత్త్యర్థం జాతిభేదో నిరూప్యతే। తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః।

> సవర్ణేభ్యః సవర్ణాసు జాయన్తే హి సజాతయః।
>
> అనిన్ద్యేషు వివాహేషు పుత్రాః సన్తానవర్ధనాః॥ ఇతి। (YDహ్౧.౯౦)

సజాతయో మాతాపితృసమానజాతీయాః । మనుర్ అపి ।

సర్వవర్ణేషు తుల్యాసు పత్నీష్వ్ అక్షతయోనిషు ।

ఆనులోమ్యేన సంభూతా జాత్యా జ్ఞేయాస్ త ఏవ తే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౫)

బ్రాహ్మణదమ్పతీభ్యామ్ ఉత్పన్నో జాత్యా బ్రాహ్మణో భవేత్ । ఏవం క్షత్రియాదిష్వ్ అపి । దేవలో ‘పి ।

బ్రాహ్మణ్యాం బ్రాహ్మణాజ్ జాతః సంస్కృతో బ్రాహ్మణో భవేత్ ।

ఏవం క్షత్రియవిట్ఛూద్రా జ్ఞేయాః స్వేభ్యః స్వయోనిజాః ॥ ఇతి ।

అసవర్ణాస్వ్ అనులోమజాన్ ఆహ మనుః ।

[౧౧౯] స్త్రీష్వ్ అనన్తజాతాసు ద్విజైర్ ఉత్పాదితాన్ సుతాన్ ।

సదృశాన్ ఏవ తాన్ ఆహుర్ మాతృదోషవిగర్హితాన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౬)

ఊఢాయాం క్షత్రియాయాం బ్రాహ్మణాద్ ఉత్పన్నో బ్రాహ్మణసదృశో న తు ముఖ్యబ్రాహ్మణః, హీనజాతీయమాతృసంబన్ధాత్ । ఏవమ్ అన్యత్రాపి । తే చానులోమజా మూర్ధావసిక్తాదిజాతిభేదేన షడ్విధాః । తే చ యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితాః ।

విప్రాన్ మూర్ధావసిక్తో హి క్షత్రియాయాం విశః స్త్రియామ్ ।

అమ్బష్ఠః శూద్ర్యాం నిషాదో జాతః పారసవో ‘పి వా ॥

వైశ్యాశుద్ర్యోస్ తు రాజన్యాన్ మాహిష్యోగ్రౌ సుతౌ స్మృతౌ ।

వైశ్యాత్ తు కరణః శూద్ర్యాం విన్నాస్వ్ ఏష విధిః స్మృతః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౯౧–౯౨)

తత్ర బ్రాహ్మణాజ్ జాతాస్ త్రయః । క్షత్రియాత్ ద్వౌ । వైశ్యాద్ ఏకః । తద్ ఉక్తం మనునా ।

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు నృపతేర్ వర్ణయోర్ ద్వయోః ।

వైశ్యస్య వర్ణ ఏకస్మిన షడ్ ఏతే ‘పసదాః స్మృతాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౦.౧౦)

ముఖ్యపితృజాత్యభావాత్ అపసదాః ।

నను – మూర్ధావసిక్తత్వాదీని న జాత్యన్తరాణి అనులోమజానాం మాతృజాతీయత్వాత్ । తద్ ఆహ విష్ణుః: [౧౨౦] “సమానవర్ణాసు పుత్రాః సమానవర్ణా భవన్తి । అనులోమాసు మాతృసవర్ణాః । ప్రతిలోమాస్వ్ ఆర్యవిగర్హితాః” ఇతి (VఇDహ్ ౧౬.౧–3) । శఙ్ఖో ‘పి:

“క్షత్రియాయాం బ్రాహణేనోత్పన్నః క్షత్రియ ఏవ భవతి। క్షత్రియాద్ వైశ్యాయాం వైశ్య ఏవ భవతి। వైశ్యేన శూద్ర్యాం శూద్ర ఏవ భవతి” ఇతి।

నైష దోషః, అనయోర్ వచనయోర్ మాతృజాత్యుదితధర్మప్రాప్త్యర్థత్వాత్, అన్యథా బీజోత్కర్షవైయర్థ్యాపత్తేః। యథా క్షేత్రాపకర్ష ఉత్కృష్టజాతినివారకః ఏవం బీజోత్కర్షో ‘పి నికృష్టజాతిం కుతో న నివారయేత్। తస్మాత్ జాత్యన్తరాణ్య్ ఏవ మూర్ధావసిక్తత్వాదీని।

నను – దేవలేనానులోమజాతయో ‘న్యథా వర్ణితాః:

బ్రాహ్మణాత్ క్షత్రియాయాం తు సవర్ణో నామ జాయతే।

క్షత్రియాచ్ చైవ వైశ్యాయాం జాతో ‘మ్బష్ఠ ఇతి స్మృతః॥ ఇతి।

నాయం దోషః, ఏకస్యామ్ ఏవ జాతౌ మూర్ధావసిక్త-సవర్ణసంజ్ఞయోర్ వికల్పేన ప్రవృత్తత్వాత్। ఏవమ్ అమ్బష్ఠాదిష్వ్ అపి। న చైకత్ర సంజ్ఞావికల్పే దృష్టాన్తాభావః శఙ్కనీయః। ఏకత్ర నిషాదపారసవసంజ్ఞావికల్పస్య మను-దేవల-యాజ్ఞవల్క్యైర్ ఉదాహృతత్వాత్। ప్రతిలోమజాస్ తు మనునా దర్శితాః।

[౧౨౧] క్షత్ర్యాద్ విప్రకన్యాయాం సూతో భవతి జాతితః।

వైశ్యాన్ మాగధవైదేహౌ రాజవిప్రాఙ్గనాసుతౌ॥

శూద్రాద్ ఆయగవః క్షా_ చణ్డాలశ్ చాధమో నృణామ్।

వైశ్యరాజన్యవిప్రాసు జాయన్తే వర్ణసంకరాః॥

ఆయోగవశ్ చ క్షత్తా చ చణ్డాలశ్ చాధమో నృణామ్।

ప్రాతిలోమ్యేన జాయన్తే శూద్రాద్ అపసదాస్ త్రయః॥

వైశ్యాన్ మాగధవైదేహౌ క్షత్రియాత్ సూత ఏవ తు॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౦.౧౧–౧౭)

దేవలో ‘పి।

శూద్రాద్ ఆయోగవః క్షత్తా చణ్డాలః ప్రతిలోమజాః\

వైశ్యాయాం క్షత్రియాయాం చ బ్రాహ్మణ్యాం చ యథాక్రమమ్॥

తథైవ మాగధో వైశ్యాజ్ జాతో వైదేహకస్ తథా।

బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాజ్ జాతః సూతో జాత్యా చ కర్మణా॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్ సూతో వైశ్యాద్ వైదేహికస్ తథా।

శూద్రాజ్ జాతస్ తు చణ్డాలః సర్వధర్మబహిష్కృతః॥

క్షత్రియా మాగధం వైశ్యాత్ శూద్రాత్ క్షత్తారమ్ ఏవ చ।

శూద్రాద్ ఆయోగవం వైశ్యా జనయామాస వై సుతమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౯౩–౯౪)

వర్ణానామ్ అనులోమజానాం ప్రతిలోమజానాం చ పరస్పరసాంకర్యేణోత్పన్నాః శ్వపాకపుల్కసకుక్కుటాదయో జాతివిశేషాస్ త్వ [౧౨౧] అనేకవిధాః। తే చ తద్వృత్తయశ్ చ పురాణసారే ప్రపఞ్చితాః। తేషు చ జాతివిశేషేషూత్తమాధమభావం వివినక్తి దేవలః।

తేషాం సవర్ణజాః శ్రేష్ఠాస్ తేభ్యో ‘న్వగ్ అనులోమజాః।

అన్తరాలా బహిర్వర్ణాః పతితాః ప్రతిలోమజాః॥ ఇతి।

విజాతీయాన్ మిథునాద్ ఉత్పన్నా అన్తరాలాః। తే చ ద్వివిధాః అనులోమజాః ప్రతిలోమజాశ్ చ। తత్రానులోమజాః సవర్ణజేభ్యో హీనా అపి న వర్ణబాహ్యాః, మాతృసమానవర్ణత్వాత్। ప్రతిలోమజాస్ తు వర్ణబాహ్యత్వాత్ పతితా అధమాః। యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

అసత్సన్తస్ తు విజ్ఞేయాః ప్రతిలోమానులోమజాః। ఇతి। (YDహ్ ౧.౯౫)

క్వచిద్ అధమజాతేర్ అప్య్ ఉత్తమజాతిప్రాప్తిర్ భవతి। తద్ ఆహ స ఏవ।

జాత్యుత్కర్షో యుగే జ్ఞేయః సప్తమే పఞ్చమే ‘పి వా। ఇతి। (YDహ్ ౧.౯౬)

కూటస్థస్త్రీపుంసయుగమ్ ఆరభ్య పరిగణనాయాం పఞ్చమే షష్ఠే సప్తమే వానులోమేన యుగ్మే జాతిర్ ఉత్కృష్యతే। తద్ యథా। పుమాన్ విప్రః వధూః శూద్రా తయోర్ యుగ్మం కూటస్థమ్। తస్మాద్ ఉత్పన్నా నిషాదీ సాపి విప్రేణోఢా తయోర్ యుగ్మం ద్వితీయమ్। ఏవం తదుత్పన్నాయాం వధ్వాం విప్రేణోఢాయాం తృతీయాదియుగ్మపరమ్పరా భవతి। తత్ర సప్తమే యుగ్మే జాతమ్ అపత్యం బ్రాహ్మణ్యోపేతం భవతి। ఏవం వైశ్యావిప్రయుగులం కూటస్థమ్। తస్మాద్ ఉత్పన్నామ్బష్ఠా తస్యాశ్ చ విప్రస్య చ యుగ్మం ద్వితీయమ్। ఏవం తదుత్పన్నాయా విప్రేణోఢాయాం షష్ఠం యద్ యుగ్మం తస్మాద్ ఉత్పన్నస్య బ్రాహ్మణ్యం భవతి। తథా క్షత్రియావిప్రయోర్ యుగ్మం కూటస్థమ్। [౧౨౩] తదుత్పన్నా మూర్ధావసిక్తా। తస్యాశ్ చ విప్రస్య చ యుగ్మం ద్వితీయమ్। తత్పరమ్పరాయాం పఞ్చమాద్ యుగ్మాద్ ఉత్పన్నస్య బ్రాహ్మణ్యం భవతి। ఏతద్ ఉక్తం భవతి – పఞ్చమే షష్ఠే సప్తమే వేతి వ్యవస్థితవికల్పాః। కూటస్థయోర్ దమ్పత్యోః సమనన్తరైకాన్తరద్వ్యన్తరజాతియోగే పఞ్చమాదయో ‘వగన్తవ్యాః ఇతి। తథా చ స్తి శూద్రావైశ్యయోర్ వైశ్యాక్షత్రియయోశ్ చ సమన్తరత్వాత్ పఞ్చమే, శూద్రాక్షత్రియయోస్ తు షష్ఠే జాతిర్ ఉత్కృష్యతే। క్వచిద్ ఉత్తమజాతేర్ అప్య్ అధమజాతిప్రాప్తిర్ భవతి। తద్ ఆహ స ఏవ।

వ్యత్యయే కర్మణాం సామ్యం పూర్వవచ్ చాధరోత్తరమ్ । ఇతి । (YDస్ ౧.౯౬)

విప్రాదీనాం చతుర్ణాం వర్ణానాం ముఖ్యవృత్తితయా విహితాని యాజనపాలనపాసుపాల్యద్విజశుశ్రూషాదీని యాని కర్మాణి తేషామ్ ఆపది వ్యత్యయే విపర్యాసే సతి యది నివృత్తాయామ్ అప్య్ ఆపది తామ్ అధమవృత్తిం న పరిత్యజేత్ తథా పుత్రపౌత్రాదయో ‘పి తాం న పరిత్యజేయుః తదానీం పూర్వవత్ పఞ్చమషష్ఠసప్తమేషు యుగ్మేషు జాతమ్ అపత్యం తద్వృత్త్యుచితజాతిసామ్యం ప్రతిపద్యతే – ఇతి । తద్ యథా – బ్రాహ్మణః శూద్రవృత్త్యా జీవన్ యది పుత్రమ్ ఉత్పాదయతి సో ‘పి తథైవ ఇత్య్ ఏవం పరమ్పరాయాం సప్తమాద్ ఉత్పన్నస్య శూద్రత్వం భవతి । ఏవం క్షత్రియః శూద్రవృత్త్యా జీవన్ షష్ఠే యుగ్మే శూద్రం జనయతి । వైశ్యస్ తు పఞ్చమే యుగ్మే – ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । ‘పూర్వవత్’ – ఇతి ఆరభ్యేత్య్ అర్థః । అధరోత్తరమ్ ఇతి భావప్రధానో నిర్దేశః । యథా వర్ణసాంకర్యే ప్రాతిలోమ్యమ్ అధమమ్ ఆనులోమ్యమ్ ఉత్తమం తథా వృత్తిసాంకర్యే ‘పి । తద్ యథా । క్షత్రియస్యాపద్య్ అపి యాజనాదిబ్రాహ్మణవృత్త్యుపజీవనమ్ అధమమ్ । “న తు కదాచిజ్ జ్యాయసీమ్” (VఅDస్ ౨.౨౩) ఇతి వసిష్ఠేన నిషిద్ధత్వాత్ పాశుపాల్యాదివైశ్యవృత్త్యుపజీవనమ్ ఉత్తమమ్, “అజీవన్తః స్వధర్మేణానన్తరాం యవీయసీం వృత్తిమ్ ఆతిష్ఠేరన్” (VఅDస్ ౨.౨౨) ఇతి వసిష్ఠేనాపి విధానాద్ ఇతి । పూర్వవచ్ చాధరోత్తరమ్ ఇత్య్ అస్యాపరా వ్యాఖ్యా – వివిధో హి సంకరః । వర్ణసంకరః సంకీర్ణసంకరో వర్ణసంకీర్ణసంకరశ్ చేతి । తద్ యథా – ఉత్తమాధమవర్ణయోర్ దామ్పత్యం వర్ణసంకరః । తజ్జన్యయోర్ మాహిష్యకరణ్యోర్ దామ్పత్యం సంకీర్ణసంకరః । వర్ణసంకీర్ణయోర్ దామ్పత్యం వర్ణసంకీర్ణసంకరః । తత్ర ‘విప్రాన్ మూర్ధావసిక్తః’ ఇత్యానులోమ్యేన వర్ణసంకరజా దర్శితాః । ‘బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్ సూతః’ ఇతి ప్రాతిలోమ్యేన వర్ణసంకరజా దర్శితాః ।

మహిష్యేణ కరణ్యాం తు రథకారః ప్రజాయతే । (YDస్ ౧.౯౫)

[౧౨౫] ఇతి సంకీర్ణసంకరజా దర్శితాః । ఇదానీమ్ అధరోత్తరమ్ ఇత్య్ అనేన వర్ణసంకీర్ణసంకరజాః ప్రదర్శ్యన్తే । అధరే ప్రతిలోమజాః । ఉత్తరే అనులోమజాః । తద్ యథా । మూర్ధావసిక్తాయాం సంకీర్ణాయామ్ ఉత్తమాయాం క్షత్రియవైశ్యశూద్రైర్ వర్ణైర్ అధమైర్ ఉత్పాదితాః అధరే । నిషాద్యాం సంకీర్ణాయామ్ అధమాయాం బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యైర్ ఉత్తమైర్ వర్ణైర్ ఉత్పాదితా ఉత్తరే । అధరే చోత్తరే చ అధరోత్తరమ్ । పూర్వవద్ ఇతి పదేన “అసత్సన్తస్ తు విజ్ఞేయాః” (YDస్ ౧.౯౫) ఇతి వచనార్థో ‘తిదిశ్యతే । యథా పూర్వవర్ణైర్ ఉత్పాదితా వర్ణసంకరజాః సంకీర్ణసంకరజాశ్ చ ప్రతిలోమజా అసన్తః అనులోమజాశ్ చ సన్తః తథా వర్ణసంకీర్ణసంకరజా అపి అనులోమజాః సన్తః ప్రతిలోమజాస్ త్వ్ అసన్త – ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । ఉక్తత్రైవిధ్యే వర్ణసంకరం వర్ణసంకీర్ణసంకరం వాశ్రిత్యోత్పద్యమానా వర్ణాభాసాః షష్టిర్ భవన్తి । సంకీర్ణసంకరమ్ ఆశ్రిత్యోత్పద్యమానా జాత్యాభాసా అనన్తాః । తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యేన వర్ణైస్ తజ్జైశ్ చ వర్ణతః।

షష్టిర్ వాన్యే ప్రజాయన్తే తత్ర్పూఽతేస్ త్వ్ అనన్తతా॥ ఇతి।

ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యాభ్యాం వర్ణైర్ ఉత్పాదితా ద్వాదశ। షడ్ అనులోమవర్ణజాః సూత-వైదేహ-చణ్డాల-మాగధ-క్షత్త్రి-ఆయోగవాః ప్రతిలోమవర్ణజాః। ఇత్థం వర్ణజైస్ తైర్ ద్వాదశభిర్ వర్ణసంబన్ధాద్ ఉత్పాదితా అష్టచత్వారింశత్। ఏవం షష్టిసంఖ్యయైవోపలక్షితా అన్యే [౧౨౬] వర్ణాభాసా జాయన్తే। తద్ యథా। మూర్ధావసిక్తామ్బృష్ఠనిషాదమాహిష్యోగ్రకరణాః షడ్ అనులోమవర్ణజాః। ఇత్థం ద్వాదశ। తత్ర మూర్ధావసిక్తేనానులోమేన క్షత్రియావైశ్యాశూద్రాసూత్పాదితాస్ త్రయః। ప్రాతిలోమ్యేన బ్రాహ్మణ్యామ్ ఏకః। అమ్బృష్ఠస్యానులోమ్యేన ద్వౌ, ప్రాతిలోమ్యేన ద్వౌ। నిషాదస్యానులోమ్యేనైకః, ప్రాతిలోమ్యేన త్రయః। మాహిష్యస్యానులోమ్యేన ద్వౌ, ప్రాతిలోమ్యేన ద్వౌ। ఉగ్రస్యానులోమేనైకః, ప్రాతిలోమ్యేన త్రయః। కరణస్యానులోమ్యేనైకః, ప్రాతిలోమ్యేన త్రయః – ఇతి పూర్వషట్కోత్పాదితాశ్ చతుర్వింశతిః। ఏవం సూత్రాదీనాం షణ్ణాం వర్ణానామ్ ఏకైకస్య చతసృషు వర్ణేష్వ్ ఏకైకః – ఇతి తే ‘పి చతుర్వింశతిః। ఏవం మిలిత్వా షష్టిః సంపద్యతే। తేభ్యః షష్టిసంఖ్యాకేభ్య ఉత్పాదితైర్ అపత్యైర్ ఆభాసానాం సంఖ్యయా ఆనన్త్యం భవతీతి సమాప్తా ప్రాసఙ్గికీ జాతిభేదకథా॥

ఇతి జాతిభేదనిరూపణమ్

వివాహానన్తరభావినః ప్రకృతాః పఞ్చమహాయజ్ఞాదయః సోమసంస్థాన్తాః సంస్కారా ఆహ్నికవచనే షట్కర్మవచనే చ నిరూపితాః – ఇతి నాత్ర పునర్ ఉచ్యన్తే। అథావశిష్టా గృహస్థధర్మా నిరూప్యన్తే। తత్రోపాకర్మవిధిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

అధ్యాయానామ్ ఉపాకర్మ శ్రావణ్యాం శ్రవణేన వా।

హస్తేనౌషధిభావే వా పఞ్చమ్యాం శ్రవణస్య తు॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౧౪౨)

అధీయన్తే ఇత్య్ అధ్యాయాః వేదాః। తేషామ్ ఉపాకర్మ ప్రారమ్భః। [౧౨౭] స చ శ్రావణమాసస్య పౌర్ణమాస్యామ్ అన్యస్యాం వా శ్రవణనక్షత్రయుక్తాయాం తిథౌ హస్తనక్షత్రయుక్తాయాం శ్రావణమాసస్య పఞ్చమ్యాం వా కర్తవ్యః। యదా తు శ్రావణమాసే ఓషధయో న ప్రాదుర్ భవన్తి తదా భాద్రపదే మాసే ప్రోక్తతిథిషు కుర్యాత్। తద్ ఆహ వసిష్ఠః: “అథాతః స్వాధ్యాయోపాకర్మ శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా” ఇతి (VaDహ్ ౧౨.౯)। మనుర్ అపి।

శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వాప్య్ ఉపాకృత్య యథావిధి |

యుక్తశ్ ఛన్దాంస్య్ అధీయీత మాసాన్ విప్రో ‘ర్ధపఞ్చమాన్ || ఇతి | (MDహ్ ౪.౯౫)

అర్ధం పఞ్చమం యేషాం తే తథా, సార్ధాన్ చతురో మాసాన్ ఇత్య్ అర్థః | యదా పునః శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా శుక్రాస్తమయాదిప్రతిబన్ధః తదానీమ్ ఆషాఢ్యాం కర్తవ్యమ్ | తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే |

శ్రావణస్య తు మాసస్య పౌర్ణమాస్యాం ద్విజోత్తమాః |

ఆషాఢ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వా వేదోపాకరణం స్మృతమ్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౪.౬౨)

బౌధాయనో ‘పి: “శ్రావణపౌర్ణమాస్యామ్ ఆషాఢ్యాం వోపాకృత్య తైష్యాం మాఘ్యాం వోత్సృజేత్” (BDహ్ ౧.౫.౧౨.౧౬) [౧౨౮] ఇతి | తేషు త్రిష్వ్ అపి మాసేషు పూర్ణిమా-శ్రణ-హస్తాః శాఖాభేదేన వ్యవస్థితాః | తద్ ఆహ గోభిలః |

పర్వణ్య్ ఔదయికే కుర్యుః శ్రావణ్యాం తైత్తిరీయకాః |

బహ్వృచాః శ్రవణర్క్షే తు హస్తర్క్షే సామవేదినః || ఇతి |

గార్గ్యో ‘పి |

పర్వణ్య్ ఔదయికే కుర్యుః శ్రావణ్యాం తైత్తిరీయకాః |

బహ్వృచాః శ్రవణే కుర్యుర్ గ్రహసంక్రాన్తివర్జితే || ఇతి |

అత్ర ఔదయికే ఇతి పర్వాదిషు సర్వత్ర సంబధ్యతే | పర్వణ ఔదయికత్వే విశేషమ్ ఆహ స ఏవ |

శ్రావణీ పౌర్ణమాసీ తు సఙ్గవాత్ పరతో యది |

తదా త్వ్ ఔదయికీ గ్రాహ్యా నాన్యథౌదయికీ భవేత్ || ఇతి |

శ్రవణస్య త్వ్ ఔదయికత్వమ్ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యాసేన దర్శితమ్ |

శ్రవణేన తు యత్ కర్మ హ్య్ ఉత్తరాషాఢసంయుతే |

సంవత్సరకృతే ‘ధ్యాయస్ తత్క్షణాద్ ఏవ నశ్యతి ||

[౧౨౯] ధనిష్ఠాసంయుతే కుర్యాచ్ ఛ్రావణం కర్మ యద్ భవేత్ |

తత్ కర్మ సఫలం జ్ఞేయమ్ ఉపాకరణసంజ్ఞితమ్ || ఇతి |

శ్రవేణే యత్ కర్మ విహితం తద్ ఉత్తరాషాఢసంయుతే న కుర్యాత్ | యది కుర్యాత్ తదా నశ్యతీతి యోజనీయమ్ | “గ్రహసంక్రాన్తివర్జితే” ఇత్య్ యద్ ఉక్తం తత్ర విశేషమ్ ఆహ గార్గ్యః |

అర్ధరాత్రాద్ అధస్తాచ్ చేత్ సంక్రాన్తిర్ గ్రహణం తథా।

ఉపాకర్మ న కుర్వీత పరతశ్ చేన్ న దోషకృత్॥

యత్రార్ధరాత్రాద్ అర్వాక్ చేద్ గ్రహః సంక్రమ ఏవ వా।

నోపాకర్మ తదా కుర్యాత్ శ్రావణ్యాం శ్రవణే 'పి చ॥ ఇతి।

యత్ తు — కర్కటమాసే నోపాకర్మ కర్తవ్యమ్। తథా చ స్మృత్యన్తరే।

వేదోపాకరణే ప్రాప్తే కులీరే సంస్థితే రవౌ।

ఉపాకర్మ న కర్తవ్యం కర్తవ్యం సింహయుక్తకే॥ ఇతి।

— తద్ ఏతద్ దేశాన్తరవిషయమ్। తథా చ బృహస్పతిః।

నర్మదోత్తరభాగే తు కర్తవ్యం సింహసంయుతే।

కర్కటే సంస్థితే భానావ్ ఉపాకుర్యాత్ తు దక్షిణే॥

[౧౩౦] ఇతి।

నను – ఉపాకరణం బ్రహ్మచారిధర్మః, "ఉపాకృత్యాధీయీత" ఇతి తస్య గ్రహణాధ్యయనాఙ్గత్వప్రతీతేః। గ్రహణాధ్యయనం చ బ్రహ్మచారిణ ఏవ, "వేదమ్ అధీత్య స్నాయాత్" ఇతి స్నానాత్ ప్రాచీనత్వావగమనాత్।

నాయం దోషః, గృహస్థస్యాపి గ్రహణాధ్యయనే 'ధికారసంభవాత్। అత ఏవ "అధీయీత" ఇత్య్ అనువృత్తౌ శౌనక ఆహ: "సమావృత్తో బ్రహ్మచారికల్పేన। యథాన్యాయమ్ ఇతరే। జాయోపేతో 'ప్య్ ఏవమ్" ఇతి। అస్యార్థః – యేన నియమవిశేషేణ యుక్తో బ్రహ్మచారీ అధీతే తేనైవ నియమేన సమావృత్తో 'ప్య్ అధీయీత। సమావృత్తాద్ ఇతరే బ్రహ్మచారిణస్ తు యథాన్యాయం స్వవిధ్యుక్తప్రకారేణాధీయీరన్। తథా జాయోపేతో గృహస్థో 'పి బ్రహ్మచారివన్ నియమోపేతో 'ధీయీతేతి। న చ సమావృత్తగృహస్థయోర్ గ్రహణాధ్యయనాధికారే "వేదమ్ అధీత్య స్నాయాత్" ఇతి విరుధ్యేత – ఇతి శఙ్కనీయమ్। తస్య వచనస్య విద్యాస్నాతకవిషయత్వాత్। అత ఏవ,

[౧౩౧] వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్య్ ఉభయమ్ ఏవ వా। (YDహ్ ౧.౫౧)

ఇతి పక్షద్వయోపన్యాసో దర్శితః। ఉపాకరణస్య గృహస్థధర్మత్వాభ్యుపగమే మను-యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యోర్ గృహస్థధర్మప్రకరణపాఠో 'ప్య్ అనుగృహీతో భవతి। ఉపాకరణస్యేతికర్తవ్యతా కార్ష్ణాజినినా దర్శితా।

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే యథాకాలం సమేత్య చ |

ఋషీన్ దర్భమయాన్ కృత్వా పూజయేత్ తర్పయేత్ తతః || ఇతి |

బౌధాయనో ‘పి |

గౌతమాదీన్ ఋషీన్ సప్త కృత్వా ధర్మమయాన్ పునః |

పూజయిత్వా యథాశక్తి తర్పయేద్ వంశమ్ ఉద్ధరన్ || ఇతి |

ఇత్య్ ఉపాకర్మ

అథోత్సర్జనమ్ | తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

పౌషమాసస్య రోహిణ్యామ్ అష్టకాయామ్ అథాపి వా |

జలాన్తే ఛన్దసాం కుర్యాద్ ఉత్సర్గం విధివద్ బహిః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౪3)

మనుర్ అపి |

పుష్యే తు ఛన్దసాం కుర్యాద్ బహిర్ ఉత్సర్జనం ద్విజః |

మాఘశుక్లస్య వా ప్రాప్తే పూర్వాహ్ణే ప్రథమే ‘హని || (MDహ్ ౪.౯౬)

[౧3౨] ఇతి | యదా శ్రావణ్యామ్ ఉపాకర్మ తదా పుష్యమాసస్య శుక్లప్రతిపది పూర్వాహ్ణే, యది ప్రౌష్ఠపద్యామ్ ఉపాకర్మ తదా మాఘస్యేతి వ్యవస్థితో ‘యం వికల్పః | ఉత్సృష్టస్యాపిపునర్ అధ్యయనం ప్రాగ్ ఉపాకరణాత్ కాలవిశేషే విదధాతి మనుః |

అతః పరం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్ |

వేదాఙ్గాని రహస్యం చ కృష్ణపక్షేషు సంపఠేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౪.౯౮)

కూర్మపురాణే ‘పి |

ఛన్దాంస్య్ ఊర్ధ్వమ్ అతో ‘భ్యసేత్ శుక్లపక్షేషు వై ద్విజః |

వేదాఙ్గాని పురాణాని కృష్ణపక్షేషు మానవః || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౪.౬౫)

యది భావివిఘ్నభయాత్ సహసాధ్యేతవ్యమ్ ఇతి బుద్ధిః తదా సంవత్సరాన్తే ప్రాగ్ ఉపాకరణాద్ ఉత్సృజేత్, "యత్ స్వాధ్యాయమ్ అధీతే 'బ్దమ్" ఇతి శ్రుతేః। ఉపాకరణోత్సర్జనే ప్రశంసతి కాత్యాయనః।

ప్రత్యబ్దం యద్ ఉపాకర్మ సోత్సర్గం విధివద్ ద్విజైః।

క్రియతే ఛన్దసాం తేన పునర్ ఆప్యాయనం భవేత్॥

అయాతయామైశ్ ఛన్దోభిర్ యత్ కర్మ క్రియతే ద్విజైః।

క్రీడమానైర్ అపి సదా తత్ తేషాం సిద్ధికారకమ్॥ (KSమ్ ३.౨౭.౧౭–౧౮)

[౧33] అన్యే 'పి ధర్మాః కూర్మపురాణే దర్శితాః।

నాధార్మికైర్ వృతే గ్రామే న వ్యాధిబహులే భృశమ్।

న శూద్రరాజ్యే నివసేన్ న పాషణ్డిజనైర్ వృతే॥

హిమవద్విన్ధ్యయోర్ మధ్యం పూర్వపశ్చిమయోః శుభమ్।

ముక్త్వా సముద్రయోర్ దేశం నాన్యత్ర నివసేత్ ద్విజః॥

కృష్ణో వా యత్ర చరతి మృగో నిత్యం స్వభావతః।

పుణ్యాశ్ చ విశ్రుతో నద్యస్ తత్ర వా నివసేత్ ద్విజః॥

పరస్త్రియం న భాషేత నాయాజ్యం యాజయేద్ బుధః।

న దేవాయతనం గచ్ఛేత్ కదాచిచ్ చాప్రదక్షిణమ్॥

న వీజయేద్ వా వస్త్రేణ సమవాయం చ వర్జయేత్।

నైకో 'ధ్వానం ప్రపద్యేత నాధార్మికజనైః సహ॥

న నిన్దేద్ యోగినః సిద్ధాన్ వ్రతినో వా యతీంస్ తథా॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౧౬.౨3–౯౪)

మనుర్ అపి।

దేవతానాం గురో రాజ్ఞః స్నాతకాచార్యయోస్ తథా।

నాక్రామేత్ కామతశ్ ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్య చ॥

క్షత్రియం చైవ సర్పం చ బ్రాహ్మణం చ బహుశ్రుతమ్।

నావమన్యేత వై భూష్ణుః కృశాన్ అప్ కదాచన॥

ఆ మృత్యోః శ్రియమ్ అన్విచ్ఛేన్ నైనాం మన్యేత దుర్లభామ్ ॥

[౧౩౪] సత్యమ్ బ్రూయాత్ ప్రియం బ్రూయాన్ న బ్రూయాత్ సత్యమ్ అప్రియమ్ ।

ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాద్ ఏష ధర్మః సనాతనః ॥

నాతికల్యం నాతిసాయం నాతిమధ్యందినే స్థితే ।

నాజ్ఞాతేన సమం గచ్ఛేన్ నైకో న వృషలైః సహ ॥

హీనాఙ్గాన్ అతిరిక్తాఙ్గాన్ విద్యాహీనాన్ వయో'ధికాన్ ।

రూపద్రవిణహీనాంశ్ చ జాతిహీనాంశ్ చ నాక్షిపేత్ ॥

వైరిణం నోపసేవేత సహాయం చైవ వైరిణః ।

అధార్మికం తస్కరం చ పరస్యైవ చ యోషితమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౪.౧౩౦–౪౧)

మార్కణ్డేయో 'పి ।

అసదాలాపమ్ అనృతం వాక్పారుష్యం వివర్జయేత్ ।

అసచ్ఛాస్త్రమ్ అసద్వాదమ్ అసత్సేవాం చ పుత్రక ॥

న మ్లేచ్ఛభాషాం శిక్షేత న పశ్యేద్ ఆత్మనః శకృత్ ।

నాధితిష్ఠేచ్ ఛకృన్మూత్రకేశభస్మకపాలికాః ॥

తుషాఙ్గారాస్థిశీర్ణాని రజ్జువస్త్రాదికాని చ ।

వర్జయేన్ మార్జనీరేణుం నాపేయం చ పిబేద్ ద్విజః ॥ ఇతి ।

సామాన్యేన చ ధర్మం సంక్షిప్యాహ మనుః ।

యేనాస్య పితరో యాతా యేన యాతాః పితామహాః ।

తేన యాయాత్ సతాం మార్గం తేన గచ్ఛన్ న రిష్యతి ॥

[౧౩౫] యత్ కర్మ కుర్వతో 'స్య స్యాత్ పరితోషో 'న్తరాత్మనః ।

తత్ ప్రయత్నేన కుర్వీత విపరీతం తు వర్జయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౪.౧౭౮–౨౮)

ఇత్థం బ్రహ్మచారిగృహస్థాశ్రమధర్మౌ నిరూపితౌ

అథ వానప్రస్థాశ్రమో నిరూప్యతే।

నను – కేచన గార్హస్థ్యవ్యతిరిక్తమ్ ఆశ్రమాన్తరం నేచ్ఛన్తి ఉదాహరన్తి చ తత్ర గౌతమస్మృతిమ్: "ఐకాశ్రమ్యం త్వ్ ఆచార్యాః ప్రత్యక్షవిధానాద్ గార్హస్థ్యస్య" ఇతి (GDహ్ 3.36)। ఆచార్యాస్ తు గార్హస్థ్యమ్ ఏవాశ్రమో నాన్యః కశ్చిద్ అస్తీతి మన్యన్తే। హేతుం చాచక్షతే గార్హస్థ్యస్య ప్రత్యక్షశ్రుతిషు విధానాద్ ఇతరస్య తదభావాత్ – ఇతి। యథా హి – బహ్వృచాః "అగ్నిమ్ ఈళే" (RV ౧.౧.౧.౧) ఇత్య్ ఆరభ్య మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకే కృత్స్నే 'పి వేదే హోతృకర్తవ్యమ్ ఏవామనన్తి। యజుర్వేదినశ్ చ "ఇషే త్వా" (TS ౧.౧.౧.౧) ఇత్యాదినా అధ్వర్యుకర్తవ్యమ్। సామగా అపి "అగ్న ఆయాహి" (SV ౧.౧.౧.౧) ఇత్యాదినోద్గాతృకర్తవ్యమ్। హోత్రాదయశ్ చ గృహస్థా ఏవ। తథా చాధీయమానేషు ప్రత్యక్షవేదేషు గృహస్థకర్తవ్యాభిధానేన తదాశ్రమవిధిః [౧౩౬] పరికల్ప్యతే న త్వ్ ఏవమ్ ఇతరాశ్రమవిధికల్పకం కించిద్ పశ్యామః। అత ఏవ "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇతి శ్రుతిః కృత్స్నం పురుషాయుషం గృహికర్మస్వ్ ఏవ వినియుఙ్క్తే। శ్రుత్యన్తరం చ: "ఏతద్ వై జరామర్యం సత్త్రం యద్ అగ్నిహోత్రమ్। జరయా వా హ్య్ ఏవాస్మాన్ ముచ్యతే మృత్యునా వా" ఇతి। న చైవం సతి కథం బ్రహ్మచర్యాశ్రమాఙ్గీకారః శఙ్కనీయమ్, నైష్ఠికస్య పక్షకోటినిఃక్షిప్తత్వాద్ ఉపకుర్వాణకస్య వ్రతిత్వేన ఆశ్రమిత్వాభావాత్। యదా కర్మిత్వేనాభిమతయోర్ బ్రహ్మచారివానప్రస్థయోర్ ఈదృశీ గతిః తదా కైవ కథా కృత్స్నకర్మత్యాగినో యతేః। తస్మాత్ గార్హస్థ్యమ్ ఏక ఏవాశ్రమః — ఇత్య్ ఆచార్యాణాం పక్షః।

అత్రోచ్యతే। అస్తి హి చతుర్ణామ్ ఆశ్రమాణాం ప్రత్యక్షశ్రుతివిధానమ్। తథా చ జాబాలా ఆమనన్తి: "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్। గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్। వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్" (Jఆబ్Uప్ ४) [౧౩౭] ఇతి। ఆచార్యాస్ తు రాగిణమ్ అభిప్రేత్య తస్యోర్ధ్వరేతఃసు నైష్ఠికబ్రహ్మచార్యాదిషు త్రిష్వ్ ఆశ్రమేష్వ్ అనధికారం మన్యమానా గార్హస్థ్యమ్ ఏవ వర్ణయామాసుః। యత్ తు కృత్స్నే 'పి వేదే గృహస్థధర్మస్యైవామ్నానమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్, తద్ అయుక్తమ్, వానప్రస్థస్యాపి సదారస్యాగ్నిహోత్రాదిసద్భావాత్। నైష్ఠికబ్రహ్మచారిధర్మాస్ తు ఛన్దోగైః పఠ్యతే: "బ్రహ్మచార్య్ ఆచార్యకులవాసీ తృతీయో 'త్యన్తమ్ ఆత్మానమ్ ఆచార్యకులే 'వసాదయన్" (Cహ్U ౨.౨౩.౨) ఇతి। ఉపకుర్వాణకధర్మాః సర్వశాఖాసూపనయనప్రకరణేషు ప్రసిద్ధాః। యతిధర్మాశ్ చోపనిషద్భాగే। అతో యావజ్జీవాదిశ్రుతేః కామివిషయత్వేనాశ్రమాన్తరాణి న చాపలపితుం శక్యన్తే। సాధితాశ్ చోత్తరమీమాంసాయాం చత్వార ఆశ్రమాః।

తస్మాత్ క్రమప్రాప్తో వానప్రస్థాశ్రమః ప్రస్తూయతే। తత్ర యాజ్ఞవల్క్యస్ తం విధత్తే।

సుతవిన్యస్తపత్నీకస్ తయా వానుగతో వనమ్ ।

వానప్రస్థో బ్రహ్మచారీ సాగ్నిః సోపాసనో వ్రజేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౪౫)

వానప్రస్థో బుభూషుః స్వస్య బ్రహ్మచర్యనియమేన పత్న్యా అనుపయోగాత్ తాం రక్షణీయత్వేన పుత్రేషు నిఃక్షిప్య వనం వ్రజేత్ । యదా సాపి నియతా సతీ పతిశుశ్రూషాం కామయతే తదా తయా సహ వనం వ్రజేత్ । తస్మిన్ పక్షే వైతానికగృహ్యాభ్యామ్ అగ్నిభ్యాం సహ [౧౩౭] గచ్ఛేత్ । సుతనిక్షేపపక్షే త్వ్ ఆత్మని అగ్నీన్ సమారోప్య ప్రవ్రజేత్ । తద్ ఆహ ఛాగలేయః: “అపత్నీకః సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్ గృహాత్” ఇతి । తాదృశో ‘రణ్యం గత్వా వైఖనససూత్రోక్తమార్గేణాగ్నిమ్ ఆదధ్యాత్ । తద్ ఆహ వసిష్ఠః: “వానప్రస్థో జటిలశ్ చీరాజినవాసాః । న ఫాలకృష్టమ్ అధితిష్ఠేత్ । అకృష్టం మూలఫలం సంచిన్వీత । ఊర్ధ్వరేతాః । క్ష్మాశయః । దద్యాద్ ఏవ న ప్రతిగృహ్ణీయాత్ । ఊర్ధ్వం పఞ్చభ్యో మాసేభ్యః । శ్రామణకేనాగ్నిమ్ ఆధాయాహితాగ్నిః స్యాత్ । వృక్షమూలనికేతన ఊర్ధ్వం షడ్భ్యో మాసేభ్యో ‘నగ్నిర్ అనికేతః । [౧౩౮] దద్యాద్ దేవర్షిపితృమనుష్యేభ్యః స గచ్ఛేత్ స్వర్గమ్ ఆనన్త్యమ్” ఇతి (VఅDహ్ ౯.౧–౧౩) । శ్రామణకం తపస్విధర్మప్రతిపాదకం వైఖానససూత్రమ్ । అకృష్టమూలమ్ ఆహారత్వేన బ్రువన్ గ్రామ్యాహారపరిత్యాగం సూచయతి । అత ఏవ మనుః ।

సంత్యజ్య గ్రామ్యమ్ ఆహారం సర్వం చైవ పరిచ్ఛదమ్ ।

పుత్రేషు భార్యాం నిక్షిప్య వనం గచ్ఛేత్ సహైవ వా ॥ ఇతి । (MDహ్ ౬.౩)

గృహస్థస్య వనప్రవేశావసరమ్ ఆహ యమః ।

ద్వితీయమ్ ఆయుషో భాగమ్ ఉషిత్వా తు గృహే ద్విజః ।

తృతీయమ్ ఆయుషో భాగం గృహమేధీ వనే వసేత్ ॥

ఉత్పాద్య ధర్మతః పుత్రాన్ ఇష్ట్వా యజ్ఞైశ్ చ శక్తితః ।

దృష్ట్వాపత్యస్య చాపత్యం బ్రాహ్మణో ‘రణ్యమ్ ఆవిశేత్ ॥ ఇతి ।

అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణం త్రైవర్ణికోపలక్షణార్థమ్, “ఉషిత్వా తు గృహ ద్విజః” ఇత్య్ ఉపక్రమానుసారాత్ । మనుర్ అపి ।

గృహస్థస్ తు యదా పశ్యేద్ వలీపలితమ్ ఆత్మనః ।

అపత్యస్యైవ చాపత్యం తదారణ్యం సమాశ్రయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౬.౨)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: [౧౪౦] “పుత్రాన్ ఉత్పాద్య సంస్కృత్య వేదమ్ అధ్యాప్య వృత్తిం విధాయ దారైః సంయోజ్య గుణవతి పుత్రే కుటుమ్బమ్ ఆవేశ్య కృతప్రస్థానలిఙ్గో వృత్తివిశేషాన్ అనుక్రామేత్ । క్రమశో యాయావరాణాం వృత్తిమ్ ఉపాస్య వనమ్ ఆశ్రయేద్ ఉత్తరాయణే

పూర్వపక్షే" ఇతి | ఏతచ్ చాశ్రమసముచ్చయపక్షే ద్రష్టవ్యమ్ | అసముచ్చయపక్షే త్వ అకృతగార్హస్థ్యో 'పి వానప్రస్థే 'ధిక్రియతే | తద్ ఆహ వసిష్ఠః "చత్వార ఆశ్రమాః | బ్రహ్మచారిగృహస్థవానప్రస్థపరివాజకాః | తేషాం వేదమ్ అధీత్య వేదౌ వేదాన్ వావిశీర్ణబ్రహ్మచర్యో యమ్ ఇచ్ఛేత్ తమ్ ఆవసేత్" ఇతి (VaDh 8.1–3) | ఆపస్తమ్బో 'పి: "చత్వార ఆశ్రమా గార్హస్థ్యం ఆచార్యకులం మౌనం వానప్రస్థమ్" ఇత్య్ ఉపక్రమ్య, "యత్ కామయేత తద్ ఆరభేత" (ĀpDh 2.9.21.1) ఇత్య్ ఉపసంహరతి | వనప్రతిష్ఠస్య కర్తవ్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అఫాలకృష్టేనాగ్నింశ్ చ పితౄన్ దేవాతిథీన్ అపి |

భృత్యాంశ్ చ తర్పయేచ్ ఛశ్వజ్ జటాలోమభృద్ ఆత్మవాన్ || ఇతి | (YDh 3.46)

అఫాలకృష్టం శాకమూలనీవారాది | తథా చ మనుః |

[141] మున్యన్నైర్ వివిధైర్ మేధ్యైః శాకమూలఫలేన చ |

ఏతైర్ ఏవ మహాయజ్ఞాన్ నిర్వపేద్ విధిపూర్వకమ్ || ఇతి | (MDh 6.5)

న చ – బ్రహ్మచారివిధురయోర్ అనగ్నికయోర్ వనస్థయోః కథమ్ అగ్నీనాం తర్పణమ్ – ఇతి వాచ్యమ్, వైఖానసశాస్త్రోక్తస్యాగ్నేః సద్భావాత్ | న చ – అఫాలకృష్టనీవారాదినా పురోడాశకరణే "వ్రీహిభిర్ యజేత" ఇతి శ్రుతిర్ బాధ్యేత – ఇతి శఙ్కనీయమ్, వ్రీహీణామ్ అప్య అఫాలకృష్టానాం సంభవాత్ | తస్మాద్ అకృష్టపచ్యైర్ వ్రీహ్యాదిభిర్ వైతానికం కర్మ కుర్యాత్ | తథా చ మనుః |

వైతానికం చ జుహుయాద్ అగ్నిహోత్రం యథావిధి |

దర్శమ్ అస్కన్దయన్ పర్వ పౌర్ణమాసం విశేషతః ||

ఋక్షేష్ట్యాగ్రయణం చైవ చాతుర్మాస్యాని చాహరేత్ |

తురాయణం చ క్రమశో దక్షస్యాయనమ్ ఏవ చ ||

వాసన్తశారదైర్ మేధ్యైర్ మున్యన్నైః స్వయమ్ ఆహృతైః |

పురోడాశం చరుం చైవ నిర్వపేద్ విధిపూర్వకమ్ || ఇతి | (MDh 6.9–11)

మేధ్యైర్ యజ్ఞార్హైర్ మున్యన్నైర్ అకృష్టపచ్యైర్ ఇత్య్ అర్థః | సంగ్రాహ్యద్రవ్యస్యేయత్తామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[142] అహ్నో మాసస్య షణ్ణాం వా తథా సంవత్సరస్య వా |

అర్థస్య సంచయం కుర్యాత్ కృతమ్ ఆశ్వయుజే త్యజేత్ || ఇతి | (YDh 3.47)

ఏకదినసాధ్యస్య కర్మణో యావత్ పర్యాప్తం తావతో ‘ర్థస్య సంచయం కుర్యాత్ | ఏవమ్ ఏకమాససంవత్సరపక్షే ‘పి యోజనీయమ్ | తత్ర యది కించిత్ సంచితమ్ అవశిష్యేత్ తత్ సర్వమ్ ఆశ్వయుజ్యాం త్యజేత్ | యద్ ఆహ విష్ణుః: “మాసనిచయః సంవత్సరనిచయో వా | సంవత్సరనిచయీ పూర్వం నిచయమ్ ఆశ్వయుజ్యాం జహ్యాత్” ఇతి | పూర్వం సంత్యజ్య తతో నూతనం సంచినుయాత్ |

మనుర్ అపి |

త్యజేద్ ఆశ్వయుజే మాసే మున్యన్నం పూర్వసంచితమ్ |

జీర్ణాని చైవ వాసాంసి శాకమూలఫలాని చ ||

సద్యఃప్రక్షాలకో వా స్యాన్ మాససంచయికో ‘పి వా |

షణ్మాసనిచయో వాపి సమానిచయ ఏవ వా || ఇతి | (MDహ్ ౬.౧౫–౧౮)

తత్ర వర్జ్యాన్ ఆహ స ఏవ |

వర్జయేన్ మధుమాంసం చ భౌమాని కవకాని చ |

భూస్తృణం శిగ్రుకం చైవ శ్లేష్మాతకఫలాని చ ||

[౧౪3] న ఫాలకృష్టమ్ అశ్నీయాద్ ఉత్సృష్టమ్ అపి కేనచిత్ |

న గ్రామజాజాన్య్ ఆర్తో ‘పి పుష్పాణి చ ఫలాని చ || ఇతి | (MDహ్ ౬.౧౪, ౧౬)

కవకాని ఛత్రాకాణి | తపోనియమమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

దాన్తస్ త్రిషవణస్నాయీ నివృత్తశ్ చ ప్రతిగ్రహాత్ |

స్వాధ్యాయవాన్ దానశీలః సర్వసత్త్వహితే రతః ||

దన్తోలూఖలికః కాలపక్వాశీ వాశ్మకుట్టకః |

శ్రౌతం స్మార్తం ఫలస్నేహైః కర్మ కుర్యాత్ క్రియాస్ తథా ||

చాన్ద్రాయణైర్ నయేత్ కాలం కృచ్ఛ్రైర్ వా వర్తయేత్ సదా |

పక్షే గతే చాప్య్ అశ్నీయాన్ మాసే వాహని వా గతే ||

స్వప్యాద్ భూమౌ శుచీ రాత్రౌ దివా సంప్రపదైర్ నయేత్ |

స్థానాసనవిహారైర్ వా యోగాభ్యాసేన వా తథా ||

గ్రీష్మే పఞ్చాగ్నిమధ్యస్థో వర్షాసు స్థణ్డిలేశయః |

ఆర్ద్రవాసాస్ తు హేమన్తే శక్త్యా వాపి తపశ్ చరేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ 3.४ర–९౨)

దన్తా ఏవోలూఖలం నిస్తుషీకరణసాధనం తస్ యస్యాస్తి స దన్తోలూఖలికః । బాహ్యోలూఖలాదిసాధననిరపేక్ష ఇత్య్ అర్థః । [౧४४] కాలపక్వం బదరేఙ్గుదపనసఫలాది । అశ్మనా కుట్టనమ్ అవహననం యస్య సో ‘శ్మకుట్టకః । ఫలస్నేహో లికుచమధుకాదిమేధ్యతరుఫలజన్మాని తైలాని । క్రియాః భోజనాభ్యఞ్జనాద్యాః । విష్ణుర్ అపి: “పుష్పాశీ । ఫలాశీ । మూలాశీ । శాకాశీ । పర్ణాశీ । యవాన్నం పక్షాన్తయోర్ వా సకృద్ అశ్నీయాత్ । (VఇDహ్ ౯९.ర–౧౨) ఇతి । కూర్మపురాణే ‘పి ।

ఏకపాదేన తిష్ఠేత మరీచీన్ వా పిబేత్ సదా ।

పఞ్చాగ్నిధూమపో వా స్యాద్ ఊష్మపః సోమపో ‘థ వా ॥

పయః పిబేత్ శుక్లపక్షే కృష్ణపక్షే చ్ గోమయమ్ ।

శీర్ణపర్ణాశనో వా స్యాత్ కృచ్ఛ్రైర్ వా వర్తయేత్ సదా ॥

అథర్వశిరసో ‘ధ్యేతా వేదాన్తాభ్యాసతత్పరః ।

యమాన్ సేవేత సతతం నియమాంశ్ చాప్య్ అతన్ద్రితః ॥

[౧४९] జితేన్ద్రియో జితక్రోధస్ తత్త్వజ్ఞానవిచిన్తకః ।

బ్రహ్మచారీ భవేన్ నిత్యం న పత్నీం ప్రతిసంశ్రయేత్ ॥

యస్ తు పత్న్యా వనం గత్వా మైథునం కామతశ్ చరేత్ ।

తద్ వ్రతం తస్య లుప్యేత ప్రాయశ్చిత్తీయతే ద్విజః ॥

నక్తం చాన్నం సమశ్నీయాద్ దివా చాహృత్య శక్తితః ।

చతుర్థకాలికో వా స్యాత్ స్యాద్ వా చాష్టమకాలికః ॥

చాన్ద్రాయణవిధానైర్ వా శుక్లే కృష్ణే చ వర్తయేత్ ।

పక్షే పక్షే సమశ్నీయాద్ యవాగూం క్వథితాం సకృత్ ॥

పుష్పమూలఫలైర్ వాపి కేవలైర్ వర్తయేత్ సదా ।

స్వాభావికైః స్వయం శీర్ణైర్ వైఖానసమతే స్థితః ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨ర.౧౬–3४)

అగ్నిపరిచర్యాయామ్ అక్షమం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అగ్నీన్ వాప్య్ ఆత్మసాత్ కృత్వా వృక్షావాసో మితాశనః ।

వానప్రస్థగృహేష్వ్ ఏవ యాత్రార్థం భైక్ష్యమ్ ఆచరేత్ ||

గ్రామాద్ ఆహృత్య వా గ్రాసాన్ అష్టౌ భుఞ్జీత వాగ్యతః || ఇతి | (Yధ్ 3.౫౪–౫౫)

మనుర్ అపి |

అగ్నీన్ ఆత్మని వైతానాన్ సమారోప్య యథావిధి |

అనగ్నిర్ అనికేతః స్యాన్ మునిర్ మూలఫలాశనః ||

అప్రయత్నః సుఖార్థేషు బ్రహ్మచారీ ధరాశయః |

గృహమేధిషు చాన్యేషు ద్విజేషు వనవాసిషు ||

[౧౪౬] గ్రామాద్ ఆహృత్య వాశ్నీయాద్ అష్టౌ గ్రాసాన్ వనే వసన్ |

ప్రతిగృహ్య పుటేనైవ పాణినా శకలేన వా ||

ఏతాశ్ చాన్యాశ్ చ సేవేత దీక్షా విప్రో వనే వసన్ |

ఆసాం మహర్షిచర్యాణాం త్యక్త్వాన్యతమయా తనుమ్ |

వీతశోకభయో విప్రో బ్రహ్మలోకే మహీయతే || ఇతి | (MDహ్ ౬.౨౫–3౨)

నను – అష్టగ్రాసవిధానే "షోడశారణ్యవాసినః' (Āప్/ధ్ ౨.౪.౯.౧3) ఇతి వచనం విరుధ్యేత |

తన్ న, శక్తాశక్తవిషయత్వేన వ్యవస్థోపపత్తేః | సర్వానుష్ఠానాసమర్థం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

వాయుభక్షః ప్రాగుదీచీం గచ్ఛేద్ ఆ వర్ష్మసంక్షయాత్ | ఇతి | (YDహ్ 3.౫౫)

కూర్మపురాణే 'పి |

మహాప్రస్థానికం వాసౌ కుర్యాద్ అనశనం తు వా |

అగ్నిప్రవేశమ్ అన్యద్ వా బ్రహ్మార్పణవిధౌ స్థితః ||

యస్ తు సమ్యగ్ ఇమమ్ ఆశ్రమం శివం సంశ్రయత్య్ అశివపుఞ్జనాశనమ్ |

తాపహన్తృపదమ్ ఐశ్వరం పరం యాతి యత్ర జగతో 'స్య సంస్థితిః ||

ఇతి (KఊPఉ ౧.౨.౨౭.3౮–3౯)

ఇత్థం వానప్రస్థాశ్రమో నిరూపితః

[౧౪౭]

అథ చతుర్థాశ్రమో నిరూప్యతే। తత్ర మనుః।

వనేషు తు విహృత్యైవం తృతీయం భాగమ్ ఆయుషః।

చతుర్థమ్ ఆయుషో భాగం త్యక్త్వా సఙ్గాన్ పరివ్రజేత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౬.33)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

వనాద్ గృహాద్ వా కృత్వేష్టిం సార్వవేదసదక్షిణామ్।

ప్రాజాపత్యాం తదన్తే తాన్ అగ్నీన్ ఆరోప్య చాత్మని॥

అధీతవేదో జపకృత్ పుత్రవాన్ అన్నదో ‘గ్నిమాన్।

శక్త్యా చ యజ్ఞకృన్ మోక్షే మనః కుర్యాత్ తు నాన్యథా॥ ఇతి। (YDహ్ 3.౫౬–౫౭)

ఆశ్రమచతుష్టయసముచ్చయమ్ అభిప్రేత్య వనాన్ మోక్షే మనః కుర్యాద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్। ఆశ్రమత్రయసముచ్చయాభిప్రాయేణ గృహద్ వేతి పక్షాన్తరోపన్యాసః।

నను – అత్రాపి చతుష్టయసముచ్చయ ఏవాభిప్రేయతామ్। పరివ్రాజ్యానన్తరం వానప్రస్థ్యానుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్।

మైవమ్, బ్రహ్మచర్యాదీనాం చతుర్ణామ్ ఆశ్రమాణామ్ ఆరోహస్య ప్రతినియతత్వాత్। తథా చ జాబాలా ఆశ్రమాణామ్ ఆరోహమ్ ఆమనన్తి: “బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్। గృహీ భూత్వా వనీ భవేత్। వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్” (Jఆబ్Uప్ ౪) [౧౪౮] ఇతి। న త్వ్ ఏవమ్ అవరోహః క్వచిద్ అప్య్ ఆమ్నాతః। ప్రత్యుతావరోహం దక్షో నిషేధతి।

త్రయాణామ్ ఆనులోమ్యం స్యాత్ ప్రాతిలోమ్యం న విద్యతే।

ప్రాతిలోమ్యేన యో యాతి న తస్మాత్ పాపకృత్తమః॥

యో గృహాశ్రమమ్ ఆస్థాయ బ్రహ్మచారీ భవేత్ పునః।

న యతిర్ న వనస్థశ్ చ స సర్వాశ్రమవర్జితః॥ ఇతి। (Dఅక్షSమ్ ౧.౯–౧౩)

యది గృహీ కథంచిత్ ప్రత్యవరుహ్య బ్రహ్మచారీ భవేత్ తదాసౌ సర్వాశ్రమబహిష్కృతః, ఆరూఢపతితత్వాత్ | అతో న వనస్థాదిభిర్ ఆశ్రమవాచిభిః శబ్దైర్ అభిలప్యో భవతి | అయం చావరోహాభావ ఉత్తరమీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయే వర్ణితః | "వనాద్ గృహాద్ వా" ఇత్య్ అత్ర "బ్రహ్మచర్యాద్ వా" ఇత్య్ అపి ద్రష్టవ్యమ్ | యదా జన్మాన్తరానుష్ఠితసుకృతపరిపాకవశాత్ బాల్య ఏవ వైరాగ్యమ్ ఉపజాయతే తదానీమ్ అకృతోద్వాహో బ్రహ్మచర్యాద్ ఏవ ప్రవ్రజేత్ | తథా చ జాబాలశ్రుతిః: [౧౪౯] "యది వేతరథా బ్రహ్మచర్యాద్ ఏవ ప్రవ్రజేద్ గృహాద్ వా వనాద్ వా" ఇతి (Jఆబ్Uప్ ४) | పూర్వమ్ అవిరక్తం జాబాలం ప్రత్య్ ఆశ్రమచతుష్టయసముచ్చయమ్ ఆయుర్విభాగేనోపన్యస్య, విరక్తం ఉద్దిశ్య యది వేతి పక్షాన్తరోపన్యాసః | ఇతరథేతి బాల్య ఏవ సతి వైరాగ్య ఇత్య్ అర్థః | అకృతోద్వాహస్య సంన్యాసో నృసింహపురాణే దర్శితః |

యస్యైతాని సుగుప్తాని జిహ్వోపస్థోదరం శిరః |

సంన్యసేద్ అకృతోద్వాహో బ్రాహ్మణో బ్రహ్మచర్యవాన్ || ఇతి | (NఋPఉ ६౮.3౬)

అఙ్గిరా అప్య్ ఆహ |

సంసారమ్ ఏవ నిఃసారం దృష్ట్వా సారదిదృక్షయా |

ప్రవ్రజత్య్ అకృతోద్వాహః పరం వైరాగ్యమ్ ఆశ్రితః ||

ప్రవ్రజేద్ బ్రహ్మచర్యేణ ప్రవ్రజేచ్ చ గృహాద్ అపి |

వనాద్ వా ప్రవ్రజేద్ విద్వాన్ ఆతురో వాథ దుఃఖితః || ఇతి |

దుఃఖితో వ్యాధిచోరవ్యాఘ్రాద్యుపద్రుతః | ఆతురో ముమూర్షుః | తత్ర మహాభారతమ్ |

ఉత్పన్నే సఙ్కటే ఘోరే చోరవ్యాఘ్రాదిసఙ్కటే |

భయభీతస్య సంన్యాసమ్ అఙ్గిరా మునిర్ అబ్రవీత్ ||

ఆతురాణాం చ సంన్యాసే న విధిర్ నైవ చ క్రియా |

ప్రేషమాత్రం సముచ్చార్య సంన్యాసం తత్ర కీర్తయేత్ ||

[౧౫౦] ఇతి |

నను – బ్రహ్మచర్యాద్ ఏవ ప్రవ్రజ్యాఙ్గీకారే మనువచనాని విరుధ్యేరన్ |

ఋణాని త్రీణ్య్ అపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ |

అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్య్ అధః ||

అధీత్య విధివద్ వేదాన్ పుత్రాన్ ఉత్పాద్య ధర్మతః |

ఇష్ట్వా చ శక్తితో యజ్ఞైర్ మనో మోక్షే నివేశయేత్ ||

అనధీత్య గురోర్ వేదాన్ అనుత్పాద్య తథాత్మజాన్ |

అనిష్ట్వా చైవ యజ్ఞైశ్ చ మోక్షం ఇచ్ఛన్ వ్రజత్య్ అధః || ఇతి | (MDహ్ ౬.౩౬–౩౭)

ఋణత్రయం శ్రుత్యా దర్శితమ్: "జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్ త్రిభిర్ ఋణవాన్ జాయతే | బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః | ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ యజ్వా బ్రహ్మచారీ వాసి" ఇతి (BDహ్ ౨.౯.౨౬.౭) | యదా స్వర్గప్రాపకః పితృయాణమార్గో 'ప్య్ ఋణాపాకరణమ్ అన్తరేణ న సంభవతి తదా కైవ కథా మోక్షమార్గే | అత ఏవ మన్త్రవర్ణః:

అనృణా అథో 'స్మిన్న్ అనృణాః పరస్మిన్ తృతీయే లోకే అనృణా స్యామ్ |

యే దేవయానా ఉత పితృయాణాః సర్వాన్ పథో అనృణా అక్షియేమ ||

[౧౬౧] ఇతి | బ్రాహ్మణమ్ అపి: "సర్వాన్ లోకాన్ అనృణో 'నుసంచరతి" ఇతి |

మైవమ్ – అవిరక్తవిషయత్వాద్ ఏతేషాం వచనానామ్ | అత ఏవ విరక్తస్య ప్రవ్రజ్యాయాం కాలవిలమ్బం నిషేధతి జాబాలశ్రుతిః: "యద్ అహర్ ఏవ విరజేత్ తద్ అహర్ ఏవ ప్రవ్రజేత్" ఇతి (Jఆబ్Uప్ ४) |

నను – ఉక్తరీత్యా బ్రహ్మచర్యాదిషు ఆశ్రమేషు యథావద్ ధర్మానుష్ఠాయినాం తత్ తద్ ఆశ్రమాత్ ప్రవ్రజేత్ – ఇతి ప్రతీయతే | తథా సతి స్నాతకవిధురాదీనామ్ అనాశ్రమిణామ్ ఆశ్రమిణాం చ కేషాంచిత్ కేనచిత్ ప్రతిబన్ధేన విహితధర్మాననుష్ఠాయినాం సత్య్ అపి వైరాగ్యే సంన్యాసో న ప్రాప్నుయాత్ |

మైవమ్ – తేషాం ప్రత్యక్షశ్రుత్యైవ తద్విధానాత్: "అథ పునర్ వ్రతీ వావ్రతీ వా స్నాతకో వాస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిర్ అనగ్నికో వా యద్ అహర్ ఏవ విరజేత్ తద్ అహర్ ఏవ ప్రవ్రజేత్" ఇతి (Jఆబ్Uప్ ४) | యమో 'పి |

పునర్దారక్రియాభావే మృతభార్యః పరివ్రజేత్ |

వనస్థో ధూతపాపో వా పరం పన్థానమ్ ఆశ్రయేత్ || ఇతి |

స్నాతకవిధురాదీనామ్ అన్తరాలవర్తినామ్ ఆశ్రమనిరపేక్షైర్ [౧౫౨] జపోపవాసతీర్థయాత్రాదికర్మభిశ్ చిత్తశుద్ధిసంభవేన మోక్షాశ్రమే ‘ధికారో ‘స్తీతి తృతీయే ‘ధ్యాయే మీమాంసితమ్ । ధర్మలోపే ‘ప్య్ అనుతాపవతస్ తత్రాప్రాయశ్చిత్తత్వేన సంన్యాసః సంభవతి । తథా చ స్మృత్యన్తరమ్ ।

యే చ సన్తానజా దోషా యే చ స్యుః కర్మసంభవాః ।

సంన్యాసస్ తాన్ దహేత్ సర్వాన్ మూషాగ్నిర్ ఇవ కాఞ్చనమ్ ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

మృత్తోయైః శుధ్యతే శోధ్యం నదీ వేగేన శుధ్యతి ।

రజసా స్త్రీ మనోదుష్టాః సంన్యాసేన ద్విజోత్తమః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౧౦౮)

అత్ర కేచిత్ – బ్రాహ్మణస్యైవ సంన్యాసాధికారో న క్షత్రియవైశ్యయోః ఇత్య్ ఆహుః । ఉదాహరన్తి చ శ్రుతిస్మృతీ । తత్ర వాజసనేయకబ్రాహ్మణమ్: “ఏతం వై తమ్ ఆత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్ చ విత్తైషణాయాశ్ చ లోకైషణాయాశ్ చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తి” ఇతి (BఆUప్ 3.౫.3) । మనుర్ అప్య్ ఉపక్రమోపసంహారయోర్ బ్రాహ్మణశబ్దం ప్రయుఙ్క్తే:

ఆత్మన్య్ అగ్నీన్ సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్ గృహాద్ ॥ (MDహ్ ౬.3౮)

ఇత్య్ ఉపక్రమః,

[౧౫3] ఏష వో ‘భిహితో ధర్మో బ్రాహ్మణస్య చతుర్విధః । (MDహ్ ౬.౯౭)

ఇత్య్ ఉపసంహారః । నారదో ‘పి ।

ప్రథమాద్ ఆశ్రమాద్ వాపి విరక్తో భవసాగరాత్ ।

బ్రాహ్మణో మోక్షమ్ అన్విచ్ఛంస్ త్యక్త్వా సఙ్గాన్ పరివ్రజేత్ ॥

ఇతి । యోగియాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

చత్వారో బ్రాహ్మణస్యోక్తా ఆశ్రమాః శ్రుతిచోదితాః ।

క్షత్రియస్య త్రయః ప్రోక్తా ద్వావ్ ఏకో వైశ్యశూద్రయోః ॥ (Yఓగ్Y ౧.౨౮)

ఇతి । వామనపురాణే ‘పి ।

చత్వార ఆశ్రమాశ్ చైతే బ్రాహ్మణస్య ప్రకీర్తితాః ।

గార్హస్థ్యం బ్రహ్మచర్యం చ వానప్రస్థం త్రయో ‘శ్రమాః ||

క్షత్రియస్యాపి కథితా య ఆచారా ద్విజస్య హి |

బ్రహ్మచర్యం చ గార్హస్థ్యమ్ ఆశ్రమద్వితయం విశః ||

గార్హస్థ్యమ్ ఉచితం త్వ్ ఏకం శూద్రస్య క్షణదాచర || (Vఆయ్Pఉ ౧౪.౧౬–౧౮)

ఇతి | నను – శూద్రస్యాశ్రమ ఏవ నాస్తి,

చత్వార ఆశ్రమాస్ తాత తేషు శూద్రస్ తు నార్హతి |

ఇతి నిషేధాత్ | తతః కథం తస్య గార్హస్థ్యాఙ్గీకారః | ఉచ్యతే – సమన్త్రక ఏవ వివాహో నిషిధ్యతే, న త్వ్ అమన్త్రకః | అన్యథా వివాహప్రకరణోదాహృతాని శూద్రావిషయాణి వచనాని పఞ్చమహాయజ్ఞాదిగృహస్థధర్మేషు శూద్రాధికారవచనాని చ విరుధ్యేరన్ | తస్మా [౧౩౪] అస్తి శూద్రస్య గార్హస్థ్యమ్ | సంన్యాసద్ తూక్తరీత్యా విప్రస్యైవ | అత ఏవ స్మృత్యన్తరే కాషాయదణ్డాదిలిఙ్గధారణం క్షత్రియవైశ్యయోర్ నిషిద్ధమ్ |

ముఖజానామ్ అయం ధర్మో యద్ విష్ణోర్ లిఙ్గధారణమ్ |

బాహుజాతోరుజాతానాం నాయం ధర్మో విధీయతే ||

ఇతి |

అపరే పునః సంన్యాసం త్రైవర్ణికాధికారమ్ ఇచ్ఛన్తి, అధీతవేదస్య ద్విజాతిమాత్రస్య సముచ్చయవికల్పాభ్యామ్ ఆశ్రమచతుష్టయస్య బహుస్మృతిషు విధానాత్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యేన సంన్యాసప్రకరణే ద్విజశబ్దః ప్రయుక్తః |

సంనిరుధ్యేన్ద్రియగ్రామం రాగద్వేషౌ ప్రహాయ చ |

భయం హృత్వా చ భూతానామ్ అమృతీభవతి ద్విజః || (YDహ్ ౩.౬౧)

ఇతి | స్మృత్యన్తరం తు శృఙ్గగ్రాహికయైవ వర్ణత్రయస్య సంన్యాసం విదధాతి |

ఋణత్రయమ్ అపాకృత్య నిర్మమో నిరహంకృతిః |

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వాథ వైశ్యో వా ప్రవ్రజేద్ గృహాత్ ||

ఇతి | కూర్మపురాణే ‘పి ద్విజగ్రహణం కృతమ్ |

అగ్నీన్ ఆత్మని సంస్థాప్య ద్విజః ప్రవ్రజితో భవేత్ |

యోగాభ్యాసరతః శాన్తో బ్రహ్మవిద్యాపరాయణః || (KఊPఉ ౧.౨.౨౮.౨)

ఇతి | యాని పూర్వోదాహృతవచనాని తాని క్షత్రియవైశ్యయోః [౧౫౫] కాషాయదణ్డనిషేధపరాణి | తథా చ "ముఖజానామ్" ఇతి వచనమ్ ఉదాహృతమ్ | బౌధాయనో 'పి |

బ్రాహ్మణానామ్ అయం ధర్మో యద్ విష్ణోర్ లిఙ్గధారణమ్ |

రాజన్యవైశ్యయోర్ నేతి దత్తాత్రేయమునేర్ వచః ||

ఇతి | పరివ్రాడ్బుభూషుః సర్వస్వదక్షిణాం ప్రాజాపత్యామ్ ఇష్టిం నిర్వపేత్ | తద్ ఆహ మనుః |

ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టిం సర్వవేదసదక్షిణామ్ |

ఆత్మన్య్ అగ్నీన్ సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్ గృహాత్ || (MDహ్ ౬.౩౮)

ఇతి | యద్ వా ఆగ్నేయీమ్ ఇష్టిం కుర్యాత్ | తద్ ఉక్తం శ్రుత్యా: "తద్ వైకే ప్రాజాపత్యమ్ ఏవేష్టిం కుర్వన్తి తద్ ఉ తథా న కుర్యాత్ ఆగ్నేయీమ్ ఏవ కుర్యాత్ | అగ్నిర్ హి ప్రాణః ప్రాణమ్ ఏవైతయా కరోతి" (Jఆబ్Uప్ ౪) ఇతి | కూర్మపురాణే 'పి |

ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టిమ్ ఆగ్నేయీమ్ అథ వా పునః |

అన్తఃపక్వకషాయో 'సౌ బ్రహ్మాశ్రమమ్ ఉపాశ్రయేత్ || (KఊPఉ ౧.౨.౨౮.౪)

[౧౫౬] ఇతి | తత్ర ప్రాజాపత్యేష్టిర్ ఆహితాగ్నివిషయా "అగ్నీన్ సమారోప్య" ఇత్య్ అగ్నిబహుత్వాభిధానాత్ | ఆగ్నేయీ త్వ్ అనాహితాగ్నివిషయా తద్వాక్యశేషే "అగ్నిమ్ ఆజిఘ్రేత్" ఇత్య్ ఏకాగ్న్యభిధానాత్ | సా చేష్టిః శ్రాద్ధాదిపురఃసరం ప్రకర్తవ్యా | తథా చ నృసింహపురాణమ్ |

ఏవం వనాశ్రమే తిష్ఠన్ తపసా దగ్ధకిల్బిషః |

చతుర్థమ్ ఆశ్రమం గచ్ఛేత్ సంన్యస్య విధినా ద్విజః ||

దేయం పితృభ్యో దేవేభ్యః స్వపితృభ్యో 'పి యత్నతః |

దత్త్వా శ్రాద్ధమ్ ఋషిభ్యశ్ చ మనుజేభ్యస్ తథాత్మనే ||

ఇష్టిం వైశ్వానరీం కృత్వా ప్రాజాపత్యామ్ అథాపి వా |

అగ్నిం స్వాత్మని సంస్థాప్య మన్త్రవత్ ప్రవ్రజేత్ పునః || ఇతి | (NఋPఉ ౬౦.౨–౪)

శ్రాద్ధాని చాష్టౌ దైవాదీని | తథా చాహ బౌధాయనః |

దైవమ్ ఆర్షం తథా దివ్యం పిత్ర్యం మాతృకమానుషే |

భౌతికం చాత్మనశ్ చాన్తే అష్టౌ శ్రాద్ధాని నిర్వపేత్ || ఇతి |

ఉక్తశ్రాద్ధాదౌ యోగ్యతా కృచ్ఛ్రైః సంపాదనీయా। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

[౧౫౭]కృచ్ఛ్రాంస్ తు చతురః కృత్వా పావనార్థమ్ అనాశ్రమీ।

ఆశ్రమీ చేత్ తప్తకృచ్ఛ్రం తేనాసౌ యోగ్యతాం వ్రజేత్॥ ఇతి।

శ్రాద్ధానన్తరభావినీమ్ ఇష్టేః ప్రాచీనామ్ ఇతికర్తవ్యతామ్ ఆహ బౌధాయనః।

కృత్వా శ్రాద్ధాని సర్వాణి పిత్రాదిభ్యో ‘ష్టకం పృథక్।

వాపయిత్వా చ కేశాదీన్ మార్జయేన్ మాతృకా ఇమాః॥

త్రీన్ దణ్డాన్ అఙ్గులిస్థూలాన్ వైణవాన్ మూర్ధసంమితాన్।

ఏకాదశనవద్విత్రిచతుఃసప్తాష్టపర్వకాన్॥

సత్వక్కాన్ అవ్రణాన్ సౌమ్యాన్ సమసంనతపర్వకాన్।

వేష్టితాన్ కృష్ణగోవాలరజ్వా తు చతురఙ్గులాన్॥

ఏకో వా తాదృశో దణ్డో గోవాలరహితో భవేత్।

కుశకార్పాససూత్రైర్ వా క్షౌమసూత్రైర్ అథాపి వా॥

కుశలైర్ గ్రథితం శిక్యం పద్మాకారసమన్వితమ్।

షట్పాదం పఞ్చపాదం వా ముష్టిద్వయవిసర్పితమ్॥

వికేశం సితమ్ అస్పృష్టమ్ ఉభయద్వాదశాఙ్గులమ్।

ద్విగుణం త్రిగుణం వాపి సర్వతో ‘ష్టాఙ్గులం తు వా॥

ప్రాదేశమాత్రం వా సూక్ష్మకార్పాసైః కృతమ్ అవ్రణమ్।

[౧౫౮] చణ్డాలాద్యహతం చైతత్ స్మృతం జలపవిత్రకమ్॥

గృహీతం మన్త్రవత్ తచ్ చేత్ సశిక్యం చ కమణ్డలుమ్।

దారవం వైణవం వాపి మృదలాబుమయం తు వా॥

పాత్రం శిలామయం తామ్రం పర్ణాదిమయమ్ ఏవ వా।

చతురస్రం వర్తులం వాప్య్ ఆసనం దారవం శుభమ్॥

కౌపీనాచ్ఛాదనం వాసః కన్థాం శీతనివారణీమ్।

పాదుకే చాపి శౌచార్థం దశ మాత్రా ఉదాహృతాః॥

ఛత్రం పవిత్రం సౌచీం చ త్రివిష్టబ్ధం తథాజినమ్ ।
పద్మాని చాక్షసూత్రం చ మృత్ఖనిత్రీ కృపాణికా ॥
యోగపట్టం బహిర్వాస ఇత్య్ ఏతా ఏకవింశతిః ।
తాసాం పఞ్చాదికా నిత్యా దశ వా సర్వశో ఽపి వా ॥
గృహీత్వేమా అథాగత్య దేవాగారే ఽగ్నివేశ్మని ।
గ్రామాన్తే గ్రామసీమాన్తే యద్ వా శుచిమనోహరే ॥
ఆజ్యం పయో దధీత్య్ ఏతత్ త్రివృద్ వా జలమ్ ఏవ వా ।
ఓం భూర్ ఇత్యాదినా ప్రాశ్య రాత్రిం చోపవసేత్ తతః ॥
ఏతావత్తైవ విధినా భిక్షుః స్యాద్ ఆపది ద్విజః ।
అథాదిత్యస్యాస్తమయాత్ పూర్వమ్ అగ్నీన్ విహృత్య సః ॥
[౧౪౯] ఆజ్యం చ గార్హపత్యే తు సంస్కృత్యైతేన చ స్రువా ।
పూర్ణయాహవనీయే తు జుహుయాత్ ప్రణవేన తత్ ॥
బ్రహ్మన్వాధానమ్ ఏతత్ స్యాద్ అగ్నిహోత్రే హుతే తతః ।
స్తీర్త్వా తు గార్హపత్యస్య దర్భాన్ ఉత్తరతో ఽత్ర తు ॥
పాత్రాణి సాదయిత్వాథ బ్రహ్మాయతన ఏవ తు ।
స్తీర్ణేషు దర్భేష్వ్ ఆసీత త్వ్ అజినాన్తరితేషు వా ॥
జాగృయాద్ రాత్రిమ్ ఏతాం తు యావద్ బ్రాహ్మో ముహూర్తకః ।
ఏతామ్ అవస్థాం సంప్రాప్య మృతో ఽప్య్ ఆనన్త్యమ్ అశ్నుతే ॥
అగ్నిహోత్రం స్వకాలే తు హుత్వా ప్రాతస్తనం తతః ।
ఇష్టిం వైశ్వానరీం కుర్యాత్ ప్రాజాపత్యామ్ అథాపి వా ॥ ఇతి ।

ఆజ్యాదిప్రాశనానన్తరమ్ అగ్నివహరణాత్ పూర్వం సావిత్రీప్రవేశం కుర్యాత్ । తద్ ఉక్తం బౌధాయనధర్మే:

ఓం భూః సావిత్రీం ప్రవిశామి – తత్సవిరుర్ వరేణ్యమ్
ఓం భువః సావిత్రీం ప్రవిశామి – భర్గో దేవస్య ధీమహి

ఓం సువః సావిత్రీం ప్రవిశామి – ధియో యో నః ప్రచోదయాత్

ఇతి అర్ధర్చశః సమస్తయా వా। (BDహ్ ౨.౧౦.౧౪)

ఇతి। ఇష్టిం పరిసమాప్యాగ్నీంశ్ చాత్మని సమారోప్య ప్రైషమ్ ఉచ్చారయేత్। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

ఆత్మన్య్ అగ్నీన్ సమారోప్య వేదిమధ్యే స్థితో హరిమ్।

ధ్యాత్వా హృది త్వ్ అనుజ్ఞాతో గురుణా ప్రైషమ్ ఈరయేత్॥

[౧౬౦] ఇతి। అథ ప్రైషమ్ ఉచ్చార్యాభయదానం కుర్యాత్। తద్ ఉక్తం కపిలమతే।

విధివత్ ప్రైషమ్ ఉచ్చార్య త్రిర్ ఉపాంశు ద్విర్ ఉచ్చకైః।

అభయం సర్వభూతేభ్యో మత్తః స్వాహేత్య్ అపో భువి॥

నినీషన్ దణ్డశిక్యాది గృహీత్వాథ బహిర్ వ్రజేత్॥ ఇతి।

దణ్డాదీనాం మన్త్రాన్ ఆహ బౌధాయనః।

సఖా మేత్యాదినా దణ్డం గృహ్ణీయాద్ గురుణార్పితమ్।

యేన దేవాః పవిత్రేణేత్య్ ఉక్త్వా జలపవిత్రకమ్॥

యద్ అస్య పారే రజసః శుక్రమ్ ఇత్య్ అపి శిక్యకమ్।

వ్యాహృతీభిస్ తథా పాత్రమ్ అథ కౌపీనమ్ ఇత్య్ ఋచా॥

యువా సువాసా ఇత్య్ ఏవం తచ్ ఛం యోర్ ఉపవీతకమ్।

ఏతద్ గృహీత్వా నిష్క్రమ్య స్వగ్రామం బాన్ధవాంస్ త్యజేత్॥

నిఃస్పృహో 'న్యత్ర గత్వైవ వ్రతైః స్వైర్ వర్తయేత్ సదా॥ ఇతి।

ఏతచ్ చ జలపవిత్రాదికం చతుర్విధేషు భిక్షుషు ప్రథమద్వితీయవిషయమ్। చాతుర్విధ్యం తు భిక్షూణాం హారీత ఆహ।

చతుర్విధా భిక్షవస్ తు ప్రోక్తాః సామాన్యలిఙ్గినః।

తేషాం పృథక్ పృథక్ జ్ఞానం వృత్తిభేదాదికం శ్రుతమ్॥

కుటీచకో బహూదకో హంసశ్ చైవ తృతీయకః।

చతుర్థః పరమో హంసో యో యః పశ్చాత్ స ఉత్తమః॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౧౦.౧౩–౧౪)

పితామహో 'పి।

[౧౬౧] చతుర్విధా భిక్షవస్ తు ప్రఖ్యాతా బ్రహ్మణో ముఖాత్ ।

కుటీచకో బహూదకో హంసశ్ చైవ తృతీయకః ॥

చతుర్థః పరహంసశ్ చ సంజ్ఞాభేదైః ప్రకీర్తితాః ॥ ఇతి ।

తత్రాధికారవిశేషః పురాణే దర్శితః ।

విరక్తిర్ ద్వివిధా ప్రోక్తా తీవ్రా తీవ్రతరేతి చ ।

సత్యామ్ ఏవ తు తీవ్రాయాం న్యసేద్ యోగీ కుటీచకః ॥

శక్తో బహూదకే తీవ్రతయాయాం హంససంజ్ఞితే ।

ముముక్షుః పరమే హంసే సాక్షాద్ విజ్ఞానసాధనే ॥ ఇతి । (NబుPఉ ౬౦–౧౩?)

తత్ర కుటీచకస్య వృత్తివిశేషమ్ ఆహ ప్రజాపతిః: “కుటీచకో నామ స్వగృహే వర్తమానః శుచిర్ అకలుష ఆహితాగ్నిషు భిక్షాం భుఞ్జానో ‘పగతకామక్రోధలోభమోహో ‘హంకారవర్జిత ఆత్మానుగ్రహం కురుతే” ఇతి । వృద్ధపరాశరో ‘పి: “కుటీచకా నామ పుత్రాదిభిః కుటీం కారయిత్వా కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యాదీన్ హిత్వా విధివత్ సంన్యాసం గృహీత్వా త్రిదణ్డజలపవిత్రకాషాయవస్త్రధారిణః స్నానశౌచాచమనజపస్వాధ్యాయబ్రహ్మచర్యధ్యాన-తత్పరాః పుత్రాదేర్ ఏవ [౧౬౨] భిక్షాకాలే ‘న్నం యాత్రామాత్రమ్ ఉపభుఞ్జానాః తస్యాం కుట్యాం నిత్యం వసన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తి” ఇతి । స్కన్దపురాణే ‘పి ।

కుటీచకస్ తు సంన్యస్య స్వే చ సద్మని నిత్యశః ।

భిక్షామ్ ఆదాయ భుఞ్జీత స్వబన్ధూనాం గృహే ‘థ వా ॥

శిఖీ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ త్రిదణ్డీ సకమణ్డలుః ॥ ఇతి ।

కుటీచకస్యాశక్తవిషయత్వాద్ యుక్తో గృహవాసాదిః । తద్ ఉక్తం బౌధాయనేన ।

కుటీచకాః పరివ్రజ్య స్వే స్వే వేశ్మని నిత్యశః ।

భిక్షాం బన్ధుభ్య ఆదాయ భుఞ్జతే శక్తిసంక్షయాత్ ॥ ఇతి ।

బహూదకస్య వృత్తివిశేషమ్ ఆహ స్కన్దః ।

బహూదకస్ తు సంన్యస్య బన్ధుపుత్రాదివర్జితః ।

సప్తాగారం చరేద్ భైక్ష్యమ్ ఏకాన్నం చ పరిత్యజేత్ ॥

గోవాలరజ్జుసంబద్ధం త్రిదణ్డం శిక్యమ్ ఉద్ధృతమ్ ।

జలపాత్రం పవిత్రం చ ఖనిత్రం చ కృపాణికామ్ ॥

శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చ దేవతారాధనం చరేత్ ॥ ఇతి ।

వృద్ధపరాశరో ‘పి: “తత్ర బహూదకా నామ త్రిదణ్డకమణ్డలుపద్మపవిత్రపాత్రకాషాయవస్త్రధారిణో వేదాన్తార్థావబోధకాః [౧౬౩] సాధువృత్తేషు బ్రాహ్మణగృహేషు భైక్షచర్యాం చరన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తే” ఇతి । పితామహో ‘పి ।

బహూదకః స విజ్ఞేయః సర్వసఙ్గవివర్జితః ।

బన్ధువర్గే న భిక్షేత స్వభూమౌ నైవ సంవసేత్ ॥

నిశ్చలః స్థాణుభూతశ్ చ సదా మోక్షపరాయణః ।

న కుట్యాం నోదకే సఙ్గం కుర్యాద్ వస్త్రే చ చేతసా ॥

నాగారే నాసనే నాన్నే నాస్తరే చ త్రిదణ్డకే ।

స్వమాత్రాయాం న కుర్యాద్ వై రాగం దణ్డాదికే యతిః ॥ ఇతి ।

హంసవృత్తిః స్కన్దపురాణే దర్శితా ।

హంసః కమణ్డలుం శిక్యం భిక్షాపాత్రం తథైవ చ ।

కన్థాం కౌపీనమ్ ఆచ్ఛాదనమ్ అఙ్గవస్త్రం బహిఃపటమ్ ॥

ఏకం తు వైణవం దణ్డం ధారయేన్ నిత్యమ్ ఆదరాత్ ।

దేవతానామ్ అభేదేన కుర్యాద్ ధ్యానం సమర్చయేత్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి ।

యజ్ఞోపవీతం దణ్డం చ వస్త్రం జన్తునివారణమ్ ।

తావాన్ పరిగ్రహః ప్రోక్తో నాన్యో హంసపరిగ్రహః ॥ ఇతి ।

పితామహో ‘పి ।

హంసస్ తృతీయో విజ్ఞేయో భిక్షుర్ మోక్షపరాయణః ।

నిత్యం త్రిషవణస్నాయీ త్వ్ ఆర్ద్రవాసా భవేత్ సదా ॥

చాన్ద్రాయణేన వర్తేత యతిధర్మానుశాసనాత్ ।

వృక్షమూలే వసేన్ నిత్యం గుహాయాం వా సర్త్తటే ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

[౧౬౪] హంసా కమణ్డలుం శిక్యం దణ్డపాత్రాణి బిభ్రతః।

గ్రామతీర్థైకరాత్రాశ్ చ నగరే పఞ్చరాత్రకాః॥

త్రిషడ్రాత్రోపవాసాశ్ చ పక్షమాసోపవాసినః।

కృచ్ఛ్రసాన్తపనాద్యైశ్ చ వ్రతైః కృశవపుర్ధరాః॥ ఇతి।

పరమహంసవృత్తిః స్కన్దపురాణే దర్శితాః।

కౌపీనాచ్ఛాదనం వస్త్రం కన్థాం శీతనివారిణీమ్।

అక్షమాలాం చ గృహ్ణీయాత్ వైణవం దణ్డమ్ అవ్రణమ్॥

మాధూకరమ్ అథైకాన్నం పరహంసః సమాచరేత్।

పరహంసస్ త్రిదణ్డం చ రజ్జుం గోవాలనిర్మితామ్॥

శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చ నిత్యం కర్మ పరిత్యజేత్॥ ఇతి।

అత్ర కేచిచ్ ఛ్రద్ధాజాడ్యేన సంధ్యావన్దనగాయత్రీశిఖాయజ్ఞోపవీతత్యాగమ్ అసహమానాః యథావర్ణితం పారమహంస్యం విద్విషన్తి। ఉదాహరన్తి చ కానిచ్ద్ వచనాని। తత్ర హారీతః।

చత్వారో ఽప్య్ ఆశ్రమా హ్య్ ఏతే సంధ్యావన్దనవర్జితాః।

బ్రాహ్మణ్యాద్ ఏవ హీయన్తే యద్య్ అప్య్ ఉగ్రతపోధరాః॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౧౪.౧౮)

బౌధాయనో ఽపి।

అనాగతాం తు యే పూర్వామ్ అనతీతాం తు పశ్చిమామ్।

సన్ధ్యాం నోపాసతే విప్రాః కథం తే బ్రాహ్మణాః స్మృతాః॥ ఇతి। (BDహ్ ౨.౪.౧౫)

స్మృత్యన్తరే ఽపి।

[౧౬౫] సాయం ప్రాతః సదా సంధ్యాం యే విప్రా నో ఉపాసతే।

కామం తాన్ ధార్మికో రాజా శూద్రకర్మసు యోజయేత్॥ ఇతి। (KSమ్ ౧.౫)

మనుర్ అపి।

సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా భవన్త్య్ ఆర్యవిగర్హితాః। ఇతి। (MDహ్ ౨.౩౯)

అత్రిర్ అపి।

యజ్ఞోపవీతం సర్వేషాం ద్విజానాం ముక్తిసాధనమ్ |

పరిత్యజన్తి యే మోహాన్ నరా నిరయగామినః || ఇతి | (A౹త్రిSమ్ 3)

పద్మపురాణే ‘పి |

శిఖాయజ్ఞోపవీతేన త్యక్తేనాసౌ కథం ద్విజః | ఇతి |

మైవమ్, ఏతేషాం వచనానాం పరమహంసవ్యతిరిక్తవిషయత్వేనాప్య్ ఉపపత్తేః | పారమహంస్యం తు బహుషు ప్రత్యక్షశ్రుతిషూపలభ్యమానం కేన ప్రద్వేష్టుం శక్యమ్ | తథా చ జాబాలశ్రుతిః: “తత్ర పరమహంసా నామ సంవర్తక-ఆరుణి-శ్వేతకేతు-దుర్వాసా-ఋభు-నిదాఘ-జడభరత-దత్తాత్రేయ-రైవతకప్రభృతయో ‘వ్యక్తలిఙ్గా అవ్యక్తాచారా అనున్మత్తా ఉన్మత్తవద్ ఆచరన్తి” ఇతి (Jఆబ్Uప్ ౬) | తేషాం చ శిఖాదిత్యాగ ఆత్మజ్ఞానాదిధర్మాశ్ చ తత్రైవ శ్రుతాః: [౧౬౬]

దణ్డం కమణ్డలుం శిక్యం పాత్రం జలపవిత్రకమ్ | శిఖాం యజ్ఞోపవీతం చ – ఇత్య్ ఏతత్ సర్వం భూః స్వాహేత్య్ అప్సు పరిత్యజ్యాత్మానమ్ అన్విచ్ఛేత్ | యథాజాతరూపధరో నిర్ద్వన్ద్వో నిష్పరిగ్రహః తత్త్వబ్రహ్మమార్గే సమ్యక్ సంపన్నః శుద్ధమానసః ప్రాణసంధారణార్థం యథోక్తకాలే విముక్తో భైక్ష్యమ్ ఆచరన్ కరపాత్రేణ లాభాలాభయోః సమో భూత్వా శూన్యాగారదేవగృహ-తృణకూటవల్మీకవృక్షమూలకులాలశాలాగ్నిహోత్రనదీపులినగిరికుహరకన్దర-స్థణ్డిలేష్వ్ అనికేతవాస్య్ అప్రయత్నో నిర్మమః శుక్లధ్యానపరాయణో ‘ధ్యాత్మనిష్ఠో ‘శుభకర్మనిర్మూలనపరః సంన్యాసేన దేహత్యాగం కరోతి స పరమహంసో నామ | ఇతి | (Jఆబ్Uప్ ౬)

తస్యామ్ ఏవ చ శ్రుతౌ జనక-యాజ్ఞవల్క్యసంవాదరూపేణ యజ్ఞోపవీతత్యాగమ్ ఆక్షిప్య సమాహితమ్: “పృచ్ఛామి త్వాం యాజ్ఞవల్క్య అయజ్ఞోపవీతీ కథం బ్రాహ్మణః ఇతి | స హోవాచ యాజ్ఞవల్క్యః | ఇదమ్ ఏవాస్య తద్ యజ్ఞోపవీతం య ఆత్మేతి” ఇతి (Jఆబ్Uప్ ౫) | ఆరుణిశ్రుతావ్ అపి పారమహంస్యం ప్రపఞ్చితమ్:

[౧౬౭] ఆరుణిః ప్రజాపతేర్ లోకం జగామ | తం గత్వోవాచ కేన భగవన్ కర్మాణ్య్ అశేషతో

విసృజానీతి | తం హోవాచ ప్రజాపతిః | తవ పుత్రాన్ భ్రాతృవ్యబన్ధ్వాదీన్ శిఖాం యజ్ఞోపవీతం యాగం సూత్రం స్వాధ్యాయం చ భూర్లోకం భువర్లోకం స్వర్లోకం చాతలవితలసుతలతలాతలమహాతలరసాతలపాతాలం బ్రహ్మాణ్డం చ విసర్జయేత్ | దణ్డమ్ ఆచ్ఛాదనం కౌపీనం పరిగ్రహేత్ | శేషం విసృజేత్ | బ్రహ్మచారీ గృహస్థో వానప్రస్థో వా లౌకికాగ్నీన్ ఉదరాగ్నౌ సమారోపయేత్ | ఉపవీతం భూమౌ వాప్సు వా విసృజేత్ | కుటీచకో

బ్రహ్మచారీ కుటుమ్బం విసృజేత్ । పాత్రం విసృజేత్ । దణ్డాన్ లోకాగ్నీన్ విసృజేద్ ఇతి హోవాచ । అత ఊర్ధ్వమ్ అమన్త్రవద్ ఆచరేద్ ఊర్ధ్వగమనం విసృజేత్ త్రిసన్ధ్యాదౌ స్నానమ్ ఆచరేత్ । సంధిం సమాధావ్ [౧౬౮] ఆత్మన్య్ ఆచరేత్ । సర్వేషు వేదేష్వ్ ఆరణ్యకమ్ ఆవర్తయేద్ ఉపనిషదమ్ ఆవర్తయేత్ । (ĀrUp ౧)

ఇతి । మైత్రాయణశ్రుతావ్ అపి: “ఇన్ద్రస్య వజ్రో ‘సీతి త్రీన్ వైణవాన్ దణ్డాన్ దక్షిణపానౌ ధారయేద్ ఏకం వా । యద్య్ ఏకం తదా సశిఖం వపనం కృత్వా విసృజ్య యజ్ఞోపవీతమ్” ఇతి । పిప్పలాదశాఖాయామ్ అపి ।

సశిఖం వపనం కృత్వా బహిఃసూత్రం త్యజేద్ బుధః ।

యద్ అక్షరం పరం బ్రహ్మ తత్ సూత్రమ్ ఇతి ధారయేత్ ॥

సూచనాత్ సూత్రమ్ ఇత్య్ ఆహుః సూత్రం నామ పరం పదమ్ ।

తత్ సూత్రం విదితం యేన స విప్రో వేదపారగః ॥

యేన సర్వమ్ ఇదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ ।

తత్ సూత్రం ధారయేద్ యోగీ యోగవిత్ తత్త్వదర్శివాన్ ॥

బహిఃసూత్రం త్యజేద్ విద్వాన్ యోగమ్ ఉత్తమమ్ ఆస్థితః ।

బ్రహ్మబావమ్ ఇదం సూత్రం ధారయేద్ యః స చేతనః ॥

ధారణాద్ అస్య సూత్రస్య నోచ్ఛిష్టో నాశుచిర్ భవేత్ ।

సూత్రమ్ అన్తర్గతం యేషాం జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినామ్ ॥

[౧౬౯]తే వై సూత్రవిదో లోకే తే చ యజ్ఞోపవీతినః ।

జ్ఞానశిఖినో జ్ఞాననిష్ఠా జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినః ॥

జ్ఞానమ్ ఏవ పరం తేషాం పవిత్రం జ్ఞానమ్ ఉచ్యతే ।

అగ్నేర్ ఇవ శిఖా నాన్యా యస్య జ్ఞానమయీ శిఖా ॥

స శిఖీత్య్ ఉచ్యతే విద్వాన్ నేతరే కేశధారిణః ।

కర్మణ్య్ అధికృతా యే తు వైదికే బ్రాహ్మణాదయః ॥

ఏభిర్ ధార్యమ్ ఇదం సూత్రం క్రియాఙ్గం తద్ ధి వై స్మృతమ్ ।

శిఖా జ్ఞానమయీ యస్య ఉపవీతం చ తన్మయమ్ ॥

బ్రాహ్మణ్యం సకలం తస్య ఇతి బ్రహ్మవిదో విదుః।

ఇదం యజ్ఞోపవీతం తు పరమం యత్ పరాయణమ్॥

విద్వాన్ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ స యజ్ఞః స చ యజ్ఞవిత్॥ ఇతి।

వ్యాసస్మృతావ్ అపి।

యజ్ఞోపవీతం కర్మాఙ్గం వదన్త్య్ ఉత్తమబుద్ధయః।

ఉపపూర్వనయాత్ పూర్వం యతో లోకే న దృశ్యతే॥

యావత్ కర్మాణి కురుతే తావద్ ఏవాస్య ధారణమ్।

తస్మాద్ అస్య పరిత్యాగః క్రియతే కర్మభిః సహ॥

[౧౭౦] అగ్నిహోత్రవినాశే తు జుహ్వాదీని యథా త్యజేత్।

యథా చ మేఖలాదీని గృహస్థాశ్రమవాఞ్ఛయా॥

పత్నీయోక్త్రం యథేష్ట్యన్తే సోమాన్తే చ యథా గ్రహాన్।

తద్వద్ యజ్ఞోపవీతస్య త్యాగమ్ ఇచ్ఛన్తి యోగినః॥ ఇతి।

విశ్వామిత్రో 'పి: "అథాపరం పరివ్రాజకలిఙ్గం సర్వతః పరిమోక్షమ్ ఏకే। సత్యానృతే సుఖదుఃఖే వేదాన్ ఇమం లోకమ్ అముం చ పరిత్యజ్యాత్మానమ్ అన్విచ్ఛేత్। శిఖాయజ్ఞోపవీతకమణ్డలుకపాలానాం త్యాగీ" ఇతి। బౌధాయనో 'పి: "అత ఊర్ధ్వం యజ్ఞోపవీతం మన్త్రమ్ ఆచ్ఛాదనం యష్టయః శిక్యం జలపవిత్రం కమణ్డలుం పాత్రమ్ ఇత్య్ ఏతాని వర్జయిత్వా ఏకం దణ్డమ్ ఆదత్తే సఖా మ గోపాయేతి" ఇతి। స్మృత్యన్తరే 'పి।

యదా తు విదితం తత్ స్యాత్ పరం బ్రహ్మ సనాతనమ్।

తదైకదణ్డం సంగృహ్య ఉపవీతం శిఖాం త్యజేత్॥ ఇతి।

అత్ర కేచిద్ ఆహుః – ఉపవీతత్యాగవచనాని పురాతనయజ్ఞోపవీతవిషయాణి। తథా చ స్మృతిః: [౧౭౧] "నఖాని నికృత్య పురాణం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతం కమణ్డలుం త్యక్త్వా నవాని గృహీత్వా గ్రామం ప్రవిశేత్" ఇతి। యదాచమనాఙ్గయజ్ఞోపవీతం స్యాత్ తదా బ్రాహ్మణ్యాద్ ఏవ హీయతే। తస్మాద్ అస్తి పరమహంసస్యాపి యజ్ఞోపవీతమ్ – ఇతి।

తద్ అయుక్తమ్, ఉదాహృతస్మృతేర్ బహూదకాదివిషయత్వాత్, "న యజ్ఞోపవీతం నాచ్చాదనం చరతి పరమహంసః" (Pఅర్Uప్ ౨) ఇతి శ్రుతేః, "అయజ్ఞోపవీతీ శౌచనిష్ఠః కామమ్ ఏకం వైణవం దణ్డమ్ ఆదదీత" (Āశ్Uప్ ౪) ఇతి శ్రుత్యన్తరాచ్ చ। న చ – బాహ్యోపవీతమ్ అన్తరేణాచమనాద్యసంభవః, కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రశ్నోత్తరాభ్యాం తదుపపాదనాత్: "కిమ్ అస్య యజ్ఞోపవీతం। కా వాస్య శిఖా। కథం వాస్యోపస్పర్శనమ్" ఇతి ప్రశ్నః, "ఇదమ్ ఏవాస్య తద్ యజ్ఞోపవీతం యద్ ఆత్మధ్యానం విద్యా శిఖా" (Kఅర్Uప్ ౧) ఇత్యాద్యుత్తరమ్। బ్రాహ్మణ్యం తు జ్ఞానమయశిఖాయజ్ఞోపవితిన ఏవ పుష్కలమ్ ఇతి పిప్పలాదశ్రుతావ్ ఉదాహృతమ్।

కేచిత్ తు – పరమహంసస్యాపి త్రిదణ్డమ్ ఇచ్ఛన్తి। ఉదాహరన్తి చ [౧౭౨] వచనాని। తత్ర దక్షః సర్వేషామ్ ఆశ్రమిణాం క్రమేణ లక్షణమ్ అభిదధానః "త్రిదణ్డేన యతిశ్ చైవ" (DఅSమ్ ౧.౧౪) ఇతి యతేర్ లక్షణమ్ అభిధాయ త్రిదణ్డరహితస్య యతిత్వం నిషేధతి: "యస్యైతల్ లక్షణం నాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీ న చాశ్రమీ" (DఅSమ్ ౧.౧౫) ఇతి। హారీత-దత్తాత్రేయ-పితామహాః కుటీచకాదీన్ చతురో 'ప్య్ ఉపన్యస్య సర్వేషాం త్రిదణ్డమ్ ఏవ విదధతే।

వృత్తిభేదేన భిన్నాశ్ చ నైవ లిఙ్గేన తే ద్విజాః।

లిఙ్గం తు వైణవం తేషాం త్రిదణ్డం సపవిత్రకమ్॥ ఇతి।

అత్రిర్ అపి।

శిఖినస్ తు శ్రుతాః కేచిత్ కేచిత్ ముణ్డాశ్ చ భిక్షుకాః।

చతుర్ధా భిక్షుకాః ప్రోక్తాః సర్వే చైవ త్రిదణ్డినః॥ ఇతి। (Aత్Sమ్ ౧.౧౩)

ఏకదణ్డవచనాని తు త్రిదణ్డాలాభవిషయాణి। తద్ ఆహ మేధాతిథిః।

యావన్ న స్యుస్ త్రిదణ్డాస్ తు తావద్ ఏకేన పర్యటేత్। ఇతి।

హారీతో 'పి।

నష్టే జలపవిత్రే వా త్రిదణ్డే వా ప్రమాదతః।

ఏకం తు వైణవం దణ్డం పాలాశం బైల్వమ్ ఏవ వా॥

గృహీత్వా విచరేత్ తావద్ యావల్ లభ్యేత్ త్రిదణ్డకమ్॥ (Hఆర్Sమ్ ౧౧.౧౪)

[౧౭౩] ఇతి।

అత్రోచ్యతే – పరమహంసస్యైకదణ్డనిరాకరణ్ బహ్వాగమవిరోధః స్యాత్ | ఉదాహృతాశ్ చ పరమహంసస్యైకదణ్డప్రతిపాదికాః శ్రుతిస్మృతయః | ఏవం సతి మేధాతిథి-హారీతాభ్యాం యద్ ఏకదణ్డస్యానుకల్పత్వమ్ ఉక్తం తద్ బహూదకాదివిషయం భవైష్యతి | పరమహంసస్య తు నైకదణ్డో ‘నుకల్పః | యతో వ్యాస ఆహ |

త్రిదణ్డస్య పరిత్యాగ ఏకదణ్డస్య ధారణమ్ |

ఏకస్మిన్ దృశ్యతే వాకే తస్మాద్ అస్య ప్రధానతా || ఇతి |

యత్ తు “సర్వే చైవ త్రిదణ్డినః” ఇతి తద్ వాగ్దణ్డాదివిషయమ్, న తు యష్టిత్రయాభిప్రాయమ్ | తథా చ మనుః |

వాగ్దణ్డో ‘థ మనోదణ్డః కాయదణ్డస్ తథైవ చ |

యస్యైతే నిహితా బుద్ధౌ త్రిదణ్డీతి స ఉచ్యతే ||

త్రిదణ్డమ్ ఏతం నిఃక్షిప్య సర్వభూతేషు మానవః |

కామక్రోధౌ తు సంయమ్య తతః సిద్ధిం నిగచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౧౦–౧౧)

దక్షో ‘పి |

వాగ్దణ్డో ‘థ మనోదణ్డః కర్మదణ్డస్ తథైవ చ |

యస్యైతే నియతా దణ్డాస్ త్రిదష్ఢీతి స ఉచ్యతే || ఇతి |

ఏతేషాం చ త్రయాణాం దణ్డానాం సవ్రూపం స ఏవాహ |

వాగదణ్డో మౌనతా ప్రోక్తా కర్మదణ్డస్ త్వ్ అనీహతా |

మానసస్య తు దణ్డస్య ప్రాణాయామో విధీయతే ||

[౧౭౪] ఇతి | యద్ అపి పితామహేనోక్తమ్,

పరః పరమహంసస్ తు తుర్యాఖ్యః శ్రుతిర్ అబ్రవీత్ |

యమైశ్ చ నియమైర్ యుక్తో విష్ణురూపీ త్రిదణ్డభృత్ ||

ఇతి, తద్ అప్య్ ఉక్తరీత్యా వాగ్దణ్డాద్యభిప్రాయమ్ | యద్ అపి,

లిఙ్గం తు వైణవం తేషాం త్రిదణ్డం సపవిత్రకమ్ |

ఇతి యష్టిత్రయాభిధానమ్, తద్ అపి బహూదకవిషయత్వేనోపపన్నమ్ | యో హి బహూదక ఏవ సన్ గ్రామైకరాత్రాదికాం హంసవృత్తిమ్ ఆచరతి స వృత్తితో హంసో భవతి |

వేదాన్తశ్రవణాదికాం పరమహంసవృత్తిం చేద్ ఆశ్రయతి తదా వృత్తితః పరమహంసో భవతి | తేషాం హంసాదీనాం త్రిదణ్డమ్ ఏవ లిఙ్గమ్ | అనేనైవాభిప్రాయేణ,

వృత్తిభేదేన భిన్నాశ్ చ నైవ లిఙ్గేన తే ద్విజాః |

ఇత్య్ ఉక్తమ్ | అన్యథా ముఖ్యయోర్ హంసపరహంసయోర్ ఏకదణ్డవిధాయకాన్య్ ఉదాహృతాని వచనాని నిర్విషయాణి స్యుః | తస్మాద్ ఏక ఏవ దణ్డః పరమహంసస్య |

నను – పరమహంసోపనిషది ఏకదణ్డో ఽప్య్ అముఖ్యత్వేనైవ శ్రూయతే: "కౌపీనం దణ్డమ్ ఆచ్ఛాదనం చ స్వశరీరోపభోగార్థాయ చ లోకస్యోపకారార్థాయ చ పరిగ్రహేత్ | తచ్ చ న [౧౭౫] ముఖ్యమ్ అస్తి | కో ముఖ్యః ఇతి చేత్, అయం ముఖ్యో – న దణ్డం న శిక్యం నాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంసః" ఇతి (Pఅర్Uప్ ౧)

బాఢమ్ | నాస్త్య్ ఏవ విద్వత్పరమహంసస్య బాహ్యయష్ట్యుపయోగః | అత ఏవ చ వాక్యశేషే జ్ఞానమ్ ఏవ తస్య దణ్డః ఇత్య్ ఉక్తమ్:

జ్ఞానదణ్డో ధృతో యేన ఏకదణ్డో స ఉచ్యతే | ఇతి | (Pఅర్Uప్ 3)

యష్టిధారణం తు వివిదిషోః పరమహంసస్య | న చ విద్వద్వివిదిషుభేదేన పారమహంస్యద్వైవిధ్యే మానాభావః శఙ్కనీయః, వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తదుపలమ్భాత్ | "ఏతం వై తమ్ ఆత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణాః పుత్రైషణాయాశ్ చ విత్తైషణాయాశ్ చ లోకైషణాయాశ్ చ వ్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం చరన్తి" (BఆUప్ 3.౫.౧) ఇతి విద్వత్సంన్యాసే ప్రమాణమ్ | "ఏతమ్ ఏవ విదిత్వా మునిర్ భవతి | ఏతమ్ ఏవ ప్రవ్రాజినో లోకమ్ ఇచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తి" (BఆUప్ ౪.౪.౨౨) [౧౭౬] ఇత్య్ ఏతద్వాక్యే విద్వద్వివిదిషుసంన్యాసౌ ఉభావ్ అపి విస్పష్టమ్ అవగమ్యేతే | "ఏతత్ సర్వం భూః స్వాహేత్య్ అప్సు పరిత్యజ్యాత్మానమ్ అన్విచ్ఛేత్" (JఆబUప్ ౬) ఇతి జాబాలవాక్యే త్రిదణ్డాదిపరిత్యాగాత్మకం వివిదిషుపారమహంస్యమ్ ఆమ్నాతమ్ | శ్రుతిశ్ చ "న్యాస ఇతి బ్రహ్మ బ్రహ్మ హి పరః పరో హి బ్రహ్మ తాని వా ఏతాన్య్ అవరాణి తపాంసి న్యాస ఏవాత్యరేచయత్" (MNU ౨౧.౨) ఇత్య్ అగ్నిహోత్రయజ్ఞదానాదితపోనిన్దాపురఃసరం పారమహంస్యం విధాయ తస్య పరమహంసస్య వివిదిషోర్ ఆత్మవిద్యాధికారం దర్శయతి "ఓమ్ ఇత్య్ ఏతమ్ ఆత్మానం యుఞ్జీత" (MNU ౨౪.౨) ఇతి | తస్మాద్ ద్వైవిధ్యసద్భావాద్ దణ్డాదినివారణమ్ అశేషకర్మశూన్యవిద్వత్పరమహంసవిషయమ్ | విదుషః కర్తవ్యశూన్యతాం భగవాన్ ఆహ |

యస్ త్వ్ ఆత్మరతిర్ ఏవ స్యాద్ ఆత్మతృప్తశ్ చ మానవః |

ఆత్మన్య్ ఏవ చ సంతుష్టస్ తస్య కార్యం న విద్యతే || (BGహ్ 3.౧౭)

[౧౭౭] ఇతి | దక్షో ‘పి |

నాధ్యేతవ్యం న వక్తవ్యం న శ్రోతవ్యం కదాచన |

ఏతైః సర్వేషు నిష్ఠాతో యతిర్ భవతి నాన్యథా || ఇతి | (DaSమ్ 7.33)

స్మృత్యన్తరే ‘పి |

జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః |

నైవాస్తి కించిత్ కర్తవ్యమ్ అస్తి చేన్ న స సర్వవిత్ || ఇతి |

బహ్వృచబ్రాహ్మణే ‘పి: “ఏతద్ ధ సమ్ వై తద్విద్వాంస ఆహుర్ ఋషయః కావ షేయాః కిమర్థా వయమ్ అధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యక్ష్యామహే” ఇతి | వివిదిషోస్ తు శ్రవణమననాదికర్తవ్యసద్భావాత్ తదుపకారిత్వేన దణ్డధారణాదినియమ ఉపపద్యతే |

నను – జ్ఞానరహితస్యాపి దణ్డప్రతిషేధ ఆమ్నాయతే:

కాష్ఠదణ్డో ధృతో యేన సర్వాశీ జ్ఞానవర్జితః |

స యాతి నరకాన్ ఘోరాన్ మహారౌరవసంజ్ఞితాన్ || ఇతి | (PaరUప్ 3)

నాయం దోషః, విద్యాం వివిదిషాం చ వినా జీవనార్థమ్ ఏవ కేవలమ్ ఏకదణ్డం యో ధత్తే తద్విషయత్వాత్ ప్రతిషేధస్య | అత ఏవ సర్వాశీతి విశేషితమ్ | స్మృతావ్ అపి |

[౧౭౮] ఏకదణ్డం సమాశ్రిత్య జీవన్తి బహవో నరాః |

నరకే రౌరవే ఘోరే కర్మత్యాగాత్ పతన్తి తే || ఇతి |

యుక్తశ్ చ నరకే పాతః | సత్య్ అపి బాహ్యదణ్డే పాపనివర్తకానామ్ ఆన్తరదణ్డానామ్ అభావాత్ | పాపనివర్తకత్వం చ కాలికాపురాణే దర్శితమ్ |

వైణవా యే స్మృతా దణ్డా లిఙ్గమాత్రప్రబోధకాః |

లిఙ్గవ్యక్త్యై హి ధార్యాస్ తే న పునర్ ధర్మహేతవః ||

కాయజా యే బుద్ధైర్ నిత్యం నృణాం పాపప్రమోక్షణాత్ |

జితేన్ద్రియైర్ జితక్రోధైర్ ధార్యా వై తత్త్వదర్శిభిః || ఇతి |

యే కాయజాస్ త్రయో దణ్డాస్ తే పాపవిమోక్షణాయ ధార్యా ఇత్య్ అన్వయః |

నను – ఏకదణ్డత్రిదణ్డయోర్ వికల్పః క్వచిత్ స్మర్యతే । తత్ర విష్ణు-బౌధాయనౌ ।

ఏకదణ్డీ భవేద్ వాపి త్రిదణ్డో వా మునిర్ భవేత్ । ఇతి ।

వ్యాసః ।

త్రిదణ్డమ్ ఏకదణ్డం వా వ్రతమ్ ఆస్థాయ తత్త్వవిత్ ।

పర్యటేత్ పృథివీం నిత్యం వర్షాకాలే స్థిరో భవేత్ ॥ ఇతి ।

శౌనకో ‘పి: “అథ కాషాయవాసాః సఖా మ గోపాయేతి త్రిదణ్డమ్ ఏకదణ్డం వా గృహ్ణాతి” ఇతి । ఆశ్వమేధికే భగవద్వచనమ్ ।

[౧౭౯] ఏకదణ్డీ త్రిదణ్డీ వా శిఖీ ముణ్డిత ఏవ వా ।

కాషాయమాత్రసారో ‘పి యతిః పూజ్యో యుధిష్ఠిర ॥ ఇతి । (MDh ఆశ్వ ౧౦౫.౮–౯)

బాఢమ్ । ఉక్తరీత్యా తయోర్ వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా । తత్ర కుటీచకబహూదకయోస్ త్రిదణ్డః । హంసపరమహంసయోర్ ఏకదణ్డః । తథా చ సతి తత్ర తత్రోదాహృతాని వచనాని ఉపపద్యన్తే ।।।

తద్ ఏవం చతుర్విధః సంన్యాసో నిరూపితః

అథ తద్ధర్మా నిరూప్యన్తే । తత్ర బౌధాయనః ।

ఉషఃకాలే సముత్థాయ శౌచం కృత్వా యథావిధి ।

దన్తాన్ విధావ్య చాచమ్య పర్వవర్జం యథావిధి ॥

స్నాత్వా చాచమ్య విధివత్ తిష్ఠన్న్ ఆసీన ఏవ వా ।

బిభృజ్ జలపవిత్రం వాప్య అక్షసూత్రం కరద్వయే ॥

తద్వత్ పవిత్రే గోవాలైః కృతే దుష్కృతనాశనే ।

ఉదయే విధివత్ సంధ్యామ్ ఉపాస్య త్రికజప్యవాన్ ||

మిత్రస్య చర్షణీత్యాద్యైర్ ఉపస్థాయ పవిత్రిభిః |

పూర్వవత్ తర్పయిత్వాథ జపేత్ సమ్యక్ సమాహితః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

ఏక ఏవ చరేన్ నిత్యం సిద్ధ్యర్థమ్ అసహాయకః |

సిద్ధిమ్ ఏకస్య సంపశ్యన్ న జహాతి న హీయతే || (MDహ్ ౬.౪౨)

[౧౮౦] ఇతి | ఏకస్యాసహాయస్య విచరతో రాగద్వేషాదిప్రతిబన్ధాభావాత్ జ్ఞానలక్షణాం సిద్ధిం నిశ్చిన్వన్ తాం సిద్ధిం న జహాతి | తస్యాం సిద్ధావ్ అప్రత్యూహేన ప్రవర్తతే | ప్రవృత్తశ్ చ తస్యాః సిద్ధేర్ న హీయతే కిం తు పారం గచ్ఛతి | యదా తు ద్వితీయతృతీయపురుషసహాయవాన్ విచరేత్ తదా రాగద్వేషసంభవాద్ ఉక్తసిద్ధేర్ హీయతే | అత ఏవ దక్షః |

ఏకో భిక్షుర్ యథోక్తస్ తు ద్వావ్ ఏవ మిథునం స్మృతమ్ |

త్రయో గ్రామః సమాఖ్యాత ఊర్ధ్వం తు నగరాయతే ||

నగరం న హి కర్తవ్యం గ్రామో 'పి మిథునం తథా |

ఏతత్ త్రయం ప్రకుర్వాణః స్వధర్మాచ్ చ్యవతే యతిః ||

రాజవార్తా హి తేషాం చ భిక్షావార్తా పరస్పరమ్ |

స్నేహపైశున్యమాత్సర్యం సంనికర్షాన్ న సంశయః || ఇతి | (DఅSమ్ ౭.౩౫–౩౭)

యదా తు శ్రవణాదిసంపత్త్యభావాద్ ఆత్మజ్ఞానసిద్ధౌ స్వయమ్ అశక్తః స్యాత్ తదా తత్ర శక్తేన ద్వితీయేన సహ విచరేత్ | యథాహ శ్రుతిః: "వర్షాసు ధ్రువశీలో 'ష్టౌ మాసమ్ ఏకాకీ యతిశ్ చరేత్ ద్వౌ వా" ఇతి (Āర్Uప్ ౩) | చరేత్ చరేతామ్ ఇత్య్ అర్థః | శౌనకో 'పి: "ఏకాకీ విచరేత్ సర్వభూతేభ్యో హితమ్ ఆచరేత్" [౧౮౧] ఇతి | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

సర్వభూతహితః శాన్తః త్రిదణ్డీ సకమణ్డలుః |

ఏకారామః పరివ్రజ్య భిక్షార్థీ గ్రామమ్ ఆశ్రయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౩.౫౮)

హితాచరణం నామ హింసాననుష్ఠానమాత్రమ్ | న పునర్ ఉపకారేషు ప్రవృత్తిః, "హింసానుగ్రహయోర్ అనారమ్భః" (GDహ్ ౩.౨౪) ఇతి గౌతమస్మరణాత్ | అత ఏవ అహింసాదీన్ ఆహ అత్రిః |

అహింసా సత్యమ్ అస్తేయం బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహౌ |

భావశుద్ధిర్ హరేర్ భక్తిః సంతోషః శౌచమ్ ఆర్జవమ్ ||

ఆస్తిక్యం బ్రహ్మసంస్పర్శః స్వాధ్యాయః సమదర్శనమ్ |

అనౌద్ధత్యమ్ అదీనత్వం ప్రసాదః స్థైర్యమార్దవే ||

స్వస్నే హెూ గురుశుశ్రూషా శ్రద్ధా క్షాన్తిర్ దమః శమః |

ఉపేక్షా ధైర్యమాధుర్యే తితిక్షా కరుణా తథా ||

హ్రీస్ తపో జ్ఞానవిజ్ఞానే యోగో లఘ్వశనం ధృతిః |

భిక్షాటనం జపః సంధ్యా త్యాగః కర్మఫలస్య చ |

ఏష స్వధర్మో విఖ్యాతో యతీనాం నియతాత్మనామ్ || ఇతి |

ప్రవ్రజ్యాం కృత్వాపి గురోః సమీపే బ్రహ్మజ్ఞానపర్యన్తం నివసేత్ | తద్ ఉక్తం లిఙ్గపురాణే |

[౧౮౨] ఆశ్రమత్రయమ్ ఉక్తస్య ప్రాప్తస్య పరమాశ్రమమ్ |

తతః సంవత్సరస్యాన్తే ప్రాప్య జ్ఞానమ్ అనుత్తమమ్ ||

అనుజ్ఞాప్య గురుం చైవ చరేద్ ధి పృథివీమ్ ఇమామ్ |

త్యక్తసఙ్గో జితక్రోధో లఘ్వాహారో జితేన్ద్రియః ||

పిధాయ బుద్ధ్యా ద్వారాణి ధ్యానేనైకమనా భవేత్ || ఇతి | (Lఇజ్Pఉ ౧.౯౦.౧౫)

మత్స్యపురాణే ‘పి |

గురోర్ అభిహితే యుక్తః స తు సంవత్సరం వసేత్ |

నియమేష్వ్ అప్రమత్తస్ తు యమేషు చ సదా భవేత్ ||

ప్రాప్య చాన్తే తతశ్ చైవ జ్ఞానయోగమ్ అనుత్తమమ్ |

అవిరోధేన ధర్మస్య విచరేత్ పృథివీం యతిః || ఇతి | (Lఇజ్Pఉ ౧.౮౯.౫-౬)

సంవతసరమ్ ఇత్య్ ఉపలక్షణమ్ | యావజ్ జ్ఞానం తావన్ నివసేత్ | గురుసమీపవాసస్య జ్ఞానార్థత్వాత్ | పృథివీవిచరణే విశేషమ్ ఆహ కణ్వః |

ఏకరాత్రం వసేత్ గ్రామే నగరే పఞ్చరాత్రకమ్ |

వర్షాభ్యో ‘న్యత్ర వర్షాసు మాసాంశ్ చ చతురో వసేత్ || ఇతి |

మత్స్యపురాణే ‘పి |

అష్టౌ మాసాన్ విహారః స్యాద్ యతీనాం సంయతాత్మనామ్ |

[౧౮౩] ఏకత్ర చతురో మాసాన్ వార్షికాన్ నివసేత్ పునః ||

న దేహో భవితా తత్ర దృష్టం శాస్త్రం పురాతనమ్ || ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౮౪.౨౧–౨౩)

చాతుర్మాస్యనివాసే ప్రయోజనమ్ ఆహ మేధాతిథిః |

సంరక్షణార్థం జన్తూనాం వసుధాతలచారిణామ్ |

ఆషాఢాదీంశ్ చ చతుర ఆ మాసాత్ కార్తికాద్ యతిః ||

ధర్మాఢ్యే జలసంపన్నే గ్రామాన్తే నివసేచ్ ఛుచిః || ఇతి |

అన్యాన్ అపి హేయోపాదేయాంశ్ చ్ ధర్మాన్ సంగృహ్యాహ స ఏవ |

శ్రద్ధయా పరయోపేతః పరమాత్మపరాయణః |

స్థూలసూక్ష్మశరీరాభ్యాం ముచ్యన్తే దశషట్కవిత్ ||

త్రిదణ్డం కుణ్డికాం కన్యాం భైక్షభాజనమ్ ఆసనమ్ |

కౌపీనాచ్ఛాదనం వాసః షడ్ ఏతాని పరిగ్రహేత్ ||

స్థావరం జఙ్గమం బీజం తైజసం విషమ్ ఆయుధమ్ |

షడ్ ఏతాని న గృహ్ణీయాద్ యతిర్ మూత్రపురీషవత్ ||

రసాయనక్రియావాదం జ్యోతిషం క్రయవిక్రయమ్ |

వివిధాని చ శిల్పాని వర్జయేత్ పరదారవత్ ||

భిక్షాటనం జపం స్నానం ధ్యానం శౌచం సురార్చనమ్ |

కర్తవ్యాని షడ్ ఏతాని సర్వథా నృపదణ్డవత్ ||

[౧౮౪] నటాదిప్రేక్షణం ద్యూతం ప్రమదాం సుహృదం తథా |

భక్ష్యం భోజ్యమ్ ఉదక్యాం చ షణ్ న పశ్యేత్ కదాచన ||

స్కన్ధావారే ఖలే సార్థే పురే గ్రామే వసద్గృహే |

న వసేత యతిః షట్సు స్థానేష్వ్ ఏతేషు కర్హిచిత్ ||

రాగం ద్వేషం మదం మాయాం దమ్భం మోహం పరాత్మసు |

షడ్ ఏతాని యతిర్ నిత్యం మనసాపి న చిన్తయేత్ ||

మఞ్చకం శుక్లవస్త్రం చ స్త్రీకథాం లౌల్యమ్ ఏవ చ।
దివా స్వాపం చ యానం చ యతీనాం పతనాని షట్॥
సంయోగం చ వియోగం చ వియోగస్య చ సాధనమ్।
జీవేశ్వరప్రధానానాం స్వరూపాణి విచిన్తయేత్॥
ఆసనం పాత్రలోపశ్ చ సంచయః శిష్యసంగ్రహః।
దివాస్వాపో వృథాజల్పో యతేర్ బన్ధకరాణి షట్॥
ఏకాహాత్ పరతో గ్రామే పఞ్చాహాత్ పరతః పురే।
వర్షాభ్యో ‘న్యత్ర యత్ స్థానమ్ ఆసనం తద్ ఉదాహృతమ్॥
ఉక్తానాం యతిపాత్రాణామ్ ఏకస్యాపి న సంగ్రహః।
భిక్షోర్ భైక్షభుజశ్ చాపి పాత్రలోపః స ఉచ్యతే॥
గృహీతస్య త్రిదణ్డాదేర్ ద్వితీయస్య పరిగ్రహః।
కాలాన్తరోపభోగార్థం సంచయః పరికీర్తితః॥
[౧౮౫] శుశ్రూషాలాభపూజార్థం యశో’ర్థం వా పరిగ్రహః।
శిష్యాణాం న తు కారుణ్యాత్ స స్నేహః శిష్యసంగ్రహః॥
విద్యా దినం ప్రకాశత్వాద్ అవిద్యా రాత్రిర్ ఉచ్యతే।
విద్యాభ్యాసే ప్రమాదో యః స దివాస్వాప ఉచ్యతే॥
ఆధ్యాత్మికీం కథాం ముక్త్వా భైక్షచర్యాం సురస్తుతిమ్।
అనుగ్రహపరః ప్రశ్నే వృథా జల్పః స ఉచ్యతే॥
అజిహ్వః షణ్ఢకః పఙ్గుర్ అన్ధో బధిర ఏవ చ।
ముగ్ధశ్ చ ముచ్యతే భిక్షుః షడ్భిర్ ఏతైర్ న సంశయః॥
ఇదం మృష్టమ్ ఇదం నేతి యో ‘శ్నన్న్ అపి న సజ్జతి।
హితం సత్యం మితం వక్తి తమ్ అజిహ్వం ప్రచక్షతే॥
సద్యోజాతాం యథా నారీం తథా షోడశవార్షికీమ్।
శతవర్షాం చ యో దృష్ట్వా నిర్వికారః స షణ్ఢకః॥

భిక్షార్థమ్ అటనం యస్య విణ్మూత్రకరణాయ చ ।
యోజనాన్ న పరం యాతి సర్వథా పఙ్గుర్ ఏవ సః ॥
తిష్ఠతో వ్రజతో వాపి యస్య చక్షుర్ న దూరగమ్ ।
చతుర్యుగాద్ భయం త్యక్త్వా పరివ్రాట్ సో ‘న్ధ ఉచ్యతే ॥
[౧౮౬] హితాహితం మనోరామం వచః శోకావహం తు యత్ ।
శ్రుత్వా యో న శృణోతీవ బధిరః స ప్రకీర్తితః ॥
సాంనిధ్యే విషయాణాం యః సమర్థో ‘వికలేన్ద్రియః ।
సుప్తవద్ వర్తతే నిత్యం స భిక్షుర్ ముగ్ధ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

భిక్షాటనవిధిమ్ ఆహ మనుః ।

ఏకకాలం చరేద్ భైక్షం న ప్రసజ్యేత విస్తరే ।
భైక్షప్రసక్తో హి యతిర్ విషయేష్వ్ అపి సజ్జతే ॥
విధూమే సన్నముసలే వ్యఙ్గారే భుక్తవజ్జనే ।
వృత్తే శరావసంపాతే భిక్షాం నిత్యం యతిశ్ చరేత్ ॥
అలాభే న విషాదీ స్యాల్ లాభే చైవ న హర్షయేత్ ।
ప్రాణయాత్రికమాత్రః స్యాన్ మాత్రాసఙ్గాద్ వినిర్గతః ॥ ఇతి । (MDh ౬.౫౫–౫౭)

మీయన్తే ఇతి మాత్రా విషయాస్ తేషాం సఙ్గాద్ వినిర్గతః । యతతస్తో (?) న హర్షవిషాదౌ కార్యౌ ఇత్య్ అర్థః । యమో ‘పి ।

స్నాత్వా శుచిః శుచౌ దేశే కృతజప్యః సమాహితః ।
భిక్షార్థీ ప్రవిశేద్ గ్రామం రాగద్వేషవివర్జితః ॥
చరేన్ మాధూకరం భైక్షం యతిర్ మ్లేచ్ఛకులాద్ అపి ।
ఏకాన్నం న తు భుఞ్జీత బృహస్పతిసమో యది ॥
[౧౮౭] మేధ్యం భక్షం చరేన్ నిత్యం సాయాహ్నే వాగ్యతః శుచిః ।
ఏకవాసా విశుద్ధాత్మా మన్దగామీ యుగాన్తదృక్ ॥
యథాలబ్ధం తథాశ్నీయాద్ ఆజ్యసంస్కారవర్జితమ్ ।

భైక్షం మాధూకరం నామ సర్వపాతకనాశనమ్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో ‘పి ।

విధూమే సన్నముసలే వ్యఙ్గారే భుక్తవజ్జనే ।
కాలే ‘పరాహ్ణభూయిష్ఠే భిక్షాటణమ్ అథాచరేత్ ॥
ఊర్ధ్వం జాన్వోర్ అధో నాభేః పరిధాయైకమ్ అమ్బరమ్ ।
ద్వితీయమ్ ఆన్తరం వాసః పాత్రీ దణ్డీ చ వాగ్యతః ॥
సవ్యే చాదాయ పాత్రం తు త్రిదణ్డం దక్షిణే కరే ।
ఉపతిష్ఠేత సూర్యం తు ధ్యాత్వా చైకత్వమ్ ఆత్మనా ॥
ఉక్త్వా విరజసం మన్త్రమ్ ఆకృష్ణేన ప్రదక్షిణమ్ ।
కృత్వా పునర్ జపిత్వా చ యే తే పన్థాన ఇత్య్ అపి ॥
యో ‘సౌ విష్ణ్వాఖ్యం ఆదిత్యే పురుషో ‘న్తర్హృది స్థితః ।
సో ‘హం నారాయణో దేవ ఇతి ధ్యాత్వా ప్రణమ్య తమ్ ॥
భిక్షాపాత్రాదిశుద్ధ్యర్థమ్ అవముచ్యాప్య్ ఉపానహౌ ।
తతో గ్రామం వ్రజేన్ మన్దం యుగమాత్రావలోకకః ॥
ధ్యాయన్ హరిం చ తచ్చిత్త ఇదం చ సముదీరయేత్ ।
విష్ణుస్ తిర్యగ్ అధోర్ధ్వం మే వైకుణ్ఠో విదిశం దిశమ్ ॥
పాతు మాం సర్వతో రామో ధన్వీ చక్రీ చ కేశవః ।
అభిగమ్య గృహాద్ భిక్షాం భవత్పూర్వం ప్రచోదయేత్ ॥
[౧౮౮] గోదోహమాత్రం తిష్ఠేచ్ చ వాగ్యతో ‘ధోముఖస్ తతః ।
దృష్ట్వా భిక్షాం దృష్టిపూతాం దాతుశ్ చ కరసంస్థితామ్ ॥
త్రిదణ్డం దక్షిణే త్వ్ అఙ్గే తతః సన్ధాయ బాహునా ।
ఉత్పాటయేచ్ చ కవచం దక్షిణేన కరేణ సః ॥
పాత్రం వామకరే క్షిప్త్వా శ్లేషయేద్ దక్షిణేన తు ।
ప్రాణయాత్రికమ్ అన్నం తు భిక్షేత విగతస్పృహః ॥ ఇతి ।

భిక్షస్య పఞ్చవిధత్వమ్ ఆహ ఉశనాః ।

మాధూకరమ అసంక్లప్తం ప్రాక్ప్రణీతమ్ అయాచితమ్ ।
తాత్కాలికోపపన్నం చ భైక్షం పఞ్చవిధం స్మృతమ్ ॥
మనఃసంకల్పరహితాన్ గృహాంస్ త్రీన్ సప్త పఞ్చకాన్ ।
మధువద్ ఆహరణం యత్ తు మాధూకరమ్ ఇతి స్మృతమ్ ॥
శయనోత్థాపనాత్ ప్రాగ్ యత్ ప్రార్థితం భక్తిసంయుతైః ।
తత్ ప్రాక్ప్రణీతమ్ ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ ఉశనా మునిః ॥
భిక్షాటనసముద్యోగాత్ ప్రాక్ కేనాపి నిమన్త్రితమ్ ।
అయాచితం హి తద్ భైక్షం భోక్తవ్యం మనుర్ అబ్రవీత్ ॥
ఉపస్థానే చ యత్ ప్రోక్తం భిక్షార్థం బ్రాహ్మణేన హ ।
తాత్కాలికమ్ ఇతి ఖ్యాతం తద్ అత్తవ్యం ముముక్షుణా ॥
సిద్ధమ్ అన్నం భక్తజనైర్ ఆనీతం యన్ మఠం ప్రతి ।
ఉపపన్నం తద్ ఇత్య్ ఆహుర్ మునయో మోక్షకాఙ్క్షిణః ॥ ఇతి ।

భ్యాన్నం ప్రశంసతి యమః ।

యశ్ చరేత్ సర్వవర్ణేషు భైక్షమ్ అభ్యవహారతః ।
న స కించిద్ ఉపాశ్నీయాద్ ఆపో భైక్షమ్ ఇతి స్థితిః ॥
[౧౮౯] అబ్బిన్దుం యః కుశాగ్రేణ మాసి మాసి త్రయం పిబేత్ ।
న్యాయతో యస్ తు భిక్షాశీ పూర్వోక్తాత్ తు విశిష్యతే ॥
తప్తకాఞ్చనవర్ణేన గవాం మూత్రేణ యావకమ్ ।
పిబేత్ ద్వాదశ వర్షాణి న తద్ భైక్షసమం భవేత్ ॥
శాకభక్షాః పయోభక్షా యే ‘న్యే యావకభక్షకాః ।
సర్వే భైక్షభుజస్ తస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥
న భైక్షం పరపాకాన్నం న చ భైక్షం ప్రతిగ్రహః ।
సోమపానసమం భైక్షం తస్మాద్ భైక్షేణ వర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

అత్ర సర్వవర్ణేష్వ్ ఇత్య్ ఆపద్విషయమ్ | అత ఏవ బౌధాయనః |

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం మేధ్యానామ్ అన్నమ్ ఆహరేత్ |

అసంభవే తు పూర్వస్యాప్య్ ఆదదీతోత్తరోత్తరమ్ ||

సర్వేషామ్ అప్య్ అభావే తు భైక్షద్వయమ్ అనశ్నతా |

భైక్షం శూద్రాద్ అపి గ్రాహ్యం రక్ష్యాః ప్రాణా విజానతా || ఇతి |

న చ భిక్షాం లబ్ధుమ్ ఉల్కాపాతాద్యుత్పాతకథనం గ్రహదౌస్థ్యాదికథనమ్ అన్యం వా కంచిద్ ఉపాధిం సంపాదయేత్ | తద్ ఆహ మనుః |

న చోత్పాతనిమిత్తాభ్యాం న నక్షత్రాఙ్గవిద్యయా |

నానుశాసనవాదాభ్యాం భిక్షాం లిప్సేత కర్హిచిత్ || ఇతి | (MDహ్ ౬.౫౦)

వర్జ్యమ్ అన్నమ్ ఆహ అత్రిః |

హితం మితం సదాశ్నీయాద్ యత్ సుఖేనైవ జీర్యతి |

ధాతుః ప్రకుప్యతే యేన తద్ అన్నం వర్జయేద్ యతిః ||

[౧౯౦]ఉదక్యా చోదితం చాన్నం ద్విజాన్నం శూద్రచోదితమ్ |

ప్రాణ్యఙ్గే వాయసే క్షప్తం తద్ అన్నం వర్జయేద్ యతిః ||

పిత్రర్థం కల్పితం పూర్వమ్ అన్నం దేవాదికారణాత్ |

వర్జయేత్ తాదృశీం భిక్షాం పరబాధాకరీం తథా || ఇతి |

పరబాధాప్రసక్తిమ్ ఏవాభిప్రేత్య మనుర్ ఆహ |

న తాపసైర్ బ్రాహ్మణైర్ వా వయోభిర్ అథ వా శ్వభిః |

ఆకీర్ణం భిక్షుకైర్ వాన్యైర్ అగారమ్ ఉపసంవ్రజేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౬.౫౧)

యస్ తు భిక్షాం దాతుం శక్తో ‘పి నాస్తిక్యాన్ న ప్రయచ్ఛతి తద్గృహం వర్జయేద్ ఇత్య్ ఆహ బౌధాయనః |

భిక్షాం న దద్యుః పఞ్చాహం సప్తాహం వా కదాచన |

యస్మిన్ గృహే జనా మౌర్ఖ్యాత్ త్యజేచ్ చాణ్డాలవేశ్మవత్ || ఇతి |

అనిన్ద్యగృహస్య వర్జనే బాధమ్ ఆహ స ఏవ |

సాధుం చాపతితం విప్రం యో యతిః పరివర్జయేత్ |

స తస్య సుకృతం దత్త్వా దుష్కృతం ప్రతిపద్యతే || ఇతి |

యస్ తు దరిద్రః శ్రద్ధాలుతయా స్వయమ్ ఉపోష్యాపి భిక్షాం ప్రయచ్ఛతి తస్య భిక్షా న గ్రాహ్యా | తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే |

ఆత్మానం పీడయిత్వాపి భిక్షాం యః సంప్రయచ్ఛతి |

సా భిక్షా హింసితా జ్ఞేయా నాదద్యాత్ తాదృశీం యతిః ||

[౧౮౧] ఇతి | భిక్షార్థం బహుషు గృహేషు పర్యటితుమ్ అలసమ్ ప్రత్య్ ఆహ బౌధాయనః |

ఏకత్ర లోభాద్ యో భిక్షుః పాత్రపూరణమ్ ఇచ్ఛతి |

దాతా స్వర్గమ్ అవాప్నోతి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ || ఇతి |

యతిపాత్రం వివినక్తి మనుః |

అతైజసాని పాత్రాణి తస్య స్యుర్ నిర్వ్రణాని చ |

తేషామ్ అద్భిః స్మృతం శౌచం చమసానామ్ ఇవాధ్వరే ||

అలాబుం దారుపాత్రం వా మృణ్మయం వైదలం తథా |

ఏతాని యతిపాత్రాణి మనుః స్వాయంభువో 'బ్రవీత్ || ఇతి | (MDh ౬.౫౩–౫౪)

యమో 'పి |

హిరణ్మయాని పాత్రాణి కృష్ణాయసమయాని చ |

యతీనాం తాన్య్ అపాత్రాణి వర్జయేత్ తాని భిక్షుకః || ఇతి |

బౌధాయనో 'పి |

స్వయమ్ ఆహృతపర్ణేషు స్వయం శీర్ణేషు వా పునః |

భుఞ్జీత న వటాశ్వత్థకరఞ్జానాం తు పర్ణకే ||

కుమ్భీతిన్దుకయోర్ వాపి కోవిదారార్కయోస్ తథా |

ఆపద్య్ అపి న కాంస్యే తు మలాశీ కాంశ్యభోజనః ||

సౌవర్ణే రాజతే తామ్రమయే వా త్రపుసీసయోః || ఇతి |

భోజననియమమ్ ఆహ స ఏవ: "భైక్షచర్యాద్ ఉపావృత్య ... హస్తౌ పాదౌ చ ప్రక్షాల్య [౧౮౨] ఆచమ్యాదిత్యస్యాగ్రే నివేదయన్ ఉద్ ఉ త్యం చిత్రమ్ ఇతి | ... బ్రహజజ్ఞానమ్ ఇతి చ | ...

ఉద్ వయం తమసస్ పరీతి చ ... జపిత్వా | ... భుఞ్జీత" ఇతి (BDహ్ ౨.౧౦.౧౮.౭–౧౨) |
నృసింహపురాణే 'పి |

తతో నివృత్య తత్పాత్రం సంస్థాప్యాచమ్య సంయమీ |
చతురఙ్గులేన ప్రక్షాల్య గ్రాసమాత్రం సమాహితః ||
సర్వవ్యఞ్జనసంయుక్తం పృథక్ పాత్రే నివేదయేత్ |
సూర్యాదిదేవభూతేభ్యో దత్త్వాన్నం ప్రోక్ష్య వారిణా ||
భుఞ్జీత పర్ణపుటకే పాత్రే వా వాగ్యతో యతిః |
భుక్త్వా పాత్రం యతిర్ నిత్యం క్షాలయేన్ మన్త్రపూర్వకమ్ ||
న దుష్యేత్ తస్య తత్ పాత్రం యజ్ఞేషు చమసా ఇవ |
అథాచమ్య నిరుద్ధాసుర్ ఉపతిష్ఠేత భాస్కరమ్ ||
జపధ్యానవిశేషేణ దినశేషం నయేద్ బుధః |
కృతసంధ్యస్ తతో రాత్రిం నయేద్ దేవగృహాదిషు ||
[౧౯౩] హృత్పుణ్డరీకనిలయే ధ్యాత్వాత్మానమ్ అకల్మషమ్ |
యతిర్ ధర్మరతః శాన్తః సర్వభూతసమో వశీ ||
ప్రాప్నోతి పరమం స్థానం యత్ ప్రాప్య న నివర్తతే || ఇతి | (Nఋపీఉ ౬౦.౧౩–౨౦)

కూర్మపురాణే 'పి |

ఆదిత్యే దర్శయిత్వాన్నం భుఞ్జీత ప్రాఙ్ముఖో 'త్వరః |
హుత్వా ప్రాణాహుతీః పఞ్చ గ్రాసాన్ అష్టౌ సమాహితః ||
ఆచమ్య దేవం బ్రహ్మాణం ధ్యాయీత పరమేశ్వరమ్ |
ప్రాగ్రాత్రే 'పరరాత్రే చ మధ్యరాత్రే తథైవ చ ||
సంధ్యాస్వ్ అహ్ని విశేషేణ చిన్తయేన్ నిత్యమ్ ఈశ్వరమ్ || ఇతి | (Kఊపీఉ ౧.౨.౨౨.౭–౧౦)

అథాన్యే 'పి యతిధర్మాః | తత్రాహ అత్రిః |

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ఆచారో యో యతేః స్మృతః |

అభ్యుత్థానప్రియాలాపైర్ గురువత్ ప్రతిపూజనమ్ ||
యతీనాం వ్రతవృద్ధానాం స్వధర్మమ్ అనువర్తినామ్ |
విష్ణురూపేణ వై కుర్యాన్ నమస్కారం విధానతః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

కృత్తకేశనఖశ్మశ్రుః పాత్రీ దణ్డీ కుసుమ్భవాన్ |
విచరేన్ నియతో నిత్యం సర్వభూతాన్య్ అపీడయన్ ||

[౧౯౪]కపాలం వృక్షమూలాని కుచేలమ్ అసహాయతా |
సమతా చైవ సర్వస్మిన్న్ ఏతన్ ముక్తస్య లక్షణమ్ ||
నాభినన్దేత మరణం నాభినన్దేత జీవితమ్ |
కాలమ్ ఏవ ప్రతీక్షేత నిదేశం భృతకో యథా ||
దృష్టిపూతం న్యసేత్ పాదం వస్త్రపూతం జలం పిబేత్ |
సత్యపూతాం వదేద్ వాచం మనఃపూతం సమాచరేత్ ||
అతివాదాంస్ తితిక్షేత నావమన్యేత కథంచన |
న చేకం దేహమ్ ఆశ్రిత్య వైరం కుర్వీత కేనచిత్ ||
క్రుధ్యన్తం న ప్రతిక్రుధ్యేద్ ఆక్రుష్టః కుశలం వదేత్ |
సప్తద్వారావకీర్ణాం చ న వాచమ్ అనృతాం వదేత్ ||
అధ్యాత్మరతిర్ ఆసీనో నిరపక్షో నిరామిషః |
ఆత్మనైవ సహాయేన సుఖార్థీ విచరేద్ ఇహ ||
సంరక్షణార్థం జన్తూనాం రాత్రావ్ అహని సంధ్యయోః |
శరీరస్యాత్యయే చైవ సమీక్ష్య వసుధాం చరేత్ ||
అల్పాన్నాభ్యవహారేణ రహఃస్థానాసనేన చ |
హ్రియమాణాని విషయైర్ ఇన్ద్రియాణి నివర్తయేత్ ||
ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన రాగద్వేషక్షయేణ చ |
అహింసయా చ భూతానామ్ అమృతత్వాయ కల్పతే || (MDహ్ ౬.౪౪–౬౦)

[౧౯౫] ఇతి । దక్షో ‘పి ।

నాధ్యేతవ్యం న వక్తవ్యం న శ్రోతవ్యం కథంచన ।

ఏతైః సర్వైః సునిష్పన్నో యతిర్ భవతి నేతరః ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౭.33)

బృహస్పతిర్ అపి ।

న కించిద్ భేషజాద్ అన్యద్ అన్యద్ వా దన్తధావనాత్ ।

వినా భోజనకాలం తు భక్షయేద్ ఆత్మవాన్ యతిః ॥

నైవాదదీత పాథేయం యతిః కించిద్ అనాపది ।

పక్వమ్ ఆపత్సు గృహ్ణీయాద్ యావద్ అహ్నోపభుజ్యతే ॥

న తీర్థవాసీ నిత్యం స్యాన్ నోపవాసపరో యతిః ।

న చాధ్యయనశీలః స్యాన్ న వ్యాఖ్యానపరో భవేత్ ॥ ఇతి ।

నాధ్యేతవ్యమ్ ఇత్య్ ఏతత్ కర్మకాణ్డవిషయమ్, అన్యథా “ఉపనిషదమ్ ఆవర్తయేత్” (Āశ్Uప్ ౨) ఇతి శ్రుతిర్ బాధ్యేత । న శ్రోతవ్యమ్ ఇత్య్ ఏతద్ బ్రహ్మమీమాంసావ్యతిరిక్తవిషయమ్, “శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇతి తన్మీమాంసాయా విహితత్వాత్ । ఉపపన్నశ్ చ తీర్థోపవాసాధ్యయనవ్యాఖ్యాన-తాత్పర్యనిషేధో నివృత్తిధర్మప్రధానత్వాత్ కైవల్యాశ్రమస్య । యతః స ఏవాహ ।

[౧౯౬]యస్మిన్ వాచః ప్రవిష్టాః స్యుః కూపే ప్రాస్తాః శిలా ఇవ ।

న వక్తారం పునర్ యాన్తి స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

యస్మిన్ కామాః ప్రవిశన్తి విషయేభ్యోపసంహృతాః ।

విషయాన్ న పునర్ యాన్తి స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

యస్మిన్ క్రోధః శమం యాతి విఫలః సమ్యగ్ ఉత్థితః ।

ఆకాశే ‘సిర్ యథా క్షిప్తః స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

యస్మిన్ క్షాన్తిః శమః శౌచం సత్యం సంతోష ఆర్జవమ్ ।

ఆకించన్యమ్ అదమ్భశ్ చ స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

వృథా ప్రలాపీ యో న స్యాన్ న లోకారాధనే రతః ।

నాన్యవిద్యాభియుక్తశ్ చ స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

అతీతాన్ న స్మరేద్ భోగాంస్ తథైవానాగతాన్ అపి ।

ప్రాప్తాంశ్ చ నాభినన్దేత స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥

అన్ధవన్ మూకవత్ పఙ్గుబధిరక్లీబవచ్ చ యః ।

ఆస్తే వ్రజతి యో నిత్యం స కైవల్యాశ్రమే వసేత్ ॥ ఇతి ।

ఉక్తధర్మోపేతం యతిం ప్రశంసతి దక్షః ।

సంచితం యద్ గృహస్థస్య పాపమ్ ఆమరణాన్తికమ్ ।

నిర్దహిష్యతి తత్ సర్వమ్ ఏకరాత్రోషితో యతిః ॥

సంన్యస్యన్తం ద్విజం దృష్ట్వా స్థానాచ్ చలతి భాస్కరః ।

ఏష మే మణ్డలం భిత్త్వా పరం స్థానం ప్రయాస్యతి ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౭.౪౫–౪౬)

తద్ ఏవం యతిధర్మా నిరూపితాః

ఉక్తానాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం సంన్యాసాన్తానాం చతుర్ణామ్ ఆశ్రమాణాం ప్రత్యేకమ్ అవాన్తరభేదాశ్ చతుర్విధాః । తద్ ఉక్తం మహాభారతే ।

[౧౯౭] బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్ చ వానప్రస్థో ‘థ భిక్షుకః ।

చత్వార ఆశ్రమాః ప్రోక్తా ఏకైకస్య చతుర్విధాః ॥ ఇతి

తత్ర చాతుర్విధ్యం కాత్యాయనస్మృతిర్ వ్యాచచక్షే:

బ్రహ్మచారిగృహస్థవానప్రస్థపరివ్రాజకాశ్ చత్వార ఆశ్రమాః షోడశభేదా భవన్తి । తత్ర బ్రహ్మచారిణశ్ చతుర్విధా భవన్తి । గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్న్ ఇతి । ఉపనయనాద్ ఊర్ధ్వం త్రిరాత్రమ్ అక్షారలవణాశీ గాయత్రీమ్ అధీతే స గాయత్రః । అష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి వేదబ్రహ్మచర్యం చరేత్ ప్రతివేదం ద్వాదశ ద్వాదశ వా యావద్గ్రహణాన్తం వా వేదస్య స బ్రాహ్మః । స్వదారనిరతో ఋతుకాలగామీ సదా పరదారవర్జీ స ప్రాజాపత్యః । అథ వా చతుర్వింశతివర్షాణి గురుకులవాసీ బ్రాహ్మః । అష్టాచత్వారింశద్వర్షవాసీ

చ ప్రాజాపత్యః । [౧౯౭] ఆ ప్రాయణాద్ గురోర్ అపరిత్యాగీ స నైష్ఠికో బృహన్న్ ఇతి । [=Āశ్Uప్ ౧]

గృహస్థా అపి చతుర్విధా భవన్తి । వార్తాకవృత్తయః శాలీనవృత్తయో యాయావరా ఘోరసంన్యాసికాశ్ చేత్ । తత్ర వార్తాకవృత్తయః కృషిగోరక్షవాణిజ్యమ్ అగర్హితమ్ ఉపయుఞ్జానాః శతసంవత్సరాభిః క్రియాభిర్ యజన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । శాలీనవృత్తయో యజన్తో న యాజయన్తో ఽధీయానా నాధ్యాపయన్తో దదతో న ప్రతిగృహ్ణన్తః శతసంవత్సరాభిః క్రియాభిర్ యజన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । యాయావరా యజన్తో యాజనతో ఽధీయానా అధ్యాపయన్తో దదతః ప్రతిగృహ్ణన్తః శతసంవత్సరాభిః క్రియాభిర్ యజన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । ఘోరసంన్యాసికా ఉద్ధృతపరిపూతాభిర్ అద్భిః కార్యం కుర్వన్తః ప్రతిదివసమ్ ఆహృతోఞ్ఛవృత్తిమ్ ఉపయుఞ్జానాః శతసంవత్సరాభిః క్రియాభిర్ యజన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే ॥ [Āశ్Uప్ ౨]

వానప్రస్థా అపి చతుర్విధా భవన్తి । వైఖానసా ఔదుమ్బరా వాలఖిల్యాః ఫేనపాశ్ చేతి । తత్ర వైఖానసా అకృష్టపచ్యౌషధివనస్పతిభిర్ గ్రామబహిష్కృతాభిర్ అగ్నిపరిచరణం కృత్వా [౧౯౯] పఞ్చమహాయజ్ఞక్రియా నిర్వర్తయన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । ఔదుమ్బరాః ప్రాతర్ ఉత్థాయ యాం దిశమ్ అభిప్రేక్షన్తే తదాహృతోదుమ్బరబదరనీవారశ్యామాకైర్ అగ్నిపరిచరణం కృత్వా పఞ్చమహాయజ్ఞక్రియా నిర్వర్తయన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । వాలఖిల్యా జటాధరాశ్ చీరచర్మవల్కలపరివృతాః కార్తిక్యాం పౌర్ణమాస్యాం పుష్పఫలమ్ ఉత్సృజన్తః శేషాన్ అష్టౌ మాసాన్ వృత్త్యుపార్జనం కృత్వాగ్నిపరిచరణం కృత్వా పఞ్చమహాయజ్ఞక్రియా నిర్వర్తయన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । ఫేనపా ఉన్మత్తకాః శీర్ణపర్ణఫలభోజినో యత్ర తత్ర వా వసన్తో ఽగ్నిపరిచరణం కృత్వా పఞ్చమహాయజ్ఞక్రియా నిర్వర్తయన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । (Āశ్Uప్ 3)

పరివ్రాజకా అపి చతుర్విధా భవన్తి । కుటీచకా బహూదకా హంసాః పరమహంసాశ్ చేతి । [౨౦౦] కుటీచకాః స్వపుత్రగృహేషు భైక్షచర్యం చరన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । బహూదకాస్ త్రిదణ్డకమణ్డలుశిక్యపద్మజలపవితర్-పాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోపవీతకౌపీనకాషాయవేషధారిణః సాధువృత్తేషు బ్రాహ్మణకులేషు భైక్షవర్యం చరన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । హంసా ఏకదణ్డధరాః శిఖావర్జితా యజ్ఞోపవీతధారిణః శిక్యకమణ్డలుహస్తా గ్రామైకరాత్రవాసినో నగరే తీర్థేషు పఞ్చరాత్రం వసన్త ఏకరాత్రద్విరాత్రకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది చరన్త ఆత్మానం ప్రార్థయన్తే । పరమహంసా న దణ్డధరా ముణ్డాః కన్థాకౌపీనవాసనో ఽవ్యక్తలిఙ్గా అవ్యక్తాచారా అనున్మత్తా ఉన్మత్తవద్ ఆచరన్తస్ త్రిదణ్డకమణ్డలుశిక్యపద్మ-
జలపవిత్రపాదుకాసనశిఖాయజ్ఞోప్వీతత్యాగినః [౨౦౧] శూన్యాగారదేవగృహవాసినో న తేషాం ధర్మో నాధర్మో న సత్యం నాపి చానృతం సర్వసహాః సర్వసమాః సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనా యథోపపన్నచాతుర్వర్ణ్యే భైక్షచర్యం చరన్త ఆత్మానం మోక్షయన్తే । (Āశ్Uప్ ४) ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి |

తేషామ్ ఉపశమో ధర్మో నియమో వనవాసినామ్ |

దానమ్ ఏకం గృహస్థానాం శుశ్రూషా బ్రహ్మచారిణామ్ || ఇతి |

యుక్తం చ పరివ్రాజకాణామ్ ఆత్మమోక్షణమ్ | తత్త్వజ్ఞానపర్యవసాయిత్వాత్ పారివ్రజ్యస్య | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య తన్నిర్వచనం స్మృత్యన్తరే దర్శితమ్ |

పరిబోధాత్ పరిచ్ఛేదాత్ పరిపూర్ణావలోకనాత్ |

పరిపూర్ణఫలత్వాచ్ చ పరివ్రాజక ఉచ్యతే ||

పరితో వ్రజతే నిత్యం పరం వా వ్రజతే పునః |

హిత్వా చైవాపరం జన్మ పరివ్రాజక ఉచ్యతే || ఇతి |

తద్ ఏవమ్ అధ్యాయాదౌ మూలవచనే “చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాగతమ్” ఇత్యాశ్రమశబ్దేన బుద్ధిస్థా ఆశ్రమచతుష్టయధర్మాః పరిసమాపితా ఇతి |

ద్వితీయే త్వ్ అధ్యాయే స్ఫుటమ్ అభిహితో జీవనకృతేర్

ఉపాయః కృష్యాదిః పునర్ అథ సమస్తాశ్రమగతాః | [౨౦౨]

గరీయాంసో ధర్మాః కిమ్ అపి వివృతాస్ త్వ్ ఆశ్రమపదాః

తమ్ ఏవం వ్యాకార్షీన్ మహితధిషణో మాధవవిభుః ||

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గ-
ప్రవర్తకశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధ్వామాత్యస్య కృతౌ
పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం ద్వితీయో ‘ధ్యాయః || ౧ ||

అథ తృతీయో ‘ధ్యాయః

ప్రథమద్వితీయాభ్యామ్ అధ్యాయాభ్యాం చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాః సాక్షాత్ ప్రతిపాదితాః। ఆశ్రమధర్మాశ్ చ సూచితాః। తేషు చ ధర్మేషు శుద్ధస్యైవాధికారః, "శుచినా కర్మ కర్తవ్యమ్" ఇతి స్మృతేః। సా చ శుద్ధిర్ యద్య్ అపి పురుషస్య స్వాభావికీ తథాపి కేనచిద్ ఆగన్తుకేనాశౌచాఖ్యేన దోషరూపేణ పురుషగతాతిశయేన కంచిత్ కాలం ప్రతిబధ్యతే। తచ్ చాశౌచం కాలేయత్తాస్నానాద్యపనోద్యమ్। అతస్ తృతీయే 'ధ్యాయే తత్ ప్రతిపిపాదయిషుర్ ఆదౌ ప్రతిబన్ధాపగమేనోత్తమ్భితాం శుద్ధిం ప్రతిజానీతే:

అతః శుద్ధిం ప్రవక్ష్యామి జననే మరణే తథా।

యతో జననమరణయోర్ ధర్మాధికారపరిపన్థిన్య్ అశుద్ధిః [౨౦౪] ప్రాప్నోతి అతస్ తన్నివర్తకోపాయప్రతిబోధనేన శుద్ధిం ప్రవక్ష్యామి। జననమరణయోశ్ చ అశుద్ధిప్రాపకత్వం మనునా దర్శితమ్।

దన్తజాతే 'నుజాతే చ కృతచౌలే చ సంస్థితే।

అశుద్ధా బాన్ధవాః సర్వే సూతకే చ తథోచ్యతే॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౫౮)

ప్రతిజ్ఞాతాం శుద్ధిం వర్ణానుక్రమేణ దర్శయతి।

దినత్రయేణ శుధ్యన్తి బ్రాహ్మణాః ప్రేతసూతకే॥ ౧॥

క్షత్రియో ద్వాదశాహేన వైశ్యః పఞ్చదశాహకైః।

శూద్రః శుధ్యతి మాసేన పరాశరవచో యథా॥ ౨॥

నను – దినత్రయేణ శుధ్యన్తి బ్రాహ్మణాః ఇత్య్ ఏతద్ బహుస్మృతివిరుద్ధమ్। తథా చ దక్షః।

శుధ్యేద్ విప్రో దశాహేన ద్వాదశాహేన భూమిపః ।

వైశ్యః పఞ్చదశాహేన శూద్రో మాసేన శుధ్యతి ॥ ఇతి । (DఅSమ్ ౬.౭)

దేవలో ‘పి ।

దశాహం బ్రాహ్మణానాం తు క్షత్రియాణాం త్రిపఞ్చకమ్ ।

వింశద్రాత్రం తు వైశ్యానాం శూద్రాణాం మాసమ్ ఏవ తు ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో ‘పి: [౨౦౫] “బ్రాహ్మణో దశరాత్రేణ । పఞ్చదశరాత్రేణ క్షత్రియః । వైశ్యో వింశతిరాత్రేణ । శూద్రో మాసేన శుధ్యతి” ఇతి (VఅDహ్ ౪.౨౭–౩౦) ।

నైష దోషః, విప్రేషు త్ర్యహాశౌచస్య సమానోదకవిషయత్వాత్ । అథా చ మనుః: “త్ర్యహాత్ తూదకదాయినః” ఇతి (MDహ్ ౫.౬౪) । దశాహాశౌచప్రతిపాదకాని దక్షాదివచనాని సపిణ్డవిషయాణి,

దశాహం శావమ్ ఆశౌచం సపిణ్డేషు విధీయతే । (MDహ్ ౫.౫౯)

ఇతి మనుస్మరణాత్ । కూర్మపురాణే ‘పి ।

దశాహమ్ ఆహుర్ ఆశౌచం సపైణ్డేషు విపశ్చితః । ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨౩.౧)

బృహస్పతిర్ అపి ।

దశాహేన సపిణ్డాస్ తు శుధ్యన్తి ప్రేతసూతకే ।

త్రిరాత్రేణ సకుల్యాస్ తు స్నాత్వా శుధ్యన్తి గోత్రజాః ॥

[౨౦౬] ఇతి ।

నను – “క్షత్రియో ద్వాదశాహేన” ఇత్య్ ఏతద్ అప్య్ అనేకస్మృతివిరుద్ధమ్ । తత్ర వసిష్ఠ-దేవలాభ్యాం క్షత్రియస్య పఞ్చదశాహాశౌచమ్ ఉక్తమ్ । తద్వచనం చోదాహృతమ్ । శాతాతపస్ త్వ్ ఏకాదశాహమ్ ఆహ ।

ఏకాదశాహాద్ రాజన్యో వైశ్యో ద్వాదశభిస్ తథా ।

శూద్రో వింశతిరాత్రేణ శుధ్యతే మృతసూతకే ॥ ఇతి ।

వృద్ధపరాశరో ‘పి ।

క్షత్రియస్ తు దశాహేన స్వకర్మనిరతః శుచిః ।

తథైవ ద్వాదశాహేన వైశ్యః శుద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

అత్రోచ్యతే – విద్యాతపసోస్ తారతమ్యేన విరోధః సమాధేయః । యావద్ యావద్ విద్యాతపసీ వివర్ధేతే తావత్ తావద్ ఆశౌచం సంకుచ్యతే । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యో న్యాయవర్తినః శూద్రస్యాప్య్ అర్ధమ్ ఆశౌచమ్ ఆహ ।

క్షత్రస్య ద్వాదశాహాని విశః పఞ్చదశైవ తు ।

త్రింశద్దినాని శూద్రస్య తదర్ధం న్యాయవర్తినః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౨)

దేవలో ‘ప్య్ ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య విప్రాదీనామ్ ఆశౌచతారతమ్యమ్ ఆహ ।

చత్వార్య్ అధీతవేదానామ్ అహాన్య్ ఆశౌచమ్ ఇష్యతే ।

వేదాగ్నియుక్తవిప్రస్య త్ర్యహమ్ ఆశౌచమ్ ఇష్యతే ॥

[౨౦౭] ఏతాభ్యాం శ్రుతయుక్తస్య దినమ్ ఏకం విధీయతే ।

ఏత్రైః సాకం కర్మయుక్తః సద్యః శుచిర్ అసంశయః ॥

ఏతైర్ యుక్తస్య రాజ్ఞస్ తు ద్వాదశైకాదశా దశ ।

వైశ్యస్యైవం పఞ్చదశద్వాదశైకాదశ క్రమాత్ ॥

అర్ధమాసం తు శుశ్రూషోః శూద్రస్యాశౌచమ్ ఇష్యతే ॥ ఇతి ।

యత్ తు క్షత్రియాదేస్ త్రిపఞ్చకాదికం తేనైవోక్తం తద్ విద్యాతపోరహితవిషయమ్,

ప్రాకృతానాం తు వర్ణానామ్ ఆశౌచం సంప్రకీర్తితమ్ ।

ఇతి వాక్యశేషాత్ । దక్షో ‘పి దశ పక్షాన్ ఉపన్యస్య గుణోత్కర్షాపకర్షాభ్యాం వ్యవస్థామ్ ఆహ ।

సద్యఃశౌచం తథైకాహం త్ర్యహశ్ చతురహస్ తథా ।

షడ్దశద్వాదశాహం చ పక్షో మాసస్ తథైవ చ ॥

మరణాన్తం తథా చాన్యత్ పక్షాశ్ చ దశ సూతకే ।

ఉపన్యాసక్రమేణైవ వక్ష్యామ్య్ అహమ్ అశేషతః ॥

గ్రన్థార్థతో విజానాతి వేదమ్ అఙ్గైః సమన్వితమ్ ।

సకల్పం సరహస్యం చ క్రియావాంశ్ చేన్ న సూతకమ్ ॥

రాజర్త్విగ్దీక్షితానాం చ బాలే దేశాన్తరే తథా ।

వ్రతినాం సత్రిణాం చైవ సద్యఃశౌచం విధీయతే ||

[౨౦౮] ఏకాహాచ్ ఛుధ్యతే విప్రో యో ‘గ్ని వేదసమన్వితః |

హీనే హీనతరే వాపి త్ర్యహశ్ చతురహస్ తథా ||

తథా హీనతమే చైవ షడహః పరికీర్తితః |

యే దశాహాదయః ప్రోక్తా వర్ణానాం తే యథాక్రమమ్ ||

అస్నాత్వా చాప్య్ అహుత్వా చ అదత్వాఽశ్నంస్ తథా ద్విజః |

ఏవంవిధస్య విప్రస్య సర్వదా సూతకం భవేత్ || ఇతి | (DఅSమ్ ౬.౨–౯)

అత్ర “చత్వార్య్ అధీతవేదానామ్” ఇత్యాదినోక్తో ‘ఘసంకోచో యుగాన్తరవిషయః,

వృత్తస్వాధ్యాయసాపేక్షమ్ అఘసంకోచనం తథా |

ఇత్యాద్య్ అనుక్రమ్య,

కలౌ యుగే త్వ్ ఇమాన్ ధర్మాన్ వర్జ్యాన్ ఆహుర్ మనీషిణః |

ఇతి స్మృత్యన్తరే ‘భిధానాత్,

దశాహ ఏవ విప్రస్య సపిణ్డమరణే సతి |

కల్పాన్తరాణి కుర్వాణః కలౌ వ్యామోహకిల్బిషీ || (Hఆర్Sమ్ ౧౮.౩౨)

ఇతి హారీతవచనాచ్ చ | ఉక్తరీత్యా క్షత్రియవద్ వైశ్యే ‘పి వచనాన్తరవిరోధః పరిహర్తవ్యః | ఏవం చ సతి విప్రస్య సమానోదకేషు [౨౦౯] త్రిరాత్రం సపిణ్డేషు దశరాత్రమ్ | క్షత్రియాదీనాం ద్వాదశాహాది యన్ మూలవచనోక్తం తద్ ఏవ స్థితమ్ | యద్య్ అపి క్షత్రియవైశ్యయోః పఞ్చదశాహవింశతిరాత్ర-వచనానుసారేణ ద్వాదశాహపఞ్చదశాహాశౌచవచనం గుణవదఘసంకోచపరమ్ ఇవాభాతి దేవలశ్ చ గుణవద్విషయత్వేనైవోదాజహార తథాపి శిష్టాచారాద్ బహుస్మృత్యనుగ్రహాచ్ చ క్షత్రియవైశ్యయోర్ మూలవచనోక ఏవ ముఖ్యః కల్పః | అత ఏవ మను-కూర్మ-దక్షాః |

శుధ్యేద్ విప్రో దశాహేన ద్వాదశాహేన భూమిపః |

వైశ్యః పఞ్చదశాహేన శూద్రో మాసేన శుధ్యతి || ఇతి | (MDహ్ ౫.౮౩)

మార్కణ్డేయఓ ‘పి |

దశాహం బ్రాహ్మణస్ తిష్ఠేద్ దానహోమాదివర్జితః |

క్షత్రియో ద్వాదశాహం తు వైశ్యో మాసార్ధమ్ ఏవ చ |

శూద్రస్ తు మాసమ్ ఆసీత నిజకర్మవివర్జితః ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

క్షత్రియో ద్వాదశాహేన శుధ్యతే మృతసూతకే ।

వైశ్యః పఞ్చదశాహేన శూద్రో మాసేన శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి: "బ్రాహ్మణస్య సపిణ్డానామ్ జననమరణయోర్ దశాహమ్ ఆశౌచమ్ । ద్వాదశాహం రాజన్యస్య । పఞ్చదశాహం వైశ్యస్య । మాసం శూద్రస్య" ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౧–౪) । పఞ్చాదశాహవింశతిరాత్రవచనం తు యావజ్జీవాశౌచవాక్యమ్ [౨౧౦] ఇవ నిన్దాపరత్వేన యుగాన్తరవిషయత్వేన వా వ్యాఖ్యేయమ్ । "పరాశ్రవచో యథా" ఇత్య్ అనేన స్వమతత్వం దర్శయన్ మతాన్తరేష్వ్ అఘసంకోచవికాసపరాణి వచనాని సన్తీతి సూచయతి । తాని చాస్మాభిర్ వ్యవస్థాపితాని ॥ ౨ ॥

ఉక్తస్యాశౌచస్య కర్మాధికారపరిపన్థిత్వాత్ సంధ్యాద్యుపాసనస్యాపి నివృత్తిప్రాప్తావ్ అపవాదమ్ ఆహ ।

ఉపాసనే తు విప్రాణామ్ అఙ్గశుద్ధిశ్ చ జాయతే ।

ఉపాసనం సంధ్యావన్దనాగ్నిహోత్రాద్యనుష్ఠానం తస్మిన్ ప్రసక్తే తాత్కాలికీ శరీరశుద్ధిర్ భవతి । తద్ ఆహ గోభిలః ।

అగ్నిహోత్రాదిహోమార్థం శుద్ధిస్ తాత్కాలికీ స్మృతా ।

పఞ్చయజ్ఞాన్ న కుర్వీత హ్య్ అశుద్ధః పునర్ ఏవ సః ॥ ఇతి ।

యావత్కాలేనాగ్నిహోత్రం నిష్పద్యతే తావద్ ఏవ శుద్ధిర్ న తూపరి । పులస్త్యో 'పి ।

సంధ్యాసిద్ధిం చరుం హోమం యావజ్జీవం సమాచరేత్ ।

న త్యజేత్ సూతకే వాపి త్యజన్ గచ్ఛేద్ అధో ద్విజః ॥

సూతకే మృతకే చైవ సంధ్యాకర్మ న సంత్యజేత్ ।

మనసోచ్చారయేత్ మన్త్రాన్ ప్రాణాయామమ్ ఋతే ద్విజః ॥ ఇతి ।

అఞ్జలిప్రక్షేపే తు వాచోచ్చారణమ్ అభిప్రేత్య పైఠీనసిర్ ఆహ: "సూతకే సావిత్ర్యాఞ్జలిం ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణం కృత్వా సూర్యం ధ్యాయన్ నమస్కుర్యాత్"[౨౧౧] ఇతి । మనసోచ్చారణస్య మార్జనాదిమన్త్రేష్వ్ అపి సిద్ధత్వాద్ అఞ్జలౌ విశేషవిధానం వాచికాభిప్రాయమ్ । యత్ తు మనునోక్తమ్,

ఉభయత్ర దశాహాని కులస్యాన్నం న భుజ్యతే ।

దానం ప్రతిగ్రహో హోమః స్వాధ్యాయశ్ చ నివర్తతే ॥ (MDహ్ ౫.౬౨)

ఇతి, తత్ స్మార్తవైశ్వదేవాదివిషయమ్ । తద్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః ।

పఞ్చయజ్ఞవిధానం చ న కుర్యాత్ మృత్యుజన్మనోః । ఇతి ।

యత్ తు జాబాలేనోక్తమ్,

సంధ్యాం పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ నైత్యకం స్మృతికర్మ చ ।

తన్మధ్యే హాపయేద్ ఏవ ఆశౌచాన్తే తు తత్క్రియా ॥

ఇతి, తద్ వాచికసంధ్యాభిప్రాయమ్ । స్మార్తకర్మవర్జనం స్వయంకర్తృకవిషయమ్ । అన్యేన తు కారయేద్ ఏవ । తద్ ఆహ బృహస్పతిః ।

సూతకే మృతకే చైవ హ్య్ అశక్తౌ శ్రాద్ధభోజనే ।

ప్రవాసాదినిమిత్తేషు హావయేన్ న తు హాపయేత్ ॥ ఇతి ।

జాతూకర్ణ్యో ఽపి ।

సూతకే తు సముత్పన్నే స్మార్తం కర్మ కథం భవేత్ ।

పిణ్డయజ్ఞం చరుం హోమమ్ అసగోత్రేణ కారయేత్ ॥ ఇతి ।

మూలవచనే విప్రగ్రహణం క్షత్రియాదీనామ్ ఉపలక్షణమ్ । [౨౧౨] ద్వివిధం చాశుచిత్వం కర్మానధికారలక్షణమ్ అస్పృశ్యత్వలక్షణం చ । తత్రాఙ్గశుద్ధిర్ ఇత్య్ అనేనైకస్య నివృత్తిర్ ఉక్తా చకారేణాపరస్యాపి ।

యథా శావే తాత్కాలికీ ద్వివిధాశుద్ధిస్ తథా జననే ఽపి తత్ప్రాప్తౌ విశేషమ్ ఆహ ।

బ్రాహ్మణానాం ప్రసూతౌ తు దేహస్పర్శో విధీయతే || 3 || ఇతి |

జననే సపిణ్డానాం సార్వకాలికో ‘ఙ్గస్పర్శః | న తు శావవత్ తాత్కాలికః | అత ఏవ అఙ్గిరాః |

సూతకే సూతికావర్జం సంస్పర్శో న నిషిధ్యతే |

సంస్పర్శే సూతికాయాస్ తు స్నానమ్ ఏవ విధీయతే || ఇతి |

కౌర్మే ‘పి |

సూతకే తు సపిణ్డానాం సంస్పర్శో నైవ దుష్యతి | ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౨3.౫)

పైఠీనసిర్ అపి |

జనౌ సపిణ్డాః శుచయో మాతాపిత్రోస్ తు సూతకమ్ |

సూతకం మాతుర్ ఏవ స్యాద్ ఉపస్పృశ్య పితా శుచిః || ఇతి |

జననే మాతాపితృవ్యతిరిక్తాః సర్వే సపిణ్డాః స్పృశ్యాః | మాతాపిత్రోస్ తు నాస్తి స్పృశ్యత్వమ్ | తత్రాపి పితా స్నానేన స్పృశ్యో భవతి | దశాహమ్ అస్పృశ్యత్వం మాతుర్ ఏవ | తథా చ వసిష్ఠః |

నాశౌచం విద్యతే పుంసః సంసర్గం చేన్ న గచ్ఛతి |

రజస్ తత్రాశుచి జ్ఞేయం తచ్ చ పుంసి న విద్యతే || (VఅDహ్ ४.౨3)

[౨౧3] ఇతి | సంవర్తో ‘పి |

జాతే పుత్రే పితుః స్నానం సచైలం తు విధీయతే |

మాతా శుద్ధ్యేద్ దశాహేన స్నానాత్ తు స్పర్శనం పితుః || ఇతి | (SఅంSమ్ ౧.४3)

|| 3 ||

మరణే వర్ణానుక్రమేణ శుద్ధిర్ దర్శితా | ఇదానీం జననే ‘పి వర్ణక్రమేణ శుద్ధిం దర్శయతి |

జాతౌ విప్రో దశాహేన ద్వాదశాహేన భూమిపః |

వైశ్యః పఞ్చదశాహేన శూద్రో మాసేన శుద్ధ్యతి ॥ ౪ ॥ ఇతి ।

జాతౌ జననే । స్పష్టమ్ అన్యత్ । ఇయం చ శుద్ధిః కర్మాధికారవిషయా, సమన్తరాతీతేన వచనేన స్పర్శవిషయాయాః శుద్ధేర్ ఉక్తత్వాత్ । జన్మదివసే తు నాస్త్య అశుద్ధిర్ దానాదివిషయే । అత ఏవ మనుః ।

జాతే కుమారే తద్ అహః కామం కుర్యాత్ ప్రతిగ్రహమ్ ।

హిరణ్యధాన్యగోవాసస్తిలానాం గుడసర్పిషామ్ ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖలిఖితౌ: "కుమారప్రసవే నాభ్యామ్ అచ్ఛిన్నాయాం గుడతిలహిరణ్యవస్త్రప్రావరణ-గోధాన్యానాం ప్రతిగ్రహేష్వ్ అదోషః । తద్ అహర్ ఇత్య్ ఏకే" । [౨౧౪] ఇతి । వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః ।

కుమారజన్మదివసే విప్రైః కార్యః ప్రతిగ్రహః ।

హిరణ్యభూగవాశ్వాజవాసఃశయ్యాసనాదిషు ॥

తత్ర సర్వం ప్రతిగ్రాహ్యం కృతాన్నం తు న భక్షయేత్ ।

భక్షయిత్వా తు తన్ మోహాత్ ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనో 'పి ।

గుడతైలహిరణ్యానాం గోధాన్యానాం చ వాససామ్ ।

తస్మిన్న్ అహని దానం చ కార్యం విప్రైః ప్రతిగ్రహః ।

ప్రాజ్ నాభిచ్ఛేదనాద్ గ్రాహ్యాణ్య్ ఏతానీత్య్ అపరే జగుః ॥ ఇతి ।

యాస్ తు జన్మదాఖ్యాః సూతికాగృహాభిమానిన్యో దేవతాః తాసాం పూజాయాం ప్రథమషష్ఠదశమాది-దివసేష్వ్ అశుద్ధిర్ నాస్తి । తథా చ వ్యాసః ।

సూతికావాసతిలయా జన్మదా నామ దేవతాః ।

తాసాం యాగనిమిత్తం తు శుద్ధిర్ జన్మని కీర్తితా ॥

ప్రథమే దివసే షష్ఠే దశమే చైవ సర్వదా ।

త్రిష్వ్ ఏతేషు న కుర్వీత సూతకం పుత్రజన్మని ॥ ఇతి ।

మార్కణ్డేయో 'పి ।

రక్షణీయా తథా షష్ఠీ నిశా తత్ర విశేషతః ।

రాత్రౌ జాగరణం కుర్యాజ్ జన్మదానాం తథా బలిమ్ ||

[౨౧౫] పురుషాః శస్త్రహస్తాశ్ చ నృత్యగీతైశ్ చ యోషితః |

రాత్రౌ జాగరణం కుర్యుర్ దశమ్యాం చైవ సూతకే || ఇతి |

యత్ త్వ్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

నాశౌచం సూతకే ప్రోక్తం సపిణ్డానాం క్రియావతామ్ |

ఇతి, తత్ పూర్వోక్తాగ్ని హోత్రాదివిషయత్వేన వా సమనన్తరోక్తజన్మదానాం బలివిషయత్వేన వా నేతవ్యమ్ | అన్యథా "జాతౌ విప్రో దశాహేన" ఇత్య్ ఏతద్ వచనం నిర్విషయం స్యాత్ || ౪ ||

ఉక్తస్య ప్రేతాశౌచస్య జాతాశౌచస్య చ క్వచిత్ సంకోచమ్ ఆహ |

ఏకాహాచ్ ఛుధ్యతే విప్రో యో 'గ్ని వేదసమన్వితః |

త్ర్యహాత్ కేవలవేదస్ తు ద్విహీనో దశభిర్ దినైః || ౫ || ఇతి |

అత్రాగ్ని శబ్దేనాహవనీయాదయో గృహ్యన్తే | తైశ్ చ తత్సాధ్యా దర్శపూర్ణమాసాదయ ఉపలక్ష్యన్తే | ద్విహీనో ద్వాభ్యామ్ అగ్ని వేదాభ్యాం హీనః | అయమ్ ఆశౌచసంకోచః స్వాధ్యాయదుర్మేధసో బహుతరసపిణ్డస్య సంకుచితవృత్తేశ్ చ ప్రతిగ్రహాదౌ ద్రష్టవ్యః | న తు సర్వకర్మసు | తథా చ గౌతమః: "బ్రాహ్మణస్య స్వాధ్యాయానివృత్త్యర్థమ్" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౨౧) | అయమ్ అర్థః – బ్రాహ్మణస్య సంపూర్ణాశౌచే స్వీక్రియమాణే [౨౧౬] స్వాధ్యాయో నివర్తేత తన్ మా భూద్ ఇతి | స్వాధ్యాయానివృత్తిగ్రహణం ప్రతిగ్రహస్యాప్య్ ఉపలక్షణార్థమ్ | అన్యథా అశ్వస్తనికాదీనాం సంకుచితవృత్తీనాం సంపూర్ణాశౌచే స్వీక్రియమాణే జీవనమ్ ఏవ న స్యాత్ | ఏవం చ సతి ఏకాహవిధానమ్ అశ్వస్తనికవిషయం త్ర్యహవిధానం త్ర్యాహికవిషయం అసంకుచితవృత్తేస్ తు దశాహమ్ – ఇతి వ్యవస్థా | ఏవముక్తరీత్యా,

సద్యఃశౌచం తథైకాహం త్ర్యహశ్ చతురహస్ తథా |

షడ్దశద్వాదశాహం చ పక్షో మాసస్ తథైవ చ || (DఅSమ్ ౬.౨)

ఇతి దక్షోక్తాః పక్షా వ్యవస్థాపనీయాః | వృత్తిసంకోచేనాశౌచసంకోచమ్ ఆహ సంగ్రహకారః |

శిలోఞ్ఛయాచితైర్ జీవన్ సద్యః శుధ్యేద్ ద్విజోత్తమః। ఇతి।

నను – విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనైవాయమ్ ఆశౌచసంకోచః సర్వకర్మసు కిం నేష్యతే, “యో ‘గ్నివేదసమన్వితః” ఇతి విశేషణసామర్థ్యాత్।

తన్ న –

దశాహం శావమ్ ఆశౌచం సపిణ్డేషు విధీయతే। (MDహ్ ౫.౫౯)

ఇత్య్ అవిశేషేణ దశాహాశౌచవిధానాత్। న చ – సామాన్యప్రాప్తస్య దశాహాశౌచస్య విద్వద్విషయే బాధః – ఇతి శఙ్కనీయమ్, బాధస్యానుపపత్తిహేతుకత్వాత్। యావత్య్ అబాధితే ‘నుపపత్తిర్ న శామ్యతి [౨౧౭] తావద్ బాధనీయమ్। అత్ర చాధ్యయనప్రతిగ్రహాదిమాత్ర ఏవ। దశాహాశౌచబాధేనైకాహాశౌచవిధానస్య చరితార్థత్వాన్ న సర్వత్ర దశాహాశౌచబాధః। అగ్నివేదసమన్వితత్వమ్ అశ్వస్తనికస్యైకాహాశౌచవిధిస్తుత్యర్థమ్, న త్వ్ ఏకాహాశౌచవిధ్యధికారివిశేషణమ్। యత్ తు,

ఉభయత్ర దశాహాని కులస్యాన్నం న భుజ్యతే।

దానం ప్రతిగ్రహో హోమః స్వాధ్యాయశ్ చ నివర్తతే॥ (MDహ్ ౫.౬౨)

ఇతి మనునా ప్రతిగ్రహాదినిషేధనం కృతమ్, తద్ అసంకుచితవృత్తివిషయమ్। యద్ వా ఉక్తాపవాదప్రతిసవాభిప్రాయేణ వా నేయమ్॥ ౫॥

యది వృత్తిసంకోచాసంకోచావ్ ఏవాశౌచసంకోచాసంకోచయోః కారణం, తర్హ్య్ అత్యన్తాసంకుచిత-వృత్తేర్ నిర్గుణస్యామరణమ్ ఆశౌచం ప్రాప్నోతీత్య్ ఆశఙ్క్య ఆశౌచావధిం దర్శయతి।

జన్మకర్మపరిభ్రష్టః సంధ్యోపాసనవర్జితః।

నామధారకవిప్రస్ తు దశాహం సూతకీ భవేత్॥ ౬॥ ఇతి।

జన్మకర్మపరిభ్రష్టః గర్భాధానాదిసంస్కారరహితః । సంధ్యోపాసనవర్జితః సంధ్యోపాసనాదినిత్యనైమిత్తికకర్మాణ్య్ [౨౧౭] అకుర్వాణః అత ఏవాసౌ నామధారకవిప్రో భవతి । తస్యాపి దశాహమ్ ఏవాశౌచమ్ । నామధారకవిప్రస్వరూపం దర్శయతి వ్యాసః ।

బ్రహ్మబీజసముత్పన్నో మన్త్రసంస్కారవర్జితః ।

జాతిమాత్రోపజీవీ చ స భవేన్ నామధారకః ॥

గర్భాధానాదిభిర్ యుక్తస్ తథోపనయనేన చ ।

న కర్మవిత్ న వాధీతే స భవేన్ నామధారకః ॥ ఇతి । (Vయాsమ్ ౪.౪౨–౪3)

నను – సంస్కారరహితస్య నామధారకవిప్రస్య మరణాన్తికమ్ ఆశౌచం కూర్మపురాణే' భిహితమ్ ।

క్రియాహీనస్య మూర్ఖస్య మహారోగిణ ఏవ చ ।

యథేష్టాచరణస్యాహుర్ మరణాన్తమ్ అశౌచకమ్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨3.౯)

దక్షో 'పి ।

వ్యాధితస్య కదర్యస్య ఋణగ్రస్తస్య సర్వదా ।

క్రియాహీనస్య మూర్ఖస్య స్త్రీజితస్య విశేషతః ॥

వ్యసనాసక్తచిత్తస్య పరాధీనస్య నిత్యశః ।

శ్రద్ధాత్యాగవిహీనస్య భస్మాన్తం సూతకం భవేత్ ॥

నాసూతకం కదాచిత్ స్యాద్ యావజ్జీవం తు సూతకమ్ ॥ (Dఅsమ్ ౬.౯–౧౧)

[౨౧౯] తత్ కథం దశాహాశౌచమ్ – ఇతి ।

ఉచ్యతే । నిన్దార్థవాదత్వాద్ ఏతేషాం వచనానాం న యావజ్జీవాశౌచవిధిపరత్వమ్ । అన్యథా

నామధారకవిప్రస్ తు దశాహం సూతకీ భవేత్ । (Pఅర్sమ్ 3.౬)

ఇత్య్ ఏతద్ వచనం విరుధ్యేత ॥ ౬ ॥

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానామ్ ఆశౌచమ్ అభిధాయ అధునోత్తమవర్ణేన హీనవర్ణాసూత్పన్నానామ్ ఉత్తమవర్ణసంబన్ధిని జననే మరణే చాశౌచమ్ ఆహ।

ఏకపిణ్డాస్ తు దాయాదాః పృథగ్దారనికేతనాః।

జన్మన్య్ అపి విపత్తౌ చ తేషాం తత్ సూతకం భవేత్ ॥ ౭ ॥ ఇతి।

ఏకః పిణ్డ ఉత్తమవర్ణదేహ ఉత్పాదకో యేషాం తే తథా। పృథగ్దారనికేతనాః హీనవర్ణాః స్త్రియః నికేతనాని ఉత్పత్తిస్థానాని యేషాం తే తథా। దాయాదాః పుత్రాః। తేషామ్ ఉత్తమవర్ణసంబన్ధిని జననే మరణే చ సతి తత్ సూతకమ్ ఉత్తమవర్ణసంబన్ధ్యాశౌచం భవేత్। తథా చ మనుః।

సర్వేషూత్తమవర్ణానామ్ ఆశౌచం కుర్యుర్ ఆదృతాః।

తద్వర్ణవిధిదృష్టేన్ స్వాశౌచం తు స్వయోనిషు ॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౮౭)

అయమ్ అర్థః – సర్వే హీనవర్ణా ఉత్తమవర్ణానాం సంబన్ధిని జననే మరణే వా ఉత్తమవర్ణవిధిదృష్టేన దశరాత్రాదికాశౌచం కుర్యుః। స్వయోనిషు జాతేషు మృతేషు చ స్వాశౌచం కుర్యుః। కౌర్మే ‘పి।

[౨౨౦] శూద్రవిట్క్షత్రియాణాం తు బ్రాహ్మణే సంస్థితే సతి।

దశరాత్రేణ శుద్ధిః స్యాద్ ఇత్య్ ఆహ కమలోద్భవః ॥ ఇతి। (Kఊర్Pఉ ౧.౨.౨౩.౪౫)

దేవలో ‘పి।

సర్వవర్ణేషు దాయాదా యే స్యుర్ విప్రస్య బాన్ధవాః।

తేషాం దశాహమ్ ఆశౌచం విప్రాశౌచే విధీయతే ॥ ఇతి।

ఏతచ్ చాశౌచమ్ అవిభక్తవిషయమ్। తథా చ ఆపస్తమ్బః।

క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనాం యది స్థో మృతసూతకే।

తేషాం తు పైతృకాశౌచం విభక్తానాం త్వ్ అపైతృకమ్ ॥ ఇతి।

అపైతృకం మాతృజాజీయమ్ ఇత్య్ అర్థః। అధమవర్ణసంబన్ధిని జననాదౌ ఉత్తమవర్ణస్య యదాశౌచం తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే।

షడ్రాత్రం వా త్రిరాత్రం స్యాద్ ఏకరాత్రం క్రమేణ తు ।

వైశ్యక్షత్రియవిప్రాణాం శూద్రే చాశౌచమ్ ఏవ హి ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౨౩.౪౨)

విష్ణుర్ అపి: "బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియవిట్ఛూద్రేషు సపిణ్డేషు షడ్రాత్రత్రిరాత్రైకరాత్రైః । క్షత్రియస్య విట్ఛూద్రేషు షడ్రాత్రత్రిరాత్రాభ్యామ్ । వైశ్యస్య శూద్రేషు షడ్రాత్రేణ" ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౨౨–౨౪) । బృహస్పతిస్ తు ప్రకారాన్తరేణాశౌచమ్ ఆహ ।

దశాహాచ్ ఛుధ్యతే విప్రో జన్మహాన్యోః స్వయోనిషు ।

సప్తపఞ్చత్రిరాత్రైస్ తు క్షత్రవిట్ఛూద్రయోనిషు ॥ ఇతి ।

అత్ర షడ్రాత్రసప్తరాత్రాదిపక్షయోర్ వికల్పః । స్నేహాదినా వా వ్యవస్థా ॥ ౬ ॥

ఉక్తస్య భిన్నజాతీయవిషయస్యాశౌచస్య సజాతీయేష్వ్ ఇవ సాప్తపురుషత్వప్రాప్తౌ తదవధిమ్ ఆహ ।

తావత్ తత్ సూతకం గోత్రే చతుర్థపురుషేణ తు । ఇతి ।

తత్ సూతకం భిన్నజాతీయసన్తతివిషయోక్తమ్ ఆశౌచమ్ । తావత్ యావత్ త్రిపురుషమ్ । చతుర్థపురుషేణ తు నివర్తతే, తత్ర సాపిణ్డ్యనివృత్తేః,

సపిణ్డతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే ।

సజాతీయేషు వర్ణేషు చతుర్థే భిన్నజాతిషు ॥

ఇతి వృద్ధపరాశరవచనాత్ । శాతాతపో 'పి ।

యద్య్ ఏకజాతా బహవః పృథక్క్షేత్రాః పృథగ్ధనాః ।

ఏకపిణ్డాః పృథక్శౌచాః పిణ్డస్ త్వ్ ఆవర్తతే త్రిషు ॥ ఇతి ।

సజాతీయేషు పఞ్చమాదిష్వ్ ఆశౌచతారతమ్యం వక్తుం సాపిణ్డ్యనివృత్తిమ్ ఆహ।

దాయాద్ విచ్ఛేదమ్ ఆప్నోతి పఞ్చమో వాత్మవంశజః ॥ ౮ ॥ ఇతి।

దాయశబ్దేన పిణ్డో లక్ష్యతే। తస్మాద్ విచ్ఛేదమ్ అవాప్నోతి। ఆత్మవంశజః పఞ్చమః। వాశబ్దాత్ షష్ఠసప్తమౌ వా। తత్ర సాపిణ్డ్యం నివర్తతే – ఇతి। తద్ ఉక్తం గౌతమేన: [౨౨౨] "పిణ్డనివృత్తిః పఞ్చమే సప్తమే వా" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౭)। వాశబ్దాత్ షష్ఠే ॥ ౮ ॥

యదర్థం సాపిణ్డ్యనివృత్తిర్ అభిహితా తద్ ఇదానీమ్ ఆహ।

చతుర్థే దశరాత్రం స్యాత్ షణ్ణిశాః పుంసి పఞ్చమే।

షష్ఠే చతురహాచ్ ఛుద్ధిః సప్తమే తు దినత్రయాత్ ॥ ౯ ॥ ఇతి।

పితృపక్షే కూటస్థమ్ ఆరభ్య గణనాయాం చతుర్థే దశరాత్రమ్ ఆశౌచమ్। పఞ్చమే షడ్రాత్రం షష్ఠే చతూరాత్రం సప్తమే త్రిరాత్రమ్ ఇతి।

నను – సాపిణ్డ్యస్య సప్తపురుషపర్యన్తత్వాత్ సపిణ్డేషు చావిశేషేణ దశాహాశౌచవిధానాద్ ఆశౌచస్య సంకోచవిధానమ్ అనుపపన్నమ్। సాపిణ్డ్యస్య సప్తపురుషపర్యన్తత్వం మత్స్యపురాణే ఽభిహితమ్।

లేపభాజశ్ చతుర్థాద్యాః పిత్రాద్యాః పిణ్డభాగినః।

పిణ్డదః సప్తమస్ తేషాం సాపిణ్డ్యం సాప్తపౌరుషమ్ ॥ ఇతి। (Mఅత్స్P ౧౮.౨౯)

మనుర్ అపి।

సపిణ్డతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే।

సమానోదకభావస్ తు జన్మనామ్నోర్ అవేదనే || (MDహ్ ౫.౬౦)

[౨౨3] ఇతి |

సత్యమ్ – తథాపి పఞ్చమాదిషు సాపిణ్డ్యనివృత్తేర్ వికల్పేన స్మృతత్వాత్ తదనురోధేనాశౌచసంకోచవిధానం వికల్పేన యుజ్యతే | ఉదాహృతం చ గౌతమవచనమ్: "పిణ్డనివృత్తిః పఞ్చమే సప్తమే వా" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౭) | పైఠీనసిర్ అపి: "త్రీన్ అతీత్య మాతృతః పఞ్చాతీత్య పితృతః" ఇతి |

నను – ఏవం తర్హి పఞ్చమాదీనాం సమానోదకత్వేన "త్ర్యహాత్ తూదకదాయినః" ఇతి త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం ప్రాప్నుయాత్ అతః షడ్రాత్రాదివిధానమ్ అనుపపన్నమ్ ఇతి |

సత్యమ్ – పఞ్చమాదిషు త్రిరాత్రాశౌచం ప్రాప్నోతి తథాపి విశేషవిధానాద్ అపోద్యతే | సామాన్యశాస్త్రస్య విశేషశాస్త్రవిషయేతరపరత్వస్య యుక్తత్వాత్ || ౯ ||

ఉక్తస్య ప్రేతాశౌచస్య క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ |

భృగ్వగ్నిమరణే చైవ దేశాన్తరమృతే తథా |

బాలే ప్రేతే చ సంన్యస్తే సద్యఃశౌచం విధీయత్ || ౧౦ || ఇతి |

భృగుః ప్రపాతః | అగ్నిః ప్రసిద్ధః | భృగ్వగ్నిమరణం ప్రమాదాదిన వినా దుర్మరణమాత్రోపలక్షణమ్, ప్రాయశ్చిత్తానురోధాత్ | ఏతన్నిమిత్తే [౨౨౪] మరణే సతి తత్సంబన్ధినాం సర్వేషాం సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచం న తు దశాహాశౌచమ్ ఇతి | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

హతానాం నృపగోవిప్రైర్ అన్వక్షం చాత్మఘాతినామ్ | ఇతి | (YDహ్ 3.౨౧)

నృపో ‘భిషిక్తః క్షత్రియః | గోశబ్దః శృఙ్గిదంష్ట్ర్యాదీనాం సర్వేషాం తిరశ్చామ్ ఉపలక్షకః | విప్రగ్రహణం చణ్డాలాద్యుపలక్షణార్థమ్ | ఏతైర్ నృపాదిభిర్ హతానాం విధిమ్ అన్తరేణాత్మత్యాగకారిణాం చ యే సంబన్ధినః సపిణ్డాః తేషాం అన్వక్షం యావచ్ఛవదర్శనమ్ ఆశౌచం న తు దశాహాదిపర్యన్తమ్ ఇత్య్ అర్థః | దుర్మృతానామ్ ఉదకదానాదికమ్ అపి నాస్తి | తథా చ యమః |

చణ్డాలాద్ ఉదకాత్ సర్పాద్ బ్రాహ్మణాద్ వైద్యుతాద్ అపి |

దంష్ట్రిభ్యశ్ చ పశుభ్యశ్ చ మరణం పాపకర్మణామ్ ||

ఉదకం పిణ్డదానం చ ప్రేతేభ్యో యత్ ప్రదీయతే |

నోపతిష్ఠతి తత్ సర్వమ్ అన్తరిక్షే వినశ్యతి ||

నాశౌచం నోదకం నాశ్రు న దాహాద్యన్తకర్మ చ |

బ్రహ్మదణ్డహతానాం చ న కుర్యాత్ కటధారణమ్ || ఇతి |

బ్రహ్మదణ్డో బ్రాహ్మణశాపః అభిచారో వా | కటశబ్దేన శవవహనోపయోగికటాదికమ్ అభిధీయతే | ఆపస్తమ్బో ‘పి |

వ్యాపాదయేద్ య ఆత్మానం స్వయమ్ అగ్న్యుదకాదిభిః |

విహితం తస్య నాశౌచం నాపి కార్యోదకక్రియా ||

[౨౨౪] ఇతి | ఏతచ్ చ బుద్ధిపూర్వకమరణవిషయమ్ | అత ఏవ గౌతమః: “గోబ్రాహ్మణహతానామ్ అన్వక్షమ్ | రాజక్రోధాచ్ చ | యుద్ధే | ప్రాయో’ నాశకశస్త్రాగ్నివిషోదకోద్బన్ధనప్రపతనైశ్ చేచ్ఛతామ్” ఇతి (GDh ౧౪.౬–౯) | ప్రాయో మహాప్రస్థానమ్ | అనాశకమ్ అనశనమ్ | ప్రపతనం భృగుపతనమ్ | ఏతైర్ బుద్ధిపూర్వకం హతానాం సపిణ్డస్యాన్వక్షమ్ ఆశౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః | అతశ్ చైతద్ ఉక్తం భవతి | సర్పాదినా చణ్డాలాదినా వా విగ్రహం కుర్వన్ యస్ తైర్ హతః తస్యైవాయం పిణ్డదానాదినిషేధః | ఏవం దుష్టదంష్ట్ర్యాదీన్ గ్రహీతుమ్ ఆభిముఖ్యేన గచ్ఛతో మరణే ‘యమ్ ఆశౌచాదినిషేధః | ఏవం రాజ్ఞః ప్రాతికూల్యమ్ ఆచరతో మరణే | ఏవం బాహుభ్యాం నదీతరణే ‘పి | ఏవం సర్వత్రానుసంధేయమ్ | అత ఏవ బ్రహ్మపురాణమ్ |

శృఙ్గిదంష్ట్రినఖివ్యాలవిషవహ్నిమహాజలైః |

సుదూరాత్ పరిహర్తవ్యైః కుర్వన్ క్రీడాం మృతస్ తు యః ||

[౨౨౬] నాగానాం విప్రియం కుర్వన్ దగ్ధశ్ చాప్య్ అథ విద్యుతా |

నిగృహీతాశ్ చ యే రాజ్ఞా చౌర్యదోషేణ కుత్రచిత్ ||

పరదారాన్ హరన్తశ్ చ రోషాత్ తత్పతిభిర్ హతాః।

అసమానైశ్ చ సంకీర్ణైశ్ చణ్డాలాద్యైశ్ చ విగ్రహమ్॥

కృత్వా తైర్ నిహతాస్ తద్వచ్ చణ్డాలాదీన్ సమాశ్రితాః।

క్రోధాత్ ప్రాయం విషం వహ్నిం శస్త్రమ్ ఉద్బన్ధనం జలమ్॥

గిరివృక్షప్రపాతం చ యే కుర్వన్తి నరాధమాః।

మహాపాతకినో యే చ పతితాస్ తే ప్రకీర్తితాః॥

పతితానాం న దాహః స్యాన్ నాన్త్యేష్టిర్ నాస్థిసంచయః।

న వాశ్రుపాతః పిణ్డో వా కార్యం శ్రాద్ధాదికం క్వచిత్॥ ఇతి।

నను – అయం చణ్డాలాదిహతానామ్ అగ్నిసంస్కారనిషేధో 'నాహితాగ్నివిషయః। ఆహితాగ్నివిషయత్వే "ఆహితాగ్నిమ్ అగ్నిభిర్ యజ్ఞపాత్రైశ్ చ దహేత్" ఇతి శ్రుతివిహితాగ్నియజ్ఞపాత్రాది-ప్రతిపత్తిలోపప్రసఙ్గాద్ ఇతి।

మైవమ్, స్మృత్యన్తరే చణ్డాలాదిహతాహితాగ్నిసంబన్ధినామ్ అగ్నీనాం యజ్ఞపాత్రాణాం చ ప్రతిపత్త్యన్తరవిధానాత్।

వైతానం ప్రక్షిపేద్ అప్సు ఆవసథ్యం చతుష్పథే।

పాత్రాణి తు దహేద్ అగ్నౌ యజమానే వృథా మృతే॥

ఆత్మనస్ త్యాగినాం నాస్తి పతితానాం తథా క్రియా।

తేషామ్ అపి తథా గఙ్గాతోయే సంస్థాపనం హితమ్॥ ఇతి।

తస్మాత్ సర్వేషాం దుర్మృతానామ్ అవిశేషేణ దాహాదినిషేధః। అయమ్ ఆశౌచశ్రాద్ధాదినిషేధో యావత్ సంవత్సరమ్। పూర్ణే తు [౨౨౭] సంవత్సరే ప్రేతస్య శ్రాద్ధాదిసంప్రదానయోగ్యతాసిద్ధ్యర్థం నారాయణబలిం కృత్వా సర్వమ్ ఔర్ధ్వదైహికం కార్యమ్ ఏవ। తద్ ఉక్తం షట్త్రింశన్మతే।

గోబ్రాహ్మణహతానాం చ పతితానాం తథైవ చ।

ఊర్ధ్వం సంవత్సరాత్ కార్యం సర్వమ్ ఏవౌర్ధ్వదైహికమ్॥ ఇతి।

నారాయణబలేశ్ చ ప్రేతశుద్ధ్యాపాదకత్వం వ్యాసేనోక్తమ్।

నారాయణం సముద్దిశ్య శివం వా యత్ ప్రదీయతే।

తస్య శుద్ధికరం కర్మ తద్ భవేన్ న తద్ అన్యథా ॥ ఇతి ।

సర్పహతే త్వ్ అయం విశేషః – సంవత్సరపర్యన్తం పఞ్చమ్యాం నాగపూజాం కృత్వా సంవత్సరానన్తరం నారాయణబలిం కృత్వా సౌవర్ణం నాగం దద్యాత్ ప్రత్యక్షాం చ గామ్ । తద్ ఉక్తం భవిష్యోత్తరపురాణే ।

సువర్ణాకారనిష్పన్నం నాగం కృత్వా తథైవ గామ్ ।

విప్రాయ దత్త్వా విధివత్ పితుర్ ఆనృణ్యమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ప్రమాదమరణే త్వ్ ఆశౌచమ్ అస్త్య్ ఏవ । తథా చ అఙ్గిరాః ।

యది కశ్చిత్ ప్రమాదేన మ్రియతే ‘గ్న్యుదకాదిభిః ।

తస్యాశౌచం విధాతవ్యం కర్తవ్యా చోదకక్రియా ॥ ఇతి ।

బ్రహ్మపురానే ‘పి ।

ప్రమాదాద్ అథ నిఃశఙ్కమ్ అకస్మాత్ విధిచోదితః ।

శృఙ్గిదంష్ట్రినఖివ్యాలవిషవిద్యుజ్జలాగ్నిభిః ॥

[౨౨౮] చణ్డాలైర్ అథ వా చౌరైర్ నిహతో యత కుత్రచిత్ ।

తస్య దాహాదికం కార్యం యస్మాన్ న పతితస్ తు సః ॥ ఇతి ।

విధితో భృగ్వగ్నిమరణే తు అస్తి విశేషః । తథా చ శాతాతపః ।

వృద్ధః శౌచక్రియాలుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్క్రియః ।

ఆత్మానం ఘాతయేద్ యస్ తు భృగ్వగ్న్యనశనాదిభిః ॥

తత్ర త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం ద్వితీయే త్వ్ అస్థిసంచయః ।

తృతీయే తూదకం కృత్వా చతుర్థే శ్రాద్ధమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

అస్తి చ భృగ్వాదౌ విధిః । తథా చ ఆదిత్యపురాణమ్ ।

దుశ్చికిత్స్యైర్ మహారోగైః పీడితస్ తు పుమాన్ యది ।

ప్రవిశేజ్ జ్వలనం దీప్తం కుర్యాద్ అనశనం తథా ॥

అగాధతోయరాశిం వా భృగోః పతనమ్ ఏవ వా ।

గచ్ఛేన్ మహాపథం వాపి తుషారగిరిమ్ ఆదరాత్ ॥

ప్రయాగవటశాఖాయాం దేహత్యాగం కరోతి వా ।

ఉత్తమాన్ ఆప్నుయాల్ లోకాన్ నాత్మఘాతీ భవేత్ క్వచిత్ ॥

[౨౨౯] వారాణస్యాం మృతో యస్ తు ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్క్రియః ।

కాష్ఠపాషాణమధ్యస్థో జాహ్నవీజలమధ్యగః ॥

అవిముక్తోన్ముఖస్ తస్య కర్ణమూలగతో హరః ।

ప్రణవం తారకం బ్రూతే నాన్యథా కుత్రచిత్ క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

బ్రహ్మగర్భః ।

యో ’నుష్ఠాతుం న శక్నోతి మహావ్యాధ్యుపపీడితః ।

సో ’గ్నివారిమహాయాత్రాం కుర్వన్ నాముత్ర దుష్యతి ॥ ఇతి ।

“దేశాన్తరమృత” ఇత్ అసపిణ్డే దేశాన్తరమృతే సద్యః శౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః । తద్ ఆహ మనుః ।

బాలే దేశాన్తరస్థే చ పృథక్పిణ్డే చ సంస్థితే ।

సవాసా జలమ్ ఆప్లుత్య సద్య ఏవ విశుధ్యతి ॥ ఇతి । (MDh ౫.౭౮)

దేశాన్తరస్థత్వేన వా సపిణ్డో విశిష్యతే । దేశాన్తరలక్షణం వృద్ధమనునోక్తమ్ ।

మహానద్యన్తరం యత్ర గిరిర్ వా వ్యవధాయకః ।

వాచో యత్ర విభిద్యన్తే తద్ దేశాన్తరమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

బృహస్పతినాపి ।

దేశాన్తరం వదన్త్య్ ఏకే షష్టియోజనమ్ ఆయతమ్ ।

చత్వారింశద్ వదన్త్య్ ఏకే అన్యే త్రింశత్ తథైవ చ ॥ ఇతి ।

యోజనలక్షణం తు స్మృత్యన్తరే ’భిహితమ్ ।

తిర్యగ్యవోదరాణ్య్ అష్టౌ ఊర్ధ్వా వా వ్రీహయస్ త్రయః ।

[౨౩౦] ప్రమాణమ్ అఙ్గులస్యోక్తం వితస్తిర్ ద్వాదశాఙ్గులమ్ ॥

వితస్తేర్ ద్విగుణో ’రత్నిస్ తస్మాత్ కిష్కుస్ తతో ధనుః ।

ధనుఃసహస్రే ద్వే క్రోశశ్ చతుఃక్రోశం తు యోజనమ్ ॥ ఇతి ।

బాలో ’త్రాకృతనామా । తస్మిన్ మృతే సతి తత్సపిణ్డానాం మరణనిమిత్తే సద్యః శౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ శఙ్ఖః: “ప్రాఙ్నామకరణాత్ సద్యః శుద్ధిః” ఇతి । కాత్యాయనో ’పి ।

అనివృత్తే దశాహే తు పఞ్చత్వం యది గచ్ఛతి ।

సద్య ఏవ విశుద్ధిః స్యాత్ న ప్రేతం నోదకక్రియా ॥ ఇతి ।

మాతాపితృసహోదరవ్యతిరిక్తవిషయమ్ ఏతత్ । తథా చ వ్యాఘ్రః ।

బాలే మృతే సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచం విధీయతే ।

దశాహేనైవ దమ్పత్యోః సోదరాణాం తథైవ చ ॥ ఇతి ।

జాతే మృతే మృతజాతే వా సపిణ్డానాం సధ్యశౌచమ్ । జన్మదివసే శిశుమరణే మాత్రాదీనాం దశాహేనైవ శుద్ధిః । దివసాన్తరమరణే తు శేషాహోభిర్ విశుద్ధిః । తథా చ వ్యాఘ్రః ।

అన్తర్దాహే జాతస్య శిశోర్ నిష్క్రమణం యదా ।

సూతకేనైవ శుద్ధిః స్యాత్ పిత్రోః శాతాతపో ‘బ్రవీత్ ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరమ్ అపి: “అన్తర్దశాహోపరతస్య యత్ పిత్రాదీనాం మరణాశౌచం తత్ సూతకాహోభిః” [౨౩౧] ఇతి । గచ్ఛతీతి శేషః । జననినిమిత్తం త్వ్ ఆశౌచం సర్వామ్ అస్త్య్ ఏవ । తథా చ హారీతః: “జాతమృతే మృతజాతే వా సపిణ్డానాం దశాహః” ఇతి । బృహన్మనుర్ అపి ।

దశాహాభ్యన్తరే బాలే ప్రమీతే తస్య బాన్ధవైః ।

శావాశౌచం న కర్తవ్యం సూత్యాశౌచం సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చ నాభిచ్ఛేదాద్ ఊర్ధ్వం వేదితవ్యమ్ । తథా చ జైమినిః ।

యావన్ న ఛిద్యతే నాలం తావన్ నాప్నోతి సూతకమ్ ।

ఛిన్నే నాలే తతః పశ్చాత్ సూతకం తు విధీయతే ॥ ఇతి ।

నాభిచ్ఛేదాత్ ప్రాగ్ బృహన్మనుర్ ఆహ ।

జీవన్ జాతో యది తతో మృతః సూతక ఏవ తు ।

సూతకం సకలం మాతుః పిత్రాదీనాం త్రిరాత్రకమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు బృహత్ప్రచేతోవచనమ్,

ముహూర్తం జీవతో బాలః పఞ్చత్వం యది గచ్ఛతి ।

మాతుః శౌచం దశాహేన సద్యఃశౌచాస్ తు గోత్రిణః ॥

ఇతి, తద్ అగ్ని హోత్రార్థం సద్యఃశౌచప్రతిపాదనపరమ్ । తథా చ శఙ్ఖః: "అగ్ని హోత్రాద్యనుష్ఠానార్థం స్నాత్వోపస్పర్శనాత్ తత్ కాలం శౌచమ్" ఇతి । సంన్యస్తే మృతే సతి తత్సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచమ్ । తథా చ వామనపురాణమ్ ।

[౨౩౨] బాలే ప్రవ్రజితే చైవ దేశాన్తరమృతే తథా ।

సద్యఃశౌచం సమాఖ్యాతం విద్యుత్పాతమృతే తథా ॥ ఇతి । (VఆPఉ ౧౪.౯౯–౧౦౦)

స్మృత్యన్తరమ్ అపి ।

సర్వసఙ్గనివృత్తస్య ధ్యానయోగరతస్య చ ।

న తస్య దహనం కార్యం నాశౌచం నోదకక్రియా ॥ ఇతి ॥ ౧౦ ॥

పూర్వమ్ అసపిణ్డస్య దేశాన్తరగతస్య మరణశ్రవణే తత్సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచమ్ అభిధాయ అధునా దేశాన్తరగతస్య సపిణ్డస్య సంవత్సరాద్ ఊర్ధ్వం మరణశ్రవణే 'పి తత్సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచం విదధాతి ।

దేశాన్తరమృతః కశ్చిత్ సగోత్రః శ్రూయతే యది ।

న త్రిరాత్రమ్ అహోరాత్రం సద్యః స్నాత్వా శుచిర్ భవేత్ ॥ ౧౧ ॥ ఇతి ।

సగోత్రః సపిణ్డః । తస్య దేశాన్తరగతస్య సంవత్సరాద్ ఊర్ధ్వం మరణశ్రవణే తత్సపిణ్డానాం న త్రిరాత్రమ్ అహోరాత్రం వాశుచం కిం తు సద్యఃశౌచమ్ । దశాహాద్ ఊర్ధ్వమ్ అర్వాక్ త్రిపక్షాత్ త్రిరాత్రం షణ్మాసాద్ అర్వాక్ పక్షిణీ అర్వాక్ సంవత్సరాద్ ఏకాహమ్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ దేవలః: "ఆ త్రిపక్షాత్ త్రిరాత్రం స్యాత్ షణ్మాసాత్ పక్షిణీ తతః । పరమ్ ఏకాహమ్ ఆ వర్షాద్ ఊర్ధ్వం స్నాతో విశుధ్యతి" ఇతి । విష్ణుర్ అపి: [౨౩౩] "అర్వాక్ త్రిపక్షాత్ త్రిణిశం షణ్మాసాచ్ చ దివానిశమ్ । అహః సంవత్సరాద్ అర్వాగ్ దేశాన్తరమృతేష్వ్ అపి" ఇతి । అత్ర దివాశబ్దేనాహర్ద్వయమ్ ఉచ్యతే, "షణ్మాసాత్ పక్షిణీ" ఇతి వచనాన్తరాత్ । యాజ్ఞవల్క్యో 'పి ।

ప్రోషితే కాలశేషః స్యాత్ పూర్ణే దత్త్వోదకం శుచిః । ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౧)

ప్రోషితే దేశాన్తరస్థే సపిణ్డే మృతే ఆశౌచమధ్యే శ్రుతే సతి తత్కాలశేషేణైవ శుద్ధిః। పూర్ణే సంవత్సరే వ్యతీతే తన్మరణశ్రవణే స్నాత్వోదకం దత్త్వా శుచిర్ భవతీత్య్ అర్థః। తథా చ మనుః।

సంవత్సరే వ్యతీతే తు స్పృష్ట్వైవాపో విశుధ్యతి। ఇతి। (MDh ౫.౭౬)

యత్ తు గౌతమేనోక్తమ్: "శ్రుత్వా చోర్ధ్వం దశమ్యాః పక్షిణీ" (GDh ౧౪.౧౧) ఇతి, తత్ త్రిపక్షాద్ ఊర్ధ్వమ్ అర్వాక్ షణ్మాసాద్ వేదితవ్యమ్, "షణ్మాసాత్ పక్షిణీ" ఇతి దేవలస్మరణాత్। యత్ పునర్ వసిష్ఠవచనమ్: "దేశాన్తరస్థే మృతే ఊర్ధ్వం దశాహాత్ శ్రుత్వా ఏకరాత్రమ్" (VaDh ౪.౩౬) ఇతి, యచ్ చ గద్యవిష్ణువచనమ్: [౨౩౪] "వ్యతీతే త్వ్ ఆశౌచే సంవత్సరస్యాన్తస్ త్వ్ ఏకరాత్రేణ। తతః పరం స్నానేన" (VaDh ౨౨.౪౦–౪౧) ఇతి, తత్ ఊర్ధ్వం షణ్మాసాద్ అర్వాక్ సంవత్సరాద్ వేదితవ్యమ్, "పరమ్ ఏకాహమ్ ఆ వర్షాత్" ఇతి స్మరణాత్। యద్ అపి శఙ్ఖవచనమ్ "అతీతే దశరాత్రే తు త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేత్" (ŚaṅkhSm ౧౫.౧౨) ఇతి, తత్ త్రిపక్షాద్ అర్వాగ్ ద్రష్టవ్యమ్, "అర్వాక్ త్రిపక్షాత్ త్రిణిశమ్" ఇతి విష్ణుస్మరణాత్। అత్ర మూలవచనోక్తం సద్యఃశౌచవిధానం జ్ఞాతిమాత్రవిషయమ్। పిత్రాదివిషయే తు అస్తి విశేషః। తథా చ పైఠీనసిః।

పితరౌ చేన్ మృతౌ స్యాతాం దూరస్థో 'పి హి పుత్రకః।

శ్రుత్వా తద్ దినమ్ ఆరభ్య దశాహం సూతకీ భవేత్॥ ఇతి।

దక్షో 'పి।

మహాగురునిపాతే తు ఆర్ద్రవస్త్రోపవాసినా।

అతీతే 'బ్దే 'పి కర్తవ్యం ప్రేతకార్యం యథావిధి॥ ఇతి।

సంవత్సరాద్ ఊర్ధ్వమ్ అప్య్ ఆశౌచోదకదానాదికం కార్యం న పునః స్నానమాత్రాచ్ ఛుద్ధిర్ ఇత్య్ అర్థః। పితృపత్న్యాం మాతృవ్యతిరిక్తాయాం విశేషో దక్షేణ దర్శితః।

[౨౩౫] పితృపత్న్యామ్ అతీతాయాం మాతృవర్జం ద్విజోత్తమః।

సంవత్సరే వ్యతీతే 'పి త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేత్॥ ఇతి।

ఇదం చాతిక్రాన్తాశౌచమ్ ఉపనీతోపరమవిషయమ్। తథా చ వ్యాఘ్రపాత్।

తుల్యం వయసి సర్వేషామ్ అతిక్రాన్తే తథైవ చ।

ఉపనీతే తు విషమం తస్మిన్న్ ఏవాతికాలజమ్॥ ఇతి।

అయమ్ అర్థః – షణ్మాసాదిరూపే వయసి యద్ ఆశౌచం "ఆ దన్తజన్మనః సద్యః" ఇత్యాదివచనవిహితం తత్ సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం తుల్యమ్ అవిశిష్టమ్। అతిక్రాన్తే

దశాహాదికే త్రిరాత్రాద్యాశౌచం యత్ తత్ సర్వేషాం సమానమ్ | ఉపనీతే తు మృతే దశద్వాదశపఞ్చదశత్రింశద్దినానీత్య్ ఏవం విషమమ్ ఆశౌచం బ్రాహ్మణాదీనామ్ | అతికాలజమ్ అతిక్రాన్తాశౌచం తస్మిన్న్ ఏవ ఉపనీతోపరమ ఏవ | నానుపనీతోపరమే – ఇతి | జననే త్వ్ అతిక్రాన్తాశౌచం నాస్తి | తద్ ఆహ దేవలః |

నాశుద్ధిః ప్రసవాశౌచే వ్యతీతేషు దినేష్వ్ అపి | ఇతి |

మనుర్ అపి |

నిర్దశం జ్ఞాతిమరణం శ్రుత్వా పుత్రస్య జన్మ చ |

సవాసా జలమ్ ఆప్లుత్య శుద్ధో భవతి మానవః || ఇతి | (MDహ్ ౫.౭౭)

అత్ర పుత్రగ్రహణాత్ నిర్దశే 'పి పితుః స్నానేన శుద్ధిః | సపిణ్డానాం త్వ్ అతిక్రాన్తాశౌచం నాస్తీత్య్ అర్థః | అన్తర్దశాహే తు శేషాహోభిర్ విశుద్ధిః | తథా చ శఙ్ఖః |

[౨౩౬] దేశాన్తరగతం శ్రుత్వా కల్యాణం మరణం తథా |

యచ్ ఛేషం దశరాత్రస్య తావద్ ఏవాశుచిర్ భవేత్ || ఇతి | (శఙ్ఖ్Sమ్ ౧౫.౧౧)

ద్వివిధో హి దేశాన్తరమృతః | కృతసంస్కారో 'కృతసంస్కారశ్ చ | తత్ర కృతసంస్కారస్య మరణశ్రవణే సంవత్సరాద్ అర్వాగ్ ఊర్ధ్వం వాశౌచం వచనద్వయే వ్యవస్థాపితమ్ | అకృతసంస్కారస్య మరణశ్రవణే త్వ్ ఆశౌచగ్రహణపిణ్డదానాదేః కాలవిశేషో వివిచ్యతే | అకృతసంస్కారో 'పి ద్వివిధః, మరణదివసజ్ఞానాజ్ఞానభేదాత్ | యస్య హి మరణదివసో విజ్ఞాతః తస్య ప్రత్యాబ్దికాదిశ్రాద్ధం తద్ దివస ఏవ కర్తవ్యమ్ | ఆశౌచగ్రహణపిణ్డోదకదానం త్వ్ అనిషిద్ధనక్షత్రాదికం పర్యాలోచ్య తత్రానుష్ఠేయమ్, శిష్టాచారస్య తథా ప్రవృత్తత్వాత్ || ౧౧ ||

యస్య తు దివసో న విజ్ఞాతః తం ప్రత్య్ ఏతద్ ఉచ్యతే |

దేశాన్తరగతో విప్రః ప్రయాసాత్ కాలకారితాత్ |

దేహనాశమ్ అనుప్రాప్తస్ తిథిర్ న జ్ఞాయతే యది || ౧౨ ||

కృష్ణాష్టమీ త్వ్ అమావాస్యా కృష్ణా చైకాదశీ చ యా |

ఉదకం పిణ్డదానం చ తత్ర శ్రాద్ధం చ కారయేత్ || ౧౩ ||

తీర్థయాత్రాదినా కేనచిన్ నిమిత్తేన దేశాన్తరగతస్య విప్రస్య [౨3౭] చిరకాలబహుదేశ-పర్యటనాదిసంపాదితాద్ ఆయాసబాహుల్యాద్ యత్ర క్వాపి దేహనాశో భవతి। అత ఏవ తన్మరణతిథిర్ న జ్ఞాయతే। మరణవార్తా చ యదా కదాచిత్ శ్రుతా భవతి। తత్ర తదీయాశౌచస్వీకారస్ తిలోదకపిణ్డదానోపక్రమాదికం చేత్య్ ఏతద్ ఉభయం కృష్ణాష్టమ్యాదిషు తిసృషు తిథిష్వ్ ఇచ్ఛయా కస్యాంచిత్ తిథౌ కర్తవ్యమ్। తస్యామ్ ఏవ తిథావ్ ఆబ్దికశ్రాద్ధం చ కర్తవ్యమ్।

యద్య్ అప్య్ అస్మిన్ వచనే ఆశౌచస్వీకారః సాక్షాన్ నోపాత్తః తథాపి పూర్వోత్తరవచనయోర్ ఆశౌచవిషయత్వేన తత్ప్రకరణత్వాద్ ఆశౌచస్వీకారమ్ అన్తరేణ తిలోకదపిణ్డదానాసంభవాచ్ చాశౌచస్వీకారో ‘ప్య్ అత్ర వివక్షితః – ఇతి గమ్యతే। ఉదకాదిబహుకర్తవ్యోపన్యాసేన శ్రాద్ధప్రకరణస్య కృత్స్నస్యాప్య్ అత్ర సఙ్గ్రహో వివక్షితః। సంగృహీతం చ తత్ ప్రకరణమ్ ఉపరిష్టాద్ అస్మాభిః ప్రపఞ్చయిష్యతే॥ ౧౨–౧3॥

పూర్వమ్ అకృతనామ్నో బాలస్య మరణే సపిణ్డానాం సద్యఃశుద్ధిర్ అభిహితా। ఇదానీం కృతనామ్నో ‘ప్య్ అజాతదన్తస్య బాలస్య మరణే సహ సంస్కారేణాశౌచం నిషేధతి।

అజాతదన్తా యే బాలా యే చ గర్భాద్ వినిఃసృతాః।

న తేషామ్ అగ్నిసంస్కారో నాశౌచం నోదకక్రియా॥ ౧౪॥

అజాతదన్తా అనుత్పన్నదన్తాః కృతనామానో యే బాలా మృతాః యే చ గర్భాద్ వినిఃసృతాః పతితాః తేషాం తత్సపిణ్డైర్ నాగ్నిసంస్కారాదికం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। తథా చ బ్రహ్మపురాణమ్।

[౨3౮] స్త్రీణాం తు పతితో గర్భః సద్యోజాతో ‘థ వా మృతః।

అజాతదన్తో మాసైర్ వా మృతః షడ్భిర్ గతస్ తథా॥

వస్త్రాద్యైర్ భూషితం కృత్వా త్యక్తవ్యస్ తు స కాష్ఠవత్।

ఖనిత్వా తు శనైర్ భూమిం సద్యఃశౌచం విధీయతే॥ ఇతి।

స్త్రీణాం యో గర్భః పతితః యశ్ చ జననక్షణ ఏవ మృతః యశ్ చ షణ్మాసాత్ ప్రాక్ మృతః యశ్ చ షణ్మాసాద్ ఊర్ధ్వమ్ అప్య్ అజాతదన్తః సన్ మృతః స కాష్ఠవద్ భూమిం ఖనిత్వా నిక్షేప్తవ్యః। మాత్రాదివ్యతిరిక్తైః సపిణ్డైర్ నాశౌచాదికం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। విష్ణుర్ అపి: "అజాతదన్తే బాలే ప్రేతే సద్య ఏవ। నాగ్నిసంస్కారో నోదకక్రియా" ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౨౭–౨౮) ॥ ౧౪ ॥

పూర్వత్ర గర్భపాతే సపిణ్డానాం బన్ధూనాం సద్యశుద్ధిమ్ అభిధాయ, అధునా మాతుస్ తన్నిమిత్తమ్ ఆశౌచమ్ అస్తీత్య్ ఆహ।

యది గర్భో విపద్యేత స్రవతే వాపి యోషితః।

యావన్ మాసం స్థితో గర్భో దినం తావత్ తు సూతకమ్ ॥ ౧౫ ॥

యది గర్భస్య స్రావపాతౌ స్యాతాం తదా యావత్సు మాసేషు గర్భః స్థితస్ తన్మాససంఖ్యాసమదినం యోషితో మాతుః సూతకం సూత్యాశౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

గర్భస్రావే మాసతుల్యా నిశాః శుద్ధేస్ తు కారణమ్। (YDహ్ ౩.౨౦)

[౨౩౯] ఇతి। "మాసతుల్యా నిశాః" ఇతి చతుర్థమాసప్రభృత్యా సప్తమాద్ వేదితవ్యమ్। అర్వాక్ తు యథావర్ణం త్రిరాత్రాదయః। తథా చ మరీచిః।

గర్భస్రుత్యాం యథామాసమ్ అచిరే తూత్తమే త్ర్యహమ్।

రాజన్యే తు చతూరాత్రం వైశ్యే పఞ్చాహమ్ ఏవ తు ॥

అష్టాహేన తు శూద్రస్య శుద్ధిర్ ఏషా ప్రకీర్తితా ॥ ఇతి।

అచిరే మాసత్రయే గర్భస్రావే ఉత్తమే బ్రాహ్మణే త్ర్యహమ్। గౌతమో 'పి: "గర్భమాససమా రాత్రిః సంస్రవే గర్భస్య। త్ర్యహం వా" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౧౦–౧౧)। అత్ర గర్భమాససమరాత్రిత్ర్యహయోర్ వ్యవస్థితో వికల్పః। మాసత్రయం యావత్ త్ర్యహం తతః పరం మాససమా త్రాత్రయ ఇతి। ఆదిపురాణే 'పి।

షణ్మాసాభ్యన్తరం యావద్ గర్భస్రావో భవేద్ యది।

తదా మాససమైస్ తాసాం దివసైః శుద్ధిర్ ఇష్యతే || ఇతి |

ఏతచ్ చ స్రావనిమిత్తాశౌచం మాతుర్ ఏవ | పాతనిమిత్తం తు పిత్రాదీనామ్ అప్య్ అస్తి | తథా చ మరీచిః

స్రావే మాతుస్ త్రిరాత్రం స్యాత్ సపిణ్డాశౌచవర్జనమ్ |

పాతే మాతుర్ యథామాసం సపిణ్డానాం దినత్రయమ్ || ఇతి |

వసిష్ఠో ’పి: “ఊనద్వివర్షే ప్రేతే గర్భపాతే వా సపిణ్డానాం త్రిరాత్రమ్” (VఅDహ్. ४.3४) [౨४౦] ఇతి | స్ర్వావే పితుర్ విశేషమ్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః: “గర్భస్రావే మాసతుల్యా రాత్రయః స్త్రీణామ్ | స్నానమాత్రమ్ ఏవ పురుషస్య” ఇతి || ౧౫ ||

నను – స్రావపాతయోర్ అప్రాప్తప్రసవకాలత్వావిశేషాద్ అనయోః కో విశేష ఇత్య్ అత ఆహ |

ఆ చతుర్థాద్ భవేత్ స్రావః పాతః పఞ్చమషష్ఠయోః |

అత ఊర్ధ్వం ప్రసూతిః స్యాద్ దశాహం సూతకం భవేత్ || ౧౬ || ఇతి |

చతుర్థమాసాభ్యన్తరే గర్భనాశః స్రావః | పఞ్చమషష్ఠయోర్ గర్భనాశః పాతః | తత్ర మాససంఖ్యయా విహితమ్ ఆశౌచం మాతుర్ భవేత్ | అత ఊర్ధ్వం సప్తమమాసప్రభృతి గర్భనిర్గమః ప్రసవః | తత్ర మాతుః ప్రసవనిమిత్తమ్ ఆశౌచం దశాహం భవేద్ ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు చతుర్వింశతిమతే,

అధస్తాన్ నవమాన్ మాసాచ్ ఛుద్ధిః స్యాత్ ప్రసవే కథమ్ |

మృతే జీవతి వా తస్మిన్ అహోభిర్ మాససంఖ్యయఆ || ఇతి |

అస్యాయమ్ అర్థః – నవమాన్ మాసాద్ అర్వాక్ సప్తమమాసాద్ ఆరభ్య ప్రసవే సతి తన్నిమిత్తమ్ ఆశౌచం సూతికావ్యతిరిక్తసర్వసపిణ్డానాం మాససంఖ్యాకైర్ అహోభిర్ విధీయత ఇతి | సూతికావిషయత్వే దశాహవిధివిరోధః ప్రసజ్యేత |

నను – ఏవం తర్హి “జాతౌ విప్రో దశాహేన” ఇతి సర్వసపిణ్డానాం జననినిమిత్తదశాహాశౌచ-విధాయకవచనం [౨౪౧] విరుధ్యేత |

తన్ న, తస్య నవమదశమమాసప్రసవవిషయత్వేనోపపత్తేః | అథ వా ఏకవిషయత్వే ‘పి వికల్పేన వ్యవస్థాస్తు || ౧౫ ||

బాలస్యాగ్నిసంస్కారే సత్య్ ఆశౌచం దర్శయతి |

దన్తజాతే ‘నుజాతే చ కృతచూడే చ సంస్థితే |

అగ్నిసంస్కరణే తేషాం త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేత్ || ౧౬ || ఇతి |

జాతా దన్తా యస్యాసౌ దన్తజాతః | తద్ అను పశ్చాజ్ జాతో ‘నుజాతః అనుత్పన్నదన్త ఇతి యావత్ | కృతం చూడాఖ్యం కర్మ యస్యాసౌ కృతచూడః | తత్ర జాతదన్తస్యాకృతచూడస్యానుజాతస్య చ సత్య్ అగ్నిసంస్కారే తృతీయవర్షకృతచూడే చ సంస్థితే తేషాం సపిణ్డస్ త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేద్ ఇత్య్ అర్థః | తత్రాకృతచూడస్య జాతదన్తస్య దాహపక్షే త్రిరాత్రాశౌచమ్ అఙ్గిరసోక్తమ్ |

యద్య్ అప్య్ అకృతచూడో వై జాతదన్తస్ తు సంస్థితః |

దాహయిత్వా తథాప్య్ ఏనమ్ ఆశౌచం త్ర్యహమ్ ఆచరేత్ || ఇతి |

పురాణే ‘పి |

అనతీతద్వివర్షస్ తు ప్రేతో యత్రాపి దహ్యతే |

ఆశౌచం బాన్ధవానాం తు త్రిరాత్రం విద్యతే || ఇతి |

యత్ తు విష్ణువచనమ్ “దన్తజాత త్వ్ అకృతచూడే త్వ అహోరాత్రేణ” (VఇDహ్ ౨౨.౨౮) [౨౪౨] ఇతి, తత్ ఖననపక్షే వేదితవ్యమ్ | అజాతదన్తస్య కృతచూడస్య దహనే త్రిరాత్రాశౌచం షట్త్రింశన్మతే ‘భిహితమ్ |

యద్య్ అప్య్ అజాతదన్తః స్యాత్ కృతచూడస్ తు సంస్థితః |

తథాపి దాహయేద్ ఏనం త్ర్యహం చాశౌచమ్ ఆచరేత్ || ఇతి |

యత్ తు యమేనోక్తమ్,

అజాతదన్తే తనయే శిశౌ గర్భచ్యుతే తథా |

సపిణ్డానాం తు సర్వేషామ్ అహోరాత్రమ్ అశౌచకమ్ ||

ఇతి, తద్ అకృతచూడవిషయమ్ |

నను – అజాతదన్తస్య కృతచూడత్వం కథమ్, తస్య తృతీయే విహితత్వాద్ ఇతి చేత్,

న,

చూడాకర్మ ద్విజాతీనాం సర్వేషామ్ ఏవ ధర్మతః |

ప్రథమే ‘బ్దే తృతీయే వా కర్తవ్యం శ్రుతిచోదనాత్ || (MDహ్ ౨.౩౫)

ఇతి మనునా వికల్పేన వికల్పేన స్మృతత్వాత్ | “అగ్నిసంస్కరణే” ఇత్య్ ఏతద్ వికల్పేనాభిధానం జాతదన్తానుజాతయోర్ ఏవ | న త్రివర్షకృతచూడే, తత్రాగ్నిసంస్కారస్య నియతత్వాత్ | ఇతరత్రాగ్నిసంస్కారవికల్పో మనునా దర్శితః |

నాత్రివర్షస్య కర్తవ్యా బాన్ధవైర్ ఉదకక్రియా |

జాతదన్తస్య వా కుర్యాన్ నామ్ని వాపి కృతే సతి || (MDహ్ ౫.౭౦)

[౨౪౩] ఇతి | ఉదకక్రియేతి అగ్నిసంస్కారోపలక్షణార్థమ్ || ౧౬ ||

వయో’వస్థావిశేషేణాశౌచవిశేషం దర్శయతి |

ఆ దన్తజన్మనః సద్య ఆ చూడాన్ నైశికీ స్మృతా |

త్రిరారమ్ ఆ వ్రతాదేశాద్ దశరాత్రమ్ అతః పరమ్ || ౧౭ || ఇతి |

దన్తజననాత్ ప్రాగ్ అతీతస్య బాలస్య సంబన్ధినాం సపిణ్డానాం సద్యఃశౌచమ్ । దన్తజననాద్ ఊర్ధ్వం ప్రాక్ చూడాకరణాద్ అతీతస్య సంబన్ధినాం నైశికీ నిశాయాం భవా అహోరాత్రమ్ అశుద్ధిః । వ్రతాదేశ ఉపనయనమ్ । అతో ఽర్వాక్ చూడాయాశ్ చోర్ధ్వమ్ అతీతస్య సంబన్ధినాం త్రిరాత్రమ్ అశుద్ధిః । తతః పరం దశరాత్రమ్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ సంగ్రహకారః ।

నామ్నో దన్తోద్భవాచ్ చౌడాద్ ఉపనీతేర్ అధః క్రమాత్ ।

సద్యః శౌచమ్ అహస్ త్ర్యహో నియతాగ్న్యుదకః పరః ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖో ఽపి

అజాతదన్తే తనయే సద్యఃశౌచం విధీయతే ।

అహోరాత్రాత్ తథా శుద్ధిర్ బాలే త్వ్ అకృతచూడకే ॥

తథైవానుపనీతే తు త్ర్యహాచ్ ఛుధ్యన్తి బాన్ధవాః ॥ ఇతి । (Śఅజ్Sమ్ ౧౫.౪–౫)

యత్ తు కాశ్యపవచనమ్: "బాలానామ్ అజాతదన్తానాం త్రిరాత్రేణ శుద్ధిః" (Kఆశ్Sమ్ ౬.౮) [౨౪౪] ఇతి, తన్ మాతాపితృవిషయమ్ । అత ఏవ మనుః ।

నిరస్య తు పుమాన్ శుక్రమ్ ఉపస్పృశ్య విశుధ్యతి ।

బైజికాద్ అభిసంబన్ధాద్ అనురున్ధ్యాద్ అఘం త్ర్యహమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౬3)

బైజికసంబన్ధో జన్యజనకభావః । యత్ తు స్మృత్యన్తరమ్,

ప్రాఙ్ నామకరణాత్ సద్య ఏకాహో దన్తజన్మనః ।

ఇతి, తద్ దహనే వేదితవ్యమ్ । ఖననే తు సద్యః శుద్ధిః, "అజాతదన్తే బాలే ప్రేతే సద్య ఏవ । నాస్త్య్ అగ్నిసంస్కారో నోదకక్రియా" (VఇDహ్ ౨౨.౨౭–౨౮) ఇతి విష్ణుస్మరణాత్ । యత్ తు వసిష్ఠవచనమ్: "ఊనద్వివర్షే ప్రేతే గర్భపతనే వా సపిణ్డానాం త్రిరాత్రమ్" (VఇDహ్ ౪.3౪) ఇతి తజ్ జాతదన్తస్యాగ్నిసంస్కారే ద్రష్టవ్యమ్ । తతశ్ చైవం వ్యవస్థా – నామకరణాత్ ప్రాక్ సద్యఃశౌచం నియతమ్ । తదూర్ధ్వం ప్రాక్ దన్తజననాద్ అగ్నిసంస్కారక్రియాయామ్ ఏకాహః । అన్యథా సద్యః శుద్ధిః । తస్యాప్య్ అజాతదన్తస్య చూడాకరణే త్రిరాత్రమ్ । దన్తజననాద్ ఊర్ధ్వమ్ అర్వాక్ చూడాకరణాద్ ఏకాహం ఖననే । అగ్నిసంస్కారే తు త్ర్యహః । ఊర్ధ్వం చూడాయాః ప్రాగ్ ఉపనయనాత్ త్ర్యహః । ఉపనయనాద్ ఊర్ధ్వం బ్రాహ్మనాదీనాం [౨౪౫] దశాహాదికమ్ ఇతి । ఇయం వ్యవస్థా పుమపత్యమరణే ద్రష్టవ్యా । స్త్ర్యపత్యే తు విశేషో వృద్ధమనునా దర్శితః ।

అప్రౌఢాయాం చ కన్యాయాం సద్యఃశౌచం విధీయతే ।

అహస్ త్వ్ అదత్తకన్యాసు ప్రత్తాసు చ త్ర్యహం తథా ॥ ఇతి ।

అప్రౌఢాయాం అకృతచూడాయామ్ ఇత్య్ అర్థః,

అచూడాయాం తు కన్యాయాం సద్యఃశౌచం విధీయతే।

ఇత్య్ ఆపస్తమ్బస్మరణాత్। అదత్తకన్యాసు వాచాదత్తాసు అహోరాత్రమ్। దత్తాసు వాగ్దత్తాసు త్ర్యహమ్। తథా చ మరీచిః: "చూడాకరణే సద్యఃశౌచమ్। ప్రాగ్ వాగ్దానాద్ ఏకాహః। దత్తానాం ప్రాక్ పరిణయనాత్ త్ర్యహమ్" ఇతి। బ్రహ్మపురాణే 'పి।

ఆ జన్మనస్ తు చౌలాన్తం కన్యా యది విపద్యతే।

సద్యఃశౌచం భవేత్ తత్ర సర్వవర్ణేషు నిత్యశః॥

తతో వాగ్దానపర్యన్తం యావ్ద్ ఏకాహమ్ ఏవ హి।

తతః పరం ప్రవృద్ధాయాం త్రిరాత్రమ్ ఇతి నిశ్చయః॥

వాక్ప్రదానే కృతే తత్ర జ్ఞేయం చోభయతస్ త్ర్యహమ్।

పితుర్ వరస్య చ తతో దత్తానాం భర్తుర్ ఏవ హి॥

స్వజాత్యుక్తమ్ అశౌచం స్యాన్ మృతకే జాతకే తథా॥ ఇతి।

పులస్త్యో 'పి।

సద్యస్ త్వ్ అప్రౌఢకన్యాయాం ప్రౌఢాయాం వాసరాచ్ ఛుచిః।

ప్రదత్తాయాం త్రిరాత్రేణ దత్తాయాం పక్షిణీ భవేత్॥

[౨౪౬] ఇతి। ప్రదత్తాయాం ప్రక్రాన్తదానాయాం వాచాదత్తాయామ్ ఇతి యావత్। వాగ్దానానన్తరం మృతాయాం త్రిరాత్రమ్। మనుర్ అప్య్ ఆహ।

స్త్రీణామ్ అసంస్కృతానాం తు త్ర్యహాచ్ ఛుధ్యన్తి బాన్ధవాః।

యథోక్తేనైవ కల్పేన శుధ్యన్తి తు సనాభయః॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౭౨)

బాన్ధవాః పతిసపిణ్డాః। సనాభయః పితృసపిణ్డాః। యథోక్తేన కల్పేన త్రిరాత్రేణ। అత ఏవ మరీచిః।

అవారిపూర్వం ప్రత్తా తు యా నైవ ప్రతిపాదితా।

అసంస్కృతా తు సా జ్ఞేయా త్రిరాత్రమ్ ఉభయోః స్మృతమ్॥ ఇతి।

ఉభయోర్ వరపితృపక్షయోః। అకృతచూడాయాం యత్ సద్యఃశౌచవిధానం కృతచూడాయాం చ యద్ ఏకాహవిధానం తన్మాతాపితృవ్యతిరిక్తవిషయమ్।

ప్రత్తాప్రత్తాసు యోషిత్సు సంస్కృతాసంస్కృతాసు చ ।

మాతాపిత్రోస్ త్రిరాత్రం స్యాద్ ఇతరేషాం యథావిధి ॥ ఇతి ।

“అజాతదన్తాసు పిత్రోర్ ఏకరాత్రమ్” ఇతి శఙ్ఖ-కార్ష్ణాజినిభ్యాం విశేషస్మరణాత్ । అదత్తాసు త్రిరాత్రవిధానం జాతదన్తవిషయమ్, అజాతదన్తాస్వ్ ఏకాహవిధానాత్ । సంద్కృతాసు పిత్రోస్ త్రిరాత్రం తద్గృహమరణే వేదితవ్యమ్ । తథా చ విష్ణుః: “సంస్కృతాసు స్త్రీషు నాశౌచం పితృపక్షే । [౨౪౭] తత్ప్రసవమరణే చ బన్ధువర్గస్యైకరాత్రం పిత్రోస్ త్రిరాత్రమ్ ఇతి వ్యవస్థా” ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.3౧–3౪) । బ్రహ్మపురాణే ‘పి ।

దత్తా నారీ పితుర్ గేహే సూయేతాథ మ్రియేత వా ।

తద్బన్ధువర్గస్ త్వ్ ఏకేన శుచిస్ తజ్జనకస్ త్రిభిః ॥ ఇతి ।

పిత్రోర్ ఉపరమే సంస్కృతానాం స్త్రీణాం త్రిరాత్రమ్ । తథా చ వృద్ధమనుః ।

పిత్రోర్ ఉపరమే స్త్రీణామ్ ఊఢానాం తు కథం భవేత్ ।

త్రిరాత్రేణైవ శుద్ధిః స్యాద్ ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ యమః ॥ ఇతి ।

పిత్రోర్ మాతాపిత్రోర్ ఉపరమే వివాహసంస్కారసంస్కృతానాం దుహితౄణాం త్రిరాత్రేణ శుద్ధిర్ ఇతి । దౌహిత్రభగినీసుతయోర్ అసంస్కృతయోః పక్షిణ్యాశౌచమ్ సంస్కృతయోస్ త్రిరాత్రమ్ । తథా చ వృద్ధమనుః ।

సంస్థితే పక్షిణీం రాత్రిం దౌహిత్రే భగినీసుతే ।

సంస్కృతే తు త్రిరాత్రం స్యాద్ ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః ॥ ఇతి ।

దౌహిత్రే భగినీసుతే వానుపనీతే మృతే సతి పక్షిణీమ్ ఆగామివర్తమానాహర్ద్వయయుక్తాం రాత్రిం మాతామహాదిః క్షపయేత్ । ఉపనీతే తు తస్మిన్ మృతే సతి మాతామహాదీనాం త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం భవేద్ ఇత్య్ అర్థః । మాతామహాదీనాం మరణే దౌహిత్రాదీనాం త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । తథా చ బృహస్పతిః ।

త్ర్యహం మాతామహాచార్యశ్రోత్రియేష్వ్ అశుచిర్ భవేత్ । ఇతి ।

ఆచార్యో ‘త్రాసపిణ్డః సన్న్ ఉపనయనాదికర్తా । శ్రోత్రియస్ [౨౪౮] త్వ్ ఏకశాఖాధ్యాయీ మైత్రీప్రాతివేశ్యత్వాదినోపసంపన్నః । ఏతేషు మాతామహాదిషు మృతేషు త్రిరాత్రమ్ ఇతి । విష్ణుర్ అపి: “ఆచార్యే మాతామహే చ వ్యతీతే త్రిరారేణ” ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౪౨) । మనుర్ అపి ।

శ్రోత్రియే తూపసంపన్నే త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేత్ । ఇతి । (MDహ్ ౫.౮౧)

ఏతత్ త్రిరాత్రాశౌచం పరకర్తృకదహనాదౌ వేదితవ్యమ్,

గురోః ప్రేతస్య శిష్యస్ తు పితృమేధం సమాచరన్ ।

ప్రేతహారైః సమం తత్ర దశరాత్రేణ శుధ్యతి ॥ (MDహ్ ५.६५)

ఇతి స్వకర్తృకదాహాదౌ మనునా విశేషస్మరణాత్ । మాతృష్వస్రాదిషు త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । తద్ ఆహ ప్రచేతాః ।

మాతృష్వసామాతులయోః శ్వశ్రూశ్వశురయోర్ గురోః ।

మృతే చర్త్విజి యాజ్యే చ త్రిరాత్రేణ విశుధ్యతి ॥ ఇతి ।

గురుర్ ఆచార్యః । ఋత్విక్ కులపరమ్పరాయాతః । యాజ్యో ’పి తథావిధః । యత్ తు యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్,

గుర్వన్తేవాస్యనూచానమాతులశ్రోత్రియేషు చ । (YDహ్ 3.२४)

ఇతి, యచ్ చ విష్ణువచనమ్: [२४६]
“ఆచార్యపత్నీపుత్రోపాధ్యాయమాతులశ్వశురశ్వశ్రూశ్వశుర్య-సహాధ్యాయిశిష్యేష్వ్ అతీతేష్వ్ ఏకరాత్రేణ” (VఇDహ్ २२.४४) ఇతి, తత్ర గురుర్ ఉపాధ్యాయః । అన్తేవాసీ అన్యోపనీతః శిష్యః, స్వోపనీతే తు: “శిష్యసతీర్థ్యసబ్రహ్మచారిషు త్రిరాత్రమ్ అహోరాత్రమ్ ఏకాహః” (BDహ్ १.५.११.30) ఇతి బౌధాయనేన త్రిరాత్రవిధానాత్ । మాతులః అనుపకారీ విదేశస్థో వా । శ్రోత్రియో ’నుపసంపన్నః । శ్వశ్రూశ్వశురావ్ అప్య్ అనుపకారిణౌ విదేశస్థౌ వా । ఏకస్మిన్ గురుకులే ’ల్పకాలం సహాధ్యాయీ । ఏతేష్వ్ ఏకరాత్రమ్ ఇతి వ్యవస్థా । యత్ తు మనునోక్తమ్,

మాతులే పక్షిణీ రాత్రిః శిష్యర్త్విగ్బాన్ధవేషు చ । (MDహ్ ५.८१)

ఇతి, తస్యాయమ్ అర్థః – స్వల్పోపకారకే మాతులే శిష్యో ’న్యోపనీతసాఙ్గవేదాధ్యాయీ ఋత్విక్ ఆధానప్రభృతి యావజ్జీవమ్ ఆర్త్విజ్యకారీ బాన్ధవాః మాతృపితృబాన్ధవాః ఏతేషు పక్షిణ్యాశౌచమ్ ఇతి । అనౌరసపుత్రాదిషు త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । తద్ ఆహ విష్ణుః ।

అనౌరసేషు పుత్రేషు జాతేషు చ మృతేషు చ ।

పరపూర్వాసు భార్యాసు ప్రసూతాసు మృతాసు చ ॥ ఇతి । (VఇDహ్ २२.४3)

త్రిరాత్రమ్ ఇత్య్ అనువర్తతే । హారీతో ’పి ।

[२५०] పరపూర్వాసు భార్యాసు పుత్రేషు కృతకేషు చ ।

మాతామహే త్రిరాత్రం స్యాద్ ఏకాహం తు సపిణ్డతః ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖో ’పి ।

అనౌరసేషు పుత్రేషు భార్యాస్వ్ అన్యగతాసు చ ।

పరపూర్వాసు చ స్త్రీషు త్రిరాత్రాచ్ ఛుద్ధిర్ ఇష్యతే || ఇతి | (Śఅజ్Sమ్ ౧౫.౧౩)

అనౌరసాః క్షేత్రజాదయః | పరపూర్వా పునర్భువః | అన్యగతా స్వైరిణ్యః | ఏతేష్వ్ అనౌరసాదిషు యత్ ప్రతియోగికం భార్యాత్వం పుత్రత్వం చ తస్యైవేదం త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః | యత్ త్వ్ ఏకాహవిధానమ్,

అనౌరసేషు పుత్రేషు భార్యాస్వ్ అన్యగతాసు చ | (YDహ్ ౩.౨౫)

ఇతి, తద్ అసంనిధివిషయమ్ | సంనిధావ్ అపి పితృసపిణ్డానామ్ ఏకాహ ఏవ | తథా చ మరీచిః |

ఏకాహస్ తు సపిణ్డానాం త్రిరాత్రం యత్ర వై పితుః | ఇతి |

యత్ తు ప్రజాపతినోక్తమ్,

అనాశ్రితేషు దారేషు పరపత్నీసుతేషు చ |

గోత్రిణః స్నానశుద్ధాః స్యుస్ త్రిరాత్రేణైవ తత్పితా ||

ఇతి స్నానాద్ ఏవ శుద్ధిర్ ఇతి, తత్ సమానోదకవిషయం అసంనిధివిషయం వా | ఏకస్యాం మాతరి పితృద్వయోత్పాదితయోర్ అన్యతరస్మిన్ మృతే ఽన్యతరస్య త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం భవతి | తథా చ మరీచిః |

[౨౫౧] మాత్రైకయా ద్విపితృకౌ భ్రాతరావ్ అన్యగోత్రజౌ |

ఏకాహం సూతకం తత్ర త్రిరాత్రం మృతకే తయోః || ఇతి |

అసపిణ్డయోనిసంబన్ధిమరణే పక్షిణ్య్ ఆశౌచమ్ | తద్ ఆహ గౌతమః: "పక్షిణ్య్ అసపిణ్డే యోనిసంబన్ధే సహాధ్యాయిని చ" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౧౨) | అయమ్ అర్థః – అసపిణ్డః స్వవేశ్మని మృతః | యోనిసంబన్ధా మాతృష్వస్రీయపితృష్వస్రీయాదయః | సహాధ్యాయీ గురుకులే సహ కృత్స్నవేదాధ్యాయీ | చకారాద్ గుర్వఙ్గనాదయో ఽపి సంగృహ్యన్తే | తేషు పక్షిణీం తత్సంబన్ధప్రతియోగీ క్షపయేద్ ఇతి | తథా చ వృద్ధమనుః:

మాతులే శ్వశురే మిత్రే గురౌ గుర్వఙ్గనాసు చ |

ఆశౌచం పక్షిణీం రాత్రిం మృతా మాతామహీ యది ||

శ్వశురయోశ్ చ భగిన్యాం చ మాతులాన్యాం చ మాతులే |

పిత్రోః స్వసరి తద్వచ్ చ పక్షిణీం క్షపయేన్ నిశామ్ || ఇతి |

యత్ తు విష్ణునోక్తమ్: "అసపిణ్డే స్వవేశ్మని మృతే ఏకరాత్రమ్" (VఇDహ్ ౨౨.౪౬) ఇతి, తద్ అప్రధానగృహమరణే వేదితవ్యమ్ | యద్ అప్య్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

[౨౫౨] గృహే యస్య మృతః కశ్చిద్ అసపిణ్డః కథంచన ।

తస్యాప్య్ అశౌచం విజ్ఞేయం త్రిరాత్రం నాత్ర సంశయః ॥ ఇతి ।

తద్ అసపిణ్డశ్రోత్రియవిషయమ్ । యత్ తు బృహన్మనునోక్తమ్,

భగిన్యాం సంస్థితాయాం తు భ్రాతర్య్ అపి చ సంస్థితే ।

మిత్రే జామాతరి ప్రేతే దౌహిత్రే భగినీసుతే ॥

శ్యాలకే తత్సుతే చైవ సద్యః స్నానేన శుధ్యతి ।

ఇతి, తత్ర భగిన్యాదౌ సద్యఃశుద్ధ్యభిధానం దేశాన్తరమరణవిషయమ్ । జామాతృశ్యాలసుతయోః సంనిధావ్ ఏవ సధ్యశుద్ధిర్ ఇతి । నివాసరాజన్య్ అహని మృతే 'హర్ ఆశౌచం రాత్రౌ చేద్ రాత్రిమాత్రమ్ ఇతి । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

నివాసరాజని ప్రేతే తద్ అహః శుద్ధికారణమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౫)

యస్మిన్ దేశే నివసతి స నివాసః స్వదేశ ఉచ్యతే । తస్య రాజని మృతే తద్దేశనివాసినాం యస్మిన్న్ అహన్య్ అసౌ మృతస్ తదహర్మాత్రం శుద్ధికారణం రాత్రౌ చేద్ రాత్రిమాత్రమ్ ఇతి । అత ఏవ మనుః ।

ప్రేతే రాజని సజ్యోతిర్ యస్య స్యాద్ విషయతే స్థితః । ఇతి । (MDహ్ ౫.౮౨)

జ్యోతిషా సౌరేణ నాక్షత్రేణ వా సహ వర్తతే యద్ ఆశౌచం తత్ సజ్యోతిః । అహని చేద్ యావత్ సూర్యదర్శణం రాత్రౌ చేద్ యావన్ నక్షత్రదర్శనమ్ ఇత్య్ అర్థః । గ్రామమధ్యే శవే స్థితే గ్రామస్య తావద్ ఆశౌచమ్ । తద్ ఆహ వృద్ధమనుః ।

[౨౫౩] గ్రామమధ్యగతో యావచ్ ఛవస్ తిష్ఠతి కస్యచిత్ ।

గ్రామస్య తావద్ ఆశౌచం నిర్గతే శుచితామ్ ఇయాత్ ॥ ఇతి ।

గ్రామేశ్వరాదావ్ అపి సజ్యోతిర్ ఆశౌచమ్ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

గ్రామేశ్వరే కులపతౌ శ్రోత్రియే చ తపస్విని ।

శిష్యే పఞ్చత్వమ్ ఆపన్నే శుద్ధిర్ నక్షత్రదర్శనాత్ ॥ ఇతి ।

కులపతిః సమూహపతిః । శ్రోత్రియో దేశాన్తరస్థః ॥ ౧౭ ॥

ఉక్తస్యాశౌచస్యాగ్ని హోత్రిబ్రహ్మచారిణోర్ అపవాదమ్ ఆహ।

బ్రహ్మచారీ గృహే యేషాం హూయతే చ హుతాశనః।

సంపర్కం న చ కుర్వన్తి న తేషాం సూతకం భవేత్॥ ౧౮॥ ఇతి।

బ్రహ్మచారీ ఉపకుర్వాణకో నైష్ఠికశ్ చ। యేషాం గృహే హుతాశనో [౨౫౪] హూయతే అగ్ని హోత్రమ్ అనుష్ఠీయతే తేషామ్ అగ్ని హోత్రానుష్ఠానకాలే నాస్త్య్ ఆశౌచం యది తే సూతకిభిః సహ సంసర్గం న కుర్యుః। తద్ ఉక్తం కౌర్మే।

నైష్ఠికానాం వనస్థానాం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్।

నాశౌచం కీర్తితం సద్భిః పతితే చ తథా మృతే॥ ఇతి। (KఊPఉ ౧.౨.౨౩.౭౧)

దేవలో ‘పి।

నైష్ఠికానాం వనస్థానాం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్।

నాశౌచం సూతకే ప్రోక్తం శావే వాపి తథైవ చ॥ ఇతి।

బృహస్పతిర్ అపి।

స్వాధ్యాయః క్రియతే యత్ర హోమశ్ చోభయకాలికః।

సాయంప్రాతర్ వైశ్వదేవం న తేషాం సూతకం భవేత్॥ ఇతి॥ ౧౮॥

సంసర్గస్యాస్పృశ్యత్వకర్మానధికారలక్షణాశౌచాపాదకత్వమ్ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామ్ ఉపపాదయతి।

సంపర్కాద్ దుష్యతే విప్రో జననే మరణే తథా।

సంపర్కాచ్ చ నివృత్తస్య న ప్రేతం నైవ సూతకమ్॥ ౧౯॥ ఇతి।

స్పష్టార్థమ్ ఏతత్ ॥ ౧౯ ॥

కిం చ –

శిల్పినః కారుకా వైద్యా దాసీదాసాశ్ చ నాపితాః ।

రాజానః శ్రోత్రియాశ్ చైవ సద్యఃశౌచాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౨౦ ॥

సవ్రతః సత్రపూతశ్ చ ఆహితాగ్నిశ్ చ యో ద్విజః ।

[౨౩౩] రాజ్ఞశ్ చ సూతకం నాస్తి యస్య చేచ్ఛతి పార్థివః ॥ ౨౧ ॥

ఉద్యతో నిధనే దానే ఆర్తో విప్రో నిమన్త్రితః ।

తదైవ ఋషిభిర్ దృష్టం యథాకాలేన శుధ్యతి ॥ ౨౨ ॥ ఇతి ।

శిల్పినశ్ చిత్రకారాద్యాః । కారుకాః సూపకారప్రభృతయః । వైద్యాశ్ చికిత్సకాః । శ్రోత్రియాః సద్యఃప్రక్షాలికాః । వ్రతేన చాన్ద్రాయణాదినియమేన సహ వర్తతే ఇతి సవ్రతః । సత్త్రపుతో గవామయనాద్యధికృతః । ఏతే స్వస్వకర్మణి సద్యఃశౌచాః । రాజ్ఞః, రాజసంబన్ధినో మాన్యస్య, యస్య చ పురోహితస్యానన్యసాధ్యమన్త్రాభిచారాదికర్మసిద్ధ్యర్థమ్ ఆశౌచాభావమ్ ఇచ్ఛతి, తయోర్ అపి తత్తత్కర్మణి సూతకం నాస్తి । నిధనశబ్దేన తత్సాధనభూతః సంగ్రామో లక్ష్యతే । తత్ర అన్నాదిదానే చోద్యతః కృతోపక్రమః ఆర్తః ఆపదం ప్రాప్తః శ్రాద్ధాదౌ నిమన్త్రితో విప్రశ్ చ తదైవ సద్య ఏవ శుధ్యతీతి ఋషిభిర్ దృష్టమ్ । యథాకాలేన ద్వాదశరాత్రాదినా తథేత్య్ అర్థః । తథా చ ఆదిపురాణే ।

శిల్పినశ్ చిత్రకారాద్యాః కర్మ యత్ సాధయన్త్య్ అలమ్ ।

తత్ కర్మ నాన్యో జానాతి తస్మాచ్ ఛుద్ధాః స్వకర్మణి ॥

సూపకారేణ యత్ కర్మ కరణీయం నరేష్వ్ ఇహ ।

తద్ అన్యో నైవ జానాతి తస్మాచ్ ఛుద్ధః స సూపకృత్ ॥

చికిత్సకో యత్ కురుతే తద్ అన్యేన న శక్యతే ।

తస్మాచ్ చికిత్సకః స్పర్శే శుద్ధో భవతి నిత్యశః ॥

దాస్యో దాసాశ్ చ యత్ కించిత్ కుర్వన్త్య్ అపి చ లీలయా ।

[౨౯౬] తద్ అన్యో న క్షమః కర్తుం తస్మాత్ తే శుచయః సదా ॥

రాజా కరోతి యత్ కర్మ స్వప్నే ‘ప్య్ అన్యస్య తత్ కథమ్ ।

ఏవం సతి నృపః శుద్ధః సంస్పర్శే మృతసూతకే ॥

యత్ కర్మ రాజభృత్యానాం హస్త్యశ్వగమనాదికమ్ ।

తన్ నాస్తి యస్మాద్ అన్యస్య తస్మాత్ తే శుచయః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి: “ఆశౌచమ్ । న రాజ్ఞాం రాజకర్మణి । న వ్రతినాం వ్రతే । న సత్త్రిణాం సత్త్రే । న కారూణాం కారుకర్మణి । న రాజాజ్ఞాకారిణాం తదిచ్ఛాయామ్” ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౪౭–౫౨) । ప్రచేతా అపి ।

కారవః శిల్పినో వైద్యా దాసీదాసాస్ తథైవ చ ।

రాజానో రాజభృత్యాశ్ చ సద్యఃశౌచాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఇతి ।

వృద్ధపరాశరో ‘పి ।

రాజ్ఞాం తు సూతకం నాస్తి వ్రతినాం న చ సత్త్రిణామ్ ।

దీక్షితానాం చ సర్వేషాం యస్య చేచ్ఛతి పార్థివః ॥

తపోదానప్రవృత్తేషు నాశౌచం మృతసూతకే ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరమ్ అపి ।

నిత్యమ్ అన్నప్రదస్యాపి కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిషు ।

ప్రవృత్తే కృచ్ఛ్రహోమాదౌ బ్రాహ్మణాదిషు భోజనే ॥

[౨౯౭] గృహీతనియమస్యాపి న స్యాద్ అన్యస్య కస్యచిత్ ।

నిమన్త్రితేషు విప్రేషు ప్రారబ్ధే శ్రాద్ధకర్మణి ॥ ఇతి ।

బ్రహ్మపురాణే ‘పి ।

నిమన్త్రితస్య విప్రస్య స్వాధ్యాయనిరతస్య చ ।

దేహే పితృషు తిష్ఠత్సు నాశౌచం విద్యతే క్వచిత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తప్రవృత్తానాం దాతృబ్రహ్మవిదాం తథా ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

న రాజ్ఞామ్ అఘదోషో ‘స్తి వ్రతినాం న చ సత్త్రిణామ్ ।

ఐన్ద్రం స్థానమ్ ఉపాసీనా బ్రహ్మభూతా హి తే సదా ॥

రాజ్ఞో మాహాత్మికే స్థానే సద్యఃశౌచం విధీయతే ।

ప్రజానాం పరిరక్షార్థమ్ ఆసనం తత్ర కారణమ్ ॥ ఇతి । (MDh ౫.౯౩–౯౪)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ఋత్విజాం దీక్షితానాం చ యజ్ఞియం కర్మ కుర్వతామ్ ।

సత్త్రివ్రతిబ్రహ్మచారిదాతృబ్రహ్మవిదాం తథా ॥

దానే వివాహే యజ్ఞే చ సంగ్రామే దేశవిప్లవే ।

ఆపద్య్ అపి చ కష్టాయాం సద్యఃశౌచం విధీయతే ॥ (YDh ౩.౨౮–౨౯)

[౨౫౮] ఇతి । హారీతో ‘పి ।

సంగ్రామస్థశ్ చ రాజన్యో వైశ్యో మధ్యే గవాం స్థితః ।

సత్త్రీ చ బ్రాహ్మణో నిత్యం బ్రహ్మచారీ చ వై శుచిః ॥ ఇతి ।

పైఠీనసిర్ అపి ।

వివాహయజ్ఞదుర్గేషు యాత్రాయాం తీర్థకర్మణి ।

న తత్ర సూతకం తద్వత్ కర్మ యజ్ఞాది కారయేత్ ॥ ఇతి ।

బ్రహ్మపురాణే ‘పి ।

అథ దేవప్రతిష్ఠాయాం గణయాగాదికర్మణి ।

శ్రాద్ధాదౌ పితృయజ్ఞే చ కన్యాదానే చ నో భవేత్ ॥ ఇతి ।

అఙ్గిరా అపి ।

జననే మరణే చైవ త్రిష్వ్ ఆశౌచం న విద్యతే ।

యజ్ఞే వివాహకాలే చ దేవయాగే తథైవ చ ॥ ఇతి ।

అత్ర వివాహాదౌ సద్యఃశౌచమ్ ఉపక్రాన్తవివాహాదివిషయమ్ । అత్ర నృపాదీనామ్ అసాధారణకృత్యవ్యతిరిక్తవిషయేష్వ్ ఆశౌచమ్ అస్త్య్ ఏవ । తథా చ బ్రాహ్మే పురాణే ।

రాజ్యనాశస్ తు యేన స్యాద్ వినా రాజ్ఞా స్వమణ్డలే ।

ప్రయాస్యతశ్ చ సంగ్రామే హోమే ప్రాస్థానికే సతి ||
మన్త్రాదితర్పణైర్ వాపి ప్రజానాం శాన్తికర్మణి |
గోమఙ్గలాదౌ వైశ్యానాం కృషికాలాత్యయేష్వ్ అపి ||
ఆశౌచం న భవేల్ లోకే సర్వత్రాన్యత్ర విద్యతే || ఇతి || ౨౦-౨౨ ||

[౨౫౯]

కిం చ –

ప్రసవే గృహమేధీ తు న కుర్యాత్ సంకరం యది |
దశాహాచ్ ఛుధ్యతే మాతా త్వ్ అవగాహ్య పితా శుచిః || ౨౩ || ఇతి |

ప్రసవే జననే | గృహమేధీ గృహస్థః | పితా సూతికయా సహ యది సంసర్గం న కుర్యాత్ తదా స్నానేన శుద్ధో భవతి | మాతా తు దశాహేన శుద్ధా భవతీత్య్ అర్థః || ౨౩ ||

నన్వ్ ఏవం తర్హి పితుః కర్మానధికారలక్షణమ్ అప్య్ ఆశౌచం న స్యాద్ ఇత్య్ అత ఆహ |

సర్వేషాం శావమ్ ఆశౌచం మాతాపిత్రోస్ తు సూతకమ్ |
సూతకం మాతుర్ ఏవ స్యాత్ ఉపస్పృశ్య పితా శుచిః || ౨౪ || ఇతి |

యథా సపిణ్డానాం కర్మానధికారలక్షణమ్ ఆశౌచం సంపూర్ణం తద్వత్ పితుర్ అపి | మాతాపిత్రోస్ తు సూతకమ్ అస్పృశ్యత్వలక్షణమ్ ఆశౌచమ్ | తత్రాపి దశాహమ్ అస్పృశ్యత్వం మాతుర్ ఏవ | పితుస్ తు స్నానపర్యన్తమ్ ఏవేత్య్ అర్థః | తథా చ పైఠీనసిః |

జనౌ సపిణ్డాః శుచయో మాతాపిత్రోస్ తు సూతకమ్ |

సూతకం మాతుర్ ఏవ స్యాద్ ఉపస్పృశ్య పితా శుచిః || ఇతి |

అయమ్ అర్థః – జననే మాతాపితృవ్యతిరిక్తాః సర్వే సపిణ్డాః స్పృశ్యాః | మాతాపిత్రోస్ తు నాస్తి స్పృశ్యత్వమ్ | తత్రాపి పితా స్నానేన స్పృశ్యో భవతి | దశాహం త్వ్ అస్పృశ్యత్వం మాతుర్ ఏవ | తథా చ వసిష్ఠః |

[౨౬౦]నాశౌచం విద్యతే పుంసః సంసర్గం చేన్ న గచ్ఛతి |

రజశ్ చాత్రాశుచి జ్ఞేయం తచ్ చ పుంసి న విద్యతే || ఇతి | (VඅDహ్ ౪.౨3)

సంవర్తో ‘పి |

జాతే పుత్రే పితుః స్నానం సచైలం తు విధీయతే |

మాతా శుద్ధ్యేద్ దశాహేన స్నానాత్ తు స్పర్శనం పితుః || ఇతి | (SඅంSమ్ ౧౪3)

బృహస్పతిర్ అపి |

జాతాశౌచం తు సర్వేషాం సూతకం మాతుర్ ఏవ చ |

స్నానం ప్రకుర్యాత్ తు పితా జ్ఞాతయో న సచైలినః || ఇతి |

గౌతమో ‘పి: “మాతాపిత్రోస్ తు సూతకమ్ ఉపస్పృశ్య పితా శుచిః” ఇతి (GDహ్ ౧౪.౨3) | ఆదిపురాణే ‘పి |

సూతకీ తు ముఖం దృష్ట్వా జాతస్య జనకస్ తతః |

కృత్వా సచైలం స్నానం తు శుద్ధో భవతి తత్క్షణాత్ || ఇతి | || ౨౪ ||

సూతికయా సహ సంసర్గకరణే తన్నిమిత్తమ్ అస్పృశ్యత్వం దశాహమ్ అస్తీత్య్ ఆహ |

యది పత్న్యాం ప్రసూతాయాం సంపర్కం కురుతే ద్విజః |

సూతకం తు భవేత్ తస్య యది విప్రః షడఙ్గవిత్ || ౨౫ || ఇతి |

సూతికాయా పత్న్యా సహ పతిః సంసర్గం యది కుర్యాత్ తదా [౨౬౧] విద్యాకర్మయుక్తస్య విప్రస్యాప్య అస్పృశ్యత్వలక్షణం సూతకం భవేత్ కిమ్ ఉతాన్యస్యేత్య్ అర్థః | తథా చ సుమన్తుః: “మాతుర్ ఏవ సూతకమ్ | తాం స్పృశతశ్ చ | నేతరేషామ్” ఇతి | సూతికాం స్పృశతో జనకస్యాస్పృశ్యత్వలక్షణం సూతకం భవతి నాన్యేషామ్ ఇత్య్ అర్థః || ౨౫ ||

నను – జననినిమిత్తమ్ ఏవాస్పృశ్యత్వం భర్తుః స్నానానన్తరమ్ అపి కిం న స్యాత్ | అత ఆహ |

సంపర్కాజ్ జాయతే దోషో నాన్యో దోషో ‘స్తి వై ద్విజే |

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన సంపర్కం వర్జయేద్ బుధః || ౨౬ || ఇతి |

స్నానానన్తరం భర్తుః సంసర్గనిమిత్తక ఏవ దోషో ‘స్పృశ్యత్వాపాదకో జాయతే న జననినిమిత్తకో దోషో ‘స్తి | తస్మాద్ విద్వాన్ సంపర్కం సహశయనాసనభోజనాదికం వర్జయేద్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ బృహస్పతిః |

యస్ తైః సహ సపిణ్డో ‘పి ప్రకుర్యాచ్ ఛయనాశనమ్ |

బాన్ధవో వా పరో వాపి స దశాహేన శుధ్యతి || ఇతి |

విష్ణుర్ అప్: “బ్రాహ్మణాదీనామ్ ఆశౌచే యః సకృద్ ఏవాన్నమ్ అశ్నీయాత్ తస్య తావద్ ఆశౌచం యావత్ తేషామ్” ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౮) | అత్రిర్ అపి |

సంపర్కాజ్ జాయతే దోషః పారక్యే మృతజన్మని |

తద్వర్జనాద్ పితుర్ అపి సద్యఃశౌచం విధీయతే ||

[౨౬౨] ఇతి || ౨౬ ||

ప్రారబ్ధే యజ్ఞాదౌ కర్తుః శుద్ధిర్ ఉక్తా | ఇదానీం కల్పితద్రవ్యస్యాపి శుద్ధిర్ అస్తీత్య్ ఆహ |

వివాహోత్సవయజ్ఞేషు త్వ్ అన్తరా మృతసూతకే।

పూర్వసంకల్పితం ద్రవ్యం దీయమానం న దుష్యతి ॥ ౨౭ ॥ ఇతి।

అత్ర వివాహగ్రహణం పూర్వప్రవృత్తచౌలోపనయనాదిసంస్కారకర్మోపలక్షణార్థమ్। ఉత్సవో దేవతోత్సవః। తేన చ దేవప్రతిష్ఠాదికమ్ ఉపలక్ష్యతే। యజ్ఞో జ్యోతిష్టోమాదిః। తేషు ప్రారబ్ధేషు అన్తరా మధ్యే యది మృతసూతకే మరణజననే స్యాతాం తదా పూర్వసంకల్పితం ద్రవ్యం దేవతాయై బ్రాహ్మణేభ్యో దీయమానం న దుష్యతీత్య్ అర్థః। తథా చ క్రతుః।

పూర్వసంకల్పితం ద్రవ్యం దీయమానం న దుష్యతి। ఇతి।

పక్వే తు విశేషః స్మృత్యన్తరే దర్శితః।

వివాహోత్సవయజ్ఞాదిష్వ్ అన్తరా మృతసూతకే।

శృతమ్ అన్నం పరైర్ దేయం దాతౄన్ భోక్తౄంశ్ చ న స్పృశేత్ ॥ ఇతి।

కృతాన్నమ్ అసూతకిభిర్ దేయమ్। సూతకీ తు దాతౄన్ భోక్తౄంశ్ చ న స్పృశేద్ ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు స్మృత్యన్తరమ్,

ద్రవ్యాణి స్వామిసంబన్ధాద్ అఘాని త్వ్ అశుచీని చ।

స్వామిశుద్ధ్యైవ శుధ్యన్తి వారిణా ప్రోక్షితాన్య్ అపి ॥

ఇతి, తద్ అసంకల్పితద్రవ్యవిషయమ్। కాచినిద్ అసంకల్పితాన్య్ అపి ద్రవ్యాణి సర్వదా శుద్ధాని। తథా చ మరీచిః।

[౨౬౩] లవణే మధుమాంసే చ పుష్పమూలఫలేషు చ।

శాకకాష్ఠతృణేష్వ్ అప్సు దధిసర్పిఃపయఃసు చ ॥

తైలౌషధ్యజినే చైవ పక్వాపక్వే స్వయంగ్రహః।

పణ్యేషు చైవ సర్వేషు నాశౌచం మృతసూతకే ॥ ఇతి ॥ ౨౭ ॥

అనేకనిమిత్తాశౌచసంనిపాతే ప్రతినిమిత్తం నైమిత్తికావృత్తౌ తాం నివారయతి।

అన్తరా తు దశాహస్య పునర్మరణజన్మనీ |

తావత్ స్యాద్ అశుచిర్ విప్రో యావత్ తత్ స్యాద్ అనిర్దశమ్ || ౨౮ || ఇతి |

యదా దశాహాశౌచకాలమధ్యే తత్తుల్యస్య తతో ‘ల్పస్య వాశౌచస్య నిమిత్తే జననమరణే స్యాతాం తదా పూర్వప్రవృత్తం తదాశౌచం యావద్ అనిర్దశమ్ అనిర్గతదశాహం స్యాత్ విప్రస్ తావద్ ఏవాశుచిర్ భవతి న పునర్ మధ్యోత్పన్నమరణాదినిమిత్తకదశాహాద్యాశౌచవాన్ ఇతి అర్థః | తథా చ మనుః |

అన్తర్దశాహే స్యాతాం చేత్ పునర్ మరణజన్మనీ |

తావత్ స్యాద్ అశుచిర్ విప్రో యావత్ తత్ స్యాద్ అనిదశమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౫.౭౯)

యాజ్ఞవల్క్యే ‘పి |

అన్తరా జన్మమరణే శేషాహోభిర్ విశుధ్యతి | ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౦)

విష్ణుర్ అపి: [౨౬౪] “జననాశౌచమధ్యే యద్య్ అపరం జననాశౌచం స్యాత్ తదా పూర్వాశౌచవ్యపగమే శుద్ధిః | మరణాశౌచమధ్యే జ్ఞాతిమరణే ప్య్ ఏవమ్” ఇతి (VఇDహ్ ౨౨.౩౫–౩౮) | అపి శబ్దాజ్ జననే ‘పి మరణాశౌచకాలేనైవ శుద్ధిర్ ఇత్య్ అర్థః | యదా జననినిమిత్తదశాహాశౌచమధ్యే మరణమ్ ఆపతతి తదా మరణాద్ ఆరభ్య దశాహం కార్యమ్ | తథా చ అఙ్గిరాః |

సూతకే మృతకం చేత్ స్యాన్ మృతకే త్వ్ అథ సూతకమ్ |

తత్రాధికృత్య మృతకం శౌచం కుర్యాన్ న సూతకమ్ || ఇతి |

షట్త్రింశన్మతే ‘పి |

శావాశౌచే సముత్పన్నే సూతకం తు యదా భవేత్ |

శావేన శుధ్యతే సూతిర్ న శావశోధినీ || ఇతి |

చతుర్వింశతిమతే ‘పి |

మృతజాతకయోర్ యోగే యా శుద్ధిః సా తు కథ్యతే |

మృతేన శుధ్యతే జాతం న మృతం జాతకేన తు || ఇతి |

అల్పాశౌచమధ్యే దీర్ఘకాలాశౌచప్రాప్తౌ న పూర్వేణ శుద్ధిః | తద్ ఉక్తమ్ ఉశనసా |

స్వల్పాశౌచస్య మధ్యే తు దీర్ఘాశౌచం భవేద్ యది ।

న పూర్వేణ విశుద్ధిః స్యాత్ స్వకాలేనైవ శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

యమేనాపి ।

అఘవృద్ధిమద్ ఆశౌచం పశ్చిమేన సమాపయేత్ ।

[౨౬౫] యథా త్రిరాత్రే ప్రక్రాన్తే దశాహం ప్రవిశేద్ యది ।

ఆశౌచం పునర్ ఆగచ్ఛేత్ తత్ సమాప్య విశుధ్యతి ॥ ఇతి ।

ప్రథమప్రవృత్తాశౌచకాలాపేక్షయా దీర్ఘకాలానువర్తేన వృద్ధిమద్ ఆశౌచం యది మధ్యే సముత్పద్యేత తదా పశ్చిమేన స్వకాలేనైవ సమాపయేద్ ఇత్య్ అర్థః । శఙ్ఖో ఽపి ।

సమానాశౌచసంపాతే ప్రథమేన సమాపయేత్ ।

అసమానం ద్వితీయేన ధర్మరాజవచో యథా ॥ ఇతి । (శఙ్ఖ్Sమ్ ౧౫.౧౦)

అసమానం దీర్ఘకాలాశౌచమ్ ఇత్య్ అర్థః । హారీతో ఽపి ।

శావాన్తః శావ ఆయాతే పూర్వాశౌచేన శుధ్యతి ।

గురుణా లఘు శుధ్యేత్ తు లఘునా నైవ తద్గురు ॥ ఇతి ।

కౌర్మే ఽపి ।

అఘానాం యౌగపద్యే తు జ్ఞేయా శుద్ధిర్ గరీయసా । ఇతి । (Kూర్Pఉ ౧.౨.౨౩.౨౪)

గురులఘుత్వే తు సమానజాతీయయోః కాలాపేక్షయా । విజాతీయయోః స్వరూపేణైవ । తద్ ఉక్తమ్ తేనైవ ।

మరణోత్పత్తియోగే తు గరీయో మరణం భవేత్ । ఇతి । (Kూర్Pఉ ౧.౨.౨౩.౬)

క్వచిత్ కాలాపేక్షయా లఘ్వాశౌచమధ్యవర్తినో గుర్వాశౌచస్య పూర్వాశౌచకాలేనాపగమో ఽస్తి । తద్ ఆహ దేవలః ।

పరతః పరతో ఽశుద్ధిర్ అఘవృద్ధౌ విధీయతే ।

స్యాచ్ చేత్ తత్ పఞ్చమాద్ అహ్నః పూర్వేణైవాత్ర శిష్యతే ॥

[౨౬౬] ఇతి । వర్తమానాశౌచమధ్యవర్తిని జననాదౌ యదాఘవృద్ధిర్ దీర్ఘకాలమ్ ఆశౌచం తదా పరతః ప్రాప్తం జననాదికమ్ ఆరభ్యాశుద్ధిర్ విధీయతే । తద్ యది పూర్వప్రవృత్తమ్ ఆశౌచం పఞ్చమదినాత్ పరతో ఽప్య్ అనువర్తేత తదా పూర్వేణైవ పూర్వాశౌచకాలేనైవ దశాహాశౌచస్యాపి శుద్ధిర్ విశిష్యతే విధీయతే । ఏతద్ ఉక్తం భవతి – అన్తరా పతితస్యాశౌచస్య దీర్ఘకాలత్వే ఽపి

యది పూర్వప్రవృత్తమ్ ఆశౌచమ్ ఉత్తరాశౌచకాలాద్ అర్ధాధికకాలం స్యాత్ తదా పూర్వప్రవృత్తాశౌచకాలేనైవోత్తరస్యాపి శుద్ధిర్ భవతి। తద్ యథా – గర్భపాతనిమిత్తషడహాశౌచమధ్యే యది దశాహాశౌచమ్ ఆపతేత్ తదా షడహాశౌచశేషేణైవ దశాహాశౌచస్యాపి నివృత్తిర్ ఇతి। ఏవమ్ అన్యత్రాపి అర్ధాధికకాలాశౌచశేషేణైవాధికకాలాశౌచస్యాపి నివృత్తిర్ అవగన్తవ్యా।

అన్తరా పతితస్యాశౌచస్య శేషేణ శుద్ధిర్ ఇత్య్ అత్ర విశేషో గౌతమేనోక్తః: "రాత్రిశేషే ద్వాభ్యామ్। ప్రభాతే తిసృభిః" ఇతి (GDహ్ ౧౪.౭–౮)। రాత్రిశబ్దేనాహోరాత్రం లక్ష్యతే। రాత్రిః శేషో యస్యాశౌచస్య తస్మిన్ విద్యమానే యదాశౌచాన్తరమ్ ఆపతేత్ తదా పూర్వాశౌచకాలానన్తరం ద్వాభ్యాం రాత్రిభ్యాం శుద్ధిః। ప్రభాతే తస్యా రాత్రేశ్ చరమే యామే పురా సూర్యోదయాద్ ఆశౌచసంనిపాతే తిసృభీ రాత్రిభిః శుద్ధిః। న తు పూర్వాశౌచకాలశేషేణేతి। తథా శఙ్ఖలిఖితాభ్యామ్ అపి: "అథ చేద్ అన్తరా ప్రమీయేత జాయేత వా శిష్టైర్ ఏవ దివసైః శుధ్యేత్। అహఃశేషే ద్వాభ్యామ్। ప్రభాతే తిసృభిః" [౨౬౭] ఇతి। శాతాతపేనాపి।

రాత్రిశేషే ద్వ్యహాచ్ ఛుద్ధిర్ యామశేషే త్ర్యహాచ్ ఛుచిః। ఇతి।

బౌధాయనేనాపి: "అథ యది దశరాత్రసంనిపాతే యద్ ఆద్యం దశరాత్రసమాశౌచమ్ ఆ నవమాద్ దివసాత్" (BDహ్ ౧.౫.౧౧.౧౮)। అస్యార్థః – యావన్ నవమదివసపరిసమాప్తిస్ తావత్ న పూర్వాశౌచకాలశేషేణోత్తరాశౌచస్య నివృత్తిర్ ఇతి। నవమశబ్దేనోపాన్త్యదివస ఉపలక్ష్యతే। తతశ్ చ క్షత్రియాదీనామ్ అప్య్ అన్త్యదివసాశౌచసంనిపాతే ద్విరాత్రం ప్రభాతే త్రిరాత్రమ్ ఇత్య్ అవగన్తవ్యమ్। దేవలేనాపి।

పునః పాతే దశాహాత్ ప్రాక్ పూర్వేణ సహ గచ్ఛతి।

దశమే ఽహ్ని పతేద్ యస్య ద్వ్యహాత్ తు స విశుధ్యతి॥

ప్రభాతే తు త్రిరాత్రేణ దశరాత్రేష్వ్ అయం విధిః॥ ఇతి।

దశాహాత్ ప్రాగ్ ఇత్య్ అత్ర దశాహశబ్దో ఽన్త్యదివసోపలక్షకః। దశరాత్రేష్వ్ ఇత్య్ ఏతద్ అపి ద్వాదశరాత్రాద్యుపలక్షణమ్। సమానాశౌచయోః సంనిపాతే పూర్వశేషేణ శుద్ధిర్ ఇత్య్ అస్య క్వచిద్ అపవాదః శఙ్ఖేన దర్శితః।

మాతర్య్ అగ్రే ప్రమీతాయామ్ అశుద్ధౌ మ్రియతే పితా।

పితుః శేషేణ శుద్ధిః స్యాన్ మాతుః కుర్యాత్ తు పక్షిణీమ్॥ ఇతి। (Śఅజ్Sమ్ ౧౫.౧౪)

మాతరి పూర్వం మృతాయాం యది తన్నిమిత్తాశౌచమధ్యే పితా మ్రియేత తదా న పూర్వాశౌచశేషేణ శుద్ధిః। కిం తు పిత్రాశౌచకాలేనైవ శుద్ధిః। తథా పూర్వం పితరి మృతే తన్నిమిత్తాశౌచమధ్యే మాతరి [౨౬౮] ప్రమీతాయామ్ అపి న పిత్రాశౌచకాలశేషేణ శుద్ధిః। కిం తు పిత్రాశౌచం సమాప్య పక్షిణీం కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః॥ ౨౮॥

ఉక్తస్య దశాహాద్యాశౌచస్య విషయాన్తరే ‘ప్య్ అపవాదమ్ ఆహ।

> బ్రాహ్మణార్థం విపన్నానాం బన్దిగోగ్రహణే తథా।
>
> ఆహవేషు విపన్నానామ్ ఏకరాత్రమ్ అశౌచకమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఇతి।

బ్రాహ్మణప్రాణరక్షణార్థం బన్దిగ్రహణే గోగ్రహే చ సతి తద్విమోచనార్థం హతానామ్ ఆహవేష్వ్ ఆభిముఖ్యేన హతానాం యే సపిణ్డాస్ తేషామ్ ఏకరాత్రమ్ ఏవాశౌచం న దశరాత్రాదికమ్ ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు ‘సద్యఃశౌచమ్’ ఇత్య్ అనువృత్తౌ మనునోక్తమ్,

> డిమ్బాహవహతానాం చ విద్యుతా పార్థివేన చ।
>
> గోబ్రాహ్మణస్య చైవార్థే యస్య చేచ్ఛతి భూమిపః ॥ (MDh ౫.౯౫)

ఇతి, తద్ అసంనిధివిషయమ్ ॥ ౨౯ ॥

రణహతసపిణ్డానామ్ ఏకాహాశౌచవిధిశేషతయా నవభిః శ్లోకైర్ ఆహవే హతం ప్రశంసతి। తత్ర ప్రథమం పరివ్రాజకదృష్టాన్తేనాదిత్యమణ్డలభేదిత్వం దర్శయన్న్ అర్థాద్ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిం దర్శయతి।

> ద్వావ్ ఇమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమణ్డలభేదినౌ।
>
> పరివ్రాడ్ యోగయుక్తశ్ చ రణే చాభిముఖో హతః ॥ ౩౦ ॥ ఇతి।

యోగాభ్యాసేనేశ్వరమ్ ఉపాసీనః పరివ్రాజకో ‘ర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్ మార్గమధ్యే వాయ్వాదిత్యచన్ద్రాణాం మణ్డలాని [౨౬౯] క్రమేణ భిత్త్వా తత్ర తేభ్య ఉత్తరోత్తరాధికేభ్యః

ఛిద్రేభ్యో నిర్గత్య క్రమేణ విద్యుదాదిలోకాన్ సంచరన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి। ఛిద్రనిర్గమనం చ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే శ్రుతమ్।

స వాయుమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స ఆదిత్యమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా లమ్బరస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వమ్ ఆక్రమతే స చన్ద్రమసమ్ ఆగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీతే యథా దున్దుభేః ఖం తేన న ఊర్ధ్వ ఆక్రమతే। ఇతి (BఆUప్ ౫.౧౦.౧) ॥ ౩౦ ॥

తత్ర – చిరకాలం మహతా ప్రయాసేన యోగమ్ అభ్యస్యతా పరివ్రాజకేన సహ సమానగతిత్వం రణహతస్యాయుక్తమ్। తస్మాద్ అల్పకాలప్రయాసత్వాద్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్య కాలాల్పత్వే ‘పి ధైర్యాతిశయేన ప్రయాససామ్యం సూచయితుమ్ అభిముఖ ఇత్య్ ఉక్తమ్। తమ్ ఏవ సూచితమ్ అర్థం విశదీకరోతి।

> యత్ర యత్ర హతః శూరః శత్రుభిః పరివేష్టితః।
>
> అక్షయాన్ లభతే లోకాన్ యది క్లీబం న భాషతే ॥ ౩౧ ॥ ఇతి।

లోకే శస్త్రధారిణమ్ ఏకమ్ అపి దృష్ట్వా మహతీ ప్రాణభీతిర్ జాయతే। యుద్ధకాలే తు ప్రతిసైన్యగతాః సర్వే ‘పి శత్రవః శస్త్రధారిణో [౨౭౦] మారణోద్యతా ఏనం పరివేష్టయన్తి। తదానీమ్ ఉత్పద్యమానాయా భీతేర్ ఇయత్తైవ నాస్తి। తాదృశీం భీతిం సోఢ్వా ప్రతిభటాభిముఖ్యం గచ్ఛతః శూరస్య ధైర్యం యోగిధైర్యాద్ అప్య్ అధికమ్। న హి యోగినో యమనియమాదిషు క్వచిత్ ప్రాణభీతిః సంభావితా। తతో యథా జాగరణే బహుషు వత్సరేషు అనుభవనీయస్య భోగస్య ముహూర్తమాత్రవర్తిని స్వప్నే సాకల్యం దృశ్యన్తే తథా చిరభావియోగసామ్యం రణే ధైర్యవతః కిం న స్యాత్। ధైర్యాతిశయేన సామ్యమ్ అత్ర వివక్షితమ్ ఇతి దర్శయితుం “యది క్లీబం న భాషతే” ఇత్య్ ఉక్తమ్। క్లీబం నపుంసకత్వం వికలతా తత్సూచకం భీత్యావిష్కారి వాక్యం యది న భాషతే తదానీం యోగిసామ్యాద్ అక్షయాన్ బ్రహ్మలోకావాన్తరవిశేషాన్ సాలోక్యాదీన్ లభతే ॥ ౩౧ ॥

పరివ్రాజకదృష్టాన్తే సూర్యమణ్డలభేదిత్వం సంభావయతి ।

సంన్యస్తం బ్రాహ్మణం దృష్ట్వా స్థానాచ్ చలతి భాస్కరః ।

ఏష మే మణ్డలం భిత్త్వా పరం స్థానం ప్రయాస్యతి ॥ ३२ ॥ ఇతి ।

యద్య్ అపి మణ్డలస్యాచేతనరశ్మిసమూహరూపత్వాత్ తద్భేదే ‘పి నాస్తి కాచిద్ ఆదిత్యస్య వేదనా తథాపి పూర్వమ్ అత్యన్తనీచపదే వర్తమానస్యేదానీమ్ ఉచ్చపదప్రాప్తిశ్ చిత్తక్లేశహేతుర్ భవతి । అత ఏవ భిత్త్వా పరం స్థానం ప్రయాస్యతీత్య్ ఉక్తమ్ । ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య వ్యాస ఆహ ।

క్రియావద్భిర్ హి కౌన్తేయ దేవలోకః సమావృతః ।

న చైతద్ ఇష్టం దేవానాం మర్త్యైర్ ఉపరి వర్తనమ్ ॥

[२८१] ఇతి । ముముక్షుపరివ్రాజకదర్శనమాత్రేణ నిష్పన్నస్య భాస్కరచలనస్యోపన్యాసాద్ యోగినో యథోక్తఫలం దృఢీకృతం భవతి ॥ ३२ ॥

రణే చాభిముఖో హత ఇతి దార్ష్టాన్తికే ‘భిహితం తచ్ చ హతత్వం ధైర్యాతిశయస్యోపలక్షణమ్ । అసత్య్ అపి స్వవధే పరత్రాణప్రవృత్తస్య ధీరస్య యథోక్తఫలసద్భావాద్ ఇత్య్ ఆహ ।

యస్ తు భగ్నేషు సైన్యేషు విద్రవత్సు సమన్తతః ।

పరిత్రాతా యదా గచ్ఛేత్ స చ క్రతుఫలం లభేత్ ॥ ३३ ॥ ఇతి ।}

క్రతుర్ అత్రాశ్వమేధః, బ్రహ్మలోకప్రాప్తిఫలత్వాత్ । అశ్వమేధస్య చ తత్ఫలత్వం వాజసనేయిశాఖాయాం భుజ్యుబ్రాహ్మణే: “క్వ న్వ్ అశ్వమేధయాజినో గచ్ఛన్తి” (BఆUప్ ३.३.२) ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతివచనయోర్ విస్పష్టమ్ అవగమ్యతే ॥ ३३ ॥

యః పరిత్రాణార్థంప్రవృత్తః తస్య ప్రవృత్తిమాత్రేణ క్రతుఫలమ్ ఉక్తమ్ | ప్రవృత్తస్య గాత్రచ్ఛేదే సతి హతత్వాభావే ‘పి ఫలాతిశయో ‘స్తీత్య్ ఆహ |

యస్య ఛేదక్షతం గాత్రం శరముద్గరయష్టిభిః |

దేవకన్యాసు తం వీరం హరన్తి రమయన్తి చ || ౩౪ || ఇతి |

గాత్రం శరీరమ్ | ఛేదక్షతం హస్తపాదాద్యవయవఛేదేనోపద్రుతమ్ || ౩౪ ||

[౨౭౨]

పరిత్రాణాయ ప్రవృత్తస్య గాత్రఛేదే యత్ ఫలం తతో ‘ప్య్ అతిశయం మరణే దర్శయతి |

దేవాఙ్గనాసహస్రాణి శూరమ్ ఆయోధనే హతమ్ |

త్వరమాణాః ప్రధావన్తి మమ భర్తా మమేతి చ || ౩౫ ||

ఇతి || ౩౫ ||

యద్య్ అపి యజ్ఞసఙ్ఘాదికం యుద్ధమరణం చోభయమ్ అప్య్ ఏకవిధస్య ఫలస్య సమానం సాధనం తథాపి యుద్ధమరణస్యాత్యల్పకాలసాధ్యత్వేన వైకల్యాసంభవాద్ ఉత్తమసాధనత్వమ్ ఇత్య్ ఆహ |

యం యజ్ఞసఙ్ఘైస్ తపసా చ విప్రాః

స్వర్గైషిణో వాత్ర యథైవ యాన్తి ।

క్షణేన యాన్త్య్ ఏవ హి తత్ర వీరాః

ప్రాణాన్ సుయుద్ధేన పరిత్యజన్తః ॥ ౩౬ ॥ ఇతి ।

విప్రశబ్దేన నిష్కామా వివక్షితాః । తథా చ స్వర్గైషిణో వేతి వికల్ప ఉపపద్యతే । అత్ర పుణ్యలోకేషు యం లోకవిశేషం యథైవ యేన ప్రకారవిశేషేణ దేవకన్యావరణాదినా యుక్తాః సన్తో యాన్తి తత్ర తేషు పుణ్యలోకేషు తమ్ ఏవ లోకవిశేషం తేనైవ ప్రకారేణ యుద్ధహతా వీరాశ్ చ యాన్తి । క్షణేనేత్య్ ఉక్తం తేన కాలాల్పత్వమ్ ఏతేష్వ్ అతిషయః ॥ ౩౬ ॥

[౨౭౩]

నను – కాలస్యాల్పత్వే ‘పి ప్రాణభీతేర్ దుష్పరిహరత్వాత్ పూర్వోక్తం యుద్ధధైర్యం దుర్లభమ్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్య విచారవతః పురుషస్య తత్ సులభమ్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య తం విచారం దర్శయతి ।

జితేన లభ్యతే లక్ష్మీర్ మృతేనాపి సురాఙ్గనాః ।

క్షణధ్వంసిని కాయే ‘స్మిన్ కా చిన్తా మరణే రణే ॥ ౩౭ ॥ ఇతి ।

జితేనేతి కర్తరి నిష్ఠా । యతో జయేన లక్ష్మీలాభః । మరణేన సురాఙ్గనాలాభః తతో యది కాయజీవనలోభాల్ లక్ష్మీదేవాఙ్గనాలాభౌ న పర్యాలోచ్యేతే తదా లాభపరిత్యాగమాత్రం తస్య కేవలమ్ అవశిష్యతే । కాయస్ తు సర్వథా న చిరం జీవతి । తస్య కర్మప్రాపితాయుష్యవశవర్తిత్వేన క్షణప్రధ్వంసిస్వభావత్వాత్ ॥ ౩౭ ॥

అత్యన్తనిషిద్ధమ్ అపి రుధిరపానం యత్ర నిరతిశయసుకృతత్వేన పరిణమతే తత్ర పుణలోకప్రాప్తౌ కో విస్మయః, ఇత్య్ ఆహ ।

లలాటదేశే రుధిరం స్రవచ్ చ
యస్యాహవే తు ప్రవిశేచ్ చ వక్త్రమ్ ।
తత్ సోమపానేన కిలాస్య తుల్యం
సంగ్రామయజ్ఞే విధివచ్ చ దృష్టమ్ ॥ ౩౮ ॥ ఇతి ।

సంగ్రామయజ్ఞప్రతిపాదకే నీతిశాస్త్రాదౌ పురోభాగే ప్రహారో [౨౭౪] వీరలక్షణత్వేనోపవర్ణిత ఇతి వివక్షితత్వాత్ విధివద్ దృష్టమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ ।

తద్ ఏవం నవభిః శ్లోకైర్ ఆశౌచవిధిస్ తావకత్వేన యుద్ధమరణస్య ప్రశంసా కృతా । యస్మాద్ రణహతో 'త్యన్తపుణ్యాత్మా తస్మాత్ తన్మృతౌ పరివ్రాజకమరణ ఇవాధికాశౌచాభావ ఉపపద్యతే । అథ వా త ఏతే నవ శ్లోకాః ప్రకరణాద్ ఉత్కృష్య రాజధర్మేషు స్థాపనీయాః, యుద్ధస్య క్షత్రియధర్మత్వాత్ । యథా దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రూయమాణో రజస్వలావ్రతకలాపః ప్రకరణాద్ ఉత్కృష్య క్రత్వర్థపరిహారేణ పురుషార్థతయోపవర్ణితస్ తద్వత్ ॥ ౩౮ ॥

ధర్మార్థమ్ అనాథబ్రాహ్మణశవవహనాదౌ ప్రశంసాపూర్వకం సద్యఃశౌచం విదధాతి ।

అనాథం బ్రాహ్మణం ప్రేతం యే వహన్తి ద్విజాతయః ।
పదే పదే యజ్ఞఫలమ్ ఆనుపూర్వ్యాల్ లభన్తే తే ॥ ౩౯ ॥
న తేషామ్ అశుభం కించిత్ పాపం వా శుభకర్మణామ్ ।
జలావగాహనాత్ తేషాం సద్యఃశౌచం విధీయతే ॥ ౪౦ ॥ ఇతి ।

అనాథం బన్ధురహితమ్ అసపిణ్డం బ్రాహ్మణమ్ అదృష్టార్థం యే ద్విజాతయో వహన్తి స్పృశన్తి దహన్తి చ తే పదే పదే యజ్ఞఫలాని క్రమేణ ప్రాప్నువన్తి ।

తథా తేషామ్ అశుభాదికమ్ అపి నాస్తి। తేషాం స్నానాద్ ఏవ సద్యఃశుద్ధిర్ విధీయత ఇత్య్ అర్థః। తథా చ వృద్ధపరాశరః।

[౨౭౫]ప్రేతస్పర్శనసంస్కారే బ్రాహ్మణో నైవ దుష్యతి।

వోఢా చైవాగ్నిదాతా చ సద్యః స్నాత్వా విశుధ్యతి॥ ఇతి।

యత్ తు హారీతేనోక్తమ్: "ప్రేతస్పృశో గ్రామం న విశేయుర్ ఆ నక్షత్రదర్శనాత్। రాత్రౌ చేద్ ఆదిత్యస్య" ఇతి, యచ్ చ దేవలేనోక్తమ్,

అహ్ని చేద్ వహనం కుర్యాత్ ఊర్ధ్వమ్ అస్తమయాద్ రవేః।

స్నాత్వా గృహం విశేద్ విప్రో రాత్రౌ చేద్ ఉదయాద్ రవేః॥

ఇతి, తత్ స్నేహాదినాకరణీయనిర్హారకరణే వేదితవ్యమ్॥ ౩౮–౪౦॥

న కేవలం నానం కిం తు ప్రాణాయామో ‘పి కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ।

అసగోత్రమ్ అబన్ధుం చ ప్రేతీభూతం ద్విజోత్తమమ్।

వహిత్వా చ దహిత్వా చ ప్రాణాయామేన శుధ్యతి॥ ౪౧॥ ఇతి।

అసగోత్రమ్ అసపిణ్డమ్ అబన్ధుం బన్ధురహితం ప్రేతం బ్రాహ్మణం యే వహన్తి దహన్తి చ తేషాం ప్రాణాయామేన శుద్ధిర్ ఇత్య్ అర్థః। న కేవలం స్నానప్రాణాయామౌ, అగ్నిస్పర్శో ‘పి కర్తవ్యః। తద్ ఉక్తమ్ అఙ్గిరసా।

యః కశ్చిన్ నిర్హరేత్ ప్రేతమ్ అసపిణ్డః కథంచన।

స్నాత్వా సచైలం స్పృష్ట్వాగ్నిం తస్మిన్న్ ఏవాహ్ని వై శుచిః॥ ఇతి।

స్నేహాదినా ప్రేతనిర్హరణం కుర్వతో ‘సపిణ్డస్యాశౌచమ్ అస్తి। తథా చ మనుః।

అసపిణ్డం ద్విజం ప్రేతం విప్రో నిర్హృత్య బన్ధువత్।

విశుధ్యతి త్రిరాత్రేణ మాతుర్ ఆప్తాంశ్ చ బాన్ధవాన్॥

యద్య్ అన్నమ్ అత్తి తేషాం తు దశాహేనైవ శుధ్యతి ।

అనదన్న్ అన్నమ్ అహ్నైవ న చేత్ తస్మిన్ గృహే వసేత్ ॥ ఇతి । (MDహ ౫.౧౦౧–౦౨)

యస్ తు ప్రేతనిర్హరణం కృత్వా తద్గృహే వసతి న చ తదన్నమ్ అశ్నాతి తస్య త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । యస్ తు తద్గృహే వసన్ తదన్నమ్ అశ్నాతి తస్య దశరాత్రమ్ । యః పునః ప్రేతం నిర్హృత్య తద్గృహవాసం తదన్నం చ పరిత్యజతి తస్యైకాహమ్ ఇత్య్ అర్థః । ఏతత్ సవర్ణవిషయమ్ । అసవర్ణశవనిర్హారే తు తజ్జాతీయమ్ ఆశౌచం కార్యమ్ । తద్ ఆహ గౌతమః: "అపరశ్ చేద్ వర్ణః పూర్వవర్ణమ్ ఉపస్పృశేత్ పూర్వో వాపరం తచ్ఛవోక్తమ్ ఆశౌచమ్" ఇతి (GDహ ౧౪.౧౬) । ఉపస్పర్శనం నిర్హరణమ్ । బ్రాహ్మణస్య శూద్రశవనిర్హారే మాసమ్ ఆశౌచమ్ । శూద్రస్య బ్రాహ్మణశవనిర్హారే దశాహమ్ ఆశౌచం భవతీత్య్ అర్థః । యస్ ఏవ్ అర్థలోభాద్ అసవర్ణశవనిర్హరణం కరోతి తస్య ద్విగుణమ్ ఆశౌచం భవతీతి । తథా చ వ్యాఘ్రః ।

అవరశ్ చేద్ వరం వరో వాప్య్ అవరం యది ।

వహేచ్ ఛవం తదాశౌచం వృత్త్యర్థే ద్విగుణం భవేత్ ॥

[౨౭౭] ఇతి । అసవర్ణప్రేతనిర్హారే తదుక్తమ్ ఆశౌచమ్ । తత్ర వేతనాశ్రయణే ద్విగుణం ఆశౌచం భవతీత్య్ అర్థః । యత్ తు విష్ణుపురాణే,

యో ‘సవర్ణం తు మూల్యేన నీత్వా చైవ దహేన్ నరః ।

ఆశౌచం తు భవేత్ తస్య ప్రేతజాతిసమం సదా ॥

ఇతి, తద్ ఆపది ద్రష్టవ్యమ్ । అర్థలోభాత్ సవర్ణశవవహనాదౌ స్వజాత్యుక్తాశౌచం కార్యమ్ । తథా చ కౌర్మే ।

యది నిర్హరతి ప్రేతం ప్రలోభాక్రాన్తమానసః ।

దశాహేన ద్విజః శుధ్యేద్ ద్వాదశాహేన భూమిపః ।

అర్ధమాసేన వైశ్యస్ తు శూద్రో మాసేన శుధ్యతి ॥ ఇతి । (KూPఉ ౧.౨.౨౩.౪౯–౫౦)

యస్ తు సపిణ్డ ఏవ ప్రేతం నిర్హరతి న తస్యాశౌచాధిక్యమ్, ప్రేతనిర్హరణస్య విహితత్వాత్ । తద్ ఆహ దేవలః ।

విహితం తు సపిణ్డానాం ప్రేతనిర్హరణాదికమ్ ।

తేషాం కరోతి యః కశ్చిత్ తస్యాధిక్యం న విద్యతే ॥ ఇతి ।

ఆధిక్యమ్ ఆశౌచాధ్క్యమ్ ఇత్య్ అర్థః । సమానోదకప్రేతనిర్హరణే దశాహమ్ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

యః సమానోదకం ప్రేతం వహేద్ వాథ దహేత వా |

తస్యాశౌచం దశాహం తు ధర్మజ్ఞా మునయో విదుః || ఇతి |

బ్రహ్మచారిణః ప్రేతవహనకరణే వ్రతలోపః | తద్ ఆహ దేవలః |

[౨౭౮] బ్రహ్మచారీ న కుర్వీత శవవాహాదికాః క్రియాః |

యది కుర్యాచ్ చరేత్ కృచ్ఛ్రం పునః సంస్కారమ్ ఏవ చ || ఇతి |

పిత్రాదిశవవహనే తు న దోషః | తథా చ మను-దేవలౌ |

ఆచార్యం స్వమ్ ఉపాధ్యాయం పితరం మాతరం గురుమ్ |

నిర్హృత్య తు వ్రతీ ప్రేతాన్ న వ్రతేన వియుజ్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౫.౯౧)

వసిష్ఠో ఽపి: "బ్రహ్మచారిణః శవకర్మణా వ్రతనివృత్తిః | అన్యత్ర మాతాపిత్రోర్ గురోర్ వా" ఇతి (VఅDహ్ ౨౩.౭–౮) | యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి |

ఆచార్యపిత్రుపాధ్యాయాన్ నిర్హృత్యాపి వ్రతీ వ్రతీ |

సకటాన్నం చ నాశ్నీయాన్ న చ తైః సహ సంవసేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౩.౧౫)

వ్రతీ బ్రహ్మచారీ విప్రాదీనాం నిర్హరణాదికం కృత్వా యద్య్ ఆశౌచిభిః సహ వాసం తదన్నం చ పరిత్యజతి తదా వ్రతీ వ్రతచర్యాయా న వియుజ్యతే ఇత్య్ అర్థః | బ్రహ్మపురాణే ఽపి |

[౨౭౯] ఆచార్యం వాప్య్ ఉపాధ్యాయం గురుం వా పితరం తథా |

మాతరం వా స్వయం దగ్ధ్వా వ్రతస్థస్ తత్ర భోజనమ్ ||

కృత్వా పతతి వై తస్మాత్ ప్రేతాన్నం న తు భక్షయేత్ |

అన్యత్ర భోజనం కుర్యాన్ న చ తైః సహ సంవసేత్ ||

ఏకాహమ్ అశుచిర్ భూత్వా ద్వితీయే ఽహని శుధ్యతి | ఇతి |

బ్రాహ్మణశవవహనాదౌ శూద్రం న నియోజయేత్ | తద్ ఆహ మనుః |

న విప్రం స్వేషు తిష్ఠత్సు మృతం శూద్రేణ హారయేత్ |

అస్వర్గ్యా హ్య్ ఆహుతిః సా స్యాచ్ ఛూద్రసంస్పర్శదూషితా || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౦౪)

అత్ర స్వేషు తిష్ఠత్స్వ్ ఇత్య్ అవివక్షితమ్, అస్వర్గ్యత్వదోషశ్రవణాత్ | విష్ణుర్ అపి: "మృతం ద్విజం న శూద్రేణ నిర్హారయేత్ | న శూద్రం ద్విజేన" (VఇDహ్ ౧౯.౧–౨) [౨౮౦] ఇతి | యమో ఽపి |

న శూద్రో యజమానం వై ప్రేతీభూతం సముద్వహేత్।

యస్యానయతి శూద్రో ‘గ్నిం తృణం కాష్ఠం హవీంషి చ।

ప్రేతత్వం హి సదా తస్య స చాధర్మేణ లిప్యతే॥ ఇతి।

బ్రాహ్మణాదిశవనిర్హారే దిఙ్నియమో దర్శితో మనునా।

దక్షిణేన మృతం శూద్రం పురద్వారేణ నిర్హరేత్।

పశ్చిమోత్తరపూర్వైస్ తు యథాయోగం ద్విజన్మనః॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౯౨)

హారీతో ‘పి: “న గ్రామాభిముఖం ప్రేతం హరేయుః’ ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౯.౧3)॥ ౪౧॥

అనుగమనాశౌచమ్ ఆహ।

అనుగమ్యేచ్ఛయా ప్రేతం జ్ఞాతిమ్ అజ్ఞాతిమ్ ఏవ వా।

స్నాత్వా సచైలం స్పృష్ట్వాగ్నిం ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి॥ ౪౨॥ ఇతి।

జ్ఞాతిం సపిణ్డవ్యతిరిక్తం బన్ధుమ్, సపిణ్డానుగమనస్య విహితత్వాత్। అజ్ఞాతిమ్ అబన్ధుం వా సమానోత్కృష్టజాతిప్రేతం కామనయానుగమ్య సచైలం స్నాత్వాగ్నిం స్పృష్ట్వా ఘృతభుక్ శుధ్యతి ఇత్య్ అర్థః। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

అనుగమ్యామ్భసి స్నాత్వా స్పృష్ట్వాగ్నిం ఘృతభుక్ శుచిః। (YDహ్ 3.౨౬)

[౨౮౧] ఇతి। కౌర్మే ‘పి।

ప్రేతీభూతం ద్విజం యో ‘నుగచ్ఛేత కామతః।

స్నాత్వా సచైలం స్పృష్ట్వాగ్నిం ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి। ఇతి। Kఊర్Pఉ ౧.౨.౨3.౫3)

అత్ర చ విశేషః కావషేయేణోక్తః।

అనుగమ్య శవం బుద్ధ్యా స్నాత్వా స్పృష్ట్వా హుతాశనమ్।

సర్పిః ప్రాశ్య పునః స్నాత్వా ప్రాణాయామైర్ విశుధ్యతి॥ ఇతి।

న చ – ఘృతప్రాశనస్య భోజనకార్యే విధానాద్ భోజననివృత్తిర్ ఇతి వాచ్యమ్, తస్య ప్రాయశ్చిత్తత్వేన విధానాత్ । ప్రాణాయామైర్ ఇతి బహువచనస్య కపిఞ్జలన్యాయేన త్రిత్వే పర్యవసానాత్ త్రిభిః ప్రాణాయామైః శుధ్యతి – ఇత్య్ అర్థః ॥ ౪౨ ॥

నికృష్టజాత్యనుగమనాశౌచమ్ ఆహ ।

క్షత్రియం మృతమ్ అజ్ఞానాద్ బ్రాహ్మణో యో ‘నుగచ్ఛతి ।
ఏకాహమ్ అశుచిర్ భూత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ ౪౩ ॥
[౨౮౨] శవం చ వైశ్యమ్ అజ్ఞానాద్ బ్రాహ్మణో యో ‘నుగచ్ఛతి ।
కృత్వాశౌచం ద్విరాత్రం చ ప్రాణాయామాన్ షడ్ ఆచరేత్ ॥ ౪౪ ॥
ప్రేతీభూతం తు యః శూద్రం బ్రాహ్మణో జ్ఞానదుర్బలః ।
అనుగచ్ఛేన్ నీయమానం త్రిరాత్రమ్ అశుచిర్ భవేత్ ॥ ౪౫ ॥
త్రిరాత్రే తు తతః పూర్ణే నదీం గత్వా సముద్రగామ్ ।
ప్రాణాయామశతం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ ౪౬ ॥ ఇతి ।

యో బ్రాహ్మణః అజ్ఞానాన్ మౌర్ఖ్యాత్ క్షత్రియం ప్రేతమ్ అనుగచ్ఛతి స ఏకాహమ్ ఆశౌచం కృత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి । బ్రాహ్మణో వైశ్యశవానుగమనం కృత్వా ద్విరాత్రాశౌచానన్తరం షడ్భిః ప్రాణాయామైః శుధ్యతి । శూద్రశవానుగమనం కృత్వా త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం సమాప్య మహానద్యాం స్నాత్వా శతం ప్రాణాయామాన్ కృత్వా ఘృతప్రాశనేన శుధ్యతి । ఉపక్రమోపసంహారపర్యాలోకనయా క్షత్రియాదిశవానుగమనే ‘పి సచైలస్నానాగ్నిస్పర్శఘృతప్రాశనాన్య్ అనుసంధేయాని । ఏవం చ సతి క్షత్రియస్య వైశ్యశవానుగమనే ఏకాహమ్, శూద్రశవానుగమనే ద్వ్యహమ్, వైశ్యస్య శూద్రశవానుగమనే ఏకాహమ్ ఆశౌచమ్ ఇత్య్ ఊహనీయమ్ । తథా చ కౌర్మే ।

ఏకాహాత్ క్షత్రియే శుద్ధిర్ వైశ్యే స్యాచ్ చ ద్వ్యహేన తు ।
శూద్రే దినత్రయం ప్రోక్తం ప్రాణాయామశతం పునః ॥ (KūPu ౧.౨.౧౩.౫౪)

[౨౭౩] ఇతి || ౪౩–౪౬ ||

ద్విజానాం శూద్రశవానుగమననిషేధే కదా తైః శూద్రా అనుసర్తవ్యా ఇత్య్ అత ఆహ |

వినిర్వర్త్య యదా శూద్రా ఉదకాన్తమ్ ఉపస్థితాః |

ద్విజైస్ తదానుగన్తవ్యా ఏష ధర్మః సనాతనః || ౪౭ || ఇతి |

ఉదకశబ్దేనోదకక్రియోచ్యతే | తస్యా అన్తః సమాప్తిః తాం నిర్వర్త్య ఆశౌచం పరిసమాప్య యదా స్థితాః తదా ద్విజైర్ అనుగన్తవ్యాః అనుసర్తవ్యాః ఇతి | ఏవం బ్రాహ్మణస్యాతురక్షత్రియవైశ్యానుసరణం క్షత్రియస్యాప్య్ ఆతురవైశ్యానుసరణమ్ ఆశౌచానన్తరమ్ ఏవేత్య్ ఊహనీయమ్ | ఆశౌచమధ్యే ఆతురవ్యఞ్జనే త్వ్ ఆశౌచమ్ అస్తి | తత్ర బ్రాహ్మణమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే పారస్కరః |

అస్థిసంచయనాద్ అర్వాగ్ రుదిత్వా స్నానమ్ ఆచరేత్ |

అన్తర్దశాహే విప్రస్య ఊర్ధ్వమ్ ఆచమనం స్మృతమ్ || ఇతి |

విప్రస్య మృతస్య దశాహాభ్యన్తరే ఽస్థిసంచయనాద్ అర్వాగ్ బ్రాహ్మణః క్షత్రియాదిర్ వాతురవ్యఞ్జనం కృత్వా స్నానమ్ ఆచరేత్ | తత ఊర్ధ్వమ్ ఆచనమ్ ఆచరేద్ ఇతి | క్షత్రియమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే క్షత్రియాదీనాం వైశ్యమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే వైశ్యశూద్రయోశ్ చ ప్రాగ్ అస్థిసంచయనాత్ సచైలం స్నానమ్ | తత ఊర్ధ్వం స్నానమాత్రమ్ ఏవ | ఏతత్ సర్వం బ్రహ్మపురాణే ఽభిహితమ్ |

[౨౭౪] మృతస్య యావద్ అస్థీని బ్రాహ్మణస్యాహృతాని తు |

తావద్ యో ఽబాన్ధవస్ తత్ర రౌతి తద్ బాన్ధవైః సహ ||

తస్య స్నానాద్ భవేచ్ ఛుద్ధిస్ తతస్ త్వ్ ఆచమనం స్మృతమ్ |

సచైలం స్నానమ్ అన్యేషామ్ అకృతే త్వ్ అస్థిసంచయే ||

కృతే తు కేవలం స్నానం క్షత్రవిట్శూద్రజన్మనామ్ | ఇతి |

బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియవైశ్యమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే అస్థిసంచయనాద్ అర్వాగ్ ఏకాహమ్ ఆశౌచం సచైలం స్నానం చ । తత ఊర్ధ్వం సచైలం స్నానమాత్రమ్ । తథా చ బ్రహ్మపురాణమ్ ।

అస్థిసంచయనే విప్రో రౌతి చేత్ క్షత్రవైశ్యయోః ।

తదా స్నాతః సచైలస్ తు ద్వితీయే ‘హని సుధ్యతి ॥

కృతే తు సంచయే విప్రః స్నానేనైవ శుచిర్ భవేత్ । ఇతి ।

క్షత్రియస్య వైశ్యమర్ణవిషయాతురవ్యఞ్జనే విశేషాశ్రవణే ‘పి బ్రాహ్మణస్య సమనన్తరక్షత్రియమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే యద్ ఆశౌచం వివక్షితం తద్ ఏవాత్రేతి న్యాయతో ‘వగమ్యతే । శూద్రమరణవిషయాతురవ్యఞ్జనే ‘స్థిసంచయనాత్ ప్రాక్ బ్రాహ్మణస్య త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । క్షత్రియవైశ్యయోర్ ద్విరాత్రమ్ । తత ఊర్ధ్వం ద్విజాతీనామ్ ఏకరాత్రమ్ ఏవ । శూద్రస్య స్పర్శం వినాతురవ్యఞ్జనే ‘స్థిసంచయనాద్ అర్వాగ్ ఏకరాత్రమ్ ఆశౌచమ్ । తత ఊర్ధ్వం సజ్యోతిర్ ఆశౌచమ్ ఇతి । తథా చ పారస్కరః ।

అస్థిసంచయనాద్ అర్వాగ్ యది విప్రో ‘శ్రు పాతయేత్ ।

మృతే శూద్రే గృహం గత్వా త్రిరాత్రేణ విశుధ్యతి ॥

[౨౮౫] అస్థిసంచయనాద్ ఊర్ధ్వం మాసో యావద్ ద్విజాతయః ।

అహోరాత్రేణ శుధ్యన్తి వాససః క్షాలనేన చ ॥

సజాతేర్ దివసేనైవ ద్వ్యహాత్ క్షత్రియవైశ్యయోః ।

స్పర్శం వినానుగమనే శూద్రో నక్తేన శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

అత్రాశ్రుపాత ఆతురవ్యఞ్జనమాత్రోపలక్షణార్థః । సజాతేః శూద్రస్యాస్థిసంచయనాద్ అర్వాక్ స్పర్శం వినానుగమనే ఆతురవ్యఞ్జనే దివసేనాహోరాత్రేణ శుద్ధిః । తత ఊర్ధ్వం నక్తేన । రాత్రౌ చేద్ రాత్ర్యా అహని చేద్ అహ్నా శుద్ధిర్ ఇతి । ఏతచ్ చ శవనిర్హరణానుగమనసహాతురవ్యఞ్జనాదినిమిత్తమ్ ఆశౌచమ్ అసపిణ్డానామ్ । సపిణ్డానాం తు విహితత్వాత్ నాస్తి । తథా చ హారీతః ।

విహితం హి సపిణ్డస్య ప్రేతనిర్హరణాదికమ్ ।

దోషః స్యాద్ అసపిణ్డస్య తత్రానాథక్రియాం వినా ॥ ఇతి ।

ప్రేతనిర్హరణాదికమ్ ఇత్య్ అత్రాదిశబ్దేన దాహోదకదానాదికమ్ ఉచ్యతే । అనుగమాదివిధిస్ తు యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః ।

ఆ శ్మశానాద్ అనువ్రజ్య ఇతరో జ్ఞాతిభిర్ వృతః ॥

యమసూక్తం తథా గాథా జపద్భిర్ లౌకికాగ్నినా ।

స దగ్ధవ్య ఉపేతశ్ చేద్ ఆహితాగ్న్యావృతార్థవత్ ॥ (YDహ్ ३.౧–౨)

[౨౮౬] ఇతి । ఊనద్వివర్షాద్ ఇతరః సంపూర్ణద్వివర్షో మృతో జ్ఞాతిభిః సపిణ్డైః శ్మశానభూమిం యావద్ అనుగన్తవ్యః । తథా యమసూక్తం పరేయువాంసమ్ ఇతి షోడశర్చం తథా యమదైవత్యా గాథాశ్ చ జపద్భిర్ లౌకికాగ్నినా స దగ్ధవ్యః । ఉపేత ఉపనీతశ్ చేన్ మృతః తదా ఆహితాగ్నిసంస్కారప్రకారేణార్థవత్ ప్రయోజనవద్ యథా భవతి తథా దగ్ధవ్యః । అయమ్ అభిప్రాయః – యేషాం భూశోధనప్రోక్షణాదీనామ్ ఆహితాగ్నివిహితసంస్కారాణాం కరణమ్ అర్థవత్ ద్వారకార్యరూపం ప్రయోజనమ్ అస్తి తాన్య్ అననుష్ఠేయాని । యాని తు లుప్తార్థాని పాత్రప్రయోజనాదీని తాన్య్ అనుష్ఠేయాని । యథా కృష్ణలేష్వ్ అతిదేశప్రాప్తేష్వ్ అవఘాతప్రోక్షణాదిషు ద్వారలోపాద్ అవఘాతాదీనామ్ అననుష్ఠానం ప్రోక్షణాదీనాం త్వ్ అనుష్ఠానమ్ ఇతి । అత్ర లౌకికాగ్నిగ్రహణం జాతారణేర్ అభావే । తత్సద్భావే తు తన్మథితో 'గ్నిర్ గ్రాహ్యః । న తు లౌకికాగ్నిః । తస్యాగ్నిసంపాద్యకార్యమాత్రార్థత్వేనోపపత్తేః । లౌకికాగ్నిశ్ చణ్డాలాగ్న్యాదివ్యతిరిక్తో గ్రాహ్యః । తేషాం నిషిద్ధత్వాత్ । తథా చ దేవలః ।

చణ్డాలాగ్నిర్ అమేధ్యాగ్నిః సూతికాగ్నిశ్ చ కర్హిచిత్ ।

పతితాగ్నిశ్ చితాగ్నిశ్ చ న శిష్టగ్రహణోచితాః ॥ ఇతి ।

ఆహితాగ్నిస్ తు శ్రౌతాగ్నినా దగ్ధవ్యః । అనాహితాగ్నిర్ గృహ్యాగ్నినా । ఇతరో లౌకికేన । తద్ ఆహ వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః ।

ఆహితాగ్నిర్ యథాన్యాయం దగ్ధవ్యస్ త్రిభిర్ అగ్నిభిః ।

అనాహితాగ్నిర్ ఏకేన లౌకికేనేతరో జనః ॥

[౨౮౭] ఇతి । ఏకేన గృహ్యాగ్నినా । దాహశ్ చ స్నపనాద్యనన్తరం కర్తవ్యః । తథా చ కాత్యాయనః ।

దుర్బలం స్నాపయిత్వా చ శుద్ధచైలాభిసంవృతమ్ ।

దక్షిణాశిరసం భూమౌ బర్హిష్మత్యాం నివేశయేత్ ॥

ఘృతేనాభ్యక్తమ్ ఆప్లావ్య సవస్త్రం చోపవీతినమ్ ।

చన్దనోక్షితసర్వాఙ్గం సుమనోభిర్ విభూషయేత్ ॥

హిరణ్యశకలాన్య్ అస్య క్షిప్త్వా ఛిద్రేషు సప్తసు ।

ముఖే వస్త్రం నిధాయైనం నిర్హరేయుః సుతాదయః ॥

ఆమపాత్రే 'న్నమ్ ఆదాయ ప్రేతమ్ అగ్నిపురఃసరమ్ ।

ఏకో ’నుగచ్ఛన్ తస్యార్ధమ్ అర్ధపథ్య ఉత్సృజేద్ భువి ||

అర్ధమ్ ఆదహనం ప్రాప్తమ్ ఆసీనో దక్షిణాముఖః |

సవ్యం జాన్వ్ ఆచ్య శనకైః సతిలం పిణ్డదానవత్ || ఇతి | (KSమ్ ౩.౨౧.౩–౭)

పిణ్డదానవిధినా ఆదహనం శ్మశానపర్యన్తమ్ ఆనీతమ్ అన్నం ప్రక్షిపేద్ ఇత్య్ అర్థః | దాహానన్తరం చితిమ్ అనవేక్షమాణా జ్ఞాతయో జలసమీపం గత్వా స్నాత్వోదకం సకృత్ త్రిర్ వా దద్యుః | తథా చ కాత్యాయనః |

అథానవేక్షమ్ ఏత్య ఆపః సర్వ ఏవ శవస్పృశః |

స్నాత్వా సచైలమ్ ఆచమ్య దద్యుర్ అస్యోదకం స్థలే ||

గోత్రనామపదాన్తే చ తర్పయామీత్య్ అనన్తరమ్ |

దక్షిణాగ్రాన్ కుశాన్ కృత్వా సతిలం తు పృథక్ సకృత్ || (KSమ్ ౩.౨౨.౧–౨)

[౨౮౮] ఇతి | పైఠీనసిర్ అపి: “ప్రేతం మనసా ధ్యాయన్ దక్షిణాభిముఖస్ త్రీన్ ఉదకాఞ్జలీన్ నినయేత్” ఇతి | ఏతచ్ చాయుగ్మతిథిషు కార్యమ్, “ప్రథమతృతీయపఞ్చమసప్తమనవమేషూదకక్రియా” (GDహ్ ౧౪.౧౮) ఇతి గౌతమస్మరణాత్ | ప్రేతోపకారవిశేషాపేక్షయా తు యావన్త్య ఆశౌచదినాని తావద్ ఉదకదానావృత్తిః కార్యా | తథా చ ప్రచేతాః |

దినే దినే ’ఞ్జలీన్ పూర్ణాన్ ప్రదద్యాత్ ప్రేతకారణాత్ |

తావద్ వృద్ధిశ్ చ కర్తవ్యా యావత్ పిణ్డః సమాప్యేత్ || ఇతి |

యావద్ దశమః పిణ్డః సమాప్యతే తావద్ అఞ్జలివృద్ధిః కార్యేత్య్ అర్థః | అత్రాపరో విశేషస్ తేనైవోక్తః |

నదీకూలం తతో గత్వా శౌచం కృత్వా యథార్థవత్ |

వస్త్రం సంశోధయేద్ ఆదౌ తతః స్నానం సమాచరేత్ ||

సచైలస్ తు తతః స్నాత్వా శుచిః ప్రయతమానసః |

పాషాణం తత్ ఆదాయ విప్రే దద్యాత్ దశాఞ్జలీన్ ||

ద్వాదశ క్షత్రియే దద్యాద్ వైశ్యే పఞ్చదశ స్మృతాః |

త్రింశచ్ ఛూద్రాయ దాతవ్యాస్ తతః సంప్రవిశేద్ గృహమ్ ||

తతః స్నానం పునః కార్యం గృహశౌచం చ కారయేత్ || ఇతి |

అజ్ఞాతిభిర్ అపి క్వచిత్ ఉదకదానం కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౨౮౯] ఏవం మాతామహాచార్యప్రేతానామ్ ఉదకక్రియా |

కామోదకం సఖిప్రత్తాస్వస్రీయశ్వశురర్త్విజామ్ || ఇతి | (YDహ్ ౩.౪)

ప్రత్తా పరిణీతదుహితృభగిన్యాదిః | స్వస్రీయో భాగినేయః | అత్ర ప్రేతానాం మాతామహాదీనాం సపిణ్డవద్ ఉదకదానం నిత్యం కార్యమ్ | సఖ్యాదీనాం తు కామతః, న నిత్యతయా, అకరణే ప్రత్యవాయాభావాద్ ఇతి | ఉదకదానానన్తరం పిణ్డదానమ్ అపి కర్తవ్యమ్ | తథా చ విష్ణుః "ప్రేతస్యోదకనిర్వపణం కృత్వా ఏకం చ పిణ్డం కుశేషు దద్యుః" ఇతి (VఇDహ్ ౧౯.౭) | పిణ్డోదకదానం చ యావద్ ఆశౌచం కార్యమ్ | తద్ ఆహ స ఏవ: "యావద్ ఆశౌచం తావత్ ప్రేతస్యోదకం పిణ్డమ్ ఏకం చ దద్యుః" ఇతి (VఇDహ్ ౧౯.౧౩) | వర్ణానుక్రమేణ పిణ్డసంఖ్యానియమః పారస్కరేణోక్తః |

బ్రాహ్మణే దశ పిణ్డాస్ తు క్షత్రియే ద్వాదశ స్మృతాః |

వైశ్యే పఞ్చదశ ప్రోక్తాః శూద్రే త్రింశత్ ప్రకీర్తితాః || ఇతి |

ఆశౌచహ్రాసే "యావద్ ఆశౌచమ్" ఇతి విష్ణువచనాత్ పిణ్డసఙ్కోచప్రాప్తౌ శాతాతపః |

ఆశౌచస్య చ హ్రాసే 'పి పిణ్డాన్ దద్యాత్ దశైవ తు | ఇతి |

త్రిరాత్రాశౌచపక్షే దశపిణ్డదానప్రకారః పారస్కరేణ దర్శితః |

[౨౯౦]ప్రథమే దివసే దేయాస్ త్రయః పిణ్డాః సమాహితైః |

ద్వితీయే చతురో దద్యాద్ అస్థిసంచయనం తథా |

త్రీంస్ తు దద్యాత్ తృతీయే 'హ్ని వస్త్రాదీన్ క్షాలయేత్ తథా || ఇతి |

ఉదకదానవత్ పిణ్డదానం న సర్వైః కర్తవ్యమ్ | అపి తు పుత్రేణైవ | తదభావే సంనిహితేన సపిణ్డేన | తదభావే మాతృసపిణ్డాదినా | తద్ ఆహ గౌతమః: "పుత్రాభావే సపిణ్డా మాతృసపిణ్డాః శిష్యాశ్ చ దద్యుః | తదభావే ఋత్విగాచార్యౌ" ఇతి (GDహ్ ౧౫.౨౫–౨౬) | పుత్రేష్వ్ అపి జ్యేష్ఠ ఏవ పిణ్డం దద్యాత్ | తథా చ మరీచిః |

సర్వైర్ అనుమతిం కృత్వా జ్యేష్ఠేనైవ తు యత్ కృతమ్ |

ద్రవ్యేణ వావిభక్తేన సర్వైర్ ఏవ కృతం భవేత్ || ఇతి |

యదా తు పుత్రాసంనిధానాదినాన్యః పిణ్డదానం కరోతి తదా దశాహమధ్యే పుత్రసాంనిధ్యే 'పి స ఏవ దశాహం పిణ్డం దద్యాత్ | తద్ ఉక్తం గృహ్యపరిశిష్టే |

అసగోత్రః సగోత్రో వా యది స్త్రీ యది వా పుమాన్ |

ప్రథమే ‘హని యః కుర్యాత్ స దశాహం సమాపయేత్ || ఇతి |

యథా దశాహం పిణ్డదానే కర్తృనియమః తథా ద్రవ్యనియమో ‘పి | తద్ హాహ శునఃపుచ్ఛః |

శాలినా సక్తుభిర్ వాపి శాకైర్ వాప్య్ అథ నిర్వపేత్ |

ప్రథమే ‘హని యద్ ద్రవ్యం తద్ ఏవ స్యాద్ దశాహికమ్ ||

[౨౮౧] ఇతి | యదా తు దశాహమధ్యే దర్శపాతస్ తదా దర్శ ఏవోత్తరం తన్త్రం పిణ్డోదకదానరూపం సమాపయేత్ | తద్ ఆహ ఋష్యశృఙ్గః |

ఆశౌచమ్ అన్తరా దర్శో యది స్యాత్ సర్వవర్ణినః |

సమాప్తిం ప్రేతతన్త్రస్య కుర్యుర్ ఇత్య్ ఆహ గౌతమః || ఇతి |

భవిష్యపురాణే ‘పి |

ప్రవృత్తాశౌచతన్త్రస్ తు యది దర్శం ప్రపద్యతే |

సమాప్య చోదకం పిణ్డాన్ స్నానమాత్రం సమాచరేత్ || ఇతి |

పైఠీనసిర్ అపి |

ఆద్యేన్దావ్ ఏవ కర్తవ్యా ప్రేతపిణ్డోదకక్రియా |

ద్వితైన్దవే తు కుర్వాణః పునః శావం సమశ్నుతే || ఇతి |

మాతాపితృవిషయే తు విశేషో గాలవేనోక్తః |

పిత్రోర్ ఆశౌచమధ్యే తు యది దర్శః సమాపతేత్ |

తావద్ ఏవోత్తరం తన్త్రం పర్యవస్యేత్ త్ర్యహాత్ పరమ్ || ఇతి |

పిత్రోర్ ఆశౌచమధ్యే తు త్రిరాత్రాత్ పరం యది దర్శః సమాపయేత్ తదైవోత్తరం తన్త్రం దర్శే సమాపయేత్ నావర్గ్ దర్శాపాతే | యత్ తు శ్లోకగౌతమేనోక్తమ్,

అన్తర్దశాహే దర్శే తు తత్ర సర్వం సమాపయేత్ |

పిత్రోస్ తు యావద్ ఆశౌచం దద్యాత్ పిణ్డాన్ జలాఞ్జలీన్ ||

ఇతి, తత్ త్రిరాత్రాద్ అర్వాగ్ దర్శాపాతే వేదితవ్యమ్, త్ర్యహాత్ పరమ్ ఇతి గాలవేన విశేషితత్వాత్ | పిణ్డోదకదానానన్తరం బాన్ధవైర్ ఆతురాశ్వాసనం కార్యమ్ | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౨౮౨] కృతోదకాన్ సముత్తీర్ణాన్ మృదుశాద్వలసంస్థితాన్ |

స్నాతాన్ అపవదేయుస్ తాన్ ఇతిహాసైః పురాతనైః || (YDహ్ 3.౭)

ఇతిహాసస్ తు తేనైవ దర్శితః |

మానుష్యే కదలీస్తమ్భనిఃసారే సారమార్గణమ్ |

కరోతి యః స సంమూఢో జలబుద్బుదసంనిభే ||

పఞ్చధా సంభృతః కాయో యది పఞ్చత్వమ్ ఆగతః |

కర్మభిః స్వశరీరోత్థైస్ తత్ర కా పరిదేవనా ||

గన్త్రీ వసుమతీ నాశమ్ ఉదధిర్ దైవతాని చ |

ఫేనప్రఖ్యః కథం నామ మర్త్యలోకో న యాస్యతి || ఇతి | (YDహ్ 3.౮–౧౦)

కాత్యాయనో ‘పి |

ఏవం కృతోదకాన్ సమ్యక్ సర్వాన్ శాద్వలసంస్థితాన్ |

ఆప్లుతాన్ పునర్ ఆచాన్తాన్ వదేయుస్ తే ‘నుయాయినః ||

మా శోకం కురుతానిత్యే సర్వస్మిన్ ప్రాణధర్మిణి |

ధర్మం కురుత యత్నేన యో వః సహ గమిష్యతి || ఇతి | (KSమ్ 3.౨౨.3–౪)

శోకే దోషో ‘పి యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః |

శ్లేష్మాశ్రు బాన్ధవైర్ ముక్తం ప్రేతో భుఙ్క్తే యతో ‘వశః |

అతో న రోదితవ్యం హి క్రియాః కార్యాః స్వశక్తితః || (YDహ్ 3.౧౧)

[౨౯3] ఇతి | ఆతురాశ్వాసనానన్తరకృత్యం యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్ |

ఇతి సంచిన్త్య గచ్ఛేయుర్ గృహం బాలపురఃసరాః |

విదశ్య నిమ్బపత్రాణి నియతా ద్వారి వేశ్మనః ||

ఆచమ్యాగ్న్యాది సలిలం గోమయం గౌరసర్షపాన్ |

ప్రవిశేయుః సమాలభ్య కృత్వాశ్మని పదం శనైః || ఇతి | (YDహ్ 3.౧౨–౧3)

అత్రాపరో విశేషః శఙ్ఖేన దర్శితః: “దూర్వాప్రవాలమ్ అగ్నిం వృషభం చాలభ్య గృహద్వారే ప్రేతాయ పిణ్డం దత్త్వా పశ్చాత్ ప్రవిశేయుః” ఇతి | ఆశౌచనియమా మనునా దర్శితాః |

అక్షారలవణాన్నాః స్యుర్ నిమజ్జేయుశ్ చ తే త్ర్యహమ్ |

మాంసాశనం చ నాశ్నీయుః శయీరంశ్ చ పృథక్ క్షితౌ || ఇతి | (MDహ్ ५.८३)

మార్కణ్డేయేనాపి |

క్రీతలబ్ధాశనాశ్ చైవ భవేయుః సుసమాహితాః |

న చైవ మాంసమ్ అశ్నీయుర్ వ్రజేయుర్ న చ యోషితమ్ || ఇతి |

గౌతమేనాపి “అధఃశయ్యాసనా బ్రహ్మచారిణః సర్వే సమాసీరన్ | మాంసం న భక్షయేయుర్ ఆ ప్రదానాత్ | [౨౯౪] ప్రథమతృతీయపఞ్చమసప్తమనవమేషూదకకర్మ | నవమే వాససాం త్యాగః | అన్త్యే త్వ్ అన్త్యానామ్” ఇతి (GDహ్ ౧౪.౨౭–౩౧) | ప్రదానం మహైకోద్దిష్టశ్రాద్ధమ్ | వాససాం త్యాగస్ తు ప్రక్షాలనార్థం రజకార్పణమ్ | అన్త్యం దశమమ్ అహః | తత్ర అన్త్యానామ్ అత్యన్తపరిత్యాజ్యానాం వాససాం త్యాగ ఇత్య్ అర్థః | ప్రథమే ‘హని ప్రేతమ్ ఉద్దిశ్య జలం క్షీరం చాకాశే శిక్యాదౌ పాత్రద్వయే స్థాపనీయమ్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

జలమ్ ఏకాహమ్ ఆకాశే స్థాప్యం క్షీరం చ మృణ్మయే | ఇతి | (YDహ్ ३.౧౭)

ప్రథమతృతీయసప్తమనవమదివసానామ్ అన్యతమస్మిన్న్ అస్థిసంచయనం కార్యమ్ | తద్ ఆహ సంవర్తః |

ప్రథమే ‘హ్ని తృతీయే వా సప్తమే నవమే తథా |

అస్థిసంచయనం కార్యం దినే తద్గోత్రజైః సహ || (SअंSమ్ ౧౩౯–౪౦)

[౨౯५] ఇతి | చతుర్థే దివసే ‘స్థిసంచయనమ్ ఆహ విష్ణుః: “చతుర్థే దివసే ‘స్థిసంచయనం కుర్యుః | తేషాం గఙ్గామ్భసి ప్రక్షేపః” ఇతి (VइDహ్ ౧౯.౧౦–౧౧) | అస్థిసంచయనే తిథివారనక్షత్రనిషేధో యమేనోక్తః |

భౌమార్కమన్దవారేషు తిథియుగ్మేషు వర్జయేత్ |

వర్జయేద్ ఏకపాదర్క్షే ద్విపాదర్క్షే ‘స్థిసంచయమ్ ||

ప్రదాతృజన్మనక్షత్రే త్రిపాదర్క్షే విశేషతః || ఇతి |

వృద్ధమనుః |

వస్వార్ద్రాదితః (?) పఞ్చనక్షత్రేషు త్రిజన్మసు |

ద్విత్రిపాదృక్షయోశ్ చైవ నన్దాయాం చ విశేషతః ||

అజచరణాదిద్వితీయే హ్య్ ఆషాఢాద్వయమ్ ఏవ చ |

పుష్యే చ హస్తనక్షత్రే ఫల్గునీద్వయమ్ ఏవ చ ||

భానుభౌమార్కిభృగుషు అయుగ్మతిథిసంధ్యయోః।

చతుర్దశ్యాం త్రయోదశ్యాం నైధనే చ వివర్జయేత్॥

అస్థిసంచయనం కార్యం కులక్షయకరం భవేత్।

[౨౯౬] ఇతి। వాపనం దశమే ’హని కార్యమ్। తద్ ఆహ దేవలః।

దశమే ’హని సంప్రాప్తే స్నానం గ్రామాద్ బహిర్ భవేత్।

తత్ర త్యాజ్యాని వాసాంసి కేశశ్మశ్రునఖాని చ॥ ఇతి।

స్మృత్యన్తరే తు ఏకాదశాహాద్ అర్వాగ్ అనియమేన వాపనం కార్యమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్।

ద్వితీయ ’హని కర్తవ్యం క్షురకర్మ ప్రయత్నతః।

తృతీయే పఞ్చమే వాపి సప్తమే వాప్రదానతః॥ ఇతి

ప్రదానమ్ ఏకాదశాహికం శ్రాద్ధమ్। అత్ర ‘ఆప్రదానతః’ ఇతి వచనాత్ అనియమో ’వగమ్యతే। బౌధాయనేనాపి।

అలుప్తకేశో యః పూర్వం సో ’త్ర కేశాన్ ప్రవాపయేత్।

ద్వితీయే ’హ్ని తృతీయే ’హ్ని పఞ్చమే సప్తమే ’పి వా॥

యావచ్ ఛ్రాద్ధం ప్రదీయేత తావద్ ఇత్య్ అపరం మతమ్। ఇతి।

వాపనం చ పుత్రాణాం కనిష్ఠభ్రాతౄణాం చ। తథా చ ఆపస్తమ్బః: “అనుభావినాం చ పరివాపనమ్” ఇతి (ĀpDh ౧.౩.౧౦.౬)। అను పశ్చాద్ భవన్తి జాయన్తే ఇతి పుత్రాః కనిష్ఠభ్రాతరశ్ చ। అథ వా, అనుభావిన ఇతి పుత్రా ఏవ నిర్దిశ్యన్తే,

గఙ్గాయాం భాసకర్క్షేత్రే మాతాపిత్రోర్ గురోర్ మృతౌ।

ఆధానకాలే సోమే చ వపనం సప్తసు స్మృతమ్॥

[౨౯౭] ఇత్య్ అత్ర “మాతాపిత్రోర్ మృతౌ” ఇత్ విశేషేణోపాదానాత్। ఏవం హి నియతః సన్ సర్వో ’పి స్వాశౌచాన్తే పిణ్డోదకదానం సమాపయేత్। తద్ ఏకోద్దిష్టం తు శ్రాద్ధమ్ ఏకాదశే ’హ్ని కుర్యాత్। తథా చ మరీచిః।

ఆశౌచాన్తే తతః సమ్యక్ పిణ్డదానం సమాప్యతే।

తతః శ్రాద్ధం ప్రదాతవ్యం సర్వవర్ణేష్వ్ అయం విధిః॥ ఇతి।

ఆశౌచానన్తరమ్ ఏకాదశే ’హ్ని బ్రాహ్మణః ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధం కుర్యాత్। ఏకోద్దిష్టమ్ ఏకాదశే ’హని కుర్యాద్ ఇత్య్ అయం విధిః సర్వవర్ణేషు క్షత్రియాదిషు సమాన ఇత్య్ అర్థః।

నను – ఆశౌచసమాప్త్యనన్తరమ్ ఏవైకోద్దిష్టవిధిః సర్వేష్వ్ అపి వర్ణేషు కిం న స్యాత్, ఏకాదశే ‘హ్ని అధికకాలాశౌచినాం క్షత్రియాదీనాం శుద్ధ్యభావాత్, “శుచినా కర్మ కర్తవ్యమ్” ఇతి శుద్ధేః కర్మాఙ్గత్వేన విధానాత్, “అథాశౌచాపగమే” (VఇDహ్ ౨౧.౧) ఇతి సాధారణ్యేనోపక్రమ్యైకోద్దిష్టస్య విష్ణునాభిహితత్వాచ్ చ |

ఆద్యశ్రాద్ధమ్ అశుద్ధో ‘పి కుర్యాద్ ఏకాదశే ‘హని |

కర్తు_స్ తాత్కాలికీ శుద్ధిర్ అశుద్ధః పునర్ ఏవ సః ||

ఇతి శఙ్ఖవచనేనాశౌచమధ్యే ఏకాదశే ‘హ్ని ఏకోద్దిష్టవిధానాన్ మైవమ్ ఇతి చేత్ — న, మాతర్య్ అగ్నే ప్రమీతాయాం తదాశౌచమధ్యే యది [౨౮౮] పితా మ్రియేత తతో మాతుర్ ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధమ్ ఏకాదశే ‘హ్ని అశుద్ధో ‘పి కుర్యాద్ ఇతి విషయాన్తరసంభవాత్ | యత్ తు,

ఏకాదశే ‘హ్ని యచ్ ఛ్రాద్ధం తత్ సామాన్యమ్ ఉదాహృతమ్ |

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం సూతకం తు పృథక్ పృథక్ ||

ఇతి పైఠీనసివచనం తస్యాయమ్ అర్థః – ఆశౌచానన్తరదినే యచ్ ఛ్రాద్ధం విహితం తచ్ చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం సాధారణమ్, న బ్రాహ్మణస్యైవేతి | కథం తర్హ్య్ ఏకాదశాహశబ్దస్యోపపత్తిః ఇతి చేత్ — న, లక్షణయా తస్యాశౌచానన్తరదినపరత్వేనోపపత్తేః |

అత్రోచ్యతే — ఏకాదశాహకాలవిశిష్టమ్ ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధం చతుర్ణాం వర్ణానాం విధీయతే, “న విధౌ పరః శబ్దార్థః” ఇతి న్యాయేనైకాదశాహశబ్దస్య లక్షణయాశౌచానన్తరదినపరత్వానుపపత్తేః | సతి ముఖ్యే వృత్త్యన్తరకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాచ్ చ ఏకాదశాహ ఏవ క్షత్రియాదిభిర్ అప్య్ ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్ | నను — ఏకాదశే ‘హ్ని క్షత్రియాదీనాం శుద్ధ్యభావాచ్ ఛ్రాద్ధే ‘ధికారో నాస్తి ఇత్య్ ఉక్తమ్ ఇతి చేత్, — న, “కర్తు_స్ తాత్కాలికీ శుద్ధిః” ఇతి వచనాత్ తాత్కాలిక్యాః శుద్ధేః సత్త్వాత్ | — యత్ తు శఙ్ఖవచనస్యాశౌచమధ్యే ఆశౌచాన్తరప్రాతావ్ ఏకోద్దిష్టమ్ ఏకాదశే ‘హ్ని అశుద్ధో ‘పి కుర్యాద్ ఇతి విషయవిశేషే తాత్పర్యమ్ ఉక్తమ్ | — తన్ న, తత్రాపి శుద్ధ్యభావాద్ ఇత్య్ అస్య చోద్యస్య సమానత్వాత్ | సామాన్యేన ప్రవృత్తస్య శఙ్ఖవచనస్య వినా కారణం విశేషపరత్వేన సఙ్కోచాయోగాచ్ చ | — యత్ తూక్తమ్ “అథాశౌచాపగమే” ఇతి సామాన్యేనోపక్రమ్య విష్ణునైకోద్దిష్టవిధానాద్ [౨౮౯] ఆశౌచానన్తరమ్ ఏవ సర్వైర్ ఏకోద్దిష్టం కర్తవ్యమ్ ఇతి | — తన్ న, విష్ణువచనస్య దశాహాశౌచిబ్రాహ్మణవిషత్వేనోపపత్తేః | తస్మాద్ ఏకాదశాహ ఏవ క్షత్రియాదిభిర్ అప్య్ ఏకోద్దిష్టం కర్తవ్యమ్ ఇతి సుష్ఠూక్తమ్ |

అథ సంగృహీతశ్రాద్ధనిర్ణయః ప్రపఞ్చ్యతే

ప్రేతోద్దేశేన శ్రద్ధయా ద్రవ్యత్యాగః శ్రాద్ధమ్ | తద్ ఉక్తం బ్రహ్మపురాణే |

దేశే కాలే చ పాత్రే చ శ్రద్ధయా విధినా చ యత్ |

పితౄన్ ఉద్దిశ్య విప్రేభ్యో దత్తం శ్రాద్ధమ్ ఉదాహృతమ్ || ఇతి |

తచ్ చ పార్వణైకోద్దిష్టభేదేన ద్వివిధమ్ | పురుషత్రయమ్ ఉద్దిశ్య యత్ క్రియతే తత్ పార్వణమ్ | ఏకపురుడోద్దేశేన యత్ క్రియతే తద్ ఏకోద్దిష్టమ్ | ఏవం ద్వివిధమ్ అపి శ్రాద్ధం నిత్యనైమిత్తికకామ్యభేదేన త్రిధా భిద్యతే | తత్ర జీవనోపాధౌ చోదితం నిత్యమ్, యథా అమావాస్యాదు చోదితమ్ | అనియతనిమిత్తకం నైమిత్తికమ్, యథోపరాగాదౌ | కామనోపాధికం కామ్యమ్, యథా తిథినక్షత్రాదిషు | యత్ తు విశ్వామిత్రేణ ద్వాదశవిధత్వమ్ ఉక్తమ్,

నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం వృద్ధిశ్రాద్ధం సపిణ్డనమ్ |

పార్వణం చేతి విజ్ఞేయం గోష్ఠ్యాం శుద్ధ్యర్థమ్ అష్టమమ్ ||

కర్మాఙ్గం నవమం ప్రోక్తం దైవికం దశమం స్మృతమ్ |

యాత్రాస్వ్ ఏకాదశం ప్రోక్తం పుష్ట్యర్థం ద్వాదశం మతమ్ ||

[300] ఇతి, తన్ నిత్యనైమిత్తికకామ్యావాన్తరభేదవివక్షయైవ | న తు తతః పార్థక్యవివక్షయా | తథా హి – తత్ర నిత్యమ్ ఇత్య్ అహరహః శ్రాద్ధమ్ ఉచ్యతే | నైమిత్తికమ్ ఇత్య్ ఏకోద్దిష్టమ్ | తద్ ఆహ పారస్కరః |

అహన్య్ అహని యచ్ ఛ్రాద్ధం తన్ నిత్యమ్ ఇతి కీర్తితమ్ |

వైశ్వదేవవిహీనం తు అశక్తావ్ ఉదకేన తు ||

ఏకోద్దిష్టం తు యచ్ ఛ్రాద్ధం తన్ నైమిత్తికమ్ ఉచ్యతే |

తద్ అప్య్ అదైవం కర్తవ్యమ్ అయుగ్మాన్ ఆశయేద్ ద్విజాన్ || ఇతి |

కామ్యమ్ ఇత్య్ అభిమతార్థసిద్ధ్యర్థమ్ | వృద్ధిశ్రాద్ధమ్ ఇతి పుత్రజన్మవివాహాదౌ క్రియమాణమ్ | సపిణ్డనం సపిణ్డీకరణమ్ | పారవణమ్ ఇతి ప్రతిపర్వ క్రియమాణమ్ | గోష్ఠ్యామ్ ఇతి గోష్ఠ్యామ్ క్రియమాణం శ్రాద్ధమ్ | తద్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః |

అభిప్రేతార్థసిద్ధ్యర్థం కామ్యం పార్వణవత్ స్మృతమ్ |

పుత్రజన్మవివాహాదౌ వృద్ధిశ్రాద్ధమ్ ఉదాహృతమ్ ॥

నవానీతార్ఘపాత్రం చ పిణ్డశ్ చ పరికీర్యతే ।

పితృపాత్రేషు పిణ్డేషు సపిణ్డీకరణం తు తత్ ॥

ప్రతిపర్వ భవేద్ యస్మాత్ ప్రోచ్యతే పార్వణం తు తత్ ।

గోష్ఠ్యాం యత్ క్రియతే శ్రాద్ధం గోష్ఠీశ్రాద్ధం తద్ ఉచ్యతే ॥

బహూనాం విదుషాం ప్రాప్తౌ సుఖార్థం పితృతృప్తయే ॥ ఇతి ।

శుద్ధ్యర్థమ్ ఇతి శుద్ధయే క్రియమాణమ్ । తద్ ఆహ ప్రచేతాః ।

[३०ი] క్రియతే శుద్ధయే యత్ తు బ్రాహ్మణానాం తు భోజనమ్ ।

శుద్ధ్యర్థమ్ ఇతి తత్ ప్రోక్తం శ్రాద్ధం పార్వణవత్ స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

కర్మాఙ్గమ్ ఇతి యాగాదౌ క్రియమాణమ్ । దైవికమ్ ఇతి దేవాన్ ఉద్దిశ్య క్రియమాణమ్ । యాత్రాశ్రాద్ధమ్ ఇతి ప్రవేశనిర్గమయోః క్రియమాణమ్ । తద్ ఆహ పారస్కరః ।

నిషేకకాలే సోమే చ సీమన్తోన్నయనే తథా ।

జ్ఞేయం పుంసవనే శ్రాద్ధం కర్మాఙ్గం వృద్ధివత్ కృతమ్ ॥

దేవాన్ ఉద్దిశ్య క్రియతే యత్ తద్ దైవికమ్ ఉచ్యతే ।

తన్ నిత్యశ్రాద్ధవత్ కుర్యాత్ ద్వాదశ్యాదిషు యత్నతః ॥

గచ్ఛన్ దేశాన్తరం తద్ ధి శ్రాద్ధం కుర్యాత్ తు సర్పిషా ।

తద్ యాత్రార్థమ్ ఇతి ప్రోక్తం ప్రవేశే చ న సంశయః ॥ ఇతి ।

అత్ర కర్మాఙ్గమ్ ఇతి వచనమ్ అకరణే కర్మవైగుణ్యజ్ఞాపనార్థమ్ । సర్పిషా సర్పిః ప్రధానకేనేత్య్ అర్థః । అన్యర్థే కేవలేన తృప్తేర్ అసంభవాత్ ।

అథ దేశకథనమ్

శ్రాద్ధం చ దక్షిణాప్రవణే గోమయాద్యుపలిప్తే దేశే కార్యమ్ । తథా చ విష్ణుధర్మోత్తరే ।

దక్షిణాప్రవణే దేశే తీర్థాదౌ వా గృహే ‘పి వా ।

భూసంస్కారాదిసంయుక్తే శ్రాద్ధం కుర్యాత్ ప్రయత్నతః || (VఇDహ్Pఉ ౧.౧౪౪.౧3)

[3౦౪] నదీతటేషు తీర్థేషు శైలేషు పులినేషు చ |

వివిక్తేష్వ్ ఏవ తుష్యన్తి దత్తేనేహ పితామహాః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

పుష్కరే ‘ప్య్ అక్షయం శ్రాద్ధం జపహోమతపాంసి చ |

మహోదధౌ ప్రయాగే చ కాశ్యాం చ కురుజాఙ్గలే || ఇతి |

శఙ్ఖో ‘పి |

గఙ్గాయమనయోస్ తీరే పయోష్ణ్యమరకణ్టకే |

నర్మదాబాహుదాతీరే భృగుతుఙ్గే హిమాలయే ||

గఙ్గాద్వారే ప్రయాగే చ నైమిషే పుష్కరే తథా |

సంనిహత్యాం గయాయాం చ దత్తమ్ అక్షయతాం వ్రజేత్ || ఇతి | (Sఅంsమ్ ౧౪.౨–3)

బ్రహ్మాణ్డపురాణే ‘పి |

నదీసుమ్ద్రతీరే వా హ్రదే గోష్ఠే ‘థ పర్వతే |

సముద్రగానదీతీరే సిన్ధుసాగరసంగమే ||

నద్యోర్ వా సంగమే శస్తం శాలగ్రామశిలాన్తికే |

పుష్కరే వా కురుక్షేత్రే ప్రయాగే నైమిషే ‘పి వా ||

శాలగ్రామే చ గోకర్ణే గయాయాం చ విశేషతః |

[3౦౫] క్షేత్రేష్వ్ ఏతేషు యః శ్రాద్ధం పితృభక్తిసమన్వితః ||

కరోతి విధివన్ మర్త్యః కృతకృత్యో విధీయతే || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

కాంక్షన్తి పితరః పుత్రాన్ నరకాపాతభీరవః |

గయాం యాస్యతి యః కశ్చిత్ సో ‘స్మాన్ సంతారయిష్యతి ||

కరిష్యతి వృషోత్సర్గమ్ ఇష్టాపూర్తం తథైవ చ |

పాలయిష్యతి వృద్ధత్వే శ్రాద్ధం దాస్యతి చాన్వహమ్ ||

గయాయాం ధర్మపృష్ఠే చ సదసి బ్రహ్మణస్ తథా ।

గయాశీర్షే వటే చైవ పితౄణాం దత్తమ్ అక్షయమ్ ॥ ఇతి ।

విష్ణుర్ అపి ।

గయాశీర్షే । వటే । అమరకణ్టకపర్వతే । యత్ర క్వచన నర్మదాతీరే । యమునాతీరే । గఙ్గాయాం విశేషతః । గఙ్గాద్వారే । ప్రయాగే । గఙ్గాసాగరసంగమే । కుశావర్తే । బిల్వకే । నీలపర్వతే । కనఖలే । కుబ్జామ్రే । భృగుతుఙ్గే । కేదారే । [౩౦౬] మహాలయే । నడన్తికాయామ్ । సుగన్ధాయామ్ । శాకమ్భర్యామ్ । ఫల్గుతీర్థే । మహాగఙ్గాయామ్ । తన్దులికాశ్రమే । కుమారధారాయామ్ । ప్రభాసే । యత్ర క్వచన సరస్వత్యామ్ । విశేషతో నైమిషారణ్యే । వారాణస్యామ్ । అగస్త్యాశ్రమే । కణ్వాశ్రమే । కౌశిక్యామ్ । శరయూతీరే । శోణస్య జ్యోతిరథ్యాయాశ్ చ సంగమే । శ్రీపర్వతే । కాలోదకే । ఉత్తరమానసే । వడవాయామ్ । మతఙ్గవాప్యామ్ । సప్తార్షే । విష్ణుపదే । స్వర్గమార్గప్రదేశే । గోదావర్యామ్ । గోమత్యామ్ । వేత్రవత్యామ్ । విపాశాయామ్ । వితస్తాయామ్ । శతద్రూతీరే । చన్ద్రభాగాయామ్ । ఇరావత్యామ్ । [౩౦౭] సిన్ధోస్ తీరే । దక్షిణే పఞ్చనదే । ఔజసే । ఏవమాదిష్వ్ అథాన్యేషు తీర్థేషు । సరిద్వరాసు । సఙ్గమేషు । ప్రభవేషు । పులినేషు । ప్రస్రవణేషు । పర్వతనికుఞ్జేషు । వనేషూపవనేషు చ । గోమయేనోపలిప్తేషు గృహేషు । మనోజ్ఞేషు చ । అత్రాపి పితృగీతా గాథా భవన్తి ।

కులే ऽస్మాకం స జన్తుః స్యాద్ యో నో దద్యాజ్ జలాఞ్జలిమ్ ।

నదీషు బహుతోయాసు శీతలాసు విశేషతః ॥

అపి జాయేత సో ऽస్మాకం కులే కశ్చిన్ నరోత్తమః ।

గయాశీర్షే వటే శ్రాద్ధం యో నో దద్యాత్ సమాహితః ॥

ఏష్టవ్యా బహవః పుత్రా యద్య్ ఏకో ऽపి గయాం వ్రజేత్ ।

యజేత వాశ్వమేధేన నీలం వా వృషమ్ ఉత్సృజేత్ ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౮౫.౪–౭౦)

గయాశీర్షప్రమాణం చ ఆదిపురాణే ऽభిహితమ్ ।

పఞ్చక్రోశం గయాక్షేత్రం క్రోశమ్ ఏకం గయాశిరః ।

మహానద్యాః పశ్చిమేన యావద్ గృధ్రేశ్వరో గిరిః ॥

[౩౦౮] ఉత్తరే బ్రహ్మయూపస్య యావద్ దక్షిణమానసమ్ ।

ఏతద్ గయాశిరో నామ త్రిషు లోకేషు విశ్రుతమ్ ॥ ఇతి ।

అథ శ్రాద్ధకాలాః

శ్రాద్ధకాలాస్ త్వ్ అమావాస్యాష్టకాదయః। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

అమావాస్యాష్టకా వృద్ధిః కృష్ణపక్షో ‘యనద్వయమ్।
ద్రవ్యం బ్రాహ్మణసంపత్తిర్ విషువత్ సూర్యసంక్రమః॥
వ్యతీపాతో గజచ్ఛాయా గ్రహణం చన్ద్రసూర్యయోః।
శ్రాద్ధం ప్రతి రుచిశ్ చైవ శ్రాద్ధకాలాః ప్రకీర్తితాః॥ ఇతి। (YDh ౧.౨౧౭–౧౮)

యస్మిన్ దినే చన్ద్రమా న దృశ్యతే సా అమావాస్యా। తత్ర శ్రాద్ధం నిత్యమ్। తథా చ లౌగాక్షిః।

శ్రాద్ధం కుర్యాద్ అవశ్యం తు ప్రమీతపితృకో ద్విజః।
ఇన్దుక్షయే మాసి మాసి వృద్ధౌ ప్రత్యబ్దమ్ ఏవ చ॥ ఇతి।

అష్టకాశ్ చతస్రః మార్గశీర్షాదిచతుష్టయాపరపక్షాష్టమ్యః।
హేమన్తశిశిరయోశ్ చతుర్ణామ్ అపరపక్షాణామ్ అష్టమీష్వ్ అష్టకాః॥

ఇతి శౌనకస్మరణాత్। తత్రాపి శ్రాద్ధం నిత్యమ్। తద్ ఆహ పితామహః।

అమావాస్యావ్యతీపాతపౌర్ణమాస్యష్టకాసు చ।
విద్వాన్ శ్రాద్ధమ్ అకుర్వాణః ప్రాయశ్చిత్తీయతే తు సః॥ ఇతి।

వృద్ధిః పుత్రజన్మాదిః। తేన తద్విశిష్టః కాలో లక్ష్యతే। కృష్ణపక్షో ‘పరపక్షః। అయనద్వయం దక్షిణాయనమ్ ఉత్తరాయణం [౩౦౯] చ। ద్రవ్యం కృసరమాంసాది। బ్రాహ్మణః శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః। తయోః సంపత్తిర్ లాభో యస్మిన్ కాలే స తథోక్తః। విషువన్మేషతులాసంక్రాన్తీ। సూర్యసంక్రమః సూర్యస్య రాశే రాశ్యన్తరప్రాప్తిః। సూర్యస్ంక్రమశబ్దేనైవాయనవిషువతోర్ ఉపాదానే సిద్ధే పృథగ్ ఉపాదానం ఫలాతిశయజ్ఞాపనార్థమ్। వ్యతీపాతో యోగవిశేషః। మహావ్యతీపాతో వా,

సింహస్థౌ గురుభౌమౌ చేన్ మేషస్థే చ రవౌ హి వా।
ద్వాదశీ హస్తసంయుక్తా వ్యతీపాతో మహాన్ హి సః॥

శ్రవణాశ్విధానిష్ఠార్ద్రానాగదైవతమస్తకైః ।

యద్యమా రవివారేణ వ్యతీపాతః స ఉచ్యతే ॥

ఇతి వృద్ధమనువచనాత్ । నాగదైవతమ్ ఆశ్లేషానక్షత్రమ్ । మస్తకం మృగశిరః । యద్యమా అమావాస్యా రవివారేణ శ్రవణాదీనామ్ అన్యతమేన నక్షత్రేణ యుక్తా స వ్యతీపాత ఇత్య్ అర్థః । గజఛాయాలక్షణం స్మృత్యన్తరే దర్శితమ్ ।

యదేన్దుః పితృదైవత్యే హంసశ్ చైవ కరే స్థితః ।

యామ్యా తిథిర్ భవేత్ సా హి గగఛాయా ప్రకీర్తితా ॥ ఇతి ।

పితృదైవత్యం మఘానక్షత్రమ్ । హంసః సూర్యః । కరో హస్తనక్షత్రమ్ । యామ్యా తిథిస్ త్రయోదశీ । పురాణే ‘పి ।

[౩౧౦] హంసే హస్తస్థితే యా తు మఘాయుక్తా త్రయోదశీ ।

తిథిర్ వైవస్వతీ నామ సా ఛాయా కుఞ్జరస్య తు ॥ ఇతి ।

“గ్రహణం చన్ద్రసూర్యయోః” ఇతి గ్రహణమ్ ఉపరాగః । అత్రాపి కాలవిశేషః శ్రాద్ధాఙ్గత్వేన స్వీకార్యః । తద్ ఆహ వృద్ధవసిష్ఠః ।

త్రిదశాః స్పర్శసమయే తృప్యన్తి పితరస్ తథా ।

మనుష్యా మధ్యకాలే తు మోక్షకాలే తు రాక్షసాః ॥ ఇతి ।

“శ్రాద్ధం ప్రతి రుచిః” ఇతి యదా శ్రాద్ధం ప్రతీచ్ఛా తదైవ కర్తవ్యమ్ ఇతి । చకారేణాన్యే ‘పి శ్రాద్ధకాలాః సంగృహ్యన్తే । అత ఏవ యమః ।

ఆషాఢ్యామ్ అథ కార్తిక్యాం మాఘ్యాం త్రీన్ పఞ్చ వా ద్విజాన్ ।

తర్పయేత్ పితృపూర్వం తు తద్ అస్యాక్షయమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

దేవలో ‘పి ।

తృతీయా రోహిణీయుక్తా వైశాఖస్య సితా తు యా ।

మఘాభిః సహితా కృష్ణా నభస్యే తు త్రయోదశీ ॥

తథా శతభిషగ్యుక్తా కార్తికే నవమీ తథా ।

ఇన్దుక్షయగజఛాయా వైధృతేషు యుగాదిషు ॥

ఏతే కాలాః సముద్దిష్టాః పితౄణాం ప్రీతివర్ధనాః ॥ ఇతి ।

యుగాదయో ‘పి శ్రాద్ధకాలాః। తే చ మత్స్యపురాణే దర్శితాః।

వైశాఖస్య తృతీయా తు నవమీ కార్త్తికస్య తు।

మాఘే పఞ్చదశీ చైవ నభస్యే చ త్రయోదశీ॥

యుగాదయః స్మృతా హ్య్ ఏతా దత్తస్యాక్షయకారకాః। (Mఅత్స్Pఉ ౧౭.౪–౫)

[౩౧౧] ఇతి। విష్ణుపురాణే ‘పి।

వైశాఖమాసస్య చ యా తృతీయా నవమ్య్ అసౌ కార్త్తికశుక్లపక్షే।

నభస్యమాసస్య చ కృష్ణపక్షే త్రయోదశీ పఞ్చదశీ చ మాఘే॥

పానీయమ్ అప్య్ అత్ర తిలైర్ విమిశ్రం దద్యాత్ పితృభ్యః ప్రయతో మనుష్యః।

శ్రాద్ధం కృతం తేన సమాః సహస్రం రహస్యమ్ ఏతత్ పితరో వదన్తి॥ ఇతి।

(VఇPఉ ౩.౧౪.౧౨–౧౪)

మన్వాదయో ‘పి శ్రాద్ధకాలాః। తద్ ఉక్తం మత్స్యపురాణే।

అశ్వయుక్శుక్లనవమీ కార్త్తికే ద్వాదశీ సితా।

తృతీయా చైత్రమాసస్య సితా భాద్రపదస్య చ॥

ఫాల్గునస్య త్వ్ అమావాస్యా పౌషస్యైకాదశీ సితా।

ఆషాఢస్యాపి దశమీ మాఘమాసస్య సప్తమీ॥

శ్రావణస్యాష్టమీ కృష్ణా తథాషాఢీ చ పూర్ణిమా।

కార్త్తికీ ఫాల్గునీ చైత్రీ జ్యైష్ఠీ పఞ్చదశీ సితా॥

మన్వన్తరాదయశ్ చైతా దత్తస్యాక్షయకారకాః॥ ఇతి। (Mఅత్స్Pఉ ౧౭.౬–౯)

కృత్తికాదినక్షత్రాణి కామ్యశ్రాద్ధకాలాః। తథాహ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౩౧౨] స్వర్గం హ్య్ అపత్యమ్ ఓజశ్ చ శౌర్యం క్షేత్రం బలం తథా।

పుత్రం శ్రైష్ఠ్యం చ సౌభాగ్యం సమృద్ధిం ముఖ్యతాం శుభామ్॥

ప్రవృత్తచక్రతాం చైవ వాణిజ్యప్రభృతీన్ అపి।

అరోగిత్వం యశో వీతశోకతాం పరమాం గతిమ్॥

ధనం వేదాన్ భిషక్సిద్ధిం కుప్యం గామ్ అప్య్ అజావికమ్।

అశ్వాన్ ఆయుశ్ చ విధివద్ యః శ్రాద్ధం సంప్రయచ్ఛతి ||

కృత్తికాదిభరణ్యన్తం స కామాన్ ఆప్నుయాద్ ఇమాన్ || ఇతి | (YDస్ ౧.౨౬౫–౬౮)

మార్కణ్డేయో ‘పి |

కృత్తికాసు పితౄన్ అర్చ్య స్వర్గమ్ ఆప్నోతి మానవః |

అపత్యకామో రోహిణ్యాం సౌమ్యే త్వ్ ఔజస్వితాం లభేత్ ||

ఆర్ద్రాయాం శౌర్యమ్ ఆప్నోతి క్షేత్రాది తు పునర్వసౌ |

పుష్టిం పుష్యే పితౄన్ అర్చన్ నాశ్లేషాసు వరాన్ సుతాన్ ||

మఘాసు స్వజనశ్రైష్ఠ్యం సౌభాగ్యం ఫల్గునీషు చ |

ప్రదానశీలో భవతి సాపత్యశ్ చోత్తరాసు చ ||

ప్రాప్నోతి శ్రేష్ఠతాం సత్సు హస్తే శ్రాద్ధప్రదో నరః |

రూపవన్తి చ చిత్రాసు తథాపత్యాన్య్ అవాప్నుయాత్ ||

వాణిజ్యలాభదా స్వాతిర్ విశాఖా పుత్రకామదా |

కుర్వతాం చానురాధాశ్ చ దద్యుశ్ చక్రప్రవర్తనమ్ ||

[303] జ్యేష్ఠాస్వ్ అర్థాధిపత్యం చ మూలే చారోగ్యమ్ ఉత్తమమ్ |

ఆషాఢాసు యశఃప్రాప్తిర్ ఉత్తరాసు విశోకతా ||

శ్రవణే చ శుభాంల్ లోకాన్ ధనిష్ఠాసు ధనం మహత్ |

వేదవిత్త్వమ్ అభిజితి భిషక్సిద్ధిం చ వారుణే ||

అజావికం ప్రోష్ఠపదే విన్దేద్ భార్యాం తథోత్తరే |

రేవతీషు తథా రౌప్యమ్ అశ్వినీషు తురఙ్గమాన్ ||

శ్రాద్ధం కుర్వంస్ తథాప్నోతి భరణీష్వ్ ఆయుర్ ఉత్తమమ్ |

తస్మాత్ కామ్యాని కుర్వీత ఋక్షేష్వ్ ఏతేషు తత్త్వవిత్ || ఇతి | (Mఆర్కPఉ 33.౮.౧౬)

సౌమ్యం సోమదైవత్యం మృగశీర్షమ్ ఇత్య్ అర్థః | చక్రప్రవర్తనం సర్వత్రాజ్ఞాయాః ప్రతిఘాతాభావేన ప్రవర్తనమ్ | అభిజిత్ అభిజిత్సంజ్ఞకం నక్షత్రమ్ | తథా చ శ్రుతిః: “ఉపరిష్టాద్ ఆషాఢానామ్ అధస్తాత్ శ్రోణాయాః” ఇతి | ఏతత్ తు వేధనిరూపణమ్ | భిషక్సిద్ధిర్ ఔషధఫలావాప్తిః | వారుణం శతభిషఙ్ నిక్షత్రమ్ | కుప్యం త్రపుసీసాదికమ్ | విష్ణుర్ అపి |

స్వర్గం కృత్తికాసు | అపత్యం రోహిణీషు | బ్రహ్మవర్చసం సౌమ్యే | కర్మణాం సిద్ధిః రౌద్రే | భువం పునర్వసౌ | పుష్టిం పుష్యే | శ్రియం సార్పే | సర్వాన్ కామాన్ [३०४] పైత్ర్యే | సౌభాగ్యం ఫల్గునీషు | ధనమ్ ఆర్యమ్ణే | జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం హస్తే | రూపవతః సుతాంస్ త్వాష్ట్రే | వాణిజ్యవృద్ధిం స్వాతౌ | కనకం విశాఖాసు | మిత్రాణి మైత్రే | శాక్రే రాజ్యమ్ | కృషిం మూలే | సముద్రయానసిద్ధిమ్ ఆప్యే | సర్వాన్ కామాఙ్ ఛ్రవణే | బలం వాసవే | ఆరోగ్యం వారుణే | కుప్యద్రవ్యమ్ ఆజే | గృహమ్ ఆహిర్బుధ్న్యే | గాః పౌష్ణే | తురఙ్గమమ్ ఆశ్వినే | జీవితం యామ్యే | ఇతి | (VఇDహ్ ౭౮.౮–३४)

ఆదిత్యాదివారాశ్ చ కామ్యశ్రాద్ధకాలాః | తద్ ఆహ విష్ణుః "సతతమ్ ఆదిత్యే 'హ్ని శ్రాద్ధం కుర్వన్న్ ఆరోగ్యమ్ ఆప్నోతి | సౌభాగ్యం చాన్ద్రే | సమరవిజయం కౌజే | సర్వాన్ కామాన్ బౌధే | విద్యామ్ అభీష్టాం జైవే | ధనం శౌక్రే | జీవితం శనైశ్చరే" ఇతి (VఇDహ్ ౭౮.౧–౭) | కూర్మపురాణే 'పి |

[३०४] ఆదిత్యవారే త్వ్ ఆరోగ్యం చన్ద్రే సౌభాగ్యమ్ ఏవ చ |

కుజే సర్వత్ర విజయం సర్వాన్ కామాన్ బుధస్య తు ||

విద్యాం విశిష్టాం చ గురౌ ధనం వై భార్గవే పునః |

శనైశ్చరే భవేద్ ఆయుర్ ఆరోగ్యం చ సుదుర్లభమ్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౨౦.౧౬–౧౭)

విష్ణుధర్మోత్తరే |

అతః కామ్యాని వక్ష్యామి శ్రాద్ధాని తవ పార్థివ |

ఆరోగ్యమ్ అథ సౌభాగ్యం సమరే విజయం తథా |

సర్వకామాంస్ తథా విద్యాం ధనం జీవితమ్ ఏవ చ ||

ఆదిత్యాదిదినేష్వ్ ఏవం శ్రాద్ధం కుర్వన్ సదా నరః |

క్రమేణైతాన్య్ అవాప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా || ఇతి | (VఇPఉ ౧.౧४౨.३०–३२)

ప్రతిపదాదితిథయో 'పి కామ్యశ్రాద్ధకాలాః | తద్ ఆహ మనుః |

కుర్వన్ ప్రతిపది శ్రాద్ధం సురూపాన్ విన్దతే సుతాన్ |

కన్యకాం తు ద్వితీయాయాం తృతీయాయాం తు బన్దినః ||

పశూన్ క్షుద్రాంశ్ చతుర్థ్యాం తు పఞ్చమ్యాం శోభనాన్ సుతాన్ |

షష్ఠ్యాం దూతమ్ అవాప్నోతి సప్తమ్యాం లభతే కృషిమ్ |||

అష్టమ్యామ్ అపి వాణిజ్యం లభతే శ్రాద్ధదః సదా |

స్యాన్ నవమ్యామ్ ఏకఖురం దశమ్యాం ద్విఖురం బహు ||

[౩౧౬] ఏకాదశ్యాం తథా రూప్యం బ్రహ్మవర్చస్వినః సుతాన్ |

ద్వాదశ్యాం జాతరూపం తు రజతం కుప్యమ్ ఏవ చ ||

జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం త్రయోదశ్యాం చతుర్దశ్యాం తు సుప్రజాః. |

ప్రీయన్తే పితరశ్ చాస్య యే శస్త్రేణ రణే హతాః ||

శ్రాద్ధదః పఞ్చదశ్యాం తు సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే || ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౮౧–౮౬)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

కన్యాం కన్యావేదినశ్ చ పశూన్ క్షుద్రాన్ సుతాన్ అపి |

ద్యూతం కృషిం చ వాణిజ్యం తథైకద్విశఫాన్ అపి ||

బ్రహ్మవర్చస్వినః పుత్రాన్ స్వర్ణరూప్యే సకుప్యకే |

జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం సర్వకామాన్ ఆప్నోతి శ్రాద్ధదః సదా ||

ప్రతిపత్ప్రభృతిష్వ్ ఏకాం వర్జయిత్వా చతుర్దశీమ్ |

శస్త్రేణ తు హతా యే వై తేభ్యస్ తత్ర ప్రదీయతే || ఇతి | (Yధ్ ౧.౨౬౨–౬౪)

కన్యావేదినో జామాతారః | ఏతాని ఫలాని కృష్ణపక్షప్రతిపత్ప్రభృతిష్వ్ అమావాస్యాపర్యన్తాసు తిథిషు శ్రాద్ధదః క్రమేణ ప్రాప్నోతి | అత ఏవ కాత్యాయనః: “స్త్రియో ‘తిరూపాః ప్రతిపది | ద్వితీయాయాం స్త్రీజన్మ | అశ్వస్ తృతీయాయామ్ | చతుర్థ్యాం క్షుద్రపశవః | పుత్రాః పఞ్చమ్యామ్ | ద్యూతం షష్ఠ్యామ్ | కృషిః సప్తమ్యామ్ | [౩౧౭] వాణిజ్యమ్ అష్టమ్యామ్ | ఏకశఫం నవమ్యామ్ | దశమ్యాం గావః | పరిచారకా ఏకాదశ్యామ్ | ద్వాదశ్యాం ధనధాన్యరూప్యమ్ | జ్ఞతిశ్రైష్ఠ్యం హిరణ్యాని త్రయోదశ్యామ్ | యువానస్ తత్ర మ్రియన్తే శస్త్రహతాశ్ చతుర్దశ్యామ్ | అమావాస్యాయాం సర్వమ్” ఇతి | అయం చ కృష్ణపక్షప్రతిపదాదితిథిషు శ్రాద్ధవిధిః సర్వేష్వ్ ఏవాపరపక్షేషు | న భాద్రపదాపరపక్ష ఏవ | అత ఏవ శౌనకః: “ప్రోష్ఠపదాపరపక్షే మాసి మాసి చైవమ్” ఇతి | ఆపస్తమ్బో ‘పి |

సర్వేష్వ్ ఏవాపరపక్షస్యాహఃసు క్రియమాణే పితౄన్ ప్రీణాతి | కర్తుస్ తు కాలాభినియమాత్ ఫలవిశేషః | ప్రథమే ‘హని క్రియమాణే స్త్రీప్రాయమ్ అపత్యే జాయతే | ద్వితీయే స్తేనాః | తృతీయే బ్రహ్మవర్చస్వినః | చతుర్థే క్షుద్రపశుమాన్ | పఞ్చమే పుమాంసః | బహ్వపత్యో న చానపత్యః ప్రమీయతే | షష్ఠే ‘ధ్వశీలో ‘క్షశీలశ్ చ | సప్తమే కర్షే రాద్ధిః | అష్టమే పుష్టిః | నవమ ఏకఖురాః | దశమే వ్యవహారే రాద్ధిః | ఏకాదశే కృష్ణాయసం త్రపుసీసమ్ | ద్వాదశే పశుమాన్ |

త్రయోదశే బహుపుత్రో [౩౧౮] బహుమిత్రో దర్శనీయాపత్యః యువమారిణస్ తు భవన్తి। చతుర్దశ ఆయుధరాద్ధిః। పఞ్చదశే పుష్టిః” ఇతి (Āప్Dహ్ ౨.౭.౧౬.౭–౨౨)।

భాద్రపదాపరపక్షవిషయే మార్కణ్డేయః।

కన్యాగతే సవితరి దినాని దశ పఞ్చ చ।

పార్వణేనైవ విధినా తత్ర శ్రాద్ధం విధీయతే॥

ప్రతిపద్ ధనలాభాయ ద్వితీయా ద్విపదప్రదా।

వరార్థినాం తృతీయా చ చతుర్థీ శత్రునాశినీ॥

శ్రియం ప్రాప్నోతి పఞ్చమ్యాం షష్ఠ్యాం పూజ్యో భవేన్ నరః।

గణాధిపత్యం పఞ్చమ్యాం షష్ఠ్యాం బుద్ధిమ్ ఉత్తమామ్॥

స్త్రియో నవమ్యాం ప్రాప్నోతి దశమ్యాం పూర్ణకామతామ్।

వేదాంస్ తథాప్నుయాత్ సర్వాన్ ఏకాదశ్యాం క్రియాపరః॥

ద్వాదశ్యాం హేమలాభం చ ప్రాప్నోతి పితృపూజకః।

ప్రజాం మేధాం పశుం పుష్టిం స్వాతన్త్ర్యం వృద్ధిమ్ ఉత్తమామ్॥

దీర్ఘమ్ ఆయుర్ అథైశ్వర్యం కుర్వాణస్ తు త్రయోదశీమ్।

అవాప్నోతి న సందేహః శ్రాద్ధం శ్రాద్ధపరో నరః॥

యువానః పితరో యస్య మృతాః శస్త్రేణ వై హతాః।

తేన కార్యం చతుర్దశ్యాం తేషామ్ ఋుద్ధిమ్ అభీప్సతా॥

[౩౧౯] శ్రాద్ధం కుర్వన్న్ అమావాస్యామ్ అన్నేన పురుషః శుచిః।

సర్వాన్ కామాన్ అవాప్నోతి స్వయం చానన్త్యమ్ అశ్నుతే॥ ఇతి। (Mఆర్Pఉ ౩౩.౧–౮)

నభస్యకృష్ణపక్షప్రతిపత్ప్రభృతిదశపఞ్చదినాని కృతో ’పి పక్షః సవితరి కన్యాగతే సతి మహాలయ ఇతి ప్రోక్తః। తత్ర పార్వణేనైవ విధినా శ్రాద్ధం కుర్యాత్। తద్ ఆహ వృద్ధమనుః।

నభస్యస్యాపరః పక్షో యత్ర కన్యాం వ్రజేద్ రవిః।

స మహాలయసంజ్ఞః స్యాద్ గజఛాయాహ్వయస్ తథా॥ ఇతి।

యత్ తు శాట్యాయనినోక్తమ్,

నభస్యస్యాపరే పక్షే తిథిషోడశకం తు యత్।

కన్యాస్థార్కాన్వితం చేత్ స్యాత్ స కాలః శ్రాద్ధకర్మణి ||

ఇతి, తత్ తిథివృద్ధావ్ అధికదివసే 'పి శ్రాద్ధం కుర్యాన్ న తు పఞ్చదశదినేష్వ్ ఏవేత్య్ అనేనాభిప్రాయేణ | అథ వా, ఆశ్వయుజః శుక్లప్రతిపదా సహ నభస్యాపరపక్షస్య షోడశదినాత్మకత్వమ్ | తస్యా అపి క్షీణచన్ద్రత్వావిశేషేణాపరపక్షానుప్రవేశసంభవాత్ | తద్ ఆహ దేవలః |

అహఃషోడశకం యత్ తు శుక్లప్రతిపదా సహ |

చన్ద్రక్షయావిశేషేణ సాపి దర్శాత్మికా స్మృతా || ఇతి |

నను – ఏతస్మిన్ పక్షే "దినాని దశ పఞ్చ చ" ఇతి వచనస్య కా గతిః |

ఉచ్యతే – ద్వాదశసు కపాలేష్వ్ అష్టాకపాలవత్ షడశసు దివసేషు పఞ్చదశదినవచనమ్ అవయుత్యానువాదో [౩౨౦] భవిష్యతి | అథ వా, పఞ్చదశదివసశోడశదివసవిధ్యోర్ వ్రీహియవవద్ వికల్పో 'స్తు | నభస్యాపరపక్షస్య కన్యాస్థార్కాన్వితత్వేన ప్రశస్తతరతోచ్యతే | తదభావే 'పి తస్య ప్రశస్తత్వాత్ | తద్ ఆహ జాబాలిః |

అగతే 'పి రవౌ కన్యాం శ్రాద్ధం కుర్వీత సర్వథా |

ఆషాఢ్యాః పఞ్చమః పక్షః ప్రశస్తః పితృకర్మసు ||

పుత్రాన్ ఆయుస్ తథారోగ్యమ్ ఐశ్వర్యమ్ అతులం తథా |

ప్రాప్నోతి పఞ్చమే దత్వా శ్రాద్ధం కామాంస్ తథాపరాన్ ||

[౩౨౧] ఇతి | బృహన్మనుర్ అపి |

ఆషాఢీమ్ అవధిం కృత్వా పఞ్చమం పక్షమ్ ఆశ్రితాః |

కాఙ్క్షన్తి పితరః క్లిష్టా అన్నమ్ అప్య్ అన్వహం జలమ్ ||

తస్మాత్ తత్రైవ దాతవ్యం దత్తమ్ అన్యత్ర నిష్ఫలమ్ |

ఆషాఢీమ్ అవధిం కృత్వా యః పక్షః పఞ్చమో భవేత్ ||

తత్ర శ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత కన్యాస్థో 'ర్కో భవేన్ న వా || ఇతి |

అస్య పక్షస్య రవేః కన్యాగతత్వేన ప్రశస్తతరత్వం చ ఆదిపురాణే దర్శితమ్ |

పక్షాన్తరే ‘పి కన్యాస్థే రవౌ శ్రాద్ధం ప్రశస్యతే।

కన్యాగతే పఞ్చమే తు విశేషేణైవ కారయేత్॥ ఇతి।

శ్లోకగౌతమో ‘పి।

కన్యాగతే సవితరి యాన్య్ అహాని తు షోడశ।

క్రతుభిస్ తాని తుల్యాని సంపూర్ణవరదక్షిణైః॥ ఇతి। (శ్లోGఔsమ్ ౮.౧౫)

శాఠ్యాయనిర్ అపి।

పుణ్యః కన్యాగతః సూర్యః పుణ్యః పక్షశ్ చ పఞ్చమః।

కన్యాస్థార్కాన్వితః పక్షః సో ‘త్యన్తం పుణ్య ఉచ్యతే॥ ఇతి।

ఆదిమధ్యావసానేషు యత్ర క్వచన కన్యార్కాన్వితత్వేన కృత్స్నః పక్షః పుణ్య ఇత్య్ అర్థః। అత ఏవ కార్ష్ణాజినిః।

ఆదౌ మధ్యే ‘వసానే వా యత్ర కన్యాం వ్రజేద్ రవిః।

స పక్షః సకలః పుణ్యః శ్రాద్ధషోడశకం ప్రతి॥ ఇతి।

ప్రతిపదాదిదర్శాన్తం శ్రాద్ధం కర్తుమ్ అసమర్థశ్ చేత్ [౩౨౨] పఞ్చమ్యాదిదర్శాన్తమ్ అష్టమ్యాదిదర్శాన్తం వా యథాశక్తి శ్రాద్ధం కుర్యాత్। తద్ ఆహ గౌతమః: “అశ్రాద్ధమ్ అమావాస్యాయాం పితృభ్యో దద్యాత్। పఞ్చమీప్రభృతిషు వాపరపక్షస్య। యథాశ్రద్ధం సర్వస్మిన్ వా” ఇతి (GDహ్ ౧౫.౧–౩)। బ్రహ్మాణ్డపురాణే ‘పి।

నభస్యకృష్ణపక్షే తు శ్రాద్ధం కుర్యాద్ దినే దినే।

త్రిభాగహీనపక్షం వా త్రిభాగం త్వ్ అర్ధమ్ ఏవ వా॥ ఇతి।

అత్ర ప్రతిపదాదిదర్శాన్తమ్ ఇత్య్ అస్మిన్ పక్షే నన్దాదికం న వర్జ్యమ్। తద్ ఆహ కార్ష్ణాజినిః।

నభస్యస్యాపరే పక్షే శ్రాద్ధం కుర్యాద్ దినే దినే।

నైవ నన్దాది వర్జ్యం స్యాన్ నైవ వర్జ్యా చతుర్దశీ॥ ఇతి।

నను – ఏతత్

ప్రతిపత్ప్రభృతిష్వ్ ఏకాం వర్జయిత్వా చతుర్దశీమ్। (YDహ్ ౧.౨౬౪)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనేన విరుధ్యేత – ఇతి చేత్,

న, తస్య వచనస్య పఞ్చమ్యాదిపక్షవిషయత్వేనోపపత్తేః। అన్యథా కార్ష్ణాజినివచనస్యానర్థక్యం ప్రసజ్యేత। అత ఏవ కాత్యాయనః: "అపరపక్షే శ్రాద్ధం కుర్వీత। ఊర్ధ్వం చతుర్థ్యాః [3.23] యద్ అహః సంపద్యతే సప్తమ్యా ఊర్ధ్వం యద్ అహః సంపద్యతే ఋతే చతుర్దశీమ్। శాకేనాప్య్ అపరపక్షం నాతిక్రామేత్" ఇతి। మనుర్ అపి।

కృష్ణపక్షే దశమ్యాదౌ వర్జయిత్వా చతుర్దశీమ్।

శ్రాద్ధే ప్రశస్తాద్ తిథయో యథైతా న తథేతరాః॥ ఇతి।

తత్రాప్య్ అసామర్థ్యే పఞ్చమపక్షస్య పఞ్చమీమ్ ఆరభ్యానన్తరప్రక్షపఞ్చమీపర్యన్తాసు తిథిష్వ్ అనిషిద్ధాయామ్ ఏకస్యాం తిథౌ యథాసంభవం గృహీ శ్రాద్ధం కుర్యాత్। తద్ ఆహ యమః।

హంసే వర్షాసు కన్యాస్థే శాకేనాపి గృహే వసన్।

పఞ్చమ్యోర్ అన్తరే దద్యాత్ ఉభయోర్ అపి పక్షయోః॥ ఇతి।

అశక్త్యాదినా పఞ్చమపక్షే శ్రాద్ధకరణే యావత్ కన్యారాశౌ సూర్యస్ తిష్ఠతి తావచ్ ఛ్రాద్ధం దద్యాత్। తత్రాప్య్ అకరణే యావద్ వృశ్చికదర్శనమ్ ఇతి। తద్ ఆహ సుమన్తుః।

కన్యారాశౌ మహారాజ యావత్ తిష్ఠేద్ విభావసుః।

తస్మాత్ కాలాద్ భవేద్ దేయం వృశ్చికం యావద్ ఆగతమ్॥ ఇతి।

పురాణే ఽపి।

కన్యాగతే సవితరి పితరో యాన్తి వై సుతాన్।

శూన్యా ప్రేతపురీ సర్వా యావద్ వృశ్చికదర్శనమ్॥

తతో వృశ్చికసంప్రాప్తౌ నిరాశాః పితరో గతాః।

పునః స్వభవనం యాన్తి శాపం దత్త్వా సుదారుణమ్॥

సూర్యే కన్యాగతే శ్రాద్ధం యో న కుర్యాద్ గృహాశ్రమీ।

ధనం పుత్త్రాః కుతస్ తస్య పితృనిఃశ్వాసపీడనాత్॥

[3.24] వృశ్చికే సమతిక్రాన్తే పితరో దైవతైః సహ।

నిఃశ్వస్య ప్రతిగచ్ఛన్తి శాపం దత్త్వా సుదారుణమ్॥ ఇతి।

ఆదిపురాణే ఽపి।

ప్రావృడృతౌ యమః ప్రేతాన్ పిత్రూంశ్ చాథ యమాలయాత్ ।

విసర్జయిత్వా మానుష్యే కృత్వా శూన్యం స్వకం పురమ్ ॥

క్షుధార్తాః కీర్తయన్తశ్ చ దుష్కృతం చ స్వయం కృతమ్ ।

కాఙ్క్షన్తః పుత్రపౌత్రేభ్యః పాయసం మధుసంయుతమ్ ॥

తస్మాత్ తాంస్ తత్ర విధినా తర్పయేత్ పాయసేన తు ।

మధ్వాజ్యతిలమిశ్రేణ తథా శీతేన చామ్భసా ॥

గ్రాసమాత్రం పరగృహాద్ అన్నం యః ప్రాప్నుయాన్ నరః ।

భిక్షామాత్రేణ యః ప్రాణాన్ సంధారయతి వా స్వయమ్ ॥

యో వా సంవర్ధతే దేహం ప్రత్యక్షం స్వాత్మవిక్రయాత్ ।

శ్రాద్ధం తేనాపి కర్తవ్యం తైస్ తైర్ ద్రవ్యైః సుసంచితైః ॥ ఇతి ।

యమాలయాద్ విసర్జయిత్వా స్వకం పురం శూన్యం కృత్వా మనుష్యలోకే పితౄన్ వాసయతీత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనా । పాయసం కాఙ్క్షన్తః పితరస్ తిష్ఠన్తీత్య్ అధ్యాహారః । తత్ర వర్జ్యాన్ ఆహ గార్గ్యః ।

నన్దాయాం భార్గవదినే త్రయోదశ్యాం త్రిజన్మని ।

ఏషు శ్రాద్ధం న కుర్వీత గృహీ పుత్రధనక్షయాత్ ॥ ఇతి ।

త్రిజన్మని జన్మనక్షత్రం తత్పూర్వోత్తరం చేత్య్ అర్థః । వృద్ధగార్గ్యో ఽపి ।

ప్రాజాపత్యే తు పౌష్ణే చ పిత్ర్యర్క్షే భార్గవే తథా ।

యస్ తు శ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత తస్య పుత్రో వినశ్యతి ॥ ఇతి ।

ప్రాజాపత్యం రోహిణీ । పౌష్ణం రేవతీ । పిత్ర్యర్క్షం మఘా । అఙ్గిరా అపి ।

త్రయోదశ్యాం కృష్ణపక్షే యః శ్రాద్ధం కురుతే నరః ।

పఞ్చత్వం తస్య జానీయాత్ జ్యేష్ఠపుత్రస్య నిశ్చితమ్ ॥

మఘాసు కుర్వతః శ్రాద్ధం జ్యేష్ఠః పుత్రో వినశ్యతి ॥ ఇతి ।

అత్ర మఘాత్రయోదశ్యాం శ్రాద్ధనిషేధః కేవలపితృవర్గోద్దేశేన శ్రాద్ధవిషయః । న తు కేవలశ్రాద్ధనిషేధః ।

నను – కేవలపితృవర్గోద్దేశేన శ్రాద్ధప్రాప్తౌ సత్యాం తన్నిషేధో యుక్తః,

పితరో యత్ర పూజ్యన్తే తత్ర మాతామహా ధ్రువమ్ ।

అవిశేషేణ కర్తవ్యం విశేషాన్ నరకం వ్రజేత్ ॥

ఇతి ధౌమ్యవచనేన కేవలైకవర్గోద్దేశశ్రాద్ధనిషేధాత్ ప్రాప్తిర్ ఏవ నాస్తి । అతో నైవం వ్యవస్థా వివక్ష్యతే – ఇతి ।

మైవమ్ – సత్యామ్ అపి ధౌమ్యస్మృతౌ వ్యామోహాద్ ఏవ ప్రాప్తస్యైకవర్గశ్రాద్ధస్య నిషేధాత్ । తథా రాగప్రాప్తస్య కలఞ్జభక్షణస్య "న కలఞ్జం భక్షయేత్" ఇతి నిషేధస్ తద్వత్ । అత ఏవ కార్ష్ణాజినిః ।

శ్రాద్ధం తు నైకవర్గస్య త్రయోదశ్యామ్ ఉపక్రమేత్ ।

అతృప్తాస్ తత్ర యే 'స్య స్యుః ప్రజాం హింసన్తి తత్ర తే ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరమ్ అపి ।

[3౨౯] ఇచ్ఛేత్ త్రయోదశీశ్రాద్ధం పుత్రవాన్ యః సుతాయుషోః ।

ఏకస్యైవ తు నో దద్యాత్ పార్వణం తు సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

యః పుత్రవాన్ సుతాయుషోర్ అభివృద్ధిమ్ ఇచ్ఛేత్ స ఏకస్యైకవర్గస్యైవ శ్రాద్ధం నో దద్యాత్ । అపి తు మాతామహవర్గోద్దేశేనాపి పార్వణం సమాచరేద్ ఇత్య్ అర్థః । తస్మాద్ ఏకవర్గోద్దేశేనైవ మఘాత్రయోదశ్యాం శ్రాద్ధనిషేధో న తు శ్రాద్ధస్యైవ । తత్ర శ్రాద్ధస్య ప్రశస్తత్వాత్ । తథా చ శఙ్ఖః ।

ప్రౌష్ఠపద్యామ్ అతీతాయాం మఘాయుక్తాం త్రయోదశీమ్ ।

ప్రాప్య శ్రాద్ధం తు కర్తవ్యం మధునా పాయసేన చ ॥

ప్రజామ్ ఇష్టాం యశః స్వర్గమ్ ఆరోగ్యం చ ధనం తథా ।

నృణాం శ్రాద్ధే సదా ప్రీతాః ప్రయచ్ఛన్తి పితామహాః ॥ ఇతి । (శఙ్ఖస్మ్ ౧౪.౬–౭)

మహాభారతే 'పి ।

జ్ఞాతీనాం తు భవేచ్ ఛ్రేష్ఠః కుర్వన్ శ్రాద్ధం త్రయోదశీమ్ ।

నావశ్యం తు యువానో 'స్య ప్రమీయన్తే నరా గృహే ॥ ఇతి ।

అత్ర మఘాత్రయోదశ్యాం శ్రాద్ధే పిణ్డనిర్వపణం న కుర్యాత్, తస్యాం యుగాదిత్వేన పిణ్డనిర్వపణనిషేధాత్ । తథా చ పులస్త్యః ।

అయనద్వితయే శ్రాద్ధం విషువద్ద్వితయే (?) తథా।

యుగాదిషు చ సర్వాసు పిణ్డనిర్వపణాద్ ఋతే॥ ఇతి।

కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అధ్యాహారః। మఘాన్వితత్వేనాపి పిణ్డనిర్వపణం నాస్తి। తథా చ ఆదిపురాణే।

[3.౨౭] సంక్రాన్తావ్ ఉపవాసేన పారణేన చ భారత।

మఘాయాం పిణ్డదానేన జ్యేష్ఠః పుత్రో వినశ్యతి॥ ఇతి।

చతుర్దశ్యాం శ్రాద్ధనిషేధో ఽప్య్ అశస్త్రహతవిషయః। అపమృత్యుహతానాం తు చతుర్దశ్యామ్ అపి శ్రాద్ధం కార్యమ్। తద్ ఆహ మరీచిః।

విషశస్త్రశ్వాపదాహితిర్యగ్బ్రాహ్మణఘాతినామ్।

చతుర్దశ్యాం క్రియా కార్యా అన్యేషాం తు విగర్హితా॥ ఇతి।

ప్రచేతా అపి।

వృక్షారోహణలోహాదివిద్యుజ్జలవిషాదిభిః।

నఖిదంష్ట్రివిపన్నానామ్ ఏషాం శస్తా చతుర్దశీ॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి।

శస్త్రేణ తు హతా యే వై తేభ్యస్ తత్ర ప్రదీయతే। ఇతి। (YDహ ౧.౨౬౪)

అత్ర చతుర్దస్యాం శస్త్రాదిహతానామ్ ఏవేతి నియమ్యతే। న పునశ్ చతుర్దశ్యామ్ ఏవేతి। ఏవం చ సతి దినాన్తరే ఽపి పితామహాదితృప్తిసిద్ధ్యర్థం మహాలయశ్రాద్ధం కార్యమ్। చతుర్దశ్యాం మహాలయశ్రాద్ధస్యైకోద్దిష్టత్వేన విహితత్వాత్ తేనాత్ర పితామహాదితృప్తేర్ అభావాత్। తస్య చైకోద్దిష్టరూపత్వం సుమన్తుర్ ఆహ।

[3.౨౮] సమత్వమ్ ఆగతస్యాపి పితుః శస్త్రహతస్య తు।

ఏకోద్దిష్టం సుతైః కార్యం చతుర్దశ్యాం మహాలయే॥ ఇతి।

సమత్వమ్ ఆగతస్య సపిణ్డీకృతస్య శస్త్రహతస్య పితుశ్ చతుర్దశ్యాం మహాలయే సుతైర్ ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధం కార్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। యస్య పితామహో ఽపి శస్త్రాదినా హతః తేన ద్వయోర్ అపి చతుర్దశ్యామ్ ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధం కార్యమ్। తథా చ స్మృత్యన్తరమ్: "ఏకస్మిన్ ద్వయోర్ వైకోద్దిష్టవిధిః" ఇతి। అయమ్ అర్థః – ఏకస్మిన్ పితరి శస్త్రాదినా హతే ద్వయోర్ వా పితృపితామహయోః శస్త్రాదినా హతయోశ్ చతుర్దశ్యాం పుత్రేణ తయోః ప్రత్యేకమ్ ఏకోద్దిష్టం శ్రాద్ధం కార్యమ్ ఇతి। యస్య పితృపితామహప్రపితామహాస్ త్రయో ఽపి శస్త్రహతాః తేన చతుర్దశ్యాం పార్వణేనైవ విధినా శ్రాద్ధం కార్య,। ఏకస్మిన్ ద్వయోర్ వైకోద్దిష్టవిధిర్ ఇతి

విశేషోపాదానాత్ । ఇదం చ చన్ద్రికాకార-అపరార్కయోర్ మతమ్ । త్రిష్వ్ అపి పిత్రాదిషు శస్త్రహతేషు త్రయాణామ్ అపి పృథక్ పృథగ్ ఏకోద్దిష్టమ్ ఏవ కార్యమ్ ఇతి దేవస్వామిమతమ్ । అత్ర – త్రయాణాం శస్త్రహతత్వే పార్వణశ్రాద్ధస్య [329] సాక్షద్ విధాయకవచనాభావాద్ ఏకస్మిన్ ద్వయోర్ వేత్య్ అన్యోపలక్షణార్థత్వేనాప్య్ ఉపపత్తేర్ ఏకోద్దిష్టత్రయమ్ ఏవ కార్యమ్ – ఇతి దేవస్వామిమతం యుక్తమ్ ఇతి ప్రతిభాతి । శస్త్రాదిహతానాం దినాన్తరే పార్వణవిధినైవ శ్రాద్ధం కార్యమ్ । అత ఏవ ప్రజాపతిః ।

సంక్రాన్తావ్ ఉపరాగే చ వర్షోత్సవమహాలయే ।

నిర్వపేద్ అత్ర పిణ్డాంస్ త్రీన్ ఇతి ప్రాహ ప్రజాపతిః ॥ ఇతి ।

భ్రాతృభగిన్యాదీనాం మహాలయశ్రాద్ధమ్ ఏకోద్దిష్టవిధానేన కార్యమ్ । తథా చ సుమన్తుః ।

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం యత్ర యత్ర ప్రదీయతే ।

భ్రాత్రే భగిన్యై పుత్రాయ స్వామినే మాతులాయ చ ॥

మిత్రాయ గురవే శ్రాద్ధమ్ ఏకోద్దిష్టం న పార్వణ్ం ॥ ఇతి ।

ఆపస్తమ్బో ‘పి ।

అపుత్రా యే మృతాః కేచిత్ స్త్రియశ్ చ పురుషాశ్ చ యే ।

తేషామ్ అపి చ దేయం స్యాద్ ఏకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ॥ ఇతి ।

స్త్రియో భగిన్యాదయః । పురుషా భ్రాత్రాదయః । కాత్యాయనో ‘పి ।

సంబన్ధిబాన్ధవాదీనామ్ ఏకోద్దిష్టం తు సర్వదా । ఇతి ।

యాని పునర్ ఏకోద్దిష్టనిషేధకాని వాక్యాని యథా సపిణ్డీకరణం ప్రకృత్య జాతూకర్ణ్యః ।

అత ఊర్ధ్వం న కర్తవ్యమ్ ఏకోద్దిష్టం కదాచన ।

[330] సపిణ్డీకరణాన్తం చ తత్ ప్రోక్తమ్ ఇతి ముద్గలః ॥

ప్రేతత్వం చైవ నిస్తీర్ణః ప్రాప్తః పితృగణం తు సః ।

చ్యవతే పితృలోకాత్ తు పృథక్పిణ్డే నియోజితః ॥

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం పృథక్త్వేనోపపద్యతే ।

పృథక్త్వే తు కృతే పశ్చాత్ పునః కార్యా సపిణ్డతా ॥ ఇతి ।

కార్ష్ణాగినిర్ అపి ।

అత ఊర్ధ్వం న కర్తవ్యమ్ ఏకోద్దిష్టం కదాచన ।

సపిణ్డీకరణాన్తం చ ప్రేత స్యైతద్ అమఙ్గలమ్ ॥ ఇతి ।

యమో ‘పి ।

యః సపిణ్డీకృతం ప్రేతం పృథక్పిణ్డే నియోజయేత్ ।

విధిఘ్నస్ తేన భవతి పితృహా చోపజాయతే ॥ ఇతి ।

పురాణే ‘పి ।

ప్రదానం యత్ర యత్రైషాం సపిణ్డీకరణాత్ పరమ్ ।

తత్ర పార్వణవత్ శ్రాద్ధమ్ ఏకోద్దిష్టం త్యజేద్ బుధః ॥ ఇతి ।

తాని సర్వాణ్య్ అపి ప్రత్యబ్దైకోద్దిష్టవిధ్యభావే ద్రష్టవ్యాని । ఏతచ్ ఛ్రాద్ధం సూతకాదినా ముఖ్యకాలాతిక్రమే త్వ్ ఆశౌచాపగమానన్తరకాల ఏవ కార్యమ్ । తథా చ ఋష్యశృఙ్గః ।

దేయే ప్తిౠణాం శ్రాద్ధే తు ఆశౌచం జాయతే తదా ।

ఆశౌచే తు వ్యతిక్రాన్తే తేభ్యః శ్రాద్ధం ప్రదీయతే ॥ ఇతి ।

యత్ త్వ్ అత్రివచనమ్ ।

[330] తద్ అహశ్ చేత్ ప్రదుష్యేత కేనచిత్ సూతకాదినా ।

సూతకానన్తరం కుర్యాత్ పునస్ తద్ అహర్ ఏవ వా ॥ ఇతి ।

సూతకానన్తరకాలే వా అనన్తరే వా మాసి తత్పక్షే తత్తిథౌ వేతి పక్షద్వయమ్ ఉపన్యస్తమ్ । తత్రాద్యే పక్షే విరోధ ఏవ నాస్తి । పునస్ తద్ అహర్ ఏవ వేత్య్ అయం పక్షః సూతకవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరేణ విఘ్నే సముత్పన్నే ప్రతిమాసం క్షయాహే విహితైకోద్దిష్టమాసికశ్రాద్ధవిషయ ఇతి ఋష్య్శృఙ్గవచనావిరోధాయ వ్యవస్థాప్యతే । అత ఏవ దేవలః ।

ఏకోద్దిష్టే తు సంప్రాప్తే యది విఘ్నః ప్రజాయతే ।

అన్యస్మింస్ తత్తితౌ తస్మిన్ శ్రాద్ధం కుర్యాత్ ప్రయత్నతః ॥ ఇతి ।

అన్యస్మిన్న్ అనన్తరే మాసి । తత్తిథౌ మృతతిథౌ । యసిమిన్ శుక్లే కృష్ణే వా మృతస్ తస్మిన్ పక్షే శ్రాద్ధం విఘ్నవశాత్ కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । ఆశౌచనిమిత్తకవిఘ్నే తు మాసికశ్రాద్ధమ్ అపి సూతకానన్తరమ్ ఏవ ఋష్యశృఙ్గవచనబలాద్ అనుష్ఠేయమ్ । దేవస్వామినా ‘ప్య్ ఏవమ్ ఏవ విషయవ్యవస్థా కృతా: “ఏతత్ ఋష్యశృఙ్గవచనమ్ ఆశౌచవిఘ్నవిషయమ్ । నిమిత్తాన్తరతస్ తదహర్వ్యఘాతే ‘ఏకోద్దిష్టే తు సంప్రాప్తే యది విఘ్నః ప్రజాయతే’ ఇత్యాదిస్మృత్యన్తరవచనమ్” ఇతి । యత్ తు వ్యాసేనోక్తమ్,

శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే అన్తరా మృతసూతకే।

అమావాస్యాం ప్రకుర్వీత శుద్ధావ్ ఏకే మనీషిణః॥

[332] ఇతి। అన్తరా ప్రయోగమధ్యే పాకోపక్రమాత్ ప్రాక్ మృతకే సూతకే వా జాతే అమావాస్యామ్ అమావాస్యాయాం శుద్ధౌ శుద్ధ్యనన్తరం వా శ్రాద్ధం ప్రకుర్వీతేతి। ఏతద్ అనుమాసికసాంవత్సరికశ్రాద్ధవిషయమ్। అత ఏవోక్తం షట్త్రింశన్మతే।

మాసికే ఽబ్దే తు సంప్రాప్తే అన్తరా మృతసూతకే।

వదన్తి శుద్ధౌ తత్కార్యం దర్శే వాపి విచక్షణాః॥ ఇతి।

దర్శగ్రహణం శుక్లకృష్ణైకాదశ్యోర్ ఉపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ మరీచిః।

శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే అవిజ్ఞాతే మృతే ఽహని।

ఏకాదశ్యాం తు కర్తవ్యం కృష్ణపక్షే విశేషతః॥ ఇతి।

కృష్ణపక్షే యా ఏకాదశీ తస్యాం విశేషతః కర్తవ్యమ్ ఇతి యోజనా, పితృకార్యే కృష్ణపక్షస్యైవ విశేషతో గ్రాహ్యత్వాత్। కృష్ణైకాదశీతో ఽపి అమావాస్యాయా ముఖ్యత్వం పితృకార్యే దణ్డాపూపన్యాయసిద్ధమ్। ఏతద్ ఉక్తం భవతి – ఆశౌచసమన్తరకాలో ముఖ్యకాలసంనికృష్టత్వాచ్ ఛ్రేష్ఠతమః। దర్శకాలస్ తు ముఖ్యకాలప్రత్యాసత్త్యభావాత్ తతో జఘన్య ఇతి। అత ఏవ ఋష్యశృఙ్గః।

శుచిర్ భూతేన దాతవ్యం యా తిథిః ప్రతిపద్యతే।

సా తిథిస్ తస్య కర్తవ్యా న చాన్యా వై కదాచన॥ ఇతి।

శుచినా తావచ్ ఛ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్। తత్రాశౌచవశాన్ ముఖ్యకాలే శుద్ధ్యభావే శుద్ధ్యనన్తరం యా తిథిః ప్రతిపద్యతే లభ్యతే సా తిథిస్ తస్య కర్మణో ఽఙ్గత్వేన స్వీకర్తవ్యా। ఆశౌచాద్యనుపఘాతే తు ముఖ్యకాలో నాలస్యాదినాతిక్రమణీయః। తద్ ఆహ స ఏవ।

[333] తిథిచ్ఛేదో న కర్తవ్యో వినాశౌచం యదృచ్ఛయా।

పిణ్డః శ్రాద్ధం చ దాతవ్యం విచ్ఛిత్తిం నైవ కారయేత్॥ ఇతి।

చకారేణాగ్నౌకరణం సముచ్చినోతి। శ్రాద్ధశబ్దేనాత్ర బ్రాహ్మణతర్పణమాత్రం వివక్షితమ్, పిణ్డదానస్య పృథగుఆత్తత్వాత్। "విచ్ఛిత్తిం నైవ కారయేత్" ఇతి బ్రాహ్మణతర్పణం కర్తుమ్ అసమర్థశ్ చేత్ పిణ్డప్రదానమాత్రమ్ అపి కుర్యాత్। సర్వథా పిత్రర్చనస్య విచ్ఛేదం న కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః। అత ఏవ నిగమః: "ఆహితాగ్నేః పిత్రర్చనం పిణ్డైర్ ఏవ బ్రాహ్మణాన్ అపి వా భోజయేత్" ఇతి। అత్ర వ్యవస్థితో వికల్పః। సతి సామర్థ్యే బ్రాహ్మణతర్పణం పిణ్డప్రదానం

చ కుర్యాత్ | తత్రాసామర్థ్యే పిణ్డప్రదానమాత్రమ్ ఇతి | యత్ తు హారీతేన శ్రాద్ధవిఘ్నే సముత్పన్నే అమావాస్యాదిష్వ్ ఆమశ్రాద్ధం విహితమ్ |

శ్రాద్ధవిఘ్నే ద్విజాతీనామ్ ఆమశ్రాద్ధం ప్రకీర్తితమ్ |

అమావాస్యాదినియతం మాససాంవత్సరాద్ ఋతే || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౧౩)

మాసం మాసికమ్ | సాంవత్సరం సాంవత్సరికమ్ | తత్ భార్యారజోదర్శనకృతవిఘ్నవిషయమ్ | తథాహ ఉశనాః |

అపత్నీకః ప్రవాసీ చ యస్య భార్యా రజస్వలా |

సిద్ధాన్నేన న కుర్వీత ఆమం తస్య విధీయతే || ఇతి | (Uశ్Sమ్ ౫.౮౨)

[౩౩౪] కాత్యాయనో ఽపి |

ఆపద్య్ అనగ్నౌ తీర్థే చ ప్రవాసే పుత్రజన్మని |

ఆమశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత యస్య భార్యా రజస్వలా || ఇతి |

వ్యాఘ్రపాదో ఽపి |

ఆర్తవే దేశకాలానాం విప్లవే సముపస్థితే |

ఆమశ్రాద్ధం ద్విజైః కార్యం శూద్రః కుర్యాత్ సదైవ హి || ఇతి |

న చ కాత్యాయన-వ్యాఘ్రవచనపర్యాలోచనయా మాసికప్రత్యాబ్దికయోర్ అప్య్ ఆమశ్రాద్ధం ప్రాప్నోతీతి మన్తవ్యమ్, "మాససాంవత్సరాద్ ఋతే" ఇతి విశేషవచనేనామశ్రాద్ధస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వావగమాత్ | అత ఏవ మరీచిః |

అనగ్నికః ప్రవాసీ చ యస్య భార్యా రజస్వలా |

ఆమశ్రాద్ధం ద్విజః కుర్యాన్ న తత్ కుర్యాన్ మృతే ఽహని || ఇతి |

తత్ శ్మశ్రాద్ధం మృతే ఽహని న కుర్యాత్ | కిం తు పక్వాన్నేనైవ కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | లౌగాక్షిర్ అపి |

పుష్పవత్స్వ్ అపి దారేషు విదేశస్థో ఽప్య్ అనగ్నికః |

అన్నేనైవాబ్దికం కుర్యాత్ హేమ్నా నామేన వా క్వచిత్ || ఇతి |

యస్ తు స్మృత్యన్తరే భార్యాయాం రజస్వలాయాం మృతే ఽహని శ్రాద్ధనిషేధః,

మృతే ఽహని తు సంప్రాప్తే యస్య భార్యా రజస్వలా |

శ్రాద్ధం తదా న కర్తవ్యం కర్తవ్యం పఞ్చమే ‘హని ||

[33౫] ఇతి, తస్యాయం విషయః — అపుత్రాయాః పత్న్యా ఏవ పత్యుర్ మృతాహశ్రాద్ధే ‘ధికారాద్ యదా సా స్వయమ్ ఏవ రజస్వలా స్యాత్ తదా మృతే ‘హని శ్రాద్ధం న కర్తవ్యమ్ | కిం తు పఞ్చమే ‘హనీతి | తథా చ శ్లోకగౌతమః |

అపుత్రా తు యదా భార్యా సంప్రాప్తే భర్తుర్ ఆబ్దికే |

రజస్వలా భవేత్ సా తు కుర్యాత్ తత్ పఞ్చమే ‘హని || ఇతి | (శ్లోGSమ్ ౫.౧౪)

ప్రభాసఖణ్డే ‘పి |

శుద్ధా స్యాత్ తు చతుర్థే ‘హ్ని స్నాతా నారీ రజస్వలా |

దైవే కర్మణి పిత్ర్యే చ పఞ్చమే ‘హని శుధ్యతి || ఇతి |

అన్యే తు,

శ్రాద్ధీయే ‘హని సంప్రాప్తే యస్య భార్యా రజస్వలా |

శ్రాద్ధం తత్ర న కర్తవ్యం కర్తవ్యం పఞ్చమే ‘హని || (శ్లోGSమ్ ౫.౧౯)

ఇతి శ్లోకగౌతమవచనమ్ అన్యథా పఠిత్వా శ్రాద్ధాదౌ కర్మణి భార్యయా సహైవాధికారశ్రవణాత్ తస్యాం రజోదర్శనదూషితాయామ్ అధికారనివృత్తేర్ ముఖ్యకాలమ్ అతిక్రమ్య పఞ్చమే ‘హని శ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్ – ఇతి మన్యన్తే |

నను – అస్మిన్ పాఠే ‘మావాస్యాదిశ్రాద్ధస్యాపి పఞ్చమే ‘హన్య్ ఉత్కర్షః ప్రాప్నోతి – ఇతి |

మైవమ్, [33౬] “శ్రాద్ధవిఘ్నే ద్విజాతీనామ్” ఇతి హారీతవచనేనామావాస్యాదిష్వ్ ఆమస్యాన్నకార్యే సోమకార్యే పూతీకవద్ విహితత్వాత్ | శ్రాద్ధీయే ‘హ్నీత్య్ అస్య వచనస్య మృతాహవ్యతిరిక్తవిషయత్వేన సార్థకత్వమ్ అస్తు – ఇతి చేత్ |

భవేద్ ఏతద్ ఏవం యది విషయాన్తరం వక్తుం శక్యేత | న త్వ్ ఏతద్ అస్తి | మృతాహవిషయత్వం తు “మృతే ‘హని తు సంప్రాప్తే” ఇతి స్మృత్యన్తరవచనాద్ ఏవావగమ్యతే | తస్మాద్ ఏకభార్యేణ మృతాహశ్రాద్ధం రజోదర్శనరూపవిఘ్నోపరమకాల ఏవ కర్తవ్యమ్ | భార్యాన్తరయుక్తేన త్వ్ అధికారానపగమాన్ ముఖ్య ఏవ కాలే కర్తవ్యమ్ ఇతి | యద్ అత్ర యుక్తం తద్ గ్రాహ్యమ్ ||

అథ శ్రాద్ధే బ్రాహ్మణపరీక్షా

శ్రాద్ధే భోజనీయబ్రాహ్మణపరీక్షా కర్తవ్యా । తత్ర శ్రాద్ధం ప్రకృత్య యమః ।

పూర్వమ్ ఏవ పరీక్షేత బ్రాహ్మణాన్ వేదపారగాన్ ।

శరీరప్రభవైర్ దోషైర్ విశుద్ధాంశ్ చరిత్రవ్రతాన్ ॥

దూరాద్ ఏవ పరీక్షేత బ్రాహ్మణాన్ వేదపారగాన్ ।

ఇష్టాన్ వా యది వానిష్టాంస్ తత్కాలే నావమానయేత్ ॥ ఇతి ।

పూర్వమ్ ఇతి నిమన్త్రణాత్ పూర్వమ్ ఇత్య్ అర్థః । శరీరప్రభవా దోషాః కుష్ఠాపస్మారాదయః । దూరాద్ ఇతి ప్రపితామహాద్ ఆరభ్య భోజనీయబ్రాహ్మణపర్యన్తమ్ । తథా చ ఛాగలేయః ।

[332] ఉక్తలక్షణసంపన్నైర్ విద్యాశీలగుణాన్వితైః ।

పురుషత్రయవిఖ్యాతైః సర్వం శ్రాద్ధం ప్రకల్పయేత్ ॥ ఇతి ।

సర్వం పార్వణైకోద్దిష్టాత్మకమ్ । అత ఏవ మనునాపి పితుః శ్రోత్రియత్వేన పురుషస్య శ్రైష్ఠ్యమ్ ఉక్తమ్ ।

అశ్రోత్రియః పితా యస్య పుత్రః స్యాద్ వేదపారగః ।

అశ్రోత్రియో వా పుత్రః స్యాత్ పితా స్యాద్ వేదపారగః ॥

జ్యాయాంసమ్ అనయోర్ విద్యాద్ యస్య స్యాచ్ ఛ్రోత్రియః పితా । ఇతి । (MDహ్ 3.136–32)

శ్రాద్ధే భోజనీయా బ్రాహ్మణా యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితాః ।

అగ్ర్యాః సర్వేషు వేదేషు శ్రోత్రియో బ్రహ్మవిద్ యువా ।

వేదార్థవిత్ జ్యేష్ఠసమా త్రిమధుస్ త్రిసుపర్ణికః ॥

కర్మనిష్ఠాస్ తపోనిష్ఠాః పఞ్చాగ్నిర్ బ్రహ్మచారిణః ।

పితృమాతృపరాశ్ చైవ బ్రాహ్మణాః శ్రాద్ధసంపదే ॥ (Yధ్ ౧.౨౧౯–౨౨౧)

[330] ఇతి । ఋగ్వేదాదిసర్వవేదేష్వ్ అస్ఖలితాధ్యయనక్రమాః । శ్రోత్రియః శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః । బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మజ్ఞానవాన్ । యువా మధ్యమవయస్కః । యువత్వం చ సర్వవిశేషణమ్ । వేదార్థవిద్ ధర్మజ్ఞానవాన్ । జ్యేష్ఠసామేతి సామవిశేషస్ తద్వ్రతం చ ।

తద్వ్రతాచరణేన యస్ తద్ అధీతే స జ్యేష్ఠసామా। త్రిమధుః ఋగ్వేదైకదేశః తద్వ్రతం చ। తద్వ్రతాచరణేన తదధ్యాయీ త్రిమధుః। త్రిసుపర్ణమ్ ఋగ్యజుషయోర్ ఏకదేశః తద్వ్రతం చ। తదాచరణేన యస్ తద్ అధీతే స త్రిసుపర్ణికః। బ్రాహ్మణా న క్షత్రియాదయః। ఉక్తలక్షణా ఏతే బ్రాహ్మణాః శ్రాద్ధస్యాక్షయఫలసంపాదకా ఇత్య్ అర్థః। బృహస్పతిర్ అపి।

యద్య్ ఏకం భోజయేచ్ ఛ్రాద్ధే ఛన్దోగం తత్ర భోజయేత్।

ఋచో యజూంషి సామాని త్రితయం తత్ర విద్యతే॥

అటేత పృథివీం సర్వాం సశైలవనకాననామ్।

యది లభ్యేత పిత్రర్థే సామ్నామ్ అక్షరచిన్తకః॥

ఋచా తు తృప్యతి పితా యజుషా తు పితామహః।

పితుః పితామహః సామ్నా ఛన్దోగో 'భ్యధికస్ తతః॥ ఇతి।

శాతాతపో 'పి।

భోజయేద్ యస్ త్వ్ అథర్వాణం దైవే పిత్ర్యే చ కర్మణి।

అనన్తమ్ అక్షయం చైవ ఫలం తస్యేతి వై శ్రుతిః॥

[౩౩౯] ఇతి। యమో 'పి।

వేదవిద్యావ్రతస్నాతాః శ్రోత్రియా వేదపారగాః।

స్వధర్మనిరతాః శాన్తాః క్రియావన్తస్ తపస్వినః॥

తేభ్యో హవ్యం చ కవ్యం చ ప్రసన్నేభ్యః ప్రదీయతే। ఇతి।

మనుర్ అపి।

శ్రోత్రియాయైవ దేయాని హవ్యకవ్యాని దాతృభిః।

అర్హత్తమాయ విప్రాయ తస్మై దత్తం మహాఫలమ్॥

ఏకైకమ్ అపి విద్వాంసం దైవే పిత్ర్యే చ భోజయేత్।

పుష్కలం ఫలమ్ ఆప్నోతి నామన్త్రజ్ఞాన్ బహూన్ అపి॥ ఇతి। (MDh ౩.౧౨౮–౨౯)

వసిష్ఠో 'పి: "యతీన్ గృహస్థాన్ సాధూన్ వా" ఇతి। భోజయేద్ ఇతి శేషః। బ్రాహ్మణ్డపురాణే 'పి।

శిఖిభ్యో ధాతురక్తేభ్యః త్రిదణ్డిభ్యశ్ చ దాపయేత్। ఇతి।

శిఖినో బ్రహ్మచారిణః। ధాతురక్తాః ధాతురక్తవస్త్రధారిణో వానప్రస్థాః। త్రిదణ్డినో వాక్కాయమనోదణ్డైర్ ఉపేతా యతయః। అత్ర పరః పరః శ్రేష్ఠః। అత ఏవ నారదః।

యో వై యతీన్ అనాదృత్య భోజయేద్ ఇతరాన్ ద్విజాన్।

విజానన్ వసతో గ్రామే కవ్యం తద్ యాతి రాక్షసాన్॥ ఇతి।

బ్రాహ్మణ్డపురాణే ‘పి।

[౩౪౦] అలాభే ధ్యానిభిక్షూణాం భోజయేద్ బ్రహ్మచారిణమ్।

తదలాభే ‘ప్య్ ఉదాసీనం గృహస్థమ్ అపి భోజయేత్॥ ఇతి।

ఉదాసీనో హ్య్ అసంబన్ధః। అత ఏవ ఆపస్తమ్బః: “బ్రాహ్మణాన్ భోజయేద్ బ్రహ్మవిదో యోనిగోత్రమన్త్రాన్తేవాస్యసంబన్ధాన్” ఇతి (ĀపDహ్ ౨.౭.౧౭.౪)। యోనిసంఅబ్ధా మాతులాదయః। గోత్రసంబన్ధాః సపిణ్డాః। మన్త్రసంబన్ధా వేదాధ్యాపకాదయః। అన్తేవాసిసంబన్ధాః శిష్యశాస్త్రోపాధ్యాయాః। ఏవంవిధసంబన్ధవ్యతిరిక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్ గృహస్థాదీన్ భోజయేద్ ఇత్య్ అర్థః। శ్రాద్ధే శ్రోత్రియాదీనాం పఙ్క్తిపావనత్వేనాపి పాత్రవిశేషతాం స ఏవాహ।

అపాఙ్క్త్యోపహతా పఙ్క్తిః పావ్యతే యైర్ ద్విజోత్తమైః।

తాన్ నిబోధత కార్త్స్న్యేన ద్విజాగ్ర్యాన్ పఙ్క్తిపావనాన్॥

అగ్ర్యాః సర్వేషు వేదేషు సర్వప్రవచనేషు చ।

శ్రోత్రియాన్వయజాశ్ చైవ విజ్ఞేయాః పఙ్క్తిపావనాః॥

త్రిణాచికేతః పఞ్చాగ్నిః త్రిసుపర్ణః షడఙ్గవిత్।

[౩౪౧] బ్రహ్మదేయాత్మసన్తానశ్ ఛన్దోగో జ్యేష్ఠసామగః॥

వేదార్థవిత్ ప్రవక్తా చ బ్రహ్మచారీ సహస్రదః।

శతాయుశ్ చైవ విజ్ఞేయా బ్రాహ్మణాః పఙ్క్తిపావనాః॥ ఇతి।

బ్రహ్మదేయాత్మసన్తానః బ్రాహ్మవివాహోఢాపుత్రః। సహస్రదః గవాం సువర్ణస్య వా। యమో ‘పి।

యే సోమపా విరజసో ధర్మజ్ఞాః శాన్తబుద్ధయః।

వ్రతినో నియమస్థాశ్ చ ఋతుకాలాభిగామినః॥

పఞ్చాగ్నిర్ అప్య్ అధీయానో యజుర్వేదవిద్ ఏవ చ।

బహ్వృచశ్ చ త్రిసౌపర్ణః త్రిమధుర్ వాథ యో భవేత్॥

త్రిణాచికేతో విరజాశ్ ఛన్దోగో జ్యేష్ఠసామగః।

అథర్వశిరసో ‘ధ్యేతా సర్వే తే పఙ్క్తిపావనాః॥

శిశుర్ అప్య్ అగ్నిహోత్రీ చ న్యాయవిచ్ చ షడఙ్గవిత్।

మన్త్రబ్రాహ్మణవిచ్ చైవ యశ్ చ స్యాద్ ధర్మపాఠకః॥

బ్రహ్మదేయాసుతశ్ చైవ భావశుద్ధః సహస్రదః।

చాన్ద్రాయణవ్రతచరః సత్యవాదీ పురాణవిత్॥

నిష్ణాతః సర్వవిద్యాసు శాన్తో విగతకల్మషః।

గురువేదాగ్నిపూజాసు ప్రసక్తో జ్ఞానతత్పరః॥

విముక్తః సర్వదా ధీరో బ్రహ్మభూతో ద్విజోత్తమః।

అనమిత్రో న చామిత్రో మైత్ర ఆత్మవిద్ ఏవ చ॥

స్నాతకో జప్యనిరతః సదా పుష్పబలిప్రియః।

ఋజుర్ మృదుః క్షమీ దాన్తః శాన్తః సత్యవ్రతః శుచిః॥

[౩౪౨] వేదజ్ఞః సర్వశాస్త్రజ్ఞః ఉపవాసపరాయణః।

గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ చతుర్వేదవిద్ ఏవ చ॥

వేదవిద్యావ్రతస్నాతా బ్రాహ్మణాః పఙ్క్తిపావనాః॥ ఇతి।

పైఠీనసిర్ అపి:

అథాతః పఙ్క్తిపావనా భవన్తి। త్రిణాచికేతస్ త్రిమధుస్ త్రిసుపర్ణశ్ చీర్ణవ్రతశ్ ఛన్దోగో జ్యేష్ఠసామగో బ్రహ్మదేయానుసన్తానః సహస్రదో వేదాధ్యాయీ చతుర్వేదః షడఙ్గవిత్ అథర్వశిరసో ‘ధ్యాయీ పఞ్చాగ్నిర్ వేదజాపీ చేతి। తేషామ్ ఏకైకః పునాతి పఙ్క్తిమ్। నియుక్తో మూర్ధని సహస్రైర్ అప్య్ ఉపహతామ్। ఇతి।

శఙ్ఖో ‘పి।

బ్రహ్మదేయానుసన్తానో బ్రహ్మదేయాప్రదాయకః।

బ్రహ్మదేయాపతిశ్ చైవ బ్రాహ్మణాః పఙ్క్తిపావనాః॥

ఋగ్యజుఃపారగో యశ్ చ సామ్నాం యశ్ చాపి పారగః।

అథర్వశిరసో ‘ధ్యేతా బ్రాహ్మణాః పఙ్క్తిపావనాః॥

నిత్యం యోగపరో విద్వాన్ సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః ।

ధ్యానశీలో యతిర్ విద్వాన్ బ్రాహ్మణః పఙ్క్తిపావనః ॥ ఇతి । (Śఅఙ్Sమ్ ౧౩.౬–౮)

బౌధాయనో ‘పి: [౩౪౩] “త్రిమధుస్ త్రిణాచికేతస్ త్రిసుపర్ణః పఞ్చాగ్నిః షడఙ్గవిత్ త్రిశీర్షకో జ్యేష్ఠసామగా ఇత్ పఙ్క్తిపావనాః” ఇతి (BDహ్ ౨.౮.౧౪.౨) । హారీతో ‘పి ।

స్థితిర్ అవచ్ఛిన్నవేదవేదితాయోనిసఙ్కరిత్వమ్ ఆర్షేయత్వం చేతి కులగుణాః । వేదో ‘ఙ్గాని ధర్మో ‘ధ్యాత్మవిత్త్వం విజ్ఞానం స్మృతిశ్ చేతి షడ్విధం శ్రుతమ్ । బ్రహ్మణ్యతా దేవపితృభక్తతా । సమతా సౌమ్యతా పరానుపతాపితానసూయతానుద్ధతతా పారుష్యం మిత్రతా ప్రియవాదిత్వం కృతజ్ఞతా శరణ్యతా ప్రశాన్తిశ్ చేతి త్రయోదశవిధం శీలమ్ ।

క్షమా దమో దయా దానమ్ అహింసా గురుపూజనమ్ ।

శౌచం స్నానం జపో హోమస్ తపః స్వాధ్యాయ ఏవ చ ॥

సత్యవచనం సన్తోషో దృఢవ్రతత్వమ్ ఉపవ్రతత్వమ్ ఇతి షోడశగుణం వృత్తమ్ । తస్మాత్ కులీనాః [౩౪౪] శ్రుతశీలవన్తో వృత్తస్థాః సత్యవాదినో ‘వ్యఙ్గాః పాఙ్క్తేయాః । ద్వాదశోభయతః శ్రోత్రియస్ త్రిణాచికేతస్ త్రిసుపర్ణస్ త్రిమధుస్ త్రిశీర్షకో జ్యేష్ఠసామగః పఞ్చాగ్నిః షడఙ్గవిద్ రుద్రజాప్య ఊర్ధ్వరేతాః ఋతుకాలగామీ తత్త్వవిచ్ చేతి పఙ్క్తిపావనా భవన్తి” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౩.౧౫–౨౨) ।

స్థితిర్ అవిచ్ఛిన్నసన్తానతా అవిచ్ఛిన్నవేద్వేదితేత్య్ అత్ర హవిరాసాదనార్థదేశవిశేషవాచీ వేదిశబ్దో హవిఃసాధ్యం యాగం లక్షయతి । ఆర్షేయత్వం ప్రవరవర్తిఋషిజ్ఞాతృత్వమ్ । ధర్మో ధర్మశాస్త్రమ్ । విజ్ఞానం వైశేషికాదిశాస్త్రాభిజ్ఞానమ్ । స్మృతిర్ వేదశాస్త్రావిస్మరణమ్ । ఉపవ్రతత్వం దశమ్యాదావ్ ఏకభక్తతా । అత్రానుకల్పో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః ।

స్వస్రీయఋత్విగ్జామాతృయాజశ్వశురమాతులాః ।

త్రిణాచికేతదౌహిత్రశిష్యసంబన్ధిబాన్ధవాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౨౦)

అత ఏవ మనుః ।

అనుకల్పస్ త్వ్ అయం జ్ఞేయః సదా సద్భిర్ అనుష్ఠితః ।

మాతామహం మాతులం చ స్వస్రీయం శ్వశురం గురుమ్ ॥

దౌహిత్రం విట్పతిం బన్ధుమ్ ఋత్విగ్యాజ్యౌ చ భోజయేత్ । ఇతి । (MDహ్ ౩.౧౪౭–౪౮)

విట్పతిర్ జామాతా అతిథిర్ వా । తద్ ఉక్తమ్ దేవస్వామినా: “విట్పతిర్ అతిథిర్ అన్యే వదన్తి” ఇతి । ఆపస్తమ్బో ‘పి: [౩౪౫] “గుణవదలాభే సోదర్యో ‘పి భోజయితవ్యః । ఏతేనాన్తేవాసినో వ్యాఖ్యాతాః” ఇతి (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౭.౫–౬) । బౌధాయనో ‘పి: “తదభావే రహస్యవిత్ । ఋచో

యజూంషి సామానీతి శ్రాద్ధస్య మహిమా తస్మాద్ ఏవంవిధం సపిణ్డమ్ అప్య్ ఆశయేత్” ఇతి (BDహ్ ౨.౮.౧౪.3–౪) | విష్ణుపురాణే ‘పి |

పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్ ఋత్విక్స్వస్రీయమాతులాన్ |

పూజయేద్ ధవ్యకవ్యేన వృద్ధాన్ అతిథిబాన్ధవాన్ || ఇతి |

అత్ర ఋత్విక్పితృవ్యసోదర్యసపిణ్డా వైశ్వదేవస్థానే నియోక్తవ్యాః | న పిత్రాదిస్థానే | తథా చ అత్రిః |

పితా పితామహో భ్రాతా పుత్రో వాథ సపిణ్డకః |

న పరస్పరమ్ అర్ఘ్యాః స్యుర్ న శ్రాద్ధం ఋత్విజస్ తథా ||

ఋత్విక్పుత్రాదయో హ్య్ ఏతే సకుల్యా బ్రాహ్మణా ద్విజాః |

వైశ్వదేవే నియోక్తవ్యా యద్య్ ఏతే గుణవత్తరాః || ఇతి |

శిష్యస్యాపి వైశ్వదేవస్థాన ఏవ నివేశః, సోదర్యే విహితస్యార్థస్య [3౪౬] “ఏతేనాన్తేవాసినో వ్యాఖ్యాతాః” (Āప్Dహ్ ౨.౭.౧౭.౬) ఇత్య్ ఆపస్తమ్బేన శిష్యే ‘తిదేశాత్ | యత్ తు మనునా కల్పాన్తరమ్ ఉక్తమ్,

కామం శ్రాద్ధే ‘ర్చయేన్ మిత్రం నాభిరూపమ్ అపి త్వ్ అరిమ్ |

ద్విషతా హి హవిర్ భుక్తం భవతి ప్రేత్య నిష్ఫలమ్ || (MDహ్ 3.౧౪౪)

ఇతి, తన్ న సాక్షాద్ అనుకల్పాభిప్రాయేణ | కిం త్వ్ అనుకల్పానుకల్పాభిప్రాయేణ, “న శ్రాద్ధే భోజయేన్ మిత్రమ్” (MDహ్ 3.౧౪౪) ఇతి స్వేనైవ నిషిద్ధస్య మిత్రస్య “కామమ్ అర్చయేత్” ఇతి సానుశయమ్ ఏవానుజ్ఞానాత్ | వసిష్ఠో ‘ప్య్ అనుకల్పానుకల్పమ్ ఆహ |

ఆనృశంస్యం పరో ధర్మో యాచతే యత్ ప్రదీయతే |

అయాచతః సీదమానాన్ సర్వోపాయైర్ నిమన్త్రయేత్ || ఇతి |

ఆనృశంస్యమ్ ఉత్కృష్టో ధర్మః | తేనాయాచతః అయాచనశీలాన్ అత ఏవ సిదమానాన్ నిర్గుణాన్ అపి సగుణానామ్ అనుకల్పానామ్ అభావే [3౪౭] సర్వోపాయైర్ యథా తే నిమన్త్రణమ్ అఙ్గీకుర్వన్తి తాదృశైర్ ఉపాయైర్ నిమన్త్రయేత్ | అయాచనశీలానామ్ అభావే యాచమానాయ నిర్గుణాయ ప్రదీయతే – ఇతి ఏతద్ అప్య్ అనుకల్పో భవతీత్య్ అర్థః | సంభవతి ముఖ్యకల్పే నానుకల్పో ‘నుష్ఠేయః | తథాహ మనుః |

ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యో ‘నుకల్పేన వర్తతే |

న సామ్పరాయికం తస్య దుర్మతేర్ విద్యతే ఫలమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.30)

సామ్పరాయికమ్ ఉత్తరకాలికం స్వర్గాదికం ఫలమ్ ఇతి | భవిషత్పురాణే ‘పి |

బ్రాహ్మనాతిక్రమో నాస్తి మూర్ఖే వేదవివర్జితే |

జ్వలన్తమ్ అగ్నిమ్ ఉత్సృజ్య న హి భస్మని హూయతే || ఇతి |

వేదవివర్జితే ఇతి నిర్గుణమాత్రోపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవోక్తం తత్రైవ |

వ్యతిక్రాన్తుర్ న దోషో ‘స్తి నిర్గుణమ్ ప్రతి కర్హిచిత్ |

యస్య త్వ్ ఏకగృహే మూర్ఖో దూరస్థశ్ చ గుణాన్వితః ||

గుణాన్వితాయ దాతవ్యం నాస్తి మూర్ఖే వ్యతిక్రమః || ఇతి |

యత్ తు పురాణన్తరే ‘భిహితమ్,

యస్ త్వ్ ఆసన్నమ్ అతిక్రమ్య బ్రాహ్మణం పతితాద్ ఋతే |

దూరస్థం భోజయేన్ మూఢో గుణాఢ్యం నరకం వ్రజేత్ ||

తస్మాత్ సంపూజయేద్ ఏనం గుణం తస్య చ చిన్తయేత్ |

కేవలం చిన్తయేజ్ జాతిం న గుణాన్వితతాం ఖగ ||

[౩౪౮] సంనికృష్టం ద్విజం యస్ తు యుక్తజాతిం ప్రియంవదమ్ |

మూర్ఖం వా పణ్డితం వాపి వృత్తిహీనమ్ అథాపి వా ||

నాతిక్రామేన్ నరో విద్వాన్ దారిద్ర్యాభిహతం తథా |

ఇతి, తద్ దౌహిత్రజామాత్రాదివిషయమ్ | అత ఏవ మనుః |

వ్రతస్థమ్ అపి దౌహిత్రం శ్రాద్ధే యత్నేన భోజయేత్ | ఇతి | (MDహ్ 3.౨3౪)

వ్రతస్థం కేవలవ్రతస్థమ్ అధ్యయనాదిరహితమ్ ఇత్య్ అర్థః | గుణవత్సంనికృష్టాతిక్రమే తు ప్రత్యవాయో ‘స్తి | తథా చ పురాణమ్ |

సప్త పూర్వాన్ సప్త పరాన్ పురుషాన్ ఆత్మనా సహ |

అతిక్రమ్య ద్విజవరాన్ నరకే పాతయేత్ ఖగ ||

తస్మాన్ నాతిక్రమేత్ ప్రాజ్ఞో బ్రాహ్మణాన్ ప్రాతివేశికాన్ |

సంబన్ధినస్ తథా సర్వాన్ దౌహిత్రం విట్పతిం తథా ||

భాగినేయం విశేషేణ తథా బన్ధుం ఖగాధిప |

నాతిక్రామేన్ నరశ్ చైతాన్ అమూర్ఖాన్ అపి గోపతే ||

అతిక్రమ్య మహారౌద్రం రౌరవం నరకం వ్రజేత్ | ఇతి |

అపిర్ ఏవకారార్థః | అమూర్ఖాన్ ఏవాతిక్రమ్య నరకం వ్రజేత్ | న మూర్ఖాన్ ఇత్య్ అభిప్రాయః | శ్రాద్ధే వర్జనీయా బ్రాహ్మణా యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితాః |

రోగీ హీనాతిరిక్తాఙ్గః కాణః పౌనర్భవస్ తథా |

అవకీర్ణీ కుణ్డగోలౌ కునఖీ శ్యావదన్తకః ||

[౩౪౯] భృతకాధ్యాపకః క్లీబః కన్యాదూష్య్ అభిశస్తకః |

మిత్రధ్రుక్ పిశునః సోమవిక్రయీ ప్రివిన్దకః ||

మాతాపితృగురుత్యాగీ కుణ్డాశీ వృషలాత్మజః |

పరపూర్వాపతిః స్తేనః కర్మదుష్టశ్ చ నిన్దితాః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౨౨–౨౪)

రోగీ ఉన్మాదాదిపాపరోగవాన్ | తే చ దేవలేన దర్శితాః: "ఉన్మాదస్ త్వగ్దోషో రాజయక్ష్మా శ్వాసో మధుమేహో భగన్దరో మహోదరో 'శ్మరీత్య్ అష్టౌ పాపరోగాః" ఇతి | హీనం న్యూనమ్ అధికమ్ అతిరిక్తమ్ అఙ్గం యస్యాసౌ హీనాతిరిక్తాఙ్గః | ఏకేనాప్య్ అక్ష్ణా యో న పశ్యతి అసౌ కాణః | తేన చ బధిరమూకాదయో లక్ష్యన్తే | ద్విరూఢా పునర్భూస్ తస్యాం జాతః పౌనర్భవః | అవకీర్ణీ క్షతవ్రతః | వేతనం గృహీత్వా యో 'ధ్యాపయతి స భృతకాధ్యాపకః | అసతా సతా వా దోషేణ కన్యాం దూషయితా కన్యాదూషీ | మహాపాతకాభిశస్తో 'భిశస్తకః | పరివిన్దకః పరివేత్తా | కుణ్డస్యాన్నం యో 'శ్నాతి స కుణ్డాశీ | కుణ్డశబ్దో గోలకస్యాప్య్ ఉపలక్షకః | విహితకర్మపరిత్యాగీ వృషలః తత్సుతో వృషలాత్మజః | పరపూర్వాపతిః పునర్భూపతిః | అదత్తాదాయీ స్తేనః | కర్మదుష్టాః శాస్త్రవిరుద్ధాచారోపేతాః | ఏతే శ్రాద్ధే నిన్దితా వర్జ్యా ఇత్య్ అర్థః | మనుర్ అపి |

[౩౫౦] యే స్తేనపతితక్లీబా యే చ నాస్తికవృత్తయః |

తాన్ హవ్యకవ్యయోర్ విప్రాన్ అనర్హాన్ మనుర్ అబ్రవీత్ ||

జటిలం చానధీయానం దుర్వాలం కితవం తథా |

యాజయన్తి చ యే పూగాంస్ తాంశ్ చ శ్రాద్ధే న భోజయేత్ ||

చికిత్సకాన్ దేవలకాన్ మాంసవిక్రయిణస్ తథా |

విపణేన చ జీవన్తో వర్జ్యాః స్యుర్ హవ్యకవ్యయోః ||

ప్రేష్యో గ్రామస్య రాజ్ఞశ్ చ కునఖీ శ్యావదన్తకః |

ప్రతిరోద్ధా గురోశ్ చైవ త్యక్తాగ్నిర్ వార్ధుషిస్ తథా ||

యక్ష్మీ చ పశుపాలశ్ చ పరివేత్తా నిరాకృతిః।
బ్రహ్మద్విట్ పరివిత్తిశ్ చ గణాభ్యన్తర ఏవ చ॥
కుశీలవో ‘వకీర్ణీ చ వృషలీపతిర్ ఏవ చ।
పౌనర్భవశ్ చ కాణశ్ చ యస్య చోపపతిర్ గృహే॥
భృతకాధ్యాపకో యశ్ చ భృతకాధ్యాపితస్ తథా।
శూద్రశిష్యో గురుశ్ చైవ వాగ్దుష్టః కుణ్డగోలకౌ॥
అకారణపరిత్యక్తా మాతాపిత్రోర్ గురోస్ తథా।
బ్రాహ్మైర్ యౌనైశ్ చ సంబన్ధైః సంయోగం పతితైర్ గతః॥
అగారదాహీ గరదః కుణ్డాశీ సోమవిక్రయీ।
సముద్రయాయీ బన్దీ చ తైలకః కూటకారకః॥
పిత్రా వివదమానశ్ చ కేకరో మద్యపస్ తథా।

కేకరః తిర్యగ్దృష్టిః।

[౩౪౧] పాపరోగ్య్ అభిశస్తశ్ చ దామ్భికో రసవిక్రయీ॥
ధనుఃశరాణాం కర్తా చ యశ్ చాగ్రేదిధిషూపతిః।
మిత్రధ్రుక్ ద్యూతవృత్తిశ్ చ పుత్రాచార్యస్ తథైవ చ॥
భ్రామరీ గణ్డమాలీ చ శ్విత్ర్య్ అథో పిశునస్ తథా।
ఉన్మత్తో ‘న్ధశ్ చ వర్జ్యాః స్యుర్ వేదనిన్దక ఏవ చ॥
హస్తిగోశ్వోష్ట్రదమకో నక్షత్రైర్ యశ్ చ జీవతి।
పక్షిణాం పోషకో యశ్ చ యుద్ధాచార్యస్ తథైవ చ॥
స్రోతసాం భేదకశ్ చైవ తేషాం చావరణే రతః।
గృహసంవేశకో దూతో వృక్షరోపక ఏవ చ॥
శ్వక్రీడీ శ్యేనజీవి చ కన్యాదూషక ఏవ చ।
హింస్రో వృషలవృత్తిశ్ చ గణానాం చైవ యాజకః॥
ఆచారహీనః క్లీబశ్ చ నిత్యం యాచనకస్ తథా।

కృషిజీవీ శిల్పజీవీ సద్భిర్ నిన్దిత ఏవ చ ||

ఔరభ్రికో మాహిషికః పరపూర్వాపతిస్ తథా |

ప్రేతనిర్యాతకశ్ చైవ వర్జనీయాః ప్రయత్నతః ||

ఏతాన్ విగర్హితాచారాన్ అపాఙ్క్తేయాన్ ద్విజాధమాన్ |

ద్విజాతిప్రవరో విద్వాన్ ఉభయత్రాపి వర్జయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౧౬౦–౬౭)

స్తేనో ऽత్ర బ్రహ్మస్వవ్యతిరిక్తద్రవ్యాపహారీ వివక్షితః, [౩౬౨] తద్ద్రవ్యాపహారిణః పతితశబ్దేనోపాత్తత్వాత్ | పారలౌకికఫలదం కర్మ నాస్తీతి మన్యమానా నాస్తికాః | తేభ్యో వృత్తిర్ జీవికా యేషాం తే నాస్తికవృత్తయః | జటిలో బ్రహ్మచారీ | "అనధీయానః" ఇతి జటిలవిశేషణమ్ | అతశ్ చానధీయానో బ్రహ్మచారీ ప్రతిషిధ్యతే | న తు బ్రహ్మచారిమాత్రమ్, తస్య శ్రాద్ధే "పఙ్క్త్యగ్నిర్ బ్రహ్మచారిణః" ఇతి పాత్రత్వవిధానాత్ | న చ – అధ్యయనరహితస్య బ్రహ్మచారిణో ऽశ్రోత్రియత్వేన శ్రాద్ధే ప్రసక్త్యభావాత్ ప్రతిషేధో ऽనుపపన్నః – ఇతి మన్తవ్యమ్ | యతః,

వ్రతస్థమ్ అపి దౌహిత్రం శ్రాద్ధే యత్నేన భోజయేత్ | (MDహ్ ౩.౨౩౪)

ఇత్య్ అత్ర దౌహిత్రగ్రహణమ్ అవివక్షితమ్ ఇతి భ్రాన్త్యా అధ్యయనరహితో ऽపి బ్రహ్మచారీ శ్రాద్ధే భోజనీయతయా ప్రసక్తః ప్రతిషిధ్యత ఇతి | దుర్వాలః ఖల్వాటః కపిలకేశో వా | తద్ ఉక్తం సంగ్రహకారేణ |

ఖల్వాటకశ్ చ దుర్వాలః కపిలశ్ చణ్డ ఏవ చ | ఇతి |

కితవో ద్యూతాసక్తః | పూగయాజకాః గణయాజకాః | అత్ర శ్రాద్ధే ఇతి విశేషోపాదానాద్ దుర్వాలాదీనాం శ్రాద్ధ ఏవ వర్జ్యత్వం న దైవ ఇత్య్ అవగమ్యతే | అన్యథా ప్రకరణాద్ ఏవోభయత్ర నిషేధావగమాద్ విశేషోపాదానమ్ అనర్థకం స్యాత్ | అత ఏవ గౌతమః: "హవిఃషు చైవం దుర్వాలాదీన్ శ్రాద్ధ ఏవైకే" ఇతి (GDహ్ ౧౫.౨౭) | హవిఃషు చ దైవే ऽపి | ఏవం పిత్ర్యవత్ పరీక్ష్య దుర్వాలాదీన్ [౩౬౩] వర్జయేత్ | ఏకే మన్వాదయః | శ్రాద్ధ ఏవ న భోజయేత్ దైవే తు భోజయేద్ ఇత్య్ అభిప్రాయః | చికిత్సకాః జీవనార్థమ్ అదృష్టార్థం చ భేషజకారిణః,

తస్మాద్ బ్రాహ్మణేన భేషజం న కార్యమ్ |

అపూతో హ్య్ ఏషో ऽమేధ్యో యో భిషక్ |

ఇతి అవిశేషేణైవ నిన్దార్థవాదదర్శనాత్ | ధనార్థం సంవత్సరత్రయం దేవార్చకో దేవలకః | తద్ ఉక్తం దేవలేన |

దేవార్చనపరో నిత్యం విత్తార్థీ వత్సరత్రయమ్ |

అసౌ దేవలకో నామ హవ్యకవ్యేషు గర్హితః ||

అపాఙ్క్త్యః స విజ్ఞేయః సర్వకర్మసు సర్వదా | ఇతి |

ఆపద్య్ అపి మాంసవిక్రయిణః | అనాపది విపణజీవిత్వేనైవ నిషేధే సిద్ధే "మాంసవిక్రయిణః" ఇతి పునర్ విశేషోపాదానస్య వైయర్థ్యాత్ | అనాపది వాణిజ్యేన జీవన్తో విపణజీవినః | న త్వ్ ఆపద్య్ అపి | తత్ర,

క్షాత్రేణ కర్మణా జీవేద్ విశాం వాప్య్ ఆపది ద్విజః | (YDహ్ 3.35)

ఇతి వాణిజ్యస్యాపత్కల్పతయా విహితత్వాత్ | విహితత్యాగకారణమ్ వినా శ్రౌతస్మార్తాగ్నిపరిత్యక్తా పరిత్యక్తాగ్నిః | అల్పవృద్ధ్యా ధనం స్వీకృత్యాధికవృద్ధ్యా ధనప్రయోజకో వార్ధుషికః | తథా చ స్మృతిః |

సమర్ఘం ధనమ్ ఉద్ధృత్య మహార్ఘం యః ప్రయచ్ఛతి |

స వై వార్ధుషికో నామ బ్రహ్మవాదిషు గర్హితః || (VఅDహ్ ౨.౪౧)

[354] ఇతి | యక్ష్మీ క్షయరోగీ | అనాపది పశుపాలః | అవివాహితే జ్యేష్ఠే అనాహితాగ్నౌ వా సతి యః కనీయాన్ కృతదారపరిగ్రహ ఆహితాగ్నిర్ వా భవేత్ స పరివేత్తా | తజ్జ్యేష్ఠస్ తు పరివిత్తిః | తథా చ మనుః |

దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతే యో 'గ్రజే స్థితే |

పరివేత్తా స విజ్ఞేయః పరివిత్తిస్ తు పూర్వజః || ఇతి | (MDహ్ 3.౧౭౧)

అగ్రజః సోదర్యో వివక్షితః | తథా చ గర్గః |

సోదర్యే తిష్ఠతి జ్యేష్ఠే న కుర్యాద్ దారసంగ్రహమ్ |

ఆవసథ్యం తథాధానం పతితస్ త్వ్ అన్యథా భవేత్ || ఇతి |

ఆవసథ్యమ్ ఆవసథ్యాధానమ్ | ఆధానం గార్హపత్యాద్యాధానమ్ | అసోదర్యే తు న దోషః | తథా చ శాతాతపః |

పితృవ్యపుత్రాన్ సాపత్నాన్ పరనారీసుతాంస్ తథా |

దారాగ్నిహోత్రసంయోగే న దోషః పరివేదనే || ఇతి |

పరనారీసుతాః క్షేత్రజా భ్రాతరః | యమో 'పి |

పితృవ్యపుత్రాన్ సాపత్నాన్ పరనారీసుతాంస్ తథా |

దారాగ్నిహోత్రసంయోగే చ దోషః పరివేదనే || ఇతి |

పరపుత్రా దత్తక్రీతాదయః భ్రాతరః । సోదర్యవిషయే ‘పి క్వచిద్ దోషో నాస్తి । తథా చ శాతాతపః ।

క్రీబే దేశాన్తరస్థే చ పతితే భిక్షుకే ‘పి వా ।

యోగశాస్త్రాభియుక్తే చ న దోషః పరివేదనే ॥ ఇతి ।

భిక్షుకః ప్రవ్రజితః । యోగశాస్త్రాభియుక్తో విరక్తః । కాత్యాయనో ‘పి ।

[3౫౫] దేశాన్తరస్థక్లీబైకవృషణాన్ అసహోదరాన్ ।

వేశ్యాతిసక్తపతితశూద్రతుల్యాతిరోగిణః ॥

జడమూకాన్ధబధిరకుబ్జవామనఖోడకాన్ ।

అతివృద్ధాన్ అభార్యాంశ్ చ కృషిసక్తాన్ నృపస్య చ ॥

ధనవృద్ధిప్రసక్తాంశ్ చ కామతో ‘కారిణస్ తథా ।

కుహకోన్మత్తచోరాంశ్ చ పరివిన్దన్ న దుష్యతి ॥ ఇతి ।

ఖోడో భగ్నపాదద్వయః । అభార్యా నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః । కామతో ‘కారిణః స్వేచ్ఛయైవ వివాహాన్ నివృత్తాః । దేశాన్తరగతాదిషు కాలప్రతీక్షామ్ అన్తరేణ పరివేదనే దోషో ‘స్తి । తథా చ వసిష్ఠః: “అష్టౌ దశ ద్వాదశ వర్షాణి జ్యేష్ఠం భ్రాతరమ్ అనివిష్టమ్ అప్రతీక్షమాణః ప్రాయశ్చిత్తీ భవతి” ఇతి । అనివిష్టమ్ అకృతవివాహమ్ । అత్రేయం వ్యవస్థా – అదృష్టార్థమ్ అర్థార్థం వా ద్వాదశవర్షప్రతీక్షణం దేశాన్తరగతజ్యేష్ఠవిషయమ్ । అష్టౌ దశేతి పక్షద్వయం కార్యాన్తరార్థం దేశాన్తరగతవిషయమ్ । తథా చ స్మృతిః ।

ద్వాదశైవ తు వర్షాణి జ్యాయాన్ ధర్మార్థయోర్ గతః ।

న్యాయ్యః ప్రతీక్షితుం భ్రాతా శ్రూయమాణః పునః పునః ॥ ఇతి ।

క్లీబాదయస్ తు న ప్రతీక్షణీయాః । తథా చ స్మృతిః ।

ఉన్మత్తః కిల్బిషీ కుష్ఠీ పతితః క్లీబ ఏవ వా ।

రాజయక్ష్మ్య ఆమయావీ చ న న్యాయ్యః స్యాత్ ప్రతీక్షితుమ్ ॥

[3౫౬] ఇతి । విరక్తవేశ్యాతిసక్తాదిషు తు చిరకాలానువృత్త్యా వివాహసంభావనానివృత్తావ్ అధివేదనం న దోషాయ । తత్ర కాలావధేర్ అశ్రుతత్వాత్ । ఆధానవిషయే ‘పి జ్యేష్ఠానుమత్యాధివేదనే న దోషః । తథా చ వృద్ధవసిష్ఠః ।

అగ్రజశ్ చ యదానగ్నిర్ ఆదధ్యాద్ అనుజః కథమ్ ।

అగ్రజానుమతః కుర్యాద్ అగ్నిహోత్రం యథావిధి ॥ ఇతి ।

ఆధానాధికారిణి జ్యేష్ఠే 'నాహితాగ్నావ్ అపి కనిష్ఠస్ తదనుమత్యాధానం కుర్యాద్ ఇత్య్ అభిప్రాయః। అయం న్యాయః పిత్రాదిషు ద్రష్టవ్యః। తథా చ ఉశనాః।

పితా పితామహో యస్య అగ్రజో వాథ కస్యచిత్।

తపో'గ్నిహోత్రమన్త్రేషు న దోషః పరివేదనే॥ ఇతి।

యస్య కస్యచిత్ పితా పితామహో వాగ్రజో వాహితాగ్నిర్ న భవతి తస్య తదన్యనుమత్యాధానకరణే 'పి న దోష ఇత్య్ అర్థః। ఏవమ్ ఏవ కన్యాపరివేదనే 'పి దోషతదపవాదౌ ద్రష్టవ్యౌ। అధీతవిస్మృతవేదో నిరాకృతిః। తథా చ దేవలః।

అధీత్య విస్మృతే వేదే భవేద్ ద్విజో నిరాకృతిః। ఇతి।

నానాజాతీయా అనియతవృత్తయో గణాస్ తేషాం మధ్యవర్తీ గణాభ్యన్తరః। కుశీలవో గాయకాదిః। వృషలీపతిస్ తు రజస్వలాయాః కన్యాయాః పతిః। తద్ ఉక్తం దేవలేన।

వన్ధ్యా తు వృషలీ జ్ఞేయా వృషలీ చ మృతప్రజా।

అపరా వృషలీ జ్ఞేయా కుమారీ యా రజస్వలా॥

[3.42] యస్ త్వ్ ఏనామ్ ఉద్వహేత్ కన్యాం బ్రాహ్మణో జ్ఞానదుర్బలః।

అశ్రాద్ధేయ్మ్ అపాఙ్క్త్యం తం విద్యాద్ వృషలీపతిమ్॥ ఇతి।

యస్య గృహే ఉపపతిర్ జారః సదా సంవసేత్ సో 'పి వర్జ్యః। తద్ ఉక్తం దేవలేన।

పరదారాభిగో మోహాత్ పురుషో జార ఉచ్యతే।

స ఏవోపపతిర్ జ్ఞేయో యః సదా సంవసేద్ గృహే॥ ఇతి।

వాగ్దుష్టో నిష్ఠురవాక్। పతితైర్ మహాపాతకిసంసర్గిభిః సహ బ్రాహ్మైర్ యౌనైశ్ చ సంబన్ధైర్ విద్యాయోనిసంబన్ధైర్ యః సంయోగం గతః సో 'త్ర వివక్షితః। న తు సాక్షాత్ సంసర్గీ। తస్య పతితశబ్దేనైవోపాత్తత్వాత్। కేకరో 'ధ్యర్ధదృష్టిః। అగ్రేదిధిష్వాః పతిర్ అగ్రేదిధిషూపతిః। జ్యేష్ఠాయామ్ అనూఢాయామ్ ఊఢా కనిష్ఠా యా సాగ్రేదిధిషుః। తద్ ఉక్తం దేవలేన।

జ్యేష్ఠాయాం యద్య్ అనూఢాయాం కన్యాయామ్ ఉహ్యతే 'నుజా।

సా చాగ్రేదిధిషూర్ జ్ఞేయా పూర్వా తు దిధిషూర్ మతా॥ ఇతి।

పుత్రాచార్యో 'క్షరపాఠకః। భ్రామరీ వృత్త్యర్థమ్ ఏవ భ్రమరవద్ అర్థార్జకః। గృహసంవేశకో వర్ధకివృత్త్యా వర్తమానః। ఉరభ్రాః అవయః। త ఏవ వృత్త్యర్థం పాలనీయా యస్యాసావ్ ఔరభ్రికః। మహిష్యః పాల్యా యస్యాసౌ మాహిషకః। అథవా వ్యభిచారిణీపుత్రః। తద్ ఆహ దేవలః।

మహిషీత్య్ ఉచ్యతే భార్యా సా చైవ వ్యభిచారిణీ।
తస్యాం యో జాయతే గర్భః స వై మాహిషకః స్మృతః॥ ఇతి।

ఏతాన్ పూర్వోక్తాన్ ఉభయత్ర దైవే పిత్ర్యే చ వర్జయేద్ ఇత్య్ అర్థః। యమో ఽపి।

[౩౫౮] కాణాః కుబ్జాశ్ చ షణ్ఢాశ్ చ కృతఘ్నా గురుతల్పగాః।
బ్రహ్మఘ్నాశ్ చ సురాపాశ్ చ స్తేనా గోఘ్నాశ్ చికిత్సకాః॥
రాష్ట్రకామాస్ తథోన్మత్తాః పశువిక్రయిణశ్ చ యే।
మానకూటాస్ తులాకూటాః శిల్పినో గ్రామయాజకాః॥
రాజభృత్యాన్ధబధిరా మూకఖల్వాటపఙ్గవః।
వృషలీఫేనపీతాశ్ చ శ్రేణియాజకయాజకాః॥
కాలోపజివినశ్ చైవ బ్రహ్మవిక్రయిణస్ తథా।
దణ్డపూజాశ్ చ యే విప్రా గ్రామకృత్యపరాశ్ చ యే॥
అగారదాహినశ్ చైవ గరదా వనదాహకాః।
కుణ్డాశినో దేవలకాః పరదారాభిమర్శకాః॥
శ్యావదన్తాః కునఖినః శిల్పినః కుష్ఠినశ్ చ యే।
వణిజో మధుహర్తారో హస్త్యశ్వదమకా ద్విజాః॥
కన్యానాం దూషకాశ్ చైవ బ్రాహ్మణానాం చ దూషకాః।
సూచకాః ప్రేష్యకాశ్ చైవ కితవాశ్ చ కుశీలవాః॥
సమయానాం చ భేత్తారః ప్రదానే యే చ బాధకాః।
అజావికా మాహిషికాః సర్వవిక్రయిణశ్ చ యే॥
ధనుఃకర్తా ద్యూతవృత్తిర్ మిత్రధ్రుక్ శస్త్రవిక్రయీ।
పాణ్డురోగీ గణ్డమాలీ యక్ష్మీ చ భ్రామరీ తథా॥
పిశునః కూటసాక్షీ చ దీర్ఘరోగీ వృథాశ్రమీ।
ప్రవ్రజ్యోపనివృత్తశ్ చ వృథా ప్రవ్రజితశ్ చ యః॥
యశ్ చ ప్రవ్రజితాజ్ జాతః ప్రవ్రజ్యావసితశ్ చ యః।

[౩౫౯] తావ్ ఉభౌ బ్రహ్మచణ్డాలావ్ ఆహ వైవస్వతో యమః ||

రాజ్ఞః ప్రేష్యకరో యశ్ చ గ్రామస్య నగరస్య వా |

సముద్రయాయీ వాన్తాశీ కేశవిక్రయిణశ్ చ యే ||

అవకీర్ణీ చ వీరఘ్నో గురుఘ్నః పితృదూషకః |

గోవిక్రయీ చ దుర్వాలః పూగానాం చైవ యాజకః ||

మద్యపశ్ చ కదర్యశ్ చ సహ పిత్రా వివాదకృత్ |

దామ్భికో వర్ధకీభర్తా త్యక్తాత్మా దారదూషకః ||

సద్భిశ్ చ నిన్దితాచారః స్వకర్మపరివర్జకః |

పరివిత్తిః పరివేత్తా భృత్యాచార్యో నిరాకృతిః ||

శూద్రాచార్యః సుతాచార్యః శూద్రశిష్యస్ తు నాస్తికః |

ఇష్వస్త్రదారకాచార్యో మానకృత్ తైలికస్ తథా ||

చోరా వార్ధుషికా దుష్టాః పరస్వానాం చ దూషకాః |

చతురాశ్రమబాహ్యాశ్ చ సర్వే తే పఙ్క్తిదూషకాః ||

ఇత్య్ ఏతైర్ లక్షణైర్ యుక్తాంస్ తాన్ ద్విజాన్ న నియోజయేత్ |

ద్విజాతిగుణయోగే ‘ప్య్ ఏతేషాం ‘ప్య్ ఏతేషాం వర్జనీయత్వం బ్రహ్మాణ్డపురాణే ‘భిహితమ్ |

శ్రాద్ధార్హగుణయోగే ‘పి నైతే జాతు కథంచన |

నిమన్త్రణీయాః శ్రాద్ధేషు సమ్యక్ఫలమ్ అభీప్సతా || ఇతి |

అథ బ్రాహ్మణనిమన్త్రణమ్

ఏవం బ్రాహ్మణాన్ ప్రాగ్ ఏవ సమ్యక్ పరీక్ష్య పూర్వేద్యుర్ నిమన్త్రయీత | తథా చ హారీతః: [౩౬౦] “యత్నేనైవంవిధాన్ శ్రాద్ధమ్ ఆచరిష్యన్ పూర్వేద్యుర్ నిమన్త్రయేత్” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౩.౨౯) | అసంభవే పరేద్యుర్ నిమన్త్రయీత | తథా చ కౌర్మే |

శ్వో భవిష్యతి మే శ్రాద్ధం పూర్వేద్యుర్ అభిపూజయేత్ |

అసంభవే పరేద్యుర్ వా యథోక్తైర్ లక్షణైర్ యుతాన్ || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౨౨.౨)

దేవలో ‘పి |

శ్వః కర్తాస్మీతి నిశ్చిత్య దాతా విప్రాన్ నిమన్త్రయేత్ |

నిరామిషం సకృద్ భుక్త్వా సర్వభుక్తజనే గృహే ||

అసంభవే పరేద్యుర్ వా బ్రాహ్మణాంస్ తాన్ నిమన్త్రయేత్ | ఇతి |

అత్ర విశేషో మనునా దర్శితః |

పూర్వేద్యుర్ అపరేద్యుర్ వా శ్రాద్ధకర్మణ్య్ ఉపస్థితే |

నిమన్త్రయీత త్ర్యవరాన్ సమ్యగ్ విప్రాన్ యథోదితాన్ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౧౮౭)

వరాహపురాణే |

వస్త్రశౌచాది కర్తవ్యం శ్వః కర్తాస్మీతి జానతా |

స్థానోపలేపనం భూమిం కృత్వా విప్రాన్ నిమన్త్రయేత్ ||

దన్తకాష్ఠం చ విసృజేత్ బ్రహ్మచారీ శుచిర్ భవేత్ |

[౩౬౧] ఇతి | శ్రాద్ధభూమిం పరిగృహ్య గోమయాదినా తత్స్థానోపలేపనం కృత్వా విప్రాన్ రాత్రౌ నిమన్త్రయేద్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ బ్రహ్మాణ్డపురాణమ్ |

పూర్వే ‘హ్ని రాత్రౌ విప్రాగ్ర్యాన్ కృతసాయన్తనాశనాన్ |

గత్వా నిమన్త్రయేద్ దేవపిత్రుద్దేశసమన్వితః || ఇతి |

నిమన్త్రణప్రకారః ప్రచేతసా దర్శితః |

కృతాపసవ్యః పూర్వేద్యుః పితౄన్ పూర్వం నిమన్త్రయేత్ |

భవద్భిః పితృకార్యం నః సంపాద్యం చ ప్రసీదత ||

సవ్యేన వైశ్వదేవార్థం ప్రణిపత్య నిమన్త్రయేత్ | ఇతి |

అత్ర ప్రణతిపూర్వకం నిమన్త్రణం శూద్రవిషయమ్ | తథా చ పురాణమ్ |

దక్షిణం చరణం విప్రః సవ్యం వై క్షత్రియస్ తథా |

పాదావ్ ఆదాయ వైశ్యో ద్వౌ శూద్రః ప్రణతిపూర్వకమ్ || ఇతి |

దక్షిణచరణస్పర్శో జానుప్రదేశే కర్తవ్యః | తథా చ మత్స్యః |

దక్షిణం జానుమ్ ఆలభ్య త్వం మయాత్ర నిమన్త్రితః। ఇతి। (Mఅత్Pఉ ౧౬.౧౯)

"పూర్వం నిమన్త్రయేత్" ఇత్య్ అత్ర పూర్వపదస్య వైశ్వదేవార్థం నిమన్త్రయేద్ ఇతి వ్యవహితేనాన్వయః। అత ఏవ బృహస్పతిః।

ఉపవీతీ తతో భూత్వా దేవతార్థం ద్విజోత్తమాన్।

అపసవ్యేన పిత్ర్యే చ స్వయం శిష్యో 'థ వా సుతః॥ ఇతి।

[3౬౨]

అథ బ్రాహ్మణసంఖ్యా

పార్వణశ్రాద్ధే బ్రాహ్మణసంఖ్యామ్ ఆహ పైఠీనసిః: "బ్రాహ్మణాన్ సప్త పఞ్చ ద్వౌ వా శ్రోత్రియాన్ ఆమన్త్రయేత్" ఇతి। యదా పఞ్చ బ్రాహ్మణాః తదా దైవే ద్వౌ పిత్ర్యే త్రయ ఇతి విభాగః, "ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీన్" (MDహ్ 3.౧౨౫) ఇతి మనుస్మరణాత్। యదా సప్త తదా దైవే చత్వారః। పిత్ర్యే త్రయః, "అయుజో భోజయేచ్ ఛ్రాద్ధే న సమా దైవికే సమాః" ఇతి అఙ్గిరసస్మరణాత్।

నన్వ్ ఏతద్ వచనం దైవే ద్వౌ పిత్ర్యే పఞ్చ ఇతి విభాగే 'ప్య్ ఉపపద్యతే, ఇతి చేత్।

మైవమ్, త్రిషు పఞ్చానామ్ అయుగ్మసఙ్ఖ్యయా విభాగానుపపత్తేః। న చ – ఏకత్ర త్రయ ఇతరత్రైకైక ఇతి విభాగ ఉపపద్యత – ఇతి వాచ్యమ్, "సమం స్యాద్ అశ్రుతత్వాత్" (PMS ౧౦.3.౫3) ఇతి న్యాయేన విషమవిభాగస్యాన్యాయ్యత్వాత్। తస్మాద్ అయుగ్మసంఖ్యయా [3౬3] సమవిభాగార్థం పిత్ర్యే త్రయ ఇతి యుక్తమ్। యత్ తు శౌనకేన పిత్ర్యే 'పి యుగ్మవిధానమ్ కృతమ్, "ఏకైకస్య ద్వౌ ద్వౌ" ఇతి, తద్ వృద్ధిశ్రాద్ధవిషయమ్। పిత్రాదిస్థానేషు సతి సామర్థ్యే ఏకైకస్య త్రీంస్ త్రీన్ విప్రాన్ భోజయేత్। తథా చ శౌనకః, "ఏకైకమ్ ఏకైకస్య త్రీంస్ త్రీన్ వా" ఇతి। అత్యన్తవిభవే సత్య్ ఏకైకస్య పఞ్చ సప్త వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్। తథా చ గౌతమః: "నవావరాన్ భోజయేద్ అయుజో వా యథోత్సాహమ్" ఇతి (GDహ్ ౧౫.౭)। అస్యార్థః – యథోత్సాహం యథావిభవం పిత్రాదిస్థానేషు ప్రత్యేకమ్ అయుజః పఞ్చ సప్త వా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేద్ ఇతి।

నను – అయుజో భోజయేద్ ఇతి వచనస్య కథం పఞ్చసు సప్తసు వా బ్రాహ్మణేషు పర్యవసానమ్।

సామర్థ్యే ‘పి నవభ్యో ‘ర్వాగ్ భోజయీత సతి ద్విజాన్।

నోర్ధ్వం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహుః కేచిత్ తద్దోషదర్శినః॥

ఇతి బ్రాహ్మణాదపురాణవచనాద్ ఇతి బ్రూమః। శౌనక-గౌతమాభ్యామ్ ఉక్తో ‘యం శ్రాద్ధవిస్తరో మనునా నాదృతః।

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీన్ ఏకైకమ్ ఉభయత్ర వా।

భోజయేత్ సుసమృద్ధో ‘పి న ప్రసజ్జేత విస్తరే॥

[3౬౪] సత్క్రియాం దేశకాలౌ చ శౌచం బ్రాహ్మణసంపదమ్।

పఞ్చైతాన్ విస్తరో హన్తి తస్మాన్ నేహేత విస్తరమ్॥ (MDహ్ 3.౧౨౫–౨౬)

ఇతి సకారణమ్ ఏవ విస్తరప్రతిషేధాత్। అత ఏవ వృద్ధబృహస్పతిర్ అపి।

ఏకైకమ్ అథ వా ద్వౌ త్రీన్ దైవే పిత్ర్యే చ భోజయేత్।

సత్క్రియాకాలపాత్రాది న సంపద్యేత విస్తరే॥ ఇతి।

వసిష్ఠో ‘పి।

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీన్ ఏకైకమ్ ఉభయత్ర వా।

భోజయేత్ సుసమృద్ధో ‘పి విస్తరం తు వివర్జయేత్॥ ఇతి। (VఅDహ్ ౧౧.౨౭)

అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యేనాపి సఙ్కోచపక్ష ఏవ విహితః।

ద్వౌ దైవే ప్రాక్ త్రయః పిత్ర్యే ఉదగ్ ఏకైకమ్ ఏవ వా।

మాతామహానామ్ అప్య్ ఏవం తన్త్రం వా వైశ్వదేవికమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౨౮)

ఏకైకమ్ ఉభయత్ర వేతి బ్రాహ్మణాద్యసంభవే వేదితవ్యమ్। యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్,

భోజయేద్ అథ వాప్య్ ఏకం బ్రాహ్మణం పఙ్క్తిపావనమ్।

ఇతి, తద్ అప్య్ అలాభవిషయమ్। యదా త్వ్ ఏక ఏవ భోక్తా తద్దైవమ్ ఆహ వసిష్ఠః।

[3౬౫] యద్య్ ఏకం భోజయేచ్ ఛ్రాద్ధే దైవం తత్ర కథం భవేత్।

అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్య తు॥

దేవతాయతనే కృత్వా యథావిధివద్ అర్చయేత్ ।

ప్రాస్యేద్ అగ్నౌ తద్ అన్నం తు దద్యాద్ వా బ్రహ్మచారిణే ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౧౧.3౦–3౧)

నిమన్త్రణే నియమాన్తరమ్ ఆహ మత్స్యః ।

ఏవం నిమన్త్ర్య నియమాన్ శ్రావయేత్ పైతృకాన్ బుధః ।

అక్రోధనైః శౌచపరైః సతతం బ్రహ్మచారిభిః ।

భవితవ్యం భవద్భిశ్ చ మయా చ శ్రాద్ధకారిణా ॥ ఇతి । (Mఅత్Pఉ ౧౬.౧–౨౦)

అథ నిమన్త్రితబ్రాహ్మణకర్తవ్యమ్

నిమన్త్రితైర్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ అత్రిః ।

తే తం తథేత్య్ అవిఘ్నేన గతేయం రజనీ యది ।

యథాశ్రుతం ప్రతీక్షేరన్ శ్రాద్ధకాలమ్ అతన్ద్రితాః ॥ ఇతి ।

తే నిమన్త్రితా విప్రాస్ తం శ్రాద్ధకర్తారమ్ అవిఘ్నపూర్వకం తథాస్త్వ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా యథాశ్రుతం విహితం నియమజాతం శ్రాద్ధకాలం శ్రాద్ధే భుక్తం యావత్ జీర్యతి తావద్ అనుతిష్ఠేరన్న్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ ప్రచేతాః ।

ఆ చాన్నపరిణామాత్ తు బ్రహ్మచర్యం ద్వయోః స్మృతమ్ । ఇతి ।

యమో ఽపి ।

[3౬౬] ఆమన్త్రితాస్ తు విప్రాః శ్రాద్ధకాల ఉపస్థితే ।

వసేయుర్ నియతాహారా బ్రహ్మచర్యపరాయణాః ॥

అహింసా సత్యమ్ అక్రోధో దూరే చ గమనక్రియా ।

అభారోద్వహనం చేతి శ్రాద్ధస్యోపాసనావిధిః ॥ ఇతి ।

తథాస్త్వ్ ఇత్య్ అఙ్గీకారః సతి సామర్థ్యే అనిన్దితామన్త్రణవిషయః । తథా చ కాత్యాయనః: “అనిన్ద్యేనామన్త్రితే నాతిక్రామేత్” ఇతి । శక్తేన న ప్రత్యాఖ్యానం కర్తవ్యమ్ ఇతి । యస్ త్వ్

ఆమన్త్రణమ్ అఙ్గీకృత్య సత్య్ అపి సామర్థ్యే పశ్చాన్ నివారయతి తస్య దోషో ‘స్తి | తథా చ మనుః |

కేతితస్ తు యథాన్యాయం హవ్యకవ్యే ద్విజోత్తమః |

కథంచిద్ అప్య్ అతిక్రామన్ పాపః సూకరతాం వ్రజేత్ || ఇతి | (MDh 3.190)

కేతితో నిమన్త్రితః | యమో ‘పి |

ఆమన్త్రితశ్ చ యో విప్రో భోక్తుమ్ అన్యత్ర గచ్ఛతి |

నరకాణాం శతం గత్వా చణ్డాలేష్వ్ అభిజాయతే || ఇతి |

నిమన్త్రితబ్రాహ్మణపరిత్యాగే ప్రత్యవాయో ‘స్తి | తథా చ నారాయణః |

నికేతనం కారయిత్వా నివారయతి దుర్మతిః |

బ్రహ్మహత్యామ్ అవాప్నోతి శూద్రయోనౌ చ జాయతే || ఇతి |

యస్ ఏవ్ ఆమన్త్రితో విప్రశ్ చాహూతో ‘పి శ్రాద్ధకాలాతిక్రమం కరోతి తస్య ప్రత్యవాయ ఆదిపురాణే ‘భిహితః |

[362] ఆమన్త్రితశ్ చిరం నైవ కుర్యాద్ విప్రః కదాచన |

దేవతానాం పితౄణాం చ దాతుర్ అన్నస్య చైవ హి ||

చిరకారీ భవేద్ ద్రోహీ పచ్యతే నరకాగ్నినా | ఇతి |

దాతృభోక్త్రోర్ బ్రహ్మచర్యనియమాతిక్రమే ప్రత్యవాయస్ తు తత్ర తత్రోక్తః | తత్ర వృద్ధమనుః |

ఋతుకాలం నియుక్తో వా నైవ గచ్ఛేత్ స్త్రియం క్వచిత్ |

తత్ర గచ్ఛన్ సమాప్నోతి హ్య్ అనిష్టఫలమ్ ఏవ తు || ఇతి |

గౌతమః: “సద్యఃశ్రాద్ధీ శూద్రాతల్పగతస్ తత్పురీషే మాసం నయతి పితౄన్” ఇతి (GDh 15.18) | శ్రాద్ధీ శ్రాద్ధకర్తా | సద్యస్ తత్క్షణమ్ ఆరభ్యేత్య్ అర్థః | మనుః |

ఆమన్త్రితస్ తు యః శ్రాద్ధే వృషల్యా సహ మోదతే |

దాతుర్ యద్ దుష్కృతం కించిత్ తత్ సర్వం ప్రతిపద్యతే || ఇతి | (MDh 3.191)

యమః |

ఆమన్త్రితస్ తు యః శ్రాద్ధే అధ్వానం ప్రతిపద్యతే |

భవన్తి పితరస్ తస్య తన్ మాసం పాంశుభోజనాః || ఇతి |

అథ శ్రాద్ధదినకృత్యమ్

శ్రాద్ధే దినకృత్యం ప్రచేతసా దర్శితమ్ |
[౩౬౮] శ్రాద్ధభుక్ ప్రాతర్ ఉత్థాయ ప్రకుర్యాద్ దన్తధావనమ్ |
శ్రాద్ధకర్తా న కుర్వీత దన్తానాం ధావనం బుధః || ఇతి |
దేవలో ‘పి |
తథైవ యన్త్రితో దాతా ప్రాతః స్నాత్వా సహామ్బరః |
ఆరభేత నవైః పాత్రైర్ అన్నారమ్భం స్వబాన్ధవైః ||
తిలాన్ అవకిరేత్ తత్ర సర్వతో బన్ధయేద్ అజాన్ |
అసురాపహతం సర్వం తిలైః శుధ్యత్య్ అజేన చ ||
తతో ‘న్నం బహుసంస్కారం నైకవ్యఞ్జనభక్ష్యవత్ |
చోష్యపేయసమృద్ధం చ యథాశక్తి ప్రకల్పయేత్ || ఇతి |

అథ శ్రాద్ధార్హద్రవ్యాణి

అత్ర ద్రవ్యాణి ప్రచేతా ఆహ |
కృష్ణమాషాస్ తిలాశ్ చైవ శ్రేష్ఠాః స్యుర్ యవశాలయః |
మహాయవా వ్రీహియవాస్ తథైవ చ మధూలికాః ||
కృష్ణాః శ్వేతాశ్ చ లోహాశ్ చ గ్రాహ్యాః స్యుః శ్రాద్ధకర్మణి | ఇతి |

యవాః సితశూకాః। శాలయః కలమాద్యాః। మహాయవా వ్రీహియవాశ్ చ యవవిశేషాః। మధూలికా ధాన్యవిశేషః। కృష్ణాః స్థలజాః కృష్ణవర్ణవ్రీహయః। లోహా రక్తశాలయః। మార్కణ్డేయో ‘పి।

[౩౬౯] యవవ్రీహిసగోధూమతిలా ముద్గాః ససర్షపాః।

ప్రియఙ్గవః కోవిదారా నిష్పావాశ్ చాత్ర శోభనాః॥ ఇతి। (Mఆర్Pఉ ౩౨.౧౦)

అత్ర గోధూమానామ్ ఆవశ్యకత్వమ్ అత్రిణోక్తమ్।

అగోధూమం చ యచ్ ఛ్రాద్ధం కృతమ్ అప్య్ అకృతం భవేత్। ఇతి।

వాయుపురాణే ‘పి।

బిల్వామలకమృద్వీకాపనసామ్రాతదాడిమమ్।

చవ్యం పాలేవతాక్షోటఖర్జూరాణాం ఫలాని చ॥

కశేరు కోవిదారశ్ చ తాలకన్దస్ తథా బిసమ్।

కాలేయం కాలశాకం చ సునిషణ్ణం సువర్చలా॥

కట్ఫలం కౌఙ్కణీ ద్రాక్షా లకుచం మోచమ్ ఏవ చ।

కర్కన్ధూగ్రీవకం చారు తిన్దుకం మధుసాహ్వయమ్॥

వైకఙ్కతం నాలికేరం శృఙ్గాటకపరూషకమ్।

పిప్పలీ మరిచం చైవ పటోలం బృహతీఫలమ్॥

సుగన్ధిమత్స్యమాంసం చ కలాయాః సర్వ ఏవ చ।

ఏవమాదీని చాన్యాని స్వాదూని మధురాణి చ॥

నాగరం చాత్ర వై దేయం దీర్ఘమూలకమ్ ఏవ చ। ఇతి।

మృద్వీకా ద్రాక్షా। ఆమ్రాతకః కపీతనః। చవ్యం చవికా। అక్షోటః శైలోద్భవః పీలుః। కశేరు భద్రముస్తా। కాలేయకం దారుహరిద్రా। సునిషణ్ణం వితున్నశాకమ్। కట్ఫలం శ్రీపర్ణికా।

[౩౭౦] లకుచో లికుచః। మోచం కదలీఫలమ్। కర్కంధూర్ బదరీ। తిన్దుకః శితిసారకః। శృఙ్గాటకం జలజం త్రికణ్టకమ్। బృహతీఫలం నిదిగ్ధికాఫలమ్। దీర్ఘమూలకం తుణ్డికేరీఫలమ్। బిల్వామలకాదీని ప్రసిద్ధాని। పాలేవతగ్రీవకపరూషకాదీన్య్ అప్రసిద్ధాని। శఙ్ఖో ‘పి।

ఆమాన్ పాలేవతాన్ ఇక్షూన్ మృద్వీకాం చవ్యదాడిమమ్।

విదార్యాశ్ చ భచుణ్డాంశ్ చ శ్రాద్ధకాలే ‘పి దాపయేత్॥

ద్రాక్షాం మధుయుతాం దద్యాత్ సక్తూన్ శర్కరయా సహ।

దద్యాచ్ ఛ్రాద్ధే ప్రయత్నేన శృఙ్గాటకకశేరుకాన్॥ ఇతి। (కఅజ్కమ్ ౧౩.౨౧-౨౨)

ఆదిత్యపురాణే ‘పి।

మధుకం రామఠం చైవ కర్పూరం మరిచం గుడమ్।

శ్రాద్ధకర్మణి శస్తాని సైన్ధవం త్రపుషం తథా॥ ఇతి।

అత్ర విశేషో మార్కణ్డేయేన దర్శితః।

గోధూమైర్ ఇక్షుభిర్ ముద్గైః క్షీణకైశ్ చణకైర్ అపి।

శ్రాద్ధేషు దత్తైః ప్రీయన్తే మాసమ్ ఏకం పితామహాః॥

విదార్యాశ్ చ భచుణ్డైశ్ చ బిసైః శృఙ్గాటకైస్ తథా।

కేచుకైశ్ చ తథా కన్దైః కర్కన్ధుబదరైర్ అపి॥

పాలేవతైర్ ఆతుకశ్ చాప్య్ అక్షోటైః పనసైస్ తథా।

కాకోల్యాః క్షీరకాకోల్యాస్ తథా పిణ్డాలకైః శుభైః॥

[౩౭౧] లాజాభిశ్ చ శలాభిశ్ చ త్రపుషోర్ వారుచిర్భటైః।

సర్షపారాజశాకాభ్యామ్ ఇఙ్గుదైర్ ఆజజమ్బుభిః॥

ప్రియాలామలకైర్ ముఖ్యైః పీలుభిశ్ చాతిలమ్బకైః।

వేత్రాఙ్కురైస్ తాలకన్దైశ్ చక్రికాక్షీరికావచైః॥

మోచైః సమోచైర్ లకుచైస్ తథా వై బీజపూరకైః।

ముఞ్జాతకైః పద్మఫలైర్ భక్ష్యభోజ్యైః సుసంస్కృతైః॥

రాగఖాడవచోష్యైశ్ చ త్రిజాతకసమన్వితైః।

దత్తైస్ తు మాసం ప్రీయన్తే శ్రాద్ధేషు పితరో నృణామ్॥ ఇతి।

విదారీ కృష్ణవర్ణభూకూష్మాణ్డఫలమ్। కేచుకః కచూరాఖ్యశాకమ్। కన్దః సూరణః। ఉర్వారుః స్వాదుకర్కటీ। చిర్భటస్ తిక్తకర్కటీ। సర్షపేతి దీర్ఘః ఛాన్దసః। రాజశాకం కృష్ణసర్షపః। ఇఙ్గుదః తాపసతరుః। ప్రియాలో రాజాదనమ్। చక్రికా చిఞ్చా। క్షీరికా ఫలాధ్యక్షమ్। రాగఖాడవాః పానవిశేషాః। త్రిజాతకం లవఙ్గైలాగన్ధపత్రాణి। మత్స్యపురాణే ‘పి।

అన్నం తు సదధిక్షీరం గోఘృతం శర్కరాన్వితమ్।

మాసం ప్రీణాతి సర్వాన్ వై పితౄన్ ఇత్య్ ఆహ కేశవః || ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౭.3౦)

మనుర్ అపి |

తిలైర్ వ్రీహియవైర్ మాషైర్ అద్భిర్ మూలఫలేన వా |

దత్తేన మాసం ప్రీయన్తే విధివత్ పితరో నృణామ్ ||

[3౭౨] ద్వౌ మాసౌ మత్స్యమాంసేన త్రీన్ మాసాన్ హారిణేన తు |

ఔరభ్రేణాథ చతురః శాకునేనేహ పఞ్చ వై ||

షణ్మాసాంశ్ ఛాగమాంసేన పార్షతేనేహ సప్త వై |

అష్టావ్ ఏణస్య మాంసేన రౌరవేణ నవైవ తు ||

దశ మాసాంస్ తు తృప్యన్తి వరాహమహిషామిషైః |

శశకూర్మయోస్ తు మాంసేన మాసాన్ ఏకాదశైవ తు ||

సంవత్సరం తు గవ్యేన పయసా పాయసేన వా |

వార్ధ్రీణసస్య మాంసేన తృప్తిర్ ద్వాదశవార్షికీ ||

కాలశాకం మహాశల్కం ఖడ్గలోహామిషం మధు |

ఆనన్త్యాయైవ కల్ప్యన్తే మున్యన్నాని చ సర్వశః || ఇతి | (MDహ్ 3.౨౬౭–౭౨)

వార్ధ్రీణసో రక్తవర్ణవృద్ధఛాగః | తద్ ఉక్తం విష్ణుధర్మోత్తరే |

త్రిఃపిబం త్వ్ ఇన్ద్రియక్షీణం యూథస్యాగ్రసరం తథా |

రక్తవర్ణం తు రాజేన్ద్ర ఛాగం వార్ధ్రీణసం విదుః | ఇతి | (VఇDహ్Pఉ ౧.౪౧.౧౪౯)

పక్షివిశేషో వా,

కృష్ణగ్రీవః రక్తశిరాః శ్వేతపక్షో విహఙ్గమః |

స వై వార్ధ్రీణసః ప్రోక్తః ఇత్య్ ఏషా వైదికీ శ్రుతిః |

ఇతి నిగమవచనాత్ | కాలశాకమ్ ఉత్తరదేశే ప్రసిద్ధమ్ | మహాశల్కో [3౭3] మత్స్యవిశేషః | ఖడ్గః ఖడ్గమృగః | లోహో లోహితవర్ణఛాగః | మున్యన్నాని నీవారాద్యన్నాని | శ్రాద్ధే కోద్రవాదిధాన్యాని వర్జయేత్ | తథా చ వ్యాసః |

అశ్రాద్ధేయాని ధాన్యాని కోద్రవాః పులకాస్ తథా |

హిఙ్గుద్రవ్యేషు శాకేషు కాలానలశుభాస్ తథా || ఇతి |

కో॑ద్రవాః కోరదూషకాః। పులకాః పులాకాః। ఛాన్దసో ‘త్ర హ్రస్వః। సంస్కారకద్రవ్యేషు హిఙ్గుద్రవ్యమ్ అశ్రాద్ధేయమ్। కాలః కృష్ణజీరకః। అనలశ్ చిత్రకః। శుభా శుభాఖ్యాః శాకవిశేషః। ఏతాని శాకాన్య్ అశ్రాద్ధేయాని।

నను,

మధూకం రామఠం చైవ కర్పూరం మరిచం గుడమ్।

ఇతి ఆదిపురాణే హిఙ్గుద్రవ్యస్య శ్రాద్ధేయత్వమ్ ఉక్తం తత్ కథం తస్యాశ్రాద్ధేయత్వమ్ ఉచ్యతే – ఇతి చేత్।

సత్యమ్, “అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి। నాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి” ఇతివద్, అత్రాపి విధిప్రతిషేధదర్శనాద్ వికల్పో ‘స్తు। ఏవమ్ ఏవాన్యత్రాపి। భారద్వాజో ‘పి: “ముద్గాఢకీమాషవర్జం ద్విదలాని దద్యాత్” ఇతి। ముద్గః కృష్ణేతరః। ఆఢకీ తువరీ। మాషో రాజమాషః। [౩౭౪] ఏతైర్ వినా ద్విదలాని దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః। మాషగ్రహణం కులిత్థాదీనామ్ ఉపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ చతుర్వింశతిమతమ్।

కో॑ద్రవాన్ రాజమాషాంశ్ చ కులిత్థాన్ వరకాంస్ తథా।

నిష్పావాంస్ విశేషేణ పఞ్చైతాంస్ తు వివర్జయేత్॥

యావ్నాలాన్ అపి తథా వర్జయన్తి విపశ్చితః॥ ఇతి।

వరకాః వనముద్గాః। అన్యత్ ప్రసిద్ధమ్। అత్ర నిష్పావనిషేధః కృష్ణనిష్పావవిషయః,

కృష్ణధాన్యాని సర్వాణి వర్జయేత్ శ్రాద్ధకర్మణి।

ఇతి స్మరణాత్। “నిష్పావాశ్ చాత్ర శోభనాః” (Mఆర్Pఉ ౩౨.౧౦) ఇతి మార్కణ్డేయపురాణం కృష్ణేతరనిష్పావవిషయతయా వ్యవస్థాపితం భవతి। మరీచిర్ అపి।

కులిత్థాశ్ చణకాః శ్రాద్ధే న దేయాశ్ చైవ కో॑ద్రవాః।

కటుకాని చ సర్వాణి విరసాని తథైవ చ॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే ‘పి।

శ్రాద్ధే న దేయా పాలఙ్క్యా తథా నిష్పావకో॑ద్రవాః।

మసూరక్షారవాస్తోకకులిత్థశణశిగ్రవః॥ ఇతి।

పాలఙ్క్యా ముకున్దః। మసురో మఙ్గల్యకః। క్షారో యవక్షారాదిః। విష్ణుర్ అపి: [౩౭౫]
“భృతృణశిగ్రుసర్షపసురసార్జకకూష్మాణ్డాలాబువార్తా_కపాలఙ్క్యాతణ్డులీయకకుసుమ్భ-మహిషీక్షీరాది వర్జయేత్” ఇతి (VఇDహ్ ౭౯.౧౭)। భూతృణో భూస్తృణః। ఛాన్దసత్వాత్ సుడభావః। సర్షపో ‘త్ర రాజసర్షపః, “కుసుమ్భం రాజసర్షపమ్” ఇతి స్మృత్యన్తరే విశేషితత్వాత్। సురసా నిర్గుణ్డీ। అర్జకః శ్వేతార్జకః। ఉశనా అపి।

నాలికాశణఛత్రాకకుసుమ్భాలాబువిడ్భవాన్।

కుమ్భీకమ్బుకవృన్తాకకోవిదారాంశ్ చ వర్జయేత్॥

వర్జయేద్ గృఞ్జనం శ్రాద్ధే కాఞ్జికం పిణ్డమూలకమ్।

కరఞ్జం యే ‘పి చాన్యే వై రసగన్ధోత్కటాస్ తథా॥ ఇతి

నాలికా దీర్ఘనాలాగ్రగతాల్పపల్లవా। ఛత్రాకం శిలీన్ధ్రః। కుమ్భీ శ్రీపర్ణికా। కమ్బుకం వృత్తాలాబు। గృఞ్జనో హరిద్రక్తవర్ణః పలాణ్డువిశేషః। కాఞ్జికమ్ ఆరనాలకమ్। కరఞ్జం చిరిబిల్వఫలమ్। పురాణే ‘పి।

[౩౭౬] వాంశం కరీరం సురసం సర్జకం భూతృణాని చ॥

అవేదోక్తాశ్ చ నిర్యాసా లవణాన్య్ ఔషరాణి చ।

శ్రాద్ధకర్మణి వర్జ్యాని యాశ్ చ నార్యో రజస్వలాః॥ ఇతి। (Vఆయ్Pఉ ౨.౧౬.౧౧,౧౫)

వాంశం కరీరం వంశాఙ్కురః। సర్జకః పీతసారకః। అవేదోక్తా వేదనిషిద్ధా నిర్యాసాః వ్రశ్చనప్రభవాదయః। ఔషరాణి లవణాని కృతలవణాని। రజస్వలాః దినత్రయాద్ ఊర్ధ్వమ్ అనివృత్తరజసః। భరద్వాజో ‘పి।

నక్తోద్ధృతం తు యత్ తోయం పల్వలామ్బు తథైవ చ।

స్వల్పామ్బు కూష్మాణ్డఫలం వజ్రకన్దం చ పిప్పలీ॥

తణ్డులీయకశాకం చ మాహిషం చ పయో దధి।

శిమ్బికాని కరీరాణి కోవిదారగవేధుకమ్॥

కులిత్థశణజమ్బీరకరమ్భాణి తథైవ చ।

అబ్జాద్ అన్యద్ రక్తపుష్పం శిగ్రుః క్షారం తథైవ చ॥

నీరశాన్య్ అపి సర్వాణి భక్ష్యభోజ్యాని యాని చ।

ఏతాని నైవ దేయాని సర్వస్మిన్ శ్రాద్ధకర్మణి॥

ఆవికం మార్గమ్ ఔష్ట్రం చ సర్వమ్ ఐకశఫం చ యత్ ।

మాహిషం చామరం చైవ పయో వర్జ్యం విజానతా ॥ ఇతి ।

ఆవికమ్ అవీనాం పయః । మార్గం మృగీణాం పయః । ఔష్ట్రమ్ ఉష్ట్రీణాం పయః । ఐకశఫం వడవాపయః । మాహిషం మహిషీపయః । చామరం చమరీపయః । బ్రహ్మాణ్డపురాణే ఽపి ।

[౩౭౭] ఆసనారూఢమ్ అన్నాద్యం పాదోపహతమ్ ఏవ చ ।

అమేధ్యాద్ ఆగతైః స్పృష్టం శుక్తం పర్యుషితం చ యత్ ॥

ద్విఃస్విన్నం పరిదగ్ధం చ తథైవాగావ్ అలేహితమ్ ।

శర్కరాకీటపాషాణైః కేశైర్ యచ్ చాప్య్ ఉపద్రుతమ్ ॥

పిణ్యాకం మథితం చైవ తథాతిలవణం చ యత్ ।

దధి శాకం తథా భక్ష్యమ్ ఉష్ణం చోషవివర్జితమ్ ॥

వర్జయేచ్ చ తథా చాన్యాన్ సర్వాన్ అభిమతాన్ అపి ।

సిద్ధాః కృతాశ్ చ యే భక్షాః ప్రత్యక్షలవణీకృతాః ॥

వాగ్భావదుష్టాశ్ చ తథా దుష్టైశ్ చోపహతాస్ తథా ।

వాససా చోపధూతాని వర్జ్యాని శ్రాద్ధకర్మణి ॥ ఇతి ।

ద్విఃస్విన్నం ద్విఃపక్వమ్ । పరిదగ్ధమ్ అతిదగ్ధమ్ । అగ్నావ్ అలేహితం పూర్వమ్ ఏవాన్యేనాస్వాదితమ్ । మథితం విలోడితం నిర్జలం దధి । సిద్ధా భక్షా ఆమలకాదయః । ప్రత్యక్షలవణేన మిశ్రితాః । శఙ్ఖో ఽపి ।

కృష్ణాజాజీం విడం చైవ శీతపాకీం తథైవ చ ।

వర్జయేల్ లవణం సర్వం తథా జమ్బూఫలాని చ ॥

అవక్షుతావరుదితం తథా శ్రాద్ధేషు వర్జయేత్ ॥ (శఙ్ఖస్మృతి ౧౩.౧౮.౧౯)

[౩౭౮] ఇతి । కృష్ణాజాజీ కృష్ణజీరకః । విడం విడాలాఖ్యమ్ । లవణం కృతలవణమ్ । శ్రాద్ధే కూష్మాణ్డాదినిషిద్ధద్రవ్యోపాదానే ప్రత్యవాయో ఽస్తి । తథా చ స్మృత్యన్తరమ్ ।

కూష్మాణ్డం మహిషీక్షీరం ఆఢక్యో రాజసర్షపాః ।

చణకా రాజమాషాశ్ చ ఘ్నన్తి శ్రాద్ధమ్ అసంశయమ్ ॥

పిణ్డాలుకం చ తుణ్డీరం కరమర్దాంశ్ నాలికామ్ ।

కూష్మాణ్డం బహుబీజాని శ్రాద్ధే దత్వా ప్రయాత్య్ అధః ॥ ఇతి ।

కరమర్దః సుషేణః । బహుబీజాని బీజపూరాదీని । నిత్యభోజనే ప్రతిషిద్ధమ్ అపి శ్రాద్ధే న దేయమ్ । అత ఏవోక్తం షట్త్రింశన్మతే ।

క్షీర్త్రాది (?) మాహిషం వర్జ్యమ్ అభక్ష్యం యచ్ చ కీర్తితమ్ । ఇతి ।

నిత్యభోజనే వర్జ్యాని శాకాని పైఠీనసినోక్తాని: “వృన్తాకనాలికాపోతకుసుంభాశ్మన్తకాశ్ చేతి శాకానామ్ అభక్ష్యాశ్ చ” ఇతి । పోతం పోతికా । వృన్తాకనిషేధస్ తు శ్వేతవృన్తాకవిషయః । అత ఏవ దేవలః ।

కణ్డూరం శ్వేతవృన్తాకం కుమ్భాణ్డం చ వివర్జయేత్ । ఇతి ।

కణ్డూరా ప్రావృషాయణీ తస్యాజ్ ఫలం కణ్డూరమ్ । కుమ్భబుధ్నవద్ వర్తులం వృత్తాలాబుసదృశం కుమ్భాణ్డమ్ । భవిషత్పురాణే ‘పి ।

లశునం గృఞ్జనం చైవ పలాణ్డుం కవకాని చ ।

వృన్తాకనాలికాలాబుం జానీయాజ్ జాతిదూషితమ్ ॥

[౩౭౯] ఇతి । లశునం శ్వేతకన్దః పలాణ్డువిశేషః,

లశునం దీర్ఘపత్రశ్ చ పిచ్ఛగన్ధో మహౌషధమ్ ।

కరణ్యశ్ చ పలాణ్డుశ్ చ లతార్కశ్ చ పరారికా ॥

గృఞ్జనం యవనేష్టశ్ చ పలాణ్డోర్ దశ్ జాతయః ॥ ఇతి । Sఉశ్రుSఅం ౨౧.౬౦–౬౧)

ఇతి సుశ్రుతేనోక్తత్వాత్ । కవకం ఛత్రాకమ్ । హారీతో ‘పి: “న వటప్లక్షోదుమ్బరదధిత్థనీప-మాతులుఙ్గాని వా భక్షయేత్” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౩.౨౧) । మనుర్ అపి ।

లోహితాన్ వృక్షనిర్యాసాన్ వ్రశ్చనప్రభవాంస్ తథా ।

శేలుం గవ్యం చ పీయూషం ప్రయత్నేన వివర్జయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౬)

లోహితా వృక్షనిర్యాసా లాక్షాదయః । లోహితగ్రహణాత్ నిర్యాసత్వే ‘పి పాటలశ్వేతవర్ణహిఙ్గుకర్పూరాదేర్ అప్రతిషేధః । శేలుః శ్లేష్మాతకః । పీయుషో ‘భినవం పయః । బ్రహ్మపురాణే ‘పి ।

ఘృతాత్ ఫేనం ఘృతాన్ మణ్డం పీయూషమ్ అథ చార్ద్రగోః ।

సగుడం మరిచాక్తం తు తథా పర్యుషితం దధి ॥

దీర్ఘం తక్రమ్ అపేయం చ నష్టస్వాదం చ ఫేనవత్ ॥ ఇతి ।

ఘృతాద్ ఉద్ధృత్య తత్ ఫేనమాత్రం న పేయమ్ | ఘృతాద్ ఉద్ధృత్య మణ్డం తదగ్రం చ న పేయమ్ | ఆర్ద్రగోః ప్రసవప్రభృత్యనివృత్తరజస్కాయా [౩౮౦] గోః పీయూషం న పేయమ్ | గుడమరిచోపగతం పర్యుషితం దధి చ | దీర్ఘం స్ఫుటితం తక్రం దీర్ఘకాలస్థిత్యా నష్టస్వాదం చ ఫేనవచ్ చ న పేయమ్ | యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి |

సంధిన్యనిదశావత్సాగోపయః పరివర్జయేత్ |

ఔష్ట్రమ్ ఐకశఫం స్త్రైణమ్ ఆరణ్యకమ్ అథావికమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౭౦)

యా వృషేణ సంధీయతే సా సంధినీ | అనిర్దశా అనిర్గతదశరాత్రా | అవత్సా వత్సరహితా | ఏతాసాం గవాం పయః పరివర్జయేత్ | ఆరణ్యకపయోనిషేధశ్ చారణ్యకమహిషీవ్యతిరిక్తవిషయః | తద్ ఆహ మనుః |

అనిర్దశాయా గోః క్షీరమ్ ఔష్ట్రమ్ ఐకశఫం తథా |

ఆవికం సంధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్ చ గోః పయః ||

ఆరణ్యానాం చ సర్వేషాం మృగాణాం మహిషీర్ వినా || ఇతి | (MDహ్ ౫.౮–౯)

వసిష్ఠో ఽపి: "గోమహిష్యజానామ్ అనిర్దశాహానాం పయో న పేయమ్" ఇతి (VaDహ్ ౧౪.౩౫) | గౌతమో ఽపి: "స్యన్దినీయమసూసంధినీనాం చ" (GDహ్ ౧౭.౨౩) [౩౮౧] ఇతి | క్షీరం న పేయమ్ ఇతి శేషః | స్యన్దినీ స్వత ఏవ స్రవత్పయఃస్తనీ | యమసూర్ యమలప్రసూః | బౌధాయనో ఽపి: "క్షీరమ్ అపేయమ్ వివత్సాయా అన్యవత్సాయాశ్ చ" ఇతి (BDహ్ ౧.౫.౧౨.౯–౧౦) | ఆపస్తమ్బో ఽపి |

క్షత్రియశ్ చైవ వృత్తస్థో వైశ్యః శూద్రో ఽథ వా పునః |

యత్ పిబేత్ కాపిలం క్షీరం న తతో ఽన్యో ఽస్త్య అపుణ్యకృత్ || ఇతి |

జాత్యా విశుద్ధమ్ అపి కేశకీటాదిసంసర్గదుష్టమాత్రం సంవర్జయేత్ | తథా చ దేవలః |

విశుద్ధమ్ అపి చాహారం మక్షికాకృమిజన్తుభిః |

కేశరోమనఖైర్ వాపి దూషితం పరివర్జయేత్ || ఇతి |

అత్ర మక్షికాకృమిజన్తవో మృతా వివక్షితాః | ఏతైః కేశరోమాదిభిశ్ చ దూషితం సతి సంభవే వర్జయేత్ | అసంభవే తు కేశాదికమ్ ఉద్ధృత్య సంప్రోక్ష్య హిరణ్యస్పర్శం కృత్వా భుఞ్జీత | తథా చ సుమన్తుః: "కేశకీటక్షుతవచోపహతం శ్వభిర్ ఆఘ్రాతం లేహితం వా అదధి పర్యుషితం పునః సిద్ధం చణ్డాలాద్యవేక్షితమ్ అభోజ్యమ్ | అన్యత్ర హిరణ్యోదకైః స్పృష్ట్వా" ఇతి | క్షవచః క్షుతవాగ్ఘాతో ధ్వనిః | ఆపద్య్ అపి శ్వాదిభిర్ అవలీఢం న భుఞ్జీత | తథా చ దేవలః |

[౩౮౧] అవలీఢం శ్వమార్జారధ్వాంశకుక్కుటమూషకైః |

భోజనే నోపయుఞ్జీత తద్ అమేధ్యం హి సర్వతః || ఇతి |

భవిష్యత్పురాణే ‘పి |

సురాలశునసంస్పృష్టం పీయూషాదిసమన్వితమ్ |

సంసర్గాద్ దుష్యతే తద్ ధి శూద్రోచ్ఛిష్టవద్ ఆచరేత్ || ఇతి |

అత్రాదిశబ్దేన ఛత్రాకాదిదుష్టద్రవ్యం పరిగృహ్యతే | స్మృత్యన్తరే వర్జ్యాన్తరమ్ ఉక్తమ్: "నాపణీయమ్ అన్నమ్ అశ్నీయాత్ | న ద్విఃపక్వమ్ | న పర్యుషితమ్" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౫.౧౭.౧౪–౧౬) |

ఘృతం వా యది వా తైలం విప్రో నాద్యాత్ నఖచ్యుతమ్ |

యమస్ తద్ అశుచి ప్రాహ తుల్యం గోమాంసభక్షణైః ||

హస్తదత్తాశ్ చ యే స్నేహా లవణవ్యఞ్జనాని చ |

దాతారం నోపతిష్ఠన్తి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ || (VఅDహ్ ౧౪.30–3౧)

ఏకేన పాణినా దత్తం శూద్రదత్తం న భక్షయేత్ | ఇతి |

ఆపణస్థాన్నప్రతిషేధో ‘త్రాపూపాదివ్యతిరిక్తవిషయః | [3౮3] తద్ ఆహ శఙ్ఖః |

అపుపాః సక్తవో ధానాస్ తక్రం దధి ఘృతం మధు |

ఏతత్ పణ్యేషు భోక్తవ్యం భాణ్డలేపి న చేద్ భవేత్ || ఇతి |

పర్యుషితనిషేధో ‘పి వటకాదివ్యతిరిక్తవిషయః | తద్ ఆహ యమః |

అపూపాశ్ చ కరమ్భాశ్ చ ధానా వటకసక్తవః |

శాకం మాంసమ్ అపూపం చ సూపం కృసరమ్ ఏవ చ ||

యవాగూః పాయసం చైవ యచ్ చాన్యత్ స్నేహసంయుతమ్ |

సర్వం పర్యుషితం భోజ్యం శుక్తం చేత్ పరివర్జయేత్ || ఇతి |

దేవలో ‘పి |

అభోజ్యం ప్రాహుర్ ఆహారం శుక్తం పర్యుషితం చ యత్ |

అపూపా యవగోధూమవికారా వటకాదయః || ఇతి |

వటకా మాషాదిపిష్టమయాః ప్రసిద్ధాః | పునర్ అపూపగ్రహణం వ్రీహ్యాదిపిష్టవికారోపాదానార్థమ్ | కృసరం ఘృష్టతిలచూర్ణసంయుతమ్ ఓదనమ్ | అన్యద్ ఓదనాదికం స్నేహసంయుక్తం

ఘృతేన దధ్నా వాభిఘారితమ్ | ఏతత్ సర్వం పర్యుషితమ్ అశుక్తం బోజ్యమ్ | శుక్తస్వరూపం బృహస్పతినోక్తమ్ |

అత్యమ్లం శుక్తమ్ ఆఖ్యాత్ం నిన్దితం బ్రహ్మవాదిభిః | ఇతి |

అనమ్లమ్ ఈషదమ్లం వా యద్ వస్తు కాలాన్తరేణ వా [౩౮౪] ద్రవ్యాన్తరసంసర్గేణ వాత్యమ్లం భవతి తచ్ ఛుక్తమ్ | న తు స్వభావతో 'త్యమ్లమ్ | యద్ అగ్నిపక్వం సద్రాత్ర్యన్తరితం తత్ పర్యుషితమ్ | శుక్తప్రతి షేధో దధ్యాదివ్యతిరిక్తవిషయః | తద్ ఆహ శఙ్ఖః |

దధి భక్ష్యం చ శుక్తేషు సర్వం చ దధిసంభవమ్ |

ఋజీషపక్వం భక్ష్యం స్యాత్ సర్పిర్యుక్తమ్ ఇతి స్థితిః || ఇతి |

అనగ్నిక ఊష్మా ఋజీషం తేన పక్వమ్ | శుక్తం పర్యుషితం వాపది ప్రక్షాలితం భోజ్యమ్ | తద్ ఆహ యమః |

శుక్తాని హి ద్విజో 'న్నాని న భుఞ్జీత కదాచన |

ప్రక్షాలితాని నిర్దోషాణ్య్ ఆపద్ధర్మో యథా భవేత్ ||

మసూరమాషసంయుక్తం తథా పర్యుషితం చ యత్ |

తత్ తు పక్షాలితం కృత్వా భుఞ్జీత హ్య్ అభిధారితమ్ || ఇతి |

ఆశ్రయదుష్టమ్ అపి న భుఞ్జీత | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

కదర్యబద్ధచోరాణాం క్లీబరఙ్గావతారిణామ్ |

వైణాభిశస్తవార్ధుష్యగణికాగణదీక్షిణామ్ ||

చికిత్సకాతురక్రుద్ధుంశ్చలీమత్తవిద్విషామ్ |

క్రూరోగ్రపతితవ్రాత్యదాంభికోచ్ఛిష్టభోజినామ్ ||

అవీరాస్త్రీస్వర్ణకారస్త్రీజితగ్రామయాజినామ్ |

శస్త్రవిక్రయికర్మారతన్తువాయశ్వవృత్తినామ్ ||

నృశంసరాజరజకకృతఘ్నవధజీవినామ్ |

చైలధావసురాజీవసహోపపతివేశ్మనామ్ || (YDహ్ ౧.౧౬౧–౬౪)

[౩౮౫] ఇతి | కదర్యో లుబ్ధకః | తథా చ స్మృత్యన్తరమ్ |

ఆత్మానం ధర్మకృత్యం చ పుత్రదారాంశ్ చ పీడయేత్ |

లోభాద్ యః పితరౌ భృత్యాన్ స కదర్య ఇత్య్ స్మృతః || ఇతి |

బద్ధః శృఙ్ఖలితః | రఙ్గావతారీ నటః | వైణో వీణావాదనోపజీవీ | దీక్షీ దీక్షాసంస్కారవాన్ | తస్య చాభోజ్యాన్నత్వమ్ అగ్నీషోమీయపశువపాహోమపర్యన్తమ్, "అసంస్థితే 'గ్నీషోమీయే యజమానస్య గృహ నాశితవ్యమ్" ఇతి శ్రుతేః | ఆతురః పాపరోగగ్రస్తః | క్రుద్ధో దృఢతరాన్తరకోపః | మత్తో ధనాదినా గర్వితః | క్రూరో నిష్కృపః | ఉగ్రః పరదుఃఖకారీ | రజకో వస్త్రరాగకారీ | చైలధావో వస్త్రప్రక్షాలకః | ఏషాం కదర్యాదిసోమవిక్రయిపర్యన్తానాం త్రైవర్ణికానామ్ అన్నం న భోక్తవ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః | యమో 'పి |

చక్రోపజీవీ గాన్ధర్వః కితవస్ తస్కరస్ తథా |

ధ్వజీ దారోపజీవీ చ శూద్రాధ్యాపకయాజకౌ ||

కులాలశ్ చిత్రకర్మా చ వార్ధుషీ చర్మవిక్రయీ || ఇతి |

చక్రోపజీవీ శకటోఽజీవీ | గాన్ధర్వో గాయకః | ధ్వజీ మద్యవిక్రయీ | ఇతరే ప్రసిద్ధాః | ఏతే అభోజ్యాన్నా ఇత్య్ అర్థః | [౩౮౬] ఆపస్తమ్బో 'పి |

ద్వావ్ ఏవాశ్రమిణౌ భోజ్యౌ బ్రహ్మచారీ గృహీ తథా |

మునేర్ అన్నమ్ అభోజ్యం స్యాత్ సర్వేషాం లిఙ్గినాం తథా || ఇతి |

మునిశబ్దేన యతివానప్రస్థౌ గృహ్యేతే | లిఙ్గినః పాశుపతాదయః | అఙ్గిరా అపి |

షణ్మాసాన్ యో ద్విజో భుఙ్క్తే శూద్రస్యాన్నం విగర్హితమ్ |

స తు జీవన్ భవేచ్ ఛూద్రో మృతః శ్వా చాభిజాయతే || ఇతి | (AఙSమ్ ౪౮)

యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్,

గోరసం చైవ సక్తూంశ్ చ తైలం పిణ్యాకమ్ ఏవ చ |

అపూపాన్ భక్షయేచ్ ఛూరాద్ యచ్ చాన్యత్ పయసా కృతమ్ ||

ఇతి, యచ్ చ విష్ణుపురాణే 'భిహితమ్ |

సంప్రోక్ష్య విప్రో గృహ్ణీయాచ్ ఛూద్రాన్నం గృహమ్ ఆగతమ్ |

ఇతి, తద్ ఆపద్విషయమ్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

అదత్తాన్య్ అగ్నిహీనస్య నాన్నమ్ అద్యాద్ అనాపది | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౬౦)

అగ్నిహీనః శూద్రః |

[౩౮౭]

అథ వర్జ్యావర్జ్యమాంసాని

మాంసేష్వ్ అపి యద్ వర్జ్యం తద్ ఆహ మనుః।

క్రవ్యాదాన్ శకునీన్ సర్వాంస్ తథా గ్రామనివాసినః।
అనిర్దిష్టాంశ్ చైకశఫాంష్ టిట్టిభం చైవ వర్జయేత్॥
కలవిఙ్కం ప్లవం హంసం చక్రాహ్వం గ్రామకుక్కుటమ్।
సారసం రజ్జువాలం చ దాత్యూహం శుకసారికే॥
ప్రతుదాన్ జాలపాదాంశ్ చ కోయష్టినఖవిష్కిరాన్।
నిమజ్జతశ్ చ మత్స్యాదాన్ శౌనం వల్లూరమ్ ఏవ చ॥
బకం చైవ బలాకాం చ కాకోలం ఖఞ్జరీటకాన్।
మత్స్యాదాన్ విడ్వరాహాంశ్ చ మత్స్యాన్ ఏవ చ సర్వశః॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౧–౧౪)

క్రవ్యదాః శకునయో గృధ్రాదయః। గ్రామనివాసినః శకునయః పారావతాదయః। అనిర్దిష్టా అపరిజ్ఞాతజాతివిశేషా మృగపక్షిణః। ఏకశఫా అశ్వాదయః। టిట్టిభః నిష్ఠురశబ్దభాషీ పక్షివిశేషః। కలవిఙ్కశ్ చటకః। ప్లవో జలకుక్కుటః। చక్రాహ్వశ్ చక్రవాకః। సారసః పుష్కరాహ్వః। రజ్జువాలకో రజ్జువత్పుచ్ఛకః। దాత్యూహః కాలకణ్ఠకః। ప్రతుదః శ్యేనః। జాలపాదః జాజాకారపాదః। కోయష్టిః పక్షివిశేషః। నఖవిష్కిరాః చకోరాదయః। నిమజ్జన్తో మత్స్యాదా నిమజ్జ్య మత్స్యభక్షకాః పక్షివిశేషాః। శౌనం శునోద్భవం మాంసమ్। వల్లూరం శుష్కమాంసమ్। కాకోలో గిరికాకః। ఖఞ్జరీటః ఖఞ్జనః। మత్స్యాదా అనిమజ్జన్తో మత్స్యాదా వివక్షితాః। విడ్వరాహా గ్రామసూకరాః। [౩౮౮] అత్ర మత్స్యనిషేధో రాజీవసింహతుణ్డకాదివ్యతిరిక్తవిషయః। అత ఏవోక్తం తేనైవ।

రాజీవాన్ సింహతుణ్డాంశ్ చ సశల్కాంశ్ చైవ సర్వశః। ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౬)

రాజీవాః పద్మవర్ణా మత్స్యాః। సింహతుణ్డాః సింహముఖాః। శల్కైః శుక్త్యాకారావయవైః పృష్ఠభాగగతైః సహ వర్తన్తే ఇతి సశల్కాః। ఏతే సర్వశః శ్రాద్ధే నిత్యభోజనే చ భక్ష్యా ఇత్య్ అర్థః। దేవలో ‘పి।

వలూకకురరశ్యేనగృధ్రకుక్కుటవాయసాః।

చకోరః కోకిలో రజ్జుదాలకశ్ చాషమద్గుకౌ ||

పారావతకపోతౌ చ న భక్ష్యాః పక్షిణః స్మృతాః |

అభక్ష్యాః పశుజాతీనాం గోఖరోష్ట్రాశ్వకుఞ్జరాః ||

సింహవ్యాఘ్రర్క్షశరభాః సర్పాజగరకాస్ తథా |

ఆఖుమూషకమార్జారనకులగ్రామసూకరాః ||

శ్వశృగాలవృకద్వీపిగోలాఙ్గూలకమర్కటాః | ఇతి |

కురరః ఉత్క్రోశః | మద్గుర్ జలకాకః | ద్వీపిశబ్దో వ్యాఘ్రవిశేషపరః | గోలాఙ్గూలో వానరవిశేషః | మర్కటగ్రహణం సర్వేషాం పఞ్చనఖానామ్ ఉపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవ మనుః "సర్వాన్ పఞ్చనఖాంస్ తథా" (MDహ్ ౫.౪౭) [౩౮౯] ఇతి | న భక్షయేద్ ఇతి యోజనా | అత్ర పఞ్చనఖానాం భక్ష్యత్వనిషేధో గోధాదిపఞ్చకవ్యతిరిక్తవిషయః | తథా చ దేవలః |

పఞ్చ పఞ్చనఖా భక్ష్యా ధర్మతః పరికీర్తితాః |

గోధా కూర్మః శశః శ్వావిట్ శల్యకశ్ చేతి తే స్మృతాః || ఇతి |

ధర్మత ఇతి హింసామ్ అకృత్వా క్రయాదిప్రాప్తౌ భక్ష్యా ఇత్య్ అర్థః | న చాయమ్ అపూర్వవిధిః | రాగప్రాప్తత్వాత్ తద్భక్షణస్య | నాపి నియమః, పక్షప్రాప్త్యభావాత్ | అతో గోధాదిపఞ్చనఖపఞ్చకవ్యతిరిక్తా న భక్ష్యా ఇతి పరిసఙ్ఖ్యైవ పరిశిష్యతే | ఏవం చ సతి విశేషనిషేధబలాత్ తన్మాంసభక్షణే ప్రత్యవాయో నేతరత్రేత్య్ అవగమ్యతే | అత ఏవోక్తం మనునా |

న మాంసభక్షణే దోషో న మద్యే న చ మైథునే |

ప్రవృత్తిర్ ఏషా భూతానాం నివృత్తిస్ తు మహాఫలా || ఇతి | (MDహ్ ౫.౫౬)

యత్ తేనైవోక్తమ్,

నాకృత్వా ప్రాణినాం హింసాం మాంసమ్ ఉత్పద్యతే క్వచిత్ |

న చ ప్రాణివధః స్వర్గ్యస్ తస్మాన్ మాంసం వివర్జయేత్ ||

సముత్పత్తిం చ మాంసస్య వధబన్ధౌ చ దేహినామ్ |

ప్రసమీక్ష్య నివర్తేత సర్వమాంసస్య భక్షణాత్ || (MDహ్ ౫.౪౮–౪౯)

ఇతి, యచ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేనాపి,

వసేత్ స నరకే ఘోరే దినాని పశులోమభిః |

సంమితాని దురాచారో యో హన్త్య అవిధినా పశూన్ || (YDహ్ ౧.౧౮౦)

[౩౯౦] ఇతి, తన్ నిషిద్ధప్రాణిహింసాపూర్వకమాంసభక్షణవిషయమ్ | న తు క్రయాదిప్రాప్తమాంసభక్షణవిషయమ్ | ప్రాణివధనిన్దాపూర్వకమ్ ఏవ మాంసనిషేధస్మరణాత్ | యచ్ చ మనునైవోక్తమ్,

ఫలమూలాశనైర్ మేధ్యైర్ మున్యన్నానాం చ భోజనైః |

న తత్ ఫలమ్ అవాప్నోతి యన్ మాంసపరివర్జనాత్ || (MDహ్ ౫.౫౪)

ఇతి, తత్ర మాంసవర్జనస్య మహాఫలసాధనత్వం ప్రోక్షితాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్ | అత ఏవోక్తం తేనైవ |

ప్రోక్షితం భక్షయేన్ మాంసం బ్రాహ్మణానాం చ కామ్యయా |

యథావిధి నియుక్తశ్ చ ప్రాణానామ్ ఏవ చాత్యయే || ఇతి | (MDహ్ ౫.౨౭)

ప్రోక్షితమ్ ఇష్టశిష్టం మాంసం బ్రాహ్మణానాం కామ్యయా బ్రాహ్మణకామనయా చ | యథావిధి నియుక్తః శ్రాద్ధే నిమన్త్రితశ్ చ | ప్రాణాత్యయే క్షున్నిమిత్తే వ్యాధినిమిత్తే వా మాంసం భక్షయేద్ ఇత్య్ అలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా ||

అథ నిమన్త్రితబ్రాహ్మణేభ్యో దేయాని

నిమన్త్రితేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో యద్ దేయం తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

తైలమ్ ఉద్వర్తనం స్నానం దన్తధావనమ్ ఏవ చ |

కృత్తరోమనఖేభ్యస్ తు దద్యాత్ తేభ్యో 'పరే 'హని || ఇతి |

స్నానం స్నానసాధనమ్ | దన్తధావనం దన్తధావనసాధనం కాష్ఠాది దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | ఏతత్ తైలాదిదానమ్ అనిషిద్ధతిథివిషయమ్ | [౩౯౧] నిషిద్ధతిథిషు తిలతైలప్రతినిధిత్వేనామలకోదకం దద్యాత్ | తథా చ మార్కణ్డేయః |

అహ్నః షట్సు ముహూర్తేషు గతేష్వ్ అథ చ తాన్ ద్విజాన్ |

ప్రత్యేకం ప్రేషయేత్ ప్రేష్యాన్ ప్రదాయామలకోదకమ్ || ఇతి |

ఆమలకోదకదానమ్ అప్య్ అమావాస్యావ్యతిరిక్తవిషయమ్, "ధాత్రీఫలైర్ అమావాస్యాయాం న స్నాయాత్" ఇతి స్మృత్యన్తరే నిషేధాత్ | తైలాదిదానే విశేషో దేవలేన దర్శితః |

తైలమ్ ఉద్వర్తనం స్నానం స్నానీయం చ పృథగ్విధమ్ ।

పాత్రైర్ ఔదుమ్బరైర్ దద్యాద్ వైశ్వదేవికపూర్వకమ్ ॥ ఇతి ।

ఔదుమ్బరం తామ్రపాత్రమ్ । యత్ తు ప్రచేతసోక్తమ్,

శ్రాద్ధభుగ్ యో నఖశ్మశ్రుచ్ఛేదనం న తు కారయేత్ ।

ఇతి, తన్ నిషిద్ధతిథివిషయమ్ । శ్రాద్ధదేశే ప్రకల్ప్యాని ద్రవ్యాణి పురాణే ‘భిహితాని ।

ఉపమూలం సకృల్లూనాన్ కుశాంస్ తత్రోపకల్పయేత్ ।

యవాంస్ తిలాన్ బృసీః కాంస్యమ్ ఆపః శుద్ధైః సమాహృతాః ॥

పార్ణరాజతతామ్రాణి పాత్రాణి స్యాత్ సమిన్ మధు ।

పుష్పధూపసుగన్ధాది క్షౌమసూత్రం చ మేక్షణమ్ ॥ ఇతి ।

తిలా జర్త్తిలా గ్రాహ్యాః । తదసంభవే గ్రామ్యాః । జర్త్తిలలక్షణమ్ ఉక్తం సత్యవ్రతేన ।

జర్త్తిలాస్ తు తిలాః ప్రోక్తాః కృష్ణవర్ణా వనేభవాః ।

[౩౮౨] ఇతి । తేషాం ప్రశస్తత్వమ్ ఆపస్తమ్బ ఆహ ।

అటవ్యాం యే సముత్పన్నా అకృష్టఫలితాస్ తథా ।

తే వై శ్రాద్ధే పవిత్రాస్ తు తిలాస్ తే జర్త్తిలాః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

నిమన్త్రితబ్రాహ్మణానామ్ ఉపవేశనార్థమ్ ఆసనం బృసీ । తత్ర విశేషో మనునోక్తః: “కుతపం చాసనం దద్యాత్” ఇతి (MDహ్ ౩.౩౪) । కుతపో నేపాలదేశప్రభవమేషాదిరోమనిర్మితకమ్బలః । తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

మధ్యాహ్నః ఖడ్గపాత్రం చ తథా నేపాలకమ్బలః ।

రూప్యం దర్భాస్ తిలా గావో దౌహిత్రశ్ చాష్టమః స్మృతః ॥

పాపం కుత్సితమ్ ఇత్య్ ఆహుస్ తస్య సన్తాపకారణమ్ ।

అష్టావ్ ఏతే యతస్ తస్మాత్ కుతపా ఇతి విశ్రుతాః ॥ ఇతి ।

కాంస్యపార్ణరాజతతామ్రపాత్రాణి భోజనార్థమ్ అర్ఘ్యార్థం చోపకల్ప్యాని । అత్ర భోజనార్థం పలాశపత్రపాత్రాణ్య్ ఏవోపకల్ప్యాని । న త్వ్ అన్యపర్ణపాత్రాణి । తథా చ అత్రిః ।

న మృణ్మయాని కుర్వీత భోజనే దైవపిత్ర్యయోః ।

పాలాశేభ్యో వినా న స్యుః పర్ణపాత్రాణి భోజనే ॥ ఇతి ।

అర్ఘ్యార్థం త్వ్ అన్యపర్ణపాత్రాణ్య్ అనిషిద్ధాని । అత ఏవ బైజవాపః ।

ఖాదిరోదుమ్బరాణ్య్ అర్ఘ్యపాత్రాణి శ్రాద్ధకర్మణి ।

అప్య్ అశ్మమృణ్మయాని స్యుర్ అపి పర్ణపుటాస్ తథా ॥

[౩౯౩] ఇతి । అత్రోపకల్పనీయం పుష్పం బ్రహ్మాణ్డపురాణే దర్శితమ్ ।

శుక్లాః సుమనసః శ్రేష్ఠాస్ తథా పద్మోత్పలాని చ ।

గన్ధరూపోపపన్నాని యాని చాన్యాని కృత్స్నశః ॥ ఇతి ।

మార్కేణ్డయపురాణే ‘పి ।

జాత్యశ్ చ సర్వా దాతవ్యా మల్లికాః శ్వేతపూథికాః ।

జలోద్భవాని సర్వాణి కుసుమాని చ చమ్పకమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ త్వ్ ఆఙ్గిరసోక్తమ్: “న జాతీకుసుమాని । న కదలీపత్రమ్” ఇతి, క్రతుర్ అపి ।

అసురాణాం కులే జాతా జాతీ పూర్వపరిగ్రహే ।

తస్యా దర్శనమాత్రేణ నిరాశాః పితరో గతాః ॥

ఇతి, అత్ర జాతీకుసుమనిషేధో వైకల్పికః । తత్ర వర్జ్యాని కుసుమాని మత్స్యేనోక్తాని ।

పద్మబిల్వార్కధత్తూరపారిభద్రాటరూషకాః ।

న దేయాః పితృకార్యేషు పయశ్ చైవావికం తథా ॥ ఇతి । (Mఅత్Pఉ ౧౫.౩౭–౩౮)

పారిభద్రో మన్దారః ఆటరూషో । వాసకః । శఙ్ఖో ‘పి ।

ఉగ్రగన్ధీన్య్ అగన్ధీని చైత్యవృక్షోద్భవాని చ ।

పుష్పాణి వర్జనీయాని రక్తవర్ణాని యాని చ ॥ (Śఅఙ్Sమ్ ౧౩.౧౪)

[౩౯౪] ఇతి । అత్ర రక్తవర్ణనిషేధో జలోద్భవవ్యతిరిక్తవిషయః । అత ఏవోక్తం తేనైవ ।

జలోద్భవాని దేయాని రక్తాన్య్ అపి విశేషతః । ఇతి । (Śఅఙ్Sమ్ ౧౩.౧౫)

విష్ణుర్ అపి: “వర్జయేద్ ఉగ్రగన్ధీన్య్ అగన్ధీని కణ్టకిజాతాని రక్తాని పుష్పాణి చ । సితాని సుగన్ధీని కణ్టకిజాతాన్య్ అపి దద్యాత్” ఇతి (VఇDహ్ ౭౯.౫–౬) । ధూపద్రవ్యమ్ అపి విష్ణుధర్మోత్తరే దర్శితమ్ ।

ధూపో గుగ్గులకో దేయస్ తథా చన్దనసారజః ।

అగరుశ్ చ సకర్పూరస్ తురుష్కస్ త్వక్ తథైవ చ || ఇతి | (VఇDహ్Pఉ ౨.౧౪౧.౧౪)

తురుష్కః శల్లకీవృక్షః | త్వక్ లవఙ్గత్వక్ | మరీచిర్ అపి |

చన్దనాగరుణీ చోభే తమాలోశీరపద్మకమ్ | ఇతి |

వర్జనీయధూపద్రవ్యం విష్ణుర్ ఆహ: "జీవజం చ సర్వం న ధూపార్థమ్" (VఇDహ్ ౭౯.౯) [౩౯౫] ఇతి | జీవజం కస్తూర్యాది | "చన్దనకుఙ్కుమకర్పూరాగరుపద్మకాన్య్ అనులేపనార్థే" ఇతి (VఇDహ్ ౭౯.౧౧) | దీపార్థం స్నేహద్రవ్యమ్ ఆహ మరీచిః |

ఘృతాద్ వా తిలతైలాద్ వా నాన్యద్రవ్యాత్ తు దీపకమ్ | ఇతి |

అత్ర చాన్యద్రవ్యనిషేధో వసామేదోరూపద్రవ్యవిషయో న పునః కౌసుమ్భాదితైలవిషయః | అత ఏవ శఙ్ఖః |

ఘృతేన దీపో దాతవ్యస్ త్వ్ అథ వాన్యౌషధీరసైః |

వసామేదోద్భవం దీపం ప్రయత్నేన వివర్జయేత్ || ఇతి | (Śఅఙ్Sమ్ ౧౩.౧౬)

క్షౌమసూత్రోపకల్పనం వస్త్రాలాభవిషయమ్ | సతి సంభవే క్షౌమం వస్త్రమ్ ఉపకల్పనీయమ్ | అత ఏవ స్మృత్యన్తరమ్ |

కౌశేయం క్షౌమకార్పాసం దుకూలమ్ అహతం తథా |

శ్రాద్ధేష్వ్ ఏతాని యో దద్యాత్ కామాన్ ఆప్నోతి పుష్కలాన్ || ఇతి | (Vఆయ్Pఉ ౨.౧౮.౩౭)

కౌశేయం కృమికోశోత్థతన్తుజమ్ | క్షౌమమ్ అతసీత్వక్సంభవతన్తుసంభవమ్ | దుకూలమ్ ఇతి సూక్ష్మవస్త్రమ్ | అహతమ్,

[౩౯౬] ఈషద్ధౌతం నవం శ్వేతం సదశం యన్ న ధారితమ్ |

అహతం తద్ విజానీయాత్ సర్వకర్మసు పావనమ్ || ఇతి |

అథ వాసఃపరిధానమ్

ఏవం దర్భాదిమేక్షణాన్తం ద్రవ్యమ్ ఉపకల్ప్య స్నాత్వా శుక్లం వాసః పరిదధ్యాత్ | తథా చ స్మృతిః |

స్నాతో ‘ధికారీ భవతి దైవే పిత్ర్యే చ కర్మణి।

శ్రాద్ధకృచ్ ఛుక్లవాసాః స్యాత్। ఇతి॥

అథ స్నానానన్తరకర్తవ్యమ్

స్నానానన్తరం యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ యమః।

తతః స్నాత్వా నివృత్తేభ్యః ప్రత్యుత్థాయ కృతాఞ్జలిః।

పాద్యమ్ ఆచమనీయం చ సంప్రయచ్ఛేద్ యథాక్రమమ్॥ ఇతి।

కృతాఞ్జలిః స్వాగతమ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా అధ్వకృతోపహతిశుద్ధ్యర్థం పాదప్రక్షాలనార్థమ్ ఆచమనీయం చోదకం క్రమేణ ప్రయచ్ఛేద్ ఇత్య్ అర్థః। తదనన్తరం గృహాఙ్గణే మణ్డలద్వయం కార్యమ్। తథా చ మత్స్యః।

.... భవనస్యాగ్రతో భువి।

గోమయేనానులిప్తాయాం గోమూత్రేణ తు మణ్డలే॥ (Mఅత్Pఉ ౧౬.౨౭–౨౮)

[౩౮౭] ఇతి। గోమయసహితేన గోమూత్రేణ మణ్డలే కార్యే ఇతి శేషః। అత్ర విశేషమ్ ఆహ శమ్భుః।

ఉదక్ప్లవమ్ ఉదీచ్యం స్యాద్ దక్షిణం దక్షిణాప్లవమ్। ఇతి।

ఉదీచ్యం వైశ్వదేవికం మణ్డలమ్ ఉదక్ప్రవణమ్। దక్షిణం పిత్ర్యం మణ్డలం దక్షిణాప్రవణం కుర్యాత్। తత్ర మణ్డలకరణప్రభృత్యా శ్రాద్ధపరిసమాప్తేర్ వైశ్వదైవికం కర్మ ప్రదక్షిణం యజ్ఞోపవీతినా కార్యమ్। పిత్ర్యమ్ అపసవ్యం ప్రాచీనావీతినా కార్యమ్। తథా చ మనుః।

ప్రాచీనావీతినా సమ్యగ్ అపసవ్యమ్ అతన్ద్రిణా।

పిత్ర్యమ్ ఆ నిధనాత్ కార్యం విధివద్ దర్భపాణినా॥ ఇతి। (MDహ్ ౩.౨౭౯)

అత్రైవ విశేషాన్తరమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

దక్షిణం పాతయేత్ జానుం దేవాన్ పరిచరన్ సదా।

పాతయేద్ ఇతరఞ్ జాను పితౄన్ పరిచరన్న్ అపి॥ ఇతి। (KSమ్ ౧.౨.౫)

శాతాతపో ‘పి।

ఉదఙ్ముఖస్ తు దేవానాం పితౄణాం దక్షిణాముఖః। ఇతి।

బౌధాయనో ‘పి।

ప్రదక్షిణం తు దేవానాం పితౄణామ్ అప్రదక్షిణమ్।

దేవానామ్ ఋజవో దర్భాః పితౄణాం ద్విగుణాః స్మృతాః॥ ఇతి।

మణ్డలకరణానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ శమ్భుః।

ఉత్తరే ‘క్షతసంయుక్తాన్ పూర్వాగ్రాన్ విన్యసేత్ కుశాన్।

దక్షిణే దక్షిణాగ్రాంస్ తు సతిలాన్ విన్యసేద్ బుధః॥

[౩౯౮] ఇతి। మత్స్యపురాణే ‘పి।

అక్షతాభిః సపుష్పాభిస్ తద్ అభ్యర్చ్యాపసవ్యవత్।

విప్రాణాం క్షాలయేత్ పాదావ్ అభివన్ద్య పునః పునః॥ ఇతి। (Mఅత్Pఉ ౧౬.౨౮–౨౯)

అపసవ్యవత్ పూర్వమ్ ఉదీచ్యమణ్డలం పశ్చాద్ దక్షిణమణ్డలమ్ అభ్యర్చ్యేత్య్ అర్థః। దైవపూర్వకం విప్రాణాం పాదప్రక్షాలనం కుర్యాత్। అత ఏవ చ బ్రహ్మనిరుక్తమ్।

పాద్యం చైవ తథైవార్ఘ్యం దైవమ్ ఆదౌ ప్రయోజయేత్।

శన్ నో దేవీతి మన్త్రేణ పాద్యమ్ చైవ ప్రపాదయేత్॥ ఇతి।

పాద్యాదిదానం నామగోత్రోచ్చారణపూర్వకం కర్తవ్యమ్। తద్ ఉక్తం మత్స్యపురాణే।

నామగోత్రం పితౄణాం తు ప్రాపకం హవ్యకవ్యయోః॥ ఇతి। (Mఅత్Pఉ ౧౯.౪)

పాదప్రక్షాలనానన్తరం యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ సుమన్తుః।

దర్భపాణిర్ ద్విర్ ఆచమ్య లఘువాసా జితేన్ద్రియః।

పరిశ్రితే శుచౌ దేశే గోమయేనోపలేపితే॥

దక్షిణాప్రవణే సమ్యగ్ ఆచాన్తాన్ ప్రయతాన్ శుచీన్।

ఆసనేషు సదర్భేషు వివిక్తేషూపవేశయేత్॥

[౩౯౯] ఇతి। వివిక్తేషు పరస్పరమ్ అసంస్పృష్టేష్వ్ ఇత్య్ అర్థః। మనుర్ అపి।

ఆసనేషూపక్లృప్తేషు బర్హిష్మత్సు పృథక్ పృథక్।

ఉపస్పృష్టోదకాన్ సమ్యగ్ విప్రాంస్ తాన్ ఉపవేశయేత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౩.౨౦౮)

ఉపవేశనప్రకారో యమేన దర్శితః: “ఆసనం సంస్పృశన్ సవ్యేన పాణినా దక్షిణేన బ్రాహ్మణమ్ ఉపసంగృహ్య సమాధ్వమ్ ఇతి చోక్త్వోపవేశయేత్” ఇతి | ధర్మే ‘పి |

జాన్వాలభ్య తతో దేవాన్ ఉపవేశ్య తతః పితౄన్ |

సమస్తాభిర్ వ్యాహృతిభిర్ ఆసనేషూపవేశయేత్ || ఇతి | (VఇDహ్ ౧.౧౪౧.౨౦)

ఆదిపురాణే ‘పి |

విప్రౌ తు ప్రాఙ్ముఖౌ తేభ్యో ద్వౌ తు పూర్వం నివేశయేత్ |

శన్ నో దేవీతి మన్త్రేణ పాద్యం చైవ ప్రదాపయేత్ ||

ఉత్తరాభిముఖాన్ విప్రాంస్ త్రీన్ పితృభ్యశ్ చ సర్వదా || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యే ‘పి |

ద్వౌ దైవే ప్రాక్ త్రయః పిత్ర్య ఉదగ్ ఏకైకమ్ ఏవ వా |

మాతామహానామ్ అప్య్ ఏవం తన్త్రం వా వైశ్వదైవికమ్ || (YDహ్ ౧.౨౨౮)

[౪౦౦] ఇతి | మాతామహానామ్ అప్య్ ఏవమ్ ఇతి సంఖ్యాదిజ్నియమయోర్ అతిదేశః | వైశ్వదైవికం కర్మ శ్రాద్ధద్వయార్థమ్ ఆవృత్త్యానుష్ఠేయమ్ తన్త్రేణ వేత్య్ అభిప్రేత్య తన్త్రం వా వైశ్వదైవికమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ | అత ఏవ మరీచిః |

తథా మాతామహశ్రాద్ధం వైశ్వదేవసమన్వితమ్ |

కుర్వీత భక్తిసంపన్నస్ తన్త్రం వా వైశ్వదైవికమ్ || ఇతి |

అత్ర ద్వయోర్ అపి శ్రాద్ధయోర్ వైశ్వదైవికకర్మణః తన్త్రావృత్తివిధానాద్ ఏకప్రయోగవిధిప్రయోజ్యత్వం భిన్నప్రయోగవిధిప్రయోజ్యత్వం చ ప్రాప్తమ్ | తతశ్ చైకాధికారాపూర్వసాధకత్వం భిన్నాధికారాపూర్వసాధకత్వం చావగమ్యతే |

అథ బ్రాహ్మణనియమాః

ఉపవిష్టబ్రాహ్మణనియమాః స్మృత్యన్తరే దర్శితాః |

పవిత్రపాణయః సర్వే తే చ మౌనవ్రతాన్వితాః |

ఉచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టసంస్పర్శం వర్జయన్తః పరస్పరమ్ || ఇతి |

మౌనత్వం చ బ్రహ్మోద్యకథావ్యతిరిక్తవిషయమ్ । అత ఏవ యమః ।

బ్రహ్మోద్యాశ్ చ కథాః కుర్యుః పితౄణామ్ ఏతద్ ఈప్సితమ్ । ఇతి ॥

అథ యతిబ్రహ్మచారిణోః భోజనీయత్వమ్

ఉపవిష్టేష్వ్ అపి బ్రాహ్మణేషు యతిర్ బ్రహ్మచారీ వా యద్య్ ఆగచ్ఛతి తదా సో ఽపి శ్రాద్ధే భోజయితవ్యః । తద్ ఆహ యమః ।

భిక్షుకో బ్రహ్మచారీ వా భోజనార్థమ్ ఉపస్థితః ।

ఉపవిష్టేష్వ్ అనుప్రాప్తః కామం తమ్ అపి భోజయేత్ ॥

[౪౦౧] ఇతి । ఛాగలేయో ఽపి ।

పూజయేత్ శ్రాద్ధకాలే ఽపి యతిం చ బ్రహ్మచారిణమ్ ।

విప్రాన్ ఉద్ధరతే పాపాత్ పితౄన్ మాతృగణాన్ అపి ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

బ్రాహ్మణం భిక్షుకం వాపి భోజనార్థమ్ ఉపస్థితమ్ ।

బ్రాహ్మణైర్ అనుజ్ఞాతః శక్తితః ప్రతిపూజయేత్ ॥ ఇతి । (MDh 3.౨౪3)

అథ బ్రాహ్మణోపవేశనానన్తరకృత్యమ్

బ్రాహ్మణోపవేశనానన్తరకృత్యం పురాణే ఽభిహితమ్ ।

శ్రాద్ధభూమౌ గయాం ధ్యాత్వా ధ్యాత్వా దేవం గదాధరమ్ ।

తాభ్యాం చైవ నమస్కృత్య తతః శ్రాద్ధం ప్రవర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

శ్రాద్ధం కరిష్య ఇత్య్ ఏవమ్ ఉపవిష్టాన్ బ్రాహ్మణాన్ పృచ్ఛేద్ ఇత్య్ అర్థః । అత ఏవోక్తం తత్రైవ ।

ఉభౌ హస్తౌ సమౌ కృత్వా జానుభ్యామ్ అన్తరే స్థితౌ ।

సప్రశ్రయశ్ చోపవిష్టాన్ సర్వాన్ పృచ్ఛేత్ ద్విజోత్తమాన్ ॥ ఇతి ।

కురుష్వేతి తైః అనుజ్ఞాతో "దేవతాభ్యః పితృభ్యశ్ చ" ఇత్ మన్త్రం త్రిః పఠేత్ । తద్ ఉక్తం బ్రహ్మాణ్డపురాణే ।

దేవతాభ్యః పితృభ్యశ్ చ మహాయోగిభ్య ఏవ చ ।

నమః స్వధాయై సవాహాయై నిత్యమ్ ఏవ నమో నమః ॥

ఆద్యే 'వసానే శ్రాద్ధస్య త్రిర్ ఆవృత్తం జపేత్ సదా ॥ ఇతి ।

అనన్తరం సర్వతస్ తిలాన్ వికిరేత్ । తద్ ఉక్తం నిగమే: [౪౦౨] "అపహతా ఇత్ తిలాన్ వికిరేత్" ఇతి । తిలాన్ వికీర్య ధర్భాసనం దద్యాత్ । తద్ ఉక్తం పురాణే ।

కురుష్వేతి స తైర్ ఉక్తో దద్యాద్ దర్భాసనం తతః । ఇతి ।

దర్భాసనదానం చ బ్రాహ్మణహస్తే ఉదకదానపూర్వకం కార్యమ్ । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః ।

పాణిప్రక్షాలనం దత్వా విష్టరార్థాన్ కుశాన్ అపి । ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౨౯)

విష్టరార్థాన్ ఆసనార్థాన్ కుశానా ఆసనేషు దత్వేత్య్ అర్థః । తద్ ఉక్తం పురాణే ।

ఆసనే చాసనం దద్యాత్ వామే వా దక్షిణే 'పి వా । ఇతి ।

వామే వా దక్షిణే 'పి వేత్య్ అయం వికల్పః పిత్రర్థదేవార్థబ్రాహ్మణాసనదానవిషయతయా వ్యవస్థితో ద్రష్టవ్యః । అత ఏవోక్తం తత్రైవ ।

పితృకర్మణి వామే వై దైవే కర్మణి దక్షిణే । ఇతి ।

దైవే కర్మణ్య్ ఆసనదానే విశేషః కాఠకే 'భిహితః: "దేవానాం సయవా దర్భాః" ఇతి । ఆసనం దత్వా పునర్ నిమన్త్రయీయ । తద్ ఆహ సంగ్రహకారః: "తతః పునర్ అపో దత్వా నిమన్త్రయేత్। దైవే క్షణః క్రియతామ్ । తతః ఓమ్ తథేతి విప్రో బ్రూయాత్ । ప్రాప్నోతు భవాన్ ఇత్ కర్తా పునర్ బ్రూయాత్ । ప్రాప్నువాని ఇతి విప్రః పునర్ బ్రూయాత్" ఇతి । నిమన్త్రణం చ నిరఙ్గుష్ఠం హస్తం గృహీత్వా కర్తవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం పురాణే ।

[౪౦౩] నిరఙ్గుష్ఠం గృహీత్వా తు విశ్వాన్ దేవాన్ సమాహ్వయేత్ । ఇతి ।

అఙ్గుష్ఠవ్యతిరిక్తం హస్తం గృహీత్వా నిమన్త్ర్య విశ్వాన్ దేవాన్ సమాహ్వయేద్ ఇత్య్ అర్థః । ఆవాహనేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ యమః ।

యవహస్తస్ తతో దేవాన్ విజ్ఞాప్యావాహనం ప్రతి ।

ఆవాహయేద్ అనుజ్ఞాతో విశ్వేదేవాస ఇత్య్ ఋచా ॥

విశ్వేదేవాః శృణుతేతి మన్త్రం జప్త్వా తతో ’క్షతాన్ ।

ఓషధయ ఇతి మన్త్రేణ వికిరేత్ తు ప్రదక్షిణమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రదక్షిణం దక్షిణపాదాదిమస్తకాన్తమ్ అక్షతాన్ వికిరేత్ ఆరోపయేద్ ఇత్య్ అర్థః । విశ్వేదేవాస్ తు దశ్ బృహస్పతినా దర్శితాః ।

క్రతుర్ దక్షో వసుః సత్యః కాలః కామస్ తథైవ చ ।

ధునిశ్ చ రోచనశ్ చైవ యథా చైవ పురూరవా ॥

ఆర్ద్రవశ్ చ దశైతే తు విశ్వేదేవాః ప్రకీర్తితాః । ఇతి ।

తేషాం మధ్యే పురూరవార్ద్రవసంజ్ఞకా విశ్వేదేవా అత్రావాహ్యాః, పార్వణశ్రాద్ధత్వాత్ । అత ఏవ శఙ్ఖః ।

ఇష్టిశ్రాద్ధే క్రతుర్ దక్షః సంకీర్త్యౌ వైశ్వదైవికే ।

నాన్దీముఖే సత్యవసూ కామ్యే చ ధునిరోచనౌ ॥

పురూరవార్ద్రవౌ చైవ పార్వణే సముదాహృతౌ ।

నైమిత్తికే కాలకామావ్ ఏవం సర్వత్ర కీర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

ఇష్టిశ్రాద్ధం కర్మాఙ్గశ్రాద్ధమ్ । తచ్ చ పారస్కరేణ దర్శితమ్ ।

[౪౦౪] నిషేకకాలే సోమే చ సీమన్తోన్నయనే తథా ।

జ్ఞేయం పుంసవనే శ్రాద్ధం కర్మాఙ్గం వృద్ధివత్ కృతమ్ ॥ ఇతి ।

వృద్ధివద్ ఇత్య్ అనేన వృద్ధిశ్రాద్ధాత్ కర్మాఙ్గశ్రాద్ధమ్ అన్యద్ ఇతి జ్ఞాయతే । నాన్దీముఖం వృద్ధిశ్రాద్ధమ్ । తత్స్వరూపం వృద్ధవసిష్ఠ ఆహ ।

పుత్రజన్మవివాహాదౌ వృద్ధిశ్రాద్ధమ్ ఉదాహృతమ్ । ఇతి ।

ఆదిశబ్దేనాన్నప్రాశనచూడాకరణాదిసంస్కారా గృహ్యన్తే । న తు గర్భాధానపుంసవన-సీమన్తోన్నయనాని, తత్ర క్రియమాణస్య కర్మాఙ్గశ్రాద్ధత్వాత్ । కామ్యం ఫలకామనోపాధికమ్ । పార్వణమ్ అమావాస్యాశ్రాద్ధమ్ । నైమిత్తికం సపిణ్డీకరణమ్ ।

నను,

ఏకోద్దిష్టం తు యత్ శ్రాద్ధం తన్ నైమిత్తికమ్ ఉచ్యతే ।

ఇతి నైమిత్తికశబ్ద ఏకోద్దిష్టే రూఢత్వాత్ కథం సపిణ్డీకరణే ప్రయుజ్యతే ఇతి ।

సత్యమ్, తథాపి “తద్ అప్య్ అదైవం కర్తవ్యమ్” ఇత్య్ ఏకోద్దిష్టస్య దైవహీనత్వేన కామకాలసంజ్ఞకానాం విశ్వేషాం దేవానామ్ అన్వయానుపపత్తేః ఏకోద్దిష్టయుక్తం సపిణ్డీకరణం నైమిత్తికశబ్దేన లక్షణయోచ్యతే ॥

అథార్ఘ్యాదిదానమ్

విశ్వాన్ దేవాన్ ఆవాహ్యార్ఘపాత్రాసాదనాది కుర్యాత్ । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

యవైర్ అన్వవకీర్యాథ భాజనే సపవిత్రకే ।

[౪౦౫]శన్ నో దేవ్యా పయః క్షిప్త్వా యవో ‘సీతి యవాంస్ తథా ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౩౦)

మత్స్యపురాణే ‘పి ।

విశ్వాన్ దేవాన్ యవైః పుష్పైర్ అభ్యర్చ్యాసనపూర్వకమ్ ।

పూరయేత్ పాత్రయుగ్మం తు స్థాప్య దర్భపవిత్రకే ॥ ఇతి । (Mఅత్Pఉ ౧౭.౧౪–౧౫)

ప్రచేతా అపి ।

ఏకైకస్య తు విప్రస్య అర్ఘ్యం పాత్రే వినిఃక్షిపేత్ ।

యవో ‘సీతి యవాన్ కీర్త్వా గన్ధపుష్పైః సుపూజితమ్ ॥ ఇతి ।

అర్ఘ్యపాత్రాణి సౌవర్ణరాజతాదీని । తద్ ఆహ కాత్యాయనః: “సౌవర్ణరాజతౌదుమ్బరఖడ్గ-మణిమయానాం పాత్రాణామ్ అన్యతమేషు । యాని వా విద్యన్తే । పత్రపూటకే వా” ఇతి । యాని వా తైజసాని కాంస్యాదీని తేషు వేత్య్ అర్థః రాజతం పాత్రం పిత్ర్యే వినియుజ్యతే । న దైవే । తద్ ఆహ మత్స్యో రాజతం పాత్రమ్ అధికృత్య ।

శివనేత్రోద్భవం యస్మాద్ అతస్ తత్ పితృవల్లభమ్ ।

అమఙ్గలం తద్ యత్నేన దేవకార్యేషు వర్జితమ్ ॥ ఇతి । (Mఅత్Pఉ ౧౭.౨౩)

అర్ఘ్యపవిత్రకం ప్రతిపాత్రం భేదేన కార్యమ్ । తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే ।

[౪౦౬] ద్వే ద్వే శలాకే దేవానాం పాత్రే కృత్వా పయః క్షిపేత్ । ఇతి ।

పవిత్రకరణేతికర్తవ్యతామ్ యోగియాజ్ఞవల్క్యః।

పవిత్రే స్థ ఇతి మన్త్రేణ ద్వే పవిత్రే చ కారయేత్।

అన్తర్దర్భే కుశచ్ఛిన్నే కౌశే ప్రాదేశసంమితే॥ ఇతి।

కుశచ్ఛిన్న ఇతి కుశమ్ అన్తరా కృత్వా ఛిన్నే। అత ఏవ యజ్ఞపార్శ్వః।

ఔషధీమ్ అన్తరే కృత్వా అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిపర్వణోః।

ఛిన్ద్యాత్ ప్రాదేశమాత్రం తు పవిత్రం విష్ణుదైవతమ్॥

న నఖేన న కాష్ఠేన న లోహేన న మృణ్మయాత్। ఇతి।

అనన్తరమ్ "స్వాహార్ఘ్యా" ఇతి మన్త్రేణ దేవతార్థం బ్రాహ్మణసమీపే 'ర్ఘ్యపాత్రం స్థాపయేత్। తథా చ గార్గ్యః।

స్వాహేతి చైవ దేవానాం హోమకర్మణ్య ఉదాహరేత్। ఇతి।

దేవానాం హోమకర్మణ్య అర్ఘ్యదానే కర్మణ్య ఉపస్థితే పాత్రం స్థాపయితుమ్ "స్వాహార్ఘ్యా" ఇతి మన్త్రమ్ ఉచ్చారయేద్ ఇతి ప్రకరణాద్ ఏవ గమ్యతే। అర్ఘ్యపాత్రం స్థాపయిత్వా విప్రహస్తే 'ర్ఘ్యం దద్యాత్। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

యా దివ్యా ఇతి మన్త్రేణ హస్తేష్వ్ అర్ఘ్యం వినిఃక్షిపేత్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౩౧)

అర్ఘ్యదానే విశేషమ్ ఆహ గర్గ్యః।

దత్త్వా హస్తే పవిత్రం తు సంపూజ్యార్ఘ్యం వినిఃక్షిపేత్। ఇతి।

హస్తేష్వ్ ఇతి బహువచనమ్ ఉపక్రమగతైకవచనానురోధాద్ [౪౦౭] అవివక్షితమ్। తదనన్తరమ్ ఉదకపూర్వకం గన్ధాది దేయమ్। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

దత్త్వోదకం గన్ధమాల్యం ధూపదానం ప్రదీపకమ్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౩౧)

గన్ధాదిదానమ్ ఆచ్ఛాదనస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్, తదన్తర్గతత్వాత్। ఏవమ్ ఆసనప్రభృత్యాచ్ఛాదనపర్యన్తం వైశ్వదేవికార్చనం కాణ్డానుసమయేన కృత్వా ఆసనాద్యాచ్ఛాదనపర్యన్తం పిత్రర్చనం ప్రాచీనావీత్య్ అప్రదక్షిణం కుర్యాత్। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

అపసవ్యం తతః కృత్వా పితౄణామ్ అప్రదక్షిణమ్। ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౩౨)

నను – దైవే పిత్ర్యే చ ఆసనాద్యాచ్ఛాదనపర్యన్తానాం పదార్థానామ్ అపి పదార్థానుసమయేనైవానుష్ఠానం న్యాయ్యమ్, న తు కాణ్డానుసమయేన। పదార్థానుసమయే హి తేషాం ప్రధానప్రత్యాసత్తిర్ భవతి అవైషమ్యం చ। అన్యథా కేషాంచిత్ ప్రధానప్రత్యాసత్తిః కేషాంచిన్ నేతి వైషమ్యమ్ ఆపద్యేత్ – ఇతి।

సత్యమ్। ఆసనాదిపదార్థేషు వచనబలాత్ కాణ్డానుసమయ ఏవ స్వీక్రియతే। వాచనికత్వం చ "అపసవ్యం తతః కృత్వా" ఇతి వైశ్వదైవికాసనాదిపదార్థకాణ్డాద్ ఊర్ధ్వం పిత్రర్చనవిధానాత్। ఆసనాదిదానప్రకారమ్ ఆహ స ఏవ।

ద్విగుణాంస్ తు కుశాన్ దత్త్వా హ్య్ ఉశన్తస్ త్వేత్య్ ఋచా సహ।

ఆవాహ్య తదనుజ్ఞాతో జపేద్ ఆయాన్తు నస్ తతః॥

[౪౦౮]యవార్థాస్ తు తిలైః కార్యాః కుర్యాద్ అర్ఘ్యాదిపూర్వవత్॥

దత్త్వార్ఘ్యం సంస్రవాంస్ తేషాం పాత్రే కృత్వా విధానతః।

పితృభ్యః స్థానమ్ అసీతి న్యుబ్జం పాత్రం కరోత్య్ అధః॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౨33–3౫)

ద్విగుణాన్ ద్విగుణభుగ్నాన్ సతిలాన్ కుశాన్ ఆసనార్థం దద్యాత్। తద్ ఉక్తం కాఠకే: "పితౄణాం ద్విగుణాంస్ తిలైః" ఇతి। ఆసనదానాత్ పూర్వం పశ్చాచ్ చోదకం దద్యాత్। తథా చ ఆశ్వలాయనః: "అపః ప్రదాయ। దర్భాన్ ద్విగుణభుగ్నాన్ ఆసనం ప్రదాయ। ఆపః ప్రదాయ" ఇతి (Āశ్Gఋ ౪.౭.౫–౭)। "శ్రాద్ధే క్షణః క్రియతామ్" ఇతి పూర్వవత్ క్షణం దత్త్వా। "పితౄన్ ఆవాహయిష్యే" ఇతి బ్రాహ్మణాన్ పృష్ట్వా "ఆవాహయ" ఇతి తైర్ అనుజ్ఞాతః "ఉశన్తస్ త్వా" ఇతి మన్త్రేణావాహ్య "నమో వః పితరః" ఇతిత్ తిలాన్ మస్తకాదిదక్షిణపాదాన్తమ్ అవకీర్య "ఆయాన్తు నః పితరః" ఇతి మన్త్రేణోపతిష్ఠేత। తథా చ ప్రచేతాః।

శిరఃప్రభృతి పాదాన్తం నమో వ ఇతి పైతృకే। ఇతి।

ఉపస్థానానన్తరకృత్యమ్ ఉక్తమ్ పురాణే।

జపేద్ ఆయాన్తు న ఇతి మన్త్రం సమ్యగ్ అశేషతః।

రక్షార్థం పితృసత్రస్య త్రిఃకృత్వః సర్వతోదిశమ్॥

తిలాంస్ తు ప్రక్షిపేన్ మన్త్రమ్ ఉచ్చార్యాపహతా ఇతి॥

[౪౦౯] ఇతి। అర్ఘ్యాద్యాచ్ఛాదనాన్తం పూర్వవత్ కుర్యాత్। అత్రార్ఘ్యపాత్రాసాదనాదౌ విశేషో విష్ణునా దర్శితః: "దక్షిణాగ్రేషు దక్షిణాపవర్గేషు చమసేషు త్రిష్వ్ అప ఆసిఞ్చేచ్ ఛిన్నో దేవీర్ ఇతి" ఇతి (VఇDహ్ ౭3.౧౨)। అయమ్ అర్థః – దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు

దక్షిణాపవర్గతయాసాదితేషు పవిత్రాన్తర్హితేషు చమసేషు త్రిష్వ్ అర్ఘ్యపాత్రేషు శన్ నో దేవీర్ అభిష్టయ ఇతి మన్త్రేణ ప్రతిపాత్రమ అప ఆసిఞ్చేద్ ఇతి | శౌనకో ‘పి: “పాత్రేషు దర్భాన్తర్హితేష్వ్ అపః ప్రదాయ శన్ నో దేవీర్ అభిష్టయ ఇత్య్ అనుమన్త్రితాసు తిలాన్ ఆవపతి | తిలో ‘సి సోమదేవత్యో గోసవే దేవనిర్మితః | ప్రత్నవద్భిః ప్రత్తః స్వధయా పితౄన్ ఇమాంల్ లోకాన్ ప్రీణయాహి నః స్వధా నమః” ఇతి | అత్ర చ పిత్రాదీనాం త్రయాణామ్ ఏకైకస్యానేకబ్రాహ్మణనిమన్త్రణే సర్వేషామ్ ఏకబ్రాహ్మణనిమన్త్రణే ‘పి త్రీన్య్ ఏవార్ఘ్యపాత్రాణి, న తు బ్రాహ్మణసంఖ్యయా | అత ఏవ బైజవాపః |

స్తీర్త్వా పితౄణాం త్రీణ్య్ ఏవ కుర్యాత్ పాత్రాణి ధర్మవిత్ |

ఏకస్మిన్ వా బహుషు వా బ్రాహ్మణేషు యథావిధి || ఇతి |

స్తీర్త్వా తిలాన్ అర్ఘ్యోదకేషు క్షిప్త్వేత్య్ అర్థః | అర్ఘ్యపవిత్రం చాయుగ్మసంఖ్యయా కర్తవ్యమ్ | తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే |

తిస్రస్ తిస్రః శలాకాః స్యుః పితృపాత్రేషు పార్వణే |

[౪౧౦] ఇతి | తిలప్రక్షేపానన్తరం గన్ధపుష్పాణి ప్రక్షిపేత్ | తద్ ఉక్తం బ్రహ్మపురాణే |

అర్ఘ్యాః పుష్పైశ్ చ గన్ధైశ్ చ తాః ప్రపూజ్యాశ్ చ శాస్త్రవత్ | ఇతి |

యా అర్ఘ్యార్థా ఆపస్ తా గన్ధాదిభిః పూజ్యా ఇత్య్ అర్థః | అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ శౌనకః: “తాః ప్రతిగ్రాహయిష్యన్ స్వధార్ఘ్యా ఇతి” | తా ఆపో బ్రాహ్మణైః ప్రతిగ్రాహయిష్యన్ “స్వధార్ఘ్యా” ఇతి మన్త్రేణ స్థాపయేద్ ఇత్య్ అర్థః | తతః పవిత్రాన్తర్హితేషూదకపూర్వకం “యా దివ్యా” ఇతి మన్త్రేణార్ఘ్యోదకం దద్యాత్ | తథా చ పైఠీనసిః: “తతో బ్రాహ్మణహస్తేషూదకపూర్వం దర్భాన్ ప్రదాయోదకపూర్వకమ్ అర్ఘోదకం దదాతి యా దివ్యా ఇత్య్ ఉక్త్వాసావ్ ఏతత్ తే ‘ర్ఘోదకమ్ ఇత్య్ అప ఉపస్పృశ్యైవమ్ ఏవేతరయోః” ఇతి | అత్ర విశేషమ్ ఆహ ధర్మః: “యా దివ్యా ఆప ఇతి పాత్రం పాణిభ్యామ్ ఉద్ధృత్య నామ గోత్రం చ గృహీత్వా సపవిత్రహస్తే ‘ర్ఘ్యం దద్యాత్” ఇతి | యత్ తు పైఠీనసివచనే హస్తేష్వ్ ఇతి బహువచనం తత్ త్రీంస్ త్రీన్ ఏకైకత్రేతి విహితబ్రాహ్మణసంఖ్యాపక్షే | బ్రాహ్మణహస్తేషూదకపూర్వం దర్భాన్ ప్రదాయేతి పిత్రర్థబ్రాహ్మణార్చన ఏవ బహువచనప్రయోగాత్ | [౪౧౧] అన్యథా “ఏవమ్ ఏవేతరయోః” ఇతి పితామహప్రపితామహార్థ-బ్రాహ్మణార్చనస్య పృథగ్విధానం న స్యాత్ | ఏవమ్ అర్ఘ్యం దత్వా తేషామ్ అర్ఘోదకానాం సంస్రవాన్ విప్రహస్తేభ్యః పాత్రేషు గలితాన్ పితృపాత్రే సంగృహ్య తత్పాత్రం న్యుబ్జమ్ అధోముఖమ్ “పితృభ్యః స్థానమ్ అసి” ఇత్య్ అధః కుర్యాత్ భూమౌ నిదధ్యాత్ ఇత్య్ అర్థః | న్యుబ్జకరణానన్తకర్తవ్యమ్ ఆహ బైజవాపః |

తస్యోపరి కుశాన్ దత్వా ప్రదద్యాద్ దైవపూర్వకమ్ |

గన్ధపుష్పాణి ధూపం చ దీపవస్త్రోపవీతకమ్ || ఇతి |

దైవపూర్వకమ్ ఇత్య్ అయం పదార్థానుసమయో యాజ్ఞవల్క్యోక్తకాణ్డానుసమయేన సహ వికల్ప్యతే ఇత్య్ అవిరోధః ||

అథాగ్నౌకరణమ్

ఏవం గన్ధపుష్పాదిభిర్ బ్రాహ్మణాన్ అభ్యర్చ్యాగ్నౌకరణాఖ్యం కర్మ కుర్యాత్ | తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

గన్ధాన్ బ్రాహ్మణసాత్ కృత్వా పుష్పాణ్య్ ఋతుభవాని చ |

ధూపం చైవానుపూర్వ్యేణ అగ్నౌకుర్యాద్ అతః పరమ్ || ఇతి | (KSమ్ ౨.౧౭.౧౧)

అగ్నౌకరణప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అగ్నౌ కరిష్యన్న్ ఆదాయ పృచ్ఛత్య్ అన్నం ఘృతప్లుతమ్ |

కురుష్వేత్య్ అభ్యనుజ్ఞాతో హుత్వాగ్నౌ పితృయజ్ఞవత్ ||

[౪౧౨] హుతశేషం ప్రదద్యాత్ తు భాజనేషు సమాహితః |

యథాలాభోపపన్నేషు రౌప్యేషు తు విశేషతః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౩౬–౬౭)

అగ్నౌ కరిష్యన్ ఘృతప్లుతమ్ అన్నమ్ ఆదాయ "అగ్నౌ కరిష్యే" ఇతి బ్రాహ్మణాన్ పృచ్ఛేత్ | ఘృతశబ్దేన శాకాదేర్ నిరాసః | తతః కురుష్వేతి తైర్ అనుజ్ఞాతః, "సాంనిధ్యమ్ ఉపసమాధ్యాయ మేక్షణేనావదాయ సోమాయ పితృమతే స్వధా నమో 'గ్నయే కవ్యవాహనాయ స్వధా నమః" ఇతి పిణ్డపితృయజ్ఞవిధానేనాగ్నౌ జుహుయాత్ | తతో మేక్షణం హుత్వా హుతశేషం యథాలాభోపపన్నేషు పిత్రాదిభాజనేషు దద్యాత్, న వైశ్వదేవభాజనేషు | తద్ ఉక్తం పురాణే |

అగ్నౌకరణశేషం తు దద్యాద్ వైశ్వదైవికే | ఇతి |

అగ్నౌకరణం చ ప్రాచీనావీత్య్ ఉపవీతీ వా కుర్యాత్ | తత్ప్రకృతిభూతస్య పిణ్డపితృయజ్ఞస్య దైవికత్వపైతృకత్వాభ్యామ్ ఉభయవిధత్వేన వికల్పితోభయధర్మకత్వాత్ తద్వికృతిభూతాగ్నౌకరణహోమే 'పి ప్రాచీనావీతిత్వోపవీతిత్వయోర్ వికల్పో 'వగమ్యతే | అత్ర చ యథాశాఖం వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా | అగ్నౌకరణం చ స్మార్తత్వేన వివాహాగ్నౌ కర్తవ్యమ్ | యదా తు సర్వాధానేనౌపాసనాగ్నిర్ నాస్తి తదా దక్షిణాగ్నౌ జుహుయాత్ | తదసంనిధానే లౌకికాగ్నౌ | తథా చ వాయుపురాణమ్ |

ఆహృత్య దక్షిణాగ్నిం తు హోమార్థం వై ప్రయత్నతః।

అగ్న్యర్థం లౌకికం వాపి జుహుయాత్ కర్మసిద్ధయే॥ (Vఆయ్Pఉ ౨.౧౩.౫౨–౫౩)

[౪౧౩] ఇతి। అగ్న్యర్థమ్ ఔపాసనాగ్నికార్యసిద్ధ్యర్థమ్। దక్షిణాగ్న్యసంనిధానే పాణౌ హోమః కర్తవ్యః। తథా చ స్మృత్యన్తరమ్।

హస్తే ’గ్నౌకరణం కుర్యాద్ అగ్నౌ వా సాగ్నికో ద్విజః। ఇతి।

సాగ్నికః సర్వాధానేనాహితాగ్నిః। దక్షిణాగ్న్యసంనిధానే హస్తే లౌకికే ’గ్నౌ వాగ్నౌకరణం కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః। యదా త్వ్ అర్ధాధానేనాహితాగ్నిర్ అప్య్ అనగ్నిమాన్ తదౌపాసనాగ్నావ్ అగ్నౌకరణం కుర్యాత్। తదభావే ద్విజపాణావ్ అప్సు వా। తథా చ మార్కణ్డేయః।

అనాహితాగ్నిస్ త్వ్ ఔపాసనాగ్న్యభావే ద్విజే ’ప్సు చ। ఇతి।

చశబ్దేనార్ధాధానేనానాహితాగ్నిర్ గృహ్యతే। అప్స్వ్ అగ్నౌకరణం జలసమీపే శ్రాద్ధకరణే వేదితవ్యమ్। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

విష్ణుధర్మోత్తరే వాప్సు మార్కణ్డేయేన యః స్మృతః।

స యదాపాం సమీపే స్యాచ్ ఛ్రాద్ధం జ్ఞేయో విధిస్ తదా॥ ఇతి।

యత్ తు మనునోక్తమ్,

అగ్న్యభావే తు విప్రస్య పాణావ్ ఏవోపపాదయేత్। (MDహ్ ౩.౨౧౨)

ఇతి, తద్ బ్రహ్మచారివిషయమ్। తద్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః।

అగ్న్యభావే తు విప్రస్య పాణౌ దద్యాత్ తు దక్షిణే।

[౪౧౪]అగ్న్యభావః స్మృతస్ తావద్ యావద్ భార్యాం న విన్దతి॥ ఇతి।

విద్యమానే ’ప్య్ అగ్నౌ కామ్యాదిషు చతుర్షు శ్రాద్ధేషు బ్రాహ్మణపాణావ్ ఏవ హోమః। తద్ ఆహుర్ గృహ్యకారాః।

అన్వష్టక్యం చ పూర్వేద్యుర్ మాసి మాసి చ పార్వణమ్।

కామ్యమ్ అభ్యుదయే ’ష్టమ్యామ్ ఏకోద్దిష్టమ్ అథాష్టమమ్॥

చతుర్ష్వ్ ఆద్యేషు సాగ్నీనామ్ అగ్నౌ హోమో విధీయతే।

పిత్ర్యబ్రాహ్మణహస్తే స్యాద్ ఉత్తరేషు చతుర్ష్వ్ అపి॥ ఇతి।

“హేమన్తశిశిరయోశ్ చతుర్ణామ్ అపరపక్షాణామ్ అష్టమ్యో ’ష్టకాః” ఇతి విహితాన్య్ అష్టకాశ్రాద్ధాని। తత్రాష్టకాశ్రాద్ధానామ్ ఉత్తరదినే నవమ్యాం క్రియమాణం శ్రాద్ధమ్ అన్వష్టకమ్

| పూర్వేద్యుః సప్తమ్యాం క్రియమాణం శ్రాద్ధం "పూర్వేద్యుః" ఇతి పదేన లక్షణయోక్తమ్ | ప్రతిమాసం క్రియమాణమ్ అపరపక్షికం శ్రాద్ధం "మాసి మాసి" ఇత్య్ అనేనోక్తమ్ | పార్వణం సర్వశ్రాద్ధప్రకృతిభూతమ్ అమావాస్యాశ్రాద్ధమ్ | కామ్యం పుత్రాదిఫలకామనయా క్రియమాణం శ్రాద్ధమ్ | ఆభ్యుదికశ్రాద్ధమ్ "అభ్యుదయ" ఇతి పదేనోక్తమ్ | అష్టకాఖ్యశ్రాద్ధం అష్టమ్యామ్ ఇతి పదేనోక్తమ్ | ఏకోద్దిష్టపదేన సపిణ్డీకరణం లక్షణయోక్తమ్ | అపిణ్డీకరణే ఏకోద్దిష్టస్యాపి సద్భావాత్ | ఏషాం మధ్యే ఆద్యేషు చతుర్షు సాగ్నికానామ్ అగ్నావ్ ఏవాగ్నౌకరణహోమః | ఉత్తరేషు సాగ్నినాం పిత్ర్యబ్రాహ్మణహస్త ఏవేతి | పాణౌ హోమే తు విశేషః కాత్యాయనేన దర్శితః |

పిత్ర్యే యః పఙ్క్తిమూర్ధన్యస్ తస్య పాణావ్ అనగ్నికః |

హుత్వా మన్త్రవద్ అన్యేషాం తూష్ణీం పాత్రేషు నిఃక్షిపేత్ || (KSమ్ ౨.౧౭.౧౪)

[౪౧౪] ఇతి | యత్ తు యమేనోక్తమ్,

దైవవిప్రకరే 'నగ్నిః కృత్వాగ్నౌకరణం ద్విజః |

ఇతి, తత్ర వికల్పేన వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా | దైవికబ్రాహ్మణపాణౌ హోమపక్షే 'పి పిత్ర్యబ్రాహ్మణపాత్రేష్వ్ ఏవ శేషం నిఃక్షిపేత్ | అత ఏవ వాయుపురాణమ్ |

హుత్వా దైవకరే 'నగ్నిః శేషం పిత్ర్యే నివేదయేత్ |

న హి స్మృతాః శేషభాజో విశ్వేదేవాః పురాణగైః || ఇతి |

పాణౌ హోమే యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ శౌనకః: "అనగ్నిశ్ చేద్ ఆద్యం గృహీత్వా భవత్స్వ్ ఏవాగ్నౌకరణమ్ ఇతి పూర్వవత్ తథాస్త్వ్ ఇతి" ఇతి | అయమ్ అర్థః – ఆద్యం ఘృతప్లుతమ్ అన్నం గృహీత్వా "భవత్స్వ్ ఏవాగ్నౌకరంఅహోమం కరిష్యే" ఇతి పూర్వవత్ పృష్ట్వా తథాస్త్వ్ ఇతి తైర్ అనుజ్ఞాతో జుహుయాత్ – ఇతి | యమో 'పి |

అగ్నౌకరణవత్ తత్ర హోమో దైవకరే భవేత్ |

పర్యస్తదర్భాన్ ఆస్తీర్య యతో హ్య్ అగ్నిసమో హి సః || ఇతి |

పర్యస్తదర్భాః పరిస్తరణ్యోగ్యా దర్భాః | దైవకరగ్రహణేన పిత్ర్యబ్రాహ్మణకరో 'ప్య్ ఉపలక్ష్యతే, ఉభయత్రాపి వికల్పేనాగ్నౌకరణస్య విధానాత్ | పాణితలే హుతస్యాన్నస్య వినియోగమ్ ఆహ గృహ్యపరిశిష్టకారః |

యచ్ చ పాణితలే దత్తం యచ్ చాన్యద్ ఉపకల్పితమ్ |

ఏకీభావేన భోక్తవ్యం పృథగ్భావో న విద్యతే ||

[౪౧౬] అన్నం పాణితలే దత్తం పూర్వమ్ అశ్నన్త్య్ అబుద్ధయః |

పితరస్ తేన తృప్యన్తి శేషాన్నం న లభన్తి తే ॥ ఇతి ।

యదా దైవవిప్రకరే హోమస్ తదా పితృమాతామహశ్రాద్ధద్వయార్థం సకృద్ ఏవానుష్ఠేయః, వైశ్వదేవభేదే ‘పి తత్రాధికరణకారకస్య సంప్రతిపన్నత్వాత్ । యదా పిత్ర్యబ్రాహ్మణకరే హోమస్ తదా మాతామహబ్రాహ్మణకరే ‘పి పృథగ్ అనుష్ఠేయః, వైశ్వదైవికతన్త్రత్వే ‘పి తత్రాధికరణకారకస్యాసంప్రతిపన్నత్వాత్ । తథా చ కాత్యాయనః ।

మాతామహస్య భేదే ‘పి కుర్యాత్ తత్రైవ సాగ్నికః । ఇతి ।

వైశ్వదైవికస్య భేదే తన్త్రే చ మాతామహస్య మాతామహార్థబ్రాహ్మణస్యాపి పాణౌ హోమం సాగ్నికః కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । పాత్రాణి ద్విః ప్రక్షాలయేత్ । తథా చ బ్రహ్మాణ్డపురాణమ్ ।

ప్రక్షాల్య హస్తపాత్రాది పశ్చాద్ అద్భిర్ విధానవత్ ।

ప్రక్షాలనజలం దర్భైస్ తిలమిశ్రం క్షిపేచ్ ఛుచౌ ॥ ఇతి ।

హస్తేన నిర్మృష్టం పాత్రాదీతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః । ఆదిశబ్దేన ఘృతాదిధారణార్థం గృహ్యతే ॥

అథ పరివేషణమ్

ఏవం ప్రక్షాలితేషు పాత్రేషు హుతశేషం ప్రాచీనావీతీ పితృపాత్రేషు నిధాయ సంపాదితాన్ పదార్థాన్ పరివేషయేత్ । తథా చ శౌనకః ।

హుత్వాగ్నౌ పరిశిష్టం తు పితృపాత్రేష్వ్ అనన్తరమ్ ।

నివేద్యైవాపసవ్యేన పరివేషణమ్ ఆచరేత్ ॥

[౪౧౭] ఇతి । అపసవ్యేనేతి హుతశేషనివేదనేనాన్వేతి । న తు పరివేషణేన । అత ఏవ కార్ష్ణాజినిః ।

అపసవ్యేన కర్తవ్యం పిత్ర్యం కృత్యం విశేషతః ।

అన్నదానాద్ ఋతే సర్వమ్ ఏవం మాతామహేష్వ్ ఇతి ॥ ఇతి ।

పరివేషణప్రకారో మనునా దర్శితః ।

పాణిభ్యామ్ ఉపసంగృహ్య స్వయమ్ అన్నస్య వర్ధితమ్ ।

విప్రాన్తికే పితౄన్ ధ్యాయన్ శనకైర్ ఉపనిఃక్షిపేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౨౪)

అన్నస్య వర్ధితమ్ అన్నేన పూర్ణం పరివేషణపాత్రం విప్రాన్తికే భోజనార్థపాత్రే | స్వయమ్ ఇతి వచనాత్ స్వయం పరివేషణం ముఖ్యమ్ | అత ఏవ వాయుపురాణమ్ |

ఫలస్యానన్తతా ప్రోక్తా స్వయం తు పరివేషణే | ఇతి |

యత్ తు తత్రైవోక్తమ్,

పరివేషణం ప్రశస్తం హి భార్యయా పితృతృప్తయే |

పితృదేవమనుష్యాణాం స్త్రీసహాయే యతః స్మృతే ||

ఇతి, తద్ ఇతరాపేక్షయా వేదితవ్యమ్ | భార్యయాపి సవర్ణయైవ పరివేషణం కార్యమ్ | తథా చ నారాయణః |

యద్ ద్రవ్యం యత్ పవిత్రం చ యత్ పిత్ర్యం యత్ సుఖావహమ్ |

ద్విజాతిభ్యః సవర్ణాయా హస్తేనైవ తు దీయతే ||

[౪౧౮] ఇతి | హస్తేన హస్తద్వయేనేత్య్ అర్థః | తద్ ఆహ మత్స్యః |

ఉభాభ్యామ్ అపి హస్తాభ్యామ్ ఆహృత్య పరివేషయేత్ | ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౭.౨౮)

హస్తేనాపి న సాక్షాద్ దేయమ్ | అపి తు దర్వ్యాదిద్వారా | అత ఏవ వృద్ధశాతాతపః |

హస్తదత్తాస్ తు యే స్నేహా లవణవ్యఞ్జనాదయః |

దాతారం నోపతిష్ఠన్తి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ || ఇతి | (Vఅడ్హ్ ౧౪.౩౧)

విష్ణుపురాణే ‘పి |

నాపవిత్రేణ హస్తేన నైకేన చ వినాకుశమ్ |

నాయసేనైవ పాత్రేణ శ్రాద్ధేషు పరివేషయేత్ || ఇతి |

ఆయసేన అయోమయపాత్రేణ నైవ పరివేషయేత్ | పరివేషణే కాని పాత్రాణి ప్రశస్తానీత్య్ అపేక్షితే విష్ణుః: “ఘృతాదిదానే తైజసాని పాత్రాణి ఖడ్గపాత్రాణి [౪౧౯] ఫల్గుపాత్రాణి చ ప్రశస్తాని | అత్ర చ పితృగాథా భవతి |

సౌవర్ణరాజతాభ్యాం చ ఖడ్గేనౌదుమ్బరేణ చ |

దత్తమ్ అక్షయతాం యాతి ఫల్గుపాత్రేణ వాప్య్ అథ || ఇతి | (Vఇడ్హ్ ౭౯.౨౨–౨౪)

ఖడ్గేన ఖడ్గమృగశృఙ్గకృతదర్వ్యాదినా। ఫల్గుపాత్రేణ కాకౌదుమ్బరికాఖ్యవృక్షదారుకృత-దర్వ్యాదినా। అన్యాన్య్ అపి పరివేషణీయాన్య్ ఆహ మనుః।

> భక్ష్యం భోజ్యం చ వివిధం మూలాని చ ఫలాని చ।
>
> హృద్యాని చైవ మాంసాని పానాని సురభీణి చ॥
>
> ఉపనీయ తు తత్ సర్వం శనకైః సుసమాహితః।
>
> పరివేషయేత్ తు ప్రయతః గుణాన్ సర్వాన్ ప్రచోదయన్॥ ఇతి। (MDh 3.౨౨౭–౨౨౮)

శౌనకో ‘పి।

> పాకం సర్వమ్ ఉపానీయ నివేద్య చ పృథక్ పృథక్।
>
> విధినా దైవపూర్వం తు పరివేషణమ్ ఆరభేత్॥

[౪౨౦] ఇతి। సంపాదితం సర్వం పాత్రేషు ప్రక్షిప్య పాత్రాభిమన్త్రణం కుర్యాత్। తద్ ఆహ ప్రచేతాః: “సర్వం ప్రకృతం దత్త్వా పాత్రమ్ ఆలభ్య జపేత్” ఇతి। అత్ర విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

> దత్త్వాన్నం పృథివీపాత్రమ్ ఇతి పాత్రాభిమన్త్రణమ్।
>
> కృత్వేదం విష్ణుర్ ఇత్య్ అన్నే ద్విజాఙ్గుష్ఠం నివేశయేత్॥ ఇతి। (YDh ౧.౧౩౭)

అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ అత్రిః।

> హస్తేన ముక్తమ్ అన్నాద్యమ్ ఇత్థమ్ అన్నమ్ ఇతీరయేత్।
>
> స్వాహేతి చ తతః కుర్యాత్ స్వసత్త్వానివర్తనమ్॥
>
> గోత్రసంబన్ధనామాని ఇదమ్ అన్నం తతః స్వధా।
>
> పితృక్రమాద్ ఉదీర్యేతి స్వసత్తాం వినివర్తయేత్॥ ఇతి।

అయమ్ అర్థః – విశ్వేభ్యో దేవేభ్య ఇతి దేవతోద్దేశేన శబ్దోచ్చారణానన్తరమ్ ఇదమ్ అన్నమ్ ఇత్య్ ఉచ్చారయేత్। తతః స్వాహేతి మన్త్రమ్ ఉచ్చారయేత్। తతో న మమేతి స్వత్వపరిత్యాగం కుర్యాత్। తతః పిత్రాదిక్రమాత్ సంబన్ధగోత్రనామోచ్చారణపూర్వకం దేవతోద్దేశం కృత్వేదమ్ అన్నమ్ [౪౨౧] ఇతి ప్రదేయం ద్రవ్యం నిర్దిశ్య స్వధేతి కవ్యదానప్రకాశకం మన్త్రం ఉచ్చార్య న మమేతి స్వత్వపరిత్యాగం కుర్యాత్। అనన్తరకృత్యమ్ ఆహ లఘుయమః।

> అన్నహీనం క్రియాహీనం మన్త్రహీనం చ యద్ భవేత్।

సర్వమ్ అచ్ఛిద్రమ్ ఇత్య్ ఉక్త్వా తతో యత్నేన భోజయేత్ || ఇతి |

“అచ్ఛిద్రం జాయతామ్” ఇత్య్ ఉక్త్యనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ ప్రచేతాః |

ఆపోశానం ప్రదాయాథ సావిత్రీం త్రిర్ జపేద్ అథ |

మధువాతా ఇతి తృచం మధ్వ్ ఇత్య్ ఏతత్ త్రికం తథా || ఇతి |

మధు ఇత్య్ ఏతత్ త్రిర్ ఆవర్తనీయమ్ ఇతి చతుర్థపాదస్యార్థః | సావిత్రీం సవ్యాహృతికాం జపేత్ | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

సవ్యాహృతికాం గాయత్రీం మధువాతా ఇతి తృచమ్ |

జప్త్వా యథాసుఖం వాచ్యం భుఞ్జీరంస్ తే ‘పి వాగ్యతాః || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౩౮)

యథాసుఖమ్ ఇత్య్ అత్ర జుషధ్వమ్ ఇత్య్ అధ్యాహారః | అత ఏవ వ్యాసః |

జుషధ్వమ్ ఇతి తే చోక్తాః సమ్యగ్ విధృతభాజనాః |

కృతమౌనాః సమశ్నీయుర్ అపోశానాద్ అనన్తరమ్ || ఇతి |

శ్రాద్ధభోక్తా బలిం న దద్యాత్ | అత ఏవ అత్రిః |

దత్తే వాప్య్ అథ వాదత్తే భూమౌ యో నిఃక్షిపేద్ బలిమ్ |

తద్ అన్నం నిష్ఫలం యాతి నిరాశైః పితృభిర్ గతమ్ ||

[౪౨౨] ఇతి | భోజనప్రక్రమానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః: “అశ్నత్సు జపేద్ వ్యాహృతిపూర్వాం గాయత్రీం సప్రణవాం సకృత్ త్రిర్ వా రక్షోఘ్నీః పిత్ర్యమన్త్రాన్ పురుషసూక్తమ్ అప్రతిరథమ్ అన్యాని చ పవిత్రాణి” ఇతి | మనుర్ అపి |

స్వాధ్యాయం శ్రావయేత్ పిత్ర్యే ధర్మశాస్త్రాణి చైవ హి |

ఆఖ్యానానీతిహాసాంశ్ చ పురాణాని ఖిలాని చ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౩౨)

అత్ర సూక్తజపో యజ్ఞోపవీతినా కర్తవ్యః | అత ఏవ జమదగ్నిః |

అపసవ్యేన కర్తవ్యం సర్వం శ్రాద్ధం యథావిధి |

సూక్తస్తోత్రజపం ముక్త్వా విప్రాణాం చ విసర్జనమ్ || ఇతి |

అథ దాతృభోక్తృనియమాః

దాతృభోక్తృనియమమ్. ఆహ వృద్ధశాతాతపః।

అపేక్షితం యో న దద్యాత్ శ్రాద్ధార్థమ్ ఉపకల్పితమ్।

కృపణో మన్దబుద్ధిస్ తు న స శ్రాద్ధఫలం లభేత్॥

అపేక్షితం యాచితవ్యం శ్రాద్ధార్థమ్ ఉపకల్పితమ్।

న యాచతే ద్విజో మూఢః స భవేత్ పితృఘాతకః॥ ఇతి।

నను,

[౪౨3] యాచతే యది దాతారం బ్రాహ్మణో జ్ఞానవర్జితః।

పితరస్ తస్య కుప్యన్తి దాతుర్ భోక్తుర్ న సంశయః॥

ఇతి।

కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రేణ ముచ్యతే ‘కర్మణస్ తతః।

తస్మాద్ విద్వాన్ నైవ దద్యాన్ న యాచేన్ న చ దాపయేత్॥

ఇతి వాయుపురాణ–స్మృతీ విరుధ్యేయాతామ్ ఇతి చేత్,

మైవమ్, తయోర్ అనుపకల్పితవిషయత్వేనాప్య్ ఉపపత్తేః। ఉపకల్పితవస్తునో ‘ప్య్ అత్యన్తాధికస్య దానప్రతిగ్రహౌ శఙ్ఖలిఖితాభ్యాం నిషిద్ధౌ: “నాత్యన్తాధికం దద్యాత్। న ప్రతిగృహ్ణీయాత్” ఇతి। అనపేక్షితవస్తునో నివారణప్రకారమ్ ఆహ నిగమః।

నాన్నపానాదికం శ్రాద్ధే వారేయన్ ముఖతః క్వచిత్।

అనిష్టత్వాద్ బహుత్వాద్ వా వారణం హస్తసంజ్ఞయా॥ ఇతి।

వారణం యాచనస్యాప్య్ ఉపలక్షణార్థమ్, ముఖతో యాచనే మౌనభఙ్గావిశేషాత్। అపేక్షితం వస్తు దదామీత్య్ ఉక్త్వా న దేయమ్। తథా చ యమః।

యావద్ ధవిష్యం భవతి యావద్ ఇష్టం ప్రదీయతే।

తావద్ అశ్నన్తి పితరో యావన్ నాహ దదామ్య్ అహమ్॥ ఇతి।

భోజనకాలే దాతృనియమా బ్రహ్మణ్డపురాణే దర్శితాః।

[౪౨౪]న చాశ్రు పాతయేత్ జాతు నాయుక్తాం గిరిమ్ ఈరయేత్ |

న చోద్వీక్షేత భుఞ్జానాన్ న చ కుర్వీత మత్సరమ్ ||

న దీనో నాపి వా క్రుద్ధో న చైవాన్యమనా నరః |

ఏకాగ్రమ్ ఆధాయ మనః శ్రాద్ధం కుర్యాత్ సదా బుధః || ఇతి |

భోక్తృనియమమ్ ఆహ సుమన్తుః |

అక్రోధనో రసాన్ సమ్యగ్ అద్యాద్ యద్ యస్య రోచతే |

ఆ తృప్తేర్ భోజనం తేషాం కామతో నావశేషణమ్ || ఇతి |

నిగమే ‘పి |

తూష్ణీం భుఞ్జీరన్ న విలోకయమానా అనుద్ధృత్య పాత్రమ్ | ఇతి |

బౌధాయనో ‘పి |

పాదేన పాదమ్ ఆక్రమ్య యో భుఙ్క్తే ‘నాపది ద్విజః |

నైవాసౌ భోజయేత్ శ్రాద్ధే నిరాశాః పితరో గతాః || ఇతి |

ప్రచేతా అపి |

పీత్వాపోశానమ్ అశ్నీయాత్ పాత్రే దత్తమ్ అగర్హితమ్ |

సర్వేన్ద్రియాణాం చాపల్యం న కుర్యాత్ పాణిపాదయోః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

అత్యుష్ణం సర్వమ్ అన్నం స్యాద్ అశ్నీరంశ్ చైవ వాగ్యతాః |

న చ ద్విజాతయో బ్రూయుర్ దాత్రా పృష్టా హవిర్గుణాన్ || ఇతి | (MDహ 3.౨౩౬)

అశ్నీరంస్ చైవేత్య్ ఏవకారః ప్రమాదాత్ పరస్పరసంస్పర్శే ‘పి భోజనానివృత్త్యర్థః | అత ఏవ శఙ్ఖః |

[౪౨౫] శ్రాద్ధపఙ్క్తౌ తు భుఞ్జానో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం స్పృశేత్ |

తద్ అన్నమ్ అత్యజన్ భుక్త్వా గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ || ఇతి |

పునః స ఏవ |

హుఙ్కారేణాపి యో బ్రూయాద్ ధస్తాద్ వాపి గుణాన్ వదేత్ |

భూతలాచ్ చోద్ధరేత్ పాత్రం ముఞ్చేద్ ధస్తేన వాపి తత్ ||

పౌఢపాదో బహిఃకక్షో బహిర్జానుకరో 'థ వా |

అఙ్గుష్ఠేన వినాశ్నాతి ముఖశబ్దేన వా పునః ||

పీతావశిష్టం తోయాది పునర్ ఉద్ధృత్య వా పిబేత్ |

ఖాదితార్ధం పునః ఖాదేన్ మోదకాని ఫలాని వా ||

ముఖేన వా ధమేద్ అన్నం నిష్ఠీవేద్ భాజనే 'పి వా |

ఇత్థమ్ అశ్నన్ ద్విజః శ్రాద్ధం హత్వా గచ్ఛత్య్ అధోగతిమ్ || ఇతి |

ప్రౌఢపాదః ఆసనాద్యారూఢపాదః | బహిఃకక్షః ఉత్తరవాసోబహిర్భూతకక్షద్వితయః | దాతృనియమమ్ ఆహ శఙ్ఖః |

శ్రాద్ధే నియుక్తాన్ భుఞ్జానాన్ న పృచ్ఛేల్ లవణాదిషు |

ఉచ్ఛిష్టాః పితరో యాన్తి పృచ్ఛతో నాత్ర సంశయః ||

దాతుః పతతి బాహుర్ వై జిహ్వా భోక్తుశ్ చ భిద్యతే || ఇతి |

అన్యాన్ అపి భోక్తృనియమాన్ ఆహ ప్రచేతాః |

న స్పృశేద్ వామహస్తేన భుఞ్జానో 'న్నం కదాచన |

న పాదౌ న శిరో బస్తిం న పదా భాజనం స్పృశేత్ ||

భోజనం తు న నిఃశేషం కుర్యాత్ ప్రాజ్ఞః కథంచన |

అన్యత్ర దధ్నః క్షీరాద్ వా క్షౌద్రాత్ సక్తుభ్య ఏవ చ ||

[౪౨౬] ఇతి | న చ, "న నిన్దేయుర్ నావశేషయేయుః" ఇతి జమగగ్నివచనవిరోధః ఇతి వాచ్యమ్, తస్యాధికావశేషణవిషయత్వాత్ | అత ఏవోక్తం తేనైవ: "అల్పం పునర్ ఉత్స్రష్టవ్యం తస్యాసంస్కృతప్రమీతానాం భాగదేయత్వాత్" ఇతి | ఉచ్ఛిష్టస్యాసంస్కృతప్రమీతాదిభాగధేయత్వం చ మనుర్ ఆహ |

అసంస్కృతప్రమీతానాం త్యాగినాం కులయోషితామ్ |

ఉచ్ఛిష్టం భాగధేయం స్యాద్ ధర్భేషు వికిరశ్ చ యః || ఇతి | (MDహ 3.౨౪౫)

ఏవం నియమేన భుక్తవత్సు విప్రేషు యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ ప్రచేతాః |

తృప్తాన్ బుధ్వాన్నమ్ ఆదాయ సతిలం పూర్వవజ్ జపేత్ | ఇతి |

పూర్వవత్ సవ్యాహృతికాం గాయత్రీం మధుమతీం చ జపేత్ ఇతి | తద్ ఆహ కాత్యాయనః: "గాయత్రీం మధుమతీం మధుమధ్వ్ ఇతి చ జప్త్వా తృప్తాః స్థేతి పృచ్ఛతి" ఇతి | ప్రశ్నానన్తరం వ్యాసః |

తృప్తాః స్థేతి చ పృష్టాస్ తే బ్రూయుస్ తృప్తాః స్మ ఇత్య్ అథ | ఇతి |

అథ బ్రాహ్మణభోజనానన్తకర్తవ్యమ్

అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ మనుః |

[౪౨౭] సార్వవర్ణికమ్ అన్నాద్యం సంనీయాప్లావ్య వారిణా |

సముత్సృజేద్ భుక్తవతామ్ అగ్రతో వికిరం భువి || ఇతి | (MDహ్ 3.౨౪౪)

సర్వవర్ణా వ్యఞ్జనవిశేషా యస్మింస్ తత్ సార్వవర్ణికమ్ | అత్ర విశేషమ్ ఆహ ప్రచేతాః: "యే అగ్నీతి భువి క్షిపేత్" ఇతి | వికిరం దత్వా ఆచామేత్ | అత ఏవ మరీచిః |

శ్రాద్ధేషు వికిరం దత్వా యో నాచామేన్ మతిక్షయాత్ |

పితరస్ తస్య షణ్మాసం భవన్త్య్ ఉచ్ఛిష్టభోజినః || ఇతి |

అనన్తరం గణ్డూషార్థమ్ ఉదకం దద్యాత్ | తథా చ మదాలసావాక్యమ్ |

తద్వద్ ఆచమనార్థాయ దద్యాద్ ఆపః సకృత్ సకృత్ | ఇతి | (MఆPఉ 3౧.౫3)

పిత్ర్యబ్రాహ్మణపూర్వకం హస్తప్రక్షాలనాచమనార్థమ్ ఉదకం దద్యాత్ | తద్ ఆహ విష్ణుః: "ఉదఙ్ముఖేష్వ్ ఆచమనమ్ ఆదౌ దద్యాత్ తతః [౪౨౮] ప్రాఙ్ముఖేషు | తతశ్ చ సుప్రోక్షితమ్ ఇతి శ్రాద్ధదేశం సంప్రోక్ష్య దర్భపాణిః సర్వం కుర్యాత్" ఇతి (VఇDహ్ ౭3.౨౫) | పైతృకబ్రాహ్మణేషు ప్రథమం హస్తప్రక్షాలనపూర్వకమ్ ఆచమనార్థమ్ ఉదకం దత్వా పశ్చాద్ వైశ్వదైవైకబ్రాహ్మణేషు దత్వానన్తరం ప్రోక్షితమ్ ఇతి మన్త్రేణ శ్రాద్ధదేశం సంప్రోక్ష్య దర్భపాణిః సర్వమ్ ఉపరి కర్మజాతం కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః |\

అథ పిణ్డనిర్వపణమ్

తతః పిణ్డనిర్వపణం కుర్యాత్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

సర్వమ్ అన్నమ్ ఉపాదాయ సతిలం దక్షిణాముఖః |

ఉచ్ఛిష్టసంనిధౌ పిణ్డాన్ దద్యాత్ తు పితృయజ్ఞవత్ || ఇతి | (YDస్ ౧.౨౪౨)

అయమ్ అర్థః – బ్రాహ్మణార్థపక్వం తిలమిశ్రం సర్వమ్ అన్నమ్ ఉపాదాయ పిణ్డాన్ కృత్వా ఉచ్ఛిష్టసంనిధౌ పిణ్డపితృయజ్ఞకల్పేన పిణ్డాన్ దద్యాత్ | ఏతచ్ చ చరుశ్రపణాభావే వేదితవ్యమ్ | యదా [౪౨౯] తు చరుశ్రపణసద్భావస్ తదాగ్నౌకరణశిష్టచరుశేషేణ సహ సర్వమ్ అన్నమ్ ఆదాయ అగ్నిసంనిధౌ పిణ్డాన్ దద్యాత్ | తదాహ మనుః |

త్రీంస్ తు తస్మాద్ ధవిఃశేషాత్ పిణ్డాన్ కృత్వా సమాహితః |

ఔదకేనైవ విధినా నిర్వపేద్ దక్షిణాముఖః || ఇతి | (MDస్3.౨౧౫)

ఉచ్ఛిష్టసంధిస్వరూపమ్ ఆహ అత్రిః |

పితౄణామ్ ఆసనస్థానాద్ అగ్రతస్ త్రిష్వ్ అరత్నిషు |

ఉచ్ఛిష్టసంనిధానం తు నోచ్ఛిష్టాసనసంనిధౌ || ఇతి |

త్రిష్వ్ అరత్నిష్వ్ ఇతి ఉచ్ఛిష్టసంసర్గరహితాసన్నదేశోపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవ వ్యాసః |

అరత్నిమాత్రమ్ ఉత్సృజ్య పిణ్డాంస్ తత్ర ప్రదాపయేత్ |

యత్రోపస్పృశతాం వాపి ప్రాప్నువన్తి న బిన్దవః || ఇతి |

పిణ్డదానే కాలమ్ ఆహ మనుః |

పిణ్డనిర్వపణం కేచిత్ పురస్తాద్ ఏవ కుర్వతే | ఇతి | (MDస్ 3.౨౬౧)

భోజనాత్ పురస్తాద్ అర్చనానన్తరం అగ్నౌకరణానన్తరం వా పిణ్డనిర్వపణం కేచిద్ ఇచ్ఛన్తి | అపరే తు భోజనానన్తరమ్ ఆచమనాద్ అర్వాగ్ ఊర్ధ్వం వా బ్రాహ్మణవిసర్జనాత్ పశ్చాద్ వా పిణ్డనిర్వపణం క్వచిద్ ఇచ్ఛన్తీతి కేచిద్ ఇత్య్ అనేనావగమ్యతే | భోజనాత్ పురస్తాద్ పిణ్డనిర్వపణం సపిణ్డీకరణాత్ ప్రాగ్ విహితేష్వ్ అప్రశస్తేషు శ్రాద్ధేషు | సపిణ్డీకరణాదిప్రశస్తశ్రాద్ధేషు పశ్చాద్ ఏవ పిణ్డనిర్వపణమ్ | తద్ ఆహ లౌగాక్షిః |

[౪30] అప్రశస్తేషు యాగేషు పూర్వం పిణ్డావనేజనమ్ |

భోజనస్య ప్రశస్తే తు పశ్చాద్ ఏవోపకల్పయేత్ || ఇతి |

ఆచమనాత్ ప్రాగ్ ఊర్ధ్వం వా బ్రాహ్మణవిసర్జనాద్ ఊర్ధ్వం వా పిణ్డనిర్వపణమ్ ఇతి పక్షాః శాఖాభేదేన వ్యవస్థితాః | తథా చ స్మృత్యన్తరమ్ |

మునిభిర్ భిన్నకాలేషు పిణ్డదానం తు యత్ స్మృతమ్ ।

తత్ స్వశాఖామతం యత్ర తత్ర కుర్యాద్ విచక్షణః ॥ ఇతి ।

తత్ర ఆశ్వలాయనశాఖినామ్ ఆచమనాత్ ప్రాగ్ ఊర్ధ్వం వేతి పక్షయోః సమత్వేన వికల్పః । తథా చ ఆశ్వలాయనః: "భుక్తవత్స్వ ఆచాన్తేషు పిణ్డాన్ నిదధ్యాత్ । ఆచాన్తేష్వ్ ఏకే" ఇతి (ĀśGబు ४.८.౧౨–౧౩) । యస్యాం శాఖాయాం కాలవిశేషో న శ్రుతః తత్ర ప్రయోగసౌకర్యార్థమ్ ఆచమనాద్ ఊర్ధ్వం పిణ్డనిర్వపణపక్ష ఏవ గ్రహీతవ్యః । పిణ్డనిర్వపణేతికర్తవ్యతా బ్రహ్మాణ్డపురాణే 'భిహితా ।

సవ్యోత్తరాభ్యాం పాణిభ్యాం కుర్యాద్ ఉల్లఖనం ద్విజః ।

ప్రఘర్షణం తతః కుర్యాత్ శ్రాద్ధకర్మణ్య్ అతన్ద్రితః ॥

ఖణ్డనం పేషణం చైవ తథైవోల్లేఖనక్రియా ।

వజ్రేణాథ కుశైర్ వాపి ఉల్లేఖేత్ తు మహీం ద్విజః ॥ ఇతి ।

ఖణ్డనం కుశాదేశ్ ఛేదనమ్ । పేషణం భూఘర్షణమ్ । వజ్రశబ్దేన స్ఫ్య ఉచ్యతే । ఉల్లేఖనమన్త్రశ్ చ కాత్యాయనేన దర్శితః: "ఉల్లిఖ్యాపహతా ఇతి" ఇతి । అనన్తరం ప్రోక్షయేత్, [४3౧] "తామ్ అభ్యుక్ష్య" ఇతి ఆశ్వలాయనస్మరణాత్ । తత్ర కుశాన్ ఆస్తృణుయాత్ । తద్ ఉక్తం బ్రహ్మణపురాణే ।

క్షిపేత్ కుశాంస్ తత్ర చ దక్షిణాగ్రాన్ । ఇతి ।

తతో 'వనేజనం కుర్యాత్ । తద్ ఆహ సుమన్తుః ।

అసావ్ అవనేనిక్ష్వేతి పురుషం పురుషం ప్రతి ।

త్రిస్ త్రిర్ ఏకేన హస్తేన విదధీతావనేజనమ్ ॥ ఇతి ।

అసావ్ ఇతి పిత్రాదీన్ నామగోత్రాభ్యాం సంబోధ్య ఏకేన దక్షిణహస్తేన ప్రిపురుషం త్రిస్ త్రిర్ అవనేజనమ్ ఉదకనిర్వపణం కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । అత్ర ఆశ్వలాయనేనావనేజనే మన్త్రాన్తరమ్ ఉక్తమ్: "ప్రాచీనావీతీ లేఖాం త్రిర్ ఉదకేనోపనయేచ్ ఛున్ధన్తాం పితరః" ఇత్యాది తద్ అవిరుద్ధమ్ । శాఖాభేదేన వ్యవస్థోపపత్తేః । పిణ్డదానమన్త్రాః కాత్యాయనేన దర్శితాః: "అసావ్ ఏతత్ త ఇతి యే చత్వా (?) మన్త్రాన్వితి (?) చైకే" ఇతి । అసావ్ ఇత్య్ అముకగోత్రాముకశర్మన్న్ ఇతి సంబోధ్య ఏతత్ తే ఇతి మన్త్రేణ పిణ్డదానం కుర్యాత్ । ఏకే యే చ త్వామ్ అత్రాన్వితి మన్త్రేణ పిణ్డదానం కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహుః । పిణ్డదానం చ సవ్యం జాన్వ్ ఆచ్య కర్తవ్యమ్ । తద్ ఉక్తం వాయుపురాణే ।

మధుసర్పిస్తిలయుతాంస్ త్రీన్ పిణ్డాన్ నిర్వపేద్ బుధః ।

జానుం కృత్వా తథా సవ్యం భూమౌ పితృపరాయణః || (Vఆయ్Pఉ ౨.౧౩.౨౨)

[౪౩౨] ఇతి | పిణ్డదానానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ మనుః |

న్యుప్య పిణ్డాన్ పితృభ్యస్ తు ప్రయతో విధిపూర్వకమ్ |

తేషు దర్భేషు తం హస్తం నిమృజ్యాల్ లేపభాగినామ్ || ఇతి | (MDహ్ ౩.౨౧౬)

తత్ర మన్త్రో విష్ణునా దర్శితః: “అత్ర పితరో మాదయధ్వం యథాభాగమ్ ఆవృషాయధ్వమ్ ఇతి దర్భమూలేషు కరావఘర్షణమ్” ఇతి | అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః: “అత్ర పితర ఇత్య్ ఉక్త్వోదఙ్ముఖ ఆతమనాద్ ఆవృత్యామీమదన్త పితర ఇతి జపతి” ఇతి (VఇSమ్ ౭.౨౨) | ఆతమనాత్ ప్రాణాయామోత్థవాయుపీడావధి ఉదఙ్ముఖ ఆసీత్ | తతో ‘నుచ్ఛ్వసన్న్ ఏవ పర్యావృత్త్యామీమదన్తేతి మనసా జపిత్వోచ్ఛ్వసేత్ | అత్ర విశేషః కర్మప్రదీపే దర్శితః |

వామేనావర్తనం కేచిద్ ఉదగన్తం ప్రచక్షతే |

సవ్యం గౌతమశాణ్డిల్యౌ శాణ్డిల్యాయన ఏవ చ ||

ఆవృత్య ప్రాణమ్ ఆయమ్య పితౄన్ ధ్యాయన్ యథార్హతః |

జపంస్ తేనైవ చావృత్య తతః ప్రాణాన్ ప్రమోచయేత్ || ఇతి | (KSమ్ ౨.౧౭.౨౧–౨౨)

అమీమదదన్తేత్య్ అనుమన్త్రణానన్తరం విష్ణుః [౪౩౩]: “అమీమదన్తేత్య్ అనుమన్త్ర్య శేషవఘ్రాణం కృత్వా శున్ధన్తాం పితర ఇతి పూర్వవద్ ఉదకనినయనం పిణ్డోపరి తతో ‘సావ్ అభ్యఙ్క్ష్వేత్య్ అభ్యఞ్జనం దద్యాద్ అసావ్ అఙ్క్ష్వేత్య్ అఞ్జనమ్ అథ వస్త్రమ్ అభావే దశామ్ ఊర్ణాం వా ఏతద్ వః పితరో వాసో మానోతోన్యత్ పితరో యుఙ్ధ్వమ్” ఇతి (VఇDహ్ ౭౩.౨౬) | తదనన్తరం వ్యాఘ్రః |

గన్ధపుష్పాణి ధూపం చ దీపం చ వినివేదయేత్ |

ఏతద్ వః పితరో వాసో దశాం దత్వా పృథక్ పృథక్ || ఇతి |

అర్చనానన్తరం మత్స్యః |

యత్ కించిత్ పచ్యతే గేహే భక్ష్యం భోజ్యమ్ అగర్హితమ్ |

అనివేద్య చ భోక్తవ్యం పిణ్డమూలే కథంచన || ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౭.౩౬)

తదనన్తరం బృహస్పతిః |

అనభ్యర్చ్యోదపాత్రం తు తేషామ్ ఉపరి నిఃక్షిపేత్ | ఇతి |

అనన్తరం విష్ణుః: “అథైతాన్ ఉపతిష్ఠేత నమో వః పితర ఇత్యాదినా మనోన్వాహువా సహ ఇతి తృచాన్తేనాథైతాన్ పిణ్డాంశ్ చాలయేత్ పరేతన పితర ఇతి” (VఇDహ్ ౭౩.౨౭) [౪౩౪] ఇతి |

అథ పిణ్డదానానన్తరకృత్యమ్

అనన్తర్కృత్యమ్ ఆహ ఆశ్వలాయనః: “అగ్నిం ప్రత్యేయాద్ అగ్నే తమద్యాశ్వన్న స్తోమైర్ ఇతి అగ్నిమ్ అగ్నౌకరణాగ్నిం గార్హపత్యం యద్ అన్తరిక్షం పృథివీమ్” ఇతి | బ్రాహ్మణహస్తేషు సకృత్ సకృత్ అపో దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | ఏతద్ ఆచమనాత్ ప్రాక్ పిణ్డదానపక్షే వేదితవ్యమ్ | ఆచాన్తేషు తు పిణ్డదానపక్షే ఆచమ్య పిణ్డదానం కృత్వా బ్రాహ్మణహస్తేషూదకం సకృత్ సకృద్ దద్యాత్ | కుశాశ్ చ దేయాః | పద్మపురాణే ‘పి |

ఆచాన్తేషూదకం దద్యాత్ పుష్పాణి సయవాని చ | ఇతి |

అత్ర యవగ్రహణం తిలోపలక్షణార్థమ్ | చశబ్దః పునర్ అప్ స్య ఉదకదానసముచ్చయార్థః | కృతకార్యత్వేన తేషు చ యవాదిషు కుత్రచిత్ శుచౌ దేశే విసృష్టేషు పునర్ ఉదకాదికం దద్యాత్ | తథా చ మత్స్యః |

ఆచాన్తేషు పునర్ దద్యాత్ జలపుష్పాక్షతోదకమ్ | ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౬.౪౭)

అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ స ఏవ |

దత్వాశీః ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ద్విజేభ్యః ప్రాఙ్ముఖో బుధః |

అఘోరాః పితరః సన్తు సన్త్వ్ ఇత్య్ ఉక్తే పునర్ ద్విజైః ||

గోత్రం తథా వర్ధతాం నస్ తథేత్య్ ఉక్తశ్ చ తైః పునః |

దాతారో నో ‘భివర్ధన్తాం వేదాః సన్తతిర్ ఏవ చ ||

[౪౩౫] శ్రద్ధా చ నో మా వ్యగమద్ బహు దేయం చ నో ‘స్త్వ్ ఇతి |

ఏతాః సత్యా ఆశిషః సన్తు సన్త్వ్ ఇత్య్ ఉక్తశ్ చ తైః పునః || ఇతి || (Mఅత్Pఉ ౧౭.౫౩–౫౫)

అథ స్వస్తివాచనకమ్

అనన్తరం పాత్రచాలనం కృత్వా స్వస్తివాచనం కుర్యాత్ | అత ఏవ నారాయణః |

అచాలయిత్వా తత్ పాత్రం స్వస్తి కుర్వన్తి యే ద్విజాః |

నిరాశాః పితరస్ తేషాం శప్త్వా యాన్తి యథాగతమ్ || ఇతి |

పాత్రచాలనే విశేషమ్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః |

పాత్రాణి చాలయేత్ శ్రాద్ధే స్వయం శిష్యో 'థ వా సుతః |

న స్త్రీభిర్ న చ బాలేన నాసజాత్యా కథంచన || ఇతి |

స్వస్తివాచనప్రకారమ్ ఆహ పారస్కరః: "స్వస్తీతి భగవన్ బ్రూహీతి వాచనమ్" ఇతి | యజ్ఞోపవీతీ వైశ్వదైవికహస్తే ఉదకం దత్త్వా పురూరవార్ద్రవసంజ్ఞకేభ్యో విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః స్వస్తీతి భగవన్ బ్రూహి – ఇతి కర్తా బ్రూయాత్ | విప్రేణ చ స్వస్తి ఇతి వక్తవ్యమ్ | పితృబ్రాహ్మణహస్తేష్వ్ అప్య్ ఏవమ్ ఏవ | అనన్తరకృత్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

స్వస్తివాచ్యం తతః కుర్యాద్ అక్షయ్యోదకమ్ ఏవ చ | (YDహ ౧.౨౪౩)

[౪౩౬] ఇతి | అక్షయ్యమ్ అస్త్వ్ ఇతి బ్రాహ్మణహస్తే జలం దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | మార్కణ్డేయో 'పి |

పితౄణాం నామగోత్రేణ జలం దేయమ్ అనన్తరమ్ |

బ్రాహ్మణానాం ద్విజైర్ వాచ్యమ్ అక్షయ్యమ్ ఇదమ్ అస్త్వ్ ఇతి || ఇతి |

హస్తేష్వ్ ఇత్య్ అధ్యాహృత్య యోజనా ||

అథ దక్షిణాదానమ్

అనన్తరం దక్షిణాం దద్యాత్ | మనుః |

స్వస్తివాచనకం కుర్యాత్ అక్షయ్యోదకమ్ ఏవ చ |

సతిలం నామగోత్రేణ దద్యాచ్ ఛక్త్యా చ దక్షిణామ్ ||

గోభూహిరణ్యవాసాంసి భవ్యాని శయనాని చ |

దద్యాద్ యద్ ఇష్టం విప్రాణామ్ ఆత్మనః పితుర్ ఏవ చ ||

విత్తశాఠ్యేన రహితః పితృభ్యః ప్రీతిమ్ ఆచరన్ | ఇతి |

అత్ర విశేషమ్ ఆహ పారస్కరః: "హిరణ్యం విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో రజతం పితృభ్యః | అన్యచ్ చ గో కృష్ణాజినం యావచ్ఛక్యం దద్యాత్ |

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విప్రాణాం శ్రాద్ధకర్మణి |

భక్ష్యం భోజ్యం సమం దేయం దక్షిణాం త్వ్ అనుసారతః" || ఇతి |

అనుసారత ఇతి నిమన్త్రితబ్రాహ్మణవిద్యాగుణతారతమ్యేనేత్య్ అర్థః | పుత్రుద్దేశేన దక్షిణాదానం ప్రాచీనావీతినా కార్యమ్ | అత ఏవ జమదగ్నిః |

[౪౩౭] అపసవ్యం తు తత్రాపి మత్స్య్ భగవాన్ హి మే మనః || ఇతి |

తత్రాపి దక్షిణాదానే 'పీతి | యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

సర్వం కర్మాపసవ్యేన దక్షిణాదానవర్జితమ్ |

ఇతి, తద్ బ్రాహ్మణోద్దేశేన దక్షిణాదానపక్షే ద్రష్టవ్యమ్ | స చ పక్షో దేవలేన దర్శితః |

ఆచాన్తేభ్యో ద్విజేభ్యస్ తు ప్రయచ్ఛేద్ అథ దక్షిణామ్ | ఇతి |

బ్రాహ్మణోద్దేశేన దక్షిణాదానే క్రమమ్ ఆహ స ఏవ |

దక్షిణాం పితృవిప్రేభ్యో దద్యాత్ పూర్వం తతో ద్వయోః | ఇతి |

వైశ్వదైవికబ్రాహ్మణయోర్ ఇత్య్ అర్థః | అత్ర పితృవిప్రేభ్య ఇతి సమభివ్యాహారాచ్ చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ | అనన్తరం యాజ్ఞవల్క్యః |

దత్త్వా తు దక్షిణాం శక్త్యా స్వధాకారమ్ ఉదాహరేత్ |

వాచ్యతామ్ ఇత్య్ అనుజ్ఞాతః ప్రకృతేభ్యః స్వధోచ్యతామ్ ||

బ్రూయుర్ అస్తు స్వధేత్య్ ఉక్తే భూమౌ సిఞ్చేత్ తతో జలమ్ |

విశ్వేదేవాశ్ చ ప్రీయన్తాం విప్రైశ్ చోక్తమ్ ఇదం జపేత్ ||

దాతారో నో 'భివర్ధన్తాం వేదాః సన్తతిర్ ఏవ చ |

శ్రద్ధా చ నో మా వ్యగమద్ బహు దేయం చ నో 'స్త్వ్ ఇతి ||

ఇత్య్ ఉక్త్వోక్త్వా ప్రియా వాచః ప్రణిపత్య ప్రమాదయేత్ |

వాజే వాజే ఇతి ప్రీతః పితృపూర్వం విసర్జయేత్ || ఇతి | (YDహ ౧.౨౪౪–౪౭)

[౪౩౮]

అథ మధ్యమపిణ్డాశనమ్

అనన్తరం పుత్రార్థీ మధ్యమపిణ్డం పత్న్యై దద్యాత్ | తథా చ వాయుపురాణమ్ |

పత్న్యై ప్రజార్థీ దద్యాత్ తు మధ్యమం మన్త్రపూర్వకమ్ | ఇతి | (Vఆయ్Pఉ ౨.౧౪.౩౧)

మధ్యమం పిణ్డమ్ ఇత్య్ అర్థః | తత్ప్రకారః | తత్ర ప్రాచీనావీతీ “అపాం త్వ ఔషధీనాం రసం ప్రాశయామి భూతకృతం గర్భం ధత్స్వ” ఇతి పత్న్యా అఞ్జలౌ మధ్యమపిణ్డం ప్రయచ్ఛేత్ | తత్ప్రాశనమన్త్రస్ తు మత్స్యేన దర్శితః |

ఆధత్త పితరో గర్భమ్ అన్తః సన్తానవర్ధనమ్ | ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౬.౫౪)

మనుర్ అపి |

పతివ్రతా ధర్మపత్నీ పితృపూజనతత్పరా |

మధ్యమం తు తతః పిణ్డం అద్యాత్ సమ్యక్ సుతార్థినీ ||

ఆయుష్మన్తం సుతం విన్దేత్ యశోమేధాసమన్వితమ్ |

ధనవన్తం ప్రజావన్తం ధార్మికం సాత్త్వికం తథా || (MDహ్ 3.౨౬౨–౬3)

[౪౩౯] ఇతి | పిణ్డప్రదానస్యాయోగ్యత్వమ్ ఆహ స ఏవ |

అప్రాప్తయౌవనే వృద్ధే సగర్భే రోగసంభవే |

బాలపుత్రకలత్రే ‘పి న దద్యాత్ పిణ్డమ్ అఞ్జలౌ || ఇతి |

పత్న్యా అసంనిధానాదౌ పిణ్డప్రతిపత్తిమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

అన్యదేశగతా పత్నీ గర్భిణీ రోగిణీ తథా |

తదా తం జీర్ణవృషభః ఛాగో వా భోక్తుమ్ అర్హతి || ఇతి |

ఆపస్తమ్బో ‘పి ప్రతిపత్త్యన్తరమ్ ఆహ |

యది పత్నీ విదేశస్థా ఉచ్ఛిష్టా యది వా మృతా |

దురాత్మా నానుకూలా చ తస్య పిణ్డస్య కా గతిః ||

ఆకాశం గమయేత్ పిణ్డం జలస్థో దక్షిణాముఖః |

పితౄణాం స్థానమ్ ఆకాశం దక్షిణా దిక్ తథైవ చ || ఇతి |

యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

తతః కర్మణి నిర్వృత్తే తాన్ పిణ్డాంస్ తదనన్తరమ్ |

బ్రాహ్మణో ‘గ్నిర్ అజో గౌర్ వా భక్షయేద్ అప్సు వా క్షిపేత్ ||

ఇతి, తత్ పుత్రార్థిత్వాభావవిషయమ్ | తీర్థశ్రాద్ధే పిణ్డానామ్ అప్స్వ్ ఏవ ప్రక్షేపః | తద్ ఉక్తం విష్ణుధర్మోత్తరే |

తీర్థశ్రాద్ధే సదా పిణ్డాన్ క్షిపేత్ తీర్థే సమాహితః |

దక్షిణాభిముఖో భూత్వా పిత్ర్యా దిక్ సా ప్రకీర్తితా || ఇతి | (VఇDహ్Pఉ ౧.౧౪౧.౮)

[౪౪౦]

అథోచ్ఛిష్టమార్జనమ్

అనన్తరమ్ ఉచ్ఛిష్టం సంమార్జయేత్ | అత ఏవ యాజ్ఞ్వల్క్యః |

[ప్రక్షిపేత్] సత్సు విప్రేషు ద్విజోచ్ఛిష్టం చ మార్జయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౫౭)

అయమ్ అర్థః – విప్రవిసర్జనాత్ ప్రాగ్ ఉచ్ఛిష్టం న మార్జయేత్ | అపి తు తేషు విసర్జితేషు పిణ్డప్రతిపత్తౌ చ కృతాయామ్ ఇతి | యత్ తు వ్యాసేనోక్తమ్,

ఉచ్ఛిష్టం న ప్రమృజ్యాత్ తు యావన్ నాస్తమ్ ఇతో రవిః |

ఇతి, యచ్ చ వసిష్ఠేనోక్తమ్,

శ్రాద్ధే నోద్వాసనీయాని ఉచ్ఛిష్టాన్య్ ఆ దినక్షయాత్ |

చ్యోతన్తే వై స్వధాకారాస్ తాః పిబన్త్య్ అకృతోదకాః || (VఅDహ్ ౧౧,౨౧)

ఇతి, తద్ గృహాన్తరసంభవవిషయమ్ | అత ఏవ ప్రచేతాః |

భృత్యవర్గావృతో భుక్త్వా కవ్యశేషం సగోత్రజైః |

ఆసాయం శ్రాద్ధకాలాయాం ద్విజోచ్ఛిష్టం న మార్జయేత్ || ఇతి |

అథ యజమానః స్వయం భుఞ్జీత

ఉచ్ఛిష్టమార్జనానన్తరం వైశ్వదేవం కృత్వా శేషమ్ అన్నం బ్రాహ్మణైః సహ భుఞ్జీత | తథా చ మత్స్యపురాణమ్ |

[౪౪౧]తతశ్ చ వైశ్వదేవాన్తే సభృత్యసుతబాన్ధవః |

భుఞ్జీతాతిథిసంయుక్తః సర్వం పితృనిషేవితమ్ || ఇతి | (Mఅత్Pఉ ౧౬.౫౫)

యదా శ్రాద్ధం నిర్వర్త్య వైశ్వదేవాదికం క్రియతే తదా తచ్ఛేషాద్ ఏవ తత్ కార్యమ్ | తద్ ఆహ పైఠీనసిః |

శ్రాద్ధం నిర్వర్త్య విధివద్ వైశ్వదేవాదికం తతః |

కుర్యాద్ భిక్షాం తతో దద్యాద్ ధన్తకారాదికం తథా || ఇతి |

ఆదిశబ్దేన నిత్యశ్రాద్ధం పరిగృహ్యతే | తత ఇతి పితృపాకశేషాద్ ఇత్య్ అర్థః | నిత్యశ్రాద్ధం పృథక్పాకేన వా కార్యమ్ | అత ఏవ తద్ అధికృత్య మార్కణ్డేయః: "పృథక్పాకేన వేత్య్ అన్యే" ఇతి | అత్ర నిత్యశ్రాద్ధమ్ అప్య్ అనియతమ్ | తద్ ఆహ స ఏవ |

నిత్యక్రియాం పితౄణాం చ కేచిద్ ఇచ్ఛన్తి మానవాః |

న పితౄణాం తథైవాన్యే శేషం పూర్వవద్ ఆచరేత్ || ఇతి |

యత్ తు లౌగాక్షిణోక్తమ్,

[౪౪౨]పిత్రర్థం నిర్వపేత్ పాకం వైశ్వదేవార్థమ్ ఏవ చ |

వైశ్వదేవం న పిత్రర్థం న దార్శం వైశ్వదైవికమ్ ||

ఇతి, తద్ ఆహితాగ్నికర్తృకశ్రాద్ధవిషయమ్ | ఆహితాగ్నేః శ్రాద్ధాత్ ప్రాగ్ ఏవ వైశ్వదేవస్య తేనైవ విహితత్వాత్ |

పక్షాన్తం కర్మ నిర్వర్త్య వైశ్వేవం చ సాగ్నికః |

పిణ్డయజ్ఞం తతః కుర్యాత్ తతో 'న్వాహార్యకం బుధః || ఇతి |

పక్షాన్తం కర్మ అగ్న్యాధానమ్ | అన్వాహార్యకం దర్శశ్రాద్ధమ్ | యత్ తు పురాణవచనమ్,

ప్రతివాసరికో హోమః శ్రాద్ధాదౌ క్రియతే యది |

దేవా హవ్యం న గృహ్ణన్తి కవ్యం చ పితరస్ తథా ||

ఇతి, తత్ పితృపాకాద్ వైశ్వదేవకరణే వేదితవ్యమ్ । అత ఏవ పైఠీనసిః ।

పితృపాకాత్ సముద్ధృత్య వైశ్వదేవం కరోతి యః ।

ఆసురం తద్ భవేచ్ ఛ్రాద్ధం పితౄణాం నోపతిష్ఠతే ॥ ఇతి ।

యదాగ్నౌకరణానన్తరం వికిరణానన్తరం వా వైశ్వదేవికం కర్మ క్రియతే తదాపి పృథక్పాకాద్ ఏవ తత్ కార్యమ్ । తచ్ఛేషాద్ వైశ్వదేవకరణే దోషస్యాత్రాపి సమానత్వాత్ । అగ్నౌకరణానన్తరం వైశ్వదేవకరణం చ స్మృత్యన్తరే ‘భిహితమ్ ।

వైశ్వదేవాహుతీర్ అగ్నావ్ అర్వాగ్ బ్రాహ్మణభోజనాత్ ।

జుహుయాద్ భూతయజ్ఞాది శ్రాద్ధం కృత్వా తతః స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

యది పితృపాకశేషాద్ వైశ్వదేవం యది వా పాకాన్తరాత్ ఉభయథాపి పితృపాకశేషాద్ ఏవ భోజనమ్ । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౪౪3] ప్రదక్షిణమ్ అనువ్రజ్య భుఞ్జీత పితృసేవితమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౪౮)

అసతి తు పితృశేషే పాకాన్తరం కృత్వాపి భోక్తవ్యమ్ ఏవ, అభోజనస్య నిషిద్ధత్వాత్ । తథా చ దేవలః ।

శ్రాద్ధం కృత్వా తు యో విప్రో న భుఙ్క్తే ‘థ కదాచన ।

దేవా హవ్యం న గృహ్ణన్తి కవ్యాని పితరస్ తథా ॥ ఇతి ।

యతః పితృశేషభోజనం నిత్యమ్ । అత ఏవైకాదశ్యాదౌ నిత్యోపవాసపక్షే భోజనప్రత్యామ్నాయః స్మర్యతే ।

ఉపవాసో యదా నిత్యః శ్రాద్ధం నైమిత్తికం భవేత్ ।

ఉపవాసం తదా కుర్యాద్ ఆఘ్రాయ పితృసేవితమ్ ॥ ఇతి ।

పితృసేవితభోజననియమో ‘నుజ్ఞాపక్ష ఏవ । అత ఏవ శాతాతపః ।

శేషమ్ అన్నమ్ అనుజ్ఞాతం భుఞ్జీత తదనన్తరమ్ ।

ఇష్టైః సార్ధం తు విధివద్ బుద్ధిమాన్ సుసమాహితః ॥ ఇతి ।

భోజనానన్తరం దాతృభోక్త్రోర్ నియమమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

తాం నిశాం బ్రహ్మచారీ స్యాచ్ ఛ్రాద్ధకృచ్ ఛ్రాద్ధికైః సహ ।

అన్యథా వర్తమానౌ తౌ స్యాతాం నిరయగామినౌ ॥ ఇతి ।

మత్స్యపురాణే ‘పి ।

పునర్భోజనమ్ అధ్వానం యానమ్ ఆయాసమైథునమ్ |

శ్రాద్ధకృచ్ ఛ్రాద్ధభుక్ చైవ సర్వమ్ ఏతద్ వివర్జయేత్ ||

స్వాధ్యాయం కలహం చైవ దివాస్వాపం చ స్వేచ్ఛయా | (Mఅత్Pఉ ౧౬.౫౬–౫౭)

[౪౪౪] ఇతి | శ్రాద్ధభోజినో విశేషమ్ ఆహ యమః |

పునర్భోజనమ్ అధ్వానం భారమ్ ఆయాసమైథునమ్ |

సంధ్యాం ప్రతిగ్రహం హోమం శ్రాద్ధభుక్ త్వ్ అష్ట వర్జయేత్ || ఇతి |

సంధ్యాహోమయోః ప్రతిషేధస్ త్వ్ అకృతప్రాయశ్చిత్తస్య | కృతే తు ప్రాయశ్చిత్తే కుర్యాద్ ఏవ | అత ఏవ భవిష్యత్పురాణమ్ |

దశకృత్వః పిబేచ్ చాపో గాయత్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్ ద్విజః |

తతః సంధ్యామ్ ఉపాసీత జపేచ్ చ జుహుయాద్ అపి || ఇతి |

ఏవముక్తరీత్యా పార్వణం కర్తుమ్ అసమర్థః సంకల్పవిధినా శ్రాద్ధం కుర్యాత్ | త్ద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే |

అఙ్గాని పితృయజ్ఞస్య యదా కర్తుఅమ్ న శక్నుయాత్ |

సంకల్పశ్రాద్ధమ్ ఏవాసౌ కుర్యాద్ అర్ఘ్యాదివర్జితమ్ || ఇతి |

అయమ్ అర్థః – ఆలస్యేన యో ‘గ్నిం త్యజతి స త్యక్తాగ్నిః | న తస్య శ్రాద్ధే ‘ధికారః | కిం తు త్యక్తాగ్నివ్యతిరిక్తస్య సాగ్నికస్య | విధురాదేశ్ చ పిణ్డోపలక్షితశ్రాద్ధే ‘పి అధికార ఉక్తః | యస్మాద్ అత్యక్తాగినాధికారిణా శ్రాద్ధమ్ అవశ్యం కర్తవ్యం తస్మాద్ విస్తృతే పార్వణవిధావ్ అశక్తః సంకల్పవిధానేన కుర్యాద్ ఇతి | సంకల్పవిధానలక్షణం స ఏవాహ |

[౪౪౫]సంకల్పం తు యదా కుర్యాత్ న కుర్యాత్ పాత్రపూరణమ్ |

నావాహనాగ్నౌకరణం పిణ్డాంశ్ చైవ న దాపపేత్ || ఇతి |

ఉచ్ఛిష్టపిణ్డో న దాతవ్యః,

సంకల్పం తు యదా శ్రాద్ధం న కుర్యాత్ పాత్రపూరణమ్ |

వికిరశ్ చ దాతవ్యః * * * * ||

ఇతి స్మృత్యన్తరాత్ ||

అథ ప్రత్యాబ్దికశ్రాద్ధమ్

ఏవం దర్శే కర్తవ్యం పార్వణశ్రాద్ధమ్ ఉక్తమ్ । అథ తద్వికృతిభూతం ప్రత్యాబ్దికం నిరూప్యతే । తత్ర లౌగాక్షిః ।

శ్రాద్ధం కుర్యాద్ అవశ్యం తు ప్రమీతపితృకః స్వయమ్ ।

ఇన్దుక్షయే మాసి మాసి వృద్ధౌ ప్రత్యబ్దమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

తత్రేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః ।

పితుః పితృగణస్థస్య కుర్యాత్ పార్వణవత్ సుతః ।

ప్రత్యబ్దం ప్రతిమాసం చ విధిర్ జ్ఞేయః సనాతనః ॥ ఇతి ।

పితృగణస్థః సపిణ్డీకృతః । తస్య ప్రతిసాంవత్సరికమ్ అనుమాసికం చ శ్రాద్ధం పార్వణవిధినా కుర్యాత్ । జమదగ్నిర్ అపి ।

ఆసాద్య సహపిణ్డత్వమ్ ఔరసో విధివత్ సుతః ।

కుర్వీత దర్శవచ్ ఛ్రాద్ధం మాతాపిత్రోర్ మృతే ‘హని ॥

[౪౪౬] ఇతి ।

నను – దర్శాతిదేశాన్ మాతామహానామ్ అపి శ్రాద్ధం ప్రసజ్యేత ।

నాయం దోషః, ప్రత్యాబ్దికే షట్పిణ్డానాం పర్యుదస్తత్వాత్ । తథా చ కాత్యాయనః ।

కర్షూసమన్వితం ముక్త్వా తథాద్యం శ్రాద్ధషోడశమ్ ।

ప్రత్యాబ్దికం చ శేషేషు పిణ్డాః స్యుః షడ్ ఇతి స్థితిః ॥ ఇతి । (KSమ్ 3.౨౪.౧౪)

కర్షూసమన్వితం సపిణ్డీకరణమ్ । యత్ తు యమేనోక్తమ్,

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం ప్రతిసంవత్సరం సుతైః ।

మాతాపిత్రోః పృథక్ కార్యమ్ ఏకోద్దిష్టం మృతే ‘హని ॥ ఇతి ।

యచ్ చ మృతాహం ప్రకృత్య వ్యాసేనోక్తమ్,

ఏకోద్దిష్టం పరిత్యజ్య పార్వణం కురుతే నరః ।

అకృతం తద్ విజానీయాద్ భవేచ్ చ పితృఘాతకః || ఇతి |

అత్ర పార్వణైకోద్దిష్టయోర్ వికల్పః | తత్రాపి వృద్ధాచారతో వ్యవస్థా | అమావాస్యాయాం ప్రేతపక్షే చ మృతానాం పార్వణం నియతమ్ | తద్ ఆహ శఙ్ఖః |

అమాయాం తు క్షయో యస్య ప్రేతపక్షే ‘థ వా పునః |

పార్వణం తస్య కర్తవ్యం నైకోద్దిష్టం కదాచన || ఇతి |

యతేస్ తు న క్వాప్య్ ఏకోద్దిష్టమ్ | కిం తు సర్వత్ర పార్వణమ్ ఏవ | తథా చ ప్రేచేతాః |

దణ్డగ్రహణమాత్రేణ నైవ ప్రేతో భవేద్ యతిః |

అతః సుతేన కర్తవ్యం పార్వణం తస్య సర్వదా || ఇతి |

అత్ర కేచిత్ పార్వణైకోద్దిష్టయోర్ అన్యథా వ్యవస్థామ్ ఆహుః,

ప్రత్యబ్దం పార్వణేనైవ విధినా క్షేత్రజైరసౌ |

కుర్యాతామ్ ఇతరే కుర్యుర్ ఏకోద్దిష్టం సుతా దశ ||

[౪౪౭] ఇతి జాతూకర్ణ్యవచనాత్ |

తద్ అయుక్తమ్,

ఏకోద్దిష్టం తు కర్తవ్యమ్ ఔరసేన మృతే ‘హని |

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం మాతాపిత్రోస్ తు పార్వణమ్ ||

ఇతి పైఠీనసివచనవిరోధాత్ | జాతూకర్ణ్యవచనం తు క్షయాహవ్యతిరిక్తప్రత్యబ్ద-కర్తవ్యాక్షయ్యతృతీయాదివిషయత్వేనాప్య్ ఉపపద్యతే | యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్,

కుర్యాచ్ చ విధివచ్ ఛ్రాద్ధం పార్వణం యో ‘గ్నిమాన్ ద్విజః |

పిత్రోర్ అనగిమాన్ ధీర ఏకోద్దిష్టం మృతే ‘హని ||

ఇతి, తద్ అయుక్తమ్,

బహ్వగ్నయస్ తు యే విప్రా యే చైకాగ్నయ ఏవ చ |

తేషాం సపిణ్డనాద్ ఊర్ధ్వమ్ ఏకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ||

ఇతి స్మృత్యన్తరే సాగ్నికస్యాప్య్ ఏకోద్దిష్టవిధానాత్ | ఏకోద్దిష్టలక్షణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

ఏకోద్దిష్టం దేవహీనమ్ ఏకార్ఘ్యైకపవిత్రకమ్ ।

ఆవాహనాగ్నౌకరణరహితం హ్య్ అపసవ్యవత్ ॥

ఉపతిష్ఠతామ్ ఇత్య్ అక్షయ్యస్థానే విప్రవిసర్జనే ।

అభిరమ్యతామ్ ఇతి వదేద్ బ్రూయుస్ తే ‘భిరతాః స్మ హ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౨౫౧–౫౨)

కాత్యాయనో ‘పి: “అథైకోద్దిష్టమ్ ఏకం పాత్రమ్ ఏకో ‘ర్ఘ్య ఏకః పిణ్డః నావాహనం నాగ్నౌకరణం నాత్ర విశ్వేదేవాః [౪౪౮] స్వదితమ్ ఇతి తృప్తిప్రశ్నః సుస్వదితమ్ ఇత్య్ అనుజ్ఞానమ్ ఉపతిష్ఠతామ్ ఇత్య్ అక్షయ్యస్థానే ‘భిరమ్యతామ్ ఇతి విసర్గే అభిరతాః స్మేత్య్ అపరే” ఇతి । తచ్ చైకోద్దిష్టం త్రివిధమ్ నవం నవమిశ్రం పురాణం చేతి । అత్ర ప్రథమాహాద్యేకాదశాహాన్తవిహితం నవశ్రాద్ధమ్ । తథా చ అఙ్గిరాః ।

ప్రథమే ‘హ్ని తృతీయే ‘హ్ని పఞ్చమే సప్తమే ‘పి వా ।

నవమైకాదశే చైవ తన్ నవశ్రాద్ధమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో ‘పి ।

సప్తమే ‘హ్ని తృతీయే ‘హ్ని ప్రథమే నవమే తథా ।

ఏకాదశే పఞ్చమే స్యుర్ నవశ్రాద్ధాని షట్ తథా ॥

కేచిత్ పఞ్చైవ నవమం భవేద్ అన్తరితం యది ।

ఏకాదశే ‘హ్ని తత్ కుర్యాద్ ఇతి స్మృతికృతో విదుః ॥ ఇతి ।

అత్ర పక్షద్వయస్య వ్యవస్థా శివస్వామినా దర్శితా ।

నవశ్రాద్ధాని పఞ్చాహుర్ ఆశ్వలాయనశాఖినః ।

ఆపస్తమ్బాః షడ్ ఇత్య్ ఆహుర్ విభాషా తైత్తిరీయిణామ్ ॥ ఇతి ।

వైశ్యాదీనాం విశేషో భవిష్యత్పురాణే దర్శితః ।

నవ సప్త విశాం రాజ్ఞాం నవశ్రాద్ధాన్య్ అనుక్రమాత్ ।

ఆద్యన్తయోర్ వర్ణయోస్ తు షడ్ ఇత్య్ ఆహుర్ మహర్షయః ॥

[౪౪౯] ఇతి । షణ్ణాం నవశ్రాద్ధానామ్ ఉపరి కర్తవ్యం మాసికం నవమిశ్రమ్ । తథా చ ఆశ్వలాయనః: “నవమిశ్రం షడుత్తరమ్” ఇతి । మాసికానామ్ ఉపరి కర్తవ్యం ప్రత్యాబ్దికాది పురాణమ్ । అత ఏవ హారీతేన ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డే క్రమేణ నవమాసికయోః ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయోత్తరకాలీనం శ్రాద్ధం పురాణశబ్దేన వ్యవహృత్య ప్రాయశ్చిత్తం విహితమ్ ।

చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే ప్రాజాపత్యం తు మాసికే |

ఏకాహస్ తు పురాణేషు ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౧౭)

అథ సపిణ్డీకరణమ్

ఇత్థం పార్వణైకోద్దిష్టే అభిహితే | అథోభయాత్మకం సపిణ్డీకరణమ్ ఉచ్యతే | తత్ర లౌగాక్షిః |

శ్రాద్ధాని షోడశాపాద్య విదధీత సపిణ్డనమ్ | ఇతి |

షోడశ శ్రాద్ధాని జాతూకర్ణ్యేన దర్శితాని |

ద్వాదశ ప్రతిమాస్యాని ఆద్యషాణ్మాసికే తథా |

త్రైపక్షికాబ్దికే చేతి శ్రాద్ధాన్య్ ఏతాని షోడశ || ఇతి |

అత్రాద్యషాణ్మాసికాబ్దికశబ్దాః ఊనమాసికోనషాణ్మాసికోనాబ్దికపరాః | ద్వాదశమాసికానాం కాలో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః |

[౪౫౦]మృతే ‘హని తు కర్తవ్యం ప్రతిమాసం తు వత్సరమ్ |

ప్రతిసంవత్సరం చైవమ్ ఆద్యమ్ ఏకాదశే ‘హని || ఇతి | (YDహ్ ౧.౨౫౬)

వత్సరం వత్సరపర్యన్తం మాసి మాసి మృతే ‘హని శ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్ | సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం ప్రతిసంవత్సరం మృతే ‘హని కర్తవ్యమ్ | ఆద్యం తు మాసికమ్ ఏకాదశే ‘హని కర్తవ్యమ్ | ఊనషాణ్మాసికాదీనాం కాలమ్ ఆహ గాలవః |

ఊనషాణ్మాసికం షష్ఠే మాసార్ధే హ్య్ ఊనమాసికమ్ |

త్రైపక్షికం త్రిపక్షే స్యాద్ ఊనాబ్దం ద్వాదశే తథా || ఇతి |

శ్లోకగౌతమో ‘పి |

ఏకద్విత్రిదినైర్ ఊనే త్రిభాగేనఓన ఏవ వా |

శ్రాద్ధాన్య్ ఊనాబ్దినాదీని కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహ గౌతమః || ఇతి | (SలోGSమ్ 3.౨౭)

ఊనమాసికస్య కాలవికల్పమ్ ఆహ గోభిలః |

మరణాద్ ద్వాదశాహే స్యాన్ మాస్య్ ఊనే వోనమాసికమ్ | ఇతి |

ఊనానాం వర్జ్యం కాలమ్ ఆహ గార్గ్యః।

నన్దాయాం భార్గవదినే చతుర్దశ్యాం త్రిపుష్కరే।

ఊనశ్రాద్ధే న కుర్వీత గృహీ పుత్రధనక్షయాత్॥ ఇతి।

మరీచిర్ అపి।

ద్విపుష్కరే చ నన్దాసు సినీవాల్యాం భృగోర్ దినే।

చతుర్దశ్యాం చ నోనాని కృత్తికాసు త్రిపుష్కరే॥ ఇతి।

తిథివారనక్షత్రవిశేషాణాం త్రయాణాం మేలనం త్రిపుష్కరమ్। [౪౫౧] ద్వయోర్ మేలనం ద్విపుష్కరమ్। కే తే విశేషాః। ద్వితీయాసప్తమీద్వాదశ్యో భద్రాతిథయః, భానుభౌమశనైశ్చరవారాః, పునర్వసూత్తరాఫల్గునీవిశాఖోత్తరాషాఢాపూర్వాభాద్రపదానక్షత్రాణి।

ఏవమ్ ఏతాని షోడశ శ్రాద్ధాని కృత్వా తతః సపిణ్డనం విదధీత। తస్య కాలమ్ ఆహ అత్రిః: "అథ సపిణ్డీకరణమ్। సంవత్సరే పూర్ణే ద్వాదశాహే వా" ఇతి। కాత్యాయనో 'పి: "అథ సపిణ్డీకరణమ్। సంవత్సరే పూర్ణే త్రిపక్షే వా యద్ అహర్ వా వృద్ధిర్ ఆపద్యతే" ఇతి। బౌధాయనో 'పి: "అథ సంవత్సరే పూర్ణే సపిణ్డీకరణం త్రిపక్షే వా తృతీయే మాసి షష్ఠే వైకాదశే వా ద్వాదశాహే వా" ఇతి। ఏకాదశాహద్వాదశాహతృతీయపక్షతృతీయమాసషష్ఠమాసైకాదశమాససంవత్సరాన్తశుభాగమాః ఇత్య్ అష్టౌ కాలాః ప్రకీర్తితాః। తత్ర వ్యవస్థామ్ ఆహ హారీతః।

యా తు పూర్వమ్ అమావాస్యా మృతాహాద్ దశమీ భవేత్।

సపిణ్డీకరణం తస్యాం కుర్యాద్ ఏవ సుతో 'గ్నిమాన్॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౧౮)

మృతాహాద్ ఊర్ధ్వదినమ్ ఆరభ్యేత్య్ అర్థః। కార్ష్ణాజినిర్ అపి।

[౪౫౨] సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్ పూర్వవచ్ చాగ్నిమాన్ సుతః।

పరతో దశరాత్రాచ్ చేత్ కుహూర్ అబ్దోపరీతరే॥ ఇతి।

ఆహితాగ్నినామావాస్యాయాం పిణ్డపితృయజ్ఞస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ సపిణ్డీకరణమ్ అన్తరేణ తదసంభవాచ్ చైకాదశే 'హ్ని దర్శాగమే సపిణ్డీకరణం కార్యమ్। పిణ్డపితృయజ్ఞకర్తవ్యతా తు శ్రూయతే: "అమావాస్యామ్ అపరాహ్ణే పిణ్డపితృయజ్ఞేన చరన్తి" ఇతి। సపిణ్డీకరణాత్ పూర్వం పిణ్డపితృయజ్ఞస్యాసంభవో గాలవేన దర్శితః।

సపిణ్డీకరణాత్ ప్రేతే పైతృకం పదమ్ ఆస్థితే।

ఆహితాగ్నేః సినీవాల్యాం పితృయజ్ఞః ప్రవర్తతే || ఇతి |

దర్శానాగమే తు సాగ్నిర్ ద్వాదశే ‘హ్ని సపిణ్డనం కుర్యాత్ | తద్ ఉక్తం భవిష్యత్పురాణే |

యజమానో ‘గ్నిమాన్ రాజన్ ప్రేతశ్ చానగ్నిమాన్ భవేత్ |

ద్వాదశాహే భవేత్ కార్యం సపిణ్డీకరణం సుతైః || ఇతి |

గోభిలో ‘పి |

సాగ్నికస్ తు యదా కర్తా ప్రేతశ్ చానగ్నిమాన్ భవేత్ |

ద్వాదశాహే తదా కార్యం సపిణ్డీకరణం సుతైః || ఇతి |

ప్రేతస్య సాగ్నిత్వే తృతీయపక్షే సపిణ్డీకరణం కార్యమ్ | తద్ ఆహ సుమన్తుః |

ప్రేతశ్ చేద్ ఆహితాగ్నిః స్యాత్ కర్తానగ్నిర్ యదా భవేత్ |

సపిణ్డీకరణం తస్య కుర్యాత్ పక్షే తృతీయకే ||

[४५३] ఇతి | ఉభయోః సాగ్నికత్వే ద్వాదశాహే సపిణ్డీకరణం కార్యమ్ |

సాగ్నికస్ తు యదా కర్తా ప్రేతో వాప్య్ అగ్నిమాన్ భవేత్ |

ద్వాదశాహే తదా కార్యం సపిణ్డీకరణం పితుః || ఇతి |

ఉభయోర్ అనగ్నిత్వే ద్వాదశాహాదయః సప్త కాలాః ఇచ్ఛయా వికల్ప్యన్తే | తద్ ఉక్తం భవిష్యత్పురాణే |

సపిణ్డీకరణం కుర్యాత్ యజమానస్ త్వ అనగ్నిమాన్ |

అనాహితాగ్నేః ప్రేతస్య పూర్ణే ‘బ్దే భరతర్షభ ||

ద్వాదశే ‘హని షష్ఠే వా త్రిపక్షే వా త్రిమాసికే |

ఏకాదశే ‘పి వా మాసి మఙ్గలం స్యాద్ ఉపస్థితమ్ || ఇతి |

ఏతేషు సప్తసు కాలేషు ద్వాదశాహః ప్రశస్తః | తద్ ఆహ వ్యాఘ్రః |

ఆనన్త్యాత్ కులధర్మాణాం పుంసాం చైవాయుషః క్షయాత్ |

అస్థితేశ్ చ శరీరస్య ద్వాదశాహః ప్రశస్యతే || ఇతి |

ఏతత్ సర్వం త్రైవర్ణికవిషయమ్ | శూద్రస్య తు ద్వాదశాహ ఏవ ప్రతినియతః | అత ఏవ సపిణ్డీకరణం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అనువృత్తౌ విష్ణుః |

మన్త్రవర్జం హి శూద్రాణాం ద్వాదశే ‘హని కీర్తితమ్ | ఇతి |

యదా సంవత్సరపూర్తేః ప్రాగ్ ఏవైకాదశాహాదిషు షోడశశ్రాద్ధాని కృత్వా సపిణ్డీకరణం క్రియతే తదా పునర్ అపి స్వస్వకాలే మాసికాదీన్య్ ఆవర్తనీయాని। తద్ ఆహ గోభిలః।

[౪౫౪]యస్య సంవత్సరాద్ అర్వాగ్ విహితా తు సపిణ్డతా।

విధివత్ తాని కుర్వీత పునః శ్రాద్ధాని షోడశ॥ ఇతి।

విధివద్ ఇతి యథాయోగమ్ ఏకోద్దిష్టేన పార్వణేన వా విధినేత్య్ అర్థః। తద్ ఆహ పైఠీనసిః।

సపిణ్డీకరణాద్ అర్వాక్ కుర్యాచ్ ఛ్రాద్ధాని షోడశ।

ఏకోద్దిష్టవిధానేన కుర్యాత్ సర్వాణి తాని తు॥

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వం యదా కుర్యాత్ తదా పునః।

ప్రత్యబ్దం యో యథా కుర్యాత్ తథా కుర్యాత్ సదా పునః॥ ఇతి।

ఆవర్తనం చోర్ధ్వభావినామ్ ఏవ నాధోభావినామ్। తద్ ఆహ కార్ష్ణాజినిః।

అర్వాగ్ అబ్దాద్ యత్ర యత్ర సపిణ్డీకరణం కృతమ్।

తదూర్ధ్వం మాసికానాం స్యాద్ యథాకాలమ్ అనుష్ఠితిః॥ ఇతి।

సపిణ్డీకరణాద్ ఊర్ధ్వమ్ ఆవర్తనీయానామ్ అనుమాసికాదీనాం వృద్ధిప్రాప్తౌ పునర్ అపకర్షః కర్తవ్యః। తద్ ఆహ శాట్యాయనిః।

సపిణ్డీకరణాద్ అర్వాగ్ అపకృష్య కృతాన్య్ అపి।

పునర్ అప్య్ అపకృష్యన్తే వృద్ధ్యుత్తరనిషేధనాత్॥ ఇతి।

నిషేధశ్ చ కాత్యాయనేనోక్తః।

నిర్వర్త్య వృద్ధితన్త్రం తు మాసికాని న తన్త్రయేత్। ఇతి।

సపిణ్డీకరణస్య గౌణకాలమ్ ఆహ ఋష్యశృఙ్గః।

సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధమ్ ఉక్తకాలే న చేత్ కృతమ్।

రౌద్రే హస్తే చ రోహిణ్యాం మైత్రభే వా సమాచరేత్॥ ఇతి।

సపిణ్డీకరణేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౪౫౫] గన్ధోదకతిలైర్ యుక్తం కుర్యాత్ పాత్రచతుష్టయమ్।

అర్ఘ్యార్థం పితృపాత్రేషు ప్రేతపాత్రం ప్రసేచయేత్॥

యే సమానా ఇతి ద్వాభ్యాం శేషం పూర్వవద్ ఆచరేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౨౫౬, ౨౫౪)

కాత్యాయనో ‘పి: “తతః సంవత్సరే పూర్ణే చత్వారి పాత్రాణి సతిలగన్ధోదకైః పూరయిత్వా త్రీణి పితౄణామ్ | ఏకం ప్రేతస్య | ప్రేతపాత్రం పితృపాత్రేష్వ్ ఆసిఞ్చతి | యే సమానా ఇతి ద్వాభ్యామ్ | ఏతేన పిణ్డో వ్యాఖ్యాతః” ఇతి | యదా పితా మ్రియతే పితామహస్ తిష్ఠతి తదా ప్రపితామహాదిభిః సహ పితుః సాపిణ్డ్యమ్ | తద్ ఉక్తం బ్రహ్మాణ్డపురాణే |

మృతే పితరి యస్యాథ విద్యతే చ పితామహః |

తేన దేయాస్ త్రయః పిణ్డాః ప్రపితామహపూర్వకాః || ఇతి |

కేచిత్ తత్ర సాపిణ్డ్యమ్ ఏవ నాభ్యుపగచ్ఛన్తి,

వ్యుత్క్రమాచ్ చ ప్రమీతానాం నైవ కార్యా సపిణ్డతా |

ఇతి వచనాత్ | అపరే పునర్ అస్య వచనస్య మాతృపితృభర్తృవ్యతిరిక్తవిషయత్వం మన్యన్తే | ఉదాహరన్తి చ స్కన్దపురాణవచనమ్ |

వ్యుత్క్రమేణ మృతానాం చ సపిణ్డీకృతిర్ ఇష్యతే |

యది మాతా యది పితా భర్తా చైష విధిః స్మృతః ||

[౪౫౬] ఇతి | అత్ర వృద్ధాచారాద్ వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా | మాతుః సాపిణ్డ్యం పితామహ్యాదిభిః సహ కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ శఙ్ఖః |

మాతుః సపిణ్డీకరణం కథం కార్యం భవేత్ సుతైః |

పితామహ్యాదిభిః సార్ధం సపిణ్డీకరణం స్మృతమ్ || ఇతి |

ప్రమీతపితృకస్య వికల్పమ్ ఆహ యమః |

జీవత్పితా పితామహ్యా మాతుః కుర్యాత్ సపిణ్డతామ్ |

ప్రమీతపితృకః పిత్రా పితామహ్యాథ వా సుతః || ఇతి |

పుత్రికాసుతో మాతృసపిణ్డం మాతామహాదిభిః సహ కుర్యాత్ | తథా చ బౌధాయనః |

ఆదిశేత్ ప్రథమే పిణ్డే మాతరం పుత్రికాసుతః |

ద్వితీయే పితరం తస్యాస్ తృతీయే చ పితామహమ్ || ఇతి |

అన్వారోహణే తు భర్త్రైవ సాపిణ్డ్యం నియతమ్ | తద్ ఆహ శాతాతపః |

మృతా యానుగతా నాథం సా తేన సహ పిణ్డతామ్ |

అర్హతి స్వర్గవాసే ‘పి యావద్ ఆభూతసంప్లవమ్ || ఇతి |

యమో ‘పి ।

పత్యా చైకేన కర్తవ్యం సపిణ్డీకరణం స్త్రియాః ।

సామృతాపి హి తేనైక్యం గతా మన్త్రాహుతివ్రతైః ॥ ఇతి ।

అత్రైక్యశబ్దః పితామహ్యాదివికల్పవ్యావృత్త్యర్థః । న త్రిపురుషవ్యావృత్త్యర్థః । సపిణ్డీకరణస్య పార్వణైకోద్దిష్టరూపత్వాత్ । ఏతత్ సర్వం బ్రాహ్మాదివివాహేషు ద్రష్టవ్యమ్ । ఆసురాదివివాహే తు చతుర్ధా వికల్పః । తత్ర పక్షత్రయమ్ ఆహ శాతాతపః ।

[౪౫౭] తన్మాత్రా తత్పితామహ్యా తచ్ఛ్వశ్ర్వా వా సపిణ్డనమ్ ।

ఆసురాదివివాహేషు వర్ణానాం యోషితాం భవేత్ ॥ ఇతి ।

చతుర్థం పక్షమ్ ఆహ సుమన్తుః ।

పితా పితామహే యోజ్యః పూర్ణే సంవత్సరే సుతైః ।

మాతా మాతామహే తద్వద్ ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ శివః ॥ ఇతి ।

మాతుః సాపిణ్డ్యే గోత్రనియమమ్ ఆహ మార్కణ్డేయః ।

బ్రాహ్మాదిషు వివాహేషు యా తూఢా కన్యకా భవేత్ ।

భర్తృగోత్రేణ కర్తవ్యా తస్యాః పిణ్డోదకక్రియా ॥

ఆసురాదివివాహేషు పితృగోత్రేణ ధర్మవిత్ ॥ ఇతి ।

లౌగాక్షిర్ అపి ।

మాతామహస్య గోత్రేణ మాతుః పిణ్డోదకక్రియాః ।

కుర్వీత పుత్రికాపుత్ర ఏవమ్ ఆహ ప్రజాపతిః ॥ ఇతి ।

పత్న్యాః సాపిణ్డ్యం దర్శయతి పైఠీనసిః ।

అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పతిః కుర్యాత్ సపిణ్డనమ్ ।

శ్వశ్ర్వాదిభిః సహైవాస్యాః సపిణ్డీకరణం భవేత్ ॥ ఇతి ।

పత్యుః సాపిణ్డ్యమ్ ఆహ లౌగాక్షిః ।

[౪౫౮] సర్వాభావే స్వయం పత్న్యః స్వభర్తౄణామ్ అమన్త్రకమ్ ।

సపిణ్డీకరణం కుర్యుస్ తతః పార్వణమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

సుమన్తుర్ అపి ।

అపుత్రే ప్రస్థితే కర్తా నాస్తి చేచ్ ఛ్రాద్ధకర్మణి |

తత్ర పత్న్య్ అపి కుర్వీత సాపిణ్డ్యం పార్వణం తథా || ఇతి |

యత్ తు స్మృత్యన్తరమ్,

అపుత్రస్య పరేతస్య నైవ కుర్యాత్ సపిణ్డతామ్ |

ఆశౌచమ్ ఉదకం పిణ్డమ్ ఏకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ||

అపుత్రా యే మృతాః కేచిత్ పురుషా వా తథా స్త్రియః |

తేషాం సపిణ్డనాభావద్ ఏకోద్దిష్టం న పార్వణమ్ ||

ఇతి, తత్ పుత్రోత్పాదనవిధిప్రశంసాపరతయా వ్యాఖ్యేయమ్ | యతీనాం సాపిణ్డ్యం నిషేధత్య్ ఉశనాః |

సపిణ్డీకరణం తేషాం న కర్తవ్యం సుతాదిభిః |

త్రిదణ్డగ్రహణాద్ ఏవ ప్రేతత్వం నైవ జాయతే ||

ఏకోద్దిష్టం న కుర్వీత యతీనాం చైవ సర్వదా |

అహన్య్ ఏకాదశే తేషాం పార్వణం తు విధీయతే || ఇతి | (Uశ్Sమ్ ౭.౧౯–౨౦)

ఇత్య్ ఉభయాత్మకం సపిణ్డీకరణం నిరూపితమ్ ||

అథ పార్వణవికృతిరూపం వృద్ధిశ్రాద్ధం నిరూప్యతే

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

ఏవం ప్రదక్షిణావృత్కో వృద్ధౌ నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ |

యజేత దధికర్కన్ధుమిశ్రాః పిణ్డా యవైః క్రియా || (YDహ్ ౧.౨౫౦)

[౪౫౯] ఇతి | ఏవం పార్వణవద్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ విష్ణుధర్మోత్తరే |

వృద్ధౌ సమర్చయేద్ విద్వాన్ నిత్యం నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ |

సంపాదితో విశేషస్ తు శేషం పార్వణవద్ భవేత్ || ఇతి | (VఇDహ్Pఉ ౧.౧౪౨.౧౫)

పార్వణవద్ ఇత్య్ అనేనావాహనత్రిపురుషోద్దేశాదయో ‘తిదిశ్యన్తే | అయం తు విశేషః సంపాదితః నాన్దీముఖసంజ్ఞకాః పితరః ఇతి | ఏతచ్ చ ప్రదక్షిణావృద్ బదరదధ్యాదీనాం యాజ్ఞవల్క్యోక్తానామ్ ఇతరేషాం చ విశేషాణామ్ ఉపలక్షణమ్ | తే చ విశేషాః కాత్యాయనేన దర్శితాః |

ఆభ్యుదయికే శ్రాద్ధే ప్రదక్షిణమ్ ఉపచారః | పిత్ర్యమన్త్రవర్జనమ్ | ఋజవో దర్భాః | యవైస్ తిలార్థః | సుసంపన్నమ్ ఇతి తృప్తిప్రశ్నః | సుసంపన్నమ్ ఇత్య్ అనుజ్ఞా | దధిబదరాక్షతమిశ్రాః పిణ్డాః | నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ ఆవాహయిష్యే – ఇతి పృచ్ఛతి | నాన్దీముఖాః పితరః ప్రీయన్తామ్ ఇత్య్ అక్షయ్యస్థానే | నాన్దీముఖాన్ పితౄన్ అర్చయిష్యే – ఇతి పృచ్ఛతి | నాన్దీముఖాః పితరః పితామహాః ప్రపితామహాశ్ చ ప్రీయన్తామ్ ఇత్య్ అనేన స్వధాం కుర్యాత్ | యుగ్మాన్ ఆశయేత్ | ఇతి |

ప్రచేతా అపి |

మాతృశ్రాద్ధం తు పూర్వం స్యాత్ పితౄణాం తదనన్తరమ్ |
తతో మాతామహానాం చ వృద్ధౌ శ్రాద్ధత్రయం స్మృతమ్ ||

[౪౬౦] న జపేత్ పైతృకం జప్యం న మాంసం తత్ర దాపయేత్ |
ప్రాఙ్ముఖో దేవతీర్థేన క్షిప్రం దేశవిమార్జనమ్ || ఇతి |

ప్రాఙ్ముఖః పిణ్డదానాదికం కుర్యాద్ ఇత్య్ అధ్యాహారః | అత ఏవ ప్రచేతాః |

అపసవ్యం న కుర్వీత న కుర్యాద్ అప్రదక్షిణమ్ |
యథా చోపచరేద్ దేవాన్ తథా వృద్ధౌ పితౄన్ అపి ||
ప్రదద్యాత్ ప్రాఙ్ముఖః పిణ్డాన్ వృద్ధౌ సవ్యేన వాగ్యతః | ఇతి |

పిణ్డదానే విశేషమ్ ఆహ వసిష్ఠః |

ప్రాఙ్ముఖో దేవతీర్థేన ప్రాక్కూలేషు కుశేషు చ |
దత్వా పిణ్డాన్ న కుర్వీత పిణ్డపాత్రమ్ అధోముఖమ్ || ఇతి |

పిణ్డదానం న చోచ్ఛిష్టసంనిధౌ ప్రదద్యాత్,

నావాఙ్ముఖః పిణ్డాన్ వృద్ధౌ నామ్నా వావాహ్య దదతి |

ఇతి శాతాతపస్మరణాత్ | నామోచ్చారణం చ ప్రథమపిణ్డ ఏవ, న ద్వితీయే | తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే |

ఏకం నామ్నా పరం తూష్ణీం దద్యాత్ పిణ్డాన్ పృథక్ పృథక్ | ఇతి |

ఏకైకస్మై ద్వౌ ద్వౌ పిణ్డౌ। తత్రాద్యం నామ్నా ద్వితీయం తూష్ణీం దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః।
వృద్ధిశ్రాద్ధే పిణ్డదానం వైకల్పికమ్। తథా చ భవిష్యత్పురాణమ్।

[౪౬౧] పిణ్డనిర్వపణం కుర్యాత్ న వా కుర్యాన్ నరాధిప।

వృద్ధిశ్రాద్ధే మహాబాహో కులధర్మాన్ అవేక్ష్య తు॥ ఇతి।

వృద్ధిశ్రాద్ధనిమిత్తాన్య్ ఆహ లౌగాక్షిః।

నవాన్నచౌలగోదానే సోమోపాయనసంసవే।

స్నానాధానవివాహేషు నాన్దీశ్రాద్ధం విధీయతే॥ ఇతి।

కార్ష్ణాజినిర్ అపి।

కన్యాపుత్రవివాహేషు ప్రవేశే నవవేశ్మనః।

నామకర్మణి బాలానాం చూడాకర్మాదికే తథా॥

సీమన్తోన్నయనే చైవ పుత్రాదిముఖదర్శనే।

నాన్దీముఖాన్ పితృగణాన్ పూజయేత్ ప్రయతో గృహీ॥ ఇతి।

వృద్ధగార్గ్యో ఽపి।

అగ్న్యాధానాభిషేకాదావ్ ఇష్టాపూర్తే స్త్రియా ఋతౌ।

వృద్ధిశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత ఆశ్రమగ్రహణే తథా॥ ఇతి।

అథ శ్రాద్ధకర్తృనిరూపణమ్

ఇత్థం శ్రాద్ధాని నిరూపితాని। అధునా తత్కర్తా నిరూప్యతే। తత్ర బృహస్పతిః।

ప్రమీతస్య పితుః పుత్రైః శ్రాద్ధం దేయం ప్రయత్నతః।

జ్ఞాతిబన్ధుసుహృచ్ఛిష్యైర్ ఋత్విగ్భృత్యపురోహితైః॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే ఽపి।

పుత్రః పౌత్రః ప్రపౌత్రో వా తద్వద్ వా భ్రాతృసన్తతిః।

[౪౬౨]సపిణ్డసన్తతిర్ వాపి క్రియార్హో నృప జాయతే॥ ఇతి। (VిPఉ 3.౧3.3౦)

తత్ర ముఖ్యానుకల్పౌ వివినక్తి శఙ్ఖః।

పితుః పుత్రేణ కర్తవ్యా పిణ్డదానోదకక్రియా।

పుత్రాభావే తు పత్నీ స్యాత్ పత్న్యభావే తు సోదరః॥ ఇతి।

స్మృతిసంగ్రహే ‘పి।

పుత్రః కుర్యాత్ పితుః శ్రాద్ధం పత్నీ తు తదసంనిధౌ।

ధనహార్య్ అథ దౌహిత్రస్ తతో భ్రాతా చ తత్సుతః॥

భ్రాతుః సహోదరో భ్రాతా కుర్యాద్ దాహాది తత్సుతః।

తతస్ ఏవ్ అసోదరో భ్రాతా తదభావే తు తత్సుతః॥ ఇతి।

పుత్రశబ్దేన ముఖ్యా గౌణాశ్ చ పుత్రా గృహ్యన్తే। తేషాం సర్వేషామ్ అభావే పౌత్రః కుర్యాత్। తస్యాభావే తు పత్నీ। అత ఏవ బృహస్పతినా పౌత్రస్య పుత్రికాపుత్రసామ్యమ్ ఉక్తమ్।

పౌత్రో ‘థ పుత్రికాపుత్రః స్వర్గప్రాప్తికరావ్ ఉభౌ।

రిక్థే చ పిణ్డదానే చ సమౌ తౌ పరికీర్తితౌ॥ ఇతి।

న చైతావతా తయోః సమవికల్పః శఙ్కనీయః,

నైవ పౌత్రేణ కర్తవ్యం పుత్రవాంశ్ చేత్ పితామహః।

ఇతి కాత్యాయనస్మరణాత్। “పత్న్యభావే తు సోదరః” ఇత్య్ అయం క్రమః పత్న్యా దాయహరణే ద్రష్టవ్యః। అన్యథా యో దాయహరః స ఏవ కుర్యాత్। అత ఏవ విష్ణు-ఆపస్తమ్బౌ: [౪౬3] “యశ్ చార్థహరః స పిణ్డదాయీ” ఇతి (VఇSమ్ ౧౫.౪౦)। పుత్రః పితృవిత్తాభావే ‘పి పిణ్డం దద్యాత్ తదభావే సపిణ్డో దద్యాత్ సపిణ్డాభావే సమానోదకాదయః కుర్యుః। తథా చ మార్కణ్డేయపురాణమ్।

పుత్రాభావే సపిణ్డాస్ తు తదభావే సహోదకాః।

మాతుః సపిణ్డా యే వా స్యుర్ యే వా మాతుః సహోదకాః॥

కుర్యుర్ ఏనం విధిం సమ్యక్ అపుత్రస్య సుతాసుతః।

కుర్యాన్ మాతామహాయైవ పుత్రికాతనయస్ తథా॥

సర్వాభావే స్త్రియః కుర్యుః స్వభర్తౄణామ్ అమన్త్రకమ్।

తదభావే చ నృపతిః కారయేత్ తస్య రిక్థతః॥

తజ్జాతీయైర్ నరైః సమ్యక్ దాహాద్యాః సకలాః క్రియాః ।

సర్వేషామ్ ఏవ వర్ణానాం బాన్ధవో నృపతిర్ యతః ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ ३०.౧౮–౨౩)

సర్వాభావే స్త్రియః కుర్యుర్ ఇత్య్ ఆసురాదివివాహోఢస్త్రీవిషయమ్ । అతః పుత్రాభావే తు పత్నీత్య్ అనేన సహావిరోధః, తస్యాః పత్నీత్వాభావాత్ । అత ఏవ శాతాతపః తస్యాః పత్నీత్వం నిషేధతి ।

క్రయక్రీతా తు యా నారీ న సా పత్న్య్ అభిధీయతే ।

న సా దైవే న సా పిత్ర్యే దాసీం తాం కవయో విదుః ॥

[౪౬౪] ఇతి । పూర్వమధమోత్తరాసు పుత్రాదీనాం వ్యవస్థితమ్ అధికారం దర్శయతి పరాశరో విష్ణుపురాణే ।

పూర్వాః క్రియా మధ్యమాశ్ చ తథైవోత్తరసంజ్ఞితాః ।

త్రిప్రకారాః క్రియా హ్య్ ఏతాస్ తాసాం భేదం శృణుష్వ మే ॥

ఆ దాహాద్ ఆ దశాహాచ్ చ మధ్యే యాః స్యుః క్రియా మతాః ।

తాః పూర్వా మధ్యమా మాసి మాస్య్ ఏకోద్దిష్టసంజ్ఞితాః ॥

ప్రేతే పితృత్వమ్ ఆపన్నే సపిణ్డీకరణాద్ అను ।

క్రియన్తే యాః క్రియాః పిత్ర్యాః ప్రోచ్యన్తే తా నృపోత్తరాః ॥

పితృమాతృసపిణ్డైస్ తు సమానసలిలైస్ తథా ।

తత్సఙ్ఘాతగతైశ్ చైవ రాజ్ఞా వా ధనహారిణా ॥

పూర్వాః క్రియా మధ్యమాశ్ చ పుత్రాద్యైర్ ఏవ చోత్తరాః ।

దౌహిత్రైర్ వా నరశ్రేష్ఠ కార్యాస్ తత్తనయైస్ తథా ॥ ఇతి । (VఇPఉ 3.౧3.3౪–3౮)

సపిణ్డాద్యైర్ అవనిపత్యన్తైః పూర్వాః క్రియా మధమాశ్ చ కర్తవ్యాః । పుత్రాద్యైర్ ఏవ భ్రాతృసన్తత్యన్తైః దౌహిత్రాద్యైశ్ చోత్తరాః క్రియాః కర్తవ్యాః । న సపిణ్డాద్యైర్ అవనిపత్యన్తైర్ ఇత్య్ అర్థః । ఔరసః సుతో ‘నుపనీతో ‘పి దాహాదికాః క్రియాః కుర్యాత్ । తద్ ఆహ సుమన్తుః ।

శ్రాద్ధం కుర్యాద్ అవశ్యం తు ప్రమీతపితృకో హి యః ।

వ్రతస్థో వావ్రతస్థో వా ఏక ఏవ భవేద్ యది ॥ ఇతి ।

అవ్రతస్థో ‘నుపనీతః । తద్ ఆహ వృద్ధమనుః ।

[౪౬౫]కుర్యాద్ అనుపనీతో ‘పి శ్రాద్ధమ్ ఏకో హి యః సుతః ।

పితృయజ్ఞాహుతిం పాణౌ జుహుయాద్ బ్రాహ్మణస్య చ ॥ ఇతి ।

అత్ర విశేషః ప్రచేతసా దర్శితః ।

కృతచూడస్ తు కుర్వీత ఉదకం పిణ్డమ్ ఏవ చ ।

స్వధాకారం ప్రయుఞ్జీత వేదోచ్చారం న కారయేత్ ॥ ఇతి ।

మాతాపిత్రోర్ ఉభయోర్ అపి కుర్వీతేత్య్ అర్థః । తథా చ స్మృత్యన్తరమ్ ।

కృతచూడో ‘నుపేతస్ తు పిత్రోః శ్రాద్ధం సమాచరేత్ ।

ఉదాహరేత్ స్వధాకారం న తు వేదాక్షరాణ్య్ అసౌ ॥ ఇతి ।

యత్ తు మనునోక్తమ్,

న హ్య్ అస్మిన్ యుజ్యతే కర్మ కించిద్ ఆ మౌఞ్జిబన్ధనాత్ ।

నాభివ్యాహరేద్ బ్రహ్మ స్వధానినయనాద్ ఋతే ॥ (MDహ్ ౨.౧౭౧–౭౨)

ఇతి, తత్ వర్షకృతచూడావిషయమ్ । తథా చ సుమన్తుః ।

అనుపేతో ‘పి కుర్వీత మన్త్రవత్ పైతృమేధికమ్ ।

యద్య్ అసౌ కృతచూడః స్యాద్ యది స్యాచ్ చ త్రివత్సరః ॥ ఇతి ।

అథ మాతామహాదిశ్రాద్ధాధికారనిర్ణయః

తత్ర వ్యాసః ।

పితౄన్ మాతామహాంశ్ చైవ ద్విజః శ్రాద్ధేన తర్పయేత్ ।

అనృణః స్యాత్ పితౄణాం తు బ్రహ్మలోకం చ గచ్ఛన్తి ॥

[౪౬౬] ఇతి । మాతామహానామ్ ఇతి బహువచనం మాతుః పితామహప్రపితామహయోర్ అపి సంగ్రహార్థమ్ । తథా చ పులస్త్యః ।

మాతుః పితరమ్ ఆరభ్య త్రయో మాతామహాః స్మృతాః ।

తేషాం తు పితృవచ్ ఛ్రాద్ధం కుర్యుర్ దుహితృసూనవః ॥ ఇతి ।

పితృశ్రాద్ధవన్ మాతామహశ్రాద్ధమ్ అపి నిత్యమ్, అకరణే ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । తద్ ఉక్తం స్కన్దపురాణే ।

పార్వణం కురుతే యస్ తు కేవలం పితృహేతుతః ।

మాతామహ్యం న కురుతే పితృహా స ప్రజాయతే ॥ ఇతి ।

ఋష్యశృఙ్గో ఽపి ।

పితరో యత్ర పూజ్యన్తే తత్ర మాతామహా ధ్రువమ్ ।

అవిశేషేణ కర్తవ్యం విశేషాన్ నరకం వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।

మాతామహశ్రాద్ధం క్వచిద్ అపవదతి కాత్యాయనః ।

కర్షూసమన్వితం ముక్త్వా తథా శ్రాద్ధం చ షోడశమ్ ।

ప్రత్యాబ్దికం చ శేషేషు పిణ్డాః స్యుః షడ్ ఇత్ స్థితిః । ఇతి । (KSమ్ ౩.౨౪.౧౪)

కర్షూసమన్వితం సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధమ్ । షోడశగ్రహణమ్ ఏకోద్దిష్టోపలక్షణార్థమ్ । సఙ్ఘాతమరణే శ్రాద్ధక్రమమ్ ఆహ ఋష్యశృఙ్గః ।

భవేద్ యది సపిణ్డానాం యుగపన్ మరణం తథా ।

సంబన్ధాసత్తిమ్ ఆలోచ్య తత్క్రమాచ్ ఛ్రాద్ధమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

అత్ర పత్న్యాదిసపిణ్డేషు సంబన్ధాసత్తిర్ ఏవం ద్రష్టవ్యా పతిపత్న్యోః సంబన్ధః ప్రత్యాసన్నః । ఏకప్రతియోగికత్వాద్ అవ్యవధానాచ్ చ । [౪౬౭] పుత్రస్య తు మాతాపితృద్వయనిరూప్యత్వేన విలమ్బితప్రతిపత్తేర్ విప్రకృష్టః సంబన్ధః । భ్రాతుస్ తు పితృజత్వవ్యవధానేన తతో ఽపి విప్రకృష్టః । ఏవమ్ అన్యత్రోహనీయమ్ । పత్న్యాదీనాం పిత్రోశ్ చ సఙ్ఘాతమరణే ఋష్యశృఙ్గః ।

పత్న్యాః పుత్రస్య తత్పుత్రభ్రాత్రోస్ తత్తనయస్య చ ।

స్నుషాశ్వశ్ర్వోశ్ చ పిత్రోశ్ చ సఙ్ఘాతమరణమ్ యది ॥

అర్వాగ్ అబ్దాన్ మాతృపితృపూర్వం సాపిణ్డ్యమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

తత్పుత్రః పుత్రపుత్రః । తత్తనయో భ్రాతృతనయః । యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

ప్రమీతౌ పితరౌ యస్య దేహస్ తస్యాశుచిర్ భవేత్ ।

న దైవం నాపి పిత్ర్యం చ యావత్ పూర్ణో న వత్సరః ॥

ఇతి, తత్ పూర్వోక్తపత్న్యాదివ్యతిరిక్తసపిణ్డవిషయమ్ । అత ఏవ లౌగాక్షిః ।

అన్యేషాం ప్రేతకార్యాణి మహాగురునిపాతనే।

కుర్యాత్ సంవత్సరాద్ అర్వాక్ శ్రాద్ధమ్ ఏకం తు వర్జయేత్॥ ఇతి।

ప్రేతకార్యాణి దహనాదీన్య్ ఆద్యశ్రాద్ధాన్తాని వివక్షితాని,

ఆద్యం శ్రాద్ధమ్ అశుద్ధో ‘పి కుర్యాద్ ఏకాదశే ‘హని।

ఇతి విశేషస్మరణాత్। ఏకమ్ ఇత్య్ అన్యద్ ఇత్య్ అర్థః। పిత్రోః సఞ్జాతమరణే దేవలః।

[౪౬౮]పిత్రోర్ ఉపరమే పుత్రాః క్రియాః కుర్యుర్ ద్వయోర్ అపి।

అనువృత్తౌ చ చాన్యేషాం సఞ్జాతమరణే ‘పి వా॥ ఇతి।

సహగమనేన పిత్రోః సఞ్జాతమరణే మాతుర్ అనుగమనేన దినాన్తరమరణే ‘పి తత్ తద్ ద్వాదశాహే క్రియాం కుర్యుః। అన్యేషాం పిత్రోశ్ చ సఞ్జాతమరణే యథాకాలం న కుర్యుః। కిం తు త్రిపక్ష ఏవ। తద్ ఆహ లౌగాక్షిః।

పత్నీ పుత్రస్ తథా పౌత్రో మాతా తత్పుత్రకా అపి।

పితరౌ చ యద్యేకస్మిన్ మ్రియేరన్ వాసరే తదా॥

ఆద్యమ్ ఏకాదశే కుర్యాత్ త్రిపక్షే తు సపిణ్డనమ్॥ ఇతి।

పిత్రోర్ అనుగమనం వినా సఞ్జాతమరణే మాతుర్ అనుగమనం వినా దినాన్తరమరణే ‘పి మాతుస్ త్రిపక్షే సపిణ్డనం కుర్యాత్। తథా చ దేవలః।

ఏకాహమరణే పిత్రోర్ అన్యస్యాన్యదినే మృతౌ।

సపిణ్డనం త్రిపక్షే స్యాద్ అనుయానమృతిం వినా॥ ఇతి।

మాతృపితృశ్రాద్ధద్వయస్య దైవాత్ కాలైక్యే ‘పి పితృశ్రాద్ధం పూర్వం కుర్యాత్। తద్ ఆహ కార్ష్ణాజినిః।

పిత్రోః శ్రాద్ధే సమం ప్రాప్తే నవే పర్యుషితే ‘పి వా।

పితృపూర్వం సుతః కుర్యాద్ అన్యత్రాసత్తియోగ్యతః॥ ఇతి।

అన్యత్ర మాతృపితృవ్యతిరిక్తవిషయే సంబన్ధాసత్తియోగ్యతః కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః।

యత్ తు ప్రచేతసోక్తమ్,

[౪౬౯] నైకః శ్రాద్ధద్వయం కుర్యాత్ సమానే ‘హని కుత్రచిత్।

ఇతి, తద్యేకస్మిన్ శ్రాద్ధే క్రియమాణే దైవతైక్యాత్ అన్యస్య ప్రసఙ్గాత్ యత్ర సిద్ధిస్ తద్ విషయమ్। యథా నిత్యశ్రాద్ధామావాస్యాశ్రాద్ధయోర్ అమావాస్యాశ్రాద్ధేన నిత్యశ్రాద్ధసిద్ధిః

ప్రాసఙ్గికీ। యథా వా దార్శికయుగాదిశ్రాద్ధయోర్ యుగాదిశ్రాద్ధేనైవ దార్శికసిద్ధిః। పిత్రోర్ మృతాహైక్యే సత్య్ అన్వారోహణవిషయే లౌగాక్షిణా విశేష ఉక్తః।

మృతే ‘హని సమాసేన పిణ్డనిర్వపణం పృథక్।

నవశ్రాద్ధం తు దమ్పత్యోర్ అన్వారోహణ ఏవ తు॥ ఇతి।

పిణ్డనిర్వపణం శ్రాద్ధం సమాసేన పాకాద్యైక్యేన పృథగసపత్నీకం కుర్యాత్। నవశ్రాద్ధమ్ అపి తథా కుర్యాత్। స్మృత్యన్తరమ్ అపి।

ఏకచిత్యాం సమారూఢౌ సమ్పతీ నిధనం గతౌ।

పృథక్ శ్రాద్ధం తథా కుర్యాద్ ఓదనం హ పృథక్ పృథక్॥ ఇతి।

అనేకమాతృభిర్ ఏకచిత్యామ్ అన్వారోహణే కృతే పాకాద్యైక్యేన ప్రథమం పితుస్ తదనన్తరం సాక్షాన్ మాతుస్ తతో జ్యేష్ఠాదిక్రమేణ కుర్యాత్। తద్ ఆహ భృగుః।

ఏకకాలే గతాసూనాం బహూనామ్ అథ వా ద్వయోః।

తన్త్రేణ శ్రపణం కుర్యాత్ శ్రాద్ధం కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్॥

పూర్వకస్య మృతస్యాదౌ ద్వితీయస్య జఘన్యతః।

తృతీయస్య తతః కుర్యాత్ సంనిపాతేష్వ్ అయం క్రమః॥ ఇతి।

పూర్వకస్య ముఖ్యస్య పితుః। ద్వితీయస్య తతో జఘన్యాయా జనన్యాః। తృతీయస్య తతో ‘పి జఘన్యతయా పరమాతుర్ ఇత్య్ అర్థః। పార్వణైకోద్దిష్టయోః సంనిపాతే జాబాలిః।

[౪౭౦] యద్య్ ఏకత్ర భవేతాం చేద్ ఏకోద్దిష్టం చ పార్వణమ్।

పార్వణం త్వ్ అభినిర్వర్త్య ఏకోద్దిష్టం సమాచరేత్॥ ఇతి।

అనేకనిమిత్తసంనిపాతే నిమిత్తానుక్రమేణ శ్రాద్ధం కుర్యాత్। తథా చ కాత్యాయనః।

ద్వే బహూని నిమిత్తాని జాయేరన్న్ ఏకవాసరే।

నైమిత్తికాని కార్యాణి నిమిత్తోత్పత్త్యనుక్రమాత్॥ ఇతి।

యద్య్ అప్య్ ఏకదేవతాకశ్రాద్ధద్వయమ్ ఏకస్మిన్న్ అహని న యుక్తమ్ ఏకానుష్ఠానేనేతరప్రయోజనస్యాపి ప్రసఙ్గాత్ సిద్ధేః తథాపి నైమిత్తికాని వచనబలాద్ అనేకాన్య్ అప్య్ అనుష్ఠేయాని। తథా చ జాబాలిః।

శ్రాద్ధం కృత్వా తు తస్యైవ పునః శ్రాద్ధం న తద్దినే।

నైమిత్తికం తు కర్తవ్యం నిమిత్తానుక్రమోదయమ్॥ ఇతి।

నిత్యకామ్యయోర్ ఏకదేవతాకయోః సంనిపాతే కామ్యేనైవ నిత్యసిద్ధిః। తద్ ఉక్తం స్మృతిసంగ్రహే।

కామ్యతన్త్రేణ నిత్యస్య తన్త్రం శ్రాద్ధస్య సిధ్యతి॥

ఇతి॥

యత్రాశౌచవిధానజాతమ్ అజహత్ స్వార్థప్రయుక్త్యా దృశా
ప్రోక్తం యత్ర చ సంగృహీతవపుషాం శ్రాద్ధం సమృద్ధ్యై పదమ్।
అధ్యాయం తదబాహ్యనిర్ణయవిదాం తాత్తీర్యమ్ ఆర్త్తిచ్ఛిద్రం
సో 'యం వ్యాకురుతే స్వతన్త్రమహిమా మన్త్రీశ్వరో మాధవః॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గ-ప్రవర్త్తకశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య కృతౌ పారాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం తృతీయో 'ధ్యాయః సమాప్తః॥ 3॥

అథ చతుర్థో 'ధ్యాయః

వాగీశాద్యాః సుమనసః సరార్థానామ్ ఉపక్రమే।
యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్ తం నమామి గజాననమ్॥ ౧॥

సో 'హం ప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీమ్ ఆమ్నాయతీర్థే పరమ్
మజ్జన్ సజ్జనతీర్థసఙ్గనిపుణః సద్వృత్తతీర్థం శ్రయన్।
లబ్ధామ్ ఆకలయన్ ప్రభావలహరీం శ్రీభారతీతీర్థతో
విద్యాతీర్థమ్ ఉపాశ్రయన్ హృది భజే శ్రీకణ్ఠమ్ అవ్యాహతమ్॥ ౨॥

సత్యైకవ్రతపాలకో ద్విగుణధీస్ త్ర్యర్థీ చతుర్వేదితా

పఞ్చస్కన్ధకృతీ షడన్వయదృఢః సప్తాఙ్గసర్వంసహః ।

అష్టవ్యక్తికలాధరో నవనిధిః పుష్యద్దశప్రత్యయః

స్మార్తోచ్చాయధురన్ధరో విజయతే శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః ॥ ౩ ॥

ఇన్ద్రస్యాఙ్గిరసో నలస్య సుమతిః శైబ్యస్య మేధాతిథిర్

[౨] ధౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యనృపతేః స్వౌజా నిమేర్ గౌతమిః ।

ప్రత్యగ్దృష్టిర్ అరున్ధతీసహచరో రామస్య పుణ్యాత్మనో

యద్వత్ తస్య విభోర్ అభూత్ కులగురుర్ మన్త్రీ తథా మాధవః ॥ ౪ ॥

ప్రజ్ఞామూలమహీ వివేకసలిలైః సిక్తా బలోపఘ్నికా

మన్త్రైః పల్లవితా విశాలవిటపా సన్ధ్యాదిభిః షడ్గుణైః ।

శక్త్యా కోరకితా యశఃసురభితా సిద్ధ్యా సముద్యత్ఫలా

సంప్రాప్తా భువి భాతి నీతిలతికా సర్వోత్తరం మాధవమ్ ॥ ౫ ॥

శ్రీమతీ జననీ యస్య సుకీర్తిర్ మాయణః పితా ।

సాయణో భోగనాథశ్ చ మనోబుద్ధిసహోదరౌ ॥ ౬ ॥

యస్య బౌధాయనం సూత్రం శాఖా యస్య చ యాజుషీ ।

భారద్వాజం కులం యస్య సర్వజ్ఞః స హి మాధవః ॥ ౭ ॥

స మాధవః సకలపురాణసంహితాప్రవర్తకః స్మృతిసుషమా పరాశరః ।

పరాశరస్మృతిజగదీహితాప్తయే పరాశరస్మృతివివృతౌ ప్రవర్తతే ॥ ౮ ॥

[3] శ్రీపరాశరేణ ఆచారకాణ్డరూపేణాతీతేనాధ్యాయత్రయేణ విధినిషేధౌ దర్శితౌ । అథేదానీం తదుల్లఙ్ఘననిమిత్తపాతిత్యపరిహారోపాయప్రతిపాదకం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డమ్ ఆరభ్యతే । ప్రాయశ్చిత్తశబ్దశ్ చ రూఢ్యా యోగేన చ పాపనివర్తనక్షమం ధర్మవిశేషమ్ ఆచష్టే । ప్రాయశ్చిత్తశబ్దశ్ చాయం పాపక్షయార్థే నైమిత్తికే కర్మవిశేషే రూఢః – ఇత్య్ ఆహుః సంప్రదాయవిదో నిబన్ధనకారాదయః । యోగస్ త్వ్ అఙ్గిరా దర్శితః ।

ప్రాయో నామ తపః ప్రోక్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే ।

తపోనిశ్చయసంయోగాత్ ప్రాయశ్చిత్తం తద్ ఉచ్యతే ||

ప్రాయశశ్ చ సమం చిత్తం చారయిత్వా ప్రదీయతే |

పర్షదా కార్యతే యత్ తు ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతి స్మృతమ్ || ఇతి |

అనుష్ఠితేన ద్వాదశవార్షికవ్రతాదినావశ్యం పాపం నివర్తేతే – ఇతి విశ్వాసో నిశ్చయః | తేన సంయుక్తం వ్రతానుష్ఠానలక్షణం తపః ప్రాయశ్చిత్తమ్ | పాపినో ‘నుతాపినశ్ చిత్తం వ్యాకులం సత్ విషమం భవతి | తచ్ చ పర్షదా యేన వ్రతానుష్ఠానేన ప్రాయశో ‘వశ్యం సమం కార్యతే తద్ వ్రతం ప్రాయశ్చిత్తమ్ | చిత్తసమీకరణోపపాదనం “చారయిత్వా ప్రదీయతే” ఇతి | వ్రతం చారయిత్వా చిత్తవైషమ్యనిమిత్తం పాపం ప్రదీయతే ఖణ్డ్యతే వినాశ్యతే – ఇత్య్ అర్థః | యద్ వా [౪] పరిషద్య్ ఉపవిష్టానాం సర్వేషాం చిత్తం యథా సమం భవతి తథా చారయిత్వైకమత్యేన విచార్య ప్రదీయతే విధీయతే కార్యతే అనుష్ఠాప్యతే – ఇత్య్ అర్థః |

అత్రేదం చిన్త్యతే – కిమ్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం నిత్యమ్, ఉత నైమిత్తికమ్, అథ వా కామ్యమ్ ఇతి |

అత్ర కేచిద్ ఆహుః “ప్రాయశ్చిత్తైర్ అపైత్యేనః” ఇత్యాదిస్మృతిషు పాపక్షయస్య ఫలత్వేనావగమాత్ కాముకస్యాధికారాత్ కామ్యమ్ | యథా వృష్ట్యాదిఫలకామస్య కారీర్యాది |

అన్యే మన్యన్తే – పాపం నిమిత్తీకృత్య విధానాన్ నైమిత్తికమ్ | యథా గృహదాహం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తా క్షామవతీష్టిః |

అపరే త్వ్ ఆహుః – అకరణే ప్రత్యవాయదర్శనాన్ నిత్యమ్ | యథా సంధ్యావన్దనాది | అకరణే ప్రత్యవాయశ్ చ మనునా దర్శితః |

చరితవ్యమ్ అతో నిత్యం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే |

నిన్ద్యైర్ హి లక్షణైర్ యుక్తా జాయన్తే ‘నిష్కృతైనసః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౫౩)

అనిష్కృతైనస ఇతి ఛేదః | యాజ్ఞవల్క్యేనాపి |

ప్రాయశ్చిత్తమ్ అకుర్వాణాః పాపేషు నిరతా నరాః |

అపశ్చాత్తాపినః కష్టాన్ నరకాన్ యాన్తి దారుణాన్ ||

తామిస్రం లోహశఙ్కుం చ మహానిరయశాల్మలీ |

[౫] రౌరవం కుడ్మలం పూతిమృత్తికం కాలసూత్రికమ్ ||

సఙ్ఘాతం లోహితోదం చ సవిషం సంప్రతాపనమ్ |

మహానరకకాకోలం సంజీవనమహాపథమ్ ||

అవీచిమ్ అన్ధతామిస్రం కుమ్భీపాకం తథైవ చ |

అసిపత్రవనం చైవ తాపనం చైకవింశకమ్ ||

మహాపాతకజైర్ ఘోరైర్ ఉపపాతకజైస్ తథా |

అన్వితా యాన్త్య్ అచరితప్రాయశ్చిత్తా నరాధమాః || ఇతి | (MDహ్ 3.౨౨౧–౨౫)

అత్రోచ్యతే – నైమిత్తికమ్ ఏవేదం భవితుమ్ అర్హతి | నిమిత్తమ్ ఏవ ప్రాధాన్యేనోపజీవ్య సర్వప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్ | తదుపజీవనం చ "బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని" (YDహ్ 3.౨౪3) [౬] ఇత్యాదిషు స్మృతిషు విస్పష్టమ్ | యత్ తు ఫలశ్రవణం తత్ జాతేష్టిన్యాయేన నైమిత్తికత్వే 'ప్య్ అవిరుద్ధమ్ | తస్యాపి ఫలస్య నియోజ్యవిశేషత్వేనాశ్రవణాత్ న కామ్యత్వమ్ | న హి "బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని" ఇత్యాదిషు ఫలం నియోజ్యవిశేషణతయా శ్రుతమ్ | అతో న ప్రాయశ్చిత్తస్య కారీర్యాదిభిః సామ్యమ్ | నాప్య్ ఏతన్ నిత్యమ్, తల్లక్షణాభావాత్ | న హ్య్ ఉదాహృతాని వచనాని ప్రాయశ్చిత్తాకరణే నూతనం కించిద్ దురితాపూర్వం జన్యతే ఇతి బ్రువతే | కిం తర్హి ప్రాయశ్చిత్తమ్ అకుర్వతో 'వశ్యం నిషిద్ధాచరణేషు ప్రవృత్తిర్ భవతీతి ఏతావన్మాత్రం ప్రతిపాదయన్తి | ఏతచ్ చ "పాపేషు నిరతా నరాః" (YDహ్ 3.౨౨౧) ఇత్య్ అత్ర విస్పష్టమ్ అవగమ్యతే |

నను – నైమిత్తికానామ్ అప్య్ అకరణే ప్రత్యవాయో 'స్తి | తథా చ మహాభారతమ్ |

సర్వస్వేనాపి కర్తవ్యం శ్రాద్ధం వై రాహుదర్శనే |

అకుర్వాణస్ తు తత్ శ్రాద్ధం పఙ్కే గౌర్ ఇవ సీదతి || ఇతి |

వృద్ధవసిష్ఠో 'పి |

గ్రహణే సంక్రమే వాపి న స్నాయాద్ యది మానవః |

సప్తజన్మని కుష్ఠీ స్యాద్ దుఃఖభాగీ న జాయతే ||

[౭] ఇతి | ఏవం తర్హి యత్ర జీవనమ్ అధికారివిశేషణం తన్ నిత్యమ్ | యథా "యావజ్జీవమ్ అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్" ఇతి | ప్రాయశ్చిత్తే తు న జీవనమ్ అధికారివిశేషణమ్ | అపి త్వ

అన్యద్ ఏవ విహితాకరణాదినిమిత్తమ్ అధికారివిశేషణమ్ । తస్మాత్ నైమిత్తికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । తథా చ బృహస్పతిః ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణస్యోపక్రమోపసంహారయోః నైమిత్తికత్వం దర్శయతి ।

నైమిత్తికం ధర్మజాతం గదతో మే నిబోధత ।

విహితస్యాననుష్ఠానాత్ ప్రతిషిద్ధనిషేవణాత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తం యత్ క్రియతే తన్ నైమిత్తికమ్ ఉచ్యతే ॥

ఇత్య్ ఉపక్రమ్య,

నైమిత్తికం సమాఖ్యాతం ప్రాయశ్చిత్తం సమాసతః ।

ఇత్య్ ఉపసంహారశ్ చ । తచ్ చ నిమిత్తం దురితాపూర్వమ్ । తదుత్పత్తికారణం యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితమ్ ।

విహితస్యాననుష్ఠానాన్ నిన్దితస్య చ సేవనాత్ ।

అనిగ్రహాచ్ చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమ్ ఋచ్ఛతి ॥ ఇతి । (YDస్ ౩.౨౧౯)

మనునాపి ।

అకుర్వన్ విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్ ।

ప్రసజ్జంశ్ చేన్ద్రియార్థేషు ప్రాయశ్చిత్తీయతే నరః ॥ (MDస్ ౧౧.౪౪)

[౮]

నను – నిన్దితసేవనాద్ భావరూపాద్ దురితోత్పత్తావ్ అపి విహితాకరణాద్ అభావాత్ కథం దురితోత్పత్తిః । న హ్య్ అభావాద్ భావ ఉత్పద్యమానః క్వచిద్ దృష్టః ।

అత్ర కేచిద్ ఆహుః – సంధ్యావన్దనాదివిహితాననుష్ఠానమ్ అగ్నిహోత్రాద్యనధికారరూపాశుచిత్వద్యోతకమ్ । అయమ్ ఏవార్థః "అకుర్వన్ ప్రత్యవైతి" ఇత్య్ అనేనాభిధీయతే । న త్వ్ అనుష్ఠానాభావాద్ భావరూపస్య దురితస్యోత్పత్తిర్ అభిధీయతే । న చానధికారః ప్రాయశ్చిత్తేన నివర్తనీయః – ఇతి ।

అపరే పునర్ ఆహుః – "అకుర్వన్" ఇతి లక్షణార్థే శతృప్రత్యయః । యద్ ఏతద్ విహితాకరణం తద్ ఏతత్ ప్రాగ్భవీయనిషిద్ధాచరణజన్యదురితాపూర్వసద్భావస్య లిఙ్గమ్ । తద్ ఏవ దురితం ప్రాయశ్చిత్తేన నివర్తతే ఇతి ।

అన్యే త్వ్ ఏవం సమాదధతే – అభావాద్ భావో నోత్పద్యతే ఇతి నాయమ్ ఏకాన్తః, తార్కికమతే ప్రాగభావస్య కారణత్వాత్ | తార్కికమతే ప్రాగభావస్య కారణత్వాత్ | మీమాంసకమతే – భాట్టైస్ తావద్ అభావాద్ భావోత్పత్తిర్ అభ్యుపగతా | యోగ్యానుపలబ్ధిలక్షణాద్ అభావాత్ ప్రమాణాద్ ఘటాద్యభావవిషయప్రమితేర్ భావరూపాయా జననాత్ | ప్రాభాకరైశ్ చాభావో భావ ఏవాభ్యుపగమ్యతే –

[౯] భావాన్తరమ్ అభావో హి కయాచిత్ తు వ్యపేక్షయా |

ఇత్య్ ఉదీరణాత్ | తథా చ సతి విహితాకరణమ్ అపి భావాన్తరమ్ ఇతి కృత్వా తస్మాత్ ప్రత్యవాయ ఉత్పద్యతాం కా తవ హానిః |

అథోచ్యేత – ప్రత్యవాయో నామ దురితాపూర్వమ్ | తచ్ చ కృతిసాధ్యత్వే సతి కృత్యుద్దేశ్యమ్ | తథా చ విహితాకరణస్య కృతిరూపత్వాభావాద్ అపూర్వజనకత్వం నాస్తీతి | నాయం దోషః | తస్య లక్షణస్య విహితప్రతిషిద్ధకర్మజన్యాపూర్వవిషయత్వేన సఙ్కోచనీయత్వాత్ | అన్యథోపేక్షాలస్యాభ్యామ్ అకృతిరూపాభ్యాం దురితాపుర్వానుత్పాదప్రసఙ్గాత్ | ఉపేక్షాజన్యం చ దురితాపూర్వం స్కన్దపురాణే దర్శితమ్ |

నాభిరక్షన్తి యే శక్తా దీనం చాతురమ్ ఆశ్రితమ్ |

ఆర్త్ం న చానుకమ్పన్తే తే వై నిరయగామినః || ఇతి |

ఆలస్యజన్యం చాపమృత్యునిమిత్తం దురితాపూర్వం మనునా ప్రదర్శితమ్ |

అనభ్యాసాచ్ చ వేదానామ్ ఆచారస్య చ లఙ్ఘనాత్ |

ఆలస్యా అన్నదోషాచ్ చ మృత్యుర్ విప్రాన్ జిఘాంసతి || ఇతి |

అథ కథంచిత్ తత్ర కృతిః సంపాద్యేత తర్హ్య్ అత్రాపి విహితోల్లఙ్ఘనలక్షణా కృతిర్ అస్తు | ఏవం చ సతి బహూని స్మృతివచనాన్య్ అకరణే ప్రత్యవాయపరాణి స్వారస్యేనార్థవన్తి భవిష్యన్తి | ఈశ్వరవాదినాం తు విహితాకరణస్యాజ్ఞోల్లఙ్ఘనరూపత్వాత్ కృతిరూపత్వం విస్పష్టమ్ | అత ఏవ స్మర్యతే |

శ్రుతిస్మృతీ మమైవాజ్ఞే యస్ తే ఉల్లఙ్ఘ్య వర్తతే |

ఆజ్ఞాచ్ఛేదీ మమ ద్వేషీ న స భక్తో న వైష్ణవః ||

[౧౦] ఇతి | సర్వథా విహితమ్ అకుర్వతః ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం దురితాపూర్వమ్ అస్త్య్ ఏవ | నిన్దితసేవనే త్వ్ అవివాదం దురిత్యాపూర్వమ్ |

నను – “అనిగ్రహాచ్ చేన్ద్రియాణామ్” (YDహ్ ౩.౨౧౯) ఇతి పృథగుపాదానమ్ అయుక్తమ్ | విహితాకరణాన్ నిన్దిత సేవనాచ్ చాన్యస్య తృతీయస్య దురిత హేతోర్ అభావాత్ |

మైవమ్, అస్యోభయాత్మకత్వేన తృతీయత్వోపపత్తేః | తథా హి,

ఇన్ద్రియార్థేషు సర్వేషు న ప్రసజ్యేత కామతః | (MDహ్ ౪.౧౬)

ఇతి ఇన్ద్రియప్రసక్తేర్ నిన్దితత్వం శాబ్దమ్ | స్నాతకవ్రతప్రకరణమధ్యే పాఠాత్ ప్రసక్తిప్రతిషేధసంకల్పస్య తత్ర విధేయత్వేనావగమాత్ విహితత్వమ్. ఆర్థికమ్ | తథా చ అనిగ్రహస్యోభయోల్లఙ్ఘనరూపత్వాత్ తృతీయనిమిత్తత్వేన పృథగుపాదానమ్ | తద్ ఏవం విహితాకరణాదినిమిత్తవన్తం ప్రతి చోదనాన్ నైమిత్తికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ |

నను – గౌతమస్మృతావ్ అస్య కామ్యత్వం ప్రతీయతే | ఫలభావాభావావ్ ఉపజీవ్య పూర్వోత్తరపక్షాభ్యాం తస్య కర్తవ్యత్వనిర్ణయాత్ | తద్వచనం చ:

ఉక్తో వర్ణధర్మశ్ చాశ్రమధర్మశ్ చ | అథ ఖల్వ్ అయం పురుషో యాప్యేన కర్మణా లిప్యతే యథైతద్ అయాజ్యయాజనమ్ అభక్ష్యభక్షణమ్ అవద్యవదనం శిష్టస్యాక్రియా ప్రతిషిద్ధసేవనమ్ ఇతి | తత్ర ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్, [౧౧] న కుర్యాత్ ఇతి మీమాంసన్తే | న కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహుః, న హి కర్మ క్షీయతే ఇతి | కుర్యాద్ ఇత్య్ అపరే | పునఃస్తోమేనేష్ట్వా పునః సవనమ్ ఆయన్తీతి విజ్ఞాయతే | వ్రాత్యస్తోమేనేష్ట్వా తరతి సర్వం పాప్మానమ్ | తరతి బ్రహ్మహత్యాం యో ‘శ్వమేధేన యజతే |

ఇతి | (GDహ్ ౧౯.౧–౧౦)

అయమ్ అర్థః – యాప్యం గర్హితమ్ అయాజ్యయాజనాది, తత్కృతస్య లేపస్య నివర్తయితుమ్ అశక్యత్వాత్ | తన్నివృత్తయే ప్రాయశ్చిత్తం న కర్తవ్యమ్ | న హి కృతం కర్మ భోగమ్ అన్తరేణ క్షపయితుం శక్యతే | అత ఏవ స్మృత్యన్తరమ్ |

నాభుక్తం క్షీయన్తే కర్మ కల్పకోటిశతైర్ అపి |

అవశ్యమ్ అనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభమ్ || ఇతి |

శఙ్ఖో ‘పి |

యథా పృథివ్యాం బీజాని రత్నాని నిధయో యథా |

ఏవమ్ ఆత్మని కర్మాణి నిష్ఠన్తి ప్రభవన్తి చ || ఇతి | (Śఅజ్Sమ్ ౧౭.౬౩)

యద్య్ అన్తరేణాపి భోగం దురితలేపః క్షీయేత తదా సుకృతలేపో ‘పి క్షీయేతేత్య్ అతిప్రసఙ్గః। తస్మాత్ ప్రాయశ్చిత్తం న కర్తవ్యమ్ ఇతి పూర్వపక్షిణః ఆహుః।

[౧౨] కుర్యాద్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతి ప్రామాణికానాం దర్శనమ్। తే హి శ్రుతిమ్ ఉదాహరన్తి: “పునఃస్తోమేనేష్ట్వా పునః సవనమ్ ఆయన్తి” ఇతి। అయాజ్యజాజనాదిభిర్ నిత్యకర్మాధికారాద్ భ్రష్టా ఐకాహికేనేష్ట్వా సవనత్రయసాధ్యం కర్మ పునః ప్రాప్నువన్తి తత్రాధిక్రియన్తే ఇతి యావత్। “నాభుక్తం క్షీయతే కర్మ” ఇత్య్ అకృతప్రాయశ్చిత్తదురితవిషయం సుకృతవిషయం చ। తథా చ స్మృత్యన్తరమ్।

కదాచిత్ సుకృతం కర్మ కూటస్థమ్ ఇవ తిష్ఠతి।

మజ్జమానస్య సంసారే యావత్ తస్మాద్ విముచ్యతే॥ ఇతి।

యది “నాభుక్తమ్” ఇతి శాస్త్రమ్ అసఙ్కోచేన నిరఙ్కుశం ప్రవర్తేత తదా పాపక్షయప్రతిపాదికాః సర్వాః శ్రుతయః స్మృతయశ్ చ కుప్యేరన్। తస్మాత్ పాపక్షయాయ ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమ్ ఇతి సిద్ధాన్తాభిధానాత్ ప్రాయశ్చిత్తం కామ్యమ్, న తు నైమిత్తికమ్ ఇతి। నైష దోషః, జాతేష్టిదృష్టాన్తేన దత్తోత్తరత్వాత్, అన్యథా పూర్వోదహృతబృహస్పతివచనవిరోధాత్।

నను – నైమిత్తికత్వే గ్రహణస్నానస్యేవ ప్రాయశ్చిత్తస్యాకరణే దురితాన్తరమ్ ఉత్పద్యేత, తతస్ తస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమ్, తస్యాప్య్ అకరణే దురితాన్తరం ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమ్ ఇత్య్ ఏవమ్ అనవస్థా దురవస్థా స్యాత్।

[౧3]

అత్ర కేచిద్ ఆహుః – ప్రాయశ్చిత్తాని న కేవలం నైమిత్తికాని, కిం తు దురితక్షయార్థాన్య్ అపి। అత ఏవ ఆపస్తమ్బః ప్రాయశ్చిత్తాని ప్రక్రమ్య “దోషనిర్ఘాతార్థాని భవన్తి స్మ” (Āప్Dహ్ ౧.౮.౨3.3) ఇత్య్ ఉక్త్వా, అనన్తరమ్ “దోషాత్ కర్తవ్యాని” (Āప్Dహ్ ౧.౮.౨3.౪) ఇత్య్ ఆహ స్మ। ఏవం చ సతి ప్రాయశ్చిత్తాకరణే దోషనిర్ఘాతాభావేన పూర్వసిద్ధదోషస్ తదవస్థ ఇత్య్ ఏతావన్మాత్రం న తు దోషానరమ్ ఉత్పద్యతే – ఇతి। యద్ వా గ్రహణస్నానాద్యకరణమ్ ఇవ ప్రాయశ్చిత్తాకరణం నిమిత్తీకృత్య ప్రాయశ్చిత్తాన్తరవిధానస్యాదర్శనాత్ తన్నిమిత్తదురితాన్తరం న కల్పయితుం శక్యమ్। తస్మాత్ నైమిత్తికత్వే ‘పి నానవస్థా।

నను – దోషానిర్ఘాతో ‘పి నైకాన్తికః | తథా హి, ద్వివిధం పాపమ్ | కామకృతమ్ అకామకృతం చ | తథా చ బృహస్పతిః |

కామాకామకృతం తేషాం మహాపాపం ద్విధా స్మృతమ్ | ఇతి |

తయోర్ అకామకృతస్య ప్రాయశ్చిత్తేన నిర్ఘాతే ‘పి న కామకృతస్య సో ‘స్తి | తథా చ మనుః |

ఇయం విశుద్ధిర్ ఉదితా ప్రమాప్యాకామతో ద్విజమ్ |

కామతో బ్రాహ్మణవధే నిష్కృతిర్ న విధీయతే || (MDహ్ ౧౧.౮౯)

[౧౪] ఇతి | బౌధాయనో ‘పి |

అమత్యా బ్రాహ్మణం హత్వా దుష్టో భవతి ధర్మతః |

ఋషయో నిష్కృతిం తస్య వదన్త్య్ అమతిపూర్వకే ||

మతిపూర్వం హతే తస్మిన్ నిష్కృతిర్ నోపలభ్యతే || ఇతి | (BDహ్ ౨.౧.౬)

నాయం దోషః | ద్వాదశాబ్దాదినా నిష్కృత్యభావే ‘పి భృగుపతనాదినా తత్సంభవాత్ | తథా చ స్మర్యతే |

యః కామతో నరః కుర్యాన్ మహాపాపం కథంచన |

న తస్య నిష్కృతిర్ దృష్టా భృగ్వగ్నిపతనాద్ ఋతే || ఇతి |

శాతాతపో ‘పి: “అకామావాప్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ | కామకారకృతే త్వ్ ఆత్మానమ్ అవసాదయేత్” ఇతి | అతః ప్రాయశ్చిత్తేన దోషనిర్ఘాతో నానైకాన్తికః | తస్మాన్ నిర్వర్త్యదోషాఖ్యనిమిత్తవాన్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తే ‘ధిక్రియతే – ఇతి సిద్ధమ్ | తే చ దోషా అనేకవిధాః | తత్ర విష్ణుః:

అథ పురుషస్య కామక్రోధలోభాఖ్యం రిపుత్రయం సుఘోరం భవతి | తేనాయం సమాక్రాన్తో ‘తిపాతకమహాపాతకానుపాతకోపపాతకేషు ప్రవర్తతే | జాతిభ్రంశకరేషు సంకరీకరణేషు అపాత్రీకరణేషు [౧౫] మలావహేషు ప్రకీర్ణకేషు చ | మాతృగమనం దుహితృగమనం స్నుషాగమనమ్ ఇత్య్ అతిపాతకాని | బ్రహ్మహత్యా సురాపానం బ్రాహ్మణసువర్ణహరణం గురుదారగమనమ్ ఇతి మహాపాతకాని | తత్సంయోగశ్ చ | యాగస్థస్య క్షత్రియస్య వైశ్యస్య చ వధో రజస్వలాయాశ్ చాన్తర్వత్న్యాశ్ చాత్రిగోత్రాయా అవిజ్ఞాతస్య గర్భస్య శరణాగతస్య చ ఘాతనం బ్రహ్మహత్యాసమాని | కూటసాక్ష్యం సుహృద్వధః ఇత్య్ ఏతౌ సురాపానసమౌ | బ్రాహ్మణభూమ్యపహరణం సువర్ణస్తేయసమమ్ | పితృవ్యమాతామహమాతుల-శ్వశురనృపపత్న్యభిగమనం గురుదారగమనసమమ్ | పితృష్వసృమాతృష్వసృగమనం గురుదారగమనసమమ్ | పితృష్వసృమాతృశ్వసృగమనం చ |

శ్రోత్రియర్త్విగుపాధ్యాయమిత్రపత్న్యభిగమనం చ। స్వసుఃసఖ్యాః సగోత్రాయా ఉత్తమవర్ణాయాః కుమార్యా రజస్వలాయాః శరణాగతాయాః ప్రవ్రజితాయా నిక్షిప్తాయాశ్ చ।

అనుపాతకినస్ త్వ్ ఏతే మహాపాతకినో యథా। (VఇDహ్ ౩౩.౧ — ౩౬.౭)

[౧౬] ఇతి। మనుర్ అపి।

గోవధో ’యాజ్యసంయాజ్యం పారదార్యాత్మవిక్రయః।
గురుమాతృపితృత్యాగః స్వాధ్యాయాగ్న్యోః సుతస్య చ॥
పరివిత్తితా చానుజేన పరివేదనమ్ ఏవ చ।
తయోర్ దానం చ కన్యాయాస్ తయోర్ ఏవ చ యాజనమ్॥
కన్యాయా దుషణం చైవ వార్ధుషిత్వం వ్రతచ్యుతిః।
తటాకారామదారాణామ్ అపత్యస్య చ విక్రయః॥
వ్రాత్యతా బాన్ధవత్యాగో భృత్యాధ్యాపనమ్ ఏవ చ।
భృతాచ్ చాధ్యయనాదానమ్ అపణ్యానాం చ విక్రయః॥
సర్వాకరేష్వ్ అధీకారో మహాయన్త్రప్రవర్తనమ్।
హింసౌషధీనాం స్త్ర్యాజీవో ’భిచారో మూలకర్మ చ॥
ఇన్ధనార్థమ్ అశుష్కాణాం ద్రుమాణామ్ అవపాతనమ్।
ఆత్మార్థం చ క్రియారమ్భో నిన్దితాన్నాదనం తథా॥
[౧౭] అనాహితాగ్నితా స్తైన్యమ్ ఋణానాం చానపక్రియా।
అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనం కౌశీలవ్యస్య చ క్రియా॥
ధాన్యకుప్యపశుస్తేయం మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్।
స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధో నాస్తిక్యం చోపపాతకమ్॥
బ్రాహ్మణస్య రుజఃకృత్యా ఘ్రాతిర్ అఘ్రేయమద్యయోః।
జైహ్మ్యం పుంసి చ మైథున్యం జాతిభ్రంశకరం స్మృతమ్॥
ఖరాశ్వోష్ట్రమృగేభానామ్ అజావికవధస్ తథా।
సంకరీకరణం జ్ఞేయం మీనాహిసహిషస్య చ॥

నిన్దితేభ్యో ధనాదానం వాణిజ్యం శూద్రసేవనమ్ ।

అపాత్రీకరణం జ్ఞేయమ్ అసత్యస్య చ భాషణమ్ ॥

కృమికీటవయోహత్యా మద్యానుగతభోజనమ్ ।

ఫలైధః కుసుమస్తేయమ్ అధైర్యం చ మలావహమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౬౯–౭౦)

జాతూకర్ణ్యో ‘పి ।

స్కన్దితం వ్రతినా రేతో యేన స్యాత్ బ్రహ్మచారిణా ।

కామతో ‘కామతః ప్రాహుర్ అవకీర్ణీతి తం బుధాః ॥ ఇతి ।

అవశిష్టం సర్వం ప్రకీర్ణకశబ్దవాచ్యమ్ । తథా చ విష్ణుః: “యద్ అనుక్తం తత్ ప్రకీర్ణకమ్” (VఇDహ్ ౪౨.౧) [౧౮] ఇతి । తత్రాయమ్ ఆచార్య ఇదం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డం ప్రకీర్ణకైర్ ఉపక్రమ్య మహాపాతకాతిపాతకైర్ ఉపసఞ్జిహీర్షతి । పూర్వాధ్యాయావసానే ఆశౌచప్రసఙ్గేన ప్రకీర్ణకస్యైవ బుద్ధిస్థత్వాత్ । అత్రోద్బన్ధనమృతానుగమనాగ్నిదానాదేస్ తప్తకృచ్ఛ్రం ప్రాయశ్చిత్తం విధిత్సుస్ (?) తదనుగమనాదికం నిన్దితుమ్ ఆదావ్ ఉద్బన్ధనమరణస్యాతికష్టత్వం ప్రతిజానీతే ।

అతిమానాద్ అతిక్రోధాత్ స్నేహాద్ వా యది వా భయాత్ ।

ఉద్బధ్నీయాత్ స్త్రీ పుమాన్ వా గతిర్ ఏషా విధీయతే ॥ ౧ ॥

మాతృభార్యాద్యధిక్షేపాదిజన్యా మానహానిర్ అతిమానః । పుత్రమిత్రాదిష్వ్ ఈషత్ప్రతికూలేషు సత్స్వ్ అపరాధాల్పత్వమ్ అపరామృశ్య క్రియమాణో వేగావిష్టో మహాన్ కోపో ‘తిక్రోధః ।

****

[౨౦] ఉదకమ్ ఉదకదానమ్ । అగ్నిమ్ అగ్నిదానమ్ । అశ్రుపాతం చేతి చకారేణ శవవహనాదికం సముచ్చినోతి । న కారయేత్ న కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । బ్రహ్మపురాణే ‘పి, “శస్త్రమ్ ఉద్బన్ధనం జలమ్” ఇత్యాద్య్ అనుక్రమ్య, “పతితాస్ తే ప్రకీర్తితాః” ఇత్య్ అభిధాయానన్తరమ్ ఇదమ్ ఉక్తమ్:

పతితానాం న దాహః స్యాన్ నాన్త్యేష్టిర్ నాస్థిసంచయః ।

న చాశ్రుపాతః పిణ్డో వా కార్యం శ్రాద్ధాదికం క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

శాతాతపో ‘పి ।

వృద్ధః శౌచస్మృతేర్ లుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్రియః ।

ఆత్మానం ఘాతయేద్ యస్ తు భృగ్వగ్న్యనశనాదిభిః ॥

తస్య త్రిరాత్రమ్ ఆశౌచం ద్వితీయ త్వ్ అస్థిసంచయః ।

తృతీయే తూదకం కృత్వా చతుర్థే శ్రాద్ధమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ।

పాషణ్డ్యనాశ్రితాః స్తేనా భర్తృఘ్న్యః కామగాదికాః ।

సురాప్య ఆత్మత్యాగిన్యో నాశౌచోదకభాజనాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౬)

బ్రహ్మపురాణే ।

శృఙ్గిదంష్ట్రినఖివ్యాలవిషవహ్నిస్త్రియాజలైః ।

[౨౧] సుదూరాత్ పరిహర్తవ్యైః కుర్వన్ క్రీడాం మృతస్ తు యః ।

నాగానాం విప్రియం కుర్వన్ దగ్ధశ్ చాప్య్ అథ విద్యుతా ॥

విగృహీతశ్ చ యో రాజ్ఞా చౌర్యదోషేణ కుత్రచిత్ ।

పరదారాన్ హరన్తశ్ చ రోషాత్ తత్పతిభిర్ హతాః ॥

అసమానైశ్ చ సంకీర్ణైశ్ చణ్డాలాద్యైశ్ చ విగ్రహమ్ ।

కృత్వా తైర్ నిహతాస్ తద్వత్ చణ్డాలాదీన్ సమాశ్రితాః ॥

క్రోధాత్ ప్రాయం విషం వహ్నిం శస్త్రమ్ ఉద్బన్ధనం జలమ్।
గిరివృక్షప్రపాతం చ యే కుర్వన్తి నరాధమాః॥
కుసీదజీవినో యే ‘పి యే చాలంకారవర్జితాః।
ముఖేభగాశ్ చ యే కేచిత్ క్లీబప్రాయా నపుంసకాః॥
బ్రహ్మదణ్డహతా యే చ యే చైవ బ్రాహ్మణైర్ హతాః।
మహాపాతకినో యే చ పతితాస్ తే ప్రకీర్తితాః॥
పతితానాం న దాహః స్యాన్ నాన్త్యేష్టిర్ నాస్థిసంచయః।
న చాశ్రుపాతః పిణ్డో వా కార్యం శ్రాద్ధాదికం క్వచిత్॥
ఏతాని పతితానాం తు యః కరోతి విమోహితః।
తప్తకృచ్ఛ్రద్వయేనైవ తస్య శుద్ధిర్ న చాన్యథా॥ ఇతి।

విష్ణుపురాణే।

భార్యాపుత్రవిహీనాశ్ చ హ్య్ అగ్నిసంస్కారవర్జితాః॥
పక్షిణః ప్రేతరూపేణ హ్య్ అన్తరిక్షే ప్రలమ్బితాః।
అగ్నినా భృగుపాతేన హ్య్ ఉద్బన్ధేన జలేన వా॥
దన్తిభిః శృఙ్గిభిర్ వాపి విషేణ గరలేన వా।
చోరాన్త్యజాతిచణ్డాలై రణే వాపి హతాశ్ చ యే॥
[౨౨] శ్రాద్ధకర్మవిహీనాశ్ చ లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః।
తేషామ్ ఉద్ధరణార్థాయ ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే॥ ఇతి।

అపరార్కే।

మృగభక్షై రణే చైవ దావాగ్నౌ ప్రహృతం యది।
శూలే ‘ప్య్ అర్ధం కబన్ధస్య మరణం పాపకర్మణామ్॥
దృష్టచ్ఛేదం సమాదాయ పునః సంస్కారమ్ ఆచరేత్।
విద్యుదగ్నిపయఃపన్థాచణ్డాలబ్రాహ్మణైర్ హతః॥
దంష్ట్రిభ్యశ్ చ పశుభ్యశ్ చ మరణం పాపకర్మణామ్।

ఆత్మానం ఘాతయేద్ యస్ తు విషాగ్నిజలబన్ధనైః ||
తస్య పాపవిశుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యత్రయం చరేత్ |
ఏకద్విత్రిచతుఃపఞ్చషడబ్దం పర్యవస్యతి ||
ఏతత్ సంవత్సరాద్ ఊర్ధ్వం ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే |
షణ్మాసాద్ ద్విగుణం ప్రోక్తం త్రిమాసాత్ త్రిగుణం భవేత్ ||
చతుర్గుణం త్రిపక్షే తు సద్యః పఞ్చగుణం భవేత్ |
చణ్డాలాద్ ఉదకాత్ సర్పాద్ బ్రాహ్మణాద్ వైద్యుతాద్ అపి ||
దంష్ట్రిభ్యశ్ చ పశుభ్యశ్ చ మరణం పాపకర్మణామ్ |
ఉదకం పిణ్డదానం చ ప్రేతేభ్యో యత్ ప్రదీయతే ||
నోపతిష్ఠతి తత్ సర్వమ్ అన్తరిక్షే వినశ్యతి |
బ్రాహ్మణేన వధే పాశే చణ్డాలస్య కరేణ వా ||
ఆత్మనాశః సనిర్ఘాతే శూద్రవద్ దాహయేత్ ద్విజమ్ |
భస్మాస్థీని గృహీత్వా తు విప్రాణామ్ అనుశాసనాత్ ||
[౨౩] క్షీరప్రక్షాలనం కృత్వా పునః సంస్కారమ్ ఆచరేత్ |
యది కశ్చిత్ ప్రమాసేన మ్రియేతాగ్న్యుదకాదిభిః ||
తస్యాశౌచం విధాతవ్యం కర్తవ్యా చోదకక్రియా |
చణ్డాలాశనిశస్త్రాహిదంష్ట్రిశృఙ్గ్యమ్బురజ్జుభిః ||
వృక్షాశ్మవిషవిప్రైశ్ చ మృతానామ్ ఆత్మఘాతినామ్ |
నారాయణబలిః కార్యో దుర్మరణేన మృతస్య చ ||
జీవతో యద్ వ్రతం ప్రోక్తం మృతే తద్ద్విగుణం భవేత్ |
అస్థిని త్రిగుణం ప్రోక్తం పాలాశే తు చతుర్గుణమ్ || ఇతి |

ఇదానీం దుర్మృతానాణ్ వహనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తం విదధాతి।

వోఢారో 'గ్నిప్రదాతారః పాశచ్ఛేదకరాస్ తథా ॥ 3 ॥

తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యన్తీత్య్ ఏవమ్ ఆహ ప్రజాపతిః।

తథాశబ్దేనాశుచోదకదానాదికర్తౄన్ సముచ్చినోతి। తప్తకృచ్ఛ్రలక్షణమ్ వక్ష్యతే। యత్ తు బ్రహ్మపురాణే 'భిహితమ్,

ఏతాని పతితానాం తు యః కరోతి విమోహితః।

తప్తకృచ్ఛ్రద్వయేనైవ తస్య శుద్ధిర్ న చాన్యథా॥ ఇతి।

ఏతాని దాహాదీని, తేషాం తత్ర ప్రకృతత్వాత్। తత్ కమకారవిషయమ్,

విహితం యద్ అకమానాం కామాత్ తు ద్విగుణం భవేత్।

[౨౪] ఇతి స్మరణాత్। యచ్ చ బృహస్పతినోక్తమ్,

విషోద్బన్ధనశ స్త్రేణ యస్ త్వ్ ఆత్మానం ప్రమాపయేత్।

మృతో మేధ్యేన లేప్తవ్యో నాన్యం సంస్కారమ్ అర్హతి॥

పాశచ్ఛేత్తా తు యస్ తస్య వోఢా వాగ్నిప్రదస్ తథా।

సో 'తికృచ్ఛ్రేణ శుధ్యేత్ తు పిణ్డదో వా నరాధమః॥

ఇతి, యచ్ చ యమేనోక్తమ్,

గోబ్రాహ్మణహతం దగ్ధ్వా మృతమ్ ఉద్బన్ధనేన చ।

పాశాఙ్ ఛిత్వా తథా తస్య కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్॥ (Yఅమ్Sమ్ ౧.౫)

ఇతి, తద్ ఉభయమ్ అశక్తవిషయమ్, దేశకాలవయఃశక్త్యాదీనాం ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యహేతుత్వాత్। తథా చ వ్యాఘ్రః।

దేశం కాలం వయః శక్తిం జ్ఞానం బుద్ధికృతం తథా।

అబుద్ధికృతమ్ అభ్యాసం జ్ఞాత్వా నిష్కరణం వదేత్॥ ఇతి।

శక్త్యాదితారతమ్యవన్ నిమిత్తతారతమ్యమ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యకారణమ్। అత ఏవ ప్రజాపతిః స్పర్శాద్యల్పనిమిత్తే స్వల్పం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

తచ్ ఛవం కేవలం స్పృష్ట్వా పాతయిత్వాఽశ్రు వా తథా ।

ఏకరాత్రం తు నాశ్నీయాత్ త్రిరాత్రం బుద్ధిపూర్వకమ్ ॥ ఇతి ।

ఏవం నిమిత్తభూయస్త్వే ప్రాయశ్చిత్తభూయస్త్వమ్ । అత ఏవాశేషాః ప్రేతక్రియాః కుర్వతో ‘ధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ వసిష్ఠః ।

[౨౫] య ఆత్మత్యాగినాం కుర్యాత్ స్నేహాత్ ప్రేతక్రియాం ద్విజః ।

స తప్తకృచ్ఛ్రసహితం చరేచ్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ ॥ ఇతి । (VअDహ్ ౨౩.౧౬)

ప్రజాపతిగ్రహణమ్ ఉక్తార్థే బుద్ధిదాబుద్ధ్యర్థమ్ । తతో విరోధివచనానాం విషయవ్యవస్థా ద్రష్టవ్యేత్య్ ఉక్తం భవతి । సా చాస్మాభిః ప్రదర్శితా ॥ ౩ ॥

ఉద్బన్ధనన్యాయం గోహతాదిష్వ్ అతిదిశతి ।

గోభిర్ హతం తథోద్బద్ధం బ్రాహ్మణేన తు ఘాతితమ్ ॥ ४ ॥

సంస్పృశన్తి తు యే విప్రా వోఢారశ్ చాగ్నిదాశ్ చ యే ।

అన్యే యే వానుగన్తారః పాశచ్ఛేదకరాశ్ చ యే ॥ ౫ ॥

తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుద్ధాస్ తే కుర్యుర్ బ్రాహ్మణభోజనమ్ ।

అనడుత్సహితాం గాం చ దద్యుర్ విప్రాయ దక్షిణామ్ ॥ ౬ ॥

అత్రాతతాయితయా గోభిః క్రీడన్ యది హతస్ తదానీమ్ ఏతద్ ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రామాదికమరణే పాతిత్యాభావాత్ । ఏతచ్ చాశౌచప్రకరణే ఽస్మాభిర్ ఉపవర్ణితమ్ । పూర్వత్రోద్బన్ధనవిషయే తప్తకృచ్ఛ్రమాత్రమ్ ఉక్తమ్ । ఇహ తు బ్రాహ్మణభోజనాదికమ్ అధికమ్ ఉచ్యతే ఇతి నాశఙ్కనీయమ్, పరకర్తృకోద్బన్ధనస్యాత్ర వివక్షితత్వాత్, గోహతబ్రాహ్మణహతయోర్ మధ్యే పాఠాత్ । న చ – పరకర్తృకోద్బన్ధనే ప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వమ్ ఇతి వాచ్యమ్ । పరకర్తృకోద్బన్ధనప్రసక్తిం జ్ఞాత్వా ప్రవృత్తస్యాతతాయినో ‘త్ర వివక్షితత్వాత్ । గోమిథునదక్షిణాం చ్యవనో ‘ప్య్ ఆహ: [౨౬] “ఆత్మఘాతకస్-పర్శనదహనవహనేషు తప్తకృచ్ఛ్రం చరేత్ । వృషగావౌ దక్షిణా బ్రాహ్మణేషు” ఇతి ॥ ४–౬ ॥

తప్తకృచ్ఛ్రస్వరూపమ్ ఆహ।

త్ర్యహమ్ ఉష్ణం పిబేద్ వారి త్ర్యహమ్ ఉష్ణం పయః పిబేత్।

త్ర్యహం పిబేత్ సర్పిర్ వాయుభక్షో దినత్రయమ్ ॥ ౭ ॥

షట్పలం తు పిబేద్ అమ్బుస్ త్రిపలం తు పయః పిబేత్।

పలమ్ ఏకం పిబేత్ సర్పిస్ తప్తకృచ్ఛ్రం విధీయతే ॥ ౮ ॥ ఇతి।

వాయుభక్షణమ్ ఉపవాసః। తప్తశబ్దేన శీతకృచ్ఛ్రో వ్యావర్త్యతే। తత్స్వరూపం చ యమేనోక్తమ్।

త్ర్యహమ్ ఉష్ణం పిబేద్ అమ్బుస్ త్ర్యహమ్ ఉష్ణం ఘృతం పిబేత్।

త్ర్యహమ్ ఉష్ణం పయః పీత్వా వాయుభక్షః పరం త్ర్యహమ్॥

తప్తకృచ్ఛ్రం విజానీయాత్ శీతైః శీతమ్ ఉదాహృతమ్ ॥ ఇతి। (Yఅమ్Sమ్ ౧.౧౨–౧3)

యత్ తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

తప్తక్షీరఘృతామ్బూనామ్ ఏకైకం ప్రత్యహం పిబేత్।

ఏకరాత్రోపవాసశ్ చ తప్తకృచ్ఛ్ర ఉదాహృతః ॥ (YDహ్ 3.3౧౮)

ఇతి, తత్ తప్తకృచ్ఛ్రస్యావాన్తరభేదవివక్షయోపపద్యతే। యథా [౨౭] సాన్తపనం మహాసాన్తపనమ్ ఇతి ద్వైవిధ్యం తథా తప్తకృచ్ఛ్రం మహాతప్తకృచ్ఛ్రమ్ ఇతి ద్వైవిధ్యం ద్రష్టవ్యమ్। పలశబ్దేన సువర్ణచతుష్టయమ్ ఉచ్యతే, “పలం సువర్ణాశ్ చత్వారః” (YDహ్ ౧.3౬3) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాత్। [ఉక్తం చ:

పఞ్చ గుఞ్జాత్మకో మాషో నిష్కో మాసాష్టనిర్మితః।

దశనిష్కాత్మకం ప్రోక్తం పలమానం బుధైః సదా ॥ ఇతి]

ఏతాదృశైః పలైః షడ్భిః సంమతమ్ అమ్బుః పిబేత్ ॥ ౭–౮ ॥

పతితసంసర్గప్రాయశ్చిత్తం విధాతుం తత్సంసర్గస్య నిన్దితత్వం దర్శయతి |

యో వై సమాచరేద్ విప్రః పతితాదిష్వ్ అకామతః |

పఞ్చాహం వా దశాహం వా ద్వాదశాహమ్ అథాపి వా || ౯ ||

మాసార్ధం మాసమ్ ఏకం వా మాసద్వయమ్ అథాపి వా |

అబ్దార్ధమ్ అబ్దమ్ ఏకం వా తదూర్ధ్వం చైవ తత్సమః || ౧౦ || ఇతి ||

అత్ర విప్రగ్రహణం క్షత్రియాదేర్ ఉపలక్షణమ్, మనుష్యమాత్రస్య తత్సంసర్గస్య నిన్దితత్వాత్ | తథా చ మనుః |

యో యేన పతితేనైషాం సంసర్గం యాతి మానవః |

స తస్యైవ వ్రతం కుర్యాత్ తత్సంసర్గవిశుద్ధయే || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౮౧)

[౨౮] "సమాచరణం" సహయానాసనాది | తథా చ కణ్వః |

ఆసనాచ్ ఛయనాద్ యానాత్ సంలాపాత్ సహభోజనాత్ |

సంక్రమన్తీహ పాపాని తైలబిన్దుర్ ఇవామ్భసి ||

సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సమాచరన్ |

యానాసనాదిభిర్ నిత్యమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ బ్రహ్మవాదినః || ఇతి |

యాజనాదౌ తు సద్యః పతతి | తథా చ బౌధాయనః |

సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సహాచరన్ |

యాజనాధ్యాపనాద్ యౌనాత్ సద్యో 'న్నశయనాసనాత్ || ఇతి | (BDహ్ ౨.౧.౨.౩౫)

బృహస్పతిర్ అపి బహువిధం సమాచరణం నిషేధతి |

ఏకశయ్యాసనం పఙ్క్తిర్ భాణ్డం పక్త్యన్నమిశ్రణమ్ |

యాజనాధ్యాపనే యోనిస్ తథా చ సహభోజనమ్ ||

నవధా సంకరః ప్రోక్తో న కర్తవ్యో 'ధమైః సహ || ఇతి |

దేవలో ’పి |

సంలాపస్పర్శనిశ్వాసాత్ సహశయ్యాసనాశనాత్ |

యాజనాధ్యాపనాద్ యౌనాత్ పాపం సంక్రమతే నృణామ్ || ఇతి |

ఏతచ్ చ పూర్వస్మిన్ యుగే | అత్ర తు మూలవచనోక్తమ్ ద్రష్టవ్యమ్, [౨౯] యాజనాదేర్ వక్ష్యమానత్వాత్ | సంసర్గశ్ చాత్ర యాజనాదిర్ గ్రాహ్యః | పతితాదిష్విత్యాదిశబ్దేన తత్పుత్రాదయో గృహ్యన్తే, “పతితోత్పన్నః పతితో భవతి” (VaDh ౧౩.౫౧) ఇతి వసిష్ఠేన తన్నిన్దనాత్ | విధిత్సితస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాల్పత్వం జ్ఞాపయితుమ్ అకామత ఇత్య్ ఉక్తమ్ | కామతః సంసర్గే తు విశేషః స్మృత్యన్తరే ‘భిహితః |

పఞ్చాహే తు చరేత్ కృచ్ఛ్రం దశాహే తప్తకృచ్ఛ్రకమ్ |

పరాకస్ త్వ్ అర్ధమాసే స్యాన్ మాసం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ||

మాసత్రయే తు కుర్వీత కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్ |

షాణ్మాసికే తు సంసర్గే కృచ్ఛ్రం త్వ్ అబ్దార్ధమ్ ఆచరేత్ ||

సంసర్గే చాబ్దికే కుర్యాద్ అబ్దం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్ || ఇతి |

పృథక్ పృథగ్ వ్యవస్థితప్రాయశ్చిత్తవిధిత్సయా పఞ్చాహాద్యనేకపక్షోపన్యాసః | “తదూర్ధ్వం చైవ తత్సమః” ఇత్య్ అభిధానాత్ పూర్వత్ర తత్సామ్యాభావే ‘పి తతో ‘ర్వాచీనం పాపం కాలతారతమ్యేన భవతి ఇత్య్ అవగమ్యతే | యః సమాచరేత్ స పాపీ భవతి ఇత్య్ అధ్యాహృత్య నిన్దా యోజనీయా || ౯–౧౦ ||

ఇదానీం కాలతారతమ్యేన పూర్వోక్తేష్వ్ అష్టసు పక్షేషు యథాక్రమం ప్రాయశ్చిత్తం విదధాతి |

త్రిరాత్రం ప్రథమే పక్షే ద్వితీయే కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |

తృతీయే చైవ పక్షే తు కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ || ౧౧ ||

చతుర్థే దశరాత్రం స్యాత్ పరాకః పఞ్చమే మతః |

కుర్యాచ్ చాన్ద్రాయణం షష్ఠే సప్తమే త్వ్ ఐన్దవద్వయమ్ || ౧౨ ||

[30] శుద్ధ్యర్థమ్ అష్టమే చైవ షణ్మాసాన్ కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |

పక్షసంఖ్యాప్రమాణేన సువర్ణాన్య్ అపి దక్షిణా ॥ ౧౩ ॥ ఇతి ।

ప్రథమః పక్షః పఞ్చాహసంసర్గః । తత్ర త్రిరాత్రసంజ్ఞకం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ । త్రిరాత్రకృచ్ఛ్రో నామ త్రిరాత్రోపవాసః । తథా చ విష్ణుః: "అథ కృచ్ఛ్రాణి భవన్తి । త్ర్యహం నాశ్నీయాత్" ఇతి (Vఇస్మ్ ౪౬.౧–౨) । ద్వితీయపక్షో దశాహసంసర్గః । తత్ర ప్రాజాపత్యమ్ ఆచరేత్ । న చ మూలవచనే ప్రాజాపత్యాఖ్యః కృచ్ఛ్రవిశేషో న శ్రూయతే ఇతి శఙ్కనీయమ్ । స్మృతిశాస్త్రేషు నిరుపపదస్య కృచ్ఛ్రశబ్దస్య ప్రాజాపత్య ఏవ ప్రాచుర్యేణ ప్రయోగాత్, "కృచ్ఛ్రమ్ ఇతి ప్రాజాపత్యమ్" ఇతి దేవలస్మరణాచ్ చ । ప్రాజాపత్యస్వరూపం మనుర్ ఆహ ।

త్ర్యహం ప్రాతస్ త్ర్యహం సాయం త్ర్యహమ్ అద్యాద్ అయాచితమ్ ।

త్ర్యహం పరం తు నాశ్నీయాత్ ప్రాజాపత్యం చరన్ ద్విజః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౧౧)

తృతీయపక్షో ద్వాదశాహసంసర్గః । తత్ర సాన్తపనం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ । సాన్తపనం చతుర్విధమ్ । ద్విరాత్రం పఞ్చదశరాత్రమ్ ఏకవింశతిరాత్రం చేతి । తత్ర ద్విరాత్రసప్తరాత్రయోః స్వరూపమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౩౧] గోమూత్రం గోమయం క్షీరం దధి సర్పిః కుశోదకమ్ ।

జగ్ధ్వా పరే ఽహ్న్య్ ఉపవసేత్ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరన్ ॥

పృథక్ సాన్తపనద్రవ్యైః షడహః సోపవాసకః ।

సప్తాహేన తు కృచ్ఛ్రో ఽయం మహాసాన్తపనః స్మృతః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౩౧౫–౧౬)

యమేనాపి పఞ్చదశాహసాధ్యో మహాసాన్తపనో ఽభిహితః ।

త్ర్యహం పిబేత్ తు గోమూత్రం త్ర్యహం వై గోమయం పిబేత్ ।

త్ర్యహం దధి త్ర్యహం క్షీరం త్ర్యహం సర్పిస్ తతః శుచిః ॥

మహాసాన్తపనం హ్య్ ఏతత్ సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ ఇతి ।

జాబాలేన త్వ్ ఏకవింశతిరాత్రనిర్వర్త్యో మహాసాన్తపనో ఽభిహితః ।

షణ్ణామ్ ఏకైకమ్ ఏతేషాం త్రిరాత్రమ్ ఉపయోజయేత్ ।

త్ర్యహం చోపవసేద్ అన్త్యే మహాసాన్తపనం విదుః ॥ ఇతి ।

ఏతేషాం మధ్యే న తావద్ అత్ర ద్విరాత్రం గృహీతుం శక్యమ్, తస్య ద్వితీయపక్షోక్తాత్ ప్రాజాపత్యాత్ న్యూనత్వాత్ । నాపి పఞ్చదశరాత్రైకవింశతిరాత్రయోర్ గ్రహణమ్, తయోశ్ చతుర్థపక్షోక్తదశరాత్రోపవాసాద్ అధికత్వాత్ । తస్మాత్ సప్తరాత్రం పరిశిష్యతే । న చ తస్య

ద్వాదశాహసాధ్యాత్ ప్రాజ్పత్యాద్ అర్వాచీనత్వం శఙ్కనీయమ్ | ప్రాజాపత్యే హి త్రిష్వ్ ఏవ దినేష్వ్ అశనవర్జనమ్ | అత్ర తు సప్తస్వ్ అపి దినేష్వ్ అశనవర్జనమ్, అతో 'ధికత్వాత్ | ఏవమ్ ఏవ తృతీయపక్షే ప్రాయశ్చిత్తమ్ | అర్ధమాససంసర్గః చతుర్థపక్షః | తత్ర దశరాత్రోపవాసమ్ ఆచరేత్ | [32] యద్య్ అప్య్ అత్రోపవసేద్ ఇతి న శ్రుతం తథాపి వక్ష్యమాణపరాకకృచ్ఛ్రసాహచర్యాత్ తల్ లభ్యతే | మాససంసర్గః పఞ్చమః పక్షః | తత్ర పరాకః కృచ్ఛ్రః కర్తవ్యత్వేన సంమతః | పరాకస్వరూపం దర్శయతి మనుః |

యతాత్మనో 'ప్రమత్తస్య ద్వాదశాహమ్ అభోజనమ్ |

పరాకో నామ కృచ్ఛ్రో 'యం సర్వపాపప్రణాశనః || ఇతి | (MDh ౧౧.౨౧౫)

మాసద్వయసంసర్గః షష్ఠః పక్షః | తత్ర చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ | చాన్ద్రాయణలక్షణం స్వయమ్ ఏవోత్తరత్ర వక్ష్యతి | షణ్మాససంసర్గః సప్తమః పక్షః | తత్రైన్దవద్వయం కుర్యాత్, ఐన్దవం చాన్ద్రాయణమ్ ఇన్దువృద్ధిహ్రాసోపేతత్వాత్ | కించిదూనసంవత్సరసంసర్గో 'ష్టమః పక్షః | యద్య్ అపి కించిదూనత్వం న శ్రుతం తథాపి సంపూర్ణసంవత్సరసంసర్గస్య పాతిత్యహేతుత్వాత్ కించిదూనత్వం కల్ప్యతే | తచ్ చ పాతిత్యహేతుత్వం యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితమ్:

సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సమాచరన్ | ఇతి | (=MDh ౧౧.౧౮౦)

తత్రాష్టమే పక్షే షణ్మాసాన్ కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ | షణ్మాసాన్ ఇత్య్ అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయయా కృచ్ఛ్రైర్ అన్తర్యం వివక్షితమ్ | తథా చ సతి షట్సు మాసేషు ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రాః పఞ్చదశ సంపద్యన్తే | శుద్ధ్యర్థమ్ ఇతి సర్వేషు వాక్యేష్వ్ అనుషజ్యతే | సర్వేష్వ్ ఏతేషు పక్షేషు యథోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుష్ఠాయ తదఙ్గత్వేన దక్షిణా దాతవ్యా | తత్ర పఞ్చరాత్రసంసర్గే ప్రథమపక్షే సువర్ణమ్ ఏకమ్, దశరాత్రసంసర్గే ద్వితీయపక్షే సువర్ణద్వయమ్, ఏవమ్ ఇతరేష్వ్ అపి పక్షేష్వ్ అవగన్తవ్యమ్ || ౧౧–౧౩ ||

[33]

ఇత్థం పతితసంసర్గే ప్రకీర్ణకే నిమిత్తానుసారేణ ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యం వ్యుత్పాదితమ్ | ఇదానీమ్ అనయైవ దిశా నిమిత్తానుసారేణ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉన్నేతుం శక్యమ్ ఇతి హృది నిధాయ ఋతుస్నాతేత్య్ ఆరభ్య యస్ తు ధర్మపరాఙ్ముఖః ఇత్యన్తేన ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తాన్య్ ఏవోపన్యస్యతి |

ఋతుస్నాతా తు యా నారీ భర్తారం నోపసర్పతి ।

సా మృతా నరకం యాతి విధవా చ పునః పునః ॥ ౧౪ ॥

ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం సంనిధౌ నోపగచ్ఛతి ।

ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ ౧౫ ॥

దరిద్రం వ్యాధితం మూర్ఖం భర్తారం యావమన్యతే ।

సా శునీ జాయతే మృత్వా సూకరీ చ పునః పునః ॥ ౧౬ ॥

పత్యౌ జీవతి యా నారీ ఉపోష్య వ్రతమ్ ఆచరేత్ ।

ఆయుష్యం హరతే భర్తుః సా నారీ నరకం వ్రజేత్ ॥ ౧౭ ॥

అపృష్ట్వా చైవ భర్తారం యా నారీ కురుతే వ్రతమ్ ।

[౩౪] సర్వం తద్ రాక్షసాన్ గచ్ఛేద్ ఇత్య్ ఏవమ్ మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ౧౮ ॥

బాన్ధవానాం సజాతీనాం దుర్వృత్తం కురుతే తు యా ।

గర్భపాతం చ యా కుర్యాన్ న తాం సంభాషయేత్ క్వచిత్ ॥ ౧౯ ॥

యత్ పాపం బ్రహ్మహత్యాయాం ద్విగుణం గర్భపాతనే ।

ప్రాయశ్చిత్తం న తస్యాః స్యాత్ తస్యాస్ త్యాగో విధీయతే ॥ ౨౦ ॥

న కార్యమ్ ఆవసథ్యేన నాగ్నిహోత్రేణ వా పునః ।

స భవేత్ కర్మచాణ్డాలో యస్ తు ధర్మపరాఙ్ముఖః ॥ ౨౧ ॥ ఇతి ।

రజోదర్శనమ్ ఆరభ్య షోడశదినాన్య్ ఋతుః । తత్ర చతుర్థదివసే స్నాతా నారీ పుత్రోత్పాదనార్థమ్ ఆహూతా సతీ యది భర్తారం నోపసర్పతి తదా నరకమ్ అనుభూయ పశ్చాద్ బహుషు జన్మసు విధవా భవతి భర్త్రాహూతాయా అనుపసర్పణే దోషో నారదీయపురాణే దర్శితః ।

ఆహూతా యా తు వై భర్త్రా న ప్రయాతి త్వరాన్వితా ।

సా ధ్వాఙ్క్షీ జాయతే ఽపుత్రీ దశ జన్మాని పఞ్చ చ ॥ ఇతి ।

యథా వధ్వా ఋతుకాలాతిక్రమే ప్రత్యవాయస్ తథా పురుషస్యాపి ఋతుస్నాతామ్ అనుపగచ్ఛతః ప్రత్యవాయః । సంనిధిశబ్దస్ త్వ్ అత్రారోగ్యాదేర్ ఉపలక్షకః । అత ఏవ దేవలః ।

యః స్వదారాన్ ఋతుస్నాతాన్ స్వస్థః సన్ నోపగచ్ఛతి।

భ్రూణహత్యామ్ అవాప్నోతి ప్రజాం ప్రాప్తాం వినాశ్య సః॥ ఇతి।

అత్ర చోన్నేయం యత్ ప్రాయశ్చిత్తం తద్ బృహస్పతిర్ దర్శయతి।

[౩౫] ఋతౌ న గచ్ఛేద్ యో భార్యాం సో ‘పి కృచ్ఛ్రార్ధమ్ ఆచరేత్। ఇతి।

బౌధాయనో ‘పి।

ఋతౌ న గచ్ఛేద్ యో భార్యాం నియతాం ధర్మచారిణీమ్।

నియమాతిక్రమే తస్య ప్రాణాయమశతం స్మృతమ్॥ ఇతి। (BDహ్ ४.౧.౨౧)

న చాత్ర ప్రాయశ్చిత్తద్వయస్య సమవికల్పః శఙ్కనీయః। ప్రాణాయామశతస్య అర్ధకృచ్ఛ్రప్రత్యామ్నాయత్వేనానుకల్పత్వాత్। అత ఏవ ప్రాణాయామశతద్వయం కృచ్ఛ్రప్రత్యామ్నాయత్వేన చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్।

కృచ్ఛ్రే దేయయుతం చైవ ప్రాణాయామశతద్వయమ్।

తిలహోమసహస్రం తు వేదాధ్యయనమ్ ఏవ చ॥ ఇతి।

పురుషం ప్రతి ఉక్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యార్ధం స్త్రియం ప్రతి ఉన్నేయమ్। తథా చ భృగుః।

అశీతిర్ యస్య వర్షాణి బాలో వాప్య ఊనషోడశః।

ప్రాయశ్చిత్తార్ధమ్ అర్హన్తి స్త్రియో వ్యాధిత ఏవ చ॥ ఇతి।

న కేవలమ్ ఋత్వతిక్రమే స్త్రియాః ప్రత్యవాయః కిం తు దారిద్ర్యాదినా యేన కేనాపి నిమిత్తేన పత్యుర్ అవమానే ‘పి మహాన్ ప్రత్యవాయః। తథా చ బ్రహ్మాణ్డపురాణమ్।

కామాద్ రోషాన్ మత్సరాద్ వా భర్తారం యావమన్యతే।

సా సప్తజన్మకం యావత్ నరకే స్యాన్ న సంశయః॥

[౩౬] ఇతి। అవమానశ్ చ పురుషాన్తరగమనవిత్తవఞ్చనాదిః। ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య మనుర్ ఆహ।

అపత్యలోభాద్ యా తు స్త్రీ భర్తారమ్ అతిలఙ్ఘయేత్।

సేహ నిన్దామ్ అవప్నోతి పరలోకాచ్ చ హీయతే॥

వ్యభిచారాత్ తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతామ్।

సృగాలయోనిం ప్రాప్నోతి పాపరోగైశ్ చ పీడ్యతే॥

పతిం హిత్వాపకృష్టం స్వమ్ ఉత్కృష్టం యోపసేవతే ।

నిద్యైవ లోకే భవతి పరపూర్వేతి చోచ్యతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౧౬౧–౬౫)

నారదీయే ‘పి ।

జీవితేనాథ విత్తేన భర్తారం వఞ్చయేత్ తు యా ।

కృమియోనిశతం గత్వా చాణ్డాలీ జాయతే తు సా ॥ ఇతి ।

అత్రోన్నేయం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆపస్తమ్బో దర్శయతి: “భర్తుర్ వ్యతిక్రమే కృచ్ఛ్రమ్” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౧౦.౨౮.౨౦) । ఉశనాపి: “వ్యభిచారిణీం భార్యాం కుచైలపరిభూతాం పిణ్డమాత్రోపజీవినీం నివృత్తాధికారాం చాన్ద్రాయణం ప్రాజాపత్యం వా చారయేత్” ఇతి । అవమానాభావే ‘పి పతిశుశ్రూషామ్ ఉపేక్ష్య వ్రతోపవాసాదిపరాయాః [౩౭] స్త్రియాః ప్రత్యవాయో ‘స్తి । ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య వ్రతోపవాసాదీనాం స్త్రియం ప్రతి శ్రేయోహేతుత్వం నిషధత్య్ అత్రిః ।

న వ్రతేనోపవాసేన ధర్మేణ వివిధేన చ ।

నారీ స్వర్గమ్ అవాప్నోతి ప్రాప్నోతి పతిపూజనాత్ ॥ ఇతి ।

మహాభారతే ‘పి పతిశుశ్రూషాపరాయా భార్యాయా ఉత్తమాం గతిమ్ ఉక్త్వా వ్రతాదిపరాయా అన్యస్యా భార్యాయాస్ తదభావం జ్ఞాపయితుమ్ ఇదమ్ ఉదాహృతమ్ ।

తాం యమో లోకపాలస్ తు బభాషే పుష్కలం వచః ।

మా శుచిస్ త్వం నివర్తస్వ న లోకాః సన్తి తే ‘నఘే ॥

స్వధర్మవిముఖా నిత్యం కాన్ కోకాన్ త్వం గమిష్యసి ।

దైవతం హి పతిః స్త్రీణాం స్థాపితః సర్వదేవతైః ॥

మోహేన త్వం వరారోహే న జానీషే స్వదైవతమ్ ।

పతిమత్యాః స్త్రియా లోకే ధర్మః పత్యర్చనం త్వ్ ఇతి ॥ ఇతి ।

యదా స్త్రీ పతిశుశ్రూషానురోధేన వ్రతాదికం వికీర్షతి తదాపి పతిమ్ అపృష్ట్వానుష్ఠితం తద్ వ్రతం నిష్ఫలం భవతి । తద్ ఆహ మార్కణ్డేయః ।

నారీ ఖల్వ్ అననుజ్ఞాతా భర్త్రా పిత్రా సుతేన వా ।

నిష్ఫలం తు భవేత్ తస్యా యత్ కరోతి వ్రతాదికమ్ ॥ ఇతి ।

అత ఏవ మనుః సర్వత్ర స్త్రియాః స్వాతన్త్ర్యం నిషేధతి ।

బాలయా వా యువత్యా వా వృద్ధయా వాపి యోషితా।

న స్వాతన్త్ర్యేణ కర్తవ్యం కార్యం కించిద్ గృహేష్వ్ అపి॥ (MDహ్ ౫.౧౪౭)

[౩౮] ఇతి। తథా చ పురాణే।

పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే।

పుత్రః స్థవిరభావే తు న స్త్రీ స్వాతన్త్ర్యమ్ అర్హతి॥ ఇతి। (=MDహ్ ౯.౩)

అపృష్ట్వేత్య్ అభిధానాద్ అనుజ్ఞాపురఃసరమ్ అనుష్ఠితస్య వ్రతాదేః సాఫల్యమ్ అవగమ్యతే। తచ్ చ శఙ్ఖ-లిఖితాభ్యాం దర్శితమ్: "న భర్తారం ద్విష్యాద్ యద్య్ అప్య్ అశీలః స్యాత్। పతితో 'ర్థహీనో వ్యాధితో వాపి పతిర్ దైవతం స్త్రీణామ్। న వ్రతోపవాసనియమేజ్యాదానం దమో వానుగ్రహకరః స్త్రీణామ్ అన్యత్ర పతిశుశ్రూషాయాః। కామం తు భర్తుర్ అనుజ్ఞయా వ్రతోపవాసనియమాదీనామ్ అభ్యాసః స్త్రీధర్మః" ఇతి। కాత్యాయనో 'పి।

భార్యా భర్తుర్ మతేనైవ వ్రతాదీన్ ఆచరేత్ సదా। ఇతి।

యా తు నారీ బాన్ధవానామ్ అసపిణ్డానాం సజాతీనాం సపిణ్డానాం దుర్వృత్తం విద్వేషం కురుతే యా చ గర్భం పాతయేత్ తే ఉభే పాతకబాహుల్యాన్ న సంభాషణీయే। ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య బన్ధుద్వేషః సఙ్ఖ-లిఖితాభ్యాం నిషిద్ధః: "న బన్ధూన్ ద్విష్యాత్" ఇతి। అత్ర చ విద్వేషో విషప్రయోగాభిచారాదిపర్యన్తో వివక్షితః। [౩౯] అన్యథా స్వల్పస్య ద్వేషస్య గర్భపాతాసామ్యేనాసంభాషణహేతుత్వాసంభవాత్। యద్య్ అపి బన్ధువధగర్భపాతనయోర్ అసంభాషణహేతుత్వం సమానం తథాపి గర్భపాతే పాపద్వైగుణ్యేన ప్రాయశ్చిత్తం నాస్తి అతస్ తస్యాస్ త్యాగ ఏవ।

నను – ప్రాయశ్చిత్తాభావో 'నుపపన్నః। మనునా బ్రహ్మహత్యావ్రతస్య తత్రోపదిష్టత్వాత్,

హత్వా గర్భమ్ అవిజ్ఞాతమ్ ఏతద్ ఏవ వ్రతం చరేత్। ఇతి। (MDహ్ ౧౧.౮౭)

అవిజ్ఞాతం స్త్రీత్వపుంస్త్వాభ్యామ్ అనిశ్చితమ్। విజ్ఞాతే తు గర్భే స్త్రీపురుషవధయోర్ యథావిహితం ద్రష్టవ్యమ్ – అతః కథమ్ ఉచ్యతే ప్రాయశ్చిత్తం నాస్తీతి।

నాయం దోషః, పాతనీయగర్భగతగుణానుగుణాభ్యాం వ్యవస్థోపపత్తేః। హననీయబ్రాహ్మణగతగుణాగునాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యస్య దర్శనాత్। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః బ్రహ్మఘ్నవ్రతమ్ ఉక్త్వా దీక్షితఘ్నే ద్వైగుణ్యమ్ ఆహ।

ద్విగుణం స్వనస్థే తు బ్రాహ్మణే వ్రతమ్ ఆదిశేత్ | ఇతి | (YDహ్ 3.౨౫౨)

యద్య్ అపి దీక్షితాదీక్షితయోర్ ఇవ గర్భయోర్ గుణాగుణౌ నోపపద్యేతే తథాపి పితృగతగుణాగునాభ్యాం తౌ కల్పనీయౌ | తస్మాత్ ప్రాయశ్చిత్తవిషయాణి వచనాని గర్భమాత్రవధవిషయాణి | ఇదం ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనం సంభావితగుణవద్గర్భవిషయమ్ | యద్ వా పాపద్వైగుణ్యేన ప్రాయశ్చిత్తాభావోక్తిస్ తస్యాస్ త్యాగవిధిశేషార్థ్వాద ఇతి న కశ్చిద్ విరోధః | తథా చ విశిష్టగర్భపాతనే పాపద్వైగుణ్యాద్ వ్రతద్వైగుణ్యమ్ ఉన్నేయమ్ ఇతి భావః |

[౪౦] యస్ తు వేదే విశ్వాసరహితో వేదోక్తాత్ ధర్మాత్ పరాఙ్ముఖస్ తం నానుతిష్ఠతి స జన్మనా బ్రాహ్మణో ‘పి కర్మణా చాణ్డాలో భవేత్ | తస్య ధర్మపరాఙ్ముఖత్వం తదీయోక్తిరూపేణ పూర్వార్ధేన ద్యోత్యతే | ఆవసథ్యః పఞ్చమో ‘గ్నిః | తేన చ గార్హపత్యాద్యగ్నిపఞ్చకమ్ ఉపలక్ష్యతే | న చాగ్నిపఞ్చకేన వా తత్సాధ్యేనాగ్నిహోత్రాదినా వా కించిత్ ఫలమ్ అస్తి | ఐహికస్య ఫలస్యాదర్శనాత్ ఆముష్మికస్య ఫలస్య సందిగ్ధత్వాత్ | తథా చ శ్రూయతే: “కో హి తద్ వేద యద్య్ అముష్మిన్ లోకే ‘స్తి వా న వా” ఇతి | ఏవమ్ ఏతేషు వ్యాఖ్యాతేషు వచనేషు యాని నిమిత్తాన్య్ ఉపన్యస్తాని తేషాం మధ్యే స్త్రీకర్తృకస్య పురుషకర్తృకస్య ఋత్వతిక్రమస్య పత్యవమానస్య చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉన్నీయ ప్రదర్శితమ్ | యత్ పతిశుశ్రూషామ్ ఉల్లఙ్ఘ్య తత్ప్రతికూలవ్రతాద్యాచరణం తత్ర పతిం ప్రసాద్య తదుక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆచరేత్ | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రతికూలం గురోః కృత్వా ప్రసాద్యైవ విశుధ్యతి | ఇతి | (YDహ్ 3.౨౮3)

స్మృత్యన్తరే ‘పి |

అథ వా యద్ గురుర్ బ్రూయాత్ తత్ కార్యమ్ అవిశఙ్కయా |

విగ్రహే ‘నుగ్రహే వాపి గురుః సర్వత్ర కారణమ్ || ఇతి |

యచ్ చానుజ్ఞామ్ అన్తరేణ వ్రతాచరణం తత్ర నిష్ఫలప్రయాసస్య దణ్డరూపత్వాత్ తేనైవ శుధ్యతీతి న పృథక్ ప్రాయశ్చిత్తాపేక్షా |

దుర్వృత్తాచరణం చ ద్వివిధమ్ | వధావసానం ప్రయత్నమాత్రం చేతి | తయోర్ మధ్యే వధావసానస్య పురుషకర్తృకస్య దుర్వృత్తాచరణస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ [౪౧] ఆచార్యో వక్ష్యతి | ప్రయత్నమాత్రస్య తు ప్రాయశ్చిత్తం యాజ్ఞవల్క్యో ‘తిదిశతి |

చరేద్ వ్రతమ్ అహత్వాపి ఘాతార్థం చేత్ సమాగతః | ఇతి | (YDహ్ 3.౨౫౨)

న చ హననాహననయోర్ వ్రతసామ్యం శఙ్కనీయమ్, అతిదిష్టస్యోపదిష్టాత్ కించిన్న్యూనత్వాత్ | యోషితస్ తు పురుషకర్తృకప్రాయశ్చిత్తాద్ అర్ధం ద్రష్టవ్యమ్ | గర్భపాతనే ప్రాయశ్చిత్తం గర్భభేదాద్ అనేకధా భిద్యతే | గర్భో ద్వివిధః | పతిజన్యో జారజన్యశ్ చ | జారాశ్ చ సవర్ణా అసవర్ణాశ్ చ | తత్ర సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్వింశతిమతే ‘భిహితమ్ |

> గర్భపాతే సముద్దిష్టం యథావర్ణవిధి వ్రతమ్ |
>
> జారగర్భే విశేషః స్యాత్ యథోక్తమ్ ఋషిభిః పురా ||
>
> బ్రహ్మగర్భవధే కృచ్ఛ్రమ్ అబ్దం సాన్తపనాధికమ్ |
>
> క్షత్రగర్భవధే చైవ చరేచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ |||
>
> వైశ్యస్య చైన్దవం ప్రోక్తం పరాకః శూద్రఘాతనే |
>
> ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇదం ప్రోక్తం గర్భపాతే విశేషతః || ఇతి |

వేదవిశ్వాసరహితస్య ప్రాయశ్చిత్తం వసిష్ఠో దర్శయతి: “నాస్తికః కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా విరమేన్ నాస్తిక్యాత్ | నాస్తికవృత్తిస్ త్వ్ అతికృచ్ఛ్రమ్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౨౮–30) | ఏతచ్ చ సకృత్కరణవిషయమ్ | అసకృత్కరణే తు శఙ్ఖేనోక్తమ్: [౪౨] “నాస్తికో నాస్తికవృత్తిః కృతఘ్నః కూటవ్యవహారీ మిథ్యాభిశంసీత్య్ ఏతే పఞ్చసంవత్సరం బ్రాహ్మణగృహే భైక్షం చరేయుః” | ఇతి || ౧౪–౨౧ ||

అథ బీజిక్షేత్రిణోః పిత్రోః ప్రత్యవాయప్రాయశ్చిత్తసద్భావసూచనార్థమ్ అస్మిన్ ప్రాయశ్చిత్తప్రసఙ్గే కుణ్డగోలకౌ పుత్రౌ సదృష్టాన్తమ్ ఉపన్యస్యతి |

> ఓఘవాతాహృతం బీజం యస్య క్షేత్రే ప్రరోహతి |
>
> స క్షేత్రీ లభతే బీజం న బీజీ భాగమ్ అర్హతి || ౨౨ ||
>
> తద్వత్ పరస్త్రియాః పుత్రౌ ద్వౌ స్మృతౌ కుణ్డగోలకౌ |
>
> పత్యౌ జీవతి కుణ్డః స్యాత్ మృతే భర్తరి గోలకః || ౨3 || ఇతి |

ఓఘో జలప్రవాహః । వాతః ప్రచణ్డవాయుః । తయోర్ అన్యతరేణాహృతం పరకీయం శాల్యాదిబీజం యస్యాన్యస్య క్షేత్రే ప్రరోహతి స క్షేత్రీ బీజం బీజఫలం లభతే । న తు బీజీ । తద్ ఏతల్ లోకప్రసిద్ధమ్ । తేనైవ న్యాయేన క్షేత్రిణో భార్యాయాం బీజినోత్పాదితౌ కుణ్డగోలకౌ క్షేత్రిణః పుత్రౌ భవతః । న తు బీజినః । తౌష్ పుత్రయోర్ మధ్యే క్షేత్రిణ్యమ్ ఋతే జారజః కుణ్డః । మృతే తస్మిన్ జారజం గోలకః, [౪౩]

అమృతే చ మృతే చైవ జారజౌ కుణ్డగోలకౌ ।

ఇతి స్మృత్యన్తరాత్ । జారజశబ్దేన దేవరాదయో వ్యావర్త్యన్తే । న హి తేషాం జారత్వమ్ అస్తి, తేషాం గుర్వనుజ్ఞాతత్వాత్ । తేషాం గుర్వనుజ్ఞాతత్వాత్ । అనుజ్ఞాతత్వం చ యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్ ।

అపుత్రాం గుర్వనుజ్ఞాతో దేవరః పుత్రమామ్యయా ।

సపిణ్డో వా సగోత్రో వా ఘృతాభ్యక్త ఋతావ్ ఇయాత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౬౮)

బీజిక్షేత్రిణోర్ అత్ర సూచితః ప్రత్యవాయో మహాభారతే దర్శితః ।

క్షేత్రికశ్ చైవ బీజీ చ ద్వావ్ ఏతౌ నిరయంగమౌ ।

న రక్షతి చ యో దారాన్ పరదారాంశ్ చ గచ్ఛతి ॥

గర్హితాస్ తే నరా నిత్యం ధర్మాచారబహిష్కృతాః ।

[౪౪] ఇతి । జారస్య గర్భానుత్పాదనే యత్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితం తద్ ఏవ బీజీ ద్విగుణమ్ ఆచరేత్ । జారప్రాయశ్చిత్తం చ వ్యాఘ్రేణ దర్శితమ్ ।

బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణీం గచ్ఛేద్ అకామాం యది కామతః ।

కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణే కుర్యాద్ అధర్మేవ ప్రమాదతః ॥

అధర్మేవ సకామాయాం తప్తకృచ్ఛ్రం సకృద్ గతౌ ।

అర్ధమ్ అర్ధం నృపాదీనాం దారేషు బ్రాహ్మణశ్ చరేత్ ॥

ఏతద్ వ్రతం చరేత్ సార్ధం శ్రోత్రియస్య పరిగ్రహే ।

అశ్రోత్రియశ్ చేద్ ద్విగుణమ్ అగుప్తావ్ అర్ధమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి।

క్షేత్రిణః ప్రాయశ్చిత్తవిశేషానాదేశాత్ సామాన్యప్రాయశ్చిత్తం ద్రష్టవ్యమ్ । తచ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితమ్ ।

ప్రాణాయామశతం కార్యం సర్వపాపాపనుత్తయే ।

ఉపపాతకజాతానామ్ అనాదిష్వేషు చైవ హి ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౩౦౬)

"న బీజీ భాగమ్ అర్హతి" ఇత్య్ అయమ్ అర్థో మనునా దృష్టాన్తైః ప్రతిపాదితః ।

యథా గో'శ్వోష్ట్రదాసీషు మహిష్యజావికాసు చ ।

నోత్పాదకః ప్రజాభాగీ తథైవాన్యాఙ్గనాస్వ్ అపి ॥

యే 'క్షేత్రిణో బీజబన్తః పరక్షేత్రే ప్రవాపిణః ।

తే వై సస్యయ జాతస్య న లభన్తే ఫలం క్వచిత్ ॥

[౪౫] యద్ అన్యగోషు వృషభో వత్సానాం జనయేచ్ ఛతమ్ ।

గోమినామ్ ఏవ తే వత్సా మోఘం స్కన్దితమ్ ఆర్షభమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౪౮–౫౦)

యే 'క్షేత్రిణ ఇత్య్ అత్ర అక్షేత్రిణ ఇతి ఛేదః ॥ ౨౨–౨౩ ॥

ఇదానీం కుణ్డగోలకప్రసఙ్గేన బుద్ధిస్థాన్ పుత్రభేదాన్ దర్శయతి ।

ఔరసః క్షేత్రజశ్ చైవ దత్తః కృత్రిమః సుతః । ఇతి ।

ఏతచ్ చ ద్వాదశవిధానాం పుత్రాణామ్ ఉపలక్షణమ్ । తే చ మనునా దర్శితాః ।

ఔరసః క్షేత్రజశ్ చైవ దత్తః కృత్రిమ ఏవ చ ।

గూడోత్పన్నో 'పవిద్ధశ్ చ దాయాదా బాన్ధవాశ్ చ షట్ ॥

కానీనశ్ చ సహోఢశ్ చ క్రీతః పౌనర్భవస్ తథా ।

స్వయందత్తశ్ చ శౌద్రశ్ చ షడదాయాదబాన్ధవాః ॥

[౪౬] స్వక్షేత్రే సంస్కృతాయాం తు స్వయమ్ ఉత్పాదితశ్ చ యః ।

తమ్ ఔరసం విజానీయాత్ పుత్రం ప్రథమకల్పితమ్ ॥

యస్ తల్పజః ప్రమీతస్య క్లీబస్య పతితస్య వా ।

స్వధర్మేణ నియుక్తాయాం స పుత్రః క్షేత్రజః స్మృతః ||
మాతా పితా వా దద్యాతాం యద్ అద్భిః పుత్రమ్ ఆపది |
సదృశం ప్రీతిసంయుక్తంస జ్ఞేయో దత్త్రిమః సుతః ||
సదృశం తు ప్రకుర్యాద్ యం గుణదోషవిచక్షణమ్ |
పుత్రం పుత్రగుణైర్ యుక్తం స విజ్ఞేయస్ తు కృత్రిమః ||
ఉత్పద్యతే గృహే యస్య న చ జ్ఞాయేత కస్య సః |
స గృహే గూఢ ఉత్పన్నస్ తస్య స్యాద్ యస్య తల్పజః ||
మాతాపితృభ్యామ్ ఉత్సృష్టం తయోర్ అన్యతరేణ వా |
యం పుత్రం పరిగృహ్ణీయాద్ అపవిద్ధః స ఉచ్యతే ||
పితృవేశ్మని కన్యా తు యం పుత్రం జనయద్ రహః |
తం కానీనం విజాజీయాద్ వోఢుః కన్యాసముద్భవమ్ ||
యా గర్భిణీ సంస్క్రియతే జ్ఞాతాజ్ఞాతా చ యా సతీ |
వోఢుః స గర్భో భవతి సహోఢ ఇతి చోచ్యతే ||
క్రీణీయాద్ యస్ త్వ్ అపత్యార్థం మాతాపిత్రోర్ యమ్ అన్తికాత్ |
స క్రీతకః సుతస్ తస్య సదృశో 'సదృశో 'పి వా ||
[౪౭] యా పత్యా వా పరిత్యక్తా విధవా వా స్వయేచ్ఛయా |
ఉత్పాదయేత్ పునర్ భూత్వా స పౌనర్భవ ఉచ్యతే ||
మాతాపితృవిహీనో యస్ త్యక్తో వా స్యాద్ అకారణాత్ |
ఆత్మానం స్పర్శయేత్ యస్మై స్వయందత్తస్ తు స స్మృతః ||
యం బ్రాహ్మణస్ తు శూద్రాయాం కామాద్ ఉత్పాదయేత్ సుతమ్ |
స పారయన్న్ ఏవ శవస్ తస్మాత్ పారశవః స్మృతః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౬౭–౭౮)

యాజ్ఞవల్క్యేనాపి |

ఔరసః పుత్రికాపుత్రః క్షేత్రజో గూఢజస్ తథా |
కానీనః పఞ్చమః ప్రోక్తో షష్ఠః పౌనర్భవః స్మృతః ||

దత్తః క్రీతః కృత్రిమశ్ చ స్వయందత్త ఇతీరితః।
సహోఢజో 'పవిద్ధశ్ చ పుత్రా ద్వాదశ కీర్తితాః॥
ఔరసో ధర్మపత్నీజస్ తత్సమః పుత్రికాసుతః।
క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్ తు సగోత్రేణేతరేణ వా॥
గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో గూఢజస్ తు సుతః స్మృతః।
కానీనః కన్యకాజాతో మాతామహసుతో మతః॥
అక్షతాయాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవః స్మృతః।
దద్యాన్ మాతా పితా వా యం స పుత్రో దత్తకో భవేత్॥
క్రీతశ్ చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమః స్యాత్ స్వయంకృతః।
[౪౮] దత్తాత్మా తు స్వయందత్తో గర్భే విన్నః సహోఢజః॥
ఉత్సృష్టో గృహ్యతే యస్ తు సో 'పవిద్ధో భవేత్ సుతః।
పిణ్డదో 'ంశహరశ్ చైషాం పూర్వాభావే పరః పరః॥
సజాటీయేష్వ్ అయం ప్రోక్తస్ తనయేషు మయా విధిః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౨౮–33)

అత్ర ద్వాదశానాం పుత్రాణాం యాని లక్షణాని మనునా దర్శితాని తాని సర్వాణ్య్ ఉపలక్షయితుం దత్తస్య లక్షణమ్ ఆహ।

దద్యాన్ మాతా పితా వాపి స పుత్రో దత్తకో భవేత్॥ ౨౪॥ ఇతి।

అత్ర దానే సదృశం ప్రీతిసంయుక్తమ్ అద్భిర్ ఆపదీతి విశేషణచతుష్టయం ద్రష్టవ్యమ్॥ ౨౪ ॥

ప్రసక్తానుప్రసక్తం పరిసమాప్య ప్రకృతమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుసరతి పరివిత్తిర్ ఇత్యాదిశ్లోకద్వయేన।

పరివిత్తిః పరివేత్తా యయా చ పరివిద్యతే।

సర్వే తే నరకం యాన్తి దాతృయాజకపఞ్చమాః॥ ౨౫॥

ద్వౌ కృచ్ఛ్రౌ పరివిత్తేస్ తు కన్యాయాః కృచ్ఛ్ర ఏవ చ।

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ దాతుస్ తు హోతా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ౨౬॥ ఇతి।

యత్ర జ్యేష్ఠో నోద్వహతి కనిష్ఠశ్ చోద్వహతి తత్ర జ్యేష్ఠః పరివిత్తిర్ ఇత్య్ ఉచ్యతే। కనిష్ఠః పరివేత్తా। యయా కన్యయా కనిష్ఠః పరివిద్యతే సా పరివేదినీ। తస్యాః పిత్రాదిర్ దాతా। యాజకో వివాహహోమస్య కారయితా। త ఏతే పఞ్చ నరకం యాన్తి। తథా చ హారీతః: [౪౯] "జ్యేష్ఠే 'నివిష్టే కనీయాన్ నివిశన్ పరివేత్తా భవతి। పరివిత్తిర్ జ్యేష్ఠః। పరివేదనీ కన్యా। పరిదాయీ దాతా। పరియష్టా యాజకః। తే సర్వే పతితాః" ఇతి। తత్ర పరివిత్తేర్ ద్వౌ కృచ్ఛ్రౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్। కన్యాయా ఏకః కృచ్ఛ్రః। దాతుః కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః। తస్య లక్షణం యాజ్ఞవల్క్య ఆహ।

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః పయసా దివసాన్ ఏకవింశతిమ్। ఇతి। (YDహ్ ౩.౩౨౧)

యాజకస్య చాన్ద్రాయణమ్। న చాత్ర పరివేత్తుః ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుక్తమ్ ఇతి శఙ్కనీయమ్, పరివిత్తిశబ్దేన తస్యాప్య్ ఉపలక్షితత్వాత్। అత ఏవ యమః పరివిత్తిపరివేత్త్రోర్ ద్వయోః సమం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

కృచ్ఛ్రౌ ద్వౌ పరివేత్తుః స్యాత్ కన్యాయాః కృచ్ఛ్ర ఏవ చ।

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ దాతుస్ తు హోతా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ఇతి।

యత్ తు శఙ్ఖలిఖితాభ్యామ్ ఉక్తమ్,

పరివిత్తిః పరివేత్తా చ యయా చ పరివిద్యతే।

వ్రతం సంవత్సరం కుర్యుర్ దాతృయాజకపఞ్చమాః॥ ఇతి।

యద్ అపి హారీతేనోక్తమ్: [౫౦] "తే సర్వే పతితాః సంవత్సరం ప్రాజాపత్యేన కృచ్ఛ్రేణ పరిచరేయుః" ఇతి, తత్ర సర్వత్ర చిరక్షిప్రజ్ఞాతాజ్ఞాతభేదేన ప్రాయశ్చిత్తగౌరవలాఘవవ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా। ప్రాయశ్చిత్తచరణానన్తరం పరివేత్తుః కర్తవ్యమ్ ఆహ వసిష్ఠః: "పరివివిదానః కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా తస్మై దత్త్వా పునర్ నివిశేత్ తాం చైవోపయచ్ఛేత్" ఇతి। తస్మై

దత్వా జ్యేష్ఠాయ నివేద్య పునర్ నివేశేత్ పునర్ ఉద్వహేత్ | కామ్ ఇత్య్ అపేక్షాయామ్ ఆహ తామ్ ఏవోపయచ్ఛేద్ ఇతి | అయమ్ అర్థః | జ్యేష్ఠభ్రాతర్య్ అకృతకారపరిగ్రహే కృతదారపరిగ్రహః కనిష్ఠః పరివేత్తా పరివేదన్యా స్వగృహీతయా కన్యయా పరివిత్తినా జ్యేష్ఠభ్రాత్రా చ సహ ఉక్తం ప్రాయశ్చిత్తం నిర్వర్త్య జ్యేష్ఠభ్రాతరి కృతదారపరిగ్రహే కనిష్ఠః పూర్వం గృహీతాం కన్యాం జ్యేష్ఠభ్రాత్రే నివేద్య తద్దత్తాం స్వయమ్ ఏవ పునర్ ఉద్వహేత్ | అయమ్ ఏవ న్యాయో జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోర్ ఆధానవ్యుత్క్రమే భగిన్యోర్ వివాహవ్యుత్క్రమే చానుసంధేయః | అత ఏవ గౌతమః: “పరివిత్తిపరివేతృపర్యాహిత-పర్యాధాతాగ్రేదిధిషుదిధిషూణాం సంవత్సరం ప్రాకృతం బ్రహ్మచర్యమ్” ఇతి | అగ్రేదిధిషుపత్యాదౌ విశేషో వసిష్ఠేనోక్తః: “అగ్రేదిధిషుపతిః కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం వరిత్వా నివిశేత్ [౫౧] తాం చైవోపయచ్ఛేత్ | విధిషుపతిః కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా తస్మై దత్వా పునర్ నివిశేత్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౦.౯–౧౦) | అగ్రేదిధిష్వాదేర్ లక్షణం దేవలేనోక్తమ్ |

> జ్యేష్ఠాయాం యద్య్ అనూఢాయాం కన్యాయామ్ ఊహ్యతే ‘నుజా |
>
> సా చాగ్రేదిధిషుర్ జ్ఞేయా పూర్వా తు దిధిషుః స్మృతా || ఇతి |

తత్రాగ్రేదిధిషుపతిర్ ద్వాదశరాత్ర కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యం చరిత్వా జ్యేష్ఠాయాం పశ్చాద్ అన్యేనోఢాయాం తామ్ ఏవోద్వహత్ | దిధిషూపతిస్ తు కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరిత్వా స్వోఢాం జ్యేష్ఠాం తస్మై కనీయస్యాః పూర్వోఢ్రే దత్వాన్యామ్ ఉద్వహేత్ || ౨౬–౨౬ ||

పరివేదనే ప్రత్యవాయ ప్రాయశ్చిత్తం చ ప్రదర్శ్యేదానీం విశేషే తదపవాదం దర్శయతి |

> కుబ్జవామనషణ్ఢేషు జడేషు చ |
>
> జాత్యన్ధే బధిర మూకే న దోషః పరివేదనే || ౨౭ ||

కుబ్జః పృష్ఠభాగే మాంసాదివిశేషేణాత్యన్తవికృతదేహః | వామనో ‘తిహ్రస్వదేహః | షణ్ఢో నపుంసకః | గదగదో జిహ్వాదిదోషేణ సహసా వక్తుమ్ అశక్తః | జడో ‘క్షమః కార్యేష్వ్ అప్రవృత్తః | జాత్యన్ధాదయః ప్రసిద్ధాః | ఏవంవిధస్య జ్యేష్ఠస్య వివాహాయోగ్యత్వాత్ కనిష్ఠస్య వివాహే నాస్తి పరివేదనే దోషః | ఏతచ్ చ జ్యేష్ఠస్య ప్రవ్రజ్యాదేశాన్తరగమనాదీనామ్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్ |

అస్మింశ్ చ పరివేదనాభ్యనుజ్ఞానే సంవాదవచనాని పూర్వమ్ ఏవ శ్రాద్ధప్రసఙ్గాద్ ఉదాహృతానీతి నాత్ర ప్రపఞ్చ్యన్తే ॥ ౨౭ ॥

[౫.౨]

కుబ్జత్వాదిదోషరహితేష్వ్ అపి భిన్నోదరేషు ప్రివేదనమ్ అభ్యనుజానాతి ।

పితృవ్యపుత్రః సాపత్న్యః పరనారీసుతస్ తథా ।

దారాగ్నిహోత్రసంయోగే న దోషః పరివేదనే ॥ ౨౮ ॥

పితృవ్యపుత్రసాపత్న్యౌ ప్రసిద్ధౌ । పరనారీసుతో దత్తక్రీతాదిః । ఏతేషు జ్యేష్ఠేషు స్థితేషు కనిష్ఠస్య వివాహాధానయోర్ నాస్తి ప్రత్యవాయః ॥ ౨౮ ॥

కుబ్జత్వాదిదోషరహితేష్వ్ ఏకోదరేషు పర్యాధానే విశేషమ్ ఆహ ।

జ్యేష్ఠో భ్రాతా యదా తిష్ఠేద్ ఆధానం నైవ కారయేత్ ।

అనుజ్ఞాతస్ తు కుర్వీత శఙ్ఖస్య వచనం యథా ॥ ౨౯ ॥ ఇతి ।

కారయేత్ కుర్యాత్ । అనుజ్ఞాతః కనిష్ఠో జ్యేష్ఠాత్ పూర్వమ్ ఆధానమ్ కుర్యాత్ । జ్యేష్ఠభ్రాత్రేవ పిత్రాప్య్ అనుజ్ఞాతస్య పుత్రస్య పర్యాధానప్రాప్తౌ చతుర్వింశతిమతే తన్ నిషిధ్యతే ।

జ్యేష్ఠభ్రాత్రా త్వ్ అనుజ్ఞాతః కుర్యాద్ అగ్నిపరిగ్రహమ్ ।

అనుజ్ఞాతో ‘పి సన్ పిత్రా నాదధ్యాన్ మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్,

పితుర్ యస్య తు నాధానం కథం పుత్రస్ తు కారయేత్ ।

అగ్ని హోత్రాధికారో ‘స్తి శఙ్ఖస్య వచనం యథా ||

ఇతి, ఉశనాపి,

పితా పితామహో యస్య అగ్రజో వాథ కస్యచిత్ |

తపో ‘గ్ని హోత్రమన్త్రేషు న దోషః పరివేదనే ||

ఇతి, తత్ పిత్రాదీనాం వైధుర్యాదినా ప్రతిబన్ధే సతి ద్రష్టవ్యమ్ || ౨౯ ||

పరివేదనపర్యాధానయోర్ ఇవ స్త్రీణాం పునర్ ఉద్వాహస్యాపి ప్రసఙ్గాత్ క్వచిత్ అభ్యనుజ్ఞాం దర్శయతి |

నష్టే మృతే ప్రవ్రజితే క్లీబే చ పతితే పతౌ |

పఞ్చస్వ్ ఆపత్సు నారీణాం పతిర్ అన్యో విధీయతే || ౩౦ || ఇతి |

నష్టో దేశాన్తరగమనేనాపరిజ్ఞానవృత్తాన్తః | అయం చ పునర్ ఉద్వాహో యుగాన్తరవిషయః | తథా చ ఆదిత్యపురాణమ్ |

ఊఢాయాః పునర్ ఉద్వాహం జ్యేష్ఠాంశం గోవధం తథా |

కలౌ పఞ్చ న కుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ || ఇతి |

అత్ర ఊఢాశబ్దేన విధివద్ ఊఢా గ్రాహ్యా | అన్యద్ ఏవ పునర్ ఉద్వాహస్యాత్రాప్య్ అఙ్గీకృతత్వాత్ || ౩౦ ||

పునర్ ఉద్వాహమ్ అకృత్వా బ్రహ్మచర్యవ్రతానుష్ఠానే శ్రేయో ‘తిశయం దర్శయతి |

మృతే భర్తరి యా నారీ బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితా |

సా మృతా లభతే స్వర్గం యథా తే బ్రహ్మచారిణః ॥ ३० ॥ ఇతి ।

మృతగ్రహణం నష్టాదీనామ్ ఉపలక్షణమ్ । చతుర్థపాదేన స్మృత్యన్తరప్రసిద్ధా బ్రహ్మచారిగతిర్ దృష్టాన్తితా । సా చ మనునా దర్శితా ।

[४४] అనేకాని సహస్రాణి కౌమారబ్రహ్మచారిణామ్ ।

దివం గతాని విప్రాణామ్ అకృత్వా కులసన్తతిమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ५.१५९) ॥ ३० ॥

ఉక్తబ్రహ్మచర్యాద్ అప్య్ అధికఫలమ్ అనుగమనఏ దర్శయతి ।

తిస్రః కోష్ట్యో ఽర్ధకోటీ చ యాని రోమాణి మానుషే ।

తావత్కాలం వసేత్ స్వర్గే భర్తారం యానుగచ్ఛతి ॥ ३२ ॥ ఇతి ।

తావత్కాలం తావత్సహస్రసంవత్సరమ్ । తథా చ హారీతః ।

మృతే భర్తరి యా నారీ ధర్మశీలా దృఢవ్రతా ।

అనుగచ్ఛతి భర్తారం శృణు తస్యాస్ తు యత్ ఫలమ్ ॥

తిస్రః కోట్యో ఽర్ధకోటీ చ యాని లోమాని మానుషే ।

తావన్త్య్ అబ్దసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయతే ॥

మాతృకం పైతృకం చైవ యత్ర కన్యా ప్రదీయతే ।

కులత్రయం పునాత్య్ ఏషా భర్తారం యానుగచ్ఛతి ॥ ఇతి ।

శఙ్ఖలిఖితౌ ।

మృతే భర్తరి యా నారీ సమారోహేద్ ధుతాశనమ్ ।

సారున్ధతీసమాచారా స్వర్గలోకే మహీయతే ॥

[५५] ఇతి ।

నను – ఇదమ్ అనుగమనం ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధమ్ “తస్మాద్ ఉ హ న పురాయుషః స్వర్గకాఈ ప్రేయాత్” ఇతి శ్రుత్యా ఆత్మహత్యాప్రతిషేధాత్,

అసూర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన సమసావృతాః ।

తాంస్ తే ప్రేత్యాభిగచ్ఛన్తి యే కే చాత్మహనో జనాః ॥ (ఈశ్ Uప్ 3)

ఇతి శ్రుత్యన్తరాచ్ చ ।

మైవమ్, అనుగమనస్మృతేర్ నిరవకాశత్వేన ప్రాబల్యాత్ । ఆత్మహత్యానిషేధశ్రుతిస్ తు స్వర్గకామయోషితో ‘న్యత్ర సావకాశా ।

నను – స్వర్గకామిన్యాః పతిమ్ అనుగచ్ఛన్త్యా అపి బ్రాహ్మణ్యా అనుగమనం స్మృత్యైవ నిషిద్ధమ్ । తథా చ పైఠీనసిః ।

మృతానుగమనం నాస్తి బ్రాహ్మణ్యా బ్రహ్మశాసనాత్ ।

ఇతరేషాం తు వర్ణానాం స్త్రీధర్మో ‘యం పరః స్మృ॒ః ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరం చ ।

ఉపకారం యథా భర్తుర్ జీవన్తీ న తథా మృతా ।

కరోతి బ్రాహ్మణీ శ్రేయో భర్తుః శోకకరీ చిరాత్ ॥

[౫౬] అనువర్తేత జీవన్తం నానుయాయాన్ మృతం పతిమ్ ।

జీవ్య భర్తుర్ హితం కుర్యాత్ మరణాద్ ఆత్మఘాతినౌ ॥ ఇతి ।

అఙ్గిరా అపి ।

యా స్త్రీ బ్రాహ్మణజాతీయా మృతం పతిమ్ అనువ్రజేత్ ।

సా స్వర్గమ్ ఆత్మఘాతేన నాత్మానం న పతిం నయేత్ ॥ ఇతి ।

వ్యాఘ్రపాదో ‘పి ।

న మ్రియేత సమం భర్త్రా బ్రాహ్మణీ శోకమోహితా ।

ప్రవ్రజ్యాగతిమ్ ఆప్నోతి మరణాద్ ఆత్మఘాతినీ ॥ ఇతి ।

ప్రవ్రజ్యా మైథునాదిభోగత్యాగః।

నాయం దోషః, అస్య నిషేధస్య పృథక్చితివిషయత్వాత్। అత ఏవ ఉశనాః।

పృథక్చితిం సమారుహ్య న విప్రా గన్తుమ్ అర్హతి।

అన్యాసాం చైవ నారీణాం స్త్రీధర్మో ‘యం పరః స్మృతః॥ ఇతి।

ఏకచిత్యాం సమారోహణం కల్పసూత్రకారేణ దర్శితమ్: “ప్రేతస్యోత్తరతః పత్న్యా సంవేశనమ్ అవిశేషేణ నిత్యవత్” ఇతి॥ ౩౨॥

[౫౭]

న కేవలం స్వయమ్ ఏవానుగమనేన స్వర్గే వసతి కింతు స్వభర్తారం నరకాద్ ఉద్ధరతీత్య్ ఆహ।

వ్యాలగ్రాహీ యథా వ్యాలం బలాద్ ఉద్ధరతే బిలాత్।

ఏవం స్త్రీ పతిమ్ ఉద్ధృత్య తేనైవ సహ మోదతే॥ ౩౩॥

యద్య్ అపి పాపీయాన్ పతిః స్వపాపఫలభోగాయ నరకమార్గాయాభిముఖో భవేత్ తథాపి యోషిత్ స్వకీయేన ప్రబలసుకృతేన తస్య పాపఫలభోగం ప్రతిబధ్య పతిమ్ అపి స్వేహ సహ గతిం నయతి। అత ఏవ వ్యాసః।

యది ప్రవిష్టో నరకం బద్ధః పాశైః సుదారుణైః।

సంప్రాప్తో యాతనాస్థానం గృహీతో యమకింకరైః॥

తిష్ఠతే వివశో దీనో వేష్ట్యమానః స్వకర్మభిః।

వ్యాలగ్రాహీ యథా వ్యాలం బలాద్ గృహ్ణీత్య్ అశఙ్కితః॥

తద్వద్ భర్తారమ్ ఆదాయ దివం యాతి చ సా బలాత్।

సా భర్తృపరమా నిత్యం స్తూయమానాప్సరోగణైః॥

క్రీడతే పతినా సార్ధం యావద్ ఇన్ద్రాశ్ చతుర్దశ।

బ్రహ్మఘ్నో వా కృతఘ్నో వా మిత్రఘ్నో వా భవేత్ పతిః।

పునాత్య్ అవిధవా నారీ తమ్ ఆదాయ మృతా తు యా ॥ ఇతి । (Vయాsమ్ ४.६०–६४)

ఇదం చానుగమనం పతివ్రతయానుష్ఠితం సదుక్తరీత్యా [४८] దమ్పత్యోర్ ఉభయోః శ్రేయోహేతుః పాపీయస్యానుష్ఠితం చేత్ పాపక్షయహేతుర్ భవతి । తథా చ మహాభారతమ్ ।

అవమత్య తు యాః పూర్వం పతిం దుష్టేన చేతసా ।

వర్తన్తే యాశ్ చ సతతం భర్తౄణాం ప్రతికూలతః ॥

భర్త్రానుమరణం కాలే యాః కుర్వన్తి తథావిధాః ।

కామాత్ క్రోధాత్ భయాన్ మోహాత్ సర్వాః పూతా భవన్తి తాః ॥

ఆదిప్రభృతి యా సాధ్వీ పత్యుః ప్రియపరాయణా ।

ఊర్ధ్వం గచ్ఛతి సా తత్ర భర్త్రానుమరణం గతా ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చానుమరణం న సర్వాసామ్ అపి స్త్రీణాం సంభవతి,

సాధ్వీనామ్ ఏవ నారీణామ్ అగ్నిప్రపతనాద్ ఋతే ।

నాన్యో ధర్మో ఽస్తి విజ్ఞేయో మృతే భర్తరి కర్హిచిత్ ॥

యావన్ నాగ్నౌ దహేద్ దేహం మృతే పత్యౌ పతివ్రతా ।

తావన్ న ముచ్యతే నారీ స్త్రీశరీరాత్ కథంచన ॥

ఇత్య్ అఙ్గిరసా సామాన్యేన పతివ్రతానాం సాధ్వీనామ్ అధికారస్య బోధనాత్ । అయం చాధికారో రజఆదిభిః ప్రతిబధ్యతే । తథా చ బృహస్పతిః ।

బాలసంవర్ధనం త్యక్త్వా బాలాపత్యా న గచ్ఛతి ।

రజస్వలా సూతికా చ రక్షేద్ గర్భం చ గర్భిణీ ॥

[४९] ఇతి । అత్ర బాలసంవర్ధనం త్యక్త్వేతి వదన్ సంవర్ధయితృజనాన్తరవిస్రమ్భే బాలాపత్యాయా అప్య్ అధికారో ఽస్తీతి దర్శయన్ రక్షేద్ గర్భం చ గర్భిణీతి రక్షాం దర్శయన్ సంభావితగర్భసందేహాయా అప్య్ అధికారం వారయతి । తథా చ నారదీయే ।

బాలాపత్యాశ్ చ గర్భిణ్య అదృష్టఋతవస్ తథా ।

రజస్వలా రాజసుతే నారోహన్తి చితాం శుభే ॥ ఇతి ।

అదృష్టఋతవః ఋత్వదర్శనేన సంభావితగర్భసందేహాః ॥ 33 ॥

> శ్రుతివిషయితం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకీర్ణేషు యన్మతం
> నయవిషయయోర్ భేదస్ తల్లక్షణం పరివేదనమ్ ।
> ప్రథయతి పరం తుర్యాధ్యాయే పరాశరభాషితే
> వివృతిమ్ అకరోత్ శక్త్యా నిర్ణీయ స మాధవః ॥ ౧ ॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తక-

పరమేశ్వరశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధ్వామాత్యస్య కృతౌ పారాశ్రస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం చతుర్థో ‘ధ్యాయః ॥ ౪ ॥

[౬౧]

అథ పఞ్చమో ‘ధ్యాయః

> యత్ సమాశ్రిత్య వాల్మీకప్రముఖాః సామ్ పరం గతాః ।
> తదాశ్రయే ‘బ్జికమలం రామచన్ద్రస్య నిర్మలమ్ ॥

ఇత్థం చతుర్థాధ్యాయే ప్రకీర్ణకపాపానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ । తత్ర యద్య్ అపి పరివేదనాదికం న ప్రకీర్ణకమ్, ఉపపాతకేషు పఠితత్వాత్ । యద్య్ అపి చ పుత్రభేదాదికథనం న ప్రాయశ్చిత్తరూపం తథాపి ప్రకీర్ణకప్రాయశ్చిత్తస్య బాహుల్యాత్ అధ్యాయార్థత్వమ్ అవిరుద్ధమ్ । తత్రాధ్యాయాన్తే స్వర్గసాధనమ్ అనుగమనం వర్ణితమ్ । తేన బ్రహ్మలోకసాధనమ్ ఆహితాగ్నిదహనం బుద్ధిస్థమ్ । అతః పఞ్చమాధ్యాయే తద్వివక్షుః ఆదౌ ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణ-విచ్ఛేదశఙ్కామ్ అపనుదన్ పరిశిష్టం ప్రకీర్ణకప్రాయశ్చిత్తం తావన్ నవభిః శ్లోకైర్ ఆహ ।

వృకశ్వానసృగాలాద్యైర్ దష్టో యస్ తు ద్విజోత్తమః ।
స్నాత్వా జపేత్ స గాయత్రీం పవిత్రాం వేదమాతరమ్ ॥ ౧ ॥
గవాం శృఙ్గోదకైః స్నానం మహానద్యోస్ తు సంగమే ।
సముద్రదర్శనాద్ వాపి శునా దష్టః శుచిర్ భవేత్ ॥ ౨ ॥
వేదవిద్యావ్రతస్నాతః శునా దష్టో ద్విజో యది ।
[౬౨] స హిరణ్యోదకైః స్నాత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ 3 ॥
సవ్రతస్ తు శునా దష్టో యద్ త్రిరాత్రమ్ ఉపావసేత్ ।
ఘృతం కుశోదకం పీత్వా వ్రతశేషం సమాపయేత్ ॥ ౪ ॥
అవ్రతః సవ్రతో వాపి శునా దష్టో భవేద్ ద్విజః ।
ప్రణిపత్య భవేత్ పూతో విప్రైశ్ చక్షుర్ నిరీక్షితః ॥ ౫ ॥
శునా ఘ్రాతావలీఢస్య నఖైర్ విలిఖితస్య చ ।
అద్భిః ప్రక్షాలనం ప్రోక్తమ్ అగ్నినా చోపచూలనమ్ ॥ ౬ ॥
శునా తు బ్రాహ్మణీ దష్టా జమ్బుకేన వృకేణ వా ।
ఉదితం గ్రహనక్షత్రం దృష్ట్వా సద్యః శుచిర్ భవేత్ ॥ ౭
కృష్ణపక్షే యదా సోమో న దృశ్యేత కదాచన ।
యాం దిశం వ్రజతే సోమస్ తాం దిశం వావలోకయేత్ ॥ ౮ ॥
అసద్బ్రాహ్మణకే గ్రామే శునా దష్టో ద్విజోత్తమః ।
వృషం ప్రదక్షిణీకృత్య సద్యః స్నాత్వా శుచిర్ భవేత్ ॥ ౯ ॥

[౬3] ఇతి । వృకశునోర్ ఆరణ్యకగ్రామ్యత్వాద్ భేదః । సృగాలో జమ్బుకః । ఆదిశబ్దేన వరాహాదయో గృహ్యన్తే । తైర్ దష్టః ప్రత్యవాయపరిహారాయ స్నాత్వా గాయత్రీం జపేత్ । న చ – అత్ర విధిప్రతిషేధాతిక్రమరహితస్య కథం ప్రత్యవాయః, ఇతి శఙ్కనీయమ్ । శ్వవరాహాదీనాం దూరతః పరిహర్తవ్యత్వేన తత్సమీపగమనక్రీడాదేర్ అతిక్రమరూపత్వేన ప్రత్యవాయహేతుత్వాత్ । వేదమాతరమ్ ఇత్య్ అనేన మన్త్రాన్తరేభ్యో ‘ధికం పవిత్రత్వం దర్శయతి । వేదమాతృత్వం చ “గాయత్రీ ఛన్దసాం మాతా” ఇతి స్మృతేర్ అధ్యవసీయతే ।

యద్ వా వేదా మతరో యస్యాః సా వేదమాతా | యద్య్ అపి మన్త్రాన్తరాణ్య్ అపి వేదజన్యాని తథాపి వేదత్రయజన్యత్వమ్ అస్యా విశేషః |

అత ఏవ మనుః |

త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పదం పదమ్ అదూదుహత్ |

తద్ ఇత్య్ ఋచో ‘స్యాః సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీ ప్రజాపతిః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౭౭)

అత్ర గాయత్రీజపే సంఖ్యావిశేష ఉశనసా దర్శితః: “దంష్ట్ర్యాదిదష్టో గాయత్ర్యష్టశతం ప్రాణాయామశతం వా” ఇతి || ౧ ||

ఏతచ్ చాసమర్థవిషయమ్ సమర్థస్ తు గోశృఙ్గోదకస్నానాదికమ్ ఆచరేత్ ఇతి | తత్ర గోశృఙ్గోదకస్నానం నామ గోశృఙ్గపూరితేనోదకేన గాయత్ర్యా శతవారాభిమన్త్రితేన సేచనమ్,

[౬౪] “గోశృఙ్గేన శతం స్నానం గాయత్ర్యా” ఇతి హారీతస్మరణాత్ | గోశృఙ్గోదకస్నాన-నదీసంగమస్నాన-సముద్రదర్శనానామ్ అధమమధ్యమోత్తమాఙ్గభేదేన వా దంశతారతమ్యేన వా వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా || ౨ ||

వేదాధ్యయనం చ ప్రాజాపత్యసౌమ్యాగ్నేయవైశ్వదేవాదివ్రతాని వా సమాప్య స్నాతో “వేదవిద్యావ్రతస్నాతః” | స యది శునా దష్టః తదా హిరణ్యమ్ ఉదకే నిధాయ తేనోదకేన స్నాత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి | తత్రాపి బ్రాహ్మణశ్ చేత్ గాయత్రీం శతకృత్వో జపేత్ | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

వేదవిద్యావ్రతస్నాతః శునా దష్టస్ తు బ్రాహ్మణః |

శతపర్యాయమ్ ఆవర్త్య గాయత్రీం శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ || ఇతి || 3 ||

చాన్ద్రాయణాదివ్రతేన సహితః “సవ్రతః” | స యది శునా దష్టః తదా త్రిరాత్రమ్ ఉపోష్య చతుర్థే ‘హని ఘృతం ప్రాశ్య కుశోదకం చ పీత్వా పశ్చాద్ వ్రతశేషం సమాపయేత్ | కుశోదకస్థానే యావకం వా పిబేత్ | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

సవ్రతస్ తు శునా దష్టః త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసయేత్ |

సఘృతం యావకం పీత్వా వ్రతశేషం సమాపయేత్ || ఇతి || ౪ ||

[౬౫]

సవ్రతావ్రతావ్ ఉభావ్ అపి విప్రాన్ ప్రణిపత్య తైర్ నిరీక్షితౌ యథోక్తప్రాయశ్చిత్తాచరణేన పూతౌ భవతః || ౫ ||

యస్ తు శునా న దష్టః కిం తు నాసికయా ఘ్రాతః జిహ్వయా వావలీఢః నఖైర్ వా లిఖితః ఏతత్త్రయే ‘పి తం ప్రదేశం ప్రక్షాల్య వహ్నినా సంతాప్య శుద్ధా భవేయుః || ౬ ||

యదా బ్రాహ్మణీ శ్వాదిభిర్ దష్టా భవతి తదా సా రాత్రావ్ ఉదితాన్ గ్రహాన్ సోమాఙ్గారకాదీన్ నక్షత్రాణి చ కృత్తికాదీన్య్ అవలోక్య శుద్ధా భవతి || ౭ ||

కృష్ణపక్షే మేఘచ్ఛన్నే సోమదర్శనాసంభవే శాస్త్రదృష్ట్యా తదవస్థానయోగ్యాం దిశం వా చక్షుషావలోకయేత్ | ఏతచ్ చావలోకనం పఞ్చగవ్యప్రాశనస్యోపలక్షణమ్ | అత ఏవ అఙ్గిరాః |

బ్రాహ్మణీ తు శునా దష్టా సోమే దృష్టిం నిపాతయేత్ |

యదా న దృశ్యతే సోమః ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ||

యాం దిశం తు గతః సోమస్ తాం దిశం వావలోకయేత్ |

సోమమార్గేణ్ సా పూతా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి || ఇతి |

యా తు సముద్రతీరవాసినీ తస్యాః సోమదర్శనాభావే తద్దిగవలోకనవత్ సముద్రదర్శనమ్ అపి విశుద్ధిహేతుః | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

బ్రాహ్మణీ తు శునా దష్టా సోమే దృష్టిం నిపాతయేత్ |

సముద్రదర్శనాద్ వాపి శునా దష్టా శుచిర్ భవేత్ || ఇతి || ౮ ||

యస్మిన్ గ్రామే బ్రాహ్మణా న సన్తి తత్ర బ్రాహ్మణప్రణిపాతనిరీక్షణయోః [౬౬] స్థానే వృషప్రదక్షిణనిరీక్షణే | నను – స్మృత్యన్తరేష్వ్ అన్యథా ప్రాయశ్చిత్తాని దృశ్యన్తే | తత్ర మనుః |

శ్వసృగాలఖరైర్ దష్టో గ్రామ్యైః క్రవ్యాద్భిర్ ఏవ చ |

నరాశ్వోష్ట్రవరాహైశ్ చ ప్రాణాయామేన శుధ్యతి || ఇతి | (MDh ౧౧.౧౯౯)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

పుంశ్చలీవానరఖరైర్ దష్టః శ్వోష్ట్రాదిపయసైః|

ప్రాణాయామం జలే కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౭౭)

హారీతో ‘పి |

శ్వానో వా క్రోష్టుకో వాపి నారీ వా యది వా నరః |

ఆఖుర్ నకులమార్జారౌ వాయసగ్రామసూకరాః ||

ఏతైర్ దష్టే ద్విజస్యాఙ్గే ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ |

స్నానం కుర్యాత్ సచైలం తు విప్రాణామ్ అనుశాసనాత్ ||

ప్రోక్షణీభిస్ తృభిర్ ఋగ్భిః కారయేన్ మార్జనం ద్విజః |

ప్రాణాయామత్రయం కుర్యాత్ దద్యాత్ గోభ్యస్ తృణం నరః ||

సహ ద్విజైశ్ చ భుక్తేన శుధ్యతే నాత్ర సంశయః | ఇతి |

వసిష్ఠో ‘పి |

బ్రాహ్మణస్ తు శునా దష్టో నదీం గత్వా సముద్రగామ్ |

ప్రాణాయామశతం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి || ఇతి | (VఅDహ్ ౨౩.౩౧)

అత్ర శఙ్ఖః |

సృగాలవృకగోవిప్రైః శునా దష్టస్ తథైవ చ |

త్రిరాత్రం తు వ్రతం కుర్యాత్ పుంశ్చలీదశనక్షతః || ఇతి |

హారీతో ‘పి: “శునా దష్టస్ త్ర్యహం యావకాహారః సముద్రగాం నదీం గత్వా ప్రాణాయామశతం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య శుచిర్ భవతి” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౩.౧౧) | అఙ్గిరా అపి |

బ్రహ్మచారీ శునా దష్టస్ త్ర్యహం సాయం పయః పిబేత్ |

గృహస్థస్ తు ద్విరాత్రం వాప్య ఏకాహం వాగ్ని హోత్రవాన్ ||

నాభేర్ ఊర్ధ్వం తు దష్టస్య తద్ ఏవ ద్విగుణం భవేత్ |

స్యాద్ ఏతత్ త్రిగుణం వక్త్రే మస్తకే తు చతుర్గుణమ్ ||

[౬౮] అవ్రతీ సవ్రతీ వాపి శునా దష్టస్ తథా ద్విజః |

దృష్ట్వాగ్నిం హూయమానం తు సద్య ఏవ శుచిర్ భవేత్ || ఇతి |

పైఠీనసిర్ అపి: “శునా దష్టస్ త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ ద్విజశ్ చ | బ్రాహ్మణస్ తు శునా దష్టో గాయత్ర్యష్టసహస్రాభిమన్త్రితం కృత్వోల్ముఖేన దహేచ్ చతుర్భిః కలశైః స్నాతః శుధ్యతి | నదీసంగమే వా | బాలస్యాతురస్య వా తత్ర పితా మనసా ధ్యాయన్ సర్వకార్యాణి కుర్వీత | పితురభావే సత్య్ ఆచార్యః” ఇతి | పులస్త్యో ‘పి |

రజస్వలా యదా దష్టా శునా జమ్బుకరాసభైః |
పఞ్చరాత్రం నిరాహారా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ||
ఊర్ధ్వం తు ద్విగుణం నాభేర్ వక్త్రే తు త్రిగుణం తథా |
చతుర్గుణం స్మృతం మూర్ధ్ని దష్టే ‘న్యత్రాప్లుతిర్ భవేత్ || ఇతి |

జాతూకర్ణ్యో ‘పి |

[౬౯] బ్రాహ్మణీ క్షత్రియా వైశ్యా శునా చ శ్వాపదైర్ అపి |
దష్టా సచైలమ్ ఆప్లుత్య శుధ్యతీతి న సంశయః || ఇతి |

ఏతేషు వచనేషు యత్ర యత్ర ప్రాయశ్చిత్తబాహుల్యం తత్ర తత్రోత్తమాఙ్గవిషయత్వం దంశతారతమ్యవిషయత్వం చోహనీయమ్ | బ్రహ్మచారిగృహస్థాగ్నిహోత్రిషు ఉత్తరోత్తరం తపోబాహుల్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తహ్రాసః || ౧–౯ ||

అథ దుర్మృతస్యాహితాగ్నేర్ దహనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

చణ్డాలేన శ్వపాకేన గోభిర్ విప్రైర్ హతో యది |
ఆహితాగ్నిర్ మృతో విప్రో విషేణాత్మహతో యది || ౧౦ ||
దహేత్ తం బ్రాహ్మణం విప్రో లోకాగ్నౌ మన్త్రవర్జితమ్ |
స్పృష్ట్వా వోఢ్వా చ దగ్ధ్వా చ సపిణ్డేషు చ సర్వథా || ౧౧ ||
ప్రాజాపత్యం చరేత్ పశ్చాత్ విప్రాణామ్ అనుశాసనాత్ | ఇతి |

బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రాజ్ జాతశ్ చణ్డాల ఇత్య్ అభిధీయతే | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాత్ సూతో వైశ్యాద్ వైదేహకస్ తథా|

శూద్రాజ్ జాతస్ తు చణ్డాలః సర్వకర్మబహిష్కృతః || (YDహ్ ౧.౯౩)

[౭౦] ఇతి | క్షత్తుర్ ఉగ్రాయాం జాతః శ్వపాకః | తథా చ మనుః |

క్షత్తుర్ జాతస్ తథోగ్రాయాం శ్వపాక ఇతి కీర్త్యతే | ఇతి | (MDహ్ ౧౦.౧౯)

హతో దణ్డశస్త్రాదినా ప్రహతః | మృతః ప్రాణైర్ వియుక్తః | ఆత్మహతః స్వయమ్ ఏవ విషం పీత్వా మృతః | తమ్ ఆహితాగ్నిం మృతం బ్రాహ్మణం సపిణ్డేషు ప్రత్యాసన్నో విప్రో మన్త్రవర్జితం దహేత్ | తత్ర స్పర్శనం దహనం వహనం వా యః కరోతి స విప్రైర్ అనుజ్ఞాతః స్పర్శనాదిదోషపరిహారాయ ప్రాజాపత్యం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ | లోకాగ్నావ్ ఇత్య్ అనేన గార్హపత్యాదీనాం వ్యావృత్తిః | యద్య్ అప్య్ అతీతస్య చతుర్థాధ్యాయస్యాదౌ దుర్మృతవహనాదిప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం తథాపి తస్య సామాన్యరూపత్వాద్ అనాహితాగ్నివిషయత్వేనాప్య్ ఉపపత్తేః | ఆహితాగ్నివిషయస్య తు ఇహైవోపవర్ణనమ్ ఉచితమ్ | వక్ష్యమాణతత్సంస్కారం ప్రతి ఉపోద్ఘాతరూపత్వాత్ || ౧౦–౧౧ ||

ప్రాజాపత్యచరణానన్తరం శాస్త్రీయసంస్కారః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ |

దగ్ధాస్థీని పునర్ గృహ్య క్షీరైః ప్రక్షాలయేద్ ద్విజః || ౧౨ ||

పునర్ దహేత్ స్వాగినా తు స్వతన్త్రేణ పృథక్ పృథక్ || ఇతి |

ఉక్తరీత్యా లౌకికాగ్నౌ యాని దగ్ధాన్య్ అస్థీని [౭౧] తాని పునః సంగృహ్య క్షీరప్రక్షాలనపూర్వకం గార్హపత్యాద్యగ్నిభిః కల్పోక్తప్రకారేణ దహేత్ | ఏతచ్ చ హారీతేన దర్శితమ్ |

బ్రాహ్మణాద్ వధసంప్రాప్తౌ చణ్డాలస్య కరే ‘థ వా |

ఆత్మనా శస్త్రఘాతే వా శూద్రవత్ దాహయేత్ ద్విజమ్ ||

ప్రాజాపత్యం చరేత్ పశ్చాత్ సపిణ్డేష్వ్ ఏవ సప్తమాత్ |

తదప్యస్మాస్థి గృహీత్వైవ విప్రాణామ్ అనుశాసనాత్ ||

క్షీరప్రక్షాలనం కుర్యాత్ తదస్థి ప్రేతవద్ దహేత్ |

పునర్దహనమన్త్రైశ్ చ యథావిధి సమాచరేత్ ||
ఏవమ్ ఏవ విధిం కుర్యాత్ మరణే గర్భితస్య చ || ఇతి || ౧౨ ||

ఇదానీం ప్రోషితస్యాహితాగ్నేః సంస్కారం “ఆహితాగ్నిర్ ద్విజః” ఇత్య్ ఆరభ్య “తథా కార్యం విచక్షణైః” ఇత్యన్తేన గ్రన్థజాతేన దర్శయతి |

ఆహితాగ్నిర్ ద్విజః కశ్చిత్ ప్రవసన్ కాలచోదితః || ౧౩ ||
దేహనాశమ్ అనుప్రాప్తస్ తస్యాగ్నిర్ వసతే గృహే |
ప్రేతాగ్ని హోత్రసంస్కారః శ్రూయతామ్ ఋషిపుఙ్గవాః || ౧౪ ||
కృష్ణాజినం సమాస్తీర్య కుశైస్ తు పురుషాకృతిం |
షట్శతాని శతం చైవ పలాశానాం చ వృన్తతః || ౧౫ ||
చత్వారింశత్ శిరే దద్యాచ్ ఛతం కణ్ఠే తు విన్యసేత్ |
[౭౨] బాహుభ్యాం శతకం దద్యాద్ అఙ్గులీషు దశైవ తు || ౧౬ ||
శతం తు జఘనే దద్యాద్ ద్విశతం తూదరే తథా |
దద్యాద్ అష్టౌ వృషణయోః పఞ్చ మేఢ్రే తు విన్యసేత్ || ౧౭ ||
ఏకవింశతిమ్ ఊరుభ్యాం ద్విశతం జానుజఙ్ఘయోః |
పాదాఙ్గులీషు షడ్ దద్యాద్ యజ్ఞపాత్రం తతో న్యసేత్ || ౧౮ ||
శమ్యాం శిశ్నే వినిఃక్షిప్య అరణీం ముష్కయోర్ అపి |
జుహూం చ దక్షిణే హస్తే వామే తూపభృతం న్యసేత్ || ౧౯ ||
కర్ణే చోలూఖలం దద్యాద్ పృష్ఠే చ ముసలం న్యసేత్ |
ఉరసి క్షిప్య దృషదం తణ్డులాజ్యతిలాన్ ముఖే || ౨౦ ||
శ్రోత్రే చ ప్రోక్షణీం దద్యాద్ ఆజ్యస్థాలీం తు చక్షుషోః |
కర్ణే నేత్రే ముఖే ఘ్రాణే హిరణ్యశకలం న్యసేత్ || ౨౧ ||

[౭౩] అగ్ని హోత్రోపకరణమ్ అశేషం తత్ర నిఃక్షిపేత్ ।

అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహేత్య్ ఏకాహుతిం సకృత్ ॥ ౨౨ ॥

దద్యాత్ పుత్రో ’థ వా భ్రాతాప్య్ అన్యో వాపి చ బాన్ధవాః ।

యథా దహనసంస్కారస్ తథా కార్యం విచక్షణైః ॥ ౨౩ ॥ ఇతి ।

యదా ప్రోషిత ఆహితాగ్నిర్ దేశాన్తరే మ్రియతే అగ్నిశ్ చ స్వగృహే వసతి తదానీమ్ ఆస్తీర్ణే కృష్ణాజినే పలాశవృన్తైః దేహాకృతిం కుశబద్ధాం నిర్మాయ తదవయవేషు యజ్ఞపాత్రాణి నిఃక్షిప్య "అసౌ స్వర్గాయ లోకాయ స్వాహా" ఇత్య్ ఏకామ్ ఆజ్యాహుతిం జుహుయాత్ । యత్ర ద్రవ్యానిర్దేశేన హోమస్ తత్రాజ్యమ్ ఏవ హోమద్రవ్యమ్ । తతః కల్పోక్తప్రకారేణ కృత్స్నం సంస్కారం సమాపయేత్ ।

నను – అన్యథా పలాశవృన్తానాం సంఖ్యా స్మృత్యన్తరే శ్రూయతే । తత్ర హారీతః ।

దేశాన్తరగతే విప్రే విపన్నే కాలపర్యయాత్ ।

శరీరనాశే కల్పః స్యాద్ ఆహితాగ్నేర్ విశేషతః ॥

కృష్ణాజినం సమాస్తీర్య పురుషాకృతిమ్ ఏవ చ ।

త్రీణి షష్టిశతం వృన్తాన్ పాలాశాంస్ తు సమాహితః ॥

అశీత్యర్ధం శిరే దద్యాద్ గ్రీవాయాం దశ ఏవ చ ।

బాహుభ్యాం తు శతం దద్యాద్ అఙ్గుల్యోర్ దశ ఏవ చ ॥

ఉరసి త్రింశతం దద్యాత్ జఠరే వింశతిస్ తథా ।

[౭౪] అష్టౌ వృషణయోర్ దద్యాత్ పఞ్చ మేఢ్రే తు కల్పయేత్ ॥

ఊరుభ్యాం తు శతం దద్యాత్ ద్విశతం జానుజఙ్ఘయోః ।

పాదాఙ్గుల్యోర్ దశైవ స్యాద్ ఏతత్ ప్రేతస్య కల్పనమ్ ॥ ఇతి ।

బాఢమ్ । అత్ర వ్యవస్థాపకహేతోర్ అభావాద్ వికల్పో ద్రష్టవ్యః । స చైచ్ఛికః ॥ ౧౩–౨౩ ॥

ఆహితాగ్నిసంస్కారస్య ఫలమ్ అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విశదయతి।

ఈదృశం తు విధిం కుర్యాత్ బ్రహ్మలోకగతిః స్మృతా।
దహన్తి యే ద్విజాస్ తం తు యే యాన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ ౨౪ ॥
అన్యథా కుర్వతే కర్మ త్వ్ ఆత్మబుద్ధ్యా ప్రచోదితాః।
భవన్త్య్ అల్పాయుషస్ తే వై పతన్తి నరకే ‘శుచౌ ॥ ౨౫ ॥ ఇతి।

తత్ర సంస్కార్యస్యాహితాగ్నేః బ్రహ్మలోకప్రాప్తిః। సంస్కర్తుర్ యథోక్తకారిణః పరమా గతిః। అయథోక్తకారిణః పణ్డితంమన్యస్య నరకప్రాప్తిః ॥ ౨౪–౨౫ ॥

ప్రకటయతి విభక్తం యః ప్రకీర్ణావశేషం
సమధికపరిబర్హం సంస్కృతిం చాహితాగ్నేః।
ప్రకృతిగహనమ్ ఏతం పఞ్చమాధ్యాయమ్ ఏవం
విశదమ్ అయమ్ అకార్షీత్ వ్యాఖ్యయా మాధవార్యః ॥ ౧ ॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్త్తక-
పరమేశ్వరశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య కృతౌ
పారాశ్రవ్యాఖ్యాయాం

పఞ్చమో ‘ధ్యాయః ॥ ౫ ॥

[౭౭]

అథ షష్ఠో ‘ధ్యాయః

ఈశ్వరం సర్వలోకానాం భక్తానాం భద్రదాయకమ్ |
జానకీవల్లభం రామం మన్మహే మౌనిలోచనమ్ || ౧ ||

ప్రకీర్ణకప్రకాశప్రాయశ్చిత్తప్రసఙ్గాగతాహితాగ్నిసంస్కారః పఞ్చమాధ్యాయే నిరూపితః | అథ షష్ఠే ‘ధ్యాయే ప్రకృతమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనువర్తయిష్యమాణో మలినీకరణసంకరీకరణోపపాతకానాం ప్రాయశ్చిత్తాని ప్రాధాన్యేన వివక్షుః ప్రథమం ప్రతిజానీతే |

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ప్రాణిహత్యాసు నిష్కృతిమ్ |
పరాశరేణ పూర్వోక్తాం మన్వర్థే ‘పి చ విస్తృతామ్ || ౧ || ఇతి |

అథ పర్కీర్ణకప్రాయశ్చిత్తకథనానన్తరం మలినీకరణరూపాసు ప్రాణిహత్యాసు ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవక్ష్యామి | హత్యాస్వ్ ఇతి బహువచనం మలినీకరణాద్యవాన్తరభేదాభిప్రాయమ్ | మన్దబుద్ధీనాం స్మృత్యన్తరపర్యాలోచనే సత్య్ ఆపాతతో విరోధబుద్ధిర్ ఉదేతి | న్యాయదర్శినాం తు న తథేతి సూచయితుం ఋష్యన్తరసంమత్యుపన్యాసః | పరాశరశబ్దేన వృద్ధపరాశరో వివక్షితః | మన్వర్థే మనుప్రోక్తే ధర్మశాస్త్రే విస్తృతామ్ || ౧ ||

ప్రతిజ్ఞాతేష్వ్ ఆదౌ మలినీకరణవిశేషస్య క్రౌఞ్చాదివధస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

[౭౮] క్రౌఞ్చసారసహంసాశ్ చ చక్రవాకం చ కుక్కుటమ్ |
జాలపాదం చ శరభమ్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి || ౨ || ఇతి |

క్రౌఞ్చాదయః పక్షివిశేషాః ప్రసిద్ధాః । జాలపాదశరభౌ యద్య్ అప్య్ అప్రసిద్ధౌ తథాపి పక్షిభిః సమభివ్యాహారాత్ తావ్ అపి పక్షివిశేషౌ ద్రష్టవ్యౌ । అత్ర హత్వేత్య్ అధ్యాహారః కర్తవ్యః । అహోరాత్రేణ శుధ్యతీతి అహోరాత్రేణైకోపవాసేనేత్య్ అర్థః । తథా చ సంవర్తః ।

చక్రవాకం తథా క్రౌఞ్చం తిత్తిరం శుకసారికే ।

శ్యేనం గృధ్రమ్ ఉలూకం చ తథా పారావతాన్ అపి ॥

టిట్టిభం జాలపాదం చ మద్గుం కుక్కుటమ్ ఏవ చ ।

ఏవం పక్షిషు సర్వేషు దినమ్ ఏకమ్ అభోజనమ్ ॥ ఇతి । (Sఅంవ్Sమ్ ౧౪౫–౪౬)

నను – హంసాదివధే గోదానం మనుర్ ఆహ ।

హత్వా హంసం బలాకం చ బకం బర్హిణమ్ ఏవ చ ।

వానరం శ్యేనభాసౌ చ స్పర్శయేద్ బ్రాహ్మణాయ గామ్ ॥ (MDహ్ ౧౧.౧౩౫)

[౭౯] ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

హంసశ్యేనకపిక్రవ్యాజ్జలస్థలశిఖణ్డినః ।

భాసం చ హత్వా దద్యాద్ గామక్రవ్యాదస్ తు వత్సికామ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౭౨)

నాయం దోషః । గోదానస్యోపవాసాశక్తధనికవిషయత్వాత్ ॥ ౨ ॥

బలాకాదిషు పూర్వోక్తాత్ న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

బలాకాటిట్టిభౌ వాపి శుకపారావతావ్ అపి ।

అహినక్రవిఘాతీ చ శుధ్యతే నక్తభోజనాత్ ॥ ౩ ॥ ఇతి ।

బలాకాటిట్టిభౌ శుకపారావతౌ చ యౌ తయోర్ హన్తా నక్తభోజనాత్ శుధ్యతి ఇతి యోజనీయమ్ | యత్ తు సంవర్తేనోక్తమ్,

హంసం బకం బలాకాం చ శ్వావిధం బర్హిణం తథా |

సారసం చాపభాసౌ చ హత్వా త్రీన్ దివసాన్ క్షపేత్ || (Sఅంవ్Sమ్ ౧౪౪)

ఇతి తత్ సన్తతవధే ద్రష్టవ్యమ్ || ३ ||

[౮౦]

వృకాదిషు న పూర్వవద్ భోజనత్యాగః | కిం తు ప్రాణసంయమః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ |

వృకకాకకపోతానాం శారితిత్తిరిఘాతకః |

అన్తర్జల ఉభే సంధ్యే ప్రాణాయామేన శుధ్యతి || ४ || ఇతి |

నాత్ర వృకో 'రణ్యశ్వా, మృగసమభివ్యాహారాభావాత్ | పక్షిసమభివ్యాహారాత్ తు పక్షివిశేషో ద్రష్టవ్యః | వృకకాకకపోతానాం హన్తేత్య్ అధ్యాహారః | సంధే ఇతి "అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా" | తతశ్ చ ప్రాణాయామేనేత్య్ ఏకవచనశ్రవణే 'ప్య్ ఆవృత్తిర్ లభ్యతే | యావద్భిః ప్రాణాయామైర్ నైరన్తర్యేణ సంధ్యాద్వయం సమాప్యతే తావతః ప్రాణాయామాన్ కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు మనునా తిత్తిర్యాదివధే తిలద్రోణాదిదానమ్ ఉక్తమ్,

ఘృతకుమ్భం వరాహే తు తిలద్రోణం తు తిత్తిరౌ |

శుకే ద్విహాయనం వత్సం క్రౌఞ్చం హత్వా త్రిహాయనమ్ || (MDహ్ ౧౧.౧३४)

ఇతి, యాజ్ఞవల్క్యేనాపి శుకాదివధే ద్విహాయనవత్సాదిదానమ్ ఉక్తమ్,

గజే నీలవృషాః పఞ్చ శుకే వత్సో ద్విహాయనః |

[౮౧] ఖరాజమేషేషు వృషో దేయః క్రౌఞ్చే త్రిహాయణః || (YDహ్ ३.౨౭౧)

ఇతి, తత్ సర్వం పూర్వవత్ ధనికవిషయత్వేన వేదితవ్యమ్ || ४ ||

గృధ్రాదివధే సార్ధదినద్వయం వ్రతచర్యామ్ ఆహ।

గృధ్రశ్యేనశశాదానామ్ ఉలూకలస్య చ ఘాతకః।
అపక్వాశీ దినం తిష్ఠేత్ త్రికాలం మారుతాశనః॥ ౫॥ ఇతి।

శ్యేనః కపోతాదీన్ పక్షిణో నిహన్తి। న తు శశమ్ అత్తి। అతః శ్యేనశశాదౌ భిన్నజాతీయౌ। అపక్వాశీ వహ్నిపాకరహితకన్దమూలఫలాదికమ్ ఏకస్మిన్ దినే ‘శ్నీయాత్। తతః సార్ధం దినం మారుతాశనః ఉపవసేద్ ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు కాశ్యప ఆహ:
“బకబలాకహంససారసకారణ్డవచక్రవాకకుక్కుట-
గృధ్రశ్యేనఖఞ్జరీటటిట్టిభోలూకశుకసారికాతిత్తిరిమయూరకురరముద్గకమేచకకలవిఙ్కకపోత-
పారావతాదీనాం వధే ప్రాయశ్చిత్తం అహోరాత్రారోపోషితః సర్వబీజాని చ దద్యాత్” (Kఆశ్Sమ్ ౪.౧) ఇతి, తద్ ఇదమ్ అశక్తవిషయమ్॥ ౫॥

శక్తస్యాపి వల్గుల్యాదౌ బలాకదిసదృశం ప్రాయశ్చిత్తం దర్శయతి।

వల్గులీటిట్టిభానాం చ కోకిలాఖఞ్జరీటకే।
లావికారక్తపక్షేషు శుధ్యతే నక్తభోజనాత్॥ ౬॥ ఇతి।

అత్రాప్రసిద్ధో ‘పి వల్గులీశబ్దః సాహచర్యాత్ పక్షివిశేషవాచీ ద్రష్టవ్యః। యద్య్ అపి టిట్టిభశబ్దో బలాకాదివచనే ‘పి పఠితః తథాప్య్ అవాన్తరజాతిభేదమ్ ఆశ్రిత్య పౌనరుక్త్యం పరిహర్తవ్యమ్। వల్గులీటిట్టిభానాం హన్తా కోకిలఖఞ్జరీటకే హతే। రక్తపక్షేషు హతేష్వ్ ఇతి శేషః। యత్ త్వ్ అఙ్గిరసా దర్శితమ్,

కాకే భాసే చ గృధ్రే చ టిట్టిభే ఖఞ్జరీటకే।

యథా గవి తథా హత్యాం భగవాన్ అఙ్గిరాబ్రవీత్ ||

[౮౩] ఇతి, తత్ సన్తతహన్తృవిషయమ్ | అఙ్గిరాగ్రహణేన వృద్ధాఙ్గిరా ఉచ్యతే || ౬ ||

జలకాకాదీనాం వధే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

కారణ్డచకోరాణాం పిఙ్గలాకురరస్య చ |

భారద్వాజాదికం హత్వా శివం పూజ్య విశుధ్యతి || ౭ || ఇతి |

ఆదిశబ్దేన భారద్వాజవిసదృశాః పక్షివిశేషా గృహ్యన్తే | తేషాం చ వధే శైవమన్త్రకల్పోక్తవిధానేన శివం సంపూజ్య విశుధ్యతి || ౭ ||

పూర్వత్రానుక్తానాం పక్షిణాం వధే సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం దర్శయతి |

భేరుణ్డచాషభాసాంశ్ చ పారావతకపిఞ్జలౌ |

పక్షిణాం చైవ సర్వేషామ్ అహోరాత్రమ్ అభోజనమ్ || ౮ || ఇతి |

టిట్టిభవత్ పారావతే 'ప్య్ అవాన్తరజాతిభేదో ద్రష్టవ్యః | కపిఞ్జలం హత్వా | పక్షిణాం హత్యాయామ్ ఇతి శేషః | యద్ ఇదం మలినీకరణవిశేషస్య పక్షివధస్య సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితం తస్య ప్రదర్శనార్థత్వేనావశిష్టే 'పి మలినీకరణే కృమికీటాదివధే మద్యానుగతభోజనే చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉన్నేయమ్ | తచ్ చ విష్ణునా దర్శితమ్ | [౮౪]

మలినీకరణీయేషు తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రమ్ అథ వా ప్రాయశ్చిత్తం విశోధనమ్ || ఇతి |

పక్షిషు కృమ్యాదిషు చ సాస్థ్యనస్థిభేదేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేషః స్మృత్యన్తరే ‘భిహితః । తత్ర మనుః ।

అస్థిమతాం తు సత్త్వానాం సహస్రస్య ప్రమాపణే ।

పూర్ణే చానస్య్ అనస్థ్నాం తు శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

అప్రదుష్టాం స్త్రియం హత్వా శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ ।

[౮౫] అస్థిమతాం సహస్రం తు తథానస్థిమతామ్ అనః ॥ ఇతి । (YDహ్ 3.౨౬౯)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: “క్షుద్రజన్తూనామ్ అనస్థ్నామ్ అనసః ప్రమాపణే శూద్రవధో ‘స్థిమతాం సహస్రం ప్రమాప్య శూద్రవధః” ఇతి । అస్థిమత్సహస్రవధే శకటపరిమితాన్ అస్థివధే చ వక్ష్యమాణశూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ । ప్రత్యేకవధే మనుర్ ఆహ ।

కించిద్ ఏవ తు విప్రాయ దద్యాద్ అస్థిమతాం వధే ।

అనస్థ్నాం చైవ హింసాయాం ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౪౧)

॥ ౮ ॥

మలినీకరణానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ సంకరీకరణానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

హత్వా మూషకమార్జారసర్పాజగరడుణ్డుభాన్ ।

కృసరం భోజయేద్ విప్రాన్ లోహదణ్డశ్ చ దక్షిణా ॥ ౯ ॥ ఇతి ।

అత్ర నకులో ‘పి ద్రష్టవ్యః । తథా చ విష్ణుః: “హత్వా మూషకమార్జారనకులమణ్డూక- [౮౬] డుణ్డుభాజగరాణామ్ అన్యతమం కృసరాన్ భోజయిత్వా లోహదణ్డం దక్షిణాం దద్యాత్” ఇతి (VఇDహ్ ౫౦.3౧) । కృసరం తిలముద్గమిశ్రమ్ అన్నమ్ । లోహశబ్దేన కార్ష్ణాయసమ్ ఉచ్యతే । తథా చ మనుః ।

అభ్రిం కార్ష్ణాయసీం దద్యాత్ సర్పం హత్వా ద్విజోత్తమః । ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧33)

యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్,

హత్వా ద్విజస్ తథా సర్పాన్ జలేశయబిలేశయౌ ।

సప్తరాత్రం తథా కుర్యాత్ వ్రతం బ్రహ్మహతేస్ తు యత్ ॥ (ŚఅజSమ్ ౧౭.౧౧)

ఇతి, – బ్రహ్మహణో వక్ష్యమాణం యత్ వ్రతం తన్మధ్యే సప్తరాత్రోచితం వ్రతమ్ ఆచరేత్ – యద్ అపి సంవర్తేనోక్తమ్,

మణ్డూకనకులౌ హత్వా సర్పాజగరమూషకాన్ ।

త్రిరాత్రోపోషితః సమ్యక్ శుద్ధో బ్రాహ్మణభోజనాత్ ॥ (Sఅంsమ్ ౧౪౭)

[౮౭] ఇతి, యద్ అప్య్ ఉశనసోక్తమ్: "సర్పహన్తా మాషమాత్రం దద్యాత్" ఇతి, యచ్ చ వసిష్ఠేనోక్తమ్: "శ్వమార్జారనకులమణ్డూకసర్పాజగరమూషకాన్ హత్వా కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేత్ కించిద్ దద్యాత్" (VఅDహ్ ౨౧.౨౪) ఇతి — తత్ర సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తగౌరవలాఘవపర్యాలోచనయా కామకృతాకామకృతాభ్యాసానభ్యాసాదివిషయత్వమ్ ఊహనీయమ్ ॥ ౯ ॥

శిశుమారాదీన్ హత్వా దినమ్ ఏకం వ్రతత్వేన వృన్తాకమాత్రం భక్షయేద్ ఇత్య్ ఆహ ।

శిశుమారం తథా గోధాం హత్వా కూర్మం చ శల్యకమ్ ।

వృన్తాకఫలభక్షీ చాప్య్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి ॥ ౧౦ ॥ ఇతి ।

కాశ్యపస్ తు లోహదణ్డదానమ్ అప్య్ ఆహ: "కృకలాససర్పనకులగోధాశల్యకవధే 'హోరాత్రోషితశ్ చాన్తే లోహదణ్డం దద్యాత్" ఇతి (KSమ్ ౫.౫) । మనుస్ తు పక్షాన్తరాణ్య్ ఆహ ।

మార్జారనకులౌ హత్వా చాషం మణ్డూకమ్ ఏవ చ ।

శ్వగోధోలూకకాకాంశ్ చ శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ ॥

పయః పిబేత్ త్రిరాత్రం వా యోజనం వాధ్వనో వ్రజేత్ ।

ఉపస్పృశేత్ స్రవన్త్యాం వా సూక్తం వాబ్దైవతం జపేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౩౧–౩౨)

యమో ‘పి: “శ్వనకులసర్పమార్జారమణ్డూకవికిరకికీదివికగోధాగృధ్రోలూకవాయసమయూర-గ్రామచటకసృగాలమూషకాన్ హత్వా ఏకైకవధే శూద్రవధః’ ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

మార్జారగోధానకులమణ్డూకశ్వపతత్రిణః |

[౮౯] హత్వా త్ర్యహం పిబేత్ క్షీరం కృచ్ఛ్రం వా పాదికం చరేత్ || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౭౦)

విష్ణుర్ అపి: “గోధోలూకచాషకాకవధే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్” ఇతి (VఇDహ్ ౫౦.3౨) | ఈదృశానాం సర్వేషాం విసంవాదివచనానాం సాక్ష్యస్యవస్థాపకం వచనాన్తరం యత్ర న లభ్యతే | తత్ర సర్వత్ర విధీయమానప్రాయశ్చిత్తానుసారేణ సంహతాసంహతబుద్ధిపూర్వకాభుద్ధి-పూర్వకాభ్యాసానభ్యాసాపదనాపదాదివిషయత్వం కల్పనీయమ్ || ౧౦ ||

ఆరణ్యశ్వాదీనాం హన్తుర్ ఉపవాసత్రయపూర్వకం తిలప్రస్థదానమ్ ఆహ |

వృకజమ్బూకఋక్షాణాం తరక్షుశ్వానఘాతకః |

తిలప్రస్థం ద్విజే దద్యాత్ వాయుభక్షో దినత్రయమ్ || ౧౧ || ఇతి |

అత్రోపవాసత్రయం విష్ణుర్ అప్య్ ఆహ: “శ్వానం హత్వా త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్” ఇతి (VఇDహ్ ౫౦.3౦) | పైఠీనసిర్ అత్ర శూద్రహత్యావ్రతమ్ ఆహ: “కాకోలూకకృకలాసకఙ్కఖరవృకసృగాలభాసబర్హిణ-శుకమూషకచక్రవాకహంసప్రవేణికనకులమణ్డూలబిడాలశ్వవధే [౯౦] ఏతేషామ్ ఏకైకస్మిన్ శూద్రవధవద్ విహితమ్” |

నను – శూద్రహత్యావ్రతం షాణ్మాసికమ్ | తచ్ చాత్యన్తగురుత్వాద్ వృకాఇహత్యాయామ్ అయుక్తమ్ |

నాయం దోషః, అస్య వ్రతస్య చిరకాలనైరన్తర్యవిషయత్వేన నేతవ్యత్వాత్ || ౧౧ ||

గజాదివధే త్రికాలస్నానయుక్తమ్ ఏకోపవాసమ్ ఆహ।

జడస్య చ తురఙ్గస్య మహిషోష్ట్రనిపాతనే।

ప్రాయశ్చిత్తమ్ అహోరాత్రం త్రిసంధ్యమ్ అవగాహనమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఇతి।

మనుస్ త్వ్ అత్ర దానవిశేషమ్ ఆహ।

వాసో దద్యాద్ ధయం హత్వా పఞ్చ నీలాన్ వృషాన్ గజమ్।

అజమేషావ్ అనడ్వాహం ఖరం హత్వైకహాయనమ్ ॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౧.౧౩౬)

విష్ణుర్ అపి: "గజం హత్వా పఞ్చ నీలవృషాన్ దదాత్। తురఙ్గం హత్వా వాసః। ఏకహాయనమ్ అనడ్వాహం ఖరవధే। మేషాజవధే సువర్ణకృష్ణలమ్। తిలమ్ ఉష్ట్రవధే చ" (VఇDహ్ ౫౦.౨౫–౨౮) [౯౧] ఇతి। ఏతత్ త్రితయం ధనికవిషయమ్। ధనరహితస్యావృత్తివిషయమ్ అభిప్రేత్య సంవర్త ఆహ।

హస్తినం తురగం హత్వా మహిషోష్ట్రౌ కపిం తథా।

ఏషు సర్వేషు కుర్వీత సప్తరాత్రమ్ అభోజనమ్ ॥ ఇతి। (SఅంSమ్ ౧౪౧)

జాబాలిర్ అపి।

హస్తినం తురగం హత్వా మహిషం గాం తథైవ చ।

కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం కుర్యాత్ గోభూకన్యానృతేషు చ ॥ ఇతి ॥ ౧౨ ॥

కురఙ్గాదివధే బ్రాహ్మణభోజనసహితమ్ ఉపవాసత్రయమ్ ఆహ।

కురఙ్గం వానరం సింహం చిత్రం వ్యాఘ్రం తు ఘాతయన్ ।

శుధ్యతే స త్రిరాత్రేణ విప్రాణాం తర్పణేన చ ॥ ౧౩ ॥ ఇతి ।

చిత్రో వ్యాఘ్రసదృశమృగవిశేషః । తర్పణం భోజనమ్ । తథా చ సంవర్తః ।

[౬౨] వ్యాఘ్రం శ్వానం ఖరం సింహం మృగం సూకరమ్ ఏవ చ ।

ఏతాన్ హత్వా ద్విజః కుర్యాత్ బ్రాహ్మణానాం తు భోజనమ్ ॥ ఇతి । (SఅంSమ్ ౧౪౨)

జాబాలిస్ తు ఆవృత్తిం సంఘాతం చాభిప్రేత్యాహ ।

సింహవ్యాఘ్రవృకాణాం చ మృగఖడ్గరురుద్విపాన్ ।

హత్వా సాన్తపనం కుర్యాత్ గోభూకన్యానృతేషు చ ॥ ఇతి ।

గవాదివిషయాణ్య్ అనృతాని గోభూకన్యానృతాని । సుమన్తుర్ అపి:
“వానరసింహమార్జారమణ్డూక-మూషకశ్వవధే ప్రాజాపత్యమ్” ఇతి ॥ ౧౩ ॥

మృగాదిహత్యాయామ్ ఉపవాసపూర్వకనీవారాదిపారణమ్ ఆహ ।

మృగరోహిద్వరాహాణమ్ అవేర్ బస్తస్య ఘాతకః ।

అఫాలకృష్టమ్ అశ్నీయాద్ అహోరాత్రమ్ ఉపోష్య సః ॥ ౧౪ ॥ ఇతి ।

కురఙ్గశబ్దస్య మృగావాన్తరజాతివాచకత్వాత్ సామాన్యజాతివాచీ మృగశబ్దో గోబలీవర్దన్యాయేన కురఙ్గేతరవిషయో ద్రష్టవ్యః । యుద్ధయోగ్యో మేషో బస్తః । ధనికస్యావృత్తివిషయే కశ్యప ఆహ:
[౬౩] “అజావికవధే త్రిరాత్రం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । చీర్ణాన్తే హిరణ్యం దద్యాత్ వస్త్రం చ” ఇతి
(Kఅశ్Sమ్ 3.3౪–3౫) ॥ ౧౪ ॥

పూర్వత్రానుక్తానాం మృగాణాం వధే జపసహితమ్ ఉపవాసమ్ ఆహ।

ఏవం చతుష్పదానాం చ సర్వేషాం వనచారిణామ్।
అహోరాత్రోషితస్ తిష్ఠేజ్ జపేద్ వై జాతవేదసమ్ ॥ ౧౫ ॥ ఇతి।

న్యాయతత్త్వవిదా పాపతారతమ్యానుసారేణ ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యమ్ ఊహనీయమ్ ఇతి వివక్షిత్వా పూర్వోక్తానాం ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాణాం ప్రదర్శనార్థత్వం ద్యోతయితుమ్ ఏవమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్। సమూహనీయాః ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాః స్మృత్యన్తరేషు దర్శితాః। తత్ర శఙ్ఖః: "పశూన్ హత్వా తథా గ్రామ్యాన్ మాసం కుర్యాద్ విచక్షణః" ఇతి (Śఅజ్Sమ్ ౧౭.౧౦)। శాతాతపో 'పి: "హస్త్యశ్వరాసభవధే ఆరణ్యపశువధే చ మాసేనైకేన శుధ్యతి" ఇతి। వ్యాసో 'పి।

[౯౪] సూకరోష్ట్రఖరాన్ హత్వా త్ర్యహమ్ ఏతద్ వ్రతం చరేత్।
సర్వాంశ్ చ ప్రాణినః స్థూలాన్ మణ్డూకనకులేష్వ్ అహః॥ ఇతి।

కశ్యపో 'పి: "మృగమహిషవరాహకుఞ్జరగణ్డశరభతరక్షువానరసింహవ్యాఘ్రవృషచమర-శల్యకాదీనామ్ అన్యేషాం చ వధే అహోరాత్రోషితశ్ చీర్ణాన్తే ఘృతం దద్యాత్" ఇతి (Kఅశ్Sమ్ ౩.౧)। తత్ర సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తగౌరవలాఘవానుసారేణ కామకృతాకామకృతాభ్యాసానభ్యాసవిషయత్వం జ్ఞాతవ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥

సంకరీకరణమలినీకరణప్రకీర్ణకానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయోపపాతకానాం ప్రాయశ్చిత్తం దర్శయతి।

శిల్పినం కారుకం శూద్రం స్త్రియం వా యస్ తు ఘాతయేత్।
ప్రాజాపత్యద్వయం కృత్వా వృషైకాదశ దక్షిణా ॥ ౧౬ ॥ ఇతి।

శిల్పీ చిత్రకారాదిః | కారుః సూపకారాదిః | వృషః [౯౫] ఏకాదశో యాసాం గవాం తా వృషైకాదశాః | తద్రూపా దక్షిణా వృషైకాదశదక్షిణా | దేయేతి శేషః | అత ఏవ గౌతమః శూద్రవధం ప్రకృత్యాహ: "ఋషభైకాదశాశ్ చ గా దద్యాత్" ఇతి (GDహ్ ౨౨.౧౬) | మనుర్ అపి |

ప్రమాప్య శూద్రం షణ్మాసాన్ ఏతద్ ఏవ వ్రతం చరేత్ |

వృషభైకాదశా వాపి దద్యాద్ విప్రాయ గాః సితాః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౩౦)

|| ౧౬ ||

క్షత్రియవైశ్యయోర్ వధే పూర్వస్మాద్ అధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

వైశ్యం వా క్షత్రియం వాపి నిర్దోషం యో 'భిఘాతయేత్ |

సో 'పి కృచ్ఛ్రద్వయం కుర్యాత్ గోవింశద్దక్షిణాం దదేత్ || ౧౭ || ఇతి |

నిర్దోషమ్ ఇతి విశేషణాత్ సదోషవధే న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తం ద్రష్టవ్యమ్ | తచ్ చ చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్ |

క్షత్రియస్య వధం కృత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణత్రయమ్ |

వైశ్యస్య తు ద్వయం కుర్యాత్ శూద్రస్యైన్ధవమ్ ఏవ చ || ఇతి |

యత్ తు సంవర్తేన తతో 'పి న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్,

నిహత్య క్షత్రియం మోహాత్ త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్ విశుధ్యతి |

[౯౬] కుర్యాద్ ఏవానుపూర్వ్యేణ త్రీన్ కృచ్ఛ్రాంస్ తు యథావిధి ||

వైశ్యహత్యాం తు సంప్రాప్య కథంచిన్ మూఢచేతనః |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత స నరో వైశ్యఘాతకః ||

కుర్యాత్ శూద్రవధే విప్రః కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం తథా || (Sఅంsమ్ ౧౨౬–౨౮)

ఇతి, ఏతత్ సదోషస్యాకామకృతవధే ప్రోక్తమ్ ఇత్య్ అవిరోధః |

నను – నిర్దోషస్య వధే సదక్షిణాతికృచ్ఛ్రాద్వ్యాధికం ప్రాయశ్చిత్తం మనునా దర్శితమ్ ।

అకామతస్ తు రాజన్యం వినిపాత్య ద్విజోత్తమః ।

వృషభైకసహస్రా గా దద్యాత్ శుద్ధ్యర్థమ్ ఆత్మనః ॥

త్ర్యబ్దం చరేద్ వా నియతో జటీ బ్రహ్మహణో వ్రతమ్ ।

వసన్ దూరతరే గ్రామే వృక్షమూలనికేతనః ॥

[౯౭] ఏవమ్ ఏవ చరేద్ అబ్దం ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజోత్తమః ।

ప్రమాప్య వైశ్యం వృత్తస్థం దద్యాద్ ఏకశతం గవామ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౨౮–30)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

వృషభైకసహస్రా గా దద్యాత్ క్షత్రవధే పుమాన్ ।

బ్రహ్మహత్యావ్రతం వాపి వత్సరత్రితయం చరేత్ ॥

వైశ్యహాబ్దం చరేద్ చైవ దద్యాద్ వైకశతం గవామ్ ।

షణ్మాసాన్ శూద్రహాప్య్ ఏతద్ ధేనూర్ దద్యాద్ దశాథ వా ॥ ఇతి । (YDహ్ 3.౨౬౬–3౭)

త్రైవార్షికా అప్య్ అధికం గౌతమ ఆహ: “రాజన్యవధే షడ్వార్షికం ప్రాకృతం బ్రహ్మచర్యమ్ ఋషభైకసహస్రాశ్ చ గా దద్యాత్ । వైశ్యే త్రైవార్షికమ్ ఋషభైకశతాశ్ చ గా దద్యాత్ । శూద్రే సంవత్సరమ్ ఋషభైకాదశాశ్ చ గా దద్యాత్ । అనాత్రేయ్యాం చైవమ్” ఇతి (GDహ్ ౨౨.౧౪–౧౭) । శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: “పూర్వవద్ అమతిపూర్వం త్రిషు వర్ణేషు ప్రమాప్య ద్వాదశనవషట్త్రీన్ సంవత్సరాన్ వ్రతాన్య్ ఆదిశేత్ । తేషామ్ అన్తే గోసహస్రం తతో ‘ర్ధం తస్యార్ధం దద్యాత్ సర్వేషామ్ ఆనుపూర్వ్యేణ” ఇతి । శాతాతపో ‘పి ।

[౯౮] రాజన్యవైశ్యశూద్రాణాం షట్ త్రీన్య్ ఏకం చరేద్ వధే ।

వర్షాణి బ్రహ్మచర్యం తు విశుద్ధ్యర్థం క్రమేణ తు ॥

గోదానం తు వ్రతస్యాన్తే బ్రాహ్మణానాం చ భోజనమ్ ।

కార్యం సదక్షిణం సమ్యక్ విశుధ్యేత యథావిధి ॥ ఇతి ।

హారీతో ‘పి ।

బ్రాహ్మణః క్షత్రియం హత్వా షడ్వర్షాణి వ్రతం చరేత్ ।

వైశ్యం హత్వా హరేద్ ఏవం వ్రతం త్రైవారిషికం ద్విజః ||

శూద్రం హత్వా చరేద్ ఏకం వృషభైకాదశాశ్ చ గాః | ఇతి |

ఉశనా అపి: "రాజన్యవధే షడ్వార్షికం బ్రహ్మహత్యావ్రతమ్ | తస్యాన్తే వృషభైకసహస్రగోదానం చ" ఇతి | వసిష్ఠస్ తు షడ్వార్షికాద్ అధికమ్ అష్టవార్షికమ్ ఆహ: "ఏవం రాజన్యం హత్వాష్టౌ వర్షాణి చరేత్ | షడ్ వైశ్యమ్ | త్రీణి శూద్రమ్" ఇతి (VaDహ్ ౨౦.3౧–33) | బౌధాయనస్ తు నవవార్షికమ్ ఆహ: "నవ సమా రాజన్యస్య | తిస్రో వైశ్యస్య | సంవత్సరం శూద్రస్య స్త్రీణాం చ | బ్రాహ్మణవద్ ఆత్రేయ్యాః" (BDహ్ ౨.౧.౧.౮–౧౨) [౯౯] ఇతి | యమః |

హత్వా సవనినం వైశ్యం రాజన్యమ్ అపి దీక్షితమ్ |

హత్వా తు బ్రహ్మహత్యైవ తథాత్రేయీం చ బ్రాహ్మణీమ్ || ఇతి |

శఙ్ఖో ‘పి |

యాగస్థం క్షత్రియం హత్వా వైశ్యం హత్వా తు యాగగమ్ |

ఏతద్ ఏవ వ్రతం కుర్యాద్ ఆత్రేయీవినిషూదకః || (Śఅజ్Sమ్ ౧౭.౪)

[౧౦౦] ఇతి | అత్రైతేషు ఉదాహృతేషు వచనేషు త్రైవార్షికషడ్వార్షికాష్టవార్షికనవవార్షిక-ద్వాదశవార్షికరూపాః పఞ్చ పక్షా భాన్తి | ఆచార్యోక్తశ్ చాతికృచ్ఛ్రద్వయపక్ష ఏకః | అత్రైవం విషయవ్యవస్థావధో హి నిర్దోషః క్షత్రియస్ త్రివిధః | ఉత్తమో మధ్యమో ‘ధమశ్ చేతి | తత్ర రాజ్యపరిపాలనాదియుక్తః సవనస్థ ఉత్తమః | సవనరహితః పరిపాలకో మధ్యమః | ఉభయరహితో జాతిమాత్రక్షత్రియో ‘ధమః | తత్రైకైకస్య వధే బుద్ధిపూర్వాబుద్ధిపూర్వభేదేన ద్వే ద్వే ప్రాయశ్చిత్తే యోజనీయే | ఏషు వచనేషు క్వచిద్ గోదానం శ్రూయతే క్వచిన్ న | తత్ర ధనికాధనికవిషయభేదేన వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా | ఏతేనైవ న్యాయేన వ్యవస్థితవికల్పమ్ అభిప్రేత్య యాజ్ఞవల్క్యేన "బ్రహ్మహత్యావ్రతం వాపి" (YDహ్ 3.౨౬౬) ఇత్య్ ఉక్తమ్ | వైశ్యశూద్రయోర్ అపి ఉత్తమమధ్యాధమభేదేన ప్రాయశ్చిత్తవ్యవస్థా యోజనీయా | యథా హన్తవ్యభేదేన ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యమ్ ఉక్తం తథా హన్తృభేదే ‘ప్య్ అవగన్తవ్యమ్ | అత ఏవ విష్ణుః |

విప్రే తు సకలం దేయం పాదోనం క్షత్రియే స్మృతమ్ |

వైశ్యే ‘ర్ధం పాదమ్ ఏకం తు శూద్రజాతిషు శస్యతే || ఇతి |

కవషో ‘పి |

విప్రార్ధం క్షత్రియో ప్రోక్తం తదర్ధం వైశ్యజాతిషు |

తదర్ధమ్ ఏవ శూద్రాణాం ప్రాయశ్చిత్తం విదుర్ బుధాః ||

[౧౦౧] ఇతి | ఏతచ్ చాకామకృతే ద్రష్టవ్యమ్, విష్ణుప్రోక్తాన్ న్యూనత్వాత్ |

నను – ఆచార్యేణ స్త్రీవధే ప్రాజాపత్యద్వయం వృషభైకాదశగోదానసహితం యత్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం తద్ అయుక్తమ్ | స్మృత్యన్తరేషు న్యూనాధికప్రాయశ్చిత్తయోర్ దర్శనాత్ | తత్ర మనుః న్యూనం దర్శయతి |}

జీనకార్ముకబస్తావీన్ పృథగ్ దద్యాద్ విశుద్ధయే |

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం నారీర్ హత్వానవస్థితాః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౩౮)

జీనం చర్మమయమ్ ఉదకపాత్రమ్ | అనవస్థితాః స్వైరిణ్యః | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

దుర్వృత్తా బ్రహ్మవిట్క్షత్రశూద్రయోషాః ప్రమాప్య తు |

దృతిం ధనుర్ బస్తమ్ అవిం క్రమాద్ దద్యాద్ విశుద్ధయే || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౬౮)

వ్యాఘ్రో ‘పి |

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం నారీర్ హత్వానవస్థితాః |

శఙ్ఖశుక్త్యజమేషాంశ్ చ క్రమాత్ దద్యాద్ విశుద్ధయే ||

[౧౦౨] ఇతి |

ఏతాని వచనాని మూలవచనేన న విరుధ్యన్తే సదోషస్త్రీవిషయతాయాస్ తేషు స్పష్టత్వాత్ | మూలవచనం తు నిర్దోషక్షత్రియాదిసన్నిధిపాఠాత్ నిర్దోషస్త్రీవిషయమ్ |

నను – నిర్దోషస్త్రీవధే అధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అప్రదుష్టాం స్త్రియం హత్వా శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ | ఇతి | (YDహ్ 3.౨౬౯)

మైవమ్, తస్య కామకృతవిషయత్వేన వ్యవస్థాపనీయత్వాత్ | యత్ త్వ్ అఙ్గిరసా దర్శితమ్,

ఆహితాగ్నేర్ ద్విజాగ్ర్యస్య హత్వా పత్నీమ్ అనిన్దితామ్ |

బ్రహ్మహత్యావ్రతం కుర్యాద్ ఆత్రేయీఘ్నస్ తథైవ చ ||

ఇతి, తత్ర బ్రహ్మహత్యావ్రతస్యాహితాగ్నిస్త్రీవిషయత్వాభిధానాత్ స్త్రీజాతిమాత్రవిషయేణ మూలవచనేన నాస్తి విరోధః | వసిష్ఠస్ తు స్త్రీవధే రాజన్యవ్రతమ్ ఆహ: “అనాత్రేయీం

రాజన్యహింసాయాం । రాజన్యాం వైశ్యహింసాయామ్ । వైశ్యాం శూద్రహింసాయామ్ । శూద్రాం హత్వా సంవత్సరమ్" (VఅDహ్ ౨౦.౩౭–౪౦) [౧౦౩] ఇతి । అనాత్రేయీం హత్వా రాజన్యహింసాయాం యద్ వ్రతం తద్ ఆచరేద్ ఇతి యోజనీయమ్ । హారీతో 'పి: "క్షత్రియవద్ బ్రాహ్మణీషు । వైశ్యవత్ క్షత్రియాసు శూద్రవత్ వైశ్యాయామ్ । శూద్రాం హత్వా నవ మాసాన్" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౧౩–౧౫) । ఇదం రాజన్యవ్రతమ్ ఆహితాగ్నిపత్నీం గుణవతీం కామతో ఘాతుకస్య ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రామాదికవిషయే తు వ్యాస ఆహ ।

అకామతః స్త్రియం హత్వా బ్రాహ్మణీం వైశ్యవచ్ చరేత్ ।

కామతో ద్విగుణం ప్రోక్తం ప్రదుష్టాం తు న కించన ॥ ఇతి ।

అనాత్రేయీవధే రాజన్యవ్రతస్యాభిహితత్వాత్ ఆత్రేయీవధే బ్రహ్మహత్యావ్రతమ్ ఇతి గమ్యతే । తథా చ యమః ।

హత్వా సవనినం వైశ్యం రాజన్యమ్ అపి దీక్షితమ్ ।

హత్వా తు బ్రహ్మహత్యైవ తథాత్రేయీం చ బ్రాఃమణీమ్ ॥ ఇతి ।

ఆత్రేయీలక్షణం చ స ఏవాహ ।

జన్మప్రభృతిసంస్కారైః సంస్కృతా బ్రహ్మచర్యయా ।

గర్భిణీ వాథ వా యా స్యాత్ తామ్ ఆత్రేయీం వినిర్దిశేత్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో 'పి: [౧౦౪] "రజస్వలామ్ ఋతుస్నాతామ్ ఆత్రేయీమ్ ఆహుః । అత్ర హ్య్ ఏష్యదపత్యం భవతీతి" ఇతి (VఅDహ్ ౨౦.౩౫–౩౬) । అనృతుమత్యా వధే జాతిభేదేన భిన్నం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ప్రేచేతాః: "అనృతుమతీం బ్రాహ్మణీం హత్వా కృచ్ఛ్రాబ్దం షణ్మాసాన్ వేతి । క్షత్రియాం హత్వా షణ్మాసాన్ మాసత్రయం వేతి । వైశ్యాం హత్వా మాసత్రయం సార్ధమాసం వేతి । శూద్రాం హత్వా సార్ధమాసం సార్ధత్రయోవింశతిదినాని వేతి" ఇతి । ప్రతిలోమపురుషసంసర్గేణాప్త్యం లబ్ధవతీనాం వధే బ్రహ్మగర్భ ఆహ ।

[౧౦౫] ప్రతిలోమప్రసూతానాం స్త్రీణాం మాసా వధే స్మృతాః ।

అన్తరప్రభావాణాం చ సూతాదీనాం చతుర్ద్విషట్ ॥ ఇతి ।

బ్రాహ్మణ్యా వధే షణ్మాసాః క్షత్రియాయాశ్ చత్వారః వైశ్యాయా ద్వావ్ ఇతి యోజనీయమ్ । సూతవైదేహకచణ్డాలానాం వధే 'ప్య్ ఏషైవ యోజనా ద్రష్టవ్యా ॥ ౧౭ ॥

ఇదానీం వైశ్యాదివధే ప్రకారాన్తరేణ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

వైశ్యం శూద్రం క్రియాసక్తం వికర్మస్థం ద్విజోత్తమమ్।
హత్వా చాన్ద్రాయణం తస్య వింశద్గాశ్ చైవ దక్షిణామ్॥ ౧౮॥ ఇతి।

నను – ఏతద్ వైశ్యవధప్రాయశ్చిత్తం వ్యాహతమ్। తథా హి, విట్శబ్దేనాత్ర కిం సదోషో వివక్ష్యతే ఉత నిర్దోషజాతిమాత్రః, అథ వా గుణవాన్ – ఇతి। తత్ర ప్రథమే న్యూనప్రాయశ్చిత్తాభిధాయిభ్యాం పూర్వోదాహృతాభ్యాం చతుర్వింశతిమత-సంవర్తవచనాభ్యాం వ్యాహన్యేత్। ద్వితీయే నిర్దోషజాతిమాత్రవిషయేణ సమన్తరపూర్వోక్తమూలవచనేనైవ విరోధః। తృతీయే తు,

యాగస్థక్షత్రవిడ్ఘాతీ చరేద్ బ్రహహణి వ్రతమ్। (YDహ్ ౩.౨౫౧)

ఇత్య్ అనేనైవ విరోధః।

మైవమ్, ఈషత్సువృత్తస్య వైశ్యస్యాత్ర వివక్షితత్వాత్। అత ఏవాత్యన్తసువృత్తేన విహితసకలక్రియాసక్తేన [౧౦౬] శూద్రేణ సాహచర్యమ్ అవిరుద్ధమ్। ద్విజోత్తమశబ్దో విప్రే ప్రసిద్ధః। క్షత్రియ ‘పి కథంచిద్ వర్తయితుం శక్యః। ద్విజశబ్దాభిధేయం వైశ్యమ్ అపేక్ష్య తస్యోత్తమత్వాత్। తత్ర క్షత్రియపక్షే వికర్మణి కస్మింశ్చిద్ బ్రహ్మఘాతాదౌ తిష్ఠతీతి వికర్మస్థః। ఏవం చ సతి చతుర్వర్ణవిషయకమ్ ఏకం ప్రాయశ్చిత్తం న్యాయదర్శినామ్ ఏతత్ సంపద్యతే। హత్వా తౌ యో వర్తతే తస్య – ఇతి యోజనీయమ్। దక్షిణాం నిర్దిశేద్ ఇతి శేషః॥ ౧౮॥

చాతుర్వర్ణ్యకర్తృకే చణ్డాలవధే క్రమేణ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

చణ్డాలం హతవాన్ కశ్చిద్ బ్రాహ్మణో యది కంచన।
ప్రాజాపత్యం చరేత్ కృచ్ఛ్రం గోద్వయం దక్షిణాం దదత్॥ ౧౯॥
క్షత్రియేణాపి వైశ్యేన శూద్రేణైవేతరేణ వా।

చణ్డాలస్య వధే ప్రాప్తే కృచ్ఛ్రార్ధేన విశుధ్యతి ॥ ౨౦ ॥ ఇతి ।

వృత్తిభేదేన బ్రాహ్మణానాం భేదే ‘పి న ప్రాయశ్చిత్తభేద ఇతి వివక్షితత్వాత్ కశ్చిత్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । ఏవం చణ్డాలే ‘పి కంచనేతి విశేషణం యోజనీయమ్ । ఇతరో మూర్ధావసిక్తసూతాదిః । అఙ్గిరాస్ త్వ్ అత్రైవ సమానం ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమ్ ఆహ ।

అన్త్యజానాం తు గమనే భోజనే చ ప్రమాపణే ।

పరాకేణ విశుద్ధిః స్యాద్ భగవాన్ అఙ్గిరాబ్రవీత్ ॥ ఇతి ।

హారీతో ‘పి ।

[౧౦౭] చాణ్డాలవధసంప్రాప్తిర్ బ్రాహ్మణేన భవేద్ యది ।

కారయేద్ ద్వాదశం కృచ్ఛ్రం తప్తకృచ్ఛ్రం తతో భవేత్ ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౭౧)

ఏతచ్ చ జ్ఞానపూర్వకే ద్రష్టవ్యమ్ । అజ్ఞానపూర్వకే తు చాన్ద్రాయణమ్ । తద్ ఆహ లౌగాక్షిః ।

హననే ప్రతిలోమానాం శూద్రజానాం కథం భవేత్ ।

జ్ఞానపూర్వే పరాకః స్యాద్ అజ్ఞానే చైన్దవం తథా ॥ ఇతి ।

సూతాదివధే ‘ప్య్ ఏతద్ ఏవ । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

చాన్ద్రాయణం చరేత్ సర్వాన్ అపకృష్టాన్ నిహత్య తు । ఇతి । (YDహ్ 3.౨౬౨)

కృచ్ఛ్రార్ధేనేత్య్ అర్ధగ్రహణం పాదస్య పాదత్రయస్య చోపలక్షణమ్ । అత ఏవ లౌగాక్షిః ।

సర్వమ్ అర్ధం త్రిపాదం చ పాదం చైవ వ్రతం చరేత్ ।

వర్ణక్రమాద్ అన్తరజహింసాగమనభోజనే ॥ ఇతి ॥ ౧౯–౨౦ ॥

యది చణ్డాలశ్వపాకౌ చోరౌ స్యాతామ్, తదా తయోర్ వధే స్వల్పం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

చోరౌ శ్వపాకచణ్డాలౌ విప్రేణాభిహతౌ యది ।

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ ౨౧ ॥

[౧౦౮] ఇతి । యది విప్రేణాభిహతస్ తదా స విప్రః శుధ్యతీతి యోజనా । యద్య్ అపి చణ్డాలవధో నోపపాతకేషు పరిగణితః తథాపి మనుష్యవధసామాన్యేన తత్రాన్తర్భావమ్ అభిప్రేత్య తత్ప్రకరణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్ ॥ ౨౧ ॥

చణ్డాలప్రసఙ్గాత్ తద్విషయాణాం ప్రకీర్ణకానామ్ అపి కేషాంచిత్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అత్రాభిధీయతే । తత్ర సంభాషణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

శ్వపాకం వాపి చణ్డాలం విప్రః సంభాషతే యది ।

ద్విజసంభాషణం కుర్యాత్ సావిత్రీం తు సకృజ్ జపేత్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతి ।

ద్విజశబ్దేనానూచానో విప్రో వివక్షితః, నీచవిప్రసంభాషణస్య ప్రాయశ్చిత్తరూపత్వాసంభవాత్ । ద్విజసాంనిధ్యాభావే గాయత్రీజపః ఇత్య్ అనుకల్పో ద్రష్టవ్యః । అత ఏవ హారీతో వికల్పమ్ ఆహ ।

చాణ్డాలైః సహ సంభాష్య ద్విజసంభాషణాత్ శుచిః ।

సావిత్రీం వ్యాహరేద్ వాపి ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః ॥ ఇతి । (Hఆత్Sమ్ ౨౦.౬౮)

సంభాషమాణో విప్రో యద్య్ ఉచ్ఛిష్టః స్యాత్ తదా త్రిరాత్రోపవాసమ్ ఆహ స ఏవ ।

ఉచ్ఛిష్టః సహ సంభాషేత్ త్రిరాత్రేణైవ శుధ్యతి । ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౬౯) ॥ ౨౨ ॥

ఏకశయ్యాస్వాపే సహమార్గగమనే చ పృథక్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

చణ్డాలైః సహ సుప్తం తు త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసయేత్ ।

చణ్డాలైకపథం గత్వా గాయత్రీస్మరణాత్ శుచిః ॥ ౨౩ ॥

[౧౦౯] ఇతి। స్పష్టో ‘ర్థః ॥ ౨౩ ॥

దర్శనస్పర్శనయోః పృథక్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

చణ్డాలదర్శనే సద్య ఆదిత్యమ్ అవలోకయేత్।

చణ్డాలస్పర్శనే చైవ సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్ ॥ ౨౪ ॥ ఇతి।

ఏతద్ ఏవ ఆపస్తమ్బో ‘ప్య్ ఆహ: “చణ్డాలస్పర్శే సంభాషాయాం దర్శనే చ దోషః। తత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ అవగాహనమ్ అపామ్ ఉపస్పర్శనం సంభాషాయాం బ్రాహ్మణసంభాషా దర్శనే జ్యోతిషాం దర్శనమ్” ఇతి। సుమన్తుర్ అపి: “చణ్డాలదర్శనే సూర్యదర్శనమ్। సంభాషణే బ్రాహ్మణాభివ్యాహారః। సంస్పర్శనే సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్” ఇతి। దేవలో ‘పి।

శ్వపాకం పతితం వ్యఙ్గమ్ ఉన్మత్తం శవదాహకమ్।

సూతికం సూతికాం నారీం రజసా చ పరిప్లుతామ్ ॥

శ్వకుక్కుటవరాహాంశ్చ గ్రామ్యాన్ సంస్పృశ్య మానవః।

సచైలః సశిరాః స్నాత్వా తదానీమ్ ఏవ శుధ్యతి ॥ ఇతి।

అవస్థావిశేషేణ స్పర్శనే విశేషమ్ ఆహ శాతాతపః।

[౧౧౦] యేన కేనచిద్ అభ్యక్తః చణ్డాలం సంస్పృశేద్ యతి।

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥

అశుద్ధాన్ స్వయమ్ అప్య్ ఏతాన్ అశుద్ధశ్ చ యది స్పృశేత్।

విశుధ్యత్య్ ఉపవాసేన త్రిరాత్రేణ తతః శుచిః ॥

ఉచ్ఛిష్టః సంస్పృశేద్ విప్రో మద్యం శూద్రం శునో ‘శుచీన్।

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి || ఇతి |

యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

అశుద్ధాన్ స్వయమ్ అప్య్ ఏతాన్ శుద్ధశ్ చ యది సంస్పృశేత్ |

విశుధ్యత్య్ ఉపవాసేన త్రిరాత్రేణ తతః శుచిః ||

ఉచ్ఛిష్టం సంస్పృశేద్ విప్రః పునః కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి |

ఇతి, తత్ సహోపవేశనశయనాదినా చిరస్పర్శవిషయమ్ | యది స్పృష్టో మూత్రాదికం కుర్యాత్ తదా త్రిరాత్రోపవాసః | భుక్తోచ్ఛిష్టో యది స్పృశేత్ తదా షడ్రాత్రోపవాసః ఇతి | తద్ ఆహ శాతాతపః |

చణ్డాలైః శ్వపచైః స్పృష్టే విణ్మూత్రే కురుతే ద్విజః |

త్రిరాత్రం తత్ర కుర్వీత భుక్తోచ్ఛిష్టః షడ్ ఆచరేత్ ||

[౧౧౧] ఇతి | చణ్డాలవత్ చిత్యాదిస్పర్శే ‘పి సచైలం స్నానమ్ | తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే |

చితిం చ చితికాష్ఠం చ యూపం చణ్డాలమ్ ఏవ చ |

స్పృష్ట్వా దేవలకం చైవ సవాసా జలమ్ ఆవిశేత్ || ఇతి || ౨౪ ||

చణ్డాలస్వామికవాప్యుదకపానే జ్ఞానాజ్ఞానకృతే పృథక్ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

చణ్డాలఖాతవాపీషు పీత్వా సలిలమ్ అగ్రజః |

అజ్ఞానాచ్ చైకభక్తేన త్వ్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి || ౨౫ || ఇతి |

అజ్ఞానకృతస్యైకభక్తమ్ | జ్ఞానకృతస్య తూపవాసః | అత ఏవ ఆపస్తమ్బః చణ్డాలవాపీం ప్రకృత్యాహ |

తత్తోయం యః పిబేద్ విప్రః కామతో ‘కామతో ‘పి వా |

అకామాత్ నక్తభోజీ స్యాద్ అహోరాత్రేణ కామతః || ఇతి |

తత్రైవాభ్యాసవిషయమ్ అభిప్రేత్య ఆపస్తమ్బ ఆహ।

అన్త్యజైః ఖానితాః కూపాస్ తడాగా వాప్య ఏవ చ।

ఏషు స్నాత్వా చ పీత్వా చ ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి॥ ఇతి।

యత్ తు తేనైవోక్తమ్।

ప్రపాస్వ్ అరణ్యే కటక చ సౌరే

ద్రోణ్యాం జలం కేశవినిఃసృతం వా।

శ్వపాకచణ్డాలపరిగ్రహేషు

పీత్వా జలం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యేత్॥ (Āప్Dహ్ ౨.౨)

ఇతి, తద్ అశక్తవిషయమ్॥ ౨౫॥

చణ్డాలభాణ్డస్పృష్టస్య కూపస్థజలస్య పానే ‘ధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

చణ్డాలభాణ్డసంస్పృష్టం పీత్వా కూపగతం జలమ్।

గోమూత్రయావకాహారస్ త్రిరాత్రాత్ శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్॥ ౨౬॥ ఇతి।

చణ్డాలో భాణ్డేనోదకం యస్మాత్ కూపాద్ ఆనయతి తత్ కూపస్థోదకం పీత్వా గోమూత్రసహితయవపిష్టాదికం దినత్రయమ్ ఆహారత్వేన స్వీకుర్యాత్॥ ౨౬॥

తదీయభాణ్డస్థోదకపానే జరణాజరణభేదేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

చణ్డాలఘటసంస్థం తు యత్ తోయం పిబతి ద్విజః।

తత్క్షణాత్ క్షిపతే యస్ తు ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ ౨౭ ॥

యది న క్షిపతే తోయం శరీరే యస్య జీర్యతి ।

ప్రాజాపత్యం న దాతవ్యం కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ॥ ౨౮ ॥

[౧౧3] ఇతి । ప్రథమమ్ అజ్ఞానాత్ పీత్వా పశ్చాత్ తదానీమ్ ఏవ విజ్ఞాయ యది వమేత్ తదా ప్రాజాపత్యమ్ । తజ్జరణే సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం పరిషదా దాతవ్యమ్ । న తు ప్రాజాపత్యమ్ । తస్యాజ్ఞానవిషయత్వమ్ అఙ్గిరా దర్శయతి ।

చణ్డాలపరిగృహీతం యద్ అజ్ఞానాద్ ఉదకం పిబేత్ ।

తస్య శుద్ధిం విజానీయాత్ ప్రాజాపత్యేన నిత్యశః ॥

యస్ తు చణ్డాలసంస్పృష్టం పిబేత్ కించిద్ ధి కామతః ।

స తు సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం చరేత్ శుద్ధ్యర్థమ్ ఆత్మనః ॥ ఇతి ।

యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

యస్ తు చాణ్డాలభాణ్డస్థమ్ అజ్ఞానాద్ ఉదకం పిబేత్ ।

స తు త్ర్యహేణ శుధ్యేత్ తు శూద్రస్ త్వ్ ఏకేన శుధ్యతి ॥

ఇతి, తద్ ఆపద్విషయమ్ ॥ ౨౭–౨౮ ॥

బుద్ధిపూర్వకం తత్పానే వర్ణభేదేన ప్రాయశ్చిత్తభేదమ్ ఆహ ।

చరేత్ సాన్తపనం విప్రః పాజాపత్యమ్ అనన్తరః ।

తదర్ధం తు చరేద్ వైశ్యః పాదం శూద్రస్ తద్ ఆచరేత్ ॥ ౨౯ ॥ ఇతి ।

అనన్తరః క్షత్రియః । ఏతస్య బుద్ధిపూర్వవిషయత్వమ్ ఆపస్తమ్బ ఆహ ।

చణ్డాలకూపభాణ్డస్థం నరః కామాజ్ జలం పిబేత్ ।

ప్రాయశ్చిత్తం కథం తత్ర వర్ణే వర్ణే వినిర్దిశేత్ ॥

చరేత్ సాన్తపనం విప్రః ప్రాజాపత్యం తు భూమిపః ।

తదర్ధం తు చరేద్ వైశ్యః శూద్రే పాదం వినిర్దిశేత్ ॥ ఇతి ॥ ౨౯ ॥

చణ్డాలభాణ్డోదకపానప్రసఙ్గాద్ ఇతరాన్త్యజభాణ్డోదకాదిపానే ‘పి ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

భాణ్డస్థమ్ అన్త్యజానాం తు జలం దధి పయః పిబేత్ ।

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః శూద్రశ్ చైవ ప్రమాదతః ॥ ౩౦ ॥

బ్రహ్మకూర్చోపవాసేన ద్విజాతీనాం తు నిష్కృతిః ।

శూద్రస్య చోపవాసేన తథా దానేన శక్తితః ॥ ౩౧ ॥ ఇతి ।

అన్త్యజా రజకాదయః,

రజకశ్ చర్మకారశ్ చ నటో బరుడ ఏవ చ ।

కైవర్తమేదభిల్లాశ్ చ సప్తైతే చాన్త్యజాః స్మృతాః ॥

ఇతి స్మరణాత్ । బ్రహ్మకూర్చమ్ ఆచార్య ఏవోపరిష్టాద్ వక్ష్యతి । తత్సహిత ఉపవాసః త్రైవర్ణికస్య । తద్రహితశ్ చతుర్థస్య । [౧౧౫] బ్రహ్మకూర్చస్థానే యథాశక్తి దానం ద్రష్టవ్యమ్ । ఆమాదిషు భాణ్డాన్తరప్రాప్తేషు నాస్తి కశ్చిద్ దోషః । తథా చ చతుర్వింశతిమతే ।

ఆమం మాంసం ఘృతం క్షౌద్రం స్నేహాశ్ చ ఫలసంభవాః ।

అన్త్యభాణ్డస్థితా హ్య్ ఏతే నిష్క్రాన్తాః శుచయః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

మహత్సు తు తటాకాదిషు చణ్డాలాదిసంబన్ధే ‘పి నాస్తి కశ్చిద్ దోషః । అల్పేషు తు కూపన్యాయః । తద్ ఆహ విష్ణుః ।

జలాశయేష్వ్ అథాల్పేషు స్థావరేషు మహీతలే ।

కూపవత్ కథితా శుద్ధిర్ మహత్సు తు న దూషణమ్ ॥ ఇతి ॥ ౩౦–౩౧ ॥

అజ్ఞానపూర్వకే చణ్డాలాన్నభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

భుఙ్క్తే ‘జ్ఞానాద్ ద్విజశ్రేష్ఠశ్ చణ్డాలాన్నం కథంచన ।

గోమూత్రయావకాహారో దశరాత్రేణ శుధ్యతి ॥ ३२ ॥ ఇతి ।

స్పష్టమ్ ॥ ३२ ॥

తత్ర ప్రమాణమ్ ఆహ ।

ఏకైకం గ్రాసమ్ అశ్నీయాద్ గోమూత్రయావకస్య చ ।

[౧౧౬] దశాహం నియమస్థస్య వ్రతం తత్ తు వినిర్దిశేత్ ॥ ३३ ॥ ఇతి ।

గోమూత్రేణ పాచితం యద్ యవమయమ్ అన్నం తస్య గ్రాసనేకైకస్మిన్ దినే భుఞ్జీత । నియమః స్నానమౌనాదిః । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

స్నానం మౌనోపవాసేజ్యాస్వాధ్యాయోపస్థనిగ్రహాః ।

నియమా గురుశుశ్రూషాశౌచాక్రోధాప్రమాదతాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ३.३౧౪)

ఈదృశనియమనిష్ఠస్య తద్ యావకాహారవ్రతం నిర్దిశేత్ । బుద్ధిపూర్వకే త్వ్ అఙ్గిరా ఆహ ।

అన్త్యావసాయినామ్ అన్నం అశ్నీయాద్ యశ్ చ కామతః ।

స తు చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ తప్తకృచ్ఛ్రమ్ అథాపి వా ॥ ఇతి ।

అన్త్యావసాయినశ్ చణ్డాలాదయః । తాంశ్ చ స ఏవాహ ।

చణ్డాలః శ్వపచః క్షత్తా సూతో వైదేహకస్ తథా ।

మాగధాయోగవౌ చైవ సర్వే హ్య్ అన్త్యావసాయినః || ఇతి |

ఆమపక్వయోశ్ చణ్డాలాన్నయోర్ వ్రతభేదమ్ ఆహ విష్ణుః [౧౧౭] "చాణ్డాలాన్నం భుక్త్వా త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | సిద్ధం భుక్త్వా పరాకః" ఇతి (Vఇsమ్ ౫౧.౫౭–౫౮) | అత్ర మూలవచనోక్తో గోమూత్రయావకాహారః సిద్ధాన్నవిషయో భవిష్యతి | యావకసహితస్య దశరాత్రోపవాసస్య పరాకసమత్వాత్ | యత్ తు హారీతేనోక్తమ్,

చణ్డాలాన్నం ప్రమాదేన యది భుఞ్జీత వై ద్విజః |

తతశ్ చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ మాసమ్ ఏకం వ్రతం చరేత్ ||

శూద్రో వాప్య్ అర్ధమాసం వై భుక్త్వా చైవ జితేన్ద్రియః |

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసీ చ బ్రాహ్మణాంస్ తర్పయేత్ శుచిః || (Hఆర్Sమ్ ౨.౭౩–౭౫)

ఇతి, తద్ గోమూత్రయావకాహారాశక్తవిషయమ్ | బుద్ధిపూర్వకస్య చిరకాలానువృత్తౌ మనునోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

చణ్డాలాన్త్యస్త్రియో గత్వా భుక్త్వా చ ప్రతిగృహ్య చ |

పతత్య్ అజ్ఞానతో విప్రో జ్ఞానాత్ సామ్యం తు గచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౭౫)

అత్ర చీర్ణవ్రతస్య పునర్ ఉపనయనం కూర్మపురాణే దర్శితమ్ |

చాణ్డాలాన్నం ద్విజో భుక్త్వా సమ్యక్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ |

బుద్ధిపూర్వే తు కృచ్ఛ్రాబ్దం పునః సంస్కారమ్ ఏవ చ || ఇతి |

వసిష్ఠో 'పి: "చణ్డాలపతితాన్నభోజనే పునర్ ఉపనయనమ్" ఇతి (VఅDహ్ ౨౦.౧౭) || 33 ||

అథ కంచిత్ కాలం ఏకస్మిన్ గృహే చణ్డాలేన సహ వ్యవహర్తుః "అవిజ్ఞాతస్ తు చణ్డాలః" ఇత్యాదినా "భూమిదోషో న విద్యతే" ఇత్యన్తేన శోకసమూహేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

అవిజ్ఞాతస్ తు చణ్డాలో యత్ర వేశ్మని తిష్ఠతి |

విజ్ఞాతే తూపసన్నస్య ద్విజాః కుర్వన్త్య్ అనుగ్రహమ్ || ३४ || ఇతి |

అనేన శ్లోకేన పరిషదుపసత్తిర్ విహితా | యద్య్ అపి సర్వేషు ప్రాయశ్చిత్తేషు పరిషదుపసత్తిః సమానా తథాపి ప్రకటపాపేష్వ్ ఏవ సా | న తు రహస్యేషు | అత్ర తు రహస్యమ్ అపి ప్రకటీకర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య ప్రాతిస్వికమ్ ఉపసత్త్యభిధానమ్ | అనుగ్రహశ్ చరితవ్యప్రాయశ్చిత్తవిశేషోపదేశః || ౩౪ ||

ఉపసదనయోగ్యం పరిషద్విశేషం దర్శయితుం ద్విజాన్ విశినష్టి |

మునివక్త్రోద్గతాన్ ధర్మాన్ గాయన్తో వేదపారగాః |

పతన్తమ్ ఉద్ధరేయుస్ తం ధర్మజ్ఞాః పాపసంకరాత్ || ౩౫ ||

[౧౧౯] ఇతి | వక్త్రోద్గతాన్ గాయన్త ఇత్య్ అనేన ధర్మశాస్త్రమ్ ఉచ్చార్య ప్రాయశ్చిత్తం విధేయమ్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి | యుక్తం చైతత్ | తథా సతి ప్రామాదికాన్య్ అథాభిధానశఙ్కానుదయాత్ | యద్య్ అపి చణ్డాలసహవాస ఏకమ్ ఏవ పాపం తథాపి తస్మిన్ సతి అనుష్ఠితానాం నిత్యనైమిత్తికానాం బహూనాం వైకల్ప్యసంభవమ్ అభిప్రేత్య పాపసంకరాద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ || ౩౫ ||

పరిషదాభిధేయం వ్రతవిశేషం దర్శయతి |

దధ్నా చ సర్పిషా చైవ క్షీరగోమూత్రయావకమ్ |

భుఞ్జీత సహ సర్వైశ్ చ త్రిసంధ్యమ్ అవగాహనమ్ || ౩౬ || ఇతి |

దధ్నా సర్పిషా చ సంయుక్తమ్ ఇతి శేషః | గృహస్వామివద్ గృహవాసినో బాలవృద్ధాదయః సర్వే ‘పి యావకభోజనత్రిసంధ్యావగాహనే కుర్యుః || ౩౬ ||

తత్ర దధ్యాదీనాం సర్వేషాం సమాహారప్రసక్తౌ విభజతి।

త్ర్యహం భుఞ్జీత దధ్నా చ త్ర్యహం భుఞ్జీత సర్పిషా।
త్ర్యహం క్షీరేణ భుఞ్జీత ఏకైకేన దినత్రయమ్ ॥ ౩౭ ॥ ఇతి।

దధ్నా సంయుక్తం గోమూత్రయావకం దినత్రయం భుఞ్జీత। ఘృతక్షీరయోర్ అప్య్ ఏవమ్ ఏవ యోజ్యమ్। తథా సతి నవ దినాని సంపద్యన్తే। పునర్ అప్య్ ఏకైకేన దధ్యాదినా సంయుక్తమ్ ఏకైకస్మిన్ దినే బుఞ్జీతేతి దినత్రయం సంపద్యతే। ఏతత్ సర్వం మిలిత్వా ద్వాదశరాత్రం భవతి ॥ ౩౭ ॥

యావకే వర్జ్యమ్ ఆహ।

[౧౨౦]

భావదుష్టం న భుఞ్జీత నోచ్ఛిష్టం కృమిదూషితమ్। ఇతి।

భావేన దుష్టం భావదుష్టమ్। యస్మిన్న్ అవలోకితే సతి అత్యన్తసాదృశ్యేన తస్మిన్న్ అమేధ్యాదిభావః సహసా బుద్ధిమ్ ఆరోహేత్ తాదృశం న భోక్తవ్యమ్ ॥

దధ్యాదీనాం త్రయాణాం పరిమాణమ్ ఆహ।

దధిక్షీరస్య త్రిఫలం పలమ్ ఏకం ఘృతస్య తు ॥ ౩౮ ॥ ఇతి ।

దధి క్షీరంచేతి దధిక్షీరే తయోః ప్రత్యేకం పలత్రయం పరిమాణమ్ । యావకస్య పరిమాణం గ్రాసమాత్రం పూర్వోక్తన్యాయేన వేదితవ్యమ్ ॥ ౩౮ ॥

చేతనానాం శుద్ధిహేతుమ్ అభిధాయాచేతనానామ్ అప్య్ ఆహ ।

భస్మనా తు భవేత్ శుద్ధిర్ ఉభయోస్ తామ్రకాంశ్యయోః ।
జలశౌచేన వస్త్రాణాం పరిత్యాగేన మృణ్మయమ్ ॥ ౩౯ ॥ ఇతి

మృణ్మయస్య్ భాణ్డస్య పరిత్యాగ ఏవ కర్తవ్యః । శుద్ధిస్ తు నాస్తీత్య్ అభిప్రాయః ॥ ౩౯ ॥

గృహస్య దాహః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ ।

కుసుమ్భగుడకార్పాసలవణం తైలసర్పిషీ ।
ద్వారే కృత్వా తు ధాన్యాని దద్యాద్ వేశ్మని పావకమ్ ॥ ౪౦ ॥ ఇతి ।

కుసుమ్భం తైలసాధనధాన్యమ్ । కుసుమ్భాదీని ధాన్యాన్య్ అతిదాహ్యత్వేన ద్వారి స్థాపనీయాని ॥ ౪౦ ॥

గృహదాహాద్యన్తరం కర్తవ్యమ్ ఆహ।

[౧౨౧] ఏవం శుద్ధస్ తతః పశ్చాత్ కుర్యాత్ బ్రాహ్మణతర్పణమ్।
త్రింశతం గోవృషం చైకం దద్యాద్ విప్రేషు దక్షిణామ్॥ ౪౧॥ ఇతి।

స్పష్టమ్॥ ౪౧॥

భాణ్డవద్ భూమేర్ న పరిత్యాగః। కిం తు లేపనాదికమ్ కర్తమ్ ఇత్య్ ఆహ।

పునర్లేపనఖాతేన హోమజప్యేన శుధ్యతి।
ఆధారేణ చ విప్రాణాం భూమిదోషో న విద్యతే॥ ౪౨॥ ఇతి।

లేపనం కుడ్యస్య। ఖననం స్థలస్యేతి యథాయోగమ్ అవగన్తవ్యమ్। తద్ ఉభయం కృత్వా బ్రాహ్మణాన్ ప్రవేశ్య శాన్తికజపహోమౌ కుర్యాత్। తావతా భూమిః శుధ్యతి।న తు భాణ్డవద్ అత్యన్తదోషో భూమేర్ విద్యతే। యదా పునర్ దీర్ఘకాలం చణ్డాలో నివసేత్ తదా హారీతోక్తం ద్రష్టవ్యమ్।

చణ్డాలైః సహ సంవాసం దీర్ఘకాలమ్ అకామికమ్।
విజ్ఞానాన్ మృణ్మయం పాత్రం సర్వం త్యజతి తద్గృహే॥
బాలకృచ్ఛ్రం తతః కుర్యాత్ తప్తకృచ్ఛ్రం తథైవ చ।
బ్రాహ్మణాంస్ తర్పయేత్ పశ్చాత్ బ్రహ్మకూర్చేన శుధ్యతి॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౧౯–౨౧)

తత్ర చ గోశతం దక్షినా। తద్ ఆహ చ్యవనః:

చణ్డాలసంకరే స్వభవనదహనమ్ | సర్వమృణ్మయభాణ్డభేదనమ్ | [౧౨౨] దారవాణాం తు తక్షణమ్ | శఙ్ఖశుక్తిసువర్ణరజతచైలానామ్ అద్భిః ప్రక్షాలనమ్ | కాంస్యతామ్రపాత్రాణామ్ ఆకరేణ శుద్ధిః | సౌవీరపయోదధితక్రాణాం పరిత్యాగః | గోమూత్రయావకాహారో మాసం క్షపయేత్ | బాలవృద్ధస్త్రీణామ్ అర్ధం ప్రాయశ్చిత్తమ్ | ఆ షోడశాద్ బాలాః | సపతత్యూర్ధ్వగతా వృద్ధాః | చీర్ణే ప్రాయశ్చిత్తే బ్రాహ్మణభోజనం గోశతం దద్యాత్ | అభావే సర్వస్వమ్ |

ఇతి || ౪౨ ||

గృహవ్యతిరిక్తక్షేత్రారామగ్రామాన్తరయాత్రాదావ్ అజ్ఞానేన చణ్డాలసంకరే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

చణ్డాలైః సహ సంపర్కం మాసం మాసార్ధమ్ ఏవ వా |

గోమూత్రయావకాహారో మాసార్ధేన విశుధ్యతి || ౪3 || ఇతి |

మాసం చ అర్ధమాసం చ మాసార్ధమ్ | తేన విశుధ్యతి | మాససంకరే మాసవ్రతేన శుధ్యతి | అర్ధమాససంకరే అర్ధమాసవ్రతేన విశుద్ధిర్ ఇత్య్ అర్థః | సంపర్కం కరోతి చేద్ ఇతి శేషః | చణ్డాలశబ్దేన పుల్కసాదయో ’ప్య్ ఉపలక్ష్యన్తే | అత ఏవ సంవర్తః |

చణ్డాలైః సంకరే విప్రః శ్వపాకైః పుల్కసైర్ అపి |

గోమూత్రయావకాహారో మాసార్ధేన విశుధ్యతి || (SఅంSమ్ ౧౮౦)

[౧౨3] ఇతి | ఉక్తకాలాధికకాలసంకరే హారీతేనోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |\

చణ్డాలైః సహ సంయోగే ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి |

విప్రాన్ దశావరాన్ కృత్వా తైర్ అనుజ్ఞాప్య శాసనాత్ ||

ఆ కణ్ఠస్య ప్రమాణం తు కుర్యాద్ గోమయకర్దమమ్ |

తత్ర స్థిత్వా త్వ్ అహోరాత్రం వాయుభక్షః సమాహితః ||

బాలకృచ్ఛ్రం తతః కుర్యాత్ గోష్ఠే వసతి సర్వదా |

సకేశవపనం కుర్యాత్ పరమాం శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౦.30–3౨)

|| ౪౩ ||

రజక్యాదిభిః సహ సంవాసే చణ్డాలసంవాసాత్ న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

రజకీ చర్మకారీ చ లుబ్ధకీ వేణుజీవినీ।
చాతుర్వర్ణ్యస్య చ గృహే త్వ్ అవిజ్ఞాతా తు తిష్ఠతి || ౪౪ ||
జ్ఞాత్వా తు నిష్కృతిం కుర్యాత్ పూర్వోక్తస్యార్ధమ్ ఏవ చ।
[౧౨౪] గృహదాహం న కుర్వీత శేషం సర్వం చ కారయేత్ || ౪౫ || ఇతి।

దధ్నా చ సర్పిషా చేత్యాదికం పూర్వోక్తమ్ || ౪౪-౪౫ ||

ఇదానీం చణ్డాలస్య సకృద్గృహప్రవేశే కర్తవ్యాం శుద్ధిమ్ ఆహ।

గృహస్యాభ్యన్తరం గచ్ఛేత్ చణ్డాలో యది కస్యచిత్।
తమ్ అగారాద్ వినిర్వాస్య మృద్భాణ్డం తు విసర్జయేత్ || ౪౬ ||
రసపూర్ణం తు యద్ భాణ్డం న త్యజేత్ తు కదాచన।
గోమయేన తు సంమిశ్రైర్ జలైః ప్రోక్షేద్ గృహం తథా || ౪౭ || ఇతి।

కస్యచిద్ ఇతి బ్రాహ్మణాదీనామ్ అన్యతమస్య। ప్రోక్ష్య అజాం గాం వా గృహం ప్రవేశయేత్।
తద్ ఆహ హారీతః।

గృహస్యాభ్యన్తరే యస్య చణ్డాలో యది గచ్ఛతి ।

పార్థివానాం హి పాత్రాణాం త్యాగః సద్యో హి సర్వశః ॥

అనష్టరసభాణ్డానాం గృహవన్ మన్యతే యథా।

అజస్య గోః ప్రవేశాద్ ధి శుధ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౨౦.3౫–3౬)

అనష్టరసాని రసపూర్ణభాణ్డాని । యః పునః గృహాన్తరవాసీ వన్న్ అపి చణ్డాలప్రవేశవతి గృహే కదాచిద్ భుఙ్క్తే, భుక్తవతస్ తస్యాపి గృహే యో ‘న్యో గృహాన్తరవాసీ సమాగత్య భుఙ్క్తే తయోర్ ఉభయోః ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆపస్తమ్బో దర్శయతి ।

[౧౨౫] అవిజ్ఞాతశ్ చ చణ్డాలస్ తిష్ఠతే యత్ర వేశ్మని ।

స విజ్ఞాతస్ తు కాలేన తత్ర కార్యం విశోధనమ్ ॥

ప్రాజాపత్యం తు శూద్రాణాం తేషాం తదనుసారతః ।

యైస్ తత్ర భుక్తం పక్వాన్నం కృచ్ఛ్రార్ధం తేషు దాపయేత్ ॥

తేషామ్ అపి తు యైర్ బుక్తం పాదమ్ ఏకం విధీయతే ।

కూపైకపానైర్ దుష్టానాం స్పర్శసంపర్కదూషితః ॥

నరో హ్య ఏకోపవాసేన పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ।

బాలాపత్యా తథా రోగీ గర్భిణీ యా తు దూషితా ॥

తేషాం నక్తం ప్రదాతవ్యం బాలానాం ప్రహరద్వయమ్ ॥

ఇతి ॥ ౪౬–౪౭ ॥

అథ కృమ్యుపహతదేహస్య వర్ణభేదేన భిన్నాం శుద్ధిమ్ ఆహ ।

[౧౨౬] బ్రాహ్మణస్య వ్రణద్వారే పూయశోణితసంభవే ।

కృమిర్ ఉత్పద్యతే యస్య ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥ ౪౮ ॥

గవాం మూత్రపురీషేణ దధ్నా క్షీరేణ సర్పిషా ।

త్ర్యహం స్నాత్వా చ పీత్వా చ కృమిదుష్టః శుచిర్ భవేత్ ॥ ౪౯ ॥

క్షత్రియో ఽపి సువర్ణస్య పఞ్చ మాషాన్ ప్రదాయ తు ।

గోదక్షిణాం తు వైశ్యస్యాప్య్ ఉపవాసం వినిర్దిశేత్ ॥ ౫౦ ॥

శూద్రాణాం నోపవాసః స్యాత్ శూద్రో దానేన శుధ్యతి । ఇతి ।

యద్య్ అపి కృమ్యుత్పత్తిర్ విహితాతిక్రమప్రతిషిద్ధాచరణరూపా న భవతి తథాపి జన్మాన్తరసఞ్చితదురితఫలరూపాయాస్ తస్యా విహితకర్మానుష్ఠానాధికారవిరోధ్యశుద్ధ్య్-ఆపాదకత్వాత్ తన్నివృత్తయే ఽవశ్యం శుద్ధిః కర్తవ్యా । సా చ శుద్ధిః ప్రాయశ్చిత్తసమానత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణే వక్తుమ్ ఉచితా । ప్రాయశ్చిత్తసామ్యామ్ అభిప్రేత్య ప్రశ్నవాక్యే ప్రాయశ్చిత్తశబ్దేన వ్యవహారః । ముఖ్యప్రాయశ్చిత్తాభావం ద్యోతయితుం సందేహద్యోతకః కథంశబ్దః ప్రయుక్తః । తత్ర బ్రాహ్మణస్య దినత్రయం పఞ్చగవ్యస్నానపానే । క్షత్రియస్య పఞ్చమాషపరిమితం సువర్ణదానం చ । పఞ్చకృష్ణలాత్మకో మాషః । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౧౨౭] జాలసూర్యమరీచిస్థం త్రసరేణూ రజః స్మృతమ్ ।

తే ఽష్టౌ లిక్షా తు తాస్ తిస్రో రాజసర్షప ఉచ్యతే ॥

గౌరస్ తు తే త్రయః షట్ తే యవో మధ్యస్ తు తే త్రయః ।

కృష్ణలః పఞ్చ తే మాషస్ తే సుఅర్ణస్ తు షోడశ్q ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.3౬౨–౬3)

వైశ్యస్య గోదానోపవాసౌ । శూద్రస్య గోదానమ్ ఏవ । ఏతచ్ చ నాభేర్ అధోభాగే ద్రష్టవ్యమ్ । ఉపరిభాగే తు మనుర్ ఆహ ।

బ్రాహ్మణస్య వ్రణద్వారే పూయశోణితసంభవే ।

కృమిర్ ఉత్పద్యతే యస్య ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥

గవాం మూత్రపురీషేణ త్రిసంధ్యం స్నానమ్ ఆచరేత్ ।

త్రిరాత్రం పఞ్చగవ్యాశీ త్వ్ అధోనాభ్యా విశుధ్యతి ॥

నాభికణ్ఠాన్తరోద్భూతే వ్రణే చోత్పద్యతే కృమిః ।

షడ్రాత్రం తు తదా ప్రోక్తం ప్రాజాపత్యం శిరోవ్రణే ॥ ఇతి ।

యత్ తు చ్యవనేనోక్తమ్: “కృమిదర్శనే సాన్తపనం వృషభో దక్షిణా” ఇతి । తద్ యుగపద్ బహుప్రదేశవిషయమ్ ॥ ౪౮–౫౦ ॥

చర్యమాణే ప్రాయశ్చిత్తే న్యూనాతిరేకదోషోపశాన్తిర్ విప్రవాక్యాద్ భవతీయ్ ఆహ।

అచ్ఛిద్రమ్ ఇతి యద్ వాక్యం వదన్తి క్షితిదేవతాః॥ ४० ॥

ప్రణమ్య శిరసా గ్రాహ్యమ్ అగ్నిష్టోమఫలం హి తత్। ఇతి।

విప్రవాక్యస్య ఛిద్రపరిపూరకత్వం సంభావయితుమ్ అగ్నిష్టోమసామ్యేన [౧౨౮] తద్వాక్యం ప్రశస్యతే। అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం విప్రవాక్యస్య ప్రయోజకత్వమ్ ఆపస్తమ్బః।

పూర్ణే 'పి కాలనియమే న శుద్ధిర్ బ్రాహ్మణైర్ వినా।

అపూర్ణేష్వ్ అపి కాలేషు శోధయన్తి ద్విజోత్తమాః॥ ఇతి ॥ ४० ॥

మహాఫలసాధనేషు యజ్ఞాదిష్వ్ అపి ఛిద్రపూర్తిర్ విప్రవాక్యసాధ్యా। కిమ్ ఉతాస్మిన్ ప్రాయశ్చిత్తవ్రతే ఇత్య్ అభిప్రేత్యాహ।

జపచ్ఛిద్రం తపచ్ఛిద్రం యచ్ఛిద్రం యజ్ఞకర్మణి॥ ४२ ॥

సర్వం భవతి నిశ్ఛిద్రం బ్రాహ్మణైర్ ఉపపాదితమ్। ఇతి।

యద్య్ అపి విప్రవాక్యస్య సమస్తవ్రతశేషత్వాద్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణాన్తే వక్తుమ్ ఉచితమ్ తథాపి ద్రవ్యశుద్ధిప్రకరణస్యాత్రాపి స్వీకృతత్వాద్ అవాన్తరప్రాయశ్చిత్తప్రకరణస్య సమాప్తావ్ ఇదమ్ ఉక్తమ్ ఇత్య్ అవిరోధః॥ ४२ ॥

ఆపత్కాలే స్వయం వ్రతం కర్తుమ్ అశక్తశ్ చేత్ తదా బ్రాహ్మణైః కారయేద్ ఇత్య్ ఆహ।

వ్యాధివ్యసని శ్రాన్తే దుర్భిక్షే డామరే తథా ॥ ౫౩ ॥

[౧౨౯] ఉపవాసో వ్రతం హోమో ద్విజసంపాదితాని వై। ఇతి।

వ్యాధినా వ్యసనీ రాజయక్ష్మాదిప్రబలరోగగ్రస్తః। శ్రాన్త ఆహవాధ్వగమనాదినా। తయోర్ ఉభయోః వ్రతం పుత్రాదిర్ అనుతిష్ఠేత్। తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః।

అశక్తస్యాపి బాలస్య పితా వా యది వా గురుః।

తద్వ్రతం తస్య గృహ్ణీయాత్ తతో ముచ్యేత కిల్బిషాత్ ॥ ఇతి।

దుర్భిక్షం దైవికో దోషః। డామరం పరరాజాద్యుపప్లవః। తత్రోభయత్రావశ్యకబహుకుటుమ్బ-భరణాద్యవరుద్ధః తదనవరుద్ధేన సఖ్యాదినా వ్రతం కారయేత్ ॥ ౫౩ ॥

అత్యన్తాపదమ్ అభిప్రేత్య పక్షాన్తరమ్ ఆహ।

అథ వా బ్రాహ్మణాస్ తుష్టాః సర్వం కుర్వన్త్య్ అనుగ్రహమ్ ॥ ౫౪ ॥

సర్వాన్ కామాన్ అవాప్నోతి ద్విజసంపాదితైర్ ఇహ। ఇతి।

బ్రాహ్మణా వేదపారగా మహాన్తః పూర్వకృతోపకారాదినా తుష్టాః సన్తో 'స్యామ్ ఆపది నిర్దోషస్ త్వమ్ ఇత్య్ అనుగృహ్ణన్తి తదా తావతైవాస్య విశుద్ధిః। అనుష్ఠానమ్ అన్తరేణాపి మహాపురుషవచనమాత్రసంపాదితైర్ ఆశీర్విశేషైర్ అశేషకామప్రాప్తిర్ భవతి। తత్ర పాపక్షయో భవతీతి కో విస్మయః। మహాపురుషస్య గురుపిత్రాదేః సంకల్పమాత్రాద్ ఏవ కామప్రాప్తిర్ ఆథర్వణే శ్రూయతే।

[౧౩౦] యం యం లోకం మనసా సంవిభాతి

విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్ చ కామాన్ |

తం తం లోకం జయతే తాంశ్ చ కామాన్

తస్మాద్ ఆత్మజ్ఞం హ్య్ అర్చయేద్ భూతికామః || (Mఉణ్Uప్ ౩.౧.౧౦)

ఇతి || ౫౪ ||

అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం మహదనుగ్రహస్య విషయం దర్శయతి |

దుర్బలే ‘నుగ్రహః ప్రోక్తస్ తథా వై బాలవృద్ధయోః || ౫౫ ||

అతో ‘న్యథా భవేద్ దోషః తస్మాన్ నానుగ్రహః స్మృతః | ఇతి |

దుర్బలః పూర్వోక్తవ్యాధిగ్రస్తాదిః | దుర్బలబాలవృద్ధానామ్ అనుగ్రహణే యోగ్యా మహాన్తో దేవలేన దర్శితాః |

ప్రాయశ్చిత్తం యథోద్దిష్టమ్ అశక్యం దుర్బలాదిభిః |

ఇష్యతే ‘నుగ్రహస్ తేషాం లోకసంగ్రహకారణాత్ ||

[౧౩౧] ఏకో నార్హతి తత్ కర్తుమ్ అజ్ఞో వా నాప్య్ అనుగ్రహమ్ |

ధర్మజ్ఞా బహవో విప్రాః కర్తుమ్ అర్హన్త్య్ అనుగ్రహమ్ || ఇతి |

అతో ‘న్యథా ప్రబలస్యానుగ్రహే ప్రత్యవాయః | తస్మాత్ తాన్ నానుగృహ్ణీయాత్ || ౫౫ ||

ప్రబలం యువానమ్ అనుగృహ్ణతః ప్రత్యవాయం విశదయతి |

స్నేహాద్ వా యది వా లోభాద్ భయాద్ అజ్ఞానతో ‘పి వా || ౫౬ ||

కుర్వన్త్య్ అనుగ్రహం యే తు తత్ పాపం తేషు గచ్ఛతి | ఇతి |

స్నేహాద్ అనుగ్రహః పుత్రమిత్రాదిషు | లోభాద్ ధనికేషు | అజ్ఞానాద్ దుర్బలేష్వ్ అనుగ్రహ ఇతి శాస్త్రమ్ అజ్ఞాత్వా పణ్డితంమన్యతయా యస్మిన్ కస్మింశ్చిద్ అనుగ్రహః | యద్య్ అపి పరకీయం పాపమ్ ఇతరస్మిన్ న సంక్రామతి తథాపి పరీక్షామ్ అకృత్వా ప్రాయశ్చిత్తం విధాతుర్ అయథాశాస్త్రానుష్ఠాననిమిత్తం పాపాన్తరమ్ ఉదేతీత్య్ అభిప్రేత్య తత్ పాపం తేషు గచ్ఛతీత్య్ ఉక్తమ్ ఇతి | ఏవం ప్రాయశ్చిత్తాధికారిణం సమ్యక్ పరీక్ష్య ప్రాయశ్చిత్తం విధేయమ్ | తద్ ఆహ దేవలః |

కర్తారం దేశకాలౌ చ ప్రమాణం కారణం క్రియామ్ |

అవేక్ష్య చ బలం చైవ ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే || ఇతి |

బౌధాయనో ‘పి

శరీరం బలమ్ ఆయుశ్ చ వయః కాలం చ కర్మ చ |

పరీక్ష్య ధర్మవిద్ బుద్ధ్యా ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి | (BDh౧.౧.౧.౧౫)

|| ౫౬ ||

[౧౩౭]

అనుగ్రహమ్ అనర్హతః ప్రబలస్యానుగ్రహే యథా ప్రత్యవాయః తథానుగ్రహయోగ్యస్య దుర్బలస్య నియమవిధానే ‘పి ప్రత్యవాయ ఇత్య్ ఆహ |

శరీరస్యాత్యయే ప్రాప్తే వదన్తి నియమం తు యే || ౫౭ ||

మహత్కార్యోపరోధేన న స్వస్థస్య కదాచన | ఇతి |

శరీరస్యాత్యయే ముమూర్షోర్ భూమ్యాం శయనమ్ | తస్మిన్ ప్రాప్తే సతి తేన కర్తుమ్ అశక్యం ప్రాయశ్చిత్తవ్రతాదినియమం కర్తవ్యత్వేన యే వదన్తి తేషు తత్ పాపం గచ్ఛతీతి పూర్వవాక్యాద్ అనుషజ్యతే | తత్ర హేతుః:| మహత్కార్యోపరోధేనేతి | మహతాం దేవతోపాసకానాం యోగినాం కార్యం మహత్కార్యమ్ | అన్తకాలే దేవతాస్మరణాది | తస్యోపరోధః

ప్రతిబన్ధః। ముమూర్షుర్ హి పరిసరవర్తిభిర్ ఆప్తైర్ బోధితో దేవతాం స్మర్తుమ్ ఉద్యుజ్యే తదానీమ్ ఏతాం తదుక్తవ్రతకర్తవ్యతాం శ్రుత్వా కర్తుమ్ అశక్నువన్ వ్యాకులచిత్తః పూర్వమ్ ఉద్యుక్తాం దేవతాస్మృతిమ్ అపి పరిత్యజతి। సో ఽయం పురుషార్థప్రతిబన్ధః। తస్య చ నిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తవిధాతార ఇతి యుక్తస్ తేషాం ప్రత్యవాయః। ఏవం తర్హి సర్వత్ర ప్రాయశ్చిత్తం విధాతుం భీతాః స్యుర్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్యోక్తం న స్వస్థస్య కదాచనేతి। స్వస్థశరీరస్య పూర్వోక్తః కార్యోపరోధః కదాచిద్ అపి నాస్తీతి తం ప్రతి ప్రాయశ్చిత్తం విధాతుం న భేతవ్యమ్ ఇతి భావః॥ ౫౭॥

"వ్యాధివ్యసనిని" (౬.౫౩) ఇత్య్ అత్ర ప్రతినిధిత్వేన వ్రతమ్ అనుష్ఠేయమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్। ఇదానీం తస్య వ్యతిరేకమ్ ఆహ।

[౧33]

స్వస్థస్య మూఢాః కుర్వన్తి వదన్త్య్ అనియమం తు తే॥ ౫౮॥

తే తస్య విఘ్నకర్తారః పతన్తి నరకే ఽశుచౌ। ఇతి।

యే తు మూఢా వ్యాధ్యాదిగ్రస్తస్యైవ ప్రతినిధిర్ ఇతి శాస్త్రరహస్యమ్ అజానన్తః స్వస్థస్య కస్యచిత్ పరివృఢాదేః దాక్షిణ్యాదినా తదీయం వ్రతనియమమ్ అనుతిష్ఠన్తి తస్య చ నియమాభావం శాస్త్రీయత్వేన తస్య స్వస్థస్య పాపనివృత్తివిఘ్నం వదన్తో రౌరవాదికే నరకే పతన్తి॥ ౫౮॥

ఇదానీం పణ్డితమ్మన్యతయా విప్రవాక్యమ్ అవజ్ఞాయ స్వేచ్ఛయైవ కించిద్ వ్రతం శాస్త్రీయత్వేన పరికల్ప్యానుతిష్ఠతో న పాపనివృత్తిర్ ఇత్య్ ఆహ।

స్వయమ్ ఏవ వ్రతం కృత్వా బ్రాహ్మణం యో ఽవమన్యతే॥ ౫౯॥

వృథా తస్యోపవాసః స్యాన్ న స పుణ్యేన యుజ్యతే। ఇతి।

స్వకపోలకల్పితవ్రతస్య పాపనివర్తకత్వాభావః శాతాతపేన స్పష్టీకృతః।

[౧౩౪] యద్ వినా ధర్మశాస్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే।

న తేన శుద్ధిమ్ ఆప్నోతి ప్రాయశ్చిత్తే కృతే ‘పి సః॥ ఇతి॥ ౫౯॥

వ్యతిరేకమ్ ఉక్త్వాన్వయమ్ ఆహ।

స ఏవ నియమో గ్రాహ్యో యద్య్ ఏకో ‘పి వదేద్ ద్విజః॥ ౬౦॥

కుర్యాద్ వాక్యం ద్విజానాం తు అన్యథా భ్రూణహా భవేత్। ఇతి।

ధర్మరహస్యే ‘భిజ్ఞానాం బహూనాం ద్విజానాం ప్రాయశ్చిత్తవిధానం ముఖ్యః కల్పః। ఏకస్య విధాయకత్వమ్ అనుకల్పః। ఉభయథాపి విప్రేణానుజ్ఞాత ఏవేతి నియమో జ్ఞాతవ్యః। అన్యథా ద్విజానుజ్ఞామ్ అన్తరేణ స్వయమ్ ఏవ శాస్త్రం పర్యాలోచ్య ప్రకటపాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం కుర్వన్ ప్రత్యవాయీ స్యాత్॥ ౬౦॥

విప్రవాక్యస్య ప్రాయశ్చిత్తప్రయోజకత్వం ప్రతిపదయతి।

బ్రాహ్మణా జఙ్గమం తీర్థం తీర్థభూతా హి సాధవః॥ ౬౧॥

తేషాం వాక్యోదకేనైవ శుధ్యన్తి మలినా జనాః। ఇతి।

సాధూనాం తీర్థరూపత్వం శుద్ధస్వరూపత్వాత్। తథా చ శ్రూయతే।

[౧౩౫] అగ్నిః శుచివ్రతతమః శుచిర్ విప్రఅః శుచిః కవిః। ఇతి। (RV ౬.౬.౪౦.౧)॥ ౬౧॥

విశిష్టమాతాపితృజన్యత్వం బ్రాహ్మణత్వమ్ । న కేవలం తావత్రైవ బ్రాహ్మణవాక్యస్య ప్రశస్తత్వమ్ । కిం త్వ్ అనేకదేవతాప్రతిపాదకానాం వైదికమన్త్రాణాం ధారణయా సర్వదేవతాత్మకత్వేనాపి తద్వాక్యం ప్రశస్తమ్ ఇత్య్ ఆహ ।

> బ్రాహ్మనా యాని భాషన్తే మన్యన్తే తాని దేవతాః ॥ ౬౨ ॥
>
> సర్వదేవమయో విప్రో న తద్వచనమ్ అన్యథా । ఇతి ।

బ్రహ్మ వేదః । నిరన్తరం తన్నిష్ఠాః సన్తస్ తదర్థం యథావద్ బ్రువాణా బ్రాహ్మణాః । అతో వేదవిద్వచనం దేవతా అనుమన్యన్తే । తస్య చ సర్వదేవమయత్వం శ్రూయతే ।

> యావతీర్ వై దేవతాస్ తాః సర్వా వేదవిది బ్రాహ్మణే వసన్తి । ఇతి ।

అఙ్గిరా అపి ।

> బ్రాహ్మణో దేవతాః సర్వాః స చ సర్వస్య దైవతమ్ ॥ ఇతి ॥ ౬౨ ॥

[౧౩౬]

“యద్ ఏవ విద్యయా . . . కరోతి తద్ ఏవ వీర్యవత్తరం భవతి” (ఛాUప్ ౧.౧.౧౦) ఇతి శ్రుతౌ విద్యాసంయుక్తం కర్మ కేవలాత్ కర్మణః ప్రశస్తమ్ ఇతి శ్రుతమ్ । తేనైవ న్యాయేన విద్యాసంయుక్తం వ్రతం కేవలాద్ వ్రతాత్ ప్రశస్తమ్ ఇత్య్ ఆహ ।

> ఉపవాసో వ్రతం చైవ స్నానం తీర్థం జపస్ తపః ॥ ౬౩ ॥
>
> విప్రసంపాదితం యస్య సంపూర్ణం తస్య తత్ ఫలమ్ । ఇతి ।

విప్రసంపాదితం విప్రైర్ అనుజ్ఞాతమ్ ఉపవాసాదికమ్ | ఫలసంపూర్తిర్
నిఃశేషేణాశుద్ధిర్నివృత్తిః

|| ౬౩ ||

కృమ్యుపహతస్య దేహస్య శుద్ధిమ్ ఉక్త్వా తాదృశస్యైవాన్యస్య శుద్ధిమ్ ఆహ |

అన్నాద్యే కీటసంయుక్తే మక్షికాకేశదూషితే || ౬౪ ||

తదన్తరా స్పృశేచ్ చాపస్ తద్ అన్నం భస్మనా స్పృశేత్ || ఇతి |

అత్తుం యోగ్యమ్ అద్యమ్ | అన్నం చ తద్ అద్యం చ అన్నాద్యం పక్వమ్ అన్నమ్ | న త్వ్ ఆమమ్ ఇత్య్ అర్థః | తద్ యది భోజనపాత్రే భాణ్డే వా కీటేన [౧౩౭] మక్షికయా కేశేన వా సంయుజ్యతే తదా తత్ కీటాదికమ్ అపనీయ తస్యాన్నస్యాభ్యన్తరే 'ద్భిః సంప్రోక్ష్య కించిద్ భస్మ ప్రక్షిపేత్ | మక్షికాదిదూషితత్వం గోఘ్రాతత్వాదీనామ్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ బృహస్పతిః |

గోఘ్రాతే చ క్షుతే వాన్తే మక్షికాకేశదూషితే |

మృద్భస్మసలిలం చైవ ప్రక్షేప్తవ్యం విశుద్ధయే || ఇతి |

మనుర్ అపి |

పక్షిజగ్ధం గవాఘ్రాతమ్ అవధూతమ్ అవక్షుతమ్ |

దూషితం కేశకీటైశ్ చ మృత్ప్రక్షేపేణ విశుధ్యతి || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౨౫)

వస్త్రావధూననరేణుస్పృష్టమ్ అవధూతమ్ | క్షుతోత్పన్నబిన్దుస్పృష్టమ్ అవక్షుతమ్ | యత్ తు గౌతమేనోక్తమ్: "నిత్యమ్ అభోజ్యం కేశకీటావపన్నమ్" ఇతి, తత్ కేశకీటాదిభిః సహ పక్వవిషయమ్ || ౬౪ ||

కేశకీటాదిదూషితాన్నశోధనప్రసఙ్గేన బుద్ధిస్థం భోజనకాలీనం కంచిన్ నియమవిశేషమ్ ఆహ |

భుఞ్జానశ్ చైవ యో విప్రః పాదం హస్తేన సంస్పృశేత్ || ౬౫ ||

స్వమ్ ఉచ్ఛిష్టమ్ అసౌ భుఙ్క్తే పాణినా ముక్తభాజనే |

[౧౩౮] పాదుకాస్థో న భుఞ్జీత పర్యఙ్కే సంస్థితో ऽపి వా || ౬౬ ||

శ్వానచణ్డాలదృష్టౌ చ భోజనం పరివర్జయేత్ | ఇతి |

వామహస్తేన పాదసంస్పర్శే సతి స్వోచ్ఛిష్టభోజనే యావాన్ ప్రత్యవాయః తావాన్ ఏవ భవతి | వామహస్తేన పాత్రమ్ అనాలభ్య భోజనే ऽపి తావాన్ ఏవ ప్రత్యవాయః | పీఠే సముపవిష్టః పద్భ్యాం పాదుకే ఆక్రమ్య న భుఞ్జీత | తథా పర్యఙ్కే స్థిత్వా వోర్ధ్వం స్థిత్వా వా న భుఞ్జీత | భోజనమధ్యే శ్వాదిదర్శనే భోజనమ్ ఏవ పరిత్యజేత్ | పాదుకాస్థ ఇత్య్ ఏతావద్ భిన్నాసనగతాదీనామ్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ వ్యాసః |

న చ భిన్నాసనగతో న శయానః స్థితో ऽపి వా |

న పాదుకాస్థితో వాపి న హసన్ విలపన్న్ అపి || ఇతి || ౬౫–౬౬ ||

"అన్నాద్య" (౬.౬౪) ఇత్య్ అనేన ప్రాసఙ్గికమ్ అన్నశోధనమ్ ఉక్తమ్ | ఇదానీం ప్రాధాన్యేన సుద్ధిప్రకరణమ్ ఏవానువర్తయితుమ్ ఇచ్ఛన్ ప్రతిజానీతే |

యద్ అన్నం ప్రతిషిద్ధం స్యాద్ అన్నశుద్ధిస్ తథైవ్ చ || ౬౭ ||

[౧౩౯] యథా పరాశరేణోక్తం తథైవాహం వదామి వః | ఇతి |

యద్ అన్నం ప్రతిషిద్ధం తథైవ యా చాన్నస్య శుద్ధిః తత్ సర్వం వృద్ధపరాశరేణ పూర్వకల్పీయస్మృతికర్త్రా యథోక్తం తథా వదామి | తత్ర తత్ర వచనే పరాశరపరామర్శస్యాయమ్ అభిప్రాయః:

ధాతా యథాపూర్వమ్ అకల్పయత్ | (RV ౧౦.౧౯౦.౩)

ఇతి,

యథర్తావ్ ఋతులిఙ్గాని నానారూపాణి పర్యయే।

దృశ్యన్తే తాని తాన్య్ ఏవ తథా భావా యుగాదిషు ॥ (MDహ్ ౧.30)

ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రతికల్పమ్ అధికారిపురుషాణాం మనువసిష్ఠాదీనాం సమానసృష్టిప్రతిభానాత్ కలియుగధర్మశాస్త్రాధికారీ పరాశరో ఽపి తస్మింస్ తస్మిన్ కల్పే సృజ్యతే। అతో ఽస్మిన్న్ అపి కల్పే కలియుగధర్మేషు మదుక్తస్య గ్రన్థస్య ప్రాధాన్యం న విస్మర్తవ్యమ్ ఇతి ॥ 32 ॥

ప్రతిజ్ఞాతే ప్రతిషిద్ధశుద్ధీ దర్శయతి।

శృతం ద్రోణాఢకస్యాన్నం కాకశ్వానోపఘాతితమ్ ॥ ౬౮ ॥

[౧౪౦]కేనేదం శుధ్యతే చేతి బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయేత్। ఇతి।

ద్రోణాఢకశబ్దయోర్ అర్థం వక్ష్యతి। ద్రోణేనాఢకేన వా పరిమితస్య వ్రీహియవాదిద్రవ్యస సంబన్ధి పక్వమ్ అన్నం శ్వకాకాభ్యాం యది లేహనాదినోపఘాతితం స్యాత్ తదా స్వయం శాస్త్రజ్ఞో ఽపి తచ్ఛుధిసిద్ధయే ధర్మజ్ఞాన్ బ్రాహ్మణాన్ వాచయితుం కేనేదం శుధ్యతీతి పృచ్ఛేత్ ॥ ౬౮ ॥

తతో ధర్మరహస్యవిద్బ్రాహ్మణనిర్దిష్టాం శుద్ధిం చికీర్షుస్ తద్ అన్నం సంగృహ్ణీయాత్ న తు పరిత్యజేత్ ఇత్య్ ఆహ।

కాకశ్వానావలీఢం తు ద్రోణాన్నం న పరిత్యజేత్ ॥ ౬౯ ॥ ఇతి।

ద్రోణశబ్దేనాఢకో ‘ప్య్ ఉపలక్ష్యతే || ౬౯ ||

ఇదానీం ద్రోణాఆఢకయోః పరిమాణమ్ ఆహ |

వేదవేదాఙ్గవిద్విప్రైర్ ధర్మశాస్త్రానుపాలకైః |

ప్రస్థా ద్వాత్రింశతిర్ ద్రోణః స్మృతో ద్విప్రస్థ ఆఢకః || ౭౦ || ఇతి |

నానాదేశీయైర్ విద్వద్భిస్ తాత్కాలికస్వస్వవ్యవహారనిర్వాహాయ స్వేచ్ఛయైవ ద్రోణాదిపరిమాణాని నిర్ణీయన్తే | తాని నాశాస్త్రీయాణీత్య్ అభిప్రేత్య వేదవేదాఙ్గేత్యాదినా విశేషితమ్ || ౭౦ ||

[౧౪౧]

యవవరాహాధికరణన్యాయేన శాస్త్రజ్ఞప్రసిద్ధ ఏవ శాస్త్రార్థో ‘త్ర గ్రహీతవ్యో న తు మ్లేచ్ఛప్రసిద్ధ ఇత్య్ ఆహ |

తతో ద్రోణాఢకస్యాన్నం శ్రుతిస్మృతివిదో విదుః | ఇతి |

తతస్ తస్మాత్ శాస్త్రీయపరిమాణాత్ పరిమితం యత్ ద్రోణాఢకస్యాన్నం తద్ ఏవాత్ర శుద్ధమ్ ఇతి శాస్త్రే వివక్షితమ్ ఇతి శ్రుతిస్మృతికుశలా మన్యన్తే |

నను – శాస్త్ర ఏవ ద్రోణాఢకపరిమాణమ్ అన్యథాభిహితమ్ | తథా చ భవిష్యత్పురాణమ్ |

పలద్వయంతు స్మృతం ద్విగుణం కుడవం మతమ్ |

చతుర్భిః కుడవైః ప్రస్థః ప్రస్థాశ్ చత్వార ఆఢకః ||
ఆఢకైస్ తైశ్ చతుర్భిస్ తు ద్రోణస్ తు కథితో బుధైః |
కుమ్భో ద్రోణద్వయం ప్రోక్తం ఖారీ ద్రోణాస్ తు షోడశ || ఇతి |

నైష దోషః, దేశభేదేన శాస్త్రద్వయస్య వ్యవస్థాపనీయత్వాత్ ||

ద్రోణాఢకశబ్దవ్యావర్త్యమ్ ఆహ |

కాకశ్వానావలీఢం తు గవాఘ్రాతం ఖరేణ వా || ౨౧ ||
స్వల్పమ్ అన్నం త్యజేద్ విప్రః శుద్ధిర్ ద్రోణాఢకే భవేత్ |

[౧౪౨] ఇతి | ధనికవిషయం ద్రోణపరిమాణమ్ | నిర్ధనవిషయమ్ ఆఢకపరిమాణమ్ | తత్ర యథాయథం ద్రోణాఢకాచ్ చ స్వల్పమ్ అన్నం కాకాదిభిర్ అవలీఢం చేత్ తత్ పరిత్యాజ్యమ్ ఏవ | వివక్షితా శుద్ధిర్ ద్రోణాఢకవిషయేతి ద్రష్టవ్యమ్ || ౨౧ ||

తాం శుద్ధిం దర్శయతి |

అన్నస్యోద్ధృత్య తన్మాత్రం యచ్ చ లాలాహతం భవేత్ || ౨౨ ||
సువర్ణోదకమ్ అభ్యుక్ష్య హుతాశేనైవ తాపయేత్ |
హుతాశనేన సంస్పృష్టం సువర్ణసలిలేన చ || ౨౩ ||
విప్రాణాం బ్రహ్మఘోషేణ భోజ్యం భవతి తత్క్షణాత్ | ఇతి |

ద్రోణాఢకపరిమితస్యాన్నస్య మధ్యే యావతి భాగే సంస్పర్శసంభావనా తావన్తం భాగమ్ అపనయేత్ | అవశిష్టే ‘పి యావతి లాలాస్పర్శః సంభావితః తావద్ అపనయేత్ | ఇతరత్ సర్వం సువర్ణయుక్తేనోదకేన సంప్రోక్ష్య సకృత్ వహ్నౌ తాపయేత్ | తాభ్యాం సువర్ణోదకవహ్నిభ్యాం సంస్కృతం పునః శుద్ధిహేతూనాం పవమానసూక్తాదీనాం ఘోషేణ సంస్కృత్య విప్రైర్ అనుజ్ఞాతం తద్ భుఞ్జీత | అత ఏవ బౌధాయనః: “సిద్ధహవిషామ్ | మహతాం శ్వవాయసప్రభృత్యుపహతానాం తదగ్రం పిణ్డమాత్రమ్ ఉద్ధృత్య పవమానాః సువర్జన ఇత్య్ అనేనాభ్యుక్షణమ్ | మధూదకే [౧౪౩] పయోవికారే పాత్రాత్ పాత్రాన్తరానయనేన శౌచమ్ | ఏవం తైలసర్పిషీ” ఇతి (BDహ్ ౧.౬.౧౪.౧౪–౧౬) | జమదగ్నిర్ అపి |

> శృతాన్నం ద్రోణమాత్రస్య శ్వకాకాద్యుపఘాతితమ్ |
>
> గ్రాసమ్ ఉద్ధృత్యాగ్నియోగాత్ ప్రోక్షణం తత్ర శోధనమ్ ||
>
> అన్నమ్ ఏకాఢకం పక్వం శ్వకాకాద్యుప్ఘాతితమ్ |
>
> కేశకీటావపన్నం చ తద్ అప్య్ ఏవం విశుధ్యతి ||
>
> క్రీతస్యాపి వినిర్దిష్టం తద్వద్ ఏవ మనీషిభిః | ఇతి |

శాతాతపో ‘పి |

> కేశకీటశునా స్పృష్టం వాయసోపహతం చ యత్ |
>
> క్లీబాభిశస్తపతితైః సూతికోదక్యనాస్తికైః ||
>
> దృష్టం వా స్యాద్ యద్ అన్నం తు తస్య నిష్కృతిర్ ఉచ్యతే |
>
> అభ్యుక్ష్య కించిద్ ఉద్ధృత్య తద్ భుఞ్జీత విశేషతః ||
>
> భస్మనా వాపి సంస్పృశ్య సంస్పృశేద్ ఉల్ముఖేన వా |
>
> సువర్ణరజతాభ్యాం వా భోజ్యం ఘ్రాతమ్ అజేన చ || ఇతి |

హారీతో ‘పి: “శ్వకాకగృధ్రోపఘాతే కేశకీటపిపీలికాదిభిర్ అన్నాద్యుపఘాతే కాఞ్చనభస్మరజతతామ్రవజ్రవైడూర్యగోవాలాజినేభదన్తానామ్ [౧౪౪] అన్యతమేనాద్భిః సణ్స్పృష్టం మన్త్రప్రోక్షణపర్యగ్నికరణాదిత్యదర్శనాత్ శుద్ధిర్ భవతి” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౦.౪౬) |

|| ౭౨–౭౩ ||

అన్నస్య శుద్ధిమ్ ఉక్త్వా రసస్య శుద్ధిమ్ ఆహ।

స్నేహో వా గోరసో వాపి తత్ర శుద్ధిః కథం భవేత్ ॥ ౭౪ ॥

అల్పం పరిత్యజేత్ తత్ర స్నేహస్యోత్పవనేన చ।

అనలజ్వాలయా శుద్ధిర్ గోరసస్య విధీయతే ॥ ౭౫ ॥ ఇతి

స్నేనస్ తైలాదిః। గోరసః క్షీరాదిః। తత్రాల్పం చేత్ శ్వాదిభిర్ ఉపహతం తత్ త్యాజ్యమ్ ఏవ। అనల్పస్య స్నేహస్య పాకేన శుద్ధిః। అనల్పస్య గోరసస్య వహ్నిజ్వాలయా పర్యగ్నికరణేన శుద్ధిః। తద్ ఆహ లౌగాక్షిః।

పయోదధివికారాది శుచి పాత్రాన్తరే స్థితమ్।

ప్లావనోత్పవనాభ్యాం చ పర్యగ్నికరణేన చ ॥ ఇతి।

ప్లావనం ప్రోక్షణమ్। శఙ్ఖో ‘పి।

[౧౪౫] ప్లావనం ఘృతతైలానాం పావనం గోరసస్య చ।

భాణ్డాని ప్లావయేద్ అద్భిః శాకం మూలఫలాని చ ॥

సిద్ధమ్ అన్నం తథా సర్పిః క్షీరం చ దధి చామ్బు చ।

ఏషాం శునావలీఢానాం తేజసా శుద్ధిర్ ఇష్యతే ॥ ఇతి।

శాతాతపస్ తు విలీనావలీనభేదేన వ్యవస్థితాం శుద్ధిం దర్శయతి।

తాపనం ఘృతతైలానాం మధునో గోరసస్య చ।

తన్మాత్రమ్ ఉద్ధృతం శుధ్యేత్ కఠినం తు పయో దధి ॥

అవలీనం తథా సర్పిర్ విలీనం పచనేన తు। ఇతి।

క్వచిత్ తు దోషాభావమ్ ఆహ శఙ్ఖః: “ఘృతదధిపయస్తక్రాణామ్ అపవరకభాణ్డే స్థితానామ్ అదోషః। ఆధారదోషే తు నయేత్ పాత్రాత్ పాత్రాన్తరం ద్రవ్యమ్। ఘృతం తు పాయసం క్షీరం తథైవేక్షురసో గుడః। శూద్రభాణ్డస్థితం తక్రం తథా మధు న దుష్యతి” ఇతి। యమో ‘పి।

దేవద్రోణ్యాం వివాహేషు యజ్ఞేషు ప్రకృతేషు చ ।

కాకైః శ్వభిస్ తు సంస్పృష్టమ్ అన్నం న తు విసర్జయేత్ ॥ ఇతి ॥

దేవద్రోణీ దేవయాత్రా । శాతాతపో ‘పి ।

[౧౪౬] గోకులే యజ్ఞశాలాయాం తికచక్రేక్షుయన్త్రణే ।

న మీమాంస్యాని శౌచాని స్త్రీషు బాలాతురేష్వ్ అపి ॥ ఇతి ।

ప్రకీర్ణకరణాభిధే మలినతావహాఖ్యాధరే

వదన్తమ్ ఉపపాతకే ‘ప్య్ ఉచితసత్క్రియాం నిష్కృతిమ్ ।

రసాన్నపరిశుద్ధిమ్ అప్య్ అకృతషష్ఠమాధ్యాయమ్

అప్య్ ఉదారవివృత్తిం వశీ మధురవాఙ్మయో మాధవః ॥

ఇతి శ్రీపారాశరసంహితాయాం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డే షష్ఠో ‘ధ్యాయః ॥ ౬ ॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తకపరమేశ్వర-
శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య కృతౌ
పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం షష్ఠో ‘ధ్యాయః ॥ ౬ ॥

అథ సప్తమో ‘ధ్యాయః

అన్నరసయోః శుద్ధిః షష్ఠాధ్యాయే వర్ణితా । సప్తమాధ్యాయే ‘వశిష్టానాం ద్రవ్యాణాం శుద్ధిః వివక్షుర్ మహాప్రకరణప్రాప్తప్రాయశ్చిత్తశఙ్కావ్యుదాసాయ ప్రతిజానీతే ।

అథాతో ద్రవ్యశుద్ధిస్ తు పరాశరవచో యథా। ఇతి।

అవాన్తరప్రకరణమ్ ఆరభ్యాన్నరసశుద్ధికథనానన్తరం యస్మాద్ ఇతరద్రవ్యశుద్ధిర్ బుద్ధిస్థా యస్మాచ్ చాన్తరేణ ద్రవ్యశుద్ధిం మహాప్రకరణగతప్రాయశ్చిత్తవ్రతచర్యాయా నిత్యకర్మాదీనాం చానుష్ఠానం నిపుణం న భవతి తతస్ తత్సాద్గుణ్యహేతుద్రవ్యశుద్ధిర్ అభిధీయతే॥

తత్ర దర్వీస్రుక్స్రువాదీనామ్ ఉచ్ఛిష్టామేధ్యాదిదూషితానాం శుద్ధిమ్ ఆహ।

దారవాణాం తు పాత్రాణాం తక్షణాత్ శుద్ధిర్ ఇష్యతే॥ ౧॥ ఇతి।

మూత్రపురీషాదిప్రదేశే చిరావస్థానేన దృఢవాసితౌ గన్ధలేపౌ యది మృజ్జలప్రకాలనేన నాపగచ్ఛేయాతాం తదా వాస్యాదినా దారవాణి తక్షణీయాని। తక్షణేనాప్య్ అనపగమే పరిత్యాగః। తద్ ఆహ బౌధాయనః: "దారుమయాణాం పాత్రాణామ్ ఉచ్ఛిష్టసమన్వారబ్ధానామ్ అవలేఖనమ్। ఉచ్ఛిష్టలేపోపహతానాం తక్షణమ్" ఇతి (BDh ౧.౬.౧౩.౨౬–౨౭)। మూత్రపురీషరేతఃప్రభృతీనామ్ అల్పకాలసంస్పర్శే తు గన్ధలేపయోర్ అపనేతుం శక్యత్వాత్ తదపనయనపర్యన్తం మృజ్జలాభ్యాం ప్రయత్నేన ప్రక్షాలనీయాని,

యావన్ నాపైత్య్ అమేధ్యాక్తాద్ గన్ధో లేపశ్ చ తత్కృతః।

తావన్ మృద్వారి దేయం స్యాత్ సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు॥ ఇతి। (MDh ౫.౧౨౬)

ఇతి స్మరణాత్। యత్ర తు గన్ధలేపపర్యన్తః సంసర్గో నాస్తి కిం తు కేవలం సంస్పర్శమాత్రం తత్ర ప్రోక్షణాత్ శుద్ధిః। ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య మనుర్ ఆహ।

స్ఫ్యశూర్పశకటానాం చ ముసలోలూఖలస్య చ।

అద్భిస్ తు ప్రోక్షణం శౌచం బహూనాం ధాన్యవాససామ్॥ (MDh ౫.౧౧౭–౧౮)

[౧౪౯] ఇతి। యజ్ఞకాలే తు స ఏవ విశేషమ్ ఆహ।

మార్జనం యజ్ఞపాత్రాణాం పాణినా యజ్ఞకర్మణి।

చమసానాం గ్రహాణాం చ శుద్ధిః ప్రక్షాలనేన తు॥

చరూణాం స్రుక్స్రువాణాం చ శుద్ధిర్ ఉష్ణేన వారిణా॥ ఇతి। (MDh ౫.౧౧౬–౧౭)

పాత్రలగ్న స్నేహనివృత్త్యర్థమ్ ఉష్ణోదకమ్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

చరుస్రుక్స్రువసస్నేహపాత్రాణ్య్ ఉష్ణేన వారిణా | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౮౩) || ౧ ||

కాంస్యతామ్రయోర్ అల్పోపహతయోః శుద్ధిమ్ ఆహ |

భస్మనా శుధ్యతే కాంస్యం తామ్రమ్ అమ్లేన శుధ్యతి | ఇతి |

అమ్లం క్షారస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

త్రపుసీసకతామ్రాణాం క్షారామ్లోదకవారిభిః | ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౯౦)

తామ్రాదీనాం తైజసానామ్ ఉపఘాతతారతమ్యేన శుద్ధివిశేషమ్ ఆహ బౌధాయనః: "తైజసానాం మూత్రపురీషాసృఙ్మద్యైర్ అత్యన్తమ్ ఆహతానామ్ ఆవర్తనమ్ | అల్పసంసర్గే తు పరిలేఖనమ్ | స్పర్శమాత్రోపఘాతే తు త్రిఃసప్తకృత్వో భస్మనా పరిమార్జనమ్ | అతైజసానామ్ ఏవంభూతానామ్ ఉత్సర్గః" (BDహ్ ౧.౬.౧౩.౩౨–౩౫) [౧౫౦] ఇతి ||

స్త్రియా జారసంపర్కోపహతౌ శుద్ధిమ్ ఆహ |

రజసా శుధ్యతే నారీ వికలం యా న గచ్ఛతి || ౨ || ఇతి |

వికలం వైకల్యం గర్భధారణమ్ | తస్మిన్ సతి పరిత్యాగ ఏవ | న తు శుద్ధిః | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

వ్యభిచారాద్ ఋతౌ శుద్ధిః గర్భే త్యాగో విధీయతే | ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౨)

ఏతత్ శూద్రగర్భవిషయమ్ | తద్ ఆహ వసిష్ఠః |

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం స్త్రియః శూద్రేణ సంగతాః।

అప్రజాతా విశుధ్యన్తి ప్రాయశ్చిత్తేన నేతరాః॥ ఇతి। (VఅDహ్ ౨౧.౧౨)

వర్ణాన్తరగర్భే తు ప్రాయశ్చిత్తేన శుద్ధిర్ అస్తి। తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే।

విప్రగర్భే పరాకః స్యాత్ క్షత్రియే తు తథైన్దవమ్।

వైశ్యే తద్ ఏవ కర్తవ్యం పరాకేన సమన్వితమ్॥

శూద్రగర్భే తు సంత్యాగస్ తత్ర చాణ్డాలదర్శనాత్। ఇతి।

గర్భపర్యవసానహీనో ‘పి వ్యభిచారస్ త్రివిధః। కాయికో మానసో వాచికశ్ చేతి। తత్ర కాయికే ప్రచేతా ఆహ।

విప్రా శూద్రేణ సంయుక్తా న చేత్ తస్మాత్ ప్రసూయతే।

[౧౪౧] ప్రాయశ్చిత్తం స్మృతం తస్యాః కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణత్రయమ్॥

చాన్ద్రాయణే ద్వే కృచ్ఛ్రస్య విప్రాయా వైశ్యసంగమే।

కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణే స్యాతాం తస్యాః క్షత్రియసంగమే॥

క్షత్రియా శూద్రసంపర్కే కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణద్వయమ్।

చాన్ద్రాయణం సకృచ్ఛ్రం తు చరేద్ వైశ్యేన సంగతా॥

శూద్రం గత్వా చరేద్ వైశ్యా కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్।

ఆనులోమ్యేన కుర్వీత కృచ్ఛ్రం పాదావరోపితమ్॥ ఇతి।

ఏతద్ అభ్యాసవిషయమ్। అనభ్యాసే తు చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్।

రజసా శుధ్యతే నారీ పరపుంశాభిగామినీ।

తథాపి మునినా ప్రోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్॥

కృచ్ఛ్రార్ధం బ్రాహ్మణీ కుర్యాత్ విప్రస్య గమనే సతి।

క్షత్రియస్య చరేత్ కృచ్ఛ్రం వైశ్యే సాన్తపనం చరేత్॥

శూద్రస్య గమనే చైవ పరాకం తు సమాచరేత్। ఇతి।

వాచికమానసయోర్ వసిష్ఠ ఆహ: “మనసా భర్తుర్ అతిచారే త్రిరాత్రం యావకం క్షీరోదనం చ
[౧౪౨] భుఞ్జానాధః శయీత। ఊర్ధ్వం త్రిరాత్రాద్ అప్సు నిమగ్నాయాః సావిత్ర్యష్టశతైః శిరోభిర్
జుహుయాత్ పూతా భవతీతి విజ్ఞాయతే। వాక్యసంబన్ధే ఏతద్ ఏవ మాసం చరిత్వా ఊర్ధ్వం

మాసాద్ అప్సు నిమగ్నాయాః సావిత్ర్యాశ్ చతుర్భిర్ అష్టశతైః శిరోభిర్ జుహుయాత్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౬౮) | మానసే యద్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం తద్ ఋతుదర్శనాద్ అర్వాగ్ వ్యవహార్యత్వసిద్ధ్యర్థమ్ | ఋతుదర్శనానన్తరం తు తేనైవ వ్యవహార్యత్వసిద్ధిః | తద్ ఆహ మనుః |

మృత్తోయైః శుధ్యతే శోధ్యం నదీ వేగేన శుధ్యతి |

రజసా స్త్రీ మనోదుష్టా సంన్యాసేన ద్విజోత్తమః || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౦౮)

తద్ ఏతత్ సర్వమ్ అభిప్రేత్య “రజసా శుధ్యతే నారీ” ఇత్య్ ఆచార్యేణోక్తమ్ || ౨ ||

నద్యా ఉపరిభాగే రథ్యోదకాదీనాం ఉపహతౌ శుద్ధిమ్ ఆహ |

నదీ వేగేన శుధ్యేత లేపో యది న దృశ్యతే | ఇతి |

ప్రవహన్త్యాం నద్యాం పతితాన్య్ ఉచ్ఛిష్టామేధ్యాదీని యదా ప్రవాహవేగేన స్నానతీర్థమ్ అతిక్రమ్య గచ్ఛన్తి తదా తస్మింస్ తీర్థే లేపశేషో యావద్ దృశ్యతే తావన్ నాస్తి శుద్ధిః | తదదర్శనే తు స్నానపానాదికర్మార్థం శుద్ధైవేయం నదీ | సత్య్ అపి లేపే యద్య్ అక్షోభ్యోదకయుక్తా సా నదీ తదా లేపయుక్తం తత్తీర్థమాత్రం వర్జ్యమ్ | ఇతరప్రదేశేషు సా నదీ శుద్ధా | తద్ ఆహ దేవలః |

[౧౫3] అక్షోభ్యాని తడాగాని నదీవాపీసరాంసి చ |

కశ్మలాశుచియుక్తాని తీర్థం తత్ పరివర్జయేత్ || ఇతి |

నదీశుద్ధిమ్ ఉక్త్వా కూపాదిశుద్ధిమ్ ఆహ |

వాపీకూపతడాగేషు దూషితేషు కథంచన || 3 ||

ఉద్ధృత్య వై ఘటశతం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి | ఇతి |

కూపాదిదూషణం ద్విధా శ్రూయతే। శ్వమార్జారాదీనాం తత్ర పతితానాం మరణాత్ మృతశవానాం తత్రైవ చిరం జరణాచ్ చ। తత్ర మరణమాత్రవిషయమ్ ఇదం విశోధనమ్। ఏతద్ ఏవ హారీతో ‘ప్య ఆహ।

వాపీకూపతడాగేషు దూషితేషు విశోధనమ్।

ఘటానాం శతమ్ ఉద్ధృత్య పఞ్చగవ్యం క్షిపేత్ తతః॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౧౧.3)

సంవర్తో ‘పి।

వాపీకూపతడాగానాం దూషితానాం చ శుద్ధయే।

అపాం ఘటశతోద్ధారః పఞ్చగవ్యేన శోధనమ్॥ ఇతి। (SఅంSమ్ ౧౮౬)

ఇయమ్ ఏవ శుద్ధిర్ ఉపానదాదిదూషణే ‘పి। తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః।

ఉపానచ్ఛ్లేష్మవిణ్మూత్రం స్త్రీరజో మద్యమ్ ఏవ చ।

పతితైర్ దూషితే కూపే కుమ్భానాం శతమ్ ఉద్ధరేత్॥

[౧౫౪] ఇతి। మృతశరీరజరణకృతాయామ్ అత్యన్తోపహతౌ విష్ణుర్ ఆహ।

మృతపఞ్చనఖాత్ కూపాద్ అత్యన్తోపహతాత్ తథా।

అపః సముద్ధరేత్ సర్వాః శేషం శాస్త్రేణ శోధయేత్॥

వహ్నిప్రజ్వాలనం కృత్వా కూపే పక్వేష్టకాచితే।

పఞ్చగవ్యం న్యసేత్ తత్ర నవతోయసముద్భవే॥ ఇతి। (VఇSమ్ 3.౪3)

మనుష్యశరీరజరణే ‘ప్య ఏవమ్ ఏవ శుద్ధిః। తద్ ఆహ హారీతః।

వాపీకూపతడాగేషు మానుషం శీర్యతే యది।

అస్థిచర్మవినిర్ముక్తం దూషితం శ్వఖరాదిభిః॥

ఉద్ధృత్య తజ్జలం సర్వం శోధనం పరిమార్జనమ్॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౫.౨3–౨౪)

ప్రౌఢేషు నాస్తి దోషః। తద్ ఆహ విష్ణుః।

జలాశయేషు స్వల్పేషు స్థావరేషు మహీతలే।

కూపవత్ కథితా శుద్ధిర్ మహత్సు చ న దూషణమ్॥ ఇతి। (VఇDహ్ 3.౪౮)

దేవలో ‘పి।

అక్షుద్రాణామ్ అపాం నాస్తి ప్రభూతానాం చ దూషణమ్।

స్తోకానామ్ ఉద్ధృతానాం చ కశ్మలే దూషణం భవేత్॥

[౧౫౫] ఇతి। అల్పోదకేష్వ్ అపి పూర్వోదాహృతాద్ దోషాద్ అల్పే దోషే విష్ణుర్ ఆహ।

అవ్యాప్తం చేద్ అమేధ్యేన తద్వద్ ఏవ శిలాగతమ్।

సోమసూర్యాంశుపాతేన మారుతస్పర్శనేన చ॥

గవాం మూత్రపురీషేణ శుధ్యన్త్య్ ఆప ఇతి స్మృతాః॥ ఇతి। (VఇDహ్ 3.౧3–౧౪)

ఉచ్ఛిష్టాద్యుపఘాతాభావే ‘పి గవాం పానాద్ యద్ ఉదకం న క్షీయతే తద్ ఏవ శుద్ధమ్। న తు తతో ‘ల్పమ్। తద్ ఆహ దేవలః।

అవిగన్ధా రసోపేతా నిర్మలాః పృథివీగతాః।

అక్షీణాశ్ చైవ గోపానాద్ ఆపః శుద్ధికరాః స్మృతాః॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

ఆపః శుద్ధా భూమిగతా వైతృష్ణ్యం యాసు గోర్ భవేత్।

అవ్యాప్తాశ్ చేద్ అమేధ్యేన గన్ధవర్ణరసాన్వితాః॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౨౮)

నవోదకే కాలాత్ శుద్ధిమ్ ఆహ యమః।

[౧౫౬] అజా గావో మహిష్యశ్ చ నారీ చైవ ప్రసూతికా।

దశరాత్రేణ శుధ్యన్తి భూమిష్ఠం చ నవోదకమ్॥ ఇతి।

ఉద్ధృతోదకం ప్రతి దేవల ఆహ।

ఉద్ధృతాశ్ చాపి శుధ్యన్తి శుద్ధైః పాత్రైః సముద్ధృతాః।

ఏకరాత్రోషితాశ్ చాపస్ త్యాజ్యాః శుద్ధా అపి స్వయమ్॥ ఇతి।

యమో ‘పి।

అపో నిశి న గృహ్ణీయాత్ గృహ్ణన్న్ అపి కదాచన।

నిధాయాగ్నిమ్ ఉపర్యాసాం ధామ్నో ధామ్న ఇతీరయేత్॥ ఇతి॥ 3॥

పూర్వం రజసా శుధ్యతే నారీ ఇత్య్ అత్ర యోషితో వివాహోత్తరకాలీనా శుద్ధిర్ వివేచితా। ఇదానీం వివాహాత్ ప్రాచీనాం శుద్ధిం వివినక్తి।

అష్టవర్షా భవేద్ గౌరీ నవవర్షా తు రోహిణీ ॥ ౪ ॥

దశవర్షా భవేత్ కన్యా అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా। ఇతి।

గౌర్యాదయస్ తిస్ర ఉద్వాహాయ శుద్ధాః, తద్ధాతుః ఫలవిశేషస్మరణాత్। రజస్వలా త్వ్ అశుద్ధా, తద్ధానస్య నిన్దితత్వాత్। తత్ర ఫలనిన్దే దర్శయతి బృహస్పతిః।

గౌరీ దదన్ నాకపృష్ఠం వైకుణ్ఠం రోహిణీం దదత్।

కన్యాం దదద్ బ్రహ్మలోకం రౌరవం తు రజస్వలామ్ ॥ (BఋSమ్ ౨.౩౭)

[౧౪౭] ఇతి। యద్య్ అప్య్ ఏకాదశే వర్షే రజోదర్శనం న ప్రతినియతం తథాపి కాసుచిద్ దర్శనాత్ తత్సంభావనయా రజస్వలేతి నిర్దేశః। తాం దదద్ రౌరవం నరకం ప్రాప్నోతి ఇతి శేషః ॥ ౪ ॥

కన్యాయామ్ అశుద్ధిమ్ అభిప్రేత్య "అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా" ఇత్య్ ఉక్తమ్। తామ్ ఏవాశుద్ధింప్రదర్శయితుమ్ అదాతారం నిన్దతి।

ప్రాప్తే తు ద్వాదశే వర్షే యః కన్యాం న ప్రయచ్ఛతి ॥ ౫ ॥

మాసి మాసి రజస్ తస్యాః పిబన్తి పితరః స్వయమ్। ఇతి।

ఋతుదర్శనమ్ ఉపలక్షయితుం ద్వాదశే వర్షే ఇత్య్ ఉక్తమ్। అత ఏవ గౌతమేన "ప్రదానం ప్రాగ్ ఋతోః" (GDహ్ ౧౮.౨౧) ఇత్య్ ఉక్తమ్। యమో 'ప్య్ ఏతద్ ఏవాహ।

తస్మాద్ ఉద్వాహయేత్ కన్యాం యావన్ నర్తుమతీ భవేత్। ఇతి।

అతశ్ చ ఋతుదర్శనాత్ ప్రాగ్ యో న ప్రయచ్ఛతి తస్య పితరః ప్రతిమాసం తద్రజః పిబన్తి । అసత్య్ ఋతుదర్శనే ద్వాదశే ‘పి వర్షే కన్యాదానప్రతిగ్రహౌ న నిషిద్ధౌ । అత ఏవ మనుః ।

త్రింశద్వర్షో వహేత్ కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశవార్షికీమ్ ।

[౧౫౮] త్ర్యష్టవర్షో ‘ష్టవర్షాం వా ధర్మే సీదతి సత్వరః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౯౪)

ఇతి ॥ ౫ ॥

ఋతుదర్శనే సత్య్ అప్రదాతా న కేవలం పితౄన్ ఏవ నరకే పాతయతి కిం తు స్వయమ్ అపి సకుటుమ్బః పతేద్ ఇత్య్ ఆహ ।

మాతా చైవ పితా చైవ జ్యేష్ఠో భ్రాతా తథైవ చ ॥ ౬ ॥

త్రయస్ తే నరకం యాన్తి దృష్ట్వా కన్యాం రజస్వలామ్ । ఇతి ।

మాత్రాదయస్ త్రయః కన్యాప్రదానాధికారిణః సర్వాన్ ఉపలక్షయన్తి । తే చ పూర్వమ్ ఏవ “పితా పితామహః” ఇత్యాదివచనోదాహరణేన వివాహప్రకరణే ప్రదర్శితాః ॥ ౬ ॥

రజోదర్శనాత్ ప్రాగ్ అదానం తథా నరకహేతుః తథా రజస్వలోద్వాహో ‘పి నరకహేతుర్ ఇత్య్ ఆహ ।

యస్ తాం సముద్వహేత్ కన్యాం బ్రాహ్మణో మదమోహితః ॥ ౭ ॥

అసంభాష్యో హ్య్ అపాఙ్క్త్యః స విప్రో వృషలీపతిః । ఇతి ।

తాం దృష్టరజసమ్ । అసంభాష్యత్వాపాఙ్క్త్యత్వయోర్ హేతుర్ [౧౪౯] వృషలీపతిత్వమ్ । వివాహాత్ పూర్వం దృష్టరజస్కా వృషలీ । తథా చ మనుః ।

పితుర్ గృహే తు యా కన్యా రజః పశ్యత్య్ అసంస్కృతా ।

సా కన్యా వృషలీ జ్ఞేయా తత్పతిర్ వృషలీపతిః ॥ ఇతి । (MDహ్ ३.౧౯) ॥ ૨ ॥

యస్ తు మదమోహాదినాతిక్రాన్తనిషేధస్ తామ్ ఉద్వాహ్య సకృద్ భుక్త్వా కథంచిద్ దైవయోగాద్ అనుతప్యేత్ తదా తస్య శుద్ధిప్రకారమ్ ఆహ ।

యః కరోత్య్ ఏకరాత్రేణ వృషలీసేవనం ద్విజః ॥ ౮ ॥

స భైక్షభుగ్ జపన్ నిత్యం త్రిభిర్ వర్షైర్ విశుధ్యతి । ఇతి ।

జప్యవిశేషానభిధానాత్ సామాన్యప్రాప్తాయా గాయత్ర్యా జప్యత్వమాత్రావగన్తవ్యమ్ ॥ ౮ ॥

రాత్రౌ చణ్డాలాదిస్పర్శే శుద్ధిం ప్రశ్నపూర్వకమ్ ఆహ ।

అస్తంగతే యదా సూర్యే చణ్డాలం పతితం స్త్రియమ్ ॥ ౯ ॥

సూతికాం స్పృశతశ్ చైవ కథం శుద్ధిర్ విధీయతే ।

జాతవేదఃసువర్ణం చ సోమమార్గం విలోక్య చ ॥ ౧౦ ॥

బ్రాహ్మణానుమతశ్ చైవ స్నానం కృత్వా విశుధ్యతి । ఇతి ।

ఙ్వేదాశ్ చ స్వర్ణం చ జాతవేదఃసువర్ణమ్ | శుక్లపక్షే [౧౬౦] సోమదర్శనసంభవే సోమో విలోకనీయః | తదలాభే వహ్నిః | తస్యాప్య్ అభావే సువర్ణమ్ | తస్యాప్య్ అభావే సోమమార్గః | ఏతేషామ్ అన్యతమం విలోక్య విప్రైర్ అనుజ్ఞాతః స్నాయాత్ || ౯–౧౦ ||

రజస్వలయోర్ యోషితయోర్ అన్యోన్యసంస్పర్శే వర్ణక్రమేణ శుద్ధిమ్ ఆహ |

> స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ బ్రాహ్మణీ తథా || ౧౧ ||
>
> తావత్ తిష్ఠేన్ నిరాహారా త్రిరాత్రేణైవ శుధ్యతి |
>
> స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ క్షత్రియా తథా || ౧౨ ||
>
> అర్ధకృచ్ఛ్రం చరేత్ పూర్వా పాదమ్ ఏకమ్ అనన్తరా |
>
> స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ వైశ్యజా తథా || ౧౩ ||
>
> పాదహీనం చరేత్ పూర్వా పాదమ్ ఏకమ్ అనన్తరా |
>
> స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ శూద్రజా తథా || ౧౪ ||
>
> కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతే పూర్వా శూద్రా దానేన శుధ్యతి | ఇతి |

ద్వయోర్ బ్రాహ్మణ్యోః రజస్వలయోర్ అన్యోన్యం స్పర్శే సతి తత్ ఆరభ్య స్నానపర్యన్తమ్ ఉభయోర్ ఆహారత్యాగః | త్రిరాత్రకృచ్ఛ్రం చరేత్ | ఏతచ్ చ సహశయనాదిచిరస్పర్శవిషయమ్ | సకృత్ స్పర్శే తు కాశ్యపోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

> రజస్వలా చ సంస్పృష్టా బ్రాహ్మణ్యా బ్రాహ్మణీ యది |
>
> ఏకరాత్రం నిరాహారా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి || ఇతి |

బ్రాహ్మణీక్షత్రియయోః స్పర్శే బ్రాహ్మణ్యాః కృచ్ఛ్రార్ధం క్షత్రియాయాః పాదకృచ్ఛ్రమ్ | బ్రాహ్మణీవైశ్యయోః స్పర్శే బ్రాహ్మణ్యాః [౧౬౧] పాదోనకృచ్ఛ్రం వైశ్యాయాః పాదకృచ్ఛ్రమ్ | బ్రాహ్మణీశూద్రయోః స్పర్శే బ్రాహ్మణ్యాః ప్రాజాపత్యం శూద్రాయాః పాదోనమ్ | ఏతత్ సర్వం కామకారవిషయమ్ | తథా చ వృద్ధవసిష్ఠః |

స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ శూద్రజాపి చ।
కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతే పూర్వా శూద్రా దానేన శుధ్యతి॥
స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ వైశ్యజాపి చ।
పాదహీనం చరేత్ పూర్వా కృచ్ఛ్రపాదం తథోత్తరా॥
స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం బ్రాహ్మణీ క్షత్రియా తథా।
కృచ్ఛ్రార్ధాత్ శుధ్యతే పూర్వా ఉత్తరా తు తదర్ధతః॥
స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం క్షత్రియా శూద్రజాపి చ।
ఉపవాసైస్ త్రిభిః పూర్వా త్వ్ అహోరాత్రేణ చోత్తరా॥
స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం క్షత్రియా వైశ్యజాపి చ।
త్రిరాత్రాత్ శుధ్యతే పూర్వా త్వ్ అహోరాత్రేణ చోత్తరా॥
స్పృష్ట్వా రజస్వలాన్యోన్యం వైశ్యా శూద్రీ తథైవ చ।
త్రిరాత్రాత్ శుధ్యతే పూర్వా ఉత్తరా తు దినత్రయాత్॥
వర్ణానాం కామతః స్పర్శే విధిర్ ఏష సనాతనః। ఇతి।

అకామతస్ తు వృద్ధవిష్ణునోక్తమ్: "రజస్వలా హీనవర్ణాం రజస్వలాం స్పృష్ట్వా న తావద్ అశ్నీయాత్ యావన్ న శుద్ధిః స్యాత్। సవర్ణామ్ అధికవర్ణాం వా స్పృష్ట్వా సద్యః స్నాత్వా శుధ్యతి" (VఇDహ్ ౨౨.౭౩–౭౪) [౧౬౨] ఇతి। రజస్వలాయాః చణ్డాలాదిస్పర్శే విశేషో వృద్ధవసిష్ఠేనోక్తః।

చణ్డాలాద్యైః శ్వపాకేన సంస్పృష్టా చేద్ రజస్వలా।
తాన్య్ అహాని త్వ్ అతిక్రమ్య ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్॥
ప్రథమే ఽహ్ని త్రిరాత్రం స్యాత్ ద్వితీయే ద్వ్యహమ్ ఏవ తు।
అహోరాత్రం తృతీయే ఽహ్ని పరతో నక్తమ్ ఆచరేత్॥
శూద్రయోచ్ఛిష్టయా స్పృష్టా శునా తు ద్వ్యహమ్ ఆచరేత్।
తాన్య్ అహాని వ్యతిక్రమ్య ప్రాయశ్చిత్తం సమచరేత్॥ ఇతి।

వ్యతిక్రమ్యేతి అనశనేన తీర్త్వేత్య్ అర్థః। ఏతద్ బుద్ధిపూర్వకస్పర్శవిషయమ్। అబుద్ధిపూర్వే తు బౌధాయనోక్తం ద్రష్టవ్యమ్।

రజస్వలా తు సంస్పృష్టా చణ్డాలాన్త్యశ్వవాయసైః ।

తావత్ తిష్ఠేన్ నిరాహారా యావత్ కాలేన శుధ్యతి । ఇతి ।

భోజనకాలస్పర్శే బౌధాయన ఆహ ।

రజస్వలా తు భుఞ్జానా శ్వాన్త్యాజతీన్ స్పృశేద్ యది ।

గోమూత్రయావకాహారా షడ్రాత్రేణ విశుధ్యతి ॥

అశక్తా కాఞ్చనం దద్యాత్ విప్రేభ్యో వాపి భోజనమ్ । ఇతి । (BDహ్ ౧.౩.౪–౯)

యదా తూచ్ఛిష్టయోః పరస్పరస్పర్శో భవతి తదా అత్రిణా విశేషః ప్రదర్శితః ।

[౧౬౩] ఉచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టసంస్పర్శా కదాచిత్ స్త్రీ రజస్వలా ।

కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతే పూర్వా శూద్రా దానైర్ ఉపోషితా ॥ ఇతి । (Aత్రSమ్ ౫.౭)

ఉచ్ఛిష్టద్విజసంస్పర్శే మార్కణ్డేయ ఆహ ।

ద్విజాన్ కథంచిద్ ఉచ్ఛిష్టాన్ రజఃస్త్రీ యది సంస్పృశేత్ ।

అధోచ్ఛిష్టే త్వ్ అహోరాత్రమ్ ఊర్ధ్వోచ్ఛిష్టే త్ర్యహం జపేత్ ॥ ఇతి ।

భోజనకాలే రజస్వలాన్తరదర్శనే ఆపస్తమ్బ ఆహ ।

ఉదక్యా యది వా భుఙ్క్తే దృష్ట్వాన్యాం తు రజస్వలామ్ ।

ఆ స్నానకాలం నాశ్నీయాద్ బ్రహ్మకూర్చం తతః పిబేత్ ॥ ఇతి ।

చణ్డాలదర్శనే త్వ్ అత్రిర్ ఆహ ।

రజస్వలా తు భుఞ్జానా చణ్డాలం యది పశ్యతి ।

ఉపవాసత్రయం కుర్యాత్ ప్రాజాపత్యం తు కామతః ॥ ఇతి । (Vఋఅత్రSమ్ ౫.౫౫,౫౬)

శవాదిస్పర్శే శాతాతప ఆహ ।

ఆర్తవాభిప్లుతా నారీ స్పృశేచ్ చేత్ శవసూతకమ్ ।

ఊర్ధ్వం త్రిరాత్రాత్ స్నాతాం తాం త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసయేత్ ॥ ఇతి । (Śఆsమ్ ౨.౧౨౭)

స్పర్శపూర్వకభోజనాదౌ విశేషమ్ ఆహ అత్రిః ।

[౧౬౪] ఆర్తవాభిప్లుతా నారీ మృతసూతకయోః స్పృశేత్ ।

భుక్త్వా పీత్వా చరేత్ కృచ్ఛ్రం స్పృష్ట్వా తు త్ర్యహమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (Aత్Sమ్ ౫.౮)

శ్వాదిసంశనే వ్యాస ఆహ।

రజస్వలా యదా దష్టా శ్వానజమ్బూకరాసభైః।

పఞ్చరాత్రం నిరాహారా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి॥ ఇతి। (Vయాsమ్ ౩.౬౯)

బన్ధుమరణశ్రవణాదౌ స ఏవాహ।

మలవద్వసనాయాం తు అప్రాయత్యం భవేత్ యది।

అభిషేకేణ శుద్ధిః స్యాన్ నాశనం వా దినత్రయమ్॥

ఆర్తవాభిప్లుతా నారీ నావగాహేత్ కదాచన।

ఉద్ధృతేన జలేనైవ స్నాత్వా శేషం సమాపయేత్॥

స్వకం గాత్రం భవేద్ అద్భిః సాఙ్గోపాఙ్గమలైర్ యుతమ్।

న వస్త్రపీడనం కుర్యాత్ నాన్యవాసా భవేత్ పునః॥ ఇతి। (Vయాsమ్ ౩.౪౨–౪౪)

॥ ౧౧–౧౪ ॥

ఇదానీం రజోనిమిత్తాం శుద్ధిం దర్శయతి।

స్నాతా రజస్వలా యా తు చతుర్థే ’హని శుధ్యతి॥ ౧౫॥

కుర్యాద్ రజోనివృత్తౌ తు దైవపిత్ర్యాది కర్మ చ। ఇతి।

రజోదర్శనమ్ ఆరభ్య దినత్రయం నాస్తి శుద్ధిః। చతుర్థే [౧౬౫] ’హని స్నాతాయా రజోనివృత్తియభావే ’పి భర్తుః శుశ్రూషాదౌ శుద్ధిః। పఞ్చమే ’హని దైవపిత్ర్యయోః। తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః।

శ్రద్ధా భర్తుశ్ చతుర్థే ’హ్ని స్నాతా నారీ రజస్వలా।

దైవే కర్మణి పిత్ర్యే చ పఞ్చమే ’హని శుధ్యతి॥ ఇతి।

కానిచిత్ దినాని రజో యద్య్ అనువర్తేత తదా తన్నివృత్తిపర్యన్తం దైవపిత్ర్యయోః శుద్ధిర్ నాస్తి । నివృత్తే తు రజసి దైవం పిత్ర్యం చ కర్తవ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥

రోగజన్యానువృత్తౌ విశేషమ్ ఆహ ।

రోగేణ యద్ రజః స్త్రీణామ్ అన్వహం తు ప్రవర్తతే ॥ ౧౬ ॥

నాశుచిః సా తతస్ తేన తత్ స్యాత్ వైకాలిక మతమ్ । ఇతి ।

రాగరోగాదినిమిత్తభేదాద్ అనేకవిధా హి రజఃప్రవృత్తిః । తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

రాగజం రోగజం చైవ కాలోత్పన్నం తథైవ చ ।

ద్రవ్యజం చైవ సంప్రోక్తం తచ్ చతుర్ధా ప్రదృశ్యతే ॥

అర్వాక్ ప్రసూతేర్ ఉత్పన్నం మేదోవృద్ధ్యాఘనాసు యత్ ।

తద్ రాగజమ్ ఇతి ప్రోక్తం మదోద్రేకసముద్భవమ్ ॥

అత్యర్థం యద్ రజః స్త్రీణాం తద్ రాగజమ్ ఇతి స్మృతమ్ ।

అష్టాదశదినాద్ ఊర్ధ్వం స్నానప్రభృతి సంఖ్యయా ॥

[౧౬౬] యద్ రజస్ తు సముత్పన్నం తత్ కాలోత్పన్నమ్ ఉచ్యతే ।

భక్ష్యద్రవ్యస్య వైషమ్యాద్ ధాతువైషమ్యసంభవమ్ ॥

ద్రవ్యజం రజ ఇత్య్ ఉక్తం తత్ కదాచిత్కసంభవమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రతిదినం నైరన్తర్యస్రావేణ రోగజం విద్యాత్ । తేన రోగజేన రజసా తతో రజోదర్శనానన్తరం సా స్త్రీ కాలప్రాప్తరజసేవాశుచిర్ న భవతి । తత్ర హేతుః వైకాలికమ్ ఇతి । సామాన్యేన రజోయోగ్యః కాలో మాసః, "మాసి మాసి రజః స్త్రీణామ్" (YDహ ౨.౩౪) ఇతి శాస్త్రాత్, లోకప్రసిద్ధేశ్ చ । యస్యాః కస్యాశ్చిత్ ధాతుస్వభావవిశేషాద్ వింశతిరాత్రాదికః కాలవిశేషః ప్రతినియతో భవతి తతో విపరీతకాలో వికాలః । ప్రతిదినం తత్రానువర్తనాద్ వైకాలికత్వమ్ । యత్ తు గర్భిణ్యాః

ప్రాక్ప్రసవాద్ రాగజమ్ ఉదాహృతం తత్ర కాలప్రాప్తరజోవద్ దినత్రయాశౌచం విజ్ఞేయమ్ | ద్రవ్యజే త్వ్ అఙ్గిరా ఆహ |

ఆ ద్వాదశాహాన్ నారీణాం మూత్రవత్ శౌచమ్ ఇష్యతే |

అష్టాదశాహాత్ స్నానం స్యాత్ త్రిరాత్రం పరతో ఽశుచిః ||

ఏతత్ తు ద్రవ్యజే విద్యాద్ రోగజే పూర్వమ్ ఈరితమ్ | ఇతి | (Aఙ్Sమ్ ౧.౧౨౭)

ప్రసూతికావిషయే శుద్ధివిశేషమ్ ఆహ ప్రజాపతిః |

[౧౬౭] ప్రసూతికా తు యా నారీ స్నానతో వింశతేః పరమ్ |

ఆర్తవీ రజసా ప్రోక్తా ప్రాక్ తు నైమిత్తికం రజః ||

న తు నైమిత్తికేన స్యాత్ రజసా స్త్రీ రజస్వలా |

రజస్య్ ఉపరతే తత్ర స్నానేనైవ శుచిర్ భవేత్ ||

అన్యత్ర గర్భవిశ్లేషాత్ పాతనాద్ వా రజస్వలా |

గర్భస్రావే ఽపి సా స్నానాద్ వింశతేః పరతో శుచిః ||

గర్భస్య పతనే చైవ స్నానాత్ క్షాలనతో ఽప్య్ అధః |

నిఃసందిగ్ధే పరిజ్ఞాతే చార్తవే శుద్ధికారణమ్ ||

సందిగ్ధమాత్రే స్నానం స్యాద్ ఇత్య్ ఉవాచ ప్రజాపతిః |

అతో దివా వా రాత్రౌ వా మలవద్వసనా యది ||

తద్దినాది త్రిరాత్రం స్యాన్ న సంఖ్యా నాడికావశాత్ |

తృతీయభాగే సంప్రాప్తే మలం స్యాన్ నిశి చేత్ స్త్రియాః ||

ప్రభాతాత్ తు త్రిరాత్రేణ శుద్ధిం తస్యా వినిర్దిశేత్ | ఇతి | (Pరజ్Sమ్ 3.౧౭–౨3)

|| ౧౬ ||

[౧౬౮]

రోగజన్యరజో ఽనువృత్తౌ అస్పృశ్యత్వలక్షణాసుచితాభావే ఽపి దైవే పిత్ర్యే చాస్త్య్ ఏవాశుచిత్వమ్ ఇత్య్ ఆహ |

సాధ్వాచారా న తావత్ స్యాత్ రజో యావత్ ప్రవర్తతే ॥ ౧౭ ॥
రజోనివృత్తౌ గమ్యా స్త్రీ గృహకర్మణి చైవ హి । ఇతి ।

సాధుః దైవపితృర్యార్థం పాకాదిరూప ఆచారో యస్యాః సా సాధ్వాచారా । రజసి నివృత్తే పశ్చాత్ పురుషేణ గమ్యా భవతి । ఉక్తపాకాదిగృహకర్మణి చ యోగ్యా భవతి ॥ ౧౭ ॥

పూర్వం "చతుర్థే 'హని శుధ్యతి" ఇత్య్ ఉక్తం తతః ప్రాచీనే దినత్రయే శుద్ధ్యభావం విశదయతి ।

ప్రథమే 'హని చణ్డాలీ ద్వితీయే బ్రహ్మఘాతినీ ॥ ౧౮ ॥
తృతీయ రజకీ ప్రోక్తా చతుర్థే 'హని శుధ్యతి । ఇతి ।

చణ్డాల్యాదిగమనే యావాన్ ప్రత్యవాయః తావాన్ ఉదక్యాగమనే ఇత్య్ అభిప్రేత్య త్రైర్ నామభిర్ వ్యవహారః । యథా కుణ్డపాయినామయనే [౧౬౯] "మాసమ్ అగ్నిహోత్రం జుహోతి" ఇతి అగ్నిహోత్రనామనిర్దేశేన నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మాతిదేశః తద్వత్ ॥ ౧౮ ॥

యదా జ్వరాదిభిర్ ఆతురస్య రజస్వలాభిస్పర్శనే ప్రత్యాసన్నబన్ధుమరణే వా స్నానం ప్రాప్నోతి తదా కథం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అత ఆహ ।

ఆతుర స్నాన ఉత్పన్నే దశకృత్వో హ్య అనాతురః ॥ ౧౯ ॥
స్నాత్వా స్నాత్వా స్పృశేద్ ఏనం తతః శుధ్యేత్ స ఆతురః । ఇతి ।

తత్ర ప్రతిస్నానమ్ ఆతురస్య వాసో విపరివర్తనీయమ్ । తద్ ఆహ అత్రిః ।

ఆతురస్నాన ఉత్పన్నే దశకృత్వో హ్య అనాతురః।
స్పృష్ట్వా స్పృష్ట్వావగాహేత స విశుధ్యేత ఆతురః॥
వాసోభిర్ దశభిశ్ చైవ పరిధాయ యథాక్రమమ్।
దద్యాత్ తు శక్తితో దానం పుణ్యాహేన విశుధ్యతి॥ ఇతి। (LAత్రిSమ్ ౫.౬౦–౬౨)

ఉశనా అపి।

జ్వరాభిభూతా యా నారీ రజసా చ పరిప్లుతా।
కథం తస్యా భవేత్ శౌచం శుద్ధిః స్యాత్ కేన కర్మణా॥
చతుర్థే ‘హని సంప్రాప్తే స్పృశేద్ అన్యా తు తాం స్త్రియమ్।
సా సచైలావగాహ్యాపః స్నాత్వా చైవ పునః స్పృశేత్॥
దశ ద్వాదశకృత్వో వా ఆచామేచ్ చ పునః పునః।
౧౭౦] అన్తే చ వాససాం త్యాగః తతః శుద్ధా భవేత్ తు సా॥
దద్యాచ్ ఛక్త్యా తతో దానం పుణ్యాహేన విశుధ్యతి। ఇతి।

తథా సూతికామరణే స్మృత్యన్తరే విశేషో దర్శితః।

సూతికాయాం మృతాయాం తు కథం కుర్వన్తి యాజ్ఞికాః।
కుమ్భే సలిలమ్ ఆదాయ పఞ్చగవ్యం తథైవ చ॥
పుణ్యర్గ్భిర్ అభిమన్త్ర్యాపో వాచా శుద్ధిం లభేత్ తతః।
తేనైవ స్నాపయిత్వా తు దాహం కుర్యాత్ యథావిధి॥ ఇతి।

రజస్వలామరణే తు,

పఞ్చభిః స్నాపయిత్వా తు గవ్యైః ప్రేతాం రజస్వలామ్।
వస్త్రాన్తరావృతాం కృత్వా దాహయేద్ విధిపూర్వకమ్॥

ఇతి తత్రైవ విశేష ఉక్తః॥ ౧౯॥

ఉచ్ఛిష్టస్య ద్విజస్యాన్యేనోచ్ఛిష్టేన ద్విజేన శునా శూద్రేణ వా సంస్పర్శే శుద్ధిమ్ ఆహ।

ఉచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టసంస్పృష్టః శునా శూద్రేణ వా ద్విజః॥ ౨౦॥

ఉపోష్య రజనీమ్ ఏకాం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి। ఇతి।

ఉచ్ఛిష్టేన సంస్పృష్టః ఉచ్ఛిష్టసంస్పృష్టః। ఉచ్ఛిష్టశ్ చాసావ్ ఉచ్ఛిష్టసంస్పృష్టశ్ చేతి విగ్రహః। రజనీమ్ ఉపోష్య రాత్రిభోజనం పరిత్యజేద్ ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు అత్రిణోక్తమ్,

ఉచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టసంస్పృష్టో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణేన తు।

దశరూపం జపేత్ పశ్చాత్ గాయత్ర్యాః శోధనం భవేత్॥

ఇతి, తద్ ఏతద్ అశక్తవిషయమ్। శునా స్పర్శే విశేషమ్ ఆహ సంవర్తః।

కృతమూత్రపురీషో వా భుక్తోచ్ఛిష్టో ఽథ వా ద్విజః।

శ్వభిః స్పర్శే జపేత్ దేవ్యాః సహస్రం స్నానపూర్వకమ్॥ ఇతి॥ ౨౦॥

[౧౭౧]

అనుచ్ఛిష్టస్య విప్రస్యోచ్ఛిష్టశూద్రస్పర్శే స్నానమాత్రమ్। ఉచ్ఛిష్టస్య విప్రస్యోచ్ఛిష్టశూద్రస్పర్శే ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రమ్ ఇత్య్ ఆహ।

అనుచ్ఛిష్టేన శూద్రేణ స్పర్శే స్నానం విధీయతే॥ ౨౧॥

తేనోచ్ఛిష్టేన సంస్పృష్టః ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్। ఇతి।

యద్య్ అప్య్ అనుచ్ఛిష్టోచ్ఛిష్టశబ్దౌ శూద్రవిశేషణతయా శ్రుతౌ తథాపి విధీయమానస్నానప్రాజాపత్యానుసారేణ విప్రే ఽపి తౌ యోజనీయౌ॥ ౨౧॥

పూర్వం కాంస్యస్య యా శుద్ధిర్ ఉక్తా తామ్ అనూద్య తత్ర విశేషమ్ ఆహ।

భస్మనా శుధ్యతే కాంస్యం సురయా యన్ న లిప్యతే॥ ౨౨॥

సురామాత్రేణ సంస్పృష్టం శుధ్యతే ‘గ్న్యుపలేఖనైః। ఇతి।

సురాస్పృష్టస్య కాంస్యస్య న భస్మఘర్షణమాత్రేణ శుద్ధిః। కిం తు ఉపలేఖనతాపనాభ్యామ్। ఉపలేఖనం నామ్ శస్త్రేణోపరిభాగస్య తక్షణమ్। మూత్రపురీషలేపేష్వ్ ఏషైవ శుద్ధిః। తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే।

[౧౭౨]భస్మనా శుధ్యతే కాంస్యం సురయా యన్ న లిప్యతే।

సురామూత్రపురీషైస్ తు శుధ్యతే ‘గ్న్యుపలేఖనైః॥

ఆమిషేణ తు యల్ లిప్తం పునర్దాహేన శుధ్యతి। ఇతి॥ ౨౨॥

గవాఘ్రాతాదీనాం దశకృత్వో భస్మఘర్షణేన శుద్ధిర్ ఇత్య్ ఆహ।

గవాఘ్రాతాని కాంస్యాని శ్వకాకోపహతాని చ॥ ౨౩॥

శుధ్యన్తి దశభిః క్షారైః శూద్రోచ్ఛిష్టాని యాని చ। ఇతి।

ఏతద్ ఏవ శాతాతపో ‘ప్య్ ఆహ।

గవాఘ్రాతేషు కాంస్యేషు శూద్రోచ్ఛిష్టేషు వా పునః।

దశభిర్ భస్మభిః శుద్ధిః శ్వకాకోపహతేషు చ॥ ఇతి (Śఆత్Sమ్ ౩.౬౧)

॥ ౨౩॥

గణ్డూషాద్యుపహతస్య భూనిక్షేప ఇత్య్ ఆహ |

గణ్డూషం పాదశౌచం చ కృత్వా వై కాంస్యభాజనే || ౨౪ ||

షణ్మాసాన్ భువి నిఃక్షిప్య ఉద్ధృత్య పునర్ ఆహరేత్ | ఇతి |

[౧౭౩]

అయం చ భూనిఃక్షేపః కాంస్యకారఘర్షణస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ అఙ్గిరాః |

గణ్డూషం పాదశౌచం చ కృత్వా వై కాంస్యభాజనే |

షణ్మాసం భువి నిఃక్షిప్య పునర్ ఆకారమ్ ఆదిశేత్ || ఇతి | (Aఙ్Sమ్ ౨.౧౯)

యత్ తు బౌధాయనేనోక్తమ్: "తైజసానాం పాత్రాణామ్ ఉచ్ఛిష్టోపహతానాం త్రిఃసప్తకృత్వః పరిమార్జనమ్ | తథా మూత్రపురీషలోహితరేతఃప్రభృత్యుపహతానాం పునఃకరణమ్" (BDహ్ ౧.౬.౧౪.౪–౬) ఇతి, తత్ర పునఃకరణం చిరలేపవిషయం ద్రష్టవ్యమ్ || ౨౪ ||

ఆయసాదీనాం కటాహాదీనాం సీసపాత్రస్యాప్య్ అత్యన్తోపహతస్య శుద్ధిమ్ ఆహ |

ఆయసేష్వ్ ఆయసానాం చ సీసస్యాగ్నౌ విశోధనమ్ || ౨౫ || ఇతి |

అయోమయేషు ఘర్షణసాధనేషు ఆయసానాం ఘర్షణేన శోధనమ్ | సీసస్య త్వ్ అగ్నౌ ప్రవిలాపనమ్ | అయఃసంఘర్షణమ్ అశ్మసంఘర్షణస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ మార్కణ్డేయపురాణమ్ |

గాత్రాణాం చ మనుష్యాణామ్ అమ్బునా శౌచమ్ ఇష్యతే |

తథాయసానాం తోయేన త్వ్ అశ్మసంఘర్షణేన చ || (Mఆర్Pఉ ౩౫.౫–౬)

[౧౭౪] ఇతి | తోయేనేత్య్ అల్పోపహతవిషయమ్ || ౨౫ ||

గజదన్తాదీనామ్ శుద్ధిమ్ ఆహ।

దన్తమ్ అస్థి తథా భృఙ్గం రూప్యం సౌవర్ణభాజనమ్।
మణిపాషాణపాత్రాణీత్య్ ఏతాన్ ప్రక్షాలయేజ్ జలైః॥ ౨౬॥
పాషాణే తు పునర్ ఘర్షః శుద్ధిర్ ఏవ ఉదాహృతా। ఇతి।

అస్థిశబ్దేన గజాస్థ్యాదినిర్మితం కరణ్డకాది। శృఙ్గశబ్దేన మహిషశృఙ్గాదినిర్మితం కరణ్డకాది। మనిపాత్రాణి ప్రవాలస్ఫటికాదీని। పాషాణపాత్రస్య తు ప్రక్షాలనం పాషాణాన్తరఘర్షణం చేత్య్ ఉభయం వేదితవ్యమ్। జలైః ప్రక్షాలనం నిర్లేపవిషయమ్। తద్ ఆహ మనుః।

నిర్లేపం కాఞ్చనం భాణ్డమ్ అద్భిర్ ఏవ విశుధ్యతి।
అబ్జమ్ అశ్మమయం చైవ రాజతం చానుపస్కరమ్॥ (MDహ్౫.౧౧౨)

[౧౭౫] ఇతి। అబ్జం శఙ్ఖశుక్త్యాది। అనుపస్కృతం నిర్లేపమ్। యత్ తు మనునైవోక్తమ్,

తైజసానాం మణీనాం చ సర్వస్యాశ్మమయస్య చ।
భస్మనాద్భిర్ మృదా చైవ శుద్ధిర్ ఉక్తా మనీషిభిః॥ (MDహ్ ౫.౧౧౧)

ఇతి, తత్ సలేపవిషయమ్। శుద్ధ్యన్తరాణి మునిభిర్ దర్శితాని। తత్ర శాతాతపః।

సువర్ణం రజతం తామ్రం త్రపు కృష్ణాయసం తథా।
రీతికాసీసలోహాని శుధ్యన్తే ఽశ్మప్రఘర్షణాత్॥ ఇతి। (ŚఆSమ్ ౩.౪౮)

యమః।

రజతస్య సువర్ణస్య తామ్రస్య త్రపుణస్ తథా।
రీత్యయఃకాంస్యసీసానాం భస్మనా శౌచమ్ ఇష్యతే॥ ఇతి। (Yఅమ్Sమ్ ౫.౩౯)

ఉశనసాపి: "సువర్ణరజతతామ్రత్రపుసీసకాంస్యానామ్ అద్భిర్ ఏవ భస్మసంయుక్తాభిః। మణిమయానామ్ అద్భిర్ ఏవ మృత్సంయుక్తాభిః। తైజసానాం చోచ్ఛిష్టానాం భస్మనా త్రిః ప్రక్షాలనమ్। కనకమణిరజతశఙ్ఖశుక్త్యుపలానాం వజ్రవిదలనరజ్జుచర్మణాం చాద్భిః శౌచమ్" ఇతి (Uశ్Sమ్ ౫.౧౭–౨౦)। విష్ణుః:

[౧౭౬] విణ్మూత్రరేతాసవరక్తలిప్తమ్

ఆవర్తనోల్లేఖనతాపనైర్ వా |

త్రిఃసప్తకృత్వః పరిమార్జనైర్ వా

భస్మామ్బునా శుధ్యతి తైజసానామ్ | ఇతి | (Vఇsమ్ ౧౧.౬౭)

ఏతేషాం సర్వేషాం యథాయోగం చిరక్షిప్రలేపాలేపభేదేన వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా || ౨౬ ||

మృద్భాణ్డస్య ధాన్యస్య చోచ్ఛిష్టాభ్యుపహతౌ శుద్ధిమ్ ఆహ |

మృణ్మయే దహనాత్ శుద్ధిర్ ధాన్యానాం మార్జనాద్ అపి || ౨౭ || ఇతి |

దహనం సలేపవిషయమ్ | అత ఏవ బౌధాయనః: "మృణ్మయానాం పాత్రాణామ్ ఉచ్ఛిష్టసమన్వారబ్ధానామ్ అవచూర్ణనమ్ | ఉచ్ఛిష్టలేపోపహతానాం పునర్ దహనమ్ | మూత్రపురీషలోహితరేతఃప్రభృత్యుపహతానామ్ ఉత్సర్గః" (BDహ్ ౧.౬.౧౩.౩౧–౩౩) [౧౭౭] ఇతి | ఏతచ్ చ శ్వాదిస్పర్శవిషయమ్ | చణ్డాలాదిస్పర్శే తు స్మృత్యన్తరోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

చణ్డాలాద్యైస్ తు సంస్పృష్టం ధాన్యం వస్త్రమ్ అథాపి వా |

క్షాలనేన విశుధ్యేత పరిత్యాగాన్ మహీమయమ్ || ఇతి |

మార్జనం ప్రోక్షణం ప్రక్షాలనం వా | తత్రోభయోర్ వ్యవస్థితవిషయత్వం దర్శయతి మనుః |

అద్భిస్ తు ప్రోక్షణం శౌచం బహూనాం ధాన్యవాససామ్ |

ప్రక్షాలనేన త్వ్ అల్పానామ్ అద్భిః శౌచం విధీయతే || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౧౮)

విష్ణుః [౧౭౮] "అల్పస్య ధాన్యస్య యన్మాత్రమ్ ఉపహన్యతే తన్మాత్రమ్ ఉత్సృజ్య శేషస్య కణ్డనప్రక్షాలనే కుర్యాత్" ఇతి (VఇDహ్ ౨౩.౨౫) | బౌధాయనః: "చణ్డాలాదిస్పర్శనే 'నేకపురుషోద్ధార్యాణాం ప్రోక్షణమ్ | మూత్రాదిసంపర్కే తన్మాత్రాపహారః | అసృక్పాంస్వాదిద్రవ్యసంయోగే నిస్తుషీకరణమ్" ఇతి (BDహ్ ౧.౬.౧౩.౧౭–౧౯) | కాశ్యపః: "ప్రోక్షణపర్యగ్నికరణవగాహనైర్ వ్రీహియవగోధూమానామ్ | విమర్శనప్రోక్షణైః ఫలీకృతానామ్ | విఘర్షణవిదలనప్రోక్షణైః శమీధాన్యానామ్" ఇతి (Kఆశ్sమ్ ౧౨.౩–౪) | అస్యార్థః –

అనేకపురుషోద్ధర్యాణాం వ్రీహియవగోధూమానాం యథాక్రమం ప్రోక్షణపరగ్నికరణావగహనైః శుద్ధిః। అవగాహనం ప్రక్షాలనమ్। వ్రీహ్యాదితణ్డులానాం ఫలీకృతానాం విమర్శనేన। [౧౭౯] విమర్శనం కరాభ్యాం ఘర్షణమ్। కణ్డనేన శుక్లీకరణం వా। శమీధాన్యానాం ముద్గాదీనాం అనేకపురుషోద్ధార్యాణాం విఘర్షణేన। ఆదిపురాణే।

గృహదాహే సముత్పన్నే సంస్థితే పశుమానుషే।

అభోజ్యస్ తద్గతో వ్రీహిధాతుద్రవ్యస్య సంగ్రహః॥

మృణ్మయేనావగుప్తానామ్ అధోభువి చ తిష్ఠతామ్।

యవమాషతిలాదీనాం న దోషం మనుర్ అబ్రవీత్॥

తతః సంక్రమమాణే ‘గ్నౌ స్థానే చ దహ్యతే।

న చ ప్రాణివధో యత్ర కేవలం గృహదీపనమ్।

తత్ర ద్రవ్యాణి సర్వాణి గృహ్ణీయాద్ అవిచారయన్॥ ఇతి॥ ౨౭॥

వేణ్వాదీనామ్ ఏకైకస్యాలోపహతౌ సంహతానాం మహోపహతౌ చైకవిధాం శుద్ధిమ్ ఆహ।

వేణువల్కలచీరాణాం క్షౌమకార్పాసవాససామ్।

ఔర్ణనేత్రపటానాం చ ప్రోక్షణాత్ శుద్ధిర్ ఇష్యతే॥ ౨౮॥ ఇతి।

వేణుశబ్దేన తత్కార్యాణి కటవ్యజనాదీని గృహ్యన్తే। [౧౮౦] వల్కలచీరాణ్య్ అరణ్యవాసినాం ప్రసిద్ధాని। క్షౌమం దుకూలమ్। కార్పాసవాసాంసి ప్రసిద్ధాని। ఔర్ణః కమ్బలః। నేత్రపటా అరణ్యవాసినామ్ ఏవ ప్రసిద్ధా భూర్జత్వగాదయః। అస్యాశ్ చాల్పవిషయశుద్ధిత్వం దేవలో దర్శయతి।

ఔర్ణకౌశేయకుతపపట్టక్షౌమదుకూలజాః।

అల్పశౌచా భవన్త్య్ ఏతే శోషణప్రోక్షణాదిభిః॥

తాన్య్ ఏవామేధ్యయుక్తాని క్షాలయేచ్ ఛోషకైః స్వకైః।

ధాన్యకల్కైస్ తు ఫలజై రసైః క్షారానుగైర్ అపి ॥ ఇతి ।

ఏకైకస్య లేపోపహతౌ యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

సోషైర్ ఉదకగోమూత్రైః శుధ్యత్య్ ఆవికకౌశికమ్ ।

సశ్రీఫలైర్ అంశుపట్టం సారిష్టైః కుతపం తథా ॥

సగౌరసర్షపైః క్షౌమం పునః పాకాచ్ చ మృణ్మయమ్ ॥ ఇతి । (YDహ ౧.౧౮౬–౮౭)

ఆవికం కమ్బలః । కౌశేయం కృమికోశోత్థమ్ । అంశుపట్టం నేత్రపటః । అరిష్టాని పుత్రజీవఫలాని । కుతపః పార్వతీయచ్ఛాగరోమనిర్మితః కమ్బలవిశేషః । మనుర్ అపి ।

కౌశేయావికయోర్ ఊషైః కుతపానామ్ అరిష్టకైః ।

శ్రీఫలైర్ అంశుపట్టానాం క్షౌమాణాం గౌరసర్షపైః ॥

[౧౮౧] క్షౌమవత్ శఙ్ఖశృఙ్గాణామ్ అస్థిదన్తమయస్య చ ।

శుద్ధిర్ విజానతా కార్యా గోమూత్రేణోదకేన వా ॥ ఇతి । (MDహ ౫.౧౨౦–౨౧)

అఙ్గిరా అపి ।

శౌచం మహోర్ణరోమ్ణాం తు వాయ్వగ్న్యర్కేన్దురశ్మిభిః ।

రేతఃస్పృష్టం శవస్పృష్టమ్ ఆవికం చ ప్రదుష్యతి ॥ ఇతి ।

అత్ర చ రేతఃస్పర్శో లేపరహితో వివక్షితః ॥ ౨౮ ॥

ముఞ్జాదీనాం వేణువత్ శుద్ధిమ్ ఆహ ।

ముఞ్జోపస్కరశూర్పాణాం శణస్య ఫలచర్మణామ్ ।

తృణకాష్ఠస్య రజ్జూణామ్ ఉదకాభ్యుక్షణం మతమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఇతి ।

ముఞ్జో రశనాదిప్రకృతిభూతస్ తృణవిశేషః । తేన సంపాదిత ఉపస్కరో విష్టరాదిః । యద్య్ అపి పూర్వవచనే వేణువికారాణాం కటాదీనాం ప్రోక్షణస్యోక్తత్వాత్ తేనైవ శూర్పశుద్ధిర్

అభిహితా తథాపి తణ్డులఫలీకరణాదౌ తల్లేపస్య లగ్నత్వాత్ శుద్ధ్యన్తరాశఙ్కా భవతి తన్ మా భూద్ ఇతి పునర్ ఇహ గ్రహణమ్ | శణో గోణ్యాదిహేతుర్ వల్కలవిశేషః | తేన తద్వికారాః సర్వే ‘పి వివక్షితాః | ఫలమ్ ఆమ్రాది | చర్మ కృష్ణాజినాది | తృణం చ కాష్ఠం చ తృణకాష్ఠమ్ | రజ్జ్వః ప్రసిద్ధాః | అత్ర ఫలశబ్దేన శాకమూలాదీన్య్ ఉపలక్ష్యన్తే | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౧౮౨] శాకరజ్జూమూలఫలవాసోవిదలచర్మణామ్ |

పాత్రాణాం చమసానాం చ వారిణా శుద్ధిర్ ఇష్యతే || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౮౨–౮౩)

శాకం వాసుకాది | రజ్జుర్ బల్వజాదినిర్మితా | మూలమ్ ఆర్ద్రకాది | ఫలమ్ ఆమ్రాది | వైదలం వైణవాది | చర్మ అజాదీనామ్ | పాత్రాణి ప్రోక్షణపాత్రప్రభృతీని | చమసా హోతృచమసాదయః | తత్ర వారిశుద్ధిః ప్రోక్షణం ప్రక్షాలనం చ | తద్ ఉభయం యథాయోగం ద్రష్టవ్యమ్ | అత ఏవ మనునా ధాన్యం దృష్టాన్తితమ్ |

చైలవచ్ చర్మణాం శుద్ధిర్ వైదలానాం తథైవ చ |

‘ శాకమూలఫలానాం చ ధాన్యవత్ శుద్ధిర్ ఇష్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౧౯)

కాశ్యపో ‘పి: [౧౮౩] “తృణకాష్ఠరజ్జుముఞ్జచర్మవేణువిదలఫలపత్రమూలాదీనామ్ చైలవత్ శౌచమ్ | మృద్ధారుచర్మణాం చాత్యన్తోపహతానాం త్యాగః” ఇతి (Kఆశ్Sమ్ ౧౨.౮–౯) | బ్రహ్మపురాణే ‘పి |

శవవిణ్మూత్రశుక్రైస్ తు దూషితం చ మృదమ్బుభిః |

శోధ్యాదౌ శోదనీయం చ గోమూత్రక్షారవారిభిః ||

రజ్జువల్కలపత్రాణాం చమసాలాబుచర్మణామ్ |

కృత్వా శౌచం తతః శుద్ధిః గోవాలైర్ ఘర్షణం పునః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

వస్త్రం మృదమ్బుసా శుద్ధం రజ్జుర్ వైదలమ్ ఏవ చ |

రజ్జ్వాదికం చాతిదుష్టం త్యాజ్యం తన్మాత్రమ్ ఏవ చ || ఇతి | (Vయాసమ్ ४.౧౭)

ఉశనా అపి: “మూలఫలపుష్పభూమితృణదారుపలాలధాన్యానామ్ అభ్యుక్షణమ్” ఇతి (Aఉశ్Sమ్ ౩.४౧) | యత్ తు బౌధాయనేనోక్తమ్: “కృష్ణాజినానాం బిల్వతణ్డులైః” ఇతి (BDహ్ ౧.౬.౧౩.౧౩), పైఠీనసిర్ అపి: [౧౮४] “రౌరవాద్యజినానాం బిల్వతణ్డులవత్” ఇతి, తత్ నూతనచర్మవిషయమ్ || ౨౯ ||

సతూలశయ్యాదీనాం శుద్ధిమ్ ఆహ।

తూలికాద్యుపధానాని రక్తవస్త్రాదికాని చ।

శోషయిత్వాతపేనైవ ప్రోక్షణాత్ శుద్ధితామ్ ఇయుః॥ ౩౦॥ ఇతి।

తూలం శాల్మలిఫలాదిజన్యం తేన నిర్మితా శయ్యా తూలికా। ఆదిశబ్దేనాసనోపాశ్రయాదీని గృహ్యన్తే। ఉపధానమ్ ఉచ్ఛీర్షకమ్। తూలికాదీని చోపధానం చ తూలికాద్యుపధానాని। రక్తవస్త్రం మాఞ్జిష్ఠమ్। ఆదిశబ్దేన కౌసుమ్భహారిద్రాదీని। ఏతేషామ్ అమేధ్యాదిలేపరహితోపహతౌ ఆతపశోషణం ప్రోక్షణం చ। ఏతచ్ చ కరోన్మార్జనస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్। అత ఏవ దేవలః।

తూలికాద్యుపధానాని పుష్పరకామ్బరాణి చ।

శోషయిత్వా తథా కించిత్ కరైర్ ఉన్మార్జయేన్ ముహుః॥

పశ్చాత్ తు వారిణా ప్రోక్ష్య శుచీన్య్ ఏవమ్ ఉపాహరేత్॥ ఇతి।

నిర్లేపకౌసుమ్భపుష్పరక్తాని కుఙ్కుమకుసుమ్భాదిరక్తాని। పుష్పరక్తగ్రహణం అన్యస్యాపి హరిద్రాదిరక్తస్య క్షాలనాసహస్య [౧౮౫] ప్రాప్త్యర్థమ్। న మాఞ్జిష్ఠాదేః, తస్య క్షాలనసహత్వాత్। సలేపోపహతౌ స ఏవాహ।

అల్పశౌచే భవేత్ శుద్ధిః శోషణప్రోక్షణాదిభిః।

తాన్య్ ఏవామేధ్యయుక్తాని నిర్ణిజ్యాత్ క్షారపర్యయైః॥

తాన్య్ అప్య్ అతిబలిష్ఠాని యథావత్ పరిశోధయేత్। ఇతి।

నిర్లేపకౌసుమ్భాదౌ షట్త్రింశన్మతే ‘భిహితమ్।

కుసుమ్భకుఙ్కుమై రక్తం తథా లాక్షారసేన వా।

ప్రోక్షణేనైవ శుధ్యేత చణ్డాలస్పర్శనే సదా॥ ఇతి।

శఙ్ఖో ‘పి।

కుసుమ్భకుఙ్కుమానాం చ ఔర్ణకార్పాసయోస్ తథా।

ప్రోక్షణాత్ కథితా శుద్ధిర్ ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ యమః ॥ ఇతి ॥ ౩౦ ॥

ద్రవ్యోపహతౌ శుద్ధిర్ వర్ణితా । ఇదానీం శ్వాదిభిర్ ఇవ మార్జారాదిభిర్ అప్య్ ఉపహతే శఙ్కాప్రసక్తావ్ అపవదతి ।

మార్జారమక్షికాకీటపతఙ్గకృమిదర్దురాః ।
మేధ్యామేధ్యం స్పృశన్తో ऽపి నోచ్ఛిష్టం మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ౩౧ ॥

[౧౮౬] ఇతి । మేధ్యం చామేధ్యం చ మేధ్యామేధ్యమ్ । యద్య్ అపి మార్జారాదయ ఉభయం స్పృశన్తో వర్తన్తే తథాపి మేధ్యం తావతా నోచ్ఛిష్టమ్ ఇతి యోజనీయమ్ ॥ ౩౧ ॥

భూమిస్పృష్టోదకాదావ్ అశుద్ధిమ్ అపవదతి ।

మహీం స్పృష్ట్వాగతం తోయం యాశ్ చాప్య్ అన్యోన్యవిప్రుషః ।
భుక్తోచ్ఛిష్టం తథా స్నేహం నోచ్ఛిష్టం మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ౩౨ ॥ ఇతి ।

పాదప్రక్షాలనాచమనాదావ్ అధః పతితం యద్ ఉదకం భూమిం స్పృష్ట్వా పునర్ బిన్దురూపేణాగత్య స్పృశతి, యే చాన్యోన్యముఖోద్గతా బిన్దవః సంభాషణే సరీరే పతన్తి, యశ్ చ స్నేహో భోజనానన్తరం ప్రక్షాలనేనానిర్హార్యః, తత్ సర్వం నాసుద్ధ్యాపాదకమ్ ॥ ౩౨ ॥

ముఖాన్తర్గతతామ్బూలాదీనామ్ ఉచ్ఛిష్టశఙ్కామ్ అపవదతి।

తామ్బూలేక్షుఫలే చైవ భుక్తస్నేహానులేపనే।

మధుపర్కే చ సోమే చ నోచ్ఛిష్టం ధర్మతో విదుః॥ ౩౩॥ ఇతి।

తామ్బూలం చ ఇక్షుశ్ చ ఫలం చ తామ్బూలేక్షుఫలమ్। పూర్వవచనోక్తో ऽపి భుక్తస్నేహో ऽత్ర దృష్టాన్తత్వేన పునర్ ఉపాత్తః। మధుపర్కో యజ్ఞవివాహాదౌ దధ్యాదిభక్షణమ్। సోమో యాగే సోమపానమ్। ఏతేషు నాస్త్య్ ఉచ్ఛిష్టదోషః॥ ౩౩॥

రథ్యోదకాదౌ ప్రయత్నేన కర్తవ్యః శుద్ధివిశేషో నాస్తీత్య్ ఆహ।

రథ్యాకర్దమతోయాని నావః పన్థాస్ తృణాని చ।

మారుతార్కేణ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితాని చ॥ ౩౪॥

[౧౮౭] ఇతి। పక్వేష్టకచితాని చైత్యవృక్షవేదికాదీని। నిర్దిష్టానామ్ ఏతేషాం చణ్డాలాదిస్పర్శే ऽపి వాయ్వాతపాభ్యాం శుద్ధిః। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

రథ్యాకర్దమతోయాని స్పృష్టాన్య్ అన్త్యశ్వవాయసైః।

మారుతార్కేణ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితాని చ॥

పన్థానశ్ చ విసుధ్యన్తి సోమసూర్యాంశుమారుతైః॥ ఇతి। (YDh ౧.౧౯౪–౯౭)

బౌధాయనో ऽపి।

ఆసనం శయనం యానం నావః పన్థాస్ తృణాని చ।

మారుతార్కేణ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితాని చ॥ ఇతి। (BDh ౧.౫.౯.౭)

ఉపరిభాగస్పర్శే శఙ్ఖ ఆహ।

రథ్యాకర్దమతోయేన ష్ఠీవనాద్యేన వా త్వ్ అథ।

నాభేర్ ఊర్ధ్వం నరః స్పృష్టః సద్యః స్నానేన శుధ్యతి॥ ఇతి। (ఠఅజ్ౕఞమ్ ౧౧.౩౬)

అధోభాగస్పర్శే యమ ఆహ।

[౧౮౮] సకర్దమం తు వర్షాసు ప్రవిశ్య గ్రామసంకరమ్।

జఙ్ఘయోర్ మృత్తికాస్ తిస్రః పాదయోర్ మృత్తికా స్మృతా॥ ఇతి। (Yఅమ్ఞమ్ ౪.౧౯)

॥ ౩౪ ॥

ఉదకపానగతధారాదీనామ్ ఆసుద్ధిమ్ అపవదతి।

అదుష్టాః సన్తతా ధారా వాతోద్ధూతాశ్ చ రేణవః।

స్త్రియో వృద్ధాశ్ చ బాలాశ్ చ న దుష్యన్తి కదాచన॥ ౩౫ ॥ ఇతి।

కమణ్డల్వాదికాత్ నిర్గత్య ముఖపర్యన్తమ్ అవిచ్ఛిన్నా అపి ఉదకధారా నోచ్ఛిష్టాః। నానావిధాశుచిప్రదేశాద్ వాయునోత్థాపితా అపి రేణవః స్పర్శార్హాః। పురుషవత్ ప్రాతఃస్నానాద్యభావే ఽపి యోషిదాదయః స్పృశ్యాః శుద్ధాశ్ చ। రేణుశుచిత్వం రాసభాదిభ్యో ఽన్యత్ర ద్రష్టవ్యమ్। తద్ ఆహ శాతాతపః।

రేణవః శుచయః సర్వే వాయునా సముదీరితాః।

అన్యత్ర రసభాజావిశ్వకాకోలూకవాయసామ్॥ ఇతి।

స్మృత్యన్తరే ఽపి।

శ్వకాకోష్ట్రఖరోలూకసూకరగ్రామ్యపక్షినామ్।

అజావిరేణుసంస్పర్శాద్ ఆయుర్ లక్ష్మీశ్ చ హీయతే॥

[౧౮౯] ఇతి। గవాదీనాం రేణవో న కేవలం దోషహరితాః ప్రత్య్ ఉత ప్రశస్తాః। తద్ ఆహ ఉశనాః।

గవాశ్వరథయానానాం ప్రశస్తా రేణవః సదా। ఇతి।

విషయవిశేషేణ శుద్ధిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

రశ్మిర్ అగ్నిర్ అజచ్ఛాయా గౌర్ అశ్వో వసుధానిలః ।

విప్రుషో మక్షికాః స్పర్శే వత్సః ప్రస్రవణే శుచిః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౯౩)

విప్రుషో నీహారబిన్దవః । ఏతే చణ్డాలాదిస్పృష్టా అపి స్పర్శే శుచయః । వత్స ఊధోగతక్షీరాకర్షణే శుద్ధః । వత్సన్యాయో బాలస్తన్యపానే ఽప్య్ అవగన్తవ్యః । తథా చ వసిష్ఠః ।

శ్వహతాశ్ చ మృగా మేధ్యాః పాతితం చ ద్విజైః ఫలమ్ ।

బాలైర్ అనుపరిక్రాన్తం స్త్రీభిర్ ఆచరితం చ యత్ ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౩.౪౫)

ద్విజైః పక్షిభిః । ఉశనాః: "గౌర్ మేధ్యా పృష్ఠే । పురస్తాద్ అజాదయః । స్త్రియః సర్వతః । హృదయమ్ ఆసామ్ అశుచి" ఇతి (Uశ్Sమ్ ౩.౧౭–౨౦) । బృహస్పతిర్ అపి ।

[౧౯౦]పాదౌ శుచీ బ్రాహ్మణానామ్ అజాశ్వస్య ముఖం శుచి ।

గవాం పృష్ఠాని మేధ్యాని సర్వగాత్రాణి యోషితామ్ ॥ ఇతి ।

సుమన్తుః: "స్త్రీబాలమశకమక్షికామార్జారమూషికాఛాయాసనశయనయానామ్బువిప్రుషో నిత్యం మేధ్యాః" ఇతి । బృహస్పతి-హారీతౌ ।

మార్జారశ్ చైవ దర్వీ చ మారుతశ్ చ సదా శుచిః । ఇతి ।

శఙ్ఖః: "మార్జారశ్ చంక్రమే శుచిః" ఇతి (Sఅఙ్Sమ్ ౧౬.౧౪) । మనుః ।

నిత్యం శుద్ధః కారుహస్తః పణ్యం యచ్ చ ప్రసారితమ్ ।

బ్రహ్మచారిగతం భైక్షం నిత్యం మేధ్యమ్ ఇతి స్థితిః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౧౨౯)

యమః ।

ఆసనం శయనం యానం స్త్రీముఖం కుతపం క్షురమ్ ।

న దూషయన్తి విద్వాంసో యజ్ఞేషు చమసం తథా ॥

[౧౯౧] గౌర్ అజో విప్రుషశ్ ఛాయా మక్షికాః శలభాః శుకాః ।

అశ్వో హస్తీ రణే ఛత్రం రశ్మయశ్ చన్ద్రసూర్యయోః ॥

భూమిర్ అగ్నిర్ అజో వాయుర్ ఆపో దధి ఘృతం పయః ।

సర్వాణ్య్ ఏతాని శుద్ధాని స్పర్శే మేధ్యాని నిత్యశః ॥

ఆపః శుద్ధా భూమిగతాః శుచిర్ నారీ పతివ్రతా ।

శుచిర్ ధర్మపరో రాజా సంతుష్టో బ్రాహ్మణః శుచిః ||
నిత్యమ్ ఆస్యం శుచి స్త్రీణాం శకునిః ఫలపాతనే |
ప్రస్రవే తు శుచిర్ వత్సః శ్వా మృగగ్రహణే శుచిః || ఇతి | (Yఅమ్Sమ్ ౪.3౧–3౫)

పైఠీనసిర్ అపి: "స్త్రీణాం ముఖం రతిసంసర్గే" ఇతి | వసిష్ఠ-అత్రి-బౌధాయన-శాతాతపాః |

స్త్రియశ్ చ రతిసంసర్గే శ్వా మృగగ్రహణే శుచిః | ఇతి |

మనుః |

[౧౯౨] శ్వభిర్ హతస్య యన్ మాంసం శుచి తన్ మనుర్ అబ్రవీత్ |
క్రవ్యాద్భిశ్ చ హతస్యాన్యైశ్ చణ్డాలాద్యైశ్ చ దస్యుభిః || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧3౧)

దేవలః |

తరవః పుష్పితా మేధ్యా బ్రాహ్మణాశ్ చైవ సర్వదా |
భస్మ క్షౌద్రం సువర్ణం చ సదర్భాః కుతపాస్ తిలాః ||
అపామార్గశిరీషార్కపద్మమ్ ఆమలకం మణిః |
మాల్యాని సర్షపా దూర్వాః సదా భద్రాః ప్రియంగవః ||
అక్షతాః సికతా లాజా హరిద్రా చన్దనం యవాః |
పలాశఖదిరాశ్వత్థాస్ తులసీ ధాతకీ వటః ||
ఏతాన్య్ ఆహుః పవిత్రాణి బ్రహ్మాజ్ఞా హవ్యకవ్యయోః |
పౌష్టికాని మలఘ్నాని శోధనాని చ దేహినామ్ ||
అకశ్మలైః సమిద్ధో 'గ్నిర్ దుర్మనుష్యైర్ అదూషితః |
సర్వేషామ్ అప్య్ అశౌచానాం సమర్థః శోధనాయ సః ||
అగ్నేర్ వృషలభుక్తస్య గ్రహణం నాస్త్య్ అనాపది |
శ్వపాకో వృషలో భోక్తుం బ్రాహ్మనాగ్నిం చ నార్హతి ||
చణ్డాలాగ్నేర్ అమేధ్యాగ్నేః సూతకాగ్నేశ్ చ కర్హిచిత్ |
[౧౯3] పతితాగ్నేశ్ చితాగ్నేశ్ చ శిష్టైర్ గ్రహణం స్మృతమ్ ||
అగ్రామ్యా మృద్ భవేత్ శుద్ధా శ్లక్ష్ణాఅవిణ్మూత్రదూషితా | ఇతి |

బ్రహ్మపురాణే ‘పి|

గ్రామాద్ దణ్డశతం త్యక్త్వా నగరే చ చతుర్గుణమ్|

భూమిః సర్వత్ర శుద్ధా స్యాత్ యత్ర లేపో న దృశ్యతే|| ఇతి|

లేపే తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ|

భూశుద్ధిర్ మార్జనాద్ దాహాత్ కాలాద్ గోక్రమణాత్ తథా|

సేకాద్ ఉల్లేఖనాల్ లేపాద్ గృహం మార్జనలేపనాత్|| ఇతి| (YDహ్ ౧.౧౮౮)

యమో ‘పి|

ఖననాత్ పూరణాత్ దాహాద్ అద్భిర్ ఘర్షణలేపనాత్|

గోభిర్ ఆక్రమణాత్ కాలాద్ భూమిః శుధ్యతి సప్తధా|| ఇతి|

దేవలస్ త్వ్ అమేధ్యదుష్టమలినత్వభేదైస్ త్రివిధామ్ అశుద్ధిం తద్విశుద్ధిం చ విశదయతి|

యత్ర ప్రసూయతే నారీ మ్రియతే దహ్యతే నరః|

చణ్డాలాధ్యుషితం యత్ర తత్ర విష్ఠాదిసఙ్గతిః||

ఏవం కశ్మలభూయిష్ఠా భూర్ అమేధ్యా ప్రకీర్తితా|

[౧౯౪]శ్వసూకరఖరోష్ట్రాద్రిసంస్పృషా దుష్టతాం వ్రజేత్||

అఙ్గారతుషకేశాస్థిభస్మాద్యైర్ మలినా భవేత్|

పఞ్చధా చ చతుర్ధా చ భూర్ అమేధ్యా విశుధ్యతి||

దుష్టాపి యా త్రిధా ద్వేధా శుధ్యతే మలినైకధా| ఇతి|

తత్ర పఞ్చవిధా శుద్ధిర్ మనునా దర్శితా|

సంమార్జనేనాఞ్జనేన సేకేనోల్లేఖనేన చ|

గవాం చ పరివాసేన భూమిః శుధ్యతి పఞ్చధా|| ఇతి| (MDహ్ ౫.౧౨౪)

ఏతేష్వ్ ఏవ పఞ్చవిధేషు యథాయోగం చాతుర్విధ్యాదికం యోజనీయమ్| యద్ వా దహనాదయః పఞ్చవిధా దేవలోక్తా ద్రష్టవ్యాః|

దహనాత్ ఖననాచ్ చైవ ఉపలేపనధానవాత్|

పర్జన్యవర్షణాత్ భూమేః శౌచం పఞ్చవిధం స్మృతమ్|| ఇతి|

గృహశుద్ధిం సంవర్త ఆహ।

గృహశుద్ధిం ప్రవక్ష్యామి అన్తఃస్థశవదూషణే।

సంప్రోక్ష్య మృణ్మయం భాణ్డం సిద్ధమ్ అన్నం తథైవ చ॥

గృహాద్ అపాస్య తత్ సర్వం గోమయేనోపలేపయేత్।

[౧౯౫] గోమయేనోపలిప్యాథ ధూమైర్ అథూపయేద్ బుధః॥

బ్రాహ్మణైర్ మన్త్రపూతైశ్ చ హిరణ్యకుశవారిణా।

సర్వమ్ అభ్యుక్షయేద్ వేశ్మ తతః శుధ్యత్య్ అసంశయమ్॥ ఇతి। (SఅంSమ్ ౧౯౮–౨౦౦)

బౌధాయనః: “ఉద్బన్ధశవోపఘాతే వేశ్మనో భిత్తితక్షణమ్” ఇతి (BDహ్ ౧.౬.౧3.33)। దేహవిషయే శుధ్యశుద్ధీ విభజతి మనుః।

ఊర్ధ్వం నాభేర్ యాని ఖాని తాని మేధ్యాని సర్వశః।

యాన్య్ అధస్తాఏ అమేధ్యాని దేహాచ్ చైవ మలాశ్ చ్యుతాః॥

విణ్మూత్రోత్సర్గశుద్ధ్యర్థం మృద్వార్య్ ఆదేయమ్ అర్థవత్।

దైహికానాం మలానాం చ శుద్ధిషు ద్వాదశస్వ్ అపి॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧3౨–3४)

అర్థవత్ శాస్త్రోక్తవత్। అత్ర చ కర్ణవిట్ప్రభృతిషూత్తరేషు షట్సు మృద్గ్రహణం వైకల్పికమ్,

ఆదదీత మృదో ‘పశ్ చ షట్సు పూర్వేషు శుద్ధయే।

ఉత్తరేషు తు షట్స్వ్ అద్భిః కేవలాభిస్ తు శుధ్యతి॥

ఇతి స్మృత్యన్తరే వచనాత్। మృదమ్బునోర్ ఇయత్తామ్ ఆహ మనుః।

[౧౯౬]యావన్ నాపైత్య్ అమేధ్యాక్తో గన్ధో లేపశ్ చ తత్కృతః।

తావన్ మృద్ వారి చాదేయం సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౨౬)

విద్యమానాప్య్ ఉపహతిర్ యత్ర న దృష్టా తత్ర తద్దర్శనాత్ పూర్వం శుద్ధమ్ ఏవ తద్ వస్తు। తద్ ఆహ స ఏవ।

త్రీణి దేవాః పవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామ్ అకల్పయన్।

అదృష్టమ్ అద్భిర్ నిర్ణిక్తం యచ్ చ వాచా ప్రశస్యతే॥ ఇతి। (MDహ్ ౫.౧౨౭)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

వాక్శస్తమ్ అమ్బునిర్ణిక్తమ్ అజ్ఞాతం చ సదా శుచిః । ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౯౧)

।। ౩౫ ।।

యేయం పూర్వోక్తా శుద్ధిః సా సర్వాప్య్ అనాపద్విషయేత్య్ అభిప్రేత్యాహ ।

దేశభఙ్గే ప్రవాసే వా వ్యాధిషు వ్యసనేష్వ్ అపి ।

రక్షేద్ ఏవ స్వదేహాది పశ్చాద్ ధర్మం సమాచరేత్ ।। ౩౬ ।। ఇతి ।

దేశభఙ్గః పరసైన్యాపాదితః । ప్రవాసస్ తీర్థయాత్రాదౌ పరగృహాద్యవస్థానమ్ । వ్యాధయో జ్వరాదయః । వ్యసనాని స్వామికోపాదిజనితాని । ఏతేషు ప్రాప్తేషు శ్రద్ధాజాడ్యేన శుద్ధ్యశుద్ధీ న [౧౯౭] విచారయితవ్యే । కిం తర్హి శుచిభిర్ అశుచిభిర్ వా ద్రవ్యైర్ ఆత్మపుత్రకలత్రాదీనాం యథా రక్షా భవతి తథా కృత్వా శాన్తాయామ్ ఆపది పశ్చాత్ ద్రవ్యశుద్ధ్యాదిరూపం శాస్త్రోక్తం ధర్మమ్ ఆచరేత్ ।

।। ౩౬ ।।

"రక్షేద్ ఏవ స్వదేహాది" ఇత్య్ అముమ్ అర్థం ప్రపఞ్చయతి ।

యేన కేన చ ధర్మేణ మృదునా దారుణేన వా ।

ఉద్ధరేద్ దీనమ్ ఆత్మానం సమర్థో ధర్మమ్ ఆచరేత్ ।। ౩౭ ।। ఇతి ।

శుద్ధద్రవ్యాదిసంపాదితో ధర్మో మృదుః। తద్విపరీతో ధర్మో దారుణః। స్తన్యపానమాంసభక్షణాదిః। తయోర్ మధ్యే యేన కేనాపి వ్యాధ్యాదిభిర్ దీనమ్ ఆత్మానమ్ ఆ పద్య్య ఉద్ధృత్య సమర్థో వ్యాధ్యాదిరహితో యథాశాస్త్రం ధర్మమ్ ఆచరేత్ ॥ ౩౭ ॥

తత్రాచరణీయో ధర్మో ద్వివిధః। ఆచారకాణ్డోక్తవిహితానుష్ఠానప్రతిషిద్ధవర్జనరూప ఏకః ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డోక్తవిధినిషేధాతిక్రమసమాధానరూపో ఽపరః। తద్ ఉభయం వివిచ్యోభయత్రాపి శాన్తాపద్ ఏవాధికారీత్య్ ఆహ।

ఆపత్కాలే తు నిస్తీర్ణే శౌచాచారం తు చిన్తయేత్।

శుద్ధిం సముద్ధరేత్ పశ్చాత్ స్వస్థో ధర్మం సమాచరేత్ ॥ ౩౮ ॥

ఇతి। శౌచాచారమ్ ఇత్య్ అనేన ప్రథమకాణ్డోక్తో ధర్మః పరామృష్టః। [౧౯౮] శుద్ధిమ్ ఇత్య్ అనేన ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డోక్తో ధర్మో నిర్దిష్టః। శుద్ధో యథా భవతి తథా పాపాత్ సముద్ధరేద్ ఇత్య్ అర్థః। స్వస్థ ఇత్య్ ఉపసంహారః। ఉక్తం ద్వివిధమ్ అపి ధర్మం స్వస్థ ఏవ సమాచరేత్। న త్వ్ ఆపన్నః। ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య యాజ్ఞవల్క్య ఆహ।

క్షాత్రేణ కర్మణా జీవేద్ విశాం వాప్య్ ఆపది ద్విజః।

నిస్తీర్య తామ్ అథాత్మానం పావయిత్వా న్యసేత్ పథి ॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౩౫)

॥ ౩౮ ॥

ఆఖ్యాయ సప్తమే ఽస్మిన్న్ అధ్యాయే ద్రవ్యశుద్ధిర్ అవశిష్టా।

సైషా మాధవవిభునా వ్యాఖ్యాయి పరాశరస్మృతౌ విదుషా॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తకపరమేశ్వర-

శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య

కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం సప్తమో ‘ధ్యాయః ॥ ౭ ॥

అథాష్టమో ‘ధ్యాయః

సప్తమాధ్యాయే ద్రవ్యశుద్ధిః ప్రతిపాదితా । తత్రాన్తే “శుద్ధిం సముద్ధరేత్” ఇత్య్ ఉక్తమ్ । తత్రోద్ధారప్రకారః ప్రకీర్ణకాదిప్రాయశ్చిత్తరూపశ్ చతుర్థాదిత్రిష్వ్ అధ్యాయేషూపవర్ణితః । అథావశిష్ట ఉపవర్ణనీయః । షష్ఠాధ్యాయే చ "వైశ్యం వా క్షత్రియం వాపి" ఇత్యాదినోపపాతకానాం ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఉపవర్ణయన్ బహువక్తవ్యసద్భావాద్ ఉపపాతకవిశేషస్య గోవధస్య ప్రాయశ్చిత్తం తత్రోపేక్షితమ్ । తద్ ఇదానీమ్ అధ్యాయద్వయేన వివక్షుర్ ఆదౌ మునివిప్రతిపత్తిం సూచయితుం పృచ్ఛతి ।

> గవాం బన్ధనయోక్త్రేషు భవేన్ మృత్యుర్ అకామతః ।
>
> అకామకృతపాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥ ౮.౧ ॥ ఇతి ।

యోక్త్రాణి పాశాః । బన్ధనార్థాని యోక్త్రాణి బన్ధనయోక్త్రాణి । తేషు బద్ధానాం గవామ్ ఇతస్ తతః సంచరణాదినా గలే నిరుద్ధానాం కథంచిత్ మృత్యుర్ భవేత్ । స చాకామకృతః । పురుషేణ [౨౦౦] తన్మరణాయ ప్రయత్నస్యాకృతత్వాత్ । తాదృశస్య గోవధస్య ప్రాయశ్చిత్తం వక్తవ్యమ్ । సర్వమునిసంమతం ముఖ్యం ప్రాయశ్చిత్తాధికారం ద్యోతయితుమ్ అకామకృతస్యేత్య్ అనువాదః । కామకృతస్య తు ప్రాయశ్చిత్తం కైశ్చిద్ ఏవ మునిభిర్ అభ్యుపగమ్యతే । న తు సర్వైః । తద్ ఆహ మనుః ।

> అకామతః కృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం విదుర్ బుధాః ।
>
> కామకారకృతే ‘ప్య్ ఆహుర్ ఏకే శ్రుతినిదర్శనాత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౪౫)

జాబాలిర్ అపి ।

అకామకృతపాపానాం బ్రువన్తి బ్రాహ్మణా వ్రతమ్ ।

కామకారకృతే ‘ప్య్ ఏకే ద్విజానాం వృషలస్య చ ॥ ఇతి ।

దేవలో ‘పి ।

యత్ స్యాద్ అనభిసంధాయ పాపం కర్మ సకృత్ కృతమ్ ।

తస్యేయం నిష్కృతిః ప్రోక్తా ధర్మవిద్భిర్ మనీషిభిః ॥

విధేః ప్రాథమికాద్ అస్మాద్ ద్వితీయే ద్విగుణం స్మృతమ్ ।

[౨౦౧] తృతీయే త్రిగుణం కృచ్ఛ్రం చతుర్థే నాస్తి నిష్కృతిః ॥

అభిసంధికృతే పాపే సకృద్ వా నేహ నిష్కృతిః ।

అపరే నిష్కృతిం బ్రూయుర్ అభిసంధికృతే ‘పి చ ॥ ఇతి ।

బౌధాయనస్ తు కామకృతస్య ప్రాయశ్చిత్తాభావమ్ ఆహ ।

అమత్యా బ్రాహ్మణం హత్వా దుష్టో భవతి ధర్మతః ।

ఋషయో నిష్కృతిం తస్య వదన్త్య్ అమతిపూర్వకే ॥

మతిపూర్వం హతే తస్మిన్ నిష్కృతిర్ నోపలభ్యతే ॥ ఇతి । (BDహ్ ౨.౧.౧.౬)

ఛాగలేయో ‘పి ।

ప్రాయశ్చిత్తమ్ అకామానాం కామావాప్తౌ న విద్యతే । ఇతి ।

అఙ్గిరాస్ తు కామకృతస్య ద్విగుణం వ్రతమ్ ఆహ ।

అకామతః కృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం న కామతః ।

స్యాత్ త్వ్ అకామకృతే యత్ తు ద్విగుణం బుద్ధిపూర్వకే ॥ ఇతి ।

ఏవం చ కామకృతే విప్రతిపత్తావ్ అపి అకామకృతే తదభావాత్ తాదృశః సర్వసంమతో ముఖ్యాధికారీ ।

అత్రేదం విచార్యతే – భవత్వ్ అకామకృతస్య ప్రాయశ్చిత్తసద్భావే మునీనామ్ అవివాదః కామకృతస్య తూక్తరీత్యా మునివిప్రతిపత్తౌ కో నిర్ణయ ఇతీదం విచార్యతే ।

అత్ర కేచిద్ నిర్ణయమ్ ఆహుః – ద్వివిధా హి పాపస్య శక్తిః । నరకోత్పాదికా వ్యవహారనిరోధికా చేతి అతస్ తన్నివర్తకస్య [౨౦౨] ప్రాయశ్చిత్తస్యాపి శక్తిర్ ద్విధా భిద్యతే । నరకనివారికా వ్యవహారజననీ చేతి । తత్ర ప్రాయశ్చిత్తాభావవాదినాం మునీనాం నరకనివారణాభావో 'భిప్రేతః । సద్భావవాదినాం తు వ్యవహారజననీ శక్తిర్ అభిప్రేతా । అయం చ నిర్ణయో యాజ్ఞవల్క్యేన విస్పష్టమ్ అభిహితః ।

ప్రాయశ్చిత్తైర్ అపైత్య్ ఏనో యద్ అజ్ఞానకృతం భవేత్ ।

కామతో 'వ్యవహార్యస్ తు వచనాద్ ఇహ జాయతే ॥ ఇతి । (YDహ ౩.౨౨౬)

అస్యాయమ్ అర్థః – యద్ ఏనో బ్రహ్మఘాతాదికమ్ అజ్ఞానకృతం తత్ విహితైర్ ద్వాదశవార్షికాదిభిర్ అపైతి । కామతస్ తు కృతం చేత్ స పుమాన్ శిష్టైర్ వ్యవహార్యః కేవలమ్ ఇహ లోకే భవతి । న తు తస్య నరకాపాదకమ్ ఏనః ప్రాయశ్చిత్తైర్ అపైతి ।

నను – ఏవం సతి ప్రాయశ్చిత్తం పాపస్య కాంచిచ్ ఛక్తిమ్ అపనుదతి కాంచిన్ నేత్య్ అర్ధజరనీయం ప్రసజ్యేత । న హి కుక్కుట్యా ఏకో భాగః పచ్యతే అపరో భాగః ప్రసవాయ కల్పత ఇతి క్వచిద్ దృష్టమ్ ।

న, వచనాద్ అర్ధజరతీత్య్ అస్యాప్య్ అఙ్గీకార్యత్వాత్, "కిం హి వచనం న కుర్యాత్ । నాస్తి వచనస్యాతిభారః" ఇతి న్యాయాత్ । అన్యథా యౌక్తికం మన్యః పాపశక్తిం ప్రాయశ్చిత్తశక్తిం చ కేన దృష్టాన్తేన సమర్థయిష్యతి । వచనం చ కామకృతానాం ద్విగుణం వ్రతం దర్శయతి ।

విహితం యద్ అకామానాం కామాత్ తత ద్విగుణం భవేత్ । ఇతి ।

అతో ద్విగుణప్రాయశ్చిత్తేనేహ లోకే వ్యవహారః సిధ్యతి । [౨౦౩] యస్ తు వ్యవహారమ్ అనపేక్ష్య పరలోకనిర్వాహమ్ ఏవ కేవలమ్ అపేక్షితే తస్య బుద్ధిపూర్వకేషు మహాపాతకేషు మరణాన్తికమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ । తత్ర శాతాతపః: "అకామావాప్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ । కామకారకృతే త్వ్ ఆత్మానమ్ అవసాదయేత్" ఇతి । స్మృత్యన్తరే 'పి ।

యః కామతో మహాపాపం నరః కుర్యాత్ కథంచన ।

న తస్య నిష్కృతిర్ దృష్టా భృగ్వగ్నిపతనాద్ ఋతే ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

ప్రాస్యేద్ ఆస్త్మానమ్ అగ్నౌ వా సమిద్ధే త్రిర్ అవాక్శిరాః ।

లక్ష్యం శస్త్రభృతాం వా స్యాత్ విదుషామ్ ఇచ్ఛయాత్మనః ॥ ఇతి । (MDహ ౧౧.౭౩)

తస్మాత్ కామకారిణో మరణేన నరకపాతనివృత్తిః వ్రతచర్యయా తు వ్యవహారసిద్ధిర్ ఇతి నిర్ణయః।

అపరే పునర్ ఏవమ్ ఆహుః – యద్ ఉక్తం మరణాన్తికప్రాయశ్చిత్తేన నరకనివృత్తిర్ ఇతి తత్ తథైవ। యత్ తు వ్రతచర్యయా వ్యవహారసిద్ధిర్ ఏవ న తు నరకనివృత్తిర్ ఇతి తత్ విపర్యేతి। చీర్ణవ్రతస్య నరకస్ తావన్ నివర్తతే। ఇహ లోకే తు తస్య శిష్టైః సహ వ్యవహారో 'స్తి। ఏతచ్ చ "అవ్యవహార్యః" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనే పదం ఛిత్త్వా యోజనీయమ్। కామతశ్ చేత్ పాపం కృతం స పాపీ కృతప్రాయశ్చిత్తో 'ప్య్ అవ్యవహార్య ఇహ లోకే జాయతే। తచ్ చావ్యవహార్యత్వం వచనబలాద్ అవగన్తవ్యమ్। వచనం చ మానవమ్ ఏతత్।

బాలఘ్నాంశ్ చ కృతఘ్నాంశ్ చ విశుద్ధాన్ అప్ ధర్మతః।

శరణాగతహన్తౄంశ్ చ స్త్రీహన్తౄంశ్ చ్ న సంవసేత్॥ ఇతి। (MDహ ౧౧.౧౯౦)

అతః కృతప్రాయశ్చిత్తా మహాపాతకినః పరలోకే శుద్ధా అపి శిష్టైర్ ఇహ బహిఃకార్యాః॥

నను – ఉపపాతకినామ్ అపి కృతప్రాయశ్చిత్తానాం బహిష్కార ఏవోచితః। తథా చ వైయ్యాసికం న్యాయసూత్రమ్: "బహిస్ తూభయథాపి స్మృతేర్ ఆచారాచ్ చ" (కఆకఊ 3.౪.౪3) [౨౦౫] ఇతి। అస్యాయమ్ అర్థః – యద్య్ ఉపపాతకం యది వా మహాపాతకం ఉభయథాపి కృతప్రాయశ్చిత్తాః శిష్టైర్ బహిఃకార్యాః। "ప్రాయశ్చిత్తం చ పశ్యామి" ఇతి నిన్దాస్మృతేః శిష్టాచారాచ్ చ – ఇతి చేత్।

మైవమ్ – అయం హి బహిష్కార ఊర్ధ్వరేతోవిషయమ్। న తు గృహస్థవిషయః। ఊర్ధ్వరేతోవిచారాణామ్ ఏవ తత్ర ప్రస్తుతత్వాత్। ఇదం చ కౌశికేన స్పష్టీకృతమ్।

నైష్ఠికానాం వనస్థానాం యతీనాం చావకీర్ణినామ్।

శుద్ధానామ్ అపి లోకే 'స్మిన్ ప్రయాపత్తిర్ న విద్యతే॥ ఇతి।

తద్ ఏవమ్ ఐహికవ్యవహారాయ పరలోకాయ వా కామకృతానాం మహాపాతకానామ్ ఉపపాతకానాం చాస్త్య్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతి సిద్ధమ్॥ ౮.౧॥

“ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్” ఇతి సేతికర్తవ్యతాకస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య పృష్టత్వాత్ పరిషదుపసత్తిరూపామ్ ఆద్యామ్ ఇతికర్తవ్యతామ్ ఆహ।

వేదవేదాఙ్గవిదుషాం ధర్మశాస్త్రం విజానతామ్।

స్వకర్మరతవిప్రాణాం స్వకం పాపం నివేదయేత్॥ ౮.౨॥ ఇతి।

నామధారకవిప్రాణాం పరిషత్త్వం నాస్తీతి వక్ష్యమాణమ్ అర్థం హృది నిధాయ తద్వ్యావృత్తిసమర్థైర్ విశేషణైర్ పరిషద్యోగ్యా బ్రాహ్మణా విశేష్యన్తే। యద్య్ అపి మన్వాదిధర్మశాస్త్రజ్ఞానమాత్రేణ బ్రాహ్మణాః ప్రాయశ్చిత్తం విధాతుం సమర్థాః తథాపి [౨౦౬] “శునాలీఢం హవిర్ యథా” (DఅSమ్ ౭.౪౩) ఇతి న్యాయేన అనధీతవేదైః స్వకర్మానుష్ఠానరహితైర్ నిర్దిష్టం ప్రాయశ్చిత్తం న పాపాపనోదనక్షమమ్। తస్మాత్ స్వకర్మనిష్ఠాన్ వేదపారంగతాన్ ఉపేత్య తేషామ్ అగ్రే చికీర్షితప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తం పాపమ్ అశేషేణ నివేదయేత్। సేయం పరిషద్ ఉపసత్తిః। తామ్ ఏతామ్ ఉపసత్తిమ్ అఙ్గిరా అపి స్పష్టం దర్శయతి।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి ఉపస్థానస్య లక్షణమ్।

ఉపస్థితో హి న్యాయేన వ్రతాదేశనమ్ అర్హతి॥

సద్యో నిఃసంశయే పాపే న భుఞ్జీతానుపస్థితః।

భుఞ్జానో వర్ధయేత్ పాపం పర్షద్ యత్ర న విద్యతే॥

సంశయే తు న భోక్తవ్యం యావత్ కార్యవినిశ్చయః।

ప్రమాదశ్ చ న కర్తవ్యో యథైవాసంశయే తథా॥

కృత్వా పాపం న గూహేత గూహ్యమానం వివర్ధతే।

స్వల్పం వాథ ప్రభూతం వా ధర్మవిద్భ్యో నివేదయేత్॥

తే హి పాపకృతో వైద్యా హన్తారశ్ చైవ పాప్మనామ్।

[౨౦౭] వ్యాధితస్య యథా వైద్యా బుద్ధిమన్తో రుజాపహాః॥

ప్రాయశ్చిత్తే సముత్పన్నే హ్రీమాన్ సత్యపరాయణః।

మృదుర్ ఆర్జవసంపన్నః శుద్ధిం యాచేత మానవః॥

సచైలం వాగ్యతః స్నాత్వా క్లిన్నవాసాః సమాహితః ।

క్షత్రియో వాథ వైశ్యో వా తతః పర్షదమ్ ఆవ్రజేత్ ॥

ఉపస్థాయ తతః శీఘ్రమ్ ఆర్తిమాన్ ధరణీమ్ వ్రజేత్ ।

గాత్రైశ్ చ శిరసా చైవ న చ కించిద్ ఉదాహరేత్ ॥ ఇతి । (Aఙ్/Sమ్ ३.८४–८౧)

॥ ౨ ॥

యథోక్తవిశేషణరహితానాం పరిషత్త్వం నిషేద్ధుం తేషాం స్వరూపమ్ ఆహ ।

సావిత్ర్యాశ్ చాపి గాయత్ర్యాః సంధ్యోపాస్త్యగ్నికార్యయోః ।

అజ్ఞానాత్ కృషికర్తారో బ్రాహ్మణా నామధారకాః ॥ ३ ॥ ఇతి ।

“తత్ సవితుర్ వరేణ్యమ్” ఇతి సవితృప్రతిపాదకత్వాత్ సావిత్రీ । ణికారయకారయోర్ విశ్లేషేణ చతుర్వింశత్యక్షరత్వాద్ గాయత్రీ, “చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ” ఇతి శ్రుతేః । సావిత్ర్యాదీనామ్ అజ్ఞానాన్ న ముఖ్యా బ్రాహ్మణాః । [౨౦८] బ్రహ్మ వేదః । తమ్ అధీత్యార్థం చావగత్య యే ‘నుతిష్ఠన్తి ముఖ్యాస్ తే బ్రాహ్మణాః । తద్ ఆహ అఙ్గిరాః ।

జన్మశారీరవిద్యాభిర్ ఆచారేణ శ్రుతేన చ ।

ధర్మేణ చ యథోక్తేన బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే ॥ ఇతి । (Aఙ్Sమ్ ౧.౫౧)

యే తు సావిత్రీం సమ్యక్ న జానన్తి దూరే తదనుష్ఠానం తే విశిష్టమాతాపితృజన్యా అపి బ్రాహ్మణనామమాత్రం ధారయన్తి । న తు యథోక్తబ్రాహ్మణశబ్దార్థత్వం తేషు విద్యతే । అత ఏవ యాజనాధ్యాపనాదిజీవనహేత్వసంభవాజ్ జీవనాయ కృషిం కుర్వన్తి । తేషు బ్రాహ్మణశబ్దార్థత్వాభావం వ్యాస ఆహ ।

బ్రహ్మబీజసముత్పన్నో బ్రాహ్మసంస్కారవర్జితః ।

జాతిమాత్రోపజీవీ యః సో ‘బ్రాహ్మణ ఇతి స్మృతః ॥ ఇతి । (Vయాసమ్ ४.४౨)

నామధారకవత్ బ్రాహ్మణబ్రువస్యాపి న ముఖ్యం బ్రాహ్మణ్యమ్ । బ్రాహ్మణబ్రువశ్ చ చతుర్వింశతిమతే దర్శితః ।

గర్భాధానాదిసంస్కారైర్ వేదోపనయనైర్ యుతః ।

నాధ్యాపయతి నాధీతే స భవేద్ బ్రాహ్మణబ్రువః ॥ ఇతి ॥

॥ ३ ॥

అముఖ్యబ్రాహ్మణానాం వృద్ధవ్యవహారదర్శనేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేషపరిజ్ఞానే ‘పి పరిషత్త్వయోగ్యత్వం నాస్తీత్య్ ఆహ ।

[౨౦౯] అవ్రతానామ్ అమన్త్రాణాం జాతిమాత్రోపజీవినామ్ ।

సహస్రశః సమేతానాం పరిషత్త్వం న విద్యతే ॥ ౪ ॥ ఇతి ।

సౌమ్యప్రాజాపత్యాదివ్రతహీనా అవ్రతాః । అనధీతవేదా అమన్త్రాః ।

నను – అధ్యాత్మవిద్యాయుక్తస్యైకస్యైవ పరిషత్త్వమ్ అస్తి, “ఏకో వాధ్యాత్మవిత్తమః” (YDహ్ ౧.౯) ఇతి స్మరణాత్ । అధ్యాత్మవిద్యారహితస్య త్వ్ ఏకస్య పరిషత్త్వాభావే ‘పి చతుర్ణాం పరిషత్త్వం స్మర్యతే: “చత్వారో వేదధర్మజ్ఞాః పరిషత్” (YDహ్ ౧.౯) ఇతి । అనయైవ దిశాధ్యయనాదిరహితానాం పఞ్చషాణాం పరిషత్త్వాభావే ‘పి శతసహస్రాదిసంఖ్యాయుక్తానాం పరిషత్త్వం భవిష్యతీత్య్ ఆశఙ్క్య తన్నివారణాయ “సహస్రశః సమేతానామ్” ఇత్య్ ఉక్తమ్ । అధ్యయనాదిహీనవన్ నాస్తికాదీనామ్ అపి పరిషత్త్వం నాస్తి । యద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే ।

వేదపారమ్ అనీతా యే ధర్మశాస్త్రవివర్జితాః ।

పరిషత్త్వం న తేషాం స్యాన్ నాస్తికానాం విశేషతః ॥

అనాహితాగ్నయో ‘జ్ఞానాః కేవలా వేదపారగాః ।

[౨౧౦] పిశునాః క్రూరకర్మాణః పరిషత్త్వం న విద్యతే ॥

శాస్త్రజ్ఞా దుష్టకర్మాణః ప్రతికూలాస్ త్వ అసూయకాః ।

హైతుకా భిన్నమర్యాదాస్ తే ‘పి పర్షద్వివర్జితాః ॥

ఇతి ॥ ४ ॥

పూర్వత్ర “ధర్మశాస్త్రం విజానతామ్” (౭౨) ఇతి విశేషణేన తద్విజ్ఞానరహితస్య ప్రాయశ్చిత్తవక్తృత్వం నాస్తీతి యద్ అర్థాత్ సూచితం తద్ ఏవాత్ర శ్లోకద్వయేన ప్రపఞ్చయతి ।

యద్ వదన్తి తమోమూఢా మూర్ఖా ధర్మమ్ అతద్విదః ।

తత్ పాపం శతధా భూత్వా తద్వక్తౄన్ అధిగచ్ఛతి ॥ ౫ ॥

అజ్ఞాత్వా ధర్మశాస్త్రాణి ప్రాయశ్చిత్తం దదాతి యః ।

ప్రాయశ్చిత్తీ భవేత్ పూతః కిల్బిషం పర్షది వ్రజేత్ ॥ ౬ ॥ ఇతి ।

అజ్ఞానం ద్వివిధమ్ । సత్య్ అపి ధర్మశాస్త్రపాఠే న్యాయనిర్ణయకౌశలాభావేన ప్రకృతస్య సూక్ష్మస్య ప్రాయశ్చిత్తవిశేషస్యాపరిజ్ఞానమ్ ఏకమ్ । వృద్ధవ్యవహారేణ సత్య్ అపి పరిజ్ఞానే ధర్మశాస్త్రాపరిశీలనమ్ అపరమ్ । తద్ ఉభయమ్ అభిలక్ష్య శ్లోకద్వయమ్ । తమోమూఢాః ప్రజ్ఞామాన్ద్యేన తమసా సూక్ష్మన్యాయేషు విభ్రాన్తాః । మూర్ఖాః పణ్డితంమన్యాః । అతద్విదః ప్రాయశ్చిత్తవిశేషమ్ అజ్ఞానన్తః । తాదృశాః పురుషా యత్ పాపమ్ ఉద్దిశ్య ధర్మం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అన్యథా వదన్తి తత్ పాపం శతగుణాం భూత్వా తాన్ మూర్ఖాన్ వక్తౄన్ ప్రాప్నోతి । అఙ్గిరాశ్ చైతద్ ఏవాహ ।

[౨౧౧] యత్ తు దత్తమ్ అజానద్భిః ప్రాయశ్చిత్తం సభాగతైః ।

తత్ పాపం శతధా భూత్వా దాతౄన్ ఏవోపతిష్ఠతి ॥ ఇతి । (AఙS 3.౫४)

ప్రాయశ్చిత్తీ చాన్యథాకారిత్వాన్ న శుధ్యతి । యస్ తు ధర్మశాస్త్రపాఠహీనః ప్రాయశ్చిత్తవిశేషం లోకతో ‘వగత్య నిర్దిశతి తత్ర యథాశాస్త్రానుష్ఠాయిత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తీ పూతో భవతి । స తు వక్తా కిల్బిషం వ్రజేత్, ధర్మశాస్త్రాణామ్ అపఠితత్వాత్ । తత్పాఠాభావే చ

విధాయకవచనస్యోదాహర్తుమ్ అశక్యత్వాత్ | ఉదాహృత్యైవ వచనం ప్రాయశ్చిత్తం నిర్దేష్టవ్యమ్ ఇతి హి పూర్వమ్ ఉక్తమ్:

మునివక్త్రోద్గతాన్ ధర్మాన్ గాయన్తో వేదవిత్తమాః | ఇతి | (Pఆర్Sమ్ ౬.౩౫)

అఙ్గిరా అపి |

వచః పూర్వమ్ ఉదాహార్త్యం యథోక్తం ధర్మవక్తృభిః |

పశ్చాత్ కార్యానుసారేణ శక్త్యా కుర్యుర్ అనుగ్రహమ్ ||

న హి తేషామ్ అతిక్రమ్య వచనాని మహాత్మనామ్ |

ప్రజ్ఞానైర్ అపి విద్వద్భిః శక్యమ్ అన్యత్ ప్రభాషితుమ్ || ఇతి | (Aజ్Sమ్ ౩.౪౧)

|| ౫–౬ ||

[౨౧౨]

ధర్మశాస్త్రపరిజ్ఞానస్య న్యాయనిర్ణయకౌశలస్య చ సద్భావే ‘ప్య్ అన్వధానాదిచిత్తదోషశఙ్కావ్యుదాసాయ స్వసమానైస్ త్రిచతురైః సహ సంవాదో ‘పేక్షిత ఇత్య్ అభిప్రేత్యాహ |

చత్వారో వా త్రయో వాపి యం బ్రూయుర్ వేదపారగాః |

స ధర్మ ఇతి విజ్ఞేయో నేతరైస్ తు సహస్రశః || ౭ || ఇతి |

బహూనామ్ అన్యోన్యసంవాదేన యో నిశ్చితః స ఏవ ధర్మ ఇతి విజ్ఞేయః | ఇతరైర్ అన్యోన్యసంవాదమ్ అనాద్రియమాణైః సహస్రసంఖ్యాకవచనపాఠపురఃసరమ్ అభిహితో ‘పి విసంవాదశఙ్కయా అనిరాకృతత్వాన్ నాసౌ ధర్మత్వేన స్వీకార్యః || ౭ ||

సత్య్ అపి త్రిచతురాణాం పరస్పరసంవాదే విప్రకీర్ణేష్వ్ అనేకేషు ధర్మశాస్త్రేషు క్వాపి కస్యచిద్ విశేషస్య సంభవాత్ ప్రాయశ్చిత్తనిర్దేశవేలాయాం పునః శాస్త్రాణి పర్యాలోచ్యైవ నిర్దేష్టవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ।

ప్రమాణమార్గం మార్గన్తో యే ధర్మం ప్రవదన్తి వై।

తేషామ్ ఉద్విజతే పాపం సద్భూతగుణవాదినామ్ ॥ ౮ ॥ ఇతి।

ప్రమాణమార్గో ధర్మశాస్త్రతాత్పర్యమ్। తస్య మార్గః న్యాయేన [౨౧౩] నిష్కర్షః। తం కుర్వన్తి ఏవ యే ధర్మం ప్రవదన్తి తేభ్యః పాపమ్ ఉద్విజతే నాశయోగ్యతామ్ ఆపద్యతే ఇతి యావత్। తత్ర హేతుః సద్భూత ఇతి। సద్భూతః సత్యభూతో 'న్యథాభావమ్ అప్రాప్తః, పరస్పరసంవాదేనానవధానాది-దోషాభావాత్। పునః శాస్త్రపర్యాలోచనేన నిగూఢరహస్యావగమాచ్ చ గుణో ధర్మః, శ్రేయోహేతుత్వాత్। తాదృశధర్మవాదిత్వాత్ తేభ్యః పాపస్యోద్వేగో యుక్తః। పరస్పరసంవాదః పునర్ ధర్మశాస్త్రపాఠశ్ చ అఙ్గిరసా దర్శితః।

తస్మిన్న్ ఉత్సారితే పాపే యథావద్ ధర్మపాఠకాః।

తే తథా తత్ర జల్పేయుర్ విమృశన్తః పరస్పరమ్ ॥ ఇతి। (అఙ్సమ్ ౩.౬౭)

పాపే పాపకారిణి పురుషే ॥ ౮ ॥

నను – పరిషదుద్విగ్నం పాపం యది కర్తర్య్ ఏవావతిష్ఠతే తదా ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనర్థకమ్। అథ పరిషదం ప్రాప్నుయాత్ తర్హి కథమ్ ఉద్వేగః। — ఇతి అత ఆహ।

యథాశ్మని స్థితం తోయం మారుతార్కేణ శుధ్యతి।

ఏవం పరిషదాదేశాత్ నాశయేత్ తస్య దుష్కృతమ్ ॥ ౯ ॥

[౨౧౪] నైవ గచ్ఛతి కర్తారం నైవ గచ్ఛతి పర్షదమ్।

మారుతార్కాదిసంయోగాత్ పాపం నశ్యతి తోయవత్ ॥ ౧౦ ॥ ఇతి।

నిమ్నే మహతి వా పాషాణే వర్షధారాభిః స్థితమ్ ఉదకం మారుతార్కాదిసంయోగో వినాశం ప్రాపయతి। ఏవమ్ ఇయం పరిషత్ శాస్త్రీయస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాదేశాత్ తస్య దుష్కృతిం నాశ్యతి। న హి మారుతాదావ్ ఆసజ్జతే। కిం తు శుష్యత్య్ ఏవ కేవలమ్। ఏవమ్ ఇదమ్ అపి పాపం న కర్తర్య్ అవతిష్ఠతే నాపి పరిషదం ప్రాప్నోతి। కిం తు స్వరూపనాశమ్ ఏవ ప్రాప్నోతి। ఏతద్ ఏవ చతుర్వింశతిమతే ‘పి అభిహితమ్।

యథా భూమిగతం తోయమ్ అర్కపాదైర్ వినశ్యతి।

ఏవం పరిషదాదిష్టం నశ్యతే తస్య దుష్కృతమ్॥

నైవ గచ్ఛతి కర్తారం నైవ గచ్ఛతి పర్షదమ్।

మారుతార్కసమాయోగాత్ పాపం నశ్యతి తోయవత్॥ ఇతి।

అఙ్గిరాస్ తు ప్రశ్నపూర్వకమ్ ఏతద్ ఏవ విశదయతి।

ప్రాయశ్చిత్తే యదా చీర్ణే బ్రాహ్మణే దగ్ధకిల్బిషే।

సర్వం పృచ్ఛామి తత్త్వేన తత్ పాపం క్వ ను తిష్ఠతి॥

నైవ గచ్ఛతి కర్తారం నైవ గచ్ఛతి పర్షదమ్।

[౨౧౫] మారుతార్కసమాయోగాజ్ జలవత్ సంప్రలీయతే॥

యథాశ్మని స్థితం తోయం నాశమ్ ఏత్య్ అర్కమారుతైః।

తద్వత్ కర్తరి యత్ పాపం నాశయేద్ విదుషాం సభా॥

తేషాం నేత్రాగ్నిదగ్ధం సత్ పాపం తస్య తు ధీమతః।

నశ్యతే నాత్ర సందేహః సూర్యదృష్టం హిమం యథా॥ ఇతి॥ ౯–౧౦॥

అథ ముఖ్యానుకల్పభేదేన పరిషద్భేదాన్ ఆహ।

చత్వారో వా త్రయో వాపి వేదవన్తో ‘గ్నిహోత్రిణః।

బ్రాహ్మణానాం సమర్థా యే పరిషత్ సాభిధీయతే॥ ౧౧॥

అనాహితాగ్నయో యే ‘న్యే వేదవేదాఙ్గపారగాః ।

పఞ్చ త్రయో వా ధర్మజ్ఞాః పరిషత్ సా ప్రకీర్తితా ॥ ౧౨ ॥

మునీనామ్ ఆత్మవిద్యానాం ద్విజానాం యజ్ఞయాజినామ్ ।

వేదవ్రతేషు స్నాతానామ్ ఏకో ‘పి పరిషద్ భవేత్ ॥ ౧౩ ॥

పఞ్చ పూర్వం మయా ప్రోక్తాస్ తేషాం చాసంభవే త్రయః ।

స్వవృత్తిపరితుష్టా యే పరిషత్ సా ప్రకీర్తితా ॥ ౧౪ ॥ ఇతి ।

[౨౧౬]

గ్రామమధ్యే విద్యమానానాం వేదవిద్యాదిగుణయుక్తానాం బ్రాహ్మణానాం మధ్యే యే ‘త్యన్తం సమర్థాస్ తే చత్వారో ముఖ్యా పరిషత్ । తదసంభవే త్రయో వా పరిషత్త్వేన గ్రాహ్యాః । ఏతత్ పక్షద్వయమ్ ఆహితాగిష్వ్ అభిహితమ్ । తదసంభవే వానాహితాగ్న్యః । తత్రాపి పఞ్చేతి ముఖ్యః కల్పః । త్రయ ఇత్య్ అనుకల్పః । తస్యాపి పక్షద్వయస్యాసంభవే సత్య్ ఏక ఏవ పరిషద్ భవేత్ । తమ్ ఏకం విశేష్టుం మునీనామ్ ఇత్యాద్య్ ఉక్తమ్ । ఆత్మని బ్రహ్మణి విద్యానుభవో యేషాం తే ఆత్మవిద్యాః । తథావిధాః కృతకృత్యాః సన్తో ‘పి లోకానుగ్రహాయ యజ్ఞైర్ ఇష్టవన్తో యజ్ఞయాజినః । వేదానామ్ ఋగాదీనాం చతుర్ణామ్ అధ్యయనాయానుష్ఠితాని తత్తద్వేదోక్తాని వ్రతాని వేదవ్రతాని । తత్తద్వ్రతసహితేషు వేదేషు సమాప్తేషు యథావిధి స్నాతాః । “శ్రోవ్రతేన స్నాతానామ్” ఇతి వా పాఠః । ఆథర్వణికానాం వేదవ్రతేషు ముఖ్యం వ్రతం శిరోవ్రతమ్ । తథా చ ఆథర్వణికా ఆమనన్తి ।

క్రియావన్తః శ్రోత్రియా బ్రహ్మనిష్ఠాః

స్వయం జుహ్వత ఏకర్షి శ్రద్ధయన్తః ।

తేషామ్ ఏవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత

శిరోవ్రతం విధివద్ యైస్ తు చీర్ణమ్ ॥ (MఉUప్ ౩.౨.౧౦)

[౨౧౭] ఇతి । తస్మిన్ శిరోవ్రతే సత్య్ అనన్తరమ్ అధ్యయనం పరిసమాప్య యథావిధి స్నాతాః । తేషామ్ ఏతేషాం యథోక్తసర్వగుణసంపన్నానాం మధ్యే యః కో ‘ప్య్ ఏకః పరిషద్ భవేత్ । అత్ర సాగ్నికానామ్ అనగ్నికానాం ద్వౌ ద్వౌ పక్షౌ అధ్యాత్మవిదస్ త్వ్ ఏకః పక్షః – ఇతి పఞ్చ పక్షా మయా ప్రోక్తాః । తేషాం సర్వేషామ్ అసంభవే కేచన విద్యమానాః శ్రేష్ఠాస్ త్రయః । తే చ యద్య్ ఆయుధజీవనాద్యధర్మవృత్తిమ్ అనుపజీవ్య యథాసంభవవృత్తిమాత్రేణ పరితుష్టాస్ తేషామ్ అపి పరిషత్త్వమ్ అవిరుద్ధమ్ । అఙ్గిరసాపి పరిషద్వికల్పా దర్శితాః ।

చత్వారో వా త్రయో వాపి వేదవన్తో ‘గ్నిహోత్రిణః ।

యే సమ్యఙ్నియతా విప్రాః కార్యాకార్యవినిశ్చితాః ॥
ప్రాయశ్చిత్తప్రణేతారః సప్త తే ‘పి ప్రకీర్తితాః ।
ఏకవింశతిభిశ్ చాన్యైః పరిషత్త్వం సమాగతైః ॥
సావిత్రీమాత్రసారైస్ తు చీర్ణవేదవ్రతైర్ ద్విజైః ।
యతీనామ్ అగ్రవిద్యానాం ధ్యాయినామ్ ఆత్మయాజినామ్ ॥
శిరోవ్రతైశ్ చ స్నాతానామ్ ఏకో ‘పి పరిషద్ భవేత్ ।
ఏషా లాఘవకార్యేషు మధ్యమేషు తు మధ్యమా ॥
మహాపాతకచిన్తాసు శతశో భూయ ఏవ చ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

[౨౧౮] లోకవేదాఙ్గధర్మజ్ఞాః సప్త పఞ్చ త్రయో ‘పి వా ।
యత్రోపవిష్టా విప్రాః స్యుః సా యజ్ఞసదృశీ సభా ॥ ఇతి ।

॥ ౧౧–౧౪ ॥

నామధారకవిప్రాణాం పరిషత్త్వం నాస్తీతి యత్ పూర్వమ్ ఉదాహృతం తద్ ఏవ దృష్టాన్తేన దృఢీకర్తుం సింహావలోకనన్యాయేన పునః పరామృశతి ।

అత ఊర్ధ్వం తు యే విప్రాః కేవలం నామధారకాః ।
పరిషత్త్వం న తేష్వ్ అస్తి సహస్రగుణితేష్వ్ అపి ॥ ౧౫ ॥ ఇతి ।

అత ఊర్ధ్వం వర్ణితేషు పరిషత్పక్షేషు అవగమ్యమానేభ్యో గుణవద్భ్యో బ్రాహ్మణేభ్య ఊర్ధ్వం తద్వ్యతిరిక్తా గుణరహితా ఇతి యావత్ ॥ ౧౫ ॥

గుణరహితేషు బ్రాహ్మణేషు బ్రాహ్మణ ఇతి నామమాత్రం కేవలం వర్తతే। న తు బ్రాహ్మణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ముఖ్యో ‘ర్థో ‘స్తీత్య్ ఏవమర్థం దృష్టాన్తాభ్యాం విశదయతి।

యథా కాష్ఠమయో హస్తీ యథా చర్మమయో మృగః।

బ్రాహ్మణ్స్ త్వ్ అనధీయానస్ త్రయస్ తే నామధారకాః॥ ౧౬॥ ఇతి।

హస్తిత్వం మృగత్వం జాతిద్వయం తత్తచ్ఛబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమ్। న చైతత్ కాష్ఠమయచర్మమయయోర్ విద్యతే। తథాపి హస్తిమృగనామనీ సాదృశ్యమాత్రేణ ప్రయుజ్యేతే। తద్వద్ వేదాధ్యయనహీనే బ్రాహ్మణశబ్దప్రయోగః॥ ౧౬॥

నను – బ్రాహ్మణశబ్దస్యావయవార్థతస్ తస్మిన్ మా భూత్। జాతిస్ తు [౨౧౯] విద్యతే। విశిష్టమాతాపితృజన్యత్వం బ్రాహ్మణత్వజాతిః। తథా చ బ్రాహ్మణశబ్దస్య తస్మిన్ యౌగికత్వాభావే ‘పి రూఢేః సద్భావాద్ విషమౌ దృష్టాన్తౌ – తియ్ ఆశఙ్క్యాహ।

గ్రామస్థానం యథా శూన్యం యథా కూపస్ తు నిర్జలః।

యథా హుతమ్ అనగ్నౌ చ అమన్త్రో బ్రాహ్మణ్స్ తథా॥ ౧౭॥ ఇతి।

గ్రామశబ్దో హి జననివాసస్థానే భూభాగవిశేషే ముఖ్యయా వృత్త్యా వర్తతే। కూపశబ్దశ్ చ జలాధారే ఖాతే। హోమశబ్దశ్ చ శాస్త్రసంస్కృతవహ్నౌ హవిఃప్రక్షేపమ్ ఆహ। తత్ర జనవిశిష్టస్థానం ముఖ్యో గ్రామః। జనశూన్యగ్రామస్ తు గ్రామాభాసః। కూపహోమయోర్ అప్య్ ఆభాసత్వమ్ ఏవం యోజనీయమ్। తైర్ ఏతైర్ దృష్టాన్తైర్ అయం నామధారకో జాతిమాత్రసద్భావే ‘పి యోగహీనత్వాత్ బ్రాహ్మణాభాసః। న తు ముఖ్యః। పఙ్కజశబ్దస్య చ యది అపి జాతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం తథాప్య్ అవయవార్థస్ తస్మిన్ నిమిత్తే ‘న్తర్ భవత్య్ ఏవ। తతో యోగరూఢ ఇతి వ్యవహ్రియతే। ఏవం బ్రాహ్మణశబ్దస్యాపి యోగరూఢత్వాత్ జాతిసద్భావే ‘పి యోగహీనత్వాద్ ఆభాసత్వం ద్రష్టవ్యమ్॥ ౧౭॥

నను – ముఖ్యసంభవే సత్య్ అముఖ్యం న గ్రాహ్యమ్ | తదసంభవే త్వ్ అముఖ్యమ్ అపి గ్రాహ్యమ్ – ఇతి లోకవేదస్థితిః | తథా చాధ్యయనాదిసంపన్నముఖ్యబ్రాహ్మణానాం అసంభవే సతి బ్రాహ్మణాభాసానామ్ అపి క్వచిత్ పరిషత్త్వం స్యాత్ – ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ |

[౨౨౦] యథా షణ్ఢో ‘ఫలః స్త్రీషు యథా గౌర్ ఊషరాఫలా |

యథా చాజ్ఞే ‘ఫలం దానం తథా విప్రో ‘నృచో ‘ఫలః || ౧౮ || ఇతి |

అముఖ్యమ్ అపి యత్ర కార్యక్షమం భవతి తత్ర ముఖ్యాసంభవే తద్ ఉపాదేయమ్ | యథా వైదికే కర్మణి సోమాభావే పూతీకాభిషవః | యథా వా లోకే శాల్యాభావే కోద్రవాదిః | తద్వద్ బ్రాహ్మణాభాసస్యాపి కార్యక్షమత్వే స్యాత్ క్వచిద్ ఉపాదేయత్వమ్ | న త్వ్ అధ్యయనహీనస్య ప్రాయశ్చిత్తవిధానక్షమతాస్తి | న హి పుంస్త్వోపేతస్య వతస్యాసంభవే ‘పి షణ్ఢః ప్రజామ్ ఉత్పాదయన్న్ ఉపలభ్యతే | నాపి భూమిర్ ఊషరా క్వచిత్ ఫలతి | నప్య్ అజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణన్ దాత్రే ఫలహేతుః | ఏవమ్ అసావ్ అపి ఋగాదిమన్త్రహీనో న పాపనివృత్తిఫలహేతుః || ౧౮ ||\\

నను – నామధారకః షణ్ఢాదివద్ అఫలశ్ చేత్ తర్హి సంస్కారైర్ అపి తస్య కో ‘తిశయః స్యాత్ | న హి శృఙ్గారసహస్రేణాపి షణ్ఢః ప్రజనయితుం ప్రభవతి – ఇత్య్ ఆశ్ఙ్క్య దృష్టాన్తేన సంస్కారకృతోత్కర్షం సంభావయతి |

[౨౨౧] చిత్రకర్మ యథానేకైర్ అఙ్గైర్ ఉన్మీల్యతే శనైః |

బ్రాహ్మణ్యమ్ అపి తద్వద్ ధి సంస్కారైర్ మన్త్రపూర్వకైః || ౧౯ ||

ఇతి | చిత్రకారః ప్రథమం పటాదౌ మషీరేఖాభిః సర్వావయవసంపూర్ణాని మనుష్యాదిరూపాణి లిఖతి | న చ తాని తావతా దర్శనీయత్వమ్ ఆపద్యన్తే | పునస్ తాన్య్ ఏవ రూపాణి

నానావిధవర్ణప్రక్షేపేణోన్మీలితాని దర్శనీయతామ్ ఆపద్యన్తే। ఏవం జాతిబ్రాహ్మణ్యం శాస్త్రీయసంస్కారైర్ ఉత్కృష్యతే। మన్త్రసంస్కారేణ విద్యాదయో ఽప్య్ ఉపలక్ష్యన్తే। అత ఏవ అఙ్గిరాః।

జన్మశారీరవిద్యాభిర్ ఆచారేణ శ్రుతేన చ।

ధర్మేణ చ యథోక్తేన బ్రాహ్మణత్వం విధీయతే॥

చిత్రకర్మ యథానేకైర్ అఙ్గైర్ ఉన్మీల్యతే శనైః।

బ్రాహ్మణ్యమ్ అపి తద్వత్ స్యాత్ సంస్కారైర్ విధిపూర్వకైః॥ ఇతి ॥ ౧౯ ॥

నను – యత్ర సంస్కృతా బహవో న సన్తి తత్రైకేన సంస్కృతేన సతరే నామధారకాః ప్రాయశ్చిత్తవిధాయినః స్యుర్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ।

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రయచ్ఛన్తి యే ద్విజా నామధారకాః।

తే ద్విజా పాపకర్మాణః సమేతా నరకం యయుః॥ ౨౦ ॥ ఇతి।

సమేతాః ఏకేన సంస్కృతేన సంగతాః। యయుః యాన్తీత్య్ అర్థః। [౨౨౨] యద్య్ అపి సంస్కృతః స్వయం నరకం నార్హతి తథాప్య్ అనర్హైః సహైకస్యాం పరిషద్య్ ఉపవేశనాత్ తస్య నరకప్రాప్తిః। ఏతచ్ చ చతుర్వింశతిమతే స్పష్టీకృతమ్।

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రయచ్ఛన్తి యే ద్విజా నామధారకాః।

తే సర్వే పాపకర్మాణః సమేతో నరకం వ్రజేత్॥ ఇతి।

సమేతో నామధారకైః సంగతః। తావతైవాపరాధేన మన్త్రసంస్కృతో ఽపి నరకం ప్రాప్నోతి।

॥ ౨౦ ॥

నను – సంస్కృతానాం బహూనామ్ అపి గృహిణాం కథం పరిషత్త్వం స్యాత్ | నామధారకవత్ తేషామ్ ఇన్ద్రియరతత్వాద్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ |

యే పఠన్తి ద్విజా వేదం పఞ్చయజ్ఞరతాశ్ చ యే |

త్రైలోక్యం తారయన్త్య్ ఏతే పఞ్చేన్ద్రియరతా అపి || ౨౧ || ఇతి |

వేదో హి నిఖిలపాపాపనయనే సమర్థః | తథా చ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే వహ్న్యాదిపరమ్పరయా ప్రాప్తం పాపం స్వాధ్యాయో ‘పహన్తీతి శ్రూయతే: “అగ్నిం వై జాతం పాప్మా జగ్రాహ | తం దేవా ఆహుతీభిః పాప్మానమ్ అపాఘ్నన్న్ ఆహుతీనాం యజ్ఞేన యజ్ఞస్య దక్షిణాభిర్ [౨౨౩] దక్షిణానాం బ్రాహ్మణేన బ్రాహ్మణస్య ఛన్దోభిశ్ ఛన్దసాం స్వాధ్యాయేనాపహతపాప్మా స్వాధ్యాయో దేవపవిత్రం వా ఏతత్” ఇతి (TS ౩.౭.౩౪–౩౫) | మనుర్ అపి |

వేదాభ్యాసో ‘న్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియా క్షమా |

నాశయన్త్య్ ఆశు పాపాని మహాపాతకజాన్య్ అపి ||

యథైధాంస్య్ ఓజసా వహ్నిః ప్రాశ్య నిర్దహతి క్షణాత్ |

తథా జ్ఞానాగ్నినా పాపం సర్వం దహతి వేదవిత్ || (MDహ్ ౧౧.౨౪౬–౪౭)

[౨౨౪] యథా జాతబలో వహ్నిర్ దహత్య్ ఆర్ద్రాన్ అపి ద్రుమాన్ |

తథా దహతి వేదజ్ఞః కర్మజం దోషమ్ ఆత్మనః || (MDహ్ ౧౨.౧౦౧)

ఇతి | యే తు శ్రద్ధాలవ ఏవ సన్తః ప్రజ్ఞామాన్ద్యాదిదోషేణ పఠితం వేదం ధారయితుమ్ అసమర్థాః తే ‘పి పఞ్చయజ్ఞానుష్ఠానాత్ క్షీణపాపా ఏవ | పఞ్చయజ్ఞానాం పాపక్షయహేతుత్వం చ ప్రథమాధ్యాయే ప్రపఞ్చితమ్ | అతశ్ చ పఞ్చేన్ద్రియప్రసక్తానామ్ అపి క్షీణపాపత్వేన పరిషత్త్వమ్ అవిరుద్ధమ్ || ౨౧ ||

నను – ఏవమ్ అపి పఞ్చయజ్ఞాదిభిః పరిశుద్ధేషు గృహిషు పరకీయం పాపమ్ అనుప్రవిశతి, పరాన్నభోజనాదేస్ తత్రాపకత్వాత్,

దుష్కృతం హి మనుష్యాణామ్ అన్నమ్ ఆశ్రిత్య తిష్ఠతి |

అన్నాదేర్ భ్రూణహా మార్ష్టి .... ।

ఇత్యాదిస్మరణాత్ – ఇత్య్ అత ఆహ ।

సంప్రణీతః శ్మశానేషు దీప్తో ‘గ్నిః సర్వభక్షకః ।

ఏవం చ వేదవిద్ విప్రః సర్వభక్షో ‘పి దైవతమ్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతి ।

న హ్య్ అగ్నిః శ్మశానే నీతః శవాదిభక్షకః ఇత్య్ ఏతావతా దేవత్వం పరిత్యజతి । ఏవం వేదవిదో భూదేవస్య అభక్ష్యాభోజ్యాదిదోషమాత్రేణ భూదేవత్వం నాపైతి, ఏకైకస్య మన్త్రస్యాభక్ష్యభక్షణాద్యశేషదోషనివర్తకత్వాత్ । తథా చ మన్త్రలిఙ్గమ్ ।

[౨౨౪] యద్ అన్నమ్ అద్మ్య అనృతేన దేవా దాస్యన్నదాస్యన్నుత వా కరిష్యన్ ।

యద్ దేవానాం చక్షుష్యాగో ‘స్తి యద్ ఏవ కించ

ప్రతిగ్రాహమ్ అగ్నిర్ మా తస్మాద్ అనృణం కృణోతు ॥

యద్ అన్నమ్ అద్మి బహుధా విరూపం వాసో హిరణ్యమ్ ఉత గామ్ అజావిమ్ । (RV ౩.౬.౨౧.౪)

ఇత్యాది । అనృతేన పరకీయాదౌ స్వకీయత్వాదివచనేన । దాస్యణ్నర్వేభ్యో నష్టశౌచాచారాదిభ్యః స్నేహానుబన్ధేన హవ్యకవ్యయోః ప్రయచ్ఛన్ । అదాస్యన్నాతిథ్యదిభ్యో యోగ్యేభ్యో ‘ప్రయచ్ఛన్ । కరిష్యన్న్ అన్నభక్షణవ్యతిరికతమ్ ప్రతిషిద్ధం వా కుర్వన్ చక్షుష్య ఆగో నగ్నపరయోషిదవలోకనాది । తథా దేవానామ్ ఆగః విష్ఠ్వాద్యం దేవం దృష్ట్వాప్య్ అనమస్కరాది । యద్ ఏవ కించ అశ్వమహిషకాలపురుషాద్యప్రతిగ్రాహ్యం యత్ కించిత్ ప్రతిజగ్రాహం ప్రతిగృహీతవాన్ అస్మి । బహుధా విరూపం గణాన్నగణికాన్నాదిరూపేణానేకదోషయుక్తం యద్ అన్నమ్ అద్మి భక్షితవాన్ అస్మి । యథోక్తాన్ సర్వస్మాద్ దోషజాతాత్ మామ్ అనృణం పూతమ్ అగ్నిః కరోత్వ్ ఇతి మన్త్రార్థః । తథా పవమానసూక్తాదిమహిమానమ్ అభిధీయతే ।

క్రయవిక్రయాద్ యోనిదోషాద్ రక్షాద్ భోజ్యాత్ ప్రతిగ్రహాత్ ।

అసంభోజనాచ్ చాపి నృశంసం తత్ పావమానీభిర్ అహం పునామి ॥

ఇతి (RV ౭.౨.3, పరిశిష్టమ్ ౨)

తథా మామ్ అవిధానే సమగాః పఠన్తి ।

[౨౨౬]　　అభోజ్యభోజనే ఏతే పన్థా అధో దివః। (Sఆమ్VఇBర్ ౨.౫.3)

ఇతి సామ గాయేద్ ఇతి శేషః। మనుర్ అపి।

ప్రతిగృహ్యాప్రతిగ్రాహ్యం భుక్త్వా వాన్నం విగర్హితమ్।

జపంస్ తరత్సమన్దీయం పూయతే మానవస్ త్ర్యహాత్॥

హత్వా లోకాన్ అపీమాంస్ త్రీన్ అశ్నన్న్ అపి యతస్ తతః।

ఋగ్వేదం ధారయన్ విప్రో నైనః ప్రప్నోతి కించన॥ (MDహ్ ౧౧.౨౫3, ౨౬౧)

ఇతి॥ ౨౨॥

నను – ఉక్తరీత్యా వేదవిదః స్వకీయపాపమ్ అపనయన్తు నామ। తథాపి త్రైలోక్యం తారయన్త్య ఏతే – ఇతి యద్ ఉక్తం తత్ కథమ్। ఇత్యాశక్క్య దృష్టాన్తేన తద్ ఉపపాదయతి।

[౨౨౭] అమేధ్యాని తు సర్వాణి ప్రక్షిప్యన్తే యథోదకే।

తథైవ కిల్బిషం సర్వం ప్రక్షిపేచ్ చ ద్విజానలే॥ ౨3॥ ఇతి।

గఙ్గాదిజలే స్నాతుం ప్రవిష్టాః శరీరాత్ స్వేదాదీన్య్ అమేధ్యాని ప్రక్షిపన్తి। నైతావతా తజ్జలమ్ అపూతం భవతి। ప్రత్య్ ఉత మలోపేతాన్ పురుషాన్ మలాపనయనేన పునాతి। ఏవం ప్రాయశ్చిత్తీ స్వకీయమ్ అశేషం పాపం వేదవిత్సు ప్రక్షిపతి। తత్ర ప్రక్షేపణం నామ తదపనయనాయ తేషామ్ అగ్రే నివేదనమ్। తే చ తదపనయాఙ్గీకారమాత్రేణమ్ న దుష్యన్తి ప్రత్య్ ఉత తదపనయనసమర్థం శాస్త్రీయమ్ ఉపాయమ్ ఉపదిశ్య పాపినమ్ ఉద్ధరన్తి తస్మాత్ తారయన్తీత్య్ ఉపపన్నమ్॥ ౨3॥

నను – వేదవిద్యాయాశ్ చేద్ ఈదృశో మహిమా తర్హి వేదవిదాం దైనన్దినగాయత్ర్యుపాస్త్యాదిష్వ్ అలసానామ్ అపి పరిషత్త్వం ప్రసజ్యేతేత్య్ అత ఆహ।స్

గాయత్రీరహితో విప్రః శూద్రాద్ అప్య్ అశుచిర్ భవేత్ ।

గాయత్రీబ్రహ్మతత్త్వజ్ఞాః సంపూజ్యన్తే జనైర్ ద్విజాః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి ।

గాయత్రీ చ బ్రహ్మ చ గాయత్రీబ్రహ్మణీ । తయోస్ తత్త్వం గాయత్రీబ్రహ్మతత్త్వమ్ । తత్ర గాయత్ర్యస్ తత్త్వమ్ అఙ్గన్యాసకాలవర్ణవిశేషధ్యానాది । బ్రహ్మణస్ తత్త్వం వేదోక్తో నిఃశేషానుష్ఠేయో ‘ర్థః । తద్ ఉభయం యథావద్ అవగత్యానుతిష్ఠన్తస్ తత్త్వజ్ఞా ఇహ వివక్షితాః । [౨౨౮] యద్ వా బ్రహ్మ పరమాత్మా । తస్య తత్త్వం వేదాన్తప్రతిపాద్యం స్వరూపమ్ । తద్ గాయత్ర్యన్తర్గతతచ్ఛబ్దవాచ్యత్వేనావగత్యోపాసతే యే తే గాయత్రీబ్రహ్మతత్త్వజ్ఞాః ॥ ౨౪ ॥

నను – యస్మిన్ గ్రామే జితేన్ద్రియః శాస్త్రోక్తస్వధర్మవర్తీ శూద్రో విద్యతే తత్ర పఞ్చేన్ద్రియరతాద్ దుఃశీలాద్ వరం తస్యైవ శూద్రస్య పరిషత్త్వమ్ ఇత్య్ అత ఆహ ।

దుఃశిలో ‘పి ద్విజః పూజ్యో న తు శూద్రో జితేన్ద్రియః ।

కః పరిత్యజ్య గాం దుష్టాం దుహేచ్ ఛీలవతీం కరీమ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇతి ।

కః పరిత్యజ్య ఇత్యాదిర్ దృటాన్తః । జాతిశీలయోర్ మధ్యే జాత్యుత్కర్ష ఏవ ప్రాధాన్యేనోపాదేయః । శీలం తు యథాసంభవమ్ । అత ఏవ చతుర్వింశతిమతే శూద్రోపదేశస్యానుపాదేయత్వం ప్రపఞ్చయతి ।

శ్వచర్మణి యథా క్షీరమ్ అపేయం బ్రాహ్మణాదిభిః ।

తద్వత్ శూద్రముఖాద్ వాక్యం న శ్రోతవ్యం కథంచన్ ॥

పణ్డితస్యాపి శూద్రస్య శాస్త్రజ్ఞానరతస్య చ ।

వచనం తస్య న గ్రాహ్యం శునోచ్ఛిష్టం హవిర్ యథా ॥

[౨౨౯] శూద్రో జ్ఞానావలేపేన బ్రాహ్మణాన్ భాషతే యది ।

స యాతి నరకం ఘోరం యావద్ ఆభూతసంప్లవమ్ ॥

కృష్ణసర్పం ద్విజం నష్టం శూద్రం చ ప్రతిపాఠకమ్ ।

గర్దభం జారజాతం చ దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ ఇతి ॥ ౨౫ ॥

నను – దుఃశీలానాం పరిషత్త్వాభ్యుపగమే తన్నిర్దిష్టప్రాయశ్చిత్తస్యాన్యథాభావః శక్యతే ఇత్య అత ఆహ ।

ధర్మశాస్త్రరథారూఢా వేదఖడ్గధరా ద్విజాః ।

క్రీడార్థమ్ అపి యద్ బ్రూయుః స ధర్మః పరమః స్మృతః ॥ ౨౬ ॥ ఇతి ।

యథా యుద్ధార్థం రథమ్ ఆరుహ్య ఖడ్గం ధృత్వా సమాగతస్య యోద్ధుం ముహూర్తమాత్రం విలమ్బితే ‘పి యుద్ధే ఖడ్గచాలనాదిరూపా యుద్ధోచితైవ లీలా ప్రవర్తతే । న త్వ అప్రస్తుతాక్షద్యూతాద్రూపా । తద్వత్ ధర్మశాస్త్రవాసనావసితత్వాత్ క్రీడన్న్ అపి యథాశాస్త్రమ్ ఏవ బ్రూతే । కిమ్ ఉ వక్తవ్యం బుద్ధిపుబువం పరిషద్య ఉపవేశ్య,

` అబ్రువన్ విబ్రువన్ వాపి నరో భవతి కిల్బిషీ । (MDహ ౮.౧౩)

ఇత్యాదిశాస్త్రం చావగత్యాన్యథా న బ్రూతే ఇతి ॥ ౨౬ ॥

ఇత్థం యోగ్యాయోగ్యపరషదౌ వివిచ్య తత్ర యోగ్యాయాః పరిషదో ‘పేక్షితం విశేషణజాతం దర్శయతి ।

[౨౩౦] చాతుర్వేద్యో వికల్పీ చ అఙ్గవిద్ ధర్మపాఠకః ।

త్రయశ్ చాశ్రమిణో ముఖ్యాః పర్షద్ ఏషా దశావరా ॥ ౨౭ ॥ ఇతి ।

తత్ర చాతుర్వేద్యాద్యాదిశబ్దార్థాన్ అఙ్గిరా వివృణోతి।

చతుర్ణామ్ అపి వేదానాం పారగా యే ద్విజోత్తమాః।

స్వైః స్వైర్ అఙ్గైర్ వినాప్య్ ఏతే చాతుర్విద్యా ఇతి స్మృతాః॥

ధర్మస్య పర్షదశ్ చైవ ప్రాయశ్చిత్తక్రమస్య చ।

త్రయాణాం యః ప్రమాణజ్ఞః స వికల్పీ భవేత్ ద్విజః॥

శబ్దే ఛన్దసి కల్పే చ శిక్షాయాం చ సునిశ్చితః।

జ్యోతిషామ్ అయనే చైవ సనిరుక్తే ఽఙ్గవిద్ భవేత్॥

వేదవిద్యావ్రతస్నాతః కులశీలసమన్వితః।

అనేకధర్మశాస్త్రజ్ఞః ప్రోచ్యతే ధర్మపాఠకః॥

బ్రహ్మచర్యాశ్రమాద్ ఊర్ధ్వం విప్రో ఽయం వృద్ధ ఉచ్యతే। ఇతి।

చాతుర్వేద్యత్వాద్యుక్తవిశేషణవిశిష్టా గార్హస్థ్యాద్యన్యతమాశ్రమవర్తినో దశ సంఖ్యాకాః పరిషచ్ఛబ్దవాచ్యాః। దశసంఖ్యా అవరా యస్యాం పరిషది సా దశావరా। దశత్వమ్ అవరః పక్షః। తతో ఽప్య్ అర్వాచీనః పక్షో నాస్తీత్య్ అర్థః। యే తు “చత్వారో వా త్రయో వాపి” (Pఅర్Sమ్ ౮.౭) [౨౩౧] ఇత్యాదిపక్షాః పూర్వమ్ ఉపన్యస్తాః। తే సర్వే ఽపి గోవధాద్ అర్వాచీనవిషయే ద్రష్టవ్యాః। సేయం దశసంఖ్యోపేతా పరిషద్ బ్రాహ్మణస్య ప్రాయశ్చిత్తిత్వే సత్య్ అవగన్తవ్యా। యదా క్షత్రియవైశ్యౌ ప్రాయశ్చిత్తినౌ భవతః తదా విశేషమ్ అఙ్గిరా ఆహ।

పరిషద్ యా బ్రాహ్మణానాం సా రాజ్ఞాం ద్విగుణా మతా।

వైశ్యానాం త్రిగుణా చైవ పరిషచ్ చ వ్రతం స్థితమ్॥

బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణానాం తు క్షత్రియాణాం పురోహితః।

వైశ్యానాం యాజకశ్ చైవ త ఏవ వ్రతదాః స్మృతాః॥

అగురుః క్షత్రియాణాం చ వైశ్యానాం చాప్య్ అయాజకః।

ప్రాయశ్చిత్తం సమాదిశ్య తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్॥ ఇతి।

యథా క్షత్రియవైశ్యయోః పరిషద్వృద్ధిః తథా వ్రతమ్ అపి వర్ధతే। ఇయం చ వ్రతవృద్ధిర్ ఉత్తమజాతిహననే ద్రష్టవ్యా, ఇతరవిషయే వ్రతహ్రాసస్యాభిధానాత్। తథా చ చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్।

ప్రాయశ్చిత్తం యద్ ఆమ్నాతం బ్రాహ్మణస్య మహర్షిభిః।

పాదోనం క్షత్రియః కుర్యాద్ అర్ధం వైశ్యః సమాచరేత్ ||

[౨౩౨] శూద్రః సమచరేత్ పాదమ్ అశేషేష్వ్ అపి పాప్మసు || ఇతి || ౨౭ ||

అథ వ్రతాదేశనమ్

ఇత్థం ప్రాయశ్చిత్తినా కర్తవ్యమ్ ఉపస్థానమ్ ఉపస్థేయా పరిషచ్ చేత్య్ ఉభయం నిరూపితమ్ | అథ వ్రతాదేశనం నిరూపణీయమ్, తస్యోపస్థానానన్తరభావిత్వాత్ | అనన్తరభావశ్ చ అఙ్గిరసా దర్శితః |

ఉపస్థానం వ్రతాదేశః స్త్రీయాశుద్ధిప్రకాశనమ్ |

ప్రాయశ్చిత్తచతుష్కం చ విహితం ధర్మకర్తృభిః || ఇతి |

తద్ ఏతద్ వ్రతాదేశనం రాజానుమత్యా కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ |

రాజ్ఞశ్ చానుమతే స్థిత్వా ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ |

స్వయమ్ ఏవ న కర్తవ్యం కర్తవ్యా స్వల్పనిష్కృతిః || ౨౮ || ఇతి |

అత్ర గోవధస్య ప్రకృతత్వాత్ తమ్ ఆరభ్యాధికేషు రాజానుజ్ఞయైవ వ్రతం నిర్దిశేత్ | న తు రాజానం వఞ్చయిత్వా స్వయం తత్ కర్తవ్యమ్ | గోవధ్ అల్పేషు తు పాపేషు వినాపి రాజానుజ్ఞాం నిష్కృతిర్ దాతుం శక్యతే | ఏతచ్ చ దేవలో ‘ప్య్ ఆహ |

యాచితాస్ తేన తే చాపి బ్రాహ్మణాః పాపభీరుణా |

నిష్కృతిం వ్యవహారార్థం కుర్యాత్ తస్మై నృపాజ్ఞయా ||

[౨33] స్వయం వా బ్రాహ్మణైః కృచ్ఛ్రమ్ అల్పదోషే విధీయతే |

రాజ్ఞా చ బ్రాహ్మణైశ్ చైవ మహత్సు సుపరీక్ష్య చ || ఇతి |

హారీతో ‘పి |

రాజ్ఞో ‘నుమతిమ్ ఆశ్రిత్య ప్రాయశ్చిత్తాని దాపయేత్ |

స్వయమ్ ఏవ కుర్వీత కర్తవ్యం స్వల్పమ్ ఏవ చ || ఇతి || ౨౮ ||

యథా పరిషద్ రాజానం నాతిక్రమేత్ తథా రాజాపి పరిషదం నాతిక్రామేద్ ఇత్య్ ఆహ |

బ్రాహ్మణాంస్ తాన్ అతిక్రమ్య రాజా కర్తుమ్ యద్ ఇచ్ఛతి |

తత్ పాపం శతధా భూత్వా రాజానమ్ అనుగచ్ఛతి || ౨౯ || ఇతి |

కర్తుం ప్రాయశ్చిత్తం కారయితుమ్, అన్తర్భావితణ్యర్థస్య వివక్షితత్వాత్ || ౨౯ ||

ఇదానీం పరిషదా సమాచరణీయాన్ నియమవిశేషాన్ ఆహ |

ప్రాయశ్చిత్తం సదా దద్యాద్ దేవతాయతనాగ్రతః |

ఆత్మకృచ్ఛ్రం తతః కృత్వా జపేద్ వై వేదమాతరమ్ || ౩౦ ||

[౨౩౪] ఇతి | దద్యాద్ ఇత్య్ అత్రాయోగవ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః | పరిషద్య్ ఉపవిశ్యాదానే ప్రత్యవాయస్మరణాత్ | తద్ ఆహ అఙ్గిరాః |

ఆర్తా_నాం మార్గమాణానాం ప్రాయశ్చిత్తాని యే ద్విజాః |

జానన్తో న ప్రయచ్ఛన్తి తే తేషాం సమభాగినః ||

తస్మాద్ అర్త_ం సమాసాద్య బ్రాహ్మణాంస్ తు విశేషతః |

జానద్భిః పర్షదః పన్థా న హాతవ్యః పరాఙ్ముఖైః ||

తస్య కార్యో వ్రతాదేశః పావనార్థే హితేప్సుభిః |

అజ్ఞానామ్ ఉపదేష్టవ్యం క్రమశః సర్వమ్ ఏవ చ ||

యథాభ్యుద్ధరతే కశ్చిద్ భయార్త్తం బ్రాహ్మణమ్ క్వచిత్ |

ఏవం పాపాత్ సముద్ధృత్య తేన తుల్యం ఫలం లభేత్ || ఇతి |

సర్వథా దద్యాద్ ఇత్య్ అయం నియమో యథావిధ్యుపపన్నవిషయః | తథా చ హారీతః |

యత్నాద్ ఏవ పురస్కృత్య విప్రాంస్ తత్ర దశ్వరాన్ |

ప్రణిపత్య చ భక్త్యా చ ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ || ఇతి |

వినిర్దిశేత్ యాయేత ఇతి యావత్ | యథావిధ్యుపపత్త్యభావే ప్రాయశ్చిత్తం న దేయమ్ | తద్ ఆహ అఙ్గిరాః |

అనర్చితైర్ అనాహూతైర్ అపృష్టైశ్ చ యథావిధి |

ప్రాయశ్చిత్తం న దాతవ్యం జానద్భిర్ అపి చ ద్విజైః || ఇతి |

జ్ఞానేనాజ్ఞానేన వా ప్రాయశ్చిత్తస్యాన్యథానిర్దేశే ప్రత్యవాయం స ఏవాహ |

[౨౩౫] అజానన్ యస్ తు విబ్రూయాజ్ జానన్ యశ్ చాన్యథా వదేత్ |

ఉభయోర్ ఇహ తయోర్ దోషః పక్షయోర్ ఉభయోర్ అపి || ఇతి |

విధివత్కృతస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య గౌరవలాఘవనిర్ణయాయ దేశకాలాదయః పరీక్షణీయాః | తద్ ఆహ బౌధాయనః |

శరీరం బలమ్ ఆయుశ్ చ వయః కాలం చ కర్మ చ |

సమీక్ష్య ధర్మవిద్ బుద్ధ్యా ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి | (BDహ్ ౧.౧.౧.౧౫)

హారీతో ‘పి |

యథావయో యథాకాలం యథాప్రాణం చ బ్రాహ్మణే |

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రదాతవ్యం బ్రాహ్మణైర్ ధర్మపాఠకైః ||

యేన శుద్ధిమ్ అవాప్నోతి న చ ప్రాణైర్ వియుజ్యతే |

ఆర్తిం వా మహతీం యాతి న చైతద్ వ్రతమ్ ఆదిశేత్ || ఇతి |

విశ్వామిత్రో ‘పి |

జాతిశక్తిగుణాపేక్షం సకృద్ బుద్ధికృతం తథా |

అనుబన్ధాది విజ్ఞయ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి |

పరిషద్ధర్మప్రశ్నాదీతికర్తవ్యతా అఙ్గిరసా దర్శితా।

తతస్ తే ప్రణిపాతేన దృష్ట్వా తం సముపస్థితమ్।

విప్రాః పృచ్ఛన్తి తత్ కార్యమ్ ఉపవిశ్యాసనే స్థితమ్॥

కిం తే కార్యం కిమ్ అర్థం వా సదా మృఅగయసే ద్విజాన్।

పర్షది బ్రూహి తత్ సర్వం యత్ కార్యం హితమ్ ఆత్మనః॥

సత్యేన ద్యోతతే రాజా సత్యేన ద్యోతతే రవిః।

[౨౩౬] సత్యేన ద్యోతతే వహ్నిః సర్వం సత్యే ప్రతిష్ఠితమ్॥

భూర్ భువః స్వస్ త్రయో లోకాస్ తే ‘పిత్ సత్యే ప్రతిష్ఠితాః।

అస్మాకం చైవ సర్వేషాం సత్యమ్ ఏవ పరం బలమ్॥

యది చేద్ వక్ష్యసే సత్యం నియతం ప్రాప్స్యసే శుభమ్।

యద్య్ ఆగతో ‘స్య్ అసత్యేన న తు శుధ్యసి కేనచిత్॥

సత్యేన తు విశుధ్యన్తి శుద్ధికామాశ్ చ మానవాః।

తస్మాత్ తద్ వద యత్ సత్యమ్ ఆదిమధ్యావసానికమ్॥

ఏవం త్రైః సమనుజ్ఞాతః సర్వం బ్రూయాద్ అశేషతః।

తస్మిన్ నివేదితే కార్యే నిష్కాస్యో యస్ తు కార్యవాన్॥

తస్మిన్న్ ఉత్సారితే పాపే యథావద్ ధర్మపాఠకాః।

తే తథా తత్ర జల్పేయుర్ విమృశన్తః పరస్పరమ్॥

ఆపద్ధర్మేషు యత్ ప్రోక్తం యచ్ చ సానుగ్రహం భవేత్।

పరిషత్సంపదశ్ చైవ కార్యాణాం చ బలాబలమ్॥

ప్రాప్య దేశం చ కాలం చ యచ్ చ కార్యాన్తరం భవేత్।

పర్షత్ సంచిన్త్య తత్ సర్వం ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్॥

సర్వేషాం నిశ్చితం యత్ స్యాద్ యచ్ చ ప్రాణాన్ న ఘాతయేత్।

ఆహూయ శ్రావయేద్ ఏకః పర్షదా యో నియోజితః॥

శృణుష్వ భో ఇదం విప్ర యత్ తే ఆదిశ్యతే వ్రతమ్।

యథా భవేత్ తథా చీర్ణే తదా శుద్ధిప్రకాశనమ్ ॥

కార్యం సర్వం ప్రయత్నేన శక్త్యా విప్రాభిభాషితమ్ ।

[౨౩౭] ఇతి । ఏతచ్ చ సర్వం కస్యచిత్ దేవతాయతనస్య శైవస్య వైష్ణవస్య వా పురః స్థిత్వా నిర్దేష్టవ్యమ్ । "దేవతాయతనాగ్రతః" ఇత్య్ ఏతత్ పుణ్యతీర్థాదేర్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్ । ఏవం ప్రాయశ్చిత్తం నిర్దిశ్యానన్తరం నిర్దేష్టారః సర్వే 'ప్య్ ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం తత్తత్ప్రాయశ్చిత్తానుసారేణ స్వల్పమ్ అధికం వా కించిత్ కృచ్ఛ్రం చరిత్వా తదన్తే వేదమాతరం గాయత్రీం యథాశక్తి జపేయుః ఇతి । ఏతద్ ఏవ హారీతో 'ప్య్ ఆహ ।

ప్రాయశ్చిత్తం తు నిర్దిశ్య కథం పాపాత్ ప్రముచ్యతే ।

యత్ పవిత్రం విజానీయాత్ జపేద్ వా వేదమాతరమ్ ॥ ఇతి ॥ ౩౦ ॥

"వేదవేదాఙ్గవిదుషామ్" (౮.౧) ఇత్య్ ఆరభ్య "జపేద్ వై వేదమాతరమ్" (౮.౩౦) ఇత్యన్తేన గ్రన్థసందర్భేణ యత్ పరిషన్నిరూపణం తత్ సర్వమ్ అతీతాధ్యాయోక్తేషు ఆగామ్యధ్యాయే వక్ష్యమాణేషు చ ప్రాయశ్చిత్తేషు సమానమ్ అవగన్తవ్యమ్ । అధ్యాయాదౌ యత్ పృష్టం గోవధప్రాయశ్చిత్తం తద్ ఇదానీమ్ అధ్యాయపరిసమాప్తేర్ నిరూపయతి । తత్ర "సశిఖమ్" ఇత్యాదినా బహువిధమ్ ఇతికర్తవ్యమ్ ఆహ ।

సశిఖం వపనం కృత్వా త్రిసంధ్యమ్ వగాహ్నామ్ ।

గవాం మధ్యే వసేద్ రాత్రౌ దివా గాశ్ చాప్య్ అనువ్రజేత్ ॥ ౩౧ ॥ ఇతి ।

శిఖాపి యథా న పరిశిష్యతే తథా వపనం [౨౩౮] కుర్యాత్ । సంధ్యాత్రయే చ నద్యాదావ్ అవగాహేత్ । రాత్రౌ గోష్ఠే గోమధ్యే శయీత । దివసే తు చరన్తీర్ గా అనుచరేత్ ॥ ౩౧।

ఇతికర్తవ్యతానన్తరమ్ ఆహ ।

ఉష్ణే వర్షతి శీతే వా మారుతే వాతి వా భృశమ్ ।

న కుర్వీతాత్మనస్ త్రాణం గోర్ అకృత్వా తు శక్తితః ॥ ౩౨ ॥ ఇతి ।

నిదాఘసన్తాపే ప్రథమతో గవాం ఛాయాం సంపాద్య పశ్చాత్ స్వయం ఛాయాయామ్ ఉపవిశేత్ । ఏవం వర్షాదౌ । వర్షతి సతి వృష్టిపీడితానాం గవాం శాలాదిసంపాదనేన రక్షాం కుర్యాత్ । తథా హేమన్తశిశిరయోర్ నిశి నివాసాయ శీతరహితం స్థానం సంపాదయేత్ । తథా యదా కదాచిత్ మారుతే భృశం వాతి సతి స్థానాదిసంపాదనేన తదుపద్రవాత్ సంరక్షేత్ । యదా గవాం రక్షాం కర్తుం న శక్నుయాత్ తదా స్వాత్మనో ‘పి రక్షాం న కుర్యాత్ ॥ ౩౨ ॥

అన్యద్ ఇతికర్తవ్యమ్ ఆహ ।

ఆత్మనో యది వాన్యేషాం గృహే క్షేత్రే ఖలే ‘థ వా ।

భక్షయన్తీం న కథయేత్ పిబన్తం చైవ వత్సకమ్ ॥ ౩౩ ॥ ఇతి ।

స్వకీయేషు పరకీయేషు వా గృహాదిషు సంచితం శాల్యాదికం యది కాచిద్ గౌర్ భక్షయేత్ తదా తాం పశ్యన్న్ అపి నివారకారణామ్ అగ్రే న కథయేత్ । తథా వత్సో యది దోహకాలాద్ అన్యత్ర స్తనం [౨౩౮] పిబేత్ తదా తమ్ అపి వత్సం న కథయేత్ ॥ ౩౩ ॥

పునర్ అప్య్ అన్యద్ ఇతికర్తవ్యమ్ ఆహ ।

పిబన్తీషు పిబేత్ తోయం సంవిశన్తీషు సంవిశేత్ ।

పతితాం పఙ్కమగ్నాం వా సర్వప్రాణైర్ సముద్ధరేత్ ॥ ౩౪ ॥ ఇతి ।

స్వయమ్ అత్యన్తతృష్ణార్తో ‘పి గవామ్ ఉదకపానాత్ పూర్వమ్ ఉదకం న పిబేత్ | తథా చిరస్థితిగతిభ్యాం పాదయోర్ వ్యథాం ప్రాప్యాపి గోసంవేశనాత్ ప్రాక్ స్వయం న సంవిశేత్ | యత్ర క్వాపి రోగార్తా సతీ భూమౌ పతితా వా జలపానాద్యర్థం గత్వా పఙ్కే మగ్నా వా గౌర్ యదా దృష్టా తదానీమ్ ఏవ స్వప్రాణేషు లౌల్యం పరిత్యజ్య సర్వేణాపి ప్రయత్నేన తాం గామ్ ఉద్ధరేత్ || ౩౪ ||

నను – స్వప్రాణేష్వ్ అలుబ్ధస్య ప్రక్రాన్తవ్రతసమాప్త్యభావే దురితక్షయో న స్యాద్ ఇత్య్ అత ఆహ |

బ్రాహ్మణార్థే గవార్థే వా యస్ తు ప్రాణాన్ పరిత్యజేత్ |

ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యాయా గోప్తా గోర్ బ్రాహ్మణస్య చ || ౩౫ || ఇతి |

అనుష్ఠేయేభ్యః సర్వేభ్యో ‘పి వ్రతేభ్యః ఇదమ్ అధికం వ్రతం యద్ గోబ్రాహ్మణాద్యర్థే మరణమ్ | తత్ర కుతో వ్రతభఙ్గశఙ్కావకాశః | స్వయం మరణమ్ అభ్యుపగమ్య గోబ్రాహ్మణరక్షణే ప్రవృత్తో యది కథంచిజ్ జీవేత్ తదా గోబ్రాహ్మణయోః సంగోప్తా జీవన్న్ అపి బ్రహ్మహత్యాయా ముక్తో భవతి || ౩౫ ||

అఙ్గాని విధాయాఙ్గినం వ్రతవిశేషం విదధాతి |

[౨౪౦]గోవధస్యానురూపేణ ప్రాజాపత్యం వినిర్దిశేత్ |

ప్రాజాపత్యం తతః కృచ్ఛ్రం విభజేత్ తచ్ చతుర్విధమ్ || ౩౬ || ఇతి |

ఏకభక్తాదిరూపం ప్రాజాపత్యవ్రతం గోవధస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ । తచ్ చ వ్రతం వక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుర్విధమ్ । తత్ర గోవధస్య తారతమ్యం న్యాయాగమాభ్యాం నిశ్చిత్య తత్తారతమ్యానుసారేణాన్యతమం ప్రాజాపత్యవ్రతవిశేషం నిర్దిశేత్ । యతో వధతారతమ్యానుసారేణ ప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యం వినిర్దేశ్యం తతో వ్రతతారతమ్యావగతం ప్రాజాపత్యవ్రతం చతుర్విధం యథా భవతి తథా విభజేత్ ॥ ౩౬ ॥

ఇదానీం విభాగం ప్రకటయతి ।

ఏకాహమ్ ఏకభక్తాశీ ఏకాహం నక్తభోజనః ।
అయాచితాశ్య్ ఏకమ్ అహర్ ఏకాహం మారుతాశనః ॥ ౩౭ ॥
దినద్వయం చైకభక్తో ద్విదినం చైకభోజనః ।
దినద్వయమ్ అయాచీ స్యాద్ ద్విదినం మారుతాశనః ॥ ౩౮ ॥
త్రిదినం చైకభక్తాశీ త్రిదినం నక్తభోజనః ।
దినత్రయమ్ అయాచీ స్యాత్ త్రిదినం మారుతాశనః ॥ ౩౯ ॥
చతురహం చైకభకాశీ చతురహం నక్తభోజనః ।
[౨౪౧] చతుర్దినమ్ అయాచీ స్యాచ్ చతురహం మారుతాశనః ॥ ౪౦ ॥ ఇతి ।

ఏకభక్తనక్తాయాచితోపవాసాః ప్రాజాపత్యస్వరూపమ్ । సో 'యమ్ ఆద్యః కల్పః । ద్విగుణీభూతైకభక్తాదిచతుష్టయం యత్ తత్ ద్వితీయః కల్పః । త్రిగుణీభూతైకభక్తాదిచతుష్టయం తృతీయః కల్పః । చతుర్గుణీభూతైకభక్తాదిచతుష్టయం చతుర్థః కల్పః । త ఏతే చత్వారః కల్పా వధభేదేషు యోజనీయాః । తద్ యథా – ఏకహాయణస్య వధే ప్రథమః । ద్విహాయణస్య వధే ద్వితీయః । త్రిహాయణస్య వధే తృతీయః । ఉపరితనవయస్కస్య వధే చతుర్థః ఇతి ॥ ౩౭–౪౦ ॥

యథోక్తవ్రతచరణానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ।

ప్రాయశ్చిత్తే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్।

విప్రాణాం దక్షిణాం దద్యాత్ పవిత్రాణి జపేద్ ద్విజః॥ ౪౧॥ ఇతి।

పవిత్రాణి పవమానసూక్తాదీని। భోజనదక్షిణాజపాః శక్త్యనుసారేణ ద్రష్టవ్యాః॥ ౪౧॥

ఉపస్థానవ్రతాదేశనచర్యాత్మకాన్ త్రీన్ ప్రాయశ్చిత్తపాదాన్ అభిధాయ శుద్ధిప్రకాశనరూపం చతుర్థపాదమ్ ఆహ।

బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా తు గోఘ్నః శుద్ధో న సంశయః। ఇతి।

స్వకీయవిశుద్ధిఖ్యాపనార్థం స్వబన్ధూన్ అశేషాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్। ఏతావతా చతుష్పాదప్రాయశ్చిత్తస్యానుష్ఠితత్వాత్ అస్య శుద్ధౌ నాస్తి కశ్చిత్ సంశయః।

సశిఖమ్ ఇత్యాదినా సాఙ్గం ప్రాయశ్చిత్తం యద్ ఉక్తం తద్ ఏవ చ్యవన ఆహ: [౨౪౨] "ప్రాజాపత్యవ్రతం గోవధే ప్రాయశ్చిత్తమ్। నఖాని రోమాణి ఛిత్త్వా సశిఖం వపనం కృత్వా త్రిషవణస్నానం గవామ్ అనుగమనం సహ శయనం సుమహత్తృణాని రథ్యాసు చారయేత్। వ్రతాన్తే బ్రాహ్మణభోజనమ్" ఇతి। ఆచార్యేణైకహాయనాదిచతుర్విధవధ్యభేదమ్ అభిప్రేత్య వ్రతే పక్షచతుష్టయమ్ ఉపన్యస్తమ్। తద్ ఏవ భఙ్గ్యన్తరేణ వృద్ధప్రచేతా ఆహ।

ఏకవర్షే హతే వత్సే కృచ్ఛ్రపాదో విధీయతే।

అబుద్ధిపూర్వే పుంసాం స్యాత్ ద్విపాదస్ తు ద్విహాయనే॥

త్రిహాయణే త్రిపాదః స్యాత్ ప్రాజాపత్యమ్ అతః పరమ్। ఇతి।

నను – ఆచార్యోక్తాద్ గోవధప్రాయశ్చిత్తాద్ అధికాని బహువిధాని గోవధప్రాయశ్చిత్తాని నానామునిభిర్ దర్శితాని । తత్ర కానిచిత్ కాలేనాధికాని । తద్ యథా – ఏకమాసద్విమాసత్రిమాసాదివ్రతాని కాలతో ఽధికాని । తథా కానిచిద్ దానేనాధికాని । తద్ యథైకగోదానమ్ ఆరభ్య సహస్రగోదానపర్యన్తాని కానిచిత్ కాయక్లేశేనాధికాని । తద్ యథా – ద్వాదశరాత్రోపవాసాదీని ।

బాఢమ్ । తత్ర నిమిత్తగౌరవం వ్రతగౌరవం చ పర్యాలోచ్య న్యాయేన విషయవ్యవస్థా కల్పనీయా । తాం చ వయం ప్రదర్శయామః । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యో వ్రతచతుష్టయమ్ ఆహ ।

పఞ్చగవ్యం పిబేద్ గోఘ్నో మాసమ్ ఆసీత సంయతః ।

గోష్ఠేశయో గో ఽనుగామీ గోప్రదానేన శుధ్యతి ॥

[౨౪౬]కృచ్ఛ్రం చైవాతికృచ్ఛ్రం చ చరేద్ వాపి సమాహితః ।

దద్యాత్ త్రిరత్రం చోపోష్య వృషభైకాదశాస్ తు గాః ॥ ఇతి । (YDహ్ 3.౨౬3–౬౪)

తత్ర గోస్వామిభేదమ్ ఉపజీవ్య వ్యవస్థా । జాతిమాత్రబ్రాహ్మణస్వామికే త్రిరాత్రోపవాసో వృషభైకాదశగోదానం చ । క్షత్రియస్వామికే పఞ్చగవ్యాశనమ్ । వైశ్యస్వామికే మాసమ్ అతికృచ్ఛ్రమ్ । శూద్రస్వామికే కృచ్ఛ్రమ్ । విష్ణుర్ వ్రతత్రయమ్ ఆహ ।

గోఘ్నస్య పఞ్చగవ్యేన మాసమ్ ఏకం నిరన్తరమ్ ।

ప్రాజాపత్యం పరాకో వా చాన్ద్రాయణమ్ అథాపి వా ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౨.౧౪)

ఏతత్ త్రయమ్ అపి క్షత్రియస్వామికవిషయమ్ । యత్ తు శఙ్ఖలిఖితాభ్యామ్ ఉక్తమ్: "గోఘ్నః పఞ్చగవ్యాహారః పఞ్చవింశతిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । [౨౪౭] సశిఖం వపనం కృత్వా గోచర్మణా ప్రావృతో గాశ్ చానుగచ్ఛన్ గోష్ఠేశయో గాం దద్యాత్" ఇతి, ఏతత్ తు వైశ్యస్వామికవిషయమ్ । యత్ తు సంవర్తేనోక్తమ్,

గోఘ్నస్యాతః ప్రవక్ష్యామి నిష్కృతిం తత్త్వతః శుభామ్ ।

గోఘ్నః కుర్వీత సంస్థానం గోష్ఠే గోరూపసంస్థితే ॥

తత్రైవ క్షితిశాయీ స్యాన్ మాసార్ధం సంయతేన్ద్రియః ।

సక్తుయావకభైక్షాశీ పయో దధి ఘృతం శకృత్ ॥

ఏతాని క్రమశో ఽశ్నీయాత్ ద్విజస్ తత్పాపమోక్షకః ।

శుధ్యతే సో ‘ర్ధమాసేన నఖరోమవివర్జితః ||

స్నానం త్రిషవణం కుర్యాద్ గవామ్ అనుగమనం తథా |

ఏతత్ సమాహితః కుర్యాత్ స నరో వీతమత్సరః ||

సావిత్రీం చ జపేన్ నిత్యం పవిత్రాణి చ శక్తితః |

తతశ్ చీర్ణవ్రతః కుర్యాత్ విప్రాణాం భోజనం పరమ్ ||

భుక్తవత్సు చ విప్రేషు గాం చ దద్యాత్ సదక్షిణామ్ |

[౨౪౫] వృషభం తిలధేనుం వా తతో ముచ్యేత కిల్బిషాత్ || ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౨౯–౩౪)

యచ్ చ సుమన్తునోక్తమ్: “గోఘ్నస్య గోప్రదానం గోష్ఠే శయనం ద్వాదశరాత్రం పఞ్చగవ్యప్రాశనం గవాం చానుగమనమ్” ఇతి, తత్ శూద్రస్వామికవిషయమ్ | యత్ తు మనునోక్తమ్,

ఉపపాతకసంయుక్తో గోఘ్నో మాసం యవాన్ పిబేత్ |

కృతవాపో వసేద్ గోష్ఠే చర్మణార్ద్రేణ సంవృతః ||

[౨౪౬] చతుర్థకాలమ్ అశ్నీయాద్ అక్షారలవణం మితమ్ |

గోమూత్రేణ చరేత్ స్నానం ద్వౌ మాసౌ నియతేన్ద్రియః ||

దివానుగచ్ఛేత్ తా గాస్ తు తిష్ఠన్న్ ఊర్ధ్వం రజః పిబేత్ |

శుశ్రూషిత్వా నమస్కృత్య రాత్రౌ వీరాసనీ భవేత్ ||

తిష్ఠన్తీష్వ్ అనుతిష్ఠేత వ్రజన్తీష్వ్ అప్య్ అనువ్రజేత్ |

ఆసీనాస్వ్ అపి చాసీనో నియతో వీతమత్సరః ||

ఆతురామ్ అభియుక్తాం వా చౌరవ్యాఘ్రాదిభిర్ భయైః |

పతితాం పఙ్కమగ్నాం వా సర్వప్రాణైర్ విమోక్షయేత్ ||

ఉష్ణే వర్షతి శీతే వా మారుతే వాతి వా భృశమ్ |

న కుర్వీతాత్మనస్ త్రాణం గోర్ అకృత్వా తు శక్తితః ||

ఆత్మనో యది వాన్యేషాం గృహే క్షేత్రే ఖలే ‘పి వా |

భక్షయన్తీం న కథయేత్ పిబన్తం చైవ వత్సకమ్ ||

[౨౪౭] అనేన విధినా యస్ తు గోఘ్నో గా అనుగచ్ఛతి |

స గోహత్యాకృతం పాపం త్రిభిర్ మాసైర్ వ్యపోహతి ||

వృషభైకాదశా గాశ్ చ దద్యాత్ సుచరితవ్రతః |

అవిద్యమానే సర్వస్వం వేదవిద్భ్యో నివేదయేత్ || (MDహ్ ౧౧.౧౦౯–౧౬)

ఇతి, ఏతత్ బ్రాహ్మణపరిగృహీతాయా బుద్ధిపూర్వకవధవిషయే ద్రష్టవ్యమ్ | యత్ త్వ ఆఙ్గిరసోక్తమ్,

ఉపపాతకసంయుక్తో గోఘ్నో భుఞ్జీత యావకమ్ |

అక్షారలవణం రూక్షం షష్ఠే కాలే ఽస్య భోజనమ్ ||

కృతవాపో వసేత్ గోష్ఠే చర్మణా తేన సంవృతః |

ద్వౌ మాసౌ స్నానమ్ అప్య్ అస్య గోమూత్రేణ విధీయతే ||

పాదశౌచక్రియా కార్యా అద్భిః కుర్వీత కేవలమ్ |

వ్రతివద్ ధారయేద్ దణ్డం సమన్త్రాం చైవ మేఖలామ్ ||

గాం చైవానువ్రజేన్ నిత్యం రజ ఆసాం సదా పిబేత్ |

తిష్ఠన్తీషు చ తిష్ఠేచ్ చ వ్రజన్తీష్వ్ అప్య్ అనువ్రజేత్ ||

శుశ్రూషిత్వా నమస్కృత్వా రాత్రౌ వీరాసనీ భవేత్ |

గోమతీం చ జపేద్ విద్యామ్ ఓంకారం వేదమ్ ఏవ చ ||

ఆతురామ్ అభిశస్తాం చ రోగవ్యాఘ్రాదిభిర్ భయైః |

[౨౪౮] పతితాం పఙ్కలగ్నాం చ సర్వప్రాణైర్ విమోక్షయేత్ ||

ఉష్ణే వర్షతి శీతే వా మారుతే వాతి వా భృశమ్ |

న కుర్వీతాత్మనస్ త్రాణం గోర్ అకృత్వా తు శక్తితః ||

ఆత్మనో యది వాన్యేషాం గేహే క్షేత్రే ఽథ వా ఖలే |

భక్షయన్తీం న కథయేత్ పిబన్తం చైవ వత్సకమ్ ||

అనేన విధినా గోఘ్నో యస్ తు గా అనుగచ్ఛతి |

స తద్వధకృతం ద్వాభ్యాం మాసాభ్యాం తు వ్యపోహతి ||

వృషభైకాదశా గాశ్ చ దద్యాత్ సుచరితవ్రతః |

అవిద్యమానే సర్వస్వం వేదవిద్భ్యో నివేదయేత్ ||

ఇతి, తత్ బ్రాహ్మణస్వామికకామకృతగోవధ ఏవ తారుణ్యాదిగుణవద్విషయం ద్రష్టవ్యమ్ | అత్ర జప్యాం గోమతీం విద్యాం యమ ఆహ |

గోమతీం కీర్తయిష్యామి సర్వపాపప్రణాశినీమ్ |

తాం తు మే వదతో విప్రాః శృణుధ్వం సుసమాహితాః ||

గావః సురభయో నిత్యం గావో గుగ్గులగన్ధికాః |

గావః ప్రతిష్ఠా భూతానాం గావః స్వస్త్యయనం మహత్ ||

అన్నమ్ ఏవ పరం గావో దేవానాం హవిర్ ఉత్తమమ్ |

పావనం సర్వభూతానాం రక్షన్తి చ వహన్తి చ ||

హవిషా మన్త్రపూతేన తర్పయన్త్య్ అమరాన్ దివి |

ఋషీణామ్ అగ్నిహోత్రేషు గావో హోమప్రయోజికాః ||

[౨౪౯]సర్వేషామ్ ఏవ భూతానాం గావః శరణమ్ ఉత్తమమ్ |

గావః పవిత్రం పరమం గావో మఙ్గలమ్ ఉత్తమమ్ ||

గావః స్వర్గస్య సోపానం గావో ధన్యాః సనాతనాః |

నమో గోభ్యః శ్రీమతీభ్యః సౌరభేయీభ్య ఏవ చ ||

నమో బ్రహ్మసుతాభ్యశ్ చ పవిత్రాభ్యో నమో నమః | ఇతి | (Yఅమ్Sమ్ ౫.౨–౮)

యత్ తు హారీతేనోక్తమ్: "గోఘ్నస్ త్వచమ్ ఊర్ధ్వలాఙ్గూలాం పరిధాయ గా అనుతిష్ఠేత తిష్ఠమానాసు | ఆసీనాస్వ్ ఆసీనః | సంవేశమానాసు సంవిశేత్ | సంవీతాఙ్గో వీతమత్సరః | శీతవాతోష్ణాతివర్షేషు నాత్మనస్ త్రాణం కుర్యాత్ గోర్ అకృత్వా | చోరపఙ్కవ్యాఘ్రాదిభ్యో భయేభ్యో మోచయేత్ | ఏవం సుచరితప్రాయశ్చిత్తో వృషభమ్ ఏకాదశం గాశ్ చ దత్త్వా త్రయోదశమాసేన పూతో భవతి" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౩.౪౦–౪౭), యద్ అపి వసిష్ఠేన: "గాం చేద్ ధన్యాత్ తస్యాశ్ చర్మణార్ద్రేణ పరివేష్టితః [౨౫౦] షణ్మాసాన్ కృచ్ఛ్రం తప్తకృచ్ఛ్రం వాతిష్ఠేత్ ఋషభవైహతౌ చ" ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౧౮–౨౨) — దద్యాద్ ఇతి శేషః — , దేవలేనాపి: "గోఘ్నః షణ్మాసాన్ తచ్చర్మపరివృతో గోగ్రాసాహారో గోవ్రజనివాసీ గోభిర్ ఏవ సహ చరన్ ముచ్యతే" ఇతి, – ఏతత్ త్రితయమ్ అపి స్వనస్థబ్రాహ్మణగోవధే కామకృతే ద్రష్టవ్యమ్ |

యత్ తు కాత్యాయనేనోక్తమ్,

గోఘ్నస్ తచ్చర్మసంవీతో వసేద్ గోష్ఠే 'థ వా పునః |

గాశ్ చానుగచ్ఛేత్ సతతం మౌఞ్జీ వీరాసనాదిభిః ||

[౨౫౧] వర్షశీతాతపక్లేశవహ్నిపఙ్కభయదిభిః |

మోక్షయేత్ సర్వయత్నేన పూయతే వత్సరైస్ త్రిభిః || (KSమ్ ౨.౯.౧౫)

ఇతి, యచ్ చ శఙ్ఖేనోక్తమ్,

పాదం తు శూద్రహత్యాయామ్ ఉదక్యాగమనే తథా |

గోవధే చ తథా కుర్యాత్ పరస్త్రీగమనే తథా || (Śఅజ్Sమ్ ౧౩.౩౨)

ఇతి, యచ్ చ గౌతమో 'పి: "గాం చ వైశ్యవత్" ఇతి (GDహ్ ౨౨.౨౩), ఇతి – ఏతత్ త్రితయమ్ అపి కామకృతే సవనస్థబ్రాహ్మణగోవధే ద్రష్టవ్యమ్ |

యత్ తు యమేన,

గోసహస్రం శతం వాపి దద్యాత్ సుచరితవ్రతః |

అవిద్యమానే సర్వస్వం వేదవిద్భ్యో నివేదయేత్ || (Yఅమ్Sమ్ ౫.౧౯)

ఇతి, – తత్ సవనస్థశ్రోత్రియగుణవద్గోవధే ద్రష్టవ్యమ్ | అత ఏవ ప్రచేతాః: "స్త్రీగర్భిణీగోగర్భిణీ-బాలవధేషు భ్రూణహా భవతి" ఇతి | అనయైవ దిశా వ్యాసాదివచనేష్వ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తగౌరవలాఘవే గోగతగుణాగుణౌ పరీక్ష్య విషయవ్యవస్థా యోజనీయా | వచనాని తు ప్రదర్శ్యన్తే | తత్ర వ్యాసః |

[౨౫౨] మాసం వాపి పిబేద్ గోఘ్నః శుచి గోమూత్రయావకమ్ |

దద్యాద్ వా దశకం చైవ ధేనూనాం బ్రాహ్మణాయ వా || ఇతి | (VయాSమ్ ౬.౧౮)

పైఠీనసిః: "గోష్ఠే వసన్ యవాగూం ప్రసృతితణ్డులశృతాం మాసం భుక్త్వా గోభ్యః ప్రియం కుర్వాణో గోఘ్నః శుధ్యతి" ఇతి | విశ్వామిత్రః |

కృచ్ఛ్రాంశ్ చ చతురః కుర్యాద్ గోవధే బుద్ధిపూర్వకే |

అమత్యా తు ద్వయం కుర్యాత్ తదర్ధం వృద్ధబాలయోః || ఇతి |

జాబాలిః |

ప్రాజాపత్యం చరేన్ మాసం గోహత్యా చేద్ అకామతః |

గోహతో గో'నుగామీ స్యాద్ గోప్రదానేన శుధ్యతి || ఇతి |

జాతూకర్ణ్యః |

గాం చేద్ అకామతో హన్యాత్ బ్రాహ్మణానుజ్ఞయా తతః।

ప్రాజాపత్యత్రయం కృత్వా స్పర్శయేద్ బ్రాహ్మణాయ గాః॥ ఇతి।

వ్యాఘ్రః।

గాం చేద్ ధన్యాన్ నరో ‘కామాత్ పణసప్తశతం తథా।

శ్రోత్రియాయ దరిద్రాయ దద్యాత్ శుద్ధ్యర్థమ్ ఆత్మనః॥ ఇతి।

హారీతః।

అకామాద్ వా సకామాద్ వా గోఘ్నస్య పురుషస్య వై।

[౨౫౩] బ్రాహ్మణాన్ జ్ఞాపయేత్ తత్ర యథావద్ అనుపూర్వశః॥

సశిఖం వపనం కృత్వా మాసమ్ ఏకం వ్రతం చరేత్।

పయోశీ పఞ్చగవ్యాశీ గోష్ఠశాయీ జితేన్ద్రియః॥

గవామ్ అనుగమం చైవ తస్మాచ్ చ నియతవ్రతః।

అద్భిర్ యస్ తర్పయేన్ నిత్యం శోధయేద్ దుష్కృతం స్మరన్॥

ఏకరాత్రం జలే స్థిత్వా త్రిరాత్రం తదనన్తరమ్।

గోదానం సర్వశక్త్యా చ బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రయచ్ఛతి॥

స కిల్బిషాన్ సముత్థాయ ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨.3౮–౪౨)

చతుర్వింశతిమతే।

గోఘ్నః పావనం సమ్యగ్ గదతో మే నిబోధత।

శస్త్రాదిభిశ్ చ హత్వా గాం మానవం వ్రతమ్ ఆచరేత్॥

రోధాదినా చాఙ్గసమ్ ఆపస్తమ్బోక్తమ్ ఏవ వా।

[౨౫౪] పాదం చరేద్ రోధవధే కృచ్ఛ్రార్ధం బన్ధపాతనే॥

అతివాహ్య చ పాదోనం కృచ్ఛ్రమ్ అజ్ఞానతాడనే।

గర్భిణీం కపిలాం దోగ్ధ్రీం హోమధేనుం చ సువ్రతామ్॥

రోధాదినా ఘాతయిత్వా ద్విగుణం వ్రతమ్ ఆచరేత్।

అతివృద్ధామ్ అతికృశామ్ అతిబాలాం చ రోగిణీమ్॥

హత్వా పూర్వవిధానేన చరేద్ అర్ధం వ్రతం ద్విజః।
బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ శక్త్యా దద్యాద్ ధేమ తిలాంశ్ చ గాః॥
హేమగోతిలదానేన నరః పాపాత్ ప్రముచ్యతే॥ ఇతి॥ ౪౨॥

గావః శ్లాధ్యాస్ త్రిలోక్యామ్ ఇతి నిగమగిరస్ తాదృశీనాం వధే యత్
ప్రాయశ్చిత్తం ప్రణీతం కిమ్ అపి గణయతస్ తచ్ చ సామాన్యగీతమ్।
భారద్వాజాన్వవాయః ప్రథితసముదయః స్వోదితైర్ ఏవ సూక్తైర్
అధ్యాయస్యాష్టమస్య వ్యతనుత వివృత్ శాశ్వతీం మాధవార్యః॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజ-వైదికమార్గప్రవర్తక-పరమేశ్వర-
శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య
కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం అష్టమో 'ధ్యాయః॥ ౮॥

అథ నవమో 'ధ్యాయః

[౨౫౫]

అష్టమాధ్యాయే గోవధస్య సామాన్యప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉపవర్ణితమ్। అథ నవమాధ్యాయే రోధాదినిమిత్తవిశేషాన్ ఉపజీవ్య ప్రాయశ్చిత్తవిశేషా అభిధీయన్తే। తత్ర

ఏకపాదం చరేద్ రోధే ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చరేత్। (Pఅర్Sమ్ ౯.3)

ఇతి వక్ష్యతి।

తయోః పురస్తాద్ అపవాదమ్ ఆద్యశ్లోకేన దర్శయతి |

గవాం సంరక్షణార్థాయ న దుష్యేద్ రోధబన్ధయోః |

తద్వధం తు న తం విద్యాత్ కామాకామకృతం తథా || ౧ || ఇతి |

వ్రజే శాలాయాం వా గాః ప్రవేశ్య తృణాదిభక్షణప్రతిబన్ధో రోధః | గలే పాశేన దోహాద్యర్థం పాదేషు రజ్వా వా నియన్త్రణం బన్ధః | తౌ చ రోధబన్ధౌ ద్వివిధౌ హితావ్ అహితౌ చ | రోగగ్రస్తాయా గోర్ అపథ్యభక్షణనివారణం హితో రోధః | క్షుదితాయా గోః తృణాదిభక్షణనివారణమ్ అహితో రోధః | ఏవం బన్ధస్యాపి ద్వైవిధ్యమ్ | [౨౪౬] తత్ర హితయోర్ బన్ధరోధయోః ప్రత్యవాయజనకత్వాభావాన్ న ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తత్వమ్ | ఏతద్ ఏవ అఙ్గిరా ఆహ |

సాయం సఙ్గోపనార్థం తు న దుష్యేద్ రోధబన్ధయోః | ఇతి | (AజSమ్ ౨.౨౯)

|| ౧ ||

లగుడాదిభిర్ నిపాతనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

దణ్డాద్ ఊర్ధ్వం యద్ అన్యేన ప్రహారాద్ యది పాతయేత్ |

ప్రాయశ్చిత్తం తదా ప్రోక్తం ద్విగుణం గోవధే చరేత్ || ౨ || ఇతి |

దణ్డస్య లక్షణమ్ "అఙ్గుష్ఠమాత్రః" (౯.౧౦) ఇత్య్ అనేన వక్ష్యతి | తస్మాద్ దణ్డాద్ ఊర్ధ్వమ్ అధికప్రమాణేనేత్య్ అర్థః | అన్యేన లగుడాదినా పాతయేన్ మారయేత్ | అకామకృతే గోవధే యత్ ప్రాయశ్చిత్తం పూర్వాధ్యాయే ప్రోక్తం తద్ ఏవాత్ర ద్విగుణీభూతమ్ ఆచరేత్ || ౨ ||

ఇదానీం ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాన్ అభిధాతుమ్ అన్యాని వధనిమిత్తాన్య్ ఉపన్యస్యతి।

రోధబన్ధనయోక్త్రాణి ఘాతశ్ చేతి చతుర్విధమ్। ఇతి।

వధనిమిత్తమ్ ఇతి శేషః। చతుర్విధాన్ రోధాదివధాన్ స్వయమ్ ఏవ స్పష్టీకరిష్యతి।

తేషు బన్ధేషు ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఆహ।

[౨౧౭౭] ఏకపాదం చరేద్ రోధే ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చరేత్॥ ౩॥
యోక్త్రేషు పాదహీనం స్యాత్ చరేత్ సర్వం నిపాతనే। ఇతి।

పూర్వాధ్యాయోక్తప్రాజాపత్యవ్రతస్య పాదభేదేన రోధాదివధేషు ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ అవగన్తవ్యాని।

నను – ఏతద్ అఙ్గిరోవచనేన విరుధ్యతే। అఙ్గిరా హి మాసద్వయకృచ్ఛ్రం గోవ్రతత్వేనాభిధాయ రోధాదివధేషు తత్పాదాదీని విధత్తే:

పాదం చరేత్ రోధవధే ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చరేత్।

యోజనే పాదహీనం స్యాత్ చరేత్ సర్వం నిపాతనే॥ ఇతి। (Aఙ్Sమ్ ౨.౩౧)

నాయం దోషః, గుణవదగుణవద్విషయత్వేన అఙ్గిరః-పరాశరవచనయోర్ వ్యవస్థాపనీయత్వాత్। అన్యథా అఙ్గిరసః సంవర్త-ఆపస్తమ్బాభ్యాం సహ విరోధః కథం పరిహ్రియేత। సంవర్తః పక్షకృచ్ఛ్రం గోవధవ్రతమ్ అభిధాయైతద్ ఆహ।

ప్రాయశ్చిత్తస్య పాదం తు విరోధే వ్రతమ్ ఆచరేత్।

ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చైవ పాదోనం యోజనే తథా॥

పాషాణైర్ లోష్టకైర్ దణ్డైస్ తథా శస్త్రాదిభిర్ నరః।

నిపాత్య సంచరేత్ సర్వం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే॥ (SఅంSమ్ ౧౩౮–౪౦)

[౨౫౮] ఇతి। ఆపస్తమ్బో ‘పి దినచతుష్టయకృత్యం పాదత్వేన ప్రకృత్యేదమ్ ఆహ।

ఏకభక్తేన నక్తేన తథైవాయాచితేన చ।
ఉపవాసేన చైకేన పాదకృచ్ఛ్రః ప్రకీర్తితః॥
ఏకపాదం చరేద్ రోధే ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చరేత్।
యోజనే పాదహీనం స్యాత్ చరేత్ సర్వం నిపాతనే॥ ఇతి। (ĀpSm ౧.౧౬)

నను – ఏవమ్ అపి పూర్వాపరవిరోధో దుష్పరిహరః। పూర్వాధ్యాయే హ్య అకామకృతే షోడశరాత్రకృచ్ఛ్రో ‘భిహితః। అత్ర తు కామకృతే రోధవధే చతూరాత్రో ‘భిధీయతే।

నాయం దోషః, అత్ర ప్రామాదికస్య బాలవత్సాదివధస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇదమ్ ఇతి పరిహరణీయత్వాత్।

ఏవం తర్హి చతూరాత్రాష్టరాత్రద్వాదశరాత్రషోడశరాత్రరూపాణాం చతుర్విధానాం కృచ్ఛ్రాణాం బాలవత్సాదివిషయాణాం పూర్వమ్ అభిహితత్త్వాత్ పునర్ ఉక్తమ్ – ఇతి చేత్,

న, రోధనీయస్య వత్సాదేః శూద్రస్వామికత్వాదిలక్షణస్య హీననిమిత్తస్యాత్ర కల్పనీయత్వాత్। తస్మాన్ న కో ’పి విరోధః॥ ३॥

వధనిమిత్తస్య రోధస్య స్వరూపమ్ ఆహ।

గోవాటే వా గృహే వాపి దుర్గే వాప్య్ అసమస్థలే॥ ౪॥
[౨౫౯] నదీష్వ్ అథ సముద్రేషు త్వ్ అన్యేషు చ నదీముఖే।
దగ్ధదేశే మృతా గావః స్తమ్భనాద్ రోధ ఉచ్యతే॥ ౫॥ ఇతి।

దుర్గాణి పర్వతసంకీర్ణమార్గాదీని। అసమస్థలం నిమ్నోన్నతప్రదేశః। అన్యేషు వాపీతడాగాదిషు నదీముఖం సముద్రనదీసంగమప్రదేశః। దగ్ధదేశో దావాగ్న్యాదినా దగ్ధః సన్న్ ఉష్ణభస్మాక్రాన్తప్రదేశః। యథోక్తేషు స్థానేషు స్తమ్భనాద్ గావో మృతా భవన్తి। అతస్ తాదృశస్ స్తమ్భనమ్ అత్ర రోధ ఉచ్యతే। ఈదృశరోధనిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆపస్తమ్బ ఆహ।

కాన్తారేష్వ్ అథ దుర్గేషు గృహదాహభయేషు చ।

యది తత్ర విపత్తిః స్యాత్ పాద ఏకో విధీయతే॥ ఇతి। (Āప్Sమ్ ౧.౧౯)

॥ ౪౫ ॥

వధనిమిత్తబన్ధనస్య స్వరూపమ్ ఆహ।

యోక్త్రదామకడోరైశ్ చ కణ్ఠాభరణభూషణైః।

గృహే వాపి వనే వాపి బద్ధా స్యాద్ గౌర్ మృతా యది॥ ౬॥

తద్ ఏవ బన్ధనం విద్యాత్ కామాకామకృతం చ తత్।

[౨౬౦] ఇతి। యోక్త్రం పాశః శకటయుగచ్ఛిద్రసంబద్ధః। దామకం ధేనుబన్ధనహేతుః పాశః। డోరం రజ్జుమాత్రమ్। కణ్ఠాభరణం ఘణ్టాకిఙ్కిణ్యాది। భూషణం లలాటాదౌ నిబద్ధవరాటకాది। ఈదృశైః సాధనైర్ బద్ధా గౌర్ గృహే స్థితా వా చరణాయ అరణ్యే గతా వా యది మ్రియతే తదా మరణనిమిత్తం యోక్త్రాదికమ్ అత్ర బన్ధనమ్ ఉచ్యతే। గోషు యోక్త్రాదియోజనం కామకృతం బన్ధనమ్, గోశాలాయాం స్థాపితేషు యోక్త్రాదిషు యది గావో లగ్నాః స్యుస్ తదాదీమ్ అకామకృతం బన్ధనమ్ ఇతి ద్వివిధం బన్ధనం విజ్ఞేయమ్। ఏతచ్ చ సప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆపస్తమ్బ ఆహ।

కణ్ఠాభరణదోషేణ గౌర్ వా యత్ర విపద్యతే।

చరేద్ అర్ధం వ్రతం తత్ర భూషణార్థం హి తత్కృతమ్॥ ఇతి। (Āప్Sమ్ ౧.౧౭)

॥ ౬ ॥

వధనిమిత్తస్య యోక్త్రస్య స్వరూపమ్ ఆహ।

హలే వా శకటే పఙ్క్తౌ పృష్ఠే వా పీడితో నరైః ॥ ౭ ॥

గోపతిర్ మృత్యుమ్ ఆప్నోతి యోక్త్రో భవతి తద్వధః ॥ ఇతి।

పఙ్క్తిః గలే మేఢీబన్ధనమ్। గోపతిర్ బలీవర్దః। స చ స్థావరేణ రోగేణ వా వోఢుమ్ అశక్తో హలరథపఙ్క్తిగోణీభారేషు వాహితో మ్రియేత తదా తన్మరణనిమిత్తవహననియోజనం యోక్త్రమ్ [౨౬౧] ఇత్య్ ఉచ్యతే। అత ఏవ ఆపస్తమ్బః।

దమనే దామనే రోధే సఙ్ఘాతే చైవ యోజనే।

నస్తః సకలపాశైర్ వా మృతే పాదోనమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి। (ĀpSమ్ ౧.౧౮)

అశిక్షితవలీవర్దస్య వోఢుం శిక్షణం దమనమ్। దామ్నా పాశేన సంపాదితో దామనః। రోధో గలనిరోధః। సంఘాతః సమూహః। పఙ్క్తిః పూర్వోక్తా। తత్ర యోజనం బన్ధనమ్। నస్తః నాసికాయాం దోరప్రక్షేపః। సకలపాశా ఇతరే సర్వే బన్ధనవిశేషాః ॥ ౭ ॥

వధనిమిత్తస్య ఘాతస్య స్వరూపమ్ ఆహ।

మత్తః ప్రమత్త ఉన్మత్తశ్ చేతనో వాప్య్ అచేతనః ॥ ౮ ॥

కామాకామకృతక్రోధో దణ్డైర్ హన్యాద్ అథోపలైః।

ప్రహృతా వా మృతా వాపి తద్ ధి హేతుర్ నిపాతనే ॥ ౯ ॥ ఇతి।

మత్తో ధనాదినా దృప్తః। ప్రమత్తో మద్యపానాదినా పరవశః। ఉన్మత్తో వ్యాధ్యాదినా విభ్రాన్తః। చేతనో లోకవ్యవహారదక్షః। అచేతనో ముగ్ధః। పాతయిష్యామీతి బుద్ధిః కామః। వ్యర్థచేష్టామాత్రమ్ అకామః। తాభ్యామ్ ఉత్పాదితః క్రోధో యస్యాసౌ దణ్డాదిభిర్ యది హన్యాత్ తదా మరణమ్ అన్తరేణ కేవలం ప్రహృతా స్యాత్ తత్ర కామకృతసంప్రహారో ఘాత ఇత్య్ ఉచ్యతే। అకామకృతం తు మారణం ఘాతః। దణ్డోపలాభ్యాం శస్త్రాదీన్య్ ఉపలక్ష్యన్తే। అత ఏవ ఆపస్తమ్బః।

[౨౬౨] పాషాణైర్ లగుడైః పాశైః శస్త్రేణాన్యేన వా బలాత్।

నిపాతయతి యో గా వై సర్వమ్ ఏవ సమాచరేత్॥ ఇతి। (Āప్Sమ్ ౧.౧౯)

॥౮–౯॥

“దణ్డాద్ ఊర్ధ్వం యద్ అన్యేన” (౯.౨) ఇత్య్ అత్ర దణ్డాద్ అధికేన లగుడాదినా కృతస్య ప్రహారస్య ప్రాయశ్చిత్తనిమిత్తత్వం వదతార్థాద్ దణ్డప్రహారస్య నిర్దోషత్వమ్ అఙ్గీకృతమ్। తత్ర కో ‘సౌ దణ్డ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ।

అఙ్గుష్ఠమాత్రస్థూలస్ తు బాహుమాత్రః ప్రమాణతః।

ఆర్ద్రస్ తు సపలాశశ్ చ దణ్డ ఇత్య్ అభిధీయతే॥ ౧౦॥ ఇతి।

అఙ్గుష్ఠమాత్ర ఇత్య్ అనేన తతోధికం స్థౌల్యం వ్యావర్త్యతే। న స్వల్పమ్, అల్పస్య వధహేతుత్వాభావాత్। బాహుమాత్ర ఇత్య్ అనేనాప్య్ అధికదైర్ఘ్యవ్యావృత్తిః, అతిదీర్ఘేణ ప్రహారే ముఖపర్యన్తప్రసారణేన చక్షురాద్యుపఘాతప్రసఙ్గాత్। ఆర్ద్రత్వం సపలాశత్వం చ వేదనానుత్పత్త్యర్థమ్। ఉక్తలక్షణేన దణ్డేన భీతిమ్ ఏవోత్పదయేత్। న తు వేదనామ్ ఇత్య్ ఆశయః।

॥ ౧౦ ॥

యథోక్తదణ్డప్రహారేణ రుగ్ణస్య గోః పాతమూర్చ్ఛనయోః సతోః ప్రత్యవాయప్రాయశ్చిత్తప్రసక్తావ్ అపవదతి

మూర్చ్ఛితః పతితో ‘వాపి దణ్డేనాభిహతః స తు ।

ఉత్థితస్ తు యదా గచ్ఛేత్ పఞ్చ సప్త దశైవ వా ॥ ౧౧ ॥

[౨౬౩] గ్రాసం వా యది గృహ్ణీయాత్ తోయం వాపి పిబేద్ యతి ।

పూర్వం వ్యాధ్యుపసృష్టశ్ చేత్ ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే ॥ ౧౨ ॥ ఇతి ।

యస్ తు గౌశ్ చిరం వ్యాధిపీడితో ‘త్యన్తకృశశ్ చారణార్థం యథోక్తదణ్డేనాభిహతః సన్ పతితో మూర్చ్ఛితో వాపి భవేత్ స పునర్ ఉత్థాయ కానిచిత్ పదాని గచ్ఛేత్ తర్హి ప్రహర్తుః ప్రత్యవాయో నాస్తి । అథోత్థాతుమ్ అశక్తస్ తదాపి తృణే భక్షితే నాస్తి ప్రత్యవాయః । భక్షయితుమ్ అశక్తో యది జలం పిబేత్ తదాపి నాస్తి ప్రత్యవాయః । ఉత్థానతృణభక్షణజలపానాన్య్ అకృత్వా మూర్చ్ఛానన్తరమ్ ఏవ మ్రియేత చేత్ తదా ప్రహర్తా ప్రత్యవైతీత్య్ అర్థాద్ అవగన్తవ్యమ్ ॥ ౧౧–౧౨ ॥

గోగర్భస్య వధే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

పిణ్డస్థే పాదమ్ ఏకం తు ద్వౌ పాదౌ గర్భసంమితే ।

పాదోనం వ్రతమ్ ఉద్దిష్టం హత్వా గర్భమ్ అచేతనమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఇతి ।

చతస్రో గర్భావస్థాః । పిణ్డః సంమితో ‘చేతనః సచేతనశ్ చేతి । గర్భాశయే పతితం వీర్యం కలలబుద్బుదాదిక్రమేణార్ధమాసే పిణ్డభావమ్ ఆపద్యతే । స ఏవ మాసమాత్రేణ దార్ఢ్యమ్ ఆపద్య సంమిత ఇత్య్ ఉచ్యతే । సంయజ్మితః పరివృతో దృఢీభూతః సంమితః । స చ సప్తమే మాసి ప్రాణవాయుసంచారరూపాం చేతనామ్ ఆపద్యతే । మాసాద్ ఊర్ధ్వ్ఽఽ ఆ సప్తమాన్ మాసాద్ అచేతన్ ఇత్య్ ఉచ్యతే । తదూర్ధ్వం పతితో మృతో భవేత్ । అత్ర పిణ్డస్థే గర్భే

ప్రాజాపత్యస్య పాదమ్ ఆచరేత్ | సంమితవధే అర్ధకృచ్ఛ్రమ్ | అచేతనవధే పాదత్రయమ్ | సచేతనస్య చతుర్థస్య వధే ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యతి || ౧౩ ||

[౨౬౪]

పాదకృచ్ఛ్రాదీనాం చతుర్ణామ్ అఙ్గభూతాంశ్ చతురో వపనవిశేషాన్ ఆహ |

పాదే ‘ఙ్గరోమవపనం ద్విపాదే శ్మశ్రుణో ‘పి చ |

త్రిపాదే తు శిఖావర్జం సశిఖం తు నిపాతనే || ౧౪ || ఇతి |

రోమవపనేన నఖనికృన్తనమ్ అప్య్ ఉపలక్ష్యతే | నితరాం పాతనం నిపాతనమ్ | సంపూర్ణస్య సచేతనస్య గర్భస్య వధే ఇత్య్ అర్థః | ఇదం చతుర్విధం వపనం శఙ్ఖో ‘ప్య్ ఆహ |

రోమాణి ప్రథమే పాదే ద్విపాదే శ్మశ్రువాపనమ్ |

పాదహీనే శిఖావర్జం సశిఖం తు నిపాతనే || ఇతి |

నఖనికృన్తనం ఆపస్తమ్బ ఆహ |

పాదే తు నఖరోమాణి ద్విపాదే శ్మశ్రువాపనమ్ |

త్రిపాదే తు శిఖా ధార్యా చతుర్థే సశిఖం స్మృతమ్ || ఇతి | (Āప్Sమ్ ౧.33)

|| ౧౪ ||

పవనవిశేషవచ్ చతుర్ధా వ్యవస్థితాన్ దానవిశేషాన్ ఆహ |

పాదే వస్త్రయుగం చైవ ద్విపాదే కాంస్యభాజనమ్ |

త్రిపాదే గోవృషం దద్యాచ్ చతుర్థే గోద్వయం స్మృతమ్ || ౧౫ ||

[౨౬౫] ఇతి । గోవృషో బలీవర్దః । ద్విపాదే కాంస్యభాజనమ్ అశక్తస్య । శక్తస్య త్వ్ అర్ధసువర్ణమ్ । తద్ ఆహ శఙ్ఖః ।

కృచ్ఛ్రపాదే వస్త్రదానం కృచ్ఛ్రార్ధే త్వ్ అర్ధకాఞ్చనమ్ ।

పాదన్యూనే తు గాం దద్యాత్ పూర్ణే గోమిథునం స్మృతమ్ ॥ ఇతి । (శఙ్ఖస్మ్ ౧౮.౨౯)

॥ ౧౫ ॥

చతుర్థావస్థస్య సచేతనస్య గర్భస్య వధే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

నిష్పన్నసర్వగాత్రస్ తు దృశ్యతే వా సచేతనః ।

అఙ్గప్రత్యఙ్గసంపూర్ణో ద్విగుణం గోవ్రతం చరేత్ ॥ ౧౬ ॥ ఇతి ।

అష్టమే మాసే సర్వావయవసంపూర్ణో భవతి । ప్రసవప్రత్యాసన్నకాలే సచేతన ఇతస్ తతః సంచరన్న్ ఉపలక్షయితుం శక్యతే । అఙ్గాని శిరఆదీని । ప్రత్యఙ్గాని గ్రీవాదీని । తథా చ స్మర్యతే ।

అఙ్గాన్య్ అత్ర శిరో హస్తౌ వక్షః పార్శ్వౌ కటీ తథా ।

పాదావ్ ఇతి షడ్ ఉక్తాని శాస్త్రవిద్భిః సమాసతః ॥

ప్రత్యఙ్గాని పునర్ గ్రీవా బాహూ పృష్ఠం తథోదరమ్ ।

ఊరూ జఙ్ఘే షడ్ ఇత్య్ ఆహుస్ తథా రోమనఖం పరమ్ ॥ ఇతి ।

తైర్ అఙ్గైః ప్రత్యఙ్గైశ్ చ సమ్పూర్ణే గర్భే నిహతే ప్రాజాపత్యద్వయమ్ ఆచరేత్ । తద్ ఏతచ్ చతుర్విధం గోగర్భవధప్రాయశ్చిత్తం షట్త్రింశన్మతే ఽపి దర్శితమ్ ।

పాద ఉత్పన్నమాత్రే తు ద్వౌ పాదౌ దృఢతాం గతే ।

పాదోనం వ్రతమ్ ఉద్దిష్టం హత్వా గర్భమ్ అచేతనమ్ ॥

[౨౬౬]అఙ్గప్రత్యఙ్గసంపూర్ణే గర్భే చేతఃసమన్వితే ।

ద్విగుణం గోవ్రతం తత్ర ఏషా గోఘ్నస్య నిష్కృతిః ॥ ఇతి ।

ఆపస్తమ్బో ‘పి ।

పాదో ‘సంపన్నమాత్రే తు ద్వౌ పాదౌ చ ఘనే చరేత్ ।

పాదోనం వ్రతమ్ ఆచష్టే హత్వా గర్భమ్ అచేతనమ్ ॥

అఙ్గప్రత్యఙ్గసంపూర్ణే చేతనేన సమన్వితే ।

ద్విగుణం గోవ్రతం తత్ర ఏషా గోఘ్నస్య నిష్కృతిః ॥ ఇతి । (Āప్Sమ్ ౧౦.౩౫–౩౬)

॥ ౧౬ ॥

అవయవవిశేషేషు ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాన్ ఆహ ।

పాషాణేనాథ దణ్డేన గావో యేనాభిఘాతితాః ।

శృఙ్గభఙ్గే చరేత్ పాదం ద్వౌ పాదౌ నేత్రఘాతనే ॥ ౧౭ ॥

[౨౬౭] లాఙ్గూలే పాదకృచ్ఛ్రం తు ద్వౌ పాదావ్ అస్థిభఞ్జనే ।

త్రిపాదం చైవ కర్ణే తు చరేత్ సర్వం నిపాతనే ॥ ౧౮ ॥ ఇతి ।

యేన పుంసా పాషాణాదిసాధనైర్ గవామ్ ఉపఘాతః క్రియతే స పుమాన్ గోమరణాభావే ‘ప్య్ అవయవభఙ్గప్రత్యవాయనివృత్తయే నిర్దిష్టం ప్రాయశ్చిత్తవిశేషమ్ ఆచరేత్ । యత్ త్వ్ అఙ్గిరసా దర్శితమ్ ।

అస్థిభఙ్గం గవాం కృత్వా లాఙ్గూలచ్ఛేదనం తథా ।

పాతనం చైకశృఙ్గస్య మాసార్ధం యావకం పిబేత్ ॥ ఇతి । (Aఙ్Sమ్ ౨.౨౮)

ఆపస్తమ్బో ‘పి ।

అస్థిభఙ్గం గవాం కృత్వా శృఙ్గభఙ్గమ్ అథాపి వా ।

త్వక్చ్ఛేదే పుచ్ఛనాశే వా మాసార్ధం యావకం పిబేత్ ॥ (Āప్Sమ్ ౧.౨౮)

ఇతి, – తత్ శృఙ్గాదిబహ్వవయవభఙ్గవిషయం గుణవద్గోవిషయం వా | యద్ అప్య్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

శృఙ్గభఙ్గే ‘స్థిభఙ్గే చ చర్మనిర్మోచనే ‘పి వా |

దశరాత్రం పిబేద్ వజ్రం స్వస్థాపి యది గౌర్ భవేత్ || (Aఙ్Sమ్ ౩౦)

[౨౬౭] ఇతి | వజ్రం క్షీరాది | ఏతచ్ చాశక్తవిషయమ్ || ౧౭–౧౮ ||

నను – వర్ణితమ్ అఙ్గభఙ్గాదిప్రాయశ్చిత్తం న పర్యాప్తమ్, అఙ్గభఙ్గాదేః కియతాపి కాలేన మరణపర్యవసాయిత్వసంభవాత్ | వధప్రాయశ్చిత్తస్యైవ తత్రోచితత్వాత్ – ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ |

శృఙ్గభఙ్గే ‘స్థిభఙ్గే చ కటిభఙ్గే తథైవ చ |

యది జీవతి షణ్మాసాన్ ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే || ౧౯ || ఇతి |

శృఙ్గభఙ్గానన్తరం షణ్మాసమధ్యే యది మ్రియతే తదానీం శృఙ్గాదిభఙ్గస్య తన్నిమిత్తత్వశఙ్కయా వధప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యం భవేత్ | యదా పునః పదాభిభఙ్గే షట్సు మాసేషు జీవతి తదా వధప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే | కిం తు భఙ్గాదినిమిత్తమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుష్ఠేయమ్ || ౧౯ ||

వ్రణభఙ్గాదౌ న కేవలం ప్రాయశ్చిత్తాచరణమ్ | కిం తు తచ్చికిత్సాపి కర్తవ్యేత్య్ ఆహ |

వ్రణభఙ్గే చ కర్తవ్యః స్నేహాభ్యఙ్గస్ తు పాణినా |

యవసశ్ చోపహర్తవ్యో యావద్ దృఢబలో భవేత్ || ౨౦ || ఇతి |

వ్రణశ్ చ భఙ్గశ్ చ వ్రణభఙ్గౌ । త్వక్ఛేదో వ్రణః । శృఙ్గాద్యస్థిచ్ఛేదో భఙ్గః । స్నేహాభ్యఙ్గ ఇత్య్ ఔషధప్రక్షేపస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్ । యవసస్ తృణవిశేషః । తేన భక్ష్యం సర్వమ్ ఉపలక్ష్యతే । చికిత్సాం శఙ్ఖో ఽప్య్ ఆహ ।

[౨౬౯]యవసశ్ చోపహర్తవ్యో యావద్ రోహేత తద్వ్రణః ।

సంపూర్ణే దక్షిణాం దద్యాత్ తతః పాపాత్ ప్రముచ్యతే ॥ ఇతి । (Śఅఙ్కSమ్ ౧౧.౧౯)

॥ ౨౦ ॥

"యావద్ దృఢబలః" ఇతి చికిత్సాయా అవధిర్ అభిహితః । తమ్ ఏవానూద్యానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ ।

యావత్ సంపూర్ణసర్వాఙ్గస్ తావత్ తం పోషయేన్ నరః ।

గోరూపం బ్రాహ్మణస్యాగ్రే నమస్కృత్వా విసర్జయేత్ ॥ ౨౧ ॥ ఇతి ।

అఙ్గసంపూర్తిపర్యన్తం పోషణం కృత్వా పుష్టం తద్గోస్వరూపం క్షమాపణబుద్ధ్యా నమస్కృత్య చికిత్సాయా ఉపరమేత్ ॥ ౨౧ ॥

సమ్యక్ చికిత్సాయాం కృతాయామ్ అపి ప్రహారదార్ఢ్యాత్ పుష్ట్యభావే కిం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అత ఆహ ।

యద్య్ అసంపూర్ణసర్వాఙ్గో హీనదేహో భవేత్ తదా ।

గోఘాతకస్య తస్యార్ధం ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతి ।

గోఘాతకస్య యత్ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాజాపత్యం తదర్ధమ్ అనుతిష్ఠేత్ || ౨౨ ||

ఇదానీం చౌర్యాదిదోషేణ కామకృతగోవధే నిమిత్తవిశేషాన్ ఉపజీవ్య ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాన్ ఆహ |

[౨౭౦] కాష్ఠలోష్టకపాషాణైః శస్త్రేణైవోద్ధతో బలాత్ |

వ్యాపాదయతి యో గాం తు తస్య శుద్ధిం వినిర్దిశేత్ || ౨౩ ||

చరేత్ సాన్తపనం కాష్ఠే ప్రాజాపత్యం తు లోష్టకే |

తప్తకృచ్ఛ్రం తు పాషాణే శస్త్రే చైవాతికృచ్ఛ్రకమ్ || ౨౪ || ఇతి |

ప్రాజాపత్యతప్తకృచ్ఛ్రయోః స్వరూపం పూర్వమ్ ఏవోపదర్శితమ్ | సాన్తపనాతికృచ్ఛ్రయోః స్వరూపం తూపరిష్టాద్ వక్ష్యతే |

న చ – కాష్ఠాదీనాం వధనిమిత్తత్వే సమానే సతి ప్రాయశ్చిత్తవైషమ్యమ్ అయుక్తమ్ ఇతి శఙ్కనీయమ్ | శాస్త్రైకగమ్యే ‘ర్థే యుక్తిభిర్ ఉపాలమ్భాసంభవాత్ | ఏవం తర్హి సర్వత్రైవ న్యాయవిచారో నిరర్థక ఇతి చేత్,

న, వచనానాం పరస్పరవిరోధే సతి న్యాయస్య నిర్ణాయకత్వాత్ || ౨౩–౨౪ ||

యథోక్తేషు చతుర్షు క్రమేణ చతుర్విధాన్ దక్షిణావిశేషాన్ ఆహ |

పఞ్చ సాన్తపనే గావః ప్రాజాపత్యే తథా త్రయః |

తప్తకృచ్ఛ్రే భవన్త్య అష్టావ్ అతికృచ్ఛ్రే త్రయోదశ || ౨౫ || ఇతి |

గావో దేయా ఇతి శేషః | త్రయస్ తిస్రః || ౨౫ ||

ప్రమాపితస్య గోః పరకీయత్వే తస్మై గోస్వామినే గాం దత్వా పశ్చాత్ యథోక్తం వ్రతమ్ ఆచరేద్ ఇత్య్ ఆహ ।

ప్రమాపణే ప్రాణభృతాం దద్యాత్ తత్ ప్రతిరూపకమ్ ।

తస్యానురూపం మూల్యం వా దద్యాద్ ఇత్య్ అబ్రవీన్ మనుః ॥ ౨౬ ॥

[౨౭౧] ఇతి । మహిషాశ్వాదిష్వ్ అపి స్వామినే దానం సమానమ్ ఇతి వివక్షయా ప్రాణభృతామ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । తద్ ఏతత్ ప్రతిరూపదానం మనుర్ అబ్రవీత్ । తథా చ మానవం వచనమ్ ।

యో యస్య హింస్యాత్ ద్రవ్యాణి జ్ఞానతో 'జ్ఞానతో 'పి వా ।

స తస్యోత్పాదయేత్ తుష్టిం రాజ్ఞే దద్యాచ్ చ తత్సమమ్ ॥ ఇతి ॥ ౨౬ ॥

"రోధబన్ధనయోక్త్రాణి" ఇత్య్ అత్ర రోధబన్ధనయోః ప్రత్యవాయహేతుత్వం వర్ణితమ్ । ఇదానీం తస్యాపవాదమ్ ఆహ ।

అన్యత్రాఙ్కనలక్ష్మభ్యాం వాహనే మోచనే తథా ।

సాయం సఙ్గోపనార్థం చ న దుష్యేద్ రోధబన్ధయోః ॥ ౨౭ ॥ ఇతి ।

వృషోత్సర్గాదౌ దాహాదినా స్థిరచిహ్నకరణమ్ అఙ్కనమ్ । తత్రైవ గోమయహరిద్రాదినా తాత్కాలికచినకరణం లక్ష్మ । తాభ్యామ్ అన్యత్ర ఉక్తచిహ్నరహితేషు బలీవర్దేష్వ్ ఇత్య్ అర్థః । వాహనం గోణీభారాద్యారోపణమ్ । మోచనం తస్యైవ భారస్యావరోపణమ్ । [౨౭౨] తత్రోభయత్రైవ బలీవర్దశరీరే యద్య్ అపి వ్యథా జాయతే తథాపి ప్రత్యవాయో నాస్తి । చిహ్నద్వయరహితేషు బలీవర్దేషు వాహనమోచనయోః శాస్త్రేణైవాఙ్గీకృతత్వాత్ ।

చిహ్నోపేతేషు వృషేషు వాహనం న శాస్త్రీయమ్, వాహననివృత్తిజ్ఞాపనాయైవ చిహ్నకరణాత్ | తథా రాత్రౌ సంరక్షణార్థం రోధబన్ధనయోః కృతయోర్ అపి నాస్తి ప్రత్యవాయః || ౨౭ ||

పునర్ అపి వ్యవస్థితాన్ ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాన్ విధాతుం చత్వారి నిమిత్తాన్య్ ఉపన్యస్యతి |

అతిదాహే ఽతివాహే చ నాసికాభేదనే తథా |
నదీపర్వతసంచారే ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ || ౨౮ || ఇతి |

రోగచికిత్సార్థమ్ అఙ్కార్థం వా యావద్ దహనమ్ అపేక్షితం తావతో ఽధికదహనమ్ అతిదాహః | యావన్తం భారమ్ అక్లేశేన వోఢుం శక్నోతి తావతో ఽప్య్ అధికస్య భారస్యారోపణమ్ అతివాహః | రజ్జుస్థిత్యర్థం నాసికాయాం ఛిద్రకరణం భేదనమ్ | పాతవధసంభావనోపేతయోర్ దుర్గమయోర్ నదీపర్వతయోః ప్రేరణం నదీపర్వతసంచారః || ౨౮ ||

తేషు చతుర్షు నిమిత్తేషు క్రమేణ ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఆహ |

అతిదాహే చరేత్ పాదం ద్వౌ పాదౌ వాహనే చరేత్ |
నాసిక్యే పాదహీనం తు చరేత్ సర్వం నిపాతనే || ౨౯ || ఇతి |

దుర్గమ్ అనదీపర్వతసమ్చారేణ ప్రమాదాత్ పతిత్వా మరణం నిపాతనమ్ | "అతిదోహే" ఇతి వా పాఠః | తస్మిన్ పక్షే వత్సార్థపయో ఽనవశేష్య కృత్స్నక్షీరదోహమ్ అతిదోహః | తత్ర వత్సాపఘాతప్రత్యవయనిమిత్తం [౨౭౩] ధేణూపఘాతనిమిత్తం వా ప్రాయశ్చిత్తమ్ | యత్ తు హారీతేనాతిదాహాతివాహనాదౌ చాన్ద్రాయణమ్ ఉక్తమ్,

నాసాభేదనదాహేషు కర్ణచ్ఛేదనబన్ధనే |

అతిదాహాతిదోహాభ్యాం కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ || (Hఆర్Sమ్ ౧౯.౧౦)

ఇతి, తద్ బహునిమిత్తసంనిపాతవిషయం ద్రష్టవ్యమ్ || ౨౯ ||

యస్ తు గౌర్ గృహే బద్ధః ప్రమాదాద్ గృహదాహే సతి యది మ్రియేత తదా కిం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇత్య్ అత ఆహ |

దహనాత్ తు విపద్యేత అనడ్వాన్ యోక్త్రయన్త్రితః |

ఉక్తం పరాశరేణైవ హ్య్ ఏకపాదం యథావిధి || ౩౦ || ఇతి |

వృద్ధపరాశరేణ యథావిధి ఉక్తమ్ ఏకం పాదకృచ్ఛ్రం చరేత్ ఇతి శేషః | ఏతచ్ చ ఆపస్తమ్బో ‘ప్య్ ఆహ |

కాన్తారేష్వ్ అథ వా దుర్గే గృహదాహే ఖలేషు చ |

యది త్వ్ ఇహ విపత్తిః స్యాత్ పాద ఏకో విధీయతే || ఇతి | (Āప్Sమ్ ౩.౧౬) || ౩౦ ||

బుద్ధిసమాధానాయోక్తాన్య్ అనుక్తాని చ నిమిత్తాని సంగృహ్ణాతి |

రోధనం బన్ధనం చైవ భారః ప్రహరణం తథా |

దుర్గప్రేరణయోక్త్రం చ నిమిత్తాని వధస్య షట్ || ౩౧ ||

[౨౭౪] ఇతి | తత్ర రోధబన్ధనయోక్త్రాణి పూర్వమ్ ఏవ వ్యాఖ్యాతాని | భారో ‘తివాహనమ్ | ప్రహరణం శస్త్రాదిభిస్ తాడనమ్ | దుర్గప్రేరణం ప్రౌఢభారం వాహయిత్వా అత్యున్నతపర్వతాగ్రే నయనమ్ || ౩౧ ||

పూర్వం గృహే బద్ధస్య పశోర్ దాహనిమితితం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్। ఇదానీం తస్యైవ మరణే వధనిమిత్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

బన్ధపాశసుగుప్తాఙ్గో మ్రియతే యది గోపశుః।

భవనే తస్య పాపీ స్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తార్ధమ్ అర్హతి॥ ౩౨॥ ఇతి।

బన్ధహేతుః పాశో బన్ధపాశః। తేన సుగుప్తాని రోధితాని గలపాదాదీన్య్ అఙ్గాని యస్యాసౌ బన్ధపాశసుగుప్తాఙ్గః। స చేద్ భవనే మ్రియేత తదా కృచ్ఛ్రార్ధమ్ ఆచరేద్ ఇతి। యద్య్ అపి పూర్వత్ర "ద్వౌ పాదౌ బన్ధనే చరేత్" ఇత్య్ అనేనేదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉపవర్ణితం తథాప్య్ అత్ర బన్ధనయోగ్యాయోగ్యరజ్జువివేకచికీర్షయా తస్యైవ పునర్ అనువాద ఇత్య్ అదోషః। యద్ వా పూర్వోక్తస్యైవ ప్రాయశ్చిత్తస్య విహితరజ్జుబన్ధవిషయత్వమ్ అనేన సమర్థ్యతే। నిషిద్ధరజ్జుబన్ధనే తు సంపూర్ణం కృచ్ఛ్రమ్ అవగన్తవ్యమ్॥ ౩౨॥

తత్ర తావద్ వర్జ్యాన్ రజ్జువిశేషాన్ దర్శయతి।

న నారికేలైర్ న చ శాణవాలైః

న వాపి మౌఞ్జైర్ న చ వల్కశృఙ్ఖలైః।

[౨౭౪]గావో న నిబన్ధనీయా

బధ్వాపి తిష్ఠేత్ పరశుం గృహీత్వా॥ ౩౩॥ ఇతి।

వల్కాని వంశాదిజనితాని। శృఙ్ఖలాన్య్ అయస్తామ్రాదినిర్మితాని నారికేలాదిభిర్ గావో న న బన్ధనీయాః। యది దామాన్తరాసంభవాద్ ఏతైర్ దామభిర్ బధ్యేరన్ తదా

తన్నిమిత్తోపద్రవప్రసఙ్గే సహసా ఛేత్తుం హస్తేన పరశుం గృహీత్వా సావధానస్ తిష్ఠేత్। నారికేలాదిభిః కార్పాసతన్త్వాదిజన్యా దృఢా రజ్జవః సర్వా ఉపలక్ష్యన్తే। అత ఏవ అఙ్గిరాః।

న నారికేలైర్ న చ ఫాలేకేన

న మౌఞ్జినా నాపి చ వల్కలేన।

ఏతైర్ అనడ్వాన్ న హి బన్ధనీయో

బధ్వాపి తిష్ఠేత్ పరశుం గృహీత్వా॥ ఇతి। (Aజ్Sమ్ 3.ꭓ)

ఫాలకం కార్పాసజన్యమ్॥ 33॥

ఉపాదేయాన్ రజ్జువిశేషాన్ ఆహ।

కుశైః కాశైశ్ చ బధ్నీయాద్ గోపశుం దక్షిణాముఖమ్। ఇతి।

యథా పాశా అనుపద్రవకారిణో వివక్షితాః తథాస్థానమ్ అపి నిమ్నోన్నతాది దోషరహితం వివక్షితమ్। తథా చ వ్యాసః।

కుశైః కాశైశ్ చ బధ్నీయాత్ స్థానే దోషవివర్జితే। ఇతి। (Vయ్Sమ్ ꭓ.ΓƧ)

[ℐƧᏋ]

నను – నారికేలాదిపాశానామ్ ఉపద్రవకారిత్వసంభావనయా ప్రతిషేధః కృతః। స చ దోషః కుశాదిపాశేష్వ్ అపి సమానః। తేషాం సహసా త్రోటనే ‘పి గృహదాహాదౌ పలాయనమానానాం గవాం గలగతపాశేషు లగ్నేనాగ్నినోపద్రవసంభవాద్ ఇత్య్ అత ఆహ।

పాశలగ్నాగ్నిదగ్ధాసు ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ 3ᏎᏎ॥ ఇతి।

కుశాదిమయపాశానాం శీఘ్రం భస్మీభావాత్ సకృత్ సంతాపమాత్రం సంపద్యతే। న తు ప్రాణాన్తిక ఉపద్రవః। అతో న తత్ర ప్రత్యవాయః॥ 3ᏎᏎ॥

తత్రాపి కేనచిత్ ప్రకారేణోపద్రవసంభావనామ్ ఉద్భావ్య తత్రోచితం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

యది తత్ర భవేత్ కాష్ఠం ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్।
జపిత్వా పావనీం దేవీం ముచ్యతే తత్ర కిల్బిషాత్ ॥ ३७ ॥ ఇతి।

గలగతే పాశే దహ్యమానే యది కుశమూలాదిరూపం కించిత్ కాష్ఠం తస్మిన్ పాశ్ఽవతిష్ఠేత్ తదా తదుల్ముకసంస్పర్శాద్ ఈషత్త్వగ్దాహో భవేత్। తత్ర గాయత్రీజపేనైవ శుద్ధిః। పావమానీయమ్ ఇతి పాఠే పవమానసూక్తం జపిత్వేతి వ్యాఖ్యేయమ్ ॥ ३७ ॥

[७८८]

యస్మిన్ దేశే మరణాన్తికః ప్రమాదః సంభావితః తత్ర గావో న ప్రేషణీయాః। యది బుద్ధిమాన్ద్యాత్ ప్రేషయేత్ తదా తత్ర మరణే ప్రాయశ్చిత్తం చరణీయమ్ ఇత్య ఆహ।

ప్రేరయన్ కూపవాపీషు వృక్షచ్ఛేదేషు పాతయన్।
గవాశనేషు విక్రీణంస్ తతః ప్రాప్నోతి గోవధమ్ ॥ ३८ ॥ ఇతి।

యస్మిన్ చారణప్రదేశే జీర్ణకూపవాప్యాదయో విద్యన్తే తత్ర చారణార్థం ప్రేషితో యది మ్రియతే తదా, యత్ర ప్రౌఢా వృక్షాశ్ ఛిద్యన్తే తత్ర ప్రేషితః ప్రౌఢశాఖాపాతేన మరణం ప్రాప్నోతి, గోమాంసభక్షిణో మ్లేచ్ఛా గవాశనాః తేషు విక్రీతా గౌస్ తైర్ మార్యతే అతస్ తేషు త్రిష్వ్ అపి స్థానేషు ప్రేరకో గోవ్రతం చరేత్ ॥ ३८ ॥

ఉద్వృషభయజ్ఞాదావ్ ఉపఘాతే పాదత్రయం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

> ఆరాధితస్ తు యః కశ్చిత్ భిన్నకక్షో యదా భవేత్।
> శ్రవణం హృదయం మగ్నో వా కూపసఙ్కటే ॥ ౩౭ ॥
> కూపాద్ ఉత్క్రమణే చైవ భగ్నో వా గ్రీవపాదయోః।
> స ఏవ మ్రియతే తత్ర త్రీన్ పాదాంస్ తు సమాచరేత్ ॥ ౩౮ ॥ ఇతి।

ఉద్వృషభయజ్ఞే హి బలీవర్దమ్ ఆరాధ్య ధావయన్తి। తత్రాతిత్వరయా ధావతః కదాచిత్ కక్షో భిద్యతే। కేనచిద్ ఉపఘాతేన కర్ణే వా హృదయే వా భేదో భవతి। కూపసఙ్కటం నామ సంకీర్ణతృణత్వం జలపూర్ణత్వం చ। తత్ర వా మగ్నో భవతి। తాదృశో కూపే పతితస్య కథంచిద్ ఉత్క్రమణే గ్రీవాదిర్ భగ్నో భవతి। తేనైవ చ నిమిత్తేన యది మ్రియేత, తదా పాదత్రయకృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్। అవారితః ఇతి వా పాఠః। తస్మిన్ పక్షే చారణార్థం ప్రేషయతా పురుషేణ సంభావితప్రమాదఖలేభ్యో నివారణీయత్వాత్ అనివారణే యథోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ ॥ ౩౭–౩౮ ॥

యత్ర తృషార్తా గావః స్వయమ్ ఏవాగాధకూపాదిషు ప్రవిశ్య విపద్యన్తే స్వామీ తు తత్ న జానాతి, తత్ర స్వామినః ప్రయవాయ ఇత్య ఆహ।

> కూపఖాతే తటాబన్ధే నదీబన్ధే ప్రపాసు చ।
> పానీయేషు విపన్నానాం ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే ॥ ౩౯ ॥ ఇతి।

అగాధః కూపః కూపఖాతః। తటేన నదీతీరేణ ఆ సమతాద్ (?) బధ్యతే ఇతి తటాబన్ధః ప్రౌఢతటాకః। నదీబన్ధః సేతుః। ఘర్మకాలే గవామ్ ఉదకపానార్థం నిర్మితాః ప్రౌఢాః పాషాణాదిద్రోణ్యః ప్రపా। తేషు పాతుం ప్రవిశ్య మృతాస్వ్ అపి న స్వామినః ప్రాయశ్చిత్తం విద్యతే ॥ ౩౯ ॥

ఏవం తర్హి తాదృశకూపాదినిర్మాతుః ప్రత్యవాయో ‘స్తీత్య్ ఆశఙ్క్యాహ।

కూపఖాతే తటాఖాతే దీర్ఘీఖాతే (?) తథైవ చ।

అన్యేషు ధర్మఖాతేషు ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ ౪౦॥ ఇతి।

ఖననం ఖాతః। దీర్ఘీవాప్యః। అన్యశబ్దేన జలద్రోణికౌకుల్యాదయ ఉచ్యన్తే। ఏతేషాం ధర్మార్థం నిర్మితత్వాత్ కథంచిత్ తత్ర పతిత్వా మృతాస్వ్ అపి గోషు న నిర్మాతుః ప్రత్యవాయో ‘స్తి॥ ౪౦॥

కూపఖాతాదివద్ వేశ్మఖాతాదావ్ అపి ప్రత్యవాయాభావమ్ ఆశఙ్క్య ధర్మార్థత్వాభావాద్ అస్తి ప్రత్యవాయ ఇత్య్ ఆహ।

వేశ్మద్వారే నివాసేషు యో నరః ఖాతమ్ ఇచ్ఛతి।

స్వకార్యగృహఖాతేషు ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్॥ ౪౧॥ ఇతి।

వేశ్మద్వారం గృహప్రవేశనిర్గమమార్గః। నివాసాః శాలావ్రజాదీని గవాం స్థానాని। తత్ర యో నరః ఖనతి, తస్య పురుషస్య ఖాతపాతేన గోమరణే పూర్వోక్తం పాదత్రయం ప్రాయశ్చిత్తం [౨౮౦] వినిర్దిశేత్। తథాన్యత్రాపి గృహభిత్తివేద్యాదికరణార్థమ్ అఙ్గనోపవనాదిషు గోసంచారసంభావనావత్సు ప్రదేశేషు కృతాః ఖాతాః గృహఖాతాః, స్వేన కృతాః స్వకార్యాః, స్వకార్యాశ్ చ తే గృహఖాతాశ్ చ స్వకార్యగృహఖాతాః। తేషు గోవిపత్తౌ పాదత్రయం ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్॥ ౪౧॥

గృహఖాతాదివద్ గృహే సర్పాదినా వధేన ప్రత్యవాయప్రాప్తావ్ అపవదతి।

నిశి బన్ధనిరుద్ధేషు సర్పవ్యాఘ్రహతేషు చ।

అగ్నివిద్యుద్విపన్నానాం ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ ౪౨॥ ఇతి।

రాత్రౌ సంరక్షణార్థం పాశబన్ధేన నిరుద్ధా గావః సర్పవ్యాఘ్రాదిభిర్ యది హన్యేరన్ తదా స్వామినః ప్రత్యవాయో నాస్తి। అగ్నిర్ గ్రామదాహః। విద్యుద్ అశనిః। తాభ్యాం విపన్నానాం న ప్రత్యవాయహేతుత్వమ్।

నను – “దహనాత్ తు విపద్యన్తే” (౭.౧౩) ఇత్య్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉపవర్ణితమ్। ఇహ తు తత్ నిరాక్రియతే ఇతి పూర్వాపరవిరోధ ఇతి చేత్।

న, నిరాకరణస్యాశక్తవిషయత్వాత్। సత్యాం శక్తావ్ ఉపేక్షాయాం పూర్వోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్। అత ఏవ వ్యాసః।

[౨౮౧] జలౌఘపల్వలే మగ్నా మేఘవిద్యుద్ధతాపి వా।

శ్వభ్రే వా పతితాకస్మాత్ శ్వాపదేనాపి భక్షితా॥

ప్రాజాపత్యం చరేత్ కృచ్ఛ్రం గోస్వామీ వ్రతమ్ ఉత్తమమ్।

శీతవాతాహతా వా స్యాద్ ఉద్బన్ధనమృతాపి వా॥

శూన్యాగారే ఉపేక్షాయాం ప్రాజాపత్యం వినిర్దిశేత్॥ ఇతి। (Vయాsమ్ 3.3౯–౪౧)

ఇదం తు కార్యాన్తరవిరహే సత్య్ ఉపేక్షాయాం వేదితవ్యమ్। కార్యాన్తరవ్యగ్రతయోపేక్షాయాం త్వ్ అర్ధమ్।

పల్వలౌఘమృగవ్యాఘ్రశ్వాపదాదినిపాతనే।

శ్వభ్రప్రపాతసర్పాద్యైర్ మృతే కృచ్ఛ్రార్ధమ్ ఆచరేత్॥

అపాలనాత్ తు కృచ్ఛ్రం స్యాత్ శూన్యాగార ఉపప్లవే॥ (VఇDహ్ ౨౧.౧3)

ఇతి విష్ణుస్మరణాత్॥ ౪౨॥

విద్యుద్దాహాదేర్ ఇవ గ్రామఘాతాదేర్ అపి న ప్రత్యవాయహేతుత్వమ్ ఇత్య్ ఆహ।

గ్రామఘాతే శరౌఘేణ వేశ్మభఙ్గాన్ నిపాతనే।

అతివృష్టిహతానాం చ ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ ४३॥ ఇతి।

శత్రుసైన్యేన గ్రామే హన్యమానే సతి తదన్తర్వర్తినో గావః శరౌఘేణ నిపాత్యన్తే। తథా స్తమ్భసంశదిశైథిల్యేన [२८२] గృహే భగ్నే సతి తదన్తర్వర్తినాం గవాం నిపాతో భవతి। తథా బుధశుక్రసామీప్యాదినా ప్రవృత్తాయామ్ అతివృష్టౌ శీతవాతపీడితా గావో మ్రియన్తే తత్ర తత్స్వామినః ప్రత్యవాయో నాస్తి॥ ४३॥

సంగ్రామాదేర్ అపి న ప్రత్యవాయహేతుత్వమ్ ఇత్య్ ఆహ।

సంగ్రామే ప్రహతానాం చ యే దగ్ధా వేశ్మకేషు చ।

దావాగ్నిగ్రామఘాతేషు ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ ४४॥ ఇతి।

సేనయోర్ ఉభయోర్ యుద్ధే సతి తత్ర ప్రహతా గావో మ్రియన్తే। స్కన్ధావారనిర్మితాని తృణమయాని వేశ్మకానీత్య్ ఉచ్యన్తే। తేషు వైరిభిర్ దహ్యమానేషు తత్ర గావో మ్రియన్తే। తథా క్వచిద్ దావాగ్నినా అరణ్యసమీపవర్తినో గ్రామా దగ్ధా భవన్తి తత్ర గావా ఉపహన్యన్తే। న చైతేషు విషయేషు స్వామీ ప్రత్యవాయం ప్రాప్నోతి॥ ४४॥

గవాం హితే ప్రవృత్తస్య ప్రామాదికం గోమరణం న ప్రత్యవాయజనకమ్ ఇత్య్ ఆహ ।

యన్త్రితా గౌశ్ చికిత్సార్థం మూఢగర్భవిమోచనే ।

యత్నే కృతే విపద్యేత ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే ॥ ౪౫ ॥ ఇతి ।

వ్రణరోగాదౌ దాహచ్ఛేదాదిచిక్త్సార్థం రజ్జ్వాదినా యన్త్రితా గౌః ప్రమాదాద్ విపద్యేత । తథా యోనిద్వారి సమాగతస్య [౨౮౩] మృతస్య గర్భస్య నిర్గమనార్థం తదాకర్షణాదిప్రయత్నే క్రియమాణే కథంచిద్ గౌర్ మ్రియేత్ తత్ర హితమ్ ఆచరన్ పురుషో న ప్రత్యవైతి । ఏతద్ ఏవ సంవర్త ఆహ ।

యన్త్రణే గోశ్ చికిత్సార్థే మూఢగర్భవిమోచనే ।

యది తత్ర విపత్తిః స్యాత్ న స పాపేన లిప్యతే ॥

ఔషధం స్నేహమ్ ఆహారం దద్యాద్ గోబ్రాహ్మణేషు చ ।

దీయమానే విపత్తిశ్ చేన్ న స పాపేన లిప్యతే ॥

దాహచ్ఛేదశిరాభేదైః ప్రయోగైర్ ఉపకుర్వతామ్ ।

ద్విజానాం గోహితార్థం చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ న విద్యతే ॥ ఇతి । (SaంSమ్ ౧౩౭–౩౯)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

క్రియమాణోపకారే తు మృతే విప్రే న పాతకమ్ ।

విపాకే గోవృషాణాం తు భేషజాగ్నిక్రియాసు చ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౮౪)

అఙ్గిరా అపి ।

ఔషధం స్నేహమ్ ఆహారం దద్యాద్ గోబ్రాహ్మణేషు యః ।

విపాకే తు విపత్తిః స్యాత్ న స దోషేణ లిప్యతే ॥ ఇతి । (Aఙ్Sమ్ ౧.౨౮) ॥ ౪౫ ॥

[౨౮౪]

రోధబన్ధనాభ్యాం గోవిపత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తం పూర్వమ్ ఉపవర్ణితమ్। యదా బహవ ఏకేన వ్యాపారేణ విపద్యన్తే తదా కిం వ్యాపారైక్యాద్ ఏకం వ్రతం స్యాత్। కిం వా ప్రహతగోసంఖ్యాయా వ్రతావృత్తిః – ఇతి విచిక్త్సాయామ్ ఇదమ్ ఆహ।

వ్యాపన్నానాం బహూనాం చ బన్ధనే రోధనే ‘పి వా।

భిషఙ్మిథ్యోపచారే చ ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్॥ ४६॥ ఇతి।

పూర్వోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం ద్విగుణమ్ ఆచరేద్ ఇత్య్ ఆశయః। తథా చ సంవర్తః।

వ్యాపన్నానాం బహూనాం చ బన్ధనే రోధనే ‘పి వా।

ద్విగుణం గోవ్రతస్యాస్య ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే॥ ఇతి। (SఅంSమ్ ౧౩౫।

ఆపస్తమ్బో ‘పి।

విపన్నానాం బహూనాం తు బన్ధనే రోధనే ‘పి వా।

భిషఙ్మిథ్యాప్రయోక్తా చ ద్విగుణం గోవ్రతం చరేత్॥ (Āప్Sమ్ ౩.౧౯)

[౨౮౫] ఇతి। అయథాశాస్త్రం చికిత్సనం భిషఙ్మిథ్యాప్రయోగః ఇతి॥ ४६॥

సత్యాం శక్తావ్ ఉపేక్షకస్య ప్రత్యవాయో ‘స్తీత్య్ ఉక్తమ్। న కేవలం స్వామిన ఏవైతత్। కిం త్వ్ అన్యేషామ్ అపీత్య్ ఆహ।

గోవృషాణాం విపత్తౌ చ యావన్తః ప్రేక్షకా జనాః।

అనివారయతాం తేషాం సర్వేషాం పాతకం భవేత్॥ ४७॥ ఇతి।

పఙ్కమజ్జనాదిర్ విపత్తిః। తత్ర యే కేచిన్ మార్గే గచ్ఛన్తో విపన్నాం గాం విలోక్య యథాశక్తి ప్రతీకారం న కుర్వన్తి తేషాం సర్వేషామ్ ఉపేక్షకాణాం ప్రత్యవాయో భవతి। ప్రేక్షకా ఇత్య్ అనేనానుమన్త్రాదయః సర్వే ‘ప్య్ ఉపలక్ష్యన్తే। అత ఏవ పైఠీనసిః।

హన్తా మన్త్రోపదేష్టా చ తథా సంప్రతిపాదకః ।
ప్రోత్సాహకః సహాయశ్ చ తథా మార్గానుదేశకః ॥
ఆశ్రయః శస్త్రదాతా చ భక్తదాతా వికర్మిణామ్ ।
ఉపేక్షకః శక్తిమాంశ్ చేద్ దోషవక్తానుమోదకః ॥
అకార్యకారిణస్ తేషాం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ । ఇతి ॥ ४२ ॥

"వ్యాపన్నానామ్" (९.४६) ఇత్య్ అత్ర వధ్యబహుత్వం ఘాతకైకత్వం [౨౮౬] చోపజీవ్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్ । ఇదానీం వధ్యైకత్వే హన్తృబహుత్వే చ కథం – ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ ।

ఏకో హతో యైర్ బహుభిః సమేతైర్
న జ్ఞాయతే యస్య హతో 'భిఘాతాత్ ।
దివ్యేన తేషామ్ ఉపలభ్య హన్తా
నివర్తనీయో నృపసంనియుక్తైః ॥ ४८ ॥ ఇతి ।

యత్ర బహూనాం పురుషాణాం ప్రహారైర్ ఏకో గౌర్ హతో భవతి తత్ర సర్వేషాం ప్రహారకాణాం వేదనాహేతుత్వే సత్య్ అపి యదీయః ప్రహారః ప్రాణవియోగనిమిత్తమ్ ఇతి న జ్ఞాయతే । అతస్ తేషాం బహూనాం పురుషాణాం మధ్యే ప్రాణవియోగకారిప్రహారకర్తాయమ్ ఇతి పురుషవిశేషస్ తులాగ్న్యాదిదివ్యేన నిశ్చిత్య రాజపురుషైర్ హన్తృసమూహాత్ స పృథక్ కర్తవ్యః । పృథక్ కృత్య చ గోవ్రతం చారయేత్ ॥ ४८ ॥

ఇతరేషాం ప్రహన్తౄణాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

ఏకా చేద్ బహుభిః కాచిద్ దైవాద్ వ్యాపాదితా యది ।

పాదం పాదం తు హత్యాయాశ్ చరేయుస్ తే పృథక్ పృథక్ ॥ ౪౯ ॥ ఇతి ।

గోహత్యాయా యద్ వ్రతమ్ అభిహితం తస్య వ్రతస్య పాదమ్ [౨౮౭] ఏకైకః పురుషో ’నుతిష్ఠేత్ । ఏతచ్ చాకామకారవిషయమ్ । దైవాద్ ఇత్య్ అభిధానాత్ । కామకారే తు ద్విగుణమ్,

ఏకాం ఘ్నతాం బహూనాం తు యథోక్తాద్ ద్విగుణో దమః ।

ఇతి స్మృత్యన్తరే ’భిధానాత్ ॥ ౪౯ ॥

“సర్పవ్యాఘ్రహతేషు” (౯.౪౨) ఇత్య్ అత్ర సర్పాదిభిర్ గవి హతే ప్రత్యవాయో నాస్తీయ్ ఉక్తమ్ । పురుషప్రహారేణ హతే త్వ్ అస్తి ప్రత్యవాయః । యత్ర్ అభుషు నిమిత్తేషు సందేహః తత్ర వధనిమిత్తం కథం నిశ్చేయమ్ – ఇత్య్ ఆశఙ్క్య లిఙ్గవిశేషైర్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య తాని లిఙ్గాని ప్రదర్శయతి ।

హతే తు రుధిరం దృశ్యం వ్యధిగ్రస్తః కృశో భవేత్ ।

లాలా భవతి దష్టేషు ఏవమ్ అన్వేషణం భవేత్ ॥ ౫౦ ॥ ఇతి ।

యత్ర రుధిరం దృశ్యతే తత్ర ప్రహారో నిమిత్తమ్ ఇతి నిశ్చేతవ్యమ్ । కార్శ్యమాత్రోపలమ్భే వ్యాధిర్ మృతిహేతుః । లాలాదర్శనే సర్పదంశనం నిమిత్తమ్ । ఏవన్ అన్యైర్ అపి తత్ర్ తత్రోచితైర్ లిఙ్గైర్ నిమిత్తస్వరూపమ్ అన్విష్య నిశ్చేతవ్యమ్ ॥ ౫౦ ॥

[౨౮౮]

శృఙ్గాస్థిభఙ్గాదౌ మరణాభావే ’పి ప్రాయశ్చిత్తవిశేషమ్ అభిహితమ్ । అస్త్వ్ ఏవం బాహ్యావయవభఙ్గే । యదా త్వ్ అన్తరావయవభఙ్గో న విస్పష్టః తదా కథమ్ – ఇత్య్ ఆశఙ్క్య తన్నిశ్చయహేతుం లిఙ్గవిశేషం దర్శయతి ।

గ్రాసార్థం చోదితో వాపి అధ్వానం నైవ గచ్ఛతి । ఇతి ।

ఏవమ్ అన్యైర్ అపి లిఙ్గవిశేషైస్ తం తం నిమిత్తవిశేషమ్ అభినిశ్చిత్య తత్ర తత్రోచితం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుష్ఠేయమ్ ॥

“దణ్డాద్ ఊర్ధ్వం యద్ అన్యేన” (౯.౨) ఇత్యాదినా గ్రన్థసందర్భేణ నిమిత్తవిశేషాన్ అనూద్య ప్రాయశ్చిత్తవిశేషా అభిహితాః । యే తు పూర్వత్రానుదితా నిమిత్తవిశేషాః యే చ లిఙ్గైర్ అప్య్ అనిశ్చేయాః శఙ్క్యమానాః తేషు సర్వేషు సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం దర్శయతి ।

మనునా చైవమ్ ఏకేన సర్వశాస్త్రాణి జానతా ॥ ౫౧ ॥

ప్రాయశ్చిత్తం తు తేనోక్తం గోఘ్నశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి ।

యథా కలిధర్మరహస్యం తథా తత్ప్రతిపాదకాని వేదశాస్త్రాణి జానతా పరాశరేణ మయా గోవధవిశేషాణాం ప్రాయశ్చిత్తవిశేషా అభిహితాః । ఏవం మనునాప్య్ ఉపపాతకజాతస్య సర్వసాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం గోవధమ్ ఉదాహృత్య ఉపవర్ణితమ్ । కిం తత్: “గోఘ్నశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్” ఇతి । న చాత్ర కేనాపి మునినా విప్రతిపత్తుం శక్యమ్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య ఏకేనేత్య్ ఉక్తమ్ । మునిముఖ్యేనేతి యావత్ ॥ ౫౧ ॥

పూర్వాధ్యాయే గోవధస్యేతికర్తవ్యేషు వపనమ్ ఉక్తమ్: “సశిఖం వపనం కృత్వా” (Pఆర్Sమ్ ౮.౩౧) ఇతి । తథాస్మిన్న్ అప్య్ అధ్యాయే ‘భిహితమ్:

పాదే ‘ఙ్గరోమవపనం ద్విపాదే శ్మశ్రుణో ‘పి చ ।

త్రిపాదే తు శిఖావర్జం సశిఖం తు నిపాతనే ॥ (Pఆర్Sమ్ ౯.౧౪)

[౨౯౦] ఇతి । తత్ర కేనాపి నిమిత్తేన వపనాకరణే యథోక్తం వ్రతం ద్విగుణమ్ అనుష్ఠేయమ్ ఇత్య్ ఆహ ।

కేశానాం రక్షణార్థాయ ద్విగుణం వ్రతమ్ ఆచరేత్ ॥ ౫౨ ॥

ద్విగుణే వ్రత ఆదిష్టే ద్విగుణా దక్షిణా భవేత్ । ఇతి ।

యత్ర యత్ర వ్రతద్వైగుణ్యం తత్ర తత్ర దక్షిణాద్వైగుణ్యమ్ ఉక్తమ్ ॥ ౫౨ ॥

కేశరక్షణం న సర్వవిషయమ్ । కిం తు రాజాదివిషయమ్ ఇత్య్ ఆహ ।

రాజా వా రాజపుత్రో వా బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః ॥ ౫౩ ॥

అకృత్వా వపనం తస్య ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ । ఇతి ।

కేశరక్షణస్య రాజాదివిషయత్వం శఙ్ఖో ‘ప్య్ ఆహ ।

రాజా వా రాజపుత్రో వా బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః ।

అకృత్వా వపనం తేషాం ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥

[౨౯౧] కేశానాం రక్షణార్థాయ ద్విగుణం వ్రతమ్ ఆచరేత్ ।

ద్విగుణే వ్రత ఆచీర్ణే దక్షిణా ద్విగుణా భవేత్ ॥ ఇతి । (ꣳఅజ్ꣳమ్ ౧౭.౩౯)

వపనద్విగుణవ్రతయోర్ అన్యతరస్యాప్య్ అభావే చీర్ణమ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తం న పాపనివర్తకం భవేత్ । తద్ ఆహ ఆపస్తమ్బః ।

రాజా వా రాజపుత్రో వా బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః ।

యస్ తు నో వపనం కుర్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥

కేశానాం రక్షణార్థాయ ద్విగుణం వ్రతమ్ ఆచరేత్ ।

ద్విగుణే తు వ్రతే చీర్ణే ద్విగుణా దక్షిణా భవేత్ ॥
యస్య న ద్విగుణం దానం కేశాంశ్ చ పరిరక్షతః ।
తత్ పాపం తస్య తిష్ఠేత వక్తా చ నరకం వ్రజేత్ ॥
యత్ కించిత్ క్రియతే పాపం సర్వం కేశేషు తిష్ఠతి ।
తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన సశిఖం కారయేత్ ద్విజః ॥ ఇతి । (ĀపSమ్ ౭.౪–౭)

॥ ౫౩ ॥

స్త్రీణాం తు వపనే విశేషమ్ ఆహ ।

సర్వాన్ కేశాన్ సముద్ధృత్య ఛేదయేద్ అఙ్గులద్వయమ్ ॥ ౫౪ ॥
ఏవం నారీకుమారీణాం శిరసో ముణ్డనం స్మృతమ్ । ఇతి ।

నారీగ్రహణేనైవ కుమారీణామ్ అపి గ్రహణే సిద్ధే పృథగుపాదానం విధవాసు వపనాఙ్గీకారద్యోతనార్థమ్ । నాత్ర నారీశబ్దః స్త్రీమాత్రవాచీ । కిం తు సభర్తృకస్త్రీవాచీ । కుమార్యస్ తు వివాహరహితాః । తథా చ సభర్తృకాణాం వివాహరహిఆనాం చైతద్ ఉక్తం [౨౯౨] భవేత్ । తతో విధవానాం సర్వాత్మనా మౌణ్డ్యమ్ అఙ్గీకృతం భవతి ॥ ౫౪ ॥

పూర్వోక్తేషు వ్రతాఙ్గేషు కానిచిద్ అఙ్గాని స్త్రీణామ్ అపవదతి ।

న స్త్రియాః కేశవపనం న దూరే శయనాశనమ్ ॥ ౫౫ ॥
న చ గోష్ఠే వసేద్ గాత్రౌ న దివా గా అనువ్రజేత్ ।
నదీషు సంగమే చైవ అరణ్యేషు విశేషతః ॥ ౫౬ ॥

న స్త్రీణామ్ అజినం వాసో వ్రతమ్ ఏవ సమాచరేత్ । ఇతి ।

న స్త్రియాః కేశవపనం శిరసో ముణ్డనం ఇత్య్ అనయోర్ నాన్యోన్యవిరోధః శఙ్కనీయః, నిషేధస్య కృత్స్నకేశవిషయత్వాత్ । కేశాగ్రకర్తనమ్ ఏవ ముణ్డనం పూర్వత్ర విహితమ్ । అతో న విరోధః । "సంవిశన్తీషు సంవిశేత్" (Pఆర్Sమ్ ౮.౩౪) ఇత్య్ అనేన గృహమధ్యే గ్రామాద్ బహిర్ దూరే వా యత్ర గావస్ తత్ర శయనం ప్రాప్తమ్ । తన్నిరాకరణాయ న దూరే శయనమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । రాత్రౌ [౨౯౩] గోష్ఠావస్థానం దివా గవామ్ అనువ్రజనం చ పుంసామ్ ఏవ । న స్త్రియాః । నదీసంగమేష్వ్ అరణ్యేషు చ వాసో యద్య్ అపి న సాక్షాత్ పూర్వమ్ ఉక్తః, తథాపి "గోఽనుగామీ" (YDహ్ ౩.౨౬౩) ఇతి శాస్త్రాద్ అర్థతః ప్రసక్తం తదుభయం నివార్యతే । "చర్మణార్ద్రేణ సంవృతః" (MDహ్ ౧౧.౧౦౮) ఇత్యాదిశాస్త్రతః ప్రసక్తమ్ అజినవాసస్త్వం నిషిధ్యతే । వ్రతమ్ ఏవేత్య్ ఏవకారేణ యథోక్తాఙ్గనివృత్తిర్ ఏవానూద్యతే ॥ ౫౫–౫౬ ॥

వపనాదీనామ్ ఇవ త్రిసంధ్యస్నానాదీనామ్ అపి నిషేధప్రసక్తావ్ ఆహ ।

త్రిసంధ్యం స్నానమ్ ఇత్య్ ఉక్తం సురాణామ్ అర్చనం తథా ॥ ౫౭ ॥

బన్ధుమధ్యే వ్రతం తాసాం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదికమ్ । ఇతి ।

"త్రిసంధ్యమ్ అవగాహనమ్" (౬.౯) ఇతి యత్ పూర్వమ్ ఉక్తం తత్ స్త్రీణామ్ అప్ సమానమ్ । సురార్చనం నమస్కారాది । కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదికం యద్ వ్రతం తద్ యోషితో బన్ధుమధ్యే ఽనుతిష్ఠేయుః । న పురుషా ఇవ విజనే దేశే ॥ ౫౭ ॥

నియమాన్తరమ్ ఆహ ।

గృహేషు సతతం తిష్ఠేత్ శుచిర్ నియమమ్ ఆచరేత్ ॥ ౫౮ ॥ ఇతి ।

ప్రక్రాన్తస్య వ్రతస్య సమాప్తిపర్యన్తం గృహసీమ్నో న బహిర్ గచ్ఛేత్ ॥ ౫౮ ॥

[౨౯౪]

అధ్యాయద్వయేన యత్ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రపఞ్చితం తస్యాననుష్ఠానే ద్వివిధం దివ్యం భౌమం చ నరకవిశేషం దర్శయతి ।

ఇహ యో గోవధం కృత్వా ప్రచ్ఛాదయితుమ్ ఇచ్ఛతి ।
స యాతి నరకం ఘోరం కాలసూత్రమ్ అసంశయమ్ ॥ ౫౯ ॥
విముక్తో నరకాత్ తస్మాత్ మర్త్యలోకే ప్రజాయతే ।
క్లీబో దుఃఖీ చ కుష్ఠీ చ సప్తజన్మాని వై నరః ॥ ౬౦ ॥ ఇతి ।

మిత్రాదీనామ్ ఉత్కోచదానాదినా జనాపవాదమాత్రపరిహారః ప్రచ్ఛాదనమ్ । ఘోరస్య నరకవిశేషస్య నామధేయం కాలసూత్రమ్ ఇతి । సో ‘యం దివ్యో నరకః । నైరన్తర్యేణ సప్తజన్మసు క్లీబత్వాదిదోషయోగో భౌమో నరకః ॥ ౫౯–౬౦ ॥

అధ్యాయద్వయే ప్రతిపాదితం ప్రకరణార్థమ్ ఉపసంహరతి ।

తస్మాత్ ప్రకాశయేత్ పాపం స్వధర్మం సతతం చరేత్ ।
స్త్రీబాలభృత్యగోవిప్రేష్వ్ అతికోపం వివర్జయేత్ ॥ ౬౧ ॥ ఇతి ।

యస్మాత్ ప్రచ్ఛాదనే ద్వివిధో నరకః ప్రోక్తః తస్మాద్ అప్రచ్ఛాద్య వేదవిదామ్ అగ్రే ప్రకాశ్య తైర్ వినిర్దిష్టం స్వస్యోచితం ధర్మం ప్రాయశ్చిత్తవిశేషమ్ ఆచరేత్ | తత ఊర్ధ్వమ్ ఈదృశపాపానుత్పత్తయే స్త్రీబాలాదిషు కోపరహితో భవేత్ || ౬౧ ||

[౨౯౫]

అధ్యాయే నవమే పరాశరమునిప్రోక్తస్మృతేర్ మన్థనే
రోధోద్బన్ధనతాడనాద్యుచితం యత్ స్యాత్ గవాం పీడనమ్ |
కర్మైతస్య విశేషతః సముదితా సర్వోత్తరా నిష్కృతిః
తద్వ్యాఖ్యామ్ అకరోత్ కృతీ శుభధియాం భాగ్యామ్బుధిర్ మాధవః ||

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తక-
పరమేశ్వరశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యదురన్ధరస్య
మాధవామాత్యస్య కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం
మాధవీయాయాం నవమో ‘ధ్యాయః || ౯ ||

[౨౯౬]

అథ దశమో ‘ధ్యాయః

అష్టమనవమాధ్యాయయోర్ ఉపపాతకస్య గోవధస్య సామాన్యవిశేషాభ్యాం ప్రాయశ్చిత్తాని ప్రపఞ్చితాని | అథాగమ్యాగమనరూపోపపాతకస్య ప్రాయశ్చిత్తం దశమాధ్యాయే ‘భిధీయతే |

తత్ర ప్రతిజ్ఞాపూర్వకం సామాన్యప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

> చాతుర్వర్ణ్యేషు సర్వేషు హితాం వక్ష్యామి నిష్కృతిమ్ ।
>
> అగమ్యాగమనే చైవ శుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ౧ ॥ ఇతి ।

చతుర్షు వర్ణేష్వ్ అనులోమప్రతిలోమభేదేనావాన్తరజాతిబహుత్వమ్ అభిప్రేత్య సర్వేష్వ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । ప్రత్యవాయః నిష్క్రియతే నివార్యతే వినాశ్యతే యయా ప్రాయశ్చిత్త్యా సా ప్రాయశ్చిత్తిః నిష్కృతిః । తస్యా అనర్థఫలనివారకత్వాద్ ధితత్వమ్ । "ఋతౌ భార్యామ్ ఉపేయాత్" ఇతి శాస్త్రాద్ గమ్యా స్వభార్యా । తదితరా సర్వాపి యోషిద్ [౨౯౭] అగమ్యా । తద్గమనే ప్రాప్తే సతి తచ్ఛుద్ధినిమిత్తం చాన్ద్రాయణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆచరేత్ ॥ ౧ ॥

చాన్ద్రాయణస్య లక్షణమ్ ఆహ ।

> ఏకైకం హ్రాసయేద్ గ్రాసం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్ ।
>
> అమావాస్యాయాం న భుఞ్జీత హ్య్ ఏష చాన్ద్రాయణో విధిః ॥ ౨ ॥ ఇతి ।

ద్వివిధం హి చాన్ద్రాయణమ్, యవమధ్యం పిపీలికామధ్యం చేతి । యథా యవస్య మధ్యం స్థూలమ్ ఉభావ్ అన్తౌ సూక్ష్మౌ తథా శుక్లప్రతిపదమ్ ఆరభ్య ప్రతిదినమ్ ఏకైకగ్రాసవృద్ధ్యా పూర్ణమాయాం పఞ్చదశగ్రాసాః । కృష్ణప్రతిపదమ్ ఆరభ్య ప్రతిదినమ్ ఏకైకగ్రాసహ్రాసే సత్య్ అమావాస్యాయామ్ ఉపవాస ఇతి మధ్యభాగస్థౌల్యాత్ యవమధ్యత్వమ్ । యథా పిపీలికానాం శిరఃపృష్ఠభాగౌ స్థూలౌ మధ్యం సూక్ష్మం తథా యస్య చ చాన్ద్రాయణస్య మధ్యమే అమావాస్యాదినే సర్వగ్రాసహ్రాసః తస్య మధ్యమభాగసౌక్ష్మ్యాత్ పపీలికామధ్యత్వమ్ । తద్ ఇదం పిపీలికామధ్యమ్ ఆచార్యేణోపన్యస్యతే । తథా హి కృష్ణప్రతిపది వ్రతం సంకల్ప్య చతుర్దశ గ్రాసాన్ భుఞ్జీత । తతో ద్వితీయామ్ ఆరభ్య ప్రతిదినమ్ ఏకైకస్య గ్రాసస్య హ్రాసే సతి అమావాస్యాయామ్ ఉపవాసః సంపద్యతే । పునః శుక్లప్రతిపది గ్రాసమ్ ఏకమ్ ఉపక్రమ్య ప్రతిదినమ్ ఏకైకగ్రాసవృద్ధ్యా పౌర్ణమాస్యాం పఞ్చదశ గ్రాసాః సంపద్యన్తే । స ఏష పైపీలికామధ్యస్య చాన్ద్రాయణస్యానుష్ఠానప్రకరః । తద్ ఇదం వసిష్ఠో ఽప్య్ ఆహ ।

[౨౯౮]మాసస్య కృష్ణపక్షాదౌ గ్రాసాన్ అద్యాచ్ చతుర్దశ ।

> గ్రాసాపచయభోజీ సన్ పక్షశేషం సమాపయేత్ ॥

తథైవ శుక్లపక్షాదౌ గ్రసం భుఞ్జీత చాపరమ్ ।

గ్రాసోపచయభోజీ సన్ పక్షశేషం సమాపయేత్ ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౨౩.౪౪–౪౫)

చాన్ద్రాయణాఙ్గత్వేన త్రిషవణస్నానం కర్తవ్యమ్ । తద్ ఆహ మనుః ।

ఏకైకం హ్రాసయేత్ పిణ్డం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్ ।

ఉపస్పృశంస్ త్రిషవణమ్ ఏతచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౧౬)

వపనాదీతికర్తవ్యతాం తు గౌతమ ఆహ ।

అథాతశ్ చాన్ద్రాయణమ్ । తస్యోక్తో విధిః కృచ్ఛ్రే । వపనవ్రతం చరేత్ । శ్వోభూతాం పౌర్ణమాసీమ్ ఉపవసేత్ । ఆప్యాయస్వ సన్తే పయాంసి నవో నవ ఇతి చైతాభిస్ తర్పణమ్ । ఆజ్యహోమో హవిషశ్ చానుమన్త్రణమ్ । ఉపస్థానం చన్ద్రమసః । యద్ దేవా దేవహేలనమ్ ఇతి చతసృభిర్ ఆజ్యం జుహ్యాత్ । దేవకృతస్యేతి చాన్తే సమిద్భిః । ఓం భూర్ భువః స్వర్ మహర్ జనస్ తపః సత్యం యశః శ్రీః కవిర్ బిడౌజోజః పురుషో ధర్మః శివ ఇత్య్ ఏతైర్ గ్రాసానుమన్త్రణమ్ । ప్రతిమన్త్రం నమసా నమః స్వాహేతి వా । సర్వగ్రాసప్రమాణమ్ ఆస్యావికారేణ । [౩౦౦] చరుర్ భైక్షసక్తుకణయావక-శాకపయోదధిఘృతమూలఫలోదకాని హవీంష్యుత్తరోత్తరం ప్రశస్తాని । ద్వాదశైతాని । పౌర్ణమాస్యాం పఞ్చదశ గ్రాసాన్ భుక్త్వైకాపచయేనాపరపక్షమ్ అశ్నీయాత్ । అమావాస్యాయామ్ ఉపోష్యైకోపచయేన పూర్వం పక్షమ్ । వపరీతమ్ ఏకేషామ్ । ఏష చాన్ద్రాయణో మాసః ॥ ఇతి । (GDహ్ ౨౮.౧–౧౮)

ఏకేషాం మునీనాం మతే పూర్వోక్తాత్ పైపీలికామధ్యపక్షాద్ విపరీతం యవమధ్యం చాన్ద్రాయణమ్ । తచ్ చ మనుర్ విస్పష్టమ్ ఆహ ।

ఏతమ్ ఏవ విధిం కృత్స్నమ్ ఆచరేత్ యవమధ్యమే ।

శుక్లపక్షాదినియతశ్ చరంశ్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౧౭)

తద్ ఏతచ్ చాన్ద్రాయణద్వయం దేవలోఽప్య్ ఆహ: “చాన్ద్రాయణం ద్వివిధమ్ । యవమధ్యం పిపీలికామధ్యమ్ ఇతి । ఏకగ్రాసమ్ అమావాస్యాది యవమధ్యమ్ । పఞ్చదశగ్రాసం పౌర్ణమాస్యాది పిపీలికామధ్యమ్” ఇతి । యమోఽపి: “అథాతశ్ చాన్ద్రాయణకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః । తద్ యథా ।

పౌర్ణమాస్యామ్ ఉపేతస్ తు బ్రాహ్మణః సుసమాహితః ।

కేశశ్మశ్రూణి లోమాని కక్షోపస్థం చ వాపయేత్ ॥

ప్రయతో విధివత్ కృత్వా గృహ్ణీయాత్ సుసమాహితః ।

మధు మాంసం చ లవణం శుక్తాని పరివర్జయేత్ ॥

[౩౦౧] స్త్రీశూద్రౌ నాభిభాషేత సత్యవాదీ చ సంయతః।

పాలాశం ధారయేద్ దణ్డం శుచిర్ మౌఞ్జీం చ మేఖలామ్॥

యజ్ఞోపవీతీ కరకం ధారయేన్ నియతః శుచిః।

శాణీ వల్కలచీరీ వా మార్గం వా వాస ఉచ్యతే॥

సర్వాణ్య్ అహాని సంతిష్ఠేత్ స్నానమౌనధృతవ్రతః।

స్నానాసనాభ్యాం విహరేద్ బ్రహ్మచారీ క్షపాశనః॥

గోమయేన గోచర్మమాత్రం స్థణ్డిలమ్ ఉపలిప్యాభ్యుక్ష్య అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య బ్రాహ్మణం దక్షిణత ఉపవేశ్యోత్తరత ఉదకపాత్రం ప్రతిష్ఠాప్య ప్రాగుదగగ్రాన్ దర్భాన్ ఆస్తీర్యాజ్యభాగం కృత్వా మహావ్యాహృతిభిర్ ఆజ్యాహుతీర్ జుహుయాత్। వ్రతపతయే ఋతం సత్యం ప్రజాపతిం మిత్రమ్ అగ్నీషోమౌ బృహస్పతిం యజేత।

ఏతాన్ ఏవమ్ అర్చయిత్వా మహావ్యాహృతయస్ తథా।

ఓంకారపూర్వమ్ ఆఖ్యాతాస్ తథా సర్వాః పృథక్ పృథక్॥

ఋతం సత్యం చ గాయత్రీమ్ ఇత్య్ ఏతాని సదా జపేత్।

దశసాహస్రికం వాపి గాయత్రీమ్ ఆహ్నికం జపేత్॥

ఇన్ద్రః శుద్ధా ఋచశ్ చాపః ప్రవిశ్య మనసా జపేత్।

తత్రైవ గాయేత్ సామాని అథ వా వ్యాహృతీర్ జపేత్॥

వృక్షమూలనికేతః స్యాద్ రాత్రౌ వీరాసనీ భవేత్।

ఆర్ద్రవాసాశ్ చరేత్ కృచ్ఛ్రం స్నాత్వా వస్త్రం న పీడయేత్॥

చరుం వా శ్రపయేన్ నిత్యం గోభ్యో నిష్క్రాన్తయావకైః।

[౩౦౨] పాయసం శాకమ్ అన్నం వా భైక్షం వా వాగ్యతశ్ చరేత్॥

ఆయసం తైజసం పాత్రం చక్రోత్పన్నం వివర్జయేత్।

అసురాణాం హి తత్ పాత్రమ్ అయస్తైజసచక్రజమ్॥

తథైవాన్యతమాలాభే మృదం కుర్వీత వైదికీమ్।

యజ్ఞియానాం తు వృక్షాణాం తేషాం పర్ణైః స్వయం చ్యుతైః।

హసన్ న తు నిరీక్షేత నాభిభాషేత్ పరస్త్రియమ్॥

గోదోహమాత్రం తిష్ఠేత న సప్తానాం పరం వ్రజేత్ ।
తద్విధేషు చరేద్ భైక్షం నియతేషు ద్విజాతిషు ॥
అగ్నయో యత్ర హూయన్తే బ్రహ్మ వా యత్ర పఠ్యతే ।
ప్రయతః కృతశౌచస్ తు భైక్షమ్ అభ్యుక్షయేత్ తతః ॥
ఆదిత్యాభిముఖో భూత్వా గురవే తన్ నివేదయేత్ ।
అనుజ్ఞాతస్ తతః కుర్యాద్ దేవర్షిపితృపూజనమ్ ॥
శాకం వా యది వా పత్రం మూలం వా యది వా ఫలమ్ ।
సంపాదయేద్ యమ్ ఆహారం తేనాగ్నౌ జుహుయాత్ సదా ॥
ఆహారార్థం ద్విజే దత్త్వా తద్ అన్నం నియమం శ్రితః ।
గ్రాసం శేషేణ కుర్వీత యో ‘స్యాస్యం ప్రవిశేత్ సుఖమ్ ॥
కుక్కుటాణ్డప్రమాణం వా గ్రాసం కుర్యాత్ సమాహితః ।
అఙ్గుల్యగ్రే స్థితం వాపి గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రయేత్ ॥
న తు విఖ్యాపయేత్ పిణ్డం రసాన్ నాస్వాదయేత్ పునః ।
న నిన్దేన్ న ప్రశంసేత స్వాద్వ్ అస్వాదు చ భక్షయేత్ ॥
[303] ప్రాఙ్ముఖో నిత్యమ్ అశ్నీయాద్ వాగ్యతో ‘న్నమ్ అకుత్సయన్ ।
హ్రాసో వృద్ధిర్ యథా సోమే మాసి మాసి ప్రదృశ్యతే ॥
అమావాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం వ్రతం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ।
గ్రాసాన్ వర్ధయతే సోమః పఞ్చ పఞ్చ చ పఞ్చ చ ॥
ఏకైకం వర్ధయేత్ పిణ్డం శుక్లే కృష్ణే చ హ్రాసయేత్ ।
అమావాస్యాం న భుఞ్జీత ఏష చాన్ద్రాయణో విధిః ॥
ఏకైకం హ్రాసయేత్ పిణ్డం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్ ।
ఏతత్ పిపీలికామధ్యం చాన్ద్రాయణమ్ ఉదాహృతమ్ ॥
వర్ధయేత్ పిణ్డమ్ ఏకైకం శుక్లే కృష్ణే చ హ్రాసయేత్ ।
ఏతచ్ చాన్ద్రాయణం నామ యవమధ్యం ప్రకీర్తితమ్ ॥ ఇతి । (YåSమ్ ౬.౨౬–౬౪)

పునర్ అపి ప్రకారాన్తరేణ చాన్ద్రాయణం త్రివిధమ్, ఋషిచాన్ద్రాయణం శిశుచాన్ద్రాయణం యతిచాన్ద్రాయణమ్ ఇతి | తేషాం స్వరూపం యమ ఆహ |

త్రీంస్ త్రీన్ పిణ్డాన్ సమశ్నీయాన్ నియతాత్మా దృఢవ్రతః |

హవిష్యాన్నస్య వై మాసమ్ ఋషిచాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ ||

చతురః ప్రాతర్ అశ్నీయాచ్ చతురః సాయమ్ ఏవ చ |

పిణ్డాన్ ఏతద్ ధి బాలానాం శుశుచాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ ||

పిణ్డాన్ అష్టౌ సమశ్నీయాన్ మాసం మధ్యన్దినే రవౌ |

యతిచాన్ద్రాయణం హ్య్ ఏతత్ సర్వకల్మశనాశనమ్ || (YअSమ్ ౬.౨౧–౨3)

[3౦౪] విష్ణుర్ అపి పఞ్చవిధం చాన్ద్రాయణమ్ ఆహ: “అథ చాన్ద్రాయణమ్ | గ్రాసాన్ ఆస్యావికారమ్ అశ్నీయాత్ | తాంశ్ చన్ద్రకలాభివృద్ధౌ క్రమేణ వర్ధయేత్ | హానౌ చ హ్రాసయేత్ | అమావాస్యాయాం చ నాశ్నీయాత్ | ఏష చాన్ద్రాయణో యవమధ్యః | పిపీలికామధ్యో వా | యస్యామావాస్యా మధ్యా భవతి స పిపీలికామధ్యః | యస్య పౌర్ణమాసీ స యవమధ్యః | అష్టౌ గ్రాసాన్ ప్రతిదినమ్ అశ్నీయాత్ స యతిచాన్ద్రాయణః | సాయం ప్రాతశ్ చతురశ్ చతురః స శిశుచాన్ద్రాయణః | యథా కథంచిత్ షష్ట్యోనాం త్రిశతీం మాసేనాశ్నీయాత్ స సామాన్యచాన్ద్రాయణః” ఇతి (VइDహ్ ४౭.౧–౯) || ౨ ||

చాన్ద్రాయణే ‘భిహితస్య గ్రాసస్య పరిమాణమ్ ఆహ |

కుక్కుటాణ్డప్రమాణం తు గ్రాసం వై పరికల్పయేత్ |

అన్యథాభావదోషేణ న ధర్మో న చ శుధ్యతి || 3 ||

[3౦౫] ఇతి | ఉక్తపరిమాణాద్ అధికపరిమాణత్వమ్ అన్యథాభావః | తేన జాతో యో దోషో వ్రతవైకల్యం తేన దోషేణ, ధర్మశ్ చన్ద్రలోకప్రాప్తిహేతుస్ తపోరూపో వ్రతవిశేషః స న సంపద్యతే | నాప్య్ అస్య పాపాచ్ ఛుద్ధిర్ భవతి | చాన్ద్రాయణసాధ్యం ఫలం ద్వివిధమ్ | పుణ్యలోకప్రాప్తిః పాపనివృత్తిశ్ చేతి | తద్ ఉభయమ్ అధికపరిమాణగ్రాసాన్ అశ్నతో న సిధ్యతి | చాన్ద్రాయణస్య ఫలద్వైవిధ్యం యమ ఆహ |

యత్ కించిత్ కురుతే పాపం కర్మణా మనసా గిరా।
ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం కృత్వా తస్మాత్ పాపాత్ ప్రముచ్యతే॥
ఏతాని విధివత్ కృత్వా షడ్భిర్ మాసైర్ హవిష్యభుక్।
వ్యపేతకల్మషో విప్రశ్ చన్ద్రస్యైతి సలోకతామ్॥ ఇతి। (YఅSమ్ ౬.౧౯–౨౦)

॥ ౩ ॥

వ్రతచరణానన్తరం కర్తవ్యమ్ ఆహ।

ప్రాయశ్చిత్తే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్।
గోద్వయం వస్త్రయుగ్మం చ దద్యాద్ విప్రేషు దక్షిణామ్॥ ౪॥ ఇతి।

సంఖ్యావిశేషానుపాదానాత్ శక్త్యనుసారేణ బ్రాహ్మణభోజనమ్ ఇతి వేదితవ్యమ్॥ ౪॥

అగమ్యాగమనమాత్రే ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్। తద్విశేషేషు ప్రాయశ్చిత్తాని వక్తవ్యాని। తత్రాత్యన్తనీచజాతిగమనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

చణ్డాలీం వా శ్వపాకీం వా హ్య్ అభిగచ్ఛతి యో ద్విజః।
త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసిత్వా విప్రాణామ్ అనుశాసనాత్॥ ౫॥
[30౬] సశిఖం వపనం కృత్వా ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్।
గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాత్ శుద్ధిం పారాశరో ఽబ్రవీత్॥ ౬॥ ఇతి।

బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రాజ్ జాతా చణ్డాలీ। ఆరూఢపతితాజ్ జాతా చ సగోత్రాజ్ జాతా వా। తద్ ఏతత్ త్రివిధం చణ్డాలత్వం యమ ఆహ।

ఆరూఢపతితాజ్ జాతో బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రజశ్ చ యః।

చణ్డాలౌ తావ్ ఉభౌ ప్రోక్తౌ సగోత్రాద్ యశ్ చ జాయతే॥ ఇతి। (YఅSమ్ ౬.3)

ఏతత్ త్రివిధచణ్డాలసన్తతౌ జాతా స్త్రీ చణ్డాలీ। క్షత్త్రోగ్రయోర్ జాతా స్త్రీ శ్వపాకీ। తద్ ఆహ మనుః।

క్షత్తుర్ జాతస్ తథోగ్రాయాం శ్వపాక ఇతి కీర్తితః। ఇతి। (MDహ్ ౧౦.౧౯)

ద్విజశబ్దో ఽత్ర బ్రాహ్మణపరః। క్షత్రియవైశ్యయోః పృథగ్వక్ష్యమాణత్వాత్। ఉపవాసిత్వా ఉపవాసం చరిత్వేత్య్ అర్థః। ఆచారార్థక్విబన్తాత్ శబ్దనిష్పత్తేః॥ ౫–౬॥

[౩౦౭]

క్షత్రియవైశ్యయోర్ దక్షిణాధిక్యమ్ ఆహ।

క్షత్రియో వాథ వైశ్యో వా చణ్డాలీం గచ్ఛతి యది।

ప్రాజాపత్యద్వయం కుర్యాత్ దద్యాద్ గోమిథునద్వయమ్॥ ౭॥ ఇతి।

స్పష్టమ్॥ ౭॥

శూద్రస్య త్వ్ అల్పం వ్రతమ్ అధికా దక్షిణేత్య్ ఆహ।

శ్వపాకీం వాథ చణ్డాలీం శూద్రో వా యది గచ్ఛతి।

ప్రాజాపత్యం చరేత్ కృచ్ఛ్రం చతుర్గోమిథునం దదేత్॥ ౮॥ ఇతి।

నను – స్మృత్యన్తరేషు చణ్డాలీగమనే ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ అన్యథా స్మర్యన్తే । తత్ర కానిచిత్ ఆచార్యోక్తాత్ ప్రాయశ్చిత్తాత్ న్యూనాని, కానిచిద్ అధికాని । యథాహ సుమన్తుః: "మాతృష్వసృపితృష్వసృస్నుషాభగినీ-భాగినేయీగోచణ్డాలీనామ్ అభిగమనే తప్తకృచ్ఛ్రమ్" ఇతి ।

తద్ ఏతద్ అకామతః ప్రవృత్తస్య రేతఃసేకాత్ ప్రాఙ్నివృత్తౌ ద్రష్టవ్యమ్ । యత్ త్వ్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

> పతితాన్త్యస్త్రియో గత్వా భుక్త్వా చ ప్రతిగృహ్య చ ।
>
> మాసోప్వాసం కుర్వీత చాన్ద్రాయణమ్ అథాపి వా ॥

[308] ఇతి । తత్ర చాన్ద్రాయణం కామతః ప్రవృత్తస్య రేతఃసేకాత్ ప్రాఙ్నివృత్తస్యాశక్తస్యావగన్తవ్యమ్ । శక్తస్య తు మాసోపవాసః । గోద్వయదక్షిణాయుక్తస్య ప్రాజాపత్యద్వయస్య మూలవచనోక్తస్య ప్రత్యామ్నాయకల్పనాద్వారేణ మాసోపవాససమానత్వాద్ అయమ్ ఏవ విషయః । యద్ అపి శఙ్ఖేనోక్తమ్ ।

> అకామతస్ తు యో విప్రశ్ చణ్డాలీం యది గచ్ఛతి ।
>
> తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యేత ప్రాజాపత్యద్వయేన వా ॥
>
> కామతస్ తు యదా విప్రశ్ చణ్డాలీం యది సేవతే ।
>
> చాన్ద్రాయణేన శుధ్యేత ప్రాజాపత్యద్వయేన చ ॥ ఇతి । (ŚaఙSమ్ 17.19–20)

ఏతన్మూలవచనేన సమానవిషయమ్ । యమస్ తు విషయవ్యవస్థాపూర్వకం పక్షద్వయమ్ ఆహ ।

> చణ్డాలపుల్కసానాం తు భుక్త్వా గత్వా చ యోషితమ్ ।
>
> కృచ్ఛ్రాబ్దమ్ ఆచరేత్ జ్ఞానాద్ అజ్ఞానాద్ ఐన్దవద్వయమ్ ॥ ఇతి । (YaSమ్ 6.2)

ఏతచ్ చోభయం రేతఃసేకపర్యన్తసకృద్గమనవిషయే । యత్ తు గౌతమేనోక్తమ్: "అన్త్యావసాయినీగమనే కృచ్ఛ్రాబ్దః । అమత్యా ద్వాదశరాత్రమ్" (GDహ్ 24.38–39) [309] ఇతి, తత్రాబ్దకృచ్ఛ్రో యమోక్తసమానవిషయః । ద్వాదశరాత్రం తు సుమన్తుప్రోక్తతప్తకృచ్ఛ్రసమాన-విషయమ్ । యద్ అప్య్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

> అన్త్యజానాం తు గమనే భోజనే చ ప్రమాపణే ।
>
> పరాకేణ విశుద్ధిః స్యాద్ భగవాన్ అఙ్గిరాబ్రవీత్ ॥ (Āఙ్Sమ్ 4.19)

ఇతి, తద్ అపి తప్తకృచ్ఛ్రసమానవిషయమ్ | యద్ అపి వసిష్ఠేనోక్తమ్: "ద్వాదశరాత్రమ్ అబ్భక్షో యో ద్వాదశరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | అశ్వమేధావభృథం వా గచ్ఛేత్ | ఏతేనైవ చాణ్డాలీవ్యవాయో వ్యాఖ్యాతః" (VఅDహ్ ౨౩.౩౮–౪౧) ఇతి, ఏతద్ అపి బృహద్యమోక్తచాన్ద్రాయణద్వయసమానవిషయమ్ | యచ్ చ సంవర్తేనోక్తమ్,

యశ్ చణ్డాలీం ద్విజో గచ్ఛేత్ కథంచిత్ కామమోహితః |

త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్ విశుధ్యేత ప్రాజాపత్యానుపూర్వకైః ||

ఇతి — ప్రాజాపత్యతప్తకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రాణి పాజాపత్యానుపూర్వకాణి — ఏతచ్ చాన్ద్రాయణద్వయేన సమానవిషయమ్ | యద్ అపి మనునోక్తమ్,

[౩౧౦] యత్ కరోత్య్ ఏకరాత్రేణ వృషలీసేవనాద్ ద్విజః |

తద్ భైక్షభుగ్ జపన్ నిత్యం త్రిభిర్ వర్షైర్ వ్యపోహతి || (MDహ్ ౧౧.౧౭౮)

ఇతి — వృషలీ చణ్డాలీ —, తథా చ స్మృత్యన్తరే,

చణ్డాలీ బన్ధకీ వేశ్యా రజఃస్థా యా చ కన్యకా |

ఊఢా చ సమగోత్రేణ వృషల్యః పఞ్చ కీర్తితాః ||

ఇతి, తద్ ఏకదినాభ్యాసవిషయమ్ | యద్ అపి మనునోక్తమ్,

రేతఃసేకః స్వయోన్యాసు కుమారీష్వ్ అన్త్యజాసు చ |

సఖ్యుః పుత్రస్య చ స్త్రీషు గురుతల్పసమం విదుః || (MDహ్ ౧౧.౫౮)

ఇతి, యాజ్ఞవల్క్యేనాపి,

సఖిభార్యాకుమారీషు స్వయోనిష్వ్ అన్త్యజాసు చ |

సగోత్రాసు సుతస్త్రీషు గురుతల్పసమం స్మృతమ్ || (YDహ్ ౩.౨౩౧)

[౩౧౧] ఇతి, ఏతచ్ చ పక్షాభ్యాసవిషయమ్ | యచ్ చ మనునోక్తమ్,

గురుతల్పవ్రతం కుర్యాద్ రేతః సిక్త్వా స్వయోనిషు |

సఖ్యుః పుత్రస్య చ స్త్రీషు కుమారీష్వ్ అన్త్యజాసు చ || (MDహ్ ౧౧.౧౭౦)

ఇతి, ఏతచ్ చ మాసాభ్యాసవిషయమ్ | యచ్ చ యమేనోక్తమ్,

రేతః సిక్త్వా కుమారీషు చణ్డాలీష్వ్ అన్త్యజాసు చ |

సపిణ్డాపత్యదారేషు ప్రాణత్యాగో విధీయతే || (YఅSమ్ ౫.౪౧)

ఇతి, ఏతచ్ చ సంవత్సరాభ్యాసవిషయమ్ ॥ ౮ ॥

అథ మాతృగమనప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉచ్యతే

యద్య్ అప్య్ ఏతన్ నోపపాతకమ్, తస్యాతిపాతకేషు పాఠాత్, తథాప్య్ అగమ్యాగమనావాన్తరభేదవద్ అత్రాభిధానమ్ । అత్రాజ్ఞానకృతే మాత్రాదిగమనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

> మాతరం యది గచ్ఛేత్ తు భగినీం స్వసుతాం తథా ।
>
> ఏతాస్ తు మోహితో గత్వా త్రీణి కృచ్ఛ్రాణి సంచరేత్ ॥ ౮ ॥
>
> చాన్ద్రాయణత్రయం కుర్యాత్ శిశ్నచ్ఛేదేన శుధ్యతి । ఇతి ।

మాతరం జననీమ్, ఇతరాసాం మాతౄణామ్ “పితృదారాన్ సమారుహ్య” (YఅSమ్ ౧౦.౨౧) [౩౧౨] ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । భగిన్య్ ఏకోదరా, తస్యా ఏవ ముఖ్యత్వాత్ । తథా స్వసుతేతి సవర్ణాయాం భార్యాయామ్ ఉత్పన్నా । తత్ర త్రీణి ప్రాయశ్చిత్తాని । ప్రాజాపత్యత్రయమ్ ఏకమ్, చాన్ద్రాయణత్రయం ద్వితీయమ్, శిశ్నచ్ఛేదస్ తృతీయమ్ । ఏతచ్ చ మైథునప్రకారభేదవిషయతయా యోజనీయమ్ । మైథునం చాష్టవిధమ్,

> స్మరణం కీర్తనం కేలిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణ్మ్ ।
>
> సంకల్పో ‘ధ్యవాయశ్ చ క్రియానివృత్తిర్ ఏవ చ ॥
>
> ఏతన్ మైథునమ్ అష్టాఙ్గం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ।
>
> విపరీతం బ్రహ్మచర్యమ్ ఏతద్ ఏవాష్టలక్షణమ్ ॥ (Bర్VఐPఉ ౨.౧౯.౨౬–౨౭)

ఇతి స్మరణాత్ । తత్రాద్యం వ్రతమ్ అల్పత్వాత్ అప్రవర్తకస్మరణాదిపఞ్చవిధాపరాధవిషయమ్ । ద్వితీయం తు పూర్వస్మాత్ గురుత్వాత్ ప్రవర్తకసంకల్పాధ్యవసాయవిషయమ్ । తృతీయం త్వ్ అతిమహత్వాత్ క్రియానిర్వృత్తివిషాయమ్ ।

నను – మోహిత ఇత్య్ అభిధానాద్ అకామకృతవిషయమ్ ఇదమ్ । తథా చ సంకల్పాధ్యవసాయౌ తత్ర న సంభవతః ఇతి చేత్ ।

మైవమ్ – మదాన్ధకారాదౌ మాతేయమ్ ఇత్య్ అజ్ఞాత్వా గవిష్యామ్య్ ఏతామ్ ఇతి సంకల్పాధ్యవసాయసంభవాత్ । యద్ వా మాతేయమ్ ఇతి జ్ఞాతే ఽపి ప్రత్యవాయగౌరవమ్ అజ్ఞాత్వా ప్రవృత్తస్య సంకల్పాధ్యవసాయసంభవాత్ । న చ – మాతరి భగిన్యాం చ సమానం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అయుక్తమ్ ఇతి వాచ్యమ్, [౩౧౩] భగిన్యామ్ ఆవృత్తివిషయత్వస్య కల్పనీయత్వాత్ । శిశ్నచ్ఛేదోత్తరకాలకర్తవ్యం మనుర్ ఆహ ।

స్వయం వా శిశ్నవృషణావ్ ఉత్కృత్యాధాయ చాఞ్చలౌ ।

నైరృతీం దిశమ్ ఆతిష్ఠేద్ ఆ నిపాతాద్ అజిహ్మగః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౦౪)

ఉశనా అపి: “ఖట్వాఙ్గధారీ గురుతల్పగః సవృషణం శిశ్నమ్ ఉత్కృత్య నైరృతీం దిశమ్ అఞ్జలినాదాయ వ్రజేద్ ఆ నిపాతాత్ పూతో భవతీతి” (Uష్Sమ్ ౧.౮౯) ఇతి । శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: “క్షురేణ శిశ్నవృషణావ్ ఉత్కృత్యాదాయావేక్షమాణో వ్రజేత్” ఇతి । ఏవం గచ్ఛన్ యత్ర కుడ్యాదినా ప్రతిబధ్యతే తత్రైవామరణాన్తం తిష్ఠేత్ । తద్ ఆహ వసిష్ఠః: “సవృషణం శిశ్నమ్ ఉత్కృత్యాఞ్జలావ్ ఆధాయ దక్షిణాభిముఖో గచ్ఛేత్ । యత్రైవ ప్రహితస్ తత్రైవ తిష్ఠేద్ ఆ ప్రలయమ్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౦.౧౩) । అజ్ఞానకృతాభ్యాసాజ్ఞానకృతస్కృజ్జనఈగమనే ఽపి । పూర్వోక్తాద్ అధికక్లేశోత్పాదకం వ్రతవిశేషం వసిష్ఠ ఆహ: “నిష్కాలకో ఘృతాభ్యక్తో గోమయేనాగ్నినా పాదప్రభృత్యాత్మానమ్ అవదాహయన్ పూతో భవతీతి విజ్ఞాయతే” (VఅDహ్ ౨౦.౧౪) [౩౧౪] ఇతి । కే శిరస్య్ అవస్థితా అలకాః కేశాః కారకాః । నిర్గతాః కాలకా యస్మాద్ అసౌ నిష్కాలకః ముణ్డితశిరా ఇత్య్ అర్థః ।

నను – అస్య వధస్య కామకృతసకృద్గమనవిష్యత్వే తతో ఽభ్యధికక్లేశప్రదస్య వధాన్తరస్యాభావాత్ కామకృతాభ్యాసే ప్రాయశ్చిత్తం న స్యాద్ ఇతి చేత్ ।

మైవమ్, గోమయస్యైవేషదార్ద్రత్వాతిశుష్కత్వాదిభేదేన చిరక్షిప్రదాహినో వధభేదస్య కల్పనీయత్వాత్ । యత్ తు శిశ్నచ్ఛేదాదివధాత్ న్యూనప్రయాససాధ్యం సూర్మ్యాదిలిఙ్గనాదిమరణమ్ అన్యైర్ మునిభిః ప్రదర్శితం తత్రోభయేచ్ఛాన్యతరేచ్ఛాదిభేదేన విషయవ్యవస్థా కల్పనీయా । తద్ ఆహ మనుః ।

గురుతల్ప్య్ అభిభాష్యైనస్ తప్తే స్వప్యాద్ అయోమయే ।

సూమీం జ్వలన్తీం వాశ్లిష్య మృత్యునా చ విశుధ్యతి ॥

స్వయం వా శిశ్నవృషణావ్ ఉత్కృత్యాధాయ చాఞ్జలౌ ।

నైఋతీం దిశమ్ ఆతిష్ఠేద్ ఆ నిపాతాద్ అజిహ్మగః ॥ (MDh ౧౧.౧౦౩–౦౪)

[౩౧౫] ఇతి । యమో ‘పి ।

గురుదారావగమనం కృత్వా మోహేన వై ద్విజః ।

జ్వలన్తీమ్ ఆయసీం శయ్యాం సంవిశేద్ గురుతల్పగః ॥

సూర్మీం జ్వలన్తీం వాశ్లిష్య మృత్యునా స విశుధ్యతి । ఇతి । (YaSm ౫.౪౩–౪౪)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

తప్తే ‘యఃశయనే సార్ధమ్ ఆయస్యా యోషితా స్వపేత్ ।

గృహీత్వోత్కృత్య వృషణౌ నైఋత్యాం వోత్సృజేత్ తనుమ్ ॥ ఇతి । (YāSm ౩.౨౫౯)

అఙ్గిరా అపి ।

గురుతల్పీ శిలాం తప్తామ్ ఆయసీం వా స్త్రియం విశేత్ ।

ఉత్కృత్య వృషణౌ వాప్ ధారయేద్ అఞ్జలౌ స్వయమ్ ॥

మరణాయ తదా పద్భ్యాం ప్రవ్రజేద్ దిశమ్ ఉత్తరామ్ ।

శరీరస్య విమోక్షేణ ముచ్యతే కర్మణో ‘శుభాత్ ॥

ఖ్యాపయన్ గురుతల్పీ వా తప్తే చైవాయసే స్వపేత్ ।

సమాలిఙ్గేత్ స్త్రియం వాపి తప్తాం కార్ష్ణాయసీం నరః ॥ ఇతి । (AṅSm ౩.౩౭–౩౯)

తప్తే లోహశయనే గురుతల్పగః శయీత । సూర్మీం జ్వలన్తీం వాశ్లిష్యేత్ । లిఙ్గం వా సవృషణమ్ ఉత్కృత్యాఞ్జలావ్ ఆధాయ దక్షిణాప్రతీచీం వ్రజేద్ అజిహ్మమ్ ఆ శరీరనిపాతనాత్ । మృతః శుధ్యతి – [౩౧౬] ఇతి । బౌధాయనో ‘పి: “గురుతల్పగస్ తప్తే లోహశయనే శయీత । జ్వలన్తీం వా సూర్మీమ్ ఆశ్లిష్యాత్ । లిఙ్గం వా సవృషణం పరివాస్యాఞ్జలావ్ ఆధాయ దక్షిణాప్రతీచ్యోర్ అన్యతరేణ గచ్ఛేద్ ఆ నిపాతాత్” ఇతి (BDh ౨.౧.౧౩.౧౫) । తత్ర తయోర్ ఇచ్ఛతోః సంయోగే తప్తలోహశయనమ్ । స్త్రియా ప్రోత్సాహితస్య జ్వలత్సూర్మ్యాలిఙ్గనమ్ । ఆత్మనా ప్రోత్సాహితాయాం తు గమనే సవృషణలిఙ్గోత్కర్తనాది ॥ ౯ ॥

జననీగమనే ‘భిహితం యత్ ప్రయశ్చిత్తం తత్ తద్భగినీగమనే ‘ప్య్ అతిదిశతి |

మాతృష్వసృగమే చైవమ్ ఆత్మమేఢ్రనికర్తనమ్ || ౧౦ || ఇతి |

ఏవమ్ సతి సామాన్యాతిదేశాన్ మానసే క్రీడాదౌ వసిష్ఠోక్తం వ్రతద్వయమ్ అవగన్తవ్యమ్ | మేఢ్రనికర్తనేన మరణపర్యన్తవ్రతమ్ ఉపలక్ష్యతే | న చ – జననీతద్భగిన్యోః సమానవ్రతమ్ అయుక్తమ్ ఇతి శఙ్కనీయమ్, జనన్యామ్ అకామకృతే తద్భగిన్యాం కామకృతే చ సమానత్వసంభవాత్ | ఉపరితనవచనేన తు “అజ్ఞానేన” ఇతి విశేషణాద్ ఏతస్య వచనస్య కామకృతవిషయత్వమ్ అవగమ్యతే || ౧౦ ||

[౩౧౭]

అకామకృతే మాతృష్వసృగమనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

అజ్ఞానేన తు యో గచ్ఛేత్ కుర్యాచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ |
దశగోమిథునం దద్యాచ్ ఛుద్ధిం పారాశరో ‘బ్రవీత్ || ౧౧ | ఇతి |

గవోర్ ధేనువృషభయోర్ మిథునం గోమిథునమ్ | దశసంఖ్యాకం గోమిథునం దశగోమిథునమ్ | వింశతిసంఖ్యాకా గావ ఇత్య్ అర్థః |

నను – యాజ్ఞవల్క్యేన మాతృష్వసృగమనే గురుతల్పవ్రతమ్ అతిదిష్టమ్:
పితుః స్వసారం మాతుశ్ చ మాతులానీం స్నుషామ్ అపి |
మాతుః సపత్నీం భగినీమ్ ఆచార్యతనయాం తథా||
ఆచార్యపత్నీం స్వసుతాం గచ్ఛంస్ తు గురుతల్పగః || (YDహ్ 3.౨3౨–33)

ఇతి |

బాధమ్ | కామకృతే గురుతల్పవ్రతమ్ అస్మాభిర్ అపి పూర్వవాక్యే దర్శితమ్ | చాన్ద్రాయణం త్వ్ అకామకృతే ఇత్య్ అవిరోధః | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య హారీత ఆహ: "పితృవ్యస్త్రీగమనే స్వసృమాతృష్వసృపితృష్వసృగమనే కన్యాసగోత్రాస్వస్త్రీయాగమనే భాగినేయీగమనే చాన్ద్రాయణమ్" ఇతి (HఆSమ్ ౨౩.౧౧) | శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "ఏవం మాతులానీమాతృష్వసృస్నుషాదుహితృగమనే తథాచార్యదుహితరి చాన్ద్రాయణమ్" [౩౧౮] ఇతి | బృహద్యమో 'పి |

చణ్డాలీం పుల్కసీం మ్లేచ్ఛీం స్నుషాం చ భగినీం సఖీమ్ |

మాతాపిత్రోః స్వసారం చ నిక్షిప్తాం శరణాగతామ్ ||

మాతులానీం ప్రవ్రజితాం సగోత్రాం నృపయోషితమ్ |

శిష్యభార్యాం గురోర్ భార్యాం గత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి |

చతుర్విංశతిమతే 'పి |

పితృష్వసా మాతులానీ శ్వశ్రూర్ మాతృషవసా తథా |

ఏతా గత్వా స్త్రియో మోహాచ్ చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ || ఇతి |

యద్య్ అప్య్ అకామకృతస్య మూలవచనేన చాన్ద్రాయణద్వయం విංశతిగావశ్ చాభిహితాః తథాపి తస్య రేతఃసేకపర్యన్తగమనవిషయత్వాత్ | ఏకచాన్ద్రాయణవచనానాం చ రేతసేకాత్ ప్రాగ్ ఏవ నివృత్తౌ యోజనీయత్వాన్ న కో 'పి విరోధః | యద్ అపి చతుర్విංశతిమతే 'భిహితమ్,

పితృవ్యభ్రాతృభార్యాం చ భగినీం మాతుర్ ఏవ చ |

శ్వశ్రూమ్ ఆరుహ్య ధాత్రీం చ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ||

ఇతి, యద్ అపి సంవర్తేనాభిహితమ్,

భగినీం మాతుర్ ఆప్తాం చ స్వసారం చాన్యమాతృజామ్ |

ఏతా గత్వా స్త్రియో మోహాత్ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ || (SaంSమ్ ౧౪౯)

[౩౧౯] ఇతి, ఏతద్ ఉభయమ్ ఆరోహణపర్యన్తం ప్రవృత్తస్య యోనిలిఙ్గసంబన్ధాత్ ప్రాగ్ నివృత్తౌ ద్రష్టవ్యమ్ || ౧౧ ||

జననీవ్యతిరితపితృభార్యాగమనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

పితృదారాన్ సమారుహ్య మాతుర్ ఆప్తాం తు భ్రాతృజామ్।

గురుపత్నీం స్నుషాం చైవ భ్రాతృభార్యాం తథైవ చ॥ ౧౨॥

మాతులానీం సగోత్రాం చ ప్రాజాపత్యత్రయం చరేత్।

గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాత్ శుధ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ౧౩॥ ఇతి।

పితృదారాః జననీవ్యతిరిక్తాః పితృభార్యా అసవర్ణాశ్ చ। మాతుర్ ఆప్తా మాతుః ప్రియసఖీ। భ్రాతృజా జ్యేష్ఠస్య కనిష్ఠస్య వా సుతా। గురుశబ్దో హి ముఖ్యయా వృత్త్యా పితరమ్ ఆచష్టే। తథా చ మనుః।

నిషేకాదీని కర్మాణి యః కరోతి యథావిధి।

సంభావయతి చాన్నేన స విప్రో గురు ఉచ్యతే॥ ఇతి। (MDhా ౨.౧౪౨)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

స గురుర్ యః క్రియాః కృత్వా వేదమ్ అస్మై ప్రయచ్ఛతి। ఇతి। (YDhా ౧.౩౪)

పితృవ్యతిరిక్తః శ్రుతోపకార్య్ అపి ముఖ్యో గురుః। తచ్ చ మనునైవోక్తమ్।

అల్పం వా బహు వా యస్ శ్రుతస్యోపకరోతి యః।

తమ్ అపీహ గురుం విద్యాత్ శ్రుతోపక్రియయా తయా॥ (MDhా ౨.౧౪౯)

[౩౨౦] ఇతి। వ్యాసస్ తు ముఖ్యాముఖ్యగురూన్ సర్వాన్ సంగృహ్య దర్శయతి: “గురవో మాతృపితృపత్యాచార్యా విద్యాదాతృజ్యేష్ఠభ్రాతృఋత్విజో భయత్రాతాన్నదాతా చ” ఇతి। ఏవం చ సత్య్ అత్ర పితృదారాన్ ఇతి పితుః పృథగ్ ఉపాదానాత్ తద్వ్యతిరిక్తాచార్యాదిర్ ఏవ గురుపత్నీర్ ఇత్య్ అత్రానేన గురుశబ్దేన వివక్షితః। స్నుషాదయః ప్రసిద్ధాః। అకామతః సకృద్ గత్వా సదక్షిణం ప్రాజాపత్యత్రయం చరేత్। కామతస్ త్వ్ అగ్నిప్రవేశః। తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే।

మాతరం గురుపత్నీం చ స్వసారం స్వసుతాం తథా।

గత్వా తు ప్రవిశేద్ అగ్నిం నాన్యా శుద్ధిర్ విధీయతే॥ ఇతి।

విష్ణుస్మృతావ్ అపి: “మాతృగమనం దుహితృగమనం స్నుషాగమనమ్ ఇత్య్ అతిపాతకాని।

అతిపాతకినస్ త్వ్ ఏతే ప్రవిశేయుర్ హుతాశనమ్ ।

న హ్య్ అన్యా నిష్కృతిస్ తేషాం విద్యతే హి కథంచన ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౩౪.౧–౨)

యత్ తు శఙ్ఖేన,

అధఃశాయీ జటాధారీ పర్ణమూలఫలాశనః ।

ఏకకాలం సమశ్నానో వర్షే తు ద్వాదశే గతే ॥

[౩౨౧] రుక్మస్తేయీ సురాపశ్ చ బ్రహ్మహా గురుతల్పగః ।

వ్రతేనైతేన శుధ్యన్తి మహాపాతకినస్ త్వ్ ఇమే ॥ (śఅజ్sమ్ ౧౭.౧–౩)

ఇతి, తత్ సవర్ణోత్తమవర్ణపితృదారగమనే అకామతో ద్రష్టవ్యమ్ । యచ్ చ సంవర్తేనోక్తమ్,

పితృదారాన్ సమారుహ్య మాతృవర్జం నరాధమః ।

భగినీం మాతుర్ ఆప్తాం చ స్వసారం వాన్యమాతృజామ్ ॥

ఏతాస్ తిస్రః స్త్రియో గత్వా తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ (sఅంsమ్ ౧౫౯)

ఇతి, తద్ ధీనవర్ణగురుదారేషు రేతఃసేకాద్ అర్వాగ్ ద్రష్టవ్యమ్ । యచ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

ప్రాజాపత్యం చరేత్ కృచ్ఛ్రం సమా వా గురుతల్పగః ।

చాన్ద్రాయణం వా త్రీన్ మాసాన్ అభ్యస్యన్ వేదసంహితామ్ ॥ (YDహ్ ౩.౨౬౦)

ఇతి, ఏతత్ త్రైవార్షికప్రాజాపత్యవ్రతం బ్రాహ్మణీపుత్రస్య శూద్రజాతీయగురుభార్యాగమనే ద్రష్టవ్యమ్ । యదా తు గురుపత్నీమ్ అసవర్ణాం వ్యభిచారిణీమ్ అబుధిపూర్వం గచ్ఛతి తదా వేదజపసహితత్రైమాసికచాన్ద్రాయణమ్ ద్రష్టవ్యమ్ । యచ్ చ వ్యాఘ్రేణోక్తమ్,

[౩౨౨] కృచ్ఛ్రం చైవాతికృచ్ఛ్రం చ తథా కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రకమ్ ।

చరేన్ మాసత్రయం విప్రః క్షత్రియాగమనే గురోః ॥

ఇతి, తత్ర బుద్ధిపూర్వం సకృద్గమనే ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తే అతికృచ్ఛ్రః । తయా ప్రోత్సాహితస్య కృచ్ఛ్రః । స్వేనైవ ప్రోత్సాహితాయాం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః । తత్రాప్య్ అభ్యాసే మరణాన్తికమ్ ఏవ । యథాహ దేవలః ।

మత్యా గత్వా పునర్ భార్యాం గురోః క్షత్రసుతాం ద్విజః ।

అణ్డాభ్యాం వర్జితం లిఙ్గమ్ ఉత్కృత్య చ మృతః శుచిః ॥ ఇతి ।

అబుద్ధిపూర్వే సకృద్గమనే కణ్వోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ ।

చాన్ద్రాయణం తప్తకృచ్ఛ్రమ్ అతికృచ్ఛ్రం తథైవ చ।

సకృద్ గత్వా గురోర్ భార్యామ్ అజ్ఞానాత్ క్షత్రియాం ద్విజః॥ ఇతి।

తత్రాప్య్ ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తే తప్తకృచ్ఛ్రమ్। తయా ప్రోత్సాహితస్యాతికృచ్ఛ్రమ్। స్వేన ప్రోత్సితాయాం చాన్ద్రాయణం ద్రష్టవ్యమ్। అభ్యాసే తు జాతూకర్ణ్యః।

గురోః క్షత్రసుతాం భార్యాం పునర్ గత్వా త్వ్ అకామతః।

వృషణమాత్రమ్ ఉత్కృత్య శుధ్యేచ్ జీవన్ మృతశ్ చ సః॥ ఇతి।

వైశ్యాయాం బుద్ధిపూర్వే సకృద్ గమనే కణ్వ ఆహ।

తప్తకృచ్ఛ్రం పరాకం చ తథా సాన్తపనం గురోః।

భార్యాం వైశ్యాం సకృద్ గత్వా బుద్ధ్వా మాసం చరేత్ ద్విజః॥ ఇతి।

తత్రాప్య్ ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తే తప్తకృచ్ఛ్రమ్। తయా ప్రోత్సాహితస్య సాన్తపనమ్। ఆత్మనా ప్రోత్సితాయాం పరాకః। అభ్యాసే లిఙ్గస్యాగ్రచ్ఛేదః కార్యః। తథాహ లౌగాక్షిః।

గురోర్ వైశ్యాం పునర్ గత్వా గత్వా చాపి పునః పునః।

లిఙ్గాగ్రం ఛేదయిత్వా తు తతః శుధ్యతి కిల్బిషాత్॥

[3.౨3] ఇతి। అస్మాద్ ఏవ జ్ఞాపకాద్ అభ్యాసే యద్ ఉక్తం గురుతల్పప్రాయశ్చిత్తం తద్ ఏవ బహుశో 'భ్యాసే 'పి ద్రష్టవ్యమ్। అబుద్ధిపూర్వకే సకృద్ గమనే ప్రజాపతిర్ ఆహ।

పఞ్చరాత్రం తు నాశ్నీయాత్ సప్తాష్టౌ వా తథైవ చ।

వైశ్యాం భార్యాం గురోర్ గత్వా సకృద్ అజ్ఞానతో ద్విజః॥ ఇతి। (=MDహ్ 3.౪౦)

తత్రాప్య్ ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తౌ సప్తరాత్రమ్। తయా ప్రోత్సాహితస్య పఞ్చరాత్రమ్। ఆత్మనా ప్రోత్సాహితాయామ్ అష్టరాత్రమ్ ఇతి। అభ్యాసే త్వ్ ఆమరణాన్తం బ్రహ్మచర్యాచరణమ్। తద్ ఆహ హారీతః।

అభ్యస్య విప్రో వైశ్యాయాం గురోర్ అజ్ఞానమోహితః।

స షడఙ్గం బ్రహ్మచర్యం సంచరేద్ యావదాయుషమ్॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౨౯)

శూద్రాగమనే బుద్ధిపూర్వే జాబాలిర్ ఆహ।

అతికృచ్ఛ్రం తప్తకృచ్ఛ్రం పరాకం చ తథైవ చ।

గురోః శూద్రాం సకృద్ గత్వా బుద్ధ్వా విప్రః సమాచరేత్॥ ఇతి।

తత్రాప్య్ ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తౌ తప్తకృచ్ఛ్రమ్ | తయైవ ప్రోత్సాహితస్యాతికృచ్ఛ్రమ్ | ఆత్మనా ప్రోత్సాహితాయాం ప్రాక ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ | అభ్యాసే తు ద్వాదశవర్షం బ్రహ్మచర్యం కర్తవ్యమ్ | తథాహ ఉపమన్యుః |

పునః శూద్రాం గురోర్ గత్వా బుద్ధ్యా విప్రః సమాహితః |

బ్రహ్మచర్యం స దుష్టాత్మా సంచరేద్ ద్వాదశీః సమాః ||

[3.24] ఇతి | అజ్ఞానే దీర్ఘతమా ఆహ |

ప్రాజాపత్యం సాన్తపనం సప్తరాత్రోపవాసనమ్ |

గురోః శూద్రాం సకృద్ గత్వా చరేద్ విప్రః సమాహితః || ఇతి |

తత్రాప్య్ ఉభయోర్ ఇచ్ఛాతః ప్రవృత్తౌ సాన్తపనమ్ | తయా ప్రోత్సాహితస్య ప్రాజాపత్యమ్ | ఆత్మనా ప్రోత్సాహితాయాం సప్తరాత్రోపవాస ఇతి | అభ్యాసే తు మనునోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

చాన్ద్రాయణం వా త్రీన్ మాసాన్ అభ్యసేన్ నియతేన్ద్రియః |

హవిష్యేణ యవాగ్వా వా గురుతల్పాపనుత్తయే || ఇతి | (MDh ౧౧.౧౦౬)

సాధారణస్త్రియాం గురుతల్పదోషో నాస్తీత్య్ ఆహ వ్యాఘ్రః |

జాత్యుక్తం పారదార్యం వా గురుతల్పత్వమ్ ఏవ చ |

సాధారణస్త్రియాం నాస్తి కన్యాదూషణమ్ ఏవ చ || ఇతి |

యత్ తు నారదేనోక్తమ్,

మాతా మాతృష్వసా శ్వశ్రూర్ మాతులానీ పితృష్వసా |

పితృవ్యసఖిశిష్యస్త్రీ భగినీ తత్సఖీ స్నుషా |

దుహితాచార్యభార్యా చ సగోత్రా శరణాగతా ||

రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా ధాత్రీ సాధ్వీ వర్ణోత్తమా చ యా |

ఆసామ్ అన్యతమాం గత్వా గురుతల్పగ ఉచ్యతే || (NSm ౧౨.23–25)

ఇతి, తద్ ఏతద్ అకామతో 'భ్యాసే కామతః సకృద్ గమనే చ ద్రష్టవ్యమ్ | యచ్ చ వసిష్ఠేనోక్తమ్: [3.25] “సఖిసయోనిసగోత్రాశిష్యభార్యాసు స్నుషాయాం గవి గురుతల్పసమానమ్” (VaDh ౧.23) ఇతి, యచ్ చ మనునోక్తమ్,

గురుతల్పవ్రతం కుర్యాద్ రేతః సిక్త్వా స్వయోనిషు |

సఖ్యుః పుత్రస్య చ స్త్రీషు కుమారీష్వ్ అత్యన్తజాసు చ ||

ఇతి, యద్ అపి వ్యాఘ్రేణ,

ఆశ్రితస్యాపి విదుష ఆహితాగ్నేశ్ చ యోగినః |

ఆచార్యస్య చ రాజ్ఞశ్ చ భార్యాం ప్రవ్రజితాం తథా ||

నప్త్రీం పుత్రీం చ పౌత్రీం చ సఖీం మాతుస్ తథైవ చ |

పితుః సఖీం తథా గత్వా గురుతల్పవ్రతం చరేత్ ||

ఇతి, సంవర్తేనాపి,

పితృవ్యదారగమనే భ్రాతృభార్యాగమే తథా |

గురుతల్పవ్రతం కుర్యాన్ నిష్కృతిర్ నాన్యథా భవేత్ || (Sఅంసమ్ ౧౫౮)

ఇతి, యాజ్ఞవల్క్యేనాపి,

పితృష్వసారం మాతుశ్ చ మాతులానీం స్నుషామ్ అపి |

[3౨౬] మాతుః సపత్నీం భగినీమ్ ఆచార్యతనయాం తథా ||

ఆచార్యపత్నీం స్వసుతాం గచ్ఛంస్ తు గురుతల్పగః || (YDహ్ 3.౨3౨–33)

ఇతి, తాన్య్ ఏతాని వచనాని నారదవచనవద్ వ్యవస్థాపనీయాని | యాని తూక్తవిషయ ఏవ న్యూనప్రాయశ్చిత్తాని చాన్ద్రాయణాదీని తాని సంబన్ధకనీయస్త్వమ్ ఆశ్రిత్య యోజనీయాని | తచ్ చ సంబన్ధకనీయస్త్వం సుమన్తునా ప్రదర్శితమ్: "పితృపత్న్యః సర్వా మాతరః | తద్భ్రాతరో మాతులాః | తద్భగిన్యశ్ చ మాతృష్వసారః | భగినీసపత్న్యశ్ చ భగిన్యః | తదపత్యం భాగినేయమ్ | అతో 'న్యథా సఙ్కరకారణాని కృత్వాయాజ్యాః పతితాశ్ చ భవన్తి" ఇతి | అత్రాతిదేశికవ్యపదేశదర్శనాత్ ప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వం సిధ్యతి | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య సంవర్త ఆహ |

గురోర్ దుహితరం గత్వా స్వసారం పితుర్ ఏవ చ |

తస్యా దుహితరం చైవ చరేత్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ ||

సనాభినీం మాతులానీం స్నుషాం మాతుః సనాభినీమ్ |

గచ్ఛన్న్ ఏతాః స్త్రియో మోహాత్ పరాకేణ విశుధ్యతి ||

సఖిభార్యాం సమారుహ్య శ్వశ్రూం చైవ హి మానవః |

[3౨౭] అహోరాత్రోషితో భూత్వా తప్తకృచ్ఛ్రద్వయం చరేత్ ||

కుమారీగమనే చైవ వ్రతమ్ ఏతత్ సమాదిశేత్ || ఇతి | (Sఅంsమ్ ౧౫౬-౬౨)

సుమన్తుర్ అపి: "మాతృపితృష్వసృస్నుషాభగినీభాగినేయీగోచణ్డాలీగమనేషు తప్తకృచ్ఛ్రత్రయం సాన్తపనం చ" ఇతి | చతుర్వింశతిమతే 'పి |

భ్రాతుశ్ చైవ కనిష్ఠస్య భార్యాం గత్వా తు కామతః |

సాన్తపనం ప్రకుర్వీత కృచ్ఛ్రద్వయమ్ అథాపి వా ||

మాతుశ్ చ స్వస్రియాం గత్వా పితృవ్యతనయాం తథా |

తప్తకృచ్ఛ్రం ప్రకుర్వీత షడ్రాత్రం తత్సుతాసు చ ||

గురోర్ దుహితరం గత్వా పరాకం తు సమాచరేత్ |

భాగినేయీం ద్విజో గత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణమ్ వ్రతమ్ ||

మాతులస్య సుతాం గత్వా పితుశ్ చ స్వస్రియాం తథా |

ప్రాజాపత్యం ప్రకుర్వీత హారీతవచనం తథా ||

[3౨౧] మాతుశ్ చ స్వస్రియస్యైవ భార్యాం గత్వా తు కామతః |

పితృవ్యతనయస్యైవ సపాదం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ ||

దౌహిత్రీం పుత్రతనయాం చరేచ్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ |

తత్సుతాం చ స్నుషాం గత్వా పరాకం తు సమాచరేత్ ||

చరేచ్ చాన్ద్రాయణం విప్రో గత్వోపాధ్యాయయోషితమ్ |

ఆచార్యస్య పరాకం తు బౌధాయనవచో యథా ||

సంబన్ధినః స్త్రియం గత్వా సపాదం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |

విధవాగమనే కృచ్ఛ్రమ్ అహోరాత్రసమన్వితమ్ ||

వ్రతస్యాగమనే కృచ్ఛ్రం సపాదం తు సమాచరేత్ |

సఖిభార్యాం సమారుహ్య జ్ఞాతిస్వజనయోషితమ్ ||

స కృత్వా ప్రాకృతం కృచ్ఛ్రం పాదకృచ్ఛ్రం తతః పునః |

కుమారీగమనే విప్రశ్ చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ||

పతితాం తు ద్విజో గత్వా తద్ ఏవ వ్రతమ్ ఆచరేత్ | ఇతి |

అత్ర ప్రోక్తేషు సర్వేషు వ్రతేషు గౌరవలాఘవే పరీక్ష్య యథాయథం బుద్ధిపూర్వాబుద్ధిపూర్వాభ్యాసానభ్యాసాదివిషయత్వం యోజనీయమ్ | మూలవచనపఠితపితృదారాది-వ్యతిరిక్తపరదారగమనే వ్యాఘ్రేణోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణీం గచ్ఛేద్ అకామాం యది కామతః |

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం కుర్యాద్ అర్ధమ్ ఏవ ప్రమాదతః ||

అర్ధమ్ ఏవ సకామాయాం తప్తకృచ్ఛ్రం సకృద్గతౌ |

అర్ధమ్ అర్ధం నృపాదీనాం దారేషు బ్రాహ్మణశ్ చరేత్ ||

[329] ఏతద్ వ్రతం చరేత్ సార్ధం శ్రోత్రియస్య పరిగ్రహే |

అశ్రోత్రియశ్ చేద్ ద్విగుణమ్ అగుప్తామ్ అర్ధమ్ ఏవ చ || ఇతి |

కణ్వో ‘పి |

శూద్రదారాన్ గతో విప్రో హ్య అతికృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ |

చాన్ద్రాయణం విశో రాజ్ఞః సమం చ బ్రాహ్మణవ్రతమ్ || ఇతి |

యది చ బ్రాహ్మణేనైవ చాతుర్వర్ణ్యప్రసూతాసు క్రమేణ నివిష్టం తదానీం బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణీగమనే యద్ ఉక్తం తద్ ఏవ పాదహీనం క్షత్రియాదిగమనే ద్రష్టవ్యమ్, వ్యాఘ్రవచనాత్,

విప్రేణ వై నివిష్టాశ్ చేచ్ చాతుర్వర్ణ్యప్రసూతయః |

క్రమేణ పాదశో హీనం వ్రతం తాసు గతశ్ చరేత్ || ఇతి |

అయమ్ ఏవ న్యాయః క్షత్రియాదిపరిగృహీతాస్వ్ అపి ద్రష్టవ్యః | బ్రాహ్మణభార్యాం శూద్రాం బ్రాహ్మణో గత్వా ప్రాజాపత్యం కుర్యాత్, వసిష్ఠవచనాత్: “బ్రాహ్మణశ్ చేద్ అప్రేక్షాపూర్వకం బ్రాహ్మణదారాన్ అభిగచ్ఛేత్ నివృత్తధర్మకర్మణః కృచ్ఛ్రః అనివృత్తధర్మకర్మణో ‘తికృచ్ఛ్రః” (VaDh 21.16) [330] ఇతి | ఇదమ్ అబుద్ధిపూర్వే సకృద్గమనే | బుద్ధిపూర్వే తు ద్విగుణమ్, “అర్ధమ్ ఏవ ప్రమాదతః” ఇతి లిఙ్గాత్ | బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదిభార్యాగమనే యద్ ఉక్తం తద్ ఏవ క్షత్రియాదీనాం స్వజాతిభార్యాగమనే ద్రష్టవ్యమ్ | కుతః,

విప్రో నృపస్య భార్యాయాం యత్ కరోతి సమాగమే |

తద్ ఏవ క్షత్రియస్యాపి కుర్యాద్ అత్రైవ సంగమే || (PaSm 3.68)

ఇతి ప్రజాపతిధర్మలిఙ్గాత్ | గర్భపర్యన్తే పరదారగమనే యమ ఆహ |

వర్షే ద్వే పరదారేషు త్రీణి శ్రోత్రియదారకే | ఇతి | (YaSm 9)

ప్రాతిలోమ్యేన పరదారగమనే సంవర్త ఆహ।

కథంచిత్ బ్రాహ్మణీం గచ్ఛేత్ క్షత్రియో వైశ్య ఏవ వా।

గోమూత్రయావకాహారో మాసార్ధేన విశుధ్యతి॥

శూద్రస్ తు బ్రాహ్మణీం గత్వా కథంచిత్ కామమోహితః।

గోమూత్రయావకాహారో మాసేనైకేన శుధ్యతి॥ (SఅంSమ్ ౧౬౬–౬౭)

[33౧] ఇతి। ఏతద్ అత్యన్తవ్యభిచారిబ్రాహ్మణీవిషయమ్, ఇతరవిషయే వధస్మరణాత్। తథా చ వసిష్ఠః।

శూద్రశ్ చేద్ బ్రాహ్మణీమ్ అభిగచ్ఛేద్ వీరణైర్ వేష్టయిత్వా శూద్రమ్ అగ్నౌ ప్రాస్యేత్। బ్రాహ్మణ్యాః శిరసి వపనం కారయిత్వా సర్పిషాభ్యజ్య నగ్నాం కృష్ణఖరమ్ ఆరోప్య మహాపథమ్ అనుసంవ్రాజయేత్। పూతా భవతీతి విజ్ఞాయతే। వైశ్యశ్ చేద్ బ్రాహ్మణీమ్ అభిగచ్ఛేత్ లోహితదర్భైర్ వేష్టయిత్వా వైశ్యమ్ అగ్నౌ ప్రాస్యేత్। బ్రాహ్మణ్యాః శిరసి వపనం కారయిత్వా సర్పిషాభ్యజ్య నగ్నాం గౌరఖరమ్ ఆరోప్య మహాపథమ్ అనుసంవ్రాజయేత్। పూతా భవతీతి విజ్ఞాయతే। రాజన్యశ్ చేద్ బ్రాహ్మణీమ్ అభిగచ్ఛేత్ శరపత్రైర్ వేష్టయిత్వా రాజన్యమ్ అగ్నౌ ప్రాస్యేత్। బ్రాహ్మణ్యాః [33౨] శిరసి వపనం కారయిత్వా సర్పిషాభ్యజ్య నగ్నాం రక్తఖరమ్ ఆరోప్య మహాపథమ్ అనుసంవ్రాజయేత్। పూతా భవతీతి విజ్ఞాయతే। ఏవం వైశ్యో రాజన్యాయామ్। శూద్రశ్ చ రాజన్యవైశ్యయోః। ఇతి (VఅSమ్ ౨౧.౧–౧౧)॥

స్వైరిణీగమనే శఙ్ఖలిఖితావ్ ఆహతుః: "స్వైరిణ్యాం వృషల్యాం చావకీర్ణః సచైలం స్నాత ఉదకుమ్భం దద్యాద్ బ్రాహ్మణాయ। వైశ్యాయాం చతుర్థకాలాహారో బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్। క్షత్రియాయాం త్రిరాత్రోపోషితో యవాఢకం దద్యాత్। బ్రాహ్మణ్యాం త్ర్యహమ్ ఉపోష్య ఘృతపాత్రం దద్యాత్" ఇతి। బన్ధకీగమనే షట్త్రింశన్మతే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్।

బ్రాహ్మణో బన్ధకీం గత్వా కించిద్ దద్యాత్ ద్విజాతయే।

రాజన్యాం హి ధనుర్ దద్యాద్ వైశ్యాం గత్వా తు చైలకమ్॥

[333] శూద్రాం గత్వా తు వై విప్ర ఉదకుమ్భం ద్విజాతయే।

దివసోపోషితో వా స్యాద్ దద్యాద్ విప్రాయ భోజనమ్॥ ఇతి।

బన్ధకీలక్షణం స్మృత్యన్తరే 'భిహితమ్।

చతుర్థే స్వైరిణీ ప్రోక్తా పఞ్చమే బన్ధకీ భవేత్। ఇతి। (YఅSమ్ ౫.3౭)

ఇదం చ ప్రాయశ్చిత్తం గర్భానుత్పత్తివిషయమ్। తదుత్పత్తౌ యద్విశేషేణ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం తద్ ఏవ తత్ర ద్విగుణం కుర్యాత్। తద్ ఆహ ఉశనాః।

గమనే తు వ్రతం యత్ స్యాద్ గర్భే తద్ద్విగుణం చరేత్ | ఇతి | (Uష్Sమ్ ౧.౩౭)

శూద్ర్యాం గర్భమ్ ఆదధతశ్ చతుర్వింశతిమతే విశేష ఉక్తః: "వృషల్యామ్ అభిజాతస్ తు త్రీణివర్షాణి చతుర్థకాలసమయే సక్తూన్ భుఞ్జీత" ఇతి | గర్భాద్ అర్వాక్ తు తత్రైవాభిహితమ్ |

శూద్రాణాం హీనజాతీనాం స్త్రియం గత్వా తు కామతః |

ప్రాజాపత్యం ప్రకుర్వీత ఇష్టిం వా వారుణీం ద్విజః || ఇతి |

పుల్కస్యాసిగమనే సంవర్త ఆహ |

పుల్కసీగమనం కృత్వా కామతో 'కామతో 'పి వా |

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ తతో ముచ్యేత కిల్బిషాత్ ||

[౩౩౪] నటీం శౌలూషకీం చైవ రజకీం వేణుజీవినీమ్ |

గత్వా చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ తథా చర్మోపజీవినీమ్ || ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౫౦–౫౧)

యత్ తు బృహత్సంవర్తః,

రజకవ్యాధశౌలూషవేణుచర్మోపజీవినీః |

ఏతాస్ తు బ్రాహ్మణో గత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ || (BఋసఅంSమ్ ౧.౨౭)

ఇతి, ఆపస్తమ్బో 'పి,

మ్లేచ్ఛీ నటీ చర్మకారీ రజకీ బురుడీ తథా |

ఏతాసు గమనం కృత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ || (Āప్Sమ్ ౨.౨౬)

ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్ | యచ్ చ శాతాతపేన,

కైవర్తీం రజకీం చైవ వేణుచర్మోపజీవినీమ్ |

ప్రాజాపత్యవిధానేన కృచ్ఛ్రేణైకేన శుధ్యతి || (Śఆసమ్ ౩.౧౧)

ఇతి — చర్మోపజీవినీం గచ్ఛన్న్ ఇతి శేషః —, తద్ రేతఃసేకాత్ [౩౩౫] ప్రాఙ్నివృత్తివిషయమ్ | కాపాలికస్త్రీగమనే యమ ఆహ |

కాపాలికాన్నభోక్తౄణాం తన్నారీగామినాం తథా |

జ్ఞానాత్ కృచ్ఛ్రాబ్దమ్ ఉద్దిష్టమ్ అజ్ఞానాద్ ఐన్దవద్వయమ్ || ఇతి | (Yఅసమ్ ౫.౧౨)

జాతిభేదేన గర్భాధానే చతుర్వింశతిమతే 'భిహితమ్ |

బ్రాహ్మణీగమనే కృచ్ఛ్రం గర్భే సాన్తపనం చరేత్ |

రాజ్ఞీ గర్భే పరాకః స్యాద్ వైశ్యాగర్భే త్ర్యహాధికమ్ ||

శూద్రాగర్భే ద్విజః కుర్యాత్ తద్వచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ |

చణ్డాల్యాం గర్భమ్ ఆరోప్య గురుతల్పవ్రతం చరేత్ || ఇతి |

విధవాగమనే చతుర్వింశతిమతే 'భిహితమ్ |

విధవాగమనే కృచ్ఛ్రమ్ అహోరాత్రసమన్వితమ్ |

వ్రతస్థాగమనే కృచ్ఛ్రం సపాదం తు సమాచరేత్ || ఇతి |

ముఖమైథునే తు ఉశనోక్తమ్: "యస్ తు పునర్ బ్రాహ్మణే ధర్మపత్నీ ముఖే మైథునం సేవేత స దుష్యతి | ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి" ఇతి (UశSమ్ ౨.3౧–3౨) | రజస్వలాగమనే సంవర్త ఆహ |

రజస్వలాం తు యో గచ్ఛేద్ గర్భిణీం పతితాం తథా |

తస్య పాపవిశుద్ధ్యర్థమ్ అతికృచ్ఛ్రో విశోధకః || (SఅంSమ్ ౧౬3)

[33౫] ఇతి | ఆపస్తమ్బో 'పి |

ఉదక్యాం యది గచ్ఛేత బ్రాహ్మణో మదమోహితః |

ప్రాజాపత్యేన శుధ్యేత బ్రాహ్మణానాం చ భోజనాత్ || ఇతి | (Āప్Sమ్ ౨.౧3)

చతుర్వింశతిమతే 'పి |

రజస్వలాం ద్విజో గత్వా పరాకం తు సమాచరేత్ |

సాన్తపనం ద్వితీయే 'హ్ని ప్రాజాపత్యం పరే 'హని || ఇతి |

శాతాతపో 'పి: "అనుదకమూత్రపురీషకరణే శ్వకాకస్పర్శనే సచైలస్నానం మహావ్యాహృతిహోమశ్ చ | రజస్వలాభిగమనే చైతద్ ఏవ" ఇతి (ŚఆSమ్ ౧.౧౯–౨౦) | వసిష్ఠో 'పి: "రజస్వలాదివ్యవాయే శుక్లమ్ ఋషభం దద్యాత్ కృష్ణలిఙ్గమ్" ఇతి (VఅDహ్?) | మనుర్ అపి |

అమానుషీషు గోవర్జమ్ ఉదక్యాయామ్ అయోనిషు |

రేతః సిక్త్వా జలే చైవ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ || (MDహ్ ౧౧.౧౭3)

[33౭] ఇతి | గౌతమో 'పి: "ఉదక్యాగమనే త్రిరాత్రమ్" ఇతి (GDహ్ ౨౪.3౨) | శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "రజస్వలావధూతాదిగమనే త్రిరాత్రోపవాసో ఘృతప్రాశనం చ కుర్యాత్" ఇతి | అత్ర యాని హ్రాసవృద్ధియుతాని తాన్య్ ఉభయేచ్ఛానుఅతరేచ్ఛాదివిషయత్వేన వ్యవస్థాపనీయాని | పితృష్వసృసుతాదివివాహే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ సుమన్తుః: "పితృష్వసృసుతాం

మాతులసుతాం మాతృసగోత్రాం సమానార్షేయీం చ వివాహ్య చాన్ద్రాయణం చరేత్ | పరిత్యజ్య చైనాం బిభృయాత్" ఇతి | శాతాతపో 'పి |

మాతులస్య సుతామ్ ఊఢ్వా మాతృగోత్రాం తథైవ చ |

సమానప్రవరాం చైవ ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి | (శఆసమ్ ౩.౨౩)

బౌధాయనో 'పి: "సగోత్రాం చేద్ అమత్యోపగచ్ఛేత్ మాతృవద్ ఏనాం బిభృయాత్ | ప్రజాతాం చేత్ కృచ్ఛ్రపాదం [౩౩౮] చరిత్వా యన్ మ ఆత్మనో నిన్దాభూత్ పునర్ అగ్నిశ్ చక్షుర్ అదాద్ ఇత్య్ ఏతాభ్యాం జుహుయాత్" ఇతి |

నను – పితృష్వసృసుతామాతులసుతయోర్ వివాహస్య తత్రప్రకరణే అఙ్గీకృతత్వాద్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తవిధానం విరుద్ధమ్ ఇతి చేత్ |

మైవమ్, ఆసురాదివివాహోఢాసుతాయాః సాపిణ్డ్యనివృత్త్యా వివాహానఙ్గీకారేణ ప్రాయశ్చిత్తస్య తద్విషయత్వాత్ |

నను – గురుతల్పగస్య పూర్వోదాహృతేభ్యో వ్రతేభ్యో 'న్యాన్య్ అపి కానిచిద్ వ్రతాని స్మర్యన్తే | తత్ర అఙ్గిరాః |

మహావ్రతం చరేద్ వాపి దద్యాత్ సర్వస్వమ్ ఏవ వా |

గుర్వర్థే వా మృతో యుద్ధే ముచ్యతే గురుతల్పగః || ఇతి | (Aఙ్సమ్ ౬.౧౩)

సుమన్తుర్ అపి: "గురుదారగామీ సంవత్సరం కణ్టకినః శాఖాం [౩౩౯] పరిష్వజ్యాధఃశాయీ త్రిషవణో భైక్షాహారః పూతో భవతీతి | అశ్వమేధావభృథస్నానేన వా" ఇతి | ఏతాన్య్ అపి పూర్వోక్తనీత్యా గురుతారతమ్యం తత్పత్నీతారతమ్యం తత్సంయోగతారతమ్యం చోపజీవ్య వ్యవస్థాపనీయాని || ౧౨–౧౩ ||

పశ్వాదిగమనస్య పితృదారాదిగమనాద్ అర్వాచీనత్వేన తత్రాల్పం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

పశువేశ్యాదిగమనే మహిష్య్ ఉష్ట్రీ కపీస్ తథా |

ఖరీం చ సూకరీం గత్వా ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్ || ౧౪ || ఇతి |

పశుర్ అశ్వాదిః | వేశో భృతిః | తాం జీవనహేతుతయార్హతీతి వేశ్యా | యద్య్ అపి కపీ సూకరీ చాల్పదేహత్వాన్ న మనుష్యైర్ గన్తుం యోగ్యా తథాపి కేషుచిద్ దేశవిశేషేషు ప్రౌఢదేహయోర్ అపి తయోః సద్భావాత్ తదుపగమనవిషయమ్ ఇదం వ్రతాభిధానమ్ | వేశ్యాయాం గర్భాత్ ప్రాగ్ ఇదమ్ అవగన్తవ్యమ్ | గర్భే తు కణ్వ ఆహ |

ప్రసూతో యస్ తు వేశ్యాయాం భైక్ష్యయుజ్ నియతేన్ద్రియః |

శతసాహస్రమ్ అభ్యస్య సావిత్రీమ్ ఏతి శుద్ధతామ్ || ఇతి |

చతుర్వింశతిమతే ‘పి పశుగమనే ప్రాజాపత్యమ్ ఉక్తమ్ |

సర్వేషాం పశుజాతీనాం గమనే కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |

శునీం చైవ ద్విజో గత్వా అతికృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ||

[౩౪౦] ఇతి | వేదవిదస్ తు తిర్యగ్గమనే కూష్మాణ్డకైర్ మన్త్రైర్ హోమః | తద్ ఆహ గౌతమః: “అమానుషీషు గోవర్జ్యస్త్రీకృతే కూష్మాణ్డైర్ ఘృతహోమః” ఇతి (GDహ్ ౨౩.౪౦) || ౧౪ ||

పశ్వన్తరేభ్యో గోః ప్రశస్తత్వాత్ తదభిగమనే ‘ధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

గోగామీ చ త్రిరాత్రేణ గామ్ ఏకాం బ్రాహ్మణో దదన్ | ఇతి |

శుధ్యతీతి శేషః | ఏతచ్ చ సకృద్గమనే రేతఃసేకాత్ ప్రాఙ్నివృత్తౌ ద్రష్టవ్యమ్ | రేతఃసేకాన్తే తు సకృద్గమనే సంవర్త ఆహ |

నరో గోగమనే కుర్యాత్ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం తథా | ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౫౫)

ఆవృత్తౌ జాబాలిర్ ఆహ |

తప్తకృచ్ఛ్రం తు గాం గత్వా పరదారాంస్ తథైవ చ |

ఇతరేషాం పశూనాం తు కృచ్ఛ్రపాదో విధీయతే ॥ ఇతి ।

బహుక్షీరాదిగుణవత్యాం గవి ఆవృత్తౌ చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్ ।

నరో గోగమనం కృత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ।

[3౪౧] ఇతి । తత్రైవ విషయే ఽత్యన్తాభ్యాసే విష్ణుర్ ఆహ: "కుర్యాత్ పరదారగమనే గోవ్రతమ్, గోగమనే చ । తిర్యగ్యోనావ్ ఆకాశే ఽప్సు దివా గోయానే చ సవాసాః స్నానమ్ ఆచరేత్" ఇతి (VఇDహ్ ౫3.౧–౪) । వేదవిద్విప్రసంబన్ధిన్యాం గవి గుణవత్యామ్ అత్యన్తాభ్యాసే శఙ్ఖలిఖితావ్ ఆహతుః: "తిర్యగ్యోనిషు గోవర్జం సచైలం స్నాతో యవసాహారం గోభ్యో దద్యాత్ । గోష్వ్ అవకీర్ణః సంవత్సరం ప్రాజాపత్యం చరేత్" ఇతి । యథోక్తవిశేషణవిశిష్టాయాం సవనస్థవిప్రసంబన్ధిన్యాం గవి గౌతమ ఆహ: "సఖిసయోనిసగోత్రాశిష్యభార్యాసు స్నుషాయాం గవి చ తల్పసమః । అవకర ఇత్య్ ఏకే" ఇతి (GDహ్ ౨౪.౧౦–౧౧) । గోసంయుక్తశకటాదివాహనే ఽవస్థాయ స్త్రియం భూఞ్జానస్య యమ ఆహ ।

యది గోభిః సమాయుక్తం యానమ్ ఆరుహ్య వై ద్విజః ।

మైథునం సేవనే తత్ర మనుః స్వాయంభువో ఽబ్రవీత్ ॥

[3౪౨] త్రిరాత్రం క్షపణం కృత్వా సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్ ।

గోభ్యో యవాఢకం దత్త్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ ఇతి । (YఅSమ్ ౫.3–౪)

మనుర్ అపి ।

మైథునం తు సమాసేవ్య పుంసి యోషితి వా ద్విజః ।

గోయానే ఽప్సు దివా చైవ సవాసాః స్నానమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౭౪)

పూర్వం మహిష్యా గమనే యత్ ప్రాజాపత్యమ్ ఉక్తం తద్ అభ్యాసవిషయమ్ । సకృద్గమనే త్వ్ ఇదానీమ్ ఆహ ।

మహిష్యుష్ట్రీఖరీగామీ త్వ్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి ॥ ౧౫ ॥ ఇతి ।

మహిషీ చ ఉష్ట్రీ చ ఖరీ చ, తా గచ్ఛతీతి మహిష్యుష్ట్రీఖరీగామీ । స ఏకోపవాసేన శుధ్యతి ఇతి ।

|| ౧౫ ||

అథోత్తమజాతిప్రసూతాయా నార్యాశ్ చణ్డాలస్ంపర్కే ప్రాయశ్చిత్తం వక్తవ్యమ్ | తస్య చాపద్విషయత్వమ్ అభిప్రేత్యాపద్విశేషానువాదేన తత్ర తావత్ పురుషకర్తవ్యమ్ ఆహ |

డామరే సమరే వాపి దుభిక్షే వా జనక్షయే |

బన్దిగ్రాహే భయార్తౌ వా సదా స్వస్త్రీం నిరీక్షయేత్ || ౧౬ ||

[౩౪౩] ఇతి | డామరః పరసైన్యకృతోపద్రవాదిః | సమరః సేనయోర్ యుద్ధమ్ | దుర్భిక్షం వృష్ట్యభావాదినా అశనాభావః | జనక్షయః మారికాదేవతానిమిత్తైః ప్రచురైః రోగవిశేషైః బహూనాం ప్రజానాం మరణమ్ | బన్దిగ్రాహో బలాత్కారేణ స్త్రీణామ్ అపహారః | భయార్తిశ్ చోరరాజాదికృత ఉపద్రవః | ఏవంవిధాసు ఆపత్సు పురుషః స్వప్రాణరక్షార్థ పలాయమానో న స్త్రియమ్ ఉపేక్షేత | కిం తు తస్యా అపి యథా రక్షా భవతి తథా నిరీక్షణం కుర్యాత్ || ౧౬ ||

యదా పురుషో రక్షితుమ్ అశక్తః తదానీమ్ ఆపన్నాయాః స్త్రియాః కథంచిచ్ చణ్డాలసంపర్కే కిం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అత ఆహ |

చణ్డాలైః సహ సంపర్కం యా నారీ కురుతే తతః |

విప్రాన్ దశ వరాన్ కృత్వా స్వకం దోషం ప్రకాశయేత్ || ౧౭ ||

ఆకణ్ఠసంమితే కూపే గోమయోదకకర్దమే |

తత్ర స్థిత్వా నిరాహారా త్వ్ అహోరాత్రేణ నిష్క్రమేత్ || ౧౮ ||

సశిఖం వపనం కృత్వా భుఞ్జీయాద్ యావకౌదనమ్ |

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసిత్వ్ త్వ్ ఏకరాత్రం జలే వసేత్ ॥ ౧౯ ॥

శంఖపుష్పీలతామూలం పత్రం వా కుసుమం ఫలమ్ ।

సువర్ణం పఞ్చగవ్యం చ క్వాథయిత్వా పిబేజ్ జలమ్ ॥ ౨౦ ॥

[౩౪౪] ఏకభక్తం చరేత్ పశ్చాద్ యావత్ పుష్పవతీ భవేత్ ।

వ్రతం చరతి తద్ యావత్ తావత్ సంవసతే బహిః ॥ ౨౧ ॥ ఇతి ।

వరాన్ "వేదవేదాఙ్గవిత్" ఇత్యాదిప్రోక్తగుణవిశిష్టాన్ । తాదృశాన్ దశసంఖ్యాకాన్ విప్రాన్ పరిషదం కృత్వా తేషామ్ అగ్రే స్వకీయం పాపమ్ అవఞ్చనేన నివేదయేత్ । యద్ వా "చాతుర్వేద్య" ఇత్యాదివచనే ప్రోక్తానాం దశానాం విప్రాణాం అగ్రే నివేదయేత్ । తతస్ తైర్ అనుజ్ఞాతా వ్రతమ్ ఏవం సమాచరేత్ । కణ్ఠప్రమాణం కూపం ఖాత్వా సోదకేన గోమయేన తమ్ ఆపూర్య తత్రైకం దినం నిరన్తరమ్ అవస్థాప్యోపోష్య పరేద్యుర్ నిర్గచ్ఛేత్ । నిర్గత్య చ యావకాన్నం భుఞ్జీత । తతో దినత్రయమ్ ఉపోష్య చతుర్థం దినమ్ ఆకణ్ఠజలే స్థిత్వా పఞ్చమే శఙ్ఖపుష్పీమూలాదిభిః పఞ్చభిః సువర్ణేన పఞ్చగవ్యేన చ క్వథితం జలం పిబేత్ । తతః షష్ఠదినమ్ ఆరభ్య యావద్ ఋతుదర్శనమ్ ఏకభక్తం దినే చరేత్ । వ్రతదినేషు న గృహే 'వతిష్ఠేత । కిం తు బహిర్ ఏవ నివసేత్ ॥ ౧౭–౨౧ ॥

[౩౪౫]

యథోక్తవ్రతాచరణానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ ।

ప్రాయశ్చిత్తే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్ ।

గోద్వయం దక్షిణం దద్యాచ్ ఛుద్ధిం పారాశరో 'బ్రవీత్ ॥ ౨౨ ॥ ఇతి ।

అయం చ దక్షిణాశిరస్కో వ్రతవిశేషః స్మృత్యన్తరే 'పి దర్శితః ।

చణ్డాలేన తు సంపర్కం యది గచ్ఛేత్ కథంచన ।

సశిఖం వపనం కృత్వా భుఞ్జీయాద్ యావకౌదనమ్ ॥

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసః స్యాద్ ఏకరాత్రం జలే వసేత్ ।

ఆత్మనా సంమితే కూపే గోమయోదకకర్దమే ||

తత్ర స్థిత్వా నిరాహారా త్రిరాత్రం తు తతః క్షిపేత్ |

శఙ్ఖపుష్పీలతామూలం పుష్పం వా కుసుమం ఫలమ్ ||

క్షీరం సువర్ణసంమిశ్రం క్వాథయిత్వా తతః పిబేత్ |

ఏకభక్తం చరేత్ పశ్చాత్ యావత్ పుష్పవతీ భవేత్ ||

బహిస్ తావచ్ చ నివసేద్ యావచ్ చరతి సా వ్రతమ్ |

ప్రాయశ్చిత్తే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్ ||

గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాత్ శుద్ధిం స్వాయంభువో 'బ్రవీత్ ||

ఇతి, తద్ ఏతద్ అకామకృతవిషయమ్ | కామకృతే తు సకృద్గమనే ఋష్యశృఙ్గ ఆహ |

సంపృక్తా స్యాద్ అథాన్త్యైర్ యా సా కృచ్ఛ్రాబ్దం సమాచరేత్ |

[3౪౬] ఇతి | యద్య్ ఆహితగర్భాయా ఏవ పశ్చాచ్ చణ్డాలాదివ్యవాయః తదా తేనైవ విశేష ఉక్తః |

అన్తర్వత్నీ తు యువతిః సంపృక్తా యాన్త్య్ అయోనినా |

ప్రాయశ్చిత్తం న సా కుర్యాద్ యావద్ గర్భో న నిఃసృతః ||

న ప్రచారం గృహే కుర్యాన్ న చాఙ్గేషు ప్రసాధనమ్ |

న శయీత సమం భర్త్రా న చ భుఞ్జీత బాన్ధవైః ||

ప్రాయశ్చిత్తం గతే గర్భే విధిం కృచ్ఛ్రాదికం చరేత్ |

హిరణ్యమ్ అథ వా ధేనుం దద్యాద్ విప్రాయ దక్షిణామ్ || ఇతి |

యదా తు కామతో 'న్త్యజసంపర్కం కరోతి తదా ఉశనసోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

అన్త్యజేన తు సంపర్కే భోజనే మైథునే కృతే |

ప్రవిశేత్ సంప్రదీప్తాగ్నౌ మృత్యునా సా విశుధ్యతి || ఇతి | (UషSమ్ ౨.౬)

|| ౨౨ ||

రేతఃసేకాన్తస్య చణ్డాలగమనస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ రేతఃసేకాత్ ప్రాఙ్నివృత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

> చాతుర్వర్ణ్యస్య నారీణాం కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్।
>
> యథా భూమిస్ తథా నారీ తస్మాత్ తాం న తు దూషయేత్॥ ౨౩॥

[౩౪౭] ఇతి। చణ్డాలగమనస్యాత్యన్తజుగుప్సితత్వాద్ యోషితః పరిత్యాగ ఏవ। న తు వ్రతేన శుద్ధిర్ ఇత్య్ ఆశఙ్క్య తామ్ ఆశఙ్కాం నివర్తయితుం భూమిదృష్టాన్తమ్ ఉపన్యస్యతి। భూమిర్ హి చణ్డాలాదివాసేనోపహతాపి ఖననలేపనాదిభిః సంశోధ్య పునః స్వీక్రియతే। ఏవం యోషిద్ అపి చరితవ్రతా పునః స్వీకరణీయా। న తు తాం దూషయేత్। న పరిత్యజేద్ ఇతి యావత్। యద్య్ అప్య్ అత్ర చాతుర్వర్ణ్యస్యేతి సామాన్యేనాభిహితం తథాప్య్ ఏతత్ బ్రాహ్మణీవ్యతిరిక్తావిషయే సఙ్కోచనీయమ్, బ్రాహ్మణ్యాః సంవర్తేన విశేషాభిధానాత్।

> చణ్డాలం పుల్కసం మ్లేచ్ఛం శ్వపాకం పతితం తథా।
>
> బ్రాహ్మణ్య్ అకామతో గత్వా చాన్ద్రాయణచతుష్టయమ్॥
>
> రజకవ్యాధశైలూషవేణుచర్మోపజీవినః।
>
> బ్రాహ్మణ్య్ ఏతాన్ యదా గచ్ఛేద్ అకామాద్ ఐన్దవత్రయమ్॥ ఇతి। (SఅంSమ్ ౧౬౭–౬౮)

॥ ౨౩॥

ఆపత్కాలే చణ్డాలవశంగతాయా నార్యా రేతఃసేకాసేకయోః ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్। ఇదానీం ఆపన్నాయా ఏవ బలాత్ శూద్రాదిసంపర్కే సతి రేతఃసేకాసేకయోః ప్రాయశ్చిత్తద్వయమ్ ఆహ।

> బన్దిగ్రాహేణ యా భుక్తా హత్వా బద్ధ్వా బలాద్ భయాత్।
>
> కృత్వా సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం శుధ్యేత్ పారాశరో ఽబ్రవీత్॥ ౨౪॥

సకృద్భుక్తా తు యా నారీ నేచ్ఛన్తీ పాపకర్మభిః।

ప్రాజాపత్యేన శుధ్యేత ఋతుప్రస్రవణేన చ॥ ౨౫॥

[౩౪౮] ఇతి। రజ్జ్వాదిభిర్ బధ్వా కశాదిభిర్ తాడయిత్వా భయమ్ ఉత్పాద్య యా బలాద్ భుక్తా భవతి సా సాన్తపనం కృత్వా శుధ్యేద్ ఇతి పరాశరస్య మతమ్। ప్రాసాదమ్ ఆరుహ్య ప్రేక్షతే ఇత్య్ అస్మిన్న్ అర్థే "ప్రాసాదాత్ ప్రేక్షతే" ఇతి యథా పఞ్చమీ తథా భయమ్ ఉత్పాద్యేత్య్ అస్మిన్న్ అర్థే భయాద్ ఇతి పఞ్చమీ ద్రష్టవ్యా। ద్వితీయవచనే 'పి హత్వా బధ్వేత్య్ అనుషఙ్గనీయమ్। బ్రాహ్మణ్యాః ప్రాతిలోమ్యేన ద్విజాతివ్యవాయే సంవర్త ఆహ।

బ్రాహ్మణ్యకామాద్ గచ్ఛేత్ తు క్షత్రియం వైశ్యమ్ ఏవ వా।

గోమూత్రయావకైర్ మాసాత్ తదర్ధాచ్ చ విసుధ్యతి॥ ఇతి। (BఋSఅంSమ్ ౫.౩౦)

షట్త్రింశన్మతే 'పి: "బ్రాహ్మణీ క్షత్రియవైశ్యసేవాయామ్ అతికృచ్ఛ్రం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ చరేత్। క్షత్రియయోషితో బ్రాహ్మణరాజన్యవైశ్యసేవాయాం కృచ్ఛ్రార్ధం ప్రాజాపత్యమ్ అతికృచ్ఛ్రం చ। వైశ్యయోషితో బ్రాహ్మణరాజన్యవైశ్యసేవాయాం కృచ్ఛ్రపాదః కృచ్ఛ్రార్ధం ప్రాజాపత్యం చ। శూద్రాయాః శూద్రసేవనే ప్రాజాపత్యమ్। బ్రాహ్మణరాజన్యవైశ్యసేవాయామ్ అహోరాత్రం త్రిరాత్రం కృచ్ఛ్రార్ధమ్" [౩౪౯] ఇతి। యదా త్వ్ ఆహితగర్భైవ పశ్చాత్ శూద్రాదిభిర్ వ్యభిచరతి తదా గర్భపాతశఙ్కయా ప్రసవోత్తరకాలే ఏవ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్। తథా చ స్మృత్యన్తరే।

అన్తర్వత్నీ తు యా నారీ సమేతాక్రమ్య కామినా।

ప్రాయశ్చిత్తం న కుర్యాత్ సా యావద్ ధర్మో న నిఃసృతః॥

జాతే గర్భే వ్రతం పశ్చాత్ కుర్యాన్ మాసం తు యావకమ్।

న గర్భదోషస్ తత్రాస్తి సంస్కార్యః స యథావిధి॥ ఇతి। (SఆSమ్ ౩.౭–౮)

॥ ౨౪–౨౫॥

యోషిత్కృతాపరాధేన న కేవలం తస్యాః ప్రాయశ్చిత్తమ్। కిం తు తద్భర్తుర్ అపీత్య్ ఆహ।

పతత్య్ అర్ధం శరీరస్య యస్య భార్యా సురాం పిబేత్ ।

పతితార్ధశరీరస్య నిష్కృతిర్ న విధీయతే ॥ ౨౫ ॥ ఇతి ।

యస్య విప్రస్య బ్రాహ్మణ్యాదిషు చతసృషు భార్యాసు అన్యతమా యా కాచిత్ సురాం పిబేత్ తస్య విప్రస్య స్త్రీపుంసద్వయాత్మకం యత్ శరీరం తస్య శరీరస్యార్ధం స్త్రీరూపం పతతి । స్త్రియా అర్ధశరీరత్వం శ్రుతిప్రసిద్ధమ్: [౩౫౦] "అర్ధో వా ఏష ఆత్మనో యత్ పత్నీ" ఇతి । తత్ర పతితస్యార్ధశరీరస్య స్త్రీరూపస్య సురాపానప్రోక్తవ్రతవ్యతిరేకేణ స్వల్పవ్రతేన నిష్కృతిః పరిశుద్ధిర్ న విద్యతే । కిం తు సురాపానవ్రతమ్ ఏవ తయా కార్యమ్ ఇత్య్ అర్థః । యద్ వా పతితం స్త్రీరూపమ్ అర్ధశరీరం యస్య పురుషస్యాసౌ పతితార్ధశరీరః । తస్య స్వయం సురామ్ అపిబతో 'పి భార్యాకృతాపరాధేన నిష్కృతిః పరిశుద్ధిః కర్మాధికారలక్షణా న విద్యతే । అతస్ తదధికారసిద్ధ్యర్థం తేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆచరితవ్యమ్ । ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య మను-వసిష్ఠాభ్యామ్ ఏతద్ ఏవ వచనం పఠితమ్ । యోషిత్కృతాపరాధేన పురుషస్య యథా ప్రత్యవాయః తథా పురుషానుష్ఠితధర్మేణ యోషితో నిష్కృతిర్ భవిష్యతీతి న శఙ్కనీయమ్ । యతో యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

పతిలోకం న సా యాతి బ్రాహ్మణీ యా సురాం పిబేత్ ।

ఇహైవ సా శునీ గృధ్రీ సూకరీ చోపజాయతే ॥ (YDహ్ ౩.౨౫౬)

[౩౫౧] ఇతి । వసిష్ఠో 'పి ।

యా బ్రాహ్మణీ సురాం పీతవతీ న తాం దేవాః పతిలోకం నయన్తి ।

ఇహైవ సా భ్రమతి క్షీణపుణ్యా ఆప్సో్యల్కా భవతి శుక్తికా వా ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౨౧.౧౧)

॥ ౨౬ ॥

పతితార్ధశరీరేణ పురుషేణ యత్ కర్తవ్యం ప్రాయశ్చిత్తం తద్ ఆహ ।

గాయత్రీం జపమానస్ తు కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ । ఇతి ।

జపమాన ఇతి వర్తమానప్రయోగాత్ యావద్ వ్రతసమాప్తిస్ తావజ్ జపః కర్తవ్య ఇత్య్ అవగమ్యతే |

సాన్తపనస్యానేకధా భిన్నత్వాద్ అత్ర వివక్షితం సాన్తపనవిశేషం దర్శయతి |

> గోమూత్రం గోమయం క్షీరం దధి సర్పిః కుశోదకమ్ || ౨౭ ||
>
> ఏకరాత్రోపవాసశ్ చ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ | ఇతి |

అత్ర ద్విరాత్రం సప్తరాత్రం చేతి ద్వివిధం సాన్తపనం నిర్దిశ్యతే | తచ్ చోభయం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డప్రథమాధ్యాయే యాజ్ఞవల్క్యవచనద్వయోదాహరణేన విశదీకృతమ్ || ౨౭ ||

[3౯౨]

యథా కథంచిత్ పరపురుషేణ సంయుజ్య తత ఉపరతాయా అనుతాపం గతాయా యోషితో యథోచితం ప్రాయశ్చిత్తం పూర్వత్రాభిహితమ్ | అథానుతాపరహితాయా దుఃసఙ్గాద్ అనుపరతాయాస్ త్యాగమ్ ఆహ |

> జారేణ జనయేద్ గర్భం మృతే ‘వ్యక్తే గతే పతౌ || ౨౮ ||
>
> తాం త్యజేద్ అపరే రాష్ట్రే పతితాం పాపకారిణీమ్ | ఇతి |

పత్యౌ మృతే వా దేశాన్తరసంచారేణాజ్ఞాతతయా గతే వా యా స్త్రీ నిరఙ్కుశా సతీ జారం స్వీకృత్యాపత్యమ్ ఉత్పాదయతి | పాపం కర్తుం శీలమ్ అస్యా ఇతి పాపకారిణీ న కదాచిత్ పాపాద్ ఉపరతా | అత ఏవ పతితాం తాదృశీం స్వరాష్ట్రాద్ ఉత్సార్య పరరాష్ట్రే ప్రేషయేత్ |

> నను – స్త్రీపరిత్యాగశ్ చతుర్వింశతిమతే నిషిద్ధః |

స్త్రీణాం నాస్తి పరిత్యాగో బ్రహ్మహత్యాదిభిర్ వినా ।

తత్రాపి గృహమధ్యే తు ప్రాయశ్చిత్తాని కారయేత్ ॥

పరిత్యక్తా చరేత్ పాపం బహ్వ్ అల్పం వాపి కించన ।

తత్ పాపం శతధా భూత్వా బాన్ధవాన్ అనుగచ్ఛతి ॥

యావన్తి నారీరోమాణి తత్ప్రసూతికులేషు చ ।

తావద్వర్షసహస్రాణి పరిత్యాగీ స పచ్యతే ॥

కుమ్భీపాకే మహాఘోరే జ్ఞాతయః పాపకారిణః ।

వసన్తి స్త్రీపరిత్యాగాద్ యావద్ ఆభూతసంప్లవమ్ ॥

[3౫3] పితృమాతృపరిత్యాగీ భార్యాత్యాగీ సుహృత్త్యజః ।

అసిపత్రవనం సేవ్య చణ్డాలానాం శతం వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।

మైవమ్, పరిత్యాగనిషేధస్యానుతాపితప్రాయశ్చిత్తాధికారిస్త్రీవిషయత్వాత్, "ప్రాయశ్చిత్తాని కారయేత్" ఇత్య్ అభిధానాత్, శ్వపాకోపహతానాం పరిత్యాగస్య తత్రైవాఙ్గీకృతత్వాత్:

చతస్ర ఏవ సంత్యాజ్యాః పతనే సత్య్ అపి స్త్రియః ।

శ్వపాకోపహతా యా తు భర్తృఘ్నీ పితృపుత్రగా ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో 'పి ।

చతస్రస్ తు పరిత్యాజ్యాః శిష్యగా గురుగా చ యా ।

పతిఘ్నీ తు విశేషేణ జుఙ్గితోపగతా చ యా ॥ ఇతి । (VఅDహ్ ౨౧.౧౦)

జుఙ్గితో జుగుప్సితః శ్వపాకాదిః । యాజ్ఞవల్క్యో 'పి ।

వ్యభిచారాద్ ఋతౌ శుద్ధిర్ గర్భే త్యాగో విధీయతే ।

గర్భభర్తృవధాదౌ చ తథా మహతి పాతకే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౭౨)

యత్ తు మనునోక్తమ్,

విప్రదుష్టాం స్త్రియం భర్తా నిరున్ధ్యాద్ ఏకవేశ్మని । (MDహ్ ౧౧.౧౭౬)

[3౫౪] ఇతి, న తత్ మూలవచనేన సమానవిషయమ్, భర్తృరహితస్త్రీవిషయత్వాన్ మూలవచనస్య, మనువాక్యే తు “నిరున్ధ్యాత్” ఇతి భర్తృకర్తవ్యతాభిధానాత్, తదుపరితనావాక్యేన ప్రాయశ్చిత్తాభిధానాచ్ చ।

యత్ పుంసః పరదారేషు తచ్ చైనాం చారయేద్ వ్రతమ్॥

సా చేత్ పునః ప్రదుష్యేత సదృశేనోపమన్త్రితా।

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చైవ తద్ అస్యాః పావనం స్మృతమ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౧.౧౭౬–౭౭)

యద్ అపి యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

హృతాధికారాం మలినాం పిణ్డమాత్రోపజీవినీమ్।

పరిభూతామ్ అధఃశయ్యాం వాసయేద్ వ్యభిచారిణీమ్॥ (YDహ్ ౧.౭౦)

ఇతి, తద్ అపి నిరున్ధ్యాద్ ఇత్య్ అనేన మనువచనేన సమానవిషయమ్। తస్మాద్ యథోక్తస్య స్త్రీపరిత్యాగస్య న కించిద్ బాధకమ్ అస్తి॥ ౨౮॥

“జారేణ జనయేత్” ఇత్య్ అనేన ప్రమితవ్యభిచారవతీం ప్రత్యభిహితమ్। అథ శఙ్కితవ్యభిచారాం ప్రత్యాహ।

బ్రాహ్మణీ తు యదా గచ్ఛేత్ పరపుంసా సమన్వితా॥ ౨౯॥

సా తు నష్టా వినిర్దిష్టా న తస్యాగమనం పునః।

[3౫౫] ఇతి। స్త్రియాస్ తావద్ రక్షకా యాజ్ఞవల్క్యేన పరిగణితాః।

రక్షేత్ కన్యాం పితా విన్నాం పతిః పుత్రాస్ తు వార్ధకే।

అభావే జ్ఞాతయస్ తేషాం న స్వాతన్త్ర్యం క్వచిత్ స్త్రియాః॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౭౫)

మనుర్ అపి।

పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే।

పుత్రస్ తు స్థావిరే భావే న స్త్రీ స్వాన్తన్త్ర్యమ్ అర్హతి || (MDహ్ ౯.3)

బాల్యే పితుర్ వశే తిష్ఠేత్ పాణిగ్రాహస్య యౌవనే |

పుత్రస్య స్థావిరే భావే న స్త్రీ స్వాతన్త్ర్యమ్ అర్హతి || ఇతి | (MD ౫.౧౪౮)

అత్ర ప్రోక్తేభ్యో రక్షకేభ్యః పిత్రాదిభ్యో వ్యతిరిక్తః పుమాన్ పర ఇత్య్ ఉచ్యతే | తేన పుంసా సమన్వితా ప్రీత్యతిశయద్యోతకహాస్యాదివ్యవహారపురఃసరం సమ్యగన్వితా బ్రాహ్మణీ స్త్రీ యదా కేనచిద్ వ్యాజేన గ్రామాన్తరం దేశాన్తరం వా గత్వా నివసేత్ సా నష్టేతి వినిర్దేశ్యా బన్ధుమధ్యే ప్రఖ్యాపనీయా | న తు తస్యాః పునః స్వగృహాగమనమ్ అస్తి | గృహం ప్రత్యాగతాపి నిర్వాసనీయేత్య్ అర్థః || ౨౯ ||

పరపురుషేణ సహ యథోక్తసమన్వయాభావే ‘పి స్వాతన్త్ర్యేణ చిరం నిర్గతా స్త్రీ పరిత్యాజ్యేత్య్ ఆహ |

కామాన్ మోహాత్ తు యా గచ్ఛేత్ త్యక్త్వా బన్ధూన్ సుతాన్ పతిమ్ || 30 ||

సాతు నష్టా పరే లోకే మానుషేషు విశేషతః || ఇతి |

బన్ధ్వాదీనామ్ అన్యతమస్య సమీపే స్థాతవ్యమ్ ఇతి స్త్రీధర్మః | తథా చ తద్ధర్మప్రకరణే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

పితృమాతృసుతభ్రాతృశ్వశ్రూశ్వశురమాతులైః |

హీనా న స్యాద్ వినా భర్త్రా గర్హణీయాన్యథా భవేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౭౬)

ఏవం చ సతి యా స్త్రీ కామాద్ వా యథోక్తస్త్రీధర్మాపరిజ్ఞానాద్ వా బన్ధ్వాదీన్ పరిత్యజ్య గ్రామాన్తరాదౌ చిరం వస్తుం గచ్ఛేత్ సా తు శాస్త్రోక్తధర్మోల్లఙ్ఘనాత్ పరలోకే నష్టా నరకం ప్రాప్నోతి | అథ కథంచిత్ కాలాన్తరే నిర్విణ్ణా ప్రాయశ్చిత్తం చరిత్వా పరలోకం జయేత్ తథాపి మానుషేషు బన్ధ్వాదిషు సర్వథా ప్రవేశం న లభతే – ఇత్య్ అభిప్రేత్య విశేషత ఇత్య్ ఉక్తమ్ || 30 ||

[3౫౭]

ఉక్తార్థస్య నిమిత్తవిశేషేణాపవాదమ్ ఆహ |

మదమోహగతా నారీ క్రోధాత్ దణ్డాదితాడితా || 3౧ ||

అద్వితీయా గతా చైవ పునర్ ఆగమనం భవేత్ | ఇతి |

మదః పతిశ్వశురాదితిరస్కారజనకో మానసో దోషః | పత్యాదిశుశ్రూషా స్త్రీణాం పరమో ధర్మ ఇతి ఏతాదృశస్య వివేకస్యాభావో మోహః | ఉక్తదోషద్వయోపేతాం నారీం శిక్షయితుం వృద్ధాః పత్యాదయో దణ్డాదిభిస్ తాడయేయుః తదా వ్యథితా సా యథోక్తబన్ధ్వాదిసహాయం వినా స్వయమ్ ఏకాకిన్య్ ఏవ స్వేచ్ఛయా యద్య్ అపి గచ్ఛేత్ తథాపి స్వగృహే పునరాగమనం ప్రాప్నుయాద్ ఇత్య్ అర్థః | "భూః ప్రాప్తౌ" ఇత్య్ అస్మాద్ ధాతోస్ తచ్ఛబ్దనిష్పత్తేః | ఏతచ్ చ మనునాప్య్ అభిహితమ్ |

అధివిన్నా తు యా నారీ నిర్గచ్ఛేద్ రుషితా గృహాత్ |

సా సద్యః సంనిరోద్ధవ్యా త్యాజ్యా వా కులసంనిధౌ || (MDహ్ ౯.౮3)

[3౫౮] ఇతి |

నను – అధివేదనం నిర్గమననిమిత్తమ్ ఉపన్యస్తమ్ | మూలవచనే తు తాడనమ్ ఇతి వైషమ్యమ్ ఇతి చేత్,

న, తస్యాప్రయోజకత్వాత్, నిర్గమనభ్రంశాభావయోర్ ఉభయత్ర తుల్యత్వాత్ | అతస్ తాదృశీ నారీ సాన్త్వనాదినా కేనాప్య్ ఉపాయేన గృహ ఏవ నిరోద్ధవ్యా | యది కథంచిన్ నిరోద్ధుమ్ అశక్యా తదాపి కులసంనిధౌ త్యాజ్యా తద్దోషశాన్తిపర్యన్తం బన్ధుమధ్యే స్థాపనీయేతి || 3౧ ||

యావత్ పునర్ ఆగమనం భవేద్ ఇత్య్ అత్రాగమనే ప్రతీక్షణీయం కాలావధిమ్ ఆహ।

దశమే తు దినే ప్రాప్తే ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యతే॥ ౩౨॥

దశాహం న త్యజేన్ నారీం త్యజేన్ నష్టశ్రుతాం తథా। ఇతి।

యా తాడితా సతీ నిర్గతా, తస్యాః పునర్ ఆగమనప్రతీక్షాం దశ దినాని కుర్యాత్। దశమే దినే తయా గృహే ప్రాప్తే సతి నేయం ప్రాయశ్చిత్తభాగ్ భవతి। ఊర్ధ్వం తు కులస్త్రీ వ్యభిచారోచితప్రాయశ్చిత్తభాగ్ భవతి। అతో దశాహమధ్యే తదీయవ్యభిచారాశ్రవణే తాం న పరిత్యజేత్। యది నష్టత్వేన సా శ్రూయతే తదా దశాహమధ్యే త్వ్ అకృతప్రాయశ్చిత్తాం తాం పరిత్యజేత్॥ ౩౨॥

అథ నష్టాం శ్రుత్వాపి భర్త్రాదయస్ తాం న పరిత్యజేయుః తదా తేషాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

భర్తా చైవ చరేత్ కృచ్ఛ్రం కృచ్ఛ్రార్ధం చైవ బాన్ధవాః॥ ౩౩॥ ఇతి।

స్పష్టార్థః॥ ౩౩॥

[౩౫౮]

అకృతప్రాయశ్చిత్తానాం భర్త్రాదీనాం గృహే భోజనాదికమ్ ఆచరన్న్ ఉపవాసేన శుద్ధ్యతీయ్ ఆహ।

తేషాం భుక్త్వా చ పీత్వా చ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి॥ ఇతి।

స్పష్టమ్।

నను – యా బ్రాహ్మణీ పరపుంశ సమన్వితా భవతి ఉక్తస్ తస్యాస్ త్యాగః। యా తు తాడనేన వా నిమిత్తాన్తరేణ వా నిర్గచ్ఛన్త్య్ అపి న పురుషాన్తరేణ సమన్వేతి తస్యాః కో నామ దోషః యేన దశాహాద్ ఊర్ధ్వం తస్యా అపి త్యాగో విధీయతే ఇత్య్ అత ఆహ।

బ్రాహ్మణీ తు యదా గచ్ఛేత్ పరపుంసా వివర్జితా ॥ ౩౪ ॥

గత్వా పుంసాం శతం యాతి త్యజేయుస్ తాం తు గోత్రిణః। ఇతి।

యద్య్ అపి క్రోధాదినా నిర్గచ్ఛన్తీ న తదానీం పురుషాన్తరేణ సమన్వేతి తథాపి గత్వా కాలాన్తరేణ శతసంఖ్యాకేషు పురుషేషు సంచరతీతి మత్వా బాన్ధవాస్ తాం పరిత్యజేయుః। బ్రాహ్మణ్యా అపి బహుపురుషసంచారిణ్యా గణికాత్వం భవతి। తద్ ఆహ ప్రజాపతిః।

అభిగచ్ఛతి యా నారీ బహుభిః పురుషైర్ మిథః।

వ్యభిచారిణీతి సా జ్ఞేయా ప్రత్యక్షం గణికేతి చ ॥ ఇతి।

॥ ౩౪ ॥

[౩౬౦]

అథోక్తాయా బ్రాహ్మణ్యాశ్ చణ్డాలసమత్వమ్ అభిప్రేత్య గృహప్రవేశం నిషేధతి।

పుంసో యది గృహే గచ్ఛేత్ తద్ అశుద్ధం గృహం భవేత్ ॥ ౩౫ ॥

పతిమాతృగృహం యచ్ చ జారస్యైవ తు తద్ గృహమ్। ఇతి।

సేయం దుర్బ్రాహ్మణీ స్వనివాసార్థం పత్యుర్ వా మాతుర్ వా జారస్యాన్యస్య వా దాక్షిణ్యవిషయస్య కస్యచిద్ బన్ధోర్ గృహం ప్రవిశతి తద్ గృహం చణ్డాలాధ్యుషితగృహవద్ అత్యన్తమ్ అపవిత్రం భవతి |

అవిజ్ఞాతస్ తు చణ్డాలో యత్ర వేశ్మని తిష్ఠతి | (Pఆర్Sమ్ ౬.౩౪)

ఇత్యాదినా చణ్డాలవాసే తత్రప్రవేశే చ యథా గృహశుద్ధిర్ అభిహితా తథా పుంశ్చల్యా బ్రాహ్మణ్యాః ప్రవేశే ‘పి గృహశుద్ధిః కర్తవ్యా || ౩౫ ||

తచ్ఛుద్ధిప్రకారమ్ ఆ అధ్యాయపరిసమాప్తేర్ దర్శయతి |

ఉల్లిఖ్య తద్గృహం పశ్చాత్ పఞ్చగవ్యేన సేచయేత్ || ౩౬ ||

త్యజేచ్ చ మృణ్మయం పాత్రం వస్త్రం కాష్ఠం చ శోధయేత్ |

సంభారాన్ శోధయేత్ సర్వాన్ గోవాలైశ్ చ ఫలోద్భవాన్ || ౩౭ ||

తామ్రాణి పఞ్చగవ్యేన కాంస్యాని దశ భస్మభిః |

ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్ విప్రో బ్రాహ్మణైర్ ఉపపాదితమ్ || ౩౮ ||

గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాత్ ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్ |

ఇతరేషామ్ అహోరాత్రం పఞ్చగవ్యం చ శోధనమ్ || ౩౯ ||

[౩౬౧] ఉపవాసైర్ వ్రతైః పుణ్యైః స్నానసంధ్యార్చనాదిభిః |

జపహోమదయాదానైః శుధ్యన్తే బ్రాహ్మణాదయః || ౪౦ ||

ఆకాశం వాయుర్ అగ్నిశ్ చ మేధ్యం భూమిగతం జలమ్ |

న ప్రదుష్యన్తి దర్భాశ్ చ యజ్ఞేషు చమసా యథా || ౪౧ || ఇతి |

ఉల్లేఖనం భూమేః | తేన కుడ్యాదిలేపనాదికమ్ ఉపలక్ష్యతే | పఞ్చగవ్యసేచనం భూమౌ కుడ్యాదిషు చ సమానమ్ | మృణ్మయస్య భాణ్డస్య త్యాగ ఏవ | న తు పఞ్చగవ్యసేచనాదిభిః శుద్ధిః | వస్త్రకాష్ఠయోర్ ధాన్యాదిసంభారాణాం చ ద్రవ్యశుద్ధ్యా యథోక్తం శోధనం కుర్యాత్ |

నారికేలకపిత్థాలాబుబిల్వాదిఫలసంభూతానాం పాత్రాణాం గోవాలైర్ మార్జనమ్ | తామ్రస్యామ్లాదినా శుద్ధిః పూర్వమ్ ఉక్తా | అత్ర తు పఞ్చగవ్యేనేతి విశేషః | కాంస్యపాత్రాణాం దశకృత్వో భస్మనా ఘర్షణమ్ | గృహస్వామీ తు పరిషద్వినిర్దిష్టం సదక్షిణం ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్ | అన్యేషాం తు తద్గృహవసినామ్ ఉపవాసః | పఞ్చగవ్యప్రాశనం వా | తద్గృహవాసిభిః సహ వ్యవహర్తౄణాం గృహాన్తరవాసినాం [౩౬౨] బ్రాహ్మణాదీనాం నిర్దిష్టేనోపవాదీనామ్ అన్యతమేన శుద్ధిః | తద్గృహసంబన్ధినామ్ ఆకాశాదీనాం నిర్లేపాన్ [నిర్లేపత్వాన్?] న ప్రయత్నేన సంపాదనీయా శుద్ధిర్ అస్తి | తత్ర దృష్టాన్తో యజ్ఞేష్వ్ ఇతి | ఋత్విఙ్ముఖసమ్స్పర్శే ఽపి చమసానాం యథా నోచ్ఛిష్టదోషః | శాస్త్రదృష్ట్యా తేషాం నిర్లేపస్వభావాత్ | తద్వద్ ఆకాశాదీనామ్ అవగన్తవ్యమ్ | అత్ర చణ్డాలీన్యాయస్యాభిప్రేతత్వాత్ చిరకాలవిషయమ్ ఇదం పరిశోధనం ద్రష్టవ్యమ్ | సకృత్ప్రవేశే తు సంమార్జనాదిభిః శుద్ధిర్ నిర్దేష్టవ్యా || ౩౬–౪౧ ||

గమ్యేతరాభిగమనే సతి నిష్కృతిర్ యా
సా యత్ర సాధు హితకారణమ్ అభ్యధాయి |
అధ్యాయమ్ ఊర్జితమతిర్ దశమం స్వయుక్త్యా
వ్యాఖ్యాత్ పరాశరకృతావ్ ఇహ మాధవార్యః ||

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తకపరమేశ్వర-
శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య మాధవామాత్యస్య
కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం దశమో ఽధ్యాయః || ౧౦ ||

ఏకాదశో ఽధ్యాయః

నీలనీరదనిభం నిరన్తరం నిర్జితాఖిలనిశాచరం వయమ్ |

మన్మహే ‘మలవిశాలలోచనమ్ మారుతాత్మజవిభుం రఘూద్వహమ్ ॥ ౧ ॥

దశమే ‘ధ్యాయే హ్య్ ఉపపాతకవిశేషస్యాగమ్యాగమనస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ తత్ప్రసఙ్గాద్ గురుతల్పాదీనామ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ । ఏకాదశాధ్యాయే త్వ్ అభోజ్యభోజనస్య ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాధాన్యేనోపవర్ణ్యతే । తచ్ చానుపాతకమ్ ఇత్య్ ఏకే, సురాపానసమత్వేన మనునోపవర్ణనాత్ ।

బ్రహ్మోజ్ఝతా వేదనిన్దా కూటసాక్ష్యం సుహృద్వధః ।

గర్హితానాద్యయోర్ జగ్ధిః సురాపానసమాని షట్ ॥ (MDh ౧౧.౫౬)

[3౬౪] ఇతి । ఉపపాతకమ్ ఇత్య్ అపరే, మనునైవ,

ఆత్మార్థం చ క్రియారమ్భో నిన్దితాన్నాదనం తథా । (MDh ౧౧.౬౪)

ఇత్యాదినా కానిచిద్ అనుక్రమ్యాన్తే,

నాస్తిక్యం చోపపాతకమ్ । (MDh ౧౧.౬౬}

ఇతి నిగమనాత్ । అత్రాయం నిర్ణయః – యస్మిన్న్ అభక్ష్యవిశేషే గర్హాధిక్యాత్ కామకృతాద్ అభ్యాసాద్ వా ప్రాయశ్చిత్తగౌరవం స్మర్యతే తస్యాభక్ష్యస్య భక్షణమ్ అనుపాతకమ్ । యత్ర ప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వం తద్ ఉపపాతకమ్ । యథా పూర్వత్రాగమ్యాగమన్త్వోపాధినైకాకారే ‘పి ప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వాత్ పారదార్యమ్ ఉపపాతకమ్ । మాతృభగిన్యాదిగమనం ప్రాయశ్చిత్తబాహుల్యాద్ అతిపాతకమ్ ఇతి విష్ణునాభిహితమ్ । ఏవం సర్వత్ర నామసామ్యే ‘పి గౌరవలాఘవాభ్యాం తత్తదవాన్తరవిశేషో నిశ్చేతవ్యః ।

తత్రాదౌ తావద్ అమేధ్యాదిభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

అమేధ్యరేతో గోమాంసం చణ్డాలాన్నమ్ అథాపి వా ।

యది భుక్తం తు విప్రేణ కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ౧ ॥ ఇతి ।

అమేధ్యం విణ్మూత్రాది । తదుపస్పృష్టస్యాన్నస్య భోజనమ్ అమేధ్యభోజనమ్ । న చాత్ర కేవలస్యామేధ్యస్య విప్రేణ భోజనం క్వచిత్ సంభవతి । తదుపస్పృష్టాన్నభోజనం తు

సంభావ్యతే, బాలాపత్యసహభోజనస్య ప్రాచుర్యేణ లోకే దర్శనాత్ । రేతోభోజనం తు గలయోన్యాదివ్యాధిగ్రస్తేషు సంభావితమ్ । తథా గోమాంసచణ్డాలాన్నభోజనం బన్దిగృహీతాదిషు । తత్ర సర్వత్ర చాన్ద్రాయణేన శుద్ధిః । అథ వా, చతుర్విధం మేధ్యమ్ । తద్విపరీతమ్ అమేధ్యమ్ । తద్ ఆహ దేవలః ।

వక్ష్యతే ‘తః పరం సర్వం మేధ్యామేధ్యసముచ్చయమ్ ।

శుచి పూతం స్వయం శుద్ధం పవిత్రం చేతి కేవలమ్ ॥

మేధ్యం చతుర్విధం లోకే ప్రజానాం మనుర్ అబ్రవీత్ ।

దూషితం కశ్మలం దుష్టం వర్జితం చేతి లిఙ్గతః ॥

చతుర్విధమ్ అమేధ్యం చ సర్వం వ్యాఖ్యాస్యతే పునః ।

నవం వా నిర్మలం వాపి శుచీతి ద్రవ్యమ్ ఉచ్యతే ॥

శుద్ధం పవిత్రభూతం చ పూతమ్ ఇత్య్ అభిధీయతే ।

స్వయమ్ ఏవ హి యద్ ద్రవ్యం కేవలం ధన్యతాం గతమ్ ॥

స్థావరం జఙ్గమం వాపి స్వయం శుద్ధమ్ ఇతి స్మృతిః ।

అన్యద్ ద్రవ్యైర్ అదుష్యం యత్ తత్ పవిత్రమ్ ఇతి స్మృతిః ॥

[౩౬౬] అథ సర్వాణి ధాన్యాని ద్రవ్యాణ్య్ ఆభరణాని చ ।

అవర్జ్యం భక్షజాతం వా శుచీన్య్ ఏతాని కేవలమ్ ॥

ఇత్యాదినా చతుర్విధం మేధ్యం నిరూప్య దూషితాదిచతుర్విధమ్ అమేధ్యమ్ ఇత్థం నిరూపితమ్ ।

శుచ్య్ అప్య్ అశుచిసంస్పృష్టం ద్రవ్యం దూషితమ్ ఉచ్యతే ।

మానుషాస్థివసావిష్ఠారేతోమూత్రార్త్తవాని చ ॥

కుపూయం పూయమ్ ఇత్య్ ఏతత్ కశ్మలం చాప్య్ ఉదాహృతమ్ ।

స్వేదాశ్రుబిన్దవః ఫేనం నిరస్తం నఖరోమ చ ॥

ఆర్ద్రచర్మాసృగ్ ఇత్య్ ఏతద్ దుష్టమ్ ఆహుర్ ద్విజాతయః ।

వ్యఙ్గైః పతితచణ్డాలైర్ గ్రామ్యసూకరకుక్కుటైః ॥

శ్వా చ నిత్యం వివర్జ్యాః స్యుః షడ్ ఏతే ధర్మతః సమాః ।

దుర్వర్ణకృమికా భూమిర్ మత్తోన్మత్తరజస్వలాః ||

మృతబన్ధుర్ అశుద్ధశ్ చ వర్జ్యతే చ స్వకాలతః | ఇతి |

అత్ర వర్ణితేన చతుర్విధేనామేధ్యేనోపహతస్యాన్నస్య శుద్ధిమ్ అకృత్వా భోజనే చాన్ద్రాయణం చరేత్ | రేతోమూత్రాదిభక్షణే చాన్ద్రాయణం బృహస్పతిర్ అప్య్ ఆహ |

[౩౬౭] అలేహ్యానామ్ అపేయానామ్ అభక్ష్యాణాం చ భక్షణే |

రేతోమూత్రపురీషాణాం శుద్ధిశ్ చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ || ఇతి |

గోమాంసాదిభక్షణే చాన్ద్రాయణం సంవర్త ఆహ |

గోమాంసం మానుషం చైవ సూతిహస్తాత్ సమాహృతమ్ |

అభక్ష్యం తద్ ద్విజాతీనాం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ||

శ్వబిడాలఖరోష్ట్రాణాం కపేర్ గోమాయుకాకయోః |

ప్రాశ్య మూత్రం పురీషం వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ || ఇతి | (Sఅంసమ్ ౧౯౫, ౧౯౭)

మనుర్ అపి |

విడ్వరాహఖరోష్ట్రాణాం గోమాయోః కపికాకయోః |

ప్రాశ్య మూత్రపురీషాణి ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౫౪)

శాతాతపో 'పి: "గోమాంసభక్షణే ప్రాయశ్చిత్తం పూర్వమ్ ఋషిభిః కృతమ్ | సమయం నాతిక్రామేత్ | యద్య్ అతిక్రామేత్ తతశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్" ఇతి | వృద్ధపరాశరో 'పి |

అగమ్యాగమనే చైవ మద్యమోగాంసభక్షణే |

శుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ నదీం గత్వా సముద్రగామ్ ||

చాన్ద్రాయణే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్ |

అనడుత్సహితాం గాం చ దద్యాద్ విప్రేషు దక్షిణామ్ ||

[౩౬౮] ఇతి | శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "శృగాలకుక్కుటదంష్ట్రిక్రవ్యాదవానరఖరోష్ట్రగజవాజి-విడ్వరాహగోమానుషమాంసభక్షణే చాన్ద్రాయణమ్" ఇతి | చాణ్డాలాన్నభక్షణే చాన్ద్రాయణమ్ అఙ్గిరా ఆహ |

అన్త్యావసాయినామ్ అన్నమ్ అశ్నీయాద్ యద్య్ అకామతః |

స తు చాాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ తప్తకృచ్ఛ్రమ్ అథాపి వా || ఇతి | (Aజ్Sమ్ 3.౧౬)

హారీతో ‘పి |

చాణ్డాలాన్నం ప్రమాదేన యది భుఞ్జీత యో ద్విజః |

తతశ్ చాాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ మాసమ్ ఏకం వ్రతం చరేత్ || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౭)

యత్ తు చతుర్వింశతిమతే ‘భిహితమ్,

విణ్మూత్రభక్షణే విప్రశ్ చరేచ్ చాాన్ద్రాయణద్వయమ్ |

శ్వాదీనాం చైవ విణ్మూత్రే చరేచ్ చాాన్ద్రాయణత్రయమ్ ||

శ్వకాకోచ్ఛిష్టగోచ్ఛిష్టకృమికీటాదిభక్షణే |

అమేధ్యానాం చ సర్వేషాం చరేచ్ చాాన్ద్రాయణత్రయమ్ ||

ఇతి, తద్ ఏతద్ అభ్యాసవిషయమ్ | మూలవచనే చాాన్ద్రాయణరూపం కృచ్ఛ్రం చరేద్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య వ్యాఖ్యాతమ్ | యదా తు – కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేచ్ చాాన్ద్రాయణమ్ ఆచరేత్ – ఇతి విభజ్య వ్యాఖ్యాయతే తదా కృచ్ఛ్రశబ్దేన ఋషికృచ్ఛ్రతప్తకృచ్ఛ్రప్రాజాపత్యాని తన్త్రేణాభిధీయన్తే | తత్ర ఋషికృచ్ఛ్రమ్ ఆహ అఙ్గిరాః |

[3౬౯] అలేహ్యానామ్ అపేయానామ్ అభక్ష్యాణాం చ భక్షణే |

రేతోమూత్రపురీషాణామ్ ఋషికృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ || ఇతి | (Aజ్Sమ్ 3.౪౧)

తప్తకృచ్ఛ్రమ్ ఆహ దేవలః |

రేతోమూత్రపురీషాణాం ప్రాశనే ‘మతిపూర్వకే |

నాశ్నీయాత్ తు త్ర్యహం మత్యా తప్తకృచ్ఛ్రం చరేద్ ద్విజః || ఇతి |

ప్రాజాపత్యమ్ ఆహ సంవర్తః |

విణ్మూత్రభక్షణే విప్రః ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ | ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౮౯)

తప్తకృచ్ఛ్రస్య విషయవిశేషస్ తద్వచనే ఏవ స్పష్టః, “అమత్యా త్ర్యహోపవాసః | తప్తకృచ్ఛ్రం మత్యా” ఇతి తత్రాభిధానాత్ | యత్ తు ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం తత్ భక్షితోద్గారితవిషయమ్, అల్పవ్రతత్వాత్ | ఋషికృచ్ఛ్రం తు పూర్వోక్తచాాన్ద్రాయణద్వయేన సమానవిషయమ్ | అత్ర సర్వత్ర వ్రతానుష్ఠానానన్తరం పునఃసంస్కారః కర్తవ్యః | తద్ ఆహ యమః |

అసురామద్యపానే చ కృతే గోభక్షణే ‘పి వా |

తప్తకృచ్ఛ్రపరిక్లిష్టో మౌఞ్జీహోమేన శుధ్యతి || ఇతి |

మనుర్ అపి |

అజ్ఞానాత్ ప్రాశ్య విణ్మూత్రం సురాసంస్పృష్టమ్ ఏవ చ |

పునఃసంస్కారమ్ అర్హన్తి త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః || (MDహ్ ౧౧.౧౫౦)

[౩౭౦] ఇతి | విష్ణుర్ అపి: "విడ్వరాహగ్రామకుక్కుటవానరగోమాంసభక్షణే చ | సర్వేష్వ్ ఏతేషు ద్విజానాం ప్రాయశ్చిత్తాన్తే పునఃసంస్కారం కుర్యాత్" ఇతి (VఇDహ్ ౫౧.3–౪) | తత్ర విశేషమ్ ఆహ కాశ్యపః: "చీర్ణాన్తే ప్రాచ్యామ్ ఉదీచ్యాం వా దిశి గత్వా యత్ర గ్రామ్యపశూనాం శబ్దో న శ్రూయతే తస్మిన్ దేశే 'గ్నిం ప్రజ్వాల్య బ్రహ్మాసనమ్ ఆస్తీర్య ప్రాక్ప్రణీతేన విధినా పునఃసంస్కారమ్ అర్హతి" ఇతి | యచ్ చ బృహద్యమేనోక్తమ్,

వరాహైకశఫానాం చ కాకకుక్కుటయోస్ తథా |

క్రవ్యాదానాం చ సర్వేషామ్ అభక్ష్యా యే చ కీర్తితాః ||

మాంసమూత్రపురీషాణి ప్రాశ్య గోమాంసమ్ ఏవ చ |

శ్వగోమాయుకపీనాం చ తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ ||

ఉపోష్య ద్వాదశాహాని కూష్మాణ్డైర్ జుహుయాద్ ఘృతమ్ | ఇతి |

తత్ర కామతః తప్తకృచ్ఛ్రః | అభ్యాసే తు కూష్మాణ్డసహితః పరాక ఇతి వ్యవస్థా | యత్ తు ఉశనసోక్తమ్,

[౩౭౧] నరమాంసం శ్వమాంసం చ గోమాంసం చ తథైవ చ |

భుక్త్వా పఞ్చనఖానాం చ మహాసాన్తపనం చరేత్ || (Uశ్Sమ్ ౯.౨౫)

ఇతి, తద్ అకామవిషయమ్ | యత్ పునః శఙ్ఖేనోక్తమ్,

భుక్త్వా చోభయతోదన్తాన్ తథైవైకశఫాన్ అపి |

ఔష్ట్రం గవ్యం తథా భుక్త్వా షణ్మాసాన్ వ్రతమ్ ఆచరేత్ || (Sఅఙ్Dమ్ ౧౭.౨౮)

ఇతి, తత్ కామతో 'త్యన్తాభ్యాసవిషయమ్ | యచ్ చ స్మృత్యన్తరోక్తమ్,

జగ్ధ్వా మాంసం నరాణాం చ విడ్వరాహం ఖరం తథా |

గవాశ్వకుఞ్జరోష్ట్రాణాం సర్వాన్ పఞ్చనఖాంస్ తథా ||

క్రవ్యాదం కుక్కుటం గ్రామ్యం కుర్యాత్ సంవత్సరవ్రతమ్ |

ఇతి, తద్ అత్యన్తానవిచ్ఛిన్నాభ్యాసవిషయమ్ । యద్ అప్య్ ఆఙ్గిరసేనోక్తమ్,

అభక్ష్యాణామ్ అపేయానామ్ అలేహ్యానాం చ భోజనే ।

రేతోమూత్రపురీషాణాం ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥

పద్మోదుమ్బరబిల్వానాం కుశాశ్వత్థపలాశయోః ।

ఏతేషామ్ ఉదకం పీత్వా సప్తరాత్రేణ శుధ్యతి ॥ (Aఙ్Sమ్ 3.౨౭–౨౮)

[32౨] ఇతి, తద్ ఈషదభ్యాసవిషయమ్ । యద్ అపి మనునోక్తమ్,

భుక్త్వాతోన్యతమస్యాన్నమ్ అమత్యా తు త్ర్యహం క్షపేత్ ।

మత్యా భుక్త్వా చరేత్ కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమ్ ఏవ చ ॥ (MDహ్ ౪.౨౨౨)

ఇతి, అబుద్ధిపూర్వే చ్ఛర్దనాసంభవే త్ర్యహోపవాసో ద్రష్టవ్యః ।
గోమాంశభక్షణస్యావృత్త్యనావృత్త్యోర్ వ్యవస్థితం వ్రతమ్ ఆహ ప్రజాపతిః ।

చాన్ద్రాయణత్రయం కుర్యాద్ అభక్ష్యపశుభక్షణే ।

ఏకమ్ ఏవ సకృద్ భుక్త్వా చరేద్ ఆహ ప్రజాపతిః ॥ ఇతి ।

మూలవచనే చణ్డాలాన్నమ్ ఇత్య్ అనేన మహాపాతక్యాదీనామ్ అప్య్ ఉపలక్ష్యతే । అత ఏవ హారీతః ।

యద్ అన్నం ప్రతిలోమస్య శూద్రజస్యోత్తమస్త్రియామ్ ।

మహాపాతకినశ్ చైవ యద్ అన్నం స్త్రీకృతఘ్నయోః ॥

ఆరూఢపతితస్యైవ సగోత్రాభర్తుర్ ఏవ చ ।

పాషణ్డానాశ్రితానాం చ యతేశ్ చైవ తథైవ చ ॥

అతికృచ్ఛ్రం చరేద్ భుక్త్వా ప్రమాదాద్ బ్రాహ్మణః సకృత్ ।

మత్యా చాన్ద్రాయణం కుర్యాద్ ఆమం చేద్ అర్ధమ్ ఏవ చ ॥

తద్ధస్తభోజనే వాపి త్రిగుణం సహభోజనే ।

చతుర్గుణం తద్ ఉచ్ఛిష్టే పానీయే చార్ధమ్ ఏవ చ ॥

[323] కృచ్ఛ్రాబ్దపాదమ్ ఉద్దిష్టమ్ అభ్యాసాజ్ఞానభోజనే ।

మత్యాభ్యాసే తథా కుర్యాత్ త్రింశత్ కృచ్ఛ్రం ద్విజోత్తమః ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౧౯.3౧–3౫)

ఉత్తమస్త్రీ బ్రాహ్మణీ తస్యాం ప్రాతిలోమ్యేన శుద్రాద్ ఉత్పన్నశ్ చణ్డాలః। మహాపాతకీ బ్రహ్మహాదిః। యద్య్ అపి స్త్రీయతోర్ మహాపాతక్యాదివద్ దుష్టతవం నాస్తి తథాప్య్ అన్నదానాధికారాభావాత్ తదీయమ్ అప్య్ అన్నం పాతక్యన్నవద్ గర్హితమ్ ఏవ। యస్ తు పరేణోపకృతః సన్ స్వయం న ప్రత్యుపకరోతి నాప్య్ అనుమోదతే ప్రత్యుతాపధ్గతస్యాపకారిత్వమ్ ఆపాదయతి స కృతఘ్నః। ఉత్తమాశ్రమమ్ ఆరుహ్య తం పరిత్యజ్యాధమాశ్రమే ఉన్మార్గే వా వర్తమాన ఆరూఢపతితః। యః సమానగోరామ్ ఉద్వహతి స సగోత్రాభర్తా। వైదికకుల సముత్పన్నో వేదమార్గమ్ ఉత్సృజ్య జైనబౌద్ధాదిమార్గే వర్తమానః పాషణ్డః। అనాశ్రితాః సత్య్ అపి సామర్థ్యే నాస్తిక్యేన కంచిద్ అప్య్ ఆశ్రమం న ప్రాప్తాః। ఏతేషాం సర్వేషామ్ అన్నే సమానం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥ ౧ ॥

విప్రస్యామేధ్యాదిభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయేతరేషాం వర్ణానాం తద్ ఆహ।

[౩౭౪] తథైవ క్షత్రియో వైశ్యో ‘ప్య్ అర్ధం చాన్ద్రాయణం చరేత్।

శూద్రో ‘ప్య్ ఏవం యదా భుఙ్క్తే ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ ౨ ॥ ఇతి।

తథైవేత్య్ అతిదిష్టస్యోపదిషాద్ అల్పత్వేన క్షత్రియస్య పాదోనం చాన్ద్రాయణమ్ అవగన్తవ్యమ్। శూద్రో ‘ప్య్ ఏవమ్ ఇత్య్ అనేనామేధ్యాదిభోజనసామ్యం నిర్దిశ్యతే। న తు భోజనసామ్యమ్, వ్రతాన్తరస్య తత్ర విధానాత్ ॥ ౨ ॥

వ్రతాన్తే చతుర్భిర్ వర్ణైః కర్తవ్యమ్ ఆహ।

పఞ్చగవ్యం పిబేత్ శూద్రో బ్రహ్మకూర్చం పిబేద్ ద్విజః।

ఏకద్విత్రిచతుర్గా వా దద్యాద్ విప్రాద్యనుక్రమాత్ ॥ ౩ ॥ ఇతి।

పఞ్చగవ్యబ్రహ్మకూర్చయోర్ విధానమ్ ఉత్తరత్ర వక్ష్యతే। తత్ర శూద్రస్యామన్త్రస్యామన్త్రకం పఞ్చగవ్యమ్। ఇతరేషాం సమన్త్రకం బ్రహ్మకూర్చమ్। విప్రో గామ్ ఏకాం దక్షిణాం దద్యాత్। క్షత్రియో ద్వే। వైశ్యస్ తిస్రః। శూద్రశ్ చతస్రః। గవామ్ అసంభవే సువర్ణం దద్యాద్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య వాశబ్దః పఠితః। తత్ర సువర్ణస్య గోప్రత్యామ్నాయస్య పరిమాణమ్ ఆహ ప్రజాపతిః।

[౩౭౫] గవామ్ అలాభే నిష్కం వా నిష్కార్ధం పాదమ్ ఏవ వా। ఇతి ॥ ౩ ॥

విప్రస్య శూద్రాద్యన్నభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

శూద్రాన్నం సూతకాన్నం చ అభోజ్యస్యాన్నమ్ ఏవ చ।
శఙ్కితం ప్రతిషిద్ధాన్నం పూర్వోచ్ఛిష్టం తథైవ చ ॥ ౪ ॥
యది భుక్తం తు విప్రేణ అజ్ఞానాద్ ఆపదాపి వా।
జ్ఞాత్వా సమాచరేత్ కృచ్ఛ్రం బ్రహ్మకూర్చం తు పావనమ్ ॥ ౫ ॥ ఇతి।

అత్ర శూద్రాన్నస్య గర్హితతా అఙ్గిరసా ప్రపఞ్చితా।

ఆహితాగ్నిస్ తు యో విప్రః శూద్రాన్నం ప్రతిగృహ్య తు।
భోగాత్ తామసతాం యాతి తిర్యగ్యోనిం చ గచ్ఛతి ॥
యస్ తు వేదమ్ అధీయానః శూద్రాన్నమ్ ఉపభుఞ్జతి।
శూద్రే వేదఫలం యాతి శూద్రత్వం చాపి గచ్ఛతి ॥
ఘ్రాత్వా చైవోష్మణా చైవ స్పృష్ట్వా చ ప్రతిగృహ్య చ।
ప్రశస్య స్వస్తి చేత్య్ ఉక్త్వా భోక్తైవ తు న సంశయః ॥
[౩౭౬] ఏతే దోషా భవన్తీహ శూద్రాన్నస్య ప్రతిగ్రహే।
అనుగ్రహం తు వక్ష్యామి మనునా చోదితం పురా ॥
ఆమం వా యది వా పక్వం శూద్రాన్నమ్ ఉపసాధయేత్।

కిల్బిషం బుఞ్జతే భోక్తా యశ్ చ విప్రః పురోహితః ||
గుర్వర్థం హ్య అతిథీనాం తు భృత్యానాం చ విశేషతః |
ప్రతిగృహ్య ప్రదాతవ్యం న తు తృప్యేత్ స్వయం తతః ||
శూద్రాన్నరసపుష్టస్య అధీయానస్య నిత్యశః |
జపతో జుహ్వతో వాపి గతిర్ ఊర్ధ్వా న విద్యతే ||
షణ్మాసాన్ అథ యో భుఙ్క్తే శూద్రస్యాన్నం నిరన్తరమ్ |
జీవన్నేవ భవేత్ శూద్రో మృతః శ్వా చాభిజాయతే ||
అకృత్వైవ నివృత్తిం యః శూద్రాన్నాన్ మ్రియతే ద్విజః |
ఆహితాగ్నిర్ విశేషేణ స శూద్రగతిభాగ్ భవేత్ || ఇతి | (Aజ్Sమ్ ౩.౭–౧౭)

వ్యాసో 'పి |

శూద్రాన్నరసపుష్టస్య దితోస్సర్ అపి చ నిత్యశః |
జపతో జుహ్వతో వాపి గతిర్ ఊర్ధ్వా న విద్యతే ||

[౩౭౭] మృతసూతకపుష్టాఙ్గో ద్విజః శూద్రాన్నభోజనః |
అహమ్ ఏవ న జానామి కాం కాం యోనిం స గచ్ఛతి ||
గృధ్రో ద్వాదశజన్మాని దశజన్మాని సూకరః |
శ్వా చైవ సప్తజన్మాని ఇత్య్ ఏవం మనుర్ అబ్రవీత్ ||
శూద్రాన్నేనోదరస్థేన యః కశ్చిన్ మ్రియతే ద్విజః |
స భవేత్ సూకరో గ్రామ్యస్ తస్య వా జాయతే కులే || ఇతి | (Vయ్Sమ్ ४.६३–६६)

ఆపస్తమ్బో 'పి |

యస్ తు భుఞ్జీత శూద్రాన్నం మాసమ్ ఏకం నిరన్తరమ్ |
ఇహ జన్మని శూద్రత్వం మృతః శ్వా చాభిజాయతే ||

[౩౭౮] శూద్రాన్నం శూద్రసంపర్కః శూద్రేణ చ సహాసనమ్ |
శూద్రాజ్ జ్ఞానాగమశ్ చైవ జ్వలన్తమ్ అపి పాతయేత్ ||
ఆహితాగ్నిస్ తు యో విప్రః శూద్రాన్నేన ప్రవర్తయేత్ |

పఞ్చ తస్య ప్రణశ్యన్తి ఆత్మా బ్రహ్మ త్రయో ‘గ్నయః || ఇతి | (ĀపSమ్ ౮.౭–౯)

సుమన్తుర్ అపి |

రాజాన్నం తజ ఆదత్తే శూద్రాన్నం బ్రహ్మవర్చసమ్ |

ఆయుః సువర్ణకారాన్నం యశశ్ చర్మావకృన్తినః ||

కారుకాన్నం ప్రజా హన్తి బలం నిర్ణేజకస్య చ |

గణాన్నం గణికాన్నం చ లోకేభ్యః పరికృన్తతి ||

పూయం చికిత్సికస్యాన్నం పుంశ్చల్యాశ్ చాన్నమ్ ఇన్ద్రియమ్ |

విష్ఠా వార్ధుషికస్యాన్నం శస్త్రవిక్రయిణో మలమ్ ||

ఏతేభ్యో ‘న్యే త్వ్ అభోజ్యాన్నాః క్రమశః పరికీర్తితాః |

తేషాం త్వగస్థిరోమాణి వదన్త్య్ అన్నం మనీషిణః || (=MDహ్ ౪.౨౧౮–౨౧)

[౩౭౯] ఇతి | తద్ ఇదం గర్హితం శుద్రాన్నమ్ అజ్ఞానాద్ వాపత్కాలే వా యో విప్రో భుఙ్క్తే స బ్రహ్మకూర్చమ్ ఆచరేత్ | తస్య పావనత్వం బహుమన్త్రసంస్కృతత్వాత్ | యస్ తు జ్ఞాత్వా శూద్రాన్నం భుఙ్క్తే స ప్రాజాపత్యమ్ ఆచరేత్ | తథా చ మనుః |

భుఞ్జానో ‘న్యతమస్యాన్నమ్ అమత్యా క్షపణం త్ర్యహమ్ |

మత్యా భుక్త్వా చరేత్ కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమ్ ఏవ చ || ఇతి | (MDహ్ ౪.౨౨౨)

న చ – బ్రహ్మకూర్చస్యైకోపవాసరూపత్వాత్ త్ర్యహక్షపణేన విరోధః – ఇతి శఙ్కనీయమ్, తయోర్ః శక్తాశక్తవిషయత్వాత్ | అత్ర దినత్రయోపవాసం శఙ్ఖలిఖితో ‘ప్య్ ఆహ |

భుక్త్వా వార్ధుషికస్యాన్నమ్ అవృత్తస్యాసుతస్య చ |

శూద్రస్య తు తథా భుక్త్వా త్రిరాత్రం స్యాద్ అభోజనమ్ || ఇతి | (Śఅఙ్Sమ్ ౧౧.౧౮)

ప్రజాపతిశ్ చాత్ర వ్యవస్థితాని వ్రతాన్య్ ఆహ |

బ్రాహ్మణస్యైవ శూద్రాన్నమ్ అభోజ్యం పరికీర్తితమ్ |

సకృద్ భుక్త్వా తదజ్ఞానాద్ బ్రహ్మకూర్చం సకృత్ పిబేత్ ||

అభ్యాసే చ తద్ అభ్యసేద్ ఆమమ్ అన్నమ్ అగర్హితమ్ |

మత్యా త్రిరాత్రం కుర్వీత కృచ్ఛ్రమ్ అభ్యాసతశ్ చరేత్ || ఇతి |

[౩౮౨] నరబలిం సంకల్ప్య మనుష్యాన్ మారయితుమ్ అన్నమధ్యే గూఢం విషం ప్రక్షిపన్తీత్య్ అస్తి మహతీ ప్రసిద్ధిః। తాదృశేషు గృహేషు విషశఙ్కాసంభవాత్ శఙ్కితమ్ అన్నమ్ ఇత్య్ ఉచ్యతే। తత్ తు న భోక్తుం యోగ్యమ్,

విషం చోపవిషం భుక్త్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్।

ఇతి చతుర్వింశతిమతే విషభోజననిన్దాస్మరణాత్। తథా కేచిత్ శ్రద్ధాలవః శూద్రాదయః స్వగృహే శ్రోత్రియో న భుఙ్క్తే ఇత్య్ అభిప్రేత్య శ్రోత్రియాన్తరగృహే ద్రవ్యం దత్త్వా భోజయన్తి। తాదృశస్య శ్రోత్రియాన్తరస్య గృహే సిద్ధమ్ అన్నం నిన్ద్యత్వేన శఙ్కితమ్। "ప్రతిషిద్ధాన్నమ్" గోఘ్రాతాది। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౩౮౩] అనర్చితం వృథామాంసం కేశకీటసమన్వితమ్।

శుక్తం పర్యుషితోచ్ఛిష్టం శ్వస్పృష్టం పతితేక్షితమ్॥

గోఘ్రాతం శకునోచ్ఛిష్టం పదాస్పృష్టం చ కామతః।

ఉదక్యాస్పృష్టసంఘుష్టం పర్యాయాన్నం చ వర్జయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౧.౧౬౭–౬౮)

పాత్రే పతితస్యాన్నస్యార్ధం భుక్త్వా శిష్టమ్ అన్నం కాలాన్తరే భోక్తుం యది సంగృహ్యతే తదా తద్ అన్నం పూర్వోచ్ఛిష్టమ్ ఇత్య్ అభిధీయతే। తేష్వ్ ఏతేష్వ్ సూతకాన్నాదిషు పూర్వోచ్ఛిష్టాన్తేషు పఞ్చసు భుక్తేషు శూద్రాన్నవద్ బ్రహ్మకూర్చకృచ్ఛ్రౌ వేదితవ్యౌ। సూతకాన్నే యే వక్తవ్యవిశేషాస్ తే సర్వే 'ప్య్ ఉపరిష్టాద్ వక్ష్యన్తే। యత్ త్వ్ అభోజ్యాన్నేసుమన్తునోక్తమ్: "అభిశస్తపతితపౌనర్భవ-పుంశ్చల్యశుచిశస్త్రకారతైలికచాక్రికధ్వజిసువర్ణకారలేఖకలైఙ్గిక-[౩౮౪]-షణ్ఢక-బన్ధకగణకగణికాన్నాని చాభోజ్యాని। సౌనికక్రవ్యాదనిషాదబురుడచర్మకారా అభోజ్యాన్నా అప్రతిగ్రాహ్యాశ్ చ అశనప్రతిగ్రహయోశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్" ఇతి, తత్ కామకృతాభ్యాసవిషయమ్। యచ్ చ శఙ్ఖేనోక్తమ్,

శూద్రాన్నం బ్రాహ్మణో భుక్త్వా తథా రఙ్గావతారిణః।

చికిత్సకస్య క్రూరస్య తథా స్త్రీశూద్రజీవినః॥

షణ్ఢస్య కులటాయాశ్ చ తథా బన్ధనరక్షిణః।

అభిశస్తస్య చోరస్య అవీరాయాః స్త్రియాస్ తథా॥

[౩౮౫] చర్మకారస్య వైణస్య క్లీబస్య పతితస్య చ।

కర్మారస్య తథా తక్ష్ణో రజకస్య చ వార్ధుషేః॥

కదర్యస్య నృశంసస్య వేశ్యాయాః కితవస్య చ।

గణాన్నం గణికాన్నం చ మృగజీవిశ్వవృత్తినామ్ ||

సౌనికాన్నం సూతికాన్నం భుక్త్వా మాసం వ్రతీ భవేత్ || (ŚaṅkhS ౧౭.౩౬–౩౮)

ఇతి, ఏతచ్ చ పూర్వేణ సమానవిషయమ్, మాసవ్రతస్య చాన్ద్రాయణరూపత్వాత్ | యద్ అపి బృహస్పతినోక్తమ్ |

శౌణ్డికాన్నం నటస్యాన్నం క్లీబదణ్డికయోర్ అపి |

దుష్టాన్నమ్ అపసృష్టాన్నం సోమవిక్రయిణస్ తథా ||

సౌనికాన్నం సూతికాన్నం వార్ధుషేః పతితస్య చ |

ఏతేషాం బ్రాహ్మణో భుక్త్వా ద్వాదశాహం యవాన్ పిబేత్ || (BṛhS ౧.౩౧–౩౨)

ఇతి, యద్ అపి శఙ్ఖలిఖితాభ్యామ్ ఉక్తమ్:
"అభిశస్తపతితరజకచాక్రికతైలికగ్రామయాజకశూద్రసాంవత్సరికకులటాసువర్ణకారచర్మకారచిత్రవృత్తిపోషకతన్తువాయరఙ్గావతారిమానకూటశౌణ్డికవధజీవి-[౩౮౬]-నృశంస్యాత్మవిక్రయివార్ధుషికశ్యావకనటవృత్తివ్రాత్యతస్కరగణాన్నభోజనేష్వ్ అతికృచ్ఛ్రం చరేత్" ఇతి, ఏతద్ ఉభయం పూర్వోక్తవిషయే చాన్ద్రాయణం కర్తుమ్ అశక్తం ప్రతి వేదితవ్యమ్ | యద్ అపి బృహస్పతినా దర్శితమ్,

గాన్ధర్వో లోహకారశ్ చ సౌనికస్ తన్తవాయకః |

చక్రోపజీవీ రజకః కితవస్ తస్కరస్ తథా ||

యజమానోపజీవీ చ శూద్రాధ్యాపకయాజకౌ |

కులటశ్ చిత్రకర్మా చ వార్ధుషిశ్ చర్మవిక్రయీ ||

సమర్ఘం పణ్యమ్ ఆహృత్య సమ్మార్ఘం యః ప్రయచ్ఛతి |

స వై వార్ధుషికో నామ యశ్ చ వృద్ధ్యా ప్రయోజయేత్ ||

వృథారామాశ్రమాణాం చ భేదకః పుణ్యవిక్రయీ |

[౩౮౭] విక్రయీ బ్రహ్మణో యశ్ చ యోనిసాంకరికశ్ చ యః ||

రఙ్గోపజీవీ కూటాశః కుహకో గురుగుప్తికః |

భిషక్ చ గరదశ్ చైవ రూపాజీవీ చ సూచకః ||

సౌనికో వర్ధికశ్ చైవ నిషాదేన సమాః స్మృతాః |

కర్మణా తేషు యో మోహాద్ బ్రాహ్మణో వర్తతే సదా ||

ప్రాయశ్చిత్తే తు చరితే వ్యవహార్యో భవేత్ స హి |

ఏతే బ్రాహ్మణచణ్డాలాః సర్వే బ్రహ్మహణః కిల ||

తస్మాద్ దైవే చ పిత్ర్యే చ వర్జితాస్ తత్త్వదర్శిభిః |

ఏతేషామ్ ఏవ సర్వేషాం ప్రత్యాపత్తిస్ తు మృగ్యతామ్ ||

భైక్ష్యాన్నమ్ ఉపభుఞ్జానా ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ |

ఏతేషాం బ్రాహ్మణో భుక్త్వా దత్త్వా కృత్వా ప్రతిగ్రహమ్ ||

ప్రాజాపత్యేన శుధ్యేత్ తు తస్మాత్ పాపాన్ న సంశయః | ఇతి | (BఋుSమ్ ౧.౩౦–౩౧?)

తత్ర చాన్ద్రాయణం పూర్వోక్తచాన్ద్రాయణేన సమానవిషయమ్ | ప్రాజాపత్యం తు తస్మిన్న్ ఏవ విషయే వేదవిదం ప్రత్యవగన్తవ్యమ్, బ్రాహ్మణ ఇతి విశేషాభిధానాత్ | యచ్ చోక్తమ్ అఙ్గిరసా,

[౩౮౮] అభోజ్యానాం తు సర్వేషాం భుక్త్వా చాన్నమ్ ఉపస్కృతమ్ |

అన్త్యావసాయినాం భుక్త్వా పాదకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి || ఇతి | (Aఙ్Sమ్ ౩.౧౯)

యద్ అపి విష్ణునోక్తమ్,

గణగణికాస్తేనగాయనాన్నాని భుక్త్వా సప్తరాత్రం పయసా వర్తేత | తక్షాన్నం చర్మకర్తుశ్ చ | వార్ధుషికకదర్యదీక్షితబద్ధనిగడాభిశస్తషణ్ఢానాం చ | పుంశ్చలీదామ్భికచికిత్సకలుబ్ధకక్రూరోచ్ఛిష్టభోజినాం చ | అవీరాస్త్రీస్వర్ణకారసపత్నపతితానాం చ | పిశునానృతవాదిక్షతధర్మాత్మరస-విక్రయిణాం చ | శైలూషతన్తువాయకృతఘ్నరజకానాం చ | చర్మకారనిషాద-రఙ్గావతారివైణశస్త్రవిక్రయిణాం చ | శ్వజీవిశౌణ్డికతైలికచైలనిర్ణేజకానాం చ | [౩౮౯] రజస్వలాసహోపపతివేశ్మనాం చ | భ్రూణఘ్నా వేక్షితమ్ ఉదక్యాసంస్పృష్టం పతత్రిణావలీఢం శునా సంస్పృష్టం గవాఘ్రాతం చ | కామతః పాదస్పృష్టమ్ అవక్షతం చ | మత్తక్రుద్ధాతురాణాం చ | అనర్చితం వృథామాంసం చ | పాఠీనరోహితరాజీవసింహతుణ్డశకులవర్జం సర్వమత్స్యమాంసాశనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | సర్వజలజమాంసాశనే చ | ఇతి | (VఇDహ్ ౫౧.౭–౨౨)

తత్ర త్రిరాత్రోపవాసో ‘కామకృతసకృద్భోజనవిషయః | తస్మిన్న్ ఏవ విషయే మూలవచనోక్తబ్రహ్మకూర్చస్ త్వ్ అశక్తం ప్రతి వేదితవ్యః | సప్తరాత్రపయోవ్రతమ్ అకామకృతాభ్యాసవిషయమ్ | శఙ్కితప్రతిషిద్ధాన్నయోర్ హారీత ఆహ |

మృతసూతకశూద్రాన్నం సదోషేణాపి సంస్కృతమ్ |

శఙ్కితం ప్రతిషిద్ధాన్నం విద్విషో ‘న్నమ్ అథాపి వా ||

యది భుఞ్జీత విప్రో యః ప్రాయశ్చిత్తీ ధ్రువం భవేత్ |

ఏకరాత్రోపవాసశ్ చ గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥

[౩౮౦] ప్రాశయేత్ పఞ్చభిర్ మన్త్రైః పఞ్చగవ్యం పృథక్ పృథక్ ।

ఏతేన శుధ్యతే విప్రో హ్య్ అన్యైశ్ చాభోజ్యభోజనైః ॥ ఇతి । (Hఆర్Sమ్ ౧౩.౧–౩)

ఏతచ్ చ బ్రహ్మకూర్చవద్ వ్యాఖ్యేయమ్ । పూర్వోచ్ఛిష్టే తు బ్రహ్మకూర్చసమానం వ్రతం స్మృత్యన్తరే దర్శితమ్ ।

స్వమ్ ఉచ్ఛిష్టం తు యో భుఙ్క్తే యో భుఙ్క్తే ముక్తభాజనే ।

ఏవం వైవస్వతః ప్రాహ భుక్త్వా సాన్తపనం చరేత్ ॥ ఇతి ॥ ౫ ॥

పూర్వోచ్ఛిష్టస్య పునర్ భోజనే వ్రతాచరణమ్ అభిహితమ్ । తేనైవ దృష్టాన్తేన బాలాద్యుచ్ఛిష్టస్యాభోజ్యత్వమ్ ఆశఙ్క్య స్వపశుద్ధ్యా భోజ్యత్వమ్ ఆహ ।

బాలైర్ నకులమార్జారైర్ అన్నమ్ ఉచ్ఛిష్టం యదా ।

తిలదర్భోదకైః ప్రోక్ష్య శుధ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ ౬ ॥ ఇతి ।

ఉచ్ఛిష్టమ్ ఉచ్ఛిష్టతామ్ ఆపాదితమ్ । ప్రోక్షితస్యాన్నస్య భోజనే శ్రద్ధాజడస్యోచ్ఛిష్టత్వ-శఙ్కానపాయాత్ పునర్ వ్రతమ్ ఆచరణీయమ్ [౩౮౧] ఇతి సంశయః స్యాత్ । అతో నాత్ర సంశయః కర్తవ్యః ఇత్య్ ఉక్తమ్ । ప్రోక్షణమ్ అకృత్వా భుక్తే సతి పఞ్చగవ్యం పాతవ్యమ్ । తద్ ఆహ సంవర్తః ।

శ్వకాకోచ్ఛిష్టగోచ్ఛిష్టభక్షణే తు త్ర్యహం క్షపేత్ ।

బిడాలమూషకోచ్ఛిష్టే పఞ్చగవ్యం పిబేత్ ద్విజః ॥ ఇతి । (SఅంSమ్ ౧౭౯–౮౦)

శాస్త్రీయపఞ్చగవ్యపానే యో ’శక్తః తం ప్రత్య్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

భుక్త్వోచ్ఛిష్టం తు కాకానాం విశుద్ధ్యేత త్ర్యహోషితః ।

భుక్త్వోచ్ఛిష్టం బిడాలాదేః పఞ్చగవ్యం పిబేత్ ద్విజః ॥ ఇతి ।

మనుః ।

బిడాలకాకాఖూచ్ఛిష్టం జగ్ధ్వా శ్వనకులస్య చ ।

కేశకీటావపన్నం చ పిబేద్ బ్రాహ్మీం సువర్చలామ్ ॥ (MDహ్ ౧౧.౧౫౯)

[౩౯౨] ఇతి । విష్ణుర్ అపి ।

బిడాలకాకనకులాఖూచ్ఛిష్టభోజనే బ్రాహ్మీం సువర్చలాం పిబేత్ । శ్వోచ్ఛిష్టాశనే దినమ్ ఏకమ్ ఉపోషితః పఞ్చగవ్యం పిబేత్ । పఞ్చనఖవిణ్మూత్రాశనే సప్తరాత్రమ్ । ఆమశ్రాద్ధాశనే త్రిరాత్రం పయసా వర్తేత । బ్రాహ్మణః శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । [౩౯౩] దినమ్ ఏకం చోదకే వసేత్ । మధుమాంసాశనే ప్రాజాపత్యం సప్తరాత్రమ్ । వైశ్యోచ్ఛిష్టభోజనే పఞ్చరాత్రమ్ । రాజన్యోచ్ఛిష్టభోజనే త్రిరాత్రమ్ । రాజన్యః శూద్రోచ్ఛిష్టాశి పఞ్చరాత్రమ్ । వైశ్యోచ్ఛిష్టాశీ త్రిరాత్రమ్ । వైశ్యః శూద్రోచ్ఛిష్టాశీ చ । చణ్డాలాన్నం భుక్త్వా త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । సిద్ధాన్నం భుక్త్వా పరాకమ్" ఇతి (VఇDహ్ ౫౧.౪౬–౫౯) ।

ఉశనా అపి ।

బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టభోజనే ప్రాణాయామశతం కుర్యాత్ । క్షత్రియోచ్ఛిష్టభోజనే ప్రాణాయామసహస్రమ్ । వైశ్యోచ్ఛిష్టభోజనే దశసహస్రం ప్రాణాయామమ్ । మతిపూర్వం ప్రాజాపత్యమ్ అతికృచ్ఛ్రం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం చ । శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే సప్తరాత్రం యవాగూపానమ్ । మతిపూర్వం చత్ పరాకః । ఏవం ద్విజాత్యుచ్ఛిష్టభోజనే శూద్రాణాం చ । బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టానామ్ అపాం పానే షోడశ్ ప్రాణాయామాన్ ధారయేత్ । [౩౯౪] క్షత్రియాణాం త్రింశత్ వైశ్యానాం చత్వారింశత్ । శూద్రాణాం కుశవారిపానం త్ర్యహమ్ । బుద్ధిపూర్వం చత్ త్ర్యహం చతురహం పఞ్చరాత్రం సప్తరాత్రం చ పఞ్చగవ్యపానం క్రమేణ । అన్త్యజానామ్ ఉచ్ఛిష్టభోజనే బుద్ధిపూర్వం మహాసాన్తపనమ్ । అబుద్ధిపూర్వే చాన్ద్రాయణ ॥ ఇతి । (Uశ్Sమ్ 3.౨౦–3౨)

మనుర్ అపి ।

శూద్రోచ్ఛిష్టాశ్ పీత్వాపః కుశవారి పిబేత్ త్ర్యహమ్ ।

అభోజ్యానాం తు భుక్త్వాన్నం స్త్రీఈశూదోచ్ఛిష్టమ్ ఏవ చ ॥

జగ్ధ్వా మాంసమ్ అభక్ష్యం చ సప్తరాత్రం యవాన్ పిబేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౪౮–౫౨)

జాతూకర్ణ్యో ‘పి ।

జమ్బూకకాకమార్జారశ్వగోధానాం గవామ్ అపి ।

మత్యోచ్ఛిష్టం ద్విజో భుక్త్వా కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ॥

[౩౯౫] ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

విప్రార్ధం క్షత్రియస్య స్యాత్ వైశ్యానాం చ తదర్ధకమ్ ।

తదర్ధమ్ ఏవ శూద్రాణాం ప్రాయశ్చిత్తం విదుర్ బుధాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౧౯)

బృహద్విష్ణుః: “బ్రాహ్మణః శూద్రోచ్ఛిష్టాశనే సప్తరాత్రం పఞ్చగవ్యం పిబేత్ । వైశ్యోచ్ఛిష్టాశనే పఞ్చరాత్రమ్ । రాజన్యోచ్ఛిష్టాశనే త్రిరాత్రమ్ । బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనే ఏకాహమ్” ఇతి (VఇDహ్ ౫౧.౫౦–౫౩) । శఙ్ఖలిఖితౌ: “బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనే మహావ్యాహృతిభిర్ అభిమన్త్ర్యాపః పిబేత్ । క్షత్రియోచ్ఛిపాశనే బ్రాహ్మీరసపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ వర్తయేత్ । వైశ్యోచ్ఛిష్టభాజనం త్రిరాత్రోపోషితో [౩౯౬] బ్రాహ్మీం సువర్చలాం పిబేత్ । శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే షడ్రాత్రమ్ అభోజనమ్” ఇతి । యమః ।

భుక్త్వా సహ బ్రాహ్మణేన ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి ।

బూభుజా సహ భుక్త్వాన్నం తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥

వైశ్యేన సహ భుక్త్వాన్నమ్ అతికృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ।

శూద్రేణ సహ భుక్త్వాన్నం చాన్ద్రాయణమ్ అథాచరేత్ ॥ ఇతి । (Yఅసమ్ ౬.౧–౨)

ఆపస్తమ్బః: “శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే తు సప్తరాత్రమ్ అభోజనమ్ । స్త్రీణామ్” ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౯.౨౬.౪–౫) । శఙ్ఖః ।

శూద్రోచ్ఛిష్టాశనే మాసం పక్షమ్ ఏకం తథా విశః ।

క్షత్రియస్య తు సప్తాహం బ్రాహ్మణానాం తథా దినమ్ ॥ (Śఅఙ్Sమ్ ౧౭.౪౨)

[౩౯౭] ఇతి । వృద్ధయమః ।

మాతా వా భగినీ వాపి భార్యా వాన్యాశ్ చ యోషితః ।

న తాభిః సహ భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి । (Yఅసమ్ ౬.౯)

ఆపస్తమ్బః ।

చణ్డాలపతితాదీనామ్ ఉచ్ఛిష్టాన్నస్య భక్షణే ।

చాన్ద్రాయణం చరేద్ విప్రః క్షత్రః సాన్తపనం చరేత్ ॥

షడ్రాత్రం చ త్రిరాత్రం చ వర్ణయోర్ అనుపూర్వశః ।\ ఇతి । (Āప్Sమ్ ౩.౬౩–౬౪)

వృద్ధశాతాతపః ।

పీతశేషం తు యత్ కించిద్ భాజనే సుఖనిఃసృతమ్ ।

అభోజ్యం తద్ విజానీయాద్ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥

పీతోచ్ఛిష్టం తు పానీయం పీత్వా తు బ్రాహ్మణః క్వచిత్ ।

త్రిరాత్రం తు వ్రతం కుర్యాద్ వామహస్తేన వా పునః ॥

[౩౮౭] ఇతి । శాతాతపః ।

శూద్రస్యోచ్ఛిష్టభోజీ తు త్రిరాత్రోపోషితః శుచిః ।

సురాభాణ్డోదకం పిత్వా ఛర్దితో ఘృత సేవకః ॥

అహోరాత్రోపవాసేన శుద్ధిమ్ ఆప్నోతి వై ద్విజః ॥ ఇతి । (ŚĀSम् ४.२७)

షట్త్రింశన్మతే ।

దీపోచ్ఛిష్టం తు యత్ తైలం రాత్రౌ రథ్యాహృతం తు యత్ ।

అభ్యఙ్గాచ్ చైవ యచ్ ఛిష్టం భుక్త్వా నక్తేన శుధ్యతి ॥ ఇతి ।

అత్ర బాలోచ్ఛిష్టప్రసఙ్గాద్ ఉదాహృతేషు వచనేష్వ్ ఏకస్మిన్ విషయే శ్రూయమాణానాం బహూనాం వ్రతానామ్ ఆవృత్తితారతమ్యవిషయత్వేన వ్యవస్థా వర్ణనీయా ॥ ౬ ॥

భుక్తోచ్ఛిష్టభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ పఙ్క్త్యుచ్ఛిష్టభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విప్రాణాం సహ భోజనే ।

యద్య్ ఏకో ఽపి త్యజేత్ పాత్రం శేషమ్ అన్నం న భోజయేత్ ॥ ౭ ॥

మోహాద్ భుఞ్జీత యస్ తత్ర పఙ్క్తావ్ ఉచ్ఛిష్టభాజనే ।

ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్ విప్రః కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం తథా ॥ ౮ ॥

[౩౮౯] ఇతి । ఏకో విప్రః సహసా స్వభోజనే సమాప్తే వా భోజనమధ్యే యేన కేనచిద్ విఘ్నేన వా భోజనపాత్రం పరిత్యజ్య ఇతరేషు విప్రేషు భుఞ్జానేష్వ్ ఏవ సత్సు స్వయమ్ ఉత్థాయ యది

గచ్ఛేత్ తదా విప్రాన్తరైః స్వస్వపత్రేషు భుక్తావశిష్టమ్ అన్నం న భోక్తవ్యమ్ । తద్ ఇమం శాస్త్రీయనిషేధమ్ అజ్ఞాత్వా యో భుఙ్క్తే స సాన్తపనం చరేత్ । నిమిత్తస్యాల్పత్వాద్ అత్ర ద్విరాత్రసాన్తపనం వేదితవ్యమ్ । అస్మిన్న్ ఏవ విషయే సమానం వ్రతం స్మృత్యన్తరే దర్శితమ్ ।

యస్ తు భుఙ్క్తే ద్విజః పఙ్క్తావ్ ఉచ్ఛిష్టాయామ్ కదాచన ।

అహోరాత్రోషితో భూత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ ఇతి । (Aఙ్Sమ్ ౫.౧)

వహ్న్యాదివ్యవధానే పఙ్క్త్యుచ్ఛిష్టదోషో నాస్తి । ఏతచ్ చాచారకాణ్డే దర్శితమ్ ॥ ౭–౮ ॥

అభినవక్షీరాదిభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

పీయూషం శ్వేతలశునం వృన్తాకఫలగృఞ్జనే ।

పలాణ్డువృక్షనిర్యాసదేవస్వకవకాని చ ॥ ౯ ॥

ఉష్ట్రీక్షీరమ్ అవిక్షీరమ్ అజ్ఞానాద్ భుఞ్జతే ద్విజః ।

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసేన పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ ౧౦ ॥ ఇతి ।

పీయూషమ్ అభ్నవం పయః । పయసో ‘భినవత్వం ప్రసవకాలీనత్వమ్ ఇత్య్ ఏకే । దశాహాన్తఃపాతిత్వమ్ ఇత్య్ అపరే । దశాహాద్ ఊర్ధ్వమ్ అపి [౪౦౦౦] ప్రసవప్రయుక్తరక్తాద్యార్ద్రతాసద్భావకాలీనత్వమ్ ఇతి కేచిత్ । శ్వేతశబ్దో లశునవృన్తాకాభ్యాం సంబధ్యతే । తేన రక్తలశునకృష్ణవృన్తాకాదౌ నేదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । గృఞ్జనం పత్రవిశేషః । యదీయం చూర్ణం గాయకాః కణ్ఠశుద్ధ్యర్థం భక్షయన్తి । వేశ్యాశ్ చ మదాద్యర్థమ్ । మూలవిశేషో వా గాజరాపరపర్యాయః । పలాణ్డుః స్థూలకన్దో లశునవిశేషః । వృక్షనిర్యాసో హిఙ్గుకర్పూరాదివ్యతిరిక్తః, హిఙ్గ్వాదీనాం భోజ్యత్వాభ్యనుజ్ఞానాత్ । దేవతార్థమ్ ఉపకల్పితే క్షేత్రాదావ్ ఉత్పన్నమ్ అన్నం దేవస్వమ్ । కవకం భూమౌ ఛత్రాద్యాకారేణోత్పన్నం శిలీన్ధ్రశబ్దవాచ్యమ్ । పీయూషాదిభోజీ త్రిరాత్రమ్ ఉపోష్య చతుర్థే దివసే పఞ్చగవ్యం పిబేత్ । మతిపూర్వే తు భోజనే మనుర్ ఆహ ।

ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటమ్ ।

పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ ద్విజః ॥ (MDహ్ ౫.౧౯)

[౪౦౧] ఇతి । అమతిపూర్వే స ఏవాహ ।

అమత్యైతాని షడ్ జగ్ధ్వా కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ।

యతిచాన్ద్రాయణం వాపి శేషేషూపవసేద్ అహః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౫.౨౦)

తత్ర సప్తరాత్రాత్మకం సాన్తపనం వేదితవ్యమ్, “అబుద్ధిపూర్వే సాన్తపనం సప్తరాత్రం వా” (GDహ్ ౨౩.౨౫) ఇతి గౌతమేన సప్తరాత్రోపవాససమవికల్పస్మరణాత్ । ఏవం చ సతి మూలవచనోక్తత్ర్యహోపవాసో భక్షితోద్గారితవిషయో ద్రష్టవ్యః । చాన్ద్రాయణం త్వ్ ఆవృత్తివిషయమ్ । “శేషేషూపవసేద్ అహః” ఇత్య్ ఏతత్ కుసుమ్బాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ । తథా చ చతుర్వింశతిమతే ।

పలాణ్డుం శ్వేతవృన్తాకం కుసుమ్భం వనకుక్కుటమ్ ।

నాలికాం బాలపుష్పం చ భుక్త్వా దినమ్ అభోజనమ్ ॥ ఇతి ।

న చైతస్య పలాణ్డోర్ మూలవచనవిరోధః శఙ్కనీయః, అవాన్తరజాతిభేదేన వ్యవస్థాపనాత్, “పలాణ్డోర్ దశ జాతయః” [౪౦౨] ఇత్య్ అభిధానాత్ । యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్: “లశునపలాణ్డుగృఞ్జన-భక్షణే సావిత్ర్యష్టసహస్రేణ మూర్ధ్ని సంపాతాన్ నయేత్” ఇతి, తద్ బలాత్కారేణానిచ్ఛతో భక్షణవిషయమ్ । తద్దైకసాధ్యవ్యాధ్యుపశమనార్థం భక్షణవిషయం వా । అత ఏవానన్తరం తేనైవోక్తమ్: “ఏతాన్య్ ఏవాతురస్య భిషక్క్రియాయామ్ అప్రతిషిద్ధాని భవన్తి । యాని చాన్యాన్య్ ఏవంప్రకారాణి తేష్వ్ అప్య్ అదోషః” ఇతి । యాని తు వ్రతాన్తరాణ్య్ అనుక్రాన్తపీయూషాదివిషయే మునిభిః స్మర్యన్తే తేషు సర్వేషు వ్రతగౌరవానుసారేణ వృత్తిగౌరవవిషయత్వం కల్పనీయమ్ । వ్రతాన్తరాణి తు లిఖ్యన్తే । తత్ర శాతాతపః ।

లశునం గృఞ్జనం జగ్ధ్వా పాణ్డుం చ తథా శునీమ్ ।

ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ గ్రామ్యం కుక్కుటమ్ ఏవ చ ॥

ఉష్ట్రీం చ మహిషీం భాసీం రాసభీక్షీరభోజనాత్ ।

ఉపనయనం పునః కుర్యాత్ తప్తకృచ్ఛ్రం చరేన్ ముహుః ॥ ఇతి । (ŚఆSమ్ ౫.3)

యాజ్ఞవల్క్యః ।

పలాణ్డుం విడ్వరాహం చ ఛత్రాకం గ్రామకుక్కుటమ్ ।

[౪౦3] లశునం గృఞ్జనం చైవ జగ్ధ్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౭౬)

బృహద్యమః ।

నాలికాం నాలికేరీం చ శ్లేష్మాతకఫలాని చ ।

భూతృణం శుగ్రుకం చైవ ఖట్వాఙ్గం కవకం తథా ||

ఏతేషాం భక్షణం కృత్వా ప్రాజాపత్యం చరేద్ ద్విజః | ఇతి | (YఅSమ్ ౩.౪౯)

విష్ణుః: "శునాం మాంసాశనే చ | ఛత్రాకకవకాశనే సాన్తపనమ్ | యవగోధూమజం పయోవికారం స్నేహోక్తం చ శుష్కఖాణ్డవం చ వర్జయిత్వా పర్యుషితం ప్రాశ్యోపవసేత్ | వ్రశ్చనామేధ్యప్రభవాన్ లోహితాంశ్ చ వృక్షనిర్యాసాన్ | శేలుం చ వృథాకృసరసంయావపాయసాపూప-శష్కులీశ్ చ దేవాన్నాని హవీంషి చ | గో' జావిమహిషీవర్జం సర్వపయాంసి చ | అనిర్దశాహైతాన్య్ అపి చ | స్యన్దినీసన్ధినీవివత్సాక్షీరం చ | [౪౦౪] అమేధ్యభుజశ్ చ | దధివర్జం కేవలం సర్వశుక్తాని | బ్రహ్మచర్యాశ్రమీ శ్రాద్ధాశనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | దినమ్ ఏకం చోదకే వసేత్" ఇతి (VఇSమ్ ౫౧.౩౩–౪౪) | యమో 'పి |

లశునం చ పలాణ్డుం చ గృఞ్జనం కవకాని చ |

చతుర్ణాం భక్షణం కృత్వా తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి || ఇతి | (YఅSమ్ ౩.౧౯)

కూర్మపురాణే |

అలాబుం కింశుకం చైవ భుక్త్వాప్య్ ఏతద్ వ్రతం చరేత్ |

ఉదుమ్బరం చ కామేన తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి || ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౩౩.౨౧)

శఙ్ఖలిఖితౌ: "లశునపలాణ్డు గృఞ్జనక్రియాతుకుసుమ్భభక్షణే ద్వాదశరాత్రం పయః పిబేత్ | అలాబుశుగ్రుశ్లేష్మాతకకోవిదారఘనఛత్రాకవృతాకభక్షణే పఞ్చగవ్యం పిబేత్" ఇతి | చతుర్వింశతిమతే 'పి |

లశునం గృఞ్జనం చైవ తృణరాజఫలం తథా |

వల్లీం చైవ ద్విజో భుక్త్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ||

కన్దమూలఫలాదీని అజ్ఞానాద్ భక్షయేత్ తు యః |

ఉపవాసో భవేత్ తస్య పరాశరవచో యథా || ఇతి |

తథా |

స్త్రీక్షీరం తు ద్విజః పీత్వా కథంచిత్ కామమోహితః |

పునః సంస్కృత్య చాత్మానం ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ || ఇతి |

సంవర్తః |

అజోష్ట్రీసన్ధినీక్షీరం మృగాణాం వనచారిణామ్ |

అనిర్దశాహగోశ్ చైవ పీత్వా దినమ్ అభోజనమ్ || ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౦౬)

|| ౯–౧౦ ||

పూర్వత్ర గోమాంసస్యైవ భక్షణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్ | న త్వ్ అన్యస్య | ఇదానీం మాంసాన్తరస్య భక్షణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

మణ్డూకం భక్షయిత్వా తు మూషికామాంసమ్ ఏవ చ |

జ్ఞాత్వా విప్రస్ త్వ్ అహోరాత్రం యావకాన్నేన శుధ్యతి || ౧౧ ||

అజ్ఞానకృత సకృద్భక్షణే వ్రతమ్ ఇదమ్ అవగన్తవ్యమ్ | అసకృద్భక్షణే తు ఉశనసోక్తం ద్రష్టవ్యమ్: “బలాకప్లవహంసకంటకచక్రవాకఖఞ్జరీటగృహకపోతభారచటక-రక్తపాదోలూకశుకసారస-[౪౦౬]-టిట్టిభమద్గుచాషభాసజాలపాదనక్రక్రుచికవికృతమత్స్య-క్రవ్యాదామేధ్యానాం భక్షణే పఞ్చగవ్యం పిబేత్ త్రిరాత్రమ్” ఇతి (Uష్Sమ్ ౨.౧౭) | శఙ్ఖలిఖితౌ మతిపూర్వే ప్రత్యాహతుః |

బకబలాకహంసప్లవచక్రవాకఖఞ్జరీటకాకకారణ్డవకటభారకచటక-గృహకపోతశుకసారసటిట్టిభోలూకరక్తపాదజాలపాదచాషభాసమద్గుశిశుమార-నక్రమకరతిమితిమిఙ్గిల నకులబిడాలసర్పమణ్డూకమూషకవల్మీకాదిమాంస-భక్షణే ద్వాదశాహమ్ అనాహారః | పిబేద్ వా గోమూత్రయావకమ్ | ఇతి |

ఏతచ్ చ కామకృతాభ్యాసవిషయమ్ | కామకృతసకృద్భక్షణే తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

[౪౦౭] దేవతార్థం హవిః శిగ్రుం లోహితాన్ వ్రశ్చనాంస్ తథా |

అనుపాకృతమాంసాని విడ్జాని కవకాని చ ||

క్రవ్యాదపక్షిదాత్యూహశుకప్రతుదటిట్టిభాన్ |

సారసైకశఫాన్ హంసాన్ సర్వాంశ్ చ గ్రామవాసినః ||

కోయష్టిప్లవచక్రాహ్వబలాకాబకవిష్కిరాన్ |

వృథాకృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీః ||

కలవిఙ్కం సకాకోలం కురరం రజ్జుదాలకమ్ ।

జాలపాదాన్ ఖఞ్జరీటాన్ అజ్ఞాతాంశ్ చ మృగద్విజాన్ ॥

చాషాంశ్ చ రక్తపాదాంశ్ చ సౌనం వల్లూరమ్ ఏవ చ ।

మత్స్యాంశ్ చ కామతో జగ్ధ్వా సోపవాసస్ త్ర్యహం వసేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౧౭౧–౭౫)

విష్ణుస్ తు జీవవిశేషేణ వ్యవస్థితం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

ఖరోష్ట్రకాకశ్వహంసాశనే చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ । ప్రాశ్యాజ్ఞాతం సూనాస్థం శుష్కమాంసం చ । క్రవ్యాదమృగపక్షిమాంసాశనే తప్తకృచ్ఛ్రమ్ । కవిఙ్కప్లవహంసచక్రాహ్వసారసరజ్జుదాలకదాత్యూహశుకసారికాబకబలాక-కోకిల-[౪౦౮]-ఖఞ్జరీటాశనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । ఏకశఫోభయదన్తాశనే చ । తిత్తిరికపిఞ్జలలావకవర్తికామయూరవర్జం సర్వపక్షిమాంసాశనే చాహోరాత్రమ్ । కీటాశనే దినమ్ ఏకం బ్రాహ్మీం సువర్చలాం పిబేత్ । శునో మాంసాశనే చ । ఇతి ।

(VఇDహ్ ౫౧.౨౬–33)

శఙ్ఖస్ తు భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగపురఃసరమ్ అభక్ష్యేషు ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

భుక్త్వా పలాణ్డుం లశునం మద్యం చ కవకాని చ ।

నారం శౌనం తథా మాంసం విడ్వరాహం ఖరం తథా ॥

గామ్ అశ్వం కుఞ్జరోష్ట్రౌ చ సర్వాన్ పఞ్చనఖాంస్ తథా ।

క్రవ్యాదం కుక్కుటం గ్రామ్యం కుర్యాత్ సంవత్సరవ్రతమ్ ॥

భక్ష్యాః పఞ్చనఖాస్ త్వ్ ఏతే గోధాకచ్ఛపశల్యకాః ।

ఖఢ్గం చ శశకం చైవ తాన్ భుక్త్వా నాచరేద్ వ్రతమ్ ॥

[౪౦౯] హంసం మద్గుం చ కాకోలం కాకం చ ఖఞ్జరీటకాన్ ।

మత్స్యాదాంశ్ చ తథా మత్స్యాన్ బలాకాః శుకసారికాః ॥

చక్రవాకం ప్లవం కోకం మణ్డూకం భుజగం తథా ।

మాసమ్ ఏకం వ్రతం కుర్యాత్ భూయశ్ చ న చన్ భక్షయేత్ ॥

రాజీవాన్ సింహతుణ్డాంశ్ చ సశల్కాంశ్ చ తథైవ చ ।

పాఠీనరోహితౌ చాపి భక్ష్యా మత్స్యేషు శ్రాద్ధికాః ॥

స్థలేచరాంశ్ చ జలజాన్ ప్రతుదాన్ నఖవిష్కిరాన్ ।

రక్తపాదాంస్ తథా జగ్ధ్వా సప్తాహం వ్రతమ్ ఆచరేత్ ॥

తిత్తిరిం చ మయూరం చ లావకం చ కపిఞ్జలమ్ ।

వార్ధ్రీణసం వర్తుకం చ భోజ్యాన్ ఆహ యమః సదా ॥

భుక్త్వా చోభ్యతోదన్తాంస్ తథైవైకశఫాన్ అపి ।

దంష్ట్రిణశ్ చ తథా భుక్త్వా మాంసం మాసం సమాచరేత్ ॥

మాహిషం చాజమ్ ఔరభ్రం మార్గం రౌరవమ్ ఏవ చ ।

[౪౧౦]భక్ష్యం మాంశం సముద్దిష్టం యచ్ చ వై పార్షతం భవేత్ ॥

వారాహం చ తతో భుక్త్వా మహారణ్యనివాసినమ్ ।

మాంసమ్ అజ్ఞానతో భుక్త్వా మాసం ప్రోక్తం సమాచరేత్ ॥

శునో మాంసం శుష్కమాంసమ్ ఆత్మార్థే చ తథా కృతమ్ ।

భుక్త్వా మాసవ్రతం కుర్యాత్ ప్రయతః సుసమాహితః ॥ ఇతి । (Śఅజ్Sమ్ ౧౭.౧౯)

అత్ర శ్రుత్వా వ్రతవిశేషా ఆవృత్తితారతమ్యవిషయత్వేన వ్యవస్థాపనీయాః ॥ ౧౧ ॥

“శూద్రాన్నం సూతకాన్నం చ” (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౪) ఇత్య్ అత్ర బ్రాహ్మణస్య శూద్రాన్నభోజననిషేధమ్ అభిప్రేత్య తత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ । తేనైవ న్యాయేన హీనవర్ణత్వసామ్యాత్,”"రాజాన్నం హరతే తేజః” (YఅSమ్ ౧.౫౬) ఇత్యాదిశాస్త్రాచ్ చ క్షత్రియాద్యన్నేభజనే ‘పి విప్రస్య ప్రాయశ్చిత్తం ప్రసజ్యేత అతస్ తదపనుత్తయే క్షత్రియాద్యన్నభోజనమ్ అనుజానాతి ।

క్షత్రియశ్ చాపి వైశ్యశ్ చ క్రియావన్తౌ శుచివ్రతౌ ।

తద్గృహే తు ద్విజైర్ భోజ్యం హవ్యకవ్యేషు నిత్యశః ॥ ౧౨ ॥ ఇతి ।

క్రియావన్తౌ విహితాధ్యయన యజనాదియుక్తౌ । శుచివ్రతౌ వ్రతం స్మార్తో ధర్మః । తచ్ చ యథావిధ్యనుష్ఠితం శుచి భవతి । [౪౧౧] తద్యుక్తౌ శుచివ్రతౌ । శ్రౌతస్మార్తధర్మనిష్ఠయోః క్షత్రియవైశయోర్ గృహేషు హవ్యే కవ్యే వా శిష్టైర్ విప్రైర్ భోక్తవ్యమ్ । క్రియావన్తౌ శుచివ్రతావ్ ఇతి విశేషణాత్ అతద్విధక్షత్రియాదివిషయాణి తదన్ననిషేధశాస్త్రాణీత్య్ అవగన్తవ్యమ్ । తథా చ చతుర్వింశతిమతే తదన్ననిషేధమ్ అభిప్రేత్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ ।

సహస్రం తు జపేద్ దేవ్యాః క్షత్రియస్యాన్నభోజనే ।

తథోపవాసం వైశ్యస్య సహస్రం సార్ధమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి ॥

॥ ౧౨ ॥

క్షత్రియాన్నవత్ శూద్రాన్నస్యాపి ఘృతాదిద్రవ్యవిశేషరూపస్యాభ్యనుజ్ఞామ్ ఆహ ।

ఘృతం తైలం తథా క్షీరం భక్ష్యం స్నేహేన పాచితమ్ ।

గత్వా నదీతటే విప్రో భుఞ్జీయాత్ శూద్రభోజనమ్ ॥ ౧౩ ॥ ఇతి ।

స్నేహపాచితం పూరికాశష్కుల్యాది । భుజ్యతే ఇతి భోజనం భోజ్యద్రవ్యమ్ । శూద్రస్య సంబన్ధి భోజనం శూద్రభోజనమ్ । తాదృశఘృతాదికం యదా భోక్తవ్యం భవతి తదా క్షత్రియాదిగృహేష్వ్ ఇవ న శూద్రగృహే భోక్తవ్యమ్ । కిం తర్హి తద్ గృహీత్వా శూద్రగృహాన్ నిర్గత్య నదీతీరాదౌ భుఞ్జీత । ఏతచ్ చ క్షత్రియాదివర్ణత్రయభోజనస్యాభ్యనుజ్ఞానం మార్గశ్రాన్త్యాదౌ పూర్వవర్ణాసంభవే వేదితవ్యమ్ । ఆపది [౪౧౨] యావతా వినా ప్రాణరక్షణం న భవతి తావద్ అన్నమ్ అనుజ్ఞాయతే । న తు తతో ‘ధికమ్ । అత ఏవ ఛన్దోగా ఉద్గీథపర్వణ్య్ ఉషస్తికాణ్డే పర్మామ్ ఆపదం ప్రాప్తస్యోషస్తేర్ గజోచ్ఛిష్టానాం పునర్ గజపాలోచ్ఛిష్టానాం కుల్మాషాణాం జీవనాయ భక్షణం తతో ‘ధికస్య తదీయోచ్ఛిష్టోదకపానస్య ప్రైషేధం చామనన్తి: “హన్తానుపానమ్ ఇతి ఉచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాద్ ఇత్య్ హోవాచ । నాస్విద్ ఏతే ‘ప్య్ ఉచ్ఛిష్టా ఇతి న వా అజీవిష్యమ్ ఇమా న ఖాదన్న్ ఇతి హోవాచ । కామో మ ఉదకపానమ్ ఇతి” (Cహ్Uప్ ౧.౧౦.౩–౪) ఇతి ఏతచ్ చ । [౪౧౩] “సర్వాన్ నానుమతిశ్ చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్” (Bర్Sఊ ౩.౪.౨౮) ఇత్య్ అస్మిన్ వైయ్యాసికే సూత్రే సమ్యగ్ మీమాంసితమ్ । స్మృతిశ్ చ భవతి ।

జీవితాత్యయమ్ ఆపన్నో యో ‘న్నమ్ అత్తి యతస్ తతః ।

లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమ్ ఇవామ్భసా ॥ (MDh ౧౦.౧౦౪)

[౪౧౪] ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ఆపద్గతః సంప్రగృహ్ణన్ భుఞ్జానో ‘పి యతస్ తతః ।

లిప్యతే నైనసా విప్రో జ్వలనార్కసమో హి సః ॥ ఇతి । (YDh ౩.౪౧)

ఏతద్ ఏవానేకోపాఖ్యానపురఃసరం మనుర్ ఆహ ।

సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాద్ బ్రాహ్మణస్ త్వ్ అనయం గతః ।

పవిత్రం దుష్యతీత్య్ ఏతద్ ధర్మతో నోపపద్యతే ॥

నాధ్యాపనాద్ యాజనాద్ వా గర్హితాద్ వా ప్రతిగ్రహాత్ ।

దోషో భవతి విప్రాణాం జ్వలనార్కసమా హి తే ॥

జీవితాత్యయమ్ ఆపన్నో యో ‘న్నమ్ అత్తి యతస్ తతః ।

ఆకాశమ్ ఇవ పఙ్కేన న స పాపేన లిప్యతే ॥

అజీగర్తః సుతం హన్తుమ్ ఉపాసర్పద్ బుభుక్షితః ।

న చాలిప్యత దోషేణ క్షుత్ప్రతీకారమ్ ఆచరన్ ॥

[౪౧౫] శ్వమాంసమ్ ఇచ్ఛన్న్ ఆర్తో ‘త్తుం ధర్మాధర్మవిచక్షణః ।

ప్రాణానాం రక్షణార్థాయ వామదేవో న లిప్తవాన్ ॥

భరద్వాజః క్షుధార్త్తస్ తు సపుత్రో నిజనే వనే ।

బహ్వీర్ గాః ప్రతిజగ్రాహ వృధోస్ తక్ష్ణో మహాతపాః ॥

క్షుధార్త్తశ్ చాత్తుమ్ అభ్యాగాద్ విశ్వామిత్రః శ్వజాఘనీమ్ ।

[౪౧౬] చణ్డాలహస్తాద్ ఆదాయ ధర్మాధర్మవిచక్షణః ॥ ఇతి । (MDh ౧౦.౧౦౨-౧౦౮

స్నేహపాచితేత్య్ అనేనారనాలాదయ ఉపలక్ష్యన్తే । తథా చ చతుర్వింశతిమతే ।

ఆరనాలం తథా క్షీరం కన్దుకం దధి సక్తవః ।

స్నేహపక్వం చ తక్రం చ శూద్రస్యాపి న దుష్యతి ॥ ఇతి ।

అఙ్గిరాశ్ చ శూద్రప్రతిగ్రహం ప్రక్రమ్యాహ ।

మాంసం దధి ఘృతం ధాన్యం క్షీరమ్ ఆజ్యమ్ అథౌషధమ్ ।
గుడో తసస్ తథోదశ్విద్ భోజ్యాన్య్ ఏతాని నిత్యశః ॥
అశృతం చారనాలం చ కాన్దుకాః సక్తవస్తిలాః ।
ఫలాని పిణ్యాకమ్ అథోగ్రాహమ్ ఔషధమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (Aజ్Sమ్ 3.౪౦)

॥ ౧3 ॥

ఘృతాద్యన్నభోజనే హేయోపాదేయౌ శూద్రౌ వివినక్తి ।

మద్యమాంసరతం నిత్యం నీచకర్మప్రవర్తకమ్ ।
తం శూద్రం వర్జయేద్ విప్రః శ్వపాకమ్ ఇవ దూరతః ॥ ౧౪ ॥
ద్విజశుశ్రూషణరతాన్ మద్యమాంసవివర్జితాన్ ।
స్వకర్మణి రతాన్ నిత్యం న తాన్ శూద్రాన్ త్యజేత్ ద్విజః ॥ ౧౫ ॥

[౪౧౭] ఇతి ।జాతిశూద్రాః నీచాః ప్రతిలోమజాః సూతమాగధాదయః । తేషాం కర్మ అశ్వసారథ్యాది । తస్య ప్రవర్తకాః తేన జీవితాః । తాదృశాత్ శూద్రాత్ శ్వపాకాదివత్ ఘృతాదికం న స్వీకార్యమ్ । యే తు మార్గవర్తినః శూద్రా విహితే పాకయజ్ఞాదికర్మణి నిరతాః తాన్ శూద్రాన్ ఘృతాదిభోజనే న పరిత్యజేత్ ॥ ౧౪–౧౫ ॥

"శూద్రాన్నం సూతకాన్నం చ" (Pఆర్Sమ్ ౯.3౧) ఇత్య్ అత్ర సూతకాన్నస్య సామాన్యేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ । ఇదానీం సూతకిజాతివిశేషాన్ అనూద్య తత్ర వ్రతవిశేషాణ్ ప్రశ్నపూర్వకమ్ ఆహ ।

అజ్ఞానాద్ భుఞ్జతే విప్రాః సూతకే మృతకే ‘పి వా।
ప్రాయశ్చిత్తం కథం తేషాం వర్ణే వర్ణే వినిర్దిశేత్ ॥ ౧౬ ॥
గాయత్ర్యష్టసహస్రేణ శుద్ధిః స్యాత్ శూద్రసూతకే।
వైశ్యే పఞ్చసహస్రేణ త్రిసహస్రేణ క్షత్రియే ॥ ౧౭
బ్రాహ్మణస్య యదా భుఙ్క్తే ద్వే సహస్రే తు దాపయేత్।
అథ వా వామదైవ్యేన సామ్నైవైకేన శుధ్యతి ॥ ౧౮ ॥ ఇతి।

సూతకినః శూద్రస్యాన్నం విప్రో భుక్త్వాష్టౌ సహస్రాణి గాయత్రీం జపేత్। సూతకినో విశో ‘న్నం భుక్త్వా పఞ్చసహస్రగాయత్రీజపేన [౪౧౮] శుద్ధిః। క్షత్రియే సూతకిని సతి తదన్నం భుక్త్వా త్రిసహస్రగాయత్రీజపం కుర్యాత్। సూతకినో బ్రాహ్మణస్యాన్నం యో భుఙ్క్తే తం ప్రతి ద్విసహస్రగాయత్రీజపం విదధ్యాత్। “కయానశ్ చిత్ర ఆభువత్” (RV ౩.౬.౨౪.౧) ఇత్య్ అస్యామ్ ఋచ్య్ ఉత్పన్నః సామగానాం ప్రసిద్ధో గానవిశేషో వామదేవ్యం సామ। తస్యైకస్య సామ్నః సకృజ్జపో ద్విసహస్రగాయత్రీజపేన వికల్ప్యతే। ఏతే చ జపరూపా వ్రతవిశేషా అశక్తవిషయే వేదితవ్యాః। శక్తం ప్రతి తు ఛాగలేయ ఆహ।

అజ్ఞానాద్ భుఞ్జతే విప్రాః సూతకే మృతకే తథా।
ప్రాణాయామశతం కృత్వా శుధ్యన్తే శూద్రసూతకే॥
వైశ్యే షష్టిర్ భవేద్ రాజ్ఞి వింశతిర్ బ్రాహ్మణే దశ।
ఏకాహం చ త్ర్యహం పఞ్చ సప్తరాత్రమ్ అభోజనమ్॥
తతః శుద్ధిర్ భవేత్ తేషాం పఞ్చగవ్యం పిబేత్ తతః। ఇతి।

బ్రాహ్మణాదిక్రమేణైకాహత్ర్యహాదయో యోజ్యాః। యత్ తు మార్కణ్డేయేనోక్తమ్,

భుక్త్వాన్నం బ్రాహ్మణాశౌచే చరేత్ సాన్తపనం ద్విజః॥
వైశ్యాశౌచే తథా భుక్త్వా మహాసాన్తపనం చరేత్।
శూద్రాశౌచే తథా భుక్త్వా ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ (Mఆర్Pఉ ౧.౧౪–౧౫)

[౪౧౯] ఇతి, ఏతత్ తు కామకారవిషయమ్। యచ్ చ శఙ్ఖేనోక్తమ్,

శూద్రస్య సూతకే భుక్త్వా షణ్మాసాన్ వ్రతమ్ ఆచరేత్।
వైశ్యస్య చ తథా భుక్త్వా త్రీన్ మాసాన్ వై వ్రతం చరేత్॥

క్షత్రియస్య తథా భుక్త్వా ద్వౌ మాసౌ వ్రతమ్ ఆచరేత్ ।

బ్రాహ్మణస్య తథాశౌచే భుక్త్వా మాసం వ్రతం చరేత్ ॥ (ఽఅజ్ఽమ్ ౧.౩౮–౪౧)

ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్ । యద్ అపి గర్గేణోక్తమ్,

శావే చ సూతకే చైవ మత్యా భుక్త్వైన్దవం చరేత్ ।

మత్యాభ్యాసే తథా కుర్యాత్ కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్ ॥

త్ర్యహం వా కామతః కుర్యాద్ అభ్యాసే కృచ్ఛ్రమ్ ఏవ చ ।

ద్విగుణం త్రిగుణం చైవ చతుర్గుణమ్ అథాపి చ ।

క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనామ్ ఆశౌచం పరికీర్తితమ్ ॥

సవర్ణానాం తు సర్వేషాం విప్రవన్ నిష్కృతిః స్మృతా ।

క్రమాద్ వృద్ధం క్రమాద్ ధీనం హీనజాత్యుత్తమేష్వ్ అపి ॥ (Gఅర్ఽమ్ ౩.౩౬)

[౪౨౦] ఇతి, తద్ ఏతద్ గుణహీనసూతకివిషయతయా యోజనీయమ్ । గుణవత్సూతకివిషయే తు మూలవచనోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । సర్వత్రాశౌచోత్తరకాలమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తం ద్రష్టవ్యమ్, "బ్రాహ్మణాదీనామ్ ఆశౌచే యః సకృద్ ఏవాన్నమ్ అశ్నాతి తస్య తావద్ ఏవాశౌచం యావత్ తేషామ్ । ఆశౌచాపగమే చ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్" (VఇDహ్ ౨౨.౮–౯) ఇతి విష్ణుస్మరణాత్ । యచ్ చ విష్ణునైవ వ్రతమ్ ఉక్తమ్,

సవర్ణస్యాశౌచే ద్విజో భుక్త్వా స్రవన్తీమ్ ఆసాద్య తస్యాం నిమగ్నస్ త్రిర్ అఘమర్షణం సావిత్ర్యష్టసహస్రం జపేత్ । క్షత్రియాశౌచే బ్రాహ్మణ ఏతద్ ఏవోపోషితః కృత్వా శుధ్యతి । వైశ్యాశౌచే బ్రాహ్మణస్ త్రిరాత్రోపోషితశ్ చ । బ్రాహ్మణాశౌచే బ్రాహ్మణస్ త్రిరాత్రోపోషితశ్ చ । బ్రాహ్మణాశౌచే రాజన్యః క్షిత్రియాశౌచే వైశ్యశ్ చ స్రవన్తీమ్ ఆసాద్య గాయత్రీశతపఞ్చకం జపేత్ । వైశ్యశ్ చ బ్రాహ్మణాశౌచే గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ । శూద్రాశౌచే ద్విజో భుక్త్వా ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్ । శూద్రశ్ చ ద్విజాశౌచే స్నానమాత్రం సమాచరేత్ । [౪౨౧] శూద్రః శూద్రాశౌచే స్నాతః పఞ్చగవ్యం పిబేత్" (VఇDహ్ ౨౨.౧౦–౧౬)

ఇతి, ఏతన్ మూలవచనేన సమానవిషయతయా యోజనీయమ్ । యద్ అపి వసిష్ఠేన ।

ఆశౌచే యస్ తు శూద్రస్య సూతకే వాపి భుక్తవాన్ ।

స గచ్ఛేన్ నరకం ఘోరం తిర్యగ్యోన్యాం చ జాయతే ॥

అనిర్దశాహే పారశావే శూద్రాన్నం భుక్తవాన్ ద్విజః ।

కృమిర్ భుక్త్వా స దేహాన్తే తద్విష్ఠామ్ ఉపజీవతి ॥

ద్వాదశ మాసాన్ ద్వాదశార్ధమాసాన్ వా అనశ్నన్ సంహితాధ్యయనమ్ అధీయానః పూతో భవతీతి విజ్ఞాయతే | (VఅDహ్ ४.3०–33)

ఇతి, తద్ ఏతద్ అత్యన్తాభ్యాసవిషయమ్ |

నను – ఉక్తరీత్యా జాతివిశేషేణ [४२२] వ్రతవిశేషాణాం వ్యవస్థితౌ సత్యాం బ్రాహ్మణాదిజాతివిశేషరహితస్య సామాన్యసూతకినః కస్యచిద్ అభావాత్, "శూద్రాన్నం సూతకాన్నం చ" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.४) ఇత్యుక్తస్య విషయః కో 'పి న లభ్యేత | తత్ర హి ప్రాజాపత్యం బ్రహ్మకూర్చం చేతి వ్రతద్వయమ్ అభిహితమ్ |

నాయం దోషః, సామాన్యతః ప్రోక్తస్య ప్రాజాపత్యస్య విష్ణుప్రోక్తే విశేషే పర్యవసానాత్ | విష్ణునా హి, "శూద్రాశౌచే ద్విజో భుక్త్వా ప్రాజాపత్యం చరేత్" (VఇDహ్ ౨౨.౧౬) ఇతి ప్రోక్తమ్ | బ్రహ్మకూర్చం తు గర్గప్రోక్తత్ర్యహవ్రతసమానవిషయతయా యోజనీయమ్ | దశాహవిషయే అఙ్గిరా ఆహ |

అన్తర్దశాహే భుక్త్వాన్నం సూతకే మృతకే 'పి వా |

త్రైపక్షికే తదర్ధం తు పఞ్చగవ్యం ద్విమాసికే || ఇతి | (Aఙ్Sమ్ ౧.౧౯)

మూలవచనోక్తసూతకాన్నభోజనప్రసఙ్గేన శ్రాద్ధభోజనే ప్రాయశ్చిత్తాని లిఖ్యన్తే | తత్ర విష్ణుః |

[४२3] ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనం త్వ్ ఆద్యమాసికే |

త్రైపక్షికే తదర్ధం తు పఞ్చగవ్యం ద్విమాసికే || (VఇDహ్ ४१.४०)

ఇతి, ఇదం చాపద్విషయమ్ | అనాపతి తు,

చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే ప్రాజాపత్యం తు మిశ్రకే |

ఏకాహం తు పురాణేషు ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే || (Hఆర్Sమ్ ४.3९)

ఇతి హారీతోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ | "ప్రాజాపత్యం తు మిశ్రకే" ఇతి ఏతద్ ఆద్యమాసికవిషయమ్ | ఊనమాసికాదిషు పాదోనప్రాజాపత్యాదీని కర్తవ్యాని | తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే |

ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనం మాసికే తథా |

త్రైపక్షికే తదర్ధం స్యాత్ పాదౌ ద్వౌ మాసికే తతః ||

పాదోనం కృచ్ఛ్రమ్ ఉద్దిష్టం షాణ్మాసే చాబ్దికే తథా |

త్రిరాత్రం చాన్యమాసేషు ప్రత్యబ్దం వేద్ అహః స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

క్షత్రియాదిశ్రాద్ధభోజనే త్వ్ అనాపది తత్రైవ విశేష ఉక్తః ।

చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పాదోనం మాసికే స్మృతమ్ ।

త్రైపక్షికే సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం మాసద్వయే స్మృతమ్ ॥

[౪౨౪]క్షత్రియస్య నవశ్రాద్ధే వ్రతమ్ ఏతద్ ఉదాహృతమ్ ।

వైశ్యస్య త్వ్ అధికం ప్రోక్తం క్షత్రియాత్ తు మనీషిభిః ॥

శూద్రస్య తు నవశ్రాద్ధే చరేచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ ।

సార్ధం చాన్ద్రాయణం మాసే త్రిపక్షే త్వ్ ఐన్దవం స్మృతమ్ ॥

మాసద్వయే పరాకః స్యాద్ ఊర్ధ్వం సాన్తపనం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు శఙ్ఖవచనమ్,

చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పరాకో మాసికే స్మృతః ।

పక్షత్రయే ‘తికృచ్ఛ్రం స్యాత్ షాణ్మాసే కృచ్ఛ్ర ఏవ తు ॥

ఆబ్దికే కృచ్ఛ్రపాదః స్యాద్ ఏకాహః పునర్ ఆబ్దికే ।

అత ఊర్ధ్వం న దోషః స్యాచ్ ఛఙ్కస్య వచనం యథా ॥

ఇతి, తత్ సర్పాదిహతివిషయమ్, “యే స్తేనపతితక్లీబాః” (MDh 3.౧౫౦) ఇత్య్ అపాఙ్క్త్యవిషయం వా ।

చణ్డాలాద్ ఉదకాత్ సర్పాద్ బ్రాహ్మణాడ్ వైద్యుతాద్ అపి ।

దంష్ట్రిభ్యశ్ చ నఖిభ్యశ్ చ మరణం పాపకర్మణామ్ ॥

పతనానాశకైశ్ చైవ విషోద్బన్ధనకైస్ తథా ।

భుక్త్వైషాం షోడశశ్రాద్ధే కుర్యాద్ ఇన్దువ్రతం ద్విజః ॥

ఇతి ।

[౪౨౫] అపాఙ్క్త్యాన్ యద్ ఉద్దిశ్య శ్రాద్ధమ్ ఏకాదశే ‘హని ।

బ్రాహ్మణస్ తత్ర భుక్త్వాన్నం శిశుచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥

ఆమశ్రాద్ధే తథా భుక్త్వా తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ।

సంకల్పితే తథా భుక్త్వా త్రిరాత్రక్షపణం భవేత్ ॥

ఇతి భరద్వాజేన ప్రాయశ్చిత్తవిశేషాభిధానాత్ । బ్రహ్మచారిణస్ తు బృహద్యమో విశేషమ్ ఆహ ।

మాసికాదిషు యో ‘శ్నీయాద్ అసమాప్తవ్రతో ద్విజః ।

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసో ‘స్య ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥

ప్రాణాయామశతం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి । ఇతి । (YఅSమ్ ౨.౧౯)

ఇదమ్ అజ్ఞానవిషయమ్ । జ్ఞానపూర్వకే తు స ఏవాహ ।

మధు మాంసం చ యో ‘శ్నీయాత్ శ్రాద్ధే సూతకే ఏవ చ ।

ప్రాజాపత్యం చరేత్ కృచ్ఛ్రం వ్రతశేషం సమాపయేత్ ॥ ఇతి । (YఅSమ్ ౨.౧౬)

ఆమశ్రాద్ధే తు సర్వత్రార్ధమ్,

ఆమశ్రాద్ధే భవేద్ అర్ధం ప్రాజాపత్యం తు సర్వదా ।

ఇతి షట్త్రింశన్మతే ‘భిధానాత్ । యత్ తు ఔశనసోక్తమ్,

దశకృత్వః పిబేద్ ఆపో గాయత్ర్యా శ్రాద్ధభుగ్ ద్విజః ।

తతః సంధ్యామ్ ఉపాసీత శుధ్యేచ్ చ తదనన్తరమ్ ॥ (UశSమ్ 3.2)

ఇతి, తద్ అనుక్తప్రాయశ్చిత్తశ్రాద్ధవిషయమ్ । సంస్కారాఙ్గశ్రాద్ధభోజనే [౪౨౬] వ్యాసేన విశేష ఉక్తః ।

చూడాహోమే నివృత్తే తు ప్రాఙ్నామకరణాత్ తథా ।

చరేత్ సాన్తపనం భుక్త్వా జాతకర్మణి చైవ హి ॥

అతో ‘న్యేషు చ భుక్త్వాన్నం సంస్కారేషు ద్విజోత్తమః ।

నియోగాద్ ఉపవాసేన శుధ్యతే నిన్ద్యభోజనాత్ ॥ ఇతి । (VయాSమ్ ౨.౨3–౨౪)

సీమన్తోన్నయనాదిషు తు ధౌమ్యో విశేషమ్ ఆహ ।

బ్రహ్మౌదనే చ సోమే చ సీమన్తోన్నయనే తథా।

జాతశ్రాద్ధే నవశ్రాద్ధే భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఇతి ।

తత్ర బ్రహ్మౌదనాఖ్యం కర్మాధానాఙ్గభూతమ్, సోమసాహచర్యాత్ । యత్ తు భరద్వాజేనోక్తమ్,

భుక్తం చేత్ పార్వణశ్రాద్ధే ప్రాణాయామాన్ షడ్ ఆచరేత్ ।

ఉపవాసస్ త్రిమాసాదివత్సరాన్తం ప్రకీర్తితః ||
ప్రాణాయామత్రయం వృద్ధావ్ అహోరాత్రం సపిణ్డనే |
అసరూపే స్మృతం నక్తం వ్రతం పార్వణకే తథా ||
ద్విగుణం క్షత్రియస్యైవ త్రిగుణం వైశ్యభోజనే |
సాక్షాచ్ చతుర్గుణం చైవ స్మృతం శూద్రస్య భోజనమ్ ||

ఇతి, ఏతద్ అప్య్ ఆపద్విషయమ్, అనాపద్య్ అధికప్రాయశ్చిత్తస్యోక్తత్వాత్ || ౧౬–౧౮ ||

[౪౨౭]

"ఘృతం తైలం తథా క్షీరమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౧3) ఇత్య్ అత్ర శూద్రసంబన్ధినాం ఘృతాదీనాం భోజనమ్ అభ్యనుజ్ఞాతమ్ | ఇదానీం శూద్రతణ్డులాదీన్ అభ్యనుజానాత్ |

శుష్కాన్నం గోరసం స్నేహం శూద్రవేశ్మన ఆగతమ్ |
పక్వం విప్రగృహే భుక్తం భోజ్యం తన్ మనుర్ అబ్రవీత్ || ౧౯ || ఇతి |

శుష్కాన్నం వ్రీహితణ్డులాది | గోరసః క్షీరాదిః | స్నేహస్ తైలాదిః | తత్ సర్వం శూద్రగృహాద్ ఆనీయ బ్రాహ్మణగృహే యది పక్వం భవతి తదా తద్ అన్నం భోజ్యమ్ | యస్ త్వ్ ఆమపక్వయోః సాధారణో నిషేధః పూర్వమ్ ఉదాహృతః సో 'సచ్ఛూద్రవిషయః | అత ఏవ "మద్యమాంసరతమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౧౪) ఇత్య్ ఉక్తమ్ || ౧౯ ||

పూర్వమ్ "అజ్ఞానాద్ ఆపదో 'పి వా" ఇత్య్ అత్రాపన్నస్య విప్రస్య శూద్రాన్నభోజనే బ్రహ్మకూర్చవ్రతమ్ అభిహితమ్ | తద్ అవిద్వద్విషయమ్ | ఇదానీం విద్వాంసం ప్రత్య్ ఆహ |

ఆపత్కాలేషు విప్రేణ భుక్తం శూద్రగృహే యది।

మనస్తాపేన శుధ్యేత ద్రుపదాం వా జపేచ్ ఛతమ్ ॥ ౨౦ ॥ ఇతి।

ద్వివిధా హి విద్యా। వేదపాఠమాత్రావసాయినీ [౪౨౮] తదర్థజ్ఞానానుష్ఠానపర్యన్తా చ। తయోర్ మధ్యే 'నుష్ఠాతా ఆహితాగ్నిర్ మనస్తాపేన శుధ్యతి। కేవలవేదపాఠకస్ తు "ద్రుపదాదివేన్ ముముచానః" (Tఐత్Bర్ ౨.౬.౬.౪) ఇత్య్ ఏతామ్ ఋచం గాయత్రీఛన్దసం శతకృత్వో జపేత్। మనస్తాపస్య శుద్ధిహేతుత్వం యాజ్ఞవల్క్య 'ప్య్ ఆహ।

పశ్చాత్తాపో నిరాహారః సర్వే 'మీ శుద్ధిహేతవః ॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౩౧)

మనుర్ అపి।

ఖ్యాపనేనానుతాపేన తపసాధ్యయనేన చ।

పాపకృన్ ముచ్యతే పాపాత్ తథా దానేన చాపది ॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౧.౨౨౭)

బౌధాయనో 'పి।

పరిత్యాగస్ తపో దానమ్ అనుతాపో 'నుకీర్తితమ్।

విద్యాభ్యాసో హ్య్ ఉపస్పర్శః సప్తాఙ్గం పాపనాశనమ్ ॥ ఇతి।

ద్రుపదాయాః పాపవినాశకత్వం యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్।

ద్రుపదా నామ గాయత్రీ యజుర్వేదే ప్రతిష్ఠితా।

సర్వపాపహరా జప్తుర్ మహతో 'ప్య్ ఏనసః స్మృతమ్ ॥ ఇతి। (BఋYఓYఆజ్ ౭.౮౧)

॥ ౨౦॥

[౪౨౯]

"ద్విజశుశ్రూషణరతాన్" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౧౩) ఇత్య్ అత్ర భోజ్యాన్నాః శూద్రాః సామాన్యేన నిర్దిష్టాః। తాన్ ఏతాన్ ఇదానీం విశేషతో నిర్దిశతి।

దాసనాపితగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణః।

ఏతే శూద్రేషు భోజ్యాన్నా యశ్ చాత్మానం నివేదయేత్ ॥ ౨౧ ॥ ఇతి ।

దాసాదయ ఆత్మనివేదకాన్తాః షట్ శూద్రా భోజ్యాన్నాః ॥ ౨౧ ॥

దాసాదీనాం లక్షణమ్ ఆహ ।

శూద్రకన్యాసముత్పన్నో బ్రాహ్మణేన తు సంస్కృతః ।
సంస్కారాత్ తు భవేద్ దాసః అసంస్కారాత్ తు నాపితః ॥ ౨౨ ॥
క్షత్రియాత్ శూద్రకన్యాయాం సముత్పన్నస్ తు యః సుతః ।
స గోపాల ఇతి జ్ఞేయో భోజ్యో విప్రైర్ న సంశయః ॥ ౨౩ ॥
వైశ్యకన్యాసముత్పన్నో బ్రాహ్మణేన తు సంస్కృతః ।
స హ్య ఆర్ధికఅ ఇతి జ్ఞేయో భోజ్యో విప్రైర్ న సంశయః ॥ ౨౪ ॥ ఇతి ।

బ్రాహ్మణః శూద్రకన్యామ్ ఊఢ్వా తస్యాం యం పుత్రమ్ ఉత్పదయతి [౪౩౦] స యది అమన్త్రకైర్ నిషేకాదిభిః సంస్కారైః సంస్కృతో భవతి తదా దాస ఇత్య్ ఉచ్యతే సంస్కారాభావే తు యం పుత్రమ్ ఉత్పాదయతి స నామతో గోపాలేత్య్ అత్ర వివక్షితః, న త్వ్ అర్థతః, గోరక్షణరూపస్యార్థస్య కృష్యాదివద్ వైశ్యకర్మత్వాత్ ।

యద్య్ అపి క్రమప్రాప్తస్య కులమిత్రస్యాత్ర లక్షణం నోక్తం తథాపి శబ్దసామర్థ్యాత్ ప్రక్రమబలాద్ వా తల్లక్షణమ్ ఉన్నేయమ్ । శబ్దసామర్థ్యతస్ తావత్ కులస్య మిత్రం కులమిత్రమ్ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా పితృపితామహాదిక్రమాద్ ఆయాత్ ఆప్తః శూద్రః కులమిత్ర ఇత్య్ అభిధీయతే । ప్రక్రమానుసారేణ త్వ్ ఏవమ్ ఉపసంఖ్యాతవ్యమ్ । వైశ్యః శూద్రకన్యామ్ ఊఢ్వా తస్యాం యం పుత్రమ్ ఉత్పదయతి స కులమిత్ర ఇతి ।

బ్రాహ్మణః వైశ్యకన్యామ్ ఊఢ్వా తస్యాం యం పుత్రమ్ ఉత్పాదయతి, సంస్కృతః స నామ్నా ఆర్ధిక ఇతి వా అర్ధసీరీతి వాభిధీయతే । యస్ తు వాఙ్మనఃకాయకర్మభిస్ తవాహమ్ ఇత్య్ ఆత్మానం నివేదయతి స ఆత్మనివేదకః । యద్ వా ఆర్ధికసాహచర్యాత్ క్షత్రియాయాం

బ్రాహ్మణేనోత్పాదితః క్రమతః సంకృత ఆత్మనివేదకో ‘స్తు | అస్మిన్ పక్షే యద్య్ అప్య్ అశూద్రావార్ధికాత్మనివదకౌ తథాపి నీచజాతిత్వసామాన్యేనాభోజ్యాన్నత్వశఙ్కాయాం తదపనోదనాయేదమ్ అభిధీయతే – ఇత్య్ అదోషః | [౪౩౧] దాసాదీనాం భోజ్యాన్నత్వం యాజ్ఞవల్క్యో ‘ప్య్ ఆహ |

శూద్రేషు దాసగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణః |

భోజ్యాన్నా నాపితశ్ చైవ యశ్ చాత్మానం నివేదయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౧౬౬)

చతుర్వింశతిమతే ‘పి |

ఆర్ధికః కులమిత్రశ్ చ గోపాలో దాసనాపితౌ |

ఏతే శూద్రేషు భోజ్యాన్నా యశ్ చాత్మానం నివేదయేత్ || ఇతి |

దాసాదివత్ కుమ్భకారో ‘పి భోజ్యాన్న ఏవ | తద్ ఆహ దేవలః |

స్వదాసో నాపితో గోపః కుమ్భకారః కృషీవలః |

బ్రాహ్మణైర్ అపి భోక్తవ్యాః పఞ్చైతే శూద్రయోనయః || ఇతి |

స్మృత్యన్తరే ‘పి: “గోపాలనాపితకుమ్భకారకులమిత్రార్ధసీరినివేదితాత్మానో భోజ్యాన్నాః” ఇతి |

|| ౨౨–౨౪ ||

[౪౩౨]

పూర్వత్రాభోజ్యాన్నానాం నటాదీనామ్ అన్నే భుక్తే ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ | ఇదానీం తేషామ్ ఏవ జలాదౌ పీతే ప్రాయశ్చిత్తం ప్రశ్నపూర్వకమ్ ఆహ |

భాణ్డస్థితమ్ అభోజ్యేషు జలం దధి ఘృతం పయః |

అకామతస్ తు యో భుఙ్క్తే ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ || ౨౫ ||

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః శూద్రో వా ఉపసర్పతి |

బ్రహ్మకూర్చోపవాసేన యాజ్యవర్ణస్య నిష్కృతిః || ౨౬ ||

శూద్రాణాం నోపవాసః స్యాత్ శూద్రో దానేన శుధ్యతి |

బ్రహ్మకూర్చమ్ అహోరాత్రం శ్వపాకమ్ అపి శోధయేత్ || ౨౭ || ఇతి |

అభోజ్యేష్వ్ అభోజ్యాన్నానాం నటాదీనాం గృహేషు యద్ భాణ్డం తత్ర స్థితం జలాదికం పాత్రాన్తరవ్యవధానమ్ అకృత్వా భుక్తం చేత్ తదా బ్రహ్మకూర్చం పాతవ్యమ్ | యథా సూతకాన్నే బ్రాహ్మణాదివర్ణభేదేన వ్రతభేదా అభిహితాః న తథా జలాదిపానే | కిం తు చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం బ్రహ్మకూర్చం సమానమ్ ఇత్య్ అభిప్రేత్య బ్రాహ్మణాద్యుపన్యాసః | అహోరాత్రమ్ ఉపోష్య దినాన్తరే బ్రహ్మకూర్చం పాతవ్యమ్ | బ్రహ్మకూర్చహేతుర్ ఉపవాసో బ్రహ్మకూర్చోపవాసః | తేన యజనయోగ్యస్య త్రైవర్ణికస్య నిష్కృతిర్ భవతి | శూద్రస్య తూపవాసప్రత్యామ్నాయో దానమ్ | అతః శూద్రో దానం [౪33] కృత్వా పశ్చాద్ బ్రహ్మకూర్చం పిబేత్ | తద్ ఇదమ్ అహోరాత్రోపవాసపూర్వకబ్రహ్మకూర్చం శ్వపాకసదృశమ్ అత్యన్తపాపకారిణమ్ అపి శోధయతి | తత్ర కిమ్ ఉ వక్తవ్యమ్ అల్పపాపేన నిషిద్ధజలాదిపానేనోపేతం శోధయతీతి || ౨౬-౨౭ ||

బ్రహ్మకూర్చస్య ద్రవ్యాణ్య్ ఆహ |

గోమూత్రం గోమయం క్షీరం దధి సర్పిః కుశోదకమ్ |

నిర్దిష్టం పఞ్చగవ్యం తు పవిత్రం పాపశోధనమ్ || ౨౮ || ఇతి |

గోమూత్రాదికం పఞ్చగవ్యం యచ్ చ కుశోదకే తద్ ఉభయం స్వతః పవిత్రమ్ అతః పాపశోధనమ్ ఇతి ధర్మశాస్త్రేషు నిర్దిష్టమ్ || ౨౮ ||

బ్రహ్మకూర్చాఙ్గభూతానాం గోమూత్రాదీనాం పఞ్చానాం కారణభూతాయాః పఞ్చ గావః తాసాం వర్ణవిశేషాన్ ఆహ |

గోమూత్రం కృష్ణవర్ణాయాః శ్వేతాయాశ్ చైవ గోమయమ్ ।

పయశ్ చ తామ్రవర్ణాయా రక్తాయా గృహ్యతే దధి ॥ ౨౯ ॥

కపిలాయా ఘృతం గ్రాహ్యం సర్వం కాపిలమ్ ఏవ వా । ఇతి ।

విచిత్రవర్ణానాం పఞ్చానాం గవామ్ అసంభవే గోమూత్రాదిపఞ్చకం సర్వమ్ అపి కాపిలమ్ ఏవ గ్రాహ్యమ్ ॥ ౨౯ ॥

గోమూత్రాదీనాం కుశోదకాన్తానాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణాం ప్రత్యేకం పరిమాణవిశేషమ్ ఆహ ।

[౪౩౪] మూత్రమ్ ఏకపలం దయాద్ అఙ్గుష్ఠార్ధం తు గోమయమ్ ॥ ౩౦ ॥

క్షీరం సప్తపలం దద్యాద్ దధి త్రిపలమ్ ఉచ్యతే ।

ఘృతమ్ ఏకపలం దద్యాత్ పలమ్ ఏకం కుశోదకమ్ ॥ ౩౧ ॥ ఇతి ।

పర్వద్వయోపేతమ్ అఙ్గుష్ఠమ్ । తత్రోపరితనేన పర్వణా సమానపరిమాణం గోమయం గ్రాహ్యమ్ । దద్యాత్ ఏకస్మిన్ పలాశాదిపాత్రే యథోక్తపరిమాణాని షడ్ ద్రవ్యాణి నిక్షిపేత్ । తత్ర పాత్రం ప్రజాపతిర్ ఆహ ।

పాలాశం పద్మపాత్రం వా తామ్రం వాథ హిరణ్మయమ్ ।

గృహీత్వాసాదయిత్వా చ తతః కర్మ సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

వృద్ధపరాశరస్ తు గోమూత్రాదీనాం పరిమాణాన్తరమ్ ఆహ ।

గోమూత్రం మాషకాన్య్ అష్టౌ గోమయస్య తు షోడశ ।

క్షీరస్య ద్వాదశ ప్రోక్తా దధ్నస్ తు దశ కీర్తితాః ॥

గోమూత్రవద్ ఘృతే జ్ఞేయం తదర్ధం తు కుశోదకమ్ ।

[౪౩౫] ఇతి । ఏతద్ అశక్తబాలాదివిషయం ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రజాపతిస్ తు ప్రకారాన్తరమ్ ఆహ ।

గోమయాత్ ద్విగుణం మూత్రం సర్పిర్ దద్యాచ్ చతుర్గుణమ్ ।

క్షీరమ్ అష్టగుణం దేయం దధి పఞ్చగుణం తథా ॥ ఇతి ।

అత్ర గోమయస్య పరిమాణవిశేషానభిధానాత్ వచనాన్తరానుసారేణాఙ్గుష్ఠార్ధపరిమితం గోమయం స్వీకృత్య యథోక్తోత్తరాభివృద్ధ్యా గోమూత్రాదీని యోజయేత్ । ఏతత్ చ మూలవచనోక్తపరిమాణేన సహ వికల్ప్యతే, వైషమ్యస్యాల్పత్వాత్ ॥ ౩౦–౩౧ ॥

గోమూత్రాదీనాం షణ్ణాం ప్రత్యేకం మన్త్రాన్ ఆహ ।

గాయత్ర్యాదాయ గోమూత్రం గన్ధద్వారేతి గోమయమ్ ।

ఆప్యాయస్వేతి చ క్షీరం దధిక్రావ్ణస్ తథా దధి ॥ ౩౨ ॥

తేజో ‘సి శుక్రమ్ ఇత్య్ ఆజ్యం దేవస్య త్వా కుశోదకమ్ ।

పఞ్చగవ్యమ్ ఋచా పూతం స్థాపయేద్ అగ్నిసంనిధౌ ॥ ౩౩ ॥ ఇతి ।

ఋచేతిపదం గాయత్ర్యాదిభిః ప్రత్యేకమ్ అభిసంబధ్యతే । “తేజో ‘సి” “దేవస్య త్వా” ఇత్య్ అనయోర్ మన్త్రత్వసామ్యాత్ ఋక్త్వమ్ ఉపచరితమ్ । తైర్ ఏతైర్ మన్త్రైర్ గృహీతం పఞ్చగవ్యం హోమార్థమ్ అగ్నిసంనిధౌ స్థాపయేత్ ॥ ౩౨–౩౩ ॥

[౪౩౮]

స్థాపయిత్వా చాలోడనాభిమన్త్రణే కర్తవ్యే ఇత్య్ ఆహ ।

ఆపో హి ష్ఠేతి చాలోడ్య మానస్తోకేతి మన్త్రయేత్ ।

ఆపోహిష్ఠా ఇత్యాదికం త్ర్యృచం విజ్ఞేయమ్। ప్రాయశస్ తథా వినియోగాత్। మానస్తోకే ఇత్య్ ఏకైవ ఋుక్।

అత్రావదానహోమసాధనానాం స్రువాదీనామ్ అభావాత్ కేనావదాయ హోతవ్యమ్, ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ।

సప్తవరాస్ తు యే దర్భా అచ్ఛిన్నాగ్రాః శుకత్విషః॥ ౩౪॥

ఏతైర్ ఉద్ధృత్య హోతవ్యం పఞ్చగవ్యం యథావిధి। ఇతి।

సప్తసంఖ్యా అవరా అధమా యేషాం దర్భాణాం తే సప్తావరాః। సప్తాష్టాద్యధికసంఖ్యా గృహీతవ్యా। న తు షట్పఞ్చాదిన్యూనసంఖ్యేత్య్ అర్థః। అచ్ఛిన్నమ్ అగ్రం యేషాం తే అచ్ఛిన్నాగ్రాః। శుకవత్ త్విట్ దీప్తిర్ యేషాం తే శుకత్విషః। హరిద్వర్ణా ఇతి యావత్। ఆర్ద్రాణాం ఛాయాశుష్కాణాం వా భవతి హరితత్వమ్। తైర్ దర్భైర్ అవదాయ పలాశపత్రేణ హోతవ్యమ్। తథా చ ప్రజాపతిః।

[౪౩౭] స్థాపయిత్వా తు దర్భేషు పాలాశైః పత్రకైర్ అథ।

తత్ సముద్ధృత్య హోతవ్యం దేవతాభ్యో యథాక్రమమ్॥ ఇతి।

దర్భేష్వ్ ఇత్య్ అభిధానాత్ పాత్రస్యాధస్తాద్ అపి దర్భాన్ ఆస్తృణుయాత్॥ ౩౪॥

అథ హోమమన్త్రాన్ ఆహ।

ఇరావతీ ఇదం విష్ణుర్ మానస్తోకేతి శంవతీ॥ ౩౫॥

ఏతాభిశ్ చైవ హోతవ్యం హుతశేషం పిబేత్ ద్విజః॥ ఇతి।

ఇరేత్యాదీని త్రీణి ఋక్ప్రతీకాని | శమ్ ఇత్య్ ఏష శబ్దో యస్యామ్ ఋచి అస్తి సా సంవతీ | "శమ్ అగ్నిర్ అగ్నిభిః కరచ్ఛన్నః" (RV ౬.౧.౨౬.౪) ఇతి వా, "శం నో దేవీర్ అభిష్టయే" (RV ౭.౬.౫.౪) ఇతి వా సా ద్రష్టవ్యా | ఏతచ్ చాగ్నయే స్వాహేత్యాదీనామ్ అపి మన్త్రాణామ్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ ప్రజాపతిః |

అగ్నయే చైవ సోమాయ సావిత్ర్యై చ తథైవ చ |

[౪౩౮] ప్రణవేన తథా హుత్వా స్విష్టకృచ్ చ తథైవ చ |

ఏవం హుత్వా చ తచ్ఛేషం పిబేచ్ చైవ సమాహితః || ఇతి || ౩౫ ||

అథ పానస్యేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ |

ఆలోడ్య ప్రణవేనైవ నిర్మన్థ్య ప్రణవేన తు || ౩౬ ||

ఉద్ధృత్య ప్రణవేనైవ పిబేచ్ చ ప్రణవేణ తు | ఇతి |

ఆలోడనం హస్తేన | నిర్మన్థనం కాష్ఠేనేతి తయోర్ భేదః || ౩౬ ||

నను – గోవధాదిషు యః ప్రత్యవాయః స కేవలాదృష్టరూపత్వాత్ తస్య ప్రాయశ్చిత్తజన్యేన సుకృతాపూర్వేణ నివృత్తిర్ యుజ్యతే | అభక్ష్యభక్షణజన్యస్ తు ప్రత్యవాయో న కేవలమ్ అదృష్టరూపః | కిం తు దృష్టరూపో 'పి, తస్యాహారస్య త్వ్ అగస్థ్యాదిరూపేణ పరిణతత్వాత్ | అతో న తస్య వ్రతేన నివృత్తిర్ యుజ్యత – ఇత్య్ అత ఆహ |

యత్ త్వ్ అగస్థిగతం పాపం దేహే తిష్ఠతి దేహినామ్ || ౩౭ ||

బ్రహ్మకూర్చో దహేత్ సర్వం ప్రదీప్తాగ్నిర్ ఇవేన్ధనమ్ || ఇతి |

అభక్ష్యాణి యథా త్వ్ అగస్త్యాదిరూపేణ పరిణతాని గోమూత్రాదీన్య్ అపి తేన రూపేణ పరిణమన్తి। పరిణమ్య చాగ్నిః కాష్ఠానీవ స్వవిరోధ్యభక్ష్యపరిణామాన్ అదృష్టముఖేనాపి [౪౩౯] వినాశయన్తి। న తు కేవలం దృష్టేనైవ ముఖేన। తస్మాద్ బ్రహ్మకూర్చేనాభక్ష్యభక్షణనివృత్తిర్ ఉపపద్యతే। బ్రహ్మకూర్చస్య కాలవిశేషం ప్రజాపతిర్ ఆహ।

చతుర్దశ్యామ్ ఉపోష్యాథ పౌర్ణమాస్యాం సమాచరేత్। ఇతి।

జాబాలిర్ అపి।

అహోరాత్రోషితో భూత్వా పౌర్ణమాస్యాం విశేషతః।

పఞ్చగవ్యం పిబేత్ ప్రాతర్ బ్రహ్మకూర్చమ్ ఇతి స్మృతమ్॥ ఇతి।

దేశవిశేషం శాతాతప ఆహ।

నదీతీరేషు గోష్ఠేషు పుణ్యేష్వ్ ఆయతనేషు చ।

తత్ర గత్వా శుచౌ దేశే బ్రహ్మకూర్చం సమాచరేత్॥ ఇతి॥ ౩౭॥

బ్రహ్మకూర్చస్య సర్వపాపదాహకత్వమ్ ఉపపాదయతి।

పవిత్రం త్రిషు లోకేషు దేవతాభిర్ అధిష్ఠితమ్॥ ౩౮॥

వరుణశ్ చైవ గోమూత్రే గోమయే హవ్యవాహనః।

దధ్ని వాయుః సముద్దిష్టః సోమః క్షీరే ఘృతే రవిః॥ ౩౯॥ ఇతి।

వరుణాదిభిర్ అధిష్ఠితత్వాత్ పాపదాహకత్వమ్ ఉపపన్నమ్॥ ౩౮–౩౯॥

[౪౪౦]

అభోజ్యాన్నానాం భాణ్డే ‘వస్థితం జలాదికం పీత్వా వ్రతం చరేద్ ఇత్య్ ఉక్తం పూర్వమ్ (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౨౫) | అథ జలస్య స్వముఖనిఃసృతస్య పునః పానే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

పిబతః పతితం తోయం భాజనే ముఖనిఃసృతమ్ |

అపేయం తద్ విజానీయాత్ పీత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ౪౦ || ఇతి |

జలం పిబతః పురుషస్య ముఖనిఃసృతం భోజనాదిపాత్రే పతితం యత్ తోయం తత్ త్రైవర్ణికైః పునర్ న పేయమ్ | కథంచిత్ పీతే సతి చాన్ద్రాయణేన శుద్ధిః | యత్ తు ముఖం ప్రవిశ్య న నిఃసృతం, కిం త్వ్ ఏకస్మిన్ పాత్రే అర్ధం పీత్వావశేషితం తస్య పానే త్రిరాత్రోపవాసమ్ ఆహ శఙ్ఖః |

పీతావశేషితం పీత్వా పానీయం బ్రహ్మణః క్వచిత్ |

త్రిరాత్రం తు వ్రతం కుర్యాద్ వామహస్తేన వా పునః || ఇతి | (Sఅఙ్Sమ్ ౧౩.౪౧)

|| ౪౦ ||

శ్వసృగాలాదిమరణోపహతకూపాదిజలపానే వర్ణవిశేషేణ ప్రాయశ్చిత్తవిశేషమ్ ఆహ |

కూపే చ పతితం దృష్ట్వా శ్వసృగాలౌ చ మర్కటమ్ |

అస్థిచర్మాది పతితం పీత్వామేధ్యా అపో ద్విజః || ౪౧ ||

నారం తు కుణపం కాకం విడ్వరాహఖరోష్ట్రకమ్ |

గావయం సౌప్రతీకం చ మాయూరం ఖాడ్గకం తథా || ౪౨ ||

[౪౪౧]వైయ్యాఘ్రమ్ ఆర్క్షం సైంహం వా కూపే యది నిమజ్జతి |

తటాకస్యాథ దుష్టస్య పీతం స్యాద్ ఉదకం యతి || ౪౩ ||

ప్రాయశ్చిత్తం భవేత్ పుంసః క్రమేణైతేన సర్వశః |

విప్రః శుధ్యేత్ త్రిరాత్రేణ క్షత్రియస్ తు దినద్వయాత్ || ౪౪ ||

ఏకాహేన తు వైశ్యస్ తు శూద్రో నక్తేన శుధ్యతి | ఇతి |

కూపే పతిత్వా మృతం శ్వాదికం వా అస్థ్యాదికం వా దృష్ట్వా తాదృశీర్ మేధ్యా అపః పీత్వా ప్రాయశ్చిత్తీ భవేద్ ఇతి శేషః | నరస్య మనుష్యస్య సంబన్ధి కుణపం నారమ్ | కాకస్య సంబన్ధి కాకమ్ | విడ్వరాహాదిషు సంబన్ధవాచీ తద్ధితో లుప్తో ద్రష్టవ్యః | తథా చ సతి వైడ్వరాహం ఖారం ఔష్ట్రమ్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి | గవస్య సంబన్ధి గావమ్ | శోభనాః పృష్ఠాః సుప్రతీకా అవయవా యస్య గజస్య స సుప్రతీకః | తస్య సంబన్ధి సౌప్రతీకమ్ | మయూరస్య సంబన్ధి మాయూరమ్ | ఖడ్గో మృగవిశేషః తస్య సంబన్ధి ఖాడ్గకమ్ | వ్యాఘ్రస్య సంబన్ధి వైయ్యాఘ్రమ్ | ఋక్షస్య సంబన్ధి ఆర్క్షమ్ | సింహస్య సంబన్ధి సైంహమ్ | ఏతేషామ్ అన్యతమం పతితం కుణపం దృష్ట్వా తద్యుక్తయోః కూపతటాకయోః స్నానపానే యది కుర్యాత్ తదా తాదృశస్య పుంసః సర్వవర్ణసంబన్ధినః | ఏతేన – సమనన్తరం నిర్దిశ్యమానేన [౪౪౨] క్రమేణ ప్రాయశ్చిత్తం భవేత్ | స చ క్రమః త్రిరాత్రోపవాసాదిః | త్ర్యహాదివ్రతచరణానన్తరం పఞ్చగవ్యం పిబేత్ | తద్ ఆహ విష్ణుః: “మృతపఞ్చనఖాన్ కూపాద్ అత్యన్తోపహతమ్ ఉదకం పీత్వా బ్రాహ్మణస్ త్ర్యహమ్ ఉపవసేత్ | ద్వ్యహం రాజన్యః | ఏకాహం వైశ్యః | శూద్రో నక్తమ్ | సర్వే చాన్తే పఞ్చగవ్యం పిబేయుః” ఇతి (VఇDహ్ ౫౪.౨–౬) | యదా తు తత్రైవ శవమ్ ఉచ్చూనతయోద్భిన్నం భవతి తదా హారీతో విశేషమ్ ఆహ |

క్లిన్నే భిన్నే శవే తోయం తత్రస్థం యది తత్ పిబేత్ |

శుద్ధ్యై చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్ తప్తకృచ్ఛ్రమ్ అథాపి వా ||

యది కశ్చిత్ తతః స్నాయాత్ ప్రమాదేన ద్విజోత్తమః |

జపంస్ త్రిషవణస్నాయీ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౧.3–౪)

ఇదం చాన్ద్రాయణం కామతో మానుషశవోపహతకూపజలపానవిషయమ్ | అకామతస్ తు షడ్రాత్రమ్,

క్లిన్నే భిన్నే శవం చైవ కూపస్థం యది దృశ్యతే |

పయః పిబేత్ త్రిరాత్రేణ మానుషే ద్విగుణం స్మృతమ్ ||

ఇతి దేవలస్మరణాత్ | మద్యభాణ్డస్థితోదకపానే యమ ఆహ |

సురాభాణ్డస్థితా ఆపో యది కశ్చిత్ పిబేత్ ద్విజః |

కుశమూలవిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ శుధ్యతి ||

[౪౪3] ద్వాదశాహం తు పయసా పిబేద్ బ్రాహ్మీం సువర్చలామ్ |

గాయత్ర్యష్టసహస్రం వా జపం కుర్వీత మానసమ్ || ఇతి | (Yअऽమ్ 3.४०–४२)

ఏతన్ మతిపూర్వకాభ్యాసవిషయమ్ | అకామతో ‘భ్యాసే తు మనుర్ ఆహ |

[४४४] ఆపః సురాభాజనస్థా మద్యభాణ్డస్థితాస్ తథా |

పఞ్చరాత్రం పిబేత్ పీత్వా శఙ్ఖపుష్పీశృతం పయః || ఇతి | (MDహ్ ००.०४८)

యత్ తు విష్ణూక్తమ్: “అపః సురాభాజనస్థాః పీత్వా సప్తరాత్రం శఙ్ఖపుష్పీశృతం పయః పిబేత్” (VइDహ్ ५०.२3) ఇతి, తత్ కామతః సకృత్పానే ద్రష్టవ్యమ్ | యత్ తు శాతాతపేనోక్తమ్: “సురాభాణ్డోదకపానే ఛర్దనం ఘృతప్రాశనమ్ అహోరాత్రోపవాసశ్ చ” ఇతి, తత్ శుష్కసురాభాణ్డస్థోదకపానవిషయమ్ | తత్రైవ పర్యుషితోదకపానే తేనైవోక్తమ్ |

సురాపానస్య యో భాణ్డే ఆపః పర్యుషితాః పిబేత్ |

శఙ్ఖపుష్ప్యవపక్వం తు క్షీరం స తు పిబేత్ త్ర్యహమ్ || ఇతి | (ŚआSమ్ ५.3०)

సురాపానస్య ముఖగన్ధాఘ్రాణే తు మనుర్ ఆహ |

బ్రాహ్మణస్ తు సురాపస్య గన్ధమ్ ఆఘ్రాయ సోమపః |

[४४५]ప్రాణాన్ అప్సు త్రిర్ ఆయమ్య ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి || ఇతి | (MDహ్ ००.०४९)

స్త్ర్యాద్యుచ్ఛిష్టపానే హారీత ఆహ |

స్త్రియోచ్ఛిష్టస్థితా ఆపో యది కశ్చిత్ పిబేద్ ద్విజః |

శఙ్ఖపుష్పీవిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ యాపయేత్ ||

శూద్రోచ్ఛిష్టస్థితా ఆపో యది కశ్చిత్ పిబేద్ ద్విజః |

కుశమూలవిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ యాపయేత్ ||

శూద్రోచ్ఛిష్టస్థితా ఆపో యది కశ్చిత్ పిబేద్ ద్విజః |

కుశమూలవిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ పావయేత్ || ఇతి | (Hआర్Sమ్ ००.४०–४२)

యమః |

శునోచ్ఛిష్టస్థితా ఆపో యది కశ్చిత్ పిబేద్ ద్విజః |

శఙ్ఖపుష్పీవిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ శుధ్యతి || ఇతి | (Yअऽమ్ 3.६०)

|| ४० – ४४ ||

[౪౪౬]

బ్రాహ్మణేష్వ్ ఏవ కేషుచ్ద్ అభోజ్యాన్నత్వమ్ అభిప్రేత్య తదన్నభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

పరపాకనివృత్తస్య పరపాకరతస్య చ ॥ ౪౫ ॥

అపచస్య చ భుక్త్వాన్నం ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్। ఇతి।

పరపాకనివృత్తాదీనాం త్రయాణాం స్వరూపం స్వయమ్ ఏవ వక్ష్యతి। తదీయాన్నభోజనం యద్య్ అప్య్ అల్పనిమిత్తం తథాప్య్ అభ్యాసాభిప్రాయేణ మహద్ వ్రతమ్ అవిరుద్ధమ్। అనభ్యాసే త్వ్ ఈదృశాన్నభోజనే భరద్వాజ ఆహ।

పరపాకనివృత్తస్య పరపాకరతస్య చ।

నిరాచారస్య విప్రస్య నిషిద్ధాచరణస్య చ॥

అన్నం భుక్త్వా ద్విజః కుర్యాద్ దినమ్ ఏకమ్ అభోజనమ్। ఇతి ॥ ౪౫ ॥

అపచస్యాన్నప్రదత్వే తదన్నభోక్తుర్ ఏవ ప్రత్యవాయో ‘భిహితః। యదా త్వ్ అపచో భుఙ్క్తే ఇతరః ప్రయచ్ఛతి తదానీమ్ ఉభయోః ప్రత్యవాయ ఇత్య్ ఆహ।

అపచస్య చ యద్ దానం దాతుశ్ చాస్య కుతః ఫలమ్ ॥ ౪౬ ॥

దాతా ప్రతిగ్రహీతా చ తౌ ద్వౌ నిరయగామినౌ। ఇతి।

అపచస్య అపచాయేత్య్ అర్థః। తస్మై యద్ దానమ్ అన్యేన క్రియతే తస్మిన్ దానే తస్య దాతుర్ దానఫలం నాస్తి। న కేవలం ఫలాభావః కిం త్వ్ అసౌ దాతా సహ ప్రతిగ్రహీత్రా నరకం యాతి।

॥ ౪౬ ॥

[౪౪౭]

పరపాకనివృత్తాదీనాం త్రయాణాం క్రమేణ లక్షణమ్ ఆహ।

గృహీత్వాగ్నిం సమారోప్య పఞ్చయజ్ఞాన్ న నిర్వపేత్ ॥ ౪౭ ॥
పరపాకనివృత్తో ఽసౌ మునిభిః పరికీర్తితః।
పఞ్చయజ్ఞాన్ స్వయం కృత్వా పరాన్నేనోపజీవతి ॥ ౪౮ ॥
సతతం ప్రాతర్ ఉత్థాయ పరపాకరతస్ తు సః।
గృహస్థధర్మా యో విప్రో దదాతి పరివర్జితః ॥ ౪౯ ॥
ఋషిభిర్ ధర్మతత్త్వజ్ఞైర్ అపచః పరికీర్తితః। ఇతి।

పరస్య పురుషాన్తరస్య గృహే క్రియమాణః పాకః పరపాకః। తస్మాన్ నివృత్తః పరపాకనివృత్తః పరాన్నభోజనపరిత్యాగీతి యావత్। యద్ వా వైశ్వదేవాద్యర్థం క్రియమానః పాక ఉత్కృష్టత్వాత్ పరపాక ఇత్య్ ఉచ్యతే। తస్మాత్ పరపాకన్ నివృత్తః పఞ్చమహాయజ్ఞరహిత ఇత్య్ అర్థః। తచ్ చోభయం వివక్షితత్వాత్ తన్త్రేణోచ్చరితమ్। తథా చ సతి పరాన్నవర్జనస్య గుణత్వే ఽపి పఞ్చమహాయఇాదిరాహిత్యస్య [౪౪౮] దోషత్వాద్ అస్య పురుషస్య నిన్ద్యత్వమ్। అక్షరార్థస్ తు – అగ్నిం గృహీత్వా వివాహం కృత్వా స్మార్తాగ్నౌ కేవలమ్ ఔపాసనం కృత్వా తమ్ అగ్నిమ్ ఆత్మని సమారోపయతి, న తు తస్మిన్న్ అగ్నౌ వైశ్వదేవాదికం కరోతి। సో ఽయం వైశ్వదేవాద్యనుష్ఠానరహితః పురుషో ఽత్ర పరపాకనివృత్తశబ్దేన వివక్షితః। ఏతస్మాద్ విపరీతః పరపాకరతః, ఉభయవిధపాకరహితత్వాత్। తత్ర పఞ్చమహాయజ్ఞానుష్ఠానస్య గుణత్వే ఽపి పరాన్నభోజనస్య దోషత్వాత్ తాదృశస్య పురుషస్య నిన్ద్యత్వమ్। ప్రతిదినం ప్రాతర్ ఉత్థాయ యథావిధి పఞ్చమహాయజ్ఞాన కృత్వా పరాన్నేనోపజీవతీతి యోజనీయమ్।

యస్ తు విప్రో విధానేన గార్హస్థ్యం స్వీకృత్య అన్నదానాదివర్జితః కేవలం స్వయమ్ ఏవ భుఙ్క్తే సో ఽపచ ఇత్య్ ఉచ్యతే। తస్య నిన్దా ప్రత్యక్షశ్రుతావ్ ఆమ్నాయతే:

నార్యమణం పుష్యతి యో సఖాయం కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ। ఇతి। (RV ౧౦.౬.౨౩.౧)

“దదాతి పరివర్జితః” ఇత్య్ అత్ర దదాతీత్యర్థనిర్దేశత్వాద్ దానక్రియామ్ ఆచష్టే, [౪౪౯] “త్యజ్యతేః పూర్వవత్త్వమ్” (PMS ౭.౪.౧) ఇతి అస్మిన్ జైమినిసూత్రే చార్థనిర్దేశే ఽపి

శ్తిప్రత్యయప్రయోగదర్శనాత్ । “ఇక్శ్తిపౌ ధాతునిర్దేశే” (VఆPఆ ౨.౧౫) ఇత్య్ ఏతత్ తు వారరుచం వార్తికమ్ ప్రచురప్రయోగాభిప్రాయమ్ । న త్వ్ అర్థనిర్దేశవ్యవచ్ఛేదకమ్ ।

పరపాకనివృత్త్యాదివద్ వృథాపాకాదేర్ అప్య్ అన్నం న భోక్తవ్యమ్ । తద్భోజనే తు ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమ్ । తద్ ఆహతుః శాతాతప-బృహస్పతీ ।

యో ‘గృహీత్వా వివాహాగ్నిం గృహస్థ ఇతి మన్యతే ।

అన్నం తస్య న భోక్తవ్యం వృథాపాకో హి స స్మృతః ॥

వృథాపాకస్య భుఞ్జానః ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్ ద్విజః ।

ప్రాణాయామాన్ త్రిర్ అభ్యస్య ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి ॥ ఇతి । (ŚఆSమ్ ౩.౫౧–౫౨)

“ప్రాణాయామశతం కృత్వా” ఇతి పాఠే త్వ్ ఆవృత్తివిషయత్వం కల్పనీయమ్ । వృథాపాకే యత్ ప్రాయశ్చిత్తం తద్ ఏవ బ్రాహ్మణనిన్దకాదావ్ అపి ద్రష్టవ్యమ్, నిన్దావచనే సహపాఠాత్ । తథా చ వ్యాసః ।

పఙ్క్తిభేదీ వృథాపాకీ నిత్యం బ్రాహ్మణనిన్దకః ।

ఆదేశీ వేదవిక్రేతా పఞ్చైతే బ్రహ్మఘాతకాః ॥ (VయాSమ్ ౪.౭౦)

[౪౫౦] ఇతి । ॥ ౪౭–౪౯ ॥

నను – ఉక్తరీత్యా కలియుగే సర్వే ‘ప్య్ అభోజ్యాన్నా అభక్ష్యభక్షణాశ్ చ । తథా సత్య్ ఏతద్విషయం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం నిరర్థకమ్ । కృతే ‘పి ప్రాయశ్చిత్తే పునర్ అపి తత్రప్రవృత్తేర్ ఉపరన్తుమ అశక్యత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తవిధాయికాయాః పరిషదో ‘సంభవాచ్ చ । న హి పాపప్రవృత్తానాం పరిషత్త్వం యుక్తమ్, “స్వధర్మరతవిప్రాణామ్” (Pఅర్Sమ్ ౮.౨) ఇతి తల్లక్షణాత్ । న చ – అభక్ష్యభక్షణాదిభ్యః పాపేభ్యో నివృత్తానాం శిష్టానాం పరిషత్త్వం స్యాత్ – ఇతి శఙ్కనీయమ్, తాదృశస్య కస్యాప్య్ అదృష్టచరత్వాత్ । అతః కలియుగే సర్వేషాం నిన్ద్యత్వాద్ [౪౫౧] ఏతద్ ఏవ యుగమ్ ఉద్దిశ్య ప్రవృత్తస్య పారాశరధర్మశాస్త్రస్య నిర్విషయత్వం స్యాత్ – ఇత్య్ ఆశఙ్క్యాహ ।

యుగే యుగే తు యే ధర్మాస్ తేషు తేషు చ యే ద్విజాః ॥ ౫౦ ॥

తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా యుగరూపా హి తే ద్విజాః । ఇతి ।

అస్యాక్షరార్థః ప్రథమాధ్యాయే వర్ణితః । అయమ్ ఆశయః – ద్వివిధా హ్య అధర్మప్రవృత్తిః । యుగప్రయుక్తా ప్రమాదాలస్యాదిప్రయుక్తా చ ।। తత్ర యుగప్రయుక్తాయాః ప్రవృత్తేర్ అపరిహార్యత్వాన్ న తన్నివృత్తయే పరాశరస్యోద్యమః । యా తు ప్రమాదాలస్యాదిప్రయుక్తా ప్రవృత్తిః తత్ర సావకాశం ధర్మశాస్త్రమ్ । తద్ యథా । అధ్యయనవిధిస్ తావద్ అర్థజ్ఞానపర్యన్తం సాఙ్గవేదపాఠమ్ ఆచష్టే । న చ – కలౌ యుగే తాదృశం విప్రం కంచిద్ అప్య ఉపలభామహే । తథా బ్రహ్మచారిప్రకరణే తదాశ్రమధర్మా అధ్యయనధర్మాశ్ చ సహస్రశః స్మర్యన్తే । న చ తాన్ సర్వాన్ యథావద్ [౪౫౨] అనుతిష్ఠన్ మాణవకః కో ’ప్య ఉపలభ్యతే । యదా అధ్యయనస్యైవ ఈదృశీ గతిః తదా కైవ కథా సాఙ్గకృత్స్నవేదార్థానుష్ఠానస్య । తథా సతి శాస్త్రీయముఖ్యబ్రాహ్మణ్యోపేతస్య కస్యాప్య అభావాత్ క్షత్రియవైశ్యజాత్యోశ్ చ స్వరూప్రేణైవోచ్ఛిన్నత్వాత్ శుశ్రూషయితవ్యానాం ద్విజానామ్ అసంభవే తచ్ఛుశ్రూషకస్య ముఖ్యస్య శూద్రస్యాత్యన్తానాశఙ్కనీయత్వాత్ కిం చాఉర్వర్ణ్యమ్ ఉద్దిశ్య ప్రవృత్తం ధర్మశాస్త్రం స్వరూపేణైవ లుప్యతామ్ । కిం వా ముఖ్యాసంభవే ’పి యథాసంభవం చాతుర్వర్ణ్యమ్ ఆశ్రిత్య ధర్మశాస్త్రం ప్రవర్తతామ్ – ఇతి మీమాంసాయామ్, స్వరూపలోపాత్ వరం యథాసంభవానుష్ఠానమ్ ఇత్య అభిప్రేత్య యుగప్రవృత్తాం సర్వైర్ అప్య అవర్జనీయామ్ అధర్మప్రవృత్తిమ్ అదోషత్వేనాభ్యుపగమ్య “తేషాం నిన్దా న కర్తవ్యా” ఇత్య ఉక్తమ్ । తతః సంభావితాధ్యయనాద్యుపేతానాం శక్యాయాం ధర్మప్రవృత్తౌ ప్రమాదాలస్యాదిరహితానాం చ పరిషత్త్వం కుతో న స్యాత్ । కృతప్రాయశ్చిత్తస్య పునః ప్రమాదాలస్యాదివర్జనస్య సుకరత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం చ సార్థకమ్ ఇతి ।। ౫౦ ।।

ఇత్థమ్ ఉపపాతకవిశేషస్యాభక్ష్యభక్షణస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ జాతిభ్రంశకరస్య బ్రాహ్మణతిరస్కారస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

హుఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా త్వఙ్కారం చ గరీయసః ।। ౫౧ ।।

స్నాత్వా తిష్ఠన్న అహఃశేషమ్ అభివాద్య ప్రసాదయేత్ ।

[౪౫3] ఇతి | బ్రాహ్మణో వేదపారగో బ్రహ్మవిద్ వా | తం ప్రతి లౌకికే శాస్త్రీయే వా వ్యవహారే తద్భర్త్సనాయ హుఙ్కారం యః ప్రయుఙ్క్తే యశ్ చ వయసా విద్యయా వా జ్యేష్ఠం పురుషం ప్రతి త్వమ్ ఇత్య్ ఏకవచనం ప్రయుఙ్క్తే తావ్ ఉభౌ స్నాత్వా యావద్ అస్తమయం నిరాహారౌ స్థిత్వా రాత్రావ్ అభివాదనేన తం క్షమాపయేతామ్ | తత్ర నిరాహారత్వం మనుర్ ఆహ |

హిఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా త్వఙ్కారం తు గరీయసః |

స్నాత్వానశ్నన్న్ అహఃశేషమ్ అభివాద్య ప్రసాదయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౦౪)

యమో ‘పి |

హుఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే |

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్ || ఇతి | (Yఅస్మ్ ౨.౬)

శఙ్ఖో ‘పి |

హుఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా త్వఙ్కారం చ గరీయసః |

దినమ్ ఏకం వ్రతం కుర్యాత్ ప్రయతః సుసమాహితః || ఇతి | (శఙ్స్మ్ ౧౭.౫౦–౫౧)

ఏతద్ అభ్యాసవిషయమ్ |

నను – [౪౫౪] “బ్రాహ్మణస్య రుజఃకృత్యా” (MDహ్ ౧౧.౬౮) ఇతి జాతిభ్రంశకరేషు పరిగణనాడ్ వక్ష్యమాణం తాడనాదికమ్ ఏవ జాతిభ్రంశకరమ్ | న తూక్తమ్, ఇతి చేత్ |

న, హుఙ్కారాదినాపి బ్రాహ్మణస్య మనసి రుజ ఉత్పదనాత్ || ౫౧ ||

తాడనాదౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

తాడయిత్వా తృణేనాపి కణ్ఠే బధ్వాపి వాససా || ౫౨ ||

వివాదేనాపి నిర్జిత్య ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్ | ఇతి |

యద్య్ అపి తృణతాడనవస్త్రబన్ధనవివాదజయైర్ న శరీరోపఘాతః తథాపి ప్రాయశ్చిత్తం చరితవ్యమ్ ఇత్య్ అపి శబ్దస్యార్థః। ప్రణిపాతేనోపవాసో ఽప్య్ ఉపలక్ష్యతే। తద్ ఆహ బృహస్పతిః।

గురుం త్వంకృత్య గర్వేణ విప్రం నిర్జిత్య వాదతః।

తాడయిత్వా తృణేనాపి ప్రసాద్యోపవసేద్ దినమ్॥ ఇతి। (BృSమ్ ౨.౨౭)

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి।

గురుం త్వంకృత్య హింకృత్య విప్రం నిర్జిత్య వాదతః।

బద్ధ్వా వా వాససా క్షిప్రం ప్రసాద్యోపవసేద్ దినమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౨౯౨)

యత్ తు బౌధాయనేనోక్తమ్,

వాదేన బ్రాహ్మణం జిత్వా ప్రాయశ్చిత్తవిధిత్సయా।

త్రిరాత్రోపోషితః స్నాత్వా ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్॥ (BDహ్ ౪.౧.౫)

[౪౫౫] ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్। పాదస్పర్శాదౌ స ఏవాహ।

పాదేన బ్రాహ్మణం స్పృష్ట్వా ప్రాయశ్చిత్తవిధిత్సయా।

దివసోపోషితః స్నాత్వా ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్॥

అవాచ్యం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే।

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం జిత్వా తు ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్॥

ఆక్రోశమ్ అనృతం కృత్వా కృచ్ఛ్రం కుర్వీత మానవః। ఇతి। (BDహ్ ౪.౧.౮–౯)

॥ ౫౨ ॥

బ్రాహ్మణావగూరణాదౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

అవగూర్య త్వ్ అహోరాత్రం త్రిరాత్రం క్షితిపాతనే॥ ౫౩ ॥

అతికృచ్ఛ్రం చ రుధిరే కృచ్ఛ్రో ఽభ్యన్తరశోణితే। ఇతి।

అవగూర్య వధార్థం దణ్డమ్ ఉద్యమ్య దినమ్ ఏకమ్ ఉపవసేత్ | భూమౌ నిపాత్య త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | ప్రహారేణ రుధిరే నిర్గతే అతికృచ్ఛ్రం చరేత్ | అనిర్గతం రుధిరమ్ అన్తర్ ఏకత్ర ఘనీభూతం చేత్ తదా కృచ్ఛ్రం చరేత్ | అవగూరణాదేః శతసంవత్సరాదినరకహేతుత్వోపన్యాస-పురస్సరం ప్రతిషేధః ప్రత్యక్షశ్రుతావ్ ఉపలభ్యతే | యథా చ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమ్: [౪౫౬] "యో 'వగురేత్ శతేన యాతయాత్ యో నిహనత్ సహస్రేణ యాతయాత్ యో లోహితం కరవత్ యావతః ప్రస్కన్ద్య పాంసూన్ సంగృహ్ణాత్ తావతః సంవత్సరాన్ పితృలోకం న ప్రజానాద్ ఇతి తస్మాద్ బ్రాహ్మణాయ నావగురేత్ న నిహన్యాత్ న లోహితం కుర్యాద్ ఏతావతా హైనసా యుక్తో భవతి" ఇతి (TS ౨.౬.౧౦) | గౌతమో 'పి: "అభిక్రుధ్యావగూరణం బ్రాహ్మణస్య వర్షశతమ్ అస్వర్గ్యమ్ | నిపాతే సహస్రమ్ | లోహితదర్శనే యావతః ప్రస్కన్ద్య పాంసూన్ సంగృహ్ణీయాత్" (GDహ్ ౨౨.౨౦–౨౨) [౪౫౭] ఇతి | మనుర్ అపి |

అవగూర్య త్వ్ అబ్దశతం సహస్రమ్ అభిహత్య తు |

జిఘాంసయా బ్రాహ్మణస్య నరకం ప్రతిపద్యతే ||

శోణితం యావతః పాంసూన్ సంగృహ్ణీయాద్ ద్విజన్మనః |

తావన్త్య్ అబ్దసహస్రాణి తత్కర్తా నరకే వసేత్ ||

అవగూర్య చరేత్ కృచ్ఛ్రమ్ అతికృచ్ఛ్రం నిపాతనే |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత విప్రస్యోత్పాద్య శోణితమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౦౬–౦౮)

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి |

విప్రదణ్డోద్యమే కృచ్ఛ్రస్ త్వ్ అతికృచ్ఛ్రో నిపాతనే |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రో 'సృక్పాతే కృచ్ఛ్రో 'భ్యన్తరశోణితే || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౯౩)

యమః |

[౪౫౮] తాడనే ఛేదనే చైవ శోణితస్య ప్రవర్తనే |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత చాన్ద్రాయణమ్ అథాచరేత్ ||

దశసంఖ్యాశ్ చ గా దద్యుర్ అఙ్గచ్ఛేదో యదా భవేత్ | ఇతి | (YఅSమ్ ౫.౪–౫)

బృహస్పతిః |

కాష్ఠాదినా తాడయిత్వా త్వగ్భేదే కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |

అస్థిభేదే ‘తికృచ్ఛ్రస్ తు పరాకస్ త్వ్ అఙ్గకర్తనే || ఇతి |

పైఠీనసిర్ అపి: “త్వంకారహుంకారావగూరణనిపాతనలోహితప్రవర్తనోత్తరజయేషు ప్రణిపాతైకరాత్రోపవాసకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రం చరిత్వా ప్రసాదయేత్ యథాసంఖ్యమ్” ఇతి | ఏతత్ సర్వం సజాతీయవిషయమ్ | విజాతీయే తు ప్రజాపతిర్ ఆహ |

[౪౫౯]ద్విగుణం త్రిగుణం చైవ చతుర్గుణమ్ అథాపి వా |

క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనాం బ్రాహ్మణస్య వధే వ్రతమ్ || ఇతి |

ఆక్రోశాదౌ శఙ్ఖలిఖితావ్ ఆహతుః: “ఆక్రోశే ‘నృతవాదే వా ఏకరాత్రం త్రిరాత్రం చోపవాసః” ఇతి | సుమన్తుః: “దేవర్షిగోబ్రాహ్మణాచార్యమాతృపితృనరేన్ద్రాణాం ప్రతి షేధనే ఆక్రోశనే జిహ్వాం దహేద్ ధిరణ్యం దత్వా” ఇతి || ౫౩ ||

“అతికృచ్ఛ్రం చ రుధిరే” (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౫౪) ఇత్య్ ఉక్తమ్ | కో ‘సావ్ అతికృచ్ఛ్రః – ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయాం తత్స్వరూపమ్ ఆహ |

నవాహమ్ అతికృచ్ఛ్రీ స్యాత్ పాణిపూరాన్నభోజనః || ౫౪ ||

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసీ స్యాద్ అతికృచ్ఛ్రః స ఉచ్యతే | ఇతి |

అతికృచ్ఛ్రమ్ ఆచరన్ విప్రస్ త్రిరావృత్తైకభక్తనక్తాయాచితదినేషు నవసు యావతా పాణిః పూర్యతే తావద్ ఏవ భుఞ్జీత | ఉపవాసదినేషు ప్రాజాపత్యవద్ ఉపవాసమ్ ఏవ చరేత్ | సో ‘యమ్ అతికృచ్ఛ్ర ఇత్య్ ఉచ్యతే | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య యాజ్ఞవల్క్యః ప్రాజాపత్యమ్ ఉపదిశ్య తస్యైవ గుణవికృతిత్వేనాతికృచ్ఛ్రం నిర్దిశతి |

[౪౬౦] అయమ్ ఏవాతికృచ్ఛ్రః స్యాత్ పాణిపూరాన్నభోజనః | ఇతి | (YDహ్ ౩.౩౨౦)

గౌతమో ‘పి ప్రాజాపత్యం ప్రపఞ్చ్యానన్తరమ్ ఆహ: “ఏతేనైవాతికృచ్ఛ్రో వ్యాఖ్యాతః” ఇతి (GDహ్ ౨౬.౧౮) | యద్ వా నైరన్తర్యేణ నవసు దినేషు పాణిపూరాన్నం భుక్త్వా త్రిషు దినేషు ఉపవసేత్ | తద్ ఆహ యమః |

ఏకైకం పిణ్డమ్ అశ్నీయాత్ త్ర్యహం కల్యే త్ర్యహం నిశి |

అయాచితస్ త్ర్యహం చైవ వాయుభక్షః పరం త్ర్యహమ్ ||

అతికృచ్ఛ్రం చరేద్ ఏతత్ పవిత్రం పాపనాశనమ్ | ఇతి | (YఅSమ్ ౩.౭౧–౭౨)

|| ౫౪ ||

"అతిమానాద్ అతిక్రోధాత్" (Pఅర్Sమ్ ౪.౧) ఇత్య్ ఆరభ్య "కృచ్ఛ్రో 'భ్యన్తరశోణితే" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౫౪) ఇత్య్ అన్తేష్వ్ అష్టస్వ్ అధ్యాయేషు నానావిధాన్ పాపవిశేషాన్ అనూద్య ప్రాయశ్చిత్తవిశేషా నిరూపితాః | యాని త్వ్ అన్యాని ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తరహితాని శఙ్కితాని తేషాం సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

సర్వేషామ్ ఏవ పాపానాం సంకరే సముపస్థితే || ౫౫ ||

దశసాహస్రమ్ అభ్యస్తా గాయత్రీ శోధనం పరమ్ | ఇతి |

అయం చ గాయత్రీజపః ప్రాజాపత్యాదీనామ్ ఉపలక్షకః | [౪౬౧] తాని చ ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తవ్యతిరిక్తాని వ్రతాని మునిభిః ప్రపఞ్చితాని | తత్ర అత్రి-మను-విష్ణు-విశ్వామిత్రిఆః |

అనుక్తనిష్కృతీనాం తు పాపానామ్ అపనుత్తయే |

శక్తిం చావేక్ష్య పాపం చ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి | (MD ౧౧.౨౦౯)

యాజ్ఞవల్క్యః |

దేశం కాలం వయః శక్తిం పాపం చావేక్ష్య యత్నతః |

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్ప్యం స్యాద్ యత్ర చోక్తా న నిష్కృతిః || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౯౪)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "క్రయవిక్రయదుష్టభోజనప్రతిగ్రహేష్వ్ అనాదిష్టప్రాయశ్చిత్తేషు సర్వేషు చాన్ద్రాయణం ప్రాజాపత్యం చ" ఇతి | స్మృత్యన్తరే |

[౪౬౨]భక్ష్యాభక్ష్యాణ్య్ అనేకాని బ్రాహ్మణానాం విశేషతః |

తత్ర శిష్టా యథా బ్రూయుస్ తత్ కర్తవ్యమ్ ఇతి స్థితిః || ఇతి |

శాతాతపః।

అనుక్తేషు విధిం జ్ఞాత్వా ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్।

సర్వత్ర సర్వపాపేషు ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ఇతి। (ŚఆSమ్ ౬.3)

ఉశనాః।

యథోక్తం యత్ర వా నోక్తమ్ ఇహ పాతకనాశనమ్।

ప్రాజాపత్యేన కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ఇతి। (Uశ్Sమ్ 3.౧౯)

॥ ౫౫ ॥

అభోజ్యే భోజ్యత్వప్రమితిమ్ అభిసంకల్ప్య మనసా

ప్రసక్తిం స్వాచ్ఛన్ద్యాడ్ ఇహ విదధతః సంస్కృతిమ్ అతః।

మతం ప్రాయశ్చిత్తం దధతమ్ ఇమమ్ ఏకాదశమ్ అసావ్

అకార్షీద్ అధ్యాయం స్ఫుటవివరణం మాధవసుధీః॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజవైదికమార్గప్రవర్తక-

పరమేశ్వరశ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య

మాధవామాత్యస్య కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం

మాధవీయాయాం ఏకాదశో 'ధ్యాయః॥ ౧౧॥

[౧]

ద్వాదశో 'ధ్యాయః

అథ ఆచారకాణ్డే త్రిభిర్ అధ్యాయైర్ యావన్త ఆచారాః ప్రతిపాదితాః ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డే చాష్టభిర్ అధ్యాయైర్ యాని ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ అభిహితాని తేభ్యో ‘తిరిక్తానాం పరిశిష్టానాం కేషాంచిద్ ఆచారాణాం ప్రాయశ్చిత్తానాం చ విధానాయాయం ద్వాదశో ‘ధ్యాయ ఆరభ్యతే।

తత్రాదౌ దుఃస్వప్నాదినిమిత్తకం స్నానమ్ ఆహ।

దుఃస్వప్నం యది పశ్యేత్ తు వాన్తే తు క్షురకర్మణి।

మైథునే ప్రేతధూమే చ స్నానమ్ ఏవ విధీయతే ॥ ౧౨.౧ ॥ ఇతి।

స్వప్నో ద్వివిధః। సుస్వప్నో దుఃస్వప్నశ్ చ। తత్ర యో దర్శనకాలే ద్రష్టుః సుఖం జనయన్ భావి శ్రేయశ్ చ సూచయతి స సుస్వప్నః। తస్యోదాహరణం ఛన్దోగా ఆమనన్తి।

[౨] యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి।

సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్ తస్మిన్ స్వప్ననిదర్శనే ॥ ఇతి। (Cహ్Uప్ ౫.౨.౮)

తద్వైపరీత్యేన దర్శనకాలే దుఃఖం జనయన్ పురుషస్య భావి చారిష్టం యః సూచయతి స దుఃస్వప్నః। ఏతస్య తూదాహరణం బహ్వృచాః పఠన్తి। తత్ర హి మరణసూచకాని జాగరణారిష్టాని బహూన్య్ అభిధాయ అన్తే ప్రత్యక్షదర్శనానీత్య్ ఉపసంహృత్యానన్తరం స్వప్నారిష్టాన్య్ ఏవమ్ ఆమ్నాయన్తే।

అథ స్వప్నాః। పురుషం కృష్ణం కృష్ణదన్తం పశ్యతి స్వప్నే స ఏనం హన్తి వరాహ ఏనం హన్తి మర్కట ఏనమ్ ఆస్కన్దయత్య్ ఆశు వాయుర్ ఏనం ప్రవహతి సువర్ణం ఖాదిత్వాపగిరతి మధ్వ్ అశ్నాతి బిసాని భక్షయత్య్ ఏకం పుణ్డరీకం ధారయతి ఖరైర్ వరాహైర్ యుక్తో యాతి కృష్ణాం ధేనుం కృష్ణవత్సాం నలదమాలీ దక్షిణాభిముఖో వ్రజతి।

[3] ఇత్యాది। స్వప్నాధ్యాయవిదశ్ చ స్వప్నస్య భావిసూచకం వచనమ్ ఆహుః।

ఆరోహణం గోవృషకుఞ్జరాణాం ప్రాసాదశైలాగ్రవనస్పతీనామ్।

విష్ఠానులేపో రుదితం మృతం చ స్వప్నే త్వ్ అగమ్యాగమనం చ ధన్యమ్ ॥

కృష్ణామ్బరధరా నారీ కృష్ణగన్ధానులేపనా।

అవగూహతి యం స్వప్నే మృత్యుం తస్య వినిర్దిశేత్ ॥ ఇతి।

ఏతత్ సర్వమ్ అభిప్రేత్య స్వప్నాధికరణే భగవాన్ బాదరాయణః సూత్రయామాస: “సూచకశ్ చ హి శ్రుతేర్ ఆచక్షతే చ తద్విదః” ఇతి (BrSఉ 3.౨.౪) | తత్ర భావ్యరిష్టసూచకే దుఃస్వప్నే దృష్టే సతి ప్రాతర్ ఉత్థాయ తన్నిమిత్తకం స్నానం కర్తవ్యమ్ | తథా భుక్తే ‘న్నే వాన్తే సతి తదైవ స్నాతవ్యమ్ | తథా క్షౌరమైథునప్రేతధూమాఘ్రాణేషు చ స్నానమ్ ఆచరేత్ | ఏవం దుర్జనస్పర్శనాదావ్ అపి స్నానం ద్రష్టవ్యమ్ | తద్ ఆహ యమః |

[౪] అజీర్ణే ‘భ్యుదితే వాన్తే శ్మశ్రుకర్మణి మైథునే |

దుఃస్వప్నే దుర్జనస్పర్శే స్నానమ్ ఏవ విధీయతే || ఇతి |

వృద్ధపరాశరో ‘పి |

దుఃస్వప్నే మైథునే వాన్తే విరిక్తే క్షురకర్మణి |

చితియూపశ్మశానానాం స్పర్శనే స్నానమ్ ఆచరేత్ || ఇతి |

మైథునే తు స్నానమ్ ఋతుకాలవిషయమ్ | తద్ ఆహ శాతాతపః |

ఋతౌ హి గర్భశఙ్కిత్వాత్ స్నానం మైథునినః స్మృతమ్ |

అనృతౌ తు యదా గచ్ఛేత్ శౌచం మూత్రపురీషవత్ || ఇతి |

వమనాదౌ విశేషమ్ ఆహ మనుః |

వాన్తో విరిక్తః స్నాత్వా తు ఘృతప్రాశనమ్ ఆచరేత్ |

ఆచామేద్ ఏవ భుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినః స్మృతమ్ || (MDh ౫.౧౪౪)

[౫] ఇతి | భుక్త్వాన్నమ్ అనన్తరం వాన్తః ఆచామేద్ ఇత్య్ అర్థః || ౧౨.౧ ||

అథ ప్రాయశ్చిత్తినః పునఃసంస్కారనిమిత్తాన్య్ ఆహ |

అజ్ఞానాత్ ప్రాశ్య విణ్మూత్రం సురాసంస్పృష్టమ్ ఏవ చ |

పునఃసంస్కారమ్ అర్హన్తి త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః || ౧౨.౨ || ఇతి |

అయం చ సంస్కారో వ్రతచరణానన్తరభావీ। తత్ర వచనాని తు పూర్వాధ్యాయ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తప్రసఙ్గాద్ ఉదాహృతాని॥ ౧౨.౨॥

ఆద్యసంస్కారవత్ పునఃసంకారే ’ప్య్ అజినాదిప్రాప్తావ్ అపవదతి।

అజినం మేఖలా దణ్డో భైక్ష్యచర్యా వ్రతాని చ।
నివర్తన్తే ద్విజాతీనాం పునఃసంస్కారకర్మణి॥ ౧౨.3॥ ఇతి।

అజినాదివద్ వపనమ్ అపి నివర్తన్తే। తద్ ఆహ విష్ణుః: “సర్వేష్వ్ ఏతేషు ద్విజానాం ప్రాయశ్చిత్తాన్తే భూయః సంస్కారం కుర్యాత్। [౬] వపనమేఖలాదణ్డభైక్షచర్యావ్రతాని పునఃసంస్కారకర్మణి వర్జనీయాని” ఇతి (VఇDహ్ ౫౧.౪–౫)। వ్రతాని సౌమ్యప్రాజాపత్యాదీని మధుమాంసాఞ్జనాదివర్జనాని చ।

॥ ౧౨.3॥

పూర్వాధ్యాయాదౌ అమేధ్యరేతోగోమాంసవిణ్మూత్రప్రాశనే చాన్ద్రాయణమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ (౧౧.౧) తత్ కామకారవిషయమ్। అత ఏవ తత్ర బాలాపత్యసహభోజనమ్ అస్మాభిర్ ఉదాహృతమ్। అత్ర త్వ్ అకామతో విణ్మూత్రాదిభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

విణ్మూత్రభోజీ శుద్ధ్యర్థం ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్।
పఞ్చగవ్యం చ కుర్వీత స్నాత్వా పీత్వా శుచిర్ భవేత్॥ ౧౨.౪॥ ఇతి।

ప్రాజాపత్యం చరిత్వా పశ్చాత్ పఞ్చగవ్యేనైవ స్నానం కృత్వా తత్ పఞ్చగవ్యం ప్రాశ్య శుద్ధో భవతి। ఏతచ్ చ పునఃసంస్కారాత్ ప్రాగ్ ఏవ కర్తవ్యమ్, “ప్రాయశ్చిత్తాన్తే భూయః సంస్కారం

కుర్యాత్” (VఇDహ్ ౫౧.౪) ఇతి విష్ణువచనాత్ । జలే తు విణ్మూత్రోపహతే కూర్మపురాణోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ ।

అపో మూత్రపురీషాద్యైర్ దూషితాః ప్రాశయేద్ యదా ।

తదా సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం వ్రతం పాపవిశోధనమ్ ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.33.3౮)

॥ ౪ ॥

చతుర్ష్వ వర్ణేషు యః కో ‘పి స్వాత్మఘాతార్థమ్ ఉద్యమ్య కథంచిద్ ఘాతాత్ ప్రాగ్ ఏవ నివర్తతే తస్య ప్రాయశ్చిత్తం ప్రశ్నపూర్వకమ్ ఆహ ।

జలాగ్నిపతనే చైవ ప్రవ్రజ్యానాశకేషు చ ।

ప్రత్యావసితవర్ణానాం కథం శుద్ధిర్ విధీయతే ॥ ౧౨.౫ ॥

ప్రాజాపత్యద్వయేనైవ తీర్థాభిగమనేన చ ।

వృషైకాదశదానేన వర్ణాః శుధ్యన్తి తే త్రయః ॥ ౧౨.౬ ॥

బ్రాహ్మణస్య ప్రవక్ష్యామి వనం గత్వా చతుష్పథే ।

సశిఖం వపనం కృత్వా ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్ ॥ ౧౨.౭ ॥

గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాత్ శుద్ధిం స్వాయంభువో ‘బ్రవీత్ ।

ముచ్యతే తేన పాపేన బ్రాహ్మణత్వం చ గచ్ఛతి ॥ ౧౨.౮ ॥ ఇతి ।

జలాగ్న్యాదయః పఞ్చ మరణహేతవః । నదీతటాకాదిప్రవేశేణాగ్నిప్రవేశేన భృగుపతనేన మహాప్రస్థానగమనేనానాశకేన చ మ్రియన్తే । తత్ర జలాదిమరణం త్రివిధమ్ । విహితం ప్రతిషిద్ధమ్ [౮] అనుజ్ఞాతం చ । విహితం చ ద్వివిధమ్ । కామ్యతపోరూపం ప్రాయశ్చిత్తతపోరూపం చ । తత్ర తపోరూపం కూర్మపురాణే నర్మదామాహత్మ్యే ప్రదర్శితమ్ ।

అగ్నిప్రవేశం యః కుర్యాత్ సోమతీర్థే నరాధిప ।

జలే వానాశకే వాపి నాసౌ మర్త్యో ‘భిజాయతే ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౩౯.౪౯)

తత్రైవ ప్రయాగమహాత్మ్యే ‘భిహితమ్ ।

గఙ్గాయమునయోర్ మధ్యే కారీషాగ్నిం విశేత్ తు యః ।

అహీనాఙ్గో హ్య అరోగశ్ చ పఞ్చేన్ద్రియసమన్వితః ॥

యావన్తి రోమకూపాణి తస్య గాత్రేషు మానవః ।

తావద్వర్షసహస్రాణి స్వర్గలోకే మహీయతే ॥

[౯] జలప్రవేశం యః కుర్యాత్ సఙ్గమే లోకవిశ్రుతే ।

రాహుగ్రస్తే యదా సోమే విముక్తః సర్వపాతకైః ॥

సోమలోకమ్ అవాప్నోతి సోమేన సహ మోదతే ॥ ఇతి । (KūPū ౧.౧.౩౭.౬–౭)

తద్ ఏతత్ ప్రాయశ్చిత్తరూపం మరణమ్ । క్రోధాదినా యజ్ జలాదిమరణం తత్ ప్రతిషిద్ధమ్ । తథా చాశౌచప్రకరణే “క్రోధాత్ ప్రాయమ్” ఇత్యాదిస్మృతివాక్యమ్ ఉదాహృతమ్ । ప్రబలరోగగ్రస్తస్య యజ్ జలాదిమరణం న తద్ విహితమ్ । నాపి ప్రతిషిద్ధమ్ । కిం తు శాస్త్రేణ కేవలమ్ అనుజ్ఞాతమ్ । తత్ర తస్మిన్న్ ఏవ ప్రకరణే “దుశ్చికిత్స్యైర్ మహారోగైః” ఇత్యాదివాక్యేనోదాహృతమ్ । తత్రాభ్యనుజ్ఞాతస్యైచ్ఛికత్వాత్ తస్య ఫలాలబ్ధిమాత్రం కేవలం భవతి । న త్వ్ అసౌ ప్రాయశ్చిత్తీ । యో ‘పి ప్రాయశ్చిత్తార్థం మర్తు_మ్ ఉద్యమ్య తతో నివర్తతే తస్యాపి పూర్వపాపం న నివర్తతే ఇత్య్ ఏతావద్ ఏవ । న తు తేన కర్తవ్యం కించిత్ [౧౦] ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమ్ అస్తి । ఏవం చ సతి ప్రతిషిద్ధమ్ ఏవ పరిశిష్యతే । తత్రాపి మర్తుమ్ ఉద్యమ్య మృతస్య దుర్మరణత్వే ‘పి న తత్రేదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । తత్కర్తుర్ ఏవాభావాత్ । యస్ తూద్యమ్య మరణాన్ నివర్తతే తస్యేదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ।

నను – తస్యాపీదం న యుక్తమ్, ఆత్మహత్యాయాః శాస్త్రనిషిద్ధత్వేన తన్నివృత్తేః శాస్త్రీయత్వాత్ ।

బాఢమ్ । న హి వయం నివృత్తినిమిత్తమ్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తం బ్రూమః । కిం తు నిషిద్ధాచరణోద్యమ్ అనిమిత్తమ్ । ఉద్యమమాత్రస్య నిమిత్తత్వాద్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తస్య స్వల్పత్వమ్ ఉపపద్యతే ।

జలాగ్న్యాదిషు మర్తుమ్ ఉద్యమ్య తతో నివృత్తాః “ప్రత్యావిఅసితాః” । తాదృశానాం చతుర్ణాం వర్ణానాం పృథక్ పృథక్ ప్రాయశ్చిత్తం వక్తవ్యమ్ ఇతి ప్రశ్నవాక్యస్యార్థః । తత్ర

క్షత్రియస్య ప్రాజాపత్యద్వయమ్ । వైశ్యస్య తీర్థయాత్రా । శూద్రస్య వృషభసహితగోదశకదానమ్ । బ్రాహ్మణస్య వనగమనాదివ్రతమ్ । ఆత్మహననోద్యమేన బ్రాహ్మణత్వమ్ అపగతమ్ । చణ్డాలత్వమ్ ఆయాతమ్ । పునర్ వ్రతాచరణేన చణ్డాలత్వనివృత్తౌ పునః పూర్వసిద్ధం బ్రాహ్మణ్యం ప్రతిపద్యతే । తద్ ఆహ వృద్ధపరాశరః ।

అనాశకాన్ నివృత్తస్ తు చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థితః ।

చణ్డాలః స తు విజ్ఞేయో వర్జనీయః ప్రయత్నతః ॥

[౧౧] లుప్తధర్మాస్ తు చణ్డాలాః పరివ్రాజకతాపసాః ।

తేభ్యో జాతాన్య్ అపత్యాని చణ్డాలైః సహ వాసయేత్ ॥

జలాగ్నిపతనే చైవ ప్రవ్రజ్యానాశకే తథా ।

ప్రత్యావసితవర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తం కథం భవేత్ ॥

బ్రాహ్మణానాం ప్రసాదేన తీర్థాభిగమనేన చ ।

గవాం చ శతదానేన వర్ణాః శుధ్యన్తి తే త్రయః ॥

బ్రాహ్మణస్య ప్రవక్ష్యామి గత్వారణ్యం చతుష్పథమ్ ।

సశిఖం వపనం కృత్వా త్రిసంధ్యమ్ అవగాహనమ్ ॥

సావిత్ర్యష్టసహస్రం తు జపేచ్ చైవ దినే దినే ।

ముచ్యతే సర్వపాపేభ్యో బ్రాహమణత్వం చ గచ్ఛతి ॥

భైక్షార్థీ విచరేద్ గ్రామం గృహాన్ సప్త వనే వసన్ ।

తాం చ భిక్షాం సమశ్నీయాద్ అబ్దార్ధేన విశుధ్యతి ॥ ఇతి ।

అత్రైవ వ్రతాన్తరాణ్య్ ఆహ వసిష్ఠః ।

జీవన్న్ ఆత్మత్యాగీ కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరేత్ ।

త్రిరాత్రం వాప్య్ ఉపవసేన్ నిత్యం స్నిగ్ధేన వాససా ।

ప్రాణాన్ ఆత్మని సంయమ్య త్రిః పఠేద్ అఘమర్షణమ్ ॥

అపి వైతేన కల్పేన గాయత్రీం పరివర్తయేత్ ।

అపి వాగ్నిమ్ ఉపసమాధాయ కూష్మాణ్డైర్ జుహుయాద్ ఘృత ॥ (VअDహ్ ౨౩.౧౯–౨౧)

[౧౨] ఇతి | తత్ర జపహోమౌ విద్వద్విశేషేణ వికల్పనీయౌ | ద్వాదశరాత్రత్రిరాత్రౌ త్వ్ అవిద్వద్విషయశక్తాశక్తభేదేన వ్యవస్థాపనీయౌ |

మూలవచనే ప్రవ్రజ్యాశబ్దేన పూర్వం మహాప్రస్థానగమనం వ్యాఖ్యాతమ్ | అథ వా పరివ్రజ్యా తేన వివక్ష్యతే | తథా చ సతి పరివ్రజ్యాతః ప్రచ్యుతస్య బ్రాహ్మణస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తం భవతి | తద్ ఇదం శ్రద్ధాలోః పునరుపనయనాదిపురఃసరం పారివ్రజ్యం జిఘృక్షోర్ వేదితవ్యమ్ | యస్ తు పునః పారివ్రజ్యం న జిఘృక్షతి తస్య మరణాన్తం రాజదాసత్వాదికమ్ | యత్ త్వ్ అత్ర నారదః,

రాజ్ఞ ఏవ తు దాసః స్యాత్ ప్రవ్రజ్యావసితో ద్విజః |

న తస్య ప్రతిమోకో ‘స్తి న విశుద్ధిః కథంచన || (NSమ్ ౫.3౫)

ఇతి, తత్ క్షత్రియవైశ్యపరమ్ | యద్ ఆహ కాత్యాయనః,

ప్రవ్రజ్యావసితా యత్ర త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః |

నిర్వాసం కారయేద్ విప్రం దాస్యం క్షత్రవిశౌ నృపః ||

[౧3] ఇతి | దక్షః |

పారివ్రజ్యం గృహీత్వా తు యః స్వధర్మే న తిష్ఠతి |

శ్వపదేనాఙ్కయిత్వా తం రాజా శీఘ్రం ప్రవాసేయేత్ || ఇతి | (DఅSమ్ ౭.3౪)

యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాసః స్యాత్ మరణాన్తికమ్ | ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౮3)

|| ౧౨.౫–౮ ||

అథాచారకాణ్డశేషత్వేన స్నానభేదాన్ ఆహ |

స్నానాని పఞ్చ పుణ్యాని కీర్తితాని మనీషిభిః |

ఆగ్నేయం వారుణం బ్రాహ్మం వాయవ్యం దివ్యమ్ ఏవ చ || ౧౨.౯ ||

ఇతి || ౯ ||

ఆగ్నేయాదీనామ్ ఉపదిష్టానాం పఞ్చానాం క్రమేణ స్వరూపం వివినక్తి |

ఆగ్నేయం భస్మనా స్నానమ్ అవగాహ్య తు వారుణమ్ |

ఆపో హి ష్ఠేతి చ బ్రాహ్మం వాయవ్యం గోరజః స్మృతమ్ || ౧౨.౧౦ ||

యత్ తు సాతపవర్షేణ తత్ స్నానం దివ్యమ్ ఉచ్యతే |

తత్ర స్నాత్వా తు గఙ్గాయాం స్నాతో భవతి మానవః || ౧౨.౧౧ ||

[౧౪] ఇతి | భస్మస్నానం ద్వివిధమ్ | పాదాదికం మూర్ధాదికం చ | తత్ర పాదాదికం విరక్తవిషయమ్, సంహారక్రమత్వాత్ | తచ్ చ కూర్మపురాణే దర్శితమ్ |

ఆగ్నేయం భస్మనాపాదమస్తకాద్ దేహధూలనమ్ | ఇతి | (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧3)

మూర్ధాది లిఙ్గపురాణే దర్శితమ్ |

ఈశానేన శిరోదేశం ముఖం తత్ పురుషేణ తు |

ఉరోదేశమ్ అఘోరేణ గుహ్యం వామేన సువ్రతాః ||

సద్యేన పాదౌ సర్వాఙ్గం ప్రణవేన తు శోధయేత్ | ఇతి | (Lఇఙ్Pఉ ౧.౨౬.3౭–3౮)

జలావగాహనరూపం తు వారుణస్నానం ప్రథమాధ్యాయే "సంధ్యాం స్నానం జపో హోమః" (Pఅర్Sమ్ ౧.3౯) [౧౫] ఇత్య్ అత్ర ప్రపఞ్చితమ్ | తచ్ చ త్రిఃకృత్వో 'భ్య స్తేషు స్నానేషు కర్తవ్యమ్ | తత్ప్రకారశ్ చ బౌధాయనేన దర్శితః |

భువి మూర్ధ్ని తథాకాశే మూర్ధ్న్య ఆకాశే తథా భువి |

ఆకాశే భువి మూర్ధ్నీతి మన్త్రస్నానం విధీయతే || ఇతి | (BDహ్ ౧.౨.౧౦.౨౧)

సాయంకాలే గోషు మార్గేష్వ్ ఆగచ్ఛన్తీషు వాయునా సముత్థితే గోపాదరజస్య్ అవస్థానం వాయవ్యమ్ | ఆతపయుక్తేన వర్షోదకేన దేహస్యాప్లావనం దివ్యస్నానమ్ | తద్ ఇదం

పూర్వోక్తేభ్యః ప్రశస్తమ్ | ఏతేన యౌగికసారస్వతే అపి ద్వే స్నానే ఉపలక్ష్యేతే | యౌగికం యోగేన విష్ణుచిన్తనమ్ | తద్ ఆహ వ్యాసః |

బ్రాహ్మమ్ ఆగ్నేయమ్ ఉద్దిష్టం వాయవ్యం దివ్యమ్ ఏవ చ |

వారుణం యౌగికం తద్వత్ షోఢా స్నానం సమాసతః |

బ్రాహ్మం తు మార్జనం మన్త్రైః కుశైః సోదకబిన్దుభిః ||

[౧౬] ఆగ్నేయం భస్మనా స్నానం వాయవ్యం గోరజః స్మృతమ్ |

యత్ తు సాతపవర్షేణ తత్ స్నానం దివ్యమ్ ఉచ్యతే ||

వారుణం చావగాహస్ తు మానసం త్వ్ ఆత్మవేదనమ్ |

యౌగికం స్నానమ్ ఆఖ్యాతం యోగాద్ విష్ణువిచిన్తనమ్ || ఇతి |

విద్వదాశిషా సంపాదితం సారస్వతం స్నానమ్ | తద్ ఆహ బృహస్పతిః |

వాయవ్యం గోరజః ప్రోక్తమ్ అస్తం గచ్ఛతి గోపతౌ |

విద్వత్సరస్వతీప్రాప్తం స్నానం సారస్వతం స్మృతమ్ || ఇతి | (BēSమ్ ౩.౪౯)

విద్వదుక్తిప్రకారమ్ ఆహ వ్యాసః |

స్వయమ్ ఏవోపపన్నాయ వినయేన ద్విజాతయే |

తజ్జ్ఞః సంపాదయేత్ స్నానం శిష్యాయ చ సుతాయ చ ||

దాక్షాయణమయైః కుమ్భైర్ మన్త్రవజ్ జాహ్నవీజలైః |

కృతమఙ్గలపుణ్యాహైః స్నానమ్ అస్తు తదర్థినామ్ || (VయాSమ్ ౧.౧౪–౧౫)

ఆదౌ యావత్ ప్రభాసే బహుగుణసలిలే మధమే పుష్కరే వా |

గఙ్గాద్వారే ప్రయాగే కనఖలసలిలే భద్రకర్ణే గయాయామ్ ||

[౧౭] రాహుగ్రస్తే చ సోమే దినకరసహితే సన్నిహత్యాం విశేషాత్ |

ఏతైర్ విఖ్యాతతీర్థైస్ త్రిభువనవిదితైః స్నానమ్ అచ్ఛిద్రమ్ అస్తు ||

ఇతి స్నానాని | ఏతేషు సప్తసు స్నానేషు వారుణం ముఖ్యమ్ ఇతరాణి షడ్ స్నానాని గౌణాని | ముఖ్యగౌణభేదేన శఙ్ఖవచనమ్ ఆచారకాణ్డ ఏవోదాహృతమ్ | తత్ర గౌణస్నానాన్య్ అశక్తవిషయాణి | తద్ ఉక్తం కూర్మపురాణే |

అప్రాయత్యే సముత్పన్నే స్నానమ్ ఏవ సమాచరేత్ ।

బ్రాహ్మాదీని తథాశక్తౌ స్నానాన్య్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥ ఇతి । (KఊPఉ ౧.౨.౧౮.౧౧)

॥ ౧౨.౧౦–౧౧ ॥

వారుణస్నానే తర్పణస్య పూర్వభావిత్వం వస్త్రనిష్పీడనస్యోత్తరభావిత్వమ్ ఉపపత్తిపురఃసరం విదధాతి ।

స్నాతుం యాన్తం ద్విజం సర్వే దేవాః పితృగణైః సహ ।

వాయుభూతాస్ తు గచ్ఛన్తి తృష్ణార్తాః సలిలార్థినః ॥ ౧౨.౧౨ ॥

నిరాశాస్ తే నివర్తన్తే వస్త్రనిష్పీడనే కృతే ।

తస్మాన్ న పీడయేద్ వస్త్రమ్ అకృత్వా పితృతర్పణమ్ ॥ ౧౨.౧౩ ॥ ఇతి ।

స్నాతుం గచ్ఛన్తం యే ‘నుగచ్ఛన్తి తే సర్వే పూర్వం వస్త్రే నిష్పీడితే [౧౮] సతి నిరాశాః గచ్ఛన్తి – ఇత్య్ ఏవోపపత్తిః । అస్మిన్న్ అర్థే యోగియాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృత్యన్తవచనాని పూర్వమ్ ఏవోదాహృతాని ॥

॥ ౧౨.౧౨–౧౩ ॥

తర్పణవేలాయాం తిలాః పాణితలే విలోమప్రదేశే పాత్రాన్తరే వా స్థాపనీయాః న తు సలోమ్ని పాణిపృష్ఠే – ఇత్య్ అభిప్రేత్య తత్ర స్థాపనే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ।

రోమకూపేష్వ్ అవస్థాప్య యస్ తిలైస్ తర్పయేత్ పితౄన్ ।

పితరస్ తర్పితాస్ తేన రుధిరేణ మలేన చ ॥ ౧౨.౧౪ ॥ ఇతి ।

అస్మిన్న్ అర్థే దేవలవచనం పూర్వమ్ ఏవోదాహృతమ్ || ౧౨.౧౪ ||

స్నానవేలాయాం కేశధూననాది ప్రతిషేధతి |

అవధూనోతి యః కేశాన్ స్నాత్వా యస్ తూత్సృజేన్ మలమ్ |
ఆచామేద్ వా జలస్థో ఽపి స బాహ్యః పితృదైవతైః|| ౧౨.౧౫ ||

[౧౯] ఇతి | స్నాత్వేత్య్ ఏతత్ పదం కాకాక్షివద్ ఉభయతః సంబధ్యతే | తథా చ సతి యః స్నానానన్తరమ్ ఆర్ద్రాన్ కేశాన్ అవధునుయాత్ యశ్ చ స్నానానన్తరమ్ ఆర్ద్రవస్త్రో మలమూత్రే విసృజేత్ యశ్ చ నద్యాదావ్ అస్నానకాలే జలమధ్యే స్థిత్వా ఆచామేత్, స త్రివిధో ఽపి పురుషః పితృభిః దైవతైశ్ చ బాహ్యః కృతః | పైతృకం దైవికం చానుష్ఠానమ్ అనుష్ఠాతుమ్ అనర్హ ఇత్య్ అర్థః || ౧౨.౧౫ ||

ఆచమనకాలే శిరఃప్రావరణాదీని నిషేధతి |

శిరః ప్రావృత్య కణ్ఠం వా ముక్తకచ్ఛశిఖో ఽపి వా |
వినా యజ్ఞోపవీతేన ఆచాన్తో ఽప్య్ అశుచిర్ భవేత్ || ౧౨.౧౬ || ఇతి |

వస్త్రేణ శిరః కణ్ఠం వా ప్రవృత్య నాచామేత్ | తథా ముక్తకచ్ఛే వా ముక్తశిఖో వా యజ్ఞోపవీతరహితో వా నాచామేత్ || ౧౨.౧౬ ||

ఆచమనే నియమాన్తరమ్ ఆహ।

జలే స్థలస్థో నాచామేత్ జలస్థశ్ చ బహిఃస్థలే।

ఉభే స్పృష్ట్వా సమాచాన్త ఉభయత్ర శుచిర్ భవేత్॥ ౧౨.౧౭। ఇతి।

యో హి పద్భ్యాం జలమ్ అస్పృష్ట్వా శుద్ధస్థల ఏవోపవిశ్య ఈషత్ప్రహ్వో జల ఏవ బిన్దూన్ పాతయన్న్ ఆచామతి స జలస్థలయోర్ ఉభయోర్ న శుధ్యతి। యశ్ చ తద్వైపరీత్యేన జలే పాదద్వయమ్ అవస్థాప్య స్థలే బిన్దూన్ పాతయన్న్ ఆచామతి, సో ఽపి నోభయత్ర శుధ్యతి। అతస్ తథా నాచాన్తవ్యమ్। కిం త్వ్ ఏకేన పాదేన స్థలమ్ [౨౦] అపరేణ జలం స్పృష్ట్వా సమాచామేత్। తథా చోభయత్ర శుధ్యతి। ఏతచ్ చ స్నాత్వా య ఆర్ద్రవస్త్రస్ తద్విషయమ్॥ ౧౨.౧౭॥

ద్విరాచమననిమిత్తాన్య్ ఆహ।

స్నాత్వా పీత్వా క్షుతే సుప్తే భుక్త్వా రథ్యోపసర్పణే।

ఆచాన్తః పునర్ ఆచామేద్ వాసో విపరిధాయ చ॥ ౧౨.౧౮॥ ఇతి।

ఆచమనప్రతినిధిత్వేన శ్రోత్రస్పర్శే నిమిత్తాన్య్ ఆహ।

క్షుతే నిష్ఠీవనే చైవ దన్తోచ్ఛిష్టే తథానృతే।

పతితానాం చ సంభాషే దక్షిణం శ్రవణం స్పృశేత్॥ ౧౨.౧౯॥ ఇతి।

శ్రోత్రస్పర్శస్య శుద్ధిహేతుత్వమ్ అర్థవాదపురఃసరమ్ ఉపపాదయతి।

ప్రభాసాదీని తీర్థాని గఙ్గాద్యాః సరితస్ తథా।
విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే సన్తీతి మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ౧౨.౨౦ ॥
అగ్నిర్ ఆపశ్ చ వేదాశ్ చ సోమసూర్యానిలాస్ తథా।
సర్వ ఏవ తు విప్రస్య శ్రోత్రే తిష్ఠన్తి దక్షిణే ॥ ౧౨.౨౧ ॥ ఇతి।

[౨౧]

అరుణోదయాత్ పూర్వం స్నానం నిషేధతి।

భాస్కరస్య కరైః పూతం దివా స్నానం ప్రశస్యతే।
అప్రశస్తం నిశి స్నానం రాహోర్ అన్యత్ర దర్శనాత్ ॥ ౧౨.౨౨ ॥ ఇతి।

గ్రహణస్నానే రాత్రిస్నానస్య ప్రతిప్రసవం వివక్షిత్వా రాహోర్ అన్యత్ర దర్శనాద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ ॥ ౧౨.౨౨ ॥

స్నానదృష్టాన్తేన దానాదీనామ్ అపి ప్రతిప్రసవమ్ ఆహ।

స్నానం దానం జపో హోమః కర్తవ్యో రాహుదర్శనే।

అన్యదా త్వ్ అశుచీ రాత్రిస్ తస్మాత్ తాం పరివర్జయేత్ || ౧౨.౨౩ || ఇతి |

యద్య్ అపి రాత్రౌ దానాదిప్రతిషేధో న మూలవచనే ప్రస్తుతః [౨౨] తథాపి శాస్త్రాన్తరసిద్ధం ప్రతిషేధం హృది నిధాయాయం ప్రతిప్రసవ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ | అన్యదా రాహుదర్శనరహితే కాలే రాత్రిః స్నానాదిష్వ్ అశుచిః తస్మాత్ స్నానాదికం చికీర్షుస్ తాం రాత్రిం పరివర్జయేత్ || ౧౨.౨౩ ||

సోమగ్రహణకాలస్య దానాద్యర్హత్వమ్ ఉపపాదయతి |

మరుతో వసవో రుద్రా ఆదిత్యాశ్ చైవ దేవతాః |

సర్వే సోమే ప్రలీయన్తే తస్మాద్ దానన్తు తద్గ్రహే || ౧౨.౨౪ || ఇతి |

రాహుదర్శన ఇవ ఖలయజ్ఞాదావ్ అపి రాత్రిదానమ్ అభ్యనుజానాతి |

ఖలయజ్ఞే వివాహే చ సంక్రాన్తౌ గ్రహణే తథా |

శర్వర్యాం దానమ్ అస్త్య్ ఏవ నాన్యత్రైవం విధీయతే || ౧౨.౨౫ || ఇతి |

పునర్ అపి రాహిదర్శనం దృష్టాన్తత్వేనోదాహృత్య పుత్రజన్మాదాఉ రాత్రిదానమ్ అభ్యన్జానాతి |

పుత్రజన్మని యజ్ఞే చ తథా చాత్యయకర్మణి।

రాహోశ్ చ దర్శనే దానం ప్రశస్తం నాన్యదా నిశి॥ ౧౨.౨౬॥

[౨౩] ఇతి। అత్యయకర్మ మరణమ్। తస్మిన్ ప్రస్తుతే సతి గోదానతిలపాత్రాదిదానం నిశ్య్ అపి కర్తవ్యమ్॥ ౧౨.౨౬॥

“నాన్యదా నిశి” ఇత్య్ అయం నిషేధో దాన ఇవ స్నానే ‘ప్య్ అస్తీత్య్ అభ్యుపేత్య పూర్వపశ్చిమయామయోః స్నానస్య ప్రతిప్రసవమ్ ఆహ।

మహానిశా తు విజ్ఞేయా మధ్యస్థం ప్రహరద్ వయమ్।

ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ దినవత్ స్నానమ్ ఆచరేత్॥ ౧౨.౨౭॥ ఇతి।

నిశి నిషేధో మహానిశావిషయః। మహానిశాశబ్దశ్ చ ద్వితీయతృతీయయామావ్ అభిధత్తే। తథా చ సతి ప్రథమచతుర్థయామౌ దినవత్ స్నానాదియోగ్యౌ। తస్మాత్ తత్ర స్నానాదికమ్ ఆచరేత్। ఏతచ్ చాపద్విషయమ్। అన్యథా “భాస్కరస్య కరైః” (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౨౨) ఇత్య్ అనేన విరుధ్యేత్। కామ్యనైమిత్తికే స్నానే తు మహానిశాయామ్ అప్య్ అనిషిద్ధే। తద్ ఆహ దేవలః।

మహానిశా తు విజ్ఞేయా మధ్యస్థం ప్రహరద్వయమ్।

తస్యాం స్నానం న కుర్వీత కామ్యనైమిత్తికాద్ ఋతే॥ ఇతి॥ ౧౨.౨౭॥

[౨౪]

రాత్రౌ స్నానస్య నిమిత్తం రాహుదర్శనం పూర్వమ్ ఉక్తమ్। ఇదానీం నిమిత్తాన్తరమ్ ఆహ।

చైత్యవృక్షశ్ చితిర్ యూపశ్ చణ్డాలః సోమవిక్రయీ।

ఏతాంస్ తు బ్రాహ్మణః స్పృష్ట్వా సవాసా జలమ్ ఆవిశేత్॥ ౧౨.౨౮॥ ఇతి।

చితేర్ యోగ్యం శ్మశానస్థానం చైత్యమ్। తత్ర సమారోపితో వృక్షః చైత్యవృక్షః। చిత్యాదయః ప్రసిద్ధాః। తేషాం స్పర్శనం స్నాననిమిత్తమ్। తద్ యది కథంచిత్ రాత్రౌ సంపద్యతే తదా రాత్రావ్ అపి స్నాతవ్యమ్ ఇత్య్ అభిప్రాయః॥ ౧౨.౨౮॥

స్నానస్య నిమిత్తాన్తరమ్ ఆహ।

అస్థిసంచయనాత్ పూర్వం రుదిత్వా స్నానమ్ ఆచరేత్।

అన్తర్దశాహే విప్రస్య హ్య్ ఊర్ధ్వమ్ ఆచమనం భవేత్॥ ౧౨.౨౯॥ ఇతి।

"ప్రథమే 'హ్ని" (VయాSమ్ ౪౯) ఇత్యాదిశాస్త్రైర్ విహితానాం [౨౪] దినానాం మధ్యే యదాస్థిసంచయనం క్రియతే తతః పూర్వస్మిన్ కాలే రోదనం స్నాననిమిత్తమ్। అస్థిసంచయనాద్ ఊర్ధ్వం రోదనం త్వ్ ఆచమనస్యైవ నిమిత్తమ్, న తు స్నానస్య॥ ౧౨.౨౯ ॥

నను – సోమగ్రహణే రాత్రావ్ అపి స్నాతవ్యమ్ ఇత్య్ ఉక్తం తద్ అయుక్తమ్, ఉదకస్య శుద్ధ్యభావాత్। తద్ ఆహ పైఠీనసిః।

అపేయం తు తదా తోయం రాత్రౌ మధ్యమయామయోః।

స్నానం చైవ న కర్తవ్యం తథైవాచమనక్రియా॥ ఇతి।

తస్మాద్ రాత్రౌ స్నానం కథమ్ అభ్యుపగమ్యతే — ఇత్య్ ఆశఙ్క్య
సోమగ్రహాదివ్యతిరిక్తవిషయేయమ్ అశుద్ధిర్ ఇత్య్ ఆహ।

> సర్వం గఙ్గాసమం తోయం రాహుగ్రస్తే దివాకరే।
> సోమగ్రహే తథైవోక్తం స్నానదానాదికర్మసు ॥ ౧౨.౩౦ ॥ ఇతి।

సోమగ్రహస్యోపలక్షణత్వాత్ సంక్రాన్త్యాదిష్వ్ అపి నాస్త్య్ [౨౮] అశుద్ధిదోషః ॥ ౧౨.౩౦ ॥

సోమగ్రహాదీనాం యథా ఉదకప్రాశస్త్యహేతుత్వం తథా కుశానామ్ అప్య్ ఆహ।

> కుశైః పూతం తు యత్ స్నానం కుశేనోపస్పృశేద్ ద్విజః।
> కుశేన చోద్ధృతం తోయం సోమపానసమం భవేత్ ॥ ౧౨.౩౧ ॥ ఇతి।

కుశైర్ మార్జనం కృత్వా మన్త్రస్నానం క్రియతే తత్ కుశపూతం స్నానమ్। కుశాన్
అనామికాయాం ధృత్వా యద్ ఆచమనం తత్ కుశోదకోపస్పర్శనమ్। సంధ్యావన్దనాదౌ
మార్జనార్థం కుశాగ్రైర్ ఉద్ధృతం బిన్దుజాతం కుశోద్ధృతతోయమ్। తత్ తోయం సోమపానవత్
ప్రశస్తమ్ ॥ ౧౨.౩౧ ॥

అథ కృత్స్నవేదాధ్యయనం కర్తుమ్ అశక్తస్యైకదేశాధ్యయనమ్ అభ్యనుజ్ఞాతుమ్
అధ్యయనాభావం నిన్దతి।

> అగ్నికార్యాత్ పరిభ్రష్టాః సంధ్యోపాసనవర్జితాః।

వేదం చైవానధీయానాస్ సర్వే తే వృషలాః స్మృతాః || ౧౨.౩౨ || ఇతి |

ఉభయోః సన్ధ్యయోర్ బ్రహ్మచారిభిః సమిదాధానమ్ అగ్నికార్యమ్ | తేన గృహస్థానామ్ ఔపాసనమ్ అప్య్ ఉపలక్ష్యతే | అగ్నికార్యాదిరహితానాం వృషలత్వం శూద్రాదిసమానత్వమ్ || ౧౨.౩౨ ||

[౨౮]

ఏకదేశాధ్యయనమ్ అభ్యనుజానాతి |

తస్మాద్ వృషలభీతేన బ్రాహ్మణేన విశేషతః |
అధ్యేతవ్యో ‘ప్య్ ఏకదేశో యది సర్వం న శక్యతే || ౧౨.౩౩ || ఇతి |

న చాధ్యయనన్యాయేనాగ్నికార్యసంధ్యోపాసనయోర్ అప్య్ ఏకదేశానుష్ఠానం శఙ్కనీయమ్, ప్రయాసరహితత్వేన తయోర్ అశక్త్యసంభవాత్, క్వచిత్ తద్వర్జనస్య నాస్తిక్యాలస్యాదిమూలత్వాత్ | వృషలభీతేన వృషలత్వాద్ భీతేనేత్య్ అర్థః || ౧౨.౩౩ ||

అథ శూద్రాన్నం ప్రతిషేధతి |

శూద్రాన్నరసపుష్టస్యాప్య్ అధీయానస్య నిత్యశః |
జపతో జుహ్వతో వాపి గతిర్ ఊర్ధ్వా న విద్యతే || ౧౨.౩౪ || ఇతి |

అధ్యయనజపహోమాస్ తావద్ అశేషపాపక్షయహేతుతయా పవిత్రతామ్ ఆపాదయన్తీతి ధర్మశాస్త్రేషు డిణ్డిమః [నియమః] | తథా చ మనుః |

వేదాభ్యాసో ‘న్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియా క్షమా।

నాశయన్త్య్ ఆశు పాపాని మహాపాతకజాన్య్ అపి॥ (MDహ్ ౧౧.౨౪౫)

[౨౮] ఇతి। బృహస్పతిర్ అపి।

యథా జాతబలో వహ్నిర్ దహత్య్ ఆర్ద్రాన్ అపి ద్రుమాన్।

తథా దహతి వేదజ్ఞః కర్మజం దోషమ్ ఆత్మనః॥ ఇతి।

వసిష్ఠో ‘పి।

యథాగ్నిర్ వాయునాధ్మాతో హవిషా చైవ దీప్యతే।

ఏవం జప్యపరో నిత్యం బ్రాహ్మణః సంప్రదీప్యతే॥ ఇతి। (VఅDహ్ ౨౩.౧౬)

చతుర్వింశతిమతే ‘పి।

వైశ్వానరీం వ్రాతపతీం పవిత్రేష్టిం తథైవ చ।

ఋతావ్ ఋతౌ ప్రయుఞ్జానః పునాతి దశపూరుషమ్॥ ఇతి।

యస్ తు నైరన్తర్యేణ శూద్రాన్నం భుఞ్జానః తద్రసేన పుష్టో భవతి తం పురుషం యథోక్తా అధ్యయనాదయో ‘పి న పావయితుం క్షమాః తస్మాత్ శూద్రాన్నం యత్నేన వర్జయేద్ ఇత్య్ ఆశయః॥ ౧౨.౩౪॥

శూద్రాన్నం దృష్టాన్తీకృత్య తద్వచ్ ఛూద్రఅసంపర్కాదీన్ ప్రతిషేధతి।

శూద్రాన్నం శూద్రసంపర్కః శూద్రేణ తు సహాసనమ్।

శూద్రాజ్ జ్ఞానాగమశ్ చైవ జ్వలన్తమ్ అపి పాతయేత్॥ ౧౨.౩౫॥ ఇతి।

శూద్రాన్నం వ్యాఖ్యాతమ్। ఏకస్మిన్ గృహే శూద్రేణ సహవాసః [౨౯] శూద్రసంపర్కః। కృష్యాదికం కారయతాం కృషీవలైః శూద్రైః సహ కదాచిద్ ఏకస్మిన్ శకటాదావ్ ఉపవేశనం సహాసనమ్। పురాణశ్రవణాదిజాతధర్మాధర్మవివేకాత్ ప్రాజ్ఞాత్ వాగ్మినః శూద్రాద్

ధర్మాధర్మప్రాప్తిర్ జ్ఞానాగమః। ఏతే శూద్రాన్నాదయః జ్వలన్తం బ్రహ్మవర్చసేన విఖ్యాతమ్ అపి పురుషం నరకే పాతయన్తి। తస్మాత్ తే వర్జనీయాః ॥ ౧౨.౩౫ ॥

వర్జ్యాన్తరమ్ ఆహ।

యః శూద్ర్యా పాచయేన్ నిత్యం శూద్రీ చ గృహమేధినీ।
వర్జితః పితృదేవేభ్యో రౌరవం యాతి స ద్విజః ॥ ౧౨.౩౬ ॥ ఇతి।

యో విప్రః కేనచిన్ నిమిత్తేన పరస్థలాదౌ నివసన్ స్వకీయమ్ ఏవాన్నం శూద్రస్త్రియా పాచయేత్ యస్య చ గ్రామే నివసతో ‘పి ఊఢానూఢా వా శూద్రా గృహిణీ భవతి ద్వివిధో ‘పి స విప్రో హవ్యకవ్యే ‘నుష్ఠాతుమ్ అయోగ్యః సన్ నరకమ్ ఆప్నోతి ॥ ౧౨.౩౬ ॥

శూద్రాన్నవత్ సూతకాన్నం నిన్దతి।

మృతసూతకపుష్టాఙ్గో ద్విజః శూద్రాన్నభోజనః।
అహం తన్ న విజానామి కాం కాం యోనిం గమిష్యతి ॥ ౧౨.౩౭ ॥
[30] గృధ్రో ద్వాదశ జన్మాని దశ జన్మాని సూకరః।
శ్వయోనౌ సప్తజన్మా స్యాద్ ఇత్య్ ఏవం మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ౧౨.౩౮ ॥ ఇతి।

మృతాశౌచే జాతాశౌచే వా అశౌచినో ‘న్నమ్ అన్యో యో విప్రో దశస్వ్ అపి దినేషు భుక్త్వా శరీరం పుష్ణాతి సో ‘యం మృతసూతకపుష్టాఙ్గో విప్రః బహుషు కష్టయోనిషు జాయతే। కాం కాం యోనిం గమిష్యతీత్య్ ఏతత్ న జానే ఇత్య్ ఉక్త్వా యోనీనామ్ అతికష్టత్వం వర్ణితమ్। న తు స్వాజ్ఞానం ప్రకటీకృతమ్। అన్యథా గృధ్రాదిజన్మోదాహరణం వ్యాహన్యేత। న చ – గృధ్రాదివాక్యే మనుర్

అబ్రవీద్ ఇత్య్ అభిధానాత్ తత్పూర్వకం స్వాజానమ్ ఉపవర్ణితమ్ ఇతి శఙ్కనీయమ్, తద్వర్ణనే ప్రయోజనాభావాత్ । మనుశబ్దోదాహరణం ప్రామాణ్యదార్ఢ్యార్థమ్ । తథా చ సతి శూద్రాన్నసూతకాన్నయోః కష్టత్వస్యాత్యన్తం ప్రమితత్వాత్ । తద్ ఉభయం సర్వథా వర్జనీయమ్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి ।

॥ ౧౨.౩౭–౩౮ ॥

శూద్రార్థే హోమానుష్ఠానం ప్రతిషేధతి ।

> దక్షిణార్థం తు యో విప్రః శూద్రస్య జుహుయాద్ ధవిః ।
>
> బ్రాహ్మణస్ తు భవేత్ శూద్రః శూద్రస్ తు బ్రాహ్మణో భవేత్ ॥ ౧౨.౩౯ ॥

[౩౧] ఇతి । యో విప్రః శూద్రాద్ దక్షిణామ్ ఆదాయ తదీయం హవిః శాన్తిపుష్ట్యాదిసిద్ధయే వైదికైర్ మన్త్రైర్ జుహోతి తస్య బ్రాహ్మణస్యైవ తత్ర ప్రత్యవాయః । శూద్రస్ తు హోమఫలం లభేద్ ఇతి ।

॥ ౧౨.౩౯ ॥

అథ భోజనకాలే మౌనం విదధాతి ।

> మౌనవ్రతం సమాశ్రిత్య ఆసీనో న వదేద్ ద్విజః ।
>
> భుఞ్జానో హి వదేద్ యస్ తు తద్ అన్నం పరివర్జయేత్ ॥ ౧౨.౪౦ ॥ ఇతి ।

యస్ తు మౌనేన భోక్తవ్యమ్ ఇతి వ్రతం తపోరూపేణ స్వీకృత్య వర్తతే స భోక్తుమ్ ఆసీన ఉత్థానపర్యన్తం కిమ్ అపి వచనం న వదేత్ | యది ప్రమాదాద్ భోజనమధ్యే కించిద్ వాక్యం వదేత్ తదానీమ్ అవశిష్టమ్ అన్నం పరిత్యజేత్ న తు భుఞ్జీత || ౧౨.౪౦ ||

భోజనపాత్రేణ జలపానం నిషేధతి |

> అర్ధే భుక్తే తు యో విప్రః తస్మిన్ పాత్రే జలం పిబేత్ |
>
> హతం దైవం చ పిత్ర్యం చ ఆత్మానం చోపఘాతయేత్ || ౧౨.౪౧ || ఇతి |

కాంస్యాదిపాత్రే ప్రక్షిప్తమ్ అన్నం భుక్త్వా భోజనసమాప్తేః ప్రాగ్ ఏవ తత్ పాత్రం ఉద్ధృత్య జలం యః పిబేత్ తేనానుష్ఠితం హవ్యం కవ్యం చ దేవాన్ పితౄన్ న తర్పయేత్ | తేన దోషేణ స్వాత్మానం నరకే పాతయిత్వోపఘాతయేత్ || ౧౨.౪౧ ||

[3౨]

పఙ్క్త్యుచ్ఛిష్టకారిత్వం ప్రతిషేధతి |

> భుఞ్జానేషు తు విప్రేషు యో ‘గ్రే పత్రం విముఞ్చతి |
>
> స మూఢః స చ పాపిష్ఠో బ్రహ్మఘ్నః స కలూచ్యతే || ౧౨.౪౨ || ఇతి |

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టేషు భుఞ్జానేషు సత్సు తన్ మధ్యే కశ్చిద్ ఇతరభోజనసమాప్తేః పూర్వమ్ ఏవ స్వపాత్రం పరిత్యజ్య భోజనాన్తే చులకం పీత్వోత్తిష్ఠతి తస్య నిన్దాతిమహతీ | తదర్థమ్ ఏవ మూఢాదిశబ్దాః ప్రయుక్తాః || ౧౨.౪౨ ||

శ్రాద్ధకాలే భోజనపాత్రచలనాత్ పూర్వం స్వస్తివాచనం నిషేధతి।

భాజనేషు న తిష్ఠత్సు స్వస్తి కుర్వన్తి యే ద్విజాః।
న దేవాస్ తృప్తిమ్ ఆయాన్తి నిరాశాః పితరస్ తథా॥ ౧౨.౪3॥ ఇతి।

అస్నాతభోజనాదికం నిషేధతి।

అస్నాత్వా నైవ భుఞ్జీత అజప్త్వాగ్నిమ్ అహూయ చ।
పర్ణపృష్ఠే న భుఞ్జీత రాత్రౌ దీపం వినా తథా॥ ౧౨.౪౪॥ ఇతి।

యద్య్ అపి స్నానజపహోమానాం భోజనకాలాత్ ప్రాచీనకాలే [33] విహితత్వాద్ అస్నాతభోజనాదికం న ప్రసక్తం తథాపి కదాచిత్ కేనచిన్ నిమిత్తేన స్వస్వకాలేష్వ్ అననుష్ఠితేషు యది భోజనకాలః ప్రాప్తః స్యాత్ తదా స్నానాదికమ్ అకృత్వా భోజనం న కుర్వీత। తథా పత్రావల్యాం భుఞ్జానః పత్రాణామ్ అన్తర్భాగే భుఞ్జీత, న తు పృష్ఠభాగే। తథా రాత్రావ్ అన్ధకారే న భుఞ్జీత॥ ౧౨.౪౪॥

అథాపహారాదినా ధనార్జనం ప్రతిషేధతి।

గృహస్థస్ తు దయాయుక్తో ధర్మమ్ ఏవానుచిన్తయేత్ |

పోష్యవర్గార్థసిద్ధ్యర్థం న్యాయవర్తీ సుబుద్ధిమాన్ || ౧౨.౪౫ ||

న్యాయోపార్జితవిత్తేన కర్తవ్యం హ్య్ ఆత్మరక్షణమ్ |

అన్యాయేన తు యో జీవేత్ సర్వకర్మబహిష్కృతః || ౧౨.౪౬ || ఇతి |

గృహస్థః పుత్రమిత్రకలత్రాదయః సర్వథా రక్షణీయా ఇత్య్ అనయా దయయా యుక్తో ‘పి పోష్యవర్గపోషణరూపస్యార్థస్య సిద్ధయే ధర్మమ్ ఏవ శాస్త్రీయమ్ ఏవ యాజనాదిరూపం ద్రవ్యార్జనోపాయం చిన్తయేత్ | ఏవం చ సతి న్యాయవర్తీ సన్ పరలోకవిషయప్రధానత్వేన బుద్ధిమాన్ భవతి | తస్మాత్ న్యాయోపార్జితేనైవ యాజనాదిసాధ్యేన విత్తేనాత్మనః కుటుమ్బస్య చ రక్షణం కర్తవ్యమ్ | యస్ త్వ్ [3౪] అన్యాయేన చౌర్యాపలాపాదినా లబ్ధేన విత్తేన జీవత్ స దైవే పిత్ర్యే చ కర్మణ్య్ అనర్హో భవతి | యత్ తు మనువచనమ్,

వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సతీ భార్యా సుతః శిశుః |

అప్య్ అకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనుర్ అబ్రవీత్ || (MDh ౧౧.౧౧)

ఇతి, తద్ ఆపద్విషయమ్ || ౧౨.౪౫–౪౬ ||

అథ పుణ్యవస్తుదర్శనం విధత్తే |

అగ్నిచిత్ కపిలా సత్త్రీ రాజా భిక్షుర్ మహోదధిః |

దృష్టమాత్రాః పునన్త్య్ ఏతే తస్మాత్ పశ్యేత్ తు నిత్యశః || ౧౨.౪౭ || ఇతి |

ఇష్టకాచయనసంస్కృతేనాగ్నినా యుక్తో ‘గ్నిచిత్ | కపిలా కపిలవర్ణా ధేనుః | సత్త్రీ ద్వాదశాహమ్ ఆరభ్య సహస్రసంవత్సరపర్యన్తేషు సత్త్రేషు యస్య కస్యచిత్ సత్త్రస్యానుష్ఠాతా | శాస్త్రీయేణ మార్గేణ ప్రజానాం పాలకో రాజా | చతుర్థాశ్రమస్య యథావత్ పాలకో భిక్షుః | మహోదధిర్ లవణసముద్రాదిః | ఏతే దృష్టాః సన్తో ద్రష్టారం పునన్తి | కుశహిరణ్యాదయో

ద్రష్టవ్యవిశేషాః పునన్తో 'పి ధారణాదికమ్ అపేక్షన్తే | న తు దర్శనమాత్రేణ పునన్తి | అతస్ తద్వైలక్షణ్యాయ దృష్టమాత్రాః ఇత్య్ ఉక్తమ్ || ౧౨.౪౭ ||

రక్షణమాత్రేణ శుద్ధిప్రదాన్ పదార్థాన్ ఆహ |

[3౫] అరణిం కృష్ణమార్జారం చన్దనం సుమణిం ఘృతమ్ |

తిలాన్ కృష్ణాజినం ఛాగం గృహే చైతాని రక్షయేత్ || ౧౨.౪౮ || ఇతి |

"యో 'శ్వత్థః శమీగర్భః" (Tఐత్Bర్ ౧.౨.౧.౮) ఇత్యాదిభిర్ మన్త్రైః సంస్కృతో వహ్నిమ్ అన్యేనోపయుక్తేః కాష్ఠవిశేషో 'రణిః | సుమణిః పద్మరాగాదిః || ౧౨.౪౮ ||

అథ గోచర్మదానం విధాతుం గోచర్మనిరూపణమ్ ఆహ |

గవాం శతం సైకవృషం యత్ర తిష్ఠత్య్ అయన్త్రితమ్ |

తత్ క్షేత్రం దశగుణితం గోచర్మ పరికీర్తితమ్ || ౧౨.౪౯ || ఇతి |

ఏకేన వృషేణ సహితం గోశతం సైకవృషమ్ | తచ్ చ గోశతం నియన్త్రణరహితం విశ్రామాయ యావన్తం భూప్రేదేశమ్ ఆక్రమ్యావతిష్ఠతే తావద్ భూప్రదేశో దశగుణితః సన్ గోచర్మశబ్దేనాభిధాఇయతే | మనుస్ తు ప్రకారాన్తరమ్ ఆహ |

తిర్యగ్యవోదరాణ్య్ అష్టావ్ ఊర్ధ్వా వా వ్రీహయస్ త్రయః |

ప్రమాణమ్ అఙ్గులస్యోక్తం వితస్తిర్ ద్వాదశాఙ్గులః ||

వితస్తిద్వితయం హస్తమ్ ఇతి స్వాయంభువో 'బ్రవీత్ |

దశహస్తేన దణ్డేన త్రింశద్ దణ్డం నివర్తనమ్ ||

పఞ్చ చాభ్యధికం కృత్వా ఏతత్ గోచర్మ కీర్తితమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౭–౮)

వృద్ధమనుః |

[౩౬] సప్తహస్తేన దణ్డేన త్రింశద్దణ్డం నివర్తనమ్ |

తాన్య్ ఏవ దశ గోచర్మ దాతా పాపైః ప్రముచ్యతే || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౧౦)

|| ౧౨.౪౯ ||

పాపక్షయకామినాం గోచర్మదానం విధత్తే |

బ్రహ్మహత్యాదిభిర్ మర్త్యో మనోవాక్కాయకర్మజైః |

ఏతద్ గోచర్మదానేన ముచ్యతే సర్వకిల్బిషైః || ౧౨.౫౦ || ఇతి |

మనోవాక్కాయకర్మాణి వ్యాపారస్ తేభ్యో జాతాని మనోవాక్కాయకర్మజాని | న చైతేషాం త్రయాణామ్ అల్పాధికభావేన వ్యవస్థితానాం సాధారణో నివృత్తిహేతుర్ అయుక్త ఇతి వాచ్యమ్, అత్యన్తావృతానాం మానసానామ్ ఈషదావృతానాం వాచికానాం సకృత్కృతానాం కాయికానాం చ సమత్వసంభవాత్ || ౧౨.౫౦ ||

[౩౭] దానస్య ఫలాతిశయహేతుం పాత్రవిశేషమ్ ఆహ |

కుటుమ్బినే దరిద్రాయ శ్రోత్రియాయ విశేషతః |

యద్ దానం దీయతే తస్మై తద్ దానం శుభకారకమ్ || ౧౨.౫౧ || ఇతి |

విశేషత ఇతి పదం కుటుమ్బిత్వాదిభిస్ త్రిభిః పాత్రాతిశయవిశేషణైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే। తథా చ సతి యస్య మహత్ కుటుమ్బం దారిద్ర్యం చాధికం బహువేదపాఠేన శ్రోత్రియత్వమ్ అతిశయితం తాదృశాయ దీయమానం శుభస్య ఫలాతిశయస్య కారకం భవతి ॥ ౧౨.౫౧ ॥

పరకీయభూమ్యపహరణే ప్రత్యవాయాధిక్యమ్ ఆహ।

వాపీకూపతడాగాద్యైర్ వాజపేయశతైర్ మఖైః।

గవాం కోటిప్రదానేన భూమిహర్తా న శుధ్యతి ॥ ౧౨.౫౨ ॥ ఇతి।

వాప్యాదీనామ్ ఏకైకస్య శుద్ధిహేతుత్వం శాస్త్రాన్తరేషు ప్రసిద్ధమ్। తాదృశైర్ బహుభిర్ అపి న శుధ్యతీత్య్ ఉక్తేః ప్రత్యవాయాధిక్యం ప్రతీయతే। న చ సర్వాత్మనా శుద్ధిర్ నాస్తీత్య్ ఏవంపరమ్ ఇదం [౩౮] వచనమ్। తథా సతి సువర్ణస్తేయధర్మేషు సంభావితశుద్ధిషు మధ్యే తత్పాఠానుపపత్తేః ॥ ౧౨.౫౨ ॥

అథ రజస్వలావిషయే కంచిద్ విశేషమ్ ఆహ।

అష్టాదశదినాద్ అర్వాక్ స్నానమ్ ఏవ రజస్వలా।

అత ఊర్ధ్వం త్రిరాత్రం స్యాద్ ఉశనా మునిర్ అబ్రవీత్ ॥ ౧౨.౫౩ ॥ ఇతి।

రజోదర్శనమ్ ఆరభ్య చతుర్థే దివసే స్నాతా స్త్రీ పునస్ తత ఆరభ్య అష్టాదశదినాద్ అర్వాగ్ రజస్వలా భవతి చేత్ తదా స్నానమ్ ఏవాచరేత్। న తు త్రిరాత్రాశౌచం కుర్యాత్ అష్టాదశదినాద్ ఊర్ధ్వం రజోదర్శనే త్రిరాత్రాశౌచం కర్తవ్యమ్ ॥ ౧౨.౫౩ ॥

రజస్వలాప్రసఙ్గేన బుద్ధిస్థానాం చాణ్డాలాదీనాం వ్యవధానే దేశపరిమాణమ్ ఆహ।

యుగం యుగద్వయం చైవ త్రియుగం చ చతుర్యుగమ్।

చాణ్డాలసూతికోదక్యాపతితానామ్ అధః క్రమాత్॥ ౧౨.౫౪॥ ఇతి।

అధః క్రమాద్ విపరీతక్రమాద్ ఇత్య్ అర్థః। తతశ్ చైవం యోజనీయమ్। పతితస్య వ్యవధానమ్ ఏకేన యుగేన। ఉదక్యాయా యుగద్వయేన। సూతికాయా యుగత్రయేణ। చాణ్డాలస్య యుగచతుష్టయేనేతి। యుగపరిమాణం లోకవ్యవహారాద్ అవగన్తవ్యమ్॥ ౧౨.౫౪ ॥

[౩౯]

ఉక్తవ్యవధానాభావే శుద్ధిమ్ ఆహ।

తతః సన్నిధిమాత్రేణ సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్।

స్నాత్వావలోకయేత్ సూర్యమ్ అజ్ఞానాత్ స్పృశతే యై॥ ౧౨.౫౫॥ ఇతి।

మాత్రశబ్దేన స్పర్శో వ్యావర్త్యతే। స్పర్శాభావే స్నానమ్ ఏవ। స్పర్శే ‘పి అకామకృతే స్నానం సూర్యావలోకనం చ। కామకృతే ద్వైగుణ్యం శుద్ధ్యన్తరం వా ద్రష్టవ్యమ్। సఙ్కటాదిషు సత్య్ అపి సన్నిధౌ స్పర్శాభావే స్నానాభావః, యథాసంభవవ్యవధానస్య సంవర్తేనాభ్యుపగతత్వాత్,

సంకటే విషమే చైవ దుర్గే చైవే విశేషతః।

హట్టపట్టనమార్గే చ సంభవం తు యథా భవేత్॥ ఇతి। (Sఅంsమ్ ౧౮౯)

॥ ౧౨.౫౫ ॥

అథ తడాగాదౌ పశువత్ ముఖేన జలపానం నిషేధతి।

విద్యమానేషు హస్తేషు బ్రాహ్మణో జ్ఞానదుర్బలః।
తోయం పిబతి వక్త్రేణ శ్వయోనౌ జాయతే ధ్రువమ్॥ ౧౨.౫౬॥ ఇతి।

"స్నానాని పఞ్చ పుణ్యాని" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౯) ఇత్యారభ్య [౪౦] "శ్వయోనౌ జాయతే ధ్రువమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౫౬) ఇత్య్ ఏతదన్తేన గ్రన్థసన్దర్భేణ యో 'యమ్ ఆచారశేషః ప్రతిపాదితః తస్య సర్వస్య ప్రపఞ్చః పూర్వకాణ్డే ప్రాయేణ కృత ఇతి నాత్ర పునః ప్రపఞ్చ్యతే। న చైవం సతి పునరుక్తిః శఙ్కనీయా। మూలవచనేషు తత్ర సంగృహీతార్థస్యాత్ర వివృతత్వాత్॥ ౧౨.౫౬॥

అథ ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డశేషః।

తత్ర కేనచిన్ నిమిత్తేన శపథమ్ ఉల్లఙ్ఘితవతః ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

యస్ తు క్రుద్ధః పుమాన్ బ్రూయాజ్ జాయాయాస్ తు అగమ్యతామ్।
పునర్ ఇచ్ఛతి చేద్ ఏనాం విప్రమధ్యే తు శ్రావయేత్॥ ౧౨.౫౭॥
శ్రాన్తః క్రుద్ధస్ తమోన్ధో వా క్షుత్పిపాసాభయార్దితః।
దానం పుణ్యమ్ అకృత్వా తు ప్రాయశ్చిత్తం దినత్రయమ్॥ ౧౨.౫౮॥
ఉపస్పృశేత్ త్రిషవణం మహానద్యుపసంగమే।
చీర్ణాన్తే చైవ గాం దద్యాద్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేద్ దశ॥ ౧౨.౫౯॥

ఇతి । యః కేనచిన్ నిమిత్తేన క్రుద్ధః సన్ స్వభార్యాయా అగమ్యతాం ప్రతిజానీయాత్ – “అతః పరం త్వాం న గమిష్యామి । త్వం మమ మాతా భగినీతి” । పునర్ అపి కాలాన్తరే క్రోధోపశమే సతి ఏనాం గన్తుం యదీచ్ఛతి [౪౧] తదా పర్షదగ్రే స్వకీయం పాపం వినివేదయేత్ ।

“అహం శపథప్రతిజ్ఞావేలాయాం గ్రామాన్తరగమనేన గృహవ్యాపారేణ వా శ్రాన్త ఆసమ్ । మదీయే వచస్య్ ఉల్లఙ్ఘితే సతి క్రుద్ధో ‘భూవమ్ । తస్యా అపరాధాభావే ‘పి తమసా భ్రాన్త్యా అన్ధః పరామర్శరహితో ఽభూవమ్ । క్షుధా పిపాసయా రాజాదిభయేన వా పీషిత ఆసమ్ । అత ఏవమాదిదోషప్రయుక్తమ్ ఇదమ్ అగమ్యతాప్రతిజ్ఞానమ్ । న తు వివేకపూవకమ్ । తస్మాద్ అస్య పాపస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అనుగృహ్ణన్తు భవన్త”

ఇతి । యస్ తు దానం కరిష్యామీతి శపథపూర్వం ప్రతిజ్ఞాయ తయైవాశయా సమాగతాయ బ్రాహ్మణాయ కిమ్ అపి న ప్రయచ్ఛతి, తథా కాశీయాత్రాదికం సంకల్ప్య యథా కథంచిత్ కించిత్ దూరం గత్వా పశ్చాద్ అశ్రద్ధాం ప్రాప్తస్ తత్ పుణ్యం న కరోతి తేష్వ్ ఏతేషు త్రిషు నిమిత్తేషు విప్రైర్ నిర్దిష్టమ్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆచరితవ్యమ్ । ద్వయోర్ మహానద్యోః సఙ్గమే గత్వా త్రిషవణస్నానపూర్వకం త్రిరాత్రోపవాసం కుర్యాత్ । చతుర్థదినే గాం దద్యాత్ దశ బ్రాహ్మణాంశ్ చ భోజయేత్ । ఏతేష్వ్ ఆద్యనిమిత్తేషు వర్ణభేదేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యమః ।

స్వభార్యా తు యదా క్రోధాద్ అగమ్యేతి చ యో వదేత్ ।

ప్రాజాపత్యం చరేద్ విప్రః క్షత్రియో దివసాన్ నవ ॥

షడ్రాత్రం తు చరేద్ వైశ్యస్ త్రిరాత్రం శూద్ర ఆచరేత్ ॥ ఇతి । (YమS మ్ ౬.౧3)

“ఏతస్య కార్యస్యాకరణే చతుర్షు వర్ణేషు అన్యతమం హతవాన్ [౪౨] అస్మి” – ఇతి శపథం కృత్వా యస్ తత్ కార్యం న కరోతి తస్య ప్రాయశ్చిత్తం యమ ఏవ ఆహ ।

విప్రస్య వధసంఉయుక్తం కృత్వా తు శపథం నృపః ।

బ్రహ్మహా యావకాన్నేన వ్రతం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥

క్షత్రియస్య పరాకం తు ప్రాజాపత్యం చరేద్ ద్విజః ।

వృషలస్య త్రిరాత్రం తు వ్రతం శూద్రహణశ్ చరేత్ ॥

కేచిద్ ఆహుర్ అపాపం తు వృషలస్య వధం మృషా ।

నైతన్ మమ మతం యస్మాత్ తద్ధస్తేన భవత్య్ అసౌ ॥ ఇతి । (YమS మ్ ౬.౧౬–౧౮)

మనుర్ అప్య్ అనృతప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

వాగ్దైవత్యైస్ తు చరుభిర్ యజేరంస్ తే సరస్వతీమ్ ।

అనృతస్యైనసస్ తస్య కుర్వాణా నిష్కృతిం పరామ్ ||

[౪౩] కూష్మాణ్డైర్ వాపి జుహుయాద్ ఘృతమ్ అగ్నౌ యథావిధి |

ఉద్ ఇత్య్ ఋచా వా వారుణ్యా తృచేనాబ్దైవతేన చ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౦౫–౦౬)

ప్రజాపతిః |

అనృతీ సోమపః కుర్యాత్ త్రిరాత్రం పరమం తపః |

పూర్ణాహుతిం వా జుహుయాత్ సప్తవత్యా ఘృతేన తు || ఇతి |

ప్రతిశ్రుత్యానృతోక్తౌ హారీత ఆహ |

ప్రతిశ్రుత్యానృతం బ్రూయాన్ మిథ్యా సత్యమ్ అథాపి వా |

స తప్తకృచ్ఛ్రసహితం చరేచ్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ || ఇతి |

బ్రహ్మచారివిషయే గర్గ ఆహ |

త్రిరాత్రమ్ ఏకరాత్రం వా అనృతోక్తౌ వ్రతం చరేత్ |

మాసం భుక్త్వా బ్రహ్మచారీ పునఃసంస్కారమ్ ఆచరేత్ ||

[౪౪] అభ్యాసే చైతదేవం ప్రోక్తం నైష్ఠికో ద్విగుణం చరేత్ |

వనస్థస్ త్రిగుణం కుర్యాద్ యతిః కుర్యాచ్ చతుర్గుణమ్ ||

మాంసాశనే ‘నృతోక్తౌ చ శవనిర్హరణే తథా || ఇతి |

క్వచిత్ తు నిమిత్తవిశేషే అనృతమ్ అపి బుద్ధిపూర్వం వక్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

వర్ణినాం హి వధో యత్ర తత్ర సాక్ష్య్ అనృతం వదేత్ |

తత్పావనాయ నిర్వాప్యశ్ చరుః సారస్వతో ద్విజైః || ఇతి | (YఅSమ్ ౨.౮౩)

సత్యాభిభాషణే గురుతరపాపస్య వర్ణివధస్య నిమిత్తతా ప్రసజ్యేత | తత్ పాపం మా భూద్ ఇతి స్వల్పపాపమ్ అనృతమ్ అపి వక్తవ్యమ్ | తస్య శుద్ధయే సారస్వతశ్ చరుర్ నిర్వాప్యః | వర్ణివధవద్ ఆత్మవధప్రాప్తావ్ అపి అనృతం వదేత్ | తద్ ఆహ వ్యాఘ్రః |

యత్రోక్తావ్ ఆత్మనః పీడా నితాన్తం తు భవేద్ యది |

తత్ర వక్తవ్యమ్ అనృతం వ్యాఘ్రస్య వచనం యథా || ఇతి ||

|| ౧౨.౫౭–౫౯ ||

[౪౫]

దుర్బ్రాహ్మణగృహభోజనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

దురాచారస్య విప్రస్య నిషిద్ధాచరణస్య చ।
అన్నం భుక్త్వా ద్విజః కుర్యాద్ దినమ్ ఏకమ్ అభోజనమ్॥ ౧౨.౬౦॥

ఇతి। దురాచారత్వం విహితాననుష్ఠానమ్। యో విప్రో విహితం నానుతిష్ఠతి నిషిద్ధం త్వ ఆచరతి తస్య గృహే భుక్త్వా దినమ్ ఏకమ్ ఉపవసేత్॥ ౧౨.౬౦॥

తదశక్తౌ ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమ్ ఆహ।

సదాచారస్య విప్రస్య తథా వేదాన్తవేదినః।
భుక్త్వాన్నం ముచ్యతే పాపాద్ అహోరాత్రాన్తరాన్ నరః॥ ౧౨.౬౧॥

ఇతి। ఏకస్మిన్ దినే సకృద్ అసకృద్ వా దుర్బ్రాహ్మణగృహే భోజనేన యత్ కృతం పాపం తస్య సదాచారవిప్రస్య వేదాన్తిగృహే వా భోజనేన శుద్ధిః। యద్ వా ఏకస్మిన్ దినే సంప్రాప్తం యత్ పిపీలికావధాదిక్షుద్రపాపజాతం తత్ సర్వం విశిష్టాన్నభోజనేన విశుధ్యతి। పవిత్రగృహాన్నభోజనేన పాపవిశుద్ధిం బౌధాయనో ఽప్య ఆహ।

[౪౬] భైక్ష్యాహారో ఽగ్నిహోత్రిభ్యో మాసేనైకేన శుధ్యతి।
యాయావరవనస్థేభ్యో దశభిః పఞ్చభిర్ దినైః॥
ఏకాహధనినో ఽన్నేన దినేనైకేన శుధ్యతి।
కపోతవ్రతనిష్ఠస్య పీత్వాపః శుధ్యతే త్రిభిః॥ ఇతి। (BDహ్ ౪.౫.౨౭–౨౮)

॥ ౬౧॥

మరణకాలోపహతేః ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

ఊర్ధ్వోచ్ఛిష్టమ్ అధోచ్ఛిష్టమ్ అన్తరిక్షమ్ ఋతౌ తథా।

కృచ్ఛ్రత్రయం ప్రకుర్వీత అశౌచమరణే తథా॥ ౧౨.౬౨ ॥ ఇతి।

మరణకాలే వాన్త్యాదికమ్ ఊర్ధ్వోచ్ఛిష్టం మూత్రాదికమ్ అధోచ్ఛిష్టమ్। తయోర్ అన్యతరద్ యదా సంపద్యతే తదా సంస్కర్తా పుత్రాదిర్ ధనాదినా ప్రత్యామ్నాయేన ప్రాజాపత్యత్రయం కుర్యాత్। మచకాదౌ మరణమ్ అన్తరిక్షమృతిః। రజస్వలాసూతికామరణమ్ అశౌచమరణమ్। తస్మిన్ ద్వివిధే ఽపి మరణే కృచ్ఛ్రత్రయం కుర్యాత్॥ ౧౨.౬౨ ॥

ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రస్య చతురః ప్రత్యామ్నాయాన్ ఆహ।

[౪౭] కృచ్ఛ్రం దేవ్యయుతం చైవ ప్రాణాయామశతద్వయమ్।

పుణ్యతీర్థే ఽనార్ద్రశిరఃస్నానం ద్వాదశసంఖ్యయా॥ ౧౨.౬౩ ॥

ద్వియోజనే తీర్థయాత్రా కృచ్ఛ్రమేకం ప్రకల్పితమ్। ఇతి।

దేవీ గాయత్రీ। తస్యా అయుతసంఖ్యాకో జపో దేవ్యయుతమ్। స ఏకః ప్రత్యామ్నాయః। ప్రాణాయామానాం శతద్వయం ద్వితీయః ప్రత్యామ్నాయః। అనార్ద్రం శిరో యస్యాసావ్ అనార్ద్రశిరాస్ తస్య స్నానమ్ అనార్ద్రశిరఃస్నానమ్। సకృత్ స్నాత్వా తదఙ్గానుష్ఠానం చ విధాయ కేశాన్ శోషయిత్వా తతో ద్వితీయం స్నానమ్ ఆచరేత్। ఏవంవిధం స్నానద్వాదశకం పుణ్యతీర్థే కృతం తృతీయః ప్రత్యామ్నాయః। పుణ్యతీర్థమ్ ఉద్దిశ్య యోజనద్వయగమనం చతుర్థః। తథోదకవాసాదయో ఽపి ప్రత్యామ్నాయా అవగన్తవ్యాః। తద్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే।

కృచ్ఛ్రో ఽయుతం చ గాయత్ర్యా ఉదవాసస్ తథైవ చ।

ధేనుప్రదానం విప్రాయ సమమ్ ఏతచ్ చతుష్టయమ్ ||

తిలహోమసహస్రం తు వేదస్యాధ్యాయమ్ ఏవ చ |

విప్రా ద్వాదశ వా భోజ్యాః పావకేష్టిస్ తథైవ చ ||

అన్యాని వా పవిత్రాణి సమాన్య్ ఆహుర్ మనీషిణః | ఇతి || ౧౨.౬౩ ||

అథ రేతఃస్ఖలనప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

[౪౮] గృహస్థః కామతః కుర్యాద్ రేతఃస్ఖలనం భువి || ౧౨.౬౪ ||

సహస్రం తు జపేద్ దేవ్యాః ప్రాణాయామైస్ త్రిభిః సహ | ఇతి |

అకామకృతే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

యన్ మే ‘ద్య రేత ఇత్య్ ఆభ్యాం స్కన్నం రేతో ‘భిమన్త్రయేత్ |

స్తనాన్తరే భ్రువోర్ మధ్యే తేనానాసికయా స్పృశేత్ || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౭౮)

“యన్ మే ‘ద్య రేతః” (Tఐత్Ā ౧.30.౨) ఇత్య్ ఏకస్యా ఋచః ప్రతీకమ్ ఇదమ్ | “పునర్ మామ్ ఐత్వ్ ఇన్ద్రియమ్” (Tఐత్Ā ౧.30.౨) ఇత్య్ ఉపరితనో మన్త్రస్ తాభ్యాం మన్త్రాభ్యామ్ అనాసికయా రేత ఆదాయ స్తనయోర్ భ్రువయోర్ వా మధ్యమ్ ఉపస్పృశేత్ | యతీనాం వనవాసినాం చ ప్రత్నోత్సర్గే కణ్వోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

యత్నోత్సర్గం గృహీ కృత్వా వారుణీభిర్ ఉపస్పృశేత్ |

వానప్రస్థో యతిశ్ చైవ చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ||

[౪౯] ఇతి | స్వప్నే తు కాశ్యప ఆహ |

సూర్యస్య త్రిర్ నమస్కారం స్వప్నే సిక్త్వా గృహీ చరేత్ |

వానప్రస్థో యతిశ్ చైవ త్రిః కుర్యాద్ అఘమర్షణమ్ || ఇతి | (Kఆశ్Sమ్ ౬.౧౧)

బ్రహ్మచారిణం ప్రతి మనుర్ ఆహ |

స్వప్నే సిక్త్వా బ్రహ్మచారీ ద్విజః శుక్రమ్ అకామతః ।
స్నాత్వార్కమ్ అర్చయిత్వా త్రిః పునర్ మామ్ ఇత్య్ ఋచం జపేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౨.౧౮౧)

భయాదౌ ప్రజాపతిర్ ఆహ ।

భయే రోగే తథా స్వప్నే సిక్త్వా శుక్రమ్ అకామతః ।
ఆదిత్యమ్ అర్చయిత్వా తు పునర్ మామ్ ఇత్య్ ఋచం జపేత్ ॥ ఇతి । (PరSమ్ ౩.౧౯)

నైష్ఠికస్య హారీత ఆహ ।

ఉపకుర్వాణస్ తు యత్ కుర్యాత్ కామతో ‘కామతో ‘పి వా ।
తద్ ఏవ ద్విగుణం కుర్యాద్ బ్రహ్మచారీ చ నైష్ఠికః ॥ ఇతి ॥ ౧౨.౬౪ ॥

అథ బ్రహ్మవధస్య మహాపతకస్య ప్రయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

[౫౦] చతుర్విద్యోపపన్నస్ తు విధివద్ బ్రహ్మఘాతకే ॥ ౧౨.౬౫ ॥
సముద్రసేతుగమనం ప్రాయశ్చిత్తం వినిర్దిశేత్ । ఇతి ।

ఋగ్వేదాదయశ్ చతస్రో వేదాశ్ చతుర్విద్యాః । తాభిర్ ఉపపన్నస్ తదధ్యయనానుష్ఠానవాన్ । ఏతేన “చాతుర్వైద్యో వికల్పీ చ” (Aఙ్Sమ్ ౩.౧౯) ఇత్యాదిర్ అఙ్గిరసా ప్రోక్తా సర్వా పరిషద్ ఉపలక్ష్యతే । సముద్రే దాశరథినా బద్ధః సేతుః సముద్రసేతుః । తద్యాత్రాం బ్రాహ్మణఘాతకే పురుషే యథావిధ్యనుష్ఠేయత్వేన నిర్దిశేత్ ॥ ౧౨.౬౫ ॥

విధివద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । కో ‘సౌ విధిర్ ఇత్యాకాఙ్క్షయా తదితికర్తవ్యతామ్ ఆహ ।

సేతుబన్ధపథే భిక్షాం చాతుర్వర్ణ్యాత్ సమాచరేత్ ॥ ౧౨.౬౬ ॥

వర్జయిత్వా వికర్మస్థాన్ ఛత్రోపానద్వివర్జితః । ఇతి ।

చతుర్ణాం వర్ణానాం యాని కర్మాణి శాస్త్రవిహితాని తేభ్యో విరుద్ధాని వికర్మాణి తేషు తాత్పర్యేణ తిష్ఠన్తీతి వికర్మస్థాః । తాన్ వర్జయిత్వా యథాశాస్త్రం వర్తమానాచ్ చాతుర్వర్ణ్యాత్ సేతుబన్ధమార్గే భిక్షాం చరేత్ । ఛత్రోపానద్వివర్జిత ఇతి న కేవలం భిక్షావేలాయామ్ । కిం తు మార్గగమనే ऽపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧౨.౬౬ ॥

[౫౧]

భిక్షమాణేన వక్తవ్యమ్ ఉక్తిప్రకారమ్ ఆహ ।

అహం దుష్కృతకర్మా వై మహాపాతకకారకః ॥ ౧౨.౬౭ ॥

గృహద్వారేషు తిష్ఠామి భిక్షార్థీ బ్రహ్మఘాతకః । ఇతి ।

పాపప్రఖ్యాపనస్య ప్రాయశ్చిత్తాఙ్గత్వాత్ ప్రతిభిక్షాగృహమ్ అహం దుష్కృతకర్మేత్యాదివాక్యేన స్వపాపం ప్రఖ్యాపయేత్ । అప్రఖ్యాపనే బాధమ్ ఆహ అఙ్గిరాః ।

కృత్వా పాపం న గూహేత గూహ్యమానం వివర్ధతే । ఇతి । (Aఙ్Sమ్ ౧.౪౭)

దుష్కృతకర్మా, మహాపాతకకారకో, బ్రహ్మఘాతక ఇతి పదత్రయస్య మహాసామాన్యావాన్తరసామాన్యతద్విశేషవాచిత్వాద్ అపునరుక్తిః ॥ ౧౨.౬౭ ॥

అధ్వశ్రాన్తస్యావస్థాతుం దేశవిశేషమ్ ఆహ ।

గోకులేషు వసేచ్ చైవ గ్రామేషు నగరేషు చ ॥ ౧౨.౬౮ ॥

తపోవనేషు తీర్థేషు నదీప్రస్రవణేషు వా। ఇతి।

బహూనాం గవాం గ్రామే స్థాపయితుమ్ అశక్యత్వేనారణ్యే స్థాపనాయ కల్పితో వ్రజప్రదేశో గోకులమ్। యత్ర వ్యాఘ్రాదిభయాత్ గ్రామాద్ బహిర్ నివాసో 'శక్యః। తత్ర గ్రామే నగరే వా ప్రవిశ్య [౫౨] గోశాలాదేవాయతనాదౌ పుణ్యప్రదేశే నివసేత్। అసతి తు వ్యాఘ్రాదిభ్యో భయే తపోవనాదిషు నివసేత్। నదీప్రస్రవణేభ్యో 'న్యాని తీర్థాని పమ్పాసరోవరాదీని ॥ ౧౨.౬౮ ॥

న కేవలం భిక్షాగృహేష్వ్ ఏవ పాపప్రఖ్యాపనమ్। కిం తు నివాసస్థానేష్వ్ అపీత్య్ ఆహ।

ఏతేషు ఖ్యాపయన్న్ ఏనః పుణ్యం గత్వా తు సాగరమ్ ॥ ౧౨.౬౯ ॥
దశయోజనవిస్తీర్ణం శతయోజనమ్ ఆయతమ్।
రామచన్ద్రసమాదిష్టనలసంచయసంచితమ్ ॥ ౧౨.౭౦ ॥
సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి। ఇతి।

యథోక్తప్రకారేణ పాపప్రఖ్యాపనపురఃసరం యాత్రాం కృత్వా సేతౌ దృష్టే సతి తత్ పాపక్షయః ॥ ౧౨.౬౯–౭౦ ॥

సేతుదర్శనానన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ।

సేతుం దృష్ట్వా విశుద్ధాత్మా త్వ్ అవగాహేత సాగరమ్ ॥ ౧౨.౭౧ ॥

[౫3] ఇతి। స్పష్టో 'ర్థః ॥ ౧౨.౭౧ ॥

సేతుం ద్రష్టుమ్ అశక్నువతో భూపతేః పక్షాన్తరమ్ ఆహ।

యజేత వాశ్వమేధేన రాజా తు పృథివీపతిః। ఇతి।

అశ్వమేధే ఽప్య్ అశక్తస్య తదుపాసనం వేదితవ్యమ్। తథా చ తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే శ్రూయతే: "సర్వం వా ఏతేన పాప్మానం దేవా అతరన్న్ అపి వా ఏతేన బ్రహ్మహత్యామ్ అతరన్ సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యో ఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైనమ్ ఏవం వేద" ఇతి (TS ౫.౩.౧౨.౧.౨)। తదుపాసనం చ "ఉషా వా అశ్వస్య" (TS ౭.౬.౨౫.౧) [౫౪] ఇత్యాదౌ వాజసనేయిబ్రాహ్మణే తైత్తిరీయబ్రాహ్మణే చ ప్రపఞ్చితమ్॥ ౧౨.౭౨॥

సేతుయాత్రాం సమాప్య పునః ప్రత్యాగతస్య కర్తవ్యమ్ ఆహ।

పునః ప్రత్యాగతో వేశ్మవాసార్థమ్ ఉపసర్పతి॥ ౧౨.౭౨॥

సపుత్రః సహ భృత్యైశ్ చ కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్।

గాశ్ చైవైకశతం దద్యాచ్ చతుర్విద్యేషు దక్షిణామ్॥ ౧౨.73॥

బ్రాహ్మణానాం ప్రసాదేన బ్రహ్మహా తు విముచ్యతే। ఇతి।

బ్రాహ్మణానాం ప్రసాదో నామ – విపాపో విశుద్ధస్ త్వమ్ అసీత్య్ ఏవమాద్యుక్తిః। ఇదం చ వ్రతం గుణవిహీనస్య బ్రాహ్మణస్య వధే ద్రష్టవ్యమ్। అస్మిన్న్ ఏవ విషయే వ్రతాన్తరమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

పాత్రే ధనం వా పర్యాప్తం దత్వా శుద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్। ఇతి। (YDహ్ 3.౨౫౦)

విద్యాతపోయుక్తే పాత్రే గోభూహిరణ్యాదికం జీవనోపాయపర్యాప్తం దద్యాత్। వాశబ్దేన సర్వస్వం సపరిచ్ఛేదం వా గృహం దద్యాత్। తద్ ఆహ మనుః।

సర్వస్వం వా వేదవిదే బ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్ ।

ధనం వా జీవనాయాలం గృహం వా సపరిచ్ఛదమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౭౬)

అపుత్రస్య సర్వస్వదానం పుత్రవతః సపరిచ్ఛదం గృహదానమ్ ఇతి వ్యవస్థా ॥ ౧౨.౭౨–౭౩ ॥

అథాన్యమునిప్రణీతానాం వ్రతవిశేషాణాం వ్యవస్థాం వర్ణయామః । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ।

శిరఃకపాలీ ధ్వజవాన్ భిక్షాశీ కర్మ వేదయన్ ।

బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని మితభుక్ శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౩.౨౪౩)

స్వవ్యాపాదితబ్రాహ్మణశిరఃకపాలధ్వజవాన్, "కృత్వా శవశిరోధ్వజమ్" (MDహ్ ౧౧.౭౨) ఇతి మనుస్మరణాచ్ చ, "బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం ఘాతయిత్వా తస్యైవ శిరఃకపాలమ్ ఆదాయ తీర్థాన్య్ అనుసంచరేత్" (SఆSమ్ ౫.౨౬) [౫౬] ఇతి శాతాతపస్మరణాచ్ చ । ఏతద్ ఉభయం పాణినైవ గ్రాహ్యమ్, "ఖట్వాఙ్గకపాలపాణిః" (GDహ్ ౨౨.౪) ఇతి గౌతమస్మరణాత్ । ఖట్వాఙ్గశబ్దేన దణ్డారోపితశిరఃకపాలాత్మకో ధ్వజో గృహ్యతే । భిక్షార్థం త్వ్ అన్యేద్ ఏవ మృత్కపాలం గ్రాహ్యమ్, "మృణ్మయకపాలపాణిర్ భిక్షాయై గ్రామం ప్రవిశేత్" (GDహ్ ౨౨.౬) ఇతి గౌతమస్మరణాత్ । తథా శఙ్ఖో ఽపి: "బ్రహ్మహా పరిషదానుమతః ఖట్వాఙ్గీ గర్దభాజినో మృణ్మయపాత్రపతితశిష్టాన్నభోజీ స్వకర్మ విఖ్యాపయన్ చరేద్ భైక్ష్యమ్ ఏకకాలాహారః । శూన్యాగారనదీ-[౫౭]-పర్వతవృక్షమూలగుహానికేతనః స ఏవం ద్వాదశే వర్షే శుద్ధిమ్ ఆప్నోతి" ఇతి (Sఅఙ్Sమ్ ౧౬.౯) । వనాదివాసినా తేన భవితవ్యమ్ । యథాహ మనుః ।

బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని కుటీం కృత్వా వనే వసేత్ ।

కృతవాపనో వా నివసేద్ గ్రామాన్తే గోవ్రజే ఽపి వా ।

ఆశ్రమే వృక్షమూలే వా సర్వభూతహితే రతః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౭౨, ౭౮)

"కృతవాపనో వా" ఇతి వాశబ్దేన జటాధారణేన సహ వికల్పో ఽవగమ్యేత్ । అత ఏవ సంవర్తః: "బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని వాలవాసా జటీ ధ్వజీ" ఇతి (SఅంSమ్ ౧౦౯) । లోహితమృణ్మయఖణ్డశరావేణ భిక్షా గ్రాహ్యా । తథా చ ఆపస్తమ్బః: [౫౮] "లోహితకేన మృణ్మయకణ్డశరావేణ భిక్షాయై గ్రామం ప్రవిశేత్" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౯.౨౪.౧౪) । అత్ర మృష్టం లభ్యేత ఇతి సంకల్పమ్ అకృత్వా భైక్ష్యమ్ ఆచరేత్ । తద్ ఆహ వసిష్ఠః: "సప్తాగారాణ్య్

అసంకల్పితాని చరేద్ భైక్ష్యమ్ ఏకకాలాహారః" ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౯) | ఇదం చ భైక్ష్యమ్ అశక్తవిషయమ్ | తథా చ సంవర్తః |

బ్రహ్మఘ్నస్ తు గచ్ఛేద్ వనవాసీ జటీ ధ్వజీ |
వన్యాన్య్ ఏవ ఫలాన్య్ అశ్నన్ సర్వకామవివర్జితః ||
భిక్షార్థీ విచరేద్ గ్రామం వన్యైర్ యది న జీవతి |
చాతుర్వర్ణ్యం చరేద్ భైక్ష్యం ఖట్వాఙ్గీ సంయతః పునః ||
భైక్ష్యం చైవ సమాదాయ వనం గచ్ఛేత్ తతః పునః |
వనవాసీ హ్య్ అపః స్పృశ్యేత్ సదాకాలమ్ అతన్ద్రితః ||
ఖ్యాపయన్న్ ఆత్మనః పాపం బ్రహ్మఘ్నః పాపకృత్తమః |
అనేన తు విధానేన ద్వాదశాబ్దం వ్రతం చరేత్ || (SఅంSమ్ ౧౦౯-౧౨)

[౪౯] ఇతి | నియమాన్తరాణ్య్ ఆహ యమః |

అథ వై బ్రహ్మహత్యాయాం ఖట్వాఙ్గీ మితభోజనీ |
మృణ్మయేన కపాలేన స్వకర్మ శ్రావయంస్ తథా ||
బ్రాహ్మణావసథాన్ సర్వాన్ దేవాగారాణి వర్జయేత్ |
శోచన్ వినిన్దన్న్ ఆత్మానం సంస్మరన్ బ్రాహ్మణం చ తమ్ ||
చరేద్ వ్రతం యథోద్దిష్టం దేవబ్రాహ్మణపూజకః |
ఏవం దృఢవ్రతో నిత్యం సత్యవాదీ జితేన్ద్రియః ||
సప్తాగారాణ్య్ అపూర్వాణి యాన్య్ అసంకల్పితాని చ |
సంచరేత్ తాని శనకైర్ విధూమే భుక్తివర్జితే ||
బ్రహ్మఘ్నే దేహి మే భిక్షామ్ ఏనో విఖ్యాప్య సంచరేత్ |
ఏకకాలం చరేద్ భైక్ష్యమ్ అలబ్ధ్వోపవసేద్ దినమ్ ||
ఏవం సంచరమాణస్ తు బ్రహ్మహత్యాం బ్రువన్ సదా |
పూర్ణే తు ద్వాదశే వర్షే బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి || ఇతి | (YఅSమ్ ౬.౨౧-౨౬)

బ్రహ్మచర్యాదినియమమ్ ఆహ గౌతమః: “ఖట్వాఙ్గకపాలపాణిర్ వా ద్వాదశసంవత్సరాన్ బ్రహ్మచారీ భిక్షాయై గ్రామం ప్రవిశేత్ కర్మాచక్షాణః | [౬౦] యథోపక్రామేత్ సందర్శనాద్ ఆర్యస్య | స్థానాసనాభ్యాం విహరన్ సవనేషూదకోపస్పర్శీ శుధ్యేత్” ఇతి (GDహ్ ౨౨.౪–౬) | కాశ్యపో ‘పి |

పవిత్రపాణిర్ దణ్డీ చ పఙ్కదన్తో రజస్వలః |

తీర్థవాసీ కుశాచ్ఛాదీ జటిలో బ్రహ్మహా భవేత్ || ఇతి | (Kఆశ్Sమ్ ౩.౧౪)

ఇయం విశుద్ధిర్ అకామకృతబ్రాహ్మణవధవిషయా | తథా చ మనుర్ ఏతద్ ద్వాదశవార్షికమ్ ఉపక్రమ్య బహూని వ్రతాన్య్ అభిధాయాన్తే నిగమయతి |

ఇయం విశుద్ధిర్ ఉదితా ప్రమాప్యాకామతో ద్విజమ్ |

కామతో బ్రాహ్మణవధే నిష్కృతిర్ న విధీయతే || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౮౯)

ఆవృత్తబ్రహ్మవధే చతుర్థాత్ ప్రాగ్ వ్రతమ్ అప్య్ ఆవర్తనీయమ్ | తద్ ఆహతుర్ మను-దేవలౌ |

వధేః ప్రాథమికాద్ అస్మాద్ ద్వితీయే ద్విగుణం చరేత్ |

తృతీయే త్రిగుణం చైవ చతుర్థే నాస్తి నిష్కృతిః ||

[౬౧] ఇతి |

యత్ స్యాద్ అనభిసంధాయ పాపం కర్మ సకృత్కృతమ్ |

తస్యేయం నిష్కృతిర్ దృష్టా ధర్మవిద్భిర్ మనీషిభిః || ఇతి |

తద్ ఏతద్ దేవలేన సకృదనుష్ఠానస్య సకృత్కృతపాపవిషయత్వాభిధానాత్ | “ప్రతినిమిత్తం నైమిత్తికమ్ ఆవర్తనీయమ్” ఇతి న్యాయాచ్ చావృత్తౌ ద్వైగుణ్యాదిసిద్ధిః | యస్ తు న సాక్షాద్ బ్రాహ్మణం హన్తి కిం తు తిరస్కారాదిద్వారాత్ తన్నిమిత్తతామ్ ఆపద్యతే తం ప్రతి సుమన్తుర్ ఆహ |

తిరస్కృతో యదా విప్రో హత్వాత్మానం మృతో యది |

నిర్గుణః సహసా క్రోధాద్ గృహక్షేత్రాదికారణాత్ ||

త్రైవార్షికం వ్రతం కుర్యాత్ ప్రతిలోమ సరస్వతీమ్ |

గచ్ఛేద్ వాపి విశుద్ధ్యర్థం తత్పాపస్యేతి నిశ్చితమ్ ||

[౬౨] ఇతి | నిర్నిమిత్తం భర్త్సనే స ఏవ ఆహ |

అత్యర్థం నిర్గుణో విప్రో హ్య అత్యర్థం నిర్గుణోపరి ।

క్రోధాద్ వై మ్రియతే యస్ తు నిర్నిమిత్తం తు భర్త్సితః ॥

వత్సరత్రితయం కుర్యాత్ తతః కృచ్ఛ్రం విశుద్ధయే ॥ ఇతి ।

యదా పునర్ నిమిత్తీ అత్యన్తగుణవాన్ ఆత్మఘాతీ చాత్యన్తనిర్గుణః తద్ ఏకవర్షమ్ ఏవ బ్రహ్మహత్యావ్రతం కుర్యాత్,

కేశశ్మశ్రునఖాదీనామ్ అకృత్వా వపనం వనే ।

బ్రహ్మచర్యం చరన్ విప్రో వర్షేణైకేన శుధ్యతి ॥

ఇతి తేనైవాభిధానాత్ । యథా హన్తా ప్రాయశ్చిత్తీ యథా వా నిమిత్తీ తథైవానుమన్త్రాదయో ‘పి ప్రాయశ్చిత్తభాజః । తథా చ పైఠీనసిః ।

హన్తా మన్త్రోపదేష్టా చ తథా సంప్రతిపాదకః ।

ప్రోత్సాహకః సహాయశ్ చ తథా మార్గోపదేశకః ॥

ఆశ్రయః శస్త్రదాతా చ భక్తదాతా వికర్మిణః ।

ఉపేక్షకః శక్తిమాంశ్ చేద్ దోషవక్తానుమోదకః ॥

[౬3] అకార్యకారిణస్ తేషాం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ ।

తథా శక్త్యనురూపం చ దణ్డం తేషాం ప్రకల్పయేత్ ॥ ఇతి ।

ఏతేషాం మధ్యే యో యో వధస్య ప్రత్యాసన్నస్ తస్య తస్యాధికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । విప్రకృష్టస్య తదపేక్షయా న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పనీయమ్ । సాక్షాత్కర్తుర్ అపి వయోవిశేషే ప్రాయశ్చిత్తస్య హ్రాసో భవతి । తద్ ఆహ యమః ।

అశీతిర్ యస్య వర్షాణి బాలో వాప్య ఊనషోడశః ।

ప్రాయశ్చిత్తార్ధమ్ అర్హన్తి వ్యాధితశ్ చ తథా స్త్రియమ్ ॥ ఇతి । (YఅSమ్ ౬.౪౧)

క్వచిత్ కర్తుః ప్రతినిధిమ్ ఆహ స ఏవ ।

అపూర్ణైకాదశాబ్దస్య చతుర్వర్షాధికస్య చ ।

ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్ భ్రాతా పితాన్యో వాథ బాన్ధవః ॥ (YఅSమ్ ౬.3)

[౬౪] ఇతి । యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

అతో బాలతరస్యాస్య నాపరాధో న పాతకమ్ ।

రాజదణ్డో న తస్యాస్తి ప్రాయశ్చిత్తం చ నేష్యతే || (YअSమ్ ౬.౪)

ఇతి, తత్ ప్రాయశ్చిత్తాల్పత్వాభిప్రాయమ్ | న పునః సర్వాత్మనా తదభావప్రతిపాదనపరమ్,

పాదో బాలేషు దాతవ్యః సర్వపాపేష్వ్ అయం విధిః | (VइDహ్ ౧.౪౬)

ఇతి విష్ణునా బాలస్య పాదాభిధానేన బాలతరస్య తతో ’ప్య్ అల్పత్వావగమాత్ | యద్ వా మా భూద్ బాలతరస్య పాపమ్, వచనేన సాక్షాన్ నివారణాత్ | న హ్య్ అస్తి వచనస్యాతిభారః | యత్ తు పునర్ మధ్యమాఙ్గిరోవచనమ్,

గవాం సహస్రం విధివత్ పాత్రేభ్యః ప్రతిపాదయేత్ |

బ్రహ్మహా విప్రముచ్యేత సర్వపాపేభ్య ఏవ సః || (Aఙ్Sమ్ ౨.౩౬)

[౬౫] ఇతి, తచ్ చ

ద్విగుణం సవనస్థే తు బ్రాహ్మణే వ్రతమ్ ఆదిశేత్ | (YअSమ్ ౩.౨౫౨)

ఇత్య్ ఏతద్వాక్యవిహితద్విగుణవ్రతాచరణాశక్తస్య వేదితవ్యమ్, ప్రాయశ్చిత్తస్యాతిగురుత్వాత్ | యద్ అపి శఙ్ఖవచనమ్: “ప్రమాప్య ద్వాదశ సంవత్సరాన్ షట్ త్రీన్ సార్ధం సంవత్సరం చ వ్రతాన్య్ ఆదిశేత్ | తేషామ్ అన్తే గోసహస్రం తస్యార్ధమ్ అర్ధం చ దద్యాత్ | సర్వేషాం వర్ణానామ్ ఆనుపూర్వ్యేణ” ఇతి, తద్ ఆచార్యాదిహననవిషయమ్ | తథా చ దక్షః |

సమమ్ అబ్రాహ్మణే దానం ద్విగుణం బ్రాహ్మణబ్రువే |

ఆచార్యే శతసాహస్రం సోదర్యే దత్తమ్ అక్షయమ్ ||

సమద్విగుణసాహస్రమ్ ఆనన్త్యం చ యథాక్రమమ్ |

దానే ఫలవిశేషః స్యాత్ హింసాయాం తద్వద్ ఏవ హి || ఇతి | (DअSమ్ ౩.౨౫–౨౬)

యత్ పునర్ ఆపస్తమ్బేనోక్తమ్: “విప్రహారణ్యే కుటీం కృత్వా వాగ్యతః శవశిరోధ్వజః శాణీపక్షః ఆత్మన్య్ ఉపరి జాన్వాచ్ఛాదయేత్” (Āప్Dహ్ ౧.౯.౨౪.౧౧) [౬౬] ఇత్య్ ఉపక్రమ్య, “హత్వా శ్రోత్రియం వా ఏతద్ ఏవ వ్రతమ్ ఓత్తమాద్ ఉచ్ఛ్వాసాచ్ చరేత్ | నాస్మింల్ లోకే ప్రత్యాపత్తిర్ విద్యతే” (Āప్Dహ్ ౧.౯.౨౪–౨౫) ఇతి, తన్ మాతాపిత్రాచార్యాదివిషయమ్ | తథా చ భవిష్యత్పురాణే,

మాతరం పితరం హత్వా సోదర్యం భ్రాతరం తథా |

గురుం హత్వా శ్రోత్రియం చ .... ||

ఇత్య్ ఉపక్రమ్య అస్యైవ ప్రాయశ్చిత్తస్య విధానాత్ | శాణీపక్షః శాణసూత్రమయవస్త్రైకదేశః | ఆ ఉత్తమాద్ ఉచ్ఛ్వాసాత్ ఆ మరణాత్ | ప్రత్యాపత్తిః వ్యవహారః | అత్రాశక్తస్య శఙ్ఖ ఆహ:

“ప్రమాప్య ద్వాదశసంవత్సరాన్ షట్ త్రీన్ సార్ధం సంవత్సరం చ వ్రతాణ్య్ ఆదిశేత్ | తేషామ్ అన్తే గోసహస్రం తదర్ధం తస్యార్ధమ్ అర్ధం చ దద్యాత్ | సర్వేషాం వర్ణానామ్ ఆనుపూర్వ్యేణ” ఇతి | “ఏతద్ ఏవ వ్రతమ్ ఓత్తమాద్ ఉచ్ఛ్వాసాచ్ చరేత్” ఇతి అత్రాసమర్థో ద్వాదశవార్షికవ్రచర్యానన్తరం గోసహస్రదానం కుర్యాత్ | తత్రాప్య్ అశక్తస్య షడ్వార్షికవ్రతచర్యానన్తరమ్ అర్ధం గవాం సహస్రమ్ | తత్రాప్య్ అశక్తస్య త్రివార్షికవ్రచర్యానన్తరం సార్ధశతద్వయం [౬౭] గవామ్ | తత్రాప్య్ అశక్తస్య సార్ధసంవత్సరవ్రచర్యా | అనన్తరం పఞ్చవింశత్యుత్తరశతమ్ ఇతి సర్వవర్ణానాం శక్త్యనుసారేణ ఆనుపూర్వ్యేణ క్రమేణ ద్వాదశవారిషికాదిగోసహస్రాదీనాం సముచ్చయో భవతి | ఏతచ్ చ పూర్వోక్తవిషయ ఏవ కల్పనీయమ్ | ప్రాయశ్చిత్తస్యాతిగురుత్వాత్ |

నను – ద్వాదశవార్షికాదివ్రతచతుష్టయం గోసహస్రాదిదానచతుష్టయసహితమ్ అభిధాయ, “సర్వేషాం వర్ణానామ్ ఆనుపూర్వ్యేణ” ఇత్య్ అభిధానాత్ బ్రాహ్మణాదివర్ణచతుష్టయస్య క్రమేణ వ్రతచతుష్టయవిధానం కిమ్ ఇతి న స్యాత్ |

మైవమ్ –

పర్షద్ యా బ్రాహ్మణానాం తు సా రాజ్ఞాం ద్విగుణా భవేత్ |

వైశ్యానాం త్రిగుణా ప్రోక్తా పర్షద్వచ్ చ వ్రతం స్మృతమ్ || (Aఙ్Sమ్ ౩.౧౬)

ఇతి | తథా,

శూద్రో వా బ్రాహ్మణం హత్వా ప్రాయశ్చిత్తచతుష్టయమ్ |

ఇతి యథాక్రమమ్ అఙ్గిరో-భవిష్యత్పురాణవచనాభ్యాం బ్రాహ్మణాపేక్షయా ఇతరవర్ణానామ్ అధికప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్ | తస్మాద్ అస్మదుక్తైవ వ్యవస్థా జ్యాయసీ ఇతి |

నను – ఏవం వచనాన్తరం సాక్షిత్వేనోదాహృత్య యత్ర విశేషవ్యవథోచ్యతే తత్ర సాస్తు | యత్ర త్వ్ అన్తరేణైవ వచనాన్తరం వ్యవస్థోచ్యతే తత్ర స్వకపోలకల్పితా కథం శ్రద్ధేయా – ఇతి చేత్ |

మైవమ్, స్మృతికారైర్ ఏవ కల్పనీయాభిధానాత్ | తథా చ దేవలః |

[౬౮] జాతిశక్తిగుణాపేక్షం సకృద్ బుద్ధికృతం తథా |

అనుబన్ధాది విజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్ ॥ ఇతి ।

యద్ ఇదం ద్వాదశవార్షికం బ్రహ్మహత్యావ్రతం తద్ ద్వాదశే వర్షే సంపూర్ణే వా సమాపనీయమ్ అర్వాగ్ వా బ్రాహ్మణత్రాణాదినిమిత్తలాభే । తథా చ శఙ్ఖః: "ద్వాదశే వర్షే శుద్ధిమ్ ఆప్నోతి । అన్తరా వా బ్రాహ్మణం మోచయిత్వా । గవాం ద్వాదశానాం పరిత్రాణాత్ । సద్య ఏవాశ్వమేధావభృథస్నానాద్ వా పూతో భవతి" ఇతి । ఏవం చ సతి యద్ యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

బ్రాహ్మణస్య పరిత్రాణాద్ గవాం ద్వాదశకస్య వా ।

తథాశ్వమేధావభృథస్నానాద్ వా శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥

దీర్ఘతీవ్రామయగ్రస్తం బ్రాహ్మణం గామ్ అథాపి వా ।

దృష్ట్వా పథి నిరాతఙ్కం కృత్వా వా బ్రహ్మహా శుచిః ॥

ఆనీయ విప్రసర్వస్వం హృతం ఘాతిత ఏవ వా ।

తన్నిమిత్తం క్షతః శస్త్రైర్ జీవన్న్ అపి న దుష్యతి ॥ (YDహ్ ౩.౨౪౪–౪౬)

ఇతి, న తద్ వ్రతాన్తరాభిప్రాయమ్ । కిం తు సమాప్తికథనాభిప్రాయమ్ । వ్రతాన్తరాణి తు మనుర్ ఆహ ।

లక్ష్యం శస్త్రభృతాం వా స్యాద్ విదుషామ్ ఇచ్ఛయాత్మనః ।

ప్రాస్యేద్ ఆత్మానమ్ అగ్నౌ వా సమిద్ధే త్రిర్ అవాక్శిరాః ॥

యజేత వాశ్వమేధేన స్వర్జితా గోసవేన వా ।

అభిజిద్విశ్వజిద్భ్యాం వా త్రివృతాగ్నిష్టుతాపి వా ॥

జపన్ వాన్యతమం వేదం యోజనానాం శతం వ్రజేత్ ।

బ్రహ్మహత్యాపనోదాయ మితభుజ్ నియతేన్ద్రియః ॥

సర్వస్వం వా వేదవిదే బ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్ ।

ధనం వా జీవనాయాలం గృహం వా సపరిచ్ఛదమ్ ॥

[౨౦] హవిష్యభుగ్ వానుచరేత్ ప్రతిస్రోతః సరస్వతీమ్ ।

జపేద్ వా నియతాహారస్ త్రిర్ వై వేదస్య సంహితామ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౭౩–౭౭)

ఏతే సర్వే పక్షాః కామకారాకామకారవిద్వదవిద్వద్విషయత్వేన వ్యవస్థాపనీయాః । కామకృతాత్యన్తాభ్యాసే తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

లోమభ్యః స్వాహేత్య్ ఏవం హి లోమప్రభృతి వై తనుమ్ |

మజ్జాన్తం జుహుయాద్ వాపి మన్త్రైర్ ఏభిర్ యథాక్రమమ్ || (YDహ్ ౩.౨౪౭)

[౭౧] ఇతి | తత్రాష్టౌ మన్త్రాన్ ఆహ వసిష్ఠః |

లోమాని మృత్యోర్ జుహోమి లోమభిర్ మృత్యుం వాసయే | ఇతి ప్రథమామ్ |

త్వచం మృత్యోర్ జుహోమి త్వచా మృత్యుం వాసయే | ఇతి ద్వితీయామ్ |

లోహితం మృత్యోర్ జుహోమి లోహితేన మృత్యుం వాసయే | ఇతి తృతీయామ్ |

మాంసం మృత్యోర్ జుహోమి మాంసేన మృత్యుం వాసయే | ఇతి చతుర్థీమ్ |

మేదో మృత్యోర్ జుహోమి మేదసా మృత్యుం వాసయే | ఇతి పఞ్చమీమ్ |

స్నాయుం మృత్యోర్ జుహోమి స్నాయ్వా మృత్యుం వాసయే | ఇతి షష్ఠీమ్ |

[౭౨] అస్థీని మృత్యోర్ జుహోమి అస్థిభిర్ మృత్యుం వాసయే | ఇతి సప్తమీమ్ |

మజ్జానం మృత్యోర్ జుహోమి మజ్జాభిర్ మృత్యుం వాసయే | ఇతి షష్ఠమీమ్ | (VఅDహ్ ౨౦.౨౬)

ఇతి | మరణాన్తికస్యేదృశస్య సర్వస్య వ్రతస్య కామకారవిషయత్వం మధ్యమాఙ్గిరా ఆహ |

ప్రాణాన్తికం చ యత్ ప్రోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం మనీషిభిః |

తత్ కామకారవిషయం విజ్ఞేయం నత్ర సంశయః ||

యః కామతో మహాపాపం నరః కుర్యాత్ కథంచన |

న తస్య శుద్ధిర్ నిర్దిష్టా భృగ్వగ్నిపతనాద్ ఋతే || ఇతి |

యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్: "బ్రహ్మహా సంవత్సరం కృచ్ఛ్రం చరేత్ | అధఃశాయీ త్రిషవణస్నాయీ కర్మావేదకో భైక్ష్యాహారో దివ్యనదీపులినసఙ్గమాశ్రమగోష్ఠపర్వతప్రస్రవణతపోవన-విహారీ స్యాత్ స్థానవీరాసనీ | సంవత్సరే పూర్ణే హిరణ్యమణిగోధాన్యతిలభూమిసర్పింషి బ్రాహ్మణేభ్యో దదన్ పూతో భవతి" [౭౩] ఇతి, తద్ అపహన్తుర్ మూర్ఖస్య ధనవతో జాతిమాత్రవ్యాపాదనే ద్రష్టవ్యమ్ | యత్ పునర్ వసిష్ఠవచనమ్: "ద్వాదశరాత్రమ్ అబ్భక్షో ద్వాదశరాత్రమ్ ఉపవసేత్" (VఅSమ్ ౨౩.౩౮) ఇతి, తన్ మనో'వసితబ్రహ్మహత్యస్య తద్దైవఓపరతజిఘాంసస్య వేదితవ్యమ్ | యత్ పునః షట్త్రింశన్మతవచనమ్,

షణ్ఢం తు బ్రాహ్మణం హత్వా శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ |

చాన్ద్రాయణం ప్రకుర్వీత పరాకద్వయమ్ ఏవ చ ॥

ఇతి, తద్ అప్రత్యానేయపుంస్త్వస్య సప్రత్యయవధే ద్రష్టవ్యమ్ । అప్రత్యయవధే తు బృహస్పతిర్ ఆహ ।

అరుణాయాః సరస్వత్యాః సఙ్గమే లోకవిశ్రుతే ।

శుధ్యేత్ త్రిషవణస్నాయీ త్రిరాత్రోపోషితో ద్విజః ॥

[౭౪] ఇతి । ఏతాని ద్వాదశవార్షికాదిధనదానపర్యన్తాని బ్రాహ్మణస్యైవ । క్షత్రియాదేస్ తు ద్విగుణాదికమ్ । యద్ ఆహ అఙ్గిరాః ।

పర్షద్ యా బ్రాహ్మణానాం తు సా రాజ్ఞాం ద్విగుణా మతా ।

వైశ్యానాం త్రిగుణా ప్రోక్తా పర్షద్వచ్ చ వ్రతం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రజాపతిర్ అపి ।

ద్విగుణం త్రిగుణం చైవ చతుర్గుణమ్ అథాపి చ ।

క్షత్రవిట్శూద్రజాతీనాం బ్రాహ్మణస్య వధే వ్రతమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు చతుర్వింశతిమతవచనమ్,

ప్రాయశ్చిత్తం యద్ ఆమ్నాతం బ్రాహ్మణస్య మహర్షిభిః ।

పాదోనం క్షత్రియః కుర్యాద్ అర్ధం వైశ్యః సమాచరేత్ ॥

శూద్రః సమాచరేత్ పాదమ్ అశేషేష్వ్ అపి పాప్మసు ॥

ఇతి, తత్ ప్రాతిలోమ్యానుష్ఠితచతుర్విధసాహసవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । మూర్ధావసిక్తాదీనామ్ అపి దణ్డవత్ ప్రాయశ్చిత్తం సమూహనీయమ్ । దణ్డతారతమ్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

దణ్డప్రణ్యనం కార్యం వర్ణజాత్యుత్తరాధరైః । ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౦౬)

ఏవం చ సతి మూర్ధావసిక్తస్య బ్రాహ్మనవధే బ్రాహ్మణాద్ అతిరిక్తం క్షత్రియాద్ ఊనమ్ అధ్యర్ధద్వాదశవార్షికం భవతి । [౭౫] అనయైవ దిశా ప్రాతిలోమ్యోత్పన్నానామ్ అపి ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఊహనీయమ్ । తథోత్తమాశ్రమిణామ్ అపి ప్రయశ్చిత్తతారతమ్యమ్ అఙ్గిరసా దర్శితమ్ ।

గృహస్థోక్తాని పాపాని కుర్వన్త్య్ ఆశ్రమిణో యది ।

శౌచవచ్ ఛోధనం కుర్యుర్ అర్వాక్ బ్రహ్మనిదర్శనాత్ ॥ ఇతి ।

ప్రక్రాన్తప్రాయశ్చిత్తస్య మధ్యే విపత్తావ్ అపి పాపక్షయో భవతి । తథా చ హారీతః ।

ప్రాయశ్చిత్తే ‘ధ్యవసితే కర్తా యది విపద్యతే |

పూతస్ తద్ అహర్ ఏవ స్యాద్ ఇహ లోకే పరత్ర చ || ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౯)

వ్యాసో ‘పి |

ధర్మార్థం యతమానస్ తు న చేత్ శక్నోతి మానవః |

ప్రాప్తో భవతి తత్ పుణ్యమ్ అత్ర మే నాస్తి సంశయః || ఇతి | (VయాSమ్ 3.౪౧)

వధోద్యమే ‘పి వధప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

చరేద్ వ్రతమ్ అహత్వాపి ఘాతార్థం చేత్ సమాగతః | (YDహ్ 3.౨౫౨)

[౭౬] ఇతి | యథావర్ణమ్ ఇత్య్ అనువర్తతే | అత ఏవ స్మృత్యన్తరమ్ |

అహత్వాపి యథావర్ణం బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్ | ఇతి | (ŚఆSమ్ ౧.౨౬)

|| ౧౨.౭౨–౭3 ||

సవనస్థస్త్రీవధస్య మహాపాతకత్వమ్ అభిప్రేత్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

సవనస్థాం స్త్రియం హత్వా బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్ || ౧౨.౭౪ ||

ఇతి | ఆహితాగ్నేర్ జాయా పతివ్రతా సవనస్థా | అత ఏవ అఙ్గిరాః |

ఆహితాగ్నేర్ ద్విజాగ్ర్యస్య హత్వా పత్నీమ్ అనిన్దితామ్ |

బ్రహ్మహత్యావ్రతం కుర్యాద్ ఆత్రేయీఘ్నస్ తథైవ చ || ఇతి | (Aఙ్Sమ్ 3.౧౯)

|| ౧౨.౭౪ ||

[౭౭]

బ్రహ్మహత్యాయాః ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధాయ మద్యపానస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ।

మద్యపశ్ చ ద్విజః కుర్యాన్ నదీం గత్వా సముద్రగామ్।
చాన్ద్రాయణే తతశ్ చీర్ణే కుర్యాద్ బ్రాహ్మణభోజనమ్॥ ౧౨.౭౫॥
అనడుత్సహితాం గాం చ దద్యాద్ విప్రేషు దక్షిణామ్। ఇతి।

పనసాదిజన్యం మదకారణం ద్రవద్రవ్యం మద్యమ్। తద్ ఆహ పులస్త్యః।

పానసం ద్రాక్షమాధూకం ఖాఱ్జూరం తాలమ్ ఐక్షవమ్।
మధూత్థం సైరిమ్ ఆరిష్టం మైరేయం నారికేలజమ్॥
[౭౮] సమానాని విజానీయాన్ మద్యాన్య్ ఏకాదశైవ తు। ఇతి। (Pఉల్Sమ్ ౧.౧౨–౧౩)

ఏకాదశానామ్ అన్యతమస్య మద్యస్య పానే మహానదీతీరే చాన్ద్రాయణం చరిత్వా బ్రాహ్మణభోజనం కృత్వా దక్షిణాం దద్యాత్। తద్ ఏతత్ కామకారవిషయమ్। అకామకారే తు బృహస్పతిర్ ఆహ।

పీత్వా ప్రమాదతో మద్యమ్ అతికృచ్ఛ్రం చరేద్ ద్విజః।
కారయేత్ తస్య సంస్కారం శక్త్యా విప్రాంస్ తు భోజయేత్॥ ఇతి। (BఋSమ్ ౪.౨౩)

తద్ ఏతన్ మద్యపానప్రాయశ్చిత్తం బ్రాహ్మణస్యైవ, న క్షత్రియవైశ్యయోః, మద్యపానస్య బ్రాహ్మణం ప్రత్య్ ఏవ నిషేధాత్,

యక్షరక్షఃపిశాచాన్నం మద్యమాంససురాసవమ్।
తద్ బ్రాహ్మణేన నాత్తవ్యం దేవానామ్ అశ్నతా హవిః॥

ఇతి స్మరణాత్। [౭౯] బృహద్విష్ణుర్ అపి।

మాధూకమ్ ఐక్షవం సైరం తాలం ఖార్జూరపానసమ్।
మధూత్థం చైవ మాధ్వీకం మైరేయం నారికేలజమ్॥
అమేధ్యాని దశైతాని మద్యాని బ్రాహ్మణస్య తు। ఇతి।

రాజన్యవైశ్యయోస్ తు మద్యపానమ్ అనుజానాతి వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః।

కామాద్ అపి చ రాజన్యో వైశ్యో వాపి కథంచన।

మద్యమ్ ఏవ సురాం పీత్వా న దోషం ప్రతిపద్యతే || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

ఉభౌ మధ్వాసవక్షీబౌ ఉభౌ చన్దనచర్చితౌ |

ఏకపఙ్క్త్యశితౌ దృష్టౌ మే కేశవార్జునౌ ||

[౮౦] ఇతి | ఉపనయనాత్ పూర్వం మద్యపానే తత్ప్రాయశ్చిత్తం పిత్రాదిభిః కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః |

అనుపేతస్ తు యో బాలో మద్యం మోహాత్ పిబేద్ యది |

తస్య కృచ్ఛ్రత్రయం కుర్యాత్ మాతా భ్రాతా తథా పితా || ఇతి || ౧౨.౭౫ ||

మద్యపానస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్త్వా సురాపానస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

సురాపానం సకృత్ కృత్వా అగ్నివర్ణాం సురాం పిబేత్ || ౧౨.౭౬ ||

స పావయేద్ అథాత్మానమ్ ఇహ లోకే పరత్ర చ | ఇతి |

పిష్టాదిజన్యో ద్రవద్రవ్యవిశేషో సురా | తథా చ మనుః |

గౌడీ పైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా |

యథైవైకా తథా సర్వా న పాతవ్యా ద్విజోత్తమైః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౯౪)

తత్ర పైష్ట్యాం సురాశబ్దో ముఖ్యః, గౌడీమాధ్వ్యోర్ గౌణః, పులస్త్యేనైకాదశసు మద్యేషు గౌడీమాధ్వ్యావ్ అనుక్రమ్య, [౮౧] “సురాయాః సకృత్పానే గౌడీమాధ్వ్యోర్ అముఖ్యసురయోర్ అసకృత్పానే చాగ్నిసమానవర్ణోత్పత్తిపర్యన్తం సంతప్తామ్ అత్యుష్ణాం సురాం పీత్వా బ్రాహ్మణో మ్రియేత” (Pఉల్Sమ్ ౧.౧౪) ఇత్య్ అభిధానాత్ | తథా చ బృహస్పతిః |

సురాపానే కామకృతే జ్వలన్తీ చైవ తాం ముఖే |

క్షిపేత్ తయా వినిర్దగ్ధో మృతః శుద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి | (BఋSమ్ ౪.౨౫)

గౌడీమాధ్వ్యోర్ అభ్యాసేన మత్యా అమత్యా వా పానే తయా మరణం వ్యాఘ్ర ఆహ |

మత్యా మద్యమ్ అమత్యా వా పునః పీత్వా ద్విజోత్తమః।

తతో 'గ్నివర్ణాం తాం పీత్వా మృతః శుధ్యేత్ స కిల్బిషాత్ ॥ ఇతి।

కామకృతే సకృత్ పైష్టీపానే మూలవచనోక్తం మరణం ద్రష్టవ్యమ్। అకామకృతే తు యాజ్ఞవల్క్య

ఆహ।

వాలవాసా జటీ వాపి బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్।

పిణ్యాకం వా కణాన్ వాపి భక్షయేత్ త్రిసమా నిశి ॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౨౫౪)

ఏతచ్ చ వర్షత్రయపిణ్యాకాదిభక్షణం ఛర్దనవిషయమ్। [౮౨] తథా చ వర్షత్రయవ్రతం ప్రకృత్య వ్యాస ఆహ।

ఏతద్ ఏవ వ్రతం కుర్యాత్ మద్యపః ఛర్దనే కృతే।

పఞ్చగవ్యం చ తస్యోక్తం ప్రత్యహం కాయశోధనమ్ ॥ ఇతి। (Vయాసమ్ ౨.౫౧)

యత్ తు మనునోక్తమ్,

కణాన్ వా భక్షయేద్ అబ్దం పిణ్యాకం వా సకృన్ నిశి।

సురాపానాపనుత్త్యర్థం వాలవాసా జటీ ధ్వజీ ॥ (MDహ్ ౧౧.౯౨)

ఇతి, తత్ తాలుమాత్రసంయోగే ద్రష్టవ్యమ్। యద్ అపి దేవలేనోక్తమ్: "సురాపానే బ్రాహ్మణో రూప్యతామ్రసీసానామ్ అన్యతమమ్ అగ్నికల్పం పీత్వా శరీరపరిత్యాగాత్ పూతో భవతి" ఇతి, యద్ అపి మనునోక్తమ్,

[౮3] గోమూత్రమ్ అగ్నివర్ణం వా పిబేద్ ఉదకమ్ ఏవ వా।

పయో ఘృతం వామరణాత్ గోశకృద్రసమ్ ఏవ చ ॥ (MDహ్ ౧౧.౯౧)

ఇతి, తద్ ఉభయం మూలవచనేన సమానవిషయమ్। వేదవిదం ప్రత్య్ అఙ్గిరా ఆహ।

బృహస్పతిసవేనేష్ట్వా సురాపో బ్రాహ్మణః పునః।

సమత్వం బ్రాహ్మణైర్ గచ్ఛేద్ ఇత్య్ ఏషా వైదికీ శ్రుతిః ॥ ఇతి।

సకృద్గౌణసురాపానే అఙ్గిరా ఆహ।

భూమిప్రదానం యః కుర్యాత్ సురాం పీత్వా ద్విజోత్తమః।

పునర్ న చ పిబేజ్ జాతు సంస్కృతః స విశుధ్యతి ॥ ఇతి।

యత్ తు సుమన్తునోక్తమ్: "బ్రాహ్మణస్య సురాపస్య షణ్మాసాన్ అనుద్వృతసముద్రోదకస్నానమ్ | సావిత్ర్యష్టసహస్రం జుహుయాత్ ప్రత్యహమ్ | త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసః | తప్తకృచ్ఛ్రేణ పూతో భవతి | అశ్వమేధావభృథస్నానేన చ" [౮౪] ఇతి, తత్ పూర్వోక్తబృహస్పతిసవవిషయ ఏవ ద్రష్టవ్యమ్ | యత్ పునర్ బృహస్పతినోక్తమ్,

గౌడీం మాధ్వీం సురాం పైష్టీం పీత్వా విప్రః సమాచరేత్ |

తప్తకృచ్ఛ్రం పరాకం చ చాన్ద్రాయణమ్ అనుక్రమాత్ || (BఋSమ్ ౪.౬౧)

ఇతి, తద్ అనన్యౌషధసాధ్యవ్యాధ్యుపశమార్థపానే వేదితవ్యమ్, ప్రాయశ్చిత్తస్యాల్పత్వాత్ | అత ఏవ హేతోః సంకల్పమాత్రవిషయత్వే వా యోజనీయమ్ || ౧౨.౭౬ ||

అథ సువర్ణస్తేయప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

అపహృత్య సువర్ణం తు బ్రాహ్మణస్య తతః స్వయమ్ || ౧౨.౭౭ ||

గచ్ఛేన్ ముసలమ్ ఆదాయ రాజాభ్యాశం వధాయ తు |

హతః శుద్ధిమ్ అవాప్నోతి రాజ్ఞాసౌ ముక్త ఏవ చ || ౧౨.౭౮ ||

కామతస్ తు కృతం యత్ స్యాన్ నాన్యథా వధమ్ అర్హతి | ఇతి |

అత్ర సువర్ణశబ్దః పరిమాంఅవిశేషోపేతహేమవచనః | స చ పరిమాణవిశేషో యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః |

[౮౫] జాలసూర్యమరీచిస్థం త్రసరేణురజః స్మృతమ్ |

తే ష్టౌ లిక్షా తు తాస్ తిస్రో రాజసర్షప ఉచ్యతే ||

గౌరస్ తు తే త్రయః షట్ తే యవో మధ్యస్ తు తే త్రయః |

కృష్ణలః పఞ్చ తే మాషః తే సువర్ణస్ తు షోడశ || ఇతి | (YDహ్ ౧.3౬౨–౬3)

ఉక్తపరిమాణవిశిష్టం బ్రాహ్మణసువర్ణం యో 'పహరతి స స్వవిశుద్ధయే స్వయమ్ ఏవ రాజకర్తృకం మరణం సంపాదయితుం ప్రహారసాధనం ముసలమ్ ఆదాయ రాజసమీపం

గచ్ఛేత్ | గత్వా చేదృశం మాం ప్రహరేతి నివేదయేత్ | తతో రాజకర్తృకాత్ ముసలసాధనాద్ వధాద్ అయం విశుద్ధ్యతీతి | అథ ముసలప్రహారేణ న మృతస్ తదా రాజ్ఞా ముక్తః శుద్ధిం ప్రాప్నోత్య్ ఏవ | తథా చ సంవర్తః |

తతో ముసలమ్ ఆదాయ సకృద్ ధన్యాత్ తు తం స్వయమ్ |

యది జీవతి స స్తేనస్ తతః స్తేయాద్ విముచ్యతే || ఇతి | (SఅంSమ్ ౧౨౦–౨౧)

అథ వా – 'ముక్త ఏవ చ ఇతి పక్షాన్తరమ్ ఏవ వ్యాఖ్యేయమ్ | యత్ర స్తేనేన యే పోష్యాస్ తదీయపుత్రమిత్రకలత్రాదయో బహవః సన్తి తత్ర స్తేనే మృతే బహవో వినశ్యన్తీతి మత్వా కృపాలునా రాజ్ఞా [౮౬] ధనదణ్డాదిపురఃసరం స్తేనో 'ప్రహతో ముచ్యేత తదాపి విశుద్ధ్యత్య్ ఏవేతి |

నను – ఏవం సతి "అఘ్నన్న్ ఏనస్వీ రాజా" (GDహ్ ౧౨.౪౫) ఇతి గౌతమవచనాత్ రాజా ప్రత్యవాయీ స్యాత్ |

న, తస్య పోష్యవర్గాదికృపానిమిత్తత్వేన స్తేనవ్యతిరిక్తవిషయే 'ప్య్ ఉపపత్తేః |

నను – బ్రాహ్మణవధస్యాతిగర్హితత్వాత్ "ముక్త ఏవ" ఇత్య్ అయం పక్షస్ తద్విషయత్వేన కుతో న వ్యాఖ్యాయతే |

మనువచనవిరోధాద్ ఇతి బ్రూమః | తథా చ మనుః |

సువర్ణస్తేయకృద్ విప్రో రాజానమ్ అభిగమ్య తు |

స్వకర్మ ఖ్యాపయన్ బ్రూయాన్ మాం భవాన్ అనుశాస్త్వ్ ఇతి ||

గృహీత్వా ముసలం రాజా సకృద్ ధన్యాత్ తు తం స్వయమ్ |

వధేన శుద్ధ్యతి స్తేనో బ్రాహ్మణస్ తపసైవ వా || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౯౯–౧౦౦)

అత్ర వధపక్షో నామధారకమాత్రవిప్రవిషయః | తపఃపక్షస్ తు సవనస్థత్వాదిగుణోపేత-బ్రాహ్మణవిషయః | న చ – తాదృశస్య స్తేయమ్ అసంభావితమ్ – ఇతి శఙ్కనీయమ్, కదాచిత్ క్వచిచ్ చత్తగతతామసవృత్త్యా లోభాతిశయోదయే సతి తత్సంభవాత్ | ఏవం చ సతి "ముక్త ఏవ" ఇతి పక్ష ఏతద్విషయత్వేనాపి యోజయితుం శక్యతే | యచ్ చౌర్యం కామకృతం స్యాత్ తత్రాయమ్ ఉక్తో వధో ద్రష్టవ్యః | అన్యథా [౮౭] ప్రామాదాదికచౌర్యే వధం నార్హతి | న చ – లోభైకమూలస్య చౌర్యస్య ప్రామాదికత్వమ్ అసంభావితమ్ – ఇతి శఙ్కనీయమ్ | యదా

వస్త్రప్రాన్తగ్రథితం సువర్ణం సువర్ణత్వేనాజ్ఞాత్వాపహరతి అపహృత్య చాన్యస్మై దదాతి నాశయతి వా న పునః స్వామినే ప్రత్యర్పయతి తదా సంభవత్య్ ఏవాకామతో ‘ప్య్ అపహారః। తాదృశో ‘పహారే సవనస్థబ్రాహ్మణవత్ తపసా శుద్ధిర్ ద్రష్టవ్యా। తపసో విశేషస్ తు మనునా దర్శితః।

తపసాపనునుత్సుస్ తు సువర్ణస్తేయజం మలమ్।

వాలవాసా ద్విజో ‘రణ్యే చరేద్ బ్రహ్మహణో వ్రతమ్॥ ఇతి। (MDh ౧౧.౧౦౧)

సువర్ణాత్ న్యూనపరిమాణేషు హేమసు వ్రతభేదాః షాట్త్రింశన్మతే దర్శితాః।

బాలాగ్రమాత్రే ‘ప్రహృతే ప్రాణాయామం సమాచరేత్।

లిక్షామాత్రే ‘పి చ తథా ప్రాణాయామత్రయం బుధః॥

రాజసర్షపమాత్రే చ ప్రాణాయామచతుష్టయమ్।

గాయత్ర్యష్టసహస్రం చ జపేత్ పాపవిశుద్ధయే॥

గౌసర్షపమాత్రే తు సావిత్రీం వై దినం జపేత్।

యవమాత్రసువర్ణస్య ప్రాయశ్చిత్తం దినద్వయమ్॥

సువర్ణకృష్ణలం హ్య్ ఏకమ్ అపహృత్య ద్విజోత్తమః।

కుర్యాత్ సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం తత్పాపస్యాపనుత్తయే॥

[౮౮] అపహృత్య సువర్ణస్య మాషమాత్రం ద్విజాధమః।

గోమూత్రయావకాహారస్ త్రిభిర్ మాసైర్ విశుధ్యతి॥

సువర్ణస్యాపహరణే వత్సరం యావకం పిబేత్।

ఊర్ధ్వం ప్రాణాన్తికం జ్ఞేయమ్ అథ వా బ్రహ్మహవ్రతమ్॥ ఇతి।

వత్సరం యావకాశనం కించిన్ న్యూనసువర్ణాపహారవిషయమ్। సువర్ణాపహారే ద్వాదశవార్షికవిధానాత్। యత్ తు చతుర్వింశతిమతే ‘భిహితమ్,

ఆత్మతుల్యం సువర్ణం వా దద్యాద్ ఇష్ట్వాథ వా క్రతుమ్।

షడబ్దం వా చరేత్ కృచ్ఛ్రం జపయజ్ఞపరాయణః॥

తీర్థాని భ్రమతే విద్వాన్ తతః స్తేయాత్ ప్రముచ్యతే।

తత్రాత్మతుల్యసువర్ణదానమ్ అత్యన్తధనికవిషయమ్। క్రతుర్ ధనికశ్రోత్రియవిషయమ్। స్తేయప్రాయశ్చిత్తం సర్వత్ర అపహృతం ధనం స్వామినే దత్త్వైవ కార్యమ్,

స్తేయే బ్రహ్మస్వభూతస్య సువర్ణాదేః కృతే పునః।

స్వామినే ఽపహృతం దేయం హర్త్రా త్వ్ ఏకాదశాధికమ్ ॥

ఇతి స్మరణాత్ । యదా త్వ్ అశక్త్యా రాజా హన్తుమ్ అప్రవృత్తః తదా వసిష్ఠోక్తం ద్రష్టవ్యమ్: [౮౯] "స్తేనః ప్రకీర్ణకేశో రాజానమ్ అభియాచేత । తతస్ తస్మై రాజా ఔదుమ్బరం శస్త్రం దద్యాత్ । తేనాత్మానం ప్రమాపయేత్ । మరణాత్ పూతో భవతి" ఇతి (VaDh ౨౦.౩౧) । ఔదుమ్బరం తామ్రమయమ్ । యదా సువర్ణమ్ అపహృత్య తద్ భుక్త్వా తదానీమ్ ఏవానుతాపేన ప్రత్యర్పయేత్ తదా ఆపస్తమ్బోక్తం ద్రష్టవ్యమ్: "చతుర్థకాలమితాశనేన త్రివర్షమ్ అవస్థానమ్" ఇతి (ĀpDh ౧.౯.౨౫.౧౩) । మానసాపహారే తు సుమన్తుర్ ఆహ: "సువర్ణస్తేయీ ద్వాదశరాత్రం వాయుభక్షః పూతో భవతి" ఇతి (=VaDh ౨౦.౪౧) । గురుశ్రోత్రియయాగస్థత్వాదిబహుగుణోపేతబ్రాహ్మణద్రవ్యస్య భూయసో ఽసకృదపహారే వసిష్ఠోక్తం ద్రష్టవ్యమ్: "నిష్కాలకో ఘృతాభ్యక్తో గోమయాగ్నినా పాదప్రభృతి ఆత్మానం ప్రమాపయేత్ । మరణాత్ పూతో భవతీతి విజ్ఞాయతే" (VaSm ౨౦.౪౨) [౯౦] ఇతి । ఇత్థం సువర్ణస్తేయప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ । గురుతల్పగప్రాయశ్చిత్తం దశమాధ్యాయే "మాతరం యది గచ్ఛేత్ తు భగినీమ్" (PaSm ౧౦.౮) ఇత్య్ అత్ర ప్రపఞ్చితమ్ ॥

అథ పతితసంసర్గప్రయశ్చిత్తమ్ ।

యస్ తు పతితైర్ బ్రహ్మహాదిభిః సహ సంవత్సరం సంసర్గం కృత్వా స్వయమ్ అపి పతితస్ తస్య ప్రాయశ్చిత్తం మనుర్ ఆహ ।

యో యేన పతితేనైషాం సంసర్గం యాతి మానవః ।

స తస్యైవ వ్రతం కుర్యత్ సంసర్గస్య విశుద్ధయే ॥ ఇతి । (MDh ౧౧.౧౮౧)

ఆచార్యస్ తు కలియుగే సంసర్గదోషాభావమ్ అభిప్రేత్య సంసర్గప్రాయశ్చిత్తం నాభ్యధాత్ । అత ఏవ స్మృత్యన్తరే కలౌ వర్జ్యానామ్ అనుక్రమణే "సంసర్గదోషః పాపేషు" (SaṃSm ౧.౫౩) ఇత్య్ ఉక్తమ్ ।

॥ ౧౨.౭౭–౭౮ ॥

సంసర్గదోషస్య పాతిత్యాపాదకత్వాభావే ‘పి పాపమాత్రాపాదకత్వమ్ అస్తీత్య్ ఆహ ।

> ఆసనాత్ శయనాద్ యానాత్ సంభాషాత్ సహభోజనాత్ ॥ ౧౨.౮౯ ॥
>
> సంక్రామన్తి హి పాపాని తైలబిన్దుర్ ఇవామ్భసి ।

[౯౧] ఇతి । యథా తైలబిన్దుర్ అమ్భసి ప్రక్షిప్తః సర్వత్ర వ్యాప్నోతి తథా పతితసంసర్గకృతం పాపం సంసర్గిణం పురుషం వ్యాప్నోతి ॥ ౧౨.౮౯ ॥

సంసర్గదోషవ్యాజేన పూర్వమ్ అనుక్తప్రాయశ్చిత్తానాం సర్వేషాం సాధారణాని ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఆహ ।

> చాన్ద్రాయణం యవకం చ తులాపురుష ఏవ చ ॥ ౧౨.౯౦ ॥
>
> గవాం చైవానుగమనం సర్వపాపప్రణాశనమ్ । ఇతి ।

తులాపురుషః కృచ్ఛ్రవిశేషః । తత్స్వరూపమ్ ఉపరిష్టాద్ వక్ష్యామః । యత్ర యత్ర చ ప్రతిపదోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం నోపలభ్యతే తత్ర సర్వత్ర పాపగౌరవలాఘవానుసారేణ చాన్ద్రాయణాదీన్య్ ఆవృత్తాన్య్ అనావృత్తాని వానుష్ఠేయాని । తతః సర్వాణి పాపాని నశ్యన్తీతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౨.౯౦ ॥

ఇత్థం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డే నవభిర్ అధ్యాయైః ప్రకీర్ణకాదీనాం మహాపాతకాన్తానాం పాపానాం యాని ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఆచార్యేణాభిహితాని తాని వ్యాచక్షాణైర్ అస్మాభిస్ తత్ప్రసఙ్గాపతితాని స్మృత్యన్తరాణ్య్ ఉదాహృత్య వ్యవస్థాపితాని ।

అనుదాహృతస్మృతివచనవ్యవస్థా।

[౯౨]

అథ యాని పూర్వమ్ అనుదాహృతాని తాన్య్ ఉదాహృత్య వ్యవస్థాపయామః।

తత్రాతిపాతకస్వరూపమ్।

తత్ర విష్ణుప్రోక్తాం పాపానుక్రమణికామ్ ఆశ్రిత్య తదానుపూర్వ్యాత్ ప్రాయశ్చిత్తవచనాన్య్ ఉదాహ్రియన్తే। తత్ర విష్ణుర్ ఆదావ్ అతిపాతకమ్ అనుక్రమ్య తత్స్వరూపమ్ ఏవం నిర్దిదేశ: "మాతృగమనం దుహితృగమనం స్నుషాగమనమ్ ఇత్య్ అతిపాతకాని" ఇతి (VఇDహ్ ౩౪.౧)। తేషాం త్రయాణాం దశమాధ్యాయే "మాతరం యది గచ్ఛేత్ తు" (Pఅర్Sమ్ ౧౦.౮) ఇత్య్ అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రాయశ్చిత్తాని నిర్ణీతాని।

మహాపాతకస్వరూపమ్।

అతిపాతకానన్తరం మహాపాతకమ్ అనుక్రమ్య తత్స్వరూపనిర్దేశ ఏవం క్రృతః: "బ్రహ్మహత్యా సురాపానం బ్రాహ్మణసువర్ణహరణం గురుదారగమనమ్ ఇతి మహాపాతకాని। తత్సంయోగశ్ చ" ఇతి (VఇSమ్ ౩౫.౧–౨)। తత్ర గురుదారగమనవ్యతిరిక్తానాం చతుర్ణాం ద్వాదశాధ్యాయే "చతుర్విద్యే" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౬౪) [౯౩] ఇత్యాదినా, "సర్వపాపప్రణాశనమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౮౧) ఇత్యన్తేన గ్రన్థేన ప్రాయశ్చిత్తాన్య్ ఉక్తాని। గురుదారగమనస్య తు దశమాధ్యాయే "పితృదారాన్ సమారుహ్య" (Pఅర్Sమ్ ౧౦.౧౧) ఇత్య్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్।

అనుపాతకస్వరూపమ్।

మహాపాతకానన్తరమ్ అనుపాతకమ్ అనుక్రమ్య తత్స్వరూపమ్ ఏవం నిర్దిష్టమ్:

యాగస్థస్య క్షత్రియస్య వధః వైశ్యస్య రజస్వలాయాశ్ చాన్తర్వత్న్యాశ్ చాతిగోరాయా అవిజ్ఞాతస్య గర్భస్య శరణాగతస్య చ ఘాతనం బ్రహ్మహత్యాసమానీతి। కూటసాక్ష్యం సుహృద్వధ ఇత్య్ ఏతౌ సురాపానసమౌ। బ్రాహ్మణభూమ్యపహరణం సువర్ణస్తేయసమమ్।

పితృవ్యమాతామహమాతులశ్వశురనృపపత్న్యభిగమనం గురుదారాభిగమనసదృశమ్ | పితృమాతృస్వసృగమనం చ శ్రోత్రియర్త్విగుపాధ్యాయ-మిత్రపత్న్యభిగమనం చ | [౯౪] స్వసుః సఖ్యాః సగోత్రాయా ఉత్తమవర్ణాయాః కుమార్యా రజస్వలాయాః శరణాగతాయాః ప్రవ్రజితాయా నిక్షిప్తాయాశ్ చ | (VఇDహ్ ౩౬.౧–౭)

ఇతి |

అథ అనుపాతకప్రాయశ్చిత్తమ్ |

తత్ర ప్రాయశ్చిత్తం విష్ణుర్ ఏవాహ |

అనుపాతకినస్ త్వ్ ఏతే మహాపాతకినో యథా |

అశ్వమేధేన శుధ్యన్తి తీర్థానుసరణేన వా || ఇతి | (VఇDహ్ ౩౬.౮)

తత్రాశ్వమేధః సార్వభౌమరాజవిషయః, “రాజా సార్వభౌమో ‘శ్వమేధేన యజేత” ఇతి శ్రుతేః | తీర్థస్నానమ్ ఇతరవిషయమ్ | తచ్ చ సాధారణప్రాయశ్చిత్తమ్ | యత్ర ప్రతిపదోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం నాస్తి నోపలక్ష్యతే వా తత్రేదం సాధారణం ద్రష్టవ్యమ్ | యాగస్థక్షత్రవధస్య తాదృశవైశ్యవధస్య చ షష్ఠాధ్యాయే “వైశ్యం వా క్షత్రియం వాపి” (Pఅర్Sమ్ ౬.౧౭) ఇత్య్ ఏతస్య వ్యాఖ్యానప్రసఙ్గే ప్రాయశ్చిత్తం దర్శితమ్ | తథా [౯౫] చాన్తర్వత్న్యా అత్రిగోత్రాయాశ్ చ వధే తత్రైవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిహితమ్ | అవిజ్ఞాతగర్భవధే ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్థాధ్యాయే “గర్భపాతం చ యా కుర్యాత్” (Pఅర్Sమ్ ౪.౧౭) ఇత్య్ అస్మిన్ ప్రసఙ్గే వర్ణితమ్ | శరణాగతావధః పరిశిష్యతే | మనుస్ త్వ్ అన్యాన్య్ అపి బ్రహ్మహత్యాసమాన్య్ ఆహ |

అనృతం చ సముత్కర్షే రాజగామి చ పైశునమ్ |

గురోశ్ చాలీకనిర్బన్ధః సమాని బ్రహ్మహత్యయా || ఇతి | (Mడ్హ్ ౧౧.౫౫)

యాజ్ఞవల్క్యశ్ చాపరాణ్య్ ఆహ |

గురూణామ్ అధ్యధిక్షేపో వేదనిన్దా సుహృద్వధః |

బ్రహ్మహత్యాసమం జ్ఞేయమ్ అధీతస్య చ నాశనమ్ || (YDహ్ ౩.౨౨౮)

[౯౬] ఇతి | అత్ర శరణాగతవధాదిషు పాదన్యూనం బ్రహ్మహత్యావ్రతమ్ అవగన్తవ్యమ్ | సమశబ్దస్య “రాజసమో మన్త్రీ” ఇత్యాదావ్ ఈషన్న్యూనే ప్రయోగదర్శనాత్ | మనుస్ త్వ్ అధీతత్యాగాదీనాం సురాపానసమత్వమ్ ఆహ |

బ్రహ్మోజ్ఝం వేదనిన్దా చ కూటసాక్ష్యం సుహృద్వధః |

గర్భితానాద్యయోర్ జగ్ధిః సురాపానసమాని షట్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౫౬)

తత్ర బ్రహ్మోజ్ఝస్య ప్రాయశ్చిత్తం వసిష్ఠ ఆహ: “బ్రహ్మోజ్ఝః కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా పునర్ ఉపయుఞ్జీత వేదమ్ ఆచార్యాత్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౦.౧౨) | ఇదం చ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రామాదికాధ్యయన-త్యాగవిషయమ్ | నాస్తికతయా తత్త్యాగే పాదన్యూనం సురాపానవ్రతమ్ ఇతి మనోర్ మతమ్ | యద్య్ అపి వసిష్ఠేనోక్తమ్: [౯౭] “గురోర్ అలీకనిర్బన్ధే కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా సచైలం స్నాత్వా గురుప్రసాదాత్ పూతో భవతి” (VఅDహ్ ౨౧.౨౮) ఇతి, తద్ ఏతద్ అమతిపూర్వే సకృదనుష్ఠానే వేదితవ్యమ్ | విష్ణునానుక్రాన్తస్య కౌటసాక్ష్యస్య ద్వాదశవార్షికం ప్రాయశ్చిత్తమ్ | తథా చ తద్వ్రతానువృత్తౌ శఙ్ఖ ఆహ |

కౌటసాక్ష్యం తథా కృత్వా నిక్షేపమ్ అపహృత్య చ |

ఏతద్ ఏవ వ్రతం కుర్యాత్ త్యక్త్వా చ శరణాగతమ్ || ఇతి | (Śఅఙ్Sమ్ ౧౭.౫)

యత్ర సాక్ష్యనృతవదనేన వర్ణినో వధప్రాప్తిః తద్విషయమ్ ఇదమ్ | అపరమ్ అపి బ్రహ్మహత్యాసమం విష్ణుర్ దర్శయతి |

ఆక్రుష్టస్ తాడితో వాపి ధనైర్ వా విప్రయోజితః |

యమ్ ఉద్దిశ్య త్యజేత్ ప్రాణాంస్ తమ్ ఆహుర్ బ్రహ్మఘాతకమ్ || (VఇDహ్ 3.౪౬)

[౯౮] ఇతి | ఆక్రోశనాదినిమిత్తాభావే మృతస్యైవ హత్యాదోషః, న తూద్దేశ్యస్య | తథా చ స్మృత్యన్తరమ్|

అకారణం తు యః కశ్చిద్ ద్విజః ప్రాణాన్ పరిత్యజేత్ |

తస్యైవ తత్ర దోషః స్యాన్ న తు యం పరికీర్తయేత్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి సురాపానసమాన్య్ ఉదాజహార |

నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యమ్ ఉత్కర్షే చ వచో ‘నృతమ్ |

రజస్వలాముఖాస్వాదః సురాపానసమాని తు || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౨౯)

ఏవమాదిషు సర్వత్ర యేన సామ్యమ్ ఉచ్యతే తదీయం ప్రాయశ్చిత్తం కించిన్ న్యూనమ్ అనుష్ఠేయమ్ | సా చ న్యూనతా నిమిత్తగౌరవలాఘవానుసారిణీ కల్పనీయా | సువర్ణస్తేయసమే తు బ్రాహ్మణభూమ్యపహరణే మరణాన్తికప్రయశ్చిత్తేషు న్యూనత్వకల్పనాసంభవాత్ ద్వాదశవార్షికాదివ్రతాని యథాయోగం కల్పనీయాని | యాజ్ఞవల్క్యో ‘న్యాని సువర్ణస్తేయసమాన్య్ ఆహ |

అశ్వరత్నమనుష్యస్త్రీభూధేనుహరణం తథా |

నిక్షేపస్య చ సర్వం హి సువర్ణస్తేయసంమితమ్ || (YDహ్ 3.౨౩౦)

[౯౯] ఇతి | మనుర్ అపి |

నిక్షేపస్యాపహరణం నరాశ్వరజతస్య చ |

భూమివజ్రమణీనాం చ రుక్మస్తేయసమం స్మృతమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౫౭)

పితృవ్యపత్న్యాదిగమనానాం గురుతల్పసమానానాం దశమాధ్యాయే "మాతృష్వసృగమే చైవమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧౦.౯) ఇత్య్ అస్మిన్ ప్రకరణే ప్రపఞ్చితమ్ |

ఉపపాతకస్వరూపమ్ |

అనుపాతకానన్తరం విష్ణుర్ ఉపపాతకమ్ అనుక్రమ్య తత్స్వరూపమ్ ఏవం నిర్దిదేశ |

అనృతవచనమ్ ఉత్కర్షే | రాజగామి చ పైశునమ్ | గురోశ్ చాలీకనిర్బన్ధః | వేదనిన్దా | అధీతస్య చ త్యాగః | అగ్నిమాతృపితృసుతదారాణాం చ | అభోజ్యాన్నాభక్ష్యభక్షణమ్ | పరస్వహరణమ్ | పరదారాభిగమనమ్ | అయాజ్యయాజనమ్ | వికర్మణా జీవనమ్ | అసత్ప్రతిగ్రహః | క్షత్రియవిట్శూద్రగోవధః | అవిక్రేయవిక్రయః | [౧౦౦] పరివిత్తితానుజేన జ్యేష్ఠస్య | పరివేదనం చ | తస్య చ కన్యాదానమ్ | యాజనం చ | వ్రాత్యతా | భృతకాధ్యపనమ్ | భృతకాధ్యయనాదానమ్ | సర్వాకరేష్వ్ అధీకారః | మహాయన్త్రప్రవర్తనమ్ | ద్రుమగుల్మలతౌషధీనాం హింసా | స్త్రియా జీవనమ్ | అభిచారః | మూలకర్మసు చ ప్రవృత్తిః | ఆత్మార్థం చ క్రియారమ్భః | అనాహితాగ్నితా | స్తేయమ్ | దేవర్షిపితౄణామ్ ఋణస్యానపక్రియా | అసచ్ఛాస్త్రధిగమనమ్ | నాస్తికతా | కుశీలతా | [౧౦౧] మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ | ఇత్య్ ఉపపాతకాని | (VఇDహ్ ౩౭.౧–౩౬)

ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యస్ తు విష్ణునానుక్తాన్య్ అపి కానిచిద్ ఉపపాతకాని ఋణానపక్రియాదీన్య్ ఉదాజహార |

గోవధో వ్రాత్యతా స్తైన్యమ్ ఋణానాం చానపక్రియా |

అనాహితాగ్నితాపణ్యవిక్రయః పరివేదనమ్ ||

భృతాద్ అధ్యయనాదానం భృతకాధ్యాపనం తథా |

పారదార్యం పారివిత్త్యం వార్ధుష్యం లవణక్రియా ||

స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధో నిన్దితార్థోపజీవనమ్ |

[౧౦౨] నాస్తిక్యం వ్రతలోపం చ సుతానాం చైవ విక్రయః ||

ధాన్యకుప్యపశుస్తేయమ్ అయాజ్యానాం చ యాజనమ్ |

పితృమాతృసుతత్యాగస్ తటాకారామవిక్రయః ||

కన్యాసందూషణం చైవ పరివేదకయాజనమ్ |

కన్యాప్రదానం తస్యైవ కౌటిల్యం వ్రతలోపనమ్ ||

[౧౦౩] ఆత్మనో ऽర్థే క్రియారమ్భో మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ |

స్వాధ్యాయాగ్నిసుతత్యాగో బాన్ధవత్యాగ ఏవ చ ||

ఇన్ధనార్థం ద్రుమచ్ఛేదః స్త్రీహింసౌషధజీవనమ్ |

హింస్రయన్త్రవిధానం చ వ్యసనాన్య్ ఆత్మవిక్రయః ||

శూద్రప్రేష్యం హీనసఖ్యం హీనయోనినిషేవణమ్ |

తథైవానాశ్రమే వాసః పరాన్నపరిపుష్టతా ||

అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనమ్ ఆకరేష్వ్ అధికారితా |

భార్యాయా విక్రయశ్ చైషామ్ ఏకైకమ్ ఉపపాతకమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౩౪–౪౨)

యద్య్ అపి "అనృతం చ సముత్కర్షే" (MDహ్ ౧౧.౫౫) ఇత్య్ ఏతన్ మనునా బ్రహ్మహత్యాసమేషు పఠితం యాజ్ఞవల్క్యేన సురాపానసమేషు విష్ణునా ఉపపాతకేషు తథాపి విషయభేదేన త్రైవిధ్యం వక్తుం శక్యత్వాన్ న కించిద్ అపి సాఙ్కర్యమ్ | విషయభేదస్ తూచ్యతే | ద్వేష్యం పురుషం రాజభృత్యాదిభిర్ మారయితుం తస్మిన్న్ అవిద్యమానమ్ అపి మహాన్తమ్ [౧౦౪] అపరాధమ్ ఆరోప్యానృతం చేద్ బ్రూయాత్ తద్ బ్రహ్మహత్యాసమమ్, వధపర్యవసాయిత్వాత్ | యస్ తు లాభపూజాఖ్యాతికామో రాజసభాదౌ స్వస్మిన్ అవిద్యమానమ్ అపి చతుర్వేదాభిజ్ఞత్వం ప్రకటయితుమ్ అనృతం బ్రూతే తత్ సురాపానసమమ్, అతిగర్హితత్వాత్ | యస్ తు సుఖగోష్ఠ్యాదౌ పరోపకారమ్ అన్తరేణ వృథానృతం బ్రూతే తస్యైతద్ ఉపపాతకమ్ | తత్రాద్యయోః ప్రాయశ్చిత్తం పూర్వమ్ ఏవోక్తమ్ | తృతీయే తు కామకృతే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

మయి తేజ ఇతి ఛాయాం స్వాం దృష్ట్వామ్బుగతాం జపేత్ |

సావిత్రీమ్ అశుచౌ దృష్టే చాపల్యే చానృతే ऽపి చ || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౭౮)

అకామకృతే తు మనునోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ |

సుప్త్వా క్షుత్వా చ భుక్త్వా చ నిష్ఠీవ్యోక్త్వానృతాని చ |

పీత్వాపో ऽధ్యేష్యమాణశ్ చ ఆచామేత్ ప్రయతో ऽపి సన్ || ఇతి | (MDహ్ ౫.౧౪౫)

రాజ్ఞో ‘గ్రే సాక్షాత్ పరమ్పరయా వా పరదోషకథనం రాజగామి పైశున్యమ్ | గురావ్ అలీకనిర్బన్ధో ద్వివిధః | తత్ర రాజగృహాదౌ స్వయం సమర్థః సన్ అసమర్థస్య గురోర్ ద్రవ్యలాభాద్యుపరోధకారణం నిర్బన్ధం కరోతి చేత్ సోయమ్ అలీకనిర్బన్ధో బ్రహ్మహత్యాసమత్వేన మనునోక్తః | యత్ర వాక్పారుష్యాదిమాత్రేణ గురోర్ అప్రియమ్ ఉపజాయతే [౧౦౫] సో ‘యమ్ అలీకనిర్బన్ధ ఉపపాతకమ్ | వేదనిన్దా త్రివిధా | బుద్ధార్హతాదిశాస్త్రాణ్య్ అభ్యస్య వేదానామ్ అప్రామాణ్యప్రతిపాదనే నిర్బన్ధ ఏకా నిన్దా | సేయం యాజ్ఞవల్క్యేన బ్రహ్మహత్యాసమేషూపవర్ణితా | సత్యామ్ అపి వేదప్రామాన్యబుద్ధౌ జల్పవితణ్డాదిహేతుశాస్త్ర-వ్యసనితయా శ్రుతిస్మృత్యుక్తస్యానుష్ఠానస్యావజ్ఞా ద్వితీయా నిన్దా | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య మనుర్ ఆహ |

యో ‘వమన్యేత తే తూభే హేతుశాస్త్రాశ్రయాత్ ద్విజః |

స సాధుభిర్ బహిష్కార్యో నాశ్తికో వేదనిన్దకః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౧౧)

సేయం నిన్దా సురాపానసమేషు మనునోదాహృతా | యస్ తు వైదికం కర్మానుతిష్ఠన్న్ అపి నాత్యన్తం తత్ఫలే శ్రద్ధత్తే “కిమ్ అనేన భవిష్యతి జనాపవాదభయాద్ ఏవ కేవలమ్ అనుతిష్ఠామి” ఇత్య్ ఏవం నిన్దన్తి సేయం నిన్దోపపాతకేషు పఠ్యతే |

ఏవమ్ అధ్యయనత్యాగాదేర్ ఏకైకస్య బహువిధస్యానుక్రాన్తస్య గౌరవలాఘవే పర్యాలోచ్యావాన్తరభేదః కల్పనీయః | “అగ్నిమాతృపితృసుతదారాణామ్” (VఇDహ్ 3౭.౬) ఇత్య్ అత్రాపి త్యాగ ఇతి పదమ్ అన్వేతి | అనుక్రాన్తానామ్ ఉపపాతకానాం పూర్వోక్తేభ్యో ‘తిపాతకమహాపాతకానుపాతకేభ్యో ‘ల్పత్వాద్ ఉపపాతకత్వమ్ | తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే |

[౧౦౬]మహాపాతకతుల్యాని పాపాన్య్ ఉక్తాని యాని తు |

తాని పాతకసంజ్ఞాని తన్న్యూనమ్ ఉపపాతకమ్ || ఇతి |

అథ ఉపపాతకస్య సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ |

తస్య చోపపాతకజాతస్య సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం విష్ణుర్ ఆహ |

ఉపపాతకినస్ త్వ్ ఏతే కుర్యుశ్ చాన్ద్రాయణం నరాః |

పరాకమ్ అథ వా కుర్యుర్ యజేయుర్ గోసవేన చ || ఇతి | (VఇDహ్ 3౭.3౫)

అత్రైతేషామ్ ఆవృత్తానాం సఙ్ఘాతే గోసవో ద్రష్టవ్యః | ఏకైకస్య చ శక్తం ప్రతి పరాకః అశక్తం ప్రతి చాన్ద్రాయణమ్ | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ |

ఉపపాతకశుద్ధిః స్యాద్ ఏవం చాన్ద్రాయణేన వా |

పయసా వాపి మాసేన పరాకేణాథ వా పునః || ఇతి | (YDహ్ ३.२६५)

ఏవమ్ ఇత్య్ అనేన పదేన ప్రకృతం గోవధవ్రతమ్ అతిదిశ్యతే, అతిదేశస్యోపదేశాన్ న్యూనవిషయత్వాత్ | గోవ్రతాఙ్గాని గోచర్మాదీని కానిచిద్ విషయాన్తరేషు నివర్తన్తే | ఏతచ్ చ వ్రతచతుష్టయమ్ అకామకారే శక్త్యపేక్షయా వికల్పితం ద్రష్టవ్యమ్ | కామకారే తు,

[౧౦౭] ఏతద్ ఏవ వ్రతం కుర్యుర్ ఉపపాతకినో ద్విజాః |

అవకీర్ణివర్జ్యం శుద్ధ్యర్థం చాన్ద్రాయణమ్ అథాపి వా || (MDహ్ ౧౧.౧౧౭)

ఇతి మనునోక్తం త్రైమాసికం ద్రష్టవ్యమ్ | ఏతచ్ చ సాధారణప్రాయశ్చిత్తం ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాభావే తదనుపలమ్భే వా ద్రష్టవ్యమ్ |

ప్రతిపదోక్తప్రాయశ్చిత్తాని |

ప్రతిపదోక్తాని ప్రాయశ్చిత్తాని యథాసంభవమ్ ఉదాహరామః | తత్ర గురోర్ అలీకనిర్బన్ధోపపాతకస్య ప్రాయశ్చిత్తం విష్ణుర్ ఆహ: “సముత్కర్షే ‘నృతే గురోర్ అలీకనిర్బన్ధే తదాక్షేపణే చ మాసం పయసా వర్తేత” ఇతి (VఇDహ్ ౫౪.౫౪) | అగ్నిత్యాగే స ఏవాహ: “వేదాగ్న్యుత్సాదీ త్రిషవణస్నాయ్య్ అధఃశాయీ సంవత్సరం సకృద్భైక్షేణ వర్తేత” ఇతి (VఇDహ్ ౫౪.౧౩) | వసిష్ఠో ‘పి: “యో ‘గ్నీన్ అపవిధ్యేత్ స కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా పునరాధానం కారయేత్” (VఇDహ్ ౨౧.౨౭) [౧౦౮] ఇతి | మనుర్ అపి |

అగ్నిహోత్ర్య్ అపవిధ్యాగ్నీన్ బ్రాహ్మణః కామకారతః |

చాన్ద్రాయణం చరేన్ మాసం వీరహత్యాసమం హి తత్ ||

అగ్నిహోత్ర్య్ అపవిధ్యాగ్నీన్ మాసాద్ ఊర్ధ్వం తు కామతః |

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చైవ కుర్యాద్ ఏవావిచారయన్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౨౯–౩౦)

హారీతః: “సంవత్సరోత్సన్నే ‘గ్నిహోత్రే చాన్ద్రాయణం కృత్వా పునర్ ఆదధ్యాత్ | ద్వివర్షోత్సన్నే సాన్తపనం చాన్ద్రాయణం చ కుర్యాత్ | త్రివర్షోత్సన్నే సంవత్సరం కృచ్ఛ్రమ్ అభ్యస్య పునర్ ఆదధ్యత్” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ३.౧౯–౨౧) | శఙ్ఖో ‘పి: “అభ్యుత్సాదీ సాంవత్సరం

ప్రాజాపత్యం చరేత్ గాం చ దద్యాత్" ఇతి (కఅజ్కమ్ ౧౧.౨౩) | భరద్వాజో: "ద్వాదశాహాతిక్రమే త్ర్యహమ్ ఉపవాసః | మాసాతిక్రమే ద్వాదశాహమ్ ఉపవాసః | సంవత్సరాతిక్రమే మాసోపవాసః | పయోభక్షణం చ" [౧౦౯] ఇతి | ఏతత్ సర్వమ్ ఆలస్యాద్ అగ్నిత్యాగవిషయతయా యథాయోగమ్ ఊహనీయమ్ | యత్ తు భరద్వాజగృహ్యే 'భిహితమ్: "ప్రాణాయామశతమ్ ఆ దశరాత్రం కుర్యాత్ | ఉపవాసః స్యాద్ ఆ వింశతిరాత్రమ్ | అత ఊర్ధ్వమ్ ఆ షష్టిరాత్రం తిస్రో రాత్రీర్ ఉపవసేత్ | అత ఊర్ధ్వమ్ ఆ సంవత్సరాత్ ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరేత్ | అత ఊర్ధ్వం కాలబహుత్వే దోషబహుత్వమ్" ఇతి, తత్ ప్రమాదాద్ అగ్నిత్యాగవిషయమ్ | నాస్తిక్యాత్ త్యాగే తు వ్యాఘ్ర ఆహ |

యో 'గ్నిం త్యజతి నాస్తిక్యాత్ ప్రాజాపత్యం చరేద్ ద్విజః |

అన్యత్ర పునరాధానం దానమ్ ఏవ తథైవ చ || ఇతి |

ప్రాజాపత్యస్యోపలక్షణత్వాత్ త్యాగకాలస్య గౌరవలాఘవానుసారేణ వ్రతాన్తరాణ్య్ ఊహనీయాని | వ్రతాన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః |

అతీతకాలం జుహుయాద్ అగ్నౌ విప్రో యవాన్ అయమ్ |

నష్టే 'గ్నౌ విధివద్ దద్యాత్ కృత్వాధానం పునర్ ద్విజః || ఇతి |

ఏతచ్ చౌపాసనాగ్నివిషయమ్ | దారత్యాగే శాతాతప ఆహ: [౧౧౦] "కౌమారదారత్యాగీ మాసం పయోభక్షః శుధ్యతి" ఇతి (కఆకమ్ ౧.౨౭) | అభోజ్యాభక్ష్యభక్షణప్రాయశ్చిత్తం త్వ్ ఏకాదశాధ్యాయే ప్రపఞ్చితమ్ |

అథ పరస్వహరణప్రాయశ్చిత్తమ్ |

తత్ర పరస్వహరణే మనుర్ ఆహ |

ధాన్యాన్నధనచౌర్యాణి కృత్వా కామాద్ ద్విజోత్తమః |

స్వజాతీయగృహాద్ ఏవ కృచ్ఛ్రాబ్దేన విశుధ్యతి ||

మనుష్యాణాంతు హరణే స్త్రీణాం క్షేత్రగృహస్య చ |

కూపవాపీజలానాం చ శుద్ధిశ్ చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ ||

ద్రవ్యాణామ్ అల్పసారాణాం స్తేయం కృత్వాన్యవేశ్మనః |

చరేత్ సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం తన్ నిర్యాత్య ఆత్మశుద్ధయే ||

భక్ష్యభోజ్యాపహరణే యానశయ్యాసనస్య చ ।

పుష్పమూలఫలానాం చ పఞ్చగవ్యం విశోధనమ్ ॥

తృణకాష్ఠద్రుమాణాం చ శుష్కాన్నస్య గుడస్య చ ।

[౧౧౧] చైలచర్మామిషాణాం చ త్రిరాత్రం స్యాద్ అభోజనమ్ ॥

మణిముక్తాప్రవాలానాం తామ్రస్య రజతస్య చ ।

అయః కాంస్యోపలానాం చ ద్వాదశాహం కణాన్నతా ॥

కార్పాసకీటజోర్ణానాం ద్విశఫైకశఫస్య చ ।

పక్షిగన్ధౌషధీనాం చ రజ్జ్వాశ్ చైవ త్ర్యహం పయః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౬౨–౬౮)

ఏతేషాం విషయాణాం మధ్యే ధాన్యస్య పరిమాణవిశేషేణ వ్రతవిశేషః స్మృత్యన్తరే ‘భిహితః ।

ధాన్యం దశభ్యః కుమ్భేభ్యో హరతో ‘భ్యధికే వధః । ఇతి ।

యత్ తు జాబాలినోక్తమ్,

తిలధాన్యాన్నవస్త్రాణాం శయ్యానామ్ ఆమిషస్య చ ।

సంవత్సరార్ధం కుర్వీత వ్రతమ్ ఏతత్ సమాహితః ॥

ఇతి, తద్ ఏతద్ అకామకృతవిషయమ్, అల్పత్వాత్ । భక్ష్యస్య తు సకృద్భోజనపర్యాప్తికస్యాపహారే పైఠీనసిర్ ఆహ: “భక్ష్యభోజ్యాన్నస్యోదరపూరణమాత్రహరణే త్రిరాత్రం పఞ్చగవ్యాహారః” ఇతి । యాని తు మనూక్తేషు విషయేషు వ్రతాన్తరాణ్య్ అన్యైర్ మునిభిర్ [౧౧౨] దర్శితాని తేషు వ్రతేషు యాని సమాని న తత్ర వివాదః । న్యూనానామ్ అకామకారవిషయత్వమ్ అధికానాం తు కామకృతాభ్యాసవిషయత్వమ్ ఇతి వివేకః । తత్ర వచనాని:

ద్రవ్యాణామ్ అల్పసారాణాం సాన్తపనమ్ । భక్ష్యభోజ్యయానశయ్యాసనమూలపుష్ప-ఫలానాం హరణే పఞ్చగవ్యపానమ్ । తృణకాష్ఠద్రుమశుష్కాన్నగుడవస్త్ర-చర్మామిషాణాం త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । మణిముక్తాప్రవాలానాం తామ్రరజతాయఃకాంస్యానాం ద్వాదశాహం కణాన్ అశ్నీయాత్ । కార్పాసకీట-జోర్ణాద్యపహరణే త్రిరాత్రం పయసా వర్తేత । ద్విశఫైకశఫహరణే త్రిరాత్రమ్ ఉపవసేత్ । పక్షిగన్ధౌషధిరజ్జువైదలానామ్ అపహరణే దినమ్ ఉపవసేత్ ।

దత్త్వైవాపహృతం ద్రవ్యం ధనికస్యాభ్యుపాయతః ।

ప్రాయశ్చిత్తం తతః కుర్యాత్ కల్మషస్యాపనుత్తయే ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౫౨.౭–౧౪)

జాబాలిః ।

అశ్వగోభూమికన్యాశ్ చ హృత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ।
అపహృత్య పశూన్ క్షుద్రాన్ ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥
గుడకార్పాసధాన్యాని సర్పిర్ లవనమ్ ఏవ చ ।
పక్వాన్నమ్ ఔషధం తైలం శయ్యాం వాస ఉపానహౌ ॥
[౧౧౩] కాంస్యాపస్త్రామ్రసీసం వా కృచ్ఛ్రం కృచ్ఛ్రార్ధమ్ ఏవ చ ।
ఉదకే ఫలమూలేషు పుష్పపర్ణసుగన్ధిషు ॥
మృద్భాణ్డమధుమాంసేషు కృచ్ఛ్రపాదో విధీయతే ।
వ్యాపాదనాపహారేషు సన్తోష్య స్వామినం తతః ॥
పాపం నివేద్య విప్రేభ్యః ప్రాయశ్చిత్తేన యుజ్యతే ।
అపహృత్య తు వర్ణానాం ధనం విప్రః ప్రమాదతః ॥
ప్రాయశ్చిత్తం చ యత్ ప్రోక్తం బ్రాహ్మణానుమతే చరేత్ ।
రాజస్వస్యాపహరణే రమణీనాం జనస్య చ ॥
ధనాపహరణే చైవ కుర్యాత్ సంవత్సరవ్రతమ్ ॥ ఇతి ।

పరదారగమనస్య తు ప్రాయశ్చిత్తం దశమాధ్యాయే ‘భిహితమ్ ।

అయాజ్యయాజనప్రాయశ్చిత్తమ్ ।

అయాజ్యయాజనే మనుర్ ఆహ ।

[౧౧౪] వ్రాత్యానాం యాజనం కృత్వా పరేషామ్ అన్త్యకర్మ చ ।
అభిచారమ్ అహీనం చ త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్ వ్యపోహతి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౯౭)

యత్ తు ప్రచేతసా శూద్రయాజకాదీన్ అనుక్రమ్యోక్తమ్: “ఏతే పఞ్చతపో’భ్రావకాశజలశయనాద్య్ అనుష్ఠేయుః క్రమేణ గ్రీష్మవర్షాహేమన్తేషు । మాసం గోమూత్రయావకమ్ అశ్నీయుః” ఇతి, తత్ కామకృతాభ్యాసవిషయమ్ । యత్ తు యమేనోక్తమ్,

పురోధాః శూద్రవర్ణస్య బ్రహ్మణో యః ప్రవర్తతే ।

స్నేహాద్ అర్థప్రసఙ్గాద్ వా తస్య కృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ || (YఅSమ్ ౬.౯)

ఇతి, తద్ అశక్తవిషయమ్ | యత్ తు గౌతమేనోక్తమ్: "నిషిద్ధమన్త్రప్రయోగే సహస్రానువాకం జపేత్" (GDహ్ ౨౨.33) [౧౧౫] ఇతి, తత్ కామతో 'భ్యాసవిషయమ్ | యత్ తు పైఠీనసినోక్తమ్: "శూద్రయాజకః సర్వద్రవ్యపరిత్యాగాత్ పూతో భవతి | ప్రాణాయామసహస్రేషు దశకృత్వో 'భ్యస్తేషు" ఇతి, తద్ అకామతో 'భ్యాసవిషయమ్ | అసత్ప్రతిగ్రహే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

గోష్ఠే వసన్ బ్రహ్మచారీ మాసమ్ ఏకం పయోవ్రతమ్ |

గాయత్రీజాప్యనిరతః శుధ్యతే 'సత్ప్రతిగ్రహాత్ || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౯౦)

అత్ర జపసంఖ్యా మనునా దర్శితా |

జపిత్వా త్రీణి సావిత్ర్యాః సహస్రాణి సమాహితః |

మాసం గోష్ఠే పయః పీత్వా ముచ్యతే 'సత్ప్రతిగ్రహాత్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౯౪)

ఏతచ్ చ దాతృద్రవ్యయోర్ ఉభయోః సత్త్వే వేదితవ్యమ్ | అన్యతరస్యాసత్త్వే తు షట్త్రింశన్మతే

దర్శితమ్ |

పవిత్రేష్ట్యా విశుధ్యన్తి సర్వే ఘోరాః ప్రతిగ్రహాః |

ఐన్దవేన మృగారేష్ట్యా కయాచిన్ మితర్విన్దయా ||

దేవ్యా లక్షజపేనైవ శుధ్యన్తే 'సత్ప్రతిగ్రహాత్ | ఇతి |

యత్ తు వృద్ధహారీతవచనమ్,

రాజ్ఞః ప్రతిగ్రహం కృత్వా మాసమ్ అప్సు సదా వసేత్ |

షష్ఠే కాలే పయోభక్షః పూర్ణే మాసే ప్రముచ్యతే ||

తర్పయిత్వా ద్విజాన్ కామైః సతతం నియతవ్రతః || (VఋHఆర్Sమ్ ౧౧.౭౧–౭౨)

ఇతి, తద్ ఆపది కురుక్షేత్రోపరాగాదౌ కృష్ణాజినాదిప్రతిగ్రహవిషయమ్ | అల్పద్రవ్యపరిగ్రహే హారీతః: "మణివాసోగవాదీనాం ప్రతిగ్రహే సావిత్ర్యష్టసహస్రం జపేత్" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౧.3) |

షట్త్రింశన్మతే 'పి |

భిక్షామాత్రే గృహీతే తు పుణ్యం మన్త్రమ్ ఉదీరయేత్ | ఇతి |

చతుర్వింశతిమతే 'పి |

ప్రతిషిద్ధేషు సర్వేషు షష్ఠాంశం పరికల్పయేత్ | ఇతి |

దానార్థమ్ ఇతి శేషః | వికర్మణా జీవనే తు చాన్ద్రాయణమ్ | తథా చ నటాదీన్ వికర్మణా జీవినో ఽనుక్రమ్య యమ ఆహ |

ఏతేషామ్ ఏవ సర్వేషాం ప్రత్యాపత్తిస్ తు మృగ్యతామ్ |

భక్ష్యాన్నమ్ ఉపయుఞ్జానో ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి | (YaSమ్ ౬.౧౩)

నారదో ఽపి |

[౧౧౭]కర్మణా గర్హితేనైవ యద్ విత్తం సముపార్జితమ్ |

తస్య త్యాగేన శుధ్యన్తి ధర్మస్యాన్వేషణేన వా ||

అప్సు ప్రాస్యేత తద్ ద్రవ్యమ్ అన్యాయేన యద్ ఆగతమ్ |

ఉపయుక్తానుశిష్టం చ దేయం వా బ్రహ్మవాదినే || ఇతి | (NSమ్ ౧౪.౭–౮)

క్షత్రియాదివధస్య ప్రాయశ్చిత్తం షష్ఠాధ్యాయే వర్ణితమ్ | గోవధస్య త్వ్ అష్టమనవమాధ్యాయయోస్ తత్ ప్రపఞ్చితమ్ |

అవిక్రేయవిక్రయప్రాయశ్చిత్తమ్ |

అవిక్రేయవిక్రయస్య చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్ |

సురాయా విక్రయం కృత్వా చరేత్ సౌమ్యచతుష్టయమ్ |

లాక్షాలవణమాంసానాం చరేచ్ చాన్ద్రాయణత్రయమ్ ||

మధ్వాజ్యతైలసోమానాం చరేచ్ చాన్ద్రాయణద్వయమ్ |

పయః పాయసాపూపానాం చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ||

దధ్యాజ్యేక్షురసానాం చ గుడఖణ్డాదివిక్రయే |

సర్వేషాం స్నేహపక్వానాం పరాకం తు సమాచరేత్ ||

[౧౧౮] సిద్ధాన్నవిక్రయే విప్రః ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ |

ఉపవాసం తు తక్రస్య నక్తం కాఞ్జికవిక్రయే ||

పూగీఫలాని మఞ్జిష్ఠా ద్రాక్షా ఖర్జూరమ్ ఏవ చ |

ఏతేషాం విక్రయే కృచ్ఛ్రం పనసస్య దినత్రయమ్ ||
కదలీ నారికేలం చ నాగరం బీజపూరకమ్ |
ఏతేషాం పాదకృచ్ఛ్రః స్యాజ్ జమ్బీరాదేస్ తథైవ చ ||
కస్తూరికాదిగన్ధానాం విక్రయే కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ |
కర్పూరాదేస్ తదర్ధం స్యాద్ దినం హింగ్వాదివిక్రయే ||
తిలానాం విక్రయం కృత్వా ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ |
యజ్ఞార్థం కృషిజాతాంశ్ చ దానలబ్ధాంశ్ చ విక్రయేత్ ||
రక్తపీతాని వస్త్రాణి కృష్ణాజినమ్ అథాపి వా |
ఏతేషాం విక్రయే కృచ్ఛ్రం గర్గస్య వచనంయథా ||
గోవిక్రయం ద్విజః కుర్యాల్ లాభార్థం ధనమోహితః |
ప్రాజాపత్యం ప్రకుర్వీత గజానామ్ ఐన్దవం స్మృతమ్ ||
ఖరాశ్వాజావికానాం చ కరభాణాం చ విక్రయే |
[౧౧౯] పరాకం తత్ర కుర్వీత నృణాం ద్విగుణమ్ ఆచరేత్ ||
నారీణాం విక్రయం కృత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్ |
ద్విగుణం పురుషాణాం చ వ్రతమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ||
చాన్ద్రాయణం ప్రకుర్వీత ఏకాహం వేదవిక్రయే |
అఙ్గానాం తు పరాకం స్యాత్ స్మృతీనాం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్ ||
ఇతిహాసపురాణానాం చరేత్ సాన్తపనం ద్విజః |
రహస్యపఞ్చరాత్రాణాం కృచ్ఛ్రం తత్ర సమాచరేత్ ||
గాథానాం నీతిశాస్త్రాణాం ప్రాకృతానాం తథైవ చ |
సర్వాసామ్ ఏవ విద్యానాం పాదకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ || ఇతి |

హారీతో ఽపి:

గుడతిలపుష్పమూలఫలపక్వాన్నవిక్రయే సౌమ్యాయనమ్ | లాక్షాలవణమధు-మాంసతైలక్షీరదధితక్రగన్ధచర్మవాససామ్ అన్యతమవిక్రయే [౧౨౦] చాన్ద్రాయణమ్ | తథోర్ణాకేశకేసరభూధేనువేశ్మశస్త్రవిక్రయే చ |

మత్స్యమాంసస్నాయ్వస్థిశృఙ్గనఖశఙ్ఖశుక్తివిక్రయే తప్తకృచ్ఛ్రమ్ | హిఙ్గుగుగ్గులుహరితాలమనఃశిలాఞ్జనగౌరికక్షారలవణమణిముక్తాప్రవాల-వైణవమృన్మయేషు చ | ఆరామతటాకోదపానపుష్కరిణీసుకృతవిక్రయే త్రిషవణ-స్నాయ్యీ అధఃశాయీ చతుర్థకాలాహారో దశసహస్రం జపేద్ గాయత్రీం సంవత్సరేణ పూతో భవతి | హీనమానోన్మాపనసజ్జీకర్ణవిక్రయే చ | ఇతి | (Hఆర్Sమ్ ౪.౪–౧౦)

ఈదృశేష్వ్ ఏకవిషయబహువ్రతేషు అసకృత్పూర్వముక్తయా నీత్యా యథాయోగం వ్యవస్థా కల్పనీయా |

పరివిత్త్యాదీనాం చతుర్ణాం ప్రాయశ్చిత్తం చతుర్థాధ్యాయే వర్ణితమ్ |

అథ వ్రాత్యప్రాయశ్చిత్తమ్

వ్రాత్యో నామ సావిత్రీపతితః | తస్య ప్రాయశ్చిత్తం మనుర్ ఆహ |

> యేషాం ద్విజానాం సావిత్రీ నానూచ్యేత యథావిధి |
>
> తాంశ్ చారయిత్వా త్రీన్ కృచ్ఛ్రాన్ యథావిధ్య్ ఉపనాయయేత్ || (MDహ్ ౧౧.౧౯౧)

[౧౨౧] ఇతి | వసిష్ఠో ‘పి: “పతితసావిత్రిక ఉద్దాలవ్రతం చరేత్ | ద్వౌ మాసౌ యావకేన వర్తయేత్ మాసం పయసార్ధమాసమ్ ఆమిక్షయా అష్టరాత్రం ఘృతేన షడ్రాత్రమ్ అయాచితం హవిష్యం భుఞ్జీత త్రిరాత్రమ్ అబ్భక్షో ‘హోరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | అశ్వమేధావభృథం వా గచ్ఛేత్ | వ్రాత్యస్తోమేన వా యజేత” ఇతి (VఅDహ్ ౧౧.౭౬–౭౯) | తత్ర మానవమ్ ఆపద్విషయమ్ | ఉద్దాలకవ్రతం త్వ్ అనాపద్విషయమ్ | యత్ తు యమేనోక్తమ్,

> సావిత్రీ పతితా యస్య దశవర్షాణి పఞ్చ చ |
>
> సశిఖం వపనం కృత్వా వ్రతం కుర్యాత్ సమాహితః ||
>
> ఏకవింశతిరాత్రం చ పిబేత్ ప్రసృతియావకమ్ |
>
> హవిషా భోజయేచ్ చైవ బ్రాహ్మణాన్ సప్త పఞ్చ చ ||
>
> తతో యావకశూద్ధస్య తస్యోపనయనం స్మృతమ్ | (YఅSమ్ ౫.౨౭–౨౯)

ఇతి, తన్ మనుసమానవిషయమ్ | యస్య పిత్రాదయో ‘ప్య్ అనుపనీతాః తస్య ఆపస్తమ్బోక్తం ద్రష్టవ్యమ్:

అథ యస్య పితా పితామహ ఇత్య్ అనుపేతౌ స్యాతాం తే బ్రహ్మహసంస్తుతాః । తేషామ్ అభ్యాగమనం భోజనం [౧౨౨] వివాహమ్ ఇతి చ వర్జయేత్ । తేషామ్ ఇచ్ఛతాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । యథా ప్రథమే ‘తిక్రమే ఋతుర్ ఏవం సంవత్సరః । అథోపనయనమ్ । తతః సంవత్సరమ్ ఉదకోపస్పర్శనమ్ । ప్రతిపూరుషం సంఖ్యాయ సంవత్సరాన్ యావన్తో ‘నుపేతాః స్యుః । సప్తభిః పావమానీభిః ‘యద్ అన్తి యచ్ చ దూరక’ ఇత్య్ ఏతాభిర్ యజుఃపవిత్రేణ సామపవిత్రేణాఙ్గిరసేనేతి । అథ వా వ్యాహృతిభిర్ ఏవ । అథాధ్యాప్యః । అథ యస్య ప్రపితామహాదేర్ నానుస్మర్యత ఉపనయనం తే శ్మశానసంస్తుతాః । తేషామ్ అభ్యాగమనం భోజనం వివాహమ్ ఇతి చ వర్జయేత్ । తేషామ్ ఇచ్ఛతాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । [౧౨౩] ద్వాదశవర్షాణి త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యం చరేద్ అథోపనయనం తత ఉదకోపస్పర్శనమ్ । పావమాన్యాదిభిః ।

ఇతి । (Āప్Dహ్ ౧.౧.౧.౩౨–౨.౮)

భృతకాధ్యయనాధ్యాపనప్రాయశ్చిత్తమ్ ।

భృతకాధ్యయనాధ్యాపనయోర్ హారీత ఆహ ।

> భృతకాధ్యాపనం కుర్వన్ భృతకాధ్యాపితశ్ చ యః ।
>
> అనుయోగప్రదానేన త్రీన్ పక్షాంస్ తు పయః పిబేత్ ॥ ఇతి ।

ద్రుమాదిహింసాయాం మనుర్ ఆహ ।

> ఫలదానాం తు వృక్షాణాం ఛేదనే జప్యమ్ ఋక్శతమ్ ।
>
> గుల్మవల్లీలతానాం చ పుష్పితానాం చ వీరుధామ్ ॥
>
> కృష్టజానామ్ ఔషధీనాం జాతానాం చ స్వయం వనే ।
>
> వృథాలమ్భే ‘నుగచ్ఛేద్ గాం దినమ్ ఏకం పయోవ్రతః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౧౪౨–౪౪)

ఏతచ్ చ యజ్ఞార్థవృక్షచ్ఛేదనాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్ । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి వృథేతి విశినష్టి ।

> వృక్షగుల్మలథావీరుచ్ఛేదనే జప్యమ్ ఋక్శతమ్ ।
>
> స్యాద్ ఓషధివృథాచ్ఛేదీ క్షీరాశీ గో’నుతో దినమ్ ॥ (YDహ్ ౩.౨౭౬)

[౧౨౪] ఇతి । యత్ తు హారీతేనోక్తమ్: “స్థావరస్త్రీసృపాదీనాం వధే యస్యేదం ప్రాణమ్ ఇత్యేతయాజ్యం హుత్వా తిలపాత్రం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్” (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౪౫) ఇతి, తద్ అశ్వత్థాదిపుణ్యస్థావరవిషయమ్ । మహాఫలప్రదస్య పనసనారీకేలాదివృక్షజాతస్య ఛేద్నావృత్తౌ శఙ్ఖ శఙ్ఖ ఆహ ।

సంవత్సరవ్రతం కుర్యాచ్ ఛిత్వా వృక్షం ఫలప్రదమ్ । ఇతి । (SఅంSమ్ ౧౭.౪౯)

దృష్టార్థత్వే న దోషః, “ఫలపుష్పోపగాన్ పాదపాన్ న హింస్యాత్ । కర్షణకార్యార్థమ్ ఉపహన్యాత్” ఇతి స్మరణాత్ ।

అథ నాస్తిక్యప్రాయశ్చిత్తమ్

నాస్తిక్యం తు వాచికం చేత్ తద్ ఉపపాతకమ్ । యథాహుః పౌరాణికాః ।

నాస్తికాస్ త్రివిధాః ప్రోక్తా ధర్మజ్ఞైస్ తత్త్వదర్శిభిః ।

క్రియాదుష్టో మనోదుష్టో వాగ్దుష్టశ్ చ తథైవ చ ॥

[౧౨౫] ఉపపాతకస్ క్రియాదుష్టో వాగ్దుష్టః పాతకః స్మృతః ।

అభ్యాసాత్ తు క్రియాదుష్టో మహాపాతక ఇష్యతే ॥ ఇతి ।

తత్రోపపాతకనాస్తిక్యే వసిష్ఠ ఆహ: “నాస్తికః కృచ్ఛ్రం ద్వాదశరాత్రం చరిత్వా విరమేన్ నాస్తిక్యాత్” ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౨౯) । యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్: “నాస్తికో నాస్తికవృత్తిః కృతఘ్నః కూటవ్యవహారీ మిథ్యాభిశంసీత్యేతే పఞ్చ సంవత్సరం బ్రాహ్మణగృహే భైక్షం చరేయుః” ఇతి, తద్ ఏతత్ మహాపాతకనాస్తిక్యవిషయమ్ ।

వ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తమ్

వ్రతలోపినో ‘వకీర్ణివ్రతం యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

అవకీర్ణీ భవేద్ గత్వా బ్రహ్మచారీ తు యోషితమ్ ।

గర్దభం పశుమ్ ఆలభ్య నైరృతం స విశుధ్యతి । ఇతి । YDహ్ ౩.౨౮౦)

మనుర్ అపి ।

అవకీర్ణీ తు కాణేన గర్దభేన చతుష్పథే।

స్థాలీపాకవిధానేన యజేత నిరృతిం నిశి॥

[౧౨౬] హుత్వాగ్నిం విధివద్ ధోమమ్ అన్తతశ్ చ సం మేత్య్ ఋచా।

వాతేన్ద్రగురువహ్నీనాం జుహుయాత్ సర్పిషాహుతీః॥

ఏతస్మిన్న్ ఏనసి ప్రాప్తే వసిత్వా గర్దభాజినమ్।

సప్తాగారాన్ చరేద్ భైక్ష్యం స్వకర్మ పరికీర్తయన్॥

తేభ్యో లబ్ధేన భైక్షేణ వర్తయన్న్ ఏకకాలికమ్।

ఉపస్పృశంస్ త్రిషవణమ్ అబ్దేన స విశుధ్యతి॥ ఇతి। (MDహ్ ౧౧.౧౧౮–౨౩)

వసిష్ఠో ‘పి: “బ్రహ్మచారీ చేత్ స్త్రియమ్ ఉపేయాద్ అరణ్యే చతుష్పథే లౌకికే ‘గ్నౌ రక్షోదైవతం గర్దభం పశుమ్ ఆలభతే। నైరృతం వా చరుం నిర్వపేత్। [౧౨౭] తస్య జుహుయాత్ – కామాయ స్వాహా, కామకామాయ స్వాహా, నిరృతయే స్వాహా, రక్షోదేవతాభ్యః స్వాహా” ఇతి (VఅDహ్ ౨౩.౧–3)। తత్ర శ్రోత్రియస్య పశుర్ అశ్రోత్రియస్య చరుర్ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। శఙ్ఖస్ తు వర్ణభేదేన వ్రతవిశేషమ్ ఆహ: “గుప్తాయాం వైశ్యాయామ్ అవకీర్ణః సంవత్సరం త్రిషవణమ్ అనుతిష్ఠేత్ క్షత్రియాయాం ద్వే వర్షే। బ్రాహ్మణ్యాం త్రీణి వర్షాణి” ఇతి। యద్ అప్య్ అఙ్గిరసోక్తమ్,

అవకీర్ణినిమిత్తం తు బ్రహ్మహత్యావ్రతం చరేత్।

చీరవాసాస్ తు షణ్మాసాన్ తథా ముచ్యేత కిల్బిషాత్॥

ఇతి, తద్ ఈషద్వ్యభిచారిణీవిషయమ్। అత్యన్తవ్యభిచారిణీషు పునః శఙ్ఖ ఆహ: [౧౨౮] “స్వైరిణ్యాం బ్రాహ్మణ్యామ్ అవకీర్ణః షడ్రాత్రమ్ ఉపోషితో గాం దద్యాత్। క్షత్రియాయామ్ ఉపోషితస్ త్రిరాత్రం ఘృతపాత్రం దద్యాత్। వైశ్యాయాం చతుర్థకాలాహారో బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా యవసభారం చ గోభ్యో దద్యాత్। వృషలామ్ అవకీర్ణః సచైలస్నాత ఉదకుమ్భం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్। గోష్వ్ అవకీర్ణః ప్రాజాపత్యం చరేత్। రణ్డాయామ్ అవకీర్ణః పలాలభారం సీసమాషం చ దద్యాత్” ఇతి। అత్ర చ “బ్రాహ్మణస్యార్ధం క్షత్రియః” ఇతి న్యాయో నాస్తి కిం తు సమానమ్ ఏవ త్రయాణాం వర్ణానామ్। తద్ ఆహ శాణ్డిల్యః।

అవకీర్ణీ ద్విజో రాజా వైశ్యశ్ చాపి ఖరేణ తు।

ఇష్ట్వా భైక్షాశినో నిత్యం శుధ్యన్త్య్ అబ్దాత్ సమాహితాః॥ ఇతి।

అభ్యాసే కణ్వ ఆహ।

ప్రథమే దివసే రాత్రావ్ అవకీర్ణీ గర్దభేన తు।

యజేద్ ఏవం యథాభ్యాసమ్ అబ్దేనైకేన శుధ్యతి ||

[౧౨౯] ఇతి | తత్ర విశేషమ్ ఆహ గౌతమః: “తస్యాజినమ్ ఊర్ధ్వవాలం పరిధాయ లోహితపాత్రః సప్త గృహాన్ భైక్షం చరేత్ కర్మాచక్షాణః” ఇతి (GDహ్ ౨౪.౯3) | అవకీర్ణిలక్షణమ్ ఆహ జాతూకర్ణ్యః |

స్కన్దితం వ్రతినా రేతో యేన స్యాద్ బ్రహ్మచారిణా |

కామతో ‘కామతః ప్రాహుర్ అవకీర్ణీతి తం బుధాః || ఇతి |

యతివనస్థయోస్ త్వ్ అధికం వ్రతమ్ ఆహ శాణ్డిల్యః |

వానప్రస్థో యతిశ్ చైవ స్కన్దనే సతి కామతః |

పరాకత్రయసంయుక్తమ్ అవకీర్ణివ్రతం చరేత్ || ఇతి |

యతేః పునర్ గార్హస్థ్యస్వీకారే సంవర్త ఆహ |

సంన్యస్య దుర్మతిః కశ్చిత్ ప్రత్యాపత్తిం వ్రజేద్ యతి |

స కుర్యాత్ కృచ్ఛ్రమ్ అశ్రాన్తః షణ్మాసాన్ ప్రత్యనన్తరమ్ || (Sఅంsమ్ ౧౫౯)

[౧3౦] ఇతి | వృద్ధపరాశరో ‘పి |

యః ప్రత్యవసితో విప్రః ప్రవ్రజ్యాతో వినిర్గతః |

అనాశకనివృత్తశ్ చ గార్హస్థ్యం చ చికీర్షతి ||

చరేత్ షాణ్మాసికం కృచ్ఛ్రం నియతాత్మా సమాహితః |

చరేత్ త్రీణి చ కృచ్ఛ్రాణి త్రీణి చాన్ద్రాయణాని చ ||

జాతకర్మాదిభిః సర్వైః సంస్కృతః శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ || ఇతి |

తత్ర బ్రాహ్మణస్య షాణ్మాసికకృచ్ఛ్రః క్షత్రియస్య చాన్ద్రాయణత్రయమ్, వైశ్యస్య కృచ్ఛ్రత్రయమ్ ఇతి వ్యవస్థా | అత్ర షాణ్మాసికాదివ్రతత్రయం బ్రాహ్మణస్యైవ సకృ(ద)భ్యాసాద్యపేక్షయా వ్యవస్థాపనీయమ్ ఇత్య్ అన్యే | వ్రతాన్తరలోపే ‘ప్య్ అవకీర్ణివ్రతమ్ అతిదిశతి మనుః |

అకృత్వా భైక్షచరణమ్ అసమిధ్య చ పావకమ్ |

అనాతురః సప్తరాత్రమ్ అవకీర్ణివ్రతం చరేత్ || (MDహ్ ౨.౧౮౭)

[౧3౧] ఇతి | యత్ తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

భైక్షాగ్నికార్యే త్యక్త్వా తు సప్తరాత్రమ్ అనాతురః ।

కామావకీర్ణ ఇత్య్ ఆభ్యాం జుహుయాద్ ఆహుతిద్వయమ్ ॥

ఉపస్థానం తతః కుర్యాత్ సం మా సిఞ్చత్వ్ అనేన తు । ఇతి । (YDహ్ ३.౨౮౧–౮౨)

హోమమన్త్రౌ తు: "కామావకీర్ణో 'స్మ్య అవకీర్ణో 'స్మి కామకామాయ స్వాహా । కామావపన్నో 'స్మ్య అవపన్నో 'స్మి కామకామాయ స్వాహేతి" (GDహ్ ౨౫.౯–౧౦) ఇతి । ఏతచ్ చ గురుశుశ్రూషాదికార్యవ్యగ్రతయాకరణే ద్రష్టవ్యమ్ ।

సుతాదివిక్రయప్రాయశ్చిత్తమ్

సుతాదివిక్రయే ఉపపాతకసాధారణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం యోజ్యమ్ । యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్: "దేవగృహ-ప్రతిశ్రయోద్యానారామసభాప్రపాతటాకపుణ్యసేతుసుతవిక్రయం కృత్వా తప్తకృచ్ఛ్రం చరేత్" [౧३౨] ఇతి, యచ్ చ వృద్ధపరాశరేణోక్తమ్,

విక్రీయ కన్యకాం గాం చ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ।

ఇతి, తద్ ఆపద్య్ అకామతో ద్రష్టవ్యమ్ । యత్ తు చతుర్వింశతిమతే 'భిహితమ్,

నారీణాం విక్రయం కృత్వా చరేచ్ చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ ।

ద్విగుణం పురుషస్యైవ వ్రతమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥

ఇతి, తత్ తత్రైవ కామతో ద్రష్టవ్యమ్ । యత్ తు పైఠీనసిర్ ఆహ: "ఆరామతటాకోదపానపుష్కరిణీసుకృత-సుతవిక్రయే త్రిషవణస్నాయ్య్ అధఃశాయీ బ్రహ్మచారీ చతుర్థకాలాహారః సమ్వత్సరేణ పూతో భవతి" ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్ ॥

కన్యాదూషణప్రాయశ్చిత్తమ్

కన్యాదూషణే ఉపపాతకసాధారనప్రాయశ్చిత్తం విజ్ఞేయమ్ । యత్ తు శఙ్ఖ ఆహ: "కన్యాదూషీ సోమవిక్రయీ చ కృచ్ఛ్రాబ్దం చరేయాతామ్" ఇతి, యచ్ చ హారీతః:

కన్యాదూషీ సోమ్విక్రయీ వృషలీపతిః కౌమారదారత్యాగీ సురామద్యపః శూద్రయాజకో గురోః ప్రతిహన్తా నాస్తికో నాస్తికవృత్తిః కృతఘ్నః కూటవ్యవహారీ బ్రహ్మఘ్నో మిత్రఘ్నో మిథ్యాభిశంసీ పతితసంవ్యవహారీ మిత్రధ్రుక్ శరణాగతఘాతీ ప్రతిరూపకవృత్తిర్ ఇత్య్ ఏతే

పఞ్చతపో ఽభ్రావకాశజలశయనాద్య అనుతిష్ఠేయుర్ గ్రీష్మవర్షాహేమన్తేషు। మాసం గోమూత్రయావకమ్ అశ్నీయుః। (Hఆర్Sమ్ ౨.౪–౫)

ఇతి, తత్ ప్రాతిలౌమ్యేన కన్యాదూషణే ద్రష్టవ్యమ్॥

అథ ద్యూతాదివ్యసనప్రాయశ్చిత్తమ్

ద్యూతాదివ్యసనేష్వ్ అప్య్ ఉపపాతకసాధారణోక్తం ప్రయశ్చిత్తం యోజ్యమ్। యత్ తు బౌధాయనః సంవత్సరవ్రతమ్ ఆహ।

అథాశుచికరాణి। ద్యూతమ్ అభిచారో ఽనాహితాగ్నేర్ ఉఞ్చవృత్తితా సమావృత్తస్య భైక్షచర్యా తస్య చైవ గురుకులే వాస ఊర్ధ్వం చతుర్భ్యః [౧౩౪] మాసేభ్యో యశ్ చ తమ్ అధ్యాపయతి। నక్షత్రనిర్దేశనం చేతి। తేషాం తు నిర్వేశః। ద్వాదశ మాసాన్ ద్వాదశార్ధమాసాన్ ద్వాదశ ద్వాదశాహాన్ ద్వాదశషడహాన్ ద్వాదశ త్ర్యహాన్ ద్వాదశాహం షడహం త్ర్యహమ్ ఏకాహమ్ ఇతి అశుచికర్నిర్వేశః। (BDహ్ ౨.౧.౨.౧౫–౧౭)

ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్। యద్ అప్య్ ఆహ ప్రచేతాః।

అనృతవాక్ తస్కరో రాజభృత్యో వృక్షారోపకవృత్తిర్ గరదో ఽగ్నిదశ్ చ రథగజారోహణవృత్తిః రఙ్గోపజీవీ కూటపణికః శూద్రోపాధ్యాయో వృషలీపతిర్ భాణ్డికో నక్షత్రోపజీవీ శ్వవృత్తిర్ బ్రహ్మజీవీ చికిత్సకో దేవలకః పురోహితః కితవో మద్యపః కూటకారకో ఽపత్యవిక్రయీ మనుష్యపశువిక్రేతా చేతి। తాన్ ఉద్ధరేత్ సమేత్య న్యాయతో బ్రాహ్మణో వ్యవస్థయా సర్వద్రవ్యత్యాగే చతుర్థకాలాహారాః సంవత్సరం త్రిషవణమ్ [౧౩౫] ఉపస్పృశ్యుః। తస్యాన్తే దేవపితృతర్పణం గవాహ్నికం చేత్య్ ఏవం వ్యవహార్యాః।

ఇతి, తద్ అభ్యాసవిషయమ్॥

అనాశ్రమవాసే ప్రాయశ్చిత్తమ్

అనాశ్రమవాసే హారీతేన ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్: “అనాశ్రమీ సంవత్సరం ప్రాజాపత్యం కృచ్ఛ్రం చరిత్వాశ్రమమ్ ఉపేయాత్। ద్వితీయే ఽతికృచ్ఛ్రం తృతీయే కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రమ్ అత ఊర్ధ్వం చాన్ద్రాయణమ్” ఇతి।

శూద్రసేవాప్రాయశ్చిత్తమ్

శూద్రసేవాయాం బౌధాయన ఆహ: "సముద్రసంయానమ్ | బ్రాహ్మణన్యాసాపహరణమ్ | సర్వాపణ్యైర్ వ్యవహరణమ్ | భూమ్యనృతమ్ | శూద్రసేవనం చ | శూద్రాభిజననమ్ | తదపత్యత్వం చ | తేషాం చ నిర్వేశః | [౧౩౬] చతుర్థకాలే మితభోజినః స్యుర్ అపో 'భ్యుపేయుః సవనానుకల్పమ్ | స్థానాసనాభ్యాం విహరన్త ఏతే త్రిభిర్ వర్షైస్ తద్ అపహన్తి పాపమ్" (BDహ్ ౨.౧.౨.౨–౧౦) ఇతి, తద్ బహుకాలాభ్యాసవిషయమ్ |

జాతిభ్రంశకరపాపప్రాయశ్చిత్తమ్

ఉపపాతకానన్తరం జాతిభ్రంశకరాణి విష్ణునానుక్రాన్తాని: "బ్రాహ్మణస్య రుజఃకరణమ్ | అఘ్రేయమద్యయోర్ ఘ్రాతిః | జైహ్మ్యం పశుషు మైథునాచరణం పుంసి చ | ఇతి జాతిభ్రంశకరాణి" ఇతి | తేషు సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం మను-విష్ణూ ఆహతుః |

> జాతిభ్రంశకరం కర్మ కృత్వాన్యతమమ్ ఇచ్ఛయా |
>
> చరేత్ సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యమ్ అనిచ్ఛయా || ఇతి |
>
> (MDహ్ ౧౧.౧౨౪; VDహ్ ౩౭.౭)

తత్ర బ్రాహ్మణస్య రుజఃకరణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఏకాదశాధ్యాయే [౧౩౭] 'భిహితమ్ | పశుమైథునే తు దశమాధ్యాయే 'భిహితమ్ |

సఙ్కరీకరణపాపప్రాయశ్చిత్తమ్

జాతిభ్రంశకరానన్తరం సఙ్కరీకరణాన్య్ అనుక్రాన్తవాన్ విష్ణుః: "గ్రామ్యారణ్యానాం పశూనాం హింసా సఙ్కరీకరణమ్" ఇతి (Vఇsమ్ ౩౯.౧) | తత్ర సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం స ఏవాహ |

> సఙ్కరీకరణం కృత్వా మాసమ్ అశ్నీత యావకమ్ |
>
> కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రమ్ అథ వా ప్రాయశ్చిత్తం తు కారయేత్ || ఇతి | (VఇDహ్ ౩౯.౨)

ప్రతిపదం తు షష్ఠాధ్యాయే 'భిహితమ్ ||

అపాత్రీకరణపాపప్రాయశ్చిత్తమ్

సఙ్కరీకరణానన్తరమ్ అపాత్రీకరణమ్ అనుక్రాన్తవాన్ విష్ణుః: "నిన్దితేభ్యో ధనాదానం వాణిజ్యం కుసీదజీవనమ్ అసత్యభాషణం శూద్రసేవనమ్ ఇత్య్ అపాత్రీకరణమ్" ఇతి (VఇSమ్ ౪౦.౧) | తస్య చ సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం మనుర్ ఆహ |

> అపాత్రీకరణం కృత్వా తప్తకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి |
>
> శీతకృచ్ఛ్రేణ వా శుద్ధిర్ మహాసాన్తపనేన వా || (VఇDహ్ ౪౦.౨)

[౧౩౮] ఇతి ||

మలినీకరణపాపప్రాయశ్చిత్తమ్

అపాత్రీకరణానన్తరం మలినీకరణమ్ అనుక్రాన్తవాన్ విష్ణుః: "పక్షిణాం జలచరాణాం జలజానాం చ ఘాతనమ్ | కృమికీటానాం చ | మద్యానుగతభోజనమ్ | ఇతి మలావహాని" ఇతి (VఇDహ్ ౪౧.౧–౪) | తత్ర సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం స ఏవాహ |

> మలినీకరణీయేషు తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ |
>
> కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రమ్ అథ వా ప్రాయశ్చిత్తం విశోధనమ్ || ఇతి | (VఇDహ్ ౪౧.౫)

ప్రాయశ్చిత్తవిశేషః

అథ ప్రకీర్ణకప్రాయశ్చిత్తవిశేషో 'భిధీయతే | తత్ర శరణాగతత్యాగే మనుర్ ఆహ |

> శరణాగతం పరిత్యజ్య వేదం విప్లావ్య చ ద్విజః |
>
> సంవత్సరం యవాహారస్ తత్ పాపమ్ అపసేధతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౧౯౮)

పతితాదిసంనిధావ్ అధ్యయనే వసిష్ఠ ఆహ: "పతితచణ్డాలారావశ్రవణే త్రిరాత్రం వాగ్యతా [౧౩౯] అనశ్నన్త ఆసీరన్ | సహస్రపరమాం వాచమ్ అభ్యస్య తతః పూతా భవన్తీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి (VఇDహ్ ౨౩.౩౪–౩౫) | ఏతద్ బుద్ధిపూర్వకవిషయమ్ | అబుద్ధిపూర్వకే తు షట్త్రింశన్మతే

‘భిహితమ్: “చణ్డాలశ్రోత్రావకాశే శ్రుతిస్మృతిపాఠే ఏకరాత్రమ్ అభోజనమ్” ఇతి | సర్పాద్యన్తరాగమనే తు యమ ఆహ |

సర్పస్య నకులస్యాథ అజమార్జారయోస్ తథా |

మూషికస్య తథోష్ట్రస్య మణ్డూకస్య చ యోషితః ||

పురుషస్యైడకస్యాపి శునో ‘శ్వస్య ఖరస్య చ |

అన్తరాగమనే సద్యః ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇదం శృణు ||

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసశ్ చ త్రిరహశ్ చాభిషేచనమ్ |

గ్రామాన్తరం వా గన్తవ్యం జానుభ్యాం నాత్ర సంశయః || ఇతి | (YఅSమ్ ౬.౪౮–౫౦)

ఖరోష్ట్రయానారోహణాదౌ ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౧౪౦]ప్రాణాయామీ జలే స్నాత్వా ఖరయానోష్ట్రయానగః |

నగ్నః స్నాత్వా చ భుక్త్వా చ గత్వా చైవ దివా స్త్రియమ్ || ఇతి | (YDహ్ 3.౨౯౧)

ఇదం చాకామకారవిషయమ్ | కామకారే తు యమ ఆహ |

ఖరోష్ట్రవిషమా నారీ సమారుహ్యాథ వా పుమాన్ |

యజనే యాజనే కృచ్ఛ్రమ్ అగ్నిశ్ చైవ వినశ్యతి ||

ఉష్ట్రయానం సమారుహ్య ఖరయానం చ కామతః |

సవాసా జలమ్ ఆప్లుత్య ప్రాణాయామేన శుధ్యతి || ఇతి | (= MDహ్ ౧౧.౨౦౧)

మూత్రపురీషప్రాయశ్చిత్తమ్

అప్సు మూత్రపురీషాదికరణే మనుర్ ఆహ |

వినాద్భిర్ అప్సు వాప్య్ ఆర్తః శారీరం సంనివేశ్య తు |

సచైలో బహిర్ ఆప్లుత్య గామ్ ఆలభ్య విశుధ్యతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౦3)

ఇదమ్ అకామకారవిషయమ్ | కామకారే తు యమ ఆహ |

[౧౪౧] ఆపద్గతో వినా తోయం శారీరం యో నిషేవతే |

ఏకాహం క్షపణం కృత్వా సచైలం స్నానమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి । (YఅSమ్ ౫.౨౬)

యచ్ చాహ సుమన్తుః: “అప్స్వ అగ్నౌ వా మేహతస్ తప్తకృచ్ఛ్రం కాయవిశోధనమ్” ఇతి, తద్ అనార్తపరతయా యోజ్యమ్ ॥

కర్మలోపప్రాయశ్చిత్తమ్

శ్రౌతస్మార్తకర్మాదిలోపే మనుర్ ఆహ ।

వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే ।

స్నాతకవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభోజనమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౦౩)

అత్రోపవాసస్య ప్రతిపదోక్తేష్ట్యాదినా సముచ్చయః । పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యకరణే బృహస్పతిర్ ఆహ ।

అనిర్వర్త్య మహాయజ్ఞాన్ యో భుఙ్క్తే ప్రత్యహం గృహీ ।

అనాతురః సతి ధనే కృచ్ఛ్రార్ధేన విశుధ్యతి ॥

ఆహితాగ్నిర్ ఉపస్థానం న కుర్యాద్ యజ్ఞకర్మణి ।

ఋతౌ న గచ్ఛేద్ భార్యాం వా సో ‘పి కృచ్ఛ్రార్ధమ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి । (BSమ్ ౨.౧౩–౧౪)

వైషమ్యదానప్రాయశ్చిత్తమ్

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం వైషమ్యేణ దానాదౌ యమః ।

[౧౪౨] న పఙ్క్త్యాం విషమం దద్యాన్ న యాచేన్ న చ దాపయేత్ ।

ప్రాజాపత్యేన కృచ్ఛ్రేణ ముచ్యతే కర్మణస్ తతః ॥ ఇతి ।

పతితాదిసంభాషణే తు గౌతమః: “న మ్లేచ్ఛాశుచ్యధార్మికైః సహ సంభాషేత । సంభాష్య పుణ్యకృతో మనసా ధ్యాయేత్ । బ్రాహ్మణేన వా సహ సంభాషేత” ఇతి (GDహ్ ౯.౧౯–౨౧) । అశుచేత్ భోజనే శాతాతప ఆహ ।

మూత్రోచ్చారం ద్విజః కృత్వా అకృత్వా శౌచమ్ ఆత్మనః ।

మోహాద్ భుక్త్వా త్రిరాత్రం స్యాద్ బుద్ధ్వా సాన్తపనం చరేత్ ॥ ఇతి । (sఆsమ్ ౨.౬౪)

వృద్ధశాతాతపో ‘పి ।

మూత్రయిత్వా వ్రజన్ మార్గం స్మృతిభ్రంశాజ్ జలం పిబేత్ ।

అహోరాత్రోషితః స్నాత్వా జుహుయాత్ సర్పిషాహుతీః ॥ (Vబుsఆsమ్ ౧౩–౧౪)

[౧౪౩] ఇతి । వ్యాఘ్రో ‘పి ।

అస్పృశ్యస్పర్శనం కృత్వా యదా భుఙ్క్తే గృహాశ్రమీ ।

అకామతస్ త్రిరాత్రం స్యాత్ షడ్రాత్రం కామతశ్ చరేత్ ॥

యతిశ్ చైవ వనస్థశ్ చ కుర్యాతాం తౌ తద్ ఏవ తు ॥ ఇతి ।

ఉశనా అపి ।

చణ్డాలశ్వపచైః స్పృష్టో విణ్మూత్రోచ్ఛిష్ట ఏవ చ ।

త్రిరాత్రేణ విశుద్ధః స్యాద్ భుక్తోచ్ఛిష్టః షడ్ ఆచరేత్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

అస్నాత్వా తు యదా భుఙ్క్తే పిణ్డం దత్వా పితుర్ వ్రతీ ।

స్పృష్ట్వా శవమ్ ఉదక్యాం వా చణ్డాలం సూతికాం తథా ॥

అకామతస్ త్రిరాత్రం స్యాద్ బుద్ధ్యా సాన్తపనం చరేత్ ॥ ఇతి ।

బ్రహ్మసూత్రం వినా మూత్రపురీషాదికరణే స్మృత్యన్తరే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఉక్తమ్ ।

వినా యజ్ఞోపవీతేన యద్య్ ఉచ్ఛిష్టో భవేద్ ద్విజః ।

ప్రాయశ్చిత్తమ్ అహోరాత్రం గాయత్ర్యష్టశతం తు వా ॥ ఇతి ।

ఇదం చ కామకారవిషయమ్ । అకామతస్ తు ।

పిబతో మేహతశ్ చైవ భుఞ్జతో ‘నుపవీతినః ।

ప్రాణాయామత్రయం షట్కం నక్తం చ త్రితయం క్రమాత్ ॥

[౧౪౪] ఇతి । భోజనాన్తరమ్ ఆచమనమ్ అకృత్వాసనాద్ ఉత్థానే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆశ్వమేధికే ‘భిహితమ్ ।

యద్య్ ఉత్తిష్ఠత్య్ అనాచాన్తో భుక్తవాన్ ఆసనాత్ తతః ।

సద్యఃస్నానం ప్రకుర్వీత సో ‘న్యథాప్రయతో భవేత్ || ఇతి |

అపాఙ్క్త్యపఙ్క్తౌ భోజనే మార్కణ్డేయ ఆహ |

అపాఙ్క్త్యస్య యః కశ్చిత్ పఙ్క్తౌ భుఙ్క్తే ద్విజోత్తమః |

అహోరాత్రోషితో భూత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి || ఇతి |

నీలీరక్తవస్త్రధారణే త్వ్ ఆపస్తమ్బ ఆహ |

నీలీరక్తం యదా వస్త్రం బ్రాహ్మణో ‘ఙ్గేషు ధారయేత్ |

అహోరాత్రోషితో భూత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ||

రోమకూపైర్ యదాగచ్ఛేద్ రసో నీల్యాస్ తు కస్యచిత్ |

[౧౪౫] త్రివర్ణేషు చ సామాన్యం తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్ ||

పాలనం విక్రయశ్ చైవ తద్వృత్త్యా తూపజీవనమ్ |

పతితస్ తు భవేద్ విప్రః త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్ విశుధ్యతి ||

స్నానం దానం జపో హోమః స్వాధ్యాయః పితృతర్పణమ్ |

వృథా తస్య మహాయజ్ఞా నీలీసూత్రస్య ధారణాత్ ||

నీలీమధ్యే తు గచ్ఛేద్ వా ప్రమాదాద్ బ్రాహ్మణః క్వచిత్ |

అహోరాత్రోషితో భూత్వా పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ||

నీలీదారు యదా భిన్ద్యాద్ బ్రాహ్మణస్య శరీరకమ్ |

శోణితం దృశ్యతే తత్ర ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ||

స్త్రీణాం క్రీడార్థసంభోగే శయనీయే న దుష్యతి ||

నీలీరక్తేన వస్త్రేణ భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ || (Āప్Sమ్ ౬.౧–౮)

[౧౪౬] భృగుర్ అపి |

స్త్రీధృతా శయనే నీలీ బ్రాహ్మణస్య న దుష్యతి |

నృపస్య వృద్ధవైశ్యస్య పర్వవర్జ్యం హి ధారణాత్ ||

కమ్బలే పట్టసూత్రే చ నీలీరాగో న దుష్యతి | ఇతి |

బ్రహ్మతరునిర్మితఖట్వాద్యారోహణే శఙ్ఖః |

అధ్యాస్య శయనం యానమ్ ఆసనం పాదుకే తథా ।

ద్విజః పలాశవృక్షస్య త్రిరాత్రం తు వ్రతీ భవేత్ ॥

క్షత్రియస్ తు రణే ‘దత్త్వా పృష్ఠం ప్రాణపరాయణః ।

సంవత్సరం వ్రతం కుర్యాచ్ ఛిత్త్వా పిప్పలపాదపమ్ ॥

ద్వౌ విప్రౌ బ్రాహ్మణాగ్నీ వా దమ్పతీ గోద్విజోత్తమౌ ।

అన్తరేణ యదా గచ్ఛేత్ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ॥

హోమకాలే తథా దోహే స్వాధ్యాయే దారసంగ్రహే ।

అన్తరేణ యదా గచ్ఛేత్ ద్విజశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ (Sఅంసమ్ ౧౭.౪౮–౫౧)

[౧౪౭] ఇతి । దుఃస్వప్నారిష్టదర్శనాదౌ స ఏవాహ ।

దుఃస్వప్నారిష్తదర్శనాదౌ ఘృతం హిరణ్యం చ దద్యాత్ । ఇతి ।

తీర్థయాత్రామ్ అన్తరేణ దేశాన్తరగమనే దేవలః ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ ।

సిన్ధుసౌరాష్ట్రసౌవీరాన్ తథా ప్రత్యన్తవాసినః ।

అఙ్గవఙ్గకలిఙ్గాశ్ చ గత్వా సంస్కారమ్ అర్హతి ॥ ఇతి । (Dఏవ్Sమ్ ౬౧)

సూర్యోదయాదికాలశయనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యమః ।

సూర్యోదయే తు యః శేతే సూర్యాభ్యుదిత ఉచ్యతే ।

అస్తం గతే తు యః శేతే సూర్యనిర్ముక్త ఉచ్యతే ॥

బ్రహ్మస్తేనావ్ ఉభౌ సమ్యగ్ అహోరాత్రోషితౌ శుచీ ।

గాయత్ర్యా దశసాహస్రం కుర్యాద్ ఏకాహ్నికం పృథక్ ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

తం చేద్ అభ్యుదియాత్ సూర్యః శయానం కామకారతః ।

నిమ్లోచేద్ వాప్య్ అవిజ్ఞానాత్ జపన్న్ ఉపవసేద్ దినమ్ ॥ (MDహ్ ౨.౨౨౦)

[౧౪౮] ఇతి । గౌతమస్ తు బ్రహ్మచారిణో విశేషమ్ ఆహ: “సూర్యాభ్యుదితో బ్రహ్మచారీ తిష్ఠేద్ అహర్ అభుఞ్జానో ‘భ్యస్తమ్ ఇతశ్ చ రాత్రిం జపేత్ సావిత్రీమ్” ఇతి (GDహ్ ౨౩.౨౧) ।
యతివనస్థయోర్ విశేషమ్ ఆహ వసిష్ఠః ।

వనస్థశ్ చ యతిశ్ చైవ సూర్యేనాభ్యుదితౌ యది ।

బ్రహ్మకూర్చాశినౌ భూత్వా జపేతాం ప్రణవం త్వ్ అహః || ఇతి | (VఅDహ్ ౨౮.౪౧)

దణ్డకమణ్డల్వాదినాశే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ పైఠీనసిః: "నష్టే దణ్డకాష్ఠే భక్ష్యం దత్వా బ్రాహ్మణాయ తదహ్ ఉపవసేత్ | అన్యం ప్రయచ్ఛేద్ గురుః | కమణ్డలావ్ అప్య్ ఏవమ్ ఏవ | నష్టాయాం మేఖలాయాం త్రివృతమ్ ఆచరేత్" ఇతి | సంధ్యాగ్నికార్యలోపే సంవర్తః |

సంధ్యామ్ ఆపది నోపాస్తే అగ్నికార్యం యథావిధి |

సావిత్ర్యష్టసహస్రం తు జపేత్ స్నాత్వా సమాహితః || ఇతి | (SఅంSమ్ ౨.౨౭)

స్వశకృన్ నిరీక్షణే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యమః |

[౧౪౯]ప్రత్య్ ఆదిత్యం న మేహేత న పశ్యేద్ ఆత్మనః శకృత్ |

దృష్ట్వా సూర్యం నిరీక్షేత గామ్ అగ్నిం బ్రాహ్మణం తథా || ఇతి | (YఅSమ్ ౫.౧౩)

భోజనకాలే ऽశుచిత్వే వృద్ధశాతాతపః |

యదా భోజనకాలే తు అశుచిర్ భవతి ద్విజః |

భూమౌ నిక్షిప్య తం గ్రాస్మం స్నాత్వా విప్రో విశుధ్యతి ||

భక్షయిత్వా తు తం గ్రాసమ్ అహోరాత్రేణ శుధ్యతి |

అశిత్వా సర్వమ్ ఏవాన్నం త్రిరాత్రేణ్ విశుధ్యతి || ఇతి | (Vఋశ్ఆSమ్ ౧౬–౧౭)

శ్రాద్ధే నిమన్త్రితస్య కాలాతిక్రమే యమ ఆహ |

కేతనం కారయిత్వా తు యో ऽతిపాతయతే ద్విజః |

బ్రహ్మహత్యామ్ అవాప్నోతి శూద్రయోనౌ ప్రజాయతే ||

ఏతస్మిన్న్ ఏనసి ప్రాప్తే బ్రాహ్మణో నియతవ్రతః |

యతిచాన్ద్రాయణం చీర్త్వా తతశ్ చాన్ద్రాయణం చరేత్ || ఇతి | (YఅSమ్ ౫.౧౪–౧౫)

క్షత్రియాద్యుపసంగ్రహణే హారీత ఆహ: "క్షత్రియాభివాదనే ऽహోరాత్రమ్ ఉపవసేత్ | వైశ్యస్యాపి | శూద్రస్యాభివాదనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసః | తథా శయ్యారూఢ-[౧౫౦]-పాదుకోపాన్దారోపిత-పాదోచ్ఛిష్టాన్ధకారస్థశ్రాద్ధకృజ్జపదేవతాపూజాభిరతాభివాదనే త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసః స్యాత్ | అన్యత్ర నిమన్త్రితేనాన్యత్ర భోజనే ऽపి త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసః" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౭–౧౨) ||

అభిశంసనప్రాయశ్చిత్తమ్

మిథ్యాభిశంసనే ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

మహాపాపోపపాపాభ్యాం యో ‘భిశంసేన్ మృషా పరమ్।

అబ్భక్షో మాసమ్ ఆసీత స జాపీ నియతేన్ద్రియః॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౨౮౫)

జపశ్ చ శుద్ధవతీనాం కార్యః। తథా చ వసిష్ఠః: “బ్రాహ్మణమ్ అనృతేనాభిశంస్య పతనీయేనోపపతనీయేన వా మాసమ్ అబ్భక్షః శుద్ధవతీర్ ఆవర్తయేత్। అశ్వమేధావభృథం వా గచ్ఛేత్” (VఅDహ్ ౨౩.౩౯) [౧౫౧] ఇతి। హారీతో ‘పి।

అనృతాభిశంసనాక్రోశే గురూణాం పైశునేషు చ।

ఏకవింశతిరాత్రం తు పిబేద్ బ్రాహ్మీం సువర్చలామ్॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౧.౩)

శఙ్ఖలిఖితౌ: “నాస్తికవృత్తిః కృతఘ్నః కూటవ్యవహారీ బ్రాహ్మణవృత్తిఘ్నో మిథ్యాభిశ్ంసన ఇత్య్ ఏతే పఞ్చసంవత్సరాన్ బ్రాహ్మణగృహే భైక్ష్యం చరేయుః। సంవత్సరం ధౌతం భైక్ష్యమ్ అశ్నీయుః। షణ్మాసం వా గా అనుగచ్ఛేయుః” ఇతి। ఏతేషాం వచనానాం యథాయోగం వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా॥

అభిశస్తప్రాయశ్చిత్తమ్

అభిశస్తప్రాయశ్చిత్తమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

అభిశస్తో మృషా కృచ్ఛ్రం చరేద్ ఆగ్నేయమ్ ఏవ వా।

నిర్వపేత్ తు పురోడాశం వాయవ్యం పశుమ్ ఏవ వా॥ (YDహ్ ౩.౨౮౭)

[౧౫౨] ఇతి। యత్ తు వసిష్ఠవచనమ్: “ఏతేనైవాభిశస్తో వ్యాఖ్యాతః” (VఅDహ్ ౨౩.౩౭) ఇతి, తత్ తద్దైవాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య ద్రష్టవ్యమ్। యత్ తు పైఠీనసినోక్తమ్: “అనృతేనాభిశస్తః కృచ్ఛ్రం చరేత్। మాసం పాతకేషు। మహాపాతకేషు ద్విమాసమ్” ఇతి, తద్ అపి వసిష్ఠేన సమానవిషయమ్।

తద్ ఏవం విష్ణునానుక్రాన్తానామ్ అతిపాతకాదీనాం ప్రకీర్ణకాన్తానాం దశవిధానాం పాపానాం సామాన్యతో విశేషతశ్ చ ప్రాయశ్చిత్తాని ప్రతిపాదితాని॥

అథ రహస్యప్రాయశ్చిత్తాన్య్ అభిధీయన్తే

యత్ పాపం కర్తృవ్యతిరిక్తేనాన్యేన కేనచిద్ అపి న జ్ఞాతం తద్ రహస్యమ్ । తస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ అపి రహస్యే ఏవ కర్తవ్యమ్ । తథా చ హారీతః: [౧౫౩] "అథ బ్రాహ్మణస్య శ్రుతధర్మశాస్త్రస్య రహస్యమ్ అనుక్రమిష్యామః । రహస్యే రహస్యం ప్రకాశే ప్రకాశమ్" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౩౦.౧–౨) । యమః: "రహస్యే రహస్యం ప్రకాశే ప్రకాశమ్ । రహస్యకృతే రహస్యమ్ ఏవ కర్తవ్యమ్ । ప్రకాశకృతే ప్రకాశమ్ ఏవ కర్తవ్యమ్" ఇతి । రహస్యత్వాద్ నాస్తి పరిషదనుమత్యపేక్షా । తద్ ఆహతుర్ బృహస్పతి-యాజ్ఞవల్క్యౌ ।

విఖ్యాతదోషః కుర్వీత పర్షదో ऽనుమతం వ్రతమ్ ।

అనభిఖ్యాతదోషస్ తు రహస్యవ్రతమ్ ఆచరేత్ ॥ (YDహ్ ౩.౩౦౧)

[౧౫౪] ఇతి । న చ – వినాపరిషదం వ్రతజ్ఞానాభావ – ఇతి శఙ్కనీయమ్, శాస్త్రజ్ఞస్య తద్విజ్ఞానసంభవాత్ । ఇతరేణాపి బుద్ధిమతా విద్వద్గోష్ఠ్యాం కేనచిద్ వ్యాజేనావగన్తుం శక్యత్వాత్ । యది తదభిజ్ఞానాయ పరిషదో ऽగ్రే పాపం ప్రకటీకుర్యాత్ తదా ప్రాయశ్చిత్తం బహులం భవతి । ద్వివిధా హ్య్ అశుద్ధిః పాపేన జన్యతే । ఐహిక్యాముష్మికీ చ । తయోర్ ఐహికీ శిష్టైః సహ వ్యవహారం వారయతి । ఆముష్మికీ తు నరకం ప్రాపయతి । తత్ర ప్రకటపాపేషు ద్వివిధాశుద్ధిసద్భావాత్ తన్నివృత్తయే ప్రాయశ్చిత్తబాహుల్యమ్ అపేక్షితమ్ । రహస్యే త్వ్ ఐకికాశుద్ధ్యభావాద్ ఆముష్మికమాత్రాశుద్ధిః స్వల్పేనాపి జపహోమాదినా నివర్తతే । అత ఏవ మనుః ప్రాజాపత్యాదివ్రతానాం జపాదీనాం చ వ్యవస్థామ్ ఆహ ।

ఏతైర్ ద్విజాతయః శోధ్యా వ్రతైర్ ఆవిష్కృతైనసః ।

అనావిష్కృతపాపాంస్ తు మన్త్రైర్ హోమైశ్ చ శోధయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౨౬)

తత్ర రహస్యానాం సాధారణం ప్రాయశ్చిత్తం స ఏవాహ ।

వేదాభ్యాసో ऽన్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియా క్షమా ।

నాశయన్త్య్ ఆశు పాపాని మహాపాతకజాన్య్ అపి ॥

[౧౫౫] యథైధస్ తేజసా వహ్నిః ప్రాప్తం నిర్దహతి క్షణాత్ ।

తథాజ్ఞానకృతం పాపం కృత్స్నం దహతి వేదవిత్ ॥

సవ్యాహృతిప్రణవకాః ప్రాణాయామాస్ తు షోడశ ।

అపి భ్రూణహణం మాసాత్ పునన్త్య్ అహర్ అహః కృతాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౧౧.౨౪౫–౪౮)

వసిష్ఠః।

యద్య్ అకార్యశతం సాగ్రం కృతం వేదశ్ చ ధార్యతే।

సర్వం తత్ తస్య వేదాగ్నిర్ దహత్య్ అగ్నిర్ ఇవేన్ధనమ్॥ ఇతి। (VअDహ్ ౨౭.౧)

చతుర్వింశతిమతే।

కృతైశ్ చ క్రియమాణైశ్ చ కరిష్యద్భిర్ న సంశయః।

బ్రహ్మ ప్రతి ష్ఠేత్య్ ఏతావద్ అనువాకౌ జపేద్ ద్విజః॥

[౧౫౬] ఇతి। యమః।

సహస్రపరమాం దేవీం శతమధ్యాం దశావరామ్।

గాయత్రీం స జపేన్ నిత్యం మహాపాతకనాశినీమ్॥

విరాజ్ం ద్విగుణం జప్త్వా తదహ్నైవ విశుధ్యతి।

వామదేవ్యం త్రిర్ ఆవర్త్య తదహ్నైవ విశుధ్యతి॥

పౌరుషం సూక్తమ్ ఆవర్త్య ముచ్యతే సర్వకిల్బిషాత్।

వృషభం శతశో జప్త్వా తదహ్నైవ విశుధ్యతి॥

వేదమ్ ఏకగుణం కృత్వా తదహ్నైవ విశుధ్యతి।

రుద్రైకాదశకం జప్త్వా తదహ్నైవ విశుధ్యతి॥ ఇతి।

విష్ణుః:

అథాతః సర్వవేదపవిత్రాణి భవన్తి। యేషాం జపైశ్ చ హోమైశ్ చ ద్విజాతయః పాపేభ్యః పూయన్తే। [౧౫౭] అఘమర్షణమ్। దేవకృతమ్। శుద్ధవత్యః। తరత్సమన్దీయమ్। కూష్మాణ్డ్యః। పావమాన్యః। దుర్గాః సావిత్రి। అభిషఙ్గాః। పదస్తోమాః। సామాని। వ్యాహృతయో భారుణ్డాని। చన్ద్రసామ। పురుషవ్రతే సామనీ। అబ్లిఙ్గమ్। బార్హస్పత్యమ్। గోసూక్తమ్। వాకూస్సక్తమ్। అశ్వసూక్తమ్। మధ్వర్చం సామనీ చేన్ద్రశుద్ధే। శతరుద్రీయమ్। అథర్వశిరః। త్రిసుపర్ణమ్। మహావ్రతమ్। నారాయణీయమ్। పురుషసూక్తం చ।

త్రీణ్య్ ఆజ్యదోహాని రథన్తరం చ

అగ్నేర్ వ్రతం వామదేవ్యం బృహచ్ చ।

[౧౫౮] ఏతాని జప్తాని పునన్తి జన్తూన్

జాతిస్మరత్వం లభతే యదీచ్ఛేత్ ॥ (Vఇsమ్ ౫౬.౧–౨౭)

[౧౫౯] ఇతి । చతుర్వింశతిమతే ।

పావమానీస్ తథా కౌత్సం పౌరుషం సూక్తమ్ ఏవ చ ।

జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యేత పవిత్రం మధుచ్ఛన్దసమ్ ॥

మణ్డలబ్రాహ్మణం రుద్రం శుక్రియో మోక్షకస్ తథా ।

వామదేవ్యం బృహత్సామ జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యతే ॥

యజ్ఞాయజ్ఞీయమ్ ఆదిత్యం జ్యేష్ఠమాస చ రాజనమ్ ।

పారుచ్ఛేపం చ సామాని జప్త్వా ముచ్యేత్ కిల్బిషాత్ ॥

అథర్వశిరసం చైవ పౌరుషం సూక్తమ్ ఏవ చ ।

నీలరుద్రం తథైవైన్ద్రం జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యతే ॥

ఆథర్వణాశ్ చ యే కేచిత్ మన్త్రాః కామవివర్జితాః ।

తే సర్వే పాపహన్తారో యాజ్ఞవల్క్యవచో యథా ॥

సింహే మే మన్యుర్ ఇత్య్ ఏతద్ అనువాకం జపేద్ ద్విజః ।

జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యేత బౌధాయనవచో యథా ॥

ఋగ్వేదమ్ అభ్యసేద్ యస్ తు యజుఃశాఖామ్ అథాపి వా ।

సామాని సరహస్యాని అథర్వాఙ్గిరసస్ తథా ॥

బ్రాహ్మణాని చ కల్పాంశ్ చ షడఙ్గాని తథైవ చ ।

[౧౬౦]ఆఖ్యానాని తథాన్యాని జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యతే ॥

ఇతిహాసపురాణాని దేవతాస్తవనాని చ ।

జప్త్వా పాపైః ప్రముచ్యేత ధర్మస్థానైస్ తథా పరైః ॥ ఇతి ।

బౌధాయనః ।

విధినా శాస్త్రదృష్టేన ప్రాణాయామాన్ షడాచరేత్ ।

యద్ ఉపస్థకృతం పాపం పద్భ్యాం వా యత్ కృతం భవేత్ ॥

బాహుభ్యాం మనసా వాచా శ్రోత్రత్వగ్ఘ్రాణచక్షుషా ।

సాయంసంధ్యామ్ ఉపస్థాయ తేన తస్మాత్ ప్రముచ్యతే || ఇతి | (BDహ్ ౨.౪.౭.౧౮)

మనుః |

మహాపాతకినశ్ చైవ శేషాశ్ చాకార్యకారిణః |

తపసైవ సుతప్తేన ముచ్యన్తే కిల్బిషాత్ తతః ||

యత్ కించిద్ ఏనః కుర్వన్తి మనోవాక్కర్మభిర్ జనాః |

తత్ సర్వం నిర్దహన్త్య్ ఆశు తపసైవ తపోధనాః || (MDహ్ ౧౧.౨౩౯-౪౧)

[౧౬౧] ఇతి | కూర్మపురాణే ‘పి |

జపస్ తపస్ తీర్థసేవా దేవబ్రాహ్మణపూజనమ్ |

గ్రహణాదిషు కాలేషు మహాపాతకశోధనమ్ ||

పుణ్యక్షేత్రాభిగమనం సర్వపాపప్రణాశనమ్ |

దేవతాభ్యర్చనం నృణామ్ అశేషాఘవినాశనమ్ ||

అమావాస్యాం తిథిం ప్రాప్య యః సమారాధయేద్ భవమ్ |

బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా చ సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ||

కృష్ణాష్టమ్యాం మహాదేవీం తథా కృష్ణచతుర్దశీమ్ |

సంపూజ్య బ్రాహ్మణముఖే సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ||

త్రయోదశ్యాం తథా రాత్రౌ సోపహారం త్రిలోచనమ్ |

ఇష్ట్వేశం ప్రథమే యామే ముచ్యతే సర్వపాతకైః ||

ఏకాదశ్యాం నిరాహారః సమభ్యర్చ్య జనార్దనమ్ |

ద్వాదశ్యాం శుక్లపక్షస్య సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ||

ఉపోషితశ్ చతుర్దశ్యాం కృష్ణపక్షే సమాహితః |

యమాయ ధర్మరాజాయ మృత్యవే చాన్తకాయ చ ||

వైవస్వతాయ కాలాయ సర్వభూతక్షయాయ చ |

ప్రత్యేకం తిలసంయుక్తాన్ దద్యాత్ సప్తోదకాఞ్జలీన్ ||

[౧౬౨] స్నాత్వా నద్యాం తు పూర్వాహ్ణే ముచ్యతే సర్వపాతకైః || ఇతి | (KూPఉ ౧.౨.33.౯౭–౧౦౮)

పైఠీనసిః |

సర్వపాపప్రసక్తో ఽపి ధ్యాయన్ నిమిషమ్ అచ్యుతమ్ |

పునస్ తపస్వీ భవతి పఙ్క్తిపావనపావనః || ఇతి |

చతుర్వింశతిమతే |

మృగారేష్టిః పవిత్రేష్టిస్ త్రిహవిః పావమాన్య అపి |

ఇష్టయః పాపనాశిన్యో వైశ్వానర్యా సమన్వితాః || ఇతి |

కూర్మపురాణే |

అస్మిన్ కలియుగే ఘోరే లోకాః పాపానువర్తినః |

భవిష్యన్తి మహాబాహో వర్ణాశ్రమవివర్జితాః ||

నాన్యత్ పశ్యామి జన్తూనాం ముక్త్వా వారాణసీం పురీమ్ |

సర్వపాపప్రశమనం ప్రాయశ్చిత్తం కలౌ యుగే || ఇతి | (KూPఉ ౧.౧.౨౮.౯–౧౦)

ఇతి సాధారణప్రాయశ్చిత్తాని |

అథ ప్రతిపదోక్తాని ప్రాయశ్చిత్తాని

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

[౧౬3] త్రిరాత్రోపోషితో జప్త్వా బ్రహ్మహా త్వ అఘమర్షణమ్ |

అన్తర్జలే విశుధ్యేత గాం దత్వా చ పయస్వినీమ్ || ఇతి | (YDహ్ 3.30౨)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "బ్రహ్మహా త్రిరాత్రోపోషితో ఽన్తర్జలే ఽఘమర్షణం త్రిర్ ఆవర్తయేత్" ఇతి | ఏతచ్ చ కామకారవిషయమ్ | అకామకారవిషయే తు యమః: "ఏవం బ్రహ్మహత్యాసురాపానసువర్ణస్తేయ-గురుతల్పేషు ప్రాణాయామైః శ్రాన్తో ఽఘమర్షణం జపేత్" ఇతి | బౌధాయనః |

గ్రామాత్ ప్రాచీమ్ ఉదీచీం వా దిశమ్ ఉపనిష్క్రమ్య స్నాతః శుచిర్ ఉదకాన్తే స్థణ్డిలమ్ ఉపలిప్య సకృత్ క్లిన్నవాసాః సకృత్ పూతేన పాణినా ఆదిత్యాభిముఖో ‘ఘమర్షణస్వాధ్యాయమ్ అధీయీత | ప్రాతః శతం మాధ్యాహ్నే శతమ్ అపరాహ్ణే శతమ్ అపరిమితం వా | ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రసృతియావకం ప్రాశ్నీయాత్ | జ్ఞానకృతేభ్యో ‘జ్ఞానకృతేభ్యశ్ చోపపాతకేభ్యః సప్తరాత్రాత్ ప్రముచ్యతే | [౧౬౪] ద్వాదశరాత్రాద్ భ్రూణహననం గురుతల్పగమనం సువర్ణస్తైన్యం సురాపానమ్ ఇతి చ వర్జయిత్వా | ఏకవింశతిరాత్రాత్ తాన్య్ అప్య్ అతితరతి | ఇతి | (BDహ్ ౩.౪.౨–౭)

మనుర్ అపి |

అరణ్యే వా త్రిర్ అభ్యస్య ప్రయతో వేదసంహితామ్ |

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైః పరాకైః శోధితస్ త్రిభిః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౪౮)

బృహద్విష్ణుర్ అపి: “బ్రహ్మహత్యాం కృత్వా ప్రాచీమ్ ఉదీచీం వా దిశమ్ ఉపప్రభూతేనేన్ధనేనాగ్నిం ప్రజ్వాల్యాఘమర్షణేనాష్టసహస్రమ్ ఆజ్యాహుతీర్ జుహుయాత్ తద్ ఏతస్మాత్ పూతో భవతి” ఇతి | ఏతాని కామాకామకారాదిభేదేన వ్యవస్థాపనీయాని | సురాపానే యమ ఆహ: [౧౬౫] “సురాపః కణ్ఠమాత్రమ్ ఉదకమ్ అవతీర్య సుతసోమాత్ ప్రభృతిమ్ ఆదాయోఙ్కారేణాభిమన్త్ర్య పిబేత్ | తతో ‘ప్సు నిమగ్నో మానస్తోకీయం జపేత్” ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యః |

త్రిరాత్రోపోషితో హుత్వా కూష్మాణ్డీభిర్ ఘృతం శుచిః | ఇతి | (YDహ్ ౩.౩౦౪)

మనుః |

కౌత్సం జప్త్వాప ఇత్య్ ఏతద్ వాసిష్ఠం చ ప్రతీత్య్ ఋచమ్ |

మాహిత్రం శుద్ధవత్యశ్ చ సురాపో ‘పి విశుధ్యతి ||

మన్త్రైః శాకలహోమీయైర్ అబ్దం హుత్వా ఘృతం ద్విజః |

సుగుర్వ్ అప్య్ అపహన్త్య్ ఏనో జప్త్వా వా నమ ఇత్య్ ఋచమ్ ||

మహాపాతకసంయుక్తో ‘నుగచ్ఛేద్ గాః సమాహితః |

అభ్యస్యాబ్దం పావమానీర్ భైక్షాహారో విశుధ్యతి || (MDహ్ ౧౧.౨౪౯, ౨౫౬–౫౭)

[౧౬౬] ఇతి | వసిష్ఠః |

సురాం పీత్వాప్సు నిర్మజ్య త్రిః పఠేద్ అఘమర్షణమ్ |

యథాశ్వమేధావభృథస్ తాదృశం మనుర్ అబ్రవీత్ || ఇతి | ౯VఅDహ్ ౨౬.౮)

అత్ర జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యాసానభ్యాసైర్ వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా। సువర్ణస్తేయే శాతాతపః।

మద్యం పీత్వా గురుదారాంశ్ చ గత్వా

స్తేయం కృత్వా బ్రహ్మహత్యాం చ కృత్వా।

భస్మచ్ఛన్నో భస్మశయ్యాం శయానో

రుద్రాధ్యాయీ ముచ్యతే సర్వపాపైః॥ ఇతి। (ŚāS ౧.౭౧)

యమః: "బ్రాహ్మణః సువర్ణస్తేయం కృత్వా హిరణ్యం శాలాయాం ప్రక్షిప్యాప్సు స్నాతో గ్రీవామాత్రమ్ ఉదకం హిరణ్యవర్ణాభిశ్ చతసృభిర్ ఆత్మానమ్ అభ్యుక్ష్య త్రీన్ ప్రాణాయామాన్ కృత్వా తద్ ఏతస్మాత్ పాపాత్ పూతో భవతి" [౧౬౭] ఇతి। బృహస్పతిః।

సకృజ్ జప్త్వాస్యవామీయం శివసంకల్పమ్ ఏవ వా।

అపహృత్య సువర్ణం వా క్షణాద్ భవతి నిర్మలః॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యః।

బ్రాహ్మణః స్వర్ణహారీ తు రుద్రజాపీ జలే స్థితః। ఇతి। (YDh 3.30౪)

జపశ్ చైకాదశకృత్వ ఆర్యః। తద్ ఆహ అత్రిః।

ఏకాదశ గుణాన్ వాపి రుద్రాన్ ఆవర్త్య ధర్మవిత్।

మహాపాపైర్ అపి స్పృష్టో ముచ్యతే నాత్ర సంశయః॥ ఇతి।

గురుతల్పే యాజ్ఞవల్క్యః।

సహస్రశీర్షాజాపి చ ముచ్యతే గురుతల్పగః।

గౌర్ దేయా కర్మణో 'స్యాన్తే పృథగ్ ఏభిః పయస్వినీ॥ ఇతి। (YDh 3.30౫)

యమో 'పి: "అథ గురుతల్పగమనం కృత్వాఘమర్షణమ్ అన్తర్జలే త్రిర్ ఆవర్త్య తద్ ఏతస్మాత్ పాపాత్ పూతో భవతి" [౧౬౮] ఇతి। మనుర్ అపి।

హవిష్యాన్తీయమ్ అభ్యస్య న తమం హ ఇతీతి చ।

జప్త్వా చ పౌరుషం సూక్తం ముచ్యతే గురుతల్పగః॥ ఇతి। (MDh ౧౧.౨౫౧)

సంసర్గీ యేన సహ సంసర్గం కరోతి స తదీయమ్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్, "స తస్యైవ వ్రతం కుర్యాత్" ఇతి పూర్వమ్ ఏవోక్తత్వాత్॥

అథోపపాతకరహస్యప్రాయశ్చిత్తాని

తత్ర యమః।

దశప్రణవసంయుక్తైః ప్రాణాయామైశ్ చతుఃశతైః।

ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యాయాః కిం పునః శేషపాతకైః॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి।

ప్రాణాయామశతం కార్యం సర్వపాపాపనుత్తయే।

ఉపపాతకజాతానామ్ అనాదిష్టస్య చైవ హి॥ (YDh 3.305)

[౧౬౯] ఇతి। మనుర్ అపి।

ఏనసాం స్థూలసూక్ష్మాణాం చికీర్షన్న్ అపనోదనమ్।

అవేత్య ఋచం జపేద్ అబ్దం యత్ కించేదమ్ ఇతీతి చ॥ ఇతి। (MDh ౧౧.౨౫౨)

అత్ర సకృదభ్యాసాదిభేదేన వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా॥

అథ వ్రతలక్షణాని

తత్ర సర్వవ్రతస్య సాధారణాన్య్ అఙ్గాని యాజ్ఞవల్క్య ఆహ।

బ్రహ్మచర్యం దయా క్షాన్తిర్ దానం సత్యమ్ అకల్కతా।

అహింసాస్తేయమాధుర్యే దమశ్ చేతి యమాః స్మృతాః॥

స్నానమౌనోపవాదేజ్యాస్వాధ్యాయోపస్థనిగ్రహాః।

నియమా గురుశుశ్రూషాశౌచాక్రోధాప్రమాదితాః॥ ఇతి। (YDh 3.313–౧౪)

అత్ర బ్రహ్మచర్యం సర్వేన్ద్రియనిగ్రహః। ఉపస్థనిగ్రహో లిఙ్గనిరోధః। తయోర్ గోబలీవర్దన్యాయేన పునరుక్తిః। అకల్కత్వమ్ అకుటిలత్వమ్। [౧౭౦] ఇతి। మనుర్ అపి।

అహింసాం సత్యమ్ అక్రోధమ్ ఆర్జవం చ సమాచరేత్।

త్రిర్ అహ్నో త్రిర్ నిషాయాం చ సవాసా జలమ్ ఆవిశేత్।

స్త్రీశూద్రపతితాంశ్ చైవ నాభిభాషేత కర్హిచిత్ ||

స్థానాసనాభ్యాం విహరేద్ అశక్తో ‘ధః శయీత వా |

బ్రహ్మచారీ వ్రతీ చ స్యాద్ గురుదేవద్విజార్చకః ||

సావిత్రీం చ జపేన్ నిత్యం పవిత్రాణి చ శక్తితః |

సర్వేష్వ్ ఏవ వ్రతేష్వ్ ఏవం ప్రాయశ్చిత్తార్థమ్ ఆదృతః || ఇతి | (MDహ్ ౧౧.౨౨౨–౨౫)

తత్ర ప్రాజాపత్యవ్రతలక్షణమ్ ఆహ హారీతః |

త్ర్యహం సాయం త్ర్యహం ప్రాతస్ త్ర్యహమ్ అద్యాద్ అయాచితమ్ |

పరం త్ర్యహం వాయుభక్షః ఏష కృచ్ఛ్రః ప్రజాపతేః || ఇతి |

మనుర్ అపి |

త్ర్యహం ప్రాతస్ త్ర్యహం సాయం త్ర్యహమ్ అద్యాద్ అయాచితమ్ |

త్ర్యహం పరం తు నాశ్నీయాత్ ప్రాజాపత్యం చరన్ ద్విజః || (MDహ్ ౧౧.౨౧౧)

[౧౭౧] ఇతి | అస్యైవాధికారిభేదేన ప్రయోగాన్తరమ్ ఆహ వసిష్ఠః |

అహః ప్రాతర్ అహర్ నక్తమ్ అహర్ ఏకమ్ అయాచితమ్ |

అహః పరాకం తత్రైకమ్ ఏవం చతురహౌ పరౌ ||

అనుగ్రహార్థం విప్రాణాం మనుర్ ధర్మభృతాం వరః |

బాలవృద్ధాతురాణాం చ శిశుకృచ్ఛ్రమ్ ఉవాచ హ || ఇతి | (VఅDహ్ ౨౩.౪౨–౪౩)

ఏతద్ ఉభయమ్ అపి ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం దర్శయతి యాజ్ఞవల్క్యః |

ఏకభక్తేన నక్తేన తథైవాయాచితేన చ |

ఉపవాసేన చైకేన పాదకృచ్ఛ్రః ప్రకీర్తితః ||

యథా కథంచిత్ త్రిగుణః ప్రాజాపత్యో ‘యమ్ ఉచ్యతే || (YDహ్ ౩.౩౧౮–౨౦)

[౧౭౨] ఇతి | ఏకభక్తేన దివైవ సకృద్ భోజనేన | నక్తేన రాత్రౌ సకృద్భోజనేన | అయాచితేన న విద్యతే యాచితం యస్మిన్ భోజనే తద్ అయాచితమ్ తేన | అత్ర కాలవిశేషాప్రతీతేర్ దివా రాత్రౌ వా సకృద్భోజనేన | ఉపవాసేన చైకేన ఏకస్మిన్ దినే ‘నశనేన చ పాదకృచ్ఛ్రో భవతి | అయమ్ ఏవ పాదకృచ్ఛ్రః స్వస్థానవివృద్ధ్యా వా దణ్డకలితవద్ ఆవృత్త్యా వా యథా కథంచిత్

త్రిగుణః త్రిర్ అభ్యస్తః ప్రాజాపత్య ఇత్య్ ఉచ్యతే ఇత్య్ అర్థః। ఏకభక్తాదిషు గ్రాససంఖ్యా ఆపస్తమ్బేన దర్శితా।

సాయం ద్వావింశతిర్ గ్రాసాః ప్రాతః షడ్వింశతిః స్మృతాః।

చతుర్వింశతిర్ అయాచ్యాః పరం నిరశనం స్మృతమ్॥ ఇతి।

తత్పరిమాణమ్ అపి తేనైవోక్తమ్।

కుక్కుటాణ్డప్రమాణం తు యథా వాస్యం విశేత్ సుఖమ్। ఇతి।

చతుర్వింశతిమతే తు ప్రకారాన్తరేణ సంఖ్యా శ్రూయతే।

ప్రాతస్ తు ద్వాదశ గ్రాసాః సాయం పఞ్చదశైవ తు।

అయాచితే చ ద్వావ్ అష్టౌ పరం వై మారుతాశనః॥ ఇతి।

అత్ర శక్త్యపేక్షయా వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా। ఆపస్తమ్బస్ తు చతురః పాదకృచ్ఛ్రాన్ కృత్వా తేషాం వర్ణభేదేన వ్యవస్థామ్ ఆహ।

[౧౭౩] త్ర్యహం నిరశనం పాదః పాదశ్ చాయాచితం త్ర్యహమ్।

సాయం త్ర్యహం తథా పాదః పాదః ప్రాతస్ తథా త్ర్యహమ్॥

ప్రాతః పాదం చరేచ్ ఛూద్రః సాయం వైశ్యస్య దాపయేత్।

అయాచితం తు రాజన్యే త్రిరాత్రం బ్రాహ్మణే స్మృతమ్॥ ఇతి।

అర్ధకృచ్ఛ్రపాదోనకృచ్ఛ్రయోర్ అపి స్వరూపం స ఏవాహ।

సాయం ప్రాతర్ దినార్ధం స్యాత్ పాదోనం నక్తవర్జితమ్। ఇతి।

అయమ్ అర్థః। అయాచితోపవాసత్ర్యహద్వయానుష్ఠానే నార్ధకృచ్ఛ్రో భవతి। నక్తత్ర్యహవ్యతిరిక్తత్ర్యహత్రయానుష్ఠానేన పాదోనకృచ్ఛ్రో భవతి। అర్ధకృచ్ఛ్రప్రకారో ‘పి తేనైవోక్తః।

సాయం ప్రాతస్ తథైవోక్తం దినద్వయమ్ అయాచితమ్।

దినద్వయం తు నాశ్నీయాత్ కృచ్ఛ్రార్ధం తద్ విధీయతే॥

[౧౭౪] ఇతి। అత్రాపి శక్త్యపేక్షయా వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా। యత్ తు జపహోమాదిబహ్వఙ్గసహితం ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రం గౌతమేనాభిహితమ్

హవిష్యాన్ ప్రాతరాశాన్ భుక్త్వా తిస్రో రాత్రీర్ నాశ్నీయాత్। అథాపరం త్ర్యహం నక్తం భుఞ్జీత। అథాపరం త్ర్యహం న కంచన యాచేత। అథాపరం త్ర్యహమ్ ఉపవసేత్। తిష్ఠేద్ అహని,

రాత్రావ్ ఆసీత | క్షిప్రకామః | సత్యం వదేత్ | అనార్యైర్ న సంభాషేత | రౌరవయౌధాజపే నిత్యం ప్రయుఞ్జీత | అనుసవనమ్ ఉదకోపస్పర్శనమ్ ఆపోహిష్ఠేతి తిసృభిః పవిత్రవతీభిర్ మార్జయీత | హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకా ఇత్య్ అష్టాభిః | అథోదకతర్పణమ్ | ఓం నమో హమాయ మోహమాయ సంహమాయ ధున్వతే తాపమాయ పునర్వసవే | నమో నమో [౧౭౫] మౌఞ్జాయోర్మ్యాయ వసువిన్దాయ సర్వవిన్దాయ నమో నమః పారాయ సుపారాయ మహాపారాయ పారదాయ పారయిష్ణవే | నమో నమో రుద్రాయ పశుపతయే మహతే దేవాయ త్ర్యమ్బకాయైకచరాయాధిపతయే హరాయ శర్వాయేశానాయోగ్రాయ వజ్రిణే ఘృణినే కపర్దినే | నమో నమః సూర్యాయాదిత్యాయ | నమో నమో నీలగ్రీవాయ శితికణ్ఠాయ | నమో నమః కృష్ణాయ పిఙ్గలాయ | నమో నమో జ్యేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ వృద్ధాయేన్ద్రాయ హరికేశాయోర్ధ్వరేతసే | నమో నమః సత్యాయ పావకాయ పావకవర్ణాయ కామాయ కామరూపాయ | నమో నమో దీప్తాయ దీప్తరూపిణే | నమో నమస్ తీక్ష్ణాయ తీక్ష్ణరూపిణే | నమో నమః సౌమ్యాయ సుపురుషాయ మహాపురుషాయ మధ్యమపురుషాయ ఉత్తమపురుషాయ బ్రహ్మచారిణే | [౧౭౬] నమో నమశ్ చన్ద్రలలాటాయ కృత్తివాససే పినాకహస్తాయ నమో నమ ఇతి | ఏతద్ ఏవాదిత్యోపస్థానమ్ | ఏతా ఏవాజ్యాహుతయః | ద్వాదశరాత్రస్యాన్తే చరుం శ్రపయిత్వైతాభ్యో దేవతాభ్యో జుహుయాత్ | అగ్నయే స్వాహా సోమాయ స్వాహా అగ్నీషోమాభ్యామ్ ఇన్ద్రాగ్నిభ్యామ్ ఇన్ద్రాయ విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో బ్రహ్మణే ప్రజాపతయే అగ్నయే స్విష్టకృతే ఇతి | అన్తే బ్రాహ్మణభోజనమ్ || ఇతి | (GDహ ౨౭.౨–౨౯)

హవిష్యానిత్యాద్య్ ఉపవసేద్ ఇత్యన్తేన ప్రాజాపత్యస్య స్వరూపమ్ ఉక్తమ్ | తిష్ఠేద్ ఇత్యాదినా తస్యైవేతికర్తవ్యతోచ్యతే | అహని తిష్ఠేద్ ఇత్యన్తేన భోజనాద్యవిరుద్ధకాలేషు అహర్ ఉత్థిత ఏవ స్యాత్ | రాత్రావ్ ఆసీతేత్యన్తేన నిద్రాయా ఆవశ్యకత్వాత్ తామ్ ఆసీన ఏవ సేవేతేత్య్ ఉక్తం భవతి | క్షిప్రకామో ʻపి భవేత్ | శీఘ్రం శుద్ధః స్యామ్ ఇతి సంజాతకామో ʻపి భవేద్ ఇత్య్ అర్థః | అథ వా శీఘ్రం శుద్ధికామో ʻహని తిష్ఠేద్ రాత్రావ్ ఆసీతేత్య్ అర్థః |

[౧౭౭] ఏవం సత్యం వదేద్ ఇత్యాద్యఙ్గకలాపే క్షిప్రకామ ఇతి అధికారివిశేషణమ్ అనుషఞ్జనీయమ్ | అనేన యః శనైః శనైః శుద్ధో భవామీతి మన్యతే తస్య నాయం నియమ ఇతి అవగమ్యతే | రౌరవయౌధాజపే సామనీ | నమో హమాయేత్యాదయస్ త్రయోదశ్ మన్త్రాస్ తర్పణసూర్యోపస్థానాజ్యహోమేషు ద్రష్టవ్యాః | అథ వా సంప్రదానవిభక్త్యన్తాః షట్పఞ్చాశన్ మన్త్రాః | తర్పణమ్ అనుసవనం కర్తవ్యమ్, స్నానాఙ్గత్వాత్ తర్పణస్య | తథా చ భృగుః |

> నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం త్రిధం స్నానమ్ ఉచ్యతే |
>
> తర్పణం త్రివిధస్యాఙ్గమ్ ఏష ఏవ విధిః సదా || ఇతి |

ఆదిత్యోపస్థానాజ్యహోమౌ తు ప్రతిదినం సకృత్ సకృత్ కార్యౌ, “అథోదకతర్పణమ్ ఆదిత్యోపస్థానమ్ ఆజ్యహోమశ్ చ” ఇత్ వక్తవ్యే, “ఏతద్ ఏవాదిత్యోపస్థానమ్ | ఏతా ఏవాజ్యాహుతయః” ఇతి పృథగ్యోగకరణాత్ | శిష్టం స్పష్టమ్ | ఏతద్ హారీతాద్యుక్త-[౧౭౮]-జపహోమాద్యఙ్గరహితప్రాజాపత్యద్వయస్థానే వేదితవ్యమ్, బహుప్రయాససాధ్యత్వేనాతిగురుత్వాత్ | అథ వా యేషాం శూద్రాదీనాం మన్త్రాధికారో నాస్తి తేషాం జపహోమాదిరహితం ప్రాజాపత్యం వేదితవ్యమ్ | అత ఏవోక్తమ్ అఙ్గిరసా |

తస్మాచ్ ఛూద్రం సమాసాద్య సదా ధర్మపథే స్థితమ్ |

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రదాతవ్యం జపహోమవివర్జితమ్ || ఇతి |

యేషాం బ్రాహ్మణాదీనాం జపహోమాదిష్వ్ అధికారస్ తేషాం గౌతమోక్తం వేదితవ్యమ్ ||

అథాతికృచ్ఛ్రః

తస్య లక్షణమ్ ఉక్తం చతుర్వింశతిమతే |

ఏకైకం గ్రాసమ్ అశ్నీయాత్ త్ర్యహాణి త్రీణి పూర్వవత్ |

త్ర్యహం చోపవసేన్ నిత్యమ్ అతికృచ్ఛ్రం చరన్ ద్విజః || ఇతి |

ఏకభక్తనక్తాయాచితదివసేషు నవస్వ్ ఏకైకం గ్రాసమ్ అశ్నీయాత్ త్ర్యహం చోపవసేత్ | ఏవం చాతికృచ్ఛ్రో భవతీత్య్ అర్థః | యత్ తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

అయమ్ ఏవాతికృచ్ఛ్రః స్యాత్ పాణిపూరాన్నభోజనః | (YDహ్ 3.3౨౦)

[౧౭౯] ఇతి – అయమ్ ఏవ ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రః ఏకభకనక్తాయాచితదివసేషు నవసు పాణిపూరాన్నభోజనయుక్తో ‘తికృచ్ఛ్రో భవతీత్య్ అర్థః – తద్ ఏతద్ అశక్తవిషయమ్ | పాణిపూరాన్నస్య గ్రాసపరిమితాద్ అన్నాద్ అధికపరిమాణత్వాత్ ||

అథ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః

తస్య లక్షణం యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్ |

కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః పయసా దివసాన్ ఏకవింశతిమ్ | ఇతి | (YDహ్ 3.3౨౧)

విష్ణుర్ అపి: “కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః పయసా దివసాన్ ఏకవింశతిక్షపణమ్” ఇతి (VఇDహ్ ४६.౧3) | యత్ తు గౌతమః: “అబ్భక్షస్ తృతీయః స కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః” (GDహ్ ౨౭.3౨) ఇతి, – ఏకభక్తనక్తాయాచితదివసేషు యో భోజనకాలః తస్మిన్న్ ఏవ కాలే కేవలమ్ ఉదకేన వర్తనం కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రో భవతీతి – తద్ ఏతచ్ ఛక్తవిషయమ్ | అతికృచ్ఛ్రకృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రయోర్ అపి ప్రాజాపత్యకృచ్ఛ్రోక్తేతికర్తవ్యతా ద్రష్టవ్యా, [౧౮౦] “ఏతేనైవ కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ వ్యాఖ్యాతౌ” (GDహ్ ౨౭.3౧) ఇతి గౌతమస్మరణాత్ | పరాకలక్షణమ్ ఆహ యమః |

> ద్వాదశాహం నిరాహారో యథాత్మా సంశితవ్రతః |
>
> కృచ్ఛ్రః ప్రాకమామైష సర్వపాపప్రణాశనః || ఇతి |

పర్ణకృచ్ఛ్రలక్షణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

> పర్ణోదుమ్బరరాజీవబిల్వపత్రకోశోదకైః |
>
> ప్రత్యేకం పర్యహం పీతైః పర్ణకృచ్ఛ్ర ఉదాహృతః || (YDహ్ 3.3౧౭)

[౧౮౧] ఇతి | పలాశోదుమ్బరారవిన్దబిల్వపర్ణానామ్ ఏకైకేన క్వథితమ్ ఉదకం ప్రత్యహం పిబేత్ | కుశోదకం చైకస్మిన్న్ అహనీతి | పర్ణకృచ్ఛ్రస్య లక్షణాన్తరమ్ ఆహ యమః |

> ఏతాన్య్ ఏవ సమస్తాని త్రిరాత్రోపోషితః శుచిః |
>
> క్వాథయిత్వా పిబేద్ అద్భిః పర్ణకృచ్ఛ్రో విధీయతే || ఇతి |

యదా పలాశాదిపత్రాణ్య్ ఏకీకృత్యామ్బసా క్వాథయిత్వా త్రిరాత్రోపవాసాన్తే క్వథితం తత్ పిబేద్ తదా పర్ణకృచ్ఛ్రో భవతీత్య్ అర్థః | ఫలకృచ్ఛ్రాదీనాం స్వరూపమ్ ఆహ మార్కణ్డేయః |

> ఫలైర్ మాసేన కథితః ఫలకృచ్ఛ్రో మనీషిభిః |
>
> శ్రీకృచ్ఛ్రః శ్రీఫలైః ప్రోక్తః పద్మాక్షైర్ అపరస్ తథా ||
>
> మాసేనామలకైర్ ఏవం శ్రీకృచ్ఛ్రమ్ అపరం స్మృతమ్ |
>
> పత్రైర్ మతః పత్రకృచ్ఛ్రః పుష్పైర్ తత్కృచ్ఛ్ర ఉచ్యతే ||
>
> మూలకృచ్ఛ్రః స్మృతో మూలైస్ తోయకృచ్ఛ్రో జలేన తు || ఇతి |

యదా బిల్వాదిఫలాన్య్ అమ్బసా క్వాథయిత్వా మాసమ్ ఏకం తద్ అమ్భః పిబతి తదా ఫలకృచ్ఛ్రో భవతి | యదా బిల్వపద్మాక్షమూలానామ్ అన్యతమస్య క్వాథం మాసం పిబేత్ తదా పత్రపుష్పమూలకృచ్ఛ్రాణి భవన్తి | [౧౮౨] వారుణక్రృచ్ఛ్రయోర్ లక్షణమ్ ఆహ యమః |

> బ్రహ్మచారీ జితక్రోధో మాసే ‘ప్య్ ఉదకసక్తుకాన్ |

పిబేచ్ చ నియతాహారః కృచ్ఛ్రం వారుణమ్ ఉచ్యతే ||

త్ర్యహం పిబేత్ తు గోమూత్రం త్ర్యహం వై గోమయం పిబేత్ |

త్ర్యహం వై యావకేనైవ స్త్రీకృచ్ఛ్రం హ్య్ ఏతద్ ఉచ్యతే || ఇతి | (YఅSమ్ ౫.3౧)

సౌమ్యకృచ్ఛ్రస్వరూపమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

పిణ్యాకాచామతక్రామ్బుసక్తూనాం ప్రతివాసరమ్ |

ఏకరాత్రోపవాసశ్ చ కృచ్ఛ్రః సౌమ్యో ఽయమ్ ఉచ్యతే || ఇతి | (YDహ్ 3.3౨౨)

ఆచామ్ ఓదననిఃస్రావః | పిణ్యాకాదీనాం పఞ్చానామ్ ఏకైకం ప్రతిదినమ్ ఉపభుజ్య షష్ఠే ఽహన్య్ ఉపవసేత్ | ఏష సౌమ్యకృచ్ఛ్రః | యత్ తు జాబాలేన చతురహవ్యాపీ సౌమ్యకృచ్ఛ్ర ఇత్య్ ఉక్తమ్,

[౧౮3] పిణ్యాకం సక్తవస్ తక్రం చోదకసక్తవః |

త్రిరాత్రమ్ ఉపవాసశ్ చ తులాపురుష ఉచ్యతే || ఇతి |

సో ఽయమ్ అష్టదివససాధ్యః | యాజ్ఞవల్క్యస్ తు పఞ్చదశదివససాధ్యమ్ ఆహ |

ఏషాం త్రిరాత్రమ్ అభ్యాసాద్ ఏకైకస్య యథాక్రమమ్ |

తులాపురుష ఇత్య్ ఏవ జ్ఞేయః పఞ్చదశాహికః || ఇతి | (YDహ్ 3.3౨3)

ఏషాం ప్రకృతానాం పిణ్యాకాదీనాం పఞ్చద్రవ్యాణామ్ | యమస్ త్వ్ ఏకవింశతిదివససాధ్యమ్ ఆహ |

ఆచామమ్ అథ పిణ్యాకం తక్రం చోదకసక్తుకాన్ |

[౧౮౪] త్ర్యహం త్ర్యహం ప్రభుఞ్జానో వాయుభక్షస్ త్ర్యహద్వయమ్ ||

ఏకవింశతిరాత్రస్ తు తులాపురుష ఉచ్యతే ||

ఇతి, తద్ ఏతత్ త్రయం పాపతారతమ్యవిషయతయా వ్యవస్థాపనీయమ్ | అత్రేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ హారీతః |

అథాతస్ త్రిణయనోక్తస్య తులాపురుషస్య కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః |

అయాజ్యయాజనం కృత్వా ప్రాశ్య మూత్రపురీషయోః |

అప్రతిగ్రాహ్యమ్ ఆదాయ యాజయిత్వా వినిన్దితాన్ ||

వినాయకోపసృష్టస్య మహావ్యాధిహతస్య చ |

ఏతత్ కృచ్ఛ్రం తులాపూర్వం మహాపాతకనాశనమ్ ॥
స్వర్గద్వారమ్ ఇదం పుణ్యం మహాదేవేన నిర్మితమ్ ।
ఆచామమ్ అథ పిణ్యాకం తక్రం చోదకసక్తుకాన్ ॥
త్ర్యహం త్ర్యహం ప్రయుఞ్జానో వాయుభక్షస్ త్ర్యహద్వయమ్ ।
వాచా కాయేన మనసా కృతాని వివిధాని చ ॥

[౧౮౫] ఆచామస్ తాని నిర్హన్తి నవశ్రాద్ధం చ సూతకమ్ ।
తైక్ష్ణ్యం చ దారుణం చైతత్ కేశకీటహతం చ యత్ ॥
ఆఖోర్ మూత్రపురీషం చ బ్రహ్మహస్పృష్టమ్ ఏవ చ ।
పిణ్యాకస్ తాని నిర్హన్తి అస్థి భిత్త్వా తు యత్ స్థితమ్ ॥
ఆహారేషు చ యే దోషాః స్నేహదోషాశ్ చ యే క్వచిత్ ।
ఖరోష్ట్రముఖసంస్పృష్టమ్ ఉగ్రసంస్పృష్టమ్ ఏవ చ ॥
తక్రేణ తాని నిర్హన్తి యచ్ చాన్యత్ శ్వావలోకితమ్ ।
కానకాశ్వతిలాగావో భూమిర్ ఆచ్ఛాదనం స్త్రియః ॥
సర్వం పునాతి ధర్మాత్మా గూఢం చోదకసక్తుభిః ॥

బ్రహ్మహత్యాం భ్రూణహత్యాం స్వర్ణస్తేయం సురాపానం గురుదారాభిగమనం కన్యాదూషణం క్లీబాభిగమనమ్ ఉదక్యాభిగమనం వాయుభక్షః పునాతి ।

[౧౮౬] గన్ధోశీరమయౌ కార్యౌ పురుషౌ పలసంమితౌ ।
నదీమృత్తికయా వాపి పురుషౌ ద్వౌ చ కారయేత్ ॥
మహాపశుర్ యేన శరేణ విద్ధో
యద్ వా శస్త్రమ్ ఉభయతో యచ్ చ లక్ష్యమ్ ।
తేనాయసీం సుకృతాం కారయిత్వా
ప్రాదేసమాత్రామ్ ఉభయతో జాతశిక్యామ్ ॥
సౌవర్ణీం రాజతీం వాపి తులాం దేవీం తు కారయేత్ ।
తస్యాలాభే తులా కార్యా యథా వాప్య ఉపపద్యతే ॥

యః పురుషః పిఙ్గలో బభ్రుర్ హలముసలచక్రపాణిస్తమహ (?) పిఙ్గలం చక్రహలముసలశూలవజ్రపాణిమ్ ఆవాహయామి । స్వత ఏహి సూత ఏహి స్వయామ ఏహి నాగ ఏహి కృష్ణాజిన ఏహి । [౧౮౭] స్వాగతమ్ అను స్వాగతమ్ । భగవతే తులాపురుషాయ మహాదేవాయేదమ్ ఆసనమ్ ఇదం పాద్యమ్ ఇదమ్ ఆచమనీయమ్ ఇదం గన్ధమాల్యధూపదీపనైవేద్యం ప్రతిగృహాణ ప్రసీద దేవ తుభ్యం నమః । అక్రుద్ధః సుమనా భవ । అథ తులామ్ అభిమన్త్రయేత్ । ఋషిసత్యం బ్రహ్మసత్యం దేవసత్యం అన్తఃసత్యం తేన సత్యేన సత్యవాదిని ।

> దేశానాం సంపదం బ్రూహి కం దేశం వర్ధయిష్యసి ।
>
> బీజానాం సంపదం బ్రూహి కిం బీజం వర్ధయిష్యసి ।
>
> రాజ్ఞాం చ సంపదం బ్రూహి కం నృపం వర్ధయిష్యతి ॥
>
> అస్మాకం సంపదం బ్రూహి కిమ్ అస్మాకం భవిష్యతి ।
>
> యదా తు గురుమ్ ఆత్మానమ్ అసకృత్ తులయా ధృతమ్ ।
>
> పరం చైవ లఘుం మన్యేత్ తదా కర్మ సమారభేత్ ॥

అగ్నయే పృథివ్యధిపతయే స్వాహా । వాయవే ‘న్తరిక్షాధిపతయే స్వాహా । [౧౮౮] సూర్యాయ దివో’ధిపతయే స్వాహా । సోమాయ నక్షత్రాధిపతయే స్వాహా । వాసుకయే నాగాధిపతయే స్వాహా । కుబేరాయ యక్షాధిపతయే స్వాహా । ఇన్ద్రాయ దేవాధిపతయే స్వాహా । బ్రహ్మణే త్రైలోక్యాధిపతయే స్వాహా । దేవ్యై భగాధిపతయే స్వాహా । సాలకటఙ్కటాయ స్వాహా । కూష్మాణ్డరాజపుత్రాయ స్వాహా । వినాయకాయ స్వాహా । మహావినాయకాయ స్వాహా । మహామహావినాయకాయ స్వాహా । వక్రతుణ్డాయ గణానాం పతయే స్వాహా । ధర్మాయ స్వాహా । అధర్మాయ స్వాహా । తులాయై స్వాహా । [౧౮౯] తులాపురుషాయ స్వాహా । దేవ్యై పునరాగమనాయ స్వాహా । సకృచ్ చరిత్వా శుచిః పుత్ర్యః కర్మణ్యో భవతి । ద్వితీయం చరిత్వా గాణపత్యం ప్రాప్నోతి । త్రిశ్ చరిత్వా మహాదేవస్యావసథం ప్రాప్నోతి । ఆషాఢ్యాం కార్త్తిక్యాం వా ఫాల్గున్యాం వా పుణ్యే నక్షత్రే ఏషా విహితో ధర్మః ॥ ఇతి ।

(Hఆర్Sమ్ ౨౮.౬౧–౧౧౫)

అథ కృచ్ఛ్రాః

వారుణకృచ్ఛ్రః

తత్ర వారుణకృచ్ఛ్రమ్ ఆహ యమః ।

బ్రహ్మచారీ జితక్రోధో మాసే ‘ప్య్ ఉదకసక్తుకాన్ ।

పిబేచ్ చ నియతాహారః కృచ్ఛ్రం వారుణమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

అథాఘమర్షనకృచ్ఛ్రః

అఘమర్షణకృచ్ఛ్రమ్ ఆహ విష్ణుః: “అథ కృచ్ఛ్రాణి భవన్తి । త్ర్యహం నాశ్నీయాత్ । [౧౮౦] ప్రత్యహం చ త్రిషవణం స్నానమ్ ఆచరేత్ । మగ్నస్ త్రిర్ అఘమర్షణం జపేత్ । దివా స్థితస్ తిష్ఠేత్ । రాత్రావ్ ఆసీత । కర్మణో ‘న్తే పయస్వినీం దద్యాత్ । ఇత్య్ అఘమర్షణమ్” ఇతి (VఇDహ్ ౪౬.౧–౮) । శఙ్ఖస్ తు ప్రకారాన్తరేణాఘమర్షణకృచ్ఛ్రమ్ ఆహ ।

త్ర్యహం త్రిషవణస్నాయీ మౌనీ స్యాద్ అఘమర్షణమ్ ।

మనసా త్రిః పఠేద్ అప్సు న భుఞ్జీత దినత్రయమ్ ॥

వీరాసనం సదా తిష్ఠేత్ గా చ దద్యాత్ పయస్వినీమ్ ।

అఘమర్షణమ్ ఇత్య్ ఏతద్ వ్రతం సర్వాఘసూదనమ్ ॥ ఇతి । (Sఅజ్Sమ్ ౧౮.౧–౨)

అథ యజ్ఞకృచ్ఛ్రః

తత్రాహ అఙ్గిరాః ।

యుక్తస్ త్రిషవణస్నాయీ సంయతో మౌనమ్ ఆస్థితః ।

ప్రాతఃస్నానస్మారమ్భం కుర్యాజ్ జప్యం చ నిత్యశః ॥

[౧౮౧] సావిత్రీం వ్యాహృతీశ్ చైవ జపేద్ అష్టసహస్రకమ్ ।

ఓంకారమ్ ఆదితః కృత్వా రూపే రూపే తథాన్తతః ॥

భూమౌ వీరాసనే యుక్తః కుర్యాజ్ జప్యం సుసంయతః ।

ఆసీనశ్ చ స్థితో వాపి పిబేద్ గవ్యం పయః సకృత్ ||
గవ్యస్య పయసో ‘లాభే గవ్యమ్ ఏవ భవేద్ దధి |
దధ్నో ‘భావే భవేత్ తక్రం తక్రాభావే తు యావకమ్ ||
ఏషామ్ అన్యతమం యద్ యద్ ఉపపద్యేత తత్ పిబేత్ |
గోమూత్రేణ సమాయుక్తం యావకం చోపయోజయేత్ ||
ఏకాహేన తు కృచ్ఛ్రో ‘యమ్ ఉక్తస్ త్వ్ అఙ్గిరసా స్వయమ్ |
సర్వపాపహరో దివ్యో నామ్నా యజ్ఞ ఇతి స్మృతః||
ఏతత్ పాతకయుక్తానాం తథా చాప్య్ ఉపపాతకైః |
మహద్భిశ్ చాపి యుక్తానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ ఇదం శుభమ్ || ఇతి |

అథ దేవకృచ్ఛ్రః

దేవకృతం కృచ్ఛ్రం దర్శయతి యమః |
యవాగూం యావకం శాకం క్షీరం దధి ఘృతం తథా |
త్ర్యహం త్ర్యహం తు ప్రాశ్నీయాద్ వాయుభక్షః పరం త్ర్యహమ్ ||
[౧౯౨] కృచ్ఛ్రం దేవకృతం నామ సర్వకల్మషనాశనమ్ |
మరుద్భిర్ వసుభీ రుద్రైర్ ఆదిత్యైశ్ చరితం వ్రతమ్ ||
వ్రతస్యాస్య ప్రభావేన విరజస్కా హి తే ‘భవన్ || ఇతి |

అథ యావకకృచ్ఛ్రః

యావకకృచ్ఛ్రమ్ ఆహ శఙ్ఖః |
గోపురీషయవాభ్యాసో మాసమ్ ఏకం సమాహితః |
వ్రతం తు యావకం కుర్యాత్ సర్వపాపనుత్తయే || ఇతి | (శఙ్ఖస్మ్ ౧౮.౧౦)

దేవలో ‘పి: “యవానామ్ అప్సు సాధితానాం సప్తరాత్రం పక్షం మాసం వా పాశనం యావకః। ఏతేన యావకపాయసౌదకాని వ్యాఖ్యాతాని। యావకపాయసౌదకాని ప్రాజాపత్యవిధానేన వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి॥ ఇతి।

అథ ప్రసృతియావకకృచ్ఛ్రః

అథ ప్రసృతియావకః। తత్ర హారీతః:

య ఆత్మకృతైః కర్మభిర్ గురుమ్ ఆత్మానం పశ్యేత్ ఆత్మార్థం ప్రసృతియావకం శ్రపయేత్। తతో ‘గ్నౌ [౧౯౩] జుహుయాత్। తద్ ఏవ బలికర్మ। శృతం చాభిమన్త్రయేత్।

యవో ‘సి ధాన్యరాజో వా వారుణో మధుసంయుతః।

నిర్ణోదః సర్వపాపానాం పవిత్రమ్ ఋషిభిః స్మృతమ్॥

ఘృతం యవా మధు యవా ఆపోహిష్ఠామృతం యవాః।

సర్వం పునన్తు మే పాపం యన్ మయా దుష్కృతం కృతమ్॥

వాచా కృతం కర్మకృతం మనసా దుర్విచిన్తితమ్।

అలక్ష్మీం కాలకర్ణీం చ సర్వం పునీత మే యవాః॥

మాతాపిత్రోర్ అశుశ్రూషాం యౌవనే కారితాం తథా।

శ్వసూకరావలీఢం చ ఉచ్ఛిష్టోపహతం చ యత్॥

సువర్ణస్తేయం వ్రాత్యత్వం బాలత్వాద్ ఆత్మనస్ తథా।

బ్రాహ్మణానాం పరీవాదం సర్వం పునీత మే యవాః॥

శ్రప్యమాణే రక్షాం కుర్యాత్। నమో రుద్రాయ భూతాధ్పతయే ద్యౌః సావిత్రీ మానసోకేతి పాత్రే త్రిర్ నిషిచ్య “యే దేవా మనోజాతా మనోయుజః సుదక్షా దక్షపితరస్ తే నః పాన్తు తే నో ‘వన్తు తేభ్యో నమస్ తేభ్యః [౧౯౪] స్వాహా” ఇత్య్ ఆత్మని జుహుయాత్। త్రిరాత్రమ్ ఏవార్థార్థీ। పాపకృత్ షడ్రాత్రం పీత్వా పూతో భవతి। సప్తరాత్రం మహాపాతకీ। ద్వాదశరాత్రం పీత్వా సర్వం పురుషకృతం పాపం నిర్దహతి। నిఃసృతానాం యవానామ్ ఏకవింశతిరాత్రం పీత్వా గణాన్ పశ్యతి। గణాధిపతిం పశ్యతి। విద్యాం పశ్యతి। విద్యాధిపతిం పశ్యతి। యో ‘శ్నీయాద్ యావకం పక్వం గోమూత్రే సకృద్ దధిక్షీరసర్పిః ప్రముచ్యతే సో ‘హంసః క్షణాద్ ఇత్య్ ఆహ భగవాన్ మైత్రావరుణిః। ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౮.౩౨–౪౮)

ఇత్థం ప్రాజాపత్యాదివ్రతాని నిరూపితాని।

అథ వ్రతగ్రహణప్రకారః

తత్ర విష్ణుః।

సర్వపాపేషు సర్వేషాం వ్రతానాం విధిపూర్వకమ్।

గ్రహణం సంప్రవక్ష్యామి ప్రాయశ్చిత్తే చికీర్షితే॥

[౧౯౫] దినాన్తే నఖరోమాదీన్ ప్రవాప్య స్నానమ్ ఆచరేత్।

భస్మగోమయమృద్వారిపఞ్చగవ్యాదికల్పితైః॥

మలాపకర్షణం కార్యం బాహ్యశౌచోపసిద్ధయే।

దన్తధావనపూర్వేణ పఞ్చగవ్యేన సంయుతమ్॥

వ్రతం నిశాముఖే గ్రాహ్యం బహిస్తారకదర్శనే।

ఆచమ్యాతః పరం మౌనీ ద్యాయన్ దుష్కృతమ్ ఆత్మనః॥

మనఃసంతాపనం తీవ్రమ్ ఉద్వహేచ్ ఛోకమ్ అన్తతః। ఇతి। (VఇDహ్ ౩.౨౧–౨౫)

బహిః గ్రామాన్ నిష్క్రమ్యేత్య్ అర్థః। పూర్వేద్యుర్ నిశాముఖే వ్రతం పరిషదుద్దిష్టప్రకారేణ సంకల్ప్య పరేద్యుస్ త్రిషవణస్నానప్రాతర్హోమాద్యఙ్గసహితం వ్రతమ్ అనుష్ఠాతుమ్ ఆరభేత్। ప్రాతర్హోమాద్యఙ్గాని చ జాబాలేన దర్శితాని।

ఆరమ్భే సర్వకృచ్ఛ్రాణాం సమాప్తౌ చ విశేషతః।

ఆజ్యేనైవ హి శాలాగ్నౌ జుహుయాద్ ఆహుతీః పృథక్॥

శ్రాద్ధం కుర్యాద్ వ్రతాన్తే చ గోహిరణ్యాదిదక్షిణామ్॥ ఇతి।

యమో ‘పి।

పశ్చాత్తాపో నిర్వృత్తిశ్ చ స్నానం చాఙ్గతయోదితమ్।

నైమిత్తికానాం సర్వేషాం వ్రతానాం విధిపూర్వకమ్॥

[౧౯౬]గాత్రాభ్యఙ్గం శిరో ‘భ్యఙ్గం తామ్బూలమ్ అనులేపనమ్।

వ్రతస్థో వర్జయేత్ సర్వం యచ్ చాన్యద్ బలరాగకృత్॥ ఇతి। (YమSమ్ ౬.౧౪)

గృహీతస్య వ్రతస్యాసమాపనే ప్రత్యవాయమ్ ఆహ ఛాగలేయః।

పూర్వం వ్రతం గృహీత్వా తు నాచరేత్ కామతో హి యః।

జీవన్ భవతి చాణ్డాలో మృతః శ్వా చాభిజాయతే॥ ఇతి॥

అథ ప్రత్యామ్నాయాః

అథ పూర్వోక్తానాం వ్రతానాం కేనచిన్ నిమిత్తేనానుష్ఠానాశక్తౌ యథాయోగం ప్రత్యామ్నాయా ఉచ్యన్తే। తత్ర ప్రాజాపత్యస్య ప్రత్యామ్నాయాశ్ చతుర్వింశతిమతే దర్శితాః।

కృచ్ఛ్రో దేవ్యయుతం చైవ ప్రాణాయామశతద్వయమ్।

తిలహోమసహస్రం తు వేదపారాయణం తథా॥

విప్రా ద్వాదశ వా భోజ్యాః పావకేష్టిస్ తథైవ చ।

అథ వా పావమానేష్టిః సమాన్య ఆహుర్ మనీషిణః॥ ఇతి।

స్మృత్యన్తరే ‘పి।

[౧౯౭] కృచ్ఛ్రో ‘యుతం తు గాయత్ర్యా ఉదవాసస్ తథైవ చ।

ధేనుప్రదానం విప్రాయ సమమ్ ఏతచ్ చతుష్టయమ్॥ ఇతి।

స్మృత్యన్తరే ‘పి।

ప్రాజాపత్యక్రియాశక్తౌ ధేనుం దద్యాద్ ద్విజోత్తమః।

ధేనోర్ అభావే దాతవ్యం మూల్యం తుల్యం న సంశయః॥ ఇతి।

మూల్యం చ యథాశక్తి దేయమ్। అత ఏవ బ్రహ్మపురాణే।

గవామ్ అభావే నిష్కం స్యాత్ తదర్ధం పాదమ్ ఏవ వా। ఇతి।

యత్ర యావత్సఙ్ఖ్యయా ప్రాజాపత్యాన్య్ ఆవర్తనీయాని భవన్తి తత్ర తావత్సంఖ్యయా గోదానాన్య్ ఆవర్తనీయాని। తద్ అపి చతుర్వింశతిమతే దర్శితమ్।

జన్మప్రభృతి పాపాని బహూని వివిధాని చ।

అర్వాక్ తు భ్రూణహత్యాయాః షడబ్దం కృచ్ఛ్రమ్ ఆచరేత్॥

ప్రత్యామ్నాయే గవాం దేయం సాశీతి ధనినా శతమ్।

తథాష్టాదశలక్షాణి గాయత్ర్యా వా జపేద్ బుధః॥ ఇతి।

నను – ఉక్తరీత్యా ద్వాదశవార్షికస్య ప్రాజాపత్యస్య [౧౮౮] ప్రత్యామ్నాయత్వేన షట్త్రింశల్లక్షసంఖ్యాకో గాయత్రీజపః ప్రాప్నోతి। కోటిసంఖ్యాకస్ తు చతుర్వింశతిమత ఏవ స్మర్యతే।

గాయత్ర్యాస్ తు జపన్ కోటిం బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి।

లక్షాశీతిం జపేద్ యస్ తు సురాపానాద్ విముచ్యతే॥

పునాతి హేమకర్తారం గాయత్రీలక్షసప్తతిః।

గాయత్ర్యాః షష్టిభిర్ లక్షైర్ ముచ్యతే గురుతల్పగః॥ ఇతి।

తథా చ సతి పరస్పరవిరోధః స్యాత్ – ఇతి చేత్।

ఏవం తర్హ్య అనయైవానుపపత్త్యా కోటిజపో ‘పి న ప్రత్యామ్నాయః। కిం తు ద్వాదశవార్షికవ్రతసమానవిషయతయా వికల్ప్యతే ఇతి కల్పనీయమ్। చాన్ద్రాయణాదీనాం ప్రత్యామ్నాయాస్ తత్రైవ దర్శితాః।

చాన్ద్రాయణం మృగారేష్టిః పవిత్రేష్టిస్ తథైవ చ।

మిత్రవిన్దా పశుశ్ చైవ కృచ్ఛ్రం మాసత్రయం తథా॥

తిలహోమాయుతం చైవ పరాకద్వయమ్ ఏవ చ।

గాయత్ర్యా లక్షజప్యం చ సమాన్య ఆహ బృహస్పతిః॥

నిత్యనైమిత్తికానాం చ కామ్యానాం చైవ కర్మణామ్।

ఇష్టీనాం పశుబన్ధానామ్ అభావే చరవః స్మృతాః॥

పరాకతప్తకృచ్ఛ్రాణాం స్థానే కృచ్ఛ్రత్రయం చరేత్।

వ్రతహోమాదికం వాపి కల్పయేత్ పూర్వకల్పవత్॥

[౧౮౯] ఇతి। యస్ తు తపస్య్ అసమర్థః ధాన్యసమృద్ధశ్ చ స కృచ్ఛ్రాదివ్రతాని బ్రాహ్మణభోజనేన సంపాదయేత్। తద్ అపి తత్రైవోక్తమ్।

కృచ్ఛ్రే పఞ్చాతికృచ్ఛ్రే త్రిగుణమ్ అహర్ అహస్ త్రింశద్ ఏవామ్ తృతీయే

చత్వారింశచ్ చ తప్తే త్రిగుణనగుణితా వింశతిః స్యాత్ పరాకే |

కృచ్ఛ్రే సన్తాపనాఖ్యే భవతి షడధికా వింశతిః సైవ హీనా

ద్వాభ్యాం చాన్ద్రాయణే స్యాత్ తపసి కృశబలో భోజయేద్ విప్రముఖ్యాన్ || ఇతి |

అహర్ అహర్ ఇతి సర్వత్ర సంబధ్యతే | తృతీయః కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రః | యత్ తు ప్రాజాపత్యప్రత్యామ్నాయత్వేన “విప్రా ద్వాదశ వా భోజ్యాః” ఇతి పూర్వమ్ ఉదాహృతమ్, తన్ నిర్ధనవిషయమ్, ధనికస్య ప్రతిదినం పఞ్చ పఞ్చేతి ద్వాదశసు దివసేషు షష్టిబ్రాహ్మణభోజనవిధానాత్ | అత ఏవ స్మృత్యన్తరే |

ప్రాజాపత్యం చరేద్ విప్రో యద్య్ అశక్తజ్ కథంచన |

అహాని పఞ్చ విప్రాగ్ర్యాన్ భోజయేత్ సమ్యగ్ ఈప్సితాన్ || ఇతి |

సాన్తపనాదీనాం గోదానప్రత్యామ్నాయస్ తత్రైవ చతుర్వింశతిమతే దర్శితః |

[౨౦౦]ప్రాజాపత్యే తు గామ్ ఏకాం దద్యాత్ సాన్తపనే ద్వయమ్ |

పరాకే తప్తకృచ్ఛ్రే చ తిస్రస్ తిస్రస్ తు గాస్ తథా ||

అష్టౌ చాన్ద్రాయణే దేయాః ప్రత్యామ్నాయవిధౌ సదా |

యథావిభవసారేణ దానం దద్యాద్ విశుద్ధయే || ఇతి |

యత్ తు స్మృత్యన్తరే చాన్ద్రాయణస్య గోదానత్రయమ్ అభిహితమ్,

ప్రాజాపత్యే తు గామ్ ఏకామ్ అతికృచ్ఛ్రే ద్వయం స్మృతమ్ |

చాన్ద్రాయణే పరాకే చ తిస్రస్ తా దక్షీనాస్ తథా ||

ఇతి, తన్ నిర్ధనవిషయమ్ | యతోక్తగోదానాదావ్ అశక్తో గోభ్యస్ తృణం దద్యాత్ | తథాహ కణ్వః |

ఏకమ్ అధ్యయనం కుర్యాత్ ప్రాజాపత్యమ్ అథాపి వా |

దద్యాద్ వా దశసాహస్రం గవాం ముష్టిం విచక్షణః || ఇతి |

అధ్యయనజపాదీనాం పురుషవిశేషేణ వ్యవస్థా చతుర్వింశతిమతే దర్శితా |

ధర్మనిష్ఠాస్ తపోనిష్ఠాః కదాచిత్ పాపమ్ ఆగతాః |

జపహోమాదికం తేభ్యో విశేషేణ విధీయతే ||

[౨౦౧] నామధారకవిప్రా యే మూర్ఖా ధర్మవివర్జితాః |

కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదీని తేభ్యో దద్యాద్ విశేషతః ||

ధనినా దక్షిణా దేయా ప్రయత్నవిహితా తు యా |

ఏవం నరవిశేషేణ ప్రాయశ్చిత్తాని దాపయేత్ || ఇతి |

అనయైవ దిశా స్మృత్యన్తరే ప్రసిద్ధాస్ తీర్థయాత్రాదిప్రత్యామ్నాయా యథాయోగమ్ ఉన్నేయాః | అత ఏవ దేవలః |

అభిగమ్య చ తీర్థాని పుణ్యాన్య్ ఆయతనాని చ |

నరః పాపాత్ ప్రముచ్యేత బ్రాహ్మణానాం తపస్వినామ్ ||

సర్వాః సముద్రగాః పుణ్యాః సర్వే పుణ్యా నగోత్తమాః |

సర్వమ్ ఆయతనం పుణ్యం సర్వే పుణ్యా వనాశ్రయాః ||

అథ గఙ్గా-సరస్వతీ-యమునా-నర్మదా-విపాశా-వితస్తా–కౌశికీ–నన్దా–విరజా–చన్ద్రభాగా–సరయూః-ఉత్పథవర్తీ-సిన్ధుః-కృష్ణా-వేణీ-శోణా-తాపీ-పారావతీ–పాషాణకీ-గోమతీ-గణ్డకీ-బాహుదా-పమ్పా-దేవికా-కావేరీ-తామ్రపర్ణీ-చర్మణ్వతి-వేత్రవతీ-గోదావరీ-తుఙ్గభద్రా-సుచక్షురరుణా-[౨౦౨] చేతి మహానద్యః పుణ్యతమాః | గఙ్గాద్వారం కనఖలం శక్రావతారం సౌకరం ప్రయాగో గఙ్గాసాగరమ్ ఇతి ఏతాని గఙ్గాయాస్ తీర్థాని | ప్లాక్షం ప్రస్రవణం వృద్ధకన్యకం సారస్వతమ్ ఆదిత్యతీర్థం బదరీపాఞ్చాలం వైజయన్తం పృథూదకం నైమిషం వినశనం చమసోద్భేదం ప్రభాస ఇతి సారస్వతతీర్థాని | కావేరీసఙ్గమం సరస్వతీసఙ్గమం గన్ధమాదనమ్ ఇతి సాముద్రాఖతీర్థాని పుణ్యతమానీతి | పుష్కరం మూర్ధకం గయాశిరః కురుక్షేత్రమ్ ఇతి పుణ్యక్షేత్రాణి | వారాణసీ మహాభైరవం దేవదారువనం ప్రాచీనబర్హిః కేదారం మధ్యమమహాలయం కుమారమహాలయం రుద్రావతారం వఙ్గలం విష్ణుశివం మహాకాలం పురుషోత్తమం జమ్బుమార్గం చేత్య్ ఏతాన్య్ ఆయతనాని | హిమవాన్ ఉదయో మహేన్ద్రో విదురః శతశృఙ్గః శ్రీపర్వతో దేవపర్వతో నీలపర్వతో విన్ధ్యపర్వతః పారియాత్రశ్ చేతి పర్వతాః పుణ్యతమాః పాపం నాశయన్తి | అన్యాని క్షేత్రాయతన-పర్వత-ఆశ్రమ-తీర్థాని పుణ్యతమాని భవన్తి | [౨౦౩] ఇతి | విశ్వామిత్రః |

కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదీని శుద్ధ్యభ్యుదయకారణమ్ |

ప్రకాశే చ రహస్యే చాప్య్ అనుక్తే సంశయే ఽప్సు చ ||

ప్రాజాపత్యం సాన్తపనం శిశుకృచ్ఛ్రః పరాకకః || ఇతి |

జమదగ్నిః |

తీర్థే తు పాదః కృచ్ఛ్రం స్యాన్ నద్యామ్ అర్ధఫలం లభేత్ |

ద్విగుణం తు మహాన్త్యాం సఙ్గమే త్రిగుణం భవేత్ ॥ ఇతి ।

తథా చ నారదః ।

అతికృచ్ఛ్రః పర్ణకృచ్ఛ్రః సౌమ్యః కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రకః ।

మహాసాన్తపనం శోధ్యే తప్తకృచ్ఛ్రస్ తు పావనః ।

జపోపవాసకృచ్ఛ్రస్ తు బ్రహ్మకూర్చస్ తు శోధనః ॥

ఏతే వ్యస్తాః సమస్తా వా ప్రత్యేకం ద్వ్యేకతో ‘పి వా ।

పాతకాదిషు సర్వేషు ఉపపాతకేషు చ యత్నతః ॥

[౨౦౪]కార్యాశ్ చాన్ద్రాయణయుతా కేవలా వా విశుద్ధయే ।

ఉపవాసస్ త్రిరాత్రం వా మాసః పక్షస్ తదర్ధకమ్ ॥

షడహో ద్వాదశాహాని కార్యా శుద్ధిః ఫలైర్ వినా ।

ఉపపాతకయుక్తానామ్ అనాదిష్టేషు చైవ హి ॥

శక్తిజాతిగుణాన్ దృష్ట్వా సకృద్ బుద్ధికృతం లఘు ।

అనుబన్ధాదికం దృష్ట్వా కల్ప్యం సర్వం యథాగమమ్ ॥

ప్రకాశ ఉక్తం యత్ కించిద్ వింశో భాగో రహస్యకే ।

త్రింశద్భాగః షష్టిభాగః కల్ప్యో జాత్యాద్యపేక్షయా ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౩.౨౧–౨౭)

ఇతి కృచ్ఛ్రప్రత్యామ్నాయా నిరూపితాః

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గప్రవర్తక-
శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య
మాధవామాత్యస్య కృతౌ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం
ద్వాదశాధ్యాయే ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణమ్ ॥

[౨౦౫]

అథ కర్మవిపాకో నిరూప్యతే

యద్య్ అపి లోకే కర్మశబ్దః సుకృతదుష్కృతయోః సాధారణః తథాప్య్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్య ప్రకృతత్వాత్ తన్నివర్త్యతయా దుష్కృతస్యైవ బుద్ధిస్థత్వాత్ తత్రైవ పర్యవస్యతి | వేశేషేణ పచనం విపాకః ఫలదశా | కర్మణాం విపాకః కర్మవిపాకః | స చ విపాకస్ త్రివిధః జన్మ చాయుర్ భోగశ్ చేతి | ఏతత్ సర్వం పతఞ్జలిర్ యోగశాస్త్రే సూత్రయామాస: "సతి మూలే తద్విపాకో జాత్యాఽఉర్భోగాః" ఇతి (YఓగSఊ ౨.౧౩) | అస్య సూత్రస్యాయమ్ అర్థః — అవిద్యాస్మితారాగద్వేషాభినివేశాత్మకాః పఞ్చ క్లేశాః కర్మణాం మూలమ్, "క్లేశమూలః కర్మాశయః" (Yఓగ్Sఊ ౨.౧౨) ఇత్ సుత్రితత్వాత్ | సతి తస్మిన్ పఞ్చక్లేశాత్మకే మూలే తాని కర్మాణి విపచ్యన్తే | దగ్ధక్లేశబీజస్య తు జీవన్ముక్తస్య న సంచితాని కర్మాణి ఫలమ్ ఆరభన్తే, జ్ఞానాగ్నినా భస్మసాత్కృతత్వాత్ | యథా వితుషో వ్రీహిర్ న ప్రరోహతి తద్వత్ | తస్య తుషస్థానీయం క్లేశపఞ్చకమ్ ఉపజీవ్యైవ కర్మాణి జన్మాదిత్రరూపేణ విపచ్యన్తే | తత్ర జన్మ కృమ్యాది,

[౨౦౬]పతితం యాజయిత్వా తు క్రిమియోనౌ ప్రజాయతే | (Bర్Pఉ ౨౧౭.౪౦)

ఇత్యాదిస్మరణాత్ | ఆయుః పఞ్చదశవర్షాదికమ్,

తత్ర జీవతి వర్షాణి దశ వా పఞ్చ వా ద్విజః | (Bర్Pఉ ౨౧౭.౪౦)

ఇత్య్ అభిధానాత్ | భోగో యమయాతనాదిః,

యమలోకే తు తే ఘోరాం లభన్తే పరియాతనామ్ | (Bర్Pఉ ౧౨౫.౧౩౭)

ఇత్యాదిస్మరణాత్ |

తమ్ ఏతం జాత్యాయుర్భోగలక్షణం విపాకం సామాన్యవిశేషశాస్త్రోదాహరణేన బహుధా ప్రపఞ్చయిష్యామః |

నను – నాయం విపాకో విధాతుం ప్రతిషేద్ధుం వా శక్యతే అననుష్ఠేయత్వాద్ అవర్జనీయత్వాచ్ చ | అత ఏవైతస్మిన్ విధిప్రతిషేధపరే శాస్త్రే తన్నిరూపణమ్ అన్యుక్తమ్ |

నాయం దోషః, ప్రాయశ్చిత్తర్థవాదత్వేన తదుపయోగాత్ | అర్థవాదస్ తు విహితే ప్రవర్తకత్వేన ప్రతిషిద్ధాన్ నివర్తకత్వేన చ విధిప్రతిషేధైకవాక్యతాం భజతే – ఇతి న్యాయవిదాం మర్యాదా |

అత్ర చ ప్రాజాపత్యాద్యనుష్ఠానరూపస్య ప్రాయశ్చిత్తస్య క్లేశాత్మకత్వాత్ [౨౦౭] రాగతః ప్రవృత్తిర్ న సంభవతీతి తత్ర ప్రవృత్తిసిద్ధయే ప్రరోచనా కర్తవ్యా |

నను – విహితేష్వ్ అగ్నిష్టోమాదిషు స్వర్గాదివిపాకోపవర్ణనేన ప్రరోచయితుం శక్యతే, స్వర్గాదీనామ్ అనుకూలఫలత్వాత్ | క్షయరోగాదీనాం తు ప్రతికూలఫలత్వేన తదుపవర్ణనం న ప్రరోచనాయోపయుక్తమ్ |

విషమ ఉపన్యాసః | తత్ర హి స్వర్గాదిసాధనే ప్రరోచనమ్ ఉత్పాదనీయమ్ | న త్వ్ అత్ర క్షయరోగాదిసాధనే ప్రరోచనమ్ ఉత్పద్యతే | కిం తర్హి క్షయరోగాదినివర్తకే ప్రాయశ్చిత్తే | తన్నివృత్తిశ్ చానుకూలం ఫలమ్ |

నను – ఏవమ్ అపి క్షయరోగాదినివృత్తిరూప ఏవ ప్రాయశ్చిత్తాత్మకస్య కర్మణో విపాకః ప్రరోచకత్వేన వక్తవ్యః | న తు బ్రహ్మహత్యాదివిపాకః, తస్యాప్రరోచకత్వాత్ |

మైవమ్ | ద్వివిధా హి బ్రహ్మహత్యాదయః | సంచితా సంచేష్యమాణాశ్ చ | తత్ర సంచేష్యమాణేషు ప్రతిషేధవిషయేషు బ్రహ్మహత్యాదిషు క్షయరోగాద్యుపన్యాసః బ్రాహ్మణావగోరణాదౌ శతయాతనాదివత్ తన్నివర్తకార్థవాదత్వేనాన్వేతి | సంచితేషు ప్రతికూలం ఫలం శ్రుత్వా తత ఉద్విజమానస్ తన్నివృత్త్యుపాయమ్ ఆకాఙ్క్షతి | అత ఉద్వేగప్రయోజకతయా ప్రాయశ్చిత్తే ‘పి ప్రవర్తకత్వం భవతీతి ప్రవర్తకనివర్తకద్వివిధార్థవాదత్వేన అయం కర్మవిపాకోపన్యాస ఉపయుజ్యతే | [౨౦౮]

తద్ ఏవం సంచితసంచేష్యమాణయోర్ ఉపయోగః | ఆరబ్ధఫలేషు ప్రతికూలఫలస్య ప్రత్యక్షదర్శనాద్ ఏవోద్వేగః సిధ్యతి | ప్రవర్తకం తు వ్యాధ్యాదినివృత్తిరూపస్య ప్రాయశ్చిత్తవిపాకస్యోపవర్ణనమ్ | అతః క్షయరోగాదిరూపస్ తన్నివృత్తిరూపశ్ చ విపాకో ‘త్ర నిరూప్యతే | తత్ర సామాన్యేన పాపకర్మవిపాకః శివధర్మోత్తరే ‘భిహితః |

అథాతః పతతాం పుంసామ్ అధర్మః పరికీర్తితః ।
నరకార్ణవే మహాఘోరే పాతనాత్ పాపమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

విష్ణుధర్మోత్తరే ఽపి ।

అతివాహికసంజ్ఞస్ తు దేహో భవతి భార్గవ ।
కేవలం తన్ మనుష్యాణాం మృత్యుకాల ఉపస్థితే ॥
యామ్యైర్ నరైర్ మనుష్యాణాం తచ్ఛరీరం భృగూత్తమ ।
నీయతే యామ్యమార్గేణ నాన్యేషాం ప్రాణినాం ద్విజ ॥
మనుష్యాః ప్రతిపద్యన్తే స్వర్గం నరకమ్ ఏవ వా ।
నైవాన్యే ప్రాణినః కేచిత్ సర్వే తే ఫలభోజినః ॥
శుభానామ్ అశుభానాం చ కర్మణాం భృగునన్దన ।
సంచయః క్రియతే లోకే మనుష్యైర్ ఏవ కేవలమ్ ॥

[౨౦౯]తస్మాన్ మనుష్యస్ తు మృతో యమలోకం ప్రపద్యతే ।
నాన్యః ప్రాణీ మహాభాగ ఫలయోనౌ వ్యవస్థితః ॥
యామ్యలోకం ప్రపన్నస్య పురుషస్య తథా యమః ।
యోనీశ్ చ నరకాశ్ చైవ నిరూపయతి కర్మణా ॥ ఇతి । (VఇDహ్U ౨.౧౦౨.౨–౭)

బ్రహ్మపురాణే ఽపి ।

కర్మణా మనసా వచా యే ధర్మవిముఖా నరాః ।
యమలోకే తు తే ఘోరాం లభన్తే పరియాతనామ్ ॥
ఇహాల్పమ్ అపి కృత్వా తు నరః కర్మాశుభాత్మకమ్ ।
ప్రాప్నోతి నరకం ఘోరం యమలోకేషు యాతనామ్ ॥ ఇతి । (Bర్Pఉ ౧౨౫.౧౩౬–౪౨)

విష్ణుపురాణే ఽపి ।

పాపకృద్ యాతి నరకం ప్రాయశ్చిత్తప్రాఙ్ముఖః ।
పాపానామ్ అనురూపాణి ప్రాయశ్చిత్తాని యద్ యథా ॥
తథా తథైవ సంస్మృత్య ప్రోక్తాని పరమర్షిభిః ॥ ఇతి । (VఇPఉ ౪.౫.౨౧–౨౨)

విష్ణుధర్మోత్తరే।

ప్రాయశ్చిత్తైః క్షయం యాతి పాపం కృతమ్ అసంశయమ్।

[౨౧౦] ప్రాయశ్చిత్తవిహీనా యే రాజభిశ్ చాప్య్ అదణ్డితాః।

నరకం ప్రతిపద్యన్తే తిర్యగ్యోనిం తథైవ చ॥

మనుష్యమ్ అపి చాసాద్య భవన్తీహ తథాఙ్కితాః।

ప్రాయశ్చిత్తమ్ అతః కార్యం కల్మషస్యాపనుత్తయే॥ ఇతి। (VఇDహ్U ౨.౭౦.3–౫)

భవిష్యోత్తరే ఽపి।

దేవతిర్యఙ్మనుష్యాణామ్ అధర్మనిరతాత్మనామ్।

ధర్మరాజః స్మృతః శాస్తా సుఘోరైర్ వివిధైర్ వధైః॥

నియమాచారసక్తానాం ప్రమాదాత్ స్ఖలితాత్మనామ్।

ప్రాయశ్చిత్తైర్ గురుః శాస్తా న తు తైర్ ఇష్యతే యమః॥

పారదారికచౌరాణామ్ అన్యాయవ్యవహారిణామ్।

నృపతిః శాసకః ప్రోక్తః ప్రచ్ఛన్నానాం చ ధర్మరాట్॥

తస్మాత్ కృతస్య పాపస్య ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్। ఇతి।

బ్రహ్మపురాణే।

తతశ్ చ యాతనాదేహం క్లేశేన ప్రతిపద్యతే।

తత్కర్మజం యాతనార్థమ్ అమాతాపితృసంభవమ్॥

[౨౧౧] తత్ప్రమాణవయోవస్థాసంస్థానైః ప్రాక్తనం యథా।

విహాయ సుమహాగుప్తం శరీరం పాఞ్చభౌతికమ్॥

అన్యత్ శరీరమ్ ఆదత్తే యాతనార్థం స్వకర్మజమ్।

తన్మాత్రగుణసంయుక్తం నానాత్మీయం స్వకర్మజమ్॥

దృఢం శరీరమ్ ఆప్నోతి సుఖదుఃఖోపభుక్తయే।

తేన భుక్త్వా స్వకర్మాణి పాపకర్తా నరో భృశమ్॥

సుఖాని ధార్మికో ఽదుష్ట ఇహానీతో యమక్షయాత్॥ ఇతి। (Bర్Pఉ ౨౧౪.౨౮–3౨)

మనుస్ తు మానసాదికర్మవిశేషేణ విపాకవిశేషమ్ ఆహ ।

చాతుర్వర్ణ్యస్య కృత్స్నో ఽయమ్ ఉక్తో ధర్మస్ త్వయానఘ ।
కర్మణాం ఫలనిర్వృత్తిం శంస నస్ తత్త్వతః పరామ్ ॥
స తాన్ ఉవాచ ధర్మాత్మా మహర్షీన్ మానవో భృగుః ।
అస్య సర్వస్య శృణుత కర్మయోగస్య నిర్ణయమ్ ॥
శుభాశుభఫలం కర్మ మనోవాగ్దేహసంభవమ్ ।
కర్మజా గతయో నృణామ్ ఉత్తమాధమమధ్యమాః ॥
[౨౧౨] తస్యేహ త్రివిధస్యాపి త్ర్యధిష్ఠానస్య దేహినః ।
దశలక్షణయుక్తస్య మనో విద్యాత్ ప్రవర్తకమ్ ॥
పరద్రవ్యేష్వ్ అభిధ్యానం మనసానిష్టచిన్తనమ్ ।
వితథాభినివేశశ్ చ త్రివిధం కర్మ మానసమ్ ॥
పారుష్యమ్ అనృతం చైవ పైశున్యం చాపి సర్వశః ।
అసంబద్ధప్రలాపశ్ చ వాఙ్మయం స్యాచ్ చతుర్విధమ్ ॥
అదత్తానామ్ ఉపాదానం హింసా చైవావిధనతః ।
పరదారోపసేవా చ శారీరం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥
మానసం మనసైవాయమ్ ఉపభుఙ్క్తే శుభాశుభమ్ ।
వాచైవ వాక్కృతం కర్మ కాయేనైవ తు కాయికమ్ ॥
శరీరజైః కర్మదోషైర్ యాతి స్థావరతాం నరః ।
వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైర్ అన్త్యజాతితామ్ ॥ ఇతి । (MDh ౧౨.౧–౯)

హారీతో ఽపి ।

సర్వాభక్ష్యభక్షణమ్ అభోజ్యభోజనమ్ అపేయపానమ్ అగమ్యాగమనమ్ అయాజ్యయాజనమ్ అసత్ప్రతిగ్రహణం పరదారాభిగమనం ద్రవ్యాహరణం ప్రాణిహింసా చేతి శారీరాణి । పారుష్యమ్ అనృతం వివాదః శ్రుతివిక్రయశ్ చేతి [౨౧౩] వాచికాని । పరోపతాపనం పరాభిద్రోహః క్రోధో లోభో మోహో ఽహఙ్కారశ్ చేతి మానసాని । తద్ ఏతాన్య్ అష్టాదశ

నైరయాణి కర్మాణి యస్మిన్ యస్మిన్ వయసి కరోతి యః స తస్మిన్ తస్మిన్ వయసి శారీరవాచికమానసాని ప్రాప్నోతి। ఏవం హ్య ఆహ।

యస్యాం యస్యామ్ అవస్థాయాం యత్ కరోతి శుభాశుభమ్।

తస్యాం తస్యామ్ అవస్థాయాం తత్ తత్ ఫలమ్ అవాప్నుయాత్॥

శరీరేణైవ శారీరం వాఙ్మయేన తు వాచికమ్।

మానసం మనసైవాయమ్ ఉపభుక్తే శుభాశుభమ్॥ ఇతి।

(Hఆర్Sమ్ ౩౨.౧౩–౧౮)

ఆత్మన ఈశ్వరరూపత్వం ప్రతిపాద్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః।

యద్య్ ఏవం స కథం బ్రహ్మన్ పాపయోనిషు జాయతే।

ఈశ్వరః స కథం భావైర్ అనిష్టైః సంప్రయుజ్యతే॥

కరణైర్ అన్వితస్యాపి పూర్వజ్ఞానం కథం చ న।

వేత్తి సర్వగతాం కస్మాత్ సర్వగో ‘పి న వేదనామ్॥

అన్త్యపక్షిస్థావరతాం మనోవాక్కాయకర్మజైః।

దోషైః ప్రయాతి జీవో ‘యం భవయోనిశతేషు చ॥

[౨౧౪] అనన్తాశ్ చ యథా భావాః శరీరేషు శరీరిణామ్।

రూపాణ్య్ అపి తథైవేహ సర్వయోనిషు దేహినామ్॥

విపాకః కర్మణాం ప్రేత్య కేషాంచిద్ ఇహ జాయతే।

ఇహ చాముత్ర చైకేషాం భావస్ తత్ర ప్రయోజనమ్॥

ప్రద్రవ్యాణ్య్ అభిధ్యాయంస్ తథానిష్టాని చిన్తయన్।

వితథాభినివేశీ చ జాయతే ‘న్త్యాసు యోనిషు॥

పురుషో ‘నృతవాదీ చ పిశునః పరుషస్ తథా।

సంబద్ధప్రలాపీ చ మృగపక్షిషు జాయతే॥

అదత్తానాననిరతః పరదారోపసేవకః।

హింసకశ్ చావిధానేన స్థావరేష్వ్ అభిజాయతే॥ ఇతి। (YDహ్ ౩.౧౨౯–౩౬)

సత్త్వాదిగుణవిశేషేణ విపాకవిశేషం స ఏవాహ।

ఆత్మజ్ఞః శౌచవాన్ దాన్తస్ తపస్వీ విజితేన్ద్రియః।
ధర్మకృద్ వేదవిద్ యాతి సాత్త్వికో దేవయోనితామ్॥
అసత్కార్యరతో ధీర ఆరమ్భీ విషయీ చ యః।
స రాజసో మనుష్యేషు మృతో జన్మాధిగచ్ఛతి॥
[౨౧౫] నిద్రాలుః క్రూరకృల్ లుబ్ధో నాస్తికో యాచకస్ తథా।
ప్రమాదవాన్ భిన్నవృత్తో భవేత్ తిర్యక్షు తామసః॥
రజసా తమసా చైవం సమావిష్టో భ్రమన్న్ ఇహ।
భావైర్ అనిష్టైః సంయుక్తః సంసారం ప్రతిపద్యతే॥ ఇతి। (YDహ 3.౧౩౭–౪౦)

మనుర్ అపి।

సత్త్వం రజస్ తమశ్ చేతి త్రీన్ విద్యాద్ ఆత్మనో గుణాన్।
యైర్ వ్యాప్యేమాన్ స్థితో భావాన్ మహాన్ సర్వాన్ అశేషతః॥
యో యదైషాం గుణో దేహే సాకల్యేనాతిరిచ్యతే।
స తదా తద్గుణప్రాయం తం కరోతి శరీరిణమ్॥
సత్త్వం జ్ఞానం తమో ‘జ్ఞానం రాగద్వేషౌ రజః స్మృతమ్।
ఏతద్ వ్యాప్తిమద్ ఏతేషాం సర్వభూతాశ్రితం వపుః॥
తత్ర యత్ ప్రీతిసంయుక్తం కించిద్ ఆత్మని లక్షయేత్।
ప్రశాన్తమ్ ఇవ శుద్ధాభం సత్త్వం తద్ ఉపధారయేత్॥
[౨౧౬] యత్ తు దుఃఖసమాయుక్తమ్ అప్రీతికరమ్ ఆత్మనః।
తద్ రజో ‘ప్రతిపం విద్యాత్ సతతం హారి దేహినామ్॥
యత్ తు స్యాన్ మోహసంయుక్తమ్ అవ్యక్తం విషయాత్మకమ్।
అప్రతర్క్యమ్ అవిజ్ఞేయం తమస్ తద్ ఉపధారయేత్॥
త్రయాణామ్ అపి చైతేషాం గుణానాం యః ఫలోదయః।
అగ్ర్యో మధ్యో జఘన్యశ్ చ తమ్ ప్రవక్ష్యామ్య అశేషతః॥

వేదాద్ధ్యాసస్ తతోప్ జ్ఞానం శౌచమ్ ఇన్ద్రియనిగ్రహః।
ధర్మక్రియాత్మచిన్తా చ సాత్త్వికం గుణలక్షణమ్ ॥
ఆరమ్భరుచితా ధైర్యమ్ అసత్కార్యపరిగ్రహః।
ధర్మక్రియాత్మచిన్తా చ సాత్త్వికం గుణలక్షణమ్ ॥
ఆరమ్భరుచితా ధర్యమ్ అసత్కార్యపరిగ్రహః।
విషయోపసేవా చాజస్రం రాజసం గుణలక్షణమ్ ॥
లోభః స్వప్నో 'ధృతిః క్రౌర్యం నాస్తిక్యం భిన్నవృత్తితా।
యాచిష్ణుతా ప్రమాదశ్ చ తామసం గుణలక్షణమ్ ॥
త్రయాణామ్ అపి చైతేషాం గుణానాం త్రిషు తిష్ఠతామ్।
ఇదం సామాసికం జ్ఞేయం క్రమశో గుణలక్షణమ్ ॥
[౨౧౽] యత్ కర్మ కృత్వా కుర్వంశ్ చ కరిష్యంశ్ చైవ లజ్జతే।
తజ్ జ్ఞేయం విదుషా సర్వం తామసం గుణలక్షణమ్ ॥
యేనాస్మిన్ కర్మణా లోకే ఖ్యాతిమ్ ఇచ్ఛతి పుష్కలామ్।
న చ శోచత్య్ అసమ్పత్తౌ తద్ విజ్ఞేయ తు రాజసమ్ ॥
యత్ సర్వేణేచ్ఛతి జ్ఞాతుం యన్ న లజ్జతి చాచరన్।
యేన తుష్యతి చాత్మాస్య తత్ సత్త్వగుణలక్షణమ్ ॥
తమసో లక్షణం కామో రజసస్ త్వ్ అర్థ ఉచ్యతే।
సత్త్వస్య లక్షణం ధర్మః శ్రైష్ఠ్యమ్ ఏషాం యథాక్రమమ్ ॥
యేన యాంస్ తు గుణేనైషాం సంసారాన్ ప్రతిపద్యతే।
తాన్ సమాసేన వక్ష్యామి సర్వస్యాస్య యథాక్రమమ్ ॥
దేవత్వం సాత్త్వికా యాన్తి సముష్యత్వం హి రాజసాః।
తిర్యక్త్వం తామసా నిత్యమ్ ఇత్య్ ఏషా త్రివిధా గతిః ॥
త్రివిధా త్రివిధైషా తు విజ్ఞేయా గౌణికీ గతిః।
అధమా మధ్యమాగ్ర్యా చ కర్మవిద్యావిశేషతః ॥

స్థావరాః కృమికీటాశ్ చ మత్స్యాః సర్పాః సరీసృపాః।
పశవశ్ చ శృగాలాశ్ చ జఘన్యా తామసీ గతిః॥
[౨౧౮] హస్తినశ్ చ తురఙ్గాశ్ చ శూద్రా మ్లేచ్ఛాశ్ చ గర్హితాః।
సింహా వ్యాఘ్రా వరాహాశ్ చ మధ్యమా తామసీ గతిః॥
చారణాశ్ చ సుపర్ణాశ్ చ పురుషాశ్ చైవ దామ్భికాః।
రక్షాంసి చ పిశాచాశ్ చ తామసేషూత్తమా గతిః॥
ఝల్లా మల్లా నటాశ్ చైవ పురుషాః శస్త్రవృత్తయః।
ద్యూతపానప్రసక్తాశ్ చ జఘన్యా రాజసీ గతిః॥
రాజానః క్షత్రియాశ్ చైవ రాజ్ఞాం చైవ పురోహితాః।
వాదయుద్ధప్రధానాశ్ చ మధ్యమా రాజసీ గతిః॥
గన్ధర్వా గుహ్యకా యక్షా విబుధానుచరాశ్ చ యే।
తథైవాప్సరసః సర్వా రాజసేషూత్తమా గతిః॥
తాపసా యతయో విప్రా యే చ వైమానికా గణాః।
నక్షత్రాణి చ దైత్యాశ్ చ ప్రథమా సాత్త్వికీ గతిః॥
తాపసా యతయో విప్రా యే చ వైమానికా గణాః।
నక్షత్రాణి చ దైత్యాశ్ చ ప్రథమా సాత్త్వికీ గతిః॥
యజ్వాన ఋషయో వేదా దేవా జ్యోతీంషి వత్సరాః।
పితరశ్ చైవ సాధ్యాశ్ చ ద్వితీయా సాత్త్వికీ గతిః॥
[౨౧౯] బ్రహ్మా విశ్వసృజో ధర్మో మహాన్ అవ్యక్తమ్ ఏవ చ।
ఉత్తమాం సాత్త్వికీమ్ ఏతాం గతిమ్ ఆహుర్ మనీషిణః॥
ఏష సర్వః సముద్దిష్టస్ త్రిప్రకారస్య కర్మణః।
త్రివిధస్ త్రివిధః కృత్స్నః సంసారః సార్వభౌతికః॥ ఇతి। (MDh ౧౨.౨౪–౫౧)

అథ ప్రేతత్వాదిహేతుభ్యో నానావిధేభ్యః పాపవిశేషేభ్యో యోనివిశేషా అభిహితా విష్ణుధర్మోత్తరే
।

అసహిష్ణుతయాన్యస్య గుణానాం కారణం వినా ।
మహత్ పాపం సముత్పన్నం తద్ అస్య ప్రేతకారణమ్ ॥
బ్రహ్మస్వహారిణశ్ చైతే పాపాః ప్రేతత్వమ్ ఆగతాః ।
పరదారరతాః కేచిత్ స్వామిద్రోహరతాః పరే ॥
మిత్రద్రోహరతాః కేచిద్ దేశే ‘స్మిన్ భృశదారుణే ।
స్వకర్మభిశ్ చ్యుతాః సర్వే జాయన్తే ప్రేతయోనిషు ॥ ఇతి । (VఇDహ్U ౨.౭౦.౨౩–౨౫)

పద్మపురాణే ।

అయాజ్యయాజకశ్ చైవ యాజ్యానాం చ వివర్జకః ।
[౨౨౦] విరతో విష్ణువిద్యాసు స ప్రేతో జాయతే నరః ॥
సామాన్యదక్షిణాం లబ్ధ్వా గృహ్ణాత్య్ ఏకో విమోహితః ।
నాస్తిక్యభావనిరతః స ప్రేతో జాయతే నరః ॥ ఇతి । (Pఅద్Pఉ ४५.५०–५3)

స్కాన్దే చమత్కారఖణ్డే ।

యో భవేన్ మానవః క్షుద్రస్ తథా పైశున్యకారకః ।
బ్రాహ్మణాన్వయసంభూతో వృథామాంసాశనశ్ చ యః ॥
ప్రాణినాం హింసకో నిత్యం స ప్రేతో జాయతే నరః ॥
అకృత్వా దేవకార్యం యస్ తథా చ పితృతర్పణమ్ ।
యో ‘శ్నాతి భృత్యవర్గేభ్యో ‘దత్త్వా ప్రేతః స జాయతే ॥
పరదారరతశ్ చైవ పరవిత్తాపహారకః ।
పరాపవాదసంతుష్టః స ప్రేతో జాయతే నరః ॥
కన్యాం యచ్ఛతి వృద్ధాయ నీచాయ ధనలిప్సయా ।
కురూపాయ కుశీలాయ స ప్రేతో జాయతే నరః ॥
దేవస్త్రీగురువిత్తాని గృహీత్వా న ప్రయచ్ఛతి ।
[౨౨౧] విశేషాద్ బ్రాహ్మణేన్ద్రాణాం స ప్రేతో జాయతే నరః ॥
దీయమానస్య విత్తస్య బ్రాహ్మణేభ్యస్ తు పాపకృత్ ।

విఘ్నమ్ ఆచరతే యస్ తు స ప్రేతో జాయతే నరః ||
శూద్రాన్నేనోద్రస్థేన బ్రాహ్మణో మ్రియతే యది |
త్రికాలజ్ఞో వేదవేదీ ధర్మజ్ఞో ‘థ షడఙ్గవిత్ ||
చతుర్వేద్య్ అపి యో విప్రః స ప్రేతో జాయతే నరః |
శాస్త్రకర్తా గ్రన్థకర్తా యద్య్ అపి స్యాత్ షడఙ్గవిత్ ||
కులదేశోచితం కర్మ యస్ త్యక్త్వాన్యత్ సమాచరేత్ |
కామాద్ వా యది వా మోహాత్ స ప్రేతో జాయతే నరః ||
ఉచ్ఛిష్టస్య విశేషేణ అన్తరిక్షమృతస్య చ ||
విషాగ్నిజలమృత్యూనాం తథా చైవాత్మఘాతినాం |
ప్రేతత్వం జాయతే నూనం సత్యమ్ ఏతన్ న సంశయః || ఇతి |

అగ్నిపురాణే |

మాతరం పితరం వృద్ధం జ్ఞాతిం సాధుజనం తథా |
లోభాత్ త్యజతి యస్ త్వ్ ఏతాన్ స ప్రేతో జాయతే నరః ||
కుజ్యోనిః కుత్సితో వైద్యః కుజ్ఞానీ చ కుదేశికః |
శూద్రానుగ్రహకర్తా చ స ప్రేతో జాయతే నరః ||
నిన్దకో ద్విజదేవానాం గీతవాద్యరతః సదా |
వృద్ధం బాలం గురుం విప్రాన్ యో ‘వమత్య భునక్తి వై ||
కన్యాం దదాతి శుల్కేన స ప్రేతో జాయతే నరః |
[౨౨౨] న్యాసాపహర్తా మిత్రధ్రుక్ పరపాకరతః సదా ||
నిర్దోషం సుహృదం భార్యాం ఋతుకాలే న యాతి యః |
న సహేత యజ్ఞస్ తేషాం స ప్రేతో జాయతే నరః ||
హస్త్యశ్వరథయానాని మృతశయ్యాసనాని చ |
కృష్ణాజినం తు గృహ్ణాతి అనాపది తు యో ద్విజః ||
తథోభయముఖీం దోలాం సశైలాం మేదినీం ద్విజః |

కురుక్షేత్రే చ యద్ దానం చాణ్డాలాత్ పతితాత్ తథా ||

మాసికే చ నవశ్రాద్ధే భుఞ్జన్ ప్రేతాన్నమ్ ఏవ చ |

భూమికన్యాపహర్తా చ స ప్రేతో జాయతే నరః || ఇతి | (AGPఉ ౨౦౧.౪౧–౪౮)

ఉమామహేశ్వరసంవాదే |

అపహృత్య చ సర్వస్వం దేవస్వం చ తథా పరమ్ |

దత్తపహారదానాచ్ చ పైశాచ్యం యాతి వై నరః ||

యోనికార్యం చ యో దేవి ఆహితేన తు కారయేత్ |

సో ‘పి యాతి పిశాచత్వం స్వామిద్రోహేణ మానవః ||

[౨౨3] స్వామిద్రవ్యం గృహీత్వా తు న యజేన్ న దదాతి చ |

ఆత్మనః పోషకో మూఢః పిశాచత్వం స గచ్ఛతి ||

మఠాధిపత్యం యో దేవి కురుతే మదమోహితః |

వినాశయేన్ మఠద్రవ్యం నిర్మాల్యం యశ్ చ భక్షతి ||

పరస్య యోషితం హృత్వా బ్రహ్మస్వమ్ అపహృత్య చ |

అరణ్యే నిర్జలే దేశే భవతి బ్రహ్మరాక్షసః ||

అధర్మం ధర్మమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ యే తు మోహవశం గతాః |

హర్తారః పరదారాణాం చౌర్యేణ బలతో ‘పి వా ||

అరణ్యే నిర్జలే దేశే భవన్తి బ్రహ్మరాక్షసాః || ఇతి |

మనుః |

సంయోగం పతితైర్ గత్వా పరస్యైవ చ యోషితమ్ |

అపహృత్య చ విప్రస్వం భవతి బ్రహ్మరాక్షసః || (MDహ్ ౧౨.౬౦)

గురుం త్వంకృత్య హుంకృత్య విప్రం నిర్జిత్య వాదతః |

అరణ్యే నిర్జలే దేశే భవతి బ్రహ్మరాక్షసః ||

[౨౨౪] యే బ్రాహ్మణాన్ ప్రద్విషన్తి గర్వితా తే హి రాక్షసాః |

ఆచార్యమ్ ఋత్విజశ్ చైవ గురుం చైవ తపస్వినమ్ ||

మునీంశ్ చాప్య్ అవమన్యన్తే తే భవన్తీహ రాక్షసాః || ఇతి |

వామనపురాణే |

చణ్డాలాద్ అన్త్యజాద్ వాపి ప్రతిగృహ్ణాతి దక్షిణామ్ |

యాజకో యాజ్యమానస్ తు సో ऽశ్మాన్తః స్థలకీటకః || (VఆPఉ ౬౧.౨౭)

స్కాన్దే రేవాఖణ్డే |

బుభుక్షితేషు భృత్యేషు య ఏకో ऽశ్నాతి మానవః |

శ్వయోనిం స సమాసాద్య చణ్డాలో జాయతే నరః ||

వేదోక్తం యః పరిత్యజ్య ధర్మమ్ అన్యం సమాచరేత్ |

దశవర్షసహస్రాణి శ్వయోనౌ జాయతే ధ్రువమ్ ||

వేదార్థనిన్దకా యే చ యే చ బ్రాహ్మణనిన్దకాః |

ఇహ జన్మని శూద్రాస్ తే మృతాః శ్వానో భవన్తి హి || ఇతి | (SకPఉ Rఏవ్ ౩౦.౩౭–౩౯)

బ్రహ్మపురాణే |

యది పుత్రసమం శిష్యం గురుర్ జహ్యాద్ అకారణమ్ |

ఆత్మనః కామకారేణ సో ऽపి హింస్రః ప్రజాయతే ||

[౨౨౫] పితరం మాతరం చైవ యస్ తు పుత్రో ऽవమన్యతే |

సో ऽపి విప్రో మృతో జన్తుః పూర్వం జాయేత గర్దభః ||

గర్దభత్వం తు సంప్రాప్య దశ వర్షాణి జీవతి |

సంవత్సరం తు కుమ్భీరస్ తతో జాయేత మానవః ||

జ్యేష్ఠం పితృసమం చాపి భ్రాతరం యో ऽవమన్యతే ||

సో ऽపి మృత్యుమ్ అవాప్నోతి క్రౌఞ్చయోనౌ చ జాయతే |

ఆశాపహర్తా తు నరః కృమియోనౌ ప్రజాయతే ||

విశ్వాసహర్తా తు నరో మీనో జాయేత దుర్మతిః |

ఉపస్థితే వివాహే తు యజ్ఞే దానే మహోత్సవే ||

మోహాత్ కరోతి యో విఘ్నం స మృతో జాయతే కృమిః |

కృతఘ్నః స మృతో విప్రో యమస్య విషయం గతః ॥
యమస్య వినయైః క్రూరైర్ వధం ప్రాప్నోతి దారుణమ్ ।
యాతనాః ప్రాప్య తత్రస్థస్ తతో బహ్వీః సమా ద్విజాః ॥
తతో దంశః కృతఘ్నశ్ చ సంసారం ప్రతిపద్యతే ।
జలప్రవర్షణం యస్ తు భిన్ద్యాన్ మత్స్యో భవేత్ తు సః ॥
[౨౨౬] అయోనిగో వృకో హి స్యాద్ ఉలూకః క్రయవఞ్చనాత్ ।
ప్రతిశ్రుత్య ద్విజేభ్యశ్ చాప్య అదత్వా మధుకో భవేత్ ॥
లభేద్ దేవలకో రాజన్ యోనిం చణ్డాలసంజ్ఞితామ్ ।
మృతస్యైకదశాహే తు భుఞ్జన్ శ్వా చాభిజాయతే ॥ ఇతి । (Bర్Pఉ ౨౧౮.౪౮–౮౩)

గరుడపురాణే ।

కౌటసాక్ష్యప్రదాః పాపా అమేధ్యకృమయశ్ చిరమ్ ।
భూత్వా భవన్తి సర్పాస్ తే పిశాచాస్ తదనన్తరమ్ ॥
గురుమిత్రద్రుహః పాపా యే చ స్వామిద్రుహో జనాః ।
ద్విజశిష్యద్రుహశ్ చైవ కృతఘ్నా నాస్తికాస్ తథా ॥
త్యాగినో బాన్ధవానాం చ త్యాగినః శరణార్థినామ్ ।
అమేధ్యకృమయః పాపా మృగవ్యాధా భవన్తి చ ॥
ఉరురోగగణోపేతా జాయన్తే శమ్బుకా జలే ।
చన్ద్రార్కగ్రహణే భుక్త్వా జాయతే కుఞ్జరో నరః ॥ (GఅPఉ ౨౮౧.౫–౯)

[౨౨౭] ఇతి । శివధర్మోత్తరే ।

విప్రః పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ అకృత్వా యో ’న్నమ్ అశ్నుతే ।
విడ్వరాహో భవేన్ నిత్యం క్రవ్యాశీ వ్యాధ ఏవ చ ॥
ద్విజస్ త్వ ఏకశఫానాం చ విక్రయాజ్ జాయతే మృగః ।
మత్సరీ విట్కృమిశ్ చైవ అవజ్ఞాకార్య్ అథ కృమిః ॥ ఇతి ।

వాయుసంహితాయామ్ ।

ఖరో వై బహుయాజిత్వాత్ కాకో ‘మన్త్రితభోజనాత్ ।
అపరీక్షితభోజీ స్యాద్ వానరో విజనే వనే ॥
అవిద్యాం యః ప్రయచ్ఛేత బలీవర్దో భవేత్ తు సః ।
అన్నం పర్యుషితం విప్రే దత్వా వై కుబ్జతాం వ్రజేత్ ॥ ఇతి ।

ఉమామహేశ్వరసంవాదే ।

అగ్నిహోత్రం భవేద్ యస్య న కుర్యాత్ తస్య రక్షణమ్ ।
పర్వాతిక్రమకారీ తు మృగత్వం యాతి బ్రాహ్మణః ॥
[౨౨౮] వేదోపజీవికాః పాపాః స్త్రీలోలాః సతతం చ యే ।
భవన్తి చేహ కాకాః స్యుశ్ చిరం విడ్భుజ ఏవ చ ॥
పాయసం కృసరం చైవ హవీంషి మధురాణి చ ।
అదత్వా చాగ్నివిప్రేభ్యః ప్రాసణాద్ భుజగో భవేత్ ॥ ఇతి ।

నారదపురాణే ।

భర్తుః సౌఖ్యేన యా నారీ సౌఖ్యయుక్తా న జాయతే ।
సా శ్యేనీ జాయతే రాజన్ త్రీణి వర్షాణి పఞ్చ చ ॥
వాచా చాక్రోశికా యా తు సంనిరుధ్య పతిం హ్రియా ।
అకార్యం కారయేత్ పాపా సా నారీ వల్గులీ భవేత్ ॥
భర్తుర్ అర్థే హి యా విత్తం విద్యమానం న యచ్ఛతి ।
జీవితం వా వరారోహే విష్ఠాయాం జాయతే కృమిః ॥
కృమియోనివినిర్ముక్తా కాష్ఠకీటా భవేత్ తు సా ।
స సాధయన్తి కార్యాణి ప్రభూణాం యే విచేతసః ॥
భూత్వా వేదనభోక్తారో జాయన్తే మూలతాం హి తే ॥ ఇతి । (NఆPఉ ३౧.౯–౧౪)

వృద్ధగౌతమః।

మౌల్యాద్ వేదోపదేష్టా చ వ్యాఘ్రో భవతి మానవః ।
జమ్బుకో జాయతే జన్తుర్ అననుజ్ఞాతపాఠకః ॥

శూద్రాత్ పతతి చాణ్డాలో బ్రహ్మద్రవ్యోపజీవకః ||

[౨౨౯] ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

పరద్రవ్యాణ్య్ అభిధ్యాయంస్ తథానిష్టాని చిన్తయన్ |
వితథాభినివేశీ చ జాయతే ‘న్త్యాసు యోనిషు ||
పురుషో ‘నృతవాదీ చ పిశునః పురుషస్ తథా |
అనిబద్ధప్రలాపీ చ మృగపక్షిషు జాయతే ||
అదత్తాదాననిరతః పరదారోపసేవకః |
హింసకశ్ చావిధానేన స్థావరేషు ప్రజాయతే || ఇతి |

అథ నానావిధనిషిద్ధకర్మశేషఫలాని

తత్ర ఉమామహేశ్వరసంవాదే |

శ్వపాకపుల్కసాదీనాం కుత్సితానాం అచేతసామ్ |
కులేషు తే ‘భిజాయన్తే గురువృద్ధావమానినః ||
గురుణా హ్య్ అననుజ్ఞాతో యో వేదాభ్యాసమ్ ఆచరేత్ |
స తు జాతివిహీనేషు జాయతే భువి మానవః |
అధర్మం ధర్మమ్ ఇత్య్ ఆహుర్ యే తు మోహవశంగతాః ||
తే చ కాలకృతోద్యోగాః సంభవన్తీహ మానుషే |
నిర్హోమా నిర్వషట్కారాస్ తే భవన్తి నరాధమాః ||

[౨౩౦] ఇతి | స్కాన్దే నాగరఖణ్డే |

ప్రాప్నువన్తి కుదేశే చ జన్మ యే హేతువాదకాః |
స్వామిద్రోహరతా యే చ కుకులే జన్మ చాప్నుయుః ||
అదత్వా యే తథాశ్నన్తి పితృదేవద్విజాతిషు |

దుర్భిక్షే జనతాపే చ కుదేశే జన్మ చాప్నుయుః ॥
యే చ కుర్వన్తి దమ్పత్యోర్ వివాదం సానురాగయోః ।
విరూపా భ్రమమాణాశ్ చ సర్వలోకవివర్జితాః ॥
దరిద్రా జాయయా భ్రష్టా భవన్తి విగతాయుషః ।
కన్యాదానే చ విఘ్నం యో విక్రయం యః కరోతి వా ॥
స కన్యాః కేవలాః సూతే న పుత్రం కేవలం క్వచిత్ ।
జాయన్తే తాశ్ చ బన్ధక్యో విధవా దుర్భగాస్ తథా ॥ ఇతి ।

ప్రభాసఖణ్డే 'పి ।

యైర్ న దత్తమ్ నరైః కించిత్ తేషాం చిహ్నం దరిద్రతా ।
జాయన్తే రోగిణో రౌద్రా హింస్రాః కుబ్జాశ్ చ వామనాః ॥
అపుత్రాః కలహాక్రాన్తాః పరదారోపసేవకాః ।
మహారజనకర్మాణః కుచేలాః కుశ్రీరిణః ॥
[౨౩౧] కుదమ్భాశ్ చపలా లుబ్ధా మూర్ఖా నిష్ఠురభాషిణః ।
దానహీనా భవన్త్య ఏతే దేవబ్రహ్మస్వభక్షకాః ॥ ఇతి ।

స్కాన్దే రేవాఖణ్డే ।

పితా మాతా గురుర్ భ్రాతా అన్యో వా వికలేన్ద్రియః ।
భవన్తి నాదృతా యైస్ తు తే భవన్తి నరాధమాః ॥
ఇహ మానుషలోకే 'స్మిన్ దీనాన్ధాస్ తే భవన్తి చ ।
యే త్యజన్తి స్వకాం భార్యాం మూఢాః పణ్డితమానినః ॥
తే యాన్తి నరకం ఘోరం తామిస్రం నాత్ర సంశయః ।
తత్ర వర్షశతస్యాన్తే ఇహ మానుషతాం గతాః ॥
[౨౩౨] దుశ్చర్మా దుర్భగశ్ చైవ దరిద్రః సంప్రజాయతే ।
జాయతే గృధ్రసీయుక్తః పరభార్యోపసేవకః ॥
గద్గదో 'నృతవాదీ స్యాత్ మూకశ్ చైవ గవామ్ ఋతే ।

అన్నం పర్యుషితం విప్రే దదన్ వై కుబ్జతాం వ్రజేత్ ||
మాత్సర్యాద్ అపి జాత్యన్ధో ద్వేషాచ్ చ బధిరో భవేత్ |
అదత్వా భక్ష్యమ్ అశ్నాతి అనపత్యో భవేచ్ చ సః || ఇతి |

గడూడపురాణే |

అవమత్య చ యే యాన్తి భగవత్కీర్తనం నరాః |
బాధిర్యమ్ ఉపయాన్త్య్ ఆశు తే వై జన్మని జన్మని ||
పశ్యన్తో భగవద్ద్వారం తామసాస్ తత్పరిచ్ఛదమ్ |
అకృత్వా తత్ప్రణామాది యే యాన్తి పురుషాధమాః ||
జత్యన్ధాద్ తే ‘భిజాయన్తే ‘ప్య్ అఙ్గహీనాపరిగ్రహాః |
పఙ్గవః పాదహీనాశ్ చ కుష్ఠినో భువి యే నరాః ||
విష్ణుచ్ఛాయా ధ్రువం తైస్ తు లఙ్ఘితా స్యాన్ న సంశయః |
తథా చ భగవద్ధామ్నశ్ ఛాయామ్ ఆక్రమతే తు యః ||
[౨33] అరణ్యే జాయతే పఙ్గుః స వై రోగాదిపీడితః || ఇతి | (Gఅర్Pఉ ౨౮౧.౧3–౧౭)

విష్ణుధర్మోత్తరే ‘పి |

పిశునః పూతినాసః స్యాత్ సూచకః పూతివక్త్రకః |
ఖల్వాటో మత్సరీ రామ నాస్తికో వేదనిన్దకః ||
భూయ ఏవ సమాప్నోతి తథా నాస్తికతాం ద్విజః |
ఘూర్ణికస్ తైలికశ్ చైవ అన్ధో భవతి మానవః ||
ప్రతికూలం గురోర్ యస్ తు సో ‘పస్మారీ చ జాయతే |
మిష్టాశ్య్ ఏకో మహాభాగ వాతగుల్మీ ప్రజాయతే ||
భగభక్షస్ తు కుణ్డాశీ దీర్ఘరోగీ చ పీడకః |
గురుస్వామిద్విజాక్రోశం వేదనిన్దాం తథైవ చ |
శ్రుత్వా భవతి దుర్బుద్ధిర్ బధిరో మాన్యాధమః ||
దేవదత్తేన దీప్యేన కృత్వా కర్మ సుదుర్మతిః |

జాయతే బుద్బుదాక్షో వా నేత్రరోగయుతో ‘పి వా ||
తథైవ దీనరూపశ్ చ తేన పాపేన కర్మణా |
[౨౩౪] హీనవర్ణస్ తదా లోకే భవత్య్ అత్యన్తదుర్మతిః ||
విరూప ఏవ భవతి తథావిక్రేయవిక్రయీ |
వినాపరాధేన తథా కృత్వా పత్న్యధివేదనమ్ ||
స రాజభయమ్ ఆప్నోతి వ్యవహారే తథైవ చ |
మూలకర్మ తథా కృత్వా వశీకరణకారణాత్ ||
ద్వేష్యో భవతి లోకే ‘స్మిన్ జాయతే నాత్ర సంశయః |
పరివేత్తా తథా లోకే సర్వవ్యాధిసమన్వితః ||
అయాజ్యయాకశ్ చైవ జాయతే వర్ణసంకరః |
వేదవిక్రయికో మూర్ఖః కితవశ్ చైవ జాయతే ||
నాస్తికస్ తు దరిద్రః స్యాత్ సర్వకర్మవివర్జితః |
అతిమానప్రవృత్తస్ తు జాయతే కుత్సితే కులే ||
శ్వపాకపుల్కసాదీనాం కుత్సితానామ్ అచేతసామ్ |
కులేషు తే ‘భిజాయన్తే గురువృద్ధాపవాదకాః ||
శ్వభ్రే తు మరణం లికే విప్రైః స్థావరజాఙ్గమైః |
దంష్ట్రిభ్యశ్ చ నిఖిభ్యశ్ చ చణ్డాలాద్ బ్రాహ్మణాత్ తథా ||
[౨౩౫] గృహాధఃపతనాచ్ చైవ ద్రుమాధఃపతనాత్ తథా |
గోభ్యశ్ చ మరణం లోకే విజ్ఞేయం పాపకర్మణామ్ ||
తాడితస్ తాడ్యతే లోకే హారితో హార్యతే తథా |
హత్వా వధమ్ ఆప్నోతి నాత్ర కార్యా విచారణా ||
యద్ యత్ పరస్యాచరతి తత్ తద్ అన్యోపజాయతే |
ప్రాప్నోతి యాదృశీం బాధాం కర్మణా స్వకృతేన యః ||
తస్యాపి తాదృశీ బాధా జ్ఞేయా జన్మని జన్మనిత్ |

తస్మాత్ సర్వప్రయత్నేన ప్రబాధాం వివర్జయేత్ || ఇతి | (VఇDహ్U ౨.౧౦౭.౬–30)

మహాభారతే ‘పి |

యే నాస్తికా నిష్క్రియాశ్ చ గురుశాస్త్రాతిలఙ్ఘినః |

అధర్మజ్ఞా గతాచారాస్ తే భవన్తి గతాయుషః ||

కుశీలా భిన్నమర్యాదా నిత్యం సంకీర్ణమైథునాః |

అల్పాయుషో బవన్తీహ నరా నిరయగామినః ||

లోష్టమర్దీ తృణచ్ఛేదీ నఖఖాదీ చ యో నరః |

నిత్యోచ్ఛిష్టః సూచకశ్ చ నేహాయుర్ విన్దతే మహత్ ||

ఆయుర్ అస్య నికృన్తామి ప్రజ్ఞామ్ అస్యాదదే తథా |

[౨౩౬] య ఉచ్ఛిష్టః ప్రవదతి స్వాధ్యాయం చాధిగచ్ఛతి |

యశ్ చానధాయకాలే ‘పి మోహాద్ అభ్యసతే ద్విజః ||

ప్రత్యాదిత్యం ప్రత్యనలం ప్రతిగాం చ ప్రతిద్విజమ్ |

యే మేహయన్తి పథి చ తే భవన్తి గతాయుషః || ఇతి |

శివధర్మోత్తరే |

దేవద్రవ్యోపజీవీ చ స భవేద్ అవబాహుకః |

దేవద్రవ్యం స్వయం యేన భుక్తం యస్య సదా భవేత్ ||

రసజ్ఞావిధురః కుబ్జః కణ్డూః సర్వాఙ్గదుఖితః |

దేవస్వర్శం నరః కృత్వా పరప్రత్యయకారణాత్ ||

మిథ్యాచారం చరేత్ పశ్చాద్ బుద్బుదాస్యో నరో భవేత్ |

దేవదాసోదనం భుక్త్వా బృహద్గుల్మీ చ వై క్రమాత్ ||

సర్వాఙ్గకుష్ఠీ తిమిరీ నరో భవతి పాపతః |

దీపం దేవగృహాద్ ధృత్వా పఙ్గుశ్ చాన్ధో భవేన్ నరః |

మూర్చ్ఛ్రమీ సురద్వేష్టా పక్షపాతీ జ్వరీ భవేత్ ||

దేవావమన్తా భవతి సర్వదా మైథునే రతః |

సదాపహృతసర్వస్వః కుత్సితః కామమోహితః ॥

[౨౩౭] ఇతి । వృద్ధగౌతమః ।

దేవద్రవ్యోపజీవీ హృద్రోగీ । ప్రతిజ్ఞాయ బ్రాహ్మణస్యాదానాద్ అల్పాయుః । పత్నీబహుత్వే సత్య్ ఏకారామః క్లీబః । స్వామినా ధర్మే నియుక్తస్ తదనుష్ఠానాశక్తో జలోదరీ । దుర్బలబాధే బలవతామ్ ఉపేక్షాయామ్ అఙ్గహీనః । వ్యవహారపక్షపాతీ జిహ్వారోగీ । స్వయం ప్రవర్తితధర్మానుష్ఠానచ్ఛేదనే ప్రతిపన్నేష్టవియోగః । స్వయమ్ అగ్రభుక్ శూలరోగీ । పరిక్షీణమిత్రబన్ధుస్వామిస్వజనావమన్తా పరిభూతవృత్తిః । అతిథిం పశ్యన్న్ అశ్నతః కపాలపట్టికా । సూర్యాప్రకాశే ప్రతిశ్రయాదానాద్ ఇష్టవియోగః । ఛద్మనా గురుస్వామిమిత్రమ్ ఉపచరతః ప్రాప్తార్థపరిభ్రంశః । విస్రమ్భాపహారీ సర్వదుఃఖాశ్రయః । గోదుఃఖకారీ గోనాసః । గోనిర్దయశ్ చిపిటనాసః । పథనాశకో నిస్తేజస్కః సభాయామ్ । గలగణ్డీ మహదధిక్షేపీ । పుణ్యాక్షేపీ [౨౩౮] వక్రనాసః । శిష్టచీర్ణధర్మదూషకః కేకరాక్షః । సాధుజనదేవతపస్విద్విజగురుజ్ఞానయోగద్వేష్టా వక్రాస్యః । తటాకారామభేత్తా నేత్రాఙ్గహీనః । కృతఘ్నః సర్వారమ్భవికలః । పరస్వాభిలాషీ క్షయరోగీ స్యాత్ । చోరరకకః –

వ్యవహారేష్వ్ అమధ్యస్థశ్ చౌరవృత్తిపరశ్ చ యః ।

వాణిజ్యలాభో నో తస్య దేశాన్తరగతస్య చ ॥

వ్యాధిః స్యాత్ ప్రాణసందేహో మృతిస్ తత్రైవ పాపినః ॥ ఇతి ।

ఉమామహేశ్వరసంవాదే ।

అకృత్వా ఖలయజ్ఞం తు యస్ తు ధాన్యం ప్రవేశయేత్ ।

మరుదేశే భవేద్ వృక్షః ఫలపుష్పవివర్జితః ॥

దివ్యం వర్షసహస్రం తు దురాత్మా కర్షకో భవేత్ ।

తస్యాన్తే మానుషో భూత్వా కదాచిత్ కాలపర్యయాత్ ॥

దరిద్రో వ్యాధితో మూర్ఖో హ్య్ అకులీనస్ తు జాయతే ।

యస్ తు క్షుద్రేణ భావేన స్నేహవిచ్ఛేదకారకః ॥

సో ‘నపత్యత్వమ్ ఆప్నోతి తస్య పాపస్య కారణాత్ ।

న శృణ్వన్తి గురోర్ వాక్యం వేదవాక్యం చ యే నరాః ॥

సర్వేషాం చైవ నాస్తిక్యం తేన తే యాన్తి మూకతామ్ ।

ప్రార్థయిత్వా తు యో గాం వై సవత్సాం క్షీరసంయుతామ్ ॥

[౨౩౯] ఆత్మనా పిబతి క్షీరం తేనాసౌ యాతి చాన్ధతామ్ ||

ప్రస్రవం ష్ఠీవనం వహ్నౌ కృత్వా సర్వాఙ్గదాహయుక్ |

ఉదరే శూలసంయుక్తో జయతే మనుజాధమః || ఇతి |

శివధర్మోత్తరే |

ముఖకృష్ణవ్రణీ శ్విత్రీ గరదో మత్తకో భవేత్ |

జిహ్వావక్త్రవ్రణీ హ్య అన్యదుఃఖకారీ భవేన్ నరః ||

అపకారం తు యః కుర్యాద్ ఉపకర్తుర్ భవేన్ నరః |

శ్వాసకాసీ జ్వరీ సర్వగాత్రరోగీ మృతప్రజః ||

మృతపుత్రో ‘ప్య అబన్ధుః స్యాద్ యో ద్వేష్టి పరసన్తతిమ్ |

పరవిత్తవినాశాయ కరోతి స విసర్పవాన్ ||

అకారణాద్ ధర్మపత్నీత్యాగీ స్యాచ్ చ జలోదరీ |

వేశ్యాం కులవధూం కృత్వా వర్తతే యో నరాధమః ||

భక్తం భోక్తుమ్ అశక్తశ్ చ మణ్డపానేన జీవతి |

పరేషాం చేతసః క్లేశకారీ భవతి మానవః ||

క్షయీ జ్వరీ ప్రమేహీ చ గుల్మీ దాహీ భగన్దరీ |

రజస్వలాన్త్యచణ్డాలపాపిష్ఠపతితైః సహ ||

వ్యవహారీ పుష్పవత్యాం భుక్త్వా కుష్ఠీ జ్వరీ భవేత్ |

అనపత్యో దరిద్రశ్ చ విశ్వస్తస్య విషప్రదః ||

[౨౪౦]నిషిద్ధవస్తుభోగేన మోహయేద్ యః పరాన్ పుమాన్ |

పరోపదిష్టజ్ఞానేన భవేద్ ఉన్మత్తకో ‘పి వా ||

ఋణం దత్వాధికాం వృద్ధిం యో గృహ్ణాతీహ మానవః |

స భూత్వా ధనినాం వంశే వ్రజేద్ దేశాన్తరం తతః ||

వాణిజ్యలాభస్ తత్రాపి నాస్తి తస్య నరస్య వై |

అముఖ్యముఖ్యకారీ యః స జ్వరీ శ్వాసకాసవాన్ ||

సర్వాఙ్గరోగీ పాపాత్మా ద్వేష్టా మృతసమాఙ్గభాక్ || ఇతి |

ఉమామహేశ్వరసంవాదే |

మృష్టాన్నేన య ఆత్మానం పోషయన్తి నరాధమాః |

బాలానాం వీక్ష్యమాణానామ్ అదదన్న్ అత్తి నిస్పృహః ||

న హుతం న తపస్ తప్తం న దత్తం కిం చ బ్రాహ్మణే |

ఆత్మైవ పోషితో యేన తత్ పాపం కథయామ్య్ అహమ్ ||

యత్ర దేశే త్వ్ అనావృష్టిర్ యత్ర వాయుసముద్భవః |

తస్మిన్ దేశే క్షుధార్తా_శ్ చ జాయన్తే పాపకర్మిణః || ఇతి |

పద్మపురాణే |

యస్ తు విప్రత్వమ్ ఉత్సృజ్య క్షత్రధర్మం నిషేవతే |

బ్రాహ్మణ్యాత్ స పరిభ్రష్టః క్షత్రయోనౌ ప్రజాయతే ||

[౨౪౧] వైశ్యకర్మా చ యో విప్రో లోభమోహవ్యపాశ్రయః |

స ద్విజో వైశ్యతామ్ ఏతి శూద్రకర్మ కరోతి యః ||

స్వధర్మప్రచ్యుతో విప్రః స హి శూద్రత్వమ్ ఆప్నుయాత్ |

క్షత్రియో వా మహాబాహో వైశ్యో వా ధర్మచారిణౌ ||

స్వాని కర్మాణ్య్ అపాకృత్య శూద్రకర్మ నిషేవతే |

స్వస్థానాచ్ చ పరిభ్రష్టో జాయతే వర్ణసంకరః ||

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః శూద్రో వా యాతి తాదృశః |

శూద్రాన్నేనోదరస్థేన మ్రియతే యది పుత్రక ||

బ్రాహ్మణః శూద్రతామ్ ఏతి నాస్తి తత్ర విచారణా || ఇతి | (Pఅద్Pఉ ౫.౨౬.౭–౧౩)

మార్కణ్డేయపురాణే |

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యః స్వవర్ణే పాణిసంగ్రహమ్ |

అకృత్వా త్వ్ అన్యజాపాణేః పతన్తి నృప సగ్రహాత్ ||

యశ్ చ యస్యాస్ తు హీనాయాః కురుతే పాణిసంగ్రహమ్ |

అకృత్వా వర్ణసంయోగం సో ‘పి తద్వర్ణభాగ్ భవేత్ ||

[౨౪౨] ఇతి |

అథ విశేషేణ కర్మవిపాకః

తత్ర హింసావిశేషాద్ యోనివిశేషః | తత్ర మనుః |

యాం యాం యోనిం చ జీవో ‘యం యేన యేనేహ కర్మణా |

క్రమశో యాతి లోకే ‘స్మింస్ తత్ తత్ సర్వం నిబోధత ||

బహూన్ వర్షగణాన్ ఘోరాన్ నరకాన్ ప్రాప్య తత్క్షయాత్ |

సంసారాన్ ప్రతిపద్యన్తే మహాపాతకినస్ త్వ్ ఇమాన్ ||

శ్వశూకరఖరోష్ట్రాణాం గో’జావిమృగపక్షిణామ్ |

చణ్డాలపుల్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమ్ ఋచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౫3–౫౫)

నన్దిపురాణే |

నరకేషు క్రమేణైవ బ్రహ్మహా పాత్యతే నరః |

కల్పం కల్పం తతశ్ చాన్తే స్థావరశ్ చ ప్రజాయతే ||

తృణగుల్మలతావల్లీవీర్ద్రుమవిభేదతః |

తృణభేదాస్ త్వ్ అగణితా గుల్మభేదాస్ తథా మతాః |

లతాభేదాశ్ చ నిఃసంఖ్యా వల్లీభేదాస్ తథైవ చ ||

వీరుద్భేదాస్ త్వ్ అసంఖ్యాతా అసంఖ్యా ద్రుమజాతయః |

తేషాం చ దేశభేదేన పునః కష్టత్వమ్ ఇష్యతే ||

[౨౪3] తతః కేనాపి కాలేన నానాస్థావరయోనితః |

కర్మ భుక్త్వా క్రమేణైవ భవన్తి చ సరీసృపాః ||

వృక్షవల్కలభేదేన దేశభేదేన వాప్య్ అథ |

సరీసృపాదిభేదేన తత్ర భుక్త్వా తు పాపకమ్ ||
మృగేషు జాయతే మర్త్యో భేదైర్ అగణితైస్ తతః |
తత్రాపి భుక్త్వా స్వం కర్మ జాయతే పశుయోనిషు ||
తత్రాపి భౌతికం భోగం భుక్త్వాన్తే గోత్వమ్ ఆప్య తు |
ముచ్యతే పశుజన్మాచ్ చ తతో జాయేత మానుషే ||
తత్రాపి నియమో నాస్తి శ్వపాకాద్యేషు జాయతే |
విప్రాన్తేషు మనుష్యేషు జాయతే పాతకీ నరః || ఇతి |

శివధర్మోత్తరే ‘పి |

ఏవం పాపవిశుద్ధాశ్ చ సావశేషేణ కర్మణా |
తతః క్షితిం సమాసాద్య జాయన్తే దేహినః పునః ||
తత్రానుభూయ దుఃఖాని జాయన్తే కీటయోనిషు |
నిష్క్రాన్తాః కీటయోనిభ్యః క్రమాజ్ జాయన్తి పక్షిణః ||
సంక్లిష్టాః పక్షిభావేన జాయన్తే మృగయోనిషు |
మృగదుఃఖమ్ అతిక్రమ్య జాన్యన్తే పశుయోనిషు ||

[౨౪౪]పశుయోనిం సమాసాద్య పునర్ జాయన్తి మానుషాః |
ఏవం యోనిషు సర్వాసు పరిభ్రామ్య క్రమేణ తు ||
కాలాన్తరవశాద్ యాన్తి మానుష్యమ్ అతిదుర్లభమ్ |
ఉత్తమం చాపి మానుష్యం ప్రాప్యన్తే పుణ్యగౌరవాత్ ||
విచిత్రా గతయః ప్రోక్తాః కర్మణాం గురులాఘవాత్ |
తతో మానుషతాం ప్రాప్య వ్యాధిభిస్ తత్ర పీడ్యతే ||
కుష్ఠరోగేణ ఘోరేణ బ్రహ్మహత్యాం ప్రయోజయన్ | ఇతి |

మార్కణ్డేయపురాణే |

అశస్త్రం పురుషం హత్వా నరః సంజాయతే ఖరః |
కృమిః స్త్రీవధకర్తా చ బాలహా చోపజాయతే ||

వృషస్య వృషణౌ ఛిత్త్వా షణ్ఢత్వం ప్రాప్నుయాన్ నరః।
పరిహృత్య తతో భూయో జన్మనామేకవింశతిమ్॥
కృమికీటపతఙ్గేషు స్థిత స్తేయచరేషు చ।
గోత్రం ప్రాప్య చ చణ్డాలపులకసాది జుగుప్సితమ్॥
[౨౪౫] పఙ్గ్వన్ధో బధిరః కుష్ఠీ యక్ష్మణా చ ప్రపీడితః।
ముఖరోగాక్షిరోగైర్ వా రోగైర్ అన్యైశ్ చ బాధ్యతే॥
అపస్మారీ చ భవతి శూద్రత్వం చైవ గచ్ఛతి।
ఏష ఏవ క్రమో దృష్టో గోసువర్ణాదిహారిణామ్॥
విద్యాపహారిణాం చైవ నిదేశభ్రాంశినాం గురౌ॥ ఇతి। (Mఆర్Pఉ ౧౫.౧౮–౩౬)

బ్రహ్మపురాణే।

యస్ తు రౌద్రసమాచారః సర్వభూతభయంకరః।
హస్తాభ్యాం యది పద్భ్యాం వా రజ్జ్వా దణ్డేన వా పునః॥
లోష్టైః స్తమ్భైర్ ఉపాయైర్ వా జన్తూంస్ తాడయతే ऽనిశమ్।
హింశార్థీ నికృతప్రజ్ఞ ఉద్వేజనకరః సదా॥
[౨౪౬]ఏవం శీలసమాచారో నిరయం ప్రతిపద్యతే।
స చేన్ మనుష్యతాం గచ్ఛేద్ యది కాలవిపర్యయాత్॥
వధబన్ధపరిక్లిష్టః కులే జాయేత సో ऽధమే।
లోకద్వేష్టాధమః పుంసాం స్వయం కర్మకృతైః ఫలైః॥ ఇతి।

అథ హింస్రకర్మశేషఫలాని

తత్ర హింస్రకర్మవిశేషఫలాని శఙ్ఖలిఖితాభ్యాం దర్శితాని: “అత ఊర్ధ్వం బహూని వర్షసహస్రాణి యమవిషయే కుమ్భీపాకరౌరవాదిషు స్థానేషు దుఃఖాన్య్ అనుభూయేహ

జాతానామ్ ఇమాని లక్షణాని భవన్తి। తద్ యథా బ్రహ్మహా కుష్ఠీ గోఘ్నశ్ చాన్ధో ‘నేకరోగిణశ్ చ” ఇతి।

యమః।

అశుద్ధానాం తు పాపానాం పతితానాం చ కర్మభిః।

ఉత్తీర్ణానాం చ తిర్యక్త్వాద్ దేహే భవతి లక్షణమ్॥

ఇహ దుశ్చరిత్రైః కేచిత్ కేచిత్ పూర్వకృత్రైస్ తథా।

ప్రాప్నువన్తి దురాత్మానో నరా రూపవిపర్యయమ్॥

ద్విజఘ్నం కుష్ఠినం విద్యాత్ కునఖం స్వర్ణహారకమ్।

వ్యఘ్రాశ్ చాధర్మిణశ్ చైవ జాయన్తే ప్రాణిహింసకాః॥

[౨౪౭] ఇతి। హారీతః: “కునఖీ భ్రూణహా। బ్రహ్మఘ్నః కుష్ఠీ। పరదుఃఖదాయినో నిత్యాన్ధాః। పరార్తిరతా దీర్ఘరోగిణః। దృష్ట్యపహర్తారో ‘న్ధాః। శ్రోత్రాపహర్తారో బధిరాః। వాచోపహర్తారో మూకాః। ఏవం హ్య ఆహ।

యద్ అఙ్గం పీడ్యతే యేన తేన హీనో ‘భిజాయతే।

నాకృత్వా లభతే కించిత్ శుభం వా యది వాశుభమ్” ॥ ఇతి। (Hఆర్Sమ్ ౨౪.౭౩–౮౦)

కశ్యపః।

క్షయీ స్యాత్ క్షేత్రహరణే అర్శవాన్ నృవధే ‘పి చ।

జలోదరయుతః స స్యాత్ స్వనారీణాం చ హింసకః॥

కర్ణభేత్తా కర్ణశూలీ ఓష్ఠరోగ్య ఓష్ఠనాశకః।

దన్తపాతనకర్తా చ దన్తరోగీ భవేత్ సదా॥

ఉరఃస్తమ్భాద్ ఉరఃస్థమ్భీ అక్షిరోగ్య అక్షినాశకః।

పదా తు యద్ తాడయతి విసర్పీ స భవేన్ నరః॥

[౨౪౮] పీడామ్ అప్రియకర్తా చ ధనుర్వ్యాధిర్ ధనుర్గ్రహాత్।

పాదకీలీ స భవతి పాదహన్తా చ యో భవేత్॥

స గద్గదీ దారయతి యో వృక్షాన్ అతివిస్తృతాన్।

శూలేన శూలీ భవతి యస్ తు హింస్యాద్ దృఢాన్ పశూన్।

నక్తాన్ధ్యం జాయతే తస్య యో గవాం నయనద్వయే ||
కరోతి శూలప్రక్షేపం పూర్వభావప్రచోదితః || ఇతి | (Kఆశ్Sమ్ ౩.౪౦–౪౬)

వ్యాసో ‘పి |

పితృహా యాతి పైశాచ్యం జాత్యన్ధో మాతృఘాతకః |
ప్రాణ్యఙ్గం మృగశావం చ హత్వా వన్ధ్యో మృతప్రజాః ||
అసాధ్యరోగీ బాలఘ్నః క్షయీ స్యాత్ సర్వజీవహా |
గాత్రకృచ్ఛ్రీ వ్రణీ శ్విత్రీ విసర్పీ పరఘాతకః ||
నేత్రరోగీ భవేత్ తస్య యో ‘న్యేషాం దృష్టిఘాతకః |
పరేషాం రసనాచ్ఛేదీ జిహ్వాస్య వ్రణవాన్ భవేత్ ||
[౨౪౯]కృతఘ్నః స్ఫుటితాక్షో వా తృతీయజ్వరసంయుతః |
చాతుర్థకోష్ణశీతోష్ణజ్వరీ స్యాత్ సతతం జ్వరీ ||
గ్రామే వనే వా జన్తూనాం శ్వభిర్ యో భీతిమ్ అర్పయేత్ |
భయోద్వేగకరో ‘న్యేషాం పాషాణేనాథ ఘాతకః ||
తలఘాతీ చ సంభూతః కులేషు ధనినాం నరః |
గత్వా దేశాన్తరం తేషాం తత్ర రోగో మహాన్ భవేత్ || ఇతి | (Vయాసమ్ ౬.౧౭–౨౨)

వృద్ధగౌతమః |

వృక్షచ్ఛేత్తా వృథా యస్ తు స నాడీవ్రణవాన్ భవేత్ | ఇతి |

వాయుపురాణే |

భవేత్ స్ఫుటితపాదస్ తు యో నిహన్యాద్ వనస్పతీన్ |
ప్రాణిహింసాపరో జన్తుఘాతీ వా మృతసన్తతిః ||
ముధే కృష్ణవ్రణీ శ్విత్రీ వన్ధ్యో వా స్యాద్ విసర్పవాన్ |
వల్మీకం తు ఖనిత్వా యో హన్తి వాయుభుజో నరః ||
గజచర్మీ జ్వరీ చ స్యాద్ ఆజ్ఞయా పూర్వకర్మణః |
భ్రూణహా స్విన్నహస్తః స్యాద్ గ్రహణీవాన్ అపత్యహా ||

[౨౫౦] ఇతి । విష్ణుధర్మోత్తరే ।

యం కించిద్ ఘాతయిత్వా తు ప్రాణినం భృగునన్దన ।

మాంసం భుక్త్వా తు ధర్మజ్ఞ భవతీహ గదాతురః ॥ ఇతి । (VఇDహ్U ౨.౧౦౮.౪)

ఇతి హింసాశేషకర్మఫలాని

అథాపేయపానాభక్ష్యభక్షణకర్మవిశేషాద్ యోనివిశేషః

తత్ర శివధర్మోత్తరే ।

కృమికీటపతఙ్గానాం విడ్భుజాం చైవ పక్షిణామ్ ।

సురాపః ప్రాప్యతే యోనిం పూర్వకర్మానుసారతః ॥ ఇతి ।

ఉమామహేశ్వరసంవాదే ।

మద్యవ్యసనినో యే చ యే మద్యం సేవయన్తి చ ।

శాలాం తు కారయేద్ యస్ తు మద్యపానం దదాతి యః ॥

మద్యవిక్రయిణో యే చ మద్యం యే క్రీణయన్తి చ ।

పిబన్తి యే నరా దేవి సర్వే తే సమభాగినః ॥

తే శౌణ్డికా వా చణ్డాలా లుబ్ధకా మత్స్యఘాతకాః ।

దాసత్వేనైవ సుశ్రోణి జాయన్తే పురుషాధమాః ॥

[౨౫౧] తిర్యఞ్చో ‘పి సముత్పన్నా యథా మృత్యుమ్ ఉపాగతాః ।

మద్యపానరతా యే చ శృణు తేషాం గతిం శుభే ॥

షష్టివర్షసహస్రాణి కృమిర్ భూత్వా మహీతలే ।

కృమియోనిక్షయే భూతే పాపం తు కథయామ్య్ అహమ్ ॥

శ్వానయోనిశతం గచ్ఛేజ్ జమ్బుకే పఞ్చవింశతిమ్ ।

మద్యపానరతా యే తు కాం గతిం యాన్తి సువ్రతే ||

శూద్రస్య చేదృశం పాపం మద్యపానరతస్య చ |

విప్రస్య కథయిష్యామి మద్యపస్య దురాత్మనః ||

కాకో భూత్వా చిరం దేవి విష్ఠాభక్షస్ తు జీవతి |

వర్షాణాం ద్వాదశే లక్ష్యే స జీవేత్ పాపకర్మకృత్ ||

స్వే మాంసే పరమాంసేన యో దేహీ వృద్ధిమ్ ఇచ్ఛతి |

తస్య యోనిశతం గత్వా శరీరం వ్యాధితం భవేత్ ||

యాసు యోనిషు జాయన్తే నరా మాంసస్య భక్షకాః|

వ్యాధిరోగశతైర్ యుక్తా జాయన్తే తాసు కర్మణా ||

[౨౫౨] ఇతి | మనుః |

కృమికీటపతఙ్గానాం విడ్భుజాం చైవ పక్షిణామ్ |

హింస్రాణాం చైవ సత్త్వానాం సురాపో బ్రాహ్మణో వ్రజేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౫౬)

విష్ణుర్ అపి: "అభోజ్యానాం భోనజే అభక్ష్యభక్షణే చ కృమిః" ఇతి (VఇDహ్ ౪౪.౧౧) |
వృద్ధగౌతమః |

విప్రవృత్తివిలోపేన దుర్దురః సప్తజన్మసు |

నిషిద్ధాన్నం తు యో భుఙ్క్తే కమఠః సో ఽభిజాయతే ||

కీటాశీ శీతలాన్నాశీ మత్స్యాశీ యాచితాన్నభుక్ |

ఆమన్త్రణం వినా భుక్త్వా పరాన్నం కాకతాం వ్రజేత్ || ఇతి |

అథాపేయపానాదికర్మశేషఫలాని

తత్ర హారీతః: "సురాపో బద్ధిజిహ్వః | అభక్ష్యభక్షః శ్యావదన్తః | (Hఆర్Sమ్ ౨౪.౬౮–౬౯) |
[౨౫3] ఇతి | స్కాన్దే రేవాఖణ్డే |

పాపశేషాత్ తు భవతి సురాపః శ్యావదన్తకః | ఇతి |

శివధర్మోత్తరే: “అభక్ష్యభక్షీ గణ్డమాలీ” ఇతి। శఙ్ఖలిఖితౌ: “అభక్ష్యభక్షీ గణ్డమాలీ” ఇతి। కాశ్యపః: “సురాపో లోలజిహ్వః” ఇతి (Kఆశ్Sమ్ ౧౩.౧౯)।

అథ స్తేయకర్మవిశేషాద్ యోనివిశేషాః

తత్ర మనుః।

లూతాహిసరఠానాం చ తిరశ్చామ్ చామ్బుచారిణామ్।
హింస్రాణాం చ పిశాచానాం స్తేనో విప్రః సహస్రశః॥
సంయోగం పతితైర్ గత్వా పరస్యైవ చ యోషితమ్।
అపహృత్య చ విప్రస్వం భవతి బ్రహ్మరాక్షసః॥
[౨౯౪] మణిముక్తాప్రవాలాని హృత్వా లోభేన మానవః।
వివిధాని చ రత్నాని జాయతే లోహకర్తృషు॥
ధాన్యం హృవా భవత్య్ ఆఖుః కాంస్యం హంసో జలం ప్లవః।
మధు దంశః పయః కాకో రసం శ్వా నకులో ఘృతమ్॥
మాంసం గృధ్రో వసాం మద్గుస్ తైలం తైలపకః ఖగః।
చీరీవాకస్ తు లవణం బలాకా శకునిర్ దధి॥
కౌశేయం తిత్తిరిర్ హృత్వా క్షౌమం హృత్వా తు దర్దురః।
కార్పాసతాన్తవం క్రౌఞ్చో గోధా గాం వాగ్గుదో గుడమ్॥
చుచ్చున్దరీ శుభాన్ గన్ధాన్ పత్రం శాకం తు బర్హిణః।
శ్వావిత్ కృతాన్నం వివిధమ్ అకృతాన్నం తు శల్యకః॥
బకో భవతి హృత్వాగ్నిం గృహకారీ హ్య్ అపస్కరమ్।
రక్తాని హృత్వా వాసాంసి జాయతే జీవజీవకః॥
వృకో మృగేభం వ్యాఘ్రో ‘శ్వం ఫలపుష్పం తు మర్కటః।

స్త్రీమ్ ఋక్షస్ తోకకో వారి యానాన్య్ ఉష్ట్రః పశూన్ అజః ||

యద్ వా తద్ వా పరద్రవ్యమ్ అపహృత్య బ్లాన్ నరః |

[౨౫౫] అవశ్యం యాతి తిర్యక్త్వం జగ్ధ్వా చైవాహుతం హవిః ||

స్త్రియో ఽప్య్ ఏతేన కల్పేన హృత్వా దోషమ్ అవాప్నుయుః |

ఏతేషామ్ ఏవ జన్తూనాం భార్యాత్వమ్ ఉపయాన్తి తాః || ఇతి | (MDహ్ ౧౨.౫౭–౬౯)

యాజ్ఞవల్క్యః |

హీనజాతౌ ప్రజాయేత పరరత్నాపహారకః |

పత్రశాకం శిఖీ హృత్వా గన్ధాఞ్ ఛుచ్ఛున్దరీ శుభాన్ ||

మూషకో ధాన్యహారీ స్యాద్ యానమ్ ఉష్ట్రః ఫలం కపిః |

జలం ప్లవః పయః కాకో గృహకారీ హ్య్ ఉపస్కరమ్ ||

మధు దంశః పలం గృధ్రో గాం గోధాగ్నిం బకస్ తథా |

శ్విత్రీ వస్త్రం శ్వా రసం చ చీరీ లవణహారకః ||

ప్రదర్శనార్థమ్ ఏతత్ తు మయోక్తం స్తేయకర్మణి |

ద్రవ్యప్రకారా హి యథా తథైవ ప్రాణిజాతయః || ఇతి | (YDహ్ ౩.౨౧౩–౧౬)

మార్కణ్డేయపురాణే |

న్యాసాపహర్తా నరకాద్ విముక్తో జాయతే కృమిః |

ధాన్యం యవాంస్ తిలాన్ మాషాన్ కులిత్థాన్ సర్షపాఞ్ చణాన్ ||

[౨౫౬] సస్యాన్య్ అన్యాని వా హృత్వా మోహాజ్ జన్తుర్ అచేతనః |

సంజాయతే మహావక్త్రో మూషకో వజ్రసంనిభః ||

భోజనం చోరయిత్వా తు మక్షికా జాయతే నరః |

హృత్వా దుగ్ధం తు మార్జారో జాయతే నరకాచ్ చ్యుతః |

తిలపిణ్యాకసంమిశ్రమ్ అన్నం హృత్వా తు మూషకః ||

ఘృతం హృత్వా తు నకులః కాకో ముహుర్ అజామిషమ్ |

శ్యేనో మార్గామిషం హృత్వా చీరీ లవణహారకః ||

చోరయిత్వా పయశ్ చాపి బలాకా సంప్రజాయతే ।

యస్ తు చోరయతే తైలం తైలపాయీ స జాయతే ।

మధు హృత్వా నరో దంశో ఘృతం హృత్వా పిపీలికా ॥

చోరయిత్వా తు నిష్పావాన్ జాయతే గృహగోలకః ।

ఆసనం చోరయిత్వా తు తిత్తిరత్వమ్ అవాప్నుయాత్ ॥

అయో హృత్వా తు పాపాత్మా వాయసః సంప్రజాయతే ।

[౨౩౭] హృతే కాంస్యే చ హారీతః కపోతో రౌప్యజే హృతే ॥

జీవఞ్జీవకతాం యాతి రక్తవస్త్రాపహారకః ॥

చుచ్ఛున్దరీ శుభాన్ గన్ధాన్ సస్యం హృత్వా శశో భవేత్ ।

షణ్ఢః పలాలహరణే కాష్ఠహృత్ ఘుణకీటకః ॥

పుష్పఆపహృద్ దరిద్రశ్ చ పఙ్గుర్ యానాపహారకః ।

శాకహర్తా చ హారీతస్ తోయహర్తా చ చాతకః ॥

భూహర్తా నరకాన్ గత్వా రౌరవాదీన్ సుదారుణాన్ ।

తృణగుల్మలతావల్లీత్వక్సారతరుతాం క్రమాత్ ॥ ఇతి । (Mఆర్Pఉ ౧౫.౬–౩౨)

గౌతమః ।

అనృతవాక్ స్ఖలితజిహ్వో ముహుర్ ముహుః సంలగ్నవాక్ । [౨౩౮] జలోదరో దారత్యాగీ । కూటసాక్షీ శ్లీపదీ ఉచ్చానజఙ్ఘాచరణః । వివాహవిఘ్నకర్తా ఛిన్నోష్ఠః । అవగూరణశ్ ఛిన్నహస్తః । మాతృఘ్నో ‘న్ధః । స్నుషాగామీ వాతవృషణః । చతుష్పథే విణ్మూత్రవిసర్జనే మూత్రకృచ్ఛ్రః । కన్యాదూషకః షణ్ఢః । పర్యుషితభోజీ కృమిః । ఈర్ష్యాలుర్ మశకః । పిత్రోర్ వివదమానో ‘పస్మారీ । న్యాసాపహార్య్ అనపత్యః । రత్నాపహారీ అత్యన్తదరిద్రః । విద్యావిక్రయీ పురుషమృగః । వేదవిక్రయీ ద్వీపీ । బహుయాజకో జలప్లవః । అయాజ్యయాజకో వరాహః । అనిమన్త్రితభోజీ వాయసః । మృష్టైకభోజీ వానరః । ఇతస్ తతో ‘శ్నన్ మార్జారః । కక్షవనదాహీ ఖద్యోతః । దారకాచార్యో ముఖవిగన్ధః । అదత్తాదాయీ బలీవర్దః । మత్సరీ భ్రమరః । అగ్న్యుత్సాదీ మణ్డలకుష్ఠీ । శూద్రాచార్యః శ్వపాకః । గోహర్తా సర్పః । స్నేహాపహారీ క్షయీ । అన్నాపహార్య్ అజీర్ణీ । జ్ఞానాపహారీ [౨౩౯] మూకః । జలాపహారీ మత్స్యః । క్షీరహారీ బలాకః । పరద్రవ్యాపహారీ పరప్రేష్యః । ఇతి । (GDహ్ ౨౦.౪–౩౮ ??)

శఙ్ఖలిఖితౌ ।

వేశ్యాపహారీ అద్రిసర్పః। పరజలాపహారీ శిశుమారః। సస్యాపహారీ కపోతః। కవ్యాపహారీ వాయసః। తామ్రాపహారీ వల్గులః। అపూపాపహారీ ప్రేతః। శాస్త్రాపహారీ జడః। ఛత్రాపహారీ కారణ్డవః। గన్ధాపహారీ పతఙ్గః। ధ్వజాపహారీ కృకలాసః। శాకాపహారీ పశుః। శయ్యాపహార్య్ అశయనః। పుష్పాపహారీ దుర్గన్ధీ। ఫలాపహార్య్ అఫలీ। దీపాపహారీ కౌశికః। భూమ్యపహారీ నకులాహిబిడాలాఖూనామ్ అన్యతమః ఇతి।

[౨౬౦] యద్ వా తద్ వాపి పారక్యం స్వల్పం వా యది వా బహు।
హృత్వా వై యోనిమ్ ఆప్నోతి తత్ తద్ భోగానురూపతః॥ ఇతి।

అథ స్తేయకర్మశేషఫలాని

తత్ర విష్ణుధర్మోత్తరే।

మణిముక్తాప్రవాలాని రత్నాని వివిధాని చ।
అపహృత్య నరా రామ జాయన్తే హేమకర్తృషు॥
యద్ వా తద్ వా పరద్రవ్యమ్ అపహృత్య బలాన్ నరః।
ప్రాప్నోతి భృతుశార్దూల మానుష్యే భారవాహితామ్॥
ధాన్యచోరో 'ఙ్గహీనః స్యాద్ అత్యఙ్గో మిశ్రహృద్ భవేత్।
వ్యాధితశ్ చాన్నహర్తా స్యాన్ మూకో వాగపహారకః॥
వస్త్రాపహారీ శ్విత్రీ స్యాత్ పఙ్గుశ్ చాశ్వాపహారకః।
అన్ధో దీపాపహారీ స్యాత్ కాణో నిర్వాపకో భవేత్॥
దరిద్రః పరవిత్తఘ్నశ్ చోన్మత్తశ్ చ తథాగ్నిదః॥
పఙ్గుర్ ఏవ తథా జ్ఞేయః సర్వ్యానాపహారకః।
[౨౬౧] అన్ధశ్ చ జాయతే లోకే గాం హృత్వా చ నరాధమః॥
వస్త్రభోజ్యాపహర్తారో తథా నగ్నబుభుక్షితౌ।
రత్నాపహారీ భవతి తథా కుష్ఠీ నరాధమః॥ ఇతి। (VఇDహ్U ౨.౧౦౭.౨–౯)

వాయుపురాణే।

వాతవ్యాధియుతః స్తేయీ తథా కుష్ఠీ నరో భవేత్।

బ్రాహ్మణస్వర్ణహారీ చ ప్రమేహీ జాయతే నరః॥

ప్రస్విన్నపాణిపాదః స్యాద్ ఆహరేద్ యో రసాదికమ్।

అన్నచోరో భవేద్ యస్ తు సో ‘కస్మాజ్ జాయతే కృశః॥

స్వరోపఘాతీ వాక్యం చ హృత్వా మర్త్యః ప్రజాయతే॥ ఇతి। (Vఆయ్Pఉ ౨.౩౧.౨౫–౨౭)

ఉమామహేశ్వరసంవాదే।

ధాన్యచౌరస్ తు హీనాఙ్గస్ తృణహర్తా తు వా పునః।

పరద్రవ్యాపహారీ చ భృత్యానాం వృత్తిజీవకః॥

అన్నం క్షేత్రం గృహం వాపి పరద్రవ్యం హరన్తి యే।

సువర్ణమణిముక్తాని వస్త్రాణ్య్ ఆభరణాని చ॥

[౨౬౨] ఆసనాని విచిత్రాణి ధనధాన్యమ్ ఉపస్కరమ్।

యే హరన్తి నరా నిత్యం పరద్రవ్యాణి మోహితాః॥

ఇహలోకమృతానాం చ తేషామ్ ఏష విధిః స్మృతః।

నగ్నా దీనాః క్షుధార్తాశ్ చ కుచైలా దుఃఖితాః సదా॥

బన్ధుభిః పరిభూతాశ్ చ భోగ్యభోగవివర్జితాః।

తాంస్ తు తే ప్రార్థయన్తీహ దాసవృత్తిమ్ ఉపాగతాః॥

యే హరన్తి చ తూర్యాణి వాద్యాని వివిధాని చ।

తేన పాపేన తే దేవి తిర్యక్త్వం యాన్తి మానవాః॥

హృత్వానద్ధాదివాద్యాని ఝల్లరీపటహాని చ।

తేన పాపేన తే మూఢా బాధిర్యం యాన్తి మానవాః॥

కాంస్యకం మురజం వంశం వీణాం తుమ్బురుకం తథా।

యే హరన్తి చ పాపేన పిశాచాస్ తే భవన్తి చ॥

పటహం లేపనం చైవ తథా సంపుటికాశ్ చ యేత్ |

[౨౬౩] హరన్తి పుష్కరం యే తు తేన తే యాన్తి మూకతామ్ ||

ప్రాసాదేషు చ యే దేవి హరన్తే దీపకాన్ నరాః |

గృహేషు చైవ విప్రాణాం తేన తే యాన్తి చాన్ధతామ్ || ఇతి |

శఙ్ఖలికితౌ |

సువర్ణస్తేయీ కునఖీ | వస్త్రాపహారీ శ్విత్రీ | హిరణ్యాపహారీ దద్రుణః | త్రైజసాపహారీ మణ్డలీ | స్నేహాపహారీ క్షయామయీ | అజీర్ణవాన్ అన్నాపహారీ | వాగపహారీ మూకః | గృధ్రో దేవద్రవ్యోపజీవకః | పాణ్డురోగీ దీపహారీ | బ్రాహ్మణవృత్తిఘ్నశ్ చ దరిద్రః | కర్మఫలవిశేషేణ కుబ్జషణ్ఢపఙ్గుదరిద్రాశ్ చ జాయన్తే | ఇతి |

యమః |

ద్రవ్యౌషధాపహర్తా చ దీర్ఘరోగిత్వమ్ ఆప్నుయాత్ |

ధాన్యచోరో వ్రణీ చ స్యాత్ కాసీ భక్తాపహారకః ||

గలగణ్డీ గణద్రవ్యహర్తా భవతి మానవః |

[౨౬౪]విధృతిర్ బలహర్తా చ శ్యేనో మాంసాపహారకః || ఇతి | (YअSమ్ ౫.౩–౫)

స్కాన్దే రేవాఖణ్డే |

మానకూటం తులాకూటం కూటసాక్ష్యం వదన్తి యే |

నరకే తే ‘న్ధతామిస్రే ప్రపచ్యన్తే నరాధిప ||

శతసాహస్రికం కాలమ్ ఉషిత్వా తత్ర తే నరాః |

ఇహ శత్రుగృహే బద్ధా భ్రమన్తే కాలమ్ ఈప్సితమ్ ||

కునఖీ స్వర్ణహరణాన్ మూకః పుస్తకహారకః |

ఫలాన్య్ ఆహరతో ‘పత్యం మ్రియతే నాత్ర సంశయః || ఇతి |

అథాగమ్యాగమనకర్మవిశేషాద్ యోనివిశేషః

తత్ర స్కాన్దే రేవాఖణ్డే।

గురుదారాభిమర్శీ చ కృకలాసో భవేద్ ధ్రువమ్।

రాజ్ఞీగామీ భవేద్ ఉష్ట్రో వృశ్చికో వృషలీపతిః॥

[౨౬౫] ఇతి। గౌతమః: "చాణ్డాలీపుల్కసీగమనే 'జగరః। ప్రవ్రజితాగమనే మరుపిశాచః। శూద్రాగమనే దీర్ఘకీటః। సవర్ణాభిగామీ దరిద్రః। గోగామీ మణ్డూకః" ఇతి।

మార్కణ్డేయపురాణే।

పరదారాభిగమనే రక్తద్రోణస్ తు జాయతే।

శ్వసృగాలేభగృధ్రేషు క్రమాజ్ జాతిషు జాయతే॥

భ్రాతృభార్యాం చ దుర్బుద్ధిర్ యో ధర్షయతి పాపకృత్।

పుంస్కోకిలత్వమ్ ఆప్నోతి స పాపో నరకాచ్ చ్యుతః॥

సఖిభార్యాం గురోర్ భార్యాం రాజభార్యాం చ పాపకృత్।

ప్రధర్షయిత్వా కామాత్మా సూకరో జాయతే నరః॥

శూద్రశ్ చ బ్రాహ్మణీం గత్వా కృమియోనౌ ప్రజాయతే।

తస్యామ్ అపత్యమ్ ఉత్పాద్య కాష్ఠఃఆన్తః కీటకో భవేత్॥

సూకరః కృమికో మద్గుశ్ చణ్డాలశ్ చ ప్రజాయతే॥ (Mఆర్ఌఉ ౧౫.౯–౧౬)

[౨౬౬] ఇతి। బ్రహ్మపురాణే।

సఖిభార్యాం గురోర్ భాయాం రాజభార్యాం తథైవ చ।

ప్రధర్షయతి కామాద్ యో మృతో జాయేత సూకరః॥

సూకరః పఞ్చవర్షాణి దశ వర్షాణి వై వృకః।

పిపీలికా తు మాసాంస్ త్రీన్ కీటః స్యాన్ మాసమ్ ఏవ తు॥

ఏతాన్ ఆసాద్య సంసారాన్ కృమియోనౌ ప్రజాయతే।

తత్ర జీవతి మాసాంశ్ చ కృమియోనౌ చతుర్దశ॥

తతో 'ధ్రమక్షయం కృత్వా తతో జాయేత వై వృకః।

శ్వా సృగాలస్ తతో గృధ్రో వ్యాలః కాకో బకస్ తథా॥

భ్రాతృభార్యాం తు పాపాత్మా యో రోచయతి మోహితః।
కోకిలత్వమ్ అవాప్నోతి సో ఽపి సంవత్సరం ద్విజః॥
మనసాపి గురోర్ భార్యాం యః శిష్యో యాతి పాపకృత్।
ఉగ్రాన్ స యాతి సంసారాన్ అధర్మేణేహ చేతసా॥
శ్వయోనౌ తు స సంభూతస్ త్రీణి వర్షాణి జీవతి।
తత్రాపి నిరయం ప్రాప్తః కృమియోనౌ ప్రజాయతే॥
[౨౬౭] కృమిభావమ్ అనుప్రాప్య వర్షమ్ ఏకం తు జీవతి।
తతస్ తు నిరయం ప్రాప్తో బ్రహ్మయోనౌ ప్రజాయతే॥
వృషలో బ్రాహ్మణీం గత్వా కృమియోనౌ ప్రజాయతే।
తతః సంప్రాప్య నిధనం జాయతే సూకరః పునః॥
శ్వా తతో జాయతే మూఢః కర్మణా తేన భో ద్విజాః॥
శ్వా భూత్వా కృకలాసస్ తు జాయతే మానవస్ తతః।
తత్రాపత్యం సముత్పాద్య తతో జాయేత మూషకః॥ ఇతి। (Bర్Pఉ ౨౧౭.౬౬–౮౦)

నారదపురాణే।

చిన్తయేద్ వీక్షయేద్ వాపి జననీం వా సుతాం చ వా।
వధూం వా భ్రాతృదారాన్ వా గురుభార్యాం నృపస్త్రియమ్॥
[౨౬౮] స యాతి నరకం ఘోరం సంచిన్త్య శ్వపచీమ్ అపి।
దృష్ట్వా హి ప్రమదా హ్యే ఏతా యః క్షోభం వ్రజతే నరః॥
తస్య పుణ్యం కృతం సర్వం వృథా భవతి నాన్యథా।
పుణ్యస్య సంక్షయాత్ పాపీ పాషాణశ్ చ భవేద్ ధ్రువమ్॥ ఇతి।

వ్యభిచారిణీమ్ ప్రతి వరాహపురాణే।

తతః శునీ భవేత్ పశ్చాత్ సూకరీ చ తతః పరమ్।
కర్మక్షయే తతః పశ్చాన్ మానుషీ కుత్సితా భవేత్॥
న చ సౌఖ్యమ్ అవాప్నోతి తేన దుఃఖేన దుఃఖితా। ఇతి। (Vఆమ్Pఉ ౨౦౨.౭౧–౭౨)

తృణగుల్మలతానాం చ క్రవ్యాదదంష్ట్రిణామ్ అపి।
క్రూరకర్మరతానాం చ క్రమశో గురుతల్పగః॥
హింస్రా భవన్తి క్రవ్యాదాః క్రమశో ‘భక్ష్యభక్షిణః।
పరస్పరాదినో మత్స్యాః ప్రేత్యాన్త్యస్త్రీనిషేవకాః॥ (Vఆమ్Pఉ ౨౦౨.30–3౧)

[౨౮౯] ఇతి। అగమ్యాగమనకర్మవిశేషాత్ ఫలవిశేషః పద్మపురాణే।

ఉదరవ్యాధియుక్తస్ తు తథా గుర్వఙ్గనాగమే।
ఆచార్యభార్యాగమనే భగన్దరయుతో భవేత్॥
తథా పాపేన మహతా గుల్మీ స్యాద్ అన్త్యజాగమే॥ ఇతి।

విష్ణుధర్మోత్తరే।

షణ్ఢశ్ చ జాయతే లోకే దారాతిక్రమకారకః।
పరపుంసి ప్రసక్తా చ తస్య భార్యా తథా భవేత్॥
కుష్ఠీ భవతి ధర్మజ్ఞ అపహృత్య తథా స్త్రియమ్।
లిఙ్గవ్యాధిమ్ అవాప్నోతి వియోనౌ మైథునే రతః॥
గాం గత్వా తు ద్విజశ్రేష్ఠ లిఙ్గనాశమ్ అవాప్నుయాత్।
దృష్ట్వా పరస్త్రియం నగ్నాం నరో దుష్టేన చేతసా॥
జాత్యన్ధత్వమ్ అవాప్నోతి పరలోకే న సంశయః।
అవకీర్ణీ చ భవతి లిఙ్గవ్యాధిసమన్వితః॥
ప్రకీర్ణమైథునో జన్తుః క్లీబో భవతి వై ద్విజ॥ ఇతి। (VఇDహ్U ౨.౭౦.౪౧–౪౬)

శఙ్ఖలిఖితౌ: “పర్వమైథునీ ప్రమేహీ। పురుషవ్యాధిపీడితః। పరదారగామ్య అగుప్తదారః। గోష్వ్ అవకీర్ణీ దుశ్చర్మా। [౨౭౦] ఖరాభిగామీ మూత్రమేహీ। సగోత్రాభిగామీ మద్యపస్త్రీగామీ చ శ్లీపదీ। మాతృపితృభగినీగామ్య అబీజీ। స్వదారాద్ అన్యత్ర దీవ్యతః కేశాల్పత్వమ్। గురుతల్పగో దుశ్చర్మా। చణ్డాల్యవకీర్ణీ కన్యాదూషీ సగోత్రాభిగామ్య అబీజీ। ధర్మపత్న్యామ్ ఆస్యే ప్రవర్తకః ఖల్వాటః। మాతృభగినీగామ్య అవకీర్ణీ శ్లీపదీ వధ్రీ మధుమేహీ చ” ఇతి। వృద్ధబౌధాయనః।

గాం గత్వా మధుమేహీ స్యాన్ మూత్రకృచ్ఛ్రీ చతుష్పదమ్।

మధుమేహి ఖరాశ్వాదిగామీ భవతి మానుషః ॥
సవర్ణాగమనే రక్తః పితృహా పాణ్డురోగ్య్ అథ ।
అన్త్యజాగమనే మర్త్యో జాయతే నాత్ర సంశయః ॥ ఇతి ।

వృద్ధగౌతమః ।

ధర్మపత్నీ గురోర్ గత్వా వృశ్చికో భుజగస్ తథా ।
పక్షిదంష్ట్రిమృగవ్యాలక్రవ్యాదో ఽపి తతో ఽసకృత్ ॥
తథా మానుష్యతాం ప్రాప్తః క్షయీ కుష్ఠీ చ వా భవేత్ ।
మహోదరీ ప్రమేహీ చ దుశ్చర్మాపి భగన్దరీ ॥
జ్వరాతిసారీ దాహీ చ పాదదాహీ కృమివ్రణీ ।
గత్వా తు మాతృభగినీం దారేషు మధుమేహవాన్ ॥
[౨౭౧] కన్యాగామ్య్ అశ్మరీ శూలీ ప్రమేహీ మూత్రకృచ్ఛ్ర్య్ అపి ।
కన్యాం చ గోత్రజాం గత్వా బాహుహీనో భవేన్ నరః ॥
సగోత్రాం చ సవర్ణాం చ గత్వా స్యాత్ శ్లీపదీ నరః ।
మాతరం చ స్వసారం చ గత్వా శ్లీపద్య్ అజీవకః ॥
అనస్థిప్రాణిపాదః స్యాత్ శ్వశ్రూగః సఖిభార్యగః ।
మూత్రకృచ్ఛ్రీ తథాజిహ్వీ స్నుషాగో ముష్కవృద్ధిమాన్ ॥
రజస్వలాభిగామీ చ చణ్డాలీగమనే రతః ।
దాహజ్వరీ భవేన్ మర్త్యః అన్త్యజన్మసు గుల్మవాన్ ॥
గత్వా తపస్వినీం నారీంగుర్విణీం మూత్రకృచ్ఛ్ర్య్ అపి ।
స్యాద్ ఆమయావీ భవతి విధవాగో ఽశ్మరీయుతః ॥
ప్రమేహీ మూత్రకృచ్ఛ్రీ చ శూలీ మర్త్యో ఽభిజాయతే ।
పరదారాభిగామీ చ ప్రమేహీ గురుదారగః ॥
దాసీగామీ క్రూరకర్మా సదా కామరతో భవేత్ ।
స్వజాతిపరనారీగః కుష్ఠీ మర్త్యో ఽభిజాయతే ॥

వ(క్త్రమైథునకర్తా చ ఖల్వాటో జాయతే నరః |
గత్వా తు మహిషీం రాజ్ఞః షణ్ఢో భవతి మానవః ||

[౨౭౨] నేత్రరోగీ భవేత్ ప్రేక్ష్య నితరాం పరయోషితః |
బహుత్వే యోషితామ్ ఏకపత్నీగః ఖఞ్జతాం వ్రజేత్ ||
స్వదారేభ్యో ऽన్యతో దీవ్యన్న్ అల్పకేశో భవేన్ నరః |
పుంశ్చల్యో యోషితో బాలరణ్డాః స్యుర్ బధిరాస్ తథా ||
దాస్యో వా దీర్ఘరోగిణ్యో దృష్టిహీనా భవన్తి తాః || ఇతి |

బ్రహ్మపురాణే |

పరదారేషు య చాపి చక్షుర్ ద్రష్టుం ప్రయుఞ్జతే |
తేన దుష్టస్వభావేన క్లీబత్వమ్ ఉపయాన్తి వై ||
పశూంశ్ చ యే వివ్రజన్తి యే చైవ గురుతల్పగాః |
ప్రకీర్ణమైథునా యే చ క్లీబా జాయన్తి తే నరాః || ఇతి | (BṛPఉ ౨౧౭.౬౪–౬౫)

తేద్ ఏవం కానిచిచ్ ఛాస్త్రాణ్య్ ఉదాహృత్య కియాన్ అపి కర్మవిపాకో నిరూపితః | అనయైవ దిశా విపాకాన్తరాణ్య్ ఉన్నేయాని | న హి నిఃశేషేణ కేనచిద్ ఉదాహర్తుం శక్యన్తే | తద్ ఉక్తం విష్ణుధర్మోత్తరే |

ఉక్తాస్ తవేమాస్ తు మయా తిరశ్చాం
యా యోనయో యాని చ లక్షణాని |
శక్యాని కార్త్స్న్యేన మయా న వక్తుం
యా యోనయశ్ చైవ నరాధమానామ్ || (VఇDhU ౨.౭౨.౬౭)

[౨౭౩] ఇతి | అశక్తిశ్ చ కర్మానన్త్యాత్ | యద్య్ అప్య్ అతిపాతకాదీని ప్రకీర్ణకాన్తాని పాపాని దశవిధత్వేన విష్ణునా సఙ్కలితాని తథాప్య్ అతిపాతకాదిజాత్యుపాధావ్ ఏవ తత్సఙ్కలనమ్ | పాపవ్యక్తీనాం తు స్వరూపతో దేశకాలకర్తృవస్త్వాదిభేదాచ్ చ నేయత్తా | యదా కర్మణామ్ ఏవేయత్తా నాస్తి తదా తద్విపాకానామ్ ఇయత్తా దూరాపాస్తా | ఏకైకస్య కర్మణో బహువిధవిపాకవత్త్వస్మరణాత్ | ఉదాహృతాశ్ చ బహువిపాకాభిధాయికాః శ్వసూకరేత్యాదిస్మృతయః | తథాపి తేషాం నిఃశేషకథనం మనసాపి చిన్తయితుమ్ అశక్యమ్ | అతో దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శితమ్ |

ఏతచ్ చ విపాకాభిధానం సంచేష్యమాణేభ్యః పురుషం నివర్తయత్ సంచితేషు చోద్వేగం జనయన్ నిషేధేషు ప్రాయశ్చిత్తవిధిషు చార్థవాదతయాన్వేతీతి పూర్వమ్ అభిహితమ్ | తత్ర నిషేధా ఆచారకాణ్డే ప్రపఞ్చితాః | ప్రాయశ్చిత్తవిధయశ్ చ ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డే | తాని చ ప్రాయశ్చిత్తాని సంచితవిషయాణి | ప్రారబ్ధే తు విచారణీయమ్ | కిం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అస్తి ఉత నేతి | తత్ర తావద్ అస్తీతి కేచిద్ ఆహుః |

ఉదాహరన్తి చ వచనమ్ –

పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే |

తచ్ఛాన్తిర్ ఔషధైర్ దానైర్ జపహోమార్చనాదిభిః ||

[౨౭౪] ఇతి |

నను – నైతద్ యుక్తిసహమ్ | తథా హి, నిషిద్ధస్య కర్మణః ప్రాయశ్చిత్తనివర్తనీయత్వమ్ | యదా ఫలమ్ ఆరబ్ధం తదైవ కర్మత్వదశామ్ అతీత్య ఫలత్వదశాయాం ప్రవిష్టమ్ | న చ ఫలస్య ప్రాయశ్చిత్తం క్వచిత్ ప్రసిద్ధమ్ అస్తి |

నాయం దోషః, ఫల్త్వదశాయామ్ అపి కర్మత్వస్యాత్యాన్తికనివృత్త్యభావాత్ | అన్యథా పాపకర్మణః ఫలమ్ ఇతి వ్యవహారానుపపత్తేః | అథ వా ప్రాయశ్చిత్తసదసద్భావః శాస్త్రైకసమధిగమ్యః | శాస్త్రం చేత్ ఫలస్యాపి ప్రాయశ్చిత్తం బ్రూతే కిం తవ ఛిద్యతే | ఉదాహృతం చ శాస్త్రమ్ "తచ్ఛాన్తిర్ ఔషధైః" ఇత్యాది | తస్మాద్ ఆరబ్ధఫలస్యాప్య్ అస్త్య్ ఏవ ప్రాయశ్చిత్తమ్ |

అపరే పునర్ మన్యన్తే | నాస్త్య్ ఏవారబ్ధఫలస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్ | కునఖిత్వాదినివృత్త్యదర్శనాత్ | యద్య్ ఆరబ్ధఫలం ప్రాయశ్చిత్తాన్ నివర్తతే [౨౭౫] తదా నైసర్గికమ్ అపి కునఖిత్వాదికం ప్రాయశ్చిత్తాన్ నివర్తేత | న త్వ్ ఏవమ్ ఉపలభామహే | యథా ముక్తస్యేషోర్ లక్ష్యవేధో 'ప్రతిసమాధేయః తథా ప్రారబ్ధఫలం న ప్రతిసమాధాతుం శక్యమ్ | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య భగవాన్ బాదరాయణః సూత్రయామాస: "అనారబ్ధకార్య ఏవ తు పూర్వే తదవధేః" ఇతి (Bర్Sఊ ४.౧.౧౫) | అస్యాయమ్ అర్థః – యే సుకృతదుష్కృతే తత్త్వజ్ఞాననివర్త్యత్వేన పూర్వయోర్ అధికరణయోః ప్రకృతే, తే అనారబ్ధకార్యే ఏవ | న త్వ్ ఆరబ్ధఫలయోః సుకృతదుష్కృతయోర్ నివృత్తిః | కుతః | తదవధేః | "తస్య తావద్ ఏవ చిరమ్" (Cహ్Uప్ ౬.౧४.౨) ఇతి శ్రుతావ్ ఉత్పన్నజ్ఞానస్యాపి మోక్షం ప్రతి శరీరపాతావధిశ్రవనాద్ ఇతి | ఏవం – తర్హి తచ్ఛాన్తిర్ ఇత్యాదేః కా గతిః – ఇతి చేత్,

ఉచ్యతే – న హ్య్ అత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ అభిధీయతే, తత్ప్రకరణే పాఠాభావాత్ | చికిత్సాప్రకరణే హి ఇదం పఠితమ్ | తథా చ చికిత్సా యథా [౨౬౮] రోగనివృత్తేర్ దృష్ట ఉపాయః తథా దానాదిర్ అప్య్ అదృష్ట ఉపాయః | తథా సతి చికిత్సావద్ దానాదేర్ నాత్ర ప్రాయశ్చిత్తత్వమ్ | కిం తు రోగనివర్తకం కించిత్ ప్రబలం సకృతాపూర్వమ్ ఉత్పాదయన్తి దానాదయః | తచ్ చ సుకృతప్రవృత్తాన్య్ అపి ఫలాని ప్రతిబధ్య స్వఫలం ప్రయచ్ఛతి | ప్రతిబద్ధశ్ చ ఫలశేషః స్వప్నాదౌ జన్మాన్తరే వోపభుజ్యతే | ఏతత్ సర్వమ్ ఉపపురాణే పరాశరేణ ప్రపఞ్చితమ్ |

శరీరారమ్భకం కర్మ యోగినో ‘యోగిని ‘పి చ |
వినా ఫలోపభోగేన నైవ నశ్యత్య్ అసంశయమ్ ||
వర్తమానశరీరేణ సంపన్నం కర్మ దేహినః |
ఇహ వాముత్ర వాఞ్ఛస్య దదాతి స్వఫలం శుక ||
ఇహైవ ఫలదం కర్మ ప్రారబ్ధం ప్రతిబధ్య చ |
ఫలం దదాతి స్వప్నే వా జాగ్రత్కాలే ‘థ వానఘ ||
నివృత్తప్రతిబన్ధం తు ప్రారబ్ధం కర్మ సత్తమ |
నిరుద్ధాంశఫలం స్వప్నే దదాతి స్థిరమ్ ఉత్తమమ్ ||
నిరుద్ధాంశసమో భోగో యథోద్భూతశ్ చ జాగ్రతి |
తథా నిరుద్ధం తేనైవ సహ కర్మ దదాతి వై ||
ఏవం నిరుద్ధభోగం తు స్వప్నే జాగ్రతి వా ఫలమ్ |
[౨౭౭] ఆరబ్ధస్యానుగుణ్యేన భుఙ్క్తే దేహీ న సంశయః ||
అత్యుత్కటైర్ ఇహాత్యన్త తు పుణ్యపాపైః శరీరభృత్ |
ప్రారబ్ధం కర్మ విచ్ఛిద్య భుఙ్క్తే తత్తత్ఫలం బుధః ||
ప్రారబ్ధశేషం విచ్ఛిన్నం పునర్ దేహాన్తరేణ తు |
భుఙ్క్తే దేహీ తతో భుఙ్క్తే తల్ లఙ్ఘయతి కః పుమాన్ ||
అవశ్యమ్ అనుభోక్తవ్యం యుగపద్ వా క్రమేణ వా |
శ్వసూకరఖరోష్ట్రాదివిరుద్ధైర్ విగ్రహైర్ అపి |

భోక్తవ్యస్య ఫలస్యైవ శుక కర్మాణి చ క్రమాత్ ॥

కారణాని భవనీహ చక్రవత్ పరివర్తనే ।

ఆరభన్తే క్రమేణైవ తేషాం నాశస్ తు భోగతః ॥

సంచితేషు సమస్తేషు ప్రబలం కర్మ దేహినః ।

ఫలమ్ ఆరభతే దేహమ్ అపి తత్సాధనం బుధః ॥

దుర్ఘటం సకలం శక్తిర్ మాయా మాహేశ్వరీ జడా ।

ఘటయత్య్ అత్ర సందేహో నాస్తి సా తాదృశీ గతిః ॥ ఇతి ।

ప్రబలేన కర్మణా ప్రారబ్ధఫలస్య ప్రతిబన్ధాఙ్గీకారే నైసర్గికాః కునఖిత్వాదయో ‘పి క్వచిత్ ప్రతిబధ్యేరన్ – ఇతి చేత్, [౨౭౮] ప్రతిబధ్యన్తాం నామ । యత్ర ప్రతిబన్ధో న దృశ్యతే తత్ర దౌర్బల్యం కల్పనీయమ్ । ప్రబలస్య తు వరశాపాభ్యాం జన్మాన్యథాభావో ‘పి క్వచిత్ స్మర్యతే । తథా చ స్కన్దపురాణే వ్యాఘ్ర ఈశ్వరేణ గణేశ్వరత్వం ప్రాప్త ఇత్య్ అభిహితమ్ । యదా జాతస్య దేహస్యాపి ప్రబలేన నిమిత్తేనాన్యథాభావో ‘స్తి తదా కిమ్ ఉ వక్తవ్యం కౌనఖ్యాదేర్ అన్యథాబావ ఇతి ।

ఏవం చ సతి రోగశాన్త్యాదిప్రతిపాదకాని సర్వాణి శాస్త్రాణి ప్రారబ్ధభోగావిరోధేనానుగృహీతాని భవిష్యన్తి । రోగశాన్తిశ్ [౨౭౯] చౌషధాదిసాధ్యా । తత్రౌషధాన్య్ ఆయుర్వేదప్రసిద్ధాని । దానాని చ బౌధాయనకల్ప-బ్రహ్మాణ్డపురాణాదిభ్యో ‘వగన్తవ్యాని । జపస్ తు శౌనకాదిప్రోక్తఋగ్విధానసామవిధానాదౌ బహుధా ప్రపఞ్చితః । తథా చ ఋగ్విధానే స్మర్యతే ।

ఋతస్యేతి జపేత్ సూక్తం త్ర్యయుతం విష్ణుమన్దిరే ।

అశ్వత్థే మాఘమాసే చ మూత్రరోగో వినశ్యతి ॥

వయో శుక్రో జపేత్ సూక్తమ్ అశ్వత్థే త్ర్యయుతం తు చేత్ ।

నానావిధో వాతరోగో వినశ్యతి న సంశయః ॥

వారుణం వా జపేత్ సూక్తమ్ అయుతం ధాత్రిమూలకే ।

తాపాదివ్యాధినాశే తు సుఖీ పశ్చాత్ స్థితో భువి ॥

కద్రుద్రాయ జపేద్ సూక్తం శీతజ్వరవినాశనమ్ ।

లిఙ్గం స్పృష్ట్వాయుతం ధీమాన్ ఆరోగ్యం శీఘ్రతస్ తథా ॥

ఇమా రుద్రాయ తవసే జపేత్ సూక్తం శివాలయే ।

ఉష్ణజ్వరవినాశాయ అయుతం నాత్ర సంశయః ||

[౨౮౦] ఇమాం రుద్రాయ సూక్తం తు జపేచ్ చేచ్ ఛివమన్దిరే |

కాసశూలాదిరోగఘ్నమ్ అయుతం నాత్ర సంశయః ||

ఈఖ్యయన్తీ జపేత్ సూక్తం లక్షం బిల్వే శివే ‘పి వా |

కుష్ఠనాశో భవేచ్ ఛీఘ్రం మాఘమాసే న సంశయః ||

హంసమన్త్రం జపేద్ ధీమాన్ త్ర్యయుతం విష్ణుమన్దిరే |

అర్ఘ్యం దద్యాత్ కుష్ఠరోగీ సువర్ణసమతామ్ ఇయాత్ ||

జపేచ్ చిత్రం దేవమన్త్రం శిరోరోగో వినశ్యతి |

ఆయుర్వృద్ధ్యాదికం పశ్చాద్ అయుతం విష్ణుమన్దిరే ||

అమీవహా స్వప్రయుక్తం జపేత్ సూక్తం శివాలయే |

త్ర్యయుతం చేత్ కుష్ఠరోగీ స్వర్ణవర్ణం ప్రయాతి సః ||

మిత్రస్యేతి జపేత్ సూక్తమ్ అపస్మారో వినశ్యతి |

మహాపాతకయుక్తో ‘పి నీరోగో భూతలే స్థితః ||

ఉద్ అసౌ కుక్షిశూలీ తు జపేత్ సూక్తం శివాలయే |

అయుతం మాఘమాసే తు ముచ్యతే నాత్ర సంశయః ||

[౨౮౧] సూర్యో నో దివః సూక్తం ప్రత్యహం ప్రజపేద్ దశ ||

బదర్యాం చ త్రివర్షం తు క్షయాదివ్యాధినాశనమ్ || ఇతి | (Ṛగ్Vఇ ౧౦౧–౫౧)

త ఏతే జపా ఋగ్విధానే శౌనకేన ప్రోక్తాః | హోమం చ తత్ర స ఏవాహ |

తతశ్ చ చిత్రమన్త్రేణ హోమం కుర్యాత్ సహస్రకమ్ |

అర్కేణ త్రిమధుం కృత్వా శిరోరోగో వినశ్యతి ||

సప్తమ్యాం రవియుక్తాయాం జలమధ్యే యదా దశ |

కరవీరైస్ తు గాయత్ర్యా హోమం కుర్యాత్ సహస్రకమ్ ||

వ్యాధినాశో భవేచ్ ఛీఘ్రం మృత్యుం జయతి సః పుమాన్ || ఇతి | (Ṛగ్Vఇ ౧౬౮–౭౧)

బౌధాయనో ‘పి |

అసాధ్యవ్యాధినా గ్రస్త ఉగ్రేణ ప్రాణహారిణా |

ఆ తే రుద్రేతి సూక్తేన ప్రత్యృచం వాగ్యతః శుచిః ||

పూర్వమ్ ఆజ్యాహుతీర్ హుత్వా ఉపస్థాయ చ శఙ్కరమ్ |

హవిఃశేషేణ వర్తేత ఏకోత్తరమ్ అతన్ద్రితః ||

పూర్ణే మాసే జయేన్ మృత్యుం రోగేభ్యశ్ చ విముచ్యతే |

హోమకర్మణ్య్ అశక్తానాం జపస్ తద్ద్విగుణో భవేత్ ||

[౨౮౨] ఇతి | తైత్తిరీయకశాఖాయాం చ ద్వితీయకాణ్డే రోగనివృత్త్యర్థా హోమా బహుధోపవర్ణితాః |

తత్ర తావత్ ప్రథమప్రశ్నే కామ్యపశుప్రకరణే ప్రథ్మానువాకే “వాయవ్యం శ్వేతమ్ ఆలభేత” (TS ౨,౧,౧,౧) ఇతి శ్వేతపశ్వాలమ్భనానువృత్తౌ శ్రూయతే “వాయవే నియుత్వత ఆలభేత జ్యోగామయావీ” (TS ౨.౧.౧.3) ఇతి | జ్యోగామయావీ దీర్ఘరోగీ | వాయోర్ అశ్వా నియుతః తద్వతే నియుత్వతే | ఫలం చ వాక్యశేషే శ్రుతమ్: “స ఏవాస్మిన్ ప్రాణాపానౌ దధాత్య్ ఉత యదీతాసుర్ భవతి జీవత్య్ ఏవ” ఇతి (TS ౨.౧.౧.౪) | స ఏవ నియుత్వాన్ వాయుర్ ఏవ | అస్మిన్ దీర్ఘరోగవతి ఇతాసుర్ గతప్రాణః |

ద్వితీయానువాకే శ్రూయతే: “యో వరుణగృహీతః స్యాత్ స ఏవం వారుణం కృష్ణమ్ ఏకశితిపాదమ్ ఆలభేత” (TS ౨.౧.౨.౧) [౨౮3] ఇతి | వరుణగృహీతో జలోదరాఖ్యవ్యాధిగృహీత ఇత్య్ ఏకే | అజ్ఞాతరోగగ్రస్త ఇత్య్ అన్యే | ఏకః శితిః శ్వేతః పాదో యస్య స ఏకశితిపాత్ | “స ఏవైనం వరుణపాశాద్ విముఞ్చతి” (TS ౨.౧.౨.౨) ఇతి ఫలమ్ | స ఏవ వరుణ ఏవ | వరుణపాశాద్ ఉక్తరోగాత్ |

తస్మిన్న్ ఏవానువాకే “ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమ్ ఆలభేత సౌమ్యం బభ్రుం జ్యోగామయావీ” ఇతి (TS ౨.౧.౨.౭) | బభ్రుః పిఙ్గలవర్ణః | తత్ఫలం తు: “అగ్నేర్ ఏవాస్య శరీరం నిష్క్రీణాతి సోమాద్ రసమ్ ఉత యదీతాసుర్ భవతి జీవత్య్ ఏవ” ఇతి (TS ౨.౧.౨.౭) |

చతుర్థానువాకే “యది బిభీయాద్ దుశ్చర్మా భవిష్యామీతి సోమా పౌష్ణం శ్యామమ్ ఆలభేత” ఇతి (TS ౨.౧.౪.3) | కణ్డూత్యాదిభిశ్ చిహ్నైర్ భవిష్యద్రోగం నిశ్చితవతః తస్మాద్ భయం సంభవత్య్ ఏవ | తత్ఫలం తు “న దుశ్చర్మా భవతి” (TS ౨.౧.౪.3) [౨౮౪] ఇతి |

షష్ఠానువాకే “ప్రాజాపత్యం తూపరమ్ ఆలభేత యస్యావజ్ఞాతమ్ జ్యోగామయేత” ఇతి (TS ౨.౧.౬.3) | తూపరః శృఙ్గహీనః పశుః | తత్ఫలం తు “స ఏవైనం తస్మాత్ స్రామాన్ ముఞ్చతి” ఇతి (TS ౨.౧.౬.౫) | స ఏవ ప్రజాపతిర్ ఏవ | తస్మాత్ స్రామాద్ అస్పష్టాద్ దీర్ఘరోగాత్ |

నవమానువాకే “మైత్రం శ్వేతమ్ ఆలభేత వారుణం కృష్ణం జ్యోగామయావీ” ఇతి (TS ౨.౧.౯.3) | తత్ఫలం తు “సాకాద్ ఏవైనం వరుణపాశాన్ ముఞ్చతి ఉత యదీతాసుర్ భవతి జీవత్య్ ఏవ” ఇతి (TS ౨.౧.౯.3) | ఏవమ్ ఏతే రోగనివర్తకాః పశవః ప్రథమప్రశ్నే ‘భిహితాః | తథా ద్వితీయప్రశ్నే కామ్యేష్టిప్రకరణే ప్రథమానువాకే శ్రూయతే “అగ్నయే సురభిమతే పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపేద్ యస్య గావో వా పురుషా వా ప్రమీయేరన్ యో వా విభీయాత్” (TS ౨.౨.౨.3–౪) [౨౮౫] ఇతి | భయప్రతియోగీ తు రోగాత్మకః పూతిగన్ధో ‘వగన్తవ్యః, వాక్యశేషే “పూతిగన్ధస్యాపహత్యై” (TS ౨.౨.౨.౪) ఇతి తత్ఫలసంకీర్తనాత్ | తృతీయానువాకే “అగ్నయే పవమానాయ పురోడాశమ్ అష్టాకపాలం నిర్వపేద్ అగ్నయే పావకాగ్నయే శుచయే జ్యోగామయావీ” ఇతి (TS ౨.౨.౪.౨) | తత్ఫలం తు “యద్ అగ్నయే పవమానాయ నిర్వపతి ప్రాణమ్ ఏవాస్మింస్ తేన దధాతి | యద్ అగ్నయే పావకాయ వాచమ్ ఏవాస్మింస్ తేన దధాతి | యద్ అగ్నయే శుచయే ఆయుర్ ఏవాస్మింస్ తేన దధాతి | ఉత యదీతాసుర్ భవతి జీవత్య్ ఏవ” ఇతి (TS ౨.౨.౪.౨–3) | తథా తత్రైవ శ్రుతమ్ “ఏతామ్ ఏవ నిర్వపేచ్ చక్షుష్కామః” ఇతి (TS ౨.౨.౪.3) | చక్షుష్కామో నేత్రరోగగ్రస్తః, “యద్ అగ్నయే శుచయే చక్షుర్ ఏవాస్మింస్ తేన దధాత్య్ ఉత యద్య్ అన్ధో భవతి ప్రైవ పశ్యతి” (TS ౨.౨.౪.3–౪) [౨౮౬] ఇతి తత్ఫలశ్రవణాత్ |

అనయైవ దిశా వాక్యాన్తరాణ్య్ అప్య్ ఉదాహరణీయాని | ఋగ్వేదయజుర్వేదాశ్రితౌ జపహోమౌ ప్రదర్శితౌ సామవేదాశ్రితావ్ అపి సామవేదపర్యాలోచనయా ప్రదర్శనీయౌ |

అర్చనాని తు శైవవైష్ణవాద్యాగమాదిషు ప్రసిద్ధాని | అర్చనాదిభిర్ ఇత్య్ ఆదిశబ్దేనార్హ్యధ్యానయోగప్రాణాయామాదయో దృష్టాదృష్టోపాయా వ్యాధినివర్తకా అవగన్తవ్యాః | తే చ యోగశాస్త్రాదౌ ప్రసిద్ధాః | అస్మాభిర్ గ్రన్థవిస్తరభయాన్ నాత్ర లిఖ్యన్తే |

న చ – ఉక్తేషు జపాదిష్వ్ అనుష్ఠితేష్వ్ అపి క్వచిత్ ఫలసంవాదదర్శనాత్ న విస్రమ్భప్రవృత్తిర్ ఇతి శఙ్కనీయమ్, ఔషధేష్వ్ అప్య్ అస్య న్యాయస్య సమానత్వాత్ | తత్రాపి మా భూద్ విస్రబ్ధ – ఇతి చేత్, హన్తైవమ్ ఆయుర్వేదో దత్తజలాఞ్జలిః స్యాత్ |

అథ మన్యసే ప్రయుజ్యమానేష్వ్ ఔషధేషు కస్మాచ్ చిద్ధోషాన్ నివర్త్యదోషప్రబలత్వాద్ వా నివర్తకౌషధప్రయోగస్యాభ్యాసో ‘పేక్షితః – ఇతి | తర్హి జపాదిష్వ్ అపి తుల్యమ్ ఏతద్ ఉత్తరమ్ | “సకృత్ కృతే కృతః శాస్త్రార్థః” ఇతి న్యాయస్ త్వ్ అదృష్టఫలేష్వ్ ఏవావగన్తవ్యో న దృష్టఫలేషు | అత ఏవావఘాతాదిష్వ్ ఆవృత్తిః పరికల్ప్యతే | న ఖల్వ్ అనిష్పన్నేషు తణ్డులేషు సకృన్ముసలప్రహారేణావఘాతవిధేశ్ చరితార్థతాం మీమాంసకా [౨౮౭] మన్యన్తే | తత్ర యథా తణ్డులనిష్పత్తిపర్యన్తో ‘వఘాతాభ్యాసః ఏవమ్ అత్రాపి రోగనివృత్తిపర్యన్తో జపాద్యభ్యాసో ద్రష్టవ్యః |

యత్ తు క్వచిజ్ జపాదీనామ్ అల్పసంఖ్యాశ్రవణం తద్ అల్పదోషవిషయతయా వ్యవస్థాపనీయమ్ । ఏవం చ సతి న క్వాపి విసంవాదః ।

అయం చ వ్యాధిపరీకారన్యాయః సర్వేష్వ్ అపి అనిష్టేషు ప్రారబ్ధఫలేషు కర్మసు యోజనీయః । యది జపాదీనాం ప్రాయశ్చిత్తత్వమ్ అఙ్గీకృత్య ప్రారబ్ధకర్మనివృత్తిర్ అభ్యుపేయతే యది వా తదనఙ్గీకారేణ ఫలమాత్రప్రతిబన్ధః సర్వథాపి విహితే జపాదౌ విస్రమ్భేణ ప్రవృత్తిః సిధ్యతి ।

యదా భోగైకనివర్త్యత్వశఙ్కాయుక్తేష్వ్ అపి ప్రారబ్ధఫలేష్వ్ ఈదృశప్రతీకారవిస్రమ్భః తదానరబ్ధఫలేషు కర్మసు ప్రాయశ్చిత్తప్రవృత్తివిస్రమ్భో ‘స్తీతి కిమ్ ఉ వక్తవ్యమ్ । తస్మాద్ యథోక్తేషు ప్రాయశ్చిత్తేషు నిఃసందిగ్ధతయైవ ప్రవర్తితవ్యమ్ ఇత్య్ అశేషమ్ అతిమఙ్గలమ్ ॥

తద్ ఏవమ్ అయం భగవాన్ పరాశరాచార్యః కాణ్డద్వయేన వ్యవహారసూచనసహితమ్ ఆచారప్రాయశ్చిత్తప్రపఞ్చమ్ అభిధాయ శాస్త్రమ్ ఉపసంహరతి –

ఏతత్ పారాశరం శాస్త్రం శ్లోకానాం శతపఞ్చకమ్ ॥ ౧౨.౮౧ ॥

ద్వినవత్యా సమాయుక్తం ధర్మశాస్త్రస్య సంగ్రహః ॥ ఇతి ।

పరాశరేణ కస్యచిద్ ఉపపురాణస్యాపి నిర్మితత్వాత్ తస్య చ జ్ఞానప్రధానత్వాత్ తద్వ్యవచ్ఛేత్తుమ్ ఏతద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ । “అథాతో హిమశైలాగ్రే” (Pఆర్Sమ్ ౧.౧) [౨౮౮] ఇత్య్ ఆరభ్య ప్రణీతో ద్వాదశధ్యాయాత్మకో గ్రన్థసన్దర్భః ప్రకృతత్వాద్ ఏతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే । అస్య శాస్త్రస్య కలిధర్మవిషయే ప్రామాణ్యాతిశయం పూర్వోక్తమ్ అనుస్మారయితుం పరాశరసంబన్ధోపవర్ణనమ్ । శాస్త్రశబ్దో ‘త్ర విధాయకం వచనమ్ ఆచష్టే, శాసనాచ్ ఛాస్త్రమ్ ఇతి తద్వ్యుత్పత్తేః ।

నను – శంసనాచ్ ఛాస్త్రమ్ ఇత్య్ అపి తద్వ్యుత్పత్తిర్ అస్తి । తద్ ఉక్తం పురాణే,

శాసనాచ్ ఛంసనాచ్ చైవ శాస్త్రమ్ ఇత్య్ అభిధీయతే ॥ ఇతి ।

బాఢమ్ । సా వ్యుత్పత్తిర్ మోక్షశాస్త్రవిషయా, తస్య సిద్ధబ్రహ్మతత్త్వాఖ్యానరూపత్వాత్ । అత్ర త్వ్ అనుష్ఠేయార్థకథనాత్ పూర్వోక్తైవ । తద్ ఏవాభివ్యఞ్జయితుం ధర్మశాస్త్రస్యేత్య్ ఉక్తమ్ । వచనాన్తరాణామ్ ఆవాపోద్వాపనివృత్తయే సంఖ్యాభిధానమ్ । మన్వాదిస్మృతివద్ గ్రన్థబాహుల్యాభావాత్ కేషాంచిద్ ధర్మాణామ్ అనుక్తిమ్ ఆశఙ్క్య తద్వ్యవచ్ఛేదాయ సఙ్గ్రహ ఇత్య్ ఉక్తమ్ ।

అస్య శాస్త్రస్యార్థానుష్ఠానప్రధానత్వాత్ పాఠస్య స్వర్గం ప్రతి అకించిత్కరత్వమ్ ఆశఙ్క్య వేదాధ్యయనవత్ స్వర్గసాధనత్వమ్ ఆహ ।

యథాధ్యయనకర్మాణి ధర్మశాస్త్రమ్ ఇదం తథా ॥ ౧౨.౮౨ ॥

అధ్యేతవ్యం ప్రయత్నేన నియతం స్వర్గగామినా । ఇతి ।

[౨౮౯]

నిగదవ్యాఖ్యాతమ్ ఏతత్ ।

నను – వ్యాసేన కలిధర్మాణాం పృష్టత్వా, “కలౌ పారాశరాః స్మృతాః” (Pఅర్Sమ్ ౧.౨౪) ఇతి పరాశరేణోత్తరితత్వాచ్ చ పరాశరోక్తాః సర్వే కలిధర్మా ఏవేతి వక్తవ్యమ్ । కిం చ, “శేషం మునివిభాషితమ్” (Pఅర్Sమ్ ౧.3౪) ఇతి ఇతరమున్యుక్తకలినిషేధానామ్ అప్య్ అభ్యుపగతిః స్పష్టం లక్ష్యతే । అతో మూలోక్తాఘసఙ్కోచాదీనాం మూలోన్నీతదూరయాత్రాదీనామ్ అస్మిన్ యుగే ప్రవృత్తావ్ అప్రవృత్తౌ చ విరోధో జాగరూకః । న చ బాహుల్యమాత్రేణ స్మృతేః కలిధర్మవిషయత్వం కిం న స్యా – ఇతి వాచ్యమ్, విభాజకనిమిత్తాభావాత్, నిషేధవచనానాం నిమిత్తత్వే కృష్యాదికస్యాపి అననుష్ఠేయత్వాపత్తేః, సంన్యాసాద్యాశ్రమకృష్యాదివ్యతిరిక్తాపద్వృత్తిః సేతుయాత్రావ్యతిరిక్తదూరయాత్రాదీనామ్ అగ్రాహ్యత్వాపత్తేః, ఆచారస్య తథాత్వే అతిప్రసఙ్గాపత్తేః, స్మృతివైయర్థ్యాపత్తేశ్ చ – ఇతి చేత్ ।

అత్రోచ్యతే — [౨౯౦] కలౌ పరాశరోక్తం తద్వచనోన్నీతం చ సర్వమ్ అప్య్ అనుష్ఠేయమ్ ఏవ । నానుష్ఠేయం కించిద్ అప్య్ అస్తి । కిం త్వ్ అనుష్ఠానే విశేషో విజ్ఞాయతే, సమన్వయబలాత్ । తథా హి – నిషేధాశ్ చ యుగప్రయుక్తానుపపత్తిమూలకాః । అన్యథా విధ్యుత్పత్తివైయర్థ్యాత్ । అనుపపత్తిశ్ చ దృష్టాదృష్టా చేతి ద్వివిధా । తత్ర

దృష్టానుపపత్తిమూలకానామ్ అనుష్ఠానమ్ అననుష్ఠానం చానిన్దితమ్ | యత్ర అనన్యథాసిద్ధప్రతిప్రసవవిధిర్ ఉన్నీయతే తత్ర దృష్టానుపపత్తిః కల్ప్యతే | "దూరాధ్వోపగతం శ్రాన్తమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧.౪౧), "యతిహస్తే జలం దద్యాత్" (Pఅర్Sమ్ ౧.౫౩), "వైశ్వదేవ ఉపస్థితమ్" (Pఅర్Sమ్ ౧.౪౧), "చాతుర్వర్ణ్యాశ్రమాగతమ్" (Pఅర్Sమ్ ౨.౧), "ఏకపిణ్డాస్ తు దాయాదాః" (Pఅర్Sమ్ ౩.౭), "దేశాన్తరమృతః కశ్చిత్" (Pఅర్Sమ్ ౩.౧౦), "బ్రహ్మచారీ గృహే యేషామ్" (Pఅర్Sమ్ ౩.౧౮), "సవ్రతః సత్రపూతశ్ చ" (Pఅర్Sమ్ ౩.౨౧), [౭౯౧] "ఆహితాగ్నిశ్ చ యో ద్విజః" (Pఅర్Sమ్ ౩.౨౧), "రాజ్ఞశ్ చ సూతకం నాస్తి" (Pఅర్Sమ్ ౩.౨౨), "యస్య చేచ్ఛతి పార్థివః" (Pఅర్Sమ్ ౩.౨౨), "సంప్రణీతః శ్మశానేషు" (Pఅర్Sమ్ ౮.౨౨), "దాసనాపితగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణః" (Pఅర్Sమ్ ౧౧.౨౧), "యజేత వాశ్వమేధేన" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౭౧), ఇత్యాద్యన్యథానుపపత్త్యా దూరయాత్రావిధిర్ ఉన్నేయః | "ఏకాహాచ్ ఛుధ్యతే విప్రః" (Pఅర్Sమ్ ౩.౪) ఇత్య్ అఘసఙ్కోచవిధిర్ యాయావరవిషయత్వేన వా ఔపాసనోక్తాపవాదప్రతిప్రసవవిషయత్వేన వా అన్యథాసిద్ధిః | "నష్టే మృతే ప్రవ్రజితే" (Pఅర్Sమ్ ౪.౨౮) పునర్ ఉద్వాహవిధిః పరివేదాద్యక్రమవివాహవిషయత్వేన అన్యథాసిద్ధిః | "క్షేత్రజశ్ చైవ" (Pఅర్Sమ్ ౪.౨౨) [౭౯౨] ఇత్యాది క్షేత్రజాదిపుత్రభేదప్రదర్శనం కుణ్డగోలకప్రదర్శనవత్ ప్రాయశ్చిత్తార్థత్వేన అన్యథాసిద్ధమ్ |

న చ – దత్తౌరసయోర్ అపి తథా స్యాత్ – ఇతి వాచ్యమ్ | ఋతుగమనప్రశంసనేన వైపరీత్యనిన్దనేన చ ఔరసస్యైవ లక్షణప్రణయనేన దత్తస్యాపి విధ్యభిప్రాయవిషయత్వప్రతిపాదనాత్ దత్తౌరసకథనం న ప్రాయశ్చిత్తరూపమ్ ఇతి స్పష్టీకృతమ్ | "సంసర్గమ్ ఆచరేద్ విప్రః" (Pఅర్Sమ్ **) ఇత్యాది సంసర్గప్రాయశ్చిత్తం లోకవిలక్షణయాజనాదివిషయత్వేన అన్యథాసిద్ధమ్ | "ఆసనాత్ శయనాత్ యానాత్" (Pఅర్Sమ్ ౧౨.౭౯) ఇతి తు పాతిత్యమాత్రాపాదకత్వేన అన్యథాసిద్ధమ్ |

అన్యత్ర గోవధాదౌ అదృష్టానుపపత్తిః కల్ప్యతే | తేషామ్ అనుష్ఠానం నిన్దితమ్ | యత్ర ప్రత్యక్షో ఽపూర్వవిధిర్ దృశ్యతే కృష్యాదౌ తస్య అననుష్ఠానం నిన్దితమ్ | తదితరవిషయత్వేనైవ నిషేధానాం ప్రవృత్తత్వాత్ | పూర్వోక్తానన్యథాసిద్ధవిధివిషయాణామ్ అప్య్ ఏవమ్ ఏవ ద్రష్టవ్యమ్ | తేషామ్ అపి స్వస్వవిషయేషు ప్రత్యక్షాపూర్వవిధిత్వాత్ | ఏతదభిప్రాయేణైవ సర్వమ్ అపి వ్యాఖ్యానం సంగచ్ఛత ఇతి సర్వం సమఞ్జసమ్ ||

అధ్యాయాచారకాణ్డానభిహితసమయాచారభేదాన్ ద్వితీయే

కాణ్డే ఽధ్యాయాష్టకే ఽపి క్వచిద్ అనభిహితాన్ నిష్కృతీనాం ప్రభేదాన్ |

అధ్యాయే ద్వాదశే ఽస్మిన్న్ అకథయద్ అనఘః శక్తిసూనుర్ మునీన్ద్రః

తం శిష్టానుగ్రహార్థం సువివృతమ్ అకరోన్ మాధవాచార్యవర్యః ॥ ౧ ॥

అధ్యాయే ‘త్రావశిష్టం సముదితమ్ ఉభయోః కాణ్డయోర్ ద్వాదశే స్యాత్
ప్రాయశ్చిత్తం యద్ అస్మిన్న్ అనుపదమ్ అవదత్ పాతకాదౌ రహస్యే ।
అన్యత్ సౌమ్యాదికృచ్ఛ్రం సువిహితఫలదం కర్మణో యో విపాకః
సర్వం భావోపలక్ష్యం స్మృతిహృదయవిదా వ్యాకృతం మాధవేన ॥ ౨ ॥

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గప్రవర్తి_క-
శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురన్ధరస్య
మాధ్వామాత్యస్య కృతౌ పారాశ్రవ్యాఖ్యాయాం
మాధవీయాయాం ద్వాదశో ‘ధ్యాయః సమాప్తః ।

సమాప్తమ్ ఇదం ప్రాయశ్చిత్తకాణ్డమ్

వ్యవహారకాణ్డ

వాగీశాద్యాః సుమనసః సర్వార్థానామ్ ఉపక్రమే ।
యం నత్వా కృతకృత్యాః స్యుస్ తం నమామి గజాననమ్ ॥ ౧ ॥
సో ‘హం ప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీమ్ ఆమ్నాయతీర్థే పరమ్
మజ్జన్ సజ్జనతీర్థసఙ్గనిపుణః సద్వృత్తతీర్థం శ్రయన్ ।
లబ్ధామ్ ఆకలయన్ ప్రభావలహరీం శ్రీభారతీతీర్థతో
విద్యాతీర్థమ్ ఉపాశ్రయన్ హృది భజే శ్రీకణ్ఠమ్ అవ్యాహతమ్ ॥ ౨ ॥
సత్యైకవ్రతపాలకో ద్విగుణధీస్ త్ర్యర్థీ చతుర్వేదితా
పఞ్చస్కన్ధకృతీ షడన్వయదృఢః సప్తాఙ్గసర్వంసహః ।

అష్టవ్యక్తికలాధరో నవనిధిః పుష్యద్ధశప్రత్యయః

స్మార్తోచ్ఛ్రాయధురన్ధరో విజయతే శ్రీబుక్కణక్ష్మాపతిః ॥ ౩ ॥

ఇన్ద్రస్యాఙ్గిరసో నలస్య సుమతిః శైబ్యస్య మేధాతిథిర్

ధౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యనృపతేః స్వౌజా నిమేర్ గౌతమిః ।

ప్రత్యగ్దృష్టిర్ అరున్ధతీసహచరో రామస్య పుణ్యాత్మనో

యద్వత్ తస్య విభోర్ అభూత్ కులగురుర్ మన్త్రీ తథా మాధవః ॥ ౪ ॥

ప్రజ్ఞామూలమహీ వివేకసలిలైః సిక్తా బలోపఘ్నికా

మన్త్రైః పల్లవితా విశాలవిటపా సన్ధ్యాదిభిః షడ్గుణైః ।

[౨] శక్త్యా కోరకితా యజ్ఞః సురభితా సిద్ధ్యా సముద్యత్ఫలా

సంప్రాప్తా భువి భాతి నీతిలతికా సర్వోత్తరం మాధవమ్ ॥ ౫ ॥

శ్రీమతీ జననీ యస్య సుకీర్తిర్ మాయణః పితా ।

సాయణో భోగనాథశ్ చ మనోబుద్ధిసహోదరౌ ॥ ౬ ॥

యస్య బౌధాయనం సూత్రం శాఖా యస్య చ యాజుషీ ।

భారద్వాజం కులం యస్య సర్వజ్ఞః స హి మాధవః ॥ ౭ ॥

స మాధవః సకలపురాణసంహితాప్రవర్తకః స్మృతిసుషమా పరాశరః ।

పరాశరస్మృతిజగదీహితాప్తయే పరాశరస్మృతివివృతౌ ప్రవర్తతే ॥ ౮ ॥

వ్యాఖ్యాతే ఆచారప్రాయశ్చిత్తే । అథ వ్యవహారః ప్రస్తూయతే । యద్య్ అప్య్ ఋణాదానాదీనామ్ అష్టాదశపదానాం వ్యవహారాణాం మధ్యే కమ్ అపి వ్యవహారం పరాశరో న వ్యుత్పాదితవాన్ తథాపి ఆచారకాణ్డే చతుర్ణాం వర్ణానాం క్రమేణ ఆచారాన్ బ్రువన్, "క్షత్రియస్ తు ప్రజా రక్షన్" ఇత్య్ అస్మిన్ వచనే క్షత్రియవిశేషస్య రాజ్ఞ ఆచారవిశేషమ్ ఏవమ్ అవోచత్: "క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" ఇతి । క్షితిపాలనం నామ క్షిత్యాదిశ్రితాసు ప్రజాసు దుష్టానాం [3] శిక్షయా శిష్టోపద్రవపరిహారః । ఏతద్ అర్థ ఏవ హి జగదీశ్వరస్య రామ-కృష్ణాదిక్షత్రియావతారః । తచ్ చ గీతాసు భగవతా విస్పష్టమ్ అభిహితమ్ ।

యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్ భవతి భారత ।

అభ్యుత్థానమ్ అధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్య్ అహమ్ ॥

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ॥ ఇతి । (BhG ४.६–८)

యథా మహతాం రావణాదీనాం శిక్షాయై రామాద్యవతారస్ తథా క్షుద్రాణాం చోరాదీనాం శిక్షాయై రాజావతార ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । అత ఏవ మనుః ।

అరాజకే హి లోకే ‘స్మిన్ సర్వతో విద్రుతే భయాత్ ।

రక్షార్థమ్ అస్య లోకస్య రాజానమ్ అసృజత్ ప్రభుః ॥

చన్ద్రానిలయమార్కాణామ్ అగ్నేశ్ చ వరుణస్య చ ।

ఇన్ద్రవిత్తేశయోశ్ చైవ మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః ॥

యస్మాద్ ఏషాం సురేన్ద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః ।

తస్మాద్ అభిభవత్య్ ఏష సర్వభూతాని తేజసా ॥

తపత్య్ ఆదిత్యవచ్ చైవ చక్షూంషి చ మనాంసి చ ।

న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిద్ అప్య్ అభివీక్షితుమ్ ॥

సో ‘గ్నిర్ భవతి వాయుశ్ చ సో ‘ర్కః సోమః స ధర్మరాట్ ।

స కుబేరః స వరుణః స మహేన్ద్రః ప్రభావతః ॥

[४] బాలో ‘పి నావమన్తవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః ।

మహతీ దేవతా హ్య్ ఏషా నరరూపేణ తిష్ఠతి ॥

ఏకమ్ ఏవ దహత్య్ అగ్నిర్ నరం దురుపసర్పిణమ్ ।

కులం దహతి రాజాగ్నిః సపశుద్రవ్యసంచయమ్ ॥

కార్యం చావేక్ష్య శక్తిం చ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః ।

కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః ॥ ఇతి । (MDh ७.३–१०)

ఏతచ్ చ సర్వమ్ ఆచారకాణ్డే ‘స్మాభిః రాజధర్మాన్ వ్యాచక్షమాణైః ప్రపఞ్చితమ్ । బృహస్పతిస్ తు విశేషతః ఋణాదానాదివ్యవహారవిచారమ్ ఏవ రాజోత్పత్తిప్రయోజనమ్ అభిప్రేత్య తద్విచారక్షమత్వమ్ ఉపపాదయితుమ్ ఇన్ద్రాద్యాత్మకత్వం రాజ్ఞ ఉదాజహార ।

గుణధర్మాన్ అతో రాజ్ఞః కథయామ్య్ అనుపూర్వశః ।

ధనికర్ణికసందిగ్ధౌ ప్రతిభూలేఖ్యసాక్షిణః ॥

విచారయతి యః సమ్యక్ తస్యోత్పత్తిం నిబోధత।

సోమాగ్న్యర్కానిలేన్ద్రాణాం విత్తాప్యత్యోర్ యమస్య చ॥

తేజోమాత్రాం సముద్ధృత్య రాజ్ఞో మూర్తిర్ హి నిర్మితా।

తస్య సర్వాణి భూతాని చరాణి స్థావరాణి చ॥

భయాద్ భోగాయ కల్పన్తే స్వధర్మాన్ న చలన్తి చ।

[౫] నారాజకే కృషివణిక్కుసీదపరిపాలనమ్।

తస్మాద్ వర్ణాశ్రమాణాం తు నేతాసౌ నిర్మితః పురా॥ ఇతి।

లోకే హి రాజా భూపో నృప ఇత్య్ ఏతే శబ్దా ఏకార్థవాచిత్వేన ప్రయుజ్యన్తే। తత్ర రాజశబ్దో రూఢః। భూపనృపశబ్దౌ యౌగికౌ। భువం పాతీతి భూపః నౄన్ పాతీతి నృపః। తథా చ రాజ్ఞో భూపాలకత్వం మనుష్యపాలకత్వం చ గుణః। తత్ప్రయుక్తో ధర్మో వ్యవహారవిచారః। స చ పూర్వమ్ ఏవాభిహితః। కిం తు వర్ణాశ్రమధర్మాన్ వ్యాచక్షాణేన బృహస్పతినా రాజన్య్ అపి క్షత్రియత్వరూపవర్ణప్రయుక్తో గృహస్థాశ్రమప్రయుక్తశ్ చ ధర్మో ఽభిహితః। అతః పరం భ్ఃఉపత్వగుణప్రయుక్తో వ్యవహారవిచారాత్మకో రాజధర్మో ఽభిధీయతే। ధనికో ధనప్రదాతా। ఋణికస్ తదీయస్య ధనస్య గృహీతా। తయోః సందిగ్ధిర్ వివాదః। ప్రతిభూస్ తస్య ప్రత్యర్పణం కారయిష్యామీతి ప్రతిశ్రుత్య తదీయస్య భారస్య వోఢా। లేఖ్యం ధనసంఖ్యావృద్ధివిశేషాదియుక్తం పత్రమ్। సాక్షిణ ఉత్తమాధమర్ణయోః సంప్రతిపన్నా మధ్యస్థాః। ఏతేషాం ప్రతిభ్వాదీనాం త్రయాణాం సందిఘిర్ న్యాయాన్యావర్తితాభ్యాం సందేహః। తస్మిన్ సందేహే సతి యో రాజా విచారయితుం ప్రభవతి తస్యోత్పత్తిర్ అభిధీయత ఇత్య్ అర్థః। యస్మాద్ రాజా సోమేన్ద్రాదిదేవతాంశసంభవత్వాత్ ఋణాదానాదీన్ వ్యవహారాన్ విచారయితుం ప్రభవతి తస్మాత్ తాన్ అసౌ విచారయేత్। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౬] వ్యవహారాన్ నృపః పశ్యేద్ విద్వద్భిర్ బ్రాహ్మణైః సహ।

ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧)

అత్ర వ్యవహారశబ్దో రూఢియోగాభ్యాం నిర్ణయఫలకమ్ అర్థిప్రత్యర్థివివాదమ్ ఆచష్టే। తత్ర రూఢిః కాత్యాయనేన నిరూపితా।

ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్యే న్యాయవిస్తరే।

సాధ్యమూలస్ తు యో వాదో వ్యవహారః స ఉచ్యతే॥ ఇతి।

న్యాయః శిష్టసంప్రతిపన్నం లౌకికమ్ ఆచరణం తస్య విస్తరః "ఇదం మదీయం ధనమ్ అన్యేనాపహృతమ్" "తత్ క్షేత్రధనాదికం ఏతస్య యుక్తం నాన్యస్య" ఇత్య్ ఉపపత్తిపురఃసరో

నిర్ణయః। తస్మిన్ న్యాయవిస్తరే విషయీభూతే సతి తత్రప్రవర్తకో ‘ర్థిప్రత్యర్థినోర్ యో వివాదః స వ్యవహార ఉచ్యతే। “మదీయం ధనమ్ అన్యేనాపహృతం తత్ పునర్ మయా సాధనీయమ్” ఇత్య్ అర్థీ యద్ ఉద్దిశ్య ప్రవర్తతే తద్ధనం సాధ్యమ్। తచ్ చ మూలం యస్య వివాదస్య సో ‘యం సాధ్యమూలః। అయం చ కదా సంపద్యేత ఇత్య్ అపేక్షాయామ్ ఉక్తమ్।

ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్యే న్యాయవిస్తరే।

ఇతి।

సత్యం బ్రూయాత్ ప్రియం బ్రూయాన్ న స్తేనః స్యాన్ న వార్ధుషిః।

ఇత్యాదివిధినిషేధావ్ ఉపలభ్య విహితానుష్ఠానే ప్రతిషిద్ధవర్జనే చోత్పన్న ఉత్సాహః ప్రయత్నస్ తేన సాధ్యో ధర్మనామకః పదార్థో యదా [౭] విచ్ఛిన్నో భవతి తదానీమ్ అయం వివాద ఉపపద్యతే। అసతి తు ధర్మవిచ్ఛేదే నాస్తి వ్యవహారస్యావకాశః। అత ఏవ నారదః।

మనుః ప్రజాపతిర్ యస్మిన్ కాలే రాజ్యమ్ అబూభుజత్।

ధర్మైకతానాః పురుషాస్ తదాసన్ సత్యవాదినః॥

తదా న వ్యవహారో ‘భూన్ న ద్వేషో నాపి మత్సరః।

నష్టే ధర్మే మనుష్యేషు వ్యవహారః ప్రవర్తతే॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౧-౨)

బృహస్పతిస్ తు ద్వేషలోభాదిదుష్టస్యైవ వ్యవహారకర్తృత్వమ్ ఆహ।

ధర్మప్రధానాః పురుషాః పూర్వమ్ ఆసన్న్ అహింసకాః।

లోభద్వేషాభిభూతానాం వ్యవహారః ప్రవర్తితః॥ ఇతి।

తస్మాద్ ధర్మే విచ్ఛిన్నే సతి సాధ్యమూలో న్యాయనిర్ణయఫలో వివాదో వ్యవహారశబ్దేన రూఢ్యాభిధీయతే। హారీతో ‘పి రూఢిమ్ అభిప్రేత్యాహ।

ధర్మధర్మస్య యథా ప్రాప్తిః పరధర్మస్య వర్జనమ్।

న్యాయేన క్రియతే యత్ తు వ్యవహారః స ఉచ్యతే॥ ఇతి।

వ్యవహారశబ్దస్య యౌగికమ్ అర్థం కాత్యాయన ఆహ।

వినానార్థే ‘వసందేహే హరణం హార ఉచ్యతే।

నానాసందేహహరణాద్ వ్యవహార ఇతి స్మృతః॥ ఇతి।

వ్యవహార ఇత్య్ అత్ర వి-శబ్దో నానేత్య్ అస్మిన్న్ అర్థే వర్తతే। అవశబ్దశ్ చ సందేహే వర్తతే। తాన్ ఏతాన్ ఏవంవిధాన్ ఏకసందేహహారిణో వ్యవహారాన్ అర్థ్యాదిగతరాగద్వేషవశాత్ ప్రాప్తాన్ రాజా

సమ్యగ్ విచారేయత్। [౮] తద్విచారశ్ చ రాజ్ఞో గుణధర్మరూప ఆచారః। అత ఏవాచారకాణ్డే వ్యవహారాణామ్ అన్తర్భావమ్ అభిప్రేత్య పరాశరః పృథగ్ వ్యవహారకాణ్డమ్ అకృత్వా "క్షితిం ధర్మేణ పాలయేత్" ఇతి సూచనమాత్రం వ్యవహారాణాం కృతవాన్। తాన్ ఏతాన్ సూచితాన్ వ్యవహారాన్ వయం స్మృత్యన్తరాణి తన్నిబన్ధనాని చానుస్మృత్య యథాశక్తి నిరూపయామః। తత్ర పూర్వోదాహృతాభ్యాం రూఢియోగస్మృతిభ్యాం వ్యవహారస్వరూపం నిరూపితమ్।

అథ తద్భేదా రిరూప్యన్తే। తత్ర సపణత్వాపనత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యమ్ ఆహ నారదః।

సోత్తరో 'నుత్తరశ్ చేతి స విజ్ఞేయో ద్విలక్షణః।

సోత్తరో 'భ్యధికో యత్ర విలేఖాపూర్వకః పణః॥ (NSమ్ ౧.౪)

[౯] ఇతి। "అహం యది పరాజయేయం తదా శాస్త్రప్రాపితాద్ దణ్డద్రవ్యాద్ అధికమ్ ఏవ ద్రవ్యం రాజ్ఞే తుభ్యం చ దాస్యామి" ఇతి పత్రం లిఖిత్వా యద్ అభిభాషణం తదుత్తరం తేన సహ వర్తత ఇతి సోత్తరః। పునర్ అపి చతుష్పాదాదిభిస్ త్రయోదశభిః ప్రకారైర్ వ్యవహారస్యావాన్తరభేదాన్ స ఏవ నిర్దిశ్య వివృణోతి।

చతుష్పాదశ్ చతుఃస్థానశ్ చతుఃసాధన ఏవ చ।

చతుర్హితశ్ చతుర్వ్యాపీ చతుష్కారీ చ కీర్తితః॥

[౧౦] త్రియోనిర్ ద్వ్యభియోగశ్ చ ద్విద్వారో ద్విగతిస్ తథా।

అష్టాఙ్గో 'ష్టాదశపదః శతశాఖస్ తథైవ చ॥

ధర్మశ్ చ వ్యవహారశ్ చ చరిత్రం రాజశాసనమ్।

చతుష్పాద్ వ్యవహారో 'యమ్ ఉత్తరః పూర్వబాధకః॥

తత్ర సత్యే స్థితో ధర్మో వ్యవహారస్ తు సాక్షిషు।

చరిత్రం తు స్వీకరణే రాజాజ్ఞాయాం తు శాసనమ్॥

[౧౧] సామాద్యుపాయసాధ్యత్వాచ్ చతుఃసాధన ఉచ్యతే।

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం రక్షణాచ్ చ చతుర్హితః॥

కర్తౄన్ అథో సాక్షిణశ్ చ సభ్యాన్ రాజానమ్ ఏవ చ।

వ్యాప్నోతి పాదశో యస్మాచ్ చతుర్వ్యాపీ తతః స్మృతః॥

ధర్మస్యార్థస్య యశసో లోకపక్తేస్ తథైవ చ।

చతుర్ణాం కరణాద్ ఏష చతుష్కామీ ప్రకీర్తితః ||
కామాత్ క్రోధాచ్ చ లోభాచ్ చ త్రిభ్యో యస్మాత్ ప్రవర్తతే |
త్రియోనిః కీర్త్యతే తస్మాత్ త్రయమ్ ఏతద్ వివాదకృత్ ||
[౧౨] ద్వ్యభియోగస్ తు విజ్ఞేయః శఙ్కాతత్త్వాభియోగతః |
శఙ్కాసతాం తు సంసర్గాత్ తత్త్వం హోఢాదిదర్శనాత్ ||
పక్షద్వయాభిసంబన్ధాత్ ద్విర్ద్వారః స ఉదాహృతః |
పూర్వవాదస్ తయోః పక్షః ప్రతివాదస్ తదుత్తరః ||
[౧౩] భూతచ్ఛలానుసారిత్వాత్ ద్విగతిః స ఉదాహృతః |
భూతం తత్త్వార్థసంయుక్తం ప్రమాదాభిహితం ఛలమ్ ||
రాజా సత్పురుషః సభ్యాః శాస్త్రం గణకలేఖకౌ |
హిరణ్యమ్ అగ్నిర్ ఉదకమ్ అష్టాఙ్గః స ఉదాహృతః ||
ఋణాదానం హ్య ఉపనిధిః సంభూయోత్థానమ్ ఏవ చ ||
[౧౪] వేతనస్యానపాకర్మ తథైవాస్వామివిక్రయః |
దత్తస్య పునర్ ఆదానమ్ అశుశ్రూషాభ్యుపేత్య చ ||
విక్రీయాసంప్రదానం చ క్రీత్వానుశయ ఏవ చ |
[౧౫] సమయస్యానపాకర్మ వివాదః క్షేత్రజస్ తథా ||
స్త్రీపుంశయోశ్ చ సంబన్ధో దాయభాగో ‘థ సాహసమ్ |
వాక్పారుష్యం తథైవోక్తం దణ్డపారుష్యమ్ ఏవ చ ||
ద్యూతం ప్రకీర్ణకం చైవేత్య్ అష్టాదశపదః స్మృతః |
ఏషామ్ ఏవ ప్రభేదో ‘న్యో ద్వాత్రింశద్ అధికం శతమ్ ||
క్రియాభేదాన్ మనుష్యాణాం శతశాఖో నిగద్యతే || (NSమ్ ౧.౮–౨౯)

[౧౬] ఇతి |

నను – ధర్మాదీనాం పాదత్వమ్ అయుక్తమ్, ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణనిర్ణయానాం వ్యవహారపాదత్వాత్ | యతో యాజ్ఞవల్క్యః ప్రతిజ్ఞాదీని ప్రకృత్యాహ,

చతుష్పాద్ వ్యవహారో ‘యం వివాదేషూపదర్శితః | ఇతి | (YDహ ౨.౮)

బృహస్పతిర్ అపి |

పూర్వపక్షః స్మృతః పాదో ద్వితీయశ్ చోత్తరః స్మృతః |

క్రియాపాదస్ తృతీయస్ తు చతుర్థో నిర్ణయః స్మృతః || ఇతి |

నాయం దోషః, ధర్మాదీనాం ప్రకారాన్తరేణ పాదత్వోపపత్తేః | యో ‘యం నిర్ణయాఖ్యశ్ చతుర్థః పాదో ‘భిహితః | స ధర్మాదిభిశ్ చతుర్భిర్ నిష్పద్యతే | తద్ ఆహ బృహస్పతిః |

ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా |

చతుష్ప్రకారో ‘భిహితః సందిగ్ధే ‘ర్థే వినిర్ణయః || ఇతి |

తస్మాన్ నిర్ణయహేతుతయా ధర్మాదీనాం వ్యవహారపాదత్వం భవిష్యతి | తేషాం చ నిర్ణయహేతుత్వం కాత్యాయనేన ప్రపఞ్చితమ్ |

దోషకారీ తు కర్తృత్వం ధనస్వామీ స్వకం ధనమ్ |

వివాదే ప్రాప్నుయాద్ యత్ర స ధర్మేణైవ నిర్ణయః || ఇతి |

దోషకారీ వాక్పారుష్యాదికారీ | యస్మిన్ వివాదే వ్యవహారే చరిత్రరాజశాసననైరపేక్ష్యేణ ధర్మాభిముఖః సన్న్ అధర్మాద్ భీతః స్వకీయం [౧౭] దోషకర్తృత్వం స్వయమ్ ఏవాఙ్గీకరోతి యత్ర ధనస్వామీ వ్యవహారాదిప్రయాసమ్ అన్తరేణాధర్మాభిముఖాద్ ధనాపహారిణః స్వకీయం ధనం ప్రాప్నోతి తత్ర దోషకారిణో ధర్మాభిముఖ్యమ్ ఏవ నిర్ణయహేతుః | వ్యవహారస్య నిర్ణయహేతుత్వం స ఏవాహ |

స్మృతిశాస్త్రం తు యత్ కించిత్ ప్రథితం ధర్మసాధకైః |

కార్యాణాం నిర్ణయార్థే తు వ్యవహారః స్మృతో హి సః || ఇతి |

యత్ర ధర్మశాస్త్రకుశలైర్ విద్వద్భిర్ అర్థి_ప్రత్యర్థినోర్ అగ్రే నిర్ణయార్థం ధర్మశాస్త్రం ప్రఖ్యాపితం భవతి స నిర్ణయో వ్యవహారజన్యః | చరిత్రజన్యం నిర్ణయమ్ ఆహ స ఏవ |

యద్ యద్ ఆచర్యతే యేన ధర్మ్యం చాధర్మ్యమ్ ఏవ వా |

దేశస్యాచరణం నిత్యం చరిత్రం తద్ ధి కీర్తితమ్ || ఇతి |

శాస్త్రోక్తధర్మానపేతం (?) ధర్మ్యం తద్విపరీతమ్ అధర్మ్యమ్ । తద్ ఉభయం దేశాచారానుసారేణ యత్ర స్వీక్రియతే తత్ర చరిత్రం నిర్ణయహేతుః । రాజశాసనస్య నిర్ణయహేతుతామ్ ఆహ స ఏవ ।

న్యాయశాస్త్రావిరోధేన దేశదృష్టేస్ తథైవ చ ।

యద్ ధర్మం స్థాపయేద్ రాజా న్యాయ్యం తద్ రాజశాసనమ్ ॥ ఇతి ।

న్యాయశాస్త్రమ్ ఇతి వ్యవహారప్రతిపాదకస్మృతిశాస్త్రమ్ । తస్య చ దేశాచారస్యావిరోధేన రాజాయమ్ అనుశాస్తి స నిర్ణయో రాజశాసనజన్యః । యథోక్తానాం ధర్మాదీనాం చతుర్ణాం మధ్యే పూర్వస్య పూర్వస్య బాధ్యత్వం ఉత్తరస్యోత్తరస్య బాధకత్వం చ బృహస్పతినా ప్రపఞ్చితమ్ ।

[౧౮] శాస్త్రం కేవలమ్ ఆశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణయః ।

వ్యవహారః స విజ్ఞేయో ధర్మస్ తేనాపి వర్ధతే ॥

దేశస్థిత్యానుమానేన నైగమానుమతేన చ ।

క్రియతే నిర్ణయస్ తత్ర వ్యవహారస్ తు బాధ్యతే ॥

విహాయ చరితాచారం యత్ర కుర్యాత్ పునర్ నృపః ।

నిర్ణయం సా తు రాజాజ్ఞా చరిత్రం బాధ్యతే తయా ॥ ఇతి ।

చతుర్షు వర్ణేషు యః కశ్చిద్ రాజద్రోహం కృత్వా రాజ్ఞా తర్జితః సన్ అతిభీరుతయా స్వాపరాధమ్ అఙ్గీచకార తత్ర సమీపవర్తినః సాక్షిణో వర్ణివధం నివారయితుమ్ ఇచ్ఛన్తః సత్యమ్ ఉల్లఙ్ఘ్య "తత్ర సాక్ష్య అనృతం వదేత్" (MDహ్ ౧౦.౧౩౦) ఇత్య్ ఏతాదృశం శాస్త్రమ్ ఏవాశ్రిత్య తదీయమ్ అపరాధం పర్యహార్షుః । తత్ర వ్యవహారేణ ధర్మో బాధ్యతే । కేరలదేశాదౌ వేశ్యాగమనే సాక్షిభిర్ ఆపాదితే 'పి దేశాచారవశాన్ నాయం రాజ్ఞా దణ్డ్యతే । తత్ర చరిత్రేణ వ్యవహారస్య బాధః । సత్య్ అపి తాదృశే దేశాచారే త్వయైవం న కర్తవ్యమ్ ఇతి రాజా చేద్ అనుశాస్తి తదా రాజాజ్ఞయా చరిత్రస్య బాధః । య ఏతే ప్రోక్తా ధర్మాదయశ్ చత్వారః పాదాః తే చతుర్షు సభ్యాదిషు ప్రతిష్ఠితాః । దోషకారీ స్వయమ్ అనృతాద్ భీతో 'స్య అపరాధో 'స్తీతి సత్యం [౧౯] బ్రూతే । అతో ధర్మస్య సత్యే 'వస్థానమ్ । ప్రతిజ్ఞోత్తరయోః కృతయోః సాక్షిణా యస్య పక్షో 'భ్యుపగమ్యతే తస్య జయః । తేన వ్యవహారస్య సాక్షిణ్య్ అవస్థానమ్ । కర్నాటకదేశే బలాన్ మాతులసుతావివాహో న దోషాయ । కేరలదేశే కన్యాయా ఋతుమతీత్వం న దోషాయేత్య్ ఏవమాదికస్ తద్దేశసమయః । తత్ర తత్ర పత్రాదిశాసనే 'వతిష్ఠతే । శిష్యత ఇతి శాసనమ్ । రాజానుశాసనేన ప్రజానాం వర్తనమ్ । తత్ర రాజాజ్ఞాయాం ప్రతిష్ఠితం సామభేదదానదణ్డైశ్ చతుర్భిర్ దోషకారిణో దోషనివారణాచ్ చతుఃసాధనత్వమ్ । చతుర్హితత్వం విస్పష్టమ్ । కర్త్రాదిచతుష్టయవ్యాపిత్వం మనునా స్పష్టీకృతమ్ ।

పాదో ధర్మస్య కర్తారం పాదో గచ్ఛతి సాక్షిణమ్ ।

పాదః సభాసదః సర్వాన్ పాదో రాజానమ్ ఋచ్ఛతి ॥ (MDహ్ ౮.౧౮)

[౨౦] ఇతి । జేతుర్ నృపస్య వా ధర్మార్థయశోలోకానురాగసంపాదనాచ్ చతుష్కారిత్వమ్ । త్రియోనిత్వం స్పష్టమ్ । అసతాం కితవస్తేనాదీనాం సంసర్గం యః కరోతి తస్మిన్న్ అపి చౌర్యాదిశఙ్కా జాయతే । హోఢా అపహృతద్రవ్యాదిదర్శనం తల్లిఙ్గం వా తస్మాద్ అభియోగో భవతి । అర్థిప్రత్యర్థినోర్ యౌ పూర్వోత్తరపక్షౌ తౌ వ్యవహారస్య ప్రవర్తకౌ తస్మాత్ ద్విద్వారత్వమ్ । ద్రవ్యసంఖ్యాదికం యథాతథ్యేనాన్యథా వా రాజాదీనామ్ అగ్రే యదా బ్రూతే తదా తస్యోభయస్యోపరి వ్యవహారః ప్రవర్తతే తతో ద్విగతిత్వమ్ । అష్టాఙ్గేషు స పురుషో రాజేత్య్ ఏతద్ ఏకమ్ అఙ్గమ్ । అతో నాస్తి నవత్వసంఖ్యాప్రసక్తిః । ఋణాదాదాదీనామ్ అష్టాదశపదానాం స్వరూపమ్ ఉపరిష్టాత్ తత్ర తత్ర విచారిష్యతే । ఏతేషామ్ అష్టాదశపదానాం మధ్యే ఏకైకస్య పదస్యావాన్తరక్రియాభేదాద్ అనన్తభేదభిన్నత్వం శతశాఖత్వమ్ । ఏతాన్ అష్టాదశపదాన్ అవాన్తరానన్తభేదభిన్నాన్ వ్యవహారాన్ ప్రకారాన్తరేణ ద్వేధా ఉపసంగృహ్ణాతి కాత్యాయనః ।

ద్విపదే సాధ్యభేదాత్ తు పదాష్టాదశతాం గతే ।

అష్టాదశక్రియాభేదాత్ భిన్నాన్య్ అథ సహస్రధా ॥ ఇతి ।

ద్విపదత్వం విశదయతి బృహస్పతిః ।

ద్విపదో వ్యవహారః స్యాద్ ధనహింసాసముద్భవః ।

ద్విసప్తకో ఽర్థమూలస్ తు హింసామూలశ్ చతుర్విధః ॥

[౨౧] ఇతి । తద్ ఏతద్ ఉభయవిధం స ఏవ వివృణోతి ।

కుసీదనిధిదేయాద్యం సంభూయోత్థానమ్ ఏవ చ ।

భృత్యదానమ్ అశుశ్రూషా భూవాదో ఽస్వామివిక్రయః ॥

క్రయవిక్రయానుశయః సమయాతిక్రమస్ తథా ।

స్త్రీపుంసయోగః స్తేయం చ దాయభాగో ఽక్షదేవనమ్ ॥

ఏవం సమ్యక్ సముత్థానం పదాని చ చతుర్దశ ।

పునర్ ఏవ ప్రభిన్నాని క్రియాభేదైర్ అనేకధా ॥

పారుష్యే ద్వే సాహసం చ పరస్త్రీసంగ్రహస్ తథా ।

హింసోద్భవపదాన్య్ ఏవం చత్వార్య్ ఆహ బృహస్పతిః ॥ ఇతి ।

జగతి సంభావితాన్ అశేషాన్ వివాదాన్ ఉక్తేష్వ్ అష్టాదశసు స ఏవాన్తర్భావయతి।

పదాన్య్ అష్టాదశైతాని ధర్మశాస్త్రోదితాని తు।

మూలం సర్వవివాదానాం యే విదుస్ తే పరీక్షకాః॥ ఇతి।

ఇతి వ్యవహారపరిచ్ఛేదః

అథ సభా నిరూప్యతే

తత్ర బృహస్పతిః।

దుర్గమధ్యే గృహం కుర్యాజ్ జలవృక్షావృతం పృథక్।

ప్రాగ్దిశి ప్రాఙ్ముఖీం తస్య లక్షణ్యాం కల్పయేత్ సభామ్॥

[౨౨] మాల్యధూపాసనోపేతాం బీజరత్నసమన్వితామ్।

ప్రతిమాలేఖ్యదేవైశ్ చ యుక్తామ్ అన్మ్బునా తథా॥ ఇతి।

గృహం రాజగృహమ్। తస్య ప్రాగ్దిశి ధర్మాధికరణభూతా సభా। సా చ వాస్తుశాస్త్రలక్షణోపేతా కర్తవ్యా। తస్యాః సభాయా ధర్మాధికరణత్వం కాత్యాయనో దర్శయతి।

ధర్మశాస్త్రవిచారేణ మూలశాస్త్రవివేచనమ్।

యత్రాధిక్రియతే స్థానే ధర్మాధికరణం హి తత్॥ ఇతి।

మూలస్యావేదితార్థస్య సారాసారవివేచనం తత్త్వనిష్కర్షః। తత్ర ప్రవేశనం స ఏవాహ।

ప్రాతర్ ఉత్థాయ నృపతిః శౌచం కృత్వా సమాహితః।

గురుం జ్యోతిర్విదం వైద్యాన్ దేవాన్ విప్రాన్ పురోహితాన్॥

యథార్హమ్ ఏతాన్ సంపూజ్య సుపుష్పాభరణామ్బరైః।

అభివన్ద్య చ గుర్వాదీన్ సుముఖాం ప్రవిశేత్ సభామ్॥ ఇతి।

ప్రవిశ్య చ విద్వద్భిర్ మన్త్రిభిః సహకార్యాణ్య్ అనుసందధ్యాత్। తద్ ఆహ మనుః।

[౨3] వ్యవహారాన్ దిదృక్షుస్ తు బ్రాహ్మణైః సహ పార్థివః।

మన్త్రజ్ఞైర్ మన్త్రిభిశ్ చైవ వినీతః ప్రవిశేత్ సభామ్ ||

తత్రాసీనః స్థితో వాపి పాణిమ్ ఉద్యమ్య దక్షిణమ్ |

వినీతవేశాభరణః పశ్యేత్ కార్యాణి కార్యిణామ్ ||

ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్ చ శాస్త్రదృష్టైశ్ చ హేతుభిః |

అష్టాదశసు మార్గేషు నిబద్ధాని పృథక్ పృథక్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧–3)

అథ విచారకాలమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

దివసస్యాష్టమం భాగం ముక్త్వా కాలత్రయం తు యత్ |

స కాలో వ్యవహారాణాం శాస్త్రదృష్టః పరః స్మృతః || ఇతి |

దివసమ్ అష్టధా కృత్వా ప్రథమం భాగమ్ అగ్ని హోత్రాద్యర్థం ముక్త్వా అనన్తరం భాగత్రయం వ్యవహారకాలః | అత్ర వర్జ్యాస్ తిథీర్ ఆహ సంవర్తః |

చతుర్దశీ హ్య అమావాస్యా పౌర్ణమాసీ తథాష్టమీ |

తిథిష్వ్ ఆసు న పశ్యేత్ తు వ్యవహారాన్ న నిత్యశః ||

[౨౪] ఇతి | యేయమ్ ఉక్తా సభా తస్యాశ్ చతుర్విధ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

ప్రతిష్ఠితాప్రతిష్ఠితా ముద్రితా శాస్త్రితా తథా |

చతుర్విధా సభా ప్రోక్తా సభ్యాశ్ చైవ తథావిధాః ||

ప్రతిష్ఠితా పురే గ్రామే చలానామ్ అప్రతిష్ఠితా |

ముద్రితాధ్యక్షసంయుక్తా రాజయుక్తా చ శాస్త్రితా || ఇతి |

రాజగృహసమీపవర్తినః సభాస్థానాన్ ముఖ్యాద్ అన్యాన్య్ అముఖ్యాని స్థానాన్య్ ఆహ భృగుః |

దశ స్థానాని వాదానాం పఞ్చ చైవాబ్రవీద్ భృగుః |

నిర్ణయం యేన గచ్ఛతి వాదం ప్రాప్య చ వాదినః ||

ఆరణ్యాస్ తు స్వకైః కుర్యుః సార్థికాః సార్థికైస్ తథా |

సైనికాః సైనికైర్ ఏవ గ్రామే ‘ప్య్ ఉభయవాసినః ||

ఉభయానుమతం చైవ గృహ్ణన్తి స్థానమ్ ఈప్సితమ్ |

కులికాః సార్థముఖ్యాశ్ చ పురగ్రామనివాసినః ||

ग्रామపౌరగణశ్రేణ్యశ్ చాతుర్విద్యాశ్ చ వర్గిణః ।

కులాని కులికాశ్ చైవ నియుక్తా నృపతిస్ తథా ॥

[౨౫] ఇతి । స్వకైర్ ఆరణ్యకైః । గ్రామే 'పీత్య్ ఆదిశబ్దాత్ యే తు అరణ్యాదౌ గ్రామే చ నివసన్తి తే హ్య్ ఉభయవాసిభిః గ్రామవాసిభిః అరణ్యవాసిభిర్ వా నిర్ణయం కుర్యుః,। ఉభయవ్యవహారాభిజ్ఞత్వాత్ తేషామ్ । కులికాః కులశ్రేష్ఠినః । సార్థినో గ్రామయాత్రాదౌ మిలితో జనసఙ్ఘః । ముఖ్యా గృఅమణ్యాదయః । పురం ముఖ్యం నగరమ్ । తస్మాద్ అర్వాచీనో గ్రామః । పురగ్రామనివాసినాం భేదః కులికాదీని పఞ్చ స్థానాని తాని చారణ్యకాదిజనవిశేషాణామ్ ఏవ । గ్రామాకారేణావస్థితజనవివాదే సమీపగ్రామనివాసిభిర్ నిర్ణయః । అర్థిప్రథర్థినోర్ అనుశయానుమతం స్థానం కులికసార్థముఖ్యపురగ్రామనివాసినో గృహ్ణతే । గ్రామాదీని దశ స్థానాని సాధారణాని । గ్రామో గ్రామాకారేణావాస్థితో జనః । పౌరః పురవాసినాం సమూహః । గణాః కులానాం సమూహః । శ్రేణ్యః రజకాద్యష్టాదశ హీనజాతయః । చాతుర్విద్యా ఆన్వీక్షిక్యాదివిద్యాచతుష్టయోపేతాః । వర్గిణో గణప్రభృతయః । తథా చ కాత్యాయనః ।

[౨౬] గణాః పాఖణ్డపూగాశ్ చ వ్రాతాశ్ చ శ్రేణయస్ తథా ।

సమూహస్థాశ్ చ యే చాన్యే వర్గాఖ్యా యే బృహస్పతిః ॥ ఇతి ।

ఆయుధధరాణాం సమూహో వ్రాతః । కులాన్య్ అర్థిప్రత్యర్థినోః సగోత్రాణి । కులకాస్ తత్ర వృద్ధా నియుక్తా అపి ప్రాడ్వివాకసహితాస్ త్రయః సభ్యాః నృపతిబ్రాహ్మణాదిసహితాః । సభ్యాన్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ధర్మజ్ఞాః సత్యవాదినః ।

రాజ్ఞా సభాసదః కార్యా రిపౌ మిత్రే చ యే సమాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨)

తేషాం సంఖ్యామ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

లోకవేదాఙ్గధర్మజ్ఞాః సప్త పఞ్చ త్రయో 'పి వా ।

[౨౭] యత్రోపవిష్టా విప్రాః స్యుః సా యజ్ఞసదృశీ సభా ॥ ఇతి ।

తత్ర వర్జ్యాన్ స ఏవాహ ।

దేశాచారానభిజ్ఞా యే నాస్తికాః శాస్త్రవర్జితాః ।

ఉన్మత్తలుబ్ధక్రుద్ధాశ్ చ ప్రష్టవ్యా వినిర్ణయే ॥ ఇతి ।

రాజ్ఞః ప్రతినిధిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అపశ్యతా కార్యవశాద్ వ్యవహారాన్ నృపేణ తు ।

సభ్యైః సహ నియోక్తవ్యో బ్రాహ్మణః సర్వధర్మవిత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.3)

సో ‘పి రాజవత్ సర్వకార్యాణి విచారయేత్ | తద్ ఆహ మనుః |

యదా స్వయం న కుర్యాత్ తు నృపతిః కార్యదర్శనమ్ |

తదా నియుఞ్జ్యాద్ విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే ||

సో ‘స్య కార్యాణి సంపశ్యేత్ సభ్యైర్ ఏవ త్రిభిర్ వృతః |

సభామ్ ఏవ ప్రవిశ్యాగ్ర్యామ్ ఆసీనః స్థిత ఏవ వా || ఇతి | (YDహ్ ౮.౯–౧౦)

స చ విచారకో బ్రాహ్మణః ప్రాడ్వివాక ఇత్య్ ఉచ్యతే | తద్ ఆహ బృహస్పతిః |

[౨౮] రాజా కార్యాణి సంపశ్యేత్ ప్రాడ్వివాకో ‘థ వా ద్విజః |

న్యాయాఙ్గాన్య్ అగ్రతః కృత్వా సభ్యశాస్త్రమతే స్థితః ||

బలేన చతురఙ్గేణ యతో రఞ్జయతే ప్రజాః |

దీప్యమానః స్వవపుషా తేన రాజాభిధీయతే ||

వివాదే పృచ్ఛతి ప్రశ్నం ప్రతిప్రశ్నం తథైవ చ |

ప్రియపూర్వం ప్రాగ్ వదతి ప్రాడ్వివాకో ‘భిధీయతే || తిఇ |

నారదో ‘పి |

అష్టాదశపదాభిజ్ఞః షడ్భేదాష్టసహస్రవిత్ |

ఆన్వీక్షిక్యాదికుశలః శ్రుతిస్మృతిపరాయణః |

వివాదసంశ్రితం ధర్మం పృచ్ఛతి ప్రకృతం మతమ్ |

వివేచయతి యస్ తస్మాత్ ప్రాడ్వివాకస్ తు సంస్మృతః ||

యథా శల్యం భిషక్ కాయాద్ ఉద్ధరేద్ యన్త్రయుక్తితః |

ప్రాడ్వివాకస్ తథా శల్యమ్ ఉద్ధరేద్ వ్యవహారతః || (NSమ్ 3.౧౬)

[౨౯] ఇతి | ప్రాడ్వివాకస్య గుణాః స్మృత్యన్తరే దర్శితాః |

అక్రూరో మధురః స్నిగ్ధః క్రమాయాతో విచక్షణః |

ఉత్సాహవాన్ అలుబ్ధశ్ చ వాదే యోజ్యో నృపేణ తు || ఇతి |

ప్రాడ్వివాకస్యానుకల్ప్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

బ్రాహ్మణో యత్ర న స్యాత్ తు క్షత్రియం తత్ర యోజయేత్ ।
వైశ్యం వా ధర్మశాస్త్రజ్ఞం శూద్రం యత్నేన వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

యత్ర విప్రో న విద్వాన్ స్యాత్ క్షత్రియం తత్ర యోజయేత్ ।
వైశ్యం వా ధర్మశాస్త్రజ్ఞం శూద్రం యత్నేన వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

తద్వర్జనే బాధమ్ ఆహ మనుః ।

జాతిమాత్రోపజీవీ వా కామం స్యాద్ బ్రాహ్మణబ్రువః ।
ధర్మప్రవక్తా నృపతేర్ న తు శూద్రః కథంచన ॥
యస్య శూద్రస్ తు కురుతే రాజ్ఞో ధర్మవివేచనమ్ ।
తస్య సీదతి తద్ రాష్ట్రం పఙ్కే గౌర్ ఇవ పశ్యతః ॥
ద్విజాన్ విహాయ యః పశ్యేత్ కార్యాణి వృషలైః సహ ।
తస్య ప్రక్షుభ్యతే రాష్ట్రం బలం కోశశ్ చ నశ్యతి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౦–౨౨)

గణకలేఖకావ్ అపి కార్యావ్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

[3౦] శబ్దాభిధానతత్త్వజ్ఞౌ గణనాకుశలౌ శుచీ ।
నానాలిపిజ్ఞౌ కర్తవ్యౌ రాజ్ఞా గణకలేఖకౌ ॥ ఇతి ।

వ్యాసో 'పి ।

త్రిస్కన్ధజ్యోతిషాభిజ్ఞం స్ఫుటప్రత్యయకారకమ్ ।
శ్రుతాధ్యయనసంపన్నం గణకం యోజయేన్ నృపః ॥
స్ఫుటలేఖం నియుఞ్జీత శాబ్దం సాక్షణికం శుచిమ్ ।
స్పష్టాక్షరం జితక్రోధమ్ అలుబ్ధం సత్యవాదినమ్ ॥ ఇతి ।

సాధ్యపాలో 'పి కర్తవ్య ఇతి తేనైవోక్తమ్ ।

సాధ్యపాలస్ తు కర్తవ్యో రాజ్ఞా సాధ్యస్య శధకః ।
క్రమాయాతో దృఢః శూద్రః సభ్యానాం చ మతే స్థితః ॥

[3౧] ఇతి । బృహస్పతిర్ అపి ।

ఆకారణే రక్షణే చ సాక్ష్యర్థిప్రతివాదినామ్ ।
సభ్యాధీనః సత్యవాదీ కర్తవ్యస్ తు స పూరుషః ॥ ఇతి ।

రాజ్ఞా కతిపయైర్ వణిగ్భిర్ అధిష్ఠితం సదః కర్తవ్యమ్ । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

కులశీలవయోవృత్తవిత్తవద్భిర్ అమత్సరైః ।
వణిగ్భిః స్యాత్ కతిపయైః కులభూతైర్ అధిష్ఠితమ్ ॥ ఇతి ।

కులభూతైర్ వృనద్భూతైర్ ఇత్య్ అర్థః । తేషామ్ ఉపయోగమ్ ఆహ స ఏవ ।

శ్రోతారో వణిజస్ తత్ర కర్తవ్యా న్యాయదర్శినః । ఇతి ।

యథోక్తరాజాదియుక్తాయాః సభాయా దశాఙ్గాని సప్రయోజనాన్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

నృపో ’ధికృతసభ్యాశ్ చ స్మృతిర్ గణకలేఖకౌ ।
సహేమాగ్న్యమ్బుపురుషాః సాధనాఙ్గాని వై దశ ॥
ఏతద్ దశాఙ్గకరణం యస్యామ్ అధ్యాస్య పార్థివః ।
న్యాయం పశ్యేత్ కృతమతిః సా సభాధ్వరసంమితా ॥
దశానామ్ అపి చైతేషాం కర్మ ప్రోక్తం పృథక్ పృథక్ ।
వక్తాధ్యక్షో నృపః శాస్తా సభ్యాః కార్యపరీక్షకాః ।
శపథార్థౌ హిరణ్యాగ్నీ జలం తృషితలుబ్ధయోః ॥
[3.2] గణకో గణయేద్ అర్థం లిఖేన్ న్యాయం చ లేఖకః ।
ప్రత్యర్థిసభ్యానయనం సాక్షిణాం చ స పూరుషః ॥
వాగ్దణ్డశ్ చైవ ధిగ్దణ్డో విప్రాధీనౌ తు తావ్ ఉభౌ ।
అర్థదణ్డవధావ్ ఉక్తౌ రాజాయత్తావ్ ఉభావ్ అపి ॥
రాజ్ఞా యే విదితాః సమ్యక్ కులశ్రేణిగణాదయః ।
సాహసన్యాయవర్జ్యాని కుర్యుః కార్యాణి తే నృణామ్ ॥ ఇతి ।

యథావిధివిచారే రాజ్ఞః ఫలమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

సప్రాడ్వివాకః సామాత్యః సబ్రాహ్మణపురోహితః ।
ససభ్యః ప్రేక్షకో రాజా స్వర్గే తిష్ఠతి ధర్మతః ॥ ఇతి ।

వైపరీత్యే దోషమ్ ఆహ మనుః।

అదణ్డ్యాన్ దణ్డయన్ రాజా దణ్డ్యాంశ్ చైవాప్య్ అదణ్డయన్।
అయశో మహద్ ఆప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి॥ ఇతి। (MDh ౮.౧౨౮)

సభ్యానాం ఫలమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

అజ్ఞానతిమిరోపేతాన్ సందేహపటలాన్వితాన్।
నిరామయాన్ యః కురుతే శాస్త్రాఞ్జనశలాకయా॥
ఇహ కీర్తిం రాజపూజాం లభతే స్వర్గతిం చ సః।
లోభద్వేషాదికం త్యక్త్వా యః కుర్యాత్ కార్యనిర్ణయమ్॥
శాస్త్రోదితేన విధినా తస్య యజ్ఞఫలం లభేత్॥ ఇతి।

విపక్షే దోషమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

న్యాయశాస్త్రమ్ అతిక్రమ్య సభ్యైర్ యత్ర వినిశ్చితమ్।
తత్ర ధర్మో హ్య్ అధర్మేణ హతో హన్తి న సంశయః॥
[33] అపన్యాయప్రవృత్తం తు నోపేక్షేరన్ సభాసదః।
ఉపేక్షమాణాః సనృపా నరకం యాన్త్య్ అధోముఖాః॥
న్యాయేనాపి తం యాన్తం యే ‘నుయాన్తి సభాసదః।
తే ‘పి తద్భాగినస్ తస్మాద్ బోధనీయః స తైర్ నృపః॥
న్యాయమార్గాద్ అపేతం తు జ్ఞాత్వా చిత్తం మహీపతేః।
కర్తవ్యం తత్ప్రియం తత్ర న సభ్యః కిల్బిషీ భవేత్॥ ఇతి।

కార్యానిష్పత్తావ్ అపి యథాశాస్త్రావాదినో నాసి ప్రత్యవాయ ఇతి స ఏవాహ।

సభ్యేనావశ్యకర్తవ్యం ధర్మార్థసహితం వచః।
శృణోతి యది నో రాజా స్యాత్ తు సభ్యస్ తతో ‘నఘః॥ ఇతి।

యదా తు రాజా యథాశాస్త్రం ధర్మం శ్రుత్వా దోషకారిణే పక్షపాతం న కరోతి తదా నిష్పాపో భవతి। తద్ ఆహ మనుః।

రాజా భవత్య్ అనేనాస్ తు ముచ్యన్తే చ సభాసదః।

ఏనో గచ్ఛతి కర్తారం నిన్దార్హో యత్ర నిన్ద్యతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౯)

అన్యథావాదినః సభ్యస్య దణ్డమ్ ఆహ నారదః ।

రాగాద్ అజ్ఞానతో వాపి యో లోభాద్ అన్యథా వదేత్ ।

సభ్యో ‘సభ్యః స విజ్ఞేయస్ తం పాపం వినయేద్ భృశమ్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి ।

[3౪] స్నేహాద్ అజ్ఞానతో వాపి లోభాద్ వా మోహతో ‘పి వా ।

తత్ర సభ్యో ‘న్యథావాదీ దణ్డ్యో ‘సభ్యః స్మృతో హి సః ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

రాగాల్ లోభాద్ భయాద్ వాపి స్మృత్యపేతాదికారిణః ।

సభ్యాః పృథక్ పృథగ్ దణ్డ్యా వివాదాద్ ద్విగుణం దమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౪)

బృహస్పతిర్ అపి ।

అన్యాయవాదినః సభ్యాస్ తథైవోత్కోచజీవినః ।

విశ్వస్ తే వఞ్చకాశ్ చైవ నిర్వాస్యాః సర్వ ఏవ తే ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనః ।

[3౫] అనిర్ణీతే తు యద్య్ అర్థే సంభాషేత రహో ‘ర్థినా ।

ప్రాడ్వివాకో ‘థ దణ్డ్యః స్యాత్ సభ్యాశ్ చైవ విశేషతః ॥ ఇతి ।

రాజాదీనాం సభ్యాయామ్ ఉపవేశనప్రకారమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

పూర్వాముఖస్ తూపవిశేద్ రాజా సభ్యా ఉదఙ్ముఖాః ।

గణకః పశ్చిమాస్యస్ తు లేఖకో దక్షిణాముఖః ॥ ఇతి ।

సభోప్విష్టా నృపాదయో యస్యాఙ్గాని తమ్ అఙ్గినం వ్యవహారం పురుషరూపేణ పరికల్పయతి స ఏవ ।

ఏషాం మూర్ధా నృపో ‘ఙ్గానాం ముఖం చాధికృతః స్మృతః ।

బాహూ సభ్యాః స్మృతిర్ హస్తౌ జఙ్ఘే గణకలేఖకౌ ॥

హేమాగ్న్యమ్బ్వన్నపురుషాః పాదౌ చ పురుషస్య చ ॥ ఇతి ।

యా వృద్ధరాహిత్యాదిదోషరహితా సా ముఖ్యా సభా। తద్ ఉక్తం మహాభారతే।

న సా సభా యత్ర న సన్తి వృద్ధాః

వృద్ధా న తే యే అన్ వదన్తి ధర్మమ్।

నాసౌ ధర్మో యత్ర న సత్యమ్ అస్తి

న తత్ సత్యం యచ్ ఛలేనానువిద్ధమ్॥ ఇతి। (=NSమ్ ३.౧८)

ఇతి సభానిరూపణమ్

[३६]

అథ వ్యవహారదర్శనవిధిర్ నిరూప్యతే

తత్ర ప్రజాపతిః।

రాజాభిషేకసంయుక్తో బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః।

ధర్మాసనగతః పశ్యేద్ వ్యవహారాన్ అనుల్బణమ్॥ ఇతి।

నారదః।

తస్మాద్ ధర్మాసనం ప్రాప్య రాజా విగతమత్సరః।

సమః స్యాత్ సర్వభూతేషు బిభ్రద్ వైవస్వతం వ్రతమ్॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.३४)

వైవస్వతవ్రతమ్ ఉక్తం బృహస్పతినా।

[३८] యథా యమః ప్రియద్వేష్యౌ ప్రాప్తే కాలే నియచ్ఛతి।

యథా రాజ్ఞా నియన్తవ్యాః ప్రజాస్ తద్ ధి యమవ్రతమ్॥ ఇతి।

యద్ వ్యవహారప్రతిపాదకం ధర్మశాస్త్రం యచ్ చ తదన్తర్గతం ద్రవ్యదణ్డాదిరూపమ్ అర్థశాస్త్రం తద్ ఉభయమ్ అపి వ్యవహారదర్శితా రాజ్ఞానుసరణీయమ్। తద్ ఆహ స ఏవ।

ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రాభ్యామ్ అవిరోధేన పార్థివః।

సమీక్షమాణో నిపుణం వ్యవహారగతిం నయేత్॥ ఇతి। (=NSమ్ ౧.३८)

ధర్మశాస్త్రాణి పితామహేన దర్శితాని।

వేదాః సాఙ్గాస్ తు చత్వారో మీమాంసా స్మృతయస్ తథా।

ఏతాని ధర్మశాస్త్రాణి పురాణం న్యాయదర్శనమ్॥ ఇతి।

నను – న ధర్మశాస్త్రాన్తర్గతమ్ అర్థశాస్త్రమ్। కిం త్వ్ అన్యద్ ఏవం నీత్యాత్మకమ్। యత్ తు భవిష్యత్పురాణే దర్శితమ్,

షాడ్గుణ్యస్య ప్రయోగశ్ చాప్రయోగః కార్యగౌరవాత్।

సామాదీనామ్ ఉపాయానాం యోగో వ్యాససమాసతః॥

అధ్యక్షాణం చ నిక్షేపః కణ్టకానాం నిరూపణమ్।

దృష్టార్థే సంస్మృతిః ప్రోక్తా ఋషిభిర్ గరుడాగ్రజ॥ ఇతి।

బాఢమ్ – అస్మిన్న్ అప్య్ అర్థశాస్త్రే ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధో యో ‘ంశః స ఉపాదేయః। ఇతరస్ తు పరిత్యాజ్యః। తద్ ఆహ నారదః।

యత్ర విప్రతిపత్తిః స్యాద్ ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోః।

అర్థశాస్త్రోక్తమ్ ఉత్సృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తమ్ ఆచరేత్॥ (NSమ్ ౧.౩౯)

[౩౯] ఇతి। ధర్మశాస్త్రయోర్ ద్వయోర్ విరోధే న్యాయేన నిర్ణేతవ్యమ్। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

స్మృత్యోర్ విరోధే న్యాయస్ తు బలవాన్ వ్యవహారతః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౧)

వ్యవహారతో వృద్ధవ్యవహారాత్ ప్రసిద్ధో న్యాయో బలవాన్। న్యాయానాశ్రయణే బాధమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

కేవలం శాస్త్రమ్ ఆశ్రిత్య న కర్తవ్యో వినిర్ణయః।

యుక్తిహీనే విచారే తు ధర్మహానిః ప్రజాయతే॥

చోరో ‘చౌరః సాధ్వసాధుర్ జాయతే వ్యవహారతః।

యుక్తిం వినా విచారేణ మాణ్డవ్యశ్ చోరతాం గతః॥

అసత్యాః సత్యసదృశాః సత్యాశ్ చాసత్యసంనిభాః।

దృశ్యతే భ్రాన్తిజనకాస్ తస్మాద్ యుక్త్యా విచారయేత్॥ ఇతి।

న్యాయస్య నిర్ణాయకత్వమ్ ఉపపాదయతి మనుః।

యథా నయత్య్ అసృక్పాతైర్ మృగస్య మృగయుః పదమ్ ।

నయేత్ తథానుమానేన ధర్మస్య నృపతిః పదమ్ ॥

[౪౦] బాహ్యైర్ విభావయేల్ లిఙ్గైర్ బావమ్ అన్తర్గతం నృణామ్ ।

స్వరవర్ణేఙ్గితాకారైశ్ చక్షుషశ్ చేష్టితేన చ ॥ ఇతి । (MDh ౮.౪౪, ౨౫)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

అసాక్షికే హతే చిహ్నైర్ యుక్తిభిశ్ చాగమేన చ ।

ద్రష్టవ్యో వ్యవహారస్ తు కూటచిహ్నకృతాద్ భయాత్ ॥ ఇతి । (YDh ౨.౩౯)

యత్ తు పూర్వమ్ ఉక్తమ్ “భూతఛలానుసారిత్వాత్ ద్విగతిః” ఇతి తత్ర ఛలం హేయం భూతమ్ ఉపాదేయమ్ । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఛలం నిరస్య భూతేన వ్యవహారాన్ నయేన్ నృపః ।

భూతమ్ అప్య్ అనుపన్యస్తం హీయతే వ్యవహారతః ॥ ఇతి । (YDh ౨.౧౯)

నిర్ణయే ప్రమాణం సాక్ష్యాదికమ్ । తద్ ఆహ గౌతమః: “విప్రతిపత్తౌ సాక్షినిమిత్తా తస్య వ్యావస్థా” ఇతి (GDh ౨౭.౧౩) । మనుర్ అపి ।

ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్ చ శాస్త్రదృష్టైశ్ చ హేతుభిః ।

అష్టాదశసు మార్గేషు నిబద్ధాని పృథక్ పృథక్ ॥ (MDh ౮.౩)

[౪౧] ఇతి । దేశాచారైః శాస్త్రోక్తదివ్యాదిభిశ్ చాష్టాదశపదసంబన్ధీని కార్యాణి నిర్ణయేత్ । తత్ర దేశాచారో ‘నుకల్పః । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

తస్మాచ్ ఛాస్త్రానుసారేణ రాజా కార్యాణి సాధయేత్ ।

వాక్యాభావే తు సర్వేషాం దేశదృష్టమతం నయేత్ ॥ ఇతి ।

దేశదృష్టస్య లక్షణమ్ ఆహ స ఏవ ।

యస్య దేశస్య యో ధర్మః ప్రవృత్తః సార్వకాలికః ।

శ్రుతిస్మృత్యవిరోధేన దేశదృష్టః స ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

తత్తద్దేశీయానాం మిథో వివాదే తద్దేశదృష్టేన నిర్ణయః । తద్ ఆహ స ఏవ ।

దేశపత్తనగోష్ఠేషు పురగ్రామేషు వాదినామ్ ।

తేషాం స్వసమయైర్ ధర్మః శాస్త్రతో ‘న్యేషు తైః సహ ॥ ఇతి ।

యత్ర తద్దేశీయానామ్ ఇతరైః సహ వివాదః, తత్ర శాస్త్రతో నిర్ణయో న తు దేశదృష్టతః। లేఖ్యాదిప్రమాణాభావే రాజా స్వేచ్ఛయా నిర్ణయేత్। తద్ ఆహ స ఏవ।

లేఖ్యం యత్ర న విద్యేత న భుక్తిర్ న చ సాక్షిణః।

న చ దివ్యావతారో ‘స్తి ప్రమాణం తత్ర పార్థివః॥ ఇతి।

వణిగాదిసమయేషు సమయిభిర్ ఏవ నిర్ణేతవ్యమ్। తద్ ఆహ వ్యాసః।

[౪౨] వణిక్శిల్పిప్రభృతిషు కృషిరఙ్గోపజీవిషు।

అశక్యో నిర్ణయో హ్య్ అన్యైస్ తజ్జ్ఞైర్ ఏవ తు కారయేత్॥

గురుః స్వామీ కుటుమ్బీ చ పితా జ్యేష్ఠః పితామహః।

వివాదం నైవ పశ్యేయుః స్వాధీనే విషయే నృణామ్॥ ఇతి।

నిర్ణయకారిణామ్ ఉత్తమాధమభావమ్ ఆహ నారదః।

కులాని శ్రేణయశ్ చైవ గణాశ్ చాధికృతో నృపః।

ప్రతిష్ఠా వ్యవహారాణాం సర్వేషామ్ ఉత్తరోత్తరమ్॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౭)

పితామహో ‘పి।

గ్రామే దృష్టః పురే యాయాత్ పురే దృష్టస్ తు రాజని।

రాజ్ఞాదృష్టః కుదృష్టో వా నాస్తి తస్య పునర్ భయమ్॥ ఇతి।

రాజ్ఞో నియమమ్ ఆహ పితామహః।

న రాగేణ న లోభేన న క్రోధేన గ్రసేన్ నృపః।

పరైర్ అప్రార్థితాన్ అర్థాన్ న చాపి స్వమనీషయా॥ ఇతి।

అస్యాపవాదమ్ ఆహ స ఏవ।

ఛలాని వాపరాధాంశ్ చ పదాని నృపతేస్ తథా।

స్వయమ్ ఏవ నిగృహ్ణీయాన్ నృపస్ త్రీవేదకైర్ వినా॥ ఇతి।

తత్ర ఛలాన్య్ ఆహ స ఏవ।

[౪3] పథిభఙ్గీ కరాక్షేపీ ప్రాకారోపరి లఙ్ఘకః।

నిపానస్య వినాశీ చ తథా చాయతనస్య చ॥

పరిఖాపూరకశ్ చైవ రాజఛిద్రప్రకాశకః।
అన్తఃపురం వాసగృహం భాణ్డాగారం మహానసమ్॥
ప్రవిశత్య్ అనియుక్తో యో భోజనం చ నిరీక్షతే।
విణ్మూత్రశ్లేష్మఘాతానాం క్షేప్తుకమో నృపాగ్రతః॥
పర్యఙ్కాసనబన్ధశ్ చాప్య్ అగ్రస్థాననిరోధకః।
రాజ్ఞో ‘తిరిక్తవేషశ్ చ శ్వవృత్తః ప్రవిశేత్ తు యః॥
యశ్ చాపద్వారేణ ప్రవిశేద్ అవేలాయాం తథైవ చ।
శయ్యాసనే పాదుకే చ శయనాసనరోహణే॥
రాజన్య్ ఆసన్నశయనే యస్ తిష్ఠతి సమీపతః।
రాజ్ఞో విద్విష్టసేవీ చాప్య్ అదత్తవిహితాసనః॥
వస్త్రాభరణయోశ్ చైవ సువర్ణపరిధాయకః।
స్వయంగ్రాహేణ తామ్బూలం గృహీత్వా భక్షయేత్ తు యః॥
అనియుక్తప్రభాషీ చ నృపాక్రోశక ఏవ చ।
ఏకవాసాస్ తథాభ్యక్తో ముక్తకేశో ‘వగుణ్ఠితః॥
[౪౪] విచిత్రితాఙ్గః స్రగ్వీ చ పరిధానవిధూనకః।
శిరఃప్రచ్ఛాదనశ్ చైవ ఛిద్రాన్వేషణతత్పరః॥
ఆసఙ్గీ ముక్తకేశశ్ చ పక్షిపర్ణాక్షిదర్శకః।
దన్తోల్లేఖనకశ్ చైవ కర్ణనాసావిశోధకః।
ఛలాన్య్ ఏతాని పఞ్చాశద్ భవన్తి నృపసంనిధౌ॥ ఇతి।

సాపరాధాన్ ఆహ నారదః।

ఆజ్ఞాలఙ్ఘనకర్తారః స్త్రీవధో వర్ణసంకరః।
పరస్త్రీగమనం తౌర్యం (చౌర్యం) గర్భశ్ చైవ పతిం వినా॥
వాక్పారుష్యమ్ అవాచ్యం యద్ దణ్డపారుష్యమ్ ఏవ చ।
గర్భస్య పాతనం చైవేత్య్ అపరాధా దశైవ హి॥ ఇతి।

వివాదమ్ అన్తరేణాపి దణ్డనహేతుత్వాద్ ఏతేషామ్ అపరాధత్వమ్ | అత ఏవ సంవర్తః |

ఆసేధం ప్రతిభఙ్గం చ యశ్ చ గర్భః పతిం వినా |

స్వయమ్ అన్వేషయేద్ రాజా వినా చైవ వివాదినా ||

కన్యాపహారకం పాపం విప్రం చ పతితం తథా |

పరార్థవాదసంయుక్తం స్వయం రాజా విచారయేత్ ||

షడ్భాగకాలం శుల్కార్థే మార్గభేదకమ్ ఏవ చ |

స్వరాష్ట్రే చౌర్యభీతిం చ పరదారాభిమర్శనమ్ ||

[౪౫] గోబ్రాహ్మణనిహన్తారం సస్యానాం చైవ ఘాతకమ్ |

దశైతాన్ అపరాధాంశ్ చ స్వయం రాజా విచారయేత్ || ఇతి |

పాదాన్య్ ఆహ పితామహః |

ఉత్కృతీ సస్యఘాతీ చ అగ్నిదశ్ చ తథైవ చ |

వివేసకః కుమార్యాశ్ చ నిధానస్యోపగోపకః ||

సేతుకణ్టకభేత్తారః క్షేత్రసంసారకస్ తథా |

ఆరామఛన్దసశ్ చైవ గరదశ్ తథైవ చ ||

పటహా ఘోషణాఛాదీ ద్రవ్యమ్ అస్వామికం చ యత్ |

రాజావలీఢద్రవ్యం చ యచ్ చైవాఙ్గవినాశనమ్ ||

ద్వావింశతిపదాన్య్ ఆహుర్ నృపజ్ఞేయాని పణ్డితాః || ఇతి |

యత్ర ఛలాదీని రాజా స్వయం ద్రష్టుమ్ అశక్తః తత్ర స్తోభకాత్ సూచకాచ్ చ బోద్ధవ్యమ్ | తయోః స్వరూపమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

శాస్త్రేణ నిన్దితం త్వ్ అర్థం ముఖ్యశ్ చార్థః ప్రచోదితః |

ఆవేదయతి యః పూర్వం స్తోభకః స ఉదాహృతః ||

నృపేణైవ నియుక్తో యః పరదోషమ్ అవేక్షితుమ్ |

నృపస్య సమయం జ్ఞాత్వా సూచకః స ఉదాహృతః || ఇతి |

శాస్త్రేణ నిన్దితం ఛలాదికమ్ అర్థమ్ | ముఖ్యో ధనలాభశ్ చ ప్రధానః | రాజ్ఞా శాస్త్రాదిపర్యాలోచనపురఃసరమ్ ఏవ కార్యం కర్తవ్యమ్ | తద్ ఆహ హారీతః |

[౪౬] శాస్త్రాణి వర్ణధర్మాంస్ తు ప్రకృతీనాం చ భూపతిః |

వ్యవహారస్వరూపం చ జ్ఞాత్వా కార్యం సమాచరేత్ || ఇతి |

ప్రకృతయః పితామహేన దర్శితాః |

రజకశ్ చర్మకారశ్ చ నటో బురుడ ఏవ చ |

కైవర్తకశ్ చ విజ్ఞేయో మ్లేచ్ఛో భిల్లస్ తథైవ చ ||

మేథికస్ త్రిరవవ్యాలః హస్తలక్షః దుఘట్టికాః |

కోసేదిక్వా భారుపదా మాతఙ్గాః పదగోపకాః ||

ఏతాః ప్రకృతయః ప్రోక్తా అష్టాదశ మనీషిభిః |

వర్ణానామ్ ఆశ్రమాణాం చ సర్వదా తు బహిః స్థితాః || ఇతి |

మనుశ్ చ జాత్యాది సమీక్షణీయమ్ ఇత్య్ ఆహ |

జాతిజానపదాన్ ధర్మాన్ శ్రేణిధర్మాంశ్ చ శాశ్వతాన్ |

సమీక్ష్య కులధర్మాంశ్ చ సవర్ణే ప్రతిపాదయేత్ || ఇతి |

ఉన్మార్గవర్తినో బలాత్ స్వమార్గే స్థాపయేద్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

కులాని ప్రకృతీశ్ చైవ శ్రేణిర్ జానపదాన్ అపి |

స్వధర్మాచ్ చలితాన్ రాజా వినీయ స్థాపయేత్ పథి || ఇతి |

కార్యదర్శనప్రకారమ్ ఆహ నారదః |

[౪౭] ధర్మశాస్త్రం పురస్కృత్య ప్రాడ్వివాకమతే స్థితః |

సమాహితమతిః పశ్యేత్ వ్యవహారమ్ అనుక్రమాత్ ||

ఆగమః ప్రథమః కార్యో వ్యవహారపదం తతః |

విచారో నిర్ణయశ్ చేతి దర్శనం స్యాచ్ చతుర్విధమ్ || ఇతి | (NSమ్ ౧.3౫–3౬)

ఆగమో ‘ర్థివచనశ్రణం తద్ ఆదౌ కర్తవ్యమ్ | తతస్ తద్వచనమ్ ఋణాదానాద్యన్యతమస్మిన్ పదే ‘న్తర్భావ్యమ్ | తతః ప్రతిజ్ఞోత్తరప్రమాణానాం విచారః | తతః ప్రమాణతో జయావధారణమ్ |

ఇతి వ్యవహారదర్శానవిధిః

అథాసేధాదివిధిః

తత్ర నారదః।

వక్తవ్యార్థే న తిష్ఠన్తమ్ ఉత్క్రామన్తం చ తద్వచః।

ఆసేధయేద్ వివాదార్థీ యావద్ ఆహ్వానదర్శనమ్ ॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౪౭)

ప్రథమం తావద్ అర్థీ ప్రత్యర్థినో ’గ్రే త్వయైతావన్ మహ్యం దేయమ్ ఇత్యాదికం కార్యం బ్రూయాత్। తత్ర యది తదుక్తమ్ అనభ్యుపగమ్యోత్క్రాన్తుమ్ ఇచ్ఛేత్ తదా స్వకార్యపర్యన్తం రాజాజ్ఞయా తం నిరున్ధ్యాత్। ఆసేధస్య భేదాన్ ఆహ స ఏవ।

స్థానాసేధః కాలకృతః ప్రవాసాత్ కర్మణస్ తథా।

చతుర్విధః స్యాద్ ఆసేధస్ తమ్ ఆసిద్ధో న లఙ్ఘలేత్ ॥ (NSమ్ ౧.౪౮)

[౪౮] ఇతి। అస్మాత్ స్థానాత్ త్వయా న చలితవ్యమ్ ఇతి స్థానాసేధః। మదీయద్రవ్యదానే దినమ్ ఏతన్ నోల్లఙ్ఘనీయమ్ ఇతి కాలాసేధః। అదత్త్వా గ్రామాన్తరం న గన్తవ్యమ్ ఇతి ప్రవాసాసేధః। అదత్త్వా న సంధ్యావన్దనం కార్యమ్ ఇతి కర్మాసేధః। సంధ్యావన్దనాదివద్ ఇన్ద్రియనిరోధో నాసేధార్హః। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

యస్ త్వ్ ఇన్ద్రియనిరోధేన వ్యవహారోత్సవాదిభిః।

ఆసేధయేద్ అనాసేధ్యైః స దణ్డ్యో న త్వ్ అతిక్రమాత్ ॥ ఇతి।

ఇన్ద్రియనిరోధవద్ విషమదేశో ’పి నాసేధార్హ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

నదీసన్తారకాన్తారదుర్దేశోపప్లవాదిషు।

ఆసిద్ధస్ తం పరాసేధమ్ ఉత్క్రామన్ నాపరాధ్నుయాత్ ॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౪౯)

ఆసేధ్యాసేధకయోః స్వకాలోల్లఙ్ఘనే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ।

ఆసేధకాల ఆసిద్ధ ఆసేధం యో ’తివర్తతే।

స వినేయో ’న్యథా కుర్వన్ నాసేద్ధా దణ్డభాగ్ భవేత్ ॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౫౧)

అన్యథా కుర్వన్న్ అయోగ్యే నిశీథాదికాలే తమ్ ఆసేధయన్। అనాసేధ్యాన్ ఆహ కాత్యాయనః।

వృక్షపర్వతమ్ ఆరూఢా హస్త్యశ్వరథనౌగతాః।

విషమస్థాశ్ చ తే సర్వే నాసేధ్యాః కార్యసాధకైః॥

[౪౯] వ్యాధ్యార్తా వ్యసనస్థాశ్ చ యజమానాస్ తథైవ చ।

అనుత్తీర్ణాశ్ చ నాసేధ్యా మత్తోన్మత్తజడాస్ తథా॥

న కర్షకో బీజకాలే సేనాకాలే చ సైనికాః।

ప్రతిజ్ఞాయ ప్రయాతాశ్ చ కృతకాలశ్ నాన్తరా॥

ఉద్యుక్తః కర్షకః సస్యే వాపస్యాగమనే సదా।

ఆరమ్భాత్ సంగ్రహం యావత్ తత్కాలం న వివాదయేత్॥ ఇతి।

బృహస్పతిర్ అపి।

సత్రోద్వాహోద్యతో రోగీ శోకార్తోన్మత్తబాలకాః।

మత్తో వృద్ధో ‘నుయుక్తశ్ చ నృపకార్యోద్యతో వ్రతీ॥

ఆసన్నే సైనికః సజ్యే కర్షకో వాపసంగ్రహే।

విషమస్థాశ్ చ నాసేధ్యాః స్త్రీసనాథాస్ తథైవ చ॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

నివేష్టుకామో రోగార్తో యియక్షుర్ వ్యసనే స్థితః।

అభియుక్తస్ తథాన్యేన రాజకర్యోద్యతస్ తథా॥

గవాం ప్రచారే గోపాలః సస్యారమ్భే కృషీవలాః।

శిల్పినశ్ చాపి తత్కాల ఆయుధీయాశ్ చ విగ్రహే॥

[౫౦] అప్రాప్తవ్యవహారశ్ చ దూతో దానోన్ముఖో వ్రతీ।

విషమస్థాశ్ చ నాసేధ్యా న చైతాన్ ఆహ్వయేన్ నృపః॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౫౨–౫౪)

కదా తర్హి ద్రవ్యం దాపనీయమ్ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయాం బృహస్పతిర్ ఆహ।

వణిగ్ విక్రీతపణ్యస్ తు సస్యే జాతే కృషీవలః।

సత్త్రోద్యతాశ్ చైవ తథా దాపనీయాః కృతక్రియాః॥ ఇతి।

యద్య్ ఆసిద్ధో నాగచ్ఛేత్ తదా రాజ్ఞా సమానేయః। తద్ ఆహ బృహస్పతిః।

యస్యాభియోగం కురుతే సత్యేనాశఙ్కయాథ వా ।
తమ్ ఏవానయేద్ రాజా ముద్రయా పురుషేణ వా ॥ ఇతి ।
నారదో ‘పి ।
దేశం కాలం చ విజ్ఞాయ కార్యానాం చ బలాబలమ్ ।
అకల్పాదీన్ అపి శనైర్ యానైర్ ఆహ్వానయేన్ నృపః ॥ ఇతి ।
ఆహ్వానానర్హాన్ ఆహ హారీతః ।
అకల్పబాలస్థవిరవిషమస్థక్రియాకులాన్ ।
కార్యాతిపాతివ్యసనినృపకార్యోత్సవాకులాన్ ॥
మత్తోన్మత్తప్రమత్తాంశ్ చ స్వజాతిప్రభుకాం స్త్రియమ్ ।
ధర్మోత్సుకాన్ జడాన్ ఆర్తభృత్యాన్ నాహ్వానయేన్ నృపః ॥ ఇతి ।
కాత్యాయనో ‘పి ।
[౫౧] ధర్మోత్సుకాన్ అభ్యుదయే రోగిణో ‘థ జడాన్ అపి ।
అస్వస్థమత్తోన్మత్తార్తస్త్రియో నాహ్వానయేన్ నృపః ॥
న హీనపక్షాం యువతిం కులే జాతాం ప్రసూతికామ్ ।
స్వజాతిప్రభుకాం చైవ తథా నాహ్వానయేన్ నృపః ॥ ఇతి ।
స్వజాతిప్రభుకా తు మరీచినా నిరుక్తా ।
సర్వవర్ణోత్తమా కన్యా సా జాతిప్రభుకా స్మృతా ।
తదధీనకుటుమ్బిన్యః స్వైరిణ్యో గణికాశ్ చ యాః ॥
నిష్కులా యాశ్ చ పతితాస్ తాసామ్ ఆహ్వానమ్ ఇష్యతే ॥ ఇతి ।
దుష్టస్య దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।
ఆహూతో యస్ తు నాగచ్ఛేద్ దర్పాద్ బన్ధుబలాన్వితః ।
అభియోగానురూపేణ తస్య దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ॥ ఇతి ।
కాత్యాయనో ‘పి ।
ఆహూతస్ త్వ్ అవమన్యేత యః శక్తో రాజశాసనమ్ ।

తస్య కుర్యాన్ నృపో దణ్డం విధిదృష్టేన కర్మణా ||
హీనే కర్మణి పఞ్చాశన్ మధ్యమే తు శతావరః |
గురుకార్యేషు దణ్డః స్యాన్ నిత్యం పఞ్చశతావరః || ఇతి |

ఆపన్నస్యానాగమనే ‘పి దణ్డో నేత్య్ ఆహ వ్యాసః |

పరానీకహతే దేశే దుర్భిక్షే వ్యాధిపీడితే |
కుర్వీత పునర్ ఆహ్వానం దణ్డం న పరికల్పయేత్ || ఇతి |

ఇత్య్ ఆసేధవిధిః

[౫.౨]

అథ దర్శనోపక్రమః

తత్ర మనుః |

ధర్మాసనమ్ అధిష్ఠాయ సంవీతాఙ్గః సమాహితః |
ప్రణమ్య లోకపాలేభ్యః కార్యదర్శనమ్ ఆరభేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨3)

ఆరబ్ధః కర్తవ్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

కాలే కార్యార్థినం పృచ్ఛేత్ ప్రణతం పురతః స్థితమ్ |
కిం కార్యం కా చ తే పీడా మా భైషీర్ బ్రూహి మానవ ||

ఇతి |

కేన కస్మిన్ కథం కస్మాత్ పృచ్ఛేద్ ఏనం సభాగతమ్ | ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

ఆగతానాం వివదతామ్ అసకృద్ వాదినాం నృపః |
వాదాన్ పశ్యేన్ నాత్మకృతాన్ న చాధ్యక్షనివేదితాన్ ||
పీడితః స్వయమ్ ఆయాతః శస్త్రేణార్థీ యదా భవేత్ |
ప్రాడ్వివాకస్ తు తం పృచ్ఛేత్ పురుషో వా శనైః శనైః || ఇతి |

పృష్టశ్ చ కార్యం యథావద్ ఆవేదయేద్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

స్మృత్యాచారవ్యపేతేన మార్గేణాధర్షితః పరైః।

ఆవేదయతి చేద్ రాజ్ఞే వ్యవహారపదం హి తత్॥ (YDహ్ ౨.౫)

[౫౩] ఇతి। యది కేనచిన్ నిమిత్తేన స నావేదయేత్। తదా స వ్యవహారో న బలాత్కారయితవ్య ఇత్య్ అభిప్రేత్య చేద్ ఇత్య్ ఉక్తమ్। ఆవేదనకాలే సఖ్యాదయో వర్జయిత్వా ఇత్య్ ఆహ ఉశనాః।

ససఖో ఽనుత్తరీయో వా ముక్తకచ్ఛః సహాసనః।

వామహస్తేన వా స్రగ్వీ వదేద్ దణ్డమ్ అవాప్నుయాత్॥ ఇతి।

అర్థినః ప్రతినిధిమ్ అభ్యుపగచ్ఛతి కాత్యాయనః।

అర్థినా సంనియుక్తో వా ప్రత్యర్థిప్రహితో ఽపి వా।

యో యస్యార్థే వివదతే తయోర్ జయపరాజయౌ॥ ఇతి। (=NSమ్ ౨.౨౨)

అన్తరేణాపి నియోగం పిత్రాదయో వివాదం కుర్యుర్ ఇత్య్ ఆహ పితామహః।

పితా మాతా సుహృద్ వాపి బన్ధుః సంబన్ధినో ఽపి వా।

యది కుర్యుర్ ఉపస్థానం వాదzమ్ తత్ర ప్రవర్తయేత్॥

[౫౪] యః కశ్చిత్ కారయేత్ కించిత్ నియోగాద్ యేన కేనచిత్।

తత్ తేనైవ కృతం జ్ఞేయమ్ అనివర్త్యం హి తత్ స్మృతమ్॥ ఇతి।

ఉక్తేభ్యో వ్యతిరిక్తస్య వివాదం చ నిషధతి నారదః।

యో న భ్రాతా న చ పితా న పుత్రో న నియోగకృత్।

పరార్థవాదో దణ్డ్యః స్యాద్ వ్యవహారేషు విబ్రువన్॥ ఇతి। (NSమ్ ౨.౨౩)

కాత్యాయనో ఽపి।

దాసాః కర్మకరాః శిశ్యాః నియుక్తాః బాన్ధవాస్ తథా।

వాదినో న చ దణ్డ్యాః స్యుర్ యస్ తతో ఽన్యః స దణ్డభాక్॥ ఇతి।

ఆవేదితార్థో లేఖనీయ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

రాగాదినా యద్యేకేన కోపితః కరణే వదేత్।

తద్ ఓమ్ ఇతి లిఖేత్ సర్వం వాదినః ఫలకాదిషు॥ ఇతి। (NSమ్ ౨.౧౮)

కరణే ధర్మాధికరణే। లిఖితస్యార్థస్య సంభావితత్వే సతి ప్రభుస్ తత్ర ప్రవర్తతే ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

[౫౫] ఏవం పృష్టః స యద్ బ్రూయాత్ తత్ సభ్యైర్ బ్రాహ్మణైః సహ।
విమృశ్య కార్యం న్యాయ్యం చేద్ ఆహ్వానార్థమ్ అతః పరమ్॥
ముద్రాం వా నిక్షిపేత్ తస్మిన్ పురుషం వా సమాదిశేత్। ఇతి।

ఆహూతం ప్రత్యర్థినం సురక్షితస్థానే స్థాపయేద్ ఇత్య్ ఆహ పితామహః।

సభాయాః పురతః స్థాప్యో ‘భియోగీ వాదినా తథా।
శంసితే ‘న్యత్ర వా స్థానే ప్రమాణం సో ‘న్యథా తు న॥ ఇతి।

స్థాపితస్య ఛలవాదిత్వం భూతవాదిత్వం వా లిఙ్గైర్ నిశ్చేయమ్। అత ఏవ మనుః।

బాహ్యైర్ విభావయేల్ లిఙ్గైర్ భావమ్ అన్తర్గతం నృణామ్।
స్వరవర్ణేఙ్గితాకారైశ్ చక్షుషా చేష్టితేన చ॥
ఆకారైర్ ఇఙ్గితైర్ గత్యా చేష్టయా భాషితేన చ।
నేత్రవక్త్రవికారైశ్ చ గృహ్యతే ‘న్తర్గతం మనః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౫–౨౬)

లిఙ్గాన్తరాణ్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౫౬] దేశాద్ దేశాన్తరం యాతి సృక్కిణీ పరిలేఢి చ।
లలాటం స్విద్యతే తస్య ముఖం వైవర్ణ్యమ్ ఏతి చ॥
పరిశుష్యత్స్ఖలద్వాక్యో విరుద్ధం బహు భాషతే।
వాక్చక్షుః పూజయతి నో తథోష్ఠౌ నిర్భుజత్య్ అపి॥
స్వభావాద్ వికృతిం గచ్ఛేన్ మనోవాక్కాయకర్మభిః।
అభియోగే ‘థ సాక్ష్యే వా దుష్టః స పరికీర్తితః॥ ఇతి। (MDహ్ ౨.౧౩–౧౫)

ఛలవాదపక్షే స ఏవాహ।

[౫౭] ఉభయోః ప్రతిభూర్ గ్రాహ్యః సమర్థః కార్యనిర్ణయే। ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౦)

తత్ర వర్జ్యాన్ ఆహ కాత్యాయనః।

న స్వామీ న చ వై శత్రుః స్వామినాధికృతస్ తథా।

విరుద్ధో దణ్డితశ్ చైవ సంశయస్థశ్ చ న క్వచిత్ ॥ ఇతి ।

తథా చ ।

నైవ రిక్థీ న రక్థశ్ చ న చైవాత్యన్తవాసినః ।
రాజకార్యనియుక్తాశ్ చ యే చ ప్రవ్రజితా నరాః ॥
నాశక్తో ధనినే దాతుం దణ్డం రాజ్ఞే చ తత్సమమ్ ॥
నావిజ్ఞాతో గ్రహీతవ్యః ప్రతిభూస్ తత్క్రియాం ప్రతి ॥ ఇతి ।

యది వాదీ వివాదప్రతిభువం దాతుమ్ అసమర్థః, తదాపి తేనైవోక్తమ్ ।

[౫౮] అథ చేత్ ప్రతిభూర్ నాస్తి కార్యయోగ్యస్య వాదినః ।
స రక్షితో దినస్యాన్తే దద్యాద్ భృత్యాయ వేతనమ్ ॥
ద్విజాతిః ప్రతిభూహీనో రక్ష్యః స్యాత్ బాహ్యచారిభిః ।
శూద్రాదీన్ ప్రతిభూహీనాన్ బన్ధయేన్ నిగడేన తు ॥
అతిక్రమే 'పయాతే చ దణ్డయేత్ తం పణాష్టకమ్ ।
నిత్యకర్మోపరోధస్ తు న కార్యః సర్వవర్ణినామ్ ॥ ఇతి ।

అభియోక్తాదీనామ్ ఉక్తిక్రమో 'పి తేనైవోక్తః ।

తత్రాభియోక్తా ప్రాగ్ బ్రూయాద్ అభియుక్తస్ త్వ్ అనన్తరమ్ ।
తయోర్ అన్తే సదస్యాస్ తు ప్రాడ్వివాకస్ తతః పరమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రాగ్ బ్రూయాత్ ప్రతిజ్ఞాం కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ నారదః ।

ఆజ్ఞాలేఖ్యే పట్టికే శాసనే వా
ఆధిఃపత్రం విక్రయో వా క్రయో వా ।
[౫౯] రాజ్ఞే కుర్యాత్ పూర్వమ్ ఆవేదనం యః
తస్య జ్ఞేయః పూర్వపక్షో విధిజ్ఞైః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨.3౮)

వివాదే పూర్వాభియోక్తుర్ ఏవ ప్రతిజ్ఞావాదిత్వమ్ ఇత్య్ అర్థః । తత్రాపవదమ్ ఆహ స ఏవ ।

యస్య స్యాద్ అధికా పీడా కార్యం వాభ్యధికం భవేత్ ।
తస్యార్థవాదో దాతవ్యో న యః పూర్వం నివేదయేత్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనః।

యస్య స్యాద్ అధికా పీడా కార్యం వాభ్యధికం భవేత్।

పూర్వపక్షో భవేత్ తస్య న యః పూర్వం నివేదయత్॥ ఇతి।

యత్రోభయోర్ అపి పరస్పరమ్ అర్థిత్వం ప్రత్యర్థిత్వం చ సాధ్యభేదాద్ యుగపద్ భవతి తత్రోత్కృష్టజాతేర్ బహుపీడస్య వార్థినో వాదః పూర్వం ద్రష్టవ్యః। తథా చ బృహస్పతిః।

అహంపూర్వికయా యాతావ్ అర్థిప్రత్యర్థినౌ యదా।

వాదో వర్ణానుపూర్వ్యేణ గ్రాహ్యః పీడామ్ అవేక్ష్య వా॥

[౬౦] ఇతి। సమానవర్ణత్వే పీడాపేక్షయా గ్రాహ్యః। అనేకవాదియుగ్మానాం యుగపద్ ఉపస్థానే దర్శనక్రమమ్ ఆహ మనుః।

అర్థానర్థావ్ ఉభౌ బుధ్వా ధర్మాధర్మౌ చ కేవలౌ।

వర్ణక్రమేణ సర్వాణి పశ్యేత్ కార్యాణి కార్యిణామ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౪)

దర్శనోపక్రమో నిరూపితః

అథ చతుష్పాద్ వ్యవహారః ప్రస్తూయతే

తత్ర ప్రతిజ్ఞోత్తరం ప్రమాణం నిర్ణయశ్ చేతి చత్వారః పాదాః। తత్ర ప్రతిజ్ఞాం సంగృహ్ణాతి యాజ్ఞవల్క్యః।

ప్రత్యర్థినో ఽగ్రతో లేఖ్యం యథావేదితమ్ అర్థినా।

సమామాసతదర్ధాహర్నామజాత్యాదిచిహ్నితమ్॥ (YDహ్ ౨.౬)

[౬౧] ఇతి। ఏతచ్ చ బృహస్పతినా స్పష్టీకృతమ్।

ఉపస్థితే తతస్ తస్మిన్ వాదీ పక్షం ప్రకల్పయేత్।

నిరవద్యం సప్రతిజ్ఞం ప్రమాణాగమసంయుతమ్॥

దేశస్థానసమామాసపక్షాహోనామజాతిభిః।

ద్రవ్యసంఖ్యోదయం పీడాం క్షమా లిఙ్గం చ లేఖయేత్ ॥

ప్రతిజ్ఞాదోషనిర్ముక్తం సాధ్యం సత్కారణాన్వితమ్ ।

నిశ్చితం లోకసిద్ధం చ పక్షం పక్షవిదో విదుః ॥

అల్పాక్షరస్ త్వ్ అసందిగ్ధో బహ్వర్థశ్ చాప్య్ అనాకులః ।

యుక్తో విరోధికరణే విరోధిప్రతిషేధకః ॥ ఇతి ।

తతః ప్రత్యర్థ్యాహ్వానానన్తరమ్ । తస్మిన్న్ ఉపస్థితే ప్రత్యర్థిన్య్ ఆగతే సతి నిరవద్యం పక్షదోషరహితమ్ । పక్షదోషాస్ తు కాత్యాయనేన దర్శితాః ।

దేశకాలవిహీనశ్ చ ద్రవ్యసంఖ్యావివర్జితః ।

సాధ్యప్రమాణహీనశ్ చ పక్షో ‘నాదేయ ఇష్యతే ॥ ఇతి ।

స్మృత్యన్తరే ‘పి ।

అప్రసిద్ధం నిరాబాధం నిరర్థం నిష్ప్రయోజనమ్ ।

అసాధ్యం వా విరుద్ధం వా పక్షాభాసం వివర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

అప్రసిద్ధమ్ – మదీయం శశవిషాణం గృహీత్వా న ప్రయచ్ఛతీత్యాది । నిరాబాధమ్ – అస్మద్గృహప్రదీపప్రకాశేనాయం స్వగృహే వ్యవహరతీత్యాది । నిరర్థకమ్ – అభిధేయరహితం కచటతప ఇత్యాది । నిష్ప్రయోజనమ్ – యథా అయం దేవదత్తో ‘స్మద్గృహసంనిధౌ సుస్వరమ్ అధీత ఇత్యాది । [౬౨] అసాధ్యమ్ – యథా దేవదత్తేన శ్మశ్రూభఙ్గం ప్రహసిత ఇతి । విరుద్ధమ్ – యథా అహమ్ అముకేన శప్త ఇత్యాది । పురరాష్ట్రవిరుద్ధం వా । ఏవంవిధపక్షదోషరహితం నిరవద్యమ్ “మదీయం ద్రవ్యమ్ అనేన గృహీతం తత్ ప్రత్యర్పణీయమ్” ఇతి ప్రతిజ్ఞా తయా యుక్తం సప్రతిజ్ఞమ్ । ప్రమాణం లిఖితభుక్త్యాది । ఆగమో ద్రవ్యప్రాప్తిప్రకారః । కాత్యాయనో ‘పి స్పష్టమ్ ఉదాజహార ।

నిర్దిశ్య కాలం వర్షం చ మాసం పక్షం తిథిం తథా ।

వేలాం ప్రవేశం విషయం స్థానం జాత్యాకృతీ వయః ॥

సాధ్యం ప్రమాణం ద్రవ్యం చ సంఖ్యా నామ తథాత్మనః ।

రాజ్ఞాం చ క్రమశో నామ నివాసః సాధ్యనామ చ ॥

క్రమాత్ పితౄణాం నామాని పీడామ్ ఆహర్తృదాయకౌ ।

క్షమాలిఙ్గాని వాక్యాని పక్షం సంకీర్త్య కల్పయేత్ ॥

దేశం కాలం తథాత్మానం సంనివేశం తథైవ చ ।

జాతిసంజ్ఞాధివాసాంశ్ చ ప్రమాణం క్షేత్రనామ చ ॥

పితృపైతామహం చైవ పూర్వరాజానుకీర్తనమ్ ।

స్థావరేషు వివాదేషు దశైతాని నివేదయేత్ ॥ ఇతి ।

దేశాదీనాం స్థావరవివాదేషు పునర్ అభిధానం యత్ర యావద్ ఉపయుజ్యతే తత్ర తావద్ ఉపాదేయమ్ । న తు సర్వం సర్వత్రేతి ప్రదర్శనార్థమ్ । సంగ్రహకారో ‘పి ।

[౬3] అర్థవద్ ధర్మసంయుక్తం పరిపూర్ణమ్ అనాకులమ్ ।

సాధ్యవద్ వాచకపదం ప్రకృతార్థానుబన్ధి చ ॥

ప్రసిద్ధమ్ అవిరుద్ధం చ నిశ్చితం సాధనక్షమమ్ ।

సంక్షిప్తం నిఖిలార్థం చ దేశకాలావిరోధి చ ॥

వర్షర్తుమాసపక్షాహోవేలాదేశప్రదేశవత్ ।

స్థానావసథసాధ్యాఖ్యాజాత్యాకారవయోయుతమ్ ॥

సాధ్యప్రమాప్యసంఖ్యావద్ ఆత్మప్రత్యర్థినామవత్ ।

పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిర్ అఙ్కితమ్ ॥

క్షమాలిఙ్గాత్మపీడావత్ కథితాహర్తృదాయకమ్ ।

యద్ ఆవేదయతే రాజ్ఞే తద్ భాషేత్య్ అభిధీయతే ॥ ఇతి ।

పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిః – పరః ప్రతివాదీ, ఆత్మా వాదీ, తయోః పూర్వజాః పిత్రాదయః, అనేకరాజానో భుక్తికాలీనాః తేషాం నామభిః । భాషాదోషాస్ తు నారదేన దర్శితాః ।

అన్యార్థమ్ అర్థహీనం చ ప్రమాణాగమవర్జితమ్ ।

లేఖ్యస్థానాదిభిర్ భ్రష్టం భాషాదోషా ఉదాహృతాః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨.౮)

తాంశ్ చ స్వయమ్ ఏవ వ్యాచష్టే ।

దృష్టే శాధారణే ప్య్ ఏకో యద్య్ అర్థే వా నియుక్తకః ।

లేఖయేద్ యస్ తు భాషాయామ్ అన్యార్థాం తాం విదుర్ బుధాః ॥

[౬౪] గణితే తులితే మేయే తథా క్షేత్రగృహాదికే ।

యత్ర సంఖ్యా న నిర్దిష్టా సా ప్రమాణవివర్జితా ॥

న త్వ్ ఏవం లిఖ్యతే యత్ర స భాషా స్యద్ అనాగమా ।
సమా మాసస్ తథా పక్షస్ తిథిర్ వారస్ తథైవ చ ॥
యత్రైతాని న లిఖ్యన్తే లేఖ్యహీనాం తు తాం విదుః ॥
లేఖయిత్వా తు యో భాషాం నిర్దిష్టే చ తథోత్తరే ।
ఉద్దిష్టే సాక్షిణః పూర్వమ్ అధికాం తామ్ వినిర్దేశేత్ ॥
యత్ర స్యాద్ ఉభయం సర్వం నిర్దిష్టం పూర్వవాదినా ।
సందిగ్ధమ్ ఇవ లిఖ్యేత భ్రష్టభాషాం తు తాం విదుః ॥ ఇతి ।

అర్థే సాధారణే బహూనాం సంబన్ధిని కార్యే పునర్ అపి స ఏవ పక్షం సంగృహ్య వివృణోతి ।

భిన్నక్రమో వ్యుత్క్రమార్థః ప్రకీర్ణార్థో నిరర్థకః ।
అతీతకాలోద్దిష్టశ్ చ పక్షో నాదేయ ఇష్యతే ॥
యథాస్థాననివేశేన నైవం పక్షార్థకల్పనా ।
శస్యతే న స పక్షస్ తు భిన్నక్రమ ఉదాహృతః ॥
మూలమ్ అర్థం పరిత్యజ్య తద్గుణో యత్ర లిఖ్యతే ।
నిరర్థకః స వై పక్షో భూతసాధనవర్జితః ॥
భూతకామన్ అతిక్రాన్తం ద్రవ్యం యత్ర హి లిఖ్యతే ।
అతీతకాలః పక్షో ‘సౌ ప్రమాణే సత్య్ అపి స్మృతః ॥
[౬౫] యస్మిన్ పక్షే ద్విధా సాధ్యం భిన్నకాలవిమర్శనమ్ ।
విమృశ్యతే క్రియాభేదాత్ స పక్షో దిష్ట ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

ఏకేనాప్య్ అర్థినా బహుసాధ్యనిర్దేశో యుగపన్ న కర్తవ్యః । కాలభేదేన తు కర్తవ్యః । తద్ ఉభయం కాత్యాయన ఆహ ।

పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్ చ యశ్ చ రాజ్ఞా వివర్జితః ।
అనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో న సిధ్యతి ॥
బహుప్రతిజ్ఞం యత్ కార్యం వ్యవహారేషు నిశ్చితమ్ ।
కామం తద్ అపి గృహ్ణీయాద్ రాజా తత్త్వబుభుత్సయా ॥ ఇతి ।

పూర్వవాదినో నియమమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

మృషాయుక్తం క్రియాహీనమ్ అసారాన్యర్థమ్ ఆకులమ్।
పూర్వపక్షం లేఖయతో వాదహానిః ప్రజాయతే॥
అపదిశ్యాభియోగం యస్ తమ్ అతీత్యాపరం వదేత్।
క్రియామ్ ఉక్త్వాన్యథా బ్రూయాత్ స వాదీ హానిమ్ ఆప్నుయాత్॥
ఊనాధికం పూర్వపక్షే తావద్ వాదీ విశోధయేత్।
న దద్యాద్ ఉత్తరం యావత్ ప్రత్యర్థీ సభ్యసంనిధౌ॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

అధికాన్ ఛేదయేద్ అర్థాన్ హీనాంశ్ చ ప్రతిపూజయేత్।
భూమౌ నివేశయేత్ తావద్ యావద్ అర్థో ‘భివర్ణితః॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

[౬౬] భాషాయా ఉత్తరం యావత్ ప్రత్యర్థీ నాభిలేఖయేత్।
అర్థీ తు లేఖయేత్ తావద్ యావద్ వస్తు వివక్షితమ్॥ ఇతి। (NSమ్ ౨.౭)

అప్రగల్భం వాదినం ప్రతి బృహస్పతిర్ ఆహ।

అభియోక్తాప్రగల్భత్వాద్ వక్తుం నోత్సహతే యదా।
తస్య కాలః ప్రదాతవ్యః కార్యశక్త్యనురూపతః॥ ఇతి।

కాలే ఇయత్తామ్ ఆహ కాత్యాయనః।

సోల్లేఖనం వా లభతే త్ర్యహం సప్తాహమ్ ఏవ వా।
మతిర్ ఉత్పద్యతే యావద్ వివాదే వక్తుమ్ ఇచ్ఛతః॥ ఇతి।

పూర్వపక్షస్య చాతుర్విధ్యం ప్రతిపాదయతి బృహస్పతిః।

చతుర్విధః పూర్వపక్షః ప్రతిపక్షస్ తథైవ చ।
చతుర్ధా నిర్ణయః ప్రోక్తః కైశ్చిద్ అష్టవిధః స్మృతః॥
శఙ్కాభియోగస్ తత్త్వం చ లబ్ధఏ ‘ర్థే ‘భ్యర్థినం తథా।
వృత్తే వాదే పునర్ న్యాయః పక్షో జ్ఞేయశ్ చతుర్విధః॥

భ్రాన్తిః శఙ్కా సముద్దిష్టా వశ్యం నష్టార్థదర్శనమ్ ।

లబ్ధే ‘ర్థే ‘భ్యర్థినం మోహస్ తథావృత్తే పునః క్రియాః ॥

[౬౭] ఇతి । ఏతత్ పాణ్డులేఖేన లిఖిత్వా వాయోద్ధారేణ శోధితం పత్రే నివేశయేద్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

పూర్వపక్షం స్వభావోక్తం ప్రాడ్వివాకో ‘భిలేఖయేత్ ।

పాణ్డులేఖేన ఫలకే తతః పత్రే విశోధితమ్ ॥ ఇతి ।

శోధనం యావద్ ఉత్తరదర్శనమ్ । న అతః పరమ్ । అత ఏవ నారదః ।

శోధయేత్ పూర్వవాదం తు యావన్ నోత్తరదర్శనమ్ ।

అవష్టబ్ధస్యోత్తరణే నివృత్తం శోధనం భవేత్ ॥ ఇతి ।

హేయాదేయౌ పూర్వపక్షౌ వివినక్తి బృహస్పతిః ।

రాజ్ఞాపవర్జితో యస్ తు యశ్ చ పౌరవిరోధకృత్ ।

రాష్ట్రస్య వా సమస్ తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ ॥

అన్యే వా యే పురగ్రామమహాజనవిరోధకాః ।

అనాదేయాస్ తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః ॥

న్యాయం వా నేచ్ఛతే కర్తుమ్ అన్యాయం వా కరోతి యః ।

న లేఖయతి యస్ త్వ్ ఏవం తస్య పక్షో న సిధ్యతి ॥

విరుద్ధం చావిరుద్ధం చ ద్వావ్ అప్య్ అర్థౌ నివేశితౌ ।

ఏకస్మిన్ యత్ర దృశ్యేతే తం పక్షం దూరతస్ త్యజేత్ ॥

[౬౮] ఉన్మత్తమత్తనిర్ధూతా మహాపతకదూషితాః ।

జడాతివృద్ధబాలాశ్ చ విజ్ఞేయా స్యుర్ నిరుత్తరాః ॥

పక్షః ప్రోక్తస్ త్వ్ అనాదేయో వాదీ చానుత్తరస్ తథా ।

యాదృగ్వాదీ యశ్ చ పక్షో గ్రాహ్యస్ తత్ కథయామ్య్ అహమ్ ॥

పీడాతిశయమ్ ఆశ్రిత్య యద్ బ్రవీతి వివక్షితమ్ ।

స్వార్థసిద్ధిపరో వాదీ పూర్వపక్షః స ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

ఇతి ప్రతిజ్ఞాపాదో నిరూపితః

అథోత్తరపాదో నిరూప్యతే

తం చ యాజ్ఞవల్క్యః సంగృహ్ణాతి ।

శ్రుతార్థస్యోత్తరం లేఖ్యం పూర్వావేదకసంనిధౌ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౭)

తద్ ఏతద్ బృహస్పతిర్ వివృణోతి ।

యదా త్వ్ ఏవంవిధః పక్షః కల్పితః పూర్వవాదినా ।

దద్యాత్ తత్పక్షసంబద్ధం ప్రతివాదీ తదోత్తరమ్ ॥

వినిశ్చితే పూర్వపక్షే గ్రాహ్యాగ్రాహ్యవిశేషితే ।

ప్రతిజ్ఞార్థే స్థిరీభూతే లేఖయేద్ ఉత్తరం తతః ॥ ఇతి ।

ఉత్తరే స్వతః ప్రవృత్త్యభావే చ తత్ దాపనీయమ్ ఇత్య్ ఆహ [౬౯] అస్ ఏవ ।

పూర్వపక్షే యథర్థే తు న దద్యాద్ ఉత్తరం తు యః ।

ప్రత్యర్థీ దాపనీయః స్యాత్ సామాదిభిర్ ఉపక్రమైః ॥

ప్రియపూర్వం వచః సామ భేదస్ తు భయదర్శనమ్ ।

అర్థాపకర్షణం దణ్డస్ తాడనం బన్ధనం తథా ॥ ఇతి ।

ఉత్తరలక్షణమ్ ఆహ ప్రజాపతిః ।

పక్షస్య వ్యాపకం సారమ్ అసందిగ్ధమ్ అనాకులమ్ ।

అవ్యాఖ్యాగమ్యమ్ ఇత్య్ ఏతద్ ఉత్తరం తద్విదో విదుః ॥ ఇతి ।

హారీతో ‘పి ।

పూర్వపక్షార్థసంబద్ధమ్ అనేకార్థమ్ అనాకులమ్ ।

అనల్పమ్ అవ్యస్తపదం వ్యాపకం నాతిభూరి చ ॥

సారభూతమ్ అసందిగ్ధం స్వపక్షైకాన్తసంభవమ్ ।

అర్థిశ్రవమ్ అగూఢార్థం దేయమ్ ఉత్తరమ్ ఈదృశమ్ ॥ ఇతి ।

స్వపక్షైకాన్తసంభవమ్ అనవశేషితస్వపక్షైకదేశం సంపూర్ణస్వపక్షమ్ ఇతి యావత్ ।
సహసోత్తరం దాతుమ్ అశక్తం ప్రతి కాత్యాయన ఆహ ।

శ్రుత్వా లేఖ్యగతం త్వ అర్థం ప్రత్యర్థీ కారణాద్ యది ।

కాలం వివాదే యాచేత తస్య దేయో న సంశయః ॥

[౭౦] ఇతి । కాలభేదం కారణవిశేషం చాహ నారదః ।

శాలీనత్వాద్ భయార్తత్వాత్ ప్రత్యర్థీ స్మృతివిభ్రమాత్ ।

కాలం ప్రార్థయతే యత్ర తత్ర తం లబ్ధుమ్ అర్హతి ॥

ఏకాహం త్ర్యహపఞ్చాహం సప్తాహమ్ పక్షమ్ ఏవ వా ।

మాసం చతుష్టయం వర్షం లభతే శక్త్యపేక్షయా ॥ ఇతి ।

తత్ర వ్యవస్థామ్ ఆహ స ఏవ ।

సద్యఃకృతే తదా వాదః సమాతీతే దినం క్షిపేత్ ।

షడబ్దికే త్రిరాత్రం తు సప్తాహం ద్వాదశాబ్దికే ॥

వింశత్యబ్దే దశాహం తు మాసార్ధం వా లభేత సః ।

మాసం త్రింశత్సమాతీతే త్రిపక్షం పరతో భవేత్ ॥

అస్వతన్త్రజడోన్మత్తబాలదీక్షితరోగిణామ్ ।

కాలః సంవత్సరాద్ అర్వాక్ స్వయమ్ ఏవ యథేప్సితమ్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ఽపి ।

సంవత్సరం జడోన్మత్తే ఽమనస్కే వ్యాధిపీడితే ।

దిగన్తరప్రపన్నే చ అజ్ఞాతార్థే చ వస్తుని ॥

మూలం వా సాక్షిణో వాథ పరదేశస్థితా యదా ।

[౭౧] తత్ర కాలో భవేత్ పుంసామ్ ఆ స్వదేశసమాగమాత్ ॥

దత్తే ఽపి కాలే దేయం స్యాత్ పునః కార్యస్య గౌరవాత్ । ఇతి ।

కాలదానస్య విషయమ్ ఆహ నారదః।

గహనత్వాద్ వివాదానామ్ అసామర్థ్యాత్ స్మృతేర్ అపి।

ఋణాదిషు హరేత్ కాలం కామం తత్త్వబుభుత్సయా॥ ఇతి। (NSమ్ ౧.౪౪)

ఋణాదీన్ దర్శయతి పితామహః।

ఋణోపనిధినిక్షేపదానసంభూయకర్మణామ్।

సమయే దాయభాగే చ కాలః కార్యః ప్రయత్నతః॥ ఇతి।

కాలదానస్యానర్హవిషయమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

సాహసస్తేయపారుష్యగోఽభిశాపాత్యయే స్త్రియామ్।

వివాదయేత్ సద్య ఏవ కాలో ‘న్యత్రేచ్ఛయా స్మృతః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౨)

బృహస్పతిర్ అపి।

సాహసస్తేయపారుష్యగోఽభిశాపే తథాత్యయే।

భూమౌ వివాదయేత్ క్షిప్రమ్ అకాలే ‘పి బృహస్పతిః॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

ధేనావ్ అనడుహి క్షేత్రే స్త్రీషు ప్రజననే తథా।

న్యాసే యాచితకే దత్తే తథైవ క్రయవిక్రయే॥

[౭౨] కన్యాయా దూషణే స్తేయే కలహే సాహసే నిధౌ।

ఉపధౌ కూటసాక్ష్యే చ సద్య ఏవ వివాదయేత్॥ ఇతి।

ఉపధిర్ భయాదివశాత్ ప్రాప్తం కార్యమ్। ఉత్తరభేదాన్ ఆహ నారదః।

మిథ్యా సంప్రతిపత్తిశ్ చ ప్రత్యవస్కన్దనం తథా।

ప్రాఙ్న్యాయశ్ చోత్తరాః ప్రోక్తా చత్వారః శాస్త్రవేదిభిః॥ ఇతి।

మిథ్యాదీనాం స్వరూపమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

అభియుక్తో ‘భియోగస్య యది కుర్యాత్ తు నిహ్నవమ్।

మిథ్యా తత్ తు విజానీయాద్ ఉత్తరం వ్యవహారతః॥

శ్రుత్వాభియోగం ప్రత్యర్థీ యది తత్ ప్రతిపద్యతే।

సా తు సంప్రతిపత్తిస్ తు శాస్త్రవిద్భిర్ ఉదాహృతా ॥
అర్థినాభిహితో యో ‘ర్థః ప్రత్యర్థీ యది తం తథా ।
ప్రపద్య కారణం బ్రూయాత్ ప్రత్యవస్కన్దనం హి తత్ ॥
ఆచారేణావసన్నో ‘పి పునర్ లేఖయతే యది ।
స వినేయో జితః పూర్వం ప్రాఙ్న్యాయస్ తు స ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

ప్రజాపతిర్ అపి ।

యావద్ ఆవేదితం కించిన్ మత్సంబన్ధమ్ ఇహార్థినా ।
తావత్ సర్వమ్ అసంభూతమ్ ఇతి మిథ్యోత్తరం స్మృతమ్ ॥
[23] యస్త్వేతద్ ఏవమ్ ఏవైతం నాసంభావితమ్ అర్థినా ।
ఇతి సంప్రతిపత్త్యాఖ్యం ద్వితీయమ్ ఇదమ్ ఉత్తరమ్ ॥
దత్తమ్ ఏవ మమానేన కిం త్వ్ అస్యాపి మయా పునః ।
ప్రతిదత్తమ్ ఇతీదృక్ చ ప్రత్యవస్కన్దనం స్మృతమ్ ॥
అస్మిన్న్ అర్థాన్తరే పూర్వం ప్రలబ్ధో ‘స్మ్య అహమ్ అర్థినా ।
జితశ్ చాయం మయా తత్ర ప్రాఙ్న్యాయవిధిర్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

మిథ్యోత్తరస్యాన్తరభేదమ్ ఆహ స ఏవ ।

మిథ్యైతన్ నాభిజానామి తదా తత్ర న సంనిధిః ।
అజాతశ్ చాస్మి తత్కాల ఇతి మిథ్యా చతుర్విధమ్ ॥ ఇతి ।

ఉత్తరాభాసాన్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అప్రసిద్ధం విరుద్ధం యద్ అత్యల్పమ్ అతిభూరి చ ।
సందిగ్ధాసంభవావ్యక్తమ్ అన్యార్థం చాతిదోషవత్ ॥
యద్ వ్యస్తపదమ్ అవ్యాపి నిగూఢార్థం తథాకులమ్ ।
వ్యాఖ్యాగమ్యమ్ అసారం చ నోత్తరం స్వార్థసిద్ధయే ॥ ఇతి ।

అప్రసిద్ధాదీన్ స ఏవ వ్యాచష్టే ।

చిహ్నాకారసహస్రం తు సమయం వా విజానతా ।

భాషాన్తరేణ వా ప్రోక్తమ్ అప్రసిద్ధం తద్ ఉత్తరమ్ ||
ప్రతిదత్తం మయా బాల్యే ప్రతిదత్తం మయా న హి |
యద్ ఏవమ్ ఆహ విజ్ఞేయం విరుద్ధం తద్ ఇహోత్తరమ్ ||
[౭౪] జితః పురా మయాయం తు అర్థే ‘స్మిన్న్ ఇతి భాషితే |
పురా మయా చ ప్రమితమ్ అఙ్గీకారోత్తరం స్మృతమ్ ||
గృహీతమ్ ఇతి వాచ్యే తు కార్యం తేన కృతం మయా |
పురా గృహీతం యద్ ద్రవ్యమ్ ఇతి చేద్ వక్తి భూతి తత్ ||
దేయం మమేతి వక్తవ్యే మయా దేయమ్ ఇతీదృశమ్ ||
సందిగ్ధమ్ ఉత్తరం జ్ఞేయం వ్యవహారే బుధైస్ తదా ||
బలాబలేన చైతేన సాహసం స్థాపితం పురా |
అనుక్తమ్ ఏతన్ మన్యన్తే తద్ అన్యార్థమ్ ఇతీరితమ్ ||
అస్మై దత్తం మయా సార్ధం సహస్రమ్ ఇతి భాషితే |
ప్రతిదత్తం తదర్ధం యత్ తద్ ఇహావ్యాపకం స్మృతమ్ ||
పూర్వవాదక్రియాం యావత్ సమ్యజ్ నైవ నివేశయేత్ |
మయా గృహీతం పూర్వం నో తద్ వ్యస్తపదమ్ ఉచ్యతే ||
తత్ కిం తామరసం కించిద్ అగృహీతం ప్రదాస్యతి |
[౭౫] నిగూఢార్థం తు తత్ ప్రోక్తమ్ ఉత్తరం వ్యవహారతః ||
కిం తేనైవ సదా దేయం మయా దేయం భవేద్ ఇతి |
ఏతద్ ఆకులమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్ ఉత్తరzమ్ తద్విదో విదుః ||
కాకస్య దన్తా నో సన్తి సన్తీత్యాది తద్ ఉత్తరమ్ |
అసారమ్ ఇతి తత్త్వేన సమ్యజ్ నోత్తరమ్ ఇష్యతే || ఇతి |

అత్ర చిహ్నేత్యాదేర్ అయమ్ అర్థః | వివాదవిషయస్య గోహిరణ్యాదిద్రవ్యస్య వర్ణవిశేషాదికం చిహ్నమ్ | దీర్ఘశృఙ్గత్వాదిర్ ఆకారః | సహస్రాదిః సంఖ్యా | సమయః కాలవిశేషః సంకేతవిశేషో వా | తత్ సర్వమ్ అజానతా యత్ ప్రోక్తమ్, జానతా వా సభ్యానామ్ అపరిచితయా బాషయా యద్ ఉక్తం తద్ ఉభయమ్ అప్రసిద్ధమ్ | బాల్య ఏవ మయా సర్వం ద్రవ్యం ప్రతిదత్తమ్ ఇత్య

ఉక్త్వా స పునర్ అపి విస్మృత్య వా ప్రతివాదిబుద్ధిం ప్రచ్ఛాదయితుకామో వా న దత్తమ్ ఇతి యద్ బ్రూయాత్ తద్ విరుద్ధమ్ । "పురా మయాయం జితః" ఇతి వక్తవ్యే సతి, జితశబ్దం పరిత్యజతి చేత్ తద్ ఉభయమ్ । గృహీతమ్ ఇత్య్ ఏతావత్య్ ఏవ వక్తవ్యే సతి ప్రథమం తద్ అనుక్త్వా తేన యత్ కర్తవ్యం తత్ కార్యం మయా కృతమ్ ఇత్య్ ఏతాదృశం ప్రస్తుతానుపయోగి కించిద్ ఉక్త్వా పశ్చాద్ గృహీతమ్ ఇతి యద్ బ్రూయాత్ తద్ ఉత్తరం భూరి । దేయం మయేత్య్ ఉక్తే సతి సందేహమ్ అన్తరేణ దాతవ్యనిశ్చయో భవతి తద్ అనుక్త్వా మయాదేయమ్ [౭౬] ఇతి యద్ బ్రూయాత్, తదానీమ్ అదేయమ్ ఇతి వా దేయమ్ ఇతి వా పదస్య ఛేత్తుం శక్యత్వాద్ ఉత్తరం సందిగ్ధం భవతి । యది షోడశవర్షః ప్రతివాదీ "మత్పౌత్రేణ దత్తమ్" ఇతి బ్రూయాత్ అద్ అసంభవమ్ । ఏకాదశ వస్త్రాణి మయా దత్తానీతి వక్తవ్యే సతి రుద్రాకాశనామకాని యుష్మత్ప్రయోగశబ్దవాచ్యేన విభాగితానీత్య్ ఏవమ్ అప్రసిద్ధైః పదైర్ అభిహితమ్ ఉత్తరమ్ అవ్యక్తమ్ । ప్రకృతార్థస్యోచితమ్ ఉత్తరమ్ అనుక్త్వా అనుపయుక్తమ్ ఏవ కించిద్ బ్రూతే: "ఏతేన వాదినా ప్రాబల్యేన దౌర్బల్యేన వా కించిత్ సాహసం కృతమ్" ఇత్యాది తత్ర ప్రకృతస్యానుక్తత్వాద్ ఉత్తరమ్ అన్యార్థం భవతి । శతం దేయమ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞా తస్యార్థస్య శతద్వయం దత్తమ్ ఇత్య్ ఉత్తరం దోషవత్ । సార్ధం సహస్రం మహ్యం దేయమ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞా తస్య తదర్ధం ప్రత్యర్పితమ్ ఇత్య్ ఉత్తరమ్ అవ్యాపకమ్ । వాదినా స్వపక్షస్య సమ్యక్ లేఖనాత్ పూర్వమ్ ఏవ మయా న గృహీతమ్ ఇత్య్ ఉత్తరం వ్యస్తపదమ్ । మయా దత్తమ్ అపి యదా న గృహీతమ్ ఇతి వక్తవ్యే సతి విస్పష్టం న వదతి కిం తు లోకే యః కో 'పి కిమ్ అగృహీతం తామరసం ప్రదాస్యతీత్య్ ఏవమ్ అప్రసిద్ధేన శబ్దేన వ్యతిరేకముఖేన కాకస్వరేణాభిహితమ్ ఉత్తరం నిగూఢమ్ । కిం తే నైవ సదా దేయం మయా దేయమ్ ఇత్య్ అత్రోభయోర్ వాక్యయోర్ అదేయం మయా దేయమ్ ఇతి పదచ్ఛేదసంభవాద్ [౭౭] అర్థస్యానిశ్చయాత్ కిమ్ ఇతి కాక్వా వ్యజ్యమానస్యాప్య్ అనిశ్చయాద్ ఇదమ్ ఉత్తరం వ్యాకులమ్ । త్వత్పిత్రా సువర్ణశతం గృహీతమ్ ఇత్య్ అభియోగే పితుర్ వాక్యం జానామీతి వక్తవ్యే వ్యత్యస్యాన్వయేన దుర్బోధం వచో బ్రూతే గృహీతం శతమ్ ఇతి వచనాత్ సువర్ణానాం పితుర్ న జానామీతి తద్ ఇదమ్ ఉత్తరం వ్యాఖ్యాగమ్యమ్ । కాకదన్తాదివిషయం నిష్ప్రయోజనం అసారమ్ ఇతి । సంకరాఖ్యమ్ ఉత్తరాభాసమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

> పక్షైకదేశే యత్ సత్యం ఏకదేశే చ కారణమ్ ।
>
> మిథ్యా చైవైకదేశే యత్ సంకరాత్ తద్ అనుత్తరమ్ ॥ ఇతి ।

తచ్ చ స ఏవ విశదయతి ।

> న చైకస్మిన్ వివాదే తు క్రియా స్యాద్ వాదినోర్ ద్వయోః ।
>
> న చార్థసిద్ధిర్ ఉభయోర్ న చైకత్ర క్రియాద్వయమ్ ॥ ఇతి ।

మిథ్యాకారణోక్తయోః సంకరే అర్థిప్రత్యర్థినోర్ ద్వయోర్ అపి క్రియా ప్రాప్నోతి ।

మిథ్యా క్రియా పూర్వవాదే కారణే ప్రతివాదిని ।

ఇతి స్మరణాత్, తద్ ఉభయమ్ ఏకస్మిన్ వ్యవహారే విరుద్ధమ్ । తథా సువర్ణం రూపకశతం అనేన గృహీతమ్ ఇత్య్ అభియోగే సువర్ణం న గృహీతమ్, రూపకశతం గృహీతం ప్రతిదత్తమ్ ఇతి । కారణప్రాఙ్న్యాయసంకరే తు ప్రత్యర్థిన ఏవ క్రియాద్వయమ్,

ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్ క్రియామ్ ।

[౭౮] ఇతి స్మరణాత్ । యథా "సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తమ్, రూపకే వ్యవహారమార్గేణ్ పరాజితః" ఇతి । అత్ర ప్రాఙ్న్యాయే జయపత్రేణ వా ప్రాఙ్న్యాయదర్శిభిర్ వా భవితవ్యమ్ । కారణోత్తరే తు సాక్షి లేఖ్యాదిభిర్ భావయితవ్యమ్ ఇత్య్ అవిరోధః । ఏవమ్ ఉత్తరత్రయసంకరే 'పి ద్రష్టవ్యమ్ । యథా "అనేన సువర్ణరూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతాని" ఇత్య్ అభియోగే "సత్యం సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదాస్యామి । రూపకశతం తు న గృహీతమ్ । వస్త్రవిషయే పూర్వన్యాయేన పరాజితః" ఇతి । ఏవం చతుఃసంకరే 'పి । ఏతేషాం చానుత్తరత్వం యౌగపద్యేన । తస్య తస్యాంశస్య తేన తేన వివాదప్రసిద్ధేః క్రమేణోత్తరత్వమ్ ఏవ । క్రమశ్ చార్థినః ప్రత్యర్థినః సభ్యానాం చేచ్ఛయా భవతి । యత్ర పునర్ ఉభయోః సంకరస్ తత్ర యస్య ప్రభూతార్థవిషయత్వం తత్ర క్రియోపాదానేన వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః । పశ్చాద్ అన్యవిషయాన్తరోపాదానేన । యత్ర చ సంప్రతిపత్తేర్ ఉత్తరాన్తరస్య చ సంకరః తత్రోత్తరాన్తరోపాదానేన వ్యవహారో ద్రష్టవ్యః సంప్రతిపత్తేః ప్రయోగాభావాత్ । యథా హారీతేనోక్తమ్ ।

మిథ్యోత్తరం కారణం చ స్యాతామ్ ఏకత్ర చేద్ ఉభే ।

సత్యం వాపి సహాన్యేన తత్ర గ్రాహ్యం కిమ్ ఉత్తరమ్ ॥

[౭౯] ఇత్య్ ఉక్త్వా,

యత్ ప్రభూతార్థవిషయం యత్ర వా స్యాత్ క్రియాఫలమ్ ।

ఉత్తరం తత్ర విజ్ఞేయమ్ అసంకీర్ణమ్ అతో 'న్యథా ॥ ఇతి ।

సంకీర్ణం భవతీతి శేషః ఐచ్ఛికక్రమం భవతీత్య్ అర్థః । తత్ర ప్రభూతార్థవిషయం యథా – "అనేన రూపకశతం సువర్ణం వస్త్రాణి చ గృహీతాని" ఇత్య్ అభియోగే, "సువర్ణం రూపకశతం చ గృహీతమ్, వస్త్రాణి గృహీతాని ప్రతిదత్తాని చ" ఇతి । అత్ర మిథ్యోత్తరస్య ప్రభూతవిషయత్వాద్ అర్థినః క్రియామ్ ఆదాయ ప్రథమం వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః । పశ్చాద్ వస్త్రవిషయో వ్యవహారః । ఏవం మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయసంకరే కారణప్రాఙ్న్యాయసంకరే చ యోజనీయమ్ । యథా తస్మిన్న్ ఏవాభియోగే "సత్యం సువర్ణం రూపకశతం చ గృహీతం దాస్యామి । వస్త్రాణి తు న గృహీతాని ప్రతిదత్తాని" ఇతి వా వస్త్రవిషయే పూర్వం పరాజిత ఇతి చోత్తరే సంప్రతిపత్తేర్ భూరివిషయత్వే 'పి తత్ర క్రియాభావాత్ మిథ్యోత్తరక్రియామ్ ఆదాయ వ్యవహారః

ప్రవర్తయితవ్యః । యత్ర తు మిథ్యాకారణయోర్ ఉత్తరయోః కృత్స్నప్రక్షవ్యాపిత్వమ్, యథా – శృఙ్గగ్రాహికయా కశ్చిద్ వదతి "ఇయం గౌర్ మదీయా, అముకస్మిన్ కాలే నష్టా, అస్య గృహే దృష్టా" ఇతి । అన్యస్ తు "మిథ్యా ఇతత్, ఏతత్ప్రదర్శితకాలాత్ పూర్వమ్ ఏవాస్మద్ గృహే స్థితా । మమ గృహే జాతా వా" ఇతి వదతి । ఇదం తావత్ పక్షనిరాకరణసమర్థత్వాన్ నానుత్తరమ్ । నాపి మిథ్యైవ, కారణోపన్యాసాత్ । నాపి అకారణమ్, ఏకదేశాభ్యుపగమాభావాత్ । [౮౦] తస్మాత్ సకారణమిథ్యోత్తరమ్ ఇదమ్ । అత్ర చ ప్రతివాదినః క్రియా । "కారణే ప్రతివాదిని" ఇతి వచనాత్ । నను – "మిథ్యా క్రియా పూర్వవాదే" ఇతి పూర్వవాదినః కస్మాత్ క్రియా న భవతి । తస్య శుద్ధమిథ్యావిషయత్వాత్ । "కారణే ప్రతివాదిని" ఇతి ఏతద్ అపి కస్మాచ్ ఛుద్ధకారణవిషయం న భవతి । నైతత్ సర్వస్యాపి కారణోత్తరస్య మిథ్యాసహచరితరూపత్వాచ్ ఛుద్ధకారణోత్తరస్యాభావాత్ । ప్రసిద్ధకారణోత్తరే ప్రతిజ్ఞాతార్థైకదేశస్యాభ్యుపగమేనైకదేశస్య మిథ్యాత్వమ్ । యథా – "సత్యం రూపకశతం గృహీతమ్, న ధారయామి, దత్తత్వాత్" ఇతి । ప్రకృతోదాహరణే తు ప్రతిజ్ఞార్థైకదేశస్యాభ్యుపగమో నాస్తీతి విశేషః । ఏతచ్ చ హారీతేన స్పష్టమ్ ఉక్తమ్ ।

మిథ్యాకారణయోర్ వాపి గ్రాహ్యం కారణమ్ ఉత్తరమ్ ॥ ఇతి ।

యత్ర మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయయోః పక్షవ్యాపిత్వం యథా "రూపకశతం ధారయతి" ఇత్య్ అభియోగే "మిథ్యైతత్ అస్మిన్న్ అర్థే పూర్వమ్ అయం పరాజితః" ఇతి తత్రాపి ప్రతివాదిన ఏవ క్రియా,

ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్ క్రియామ్ ।

ఇతి వచనాత్ । శుద్ధస్య ప్రాఙ్న్యాయస్యాభావాద్ అనుత్తరప్రసఙ్గాత్ । సంప్రతిపత్తేర్ అపి సాధ్యత్వేనోపదిష్టస్య సిద్ధత్వోపన్యాసేన సాధ్యత్వనిరాకారణాద్ ఏవోత్తరత్వమ్ । యత్ర తు కారణం ప్రాఙ్న్యాయసంకరః । [౮౧] యథా – "శతమ్ అనేన గృహీతమ్" ఇత్య్ అభియుక్తః ప్రతివదతి "సత్యం గృహీతమ్ । ప్రతిదత్తం చ" ఇత్య్ అస్మిన్న్ ఏవార్థే ప్రాఙ్న్యాయేనాయం పరాజిత ఇతి తత్ర ప్రతివాదినో యథారుచీతి న క్వచిద్ వాదిప్రతివాదినోర్ ఏకస్మిన్ వ్యవహారే క్రియాప్రసఙ్గ ఇతి నిర్ణయః । నిరుత్తరం ప్రత్యర్థినం ప్రతి కాత్యాయన ఆహ ।

ఉపాయైశ్ చోద్యమానస్ తు న దద్యాద్ ఉత్తరం తు యః ।

అతిక్రాన్తే సప్తరాత్రే జితో 'సౌ దాతుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

హీనవాదినం దర్శయతి నారదః ।

పూర్వవాదం పరిత్యజ్య యో 'న్యమ్ ఆలమ్బతే పునః ।

వాదసంక్రమణాత్ జ్ఞేయో హీనవాదీ స వై నరః ॥

న మయాభిహితం కార్యమ్ అభియుక్తం పరం వదేత్ ।
విబ్రువంశ్ చ భవేద్ ఏవం హీనం తమ్ అపి నిర్దిశేత్ ॥
అన్యవాదీ క్రియాద్వేషీ నోపస్థాయీ నిరుత్తరః ।
ఆహూతప్రపలాయీ చ హీనః పఞ్చవిధః స్మృతః ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨.౨౪, 33)

తాన్ వాదినో వివృణోతి స ఏవ ।

లేఖయిత్వా తు యో వాక్యమ్ ఊనం వాభ్యధికం పునః ।
వదేద్ వాదీ స హీయేత నాభియోగం తు సో ‘ర్హతి ॥
[౮౨] సభ్యాశ్ చ సాక్షిణశ్ చైవ క్రియా జ్ఞేయా మనీషిణః ।
తాం క్రియాం ద్వేష్టి యో మోహాత్ క్రియాద్వేషీ స ఉచ్యతే ॥
ఆహ్వానాద్ అనుపస్థానాత్ సద్య ఏవ ప్రహీయతే ।
బ్రూహీత్య్ ఉక్తో ‘పి న బ్రూయాత్ సద్యో బన్ధనమ్ అర్హతి ॥
ద్వితీయే ‘హని దుర్బుద్ధేర్ విద్యాత్ తస్య పరాజయమ్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిః ।

ఆహూతవ్యపలాపీ చ మౌనీ సాక్షిః పరాజితః ।
స్వవాక్యప్రతిపన్నశ్ చ హీనవాదీ చతుర్విధః ॥ ఇతి ।

హీనత్వే కాలావధిమ్ ఆహ స ఏవ ।

ప్రపలాయీ తు పక్షేణ మౌనకృత్ సప్తభిర్ దినైః ।
సాక్షిభిస్ తత్క్షణేనైవ ప్రతిపన్నశ్ చ హీయతే ॥ ఇతి ।

దైవికాదివిఘ్నేన యథోక్తకాలాతిక్రమే ‘పి నాపరాధ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

దైవరాజకృతో దోషస్ తత్కాలే తు యదా భవేత్ ।
అవధిత్యాగమాత్రేణ న భవేత్ స పరాజితః ॥ ఇతి ।

హీనవాదినో దణ్డేన పునర్వాదాధికారమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

[౮3] అన్యవాదీ పణాన్ పఞ్చ క్రియాద్వేషీ పణాన్ దశ ।
నోపస్థాతా దశ ద్వే చ షోడశైవ నిరుత్తరః ॥

ఆహూతప్రపలాయీ చ పణాన్ గ్రాహ్యస్ తు వింశతిమ్ ||

ఇతి |

త్రిర్ ఆహూతమ్ అనాయాతమ్ ఆహూతప్రపలాయినమ్ |

పఞ్చరాత్రమ్ అతిక్రాన్తం వినయేత్ తం మహీపతిః || ఇతి |

యత్ తు తేనైవ పునర్వాదనిషేధకథనమ్,

దోషానురూపం సంగ్రాహ్యః పునర్వాదో న విద్యతే ||

ఇతి, తద్ ఏతన్ న్యక్కృతవివాదవిషయమ్ | ఇతరత్ర తు ప్రకృతిహానిర్ నాస్తీత్య్ ఆహ నారదః |

సర్వేష్వ్ అర్థవివాదేషు వాక్ఛలేనావసీదతి |

పశుస్త్రీభూమ్యృణాదానే శాప్యో ఽప్య్ అర్థాన్ న హీయతే || (NSమ్ ౨.౨౫)

[౮౪] ఇతి | నావసీదతీతి ప్రతిజ్ఞాతార్థస్య న హీయత ఇత్య్ ఉపపాదనమ్ | అత్రాపవాదమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

ఉభయోర్ లిఖితే వాక్యే ప్రారబ్ధే కార్యనిర్ణయే |

అయుక్తం తత్ర యో బ్రూయాత్ తస్మాద్ అర్థాత్ మహీయతే || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి |

సందిగ్ధార్థస్వతన్త్రో యః సాధయేద్ యశ్ చ నిష్పతేత్ |

న చాహూతో వదేత్ కించిద్ ధీనో దణ్డ్యశ్ చ స స్మృతః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౬)

అత్ర దణ్డగ్రహణేనైవ హీనత్వే సిద్ధే పునర్ హీనగ్రహణం ప్రకృతాద్ అర్థాద్ ధీన ఇతి జ్ఞాపనార్థమ్ | వాదమ్ ఉపక్రమ్య నివృత్తయోర్ ద్వయోర్ అపి దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

పూర్వరూపే సంనివిష్టే విచారే సంప్రవర్తితే |

ప్రశమం యే మిథో యాన్తి దాప్యాస్ తే ద్విగుణం దమమ్ || ఇతి |

తద్ ఏతన్ నృపవచనవిషయమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

ఆవేద్య ప్రగృహీతార్థం ప్రశమం యాన్తి యే మిథః |

సర్వే ద్విగుణదణ్డ్యాః స్యుర్ విప్రలమ్భాన్ నృపస్య తే ||

[౮౫] ఇతి | ఏవం చావఞ్చనయా ప్రశాన్తానాం న దణ్డః | అత ఏవ బృహస్పతిః |

పూర్వోత్తరే ‘భిలిఖితే ప్రక్రాన్తే కార్యనిర్ణయే |

ద్వయోః సన్తప్తయోః సంధిః స్యాద్ అయఃఖణ్డయోర్ ఇవ ||

సాక్షిసభ్యవికల్పస్ తు భవేత్ తత్రోభయోర్ అపి |

దోలాయమానయోః సంధిః ప్రకుర్యాతాం విచక్షణైః ||

ప్రమాణసమతా యత్ర భేదః శాస్త్రచరిత్రయోః |

తత్ర రాజాజ్ఞయా సంధిర్ ఉభయోర్ అపి శస్యతే || ఇతి |

అర్థిప్రత్యర్థినోర్ అభియోగే కంచిన్ నియమమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అభియోగమ్ అనిస్తీర్య నైనం ప్రత్యభియోజయేత్ |

అభియుక్తం చ నాన్యేన నోక్తం విప్రకృతిం నయేత్ || ఇతి | (YDహ ౨.౯)

ప్రత్యర్థీ స్వస్మిన్ వాదినా సంపాదితమ్ అభియోగమ్ అపరిహృత్య ప్రత్యభియోగం న కుర్యాత్ | అర్థీ చాన్యేనార్థినా అభియుక్తం ప్రత్యర్థినం తదభియోగపరిహారాత్ పురా స్వయం నాభియుఞ్జ్యాత్ | ఉభాభ్యామ్ అపి ప్రతిజ్ఞారూపమ్ ఉత్తరస్వరూపం వాచా యద్ యథాభిహితం తత్ తథైవ సమాప్తిపర్యన్తం నిర్వాహ్యమ్ | ప్రత్యభియోగనిషేధస్యాపవాదమ్ ఆహ స ఏవ |

కుర్యాత్ ప్రత్యభియోగం తు కలహే సాహసేషు చ | (YDహ ౨.౧౦)

[౮౬] ఇతి | కలహే వాగ్దణ్డపారుష్యాత్మకే | సాహసేషు చ విషశస్త్రాదినిమిత్తప్రాణవ్యాపాదనాదిషు | ప్రత్యభియోగసంభవే త్వ్ అభియోగమ్ అనిస్తీర్యాపి స్వాభియోక్తారం ప్రత్యభియోజయేత్ |

నను – అత్రాపి పూర్వపక్షానుపమర్దరూపత్వేనానుత్తరత్వాత్ ప్రత్యభియోగస్య ప్రతిజ్ఞాన్తరత్వే యుగపద్వ్యవహారాసంభవః సమానః |

సత్యమ్ | నాత్ర యుగపద్వ్యవహారస్య ప్రత్యభియోగోపదేశః | అపి తు న్యూనదణ్డప్రాప్తయే అధికదణ్డనివృత్తయే చ | తథా హి “అనేనాహం తాడితః శప్తో వా” ఇత్య్ అభియోగే “పూర్వమ్ అహమ్ అనేన తాడితః శప్తో వా” ఇతి ప్రత్యభియోగే దణ్డాల్పత్వమ్ | యథాహ కాత్యాయనః |

పూర్వమ్ ఆక్షారయేద్ యస్ తు నియతం స్యాత్ స దణ్డభాక్ |

పశ్చాద్ యః సో ‘ప్య్ అసత్కారీ పూర్వే తు వినయో గురుః || ఇతి |

పశ్చాద్ యః ఆక్షారయేత్ సో ‘ప్య్ అసత్కారీ దణ్డభాక్ | తయోర్ మధ్యే [౮౭] పూర్వస్య దణ్డాధిక్యం ఇత్య్ ఉత్తరపాదః |

అథ క్రియాపాదః | తం చ యాజ్ఞవల్క్యః సంగృహ్ణాతి |

తతో ‘ర్థీ లేకయేత్ సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధనమ్ | ఇతి | (YDహ ౨.౭)

బృహస్పతిస్ తు తం వివృణోతి |

పూర్వపాదే విలిఖితం యథాక్షరమ్ అశేషతః |

అర్థీ తృతీయపాదే తు క్రియయా ప్రతిపాదయేత్ || ఇతి |

క్రియాయా ఉపయోగమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

కారణాత్ పూర్వపక్షో ‘పి ఉత్తరత్వం ప్రపద్యతే |

అతః క్రియా తదా ప్రోక్తా పూర్వపక్షప్రసాధనీ || ఇతి |

క్రియాభేదాన్ ఆహ బృహస్పతిః |

ద్విప్రకారా క్రియా ప్రోక్తా మానుషీ దైవికీ తథా |

ఏకైకానేకధా భిన్నా ఋషిభిస్ తత్త్వవేదిభిః ||

సాక్షి లేఖ్యానుమానం చ మానుషీ త్రివిధా క్రియా |

సాక్షీ ద్వాదశభేదస్ తు లిఖితం త్వ్ అష్టధా స్మృతమ్ ||

అనుమానం త్రిధా ప్రోక్తం నవధా దైవికీ క్రియా | ఇతి |

దైవమానుషక్రియయోర్ మానుష్యాః ప్రాబల్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

యద్య్ ఏకో మానుషీం బ్రూయాద్ అన్యో బ్రూయాత్ తు దైవికీమ్ |

మానుషీం తత్ర గృహ్ణీయాన్ న తు దైవీం క్రియాం నృపః ||

[౮౮] యద్య్ ఏకదేశప్రాప్తాపి క్రియా విద్యేత మానుషీ |

సా న్యాయ్యా న తు పూర్ణాపి దైవికీ వదతాం నృణామ్ || ఇతి |

మానుషయోః సాక్షి లేఖ్యయోః సంనిపాతే లేఖ్యస్య ప్రాబల్యమ్ ఆహ స ఏవ |

క్రియా తు దైవికీ ప్రాప్తా విద్యమానేషు సాక్షిషు ।

లేఖ్యే చ ప్రతివాదేషు న దివ్యం న చ సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

లేఖ్యప్రాబల్యస్య విషయమ్ ఆహ స ఏవ ।

పూగశ్రేణిగణాదీనాం యా స్థితిః పరికీర్తితా ।

తస్యాస్ తు సాధనం లేఖ్యం న దివ్యం న చ సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

క్వచిత్ తు సాక్షిణః ప్రాబల్యం తద్ ఆహ స ఏవ ।

దత్తాదత్తేషు భృత్యానాం స్వామినాం నిర్ణయే సతి ।

విక్రియాదానసంబన్ధే క్రీత్వా ధనమ్ అనిచ్ఛతి ॥

ద్యూతే సమాహ్వయే చైవ వివాదే సముపస్థితే ।

సాక్షిణః సాధనం ప్రోక్తం న దివ్యం న చ లేఖ్యకమ్ ॥ ఇతి ।

క్వచిద్ అనుమానం ప్రబలమ్ । అనుమానం నామ భుక్తిః యాజ్ఞవల్క్యేనానుమానస్థానే భుక్తిశబ్దప్రయోగాత్ ।

ప్రమాణం లిఖితం భుక్తిః సాక్షిణశ్ చేతి కీర్తితమ్ । ఇతి । (YDహ ౨.౨౨)

భుక్తిప్రాబల్యవిషయమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

ద్వారమార్గక్రియాభోగే జలవాహాదికే తథా ।

భుక్తిర్ ఏవ హి గుర్వీ స్యాన్ న లేఖ్యం న చ సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

దైవక్రియావిషయమ్ ఆహ వ్యాసః ।

రహఃకృతం ప్రకాశం చ ద్వివిధం కార్యమ్ ఉచ్యతే ।

ప్రకాశం సాక్షిభిర్ భావ్యం దైవికేన రహఃకృతమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రకాశం సాక్షిభిర్ భావ్యమ్ ఇత్య్ అస్యాపవాదమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

మహాపాపాభిశాపేషు నిక్షేపే హరణే తథా ।

దివ్యైః కార్యం పరీక్షేత రాజా సత్స్వ్ అపి సాక్షిషు ॥

మణిముక్తాప్రవాలానాం కూటకృత్ పాశహారకః ।

హింసకో 'న్త్యాఙ్గనాసేవీ పరీక్ష్యః శపథైః సదా ॥

[౯౦] చిరన్తనోపాంశుకృతే చిరనష్టేషు సాక్షిషు |

ప్రదుష్టేష్వ్ అనుమానేషు దివ్యైః కార్యం విశోధయేత్ || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

సమత్వం సాక్షిణాం యత్ర దివ్యైస్ తత్రాపి శోధయేత్ |

ప్రాణాన్తికవివాదేషు విద్యమానేషు సాక్షిషు ||

దివ్యమ్ ఆలమ్బతే వాదీ న పృచ్ఛేత్ తత్ర సాక్షిణః |

ఉత్తమేషు చ సర్వేషు సాహసేషు విచారయేత్ ||

సర్వం తు దివ్యదృష్టేన సత్సు సాక్షిషు వై భృగుః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

న మయైతత్ కృతం పత్రం కూటమ్ ఏతేన కారితమ్ |

అధరీకృత్య తత్ పత్రం హ్య్ అర్థే దివ్యేన నిర్ణయః ||

యన్నామలేఖ్యం తల్లేఖ్యం తుల్యం లేఖ్యం క్వచిద్ భవేత్ |

అగృహీతే ధనే తత్ర కార్యో దైవేన నిర్ణయః || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

యత్ర స్యాత్ సోపధం లేఖ్యం యద్ రాజశ్రావితం యది |

దివ్యేన శోధయేత్ తత్ర రాజా ధర్మాసనస్థితః || ఇతి |

దివ్యసాక్షివికల్పవిషయమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

[౯౧] ప్రక్రాన్తే సాహసే బాద్పారుష్యే దణ్డవాచికే |

బలోద్భూతేషు కార్యేషు సాక్షిణో దివ్యమ్ ఏవ వా ||

ఋణే లేఖ్యం సాక్షిణో వా యుక్తిలేఖ్యాదయో ‘పి వా |

దైవికీ వా క్రియా ప్రోక్తా ప్రజానాం హితకామ్యయా || ఇతి |

యుక్తిస్ తేనైవ దర్శితా |

సాక్షిణో లిఖితం భుక్తిః ప్రమాణం త్రివిధం విదుః |

లిఙ్గోద్దేశస్ తు యుక్తిః స్యాద్ ద్వియానీహ విపాదయః || ఇతి |

చోదనాదీనాం ముఖ్యానుకల్పభావమ్ ఆహ స ఏవ ।

చోదనా ప్రతికాలం తు యుక్తిర్ లేఖస్ తథైవ చ ।

తృతీయః శపథః ప్రోక్తస్ తైర్ ఋణం సాధయేత్ క్రమాత్ ॥ ఇతి ।

అస్యార్థస్ తేనైవ వివృతః ।

అభీక్ష్ణం చోద్యమానో ‘పి ప్రతిహన్యాన్ న తద్వచః ।

త్రిచతుఃపఞ్చకృత్వో వా పరతో ‘ర్థం సమాచరేత్ ॥

చోదనాప్రతిఘాతే తు యుక్తిలేఖైః సమన్వియాత్ ।

దేశకాలార్థసంబన్ధపరిణామక్రియాదిభిః ॥

[౬౨] యుక్తిష్వ్ అప్య్ అసమర్థాసు శపథైర్ ఏనమ్ అర్దయేత్ ।

అర్థకాలబలాపేక్షమ్ అగ్న్యమ్బుసుకృతాదిభిః ॥ ఇతి ।

యేయమ్ ఉక్తా ప్రమాణవ్యవస్థా సావశ్యం పరిపాలనీయా । తద్ ఆహ నారదః ।

ప్రమాణాని ప్రమాణజ్ఞైః పరిభావ్యాని యత్నతః ।

సీదన్తి హి ప్రమేయాని ప్రమాణైర్ అవ్యవస్థితైః ॥ ఇతి । (NDహ్ ౧.౬౭)

అవ్యస్థితైః ప్రమాణైః ప్రమాణకథితో ‘ర్థో యతో వినశ్యతి అతః కాలస్యానన్తత్వాత్ న కిం ప్రమాణమ్ ఇతి ప్రత్యాకలనకుశలైః ప్రత్యాకలయితవ్యానీత్య్ అర్థః । యత్ర ప్రమాణైర్ నిర్ణయః కర్తుం న శక్యతే తదా రాజేచ్ఛయా నిర్ణయః కార్యః । తద్ ఆహ పితామహః ।

[౬౩] లేఖ్యం యత్ర న విద్యేత న భుక్తిర్ న చ సాక్షిణః ।

న చ దివ్యావతారో ‘స్తి ప్రమాణం తత్ర పార్థివః ॥

నిశ్చేతుం యే న శక్యాః స్యుర్ వాదాః సందిగ్ధరూపిణః ।

తేషాం నృపః ప్రమాణం స్యాత్ స సర్వస్య ప్రభుర్ యతః ॥

ఇతి క్రియాపాదో నిరూపితః ।

అథ సాక్షినిరూపణమ్

తత్ర సాక్షిశబ్దార్థం నిర్వక్తి మనుః।

సమక్షదర్శనాత్ సాక్షీ శ్రవణాచ్ చైవ సిధ్యతి। ఇతి। (MDh ౮.౭౪)

విష్ణుర్ అపి: "సమక్షదర్శనాత్ సాక్షీ శ్రవణాద్ వా" ఇతి (VఇDh ౮.౧3)। చక్షుషా శ్రోత్రేణ సహ మనోవ్యాపారో యస్య స సాక్షీ ఇతి, "సాక్షాద్ ద్రష్టరి సంజ్ఞాయామ్" (Pఆణ్ 3.౨) ఇతి పాణినిస్మరణాత్। సాక్షిణః ప్రయోజనాని మనుర్ ఏవాహ।

సందిగ్ధేషు చ కార్యేషు ద్వయోర్ వివదమానయోః।

దృష్టశ్రుతానుభూతత్వాత్ సాక్షిభ్యో వ్యక్తదర్శనమ్॥ (=NSమ్ 3.౧౪౨)

[౯౪] ఇతి। సాక్షిలక్షణం తు మనుః।

యాదృశా ధనిభిః కార్యా వ్యవహారేషు సాక్షిణః।

తాదృశాన్ సంప్రవక్ష్యామి యథా వాచ్యమ్ ఋతం చ తైః॥

గృహిణః పుత్రిణో మౌలాః క్షత్రవిట్శూద్రయోనయః।

ప్రవక్తుం సాక్ష్యమ్ అర్హన్తి న యే కేచిద్ అనాపది॥

ఆప్తాః సర్వేషు వర్ణేషు కార్యాః కార్యేషు సాక్షిణః।

సర్వధర్మవిదో 'లుబ్ధా విపరీతాంస్ తు వర్జయేత్॥ ఇతి। (MDh ౮.౬౧–౬3)

వ్యాసో 'పి।

ధర్మజ్ఞాః పుత్రిణో మౌలాః కులీనాః సత్యవాదినః।

శ్రౌతస్మార్తక్రియాయుక్తా విగతద్వేషమత్సరాః॥

శ్రోత్రియా న పరాధీనాః సూరయశ్ చాప్రవాసినః।

యువానః సాక్షిణః కార్యా ఋణాదిషు విజానతా॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి।

తపస్వినో దానశీలాః కులీనాః సత్యవాదినః।

ధర్మప్రధానా ఋజవః పుత్రవన్తో ధనాన్వితాః॥

[౯౫] త్ర్యవరాః సాక్షిణో జ్ఞేయాః శ్రౌతస్మార్తక్రియాపరాః।

యథాజాతి యథావర్ణం సర్వే సర్వేషు వా స్మృతాః॥ ఇతి। (YDh ౨.౬౮–౬౯)

స్మృత్యన్తరే ‘పి |

కులీనా ఋజవః శుద్ధా జన్మతః కర్మతో ‘ర్థతః |

త్ర్యవరాః సాక్షిణో జ్ఞేయా శుచయశ్ చ సుబుద్ధయః ||

బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా వైశ్యాః శూద్రా యే చాప్య్ అనిన్దితాః |

ప్రతివర్ణం భవేయుస్ తే సర్వే సర్వేషు వాదినః ||

శ్రేణిషు శ్రేణిపురుషాః స్వేషు స్వే చైవ వర్గిణః |

బహిర్వాసిషు బాహ్యాశ్ చ స్త్రియః స్త్రీషు చ సాక్షిణః || ఇతి | (=NSమ్ ౩.౧౫౨–౫౫)

బృహస్పతిః సంఖ్యామ్ ఆహ |

నవ సప్త చ పఞ్చ స్యుశ్ చత్వారస్ త్రయ ఏవ వా |

ఉభౌ వా శ్రోత్రియౌ ఖ్యాతౌ నైకం పృచ్ఛేత్ కదాచన || ఇతి |

యత్ పునస్ తేనైవోక్తమ్,

[౯౬] ద్యూతకః శటికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్ తథా |

ఏక ఏవ ప్రమాణం స్యాన్ నృపో ‘ధ్యక్షస్ తథైవ చ || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి,

శుచిక్రియశ్ చ ధర్మజ్ఞః సాక్షీ యో ‘త్రానుభూతవాక్ |

ప్రమాణమ్ ఏకో ‘పి భవేత్ సాహసేషు విశేషతః || ఇతి |

యద్ అపి కాత్యాయనేన,

ఆభ్యన్తరస్ తు విజ్ఞేయో సాక్ష్యమ్ ఏకో ‘పి వా వదేత్ |

ఇతి, తద్ ఏతత్ సర్వమ్ ఉభయానుమతసాక్షివిషయమ్ | తథా చ నారదః |

ఉభయానుమతో యః స్యాత్ ద్వయోర్ వివదమానయోః |

స సాక్ష్య ఏకో ‘పి సాక్షిత్వే ప్రష్టవ్యః స్యాత్ తు సంసది || ఇతి |

సాక్షిషు వర్జ్యాన్ ఆహ మనుః |

నార్థసంబన్ధినో నాప్తా న సహాయా న వైరిణః |

న దృష్టదోషాః కర్తవ్యా న వ్యాధ్యార్తా న దూషితాః ||

[౯౭] న సాక్షీ నృపతిః కార్యో న కారుకకుశీలవౌ।
న శ్రోత్రియో విలిఙ్గస్థో న సఙ్గేభ్యో వినిర్గతః॥
నాన్యాధీనో న వక్తవ్యో న దస్యుర్ న వికర్మకృత్।
న వృద్ధో న శుశుర్ నైకో నాన్త్యో న వికలేన్ద్రియః॥
నార్తో న మత్తో నోన్మత్తో న క్షుత్తృష్ణోపపీడితః।
న శ్రమార్తో న కామార్తో న క్రుద్ధో నాపి తస్కరః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౬౪–౬౮)

నారదో ఽపి।

దాసనైకృతికక్రుద్ధవృద్ధస్త్రీబాలచాక్రికాః।
మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తకితవగ్రామయాజకాః॥
మహాపథికసాముద్రివణిక్ప్రవ్రజితాతురాః।
వ్యఙ్గైకశ్రోత్రియాచారహీనక్లీబకుశీలవాః॥
నాస్తికవ్రాత్యదారాగ్నిత్యాగినో ఽయాజ్యయాజకాః।
ఏకస్థాలీ సహావాసీ చరజ్ఞాతిసనాభయః॥
వాగ్దృష్టదోషశైలూషా విషజీవ్యహితుణ్డికాః।
గరదచ్ఛద్మ్యగిదాతా శూద్రాపత్యుపపాతికాః॥

[౯౮] క్లాన్తసాహసికశ్రాన్తనిర్ధనాన్త్యావసాహినః।
భిన్నవృత్తాసమావృత్య జడతైలికమూలికాః॥
భూతావిష్టనృపద్విష్టవర్షనక్షత్రసూచకాః।
అఘశంస్యాత్మవిక్రేతృహీనాఙ్గభగవృత్తయః॥
కునఖీ శ్యావదన్తశ్ చ మిత్రధ్రుక్శఠశౌణ్డికాః।
ఐన్ద్రజాలికలుబ్ధోగ్రశ్రేణీగణవిరోధినః॥
వధకశ్ చిత్రకృన్ మూర్ఖః పతితః కూటకారకః।
కుహకః ప్రత్యవసితస్ తస్కరో రాజపూరుషః॥
మనుష్యవిషమాంసాస్థిమధుక్షీరామ్బుసర్పిషామ్।

విక్రేతా బ్రాహ్మణశ్ చైవ ద్విజో వార్ధుషికశ్ చ యః ||

చ్యుతః స్వధర్మాత్ కులికః సూచకో హీనసేవకః |

పిత్రా వివాద్మానశ్ చ భేదకృచ్ చేత్య్ అసాక్షిణః || (NSమ్ ౩.౧౭౮–౮౭)

[౯౯] ఇతి | నైకృతికః పరరన్ధ్రాన్వేషణశీలః | చాక్రికో వైతాలికః సముద్రవణిగ్వాహిత్రయాయీ | యుగ్మౌ ద్విత్వవిశిష్టౌ ఏకస్థాలీత్య్ అస్య ద్వేధావిగ్రహః | ఏకా పాకసాధనస్థాలీ యస్య | యద్ వా పాకస్థాలీ భోజనస్థానమ్ | ఏకం భోజనస్థానం యస్య | అరిషు చరతీత్య్ అరిచరః | శత్రుసంబన్ధీతి యావత్ | సనాభయస్ తు కాత్యాయనేన దర్శితాః |

మాతుః స్వసుః సుతాశ్ చైవ సోదర్యసుతమాతులాః |

ఏతే సనాభయస్ తూక్తాః సాక్ష్యం తేషు న యోజయేత్ || ఇతి |

శౌలుషో నటః | విషజీవీ విషస్య సంగ్రహరక్షణాదివ్యాపారే నియుక్తః | అహితుణ్డికః సర్పగ్రాహీ | గరదో విషదః | అగ్నిదో గృహదాహాదికర్తా | కీనాశః కృపణః | క్రాన్తః శ్యేనః | నిర్ధూతో బహిష్కృతః | అన్త్యావసాయీ ప్రతిలోమజః | భిన్నవృత్తో దురాచారః | అసమావృత్తో ‘నైష్ఠికబ్రహ్మచారీ | జడో మన్దబుద్ధిః | తైలకస్ తిలాఘాతీ | వర్షసూచకో వృష్టిసూచకః | నక్షత్రసూచకో జ్యోతిషః | అఘశంసీ పరదోషప్రకాశకః | భగవృత్తిః స్వవృత్తయే భార్యావేశ్యాత్వకారీ | శౌణ్డికో మద్యవిక్రయీ | దేవతావ్యాజేన ద్రవ్యోపజీవికో మూర్ఖః | కుహకో దామ్భికః | ప్రత్యవసితః [౧౦౦] ప్రవ్రజ్యాతో నివృత్తః | సూచకః పరదోషసూచనార్థం రాజ్ఞా నియుక్తః | భేదకృత్ పిశునః | అన్యే ప్రసిద్ధాః | కాత్యాయనో ‘పి |

పితా బన్ధుః పితృవ్యశ్ చ శ్వశురో గురవస్ తథా |

నగరగ్రామదేశేషు నియుక్తా యే పదేషు చ ||

వల్లభాశ్ చ న పృచ్ఛేయుర్ భక్తాస్ తే రాజపూరుషాః || ఇతి |

న పృచ్ఛేయుః భవదీయో వివాదః కీదృశ ఇతి తైర్ న ప్రష్టవ్యమ్ | సాక్షిణో న భవన్తీతి యావత్ | ఏతేషామ్ అసాక్షిత్వే హేతుమ్ ఆహ నారదః |

అసాక్షిణో యే నిర్దిష్టా దాసనైష్కృతికాదయః |

తేషామ్ అపి బాలః స్యాన్ నైకో న స్త్రీ న కూటకృత్ ||

న బాన్ధవో న చారాతిర్ బ్రూయుస్ తే సాక్ష్యమ్ అన్యథా |

బాలో ‘జ్ఞానాద్ అసత్యాత్ స్త్రీ పాపాభ్యాసాచ్ చ కూటకృత్ ||

విబ్రూయుర్ బాన్ధవాః స్నేహాద్ వైరనిర్యాతనాద్ అరిః |

ఏకో ‘లుబ్ధస్ తు సాక్షీ స్యాద్ బహ్వ్యః శుచయో ‘పి న స్త్రియః ||

స్త్రీబుద్ధేర్ అస్థిరత్వాచ్ చ దోషైశ్ చాన్యైశ్ చ యే వృతాః || ఇతి | (NSమ్ 3.౧౮౮–౯౫)

బృహస్పతిర్ అపి |

స్తేనాః సాహసికాః షణ్ఢాః కితవాః సూచకాస్ తథా |

న సాక్షిణస్ తే దుష్టత్వాత్ తేషు సాక్ష్యం న విద్యతే ||

[౧౦౧] ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

శ్రోత్రియాస్ తాపసా వృద్ధా యే చ్ ప్రవ్రజితా నరాః |

అసాక్షిణస్ తే వచనాత్ తత్ర హేతుర్ ఉదాహృతః || ఇతి |

ఉక్తానాం సాక్షిణామ్ అసంభవే కార్యగౌరవే చ ప్రతిప్రసవమ్ ఆహ నారదః |

అసాక్షిణో యే నిర్దిష్టా దాసనైష్కృతికాదయః |

కార్యగౌరవమ్ ఆసాద్య భవేయుస్ తే ‘పి సాక్షిణః || ఇతి | (NSమ్ 3.౧౮౮)

మనుర్ అపి |

స్త్రియాప్య్ అసంభవే కార్యం బాలేన స్థవిరేణ వా |

శిష్యేణ వాపి దాసేన బన్ధునా మృతకేన వా || ఇతి | (MDహ్ ౮.౭౦)

నారదో ‘పి |

స్తేయే ‘పి సాహసే చైవ పారుష్యే సంగమే స్త్రియాః |

శమాదీనాం ప్రయోగే చ న దోషః సాక్షిషు స్మృతః || ఇతి |

వ్యాఘ్రో ‘పి |

సాహసేషు చ సర్వేషు స్తేయే సంగ్రహణేషు చ |

వాగ్దణ్డయోశ్ చ పారుష్యే న పరీక్షేత సాక్షిణః || ఇతి |

యత్ పూర్వమ్ ఉక్తమ్ “సాక్షీ ద్వాదశభేదః” ఇతి తాన్ ద్వాదశభేదాన్ ఆహ బృహస్పతిః |

[౧౦౨] లిఖితే లేఖితో గూఢః స్మారితః కుల్యదూతకౌ |

యదృచ్ఛోత్తరసాక్షీ చ కార్యమధ్యగతో ‘పరః ||

నృపో ‘ధ్యక్షస్ తథా గ్రామః సాక్షీ ద్వాదశధా స్మృతః |

ప్రభేదమ్ ఏషాం వక్ష్యామి యథావద్ అనుపూర్వశః ||
జాతిమామాభిలిఖితం యేన స్వం పిత్ర్యమ్ ఏవ చ |
నివాసం చ సముద్దిష్టం స సాక్షీ లిఖితః స్మృతః ||
సంధిక్రియా క్రియాభేదైస్ తస్య కృత్వా ఋణాదికే |
ప్రత్యక్షం లిఖ్యతే యస్య లేఖితః స ఉదాహృతః ||
కుడ్యవ్యవహితో యస్ తు శ్రావ్యతే ఋణిభాషితమ్ |
వినిహ్నుతే యథాభూతం గూఢః సాక్షీ స కీర్తితః ||
ఆహూయ యః కృతః సాక్షీ ఋణన్యాసకిర్యాదికే |
స్మార్యతే చ ముహుస్ తచ్ చ స్మారితః సో 'భిధీయతే ||
విభాగే దాన ఆధానే జ్ఞాతిర్ యత్రోపదిశ్యతే |
ద్వయోః సమానో ధర్మజ్ఞః కుల్యః స పరికీర్తితః ||
అర్థిప్రత్యర్థివచనే శృణుయాత్ ప్రేషితస్ తు యః |
ఉభయోః సంమతః సాధుః దూతకః స ఉదాహృతః ||
[౧౦౩] క్రియమాణే తు కర్తవ్యే యః కశ్చిత్ స్వయమ్ ఆగతః |
అత్ర సాక్షీ త్వ్ అస్మాకమ్ ఉక్తో యాదృచ్ఛికో మతః ||
యత్ర సాక్షీ దిశం గచ్ఛన్ ముమూర్షుర్ వా యథాస్మృతమ్ |
అన్యం సంశ్రావయేత్ తం తు విద్యాద్ ఉత్తరసాక్షిణమ్ ||
ఉభాభ్యాం యస్య విశ్వస్తం కార్యం వా వినివేదితమ్ |
కూటసాక్షీ స విజ్ఞేయః కార్యమధ్యగతస్ తథా ||
అర్థిప్రత్యర్థినోర్ వాపి యద్ వృత్తం భూభృతా స్వయమ్ |
స ఏవ తత్ర సాక్షీ స్యాద్ విసంవాదే ద్వయోస్ తథా ||
నిర్ణీతే వ్యవహారే తు పునర్ న్యాయో యదా భవేత్ |
అధ్యక్షః సభ్యసహితః సాక్షీ స్యాత్ తత్ర నాన్యథా ||
వ్యుషితం ఛాదితం యత్ర సీమాయాం చ సమం తతః |

స కృతో ’పి భవేత్ సాక్షీ గ్రామస్ తత్ర న సంశయః || ఇతి |

తేష్వ్ ఏవ ద్వాదశసు విశేషాన్తరమ్ ఆహ స ఏవ |

లిఖితౌ ద్వౌ తథా గూఢౌ త్రిచతుఃపఞ్చలేఖితాః |

యదృచ్ఛాస్మారితాః కుల్యాస్ తథా చోత్తరసాక్షిణః ||

దూతకః ఖటికాగ్రాహీ కార్యమధ్యగతస్ తథా |

ఏక ఏవ ప్రమాణం స్యాన్ నృపో ’ధ్యక్షస్ తథైవ చ ||

[౧౦౪] ఇతి | లిఖితాదావ్ అపరం విశేషమ్ ఆహ నారదః |

సుదీర్ఘేణాపి కాలేన లిఖితః శుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ |

ఆత్మనైవ లిఖేజ్ జాతమ్ అజ్ఞస్ త్వ్ అన్యేన లేఖయేత్ || ఇతి | (NSమ్ ౩.౧౬౭)

యస్ పునస్ తేనైవోక్తమ్,

అష్టమాద్ వత్సరాత్ సిద్ధిః స్మారితస్యేహ సాక్షిణః |

ఆ పఞ్చమాత్ తథా సిద్ధిర్ యదృచ్ఛోపగతస్య తు ||

ఆ తృతీయాత్ తథా వర్షాత్ సిద్ధిర్ గూఢస్య సాక్షిణః |

ఆ సంవత్సరాత్ సిద్ధిం చ వదన్త్య్ ఉత్తరసాక్షిణః || ఇతి | (NSమ్ ౩.౧౬౮–౬౯)

తద్ ఏతత్ పరమతాభిప్రాయేణోక్తమ్ | యతః స్వమతమ్ ఉపరి స ఏవాహ |

నిర్ణయే కాలనియమో న దృష్టః సాక్షిణం ప్రతి |

స్మృత్యపేక్షం హి సాక్షిత్వమ్ ఆహుః శాస్త్రవిదో జనాః ||

యద్య నోపహతా బుద్ధిః స్మృతిః శ్రోత్రం చ నిత్యశః |

సుదీర్ఘేణాపి కాలేన స సాక్షీ సాక్ష్యమ్ అర్హతి || ఇతి | (NSమ్ ౩.౧౭౦–-౭౧)

సాక్షిదోషోద్భావనం విదధాతి బృహస్పతిః |

[౧౦౫] సాక్షిణో ’ర్థసముద్దిష్టాన్ యస్ తు దోషేణ దూషయేత్ |

అదుష్టం దూషయన్ వాదీ తత్సమం దణ్డమ్ అర్హతి ||

సాక్షిణో దూషణం హార్యం పూర్వసాక్షిపరీక్షణమ్ |

శుద్ధేషు సాక్షిషు తతః పశ్చాత్ కార్యం విశోధయేత్ || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి।

సభాసదాం ప్రసిద్ధం యల్ లోకసిద్ధమ్ అథాపి వా।

సాక్షిణాం దూషణం గ్రాహ్యమ్ అసాధ్యం నాన్యదిష్యతే॥ ఇతి।

సంసది ప్రతివాదినా సాక్షిదూషణే కృతే సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః। యుష్మాస్వ్ అభిహితో దోషః సత్యం న వా। తే చ యది దుషణమ్ అభ్యుపగచ్ఛన్తి తదా న సాక్షిణః। అథ న అఙ్గీకుర్వన్తి తదా దూషణవాదినా దూషణక్రియా భావ్యా। అథ సంభావయితుం న శక్నోతి తదా దూషణవాదీ సారానుసారేణ దణ్డ్యః। యది భావయతి తదా తేన సాక్షిణః సర్వే ఏవ దుష్టా భవన్తి తదా అర్థినః పరాజయః, విపర్యయస్య నిశ్చితత్వాత్। అథ సాక్షిణాం దోషైః సభ్యానాం సాధ్యార్థసందేహస్ తదా వాదవిశేషః సాధనాన్తరేణ ప్రవర్తయితవ్యః। యది సాధనాన్తరం పూర్వం నిర్దిష్టం తదా వాససమాప్తిః, “పూర్వమ్ ఆవిదితం న చేత్” ఇతి వచనాత్। న చైతత్ ప్రస్తుతవ్యవహారాద్ వ్యవహారాన్తరమ్। తస్మిన్న్ ఏవ వ్యవహారే ప్రమాణసాధనదూషణవ్యవహారాద్ ఇతి। ఏతత్ సర్వం కాత్యాయన ఆహ।

[౧౦౬]సాక్షిదోషాః ప్రయోక్తవ్యాః సంసది ప్రతివాదినా।

పత్రే విలిఖ్య తాన్ సర్వాన్ వాచ్యః ప్రత్యుత్తరం తతః॥

ప్రతిపత్తౌ తు సాక్షిత్వమ్ అర్హన్తి న కదాచన।

అతో ‘న్యథాభావనాయాః క్రియయా ప్రతివాదినా॥

అభావయన్ ధనం దాప్యః ప్రత్యర్థీ సాక్షిణః స్ఫుటమ్।

భావితాః సాక్షిణః సర్వే సాక్షిధర్మనిరాకృతాః॥

ప్రత్యర్థినో ‘ర్థినో వాపి సాక్షిదూషణసాధనే।

పస్తుతార్థోపయోగేన వ్యవహారాన్తరం న చ॥

జితః స వినయం దాప్యః శాస్త్రదృష్టేన కర్మణ।

యది వాదీ నిరాకాంక్షః సాక్షిసత్యే వ్యవస్థితః॥ ఇతి।

దోషోద్భావనకాలమ్ ఆహ స ఏవ।

లేఖ్యదోషాస్ తు యే కేచిత్ సాక్షిణాం చైవ యే స్మృతాః।

వాదకాలే తు వక్తవ్యాః పశ్చాద్ ఉక్తాన్ న దూషయేత్॥ ఇతి।

ఉక్తాన్ పశ్చాద్ దూషయతో దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ।

ఉక్తే ‘ర్థే సాక్షిణో యస్ తు దూషయేత్ ప్రాగ్ అదూషితాన్ ।
స చ తత్కారణం బ్రూయాత్ ప్రాప్నుయాత్ పూర్వసాహసమ్ ॥
న తథ్యేన ప్రమాణం తు దోషేణైవ తు దూషయేత్ ।
మిథ్యాభోగే తు దణ్డ్యః స్యాత్ సాధ్యార్థాచ్ చాపి హీయతే ॥ ఇతి ।

సాక్షిపరీక్షామ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

[౧౦౭] రాజా క్రియాం సమీక్ష్యైవ యత్నాన్ న్యాయం విచారయేత్ ।
లేఖ్యాచారేణ లిఖితం సాక్ష్యాచారేణ సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

ఉపస్థితా పరీక్ష్యాః స్యుః స్వరవర్ణేఙ్గితాదిభిః ॥ ఇతి ।

ఇఙ్గితాదీని దర్శయతి నారదః ।

యస్ త్వ్ ఆత్మదోషదుష్టత్వాన్ న దక్ష ఇవ లక్ష్యతే ।
స్థానాత్ స్థానాన్తరం గచ్ఛేద్ ఏకైకం చానుధావతి ॥
కాసత్య్ అకస్మాచ్ చ భృశమ్ అభీక్ష్ణం విశ్వసత్య్ అపి ।
విలిఖత్య్ అవనిం పద్భ్యాం బాహూ వాసశ్ చ్ ధూనయేత్ ॥
భిద్యతే ముఖవర్ణో ‘స్య లలాటం స్విద్యతే తథా ।
శోషమ్ ఆగచ్ఛతశ్ చోష్ఠావ్ ఊర్ధ్వం తిర్యక్ చ వీక్షతే ॥
త్వరమాణ ఇవాత్యర్థమ్ అపృష్టో బహు భాషతే ।
కూటసాక్షీ స విజ్ఞేయస్ తం పాపం వినయేద్ భృశమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨.౧౯౩–౯౬)

సాక్షినియోజనమ్ ఆహ మనుః ।

సభాన్తః సాక్షిణః సర్వాన్ అర్థిప్రత్యర్థిసంనిధౌ ।
ప్రాడ్వివాకో నియుఞ్జీత విధినానేన సాన్త్వయన్ ॥

[౧౦౮] యత్ ద్వయోర్ అనయోర్ వేత్థ కార్యే ‘స్మింశ్ చేష్టితం మిథః ।
తద్ బ్రూత సర్వం సత్యేన యుష్మాకం హ్య్ అత్ర సాక్షితా ॥
సత్యం సత్యే బ్రువన్ సాక్షీ లోకాన్ ప్రాప్నోతి పుష్కలాన్ ।

ఇహ చానుత్తమాం కీర్తిం వాగ్ ఏషా బ్రహ్మపూజితా ||

బ్రాహ్మణో వా మనుష్యాణామ్ ఆదిత్యస్ తేజసామ్ ఇవ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౭౯–౮౨)

నారదో ‘పి |

శిరో వా సర్వగాత్రాణాం ధర్మాణాం సత్యమ్ ఉత్తమమ్ ||

సత్యేన పూయతే సాక్షీ ధర్మః సత్యేన వర్ధతే |

తస్మాత్ సత్యం హి వక్తవ్యం సర్వవర్ణేషు సాక్షిభిః ||

సత్యమ్ ఏవ పరం దానం సత్యమ్ ఏవ పరం తపః |

సత్యమ్ ఏవ పరో ధర్మో లోకానామ్ ఇతి హి స్మృతిః ||

సత్యం దేవాః సమానేన మనుష్యాస్ త్వ్ అనృతం స్మృతమ్ |

ఇహైవ తస్య దేవత్వం యస్య సత్యే స్థితా మతిః ||

నాస్తి సత్యాత్ పరో ధర్మో నానృతాత్ పాతకం పరమ్ |

సాక్షిధర్మే విశేషేణ సత్యమ్ ఏవ వదేత్ తతః || ఇతి | (NSమ్ 3?)

వ్యాసో ‘పి |

[౧౦౯]సాక్షిణా ధర్మసంస్థేన సత్యమ్ ఏవ వదేత్ తతః |

సాక్షిభావే నియుక్తానాం దేవతా విప్రతిష్ఠితాః ||

పితరశ్ చావలమ్బన్తే వితథాఖ్యానశఙ్కయా |

సత్యవాక్యే వ్రజన్త్య్ ఊర్ధ్వం అధో యాన్త్య్ అన్యథా చ తే ||

తస్మాత్ సత్యం హి వక్తవ్యం భవద్భిః సభ్యసంనిధౌ || ఇతి |

నారదో ‘పి |

కుబేరాదిత్యవరుణశకవైవస్వతాదయః |

పశ్యన్తి లోకపాలాశ్ చ నిత్యం దివ్యేన చక్షుషా || ఇతి |

మనుర్ అపి |

ఆత్మైవ హ్య్ ఆత్మనః సాక్షీ గతిర్ ఆత్మా తథాత్మనః |

మావమంస్థాః స్వమ్ ఆత్మానం నృణాం సాక్షిణమ్ ఉత్తమమ్ ||

మన్యన్తే వై పాపకృతో న కశ్చిత్ పశ్యన్తీతి నః।

తాంస్ తు దేవాః ప్రపశ్యన్తి స్వశ్ చైవాన్తరపూరుషః॥

ద్యౌర్ భూమిర్ ఆపో హృదయం చన్ద్రార్కాగ్నియమానిలాః।

రాత్రిః సంధ్యే చ ధర్మశ్ చ వృత్తజ్ఞాః సర్వదేహినామ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౮౫–౮౬)

వసిష్ఠో ‘పి।

[౧౧౦] అథ చేద్ అనృతం బ్రూయాత్ సర్వతో ‘మేధ్యలక్షణమ్।

మృతో నరకమ్ ఆయాతి తిర్యగ్ గచ్ఛేద్ అనన్తరమ్॥ ఇతి।

వ్యాసో ‘పి।

బధ్యన్తే వారుణైః పాశైః సాక్షిణో ‘నృతవాదినః।

షష్టిర్ వర్షసహస్రాణి తిష్ఠన్తి నరకే ధ్రువమ్॥

తేషాం వర్షశతే పూర్ణే పాశ ఏకః ప్రముచ్యతే।

కాలే ‘తీతే ముక్తపాశాస్ తిర్యగ్యోనిషు జాయతే॥ ఇతి।

వసిష్ఠో ‘పి।

సూకరో దశవర్షాణి శతవర్షాణి గర్దభః।

శ్వా చైవ దశవర్షాణి భాసో వర్షాణి వింశతిః॥

కృమికీటపతఙ్గేషు చత్వారింశత్ తథైవ చ।

మృగస్ తు దశవర్షాణి జాయతే మానవస్ తతః॥

మానుషత్వం యద్ ఆప్నోతి మూకో ‘న్ధస్ తు భవేత్ తు సః।

దారిద్ర్యం తు భవేత్ తస్య పునర్ జన్మని జన్మని॥ ఇతి।

పురాణే ‘పి।

న నరో జాయతే పశ్చాత్ సంపరిత్యక్తబాన్ధవః।

పఙ్గ్వన్ధబధిరో మూకః కుష్ఠీ నగ్నః పిపాసినః॥

బుభుక్షితః శత్రుగృహే భిక్షతే భార్యయా సహ।

[౧౧౧] జ్ఞాత్వా త్వ అనృతతో దోషాన్ జ్ఞాత్వా సత్యే చ సద్గుణాన్॥

శ్రేయస్కరమ్ ఇహాముత్ర సత్యం సాక్ష్యే వదేత్ తతః || ఇతి |

సాక్షిప్రశ్నప్రకారం దర్శయతి మనుః |

దేవబ్రాహ్మణసాంనిధ్యే సాక్ష్యం పృచ్ఛేద్ ఋతం ద్విజాన్ |

ఉదఙ్ముఖాన్ ప్రాఙ్ముఖాన్ వా పూర్వాహ్ణే వై శుచిః శుచీన్ || ఇతి | (MDh ౮.౮౭)

సర్వాన్ ఏవోపవేశయేత్ |

సత్యేన శాపయేద్ విప్రం క్షత్రియం వాహనాయుధైః |

గోబీజకాఞ్చనైర్ వైశ్యం శూద్రం సర్వైస్ తు పాతకైః ||

బ్రహ్మఘ్నో యే స్మృతా లోకా యే చ స్త్రీబాలఘాతినః |

మిత్రద్రుహః కృతఘ్నస్య తే తే స్యుర్ బ్రువతో మృషా ||

జన్మప్రభృతి యత్ కించిత్ పుణ్యం భద్ర త్వయా కృతమ్ |

తత్ తే సర్వం శునో గచ్ఛేద్ యది బ్రూయాత్ త్వమ్ అన్యథా ||

యావతో బాన్ధవాన్ యస్మిన్ హన్తి సాక్ష్యే ‘నృతం వదన్ |

తావతః సంఖ్యయా తస్మిన్ శృణు సౌమ్యానుపూర్వశః ||

పఞ్చ పశ్వనృతే హన్తి దశ హన్తి గవానృతే |

శతమ్ అశ్వానృతే హన్తి సహస్రం పురుషానృతే ||

[౧౧౨] హన్తి జాతాన్ అజాతాంశ్ చ హిరణ్యార్థే ‘నృతం వదన్ |

సర్వం భూమ్యనృతే హన్తి మా స్మ భూమ్యనృతం వదేః ||

అప్సు భూమివద్ ఇత్య్ ఆహుః స్త్రీణాం భోగే చ మైథునే |

అబ్జేషు చైవ రత్నేషు సర్వేష్వ్ అశ్మమయేషు చ ||

ఏతాన్ దోషాన్ అవేక్ష్య త్వం సర్వథానృతభాషణే |

యథాశ్రుతం యథాదృష్టం సత్యమ్ ఏవాఞ్జసా వద || ఇతి |

సాక్షిణామ్ ఉక్తిప్రకారమ్ ఆహ వసిష్ఠః |

ప్రాఙ్ముఖో ‘వస్థితః సాక్షీ శపథైః శాపితః స్వకైః |

హిరణ్యం గోశకృద్దర్భాన్తాన్ సంస్పృశ్య వదేద్ ఋతమ్ || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి।

విహాయోపానదుష్ణీషం దక్షిణం పాణిమ్ ఉద్ధరన్।

హిరణ్యం గోశకృద్ దర్భాన్ సమాదాయ ఋతం వదేత్॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

సభాన్తస్థైశ్ చ వక్తవ్యం సాక్ష్యం నాన్యత్ర సాక్షిభిః।

సర్వసాక్షిష్వ్ అయం ధర్మో నిత్యః స్యాత్ స్థావరేషు చ॥

[౧౧౩] అర్థస్యోపరి వక్తవ్యం తయోర్ అపి వినా క్వచిత్।

చతుష్పాదేష్వ్ అయం ధర్మో ద్విపదస్థావరేషు చ॥ ఇతి।

తయోః పూర్వోక్తయోః స్థానయోః। క్వచిద్ వధరూపవివాదే తాభ్యాం స్థానాభ్యాం వినాపి సాక్ష్యం వదేత్। తథా చ స ఏవ।

వధే చేత్ ప్రాణినాం సాక్ష్యం వాదయేచ్ ఛవసంనిధౌ।

తదభావే తు చిహ్నస్య నాన్యథైవ ప్రవాదయేత్॥ ఇతి।

ఋతం వదేద్ ఇత్య్ అస్య క్వచిద్ విషయే ‘పవాదమ్ ఆహ మనుః।

శూద్రవిట్క్షత్రవిప్రాణాం యథోక్తౌ తు భవేద్ వధః।

తత్ర వక్తవ్యమ్ అనృతం తద్ ధి సత్యాద్ విశిష్యతే॥ ఇతి। (MDh ౮.౧౦౪)

సాక్ష్యుక్తౌ క్వచిద్ విశేషమ్ ఆహ వసిష్ఠః।

సమవేతైస్ తు యద్ దృష్టం వక్తవ్యం తు తథైవ తత్।

విభిన్నైర్ ఏవ తత్ కార్యం వక్తవ్యం స్యాత్ పృథక్ పృథక్॥

భిన్నకాలే తు యత్ కార్యం జ్ఞాతం వా యచ్ చ సాక్షిభిః।

ఏకైకం వాదయేత్ తత్ర విధిర్ ఏష ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

సాక్ష్యుక్తౌ ఉపాదేయం హేయం చ విభజతే మనుః।

స్వభావేనైవ యద్ బ్రూయుస్ తద్ గ్రాహ్యం వ్యావహారికమ్।

అతో యద్ అన్యద్ విబ్రూయుర్ ధర్మార్థం తద్ అపార్థకమ్॥ ఇతి। (MDh ౮.౭౮)

బృహస్పతిః।

[౧౧౪] దేశకాలవయోద్రవ్యసంజ్ఞాజాతిప్రమాణతః।

అన్యూనం చేన్ నిగదితం సిద్ధం సాధ్యం వినిర్దిశేత్॥

నిర్దిష్టేష్వ్ అర్థజాతేషు సాక్షీ చేత్ సాక్ష్య ఆగతే।

న బ్రూయాద్ అక్షరసమం న తన్ నిగదితం భవేత్॥

యస్యాశేషః ప్రతిజ్ఞార్థః సాక్షిభిః ప్రతివర్ణితః।

సో ‘జయీ స్యాద్ అన్యనీతం సాధ్యార్థం న సమాప్నుయాత్॥

ఊనమ్ అభ్యధికం వార్థం విబ్రూయుర్ యత్ర సాక్షిణః।

తద్ అర్థానుక్తవిజ్ఞేయమ్ ఏష సాక్షివిధిః స్మృతః॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

న దదాతి హి యః సాక్ష్యం జానన్న్ అపి నరాధమః।

స కూటసాక్షిణాం పాపైస్ తుల్యో దణ్డేన చైవ హి॥ ఇతి। (=YDహ ౨.౭౭)

కూటసాక్షిణో దణ్డమ్ ఆహ మనుః।

లోభాన్ మోహాద్ భయాన్ మైత్రాత్ కామాత్ క్రోధాత్ తథైవ చ।

అజ్ఞానాద్ బాలభావాచ్ చ సాక్ష్యం వితథమ్ ఉచ్యతే॥

ఏషామ్ అన్యతమే స్థానే యః సాక్ష్యమ్ అనృతం వదేత్।

తస్య దణ్డవిశేషం తు ప్రవక్ష్యామ్య్ అనుపూర్వశః॥

లోభాత్ సహస్రం దణ్డ్యస్ తు మోహాత్ పూర్వం తు సాహసమ్।

భయాద్ వై మధ్యమమ్ దణ్డ్యో మైత్రాత్ పూర్వం చతుర్గుణమ్॥

[౧౧౫] కామాద్ దశగుణం పూర్వం క్రోధాత్ తు ద్విగుణం పరమ్।

అజ్ఞానాద్ ద్వే శతే పూర్ణే బాలిశ్యాచ్ ఛతమ్ ఏవ తు॥

ఏతాన్ ఆహుః కూటసాక్ష్యే ప్రోక్తాన్ దణ్డాన్ మనిషిభిః।

ధర్మస్యావ్యభిచారార్థమ్ అధర్మనియమాయ చ॥

కూటసాక్ష్యం తు కుర్వాణాత్ త్రీన్ వర్ణాన్ ధార్మికో నృపః।

ప్రవాసయేద్ దణ్డయిత్వా బ్రాహ్మణం తు వివాసయేత్॥

యస్య పశ్యేత్ తు సప్తాహాద్ ఉక్తవాక్యస్య సాక్షిణః।

రోగో ‘గ్నిర్ జ్ఞాతిమరణమ్ ఋణం దాప్యో దమం చ సః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౧౧౮–౨౩, ౧౦౮)

కాత్యాయనః।

సాక్షీ సాక్ష్యం న చేద్ బ్రూయాత్ స సదణ్డం వహేద్ ఋణమ్।

అతో ‘న్యేషు వివాదేషు త్రిశతం దణ్డమ్ అర్హతి॥ ఇతి।

బృహస్పతిః।

ఆహూతో యస్ తు నాగచ్ఛేత్ సాక్షీ రోగవివర్జితః।

ఋణం దమం చ దాప్యః స్యాత్ త్రిపక్షాత్ పరతస్ తు సః॥ ఇతి।

ప్రజాపతిర్ అపి।

[౧౧౬] అప్పసత్యవచనే ప్పస్యాకథనే తథా।

సాక్షిణశ్ చ నిరోద్ధవ్యా గర్హ్యా దణ్డ్యాశ్ చ ధర్మతః॥ ఇతి।

సాక్షిణామ్ అనేకవిధత్వే గ్రాహ్యాన్ విభజతే బృహస్పతిః।

సాక్షిద్వైధే ప్రభూతాః స్యుర్ గ్రాహ్యాః సామ్యే గుణాన్వితాః।

గుణిద్వైధే క్రియాయుక్తాస్ తత్సామ్యే శుచిమత్తరాః॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

బహుత్వం ప్రతిగృహ్ణీయాత్ సాక్షిద్వైధే నరాధిపః।

సమేషు తు గుణోత్కృష్టాన్ గుణిద్వైధే ద్విజోత్తమాన్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౭౩)

యత్ తు కాత్యాయనేనోక్తమ్,

సాక్షిణాం లిఖితానాం చ నిర్దిష్టానాం చ వాదినామ్।

తేషామ్ ఏకో ‘న్యథావాదీ భేదాత్ సర్వే న సాక్షిణః॥ ఇతి।

తత్ర సర్వశబ్దేనాన్యథావాదిసహితానామ్ ఏవ బహూనామ్ అసాక్షిత్వమ్ ఉక్తమ్। న పునః కేవలానామ్ ఇతి మన్తవ్యమ్, అన్యథా “ద్వైధే బహూనామ్” ఇత్యాదివచనవిరోధాత్। అనేకత్వే విశేషాన్తరమ్ ఆహ నారదః।

ద్వయోర్ వివదతోర్ అర్థే ద్వయోః సత్సు చ సాక్షిషు।

పూర్వపక్షో భవేద్ యస్య భవేయుస్ తస్య సాక్షిణః ||

[౧౧౭]ఆధర్యం పూర్వపక్షస్య యస్మిన్న్ అర్థవశాద్ భవేత్ |

వివాదే సాక్షిణస్ తత్ర ప్రష్టవ్యాః ప్రతివాదినః || ఇతి |

అత్రోదాహరణమ్ — యత్రైకః క్షేత్రం ప్రతిగ్రహేణ ప్రాప్య భుక్త్వా త్యక్త్వా సకుటుమ్బో దేశాన్తరం ప్రాప్తః | పునర్ అన్యేన లబ్ధం భుక్తం చ సో ’పి దేశవిప్లవాదినా దేశాన్తరం సకుటుమ్బో గతః | పునస్ తౌ ద్వావ్ అపి చిరన్తనకాలాపగమే స్వవృత్తిలోభేన స్వస్థానమ్ ఆగత్య క్షేత్రవివాదనిర్ణయార్థం మానం యుగపద్ ఆయతౌ | తత్రైకః ప్రతిజానీతే | జయవర్మాఖ్యేన రాజ్ఞా స్వరాజ్యకాలే మహ్యం దత్తం మదీయమ్ ఏవైతత్ క్షేత్రమ్ | అన్యో ’పి ప్రతిజానీతే | ధర్మపాలేన రాజ్ఞా మహ్యం దత్తం మదీయమ్ ఏవైతత్ క్షేత్రమ్ | అథ చైకస్యైవం ప్రతిజ్ఞా | సత్యం జయవర్మాఖ్యేనాస్మై దత్తమ్ | ఏతస్య హస్తాద్ ధర్మపాలేనైతత్ క్షేత్రం క్రయేణ్ గృహీత్వా మహ్యం దత్తమ్ ఇతి | సన్తి చ ద్వయోర్ అపి వాదినోః సాక్షిణః తత్రేదమ్ ఉక్తమ్ “ద్వయోర్ వివదతోర్ అర్థ” ఇతి | అయమ్ అర్థః – యస్య వివదమానస్య పూర్వపక్షో భవేత్ పూర్వకాలికస్య దానస్య స్వత్వహేతుతయోపన్యాసేన పక్షో భవేత్ | తస్య సాక్షిణః సభ్యైః ప్రష్టవ్యా భవేయుః | నేతరస్య సాక్షిణః | తేషామ్ [౧౧౮] ఉత్తరకాలదానసాక్షిత్వేనాసాక్షిప్రాయత్వాత్ | యదా పునర్ ఇతరప్రతిజ్ఞా తదార్థవశేనైతస్య హస్తాత్ క్రీత్వా మహ్యం దత్తమ్ ఇత్యాదినా పూర్వదానోపన్యాసపక్షస్యాధర్యమ్ అకించిత్కరత్వం భవేత్ తదా పశ్చాత్ ప్రతిజానానస్య సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః | న పూర్వం ప్రతిజానానస్య, అసిద్ధసాధ్యత్వేన వైయర్థ్యాత్ | కిం తు అసాక్షిత్వాద్ ఉపేక్షణీయాః | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య యాజ్ఞవల్క్య ఆహ |

సాక్షిషూభయతః సత్సు సాక్షిణః పూర్వవాదినః |

పూర్వపక్షే ’ధరీభూతే భవన్త్య్ ఉత్తరవాదినః || ఇతి | (YDహ ౨.౧౭)

సాక్షిణమ్ అన్తరేణ జ్ఞానోపాయమ్ ఆహ నారదః |

అసాక్షిప్రత్యయాస్ త్వ్ అన్యే షడ్ వాదాః పరికీర్తితాః |

ఉల్కాహస్తో ’గ్నిదో జ్ఞేయః శస్త్రపాణిశ్ చ ఘాతకః ||

కేశాకేశి గృహీతశ్ చ యుగపత్ పారదారికః |

కుద్దాలపాణిర్ విజ్ఞేయః సేతుభేత్తా సమీపగః ||

తథా కుఠారపాణిస్ తు వనచ్ఛేత్తా ప్రకీర్తితః |

ప్రత్యగ్రచిహ్నైర్ విజ్ఞేయో దణ్డపారుష్యకృన్ నరః ||

అసాక్షిప్రత్యయా హ్య్ ఏతే పారుష్యే తత్పరీక్షణమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౩.౧౭౨–౭౪)

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: [౧౧౯] “కేశాకేశిగ్రహణాత్ పారదారికః । ఉల్కాహస్తో ‘గ్నిదః । శస్త్రపాణిర్ ఘాతకః । లోప్త్రహస్తశ్ చోరః” ఇతి ।

అథ లేఖ్యమ్

సాక్షినిరూపణోపసంహారపురఃసరం లిఖితనిరూపణం కరోతి బృహస్పతిః ।

సాక్షిణామ్ ఏష నిర్దిష్టః సఙ్ఖ్యాలక్షణనిశ్చయః ।

లిఖితస్యాధునా వచ్మి విధానమ్ అనుపూర్వశః ॥

ఋణాదికే ‘పి సమయే భ్రాన్తిః సంజాయతే గతహ్ ।

ధాత్రాక్షరాణి సృష్టాని పత్రారూఢాన్య్ అతః పురా ॥

దేశాచారయుతం వర్షమాసపక్షాదివృద్ధిమత్ ।

ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తాఙ్కం లేఖ్యమ్ ఉచ్యతే ॥

రాజలేఖ్యం స్థానకృతం స్వహస్తలిఖితం తథా ।

లేఖ్యం తు త్రివిధం ప్రోక్తం విదుర్ ఏవం బుధాః పునః ॥ ఇతి ।

ఏతత్ త్రయం ద్వైవిధ్యేన సంగృహ్ణాతి వసిష్ఠః ।

లౌకికం రాజకీయం చ లేఖ్యం విద్యాద్ ద్విలక్షణమ్ । ఇతి ।

తయోర్ అవాన్తరభేదాన్ ఆహ బృహస్పతిః ।

భాగదానక్రయాధానం సంవిద్దాసఋణాదిభిః ।

సప్తధా లౌకికం లేఖ్యం త్రివిధం రాజశాసనమ్ ॥

[౧౨౦] భ్రాతరః సంవిభక్తా యే స్వరుచ్యా తు పరస్పరమ్ ।

విభాగపత్రం కుర్వన్తి భాగలేఖ్యం తద్ ఉచ్యతే ॥

భూమిం దత్వా తు యత్ పత్రం కుర్యాశ్ చన్ద్రార్కకాలికమ్ ।

అనాచ్ఛేద్యమ్ అనాహార్యం దానలేఖ్యం తద్ ఉచ్యతే ॥

గృహక్షేత్రాదికం క్రీత్వా తుల్యమూల్యాక్షరాన్వితమ్ ।
పత్రం కారయతే యత్ర క్రయలేఖ్యం తద్ ఉచ్యతే ॥
జఙ్గమం స్థావరం బన్ధం దత్త్వా లేఖ్యం కరోతి యః ।
గోప్యభోగ్యక్రియాయుక్తమ్ ఆధిలేఖ్యం తు తన్ మతమ్ ॥
గ్రామాదిసమయాత్ కుర్యాన్ మతం లఖ్యం పరస్పరమ్ ।
రాజావిరోధి ధర్మార్థం సంవిత్పత్రం వదన్తి తత్ ॥
వస్త్రాన్నహీనః కాన్తారే లిఖితం కురుతే తు యత్ ।
కర్మాణి తే కరోమీతి దాసపత్రం తద్ ఉచ్యతే ॥
ధనం వృద్ధ్యా గృహీత్వా తు స్వయం కుర్యాచ్ చ కారయేత్ ।
ఉద్ధారపత్రం తత్ ప్రోక్తం ఋణలేఖ్యం మనీషిభిః ॥
దత్త్వా భూమ్యాదికం రాజా తామ్రపత్రే పటే ‘థ వా ।
శాసనం కారయేద్ ధర్మం స్థానవంశాదిసంయుతమ్ ॥
అనాచ్ఛేద్యమ్ అనాహార్యం సర్వం భావ్యవివర్జితమ్ ।
చన్ద్రార్కసమకాలీనం పుత్రపౌత్రాన్వయానుగమ్ ॥
[౧౨౧] దాతుః పాలయితుః స్వర్గ్యం హర్తుర్ నరకమ్ ఏవ చ ।
షష్టివర్షసహస్రాణి దానచ్ఛేదఫలం లిఖేత్ ॥
సముద్రావర్షమాసాది ధనాధ్యక్షాక్షరాన్వితమ్ ।
జ్ఞాతం మయేతి లిఖితం సంధివిగ్రహలేఖకైః ॥
ఏవంవిధం రాజకృతం శాసనం తద్ ఉదాహృతమ్ ।
దేశాదికం యస్య రాజా లిఖితం తు ప్రయచ్ఛతి ॥
సేవాశౌర్యాదినా తుష్టః ప్రసాదలిఖితం తు తత్ ।
పూర్వోత్తరక్రియావాదనిర్ణయాన్తే యదా నృపః ॥
ప్రదద్యాజ్ జయినే లేఖ్యం జయపత్రం తద్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

యత్ పూర్వమ్ ఉదాహృతం "లిఖితం దశధా స్మృతమ్" ఇతి తద్ విశదత్వేన సంపన్నమ్, లౌకికస్య సప్తవిధ్త్వాత్, రాజపత్రస్య త్రివిధత్వాత్ | శాసనమ్ ఏకమ్, జయపత్రం ద్వితీయమ్ ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనపత్రయోర్ ఏకీకారేణ తృతీయం ద్రష్టవ్యమ్ | వసిష్ఠస్ తు తయోర్ భేదమ్ ఆశ్రిత్య చాతుర్విధ్యమ్ ఆహ |

శాసనం ప్రథమం జ్ఞేయం జయపత్రం తథాపరమ్ |

ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రం రాజకీయం చతుర్విధమ్ || ఇతి |

తత్ర శాసనజయపత్రే పూర్వమ్ ఉదాహృతే | శాసనే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౧౨౨] దత్త్వా భూమిం నిబన్ధం వా కృత్వా లేఖ్యం తు కారయేత్ |

ఆగామిభద్రనృపతిపరిజ్ఞానాయ పార్థివః || ఇతి | (YD ౧.౩౧౮)

అత్ర నిబన్ధో వాణిజ్యాదికారిభిః ప్రతివర్షం ప్రతిమాసం వా కించిద్ ధనం అస్మై బ్రాహ్మణాయాస్యై దేవతాయై వా దేయమ్ ఇత్యాదిప్రభుసమయలభ్యో 'ర్థః | అత్ర యద్య్ అపి ధనదాతృత్వం వాణిజ్యాదికర్తుర్ తథాపి నిబన్ధనకర్తుర్ ఏవ పుణ్యమ్, తదుద్దేశేనైవ తస్య ప్రవృత్తేః | వ్యాసో 'పి |

రాజ్ఞా తు స్వయమ్ ఆదిష్టః సంధివిగ్రహలేఖకః |

తామ్రపట్టే పటే వాపి ప్రలిఖేద్ రాజశాసనమ్ ||

క్రియాకారకసంబన్ధం సమాసార్థక్రియాన్వితమ్ | ఇతి |

క్రియాకారకయోః సంబన్ధో యస్మిన్ శాసనే తత్ తథోక్తమ్ | సమాసార్థక్ర్యాన్వితం సంక్షిప్తార్థక్రియయా సమన్వితమ్ ఇత్య్ అర్థః | తత్ర లేఖనీయార్థమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అభిలేఖ్యాత్మనో వంశ్యాన్ ఆత్మానం చ మహీపతిః |

ప్రతిగ్రహపరీమాణం దానఛేదోపవర్ణనమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౧.౩౧౯–౨౦)

వ్యాసో 'పి |

[౧౨౩] సమామాసతదర్ధాహర్నృపనామోపలక్షితమ్ |

ప్రతిగ్రహీతృజాత్యాదిసగోత్రబ్రహ్మచారికమ్ ||

స్థానవంశాదిపూర్వం చ దేశగ్రామమ్ ఉపాగతమ్ |

బ్రాహ్మణాంస్ తు తథైవాన్యాన్ మాన్యాన్ అధికృతాంల్ లిఖేత్ ||

కుటుమ్బినో 'థ కాయస్థదూతవైద్యమహత్తరాన్ |

తే చ చణ్డాలపర్యన్తాన్ సర్వాన్ సంబోధయ్న్న్ ఇతి ||

మాతాపిత్రోర్ ఆత్మనశ్ చ పుణ్యాయాముకసూనవే |

దత్తం మయాముకాయాథ దానం సబ్రహ్మచారిణే || ఇతి |

అపరమ్ అపి విశేషం స ఏవాహ |

సంనివేశం ప్రమాణం చ స్వహస్తం చ లిఖేత్ స్వయమ్ |

మతం మే ‘ముకపుత్రస్య అముకస్య మహీపతేః ||

సామాన్యో ‘యం ధర్మసేతుర్ నృపాణాం

కాలే కాలే పాలనీయో భవద్భిః |

సర్వాన్ ఏతాన్ భావినః పార్థివేన్ద్రాన్

భూయో భూయో యాచతే రామచన్ద్రః ||

[౧౨౪] ఇతి | జయపత్రే విశేషమ్ ఆహ స ఏవ |

వ్యవహారం స్వయం దృష్ట్వా శ్రుత్వా వా ప్రాడ్వివాకతః |

జయపత్రం తతో దద్యాత్ పరిజ్ఞానాయ పార్థివః ||

జఙ్గమం స్థావరం యేన పరీక్షణేనాత్మసాత్ కృతమ్ |

భాగాభిశాపసందిగ్ధే యః సమ్యగ్ విజయీ భవేత్ ||

తస్య రాజ్ఞా ప్రదాతవ్యం జయపత్రం సులేఖితమ్ |

పూర్వోత్తరే క్రియాపాదం ప్రమాణం తత్పరీక్షణమ్ ||

నిగదం స్మృతివాక్యం చ యథా సభ్యవినిశ్చితమ్ |

ఏతత్ సర్వం సమాసేన జయపత్రే విలేఖయేత్ || ఇతి |

వసిష్ఠో ‘పి |

ప్రాడ్వివాకాదిహస్తాఙ్కం ముద్రితం రాజముద్రయా |

సిద్ధే ‘ర్థే వాదినే దద్యాజ్ జయినే జయపత్రకమ్ || ఇతి |

జయపత్రకభేదమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

అనేన విధినా లేఖ్యం పశ్చాత్ కార్యం విదుర్ బుధాః |

నిరస్తా తు క్రియా యత్ర ప్రమాణేనైవ వాదినా ॥

[౧౨౪] పశ్చాత్కారో భవేత్ తత్ర న సర్వాసు విధీయతే ।

అన్యవాద్యాదిహీనేభ్య ఇతరేషాం విధీయతే ॥

వృద్ధానువాదసంసిద్ధిస్ తచ్ చ స్యాజ్ జయపత్రకమ్ । ఇతి ।

ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రయోర్ లక్షణమ్ ఆహ వసిష్ఠః ।

ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రే ద్వే వసిష్ఠేన దర్శితే ।

సామన్తేష్వ్ అథ భృత్యేషు రాష్ట్రపాలాదికేషు చ ॥

కార్యమ్ ఆదిశ్యతే యేన తద్ ఆజ్ఞాపత్రమ్ ఉచ్యతే ।

ఋత్విక్పురోహితాచార్యమాన్యేష్వ్ అభ్యర్థితేషు తు ॥

కార్యం నివేదితం యేన పత్రం పజ్ఞాపనాయ తత్ । ఇత్ ।

జాజపదం పునర్ వ్యాసేన నిరూపితమ్ ।

లిఖేజ్ జానపదం లేఖ్యం ప్రసిద్ధస్థానలేఖకః ।

రాజవంశక్రమయుతం వర్షమాసార్ధవాసరైః ॥

పితృపూర్వం నామజాతీ ధనికర్ణికయోర్ లిఖేత్ ।

ద్రవ్యభేదప్రమాణం చ వృద్ధిం చోభయసంమతామ్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో ‘పి ।

[౧౨౬] కాలం నివేశ్య రాజానం స్థానం నివసనం తథా ।

దాయకం గ్రాహకం చైవ పితృనామ్నా చ సంయుతమ్ ॥

జాతిం గోత్రం చ శాఖాం చ ద్రవ్యమ్ ఆధిం ససంఖ్యకమ్ ।

వృద్ధిం గ్రాహకహస్తం చ విదితార్థౌ చ సాక్షిణౌ ॥ ఇతి ।

గ్రాహకహస్తనివేశనప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సమాప్తే ‘ర్థే ఋణీ నామ హస్తేన వినివేశయేత్ ।

మతం మే ‘ముకపుత్రస్య యద్ అత్రోపరిలేఖితమ్ ॥ ఇతి । (YDహ ౨.౮౬)

ఋణివత్ సాక్షిభిః పత్రలేఖకేన చ స్వహస్తనివేశనం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

సాక్షిణశ్ చ స్వహస్తేన పితృనామకపూర్వకమ్ ।

అత్రాహమ్ అముకః సాక్షీ లిఖేయుర్ ఇతి తే సమాః ॥

ఉభయాభ్యర్థితేనైవ మయా హ్య్ అముకసూనునా ।

లిఖితం హ్య్ అముకేనేతి లేఖకస్ త్వ్ అన్తతో లిఖేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౮౭–౮౮)

పూర్వం లౌకికలిఖితస్య సప్తవిధత్వం బృహస్పతినా దర్శితమ్ । వ్యాసస్ తు ప్రకారాన్తరేణాష్టవిధత్వమ్ ఆహ ।

చీరకం చ స్వహస్తం చ తథోపగతసంజ్ఞితమ్ ।

ఆధిపత్రం చతుర్థం చ పఞ్చమం కార్యపత్రకమ్ ॥

[౧౨౭]షష్ఠం తు స్థితిపత్రాఖ్యం సప్తమం సంధిపత్రకమ్ ।

విశుద్ధిపత్రకం చైవ అష్టధా లౌకికం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

తేషాం లక్షణమ్ ఉచ్యతే । తత్ర సంగ్రహకారః ।

చీరకం నామ లిఖితం పురాణైః పౌరలేఖకైః ।

అర్థిప్రత్యర్థినిర్దిష్టం యథాసంభవసంస్కృతైః ॥

స్వకీయైః ప్రతినామాద్యైర్ అర్థిప్రత్యర్థిసాక్షిణామ్ ।

ప్రతినామభిర్ ఆక్రాన్తమ్ అర్థిసాక్షిస్వహస్తవత్ ॥

స్పష్టావగమసంయుక్తం యథాస్మృత్యుక్తలక్షణమ్ । ఇతి ।

కాత్యాయనః ।

గ్రాహకేన స్వహస్తేన లిఖితం సాక్షివర్జితమ్ ।

స్వహస్తలేఖ్యం విజ్ఞేయం ప్రమాణం తత్ స్మృతం బుధైః ॥ ఇతి ।

ఏవమ్ ఏవ దాయకేన లిఖితం గ్రాహకేణాభ్యుపగతం లేఖ్యమ్ ఉపగతాఖ్యం విజ్ఞేయమ్ । ఆధిపత్రమ్ ఆహ నారదః ।

ఆధిం కృత్వా తు యో ద్రవ్యం ప్రయుఙ్క్తే స్వధనం ధనీ ।

యత్ తత్ర క్రియతే లేఖ్యమ్ ఆధిపత్రం తద్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

అన్వాధిలేఖ్యే విశేషమ్ ఆహ ప్రజాపతిః ।

[౧౨౮] ధనీ ధనేన తేనైవ పరమ్ ఆధిమ్ నయేద్ యది।
కృత్వా తద్ ఆధిలిఖితం పూర్వం చాస్య సమర్పయేత్॥ ఇతి।
క్రయస్థితిసంధివిశుద్ధిపత్రాణ్య్ ఆహ పితామహః।
క్రీతే క్రయప్రకాశార్థం ద్రవ్యే యత్ క్రియతే క్వచిత్।
విక్రేత్రనుమతం క్రేత్రా జ్ఞేయం తత్ క్రయపత్రకమ్॥
యద్ యత్ పురఃసరశ్రేణీగణపౌరాదికస్థితిః।
తత్సిద్ధ్యర్థం తు యల్ లేఖ్యంతద్ భవేత్ స్థితిపత్రకమ్॥
ఉత్తమేషు సమస్తేషు అభిశాపసమాగతే।
వృత్తానువాదలేఖ్యం యజ్ జ్ఞేయం తత్ సంధిపత్రకమ్॥
అభిశాపే సముత్తీర్ణే ప్రాయశ్చిత్తే కృతే జనైః।
విశుద్ధిపత్రకం జ్ఞేయం తేభ్యః సాక్షిసమన్వితమ్॥ ఇతి।
అన్యద్ అపి లేఖ్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః।
సీమావివాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయతే। ఇతి।
యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।
దత్త్వర్ణం పాటయేత్ పత్రం శుద్ధ్యై వాన్యత్ తు కారయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౯౪)
లేఖ్యస్య ప్రయోజనమ్ ఆహ మరీచిః।
స్థావరే విక్రియాధానే విభాగే దాన ఏవ చ।
ప్రతిగ్రహే చ క్రీతే చ నాలేఖ్యా సిద్ధ్యతి క్రియా॥ ఇతి।
లిప్యనభిజ్ఞస్ త్వ్ అన్యేన లేఖయేద్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।
[౧౨౯] అలిపిజ్ఞో ఋణీ యః స్యాల్ లేఖయేత్ స్వమతం తు సః।
సాక్షీ వా సాక్షిణాన్యేన సర్వసాక్షిసమీపతః॥ ఇతి। (NSమ్ 3.౮౯)
పత్రనాశాదౌ పత్రాన్తరం లేఖ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।
దేశాన్తరస్థే దుర్లేఖ్యే నష్టే ఘృష్టే హృతే తథా।
భిన్నే దగ్ధే ‘థ వా ఛిన్నే లేఖ్యమ్ అన్యత్ తు కారయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౯౧)

యచ్ చ నారదేనోక్తమ్,

లేఖ్యే దేశాన్తరన్యస్తే శీర్ణే దుర్లిఖితే హృతే।

సమస్ తత్కాలకరణమ్ అసతో ద్రష్టృదర్శనమ్॥ ఇతి। (NSమ్ ౩.౧౪౨)

తద్ ధనదానోద్యతఋణికవిషయమ్। లేఖ్యపరీక్షామ్ ఆహ బృహస్పతిః।

త్రివిధస్యాస్య లేఖ్యస్య భ్రాన్తిః సంజాయతే యదా।

ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తోక్త్యా శోధయేత్ తతః॥ ఇతి।

కాత్యాయనః।

రాజాజ్ఞయా సమాహూయ యథాన్యాయం విచారయేత్।

లేఖ్యాచారేణ లిఖితం సాక్ష్యాచారేణ సాక్షిణః॥

వర్ణవాక్యక్రియాయుక్తమ్ అసందిగ్ధస్ఫుటాక్షరమ్।

అహీనక్రమచిహ్నం చ లేఖ్యం తత్సిద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్॥

[౧౩౦] ఇతి। లేఖ్యస్య ప్రామాణ్యసిద్ధిమ్ ఆహ స ఏవ।

లేఖ్యం తు ద్వివిధం ప్రోక్తం స్వహస్తాన్యకృతం తథా।

అసాక్షిమత్ సాక్షిమచ్ చ సిద్ధిర్ దేశస్థితేస్ తయోః॥ ఇతి।

దేశస్థితిర్ దేశాచారః। స్వహస్తకృతే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

వినాపి సాక్షిభిర్ లేఖ్యం స్వహస్తలిఖితం తు యత్।

తత్ ప్రమాణం స్మృతం సర్వం బలోపధికృతాద్ ఋతే॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౮౯)

పరహస్తకృతే పితామహ ఆహ।

వాదిభ్యామ్ అభ్యనుజ్ఞాతం లేఖకేన ససాక్షికమ్।

లిఖితం సర్వకార్యేషు తత్ ప్రమాణం స్మృతం బుధైః॥ ఇతి।

ఆధిపత్రే నారద ఆహ।

దేశాచారావిరుద్ధం యద్ వ్యక్తాదివిధిలక్షణమ్।

తత్ ప్రమాణం స్మృతం లేఖ్యమ్ అవిలుప్తక్రమాక్షరమ్॥ ఇతి।

లేఖ్యదోషమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

స్థానభ్రష్టాస్ త్వ్ అకాన్తిస్థాః సందిగ్ధా లక్షణచ్యుతాః ।
యథాసంస్థాః స్థితా వర్ణాః కూటలేఖ్యం తదా భవేత్ ॥
[౧౩౧] దేశాచారవిరుద్ధం యత్ సందిగ్ధం క్రమవర్జితమ్ ।
కృతమ్ అస్వామినా యచ్ చ సాధ్యహీనం చ దుష్యతి ॥ ఇతి ।
హారీతో ఽపి ।
యచ్ చ కాకపదాకీర్ణం తల్ లేఖ్యం కూటతామ్ ఇయాత్ ।
బిన్దుమాత్రావిహీనం యత్ సందిగ్ధసహితం చ తత్ ॥ ఇతి ।
బృహస్పతిర్ అపి ।
దూషితో గర్హితః సాక్షీ యత్రైకో ఽపి నివేశితః ।
కూటలేఖ్యం తు తత్ ప్రాహుర్ లేఖకో వాపి తద్విధః ॥
ముమూర్షుహీనలుప్తార్తైర్ ఉన్మత్తవ్యసనాతురైః ।
విషోపధిబలాత్కారకృతం లేఖ్యం న సిధ్యతి ॥
అత్యుజ్జ్వలం చిరకృతం మలినం చాల్పకాలికమ్ ।
భగ్నోన్మృష్టాక్షరయుతం లేఖ్యం కూటత్వమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।
నారదో ఽపి ।
మత్తాభియుక్తస్త్రీబాలబలాత్కారకృతం తు యత్ ।
తద్ అప్రమాణం లిఖితం భయోపధికృతం తథా ॥ ఇతి । (NSమ్ ౩.౧౩౭)
కాత్యాయనో ఽపి ।
సాక్షిదోషాద్ భవేద్ దుష్టం పత్రం వై లేఖకస్య వా ।
ధనికస్యాపి వై దోషాత్ తథాచరణకస్య చ ॥
[౧౩౨] ఇతి । దోషోద్భావయితుః స ఏవాహ ।
ప్రమాణస్య హి యే దోషా వక్తవ్యాస్ తే వివాదినః ।
గూఢాః స్యుః ప్రకటాః సభ్యైః కాలశాస్త్రప్రదర్శనాత్ ॥ ఇతి ।
ఉద్భావనప్రకారం చ స ఏవాహ ।

సాక్షిలేఖనకర్తారః కూటతాం యాన్తి వాదినః।
తథా దోషాః ప్రయోక్తవ్యా దుష్టైః లేఖ్యం ప్రదుష్యతి॥
న లేఖకేన లిఖితం న దృష్టం సాక్షిభిస్ తథా।
ఏవం ప్రత్యర్థినోక్తే తు కూటలేఖ్యం ప్రకీర్తితమ్॥
తథ్యేన హి ప్రమాణం తు దోషేణైవ తు దూషణమ్।
మిథ్యాభియోగే దణ్డ్యః స్యాత్ సాధ్యార్థాచ్ చాపి హీయతే॥ ఇతి।

అనన్తరబావిరాజకృత్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

తథ్యేన హి ప్రమాణం తు దోషేణైవ తు దూషణమ్।
ఏవం దుష్టం నృపస్థానే యస్మింస్ తద్ ధి విచార్యతే॥
[౧33] విమృశ్య బ్రాహ్మణైః సార్ధం వక్తృదోషం నిరూపయేత్।
యేన తే కూటతాం యాన్తి సాక్షిలేఖకకారకాః॥
తేన దుష్టం భవేల్ లేఖ్యం శుద్ధైః శుద్ధం వినిర్దిశేత్॥ ఇతి।

ప్రత్యర్థినా దూషితే సాక్షిముఖాన్ నిశ్చేతవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

దత్తం లేఖ్యే స్వహస్తం తు ఋణికో యది నిహ్నుతే।
పత్రస్థైః సాక్షిభిర్ వాచా లేఖకస్య మతేన చ॥ ఇతి।

నిశ్చయం కుర్యాద్ ఇతి శేషః। సందిగ్ధలేఖ్యనిర్ణయమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

సందిగ్ధలేఖ్యశుద్ధిః స్యాత్ స్వహస్తలిఖితాదిభిః।
యుక్తిప్రాప్తిక్రియాచిహ్నసంబన్ధాగమహేతుభిః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౯౨)

నారదో ‘పి।

యస్మిన్ స్యాత్ సంశయో లేఖ్యే భూతాభూతకృతే క్వచిత్।
తత్ స్వహస్తక్రియాచిహ్నప్రాప్తియుక్తిభిర్ ఉద్ధరేత్॥ ఇతి। (NSమ్ 3.౧౪3)

బృహస్పతిర్ అపి।

[౧3౪] త్రివిధస్యాస్య లేఖ్యస్య భ్రాన్తిః సంజాయతే తదా।
ఋణిసాక్షిలేఖకానాం హస్తోక్త్యా శోధయేత్ తు తత్॥ ఇతి।

కాత్యాయనః।

అథ పఞ్చత్వమ్ ఆపన్నే లేఖకే సహ సాక్షిభిః।

తత్స్వహస్తాదిభిస్ తేషాం విశుద్ధ్యేత్ తు న సంశయః॥

ఋణిస్వహస్తసందేహే జీవతో వా మృతస్య వా।

తత్స్వహస్తకృతైర్ అన్యైః పత్రైస్ తల్లేఖ్యనిర్ణయః॥

సముద్రే ‘పి యదా లేఖ్యే మృతాః సర్వే ‘పి తే స్థితాః।

లిఖితం తత్ ప్రమాణం తు మృతేష్వ్ అపి హి తేషు చ॥ ఇతి।

విష్ణుర్ అపి।

యత్రర్ణీ ధనికో వాపి సాక్షీ వా లేఖకో ‘పి వా।

మ్రియతే తత్ర తల్ లఖ్యం తత్ స్వహస్తైః ప్రసాధయేత్॥ ఇతి। (VఇDహ్ ౭.౧౩)

నిరాకరణే వ్యవస్థితాని సాధనాన్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

లిఖితం లిఖితేనైవ సాక్షిమత్ సాక్షిభిర్ హరేత్।

కూటోక్తౌ సాక్షిణో వాక్యాల్ లేఖకస్య చ పత్రకమ్॥

ఆఢ్యస్య నికటస్థస్య య్చ్ఛకత్నేన న యాచితమ్।

శుద్ధర్ణశఙ్కయా తత్ తు లేఖ్యం దుర్బలతామ్ ఇయాత్॥

[౧౩౫] లేఖ్యం త్రింశత్ సమాతీతమ్ అదృష్టాశ్రావితం చ యత్।

న తత్ సిద్ధమ్ అవాప్నోతి తిష్ఠత్స్వ్ అపి న సాక్షిషు॥

ప్రయుక్తే శాన్తిలాభే తు లిఖితం యో న దర్శయేత్।

నైవ యాచేత ఋణికం న తత్ సిద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

అశ్రుతార్థమ్ అదృష్టార్థం వ్యవహారార్థమ్ ఆగతమ్।

న లేఖ్యం సిద్ధిమ్ ఆప్నోతి జీవత్స్వ్ అపి హి సాక్షిషు॥

మృతాః స్యుః సాక్షిణో యత్ర ధనికర్ణికలేఖకాః।

తద్ అప్య్ అపార్థం లిఖితం ఋతే చాదేః స్థిరాశ్రయాత్॥

అదృష్టాశ్రావితం లేఖ్యం ప్రమీతధనికర్ణికమ్ ।
అబన్ధలగ్నకం చైవ బహుకాలం న సిధ్యతి ॥ ఇతి । (NSమ్ ३.౧౩౮–౪౧)

లేఖ్యహానేర్ అపవాదమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

ఉన్మత్తజడమూకానాం రాజభీతిప్రవాసినామ్ ।
అప్రగల్భభయార్తానాం న లేఖ్యం హానిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

లేఖ్యసిద్ధిప్రకారమ్ ఆహ నారదః ।

[౧౩౬] దర్శితం ప్రతికాలం యచ్ ఛ్రావితం స్మారితం చ యత్ ।
లేఖ్యం సిధ్యతి సర్వత్ర మృతేష్వ్ అపి హి సాక్షిషు ॥ ఇతి । (NSమ్ ३.౧౪౦)

కాత్యాయనో ‘పి ।

నిర్దోషం ప్రథితం యత్ తు లేఖ్యం తత్ సిద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ।
తథాదృష్టం స్ఫుటం దోషం నోక్తవాన్ ఋణికో యది ॥
తతో వింశతివర్షాణి క్రీతం పత్రం స్థితం భవేత్ ।
శక్తస్య సంనిధావ్ అర్థో యస్య లేఖ్యే న భుజ్యతే ॥
వర్షాణి వింశతిం యావత్ తత్పరం దోషవర్జితమ్ ।
అథ వింశతివర్షాణి ఆధిర్ భుక్తః సునిశ్చితమ్ ॥
తేన లేఖ్యేన తత్ సిద్ధం లేఖ్యం దోషవివర్జితమ్ ।
సీమావివాదే నిర్ణీతే సీమాపత్రం విధీయతే ॥
యస్య దోషాః ప్రవక్తవ్యా యావద్ వర్షాణి వింశతిః ।
ఆధానసహితం యత్ర ఋణం లేఖ్యే నివేశితమ్ ॥
మృతం సాక్షిప్రమాణం తు స్వల్పభోగేషు తద్ విదుః ।
[౧౩౭] ప్రాప్తం వానేన చేత్ కించిద్ దానం చాప్య్ అనిరూపితమ్ ।
వినాపి ముద్రయా లేఖ్యం ప్రమాణం మృతసాక్షికమ్ ॥
యది లబ్ధం భవేత్ కించిత్ ప్రజ్ఞప్తిర్ వా కృతా భవేత్ ।
ప్రమాణమ్ ఏవ లిఖితం మృతా యద్య్ అపి సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

లేఖ్యానాం మిథో విరోధే బాధ్యబాధకప్రకారమ్ ఆహ వ్యాసః।

స్వహస్తకాజ్ జానపదం తస్మాత్ తు నృపశాసనమ్।

ప్రమాణాన్తరమ్ ఇష్టం హి వ్యవహారార్థమ్ ఆగతమ్।

ద్విత్రిర్లిపిజ్ఞైః స్వకృతం న సంల్లేఖ్యేన యుక్తితః॥

కుర్యాజ్ జానపదం లేఖ్యం తస్మాజ్ జానపదం శుభమ్।

అప్రకాశోత్సాధియుక్తం లేఖకాక్షరముద్రితమ్॥

లోకప్రసాదాత్ స్వకృతాద్ వరమ్ అన్యకృతం శుభమ్।

దేశాధ్యక్షాదినా లేఖ్యం పత్రం జానపదం కృతమ్॥

సమకాలం పశ్చిమం వా తత్ర రాజకృతం శుభమ్॥ ఇతి।

సాక్ష్యాద్యసంభవే హారీతః।

న మయైతత్ కృతం పత్రం కూటమ్ ఏతేన కారితమ్।

అధరీకృత్య తత్ పత్రమ్ అథ దివ్యేన నిర్ణయః॥ ఇతి।

ప్రజాపతిః।

[౧౩౮] స్వనామగోత్రైస్ తత్ తుల్యరూపం లేఖ్యం క్వచిద్ భవేత్।

అగృహీతే ధనే తత్ర కార్యో దివ్యేన నిర్ణయః॥ ఇతి।

కృత్స్నదానాసమర్థం ప్రతి యాజ్ఞవల్క్యః।

లేఖ్యస్య పృష్ఠే విలిఖేద్ దత్త్వా దత్త్వర్ణికో ధనమ్।

దనీ వోపగతం దద్యాత్ స్వహస్తపరిచిహ్నితమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౯౩)

లేఖ్యదోషమ్ అనుద్ధరతో దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

కూటోక్తౌ సాక్షిణాం వాక్యం లేఖకస్య చ పత్రకమ్।

న చేచ్ ఛిద్ధిం నయేత్ కూటం స దాప్యో దణ్డమ్ ఉత్తమమ్॥ ఇతి।

సాక్షిణాం వాక్యం వా లేఖకస్య ఏవం ప్రతికూటోక్తౌ ఉక్తిం విధాయ యో వాదీ కూటశుద్ధిం న నయేత్ స ఉత్తమసాహసం దణ్డ్య ఇత్య్ అర్థః। స్థావరాదౌ తు విశేషం ఆహ స ఏవ।

స్థావరే విక్రయాధానే లేఖ్యం కూటం కరోతి యః।

అసమ్యగ్ భావితః కార్యో జిహ్వాపాణ్యఙ్ఘ్రివర్జితః || ఇతి |

అన్యలేఖ్యదారకేణ తల్లేఖ్యాగమనకారణమ్ ఉద్భావనీయమ్ ఇత్య్ ఆహ వ్యాసః |

[౧౩౯] యచ్ చాన్యస్య కృతం లేఖ్యమ్ అన్యహస్తే ప్రదృశ్యతే |

అవశ్యం తేన వక్తవ్యం పత్రస్యాగమనం తతః || ఇతి |

నారదో ‘పి |

లేఖ్యం యచ్ చాన్యనామాఙ్కం హేత్వన్తరకృతం భవేత్ |

వివృత్య వై పరీక్ష్యం తత్సంబన్ధాగమహేతుభిః || (NSమ్ ౩.౧౪౪)

ఇతి వ్యవహారమాధవీయే లేఖ్యప్రకరణమ్

అథ భుక్తిః

లిఖితోపసంహారపురఃసరం భుక్తిమ్ ఉపక్రమతే బృహస్పతిః |

ఏతద్ విధానమ్ ఆఖ్యాతం సాక్షిణాం లిఖితస్య చ |

సంప్రతి స్థావరప్రాప్తేర్ భుక్తేశ్ చ విధిర్ ఉచ్యతే || ఇతి |

తత్ర స్థావరప్రాప్తినిమిత్తాని స ఏవాహ |

విద్యయా క్రయబన్ధేన శౌర్యభార్యాన్వయాగతమ్ |

సపిణ్డస్యాప్రజస్యాంశం స్థావరం సప్తధోచ్యతే || ఇతి |

నారదో ‘పి |

లబ్ధం దానాత్ క్రయాత్ ప్రాప్తం శౌర్యం వైవాహికం తథా |

బాన్ధవాద్ అప్రజాజ్ జాతం షడ్విధస్ తు ధనాగమః || ఇతి |

ఆగమపూర్వకమ్ ఏవ భుక్తేః ప్రామాణ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ హారీతః |

[౧౪౦]న మూలేన వినా శాఖా అన్తరిక్షే ప్రరోహతి |

ఆగమస్ తు భవేన్ మూలం భుక్తిః శాఖా ప్రకీర్తితా || ఇతి |

నారదో ‘పి |

ఆగమేన విశుద్ధేన భోగో యాతి ప్రమాణతామ్ |

అవిశుద్ధాగమో భోగః ప్రామాణ్యం నైవ గచ్ఛతి || ఇతి | (NSమ్ ౩.౮౫)

ఆగమవద్ దీర్ఘకాలత్వాదికమ్ అపి భుక్తేః ప్రామాణ్యకరణమ్ ఇత్య్ ఆహ నారదో ‘పి |

ఆగమో దీర్ఘకాలశ్ చ విచ్ఛేదోపరమోజ్ఝితః |

ప్రత్యర్థిసంనిధానశ్ చ పఞ్చాఙ్గో భోగ ఇష్యతే || ఇతి |

అన్యతరాఙ్గవైకల్యే భోగస్య ప్రామాణ్యం నాస్తీత్య్ ఆహ నారదః |

సంభోగం కేవలం యస్ తు కీర్తయేన్ నాగమం క్వచిత్ |

భోగచ్ఛలాపదేశేన విజ్ఞేయః స తు తస్కరః || ఇతి | (NSమ్ ౩.౮౬)

కాత్యాయనో ‘పి |

ప్రనష్టాగమలేఖ్యేన భోగారూఢేన వాదినా |

కాలః ప్రమాణం దానం చ కీర్తనీయాని సంసది || ఇతి |

పఞ్చాఙ్గేషు విప్రతిపత్తౌ సాధనీయమ్ ఇత్య్ ఆహ సంగ్రహకారః |

[౧౪౧] భుక్తిప్రసాధనే ముఖ్యాః ప్రథమం తు కృషీవలాః |

గ్రామణ్యః క్షేత్రసామన్తాస్ తతీస్మాపతయః క్రమాత్ ||

లిఖితం సాక్షిణో భుక్తిః క్రియా క్షేత్రగృహాదిషు |

ఆగమే క్రయదానాదౌ ప్రత్యాఖ్యాతే చిరన్తనా || ఇతి |

క్రయదానావగమే ప్రతివాదినా ప్రత్యాఖ్యాతే సతి లిఖితసాక్షిభుక్తయః క్రియాః ప్రమాణమ్ | భుక్తేర్ భేదమ్ ఆహ కాత్యయనః |

భుక్తిస్ తు ద్వివిధా ప్రోక్తా సాగమానాగమా తథా |

త్రిపురుషీయా స్వతన్త్రా సా చేద్ అల్పా తు సాగమా || ఇతి |

పురుషత్రయానుగతా భుక్తిః ఆగమానుపన్యాసే ‘పి ప్రమాణమ్ | స్వల్పా తు భుక్తిర్ ఆగమసహితైవ ప్రమాణమ్ | ఏతద్ ఏవ బృహస్పతిర్ అప్య్ ఆహ |

భుక్తిస్ త్రైపురుషీ యత్ర చతుర్థే సంప్రవర్తితా |

తద్భోగః స్థిరతాం యాతి న పృచ్ఛేద్ ఆగమం క్వచిత్ ||

అనిషిద్ధేన యద్ భుక్తం పురుషైస్ త్రిభిర్ ఏవ తు |

తత్ర నైవాగమః కార్యో భుక్తిస్ తత్ర గరీయసీ || ఇతి |

త్రిపురుషభోగేన షష్టిసంవత్సరాదయ ఉపలక్ష్యన్తే | అత ఏవ వ్యాసః |

[౧౪౨] వర్షాణి వింశతిం భుక్తా స్వామినావ్యాహతా సతీ |

భుక్తిః సా పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపౌరుషీ ||

త్రిపురుషీ త్రిగుణితా తత్ర నాన్వేష్య ఆగమః || ఇతి |

బృహస్పతిస్ తు నవతిసంవత్సరాన్ ఉపలక్షయతి |

పితా పితామహో యస్య జీవేచ్ చ ప్రపితామహః |

త్రింశత్సమా యా తు భుక్తా భూమిర్ అవ్యాహతా పరైః ||

భుక్తిః సా పౌరుషీ జ్ఞేయా ద్విగుణా చ ద్విపూరుషీ |

త్రిపురుషీ చ త్రిగుణా పరతః స్యాచ్ చిరన్తనా || ఇతి |

స్మృత్యన్తరే ఽపి పఞ్చత్రింశద్వర్షః పౌరుషో భోగ ఇత్య్ ఉక్తమ్ |

వర్షాణి పఞ్చత్రింశత్ తు పౌరుషో భోగ ఉచ్యతే || ఇతి |

యది వింశతివర్షః పౌరుషో భోగః యది వా త్రింశద్వర్షః పఞ్చత్రింశద్వర్షో వా సర్వథాపి త్రిపురుషభోగేన స్మరణయోగ్యః కాల ఉపలక్ష్యతే | అత ఏవ కాత్యాయనః |

స్మార్తకాలే క్రియా భూమేః సాగమా భుక్తిర్ ఇష్యతే |

[౧౪3] ఇతి, అస్మార్తే నిశ్చయాసంభవాత్ | ఏతద్ ఉక్తం భవతి | స్మరణయోగ్యే పఞ్చాధికశతవర్షపర్యన్తాతీతకాలమధ్యే ప్రారబ్ధా భుక్తిః స్వేతరప్రమాణావగతాగమమూలైవ స్వత్వే ప్రమాణమ్, స్వతన్త్రమూలాగమస్య యోగ్యానుపలబ్ధ్యా బాధ్యమానత్వాత్ | స్మరణాయోగ్యే పునః పఞ్చాధికశతవర్షాతీతకాలాత్ ప్రాచీనకాలే ప్రారబ్ధా స్వకీయదార్ఢ్యే ఽవసితాగమమూలికా వినాపి మానాన్తరాగమమూలతాం స్వత్వే ప్రమాణమ్ ఇతి | అస్మార్తే ఽపి కాలే అనాగమస్మృతిపరమ్పరాయాం సత్యాం న భోగః ప్రమాణమ్ | అత ఏవ నారదః |

అనాగమం తు యో భుఙ్క్తే బహూన్య్ అబ్దశతాన్య్ అపి |

చోరదణ్డేన తం పాపం దణ్డయేత్ పృథివీపతిః || ఇతి | (NSమ్ ౩.౮౭)

నిశ్చితానాగమాశ్ చ భోగాస్ తేనైవ దర్శితాః |

అన్యాహితం హృతం న్యస్తం బలావష్టబ్ధయాచితే |

అప్రత్యక్షం చ యద్ భుక్తం షడ్ ఏతాన్య్ ఆగమం వినా ॥ (NSమ్ ౩.౯౨)

[౧౪౪] ఇతి । అన్యాహితమ్ అన్యస్మై దాతుమ్ అర్పితమ్ । హృతమ్ అపహృతమ్ । న్యస్తం నిక్షిప్తమ్ । బలావష్టబ్ధం రాజప్రసాదాదిబలావష్టమ్భేన భుక్తమ్ । యాచితం పరకీయమ్ అలఙ్కారాద్యర్థమ్ ఆనీతమ్ । సంవర్తో ʼపి ।

యా రాజ్ఞా క్రోధలోభేన ఛలాన్ న్యాయేన వా కృతా ।

ప్రదత్తాన్య్ అస్య తుష్టేన న సా సిద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు హారీతేనోక్తమ్,

అన్యాయేనాపి యద్ భుక్తం పిత్రా పూర్వతరైస్ త్రిభిః ।

న తచ్ ఛక్యమ్ అపాకర్తుం క్రమాత్ త్రిపుషపాగతమ్ ॥

ఇతి, ఏతచ్ చాన్యాయేనాపి భుక్తమ్ అపహర్తుమ్ అశక్యం కిం పునర్ న్యాయేన భుక్తమ్ ఇతి । శాసనవిరోధే భుక్తేర్ అప్రామాణ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

యస్య త్రిపురుషా భుక్తిః పారమ్పర్యక్రమాగతా ।

న సా చాలయితుం శక్యా పూర్వకాచ్ ఛాసనాద్ ఋతే ॥ ఇతి ।

యత్ తు పితామహేనోక్తమ్,

స్వహస్తకాజ్ జానపదం తస్మాత్ తు నృపశాసనమ్ ।

తతస్ త్రిపురుషో భోగః ప్రమాణాన్తరమ్ ఇష్యతే ॥

ఇతి, తత్ ప్రవాహపరమ్పరయా తత్ప్రసిద్ధ్యా నిశ్చితాగమభోగవిషయమ్ । సత్య్ అపి విచ్ఛేదే సాగమా భుక్తిః ప్రమాణమ్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

[౧౪౫] భుక్తిర్ బలవతీ శాస్త్రే హ్య్ అవిచ్ఛిన్నా చిరన్తనీ ।

విచ్ఛిన్నాపి హి సా జ్ఞేయా యా తు పూర్వం ప్రసాధితా ॥ ఇతి ।

చిరన్తనాయా భుక్తేః క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

యో ʼభియుక్తః పరేతః స్యాత్ తస్య రిక్థీ తమ్ ఉద్ధరేత్ ।

న తత్ర కారణం భుక్తిర్ ఆగమేన వినాకృతా ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౯)

నారదో ʼపి ।

అథారూఢవివాదస్య ప్రేతస్య వ్యవహారిణః ।

పుత్రేణ సో ‘ర్థః శోధ్యః స్యాన్ న తద్ భోగాన్ నివర్తయేత్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౩.౬౩)

అనుద్ధారే త్వ్ అభియుక్తస్యైవ దణ్డో న తత్ పుత్రాదేః । తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

ఆగమస్ తు కృతో యేన స దణ్డ్యస్ తమ్ అనుద్ధరన్ ।

న తత్ సుతస్ తత్సుతో వా భోగ్యహానిస్ తయోర్ అపి ॥ ఇతి ।

ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య కాత్యాయన ఆహ ।

ఆహర్తా భుక్తియుక్తో ‘పి లేఖ్యదేషాన్ విశోధయేత్ ।

తత్సుతో భుక్తిదోషాంస్ తు లఖ్యదోషాంస్ తు నాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

త్రిపురుషేషు వ్యవస్థితం సాధకం క్రమేణ దర్శయతి నారదః ।

[౧౪౬] ఆదౌ తు కారణం దానం మధ్యే భుక్తిస్ తు సాగమా ।

కారణం భుక్తిర్ ఏవైకా సన్తతా యా చిరన్తనీ ॥ ఇతి ।

అక్షరార్థస్ తు సంగ్రహకారేణ దర్శితః ।

కృతాగమస్యోక్తకాలే భుక్తేశ్ చ ప్రభుర్ ఆగమః ।

తస్యైవాత్మతృతీయస్య ప్రభుర్ భుక్తిః స్ఫుటాగమాః ॥

భుక్తిర్ యా సా చతుర్థస్య ప్రమాణం సన్తతా మతా ।

పరిత్యక్తాగమా భుక్తిః కేవలైవ ప్రభుర్ మతా ॥ ఇతి ।

క్వచిద్ భుక్తేర్ ఏవ ప్రాబల్యమ్ ఇతరాభ్యామ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

రథ్యానిర్గమనద్వారే జలవాహాదిసంశ్రయే ।

భుక్తిర్ ఏవ తు గుర్వీ స్యాత్ ప్రమాణేష్వ్ ఇతి నిశ్చయః ॥ ఇతి ।

నారదో ‘పి ।

విద్యమానే ‘పి లిఖితే జీవత్స్వ్ అపి హి సాక్షిషు ।

విశేషతః స్థావరాణాం యన్ న భుక్తం న తత్ స్థిరమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౩.౨౦)

సంవర్తో ‘పి ।

భుజ్యమానే గృహే క్షేత్రే విద్యమానే తు రాజని ।

భుక్తిర్ యస్య భవేత్ తస్య న లేఖ్యం తత్ర కారణమ్ ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చ లేఖ్యవైయర్థ్యకథనార్థమ్ ఉక్తమ్, న పునర్ భోక్తుః స్వామిత్వప్రతిపాదనార్థమ్ | తస్య భోగమాత్రేణ స్వామిత్వాసిద్ధేః, అపహారేణాపి భోగసంభవాత్ | అత ఏవ కాత్యాయనః |

[౧౪౭] నోపభోగే బలం కార్యమ్ ఆహర్త్రా తత్సుతేన వా |

పశుస్త్రీపురుషాదీనామ్ ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః || ఇతి |

యత్ తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

పశ్యతో ‘బ్రువతో భూమేర్ హానిర్ వింశతివార్షికీ |

పరేణ భుజ్యమానాయా ధనస్య దశవార్షికీ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౪)

యద్ అపి ప్రజాపతినోక్తమ్,

ఆదానకాలాద్ ఆరభ్య భుక్తిర్ యస్యావిఘాతినీ |

సమా వింశత్యవధికా తస్య తాం న విచారేయేత్ ||

ఇతి, తద్ ఏతద్ ఆసేధమ్ అకుర్వతః ఫలహానివిషయమ్, న తు భూహానివిషయమ్, యస్మాత్ తత్కాలోపలక్షితభుక్తేర్ ఏవ తత్ర ప్రామాణ్యాత్ | అత ఏవ బృహస్పతిః |

త్రిపురుషం భుజ్యతే యేన సమక్షం భూర్ అవారితా |

తస్య సా నాపహర్తవ్యా క్ష్మాలిఙ్గం న చేద్ వదేత్ || ఇతి |

ఆధ్యాదిషూపేక్షకస్య న ఫలహానిర్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

ఆధిసీమోపనిక్షేపజడబాలధనైర్ వినా |

తథోపనిధిరాజస్త్రీశ్రోత్రియాణాం ధనైర్ అపి || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౫)

మనుర్ అపి |

[౧౪౮] ఆధిః సీమా బాలధనం నిక్షేపోపనిధిః స్త్రియః |

రాజస్వం శ్రోత్రియద్రవ్యం నోపభోగేన నశ్యతి || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౪౯)

శ్రోత్రియగ్రహణమ్ అన్యాసక్తోపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవ కాత్యాయనః |

బ్రహ్మచారీ చరేత్ కశ్చిద్ వ్రతం షట్త్రింశదాబ్దికమ్ |

అర్థార్థీ చాన్యవిషయే దీర్ఘకాలం వసేన్ నరః ||

సమావృత్తో ‘వ్రతీ కుర్యాత్ స్వధానాన్వేషణం తతః |

పఞ్చాశదాబ్దికో భోగస్ తద్ధనస్యాపహారకః ||

ప్రతివేదం ద్వాదశాబ్దః కాలో విద్యార్థినాం స్మృతః।
శిల్పవిద్యార్థినాం చైవ గ్రహణాన్తః ప్రకీర్తితః॥
సుహృద్భిర్ బన్ధుభిశ్ చైషాం యత్ స్వం భుక్తమ్ అపశ్యతామ్।
నృపాపరాధినాం చైవ భవేత్ కాలేన హీయతే॥ ఇతి।

ధనస్య దశవార్షికీ హానిర్ ఇతి యద్ ఉక్తం తస్య విషయవిశేషే సఙ్కోచమ్ ఆహ మరీచిః।

ధనబాహ్యాలంకరణం యాచితం ప్రీతికర్మణా।
చతుఃపఞ్చాబ్దికం దేయమ్ అన్యథా హానిమ్ ఆప్నుయాత్॥ ఇతి।

అత్రాపవాదమ్ ఆహ మనుః।

[౧౪౯]సంప్రీత్యా భుజ్యమానాని న నశ్యన్తి కదాచన।
ధేనుర్ ఉష్ట్రో వహన్న్ అశ్వో యశ్ చ దమ్యః ప్రయుజ్యతే॥ ఇతి। (MDh ८.१४६)

యాచితేష్వ్ అప్య్ అపవాదమ్ ఆహ వ్యాసః।

యాచ్ఞాధర్మేణ యద్ భుక్తం శ్రోత్రియై రాజపూరుషైః।
సుహృద్భిర్ బాన్ధవైశ్ చాపి న తద్ భోగేన హీయతే॥ ఇతి।

బృహస్పతిర్ అపి।

అనాగమం తు యద్ భుక్తం గృహక్షేత్రపణాదికమ్।
సుహృద్బన్ధుసకుల్యైశ్ చ న తద్ భోగేన హీయతే॥ ఇతి।

అహానౌ కారణమ్ ఆహ స ఏవ।

ధర్మో ‘క్షయః శ్రోత్రియస్య అభయం రాజపురుషే।
స్నేహః సుహృద్బాన్ధవేషు భుక్తమ్ ఏతైర్ న హీయతే॥ ఇతి।

క్వచిద్ ఏకదేశభోగో ‘నుపభుక్తేష్వ్ అప్య్ ఏకదేశాన్తరేషు ప్రమాణమ్। తద్ ఆహ బృహస్పతిః।

యద్య్ ఏకశాసనే గ్రామే క్షేత్రారామాశ్ చ లిప్సితాః।
ఏకదేశోపభోగే ‘పి సర్వే భుక్తా భవన్తి తే॥ ఇతి।

[౧౫౦]

ఇతి భుక్తిప్రకరణమ్

[దివ్యప్రకరణమ్]

అథ భుక్త్యుపసంహారపురఃసరం దివ్యమ్ ఉపసథాపయతి బృహస్పతిః |

స్థావరస్య తథాఖ్యాతం లాభభోగప్రసాధనమ్ |

ప్రమాణహీనే వాదే తు నిర్దోషా దైవికీ క్రియా || ఇతి |

ప్రమానం దివ్యవ్యతిరిక్తం లిఖితాది ప్రమాణం వివక్షితమ్ | అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రమాణం లిఖితం భుక్తిః సాక్షిణశ్ చేతి కీర్తితమ్ |

ఏషామ్ అన్యతమాభావే దివ్యాన్యతమమ్ ఉచ్యతే || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౨)

దివ్యాన్య్ ఉద్దిశతి బృహస్పతిః |

తులాగ్నిర్ ఉదకం చైవ విషం కోషశ్ చ పఞ్చమః |

షష్ఠశ్ చ తణ్డులః ప్రోక్తః సప్తమస్ తప్తమాషకః ||

అష్టమం ఫాలమ్ ఇత్య్ ఉక్తం నవమం ధర్మకం తథా |

దివ్యాన్య్ ఏతాని సర్వాణి నిర్దిష్టాని స్వయంభువా ||

యస్మాద్ దేవైః ప్రయుక్తాని దుష్కరార్థే మహాత్మభిః || ఇతి |

శఙ్ఖః: [౧౪౧] "తత్ర దివ్యం నామ తులా ధారణమ్ | విషాశనమ్ అగ్నిప్రవేశః | లోహధారణమ్ ఇష్టాపూర్తప్రదానమ్ అన్యాంశ్ చ శపథాన్ కారయేత్" ఇతి | శపథాశ్ చ బృహస్పతినా దర్శితాః |

సతాం వాహనశస్త్రాణి గోబీజకనకాని చ |

దేవబ్రాహ్మణపాదాశ్ చ పుత్రదారశిరాంసి చ ||

ఏతే చ శపథాః ప్రోక్తా అల్పార్థే సుకరాః సదా || ఇతి |

శఙ్ఖలిఖితావ్ అపి: "ఇష్టాపూర్తప్రదానమ్ అన్యాంశ్ చ శపథాన్ కారయేత్" ఇతి | ఉద్దిష్టానాం దివ్యానాం మధ్యే తులాదీని మహాభియోగే ప్రయోక్తవ్యాని | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

తులాగ్న్యాపో విషం కోశో దివ్యానీహ విశుద్ధయే |

మహాభియోగేష్వ్ ఏతాని శీర్షకస్థే 'భియోక్తరి || ఇతి | (YDహ్ ౨.౯౫)

ఏషామ్ అగ్నిశబ్దేన తప్తాయఃపిణ్డతప్తమాషతప్తఫాలాశ్ చ గృహ్యన్తే।

నను – "కోశమ్ అల్పే ‘పి దాపయేత్" ఇతి స్వల్పాభియోగే కోశః స్మర్యతే।

సత్యమ్। కోశస్య తులాదిషు పాఠః సావష్టమ్భాభియోగే ‘పి ప్రాప్త్యర్థః। న మహాభియోగేష్వ్ ఏవేతి నియమార్థః। అన్యథా కోశస్య శఙ్కాభియోగ ఏవ ప్రాప్తిః స్యాత్।

[౧౪౨] అవష్టమ్భాభియుక్తానాం ధటాదీని వినిర్దిశేత్।

తణ్డులాశ్ చైవ కోశశ్ చ శఙ్కాస్వ్ ఏవ న సంశయః॥

ఇతి స్మరణాత్। శీర్షకం వివాదపరాజయనిబన్ధనో దణ్డః తత్ర తిష్ఠతీతి శీర్షకస్థః। యదా శీర్షకస్థో ‘భియోక్తా న స్యాత్ తదా ఏతాని దివ్యాని న దేయాని। తథా చ నారదః।

శీర్షకస్థో యదా న స్యాత్ తదా దివ్యం న దీయతే। ఇతి। (NSమ్ 3.౨౪౭)

దివ్యదానే నియమమ్ ఆహ పితామహః।

అభియోక్తా శిరఃస్థానే దివ్యేషు పరికీర్త్యతే।

అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం శ్రుతినిదర్శనాత్॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

న కశ్చిద్ అభియోక్తారం దివ్యేషు వినియోజయేత్।

అభియుక్తాయ దాతవ్యం దివ్యం దివ్యవిశారదైః॥ ఇతి।

అభియుక్తాయ దాతవ్యమ్ ఇత్య్ అస్య నియమస్యాపవాదమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

రుచ్యా వాన్యతరః కుర్యాద్ ఇతరో వర్తయేచ్ ఛిరః। ఇతి। (YDహ్ ౨.౯౬)

నారదో ‘పి।

[౧౪3] పరియోక్తా శిరఃస్థానే సర్వత్రైకః ప్రకల్పితః।

ఇతరాన్ ఇతరః కుర్యాద్ ఇతరో వర్తయేచ్ ఛిరః॥ ఇతి।

క్వచిద్ విషయవిశేషే శిరో వినాపి దివ్యం దేయమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

పార్థివైః శఙ్కితానాం చ నిర్దిష్టానాం చ దస్యుభిః।

శఙ్కాశుద్ధిపరాణాం చ దివ్యం దేయం శిరో వినా॥

లోకాపవాదదుష్టానాం శఙ్కితానాం చ దస్యుభిః।
తులాదీని నియోజ్యాని న శిరస్ తత్ర వై భృగుః॥
న శఙ్కాసు శిరఃకోశే కల్పయేచ్ చ కదాచన।
అశిరాంసి చ దివ్యాని రాజభృత్యేషు దాపయేత్॥ ఇతి।

విషయవిశేషేషు దివ్యవిశేషాన్ వ్యవస్థాపయతి సంగ్రహకారః।

ధటాదీని విషాన్తాని గుర్వర్థేషు చ దాపయేత్। ఇతి।

పితామహః।

అవష్టమ్భాభియుక్తానాం ధటాదీని వినిర్దిశేత్।
తణ్డులాశ్ చైవ కోశశ్ చ శఙ్కాస్వ్ ఏతౌ నియోజయేత్॥ ఇతి।

కాత్యాయనః।

[౧౫౪] శఙ్కావిశ్వాససన్ధానే విభాగే రిక్థినా సదా।
క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమ్ ఏవ ప్రదాపయేత్॥ ఇతి।

పితామహో ఽపి।

విస్రమ్భే సర్వశఙ్కాసు సన్ధికార్యే తథైవ చ।
ఏషు కోశః ప్రదాతవ్యో విద్వద్భిశ్ చిత్తశుద్ధయే॥
శిరస్థాయినిహీనాని దివ్యాదీని వివర్జయేత్।
ధటాదీని విషాన్తాని కోశ ఏకో శిరః స్మృతః॥ ఇతి।

ధనతారతమ్యేన దివ్యస్య వ్యవస్థామ్ ఆహ బృహస్పతిః।

విషం సహస్రే ఽపహృతే పాదోనే చ హుతాశనః।
త్రిభాగోనే తు సలిలమ్ అర్ధే దేయో ధటః సదా॥
చతుఃశతే ఽభియోగే తు దాతయ్వ్యం తప్తమాషకమ్।
త్రిశతే తణ్డులం దేయం కోశశ్ చైవ తదర్ధకే॥
శతే హృతే నిహ్నుతే వా దాతవ్యం ధనశోధనమ్।
గోచోరస్య ప్రదాతవ్యం సభ్యైః ఫాలం ప్రయత్నతః॥

ఏవం సంఖ్యా నికృష్టానాం మధ్యానాం ద్విగుణా స్మృతా।

చతుర్గుణోత్తమానాం తు కల్పనీయా పరీక్షకైః॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

[౧౪౪] జ్ఞాత్వా సంఖ్యాం సువర్ణానాం శతమానే విషం స్మృతమ్।

అశీతేస్ తు వినాశే వై దద్యాచ్ చైవ హుతాశనమ్॥

షష్ట్యా నాశే జలం దేయం చత్వారింశతి వై ధటమ్।

త్రింశద్దశవినాశే వై కోశపానం విధీయతే॥

పఞ్చాధికస్య వా నాశే తదర్ధార్ధస్య తణ్డులా।

తదర్ధార్ధస్య నాశే తు స్పృశేత్ పుత్రాదిమస్తకమ్॥

తదర్ధార్ధస్య నాశే తు లౌకికాశ్ చ క్రియాః స్మృతాః॥ ఇతి।

విష్ణుర్ అపి: “సర్వేషు చార్థజాతేషు మూల్యం కనకం కల్పయేత్। తత్ర కృష్ణలోనే శూద్రమ్ దూర్వాకరం శాపయేత్। ద్వికృష్ణలోనే తిలకరం, త్రికృష్ణలోనే రజతకర్మ, చతుః కృష్ణలోనే సువర్ణకరమ్, పఞ్చకృష్ణలోనే శిరోద్ధృతమహీకరం। ద్విగుణార్థే యవాభిహితాః సమయక్రియా వైశ్యస్య। త్రిగుణే ‘ర్థే రాజన్యస్య। కోశవర్జం చతుర్గుణే ‘ర్థే బ్రాహ్మణస్య” ఇతి। పాదస్పర్శాదీనాం విశేషః స్మృత్యన్తరే దర్శితః।

నిష్కే తు సత్యవచనం ద్వినిష్కే పాదలమ్భనమ్।

ఊనత్రికే తు పుష్పం స్యాత్ కోశపానమ్ అతః పరమ్॥ ఇతి।

నిష్కశబ్దేన కాఞ్చనకర్షచతుర్థాంశో యో ముద్రాముద్రితః ప్రతిపాద్యతే। తత్రాపి క్వచిద్ దేశే నిష్కవ్యవహారాత్: “జ్ఞాత్వా సంఖ్యాం సువర్ణానామ్” ఇతి। యద్ ఉక్తం తత్ర సువర్ణపరిమాణమ్ ఆహ మనుః।

లోకసంవ్యవహారార్థం యాః సంజ్ఞా ప్రథితా భువి।

తామ్రరూప్యసువర్ణానాః ప్రవక్ష్యామ్య్ అవిశేషతః॥

జాలాన్తరగతే భానౌ యత్ సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః।

ప్రథమం తత్ ప్రమాణానాం త్రసరేణుం ప్రచక్షతే॥

త్రసరేణవో ‘ష్టౌ విజ్ఞేయా లిక్షైకా పరిమాణతః।

తా రాజసర్షపస్ తిస్రస్ తే త్రయో గౌరసర్షపః॥

సర్షపాః షడ్ యవో మధ్యస్ త్రియవం త్వ్ ఏకకృష్ణలమ్ ॥ ఇతి ।

కృష్ణలో ముఞ్జా ।

పఞ్చకృష్ణలకో మాషస్ తే సువర్ణస్ తు షోడశ ।

పలం సువర్ణాశ్ చత్వారః పలాని ధరణం దశ ॥

ద్వే కృష్ణలే సమధృతే విజ్ఞేయో రూప్యమాషకః ।

తే షోడశ స్యాద్ ధరణం పురాణశ్ చైవ రాజతః ॥

[౧౫౭]కార్షాపణస్ తు విజ్ఞేయస్ తామ్రికః కార్షికః పణః ।

ధరణాని దశ జ్ఞేయః శతమానస్ తు రాజతః ॥

చతుఃసౌవర్ణికో నిష్కో విజ్ఞేయస్ తు ప్రమాణతః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౩౧–౩౭)

త్రసరేణుసంజ్ఞా పురాణే దర్శితా ।

అష్టానాం పరమాణూనాం సమవాయో యదా భవేత్ ।

త్రసరేణుః స విఖ్యాతస్ తతః కరక ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

మాషశబ్దః సువర్ణస్య షోడశే భాగే వర్తతే । కృష్ణలశబ్దస్ తు కర్షాశీతిభాగవాచీ మాషపఞ్చమాంశస్య కృష్ణలత్వాత్ । సువర్ణశబ్దస్ తు కాఞ్చనకర్షవచనః । పణకార్షాపణశబ్దౌ పలదశమాంశస్య నామనీ । కర్షచత్వారింశత్తమాంశస్య రూప్యద్రవ్యస్య మాషసంజ్ఞా । నిష్కశతమానశబ్దౌ ఏకపలే రూప్యద్రవ్యే వర్తేతే । అత ఏవ రూప్యసంజ్ఞాధికారే

యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

[౧౫౮] శతమానం తు దశభిర్ ధరణైః ఫలమ్ ఏవ తు ।

నిష్కం సువర్ణాః చత్వారః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౬౪–౬౫)

బృహస్పతిస్ తు సువర్ణశబ్దస్యార్థాన్తరమ్ ఆహ ।

తామ్రకర్షకృతా ముద్రా విజ్ఞేయః కార్షికః పణః ॥

స ఏవ చాన్ద్రికా ప్రోక్తా తాశ్ చతస్రస్ తు ధానకా ।

తా ద్వాదశ సువర్ణస్ తు దీనారాఖ్యః స ఏవ తు ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యస్ తు పలే వికల్పమ్ ఆహ ।

పలం సువర్ణాశ్ చత్వారః పఞ్చ వాపి ప్రకీర్తితమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౬౩)

రాజతే ‘పి కార్షాపణో ‘స్తీత్య్ ఆహ నారదః।

కార్షాపణో దక్షిణస్యాం దిశి రౌప్యః ప్రవర్తతే। ఇతి।

వ్యాసస్ తు సువర్ణనిష్కస్య పరిమాణమ్ ఆహ।

పలాన్య్ అష్టౌ సువర్ణం స్యాత్ సువర్ణానాం చతుర్దశ।

ఏవం నిష్కప్రమాణం తు వ్యాసేన పరికీర్తితమ్॥ ఇతి।

అత్ర మనూక్తప్రమాణాన్తరమాషాదిద్రవ్యం దివ్యదణ్డవ్యతిరిక్తవిషయే దేశవ్యవహారావిరోధేన గ్రాహ్యమ్। తథా చ బృహస్పతిః।

[౧౪౯] సంఖ్యా రశ్మిరజోమూలా మనునా సముదాహృతా।

కార్షాపణాన్తా సా దివ్యే నియోజ్యా వినయే తథా॥

కార్షాపణసహస్రం తు దణ్డ ఉత్తమసాహసః।

తదర్ధం మధ్యమః ప్రోక్తస్ తదర్ధమ్ అధమః స్మృతః॥ ఇతి।

జాతిభేదేనాపి దివ్యవ్యవస్థామ్ ఆహ నారదః।

బ్రాహ్మణస్య ధటో దేయః క్షత్రియస్య హుతాశనః।

వైశ్యస్య సలిలం దేయం శూద్రస్య విషమ్ ఏవ తు॥

సాధారణః సమస్తానాం కోశః ప్రోక్తో మనీషిభిః॥ ఇతి। (NSమ్ 3.౨౨౪–3౫)

అనిత్యా చయం వ్యవస్థా,

సర్వేషు సర్వదివ్యం వా విషం వర్జ్యం ద్విజోత్తమే।

ఇతి కాత్యాయనస్మరణాత్। వ్యవస్థాపక్షే వయోవిశేషాదినా వ్యవస్థాపనీయమ్। తద్ ఆహ నారదః।

క్లీబాన్ దీనాన్ సత్త్వహీనాన్ పతితాంశ్ చార్దితాన్ నరాన్।

బాలవృద్ధస్త్రియో ‘న్ధాంశ్ చ పరీక్షేత ధటే సదా॥

స్త్రీణాం తు న విషం ప్రోక్తం న చాపి సలిలం స్మృతమ్।

ధటకోశాదిభిస్ తాసామ్ అన్తస్ తత్త్వం విచారయేత్॥

న మజ్జనీయా స్త్రీ బాలా ధర్మశాస్త్రవిచక్షణైః।

రోగిణో యే చ వృద్ధాః స్యుః పుమాంసో యే చ దుర్బలాః॥

[౧౬౦]సాహసే ‘ప్య్ ఆగతాన్ ఏతాన్ నైవ తోయే నిమజ్జయేత్ |

న చాపి హారయేద్ అగ్నిం న విషేణ విశోధయేత్ || ఇతి | (NSమ్ ?)

కాత్యాయనః |

న లోహశిల్పినామ్ అగ్నిం సలిలం నామ్బుసేవినామ్ |

మన్త్రయోగవిదాం చైవ విషం దద్యాచ్ చ న క్వచిత్ ||

తణ్డులైర్ న నియుఞ్జీత వ్రతినాం ముఖరోగిణామ్ || ఇతి |

పితామహో ‘పి |

కుష్ఠినాం వర్జయేద్ అగ్నిం సలిలం శ్వాసకాసినామ్ |

పిత్తశ్లేష్మవతాం నిత్యం విషం తు పరివర్జయేత్ || ఇతి |

స్మృత్యన్తరే ‘పి |

పణ్యస్త్రీణాం వ్యసనినాం కితవానాం తథైవ చ |

కోశః ప్రాజ్ఞైర్ న దాతవ్యో యే చ నాస్తికవృత్తయః || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

మాతృపితృద్విజగురువృద్ధస్త్రీబాలఘాతినామ్ |

మహాపాతకయుక్తానాం నాస్తికానాం విశేషతః ||

లిఙ్గినాం ప్రశమానాం తు మన్త్రయోగక్రియావిదామ్ |

వర్ణసంకరజాతానాం పాపాభ్యాసప్రవర్తినామ్ ||

[౧౬౧] ఏతేష్వ్ ఏవాభియోగేషు నిన్దితేష్వ్ ఏవ యత్నతః |

దివ్యం ప్రకల్పయేన్ నైవ రాజా ధర్మపరాయణః ||

ఏతైర్ ఏవ నియుక్తానాం సాధూనాం దివ్యమ్ అర్హతి |

న సన్తి సాధవో యత్ర తత్ర శోధ్యాః స్వకర్ నరైః || ఇతి |

యచ్ చ పితామహేనోక్తమ్,

సవ్రతానాం కృశాఙ్గానాం బాలవృద్ధతపస్వినామ్ |

స్త్రీణాం తు న భవేద్ దివ్యం యది ధర్మస్ త్వ్ అవేక్ష్యతే ||

ఇతి, తద్ అగ్న్యమ్బువిషయమ్ । యత్ తు కాత్యాయనేనోక్తమ్,

ధనదారాపహారాణాం మ్లేచ్ఛానాం పాపకారిణామ్ ।

ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం నిశ్చయో న తు రాజని ॥

తత్రప్రసిద్ధాని దివ్యాని సంశయే తేషు నిర్దిశేత్ ॥

ఇతి, తత్ తైర్ నియుక్తపురుషాలాభవిషయమ్ । హారీతస్ తు వర్ణవిషయే విశేషమ్ ఆహ ।

రాజన్యే ఽగ్నిం ఘటం విప్రే వైశ్యే తోయం నియోజయేత్ ।

న విషం బ్రాహ్మణే దద్యాద్ విషం వర్ణాన్తరే స్మృతమ్ ॥

కోశతణ్డులధర్మాస్ తు ధర్మసంభవమ్ ఏవ చ ।

పుత్రదారాదిశపథాన్ సర్వవర్ణే ప్రయోజయేత్ ॥ ఇతి ।

దివ్యానాం కాలవిశేషమ్ ఆహ పితామహః ।

౧౬౨] చైత్రో మార్గశిరశ్ చైవ వైశఖశ్ చ తథైవ చ ।

ఏతే సాధారణా మాసా దివ్యానామ్ అవిరోధినః ॥

ధటః సర్వర్తుకః ప్రోక్తో వాతే వాతి వివర్జయేత్ ।

అగ్నిం శిశిరహేమన్తవర్షాస్వ్ అపి చ దాపయేత్ ॥

గ్రీష్మే సలిలమ్ ఇత్య్ ఉక్తం హిమకాలే తు వర్జయేత్ । ఇతి ।

నారదో ఽపి ।

అగ్నిః శిశిరహేమన్తవర్షాసు పరికీర్తితః ।

శరద్గ్రీష్మే తు సలిలం హేమన్తే శిశిరే విషమ్ ॥

న శీతే తోయసిద్ధిః స్యాన్ నోష్ణకాలే ఽగ్నిశోధనమ్ ।

న ప్రావృషి విషం దద్యాత్ ప్రవాతే న తులాం నృపః ॥ ఇతి । (NSమ్ 3.౨౫౪–౫౯)

విష్ణుర్ అపి ।

స్త్రీబ్రాహ్మణవికలాసమర్థరోగిణాం తులా దేయా । సా చ న వాతి వాయౌ । న నాస్తికస్య । న చ కుష్ఠ్యసమర్థలోహకారాణామ్ అగ్నిర్ దేయః । ప్రావృషి చ । న శ్లేష్మవ్యాధ్యర్దితానాం భీరూణాం శ్వాసకాసినామ్ అమ్బుజీవినాం న చోదకం హేమన్తశిశిరయోశ్ చ । నాస్తికేభ్యః కోశం న దేయమ్ । న దేశే వ్యాధ్యుపసృష్టే చ । ఇతి ।

పితామహో ‘పి।

[౧౬౩] పూర్వాహ్ణే ‘గ్నిపరిక్షా స్యాత్ పూర్వాహ్ణే చ ధటో భవేత్।

మధ్యాహ్నే తు జలం దేయం ధర్మతత్త్వమ్ అభీప్సతా॥

దివసస్య తు పూర్వాహ్ణే కోశశుద్ధిర్ విధీయతే।

రాత్రౌ తు పశ్చిమే యామే విషం దేయం సుశీతలమ్॥ ఇతి।

దివ్యదేశాన్ ఆహ పితామహః।

ప్రాఙ్ముఖో నిశ్చలః కార్యః శుచౌ దేశే ధటః సదా।

ఇన్ద్రస్థానే సభాయాం వా రాజద్వారే చతుష్పథే॥ ఇతి।

ఇన్ద్రస్థానం ప్రఖ్యాతదేవతాయతనోపలక్షణమ్। అత ఏవ నారదః।

సభారాజకులద్వారదేవాయతనచత్వరే। ఇతి। (NSమ్ ౩.౨౬౫)

అధికారివిశేషేణ దేశావిశేషాన్ వ్యవస్థాపయతి కాత్యాయనః।

దణ్డస్థానే ‘భిశస్తానాం మహాపాతకినాం నృణామ్।

నృపద్రోహప్రవృత్తానాం రాజద్వారే ప్రయోజయేత్॥

ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం దివ్యం దేయం చతుష్పథే।

అతో ‘న్యేషు తు కార్యేషు సభామధ్యే విదుర్ బుధాః॥ ఇతి।

దివ్యదేశాద్యనాదరే దివ్యస్య ప్రామాన్యహానిర్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

అదేశకాలే దత్తాని బహిర్వాసకృతాని చ।

వ్యభిచారం సదార్థేషు కుర్వన్తి హి న సంశయః॥ ఇతి।

వాసో జననివాసః। తస్మాద్ బహిర్ నిర్జనే ప్రదేశ ఇతి యావత్। తథా చ పితామహః।

[౧౬౪] ప్రత్యక్షం దాపయేద్ దివ్యం రాజా అధికృతో ‘పి వా।

బ్రాహ్మణానాం శ్రుతవతాం ప్రకృతీనాం తథైవ చ॥ ఇతి।

దివ్యే సాధారణేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ స ఏవ।

దివ్యేషు సర్వకార్యాణి ప్రాడ్వివాకః సమాచరేత్।

తత ఆవాహయేద్ దేవాన్ విధినానేన ధర్మవిత్॥

ప్రాఙ్ముఖః ప్రాఞ్జలిర్ భూత్వా ప్రాడ్వివాకస్ తతో వదేత్ ।

ఏహ్య్ ఏహి భగవన్ ధర్మ అస్మిన్ దివ్యే సమావిశ ॥

సహితో లోకపాలైశ్ చ వస్వాదిత్యమరుద్గణైః ।

ఆవాహ్య తు ధటే ధర్మం పశ్చాద్ అఙ్గాని విన్యసేత్ ॥ ఇతి ।

ధటగ్రహణం సర్వదివ్యోపలక్షణార్థమ్, ఏషాం ధర్మాణాం సర్వదివ్యసాధారణత్వాత్ । అఙ్గవిన్యాసప్రకారస్ తేనైవ దర్శితః ।

ఇన్ద్రం పూర్వే తు సంస్థాప్య ప్రేతేశం చాపి దక్షిణే ।

వరుణం పశ్చిమే భాగే కుబేరం చోత్తరే తథా ॥

అగ్న్యాదిలోకపాలాంశ్ చ కోణభాగేషు విన్యసేత్ ।

ఇన్ద్రః పీతో యమః శ్యామో వరుణః స్ఫటికప్రభః ॥

[౧౬౫] కుబేరస్ తు సువర్ణాభో ఽప్య్ అగ్నిశ్ చాపి సువర్ణభః ।

తథైవ నిరృతిః శ్యామో వాయుర్ ధూమ్రః ప్రశస్యతే ॥

ఈశానస్ తు భవేద్ రక్తః ఏవం ధ్యాయేత్ క్రమాద్ ఇమాన్ ।

ఇన్ద్రస్య దక్షిణే పార్శ్వే వసూన్ ఆవాహయేద్ బుధః ॥

ధరో ధ్రువస్ తథా సోమ ఆపశ్ చైవానిలో నలః ।

ప్రత్యూషశ్ చ ప్రభాసశ్ చ వసవో ఽష్టౌ ప్రకీర్తితాః ॥

దేవేశేశానయోర్ మధ్యే ఆదిత్యానాం తథాయనమ్ ।

ధాతార్యమా చ మిత్రశ్ చ వరుణేశౌ భగస్ తథా ॥

ఇన్ద్రో వివస్వాన్ పూషా చ పర్జన్యో దశమః స్మృతః ।

తతస్ త్వష్టా తతో విష్ణుర్ అజఘన్యో జఘన్యజః ॥

ఇత్య్ ఏతే ద్వాదశాదిత్యా నామభిః పరికీర్తితాః ।

అగ్నేః పశ్చిమభాగే తు రుద్రాణామ్ అయనం విదుః ॥

వీరభద్రశ్ చ శమ్భుశ్ చ గిరీశశ్ చ మహాయశాః ।

అజైకపాద్ అహిర్బుధ్న్యః పినాకీ చాపరాజితః ॥

భువనాధీశ్వరశ్ చైవ కపాలీ చ విశాంపతిః।
స్థాణుర్ భగశ్ చ భగవాన్ రుద్రాస్ త్వ్ ఏకాదశ స్మృతాః॥
ప్రేతేశరక్షోమధ్యే చ మాతృస్థానం ప్రకల్పయేత్।
బ్రాహ్మీ మాహేశ్వరీ చైవ కౌమారీ వైష్ణవీ తథా॥
వారాహీ చ మహేన్ద్రాణీ చాముణ్డా గణసంయుతా।
నిరృతేర్ ఉత్తరే భాగే గణేశాయతనం విదుః॥

[౧౬౬] వరుణస్యోత్తరే భాగే మరుతాం స్థానమ్ ఉచ్యతే।
గగనస్పర్శనో వాయుర్ అనిలో మారుతస్ తథా॥
ప్రాణః ప్రాణేశజీవౌ చ మరుతో 'ష్టౌ ప్రకీర్తితాః।
ధర్మస్యోత్తరభాగే తు దుర్గామ్ ఆవాహయేద్ బుధః॥
ఏతాసాం దేవతానాం చ స్వనామ్నా పూజనం విదుః।
భూషావసానం ధరాయ దత్త్వా చార్ఘ్యాదికం క్రమాత్॥
అర్ఘ్యాది పశ్చాద్ అఙ్గానాం భూషాన్తమ్ ఉపకల్పయేత్।
గన్ధాదికాం నైవేద్యాన్తాం పరివర్యాం ప్రకల్పయేత్॥
చతుర్దిక్షు తథా హోమః కర్తవ్యో వేదపారగైః।
ఆజ్యేన హవిషా చైవ సమిద్భిర్ హోమసాధనైః।
సావిత్ర్యా ప్రణవేనాథ స్వాహాన్తేనైవ హోమయేత్॥ ఇతి।

ప్రణవాదికాం గాయత్రీమ్ ఉచ్చార్య పునః స్వాహాన్తం ప్రణవమ్ ఉచ్చార్య సమిదాజ్యచరూన్ ప్రత్యేకమ్ అష్టోత్తరశతం జుహుయాత్,

అనుక్తసంఖ్యా యత్ర స్యాచ్ ఛతమ్ అష్టోత్తరం స్మృతమ్।

ఇతి స్మరణాత్। ఏతత్ సర్వమ్ ఉపవాసాదిపూర్వకం కర్తవ్యమ్। తద్ ఆహ నారదః।

[౧౬౭] అహోరాత్రోషితే స్నాత ఆర్ద్రవాససి మానవే।
పూర్వాహ్ణే సర్వదివ్యానాం ప్రదానమ్ అనుకీర్తితమ్॥ ఇతి। (NSమ్ ౩.౨౬౮)

యాజ్ఞవల్క్యో 'పి।

సచైలం స్నాతమ్ ఆహూయ సూర్యోదయ ఉపోషితమ్ |

కారేయేత్ సర్వదివ్యాని నృపబ్రాహ్మణసంనిధౌ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౯౭)

పితామహో ‘పి |

త్రిరాత్రోపోషితాయైవ ఏక రాత్రోషితాయ వా |

నిత్యం దేయాని దివ్యాని శుచయే సార్ద్రవాససే || ఇతి |

అయం చోపవాసవికల్పో బలవదబలవద్విషయతయా ద్రష్టవ్యః | హోమానన్తరం పితామహః |

యం చార్థమ్ అభియుక్తః స్యాల్ లిఖిత్వా తం తు పత్రకే |

మన్త్రేణానేన సహితం తత్ కార్యం తు శిరోగతమ్ || ఇతి |

మన్త్రస్ తు |

ఆదిత్యచన్ద్రావ్ అనిలో ‘నిలశ్ చ ద్యౌర్ భూమిర్ ఆపో హృదయం యమశ్ చ |

అహశ్ చ రాత్రిశ్ చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్ చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్ || ఇతి |

అయం చ విధిః సర్వదివ్యసాధారణః,

ఏవం మన్త్రవిధిం కృత్స్నం సర్వదివ్యేషు యోజయేత్ |

[౧౬౮] ఇతి పితామహస్మరణాత్ | ప్రయోగావసానే దక్షిణాం దద్యాత్ | తథా చ స ఏవ |

ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్ చ తోషయేత్ |

ఇతి దివ్యమాతృకా

అథ ఘటవిధిః

తత్ర పితామహః |

ప్రాఙ్ముఖో నిశ్చలః కార్యః శుచౌ దేశే ధటః సదా |

ఇన్ద్రస్థానే సభాయాం వా రాజద్వారే చతుష్పథే || ఇతి |

నారదో ‘పి।

సభారాజగృహద్వారసురాయతనచత్వరే।
విశాలామ్ ఉచ్ఛ్రితాం శుభ్రాం ధటశాలాం తు కారయేత్।
యత్రస్థో నోపహన్యేత శ్వభిశ్ చణ్డాలవాయసైః॥
కవాటబీజసంయుక్తాం పరిచారకరక్షితామ్।
పానీయాదిసమాయుక్తామ్ అశూన్యాం కారయేన్ నృపః॥ ఇతి।

ధటనిర్మాణప్రకారమ్ ఆహ పితామహః।

చతుర్హస్తా తులా కార్యా పాదౌ కార్యౌ తథావిధౌ।
అన్తరం తు తయోర్ హస్తో భవేద్ అధ్యర్ధమ్ ఏవ వా॥
ఛిత్త్వా తు యాజ్ఞికం వృక్షం హేతువన్ మన్త్రపూర్వకమ్।
ప్రణమ్య లోకపాలేభ్యస్ తులా కార్యా మనీషిభిః॥ ఇతి।

నారదః।

ఖాదిరీం కారయేత్ తత్ర నిర్వ్రణాం శుక్లవర్జితామ్।
శింశిపా తదభావే తు సాలాం వా కోటరైర్ వినా॥

[౧౬౯]అర్జునస్ తిలకో ‘శోకస్ తిమియో రక్తచన్దనః।

ఏవంవిధాని కాష్ఠాని ధటార్థం పరికల్పయేత్॥
ఋజ్వీ ధటతులాకార్యా ఖాదిరీ త్రైన్దుకీ తథా।
చతురస్రాస్ త్రిభిః స్థానైర్ ధటః కర్కటకాదిభిః॥ (NSమ్ 3.౨౬3–౬౪)

పితామహః।

కర్కటాని చ దేయాని త్రిషు స్థానేషు యత్నతః।
హస్తద్వయం నిఖేయం తు పాదయోర్ ఉభయోర్ అపి॥ ఇతి।

వ్యాసః।

హస్తద్వయం నిఖేయం తు ప్రోక్తం ముణ్డకయోస్ తయోః।
షడ్ఢస్తం తు తయోః ప్రోక్తం ప్రమాణం పరిమాణతః॥ ఇతి।

పితామహో ‘పి |

తోరణే తు తయోః కార్యే పార్శ్వయోర్ ఉభయోర్ అపి |

ధటాద్ ఉచ్చతరే స్యాతాం నిత్యం దశభిర్ అఙ్గులైః ||

అవలమ్బౌ చ కర్తవ్యౌ తోరణాభ్యామ్ అధోముఖౌ |

మృణ్మయౌ సూత్రసంబద్ధౌ ధటమస్తకచుమ్బినౌ || ఇతి |

నారదః |

శిక్యద్వయం సమాసాద్య పార్శ్వయోర్ ఉభయోర్ అపి |

ఏకత్ర శిక్యే పురుషమ్ అన్యత్ర తులయేచ్ ఛిలామ్ ||

[౧౭౦] ధారయేద్ ఉత్తరే పార్శ్వే పురుషం దక్షిణే శిలామ్ |

పిఠకం పూరయేత్ తత్ర ఇష్టకాపాంసులోష్టకైః || ఇతి | (NSమ్ ౩.౨౭౧–౭౨)

పితామహః |

ఏకస్మిన్ తోలయేన్ మర్త్యమ్ అన్యస్మిన్ మృత్తికాం శుభామ్ |

ఇష్టకాభస్మపాషాణకపాలాస్థివివర్జితామ్ || ఇతి |

అత్ర మృత్తికేష్టకాగ్రావపాంసూనాం వికల్పః | సమతా నిరీక్షణార్థం రాజ్ఞా తద్విదో నియోక్తవ్యాః | తహా చ పితామహః |

ఏకస్మిన్ తోలయన్ మర్త్యమ్ అన్యస్మిన్ మృత్తికాం శుభామ్ |

ఇష్టకాభస్మపాషాణకపాలాస్థివివర్జితామ్ || ఇతి |

అత్ర మృత్తికేష్టకాగ్రావపాంసూనాం వికల్పః | సమతానిరీక్షణార్థం రాజ్ఞా తద్విదో నియోక్తవ్యాః | తథా చ పితామహః |

పరీక్షకా నియోక్తవ్యాస్ తులామానవిశారదాః |

వణిజో హేమకారాశ్ చ కాంస్యకారాస్ తథైవ చ ||

కార్యః పరీక్షకైర్ నిత్యమ్ అవలమ్బసమో ధటః |

ఉదకం చ ప్రదాతవ్యం ధటస్యోపరి పణ్డితైః ||

యస్మిన్ న ప్లవతే తోయం స విజ్ఞేయః సమో ధటః |

తోలయిత్వా నరం పూర్వం పశ్చాత్ తమ్ అవతార్య తు ||

ధటం తు కారయేన్ నిత్యం పతాకాధ్వజశోభితమ్ |

తత ఆవాహయేద్ దేవాన్ విధినానేన మన్త్రవిత్ ||

వాదిత్రతూర్యఘోషైశ్ చ గన్ధమాల్యానులేపనైః || ఇతి |

అత్ర విశేషమ్ ఆహ నారదః |

[౧౭౧]రక్తైర్ గన్ధైశ్ చ మాల్యైశ్ చ దధ్యపూపాక్షతాదిభిః |

అర్చయేత్ తు ధటం పూర్వం తతః శిష్టాంశ్ చ పూజయేత్ || ఇతి |

ఇన్ద్రాదీన్ ఇత్య్ అర్థః | తతః ప్రాడ్వివాకస్ తులామ్ ఆమన్త్రయేత్ | తద్ ఆహ పితామహః |

ధటమ్ ఆమన్త్రయేచ్ చైవ విధినానేన శాస్త్రవిత్ |

త్వం ధట బ్రహ్మణా సృష్టః పరీక్షార్థం దురాత్మనామ్ ||

ధకారాద్ ధర్మమూర్తిస్ త్వం టకారాత్ కుటిలం నరమ్ |

ధృతో భావయతే యస్మాద్ ధటస్ తేనాభిధీయసే ||

త్వమ్ ఏవ ధట జానీషే న విదుర్ యాని మానవాః |

వ్యవహారాభిశస్తో ʻయం మానుషస్ తోల్యతే త్వయి ||

తద్ ఏనం సంశయాద్ అస్మాద్ ధర్మతస్ త్రాతుమ్ అర్హసి || ఇతి |

శాస్త్రవిత్ ప్రాడ్వివాకః | తతః సంశోధ్యః తులామ్ ఆమన్త్రయీత | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

తులాధారణవిద్వద్భిర్ అభియుక్తస్ తులాశ్రితః |

ప్రతిమానసమీభూతో రేఖాం కృత్వావతారితః ||

త్వం తులే సత్యధర్మాసి పురా దేవైర్ వినిర్మితా |

తత్ సత్యం వద కల్యాణి సంశయాన్ మాం విమోచయ ||

[౧౭౨] యద్య్ అస్మి పాపకృన్ మాతస్ తతో మాం త్వమ్ అధో నయ |

శుద్ధశ్ చేద్ గమయోర్ధ్వం మాం తులామ్ ఇత్య్ అభిమన్త్రయేత్ || ఇతి | (YDస్ ౨.౧౦౦–౦౨)

తతః ప్రాడ్వివాకస్ తులాధారకం శపథైర్ నియమ్య శోధ్యం పునర్ ఆరోపయేత్ | తథా చ నారదః |

సమైః పరిగృహ్యాథ పునర్ ఆరోపయన్ నరమ్ |

నిర్వ్యాతే వృష్టిర్ అహితే శిరస్య్ ఆరోప్య పత్రకమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౩.౨౭౬)

సమయాః శపథాః । తే చ విష్ణునా దర్శితాః ।

బ్రహ్మఘ్నానాం స్మృతా లోకా యే లోకాః కూటసాక్షిణామ్ ।

తులాధారస్య తే లోకాస్ తులాం ధారయతో మృషా ॥ ఇతి ।

పునరారోపణానన్తరం నారదః ।

త్వం వేత్సి సర్వభూతానాం పాపాని సుకృతాని చ ।

త్వమ్ ఏవ దేవ జానీషే న విదుర్ యాని మానవాః ॥

వ్యవహారాభిశస్తో ‘యం మానవస్ తోల్యతే త్వయా ।

తద్ ఏనం సంశయారూఢం ధర్మతస్ త్రాతుమ్ అర్హసి ॥ ఇతి ।

దేవాసురమనుష్యాణాం సత్యే త్వమ్ అతిరిచ్యసే ।

సత్యసన్ధో హి భవాన్ శుభాశుభవిభావనః ।

[౧౭౩] ఆదిత్యచన్ద్రావ్ అనిలో ‘నలశ్ చ

ద్యౌర్ భూమిర్ ఆపో హృదయం యమశ్ చ ।

అహశ్ చ రాత్రిశ్ చ ఉభే చ సంధ్యే

ధర్మశ్ చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౨.౨౭౮, ౨౮౦)

తదనన్తరం పితామహః ।

జ్యోతిర్విద్ బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః కుర్యాత్ కాలపరీక్షణమ్ ।

వినాడ్యః పఞ్చ విజ్ఞేయాః పరీక్షా కాలకోవిదైః ॥

సాక్షిణో బ్రాహ్మణాః శ్రేష్ఠా యథాదృష్టార్థవాదినః ।

జ్ఞానినః శుచయో ‘లుబ్ధా నియోక్తవ్యా నృపేణ తు ॥

తేషాం వచనతో గమ్యః శుద్ధ్యశుద్ధివినిర్ణయః ॥ ఇతి ।

ఆరోపితం చ వినాడీపఞ్చకం యావత్ తావత్ తథైవ స్థాపయేత్ । దశగుర్వక్షరోచ్చారణకాలః ప్రాణః । షట్ప్రాణా వినాడికా । ఉక్తం చ ।

దశగుర్వక్షరః ప్రాణః షట్ప్రాణాః స్యాద్ వినాడికా । ఇతి ।

శుద్ధ్యశుద్ధినిర్ణయే కారణమ్ ఆహ నారదః।

తులితో యది వర్ధేత విశుద్ధః స్యాన్ న సంశయః।

సమో వా హీయమానో వా న విశుద్ధో భవేన్ నరః॥ ఇతి। (NSమ్ 3.౨౮3)

వ్యాసః।

[౧౭౪] అధోగతో న శుద్ధ్యేత్ తు శుద్ధ్యేద్ ఊర్ధ్వగతస్ తథా।

సమో ఽపి న విశుద్ధః స్యాద్ ఏషా శుద్ధిర్ ఉదాహృతా॥

శిక్యచ్ఛేదే ఽక్షభఙ్గే చ భూయశ్ చారోపయేన్ నరమ్।

ఏవం నిఃసంశయజ్ఞానాత్ తతో భవతి నిర్ణయః॥ ఇతి।

శుద్ధేస్ తు సంశయో నారదేన ప్రపఞ్చితః।

తులా శిరోభ్యామ్ ఉద్భ్రాన్తం వివర్ణం వ్యస్తలక్షణమ్।

యదా వాయుప్రణున్నం వా చలత్య్ ఊర్ధ్వమ్ అధో ఽపి వా॥

నిర్ముక్తః సహసా వాపి తదా నైకతరం వదేత్॥ ఇతి।

అయమ్ అర్థః – యదా తులాగ్రభాగౌ తిర్యక్చలితౌ, యదా చ సమతాజ్ఞానార్థం న్యస్తమ్ ఉదకాది చలితం, యదా చ వాయునా ప్రేరితా తులా ఊర్ధ్వమ్ అధశ్ చ కల్పతే, యదా చ తులా దోలాధారకేణ హఠాత్ ప్రముచ్యతే తదా జయం పరాజయం వా న నిశ్చినుయాద్ ఇతి। రాజ్ఞః కర్తవ్యమ్ ఆహ పితామహః।

సద్భిః పరివృతో రాజా శుద్ధం రూఢం ప్రపూజయేత్।

ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్ చ తోషయేత్॥

ఏవం కారయితా రాజా భుక్త్వా భోగాన్ మనోరమాన్।

మహతీం కీర్తిమ్ ఆప్నోతి బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥

ఇతి ధటవిధిః

[౧౭౫]

అథాగ్నివిధిః

తత్ర ప్రజాపతిః।

అగ్నేర్ విధిం ప్రవక్ష్యామి యథావచ్ ఛాస్త్రచోదితమ్।
కారయేన్ మణ్డలాన్య్ అష్టౌ పురస్తాన్ నవమం తథా॥
ఆగ్నేయం మణ్డలం చాద్యం ద్వితీయం వారుణం తథా।
తృతీయం వాయుదైవత్యం చతుర్థం యమదైవతమ్॥
పఞ్చమం త్వ్ ఇన్ద్రదైవత్యం షష్ఠం కౌబేరమ్ ఉచ్యతే।
సప్తమం సోమదైవత్యమ్ అష్టమం సర్వదైవతమ్॥
పురస్తాన్ నవమం యత్ తు తన్ మహద్దైవతం విదుః।
గోమయేన కృతాని స్యుర్ అద్భిః పర్యుక్షితాని చ॥
ద్వాత్రింశదఙ్గులాన్య్ ఆహుర్ మణ్డలాన్ మణ్డలాన్తరమ్।
అష్టభిర్ మణ్డలైర్ ఏవమ్ అఙ్గులీనాం శతద్వయమ్॥
షట్పఞ్చాశత్ సమధికం భూమేస్ తు పరికల్పనా।
మణ్డలే మణ్డలే దేయాః కుశాః శాస్త్రప్రచోదితాః॥ ఇతి।

తత్ర నవమం మణ్డలమ్ అపరిమితాఙ్గులిప్రమాణకమ్। తద్ విహాయాష్టభిర్ మణ్డలైర్ అష్టాభిశ్ చాన్తరాలైః ప్రత్యేకం షోడశాఙ్గులిప్రమాణైర్ అఙ్గులీనాం ద్విహానాం (?) షట్పఞ్చాశత్సమధికం శతద్వయం సంపద్యతే। అఙ్గులిప్రమాణం చ స్మృత్యన్తరే ‘భిహితమ్ ।

తిర్యగ్యవోదరాణ్య్ అష్టావ్ ఊర్ధ్వా వా వ్రీహయస్ త్రయః।
ప్రమాణమ్ అఙ్గులస్యోక్తం వితస్తిర్ ద్వాదశాఙ్గులా॥ ఇతి।

అత్ర చ గమ్యాని సప్తైవ మణ్డలాని,

[౧౭౬] స తమ్ ఆదాయ సప్తైవ మణ్డలాని శనైర్ వ్రజేత్। (YDహ ౨.౧౦౬)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్। నారదో ‘పి।

హస్తాభ్యామ్ తం సమాదాయ ప్రాడ్వివాకసమీరితః।
స్థిత్వైకస్మిన్ తతో ‘న్యాని వ్రజేత్ సప్త త్వ్ అజిహ్మగః॥
అసంభ్రాన్తః శనైర్ గచ్ఛేద్ అక్రుద్ధః సో ‘నలం ప్రతి।

న పాతయేత్ తామ్ అప్రాప్య యా భూమిః పరికల్పితా ||

న మణ్డలమ్ అతిక్రామేన్ న చార్వాగ్ అర్పయేత్ పదమ్ ||

మణ్డలం చాష్టమం గత్వా తతో ‘గ్నిం విసృజేన్ నరః || ఇతి | (NSమ్ ?)

అగ్నివిసర్జనం నవమే మణ్డలే కార్యమ్ | తథా చ పితామహః |

అష్టమం మణ్డలం గత్వా నవమే నిక్షి పేద్ బుధః || ఇతి |

అయసః పిణ్డపరిమాణమ్ ఆహ పితామహః |

అసంయతం చాస్రహీనం పఞ్చాశత్పలికం సమమ్ |

పిణ్డం తు తాపయేద్ అగ్నావ్ అష్టాఙ్గులమ్ అయోమయమ్ || ఇతి |

ఆద్యమణ్డలాద్ దక్షిణతో ‘గ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య అగ్నయే పవమానాయేతి మన్త్రేణాష్టోత్తరశతవారం ప్రాడ్వివాకో జుహుయాత్,

[౧౭౭] శాన్త్యర్థం జుహుయాద్ అగ్నౌ ఘృతమ్ అష్టోత్తరం శతమ్ |

ఇతి స్మరణాత్ | తస్మిన్న్ ఏవాగ్నావ్ అయఃపిణ్డం లోహకారేణ తాపయేత్ | తద్ ఆహ నారదః |

జాత్యైవ లోహకారో యః కుశలశ్ చాపి కర్మణి |

దృష్టప్రయోగశ్ చాన్యత్ర తేనయో ‘గ్నౌ తు తాపయేత్ ||

అగ్నివర్ణమ్ అయఃపిణ్డం సస్ఫులిఙ్గం సురఞ్జితమ్ |

పఞ్చాశత్పలికం భూయః కారయిత్వా శుచివ్రతః ||

తృతీయతాపే తప్యన్తం బ్రూయాత్ సత్యపురస్కృతమ్ || ఇతి | (NSమ్ ౩.౨౮౮–౯౦)

లోహశుద్ధ్యర్థమ్ అవితప్తమ్ ఉదకే నిక్షిప్య పునః సన్తాప్యోదకే నిక్షిప్య పునః సన్తాపనం తృతీయస్ తాపః | తస్మిన్ తాపే వర్తమానే ధర్మావాహనాదిగ్రహణాన్తం పూర్వోక్తవిధిం విధాయ పిణ్డస్థమ్ అగ్నిమ్ ఏభిర్ మన్త్రైర్ అభిమన్త్రయీత | మన్త్రాశ్ చ నారదేన దర్శితాః |

త్వమ్ అగ్నే దేవాశ్ చత్వారః పఞ్చయజ్ఞేషు హూయసే |

త్వం ముఖం సర్వేదేవానాం త్వం ముఖం బ్రహ్మవాదినామ్ ||

జఠరస్థో హి భూతానాం తథా వేత్సి శుభాశుభమ్ |

పాపం పునాసి వై యస్మాత్ తస్మాత్ పావక ఉచ్యతే ||

[౧౭౮]పాపేషు దర్శయాత్మానమ్ అర్చిష్మాన్ భవ పావక |

అథ వా శుద్ధభావేషు శీతో భవ హుతాశనః ||

త్వమ్ ఏవ సర్వభూతానాం అన్తశ్ చరసి సాక్షివత్ |

త్వమ్ అగ్నే దేవ జానీషే న విదుర్ యాని మానవాః ||

వ్యవహారాభిశస్తో ‘యం మానుషః శుద్ధిమ్ ఇచ్ఛతి |

తద్ ఏనం సంశయాద్ అస్మాత్ ధర్మతస్ త్రాతుఅమ్ అర్హసి || ఇతి | (NSమ్౩.౨౯౧–౯౪)

శోధ్యకర్తవ్యమ్ ఆహ హారీతః |

ప్రాఙ్ముఖస్ తు తతస్ తిష్ఠేత్ ప్రసారితకరాఙ్గులిః |

ఆర్ద్రవాసాః శుచిశ్ చైవ శిరస్య్ ఆరోప్య పత్రకమ్ || ఇతి |

నారదో ‘పి |

ఆదిత్యాభిముఖస్ తిష్ఠన్న్ ఇమం మన్త్రమ్ ఉదీరయేత్ |

త్వమ్ అగ్నే సర్వభూతానామ్ అన్తశ్ చరసి సాక్షివత్ ||

హవ్యం వహసి దేవానాం హుతః శాతిం ప్రయచ్ఛసి |

ప్రచ్ఛన్నాని మనుష్యాణాం పాపాని సుకృతాని చ ||

త్వమ్ ఏవ సర్వం జానీషే న విదుర్ యాని మానుషాః |

వ్యవహారాభిశస్తో ‘హం వహ్నే తిష్ఠామి సంశయే ||

తస్మాన్ మాం సంశయారూఢం ధర్మతస్ త్రాతుమ్ అర్హతి || ఇతి | (NSమ్ ౩.౨౯?)

అత్రాదావ్ ఏవ వ్రీహిమర్దనేన శోధ్యస్య కరౌ లక్షయేత్ | తద్ ఆహ విష్ణుః |

[౧౭౯] కరౌ విమర్దితవ్రీహీ తస్యాదావ్ ఏవ లక్షయేత్ |

లక్షయేత్ తస్య చిహ్నాని హస్తయోర్ ఉభయోర్ అపి |

ప్రాకృతాని చ గూఢాని సవ్రణాన్య్ అవ్రణాని చ ||

హస్తక్షతేషు సర్వేషు కుర్యాద్ ధంసపదాని తు || ఇతి |

అగ్నిధారణాత్ పూర్వమ్ ఏతాని జ్ఞానార్థమ్ | తస్య శోధ్యస్య కరద్వయస్థితవ్రణాదిస్థానేషు అలక్తకాదిరసేన హంసపదాని కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | తతః కర్తవ్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

కరౌ విమృదితవ్రీహీ లక్షయిత్వా తతో న్యసేత్ |

సప్తాశ్వత్థస్య పర్ణాని తావత్ సూత్రేణ వేష్టయేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౦౩)

పర్ణాని చ సమాని కర్తవ్యాని,

పత్రైర్ అఞ్జలిమ్ ఆపూర్య అశ్వత్థైః సప్తభిః సమైః ।

ఇతి స్మరణాత్ । వేష్టనసూత్రాణి చ సితాని కర్తవ్యాని,

వేష్టయీత సితైర్ హస్తౌ సప్తభిః సూత్రతన్తుభిః ।

ఇతి నారదస్మరణాత్ । తథా సప్త శమీపర్ణాని తథైవ దూర్వాపత్రాణి దధ్యక్తాంశ్ చాక్షతాన్ అశ్వత్థపత్రాణామ్ ఉపరి న్యసేత్ । తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే ।

[౧౮౦] సప్త పిప్పలపత్రాణి శమీపత్రాణ్య్ అథాక్షతాన్ ।

దూర్వాయాః సప్తపర్ణాని దధ్యక్తాంశ్ చాక్షతాన్ న్యసేత్ ॥ ఇతి ।

న్యసేత్ దద్యాత్ । పుష్పాణి చ విన్యసేత్ । తద్ ఆహ పితామహః ।

సప్తపిప్పలపత్రాణి అక్షతాః సుమనో దధి ।

హస్తయోర్ నిక్షిపేత్ తత్ర సూత్రేణావేష్టనం తథా ॥ ఇతి ।

యత్ తు స్మృత్యన్తరమ్,

అయస్ తప్తం తు పాణిభ్యామ్ అర్కపత్రైస్ తు సప్తభిః ।

అన్తర్హితం హరన్ శుద్ధస్ త్వ్ అదగ్ధః సప్తమే పదే ॥

ఇతి, తద్ అశ్వత్థపత్రాలాభవిషయమ్ । యతో ఽశ్వత్థపత్రాణాం ముఖ్యత్వమ్ ఆహ పితామహః ।

పిప్పలాజ్ జాయతే వహ్నిః పిప్పలో వృక్షరాట్ స్మృతః ।

అతస్ తస్య తు పత్రాణి హస్తయోర్ నిక్షిపేద్ బుధః ॥ ఇతి ।

అనన్తరకర్తవ్యమ్ ఆహ స ఏవ ।

తతస్ తం సముపాదాయ్ రాజా ధర్మపరాయణః ।

సన్దంశేన నియుక్తో ఽథ హస్తయోస్ తత్ర నిక్షిపేత్ ॥

త్వరమాణో న గచ్ఛేత స్వస్థో గచ్ఛేచ్ ఛనైః శనైః ।

న మణ్డలమ్ అతిక్రామేన్ నాన్తరా స్థాపయేత్ పదమ్ ॥

అష్టమం మణ్డలం గత్వా నవమే స్థాపయేద్ బుధః ।

భర్త్యార్తః పాతయేద్ యస్ తు వ్రణం చ న విభావ్యతే ||

[౧౮౧] పునర్ ఆరోహయేల్ లోహం స్థితిర్ ఏషా దృఢీకృతా | ఇతి |

యదా చ దగ్ధాదగ్ధసందేహః తద్ ఆహ నారదః |

యదా తు న విభావ్యేతే దగ్ధావ్ ఇతి కరౌ తదా |

వ్రీహీన్ అతిప్రయత్నేన సప్తవారం తు మర్దయేత్ ||

మర్దితో యది నో దగ్ధః సబ్యైర్ ఏవ వినిశ్చితః |

శోధ్యః శుద్ధః స సత్కృత్యో దగ్ధో దణ్డ్యో యథాక్రమమ్ ||

పూర్వదృష్టేషు చిహ్నేషు తతో ఽన్యత్రాపి లక్షయేత్ |

మణ్డలం రక్తసఙ్కాశం యత్రాన్యద్ అగ్నిసంభవమ్ ||

యో నిరుద్ధస్ తు నివిజ్ఞేయో సత్యధర్మవ్యవస్థితః || ఇతి | (NSమ్ 3.30౨–3?)

యస్ తు సన్త్రాసాత్ ప్రజ్వాలయా హస్తాభ్యామ్ అన్యత్ర దహ్యేత తథాప్య అశుద్ధో న భవతి | తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

ప్రజ్వాలేనాభిశతశ్ చేత్ స్థానాద్ అన్యత్ర దహ్యతే |

అదగ్ధం తం విదుర్ దేవాస్ తస్య భూయో న దాపయేత్ || ఇతి |

శుద్ధః కాలావధిమ్ ఆహ పితామహః |

తతస్ తద్ధస్తయోః ప్రాస్యేద్ వ్రీహీన్ వా యది వా యవాన్ |

నిర్విశఙ్కేన తేషాం తు హస్తాభ్యాం మర్దనే కృతే ||

నిర్వికారో దినస్యాన్తే శుద్ధిం తస్య వినిర్దిశేత్ ||

ఇతి అగ్నివిధిః

[౧౮౨]

అథ జలవిధిః

తత్ర ప్రజాపతిః |

తోయస్యాతః ప్రవక్ష్యామి విధిం ధర్మ్యం సనాతనమ్ ।
మణ్డలం ధూపదీపాభ్యాం కారయీత విచక్షణః ॥
శరాన్ సంపూజయేద్ భక్త్యా వైష్ణవం చ ధనుస్ తథా ।
మఙ్గలైః పుష్పధూపైశ్ చ తతః కర్మ సమాచరేత్ ॥ ఇతి ।

ధనుషః ప్రమాణమ్ ఆహ నారదః ।

క్రూరం ధనుః సప్తశతం మధ్యమం షట్శతం స్మృతమ్ ।
మన్దం పఞ్చశతం జ్ఞేయమ్ ఏష జ్ఞేయో ధనుర్విధిః ॥
మధ్యమేన తు చాపేన ప్రక్షిపేత్ తు శరత్రయమ్ ।
హస్తానాం తు శతే సార్ధే లక్ష్యం కృత్వా విచక్షణః ॥
న్యూనాధికే తు దోషః స్యాత్ క్షిపతః సాయకాంస్ తథా । ఇతి । (NSమ్ 3.302)

అత్రాఙ్గులిసంఖ్యా వివక్షితా । శరాశ్ చాయసాగ్రాః కర్తవ్యాః,

[౧౮౩] శరాన్ అప్య్ ఆయసైర్ అగ్రైః ప్రకుర్వీత విశుద్ధయే ।
వేణుకాణ్డమయాంశ్ చైవ క్షేప్తా చ సుదృఢం క్షిపేత్ ॥

ఇతి వచనాత్ । క్షేప్తా చాత్ర క్షత్రియః । తద్వృత్తిర్ బ్రాహ్మణో వా । తద్ ఆహ పితామహః ।

క్షేప్తా చ క్షత్రియః కార్యస్ తద్వృత్తిర్ బ్రాహ్మణో ‘పి వా ।
అక్రూరహృదయః శాన్తః సోపవాసః క్షిపేద్ ఇతి ॥
శరస్య పతనం గ్రాహ్యం సర్పణం తు వివర్జయేత్ ।
సర్పన్ సర్పన్ శరో యాయాద్ దూరాద్ దూరతరం యతః ॥
ఇషూన్ న పక్షిపేద్ విద్వాన్ మారుతే వాతి వా భృశమ్ ।
విషమే వా ప్రదేశే చ వృక్షస్థాణుసమాకులే ।
తరుగుల్మలతావల్లీపఙ్కపాషాణసంయుతే ॥ ఇతి

తోరణం చ మజ్జనసమీపస్థానే సమే శోధ్యకర్ణప్రమాణోచ్ఛ్రితం కార్యమ్ । తద్ ఆహ నారదః ।

గత్వా తు తజ్జలస్థానం తటే తోరణమ్ ఉచ్ఛ్రితమ్ ।
కుర్వీత కర్ణమాత్రం తు భూమిభాగే సమే శుచిః ॥ ఇతి ।

ఉపాదేయానుపాదేయే జలే వివినక్తి పితామహః।

[౧౮౪] స్థిరతోయే నిమజ్జేత్ తు న గ్రాహిణి న చాల్పకే।

తృణశైవాలరహితే జలౌకామత్స్యవర్జితే॥

దేవఖాతేషు యత్ తోయం తస్మిన్ కుర్యాద్ విశోధనమ్।

ఆహార్యం వర్జయేత్ తోయం శీఘ్రగాసు నదీషు చ॥

ఆవిశేత్ సలిలే నిత్యమ్ ఊర్మిపఙ్కవివర్జితే।

స్థాపయేత్ ప్రథమం తోయే స్తమ్భవత్ పురుషం నృపః॥

ఆగతం ప్రాఙ్ముఖం కృత్వా తోయమధ్యే తు కారిణమ్।

తతస్ త్వ ఆవాహయేద్ దేవాన్ సలిలం చానుమన్త్రయేత్॥ ఇతి।

తత్ర చాదౌ వరుణపూజా కర్తవ్యా। తద్ ఆహ నారదః।

గన్ధమాల్యైః సురభిభిర్ మధుక్షీరఘృతాదిభిః।

వరుణాయ ప్రకుర్వీత పూజామ్ ఆదౌ సమాహితః॥ ఇతి।

ఏవం వరుణపూజాం కృత్వా ధర్మావాహనాదిసకలదేవతాపూజాహోమసమన్త్రకప్రతిజ్ఞాపత్ర-శిరోనిదేశనాన్తం కృత్వా ప్రాడ్వివాకో జలాభిమన్త్రణం కుర్యాత్। మన్త్రశ్ చ విష్ణునా దర్శితః।

త్వమ్ అన్తః సర్వభూతానామ్ అన్తశ్ చరసి సాక్షివత్।

త్వమ్ ఏవామ్భో విజానీషే న విదుర్ యాని మానవాః॥

వ్యవహారాభిశస్తో ‘యం మానుషస్ త్వయి మజ్జతి।

తద్ ఏనం సంశయాద్ అస్మాద్ ధర్మతస్ త్రాతుమ్ అర్హసి॥ ఇతి। (VఇSమ్ ౧౨.౭–౮)

పితామహో ‘పి।

తోయమ్ త్వం ప్రాణినాం ప్రాణః సృష్టేర్ ఆద్యం తు నిర్మితమ్।

శుద్ధేస్ త్వం కారణం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం దేహినాం తథా॥

అతస్ త్వం దర్శయాత్మానం శుభాశుభపరీక్షణే॥ ఇతి।

శోధ్యస్యేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

సత్యేన మాభిరక్ష త్వం వరుణేత్య అభిశాప్య కమ్।

నాభిదఘ్నోదకస్థస్య గృహీత్వోరూ జలం విశేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౦౮)

తదనన్తరకర్తవ్యతామ్ ఆహ స ఏవ ।

సమకాలమ్ ఇషుం ముక్తమ్ ఆనీయాన్యో జవీ నరః ।

గతే తస్మిన్ నిమగ్నాఙ్గం పశ్యేచ్ చేచ్ ఛుద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి । (Yధ్ ౨.౧౦౯)

అయమ్ అర్థః । త్రిషు శరేషు ముక్తేష్వ్ ఏకో వేగవాన్ మధ్యశరపాతస్థానం గత్వా తమ్ ఆదాయ తత్రైవ తిష్ఠతి । అన్యస్ తు పురుషో వేగవాన్ శరమోక్షస్థానే తోరణమూలే తిష్ఠతి । ఏవం స్థితయోస్ తృతీయస్యాం కరతాలికాయాం శోధ్యో నిమజ్జతి । తత్సమకాలమ్ ఏవ తోరణమూలస్థితో ఽపి ద్రుతతరం మధ్యమశరపాతస్థానం గచ్ఛతి । శరగ్రాహీ చ తస్మిన్ ప్రాప్తే ద్రుతతరం తోరణమూలం ప్రాప్యాన్తర్జలగతం యది న పశ్యతి తదా శుద్ధో భవతీతి । తద్ ఏవ స్పష్టీకృతం పితామహేన ।

గన్తుశ్ చాపి చ కర్తుశ్ చ సమం గమనమజ్జనమ్ ।

గచ్ఛేత్ తోరణమూలాత్ తు శరస్థానం జవీ నరః ॥

[౧౮౬] తస్మిన్ గతే ద్వితీయో ఽపి వేగాద్ ఆదాయ సాయకమ్ ।

గచ్ఛేత్ తోరణమూలం తు యతః స పురుషో గతః ॥

ఆగతస్ తు శరగ్రాహీ న పశ్యతి యదా జలే ।

అన్తర్జలగతం సమ్యక్ తదా శుద్ధిం వినిర్దిశేత్ ॥ ఇతి ।

జవినోశ్ చ జరయోర్ నిర్ధారణం కృతం నారదేన ।

పఞ్చాశతో ధావకానాం యౌ స్యాతామ్ అధికౌ జవే ।

తౌ చ తత్ర నియోక్తవ్యౌ శరానయనకారణాత్ ॥ ఇతి ।

నిమగ్నస్య స్థానాన్తరగమనే అశుద్ధిమ్ ఆహ పితామహః ।

అన్యథా న విశుద్ధిః స్యాద్ ఏకాఙ్గస్యాపి దర్శనాత్ ।

స్థానాద్ అన్యత్ర గమనాద్ యస్మిన్ పూర్వం నివేశితే ॥ ఇతి ।

ఏకాఙ్గదర్శనాద్ ఇతి కర్ణాద్యభిప్రాయేణ,

శిరోమాత్రం తు దృశ్యేత న కర్ణౌ నాపి నాసికా ।

అప్సు ప్రవేశనే యస్య శుద్ధం తమ్ అపి నిర్దిశేత్ ॥

ఇతి విశేషస్మరణాత్ । కారణాన్తరేణోన్మజ్జనే పునర్ అపి కర్తవ్యమ్ । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

నిమజ్యోత్ప్లవతే యస్ తు దృష్టశ్ చేత్ ప్రాణిభిర్ నరః।
పునస్ తత్ర నిమజ్జంస్ తు స సచిహ్నవిబావితే॥

ఇతి జలవిధిః

[౧౮౭]

అథ విషవిధిః

తత్ర ప్రజాపతిః।

విషస్యాపి ప్రవక్ష్యామి విధిం లక్షణచోదితమ్।
అభియుక్తాయ దాతవ్యం తావన్మాత్రం ప్రదీయతే॥
యవాః సప్త ప్రదాతవ్యా అథ వా షట్కసంఖ్యయా।
శృఙ్గిణో వాత్సనాభస్య హిమజస్య విషస్య చ॥ ఇతి।

వర్జ్యాన్య్ ఆహ స ఏవ।

చారితాని చ జీర్ణాని కృత్రిమాణి తథైవ చ।
భూమిజాతాని సర్వాణి విషాణి పరివర్జయేత్॥ ఇతి।

నారదో ఽపి।

భృష్టం చ చారితం చైవ ధూపితం మిశ్రితం తథా।
కాలకూటమ్ అథాశుద్ధం విషం యత్నేన వర్జయేత్॥ ఇతి।

కాలశ్ చ తేనైవోక్తః।

తోలయిత్వేప్సితే కాలే దేయం తద్ ధి దినాగమే।
నాపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే న సంధ్యాయాం చ ధర్మవిత్॥

[౧౮౮] ఇతి। కాలాన్తరే తు భుక్తప్రమాణాద్ అల్పం దేయమ్। తద్ ఆహ స ఏవ।

వర్షే చతుర్యవా మాత్రా గ్రీష్మే పఞ్చయవా స్మృతా।

హేమన్తే సా సప్తయవా శరద్య్ అల్పా తతో ‘పి హి || ఇతి |

విషం చ ఘృతప్లుతం దేయమ్ | తద్ ఆహ స ఏవ |

విషస్య పలషడ్భాగాద్ భాగో వింశతిమ్ అస్తు యః |

తమ్ అష్టభాగహీనం తు శోధ్యే దద్యాద్ ఘృతప్లుతమ్ || ఇతి |

పలం చాత్ర చతుఃసువర్ణకమ్ తస్య షష్ఠో భాగో దశమాషా వా దశానాం మాషాణాం యవాః సార్ధం శతం భవన్తి | పూర్వే చ దశయవాః | ఏవం షష్ట్యధికం శతం యవాః పలస్య షష్ఠో భాగః | తస్మాద్ వింశతితమో భాగో ‘ష్టయవాః | తస్యాష్టమభాగహీనః ఏకయవహీనః | తం సప్తయవం ఘృతయుతం దద్యాత్ | ఘృతం చ విషాత్ త్రింశద్గుణం గ్రాహ్యమ్ | తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

పూర్వోక్తశీతలే దేశే విషం దేయం తు దేహినామ్ |

ఘృతేన యోజితం శ్లక్ష్ణం విషత్రింశద్గుణేన తు || ఇతి |

అత్ర మాహాదేవస్య పూజా కర్తవ్యా | తద్ ఆహ నారదః |

[౧౮౯] ప్రదద్యాత్ సోపవాసాయ దేవబ్రాహ్మణసంనిధౌ |

ధూపోపహారమన్త్రైశ్ చ పూజయిత్వా మహేశ్వరమ్ ||

ద్విజానాం సంనిధానేన దక్షిణాభిముఖే స్థితే |

ఉదఙ్ముఖః ప్రాఙ్ముఖో వా దద్యాద్ విప్రః సమాహితః || ఇతి |

ప్రాడ్వివాకః కృతోపవాసో మహేశ్వరం సంపూజ్య తత్పురతో విషం స్థాపయిత్వా ధర్మాదిపూజాం హవనాన్తాం పూర్వవద్ విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్రం శోధ్యశిరసి నిధాయ విషం అభిమన్త్రయేత్ | మన్త్రశ్ చ పితామహేనోక్తః |

త్వం విష బ్రహ్మణా సృష్టం పరీక్షార్థం దురాత్మనామ్ |

పాపేషు దర్శయాత్మానం శుద్ధానామ్ అమృతం భవ ||

మృత్యుమూర్తే విష త్వం హి బ్రహ్మణా పరినిర్మితమ్ |

త్రాయస్వైనం నరం పాపాత్ సత్యేనాస్యామృతం భవ || ఇతి |

కర్తా తు విషం అభిమన్త్ర్య భక్షయేత్ | మన్త్రశ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తః |

ఏవమ్ ఉక్త్వా విషం శార్ఙ్గం భక్షయేద్ ధిమశైలజమ్ |

యస్య వేగైర్ వినా జీర్యేత్ తస్య శుద్ధిం వినిర్దిశేత్ ||

త్వం విష బ్రహ్మణః పుత్రః సత్యధర్మే వ్యవస్థితః |

త్రాయస్వాస్మాద్ అభీశాపాత్ సత్యేన భవ మే ‘మృతమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౧౦–౧౧)

వేగో నామ ధాతోర్ ధాత్వన్తరప్రాప్తిః | తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే |

[౧౮౦]ధాతోర్ ధాత్వన్తరప్రాప్తిర్ విషవేగ ఇతి స్మృతః | ఇతి |

వేగాశ్ చ సప్తైవ | తేషాం లక్షణాని విషతన్త్రే కథితాని |

వేగో రోమాఞ్చమ్ ఆద్యో రచయతి విషజః స్వేదవక్త్రోపశోషౌ |

తస్యోర్ధ్వం తత్పరౌ ద్వౌ వపుషి జనయతో వర్ణభేదప్రవేపౌ ||

యో వేగః పఞ్చమో ‘సౌ నయతి వివశతాం కణ్ఠభఙ్గం చ హిక్కాం |

షష్ఠో నిఃశ్వాసమోహౌ వితరతి చ మృతిం సప్తమో భక్షకస్య || ఇతి |

శోధ్యస్ తు కుహకాదిభ్యో రక్షణీయ ఇత్య్ ఆహ పితామహః |

త్రిరాత్రం పఞ్చరాత్రం స్యాత్ పురుషైః స్వైర్ అధిష్ఠితమ్ |

కుహకాదిభయాద్ రాజా ధారయేద్ దివ్యకారిణమ్ ||

ఔషధీర్ మన్త్రయోగాంశ్ చ మణీన్ అథ విషాపహాన్ |

కర్తుః శరీరసంస్థాంస్ తు గూఢోత్పన్నాన్ పరీక్షయేత్ || ఇతి |

శుద్ధేః కాలావధిమ్ ఆహ నారదః |

పఞ్చతాలశతం కాలం నిర్వికారో యదా భవేత్ |

తదా భవతి సంశుద్ధస్ తతః కుర్యాచ్ చికిత్సితమ్ || ఇతి |

యావత్ కరతాలికాశతపఞ్చకం తావత్ పరీక్షణీయమ్ ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు పితామహేనోక్తమ్,

భక్షితే తు యదా స్వస్థో మూర్చ్ఛాచ్ఛర్దివివర్జితః |

నిర్వికారో దినస్యాన్తే శుద్ధం తమ్ అపి నిర్దిశేత్ ||

ఇతి, తద్ ఏతచ్ చతుర్మాత్రావిషయమ్ |

ఇతి విషవిధిః

[౧౮౧]

అథ కోశవిధిః

తత్ర నారదః।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి కోశస్య విధిమ్ ఉత్తమమ్।
శాస్త్రవిద్భిర్ యథాప్రోక్తం సర్వకాలవిరోధినమ్॥
పూర్వాహ్ణే సోపవాసస్య స్నాతస్యార్ద్రపటస్య చ।
సశూకస్యావ్యసనినః కోశకార్యం విధీయతే॥
ఇచ్ఛతః శ్రద్దధానస్య దేవబ్రాహ్మణసంనిధౌ॥ ఇతి।

సశూకః ఆస్తికః। అత్రేతికర్తవ్యతామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

దేవాన్ ఉగ్రాన్ సమభ్యర్చ్య తత్స్నానోదకమ్ ఆహరేత్।
సంశ్రావ్య పాయయేత్ తస్మాజ్ జలాత్ తు ప్రసృతిత్రయమ్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౧౨)

ఉగ్రాః రుద్రదుర్గాదిత్యాదయః। పితామహో ‘పి।

ప్రాఙ్ముఖం కారిణం కృత్వా పాయయేత్ ప్రసృతిత్రయమ్।
పూర్వోక్తేన విధానేన స్నాతమ్ ఆర్ద్రామ్బరం చ తమ్॥ ఇతి।

పూర్వోక్తేనేతి ధర్మావాహనాదిశోధ్యశిరసి పత్రారోపణాన్తమ్ అఙ్గకలాపం విధాయాభియుక్తం ప్రాఙ్ముఖం కృత్వా ప్రసృతిత్రయం పాయయేత్। తత్ర విశేషో నారదేనోక్తః।

[౧౯౨] తమ్ ఆహూయాభిశస్తం తు మణ్డలాభ్యన్తరే స్థితమ్।
ఏనః సంశ్రావయిత్వా తు పాయయేత్ ప్రసృతిత్రయమ్॥ ఇతి।

స్నాపనీయదేవాన్ ఆహ పితామహః।

భక్తో యో యస్య దేవస్య పాయయేత్ తస్య తజ్ జలమ్।
సమభావే తు దేవానామ్ ఆదిత్యస్య తు పాయయేత్॥
దుర్గాయాః పాయయేచ్ చోరాన్ యే చ శస్త్రోపజీవినః।
భాస్కరస్య చ యత్ తోరం బ్రాహ్మణం తన్ న పాయయేత్॥ ఇతి।

స్నాపనీయప్రదేశవిశేషమ్ ఆహ స ఏవ।

దుర్గాయాః స్నాపయేచ్ ఛూలం ఆదిత్యస్య తు మణ్డలమ్ ।

ఇతరేషాం తు దేవానాం స్నాపయేద్ ఆయుధాని తు ॥ ఇతి ।

శుద్ధేః కాలావధిమ్ ఆహ పితామహః ।

త్రిరాత్రాత్ సప్తరాత్రాద్ వా ద్విసప్తాహాద్ అథాపి వా ।

వైకృతం యత్ర దృశ్యేత పాపకృత్ స తు మానవః ॥

తస్యైకస్య తు సర్వస్య జనస్య యది వా భవేత్ ।

రోగో ఽగ్నిర్ జ్ఞాతిమరణం సైవ తస్య విభావనా ॥ ఇతి ।

విష్ణుః ।

[౧౯౩] యస్య పశ్యేద్ ద్విసప్తాహాత్ త్రిసప్తాహాద్ అథాపి వా ।

రోగో ఽగ్నిర్ జ్ఞాతిమరణం రాజదణ్డమ్ అథాపి వా ॥

తమ్ అశుద్ధం విజానీయాద్ విశుద్ధిం తు విపర్యయే ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౧౪.౪౫)

నారదో ఽపి ।

సప్తాహాభ్యన్తరే యస్య ద్విసప్తాహేన వా పునః ।

రోగో ఽగ్నిర్ జ్ఞాతిమరణమ్ అర్థనాశో యశఃక్షయః ॥

ప్రత్యాత్మికం భవేత్ తస్య విద్యాత్ తస్య పరాజయమ్ ॥ ఇతి ।

ఏతాని త్రిరాత్రాద్యవధివచనాని ద్రవ్యాల్పత్వమహత్త్వాభ్యామ్ అభియోగాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం వా వ్యవస్థాపనీయాని । అవధేర్ ఊర్ధ్వం వైకృతదర్శనే న పరాజయ ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

ఊర్ధ్వం యస్య ద్విసప్తాహాద్ వైకృతం తు సముద్భవేత్ ।

నాభియోజ్యః స విదుషా కృతకాలవ్యతిక్రమాత్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

సప్తాహాద్ వా ద్విసప్తాహాద్ యస్య హానిర్ న జాయతే ।

పుత్రదారధనానాం చ స శుద్ధః స్యాన్ న సంశయః ॥ ఇతి ।

ఇతి కోశవిధిః

[౧౯౪]

అథ తణ్డులాదివిధిః

తత్ర పితామహః।

తణ్డులానాం ప్రవక్ష్యామి విధిం లక్షణచోదితమ్।

చౌర్యే తు తణ్డులా దేయా నాన్యత్రేతి వినిర్ణయః॥ ఇతి।

చౌర్యగ్రహణమ్ అర్థవివాదప్రదర్శనార్థమ్, "తదర్ధార్ధస్య తణ్డులాః" ఇతి ధనవివాదే కాత్యాయనేన దర్శితత్వాత్। పూర్వేద్యుర్ యత్ కర్తవ్యం తద్ ఆహ స ఏవ।

తణ్డులాన్ కారయేచ్ ఛుక్లాన్ శాలేర్ నాన్యస్య కస్య చిత్।

మృణ్మయే భాజనే కృత్వా ఆదిత్యస్యాగ్రతః శుచిః॥

స్నానోదకేన సంమిశ్రాన్ రాత్రౌ తత్రైవ వాసయేత్।

ఆవాహనాది పూర్వం తు కృత్వా రాత్రౌ విధానతః॥ ఇతి।

ధర్మావాహనాదిసర్వదివ్యసాధారణవిధినా దివ్యస్య పురతః కృత్వా దేవతాస్నానోదకేన తణ్డులాన్ ఆప్లుత్య ప్రభాతపర్యన్తం ప్రాడ్వివాకస్ తత్రైవ స్థాపయేత్। తదనన్తరం కర్తవ్యం తేనైవ దర్శితమ్।

ప్రభాతే కారిణో దేయాస్ త్రిఃకృత్వః ప్రాఙ్ముఖాయ తు।

తణ్డులాన్ భక్షయిత్వా తు పత్రే నిష్ఠీవయేత్ తతః॥

[౧౯౫] భూర్జస్యైవ తు నాన్యస్య పలాశే పిప్పలస్య తు। ఇతి।

బృహస్పతిః।

సోపవాసః సూర్యగ్రహే తణ్డులాన్ భక్షయేచ్ ఛుచిః।

శుద్ధః స్యాచ్ ఛుక్లనిష్ఠీవే విపరీతే తు దోషభాక్॥

శోణితం దృశ్యతే యత్ర హనుస్ తాలు చ శీర్యతః।

గాత్రం చ కమ్పతే యస్య తమ్ అశుద్ధం వినిర్దిశేత్॥

ఇతి తణ్డులవిధిః

అథ తప్తమాశవిధిః

తత్ర పితామహః।

తప్తమాషస్య వక్ష్యామి విధిమ్ ఉద్ధరణే శుభమ్।
కారయేద్ ఆయసం పాత్రం తామ్రం వా షోడశాఙ్గులమ్॥
చతురఙ్గులఖాతం తు మృణ్మయం వాథ మణ్డలమ్॥ ఇతి।

మణ్డలం వర్తులమ్। ఏవంవిధం పాత్రం కృత్వా ఘృతతైలాభ్యాం పూరయేత్। తథా చ స ఏవ।

పూరయేద్ ఘృతతైలాభ్యాం వింశత్యా వై పలైస్ తు తత్।
గవ్యం ఘృతమ్ ఉపాదాయ తద్ అగ్నౌ తాపయేచ్ ఛుచిః॥
సువర్ణమాషకం తస్మిన్ సుతప్తే నిక్షిపేత్ తతః।
అఙ్గుష్ఠాఙ్గులియోగేన ఉద్ధరేత్ తప్తమాషకమ్॥

[౧౯౬]కరాగ్రం యో న ధునుయాద్ విస్ఫోటో వా న జాయతే।
శుద్ధో భవతి ధర్మేణ నిర్వికారకరాఙ్గులిః॥ ఇతి।

అఙ్గుష్ఠాఙ్గులియోగేన తర్జన్యఙ్గుష్ఠమధ్యమానాం సమూహేనేత్య్ అర్థః। కేవలగవ్యఘృతతాపే విశేషమ్ ఆహ స ఏవ।

సౌవర్ణే రాజతే తామ్రే ఆయసే మృణ్మయే ‘పి వా।
గవ్యం ఘృతమ్ ఉపాదాయ తద్ అగ్నౌ తాపయేచ్ ఛుచిః॥
సౌవర్ణీం రాజతీం తామ్రీం ఆయసీం వా విశోధితామ్।
సలిలేన సకృద్ ధౌతాం ప్రక్షిపేత్ తత్ర ముద్రికామ్॥
భ్రమద్వీచితరఙ్గాఢ్యే అనఖస్పర్శగోచరే।
పరీక్షేద్ ఆర్ద్రపర్ణేన చురుత్కారం సుఘోషకమ్॥ ఇతి।

ప్రాడ్వివాకో ధర్మావాహనాదిశోధ్యశిరఃపత్రారోపణాన్తం కర్మ కృత్వా ఘృతాభిమన్త్రణం కుర్యాత్ | మన్త్రాస్ తు తేనైవ దర్శితాః |

పరం పవిత్రమ్ అమృతం ఘృతం త్వం యజ్ఞకర్మసు |

దహ పావక పాపం త్వం హిమశీతం శుచౌ భవ ||

ఉపోషితం తతః స్నాతమ్ ఆర్ద్రవాససమ్ ఆగతమ్ |

గ్రాహయేన్ ముద్రికాం తాం తు ఘృతమధ్యగతాం తథా || ఇతి |

శోధ్యస్ తు "త్వమ్ అగ్నే సర్వభూతానామ్" ఇత్యాదిమన్త్రం పఠేత్ | శుద్ధిలిఙ్గాన్య్ ఆహ స ఏవ |

[౧౯౭] ప్రదేశినీం చ తస్యాథ పరీక్షేయుః పరీక్షకాః |

యస్య విస్ఫోటకా న స్యుః శుద్ధో 'సావ్ అన్యథా 'శుచిః || ఇతి |

ఇతి తప్తమాషవిధిః

అథ ఫాలవిధిః

తత్ర బృహస్పతిః |

ఆయసం ద్వాదశపలఘటితం ఫాలమ్ ఉచ్యతే |

అష్టాఙ్గులం భవేద్ దీర్ఘం చతురఙ్గులవిస్తృతమ్ ||

అగ్నివర్ణం తు తచ్ చోరో జిహ్వయా లేలిహేత్ సకృత్ |

న దగ్ధశ్ చేచ్ ఛుద్ధిమ్ ఇయాద్ అన్యథా తు స హీయతే || ఇతి |

అత్రాపి ధర్మావాహనాదిశోధ్యశిరఃపత్రారోపణాన్తం కార్యమ్ |

ఇతి ఫాలవిధిః

అథ ధర్మాధర్మవిధిః

తత్ర పితామహః।

అధునా సంప్రవక్ష్యామి ధర్మాధర్మపరీక్షణమ్।
రాజతం కారయేద్ ధర్మమ్ అధర్మం సీసకాయసమ్॥
లిఖేద్ భూర్జే పటే వాపి ధర్మాధర్మౌ సితాసితౌ।
అభ్యుక్ష్య పఞ్చగవ్యేన గన్ధమాల్యైః సమర్చయేత్॥
సితపుష్పస్ తు ధర్మః స్యాద్ అధర్మో ఽసితపుష్పధృక్।
ఏవం విధాయోపలిప్య పిణ్డయోస్ తౌ నిధాపయేత్॥
గోమయేన మృదా వాపి పిణ్డౌ కార్యౌ సమం తతః।
మృద్భాణ్డకే ఽనుపహతే స్థాప్యౌ చానుపలక్షితౌ॥
[౧౯౮] ఉపలిప్తే శుచౌ దేశే దేవబ్రాహ్మణసంనిధౌ।
ఆవాహయేత్ తతో దేవాంల్ లోకపాలాంశ్ చ పూర్వవత్॥
ధర్మావాహనపూర్వం తు ప్రతిజ్ఞాపత్రకం లిఖేత్।
యది పాపవిముక్తో ఽహం ధర్మస్ త్వ ఆయాతు మే కరే॥
అభియుక్తస్ తతశ్ చైకం ప్రగృహ్ణీతావిలమ్బితమ్।
ధర్మే గృహీతే శుద్ధిః స్యాద్ అధర్మే తు స హీయతే॥
ఏవం సమాసతః ప్రోక్తం ధర్మాధర్మపరీక్షణమ్॥ ఇతి।

సీసకాయసం సీసకమిశ్రాయసమ్॥

ఇతి ధర్మాధర్మవిధిః

ఇతి క్రియాపాదః॥

అథ క్రమప్రాప్తో నిర్ణయపాదః కథ్యతే ||

తత్ర బృహస్పతిః |

ధర్మేణ వ్యవహారేణ చారిత్రేణ నృపాజ్ఞయా |
చతుఃప్రకారో ‘భిహితః సందిగ్ధార్థవినిర్ణయః ||
ఏకైకో ద్వివిధః ప్రోక్తః క్రియాభేదాన్ మనీషిభి |
అపరాధానురూపం తు దణ్డం చ పరికల్పయేత్ ||
ప్రతివాదీ ప్రపద్యేత యత్ర ధర్మః స నిర్ణయః |
దివ్యైర్ విశోధితః సమ్యగ్ నిర్ణయః సముదాహృతః ||
ప్రమాణనిశ్చితో యస్ తు వ్యవహారః స ఉచ్యతే |
వాక్ఛలానుత్తరత్వేన ద్వితీయః పరికీర్తితః ||
అనుమానేన నిర్ణీతం చారిత్రమ్ ఇతి కథ్యతే |
[౧౯౯]దేశస్థిత్యా తృతీయస్ తు శాస్త్రవిద్భిర్ ఉదాహృతః ||
ప్రమాణసమతాయాం తు రాజాజ్ఞా నిర్ణయః స్మృతః |
శాస్త్రసభ్యావిరోధేన చతుర్థః పరికీర్తితః || ఇతి |

సంగ్రహకారో ‘పి |

ఉక్తప్రకారరూపేణ స్వమతస్థాపితాపి వా |
రాజ్ఞా పరీక్ష్య సాక్ష్యైశ్ చ స్థాప్యౌ జయపరాజయౌ ||
యో యథోక్తాన్యతమయా క్రియయా ‘ర్థం ప్రసాధయేత్ |
భాషాక్షరసమం సాధ్యం స జయీ పరికీర్తితః ||
అసాధయన్ సాధయన్ వా విపరీతార్థమ్ ఆత్మనః |
దృష్టకారణదోషో వా యః పునః స పరాజితః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి।

జితం తు దణ్డయేద్ రాజా జేతుః పూజాం ప్రవర్తయేత్।

అజితా అపి దణ్డ్యాః స్యుర్ వేదశాస్త్రవిరోధినః॥ ఇతి।

పూజాకరణానన్తరం కాత్యాయనః।

సిద్ధేనార్థేన సంయోజ్యో వాదీ సత్కారపూర్వకమ్।

లేఖ్యం స్వహస్తసంయుక్తం తస్మై దద్యాత్ తు పార్థివః॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

[౨౦౦]మధ్యే యత్ స్థాపితం ద్రవ్యం చలం వా యది వా స్థిరమ్।

పశ్చాత్ తత్ సోదయం దాప్యం జయినే పత్రసంయుతమ్॥ ఇతి।

పత్రం జయపత్రమ్। తద్ ఆహ బృహస్పతిః।

పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాన్తం యదా నృపః।

ప్రదద్యాజ్ జయినే లేఖ్యం జయపత్రం తద్ ఉచ్యతే॥ ఇతి।

ధనదాపనప్రకారే విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

రాజా తు స్వామినే విత్తం సాన్త్వేనైవ ప్రదాపయేత్।

దేశాచారేణ చాన్యాంస్ తు దుష్టాన్ సంపీడ్య దాపయేత్।

ఋక్థినః సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేత్॥ ఇతి।

న కేవలం స్వామినే ధనదాపనమాత్రం స్వయమ్ అపి దణ్డం గృహ్ణీయాద్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

ఋణికః సధనో యస్ తు దౌరాత్మ్యాన్ న ప్రయచ్ఛతి।

రాజ్ఞా దాపయితవ్యః స్యాద్ గృహీత్వాంశం తు వింశకమ్॥ ఇతి।

ఏతద్ అవిప్రతిపన్నఋణికవిషయమ్। విప్రతిపన్నఋణికవిషయే విష్ణుర్ ఆహ: “ఉత్తమర్ణశ్ చేద్ రాజానమ్ ఇయాత్ తద్ ధి భావితో ‘ధమర్ణో రాజ్ఞే ధనదశభాగసమం దణ్డం దద్యాత్। ప్రాప్తార్థశ్ చోత్తమర్ణో వింశతితమమ్ అంశమ్” (VఇDహ్ ౬.౨౧) [౨౦౧] ఇతి। ఉత్తమర్ణే ధనదానం భృతిత్వేన న దణ్డత్వేన। యదా తు రాజ్ఞః ప్రియో ‘ధమర్ణో ‘పలాపబుద్ధ్యా రాజ్ఞే పూర్వం నివేదయతి తత్ర దణ్డవిశేషమ్ ఆహ మనుః।

యః సాధయన్తం ఛన్దేన వేదయేద్ ధనికం నృపే।

స చ రాజ్ఞా చతుర్భాగం దాప్యస్ తస్య చ తద్ ధనమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౭౬)

యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

యో యావన్ నిహ్నువీతార్థం మిథ్యా యావతి వా వదేత్ |

తౌ నృపేణ హ్య అధర్మజ్ఞౌ దాప్యౌ తద్ద్విగుణం దమమ్ || MDహ్ ౮.౫౯)

ఇతి, తద్ ఉద్వృత్తాధమర్ణోత్తమర్ణవిషయమ్ | యత్ తు యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తమ్,

నిహ్నవే బావితో దద్యాద్ ధనం రాజ్ఞే చ తత్సమమ్ | (YDహ్ ౨.౧౧)

ఇతి, తత్ ద్విగుణదణ్డపర్యాప్తధనాభావవిషయమ్ | మిథ్యాభియోగినస్ తు అపర్యాప్తధనస్యాపి తత్సమో దణ్డః | యద్ ఆహ స ఏవ |

మిథ్యాభియోగీ ద్విగుణమ్ అభియోగాద్ ధనం వహేత్ | ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౧)

ధనాభావే ‘పి [౨౦౨] “ఆనృణ్యం కర్మణా గచ్ఛేత్” ఇత్య్ అనుకల్పో ద్రష్టవ్యః | యః ప్రథమతో నిహ్నవం కృత్వా పశ్చాత్ స్వయం సంప్రతిపద్యతే | తస్యార్ధం దణ్డమ్ ఆహ వ్యాసః |

నిహ్నుతే తు యదా వాదీ స్వయం తత్ ప్రతిపద్యతే |

జ్ఞేయా సా ప్రతిపత్తిశ్ చ తస్యార్ధం వినయః స్మృతః || ఇతి |

యత్ పునర్ మనునోక్త,

అర్థే ‘పవ్యయమానం తు కరణేన విభావితమ్ |

దాపయేద్ ధనికస్యార్థం దణ్డలేశం చ శక్తితః || (MDహ్ ౮.౫౧)

ఇతి, తత్ సద్వృత్తబ్రాహ్మణాధమర్ణవిషయమ్ | నిహ్నవవిషయే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

నిహ్నుతే లిఖితం నైకం ఏకదేశవిభావితః |

దాప్యః సర్వం నృపేణార్థం న గ్రాహ్యస్ త్వ్ అనివేదితః || ఇతి | (MDహ్ ౨.౨౦)

నైకమ్ అనేకమ్ | సువర్ణరజతవస్త్రాదికం ప్రతిజ్ఞా కాలే లిఖితమ్ అభియుక్తం ప్రత్యర్థీ యది సర్వమ్ ఏవ మిథ్యైతద్ ఇతి ప్రతిజానీతే తదా అర్థినా ఏకదేశభూతహిరణ్యాదివిషయే ఆక్రమాదిభిః ప్రత్యర్థీ భావితః అఙ్గీకారితః తదా స సర్వం పూర్వలిఖితమ్ అర్థినే నృపేణ [౨౦౩] దాప్యః | పూర్వం భాషాకాలే అర్థినా అనివేదితః పశ్చాన్ నివేద్యమానో న గ్రాహ్యో నాదర్తవ్యో నృపేణేత్య్ అర్థః | నారదో ఽపి |

అనేకార్థాభియుక్తేన సర్వార్థవ్యపలాయినామ్ |

విభావితైకదేశేన దేయం యద్ అభియుజ్యతే || ఇతి |

నను – ప్రాచీనవచనానాం ప్రాగుక్తార్థావిధానేన ధర్మనిర్ణయార్థతా న స్యాత్, ఛలానుసారేణ తేషాం వ్యవహారనిర్ణయాభిధాయకత్వాత్ ।

సత్యమ్ । తథాపి న దోషః, ప్రాగుక్తవిషయే వ్యవహారనిబుణయస్య ధర్మనిర్ణయబాధకత్వాత్ । అత ఏవ బృహస్పతిః ।

కేవలం శాస్త్రమ్ ఆశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణయః ।

వ్యవహారః స విజ్ఞేయో ధర్మస్ తేనాపి హీయతే ॥ ఇతి ।

యత్ తు కాత్యాయనవచనమ్,

అనేకార్థాభియోగే తు యావత్ సాధయతే ధనమ్ ।

సాక్షిభిస్ తావద్ ఏవాసౌ లభతే సాధితా ధనమ్ ॥

ఇతి, తత్ పుత్రాదిదేయపిత్రాదిబుణవిషయమ్ । తత్ర హి బహూన్ అర్థాన్ అభియుక్తః పుత్రాదిర్ న జానామీతి వదన్ నిహ్నవవాదీ న భవతీతి । ఏకదేశవిభావితన్యాయస్య తత్రాప్రవృత్తేః । దివ్యే జయపరాజయావధారణే దణ్డవిశేషః కాత్యాయనేన దర్శితః ।

[౨౦౪]న దణ్డం దాపయ్చ్ఛుద్ధం న శుద్ధో దణ్డభాగ్ భవేత్ ।

విషే యోయే హుతాశే చ చర్యా కోశే చ తణ్డులే ॥

తప్తమాషకదివ్యే చ క్రమాద్ దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ।

సహస్రం షట్శతం చైవ తథా పఞ్చశతాని తు ॥

చతుస్త్రిద్వ్యేకమ్ ఏవం చ హీనం హీనేషు కల్పయేత్ ॥ ఇతి ।

సపణవివాదే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సపణశ్ చేద్ వివాదః స్యాద్ రాజా హీనం తు దాపయేత్ ।

దణ్డం తస్య పణం చైవ ధనినే ధనమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౮)

నారదో ‘పి ।

వివాదే సోత్తరపణే ద్వయోర్ యస్ తత్ర హీయతే ।

స్వపణం స్వకృతం దాప్యో వినయం చ పరాజయే ॥ ఇతి ।

ఉక్తస్య దణ్డస్య ద్వైవిధ్యమ్ ఆహ స ఏవ ।

శారీరశ్ చార్థదణ్డశ్ చ దణ్డస్ తు ద్వివిధః స్మృతః |

శారీరస్ తాడనాదిస్ తు మరణాన్తః ప్రకీర్తితః ||

కాకిణ్యాదిస్ త్వ్ అర్థదణ్డః సర్వస్వాన్తః ప్రకీర్తితః |

శారీరో దశధా ప్రోక్తో హ్య్ అర్థదణ్డస్ త్వ్ అనేకధా ||

[౨౦౫] ఇతి | దశధేతి న సంఖ్యానియమార్థమ్, బహువిధస్య బన్ధనాఙ్కకరణకర్మకరణ-బన్ధనాగారప్రవేశతాడనరూపస్య శారీరస్య విద్యమానత్వాత్ | తత్ర నవవిధత్వం శరీరదణ్డస్య దర్శయతి మనుః |

దశ స్థానాని దణ్డస్య మనుః స్వాయంభువో ‘బ్రవీత్ |

ఉపస్థమ్ ఉదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పఞ్చమమ్ ||

చక్షుర్ నాసా చ కర్ణౌ చ ధనం దేహస్ తథైవ చ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౨౪–౨౫)

ద్వివిధ ఇత్య్ ఉపలక్షణార్థమ్,

శిరసో ముణ్డనం దణ్డస్ తస్య నిర్వాసనం పురాత్ |

లలాటే చాభిశస్తాఙ్కః ప్రయాణం గర్దభేన చ ||

ఇతి విధానాన్తరస్య స్మృతత్వాత్ | యాజ్ఞవల్క్యస్ తు దణ్డస్య చాతుర్విధ్యమ్ ఆహ |

వాగ్దణ్డస్ త్వ్ అథ ధిగ్దణ్డో ధనదణ్డో వధస్ తథా |

యోజ్యా వ్యస్తాః సమస్తా వా అపరాధవశాద్ ఇమే || ఇతి | (YDహ్ ౧.౩౬౭)

వాగ్దణ్డః పరుషశాపవచనాత్మకః | ధిగ్దణ్డో ధిగ్ ఇతి కుత్సనమ్ | సమస్తానాం యోజనే క్రమమ్ ఆహ మనుః |

[౨౦౬]వాగ్దణ్డం ప్రథమం కుర్యాద్ ధిగ్దణ్డం తదనన్తరమ్ |

తృతీయం ధనదణ్డం చ వధదణ్డమ్ అతః పరమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౨౯)

వ్యస్తానాం యోజనే వ్యవస్థామ్ ఆహ బృహస్పతిః |

స్వల్పే ‘పరాధే వాగ్దణ్డో ధిగ్దణ్డః పూర్వసాహసే |

మధ్యోత్తమే ‘ర్థదణ్డస్ తు రాజద్రోహే చ బన్ధనమ్ ||

నిర్వాసనం వధో వాపి కార్యమ్ ఆత్మహితైషిణా |

వ్యస్తాః సమస్తా ఏకస్య మహాపాతకకారిణే || ఇతి |

పురుషతారతమ్యేన వ్యవస్థామ్ ఆహ స ఏవ।

మిత్రాదిషు ప్రయుఞ్జీత వాగ్దణ్డం ధిక్ తపస్వినామ్।

వివాదినో నరాంశ్ చాపి దోషిణో ‘ర్థేన దణ్డయేత్॥

గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగ్దణ్డేనైవ దణ్డయేత్।

వివాదినో నరాంశ్ చాన్యాన్ ధిగ్ధనాభ్యాం చ దణ్డయేత్॥ ఇతి।

యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్: “అదణ్డ్యౌ మాతాపితరౌ స్నాతకపురోహితౌ పరివ్రాజకవానప్రస్థౌ జన్మకర్మశ్రుతశీలశౌచాచారవన్తశ్ చ” ఇతి, యద్ అప్ కాత్యాయనేన,

ఆచార్యస్య పితుర్ మాతుర్ బాన్ధవానాం తథైవ చ।

ఏతేషామ్ అపరాధే తు దణ్డో నైవ విధీయతే॥

ఇతి, యత్ తు గౌతమేన: [౨౦౭] “షడ్భిః పరిహార్యో రాజ్ఞా అవధ్యశ్ చాదణ్డ్యశ్ చాబహిష్కార్యశ్ చాపరివాద్యశ్ చాపరిహార్యశ్ చ” (GDహ్ ౮.3) ఇతి, తద్ ఏతత్, “స ఏష బహుశ్రుతో భవతి। లోకవేదవేదాఙ్గవిద్ వాకోవాక్యేతిహాసపురాణకుశలస్ తదవేక్షస్ తద్వృత్తిః చత్వారింశత్సంస్కారైః సంస్కృతః త్రిషు కర్మస్వ్ అభిరతః షట్సు వా సమయాచారికేష్వ్ అభినివిష్టః వినీతః” (GDహ్ ౮.౨) ఇతి ప్రతిపాదితబహుశ్రుతవిషయమ్। యత్ తు పిత్రాదీనాం దణ్డవిధానం మను-బృహస్పతిభ్యామ్ ఉక్తమ్,

పితాచార్యః సుహృన్ మాతా భార్యా పుత్రః పురోహితః।

నాదణ్డ్యో నామ రాజ్ఞో ‘స్తి ధర్మాద్ విచలితః స్వకాత్॥

ఋత్విక్పురోహితామాత్యాః పుత్రాః సంబన్ధిబాన్ధవాః।

ధర్మాద్ విచలితా దణ్డ్యా నిర్వాస్యా రాజభిః పురాత్॥

ఇతి, తద్ ఏతచ్ ఛరీరార్థవ్యతిరిక్తదణ్డవిషయమ్,

గురూన్ పురోహితాన్ పూజ్యాన్ వాగదాణ్డేనైవ దణ్డయేత్।

[౨౦౮] ఇత్య్ ఉక్తత్వాత్। బ్రాహ్మణస్య వధదణ్డో న కార్యః కిం తు స బహిష్కార్య ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

న జాతు బ్రాహ్మణం హన్యాత్ సర్వపాపేష్వ్ అవస్థితమ్।

రాష్ట్రాచ్ చైనం బహిష్కుర్యాత్ సమగ్రధనమ్ అక్షతమ్॥ ఇతి।

యస్ తు బహిష్కారం నాఙ్గీకరోతి తస్య క్షత్రియాదివద్ దణ్డ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తమ్ అకుర్వతామ్ ।

శారీరధనసంయుక్తం దణ్డం ధర్మ్యం ప్రకల్పయేత్ ॥ ఇతి ।

యత్ తు గౌతమేన: “న శారీరో బ్రాహ్మణస్య దణ్డః” (GDḥ ౧౨.౬) ఇతి, తద్ అఙ్గభఙ్గరూపదణ్డనిషేధార్థమ్, “న త్వ్ అఙ్గభేదం విప్రస్య ప్రవదన్తి మనీషిణః” ఇతి హారీతేనోక్తత్వాత్ । యత్ తు శఙ్ఖేనోక్తమ్: “త్రయాణామ్ అపి వర్ణానామ్ అపహారవధబన్ధక్రియా । వివాసనం ధిక్కరణం బ్రాహ్మణస్య” ఇత్, తద్ ఏతద్ అకించనబ్రాహ్మణవిషయమ్ । తథా చ గౌతమః: “కర్మవియోగవిఖ్యాపనవివాసనాఙ్కకరణాన్య్ అవృత్తౌ” (GDḥ ౧౨.౨3) ఇతి । అవృత్తిర్ నిర్ధనః । ధనదానాసమర్థాన్ ప్రత్య్ ఆహ మనుః ।

[౨౦౯]క్షత్రవిట్శూద్రయోనిస్ తు దణ్డం దాతుమ్ అశక్నువన్ ।

ఆనృణ్యం కర్మణా గచ్ఛేద్ విప్రో దద్యాచ్ ఛనైః శనైః ॥ ఇతి । (MDḥ ౧౦.౨౨౯)

కర్మకరణసామర్థ్యే తు కాత్యాయన ఆహ ।

ధనదానాసహం బుద్ధ్వా స్వాధీనం కర్మ కారయేత్ ।

అశక్తౌ బన్ధనాగరే ప్రవేశ్యో బ్రాహ్మణాద్ ఋతే ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

స్త్రీబాలోన్మత్తవృద్ధానాం దరిద్రాణాం చ రోగిణామ్ ।

శిఫావిదనరజ్జ్వాద్యైర్ విదధ్యాన్ నృపతిర్ దమమ్ ॥ ఇతి । (MDḥ ౯.౨3౦)

బ్రాహ్మణస్య వధస్థానే మౌణ్డ్యం విదధాతి మనుః ।

మైణ్డ్యం ప్రాణాన్తికో దణ్డో బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ।

ఇతరేషాం తు వర్ణానాం దణ్డః ప్రాణాన్తికో భవేత్ ॥

న బ్రాహ్మణవధాద్ భూయామ్ అధర్మో విద్యతే భువి ।

తస్మాద్ అస్య వధం రాజా మనసాపి న చిన్తయేత్ ॥ ఇతి । (MDḥ ౮.3౭౯–౮౧)

బృహస్పతిర్ అపి ।

[౨౧౦] లలాటాఙ్కం బ్రాహ్మణస్య నాన్యో దణ్డో విధీయతే ।

మహాపాతకయుక్తో ‘పి న విప్రో వధమ్ అర్హతి ॥

నిర్వాసనాఙ్కకరణే మౌణ్డ్యం కుర్యాన్ నరాధిపః ॥ ఇతి ।

అఙ్కనే విశేషో నారదేన దర్శితః।

గురుతల్పే భగః కార్యః సురాపానే సురాధ్వజః।

స్తేయే చ శ్వపదం కార్యం బ్రహ్మహణ్యే అశిరాః పుమాన్॥ ఇతి।

అఙ్కనం న క్షత్రియాదిషు కర్తవ్యమ్।

బ్రాహ్మణస్యాపరాధే తు చతుర్ష్వ అఙ్కో విధీయతే।

గురుతల్పే సురాపానే స్తేయే బ్రాహ్మణహింసనే॥

ఇతరేషాం తు వర్ణానామ్ అఙ్కనం నాత్ర కారయేత్॥ ఇతి।

క్వచిద్ విషయే దణ్డం నిషేధతి కాత్యాయనః।

[౨౧౧] ప్రాణాత్యయే తు యత్ర స్యాద్ అకార్యకరణం కృతమ్।

దణ్డం తత్ర తు నైవ స్యాద్ ఏష ధర్మో భృగుస్మృతః॥ ఇతి।

నారదస్ తు విహితదణ్డస్యార్ధదణ్డేన దణ్డమ్ ఆహ।

అయుక్తం సాహసం కృత్వా ప్రత్యాపత్తిం వ్రజేత్ తు యః।

బ్రూయాత్ సర్వం వా సదసి తస్య వార్ధో దమః స్మృతః॥ ఇతి।

అన్యచ్ చ।

వ్యాధినా పీడితో యస్ తు యః కశ్చిద్ అతినాన్యతి (?)।

నైతన్ మయా కృతం కార్యం బ్రూయాత్ తస్యార్ధకో దమః॥ ఇతి।

వర్ణవిశేషేణ దణ్డవిశేషమ్ ఆహ పితామహః।

యేన దోషేణ శూద్రస్య దణ్డో భవతి ధర్మతః।

న చైతత్ క్షత్రవిప్రాణాం ద్విగుణో ద్విగుణో భవేత్॥

[౨౧౨] ప్రవ్రజ్యావసితం శూద్రం జపహోమపరాయణమ్।

వధేన గమయేత్ పాపం దణ్డ్యో ‘పి ద్విగుణం దమమ్॥ ఇతి।

బృహస్పతిః।

వధార్హకః స్వర్ణశతం దమం దాప్యస్ తు పూరుషః।

అఙ్గఛేదార్హకస్ త్వ్ అర్ధం సదశంశస్ (?) తదర్ధకమ్॥

తాడనం బన్ధనం చైవ తథైవ చ విడన్బకమ్ ।

ఏష దణ్డో హి శూద్రస్య నార్థదణ్డో బృహస్పతిః ॥ ఇతి ।

దణ్డానాం పారిభాషికసంజ్ఞా మనునా దర్శితా ।

పణానాం ద్వే శతే సార్ధే పథమః సాహసః స్మృతః ।

మధ్యమః పఞ్చ విజ్ఞేయః సహస్రం త్వ్ ఏవమ్ ఉత్తమః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౩౮)

ఇయం సంజ్ఞా ప్రథమాపరాధవిషయే మన్తవ్యా । అపరాధావృత్తౌ తు యాజ్ఞవల్క్య ఆహ ।

సాశీతిపణసాహస్రో దణ్డ ఉత్తమసాహసః ।

తదర్ధం మధ్యమః ప్రోక్తస్ తదర్ధమ్ అధమః స్మృతః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౧.౩౬౬)

పణశబ్దేనాత్ర కార్షాపణో గృహ్యతే । యథోక్తమార్గే వ్యవహారనిర్ణయమ్ అకుర్వతో ’మాత్యాదీన్ దణ్డయిత్వా రాజా పునర్ వ్యవహారం ప్రవర్తయేత్ । తద్ ఆహ మనుః ।

అమాత్యః ప్రాడ్వివాకో వా యే కుర్యుః కార్యమ్ అన్యథా ।

తత్ స్వయం నృపతిః కుర్యాత్ తాన్ సహస్రం తు దణ్డయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౩౪)

న కేవలం సభ్యాదీనామ్ ఏవ దణ్డః । కిం తు జయినో ’పీత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

[౨౧౩] నిశ్చిత్య బహుభిః సార్ధం బ్రాహ్మణైః శాస్త్రపారగైః ।

దణ్డయేజ్ జయినా సాకం పూర్వసభ్యాంస్ తు దోషిణః ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ’పి ।

దుర్దృష్టాంస్ తు పునర్ దృష్ట్వా వ్యవహారాన్ నృపేణ తు ।

సభ్యాః సజయినో దణ్డ్యా వివాదాద్ ద్విగుణం దమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౩౦౫)

రాగలోభాదినా వ్యవహారస్యాన్యథాకరణే జయిసహితాః సభ్యాః ప్రత్యేకం వివాదపరాజయనిమిత్తాదర్శనాద్ ద్విగుణం దణ్డ్యాః । యదా పునః సాక్షిదోషేణ వ్యవహారస్యాన్యథాత్వం తదా సాక్షిణ ఏవ దణ్డ్యాః । న సభ్యాదయ ఇత్య్ అర్థః । య పునర్న్యాయతో నిర్ణీతమ్ అపి వ్యవహారమ్ ఔద్ధత్యాద్ అధర్మ ఇతి మన్యతే తం ప్రత్య్ ఆహ నారదః ।

తీరితం చానుశిష్టం చ యో మన్యేత విధర్మణా ।

ద్విగుణం దణ్డమ్ ఆస్థాయ తత్కార్యం పునర్ ఉద్ధరేత్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో ’పి ।

యో మన్యేతాజితో ‘స్మీతి న్యాయేనాపి పరాజితః।

తమ్ ఆయాన్తం పునర్ జిత్వా దాపయేద్ ద్విగుణం దమమ్॥ ఇతి।

తీరితానుశిష్టయోర్ భేదః కాత్యాయనేన స్పష్టీకృతః।

[౨౧౪] అసత్ సద్ ఇతి యః పక్షః సభ్యై రాజ్ఞావధార్యతే।

తీరితః సో ‘నుశిష్టస్ తు సాక్షివాక్యాత్ ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

యత్ పునర్ మనునోక్తమ్,

తీరితం చానుశిష్టం చ యత్ర క్వచన యద్ భవేత్।

కృతం తద్ ధర్మతో విద్యాత్ న తద్ భూయో నివర్తయేత్॥ (MDహ్ ౯.౨33)

ఇతి, తత్ స్త్రీకృతత్వాదినివృత్తిహేత్వభావవిషయమ్। స్త్ర్యాదివిషయే పునర్వ్యవహారః ప్రవర్తనీయః। తద్ ఆహ నారదః।

స్త్రీషు రాత్రౌ బహిర్ గ్రామాద్ అన్తర్వేశ్మస్వ్ అరాతిషు।

వ్యవహారః కృతో ‘ప్య ఏషు పునః కర్తవ్యతామ్ ఇయాత్॥ ఇతి।

బలాత్కారాదినా కృతో ‘పి వ్యవహారో నివర్తనీయ ఇత్య ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

బలోపధివినిర్వృత్తాన్ వ్యవహారాన్ నివర్తయేత్।

స్త్రీనక్తమన్తరాగారబహిఃశత్రుకృతాంస్ తథా॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.3౧)

కర్తృవైగుణ్యే ‘పి పునర్వ్యవహారమ్ ఆహ స ఏవ।

[౨౧౫] మత్తోన్మత్తార్తవ్యసనిబాలభీతాదియోజితః।

అసంబద్ధకృతశ్ చైవ వ్యవహారో న సిధ్యతి॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.3౨)

ఆదిశబ్దేన వృద్ధాదిప్రయుక్తా వ్యవహారా గృహ్యన్తే। తథా చ మనుః।

మత్తోన్మత్తార్తాధ్యధీనైర్ బాలేన స్థవిరేణ వా।

అసంబద్ధకృతశ్ చైవ వ్యవహారో న సిధ్యతి॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౧౬3)

నారదో ‘పి।

పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్ చ యశ్ చ రాజ్ఞా వివర్జితః।

అనాదేయో భవేద్ వాదో ధర్మవిద్భిర్ ఉదాహృతః॥ ఇతి।

హారీతో ‘పి।

రాజ్ఞా వివర్జితో యస్ తు స్వయం పౌరవిరోధకృత్।

రాష్ట్రస్య వా సమస్ తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ॥

అన్యే వా యే పునర్ గ్రామమహాజనవిరోధకాః।

అనాదేయాస్ తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః॥ ఇతి।

స్వవాక్యజితస్య తు న పునర్న్యాయ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

సాక్షిసభ్యావసన్నానాం దూషణే దర్శనం పునః।

స్వవాచైవ జితానాం తు నోక్తః పౌనర్భవో విధిః॥ ఇతి।

అన్యాన్ అపి నివర్తనీయవ్యవహారాన్ ఆహ మనుః।

[౨౧౬] యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహమ్।

యత్ర వాప్య్ ఉపధిం పశ్యేత్ తత్ సర్వం వినివర్తయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౮.౧౬౫)

పరకీయధనస్యాత్మీయత్వహేత్వభావే యాచితకాదినా ప్రాప్తిర్ యోగః। ఆధమనమ్ ఆధిః యోగేనాధమనం యోగాధమనమ్। ఏవం విక్రీతమ్ ఇత్య్ అత్రాపి యోజ్యమ్। యమో ‘పి।

బలాద్ దత్తం బలాద్ భుక్తం బలాచ్ చాపి విలేఖితమ్।

సర్వాన్ బలకృతాన్ అర్థాన్ నివర్త్యాన్ ఆహ వై మనుః॥ ఇతి।

కాత్యాయనో ‘పి।

ఉన్మత్తేనైవ మత్తేన తథా వాచాన్తరేణ వా।

యద్ దత్తం యత్ కృతం వాథ ప్రమాణం నైవ తద్ భవేత్॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

యద్ బాలః కురుతే కార్యమ్ అస్వతన్త్రస్ తథైవ చ।

అకృతం తద్ అపి ప్రాహుః శాస్త్రే శాస్త్రవిదో జనాః॥

గర్భస్థైః సదృశో జ్ఞేయ ఆష్టమాద్ వత్సరాచ్ ఛిశుః।

బాల ఆషోడశాద్ వర్షాత్ పౌగణ్డ ఇతి కథ్యతే॥

పరతో వ్యవహారజ్ఞః స్వతన్త్రః పితరావ్ ఋతే।

జీవతోర్ న స్వతన్త్రః స్యాజ్ జరయాపి సమన్వితః ||

[౨౧౭] తయోర్ అపి పితా శ్రేయాన్ బీజప్రాధాన్యదర్శనాత్ |

అభావే బీజినో మాతా తదభావే తు పూర్వజః || ఇతి |

కేషుచిత్ కార్యవిశేషేషు స్త్రీణామ్ అస్వాతన్త్ర్యమ్ ఇత్య్ ఆహ హారీతః |

దానే వాధమనే వాపి ధర్మార్థే వా విశేషతః |

ఆదానే వా విసర్గే వా న స్త్రీ స్వాతన్త్ర్యమ్ అర్హతి || ఇతి |

నారదః |

అస్వతన్త్రాః ప్రజాః సర్వాః స్వతన్త్రః పృథివీపతిః |

అస్వతన్త్రః స్మృతః శిష్యః ఆచార్యే తు స్వతన్త్రతా || ఇతి |

అత్రాస్వతన్త్రకృతవ్యవహారనివర్తనం స్వతన్త్రానుమత్యభావవిషయే వేదితవ్యమ్ | తథా చ నారదః |

ఏతాన్య్ ఏవ ప్రమాణాని భర్తా యద్య్ అనుమన్యతే |

పుత్రః పత్యుర్ అభావే వా రాజా వా పతిపుత్రయోః ||

తత్ర దాసకృతం కార్యం న కృతం పరిచక్షతే |

అన్యత్ర స్వామిసన్దేశం న దాసః ప్రభుర్ ఆత్మనః ||

పుత్రేణ చ కృతం కార్యం యత్ స్యాద్ అఛన్దతః పితుః |

తద్ అప్య్ అకృతమ్ ఏవాహుర్ దాసః పుత్రశ్ చ తౌ సమౌ || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

న క్షేత్రగృహదాసానాం దానాధమనవిక్రయాః |

అస్వతన్త్రకృతాః సిద్ధిం ప్రాప్నుయాన్ నానువర్ణితామ్ ||

[౨౧౮] ప్రమాణం సర్వ ఏవైతే పణ్యానాం క్రయవిక్రయే |

యది స్వం వ్యవహారం తే కుర్వన్తో హ్య్ అనుమోదితాః ||

క్షేత్రాదీని తథైవ స్యుర్ భ్రాతా భ్రాతృసుతః సుతః |

నిసృష్టాః కృత్యకరణే గురుణా యది గచ్ఛతః || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

యః స్వామినా నియుక్తస్ తు ధనాయస్యాపలాపనే |

కుసీదకృషివాణిజ్యే నిసృష్టార్థస్ తు స స్మృతః ||

ప్రమాణం తత్కృతం సర్వం లాభాలాభవ్యయోదయమ్ |

స్వదేశే వా విదేశే వా న స్వాతన్త్ర్యం విసంవదేత్ || ఇతి |

అనుమత్యభావే ‘పి కుటుమ్బభరణార్థమ్ అస్వతన్త్రకృతం స్వతన్త్రో నాన్యథా కర్తుమ్ అర్హతీత్య్ ఆహ మనుః |

కుటుమ్బార్థే ‘నధీయో ‘పి వ్యవహారం సమాచరేత్ |

స్వదేశే వా విదేశే వా తం న్యాయం న విచారయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౬౭)

ప్రకృతిస్థస్వతన్త్రకృతం కార్యం సిధ్యతి నాప్రకృతిస్థకృతమ్ | తథా చ నారదః |

కులజ్యేష్ఠస్ తథా శ్రేష్ఠః ప్రకృతిస్థశ్ చ యో భవేత్ |

తత్కృతం స్యాత్ కృతం కార్యం న స్వతన్త్రకృతం కృతమ్ ||

[౨౧౯] ఇతి | స్వతన్త్రప్రకృతిస్థకృతమ్ అపి కార్యం క్వచిన్ న సిధ్యతీత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

సుతస్య సుతదారాణాం వశిత్వం త్వ్ అనుశాసనే |

విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితుః || ఇతి |

ఏవం శాస్త్రోక్తమార్గేణ నిర్ణయం కృఅతవతో రాజ్ఞః ఫలం దర్శయతి బృహస్పతిః |

ఏవం శాస్త్రోదితం రాజా కుర్వన్ నిర్ణయపాలనమ్ |

వితత్యేహ యశో లోకే మహేన్ద్రసదృశో భవేత్ ||

సాక్షిలేఖ్యానుమానేన ప్రకుర్వన్ కార్యనిర్ణయమ్ |

వితత్యేహ యశో రాజా బ్రధ్నస్యాప్నోతి విష్టపమ్ ||

ఇతి నిర్ణయపాదః సమాప్తః

అష్టాదశపదోపయోగినీ వ్యవహారమాతృకా నిరూపితా। అథేదానీమ్ అష్టాదశాపదాన్య్ అనుక్రమశో నిరూప్యన్తే। తత్ర బృహస్పతిః।

పదాంశసహితస్ త్వ్ ఏష వ్యవహారః ప్రకీర్తితః।

వివాదకారణాన్య్ అస్య పదాని శృణుతాధునా॥

ఋణాదానప్రధానాని ద్యూతాహ్వానాన్తికాని చ।

క్రమశః సంప్రవక్ష్యామి క్రియాభేదాంశ్ చ తత్త్వతః॥ ఇతి।

తత్ర ప్రథమోద్దిష్టత్వేన ఋణాదానాఖ్యస్య పదస్య విధిర్ ఉచ్యతే। తచ్ చ ఋణాదానం సప్తవిధమ్। తద్ ఆహ నారదః।

[౨౨౦] ఋణం దేయమ్ అదేయం చ యేన యత్ర యథా చ యత్।

దానగ్రహణధర్మాశ్ చ ఋణాదానమ్ ఇతి స్మృతమ్। ఇతి।

తత్రాధమర్ణే పఞ్చవిధమ్। ఈదృశమ్ ఋణం దేయమ్, ఈదృశమ్ అదేయం చ, అనేనాధికారిణా దేయమ్, అస్మిన్ సమయే దేయమ్ అనేన ప్రకారేణ దేయమ్ ఇతి। ఉత్తమర్ణే ద్వివిధమ్ దానవిధిర్ ఆదానవిధిశ్ చేతి। తత్ర దానవిధిపూర్వత్వాద్ ఇతరేషామ్ ఆదౌ దానవిధిర్ ఉచ్యతే। తత్ర బృహస్పతిః।

పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిం బన్ధం వా సాధులగ్నకమ్।

లేఖ్యారూఢం సాక్షిమద్ వా ఋణం దద్యాద్ ధనీ సదా॥ ఇతి।

ఆధేః పరిపూర్ణత్వం సవృద్ధికమూలద్రవ్యపర్యాప్తతా। వృద్ధిభేదాశ్ చ బృహస్పతినా నిరూపితాః।

వృద్ధిశ్ చతుర్విధా ప్రోక్తా పఞ్చధాన్యైః ప్రకీర్తితా।

షడ్విధాస్మిన్ సమాఖ్యాతా తత్త్వతస్ తాం నిబోధత॥

కాయికా కాలికా చైవ చక్రవృద్ధిస్ అతో ‘పరా।

కారితా చ శిఖావృద్ధిర్ భాగలాభస్ తథైవ చ॥

కాయికా కర్మసంయుక్తా మాసగ్రాహ్యా తు కాలికా।

వృద్ధేర్ వృద్ధిశ్ చక్రవృద్ధిః కారితా త్వ్ ఋణినా కృతా॥

[౨౨౧] ప్రత్యహం గృహ్యతే యాతు శిఖావృద్ధిస్ తు సా మతా।

గృహాత్ స్తోమః శదః క్షేత్రాద్ భోగలాభః ప్రకీర్తితః॥ ఇతి।

వృద్ధేస్ తు పరిమాణం మనునోక్తమ్ ।

అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్ మాసి వార్ధుషికః శతే । ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౪౦)

వృద్ధ్యర్థం నిష్కశతే ప్రయుక్తే సపాదనిష్కపరిమితాం వృద్ధిం మాసి మాసి గృహ్ణీయాత్ । ఏతత్ సబన్ధకవిషయమ్ తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అశీతభాగో వృద్ధిః స్యాన్ మాసి మాసి సబన్ధకే ।

వర్ణక్రమాచ్ ఛతం ద్విత్రిచతుష్పఞ్చకమ్ అన్యథా ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౩౭)

అన్యథా బన్ధరహితప్రయోగే అధమర్ణ బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ ద్వికం త్రికం చతుష్కం శతం ధర్మ్యం భవతీత్య్ అర్థః । తథా చ మనుః ।

ద్వికం త్రికం చతుష్కం చ పఞ్చకం చ శతం తథా ।

మాసస్య వృద్ధిం గృహ్ణీయాద్ వర్ణానామ్ అనుపూర్వశః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౪౨)

సలగ్నకప్రయోగే వ్యాసః ।

సబన్ధే భాగ ఆశీతః షష్ఠో భాగః సలగ్నకే ।

నిరాధారే ద్వికశతం మాసలాభ ఉదాహృతః ॥ ఇతి ।

గ్రహీతృభేదేన వృద్ధిః పరిమాణాన్తరమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౨౨౨] కాన్తారగాస్ తు దశకం సాముద్రా వింశకం శతమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౩౮)

కాన్తారగాః దుర్గభవవర్త్మగన్తారః తే ప్రతిమాసం దశకం శతం దద్యుః । సాముద్రాః సముద్రగన్తారః వింశకం శతం దద్యుర్ ఇత్య్ అర్థః । కారితాయాం తు న నియమ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

దద్యుర్ వా స్వకృతా వృద్ధిః సర్వే సర్వాసు జాతిషు । ఇతి । (YDహ్ ౨.౩౮)

సర్వే బ్రాహ్మణాదయో ‘ధర్మర్ణాః । సబన్ధకే ‘బన్ధకే సర్వాసు జాతిషూత్తమర్ణానుభూతాసు స్వాభ్యుపగతాం వృద్ధిం దద్యుః । క్వచిద్ అనఙ్గీకృతాపి వృద్ధిర్ భవతి । తద్ ఆహ విష్ణుః ।

యో గృహీత్వా ఋణం పూర్వం శ్వో దాస్యామీతి సామకమ్ ।

న దద్యాల్ లోభతః పశ్చాత్ తద్ అహ్నో వృద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి । (VఇDహ్ ౬.౪౦)

సమమ్ ఏవ సామకమ్ । ప్రతిదానకాలావధిమ్ అఙ్గీకృత్య గృహీతమ్ ఉద్వృద్ధికం ధనం యది తతః ప్రాఙ్ న దదాతి తదా అవధేర్ అనన్తరకాలాద్ ఆరభ్య వర్ధత ఏవేత్య్ అర్థః । కాలావధిమ్ అనఙ్గీకృత్య స్వీకృతస్య ధనస్య షణ్మాసా ఊర్ధ్వం వృద్ధిర్ భవతీత్య్ ఆహ నారదః ।

న వృద్ధిః ప్రీతిదత్తానాం స్యాద్ అనాకారితా క్వచిత్ ।

అనాకారితమ్ అప్య్ ఊర్ధ్వం వత్సరార్ధాద్ వివర్ధతే ॥

[౨౨౩] ఇతి । యాచితకం గృహీత్వా దేశాన్తరగమనే కాత్యాయనః ।

యో యాచితకమ్ ఆదాయ తమ్ అదత్త్వా దిశం వ్రజేత్ ।

ఊర్ధ్వం సంవత్సరాత్ తస్య తద్ ధనం వృద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చాప్రతియాచితవిషయమ్ । ప్రతియాచితే తు స ఏవాహ ।

కృతోద్ధారమ్ అదత్త్వా యో యాచితస్ తు దిశం వ్రజేత్ ।

ఊర్ధ్వం మాసత్రయాతస్య తద్ ధనం వృద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

కృతోద్ధారం యాచితకమ్ ఆదాయేత్య్ అర్థః । యస్ తు యాచితకం గృహీత్వా స్వదేశ ఏవ స్థితో యాచితో ‘పి యాచితకం న ప్రయచ్ఛతి తం ప్రత్య్ ఆహ స ఏవ ।

స్వదేశే ‘పి స్థితో యస్ తు న దద్యాద్ యాచితః క్వచిత్ ।

తం తతః కారితాం వృద్ధిమ్ అనిచ్ఛన్తం న దాపయేత్ ॥ ఇతి ।

తతః ప్రతియాచనకాలాద్ ఆరభ్యేత్య్ అర్థః । ప్రీతిదత్తే ప్రతియాచితే వృద్ధివిశేషస్ తేనైవోక్తః ।

ప్రీతిదత్తం న వర్ధేత యావన్ న ప్రతియాచితమ్ ।

యాచ్యమానమ్ అదత్తం చేద్ వర్ధతే పఞ్చకం శతమ్ ॥ ఇతి ।

దత్తే చ ప్రతియాచితే వృద్ధినిక్షేపాదావ్ అపి స ఏవ ।

[౨౨౪] నిక్షిప్తం వృద్ధిశేషం చ క్రయవిక్రయమ్ ఏవ చ ।

యాచ్యమానమ్ అదత్తం చేద్ వర్ధతే పఞ్చకం శతమ్ ॥ ఇతి ।

గృహీతపణ్యస్య మూల్యానర్పణవిషయే తు స ఏవ ।

పణ్యం గృహీత్వా యో మూల్యమ్ అదత్త్వైవ దిశం వ్రజేత్ ।

ఋతుత్రయస్యోపరిష్టాద్ ధనం వృద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ఏతచ్ చ ప్రతియాచితవిషయమ్ । అనాకారితవృద్ధేర్ అపవాదో నారదేన దర్శితః ।

పణ్యమూల్యం భృతిర్ న్యాసో దణ్డో యశ్ చ ప్రకల్పితః ।

వృథాదానాక్షికపణా వర్ధన్తే నావివక్షితాః ॥ ఇతి ।

వృథాదానం నటాదిభ్యః ప్రతిశ్రుతమ్ | ఆక్షికపణో ద్యూతద్రవ్యమ్ | అవివక్షితా అనాకారితా | పణ్యమూల్యస్య వృద్ధ్యభావః ప్రవాసప్రతియాచనాభావే | న్యాసస్య తు వృద్ధ్యభావో యథావస్థానే ప్రతియాచనాభావే చ, అన్యథా కాత్యాయనవచనవిరోధాపత్తేః | సంవర్తో ‘పి |

న వృద్ధిః స్త్రీధనే లాభే నిక్షిప్తే చ యథాస్థితే |

సందిగ్ధే ప్రాతిభావ్యే చ యది న స్యాత్ స్వయంకృతా || ఇతి |

యథాస్థితే నిక్షిప్తే వ్యక్త్యన్యథాకరణరహితే | దాతుం యోగ్యమ్ అయోగ్యం చేతి సందిగ్ధే ‘ర్థే ప్రాతిభావ్యే ఋణిప్రత్యర్పణాదౌ | కాత్యాయనో ‘పి |

[౨౨౫] చర్మసస్యాసవద్యూతే పణ్యమూల్యే చ సర్వదా |

స్త్రీ శుల్కేషు న వృద్ధిః స్యాత్ ప్రాతిభావ్యాగతేషు చ || ఇతి |

సర్వదేతి ప్రతియాచనాదేః పరస్తాద్ అప్య్ అకృతా వృద్ధిర్ నాస్తీత్య్ అర్థః | పణ్యమూల్యే కాత్యాయనవచనవిరోధః పూర్వమ్ ఏవ పరిహృతః | వ్యాసో ‘పి |

ప్రాతిభావ్యం భుక్తబన్ధమ్ అగృహీతం చ దిత్సతః |

న వర్ధతే ప్రయత్నస్య దమః శుల్కం ప్రతిశ్రుతమ్ || ఇతి |

భుక్తభన్ధగ్రహణం నిక్షేపోపయోగే యథా వృద్ధిర్ దేయా తథా గోప్యాధిభోగే వృద్ధిర్ న దేయేత్య్ ఏవమర్థమ్, “భుక్తాధిర్ న వర్ధతే వస్త్రాలఙ్కారాదిః” ఇతి గౌతమస్మరణాత్ | “అగృహీతం చ దిత్సతః” ఇతి కృతవృద్ధ్యపవాదే అకృతవృద్ధ్యపవాదప్రసఙ్గో ‘యుక్తః | కృతవృద్ధ్యపవాదశ్ చ యాజ్ఞవల్క్యేన దర్శితః |

దీయమానం న గృహ్ణాతి ప్రయుక్తం యః స్వకం ధనమ్ |

మధ్యస్థస్థాపితం తత్ స్యాద్ వర్ధతే న తతః పరమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౪౪)

ప్రయుక్తస్య ద్రవ్యస్య వృద్ధిగ్రహణమ్ అన్తరేణ చిరకాలావస్థితస్య పరమ్ | వృద్ధిం ద్రవ్యభేదేనాహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౨౨౬] సన్తతిస్ తు పశుస్త్రీణాం రసస్యాష్టగుణా పరా |

వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం చతుస్త్రిద్విగుణా పరా || ఇతి | (YDహ్ ౨.౩౯)

పశుస్త్రీణాం సన్తతిర్ ఏవ వృద్ధిః | రసస్య తైలఘృతాదేః స్వకృతయా వృద్ధ్యా వర్ధమానస్యాష్టగుణా వృద్ధిః పరా | నాతః పరా వృద్ధిః | వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం యథాక్రమం చతుర్గుణా త్రిగుణా ద్విగుణా పరా వృద్ధిః |

యత్ తు వసిష్ఠేనోక్తమ్: “ద్విగుణం హిరణ్యం త్రిగుణం ధాన్యం ధాన్యేనైవ రసా వ్యాఖ్యాతాః । పుష్పమూలఫలాదీని చ । తులాధృతమ్ అష్టగుణమ్” ఇతి,

యత్ తు మనునోక్తమ్:

ధాన్యే శదే లవే వాహ్యే నాత్రిక్రామతి పఞ్చతామ్ । (MDh ౮.౧౫౧)

ఇతి — శదః క్షేత్రఫలం పుష్పమూలఫలాది, లవో మేషోర్ణా చమరీకేశాదిః, వాహ్యా బలీవర్దతురగాదయః, ధాన్యశదలవవాహ్యవిషయా వృద్ధిః పఞ్చగుణత్వం నాతిక్రామతి —

యద్ అపి బృహస్పతినోక్తమ్,

హిరణ్యే ద్విగుణా వృద్ధిస్ త్రిగుణా వస్త్రకుప్యకే ।

ధాన్యే చతుర్గుణా ప్రోక్తా శదవాహ్యలవేషు చ ॥

[౨౨౭] ఉక్తా పఞ్చగుణా శాకే బీజే ‘క్షౌ షడ్గుణా స్మృతా ।

లవణస్నేహమద్యేషు వృద్ధిర్ అష్టగుణా మతా ॥

గుడే మధుని చైవోక్తా ప్రయుక్తే చిరకాలికే ।

ఇతి — కుప్యం త్రపుసీసకమ్, శదః క్షేత్రఫలం పుష్పమూలఫలాది —

తద్ ఏతత్ సర్వమ్ అధమర్ణయోగ్యతానుసారేణ దుర్భిక్షాదికాలవశేన వ్యవస్థాపనీయమ్ । దేశభేదేనాపి పరాం వృద్ధిం దర్శయతి నారదః ।

ద్విగుణం త్రుగుణం చైవ తథాన్యస్మింశ్ చతుర్గుణమ్ ।

తథాష్టగుణమ్ అన్యస్మిన్ దేయం దేశే ‘వతిష్ఠతి ॥ ఇతి ।

దేయమ్ ఋణం వర్ధమానం చిరకాలావస్థితం క్వచిద్ దేశే ద్విగుణం క్వచిద్ దేశే త్రిగుణం క్వచిచ్ చతుర్గుణం క్వచిద్ అష్టగుణం భవతీత్య్ అర్థః । వసిష్ఠో ‘పి ।

వజ్రశుక్తిప్రవాలానాం రత్నస్య రజతస్య చ ।

ద్విగుణా దాప్యతే వృద్ధిః కృతా కాలానుసారిణీ ॥

తామ్రాయఃకాంస్యరీతీనాం త్రపుణః సీసకస్య చ ।

త్రిగుణా తిష్ఠతే వృద్ధిః కాలాన్తరకృతస్య తు ॥ ఇతి ।

శుక్తిమ్ ఇతి ముక్తాఫలం లక్ష్యతే, వజ్రసాహచర్యాత్ । వ్యాసో ‘పి ।

[౨౨౮] శాకకార్పాసబీజేక్షౌ షడ్గుణా పరికీర్తితా ।

వదన్త్య్ అష్టగుణాన్ కాలే మద్యస్నేహరసాసవాన్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ఽపి ।

తైలానాం చ సర్వేషాం మద్యానామ్ అథ సర్పిషామ్ ।

వృద్ధిర్ అష్టగుణా జ్ఞేయా గుడస్య లవణస్య చ ॥ ఇతి ।

యత్ర వృద్ధివిశేషో న శ్రూయతే తత్ర ద్విగుణైవ । తథా చ విష్ణుః: “అనుక్తానాం ద్విగుణా” ఇతి (VఇDహ్ ౬.౧౭) । అయం చ వృద్ధ్యుపరమః సకృత్ప్రయోగే సకృదాహరణే చ వేదితవ్యః । తథా చ మనుః ।

కుసీదవృద్ధిర్ ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి సకృద్ ఆహితా । ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౫౧)

ఉపచయార్థం ప్రయుక్తం ద్రవ్యం కుసీదం తస్య వృద్ధిర్ ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి నాతిక్రామతి । యదా సకృద్ ఆహితా సకృత్ ప్రయుక్తా పురుషాన్తరసంక్రమణేన ప్రయోగాన్తరకరణేన తస్మిన్న్ ఏవ వా పురుషే రేకసేకాభ్యాం ప్రయోగాన్తరకరణే ద్వైగుణ్యమ్ అతిక్రమ్య పూర్వవద్ వర్ధతే । సకృద్ ఆహృతేతి పాఠే శనైః ప్రతిదినం ప్రతిమాసం ప్రతిసంవత్సరం వాధమర్ణాద్ ఆహృత్య ద్వైగుణ్యమ్ అతీత్య ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । గౌతమో ఽపి: “చిరస్థానే ద్వైగుణ్యం ప్రయోగస్య” (GDహ్ ౧౨.౫) [౨౨౯] ఇతి । ప్రయోగస్యేతి ఏకవచననిర్దేశాత్ ప్రయోగాన్తరకరణం ద్వైగుణ్యాతిక్రమః । చిరస్థాన ఇతి నిర్దేశాచ్ ఛనైః శనైర్ వృద్ధిగ్రహణే ద్వైగుణ్యాతిక్రమో ఽభిమతః । ఉక్తస్య వృద్ధ్యుపరమస్య క్వచిద్ ద్రవ్యవిశేషే ఽపవాదమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

తృణకాష్ఠేష్టకాసూత్రకిణ్వచర్మాస్థివర్మణామ్ ।

హేతిపుష్పఫలానాం చ వృద్ధిస్ తు న నివర్తతే ॥ ఇతి ।

కిణ్వః సురాద్రవ్యోపాదానభూతో మలవిశేషః । చర్మ బాణాదినివారకః ఫలకః । వర్మ తనుత్రమ్ । హేతిర్ ఆయుధమ్ । పుష్పఫలయోర్ వృద్ధినివృత్త్యభావో ఽత్యన్తసమృద్ధాధమర్ణవిషయః, అన్యథా త్రిగుణవృద్ధిప్రతిపాదకవసిష్ఠవచనవిరోధాపత్తేః । విష్ణుర్ అపి: “కిణ్వకార్పాససూత్రచర్మ-వర్మాయుధేష్టకాఙ్గారాణమ్ అక్షయా” ఇతి (VఇDహ్ ౬.౧౬) । అత్రాపి కార్పాసే తు షడ్గుణప్రతిపాదక-వ్యాసవచనవిరోధః పూర్వవద్ విజ్ఞేయః । వసిష్ఠో ఽపి ।

దన్తచర్మాస్థిశృఙ్గాణాం మృణ్మయానాం తథైవ చ ।

అక్షయా వృద్ధిర్ ఏతేషాం పుష్పమూలఫలస్య చ ॥

[౨౩౦] ఇతి । బృహస్పతిర్ అపి ।

శిఖావృద్ధిం కాయికాం చ భోగలాభం తథైవ చ ।

ధనీ తావత్ సమాదద్యాద్ యావన్ మూలం న శోధితమ్ ॥ ఇతి ।

తద్ ఏవమ్ – "పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిమ్" ఇత్య్ అత్రాధేః పరిపూర్ణత్వనిరూపణప్రసఙ్గాత్ సవిశేషా వృద్ధిర్ నిరూపితా ।

ఇదానీమ్ ఆధిర్ నిరూప్యత్

తత్ర నారదః ।

అధిక్రియత ఇత్య్ ఆధిః స విజ్ఞేయో ద్విలక్షణః ।

కృతకాలో 'పనేయశ్ చ యావద్ దేయోద్యతస్ తథా ॥

స పునర్ ద్వివిధః ప్రోక్తో గోప్యో భోగ్యస్ తథైవ చ ॥ ఇతి ।

గృహీతస్య ద్రవ్యస్యోపరి విశ్వాసార్థమ్ అధర్ంఏనోత్తమర్ణే 'ధిక్రియతే ఆధీయత ఇత్య్ ఆధిః । కృతకాలే ఆధానకాల ఏవాముష్మిన్ దీపోత్సవే 'యమ్ ఆధిర్ మయా మోక్ష్యతే । అన్యథా తవైవ భవిష్యతీత్య్ ఏవం నిరూపితే కాలే । ఉపనేయో మోచనీయ ఇత్య్ అర్థః । యావద్ దేయోద్యతః గృహీతధనప్రత్యర్పణావధి నిరూపితకాల ఇత్య్ అర్థః । గోప్యో రక్షణీయః । భోగ్యః ఫలభోగ్యాదిః । బృహస్పతిర్ అపి ।

ఆధిర్ బన్ధః సమాఖ్యాతః స చ ప్రోక్తశ్ చతుర్విధః ।

జఙ్గమః స్థావరశ్ చైవ గోప్యో భోగ్యస్ తథైవ చ ॥

యాదృచ్ఛికః సావధిశ్ చ లేఖ్యారూఢో 'థ సాక్షిమాన్ ॥

[౨౩౧] ఇతి । ఆధిర్ నామ బన్ధః । స ద్వివిధః । గోప్యో భోగ్యశ్ చ । పునశ్ చైకైకశో ద్వివిధః । జఙ్గమః స్థావరశ్ చేత్య్ ఏవం చతుర్విధః । పునర్ అపి ప్రత్యేకం ద్వివిధః యాదృచ్ఛికః సావధిశ్ చేతి । యావద్ ఋణం తవ న దదామి తావద్ అర్థమ్ ఆధిర్ ఇత్య్ ఏవం కాలవిశేషావధిశూన్యతయా కృతో యాదృచ్ఛికః । సావధిః కృతకాలోపనేయః । పునశ్ చ లేఖ్యావరూఢః సాక్షిమాన్ ఇతి ద్వివిధః । భరద్వాజః ప్రకారాన్తరేణాధేశ్ చాతుర్విధ్యమ్ ఆహ ।

ఆధిస్ తు ద్వివిధః ప్రోక్తో గోప్యో భోగ్యస్ తథైవ చ ।

అర్థప్రత్యయహేతుశ్ చ చతుర్థస్ త్వ్ ఆజ్ఞయా కృతః ॥ ఇతి ।

మరీచిర్ అపి ।

శ్రవణాత్ పూర్వలిఖితో భోగ్యాధిః శ్రేష్ఠ ఉచ్యతే।

గోప్యాధిస్ తు పరేభ్యస్ తు దత్వా యో గోప్యతే గృహే॥

అర్థప్రత్యయహేతుర్ యః ప్రత్యయాధిః స ఉచ్యతే।

ఆజ్ఞాధిర్ నామ యో రాజ్ఞా సంసది త్వ్ ఆజ్ఞయా కృతః॥ ఇతి।

శ్రావణం సంసది ప్రకాశనమ్। ఆధేర్ గ్రహణానన్తరం నాశహ్రాసవికారాదయో యథా న భవన్తి తథాసౌ పాలనీయ ఇత్య్ ఆహ హారీతః।

బన్ధం యథా స్థాపితం స్యాత్ తథైవ పరిపాలయేత్।

అన్యథా నశ్యతే లాభో మూలం వా తద్వ్యతిక్రమాత్॥ ఇతి।

బృహస్పతిర్ అపి।

[౨౩౨] భుక్తే వాసారతాం ప్రాప్తే మూలహానిః ప్రజాయతే।

బహుమూల్యం యత్ర నష్టమ్ ఋణికం తత్ర తోషయేత్॥

దైవరాజోపఘాతే చ యత్రాధిర్ నాశమ్ ఆప్నుయాత్।

న్యాసవత్ పరిపాల్యో ‘సౌ వృద్ధిర్ నశ్యేత్ దాపితే॥

తత్రాధిం దాపయేద్ దద్యాత్ సోదయం ధనమ్ అన్యథా॥ ఇతి।

దైవోపఘాతో ‘గ్న్యుదకదేశోపప్లవాదిః। స్వాపరాధాభావే ‘పి కృతో రాజోపఘాతః। యది తాభ్యామ్ ఆధిర్ నాశమ్ ఆప్నుయాత్ తదాన్యమ్ ఆదధ్యాత్। సోదయం ధనం వా దద్యాత్। తథా చ వ్యాసః।

దైవరాజోపఘాతే తు న దోషో ధనినాం క్వచిత్।

అన్యథా నశ్యతే లాభో మూలం వా నాశమ్ ఆప్నుయాత్॥

ఋణం దాప్యస్ తు తన్నాశే బన్ధం వాన్యమ్ ఋణీ తథా। ఇతి।

ఆధేర్ అసారత్వే ‘ప్య్ ఏవమ్ అనుసంధేయమ్। తథా చ నారదః।

రక్ష్యమాణో ‘పి యత్రాధిః కాలేనేత్యాడ్ అసారతామ్।

ఆధిర్ అన్యో ‘థ వా కార్యో దేయం వా ధనినే ధనమ్॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

[౨౩౩] ఆధేః స్వీకరణాత్ సిద్ధీ రక్ష్యమాణో ‘ప్య్ అసారతామ్।

యాతశ్ చేద్ అన్య ఆధేయో ధనభాగ్ వా ధనీ భవేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౬౦)

అయమ్ అర్థః – ఆధేర్ గోప్యస్య భోగ్యస్య చ స్వీకరణాద్ గ్రహణోపభోగాచ్ చ సిద్ధిః, న సాక్షిలేఖ్యమాత్రేణ, నాప్య్ ఉద్దేశమాత్రేణ । తద్ ఆహ నారదః ।

ఆధిస్ తు ద్వివిధః ప్రోక్తో జఙ్గమః స్థావరస్ తథా ।

సిద్ధిర్ అస్యోభయస్యాపి భోగో యద్య్ అస్తి నాన్యథా ॥ ఇతి ।

ఏవం చ సతి యా స్వీకారాన్తా క్రియా సా పూర్వా బలవతీ । పూర్వాపి స్వీకారరహితా సా న బలవతీత్య్ ఉక్తం భవతి । ఆధిః ప్రయత్నేన రక్ష్యమాణో ‘పి కాలాదివశేన యద్య్ అసారతాం గతస్ తదాన్య ఆధేయః । అథ వా ధనినే ధనం దేయమ్ । ఆధిసిద్ధౌ భోగ ఏవ ప్రమాణమ్ ఇత్య్ ఆహ విష్ణుః ।

యయోర్ నిక్షిప్త ఆధిః స్తౌ వివదేతాం యదా నరౌ ।

యస్య భుక్తిర్ జయస్ తస్య బలాత్కారవినా కృతా ॥ ఇతి ।

ద్వయోర్ అపి తు భుక్తియుక్తత్వే బృహస్పతిర్ ఆహ ।

క్షేత్రమ్ ఏకం ద్వయోర్ బన్ధే యద్ దత్తం సమకాలికమ్ ।

యేన భుక్తం భవేత్ పూర్వం తస్య తత్సిద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠః ।

[౨౩౪] తుల్యకాలే నిసృష్టానాం లేఖ్యానామ్ ఆధికర్మణి ।

యేన భుక్తం భవేత్ పూర్వం తస్యాధిర్ బలవత్తరా ॥ ఇతి ।

భోగావిశేషే ‘పి స ఏవాహ ।

యదేకదివసే తౌ తు భోక్తుకామావ్ ఉపాగతౌ ।

విభజ్యాధిః సమం తత్ర భోక్తవ్య ఇతి నిశ్చయః ॥ ఇతి ।

ద్వయోర్ ఏక్మ ఆధిం కుర్వతో దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

ఆధిమ్ ఏకం ద్వయోః కృత్వా యద్య్ ఏకా ప్రతిపద్ భవేత్ ।

తయోః పూర్వకృతం గ్రాహ్యం తత్కర్తా చోరదణ్డభాక్ ॥ ఇతి ।

ప్రతిపద్ ఇతి ప్రతిపత్తిర్ ఇత్య్ అర్థః । ఆధివిశేషే దణ్డవిశేషమ్ ఆహ విష్ణుః: “గోచర్మమాత్రాధికాం భువమ్ అన్యస్యాధీకృతాం తస్మాద్ అనిర్మోచ్యాన్యస్య యః ప్రయచ్ఛేత్

స వధ్యః। ఊనాం చేత్ షోడశసువర్ణం దణ్డ్యః" ఇతి (VఇDహ్ ౫.౧౮౧–౮౨)। సాక్షిలేఖ్యసిద్ధ్యోర్ లేఖ్యసిద్ధిం బలవద్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

ఆధానం విక్రయో దానం లేఖ్యసాక్ష్యకృతం యదా।

ఏకక్రియావిరుద్ధం తు లేఖ్యం తత్రాపహారకమ్॥

[౨౩౫] ఇతి। లేఖ్యసిద్ధత్వావిశేషే ఽపి స ఏవాహ।

అనిర్దిష్టాచ్ చ నిర్దిష్టమ్ ఏకత్ర చ విలేఖితమ్।

విశేషలిఖితం జ్యాయ ఇతి కాత్యాయనో ఽబ్రవీత్॥ ఇతి।

నిర్దిష్టానిర్దిష్టయోః స్వరూపమ్ ఆహ స ఏవ।

యో విద్యమానం ప్రథమమ్ అనాదిష్టస్వరూపకమ్।

ఆకాశభూతమానేన అనిర్దిష్టం చ తద్ భవేత్॥

యద్ యద్ యదాస్య విద్యేత తదాదిష్టం వినిర్దిశేత్॥ ఇతి।

అయమ్ అర్థః – ఆధాతుమ్ ఆధానకాలే యద్ విద్యమానం ధనం నిరూపితస్వరూపం చ తద్ ధనమ్ ఆధిత్వేనాదిష్టం తన్ నిర్దిష్టమ్ ఇత్య్ ఉచ్యతే। తద్విపరీతం తు ధనమ్ ఆధిత్వేన కల్ప్యమానమ్ అనిర్దిష్టమ్ ఇతి। నిర్దిష్టత్వావిశేషే యాజ్ఞవల్క్యః।

ఆధౌ ప్రతిగ్రహే క్రీతే పూర్వా తు బలవత్తరా। ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౩)

ఏకమ్ ఏవ క్షేత్రమ్ ఏకస్యాధిం కృత్వా కిమ్ అపి గృహీత్వా పునర్ అన్యస్యాప్య్ ఆధాయ కిమ్ అపి గృహ్ణాతి। తత్ర పూర్వస్యైవ క్షేత్రం భవతి నోత్తరస్య। ఏవం ప్రతిగ్రహే క్రయే చ యోజ్యమ్। ఋణాదిషు ఉత్తరక్రియాప్రాబల్యమ్ ఆహ స ఏవ।

[౨౩౬] సర్వేష్వ్ అర్థవివాదేషు బలవత్య్ ఉత్తరక్రియా। ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౩)

యద్యైకం క్షేత్రమ్ ఏకస్యాధిం కృత్వాన్యస్య విక్రీయతే తత్రాహ వసిష్ఠః।

యం పూర్వతరమ్ ఆధాయ వికీణీతే తు తం పునః।

కిమ్ ఏతయోర్ బలీయః స్యాత్ ప్రాక్తనం బలవత్తరమ్॥ ఇతి।

ఆధ్యాదీనాం యౌగపద్యే ఽప్య్ ఆహ స ఏవ।

కృతం యత్రైకదివసే దానమ్ ఆధానవిక్రయమ్।

త్రయాణామ్ ఇతి సందేహే కథం తత్ర విచిన్తయేత్॥

త్రయో ‘పి తద్ ధనం ధర్మ్యం విభజేయుర్ యథాంశతః |

ఉభౌ క్రియానుసారేణ త్రిభాగోనం ప్రతిగ్రహీ || ఇతి |

అథ ధనిదోషేణాధినాశే వ్యాసః |

గృహీతదోషో నష్టశ్ చ వృద్ధౌ దేయాధికో భవేత్ |

ఋణం సలాభం సంశోధ్య తన్మూలం దాప్యతే ధనీ || ఇతి |

ఏతద్ ఆధితో ‘భ్యధికసమలాభర్ణవిషయమ్ | ఋణపర్యాప్తాధినాశే త్వ్ ఆహ నారదః |

వినష్టే మూలనాశః స్యాద్ దైవరాజకృతాద్ ఋతే ||

[౨౩౭] ఇతి | బహుమూల్యాధినాశే ధనికం తోషయేద్ ఇత్య్ ఉక్తం తత్ర విశేషమ్ ఆహ మనుః |

మూల్యేన తోషయేద్ ఏనమ్ ఆధిస్తేనో ‘న్యథా భవేత్ | ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౪౪)

గోప్యాధిభోగే లాభహానిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

గోప్యాధిభోగే నో వృద్ధిః సోపకారే ‘థ హాపితే |

నష్టో దేయో వినష్టశ్ చ దైవరాజకృతాద్ ఋతే || ఇతి | (YDహ్ ౨.౫౯)

అయమ్ అర్థః – గోప్యస్యాధేః సమయాతిక్రమేణ భోగే సతి మహత్య్ అపి వృద్ధిర్ హాతవ్యా | సోపకారే సవృద్ధికే భోగ్యాధౌ హాపితే వ్యవహారాక్షమత్వం ప్రాపితే సతి న వృద్ధిః | నష్టో వికారం ప్రాపితః పూర్వవత్ కృత్వా దేయః | వినష్టశ్ చేద్ ఆత్యన్తికనాశం ప్రాప్తశ్ చేన్ మూల్యాదిద్వారేణ దేయః | “గోప్యాధిభోగే నో వృద్ధిః” ఇత్య్ ఏతద్ బలాత్కారభోగవిషయమ్ | అత ఏవ మనుః |

న భోక్తవ్యఓ బలాద్ ఆధిర్ భుఞ్జానో వృద్ధిమ్ ఉత్సృజేత్ | ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౪౪)

వఞ్చనాదినా ఆధిభోగే భోగానుసారేణ భోగద్రవ్యస్య నాశమ్ ఆహ స ఏవ |

యః స్వామినాననుజ్ఞాతమ్ ఆధిం భుఙ్క్తే ‘విచక్షణః |

తేనార్ధవృద్ధిర్ మోక్తవ్యా తస్య భోగస్య నిష్కృతిః || (MDహ్ ౮.౧౫౦)

[౨౩౮] ఇతి | క్వచిద్ విషయే మూలద్రవ్యనాశేన సహ లాభనాశస్య వికల్పమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

ఆకామమ్ అననుజ్ఞాతమ్ ఆధిం యః కర్మ కారయేత్ |

భోక్తా కర్మఫలం దాప్యో వృద్ధిం వా లభతే న సః || ఇతి |

దాస్యాద్యాధౌ కర్మఫలం వేతనమ్ । ఆహితదాస్యాదిపీడనే స ఏవాహ ।

యస్ త్వ్ ఆధిం కర్మ కుర్వాణం వాచా దణ్డేన కర్మభిః ।

పీడయేద్ భర్త్సయేచ్ చైవ ప్రాప్నుయాత్ పూర్వసాహసమ్ ॥ ఇతి ।

ఆహితస్య ద్రవ్యస్య స్వత్వనివృత్తికాలమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఆధిః ప్రణశ్యేద్ ద్విగుణే ధనే యది న మోక్ష్యతే ।

కాలే కాలకృతో నశ్యేత్ ఫలభోగ్యో న నశ్యతి ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౫౮)

ప్రయుక్తే ధనే స్వకృతయా వృద్ధ్యా కాలక్రమేణ ద్వైగుణ్యం ప్రాప్తే సతి యద్య్ అకృతకాలో గోప్యాధిర్ న మోక్ష్యతే తదా నశ్యేద్ అధర్మణస్య ధనం ప్రయోక్తుః స్వం భవతి । కృతకాలో గోప్యో భోగ్యశ్ చాధిః సంప్రతిపన్నే కాలే యది న మోక్ష్యతే తదాధమర్ణస్య నశ్యేత్ । అకృతకాలః ఫలభోగ్యః కదాచిద్ అపి న నశ్యతి । ద్వైగుణ్యనిరూపితకాలయోర్ ఉపరి చతుర్దశదివసప్రతీక్షణం కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ వ్యాసః ।

[౨౩౮] హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే పూర్ణే కాలే కృతావధేః ।

బన్ధకస్య ధనీ స్వామీ ద్విసప్తాహం ప్రతీక్ష్య తు ॥

తదన్తరా ధనం దత్త్వా ఋణీ బన్ధమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

నను – ఆధేః స్వత్వనివృత్తిహేతోర్ దానవిక్రయాదేర్ అభావాత్ ఉత్తమర్ణస్యాపి స్వత్వాపత్తిర్ అయుక్తా । ప్రతిగ్రహాదేర్ అభావాత్ ఆధీకరణమ్ ఏవ స్వత్వనివృత్తిం ప్రతి కారణమ్ – ఇతి చేత్, తన్ న,

న చాధేః కాలసంరోధాన్ నిసర్గో ‘స్తి న విక్రయః ।

ఇతి మనువచనవిరోధాత్, కాలసంరోధాచ్ చిరకాలావస్థానాదేః । నిసర్గో ‘న్యత్రాధీకరణం నాస్తి । విక్రయో ‘పి నాస్తి

మైవమ్ । న కేవలం దానాదిర్ ఏవ స్వత్వనివృత్తికారణమ్ । ప్రతిగ్రహాదిర్ ఏవ వా స్వత్వాపత్తికారణమ్ । కిం తు ద్విగుణ్యే నిరూపితకాలప్రాప్తౌ చ ద్రవ్యాదానమ్ అపి । తస్య యాజ్ఞవల్క్యవచనేనైవ ఋణిధనినోర్ ఆత్యన్తికస్వత్వనివృత్తిస్వత్వాపత్త్యోః కారణత్వావగమాత్ । న చ మనువచనవిరోధః, తస్య కృతకాలభోగ్యాధివిషయత్వేనాప్య్ ఉపపత్తేః । యత్ తు బృహస్పతినా దశదివసప్రతీక్షణమ్ ఉక్తమ్,

[౨౪౦]పూర్ణే విధౌ సాన్తలాభే బన్ధస్వామీ ధనీ భవేత్ ।

అనిర్గతే దశాహే తు ఋణీ మోక్షితుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

తత్ ద్వైగుణ్యవ్యతిరిక్తవస్త్వాదివిషయమ్, "హిరణ్యే ద్విగుణీ భూతే" ఇతి వ్యాసేన విశేషోపాదానాత్ । యత్ పునస్ తేనైవోక్తమ్,

గోప్యాధిర్ ద్విగుణాద్ ఊర్ధ్వం కృతకాలస్ తథావధేః ।

ఆవేదయిత్వర్ణికుల భోక్తవ్యస్ తదనన్తరమ్ ॥

ఇతి, తద్ భోగమాత్రవిధిపరమ్ । న పునః స్వత్వాపత్తిపరమ్ । యదా తు సాన్తలాభే ధనే బన్ధకస్య తథైవావస్థితస్య మోచనాత్ ప్రాగృణికస్య మరణాదిర్ భవేత్ తదా కిం కార్యమ్ ఇత్య్ అపేక్షితే ఆహ బృహస్పతిః ।

హిరణ్యే ద్విగుణీ భూతే మృతే నష్టే 'ధమర్ణికే ।

ద్రవ్యం తదీయం సంగృహ్య విక్రీణీత ససాక్షికమ్ ॥

రక్షేద్ వా కృతమూల్యం తు దశాహం జనసంసది ।

ఋణానురూపం పరతో గృహ్ణీతాన్యత్ తు వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

హిరణ్యే ద్విగుణీభూతే పశ్చాద్ ఆధిమోక్షణాద్ అర్వాక్ అధమర్ణకే మృతే నష్టే కుత్రచిద్ గతే చిరకాలమ్ అవిజ్ఞాతే సతి ఆధీకృతం ద్రవ్యం [౨౪౧] ససాక్షికం విక్రీణీయ ఋణానురూపం ద్విగుణీభూతద్రవ్యపర్యాప్తం గృహ్ణీత । తతో 'వశిష్టం వర్జయేత్ । రాజ్ఞే సమర్పయేద్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ కాత్యాయనః ।

ఆధాతా యత్ర న స్యాత్ తు ధనీ బన్ధం నివేదయేత్ ।

రాజ్ఞస్ తతః స విఖ్యాతో విక్రేయ ఇతి ధారణా ॥

సవృద్ధికం గృహీత్వా తు శేషం రాజన్య్ అథార్పయేత్ ॥ ఇతి ।

రాజ్ఞే సమర్పణం చ జ్ఞాత్యాద్యభావవిషయమ్ । తత్సద్భావే తత్రైవ సమర్పణస్య న్యాయ్యత్వాత్ । అన్యస్ తు వర్జయేద్ ఇత్య్ అనేన ధనద్వైగుణ్యే 'ప్య్ అకృతకాలావధికాధౌ ధనికస్య స్వామిత్వమ్ అవగమ్యతే । ధనద్వైగుణ్యే స్వత్వప్రతిపాదకం యాజ్ఞవల్క్యవచనం సమానాధివిషయమ్ । అత ఏవ న్యూనే అధికే చ బన్ధే ఆధినాశో నాస్తి । కిం తు ద్విగుణీభూతం ద్రవ్యమ్ ఏవ రాజ్ఞా దాప్య ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

చరిత్రబన్ధకకృతం సవృద్ధ్యా దాపయేద్ ధనమ్ ।

సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౬౧)

చరిత్రం శోభనాచరితం స్వచ్ఛాశయత్వం తేన యద్ బన్ధకం చరిత్రబన్ధకం | తేనాధినాధికేన న్యూనేన వా యద్ ద్రవ్యమ్ ఆత్మసాత్కృతం పరాధీనం వా కృతం తచ్ చరిత్రబన్ధకకృతమ్ | తత్ సవృద్ధికమ్ ఏవ దాపయేత్ | [౨౪౨] అథ వా చరిత్రమ్ అగ్నిహోత్రాదిజనితమ్ అపూర్వమ్ | తద్ ఏవ బన్ధకం చరిత్రబన్ధకమ్ | తేన యద్ ద్రవ్యమ్ ఆత్మసాత్కృతం తద్ ఏవ ద్విగుణీభూతమ్ ఏవ దతవ్యమ్ | నాధినాస ఇతి | న తు ధనద్వైగుణ్యే ‘ప్య్ ఆధినాశః | సత్యస్య కారః సత్యంకారః తేన కృతం సత్యంకారకృతం తద్ అపి ద్విగుణమ్ ఏవ దేయమ్ నాధినాశః | అయమ్ అభిప్రాయః – బన్ధకార్యతాసమయ (-కార్పణసమయ ?) ఏవ మయా ద్విగుణమ్ ఏవ ద్రవ్యం దాతవ్యమ్, నాధినాశ ఇతి సమయే కృతే ద్విగుణీభూతం ద్రవ్యమ్ ఏవ దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి | క్రయవిక్రయాదివ్యవస్థానిర్వాహాయ యద్ అఙ్గులీయకాది పరహస్తే సమర్పితం తత్ సత్యంకారకృతమ్ | తత్రాఙ్గులీయకాదిగ్రహీతా వ్యవస్థామ్ అతిక్రామన్ తద్ ఏవాఙ్గులీయకాది ద్విగుణం ప్రతిదాపయేత్ | ఇతరశ్ చేద్ అఙ్గులీయకాదికమ్ ఏవ దద్యాత్ | అన్వాధౌ నియమమ్ ఆహ ప్రజాపతిః |

> ధనీ ధనేన తేనైవ పరమ్ ఆధిం నయేద్ యది |
>
> కృత్వా తద్ ఆధిలిఖితం పూర్వం చాస్య సమర్పయేత్ || ఇతి |

యద్ బన్ధస్వామిని ధనం ప్రయుక్తం తత్ తుల్యేనైవ ధనేన పరం ధనికాన్తరమ్ ఆధిం నయేత్ | న త్వ్ అధికేన | అయం చాన్వాధిర్ ధనస్య [౨౪౩] ద్విగుణ్యే సతి | సంప్రతిపత్తౌ తు ద్వైగుణ్యాద్ అర్వాగ్ అపి ద్రష్టవ్యః |

అథాధిమోచనమ్

తత్ర బృహస్పతిః |

> ధనం మూలీకృతం దత్వా యద్ ఆధిం ప్రార్థయేద్ ఋణీ |
>
> తదైవ తస్య మోక్తవ్యస్ త్వ్ అన్యథా దోషభాగ్ ధనీ || ఇతి |

మూలీకృతమ్ అధమర్ణేన దేయం ధనమ్ | తచ్ చ భోగ్యాధౌ మూలమాత్రమ్ | గోప్యాధౌ తు సవృద్ధికం తద్ దత్వా ఋణీ ఆధిం ప్రార్థయతే తదా ధనినా స మోక్తవ్యః | అన్యథా దోషభాక్ స్తేయదోషభాగ్ భవేద్ ఇత్య్ అర్థః | తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

> ఉపస్థితస్య మోక్తవ్య ఆధిస్తేనో ‘న్యథా భవేత్ |
>
> ప్రయోజకే ‘సతి ధనం కులే న్యస్యాధిమ్ ఆప్నుయాత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౬౨)

ధనప్రయోక్తరి అసన్నిహితే సతి తదా ఆప్తహస్తే సవృద్ధికం ధనం నివేద్య స్వకీయమ్ ఆధిం గృహ్ణీయత్ । భోగ్యాధిస్ తు మూలమాత్రం దత్వా ఫలకాలాన్తే మోక్తవ్య ఇత్య్ ఆహ వ్యాసః ।

ఫలభోగ్యం పూర్ణకాలం దత్వా ద్రవ్యం తు సామకమ్ । ఇతి ।

సమమ్ ఏవ సామకమ్ । మూలమాత్రం దత్వా ఋణీ బన్ధమ్ ఆప్నుయాద్ ఇతి । ఆధినాశనబన్ధద్వైగుణాదికాద్ అర్వాగ్ ఏవాధిర్ మోక్తవ్యః । తథా చ స ఏవ ।

౨౪౪] అతో 'న్తరా ధనం దత్వా ఋణీ బన్ధమ్ అవాప్నుయాత్ । ఇతి ।

యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

గోప్యాధిం ద్విగుణాద్ ఊర్ధ్వం మోచయేద్ అధమర్ణికే ।

ఇతి, తద్ ద్వైగుణ్యాద్ ఊర్ధ్వమ్ అర్వాగ్ ద్విసప్తాహాన్ మోచయేద్ ఇత్య్ ఏవంపరమ్ । అన్యథా "ఆధిః ప్రణశ్యేద్ ద్విగుణే ధనే" (YDహ ౨.౬౪) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనవిరోధాపత్తేః । యది ప్రయోక్తర్య్ అసంనిహితే తత్కులే న ధనగృహితరః సన్తి, యది వా ఆధివిక్రయేణ చ ధనదిత్సాధమర్ణస్య తత్ర యత్ కర్తవ్యమ్ తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

తత్కాలకృతమూల్యో వా తత్ర తిష్ఠేద్ అవృద్ధికః । ఇతి । (YDహ ౨.౬3)

ఋణదానేచ్ఛాకాలే యత్ తస్యాధేర్ మూల్యం తత్ పరికల్ప్య తత్రైవ ధనిని తమ్ ఆధిం వృద్ధిరహితం స్థాపయేత్ । తదూర్ధ్వం ధనం న వర్ధత ఇతి । భోగ్యాధివిషయే క్వచిద్ విశేషమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

క్షేత్రాదికం యదా భుక్తమ్ ఉత్పన్నమ్ అధికం తతః ।

మూలోదయం ప్రవిష్టం చేత్ తద్ ఆధిం ప్రాప్నుయాద్ ఋణీ ॥

పరిభాష్య యదా క్షేత్రం దద్యాత్ తు ధనినే ఋణీ ।

తదా తచ్ఛాన్తలాభే 'ర్థే మోక్తవ్యమ్ ఇతి నిశ్చయః ॥

ఆధిస్ తు సోదయే ద్రవ్యే ప్రదాతవ్యం త్వయా మమ ।

[౨౪౫] ఇతి । ఋణగ్రహణకాలే ధనద్వైగుణ్యానన్తరం భోగే తత్ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే త్వయైతన్ మోక్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఏవం పరిభాష్య యదా క్షేత్రాదిప్రవేశే క్రమమ్ ఆదధ్యాత్ తదా భోగేన క్షేత్రార్థవ్యయసహితసవృద్ధికధనే సతి ఆధిం ముఞ్చేద్ ఉత్తమర్ణ ఇత్య్ అర్థః । యాజ్ఞవల్క్యో 'పి ।

యదా తు ద్విగుణీభూతమ్ ఋణమ్ ఆధౌ తదా ఖలు ।

మోచ్య ఆధిస్ తదుత్పన్నే ప్రవిష్టే ద్విగుణే ధనే ॥ ఇతి । (YDహ ౨.౬౪)

అయమ్ ఏవ క్షయాధిర్ ఉచ్యతే లౌకికైః। యత్ర తు వృద్ధ్యర్థ ఏవ భోగ ఇతి పరిభాషా తత్ర తద్భోగేనాధికధనప్రవేశే యావన్ మూల్యదానం తావద్ ఆధిర్ న మోక్తవ్యః। యత్ర వృద్ధేర్ అప్య్ అపర్యాప్తో భోగః తత్ర ద్రవ్యమూలదానేనాపి నాతిక్రామతి భోగ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః।

యత్రాధికం గృహక్షేత్రం భోగేన ప్రకర్షాన్వితమ్।

తత్రర్ణీ చాప్నుయాద్ బన్ధం ధనీ చైవ ఋణం తథా॥

[౨౪౬] పూర్ణే ప్రకర్షే తత్సామ్యమ్ ఉభయోః పరికీర్తితమ్।

అపూర్ణే తు ప్రకుర్యాతాం పరస్పరమతేన తౌ॥ ఇతి।

క్షేత్రార్థాద్ అధికో భోగః ప్రకర్షశబ్దవాచ్యః। తస్మిన్ సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తే ధనిని ప్రవిష్టే సతి మూలమాత్రం దత్త్వాధమర్ణో బన్ధమ్ ఆప్నోతి। ధనీ చ ఋణం మూలమాత్రమ్ ఏవ గృహ్ణీయాత్। కిం తు పూర్ణే ప్రకర్షే సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తే ధనే ప్రవిష్టే సతి ధనినే మూలమాత్రమ్ దేయమ్। ఋణినో బన్ధలాభ ఇతి। ఏతచ్ చ పరస్పరానుమత్యభావే। పరస్పరానుమతౌ తు వృద్ధిపర్యాప్తభోగే ‘పి మూలమాత్రదానేనైవాధిలాభ ఇత్య్ అర్థః। పరిభాషితకాలైకదేశేనైవ సమగ్రవృద్ధిపర్యాప్తపర్కర్షప్రవేశే స ఏవాహ।

యది ప్రకర్షితం తత్ స్యాత్ తదా న ధనభాగ్ ధనీ।

ఋణీ న లభతే బన్ధం పరస్పరమతం వినా॥ ఇతి।

ఇత్య్ ఆధివిధిః

అథ ప్రతిభూః

తత్ర బృహస్పతిః।

దర్శనే ప్రయయే దానే ఋణిద్రవ్యార్పణే తథా।

చతుఃప్రకారః ప్రతిభూః శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః॥

ఆహైకో దర్శయామీతి సాధుర్ ఇత్య్ అపరో ‘బ్రవీత్।

దాతాహమ్ ఏతద్ ద్రవిణమ్ అర్పయామీతి చాపరః॥

[౨౪౭] ఇతి | అహమ్ ఏనం పలాయనప్రవృత్తం తవ దర్శయిష్యామీతి ప్రాతిభావ్యం భజన్న్ ఆహ | అపరః ప్రత్యయప్రతిభూః ఏష సాధుర్ వఞ్చకో మమ ప్రత్యయనేనాస్య ధనం ప్రయచ్ఛేతి బ్రూతే | దానప్రతిభూర్ అపరః యద్య్ అయం న దదాతి ద్రవిణం గృహీతం సవృద్ధికం తర్హ్య్ అహమ్ ఏవ దాస్యామీతి వదతి | అపరో ఋణిద్రవ్యార్పణప్రతిభూః యదాయం గృహీతం న దదాతి తదాహమ్ ఏతదీయం ధనమ్ అర్పయామీతి బ్రవీతీతి చతుర్ణాం ప్రతిభువాం భేదః | దర్శనప్రతిభువః కృత్యమ్ ఆహ స ఏవ |

దర్శనప్రతిభూర్ యస్ తు దేశే కాలే చ దర్శయేత్ |

నిబన్ధం వావహేత్ తత్ర దైవరాజకృతాద్ ఋతే || ఇతి |

నిబన్ధం దేయం ద్రవ్యమ్ | ఆవహేద్ ధనినే ప్రాపయేత్ | యస్ తు న దర్శయతి తం ప్రత్య్ ఆహ మనుః |

యో యస్య ప్రతిభూస్ తిష్ఠేద్ దర్శనాయేహ మానవః |

అదర్శయన్ స తం తస్య ప్రయచ్ఛేత్ స్వధనాద్ ఋణమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౫౮)

దర్శనాయ కాలం దద్యాద్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః |

నష్టస్యాన్వేషణే కాలం దద్యాత్ ప్రతిభువే ధనీ |

దేశానురూపతః పక్షం మాసం సార్ధమ్ అథాపి వా || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

[౨౪౮] నష్టస్యాన్వేషణార్థం తు దేయం పక్షత్రయం పరమ్ |

యద్య్ అసౌ దర్శయేత్ తత్ర మోక్తవ్యః ప్రతిభూర్ భవేత్ ||

కాలే ప్రతీతే ప్రతిభూర్ యది తం నైవ దర్శయేత్ |

స తమ్ అర్థం ప్రదాప్యః స్యాత్ ప్రేతే చైవం విధీయతే || ఇతి |

దానప్రత్యయప్రతిభువోః కృత్యమ్ ఆహ నారదః |

ఋణిష్వ్ అప్రతికుర్వత్సు ప్రత్యయే వాథ హాపితే |

ప్రతిభూస్ తు ఋణం దద్యాద్ అనుపస్థాపయంస్ తదా || ఇతి |

అప్రతికుర్వత్సు వఞ్చనయా దారిద్ర్యేణ వా ఋణమ్ అదదత్సు ప్రత్యయే హాపితే విశ్వాసే ‘పగతే | ధనార్పణప్రతిభువః కృత్యమ్ ఆహ స ఏవ |

విశ్వాసార్థం కృతస్ త్వ్ ఆధిర్ న ప్రాప్తో ధనినా యదా |

ప్రాపణీయస్ తదా తేన దేయం వా ధనినే ధనమ్ ॥ ఇతి ।

ఆధిప్రత్యర్పణప్రతిభువం ప్రత్య్ ఆహ స ఏవ ।

ఖాదకో విత్తహీనశ్ చ లగ్నకో విత్తవాన్ యది ।

మూల్యం తస్య భవేద్ దేయం న వృద్ధిం దాతుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

ఖాదకో బన్ధకభక్షకః । లగ్నకః ప్రతిభూః । స తు వృద్ధిం దాతుం నార్హతీతి । ఖాదకో దాపయేత్ । [౨౪౯] "మూల్యేన తోషయేద్ ఏనమ్" (MDహ్ ౮.౧౪౪) ఇతి వచనాన్ మూలమాత్రమ్ ఏవ దేయమ్ । ఏవమ్ ఇతరేషాం ప్రతిభువామ్ అపి దేయద్రవ్యవిషయే ద్రష్టవ్యమ్ । ప్రతిభూగ్రహణనిమిత్తాని దర్శయతి హారీతః ।

అభక్షణే ప్రత్యయే దానే ఉపస్థానే 'పి దర్శనే ।

పఞ్చస్వ్ ఏషు ప్రకారేషు గ్రాహ్యో 'పి ప్రతిభూర్ బుధైః ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో 'పి ।

దానోపస్థానవాదేషు విశ్వాసశపథాయ చ ।

లగ్నకం కారయేద్ ఏవం యథాయోగవిపర్యయే ॥ ఇతి ।

ఉపస్థానం దర్శనమ్ । వ్యాసో 'పి ।

లేఖ్యే కృతే చ దివ్యే చ దానప్రత్యయదర్శనే ।

గృహీతబన్ధోపస్థానే ఋణిద్రవ్యార్పణే తథా ॥ ఇతి ।

ప్రతిభూర్ గ్రాహ్య ఇతి శేషః । గృహీతబన్ధోపస్థానం యాచితకత్వేన కర్తుర్ దర్శనాద్యర్థం వా । ప్రతిభూమరణే వ్యవస్థామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౨౫౦] దర్శనప్రతిభూర్ యత్ర మృతః ప్రాత్యయికో 'పి వా ।

న తత్పుత్రా ఋణం దద్యుర్ దద్యుర్ దానాయ చేత్ స్థితః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౫౪)

యదా దర్శనప్రతిభూః ప్రాత్యయికో వా మృతః తదా తయోః పుత్రాః ప్రాతిభావ్యాయాతం పితృకృతమ్ ఋణం దద్యుః న పౌత్రాః । పుత్రైర్ అపి మూల్యమ్ ఏవ దేయం న వృద్ధిర్ దేయా । తథా చ వ్యాసః ।

ఋణం పైతామహం పౌత్రః ప్రాతిభావ్యాగతం సుతః ।

సమం దద్యాత్ తత్సుతౌ తు న దాప్యావ్ ఇతి నిశ్చయః ॥ ఇతి ।

తత్సుతౌ పౌత్రప్రపౌత్రౌ । బృహస్పతిర్ అపి ।

ఆద్యౌ తు వితథే దాప్యౌ తత్కాలావేదితం ధనమ్ ।

ఉత్తరౌ తు విసంవాదే తౌ వినా తత్సుతౌ తథా ॥ ఇతి ।

ఆద్యౌ దర్శనప్రత్యయప్రతిభువౌ । వితథే అహమ్ ఏనం దర్శయిష్యామి । అసౌ సాధుర్ ఇత్య్ ఏవంవిధయోర్ వాక్యయోర్ మిథ్యాత్వే రాజ్ఞా దాప్యౌ । ఉత్తరౌ దానర్ణిద్రవ్యార్పణప్రతిభువౌ విసంవాదే దార్ఢ్యాదినా ధనే ఋణికేనాప్రతిదత్తే దాప్యౌ । తయోర్ అభావే తత్సుతౌ దాప్యౌ । ప్రత్యయప్రతిభూవత్ ప్రమాణప్రతిభూర్ ఏవ దాప్యో న తత్పుత్రః । వివాదప్రతిభూస్ తు సాధితం ధనం దణ్డం వా దాప్యః । తదభావే తత్పుత్రో ‘పీత్య్ ఆహ వ్యాసః ।

[౨౫౧] విప్రత్యయే లేఖ్యదివ్యదర్శనే వాకృతే సతి ।

ఋణం దాప్యాః ప్రతిభువః పుత్రం తేషాం న దాపయేత్ ॥

దానవాదప్రతిభువౌ దాప్యౌ తత్పుత్రకౌ తథా ॥ ఇతి ।

యత్ర దర్శణప్రత్యయప్రతిభువౌ బన్ధకం గృహీత్వా ప్రాతిభావ్యమ్ అఙ్గీకృతవన్తౌ తత్ర విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

గృహీత్వా బన్ధకం యత్ర దర్శనే ‘స్య స్థితో భవేత్ ।

వినా పిత్రా ధనం తస్మాద్ దాప్యః స్యాత్ తద్ ఋణం సుతః ॥ ఇతి ।

అనేకప్రతిభూదానప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

బహవస్ తు యది స్వాంశైర్ దద్యుః ప్రతిభువో ధనమ్ ।

ఏకచ్ఛాయాశ్రితేష్వ్ ఏవం ధనికస్య యథా తథా ॥ ఇతి । (YDహ ౨.౫౫)

ఏకచ్ఛాయానాశ్రితాః ప్రతిభువః ఋణం విభజ్య స్వాంశేన దద్యుః । ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు తు యం ధనికః ప్రార్థయతి స ఏవ కృత్స్నం దద్యాత్, నాంశతః । ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు యది కశ్చిద్ దేశాన్తరం గతః తదా తత్పుత్రో ‘పి దద్యాత్ । మృతే తు పితరి పుత్రః పిత్రంశమ్ ఏవ దద్యాత్, న కృత్స్నమ్ । తథా చ కాత్యాయనః ।

[౨౫౨] ఏకచ్ఛాయాం ప్రవిష్టానాం దాప్యో యస్ తత్ర దృశ్యతే ।

ప్రోషితే తత్సుతః సర్వం పిత్రంశం తు మృతే సుతః ॥ ఇతి ।

ప్రాతిభావ్యాపలాపే దణ్డమ్ ఆహ పితామహః ।

యో యస్య ప్రతిభూర్ భూత్వా మిథ్యా చైవ తు గచ్ఛతి ।

ధనికస్య ధనం దాప్యో రాజ్ఞా దణ్డేన తత్సమమ్ ॥

కుర్యాచ్ చ ప్రతిభూర్ వాదం ఋణికార్థే ‘ర్థినా సహ |

సోపసర్గస్ తదా దణ్డ్యో వివాదాద్ ద్విగుణం దమమ్ || ఇతి |

అథ ప్రతిభూదత్తప్రతిక్రియావిధిః

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రతిభూర్ దాపితో యత్ర ప్రకాశం ధనినే ధనమ్ |

ద్విగుణం ప్రతిదాతవ్యమ్ ఋణికైస్ తస్య తద్ భవేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౫౬)

ధనికేన పీడితః సన్ ప్రతిభూస్ తత్సుతో వా జనసమక్షం రాజ్ఞా యద్ ధనం దాపితః తద్ద్విగుణమ్ ఋణికః ప్రతిభువే దద్యాత్ | తథా చ నారదః |

యం చార్థం ప్రతిభూర్ దద్యాద్ ధనికేనోపపీడితః |

ఋణికస్ తు ప్రతిభువే ద్విగుణం ప్రతిపాదయేత్ || ఇతి |

కదా ద్విగుణం దద్యాద్ ఇత్య్ అపేక్షిత ఆహ కాత్యాయనః |

[౨౫3] ప్రాతిభావ్యం తు యో దద్యాద్ దణ్డితః ప్రతిభావితః |

త్రిపక్షాత్ పరతః సో ‘ర్థం ద్విగుణం లబ్ధుమ్ అర్హతి || ఇతి |

ద్వైగుణ్యం హిరణ్యవిషయమ్ | పశ్వాదౌ తు విశేషో యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తః |

సన్తతిః స్త్రీపశుష్వ్ ఏవ ధాన్యం త్రిగుణమ్ ఏవ చ |

వస్త్రం చతుర్గుణం ప్రోక్తం రసశ్ చాష్టగుణః స్మృతః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౫౭)

సంనిహితమ్ ఋణికమ్ అపృష్ట్వైవ ప్రతిభువా దత్తే బృహస్పతిర్ ఆహ |

ప్రతిభువా తు యద్ దత్తమ్ అపృష్టమ్ ఋణికే ధనమ్ |

ద్విగుణం న ప్రతిభువే ప్రదేయమ్ ఋణికేన తు || ఇతి |

ప్రాతిభావ్యే నిషేధమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

న స్వామీ న చ వై శత్రుః స్వామినాధికృతస్ తథా |

[౨౫౪] నిరుద్ధో దణ్డితశ్ చైవ శిల్పినశ్ చాబ్రవీద్ భృగుః ||

దేశాచారేణ దాప్యాః స్యుర్ దుష్టాన్ సంపీడ్య దాపయేత్ || ఇతి |

దాపనే విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

సాక్షిత్వం ప్రాతిభావ్యం చ సందిగ్ధశ్ చైవ న క్వచిత్ |

నైవ రిక్థీ న మిత్రం చ న చైవాత్యన్తవాసినః ||

రాజకార్యనియుక్తాశ్ చ యే చ ప్రవ్రజితా నరాః |

న శక్తో ధనినే దాతుం దణ్డం రాజ్ఞే చ తత్సమమ్ ||

న విజ్ఞాతో గృహీతవ్యః ప్రతిభూత్వక్రియాం ప్రతి || ఇతి |

సందిగ్ధో 'భిశస్తః | అత్యన్తవాసినో నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః | యాజ్ఞవల్క్యో 'పి |

భ్రాతౄణామ్ అపి దమ్పత్యోః పితుః పుత్రస్య చైవ హి |

ప్రాతిభావ్యమ్ ఋణం సాక్ష్యమ్ అవిభక్తే న తు స్మృతమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౫౨)

నారదో 'పి |

[౨౫౫] సాక్షిత్వం ప్రాతిభావ్యం చ దానం గ్రహణమ్ ఏవ చ |

విభక్తా భ్రాతరః కుర్యుర్ నావిభక్తాః పరస్పరమ్ || ఇతి |

అస్వతన్త్రేషు ధనప్రయోగనిషేధమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

న స్త్రీభ్యో దాసబాలేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్ క్వచిద్ ఉద్ధతే |

దానం న లభతే యత్ తు తేభ్యో దత్తం తు యద్ వసు || ఇతి |

అథ ఋణగ్రహణధర్మాః

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రపన్నం సాధయన్న్ అర్థం న వాచ్యో నృపతేర్ భవేత్ |

సాధ్యమానో నృపం గచ్ఛేద్ దణ్డ్యో దాప్యశ్ చ తద్ ధనమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౪౦)

అస్యార్థః – అధమర్ణేనాభ్యుపగతం సాక్ష్యాదిభిర్ విభావితం వా ధర్మాదిభిర్ ఉపాయైః సాధయన్న్ ఉత్తమర్ణో రాజ్ఞా న నివారణీయః | ధర్మాదీన్ ఉపాయాన్ బృహస్పతిర్ ఆహ |

ధర్మోపధిబలాత్కారైర్ గృహసంరోధనేన చ । ఇతి ।

ధర్మాదీన్ స్వయమ్ ఏవాహ ।

సుహృత్సంబన్ధిసందిష్టైః సామోక్త్యానుగమేన చ ।

ప్రాయేణ ధనినే దాప్యో ధర్మ ఏష ఉదాహృతః ॥

[౨౫౬] ఛద్మనా యాచితం చార్థమ్ అనీయ ఋణికాద్ ధనీ ।

అన్వాహితాది వాహృత్య దాప్యతే యత్ర సోపధిః ॥

యదా స్వగృహమ్ ఆనీయ తాడనాద్యైర్ ఉపక్రమైః ।

ఋణికో దాప్యతే యత్ర బలాత్కారః స కీర్తితః ॥

దారపుత్రపశూన్ బధ్వా కృత్వా ద్వారోపవేశనమ్ ।

యత్రర్ణీ దాప్యతే ‘ర్థం స్వం తద్ ఆచరితమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ధర్మాదీన్ ఉపాయాన్ దర్శయతి ।

ధర్మేణ వ్యవహారేణ ఛలేనాచరితేన చ ।

ప్రయుక్తం సాధయేద్ అర్థం పఞ్చమేన బలేన చ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౪౯)

ధర్మాదయశ్ చోపాయాః పురుషాపేక్షయా ప్రయోక్తవ్యాః । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

రాజా తు స్వామినం విప్రం సాన్త్వేనైవ ప్రదాపయేత్ ।

రిక్థినం సుహృదం వాపి ఛలేనైవ ప్రదాపయేత్ ॥

వణిజః కర్షకాశ్ చాపి శిల్పినశ్ చాబ్రవీద్ భృగుః ।

దేశాచారేణ దాప్యాః స్యుర్ దుష్టాన్ సంపీడ్య దాపయేత్ ॥ ఇతి ।

దాపనే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

గృహీతానుక్రమాద్ దాప్యో ధనినామ్ అధమర్ణికః ।

దత్వా తు బ్రాహ్మణాయైవ నృపతేస్ తదనన్తరమ్ ॥ (YDహ్ ౨.౪౧)

[౨౫౭] ఇతి । సమానజాతీయేషు ధనిషు యుగపత్ ప్రాప్తేషు గృహీతానుక్రమాద్ ధనం దాప్యః । భిన్నజాతీయేషు తు బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ । సాధయితుమ్ అశక్తం ధనినం ప్రత్య ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

రాజ్ఞాధమర్ణికో దాప్యః సాధితాద్ దశకం శతమ్ ।

పఞ్చకం తు శతం దాప్యః ప్రాప్తార్థో ‘ప్య ఉత్తమర్ణకః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౪౨)

ప్రతిపన్నస్యార్థస్య రాజా దశమమ్ అంశమ్ అధర్ణకాద్ దణ్డరూపేణ గృహ్ణీయాత్ । ఉత్తమర్ణాద్ వింశతితమం భాగం వృత్త్యర్థం గృహ్ణీయద్ ఇత్య్ అర్థః । అధనికఋణదానప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

హీనజాతిం పరిక్షీణమ్ ఋణార్థే కర్మ కారయేత్ ।

బ్రాహ్మణస్ తు పరిక్షీణః శనైర్ దాప్యో యథోదయమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౪౩)

అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణమ్ ఉత్కృష్టజాత్యుపలక్షణార్థమ్ । తథా చ మనుః ।

కర్మణాపి సమం కుర్యాద్ ధనికం వాధమర్ణికః ।

సమోపకృష్టజాతిశ్ చ దద్యాచ్ ఛ్రేయాంస్ తు తచ్ ఛనైః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౭౭)

నారదో ‘పి ।

[౨౫౮] అథ శక్తివిహీనః స్యాద్ ఋణీ కాలవిపర్యయాత్ ।

శక్త్యపేక్షమ్ ఋణం దాప్యః కాలే కాలే యథోదయమ్ ॥ ఇతి ।

దుష్టాధమర్ణికం ప్రత్య్ ఆహ మనుః ।

ఋణికః సధనో యస్ తు దౌరాత్మ్యాన్ న ప్రయచ్ఛతి ।

రాజ్ఞా దాపయితవ్యః స్యాద్ గృహీత్వా ద్విగుణం దమమ్ ॥ ఇతి ।

సందిగ్ధే ‘ర్థే ధనగ్రహణం కుర్వతో ‘ర్థహానిర్ దణ్డశ్ చేత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

అనావేద్య తు రాజ్ఞే యః సందిగ్ధే ‘ర్థే ప్రవర్తతే ।

ప్రసహ్య స వినేయః స్యాత్ స చాప్య్ అర్థో న సిధ్యతి ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి ।

పీడయేత్ తు ధనీ యత్ర ఋణికం న్యాయవాదినమ్ ।

తస్మాద్ అర్థాత్ స హీయేత తత్సమం చాప్నుయాద్ దమమ్ ॥ ఇతి ।

యస్ త్వ్ అధమర్ణస్ తూత్తమర్ణసకాశాద్ వ్యవహారార్థం ధనం గృహీతవాన్ స తస్యైవ ఋణం దద్యాత్, నాన్యేషామ్ । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

[౨౫౯] యస్య ద్రవ్యేణ యత్ పణ్యం సాధితం యో విభావయేత్ ।

తద్ ద్రవ్యమ్ ఋణికేనైవ దాతవ్యం తస్య నాన్యథా ॥ ఇతి ।

నిర్ధనాధమర్ణవిషయే ఋణప్రతిదానప్రకారమ్ ఆహ భారద్వాజః ।

ఋణికస్య ధనాభావే దేయో 'న్యో 'ర్థస్ తు తత్క్రమాత్ ।

ధాన్యం హిరణ్యం లోహం వా గోమహిష్యాదికం తథా ॥

వస్త్రం భూర్ దాసవర్గం చ వాహనాది యథాక్రమమ్ ।

ధనికస్య తు విక్రీయ ప్రదేయమ్ అనుపూర్వశః ॥

క్షేత్రాభావే తథారామస్ తస్యాభావే గృహక్రయః ।

ద్విజాతీనాం గృహాభావే కాలహారో విధీయతే ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

ఋణం దాతుమ్ అశక్తో యః కర్తుమ్ ఇచ్ఛేత్ పునః క్రియామ్ ।

స దత్వా నిర్జితాం వృద్ధిం కరణం పరివర్తయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౫౪)

అయమ్ అర్థః – ప్రతిదానకాలే ధనాసంపత్తివశాత్ సవృద్ధికమూలదానాశక్తో 'ధర్మర్ణః ఋణస్య చిరన్తనత్వం పరిహరతో ధనికస్య సమానార్థక్రియాం లేఖ్యాదిరూపాం పునః కర్తుమ్ ఇచ్ఛేత్ స నిష్పన్నాం వృద్ధిం దత్వా కరణం పరివర్తయేత్ । పునర్ లేఖ్యాదిక్రియాం [౨౬౦] వర్తమానవత్సరాదిచిహ్నితాం కుర్యాద్ ఇతి । యః పూర్వనిర్జితాం వృద్ధిం దాతుమ్ అసమర్థః స తు తాం మూలత్వేనారోపయేత్ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

అదర్శయిత్వా తత్రైవ హిరణ్యం పరివర్తయేత్ ।

యావతీ సంభవేద్ వృద్ధిస్ తావతీం దాతుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౫౫)

సమగ్రం హిరణ్యమ్ అదర్శయిత్వా నిర్మితాం వృద్ధిమ్ అదత్వా తత్రైవ లేఖ్యే పరివర్తయేత్ ।

యస్ తు ఋణప్రతిదానకాలే సవృద్ధికం సమగ్రం మూలం న దాతుం శక్నోతి తం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

లేఖ్యస్య పృష్ఠే 'భిలిఖేద్ దత్వా దత్వర్ణికో ధనమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౯౩)

లేఖ్యాసంనిధానే విష్ణుః: "అసమగ్రదానే లేఖ్యాసంనిధానే చోత్తమర్ణః స్వలిఖితం దద్యాత్" ఇతి (VఇDహ్ ౬.౨౬) । నారదో 'పి ।

[౨౬౧] గృహీత్వోపగతం దద్యాద్ ఋణికాక్షే ధనం ధనీ ।

అదదద్ యాచ్యమానస్ తు దోషహానిమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ధనప్రవేశమ్ ఆరభ్య యావల్ లేఖనం లేఖ్యదానం వా న కరోతి తావన్ నాధమర్ణాత్ వృద్ధిమ్ ఆప్నుయాత్ । తథా చ నారదః ।

యది వా నోపరి లిఖేద్ ఋణినా చోదితో ఽపి సన్ ।

ధనికస్యైవ వర్ధేత తథైవ ఋణికస్య తత్ ॥ ఇతి ।

యస్ తు ఋణాపాకరణం న కరోతి తస్య ప్రత్యవాయః నారదేన దర్శితః ।

తపస్వీ చాగ్నిహోత్రీ చ ఋణవాన్ మ్రియతే యది ।

తపశ్ చైవాగ్నిహోత్రం చ సర్వం తద్ ధనినే భవేత్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ఽపి ।

ఉద్ధారాదికమ్ ఆదాయ స్వామినే న దదాతి యః ।

స తస్య దాసో భృత్యః స్త్రీ పశుర్ వా జాయతే గృహే ॥ ఇతి ।

ఉద్ధారాదికం దాతుః యద్ దేయతయా స్థితమ్ । నారదో ఽపి ।

[౨౬౨] యాచ్యమానం న దద్యాద్ యద్ ఋణం వాధిం ప్రతిగ్రహమ్ ।

తద్ ద్రవ్యం వర్ధతే తావద్ యావత్ కోటిశతం భవేత్ ॥

తతః కోటిశతే పూర్ణే వేష్టితస్ తేన కర్మణా ।

అశ్వః ఖరో వృషో దాసో భవేజ్ జన్మని జన్మని ॥ ఇతి ।

ప్రతిదాతుః కర్తవ్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

దత్త్వర్ణం పాటయేల్ లేఖ్యం శుద్ధ్యై వాన్యత్ తు కారయేత్ ।

సాక్షిణం ఖ్యాపయేద్ యద్ వా దాతవ్యం వా ససాక్షికమ్ ॥ ఇతి । (YDహ ౨.౯౪)

ససాక్షికమ్ ఋణం పూర్వసాక్షిసమక్షమ్ ఏవ దాతవ్యమ్ । పూర్వసాక్షిణామ్ అసంభవే సాక్ష్యన్తరసమక్షమ్ ఏవ దాతవ్యమ్ ఇతి । నారదో ఽపి ।

లేఖ్యం దత్త్వా ఋణీ శుద్ధ్యేత్ తదభావే ప్రతిశ్రవమ్ ।

ధనికర్ణికయోర్ ఏవం విశుద్ధిః స్యాత్ ప్రతిశ్రవమ్ ॥ ఇతి ।

ఋణప్రతిదాతౄన్ ఆహ బృహస్పతిః ।

యాచమానాయ దాతవ్యమ్ అల్పకాలమ్ ఋణం కృతమ్ ।

పూర్ణే ఽవధౌ శాన్తలాభమ్ అభావే చ పితుః సుతైః ॥

[౨౬౩] ఇతి। అల్పకాలమ్ అదీర్ఘకాలమ్ ఋణం యాచ్ఞాసమన్తరమ్ ఏవ దేయమ్। సావధిత్వేన కృతం తు పూర్ణే త్వ్ అవధౌ శాస్త్రలాభం లభేత్। శాస్త్యనన్తరం ఋణగ్రస్తస్య పితుర్ అభావే పితృకృతమ్ ఋణం సుతైర్ అవశ్యం దాతవ్యమ్। ఆవశ్యకం దాతవ్యమ్ ఇత్య్ అత్ర హేతుమ్ ఆహ నారదః।

ఇచ్ఛన్తి పితరః పుత్రాన్ స్వార్థహేతోర్ యతస్ తతః।

ఉత్తమర్ణాధమర్ణాభ్యాం మామ్ అయం మోచయిష్యతి॥

అతః పుత్రేణ జాతేన స్వార్థమ్ ఉత్సృజ్య యత్నతః।

ఋణాత్ పితా మోచనీయో యథా న నరకం వ్రజేత్॥ ఇతి।

ఉత్తమమ్ ఋణమ్ "జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్ త్రిభిర్ ఋణవాన్ జాయతే" ఇత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితమ్। అధమమ్ ఋణం పరహస్తాత్ కుసీదవిధినా గృహీతమ్। కాత్యాయనో ‘పి।

పితౄణాం సూనుభిర్ జాతైర్ దానేనైవాధమాద్ ఋణాత్।

విమోక్షస్ తు యతస్ తస్మాద్ ఇచ్ఛన్తి పితరః సుతాన్॥ ఇతి।

జాతేనేత్య్ అభిధానాన్ న జాతమాత్రస్య ఋణమోచనే ‘ధికారః। కిం తు ప్రాప్తవ్యవహారస్యేత్య్ ఆహ స ఏవ।

న ప్రాప్తవ్యవహారస్ తు పితర్య్ ఉపరతే క్వచిత్।

కాలే తు విధినా దేయం వసేయుర్ నరకే ‘న్యథా॥ ఇతి।

క్వచిద్ విద్యమానే ‘పి పితరి సుతైర్ దేయమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

[౨౬౪]విద్యమానే ‘పి రోగార్తే స్వదేశాత్ ప్రోషితే తథా।

వింశాత్ సంవత్సరాద్ దేయమ్ ఋణం పితృకృతం సుతైః॥ ఇతి।

బృహస్పతిర్ అపి।

సాంనిధ్యే ‘పి పితుః పుత్రైర్ ఋణం దేయం విభావితమ్।

జాత్యన్ధపతితోన్మత్తక్షయశ్విత్రాదిరోగిణః॥ ఇతి।

ఋణాదానే ‘ధికారిణం పుత్రం దర్శయతి కాత్యాయనః।

ఋణం తు దాపయేత్ పుత్రం యది స్యాన్ నిరుపద్రవః।

ద్రవిణార్హశ్ చ ధుర్యశ్ చ నాన్యథా దాపయేత్ సుతమ్॥ ఇతి।

నారదో ‘పి |

పితర్య్ ఉపరతే పుత్రాః ఋణం దద్యుర్ యథాంశతః |

విభక్తా హ్య్ అవిభక్తా వా యో వా తామ్ ఉద్వహేద్ ధురమ్ || ఇతి |

విభాగోత్తరకాలం పిత్రా యద్ ఋణం కృతం తత్ కేన దేయమ్ ఇత్య్ అపేక్షిత ఆహ కాత్యాయనః |

పిత్ర్యర్ణే విద్యమానే తు న చ పుత్రో ధనం హరేత్ |

దేయం తద్ ధనికే ద్రవ్యం మృతే గృహ్ణంస్ తు దాప్యతే || ఇతి |

పిత్రాదికృతర్ణసమవాయే దానక్రమమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

పిత్ర్యమ్ ఏవాగ్రతో దేయం పశ్చాద్ ఆత్మీయమ్ ఏవ చ |

తయోః పైతామహం పూర్వం దేయమ్ ఏతద్ ఋణం సదా || ఇతి |

పైతామహం ఋణం సమమ్ ఏవ దేయమ్ | తథా చ స ఏవ | ఋణమ్ ఆత్మీయవత్ పిత్ర్యం దేయం విభావితమ్ | పైతామహం సమమ్ దేయమ్ అదేయం | తథా చ స ఏవ |

[౨౬౪] ఋణమ్ ఆత్మీయవత్ పిత్ర్యం పుత్రైర్ దేయం విభావితమ్ |

పైతామహం సమం దేయమ్ అదేయం తత్సుతస్య తు || ఇతి |

తత్సుతస్యాగృహీతధనప్రపౌత్రస్య | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్యాహ నారదః |

క్రమాద్ అవ్యాహతం ప్రాప్తం పుత్రైర్ యద్ ఋణమ్ ఉద్ధృతమ్ |

దద్యుః పైతామహం పౌత్రాస్ తచ్ చతుర్థాన్ నివర్తతే || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

పుత్రాభావే తు దాతవ్యమ్ ఋణం పౌత్రేణ యత్నతః |

చతుర్థేన న దాతవ్యం తస్మాత్ తద్ వినివర్తతే || ఇతి |

దేయమ్ ఋణమ్ అనేన దేయమ్ ఏతస్మిన్ కాలే దేయమ్ ఇత్య్ ఏతత్ త్రితయం యాజ్ఞవల్క్యో ‘ప్య్ ఆహ |

పితరి ప్రోషితే ప్రేతే వ్యసనాభిప్లుతే ‘పి వా |

పుత్రపౌత్రైర్ ఋణం దేయం నిహ్నవే సాక్షిభావితమ్ || ఇతి | (YDహ ౨.౪౦)

అదేయమ్ ఋణమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

సౌరాక్షికం వృథా దానం కామకోర్ధప్రతిశ్రుతమ్ ।

ప్రాతిభావ్యం దణ్డశుల్కశేషం పుత్రం న దాపయేత్ ॥

]౨౬౬] ఇతి । సురాపానార్థం యత్ కృతం తత్ సౌరమ్ । ద్యూతపరాజయనిమిత్తకమ్ ఆక్షికమ్ । వృథా దానం ధూర్తాదిభ్యో దత్తమ్ । కామక్రోధప్రతిశ్రుతయోః స్వరూపం కాత్యాయనేన దర్శితమ్ ।

లిఖితం ముక్తకం వాపి దేయం యత్ తు ప్రతిశ్రుతమ్ ।

పరపూర్వస్త్రియై దత్తం విద్యాత్ కామకృతమ్ ఋణమ్ ॥

యత్ర హింసా సముత్పాద్య క్రోధాత్ ద్రవ్యం వినాశ్య వా ।

ఉక్తం తుష్టికరం తత్ తు విద్యాత్ క్రోధకృతం చ తత్ ॥ ఇతి ।

ముక్తకం లేఖనరహితం । ప్రాతిభావ్యం దర్శనప్రాతిభావ్యాగతమ్ । తథా చ మనుః ।

ప్రాతిభావ్యం వృథా దానమ్ ఆక్షికం సౌరికం తథా ।

దణ్డశుల్కావశిష్టం చ న పుత్రో దాతుమ్ అర్హతి ॥

దర్శనప్రాతిభావ్యే తు విధిః స్యాత్ పూర్వచోదితః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౧౫౯–౬౦)

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

[౨౬౭] సురాకామద్యూతకృతం దణ్డశుల్కావశిష్టకమ్ ।

వృథా దానం తథైవేహ పుత్రో దద్యాన్ న పైతృకమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౪౭)

ఉశనా అపి ।

దణ్డం వా దణ్డశేషం వా శుల్కం తచ్ఛేషమ్ ఏవ వా ।

న దాతవ్యం తు పుత్రేణ యచ్ చ న వ్యావహారికమ్ ॥ ఇతి ।

కుటుమ్బార్థే పితృవ్యాదినా కృతమ్ ఋణం గృహీ దద్యాద్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

పితృవ్యభ్రాతృపుత్రస్త్రీదాసశిష్యానుజీవిభిః ।

యద్ గృహీతం కుటుమ్బార్థే తద్ గృహీ దాతుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

నారదో ‘పి ।

శిష్యాన్తేవాసిదాసస్త్రీప్రేష్యకృత్యకరైశ్ చ యత్ ।

కుటుమ్బహేతోర్ ఉత్క్షిప్తం దాతవ్యం తత్కుటుమ్బినా ॥ ఇతి ।

శిష్యో ‘త్ర విద్యార్థీ | శిల్పశాస్త్రార్థీ అన్తేవాసీ | ఉత్క్షిప్తమ్ అసంనిధానాదినా స్వామ్యనుజ్ఞాతం వినాపి కృతమ్ ఋణమ్ | కాత్యాయనో ‘పి |

[౨౬౮] ప్రోషితస్యామతేనాపి కుటుమ్బార్థమ్ ఋణం కృతమ్ |

దాసస్త్రీభ్రాతృశిష్యైర్ వా దద్యాత్ పుత్రేణ వా పితా || ఇతి |

కుటుమ్బార్థవ్యతిరిక్తఋణవిషయే యాజ్ఞవల్క్యః |

న యోషిత్ పతిపుత్రాభ్యాం న పుత్రేణ కృతం పితా |

దద్యాద్ ఋతే కుటుమ్బార్థాన్ న పతిః స్త్రీకృతం తథా || ఇతి | (YDహ్ ౨.౪౬)

“న పుత్రేణ కృతం పితా” ఇత్య్ అస్య క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

ఋణం పుత్రకృతం పిత్రా శోధ్యం యద్ అనుమోదితమ్ |

సుతస్నేహేన వా దద్యాన్ నాన్యథా దాతుమ్ అర్హతి || ఇతి |

నారదో ‘పి |

[౨౬౯]పితుర్ ఏవ నియోగాద్ వా కుటుమ్బభరణాయ వా |

కృతం తు యద్ ఋణం కృచ్ఛ్రే దద్యాత్ పుత్రస్య తత్ పితా || ఇతి |

అత్ర పుత్రగ్రహణం కుటుమ్బోపలక్షణార్థమ్ | పితృగ్రహణం చ ప్రభోర్ ఉపలక్షణార్థమ్ | తథా చ కాత్యాయనః |

కుటుమ్బార్థమ్ అశక్తే తు గృహీతే వ్యాధినా తథా |

ఉపప్లవనిమిత్తం చ విద్యాద్ ఆపత్కృతం తు తత్ ||

కన్యావైవాహికం చైవ ప్రేతకార్యేషు యత్ కృతమ్ |

ఏతత్ సర్వం ప్రదాతవ్యం కుటుమ్బేన కృతం ప్రభోః || ఇతి |

“న పతిః స్త్రీకృతం తథ్” (YDహ్ ౨.౪౬) ఇత్య్ అస్యాపవాదమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

గోపశౌణ్డికశైలూషరజకవ్యాధయోషితామ్ |

ఋణం దద్యాత్ పతిస్ తాసాం యస్మాద్ వృత్తిస్ తదాశ్రయా || (YDహ్ ౨.౪౮)

[౨౭౦] ఇతి | యోషిత్ పత్యా కృతమ్ ఋణం న దద్యాద్ ఇత్య్ అస్యాపవాదమ్ ఆహ నారదః |

దద్యాద్ అపుత్రా విధవా నియుక్తా వా ముమూర్షుణా |

యా సా తద్రిక్థమ్ ఆదద్యాద్ యతో రిక్థమ్ ఋణం తతః || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా వా సహ యత్ కృతమ్ ।

స్వయం కృతం వా యద్ ఋణం నాన్యత్ స్త్రీ దాతుమ్ అర్హతి ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౪౯)

అప్రతిపన్నమ్ అపి తద్రిక్థగ్రహణే స్త్రియా దేయమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

మర్తుకామేన యా భర్త్రా ఉక్తా దేయమ్ ఋణం తథా ।

అప్రతిపన్నాపి సా దాప్యా ధనం దద్యాత్ సుతో యథా ॥ ఇతి ।

అవిభక్తభ్రాత్రాదివిషయే యాజ్ఞవల్క్యః ।

అవిభక్తైః కుటుమ్బార్థే యద్ ఋణం తు కృతం భవేత్ ।

దద్యుస్ తద్ రిక్థినః ప్రేతే ప్రోషితే వా కుటుమ్బిని ॥ (YDహ్ ౨.౪౫)

[౨౭౧] ఇతి । అవిభక్తైః కుటుమ్బార్థే కృతమ్ ఋణం కుటుమ్బీ దద్యాత్ । తస్మిన్ ప్రేతే ప్రోషితే వా తద్రిక్థినః సర్వే దద్యుః । నారదో ‘పి ।

పితృవ్యేణావిభక్తేన భ్రాత్రా వా యద్ ఋణం కృతమ్ ।

మాత్రా వా యత్ కుటుమ్బార్థే దద్యుస్ తత్ సర్వరిక్థినః ॥ ఇతి ।

అనేకఋణదాతృసమవాయే యాజ్ఞవల్క్యః ।

రిక్థగ్రాహ ఋణం దాప్యో యోషిద్గ్రాహస్ తథైవ చ ।

పుత్రో ‘నన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రహీనస్య రిక్థినః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౫౧)

యో యదీయం ద్రవ్యం రిక్థరూపేణ గృహ్ణాతి స తత్కృతమ్ ఋణం దాప్యః । తదభావే యస్ తు రాగాదివశాత్ యదీయాం భార్యాం గృహ్ణాతి స తత్కృతం ఋణం దాప్యః । తదభావే ‘నన్యాశ్రితద్రవ్యః పుత్రో ఋణం దాప్యః । పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఋణం దాప్యః । ఏతేషాం సమవాయే పాఠక్రమాద్ ఏవ దాప్యాః ।

నన్వ్ ఏతేషాం సమవాయ ఏవానుపపన్నః, పుత్రే సత్య్ అన్యస్య రిక్థగ్రాహిత్వాసంభవాత్ । న చ పుత్రే సత్య్ అపి పితృభ్రాత్రో రిక్థహారిత్వమ్ ఇతి వాచ్యమ్,

[౨౭౨] న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః పితుః ।

పితా హరేద్ అపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ చ ॥ (MSహ్ ౮.౧౮౫)

ఇతి మనునా పుత్రాభావ ఏవ ద్వయో రిక్థగ్రాహిత్వస్య స్మృతత్వాత్ । యోషిద్గ్రాహో ‘పి న సంభవతి,

న ద్వితీయశ్ సాధ్వీనాం క్వచిద్ భర్తోపదిశ్యతే । (MDహ్ ౫.౧౬౨)

ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ । “పుత్రో ‘నన్యాశ్రితద్రవ్యః” ఇత్య్ ఏతద్ అప్య్ అనర్థకమ్, [౨౬౩] “రిక్థగ్రాహీ ఋణం దాప్యః” ఇత్య్ అనేనైకార్థత్వాత్ । “పుత్రో ‘నన్యాశ్రితద్రవ్యః” ఇత్య్ ఏతద్ అప్య్ అనర్థకమ్, [౨౬౩] “రిక్థగ్రాహీ ఋణం దాప్యః” ఇత్య్ అనేనైకార్థత్వాత్ । “పుత్రహీనస్య రిక్థినః” ఇత్య్ ఏతద్ అపి వ్యర్థమ్, సత్య్ అపి పుత్రే రిక్థగ్రాహిణ ఏవ ఋణాపాకరణాధికారిత్వస్య “రిక్థగ్రాహీ ఋణం దాప్యః” ఇత్య్ ఉక్తత్వాద్ ఇతి ।

తద్ ఏతద్ అసంగతమ్, సత్స్వ్ అపి క్లీబాదిషు పుత్రేష్వ్ అన్యాయవర్తిషు వా సవర్ణాపుత్రేషు పితృవ్యాదీనాం రక్థగ్రాహిత్వసంభవాత్ । క్లీబాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వాభావం మనుర్ ఆహ ।

అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యన్ధబధిరౌ తథా ।

ఉన్మత్తజడమూకాశ్ చ యే చ కేచిన్ నిరిన్ద్రియాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౦౧)

సవర్ణాపుత్రస్యాన్యాయవృత్తస్య రిక్థాయోగ్యత్వం గౌతమ ఆహ: “తథా సవర్ణాపుత్రో ‘ప్య్ అన్యాయవృత్తో న లభేతైకేషామ్” (GDహ్ ౨౮.౧౮) [౨౬౪] ఇతి । అతః పుత్రే సత్య్ అపి రిక్థగ్రాహ్య్ అన్యః సంభవతి । యోషిద్గ్రాహీ కీదృశ ఋణం దద్యాద్ ఇత్య్ అపేక్షితే నారదః ।

పరపూర్వాః స్త్రియస్ త్వ్ అన్యాః సప్త ప్రోక్తా యథాక్రమమ్ ।

పునర్భూస్ త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీ చ చతుర్విధా ॥

కన్యైవాక్షతయోనిర్ యా పాణిగ్రహణదూషితా ।

పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునః సంస్కారకర్మణా ॥

దేశధర్మాన్ అవేక్ష్య స్త్రీ గురుభిర్ యా ప్రదీయతే ।

ఉత్పన్నసాహసాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా ॥

అసత్సు దేవరేషు స్త్రీ బాన్ధవైర్ యా ప్రదీయతే ।

సవర్ణాయాసపిణ్డాయ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా ॥

స్త్రీ ప్రసూతాప్రసూతా వా పత్యావ్ ఏవ తు జీవతి ।

కామాత్ సమాశ్రయేద్ అన్యం ప్రథమా స్వైరిణీ తు సా ॥

కౌమారం పతిమ్ ఉత్సృజ్య యా త్వ్ అన్యం పురుషం శ్రితా।

పునః పత్యుర్ గృహం యాయాత్ సా ద్వితీయా ప్రకీర్తితా॥

మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తాన్ దేవరాదీన్ అపాస యా।

ఉపగచ్ఛేత్ పరం కామాత్ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా॥

[౨౭౫] ప్రాప్తా దేశాద్ ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా చ యా।

తవాహమ్ ఇత్య్ ఉపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా॥

అన్తిమా స్వైరిణీనాం యా ప్రథమా చ పునర్భువామ్।

ఋణం తయోః పతికృతం దద్యాద్ యస్ తే ఉపాశ్రితః॥ ఇతి।

యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

యా తు సప్రధనైవ స్త్రీ సాపత్యా వాన్యమ్ ఆశ్రయేత్।

సో 'స్యా దద్యాద్ ఋణం భర్తుర్ ఉత్సృజేద్ వా తథైవ తామ్॥

ఇతి, తత్ ఆశ్రితభర్త్రాదివిషయమ్। అత ఏవ కాత్యాయనః।

బాలపుత్రాధికార్యా వా భయార్తా యాన్యమ్ ఆశ్రితా।

ఆశ్రితస్ తద్ ఋణం దద్యాద్ బాలపుత్రావధిః స్మృతః॥ ఇతి।

యద్ అపి నారదేనైవోక్తమ్,

అధనస్య హ్య్ అపుత్రస్య మృతస్యోపైతి యః స్త్రియమ్।

ఋణం వోఢుః స భజతే సైవ చాస్య ధనం స్మృతమ్॥

[౨౭౬] ఇతి, తద్ ధనభాగిపుత్రయోషిద్గ్రాహయోర్ అభావే యః కో 'పి యోషిదుపభోక్తా ఋణం దద్యాద్ ఇత్య్ ఏవం ప్రతిపాదనాయ। పుత్రస్య పునర్వచనం క్రమార్థమ్। "అనన్యాశ్రితద్రవ్యః" ఇత్య్ ఏతద్ అప్య్ అనర్థకం న భవతి, పుత్రాణాం బహూనాం సమవాయే రిక్థగ్రహణయోగ్య ఏవ పుత్రో దద్యాత్, నాయోగ్యః షణ్ఢక్లీబాదిర్ ఇత్య్ ఏతత్ప్రతిపాదనార్థత్వాత్। "పుత్రహీనస్య రిక్థినః" ఇత్య్ ఏతద్ అపి న వ్యర్థమ్, పుత్రపౌత్రయోర్ అభావే ప్రపౌత్రో రిక్థగ్రాహీ దద్యాద్ ఇత్య్ ఏవంప్రతిపాదనార్థత్వాత్। యద్ వా "పుత్రహీనస్య రిక్థినః" ఇత్య్ అనేన పుత్రాభావే యోషిద్గ్రాహో దాప్య ఇత్య్ ఉచ్యతే, రిక్థశబ్దేన "సైవ చాస్య ధనం స్మృతమ్" ఇతి యోషితో వివక్షితత్వాత్। అయమ్ అభిప్రాయః – స్వైరిణీనామ్ అన్తిమాయాః పునర్భువాం ప్రథమాయాశ్ చ సప్రధనసాపత్యస్త్రియాశ్ చ గృహిణః అభావే పుత్రో దాప్యః। పుత్రాభావే చ నిర్ధననిరపత్యయోషిద్గ్రాహీ దాప్య ఇతి। అత ఏవ నారదః।

ధనస్త్రీహారిపుత్రాణామ్ ఋణభాగ్ యో ధనం హరేత్ ।

పుత్రో 'సతోః స్త్రీధనినోః స్త్రీహారీ ధనిపుత్రయోః ॥

[౨౭౭] ఇతి । ధనస్త్రీహారిపుత్రాణాం సమవాయే ధనహారీ ఋణం దద్యాత్ । ధనహారిస్త్రీహారిణోర్ అభావే పుత్ర ఏవ దద్యాత్ । ధనిపుత్రయోర్ అసతోః స్త్రీహారీ దద్యాద్ ఇతి । అథ వా "పుత్రహీనస్య రిక్థినః" ఇత్య్ అనేన పుత్రహీనస్యోత్తమర్ణస్య యో రిక్థీ తస్య ధనహారీ పుత్ర ఋణం దాప్య ఇత్య్ ఉచ్యతే । తథా చ నారదః ।

బ్రాహ్మణస్య తు యద్ దేయం సాన్వయస్య న చాస్తి చేత్ ।

నిర్వపేత్ తత్ సకుల్యేషు తదభావే 'స్య బన్ధుషు ॥

యదా తు న సకుల్యాః స్యుర్ న చ సంబన్ధిబాన్ధవాః ।

తదా దద్యాద్ ద్విజేభ్యస్ తు తేష్వ్ అసత్స్వ్ అప్సు నిక్షిపేత్ ॥ ఇతి ॥

ఇత్య్ ఋణాదానప్రకరణమ్

Vఒలుమే III Pఅర్త్ ౨

[౨౭౮]

అథ నిక్షేపాఖ్యస్య ద్వితీయపదస్య విధిర్ ఉచ్యతే

తత్ర నిక్షేపస్య స్వరూపం నారద ఆహ ।

స్వద్రవ్యం యత్ర విస్రమ్భాన్ నిక్షిపత్య్ అవిశఙ్కితః ।

నిక్షేపో నామ తత్ ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైః ॥ ఇతి ।

ఉపనిధిన్యాసౌ నిక్షేపావాన్తరవిశేషౌ । తయోః స్వరూపమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

అనాఖ్యాతం వ్యవహితమ్ అసంఖ్యాతమ్ అదర్శితమ్ ।

ముద్రాఙ్కితం చ యద్ దత్తం తద్ ఔపనిధికం స్మృతమ్ ||

రాజచోరారాతిభయాద్ అక్షదానాం చ వఞ్చనాత్ |

స్థాప్యతే ‘న్యగృహే యత్ తు స న్యాసః పరికీర్తితః || ఇతి |

నారదో ‘పి |

అసంఖ్యాతమ్ అవిజ్ఞాతం సముద్రం యన్ నిధీయతే |

తజ్ జానీయాద్ ఉపనిధిం నిక్షేపం గణితం విదుః ||

[౨౮౦] ఇతి | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

వాసనస్థమ్ అనాఖ్యాయ హతే ‘న్యస్య సమర్ప్యతే |

ద్రవ్యం తదౌపనిధికం ప్రతిదేయం తథైవ తత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౬౫)

వాసనం కరణ్డాది తత్స్థం ద్రవ్యం రూపసంఖ్యదివిశేషమ్ అకథయిత్వా సముద్రమ్ అన్యహస్తే రక్షణార్థాయ స్థాప్యతే తద్ ద్రవ్యమ్ ఔపనిధికమ్ | నిక్షేపస్థాపనవిధిమ్ ఆహ మనుః |

కులజే వృత్తసంపన్నే ధర్మజ్ఞే సత్యవాదిని |

మహాపక్షే ధనిన్య్ ఆప్తే నిక్షేపం నిఃక్షిపేద్ బుధః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౭౯)

బృహస్పతిర్ అపి |

స్థానం గృహం స్థలం చైవ తద్ ఋణం వివిధాన్ గుణాన్ |

సత్యం శౌచం బన్ధుజనం పరీక్ష్య స్థాపయేన్ నిధిమ్ || ఇతి |

తస్య నిక్షేపస్య పునర్ ద్వైవిధ్యమ్ ఆహ నారదః |

స పునర్ ద్వివిధః ప్రోక్తః సాక్షిమాన్ ఇతరస్ తథా |

ప్రతిదానం తథైవాస్య ప్రత్యయః స్యాద్ విపర్యయే ||

[౨౮౧] ఇతి | బృహస్పతిర్ అపి |

ససాక్షికం రహో దత్తం ద్వివిధం తద్ ఉదాహృతమ్ |

పుత్రవత్ పరిపాల్యం తు వినశ్యత్య్ అనవేక్షయా ||

స్థాపితం యేన విధినా యేన యచ్ చ విభావితమ్ |

తథైవ తస్య దాతవ్యమ్ అదేయం ప్రత్యనన్తరమ్ || ఇతి |

స్థాపకేతరస్య యస్య స్థాపితే ద్రవ్యే స్వామ్యమ్ అస్తి స ఇహ ప్రత్యన్తర ఇత్య్ ఉచ్యతే। మనుర్ అపి।

యో యథా నిక్షిపేద్ ధస్తే యమ్ అర్థం యస్య మానవః।

స తథైవ గ్రహీతవ్యో యథా దాయస్ తథా గ్రహః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౧౮౦)

దాయో దానం స్థపనమ్ ఇతి యావత్। గ్రహో గ్రహణమ్। పాలయితుః ఫలమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

దదతో యద్ భవేత్ పుణ్యం హేమరూప్యామ్బరాదికమ్।

తత్ స్యాత్ పాలయతో న్యాసం తథైవ శరణాగతమ్॥ ఇతి।

భక్షకస్య దోషస్ తేనైవ దర్శితః।

భర్తృద్రోహే యథా నార్యాః పుంసః పుత్రసుహృద్వధే।

దోషో భవేత్ తథా న్యాసే భక్షితోపేక్షితే నృణామ్॥ ఇతి।

దైవాద్యుపఘాతే తు న దోషః స్యాద్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః।

ద్వైవరాజోపఘాతేన యది తన్నాశమ్ ఆప్నుయాత్।

గ్రహీతృద్రవ్యసహితం తత్ర దోషో న విద్యతే॥

[౨౮౨] ఇతి। గర్హీతుర్ ఇతి శేషః। రాజశబ్దేనాసమాధేయనిమిత్తమ్ ఉపలక్ష్యతే। అత ఏవ కాత్యాయనః।

అరాజదైవికే చాపి నిక్షిప్తం యత్ర నాశితమ్।

గ్రహీతుః సహభాణ్డేన దాతుర్ నష్టం తద్ ఉచ్యతే॥ ఇతి।

నారదో ఽపి।

గ్రహీతుః సహ సో ఽర్థేన నష్టో నష్టః స దాయినః।

దైవరాజకృతే తద్వన్ న చేత్ తజ్ జిహ్మకారితమ్॥ ఇతి।

దైవగ్రహణం తస్కరోపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః।

న దాప్యో ఽపహృతం తం తు రాజదైవికతస్కరైః। ఇతి। (YDహ్ ౨.౬౬)

మనుర్ అపి।

చౌరైర్ హృతం జలేనోఢమ్ అగ్నినా దగ్ధమ్ ఏవ చ।

న దద్యాద్ యది తస్మాత్ స న సంహరతి కించన || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౮౯)

యది తస్మాద్ ధనాత్ స్తోకమ్ అపి స గృహ్ణాతి తదా దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ స ఏవ |

[౨౮3] సముద్రే నాప్నుయాత్ కించిద్ యది తస్మాన్ న సంహరేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౮౮)

క్వచిద్ యేన కేనచిద్ ధేతునా నష్టమ్ అపి గ్రహీతా మూలద్వారేణ న దాప్య ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

జ్ఞాత్వా ద్రవ్యవియోగం తు దాతా యత్ర వినిక్షిపేత్ |

సర్వోపాయవినాశే ఽపి గ్రహీతా నైవ దాప్యతే || ఇతి |

ఉపేక్షాదినా నాశే తు బృహస్పతిర్ ఆహ |

భేదేనోపేక్షయా న్యాసం గృహీత్వా యది నాశయేత్ |

న దద్యాద్ యాచ్యమానో వా దాప్యః స్యాత్ సోదయం భవేత్ || ఇతి |

కాత్యాయనో ఽపి |

న్యాసాదికం పరద్రవ్యం ప్రక్షిప్తం సముపేక్షితమ్ |

అజ్ఞాననాశితం చైవ యేన దాప్యః స ఏవ తత్ || ఇతి |

అత్ర విశేషమ్ ఆహ వ్యాసః |

భక్షితే సోదయం దాప్యః సమం దాప్య ఉపేక్షితే |

కించిద్ ఊనం ప్రదాప్యః స్యాద్ ద్రవ్యమ్ అజ్ఞాననాశితమ్ || ఇతి |

యాచనానన్తరమ్ అదత్తస్య పశ్చాద్ దైవరాజోపఘాతే స్థాపకాయ మూల్యమాత్రం దేయమ్ | తథా చ వ్యాసః |

యాచనానన్తరం నాశే దైవరాజకృతే ఽపి సః |

గ్రహీతా ప్రతిదాప్యః స్యాత్ అన్యథా దణ్డమ్ అర్హతి ||

[౨౮౪] ఇతి | మూలమాత్రమ్ ఇతి శేషః | ప్రత్యర్పణవిలమ్బమాత్రాపరాధే సవృద్ధికదాపనాయోగాత్ | యాచనానన్తరమ్ అదానే దణ్డమ్ ఆహ నారదః |

యాచ్యమానస్ తు యో దాతుర్ నిక్షేపం న ప్రయచ్ఛతి |

దణ్డ్యః స రాజ్ఞో భవతి నష్టే దాప్యశ్ చ తత్సమమ్ || ఇతి |

యః పునః స్థాపకాననుజ్ఞయా నిక్షేపమ్ ఉపభుఙ్క్తే తస్య దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ |

యత్రార్థం సాధయేత్ తేన నిక్షేప్తుర్ అననుజ్ఞయా ।

తత్రాపి దణ్డ్యః స భవేత్ తం చ సోదయమ్ ఆవహేత్ ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ఆజీవన్ స్వేచ్ఛయా దణ్డ్యో దాపస్ తం చాపి సోదయమ్ ॥ ఇతి । (YDh ౨.౬౭)

అత్ర దణ్డో ‘పి సమ ఏవ గ్రాహ్యః । తద్ ఆహ మనుః ।

[౨౮౫] నిక్షేపస్యాపహర్తారం తత్సమం దాపయేద్ దమమ్ ।

తథోపనిధిహర్తారమ్ అవిశేషేణ పార్థివః ॥ ఇతి । (MDh ౮.౧౯౨)

బృహస్పతిర్ అపి ।

గ్రహీతా నిహ్నుతే యత్ర సాక్షిభిః శపథేన వా ।

విభావ్య దాపయేన్ న్యాసం తత్సమం వినయేన్ నృపః ॥ ఇతి ।

స్థాపకస్యానృతవాదిత్వే దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

నిక్షేపో యః కృతో యేన యావాంశ్ చ కులసంనిధౌ ।

తావాన్ ఏవ స విజ్ఞేయో విబ్రువన్ దణ్డమ్ అర్హతి ॥ ఇతి । (MDh ౮.౧౯౪)

ససాక్షికనిక్షేపో సాక్షివచనవిరుద్ధం వదన్ దణ్డ్యః । అసాక్షికే తు బృహస్పతిర్ ఆహ ।

రహో దత్తే నిధౌ యత్ర విసంవాదః ప్రవర్తతే ।

విభావకం తత్ర దివ్యమ్ ఉభయోర్ అపి చ స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

గ్రహీతృస్థాపకయోర్ అనృతవాదిత్వే దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

నిక్షేపస్యాపహర్తారమ్ అనిక్షేప్తారమ్ ఏవ చ ।

సర్వైర్ ఉపాయైర్ అన్విచ్ఛేచ్ ఛపథైశ్ చైవ వైదికైః ॥

[౨౮౬] యో నిక్షేపం నార్పయతి యశ్ చానిక్షిప్య యాచతే ।

తావ్ ఉభౌ చోరవచ్ ఛాస్యౌ దాప్యౌ వా తత్సమం దమమ్ ॥ ఇతి । (MDh ౮.౧౯౦–౯౧)

నిక్షిప్తం ద్రవ్యమ్ అకాలే దదతో ద్విగుణో దణ్డః । తద్ ఆహ కాత్యాయనః ।

గ్రాహ్యస్ తూపనిధిః కాలే కాలహీనం తు వర్జయేత్ ।

కాలహీనం దదద్ దణ్డం ద్విగుణం చ ప్రదాప్యతే ॥ ఇతి ।

యద్ భయాద్ ఉపనిధిర్ అన్యస్య హస్తే న్యస్తస్ తద్ భయాతీతే కాలే స గ్రాహ్యః। తద్ భయాతీతే ‘పి కాలే స్వయమ్ ఏవ నార్పణీయః, “సకృద్ యాచితమ్ అర్పయేత్” ఇతి బృహస్పతిస్మరణాత్। తద్ భయే వర్తమానే స్వయమ్ ఏవ దీయమానం కాలహీనం తద్ దానం దౌష్ట్యేనైవేతి తద్ దదతో ‘పి దణ్డో యుక్తః। యస్ తు బలావష్టమ్భేన నిక్షేపం న దదాతి తం రాజా నిగృహ్య దాపయేద్ ఇత్య్ ఆహ మనుః।

తేషాం న దద్యాద్ యది తు తద్ ధిరణ్యం యథావిధి।

ఇమం నిగృహ్య దాప్యః స్యాద్ ఇతి ధర్మస్య ధారణా॥

[౨౮౭] నిక్షిప్తస్య ధనస్యైవం ప్రీత్యోపనిహితస్య చ।

కుర్యాద్ వినిర్ణయం రాజా అక్షిణ్వన్ న్యాసధారిణమ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౧౯౬)

అక్షిణ్వన్ అతాదయన్। నిక్షేప్తరి మృతే ప్రత్యనన్తరధనే న దోష ఇత్య్ ఆహ నారదః।

స్వయమ్ ఏవ తు యో దద్యాన్ మృతస్య ప్రత్యనన్తరే।

న స రాజ్ఞా నియోక్తవ్యో న నిక్షేప్తుస్ తు బన్ధుభిః॥ ఇతి।

యదా తు స్వయమ్ ఏవ న దదాతి తదా ప్రత్యనన్తరం ప్రత్య్ ఆహ।

అచ్ఛలేనైవ వాన్విష్యేత్ తమ్ అర్థం ప్రీతిపూర్వకమ్।

విచార్య తస్య వా వృత్తం సామ్నైవ పరిసాధయేత్॥ ఇతి।

నిక్షేపే ‘భిహితం ధర్మం యాచితాదిష్వ్ అతిదిశతి నారదః।

ఏష ఏవ విధిర్ దృష్టో యాచితాన్వాహితాదిషు।

శిల్పిషూపనిధౌ న్యాసే ప్రతిన్యాసే తథైవ చ॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి।

[౨౮౮] యాచితాన్వాహితన్యాసనిక్షేపాదిష్వ్ అయం విధిః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౬౭)

యాచితమ్ ఉత్సవాదిషు పరకీయమ్ అలంకారాద్యర్థం యాచిత్వా స్వసమీపమ్ ఆనీతమ్। అన్వాహితం స్వస్మిన్ స్థితం పరధనం ధనికాన్తరస్థతయా కృతమ్। న్యాసనిక్షేపౌ పూర్వమ్ ఏవాభిహితౌ। బృహస్పతిర్ అపి।

అన్వాహితే యాచితకే శిల్పిన్యాసే సబన్ధకే।

ఏష ఏవోదితో ధర్మస్ తథా చ శరణాగతే॥ ఇతి।

శిల్పిన్యాసో నామాఙ్గులీయకాదికరణాయ స్వర్ణకారాదిహస్తే న్యస్తం సువర్ణాదికమ్ । అనేన యాచితస్య శిల్పిహస్తన్యస్తస్య దైవరాజోపఘాతేన వినాశే స్వర్ణకారప్రభృతయః తన్ న దాప్యాః ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । అత్రాపవాదమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

యైశ్ చ సంస్క్రియతే న్యాసో దివసైః పరినిశ్చితైః ।

తదూర్ధ్వం స్థాపయేచ్ ఛిల్పీ దాప్యో దైవహతే ‘పి తమ్ ॥ ఇతి ।

నైర్మల్యాద్యర్థం రజకాదిహస్తన్యస్తవస్త్రాదివిషయే ‘ప్య్ ఆహ స ఏవ ।

న్యాసదోషాద్ వినాశః స్యాచ్ ఛిల్పినం తన్ న దాపయేత్ ।

దాపయేచ్ ఛిల్పిదోషాత్ తత్ సంస్కారార్థం యద్ అర్పితమ్ ॥

[౨౮౯] ఇతి । యత్ర తన్త్వాదికం వస్త్రార్థం కువిన్దాదౌ న్యస్తం ఖణ్డపటాదిదశాయాం నష్టం పరిపూర్ణదశాయాం వా కువిన్దాదినా దీయమానం స్వామినా న గృహీతం నష్టం చ తత్రాప్య్ ఆహ స ఏవ ।

శిల్పేనాపి చ యత్ కర్మ నష్టం యద్ భృతకస్య తత్ ।

పర్యాప్తం దిత్సతస్ తస్య వినశ్యేత్ తద్ అగృహ్ణతః ॥ ఇతి ।

శిల్పేన ప్రాచ్యవనాదినా వికలం నష్టం భృతకస్య శిల్పిన ఏవ తన్ నష్టమ్ । పునర్ వేతనగ్రహణమ్ అన్తరేణైవ వానాదిక్రియాం కుర్యద్ ఇత్య్ అర్థః । యది స్వామీ పునస్ తన్త్వాదికం నార్పయతి తదా పునర్ వానాద్యభావే ‘పి వేతనం శిల్పినే దత్తం దాతా న లభతే । పర్యాప్తం పరిపూర్ణం వస్త్రాదికమ్ అదిత్సతో ధృతకస్య యః స్వామీ తస్య దీయమానమ్ అగృహ్ణతస్ తత్పర్యాప్తం వినశ్యేత్ । యాచితక్విషయే విశేషస్ తేనైవోక్తః ।

యది తత్కర్యమ్ ఆదిశ్య కాలం పరినియమ్య వా ।

యాచితో ‘ర్థకృతే తస్మిన్ ప్రాప్తే చ న తు దాప్యతే ॥

[౨౯౦] ఇతి । యత్ కార్యం దీర్ఘకాలసాధ్యం తత్ కార్యార్థం యది యాచితః, యది వా సంవత్సరపర్యన్తం దీయతామ్ ఇత్య్ ఏవం కాలం పరినియమ్య యాచేత, తచ్ చ కార్యమధ్యే ప్రినియతకాలస్య మధ్యే వా ప్రతియాచ్యమానో యాచితకం న దదాతి, అసౌ న సోదయం దాప్యః । యాచితకమాత్రమ్ ఏవాసౌ కృతే కార్తే పరినియతకాలాత్యయే వా దద్యాత్ । యది తదాపి న దదాతి తదా దైవాదితో వినాశే మూల్యం దేయమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

ప్రాప్తకాలే కృతే కార్యే న దద్యాద్ యాచితో ‘పి సన్ ।

తస్మిన్ నష్టే మృతే వాపి గ్రహీతా మూల్యమ్ ఆవహేత్ ॥ ఇతి ।

క్వచిద్ అప్రాప్తే ‘పి కాలే యాచితకం దాప్య ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

అథ కార్యవిపత్తిస్ తు తస్యైవ స్వామినో భవేత్ ।

అప్రాప్తే వేస(చైవ?)కాలే తు దాప్యస్ త్వ్ అర్ధకృతే ‘పి తత్ ॥ ఇతి ।

ఇతి నిక్షేపప్రకరణమ్

అథ అస్వామివిక్రయః

తస్య స్వరూపమ్ ఆహ నారదః ।

నిక్షిప్తం వా పరద్రవ్యం నష్టం లబ్ధ్వాపహృత్య వా ।

విక్రీయతే ‘సమక్షం యత్ స జ్ఞేయో ‘స్వామివిక్రయః ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

[౨౮౧] నిక్షేపాన్వాహితన్యాసహృతయాచితబన్ధకమ్ ।

ఉపాంశుజనవిక్రీతమ్ అస్వామీ సో ‘భిధీయతే ॥ ఇతి ।

అస్వామినా కృతో వ్యవహారో నివర్తతే ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అస్వామివిక్రయం దానమ్ ఆధిం చ వినివర్తయేత్ । ఇతి ।

నారదో ‘పి ।

అస్వామినా కృతో యస్ తు క్రయో విక్రయ ఏవ వా ।

అకృతః స తు విజ్ఞేయో వ్యవహారేషు నిత్యశః ॥ ఇతి ।

తతశ్ చాస్వామివిక్రీతం ద్రవ్యం స్వామీ గృహ్ణీయాత్ ఇతి । తథా చ నారదః ।

ద్రవ్యమ్ అస్వామివిక్రీతం ప్రాప్య స్వామీ తద్ ఆప్నుయాత్ । ఇతి ।

తదవాప్తిశ్ చ రాజ్ఞే నివేదయిత్వైవ, అన్యథా దణ్డవిధానాత్ । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

హృతం ప్రనష్టం యో ద్రవ్యం పరహస్తాద్ అవాప్నుయాత్ ।

అనివేద్య నృపే దణ్డ్యః స తు షణ్ణవతిం పణాన్ ॥ (YDహ్ ౨.౧౭౨)

[౨౯౨] ఇతి। యదా పునః పరహస్తాద్ అవాప్తుమ్ అసమర్థః స్వామీ, తదా త్వ్ ఆహ స ఏవ।

నష్టాపహృతమ్ ఆసాద్య హర్తారం గ్రాహయేన్ నరమ్।

దేశకాలాతిపత్తౌ వా గృహీత్వా స్వయమ్ అర్పయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౬౯)

వినష్టమ్ అపహృతం వా స్వకీయద్రవ్యమ్ అధిగన్తుర్ అపహర్తుర్ వా హస్తే దృష్ట్వా అధిగన్తారమ్ అపహర్తారం రాజపురుషాదిభిర్ గ్రాహయేత్। రాజపురుషాద్యానయనార్థం దేశకాలాతిక్రమశ్ చేద్ భవతి తదా స్వయమ్ ఏవ గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేద్ ఇత్య్ అర్థః। యదా పునః క్రయాద్ ఊర్ధ్వమ్ ఏవ స్వకీయం ద్రవ్యం క్రేతుర్ హస్తే పశ్యతి తదాప్య్ ఆహ స ఏవ।

స్వం లభేతాన్యవిక్రీతం క్రేతుర్ దోషో 'ప్రకాశితే।

హీనాద్ రహో హీనమూల్యే వేలాహీనే చ తస్కరః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౬౮)

స్వామీ స్వసంబన్ధి ద్రవ్యమ్ అన్యవిక్రీతం యది పశ్యతి తదా లభేత గృహ్ణీయాత్। అస్వామివిక్రయస్య పరస్వత్వహేతుత్వాభావాత్। క్రేతుః పునర్ అప్రకాశితే గోపితే క్రయే దోషో భవతి। హీనాద్ ద్రవ్యాగమోపాయహీనాత్, రహ ఏకాన్తే, హీనమూల్యే అల్పతరేణ ద్రవ్యేణ అధికమూల్యక్రయే చ, వేలాహీనే రాత్ర్యాదౌ కృతే క్రయే చ స చోరో భవతి। తస్కరవద్ దణ్డ్యో భవతీత్య్ అర్థః। యథోక్తం మనునా।

[౨౯3] ద్రవ్యమ్ అస్వామివిక్రీతం ప్రాప్య స్వామీ తద్ ఆప్నుయాత్।

ప్రకాశే క్రయతః సిద్ధిః క్రేతుః స్తేయం రహః క్రయాత్॥ ఇతి।

బృహస్పతినాపి అజ్ఞానతో జ్ఞానతశ్ చ క్రేతుర్ నిర్దోషతా సదోషతా చ దర్శితా।

యేన క్రీతం తు మూల్యేన ప్రాగ్ రాజ్ఞే వినివేదితమ్।

న తత్ర విద్యతే దోషః స్తేనః స్యాద్ ఉపవిక్రయాత్॥ ఇతి।

యేన క్రేత్రా హీనమూల్యేన క్రయాత్ ప్రాగ్ ఏవ రాజ్ఞే వినివేదితమ్। న తత్ర దోషః। ఉపవిక్రయశబ్దస్యార్థస్ తేనైవ దర్శితః।

అన్తర్గృహే బహిర్ గ్రామాన్ నిశాయామ్ అసతో జనాత్।

హీనమూల్యం చ యత్ క్రీతం జ్ఞేయో 'సావ్ ఉపవిక్రయః॥ ఇతి।

అసతో జనాచ్ చణ్డాలాదేర్ ఇత్య్ అర్థః। అసద్గ్రహణం స్వామ్యననుజ్ఞాతదాసాద్యుపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ నారదః।

[౨౯౪]అస్వామ్యనుమతాద్ దాసాద్ అసతశ్ చ జనాద్ రహః।

హీనమూల్యమ్ అవేలాయాం క్రీణంస్ తద్దోషభాగ్ భవేత్ ॥ ఇతి ।

తద్దోషభాక్ చోరదోషభాగ్ ఇత్య్ అర్థః । కథం స్వామీ విక్రీతద్రవ్యవిప్రతిపత్తౌ ప్రమాణేన సాధయేద్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

నాష్టికస్ తు ప్రకుర్వీత తద్ధనం జ్ఞాతృభిః స్వకమ్ । ఇతి ।

నాష్టికో నష్టధనః । తద్ధనం నష్టధనమ్ । జ్ఞాతృభిః సాక్ష్యాదిభిః । స్వకమ్ ఆత్మీయం ప్రకుర్వీత సాధయేద్ ఇత్య్ అర్థః । కథం సాధయేద్ ఇత్య్ అపేక్షితే ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఆగమేనోపభోగేన నష్టం భావ్యమ్ అతో ‘న్యథా ।

పఞ్చబన్ధో దమస్ తస్య రాజ్ఞే తేనావిభావితే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౭౧)

ఆగమస్ తు స్మృత్యన్తరాభిహితో ద్రష్టవ్యః ।

లబ్ధం దానక్రయప్రాప్తం శౌర్యం వైవాహికం తథా ।

[౨౯౫] బాన్ధవాద్ అప్రజాద్ యత్ తు షడ్విధస్ తు ధనాగమః ॥ ఇతి ।

కృతస్వకీయస్య ధనస్య స్వకీయత్వానపగతిర్ అపి దానప్రభావేన సాధనీయేత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అదత్తత్యక్తవిక్రీతం కృత్వా స్వం లభతే ధనమ్ । ఇతి ।

అథైతత్ దత్తం విక్రీతం చ న భవతీతి ప్రమాణైః ప్రసాధ్య స్వకీయం ధనం నాష్టికో విక్రేత్రాదేః సకాశాల్ లభత ఇత్య్ అర్థః । అత్ర విషయే విశేషమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

పూర్వస్వామీ తు తద్ ద్రవ్యం యద్ ఆగత్య విచారయేత్ ।

తత్ర మూలం దర్శనీయం క్రేతుః శుద్ధిస్ తతో భవేత్ ॥ ఇతి ।

మూలం విక్రేతా । విక్రేతృదర్శనానన్తరం వ్యాసః ।

మూలే సమాహృతే క్రేతా నాభియోజ్యః కథంచన ।

మూలేన సహ వాదస్ తు నాష్టికస్య తదా భవేత్ ॥ ఇతి ।

యదా తు మూలత్వేన దర్శితో విక్రేతా న కించిద్ ఉత్తరం దదాతి తదా త్వ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

విక్రేతా దర్శితో యత్ర హీయతే వ్యవహారతః ।

క్రేత్రే రాజ్ఞే మూల్యదణ్డౌ ప్రదద్యాత్ స్వామినే ధనమ్ ॥

[౨౯౬] ఇతి । నారదో ‘పి ।

విక్రేతా స్వామినే యత్ స్వం క్రేత్రే మూల్యం చ యత్ కృతమ్ ।

దద్యాద్ దణ్డం తథా రాజ్ఞే విధిర్ అస్వామివిక్రయే ॥ ఇతి ।

యదా తు మూలభూతో విక్రేతా దేశాన్తరం గతః తదా కాత్యాయన ఆహ ।

మూలానయనకాలశ్ చ దేయో యోజనసంఖ్యయా ।

ప్రకాశం చ క్రయం కుర్యాత్ సాక్షిభిర్ జ్ఞాతిభిః స్వకైః ॥

న తత్రాన్యా క్రియా ప్రోక్తా దైవికీ న చ మానుషీ ।

ప్రసాధితే క్రయే రాజ్ఞా వక్తవ్యః స న కించన ॥ ఇతి ।

అయమ్ అర్థః – యస్ తు క్రేతా కాలవిలమ్బేనాపి మూలం దర్శయితుం న శక్నోతి క్రయప్రకాశనం చ కరోతి స నరాధమః । న స రాజ్ఞాం దణ్డ్యః । తస్మాచ్ చ నాష్టికో ధనం లభత ఇతి । తద్ ఉక్తం మనునా ।

అథ మూలమ్ అనాహార్యం ప్రకాశక్రయశోధితమ్ ।

అదణ్డ్యో ముచ్యతే రాజ్ఞా నాష్టికో లభతే ధనమ్ ॥ (MDహ్ ౮.౨౦౨)

[౭౮౭] ఇతి । క్రేతుః సకాశాద్ ధనగ్రహణమ్ అర్ధం మూల్యం దత్త్వైవ । తథా చ కాత్యాయనః ।

వణిగ్ వీథీపరిగతం విజ్ఞాతం రాజపూరుషైః ।

అవిజ్ఞాతాశ్రయాత్ క్రీతం విక్రేతా యత్ర వా మృతః ॥

స్వామీ దత్త్వార్ధమూల్యం తు ప్రగృహ్ణీయాత్ స్వకం ధనమ్ ।

అర్ధం ద్వయోర్ అపహృతం తత్ర స్యాత్ వ్యవహారతః ॥ ఇతి ।

అవిజ్ఞాతాశ్రయాద్ అవిజ్ఞాతస్థానకాద్ ఇత్య్ అర్థః । క్రయప్రకాశనమూలానయనపక్షయోః సతి సంభవే మూలానయనపక్ష ఏవ గ్రాహ్యః । తద్ ఉక్తం కాత్యాయనేన ।

యదా మూలమ్ ఉపన్యస్యేత్ పునర్ వాదీ క్రయం వదేత్ ।

ఆహరన్ మూలమ్ ఏవాసౌ న క్రయేణ ప్రయోజనమ్ ॥

అసమాహార్యమూలస్ తు క్రయమ్ ఏవ విశోధయేత్ ॥ ఇతి ।

యదా మూలదర్శనం క్రయప్రకాశనం వా న కరోతి తదా దణ్డ్య ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

అనుపస్థాపయన్ మూలం క్రయం వాప్య్ అవిశోధయన్ ।

యథాభియోగం ధనినే ధనం దాప్యో దమం చ సః ॥ ఇతి ।

నాష్ఠికవిప్రయోగమ్ ఆహ స ఏవ।

యది స్వం నైవ కురుతే జ్ఞాతిభిర్ నాష్ఠికో ధనమ్।

ప్రసఙ్గవినివృత్త్యర్థం చోరవద్ దణ్డమ్ అర్హతి॥

[౨౯౮] ఇతి। ప్రసఙ్గో ఽతిప్రసఙ్గః। దణ్డపరిమాణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

ఆగమేనోపభోగేన నష్టం భావ్యమ్ అతో ఽన్యథా।

పఞ్చబన్ధో దమస్ తత్ర రాజ్ఞే తేనావిభావితే॥ ఇతి। (YDహ ౨.౧౭౧)

వివాద్యస్య ధనస్య పఞ్చమో ఽంశో యస్మిన్ మూలే బధ్యతే స పఞ్చబన్ధః। ఏతద్ అల్పాపరాధవిషయమ్। మహాపరాధే తు వ్యాసః।

వాదీ చోన్మార్గగం ద్రవ్యం సాక్షిభిర్ నైవ భావయేత్।

దాప్యః స్యాత్ ద్విగుణం దణ్డం క్రేతా తద్ ద్రవ్యమ్ అర్హతి॥ ఇతి।

యత్ తు ప్రకాశితే క్రయే క్రేతుః స్వత్వప్రతిపాదకం మరీచివచనమ్,

వణిగ్ వీథీపరిగతం విజ్ఞాతం రాజపురుషైః।

దివా గృహీతం యత్ క్రేత్రా స శుద్ధో లభతే ధనమ్॥

ఇతి, తద్ ఏవం నాష్ఠికేనాసాధితద్రవ్యవిషయమ్, అన్యథా "అథ మూలమ్ అనాహార్యమ్" ఇతి ప్రత్యుదాహృతమనువచనవిరోధప్రసఙ్గాత్। యదా క్రేతా [౨౯౯] సాక్ష్యాదిభిః క్రయం న విభావయతి నాష్ఠికో ఽపి స్వకీయత్వం తదా నిర్ణయమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

ప్రమాణహీనవాదే తు పురుషాపేక్షయా నృపః।

సమన్యూనాధికత్వేన స్వయం కుర్యాద్ వినిర్ణయమ్॥ ఇతి।

పురుషయోర్ నాష్ఠికక్రేతృపురుషయోః సాధుత్వాద్యపేక్షయా వివాదాస్పదం ధనం సమన్యూనాధికత్వేన్ విభజ్య ఇదం తవేతి రాజా నిర్ణయం కుర్యాత్।

నను – మానుషప్రమాణాభావే ఽపి దివ్యస్య విద్యమానత్వాత్ ప్రమాణహీనో వాద ఏవ న సంభవతి – ఇతి చేత్।

ఉచ్యతే। అస్మిన్న్ ఏవాస్వామివిక్రయవివాదే దివ్యాభావాభిధానాత్। తథా చ కాత్యాయనః।

ప్రకాశం న క్రయం కుర్యాత్ సాధుభిర్ జ్ఞాతిభిః స్వకైః |

న తత్రాన్యా క్రియా ప్రోక్తా దైవికీ న చ మానుషీ || ఇతి |

కిం చ,

[౩౦౦] అభియోక్తా ధనం కుర్యాత్ ప్రథమం జ్ఞాతిభిః స్వకమ్ |

పశ్చాద్ ఆత్మవిశుద్ధ్యర్థం క్రయం క్రేతా స్వబన్ధుభిః ||

ఇతి వచనేన సాక్షీతరప్రమాణాభావో ‘వగమ్యతే | యత్ తు కాత్యాయనేనోక్తమ్,

అలేఖ్యాసాక్షికే దైవీం వ్యవహారే వినిర్దిశేత్ |

ఇతి, తద్ దివ్యనిషేధకస్మృత్యభావవిషయమ్ ఇతి మన్తవ్యమ్ | సప్రమాణకే ‘పి వాదే క్రేతృనాష్టికయోః అర్థహానిమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

అర్థం ద్వయోర్ అపహృతం తత్ర స్యాద్ వ్యవహారతః |

అవిజ్ఞాతక్రయో దోషస్ తథా వా పరిపాలనమ్ ||

ఏతద్ ద్వయం సమాఖ్యాతం ద్రవ్యహానికరం బుధైః |

అవిజ్ఞాతా స్థానకృతం క్రేతృనాష్టికయోర్ ద్వయోః || ఇతి |

అవిజ్ఞాతస్థానకాత్ క్రయో అవిజ్ఞాతక్రయః | అథ వా పరమార్థతో ‘యం స్వామీ ఇత్య అవిజ్ఞానాత్ క్రయో ‘విజ్ఞాతక్రయః | మరీచిర్ అపి |

[౩౦౧] అవిజ్ఞాతనివేశత్వాద్ యత్ర మూలం న విద్యతే |

హానిస్ తత్ర సమా కల్ప్యా క్రేతృనాష్టికయోర్ ద్వయోః || ఇతి |

అస్వామీ విక్రేతుర్ ఇవ స్వామ్యదత్తమ్ ఉపభుఞ్జానస్యాపి దణ్డమ్ ఆహ నారదః |

ఉద్దిష్టమ్ ఏవ భోక్తవ్యం స్త్రీ పశుర్ వసుధాపి వా |

అనర్పితం తు యో భుఙ్క్తే భుక్తభోగం ప్రదాపయేత్ ||

అనిర్దిష్టం తు యద్ ద్రవ్యం వాసః క్షేత్రం గృహాదికమ్ |

స్వబలేనైవ భుఞ్జానశ్ చోరవద్ దణ్డమ్ అర్హతి ||

అనడ్వాహం తథా ధేనుం నవం దాసం తథైవ చ |

అనిదిష్టం తు భుఞ్జానో దద్యాత్ పణచతుష్టయమ్ ||

దాసీ నౌకా తథా ధుర్యో బన్ధకం నోపయుజ్యతే |

ఉపభోక్తా తు తం ద్రవ్యం పణ్యేనైవ విశోధయేత్ ॥
దివసే ద్విపణం దాసీం ధేనుమ్ అష్టపణం తథా ।
త్రయోదశమ్ అనడ్వాహమ్ అశ్వం భూమిం చ షోడశ ॥
నౌకామ్ అశ్వం చ ధనుం చ లాఙ్గలం కార్మికస్య చ ।
బలాత్కారేణ యో భుఙ్క్తే దాప్యశ్ చాష్టపణం దినే ॥
[30౨] ఉలూఖలే పణార్ధం తు ముసలస్య పణద్వయమ్ ।
శూర్పస్య చ పణార్ధం తు ద్వే పణే మునిర్ అబ్రవీత్ ॥ ఇతి ।

ఇతి అస్వామివిక్రయాఖ్యం పదం సమాప్తమ్

అథ సంభూయసముత్థానాఖ్యం పదమ్ ఉచ్యతే

తస్య స్వరూపం నారద ఆహ ।
వణిక్ప్రభృతయో యత్ర కర్మ సంభూయ కుర్వతే ।
తత్ సంభూయసముత్థానం వ్యవహారపదం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

తత్రాధికారిణో దర్శయతి బృహస్పతిః ।
కులీనదక్షానలసైః ప్రాజ్ఞైర్ నాణకవేదిభిః ।
ఆయవ్యయజ్ఞైః శుచిభిః శూరైః కుర్యాత్ సహక్రియామ్ ॥ ఇతి ।

క్రియాం కృషివాణిజ్యశిల్పక్రతుసఙ్గీతసైన్యాత్మికామ్ । నాణకవిజ్ఞానీ వాణిజ్యక్రియాయామ్ ఉపయుజ్యతే । ఆయవ్యయజ్ఞానమాత్రం కర్షకక్రియాయామ్ । సఙ్గీతాదిశిల్పక్రియాయాం ప్రాజ్ఞత్వమ్ ఉపయుజ్యతే । క్రతుక్రియాయాం తు కులీనత్వప్రాజ్ఞత్వశుచిత్వాని । సైన్యక్రియాయాం శూరత్వమాత్రమ్ । దక్షత్వానలసత్వే తు సర్వత్రోపయుజేతే । అత ఏవాదక్షాదీన్ నిషేధతి స ఏవ ।

[303] అసక్తాలసరోగార్తమన్దభాగ్యనిరాశ్రయైః ।
వాణిజ్యాద్యాః సహైతైస్ తు కర్తవ్యా బుధైః క్రియాః ॥ ఇతి ।

యే తు సంభూయవాణిజ్యాదిక్రియాం కుర్వన్తి తే ద్రవ్యానుసారేణ లాభభాజః। తథా చ బృహస్పతిః।

ప్రయోగం కుర్వతే యే తు హేమధాన్యరసాదినా।

సమన్యూనాధికైర్ అంశైర్ లాభస్ తేషాం తథావిధః॥ ఇతి।

లాభవద్ ఏవ వ్యయాదిర్ అపి తథైవేత్య్ ఆహ స ఏవ।

సమో న్యూనాధికో వాంశో యేన క్షిప్తస్ తథైవ సః।

వ్యయం దద్యాత్ కర్మ కుర్యాల్ లాభం గృహ్ణీత చైవ హి॥ ఇతి।

ద్రవ్యానుసారేణ లాభ ఇత్య్ అస్యాపవాదమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

సమవాయేన వణిజాం లాభార్థం కర్మ కుర్వతామ్।

లాభాలాభౌ యథాద్రవ్యం యథా వా సంవిదా కృతౌ॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౬౫)

సంవిదా సమయేన। పురుషవిశేషానుసారేణ కృతౌ కల్పితౌ [౩౦౪] లాభాలాభౌ జ్ఞేయౌ। న తు ద్రవ్యానుసారేణ ఇత్య్ అర్థః। సంభూయకారిణాం కర్తవ్యమ్ ఆహ వ్యాసః।

సమక్షమ్ అసమక్షం వావఞ్చయన్తః పరస్పరమ్।

నానాపణ్యానుసారాత్ తే ప్రకుర్యుః క్రయవిక్రయౌ॥

అగోపయన్తో భాణ్డాని శుల్కం దద్యుశ్ చ తే ఽధ్వని।

అన్యథా ద్విగుణం దాప్యాః శుల్కస్థానాత్ బహిఃస్థితాః॥ ఇతి।

నారదో ఽపి।

భాణ్డపిణ్డవ్యయోద్ధారభారసారాద్యవేక్షణమ్।

కుర్యుస్ తే ఽవ్యభిచారేణ సమయే స్వే వ్యవస్థితాః॥ ఇతి।

సంభూయకారిణాం పరస్పరం వివాదే నిర్ణయప్రకారమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

[౩౦౫] పరీక్షకాః సాక్షిణశ్ చ త ఏవోక్తాః పరస్పరమ్।

సందిగ్ధే ఽర్థే ఽవఞ్చనార్థా న చేద్ విదేవేషసంయుతాః॥

యః కశ్చిద్ వఞ్చకస్ తేషాం విజ్ఞాతః క్రయవిక్రయే।

శపథైః స విశోధ్యః స్యాత్ సర్వవాదేష్వ్ అయం విధిః॥ ఇతి।

దైవరాజకృతద్రవ్యహానివిషయే ఽప్య్ ఆహ స ఏవ।

క్షయహానిర్ యదా తత్ర దైవరాజకృతాద్ భవేత్ ।

సర్వేషామ్ ఏవ సా ప్రోక్తా కల్పనీయా యథాంశతః ॥ ఇతి ।

క్షయాద్యైవ హానిః క్షయహానిః । అ తూపచయార్థం వ్యయః । ప్రాతిస్వికదోషేణ ద్రవ్యనాశే స ఏవాహ ।

అనిర్దిష్టో వార్యమాణః ప్రమాదాద్ యస్ తు నాశయేత్ ।

తేనైవ తద్ భవేద్ దేయం సర్వేషాం సమవాయినామ్ ॥ ఇతి ।

అనిర్దిష్టః సమవాయ్యననుజ్ఞాతః । చోరాదిభ్యః । పాలయితుర్ లాభాధిక్యమ్ అస్తీత్య ఆహ కాత్యాయనః ।

చోరతః సలిలాద్ అగ్నేర్ ద్రవ్యం యస్ తు సమాహరేత్ ।

తస్యాంశో దశమో దేయః సర్వద్రవ్యేష్వ అయం విధిః ॥ ఇతి ।

సమాహరేత్ స్వశక్త్యా పరిపాలయేద్ ఇత్య అర్థః । బృహస్పతిర్ అపి ।

[౩౦౬] దైవరాజభయాద్ యస్ తు స్వశక్త్యా పరిపాలయేత్ ।

తస్యాంశం దశమం దత్వా గృహ్ణీయుస్ తే తతః పరమ్ ॥ ఇతి ।

యస్ తు సమవాయిభిః ప్రయుక్తం ధనం సమవాయిభిః సహ ప్రతిపాదనాదినా న సాధయతి తస్య లాభహానిర్ ఇతి । తద్ ఆహ బృహస్పతిః ।

సమవేతైస్ తు యద్ దత్తం ప్రార్థనీయం తథైవ తత్ ।

న యాచతే చ యః కశ్చిల్ లాభాత్ స పరిహీయతే ॥ ఇతి ।

సర్వానుమతః సర్వేషాం కార్యం ఏక ఏవ కుర్యాత్ తద్ ఆహ స ఏవ ।

బహూనాం సంమతో యస్ తు దద్యాద్ ఏకో ధనం నరః ।

కరణం కారయేద్ వాపి సర్వైర్ ఏవ కృతం భవేత్ ॥ ఇతి ।

కరణం లేఖ్యాదికమ్ । సంభూయకారిణామ్ ఋత్విజాం కర్తవ్యమ్ ఆహ మనుః ।

ఋత్విజః సమవేతాస్ తు యథా సత్రే నిమన్త్రితాః ।

కుర్యుర్ యథార్హం తే కర్మ గృహ్ణీయుర్ దక్షిణాం తథా ॥ ఇతి ।

తథేతి కర్మానుసారేణ దక్షిణాం గృహ్ణీయుర్ ఇత్య అర్థః । తథా చ స ఏవ ।

సంభూయ స్వాని కర్మాణి కుర్వద్భిర్ ఇహ మానవైః ।

అనేన విధియోగేన కర్తవ్యాంశకల్పనా || (MDహ్ ౮.౨౧౧)

[౩౦౭] ఇతి | ఇయం చాంశకల్పనా “తస్య ద్వాదశశతం దక్షిణా” ఇత్య్ ఏవం క్రతుసంబన్ధిత్వమాత్రతయా విహితాయాం దక్షిణాయామ్ ఏవ | నర్త్విగ్విశేషోల్లేఖేన విహితాయామ్ | అత ఏవోక్తం తేనైవ |

రథం హరేత వాధ్వర్యుర్ బ్రహ్మాధానే చ వాజినమ్ |

హోతా వాతి హరేద్ అశ్వమ్ ఉద్గాతా చాప్య్ అనః క్రయే || ఇతి | (MDహ్౮.౨౦౯)

దక్షిణాంశప్రకల్పనామ్ ఆహ స ఏవ |

సర్వేషామ్ అర్ధినో ముఖ్యాస్ తదర్ధేనార్ధినో ‘పరే |

తృతీయినస్ తృతీయాంశాశ్ చతుర్థాంశాస్ తు పాదినః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౧౦)

సర్వేషాం షోడశర్త్విజాం మధ్యే ముఖ్యాశ్ చత్వారో హోత్రధ్వర్యుబర్హ్మోద్గాతారస్ తే గోశతస్య అర్ధినః | సర్వేషాం భాగపరిపూరణోపపత్తివశాయాతాష్టచత్వారింశద్రూపార్ధేనార్ధభాజః | అపరే [౩౦౮] మైత్రావరుణప్రతిప్రస్థాతృబ్రాహ్మణాచ్ఛంసిప్రస్తోతారస్ తదర్ధినః ధనముఖ్యాంశస్యార్ధేన చతుర్వింశతిరూపేణార్ధభాజః | యే పునస్ తృతీయినో ‘ఛావాకనేష్టాగ్నీధ్రప్రహర్తారస్ తే తృతీయినో ముఖ్యాంశస్య షోడశభాగరూపగృతీయాంశభాజః | యే తు పాదినో గ్రావస్తోతృనేతృపోతృసుబ్రహ్మణ్యాస్ తే ముఖ్యభాగస్య చతుర్థాంశేన ద్వాదశగోరూపేణాంశభాజః | ముఖ్యానాం చతుర్ణాం మిథో విభాగః సమత్వేనైవ | ఏవమ్ ఏవ తదనన్తరాదీనాం అపి మిథో విభాగః | తథా చ కాత్యాయనసూత్రమ్: “ద్వాదశ ద్వాదశద్యేభ్యః షట్ షట్ ద్వితీయేభ్యశ్ చతస్రశ్ చతస్రః తృతీయేభ్యస్ తిస్రస్ తిస్ర ఇతరేభ్యః” ఇతి | స్వకీయకర్మకలాపాంశకర్తృత్వానుసారేణ భాగో దేయ ఇత్య్ ఆహ మనుః |

ఋత్విగ్ యది వృతో యజ్ఞే స్వకర్మ పరిహాపయేత్ |

తస్య కర్మానురూపేణ దేయో ‘ంశః సహకర్తృభిః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౦౬)

సహకర్తృభిః సంభూయకారిభిర్ ఇత్య్ అర్థః | కృతకర్మాంశానుసారేణ దక్షిణాం దద్యాద్ ఇత్య్ ఉక్తం తస్య క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ స ఏవ |

[౩౦౯] దక్షిణాసు ప్రదత్తాసు స్వకర్మ పరిహాపయన్ |

కృత్స్నమ్ ఏవ లభేతాంశమ్ అన్యేనైవ చ కారయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౦౭)

అన్యేన స్వస్వగణవర్తినాం మధ్యే ప్రత్యాసన్నేన | కర్మమధ్యే ఋత్విజ్మరణే నారద ఆహ |

ఋత్విజాం వ్యసనే ‘ప్య్ ఏవమ్ అన్యస్ తత్ కర్మ విస్తరేత్ |

లభతే దక్షిణాభాగం స తస్మాత్ సంప్రకల్పితమ్ || ఇతి |

సంభూయకారిణాం కృషికరాణాం కర్తవ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

వాహ్యవాహకబీజాద్యైః క్షేత్రోపకరణేన చ ।

యే సమాః స్యుస్ తు తైః సార్ధం కృషిః కాయా విజానతా ॥ ఇతి ।

వాహ్యం లాఙ్గలాదిః । వాహకో బలివర్దాదిః । క్షేత్రేషు వర్జనీయమ్ ఆహ స ఏవ ।

పర్వతే నగరాభ్యాశే తథా రాజపథస్య చ ।

ఉషరం ముషికవ్యాప్తం క్షేత్రం యత్నేన వర్జయేత్ ॥ ఇతి ।

వాహ్యేషు వివర్జనీయాన్ ఆహ స ఏవ ।

[౩౧౦] కృశాతివృద్ధం క్షుద్రం చ రోగిణం ప్రపలాయినమ్ ।

కాణం ఖఞ్జం వినాదద్యాత్ వాహ్యం ప్రాజ్ఞః కృషీవలః ॥ ఇతి ।

ప్రాతిస్వికదోషాత్ ఫలహానౌ విశేషమ్ ఆహ స ఏవ ।

వాహ్యబీజాత్యయాద్ యస్య క్షేత్రహానిః ప్రజాయతే ।

తేనైవ సా ప్రదాతవ్యా సర్వేషాం కృషిజీవినామ్ ॥ ఇతి ।

వాహ్యబీజగ్రహణం కృషిసాధనానామ్ ఉపలక్షణార్థమ్ । సంభూయకారిణాం శిల్పినాం లాభవిభాగమ్ ఆహ స ఏవ ।

హేమకారాదయో యత్ర శిల్పం సంభూయ కుర్వతే ।

కర్మానురూపం నిర్వేశం లభేరంస్ తే యథాంశతః ॥ ఇతి ।

నిర్వేశో భృతిః । కాత్యాయనో ఽపి ।

శిల్పాకరజ్ఞకుశలా ఆచార్యశ్ చేతి శిల్పినః ।

ఏకద్విత్రిచతుర్భాగాన్ హరేయుస్ తే యథాంశతః ॥ ఇతి ।

హర్మ్యాదినిర్మాణకృతాం మధ్య ముఖ్యభాగమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

హర్మ్యం దేవగృహం వాపి ధార్మికో యత్ పురాణి చ ।

సంభూయ కుర్వతాం తేషాం ప్రముఖో ద్వ్యంశమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

శిల్పినాం స్వరూపమ్ ఆహ స ఏవ ।

[౩౧౧]హిరణ్యకుప్యసూత్రాణాం కాష్ఠపాషాణచర్మణామ్ ।

సంస్కర్తా తు కలాభిజ్ఞః శిల్పీ ప్రోక్తో మనీషిభిః || ఇతి |

కుప్యం హేమరూప్యవ్యతిరిక్తత్రపుసీసాదికమ్ | స్తేనాన్ ప్రయ్ ఆహ స ఏవ |

స్వామ్యాజ్ఞయా తు యచ్ చోరైః పరదేశాత్ సమాహృతమ్ |

రాజ్ఞే దత్వా తు షడ్భాగం భజేయుస్ తే యథాంశతః ||

చతురో ‘ంశాన్ భజేన్ ముఖ్యః శూరస్ త్ర్యంశమ్ అవాప్నుయాత్ |

సమర్థస్ తు హరేద్ ద్వ్యంశం శేషాస్ త్వ్ అన్యే సమాంశినః || ఇతి |

పరదేశాద్ వైరిదేశాద్ ఇత్య్ అర్థః | ప్రబలవైరిదేశాద్ ఆహృతధనవిషయమ్ ఏతత్ | దుర్బలవైరిదేశాద్ ఆహృతవిషయే త్వ్ ఆహ కాత్యాయనః |

పరరాష్ట్రాద్ ధనం యస్య చోరైశ్ చేద్ ఆజ్ఞయాహృతమ్ |

రాజ్ఞే దశాంశమ్ ఉద్ధృత్య విభజేరన్ యథావిధి ||

చౌరాణాం ముఖ్యభూతస్ తు చతురో ‘ంశాంస్ తథా హరేత్ |

శూరో ‘ంశాంస్ త్రీన్ సమర్థో ద్వౌ శేషాస్ త్వ్ ఏకైకమ్ ఏవ చ || ఇతి |

హానిర్ అప్య్ ఏవమ్ ఏవేత్య్ ఆహ స ఏవ |

తేషాం చేత్ ప్రసృతాం యో యో గ్రహణం సమవాప్నుయాత్ |

తన్మోక్షణార్థం యద్ దత్తం వహేయుస్ తే యథాంశతః || ఇతి

నర్తకానాం భాగకల్పనాప్రకారమ్ ఆహ స ఏవ |

[౩౧౭] నర్తకానామ్ ఏష ఏవ ధర్మః సద్భిర్ ఉదాహృతః |

తాలజ్ఞో లభతే హ్య్ అర్ధం గాయనాస్ తు సమాంశినః ||

ప్రముఖా ద్వ్యంశమ్ అర్హన్తి సో ‘యం సంభూయకుర్వతామ్ || ఇతి |

శిల్పినాం ముఖ్యః ప్రోక్తః | స ఏష ధర్మో భాగద్వయరూపో నర్తకాదీనాం సంభూయకర్వతాం మధ్యే ముఖ్యస్యోదాహృతః | అయమ్ ఏవ విభాగః పూర్వమ్ అకృతసమవాయానాం సంభూయకారిణాం ద్రష్టవ్యః | తథా చ స ఏవ |

వణిజాం కర్షణానాం చ చోరాణాం శిల్పినాం తథా |

అనిన్యమ్యాంశకర్తౄణాం సర్వేషామ్ ఏవ నిర్ణయః || ఇతి |

ఇతి సంభూయసముత్థానాఖ్యం పదం సమాప్తమ్

అథ సంభూయసముత్థానోపసంహారపూర్వకం దత్తాప్రదానికాఖ్యం
వ్యవహారపదమ్ ఉచ్యతే

తత్ర బృహస్పతిః।

ఏషాఖిలేనాభిహితా సంభూయోత్థాననిష్కృతిః।

అదేయదేయదత్తానామ్ అదత్తానాం చ కథ్యతే॥ ఇతి।

అదేయం దానానర్హమ్, దేయం దానార్హమ్, దత్తం స్థిరమ్ అనివిఅర్తనీయమ్, అదత్తమ్ అనివర్తనీయమ్। ఇత్య్ ఏవం చతుర్విధానామ్ అదేయాదీనాం స్వరూపం కథ్యత ఇత్య్ అర్థః। అత ఏవ నారదః।

దత్త్వా ద్రవ్యమ్ అసమ్యగ్ యః పునర్ అదాతుమ్ ఇచ్ఛతి।

దత్తాప్రదానికం నామ తద్ వివాదపదం స్మృతమ్॥

[३०३] అదేయమ్ అథ దేయం చ దత్తం చాదత్తమ్ ఏవ చ।

వ్యవహారేషు విజ్ఞేయో దానమార్గశ్ చతుర్విధః॥ ఇతి।

అదేయస్వరూపభేదాన్ ఆహ బృహస్పతిః।

సామాన్యం పుత్రదారాది సర్వస్వం న్యాసయాచితమ్।

ప్రతిశ్రుతమ్ అథాన్యస్య న దేయం త్వ్ అష్టధా స్మృతమ్॥ ఇతి।

సామాన్యమ్ అనేకస్వతన్త్రస్వామికం రథాది। నారదో ‘పి।

అన్వాహితం యాచితకమ్ ఆధిః సాధారణం చ యత్।

నిక్షేపం పుత్రదారం చ సర్వస్వం చాన్వయే సతి॥

ఆపత్స్వ్ అపి హి కష్టాసు వర్తమానేన దేహినా।

అదేయాన్య్ ఆహుర్ ఆచార్యా యచ్ చాన్యస్మై ప్రతిశ్రుతమ్॥ ఇతి।

అన్వాహితాదివత్ స్త్రీధనమ్ అప్య్ అదేయమ్ | అత ఏవ దక్షః |

సామాన్యం యాచితం న్యాస ఆధిర్ దారాశ్ చ తద్ ధనమ్ |
అన్వాహితం చ నిక్షేపం సర్వస్వం చాన్వయే సతి ||
ఆపత్స్వ్ అపి న దేయాని నవవస్తూని పణ్డితైః |
యో దదాతి స మూఢాత్మా ప్రాయశ్చిత్తీయతే నరః || ఇతి |

అదేయాని ప్రతిగ్రహే చ దణ్డో మనునా ‘భిహితః |

[3౧౪] అదేయం యశ్ చ గృహ్ణాతి యశ్ చాదేయం ప్రయచ్ఛతి |
తావ్ ఉభౌ చోరవచ్ ఛాస్యౌ దణ్డ్యౌ చోత్తమసాహసమ్ || ఇతి |

అదేయగ్రహణమ్ అదత్తస్యాప్య్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ నారదః |

గృహ్ణాత్య్ అదత్తం యో లోభాద్ యశ్ చాదేయం ప్రయచ్ఛతి |
దణ్డనీయావ్ ఉభావ్ ఏతౌ ధర్మజ్ఞేన మహీక్షితా || ఇతి |

కిం తర్హి దేయమ్ ఇత్య్ అపేక్షితే స ఏవాహ |

కుటుమ్బభరణాద్ ద్రవ్యం యత్ కించిద్ అతిరిచ్యతే |
తద్ దేయమ్ ఉపరుధ్యన్ యత్ అదద్ దోషమ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

భర్తవ్యం కుటుమ్బమ్ ఉపరుధ్యేత్య్ అర్థః | కాత్యాయనో ‘పి |

సర్వస్వం గృహవర్జం తు కుటుమ్బభరణాధికమ్ |
యద్ ద్రవ్యం తత్ స్వకం దేయమ్ అదేయం స్యాద్ అతో ‘న్యథా || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

స్వం కుటుమ్బావిరోధేన దేయం దారసుతాద్ ఋతే | (YDహ్ ౨.౧౭౫)

[3౧౫] ఇతి | అత్ర సుతస్యాదేయత్వమ్ ఏకపుత్రవిషయమ్ | తస్యాపి దానే కృతే సన్తానవిచ్ఛేదాపత్తేః | అత ఏవైకస్య పుత్రస్య దానం నిషేధతి వసిష్ఠః: “న త్వ్ ఏకం పుత్రం దద్యాత్ ప్రతిగృహ్ణీయాద్ వా | స హి సన్తానాయ పూర్వేషామ్” ఇతి (VఅDహ్ ౧౫.3–౪) | తథా కాత్యాయనో ‘పి |

అతశ్ చ సుతదారాణాం వశిత్వం త్వ్ అనుశాసనే |
విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితుః || ఇతి |

ఏవమాదీనీ సుత్రస్యాదేయత్వప్రతిపాదకాని వచనాన్య్ ఏకపుత్రవిషయాణీత్య్ అవగమ్యతే | అనేకపుత్రేష్ అపి మాతాపితృవియోగ సహనక్షమ ఏవ దేయః,

విక్రయం చైవ దానం చ న నేయాః స్యుర్ అనిచ్ఛవః |

దారాః పుత్రాశ్ చ సర్వస్వమ్ ఆత్మన్య్ ఏవ తు యోజయేత్ ||

ఇతి కాత్యాయనస్మరణాత్ | న నేయాః స్యుర్ అనిచ్ఛవ ఇత్య్ అనాపద్విషయమ్,

ఆపత్కాలే 'పి కర్తవ్యం దానం విక్రయ ఏవ వా |

అన్యథా న ప్రవర్తేత ఇతి శాస్త్రవినిశ్చయః ||

ఇతి తాన్ ఏవాధికృత్య తేనైవోక్తత్వాత్ | పుత్రస్య ప్రతిగ్రహప్రకారవిశేషో వసిష్ఠేన దర్శితః: [౩౧౬] "పుత్రం ప్రతిగ్రహీష్యన్ బన్ధూన్ ఆహూయ రాజని చ నివేద్య నివేశనస్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్ హుత్వాదూరబాన్ధవమ్ అసంనికృష్టమ్ ఏవ గృహ్ణీయాత్" ఇతి (VaDh ౧౫.౬) | అదూరబాన్ధవం సంనికృష్టమాతులాదిబాన్ధవమ్ | అసంనికృష్టసంనికృష్టభాతృపుత్రాదివ్యతిరిక్తమ్ ఏవ | స్థావరవిషయే దేయం ద్రవ్యమ్ ఆహ ప్రజాపతిః |

సప్తాగమాద్ గృహక్షేత్రాద్ యద్ యత్ క్షేత్రం ప్రచీయతే |

పిత్ర్యం వాథ స్వయం ప్రాప్తం తద్ దాతవ్యం వివక్షితమ్ || ఇతి |

సప్తభ్య ఆగమేభ్యో యత్ ప్రచీయతే సమధికం స్యాత్ తద్ దాతవ్యత్వేన వివక్షితమ్ ఇతి | స్వయం ప్రాప్తం ద్రవ్యమ్ అవిభక్తధనైర్ భ్రాతృభిర్ అననుజ్ఞాతమ్ అప్ దేయమ్ "స్వేచ్ఛదేయం స్వయం ప్రాప్తమ్" ఇతి బృహస్పతివచనాత్ | యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

విభక్తా వావిభక్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః |

ఏకో 'ప్య్ అనీశః సర్వత్ర దానాధమన్విక్రయే ||

[౩౧౭] ఇతి | తద్ అవిభక్తస్థావరవిషయమ్ సప్తానధికస్థావరవిషయం వా, సప్తాధికస్యైవ దేయత్వేనాభిధానాత్ | కించిద్ భర్త్రా భార్యయానుజ్ఞాతమ్ ఏవ దేయమ్ | కించిన్ ముఖ్యేనాపి భ్రాత్రాద్యనుజ్ఞాతమ్ ఏవ దేయమ్ | కించిద్ దాసేన స్వార్జితమ్ అపి స్వామ్యనుజ్ఞాతమ్ ఏవ దేయమ్ | తథా చ స ఏవ |

సౌదాయికం క్రమాయాతం శౌర్యప్రాప్తం చ యద్ భవేత్ |

స్త్రీజ్ఞాతిస్వామ్యనుజ్ఞాతం దత్తం సిద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

సౌదాయికం వివాహలబ్ధమ్ | క్రమాయాతం పితామహాదిక్రమాయాతమ్ | స్త్రీజ్ఞాత్యనుమతం సావశేషం దేయమ్,

వైవాహికే క్రమాయాతే సర్వం దానం న విద్యతే।

ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్।

ఇత్థం దేయాదేయస్వరూపం నిరూపితమ్

అథ దత్తాదత్తయోస్ తు స్వరూపం నిరూప్యతే

తత్ర దత్తం సప్తవిధమ్ అదత్తం షోడశాత్మకమ్। తథా చ నారదః।

దత్తం సప్తవిధం ప్రోక్తమ్ అదత్తం షోడశాత్మకమ్॥

పణ్యమూల్యం భృతిస్ తుష్ట్యా స్నేహాత్ ప్రత్యుపకారతః।

స్త్రీశుకానుగ్రహార్థం చ దత్తం దానవిదో విదుః॥

అదత్తం తు క్షయక్రోధశోకావేగరుగన్వితైః।

తథోత్కోచపరీహాసవ్యత్యాసఛలయోగతః॥

[౩౧౮] బాలమూఢాస్వతన్త్రార్తమత్తోన్మత్తాపవర్జితమ్।

కర్తా మమాయం కర్మేతి ప్రతిలాభేచ్ఛయా చ యత్॥

అపాత్రే పాత్రమ్ ఇత్య్ ఉక్తే కార్యే చాధర్మసంహితే।

యద్ దత్తం స్యాద్ అవిజ్ఞానాద్ అదత్తమ్ ఇతి తత్ స్మృతమ్॥ ఇతి।

పణ్యస్య క్రీతద్రవ్యస్య మూల్యమ్। భృతిర్ వేతనం కృతకర్మణే దత్తమ్। తుష్ట్యా బన్దిచారణాదిభ్యో దత్తమ్। స్నేహాద్ దుహిత్రాదిభ్యో దత్తమ్। ప్రత్యుపకారతః ఉపకృతవతే ప్రత్యుపకారరూపేణ దత్తమ్। స్త్రీశుల్కం పరిణయనార్థం కన్యాజ్ఞాతిభ్యో దత్తమ్। అనుగ్రహార్థమ్ అదృష్టార్థే దత్తమ్। తద్ ఏతత్ పణ్యమూల్యాదిసప్తవిధం దత్తమ్ ఏవ న ప్రత్యాహరణీయమ్। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

దేయం ప్రతిశ్రుతం చైవ దత్త్వా నాపహరేత్ పునః। ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౭౬)

భయేన బన్దిగ్రహాదిభ్యో దత్తమ్। క్రోధేన పుత్రాదివిషయకోపనిర్యాతనాయాన్యస్మై దత్తమ్। పుత్రవియోగాదినిమిత్తశోకావేశేన దత్తమ్। రుగన్వితైః అసాధ్యరోగపీడితైశ్ చ యద్ దత్తమ్। ఉత్కోచేన కార్యప్రతిబన్ధనిరాసార్థమ్ అధికృతేభ్యో దత్తమ్। పరిహాసేనోపహాసేన దత్తమ్।

ద్రవ్యవ్యత్యాసేన దత్తమ్ ఏకః స్వం ద్రవ్యమ్ అన్యస్మై దదాతి అన్యో ‘పి తస్మై దదాతి ఇతి [౩౧౯] దానవ్యత్యాసేన దత్తమ్ | అన్యస్మై దాతవ్యమ్ అన్యస్మై దానమ్ | ఛలయోగతః శతదానమ్ అభిసంధాయ సహస్రమ్ ఇతి పరిభావ్య దత్తమ్ | బాలేనాప్రాప్తషోడశవర్షేణ దత్తమ్ | మూఢేన లోకవేదానభిజ్ఞేన దత్తమ్ | అస్వతన్త్రేణ పుత్రదాసాదినా దత్తమ్ | ఉన్మత్తేన వాతికాద్యున్మాదగ్రస్తేన అపవర్జితం దత్తమ్ | అయం మదీయమ్ ఇదం కర్మ కరిష్యతీతి ప్రతిలాభేచ్ఛయా ప్రతిలాభమ్ అకుర్వాణాయ దత్తమ్ | అయోగ్యాయ యోగ్యోక్తిమాత్రేణ యథా అచతుర్వేదాయ చతుర్వేదో ఽహమ్ ఇత్య్ ఉక్తే దత్తమ్ | యజ్ఞం కరిష్యామీతి ధనం లబ్ధ్వా ద్యూతాదౌ వినియుఞ్జానాయ దత్తమ్ | ఏవం షోడశప్రకారమ్ అపి దత్తం పునః ప్రత్యాహరణీయత్వాద్ అదత్తమ్ ఇత్య్ ఉచ్యతే | తథా చ కాత్యాయనః |

కామక్రోధాస్వతన్త్రార్తక్లీబోన్మత్తప్రమోహితైః |

వ్యత్యాసపరిహాసాచ్ చ యద్ దత్తం తత్ పునర్ హరేత్ ||

యా తు కార్యస్య సిద్ధ్యర్థమ్ ఉత్కోచా స్యాత్ ప్రతిశ్రుతా |

తస్మిన్న్ అపి ప్రసిద్ధే ‘ర్థే న దేయా స్యాత్ కథంచన ||

అథ ప్రాగ్ ఏవ దత్తా స్యాత్ ప్రతిదాప్యః స తాం బలాత్ |

దణ్డం చైకాదశగుణమ్ ఆహుర్ గార్గీయమానవాః || ఇతి |

ఉత్కోచస్వరూపమ్ ఆహ స ఏవ |

[౩౨౦] స్తేనసాహసికోద్వృత్తపారదారికసంగమాత్ |

దర్శనోద్వృత్తనష్టస్య తథాసత్యప్రవర్తనాత్ ||

ప్రాప్తమ్ ఏతైస్ తు యత్ కించిద్ ఉత్కోచాఖ్యం తద్ ఉచ్యతే |

న దాతా తత్ర దణ్డ్యః స్యాన్ మధ్యస్థశ్ చైవ దోషభాగ్ || ఇతి |

మధ్యస్థ ఉక్తానువాదకః | చకారాద్ గ్రాహకః సముచ్చీయతే | తావ్ ఉభౌ దోషభాజౌ దణ్డనీయావ్ ఇత్య్ అర్థః | ఆర్తదత్తస్య దత్తత్వం ధర్మకార్యవ్యతిరిక్తవిషయమ్ | తథా చ స ఏవ |

స్వస్థేనార్తేన వా దత్తం శ్రావితం ధర్మకారణాత్ |

అదత్త్వా తు మృతే దాప్యస్ తత్సుతో నాత్ర సంశయః || ఇతి |

మనుర్ అపి సోపాధికదానాదేర్ నివర్తనీయతామ్ ఆహ |

యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహమ్ |

యస్య వాప్య్ ఉపధిం పశ్యేత్ తత్ సర్వం వినివర్తయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౧౬౫)

యోగ ఉపధిః। అదేయదానతత్ప్రతిగ్రహయోర్ దణ్డో నారదేనోక్తః।

[3౨౧] గృహ్ణాత్య్ అదత్తం యో లోభాద్ యశ్ చాదేయం ప్రయచ్ఛతి।

అదేయదాయకో దణ్డ్యస్ తథాదత్తప్రతీచ్ఛకః॥ ఇతి।

ఇతి దత్తాప్రదానికమ్

అథ వేతనస్యానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదమ్ ఉచ్యతే

తస్య స్వరూపమ్ ఆహ నారదః।

భృత్యానాం వేతనస్యోక్తో దానాదానవిధిక్రమః।

వేతనస్యానపాకర్మ తద్ వివాదపదం స్మృతమ్॥ ఇతి।

వేతనం కర్మమూల్యమ్। తస్యానపాకర్మ భృత్యాయాసమర్పణం సమర్పితస్య పరావర్తనం వా। తత్ర సమర్పణే విశేషమ్ ఆహ నారదః।

భృత్యాయ వేతనం దద్యాత్ కర్మస్వామీ యథాక్రమమ్।

ఆదౌ మధ్యే ఽవసానే చ కర్మణో యద్ వినిశ్చితమ్॥ ఇతి।

ఏతావద్ అహం తవ కర్మకరణాయ దాస్యామీతి భాషాయా అభావే విశేషమ్ ఆహ స ఏవ।

భృతావ్ అనిశ్చితాయాం తు దశభాగమ్ అవాప్నుయుః।

లాభం గోవీర్యశస్యానాం వణిజో ఽథ కృషీవలాః॥

[3౨౨] ఇతి। గోవీర్యం పాల్యమానగవాదిప్రభవం పయఃప్రభృతి। యది కర్మస్వామీ భృత్యాయ దశమం భాగం న ప్రయచ్ఛతి తదాసౌ రాజ్ఞా దాప్య ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

దాప్యస్ తు దశమం భాగం వాణిజ్యపశుశస్యతః।

అనిశ్చిత్య భృతిం యస్ తు కారయేత్ స మహీక్షితా॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౯౪)

యత్ తు బృహస్పతినోక్తమ్,

త్రిభాగం పఞ్చభాగం వా గృహ్ణీయాత్ సీరవాహకః।

ఇతి, తద్ ఆయాససాధ్యాకృష్టక్షేత్రకర్తృవిషయమ్ । తత్రాపి త్రిభాగపఞ్చభాగౌ వ్యవస్థయా వికల్పితౌ వేదితవ్యౌ । తథా చ స ఏవ ।

భక్తాచ్ఛాదభృతః సీరాద్ భాగం గృహ్ణీత పఞ్చకమ్ ।

జతశస్యాత్ త్రిభాగం తు ప్రగృహ్ణీయాత్ తథాభృతః ॥ ఇతి ।

అశనాచ్ఛాదానాభ్యాం భృతః కృషీవలః క్షేత్రజాతశస్యాత్ పఞ్చమం భాగం గృహ్ణీయాత్ । తాభ్యామ్ అభృతస్ తృతీయం భాగమ్ ఇత్య్ అర్థః । ఏతావద్ దాస్యామీతి పరిభాషాయాం సత్యామ్ అపి క్వచిత్ తతో న్యూనం స్వామిబుద్ధిపరికల్పితం వేతనమ్ దేయమ్ । క్వచిత్ తతో ఽప్య్ అధికం దేయమ్ । తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[3.93] దేశం కాలం చ యో ఽతీయాల్ లాభం కుర్యాచ్ చ యో ఽన్యథా ।

తదా తు స్వామినః ఛన్దో ఽధికం దేయమ్ కృత ఽధికే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౯౫)

యః స్వామ్యాజ్ఞామ్ అన్తరేణ వాణిజ్యాదిలాభసాధనదేశకాలాతిక్రమం కరోతి లాభం చ బహుతరవ్యయకరణాద్ అల్పం కరోతి తస్మై స్వామీ స్వేచ్ఛానుసారేణ కించిద్ దద్యాత్ । యస్ తు స్వాతన్త్ర్యేణ బహులాభం కరోతి తస్మై పరిభాషితమూల్యాద్ అధికం దేయమ్ ఇత్య్ అర్థః । అనేకభృత్యకర్తృకకర్మణి వేతనార్పణప్రకారమ్ ఆహ స ఏవ ।

యో యావత్ కురుతే కర్మ తావత్ తస్య తు వేతనమ్ ।

ఉభయోర్ అప్య్ అసాధ్యం చేత్ సాధ్యే కుర్యాద్ యథాశ్రుతమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౯౬)

యదా పునర్ ఏకం కర్మ నియతవేతనమ్ ఉభాభ్యాం బహిభిర్ వా క్రియమాణమ్ ఉభయోర్ అప్య్ అసాధ్యం చేద్ ఉభాభ్యామ్ ఏవాపరిసమాపితమ్ తదా యో యావత్ కర్మ కరోతి తస్మై తత్కర్మానుసారేణ మధ్యస్థకల్పితం వేతనం దేయమ్ । న పునః సమమ్ । సాధ్యే ఉభాభ్యాం కర్మణి పరిసమాపితే తు యథాశ్రుతం యథావత్ పరిభాషితం తావద్ ఉభాభ్యాం దేయమ్ । న పునః ప్రత్యేకం కృత్స్నం వేతనం దేయమ్ । నాపి కర్మానురూపం పరికల్ప్య దేయమ్ । భృత్యానాం కర్తృత్వమ్ ఆహ నారదః ।

[3.94] కర్మోపకరణం తేషాం క్రియాం ప్రతి యథాహితమ్ ।

ఆప్తభావేన తద్ రక్ష్యం న జైహ్మ్యేన కదాచన ॥ ఇతి ।

తేషాం కర్మస్వామినాం కర్మోపకరణం లాఙ్గలాది । క్రియామ్ ఉద్దిశ్య యస్మిన్ భృత్యే నిహితం తేన సర్వదా నిఃశాఠ్యేన రక్ష్యమ్ ఇత్య్ అర్థః । బృహస్పతిర్ అపి ।

భృతకస్ తు న కుర్వీత స్వామినా శాఠ్యమ్ అన్వ్ అపి ।

భృతిహానిం సమాప్నోతి తదా వాదః ప్రవర్తతే ॥ ఇతి ।

యస్ తు భృతిం స్వీకృత్య కర్మ న కరోతి తం ప్రత్య్ ఆహ స ఏవ।

గృహీతవేతనః కర్మ న కరోతి యదా మృతః।

సమర్థశ్ చేద్ దమం దాప్యో ద్విగుణం తచ్ చ వేతనమ్॥ ఇతి।

అగృహీతవేతనవిషయే యాజ్ఞవల్క్య ఆహ।

అగృహీతే సమం దాప్యో భృత్యై రక్ష్య ఉపస్కరః॥ (YDహ ౨.౧౯౩)

[3౨౫] ఇతి। సమం యావతా వేతనేన భృత్యత్వమ్ అఙ్గీకృతం తావద్ ఏవ స్వామినే దద్యాన్ న తు రాజ్ఞే దణ్డమ్ ఇత్య్ అర్థః। యద్ వా అత్రాఙ్గీకృతవేతనం దత్వా బలాత్ కారయితవ్యః। తద్ ఆహ నారదః।

కర్మాకుర్వన్ ప్రతిశ్రుత్య కార్యో దత్వా భృతిం బలాత్।

భృతిం గృహీత్వాకుర్వాణః ద్విగుణాం భృతిమ్ ఆప్నుయాత్॥ ఇతి।

ప్రతిశ్రుత్యేతి ప్రారమ్భస్యాప్య్ ఉపలక్షణార్థమ్। తద్ ఆహ కాత్యాయనః।

కర్మారమ్భం తు యః కృత్వా సర్వం నైవ తు కారయేత్।

బలాత్ కారయితవ్యో ఽసావ్ అకుర్వన్ దణ్డమ్ అర్హతి॥ ఇతి।

దణ్డపరిమాణమ్ ఆహ వృద్ధమనుః।

ప్రతిశ్రుత్య న కుర్యాద్ యః స కార్యః స్యాద్ బలాద్ అపి।

స చేన్ న కుర్యత్ తత్ కర్మ ప్రాప్నుయాద్ ద్విశతం దమమ్॥ ఇతి।

ద్విశతం కార్షాపణద్విశతమ్ ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు మనువచనమ్,

[3౨౬] భృత్యో ఽనార్తో న కుర్యాద్ యో దర్పాత్ కర్మ యథోదితమ్।

స దణ్డ్యః కృష్ణలాన్య్ అష్టౌ న దేయం తస్య వేతనమ్॥ (MDహ ౮.౨౧౫)

ఇతి, తద్ అర్ధావశేషితవిషయమ్। కించిన్మాత్రావశేషే తు దణ్డవర్జవేతనాదానమ్। తద్ ఆహ స ఏవ।

యథోక్తమ్ ఆర్తః స్వస్థో వా యస్ తు కర్మ న కారయేత్।

న తస్య వేతనం దేయమ్ అల్పోనస్యాపి కర్మణః॥ ఇతి। (MDహ ౮.౧౭)

యస్ తు కాలవిశేషావధికం కర్మ ప్రతిజ్ఞాయ కాలాత్ పూర్వమ్ ఏవ కర్మ త్యజతి తం ప్రత్య్ ఆహ నారదః।

కాలే ‘పూర్ణే త్యజన్ కర్మ భృతేర్ నాశమ్ అవాప్నుయాత్ |

స్వామిదోషాద్ అకరణే యావద్ భృతిమ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

స్వామిదోషాత్ పారుష్యకరణాదిస్వామిదోషాత్ | నారదః |

[౩౨౭] భాణ్డం వ్యసన్ ఆగచ్ఛేద్ యది వాహకదోషతః |

దాప్యో యత్ తత్ర నష్టం స్యాద్ దైవరాజకృతాద్ ఋతే || ఇతి |

వాహకదోషతః భృతకదోషతః | వృద్ధమనుః |

ప్రమాదాన్ నాశితం దాప్యః సమం ద్విర్ ద్రోహనాశితమ్ |

న తు దాప్యో హృతం చోరైర్ దగ్ధమ్ ఊఢం జలేన వా || ఇతి |

ద్రోహనాశితం తీవ్రప్రహారాదినా ద్రోహేణ నాశితమ్ | ద్విర్ దాప్యో ద్విగుణం దాప్య ఇత్య్ అర్థః | ప్రస్థానవిఘ్నకం భృత్యం ప్రత్య్ ఆహ కత్యాయనః |

విఘ్నయన్ వాహకో దాప్యః ప్రస్థానే (?) ద్విగుణామ్ భృతిమ్ | ఇతి |

వృద్ధమనుః |

యః కర్మకాలే సంప్రాప్తే న కుర్యాద్ విఘ్నమ్ ఆచరేత్ |

ఉద్ధృత్యాన్యస్ తు కార్యః స్యాత్ స దాప్యో ద్విగుణాం భృతిమ్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యః |

[౩౨౮] అరాజదైవికం నష్టం భాణ్డం దాప్యస్ తు వాహకః |

ప్రస్థానవిఘ్నకృచ్ చైవ ప్రదాప్యో ద్విగుణాం భృతిమ్ ||

ప్రక్రాన్తే సప్తమం భాగం చతుర్థం పథి సంత్యజన్ |

భృతిమ్ అర్ధపథే సర్వాం ప్రదాప్యస్ త్యాజకో ‘పి చ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౯౭–౯౮)

అరాజదైవికం న విద్యతే రాజదైవికం యస్య భాణ్డస్య తద్ యది ప్రజ్ఞాహీనతయా వహకేన నాశితం తదా తన్మూల్యానుసారేణ తద్భాణ్డం దాపనీయః | యస్ తు ప్రస్థానలగ్నసమయ ఏవ స్వాభ్యుపాత్తం కర్మ త్యజన్ ప్రస్థానవిఘ్నం కరోతి తదాసౌ ద్విగుణాం భృతిం దాప్యః | యస్ తు భృత్యాన్తరోపాదానావసరసంభవే స్వాఙ్గీకృతం కర్మ త్యజతి అసౌ భృత్యః సప్తమం భాగం దాప్యః | యః పునః పథి ప్రక్రాన్తే గమనే వర్తమానే సతి కర్మ త్యజతి స భృతేశ్ చతుర్థం భాగం దాప్యః | అర్ధపథే త్యజన్ సర్వాం భృతిం దాపనీయః | యస్ తు స్వామీ భృత్యం స్వయమ్
[౩౨౯] ఏవ కర్మ త్యాజయతి పూర్వోక్తప్రదేశేషు అసావ్ అపి పూర్వోక్తసప్తమభాగాదికం

దాపనీయః। ఏతచ్ చావ్యాధితాదివిషయమ్, వ్యాధితస్యాపరాధాభావాత్। యదా పునర్ వ్యాధితో వ్యాధ్యపగమే ‘న్తరితదివసాన్ పరిగణయ్య పూరయతి తదా లభేతైవ సర్వాం భృతిమ్। తద్ ఆహ మనుః।

ఆర్తస్ తు కుర్యాత్ స్వస్థః సన్ యథాభాషితమ్ ఆదితః।

సుదీర్ఘస్యాపి కాలస్య తల్ లభేతైవ వేతనమ్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౧౬)

త్యాజకస్య స్వామినశ్ చతుర్థభాగాదిదాపనమ్ అవిక్రీతభాణ్డవిషయమ్। విక్రీతే తు భాణ్డే విశేషో వృద్ధమనునాభిహితః।

పథి విక్రీయ తద్ భాణ్డం వణిగ్ భృత్యం త్యజేద్ యది।

అథ తస్యాపి దేయం స్యాద్ భృతేర్ అర్ధం లభేత సః॥ ఇతి।

ఆసేధేన ప్రతిబద్ధభాణ్డవిషయే రాజాద్యపహృతభాణ్డవిషయే చాహ కాత్యాయనః।

యథా చ పథి తద్ భాణ్డమ్ ఆసిద్ధ్యేత హ్రియేత వా।

యావాన్ అధ్వా గతస్ తేన ప్రాప్నుయాత్ తావతో భృతిమ్॥ ఇతి।

భాటకస్వీకృతేన యానాదినా భాణ్డనేతారం ప్రత్య్ ఆహ నారదః।

[330] అనయన్ భాటయిత్వా తు భాణ్డవాన్ యానవాహనే।

దాప్యో భృతేశ్ చతుర్భాగం సర్వామ్ అర్ధపథే త్యజన్॥

అనయన్ వాహకో ‘ప్య్ ఏవం భర్తిహానిమ్ అవాప్నుయాత్॥ ఇతి।

యః శకటాదికం భాటయిత్వా తద్ ఏవోపకారశూన్యమ్ ఆదాయ దేశాన్తరం గచ్ఛతి భాటకం చ న ప్రయచ్ఛతి తం ప్రత్య్ ఆహ వృద్ధమనుః।

యో భాటయిత్వా శకటం నీత్వా చాన్యత్ర గచ్ఛతి।

భాణ్డం న దద్యాత్ పరతో దాప్యః స్యాత్ సో ‘పి భాటకమ్॥ ఇతి।

భాటకకార్యోపాధిపరిక్రయమూల్యమ్ ఆరూఢస్యాపి అకృతోపకారస్యాపి స్వకృతే కృత్యే సమనన్తరమ్ అనర్పితహస్త్యశ్వాదేః సమర్పణపర్యనం భాటకానివృత్తిర్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

హస్త్యశ్వగోఖరోష్ట్రాదీన్ గృహీత్వా భాటకేన యః।

నిర్యయేత్ కృతకృత్యః సన్ స్త్రీవత్ దాప్యః స భాటకమ్॥

[331] గృహవార్యార్పణాదీని గృహీత్వా భాటకేన యః।

స్వామినో నార్పయేద్ యావత్ తావద్ దాప్యః స భాటకమ్ ॥ ఇతి ।

వారిశబ్దేన తదాధారో లక్ష్యతే । ఉపకారశబ్దేన తదాధారో లక్ష్యతే । పరభూమౌ గృహనిర్మాణాయ భాటకదాతారం ప్రత్య్ ఆహ నారదః ।

పరభూమౌ గృహం కృత్వా స్తోమం దత్వా వసేత్ తు యః ।

స తద్ గృహీత్వా నిర్గచ్ఛేత్ తృణకాష్ఠాని చేష్టకామ్ ॥ ఇతి ।

తథా స్తోమో భాటకమ్ । స్తోమాప్రదానే ప్రాహ స ఏవ ।

స్తోమాద్ వినా వసిత్వా తు పరభూమావ్ అనిశ్చితః ।

నిర్గచ్ఛంస్ తృణకాష్ఠాది న గృహ్ణీయాత్ కథంచన ॥

యాన్య్ ఏవ తృణకాష్ఠాని త్వ్ ఇష్టకావినివేశితాః ।

వినిర్గచ్ఛంస్ తు తత్ సర్వం భూమిస్వామిని వేదయేత్ ॥

[332] ఇతి । అనిశ్చితతృణకాష్ఠాదిగ్రహణపరిభాషాయామ్ ఇత్య్ అర్థః । పరిభాషితే తు యథా పరిభాషా తథేతి । వేదయేత్ నివేదయేద్ ఇత్య్ అర్థః । భాటకం దత్వా దర్వ్యాద్యర్పణార్థం గృహీతమణికాదిపాత్రభేదనాదావ్ అప్య్ ఆహ స ఏవ ।

స్తోమవాహీని భాణ్డాని పూర్ణకాలాన్య్ ఉపానయేత్ ।

గ్రహీతుర్ ఆవహేద్ భగ్నం నష్టం వాన్యత్ర సంప్లవాత్ ॥ ఇతి ।

సంప్లవః పరస్పరసంఘర్షః । తేనాల్పకేన కార్త్స్న్యేన వా భిన్నం పూర్వవత్ కృత్వా భాణ్డం వా తన్మూల్యం వా స్వామినే దేయమ్ । సంప్లవాద్ అన్యత్ర భేదే తు భాటకగ్రహీతుర్ ఏవ తద్ ఇత్య్ అర్థః । కృతకర్మణే భృత్యాయ వేతనాదాతారం ప్రత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

కృతే కర్మణి యః స్వామీ న దద్యాద్ వేతనం భృతే ।

రాజ్ఞా దాపయితవ్యః స్యాద్ వినయం చానురూపతః ॥ ఇతి ।

రుగ్ణం భృత్యం పథి త్యజతో దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

త్యజేత్ పథి సహాయం యో శ్రాన్తం రోగార్తమ్ ఏవ చ ।

ప్రాప్నుయాత్ సాహసం పూర్వం గ్రామే త్ర్యహమ్ అపాలయన్ ॥ ఇతి ।

పణ్యస్త్రీ తదుపభోక్తృవిషయే త్వ్ ఆహ నారదః ।

[333] శుల్కం గృహీత్వా పణ్యస్త్రీ నేచ్ఛన్తీ ద్విగుణం వహేత్ ।

అనిచ్ఛన్ శుల్కదాతాపి శుల్కహానిమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ఏతద్ అవ్యాధితాదివిషయమ్ । వ్యాధితవిషయే తు స్మృత్యన్తరమ్ ।

వ్యాధితా సంభ్రమా వ్యగ్రా రాజధర్మపరాయణా ।

ఆమన్త్రితా చ నాగచ్ఛేద్ అవాచ్యా వడవా స్మృతా ॥ ఇతి ।

అత్యన్తావశ్యకేషు కార్యేషు జాతసంభ్రమా సంభ్రమపదేన ఉక్తా । తత్రైవ వ్యాకులా వ్యగ్రా । వడవా దాసీ । దాసీగ్రహణమ్ అత్ర పణ్యస్త్రీప్రదర్శనార్థమ్ । ఉపభోక్తారం ప్రత్య్ ఆహ నారదః ।

అప్రయచ్ఛన్ తథా శుల్కమ్ అనుభూయ పుమాన్ స్త్రియమ్ ।

అక్రమేణ తు సంగచ్ఛేద్ ఘాతయేద్ వా నఖాదిభిః ॥

అయోనౌ యః సమాక్రామేద్ బహుభిర్ వా వివాసయేత్ ।

శుల్కం త్వ్ అష్టగుణం దాప్యో వినయం తావద్ ఏవ తు ॥ ఇతి ।

పణ్యస్త్రియాస్ త్వ్ అపరాధే దణ్డాదికం మత్స్యపురాణే ఽభిహితమ్ ।

[౩౩౪] గృహీత్వా వేతనం వేశ్యా లోభాద్ అన్యత్ర గచ్ఛతి ।

తాం దమం దాపయేద్ దద్యాద్ ఇతరస్యాపి భాటకమ్ ॥ ఇతి । (Mఅత్స్Pఉ ౨౩.౭)

అత్ర నిర్ణయమ్ ఆహ నారదః ।

వేశ్యాప్రధానా యే తత్ర కాముకాస్ తద్గృహోషితాః ।

తత్సముత్థేషు కార్యేషు నిర్ణయం సంశయే విదుః ॥ ఇతి ।

ఇత్థం అభ్యేత్యాశుశ్రూషాఖ్యవివాదపదాన్తర్గతవేతనస్యానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదం మనూక్తోద్దేశక్రమానుసారేణాభిహితమ్ ।

ఇతి వేతనస్యానపాకర్మాఖ్యం వివాదపదమ్ అభిహితమ్

అథేదానీమ్ అభ్యుతేయాశుశ్రూషాఖ్యం వివాదపదమ్ అహిభీయతే

తస్య స్వరూపం నారద ఆహ ।

అభ్యుపేత్య చ శుశ్రూషాం యస్ తాం న ప్రతిపద్యతే ।

అశుశ్రూషాభ్యుపేత్యైతద్ వివాదపదమ్ ఉచ్యతే || ఇతి |

ఆజ్ఞాకరణం శుశ్రూషా | శుశ్రూషకశ్ చ పఞ్చప్రకారః | తథా చ స ఏవ |

[33౫] శుశ్రూషకః పఞ్చవిధః శాస్త్రే దృష్టో మనీషిభిః |

చతుర్విధః కర్మకరః శేషా దాసాస్ త్రిపఞ్చకాః ||

శిష్యాన్తేవాసిభృతకాః చతుర్థస్ త్వ్ అధికర్మకృత్ |

ఏతే కర్మకరా జ్ఞేయా దాసాస్ తు గృహజాదయః ||

సామాన్యమ్ అస్వతన్త్రత్వం తేషామ్ ఆహుర్ మనీషిణః |

జాతకర్మకరస్ తూక్తో విశేషో వృత్తితస్ తథా ||

కర్మాపి ద్వివిధం జ్ఞేయమ్ అశుభం శుభమ్ ఏవ చ |

అశుభం దాసకర్మోక్తం శుభం కర్మకరే స్మృతమ్ ||

గృహద్వారాశుచిస్థానరథ్యావస్కరశోధనమ్ |

గుహ్యాఙ్గస్పర్శనోచ్ఛిష్టవిణ్మూత్రగ్రహణోజ్ఝనమ్ ||

ఇచ్ఛతః స్వామినశ్ చాఙ్గైర్ ఉపస్థానమ్ అథాన్తతః |

అశుభం కర్మ విజ్ఞేయం శుభమ్ అన్యద్ అతః పరమ్ || ఇతి |

తత్ర శిష్యో వేదవిద్యార్థీ | అన్తేవాసీ శిల్పశిక్షార్థీ | మూల్యేన యః కర్మ కరోతి స భృతకః | అధికర్మకృత్ [33౬] కర్మకుర్వతామ్ అధిష్ఠాతా | అశుచిస్థానమ్ ఉచ్ఛిష్టప్రక్షేపార్థం గర్తాదికమ్ | అవస్కరః గృహసంమార్జితపాంస్వాదినిచయత్యాగస్థానమ్ | భృతకశ్ చ త్రివిధః | తద్ ఉక్తం తేనైవ |

ఉత్తమః కార్యకర్తా చ మధ్యమస్ తు కృషీవలః |

అధమో భారవాహీ స్యాద్ ఇత్య్ ఏవం త్రివిధో భృతః || ఇతి |

దాసస్వరూపమ్ అపి తేనైవ దర్శితమ్ |

గృహజాతస్ తథా క్రీతో లబ్ధో దాయాద్ ఉపాగతః |

అన్నాకాలభృతస్ తద్వద్ ఆహితః స్వామినా చ యః ||

మోక్షితో మహతశ్ చర్ణాద్ యుద్ధే ప్రాప్తః పణే జితః |

తవాహమ్ ఇత్య్ ఉపగతః ప్రవ్రజ్యావసితః కృతః ||

భక్తదాసశ్ చ విజ్ఞేయస్ తథైవ వడవాహృతః।

విక్రేతా చాత్మనః శాస్త్రే దాసాః పఞ్చదశ స్మృతాః॥ ఇతి।

గృహజాతః స్వగృహే దాస్యాం జాతః। క్రీతో మూల్యేన। లబ్ధ ప్రతిగ్రహాదినా। దాయాగతో రిక్థగ్రాహిత్వేన ప్రాప్తః। అన్నాకాలభృతః దుర్భిక్షే దాసత్వాయ పోషితః। ఆహితః స్వామినా [332] ధనగ్రహణేనాధీనతాం నీతః। ఋణమోక్షితః ఋణమోచనప్రత్యుపకారతయా దాసత్వమ్ అభ్యుపగతః। యుద్ధప్రాప్తః సమరే విజిత్య గృహీతః। పణే విజితః దాసత్వపణకే ద్యూతాదౌ జితః। తవాహమ్ ఇత్య్ ఉపగతః తవ దాసో ‘స్మీతి స్వయమ్ ఏవాగతః। ప్రవ్రజ్యావసితః ప్రవ్రజ్యాతశ్ చ్యుతః। కృతః కృతకాలః ఏతావత్కాలం త్వం మద్దాస ఇత్య్ ఉపగత ఇతి। భక్తదాసః సర్వకాలం భక్తార్థే ఏవ దాసత్వమ్ అభ్యుపగతః। వడవయా గృహదాస్యా ఆహృతః తల్లోభేన తామ్ ఉద్వాహ్య దాసత్వేన ప్రవిష్టః। యః ఆత్మానం విక్రీణీతే అసావ్ ఆత్మవిక్రేతా। ఏవం పఞ్చదశప్రకారాః। యత్ తు మనునోక్తమ్,

ధ్వజాహృతో భక్తదాసో గృహజః క్రీతదత్త్రిమౌ।

పైతృకో దణ్డదాసశ్ చ సప్తైతే దాసయోనయః॥ (MDహ్ ర.४ఌ४)

ఇతి, తత్ తేషాం దాసత్వప్రతిపాదనార్థమ్। న తు పరిసంఖ్యార్థమ్। అత్ర శిష్యాణాం కర్మకృతౌ విశేషో నారదేనోక్తః।

ఆ విద్యాగ్రహణాచ్ ఛిష్యః శుశ్రూషేత్ ప్రయతో గురుమ్।

తద్వృత్తిర్ గురుదారేషు గురుపుత్రే తథైవ చ॥ ఇతి।

విద్యా చాత్ర త్రయీ। తద్ ఉక్తం బృహస్పతినా।

[33౮] విద్యా త్రయీ సమాఖ్యాతా ఋగ్యజుఃసామలక్షణా।

తదర్థం గురుశుశ్రూషాం ప్రకుర్యాచ్ చ ప్రచోదితామ్॥ ఇతి।

అన్తేవాసినామ్ అపి కర్మకృతౌ విశేషస్ తేనైవోక్తః।

విజ్ఞానమ్ ఉచ్యతే శిల్పం హేమరూప్యాదిసంస్కృతిః।

నృత్యాదికం చ తత్ప్రాప్తం కుర్యాత్ కర్మ గురోర్ గృహే॥ ఇతి।

నారదో ‘పి।

స్వం శిల్పమ్ ఇచ్ఛన్ వా హర్తుం బాన్ధవానామ్ అనుజ్ఞయా।

ఆచార్యస్య వసేద్ అన్తే కాలం కృత్వా సునిశ్చితమ్॥ ఇతి।

ఆచార్యస్యాపి కర్తవ్యమ్ ఆహ స ఏవ।

ఆచార్యః శిక్షయేద్ ఏనం స్వగృహే దత్తభోజనమ్।
న చాన్యత్ కారయేత్ కర్మ పుత్రవచ్ చైనమ్ ఆచరేత్॥ ఇతి।

అన్యకర్మకారకమ్ ఆచార్యం ప్రత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

యస్ తు న గ్రాహయేచ్ ఛిల్పం కర్మాణ్య్ అన్యాని కారయేత్।
ప్రాప్నుయాత్ సాహసం పూర్వం తస్మాచ్ ఛిష్యో నివర్తతే॥ ఇతి।

ప్రైభాషితకాలాత్ ప్రాగ్ ఏవ విద్యాప్రాప్తావ్ అపి తావత్ కాలం వసేద్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

[33౯] శిక్షితో ఽపి కృతం కాలమ్ అన్తేవాసీ సమాపయేత్।
తత్ర కర్మ చ యత్ కుర్యాద్ ఆచార్యస్యైవ తత్ఫలమ్॥ ఇతి।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి।

కృతశిల్పో ఽపి నివసేత్ కృతకాలం గురోర్ గృహే।
అన్తేవాసీ గురుప్రాప్తభోజనస్ తత్ఫలప్రదః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౮౪)

దుష్టం ప్రత్య్ ఆహ నారదః।

శిక్షయన్ తమ్ అదుష్టం చ యస్ త్వ్ ఆచార్యం పరిత్యజేత్।
బలాద్ వాసయితవ్యః స్యాద్ వధబన్ధం చ సో ఽర్హతి॥ ఇతి।

వధో ఽత్ర తాడనాదిః। పరిభాషితకాలసంపూర్తౌ కర్తవ్యమ్ ఆహ నారదః।

గృహీతశిల్పః సమయే కృత్వాచార్యం ప్రదక్షిణమ్।
శక్తితశ్ చానుమాన్యైనమ్ అన్తేవాసీ నివర్తతే॥ ఇతి।

భృతకానామ్ అపి భృతికృతః కాలకృతశ్ చ విశేషో బృహస్పతినా దర్శితః।

యో భుఙ్క్తే పరదాసీం తు స జ్ఞేయో వడవాభృతః।
కర్మ తత్స్వామినః క్ర్యాద్ యథాన్నేన భృతో నరః॥
బహుధార్థభృతః. ప్రోక్తస్ తథా భాగభృతో ఽపరః।
హీనమధ్యోత్తమత్వం చ సర్వేషామ్ ఏవ చోదితమ్॥
[3౪౦] దినమాసార్ధషణ్మాసత్రిమాసాబ్దభృతస్ తథా।
కర్మ కుర్యాత్ ప్రతిజ్ఞాతం లభతే పరిభాషితమ్॥ ఇతి।

అర్ధభృతస్య బహుధాత్వం సమర్థాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం ద్రష్టవ్యమ్ । తే చాల్పత్వమహత్తే శక్త్యనుసారతో ద్రష్టవ్యే । తథా చ నారదః ।

భృత్యస్ తు త్రివిధో జ్ఞేయః ఉత్తమో మధ్యమో ‘ధమః ।

శక్తిభక్త్యానుసారాభ్యాం తేషాం కర్మాశ్రయా భృతిః ॥ ఇతి ।

భాగభృతస్య ద్వైవిధ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

ద్విప్రకారో భాగభృతః కృషణో జీవితః స్మృతః ।

జాతసస్యాత్ తథా క్షీరాల్ లభతే తు న సంశయః ॥ ఇతి ।

అధికర్మకృతస్య స్వరూపమ్ ఆహ నారదః ।

అర్థేష్వ్ అధికృతో యః స్యాత్ కుటుమ్బస్య తథోపరి ।

సో ‘ధికర్మకృతో జ్ఞేయః స న కౌటుమ్బికః స్మృతః ॥ ఇతి ।

ఏవం నిరూపితేభ్యః శిష్యాన్తేవాసిభ్యః భృతకాదికర్మ కరేభ్యో దాసానాం భేదం దాసశబ్దవ్యుత్పత్తిదర్శనముఖేనాహ కాత్యాయనః ।

స్వతన్త్రస్యాత్మనో దానాద్ దాసత్వం దారవద్ భృగుః ।

[౩౪౧] ఇతి । అయమ్ అర్థః । యథా భర్తుః సంభోగార్థం స్వశరీరదానాద్ దారత్వం తథా స్వతన్త్రస్యాత్మనో దానాద్ దాసత్వమ్ – ఇతి భృగుర్ ఆచార్యో మన్యతే ఇతి । తేన చాత్యన్తపారార్థ్యదర్శనమ్ ఆసాద్య శుశ్రూషకాః దాసాః । పారార్థ్యమాత్రమ్ ఆసాద్య శుశ్రూషకాః కర్మకరా ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । దాసత్వం చ బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తేష్వ్ ఏవ త్రిషు వర్ణేషు విజ్ఞేయమ్, “దాస్యం విప్రస్య న క్వచిత్” ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ । తేష్వ్ అపి దాస్యమ్ ఆనులోమ్యేనైవేత్య్ ఆహ స ఏవ ।

వర్ణానామ్ ఆనులోమ్యేన దాస్యం న ప్రతిలోమతః ।

రాజన్యవైశ్యశూద్రాణాం త్యజతాం హి స్వతన్త్రతామ్ ॥ ఇతి ।

ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వప్రతిషేధః స్వధర్మపరిత్యాగిభ్యో పతితేభ్యో ‘న్యత్ర ద్రష్టవ్యః । తథా చ నారదః ।

వర్ణానాం ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వం న విధీయతే ।

స్వధర్మత్యాగినో ‘న్యత్ర దారవద్ దాసతా మతా ॥

[౩౪౨] ఇతి । దారవద్ దాసతా మతేతి వచనాత్ బ్రాహ్మణస్య సవర్ణం ప్రతి దాసత్వమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అసవర్ణే తు విప్రస్య దాసత్వం నైవ కారయేత్ । ఇతి ।

యది బ్రాహ్మణః స్వేచ్ఛయా దాస్యం భజతే తదాసౌ నాశుభం కర్మ కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

శ్రుతాధ్యయనసంపన్నం తదూనం కర్మ కామతః ।

తత్రాపి నాశుభం కించిత్ ప్రకుర్వీత ద్విజోత్తమః ॥ ఇతి ।

ఊనం హీనమ్ అపి కర్మ కామతో వేతనగ్రహణమ్ అన్తరేణ స్వేచ్ఛయా ప్రహితార్థమ్ । క్షత్రియవైశ్యవిషయే స్వామినః కర్తవ్యమ్ ఆహ మనుః ।

క్షత్రియం చైవ వైశ్యం చ బ్రాహ్మణో ‘వృత్తికర్శితౌ ।

బిభృయాద్ ఆనృశంస్యేన స్వాని కర్మాణి కారయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౪౧౧)

యస్ తు ద్విజాతిం బలాద్ దాస్యం కర్మ కారయతి తస్య దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

[3౪3] దాస్యం తు కారయేన్ మోహాద్ బ్రాహ్మణః సంస్కృతాన్ ద్విజాన్ ।

అనిచ్ఛతః ప్రాభవత్వాద్ రాజ్ఞా దణ్డ్యః శతాని షట్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౪౧౨)

ప్రభవతో భావః ప్రాభవత్వం తస్మాద్ ఇతి । శూద్రం తు యథాకథమ్ అపి దాస్యం కారయేద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ ।

శూద్రం తు కారయేద్ దాస్యం క్రీతమ్ అక్రీతమ్ ఏవ చ ।

దాస్యాయైవ హి సృష్టో ‘సౌ స్వయమ్ ఏవ స్వయంభువా ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౪౧3)

పఞ్చదశప్రకారాణాం దాసానాం మధ్యే గృహజాతక్రీతలబ్ధదాయాగతానాం చతుర్ణాం దాసత్వం స్వామిప్రసాదాద్ ఏవ ముచ్యతే, నాన్యథేత్య్ ఆహ నారదః ।

తత్ర పూర్వశ్ చతుర్వర్గో దాసత్వాన్ న విముచ్యతే ।

ప్రసాదాత్ స్వామినో ‘న్యత్ర దాస్యమ్ ఏషాం క్రమాగతమ్ ॥ ఇతి ।

ఆత్మవిక్రేతుర్ అపి దాసత్వం స్వామిప్రసాదాద్ అన్యతో నాపైతీత్య్ ఆహ నారదః ।

[3౪౪] విక్రీణీతే ‘స్వతన్త్రః సన్ య ఆత్మానం నరాధమః ।

స జఘన్యతమస్ తేషాం సో ‘పి దాస్యాన్ న ముచ్యతే ॥ ఇతి ।

ప్రవ్రజ్యావసితస్యాపి దాస్యమోక్షో నాస్తీత్య్ ఆహ స ఏవ ।

రాజ్ఞ ఏవ హి దాసః స్యాత్ ప్రవ్రజ్యావసితో నరః ।

న తస్య ప్రతిమోక్షో ‘స్తి న విశుద్ధిః కథంచన ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాస ఆమరణాన్తికమ్ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౮౩)

ప్రవ్రజావసితస్య దాసత్వం బ్రాహ్మణేతరవిషయమ్ । బ్రాహ్మణస్ తు నిర్వాస్య ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

[౩౪౫] ప్రవ్రజ్యావసితా యే తు త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః ।

నిర్వాసం కారయేద్ విప్రం దాసత్వం క్షత్రియం విశః ॥ ఇతి ।

నిర్వాసనప్రకారమ్ ఆహ నారదః ।

పారివ్రజ్యం గృహీత్వా తు యః స్వధర్మే న తిష్ఠతి ।

శ్వపదేనాఙ్కయిత్వా తం రాజా శీఘ్రం ప్రవాసయేత్ ॥ ఇతి ।

ప్రవ్రజ్యావసితాత్మవిక్రేతృవ్యతిరికానామ్ అన్నాకాలభృతాదీనాం దాస్యాపనయనప్రకారమ్ ఆహ స ఏవ ।

అన్నాకాలభృతో దాస్యాన్ ముచ్యతే గోద్వయం దదత్ ।

తద్భక్షితం యద్ దుర్భిక్షే న తత్ శుధ్యేత కర్మణా ॥

భక్తస్యోత్క్షేపణేనైవ భక్తదాసః ప్రముచ్యతే ।

ఆహితో ‘పి ధనం దత్త్వా స్వామీ యద్య్ ఏనమ్ ఉద్ధరేత్ ॥

[౩౪౬] స్వపర్యాప్తమ్ ఋణం దత్త్వా తదృణాత్ స విముచ్యతే ।

తవాహమ్ ఇత్య్ ఉపగతో యుద్ధే ప్రాప్తః పణే జితః ॥

ప్రతిశీర్షప్రదానేన ముచ్యేరంస్ తుల్యకర్మణా ।

కృతకాలవ్యపగమాత్ కృతకో ‘పి విముచ్యతే ॥

నిగ్రహాద్ వడవాయాస్ తు ముచ్యతే వడవాహృతః ॥ ఇతి ।

స్వామినః ప్రాణరక్షణాద్ అపి గృహజాతాదయః సర్వే దాస్యాన్ ముచ్యన్త ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

యశ్ చైషాం స్వామినం కశ్చిన్ మోచయేత్ ప్రాణసంశయాత్ ।

దాసత్వాత్ స విముచ్యేత పుత్రభాగం లభేత చ ॥ ఇతి ।

దాసాభాసానాం మోచనమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

బలాద్ దాసీకృతశ్ చోరైర్ విక్రీతశ్ చాపి ముచ్యతే । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౮౨)

చకారాద్ ఆహితో దత్తశ్ చ గృహ్యతే। నారదో ‘పి।

చోరాపహృతవిక్రీతా యే చ దాసీకృతా బలాత్।

రాజ్ఞా మోచయితవ్యాస్ తే దాసత్వం తేషు నిష్యతే॥ ఇతి।

యత్ త్వ్ ఏకస్య పూర్వం దాస్యమ్ అఙ్గీకృత్య పరస్యాపి దాసత్వమ్ అఙ్గీకరోతి అసావ్ అపరేణ విసర్జనీయ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

తవాహమ్ ఇతి వాత్మానం యో ‘స్వతన్త్రః ప్రయచ్ఛతి।

న స తం ప్రాప్నుయాత్ కామం పూర్వస్వామీ లభేత తమ్॥ ఇతి।

దాసవిమోక్షణేతి కర్తవ్యతామ్ ఆహ స ఏవ।

స్వదాసమ్ ఇచ్ఛేద్ యః కర్తుమ్ దాసం ప్రీతమానసః।

స్కన్ధాద్ ఆదాయ తస్యాసౌ భిన్ద్యాత్ కుమ్భం సహామ్భసా॥

సాక్షతాభిః సపుష్పాభిర్ మూర్ధన్య్ అద్భిర్ అవాకిరేత్।

అదాస ఇతి చోక్త్వా త్రిః ప్రాఙ్ముఖస్ తు తథోత్సృజేత్॥

తతః ప్రభృతి వక్తవ్యః స్వామ్యనుగ్రహపాలితః।

భోజ్యాన్నో ‘థ ప్రతిగ్రాహ్యో భవత్య్ అభిమతః సతామ్॥ ఇతి।

ఇత్య్ అభ్యుపేత్యాశ్రుశ్రూషాఖ్యం వివాదపదం సమాప్తమ్

[౩౪౮]

అథ సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యవివాదపదస్య విధిర్ ఉచ్యతే

తస్య లక్షణం నారదేన వ్యతిరేకముఖేన దర్శితమ్।

పాషణ్డనైగమాదీనాం స్థితిః సమయ ఉచ్యతే।

సమయస్యానపాకర్మ తద్ వివాదపదం స్మృతమ్॥ ఇతి।

సమయస్యానపాకర్మ అవ్యతికర్మః సమయపరిపాలనమ్ | తద్వ్యతిక్రమమాణం వివాదపదం భవతీత్య్ అర్థః | తదుపయోగినమ్ అర్థమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

వేదవిద్యావిదో విప్రాన్ శ్రోత్రియాంశ్ చాగ్ని హోత్రిణః |

ఆహృత్య స్థాపయేత్ తత్ర తేషాం వృత్తిం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

రాజా కృత్వా పురే స్థానం బ్రాహ్మణాన్ న్యస్య తత్ర తు |

త్రైవిద్యాన్ వృత్తిమద్ బ్రూయాత్ స్వధర్మః పాల్యతామ్ ఇతి || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౮౫)

బ్రాహ్మణాన్ త్రైవిద్యాన్ వేదత్రయసంపన్నాన్ వృత్తిమత్ భూరి హిరణ్యాదిసంపన్నం కృత్వా స్వధర్మో వర్ణాశ్రమశ్రుతిస్మృతివిహితో భగవద్భిర్ అనుష్ఠీయతామ్ ఇతి తాన్ బ్రూయాత్ | వృత్తిసంపత్తిశ్ చ బృహస్పతినా దర్శితా |

[౩౪౮] అనాచ్ఛేద్యకరాస్ తేభ్యః ప్రదద్యాద్ గృహభూమయః |

భుక్తభావ్యాశ్ చ నృపతిర్ లేఖయిత్వా స్వశాసనే || ఇతి |

అనాచ్ఛేద్యకరా అగ్రాహ్యకరాః భుక్తా భావ్యాస్ తు న విశ్రుతకరాః | ఆగామినృపతిభిర్ అగ్రాహ్యకరా యా భూమయస్ తాః స్వశాసనే లిఖిత్వా తేభ్యో దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః |

తేషాం కర్తవ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం శాన్తికం పౌష్టికం తథా |

పౌరాణాం కర్మ కుర్యుస్ తే సందిగ్ధే ‘ర్థే చ నిర్ణయమ్ || ఇతి |

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

నిజధర్మావిరోధేన యస్ తు సామయికో భవేత్ |

సో ‘పి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రాజకృతశ్ చ యః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౮౬)

శ్రౌతస్మార్తధర్మానుపమర్దేన గోత్రాచారేక్షణదేవగృహపాలనాదిరూపో యో ధర్మః సమయాన్ నిష్పన్నో భవేత్ సో ‘పి యత్నేన పాలనీయః | తథా రాజ్ఞా చ నిజధర్మావిరోధేనైవ యావత్ పథికభోజనం దేయమ్ | అస్మదరాతిమణ్డలం తురఙ్గాదయో న ప్రస్థాపనీయా [౩౫౦] ఇత్య్ ఏవంరూపః సమయనిష్పన్నః సో ‘పి రక్షణీయః | ఏవం రాజనియుక్తసముదాయవిశేషస్య కర్తవ్యవిశేషో ‘భిహితః | గ్రామాదిసర్వసముదాయానాం తు సాదారణకార్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

గ్రామశ్రేణీగణానాం చ సఙ్కేతః సమయక్రియా |

బాధాకాలే తు సా కార్యా ధర్మకార్యే తథైవ చ ॥

వాటదోరమయే భాధా సర్వసాధారణీ స్మృతా।

తత్రోపశమనం కార్యం సర్వైణైకేన కేనచిత్ ॥ ఇతి।

చకారేణ పాషణ్డనైగమాదీనాం చోపసంగ్రహః। తతశ్ చ గ్రామశ్రేణీగణపాషణ్డనైగమాదీనామ్ ఉపద్రవకాలే ధర్మకార్యే చ యాం పారిభాషికీం సమయక్రియాం వినా ఉపద్రవో దుఃపరిహరః, ధర్మకార్యం చ దుఃసాధ్యం సా పారిభాషికీ సమయక్రియా సర్వైర్ మిలితైః కార్యా। వాటో వృకః। వాటచోరేభ్యో భయే ప్రాప్తే తదా చోరోపశమనం సర్వైః సంభూయ కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః। ధర్మకార్యే తు విశేషః తేనైవోక్తః।

సభా ప్రపా దేవగృహం తడాగారామ్ అసంస్కృతిః।

తథానాథదరిద్రాణాం సంస్కారో యజనక్రియా ॥

కులాయనం నిరోధశ్ చ కార్యమ్ అస్మాభిర్ అంశతః।

యత్ త్వ్ ఏవం లిఖితం పత్రం ధర్మ్యా సా సమయక్రియా ॥

[౩౪౧] పాలనీయా సమస్తైస్ తు యః సమర్థో విసంవదేత్।

సర్వస్వహరణం దణ్డః తస్య నిర్వాసనం పురాత్ ॥ ఇతి।

యజనక్రియా సోమయాగాదికర్తృభ్యో దానమ్। కులాయనం దుర్భిక్షాదిపీడితవృథాగమనమ్। తస్మిన్ గతే సతి యత్ సంవిధానం విధేయం తద్ ఏవ తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే। నిరోధః దుర్భిక్షాద్యపగమపర్యన్తం ధారణమ్। అంశతః గృహక్షేత్రపురుషాదిప్రయుక్తసంగృహీతధనేనాఢ్యకత్వేన వా స్థితేన కార్యమ్ ఇతి। ఏవం కృతా సమయక్రియా న కేవలం సముదాయిభిః పాలనీయా। కిం తు రాజ్ఞాపీత్య్ ఆహ నారదః।

పాషణ్డనైగమశ్రేణిపూగవ్రాతగణాదిషు।

సంరక్షేత్ సమయం రాజా దుర్గే జనపదే తథా ॥ ఇతి।

పాషణ్డా వేదబాహ్యా వేదోక్తలిఙ్గదారిణో అతిరిక్తా వా సర్వే లిఙ్గినః। తేషామ్ మధ్యే అభిచరణాద్యాః సమయాః సన్తి। నైగమాః సార్థికా వణిగ్ప్రభృతయః। తేషు [౩౪౨] సంచుకసందేశహరపురుషతిరస్కారిణో దణ్డ్యా ఇత్య్ ఏవమాదయో బహవః సమయా విద్యన్తే। అథ వా నైగమా ఆప్తప్రణీతత్వేన వేదప్రామాణ్యమ్ ఇచ్ఛన్తి యే పాశుపతాదయః, పణ్యశిల్పోపజీవినః కువిందాదయః తాస్వ్ ఇయమ్ అనయైవ శ్రేణ్యా విక్రేయమ్ ఇత్యాదికాః సమయాః సన్తి యుగా హస్త్యశ్వారోహకాదయః। వ్రాతగణశబ్దయోర్ అర్థః కాత్యాయనేన దర్శితః।

నానాయుధధరా వ్రాతాః సమవేతాస్ తు కీర్తితాః ।

కులానాం తు సమూహో యః గణః స పరికీర్తితః ॥ ఇతి ।

పూగే వ్రాతే చాన్యోన్యమ్ ఉత్సృజ్య సమరే న గన్తవ్యమ్ ఇత్యాదయః సన్తి సమయాః । గణే చ పఞ్చమే ‘హని పఞ్చమే వా అబ్దే కర్ణవేధః కర్తవ్య ఇత్యాదిసమయాః । దుర్గే ధాన్యదికం గృహీత్వా అన్యత్ర యాస్యతా న తద్ విక్రేయమ్ ఇత్య్ ఆస్తే సమయః । జనపదే తు క్వచిద్ విక్రేతుర్ హస్తే క్వచిత్ క్రేతృహస్తే శుల్కగ్రహణమ్ ఇత్యాదికో ‘స్త్య్ అనేకవిధః సమయః । తత్ సమయజాతం యథా న భ్రశ్యతి న చ వ్యతివర్తేర తథా రాజా కుర్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । సముదాయే తు పురుషవిషయే విశేషమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

[3౫3] కోశేన లేఖ్యక్రియయా మధ్యస్థైర్ వా పరస్పరమ్ ।

విశ్వాసం ప్రథమం కృత్వా కుర్యుః కార్యాణ్య్ అనన్తరమ్ ॥ ఇతి ।

మధ్యస్థైః ప్రతిభూభిః । కార్యాణి సమూహకార్యాణి । కాత్యాయనో ‘పి ।

సమూహానాం తు యో ధర్మస్ తేన ధర్మేణ తే సదా ।

ప్రకుర్యుః సర్వకర్మాణి స్వధర్మేషు వ్యవస్థితాః ॥ ఇతి ।

సమూహకార్యకారిషు హేయోపాదేయాన్ విభజతి బృహస్పతిః ।

విద్వేషిణో వ్యసనినః శాలీనాలసభీరవః ।

వృద్ధా లుబ్ధాశ్ చ బాలాశ్ చ న కార్యాః కార్యచిన్తకాః ॥

శుచయో వేదధర్మజ్ఞా దక్షా దాన్తాః కులోద్భవాః ।

సర్వకార్యప్రవీణాశ్ చ కర్తవ్యాస్ తు మహత్తమాః ॥ ఇతి ।

తే చ కియన్తః కర్తవ్యా ఇత్య్ అపేక్షితే స ఏవాహ ।

[3౫౪] ద్వౌ త్రయః పఞ్చ వా కార్యాః సమూహహితవాదినః ।

కర్తవ్యం వచనం తేషాం గ్రామశ్రేణిగణాదిభిః ॥ ఇతి ।

యః సమూహహితవాదినాం వచనాతిక్రమం కరోతి తస్య దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

కర్తవ్యం వచనం సర్వైః సమూహహితవాదినామ్ ।

యస్ తత్ర విపరీతః స్యాత్ స దాప్యః ప్రథమం దమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౮౮)

కాత్యాయనో ‘పి ।

యుక్తియుక్తం చ యో హన్యాద్ యః కార్యానవకాశదః ।

అయుక్తం చైవ యో బ్రూయాత్ స దాప్యః పూర్వసాహసమ్ || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

యస్ తు సాధారణం హింస్యాత్ క్షిపేత్ త్రైవిద్యమ్ ఏవ వా |

సంవిత్క్రియాం విహన్యాచ్ చ స నిర్వాస్యః తతః పురాత్ || ఇతి |

సమూహినామ్ అప్య్ అధర్మేణ ద్వేషాదినా కార్యకరణే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ |

[3౫౫] బాధాం కుర్యుర్ యదైకస్య సంభూతా ద్వేషసంయుతాః |

రాజ్ఞా సర్వే గృహీతార్థాః శాస్యాశ్ చైవానుబన్ధతః || ఇతి |

అనుబన్ధతో 'నుసారతః న యథా సమయం జహ్యుః | ముఖ్యానామ్ ఔద్ధణ్యం రాజా నివారయేద్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

ముఖ్యైః సహసమూహానాం విసంవాదో యదా భవేత్ |

తదా విచారయేద్ రాజా స్వమార్గే స్థాపయేచ్ చ తాన్ || ఇతి |

యస్ తు ముఖ్యః సమూహద్రవ్యాదికమ్ అపహరతి తస్య దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

గణద్రవ్యం హరేద్ యస్ తు సంవిదం లఙ్ఘయేత్ తు యః |

సర్వస్వహరణం కృత్వా తం రాష్ట్రాద్ విప్రవాసయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౮౭)

మర్మోద్ఘాటకాదీనాం పురాన్ నిర్వాసనమ్ ఏవ దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

అరున్తుదః సూచకశ్ చ భేదకృత్ సాహసీ తథా |

శ్రేణిపూగనృపద్వేష్టా క్షిప్రం నిర్వాస్యతే తదా ||

[3౫౬] పురశ్రేణిగణాధ్యక్షాః పురదుర్గనివాసినః |

వాగ్దిగ్దమం పరిత్యాగం ప్రకుర్యుః పాపకారిణః ||

తైః కృతం యత్ స్వధర్మేణ నిగ్రహానుగ్రహం నృణామ్ |

తద్ రాజ్ఞాప్య్ అనుమన్తవ్యం నిసృష్టార్థా హి తే స్మృతాః || ఇతి |

నిసృష్టార్థా అనుజ్ఞాతకార్యా ఇత్య్ అర్థః | పాషణ్డ్యాదిసర్వసమూహేషు యథా రాజ్ఞా వర్తితవ్యం తద్ ఆహ నారదః |

యో ధర్మః కర్మ య చైషామ్ ఉపస్థానవిధిశ్ చ యః |

యచ్ చైషాం వృత్త్యుపాదానమ్ అనుమన్యేత్ తత్ తథా ||

ప్రతికూలం చ యద్ రాజ్ఞః ప్రకృత్యవమతం చ యత్ ।

దోషవత్ కరణం యత్ స్యాద్ అనామ్నాయప్రకల్పితమ్ ।

ప్రవృత్తమ్ అపి తద్ రాజా శ్రేయస్కామో నివర్తయేత్ ॥ ఇతి ।

ధర్మో జటావత్త్వాది । కర్మ ప్రాతఃపర్యుషితభిక్షాటనాది । ఉపస్థానవిధిః సమూహకార్యార్థే పటహాదిధ్వనిమ్ ఆకర్ణ్య మణ్డపాదౌ మేలనమ్ । వృత్త్యుపాదానం జీవనార్థం తాపసవేషపరిగ్రహః । [३१२] రాజ్ఞః ప్రతికూలమ్ ఆధికారికశూద్రకర్తృకం త్రైవర్ణికవివాదే ధర్మవివేచనమ్ । తస్య చ ప్రతికూలత్వమ్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరేణ ।

యస్య రాజ్ఞః తు కురుతే శూద్రో ధర్మవివేచనమ్ ।

తస్య ప్రక్షుభ్యతే రాష్ట్రం బలం కోషం చ నశ్యతి ॥ ఇతి ।

ప్రకృత్యవమతం స్వభావత ఏవ యద్ అననుజ్ఞాతం పాషణ్డ్యాదిషు తామ్బూలభక్షణాద్యర్థానాం బాధకం రసవాదాదికమ్ । మిథః సఙ్ఘాతకరణమ్ ఉపస్థానవిధేః పూర్వం పృథక్ పృథగ్ అవాన్తరస్తోమకరణమ్ ఆహితకలశాదికమ్ । పరస్పరోపతాపః రాజపురుషాశ్రయణేనాన్యోన్యమ్ అర్థాపహరణాదిః । దోషవత్ కరణం శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధం విధవాదౌ వేశ్యాత్వాదికం పాషాణ్డ్యాదిభిః ప్రకల్పితమ్ । సంవిల్లఙ్ఘనే దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

యో గ్రామదేశసంఘానాం కృత్వా సత్యేన సంవిదమ్ ।

విసంవదేన్ నరో లోభాత్ తం రాష్ట్రాద్ విప్రవాసయేత్ ॥

విగృహ్య దాపయేద్ ఏనం సమయవ్యభిచారిణమ్ ।

చతుఃసువర్ణాన్ షణ్ణిష్కాన్ శతమానం చ రాజతమ్ ॥

[३१७] ఏవం దణ్డవిధిం కుర్యాద్ ధార్మికః పృథివీపతిః ।

గ్రామజాతిసమూహేషు సమయవ్యభిచారిణామ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౧౯–౨౧)

సత్యేన శపథేన । ఏతేషాం నిర్వాసనచతుఃసువర్ణషట్నిష్కశతమానరూపాణాం జాతివిద్యాగుణాద్యపేక్షయా వ్యవస్థా కల్పనీయా । సమూహపూజార్థం రాజ్ఞా సమర్పితం ద్రవ్యం సమూహాయ యో న దదాతి తం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సమూహకార్య ఆయాతాన్ కృతకార్యాన్ విసర్జయేత్ ।

సదానమానసత్కారైః పూజయిత్వా మహీపతిః ॥

సమూహకర్యప్రహితో యల్ లభేత తద్ అర్పయేత్ ।

ఏకాదశగుణం దాప్యో యద్య్ అస్మై నార్పయేత్ స్వయమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౮౯–౯౦)

సమూహకార్యప్రహితేనార్పితం చ ధనం సర్వే సమూహినో విభజ్య గృహ్ణీయుః। తథా చ బృహస్పతిః।

తతో లభ్యేత యత్ కించిత్ సర్వేషామ్ ఏవ తత్ సమమ్। ఇతి।

విభజ్య గ్రహణమ్ అక్షుద్రద్రవ్యవిషయమ్। యస్ తత్పక్షవిషయే స ఏవాహ।

[౩౫౯] షాణ్మాసికం వత్సరం వా విభక్తవ్యం యథాంశతః।

దేయం బధిరవృద్ధాన్ధస్త్రీబాలాతురరోగిషు॥

సాన్తానికాదిషు తథా ధర్మ ఏష సనాతనః॥ ఇతి।

రాజ్ఞః ప్రసాదలబ్ధం వంటణమ్ అపి సర్వేషాం సమమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

యత్ తైః ప్రాప్తం రక్షితం వా గణార్థే వా ఋణం కృతమ్।

రాజ్ఞః ప్రసాదలబ్ధం చ సర్వేషాం తత్ సమాహితమ్॥ ఇతి।

ఏతద్ అభక్షితవిషయమ్। భక్షితే తు కాత్యాయన ఆహ।

గణమ్ ఉద్దిశ్య యత్ కించిత్ కృత్వర్ణం భక్షితం భవేత్।

ఆత్మార్థం వినియుక్తం వా దేయం తైర్ ఏవ తద్ భవేత్॥ ఇతి।

యే తు సముదాయం ప్రసాద్య తదన్తర్గతా యే చ సముదాయక్షోభాదినా తతో బహిర్భూతాః తాన్ ప్రత్య్ ఆహ స ఏవ।

గణినాం శిల్పివర్గాణాం గతాః స్యుర్ యే తు మధ్యతామ్।

ప్రాక్తనస్యాధమర్ణస్య సమాంశాః సర్వ ఏవ తే॥

[౩౬౦] తథైవ భోజనైర్ భావ్యం దానధర్మక్రియాసు చ।

సమూహస్థో ‘ంశభాగీ స్యాత్ ప్రగతస్ త్వ్ అంశభాగ్ అభాక్॥ ఇతి।

సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదమ్

అథ క్రీతానుశయః కథ్యతే

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తమ్ ।

క్రీత్వా మూల్యేన యః పణ్యం క్రేతా న బహు మన్యతే ।

క్రీతానుశయ ఇత్య్ ఏతద్ వివాదపదమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

క్రీత్వానుశయానుత్పత్త్యర్థం క్రేతా క్రయాత్ ప్రాగ్ ఏవ సమ్యక్ పరీక్షేత । తథా చ స ఏవ ।

క్రేతా పణ్యం పరీక్షేత ప్రాక్ స్వయం గుణదోషతః ।

పరీక్షాభిమతం క్రీతం విక్రేతుర్ న భవేత్ పునః ॥ ఇతి ।

పరీక్షాభిమతం క్రీతం తద్దోషదర్శనే ‘పి గ్రహీతుర్ ఏవ భవతి న విక్రేతుః । తథా చ బృహస్పతిః ।

పరీక్షితం బహుమతం గృహీత్వా న పునస్ త్యజేత్ ।

[౩౬౧] ఇతి । తత్కాలపరీక్షితస్య పునర్ అర్పణాభావః సావధివిషయః । తత్ర సద్యః పరీక్షణస్య విహితత్వాత్ । తథా చ వ్యాసః ।

చర్మకాష్ఠేష్టకాసూత్రధాన్యాసవరసస్య చ ।

వస్త్రరూప్యహిరణ్యానాం సద్య ఏవ పరీక్షణమ్ ॥ ఇతి ।

క్రీతానాం పణ్యానాం ద్రవ్యవిశేషేణ పరీక్షణకాలావధిమ్ ఆహ స ఏవ ।

త్ర్యహాద్ దోహ్యం పరీక్షేత పఞ్చాహాద్ వాహ్యమ్ ఏవ తు ।

మణిముక్తాప్రవాలానాం సప్తాహాత్ స్యాత్ పరీక్షణమ్ ।

ద్విపదామ్ అర్ధమాసం స్యాత్ పుంసాం తద్ద్విగుణం స్త్రియాః ॥

దశాహాత్ సర్వబీజానామ్ ఏకాహాల్ లోహవాససామ్ ।

అతో ‘ర్వాక్ పణ్యదోషస్ తు యది సంజ్ఞాయతే క్వచిత్ ।

విక్రేతుః ప్రతిదేయం తత్ క్రేతా మూల్యమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

యథోక్తపరీక్షాకాలాతిక్రమే తు న ప్రతిదేయమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అవిజ్ఞాతం తు యత్ క్రీతం దుష్టం పశ్చాద్ విభావితమ్ ।

క్రీతం తత్ స్వామినే దేయం పణ్యం కాలే ‘న్యథా న తు ॥

[౩౬౨] ఇతి । అవిజ్ఞాతం పరీక్షయా తత్త్వతో ‘పరిజ్ఞాతం యస్య ద్రవ్యస్య తద్ యావత్ పరీక్షాకాలః ఉక్తః తస్మిన్ కాలే ప్రతిదేయమ్ । అన్యథా తత్కాలాతిక్రమే దుష్టతయా పరిజ్ఞాతమ్

అపి క్రీతం తత్స్వామినే న దేయమ్ ఇత్య్ అర్థః। పణ్యానాం దేశకాలవశాద్ ఉపచయాపచయౌ ప్రథమతో జ్ఞాతవ్యావ్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

క్షయం వృద్ధిం చ జానీయాత్ పణ్యానామ్ ఆగమం తథా। ఇతి।

అశ్వాదిపణ్యానామ్ అస్మిన్ కాలే అస్మిన్ దేశే చ వృద్ధిర్ భవిష్యతీతి జానియాత్ తథా ఆగమనం కులీనత్వాదిజ్ఞానార్థమ్ ఉత్పాదకజన్మభూయాదికం చ జానీయాద్ ఇత్య్ అర్థః। ఏవం సమ్యక్ పరీక్ష్య గుణదోషదర్శనాదికాలమ్ అన్తరేణ నానుశయః కార్య ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

క్షయం వృద్ధిం చ వణిజా పణ్యానామ్ అవిజానతా।

క్రీత్వా నానుశయః కార్యః కుర్వన్ షడ్భాగదణ్డభాగ్ ॥ (YDస్ ౨.౨౫౮)

[3౬3] ఇతి। పరీక్షితపణ్యానాం క్రయకాలోత్తరకాలమ్। పరిమాణతో 'ర్ఘకృతాం వృద్ధిమ్ అపశ్యతా క్రేత్రానుశయో న కార్యః। విక్రేత్రా చ మహార్ఘనిబన్ధనం పణ్యక్షయమ్ అపశ్యతా నానుశయితవ్యమ్। క్షయవృద్ధికాలపరిజ్ఞానే పునః క్రేతుర్ విక్రేతుర్ అనుశయో భవతీతి వ్యతిరేకాద్ ఉక్తం భవతి। పణ్యదోషతద్వృద్ధిక్షయకారణత్రితయాభావే 'నుశయకాలాభ్యన్తరే 'పి యద్య్ అనుశయం కరోతి తదా పణ్యషడ్భాగం దణ్డనీయః। అనుశయకారణసద్భావే 'ప్య్ అనుశయకాలాతిక్రమేణ యో 'నుశయం కరోతి సో 'ప్య్ ఏవం దణ్డనీయః।

ఏతచ్ చోపభోగావినశ్వరవస్తువిషయమ్। ఉపభోగేన వినశ్వరవస్తివిషయే ప్రత్యర్పణే 'వధిమ్ ఆహ నారదః।

క్రీత్వా మూల్యేన యః పణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతే క్రయీ।

విక్రేతుః ప్రతిదేయం తత్ తస్మిన్న్ ఏవాహ్న్య్ అవిక్షతమ్॥ ఇతి।

ద్వితీయాదిదివసప్రత్యర్పణే తు విశేషస్ తేనైవోక్తః।

ద్వితీయే 'హ్ని దదత్ క్రేతా మూల్యాత్ త్రింశాంశమ్ ఆవహేత్।

ద్విగుణం తు తృతీయే 'హ్ని పరతః కేతుర్ ఏవ చ॥ ఇతి।

పరతో 'నుశయో న కర్తవ్య ఇత్య్ అర్థః। యత్ తు పునర్ మనునోక్తమ్,

[3౬౪] క్రీత్వా విక్రీయ వా కించిద్ యస్యేహానుశయో భవేత్।

సో 'న్తర్దశాహాత్ తద్ ద్రవ్యం దద్యాచ్ చైవాదదీత వా॥

ఇతి, తద్ ఉపభోగేనావినశ్వరగృహక్షేత్రయానశయనాదివిషయమ్, తత్రైవ దశాహాదేర్ ఉక్తత్వాత్। తథా చ కాత్యాయనః।

భూమేర్ దశాహే విక్రేతుర్ ఆయస్ తత్క్రేతుర్ ఏవ చ।

ద్వాదశాహః సపిణ్డానామ్ అపి చాల్పమ్ అతః పరమ్॥ ఇతి।

అవినశ్వరేషు స్థిరార్థేషు అనుశయకాలాతిక్రమేణానుశయం కుర్వతో మనునోక్తో దణ్డో వేదితవ్యః।

పరేణ తు దశాహస్య న దద్యాన్ నాప్ దాపయేత్।

ఆదదానో దదచ్ చైవ రాజ్ఞా దణ్డ్యః శతాని షట్॥ ఇతి।

బీజాదివ్యతిరిక్తోపభోగః। వాసోవిషయే ‘పి నారదః।

పరిభుక్తం చ యద్ వాసః క్లిష్టరూపం మలీమసమ్।

సదోషమ్ అపి తత్ క్రీతం విక్రేతుర్ న భవేత్ పునః॥ ఇతి।

ఇతి క్రీతానుశయః

[౩౬౫]

అథ విక్రీయాసంప్రదానమ్

తస్య స్వరూపం నారదేనోక్తమ్।

విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన క్రేత్రే యన్ న ప్రదీయతే।

విక్రీయాసంప్రదానం తద్ వివాదపదమ్ ఉచ్యతే॥ ఇతి।

పణ్యద్వైవిధ్యమ్ ఉక్తం తేనైవ।

లోకే ‘స్మిన్ ద్వివిధం ద్రవ్యం స్థావరం జఙ్గమం తథా।

క్రయవిక్రయధర్మేషు సర్వం తత్ పణ్యమ్ ఉచ్యతే॥

షడ్విధస్ తస్య తు బుధైః దానాదానవిధిః స్మృతః।

గణిమం తులిమం మేయం క్రియయా రూపతః శ్రియా॥ ఇతి।

గణిమం సంఖ్యేయం కముకఫలాది। తులిమం తులయాధాప్యం హేమచన్దనాది। మేయం వ్రీహ్యాది। క్రియయా వాహనదోహనాదిక్రియోపలక్షితమ్ అశ్వమహిష్యాది। రూపతః పణ్యాఙ్గనాది। శ్రియా పద్మరాగాది। తద్ ఏతత్ షట్ప్రకారమ్ అపి పణ్యం విక్రీయాప్రయచ్ఛన్ సోదయం దాప్య ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్ నైవ ప్రయచ్ఛతి।

సోదయం తస్య దాప్యో ఽసౌ దిగ్లాభమ్ వా దిగాగతే॥ (YDహ్ ౨.౨౫౪)

[౩౬౬] ఇతి। గృహీతమూల్యం పణ్యం విక్రేతా యది ప్రార్థయమానాయ స్వదేశవణిజే క్రేత్రే న సమర్పయతి తచ్ చ పణ్యం యది క్రయకాలే బహుమూల్యం సత్ కాలాన్తరే స్వల్పమూల్యేనైవ లభ్యతే తదా సోదయం వృద్ధ్యా సహితం విక్రేత్రా క్రేత్రే దాపనీయః। యదా మూల్యహ్రాసకృతః పణ్యస్యోదయో నాస్తి కిం తు క్రయకాలే యవద్ ఏవ యతో మూల్యస్య యత్ పణ్యమ్ ఇతి ప్రతిపన్నం తావద్ ఏవ తదా తత్ పణ్యమ్ ఆదాయ తస్మిన్ దేశే విక్రీణానస్య యో లాభస్ తేనోదయేన సహితం ద్వికం త్రికమ్ ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితవృద్ధిరూపోదయేన సహితం దాపనీయః। యథాహ నారదః।

అర్ఘశ్ చేద్ అవహీయేత సోదయం పణ్యమ్ ఆవహేత్।

స్థాయినామ్ ఏష నియమో దిగ్లాభో దిగ్విచారిణామ్॥ ఇతి।

యదా త్వ్ అర్ఘమహత్త్వేన పణ్యస్య న్యూనభావస్ తదా తస్మిన్ పణ్యే వస్త్రగృహాదికే య ఉపభోగః తదాచ్ఛాదనముఖనివాసాదిరూపో విక్రేతుః తత్సహితం పణ్యసమౌ దాప్యః। యథాహ నారదః।

[౩౬౭] విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన క్రేత్రే యన్ న ప్రయచ్ఛతి।

స్థావరస్యోదయం దాప్యో జఙ్గమస్య క్రియాఫలమ్॥ ఇతి।

క్షయశబ్దేన గతభోగ ఉక్తః। యద్య్ అపి తస్య దానమ్ అశక్యం తథాపి తదనుగుణద్రవ్యం దేయమ్। జఙ్గమానాం తు తత్కర్మనిమిత్తం మూల్యం దాప్యః। యదా త్వ్ అసౌ క్రేతా దేశాన్తరాత్ పణ్యగ్రహణార్థమ్ ఆగతస్ తదా తత్పణ్యమ్ ఆదాయ దేశాన్తరే విక్రీతస్య యో లాభస్ తేన సహితం పణ్యం విక్రేతా క్రేత్రే దాపనీయః। విష్ణుస్ తు విక్రేతుర్ దణ్డమ్ అప్య్ ఆహ: "గృహీతమూల్యం యః పణ్యం క్రేతుర్ నైవ దద్యాత్ తస్యాసౌ సోదయం దాప్యో రాజ్ఞా చాపి పణశతం దణ్డ్యః" ఇతి। యస్ తు విక్రీయానుశయవశాన్ న సమర్పయతి యశ్ చ క్రీత్వానుశ్యవశాన్ న గృహ్ణాతి తం ప్రత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

క్రీత్వా ప్రాప్తం న గృహ్ణీయాద్ యో న దద్యాద్ అదూషితమ్।

స మూల్యాద్ దశమభాగం తు దత్త్వా స్వం ద్రవ్యమ్ ఆప్నుయాత్॥

అప్రాప్తే ‘ర్థే కృచ్ఛ్రకాలే కృతే నైవ ప్రదాపయేత్ ।

ఏవం ధర్మో దశాహాత్ తు పరతో ‘నుశయో న తు ॥ ఇతి ।

అదూషితం జలాదినేతి శషః । దోహ్యావాహ్యాదిపణ్యస్య దోహనాదినేతి శేషః । దోహ్యావాహ్యాదిపణస్య దోహనాదికాలో [౩౬౮] ‘ర్థక్రియాకాలః । తస్మిన్ ప్రాప్తే సతి అగ్రహణే అదానే వా కృతీ దశమభాగం ప్రదాపయేత్ । కిం తు తమ్ అదత్త్వైవ స్వం ద్రవ్యమ్ అవాప్నుయాత్ । ఏష ధర్మో దశాహాత్ ప్రాగ్ వేదితవ్యః । తతః పరమ్ అనుశయో న కర్తవ్యః । విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతో ‘పి విక్రీతం పణ్యం విక్రేతృపార్శ్వే స్థితం తస్య యది దైవాదినా నాశః స్యాత్ తదా విక్రేతుర్ ఏవ హానిర్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

దైవరాజోపఘాతేన పణ్యఏ దోషమ్ ఉపాగతే ।

హానిర్ విక్రేతుర్ ఏవాసౌ యాచితస్యాప్రయచ్ఛతః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౫౬)

యాచితస్యేతి విశేషణేన అయాచితే న విక్రేతుర్ హానిర్ ఇత్య్ అర్థాద్ అవగమ్యతే । నారదో ‘పి ।

ఉపహన్యేత వా పణ్యం దహ్యేతాపహ్రియేత వా ।

విక్రేతుర్ ఏవ సో ‘నర్థో విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతః ॥

[౩౬౯] ఇతి । యథా యాచితస్యాప్రయచ్ఛతో విక్రేతుర్ హానిః తథా దీయమానపణ్యమ్ అగృహ్ణతః క్రేతుర్ అపీత్య్ ఆహ స ఏవ ।

దీయమానం న గృహ్ణాతి క్రీతం పణ్యం చ యః క్రయీ ।

స ఏవాస్య భవేద్ దోషో విక్రేతుర్ యో ‘ప్రయచ్ఛతః ॥

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

విక్రీతమ్ అపి విక్రేయం పూర్వం క్రేతర్య్ అగృహ్ణతి ।

హానిశ్ చేత్ క్రేతృదోషేణ క్రేతుర్ ఏవ హి సా భవేత్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౫౫)

యస్ తు నిర్దోషం పణ్యం దర్శయిత్వా సదోషం విక్రీణీతే యశ్ చాన్యహస్తే విక్రీయ తద్ అన్యస్మై తత్ ప్రయచ్ఛతి తయోః సమానో దణ్డ ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

నిర్దోషం దర్శయిత్వా తు సదోషం యః ప్రయచ్ఛతి ।

మూల్యం తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావద్ ఏవ చ ॥

అన్యహస్తే చ విక్రీయ తథాన్యస్మై ప్రయచ్ఛతి ।

సో ‘పి తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావద్ ఏవ తు ॥ ఇతి ।

ఏతద్ బుద్ధిపూర్వకవిషయమ్.

[౩౭౦] జ్ఞాత్వా సదోషం పణ్యం యో విక్రీణీతే ‘విచక్షణః |

తద్ ఏవ ద్విగుణం దాప్యస్ తత్సమం వినయం తథా ||

ఇతి బృహస్పతిణోక్తత్వాత్ | అబుద్ధిపూర్వకే తు క్రేతుః అపరావర్తనమ్ ఏవ | అత ఏవ ఏవంవిధక్రయపరావర్తణం స ఏవాహ |

మత్తోన్మత్తేన విక్రీతం హీనమూల్యం భయేన వా |

అస్వతన్త్రేణ మూఢేన త్యాజ్యం తస్య పునర్ భవేత్ || ఇతి |

అత ఏవంవిధనియమో దత్తమూల్యే క్రయే ద్రష్టవ్యః | అదత్తమూల్యే పునః పణ్యే వాఙ్మాత్రక్రయే క్రేతృవిక్రేత్రోః సమయా ఋతే ప్రవృత్తౌ వా న కశ్చిద్ దోషః | తథా చ నారదః |

దత్తమూల్యస్య పణ్యస్య విధిర్ ఏష ప్రకీర్తితః |

అదత్తే ‘న్యత్రే సమయాన్ న విక్రేతుర్ అతిక్రమః || ఇతి |

యత్ర పునర్ వాఙ్మాత్రేణ క్రయో మా భూద్ ఇతి విక్రేతృహస్తే క్రేత్రా యత్ కించిద్ ద్రవ్యం దత్తం తత్ర క్రేతుర్ దోషవశేన క్రయాసిద్ధౌ ఆహ వ్యాసః |

సత్యంకారం చ యో దత్వా యథాకాలం న దృశ్యతే |

పణ్యమ్ ఏవ నిసృష్టం తద్ దీయమానమ్ అగృహ్ణతః ||

[౩౭౧] ఇతి | అత్ర పణ్యద్రవ్యస్యోత్సర్గః సత్యంకారద్రవ్యస్యోత్సర్గో ‘భిమతః | అస్మిన్న్ ఏవ విషయే విక్రేతృదోషవశేన క్రయాసిద్ధౌ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిదాపయేత్ | ఇతి |

క్రీత్వానుశయానుత్పత్త్యర్థం కతిపయపణ్యానాం విక్రయానర్హత్వమ్ ఆహ మనుః |

నాన్యద్ అన్యేన సంసృష్టరూపం విక్రయమ్ అర్హతి |

న చాసారం న చ న్యూనం న దూరే న తిరోహితమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౦౩)

ఇతి క్రయవిక్రయానుశయాఖ్యం వివాదపదమ్

[3౭౨]

అథ స్వామిపాలవివాదవిధిః

తత్ర తు తదభిధానప్రతిజ్ఞా మనునా కృతా।

పశుషు స్వామినాం చైవ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే।

వివాదం సంప్రవక్ష్యామి యథావద్ ధర్మతత్త్వతః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౨౯)

వివాదం వివాదాపనోదమ్ ఇత్య్ అర్థః। స్వామిపాలయోః కర్తవ్యమ్ ఆహ నారదః।

ఉపానయేద్ గాః గోపాలః ప్రత్యహం రజనీక్షయే।

చీర్ణా పీతాశ్ చ తా గావాః సాయాహ్నే ప్రత్యుపానయేత్॥ ఇతి।

గోగ్రహణం పశుమాత్రోపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః।

యథార్పితాన్ పశూన్ గోపః సాయం ప్రత్యర్పయేత్ తథా। ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౬౪)

యావన్తః ప్రాతః సమర్పి_తాః తావన్తః సాయం ప్రత్యర్పణీయా ఇత్య్ అర్థః। గవాదిపరిపాలకస్య భృతిపరిమాణమ్ ఆహ నారదః।

[3౭3] గవాం శతాద్ వత్సతరీ ధేనుః స్యాద్ ద్విశతాద్ భృతిః।

ప్రతిసంవత్సరం గోపే సందోహో వాష్టమే ‘హని॥ ఇతి।

ప్రతిసంవత్సరం వత్సతరీ ద్విహాయనీ గౌః భృతిః భృతకే కల్పనీయా। ద్విశతే తు సవత్సా గౌః। అష్టమే దివసే దోహశ్ చ భృతిత్వేన కల్పనీయ ఇత్య్ అర్థః। సందోహః సర్వదోహః,

తయా ధేనుభృతః క్షీరం లభేతైవాష్టమే ‘ఖిలమ్।

ఇతి బృహస్పతిస్మరణాత్। ఇయం చ భృతికల్పనా పరిభాషితభృతివిశేషాభావవిషయే। పరిభాషితే తు భృతివిశేషే స ఏవ దేయః। మనుస్ తు ప్రకారాన్తరేణ భృతిమ్ ఆహ।

గోపః క్షీరభృతో యస్ తు స దుహ్యాద్ దశతో వరామ్।

గోస్వామ్యనుమతే భృత్యః సా స్యాత్ పాలే ‘భృతే భృతిః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౩౧)

దశతో దశదోగ్ధ్రీణాం మధే వరామ్ ఉత్కృష్టఆం గాం స్వీకృత్య తత్క్షీరం క్షీరభృతో గృహ్ణీయాత్। క్షీరశూన్యానాం తు క్షీరమూల్యతో భృతిః కల్పనీయా। యద్య్ అసౌ ద్రవ్యాన్తరేణ భృతః న తత్రైషా భృతిర్ ఇత్య్ అర్థః। యస్ త్వ్ ఏవం పరికల్పితం వేతనం గృహీత్వా పశూన్ [3౭౪]

పాలయన్ భృత్యః స్వదోషేణ పశూన్ మారేయేద్ వినాశయతి వా తం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ప్రమాదమృతనష్టాంశ్ చ ప్రదాప్యః కృతవేతనః । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౬౪)

ప్రమాదగ్రహణం పాలకదోషోపలక్షణార్థమ్ । ప్రమాదశ్ చ మనునా స్పష్టీకృతః ।

నష్టం వినష్టం కృమిభిః శ్వహస్తం విషమే మృతమ్ ।

హీనం పురుషకారేణ ప్రదద్యాత్ పాల ఏవ తు ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౩౨)

ప్రసహ్య చోరైర్ అపహృతో న దాప్యః । తథా చ స ఏవ ।

విఘుష్య తు హృతం చౌరైర్ న పాలో దాతుమ్ అర్హతి ।

యది దేశే చ కాలే చ స్వామినః స్వస్య శంసతి ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౩౩)

వ్యాసో 'పి ।

పాలగ్రహే గ్రామఘాతే తథా రాష్ట్రస్య విప్లవే ।

యత్ పణష్టం హృతం వా స్యాన్ న పాలేష్వ్ అత్ర కిల్బిషమ్ ॥ ఇతి ।

ఏతత్ పురుషకారకరణే వేదితవ్యమ్ । పురుషకారాకరణే తు భవత్య్ ఏవ కిల్బిషీ । పురుషకారస్య స్వరూపం నారదేన దర్శితమ్ ।

[౩౭౫] కృమిచోరవ్యాఘ్రభయాద్ దరీశ్వభ్రాచ్ చ పాలయేత్ ।

వ్యాయచ్చేచ్ ఛక్తితః క్రోశేత్ స్వామినే తు నివేదయేత్ ॥ । ఇతి ।

వ్యాయచ్చేత్ నివారణార్థం ప్రయతేతేత్య్ అర్థః । యః ప్రస్తుతార్థం న యతతే తం ప్రత్య్ ఆహ స ఏవ ।

అవ్యాయచ్ఛన్న్ అవిక్రోశన్ స్వామినే వానివేదయన్ ।

వోఢుమ్ అర్హతి గోపస్ తాం వినయం చైవ రాజని ॥ ఇతి ।

వినయప్రమాణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

పాలదోషవినాశే తు పాలే దణ్డో విధీయతే ।

అర్ధత్రయోదశపణః స్వామినో ద్రవ్యమ్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౬౫)

అర్ధత్రయోదశపణః సార్ధద్వాదశకార్షాపణః । పాలదోషమ్ ఆహ మనుః ।

[౩౭౬] అజావికే తు సంరుద్ధే వృకైః పాలే త్వ్ అనాయతి ।

యాం ప్రసహ్య వృకో హన్యాత్ పాలే తత్ కిల్బిషం భవేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౩౫)

అనాయతి, ఉపద్రవనిరాకరణాయ అనాగచ్ఛతీత్య్ అర్థః | యామ్ అజావికజాతీయామ్ | ఏతత్ సుగమస్థలస్థవిషయమ్ | దుర్గమస్థలవిషయే తు న దోష ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

తాసాం చేద్ అవరుద్ధానాం చరన్తీనాం మిథో వనే |

యామ్ ఉత్ప్లుత్య వృకో హన్యాన్ న పాలస్ తత్ర కిల్బిషీ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౩౬)

అవరుద్ధానాం పాలకేన ఏకత్ర స్థాపితానామ్ ఇత్య్ అర్థః | దైవమృతానాం పునః కర్ణాదికం దర్శనీయమ్ | తథా చ మనుః |

కర్ణౌ చర్మ చ వాలాంశ్ చ బస్త్యస్థిస్నాయురోచనమ్ |

పశుషు స్వామినాం దద్యాన్ మృతేష్వ్ అఙ్గాని దర్శయేత్ || (MDహ్ ౮.౨౩౪)

[౩౭౭] ఇతి | స్మృత్యన్తరమ్ అపి |

కర్ణౌ చర్మ చ వాలాంశ్ చ శృఙ్గస్నాయ్వస్థిరోచనమ్ |

పశుస్వామిషు దద్యాత్ తు మృతేష్వ్ అఙ్గాని దర్శయేత్ || ఇతి |

గోప్రచారభూమిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

గ్రామేచ్ఛయా గోప్రచారో భూమీ రాజేచ్ఛయాపి వా | ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౧౬)

గ్రామేచ్ఛయా గ్రామాల్పత్వమహత్త్వాపేక్షయా రాజేచ్ఛయా వా గవాం తృణాదిభక్షణార్థం కుయాన్ అపి భూభాగో ఽకృష్టః కల్పనీయః | గవాం ప్రచారస్థానాసనసౌకర్యార్థం గ్రామక్షేత్రయోర్ అన్తరమ్ ఆహ స ఏవ |

ధనుఃశతం పరీణాహో గ్రామే క్షేత్రాన్తరం భవేత్ |

ద్వే శతే ఖర్వటస్య స్యాన్ నగరస్య చతుఃశతమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౬౭)

గ్రామక్షేత్రయోర్ అన్తరం ధనుఃశతపరిమితమ్ | సర్వద్రైవవిధినా శస్యం కార్యమ్ | ఖర్వటస్య ప్రచురకణ్టకసన్తానస్య గ్రామస్య ద్వే శతే అన్తరే శస్యమ్ | నగరస్య చ బహుజనసంకీర్ణస్య చతుఃశతపరిమితే అన్తరే శస్యం కార్యమ్ ఇతి | [౩౭౮] తత్ర పశునివారణాయ వృతిర్ అపి కల్పనీయేత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

ఆజాతేష్వ్ ఏవ శస్యేషు కుర్యాద్ ఆవరణం సదా |

దుఃఖేన వినివార్యన్తే లబ్ధస్వాదురసా మృగాః || ఇతి |

నారదో ఽపి |

పథి క్షేత్రే వృతిః కార్యా యామ్ ఉష్ట్రో నావలోకయేత్ ।

న లఙ్ఘయేత్ పశుర్ వాశ్వో న భిన్ద్యాత్ యాం చ సూకరః ॥ ఇతి ।

ఏవం చ పశునివారణే కృతే ‘పి తామ్ అతిక్రమ్య శస్యాది వినాశే సతి మనుర్ ఆహ ।

పథి క్షేత్రే పరివృతే గ్రామాన్తీయే ‘థ వా పునః ।

సపాలః శతదణ్డార్హో విపాలాన్ వారయేత్ పశూన్ । ఇతి ।

పథి క్షేత్రే పరివృతే సతి తాం వృతిమ్ అతిక్రమ్య శత్యఘాతే సపాలః పశుకార్యే పణశతదణ్డార్హః । ఏవం గ్రామాన్తీయే గ్రామసమీపవర్తిని క్షేత్రే పరివృతే సతి తాం వృతిమ్ అతిక్రమ్య శస్యఘాతే స పాలః [౩౭౯] శతపణదణ్డార్హః । తత్పశుపాలకః శతదణ్డేన దణ్డనీయ ఇత్య్ అర్థః । విపాలం పాలకరథితం పశుం క్షేత్రికో లగుడాదినా నివారయేత్ । నారదో ‘పి ।

ఉత్క్రమ్య తు వృతిం యత్ర సస్యఘాతో గవాదిభిః ।

పాలః శాస్యో భవేత్ తత్ర న చేచ్ ఛక్త్యా నివారయేత్ ॥ ఇతి ।

అనావృతక్షేత్రఘాతవిషయే స ఏవాహ ।

గ్రామోపాన్తే చ యత్ క్షేత్రం వివీతాన్తే మహాపథే ।

అనావృతం చేత్ తన్నాశే న పాలస్య వ్యతిక్రమః ॥ ఇతి ।

వివీతశబ్దేన తృణకాష్ఠస్మృద్ధః పరపరిగృహీతః ప్రదేశ ఉచ్యతే । వ్యతిక్రమనిషేధేనార్థాద్ దణ్డాభావః సూచితః । తద్ అనేన అపరివృతే పాలస్య దణ్డాభావః సూచితః । మనుస్ తు సాక్షాద్ దణ్డం విషేధతి ।

[౩౮౦] తత్రాప్రివృతం ధాన్యం విహింస్యుః పశవో యది ।

న తత్ర ప్రణయేద్ దణ్డం నృపతిః పశురక్షిణామ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౩౮)

ఏతద్ అదీర్ఘకాలప్రచారవిషయమ్ । దీర్ఘకాలప్రచారే తు దణ్డమ్ అర్హతి । అత ఏవాల్పకాలప్రచారే దోషాభావమ్ ఆహ విష్ణుః: “పథి గ్రామప్రాన్తే చ న దోషో ‘ల్పకాలమ్” ఇతి (VఇDహ్ ౩.౧౫) । దణ్డపరిమాణం తు పశువిశేషేణ దర్శితం యాజ్ఞవల్క్యేన ।

మాషాన్ అష్టౌ తు మహిషీ శస్యఘాతస్య కారిణీ ।

దణ్డనీయా తదర్ధం తు గౌస్ తదర్ధమ్ అజావికమ్ ॥

భక్షయిత్వోపవిష్టానాం యథోక్తాన్ ద్విగుణో దమః ।

సమమ్ ఏషాం వివీతే ‘పి ఖరోష్ట్రం మహిషీసమ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౫౯–౬౦)

పరశస్యఘాతకారిమహిషీస్వామీ ప్రతిమహిష్య్ అష్టౌ మాషాన్ దణ్డనీయః। చతురో మాషాన్ గోస్వామీ। మేషస్వామీ ద్వౌ ద్వౌ మాషౌ। ఏషామ్ ఏవ పశూనాం శస్యభక్షణాద్ ఆరభ్య యావచ్ ఛయనమ్ అనివారితానాం స్వామీ యథోక్తదణ్డాన్ ద్విగుణం దణ్డనీయః।

[3౮౧] వివీతస్య తృణాద్యుపఘాతే పశుస్వామీ శస్యక్షేత్రోపఘాతవద్ దణ్డనీయః। ఖరోష్ట్రస్వామీ మహిషీస్వామివద్ దణ్డనీయః। ఏతద్ అజ్ఞానవిషయమ్।

పణస్య పాదౌ ద్వౌ గాం తు ద్విగుణం మహిషీం తథా।

తథాజావికవత్సానాం పాదో దణ్డః ప్రకీర్తితః॥

ఇతి స్మృత్యన్తరోక్తం వేదితవ్యమ్। మాషాశ్ చాత్ర తామ్రికపణస్య వింశతితమో భాగః,

మాషో వింశతితమో భాగః పణస్య పరికీర్తితః।

ఇతి నారదస్మరణాత్। భక్షయిత్వోపవిష్టసవత్సవిషయే యథోక్తాచ్ చతుర్గుణో దణ్డః। తద్ ఉక్తం స్మృత్యన్తరే।

వత్సానాం ద్విగుణః ప్రోక్తః సవత్సానాం చతుర్గుణః। ఇతి।

యత్ పునర్ నారదేనోక్తమ్,

మాషం గాం దాపయేద్ దణ్డం ద్వౌ మాషౌ మహిషం తథా।

తథాజావికవత్సానాం దణ్డః స్యాద్ అర్ధమాషికః॥

[3౮౨] ఇతి తన్ముహూర్తమాత్రభక్షణవిషయమ్। అత ఏవాహతుః శఙ్ఖలిఖితౌ: "రాత్రౌ చరన్తీ గౌః పఞ్చ మాషాన్। దివా త్రీన్। ముహూర్తే మాషమ్। దణ్డం గ్రాసే" ఇతి। ఆతురపశువిషయే తు న దణ్డ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

రాజగ్రహగృహీతో వా వజ్రాశనిహతో ‘పి వా।

అపి సర్పేణ వా దష్టో వృక్షాద్ వా పతితో భవేత్॥

వ్యాఘ్రాదిభిస్ హతో వాపి వ్యాధిభిర్ వాప్య్ ఉపద్రుతః।

న తత్ర దోషః పాలస్య న చ దోషో ‘స్తి గోమినామ్॥ ఇతి।

అనాతురేష్వ్ అపి కేషుచిత్ పశుషు దణ్డాభావమ్ ఆహ స ఏవ।

గౌః ప్రసూతా దశాహం చ మహోక్షో వాజికుఞ్జరౌ।

నివర్యాః స్యుః ప్రయత్నేన తేషాం స్వామీ న దణ్డభాక్॥

[3౮3] ఇతి। మనుర్ అపి।

అనిర్దశాహం గాం సుతాం వృషాన్ దేవపశూంస్ తథా |

సపాలాన్ వా విపాలాన్ వా న దణ్డ్యాన్ మనుర్ అబ్రవీత్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౪౨)

వృషా మహోక్షాః | అథ వా వృషోత్సర్గవిధానేనోత్సృష్టాః | యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి |

మహోక్షోత్సృష్టపశవః సూతికాగన్తుకాదయః |

పాలో యేషాం న తే మోచ్యా దైవరాజపరిప్లుతాః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౬౬)

ఆగన్తుకః స్వయూథాత్ పరిభ్రష్టః | ఆదిశబ్దేన మృతవత్సాదయో గృహ్యన్తే | అత ఏవ ఉశనాః |

[౩౮౪] అదణ్డ్యా మృతవత్సా చ ఖంజా రోగవతీ కృశా |

అదణ్డ్యాగన్తుకీ గౌశ్ చ సూతికా చాభిసారిణీ ||

అదణ్డ్యాశ్ చోత్సవే గావః శ్రాద్ధకాలే తథైవ చ || ఇతి |

పరశస్యవినాశే న కేవలం స్వామీ దణ్డనీయః అపి తు శస్యమ్ అపి దాపనీయః | తథా చ బృహస్పతిః |

శస్యాన్ నివారయేద్ గాస్ తు చీర్ణే దోషద్వయం భవేత్ |

స్వామీ శతదమం దాప్యః పాలస్ తాడనమ్ అర్హతి ||

శదశ్ చ సదమం చీర్ణే సమూలే కార్యభక్షితే || ఇతి |

అత ఏవ నారదః |

సమూలశస్యనాశే తు తత్స్వామీ ప్రాప్నుయాచ్ ఛతమ్ |

వధేన గోపో ముచ్యేత దణ్డం స్వామిని పాతయేత్ || ఇతి |

తత్స్వామీ శస్యస్వామీ శదశ్ చ సామన్తాదిభిః పరికల్పితో దేయః | తథా చ స ఏవ |

[౩౮౫] గోభిస్ తు భక్షితం శస్యం యో నరః ప్రతియాచతే |

సామన్తానుమతే దేయం ధాన్యం యత్ తత్ర భక్షితమ్ || ఇతి |

యస్ తు ఉశనసా శదయాచననిషేధో ‘ర్థాత్ కృతః |

గోభిర్ వినాశితం ధాన్యం యో నరః ప్రతియాచతే |

పితరస్ తస్య నాశ్నన్తి నాశ్నన్తి త్రిదివౌకసః || ఇతి |

స గ్రామాదిసమీపస్థానావృతక్షేత్రవిషయః |

ఇతి స్వామిపాలాఖ్యం వివాదపదమ్

అథ సీమావివాదనిర్ణయః

తత్ర తావత్ సీమా చతుర్విధా। జనపదసీమా గ్రామసీమా గృహసీమా క్షేత్రసీమా చ ఇతి। సా చ యథాక్రమం పఞ్చలక్షణా। తద్ ఉక్తం నారదేన।

ధ్వజినీ మత్స్యనీ చైవ నైధానీ భయవర్జితా।

రాజశాసననీతా చ సీమా పఞ్చవిధా స్మృతా॥ ఇతి।

ద్వజినీ వృక్షాదిలక్షితా। మత్స్యనీ జలలిఙ్గాన్వితా। నైధానీ నిఖాతతుషాఙ్గారాదిమతీ। భవర్జితా [౩౮౬] సర్థిప్రత్యర్థిపరస్పరవిషయాపత్తినిర్మితా। రాజశాసననీతా జ్ఞాతృచిహ్నాద్యభావే రాజేచ్ఛయా నిర్మితా। తథా చ వ్యాసః।

గ్రామయోర్ ఉభయోః సీమ్ని వృక్షా యత్ర సమున్నతాః।

సముచ్ఛిర్తా ధ్వజాకారా ధ్వజినీ సా ప్రకీర్తితా॥

స్వచ్ఛన్దగా బహుజలా మత్స్యకూర్మసమన్వితా।

ప్రత్యక్ప్రవాహినీ యత్ర సా సీమా మత్స్యనీ మతా॥

తుషాఙ్గారకపాలైస్ కుమ్భైర్ ఆయతనైస్ తథా।

సీమాత్ర చిహ్నితా కార్యా నైధానీ సా నిగద్యతే॥ ఇతి।

వృక్షాశ్ చ న్యగ్రోధాదయః। తద్ ఆహ మనుః।

[౩౮౭] సీమావృక్షాంస్ తు కుర్వీత న్యగ్రోధాశ్వత్థకింశుకాన్।

శాల్మలీసాలతాలాంశ్ చ క్షీరిణశ్ చైవ పాదపాన్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౨౪౬)

ప్రత్యక్ప్రవాహినీత్య్ అనేన వాప్యాదీని ప్రకాశచిహ్నాన్య్ ఉపలక్ష్యన్తే। తాని చ బృహస్పతినా దర్శితాని।

వాపీకూపతడాగాని చైత్యారామసురాలయాః।

స్థలనిమ్ననదీస్రోతఃశరగుల్మనగాదయః॥

ప్రకాశచిహ్నాన్య్ ఏతాని సీమాయాం కారయేత్ సదా || ఇతి |

తుషాఙ్గారకపాలైర్ ఇతి కరీషాదీనాం గుప్తలిఙ్గానామ్ అప్య్ ఉపలక్షణమ్ | తాని చ తేనైవ దర్శితాని |

కరీషాస్థితుషాఙ్గారశర్కరాశ్మకపాలికాః |

సికతేష్టకగోవాలకార్పాసాస్థీని భస్మ చ ||

ప్రక్షిప్య కుమ్భేష్వ్ ఏతాని సీమాన్తేషు నిధాపయేత్ || ఇతి |

తాని చ సీమాలిఙ్గాని స్థవిరైర్ బాలానాం దర్శనీయాని | తథా చ బృహస్పతిః |

[౩౮౮] తతః పౌగణ్డబాలానాం ప్రయత్నేన ప్రదర్శయేత్ |

వార్ధికే చ శిశూనాం తే దర్శయేయుస్ తథైవ చ ||

ఏవం పరమ్పరాజ్ఞాతే సీమాభ్రాన్తిర్ న జాయతే || ఇతి |

ఏవం నిరూపితైర్ లిఙ్గైర్ సీమావివాదనిర్ణయం కుర్యాద్ ఇత్య్ ఆహ మనుః |

ఏతైర్ లిఙ్గైర్ నయేత్ సీమాం రాజా వివదమానయోః |

పూర్వభుక్త్యా చ సతతమ్ ఉదకస్యాగమేన చ ||

యది సంశయ ఏవ స్యాల్ లిఙ్గానామ్ అపి దర్శనే |

సాక్షిప్రత్యయ ఏవ స్యాత్ సీమావాదవినిర్ణయః ||

సాక్ష్యభావే తు చత్వారో గ్రామాః సామన్తవాసినః |

సీమావినిర్ణయం కుర్యుః ప్రయతా రాజసంనిధౌ || ఇతి | (MDh ౮.౨౫౨–౫౩, ౨౫౮)

ప్రథమం తావద్ అర్థిప్రత్యర్థిప్రదర్శితైః లిఙ్గైః సీమావివాదనిర్ణయః | అథాత్రాప్య్ అవిశ్వాసస్ తదా లిఙ్గవిషయకాత్ సీమావిషయకాద్ వా సాక్షిప్రత్యయాన్ నిర్ణయః | యదా సాక్షిణామ్ అభావస్ తదా సామన్తైర్ వినిర్ణయ ఇత్య్ అర్థః, [౩౮౯] "తేషామ్ అభావే సామన్తాః" ఇతి కాత్యాయనేనోక్తత్వాత్ | కే పునః సామన్తాః ఇత్య్ అపేక్షితే స ఏవాహ |

సంసక్తకాస్ తు సామన్తాస్ తత్సంసక్తాస్ తథోత్తరాః |

సంసక్తసక్తసంసక్తాః పద్మాకారాః ప్రకీర్తితాః || ఇతి |

విప్రతిపన్నసీమకస్య క్షేత్రస్య చతసృషు దిక్షు సంనిహితగ్రామాదిభోక్తారః సంసక్తాః | ఏత ఏవ సామన్తశబ్దాభిధేయాః | యదా పునర్ అదుష్టసంసక్తకా న సన్తి తదా సంసక్తసంసక్తతత్సంసక్తైః నిర్ణయః కార్యః | తద్ ఆహ స ఏవ |

స్వార్థసిద్ధౌ చ దుష్టేషు సామన్తేష్వ్ అర్థగౌరవాత్ ।
తత్సంసక్తైస్ తు కర్తవ్య ఉద్ధారో నాత్ర సంశయః ॥
సంసక్తసక్తదోషే తు తత్సంసక్తాః ప్రకీర్తితాః ।
కర్తవ్యాస్ త్వ్ అవిదుష్టాస్ తు రాజ్ఞా ధర్మం విజానతా ॥
[౩౯౦] తేషామ్ అభావే సామన్తా మౌలవృద్ధోద్ధృతాదయః ।
స్థావరే షట్ప్రకారే ఽపి కార్యా నాత్ర విచారణా ॥ ఇతి ।

వృద్ధాదిలక్షణం తేనైవోక్తమ్ ।

నిబధ్యమానం యైర్ దృష్టం తత్ కార్యం సుగుణాన్వితైః ।
వృద్ధా వా యది వావృద్ధాస్ తే చ వృద్ధాః ప్రకీర్తితాః ॥
యే తత్ర పూర్వం సామన్తాః పశ్చాద్ దిశాన్తరం గతాః ।
తన్మూలత్వాత్ తు తే మౌలా ఋషిభిః పరికీర్తితాః ॥
ఉపశ్రవణసంభోగభయస్థానోపచిహ్నితాః ।
ఉద్ధరన్తి పునర్ యస్మాద్ ఉద్ధృతాస్ తే తతః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

సాక్షిప్రభృత్యుద్ధృతపర్యన్తానామ్ అభావే మనుర్ ఆహ ।

సామన్తానామ్ అభావే తు మౌలానాం సీమసాక్షిణామ్ ।
ఇమాన్ అప్య్ అనుయుఞ్జీత పురుషాన్ వనగోచరాన్ ॥
[౩౯౧] వ్యాధాన్ శాకునికాన్ గోపాన్ కైవర్తాన్ మూలఖానకాన్ ।
వ్యాలగ్రాహాన్ ఉఞ్ఛవృత్తీన్ అన్యాంశ్ చ వనగోచరాన్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౫౯–౬౦)

అన్యాంశ్ చేతి చకారేణ సీమాకర్షకా ఉపలక్ష్యన్తే । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సీమ్నోప్ వివాదే క్షేత్రస్య సామన్తాః స్థవిరాదయః ।
గోపాః సీమాకృషాణా యే సర్వే చ వచగోచరాః ॥
నయేయుర్ ఏతే సీమానం స్థలాఙ్గారతుషద్రుమైః ।
సేతువల్మీకనిమ్నాస్థిచైత్యాద్యైర్ ఉపలక్షితామ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౫౦–౫౧)

నారదో ఽపి ।

గ్రామసీమాసు చ బహిర్ యే చ స్యుః కృషిజీవినః |

గోపాః శాకునికా వ్యాధా యే చాన్యే వనగోచరాః || ఇతి |

తే చ శపథైః శాపితా ఏవ నిర్ణయం బ్రూయుః | తథా చ బృహస్పతిః |

[౩౮౨] శాపితాః శపథైః స్వైః స్వైర్ బ్రూయుః సీమావినిర్ణయమ్ |

దర్శయేయుశ్ చ లిఙ్గాని తత్ ప్రమాణమ్ ఇతి స్థితిః || ఇతి |

స్వైః స్వైర్ ఇతి,

సత్యేన శాపయేద్ విప్రం క్షత్రియం వాహనాయుధైః |

ఇత్యాదిలోకవ్యవస్థయా ప్రతిపాదితైః ఇత్య్ అర్థః | మనుర్ అపి |

గ్రామీయకకులానాం చ సమక్షం సీమ్ని సాక్షిణః |

ప్రష్టవ్యాః సీమలిఙ్గాని తయోశ్ చైవ వివాదినోః ||

తే పృష్టాస్ తు యథా బ్రూయుః సమస్తాః సీమ్ని నిశ్చయమ్ |

నిబధ్నీయాత్ తథా సీమాం సర్వాంస్ తాంశ్ చైవ నామతః || ఇతి | (MDհ ౮.౨౫౪–౫౫)

సీమాసాక్షిణాం తు లక్షణమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

ఆగమం చ ప్రమాణం చ భోగం కామం చ నామ చ |

భూభాగలక్షణం చైవ యే విదుస్ తే ‘త్ర సాక్షిణః || ఇతి |

యదా పునశ్ చిహ్నాని న సన్తి విద్యమానాని వా లిఙ్గాలిఙ్గతయా సందిగ్ధాని తదా నిర్ణయోపాయమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౩౮౩] సామన్తా వా సమగ్రామాశ్ చత్వారో ‘ష్టౌ దశాపి వా |

రక్తస్రగ్వసనాః సీమాం నయయుః క్షితిధారిణః || ఇతి | (YDհ ౨.౧౫౨)

సామన్తా వేతి వికల్పాభిధానం స్మృత్యన్తరోక్తసాక్ష్యాద్యభిప్రాయమ్ | సమగ్రామాః ప్రత్యాసన్నగ్రామీణాః చత్వారో ‘ష్టౌ దశ వేత్య్ ఏవ సమసంఖ్యాకా రక్తస్రగ్విణో రక్తామ్బరధరా మూర్ధ్న్య ఆరోపితక్షితిఖణ్డాః సీమాం ప్రదర్శయేయుః | స్వైః స్వైః శపథైః శాపితాః సన్తః సీమాం నయేయుః | తథా చ మనుః |

శిరోభిస్ తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణో రక్తవాససః |

సుకృత్తైః శాపితాః స్వైః స్వైర్ నయేయుస్ తే సమఞ్జసమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౫౬)

నయేయుర్ ఇతి బహువచనమ్ అపి అవివక్షితమ్, ఏకస్యాపి సీమాప్రదర్శకస్య బృహస్పతినా దర్శితత్వాత్ |

జ్ఞాతృచిహ్నైర్ వినా సాధుర్ ఏకో ‘ప్య్ ఉభయసంమతః |

రక్తమాల్యామ్బరధరో మృదమ్ ఆదాయ మూర్ధని ||

సత్యవ్రతః సోపవాసః సీమానం దర్శయేన్ నరః || ఇతి |

యత్ తు నారేదేనోక్తమ్,

[౩౮౪] నైకః సమున్నయేత్ సీమాం నరః ప్రత్యయవాన్ అపి |

గురుత్వాద్ అస్య కార్యస్య క్రియైషా బహుషు స్థితా || ఇతి |

తద్ ఉభయానుమతధర్మవిద్వ్యతిరిక్తవిషయమ్ | స్థలాదిచిహ్నాభావే ‘పి సాక్షిసామన్తాదీనాం సీమాజ్ఞాన ఉపాయవిశేషమ్ ఆహ నారదః |

నిమ్నగాపహృతోత్సృష్టనష్టచిహ్నాసు భూమిషు |

తత్ప్రదేశానుమానాచ్ చ ప్రమాణాద్ భోగదర్శనాత్ || ఇతి |

నిమ్నగయా నద్యా అపహారేణోత్సృష్టాని నష్టాని స్వస్థానాచ్ చ్యుతాని యాసు మర్యాదాభూమిషు తత్ర తత్ర దేశానుమానాత్ దృష్టస్వచిహ్నానాం ప్రాచీనప్రదేశానుభావాత్ ప్రయోగాత్ గ్రామాద్ ఆరభ్య సహస్రదణ్డపరిమితం క్షేత్రమ్ అస్య గ్రామస్య పశ్చిమో భాగ ఇత్య్ ఏవంవిధాత్ పరిమాణాత్, భోగదర్శనాత్ ప్రత్యర్థిసమక్షమ్ అవిప్రతిపన్నాయా అస్మార్తకాలోపలక్షితభుక్తేర్ వా నిశ్చినుయుర్ ఇత్య్ అర్థః | ఏతేషాం సాక్షిసామన్తప్రభృతీనాం సీమాసఙ్క్రమణదినాద్ ఆరభ్య యావత్ త్రిపక్షం యది [౩౮౫] రాజదైవికవ్యసనం నోత్పద్యతే తదా తత్ప్రదర్శనాత్ సీమానిర్ణయః | తథా చ కాత్యాయనః |

సీమాచఙ్క్రమణే కోశే పాదస్పర్శే తథైవ చ |

త్రిపక్షపఞ్చసప్తాహం దైవరాజకమ్ ఇష్యతే || ఇతి |

యస్ తత్ర నిషేధః స్మృత్యన్తరే ‘భిహితః,

వాక్పారుష్యే మహీవాదే దివ్యాని పరివర్జయేత్ |

ఇతి, స ఉక్తలక్షణపురుషాభావవిషయ ఇత్య్ అవిరోధః | కథం తర్హ్య్ అత్ర నిర్ణయ ఇత్య్ అపేక్షితే ఆహ నారదః |

యదా తు న స్యుర్ జ్ఞాతారః సీమాయాశ్ చ న లక్షణమ్ |

తదా రాజా ద్వయోః సీమామ్ ఉన్నయేద్ ఇష్టతః స్వయమ్ || ఇతి |

ఇష్టతః ఇచ్ఛాతః | యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి |

అభావే జ్ఞాతృచిహ్నానాం రాజా సీమ్నః ప్రవర్తితా | ఇతి | (YDh ౨.౧౫౩)

జ్ఞాతౄణాం సామన్తాదీనాం చిహ్నానాం వృక్షాదీనామ్ అభావే రాజైవ సీమ్నః ప్రవర్తయితా | గ్రామద్వయమధ్యవర్తినీం వివాదాస్పదీభూతాం భువం సమం ప్రవిభజ్య ఉభయోర్ గ్రామయోః సమర్ప్య తన్మధ్యే సీమాలిఙ్గాని కారయేత్ | తదా తస్యా భూమేర్ యత్రైవోపకారాతిశయో దృశ్యతే తదా తస్యైవ గ్రామస్య సకలా భూః సమర్పణీయా | తథాహ మనుః |

[౩౯౬] సీమాయామ్ అవిషహ్యాయాం స్వయం రాజైవ ధర్మవిత్ |

ప్రదిశేద్ భూమిమ్ ఏకేషామ్ ఉపకారాద్ ఇతి స్థితిః || ఇతి | (MDh ౮.౨౬౫)

అవిషహ్యాయాం జ్ఞాతృజ్ఞాపకశూన్యాయామ్ ఇత్య్ అర్థః | ఋణాదినిర్ణయవత్ సీమానిర్ణయో నావేదనానన్తరమ్ ఏవ కార్యః | కిం తు ప్రకాశితేషు సేత్వాదిషు | తద్ ఆహ స ఏవ |

సీమాం ప్రతి సముత్పన్నే వివాదే గ్రామయోర్ ద్వయోః |

జ్యేష్ఠే మాసే నయేత్ సీమాం సుప్రకాశేషు సేతుషు || ఇతి | (MDh ౮.౨౪౫)

గ్రామగ్రహణం నగరాదేర్ అప్య్ ఉపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవ కాత్యాయనః |

[౩౯౭] సీమాన్తవాసిసామన్తైః కుర్యాత్ క్షేత్రాదినిర్ణయమ్ |

గ్రామసీమాదిషు తథా తద్వన్ నగరదేశయోః || ఇతి |

యదా రాగలోభాదివశాత్ సీమాసాక్షిణో నిర్ణయం న కుర్యుః తదా దణ్డనీయా ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

బహూనాం తు గృహీతానాం న సీమానిర్ణయం యది |

కుర్యుర్ భయాద్ వా లోభాద్ వా దాప్యాస్ తూత్తమసాహసమ్ || ఇతి |

ఏతజ్ జ్ఞానవిషయమ్ | అజ్ఞానవిషయే తు నారదః |

అథ చేద్ అనృతం బ్రూయుః సామన్తాః సీమనిర్ణయే |

సర్వే పృథక్ పృథక్ దణ్డ్యా రాజ్ఞా మధ్యమసాహసమ్ ||

సామన్తాత్ పరతో యే స్యుస్ తత్సంసక్తా మృషోదితైః |

సంసక్తసక్తసక్తాస్ తు వినేయాః పూర్వసాహసమ్ ||

మౌలవృద్ధాదయస్ త్వ్ అన్యే దణ్డం దాప్యాః పృథక్ పృథక్ ।
వినేయాః ప్రథమేనైవ సాహసేన వ్యవస్థితాః ॥ ఇతి ।

సాక్షిణాం మిథో వైమత్యాభిధానే దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

కీర్తితే యది భేదః స్యాద్ దణ్డ్యాస్ తూత్తమసాహసమ్ । ఇతి ।

సీమాచఙ్క్రమణకర్తౄణామ్ అపి దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

[౩౮౮] యథోక్తేన నయన్తస్ తే పూయన్తే సత్యసాక్షిణః ।
విపరీతం నయన్తస్ తు దాప్యాస్ తు ద్విశతం దమమ్ ॥ ఇతి ।

ఆజ్ఞానాద్ అనృతవచనే సాక్ష్యాదీన్ దణ్డయిత్వా పునర్ విచారః ప్రవర్తయితవ్యః । తథా చ కాత్యాయనః ।

అజ్ఞానోక్తాన్ దణ్డయిత్వా పునః సీమాం విచారయేత్ ।
త్యక్త్వా దుష్టాంస్ తు సామన్తాన్ అన్యాన్ మౌలాదిభిః సహ ।
సంమీల్య కారయేత్ సీమామ్ ఏవం ధర్మవిదో విధుః ॥ ఇతి ।

నద్యుత్సృష్టక్షేత్రవిషయే నిర్ణయమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

అన్యగ్రామాత్ సమాహృత్య దత్తాన్య్ అస్య యదా మహీ ।
మహానద్యాథ వా రాజ్ఞా కథం తత్ర విచారణా ॥
నద్యోత్సృష్టా రాజదత్తా యస్య తస్యైవ సా మహీ ।
అన్యథా న భవేల్ లాభో నరాణాం రాజదైవకః ॥
క్షయోదయౌ జీవనం చ దైవరాజవశాన్ నృణామ్ ।
తస్మాత్ సర్వేషు కార్యేషు తత్కృతం న విచాలయేత్ ॥
గ్రామయోర్ ఉభయోర్ యత్ర మర్యాదా కల్పితా నదీ ।
కురుతే దానహరణం భాగ్యాభాగ్యవశాన్ నృణామ్ ॥
[౩౮౯] ఏకత్ర కూలపాతం తు భూమేర్ అన్యత్ర సంస్థితిమ్ ।
నదీతీరే ప్రకురుతే తస్య తాం న విచాలయేత్ ॥ ఇతి ।

ఏతద్ అవ్యుప్తశస్యతీరవిషయమ్ । ఉప్తశస్యవిషయే తు స ఏవాహ ।

క్షేత్రశస్యం సముల్లఙ్ఘ్య భూమిచ్ఛిన్నా యదా భవేత్।

నదీస్రోతఃప్రవాహేణ పూర్వస్వామీ లభేచ్ చ తామ్॥ ఇతి।

తాం సశస్యాం భూమిం పూర్వస్వామీ యావద్ ఉప్తశస్యఫలప్రాప్తిస్ తావల్ లభేతేత్య్ అర్థః। ఫలప్రాప్తేర్ ఊర్ధ్వం తు పూర్వవచనవిషయసమానతా। రాజదత్తవిషయే క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ స ఏవ।

యా రాజ్ఞా క్రోధలోభేన ఛలాన్యాయేన వా హృతా।

ప్రదత్తాన్యస్య తుష్టేన న సా సిద్ధిమ్ అవాప్నుయాత్॥ ఇతి।

ఏతచ్ చ స్వత్వహేతుప్రమాణవత్ క్షేత్రవిషయమ్। ప్రమాణాభావే తు స ఏవాహ।

ప్రమాణరహితాం భూమిం భుఞ్జానో యస్య యా హృతా।

గుణాధికాయ వా దత్తా తస్య తాం న విచాలయేత్॥ ఇతి।

గృహాదివిషయే నిర్ణయస్ తేనైవ దర్శితః।

నివేశకాలాద్ ఆరభ్య గృహవార్యాపణాదికమ్।

యేన యావద్ యథా భుక్తం తస్య తన్ న విచాలయేత్॥

[౪౦౦] వాతాయనం ప్రణాలీశ్ చ తథా నిర్యూహవేదికాః।

చతుఃశాలం స్యన్దినికాం ప్రాజ్ఞివిష్టాం న చాలయేత్॥ ఇతి।

వాతాయనం గవాక్షః। ప్రణాలీ కాష్ఠాదిమయో జలనిర్గమోపాయః। నిర్యూహో గృహకోణో నాగదన్తకో వా। వేదికా రథ్యాదిప్రదేశసంస్కృతా ఉన్నతా భూమిః। చతసృణాం శాలానాం సమాహారశ్ చతుఃశాలమ్। తస్మాత్ స్యన్దనికా వృష్టిజలనిపాతః।

నివేశకాలాద్ ఊర్ధ్వం ప్రాతివేశ్యానిష్టకారి వాతాయనాదికం న కార్యమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

నివేశసమయాద్ ఊర్ధ్వం నైతే యోజ్యాః కదాచన।

దృష్టిపాతం ప్రణాలీం చ న కుర్యాత్ పరవేశ్మసు॥ ఇతి।

దృష్టిపాతో గవాక్షః। పరవేశ్మసు పరవేశమాభిముఖ్యేన। బృహస్పతిర్ అపి।

వర్చఃస్థానం వహ్నిచయం గర్తోచ్ఛిష్టామ్బుసేచనమ్।

అత్యారాత్ పరకుడ్యస్య న కర్తవ్యం కథంచన॥ ఇతి।

అరత్నిద్వయమ్ ఉత్సృజ్య కర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః।

విణ్మూత్రోదకచక్రం చ వహ్నిశ్వభ్రనివేశనమ్ ।

అరత్నిద్వయమ్ ఉత్సృజ్య పరకుడ్యాన్ నివేశయేత్ ॥ ఇతి ।

అవస్కారాదిభిశ్ చతుష్పథాదికం న రోధయేద్ ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

[౪౦౧] అవస్కరస్థలశ్వభ్రభ్రమస్యన్దనికాదిభిః ।

చతుష్పథసురస్థానరాజమార్గాన్ న రోధయేత్ ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిః ।

యాన్త్య్ ఆయాన్తి జనా యేన పశవశ్ చానివారితాః ।

తద్ ఉచ్యతే సంసరణం న రోద్ధవ్యం తు కేనచిత్ ॥ ఇతి ।

యస్ తు సంసరణే స్వభ్రాదికం కరోతి తస్య దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

యస్ తత్ర సంసరే శ్వభ్రం వృక్షారోపణమ్ ఏవ వా ।

కామాత్ పురీషం కుర్యాచ్ చేత్ తస్య దణ్డస్ తు మాషకః ॥ ఇతి ।

రాజమార్గే తు పురీషకర్తుర్ దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

సముత్సృజేద్ రాజమార్గే యస్ త్వ్ అమేధ్యమ్ అనాపది ।

స ద్వౌ కార్షాపణౌ దద్యాద్ అమేధ్యం చాశు శోధయేత్ ॥

[౪౦౨] ఆపద్గతో ‘థ వా వృద్ధో గర్భిణీ బాలఏవ వా ।

పరిభాషణమ్ అర్హన్తి తచ్ చ్ శోధ్యమ్ ఇతి స్థితిః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౮౨–౮3)

అమేధ్యాదినా తడాగాదిషు దోషం కుర్వతాం దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

తడాగోద్యానతీర్థాని యో ‘మేధ్యేన వినాశయేత్ ।

అమేధ్యం శోధయిత్వా తు దణ్డయేత్ పూర్వసాహసమ్ ॥

దూషయన్ సిద్ధతీర్థాని స్థాపితాని మహాత్మభిః ।

పుణ్యాని పావనీయాని ప్రాప్నుయాత్ పూర్వసాహసమ్ ॥ ఇతి ।

మర్యాదాభేదనాదౌ దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

మర్యాదాయాః ప్రభేదే చ సీమాతిక్రమణే తథా ।

క్షేత్రస్య హరణే దణ్డా అధమోత్తమమధ్యమాః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౫౫)

అనేకక్షేత్రవ్యవచ్ఛేదికా సాధారణీ భూర్ మర్యాదా। తస్యాః ప్రకర్షేణ భేదనే సీమానమ్ అతిలఙ్ఘ్య కర్షణే క్షేత్రస్య తథా నిన్దితప్రదర్శనేన హరణే యథాక్రమేణాధమోత్తమమధ్యమసాహసా [౪౦౩] దణ్డా వేదితవ్యాః। క్షేత్రగ్రహణం గృహారామాద్యుపలక్షణార్థమ్। అజ్ఞానాత్ క్షేత్రాదిహరణే అధమ ఏవ దణ్డో వేదితవ్యః। అత ఏవ మనుః।

గృహం తడాగమ్ ఆరామం క్షేత్రం వా భీషయా హరన్।

శతాని పఞ్చ దణ్డ్యః స్యాద్ అజ్ఞానాద్ ద్విశతో దమః॥ (MDహ్ ౮.౨౬౪)

[౪౦౪] ఇతి। యే తు బలాద్ అపహ్రియమాణక్షేత్రాదిభూమయస్ తేషామ్ ఉత్తమో దణ్డః ప్రయోక్తవ్యః। ఉత్తమసాహసం యథా,

వధః సర్వస్వహరణం పురాన్ నిర్వాసనాఙ్కనే।

తదఙ్గచ్ఛేద ఇత్య్ ఏకో దణ్డ ఉత్తమసాహసః॥

ఇతి స్మరణాత్। యత్ తు శఙ్ఖలిఖితాభ్యాం సీమాతిక్రమణే దణ్డాధిక్యమ్ ఉక్తమ్ "సీమావ్యతిక్రమే త్వ్ అష్టసహస్రమ్" ఇతి, తత్ సమగ్రసీమాతిక్రమవిషయమ్। సీమాసంధిషూత్పన్నవృక్షాతివిషయే కాత్యాయనః।

సీమామధ్యే తు జాతానాం వృక్షాణాం క్షేత్రయోర్ ద్వయోః।

ఫలం పుష్పం చ సామాన్యం క్షేత్రస్వామిషు నిర్దిశేత్॥ ఇతి।

అన్యక్షేత్రే జాతవృక్షాదివిషయే స ఏవ।

అన్యక్షేత్రే తు జాతానాం శాఖా యత్రాన్యసంస్థితా।

స్వామినం తం విజానీయాద్ యస్య క్షేత్రే తు సంస్థితా॥ ఇతి।

పరక్షేత్రే ప్రార్థనయా క్రియమాణసేతుకూపాదికం క్షేత్రస్వామినా న నిషేద్ధవ్యమ్। తద్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

[౪౦౫] న నిషేధ్యో 'ల్పబాధస్ తు సేతుః కల్యాణకారకః।

పరభూమిం హరన్ కూపః స్వల్పక్షేత్రో బహూదకః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౫౬]

యత్ స్వల్పబాధకం మహోపకారకం క్షేత్రాదికం చ భవతి తత్ క్షేత్రం స్వామినా న నిషేద్ధవ్యమ్। యత్ పునర్ బహుబాధకం స్వల్పోపకారకం చ తన్ నిషేద్ధవ్యం భవతి। నారదో 'పి।

పరక్షేత్రస్య మధ్యే తు సేతుర్ న ప్రతిబధ్యతే।

మహాగుణో 'ల్పబాధశ్ చేద్ వృద్ధిర్ ఇష్టా క్షయే సతి॥ ఇతి।

సేతుశ్ చ ద్వివిధః। తథా చ స ఏవాహ।

[४०६] సేతుస్ తు ద్వివిధో జ్ఞేయః ఖేయో బన్ధ్యస్ తథైవ చ।

తోయప్రవర్తనాత్ ఖేయో బన్ధ్యః స్యాత్ తన్నివర్తనాత్॥ ఇతి।

సేత్వాదిసంస్కారవిషయే నారదః।

పూర్వప్రవృత్తమ్ ఉత్సన్నమ్ అపృష్ట్వా స్వామినం తు యః।

సేతుం ప్రవర్తయేత్ కశ్చిన్ న స తత్ఫలభాగ్ భవేత్॥

మృతే తు స్వామిని పునస్ తద్వంశ్యే వాపి మానవే।

రాజానమ్ ఆమన్త్ర్య తతః ప్రకుర్యాత్ సేతుకర్మ తత్॥ ఇతి।

క్షేత్రస్వామినమ్ అనభ్యుపగమ్య తదభావే రాజానం వా సేత్వాదిప్రవర్తనే యాజ్ఞవల్క్యః।

స్వామినే యో ‘నివేద్యైవ క్షేత్రే సేతుం ప్రవర్తయేత్।

ఉత్పన్నే స్వామినో భోగః తదభావే మహీపతేః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౫౭)

ప్రార్థనార్థదానేన వా లబ్ధానుజ్ఞః సన్న్ ఏవ పరక్షేత్రే సేతుం ప్రవర్తయేద్ ఇత్య్ అస్య తాత్పర్యమ్। న తు సేతుప్రవర్తకస్య [४०७] ఫలభాక్త్వనిషేధే తాత్పర్యమ్, తస్యాప్రసక్తత్వాత్। అథ వా దృష్టలాభఫలభోక్తృత్వనిషేధే తాత్పర్యమ్ అస్తు। కాత్యాయనో ‘పి।

అస్వామ్యనుమతేనైవ సంస్కారం కురుతే తు యః।

గృహోద్యానతడాగానాం సంస్కర్తా లభతే న తు॥

వ్యయం స్వామిని చాయాతే న నివేద్య నృపే యది।

అథావేద్య ప్రయుక్తస్ తు తద్గతం లభతే వ్యయమ్॥ ఇతి।

క్షేత్రస్వామిపార్శ్వే క్షేత్రమ్ ఇదమ్ అహం కర్షామీతీదమ్ అఙ్గీకృత్య పశ్చాద్ యో న కర్షతి అన్యేన వా న కర్షయతి తం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

ఫాలాహతమ్ అపి క్షేత్రం న కుర్యాద్ యో న కారయేత్।

స ప్రదాప్యః కృష్టఫలం క్షేత్రమ్ అన్యేన కారయేత్॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౫౮)

యద్య్ అపి ఫాలాహతమ్ ఈషద్ ధలేన విదారితం న సమ్యగ్ బీజావాపార్థం తథాప్య్ అకృష్టక్షేత్రస్య ఫలం యావద్ యత్రోత్పత్త్యర్థం సామన్తాదికల్పితం [४०८] తావద్ అసౌ స్వామినే దాపనీయః। తచ్ చ క్షేత్రం పూర్వకర్షకాద్ ఆచ్ఛిద్యాన్యేన తత్ కారయేత్। బృహస్పతిర్ అపి।

క్షేత్రం గృహీత్వా యః కశ్చిన్ న కుర్యాన్ న చ కారయేత్ ।

స్వామినే స శదం దాప్యో రాజ్ఞే దణ్డం చ తత్సమమ్ ॥ ఇతి ।

స్వామినే కియాన్ శదో దేయ ఇత్య్ అపేక్షితే స ఏవాహ ।

చిరావసన్నే దశమం కృష్యమాణే తథాష్టమమ్ ।

సుసంస్కృతే తు షష్ఠం స్యాత్ పరికల్ప్య యథావిధి ॥ ఇతి ।

చిరావసన్నే చిరకాలమ్ అకృష్టే క్షేత్రే కర్షామీతి స్వీకృత్యోపేక్షితే యావత్ఫలమ్ అనుపేక్షితే లభ్యతే తస్య దశమం భాగం దాప్యః । కృష్యమాణే సుచిరావసన్నే స్వీకృత్యోపేక్షితే త్వ్ అష్టమం భాగం దాప్యః । సుసంస్కృతే క్షేత్రే ఉపేక్షితే తు షష్ఠం భాగం దాప్య ఇత్య్ అర్థః । అశక్తప్రేతనష్టక్షేత్రవిషయే నారదః ।

అశక్తప్రేతనష్టేషు క్షేత్రికేష్వ్ అనివారితః ।

క్షేత్రం చేద్ వికృషేత్ కశ్చిద్ అశ్నువీత స తత్ఫలమ్ ॥

[౪౦౯] కృష్యమాణేషు క్షేత్రేషు క్షేత్రికః పునర్ ఆవ్రజేత్ ।

ఖిలోపచారం తత్ సర్వం దత్త్వా క్షేత్రమ్ అవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ।

ఖిలోపచారః ఖిలమఞ్జనార్థో వ్యయః । తస్యేయత్తావధారణార్థం విచారం తస్యాహ స ఏవ ।

సంవత్సరేణార్ధాఖిలం ఖిలం స్యాద్ వత్సరైస్ త్రిభిః ।

పఞ్చవర్షావసన్నం తు క్షేత్రం స్యాద్ అటవీసమమ్ ॥ ఇతి ।

యదా పునః ఖిలోపచారం స్వామీ న దదాతి తదాప్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అశక్తితో న దద్యాచ్ చేత్ ఖిలార్థే యః కృతో వ్యయః ।

తదష్టభాగహీనం తు కర్షకః ఫలమ్ ఆప్నుయాత్ ॥

వర్షాన్ అష్టౌ స భోక్తా స్యాత్ పరతః స్వామినే తు తత్ ॥ ఇతి \

ఇతి సీమావివాదనిర్ణయః సమాప్తః

అథ దణ్డపారుష్యమ్

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తమ్ ।

పరగాత్రేష్వ్ అభిద్రోహో హస్తపాదాయుధాదిభిః ।

భస్మాదీనామ్ ఉపక్షేపైర్ దణ్డపారుష్యమ్ ఉచ్యతే ॥

[౪౧౦] ఇతి । పరగాత్రేషు స్థావరజఙ్గమాదేర్ అనేకద్రవ్యేషు । హస్తపాదాయుధాదిభిర్ ఇత్య్ ఆదిగ్రహణాద్ గ్రావాదిభిః । ద్రోహో హింసనమ్ । తథా భస్మాదిభిః భస్మరజఃపఙ్కపురీషాద్యైః ఉపఘాతః సంస్పర్శరూపం మనోదుఃఖోత్పాదనమ్ । తద్ ఉభయం దణ్డపారుష్యమ్ । తస్య త్రైవిధ్యమ్ ఆహ స ఏవ ।

తస్యాపి దృష్టం త్రైవిధ్యం హీనమధ్యోత్తమక్రమాత్ ।

అవగూరణనిఃశఙ్కపాతనక్షతదర్శనైః ॥

హీనమధ్యోత్తమానాం తు ద్రవ్యాణామ్ అనతిక్రమాత్ ।

త్రీణ్య్ ఏవ సాహసాన్య్ ఆహుస్ తత్ర కణ్టకశోధనమ్ ॥ ఇతి ।

నిఃశఙ్కపాతనం నిఃశఙ్కప్రహరణమ్ । త్రీణ్య్ ఏవ సాహసాని సాహసీకృతాని దణ్డపారుష్యాణీత్య్ అర్థః । దణ్డపారుష్యే పఞ్చ ప్రకారా విధయస్ తేనైవోక్తాః ।

విధిః పఞ్చవిధస్ తూక్తః ఏతయోర్ ఉభయోర్ అపి ।

పారుష్యే సతి సంరమ్భాద్ ఉత్పన్నే క్షుబ్ధయోర్ ద్వయోః ॥

[౪౧౧] స మాన్యతే యః క్షమతే దణ్డభాగ్ యో ‘తివర్తతే ।

పూర్వమ్ ఆక్షారయేద్ యస్ తు నియతం స్యాత్ స దోషభాక్ ॥

పశ్చాద్ యః సో ‘ప్య్ అసత్కారీ పూర్వే తు వినయో గురుః ।

ద్వయోర్ ఆపన్నయోస్ తుల్యమ్ అనుబధ్నాతి యో ‘ధికమ్ ॥

స తయోర్ దణ్డమ్ ఆప్నోతి పూర్వో వా యది వోత్తరః ।

పారుష్యదోషావృతయోర్ యుగపత్ సంప్రవృత్తయోః ॥

విశేషశ్ చేన్ న లక్ష్యేత వినయః స్యాత్ సమస్తయోః ।

శ్వపాకషణ్డపాషణ్డవ్యఙ్గేషు బధిరేషు చ ॥

హస్తిపవ్రాత్యదాసేషు గుర్వాచార్యాన్తికేషు చ ।

మర్యాదాతిక్రమే సద్యో ఘాత ఏవానుశాసనమ్ ||

యమ్ ఏవ హ్య్ అతివర్తేత నీచః సన్తం జనం నృషు |

స ఏవ వినయం కుర్యాన్ న తద్వినయభాజ్ నృపః ||

[౪౧౨] మలా హ్య్ ఏతే మనుష్యాణాం ధనమ్ ఏషాం మలాత్మకమ్ |

అతస్ తాన్ ఘాతయేద్ రాజా నార్థదణ్డేన దణ్డయేత్ || ఇతి |

యస్ తు పశ్చాత్ ప్రవృత్తస్యాపరాధాభావో బృహస్పతినా దర్శితః |

ఆకృష్టస్ తు సమాక్రోశన్ తాడితః ప్రతితాడయన్ |

హత్వాపరాధినం చైవ నాపరాధీ భవేన్ నరః || ఇతి |

యో ‘పి పశ్చాత్ ప్రవృత్తస్య దణ్డః కాత్యాయనేన దర్శితః |

అభీషణేన దణ్డేన ప్రహరేద్ యస్ తు మానవః |

పూర్వం వా పీడితో వాథ స దణ్డ్యః పరికీర్తితః || ఇతి |

సో ‘పి పూర్వప్రవృత్తదణ్డాద్ అల్పదణ్డార్థః | దణ్డపారుష్యసందేహే నిర్ణయకారణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అసాక్షికహతే చిహ్నైర్ యుక్తిభిశ్ చాగమేన చ |

ద్రష్టవ్యో వ్యవహారస్ తు కూటచిహ్నకృతో భయాత్ || ఇతి | (Yధ్ ౨.౨౧౨)

యదా కశ్చిద్ రహస్య్ అనేనాహం తాడితః ఇతి రాజ్ఞే నివేదయతి తదా చిహ్నైస్ తద్గాత్రగతశ్రమాదిభిః [౪౧౩] కారణప్రయోజనపర్యాలోచనరూపాభిర్ యుక్తిభిర్ ఆగమేన జనప్రవాదేన చ శబ్దాద్ దివ్యేన చ కూటచిహ్నకరణసంభావనాభయాత్ పరీక్షా కార్యేత్య్ అర్థః | రాజశాసనద్రవ్యవిశేషేణ దణ్డవిశేషమ్ ఆహ స ఏవ |

భస్మపఙ్కరజఃస్పర్శే దణ్డో దశపణః స్మృతః |

అమేధ్యపార్ష్ణినిష్ఠ్యూతస్పర్శనే ద్విగుణః స్మృతః ||

సమేష్వ్ ఏవం పరస్త్రీషు ద్విగుణస్ తూత్తమేషు చ |

హీనేష్వ్ అర్ధదమో మోహమదాదిభిర్ అదణ్డనమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౨.౨౧౩–౧౪)

అమేధశబ్దేన శ్లేష్మనఖకర్ణాదిదూషికాశుక్రోచ్ఛిష్టాదికం గృహతే | పురీషాదిస్పర్శే కాత్యాయనః |

ఛర్దిమూత్రపురీషాద్యైః పాదాదౌ చ చతుర్గుణః |

షడ్గుణః కాయమధ్యే తు మూర్ధ్ని త్వ్ అష్టగుణః స్మృతః ॥

[౪౧౪] ఇతి । ఆదిశబ్దేన వసాశుక్రాసృఙ్మజ్జానో గృహ్యన్తే । తాడనార్థం హస్తోద్యమనే తాడనే చ దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

ఉద్గూర్ణే తు హస్తస్య కర్యో ద్వాదశకో దమః ।

స ఏవ ద్విగుణః ప్రోక్తః పాతనేషు స్వజాతిషు ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

ఉద్గూర్ణే హస్తపాదే తు దశవింశతికౌ దమౌ ।

పరస్పరం తు సర్వేషాం శస్త్రే మధ్యమసాహసః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౧౬)

హస్తే పాదే వా తాడనార్థమ్ ఉద్యతే సతి యథాక్రమం దశవింశతిపణకౌ దమౌ । పరస్పరవధార్థం శస్త్రే ఉద్యతే సతి సర్వేషాం వర్ణానాం మధ్యమసాహసో దణ్డ ఇత్య్ అర్థః । కాష్ఠాదిభిస్ తాడనే స ఏవ ।

[౪౧౫] శోణితేన వినా దుఃఖం కుర్వన్ కాష్ఠాదిభిర్ నరః ।

ద్వాత్రింశతం పణాన్ దణ్డ్యో ద్విగుణం దర్శనే ‘సృజః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౧౮)

త్వగాదిభేదే దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

త్వగ్భేదకః శతం దణ్డ్యో లోహితస్య చ దర్శకః ।

మాంసచ్ఛేదే శతం నిష్కాన్ ప్రవాస్యస్ త్వ్ అస్థిభేదకః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౮౪)

పాదాద్యాకర్షణాదౌ యాజ్ఞవల్క్యః ।

పాదకేశాంశుకకరోల్లుఞ్చనేషు పణాన్ దశ ।

పిణ్డాకర్షాంశుకావేష్టపాదాధ్యాసే శతం దమః ॥

కరపదదతో భఙ్గే ఛేదనే కర్ణనసయోః ।

మధ్యో దణ్డో వ్రణోద్భేదే మృతకల్పహతే తథా ॥

[౪౧౬] చేష్టాభోజనవాగ్రోధే నేత్రాదిప్రతిభేదనే ।

కన్ధరాబాహుసక్థ్నాం చ భఙ్గే మధ్యమసాహసః ॥

ఏకం ఘ్నతాం బహూనాం చ యథోక్తాద్ ద్విగుణో దమః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౧౯–౨౧)

అవమత్య కేశం గృహీత్వా యో ఝటిత్య్ ఆకర్షతి అసౌ దశపణం దణ్డ్యః స్యాత్ | యః పునర్ అంశుకేనావేష్ట్య గాఢమ్ ఆపీడ్యాకృష్య పాదేన ఘట్టయతి అసౌ శతపణాన్ దణ్డ్యః | కరపాదదన్తానాం ప్రత్యేకం భఙ్గే కర్ణనాసికయోశ్ చ ఛేదనే మృతకల్పహతే చ మధ్యమసాహసో దణ్డః | గమనభోజనభాషణనిరోధే నేత్రప్రతిభేదనే గ్రీవాహస్తవ్రణభఙ్గే మధ్యమసాహసో దణ్డః | మిలిత్వైకస్యాఙ్గభఙ్గం కుర్వతాం బహూనామ్ ఏకస్యాపరాధే యో దణ్డ ఉక్తః తత్ర తస్మాద్ ద్విగుణో దణ్డః ప్రత్యేకం వేదితవ్యః ఇత్య్ అర్థః | కాత్యాయనో ఽపి |

[౪౧౭] కర్ణోష్ఠఘ్రాణపాదాదిజిహ్వానాసాకరస్య చ |

ఛేదనే చోత్తమో దణ్డో భేదనే మధ్యమో భృగుః ||

మనుష్యాణాం పశూనాం చ దుఃఖాయ ప్రహతే సతి |

యథా యథా భవేద్ దుఃఖం దణ్డం కుర్యాత్ తథా తథా || ఇతి |

ప్రాతిలోమ్యేన ప్రహారే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

విప్రపీడాకరం ఛేద్యమ్ అఙ్గమ్ అబ్రాహ్మణస్య తు |

ఉద్గూర్ణే ప్రథమో దణ్డః సంస్పర్శే తు తదర్ధికః || ఇతి | (YDհ ౨.౨౧౫)

బ్రాహ్మణపీడాకరమ్ అబ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదేర్ అఙ్గం కరచరణాదికం ఛేత్తవ్యమ్ | బ్రాహ్మణగ్రహణమ్ ఉత్తమవర్ణోపలక్షణార్థమ్ | అత ఏవ మనుః |

యేన కేనచిద్ అఙ్గేన హింస్యాద్ చేచ్ ఛ్రేష్ఠమ్ అన్త్యజః |

ఛేత్తవ్యం తత్ తద్ ఏవాస్య తన్ మనోర్ అనుశాసనమ్ || (MDհ ౮.౨౭౯)

[౪౧౮] ఇతి | ఉద్గూర్ణే వధార్థమ్ ఉద్యతే శస్త్రాదికే ప్రథమసాహసో వేదితవ్యః | శూద్రస్య తత్రాపి ఛేదనమ్ ఏవ హస్తాదేః | తద్ ఆహ మనుః |

పాణిమ్ ఉద్యమ్య దణ్డం వా పాణిచ్ఛేదనమ్ అర్హతి |

పాదేన ప్రహరన్ కోపాత్ పాదఛేదనమ్ అర్హతి || ఇతి | (MDհ ౮.౨౮౦)

ఉద్గూరణార్థం శస్త్రాదిసంస్పర్శే ప్రథమసాహసాస్ అర్ధదణ్డో వేదితవ్యః | భస్మాదిస్పర్శనే తు పునః క్షత్రియవైశ్యయోః ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు ద్విగుణో దమః | యథాహ యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు ద్విగుణత్రిగుణా దమాః |

వర్ణానామ్ ఆనులోమ్యేన తస్మాద్ అర్ధార్ధహానితః || ఇతి | (YDհ ౨.౨౦౭)

వాక్పారుష్యోక్తన్యాయేన దణ్డః కల్పనీయః | కాత్యాయనః |

వాక్పారుష్యే యథైవోక్తః ప్రతిలోమానులోమతః ।

తథైవ దణ్డపారుష్యే పాత్యో దణ్డో యథాక్రమమ్ ॥ ఇతి ।

తత్రాపి శూద్రవిషయే విశేషమ్ ఆహ మనుః ।

అవనిష్ఠీవతో దర్పాత్ ద్వావ్ ఓష్ఠౌ ఛేదయేన్ నృపః ।

అవమూత్రయతో మేఢ్రమ్ అవశర్ధయతో గుదమ్ ॥

[౪౧౯] కేశేషు గృహ్ణతో హస్తౌ ఛేదయేద్ అవిచారయన్ ।

పాదయోర్ దాఢికాయాం చ గ్రీవాయాం చ వృషణేషు చ ॥

సహాసనమ్ అభిప్రేప్సుర్ ఉత్కృష్టస్యాపకృష్టజః ।

కట్యాం కృతాఙ్కో నిర్వాస్యః స్ఫిచం చాస్యావకర్తయేత్ ॥ ఇతి । (MDh ౮.౨౮౧–౮౩)

అఙ్గచ్ఛేదనాదౌ విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

దేహేన్ద్రియవినాశే తు యదా దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ।

తదా తుష్టికరం దేయం సముత్థానం చ పణ్డితైః ॥ ఇతి ।

తుష్టికరం వ్రణతుష్టికరమ్ । సముత్థానం వ్రణారోపణమ్ । తన్నిమిత్తకశ్ చ వ్యయో వ్రణగురుత్వానుసారేణ పణ్డితైర్ ఔషధార్థం వ్యయార్థం చ కల్పితమానం వ్రణారోపణం దేయమ్,

[౪౨౦]సముత్థానం వ్యయం చాసౌ దద్యాద్ ఆవ్రణరోపణమ్ ।

ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ । బృహస్పతిర్ అపి ।

అఙ్గావపీడనే చైవ ఛేదనే పీడనే తథా ।

సముత్థానవ్యయం దాప్యః కలహాపహృతం చ యత్ ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ‘పి ।

కలహాపహృతం దేయం దణ్డశ్ చ ద్విగుణస్ తథా ।

దుఃఖమ్ ఉత్పాదయేద్ యస్ తు స సముత్థానకం వ్యయమ్ ।

దాప్యో దణ్డం చ యో యస్మిన్ కలహే సముదాహృతః ॥ ఇతి । (YDh ౨.౨౨౧–౨౨)

గ్రామ్యపశుపీడాయాం దణ్డమ్ ఆహ విష్ణుః: “గ్రామ్యపశుఘాతే కార్షాపణం దణ్డ్యః । పశుస్వామినే తు తన్మూల్యం దద్యాత్” ఇతి । మూల్యదానం తు మృతపశువిషయమ్ । మరణాభావే తు

సముత్థానవ్యయం దద్యాత్ । తథా చ స ఏవ: “సర్వే చ పురుషపీడాకరాః సముత్థానవ్యయం దాప్యా గ్రామ్యపశుపీడాకరాశ్ చ” [౪౨౧] ఇతి । ప్రాణిఘాతనిమిత్తకో దణ్డః క్వచిద్ అశక్యప్రతికారవిషయే నాస్తీత్య్ ఆహ మనుః ।

ఛిన్ననాస్యే భగ్నయుగే తిర్యక్ప్రతిముఖాగతే ।

అక్షభఙ్గే చ యానస్య చక్రభఙ్గే తథైవ చ ॥

ఛేదనే చైవ యన్త్రాణాం యోక్త్రరశ్మ్యోస్ తథైవ చ ।

ఆక్రన్దే చాప్య్ అపైహీతి న దణ్డం మనుర్ అబ్రవీత్ ॥ ఇతి । (MDh ౮.౨౯౧–౯౨)

శక్యప్రతికారోపేక్షకస్య దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

యత్రాపవర్తతే యుగ్యం వైగుణ్యాత్ ప్రాజకస్య తు ।

తత్ర స్వామీ భవేద్ దణ్డ్యో హింసాయాం ద్విశతం దమమ్ ॥ (MDh ౮.౨౯౩)

[౪౨౨] ఇతి । ప్రాజకః శకటాదినేతా । వైగుణ్యం నామ వైకల్యం వేతనలాఘవార్థం స్వామ్యనుమతమ్ । యత్ర సమర్థప్రాజకదోషేణ ప్రాణిహింసా తత్ర న స్వామినో దణ్డః కిం తు ప్రాజకస్యైవేత్య్ ఆహ స ఏవ ।

ప్రాజకశ్ చేద్ భవేద్ ఆప్తః ప్రాజకో దణ్డమ్ అర్హతి । ఇతి । (MDh ౮.౨౯౪)

ఆప్తః సమర్థ ఇత్య్ అర్థః । పశ్వభిద్రోహే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

దుఃఖే చ శోణితోత్పాదే శాఖాఙ్గఛేదనే తథా ।

దణ్డః క్షుద్రపశూనాం తు ద్విపణప్రభృతిః క్రమాత్ ॥

లిఙ్గస్య ఛేదనే మృత్యౌ మధ్యమో మూల్యమ్ ఏవ చ ।

మహాపశూనామ్ ఏతేషు స్థానేషు ద్విగుణో దమః ॥ ఇతి । (YDh ౨.౨౨౫–౨౬)

క్షుద్రపశూనామ్ అజావిప్రభృతీనాం దుఃఖోత్పాదనే శోణితోత్పాదనే । శాఖాశబ్దేన శృఙ్గాదికం లక్ష్యతే । అఙ్గాని కరచరణాదీని । తేషాం ఛేదే వా యథాక్రమం ద్విపణప్రభృతిర్ దణ్డః । [౪౨౩] ద్విపనచతుష్పణషట్పణాష్టపణ ఇత్యాదిరూపః । తేషాం లిఙ్గఛేదనే మృత్యుకరణే వా మధ్యమసాహసో దణ్డః మూల్యదానం చ । మహాపశూనాం గోగజవాజిప్రభృతీనామ్ ఏతేషు స్థానేషు పూర్వోక్తదణాద్ ద్విగుణదణ్డో వేదితవ్యః ఇత్య్ అర్థః । కార్షాపణశతదణ్డ ఇత్య్ అనువృత్తౌ విష్ణుర్ అపి: “పశూనాం పుంస్త్వోపఘాతకారీ తథా గజాశ్వోష్ట్రగోఘాతే ‘ప్య్ ఏకపాదః । మాంసవిక్రయీ చ పశుమూల్యం దద్యాత్ । ఆరణ్యపశుఘాతీ పఞ్చాశతం కార్షాపణాత్ । పక్షిఘాతీ మత్స్యఘాతీ చ దశ కార్షాపణాత్ । కీటోపఘాతీ కార్షాపణమ్” ఇతి । కాత్యాయనో ‘పి ।

[౪౨౪] ద్విపణో ద్వాదశపణో వధే తు మృగపక్షిణామ్ ।

సర్పమార్జారనకులశ్వసూకరవధే నృణామ్ ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

గోకుమారీదేవపశూన్ అక్షమం వృషభం తథా ।

వాహయన్ సాహసం పూర్వం ప్రాప్నుయాద్ ఉత్తమం వధే ॥

మనుష్యమారణే క్షిప్రం చౌరవత్ కిల్బిషం భవేత్ ।

ప్రాణభృత్సు మహత్స్వ అర్ధం గోగజోష్ట్రహయాదిషు ॥

క్షుద్రకాణాం పశూనాం తు హింసాయాం ద్విశతో దమః ।

పఞ్చాసత్ తు భవేద్ దణ్డః శుభేషు మృగపక్షిషు ॥

[౪౨౫] గర్దభాజావికానాం తు దణ్డః స్యాత్ పఞ్చమాషికః ।

మాషికస్ తు భవేద్ దణ్డః శ్వసూకరనిపాతనే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౯౬–౯౮)

రాజ్ఞో దణ్డదానవత్ స్వామినః ప్రతిరూపకం మూల్యం వా దద్యాద్ ఇత్య్ ఆహ కాత్యాయనః ।

ప్రమాపణే ప్రాణభృతాం దద్యాత్ తత్ప్రతిరూపకమ్ ।

తస్యానురూపం మూల్యం వా దద్యాద్ ఇత్య్ అబ్రవీన్ మనుః ॥ ఇతి ।

స్థావరప్రాణిపీడాకారిణాం దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

వనస్పతీనాం సర్వేషామ్ ఉపభోగో యథ యథా ।

తథా తథా దమః కార్యో హింసాయామ్ ఇతి ధారణా ॥ (MDహ్ ౮.౨౮౫)

[౪౨౬] ఇతి । ఫలపుష్పోపభోగతారతమ్యానురోధేనోత్తమమధ్యమాదయో దణ్డాః కల్పనీయాః । తథా చ దణ్డ్య ఇత్య్ అనువృత్తౌ విష్ణుః: “ఫల్పభోగద్రుమచ్ఛేదీ తూత్తమం సాహసమ్ । పుష్పోపభోగద్రుమచ్ఛేదీ మధ్యమం సాహసమ్ । వల్లీగుల్మలతాచ్ఛేదీ కార్షాపణశతమ్ । తృణచ్ఛేద్య్ ఏకమ్ । సర్వే చ తత్స్వామినాం తదుత్పత్తిమ్” ఇతి । ఫలపుష్పోపభోగద్రుమచ్ఛేదకాదయః ఛిన్నద్రుమస్వామినాం తదుత్పత్తిం పునః ప్రతిరోపితద్రుమఫలాదిభోగకాలపర్యన్తం దాప్యా ఇతి శేషః । అత్ర విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ప్రరోహిశాఖినాం శాఖాస్కన్ధసర్వవిదారణే ।

ఉపజీవ్యద్రుమాణాం చ వింశతేర్ ద్విగుణో దమః ॥

[౪౨౭] చైత్యశ్మశానసీమాసు పుణ్యస్థానే సురాలయే ।

జాతద్రుమాణాం ద్విగుణో దమో వృక్షే ‘థ విశ్రుతే ॥

గుల్మగుచ్ఛక్షుపలతాప్రతానౌషధివీరుధామ్ ।

పూర్వస్మృతాద్ అర్ధదణ్డః స్థానేషూక్తేషు కర్తనే ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౨౭—౨౯)

ప్రరోహిశాఖినాం వటాదీనాం శాఖాఛేదనే స్కన్ధఛేదనే చ యథాక్రమం వింశతిపణాద్ దణ్డాద్ ఆరభ్య పూర్వస్మాత్ పూర్వస్మాద్ ఉత్తర ఉత్తరో దణ్డో ద్విగుణః । వింశతిపణచత్వారింశత్పణాశీతిపణా ఇత్య్ ఏవంరూపః । అప్రరోహిశాఖినామ్ ఆమ్రాదీనామ్ ఉపజీవ్యద్రుమాణాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు చైత్యాదిస్థానేషూత్పన్నానాం వృక్షాణాం శాఖాదిఛేదనే అశ్వత్థపలాశాదీనాం శాఖాదిఛేదనే పూర్వోక్తాద్ దణ్డాద్ ద్విగుణో దణ్డః । గుల్మా మాలత్యాదయః । గుచ్ఛాః కురణ్డకాదయః । క్షుపాః కరవీరాదయః । లతా ద్రాక్షాతిముక్తాదయః । ప్రతానాః కాణ్డప్రరోహరహితాః । ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తాః శాలిప్రభృతయః । వీరుధో గుడూచిప్రభృతయః । ఏతేషు స్థానేషు వకర్తనే పూర్వోక్తాద్ దణ్డాద్ అర్ధదణ్డో వేదితవ్యః । కుడ్యాభిఘాతే గృహే కణ్టకాదిప్రక్షేపణే చ దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౪౨౮] అభిఘాతే తథా ఛేదే భేదే కుడ్యావపాతనే ।

పణాన్ దాప్యః పఞ్చ దశ వింశతిం తద్వ్యయం తథా ॥

దుఃఖోత్పాది గృహే ద్రవ్యం క్షిపన్ ప్రాణహరం తథా ।

షోడశాద్యః పణాన్ దాప్యో ద్వితీయో మధ్యమం దమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౨౩–౨౪)

ముద్గరాదినా కుడ్యస్యాభిఘాతే విదారణే ద్వైధీకరణే యథాక్రమం పఞ్చపణో దశపణో వింశతిపణశ్ చ దణ్డః । అవపాతనే పునస్ త్రయో దణ్డాః సముచ్చితాః । కుడ్యసంపాదనార్థం ధనమ్ అపి దేయమ్ । పరగృహే కణ్టకాదిప్రక్షేపణే షోడశపణో దణ్డః । విషభుజఙ్గాదిప్రక్షేపణే మధ్యమసాహసో దణ్డ ఇత్య్ అర్థః ।

ఇతి దణ్డపరుష్యమ్

అథ వాక్పారుష్యమ్

తస్య లక్షణం నారదేనోక్తమ్ ।

దేశజాతికులాదీనామ్ ఆక్రోశన్యఙ్గసంయుతమ్ ।

యద్ వచః ప్రతికూలార్థం వాక్పారుష్యం తద్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

కలహప్రియా గౌడా ఇతి దేశాక్రోశః । అతిలోలుపా బ్రాహ్మణా ఇతి జాత్యాక్రోశః । క్రూరచిత్తా వైశ్వామిత్రా ఇతి కులాక్రోశః । [౪౨౯] ఆక్రోశ ఉచ్చైర్ భాషణం న్యఙ్గమ్ అవద్యం తదుభయయుక్తం యద్ ఉద్వేగజననర్థం వాక్యం తద్ వాక్పారుష్యమ్ ఇత్య్ అర్థః । తస్య త్రైవిధ్యమ్ ఆహ స ఏవ ।

నిష్ఠురాశ్లీలతీవ్రత్వాత్ తద్ అపి త్రివిధం స్మృతమ్ ।

గౌరవానుక్రమాత్ తస్య దణ్డో ‘ప్య్ అత్ర క్రమాద్ గురుః ॥

సాక్షేపం నిష్ఠురం జ్ఞేయమ్ అశ్లీలం న్యఙ్గసంయుతమ్ ।

పాతనీయైర్ ఉపక్రోశైస్ తీవ్రమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి ।

యస్ త్వ్ అసత్సంజ్ఞితైర్ అఙ్గైః పరస్యాక్షిపతి క్వచిత్ ।

అమూలైర్ వాథ మూలైర్ వా నిష్ఠురా వాక్ స్మృతా బుధైః ॥

న్యగ్భావకరణం వాచా క్రోధాత్ తు కురుతే యదా ।

వృత్తేర్ దేశకులానాం వాప్య్ అశ్లిలా సా బుధైః స్మృతా ॥

మహాపాతకయోక్త్రీ చ రాగద్వేషకరీ చ యా ।

జాతిభ్రంశకరీ వాథ తీవ్రా సా ప్రథితా తు వాక్ ॥ ఇతి ।

ప్రథమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రైవిధ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

దేశగ్రామకులాదీనాం క్షేపః పాపేన యోజనమ్ ।

ఇష్టం వినా తు ప్రథమం వాక్పారుష్యం తద్ ఉచ్యతే ॥

[౪౩౦] భగినీమాతృసంబన్ధమ్ ఉపపాతకశంసనమ్ ।

పారుష్యం మధ్యమం ప్రోక్తం వాచికం శాస్త్రవేదిభిః ॥

అభక్ష్యాపేయకథనం మహాపాతకదూషణమ్ ।

పారుష్యమ్ ఉత్తమం ప్రోక్తం తీవ్రం మర్మాభిఘట్టనమ్ ॥ ఇతి ।

నిష్ఠురాక్రోశే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సత్యాసత్యాన్యథాస్తోత్రైర్ న్యూనాఙ్గేన్ద్రియరోగిణామ్ ।

క్షేపం కరోతి చేద్ దణ్డ్యః పణాన్ అర్ధత్రయోదశాన్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౦౪)

సత్యేనాసత్యేనాన్యథాస్తోత్రేణ న్యూనాఙ్గాదీనాం తర్జనీతర్జనం యః కరోతి అసావ్ అరధాధికద్వాదశపణం దణ్డనీయః । ఏతత్ సమవర్ణగునవిషయమ్ । తథా చ బృహస్పతిః ।

సమజాతిగుణానాం తు వాక్పారుష్యే పరస్పరమ్ ।

వినయో ʻభిహితః శాస్త్రే పణాన్ అర్ధత్రయోదశ ॥ ఇతి ।

యత్ తు మనువచనమ్,

[४3౧] కాణం వాప్య్ అథ వా ఖఞ్జమ్ అన్యం వాపి తథావిధమ్ ।

తథ్యేనాపి బ్రువన్ దాప్యో దణ్డం కార్షాపణావరమ్ ॥ (MDహ్ ౮.౨౭౪)

ఇతి, తద్ అపి దుర్వృత్తవిషయమ్ । మాత్రాద్యాక్షేపకం ప్రత్య్ ఆహ మనుః ।

మాతరం పితరం జాయాం భ్రాతరం శ్వశ్రురం గురుమ్ ।

అక్షారయన్ శతం దాప్యః పన్థానం వాదదద్ గురోః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౨౭౫)

ఏతచ్ చాపరాధిషు మాత్రాదిషు జాయాయాం వా నిరపరాధాయాం వేదితవ్యమ్ । స్వస్రాద్యాక్షేపే దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

క్షిపన్ స్వస్రాదికం దద్యాత్ పఞ్చాశత్పణికం దమమ్ । ఇతి ।

ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యాభ్యామ్ ఆక్రోశే దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

శతం బ్రాహ్మణమ్ ఆక్రుశ్య క్షత్రియో దణ్డమ్ అర్హతి ।

వైశ్యో ʻప్య్ అర్ధశతం ద్వే వా శూద్రస్ తు వధమ్ అర్హతి ॥

పఞ్చాశద్ బ్రాహ్మణో దణ్డ్యః క్షత్రియస్యాభిశంసనే ।

వైశ్యే స్యాద్ అర్ధపఞ్చాశత్ శూద్రే ద్వాదశకో దమః ॥ (MDహ్ ౮.౨౬౭–౬౮)

[४3౨] ఇతి । బృహస్పతిర్ అపి ।

వైశ్యస్య క్షత్రియాక్రోశే దణ్డనీయః ప్రదో భవేత్ ।

తదర్ధం క్షత్రియో వైశ్యమ్ క్షిపన్ వినయమ్ అర్హతి ॥

శూద్రాక్రోశే క్షత్రియస్య పఞ్చవింశతికో దమః ।

బృహత్త్వే ద్విగుణం తత్ర శాస్త్రవిద్భిర్ ఉదాహృతమ్ ||

వైశ్యమ్ ఆక్షారయన్ శూద్రో దాప్యః స్యాత్ ప్రథమం దమమ్ |

క్షత్రియం మధ్యమం చైవ విప్రమ్ ఉత్తమసాహసమ్ || ఇతి |

బాహ్వాదిఛేదననిష్ఠురాద్భిభాషణే యాజ్ఞవల్క్యః |

బాహుగ్రీవానేత్రసక్థివినాశే వాచికే దమః |

శత్యస్ తదర్ధికః పాదనాసాకర్ణకరాదిషు ||

అశక్తస్ తు వదన్న్ ఏవం దణ్డనీయః పణాన్ దశ |

తథా శక్తః ప్రతిభువం దాప్యః క్షేమాయ తస్య తు || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౦౮–౦౯)

బాహ్వాదీనాం వినాశే తవ బాహూ ఛ్నద్మీత్య్ ఏవం వాచా ప్రతిపాదితే ప్రత్యేకం శతపరిమితో దణ్డః | పాదనాసాదిషు తు [౪33] వాచికే తదర్ధికః పఞ్చాశత్పణాదికో దణ్డః | అశక్తస్ త్వ్ ఏవం వదన్ దశపణాన్ దణ్డనీయః | శక్తః పునః క్షీణశక్తిం ఏవం వదమ్ శతపణాద్యాత్మకం దణ్డం దత్వా తస్య క్షేమాయ ప్రతిభువం దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః | అశ్లీలభాషణే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ |

అభిగన్తాస్మి భగినీం మాతరం వా తవేతి చ |

శపన్తం దాపయేద్ రాజా పఞ్చవింశతికం దమమ్ | ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౦౯)

తీవ్రాక్రోశే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ |

పతనీయకృతే క్షేపే దణ్డో మధ్యమసాహసః |

ఉపపాతకయుక్తే తు దాప్యః ప్రథమసాహసమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౧౦)

మనుర్ అపి |

పాపోపపాపవక్తారో మహాపాతకశంసకః |

ఆద్యమధ్యోత్తమాన్ దణ్డాన్ దద్యుస్ త్వ్ ఏతే యథాక్రమమ్ || (MDహ్ ౮.౨౬౯)

[౪3౪] ఇతి | త్రైవిద్యాద్యధిక్షేపే యాజ్ఞవల్క్యః |

త్రైవిద్యనృపదేవానాం క్షేప ఉత్తమసాహసః |

మధ్యమో జాతిపూగానాం ప్రథమో గ్రామదేశయోః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౧౧)

జాతయః బ్రాహ్మణాదయః | పూగాః సంఘాః | శూద్రమ్ అధికృత్యాహతుర్ మను-నారదౌ |

ఏకజాతిర్ ద్విజాతీంస్ తు వాచా దారుణయా క్షిపన్ |

జిహ్వాయాః ప్రాప్నుయాచ్ ఛేదం జఘన్యప్రభవో హి సః ||

మధ్యమో జాతిపూగానాం ప్రథమో గ్రామదేశయోః |

నామజాతిగ్రహం త్వేషామ్ అభిద్రోహేణ కుర్వతః |

నిక్షేప్యో 'యోమయః శఙ్కుర్ జ్వలన్న్ 'స్యే దశాఙ్గులః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౨౭౦–౭౧)

బృహస్పతిర్ అపి |

ధర్మోపదేశం ధర్మేణ విప్రాణామ్ అస్య కుర్వతః |

తప్తమ్ ఆసిఞ్చయేత్ తైలం వక్త్రే శ్రోత్రే చ పార్థివః || ఇతి |

క్వచిద్ వాక్పారుష్యదణ్డాపవాదమ్ ఆహ స ఏవ |

సచ్ఛూద్రస్యాయమ్ ఉద్దిష్టో వినయో'నపరాధినః |

గుణహీనస్య పారుష్యే బ్రాహ్మణో నాపరాధ్నుయాత్ || ఇతి |

ఇతి వాక్పారుష్యమ్

[४3౫]

అథ స్తేయమ్

తల్లక్షణమ్ ఆహ మనుః |

స్యాత్ సాహసం త్వ్ అన్వయవత్ ప్రసభమ్ కర్మ యత్ కృతమ్ |

నిరన్వయం భవేత్ స్తేయం హృత్వాపవ్యయనే యది || ఇతి | (MDహ్ ౮.33౨)

అస్యార్థాహ్ – ద్రవ్యరకషక రాజాధ్యక్షాదిసమక్షం బలావష్టమ్భేన యత్ పరద్రవ్యాపహారాదికం క్రియతే తత్ సాహసమ్ | స్తేయం పునర్ అసమక్షం వఞ్చయిత్వా యత్ పరద్రవ్యగ్రహణం తద్ ఇతి | యత్ తు రాజాధ్యక్షాదికమ్ ఆహృత్య న మయేదిఅమ్ అపహృతమ్ ఇతి భయాన్ నిహ్నుతే తద్ అపి స్తేయమ్ భవతి | అత ఏవ నారదః |

ఉపాయైర్ వివిధైర్ ఏషాం ఛలయిత్వాపకర్షణమ్ |

సుప్తమత్తప్రమత్తేభ్యః స్తేయమ్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥ ఇతి తద్ అప్య్
క్షుద్రమధ్యోత్తమద్రవ్యా త్రివిధమ్ । తద్ ఆహ స ఏవ ।

[४३६] తద్ అపి త్రివిధం జ్ఞేయం ద్రవ్యాపేక్షం మనీషిభిః ।

క్షుద్రమధ్యమముఖ్యానాం ద్రవ్యాణామ్ అపహారతః ॥ ఇతి ।

క్షుద్రమధ్యోత్తమద్రవ్యాన్య్ ఆహ హారీతః ।

మృద్భాణ్డాసనఖట్వాస్థితన్తుచర్మతృణాది యత్ ।

శమీధాన్యం కృతాన్నం చ క్షుద్రం ద్రవ్యమ్ ఉదాహృతమ్ ॥

వాసః కౌశేయవర్జం తు గోవర్జం పశవస్ తథా ।

హిరణ్యవర్జం లోహం చ మధ్యవ్రీహియవాదికమ్ ॥

హిరణ్యరత్నకౌశేయస్త్రీపుంసగజవాజినః ।

దేవబ్రాహ్మణరాజ్ఞాం చ విజ్ఞేయం ద్రవ్యమ్ ఉత్తమమ్ ॥ ఇతి ।

తస్కరజ్ఞానోపాయామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

గ్రాహకైర్ గృహ్యతే చోరో లోప్త్రేణాథ పదేన వా ।

పూర్వకర్మాపరాధీ చ తథా చాశుద్ధవాసకః ॥

అన్యే ఽపి శఙ్కయా గ్రాహ్యా జాతినామాదినిహ్నవైః ।

ద్యూతస్త్రీపానసక్తాశ్ చ శుష్కభిన్నముఖస్వరాః ॥

పరద్రవ్యగృహాణాం చ ప్రచ్ఛకా గూఢచారిణః ।

నిరాయా వ్యయవన్తశ్ చ వినష్టద్రవ్యవిక్రయాః ॥ (YDహ్ ౨.౨౬౬–౬౮)

[४३८] ఇతి । గ్రాహకై రాజపురుషైర్ లోప్త్రేణాపహృతభాజనాదినా చౌర్యచిహ్నేన నష్టద్రవ్యదేశాద్ ఆరభ్య చోరపాదానుసారేణ వా చోరో గ్రహీతవ్యః । పూర్వకర్మాపరాధీ ప్రాక్ ప్రఖ్యాతచౌర్యః । అశుద్ధవాసక అప్రజ్ఞాతస్థానవాసీ । జాతినిహ్నవో నాహం శూద్ర ఇతి । నామనిహ్నవో నాహం డిత్థ ఇతి । ఆదిగ్రహణాత్ స్వదేశగ్రామకులాద్య్ ఉపలక్ష్యతే । నష్టద్రవ్యవిక్రయాః భిన్నభాజనజీర్ణవస్త్రాద్యనిర్జ్ఞాతస్వామికవిక్రయకారిణః । ఏవంవిధలిఙ్గైః పురుషాన్ గృహీత్వా చోరో భవన్తి న వా ఇతి సమ్యక్ పరీక్షేత । న తావతా స్తేనం నిశ్చినుయాత్ । తద్ ఆహ నారదః ।

అన్యహస్తాత్ పరిభ్రష్టమ్ అకామాద్ ఉత్థితం భువి ।

చోరేణాపి పరిక్షిప్తం లోప్త్రం యత్నాత్ పరీక్షయేత్ ||
అసత్యాః సత్యసంకాశాః సత్యాశ్ చాసత్యసంనిభాః |
దృశ్యన్తే వివిధా భావాః తస్మాద్ యుక్తం పరీక్షణమ్ || ఇతి |

తస్కరో ‘పి ద్వివిధః | తద్ ఆహ బృహస్పతిః |

ప్రకాశాశ్ చాప్రకాశాశ్ చ తస్కరా ద్వివిధాః స్మృతాః |
ప్రజ్ఞాసామర్థ్యమాయాభిః ప్రభిన్నాస్ తే సహస్రధా ||
[౪౩౮] నైగమా వైద్యకితవాః సభ్యోత్కోచకవఞ్చకాః |
దైవోత్పాతవిదో భద్రాః శిల్పజ్ఞాః ప్రతిరూపకాః ||
అక్రియాకారిణశ్ చైవ మధ్యస్థాః కూటసాక్షిణః |
ప్రకాశతస్కరా హ్య ఏతే తథా కుహకజీవినః || ఇతి |

ప్రతిరూపకాః ప్రతిరూపకారా ఇత్య్ అర్థః | తథా చ నారదః |

ప్రకాశవఞ్చకాస్ తత్ర కూటమానతులాశ్రితాః |
ఉత్కోచకాః సోపధికాః కితవాః పణ్యయోషితః ||
ప్రతిరూపకరాశ్ చైవ మఙ్గలాదేశవృత్తయః |
ఇత్య్ ఏవమాదయో జ్ఞేయాః ప్రకాశాస్ తస్కరా భువి || ఇతి |

అప్రకాశతస్కరాణాం స్వరూపమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

సంధిచ్ఛేదః పాన్థముషో ద్విచతుష్పదహారిణః |
ఉత్క్షేపకాః సస్యహరా జ్ఞేయాః ప్రచ్ఛన్నతస్కరాః || ఇతి |

వ్యాసో ‘పి |

సాధనాఙ్గాన్వితా రాత్రౌ విచరన్త్య్ అవిభావితాః |
అవిజ్ఞాతనివాసాశ్ చ జ్ఞేయాః ప్రచ్ఛన్నతస్కరాః ||
ఉత్క్షేపకః సంధిభేత్తా పాన్థ-ఉద్గ్రన్థికాదయః |
స్త్రీపుంసయోః పశుస్తేయీ చోరా నవవిధాః స్మృతాః || ఇతి |

ఉత్క్షేపకో ధనినామ్ నవధానమ్ అవధార్య తద్ధనమ్ ఉత్కృత్య గ్రాహకః। సంధిభేత్తా గృహయోః సన్ధౌ స్థిత్వా తత్రత్యభిత్తిభేత్తా। [౪౩౮] పాన్థః యః కాన్తారాదౌ పథికానాం ప్రత్యక్షాపహారకః। పరీధానాదిగ్రథితం ధనం గ్రహీతుం తద్గ్రన్థిం మోచయతి స ఉద్గ్రన్థికః। ప్రకాశతస్కరాణాం నైగమాదీనాం దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

సంసర్గచిహ్నరూపైశ్ చ విజ్ఞాతా రాజపూరుషైః।
ప్రదాప్యాపహృతం దణ్డ్యా దమైః శాస్త్రప్రచోదితైః॥
ప్రచ్ఛాద్య దోషం వ్యామిశ్రం పునః సంస్కృత్య విక్రయీ।
పణ్యం తద్ద్విగుణం దాప్యో వణిగ్ దణ్డ్యశ్ చ తత్సమమ్॥
అజ్ఞాతౌషధిమన్త్రస్ తు యశ్ చ వ్యాధేర్ అతత్త్వవిత్।
రోగిభ్యో ‘ర్థం సమాదత్తే స దణ్డ్యశ్ చోరవద్ భిషక్॥
కూటాక్షదేవినః క్షుద్రా రాజభార్యాహరాశ్ చ యే।
గణకా వఞ్చకాశ్ చైవ దణ్డ్యాస్ తే కితవాః స్మృతాః॥
అన్యాయవాదినః సభ్యాస్ తథైవోత్కోచజీవినః।
విశ్వస్తవఞ్చకాశ్ చైవ నిర్వాస్యాః సర్వ ఏవ తే॥
జ్యోతిర్జ్ఞానం తథోత్పాతమ్ అవిదిత్వా తు యే నృణామ్।
శ్రావయన్త్య్ అర్థలోభేన వినేయాస్ తే ప్రయత్నతః॥
దణ్డజినాదిభిర్ యుక్తమ్ ఆత్మానం దర్శయన్తి యే।
హింసన్తశ్ ఛద్మనా నౄణాం వధ్యాస్ తే రాజపూరుషైః॥
అల్పమూల్యం తు సంస్కృత్య నయన్తి బహుమూల్యతామ్।
స్త్రీబాలకాన్ వఞ్చయన్తి దణ్డ్యాస్ తే ‘ర్థానుసారతః॥
[౪౪౦] హేమరత్నప్రవాలాద్యాన్ కృత్రిమాన్ కుర్వతే తు యే।
క్రేతుర్ మూల్యం ప్రదాప్యాస్ తే రాజ్ఞా తద్ద్విగుణం దమమ్॥
మధ్యస్థా వఞ్చయన్త్య్ ఏకం స్నేహలోభాదినా యదా।
సాక్షిణశ్ చాన్యథా బ్రూయుర్ దాప్యాస్ తే ద్విగుణం దమమ్॥ ఇతి।

అప్రకాశతస్కరాణాం సంధిఛిదాసికానాం చ దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ।

సంధిభేదకృతో జ్ఞాత్వా శూలమ్ ఆగ్రాహయేత్ ప్రభుః ।

తథా పాన్థముషో వృక్షే గలం బధ్వావలమ్బయేత్ ॥

మనుష్యహారిణో రాజ్ఞా దగ్ధవ్యాస్ తే కటాగ్నినా ।

గోహర్తుర్ నాసికాం ఛిన్ద్యాద్ బధ్వా వామ్భసి మజ్జయేత్ ॥

ఉత్క్షేపకస్ తు సందంశైర్ భేత్తవ్యో రాజపూరుషైః ।

ధాన్యహర్తా దశగుణం దాప్యః స్యాద్ ద్విగుణం దమమ్ ॥ ఇతి ।

గ్రన్థిభేదకస్య దణ్డమ్ ఆహ మనుః ।

అఙ్గులీర్ గన్థిభేదస్య ఛేదయేత్ ప్రథమే గ్రహే ।

ద్వితీయే హస్తచరణౌ తృతీయే వధమ్ అర్హతి ॥ (MDh ౯.౨౭౭)

[౪౪౧] ఇతి । అఙ్గులీః తర్జన్యఙ్గుష్ఠౌ । అత ఏవ నారదః ।

ప్రథమే గ్రన్థిభేదానామ్ అఙ్గుల్యఙ్గుష్ఠయోర్ వధః ।

ద్వితీయే చైవ యచ్ ఛేషం తృతీయే వధమ్ అర్హతి ॥ ఇతి ।

బన్దిగ్రాహీదానాం దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

బన్దిగ్రాహాన్ తథా వాజికుఞ్జరాణాం చ హారిణః ।

ప్రసహ్య ఘాతకాంశ్ చైవ శూలాన్ ఆరోపయేన్ నరః ॥ ఇతి । (YDh ౨.౨౭౩)

అయమ్ అఙ్గులిఛేదనాదిప్రాణాన్తికో దణ్డ ఉత్తమసాహసప్రాప్తియోగ్యద్రవ్యవిషయః,

[౪౪౨] వధః సర్వస్వహరణం పురాన్ నిర్వాసనాఙ్కనే ।

తదఙ్గఛేద ఇత్య్ ఉక్తః దణ్డ ఉత్తమసాహసే ।

ఇతి నారదస్మరణాత్ । క్షుద్రమధ్యమోత్తమద్రవ్యేషు ప్రథమమధ్యమోత్తమసాహసరూపదణ్డనియమో నారదేన దర్శితః ।

సాహసేషు య ఏవాస్తే త్రిషు దణ్డో మనీషిభిః ।

స ఏవ దణ్డః స్తేయే ఽపి ద్రవ్యేషు త్రిష్వ్ అనుక్రమాత్ ॥ ఇతి ।

జాత్యాదిభేదేన దణ్డతారతమ్యమ్ ఆహ మనుః ।

అష్టాపాద్యం తు శూద్రస్య స్తేయే భవతి కిల్బిషమ్ ।

షోడశైవ తు వైశ్యస్య ద్వాత్రింశత్ క్షత్రియస్య చ ||

బ్రాహ్మణస్య చతుఃషష్టిః పూర్ణం వాపి శతం భవేత్ |

ద్విగుణా వా చతుఃషష్టిస్ తద్దోషగుణవిద్ ధి సః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౩౩౭–౩౮)

ధాన్యం దశభ్య కుమ్భేభ్యో హరతో ‘భ్యధికం వధః |

శేషే ‘ప్య్ ఏకాదశగుణం దాప్యస్ తస్య చ తద్ ధనమ్ ||

సువర్ణరజతాదీనామ్ ఉత్తమానాం చ వాససామ్ |

రత్నానాం చైవ సర్వేషాం శతాద్ అభ్యధికం వధః ||

[౪౪౩] పఞ్చాశతస్ త్వ్ అభ్యధికే హస్తచ్ఛేదనమ్ ఇష్యతే |

శేషే త్వ్ ఏకాదశగుణం మూల్యాద్ దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ||

పురుషాణాం కులీనానాం హరణే నారీణాం చ విశేషతః |

రత్నానాం చైవ ముఖ్యానాం హరణే వధమ్ అర్హతి || ఇతి | (MDహ్ ౮.౩౨౦–౩౨౩)

యస్మిన్న్ అపహారే యో దణ్డ ఉక్తః స శూద్రకర్తృకే ‘ష్టగుణః, వైశ్యకర్తృకే షోడశగుణః, క్షత్రియకర్తృకే ద్వాత్రింశద్ గుణః, బ్రాహ్మణకర్తృకే చతుఃషష్టిగుణః శతగుణో వా అష్టావింశత్యుత్తరశతగుణో వా | శేషేషు స్వల్పమూల్యేషు మూల్యాద్ ఏకాదశగుణం దణ్డం కల్పయేత్ | క్షుద్రద్రవ్యాణాం మాషాత్ న్యూనమూల్యానాం మూల్యాత్ పఞ్చగుణో దణ్డః | తథా చ నారదః |

కాష్ఠభాణ్డతృణాదీనాం మృణ్మయానాం తథైవ చ |

వేణువైణవభాణ్డానాం తథా స్నాయ్వస్థిచర్మణామ్ ||

శాకానామ్ ఆర్ద్రమూలానాం హరణే ఫలమూలయోః |

పక్వాన్నానాం కృతాన్నానాం మత్స్యానామ్ ఆమిషస్య చ |

సర్వేషామ్ అల్పమూల్యానాం మూల్యాత్ పఞ్చగుణో దమః || ఇతి |

యత్ పునర్ మనునోక్తమ్,

[౪౪౪] సూత్రకార్పాసకిణ్వానాం గోమయస్య గుడస్య చ |

దధ్నః క్షీరస్య తక్రస్య పానీయస్య తృణస్య చ ||

వేణువైణవభాణ్డానాం లవణానాం తథైవ చ |

వేణువైణవభాణ్డానాం లవణానాం తథైవ చ |

మృన్మయానాం చ హరణే మృదో భస్మన ఏవ చ ||

అజానాం పక్షిణాం చైవ తైలస్య చ ఘృతస్య చ |

మాంసస్య మధునశ్ చైవ యచ్ చాన్యత్ పశుసంభవమ్ ||

అన్యేషాం చైవమాదీనాం మద్యానామ్ ఓదనస్య చ |

పక్వాన్నానాం చ సర్వేషాం తన్మూల్యాద్ ద్విగుణో దమః || (MDహ్ ౮.౩౨౬–౨౯)

ఇతి, తద్ అల్పప్రయోజనవిషయమ్ | స్వల్పప్రయోజనద్రవ్యాపహారే పాన్థాదీనాం న దణ్డ ఇత్య్ ఆహ మనుః |

ద్విజో ‘ధ్వగః క్షీణవృత్తిః ద్వావ్ ఇక్షూ ద్వే చ మూలకే |

ఆదదానః పరక్షేత్రాన్ న దణ్డం దాతుమ్ అర్హతి || (MDహ్ ౮.౩౪౧)

చణకవ్రీహిగోధూమయవానాం ముద్గమాషయోః |

అనిషిద్ధైర్ గ్రహీతవ్యో ముష్టిర్ ఏకా పథి స్థితైః ||

తథైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడ్ అనశ్నతా |

అశ్వస్తనవిధానేన హర్తవ్యం హీనకర్మణః || ఇతి |

మహాపరాధే ‘పి బ్రాహ్మణస్య న వధదణ్డ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౪౪౫] సచిహ్నం బ్రాహ్మణం కృత్వా స్వరాష్ట్రాద్ విప్రవాసయేత్ |

మహాపరాధినమ్ అపి బ్రాహ్మణం నైవ ఘాతయేత్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౭౯)

అపి తు లలాటే చిహ్నం కృత్వా స్వదేశాన్ నిర్వాసయేత్ | తథా చ మనుః |

గురుతల్పే భగః కార్యః సురాపానే సురాధ్వజః |

స్తేయే చ శ్వపదం కార్యం బ్రహ్మహణ్య్ అశిరాః పుమాన్ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౩౭)

ఏతచ్ చాఙ్కనాది ప్రాయశ్చిత్తమ్ అకుర్వతాం దణ్డోత్తరకాలమ్ న తు ప్రాయశ్చిత్తం చికీర్షతామ్ | తథా చ మనుః |

[౪౪౬] ప్రాయశ్చిత్తం తు కుర్వాణాః సర్వే వర్ణా యథోదితమ్ |

నాఙ్క్యా రాజ్ఞా లలాటే స్యుః దాప్యాస్ తూత్తమసాహసమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౪౦)

భక్తావకాశాదిదానేన చోరోపకారిణం ప్రత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

భక్తావకాశాగ్న్యుదకశస్త్రోపకరణవ్యయాన్ ।

దత్త్వా చౌరస్య వా హన్తుర్ జానతో దమ ఉత్తమః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౭౬)

కాత్యాయనో ’పి ।

చోరాణాం భక్తదా యే స్యుస్ తథాగ్న్యుదకదాయకాః ।

క్రేతారశ్ చైవ భాణ్డానాం ప్రతిగ్రాహిణ ఏవ చ ॥

సమదణ్డాః స్మృతా హ్య్ ఏతే యే చ ప్రచ్ఛదయన్తి తాన్ ।

[౪౪౭] ఇతి । చోరోపేక్షిణం ప్రత్య్ ఆహ నారదః ।

శక్తాశ్ చ య ఉపేక్షన్తే తే ’పి తద్దోషభాగినః ।

ఉత్క్రోశతాం జనానాం తు హ్రియమాణే ధనే తథా ॥

శ్రుత్వా యే నాభిధావన్తి తే ’పి తద్దోషభాగినః । ఇతి ।

చోరాదర్శనే ద్రవ్యప్రాప్త్యుపాయమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఘాతితే ’పహృతే దోషో గ్రామభర్తుర్ అనిర్గతే ।

వివీతభర్తుస్ తు పథి చోరోద్ధర్తుర్ అవీతకే ॥

స్వసీమ్ని దద్యాద్ గ్రామస్ తు పదం వా యత్ర గచ్ఛతి ।

పఞ్చగ్రామీ బహిః క్రోశాద్ దశగ్రామ్య్ అథ వా పునః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౭౧–౭౨)

అయమ్ అర్థః । యదా గ్రామమధ్యే ’పి వధో ద్రవ్యహరణం వా జాయతే తదా గ్రామపతేర్ ఏవ చోరోపేక్షాదోషః । తత్పరిహారార్థం గ్రామపతిర్ ఏవ చోరం గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేత్ । తద్ అశక్తౌ ధనినే హృతం దద్యాత్ । యది స్వగ్రామాచ్ చోరపదం నిర్గతం న దర్శయతి । దర్శనే తు తత్పదం యత్ర ప్రవిశతి తద్విషయాధిపతిర్ ఏవ చోరం ధనం చార్పయేత్ । తథా చ నారదః ।

[౪౪౮] గోచరే యస్య ముష్యేత తేన చౌరః ప్రయత్నతః ।

గ్రాహ్యో దాప్యో ’థ వా ద్రవ్యం పదం యది న నిర్గతమ్ ॥

నిర్గతం పునర్ ఏతస్మాన్ న చేద్ అన్యత్ర యాతి తత్ ।

సామన్తాన్ మార్గపాలాంశ్ చ దిక్పాలాంశ్ చైవ దాపయేత్ ॥ ఇతి ।

వివీతే త్వ్ అపహారే వివీతస్వామిన ఏవ దోషః। యదా త్వ్ అధ్వన్య్ ఏవ తద్ హృతం భవతి అవివీతకే వా వివీతాద్ అన్యక్షేత్రే తదా చోరోద్ధర్తుర్ మార్గపాలస్య దిక్పాలస్య చాపరాధః। యదా పునర్ గ్రామాద్ బహిః సీమాన్తపర్యన్తే క్షేత్రే దోషో జాయతే తదా తద్గ్రామవాసిన ఏవ దద్యుర్ యది సీమ్నో బహిశ్ చోరపదం న నిర్గతమ్। నిర్గతే పునర్ యత్ర తత్ ప్రవిశతి స ఏవ గ్రామశ్ చోరార్పణాదికం కుర్యాత్। యదా త్వ్ అనేకగ్రామమధ్యే క్రోశమాత్రాద్ బహిః ప్రదేశే మోషాదికం జాయతే చోరపదం చ జనసంమర్దాద్ భగ్నం తదా పఞ్చగ్రామీ దశగ్రామీ వా దద్యాత్। వికల్పస్ తు ప్రత్యాసత్త్యాద్యపేక్షయా వ్యవస్థితః। యదా దాపయితుమ్ అశక్తో రాజా తదా స్వయం దద్యాత్। తథా చ గౌతమః: [౪౪] "చోరహృతమ్ అవజిత్య యథాస్థానం గమయేత్। స్వకోశాద్ వా దద్యాత్" ఇతి। స్తేయసందేహే నిర్ణయోపాయమ్ ఆహ వృద్ధమనుః।

యది తస్మిన్ దాప్యమానే భవేన్ మోషే తు సంశయః।

ముషితః శపథం దాప్యో బన్ధుభిర్ వాపి సాధయేత్॥ ఇతి।

చోరవధప్రకారవిశేషమ్ ఆహ నారదః।

యాంస్ తత్ర చోరాన్ గృహ్ణీయాత్ తాన్ వితాడ్యాభిబన్ధ్య చ।

అవకృష్య చ సర్వత్ర హన్యాచ్ చిత్రవధేన తు॥ ఇతి।

ఇతి స్తేయప్రకరణమ్

అథ సాహసమ్

తత్స్వరూపం నారదేనోక్తమ్।

సహసా క్రియతే కర్మ యత్ కించిద్ బలదర్పితైః।

తత్ సాహసమ్ ఇతి ప్రోక్తం సహో బలమ్ ఇహోచ్యతే॥ ఇతి।

నను – సాహసం చౌర్యవాగ్దణ్డపారుష్యస్త్రీసంగ్రహణేభ్యో న వ్యతిరిచ్యతే, తేషాం తదవాన్తరవిశేషత్వాత్। తథా చ బృహస్పతిః।

[౪౫౦] మనుష్యమారణం చౌర్యం పరదారాభిమర్శనమ్ ।

పారుష్యమ్ ఉభయం చైవ సాహసం తు చతుర్విధమ్ ॥ ఇతి ।

తత్ కథం పృథగ్ అస్య వ్యవహారపదతా ।

సత్యమ్ । తథాపి బలదర్పావష్టమ్భోపాధిస్ తేభ్యో భిద్యతే ఇతి దణ్డాతిరేకార్థం పృథగ్ అభిధానమ్ । మనుష్యమారణరూపస్య సాహసస్య తేభ్యో ‘తిరేకాత్ తదర్థం వా పృథగ్ అభిధానమ్ । తస్య చ త్రైవిధ్యమ్ ఆహ నారదః ।

తత్ పునస్ త్రివిధం జ్ఞేయం ప్రథమం మధ్యమం తథా ।

ఉత్తమం చేతి శాస్త్రేషు తస్యోక్తం లక్షణం పృథక్ ॥

ఫలమూలోదకాదీనాం క్షేత్రోపకరణస్య చ ।

భఙ్గాక్షేపావమర్దాద్యైః ప్రథమం సాహసం స్మృతమ్ ॥

వాసః పాస్వన్నపానానాం గృహోపకరణస్య చ ।

ఏతేనైవ ప్రకారేణ మధ్యమం సాహసం స్మృతమ్ ॥

వ్యాపాదో విషశస్త్రాద్యైః పరదారాభిమర్శనమ్ ।

ప్రాణోపరోధి యచ్ చాన్యద్ ఉక్తమ్ ఉత్తమసాహసమ్ ॥ ఇతి ।

త్రివిధే ‘పి సాహసే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

తస్య దణ్డః క్రియాపేక్షః ప్రథమస్య శతావరః ।

మధ్యమస్య తు శాస్త్రజ్ఞైర్ దృష్టః పఞ్చశతావరః ॥

ఉత్తమే సాహసే దణ్డః సహస్రావర ఇష్యతే ।

వధః సర్వస్వహరణం పురాన్ నిర్వాసనాఙ్కనే ॥

తదఙ్గఛేద ఇత్య్ ఉక్తో దణ్డ ఉత్తమసాహసే ॥

[౪౫౧] ఇతి । పరద్రవ్యాపహరణరూపే సాహసే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

తన్మూల్యాద్ ద్విగుణో దణ్డో నిహ్నవే తు చతుర్గుణః ।

యః సాహసం కారయతి స దాప్యో ద్విగుణం దమమ్ ।

యశ్ చైవమ్ ఉక్త్వాహం దాతా కారయేత్ స చతుర్గుణమ్ ॥ ఇతి । (YDహ ౨.౨౩౦–౩౧)

సాహసవిశేషేషు దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అర్ఘ్యాక్రోశాతిక్రమకృత్ భ్రాతృభార్యాప్రహారదః ।

సందిష్టస్యాప్రదాతా చ సముద్రగృహభేదకృత్ ॥

సామన్తకులికాదీనామ్ అపకారస్య కారకః ।

పఞ్చాశత్పణికో దణ్డ ఏషామ్ ఇతి వినిశ్చయః ॥

స్వచ్ఛన్దం విధవాగామీ విక్రుష్టే నాభిధావకః ।

అకారణే చ విక్రోష్టా చణ్డాలశ్ చోత్తమాన్ స్పృశన్ ॥

శూద్రప్రవ్రజితానాం చ దైవే పిత్ర్యే చ భోజకః ।

అయుక్తం శపథం కుర్వన్న్ అయోగ్యో యోగకర్మకృత్ ।

వృషక్షుద్రపశూనాం చ పుంస్త్వస్య ప్రతిఘాతకృత్ ।

[౪౫౨] సాధారణస్యాపలాపీ దాసీగర్భవినాశకృత్ ॥

పితృపుత్రస్వసృభ్రాతృదమ్పత్యాచార్యఋత్విజామ్ ।

ఏషామ్ అపతితాన్యోన్యత్యాగీ చ శతదణ్డభాక్ ॥ (YDహ్ ౨.౨3౨–3౭)

శస్త్రావపాతే గర్భస్య పాతనే చోత్తమో దమః ।

ఉత్తమో వాధమో వాపి పురుషస్త్రీప్రమాపణే ॥

విప్రదుష్టాం స్త్రియం చైవ పురుషఘ్నీమ్ అగర్భిణీమ్ ।

సేతుభేదకరీం చాప్సు శిలాం బద్ధ్వా ప్రవేశయేత్ ॥

విషాగ్నిదాం పతిగురునిజాపత్యప్రమాపణీమ్ ।

వికర్ణకరనాసౌష్ఠీం కృత్వా గోభిః ప్రమాపయేత్ ॥

క్షేత్రవేశ్మవనగ్రామవివీతఖలదాహకాః ।

రాజపత్న్యభిగామీ చ దగ్ధవ్యాస్ తు కటాగ్నినా ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౭౭–౮౨)

అవిజ్ఞాతకర్తృకే సాహసే సాహసికజ్ఞానోపాయమ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

[౪౫3] హతః సందృశ్యతే యత్ర ఘాతకస్ తు న దృశ్యతే ।

పూర్వవైరానుమానేన జ్ఞాతవ్యః స మహీభుజా ॥

ప్రతివేశ్యానువేశ్యౌ చ తస్య మిత్రారిబాన్ధవాః ।

ప్రష్టవ్యా రాజపురుషైః సామాదిభిర్ ఉపక్రమైః ॥

విజ్ఞేయో ఽసాధుసంసర్గాచ్ చిహ్నాద్ గూఢైశ్ చ లక్షణైః ।

ఏషోదితా ఘాతకానాం తస్కరాణాం చ భావనా ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

అవిజ్ఞాతహతస్యాపి కలహం సుతబాన్ధవాః ।

ప్రష్టవ్యా యోషితశ్ చాస్య ప్రపుంసి రతాః పృథక్ ॥

స్త్రీద్రవ్యవృత్తికామో వా కేన వాయం గతః సహ ।

మృత్యుదేశసమాసన్నం పృచ్ఛేద్ వాపి జనం శనైః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౮౦–౮౧)

ఉక్తజ్ఞానోపాయాసంభవే తు కాత్యాయనః ।

వినా చిహ్నైస్ తు యత్ కార్యం సాహసాఖ్యం ప్రవర్తతే ।

శపథైః స విశోధ్యః స్యాత్ సర్వవాదేష్వ్ అయం విధిః ॥

[౪౫౪] ఇతి । సాహసికవధే విశేషమ్ ఆహ వ్యాసః ।

జ్ఞాత్వా తు ఘాతకం సమ్యక్ ససహాయం సబాన్ధవమ్ ।

హన్యాచ్ చిత్రవధోపాయైర్ ఉద్వేజనకరైర్ నృపః ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

ప్రకాశవధకా యే తు తథా చోపాంశుఘాతకాః ।

జ్ఞాత్వా సమ్యగ్ ధనం హృత్వా హన్తవ్యా వివిధైర్ వధైః ॥ ఇతి ।

ఏతద్ బ్రహ్మఘ్నక్షత్రియాదివిషయమ్ । తద్ ఆహ బౌధాయనః: "క్షత్రియాదీనాం బ్రాహ్మణవధే వధః సర్వస్వహరణం చ । తేషామ్ ఏవ తుల్యాపకృష్టవధే యథాబలమ్ అనురూపం దణ్డం ప్రకల్పయేత్" ఇతి (BDహ్ ౧.౧౦.౧౮.౧౯–౨౦) । బహూనామ్ ఏకఘాతార్థే ప్రవృత్తానాం దోషానురూపదణ్డాభిధానార్థమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

ఏకం చేద్ బహవో హన్యుః సంరబ్ధాః పురుషం నరాః ।

మర్మఘాతీ తు యస్ తేషాం స ఘాతక ఇతి స్మృతః ॥ ఇతి ।

యో మర్మఘాతకః స ఏవ వధానురూపదణ్డభాగ్ భవతీత్య్ అర్థః। తథా చ ఘాతకవ్యతిరిక్తానామ్ అపి దణ్డస్ తేనైవోక్తః।

[౪౫౫] ఆరమ్భకృత్ సహాయశ్ చ తథా ధర్మానుదేశకః।

ఆశ్రయః శస్త్రదాతా చ భక్తదాతా వికర్మిణామ్॥

యుద్ధోపదేశకశ్ చైవ తద్వినాశప్రవర్తకః।

ఉపేక్షాకారకశ్ చైవ దోషవక్తానుమోదకః॥

అనిషేద్ధా క్షమో యః స్యాత్ సర్వే తత్కార్యకారిణః।

యథాశక్త్య్ అనురూపం తు దణ్డం తేషాం ప్రకల్పయేత్॥ ఇతి।

అనురూపం దోషానురూపమ్। మర్మహన్తుర్ దోషభాగిత్వం ద్వయోర్ దర్శయతి స ఏవ।

ఆరమ్భకృత్ సహాయశ్ చ దోషభాజౌ తదర్థతః। ఇతి।

ఏవం మార్గానుదేశకానాం కాలాన్తరే ఽపి దోషలాఘవమ్ ఊహ్యమ్। సాహససదృశాపరాధేష్వ్ అపి దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

వసానస్ త్రీన్ పణాన్ దణ్డ్యో నేజకస్ తు పరాంశుకమ్।

విక్రయావక్రయాధానయాచితేషు పణాన్ దశ॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౩౮)

అవక్రయః ఏతావత్ కాలమ్ ఉపభోగార్థం వస్త్రం దాస్యామి త్వం [౪౫౬] మహ్యమ్ ఏతావద్ ధనం దేహీతి సమయం కృత్వా వస్త్రప్రదానం నేజకస్య నియమాతిక్రమే దణ్డప్రాప్త్యర్థం నియమమ్ ఆహ మనుః।

శాల్మలీఫలకే శ్లక్ష్ణే నేనిజ్యాత్ నేజకః శనైః।

న చ వాసాంసి వాసోభిర్ నిర్హరేన్ న చ వాసయేత్॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౩౯౬)

ప్రమాదాన్ నాశనే నారదః।

మూల్యాష్టభాగో హీయేత సకృద్ ధౌతస్య వాససః।

ద్విః పాదస్ త్రిస్ తృతీయాంశశ్ చతుర్ధౌతే ఽర్ధమ్ ఏవ చ॥

అర్ధక్షయాత్ తు పరతః పాదాంశాపచయః క్రమాత్।

యావత్ క్షీణదశం జీర్ణం జీర్ణస్యానియమః క్షయః॥ ఇతి।

అష్టపణక్రీతస్య సకృద్ ధౌతస్య వస్త్రస్య నాశనే ఏకపణన్యూనం మూల్యం దేయమ్। ద్విర్ధౌతస్య పణద్వయోనం త్రిర్ధౌతస్య త్రిపణోనం చతుర్ధౌతస్య పణచతుష్టయమ్। తతః

పరం ప్రతినిర్ణేజనమ్ అవశిష్టం మూల్యం శిష్టపాదాపచయేన యావజ్జీర్ణం దేయమ్ । జీర్ణస్య నాశనే [౪౩౭] త్వ్ ఇచ్చాతో మూల్యదానం కల్పనీయమ్ ఇత్య్ అర్థః । పితాపుత్రవిరోధే సాక్ష్యాదీనాం దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

పితాపుత్రవిరోధే తు సాక్షిణస్ త్రిపణో దమః ।

అన్తరేణ తయోర్ యః స్యాత్ తస్యాప్య్ అష్టగుణో దమః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౩౯)

పితాపుత్రయోః కలహే యః సాక్ష్యమ్ అఙ్గీకరోతి న పునః కలహం వారయతి స పణత్రయం దణ్డ్యః । యశ్ చ తయోః సపణే వివాదే పణదానే ప్రతిభూర్ భవతి కలహం వా వర్ధయతి స తు త్రిపణాద్ అష్టగుణం చతుర్వింశతిపణం దణ్డనీయ ఇత్య్ అర్థః । అన్యేష్వ్ అపి తత్సదృశాపరాధేషు దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ ।

తులాశాసనమానానాం కూటకృన్ నాణకస్య చ ।

ఏభిస్ తు వ్యవహర్తా యః స దాప్యో దమమ్ ఉత్తమమ్ ॥

అకూటం కూటకం బ్రూతే కూటం యశ్ చాప్య్ అకూటకమ్ ।

స నాణకపరీక్షీ తు దాప్య ఉత్తమసాహసమ్ ॥

భిషజ్ మిథ్యా చరన్ దణ్డ్యస్ తిర్యక్షు ప్రథమం దమమ్ ।

మానుషే మధ్యమం రాజపురుషేషూత్తమం దమమ్ ॥

అబధ్యం యశ్ చ బధ్నాతి బద్ధం యశ్ చ ప్రముఞ్చతి ।

అప్రాప్తవ్యవహారం చ స దాప్యో దమమ్ ఉత్తమమ్ ॥

[౪౩౮] మానేన తులయా వాపి యో ‘ంశమ్ అష్టకం హరేత్ ।

దణ్డం స దాప్యో ద్విశతం వృద్ధౌ హానౌ చ కల్పితమ్ ॥

భేషజస్నేహలవణగన్ధధాన్యగుడాదిషు ।

పణ్యేషు ప్రక్షిపన్ హీనం పణాన్ దణ్డ్యస్ తు షోడశ ॥

మృచ్చర్మమణిసూత్రాయఃకాష్ఠవల్కలవాససామ్ ।

అజాతౌ జాతికరణే విక్రేయాష్టగుణో దమః ॥

సముద్రపరివర్తం చ సారభాణ్డం చ కృత్రిమమ్ ।

ఆధానం విక్రయం చాపి నయతో దణ్డకల్పనా ॥

హీనే పణే తు పఞ్చాశత్ పణే తు శతమ్ ఉచ్యతే ।

ద్విపణే ద్విశతో దణ్డో మూల్యవృద్ధౌ తు వృద్ధిమాన్ ॥
సంభూయ కుర్వతామ్ అర్ఘం సబాధం కారుశిల్పినామ్ ।
అర్ఘస్య హ్రాసం వృద్ధిం వా జానతాం దమ ఉత్తమః ॥
సంభూయ వణిజా పణ్యమ్ అనర్ఘేణోపరున్ధతామ్ ।
విక్రీణతాం చ విహితో దణ్డ ఉత్తమసాహసః ॥
రాజని స్థాప్యతే యో ‘ర్ఘః ప్రయహం తేన విక్రయః ।
క్రయో వా నిఃస్రవస్ తస్మాద్ వణిజాం లాభకృత్ స్మృతః ॥
స్వదేశపణ్యే తు శతం వణిగ్ గృహ్ణీత పఞ్చకమ్ ।
దశకం పారదేశ్యే తు యః సద్యః క్రయవిక్రయీ ॥
[౪౫౯] పణ్యస్యోపరి సంస్థాప్య వ్యయం పణ్యసముద్భవమ్ ।
అర్ఘో ‘నుగ్రహకృత్ కార్యః క్రేతుర్ విక్రేతుర్ ఏవ చ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౪౦–౫౩)

తులా తోలనదణ్డః । ప్రస్థాది పరిమాణమ్ । నాణకం ముద్రాచిహ్నితం ద్రమ్మనిష్కాది । ఏతేషాం కూటకృద్ దేశప్రసిద్ధపరిమాణాద్ అన్యథాకృత్ । న్యూనత్వమ్ ఆధిక్యం వా ద్రమ్మాదేర్ అవ్యవహారికముద్రితత్వం వా తామ్రాదిగర్భత్వం వా కరోతి । యశ్ చ త్రపుసీసాదిరూపైస్ తైర్ వ్యవహరతి తావ్ ఉభౌ ప్రత్యేకమ్ ఉత్తమసాహసం దణ్డనీయౌ । యః పునర్ నాణకపరీక్షకః సమ్యగ్ ఏవ కూటమ్ ఇతి బ్రూతే అసమ్యగ్ వా సమ్యగ్ ఇతి సో ‘ప్య్ ఉత్తమసాహసం దణ్డనీయః । యః పునర్ వైద్యః ఆయుర్వేదానభిజ్ఞ ఏవ జీవనార్థం చికిత్సాజ్ఞో ‘హమ్ ఇతి తిర్యఙ్మనుష్యరాజపురుషేషు చికిత్సాం కరోతి స యథాక్రమం ప్రథమమధ్యమోత్తమసాహసం దణ్డనీయః । యో ‘ప్య్ అనపరాధినం రాజాజ్ఞయా వినా బధ్నాతి బద్ధం తయా వినా ముఞ్చతి వ్యవహారార్థమ్ ఆహూతమ్ అనిర్వృత్తవ్యవహారం చోత్సృజతి సో ‘పి ఉత్తమసాహసం దణ్డనీయః । యో ‘పి వణిగ్ వ్రీహికార్పాసాదేః పణ్యస్యాష్టమాంశం కూటమానేన కూటతులయా వాపహరతి [౪౬౦] అసౌ పణానాం ద్విశతం దణ్డనీయః । అపహ్రియమాణద్రవ్యస్య పునర్ వృద్ధౌ హానౌ చ దణ్డస్యాపి వృద్ధిహానీ కల్పనీయే । భేషజమ్ ఔషధద్రవ్యమ్ । స్నేహో ఘృతాదిః । గన్ధద్రవ్యమ్ ఉశీరాది । ఏతేష్వ్ అసారద్రవ్యం విక్రయార్థం మిశ్రయతః షోడశపణో దణ్డః । న విద్యతే బహుమూల్యా జాతిర్ యస్మిన్ మృచ్చర్మాదికే తద్ అజాతి తస్మిన్ జాతికరణే విక్రయార్థం గన్ధవర్ణరసాన్తరసంచారణేన బహుమూల్యజాతీయసాదృశ్యసంపాదనే విక్రేయస్యాపాదితసాదృశ్యస్య మృచ్చర్మాదేః పణ్యస్యాష్టగుణో దణ్డః । సముద్రకస్య కరణ్డకాదేః పరివర్తనం వ్యత్యాసః । యో ‘న్యద్ ఏవ ముక్తానాం పూర్ణం కరణ్డకం దర్శయిత్వా అన్యద్ ఏవ స్ఫటికానాం పూర్ణం హస్తలాఘవాత్ సమర్పయతి యశ్ చ సారభాణ్డం

కస్తూరికాదికం కృత్రిమం కృత్వా విక్రయమ్ ఆధిం వా నయతి తస్యైవం దణ్డకల్పనా। కృత్రిమకస్తూరికాదేర్ మూల్యభూతే పణే హీనే న్యూనే న్యూనపణమూల్యే ఇతి యావత్। తస్మిన్ కృత్రిమే విక్రీతే పఞ్చాశత్పణో దణ్డః। పణమూల్యే తు శతం ద్విపణమూల్యే తు ద్విశతో దణ్డః। ఏవం మూల్యవృద్ధౌ దణ్డవృద్ధిర్ ఉన్నేయా। రాజనిరూపతార్ఘస్య హ్రాసం వృద్ధిం వాపి జానన్తో వణిజః మిలిత్వా కారుశిల్పినాం కారూణాం రజకాదీనాం శిల్పినాం చిత్రకారాదీనాం పీడాకరమ్ అర్ఘాన్తరం లాభలోభాత్ కుర్వన్తః పణసహస్రం దణ్డనీయాః। యే పునర్ దేశాన్తరాద్ ఆగతం పణ్యం హీనమూల్యేన ప్రార్థయమానా ఉపరున్ధన్తి మహార్ఘేణ వా విక్రీణతే తేషామ్ ఉత్తమసాహసో దణ్డః। [౪౬౧] రాజని సంనిహితే ‘పి సతి యస్ తేణార్ఘో నిరూప్యతే తేనార్ఘేణ క్రయో వా విక్రయో వా కార్యః। నిఃస్రవః నిర్గతః స్రవః అవశేషః। తస్మాద్ రాజనిరూపితాద్ అర్ఘాత్ యో నిఃస్రవః స ఏవ వణిజాం లాభకారీ న పునః స్వఛన్దపరికల్పితాద్ అర్ఘాత్। అర్ఘకరణే విశేషమ్ ఆహ మనుః।

> పఞ్చరాత్రే పఞ్చరాత్రే పక్షే పక్షే ‘థ వా గతే।
>
> కుర్వీత చైషాం ప్రత్యక్షమ్ అర్ఘసంస్థపనం నృపః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౪౦౨)

స్వదేశపణ్యే శతపణమూల్యే పఞ్చకం లాభార్థం గృహ్ణీయాత్। పారదేశ్యే తు దశపణం లాభం గృహ్ణీయాత్ యస్య పణగ్రహణదివస ఏవ విక్రయః। యః పునః కాలాన్తరే విక్రీణీతే తస్య కాలోత్కర్షవశాల్ లాభోత్కర్షః కల్ప్యః। దేశాన్తరాద్ ఆగతే పణ్యే దేశాన్తరగమనప్రత్యాగమన-భాణ్డగ్రహణశుల్కాదిస్థానేషు ప్రయుక్తమ్ అర్థం పరిగణయ్య పణ్యమూల్యేన సహ మేలయిత్వా యథా శతపణమూల్యే దశపణో లాభః సంపద్యతే తథా కేతృవిక్రేత్రోర్ అనుగ్రహకార్య అర్ఘో రాజ్ఞా స్థాపనీయః।

ఇతి సాహసప్రకరణమ్

[౪౬౨]

అథ స్త్రీసంగ్రహణమ్

తస్య త్రైవిధ్యమ్ ఆహ బృహస్పతిః।

> పాపమూలం సంగ్రహణం త్రిప్రకారం నిబోధత।
>
> బలోపాధికృతే ద్వే తు తృతీయమ్ అనురాగజమ్॥
>
> అనిచ్ఛయా త్వ్ అపకృతం మత్తోన్మత్తకృతం తథా।

ప్రలయే యత్ తు రహసి బలాత్కారకృతం తు తత్ ||

ఛద్మనా గృహమ్ ఆనీయ దత్వా వా మదకారణమ్ |

సంయోగః క్రియతే యత్ తు తద్ ఉపాధికృతం విదుః ||

అన్యోన్యమ్ అనురాగేణ దూతసంప్రేషణేన వా |

కృతం రూపార్థలోభేన జ్ఞేయం తద్ అనురాగజమ్ || ఇతి |

పునర్ అపి త్రైవిధ్యమ్ ఆహ స ఏవ |

తత్ పునస్ త్రివిధం ప్రోక్తం ప్రథమం మధ్యమోత్తమమ్ |

అపాఙ్గప్రేక్షణం హాస్యం దూతసంప్రేషణం తథా ||

స్పర్శో భూషణం వస్త్రాణాం ప్రథమః సంగ్రహః స్మృతః |

ప్రేషణం గన్ధమాల్యానాం ధూపమ్ద్వాన్నవాససామ్ ||

[౪౬3] సంభాషణం రహసి చ మధ్యమం సంగ్రహం విదుః |

ఏకశయ్యాసనం క్రీడా చుమ్బనాలిఙ్గనం తథా ||

ఏతత్ సంగ్రహణం ప్రోక్తమ్ ఉత్తమం శాస్త్రవేదిభిః || ఇతి |

యోషిత్సంగ్రహణజ్ఞానోపాయమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

పుమాన్ సంగ్రహణే గ్రాహ్యః కేశాకేశి పరస్త్రియా |

సద్యో వా కామజైశ్ చిహ్నైః ప్రతిపత్తౌ ద్వయోస్ తథా ||

నీవీస్తనప్రావరణసక్థికేశావమర్శనమ్ |

అదేశకాలసంభాషా సహైకస్థానమ్ ఏవ చ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౮3–౮౪)

స్త్రీపుంసయోర్ మిథునీభావః సంగ్రహణమ్ | తత్ర ప్రవృత్తః పరభార్యయా సహ కేశాకేశిక్రీడనేన సద్య అభినవైః కామజైః కరరుహదశనాదికృతవ్రణలిఙ్గైః ద్వయోః సంప్రతిపత్యా వా గ్రాహ్యః | యో ‘పి పరదారపరిధానగ్రన్థిప్రదేశకుచప్రావరణజఘనశిరోరుహాదిస్పర్శనే సాభిలాష ఇవ కరోతి నిర్జనదేశే జనాకీర్ణే ‘ప్య అన్ధకారాకులే అకాలే సంలాపం కరోతి పరభార్యయా సహైకత్ర మఞ్చకాదౌ తిష్ఠతి సో ‘పి గ్రాహ్యః | మనుర్ అపి |

స్త్రియం స్పృశేద్ అదేశే యః స్పృష్టో వా మర్షయేత్ తయా |

పరస్పరస్యానుమతే సర్వం సంగ్రహణం స్మృతమ్ || (MDహ్ ౮.3౫౮)

[౪౬౪] దర్పాద్ వా యది వా మోహాచ్ ఛ్లాఘయా వా స్వయం వదేత్ ।

పూర్వం మయేయం భుక్తేతి తచ్ చ సంగ్రహణం స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

తత్ర దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

సజాతావ్ ఉత్తమో దణ్డ ఆనులోమ్యే తు మధ్యమః ।

ప్రాతిలోమ్యే వధః పుంసో నార్యాః కర్ణాదికర్తనమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౮౬)

చతుర్ణామ్ అపి వర్ణానాం బలాత్కారేణ సజాతీయగుప్తపరభార్యాగమనే సాశీతిపణసహస్రో దణ్డః । యదా త్వ్ ఆనులోమ్యేన హీనవర్ణగుప్తపరభార్యాగమనం తదా మధ్యమసాహసో దణ్డః । యదా పునః సవర్ణామ్ అగుప్తామ్ ఆనులోమ్యేన గుప్తాం వా వ్రజతి తదా మనునా విశేష ఉక్తః ।

సహస్రం బ్రాహ్మణో దణ్డ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్ వ్రజన్ ।

శతాని పఞ్చ దణ్డ్యః స్యాద్ ఇచ్ఛన్త్యా సహ సంగతః ॥

సహస్రం బ్రాహ్మణో దణ్డం దాప్యో గుప్తే తు తే వ్రజన్ ।

శూద్రాయాం క్షత్రియవిశోః సహస్రం తు భవేద్ దమః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౩౭౮, ౩౮౩)

ఏతద్ గురుసఖిభార్యాదివ్యతిరిక్తవిషయమ్, తత్ర దణ్డాన్తరవిధానాత్ । తద్ ఆహ నారదః ।

[౪౬౫] మాతా మాతృష్వసా శ్వశ్రూర్ మాతులానీ పితృష్వసా ।

పితృవ్యసఖిశిష్యస్త్రీ భగినీ తత్సఖీ స్నుషా ॥

దుహితాచార్యభార్యా చ సగోత్రా శరణాగతా ।

రాజ్ఞీ ప్రవ్రజితా ధాత్రీ సాధ్వీ వర్ణోత్తమా చ యా ॥

ఆసామ్ అన్యతమాం గచ్ఛన్ గురుతల్పగ ఉచ్యతే ।

శిశ్నస్యోత్కర్తనం తస్య నాన్యో దణ్డో విధీయతే ॥ ఇతి ।

ప్రతిలోమ్యేన ఉత్కృష్టస్త్రీగమనే క్షత్రియాదేర్ వధః । ఏతద్ గుప్తావిషయమ్ । అన్యత్ర ధనదణ్డః । తథా చ మనుః ।

ఉభావ్ అపి తు తావ్ ఏవ బ్రాహ్మణ్యా గుప్తయా సహ ।

విప్లుతౌ శూద్రవద్ దణ్డ్యౌ దగ్ధవ్యౌ వా కటాగ్నినా ॥

బ్రాహ్మణీం యద్య్ అగుప్తాంతు గచ్ఛేతాం వైశ్యపార్థివౌ ।

వైశ్యం పఞ్చశతం కుర్యాత్ క్షత్రియం తు సహస్రిణమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౮.౩౭౭, ౩౭౬)

శూద్రస్యాగుప్తోత్కృష్టస్త్రీగమనే లిఙ్గచ్ఛేదనసర్వస్వహరణే గుప్తాగమనే తు వధసర్వస్వాపహారౌ | తథా చ స ఏవ |

[౪౬౬] శూద్రో గుప్తమ్ అగుప్తం వా ద్వైజాతం వర్ణమ్ ఆవసన్ |

అగుప్తైకాఙ్గసర్వస్వీ గుప్తం సర్వేణ హీయతే || ఇతి | (MDహ్ ౮.౩౭౪)

అత్రైవ విషయే బృహస్పతిర్ అపి |

సహసా కామయేద్ యస్ తు ధనం తస్యాఖిలం హరేత్ |

ఉత్కృత్య లిఙ్గవృషణౌ భ్రామయేద్ గర్దభేన తు || ఇతి |

శూద్రస్యేత్య్ అనువృత్తౌ గౌతమః: "ఆర్యస్త్ర్యభిగమనే లిఙ్గోద్ధారః సర్వస్వహరణం చ" ఇతి (GDహ్ ౧౨.౨) | నార్యాః పునర్ హీనవర్ణగమనే నాసాదికర్తనమ్ | అయం వధాద్యుపదేశో రాజ్ఞః తస్యైవ పాలనాధికారాత్ న ద్విజాతిమాత్రస్య, "బ్రాహ్మణః పరీక్షార్థమ్ అపి శస్త్రం నాదదీత" (Āప్Dహ్ ౧.౧౦.౨౯.౬) [౪౬౭] ఇతి శస్త్రగ్రహణస్య నిషేధాత్ | యదా తు రాజ్ఞో నివేదనే కాలాతిపాతశఙ్కా తదా ద్విజాతిమాత్రస్యాపి వధాదికారో 'స్త్య్ ఏవ,

శస్త్రం ద్విజాతిభిర్ గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యతే |

నాతతాయివధే దోషో హన్తుర్ భవతి కశ్చన ||

ప్రకాశం వాప్రకాశం వా మన్యుస్ తం మన్యుమ్ ఋచ్ఛతి || ఇతి | (MDహ్ ౮.౩౪౮, ౩౫౧)

ఇతి శస్త్రగ్రహణాభ్యనుజ్ఞానాత్ | క్షత్రియవైశ్యయోర్ అన్యోన్యస్త్ర్యభిగమనే యథాక్రమం సహస్రపఞ్చశతపణాత్మకౌ దణ్డౌ | తద్ ఆహ మనుః |

వైశ్యశ్ చేత్ క్షత్రియాం గుప్తాం వైశ్యాం వా క్షత్రియో వ్రజేత్ |

యో బ్రాహ్మణ్యామ్ అగుప్తాయాం తావ్ ఉభౌ దణ్డమ్ అర్హతః || ఇతి | (MDహ్ ౮.౩౮౨)

సాధారణస్త్రీగమనే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అవరుద్ధాసు దాసీషు భుజిష్యాసు తథైవ చ |

గమ్యాస్వ్ అపి పుమాన్ దాప్యః పఞ్చాశత్పణికం దమమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౯౦)

ఉక్తలక్షణా వర్ణస్త్రియో దాస్యః | తా ఏవ స్వామినా శుశ్రూషాహానివ్యుదాసార్థం గృహ ఏవ స్థాతవ్యమ్ ఇత్య్ ఏవం [౪౬౮] పురుషాన్తరభోగతో నిరుద్ధాః అవరుద్ధాః | నియతపురుషపరిగ్రహాః భుజిష్యాః | యదా దాస్యో 'వరుద్ధా భుజిష్యా వా భవేయుః తాసు తాసు | చశబ్దాద్ వేశ్యాస్వైరిణీనామ్ అపి సాధారనస్త్రీణాం భుజిష్యాణాం గ్రహణమ్ | తాసు చ

సర్వపురుషసాధారణతయా గమ్యాస్స్వ్ అపి గచ్ఛన్ పఞ్చాశత్పణం దణ్డనీయః, పరపరిగృహీతత్వేన తాసాం పరదారతుల్యత్వాత్ | ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య నారదో ‘పి |

స్వైరిణ్య్ అబ్రాహ్మణీ వేశ్యా దాసీ నిష్కాసినీ చ యా |

గమ్యాః స్యుర్ ఆనులోమ్యేన స్త్రియో న ప్రతిలోమతః ||

ఆస్స్వ్ ఏవ తు భుజిష్యాసు దోషః స్యాత్ పరదారవత్ |

గమ్యా అపి హి నోపేయా యత్ తాః పరపరిగ్రహాః || ఇతి |

నిష్కాసినీ స్వామ్యవరుద్ధా దాసీ | అనవరుద్ధదాస్యాద్యభిగమనే యాజ్ఞవల్క్యః |

ప్రసహ్య దాస్యభిగమే దణ్డో దశపణః స్మృతః |

బహూనాం యద్య్ అకామాసౌ చతుర్వింశతికః పృథక్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౯౧)

పురుషసంభోగజీవికాసు దాసీషు స్వైరిణ్యాదిషు చ శుల్కదానమ్ అన్తరేణ బలాత్కారేణాభిగచ్ఛతో దశపణో దణ్డః | అనిచ్ఛన్తీమ్ ఏకాం గచ్ఛతాం బహూనాం ప్రత్యేకం చతుర్వింశతిపాణాత్మకో దణ్డః | కన్యాహరణే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౪౬౯] అలంకృతాం హరన్ కన్యామ్ ఉత్తమం హ్య్ అన్యథాధమమ్ |

దణ్డం దద్యాత్ సవర్ణాసు ప్రాతిలోమ్యే వధః స్మృతః ||

సకామాస్స్వ్ అనులోమాసు న దోషస్ త్వ్ అన్యథా దమః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౮౭–౮౮)

అలంకృతా వివాహాభిముఖీ తాం కన్యామ్ అపహరన్ ఉత్తమసాహసం దణ్డనీయః | తదనభిముఖీం సవర్ణామ్ అపహరన్ ప్రథమసాహసం దణ్డనీయః | ఉత్తమవర్ణజాం కన్యామ్ అపహరతః క్షత్రియాదేర్ వధ ఏవ | ఆనులోమ్యేన సకామామ్ అపహరన్ న దణ్డభాక్ భవతి | అకామామ్ అపహరన్ ప్రథమసాహసం దణ్డనీయః | కన్యాదూషణే తు దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ |

దూషణే తు కరచ్ఛేద ఉత్తమాయాం వధః స్మృతః |

శతం స్త్రీదూషణే దద్యాద్ ద్వే తు మిథ్యాభిశంసనే ||

పశూన్ గచ్ఛన్ శతం దాప్యో హీనస్త్రీం గాం చ మధ్యమమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౮౮–౮౯)

యద్య్ అకామాం కన్యా బలాత్కారేణ నఖక్షతాదినా దూషయతి తదా తస్య కరచ్ఛేదః | ఉత్తమాయా దూషణే వధః | కన్యాయాః యది కశ్చిద్ విద్యమానాన్ ఏవాపస్మారరాజయక్ష్మాదిదోషాన్ [౪౭౦] ప్రకాశ్యేయమ్ అకన్యేతి దూషయత్య్ అసౌ శతం దాప్యః | మిథ్యాభిశంసనే తు పునర్ అవిద్యమానదోషావిష్కారేణ దూషణే ద్వే శతే దాపనీయః | గోవ్యతిరిక్తపశుగమనే పణశతం దాప్యః | తథా హీనాం స్త్రియమ్ అన్త్యావసాయినీం గాం చ

గచ్ఛన్ మధ్యమసాహసం దణ్డనీయ ఇత్య్ అర్థః। యదా పునస్ తామ్ ఏవ అఙ్గులీప్రక్షేపేణ యోనిక్షతం కుర్వన్ దూషయతి తదా విశేషమ్ ఆహ మనుః।

అభిషహ్య తు యః కన్యాం కుర్యాద్ దర్పేణ మానవః।

తస్యాశు కర్త్యే అఙ్గుల్యౌ దణ్డం చార్హతి షట్శతమ్॥

సకామాం దూషయంస్ తుల్యో నాఙ్గులిఛేదమ్ అర్హతి।

ద్విశతం తు దమం దాప్యః ప్రఙ్గవినివృత్తయే॥

కన్యైవ కన్యాం యా కుర్యాత్ తస్యాః స్యాద్ ద్విశతో దమః।

శుల్కం చ ద్విగుణం దద్యాత్ శిఫాశ్ చైవాప్నుయాద్ దశ॥

యా తు కన్యాం ప్రకుర్యాత్ స్త్రీ సా సద్యో మౌణ్డ్యమ్ అర్హతి।

అఙ్గుల్యోర్ ఏవ వా ఛేదం ఖరేణోద్వహనం తథా॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౩౬౭–౭౦)

యదా పునర్ ఉత్కృష్టజాతీయాం కన్యాం సానురాగామ్ అకామాం గచ్ఛతి తదా తస్య క్షత్రియాదేర్ వధః। యదా సవర్ణాం సకామాం [౪౭౧] అభిగచ్ఛతి తదా గోమిథునం శుల్కం తత్పిత్రే దద్యాత్। అనిచ్ఛతి పితరి దణ్డరూపేణ రాజ్ఞే దద్యత్। సవర్ణామ్ అకామాం తు గచ్ఛతో వధ ఏవ। తద్ ఆహ మనుః।

ఉత్తమాం సేవమానస్ తు జఘన్యో వధమ్ అర్హతి।

శుల్కం దద్యాత్ సేవమానః సమామ్ ఇచ్ఛేత్ పితా యది॥

యో 'కామాం దూషయేత్ కన్యాం స సద్యో వధమ్ అర్హతి।

సకామాం దూషయాంస్ తుల్యో న వధం ప్రాప్నుయాన్ నరః॥ ఇతి। (MDహ్ ౮.౩౬౬, ౩౬౪)

చణ్డాల్యాదిగమనే దణ్డమ్ ఆహ స ఏవ।

అన్త్యాభిగమనే త్వ్ అఙ్క్యః కుబన్ధేన ప్రవాసయేత్।

శూద్రస్ తథాఙ్క్య ఏవ స్యాద్ అన్త్యాన్యర్యాగమే వధః॥

అయోనౌ గచ్ఛతో యోషాం పురుషం వాపి మేహతః।

చతుర్వింశతికో దణ్డస్ తథా ప్రవ్రజితాసు చ॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౯౪, ౨౯౩)

అన్త్యా చాణ్డాలీ। తాం గచ్ఛన్తం త్రైవర్ణికం ప్రాయశ్చిత్తానభిముఖం "సహస్రం త్వ్ అన్త్యజస్త్రియమ్" (MDహ్ ౮.౩౮౫) [౪౭౨] ఇతి। మనువచనానుసారేణ సహస్రం దణ్డయిత్వా

కుత్సితవర్ణేన భగాకారేణాఙ్కయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్ నిర్వాసయేత్ | శూద్రః పునశ్ చణ్డాలీం గచ్ఛన్న్ అఙ్క్య ఏవ | అన్త్యజ ఇతి పాఠే చణ్డాల ఏవ భవతి | చణ్డాలస్య తూత్కృష్టజాతిస్త్రియాభిగమనే వధ ఏవ | యోషాం ముఖాదావ్ అభిగచ్ఛతః పురుషం వా ముఖే మేహతః ప్రవ్రజితాం గచ్ఛతః చతుర్వింశతిపణో దణ్డః | వఞ్చనయా స్త్రీసంగ్రహణే దణ్డమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

ఛద్మనాకారయేద్ యస్ తు తస్య సర్వహరో దమః |

అఙ్కయిత్వా భగాఙ్కేన పురాన్ నిర్వాసయేత్ తతః || ఇతి |

ఇతి స్త్రీసంగ్రహణమ్

అథ స్త్రీపుంసయోగాఖ్యం వివాదపదమ్

తస్య స్వరూపమ్ ఆహ నారదః |

వివాహాదివిధిః స్త్రీణాం యత్ర పుంసాం చ కీర్త్యతే |

స్త్రీపుంసయోగసంజ్ఞం తద్ వివాదపదమ్ ఉచ్యతే || ఇతి |

స్త్రీరక్షణమ్ ఆహ మనుః |

[౪౭౩] అస్వతన్త్రాః స్త్రియః కార్యాః పురుషైః స్వైర్ దివానిశమ్ |

విషయేషు చ సజ్జన్త్యః సంస్థాప్యా హ్య్ ఆత్మనో వశే ||

సూక్ష్మేభ్యో ఽపి ప్రసఙ్గేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః |

ద్వయోర్ హి కులయోః శోకమ్ ఆవహేయుర్ అరక్షితాః ||

ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యన్తో ధర్మమ్ ఉత్తమమ్ |

యతన్తే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి ||

స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమ్ ఆత్మానమ్ ఏవ చ |

స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్ హి రక్షతి ||

న కశ్చిద్ యోషితః శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుమ్ ।

ఏతైర్ ఉపాయయోగైస్ తు శక్యాస్ తాః పరిరక్షితుమ్ ॥

అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్ ।

శౌచే ధర్మే ఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య చేక్షణే ॥ ఇతి । (MDh ౯.౨, ౫–౭, ౧౦–౧౧)

స్త్రియః పురుషైః భర్తృభిః సర్వదా అస్వతన్త్రాః కార్యాః । విషయే గీతాదౌ ఆసక్తాస్ తతో వ్యావర్తనీయాః । అరక్షితాస్ తు దుశ్చరితేన భర్తృపితృకులయోః శోకం కుర్యుః । తస్మాత్ కులద్వయవృద్ధ్యర్థం రక్ష్యాస్ తాః । యద్య్ అపి ప్రసహ్యావరుధ్య రక్షితుమ్ అశక్యాస్ [౪౭౪] తథాప్య్ అర్థసంగ్రహాదౌ నియోజనేన పురుషాన్తరచిన్తనావసరస్యాప్రదానేన రక్షేద్ ఇత్య్ అర్థః । బృహస్పతిర్ అపి ।

సూక్ష్మేభ్యో ఽపి ప్రసఙ్గేభ్యో నివార్యా స్త్రీ స్వబన్ధుభిః ।

శశ్ర్వాదిభిర్ గురుస్త్రీభిః పాలనీయా దివానిశమ్ ॥ ఇతి ।

దోషరహితస్త్రీపరిత్యాగినం ప్రత్య్ ఆహ నారదః ।

అనుకూలామ్ అవాగ్దుష్టాం దక్షాం సాధ్వీం ప్రజావతీమ్ ।

త్యజన్ భార్యామ్ అవస్థాప్యో రాజ్ఞా దణ్డేన భూయసా ॥ ఇతి ।

దణ్డేన స్థాపయితుమ్ అశక్యే త్వ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ఆజ్ఞాసంపాదినీం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీమ్ ।

త్యజన్ దాప్యస్ తృతీయాంశమ్ అద్రవ్యో భరణం స్త్రియాః ॥ ఇతి । (YDh ౧.౭౬)

బుద్ధ్వా స్త్రియం త్యజేద్ ఇత్య్ ఆహ నారదః ।

అన్యోన్యం త్యజతోర్ ఆగః స్యాద్ అన్యోన్యవిరుద్ధయోః ।

స్త్రీపుంసయోర్ న చోఢాయా వ్యభిచారాద్ ఋతే స్త్రియాః ॥ ఇతి ।

వివాహసంస్కారరహితయోర్ హీనజాతీయస్త్రీపుంసయోర్ విరోధేనాన్యోన్యం త్యజతో దోషో నాస్తి । వివాహసంస్కృతాయాస్ తు వ్యభిచారాద్ ఏవ త్యాగో న విరోధమాత్రేణ । ఏతచ్ చ స్వచ్ఛన్దవ్యభిచారిణీవిషయమ్,

[౪౭౫] స్వచ్ఛన్దగా తు యా నారీ తస్యాస్ త్యాగో విధీయతే ।

ఇతి యమస్మరణాత్ । శిష్యగాద్యా అపి సంత్యాజ్యాః । తథా చ వసిష్ఠః ।

చతస్రస్ తు పరిత్యాజ్యాః శిష్యగా గురుగా తథా ।

పతిఘ్నీ తు విశేషేణ జుఙ్గితోపగతా తథా || ఇతి | (VఅDహ్ ౨౧.౧౯)

హారీతో ‘పి: “గర్భఘ్నీమ్ అధమవర్ణాం శిష్యసుతగామినీం పానవ్యసనాసక్తాం ధనధాన్యవిక్రయకరీం వివర్జయేత్” ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౩.౨౧) | వివర్జనం చ వ్యవహారపరిత్యాగః | తథా చ వసిష్ఠః: “వ్యవాయే తీర్థగమనే ధర్మేభ్యశ్ చ నివర్తతే” ఇతి (VఅDహ్ ౨౧.౯) | వ్యవాయః సంయోగః | తీర్థగమనశబ్దేన స్మార్తం కర్మ లక్ష్యతే | ధర్మశబ్దేన శ్రౌతమ్ | చశబ్దేన సంభాషణాదికమ్ | వ్యాధితాదీనాం తు సంభోగమాత్రస్య త్యాగ ఇత్య్ ఆహ దేవలః |

వ్యాధితాం స్త్రీప్రజాం వన్ధ్యామ్ ఉన్మత్తాం విగతార్తవామ్ |

అదుష్టాం లభతే త్యక్తుం తీర్థాన్ న త్వ్ ఏవ కర్మణః ||

[౪౭౬] ఇతి | తీర్థాత్ సంభోగాద్ ఇత్య్ అర్థః | తథా చ నారదః |

వన్ధ్యాం స్త్రీజననీం నిన్ద్యాం ప్రతికూలాం చ సర్వదా |

కామతో నాభినన్దేత కుర్వన్న్ ఏవం న దోషభాక్ ||

అనర్థశీలాం సతతం తథైవాప్రియవాదినీమ్ |

పూర్వాశినీం చ యా భర్తుః క్షిప్రం నిర్వాసయేద్ గృహాత్ ||

స్త్రీం ధనభ్రష్టసర్వస్వాం గర్భవిధ్వంసినీం తథా |

భర్తుశ్ చ వధమ్ ఇచ్ఛన్తీం స్త్రియం నిర్వాసయేత్ పురాత్ || ఇతి |

బౌధాయనో ‘పి |

అప్రజాం దశమే వర్షే స్త్రీప్రజాం ద్వాదశే త్యజేత్ |

మృతప్రజాం పఞ్చదశే సద్యస్ త్వ్ అప్రియవాదినీమ్ || ఇతి | (BDహ్౨.౨.౪.౬)

సంయోగ ఇతి శేషః |

[౪౭౭] భర్తుః ప్రతినివిశేన యా భార్యా స్కన్దయేద్ ఋతుమ్ |

తాం గ్రామమధ్యే విఖ్యాప్య భ్రూణఘ్నీం నిర్ధమేద్ గృహాత్ || (BDహ్ ౪.౧.౧౨.౨౦)

అశుశ్రూషాకరీం నారీం బన్ధకీం పతిహింసకమ్ |

త్యజన్తి పురుషాః ప్రాజ్ఞాః క్షిప్రమ్ అప్రియవాదినీమ్ || ఇతి |

త్యాగశ్ చ వధప్రతినిధిత్వేన కార్యః | తథా చ యమః |

స్వఛన్దవ్యభిచారిణ్యాః వివస్వాంస్ త్యాగమ్ అబ్రవీత్ ।

న వధం న చ వైరూప్యం వధం స్త్రీణాం వివర్జయేత్ ।

న చైవ స్త్రీవధః కుర్యాన్ న క్షైవాఙ్గవికర్తనమ్ ॥ ఇతి ।

స్త్రీణాం వధం కుర్వన్ తాసాం వివర్జనం కుర్యాద్ భర్తా న కర్ణనాసాదికర్తనమ్ ఇత్య్ అర్థః । అన్యే చ స్త్రీపుంధర్మా ఆచారాధ్యాయే ప్రచఞ్చితా ఇతి నాత్ర ప్రపఞ్చితాః ।

ఇతి స్త్రీసఙ్గ్రహః

అథ దాయభాగాఖ్యం వ్యవహారపదం కథ్యతే

తల్లక్షణం నారదేనోక్తమ్ ।

విభాగో ‘ర్థస్య పైత్ర్యస్య పుత్రైర్ యత్ర ప్రకల్ప్యతే ।

దాయభాగ ఇతి ప్రోక్తం వ్యవహారపదం బుధైః ॥

[౪౭౮] ఇతి । దాయో నామ యద్ ధనం స్వామిసంబన్ధాద్ ఏవ అన్యస్య స్వం భవతి తద్ ఉచ్యతే । స ద్వివిధః । అప్రతిబన్ధః సప్రతిబన్ధశ్ చేతి । పితృధనం పితామహధనం వా అప్రతిబన్ధో దాయః । పుత్రాదిధనం తు పిత్రాదీనాం సప్రతిబన్ధో దాయః । తస్య విభాగో దాయవిభాగ ఇత్య్ ఉచ్యతే । అత ఏవ యోగీశ్వరః దాయశబ్దేన పితృద్వారాగతం మాతృద్వారాగతం చ ద్రవ్యమ్ ఏవోచ్యతే ఇతి । సంగ్రహకారశ్ చ ।

పితృద్వారాగతం ద్రవ్యం మాతృద్వారాగతం చ యత్ ।

కథితం దాయశబ్దేన తద్విభాగో ‘ధునోచ్యతే ॥ ఇతి ।

విభాగకాలమ్ ఆహ మనుః ।

ఊర్ధ్వం పితుశ్ చ మాతుశ్ చ సమేత్య భ్రాతరః సమమ్ ।

భజేరన్ పైతృకం ఋక్థమ్ అనీశాస్ తే హి జీవతోః ॥ (MDహ్ ౯.౧౦౪)

[౪౭౯] ఇతి । ఊర్ధ్వం పితుర్ ఇతి పితృధనవిభాగకాలః । మాతుర్ ఊర్ధ్వమ్ ఇతి మాతృధనవిభాగకాలః । తతశ్ చైతద్ ఉక్తం భవతి । పితుర్ ఊర్ధ్వం మాతరి జీవన్త్యామ్ అపి పితృధనవిభాగః కార్యః । తథా మాతుర్ ఊర్ధ్వం పితరి జీవతే ఽపి మాతృధనవిభాగః కార్య ఏవ, అన్యతరధనవిభాగే ఉభయోర్ ఊర్ధ్వకాలప్రతీక్షణానుపయోగాద్ ఇతి । తద్ ఉక్తం సంగ్రహకారేణ ।

పితృద్రవ్యవిభాగస్య జీవన్త్యామ్ అపి మాతరి ।

అస్వతన్త్రతయాస్వామ్యం యస్మాన్ మాతుః పతిం వినా ॥

మాతృద్రవ్యవిభాగో ఽపి తథా పితరి జీవతి ।

సత్స్వ్ అపత్యేషు యస్మాన్ న స్త్రీధనస్య పతిః పతిః ॥ ఇతి ।

అయమ్ అర్థః । పతిమరణే పితృభార్యాయాః పత్యుపరమాత్ పత్యుర్ ధనే యస్మాత్ అస్వాతన్త్ర్యేణ న స్వామిత్వమ్ యస్మాచ్ చాపత్యేషు విద్యమానేషు భార్యాధనస్య భార్యామరణే ఽపి పతిర్ న స్వామీ తస్మాత్ తయోర్ అన్యతరస్మిన్ జీవత్య్ అప్య్ అన్యతరధనవిభాగో యుక్త ఇతి । ఏతేన జీవతోస్ తత్ తద్ద్రవ్యవిభాగేషు పుత్రాణాం న స్వాతన్త్ర్యమ్ ఇత్య్ అర్థాద్ ఉక్తం భవతి । తథా చ శఙ్ఖః: "న జీవతి పితరి పుత్రా రిక్థం భజేరన్ । యద్య్ అపి స్యాత్ పశ్చాద్ అధిగతం తైః అనర్హా ఏవ పుత్రాః । అర్థధర్మయోః అస్వాతన్త్ర్యాత్" ఇతి । అస్యాయమ్ అర్థః । యద్య్ అపి జన్మానన్తరమ్ ఏవ పుత్రాః పితృధనే స్వామిత్వం ప్రతిపన్నాః తథాపి పితరి జీవతి తద్ధనం న [౪౮౦] విభజేరన్ । యతో ధర్మార్థయోర్ అస్వాతన్త్ర్యాద్ విభాగకరణే ఽనర్హాః । అర్థాస్వాతన్త్ర్యమ్ నామ తదాదానప్రదానఓస్ అస్వాతన్త్ర్యమ్ ఇతి । తద్ ఆహ హారీతః: "జీవతి పితరి పుత్రాణామ్ అర్థాదానవిసర్గాక్షేపేష్వ్ అస్వాతన్త్ర్యమ్" ఇతి (Hఆర్Sమ్ ౧౭.౨౧) । అర్థాదానమ్ అర్థోపభోగః । విసర్గో వ్యయః । ఆక్షేపో భృత్యాదేః శిక్షార్థమ్ అధిక్షేపాదిః । ధర్మాస్వాతన్త్ర్యం పృథగిష్టాపూర్తాదావ్ అప్రవృత్తిః । యత్ తు దేవలేనోక్తమ్,

పితర్య్ ఉపరతే పుత్రా విభజేరన్ పితుర్ ధనమ్ ।

అస్వామ్యం హి భవేత్ తేషాం నిర్దోషే పితరి స్థితే ॥ ఇతి ।

తద్ అప్య్ అస్వాతన్త్ర్యప్రతిపాదనపరమ్, పితృధనే పుత్రాణాం జన్మనా స్వామ్యస్య లోకసిద్ధత్వాత్ ।

నను – శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య స్వత్వస్య కథం లోకసిద్ధతా । శాస్త్రసిద్ధత్వం చ, "స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషు । బ్రాహ్మణస్యాధికం లబ్ధమ్ । క్షత్రియస్య విజితమ్ । నిర్విష్టం వైశ్యశూద్రయోః" (GDహ్ ౧౦.౩౯–౪౨) [౪౮౧] ఇతి గౌతమవచనాద్ అవగమ్యతే ।

అప్రతిబన్ధో దాయో ఋక్థం న సప్రతిబన్ధో దాయః। సంవిభాగః సప్రతిబన్ధో దాయః। అనన్యపూర్వస్య జలతృణకాష్ఠాదేః స్వీకారః పరిగ్రహః। నిధ్యాదిప్రాప్తిర్ అధిగమః। ఏతేషు నిమిత్తేషు సత్సు స్వామీ భవతి। బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా యల్ లబ్ధం తద్ అధికమ్ అసాధారణమ్। క్షత్రియస్య విజయదణ్డాదిలబ్ధం యత్ తద్ అసాధారణమ్। వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలబ్ధం నిర్విష్టం తద్ అసాధారణమ్। శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషాదినా భృతిరూపేణ యద్ లబ్ధం తద్ అసాధారణమ్। ఏవమ్ అనులోమప్రతిలోమజానాం స్వస్వవిహితాశ్వసారథ్యాదినా యల్ లబ్ధం తద్ అధికమ్ ఇత్య్ అర్థః। అత్రైవ సంగ్రహకారో న్యాయమ్ ఆహ।

వర్తతే యస్య యద్ ధస్తే తస్య స్వామీ స ఏవ తు।

అన్యస్వమ్ అన్యహస్తేషు చౌర్యాద్ యైః కిం న వర్తతే॥ ఇతి।

అన్యస్వస్యాన్యహస్తే స్థితస్య దర్శనేన తస్యైవ స్వామితాపత్తేః। అతః శాస్త్రైకసమధిగమ్యం స్వత్వత్వమ్। కిం చ యది యస్యాన్తికే యద్ ధనం దృష్టం తస్య స ఏవ స్వామీ తర్హి అస్య స్వమ్ అనేనాపహృతమ్ ఇతి న బ్రూయాత్, యస్యైవాన్తికే దృష్టం తస్య స్వామిత్వాత్। స్వత్వస్య లౌకికత్వే,

[౪౮౨] యో 'దత్తాదాయినో హస్తాల్ లిప్సేత బ్రాహ్మణో ధనమ్।

యాజనాధ్యాపనేనాపి యథా స్తేనస్ తథైవ సః॥ ఇతి। (MDh ౮.౩౪౦)

యాజనాదినా అదత్తాదాయినః సకాశాద్ ద్రవ్యమ్ అర్జయతో దణ్డవిధానమ్ అనుపపన్నం స్యాత్। తస్మాచ్ ఛాస్త్రైకసమధిగమ్యం స్వత్వమ్ ఇతి॥

మైవమ్, లౌకికమ్ ఏవ స్వత్వం లౌకికార్థక్రియాసాధనత్వాత్, వ్రీహ్యాదివత్। ఆహవనీయాదీనాం వైదికాదీనామ్ అపి లౌకికపాకాదిసాధనత్వమ్ అస్తీత్య్ అనైకాన్తికో హేతుః – ఇతి చేత్।

న। న హి తేషామ్ ఆహవనీయాదిరూపేణ పాదాదిసాధనత్వం కిం తర్హి లౌకికాగ్న్యాదిరూపేణేత్య్ అస్తి వైషమ్యమ్। కిం చ పామరాణామ్ అపి స్వత్వవ్యవహారదర్శనాత్ స్వత్వస్య లౌకికత్వమ్ అవగమ్యతే। యత్ తు గౌతమవచనమ్: "స్వామీ రిక్థక్రయసంవిభాగేషు" (GDh ౧౦.౩౯) ఇత్యాద్య్ అనుపన్నమ్ ఇత్య్ ఉక్తమ్॥

తన్ న। ప్రతిగ్రహాద్యుపాయకస్య స్వత్వస్య లౌకికత్వే స్థితే బ్రాహ్మణాదీనాం ప్రతిగ్రహాద్యుపాయనియమార్థత్వాత్ శాస్త్రస్య। యద్ అప్య్ ఉక్తమ్ అన్యస్య స్వమ్ అన్యేనాపహృతమ్ – ఇతి న బ్రూయాద్ ఇతి, తద్ అసత్, స్వత్వహేతుభూతక్రయాదిసందేహాత్ స్వత్వసందేహోపపత్తేః। యద్ అపి చోక్తమ్ "యో 'దత్తాదాయినః" [౪౮౩] ఇతి అదత్తాదాయినః సకాశాద్ యాజనాదినా ద్రవ్యమ్ అర్జయితుర్ దణ్డవిధానమ్ అనుపపన్నమ్ ఇతి। తద్ అప్య్ అసత్, ప్రతిగ్రహాదినియతోపాయకస్యైవ స్వత్వస్య లౌకికత్వాత్ నియమాతిక్రమేణ ద్రవ్యమ్ అర్జయతో దణ్డవిధానమ్ ఉపపద్యతే। ఏవమ్ "తస్యోత్సర్గేణ శుధ్యన్తి" ఇతి ప్రాయశ్చిత్తవిధానమ్ అపి। ఏవం చ స్వత్వస్య లౌకికత్వే అసత్ప్రతిగ్రహాదిలబ్ధం ధనం తత్పుత్రాదీనాం దాయత్వేన స్వమ్ ఇతి విభాజ్యమ్। న తేషాం దోషసంబన్ధః,

సప్త విత్తాగమా ధర్మ్యా దాయో లాభః క్రయో జయః।

ప్రయోగః కర్మయోగశ్ చ సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ చ॥ (MDహ్ ౧౦.౧౧౫)

ఇతి మనుస్మరణాత్।

ఇదమ్ అత్ర చిన్తనీయమ్: విభాగాత్ స్వం స్వయ వా విభాగః ఇతి।

అత్రాయం పూర్వపక్షః। విభాగాత్ స్వం జన్మనైవ స్వత్వే ఉత్పన్నమాత్రస్య పుత్రస్యాపి స్వం సాధారణమ్ ఇతి ద్రవ్యసాధ్యేష్వ్ ఆధానాదిషు పితుర్ అధికారవిధిర్ న స్యాత్। కిం చ,

భర్త్రా ప్రీతేన యద్ దత్తం స్త్రియై తస్మిన్ మృతే 'పి తత్।

సా యథాకామమ్ అశ్నీయాద్ దద్యాద్ వా స్థావరాద్ ఋతే॥ ఇతి।

ప్రీతిదానవచనమ్ అప్య్ అనుపన్నం స్యాత్। యద్ అపి –

[౪౮౪] మణిముక్తాప్రవాలానాం సర్వస్యైవ పితా ప్రభుః।

స్థావరస్య తు సర్వస్య న పితా న పితామహః॥

పితృప్రసాదాద్ భుజ్యన్తే వస్త్రాణ్య్ ఆభరణాని చ।

స్థావరం తు న భుజ్యేత ప్రసాదే సతి పైతృకే॥

ఇతి, తత్ పితామహోపాత్తస్థావరవిషయమ్। తస్మాత్ స్వామినాశాద్ విభాగాద్ వా స్వత్వం న జన్మనైవ।

రాద్ధాన్తస్ తు । జన్మనైవ స్వత్వం లోకే ప్రసిద్ధమ్ । విభాగశబ్దశ్ చ బహుస్వామికధనవిషయే లోకే ప్రసిద్ధో నాన్యదీయధనవిషయో న ప్రహీణవిషయః । కిం చ "ఉత్పత్త్యైవార్థం స్వామిత్వాల్ లభేతేత్య్ ఆచార్యాః" ఇతి గౌతమవచనాజ్ జన్మనైవ స్వత్వమ్ అవగమ్యతే । యద్ ఉక్తమ్: "మనిముక్తాప్రవాలానామ్' ఇత్యాదివచనం పితామహోపాత్తస్థావరవిషయమ్ ఇతి, తద్ అయుక్తమ్ । "న పితా న పితామహః" ఇతి వచనాత్, పితామహస్య హి స్వార్జితమ్ అపి ధనం పుత్రపౌత్రయోః సతోర్ అదేయమ్ ఇతి వచనమ్ జన్మనా స్వత్వం గమయతీతి । యద్ అప్య్ ఉక్తమ్: అర్థసాధ్యేష్వ్ ఆధానాదిషు పితుర్ అనధికార ఇతి, తద్ అయుక్తమ్, వచనాద్ ఏవాధికారావగమాత్ । యద్ అపి చోక్తమ్ జన్మనైవ స్వత్వే "భర్త్రా ప్రీతేన యద్ దత్తమ్" ఇత్యాది విష్ణువచనం నోపపద్యతే ఇతి, తద్ అప్య్ అయుక్తమ్, సాధారణ్యే 'పి ద్రవ్యస్య వచనాద్ ఏవ [౪౮౫] ప్రీతిదానే పితుర్ అధికారోపపత్తేః । స్థావరాదౌ తు స్వార్జితే 'పి పుత్రాదిపారతన్త్ర్యమ్ ఏవ,

స్థావరం ద్విపదం చైవ యద్య్ అపి స్వయమ్ అర్జితమ్ ।

అసంభూయ సుతాన్ సర్వాన్ న దానం న చ విక్రయః ॥

యే జాతా యే 'ప్య్ అజాతాశ్ చ యే చ గర్భే వ్యవస్థితాః ।

వృత్తిం చ తే 'భికాఙ్క్షన్తి న దానం న చ విక్రయః ॥

ఇత్యాదివచనాత్ । ఆపదాదౌ తు స్వాతన్త్ర్యమ్ అస్త్య్ ఏవ,

ఏకో 'పి స్థావరే కుర్యాద్ దానాధమనవిక్రయమ్ ।

ఆపత్కాలే కుటుమ్బార్థే ధర్మార్థేషు విశేషతః ॥

ఇతి స్మరణాత్ ।

తస్మాత్ సుష్ఠూక్తం జన్మనైవ స్వత్వమ్ ఇతి ।

ప్రకృతమ్ అనుసరామః । అపరమ్ అపి విభాగకాలమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

విభాగం చేత్ పితా కుర్యాద్ ఇచ్ఛయా విభజేత్ సుతాన్ ।

జ్యేష్ఠం వా శ్రేష్ఠభాగేన సర్వే వా స్యుః సమాంశినః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౧౪)

యదా పితా విభాగం కర్తుమ్ ఇచ్ఛతి తదా పుత్రాన్ ఆత్మనః సకాశాద్ ఇచ్ఛయా విభజేత్ | ఇచ్ఛయా విభాగప్రకారః "జ్యేష్ఠం వా శ్రేష్ఠభాగేన" ఇతి | శ్రేష్ఠభాగః సోద్ధారవిభాగః ఉద్ధారప్రకారః స్మృత్యన్తరే దర్శితః |

[౪౮౬] జ్యేష్ఠస్య వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్ చ యద్ వరమ్ |

తతో 'ర్ధం మధ్యమస్య స్యాత్ తురీయం తు యవీయసః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౧౨)

అథ వా – సర్వే జ్యేష్ఠాదయః పుత్రాః సమాంశభాజః కార్యాః స్యుః | అథ చ విషమో భాగః స్వార్జితద్రవ్యవిషయః | క్రమాగతే తు సర్వేషామ్ అపి సమస్వామ్యాత్ సమాంశః స్యాత్, పితుర్ ఇచ్ఛయా విషమవిభాగస్యాయుక్త్వత్వాత్ | నారదో 'పి కాలాన్తరమ్ ఆహ |

అత ఊర్ధ్వం పితుః పుత్రా విభజేయుర్ ధనం సమమ్ |

మాతుర్ నివృత్తే రజసి ప్రత్తాసు భగినీషు చ ||

నివృత్తే వాపి రమణే పితర్య్ ఉపరతస్పృహే ||

[౪౮౭] ఇతి | శఙ్ఖో 'పి: "అకామే పితరి ఋక్థవిభాగో వృద్ధే విపరీతచేతసి దీర్ఘరోగిణి చ" ఇతి | అస్యార్థః | అకామే విభాగమ్ అనిచ్ఛతి పితరి అతివృద్ధే విపరీతచేతసి అప్రకృతిస్థే దీర్ఘరోగిణి అచికిత్స్యరోగగ్రస్తే చ పుత్రాణామ్ ఇచ్ఛయైవ విభాగో భవతీత్య్ అర్థః | దీర్ఘరోగగ్రహణమ్ అతికుపితాదేర్ ఉపలక్షణమ్ | అత ఏవ నారదః |

వ్యాధితః కుపితశ్ చైవ విషయాసక్తమానసః |

అన్యథాశాస్త్రకారీ చ న విభాగే పితా ప్రభుః || ఇతి |

పిత్రా సమవిభాగకరణే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

యది కుర్యాత్ సమా అంశాన్ పత్న్యః కార్యాః సమాంశికాః |

న దత్తం స్త్రీధనం యాసాం భర్త్రా వా శ్వశురేణ వా || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౧౫)

యది స్వేచ్ఛయా పితా పుత్రాన్ సమభాగినః కరోతి తదా అదత్తస్త్రీధనాః పత్న్యో 'పి పుత్రసమాంశభాజః కర్యాః | దత్తే తు స్త్రీధనే, "దత్తే త్వ్ అర్ధం ప్రకల్పయేత్" (YDహ్ ౨.౧౪౮) [౪౮౮] ఇతి, పుత్రాంశాద్ అర్ధాంశభాజో భవన్తి | పితుర్ ఊర్ధ్వం ధర్మవివృద్ధ్యర్థం విభాగః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ ప్రజాపతిః |

ఏవం సహ వసేయుర్ వా పృథగ్ వా ధర్మకామ్యయా |

పృథగ్ వివర్ధతే ధర్మస్ తస్మాద్ ధర్మ్యా పృథక్క్రియా || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౧౧)

బృహస్పతిర్ అపి |

ఏకపాకేన వసతాం పితృదేవద్విజార్చనమ్ ।

ఏకం భవేద్ విభక్తానాం తద్ ఏవ స్యాద్ గృహే గృహే ॥ ఇతి ।

పిత్రోర్ ఊర్ధ్వం విభాగే ప్రకారనియమమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౪౭౯]విభజేయుః సుతాః పిత్రోర్ ఊర్ధ్వమ్ ఋక్థమ్ ఋణం సమమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౧౭)

నను – పిత్రోర్ ఊర్ధ్వం విభాగే ఽపి విషమవిభాగో మనునా దర్శితః, "ఊర్ధ్వం పితుశ్ చ మాతుశ్ చ" (MDహ్ ౯.౧౦౪) ఇత్య్ ఉపక్రమ్య,

జ్యేష్ఠ ఏవ తు గృహ్ణీయాత్ పిత్ర్యం ధనమ్ అశేషతః ।

శేషాస్ తమ్ ఉపజీవేయుర్ యథైవ పితరం తథా ॥

జ్యేష్ఠస్య వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్ చ యద్ వరమ్ ।

తతో ఽర్ధం మధ్యమస్య స్యాత్ తురీయం తు యవీయసః ॥ ఇతి ।

తథా –

ఉద్ధారే ఽనుద్ధృతే తేషామ్ ఇయం స్యాద్ అంశకల్పనా ।

ఏకాధికం హరేజ్ జ్యేష్ఠః పుత్రో ఽధ్యర్ధం తతో ఽనుజః ॥

అంశమ్ అంశం యవీయాంస ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౦౫, ౧౧౨, ౧౧౬–౨౭)

గౌతమో ఽపి: "వింశతిభాగో జ్యేష్ఠస్య మిథునమ్ ఉభయతోదద్యుక్తో రథో గోవృషః । [౪౮౦] కాణః ఖోడః కూటః వణ్డో మధ్యమస్యానేకశ్ చేత్ । అవిర్ ధాన్యాయసీ గృహమ్ అనోయుక్తం చతుష్పదాం చైకైకం యవీయసః । సమం చేతరత్ సర్వమ్" ఇతి (GDహ్ ౨౮.౫–౮) । అయమ్ అర్థః । సర్వస్మాత్ పితృధనాద్ వింశతితమో భాగో జ్యేష్ఠస్య । మిథునం గోమిథునం ప్రసిద్ధమ్ । ఉభయతోదతో ఽశ్వాశ్వతరగర్దభాః తేషాం యథాసంభవమ్ అన్యతరాభ్యాం యుక్తో రథః । ఖోడో వృద్ధః । కూటః శృఙ్గవికలః । వణ్డో విలోపితవాలధిః । అవిశేషితత్వా గవాశ్వాదీనాం యథాసంభవమ్ అన్యతరస్యోద్ధారః కర్తవ్యో మధ్యమస్య । యవీయసస్ తు ధాన్యం వ్రీహ్యాది అయో లోహమ్ । అనోయుక్తం శకటయుక్తమ్ । చతుష్పదాం గవాదీనామ్ ఏకైకం పృథక్ పృథగ్ ఏవానుపూర్వ్యేణ యవీయస ఉద్ధారః । బృహస్పతిర్ అపి ।

జన్మవిద్యాగుణైర్ జ్యేష్ఠో ద్వ్యంశం దాయాదమ్ ఆప్నుయాత్ । ఇతి ।

కాత్యాయనో ఽపి ।

యథా యథా విభాగాప్తం ధనం యాగార్థతామ్ ఇయాత్ ।

తథా తథా విధాతవ్యం తద్విద్భిర్ భాగగౌరవమ్ ॥

[౪౯౧] ఇతి । జీవద్విభాగే ‘పి విషమవిభాగో నారదేనోక్తః ।

పితైవ వా స్వయం పుత్రాన్ విభజేద్ వయసి స్థితః ।

జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠవిభాగేన యథా వాస్య మతిర్ భవేత్ ॥

పిత్రైవ తు విభక్తా యే సమన్యూనాధికైర్ ధనైర్ ।

తేషాం స ఏవ ధర్మః స్యాత్ సర్వస్య హి పితా ప్రభుః ।

ద్వావ్ అంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్న్ ఆత్మనః పితా ॥

[౪౯౨] ఇతి । బృహస్పతిర్ అపి ।

సమన్యూనాధికా భాగాః పిత్రా యేషాం ప్రకల్పితాః ।

తథైవ తే పాలనీయా వినేయాస్ తే స్యుర్ అన్యథా ॥ ఇతి ।

తస్మాజ్ జీవద్విభాగే అజీవద్విభాగే చ విషమవిభాగో ‘స్తీతి కథం సుతాః సమమ్ ఏవ విభజేరన్న్ ఇతి నియమ్యతే ।

మైవమ్ । సత్యం శాస్త్రతో విషమవిభాగో ‘స్తి తథాపి లోకవిద్విష్టత్వాద్ అనుబన్ధ్యాదివత్ నానుష్ఠీయతే । ఉక్తం చ సంగ్రహకారేణ ।

యథా నియోగధర్మో ‘యం నానుబన్ధ్యావధో ‘పి వా ।

తథోద్ధారవిభాగో ‘పి నైవ సంప్రతి వర్తతే ॥

[౪౯3] ఇతి । ఆపస్తమ్బో ‘పి: “జీవన్ పుత్రేభ్యో దాయం విభజేత్ సమమ్” (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౪.౧) ఇతి స్వమతమ్ ఉపన్యస్య, “జ్యేష్ఠో దాయాద ఇత్య్ ఏకే” (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౪.౬) ఇత్య్ ఏకీయమతేన కృత్స్నధనగ్రహణం జ్యేష్ఠస్యోపన్యస్య, “దేశవిశేషే సువర్ణం కృష్ణా గావః కృష్ణం భౌమం జ్యేష్ఠస్య । రథః పితుః పరీభాణ్డం చ గృహే । అలంకారో భార్యాయా జ్ఞాతిధనం చేత్య్ ఏకే” (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౪.౭–౯) ఇత్య్ ఏకీయమతేనైవోద్ధారవిభాగం దర్శయిత్వా, “తచ్ ఛాస్త్రవిప్రతిషిద్ధమ్” (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౪.౧౦) ఇతి నిరాకృతవాన్; తం చ శాస్త్రప్రతిషేధం స్వయమ్ ఏవ దర్శితవాన్: “మనుః పుత్రేభ్యో దాయం వ్యభజద్ ఇత్య్ అవిశేషేణ శ్రూయతే” (Āప్Dహ్ ౨.౬.౧౪.౧౧) [౪౯౪] ఇతి । తస్మాద్ విషమవిభాగః శాస్త్రసిద్ధో ‘పి లోకవిరోధాచ్ ఛ్రుతివిరోధాచ్ చ నానుష్ఠేయః । ఇతి సమమ్ ఏవ విభజేతన్న్ ఇతి న్యాయో ఘటతే ।

స్వయం ద్రవ్యార్జనసమర్థతయా పితృద్రవ్యమ్ అనిచ్ఛతో ‘పి యత్ కించిద్ దత్త్వా దాయవిభాగః కర్తవ్యః తత్పుత్రాదీనాం దాయగ్రహణేచ్ఛానివృత్త్యర్థమ్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

శక్తస్యానీహమానస్య కించిద్ దత్త్వా పృథక్ క్రియా । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౧౬)

పుత్రాణాం మాతృధనవిభాగో దుహిత్రభావే ద్రష్టవ్యః । తథా చ స ఏవ ।

మాతుర్ దుహితరః శేషమ్ ఋణాత్ తాభ్య ఋతే ‘న్వయః । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౧౭)

మాతృకృతర్ణాపాకరణావశిష్టం మాతృధనం దుహితరో విభజేరన్ । అతశ్ చ మాతృకృతర్ణసమం న్యూనం చ మాతృధనం దుహితౄణాం సద్భావే ‘పి పుత్రా ఏవ విభజేరన్ – ఇత్య్ అర్థాద్ అవగమ్యతే । అత్ర గౌతమేన విశేషో దర్శితః: [౪౯౫] “స్త్రీధనం దుహితౄణామ్ అప్రత్తానామ్ అప్రతిష్ఠితానాం చ” ఇతి (GDహ్ ౨౮.౨౪) । ఊఢానూఢదుహితృసమవాయే మతృధనమ్ అనూఢానామ్ ఏవ । ఊఢాస్వ్ అపి సధననిర్ధనదుహితృసమవాయే నిర్ధనానామ్ ఏవేత్య్ అర్థః । పైతామహే పౌత్రాణాం విభాగే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అనేకపితృకాణాం తు పితృతో భాగకల్పనా । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౦)

యదా పితృతః అవిభక్తా భ్రాతరహ్ పుత్రాన్ ఉత్పాద్య మృతాః తత్రైకస్య ద్వౌ పుత్రౌ అన్యస్య త్రయః అపరస్య చత్వారః । తత్ర పౌత్రాణాం పైతామహే ద్రవ్యే యద్య్ అపి జన్మనైవ స్వత్వం పుత్రైర్ అవిశిష్టం తథాపి పిత్ర్యంశం ద్వావ్ ఏకం త్రయో ‘ప్య్ ఏకం చత్వారో ‘ప్య్ ఏకం లభన్తే ఇత్య్ అర్థః । ఏతద్ ఏవాభిప్రేత్య బృహస్పతిర్ అపి ।

తత్పుత్రా విషమసమాః పితృభాగహరాః స్మృతాః । ఇతి ।

తత్పుత్రాః ప్రమీతపితృకాణామ్ ఏకైకస్య పుత్రాః విషమసమాః న్యూనాధికసంఖ్యాః స్వం స్వం పైతృకం భాగమ్ ఏవ లభన్తే ఇత్య్ అర్థః । యదా స్వసుతయోర్ అవిభక్తయోర్ మధ్యే కశ్చిద్ భ్రాతా మృతః తత్సుతస్ తు పితామహాద్ అప్య్ అప్రాప్తాంశః పితామహో ‘పి నాసీత్ తదా త్వ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

అవిభక్తే ‘నుజే ప్రేతే తత్సుతమ్ ఋక్థభాజినమ్ ।

కుర్వీత జీవనం యేన లబ్ధం నైవ పితామహాత్ ॥

[౪౯౬] లభేతాంశం స పిత్ర్యం తు పితృవ్యాత్ తస్య వా సుతాత్ ।

స ఏవాంశస్ తు సర్వేషాం భ్రాతౄణాం న్యాయతో భవేత్ ॥

లభేత తత్సుతో వాపి నివృత్తిః పరతో భవేత్ ॥ ఇతి ।

లభేత తత్సుతో వా ఇత్య్ అస్య అయమ్ అర్థః । తస్యాపి విభాజ్యధనస్వామిపౌత్రస్య సుతో ఽపి పితుర్ అభావే తద్భాగం లభేత తత ఊర్ధ్వం తత్సన్తతౌ వృద్ధప్రపితామహధనవిభాగకరణనివృత్తిః ఇతి । తథా చ దేవలః ।

అవిభక్తవిభక్తానాం కుల్యానాం వసతాం సహ ।

భూయో దాయవిభాగః స్యాద్ ఆ చతుర్థాద్ ఇతి స్థితిః ॥

తావత్ కుల్యాః సపిణ్డాః స్యుః పిణ్డభేదస్ తతః పరమ్ ॥ ఇతి ।

జీవత్పితృకస్య పునః పిత్రా సహ కథం పైతామహధనవిభాగ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ బృహస్పతిః ।

ద్రవ్యే పితామహోపాత్తే జఙ్గమే స్థావరే ఽపి వా ।

సమమ్ అంశిత్వమ్ ఆఖ్యాతం పితుః పుత్రస్య చైవ హి ॥ ఇతి ।

యాజ్ఞవల్క్యో ఽపి ।

భూర్ యా పితామహోపాత్తా నిబన్ధో ద్రవ్యమ్ ఏవ వా ।

తత్ర స్యాత్ సదృశం స్వామ్యం పితుః పుత్రస్య చోభయోః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౧)

భూః శాలిక్షేత్రాదికా । నిబన్ధః ఏకస్య పర్ణభారస్య ఇయన్తి పర్ణాని తథైకస్య క్రముకఫలభారస్య ఇయన్తి [౪౯౭] క్రముకఫలానిత్యాద్యుక్తలక్షణః । ద్రవ్యం సువర్ణరజతాది యత్ పితామహేన ప్రతిగ్రహవిజయాదిలబ్ధం తత్ర పితుః పుత్రస్య చ స్వామ్యం లోకప్రసిద్ధమ్ ఇతి విభాగో ఽస్తి । యస్మాత్ సదృశం సమానం స్వామ్యం తస్మాన్ న పితుర్ ఇచ్ఛయైవ విభాగో నాపి పితుర్ భాగద్వయమ్ । తతశ్ చ పితృతో భాగకల్పనేత్య్ ఏతత్స్వామ్యే సమానే ఽపి వాచనికమ్ । అతః,

ద్వావంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్న్ ఆత్మనః పితా । ఇతి ।

ఏవమాదికం యుగాన్తరే విషమవిభాగప్రతిపాదనతయా స్థాపితమ్ । స్వార్జితద్రవ్యవిషయం వా । పైతామహధనవిషయే తు న క్వాపి విషమవిభాగః ఇతి । తథా అవిభక్తేన పిత్రా పైతామహే ద్రవ్యే దీయమానే విక్రీయమాణే వా పౌత్రస్య నిషేధే ఽప్య్ అధికారో ఽస్తీతి గమ్యతే । [౪౯౮] పైతామహోపాత్తే ఽపి క్వచిత్ పితుర్ ఇచ్ఛయైవ స్వార్జితవద్ విభాగో భవతీత్య్ ఆహ మనుః ।

పైతృకం తు పితా ద్రవ్యమ్ అనవాప్తం యద్ ఆప్నుయాత్ ।

న తత్పుత్రైర్ భజేత్ సార్ధమ్ అకామః స్వయమ్ అర్జితమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౦౯)

యత్ పితామహార్జితం కేనాప్య్ అపహృతం యది పితోద్ధరతి తదా స్వార్జితమ్ ఇవ పుత్రైః సర్ధమ్ అకామతః స్వయం న విభజేత్ ఇతి । ఏవం చ సతి పితామహోపార్జితే న స్వేచ్ఛయా విభాగ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । బృహస్పతిర్ అపి ।

పైతామహం హృతం పిత్రా స్వశక్త్యా యద్ ఉపార్జితమ్ ।

విద్యాశౌర్యాదినా ప్రాప్తం తత్ర స్వామ్యం పితుః స్మృతమ్ ॥ ఇతి ।

కాత్యాయనో ‘పి ।

స్వశక్త్యాపహృతం ద్రవ్యం స్వయమ్ ఆప్తం చ యద్ భవేత్ ।

ఏతత్ సర్వం పితా పుత్రైర్ విభాగం నైవ దాప్యతే ॥ ఇతి ।

యత్ పరైర్ అపహృతం క్రమాయాతం స్వశక్త్యైవోద్ధృతం యన్ నష్టం క్రమాయాతం యచ్ చ విద్యాశౌర్యాదినా స్వయమ్ ఏవార్జితం తత్ సర్వం పితా విభాగే పుత్రైర్ న దాప్య ఇత్య్ అర్థః । విభాగోత్తరకాలోత్పన్నస్య పుత్రస్య భాగకల్పనాప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౪౯౯] విభక్తేషు సుతో జాతః సవర్ణాయాం విభాగభాక్ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౨)

అయమ్ అర్థః । విభక్తేషు పుత్రేషు సవర్ణాయాం భార్యాయాం జాతః పుత్రః పిత్రోర్ విభాగం భజతే ఇతి విభాగభాక్ – ఇతి, మాతృభాగం చాసత్యాం దుహితరి “తాభ్య ఋతే ‘న్వయః” (YDహ్ ౨.౧౧౭) ఇత్య్ ఉక్తత్వాత్ । అసవర్ణాయాం జాతస్ తు స్వాంశమ్ ఏవ పిత్ర్యాల్ లభతే మాతృకం తు సర్వమ్ ఏవ । అత ఏవ మనుః ।

ఊర్ధ్వం విభాగాజ్ జాతస్ తు పిత్ర్యమ్ ఏవ హర్ద్ ధనమ్ । ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౧౬)

పిత్రోర్ ఇదం పిత్ర్యమ్,

అనీశాః పూవజాః పిత్రోః భ్రాతృభాగే విభక్తజాః ।

ఇతి స్మరణాత్ । మాతాపిత్రోర్ భాగే విభాగాత్ పూర్వమ్ ఉత్పన్నో న స్వామీ పిత్రా సహ పూర్వం విభక్తత్వాత్ । విభక్తజశ్ చ భ్రాతుర్ ధనే న స్వామీత్య్ అర్థః । విభాగోత్తరకాలం పిత్రా స్వయమ్ అర్జితం విభాగోత్తరకాలమ్ ఉత్పన్నస్యైవ । తథా చ మనుః ।

పుత్రైః సహ విభక్తేన పిత్రా యత్ స్వయమ్ అర్జితమ్ ।

విభక్తజస్య తత్ సర్వమ్ అనీశాః పూర్వ్వజాః స్మృతాః ॥ ఇతి ।

యే చ విభక్తాః పునః పిత్రా సహ సంసృష్టాస్ తేషాం విభాగోత్తరకాలమ్ ఉత్పన్నేన సహ విభాగో ‘స్తీత్య్ ఆహ మనుః ।

[౫౦౦] సంసృష్టాస్ తేన వా యే స్యుర్ విభజేత స తైః సహ । ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౧౬)

అజీవద్విభాగోత్తరకాలం జాతస్య పుత్రస్య భాగకల్పనామ్ ఆహ యాజ్ఞవక్యః ।

దృశ్యాద్ వా తద్విభాగః స్యాద్ ఆయవ్యయవిశోధితాత్ । ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౨)

పితరి మృతే భ్రాతృవిభాగసమయే 'స్పష్టగర్భాయాం మాతరి భ్రాతృవిభాగోత్తరకాలమ్ ఉత్పన్నస్య విభాగః దృశ్యాద్ భ్రాతృభిర్ గృహీతాద్ ఆయవ్యయవిశోధితాత్ ఉపచయాపచయాభ్యామ్ అవధారితపరిమాణాత్ శోధితాద్ ధనాత్ కించిద్ ఉద్ధృత్య స్వాంశసమో దాతవ్యః స్యాద్ ఇత్య్ అర్థః।

[౫౦౧] ఏతచ్ చ మృతభ్రాతృభార్యాయామ్ అపి విభాగసమయే అస్పష్టగర్భాయాం విభాగాద్ ఊర్ధ్వమ్ ఉత్పన్నస్యాపి వేదితవ్యమ్। స్పష్టగర్భాయాం తు ప్రసవం ప్రతీక్ష్యైవ విభాగః కర్తవ్యః, "అథ భ్రాతృణాం దాయవిభాగో యాశ్ చానపత్యాః స్త్రియస్ తాసామ్ ఆ పుత్రలాభాత్" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్ (VధDహ్ ౧౭.౪౦–౪౧)। విభక్తైభ్యః పితృభ్యామ్ అర్థదానే విభక్తజస్య పుత్రస్య నిషేధాధికారో నాస్తి దత్తం చ తేన న ప్రత్యాహర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

పితృభ్యాం యస్య యద్ దత్తం తత్ తస్యైవ ధనం భవేత్। ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౨3)

అజీవద్విభాగే మాతుర్ అంశకల్పనామ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

పితుర్ ఊర్ధ్వం విభజతాం మాతాప్య్ అంశం సమం హరేత్। ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౨3)

ఏతచ్ చ స్త్రీధనస్య అప్రదానే వేదితవ్యమ్। దత్తే త్వ్ అర్ధమ్ ఏవ, [౫౦౨] "దత్తే త్వ్ అర్ధాంశహారిణీ" (YDహ్ ౨.౧౪౮) ఇతి స్మరణాత్। అత ఏవ స్మృత్యన్తరమ్।

జనన్య్ అస్వధనా పుత్రైర్ విభాగే 'ంశం సమం హరేత్। ఇతి।

అస్వధనా ప్రాతిస్వికస్త్రీధనశూన్యా జననీ పుత్రైర్ విభాగే క్రియమాణే పుత్రాంశసమమ్ అంశం హరేద్ ఇత్య్ అర్థః। జననీగ్రహణం సాపత్న్యాదేర్ ఉపలక్షణార్థమ్। తథా చ వ్యాసః।

అసుతాస్ తు పితుః పత్న్యః సమానాంశాః ప్రకీర్తితాః।

పితామహ్యశ్ చ సర్వాస్ తా మాతృతుల్యాః ప్రకీర్తితాః॥ ఇతి।

యత్ తు కైశ్చిద్ ఉక్తం మాతాప్య్ అంశం సమం హర్ద్ ఇతి జీవనోపయుక్తమ్ ఏవ ధనం మాతా స్వీకరోతి ఇతి,

తన్ న, అంశసమశబ్దయోర్ ఆనర్థక్యప్రసఙ్గాత్।

అథోచ్యేత బహుధనే జీవనోపయుక్తం గృహ్ణాతి స్వల్పధనే పుత్రసమాంశమ్ ఇతి।

తద్ అపి న, విధివైషమ్యప్రసఙ్గాత్। భిన్నమాతృకాణాం సవర్ణానాం సమసంఖ్యానాం విభాగప్రకారమ్ ఆహ వ్యాసః।

[౫౦3] సమానజాతిసంఖ్యా యే జాతాస్ త్వ్ ఏకేన సూనవః।

విభిన్నమాతృకాస్ తేషాం మాతృభాగః ప్రశస్యతే || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

యద్య్ ఏకజాతా బహవః సమానా జాతిసంఖ్యయా|

స్వధనైస్ తైర్ విభక్తవ్యం మాతృభాగేన ధర్మతః || ఇతి |

విషమసంఖ్యానాం తు విభాగం స ఏవాహ |

సవర్ణలిఙ్గసంఖ్యా యే విభాగస్ తేషు శస్యతే | ఇతి |

విభిన్నజాతీనాం పుత్రాణాం విభాగప్రకారమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగాః స్యుర్ వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః |

క్షత్రజాతిస్ త్రిద్వ్యేకభాగా విడ్జాస్ తు ద్వ్యేకభాగినః || (YDహ్ ౨.౧౨౫)

[౫౦౪] ఇతి | వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః బ్రాహ్మణాదివర్ణస్త్రీషు బ్రాహ్మణేనోత్పన్నా బ్రాహ్మణమూర్ధావసిక్తామ్బష్ఠనిషాదాః | యథాక్రమం ప్రత్యేకం చతుస్త్రిద్వ్యేకభాగా భవేయుః | క్షత్రియాదివర్ణస్త్రీషు క్షత్రియేణోత్పన్నాః క్షత్రియమాహిష్యోగ్రాస్ త్రిద్వ్యేకభాగాః వైశ్యేన వైశ్యాశూద్రోత్పన్నౌ వైశ్యకరణౌ ద్వ్యేకభాగినౌ శూద్రస్యైకైవ భార్యేతి భిన్నజాతీయపుత్రాభావాత్ తత్పుత్రాణాం పూర్వోక్త ఏక ఏవ విభాగః | మనుర్ అపి |

బ్రాహ్మణస్యానుపూర్వ్యేణ చతస్రస్ తు యది స్త్రియః |

తాసాం పుత్రేషు జాతేషు విభాగే ‘యం విధిః స్మృతః ||

[౫౦౫] త్ర్యంశం దాయాద్ ధరేద్ విప్రో ద్వావ్ అంశౌ క్షత్ర్యాసుతః |

వైశ్యాజః సార్ధమ్ ఏవాంశమ్ అంశం శూద్రాసుతో హరేత్ ||

సర్వం వా ఋక్థజాతం తద్ దశధా ప్రవిభజ్య తు |

ధర్మ్యం విభాగం కుర్వీత విధినానేన ధర్మవిత్ ||

చతురో ‘ంశాన్ హరేద్ విప్రః త్రీన్ అంశాన్ క్షత్రియాసుతః |

వైశ్యాసుతో హరేద్ ద్వ్యంశమ్ ఏకం శూద్రాసుతో హరేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౪౯, ౧౫౧–౫3)

ఏతచ్ చ ప్రతిగ్రహప్రాప్తభూమ్యతిరిక్తవిషయమ్ | అత ఏవ బృహస్పతిః |

న ప్రతిగ్రహభూర్ దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ వై |

యద్య్ అప్య్ ఏషాం పితా దద్యాన్ మృతే విప్రాసుతో హరేత్ || ఇతి |

ప్రతిగ్రహవిశేషణసామర్థ్యాత్ క్రయాదిలబ్ధా భూః క్షత్రియాదిసుతానామ్ అపి భవత్య్ ఏవ శూద్రాపుత్రస్య విశేషప్రతిషేధాచ్ చ,

[౫౦౬]శూద్ర్యాం ద్విజాతిభిర్ జాతో న భూమేర్ భాగమ్ అర్హతి | ఇతి |

యత్ తు మనువచనమ్,

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాపుత్రో న ఋక్థభాక్ |

యద్ ఏవాస్య పితా దద్యాత్ తద్ ఏవాస్య ధనం భవేత్ || (MDh ౯.౧౫౫)

[౫౦౭] ఇతి, తత్ ప్రీతిదత్తధనసద్భావవిషయం ఇత్య్ అవిరుద్ధమ్ | ఆనులోమ్యేన జాతస్యైకపుత్రస్య ఋక్థగ్రహణప్రకారమ్ ఆహ దేవలః |

ఆనులోమ్య ఏకపుత్రస్ తు సర్వస్వభాగ్ భవేత్ | ఇతి |

ఏతచ్ చ నిషాదవ్యతిరిక్తవిషయమ్ | అత ఏవోక్తం తేనైవ |

నిషాద ఏకపుత్రస్ తు విప్రస్వస్య తృతీయభాక్ |

ద్వౌ సపిణ్డః సకుల్యో వా స్వధాదాతా తు స్వం హరేత్ || ఇతి |

యత్ తు మనువచన,

యద్య్ అపి స్యాత్ తు సత్పుత్రో యద్య్ అపుత్రో 'పి వా భవేత్ |

నాధికం దశమాద్ దద్యాచ్ ఛూద్రాపుత్రాయ ధర్మతః || (MDh ౯.౧౫౪)

ఇతి, తద్ అశుశ్రూషుశూద్రాపుత్రవిషయమ్ | క్షత్రియేణ వైశ్యేన వా శూద్రాయామ్ ఉత్పన్నః ఏకః పుత్రః అరధమ్ ఏవ హరేత్ న నిషాదవత్ తృతీయమ్ అంశమ్ | తథా చ విష్ణుః: [౫౦౮] "ద్విజాతీనాం శౌద్రస్ త్వ్ ఏకః పుత్రో 'ర్ధహరః | అపుత్రస్య ఋక్థస్య యా గతిః సా భాగార్ధస్య" ఇతి (VిDh ౧౮.౩౨–33) | ప్రత్యాసన్నసపిణ్డస్యాన్యద్ అర్ధం భవతీత్య్ అర్థః | అజీవద్విభాగే కేషుచిద్ భ్రాతృష్వ్ అసంస్కృతేషు భగినీషు వాసంస్కృతాసు తత్సంస్కారః పూర్వసంకృతైర్ భ్రాతృభిః కర్తవ్య ఇత్య్ ఆహ వ్యాసః |

అసంస్కృతాస్ తు యే తత్ర పైతృకాద్ ఏవ తే ధనాత్ |

సంస్కార్యా భ్రాతృభిః జ్యేష్ఠైః కన్యకాశ్ చ యథావిధి |

[౫౦౯] ఇతి | భగినీసంస్కారే తు విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

అసంస్కృతాస్ తు సంస్కార్యా భ్రాతృభిః పూర్వసంస్కృతైః |

భగిన్యశ్ చ నిజాద్ అంశాద్ దత్త్వా త్వ్ అంశం తురీయకమ్ ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౪)

పితుర్ ఊర్ధ్వం విభజద్భిర్ భ్రాతృభిర్ అసంకృతా భ్రాతరః సముదాయద్రవ్యేణ సంస్కర్తవ్యాః । భగిన్యశ్ చాసంస్కృతాః నిజాద్ అంశాద్ యజ్జాతీయా కన్యకా తజ్జాతీయపుత్రభాగాత్ తురీయం చతుర్థం భాగం దత్త్వా సంస్కర్తవ్యాః । అనేన పితుర్ ఊర్ధ్వం దుహితరో 'ప్య్ అంశభాగిన్య ఇత్య్ గమ్యతే । అత ఏవ మనుః ।

స్వేభ్యో 'ంశేభ్యస్ తు కన్యాభ్యః స్వం దద్యుర్ భ్రాతరః పృథక్ ।

స్వాత్ స్వాద్ అంశాచ్ చతుర్భాగం పతితాః స్యుర్ అదిత్సవః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౧౮)

బ్రాహ్మణాదయో భ్రాతరః బ్రాహ్మణ్యాదిభ్యో భగినీభ్యో స్వజాతివిహితేభ్యో 'ంశేభ్యః స్వాత్ స్వాద్ అంశాద్ ఆత్మీయాద్ భాగాచ్ చతుర్థం చతుర్థం భాగం దద్యుః ।

ఏతద్ ఉక్తం భవతి । యది కస్యచిద్ బ్రాహ్మణ్య్ ఏవ పత్నీ పుత్రశ్ చైకః కన్యా చైకా తత్ర పిత్ర్యం ద్రవ్యం ద్వేధా విభజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం కన్యాయై దత్త్వా శేషం పుత్రో గృహ్ణీయాత్ । అథ ద్వౌ పుత్రౌ కన్యా చైకా తదా పితృధనం త్రేధా విభజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం కన్యాయై దత్త్వా శేషం ద్వౌ పుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీతః । అథ త్వ్ ఏకః పుత్రః ద్వే కన్యే తదా పిత్ర్యం [౫౧౦] ధనం త్రిధా విభజ్య తత్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య ద్వౌ భాగౌ ద్వాభ్యాం కన్యాభ్యాం దత్త్వావశిష్టం సర్వం పుత్రో గృహ్ణాతి । ఏవం సమానజాతీయేషు సమవిషమేషు భ్రాతృషు భగినీషు చ సమవిషమాసు యోజనీయమ్ ।

యదా తు బ్రాహ్మణీపుత్ర ఏకః క్షత్రియాకన్యా చైకా తత్ర పిత్ర్యం ద్రవ్యం సప్తధా విభజ్య క్షత్రియాపుత్రభాగాన్ త్రీన్ చతుర్ధా విభజ్య తురీయాంశం క్షత్రియాకన్యాయై దత్త్వా శేషం బ్రాహ్మణీపుత్రో గృహ్ణాతి । యదా తు ద్వౌ బ్రాహ్మణీపుత్రౌ క్షత్రియాకన్యైకా తత్ర పిత్ర్యం ధనమ్ ఏకాదశధా విభజ్య తేషు త్రీన్ భాగాన్ చతుర్ధా విభజ్య చతుర్థమ్ అంశం క్షత్రియాకన్యాయై దత్త్వా శేషం సర్వం బ్రాహ్మణీపుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీయాతామ్ ।

ఏవం జాతివైషమ్యే భ్రాతౄణాం భగినీనాం చ సంఖ్యయా వైషమ్యే చ సర్వత్రాయం నియమ ఇతి మేధాతిథేర్ వియాఖ్యానమ్ । ఏతద్ ఏవ విజ్ఞానేశ్వరయోగినో 'ప్య్ అభిప్రేతమ్ । భారుచిస్ తు చతుర్భాగపదేన వివాహసంస్కారమాత్రోపయోగి ద్రవ్యం వివక్షితమ్ । అతో దాయభాక్త్వమ్ అసంస్కృతకన్యానాం నాస్తీతి మన్యతే । ఏతద్ ఏవ చన్ద్రికాకారస్యాప్య్ అభిప్రేతమ్ తద్ ఆహ: "యత ఏవ న దాయభాగార్థమ్ ంశహరణం కిం తు వివాహసంస్కారార్థమ్" । అత ఏవ దేవలేనోక్తమ్ ।

కన్యాభ్యశ్ చ పితృద్రవ్యం దేయం వైవాహికం వసు |

[౫౧౧] ఇతి | అత్ర యద్ యుక్తియుక్తం తద్ గ్రాహ్యమ్ | జీవద్విభాగే తు యత్ కించిత్ పితా దదాతి తద్ ఏవ లభతే కన్యావిశేషాశ్రవణాత్ | పిత్ర్యధనాభావే నారదః |

అవిద్యమానే పిత్ర్యే ‘ర్థే స్వాంశాద్ ఉద్ధృత్య వా పునః |

అవశ్యకార్యాః సంస్కారాః సఙ్కోచో ‘త్ర వివక్షితః || ఇతి |

భ్రాతౄణాం భగినీనాం చ సంస్కారాః జాతకర్మాద్యాః పూర్వసంస్కృతైః భ్రాతృభిః పితృధనాభావే ‘పి సావశ్యకత్వేన కర్తవ్యాః | పైతృకద్రవ్యవిభాగకాలే స్వధృతాలంకారాదికమ్ ఇతి కన్యకా ప్రాప్నోతీత్య్ ఆహ శఙ్ఖః: “విభజ్యమానే దాయే కన్యాలంకారమ్ ఏవ హి | వైవాహికం స్త్రీధనం చ లభతే” ఇతి | ముఖ్యగౌణపుత్రాణాం స్వరూపం దాయగ్రహణక్రమం చాహ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౫౧౨] ఔరసో ధర్మపత్నీజః తత్సమః పుత్రికాసుతః |

క్షేత్రజః క్షేత్రజాతస్ తు సగోత్రేణేతరేణ వా ||

గృహే ప్రచ్ఛన్న ఉత్పన్నో గూఢజస్ తు సుతః స్మృతః |

కానీనః కన్యకాజాతో మాతామహసుతో మతః ||

[౫౧3] అక్షతాయాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవః స్మృతః |

దద్యాన్ మాతా పితా వా యం స పుత్రో దత్తకో భవేత్ ||

క్రీతశ్ చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమః స్యాత్ స్వయంకృతః |

దత్తాత్మా తు స్వయందత్తో గర్భే విన్నః సహోఢజః ||

ఉత్సృష్టో గృహ్యతే యస్ తు సో ‘పవిద్ధో భవేత్ సుతః |

పిణ్డదో ‘ంశహరశ్ చైషాం పూర్వాభావే పరః పరః || (YDహ్ ౨.౧౨౮–3౨)

[౫౧౪] ఇతి | ఏషాం పుత్రాణాం ద్వాదశానాం పుర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తర ఉత్తరః పిణ్డదః శ్రాద్ధదః అంశహరో ధనహర ఇత్య్ అర్థః | ఔరసపుత్రికయోః సమవాయే ఔరసస్యైవ ధనహరణే ప్రాప్తే అపవాదమ్ ఆహ మనుః |

పుత్రికాయాం కృతాయాం తు యది పుత్రో ‘ను జాయతే |

సమస్ తత్ర విభాగః స్యాజ్ జ్యేష్ఠతా నాస్తి హి స్త్రియాః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧3౪)

వసిష్ఠో ‘పి క్వచిద్ అపవాదమ్ ఆహ: [౫౧౫] “తస్మింశ్ చేత్ ప్రతిగృహీతే ఔరస ఉత్పద్యేత | చతుర్థభాగభాగీ స్యాద్ దత్తకః” ఇతి (VఅDహ్ ౧౫.౯) | కాత్యాయనో ‘పి |

ఉత్పన్నే త్వ్ ఔరసే పుత్రే చతుర్థాంశహరాహ్ సుతాః |

సవర్ణా అసవర్ణా వా గ్రాసాచ్ఛాదనభాజనాః || ఇతి |

సవర్ణాః క్షేత్రజదత్తకాదయః | తే ఔరసే సత్య్ అపి చతుర్థాంశహరాః | అసవర్ణాః కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢపౌనర్భవాః ఔరసే సతి న చతుర్థాంశహరాః అపి తు గ్రాసాచ్ఛాదనమ్ ఏవ లభన్తే ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు విష్ణునోక్తమ్,

అప్రశస్తాస్ తు కానీనగూఢోత్పన్నసహోఢజాః |

పౌనర్భవశ్ చ తే నైవ పిణ్డభుక్థాంశభాగినః || ఇతి |

తదౌరసే సతి చతుర్థాంశనిషేధనపరమ్ ఏవ | యచ్ చ మనునోక్తమ్,

ఏక ఏవౌరసః పుత్రః పిత్ర్యస్య వసునః ప్రభుః |

శేషాణామ్ ఆనృశంస్యార్థం ప్రదద్యాత్ తు ప్రజీవనమ్ || (MDహ్ ౯.౧౬3))

[౫౧౬] ఇతి, తద్ ఔరసప్రశంసాపరమ్ ఏవ న చతుర్థాంశభాగనిషేధపరమ్ | అన్యథా చతుర్థాంశభాక్త్వప్రతిపాదకవసిష్ఠకాత్యాయనవచనయోర్ ఆనర్థక్యప్రసఙ్గాత్ | యద్ అపి తేనైవోక్తమ్,

షష్ఠం తు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్ పైతృకాద్ ధనాత్ |

ఔరసో విభజన్ దాయం పిత్ర్యం పఞ్చమమ్ ఏవ వా || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౬౪)

తత్రేయం వ్యవస్థా | అత్యన్తగుణవత్త్వే చతుర్థాంశభాగిత్వం ప్రతికూలత్వనిర్గుణత్వయోః షష్ఠాంశభాగిత్వం ప్రతికూలత్వమాత్రే నిర్గుణత్వమాత్రే చ పఞ్చమాంశభాగిత్వమ్ ఇతి | యద్ అపి హారీతేనోక్తమ్: [౫౧౭] “విభజిష్యమాణ ఏకవింశం కానీనాయ దద్యాత్ | వింశం పౌనర్భవాయ | ఏకోనవింశం ద్వ్యాముష్యాయణాయ | అష్టాదశాంశం చ క్షేత్రజాయ | సప్తదశాంశం పుత్రికాపుత్రాయ | ఇతరద్ ఔరసాయ పుత్రాయ దద్యాత్” ఇతి, ఏతద్ అసవర్ణనిర్గుణపుత్రవిషయమ్ | యత్ తు మనునా,

ఔరసః క్షేత్రజశ్ చైవ దత్తః కృత్రిమ ఏవ చ |

గూఢోత్పన్నో ‘పవిద్ధశ్ చ దాయాదా బాన్ధవాశ్ చ షట్ ||

కానీనశ్ చ సహోఢశ్ చ క్రీతః పౌనర్భవస్ తథా |

స్వయందత్తశ్ చ శౌద్రశ్ చ షడ్ అదాయాదబాన్ధవాః || (MDహ్ ౯.౧౫౯–౬౦)

ఇతి షట్కద్వయమ్ అభిధాయ పూర్వషట్కస్య దాయాదబాన్ధవత్వం ఉత్తరషట్కస్యాదాయాదబాన్ధవత్వమ్ అభిహితమ్, తద్ అపి స్వపితృసాపిణ్డ్యే సమానోదకానాం సంనిహితరిక్థహరాన్తరాభావే పూర్వషట్కస్య తద్రిక్థభాగహరత్వమ్ ఉత్తరషట్కస్య తు తన్ నాస్తి భాన్ధవత్వం పునః [౫౧౮] సమానగోత్రత్వేన సపిణ్డత్వేన వా ఉదకప్రదానాదికార్యకరత్వం షట్కద్వయస్యాపి సమమ్ ఏవేతి వ్యాఖ్యేయమ్। పితృధనగ్రహణం తు పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే సర్వేషామ్ అస్త్య్ ఏవ,

న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా ఋక్థహరాః పితుః। (MDh 9.185)

ఇతి ఔరసవ్యతిరిక్తానాం పుత్రప్రతినిధీనాం సర్వేషాం ఋక్థహారిత్వస్య మనునైవ ప్రతిపాదితత్వాత్। ద్వ్యాముష్యాయణస్ తు జనయితుర్ అపి ఋక్థం భజతే। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః।

అపుత్రేణ పరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితః సుతః।

ఉభయోర్ అప్య్ అసౌ ఋక్థీ పిణ్డదాతా చ ధర్మతః॥ ఇతి। (YDh 2.127)

యదా గుర్వాదినా నియుక్తో దేవరాదిః స్వయమ్ అప్య్ అపుత్రః సన్న్ అపుత్రస్య క్షేత్రే స్వపరపుత్రార్థం ప్రవృత్తో యం జనయతి స ద్విపితృకో ద్వ్యాముష్యాయణో ద్వయోర్ అపి ఋక్థహారీ పిణ్డదః। యదా స్వయం పుత్రవాన్ పరపుత్రార్థమ్ ఏవ పరక్షేత్రే పుత్రమ్ ఉత్పాదయతి తదుత్పన్నః క్షేత్రిణ ఏవ పుత్రో భవతి న బీజినః। యథోక్తం మనునా।

క్రియాభ్యుపగమాత్ క్షేత్రం బీజార్థం యత్ ప్రదీయతే।

తస్యేహ భాగినౌ దృష్టౌ బీజీ క్షేత్రిక ఏవ చ॥

ఫలం త్వ్ అనభిసంధాయ క్షేత్రినా బీజినా తథా।

ప్రత్యక్షం క్షేత్రిణామ్ అర్థో బీజాద్ యోనిర్ బలీయసీ॥ (MDh 9.53, 52)

[౫౧౯] ఇతి। అస్యార్థః। అత్రోత్పన్నమ్ అపత్యమ్ ఉభయోర్ అపి భవతు – ఇతి సంవిదం కృత్వా యత్ క్షేత్రం స్వామినా బీజావాపార్థం బీజినే దీయతే తస్మిన్ క్షేత్రే ఉత్పన్నస్యాపత్యస్య బీజిక్షేత్రిణౌ స్వామినౌ। యదా తు తత్రోత్పన్నమ్ అపత్యమ్ అవయోర్ అస్త్వ్ ఇతి సంవిదమ్ అకృత్వా పరక్షేత్రే బీనినా యద్ అపత్యమ్ ఉత్పాద్యతే తదపత్యం క్షేత్రిణ ఏవ న బీజినః। యతో బీజాద్ యోనిర్ బలీయసీ। గవాశ్వాదిషు దృష్టత్వాద్ ఇత్య్ అర్థః। గుర్వాదినియోగో 'పి వాగ్దత్తావిషయ ఏవ, అన్యస్య నియోగస్య మనునా నిషిద్ధత్వాత్:

దేవరాద్ వా సపిణ్డాద్ వా స్త్రియా సమ్యఙ్ నియుక్తయా।

ప్రజేప్సితాధిగన్తవ్యా సన్తానస్య పరిక్షయే॥

విధవాయాం నియుక్తస్ తు ఘృతాక్తో వాగ్యతో నిశి।

ఏకమ్ ఉత్పాదయేత్ పుత్రం న ద్వితీయం కథంచన || (MDహ్ ౯.౫౯–౬౦)

పుత్రే నియోగాద్ ఉత్పన్నే యథావద్ విధవైవ సా || ఇతి |

ఏవం నియోగమ్ ఉపన్యస్య మనుః స్వయమ్ ఏవ నిషేధతి |

నాన్యస్మిన్ విధవా నారీ నియోక్తవ్యా ద్విజాతిభిః |

అన్యస్మిన్ హి నియుఞ్జానా ధర్మం హన్యుః సనాతనమ్ ||

నోద్వాహికేషు మన్త్రేషు నియోగః కీర్త్యతే క్వచిత్ |

న వివాహవిధావ్ ఉక్తం విధవావేదనం పునః ||

అయం ద్విజైర్ హి విద్వద్భిః పశుధర్మో విగర్హితః |

మనుష్యాణామ్ అపి ప్రోక్తో వేనే రాజ్యం ప్రశాసతి ||

[౫౨౦] స మహీమ్ అఖిలాం భుఞ్జన్ రాజర్షిప్రవరః పురా |

వర్ణానాం సంకరం చక్రే కామోపహతచేతనః ||

తతః ప్రభృతి యో మోహాత్ ప్రమీతపతికాం స్త్రియమ్ |

నియోగయత్య్ అపత్యార్థం తం విగర్హన్తి సాధవః || (MDహ్ ౯.౬౪–౬౮)

[౫౨౧] ఇతి |

నను – అత్ర వికల్పో ఽస్తు విధిప్రతిషేధయోర్ ఉభయోర్ దర్శనాత్ | అతో వినియోగస్య వాగ్దత్తాదివిష్యత్వమ్ అనుపపన్నమ్ ఇతి చేత్ |

న, మనునైవ నియోగస్య తద్విషయత్వప్రతిపాదనాత్ |

యస్యా మ్రియేత కన్యాయా వాచా సత్యే కృతే పతిః |

తామ్ అనేన విధానేన నిజో విన్దేత దేవరః ||

యథావిధ్య్ అధిగమ్యైనాం శుక్లవస్త్రాం శుచివ్రతామ్ |

మిథో భజేతాప్రసవాత్ సకృత్ సకృద్ ఋుతావ్ ఋుతౌ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౬౯–౭౦)

దత్తకాదీనాం న బీజిఋక్తభాక్త్వమ్ | తథా చ మనుః |

[౫.౨౨] గోత్రఋక్థే జనయితుర్ న భజేద్ దత్త్రిమః సుతః ।

గోత్రఋక్థానుగః పిణ్డో వ్యపైతి దదతః స్వధా ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౪౨)

దత్త్రిమగ్రహణం క్రీతోపలక్షణార్థమ్ । దత్తవ్యతిరిక్తానాం గౌణపుత్రాణామ్ ఋక్థభాక్త్వప్రతిపాదకాని వాక్యాని యుగాన్తరవిషయాణి, కలౌ యుగే తేషాం పుత్రత్వేన పరిగ్రహణస్య స్మృత్యన్తరే నిషిద్ధత్వాత్ ।

దత్తౌరసేతరేషాం తు పుత్రత్వేన పరిగ్రహః ।

దేవరేణ సుతోత్పత్తిః వానప్రస్థాశ్రమగ్రహః ॥

కలౌ యుగే త్వ్ ఇమాన్ ధర్మాన్ వర్జ్యాన్ ఆహుర్ మనీషిణః ॥ ఇతి ।

శూద్రధనవిభాగే విశేషమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

జాతో ‘పి దాస్యాం శూద్రేణ కామతో ‘ంశహరో భవేత్ ।

మృతే పితరి కుర్యుస్ తం భ్రాతరస్ త్వ్ అర్ధభాగికమ్ ॥

అభ్రాతృకో హరేత్ సర్వం దుహితౄణాం సుతాద్ ఋతే ॥ (YDహ్ ౨.౧౩౩–౩౪)

[౫.౨౩] ఇతి । కామతః పితుర్ ఇచ్ఛయా భాగం లభతే । మృతే పితరి యది పరిణీతాపుత్రా భ్రాతరః సన్తి తదా తే దాసీపుత్రం స్వభాగాద్ అర్ధభాగికం కుర్యుః । అథ పరిణీతాపుత్రా దుహితరో వా తత్పుత్రా వా న సన్తి తదా తద్ధనం దాసీపుత్రో లభతే । తత్సద్భావే అర్ధమ్ ఏవ । ద్విజాతీనాం దాస్యామ్ ఉత్పన్నస్ తు పితుర్ ఇచ్ఛయాప్య్ అంశం న లభతే నాప్య్ అర్ధం దూరత ఏవ కృత్స్నం జాతో ‘పి దాస్యాం శూద్రేణేతి విశేషణాత్ । కిం త్వ్ అనుకూలశ్ చేజ్ జీవనమాత్రం లభతే ఇత్య్ అభిప్రాయః । అపుత్రదాయగ్రహణక్రమమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

పత్నీ దుహితరశ్ చైవ పితరౌ భ్రాతరస్ తథా ।

తత్సుతో గోత్రజో బన్ధుః శిష్యః సబ్రహ్మచారిణః ॥

ఏషామ్ అభావే పూర్వస్య ధనభాగ్ ఉత్తరోత్తరః ।

స్వర్యాతస్య హ్య్ అపుత్రస్య సర్వవర్ణేష్వ్ అయం విధిః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౩౫–౩౬)

ఔరసాదయో ద్వాదశవిధపుత్రా యస్య న సన్త్య్ అసావ్ అపుత్రః । తస్య మృతస్య ధనం పత్న్యాదీనాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతి । అయం దాయగ్రహణక్రమః సర్వేషు మూర్ధావసిక్తాదిష్వ్ అనులోమజేషు వర్ణేషు చ బ్రాహ్మణాదిషు వేదితవ్య ఇత్య్ అర్థః । పత్నీ వివాహాదిసంస్కృతా నారీ । సా ప్రథమం పత్యుర్ ధనం గృహ్ణాతి । తద్ ఆహ బృహస్పతిః ।

కుల్యేషు విద్యమానేషు పితృభ్రాతృసనాభిషు ।

అసుతస్య ప్రమీతస్య పత్నీ తద్ధనహారిణీ ॥ ఇతి ।

అత్ర విశేషమ్ ఆహ వృద్ధమనుః ।

[౫.౨౪] అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయన్తీ వ్రతే స్థితా ।

పత్న్య్ ఏవ దద్యాత్ తత్ పిణ్డం కృత్స్నమ్ అంశం లభేత చ ॥ ఇతి ।

కృత్స్నమ్ అంశం జఙ్గమస్థావరాత్మకమ్ । తద్ అయమ్ అపుత్రదాయగ్రహణక్రమః । ద్వాదశవిధపుత్రశూన్యస్య మృతస్య ధనం పత్నీ గృహ్ణాతి । తథా చ ప్రజాపతిః ।

జఙ్గమం స్థావరం హేమ కుప్యం ధాన్యమ్ అథామ్బరమ్ ।

ఆదాయ దాపయేచ్ ఛ్రాద్ధం మాససంవత్సరాదికమ్ ॥

పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్ భర్తృశ్వశురమాతులాన్ ।

పూజయేత్ కవ్యపూర్తాభ్యాం వృద్ధాన్ అప్య్ అతిథీంస్ తథా ॥ ఇతి ।

తదభావే దుహితరః సమానజాతీయా అసమానజాతీయాశ్ చ యథాభాగం గృహ్ణీయుః । తథా చ బృహస్పతిః ।

భర్తుర్ ధనహారీ పత్నీ తాం వినా దుహితా స్మృతా ।

అఙ్గాద్ అఙ్గాత్ సంభవతి పుత్రవద్ దుహితా నృణామ్ ॥

సదృశీ సదృశేనోఢా సాధ్వీ శుశ్రూషణే రతా ।

తస్మాత్ పితృధనం త్వ్ అన్యః కథం గృహ్ణీత మానవః ॥ ఇతి ।

ఊఢానూఢదుహితృసమవాయే కాత్యాయన ఆహ ।

పత్నీ పత్యుర్ ధనహరీ యా స్యాద్ అవ్యభిచారిణీ ।

తదభావే తు దుహితా యద్య్ అనూఢా భవేత్ తదా ॥

[౫.౨౫] ఇతి । ఊఢాస్వ్ అపి ప్రతిష్ఠితాప్రతిష్ఠితదుహితృసమవాయే అప్రతిష్ఠితైవ గృహ్ణాతి । తద్ ఆహ గౌతమః: "స్త్రీధనం దుహితౄణామ్ అప్రత్తానామ్ అప్రతిష్ఠితానాం చ" ఇతి (GDh 28.24) । న చైతద్ గౌతమవచనం మాతృధనవిషయమ్ ఏవేతి మన్తవ్యమ్, పితృధనే 'ప్య్ అస్య సమానత్వాత్ । దుహిత్రభావే దౌహిత్రో ధనహారీ । తథా చ విష్ణుః ।

అపుత్రపౌత్రసంతానే దౌహిత్రా ధనమ్ ఆప్నుయుః ।

పూర్వేషాం తు స్వధాకారే పౌత్రా దౌహిత్రికా మతా ॥ ఇతి ।

మనుర్ అపి ।

అకృతా వా కృతా వాపి యం విన్దేత్ సదృశాత్ సుతమ్ ।

పౌత్రీ మాతామహస్ తేన దద్యాత్ పిణ్డం హరేద్ ధనమ్ ॥ (MDహ్ ౯.౧౩౬)

[౫.౨౬] ఇతి । న చ – దుహిత్రనన్తరం పితరావ్ ఇత్య్ ఉపాదానమ్ అనుపపన్నమ్, దౌహిత్రస్య ధనహారిత్వేన వక్తవ్యత్వాద్ ఇతి మన్తవ్యమ్ । దుహితరశ్ చేతి చశబ్దేన సుముచ్చయాత్ దౌహిత్రాభావే పితరౌ ధనభాజౌ । యద్య్ అప్య్ అత్ర పిత్రోర్ ధనగ్రహణే క్రమో న శ్రూయతే తథాపి పితరావ్ ఇత్య్ అస్య విగ్రహవాక్యే మాతృశబ్దస్య పూర్వనిపాతాత్ ప్రత్యాసత్త్యతిశయాచ్ చ మాతుర్ ఏవ పూర్వం ధనగ్రహణం యుక్తమ్ ఇతి కేచిద్ ఆహుః । అపరే త్వ్ అపుత్రధనం పత్న్యభిగామి తదభావే దుహితృగామి తదభావే పితృగామి తదభావే మాతృగామి ఇతి, వృద్ధవిష్ణువచనాత్,

అపుత్రస్యాథ కులజా పత్నీ దుహితరో ‘పి చ ।

తదభావే పితా మాతా భ్రాతా పుత్రశ్ చ కీర్తితా ॥

ఇతి, కాత్యాయనవచనాచ్ చ: “పితైవ పూర్వధనహారీత్య్ ఆహుః । అత్ర యద్య్ ఉక్తం తద్ గ్రాహ్యమ్ । పిత్రోర్ అభావే భ్రాతరో ధనభాజః” । తథా అ మనుః ।

పితా హరేద్ అపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ చ । ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౮౫)

[౫.౨౭] భ్రాతృష్వ్ అపి సోదర్యాః ప్రథమం ధనభాజః తేషాం ప్రత్యాసన్నత్వాత్ । అత ఏవ మనుః ।

అనన్తరః సపిణ్డాద్యస్ తస్య తస్య ధనం భవేఏత్ । ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౮౭)

భ్రాతౄణామ్ అభావే భ్రాతృపుత్రా ఇతి పూర్వవద్ అవగన్తవ్యమ్ । భ్రాతృభ్రాతృపుత్రసమవాయే ‘పి భ్రాతృపుత్రాణాం ధనసంబన్ధో నాస్తి, భ్రాత్రభావే భ్రాతృపుత్రాణామ్ అధికారశ్రవణాత్ । యదా త్వ్ అపుత్రే భ్రాతరి మృతే తద్భ్రాతౄణామ్ అవిశేషేణ ధనసంబన్ధే ప్రాప్తే భ్రాతృధనవిభాగాత్ ప్రాగ్ ఏవ యది కశ్చిద్ భ్రాతా మ్రియేత తత్పుత్రాశ్ చ సన్తి తదా తత్పుత్రాణాం పితృతో ‘ధికారే ప్రాప్తే తేషాం భ్రాతౄణాం చ విభాగో యుక్తః । భ్రాతృపుత్రాణామ్ అభావే గోత్రజా ధనం గృహ్ణన్తి । గోత్రజాశ్ చ పితామహీ సపిణ్డాః సమానోదకాశ్ చ అతః ప్రథమం పితామహీ ధనం గృహ్ణాతి । యత్ తు,

మాతర్య్ అపి చ వృత్తాయాం పితుర్ మాతా ధనం హరేత్ । (MDహ్ ౯.౨౧౭)

ఇతి మాత్రనన్తరం పితామహ్యా ధనగ్రహణే ప్రాపకం వచనమ్, తద్ అనపత్యస్య స్వర్యాతస్య ధనం పత్న్యభిగామి తదభావే మాతృగామి తదభావే భ్రాతృపుత్రగామి తదభావే సకుల్యాగామి

తదభావే బన్ధుగామి సహాధ్యాయిగామి తదభావే బ్రాహ్మణధనవర్జం రాజగామి బ్రాహ్మణధనం బ్రాహ్మణ ఏవ గృహ్ణీయాద్ ఇతి। తథా చ,

[౫౨౮] అపుత్రస్యాథ కులజా పత్నీ దుహితరో ‘పి వా।

తదభావే పితా మాతా భ్రాతా పుత్రాశ్ చ కీర్తితాః॥

ఇత్యాది, క్రమప్రతిపాదకబహువచనవిరోధాత్ పితామహ్యా ధనసంబన్ధమాత్రప్రాపకం న క్రమపరమ్ ఇత్య్ అవగమ్యతే। పితామహ్యా అభావే పితామహః పితృవ్యాస్ తత్పుత్రాశ్ చ యథాక్రమం ధనం గృహ్ణన్తి। పితామహసన్తానాభావే ప్రపితామహీ ప్రపితామహతత్పుత్రాస్ తత్పుత్రాశ్ చేతి సప్తమపర్యన్తం గోత్రజా ధనం గృహ్ణన్తి। సపిణ్డానామ్ అభావే సమానోదకా ధనం గృహ్ణన్తి। సమానోదకాశ్ చ సపిణ్డానామ్ ఉపరి సప్త పురుషాః జన్మనామజ్ఞానపర్యన్తా వా। తద్ ఉక్తం బృహన్మనునా।

సపిణ్డతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే।

సమానోదకభావస్ తు నివర్తేతాచతుర్దశాత్॥

జన్మనామస్మృతేర్ ఏకే తత్పరం గోత్రమ్ ఉచ్యతే॥ ఇతి।

గోత్రజానామ్ అభావే బాన్ధవా ధనం గృహ్ణన్తి బాన్ధవాశ్ చ త్రివిధో బౌధాయనేన దర్శితాః।

ఆత్మపితృష్వసుః పుత్రాః ఆత్మమాతృష్వసుః సుతాః।

ఆత్మమాతులపుత్రాశ్ చ విజ్ఞేయా ఆత్మబాన్ధవాః॥

పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్ మాతృషవసుః సుతాః।

పితుర్ మాతులపుత్రాశ్ చ విజ్ఞేయాః పితృబాన్ధవాః॥

మాతుః పితృష్వసుః పుత్రా మాతుర్ మాతృష్వసుః సుతాః॥

మాతుర్ మాతులపుత్రాశ్ చ విజ్ఞేయా మాతృభాన్ధవాః॥

[౫౨౯] ఇతి। బన్ధుష్వ్ అపి యస్ త్వ్ ఆసన్నతరః స ఏవ పూర్వం గృహ్ణోతి। అత ఏవ బృహస్పతిః।

బహవో జ్ఞాతయో యత్ర సకుల్యా బాన్ధవాస్ తథా।

యస్ త్వ్ ఆసన్నతరస్ తేషాం సో ‘నపత్యధనం హరేత్॥ ఇతి।

బన్ధూనామ్ అభవే ఆచార్యః। ఆచార్యాభావే శిష్యః। తద్ ఆహ మనుః।

యో యో హ్య్ అనన్తరః పిణ్డాత్ తస్య తస్య ధనం భవేత్।

అత ఊర్ధ్వం సకుల్యః స్యాద్ ఆచార్యః శిష్య ఏవ చ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౮౭)

ఆపతమ్బో 'పి: "సపిణ్డాభావే ఆచార్యః ఆచార్యాభావే అన్తేవాసీ" ఇతి (Āప్Dహ్ ౧.౬.౧౪.3) | శిష్యాభావే సబ్రహ్మచారీ తస్యాభావే యః కశ్చిచ్ ఛ్రోత్రియో గృహ్ణాతి | తద్ ఆహ గౌతమః: "శ్రోత్రియా బ్రాహ్మణస్యానపత్యస్య ఋక్థం భజేరన్" ఇతి (GDహ్ ౨౮.౪౧) | తదభావే బ్రాహ్మణః | తద్ ఆహ మనుః |

సర్వేషామ్ అప్య్ అభావే తు బ్రాహ్మణా ఋక్థభగినః |

త్రైవిద్యాః శుచయో దాన్తాస్ తథా ధర్మో న హీయతే || [MDహ్ ౯.౧౮౮)

[౫౩౦] ఇతి | బ్రాహ్మణధనం న కదాచిద్ అపి రాజగామి | క్షత్రియాదిధనం తు సబ్రహ్మచారిపర్యన్తానామ్ అభావే రాజగామి | తద్ ఉక్తం మనునా |

అహార్యం బ్రాహ్మణద్రవ్యం రాజ్ఞా నిత్యమ్ ఇతి స్థితిః |

ఇతరేషాం తు వర్ణానాం సర్వాభావే హరేన్ నృపః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౮౯)

నారదేనాపి |

బ్రాహ్మణార్థస్య తన్నాశే దాయాదశ్ చేన్ న కశ్చన |

బ్రాహ్మణాయైవ దాతవ్యమ్ ఏనస్వీ స్యాన్ నృపో 'న్యథా || ఇతి |

సంగ్రహకారేణాపి |

పితర్య్ అవిద్యమానే 'పి ధనం తత్పితృసన్తతేః |

తస్యామ్ అవిద్యమానాయాం తత్పితామహసన్తతేః ||

అసత్యామ్ అపి తస్యాం తు ప్రపితామహసన్తతేః |

ఏవమ్ ఏవోపరితనాం సపిణ్డా ఋక్థభాగినః ||

తదభావే 'సపిణ్డాః స్యుర్ ఆచార్యః శిష్య ఏవ వా |

సబ్రహ్మచారీ సద్విప్రః పూర్వాభావే పరః పరః ||

శూద్రస్యైకోదకాభావే రాజా ధనమ్ అవాప్నుయాత్ |

ఆచార్యస్యాప్య్ అభావే తు తథా క్షత్రియవైశ్యయోః || ఇతి |

నను – అనపత్యస్య ధనం ప్రథమమ్ ఏవ పత్నీ గృహ్ణాతీత్య్ ఏతద్ అనుపపన్నమ్, పత్నీసద్భావే ‘పి భ్రాతౄణాం ధనగ్రహణస్య పత్నీనాం వా భరణమాత్రస్య నారదేనోక్తత్వాత్ ।

[౫౩౧] భ్రాతౄణామ్ అప్రజాః ప్రేయాత్ కశ్చిచ్ చేత్ ప్రవ్రజేత వా ।

విభజేరన్ ధనం తస్య శేషాస్ తే స్త్రీధనం వినా ॥

భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామ్ ఆజీవనక్షయాత్ ।

రక్షన్తి శయ్యాం భర్తుశ్ చేద్ ఆచ్ఛిన్ద్యుర్ ఇతరాసు తత్ ॥ ఇతి । (NSమ్ ౧౩.౨౫–౨౬)

తన్ న – “సంసృష్టానాం తు యో భాగస్ తేషామ్ ఏవ స ఇష్యతే” ఇతి ప్రక్రమ్య “భ్రాతౄణామ్ అప్రజాః ప్రేయాత్” ఇత్యాదివచనస్య పఠితత్వేన సంసృష్టభ్రాతృభార్యాణామ్ అనపత్యానాం భరణమాత్రమ్ సంసృష్టభ్రాతౄణాం చ తద్ధనహారిత్వమ్ అనేన వచనేన ప్రతిపాద్యత ఇత్య్ అవగమనాత్ । అథ వా “భ్రాతౄణామ్ అప్రజాః ప్రేయాత్” ఇత్యాదివచనస్య సంసృష్టిత్వేన,

సంసృష్టానాం తు యో భాగస్ తేషామ్ ఏవ స ఇష్యతే ।

అనపత్యో ‘ంశభాగ్యో ‘పి నిర్భజేష్వ్ ఇతరాన్ ఇయాత్ ॥ (NSమ్ ౧౩.౨౪)

ఇత్య్ అనేన పౌనరుక్త్యప్రసఙ్గాత్ । అథ వా అవిభక్తవిషయత్వమ్ అస్తు యాజ్ఞవల్క్యవచనం తు విభక్తస్యాసంసృష్టినో భర్తుర్ ధనం పత్న్య్ ఏవ ప్రహమం గృహ్ణాతీత్య్ ఏవంపరమ్ ఇత్య్ అవిరోధః । యత్ తు మనునోక్తమ్,

పితా హరేద్ అపుత్రస్య ఋక్థం భ్రాతర ఏవ వా । (MDహ్ ౯.౧౮౫)

ఇతి, యద్ అపి కాత్యాయనేనోక్తమ్,

[౫౩౨] విభక్తే సంస్థితే ద్రవ్యం పుత్రాభావే పితా హరేత్ ।

భ్రాతా వా జననీ వాథ మాతా వా తత్పితుః క్రమాత్ ॥

ఇతి — మనువచనం తావన్ న క్రమప్రతిపాదనపరమ్ భ్రాతర ఏవ వేతి వికల్పశ్రవణాత్, కాత్యాయనవచనం తు పత్న్యాం వ్యభిచారిణ్యాం పిత్రాదేర్ అనపత్యధనగ్రాహిత్వప్రతిపాదనపరమ్,

భర్తుర్ ధనహారీ పత్నీ యా స్యాద్ అవ్యభిచారిణీ ।

అపచారక్రియాయుక్తా నిర్లజ్జా వార్థనాశికా ॥

వ్యభిచారరతా యా చ స్త్రీ ధనం సా న చార్హతి ॥

ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్ | ధనం జీవనాయోపక్లప్తం క్షేత్రాంశం నార్హతీత్య్ అర్థః | ధారేశ్వరస్ తు అనపత్యధనం పత్నీ గృహ్ణాతీత్య్ ఏవమాదివచనజాతస్య ప్రకారాన్తరేణ విషయవ్యవస్థామ్ ఆహ | నియోగార్థినీ పత్నీ అనపత్యస్య విభక్తస్య పత్యుర్ ధనం గృహ్ణాతి | తథా చ మనుః |

ధనం యో బిభృత్యాద్ భ్రాతుర్ మృతస్య స్త్రియమ్ ఏవ వా |

సో ʻపత్యం భ్రాతుర్ ఉత్పద్య దద్యాత్ తస్యైవ తద్ ధనమ్ ||

కనీయాఞ్ జ్యేష్ఠభార్యాయాం పుత్రమ్ ఉత్పాదయేద్ యది |

సమస్ తత్ర విభాగః స్యాద్ ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః || ఇతి | (MDh ౯.౧౪౬, ౧౨౦)

విభక్తధనే భ్రాతరి మృతే అపత్యద్వారేణైవ పత్న్యా ధనసంబన్ధః | నాన్యథా | అవిభక్తధనే ʻపి తథేత్య్ అభిప్రాయః | గౌతమో ʻపి [౫33]: "పిణ్డగోత్రర్షిసంబన్ధా ఋక్థం భజేరన్ స్త్రీ చానపత్యస్య | బీజం వా లిప్సేత" ఇతి (GDh ౨౮.౨౧–౨౨) | అయమ్ అర్థః – అనపత్యస్య ఋక్థం పిణ్డగోత్రఋషిసంబన్ధా భజేరన్ స్త్రీ వా యది బీజం లిప్స్యతే ఇతి | సంగ్రహకారో ʻపి |

భ్రాతృషు ప్రవిభక్తేషు సంసృష్టేష్వ్ అప్య్ అసత్సు వా |

గుర్వాదేశనియోగస్థా పత్నీ ధనమ్ అవాప్నుయాత్ || ఇతి |

తద్ అనుపపన్నమ్, పత్నీ దుహితర ఇత్య్ అత్ర నియోగాశ్రవణాత్ |

అశ్రుతో ʻపి నియోగో గౌతమాదివచనబలాత్ కల్ప్యతే ఇతి యుక్తమ్ ఇతి చేత్,

తన్ న, గౌతమాదివచనానామ్ అర్థాన్తరపరత్వాత్ | తథా హి | తత్ర యద్ గౌతమవచనమ్: "పిణ్డగోత్రర్షిసంబన్ధా ఋక్థం భజేరన్ స్త్రీ చానపత్యస్య | బీజం వా లిప్సేత" ఇతి | తస్యాయమ్ అర్థః | యది బీజం లిప్సేత తదా పత్నీ అనపత్యధనం గృహ్ణాతీతి | అపి తర్హ్య్ అనపత్యస్య ధనం పిణ్డగోత్రర్షిసంబన్ధా గృహ్ణీయుః | స్త్రీ వా గృహ్ణీయాత్ | సా స్త్రీ బీజం వా లిప్సేత సంయతా వా భవేద్ ఇతి | వాశబ్దస్య పక్షాన్తరవచనత్వేన యద్య్ అర్థే ప్రయోగాభావాత్ | యద్ అపి ధనం యో [౫3౪] బిభృయాద్ ఇత్యాదిమనువచనం తద్ అపి క్షేత్రజస్యైవ ధనసంబన్ధం వక్తి న పత్న్యా ఇతి | సంగ్రహవచనమ్ అపి సంయతాయా ఏవ ధనసంబన్ధం వక్తి న తు దేవరాదినియుక్తాయాః | అన్యథా,

అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయన్తీ వ్రతే స్థితా |

పత్న్య్ ఏవ దద్యాత్ తత్ పిణ్డం కృత్స్నమ్ అంశం లభేత చ || ఇతి |

తథా,

అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయన్తీ గురౌ స్థితా।

భుఞ్జీతామరణాత్ క్షాన్తా దాయాదా ఊర్ధ్వమ్ ఆప్నుయుః॥

ఇతి మను-కాత్యాయనవచనవిరోధప్రసఙ్గాత్। తస్మాస్ అనపత్యస్య విభక్తస్యాసంసృష్టినో మృతస్య ధనం పత్నీ గృహ్ణాతీత్య్ ఏషైవ వ్యవస్థా జ్యాయసీ। యత్ తు స్త్రీణాం ధనసంబన్ధాభవప్రతిపాదకవచనమ్,

యజ్ఞార్థం ద్రవ్యమ్ ఉత్పన్నం తత్రానధికృతాస్ తు యే।

అరిక్థభాజస్ తే సర్వే గ్రాసాచ్ఛాదనభజనాః॥

యజ్ఞార్థం విహితం విత్తం తస్మాత్ తద్వినియోజయేత్।

స్థానేషు ధర్మజుష్టేషు న స్త్రీమూర్ఖవిధర్మిషు॥

ఇతి, తద్ యజ్ఞార్థమ్ ఏవ సంపాదితధనవిషయమ్। యద్ అపి కాత్యాయనేనోక్తమ్,

[౫౩౫] అదాయికం రాజగామి యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదేహికమ్।

అపాస్య శ్రోత్రియద్రవ్యం శ్రోత్రియేభ్యస్ తద్ అర్పయేత్॥

ఇతి — అయమ్ అర్థః: స్త్రీణామ్ అశనాచ్ఛాదనోపయుక్తం ధనినః శ్రాద్ధాద్యుపయుక్తం చ ముక్త్వా అదాయికధనం రాజగామి భవతి। శ్రోత్రియద్రవ్యం తు యోషిద్భృత్యౌర్ధ్వదైహికమ్ అపాస్య శ్రోత్రియస్య న రాజ్ఞ ఇత్య్ అర్థః। — యద్ అపి నరదేనోక్తమ్,

అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్ కించిద్ రాజా ధర్మపరాయణః।

తత్ స్త్రీణాం జీవనం దద్యాద్ ఏష దాయవిధిః స్మృతః॥ (NSమ్ ౧౩.౫౨)

ఇతి, తద్ ఉభయమ్ అప్య్ అవరుద్ధస్త్రీవిషయం పత్నీశబ్దశ్రవణాత్। యద్ అపి చ హారీతేనోక్తమ్,

విధవా యౌవనస్థా చేత్ పత్నీ భవతి కర్కశా।

ఆయుషో రక్షణార్థం తు దాతవ్యం జీవనం తదా॥

ఇతి, తద్ అపి శఙ్కితవ్యభిచారస్త్రీవిషయమ్। యద్ అపి ప్రజాపతివచనమ్,

ఆఢకం భర్తృహీనాయాః దద్యాద్ ఆమరణాన్తికమ్।

[౫౩౬] ఇతి, యద్ అపి స్మృత్యన్తరే:

అన్నార్థం తణ్డులప్రస్థమ్ అపరాహ్ణే తు సేన్ధనమ్।

ఇతి, తద్ ఏతద్ వచనద్వయం హారీతవచనేన సమానార్థమ్ | యా చ శ్రుతిః: "తస్మాత్ స్త్రియో నిరిన్ద్రియా అదాయాదాః" ఇతి, సా పాత్నీవతగ్రహే తత్పత్న్యా అంశో నాస్తీత్య్ ఏవంపరా | ఇన్ద్రియశబ్దస్య "ఇన్ద్రియం వై సోమపీథః" ఇతి సోమే ప్రయోగదర్శనాత్ | యత్ తు పత్న్యాః స్థావరగ్రహణనిషేధకం బృహస్పతివచనమ్,

యద్విభక్తే ధనే కించిద్ ఆధ్యాదివిధిసంస్కృతమ్ |

తజ్జాయా స్థావరం ముక్త్వా లభేత గతభర్తృకా ||

ఇతి, తద్ ఇతరదాయాదానుమతిమ్ అన్తరేణ స్థావరవిక్రయనిషేధపరమ్, అన్యథా

జఙ్గమం స్థావరం హేమ రూప్యం ధాన్యరసామ్బరమ్ |

ఆదాయ దాపయేచ్ ఛ్రాద్ధం మాససంవత్సరాదికమ్ ||

పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్ భర్తృస్వస్రీయమాతులాన్ |

పూజయేత్ కవ్యపూర్తాభ్యాం వృద్ధానాథాతిథీంస్ తథా ||

ఇతి అనేన విరోధప్రసఙ్గాత్ | సంసృష్టినామ్ విభాగప్రకారమ్ ఆహ మనుః |

[౫౩౭] విభక్తాః సహ జీవన్తో విభజేరన్ పునర్ యది |

సమస్ తత్ర విభాగః స్యాజ్ జ్యైష్ఠ్యం తత్ర న విద్యతే || ఇతి | (MDh ౯.౨౧౦)

సమానవిభాగవిధానాద్ ఏవ విషమవిభాగనిరాకరణసిద్ధేః జ్యైష్ఠ్యం తత్ర న విద్యతే ఇతి పునర్ విషమవిభాగనిరాకరణం విషమధనేన సంసృష్టానాం ధనానుసారేణ విషమవిభాగప్రాప్త్యర్థమ్ | సంసర్గః కైర్ ఇత్య్ అపేక్షితే బృహస్పతిః |

విభక్తో యః పునః పిత్రా భ్రాత్రా చైకత్ర సంస్థితః |

పితృవ్యేణాథ వా ప్రీత్యా తత్సంసృష్టః స ఉచ్యతే || ఇతి |

యః పూర్వం పిత్రాదినా విభక్తః పుత్రాదిః పునః ప్రీత్యా తేన సహ సమాపన్నః స సంసృష్ట ఉచ్యతే | యేన కేనాపి సహవాసమ్ ఆపన్న ఇత్య్ అర్థః | క్వచిత్ సంసృష్టినాం విషమవిభాగకారణమ్ ఆహ బృహస్పతిః |

సంసృష్టానాం తు యః కశ్చిద్ విద్యాశౌర్యాదినాధికమ్ |

ప్రాప్నోతి తత్ర దాతవ్యో ద్వ్యంశః శేషాః సమాంశినః || ఇతి |

విద్యాదినా ప్రాప్తే అధికే ధనే అంశద్వయం దాతవ్యం న సర్వస్మిన్న్ ఇతి | ఏతత్ సంసృష్టద్రవ్యానుపరోధేనార్జితే 'పి విభాజ్యత్వప్రాప్త్యర్థమ్ | అపుత్రస్య సంసృష్టినః ఋక్థగ్రాహిణం దర్శయతి యాజ్ఞవల్క్యః |

[౫౩౮] సంసృష్టినస్ తు సంసృష్టీ సోదరస్య తు సోదరః।

దద్యాచ్ చాపహరేచ్ చాంశం జాతస్య చ మృతస్య చ॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౩౮)

అయమ్ అర్థః। సంసృష్టినో మృతస్యాంశం విభాగకాలే 'విజ్ఞాతగర్భాయాం భార్యాయాం పశ్చాద్ ఉత్పన్నస్య పుత్రస్య ఇతరః సంసృష్టీ దద్యాత్ పుత్రాభావే సంసృష్ట్య్ ఏవాపహరేత్। న పత్న్యాదిః। పత్నీనామ్ అప్రత్తౌర్ దుహితౄణాం చ భరణమాత్రమ్। తద్ ఆహ నారదః।

భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామ్ ఆ జీవనక్షయాత్।

రక్షన్తి శయ్యాం భర్తుశ్ చేద్ ఆచ్ఛిన్ద్యుర్ ఇతరాసు తత్॥

యదా దుహితరస్ తస్యాః పిత్ర్యో 'ంశో భరణే మతః।

ఆ సంస్కారాద్ ధరేద్ భాగం పరతో బిభృయాత్ పతిః॥ ఇతి।

"సోదరస్య తు సోదరః" ఇతి సోదరస్య సంసృష్టినో మృతస్యాంశం సోదరః సంసృష్టిపశ్చాద్ ఉత్పన్నస్య పుత్రస్య దద్యాత్। తదభావే స్వయమ్ ఏవాపహరేత్ న భిన్నోదరః। సంసృష్టీతి పూర్వోక్తస్యాపవాదః। సంసృష్టినో భిన్నోదరస్య సోదరస్యాసంసృష్టినః సద్భావే ఉభయోర్ అపి విభజ్య ధనగ్రహణమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

అన్యోదర్యస్ తు సంసృష్టీ నాన్యోదర్యో ధరం హరేత్।

అసంసృష్ట్య్ అపి వాదద్యాత్ సంసృష్టో నాన్యమాతృజః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౩౯)

సాపత్నభ్రాతా సంసృష్టో అన్యోదర్యధనం హరేత్ న [౫౩౯] త్వ్ అసంసృష్టీ। అసంసృష్ట్య్ అప్య్ సోదరః ధనమ్ ఆదదీత। న పునర్ అన్యోదర్యః సంసృష్ట్య్ ఏవ। అత ఏవ మనుః।

యేషాం జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో వా హీయేతాంశప్రదానతః।

మ్రియేతాన్యతరో వాపి తస్య భాగో న లుప్యతే॥

సోదర్యా విభజేయుస్ తం సమేత్య సహితాః సమమ్।

భ్రాతరో యే చ సంసృష్టా భగిన్యశ్ చ సనాభయః॥ ఇతి। (MDహ్ ౯.౨౧౧–౧౨)

అయమ్ అర్థః। యేషాం సంసృష్టినాం భిన్నోదరాణాం భ్రాతౄణాం మధ్యే యః కో 'పి కనిష్ఠో మధ్యమో వా విభాగకాలే దేశాన్తరగమనాదినా స్వాంశాద్ భ్రశ్యేత తస్య భాగో న లుప్యతే, పృథగ్ ఉద్ధరణీయః। న సంసృష్టిన ఏవ గృహ్ణీయుః। కిం తు తమ్ ఉద్ధృతం భాగమ్ అసంసృష్టినః సోదరాః సంసృష్టినశ్ చ భిన్నోదరాః సనాభయో భగిన్యశ్ చ దేశాన్తరగతా అపి సమాగమ్య సంభూయ న్యూనాధికభావమ్ అన్తరేణ విభజేయుః।

అన్యే మన్యన్తే,

అసంసృష్ట్య్ అపి వా దద్యాత్ సంసృష్టో నాన్యమాతృజః । (YDహ్ ౨.౧౩౯)

ఇత్య్ అస్యాయమ్ అర్థః । యత్ర సంసృష్టా భిన్నోదరాః అసంసృష్టాశ్ చ సోదరాః తత్రాసంసృష్టా అప్ సోదరా ఏవ ధనం గృహ్ణీయుః న తు [౫౪౦] భిన్నోదరాః సంసృష్టా అపీతి । యత్ తు "యేషాం జ్యేష్ఠః" ఇత్యాదిమనువచనం సంసృష్టానాం భిన్నోదరాణామ్ అసంసృష్టానామ్ ఏకోదరాణాం చ సర్వేషాం ధనగ్రహణప్రతిపాదకమ్ । తజ్ జఙ్గమస్థావరాత్మకోభయద్రవ్యసద్భావవిషయమ్ । అత ఏవ ప్రజాపతిః ।

అన్తర్ధనం తు యద్ ద్రవ్యం సంసృష్టానాం చ తద్ భవేత్ ।

భూమిం గృహం త్వ్ అసంసృష్టాః ప్రగృహ్ణీయుర్ యథాంశతః ।। ఇతి ।

అయమ్ అర్థః । సంసృష్టానాం భిన్నోదరభ్రాతౄణామ్ అన్తర్ధనం గూఢధనం ద్రవ్యం వా జఙ్గమాత్మకం యథాంశతో భవేత్ । సోదరాణామ్ అసంసృష్టానాం గృహక్షేత్రాదికం స్థావరరూపం యథాంశతో భవేత్ – ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యవచనం తు జఙ్గమస్థావరయోర్ అన్యతరసద్భావవిషయమ్ ఇతి । తత్ర యద్ యుక్తం తద్ గ్రాహ్యమ్ ।

యదా తు సంసృష్టభిన్నోదరాభావః తదా పితా పితృవ్యో వా యః సంసృష్టః స ఏవ గృహ్ణీయాత్ । తథా చ గౌతమః: "సంసృష్టిని ప్రేతే సంసృష్టో ఋక్థభాక్" ఇతి (GDహ్ ౨౮.౨౮) ।

యదా పితా పితృవ్యో వా సంసృష్టో న విద్యతే తదా త్వ్ అసంసృష్టభిన్నోదరో భ్రాతా గృహ్ణీయత్ । తదభావే త్వ్ అసంసృష్టపితా । తదభావే మాతా । తదభావే పత్నీ । తద్ ఆహ శఙ్ఖః: "స్వర్యాతస్య హ్య్ అపుత్రస్య భ్రాతృగామి ద్రవ్యం తదభావే పితరౌ హరేయాతాం తదభావే త్వ్ అసంసృష్టః పితా తదభావే మాతా తదభావే జ్యేష్ఠా పత్నీ" ఇతి । [౫౪౧] జ్యేష్ఠా గుణజ్యేష్ఠా న తు పూర్వోఢా । సంసృష్టభ్రాతృపుత్రాణాం పత్న్యాశ్ చ సమవాయే ధనగ్రహణప్రకారమ్ ఆహ నారద ।

మృతే పతౌ తు భార్యాః స్యుర్ అభ్రాతృపితృమాతృకాః ।

సర్వే సపిణ్డాః స్వధనం విభజేయుర్ యథాంశతః ।। ఇతి ।

పత్యుః భ్రాతృపితృమతృభావవిశిష్టా అభాతృపితృమాతృభార్యాః సర్వే సపిణ్డాః భ్రాతృపుత్రాదయః । తత్ర భ్రాతృపుత్రాణాం స్వపిత్రంశతః భార్యాణాం భర్తృంశతః సంసృష్టధనస్య విభాగ ఇత్య్ అర్థః । పత్నీనామ్ అభావే సంసృష్టపుత్రాంశం తద్భ్రాతృభగినీ గృహ్ణాతి । తథా చ బృహస్పతిః ।

యా తస్య భగినీ సా తు తతో 'ంశం లబ్ధుమ్ అర్హతి ।

అనపత్యస్య ధర్మో 'యమ్ అభార్యాపితృకస్య చ ।।

ఇతి పఠిత్వా పత్నీనామ్ అభావే దుహితా గృహ్ణీతేత్య్ ఆహుః । దుహితృభగిన్యోర్ అభావే,

అనన్తరః సపిణ్డాద్యస్ తస్య తస్య ధనం భవేత్ |

[౪౫.౨] ఇతి | ఉక్తప్రత్యాసత్తిక్రమేణ సర్వే సపిణ్డాదయో ధనం గృహ్ణీయుః, ప్రతిపక్షే దోషాణామ్ అభావాత్ | అత ఏవ బృహస్పతిః |

మృతో ‘నపత్యో ‘భార్యశ్ చేద్ అభ్రాతృపితృమాతృకః |

సర్వే సపిణ్డాస్ తద్ దాయం విభజేయుర్ యథాంశతః || ఇతి |

వానప్రస్థయతినైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం ధనం కో వా గృహ్ణాతీత్య్ అపేక్షితే ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

వానప్రస్థయతిబ్రహ్మచారిణామ్ ఋక్థభాగినః |

క్రమేణాచార్యసచ్ఛిష్యధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౩౭)

అత్ర ప్రాతిలోమ్యక్రమేణ నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణాం ధనం ఆచార్యో గృహ్ణాతి న పిత్రాదిః | ఉపకుర్వాణకస్య ధనం పిత్రాదయ ఏవ గృహ్ణన్తి | యతేస్ తు ధనమ్ అధ్యాత్మశాస్త్రశ్రవణధారణతదనుష్ఠానక్షమః సచ్ఛిష్యో గృహ్ణాతి, దుర్వృత్తస్య భాగానర్హత్వాత్ | వానప్రస్థస్య ధనం ధర్మభ్రాత్రైకతీర్థీ గృహ్ణాతి | ధర్మభ్రాతా సమానాచార్యకః | ఏకతీర్థీ ఏకాశ్రమీ | ధర్మభ్రాతా చాసావ్ ఏకతీర్థీ చ ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థీ |

[౫౪3] అథ వా | వానప్రస్థయతిబ్రహ్మచారిణాం ధనమ్ ఆచార్యసచ్ఛిష్యధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః క్రమేణైవ గృహ్ణన్తి | పూర్వపూర్వాభావే ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతీత్య్ అర్థః | యత్ తు వసిష్ఠేనోక్తమ్: “అనంశాస్ త్వ్ ఆశ్రమాన్తరగతాః” (VaDహ్ ౧౭.౫౨) ఇతి, తద్ అన్యాశ్రమిణామ్ అన్యాశ్రమిధనగ్రహణనిషేధపరమ్ | న తు సమానాశ్రమిణాం పరస్పరఋక్థగ్రహణనిషేధపరమ్ |

నను – ఏతేషాం ధనసంబన్ధ ఏవ నాస్తి కుతస్ తద్విభాగః, ప్రతిగ్రహాదేర్ ధనార్జనోపాయస్య నిషిద్ధత్వాత్, “అనర్థనిచయో భిక్షుః” (GDహ్ ౩.౧౧) ఇతి గౌతమస్మరణాచ్ చ |

తత్ర –

అహ్నో మాసస్య షణ్ణాం వా తథా సంవత్సరస్య చ |

అర్థస్య నిచ్యం కుర్యాత్ కృతమ్ ఆశ్వయుజే త్యజేత్ ||

ఇతి వానప్రస్థస్య ధనసంయోగో ‘స్తి |

కౌపీనాచ్ఛాదనార్థం తు వాసో ఽపి బిభృయాద్ యతిః ।

యోగసంభారభేదాంశ్ చ గృహ్ణీయాత్ పాదుకే తథా ॥

ఇత్యేవమాదివచనాద్ యతేర్ అపి వస్త్రపుస్తకాదికం విద్యత ఏవ । [౫౪౪] నైష్ఠికస్యాపి శరీరయాత్రార్థం వస్త్రాదిపరిగ్రహో ఽస్త్య ఏవేతి తద్విభాగో ఘటత ఏవ । దాయానర్హాన్ ఆహ మనుః ।

అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యన్ధబధిరౌ తథా ।

ఉన్మత్తజడమూకాశ్ చ యే చ కేచిన్ నిరిన్ద్రియాః ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౦౧)

నిరిన్ద్రియాః వ్యాధినః వికలేన్ద్రియాః । నారదో ఽపి ।

పితృద్విట్ పతితః షణ్ఢో యశ్ చ స్యాద్ ఔపపాతికః ।

ఔరసా అపి నైతే ఽంశం లభేరన్ క్షేత్రజాః కుతః ॥ ఇతి ।

వసిష్ఠో ఽపి: "అనంశాస్ త్వ్ ఆశ్రమాన్తరగతాః" ఇతి (VఅDహ్ ౧౭.౫౨) । యాజ్ఞవల్క్యః ।

క్లీబో ఽథ పతితస్ తజ్జః పఙ్గుర్ ఉన్మత్తకో జడః ।

అన్ధో ఽచికిత్స్యరోగాద్యా భర్తవ్యాః స్యుర్ నిరంశకాః ॥ ఇతి । (Yధ్ ౨.౧౪౦)

తజ్జః పతితోత్పన్నః । ఆదిశబ్దేన మూకాదయో గృహ్యన్తే । ఏతే నిరంశకాః ఋక్థభాజో న భవన్తి । కేవలమ్ [౫౪౫] అశనాచ్ఛాదనదానేన భర్తవ్యాః పోషణీయాః । అభరణే తు ప్రత్యవాయమ్ ఆహ మనుః ।

సర్వేషామ్ అపి తు న్యాయ్యం దాతుం శక్త్యా మనీషిణా ।

గ్రాసాచ్ఛాదనమ్ అత్యన్తం పతితో హ్య్ అదదద్ భవేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౦౨)

అత్యన్తం యావజ్జీవమ్ ఇత్య్ అర్థః । పతితస్య భర్తవ్యత్వాద్య్ అపి నాస్తీత్య్ ఆహ దేవలః ।

తేషాం పతితవర్జ్యేభ్యో భక్తం వస్త్రం ప్రదీయతే । ఇతి ।

పతితశబ్దేన తజ్జాతో ఽప్య్ ఉపలక్ష్యతే, "పతితతజ్జవర్జ్యం బిభృయుః" ఇతి బౌధాయనస్మరణాత్ । ఆశ్రమాన్తరగతా అపి తే భర్తవ్యాః । అత ఏవ వసిష్ఠః: "అనంశాస్ త్వ్ ఆశ్రమాన్తరగతాః । క్లీబోన్మత్తపతితాశ్ చ భరణం క్లీబోన్మత్తానా"" ఇతి (VఅDహ్ ౧౭.౫౨–౫౪) । అంశానర్హాణాం పుత్రాస్ త్వ్ అంశభాజః । తద్ ఆహ దేవలః ।

తత్పుత్రాః పితృదాయాంశం లభేరన్ దోషవర్జితాః । ఇతి ।

నిరంశకానాం పుత్రా ఔరసాః క్షేత్రజాశ్ చ క్లైబ్యాదిదోషవర్జితా భాగహారిణో న దత్తకాదయః। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః పరిసంచష్టే।

[౫౪౬]ఔరసాః క్షేత్రజాస్ తేషాం నిర్దోషా భాగహారిణః। ఇతి।

నిరంశకానాం దుహితరో యావద్ వివాహం భర్తవ్యాః సంస్కర్తవ్యాశ్ చ పత్న్యశ్ చ సాధువృత్తయో యావజ్జీవం భర్తవ్యాః। తథా చ స ఏవ।

సుతాశ్ చైషాం చ భర్తవ్యా యావద్ వై భర్తృసాత్కృతాః।

అపుత్రా యోషితశ్ చైషాం భర్తవ్యాః సాధువృత్తయః।

నిర్వాస్యా వ్యభిచారిణ్యః ప్రతికూలాస్ తథైవ చ॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౪౧–౪౨)

అన్యాన్ అపి భాగానర్హాన్ దర్శయతి కాత్యాయనః।

అక్రమోఢాసుతశ్ చైవ సగోత్రాద్యశ్ చ జాయతే।

ప్రవ్రజ్యావసితశ్ చైవ న ఋక్థం తేషు చార్హతి॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

అనియుక్తాసుతశ్ చైవ పుత్రిణ్యాప్తశ్ చ దేవరాత్।

ఉభౌ తౌ నార్హతో భాగం జారజాతకకామజౌ॥ ఇతి। (MDహ్ ౯.౧౪౩)

స్త్రీధనవిభాగమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమ్ అధ్యగ్న్యుపాగతమ్।

ఆధివేదనికాద్యం చ స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్॥

[౫౪౭] బన్ధుదత్తం తథా శుల్కమ్ అన్వాధేయకమ్ ఏవ చ।

అప్రజాయామ్ అతీతాయాం బాన్ధవాస్ తద్ అవాప్నుయుః॥ ఇతి। (YDహ్ ౨.౧౪౩–౪౪)

అధ్యగ్న్యుపాగతం వివాహకాలే ’గ్నిసంనిధౌ మాతులాదిభిర్ దత్తమ్। తథా చ కాత్యాయనః।

వివాహకాలే యత్ స్త్రీభ్యో దీయతే హ్య అగ్నిసంనిధౌ।

తద్ అధ్యగ్నికృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్॥ ఇతి।

ఆధివేదనికమ్ అధివేదననిమిత్తమ్ అధివిన్నస్త్రియై దత్తమ్। ఆద్యశబ్దేన అధ్యావాహనికఋక్థక్రయాదిప్రాప్తం చ। తథా చ మనుః।

అధ్యగ్న్యధ్యావాహనికం దత్తం చ ప్రీతికర్మణి।

భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనం స్మృతమ్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౯౪)

షడ్విధమ్ ఇతి న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థమ్, నాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాయ । అధ్యావాహనికప్రీతిదత్తయోః స్వరూపం కాత్యాయనేనోక్తమ్ ।

యత్ పునర్ లభతే నారీ నీయమానా పితుర్ గృహాత్ ।

[౫౪౮] అధ్యావాహనికం నామ స్త్రీధనం తద్ ఉదాహృతమ్ ॥

ప్రీత్యా దత్తం తు యత్ కించిత్ శ్వశ్ర్వా వా శ్వశురేణ వా ।

పాదవన్దనికం చైవ ప్రీతిదత్తం తద్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

బన్ధుదత్తం కన్యాయా మాతృపితృభిర్ దత్తమ్ । శుల్కం యద్ గృహీత్వా కన్యా దీయతే । అన్వాధేయకం పరిణయనాద్ అను పశ్చాద్ దత్తమ్ । తద్ ఉక్తం కాత్యాయనేన ।

గృహోపస్కరవాహ్యానాం దోహ్యాభరణకర్మిణామ్ ।

మూల్యం లబ్ధం తు యత్ కించిత్ శుల్కం తత్ పరికీర్తితమ్ ॥

వివాహాత్ పరతో యత్ తు లబ్ధం భర్తుః కులాత్ స్త్రియా ।

అన్వాధేయం తు తద్ ద్రవ్యం లబ్ధం పితృకులాత్ తథా ॥ ఇతి ।

పిత్రాదిభిః స్త్రీభ్యో దనదానే విశేషమ్ ఆహ కాత్యాయనః ।

పితృమాతృపతిభ్రాతృజ్ఞాతిభిః స్త్రీధనం స్త్రియై ।

యథాశక్త్యా ద్విసాహస్రాద్ దాతవ్యం స్థావరాద్ ఋతే ॥ ఇతి ।

యథాశక్తి స్థావరవ్యతిరిక్తం ధనం ద్విసహస్రకార్షాపణపర్యన్తం దాతవ్యమ్ ఇత్య్ అర్థః । అయం చ నియమః ప్రత్యబ్దాదానే వేదితవ్యః । అనికాబ్దేషు తూపజీవనార్థం సకృద్ ఏవ దానే నాయమ్ అవధినియమః । నాపి స్థావరపర్యుదాసః । తథా చ బృహస్పతిః ।

[౫౪౯]దద్యాద్ ధనం చ పర్యాప్తం క్షేత్రాంశం వా యద్ ఇచ్ఛతి । ఇతి ।

అత ఏవ సౌదాయికే స్థావరే ‘పి యథేష్టవినియోగార్హత్వమ్ ఉక్తం తేనైవ ।

ఊఢయా కన్యయా వాపి భర్తుః పితృగృహే ‘పి వా ।

భ్రాతుః సకాశాత్ పిత్రోర్ వా లబ్ధం సౌదాయికం స్మృతమ్ ॥

సౌదాయికం ధనం ప్రాప్య స్త్రీణాం స్వాతన్త్ర్యమ్ ఇష్యతే ।

యస్మాత్ తదానృశంస్యార్థం తైర్ దత్తమ్ ఉపజీవనమ్ ॥

విక్రయే చైవ దానే చ యథేష్టం స్థావరేష్వ్ అపి || ఇతి |

పతిదత్తస్థావరే తు విశేషమ్ ఆహ నారదః |

భర్త్రా ప్రీతేన యద్ దత్తం స్త్రియై తస్మిన్ మృతే ‘పి తత్ |

సా యథాకామమ్ అశ్నీయాద్ దద్యాద్ వా స్థావరాద్ ఋతే || ఇతి |

పిత్రాదిభిర్ ఉపాధ్యాదినా దత్తం స్త్రీధనం న భవతీత్య్ ఆహ కాత్యాయనః |

తత్ర సోపాధి యద్ దత్తం యచ్ చ యోగవశేన వా |

పిత్రా భ్రాత్రాథ వా పత్యా న తత్ స్త్రీధనమ్ ఇష్యతే || ఇతి |

ఉత్సవాదౌ ధారణార్థం దత్తమ్ అలంకారాదికం సోపాధిదత్తమ్ | యోగవశేన వఞ్చనాదినేత్య్ అర్థః | శిల్పాదిప్రాప్తమ్ అపి స్త్రీధనం న భవతీత్య్ ఆహ స ఏవ |

[౫౫౦] ప్రాప్తం శిల్పైస్ తు యద్ దత్తం ప్రీత్యా చైవ యద్ అన్యతః |

భర్తుః స్వామ్యం తదా తత్ర శేషం తు స్త్రీధనం స్మృతమ్ || ఇతి |

అన్యతః సఖ్యాదిత ఇతి యావత్ | తద్ ఏతత్ స్త్రీధనం దుహితృదౌహిత్రతద్దుహితృపుత్రరహితాయాం స్త్రియామ్ అతీతాయాం బాన్ధవా భర్త్రాదయో గృహ్ణన్తి | అత్రైవం క్రమః | మాతరి వృత్తాయాం ప్రథమం దుహితా గృహ్ణాతి | అత ఏవోక్తమ్ యాజ్ఞవల్క్యేన |

మాతుర్ దుహితరః శేషమ్ ఋణాత్ తాభ్య ఋతే ‘న్వయః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౧౭)

గౌతమో ‘పి: “స్త్రీధనం దుహితౄణామ్ అప్రత్తానామ్ అప్రతిష్ఠితానాం చ” ఇతి (GDహ్ ౨౮.౨౪) | దుహితౄణామ్ అభావే దుహితుర్ దుహితరో గృహ్ణన్తి | తద్దుహితౄణాం ప్రసూతా చేద్ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్ | భిన్నమాతృకాణాం దౌహిత్రాణాం విషమాణాం సమవాయే మాతృతో భాగకల్పనా | తథా చ గౌతమః: “పితృమాతృష్వసృవర్గే భాగవిశేషః” ఇతి (GDహ్ ౨౮.౧౭) | దుహితృదౌహిత్రీణాం సమవాయే మనుః |

[౫౫౧] యాస్ తాసాం స్యుర్ దుహితరస్ తాసామ్ అపి యథార్హతః |

మాతామహ్యా ధనాత్ కించిత్ ప్రదేయం ప్రీతిపూర్వకమ్ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౧౯3)

దౌహిత్రీణామ్ అప్య్ అభావే దౌహిత్రా ధనహారిణః | తథా చ నారదః |

మాతుర్ దుహితరో ‘భావే దుహితౄణాం తదన్వయః | ఇతి |

దుహితృదుహితౄణామ్ అభావే తదన్వయో దౌహిత్రో గృహ్ణాతీత్య్ అర్థః | దౌహిత్రాణామ్ అభావే తు,

విభజేరన్ సుతాః పిత్రోర్ ఊర్ధ్వం ఋక్థమ్ ఋణం సమమ్ । (YDహ్ ౨.౧౧౭)

ఇత్యాదియాజ్ఞవల్క్యవచనతః మాతృఋణాపాకరణతో ‘వశిష్టం మాతృధనం పుత్రా గృహ్ణన్తి । యత్ తు మనునోక్తమ్,

జనన్యాం సంస్థితాయాం తు సమం సర్వే సహోదరాః ।

భజేరన్ మాతృకం ఋక్థం భగిన్యశ్ చ సనాభయః ॥ (MDహ్ ౯.౧౯౨)

ఇతి, ఏతత్ పుత్రాణాం దుహితౄణాం చ సంభూయ మాతృఋకథగ్రాహిత్వపరం న భవతి । కిం తు తేషాం ధనసంబన్ధే ప్రాప్తే సమవిభాగప్రాప్త్యర్థం సమశబ్దశ్రవణాత్ । యద్ అపి శఙ్ఖలిఖితాభ్యామ్ ఉక్తమ్: “సమం సర్వే సహోదరా మాతృకమ్ ఋక్థమ్ అర్హన్తి కుమార్యశ్ చ” [౫౫౨] ఇతి, తద్ అపి మనువచనేన సమానార్థమ్ । అథ వా ఏతద్ వచనద్వయం భర్తుః కులలబ్ధస్త్రీధనవిషయమ్ । అస్మిన్న్ ఏవ విషయే బృహస్పతిః ।

స్త్రీధనం తదపత్యానాం దుహితా చ తదంశినీ ।

అప్రత్తా చేత్ సమూఢా తు లభతే సా న మాతృకమ్ ॥ ఇతి ।

అపత్యానాం పుమపత్యానామ్ । యత్ తు పారస్కరేణోక్తమ్,

అప్రత్తాయాస్ తు దుహితుః స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్ ।

పుత్రస్ తు నైవ లభతే ప్రత్తాయాం తు సమాంశభాక్ ॥

ఇతి, తద్ అప్రతిష్ఠితోఢదుహితృవిషయమ్ । అత ఏవ మనుః ।

మాతుస్ తు యౌతకం యత్ స్యాత్ కుమారీభాగ ఏవ సః । ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౩౧)

యౌతకం పితృకులలబ్ధమ్ । అనపత్యహీనజాతిస్త్రీధనమ్ ఉత్తమజాతీయసపత్నీదుహితా గృహ్ణాతి । తదభావే తదపత్యమ్ । తద్ ఉక్తమ్ మనునా ।

స్త్రియాస్ తు యద్ భవేద్ విత్తం పిత్రా దత్తం కథంచన ।

బ్రాహ్మణీ తద్ ధరేత్ కన్యా తదపత్యస్య వా భవేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౧౯౮)

బ్రాహ్మణీ జాత్యుత్తమజాత్యుపలక్షణార్థమ్ । పుత్రాణామ్ అభావే పౌత్రా గృహ్ణన్తి పౌత్రాణామ్ అపి పితామహ్యృణాపాకరణే । “పుత్రపౌత్రే ఋణం దేయమ్” ఇతి అధికారశ్రవణాత్ । అస్తు ఋణాపాకరణే ‘ధకారః ।

ఋక్థభాక్త్వం కుత ఇతి చేత్,

తన్ న,

[౪౪౪] ప్రేతాయాం పుత్రికాయాం తు న భర్తా ద్రవ్యమ్ అర్హతి ।

అపుత్రాయాం కుమార్యాం చ భ్రాత్రా తద్ గ్రాహ్యమ్ ఇత్య్ అపి ॥ ఇతి ।

పుత్రికాయాం పితుః పశ్చాద్ ఔరససద్భావే స ఏవ గృహ్ణీయాన్ న భర్తా । యత్ తు మనువచనమ్,

అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పుత్రికాయాం కథంచన ।

ధనం తత్ పుత్రికాభర్తా హరేచ్ చైవావిచారయన్ ॥ (MDh ౯.౧౩౫)

ఇతి, తత్ పశ్చాద్ ఉత్పన్నభ్రాత్రభావే వేదితవ్యమ్ । యత్ తు క్వచిద్ అనపత్యం స్త్రీధనం స్వస్రీయాదీనాం భవతీత్య్ ఉక్తం బృహస్పతినా ।

మాతృషవసా మతులానీ పితృవ్యస్త్రీ పితృష్వసా ।

శ్వశ్రూః పూర్వజపత్నీ చ మాతృతుల్యాః ప్రకీర్తితాః ॥

యదాసామ్ ఔరసో న స్యాత్ సుతో దౌహిత్ర ఏవ వా ।

తత్సుతో వా ధనం తాసాం స్వస్రీయాద్యాః సమాప్నుయుః ॥ ఇతి ।

అస్యాయమ్ అర్థః । బ్రాహ్మాదివివాహేషు భర్తుర్ అభావే ఆసురాదిషు మాతాపితోర్ అభావే మాతృష్వస్రాదీనాం ధనం యథాక్రమం మాతృష్వస్రీయాద్యా గృహ్ణీయుః । క్వచిజ్ జీవన్త్యాః సప్రజాయా అపి పత్న్యా ధనం భర్తా గృహ్ణీయుఆద్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

దుర్భిక్షే ధర్మకార్యే చ వ్యాధౌ సంప్రతిరోధకే ।

గృహీతం స్త్రీధనం భర్తా న స్త్రియై దాతుమ్ అర్హతి ॥ (YDh ౨.౧౪౭)

[౪౪౯] ఇతి । సంప్రతిరోధకే బన్దిగ్రహాదౌ స్వకీయద్రవ్యాభావే స్త్రీధనం గృహీత్వా పునస్ తస్మై న దద్యాత్ । ప్రకారాన్తరేణ గృహీతం పునర్ దద్యాద్ ఏవ । తథా చ కాత్యాయనః ।

న భర్తా నైవ చ సుతో న పితా భ్రాతరో న చ ।

ఆదానే వా విసర్గే వా స్త్రీధనే ప్రభవిష్ణవః ॥

యది చైకతరో ఽప్య్ ఏషాం స్త్రీధనం భక్షయేద్ బలాత్ ।

సవృద్ధికం ప్రదాప్యః స్యాద్ దణ్డం చైవ సమాప్నుయాత్ ॥

తద్ ఏవ యద్య్ అనుజ్ఞాప్య భక్షయేత్ ప్రీతిపూర్వకమ్ ।

మూలమ్ ఏవ స దాప్యః స్యాద్ యద్య్ అసౌ ధనవాన్ భవేత్ ॥ ఇతి ।

దేవలో ‘పి।

వృత్తిర్ ఆభరణం శుల్కం లాభశ్ చ స్త్రీధనం భవేత్।

భోక్త్రీ తత్ స్వయమ్ ఏవేదం పతిర్ నార్హత్య్ అనాపది॥

వృథా మోక్షే చ భోగే చ స్త్రియై దద్యాత్ సవృద్ధికమ్॥ ఇతి।

విభాజ్యద్రవ్యమ్ ఆహ కాత్యాయనః।

పైతామహం చ పిత్ర్యం చ యచ్ చాన్యత్ స్వయమ్ అర్జితమ్।

దాయాదానాం విభాగే తు సర్వమ్ ఏవ విభజ్యతే॥ ఇతి।

పితృద్రవ్యోపజీవనేన స్వయమ్ అర్జితం యత్ తద్ ఏవ విభజేత్ తదనుపజీవనేనార్జితస్యావిభాజ్యత్వాత్। ఏతత్ త్రితయమ్ అపి ఋణావశిష్టం విభజేత్। తథా చ స ఏవ।

[౫౫౭] ఋణం ప్రీతప్రదానం చ దత్త్వా శేషం విభాజయేత్। ఇతి।

ఋణప్రదానార్థం ధనాభావే పితృఋణమ్ అపి విభజేత్, “ఋక్థమ్ ఋణం సమమ్” ఇతి వచనాత్। ఋక్థమ్ ఋణమ్ ఇతి వ్చనాదినివృత్త్యర్థం (?) శోధ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ।

ఋణమ్ ఏవంవిధం శోధ్యం విభాగే బన్ధుభిః సహ।

గృహోపస్కరవాహ్యాశ్ చ దోహ్యాభరణకర్మిణః॥

దృశ్యమానా విభజ్యన్తే కోశం గూఢమ్ అబ్రవీద్ భృగుః॥ ఇతి।

అత్ర కోశగ్రహణమ్ ఇతరదివ్యప్రతిషేధార్థమ్। తథా చ స ఏవ।

శఙ్కావిశ్వాససంధానే విభాగే ఋక్థినాం సదా।

క్రియాసమూహకర్తృత్వే కోశమ్ ఏవ ప్రదాపయేత్॥ ఇతి।

అవిభాజ్యద్రవ్యమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః।

పితృద్రవ్యావిరోధేన యద్ అన్యత్ స్వయమ్ అర్జితమ్।

మైత్రమ్ ఔద్వాహికం చైవ దాయాదానాం న తద్ భవేత్॥

క్రమాద్ అభ్యాగతం ద్రవ్యం హృతమ్ అభ్యుద్ధరేత్ తు యః।

దాయాదేభ్యో న తద్ దద్యాద్ విద్యయా లబ్ధమ్ ఏవ చ॥ (YDహ్ ౨.౧౧౮-౧౯)

[౫౫౮] ఇతి | పితృద్రవ్యావినాశేన యత్ స్వయం కృష్యాదినా ఉపార్జితం యచ్ చ విద్యాదినా లబ్ధం వివాహాచ్ చ యల్ లబ్ధం తద్ భ్రాత్రాదీనాం న భవేత్ | యత్ తు పిత్రాదిక్రమాయాతం చోరాదిభిర్ అపహృతం పిత్రాదిభిర్ అనుద్ధృతం ద్రవ్యం పుత్రాణాం మధ్యే యః కశ్చిద్ ఇతరాభ్యనుజ్ఞయోద్ధరతి తత్ తస్యైవ భవతి | క్షేత్రం తు తురీయాంశమ్ ఏవోద్ధర్తా గృహ్ణాతి శేషం తు సర్వేషాం సమమ్ ఏవ | తథా చ శఙ్ఖః |

పూర్వనష్టాం తు యో భూమిం యః కశ్చిద్ ఉద్ధరేత్ శ్రమాత్ |

యథాభాగం లభన్త్య్ అన్యే దత్వాంశం తు తురీయకమ్ || ఇతి |

తథా విద్యయాధ్యాపనాదినా లబ్ధమ్ అపి స్వస్యైవ భవతి | పితృద్రవ్యావిరోధేనేతి సర్వత్ర శేషః | అత ఏవ మనుః |

అనుపఘ్నన్ పితృద్రవ్యం శ్రమేణ యద్ ఉపార్జయేత్ |

(దాయాదేభ్యో న తద్ దద్యాద్ విద్యయా లబ్ధమ్ ఏవ చ |)

స్వయమ్ ఈహితలబ్ధం తన్ నాకామో దాతుమ్ అర్హతి || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౦౮)

శ్రమేణ కృష్యాదినా | పితృగ్రహణమ్ అవిభక్తోపలక్షణార్థమ్ | వ్యాసో ‘పి |

[౫౫౯] విద్యాప్రాప్తం శౌర్యధనం యచ్ చ సౌదాయికం భవేత్ |

విభాగకాలే తత్ తస్య నాన్వేష్టవ్యం చ ఋక్థిభిః || ఇతి |

అవిభాజ్యవిద్యాధనస్య లక్షణమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

పరభక్తోపయోగేన ప్రాప్తా విద్యాన్యతస్ తు యా |

తయా ప్రాప్తం ధనం యత్ తు విద్యాప్రాప్తం తద్ ఉచ్యతే ||

ఉపన్యస్తేషు యల్ లబ్ధం విద్యయా పణపూర్వకమ్ |

విధాధనం తు తద్ విద్యాద్ విభాగే న నియోజ్యతే ||

శిష్యాద్ ఆర్త్విజ్యతః ప్రశ్నాత్ సందిగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్ |

స్వజ్ఞానశాసనాద్ వాదాత్ లబ్ధం ప్రాధ్యాపనాచ్ చ యత్ ||

పరం నిరస్య యల్ లబ్ధం విద్యాతో ‘ద్యూతపూర్వకమ్ |

విద్యాధనం తు తద్ విద్యాన్ న విభాజ్యం బృహస్పతిః ||

శిల్పిష్వ్ అపి హి ధర్మో ‘యం స్వస్థాద్ యచ్ చాధికం భవేత్ |

విద్యాబలకృతం చైవ యాజ్యతః శిష్యతస్ తథా ||

ఏతద్ విద్యాధనం ప్రాహుః సామాన్యం యద్ అతో ‘న్యథా || ఇతి |

అనేన విద్యాధనాద్ అన్యథాభూతమ్ అవిభక్తపిత్రాదిద్రవ్యోపయోగప్రాప్తం తద్ విభక్తానాం సామాన్యం సాధారణమ్ ఇతి యావత్ | క్వచిద్ విద్యాప్రాప్తమ్ అపి ధనం విభాజ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ నారదః |

[౫౬౦]కుటుమ్బం బిభృయాద్ భ్రాతుర్ యో విద్యామ్ అధిగచ్ఛతః |

భాగం విద్యాధనాత్ తస్మాత్ స లభేతాశ్రుతో ‘పి సన్ || ఇతి |

కాత్యాయనో ‘పి |

కులే వినీతవిద్యానాం భ్రాతౄణాం పితృతో ‘పి వా |

శౌర్యప్రాప్తం తు యద్ విత్తం విభాజ్యం తద్ బృహస్పతిః || ఇతి |

అవిభక్తస్య కులే పితృవ్యాదేః పితృతో ‘పి వా ప్రాప్తవిద్యానాం యద్ ధనం శౌర్యాదినాప్రాప్తం విద్యయైవ ప్రాప్తం తద్ విద్యాధనం విభాజ్యమ్ ఇతి | పితృద్రవ్యార్జితేనార్జితే విధాధనే భాగద్వయమ్ అర్జకస్యాహ వసిష్ఠః: “యేన చైషాం యద్ ఉపార్జితం స్యాద్ ద్వ్యంశమ్ ఏవ లభేత” ఇతి (VఅDహ ౧౭.౫౧) | యత్ తు,

సామాన్యార్థసముత్థానే విభాగస్ తు సమః స్మృతః |

ఇతి, తద్ విద్యేతరకృష్యాద్యుపార్జితధనవిషయమ్ | అవిభాజ్యవిద్యాధనే అర్జకేచ్ఛయా అంశమ్ ఆహ గౌతమః: “స్వయమ్ అర్జితం చైవ వైద్యేభ్యో వైద్యః కామం దద్యాత్” ఇతి | ఇచ్ఛాభావే త్వ్ ఆహ నారదః |

వైద్యో వైద్యాయ నాకామో దద్యాద్ అంశం స్వతో ధనాత్ |

[౫౬౧] పితృద్రవ్యం సమాశ్రిత్య న చేత్ తేన తద్ ఆహృతమ్ ||

అవైద్యాయ సకామో ‘పి న దద్యాత్ | తద్ ఆహ కాత్యాయనః |

నావిద్యానాం తు వైద్యేన దేయం విద్యాధనం క్వచిత్ |

సమవిద్యాధికానాం తు దేయం వైద్యేన తద్ ధనమ్ || ఇతి |

విద్యాపాప్తధనవత్ శౌర్యాదిప్రాప్తమ్ అపి ధనమ్ అవిభాజ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

శౌర్యప్రాప్తం విద్యయా చ స్త్రీధనం చైవ యత్ స్మృతమ్ |

ఏతత్ సర్వం విభాగే తు విభాజ్యం నైవ ఋుక్థిభిః ||

ధ్వజాహృతం భవేద్ యత్ తు విభాజ్యం నైవ తత్ స్మృతమ్ || ఇతి |

ధ్వజాహృతస్య లక్షణం తేనైవోక్తమ్ ।

సంగ్రామాద్ ఆహృతం యత్ తు విద్రావ్య ద్విషతాం బలమ్ ।

స్వామ్యర్థే జీవితం త్యక్త్వా తద్ ధ్వజాహృతమ్ ఉచ్యతే ॥ ఇతి ।

బృహస్పతిర్ అపి ।

పితామహపితృభ్యాం చ దత్తం మాత్రా చ యద్ భవేత్ ।

తస్య తన్ నాపహర్తవ్యం శౌర్యభార్యాధనం తథా ॥ ఇతి ।

శౌర్యప్రాప్తధనస్వరూపం చ కాత్యాయనేన దర్శితమ్ ।

ఆరుహ్య సంశయం యత్ర ప్రసభం కర్మ కుర్వతే ।

తస్మిన్ కర్మణి తుష్టేన ప్రసాదః స్వామినా కృతః ॥

తత్ర లబ్ధం తు యత్ కించిద్ ధనం శౌర్యేణ తద్ భవేత్ ।

[౫౬౨] ఇతి । పిత్రాదిద్రవ్యోపజీవనేన విద్యాప్రాప్తధనవత్ శౌర్యప్రాప్తధనే ఽప్య్ అర్జకస్య భాగద్వయమ్ ఆహ వ్యాసః ।

సాధారణం సమాశ్రిత్య యత్ కించిద్ వాహనాయుధమ్ ।

శౌర్యాదినాప్నోతి ధనం భ్రాతరస్ తత్ర భాగినః ॥

తస్య భాగద్వయం దేయం శేషాస్ తు సమభాగినః ॥ ఇతి ।

అన్యద్ అప్య్ అవిభాజ్యమ్ ఆహ మనుః ।

వస్త్రం పత్రమ్ అలంకారం కృతాన్నమ్ ఉదకం స్త్రియః ।

యోగక్షేమం ప్రచారం చ న విభాజ్యం ప్రచక్షతే ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౧౯)

వస్త్రం పితృధృతం వస్త్రమ్ । పితృధృతం వస్త్రం పితుర్ ఊర్ధ్వం విభాగే శ్రాద్ధభోక్త్రే దాతవ్యమ్ । తథా చ బృహస్పతిః ।

వస్త్రాలంకారశయ్యాది పితుర్ యద్ వాహనాదికమ్ ।

గన్ధమాల్యైః సమభ్యర్చ్య శ్రాద్ధభోక్త్రే తద్ అర్పయేత్ ॥ ఇతి ।

అన్యాని తు వస్త్రాణి విభాజ్యాన్య్ ఏవ । పత్రమ్ అశ్వశిబికాదివాహనం తద్ అపి యద్ యేనారూఢం తత్ తస్యైవ । అనారూఢం తు సర్వైర్ విభాజ్యమ్ । అలంకారో ఽపి యో యేన ధృతః స తస్యైవ । అధృతః సాధారణో విభాజ్య ఏవ,

పత్యౌ జీవతి యత్ స్త్రీభిర్ అలంకారో ధృతో భవేత్ ।

న తం భజేరన్ దాయాదా భజమానాః పతన్తి తే ॥ (MDహ్ ౯.౨౦౦)

[౫౬3] ఇతి తేనైవ ధృత ఇతి విశేషేనోపాదానాత్ । కృతాన్నం తణ్డులమోదకాది । తద్ అపి యథాసంభవం భోక్తవ్యం న విభాజ్యమ్ । ఉదకం తదాధారః కూపాదిః । సో ‘పి విషమః పర్యాయేణ భోక్తవ్యో న మూల్యద్వారేణ విభాజ్యః । స్త్రియశ్ చ దాస్యో విషమాః పర్యాయేణ కర్మ కారయితవ్యాః । తథా చ బృహస్పతిః ।

ఏకాం స్త్రీం కారయేత్ కర్మ యథాంశేన గృహే గృహే ।

బహ్వ్యః సమాంశతో దేయా దాసానామ్ అప్య్ అయం విధిః ॥ ఇతి ।

పిత్రావరుద్ధాస్ తు సమా అపి న విభాజ్యాః । తథా చ గౌతమః: “స్త్రీషు సంయుఅస్వ్ అవిభాగః” ఇతి (GDహ్ ౨౮.౪౭) । యోగ ఇతి శ్రౌతస్మార్తాగ్నిసాధ్యమ్ ఇష్టం కర్మ లక్ష్యతే । క్షేమః ఇతి లబ్ధపరీక్షణహేతుభూతం బహిర్వేదిదానతడాగారామనిర్మాణాది పూర్తం కర్మ లక్ష్యతే । తద్ ఉభయం పితృద్రవ్యవిరోధేనార్జితమ్ అప్య్ అవిభాజ్యమ్ । తద్ ఉక్తం లౌగాక్షిణా \

క్షేమం పూర్తం యాగమ్ ఇష్టమ్ ఇత్య్ ఆహుస్ తత్వదర్శినః ।

అవిభాజ్యే చ తే ప్రోక్తే శయనాసనమ్ ఏవ చ ॥

[౫౬౪] ఇతి । అథ వా యోగక్షేమశబ్దేన ఛత్రచామరశస్త్రవాహనాదిప్రభృతయ ఉచ్యన్తే । యత్ తు ఉశనసా క్షేత్రస్యాప్య్ అవిభాజ్యత్వమ్ ఉక్తమ్,

అవిభాజ్యం సగోత్రాణామ్ ఆ సహస్రకులాద్ అపి ।

యాజ్యం క్షేత్రం చ పత్రం చ కృతాన్నమ్ ఉదకం స్త్రియః ॥

ఇతి, తత్ ప్రతిగ్రహలబ్ధక్షేత్రం క్షత్రియాసుతేన సార్ధం బ్రాహ్మణీసుతేన అవిభాజ్యమ్ ఇత్య్ ఏవంపరమ్, “న ప్రతిగ్రహభూర్ దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ చ” ఇతి స్మరణాత్ ।

అన్యే మన్యన్తే । వస్త్రాదయో ‘పి విభాజ్యా ఏవ । తథా చ బృహస్పతిః ।

వస్త్రాదయో ‘విభజ్యాయైర్ ఉక్తం తైర్ న విచారితమ్ ।

ధనం భవేత్ సమృద్ధానాం వస్త్రాలంకారసంశ్రితమ్ ॥

మధ్యస్థితమ్ అనాజీవ్యం దాతుం నైకస్య శక్యతే ।

యుక్త్యా విభజనీయం తద్ అన్యథానర్థకం భవేత్ ॥

విక్రీయ వస్త్రాభరణమ్ ఋణమ్ ఉద్ధాహ్య లేఖితమ్ ।

కృతాన్నం వా కృతన్నేన పరివర్త్య విభజ్యతే ॥

ఉద్ధృత్య కూపవాప్యమ్బుస్ త్వ్ అనుసారేణ గృహ్యతే ।

[౫౬౫] ఏకాం స్త్రీం కారయేత్ కర్మ యథాంశేన గృహే గృహే ॥

బహ్వ్యః సమాంశతో దేయా దాసానామ్ అప్య్ అయం విధిః ।

యోగక్షేమవతో లాభః సమత్వేన విభజ్యతే ॥

ప్రచారశ్ చ యథాంశేన కర్తవ్యో ఋక్థిభిః సహ ॥ ఇతి ।

తేన వస్త్రాదీనామ్ అవిభాజ్యత్వప్రతిపాదకం మనువచనమ్ ఉశనోవచనం చానాదరణీయమ్ ।

తద్ అనుపపన్నమ్ । విరోధే హి వచనానాం విషయవ్యవస్థాశ్రయణం యుక్తమ్, న చాన్యథాకరణమ్ । బృహస్పతివచనానాం తు అధృతవస్త్రాదివిషయత్వమ్ । మన్వాదివచనస్య తు ఘృతవస్త్రాదివిషయత్వం పూర్వమ్ ఏవోక్తమ్ ఇతి విషయవ్యవస్థా ఘటతే ।

విభాగకాలే కేనచిద్ వఞ్చితం పశ్చాద్ ఉద్భావితం చేత్ తత్ సర్వే సమం విభజేయుః । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః ।

అన్యోన్యాపహృతం ద్రవ్యం విభక్తే యత్ తు దృశ్యతే ।

తత్ పునస్ తే సమైర్ అంశైః విభజేరన్న్ ఇతి స్థితిః ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౧౨౬)

సమశబ్దో విషమవిభాగనిరాసార్థః । విభజేరన్న్ ఇతి బహువచనేన యేన దృష్టం తేనైవ న గ్రాహ్యమ్ ఇతి దర్శయతి । [౫౬౬] మనుర్ అపి ।

ఋణే ధనే చ సర్వస్మిన్ ప్రవిభక్తే యథావిధి ।

పశ్చాద్ దృశ్యేత యత్ కించిత్ తత్ సర్వం సమతాం నయేత్ ॥ ఇతి । (MDహ్ ౯.౨౧౮)

అపహృతద్రవ్యవచ్ ఛాస్త్రోక్తానతిక్రమేణ విషమభాగతయా విభక్తమ్ అపి సమతాం నయేత్ । తథా చ కాత్యాయనః ।

అన్యోన్యాపహృతం ద్రవ్యం దుర్విభక్తం చ యద్ భవేత్ ।

పశ్చాత్ ప్రాప్తం విభజ్యేత సమభాగేన తద్ భృగుః || ఇతి |

ఏవం చ సతి వఞ్చితద్రవ్యస్య పశ్చాద్ దృష్టస్యైవ విభాగవిధానాత్ పూర్వం విభక్తస్య పునర్ విభాగో నాస్తీత్య్ అవగమ్యతే | యత్ తు మనునోక్తమ్,

విభాగే తు కృతే కించిత్ సామాన్యం యత్ర దృశ్యతే |

నాసౌ విభాగో విజ్ఞేయః కర్తవ్యః పునర్ ఏవ హి ||

ఇతి, తద్ విభక్తద్రవేష్వ్ ఆయవ్యయకరణాద్ అర్వాగ్ వేదితవ్యమ్, అన్యోన్యాపహృతమ్ ఇత్యాదివచనానాం నిర్విషయాపత్తేః | అత్రాన్యోన్యవఞ్చనే దోషో ఽప్య్ అస్తి | తథా చ శ్రుతిః: "యో వై భాగినం భాగాన్ నుదతే చయతే వైనం స యది వైనం న చయతే ఽథ పుత్రమ్ అథ పౌత్రం చయతే" ఇతి | అయమ్ అర్థః | యో భాగినం భాగార్హం భాగాన్ నుదతే భాగాద్ అపాకరోతి భాగం తస్మై న ప్రయచ్ఛతీతి యావత్ | అథ భాగాచ్ చ్యుతః ఏనమ్ అపహారకం చయతే నాశయతి పాపినం కరోతీతి [౫౬౭] యావత్ | యది తం న నాశయతి తదా తస్య పుత్రం పౌత్రం వా నాశయతీతి | యత్ తు మనునోక్తమ్,

యో జ్యేష్ఠో వినికుర్వీత లోభాద్ భ్రాతౄన్ యవీయసః |

సో ఽజ్యేష్ఠః స్యాద్ అభాగశ్ చ నియన్తవ్యశ్ చ రాజభిః || (MDh ౯.౨౧౩)

ఇతి, తత్ స్వతన్త్రస్యాపి జ్యేష్ఠస్య సముదాయద్రవ్యాపహారే దోషో ఽస్తి కిమ్ ఉతాస్వతన్త్రాణాం యవీయసామ్ ఇత్య్ ఏవం ప్రతిపాదనపరమ్, న తు జ్యేష్ఠస్యైవ దోషప్రతిపాదనపరమ్, అన్యథా స్మృత్యా శ్రుతేః సఙ్కోచాపత్తేః | విభక్తానాం కర్తవ్యమ్ ఆహ నారదః |

యద్య్ ఏకజాతా బహవః పృథగ్ధర్మాః పృథక్క్రియాః |

పృథక్కర్మగుణోపేతా న చేత్ కార్యేషు సంమతాః ||

స్వభాగాన్ యది దద్యుస్ తే విక్రీణీయుర్ అథాపి వా |

కుర్యుర్ యథేష్టం తత్ సర్వమ్ ఈశాస్ తే స్వధనస్య చ || ఇతి |

ఏకస్మాజ్ జాతా విభక్తా భ్రాతరః పరస్పరానుమతిమ్ అన్తరేణ ధనసాధ్యేష్టాపూర్తాదిధర్మకారిణో భవేయుః | తథా విభిన్నోలూఖలముసలాదికర్మోపసర్జనద్రవ్యోపేతాః స్యుః | తథా చ కార్యేషు భ్రాతరో యది న సంమతాః తదా తాన్ అనాదృత్య కార్యం కుర్యుః | తథా విభక్తా [౫౬౮] భ్రాతరః స్వభాగాన్ యది దద్యుర్ విక్రీణీయుర్ వా న దద్యుర్ వా తత్ సర్వం యథేష్టం కుర్యుః | యస్మాత్ తే విభక్తాః స్వధనస్యేశాః స్వతన్త్రాః స్వామిన ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు బృహస్పతివచనమ్,

విభక్తా వావిభక్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః |

ఏకో హ్య్ అనీశః సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయే ||

ఇతి, తద్ ఏవం వ్యాఖ్యేయమ్ | అవిభక్తేషు ద్రవ్యేషు సాధారణత్వాద్ ఏకస్యానీశ్వరత్వాత్ సర్వైర్ అనుజ్ఞావశ్యం కార్యా | విభక్తేషు తూత్తరకాలం విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసనసౌకర్యాయ సర్వాభ్యనుజ్ఞా | న పునర్ ఏకస్యానీశ్వరత్వేన | అతో విభక్తానుమతివ్యతిరేకేణాపి వ్యవహారః సిధ్యత్య్ ఏవేతి | యత్ తు స్మృత్యన్తరమ్,

స్వగ్రామజ్ఞాతిసామన్తదాయాదానుమతేన చ |

హిరణ్యోదకదానేన షడ్భిర్ గచ్ఛతి మేదినీ ||

ఇతి, తస్యాయమ్ అభిప్రాయః | తత్ర గ్రామానుమతిః:

ప్రతిగ్రహః ప్రకాశః స్యాత్ స్థావరస్య విశేషతః |

ఇతి స్మరణాత్, వ్యవహారప్రకాశనార్థమ్ ఏవాపేక్ష్యతే | న పునర్ గ్రామానుమతిమ్ అన్తరేణ వ్యవహారో న సిధ్యతీతి | సామన్తానుమతిర్ అపి సీమావిప్రతిపత్తినిరాసార్థమ్ ఏవ | దాయాదానుమతిర్ అపి విభక్తావిభక్తసంశయవ్యుదాసేన వ్యవహారసౌకర్యార్థమ్ ఏవ | హిరణ్యోదకదానమ్ అపి విక్రయే కర్తవ్యే సహిరణ్యోదకం దత్వా దానరూపేణ స్థావరవిక్రయం కుర్యాద్ ఇత్య్ ఏవమర్థమ్,

[౫౬౯]స్థావరే విక్రయో నాస్తి కుర్యాద్ ఆధిమ్ అనుజ్ఞయా |

ఇతి స్థావరవిక్రయస్య నిషిద్ధత్వాత్,

భూమిం యః ప్రతిగృహ్ణాతి యశ్ చ భూమిం ప్రయచ్ఛతి |

తావ్ ఉభౌ పుణ్యకర్మాణౌ నియతం స్వర్గగామినౌ ||

ఇతి దానప్రతిగ్రహయోః ప్రశస్తత్వాచ్ చ | విభాగాపలాపే నిర్ణయకారణమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

విభాగనిహ్నవే జ్ఞాతిబన్ధుసాక్ష్యభిలేఖితైః |

విభాగభావనా జ్ఞేయా గృహక్షేత్రైశ్ చ యౌతకైః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౪౯)

జ్ఞాతయః పితృబన్ధవః | బన్ధవస్ తు మాతులాదయః | లేఖ్యం విభాగపత్రమ్ | ఏభిర్ విభాగనిర్ణయో జ్ఞాతవ్యః | యౌతకైః పృథక్కృతైర్ గృహక్షేత్రైః | అన్యద్ అపి విభాగలిఙ్గమ్ ఆహ నారదః |

విభాగధర్మసందేహే దాయాదానాం వినిర్ణయః |

జ్ఞాతిభిర్ భాగలేఖ్యేన పృథక్కార్యప్రవర్తనాత్ ||

భ్రాతౄణామ్ అవిభక్తానామ్ ఏకో ధర్మః ప్రవర్తతే |

విభాగే సతి ధర్మో ‘పి భవేత్ తేషాం పృథక్ పృథక్ ||

సాక్షిత్వం ప్రాతిభావ్యం చ దానం గ్రహణమ్ ఏవ చ |

విభక్తా భ్రాతరః కుర్యుర్ నావిభక్తాః పరస్పరమ్ ||

దానగ్రహణపశ్వన్నగృహక్షేత్రప్రతిగ్రహాః |

విభక్తానాం పృథక్ జ్ఞేయా దానధర్మాగమవ్యయాః ||

[౫౭౦] యేషామ్ ఏతాః లోకే ప్రవర్తన్తే స్వరిక్థిషు |

విభక్తాన్ అవగచ్ఛేయుర్ లేఖ్యమ్ అప్య్ అన్తరేణ తాన్ || ఇతి |

బృహస్పతిర్ అపి |

పృథగాయవ్యయధనాః కుసీదం చ పరస్పరమ్ |

వణిక్పథం చ యే కుర్యుర్ విభక్తాస్ తే న సంశయః || ఇతి |

కుసీదవాణిజ్యాదిభిర్ లిఙ్గైర్ విభాగనిర్ణయః సాక్ష్యాద్యభావే వేదితవ్యః | తథా చ స ఏవ |

సాహసం స్థావరస్వామ్యం ప్రాగ్విభాగశ్ చ రిక్థినామ్ |

అనుమానేన విజ్ఞేయం న స్యుర్ యత్ర చ సాక్షిణః || ఇతి |

సాహసాదిసాధకలిఙ్గాన్య్ అపి స ఏవాహ |

కులానుబన్ధవ్యాఘాతహోఢం సాహససాధకమ్ |

స్వస్వభోగస్థావరస్య విభాగస్య పృథగ్ధనమ్ || ఇతి |

కులానుబన్ధః పూర్వపురుషవైరానుబన్ధః | వ్యాఘాతః పరస్పరస్య హోఢం బలాద్ అపహృతం ద్రవ్యం తస్య దర్శనం స్వస్యాత్మనో భోగః పరస్పరం పృథగ్ గ్రహణాదేర్ విభాగలిఙ్గత్వమ్ అవిభక్తేషు నిషిద్ధత్వేనావగన్తవ్యమ్ | తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః |

[౫౭౧] భ్రాతౄణామ్ అథ దమ్పత్యోః పితుః పుత్రస్య చైవ హి |

ప్రాతిభావ్యమ్ ఋణం సాక్ష్యమ్ అవిభక్తేన తు స్మృతమ్ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౫౨)

సాక్షిలేఖ్యయుక్తిభిర్ నిర్ణయస్యాశక్యత్వే,

యుక్తిష్వ్ అప్య్ అసమర్థాసు శపథైర్ ఏవ మర్దయేత్ |

ఇతి ప్రాప్తం దివ్యం నిషేధతి వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః |

విభాగధర్మసందేహే బన్ధుసాక్ష్యభిలేఖితైః |

విభాగభావనా కార్యా న భవేద్ దైవికీ క్రియా || ఇతి | (YDహ్ ౨.౧౪౯)

కథం తర్హి తత్ర నిర్ణయ ఇత్య్ ఆకాఙ్క్షాయామ్ ఆహ మనుః |

విభాగే యత్ర సందేహో దాయాదానాం పరస్పరమ్ |

పునర్ విభాగః కర్తవ్యః పృథక్ స్థానస్థితైర్ అపి || ఇతి |

యత్ర సందేహో యుక్తిభిర్ అపి నాపైతి తత్ర పునర్ విభాగః కర్తవ్య ఇత్య్ అర్థః | యత్ తు తేనైవోక్తమ్,

సకృద్ అంశో నిపతతి సకృత్ కన్యా ప్రదీయతే |

సకృద్ ఆహ దదామీతి త్రీణ్య్ ఏతాని సకృత్ సకృత్ ||

ఇతి, తద్ యుక్త్యాదిభిర్ నిర్ణేతుం శక్తౌ సత్యాం వేదితవ్యమ్ | [౪౭౨] స్వయంకృతస్య సందిగ్ధస్య విభాగస్య పునః ప్రవర్తకో రాజ్ఞా దణ్డనీయ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః |

స్వేచ్చాకృతవిభాగో యః పునర్ ఏవ విసంవదేత్ |

స రాజ్ఞాం శక్యతే స్థాప్యః శాసనీయో ‘నుబన్ధతః || ఇతి |

అనుబన్ధతో నిర్బన్ధతః |

ఇతి దాయవిభాగః

అథ ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూప్యేతే

తయోః స్వరూపమ్ ఆహ మనుః |

అప్రాణిభిర్ యత్ క్రియతే తల్ లోకే ద్యూతమ్ ఉచ్యతే |

ప్రాణిభిః క్రియతే యస్ తు స విజ్ఞేయః సమాహ్వయః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౨౩)

అప్రాణిభిర్ అక్షవధ్రశలాకాదిభిః | ప్రాణిభిః కుక్కుటాదిభిః | తథా చ నారదః |

అక్షవధశలాకాద్యైర్ దేవనం జిహ్మకారితమ్ |

పణక్రీడా వయోభిశ్ చ పదం ద్యూతసమాహ్వయమ్ ||

[౫౭౩] ఇతి | అక్షాః పాశకాః | వధ్రాశ్ చర్మపట్టికాః | శలాకా దన్తాదిమయాః దీర్ఘచతురస్రాః | ఆద్యశబ్దేన కపర్దికాదయో గృహ్యన్తే | తైః పణపూర్వకం యద్ దేవనం క్రీడనం క్రియతే తద్ ద్యూతమ్, వయోభిః కుక్కుటాదిభిః చ కారాన్ మల్లమేషాదిభిశ్ చ ప్రాణిభిర్ యా పణపూర్వికా క్రీడా క్రియతే స సమాహ్వయ ఇత్య్ అర్థః | బృహస్పతిర్ అపి |

అన్యోన్యపరిగృహీతాః పక్షిమేషవృషాదయః |

ప్రహరన్తే కృతపణాస్ తం వదన్తి సమాహ్వయమ్ || ఇతి |

ద్యూతస్థానం సభికేనాధిష్ఠితం కార్యమ్ ఇత్య్ ఆహ స ఏవ |

సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునా | ఇతి |

తత్ర పక్షాన్తరమ్ ఆహ నారదః |

అథ వా కితవో రాజ్ఞే దత్వా భాగం యథోదితమ్ |

ప్రకాశం దేవనం కుర్యాద్ ఏవం దోషో న విద్యతే || ఇతి |

ద్యూతసభాధికారిణో వృత్తిమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

గ్లహే శతికవృద్ధేస్ తు సభికః పఞ్చకం శతమ్ |

గృహ్ణీయాద్ ధూర్తకితవాద్ ఇతరాద్ దశకం శతమ్ || (YDహ్ ౨.౧౯౯)

[౫౭౪] ఇతి | పరస్పరసంప్రతిపత్త్యా కితవపరికల్పితపణో గ్లహః | తత్ర తదాశ్రయా శతికా శతపరిమితా తదధికపరిమాణా వా వృద్ధిర్ యస్యాసౌ శతికవృద్ధిః | తస్మాత్ కితవాత్ పఞ్చకం శతం సభికః ఆత్మవృత్త్యర్థం గృహ్ణీయాత్ | పఞ్చపణా ఆయో యస్మిన్ శతే తచ్ ఛతపఞ్చకమ్ జితగ్లహస్య వింశతితమం భాగం గృహ్ణీయద్ ఇతి యావత్ | కితవనివాసార్థం శాలా సభా తత్రాధిష్ఠితః సభికః | సభాపతిస్ తు కల్పితాక్షాదినిఖిలక్రీడోపకరణః తదుపచితద్రవ్యోపజీవీ | ఇతరస్మాద్ అపూర్ణశతవృద్ధేః కితవాద్ దశకం శతం జితద్రవ్యస్య దశమం భాగం గృహ్ణీయాద్ ఇత్య్ అర్థః | ఏవం స్థాపితస్య సభికస్య కృత్యమ్ ఆహ స ఏవ |

స సమ్యక్పాలితో దద్యాద్ రాజ్ఞే భాగం యథాకృతమ్ |

జితం తద్ వాహయేత్ జేత్రే దద్యాత్ సత్యం వచః క్షమీ || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౦౦)

యః క్లృప్తవృత్తిర్ ద్యూతాధికారీ రాజ్ఞా ధూర్తకితవేభ్యో రక్షితః స రాజ్ఞే యథాప్రతిపన్నమ్ అంశం దద్యాత్ | జితం ద్రవ్యం పరాజితసకాశాద్ ఆదేధాదినా ఉద్ధృత్య జేత్రే దద్యాత్ | తథా క్షమీ భూత్వా ద్యూతకారిణాం విశ్వాసార్థం సత్యం వచో దద్యాత్ | బృహస్పతిర్ అపి |

సభికో గ్రాహకస్ తత్ర దద్యాజ్ జేత్రే నృపాయ చ ।

[౫౭౫] ఇతి । పరాజితకితవానాం బన్ధనాదినా పణగ్రాహకో భవేత్ । పణగ్రహణాద్ అర్వాగ్ ఏవ స్వకీయం పణం రాజ్ఞే జేత్రే చ యథాభాగం దద్యాద్ ఇత్య్ అర్థః । తథా చ కాత్యాయనః ।

జేతుర్ దద్యాత్ స్వకం ద్రవ్యం జితం గ్రాహ్యం త్రిపక్షకమ్ ।

సద్యో వా సభికేనైవ కితవాత్ తు న సంశయః ॥ ఇతి ।

యదా సభికో జేత్రే జితం ద్రవ్యం దాపయితుం న శక్తః తదా రాజా దాపయేద్ ఇత్య్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

ప్రాప్తే నృపతినా భాగే ప్రసిద్ధే ధూర్తమణ్డలే ।

జితం ససభికే స్థానే దాపయేద్ అన్యథా న తు ॥ ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౦౧)

అన్యథా ప్రచ్ఛన్నే సభికరహితే అదత్తరాజభాగే ద్యూతే జితం పణం జేత్రే న దాపయేద్ ఇత్య్ అర్థః । అత్ర జయపరాజయవిప్రతిపత్తౌ నిర్ణయకారణమ్ ఆహ స ఏవ ।

ద్రష్టారో వ్యవహారాణాం సాక్షిణశ్ చ త ఏవ హి । ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౦౨)

ద్యూతాఖ్యవ్యవహారాణాం ద్రష్టారః కితవా ఏవ రాజ్ఞా నియోక్తవ్యాః న తు శ్రుతాధ్యయనసంపన్నా ఇత్య్ ఉక్తలక్షణాః । సాక్షిణశ్ చ త ఏవ ద్యూతకారా ఏవ । విష్ణుర్ అపి ।

[౫౭౬] కితవేష్వ్ ఏవ తిష్ఠేరన్ కితవాః సంశయం ప్రతి ।

య ఏవ తత్ర ద్రష్టారస్ త ఏవైషాం తు సాక్షిణః ॥ ఇతి ।

సాక్షిణాం పరస్పరవిరోధే రాజా విచారయేద్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః ।

ఉభయోర్ అపి సందిగ్ధౌ కితవాః స్యుః పరీక్షకాః ।

యదా విద్వేషిణస్ తే తు తదా రాజా విచారయేత్ ॥ ఇతి ।

కూటద్యూతకారిణో దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

రాజ్ఞా సచిహ్నం నిర్వాస్యాః కూటాక్షోపాధిదేవినః । ఇతి । (YDహ్ ౨.౨౦౨)

కూటైర్ అక్షాదిభిర్ ఉపాధిభిర్ మణిమన్త్రాదీనామ్ అతివఞ్చనేన యే దివ్యన్తి తాన్ శ్వపదేనాఙ్కయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్ నిర్వాసయేద్ ఇత్య్ అర్థః । నిర్వాసనే విశేషమ్ ఆహ నారదః ।

కూటాక్షదేవినః పాపాన్ రాజా రాష్ట్రాద్ వివాసయేత్ ।

కణ్ఠే ‘క్షమాలామ్ ఆసజ్య స హ్య్ ఏషాం వినయః స్మృతః ॥ ఇతి ।

దణ్డనే విశేషమ్ ఆహ విష్ణుః: “ద్యూతే కూటాక్షదేవినాం కరచ్ఛేదః। ఉపాధిదేవినాం సందంశచ్ఛేదః” ఇతి (VఇDహ్ ౫.౧౩౫–౩౬)। అనియుక్తద్యూతకారిణో దణ్డమ్ ఆహ నారదః।

[౫౭౭] అనిర్దిష్టస్ తు యో రాజ్ఞా ద్యూతం కుర్వీత మానవః।

న శతం ప్రాప్నుయాత్ కామం వినయం చైవ సో ‘ర్హతి॥ ఇతి।

ద్యూతే విహితం కర్మజాతం సమాహ్వయే అతిదిశతి యాజ్ఞవల్క్యః।

ఏష ఏవ విధిర్ జ్ఞేయః ప్రాణిద్యూతే సమాహ్వయే। ఇతి। (YDహ్ ౨.౨౦౩)

సభికవృత్తికల్పనాదిలక్షణో ధర్మః సమాహ్వయే ‘పి విజ్ఞేయ ఇత్య్ అర్థః। ప్రాణిద్యూతే ప్రాణినాం జయపరాజయౌ తత్స్వామినోర్ ఇత్య్ ఆహ బృహస్పతిః।

ద్వన్ద్వయుద్ధేన యః కశ్చిద్ అవసాదమ్ అవాప్నుయాత్।

తత్స్వామినా పణో దేయో యస్ తత్ర పరికల్పితః॥ ఇతి।

పణపరికల్పనమ్ అపి కృతాకృతమ్ ఇత్య్ ఆహ నారదః।

పరిహాసకృతం యచ్ చ యచ్ చాప్య్ అవిదితం నృపే।

తత్రాపి నాప్నుయాత్ కామ్యమ్ అథ వానుమతం తయోః॥ ఇతి।

కామ్యః కామః పణః। యత్ తు మనునోక్తమ్,

ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ యః కుర్యాత్ కారయేత వా।

తాన్ సర్వాన్ ఘాతయేద్ రాజా శూద్రాంశ్ చ ద్విజలిఙ్గినః॥ (MDహ్ ౯.౨౨౪)

[౫౭౮] ప్రకాశమ్ ఏతత్ తాస్కర్యం యద్ దేవనసమాహ్వయౌ।

తయోర్ నిత్యం ప్రతీఘాతే నృపతిర్ యత్నవాన్ భవేత్॥ (MDహ్ ౯.౨౨౨)

ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ రాజా రాష్ట్రాన్ నివారయేత్।

రాజాన్తకారిణావ్ ఏతౌ ద్వౌ దోషౌ పృథివీక్షితామ్॥ (MDహ్ ౯.౨౨౧)

కితవాన్ కుశీలవాన్ క్రూరాన్ పాషణ్డాన్ అపి మానవాన్।

వికర్మస్థాన్ శౌణ్డికాంశ్ చ క్షిప్రం నిర్వాసయేత్ పురాత్॥ (MDహ్ ౯.౨౨౫)

ఇత్యాది, తత్ సర్వం కూటాక్షదేవనవిషయతయా రాజ్ఞామ్ అధ్యక్షసభికరహితవిషయతయా వా యోజ్యమ్। అత ఏవ బృహస్పతిః।

ద్యూతం నిషిద్ధం మనునా సత్యశౌచధనాపహమ్।

అభ్యనుజ్ఞాతమ్ అన్యైస్ తు రాజభాగసమన్వితమ్ ।
సభికాధిష్ఠితం కార్యం తస్కరజ్ఞానహేతునా ॥ ఇతి ।

ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యే వివాదపదే నిరూపితే

ప్రసక్తోద్దేశక్రమానురోధేన ఋణాదానాదిసమాహ్వయాన్తాన్య్
అష్టాదశ వ్యవహారపదాని నిరూపితాని

అథ బృహస్పతినా నిరూపితం ప్రకీర్ణకాఖ్యం వివాదపదమ్ అభిధీయతే

తత్ర లక్షణభేదౌ నారదేన నిరూపితౌ ।

ప్రకీర్ణకేషు విజ్ఞేయా వ్యవహారా నృపాశ్రయాః ।
రాజ్ఞామ్ ఆజ్ఞాప్రతీఘాతస్ తత్కర్మకరణం తథా ॥
పునః ప్రమాణసంభేదః ప్రకృతీనాం తథైవ చ ।
పాషణ్డనైగమశ్రేణీగణధర్మవిపర్యయాః ॥
పితాపుత్రవివాదశ్ చ లోపే ఆశ్రమిణామ్ అపి ।
వర్ణసంకరదోషశ్ చ తద్వృత్తినియమస్ తథా ॥
న దృష్టం యచ్ చ పూర్వేషు సర్వం తత్ స్యత్ ప్రకీర్ణకమ్ ॥ ఇతి ।

ప్రకీర్ణకే వివాదే యే వివాదా రాజాజ్ఞోల్లఙ్ఘనతదాజ్ఞాకరణతత్కర్మరక్షణాదివిషయాస్ తే నృపసమవాయిన ఏవ । తత్ర స్మృత్యాచారవ్యపేతే మార్గే వర్తమానానాఆం ప్రతికూలతామ్ ఆజ్ఞాయ వ్యవహారనిర్ణయం నృప ఏవ కుర్యాత్ । ఏవం వదతా యో నృపాశ్రయో వ్యవహారస్ తత్ ప్రకీర్ణమ్ ఇత్య్ ఉక్తం భవతి । తత్ర రాజాజ్ఞాప్రతిఘాతే విశేషదణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః ।

[౯౮౦] న్యూనం వాభ్యధికం వాపి లిఖేద్ యో రాజశాసనమ్ ।

పారదారికచోరం వా ముఞ్చతో దణ్డ ఉత్తమః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౨౯౪)

రాజదత్తభూమేర్ నిబన్ధనస్య వా పరిమాణన్యూనత్వమ్ ఆధిక్యం వా ప్రకాశయన్ రాజశాసనం యో విలిఖతి యశ్ చ పారదారికం చోరం వా గృహీత్వా రాజ్ఞే ‘నివేద్య ముఞ్చతి తావ్ ఉభావ్ ఉత్తమసాహసం దణ్డనీయౌ | వ్యాసో ‘పి |

న్యాయస్థానే గృహీత్వార్థమ్ అధర్మేణ వినిర్ణయమ్ |

కరోత్య్ ఉత్తరకార్యాణి రాజద్రవ్యవినాశకః ||

ఉత్కోచజీవినో ద్రవ్యహీనాన్ కృత్వా వివాసయేత్ || ఇతి |

తత్కర్మకరణే దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

రాజయానాసనారోఢుర్ దణ్డ ఉత్తమసాహసః | ఇతి | (YDహ్ ౨.303)

కాత్యాయనో ‘పి |

రాజక్రీడాసు యే సక్తా రాజవృత్త్యుపజీవినః |

అప్రియం చాస్య యో వక్తా వధం తేషాం ప్రకల్పయేత్ || ఇతి |

రాజ్ఞః కోశాపహరణాదౌ దణ్డమ్ ఆహ మనుః |

[౪౮౧] రాజ్ఞః కోశాపహర్తౄంశ్ చ ప్రతికూలేషు చ స్థితాన్ |

ఘాతయేద్ వివిధైర్ దణ్డైర్ హరేత్ సర్వస్వమ్ ఏవ చ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౭౪)

సర్వస్వాపహారే ‘పి యద్ యస్య జీవనోపకరణం తత్ తస్య నాపహర్తవ్యమ్ ఇత్య్ ఆహ నారదః |

ఆయుధాన్య్ ఆయుధీయానాం బీజాని కృషిజీవినామ్ |

వేశ్యాస్త్రీణామ్ అలంకారాన్ వాద్యాతోద్యాని తద్విదామ్ ||

యచ్ చ యస్యోపకరణం యేన జీవన్తి కారుకాః |

సర్వస్వహరణే ‘ప్య్ ఏతన్ న రాజా హర్తుమ్ అర్హతి || ఇతి |

బ్రాహ్మణస్య వధస్థానే మౌణ్డ్యమ్ ఆహ మనుః |

బ్రాహ్మణస్య వధో మౌణ్డ్యం పురాన్ నిర్వాసనాఙ్కనే |

లలాటే చాభిశస్తాఙ్కః ప్రయాణం గర్దభేన తు || ఇతి |

కోపాత్ పరస్పరభేదేనాదౌ దణ్డమ్ ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః |

ద్వినేత్రభేదినో రాజద్విష్టాదేశకృతస్ తథా |

విప్రచిహ్నేన శూద్రస్య జీవతో ఽష్టశతో దమః || ఇతి | (YDహ్ ౨.౩౦౪)

యత్ తు స్మృత్యన్తరే ఽభిహితమ్,

ద్విజాతిలిఙ్గినః శూద్రాన్ చిత్రదణ్డేన ఘాతయేత్ |

[౫౮౨] ఇతి, తద్ వృత్త్యర్థం బ్రాహ్మణలిఙ్గధారణే వేదితవ్యమ్ | బ్రహ్మణపీడాకారిణో దణ్డమ్ ఆహ మనుః |

బ్రాహ్మణాన్ బాధమానం తు కామాద్ అవరవర్ణజమ్ |

హన్యాచ్ చిత్రైర్ వధోపాయైస్ తమ్ ఉద్వేగకరైర్ నృపః || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨౪౮)

శూద్రాణాం ప్రవ్రజ్యాదౌ దణ్డమ్ ఆహ కాత్యాయనః |

ప్రవ్రజావసితం శూద్రం జపహోమపరం తథా |

వధేన శమయేత్ పాపం దణ్డ్యో వా ద్విగుణం దమమ్ ||

తీరితం చానుశిష్టం చ యత్ర క్వచన విద్యతే |

కృతం తద్ ధర్మతో జ్ఞేయం న తత్ ప్రాజ్ఞో నివర్తయేత్ || ఇతి | (MDహ్ ౯.౨33)

తద్ అర్థిప్రత్యర్థినోర్ అన్యతరవచనాద్ వ్యవహారస్య అధర్మతో వృతత్వాశఙ్కాయాం పునర్ ద్విగుణదణ్డప్రతిజ్ఞాపూర్వకం వ్యవహారం ప్రవర్తయేత్ | న పునర్ ధర్మతో వృత్తత్వనిశ్చయే ఽపి రాజ్ఞా లోభాదినా ప్రవర్తనీయ ఇత్య్ ఏవంపరమ్ | యత్ పునర్ నృపాన్తరేణాపి న్యాయాపేతం కార్యం నివర్తితం తద్ అపి సమ్యక్పరీక్షణేన ధర్మ్యే పథి స్థాపనీయమ్,

న్యాయాపేతం యద్ అన్యేన రాజ్ఞాజ్ఞానకృతం భవేత్ |

తద్ అప్య్ అన్యాయవిహితం పునర్ న్యాయే నివేశయేత్ ||

ఇతి స్మరణాత్ | అన్యాయప్రగృహీతదణ్డధనస్య గతిమ్ ఆహ |

రాజ్ఞాన్యాయేన యో దణ్డో గృహీతో వరుణాయ తమ్ |

నివేద్య దద్యాద్ విప్రేభ్యః స్వయం త్రింశద్గుణీకృతమ్ || ఇతి |

అన్యాయేన యో దణ్డో రాజ్ఞా లోభాదినా గృహీతః తం త్రింశద్గుణీకృతం వరుణాయేదమ్ ఇతి సంకల్ప్య బ్రాహ్మణేభ్యః స్వయం దద్యాత్ | యచ్ చ దణ్డరూపేణ యావద్ గృహీతమ్ అన్యాయేన తత్ తస్మై ప్రతిదేయమ్, అపహారదోషప్రసఙ్గాత్ | ఇతరథా అన్యాయదణ్డగ్రహణే

పూర్వస్వామినః సత్త్వవిచ్ఛేదాపత్తేః ఇతి। ఏవం శాస్త్రోక్తమార్గేణ వ్యవహారదర్శినో రాజ్ఞః ఫలమ్ ఆహ యమః।

ఏవం ధర్మప్రవృత్తస్య రాజ్ఞో దణ్డధరస్య చ।

యశో ‘స్మిన్ ప్రథథే లోకే స్వర్గే వాసస్ తథాక్షయః॥ ఇతి।

మనుర్ అపి।

ఏవం సర్వాన్ ఇమాన్ రాజా వ్యవహారాన్ సమాపయన్।

వ్యపోహ్య కిల్బిషం సర్వం ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్॥ (MDh ౮.౪౨౦)

ఇతి శ్రీమహారాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గప్రవర్తక-

శ్రీవీరబుక్కభూపాలసామ్రాజ్యధురంధరస్య మాధవామాత్యస్య కృతౌ

పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యాయాం మాధవీయాయాం తృతీయం వ్యవహారకాణ్డమ్ సమాప్తమ్

సమాప్తం చేదం వ్యవహారకాణ్డమ్

సమాప్తా చేయం పరాశరస్మృతిస్ తస్యా వ్యాఖ్యా చ॥